

IZDAVAČ: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

ZA IZDAVAČA: Dr. sc. Amir Kliko

UREDNIK: Dr. sc. Muamer Džananović

RECENZENTI: Prof. dr. Selmo Cikotić
Prof. dr. Admir Mulaosmanović
Dr. sc. Zilha Mastalić - Košuta

KONSULTANTI: Fikret Čuskić, general u penziji
Enver Hadžihasanović, general u penziji

LEKTURA: Mr. Sadžida Džuvic

DTP I KORICE: Mr. Sead Muhić, dipl. ing.

ŠTAMPA: Štamparija Fojnica d.o.o.

TIRAŽ: 1.500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Amir Kliko

**RAT U SREDNJOJ BOSNI
1992-1994. GODINE**

Sarajevo, 2019.

Ocu Mustafi, majci Redžifi i braći Ćazimu, Sabiru i Midhatu

SADRŽAJ

UVOD	11
-------------------	-----------

KRIZA I RASPAD JUGOSLAVIJE: PODJELA BOSNE I HERCEGOVINE KAO RJEŠENJE

SRPSKO-HRVATSKIH ODNOSA	25
Srpsko-hrvatski razgovori i planovi o podjeli Bosne i Hercegovine	27
Platforma o budućoj jugoslavenskoj zajednici	42
Rat u Sloveniji i Hrvatskoj	45
Bošnjačko učešće u odbrani Hrvatske	49
Aktivnosti Stranke demokratske akcije u organiziranju odbrane Bosne i Hercegovine	52
Srpska republika Bosna i Hercegovina i transformacija Jugoslavenske narodne armije	56
Osnivanje Hrvatske zajednice Herceg-Bosna	57
Hrvatske političke dvojbe o suverenitetu i teritorijalnoj cjelovitosti Bosne i Hercegovine	62
„Nebo se ne može podijeliti“	79
Politička previranja među Hrvatima zbog referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine	88
Smjena Stjepana Kljuića i izbor Milenka Brkića za novog predsjednika Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine	95
Opstruiranje bosanskohercegovačkih organa vlasti van zamišljenog teritorija HZHB.....	101
“Cutileirov plan” - Izjava o principima za novo ustavno uređenje	102

SREDNJA BOSNA OD PROGLAŠENJA NEZAVISNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE DO VANCE-OWENOVOG

MIROVNOG PLANA	107
Formiranje Armije Republike Bosne i Hercegovine.....	109
Uloga Janka Bobetka i Južnog vojišta Hrvatske vojske u formiranju Hrvatskog vijeća obrane	115
Hrvatske obrambene snage	126
Prvi ratni mjeseci u srednjoj Bosni	135
Uspostavljanje i razvoj institucija HZHB: Pravna priroda	160

Diplomatska saradnja Bosne i Hercegovine i Hrvatske:	
Utjecaj na odnose HVO–ARBiH	173
Vojna pomoć Hrvatske Bosni i Hercegovini	182
Nejasnoća hrvatskih političkih ciljeva u Bosni i Hercegovini	200
Odnos HZHB prema bošnjačkim izbjeglicama	218
Oktobarski sukobi HVO–ARBiH	222
Formiranje Operativne zone <i>Središnja Bosna</i>	241
Formiranje 3. korpusa ARBiH	246
ARBiH–HVO: Od oktobarskih do januarskih sukoba	261
Stanje ustroja jedinica 3. korpusa ARBiH i rezultati njihovog borbenog djelovanja	272
Rast tenzija u odnosima HVO–ARBiH	276

OD VANCE-OWENOVOG DO

OWEN-STOLTENBERGOVOG MIROVNOG PLANA	293
Vance-Owenov mirovni plan kao poticaj općem sukobu HVO–ARBiH	295
Januarski napad hrvatskih snaga u Gornjem Vakufu	300
Sastanak Vancea i Owena s Tuđmanom	325
Januarsko-februarski sukobi HVO–ARBiH u rejonu Busovače	332
Hrvatsko tumačenje uzroka sukoba oko Busovače	365
Utjecaj januarsko-februarskih sukoba u Gornjem Vakufu i oko Busovače na međusobne odnose ARBiH–HVO	368
Varljivo zatišje pred aprilsku buru	376
„Herceg-Bosna neće nikada prestajati postojati“	416
Zaoštravanje odnosa HVO–ARBiH pred aprilske sukobe	426
Napad HVO na ARBiH u rejonu Viteza sredinom aprila	450
Oružana dejstva na zeničkoj općini	478
Nastavak borbenih djelovanja na viteškom i busovačkom bojištu	486
Aprilska šansa za oslobađanje Busovače: HVO pred porazom	501
Sukobi na području Jablanice i Konjica	530
Propaganda i skrivanje ratnih zločina	537
Značaj i uloga zajedničke komande-zapovjedništva ARBiH–HVO	566
Od aprilskih do junskih sukoba	570
Približavanje sukoba Travniku	584

SREDNJA BOSNA OD POČETKA JUNA DO POČETKA	
NOVEMBRA	617
Odbrana Travnika i slobodnog dijela Novog Travnika	619
Mjere protiv pljačke imovine i sprečavanje iseljavanja travničkih Hrvata	673
Borbe na ostalim srednjobosanskim bojištima	691
Ratni zločini tokom junskih borbi	702
Problem rukovođenja i komandovanja jedinicama: Utjecaj na rezultate borbenih dejstava i sigurnosno stanje na teritoriji	714
Poraz brigade <i>Kotromanić</i>	726
Zaštita „manastira franjevac“ u Kraljevoj Sutjesci	739
Stanje u srednjoj Bosni: Ocjena Posmatračke misije Evropske zajednice	741
Predaja Žepča	744
Procjena snaga HVO u ljeto 1993.	759
Odbrana Fojnice	765
Saradnja HVO s Vojskom Republike Srpske u srednjoj Bosni.....	772
Bošnjačke izbjeglice: Jedan od problema realizacije ciljeva HZHB	778
Odbrana Bugojna	782
Stanje na ostalim bojištima	800
Pokušaji deblokade Maglaja i Tešnja i oslobađanja Žepča	804
Situacija na bojištima i počeci problema s ishranom stanovništva	812
Hrvatska republika Herceg-Bosna.....	823
Mudžahidi u zoni odgovornosti 3. korpusa ARBiH	827
Pad Grbavice i kriza odbrane Starog Viteza	843
Septembarski sporazum Izetbegović–Tuđman	852
Napalm-bombama u širenje granica hrvatske države	868
Oslobađanje Vareša	874
„Kakanjska bagra“ kriva je za „pad Vareša“	893
NA PUTU DO FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE	901
Herceg-Bosna od zemljoradničke zadruge do države	903
Hrvatsko osvajanje Gornjeg Vakufa - „ključ rješenja“	917
Kadrovske kombinatorike HRHB: Dupliranje Hadžiosmanovića	921
Gornji Vakuf: Hrvatski vojni i politički fijasko	925
Mate Boban „kao predsjednik HDZ ode malo na turneju“	929

Novembarska ofanziva hrvatskih snaga: Pokušaj povezivanja Kiseljaka i Busovače	937
Operacija <i>Prozor</i>	940
„Kad je koji tuzlanski nogometaš igrao drugdje negoli u Crvenoj zvezdi?“	951
Iseljavanje Hrvata s teritorije pod kontrolom ARBiH	962
Vojno i civilno pravosuđe Republike Bosne i Hercegovine u službi zaštite stanovništva	969
Razmjene ratnih zarobljenika i civila	975
Nastavak operacije <i>Prozor</i>	988
Zadnji pokušaji hrvatskih snaga da ovladaju Gornjim Vakufom	997
Konačno mir	999
Učešće i gubici Hrvatske vojske u borbama s ARBiH	1005
Od saveza republika do Federacije Bosne i Hercegovine	1012
Srednja Bosna poslije Vašingtonskog sporazuma	1030
Federacija Bosne i Hercegovine kao novo Tuđmanovo ruho za HRHB	1033
ZAKLJUČAK	1061
SKRAĆENICE	1073
IZVORI I LITERATURA	1079
REGISTAR IMENA	1091
REGISTAR NASELJENIH MJESTA	1115

UVOD

Uvod

U ozračju raspada velikih carstava krajem 19. i početkom 20. stoljeća, koja su svojim državnim teritorijama obuhvatala južnoslavenske narode, nastale su i užurbano se razvijale njihove težnje za vlastitim nacionalnim državama s jasno određenim i međunarodnopravno potvrđenim granicama. Bosna i Hercegovina našla se u središtu interesa srpskih i hrvatskih očekivanja teritorijalnog proširenja nacionalnih država što je odredilo njen položaj i status u narednom periodu. To nije odgovaralo Bošnjacima koji su se plašili da će biti nacionalno i teritorijalno podijeljeni između srpske i hrvatske države.

Unutrašnje primarno obilježje jugoslavenske državne zajednice, od njenog nastanka 1918. do raspada 1992, bili su međusobni odnosi tri dominirajuća naroda – Srba, Hrvata i Slovenaca, unutar kojih su interesi ostalih naroda bili od sekundarnog značaja. U nepunih sedam desetljeća trajanja Jugoslavije ti odnosi prolazili su kroz različite faze i kretali su se od tolerantnih, što je nametano i represivnim državnim aparatom, do radikalno suprotstavljenih. Vrijeme četverogodišnjeg nestanka Jugoslavije s historijske pozornice, tokom Drugog svjetskog rata, obojeno je krvavim međunacionalnim oružanim obračunom u kojem su glavni akteri bili njena dva najbrojnija i politički najmoćnija naroda, Srbi i Hrvati, a kojega nisu bili pošteđeni ni ostali, a naročito Bošnjaci preko čije su se domovine prelamali interesi srpskog i hrvatskog velikodržavnog nacionalizma. Osim unutrašnjih političkih faktora, važnih za nastanak, trajanje i stabilnost obje Jugoslavije, sve vrijeme bio je prisutan i aktivan međunarodni interes koji je često određivao i unutrašnje međunacionalne odnose. Zapravo, međunarodni faktor odgovoran je za nastanak Jugoslavije poslije Prvog svjetskog rata, njen kratkotrajni nestanak za vrijeme Drugog svjetskog rata, ali i obnovu kao države nakon njega. Iz tog razloga razumljivo je i njegovo aktivno učešće u procesu njene disolucije i nastanka novih, međunarodno i međusobno, nezavisnih država.

Rušenje Berlinskog zida, simbola hladnoratovske podjele Evrope, ozvaničilo je već postojeću unutrašnju krizu u Sovjetskom Savezu, što je izazvalo ubrzanu propast komunističke ideologije u istočnoevropskim zemljama i na Balkanu. Kriza jugoslavenske države, primjetna od početka osamdesetih godina, raspadom jedinstvene jugoslavenske komunističke partije ušla je u burnu fazu svoje kulminacije. Od proljeća 1990. do kraja iste godine u svim jugoslavenskim republikama provedeni su višestranački

izbori. Njihovi rezultati zahtijevali su redefiniranje međurepubličkih odnosa, što je istovremeno značilo i preustrojavanje međunacionalnih odnosa. Srbija i Crna Gora su do ljeta 1991. preuzele Jugoslavensku narodnu armiju (JNA) čime su ostvarile mogućnost da povedu agresivne ratove u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Hrvatski predsjednik Franjo Tuđman rješenje jugoslavenske krize vidio je u srpsko-hrvatskom teritorijalnom namirivanju u Bosni i Hercegovini. Smatrao je da će se time trajno zadovoljiti teritorijalne težnje Srba i Hrvata što bi spriječilo njihovo međusobno oružano sukobljavanje i uzrokovalo dugotrajniji mir među njima. Očekivao je da će se Srbi teritorijalno zadovoljiti u Bosni i Hercegovini i odustati od svojih teritorijalnih zahtjeva u njegovoj republici. Međutim, nije im htio za tu računicu prepustiti cijelu Bosnu i Hercegovinu, nego je želio njen značajan dio pripojiti Hrvatskoj. Bio je zabrinut postojećim republičkim granicama Hrvatske smatrajući ih dugotrajno neodrživim. Kao jedini način njihovog ispravljanja, odnosno skraćivanja, vidio je u teritorijalnom proširenju Hrvatske preko Bosne i Hercegovine. Skraćivanje državnih granica proširenjem teritorije, prema Tuđmanu, za Hrvatsku je bilo važno i radi njene ekonomije i saobraćaja. Osim srpsko-hrvatskog teritorijalnog razgraničenja preko Bosne i Hercegovine, kao važan faktor dugotrajne stabilizacije odnosa između Srba i Hrvata, smatrao je i preseljavanje manjinskog stanovništva u granice svojih nacionalnih država. Na tim zamislima inicirao je početkom 1991. razgovore sa Slobodanom Miloševićem. Kao njihovu polaznu osnovu odredio je sporazum Vladka Mačeka i Dragiše Cvetkovića iz 1939. godine. Zaslijepljen svojom vizijom rješavanja srpsko-hrvatskih odnosa preko teritorije i stanovništva Bosne i Hercegovine svjesno je zanemario Bošnjake, kao njen najbrojniji narod, i njihove interese. Držao je da će se oni, kao politički i vojnički beznačajan narod, morati složiti s novom i definitivnom srpsko-hrvatskom nagodbom i prihvatiti nametnuta rješenja. Namijenio im je ostaviti centralni dio njihove domovine koja bi poslužila kao tampon-država između Srbije i Hrvatske. Nije želio podjelom Bosne i Hercegovine izazvati rat u njoj, nego spriječiti srpsku agresiju na Hrvatsku za koju tada nije bio spreman. Računao je da će se podjelom Bosne i Hercegovine Srbi i Hrvati zadovoljiti i pacificirati jedni naspram drugih. Kada se srpska agresija na Hrvatsku ipak desila, nije odustao od podjele Bosne i Hercegovine. Naprotiv, ona ga je dodatno uvjerila da se mora postići nagodba između Srbije i Hrvatske koja bi dugotrajnije

riješila njihove međusobne odnose. Slijedeći Srbe koji su proglasili u Bosni i Hercegovini svoju paradržavu i, preuzimajući JNA, formirali vojsku, Tuđman je uspostavio hrvatske paradržave (Hrvatska zajednica Bosanska Posavina i Hrvatska zajednica Herceg-Bosna) i osnovao, iz kadrovskih i materijalnih resursa Hrvatske vojske (HV), oružanu snagu tih zajednica pod nazivom Hrvatsko vijeće obrane (HVO). Za razliku od Miloševića, morao je u svojoj politici prema Bosni i Hercegovini biti veoma oprezan jer je bio opterećen srpskom okupacijom znatnog dijela Hrvatske. Otvorenim nastupom u Bosni i Hercegovini, poput Miloševića i bosanskohercegovačkih Srba, dovodio se u opasnost da tim činom pred međunarodnom zajednicom legitimira zahtjeve hrvatskih Srba. Srpska pobuna u Hrvatskoj u velikoj mjeri ograničavala ga je u teritorijalnim ambicijama prema Bosni i Hercegovini. Bio je primoran voditi dvostruku politiku prema njoj. Javno je podržavao njen državni suverenitet i teritorijalnu cjelovitost, dok je istovremeno prikriveno činio maksimalne političke, diplomatske, ali i vojničke napore da to spriječi. U međuvremenu su mu se pojavila još dva limitirajuća faktora. Bošnjaci nisu prihvatili srpsko-hrvatsko prekrajanje svoje domovine i vještom su politikom za kratko vrijeme uspjeli ostvariti zavidnu međunarodnu podršku svojim nastojanjima da je sačuvaju u postojećim granicama kao nezavisnu i suverenu državu. Hrvati su uspjeli 1991. internacionalizirati jugoslavensku krizu koju potom nisu mogli, glede Bosne i Hercegovine, lokalizirati u srpsko-hrvatske okvire, iako su to, zajedno sa Srbima, nastojali. Internacionalizacija krize neminovno je i nepovratno zahvatila i Bosnu i Hercegovinu što su Bošnjaci počeli koristiti. Vojnički su se organizirali na političkoj platformi očuvanja teritorijalne cjelovitosti i međunarodne nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine kao države ravnopravnih naroda i građana. Dio stanovništva srpske i hrvatske nacionalnosti prihvatio je tu platformu, politički i vojnički, čime se bošnjačka politika legitimizirala kao bosanskohercegovačka. Faktor na koji Tuđman nije računao nametnuo se kao odlučujući. Želeći podjelom Bosne i Hercegovine spriječiti srpsko-hrvatski rat u Hrvatskoj izazvao je hrvatsko-bosanskohercegovački od kojeg su Hrvati i Bošnjaci pretrpjeli velike demografske i materijalne štete. Vojničko sučeljavanje hrvatskih velikodržavnih ambicija, kreiranih do kraja četvrtog desetljeća 20. stoljeća i oživljenih od strane Tuđmana početkom devedesetih godina istog stoljeća, s neočekivano izraslom vojnom snagom Bošnjaka desio se u srednjoj Bosni i na području oko doline gornjeg i srednjeg

toka Neretve koje je geografski oslonjeno na nju. Na prostoru Bosanske Posavine i zapadne Hercegovine lahko je realizirao planirane ciljeve zbog nepostojanja bošnjačkog otpora. Bošnjačka snaga i moć u srednjoj Bosni uzrokovale su potrebu za radikalnijim pristupom koji se u ratnim uvjetima manifestirao oružanom borbom. Srednja Bosna, kao vezivno tkivo ostatka Bosne i Hercegovine, odviše je bila važna Bošnjacima. Osim toga, na prostoru srednje Bosne živi veliki dio bošnjačkog stanovništva što je bio osnovni uzrok otežanog nametanja vlasti Hrvatske zajednice Herceg-Bosna (HZHB), paradržave nastale da realizira Tuđmanove zamisli. Za razliku od Bosanske Posavine i zapadne Hercegovine, Bošnjaci srednje Bosne osjećali su se dovoljno brojnim i snažnim da se tome politički, a i vojnički suprotstave. Tuđmanu nije lahko polazilo za rukom da postavi hrvatske granice u Bosni i Hercegovini. Više nije bio dovoljan samo dogovor Srba i Hrvata. Kao mnogo veći problem nametnuo mu se faktor koji je potpuno ignorirao. Na nekim područjima Bosne i Hercegovine, gdje nije bilo preklapanja srpskih i hrvatskih interesa, preklopili su se hrvatski i bošnjački. Srbe nije zanimala srednja Bosna, što su Hrvatima do kraja 1991. jasno stavili do znanja. Nije ih interesirala ni zapadna Hercegovina niti dolina Neretve sjevernije od Mostara. Bošnjaci u zapadnoj Hercegovini i jugozapadnoj Bosni nisu imali dovoljno snage da se suprotstave Tuđmanovim nastojanjima, ali u srednjoj Bosni jesu, što su i učinili. Odustajanjem od srednje Bosne oni bi morali odustati od Bosne i Hercegovine, a zbog njenog geografskog položaja i demografskog značaja za njih. Znajući da Srbi nisu zainteresirani za srednju Bosnu i područje uz Neretvu, sjeverno od Mostara, Tuđman je mogao, bez straha od sukobljavanja s njima, vojnički provoditi svoje političke zamisli.

Kao poseban problem u istraživanju naslovljene teme rada, a na samom početku, nametnulo se pitanje teritorijalnog određivanja srednje Bosne, jer ona nema historijsko-geografski kontinuitet koji bi u tome pomogao. Kao geografski pojam ušla je u leksiku tokom proteklog rata. U izvorima, kojima sam se u radu služio, naziva se različitim imenima. Stranci, s engleskog govornog područja ili koji su se služili engleskim jezikom, tretirali su je kao *central Bosnia*, što se u prijevodu kao centralna Bosna prenosilo i na izvore nastale u bosanskohercegovačkim civilnim i vojnim organima. Prvo, ali opet ne baš jasno i potpuno, geografsko ocrtanje srednje Bosne dali su Hrvati pod pojmom *središnja Bosna*. Oni su ga, kao geografski naziv centralnog dijela Bosne i Hercegovine, uveli u širu upotrebu. Čini se da su

ga od njih preuzeli Bošnjaci u formi srednja Bosna. Za razliku od većine ostalih dijelova Bosne i Hercegovine, koji uglavnom imaju i određen historijsko-geografski kontinuitet, srednja Bosna je geografski nejasno određeno područje. Danas se pod srednjom Bosnom uglavnom podrazumijeva prostor Srednjobosanskog i Zeničko-dobojskog kantona.

Mnogi autori, koji su se bavili srednjom Bosnom u proteklom ratu, primijetili su problem njenog geografskog određenja. Oni se često povode za stranim izvorima koji i Sarajevo podrazumijevaju pod srednjom Bosnom, što nema naročitog utemeljenja. Bez obzira na različita tumačenja „granica“ srednje Bosne, od kojih su neka manje ili više uspješna ali uvijek proizvoljna i po vlastitim potrebama i nahođenjima autora, nijedno ne smatram dovoljno argumentiranim i potpuno prihvatljivim za zadanu temu zbog čega sam ih morao „ocrtati“ po vlastitom sudu. To je svakako uvjetovano, ali i opravdano, temom istraživanja. S obzirom na to da ne postoji službeno i potpuno naučno utemeljeno geografsko ocrtanje srednje Bosne, imao sam puno pravo napraviti vlastito. Međutim, i ono je uvjetno, odnosno upotrebljivo samo za naslovljenu temu knjige. Mimo nje svakako da po mnogo čemu nije održivo, što nije ni potrebno, uvažavajući činjenicu da ovaj rad nema obavezu postavljati tačne i naučno održive kartografske konture srednje Bosne. U njihovom određivanju krenuo sam vođen temom istraživanja, a koja se ponajviše odnosi na bošnjačko-hrvatske odnose i sukob HVO–ARBiH, tako da sam je geografski odredio onoliko koliko su je oni i u kojoj mjeri zahvatili. Naprimjer, pripadalo Sarajevo ili ne srednjoj Bosni, za temu ove knjige nije od posebnog značaja osim kao sjedište države i Glavnog štaba Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine (GŠ OSRBiH). Iz istog razloga u radu sam se, primjera radi, više bavio Varešom nego Visokim. Ukoliko bi određivali šta je više srednja Bosna od ta dva grada, svakako da bismo se opredijelili za drugi, ali za ciljanu temu rada gotovo da je beznačajan u odnosu na prvi. Kao idealno ocrtano područje srednje Bosne učinila mi se zona odgovornosti (z/o) 3. korpusa ARBiH, ali samo onaj njen dio na kojem je korpus svojim snagama stvarno bio prisutan.¹ To mi je odgovaralo i zbog dostupnosti izvora. Ali, i tu postoji jedan važan problem jer je za rad bilo potrebno koristiti i dostupne dokumente HVO-a.

¹ Zona odgovornosti 3. korpusa, koji je po prvoj naredbi o njegovom formiranju nazvan *Banjalučkim*, bila je veća od teritorije koje su njegove jedinice stvarno kontrolirale, što je, s vojničke strane, potpuno razumljivo. U dijelu rada koji se tiče formiranja 3. korpusa prikazat ću cijelu njegovu z/o.

Zone odgovornosti 3. korpusa ARBiH i operativne zone *Središnja Bosna* (OZ SB-HVO) geografski se nisu poklapale. U z/o 3. korpusa djelovala je i operativna zona *Sjeverozapadna Hercegovina* (OZS/ZH-HVO). Ako bismo se odlučili pod srednjom Bosnom tretirati područje koje je u svojoj z/o kontrolirao 3. korpus, što se savršeno uklapa s temom istraživanja i dostupnošću izvora, imali bismo problem jer bismo morali s hrvatske strane pratiti izvore dvije operativne zone HVO-a. To svakako umnogome otežava bavljenje temom. Kada bismo srednju Bosnu „ograničili“ na z/o OZ SB, onda bismo imali još veći problem jer ona nije zahvatila područja srednje Bosne ključna u razmatranju teme (Bugojno i Gornji Vakuf), a odnosila se i na Sarajevo koje, kako sam već naglasio, nije od posebnog značaja za izučavanje sukoba HVO–ARBiH u srednjoj Bosni. U izboru između ta dva problema, odlučio sam se za tretiranje srednje Bosne kroz z/o 3. korpusa, iako je to teže i opširnije nego da sam se ograničio na z/o OZ SB, što bi, iako lakše, bilo samo djelimično. Dakle, u radu sam kao srednju Bosnu prihvatio dio z/o 3. korpusa koju su kontrolirale njegove jedinice, ali sam unutar nje posebnu pažnju posvetio područjima od naročite važnosti za izučavanje bošnjačko-hrvatskih odnosa i sukoba HVO–ARBiH. Potrebno je naglasiti da z/o 3. korpusa nije sve vrijeme sukoba ostala ista, ali sam, bez obzira na povremene manje promjene u z/o, kontinuirano nastavio tretirati srednju Bosnu kroz ranije utvrđenu z/o 3. korpusa.

Za potrebe ovog rada optimalne kartografske konture srednje Bosne su: Jajce – Tešanj – Doboj Jug – Maglaj – Zavidovići – Vareš – Visoko – Kiseljak – Fojnica – Gornji Vakuf – Bugojno – Donji Vakuf – Jajce. Ovakva „kartografija“ srednje Bosne nije geografski ni historijski utemeljena, kao ni bilo koja druga u ponudi literature, ali je prikladna i opravdana u odnosu na moju temu istraživanja i međusobnu povezanost ocrtanog područja nametnutu ratnim okolnostima, a koje su, na koncu, upravo zbog te povezanosti, i uvele u upotrebu pojam srednje Bosne.

Bitna olakšavajuća okolnost u toku rada na zadanoj temi bila je dostupnost ogromnog broja kvalitetnih dokumenata različitih provenijencija (bosanskohercegovačke, hercegbosanske, srpske i inostrane) koja je najvećim dijelom do sada neiskorištena u naučnim radovima. U srednjoj Bosni HVO i, u znatno manjoj mjeri, ARBiH počinili su ratne zločine nad bošnjačkim, odnosno hrvatskim civilima i neprijateljskim ratnim zarobljenicima radi čega su vođeni krivični postupci pred Međunarodnim sudom za ratne zločine

u Hagu. Tužioci i branioci ponudili su Sudu mnoštvo dokumenata u toku tih procesa kao dokazni materijal. Ti su dokumenti u podjednakoj mjeri raspoloživi i s bosanskohercegovačke i s hercegobosanske strane. Od posebnog je značaja, a što je velika olakšica za istraživača, što su oni prošli sudsku valorizaciju, tako da je u online bazi podataka Haškog tribunala objavljena prvorazredna građa koja je prošla „sito i rešeto“ kroz sudske procese koji su trajali godinama. Tužioci i branioci sa svojim stručnim timovima pravnih i vojnih saradnika pomno su pribavljali dokazni materijal i s velikom pažnjom analizirali iznesenu „dokumentarnu“ argumentaciju suprotne strane. Konačnu ocjenu validnosti dokaza davale su sudije. Na taj način građa iz *online* baze podataka Haškog tribunala u dobroj mjeri prošla je kvalitetnu provjeru. Drugim riječima, pravници su prošli kroz arhive, izabrali najkvalitetnije dokumente i kroz sudski proces ih provjerili. Zahvaljujući radu Haškog tribunala bio sam u prilici koristiti hiljade izvornih dokumenata. Dio njih našao je svoje mjesto u radu. Određen dio nije naveden, iako sam se upoznao s njihovom sadržinom, ali samo zbog izbjegavanja preopterećenja teksta i što se podaci u njima nalaze i u nekim od dokumenata koje sam navodio. Iz tih razloga nije bilo potrebe spominjati u napomenama sve dokumente koji govore na isti ili sličan način o istom događaju. Koristio sam i dokumente iz online baze podataka Slobodana Praljka. Za potrebe svoje odbrane objavio je značajan dio dokumenata koji se ne nalaze u online bazi podataka Tribunala. S obzirom na to da se rad ne bavi posebno ratnim zločinima, nije bilo potrebe koristiti sudske presude. Od veće važnosti bili su dokumenti korišteni kao njihov dokazni materijal. Svakako da su u presudama mnogi od njih analizirani, ali za potrebe utvrđivanja krivične odgovornosti što je ograničilo te analize za potrebe ovog rada. Za naslovljenu temu bila je potrebna šira elaboracija dokaznog materijala i za više potreba od pravnih. Slaba strana dokumentarne građe haške i Praljkove *online* baze podataka jeste što je izborom i kvalitetom znatno bogatija za prostor, vrijeme, jedinice i ljude za koje su vođeni sudski procesi. Naprimjer, neuporedivo je više građe za rejon Viteza u aprilu 1993. nego za ostala područja u isto vrijeme. Ili, nesrazmjerno je više dokumenata koji su u vezi sa 7. Slavnom Muslimanskom brdskom brigadom (SMbbr) nego sa 17. Slavnom Krajiškom brdskom brigadom (SKbbr), a naročito 305. brdskom brigadom (bbr), a koje su, kao i 7. SMbbr, bile aktivni učesnici borbenih dejstava (b/d) ARBiH s HVO-om u cijeloj z/o 3. korpusa.

Isti slučaj je i s jedinicama HVO-a. Razlozi tome su jasni. U aprilu se u rejonu Viteza desio najmasovniji ratni zločin tokom sukoba HVO–ARBiH, što je bila glavna tema suđenja osumnjičenicima iz srednjobosanskog HVO-a. Suđenje starješinama 3. korpusa bilo je uglavnom vezano za ratne zločine mudžahida afroazijskog porijekla koji su često povezivani ili razumijevani kao pripadnici 7. SMbbr. Ako bi se istraživač olahko poveo samo za dostupnom građom Haškog tribunala, mogao bi stvoriti krivu sliku da je sav teret sukoba HVO–ARBiH u srednjoj Bosni podnijela 7. SMbbr jer je broj dokumenata o njenom ratnom putu neuporedivo veći u odnosu na neke druge jedinice 3. korpusa koje su, ništa manje od nje, bile aktivni i zapaženi sudionici borbi. Međutim, u određenom smislu i to je veoma važan činjenični pokazatelj. Jajačka 305. bbr, veoma važna u borbama s HVO-om i sa zavidnim rezultatima, u dokumentima iz online baze podataka Haškog tribunala gotovo je neprimjetna. To je posljedica činjenice da se za nju ne veže nijedan slučaj ratnog zločina radi čega nije bila zanimljiva haškim istražiteljima. Njeni spomeni u haškoj građi su marginalni i pronalaze se uglavnom u opširnijim dokumentima u vezi s drugim jedinicama ili bojištima koja su istražiteljima bila interesantna. Ako bi naučni istraživač postupio prema 305. bbr, kao u navedenom primjeru sa 7. SMbbr, mogao bi krivo doći do rezultata da ta brigada nije igrala nikakvu važnu ulogu u sukobu HVO–ARBiH. Slična situacija je sa 17. SKbbr, 303. Slavnom brdskom brigadom (Sbbr) i drugim jedinicama 3. korpusa. Tu ograničenost dostupne dokumentarne građe u online bazi podataka Tribunala u velikoj mjeri olakšavaju dokumenti koje je objavio Praljak. On je ponudio priličan broj dokumenata koji nisu našli mjesto kao dokazni materijal Haškog tribunala. Dakle, haška građa, nadopunjena „Praljkovom“, bila je od presudnog značaja za realizaciju teme, jer mi druga nije bila dostupna u većem obimu, ali sam i prema njoj morao postupati oprezno kako ne bih napravio iskrivljenu sliku iz gore spomenutih razloga. Od velike koristi bili su mi i objavljeni stenogrami sa sastanaka hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana sa saradnicima iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U dva toma priredio ih je Predrag Lucić i objavio 2005. godine.

Što se tiče literature, njena ponuda, kada je riječ o naučnom kvalitetu, za temu srednje Bosne vrlo je skromna. Iako ima određen broj radova objavljenih o srednjoj Bosni, kvalitet sadržaja većine njih naučno je prilično upitan. Ponajviše se radi o memoarskim djelima i to najčešće od autora koji

za vrijeme rata nisu bili na političkim ili vojnim pozicijama koje bi im dale korisno znanje za teme kojima su se bavili. Objavljene su i neke monografije jedinica ARBiH, ali uglavnom bez korištenja naučne metodologije, iako su njihovi autori naglašavali svoje ambicije da budu tretirane kao naučna djela. Neke monografije i radovi izašli su u izdanjima naučnih institucija, ali po kvalitetu ništa ne prednjače u odnosu na spomenuta memoarska djela i monografije jedinica i lokalnih zajednica. Kod ponuđene literature veoma je teško napraviti klasifikaciju šta su memoarska, a šta bar formalno naučna djela, jer se većina autora potrudila da svoja sjećanja obogate kvazinaučnim aparatom. Rijetka su memoarska djela u kojima su se autori bavili samo događajima u kojima su bili aktivni sudionici, a da su se za vrijeme rata nalazili na značajnim pozicijama poput Besima Spahića, predsjednika Ratnog predsjedništva Opštine Zenica. Zajednička karakteristika većine literature koja se bavi srednjom Bosnom jeste pristrasnost i amaterizam autora. Ona je uglavnom nastala kao odgovor „suprotnoj strani“ ili u svrhu njene optužbe za ratna dešavanja. Također, takva literatura često je opterećena željama autora da istaknu vlastiti značaj u ratu ili važnost jedinica ili institucija kojima su tokom njega pripadali čime čitaoce navode na pogrešne zaključke. Literatura koja se bavi lokalnim zajednicama prožeta je nastojanjima autora da prikažu njihovo stradalništvo i pre naglase značaj u odbrani srednje Bosne, pa čak i Bosne i Hercegovine. Pojavljuju se i monografije s naslovima genocida u mjesnim zajednicama što dovoljno govori o njihovoj naučnoj ozbiljnosti. Poseban problem u korištenju „lokalne“ literature, koja je po sadržaju uglavnom vrlo konfuzna i s često izraženim kontradiktornostima, jeste odvlačenje u pogrešnom smjeru, oduzimanje vremena i uzurpiranje prostora.

U izboru između slabe ponude literature i bogatstva kvalitetnih izvora više pažnje sam usmjerio za ovo drugo. Na to me je naročito uputilo „otkriće“ u literaturi da autori nisu iskoristili to dokumentarno obilje. Ukazala mi se odlična prilika da se pozabavim dokumentarnom građom i dam jedan poseban doprinos rasvjetljavanju ratne historije srednje Bosne 1992–1995. godine. U popisu literature na kraju rada spomenuta su sva djela koja sam koristio, iako su se rijetka od njih nametnula da budu nezaobilazna. Za širi kontekst ove teme, stanje s literaturom znatno je bolje. Postoje brojna naučna i memoarska djela koja se bave većim temama, a koja su nezaobilazna i od koristi. Svakako da i širi kontekst ima mnoštvo raznovrsne literature koja

se po kvalitetu i motivacijama svog nastanka ne razlikuje od spomenute literature lokalnog značaja, ali, ipak, ostaje dovoljno ozbiljnih i korisnih djela bez obzira da li su naučnog ili memoarskog karaktera. Međutim, ona su mi uglavnom bila od pomoći samo za spoznavanje šireg konteksta potrebnog za razumijevanje moje teme koja se može smatrati prostorno uže određenom tako da nije bilo mogućnosti za njihovom maksimalnom eksploatacijom. Dio literature čine djela koja su lahko prepoznatljiva kao plod obavještajnog djelovanja autora ili njegove saradnje s određenim obavještajnim agencijama iz Bosne i Hercegovine ili inostranstva. Kao primjer mogu se izdvojiti knjige Charlesa Shradera (*Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni: vojna povijest 1992.-1994.*, Zagreb, 2004) i Ivica Lučića (*Uzroci rata, Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, Zagreb, 2013).

U radu sam u kurzivu (italiku) navodio citate iz literature i štampe i poštujući jezik autora. Značajan dio, naročito vojnih, dokumenata štampan je na printerima koji nisu imali fontove za specifične slavenske glasove. Iz tog razloga neki citirani dokumenti imaju cc, ss, zz, dj umjesto ć, č, š, ž, dž, đ i slično. Citirani dijelovi ostali su u originalu, te u njima ima štamparskih i pravopisnih grešaka. Službeni nazivi jedinica nisu lektorirani nego su korišteni nazivi iz izvora.

Čitaocima sam dužan spomenuti da je rukopis knjige proistekao iz moje doktorske disertacije odbranjene na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu septembra 2017. godine. Sama disertacija rezultat je mog samostalnog rada na istoimenom projektu Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, te zbog toga imam potrebu zahvaliti ranijim direktorima Instituta, prof. dr. Smailu Čekiću i dr. sc. Rasimu Muratoviću, koji su mi omogućili optimalne radne uvjete tokom cijelog perioda rada na projektu, odnosno disertaciji.

Za nekoliko godina nesebične pomoći i kvalitetne podrške, bez čega ne bih ni uspio realizirati projekt, odnosno završiti disertaciju, posebnu zahvalnost osjećam prema svom mentoru, dr. sc. Safetu Bandžoviću.

Značajnu podršku u radu pružili su mi prof. dr. Zijad Šehić, predsjednik komisije za odbranu disertacije, i prof. dr. Edin Radušić, član komisije, kojima, također, zahvaljujem.

U ovaj, po stranicama vrlo obiman rukopis mnogo rada uložili su i mr. Sadžida Džuvić, lektor i korektor, i mr. Sead Muhić koji je uradio DTP. Uz zahvalnost njima dvoma, zahvaljujem i uredniku dr. Muameru Džananoviću, recezentima prof. dr. Selmi Cikotiću, prof. dr. Admiru Mulaosmanoviću i dr. sc. Zilhi Mastalić-Košuti, kao i konsultantima, generalu Fikretu Ćuskića i generalu Enveru Hadžihasanoviću.

Nakon odbrane magistarskog rada 2007. godine, a koji sam završio uz mentorsko vođenje prof. dr. Peje Ćoškovića, dogovorio sam temu doktorske disertacije s pokojnim akademikom Dubravkom Lovrenovićem. Nepune dvije godine sarađivao sam s njim na dogovorenoj temi. Iz ličnih razloga radikalno sam promijenio zanimanje za historiografske teme, te sam odustao od dogovorene teme doktorske disertacije s akademikom Lovrenovićem. Ipak, to nas nije ni najmanje međusobno udaljilo. Naprotiv, on me je podržao i godinama se zanimao za moj rad. Zadnji telefonski razgovor koji sam vodio s njim dok je bio u bolnici, svega petnaestak dana prije njegove smrti, ponajviše je bio u vezi s mojom disertacijom. Upravo sam bio čuo tešku i mučnu vijest da mu je preostalo svega još nekoliko sedmica života. Jedva sam skupio hrabrosti da ga nazovem, a nisam htio to propustiti jer sam znao da nam je to prilika za zadnji razgovor. Suzdržavao sam se da mu ne otkrivam teške emocije koje su me obuzimale jer sam se plašio da ga ne uznemirim, a on me je opušteno ispitivao do koje sam faze s disertacijom. Obradovao se kad sam ga obavijestio da je pri kraju. Uzvratio je da jedva čeka da je pročita jer ga je zanimala tema, a meni je bilo preteško jer sam znao da se više nikada nećemo ni čuti ni vidjeti. Za svu višegodišnju stručnu, ali i privatnu, prijateljsku i „zemljačku“, pomoć, zahvalan sam akademiku Dubravku Lovrenoviću.

Bez nagovora rahmetli prof. dr. Iljasa Hadžibegovića vjerovatno se nikada ne bih usudio baviti naukom. On je, s prof. dr. Enesom Pelidijom i prof. dr. Zijadom Šehićem, zaslužan za moje zaposlenje u Institutu za historiju Univerziteta u Sarajevu, čime sam krenuo put nauke. Njihova preporuka, kao mojih profesora s dodiplomskog studija, bila je presudna, uz tražene zakonske uvjete koje sam ispunjavao, da me tadašnji direktor Instituta za historiju zaposli. Uz iskrenu zahvalnost spomenutim profesorima, posebnu izražavam prof. dr. Iljasu Hadžibegoviću čiji je nasmijani i dobroćudni lik odavno prestao ukrašavati ovaj svijet.

Moja porodica, supruga Edina, otac i braća pružala mi je najveću podršku tokom višegodišnjeg bavljenja disertacijom, te im zbog toga najsrdačnije zahvaljujem u nadi da će i moji sinovi, Harun i Ishak, čvrsto istrajavati u odbrani i jačanju naše domovine Bosne i Hercegovine kao i generacija bosanskohercegovačkih patriota koji su tema ove knjige.

U Jajcu, 17. jula 2019. godine

Dr. sc. Amir Kliko

**KRIZA I RASPAD JUGOSLAVIJE:
PODJELA BOSNE I HERCEGOVINE
KAO RJEŠENJE SRPSKO-
HRVATSKIH ODNOSA**

Srpsko-hrvatski razgovori i planovi o podjeli Bosne i Hercegovine

Sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) ušla je u krizu koja se manifestirala u svim segmentima, od privrede do državnog uređenja i po tom pitanju zaoštrila se na međurepubličkim odnosima. Do početka devedesetih godina komunistički svijet Istočne Evrope užurbano se rušio, što je presudno utjecalo i na stanje u Jugoslaviji. Do kraja 1990. u njenim republikama provedeni su višestranački izbori čiji su rezultati zahtijevali ozbiljan preustroj državnog uređenja i redefiniranja međurepubličkih odnosa. Sredinom novembra provedeni su izbori u Bosni i Hercegovini na kojima su nacionalne stranke Bošnjaka, Srba i Hrvata odnijele uvjerljivu pobjedu nad ostalim partijama, od najnižih nivoa vlasti, općina, do vrha Republike.¹ Promjene vlasti desile su se i u svim ostalim jugoslavenskim republikama, a za Bosnu u Hercegovinu od posebne važnosti bile su Srbija i Hrvatska, te u manjoj mjeri Crna Gora, koja je u to vrijeme bila srbijanska marionetska republika. S promjenama vladajućih republičkih struktura Srbije i Hrvatske, uz postojeće probleme preustroja organizacije savezne vlasti i redefiniranja međurepubličkih odnosa i načina njihove povezanosti u saveznoj državi, uozbiljili su se već postojeći zahtjevi za izmjenama republičkih granica. Dovedene su u pitanje hrvatske granice – zbog srpskih teritorijalnih zahtjeva u Hrvatskoj – i još više bosanskohercegovačke jer su prema Bosni i Hercegovini i Srbija i Hrvatska imale teritorijalnih pretenzija. Hrvatski predsjednik Franjo Tuđman ključ rješenja srpsko-hrvatskih problema s granicama vidio je u međusobnom teritorijalnom namirivanju u Bosni i Hercegovini. Vjerovao je da će se srpski zahtjevi za zemljom moći zadovoljiti u toj republici i da će time poštediti Hrvatsku od gubitka teritorije. Svakako da u Bosni i Hercegovini nije vidio samo mogućnost da se Srbi teritorijalno zadovolje nego i šansu da se i Hrvatska proširi na njene

¹ Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska demokratska stranka (SDS) i Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZBiH). Prve dvije su autohtone, bosanskohercegovačke stranke, a HDZBiH formirana je kao „ekspozitura“ HDZ-a Hrvatske. To mnogi autori, naročito bošnjačke provenijencije, prenaglašavaju i često tvrde da je to bila jedina stranka čija je centrala bila van Bosne i Hercegovine. Od njih su takvo tumačenje preuzeli i neki zapadnjački autori. Međutim, to nije tačno. Osim HDZ-a BiH, i Savez reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ) bila je stranka sa centrom moći van Bosne i Hercegovine, ali i još neke manje značajne poput, naprimjer, Saveza komunista-Pokret za Jugoslaviju (SKPJ). S druge strane, ti autori zanemaruju činjenicu da je i SDA djelovala u Srbiji i Crnoj Gori, te učestvovala na njihovim republičkim izborima 1990. godine.

znatne dijelove.² S obzirom na to da je rat za nove granice bio na pomolu i da su Srbi uspostavili kontrolu nad JNA, Tuđmanu se žurilo da uspostavi saradnju s Miloševićem u cilju postizanja nagodbe koja bi zadovoljila interese obiju strana i spriječila njihov međusobni oružani sukob za koji nije bio spreman. Za mir među Srbima i Hrvatima odlučio je žrtvovati Bosnu i Hercegovinu.³ Odluka je bila njegova, a ne Miloševićeva, jer je on inicirao razgovore s njim o podjeli Bosne i Hercegovine. Prvi sastanak održali su 25. marta 1991. u Karađorđevu.

Susret predsjednika Srbije i Hrvatske bosanskohercegovačka štampa tretirala je kao tajni, što je kasnije preneseno i u literaturu, iako on to nije bio jer je jugoslavenska državna novinska agencija (Tanjug) istog dana objavila vijest o tom događaju.⁴ Neko vrijeme ostala je tajna o

² Tuđman nije začetnik ideje teritorijalnog proširenja Hrvatske na račun Bosne i Hercegovine. Ona je postojala bar stoljeće prije njega i ne samo u Hrvatskoj nego i među bosanskohercegovačkim Hrvatima. Naučnoj i široj javnosti to je dovoljno poznato i nema potrebe posebno ilustrirati ovu tvrdnju. Ipak, spomenut ćemo jedan primjer iz Bosne i Hercegovine s početka 20. stoljeća. Nikola Mandić – utjecajni bosanskohercegovački političar i osnivač Hrvatske narodne zajednice, koju su osnivači HDZ u Bosni i Hercegovini smatrali svojom pretečom – izjavio je 1910. u štampi da *bosanskohercegovački Hrvati užu domovinu Bosnu i Hercegovinu smatraju sastavnim dijelom trojedne kraljevine Hrvatske*. Up.: Šehić, Zijad, *U mojoj Bosni*, Sarajevo, 2013, 84. Mandić, rođen u Travniku, izabran je u Zemaljski sabor 1910, a naredne godine postao je njegov predsjednik istovremeno obnašajući funkciju zamjenika gradonačelnika Sarajeva. Carevom odlukom iz 1914. postavljen je za zamjenika zemaljskog poglavara. Ante Pavelić ga je 2. septembra 1942. imenovao za predsjednika vlade Nezavisne Države Hrvatske (NDH).

³ Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (SRBiH), imao je drugačiji stav. Nakon što se saznalo za srpsko-hrvatske razgovore o podjeli njegove domovine, a koji su doveli do realne opasnosti za njeno nasilno parčanje između Srba i Hrvata, izjavio je da bi žrtvovao mir za Bosnu i Hercegovinu, ali ne i Bosnu i Hercegovinu za mir. Iako se ova izjava u srpskoj i hrvatskoj propagandi često dovodi u vezu s njegovom navodnom ratobornošću koja bi ga trebala prikazati krivcem za rat, ona je samo odgovor na srpsko-hrvatske nagovještaje podjele Bosne i Hercegovine u cilju trajnog i mirnog rješenja međusobnih odnosa Srba i Hrvata. Tuđman i Milošević dogovarali su žrtvovanje Bosne i Hercegovine za mir među svojim narodima, ne mareći za sudbinu njenog većinskog stanovništva, i optuživali Izetbegovića kao krivca za rat jer nije dijelio iste želje.

⁴ O susretu u Karađorđevu pisali su mnogi autori, kao publicisti, naučnici, svjedoci i učesnici. Za ovu priliku mogu se izdvojiti radovi: Silber, Laura–Little, Alain, *Smrt Jugoslavije*, Beograd, 1996, 110-111, 121, 179-180; Minić, Miloš, *Dogovori u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1998; Hartmann, Florence, *Milošević: Dijagonala ludaka*, Rijeka – Zagreb, 2002, 125-133; Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu-planiranje, priprema, izvođenje*, Knjiga 2, Sarajevo 2004, 942-949; Bilandžić, Dušan, *Povijest izbliza, memoarski zapisi 1945-2005*, Zagreb, 2006; 372-377; Šehić, Zijad, *Smrt Socijalističke federativne republike Jugoslavije i bosanska tragedija*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Knjiga XIV/1 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Sarajevo, 2010, 281-321.

čemu su sve razgovarali. Špekuliralo se da je glavna tema sastanka bila podjela Bosne i Hercegovine između Hrvatske i Srbije. Godinama poslije, sukobljavale su se dvije struje tumačenja glavne sadržine sastanka. Jedna je tvrdila da su primarno razgovarali o podjeli Bosne i Hercegovine i sve po tom pitanju utanačili, a sekundarno o drugim temama. Druga struja je to osporavala tvrdeći da je najvažnije pitanje kojim su se bavili smjena Ante Markovića sa čela Saveznog izvršnog vijeća (SIV). Predstavnici ove druge struje uglavnom su branio i zagovornici Tuđmanove politike, a čiji je jedini cilj da s njega skinu odgovornost zbog optužbi za podjelu Bosne i Hercegovine. Ta odgovornost bila je važna u ratu, jer je Hrvatska zbog nje bila u opasnosti da trpi posljedice, kao što su međunarodne sankcije i izolacija, ali i ostala bitna nakon rata zbog vođenja sudskih procesa pred Međunarodnim sudom u Hagu. Hrvatsko prikrivanje Tuđmanovih razgovora s Miloševićem o podjeli Bosne i Hercegovine u Karađorđevu, tokom rata, bilo je bitno i zbog očekivanja povratka okupiranih teritorija. U situaciji kada bi pred očima svijeta bio izravnat po krivici s Miloševićem, teško bi mogao očekivati podršku međunarodnih institucija za povrat izgubljene teritorije. Hrvatska javnost, Katolička crkva, politička opozicija HDZ-u, pa čak i neki njegovi visoko pozicionirani članovi, kao i znatan broj najuglednijih hrvatskih intelektualaca, nisu se slagali s Tuđmanovom politikom podjele Bosne i Hercegovine, te je i zbog toga trebalo prikrivati o čemu se razgovaralo u Karađorđevu. Taj razgovor utječe na mijenjanje karaktera ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a koji je godinama bio prihvaćen u hrvatskoj i svjetskoj javnosti, ali i u intelektualnim krugovima i međunarodnim institucijama. Kao glavne argumente koje osporavatelji razgovora o podjeli Bosne i Hercegovine navode jesu pitanja zašto je onda Srbija izvršila agresiju na Hrvatsku, zašto su Srbi i Hrvati ratovali u Bosni i Hercegovini, zašto se nikada nije pojavio napisan sporazum u javnosti i zašto Hrvoje Šarinić, kao jedan od glavnih aktera većine srpsko-hrvatskih razgovora, negira razgovore o podjeli Bosne i Hercegovine. To nisu ozbiljna pitanja koja zahtijevaju veliki trud za odgovor. Srpska agresija na Hrvatsku i „hrvatske krajeve“ u Bosni i Hercegovini ne znači da se u Karađorđevu nije razgovaralo o podjeli Bosne i Hercegovine. Može značiti da se nije postigao konačan dogovor ili da je na određenim teritorijama trebalo vojnički stvoriti pretpostavke kako bi se realizirao. Sporazumi ovakve vrste ne stavljaju se na papir i vjerovatno se nikada neće pojaviti

ni ovaj u pismenoj formi. Što se, pak, Šarinića tiče, njegovo priznanje postalo je beznačajno, jer su o razgovorima u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine u međuvremenu progovorili drugi akteri koji su imali saznanja iz prve ruke ili su bili uključeni u operacionalizaciju sporazuma koji je postignut u načelu i usmeno. Bez obzira koliko ih osporavali, ti ljudi su dokazano sudjelovali u aktivnostima koje su uslijedile nakon susreta u Karađorđevu, a koje su bile vezane za dalje razgovore srpskih i hrvatskih komisija o operacionalizaciji nepisanog sporazuma. Posljednjih godina objavljeno je mnogo dokumenata koji nedvojbeno potvrđuju da je Tuđman bio vrlo zainteresiran da podjelom Bosne i Hercegovine trajno riješi srpsko-hrvatske odnose. U mnogim stenogramima njegovih sastanaka s najbližim saradnicima često se potvrđuje da je s Miloševićem stalno razgovarao o podjeli Bosne i Hercegovine. Iz njih se vidi da je bio postignut načelni sporazum u Karađorđevu. Zbog toga je saradnike, naročito iz Bosne i Hercegovine, tjerao da na nižim razinama dogovaraju sa srpskim predstavnicima provedbu na terenu. Kada je pokrenuo proceduru smjene Stjepana Kljuića, predsjednika HDZ-a BiH, kao prvu zamjerku spočitao mu je da izbjegava razgovarati sa srpskom stranom o rješavanju spornih pitanja u poslu podjele Bosne i Hercegovine. U svjetlu svjedočenja osoba koje su bile u Tuđmanovom najbližem političkom i privatnom okruženju, priznanja stručnjaka uključenih u operacionalizaciju dogovora iz Karađorđeva i brojnih, pouzdanih, dokumentarnih izvora, poput spomenutih stenograma, nepotrebno je dalje dokazivati da li su Tuđman i Milošević u Karađorđevu razgovarali o podjeli Bosne i Hercegovine. Treba pokušati utvrditi šta su dogovorili, šta se od toga realiziralo, šta nije i zbog čega. Dokazivati da se u Karađorđevu nije dogovarala podjela, kao što to pokušava Ivica Lučić, a postoje brojni dokazi da je Tuđman predano radio na tome, uzaludan je trud.⁵ Čak i da u Karađorđevu s Miloševićem nije ni riječi progovorio o Bosni i Hercegovini, postoje drugi brojni dokazi koji potvrđuju da jeste sa Srbima dogovarao njenu podjelu, razmjenu stanovništva i teritorije. U tom kontekstu, Karađorđevo ga ne može osloboditi odgovornosti niti je više toliko, kao događaj, značajno u razotkrivanju njegove stvarne politike prema Bosni i Hercegovini. U mnoštvu drugih dokaza, izgubilo je važnost koju je imalo ranije.⁶ Srpska strana nije govorljiva o Karađorđevu. Članovi

⁵ Lučić, Ivica, *Uzroci rata, Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, Zagreb, 2013.

⁶ Postoji i hrvatsko tumačenje da Tuđman jeste s Miloševićem u Karađorđevu razgovarao o podjeli Bosne i Hercegovine, ali samo, navodno, da dobije na vremenu kako

srpskog tima, formiranog da s hrvatskim timom precizira detalje sporazuma, nisu govorili o svom angažmanu. Srbi nisu imali potrebe, kao Hrvati, dokazivati ili osporavati razgovore o podjeli Bosne i Hercegovine. Oni su prema njoj nastupali otvorenije i svakako su zbog toga trpjeli međunarodne sankcije. Ne bi imali ništa veće ni da su optuženi za dogovaranje s Hrvatima na štetu Bosne i Hercegovine, jer su već tretirani kao agresori. Jedina posljedica koja je za Miloševića mogla proisteći glede Karađorđeva bila bi revolt opozicije i protivnika. Ali, za razliku od Tuđmana kojeg je većina njegove opozicije, čak i unutar HDZ-a, optuživala zbog podjele Bosne i Hercegovine i netransparentno dogovaranje sa Srbima, Miloševića bi njegova opozicija napadala samo iz razloga što bilo šta o trampu teritorija dogovara s Tuđmanom. Srpska opozicija Hrvatima ne bi prepustila ni metar zemlje koju je smatrala srpskom. Milošević je nije mogao olahko prepuštati kao što je to činio Tuđman s „hrvatskim prostorima“ u Bosni i Hercegovini. Da je odmah krenuo u realizaciju sporazuma iz Karađorđeva, radikalna opozicija bi ga srušila, preuzela vlast i vojsku i svakako napala Hrvatsku. Možda bi ga upravo vojska zbacila, jer je JNA tada bila snažan i zainteresiran politički faktor s jakim utjecajem na srpski narod. Miloševiću je trebalo vremena da realizira dogovoreno. Svakako nije imao nikakve potrebe da žuri jer mu nije visila opasnost od rata nad glavom kao što je Tuđmanu koji je radi toga požurivao nagodbu kao jedinu mogućnost za sprečavanje srpske agresije na Hrvatsku. Milošević nije mogao 1991. izdati Knin bez brzih i teških posljedica za sebe kao što je to učinio 1995, jer su se u međuvremenu pojavile okolnosti koje su dobrim dijelom s njega mogle skinuti odgovornost za srpske poraze u Hrvatskoj. Ni Tuđmanu nije odgovaralo da srbijanska opozicija obori Miloševića jer je bio uvjeren da se s njim može dogovarati.

Vrijedno svjedočanstvo o srpsko-hrvatskim razgovorima u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine dao je Dušan Bilandžić u nekoliko opširnih novinskih intervju a knjizi *Povijest izbliza, memoarski zapisi 1945-2005*.⁷

bi kvalitetnije pripremio odbranu Hrvatske. Međutim, njegova kasnija dokazana upornost da sa Srbima podjeli Bosnu i Hercegovinu ukazuje na činjenicu da je ipak bio iskreno predan toj svojoj zamisli.

⁷ Bilandžić i Tuđman bili su prijatelji i kolege po struci. Radili su zajedno u Institutu za istoriju radničkog pokreta u Zagrebu. Zbog dobrog poznanstva, Bilandžićeve široke naobrazbe i iskustva, te povjerenja koje je imao u njega, Tuđman ga je odmah nakon sastanka u Karađorđevu obavijestio da je s Miloševićem postigao načelnu saglasnost o podjeli Bosne i Hercegovine i postavio ga u tim koji je imao zadatak da sa srpskim timom, koji je obećao Milošević sastaviti, vrši dalje pregovore u cilju rješavanja spornih

Tuđman je obavijestio Bilandžića da je u Karađorđevu postigao načelni sporazum s Miloševićem o podjeli Bosne i Hercegovine. Prema Bilandžiću, želio je granice Banovine Hrvatske. Bilandžić to potvrđuje i činjenicom da je Tuđman još 1964. pohvalno pisao o sporazumu Cvetković – Maček. Formirani su ekspertni timovi na obje strane. U Hrvatskom su bili Josip Šentija, akademik Dušan Bilandžić i dva profesora Zagrebačkog univerziteta, pravnici Zvonko Lerotić i Smiljko Sokol, a u srpskom akademici Kosta Mihajlović i Vladan Kutlešić i dva profesora Beogradskog univerziteta, Ratko Marković i Smilja Avramov. Prvi sastanak timova održan je 10. aprila u mjestu Tikveš u Baranji.⁸ Dogovorili su da na narednom sastanku pokušaju povući liniju podjele Bosne i Hercegovine. Oba tima željela su ubrzati rad. U vili *Botić* u Beogradu 13. aprila održana je druga runda razgovora. Mihajlović je rekao da treba utvrditi granice buduće Srbije i buduće Hrvatske čiji zajednički interesi diktiraju podjelu Bosne i Hercegovine i da je to možda posljednja historijska šansa. Granice su trebale biti utvrđene tako da što veći broj Srba i Hrvata bude u svojim državama. Lerotić se složio. Smilja Avramov je glavnu zajedničku opasnost za Srbe i Hrvate vidjela u muslimanima koji su se, navodno, već bili povezali sa „svjetskim islamom“. Prostor na kojem žive je, prema njoj, veliki – Bosna i Hercegovina, Sandžak, Kosovo, Albanija i Makedonija. Tvrdila je da je NATO procijenio kako bi balkanski muslimani bili mostobran prodora Azije u Evropu koja bi zato *pozdravila naš udar na Muslimane*. Kazala je da Bosnu i Hercegovinu treba razoriti. Mihajlović je upozorio da *Muslimani* istiskuju Srbe i Hrvate u njihove matične države te da oni ne smiju dobiti republiku. Zahtijevao je potpunu podjelu Bosne i Hercegovine i da se Sloveniji odmah prizna pravo na otcjepljenje.⁹ Lerotić se složio s informacijom o „evropskoj svijesti o islamskoj opasnosti“. Bilandžić se nije složio s navodnom procjenom NATO-a o koju je iznijela Avramov, jer je Turska desetljećima stup južnog krila NATO-a i morala bi znati za takvu ideju radi koje bi sigurno protestirala. Šentija je tražio da se prije bilo kakve podjele Bosne i Hercegovine riješi problem Kninske krajine i Slavonije. Srbi su replicirali stavom da *srpske opštine* u Hrvatskoj ulaze u računicu za podjelu što je kod svih članova

pitanja kako bi se sporazum mogao u cijelosti zaključiti. Pošto mnoga značajna pitanja nisu bila riješena u Karađorđevu, vjerovatno je to jedan od razloga što je sporazum ustao usmen. Prije rješavanja svih spornih pitanja nije ni bilo potrebe bilo šta stavljati na papir, naročito iz razloga što su dogovorili šutnju dok ne postignu konačnu nagodbu.

⁸ Bilandžić, *Povijest...*, 372.

⁹ Isto, 374.

hrvatske delegacije dočekano s negodovanjem. Oni su u Beograd došli da trguju Bosnom i Hercegovinom, ali ne i Hrvatskom. Srbi su uzvratili da pravo na samoopredjeljenje imaju narodi, a ne republike. Na hrvatsku doskočicu da onda i Mađari i Albanci imaju isto pravo, Srbi su uzvratili da nemaju, jer nisu južnoslavenski narodi koji imaju pravo na izjašnjavanje. Bilandžić je tražio da se Srbi jasno odrede prihvaćaju li granice Banovine Hrvatske. Avramov je rekla da *apsolutno odbijaju*. Još je izjavila da je po direktnom dogovoru Miloševića i Tuđmana Bosanska Posavina prepuštena Srbima. Tako bi se Srbija spojila s Bosanskom krajinom gdje je živio veliki broj Srba. Srbi su predložili razmjenu stanovništva navodeći kao primjer preseljavanje Bošnjaka iz Cazinske krajine u kninsku okolinu. Baranju nisu htjeli prepustiti Hrvatima i tražili su izlaz na more kod Obrovca. Srbi nisu uzimali u računicu Bošnjake u određivanju nacionalne pripadnosti neke općine. Bilandžić je, nakon sastanka, izvijestio Tuđmana da je dogovor sa Srbima nemoguć iz tri razloga: srpske pretenzije toliko su velike da ih Hrvati ne mogu prihvatiti, *Muslimani će se latiti oružja i pobuniti* i podjelu će spriječiti međunarodna zajednica. Tuđman nije uvažio Bilandžićeve argumente. Bio je uvjeren da *Muslimani ne mogu blokirati sporazum, jer su maleni u odnosu na dvije jake zemlje koje su dovoljne da ih prisile*. Bilandžić ga je podsjetio na američkog ambasadora u Jugoslaviji koji je jasno poručio: *Dalje ruke od Bosne i Hercegovine*. Tuđman je, pak, vjerovao da ima dovoljno snaga u međunarodnoj zajednici koje će prihvatiti sporazum. Jedan član hrvatskog tima upozorio ga je da ne smije dozvoliti Srbima da pređu Drinu i dođu na Unu. Treći krug razgovora održan je 20. aprila u vili Weiss u Zagrebu. Tu je Mihajlović Hrvatima podastro propagandu o muslimanskim namjerama, a koja se kasnije može prepoznati u Tuđmanovoj propagandi o Bošnjacima. Kao da mu je Mihajlović održao kratki kurs o toj temi. Mihajlović je tvrdio da je Bosna i Hercegovina stvorena u Drugom svjetskom ratu, a protiv Srba i Hrvata, i zaboravio da su je baš oni "stvorili". Pričao je o namjeri da Turska naseli u Bosni i Hercegovini četiri miliona muslimana. Još je tvrdio da bosanskohercegovački muslimani namjeravaju 15. septembra proglasiti „džamahiriju“. Zato se Bosna i Hercegovina mora podijeliti. Prema njegovom očekivanju, podijeljeni *Muslimani* će trpjeti, ali će se iseljavati u Tursku. Bilandžić je dva dana poslije objavio u riječkom *Novom listu* članak pod naslovom *Mijenjanje granica republika nije*

*moguće - Srbija će biti poražena.*¹⁰ Podjelu Bosne i Hercegovine smatrao je nemogućom radi njene specifične etničke slike. Bio je uvjeren da će se Bošnjaci tome oružano suprotstaviti, a da se ni međunarodna zajednica neće složiti s podjelom. Josip Šentija i on su podnijeli ostavke na članstvo u hrvatskom timu.¹¹

O postojanju srpsko-hrvatskog dogovora o podjeli Bosne i Hercegovine značajna su svjedočenja Dušana Bilandžića i Stjepana Mesića pred Haškim tribunalom. Obojica su bili na visokim dužnostima u hrvatskoj vlasti, što njihova svjedočenja čini vjerodostojnim izvorima.¹² Pred Tribunalom, godinama prije nego je objavio spomenutu knjigu, Bilandžić je tvrdio da ne postoje nikakvi srpsko-hrvatski planovi o podjeli Bosne i Hercegovine. Sudija George Kehoe upitao ga je zašto je posve drugo izjavio u zagrebačkom *Nacionalu*, na što je uzvratio da je protiv tog lista, radi neistina koje iznosi, pokrenuto stotine tužbi i da je u rubrici *Pisma čitatelja* demantirao navode iz svog intervjua. Sudija mu je kazao da ništa u vezi s izjavama o podjeli Bosne i Hercegovine nije demantirao. Potom je *Nacional* razjasnio kako je nastao sporni Bilandžićev intervju od 25. oktobra 1996. godine. Bilandžić je ranije izjavio da u hrvatskim vladajućim strukturama nikada nije bilo više kriminalaca i beskičmenjaka, što je naljutilo Tuđmana. Na pres-konferenciji 22. oktobra uvrijeđeni Tuđman optužio je Bilandžića da je uvijek služio svim režimima čime se *pretvara u takvo čudovište kakvo prozilazi iz te izjave*. Poniženi Bilandžić odlučio je prevrnuti ploču. Tri dana poslije Tuđmanove optužbe, *Nacionalu* je dao intervju u kojem je objasnio da korijeni njegovog sukoba s Tuđmanom sežu do vremena kada mu je pokušavao objasniti da je podjela Bosne i Hercegovine nemoguća. Ipak, bio je dio Tuđmanovog pregovaračkog tima. Prema svjedočenju u *Nacionalu*, shvatio je da ti razgovori ne vode nikuda jer je bilo nemoguće utvrditi čija je *neka dolinica, srpska ili hrvatska, tko ima većinu u nekome gradu*. Intervju

¹⁰ Isto, 376.

¹¹ Isto, 377.

¹² Bilandžić je bio u hrvatskom timu koji je pregovarao sa srpskim o kartama podjele Bosne i Hercegovine. Zbog tog angažmana može se držati za kompetentnog svjedoka. Mesić je, kao i Bilandžić, Tuđmanov višegodišnji prijatelj i saradnik. Zajedno su osnivali HDZ i nakon izbora u Hrvatskoj obnašali visoke funkcije. Kao posljednji predsjednik Predsjedništva SFRJ i vrhovni komandant njenih oružanih snaga bio je direktno uključen u sve razgovore i dešavanja na najvišem nivou u vrijeme njenog raspada. To ga je učinilo veoma informiranim naročito o razgovorima na relaciji Zagreb – Beograd. Kasnije je obnašao dužnost predsjednika Sabora Hrvatske. Bilandžić i Mesić bili su ljudi od Tuđmanovog naročitog povjerenja.

je dao novinaru Mladenu Plešeu u prisustvu još četverice *Nacionalovih* novinara. Prije objavljivanja intervjua, pročitao ga je i odobrio. Intervju je izazvao buru u hrvatskoj javnosti. Bilandžić se uplašio reakcija i u rubrici *Pisma čitatelja* pokušao demantirati sam sebe. Urednički kolegij *Nacionala*, u korist vjerodostojnosti intervjua, pozivao se na svjedočenje peterice svojih novinara koji su bili prisutni kad ga je Bilandžić davao u redakciji.¹³ U svojoj knjizi, objavljenj deset godina poslije, jasno je potvrdio i detaljno opisao srpsko-hrvatske dogovore o podjeli Bosne i Hercegovine i planskog preseljavanja njenog stanovništva.

Mesićevo tajno svjedočenje u cijelosti je, u nekoliko feljtona, objavila splitska *Slobodna Dalmacija*.¹⁴ Prema njemu, tokom formiranja HDZ-a Tuđman je imao zamisli o podjeli Bosne i Hercegovine, ali to nije smatrao mogućim. Tada je javno govorio da nema Bosne i Hercegovine bez Hrvatske i obrnuto. Tako je tvrdio do susreta s Miloševićem u Karađorđevu od kada je promijenio mišljenje i činio sve što je mogao kako bi podijelio Bosnu i Hercegovinu. To je dovelo do njegovog potpuno drugačijeg odnosa prema njoj radi čega se razišao s Mesićem i mnogim drugim visokim dužnosnicima u hrvatskoj vlasti i čelništvu vlastite stranke.¹⁵ Mesić je smatrao da je

¹³ "Dušan Bilandžić pročitao je intervju prije objavljivanja u Nacionalu i nije imao nikakvih primjedbi", *Nacional*, Zagreb, 10. septembar 1997.

¹⁴ Prema nekim hrvatskim stručnim procjenama, to svjedočenje "podebljalo je" prvostepenu presudu Tihomiru Blaškiću za bar 20 godina. Autori tih procjena smatraju da je ono bilo presudno da se rat u Bosni i Hercegovini okvalificira kao međunarodni sukob, odnosno kao agresija Republike Hrvatske. Tuđman je došao u posjed transkripta svjedočenja. Režimske novine su ih objavljivale radi čega je Mesić prozivan kao veleizdajnik. Up.: Erceg, Heni, „Da, otići ću ponovno u Haag!“, *Feral Tribune*, Split, 23. mart 1998, 36-37. Zbog objavljivanja transkripta, Haški tribunal prijetio je *Slobodnoj Dalmaciji* visokim kaznama i naređivao joj da prestane s objavljivanjem. Uredništvo se pravdalo da njihov list nije službena novina Hrvatske i da se nije dužan pridržavati odnosa države s Tribunalom što je značilo da on nema nikakve pravne kompetencije nad njim. Up.: „Mesićev iskaz u Haagu opasan je za Blaškića“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. decembar 2000, 3; „Anto Nobilo u izjavi za Slobodnu: Već imate Tribunal na vratu“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. decembar 2000, 3.

¹⁵ Iako mnogi bošnjački autori stavljaju znak jednakosti između Hrvatske i Srbije kada je riječ o odnosu prema Bosni i Hercegovini u periodu 1991-1995, ipak postoje znatne razlike koje se moraju naglasiti. Gotovo cijela hrvatska opozicija bila je odlučno protiv Tuđmanove politike podjele Bosne i Hercegovine, a naročito "humanog" preseljavanja stanovništva koje je bilo sastavni dio te politike. Zanimljivo je da su hrvatski radikali (Hrvatska stranka prava) za razliku od srpskih (Srpska radikalna stranka) bili vrlo negativno nastrojeni prema podjeli Bosne i Hercegovine i oštro se tome suprotstavljali. Osim protiviljenja, hrvatska opozicija bila je i veoma aktivna u njenom sprečavanju. Njen rad na tome u velikoj je mjeri utjecao na raspoloženje hrvatske javnosti koje je svojim najvećim dijelom bilo na poziciji podrške nezavisnosti i teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine za razliku od srpske. Tome je svakako značajno doprinio i stav Katoličke crkve u Hrvatskoj, predvođene kardinalom Franjom Kuharićem, koja se

Hrvatska premali igrač na međunarodnoj sceni jer su Austrija, Mađarska i Turska željele cijelu Bosnu i Hercegovinu. Milošević i Tuđman su smatrali da bi je pomjeranjem stanovništva mogli podijeliti. Zato je Milošević

također energično suprotstavljala Tuđmanovoj politici. Sigurno je ona utjecala i na ponašanje Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, predvođene nadbiskupom Vinkom Puljićem, i bosanskih franjevaca, predvođenih provincijalom Bosne srebrenе fra Petrom Anđelovićem, u njihovom odnosu prema protagonistima Tuđmanove politike u Bosni i Hercegovini. Djelovanje hrvatske opozicije, te Katoličke crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, prelazilo je okvire lokalnog područja i sigurno je u velikoj mjeri utjecalo na odnos međunarodne zajednice prema Bosni i Hercegovini. Ono je dopiralo i do pape čije su mišljenje i stavovi, bez obzira na sekularizam zapadnih zemalja, imali važan odjek u međunarodnoj zajednici koja je, zapravo, dominantno kršćanska zajednica, bar što se tiče njenog vodstva i moći kojom raspolaže. S druge strane, u Srbiji nije bilo slične opozicije niti protivljenja Srpske pravoslavne crkve prema Miloševićevoj politici. Naprotiv, srpska opozicija i Pravoslavna crkva zamjerali su Miloševiću na slabim i sporim rezultatima njegove politike. Tražili su još više odlučnosti i energičnosti u realizaciji srpskih teritorijalnih zahtjeva. Jedina opozicija Miloševićevoj ratnoj politici bila je SDA Sandžaka, ali ona nije bila u poziciji da učini bilo šta korisno. Za razliku od Kuharića, patrijarh Pavle nije se suprotstavljao Miloševiću i Radovanu Karadžiću. Kuharić je direktno ušao u sukob s Matom Bobanom i Tuđmanom nakon zločina HVO-a u Ahmićima. Slijedili su ga mnogi visoki svećenici Katoličke crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. U Srbiji je, kao protivnik Miloševića i njegovih ratova u bivšoj Jugoslaviji, djelovao samo Dragoljub Mićunović, ali za njega postoje ozbiljne sumnje da je služio režimu za pokazivanje druge strane Srbije Zapadu, odnosno da je njegova uloga bila odobrena i osmišljena od srbijanske vlasti. Za razliku od Miloševićeve partije (Socijalističke partije Srbije-SPS), u kojoj se niko nije suprotstavio njegovoj agresiji na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, u vrhu HDZ-a Hrvatske dolazilo je do ozbiljnih konfrontacija s Tuđmanom zbog Bosne i Hercegovine. Mora se imati na umu da su neki, vrlo važni ljudi iz vrha HDZ-a, poput Josipa Manolića, Stipe Mesića i drugih, napustili stranku i visoke državne funkcije koje su obnašali jer nisu mogli prihvatiti da budu u službi države čije je rukovodstvo vodilo agresivnu politiku prema susjednoj zemlji, istovremeno trpeći posljedice agresije treće zemlje na njih obje. Moralno im nije bilo prihvatljivo boriti se za slobodu vlastite domovine i otimati tuđu u saradnji sa zajedničkim neprijateljem, ali su se i plašili reakcija međunarodne zajednice prema hrvatskoj situaciji koja je bila slična bosanskohercegovačkoj. Bošnjački autori vrlo često, a ipak nepravdano i neopravdano, izjednačavaju SDS i bosanskohercegovački HDZ. Međutim, ni te se stranke ne mogu izjednačiti u svom odnosu prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Kao što je u HDZ-u Hrvatske bilo opozicije Tuđmanu, tako je bilo i u HDZ-u Bosne i Hercegovine. Činjenica da su čak prva tri lidera te stranke odbila provoditi njegovu politiku podjele Bosne i Hercegovine i "humanog" preseljavanja stanovništva dovoljno govori u prilog tvrdnji da SDS i HDZ nisu bili isti. Osim te trojice lidera bosanskohercegovačkog HDZ-a, značajan broj kadrova stranke s nižih nivoa nije se stavio u službu Tuđmanove politike. Dakle, postoji velika razlika između Hrvatske i Srbije, hrvatske i srpske opozicije, Katoličke i Pravoslavne crkve, te SPS-a i SDS-a naspram HDZ-a Bosne i Hercegovine i HDZ-a Hrvatske, isto kao što ima razlike između Karadžića, s jedne strane, i Perinovića, Kljuića i Brkića s druge strane. Ono što se može izjednačiti jesu Tuđman i Milošević, te Karadžić i Boban. Pitanje razlike i sličnosti između Hrvatske i Srbije (i njene marionete Crne Gore), te SDS-a i HDZ-a, moralo bi se tretirati kao posebna tema koja zahtijeva ozbiljnu analizu, što nije cilj ovog rada. O razlikama između hrvatske i srpske opozicije govorio je i Mesić pred Haškim tribunalom. Up.: "Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

formirao Republiku Srpsku (RS), a Tuđman hrvatske zajednice u Bosni i Hercegovini.¹⁶ U tom su se pogledu njih dvojica slagali. Prema Mesićevom svjedočenju, od početka formiranja država na prostoru bivše Jugoslavije sastali su se 48 puta: *Zamislite kako bi apsurdno bilo da su se Hitler i Churchill sastali toliko puta tijekom Drugog svjetskog rata*. Saglasili su se s etničkim čišćenjem i proširenjem granica svojih republika. Mesiću je Borisav Jović, februara 1991, rekao da Srbiju ne zanimaju hrvatski Srbi nego 66% teritorije Bosne i Hercegovine što će i uzeti. Sljedećeg mjeseca, preko Jovića, Mesić je organizirao prvi Tuđmanov sastanak s Miloševićem. Petnaest dana poslije, Tuđman mu je rekao da će se sastati u Karađorđevu. Vratio se radostan s obećanjem Veljka Kadijevića da JNA neće napasti Hrvatsku i da je Milošević pristao da Hrvatska dobije teritorij Banovine Hrvatske i još, uz to, zapadnu Bosnu (Velika Kladuša, Cazin i Bihać). Bio je oduševljen. Izjavio je da će Bosna teško preživjeti i da Hrvatska može postići granice Banovine. Osnovao je tim za izradu karata. Josip Šentija, jedan od njegovih savjetnika, bio je prvi rukovodilac tima. Odbio je ići u Beograd i crtati karte. Zamijenio ga je Zvonko Lerotić, drugi savjetnik. Putovao je više puta u Beograd tokom rata u Hrvatskoj 1991, ali je i on odustao shvativši da je podjela Bosne i Hercegovine nemoguća. Bilandžiću je Tuđman za rad u timu obećao mjesto u uredu Hrvatske u Beogradu. Ali, ni Bilandžić nije smatrao podjelu mogućom i, prema Mesiću, Tuđman mu nije dao obećano namještenje u Beogradu.¹⁷ Poslije Bilandžića zadatak saradnje sa Srbima u vezi s podjelom Bosne i Hercegovine dobio je Hrvoje Šarinić koji je često odlazio u Beograd

¹⁶ **Zbog neslaganja s politikom podjele Bosne i Hercegovine, Tuđman je 1993. predložio Mesiću da malo odmori, pravdajući se da ne može postići sporazum s Miloševićem dok je u Saboru, jer mu je rekao da će ga Srbi objesiti na Terazijama. Do tada se Mesić svakako bio politički razišao s njim i HDZ-om. Poslušao je Tuđmana i napustio državne funkcije koje je obnašao, a potom formirao vlastitu stranku. Up.: Erceg, Heni, „Da, otići ću ponovno u Haag!“, *Feral Tribune*, Split, 23. mart 1998, 36-37; „Snosim veliki dio sramote za pogrešne poteze HDZ-a-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 13. decembar 2000, 9; „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9; „Izetbegović, Silajdžić i ja pokušali smo promijeniti Tuđmanov odnos prema BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (22)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. decembar 2000, 9.**

¹⁷ **Tuđman je ipak ispunio obećanje i imenovao Bilandžića za savjetnika u Uredu Republike Hrvatske u Beogradu, ali tek 1994. godine. Ostao je na toj funkciji do 1996. godine.**

i sastajao se sa Smiljom Avramov. Tuđman je tvrdio kako je podjela Bosne „povijesna potreba“. Poslije sastanka u Karađorđevu, Mesić je sazvao redovni sastanak Predsjedništva SFRJ. Bogić Bogićević, član Predsjedništva SFRJ iz Bosne i Hercegovine, i Alija Izetbegović pitali su ga šta zna o razgovorima u Karađorđevu. Mesić je uzvratio stihom poznate pjesme *Nema te više, Alija*. To im je bila jasna poruka da Bosne i Hercegovine više nema. Srpsko-hrvatski razgovori o podjeli Bosne i Hercegovine obavljani su na dva nivoa. Viši je bio Tuđman – Milošević, a niži Radovan Karadžić – Mate Boban. Najznačajniji sastanak ovog nižeg dvojca desio se u Gracu 6. maja 1992, nakon čega je Boban izjavio da više nema neriješenih pitanja između bosanskohercegovačkih Srba i Hrvata. Tuđman je vodio dvostruku politiku prema Bosni i Hercegovini. Mesić misli da je vjerovao da svijet želi podjelu Bosne i Hercegovine jer je bio strpljiv s Miloševićem, te je odlučio zaigrati na kartu proširenja hrvatskih granica. U brojnim prilikama izjavljivao je da će ono što bi Hrvati držali vojnom silom, kad se rat završi, prije ili poslije, pripasti njima. Bio je stava da je Banovina Hrvatska veliko postignuće, ali ne potpuno. Smatrao je da Bosna i Hercegovina nakon Drugog svjetskog rata nije smjela postati republika nego je morala biti priključena Hrvatskoj kao Vojvodina i Kosovo Srbiji. Bio je zadivljen Miloševićevim ratnim uspjesima u Bosni i Hercegovini i postao uvjeren da ona ne može opstati. Mislio je da dio na kojem žive Hrvati može biti strukturiran kao hrvatski teritorij koji bi nakon nekog vremena bio pripojen Hrvatskoj i da bi *mala Bosna* bila *muslimanska*. Srednja Bosna bila je u granicama Banovine Hrvatske, te, shodno tome, najvećim dijelom obuhvaćena Tuđmanovim ambicioznim teritorijalnim planovima. Na njegovim sastancima u Predsjedničkim dvorima s bosanskohercegovačkim separatistima iz HZHB, prema Mesiću, Dario Kordić je bio najglasniji.¹⁸

¹⁸ “Tuđman i Milošević dogovorili podjelu BiH i etničko čišćenje-Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine (2)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 28. novembar 2000, 7; „Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9; „Tuđman sažalijevao Izetbegovića-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (3)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 8. decembar 2000, 3; „Tko je trebao ubiti Kordića-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (4)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 9. decembar 2000, 5; „Vukojević i Sokol pripremili su dokumente Herceg-Bosne-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (5)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 10. decembar 2000, 4; „Tuđman je vjerovao da Hrvatskoj pripada dio BiH nakon raspada-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (11)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 16. decembar 2000,

Osim njega, od srednjobosanskih Hrvata često je susretao Ignjaca Koštromana i Anto Valentu.¹⁹

Milošević nikada nije pričao o detaljima razgovora za razliku od Tuđmana koji se nije mogao suzdržati i kasnije se hvalio nekim povjerljivim saradnicima da će Hrvatska biti čak i veća nego što je bila po sporazumu Cvetković–Maček. Prema Mesiću, Tuđman je vjerovao da će Hrvatska dobiti i dio Vojvodine. Iz Karađorđeva se vratio dobro raspoložen i zadovoljan. Tvrdio je da JNA neće napasti Hrvatsku koja će biti veća nego što je ikada bila, a s čime se i Milošević složio. Međutim, Milošević je poricao da je ikada došlo do takvog dogovora.²⁰ Sporazum iz Karađorđeva posijao je prvo sjeme nepovjerenja Bošnjaka prema Hrvatima.²¹ Milošević je razgovorima s Tuđmanom o podjeli Bosne i Hercegovine razdijelio s njim i krivicu za posljedice tog procesa u Bosni i Hercegovini. Osim dugoročnih korisnih posljedica koje je stekao razgovorima s Hrvatima o podjeli Bosne i Hercegovine, imao je i kratkoročnih, ali vrlo važnih. Dogovorom s Kučanom, eliminirao je Sloveniju kao protivnika u nastavku svog odnosa prema ostalim republikama, a naročito prema Hrvatskoj. Pregovorima s Tuđmanom unio je razdor među Hrvate i Bošnjake, što mu je bilo značajno za realizaciju njegovog najvažnijeg ratnog cilja, a to je bila Bosna i Hercegovina. Očekivane protivnike svojih planova u Bosni i Hercegovini, Bošnjake i Hrvate, odnosno, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, međusobno je suprotstavio. Bošnjaci su žestoko odgovorili kako je Bilandžić i upozoravao. Strah od podjele njihove domovine bila je, i tokom cijelog rata ostala, vodilja njihovog političkog jedinstva i vojničke istrajnosti. Ako

9; „Po Tuđmanu je Bosna 1945. morala biti pripojena Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (13)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 18. decembar 2000, 9; „Lord Owen je poticao raspad BiH i ne kanim mu to oprostiti-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (15)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 20. decembar 2000, 9; „Đapićeva profašistička stranka koalicijski je partner Tuđmanu-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (18)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 23. decembar 2000, 9; „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

¹⁹ **Dario Kordić je u jednoj prilici, kada je sukob HVO-a s ARBiH bio u punom zamahu, Mesiću rekao da će njegove snage od Busovače krenuti do Save. Mesić ga je pitao kako to misli postići. Odgovoro mu je: Sa AK 47. Mesić mu je uzvratio: Slušaj, Kordiću, fetus zna više od tebe što je politika. Up.: “Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9.**

²⁰ **Silber–Litl, Smrt..., 110-111.**

²¹ **Hodge, Carole, Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas, Zagreb, 2007, 137.**

su se Srbi ujedinili na platformi „kosovske patnje“, Bošnjaci su na strahu od mogućnosti srpsko-hrvatske podjele njihove domovine.

Tuđmanovo planiranje podjele Bosne i Hercegovine s Miloševićem uveliko podsjeća na tajni protokol sporazuma Molotov – Ribbentrop iz 1939, a koji se odnosio na podjelu Poljske između Sovjetskog Saveza i Hitlerove Njemačke. Od tog sporazuma Sovjeti su očekivali da će spriječiti, ili bar prolongirati, rat s Njemačkom.²² Nijemci i Sovjeti su dogovorili i preseljavanje stanovništva u Poljskoj. Svi Nijemci iz „sovjetskog dijela“ Poljske trebali su biti preseljeni u „njemački dio“, a svi Rusi iz „njemačkog“ u „sovjetski dio“. Poljacima su planirali ostaviti manji dio u središtu Poljske u koji bi bilo preseljeno sve poljsko stanovništvo iz „sovjetskog“ i „njemačkog“ dijela. Taj „poljski dio“ dobio bi zadaću tampona između Njemačke i Sovjetskog Saveza, baš kao i *zemljica Bosna* između Srba i Hrvata koju je Tuđman namjeravao ostaviti Bošnjacima. On je, gotovo do detalja, pokušavao napraviti identičnu nagodbu sa Srbima očekujući da će ona spriječiti njihovu agresiju na Hrvatsku, kao što je i Staljin očekivao da će podjela Poljske s Nijemcima bar prolongirati rat. U godinama nakon Drugog svjetskog rata Sovjeti su pokušavali dokazivati da je dogovor s Nijemcima bio samo da se dobije na vremenu za kvalitetne pripreme vlastite odbrane. To su tvrdili i Tuđmanovi saradnici za njegov dogovor s Miloševićem. Kada su zajednički okupirali Poljsku, Nijemci i Sovjeti premještali su rusko i njemačko stanovništvo, te ubijali Poljake i protjerivali ih u njima određenu „zemljicu Poljsku“. To su činile i vojske bosanskohercegovačkih Srba i Hrvata s Bošnjacima. Poslije rata sva odgovornost za posljedice sovjetsko-njemačkog dogovora u vezi s Poljskom pripala je poraženoj Njemačkoj, a Sovjetski Savez se, kao pobjednička sila, mogao osjećati sigurno od odgovornosti za početak Drugog svjetskog rata, iako je koordinirano s Njemačkom izvršio napad na Poljsku.²³ Zanimljivo je da je Milošević često

²² Molotov je bio sretan zbog sporazuma s Njemačkom kao i Tuđman nakon razgovora s Miloševićem u Karadorđevu. Obojica su vjerovali da su postigli dogovor koji će njihove zemlje zaštititi od agresije.

²³ Sovjetsko-njemački sporazum nije nikakva tajna. Nakon njega Hitler je napao Sovjetski Savez. Niko ne spori ni sporazum ni njemački napad. Možda je tu i odgovor na pitanje, ako su Tuđman i Milošević imali dogovor o nenapadanju, zašto su onda Srbi izvršili agresiju. Imali su ga i Hitler i Staljin. Britanski premijer Neville Chamberlain potpisao je 1938. sporazum s Hitlerom u Minhenu kojim mu je dopustio da anektira dio Čehoslovačke. Vratio se zadovoljan u London. Na aerodromu je slavodobitno mahao *Minhenskim sporazumom* i tvrdio da će on sačuvati *mir za naše pokoljenje*. Međutim, taj sporazum nije spriječio rat koji je povelu Njemačka godinu kasnije, a koji je Velikoj Britaniji donio tolika razaranja i materijalne i ljudske gubitke da će ga se britanska

poređen s Hitlerom, ali niko mu nije ponudio “Staljina”. Imajući na umu da je Tuđman bio historičar koji je sigurno znao za sporazum Molotov – Ribentrop, ne može se isključiti mogućnost da mu je to dalo ideje za dogovor sa Srbima preko međusobnog teritorijalnog namirivanja u Bosni i Hercegovini. Često je saradnicima objašnjavao da u 20. stoljeću nije nikakva novina podjela drugih država između susjednih, i moćnijih, i preseljavanje stanovništva, što je bilo istina. Svakako da im nije mogao kao primjer navesti Hitlera i Staljina, ali je vjerovatno i njih imao na umu.²⁴ Još jedna zanimljiva poveznica između Poljske tridesetih godina 20. stoljeća i Bosne i Hercegovine pola stoljeća kasnije jeste propaganda o visokom natalitetu poljskog, odnosno bošnjačkog stanovništva. Nacisti su optuživali Poljake da imaju previsok natalitet u istočnoj Pruskoj, oblasti koja je Versajskim ugovorom pripala poljskoj državi. To su tumačili navodnim planom Poljaka da ostvare demografsku predominaciju nad Nijemcima čiji je natalitet bio nizak. Njemački naučnici čak su izrađivali procjene prema kojima bi u istočnoj Pruskoj za kratko vrijeme Poljaci demografski „preplavili“ Nijemce. Osim naučnika, u tu propagandu bili su uključeni njemački mediji i kinematografija. U nacističkoj propagandi, pred početak Drugog svjetskog rata, Poljaci su predstavljani kao uljezi i barbarski narod. Srpsko-hrvatska propaganda, na veoma sličan način, stvarala je lažnu sliku o navodnom bošnjačkom hipernatalitetu koji je imao za cilj majorizirati Srbe i Hrvate, te Bosnu i Hercegovinu pretvoriti u „džamahiriju“. Bošnjaci su često nazivani azijatima i Turcima, narodom vanevropske i zaostale civilizacije, a Bosna i Hercegovina je „naučno“ dokazivana kao srpska, odnosno hrvatska zemlja koju su zaposjele azijske pridošlice tokom „turske invazije“. Osim Bošnjacima, na isti način srpska propaganda bavila se i kosovskim Albancima.

pokoljenja još dugo sjećati. Japanci i Amerikanci vodili su pregovore na dan japanskog napada na Pearl Harbor i, prema američkim očekivanjima, bili blizu postizanja sporazuma. Zato su japanski napad tretirali kao izdaju. Dakle, postavljanje pitanja zašto je Srbija izvršila agresiju na Hrvatsku, ako je postojao njihov međusobni dogovor, nema nikakvog smisla jer u prošlosti ima mnoštvo primjera koji daju odgovor.

²⁴ Pet dana nakon susreta Karadžića i Bobana u Gracu, *Washington Post* je, komentirajući taj susret, podsjetio na pakt Hitlera i Staljina uoči Drugog svjetskog rata o podjeli Poljske, ističući da su na sastanku bili zastupnici Tuđmana i Miloševića (kao što su Molotov i Ribbentrop zastupali Staljina i Hitlera 1939) i kvalificirajući samoproglašenu Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ) i Hrvatsku kao razbojničke države. Up.: Begić, Kasim, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Sarajevo, 1997, 93, nap 12.

Platforma o budućoj jugoslavenskoj zajednici

Aliji Izetbegoviću i Kiri Gligorovu, makedonskom predsjedniku, bilo je jasno da će, ukoliko dođe do nasilnog raspada Jugoslavije, njihove republike pretrpjeti najveću štetu. Bosna i Hercegovina i Makedonija imale su nacionalno najheterogenije stanovništvo i suočavale se s ozbiljnim teritorijalnim ambicijama susjednih republika i država. U Makedoniji je, osim relativne makedonske većine, u većem broju živjelo i albansko stanovništvo, te u manjim procentima bugarsko i srpsko. Grčka nije blagonaklono očekivala makedonsku nezavisnost i podržavala je srpsku politiku. Postojala je mogućnost, ako se desi srpska vojna intervencija, da će doći do albanske pobune, a ni Bugarska najvjerovatnije ne bi ostala neutralna.²⁵ U tom slučaju, na teritoriji Makedonije vodio bi se oružani sukob u kojem bi sudjelovale susjedne zemlje uz aktivno učešće makedonskih naroda i to na različitim stranama. Izgledalo je da se Makedonija nalazi u gorem položaju od Bosne i Hercegovine nad kojom se nadvila opasnost srpsko-hrvatskog vojničkog obračuna i razgraničavanja preko njenog teritorija. Srpsko-hrvatski razgovori o njenoj podjeli već su uveliko vođeni. Hrvatski predsjednik smatrao je da će se srpsko-hrvatskom nagodbom o teritorijalnom namirivanju Srbije i Hrvatske u Bosni i Hercegovini izbjeći oružani sukob između te dvije republike. Makedonija i Bosna i Hercegovina bile su preslabe da se suprotstave moćnijim narodima, republikama i državama iz okruženja, a koji bi imali i veliku podršku unutar njih dvije. Iz tih razloga, Izetbegović i Gligorov bili su veoma zainteresirani za očuvanje Jugoslavije, bar do ozbiljnije internacionalizacije njene krize. Očekivalo se da će to pridonijeti raspletu krize bez rata.²⁶ Poslije serije sastanaka lidera jugoslavenskih republika u vezi s rješavanjem krize, Izetbegović i Gligorov su 6. juna, na novom sastanku u Sarajevu, iznijeli svoj prijedlog pod nazivom *Platforma o budućoj jugoslavenskoj zajednici*. Vjerovali su

²⁵ Ona je pokazivala ozbiljnu zainteresiranost za dešavanja u Jugoslaviji i u tom kontekstu treba razumijevati njeno priznavanje nezavisnosti Bosne i Hercegovine 14. januara 1992, dakle, prije bosanskohercegovačkog referenduma o nezavisnosti. Bila je to prva zemlja koja je priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine. Tim činom ona je najjasnije pokazala da je protivnik velikosrpske politike.

²⁶ To su očekivale i Hrvatska i Slovenija – koje su bile na rubu oružanog sukoba sa saveznom vojskom pod srbijanskom kontrolom – radeći na internacionalizaciji krize dok se Srbija, s pratećom Crnom Gorom, zalagala da ona ostane unutarjugoslavenski problem jer bi joj to davalo više mogućnosti za upotrebu sile. O hrvatskom nastojanju internacionalizacije jugoslavenske krize detaljno je pisao Stipe Mesić u svom memoarskom djelu. Up.: Mesić, Stipe, *Kako je srušena Jugoslavija*, Zagreb, 1994.

da će na taj način zadovoljiti srpske zahtjeve za jedinstvenom državom i slovenačko-hrvatske težnje za suverenitetom svojih republika.²⁷ Prijedlog je zagovarao opstanak Jugoslavije kroz savez republika u kojem bi Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Srbija bile u nekoj vrsti federacije i sve zajedno u konfederalnom odnosu s Hrvatskom i Slovenijom koje bi međusobno bile u konfederaciji. Svaka republika mogla bi postati članica Ujedinjenih naroda (UN), a savezu republika ostale bi neke zajedničke funkcije koje bi se uglavnom svodile na odbranu i jedan dio spoljnih poslova. Prijedlog su privremeno podržali i Milošević i Tuđman.²⁸ Dogovoren je novi sastanak u Splitu gdje bi se prijedlog trebao šire elaborirati. Međutim, Milošević i Tuđman više su bili zainteresirani za etničku kantonizaciju Bosne i Hercegovine. Izetbegović je po povratku u Sarajevo izjavio da se riječ kanton nije koristila, bar ne u njegovom prisustvu, ali je priznao da se između redova govorilo o etničkoj podjeli Bosne i Hercegovine. O tome su, zapravo, raspravljale srbijanska i hrvatska delegacija, i to ne između redova već iza njihovih leđa.²⁹

Na sjednici Vrhovnog državnog vijeća Hrvatske, 8. juna, Tuđman je sa saradnicima razgovarao o Izetbegović – Gligorov prijedlogu.³⁰ Objašnjavajući pred Vijećem da Srbi, u slučaju da se Jugoslavija uredi po konfederalnom principu, republičke granice smatraju administrativnim

²⁷ Silber–Litl, *Smrt*, ..., 125.

²⁸ Borisav Jović, srbijanski član Predsjedništva SFRJ, smatrao je Izetbegović – Gligorov prijedlog *glupim i nefunkcionalnim*, ali su Srbi i Crnogorci odlučili da ga prihvate kako bi potom polahko evoluirali ka svom konceptu. Up.: Jović, Borisav, *Poslednji dani SFRJ, izvodi iz dnevnika*, Politika, Beograd, 338. Momir Bulatović, crnogorski predsjednik, u svojim memoarima kaže: (...) *zvučalo je primamljivo, iako se osjećalo da se radi o spajanju nespojivih elemenata, odnosno, da je primjena ovakvih rješenja suštinski nemoguća. Novinari i javnost ovaj predlog nazvali su poslednjom šansom (...) predlog je zagovarao legalizam, usljed čega su federalni elementi (koji nama odgovaraju) mogli biti primjenjivi, a konferalni su bili u zoni koju je tek trebalo dogovarati. Sadržavao je rokove (1-5 godina) što je nama posebno odgovaralo jer su se tako odlagale već donesene odluke Slovenije i Hrvatske o nezavisnosti. Posebno je bilo važno prihvatiti zbog lociranja krivice jer je u ovako užarenoj političkoj atmosferi stvoren ambijent u kojem će biti proglašen krivcem ko odbije ovakav kompromis (...)*. Koliko je Bulatović ozbiljno doživljavao Izetbegović – Gligorov prijedlog govori i njegovo gurmansko prisjećanje na ukusnu hranu koja se posluživala u Sarajevu prilikom sastanka. Up.: Bulatović, Momir, *Pravila ćutanja, četvrto izdanje*, Podgorica, 2005, 32-34.

²⁹ Silber–Litl, *Smrt*..., 125. O Izetbegović – Gligorov prijedlogu pisali su mnogi autori, kao učesnici i istraživači: Bulatović, *Pravila*..., 32-34; Libal, Michael, *Njemačka politika i jugoslavenska kriza*, Zagreb, 2004, 25; Hodge, *Velika Britanija*..., 58; Jović, *Poslednji*..., 338; Mesić, *Kako je srušena*..., 41-43; Silber–Litl, *Smrt*..., 125 i drugi.

³⁰ (...) *Prema tome, taj Izetbegović (...) bi bio i ovakav i onakav ne bi li pokušao pomiriti robove u vreći (...)*. Up.: Lucić, Predrag, *Stenogrami o podjeli Bosne*, Knjiga prva, Split-Sarajevo, 2005, 10.

i zahtijevaju njihovu reviziju, izrazio je slaganje s njihovim stavom.³¹ Već je bio započeo razgovore o podjeli Bosne i Hercegovine s njima, ali i s rukovodstvom bosanskohercegovačkog HDZ-a koje je to podržavalo i prihvatilo. Rukovodstvu HDZ-a pojasnio je da će morati donositi odluke kao i srpska politika.³² Njegov uvjet za prihvaćanje Izetbegović – Gligorov prijedloga bio je srpsko-hrvatsko razgraničenje u Bosni i Hercegovini, što je smatrao rješenjem krize.³³ Ni zbog kojeg drugog razloga ne bi ostao u nekom savezu država ili republika. Za njega je to bio prvorazredni politički interes koji bi morao biti prioritet, a za koji bi se, *za neku godinu*, pokazala i ekonomska opravdanost.³⁴ Ni najmanje ne mareći za mišljenje i budućnost najbrojnijeg bosanskohercegovačkog naroda, Bošnjaka, Tuđman je – s pozicije ekskluzivnog zastupnika interesa najmalobrojnijeg naroda (koji nije činio čak ni petinu bosanskohercegovačkog stanovništva) – samouvjereno donio zaključak da će se razgraničenje u Bosni i Hercegovini *postići zbog toga što to odgovara i Srbiji i Hrvatskoj, podjednako, a što muslimanska komponenta zapravo i nema drugog izlaza*.³⁵ Podjelu Bosne i Hercegovine smatrao je svojom povijesnom zadaćom.³⁶ Za njega je bila nemoguća bilo kakva treća Jugoslavija. U obzir je dolazio samo savez suverenih država

³¹ (...) *ako idemo u smislu osamostaljenja Hrvatske, bilo u savezu, bilo potpunom osamostaljenju, te i takve granice Hrvatske, kakve su one danas, one su apsurd, one su nemoguće, ni u smislu upravno prometnom, a kamoli u smislu bilo kakve zaštite tih granica Hrvatske. I, prema tome, i sa našeg gledišta, ne manje, nego li sa srpskog postoji (...) potreba da se pitanje riješi u svojoj biti (...) jer je uspostavljanje Bosne, granica Bosne i Hercegovine poslije drugog svjetskog rata i povijesni apsurd vraćanja jedne kolonijalne tvorbe nastale od 15. do 18. stoljeća (...)* S tim da čini se i Izetbegović (...) je svjestan da je bespomoćan u odnosu na taj srpski zaokret razgrađivanja Bosne i Hercegovine. A isto tako i zna o hrvatskom hercegovačkom nemirenju sa tom i takvom situacijom (...) pritisnut tim objektivnim okolnostima (...) on pristaje na razgovore (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva..., 11.

³² (...) *započinjemo razgovore sa problemom Bosne, odnosno razgraničenja i granica Republike Hrvatske. Usput, ja sam imao sastanak tamo sa hrvatskim predstavnicima, sa vodstvom Hrvatske demokratske zajednice, sa desetak njih i oni jasno podržavaju i to zdušno podržavaju takvo naše stajalište, ali sam im i rekao i to da bi morali biti (...) spremni da donose odluke, hrvatske odluke kao što će ih donositi srpska politika (...)*. Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva..., 12.

³³ (...) *Rješenje se nalazi u (...) razgraničenju Bosne i Hercegovine i ako to postignemo, znači onda možemo tražiti eventualno osnovu za Savez suverenih republika i država (...)*. Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva..., 25.

³⁴ Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 28.

³⁵ Isto, 26.

³⁶ (...) *gospodo onda je to povijesna zadaća, ako možemo na taj način završiti, pomoću takvog saveza doći do mirnog rješenja i do granica Hrvatske, kakve su potrebne Hrvatskoj Republici, hrvatskom narodu, da bi mogao opstati (...)*. Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva..., 27.

ili republika, o čijem nazivu se treba posebno dogovoriti, ali s obaveznim teritorijalnim razgraničenjem u Bosni i Hercegovini.³⁷ Učesnici sastanka plašili su se da će i Slovenci tražiti promjenu granice s Hrvatskom ako se otvori pitanje granica. Utješio ih je porukom Dimitrija Rupela, slovenačkog ministra vanjskih poslova, upućenom preko Davorina Rudolfa, hrvatskog ministra vanjskih poslova, da granice između Hrvatske i Slovenije nisu sporne. Međutim, kod Hrvata je bilo prijedloga da se promijeni granica sa Slovenijom. Zbog postojanja Hrvatske pedagoške akademije u Kopru, tokom druge polovine 19. stoljeća, Tuđman je podržavao mišljenje da je Kopar hrvatski grad i da bi slovenačko-hrvatska granica trebala biti na Mirni, ali nije želio otvarati nikakve teritorijalne probleme sa Slovenijom, ni u vezi s Trstom, iako mu je, po njegovim riječima, *predgrađe hrvatsko što se potpuno zaboravilo*.³⁸ Bilo mu je važnije baviti se Bosnom i Hercegovinom i zbog toga mu nije trebalo neprijateljstvo sa Slovenijom koje bi mu otežalo ono što je smatrao svojom *povijesnom zadaćom*.

Rat u Sloveniji i Hrvatskoj

Do kraja juna Hrvati i Slovenci održali su čitav niz tajnih bilateralnih razgovora koji su imali za cilj usklađivanje napora za izlazak iz federacije.³⁹ Hrvatski Sabor 25. juna 1991. usvojio je ustavnu Odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske i donio Deklaraciju o proglašenju samostalne i suverene Republike Hrvatske. Istog dana i Slovenija je proglasila nezavisnost.⁴⁰ Dva dana poslije, JNA je vojno intervenirala u Sloveniji. Hrvatska nije učinila ništa da joj pomogne. Rat se završio nakon deset dana. U skladu s Brionskim sporazumom, JNA se povukla, a Slovenija i Hrvatska pristale su na tromjesečni moratorij na proglašenu nezavisnost. Tuđman se usprotivio povlačenju JNA jer se plašio nagomilavanja njenih snaga u Hrvatskoj.⁴¹

³⁷ (...) *ako se sporazumijemo na tom bitnom pitanju spornom između Hrvatske i Srbije o Bosni i Hercegovini, ako ostvarimo realne granice za republiku Hrvatsku i ako se riješi taj problem predanskih Srba na taj način da Srbija bude zadovoljna, onda se može govoriti o tome da i Srbija prihvati takve osnove saveza (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva..., 29-30.

³⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva..., 58-59.

³⁹ Silber–Litl, *Smrt...*, 125.

⁴⁰ Mesić, *Kako je srušena...*, 44-45.

⁴¹ Silber–Litl, *Smrt...*, 130-140; Bulatović, *Pravila...*, 42; Mesić, *Kako je srušena...*, 44-55, 86-92; Libal, *Njemačka...*, 23-37.

Prethodno su u aprilu Slovenija i Hrvatska postigle sporazum o zajedničkoj odbrani, obavezujući se na uzajamnu pomoć i razmjenu obavještajnih podataka, i potvrdile ga 15. juna. Martin Špegelj, hrvatski ministar za odbranu, koji je potpisao sporazume s Janezom Janšom, slovenačkim ministrom za odbranu, tvrdi da ih je Tuđman pogazio na dan prelaska JNA preko njegove teritorije na putu za Sloveniju.⁴² Nekoliko mjeseci kasnije, Tuđman je zamjerio Izetbegoviću što se, navodno, prema srpskoj agresiji na Hrvatsku postavio neutralno iako njih dvojica nisu imali nikakav potpisan sporazum o zajedničkoj odbrani sličan onome kakav je on potpisao s Kučanom i koji je izigrao.⁴³ Međutim, Izetbegović je pozvao bosanskohercegovačke regrute i vojne obveznike da se ne odazivaju pozivima JNA na regrutaciju i mobilizaciju dok ona vrši agresiju na Hrvatsku. U julu je u Bosni i Hercegovini, zahvaljujući bošnjačko-hrvatskom dijelu Predsjedništva na čelu s Izetbegovićem, odgođeno upućivanje regruta u JNA, a u augustu je dogovoreno da se oni mogu slati samo na odsluženje vojnog roka u Bosni i Hercegovini. Nakon Izetbegovićeva poziva, roditelji bosanskohercegovačkih regruta koji su se već zadesili na odsluženju u Hrvatskoj zahtijevali su od JNA da ih vrati u Bosnu i Hercegovinu. Roditelji regruta iz cijele Jugoslavije protestirali su pred palatom Federacije u Beogradu. Mesić se sjeća da ih je bilo najviše iz Bosne i Hercegovine,⁴⁴ što potvrđuje da je Izetbegovićev poziv bio koristan za Hrvatsku. Mesić se, također, sjeća i da su se bosanskohercegovački predstavnici u najvišim savezним institucijama (Bogić Bogićević u Predsjedništvu i Irfan Ajanović u Skupštini SFRJ) protivili intervenciji JNA na strani srpskih pobunjenika u Hrvatskoj.⁴⁵ Tuđmanu to nije bilo dovoljno nego je zamjerio Izetbegoviću

⁴² Špegelj, Martin, *Sjećanje vojnika*, Zagreb, 2001; Silber-Litl, *Smrt...*, 126.

⁴³ Na toj platformi razvila se hrvatska propaganda koja je sve vrijeme rata značajno utjecala na odnose između Hrvatske i Bosne i Hercegovine i još više na bošnjačko-hrvatske odnose u Bosni i Hercegovini. Ona je služila kao javno opravdavanje Tuđmanove politike prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Ni nakon rata nije iščezla nego je nastavila kontinuitet u hrvatskoj literaturi. Posljednji u nizu autora koji je tu propagandu pokušavao verificirati kao naučnu istinu je Ilica Lučić.

⁴⁴ Mesić, *Kako je srušena...*, 161-162.

⁴⁵ Bogićević i Ajanović bili su članovi Državne komisije za kontrolu prekida vatre u Hrvatskoj. Ajanović je 26. augusta dao ostavku. Iz obrazloženja ostavke jasni su razlozi zbog kojih ju je napustio: (...) *Obzirom da je odluku Predsjedništva SFRJ o bezuslovnom i apsolutnom prekidu vatre na kriznim područjima u Hrvatskoj nemoguće provesti pri postojećoj definiciji sukobljenih strana, kao i pri postojećoj ulozi i poziciji JNA na ratnim žarištima, zahvaljujem se na povjerenju (...).* Up.: Mesić, *Kako je srušena...*, 192.

što je izjavio da *rat u Hrvatskoj nije naš rat*.⁴⁶ Bilandžić navodi da neki političari i mediji u Hrvatskoj svjesno izostavljaju njegovu sljedeću rečenicu: *Prema tome, pozivam građane Bosne i Hercegovine da ne odlaze u JNA*.⁴⁷ Tuđman je brzo zaboravio da je on intervenciju JNA u Sloveniji doživio mnogo ležernije od Izetbegovića prema njenoj agresiji u Hrvatskoj jer se ponašao prema njoj kao prema slovenačko-srpskoj stvari koja se ne tiče Hrvata. Može se pretpostaviti da je Tuđman znao da rat u Sloveniji neće dugo potrajati i da je obična farsa te je ostao potpuno neutralan.⁴⁸ Uporno hrvatsko insistiranje Sloveniji da uspori proces izdvajanja iz Jugoslavije pokazuje da Hrvatska još nije bila vojnički spremna za nezavisnost, pa se nije ni smjela uključiti u pomoć. Agresija na Hrvatsku, nekoliko mjeseci nakon Slovenije, pokazuje da ona zaista nije bila spremna jer su do kraja 1991. godine Srbi zauzeli gotovo sve što su željeli u Hrvatskoj. Bosna i Hercegovina bila je još manje spremna da se suoči s agresijom JNA zbog otvorene podrške Hrvatskoj. Štaviše, dok se vodio rat u Sloveniji, Tuđman je postigao sporazum s JNA da ona neće intervenirati u Hrvatskoj ako ova ne pomogne Sloveniju.⁴⁹ Izetbegović nije pravio takve dogovore s JNA za Bosnu i Hercegovinu tokom njene agresije u Hrvatskoj. Ali, ostaje nejasnoća zašto je Tuđman zamjerio Izetbegoviću; naročito što nisu imali nikakav potpisan sporazum; koji svakako nije mogao pomoći Hrvatskoj više od apela vojnim obveznicima da se ne odazivaju na pozive JNA za regrutaciju i mobilizaciju radi potreba njenog borbenog angažiranja u Hrvatskoj. Nejasnoća nestaje ako se to zamjeranje shvati kao Tuđmanova

⁴⁶ Izetbegović je znao za srpsko-hrvatske razgovore o podjeli Bosne i Hercegovini koji su povedeni Tuđmanovom inicijativom, ali je ipak stao na stranu Hrvatske koliko je u tom trenutku mogao. Hrvatska propaganda koja ga je neosnovano optuživala za neutralnost ni u kojem kontekstu ne spominje te razgovore i Tuđmanovu predanost podjeli Bosne i Hercegovine. Tuđman je želio srpsko-hrvatske odnose riješiti obostranim teritorijalnim namirivanjima u Bosni i Hercegovini i shodno tome, nije zavrijedio nikakvu Izetbegovićevu i bošnjačku pomoć, ali ipak ju je dobio bez obzira na sva kasnija hrvatska negiranja.

⁴⁷ Bilandžić, *Povijest...* 391.

⁴⁸ Milošević i Milan Kučan, slovenački predsjednik, napravili su u zimu 1990/1991. tajni sporazum o izlasku Slovenije iz Jugoslavije. Up.: Silber–Litl, *Smrt...*, 128. Međutim, kao što su Kučan i Milošević radili tajno iza Tuđmanovih leđa tako su Milošević i Tuđman radili iza Izetbegovićevih u Karadordevu i kasnije. Razlika je u tome što se Milošević i Kučan u svojim razgovorima nisu bavili podjelom Hrvatske između Slovenije i Srbije. Ako Tuđmana oslobađa odgovornosti prema poštivanju sporazuma sa Slovenijom saznanje da Kučan i Milošević imaju tajni sporazum, onda ni Izetbegović ne može nositi nikakvu moralnu odgovornost za „neutralnost“ prema ratu u Hrvatskoj, naročito jer nije imao s Tuđmanom nikakav potpisan sporazum.

⁴⁹ Silber–Litl, *Smrt...*, 128.

antibosanskohercegovačka propaganda u svrhu opravdanja njegove politike podjele Bosne i Hercegovine. Izetbegovićev stav da rat u Hrvatskoj nije bosanskohercegovački i poziv vojnim obveznicima da se ne odazivaju u JNA dok ona vrši agresiju na nju, može se tumačiti samo kao koristan za hrvatsku odbranu. U to vrijeme značajan broj Bošnjaka stajao je na poziciji jugoslavenske ideje i, zaveden srpskom propagandom, bio spreman na mobilizaciju i regrutaciju. Uostalom, rijetki su se smjeli oglušiti na pozive JNA bez čvrstih garancija zaštite republičkih vlasti. Stupanj odziva Bošnjaka, pa čak i Hrvata, iz banjalučke regije potvrđuje tu činjenicu, jer je tu zaštita republike bila nedostižna u odnosu na JNA i lokalne srpske vlasti. Stoga Izetbegovićev poziv vojnim obveznicima i upozorenje da se rat JNA u Hrvatskoj ne tiče Bosne i Hercegovine treba prihvatiti kao značajnu pomoć. Više od toga nije ni mogao. Da jeste, uvukao bi Bosnu i Hercegovinu u rat za koji nije bio spreman ni godinu poslije i to na isti način kako bi Tuđman ugrozio Hrvatsku da je pomogao Sloveniji kako se potpisanim sporazumom bio obavezao. Slovenci su očekivali hrvatsku pomoć.⁵⁰ Svoje ponašanje prema Kućanu i ratu u Sloveniji Tuđman je imputirao Izetbegoviću kao njegov navodni stav prema srpskoj agresiji u Hrvatskoj.

U augustu 1991. godine JNA je, uz pomoć hrvatskih Srba, započela agresiju na Hrvatsku.⁵¹

⁵⁰ Slovenci su 15. juna otišli sa sastanka, koji su imali s hrvatskom delegacijom o koordiniranju priprema za proglašenje nezavisnosti, uvjereni da se Hrvatima ne može vjerovati. Up.: Silber–Litl, *Smrt...*, 126. Prema Špegelju *Kućan se javio Tuđmanu i upitao ga: "Hoćete li nam se pridružiti u zajedničkoj odbrani?" Tuđman je odgovorio "Ne...Nije u interesu Hrvatske da se miješa se u rat između Slovenije i Srbije."* Kućan je bio bijesan što Tuđman osporava sporazum koji su sklopili u aprilu i potvrdili sedmicu prije intervencije JNA na sastanku u Banskim dvorima. Prema Kućanovom svjedočenju, Tuđman mu je odgovorio da bi uključivanje Hrvatske izazvalo otvaranje ratnog žarišta na njenoj teritoriji. Rekao je da nisu spremni za rat i da nemaju dovoljno oružja, što je svakako bilo tačno. Međutim, ja sam mu odvratio da je pružanje pomoći Sloveniji isto što i odbrana Hrvatske. Up.: Silber–Litl, *Smrt...*, 126-129.

⁵¹ Silber–Litl, *Smrt...*, 145-159. Naučno najkvalitetniju analizu priprema i izvršenja srpske agresije na Hrvatsku uradio je Davor Marijan. Njegova knjiga obuhvata period od 1987. do 1992, odnosno vrijeme priprema JNA za predstojeće ratove u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, njenu agresiju u te tri republike i transformaciju u tri srpske vojske (Vojska Republike srpske Krajine, Vojska Srpske republike Bosne i Hercegovine i Vojska Savezne Republike Jugoslavije). U tim pripremama Armiji su od velike važnosti bile republičke teritorijalne odbrane koje su, pod njenim pritiscima, u istom periodu prepočinjene, od republičkih vlasti, Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu (SSNO) i razoružane u jesen 1990. godine. Njihovo oružje preuzela je JNA. Marijan je analizirao i te procese. Up.: Marijan, Davor, *Slom Titove Armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Zagreb, 2008.

Bošnjačko učešće u odbrani Hrvatske

U odnosu na svoje procentualno učešće u ukupnom broju stanovništva Hrvatske 1991, bošnjački narod dao je veći doprinos njenoj odbrani nego hrvatski, što se najjasnije očitava u nacionalnoj pripadnosti poginulih boraca Hrvatske vojske (HV). Odmah na početku srpske agresije na Hrvatsku, bošnjački radnici u Hrvatskoj u većem broju prijavljivali su se kao dobrovoljci.⁵² Najmasovniji priliv bio je iz Labina. Dobrovoljci su obično, grupno ili pojedinačno, pridodavani lokalnim jedinicama *Zbora narodne garde* (ZNG) ili rezervnog sastava MUP-a iako su, u nekim slučajevima, ostajali u zasebnim jedinicama. Naprimjer, *Samostalna muslimanska satnija* (četa) HV (NG-9585) formirana je 12. januara 1992.⁵³ Prema dostupnim informacijama, u Domovinskom ratu Hrvatske učestvovalo je oko 25.000 Bošnjaka od kojih je preko 1.100 poginulo. Na spomeniku izgrađenom kod Islamskog centra u Zagrebu, na spisku se nalaze imena 1.156 poginulih.⁵⁴ Dražen Živić je utvrdio da su gubici HV-a najmanje 8.668 vojnika. On je mišljenja da je kroz HV tokom rata prošlo oko 350.000 ljudi.⁵⁵ Dakle, od 8.668 poginulih hrvatskih vojnika na Bošnjake se odnosi 1.156 što je

⁵² Mesić je potvrdio da su mnogi Bošnjaci stupili u ZNG i HV kada je počeo rat u Hrvatskoj. Up.: „Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9.

⁵³ ICTY, RH, MO, klasa: DT 801-02/92-01/01, uredski broj: 512-06-02-92-50, *Zapovijest*, Zagreb, 12. januar 1992.

⁵⁴ (...) *U postrojbama Hrvatske vojske i policije sudjelovalo je oko 25.000 Bošnjaka. Procentualno to je najveći doprinos jednog naroda u obrani Hrvatske. Broj od 1.100 poginulih izuzetno je visok u odnosu na ukupan broj pripadnika bošnjačke manjine u Hrvatskoj, gdje, po službenim podacima, živi oko 40.000 Bošnjaka (...).* Up.: http://hr.wikipedia.org/wiki/Domovinski_rat.

(...) *21. lipnja 2012. otvoren je spomen park i spomen obilježje za 1156 poginulih Bošnjaka branitelja Domovinskog rata Republike Hrvatske. Među poginulim Bošnjacima braniteljima nalaze se i 23 poginula dubrovačka Bošnjaka koji su dali svoj mladi život za obranu Dubrovnika (...). Ističemo da je u Domovinskom ratu sudjelovalo cca 25.000 Bošnjaka, od čega je 1.100 položilo život za Republiku Hrvatsku (...).* Up.: <http://hrvati-islamske-vjere.jimdo.com/spomenik-poginulim-hrvatima-islamske-vjere/>.

(...) *U oslobađanju Hrvatske sudjelovalo oko 25.000 Bošnjaka, a više od 1.100 ih je poginulo (...).* Up.: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Split/tabid/72/articleType/ArticleView/articleId/227674/Default.aspx>. O učešću Bošnjaka i njihovim gubicima u odbrani Hrvatske 1991-1995. vidi: Bužimkić Mesud, *Spomen park sa spomen obilježjem Bošnjacima braniteljima Hrvatske*, Zagreb 2009. i Malić Hamdija, *Bošnjaci branitelji u Domovinskom ratu Hrvatske*, Zagreb, 2015.

⁵⁵ Živić, Dražen, *Demografski gubici Hrvatske vojske tijekom domovinskog rata*, *Diaconvesia* VIII (2005) 1, Zagreb, 2005, 117-138.

13,34% od ukupnog broja poginulih. Bošnjaka (Muslimana) u Hrvatskoj prema popisu iz 1991. bilo je 43.469, odnosno 0,9%.⁵⁶ Kako je narod od 0,9% participiranja u ukupnom broju stanovništva podnio čak 13,34% ukupnih hrvatskih vojničkih žrtava? Kako je moguće da je od 43.469 Bošnjaka njih oko 25.000 prošlo kroz HV tokom Domovinskog rata, a što bi značilo da je njihova mobiliziranost bila 57,51%? To je nemoguće jer se na popisu stanovništva nalaze i osobe koje nisu za vojsku (djeca, žene). Među poginulim hrvatskim braniocima bošnjačke nacionalnosti bilo je mnogo onih koji nisu upisani na popisu hrvatskog stanovništva 1991. godine. U tom broju ima radnika na određeno, prebjega iz JNA u ZNG, ili hrvatski MUP, i dobrovoljaca koji su iz Bosne i Hercegovine i Sandžaka otišli da se bore za Hrvatsku. Ali, sve to zajedno ne umanjuje bošnjački doprinos odbrani Hrvatske. Naprotiv, još više mu daje na značaju u smislu da su se Bošnjaci iz Hrvatske, ali i Bošnjaci iz Bosne i Hercegovine i Sandžaka, u visokom procentu angažirali u odbrani Hrvatske. Ako je oko 25.000 od 43.469 Bošnjaka sudjelovalo u odbrani Hrvatske, i oni se uporede sa Živićevim ukupnim brojem pripadnika HV od oko 350.000, onda to znači da je bošnjačka populacija u Hrvatskoj dala prilično veliki doprinos Hrvatskoj u njenom ratu. S druge strane, zanimljivo je uporediti broj od 350.000 pripadnika HV sa 3.736.356 Hrvata na popisu iz 1991. godine. Kada bi od 350.000 oduzeli Bošnjake i pripadnike HV drugih nacionalnosti, procentualno učešće Hrvata bilo bi niže od procentualnog učešća Bošnjaka, a u odnosu na ukupan broj pripadnika tih naroda na popisu iz 1991. godine.

Svrha ovog osvrta nije utvrđivanje statističke preciznosti učešća Bošnjaka u odbrani Hrvatske u odnosu na njihov ukupan broj u toj državi i u odnosu prema drugim narodima u njoj, ali jeste da ukaže na neistinitost hrvatske propagande da Bošnjake nije zanimala odbrana Hrvatske. Sudeći po procentu mobiliziranosti i broju žrtava u odnosu na mobiliziranost ostalih naroda u Hrvatskoj, pa i samih Hrvata, i broju njihovih žrtava, a u poređenju s demografskom participacijom svih tih naroda, zajedno s Bošnjacima, u hrvatskom stanovništvu 1991, Bošnjake je jako zanimala odbrana Hrvatske.

Od 57 poginulih mornara Hrvatske ratne mornarice (HRM), šesterica su Bošnjaci što je, procentualno izraženo, više od 10%.

Krajem 1991, zauzimanjem Vukovara, Srbi su ostvarili većinu svojih strateških ciljeva u Hrvatskoj i bili spremni za primirje. Hrvatska u toj fazi

⁵⁶ http://bs.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Hrvatskoj_1991.#cite_note-SZS-1

rata nije bila u mogućnosti voditi daljnje borbe za oslobađanje svoje teritorije i bila je primorana pristati na primirje. *Sarajevskim sporazumom (Vanceov plan)* zaustavljena je prva faza rata u Hrvatskoj. Obje strane ostale su na zatečenim pozicijama.⁵⁷ U narednim godinama hrvatski branitelji bošnjačke nacionalnosti na razne su načine ponižavani, ismijavani i maltretirani, te izbacivani iz HV s uskraćivanjem boračkih prava i osporavanjem učešća u odbrani.⁵⁸

⁵⁷ JNA je iskoristila sporazum i snage izvukla u Bosnu i Hercegovinu s velikom količinom MTS-a povećavajući na taj način broj ljudstva, naoružanja, opreme i vojne tehnike u toj republici. Opširnije o agresiji JNA u Hrvatskoj: Marijan, *Slom...*, 314-327, 336-338.

⁵⁸ ISJEČAK IZ OTVORENOG PISMA KNJIŽEVNIKA FEĐE ŠEHOVIĆA KOJE JE POSLAO JANKU BOBETKU PREKO SLOBODNE DALMACIJE 12. JUNA 1995: (...) *Gospodine generale, po mojoj evidenciji, 250 Muslimana (sa velikim i malim "m") borilo se za Hrvatsku od prvog dana agresije na Dubrovnik (...). Tom prilikom posebno ste se rukovali s jednim borcem 163. dubrovačke brigade i zahvalili mu što je zajedno sa svojom jedinicom, znanjem i snalažljivošću spasio grupu "Tigrova" koja se našla u bezizglednu okruženju neprijatelja. Da Vas podsjetim, gospodine generale, bio je to zapovjednik prvog voda MB 163. brigade HV-a Aziz Hasanović (...). jer je cijela minobacačka jedinica, na čelu sa zapovjednikom, bila sastavljena od boraca Bošnjaka, Muslimana (...). Kad je Dževad Rašić u studenome 1991. poginuo na Solitudu, razgovarao sam sa nekima od njih. Razgaljivala me njihova odlučnost da se bore za Dubrovnik i Hrvatsku (...). znate li Vi šta se dogodilo s minobacačkom jedinicom i njezinim zapovjednikom Azizom Hasanovićem (...)? U danima hrvatsko-bošnjačkog konflikta u srednjoj Bosni i Hercegovini heroja s Osojnika i njegove borbe preko noći su, bez ikakva objašnjenja i često brutalno, "očistili" iz Hrvatske vojske. Njih više od dvije stotine "svučeno" je na način koji toliko zgranjava, da su neki od njih samo u samoubojstvu vidjeli kraj svome nepodnošljivu poniženju i uvredi (...) pa da ne biste posumnjali u broj sudionika pripadnika moga naroda, evo Vam popisa pedantno sročena po abecednom redu, i usporedite ga s popisima u Stožeru Južnog bojišta (...). Naknadno sam dobio još desetak imena, ali osobno nisam još provjerio njihovo sudjelovanje od prvih dana Domovinskog rata. Držim da je ovih 249 sasvim dovoljno da opravda moje obraćanje Vama. (...) brojno sudjelovanje Muslimana u obrani Dubrovnika nije mit, već istina. Uzmemo li u obzir činjenicu (iz popisa pučanstva 1991.) da su Muslimani u dubrovačkoj općini brojili jedva 4 posto žitelja, a sudjelovali su u odbrani Grada s gotovo 40 posto (...) oni žive kao prokleti; uzaludno traže posao, s mukom preživljavaju (...). Jedan mi kaže da mu je suborac, direktor nekog poduzeća, rekao kako je njegova kći imala najbolje uvjete za primanje na posao, ali mu je u povjerenju dodao: "Ako bih nju zaposlio, mene bi dan poslije smijenili sa dužnosti!" (...) veliki broj njih nije dobio Spomenice (...) ne dobivaju kredite za obnovu spaljenih kuća, ili im se nude, ali pod uvjetom da im "pop posveti kuću", pri čemu ne mogu razlučiti je li to njihovi susjedi (uglavnom novokomponirani branitelji!) prave okrutne viceve ili doista ozbiljno luduju (...). Naša vlast u Gradu, osim verbalnih dosjetki, ne čini ništa da se rehabilitiraju nepravедno odbačeni i poniženi branitelji (...). Uzaludno sam ja tu gospodu podsjećao na herojsku legendu Hamdije Kovača. Sa svih strana odjednom su se oglasila čvrsta obećanja da će se nepravda prema Kovaču ispraviti (...) ali do ovog časa ništa se nije učinilo. Ništa! (...). Gospoda župan i gradonačelnik prave veliki medijski spektakl s teškim invalidom (paraplegičarom) Hasibom Alibegovićem (...). Očekivao sam da će predstavnici vrhovne vlasti u Županiji i Gradu (...) konačno se u ime hrvatskog naroda ispričati brojnim Alibegovićevim sunarodnjacima i suborcima Muslimanima zbog nepravde koju smo im nanijeli, zbog patnji što su ih nezasluženo doživjeli (...).*

Aktivnosti Stranke demokratske akcije u organiziranju odbrane Bosne i Hercegovine

Republički štabovi teritorijalnih odbrana (TO) Hrvatske i Bosne i Hercegovine bili su pod kontrolom SSNO, odnosno JNA. Republička rukovodstva nisu mogla naređivati svojim štabovima niti su mogla smjenjivati njihove komande kako bi postavila poslušne kadrove.⁵⁹ SSNO je 14. maja 1990. donio naredbu o povlačenju naoružanja i opreme republičkih teritorijalnih odbrana u magacine JNA, navodno na čuvanje zbog zaoštrenih međunacionalnih odnosa.⁶⁰ Iz ta dva razloga Hrvatska i Bosna i Hercegovina nisu mogle preko svojih teritorijalnih odbrana vršiti pripreme za otpor velikosrpskoj agresiji, koja se u svojoj prvoj fazi (1991–1992) realizirala preko JNA, niti su mogle koristiti njeno naoružanje i opremu za tu svrhu. Hrvatska demokratska zajednica Hrvatske organizirala je paravojne jedinice na ugroženim područjima. Hrvatska je odlučila mobilizirati, proširiti i naoružati rezervni sastav policije i oružje nelegalno kupovati na mađarskom tržištu preko svog ministarstva odbrane. Zbog afere „Špegelj“ u jesen 1990. i prijetnje intervencijom JNA, morala je prekinuti taj proces. Ipak, izvarala je SSNO i JNA, te je pripadnike paravojnih jedinica prevela u rezervni sastav MUP-a nad kojim je imala kontrolu. Štaviše, stalno je povećavala broj pripadnika rezervnog sastava. Od njih je potom u martu 1991. formirala ZNG unutar MUP-a. Nastavila je s aktivnostima odbrane legalnim načinom koji JNA nije mogla spriječiti. S početkom njene agresije izvela je ZNG iz MUP-a i potčinila ga ministarstvu odbrane. Iz njega se do kraja jeseni razvila Hrvatska vojska (HV).⁶¹

U Bosni i Hercegovini problem je bio još veći. Njeno rukovodstvo, kao ni hrvatsko, nije moglo potčiniti republički štab TO, a nije imalo ni potpunu

PET DANA POSLIJE, BOBETKO JE PREKO SLOBODNE DALMACIJE ODGOVORIO ŠEHOVIĆU: (...) *Budući da sam na tom prostoru neposredno vodio ratne operacije i odlučivao o mnogim važnim pitanjima, svjedočim o točnosti Vaših navoda, g. Šehoviću, i s njima se slažem (...).* Mnoge te borce koje ste naveli osobno poznajem, i točno se sjećam zadataka i prostora na kojima su bili angažirani. Sjećam se "čišćenja" rijeke Neretve i mojih naređenja, koja su do kraja izvršili (...) ja se ponosim junaštvom i hrabrošću tih ljudi (...). Up.: Bobetko, Janko, *Sve moje bitke*, Zagreb, 1996, 556-562.

⁵⁹ Komandant RŠTO Hrvatske bio je po nacionalnosti Hrvat, ali odan pretpostavljenoj komandi u Beogradu kao i komandant RŠTO Bosne i Hercegovine koji je po nacionalnosti bio Srbin.

⁶⁰ Efendić, Hasan, *Ko je branio Bosnu*, Sarajevo, 1998, 101-108.

⁶¹ Marijan, *Slom...*, 231-242.

kontrolu nad MUP-om zbog velikog broja srpskih kadrova, raspoređenih od vrha, preko centara službi bezbjednosti (CSB), do stanica javne bezbjednosti (SJB). Još važniji problem bio je što je i sam državni vrh (Predsjedništvo i Vlada) bio nacionalno izbalansiran, odnosno što se odluke i naredbe, koje su se ticale aktivnosti TO i MUP-a, nisu mogle donositi bez sukobljavanja sa SDS-om koji je činio znatan dio vlasti, od najnižih razina do vrha države. Tako su legalne aktivnosti pripremanja odbrane od agresije bile blokirane na više nivoa. Jedini način pripremanja otpora bio je preko SDA. Za razliku od Hrvatske – gdje je vladajući HDZ čvrsto kontrolirao svoje ministarstvo odbrane i MUP, te preko njih i drugih državnih institucija mogao legalno provoditi pripreme za odbranu – u Bosni i Hercegovini SDA je morala na sebe direktno preuzeti sve aktivnosti. Svakako da je to moralo utjecati na kvalitet priprema otpora, što se i pokazalo početkom srpske agresije. Prve konkretne aktivnosti SDA je povela preko hrvatskog MUP-a jer preko bosanskohercegovačkog nije mogla. Obrazac priprema bio je sličan kao i hrvatski, ali rezultati daleko manji zbog problema koji su se pojavili. U julu 1991. godine SDA je uputila u MUP Republike Hrvatske oko 300 rezervnih policajaca MUP-a SR Bosne i Hercegovine, bošnjačke nacionalnosti, na obuku za specijalce. Dogovorena je obuka i za druge kandidate u narednom periodu.⁶² Nije ih, zbog gore navedenih razloga, mogla obučiti u školi bosanskohercegovačkog MUP-a. Razlog zbog kojega nisu svi, za ovu priliku određeni rezervisti, otišli vjerovatno je u činjenici što je stanje u Bosni i Hercegovini postalo veoma složeno i što određene stanice javne ili centri službi bezbjednosti nisu mogli ostati bez tih ljudi tokom njihovog kursiranja.⁶³ Kratkotrajni rat JNA protiv slovenačke TO i početak agresije na Hrvatsku, krajem augusta, usložnili su već znatno otežano stanje bezbjednosti u Bosni i Hercegovini. Započeta agresija na Hrvatsku onemogućila je realizaciju dogovorenog specijalnog kursiranja bosanskohercegovačkih policijskih rezervista u MUP-u Hrvatske. Bila bi ludost slati ljude na obuku u zemlju koja se našla u ratu. Stranka demokratske akcije morala se okrenuti drugim načinima stvaranja mogućnosti odbrane države, ali opet u određenim vezama s republičkim MUP-om. Paralelno s aktivnostima slanja rezervista u Hrvatsku, radila je na formiranju *Patriotske lige (PL)*. Radi

⁶² **Praljak**, SDA, broj: 1258/91, *Spisak kandidata za obuku specijalaca u MUP-U Republike Hrvatske*, Sarajevo, 8. juli 1991.

⁶³ **Na spisku se nalazi 460 polaznika.**

toga su veze pojedinih (pouzdanih) bošnjačkih kadrova MUP-a s *Ligom* bile snažne.⁶⁴ Bez te podrške ona se ne bi mogla ni formirati.⁶⁵ Mnogi policajci, aktivni i rezervni, potajno su bili njeni članovi. *Liga* je formirana i organizirana uz znanje i pomoć spomenutih bošnjačkih kadrova MUP-a i pod njihovom zaštitom. Ona je bila bošnjački pandan hrvatskom ZNG-u. Za razliku od *Zbora*, koji je funkcionirao legalno kroz ministarstva unutrašnjih poslova i odbrane Hrvatske – jer je HDZ imao kontrolu nad njima – *Liga* je morala djelovati paravojno kao stranačka vojska SDA jer joj ona nije mogla ostvariti legalitet preko ministarstava za narodnu odbranu i unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine zbog visoke participacije SDS-a u vlasti i velikog broja srpskih kadrova u tim institucijama. Jedino što je SDA mogla obezbijediti *Ligi* bila je saradnja i podrška pouzdanih bošnjačkih funkcionera i pripadnika MUP-a koji su uglavnom bili članovi SDA. Organizirala se po principu organizacije TO. Na vrhu je bio Republički glavni štab kojem su bili potčinjeni regionalni štabovi kao nadređeni općinskim štabovima. Jedinice su formirane kao prostorna struktura, od ranga vodova i četa do odreda. Razvijala se tajno i sa skromnim mogućnostima. Za *Ligu* SDA je lobirala i starješine JNA bošnjačke nacionalnosti. Neki su joj i pristupali, ali uglavnom su to bili oficiri s nižim činovima uključujući i majora Sefera Halilovića koji je kasnije postao komandant PL-a i štaba TO i načelnik Štaba Vrhovne komande Armije Republike Bosne i Hercegovine (ŠVK ARBiH). Kao stranka u vlasti, SDA je nastavila i legalne aktivnosti za odbranu. Opet je to morala činiti putem MUP-a i radila je preko njegovog rezervnog sastava. Tek proglašenjem nezavisnosti stekle su se mogućnosti za potčinjavanje i smjene u komandi republičkog štaba TO i komandama okružnih i općinskih štabova odbrane čime su sve aktivnosti mogle biti legalne i javne. Nažalost, agresija je započela odmah sa nezavisnošću tako da od ovih mogućnosti nije bilo velike koristi za pripreme odbrane na vrijeme. Korist je bila u tome što je država mogla napustiti uski koncept odbrane preko PL-a i MUP-a i početi koristiti široke mogućnosti koje je pružala organizacija TO. Ovaj problem s kasnim stjecanjem mogućnosti potčinjavanja TO znatno je utjecao na

⁶⁴ U Sarajevu, u zgradi Doma milicije, SDA je 10. juna formirala Savjet za nacionalnu odbranu Muslimana koji je činilo sedam članova.

⁶⁵ (...) U Mostaru su svi Muslimani iz rezervnog sastava policije na simboličan način postali dio Patriotske lige Mostar. I Hrvati iz rezervnog sastava policije su se diskretno povezali sa pokretom otpora kojim je zapovjedao Petar Zelenika. Nije poznato kako se zvala ova organizacija, koja se tek 6.4.1992. godine ustrojila kao Hrvatsko vijeće obrane (...). Up.: Hadžiosmanović, Ismet, *Bošnjačko-hrvatski politički obračun*, Mostar, 2006, 66.

kvalitet pravovremenih priprema odbrane. Odbrana se nije mogla kvalitetno pripremiti preko sastava MUP-a i malih paravojnih jedinica PL-a čije su mogućnosti u odnosu na JNA, srpsku TO i razne srpske stranačke paravojne formacije bile mizerne. Kada je ostvarila kontrolu nad TO, država je brzo od nje stvorila vojsku (ARBiH). Sa rješavanjem problema potčinjavanja republičkog štaba TO nestajalo je potrebe za PL-om i većom upotrebom MUP-a u borbenim dejstvima. Kao što se iz ZNG-a razvila HV, tako se PL sa TO utopila u ARBiH. Značaj PL za uspješnu organizaciju odbrane kasnije je znatno uvećan što je bilo omogućeno činjenicom da su neki njeni pripadnici tokom rata, zbog političke podobnosti, dospjeli na visoke dužnosti u strukturi ARBiH i, kao članovi SDA, imali velike mogućnosti samopromocije. S druge strane, stariješine TO, koji nisu istodobno bili i saradnici ili pripadnici PL, u isto vrijeme pratila je „hipoteka komunizma“ i zakašnjelog uključenja u organizaciju odbrane domovine. Nije teško pretpostaviti da su im tu hipoteku stavili visokopromovirani pripadnici PL. Samopromocija PL-a išla je do te mjere da je bilo tvrdnji da je ARBiH nastala od nje, a ne od njenog objedinjavanja s TO. Međutim, ne treba puno hrabrosti za tvrdnju da nije došlo do revitalizacije TO *Patriotska liga* se ne bi imala s kim ni objediniti niti bi imala razloga za to jer ne bi mogla odbraniti ni parče zemlje sa svojim skromnim mogućnostima u odnosu na snagu i ratno iskustvo agresora. Konačno, većina učesnika otpora agresoru u prvim ratnim mjesecima, onih na prvoj liniji, nisu bili pripadnici PL, a mnogi od njih nisu ni znali da ona postoji. U gradovima, u kojima je bila organizirana, imala je premale i slabo opremljene i osposobljene snage da pruže duži otpor napadaču. Njena najveća vrijednost bila je snaga patriotizma.⁶⁶

⁶⁶ O *Patriotskoj ligi* pisali su: Halilbegović, Nihad, *Činjenice o Patriotskoj ligi Republike Bosne i Hercegovine*; Sarajevo, 1994; Halilović, Sefer, *Lukava strategija*, Sarajevo, 1997; Osmanović, Nazif, *Nastanak i razvoj Patriotske lige u Novom Gradu*, Sarajevo, 2014; Hodžić, Salim, *Patriotska liga Tuzle i agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 2016. i drugi.

Srpska republika Bosna i Hercegovina i transformacija Jugoslavenske narodne armije

Od aprila 1991. godine SDS je počeo udruživati u zajednice općina one u kojima je pobijedio na izborima u novembru 1990. godine. Krajem ljeta 1991. te zajednice prerasle su u srpske autonomne oblasti i srpsku autonomnu regiju Krajina. Njihove općine preimenovane su u *srpske opštine*. One su se dijelile na manje teritorijalne jedinice, srpske mjesne zajednice. U općinama u kojima SDS nije dobio vlast na izborima, izdvajani su dijelovi općina nastanjeni srpskim stanovništvom i proglašavani, također, *srpskim opštinama*. U svim *srpskim opštinama* formirane su jedinice srpske TO i srpske policijske stanice koje su naoružanje dobile od JNA ili od prijeratne TOSRBiH. Na osnovu rezultata protuustavnog plebiscita održanog početkom novembra 1991. godine SDS je pokušao legalizirati svoje dotadašnje postupke. Na tako otcijepljenim dijelovima Bosne i Hercegovine 9. januara 1992. proglasio je paradržavnu tvorevinu Srpsku republiku Bosnu i Hercegovinu (SrRBiH). U srpskim mjesnim zajednicama, općinama, oblastima i regiji Krajina vlast su vršili krizni štabovi. Na nivou SrRBiH formirane su sve paralelne strukture vlasti. Od aprila 1992. na nivou srpskih autonomnih oblasti i regije Krajina, nekadašnji centri službi bezbjednosti stavili su se u službu srpskih vlasti. U ljeto 1992. godine SDS je preimenuvao svoju republiku u Srpsku republiku, zatim u Republiku Srpsku (RS). Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 12. maja 1992. donijela je odluku o formiranju Vojske Srpske republike BiH (VSrRBiH), a 14. maja 1992. godine.

Komanda 2. vojne oblasti (VO) JNA, sa sjedištem u Sarajevu, naredbu o preimenovanju jedinica JNA na području Bosne i Hercegovine u jedinice VSrRBiH čime je JNA i zvanično prerasla u srpsku okupatorsku vojsku u Bosni i Hercegovini. Vojska SrRBiH naslijedila je naoružanje i tehniku JNA koje se zateklo u njoj i naoružanje i opremu koje je ona oduzela od bosanskohercegovačke TO.⁶⁷

⁶⁷ ICTY, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 414-2, Banja Luka, 7. maj 1992; ICTY, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 417-2, *Regulisanje statusa AVL i GL*, Banja Luka, 7. maj 1992; ICTY, SrRBiH, Opština Prijedor, broj: 02-023-12/92, *Zaključak*, Prijedor, 7. maj 1992; ICTY, JNA, 820. NC, pov.broj: 1-96, *Raspolaganje i rukovanje MTS 820. NC*, Banja Luka, 18. maj 1992; ICTY, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 461-3, *Zahtev za privremeno pretpočinjavanje 389. rabr*, Banja Luka, 25. maj 1992; ICTY, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 461-1, *Pretpočinjavanje 820. NC 5. K*, Banja Luka, 20. maj 1992; ICTY, VSrRBiH, 1. Krajiški korpus (KK), op. pov. broj: 518-2, *Naređenje za preformiranje ŠC OMJ*, Banja Luka, 16. maj 1992.

Osnivanje Hrvatske zajednice Herceg-Bosna

Značaj Cazinske krajine za hrvatske nacionalne interese potvrdio se pred izbijanje srpske agresije na Hrvatsku.⁶⁸ Na sastanku lokalnih čelnika HDZ-a iz srednje Bosne, *Travničke regije (kotara)* kako je to nazivao HDZ, održanom u Busovači 21. jula 1991, pod rednim brojem 8 usvojena je odluka da HDZBiH, iz političkih razloga, mora hitno stupiti u kontakt sa strankama SDA i Muslimanskom bošnjačkom organizacijom (MBO) u Cazinskoj krajini kako bi zajednički djelovali na tom području. Na drugim područjima učesnici sastanka imali su mnoge zamjerke na rad SDA i zbog toga su preporučili *hrvatskom pučanstvu Travničke regije i hercegovačkih općina da se udruže u Hrvatsku regionalnu zajednicu Bosne i Hercegovine*. Otišli su i korak dalje. *Radi zaštite hrvatskih interesa Hrvata Bosne i Hercegovine* pokrenuli su inicijativu *od strane Travničke regije za formiranje Hrvatskog nacionalnog vijeća Bosne i Hercegovine zbog paralize rada organa vlasti BiH*. Vijeću su odlučili dati pravo da obavlja *funkciju vlasti u interesu hrvatskog naroda na svom području*. Sjednici je predsjedavao Dario Kordić uz obavezno društvo Ignjaca Koštromana.⁶⁹ Devet mjeseci prije početka

⁶⁸ Važnost Cazinske krajine za hrvatske strateške interese Tuđman je često tumačio svojim saradnicima iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. O njoj se razgovaralo na sastancima hrvatskog i srpskog tima koji su formirani da utanače podjelu Bosne i Hercegovine. Mesić tvrdi da mu se Tuđman hvalio, nakon povratka iz Karadordeva, kako mu je Milošević velikodušno ponudio četiri krajiška grada (Bihać, Bosansku Krupu, Cazin i Veliku Kladušu). Cazinska krajina za ondašnje hrvatske interese bila je važnija od srednje Bosne i Bosanske Posavine radi „odebljavanja“ *hrvatske kifle*. Kada bismo redali hrvatske teritorijalne prioritete u Bosni i Hercegovini, Cazinsku krajinu mogli bismo staviti iza zapadne Hercegovine, a prije srednje Bosne i naročito Bosanske Posavine. Tuđmanova ambicija prema zapadnoj Hercegovini, Cazinskoj krajini i srednjoj Bosni bila je utoliko veća što Srbe ta područja nisu zanimala. Zapadna Hercegovina i srednja Bosna sigurno ih nisu zanimala, a on je vjerovao da ih ne interesira ni Cazinska krajina. Međutim, Cazinska krajina mogla je imati značaj i Srbima radi povezivanja srpskih teritorija iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske tako da je Tuđman bio prinuđen baviti se njenom odbranom tokom srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu. Srbe Cazinska krajina nije mogla zanimati samo u slučaju da odustanu od kninske republike. Tuđman je svakako na to računao i, u sklopu međusobne pogodbe, prepustio im Bosansku Posavinu ujesen 1992. koja je bila od manjeg strateškog značaja u odnosu na Cazinsku krajinu. Njegova vizija budućnosti Hrvatske bila je zaokruživanje teritorije i ispravljanje granica koje se nije moglo postići bez Cazinske krajine (po njegovim čestim riječima *klina u srce Hrvatske*), a čemu je Bosanska Posavina samo smetala jer bi dodatno naprezala granice. On je težio dugotrajnijem miru Hrvata sa Srbima za koji je mislio da se ne može postići bez razgraničavanja u Bosni i Hercegovini, a s pretenzijama prema Bosanskoj Posavini ne bi ga nikada postigao jer je ona njima trebala za koridor Beograd–Banja Luka. Njemu nije trebala nizašto kao ni Srbima Cazinska krajina, naročito ako odustanu od Knina što je očekivao.

⁶⁹ Osim njih dvojice, prisustvovali su i Anto Puljić, Alojzije Filipović, Stipo Križanac, Pero Križanac, Nevenka Bošnjak, Stjepan Tuka, Anto Slipac, Marko Franković, Josip

srpske agresije, srednjobosanski HDZ-ovi čelnici počeli su ozbiljno rastakati državu i formirati institucije za preuzimanje vlasti. Kao opravdanje navodili su njenu navodnu nesposobnost da odgovori na političke izazove koji su je pritiskali. Preotimanje vlasti od legalnih institucija, u kojima su djelovali i kadrovi HDZ-a, počelo je mjesecima prije zvaničnog formiranja hrvatskih zajednica Bosanska Posavina i Herceg-Bosna. Nisu imali zamjerke na rad SDA u Cazinskoj krajini jer su bili preslabi da je preuzmu nekom svojom (sub)regionalnom, paradržavnom, zajednicom, a nisu željeli ni da je dodatno destabiliziraju zbog njenog značaja za Hrvatsku. Gdje je bio slab, zbog malog broja hrvatskog stanovništva, a područje važno za hrvatske interese, HDZ nije dodatno destabilizirao lokalnu vlast. Naprotiv, nastojao ju je ojačati. Ali, gdje se osjećao snažnim da bi mogao preoteti vlast, činio je napor poput SDS-a da vlast i državu oslabi pravdajući svoje postupke njenom navodnom nesposobnošću.

U Grudama je 12. novembra, na dan proglašenja Hrvatske zajednice Bosanska Posavina, održan sastanak predsjednika kriznih štabova *Hercegovačke i Travničke regionalne zajednice* kojim je rukovodio Mate Boban, potpredsjednik HDZBiH i potpredsjednik njegovog Kriznog štaba. Suvoditelj sastanka bio je Kordić, koordinator *Travničke regionalne zajednice*, a zapisničar Jozo Marić. Učesnici sastanka potvrdili su da ostaju pri svojim ranijim zaključcima donesenim na odvojenim sjednicama, *da hrvatski narod ove dvije zajednice i cijele Bosne i Hercegovine ostaje i dalje uz jednoglasno prihvaćena opredjeljenja i zaključke usvojene na dogovorima sa predsjednikom Franjom Tuđmanom 13. i 20. juna. Oni su, polazeći od spomenutih susreta i dogovora u Zagrebu, preko posebnih zaključaka od 15. oktobra u Grudama i 22. oktobra u Busovači, jednoglasno odlučili da hrvatski narod u Bosni i Hercegovini mora konačno povesti odlučnu, aktivnu politiku, koja treba dovesti do realizacije našeg vjekovnog sna – zajedničke hrvatske države. Njihov cilj bio je jasno određen:*

Da bi ovaj povijesni cilj bio uskoro i naša stvarnost, ove dvije regionalne zajednice traže da se pristupi formuliranju i objavljivanju pravnih i političkih akata (proglašenje Hrvatske banovine u BiH, provodjenje referenduma za priključene Republici Hrvatskoj) kao prve faze na putu konačnog priključenja Hrvatskoj.

Boro, Martin Udovičić, Anto Valenta, Stipo Žigarić, Marijan Skopljak, Ivo Arar, Zoran Matošević, Mirko Batinić, Nenad (Josip) Zec, Bruno Šušnjara, Zvonko Gašo i Tomo Rajić. Up.: ICTY, HDZ BiH, Travnička regija, broj: 311/91, *Zaključci*, Busovača, 21. juli 1991.

U drugoj tački zaključaka učesnici sastanka identificirali su da *u dijelu vodstva HDZ za BiH još uvijek postoje snage koje se protive ovim povijesnim interesima hrvatskog naroda*. One su se zalagale za *nepostojeću suverenu BiH, u kojoj bi hrvatski narod bio osuđen na genocid i povijesni nestanak*. Učesnici sastanka smatrali su se predstavnicima cijelog hrvatskog naroda i u njegovo ime odlučili su da *on neće prihvatiti ni pod kojim uvjetima bilo kakvo rješenje osim u granicama slobodne Hrvatske*. Da bi realizirali ostvarenje *vjekovnog sna*, smatrali su da moraju jasno profilirati politiku HDZ-a – kadrovski ga ojačati i izabrati ljude koji će postavljene zadatke dovesti do kraja – i *pokrenuti političke, pravne akcije na unutarnjem i međunarodnom planu*. Za ujedinjenje s Hrvatskom bili su spremni na rat *sa svim onim snagama koje će pokušati zaustaviti ovaj neminovan proces u stvaranju slobodne hrvatske države* radi čega su odlučili *vojnički se još bolje pripremiti*. Bilo im je od velikog značaja *unaprijed odlučno spriječiti svaku javnu ili tajnu aktivnost u vodstvu HDZ za BiH koja bi se protivila ovim odlukama ili im mogla nanijeti bilo kakvu štetu*.⁷⁰

Predstavnici HDZ-a iz nekoliko općina su 18. novembra 1991. godine na sjednici u Grudama donijeli odluku o uspostavljanju Hrvatske zajednice Herceg-Bosna (HZHB) kao političke, kulturne, privredne i područne cjeline.⁷¹ Za sjedište zajednice određen je Mostar. Mogle su joj pristupiti i druge općine. Osnivači su izrazili lojalnost republičkoj vlasti *dok opstoji državna nezavisnost Bosne i Hercegovine u odnosu na bivšu ili svaku buduću Jugoslaviju*. To znači da bi se, u slučaju da Bosna i Hercegovina odluči ostati u Jugoslaviji, zajednica teritorijalno izdvojila iz nje. Već pri osnivanju zajednica je sebi uzela za pravo da se diže iznad državne vlasti što se vidi iz članka 6 u kojoj su osnivači naglasili da će ona poštovati i sve važeće međunarodne akte. Tu obavezu mogu prihvatati samo međunarodno priznate države, a ne zajednice kakva je po članku 1 zamišljena HZHB.

⁷⁰ ICTY, HDZ, Hercegovačka regionalna zajednica-Travnička regionalna zajednica, *Zaključci zajedničkog sastanka Hercegovačke regionalne zajednice i Travničke regionalne zajednice*, Grude, 12. novembar 1991. (ICTY: 00602402, Predmet: Hadžihasanović i Kubura).

⁷¹ *Zajednica je obuhvatila općine Jajce, Kreševo, Busovača, Vitez, Novi Travnik, Travnik, Kiseljak, Fojnica, Skender Vakuf (Dobretići), Kakanj, Vareš, Kotor Varoš, Tomislavgrad, Livno, Kupres, Bugojno, Gornji Vakuf, Prozor, Konjic, Jablanica, Posušje, Mostar, Široki Brijeg, Grude, Ljubuški, Čitluk, Čapljina, Neum, Stolac i Trebinje (Ravno)*. Odluku o osnivanju HZHB potpisali su predstavnici HDZ-a iz 24 općine. Neki od njih nisu prisustvovali sjednici nego su odluku potpisali kasnije. Predstavnici Skender Vakufa (Dobretići), Kakanja, Vareša, Kotor Varoša, Prozora i Trebinja (Ravno) nisu među potpisnicima.

Za upravno tijelo zajednice formirano je predsjedništvo koje su činili predstavnici hrvatskog naroda u općinskoj vlasti, *prvi po funkciji ili predsjednici općinskih odbora HDZ*. Na ovaj način želio se premostiti problem općina s hrvatskom manjinom gdje *prvi po funkciji* nisu mogli ući u predsjedništvo nego lokalni lideri HDZ-a, što ukazuje da osnivači zajednice nisu mnogo marili na mišljenje većinskog stanovništva na području neke općine. Ako HDZ nije vladao nekom općinom, nju je u HZHB mogao uvući njegov lokalni lider. Da je kojim slučajem odlučeno da će zajednicu i njeno predsjedništvo sačinjavati samo one općine gdje su *prvi po funkciji* kadrovi HDZ-a, odnosno gdje je hrvatsko stanovništvo većinsko, onda bi ona bila znatno manja. Da će se zajednica opredijeliti za podjelu Bosne i Hercegovine, jasno je iz zaključka u njenom osnivačkom aktu gdje se kaže da će bosanskohercegovački Hrvati podržavati suverenost Bosne i Hercegovine sve dotle dok je drugi ne počnu dijeliti. Nije naglašeno da će se oni boriti protiv podjele nego sugerirano da će se pridružiti podjeli nakon što je drugi počnu. Drugi su već počeli, što su osnivači HZHB prepoznali, te oni, kao opravdanje za svoje postupke, tumače kako su Srbi u podmakloj fazi rasturanja Bosne i Hercegovine.

Osnivači hrvatskih zajednica i njihov mentor iz Zagreba su, kao i bosanskohercegovački Srbi, željeli podjelu Bosne i Hercegovine, ali nisu htjeli to prvi početi. Za to je postojao vrlo konkretan razlog. Hrvatska je već bila u problemu koji je Bosnu i Hercegovinu tek čekao. Hrvatski Srbi željeli su podjelu Hrvatske. Ako bi bosanskohercegovački Hrvati, na nagovor Zagreba, prvi otpočeli s podjelom Bosne i Hercegovine, onda bi Hrvatska izgubila podršku međunarodne zajednice u svom nastojanju da sačuva teritorijalnu cjelovitost i stekne međunarodno priznanje. U vrijeme osnivanja HZHB Hrvatska nije bila međunarodno priznata kao nezavisna država.⁷² U slučaju da odgovornost za podjelu Bosne i Hercegovine padne na bosanskohercegovačke Hrvate, to bi omogućilo hrvatskim Srbima da legitimiziraju svoje zahtjeve u Hrvatskoj, što bi otežalo njeno međunarodno priznanje u “avnojevskim granicama”. U tom smislu, srpska pobuna u Hrvatskoj donekle je čuvala teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine na način da je sprečavala Hrvatsku i njene političke marionete u Bosni i Hercegovini da direktnije, odlučnije i otvorenije pristupe njenoj podjeli. Knin je vezao barem jednu ruku Franje Tuđmana. Svi prisutni prihvatili

⁷² Prihvatila je, na nagovor Njemačke, tromjesečni moratorij na proglašenju nezavisnost 25. juna. Up.: Libal, *Njemačka...*, 27.

su odluku o osnivanju HZHB, osim jednog protiv (Smiljan Pavlović iz Travnika) i jednog suzdržanog (Branko Neimarević iz Travnika).⁷³

Odlukom Ustavnog suda Republike Bosne i Hercegovine 18. septembra 1992. poništeni su svi propisi o uspostavljanju HZHB.⁷⁴

U Sabor Republike Hrvatske kasnije je ušlo 12 predstavnika HZHB. Neki od njih istovremeno su bili i dužnosnici HZHB kao, naprimjer, Božo Rajić, koji je bio ministar odbrane Republike Bosne i Hercegovine nakon Jerka Doke. Napuštanjem Sarajeva, Rajić je preuzeo odjel odbrane HZHB i istovremeno bio poslanik u Saboru. Vladimir Šoljić također je istovremeno obnašao visoku dužnost u HZHB dok je bio poslanik u Saboru.⁷⁵ Vice Vukojević, poslanik Sabora, na HTV-u se pojavljivao u uniformi HVO-a, a jednom i u Saboru. Javno je tvrdio da je brigadir HVO-a. Ivan Tolj vodio je političke poslove u HV-u i HVO-u.⁷⁶ Vukojević, Tolj, Nedjeljko Mihanović (Mesićev nasljednik u Saboru), Antun Vrdoljak (poznati režiser, poslanik i direktor HTV) i još neki su u Saboru, *do granica dopustivog, sotonizirali Muslimane i njihovo pravo na obranu Bosne i Hercegovine*. Vukojević je u Saboru Bošnjake zvao balijama. Bio je predsjednik Odbora Sabora kada je išao u Hercegovinu i slikao se u uniformi HVO-a.⁷⁷

⁷³ Odluku su potpisali predstavnici HDZ-a Bugojno, Busovača (Dario Kordić), Čapljina, Čitluk, Fojnica (Nevenka Bošnjak Mijatović), Gornji Vakuf, Grude, Jablanica, Jajce (Ivan Jakovljević), Kiseljak, Konjic, Kreševo, Kupres, Livno, Ljubuški, Mostar, Neum, Novi Travnik, Posušje, Stolac, Široki Brijeg, Tomislavgrad, Travnik (Franjo Petrović) i Vitez.

⁷⁴ ICTY, RBiH, „Odluka“, *Službeni list*, 16/92, Sarajevo, 1992.

⁷⁵ „Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9.

⁷⁶ „Praljak je vjerovao da ne može biti suživota s Muslimanima-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (6)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 11. decembar 2000, 6; „Postrojbe Hrvatske vojske ilegalno su poslale u BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (7), *Slobodna Dalmacija*“, Split, 12. decembar 2000, 9.

⁷⁷ „Đapčeva profašistička stranka koalicijski je partner Tuđmanu-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (18)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 23. decembar 2000, 9.

Hrvatske političke dvojbe o suverenitetu i teritorijalnoj cjelovitosti Bosne i Hercegovine

Delegacija bosanskohercegovačkog HDZ, HZHB i HZBP 27. decembra 1991. razgovarala je s Tuđmanom u Zagrebu. Sastanku su prisustvovali i neki visoki dužnosnici Hrvatske. Kljuić ga je informirao da je Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine, na čelu s Izetbegovićem, razgovaralo s vojnim vrhom (Veljkom Kadijevićem, Blagojem Adžićem i Aleksandrom Acom Vasiljevićem) i zahtijevalo od Armije da prihvati istragu za zločine u istočnoj Hercegovini (Ravno) i povratak stanovništva u Ravno, Trebinje i Velu. Kada je Kadijević prekorio Izetbegovića da traži od Armije, a ništa joj ne daje, ni pare ni vojnike, Izetbegović mu je uzvratio da hoće kad JNA prekine rat u Hrvatskoj.⁷⁸ Inače, hrvatska propaganda i kasnija literatura optuživala je Izetbegovića da se uopće nije zanimao za Ravno i zaustavljanje srpske agresije na Hrvatsku. Tuđman je upozorio delegaciju da se s međunarodnim priznanjem Hrvatske kriza prenosi u Bosnu i Hercegovinu.⁷⁹ Kljuić ga je izvijestio da su Bošnjaci za suverenu Bosnu i Hercegovinu s određenim kompromisima, u smislu da svako ima vlast na svojoj teritoriji i da postoji centralna vlast te da Srbi insistiraju na podjeli.⁸⁰ Tuđmana je više zanimalo šta Srbi žele nego Bošnjaci i insistirao je da Kljuić objasni da li je u razgovorima sa Srbima o podjeli ušao u materiju. Kljuić je bio vrlo nezadovoljan srpskim izvrđavanjem.⁸¹ U razgovorima sa Srbima, tražio je da oni Hrvatima *daju papir* (kartu), ali nije ga dobio. Srbi su u priču uvlačili u kantonizaciju, što bi on prihvatio, s tim da jedan kanton bude Livno, polovina Kupresa, Bugojno, Travnik i Gornji Vakuf u kojem su Hrvati, prema njemu, apsolutna većina. Ali, Srbi to nisu prihvatili zbog komunikacija. Prenio je Tuđmanu da je Izetbegović *dva puta rekao ako armija zarati u Bosni da je to njen kraj*.⁸² Boban je protumačio ciljeve hrvatskih zajednica u Bosni i Hercegovini

⁷⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 77. Ovaj stenogram objavio je i Ribičić. Up.: Ribičić, *Geneza...*, 113-171.

⁷⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 76.

⁸⁰ Isto, 78.

⁸¹ (...) *Ne, ne, kurvini su to sinovi, neće oni da kažu, idemo mi podijeliti, pa vama ovo, nama ono, neće oni to nego kažu, tamo gdje je pet posto Srba, to je Srbija, e sada vi izvolite. Oni točno znaju draga gospodo što nama nude i tu nema nikakve razlike između bilo kojeg srpskog političara gospodine predsjedniče, od Šešelja koji je četnik do onog Mićunovića koji je tamo za demokrate, svi potpuno isto daju zapadnu Hercegovinu bez Stolca i Mostara, razumijete i na granici Neretve, a ostalo je njihovo (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 79.

⁸² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 79.

kao pripajanje Hrvatskoj u odgovarajućem momentu.⁸³ Ignjac Koštroman iz Kreševa, sekretar HZHB, istovremeno i poslovni sekretar HDZ BiH, predočio je Tuđmanu zaključke sa sastanka predstavnika HZHB i HZBP, općinskih odbora HDZ-a i poslanika HDZ-a u bosanskohercegovačkoj Skupštini, održanom u Tomislavgradu 23. decembra. Citirao je tačku 2 koja je potkrijepila Bobanovo tumačenje ciljeva hrvatskih zajednica. Ona je potvrđivala da odluka o osnivanju HZHB od 18. novembra predstavlja pravnu podlogu za njeno teritorijalno odvajanje od Bosne i Hercegovine i pripajanje Hrvatskoj.⁸⁴ Tačka 3 davala je Tuđmanu puni legitimitet da zastupa interese HZHB kod međunarodnih faktora, međustranačkih i međurepubličkih dogovoriranja o utvrđivanju konačnih granica Republike Hrvatske. U istoj tački HZHB preporučuje HZBP-u da isto učini za svoju zajednicu. Globalne pregovore sa Srbima o teritorijama trebao je voditi Tuđman, a lokalni čelnici HZHB sa SDS-om. U tački 7 učesnici su konstatairali da je Kljuić *odstupio od utvrđene i dogovorene politike*, a u tački 8 oduzet mu je legitimitet da u ime HDZ-a i *samostalno nastupa u državnim i međustranačkim pregovorima*. Tačkom 10 uskraćen je *legitimitet Aliji Izetbegoviću kao predsjedniku Bosne i Hercegovine da u javnosti nastupa u ime hrvatskog naroda*.⁸⁵

Uskraćivanje legitimiteta predsjedniku Predsjedništva Republike da predstavlja jedan od tri konstitutivna naroda atak je na državu. U ovoj tački naglašeno je da se njemu taj legitimitet uskraćuje kao predsjedniku, što se ne može drugačije protumačiti osim odricanjem od republičke vlasti, što je potpuno u skladu s ostalim zaključcima iz Tomislavgrada čija je svrha bila da se omogući priključenje teritorije HZHB *državi Hrvatskoj* kad njeno *vrhovništvo* odluči da je trenutak, a za što je u tački 3 ovlašten Tuđman.

⁸³ (...) *Hrvatske zajednice su prostorno političko, kulturno, gospodarstveno određene hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini za slučaj da Bosna i Hercegovina ostane nezavisna država (...) ili ako bi taj prostor u kojem živi otprilike 650 tisuća Hrvata, taj prostor bi dakle u onim međunarodno priznatim metodama, demokratskim metodama stvar elaborirao na taj način da se taj prostor proglasi nezavisnim hrvatskim prostorom i priključi državi Hrvatskoj ali u onom vremenu i u onom trenutku kada to Hrvatsko vrhovništvo koje je i do sad naš narod apsolutno dao povjerenje vođenja, odluči da je taj trenutak i to vrijeme nastupilo (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 80.

⁸⁴ (...) *Hrvatska zajednica Herceg-Bosna (...) potvrđuje volju cjelokupnog hrvatskog naroda Herceg-Bosne izražene 18. studenog 1991. godine u Grudama, donoseći povijesnu odluku o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, koja predstavlja pravnu podlogu za ulazak ovih teritorija u Republiku Hrvatsku (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 80.

⁸⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 80-85.

Sumnja u opstanak samostalne Bosne i Hercegovine i neskrivena želja vodstva HZHB da se to ne desi jasno je izražena u tački 11 u kojoj se kaže: *u slučaju eventualno, opstanka samostalne Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatska zajednica Herceg-Bosna bi mogla prema BiH imati samo neki oblik konfederativnog ili kantonskog povezivanja*.⁸⁶ Vodstvo HZHB šanse opstanka nezavisne Bosne i Hercegovine svelo je na mogućnost eventualne slučajnosti. U tački 16 data je preporuka članu HZHB Dobretići da pokrene postupak izdvajanja iz općine Skender Vakuf i za priznavanje vlastite općine ili pripajanje Jajcu, odnosno Travniku, čime bi selo ušlo u HZHB.⁸⁷

Tuđman je bio oduševljen zaključcima i potpuno uvjeren da nema nikakvih izgleda za suverenu i teritorijalno cjelovitu Bosnu i Hercegovinu.⁸⁸ Objasnio je učesnicima sastanka da je cilj HDZ-a uvijek bio podjela Bosne i Hercegovine, ali da nije smio javno postaviti takav zahtjev zbog srpskih teritorijalnih ambicija u Hrvatskoj. Hrvati nisu smjeli postavljati pitanje granica prije njenog međunarodnog priznanja. Smatrao je da je to vrijeme prošlo i da se Hrvati ne moraju više zalagati za Bosnu i Hercegovinu nego da trebaju prihvatiti razgovore sa Srbima o njenoj podjeli.⁸⁹ Dalje je tumačio da bi, osim HZHB i HZBP, *Hrvatskoj u slučaju razgraničenja (...) vjerovatno još pripala zbog geopolitičkih razloga i cazinska, bihačka krajina*. To bi bilo *gotovo optimalno zadovoljenje hrvatskih nacionalnih interesa*.⁹⁰ Bošnjacima je predvidio *oko Sarajeva stvoriti jednu državicu, koja bi podsjećala na onu*

⁸⁶ Isto, 84.

⁸⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 84.

⁸⁸ (...) *sa perspektivom suverenosti Bosne i Hercegovine nema nekakvih izgleda (...) čak i ako bi se održala ona bi se više vezala na Srbiju negoli na Hrvatsku (...) hoćemo li uspostaviti granice između Hrvatske i Hercegovine da Hrvat iz Hercegovine ne može ići u svoju Hrvatsku (...)? Hoćemo li carine postaviti?* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 85.

⁸⁹ (...) *Mi smo bili u onim uvjetima kada smo razgovarali, mi smo bili za politiku održanja suverene Bosne i Hercegovine, baš zato što je velikosrpska politika postavila problem izdvajanja srpskih krajeva iz Hrvatske (...) još 1989. u svom (...) povijesnom proglasu HDZ-a kazali da (...) moramo postaviti pitanje granica Hrvatske (...). U današnjim okolnostima gospodo, nama sa opće hrvatskog gledišta više odgovara razgraničenje (...) nismo htjeli da budemo ti koji će postavljati pitanje granica (...) međutim, čini mi se da se stvaraju i da su stvoreni uvjeti da se može doći do političkog sporazuma o razgraničenju u Bosni i Hercegovini (...) smatram da bi jedno političko razgraničenje (...) ubrzalo i uopće mir i u Hrvatskoj (...) jer srpska politika ide za stvaranjem velike Srbije (...) opstanak suverenosti Bosne u današnjim uvjetima sa hrvatskog gledišta je takva da se mi za nju ne samo ne moramo zauzimati, mi je ne smijemo otvoreno postavljati, ali zašto ne prihvatiti tu ponudu razgraničenja (...) ne vidim nikakav (...) ozbiljan razlog, koji bi bio protiv toga (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 85-86.

⁹⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 87.

povijesnu zemljicu Bosnu, koja bi bila tampon između Srbije i Hrvatske i u takvim uvjetima nužno se morala vezati za Hrvatsku.⁹¹ Stanje u Bosni i Hercegovini vidio je kao priliku za stvaranje hrvatske države u maksimalno mogućim granicama. Računao je da bi JNA mogla biti *zalog provedbe takvog razgraničenja*.⁹² Bio je racionalan i prihvatao da ne može obuhvatiti sve hrvatske prostore u Bosni i Hercegovini.⁹³

Boban je, zbog malog procenta Hrvata u zamišljenoj HZHB, najavio “etničko čišćenje” njenog pograničnog područja.⁹⁴ Dalibor Brozović⁹⁵ izrazio je velike sumnje u vjerovanje Srbima oko podjele Bosne i Hercegovine i stvaranja njihove države, *klina u hrvatsko srce*, na njenoj teritoriji. Vjekoslav Barać iz Zenice upozorio je da su Bošnjaci *stasali i stvorili naciju, mi to htjeli priznati ili ne*, i da *ne prihvaćaju ideje podjele Bosne od prije 60 godina*.⁹⁶ Boban ga je podržao.⁹⁷ Tuđmana je zanimalo da li bi se Bošnjaci u Cazinskoj krajini opredijelili za Hrvatsku u srpsko-hrvatskoj podjeli Bosne i Hercegovine. Boban je bio mišljenja da bi.

Mesić je pitao da li bi se opredijelili ako *bude muslimanska država*. Tuđman mu je odgovorio da neće imati povezanosti sa njom i da nemaju

⁹¹ (...) *I, s time bi se mogli zadovoljiti međunarodni čimbenici koji sasvim sigurno ozbiljno računaju (...) sa tim srpskim žandarom naprama tome muslimanskom elementu, islamskom elementu na području Jugoslavije, koji ima u svojoj težnji, da uz potporu Teherana i Tripolisa osnuje islamsku državu u Evropi (...) nama ni nekakava kantonizacija sa ostankom Bosne i Hercegovine ne znači ono rješenje koje znači rješenje-razgraničenja (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 87.

⁹² (...) *kao što smo iskoristili ovaj povijesni trenutak da stvorimo samostalnu Hrvatsku međunarodno priznatu. Tako mislim da je vrijeme da iskoristimo, da okupimo hrvatsko nacionalno biće u maksimalno mogućim granicama (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 87-88.

⁹³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 88.

⁹⁴ (...) *Općine utemeljiteljice HZHB, imaju sada po popisu 55 posto Hrvata, sve zajedno, 27 posto ima Muslimana, 9 posto Srba, a ostalo su ostali (...) čišćenjem pograničnih područja (...) te Herceg-Bosne, stvara se otprilike 65 posto hrvatskog pučanstva u toj Herceg-Bosni (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 87-88.

⁹⁵ Brozović je po rođenju Sarajlija. Osnovnu školu završio je u Zenici, a gimnaziju u Visokom. Diplomirao je hrvatski jezik i južnoslovensku književnost u Zagrebu, gdje je i doktorirao. Od 1986. bio je redovni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Također je bio članom Makedonske akademije nauka i umjetnosti, ali i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Jedan je od osnivača HDZ-a Hrvatske radi čega je obnašao funkciju njenog potpredsjednika, ali i potpredsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske.

⁹⁶ Isto, 89-90.

⁹⁷ (...) *To je jedan korpus koji ima svoje stavove, čvrste i mislim da će biti jako teško i čim se pojavila Herceg-Bosna već je bilo prigovora (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 90.

drugog izbora. Iko Stanić – kojeg je nakon pada Bosanske Posavine ujesen 1992. godine Tuđman distancirao od sebe, da bi se on zatim ujesen 1993. počeo približavati Sarajevu⁹⁸ – na ovom sastanku nastupao je s radikalnijim stavovima od Bobana. Tvrdio je da Bosanska Posavina i zapadna Hercegovina *nisu Bosna (...) nego su Hrvatska*.⁹⁹ Predložio je *da se svakako ide na podjelu*.¹⁰⁰

Nakon temeljitog podilaženja Tuđmanu, laskavo ga nazivajući historijskim međašem s kraljem Tomislavom, *Božijom providnošću, što je činjenica koja je neporeciva pred kojom sve drugo treba da se povuče*, Miro Lasić je upozorio da Evropa ne želi otvarati *Pandorinu kutiju granica*. Založio se za održanje Bosne i Hercegovine kao cjeline i nediranje u njene granice, jer *ako bismo imali Bosnu i Hercegovinu kao cjelinu, kao suverenu, kao neovisnu, njena konvergencija u budućnosti prema Hrvatskoj potpuno je izvjesna*.¹⁰¹ Karadžić mu je nudio da obavi razgovore s Ključem kako bi ga privolio na ozbiljne razgovore o podjeli.¹⁰² Bio je nepovjerljiv prema Srbima, ali ne i prema Bošnjacima.¹⁰³ Prema njegovom izlaganju, bosanskohercegovački Hrvati bili su izjedeni vlastitim unutrašnjim previranjima. S obzirom na temu sastanka, nedvojbeno je mislio na različite stavove o podjeli ili cjelovitosti zemlje. Podsjetio je Tuđmana kako je Nikola Pašić prevario Antu Trumbića. Primijetio je da Vlada SR Bosne i Hercegovine vodi politiku koja je bliža Aliji Izetbegoviću nego predsjedniku Tuđmanu. Vjerovatno je mislio da bi Jure Pelivan, kao predsjednik Vlade, i ostala četverica HDZ-ovih ministara u Vladi trebali raditi u Tuđmanovom interesu, a ne u interesu zemlje od

⁹⁸ To nije bilo izazvano velikim žalom za Bosanskom Posavinom nego činjenicom da je njenim padom pao i on u zaborav čime je Boban ostao jedini lider bosanskohercegovačkih Hrvata. Hrvatska zajednica Bosanska Posavina osnovana je šest dana prije HZHB i odmah je Stanić počeo postavljati zahtjeve za njenim odvajanjem od Bosne i Hercegovine i pripajanjem Hrvatskoj.

⁹⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 90-91.

¹⁰⁰ (...) *a jedan minimum sa kojim bismo se možda zadovoljili ako bi to moralo biti, onda ta kantonizacija o kojoj se govori, ali ako bismo mi bili samo suverena Bosna i Hercegovina onda mislim da bi ti ljudi bili strašno nezadovoljni i stvarno bi uslijedilo veliko iseljavanje (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 92.

¹⁰¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 92.

¹⁰² (...) *Šta onda s Muslimanima?*- pitao ga je Lasić. Karadžić mu je odgovorio: *Poslati ćemo ih u more, sve do Barija i do obala Italije (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 92.

¹⁰³ (...) *Može se postići i sa Muslimanima da mi Hrvati raspravljamo (...)* između dva naroda mogu se postići sporazumi...*Ovdje nam Srbi nude pregovore. Ali ja sam uvjeren da oni nude današnje darove, da bi oni mogli nas u određenom trenutku (...) jednostavno izigrati i preći na sporazum s Muslimanima. To moramo uvijek imati u vidu da je to Bizant, bizantska politika, bizantski mentalitet (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 92.

koje su primali plaću za svoje funkcije. Osnivanje HZHB djelovalo mu je kao *para-stranka* i branio je Kljuića. Prema njemu, HDZBiH ima četiri centra odlučivanja: Zagreb, Sarajevo, Grude i Derventu.¹⁰⁴ Zaključci s tomislavgradskog sastanka bili su mu prihvatljivi, ali ih je smatrao samo željama.¹⁰⁵ Smatrao je da bi izlaskom zapadne Hercegovine iz Bosne i Hercegovine Hrvati pretrpjeli veliki demografski udarac i postali statistička manjina što je nazvao *danajskim darom*.¹⁰⁶ Lasić je upozorio Tuđmana da je dobio lažnu sliku hrvatske većine u 30 općina HZHB.¹⁰⁷ Izrazio je sumnju da bi Bošnjaci Cazinske krajine pristupili Hrvatskoj iako *inkliniraju Hrvatsku* i smatrao da bi samo nedjeljiva Bosna i Hercegovina bila kvalitetan tampon između Srba i Hrvata.¹⁰⁸

Božo Rajić, dopredsjednik HZHB, žalio se da vrh bosanskohercegovačkog HDZ-a i grupa ljudi postavljenih u vlast ispred njega ne žele priznati *da Bosna i Hercegovina ne postoji kao država i da je ona okupirana*. Na sastanku se postavilo pitanje da li se zalagati za suverenu Bosnu i Hercegovinu. Rajić je objasnio da je u *programskoj deklaraciji rečeno: Dok postoji suverena Bosna da, -ali kada ona bude napadnuta, i kad njen teritorij počnu drugi rastakati, a ne mi prvi, -mi onda znamo šta je naše povijesno pravo*.¹⁰⁹

Zagovornici hrvatskih zajednica u Bosni i Hercegovini nisu činili ništa da ne dođe do toga da drugi rastakaju državnu teritorij kako bi ostali dosljedni prvoj opciji, podršci suverenosti, nego su im se pridružili i podsticali ih po Tuđmanovoj uputi *činiti sve što Srbi čine*, kako bi se

¹⁰⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 92-96.

¹⁰⁵ (...) ove teze iz ovog zapisnika Herceg-Bosna meni su potpuno prihvatljive, ali te su teze želje, one nisu stvarnost (...) zapadnu Hercegovinu oni tretiraju kao Sloveniju, oni je svi guraju iz Bosne i Hercegovine (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 96.

¹⁰⁶ (...) Ovdje se govori o nekim općinama, a to je fantastika (...) mi možemo reflektirati na najviše 20 od 109 ili 110 općina (...) ne znam da li i 20 (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 96.

¹⁰⁷ (...) mi ćemo se sukobiti sa vlastitim narodom (...) ja bih rađe bio pisar kod predsjednika Tuđmana, nego predsjednik Vlade u Sarajevu i ja sam spreman da selim istog trenutka iz Sarajeva, ali ću vam reći, narod koji je na selu, na zemlji, neće da seli i mi ćemo ostati sa našim narodom koji će biti nacionalna manjina pod srboslavijom (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 96-97.

¹⁰⁸ (...) pazite to je vrlo jedan snažan element i ja mislim da samo tampon može biti nedjeljiva Bosna. To je naš interes. Sa Srbima naši razgovori mogu biti velika kompromitacija (...) jer (...) Srbi mogu u jednom trenutku prekinuti razgovore s nama i objaviti da su se sporazumjeli s Muslimanima (...) bojim se da naš predsjednik nema informacije točne koje bi trebao da ima (...) Predsjednik Tuđman, kako odluči mi ćemo sprovesti, ali ja molim da se ima u vidu da naše želje koje su neostvarive ne budu prezentirane kao činjenice (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 97.

¹⁰⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 98-99.

zaštitili od odgovornosti jer nisu prvi počeli podjelu. Oni nisu aktivno i nedvosmisleno podržali državnu suverenost nego su je čak narušili kako bi sa Srbima mogli cijepati zemlju. Nijekali su je, aktivno je narušavali i na sve moguće načine pokušavali dokazati da je Bosna i Hercegovina propala kako bi legitimirali svoje zahtjeve na njene dio teritorije. To je bio razlog da su sve vrijeme rata negirali da ona kao država još postoji i da je suverena. U tom kontekstu treba razumijevati njihovu propagandu da je s Bosnom svršena stvar. Za razliku od jasnog srpskog agresorskog usmjerenja, oni su za svoje parče Bosne i Hercegovine prvo morali porušiti sve njene institucije, delegitimirati je, pa su Izetbegovića uporno tretirali kao predstavnika *Muslimana*, a ne kao predsjednika Predsjedništva međunarodno priznate države po čijem ustavu predstavlja i Hrvate. Radi toga su mu to pravo oduzeli tačkom 6 zaključaka iz Tomislavgrada. Da bi to moralno osigurali i legitimirali, prvo su ga propagandno pokušavali obezvrijediti. Kada se država pojavila u svojoj suverenosti i s vlastitom emisijom novca, oni ga nisu prihvatili jer je dokaz postojanja suvereniteta. Odatle toliki gnjev prema kadrovima HDZ-a koji su bili još u vlasti, jer su time svjedočili da Bosna i Hercegovina ipak nije propala. Koliko je ta propaganda klimava, kazuje i Rajićevo tumačenje *da Bosna i Hercegovina ne postoji kao država, da je ona okupirana*. Pa, Hrvatska je bila znatnim dijelom okupirana, baš u vrijeme kada on tumači događaje, ali nije dovodio njeno postojanje ni suverenitet u pitanje. Zapravo, u tom trenutku trećina državne teritorije Hrvatske je zaista okupirana, a Bosna i Hercegovina još uvijek nije bila. On pretpostavlja da jeste i to mu je bilo dovoljno da je proglasi nepostojećom, ali nije bilo dovoljno da i Hrvatsku, koja je stvarno bila okupirana na trećini teritorije krajem 1991, proglasi, također, nepostojećom. Hrvatska može biti okupirana i istovremeno suvereno postojati, ali ne i Bosna i Hercegovina pred tek dolazeću okupaciju.

Za Martina Udovičića, člana Predsjedništva HDZ-a i predsjednika Općinskog odbora HDZ Travnik, *centar hrvatstva je Mostar, a zatim je odmah Travnik na redu*. Izvijestio je da u Travniku živi 37% Hrvata i da su iz lokalnog HDZ-a *obavljali određene povjerljive razgovore sa Bošnjacima* koje nisu uspjeli pridobiti na svoju stranu. Travnički Hrvati bili su za HZHB, ali travnički Bošnjaci nisu prihvaćali *opciju razgraničenja*.¹¹⁰

¹¹⁰ (...) *Oni su za to da mi ostanemo u jednom korpusu, s tim da imamo ravnopravnost skupa s njima u organizaciji te suverene Bosne, iako mi ne smatramo da je to naše rješenje (...).*
Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 102-103.

Dok se travnički Hrvati nisu počeli javno suprotstavljati ideji suverene Bosne i Hercegovine, imali su odličnu saradnju s Bošnjacima, ali kada su iz travničkog HDZ-a predložili podjelu Bosne i Hercegovine i pripajanje Hrvatskoj, izazvali su njihove žestoke reakcije. Bošnjaci, s kojima su o tome razgovarali, zaprijetili su im sukobom. Udovičić sa žalom konstatira da izumiru stare travničke begovske porodice, prohrvatski nastrojene, i da bošnjačka omladina ima radikalno drugačije stavove.¹¹¹ Bio je siguran da bi u Travniku izazvalo *jedan direktan sukob, ako bi optimalno tražili na izvršenju toga našega programa Herceg-Bosne koji je noćas saopćavan*. Podržao je Kljuića.

Dario Kordić, predsjednik Općinskog odbora HDZ Busovača, predsjedavajući Travničke (sub)regionalne zajednice i potpredsjednik HZHB, otkrio je da su *šest mjeseci krvavo razrađivali* Tuđmanovu ideju *od 13. i 20. lipnja*, o kojoj se i na sastanku govorilo.¹¹² Bio je uvjeren da srednjobosanski Hrvati žive s idejom o teritorijalnom priključenju Hrvatskoj.¹¹³ Nije se složio s Udovičićevim mišljenjem za Travnik niti s ostalima koji su govorili *da to nije stvarnost i realnost*. Za njega je HDZBiH *bila cijelo vrijeme prirepak SDA politike*.¹¹⁴ Prema njemu, vrh bosanskohercegovačkog HDZ-a nije u stanju realizirati Tuđmanove ideje razgraničenja u Bosni i Hercegovini jer polazi od činjenice da je Hrvata *samo 17,4 posto*, a ne od toga *tko smo mi, od naše stvarne snage, koja je naša država, kolika je naša moć*. Tražio je promjenu rukovodstva HDZ-a jer *ne može provoditi ovu novu platformu*. Poslužio se Karadžićevim riječima

¹¹¹ (...) *Mi, dakle, na ovom području, prihvaćamo sva načela i opredjeljenja Herceg-Bosne koja su utvrđena (...) ali neće ići do kraja sa ovim zahtjevima, jer bi nas to vodilo u direktan sukob s Muslimanima koji su nam već to najavili. Već poslije proglašenja Herceg-Bosne, oni su toliko od nas ohladili da (...) nas zaobilaze (...) nismo nikada isticali da smo protiv suverene Bosne i Hercegovine i zato smo i imali saradnju s Muslimanima, odličnu, vrlo dobru. Mi smo njih nagovarali i na ove naše Muslimane područja Travnika, gdje je begovat, gdje su begovi. Nažalost, te begovske porodice izumiru. Oni su se uvijek deklarirali kao Hrvati (...) Međutim, sada njihova omladina koje je porasla, ona je sada nacionalno muslimanski svjesna i oni sada jesu za saradnju s nama, ali, kada smo spominjali mi, ukoliko dođe do srboslavije, da se mi skupa s njima odvojimo (...) oni su onda protiv, ljuti protivnici. Onda ćemo, kaže, doći do sukoba (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 103.

¹¹² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 104.

¹¹³ (...) *Hrvatski narod u travničkoj regionalnoj, subregionalnoj zajednici, živi sa idejom konačnog priključenja Hrvatskoj državi i spreman je da to ostvari svim sredstvima i u mladima vrije hrvatski duh (...) Rekao bih da bi bila izdaja svaka druga opcija od jasnog omeđivanja hrvatskog tla na području Herceg-Bosne (...) pa bilo to tri mjeseca ili godinu dana (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 104.

¹¹⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 105.

da okarakterizira budućnost politike Alije Izetbegovića i njegove kompanije jer vode taj muslimanski narod u propast.¹¹⁵

Damjana Vlašića, poslanika u Saboru HZHB¹¹⁶ i donedavnog predsjednika Općinskog odbora HDZ Mostar, Kordić je iritirao svojim mišljenjem da je svako izdajnik ko bi radio drugačije od politike razgraničenja. Nije mu bilo sporno šta bi svaki bosanskohercegovački Hrvat želio, ali *pitanje realizacija tih želja je već druga stvar*. Govoreći o politici HZHB i HZBP upitao je sebe i prisutne *ako je nešto tako dobro za hrvatski narod (...) onda (...) ne treba kriti ni od koga (...) čemu takvo ljubomorno kriti od drugih*.¹¹⁷ Žestoko je kritizirao politiku podjele Bosne i Hercegovine i tomlavgradske odluke o oduzimanju legitimiteta državnom vrhu Bosne i Hercegovine i vrhu HDZBiH.¹¹⁸ Kao i svi njegovi prethodnici, koji su stali u odbranu predsjedništva HDZBiH, osudio je i, od Hrvata stvoreno, nejedinstvo među njima samima kao posljedicu nedefinirane politike u Bosni Hercegovini, rastrzane između želja razgraničenja i nerealnosti njene provedbe. Kao i svakog prethodnog govornika u korist Ključića i razumnijeg promišljanja o ideji dogovora sa Srbima o podjeli Bosne i Hercegovine, i Vlašića je Tuđman, kao predsjedavajući Vijećem, osujetio u daljem elaboriranju.¹¹⁹ Svaki glas razuma ušutkivan je čak i upućivanjem na kratkoću govora i upozorenjem da *neki moraju na daleki put*.

Ivan Markešić, generalni sekretar HDZBiH, postavio je pitanje opstanka HDZBiH kao stranke u novim okolnostima nastalim politikom HZHB, s vlastitim dojmom da će ona *ostati u okvirima koji su izvan nekadašnjih granica banovine Hrvatske, odnosno sada zacrtanih granica Hercegovine i Bosanske Posavine*. S ponosom je obavijestio prisutne da je noć ranije razgovarao s najvišim dostojanstvenicima Katoličke crkve u Bosni

¹¹⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 106. I kasnije je prijetio da će muslimani otići u propast. Up.: ICTY, SDA Vitez, Izvršni odbor, *Saopštenje za javnost*, Vitez, 2. februar 1993.

¹¹⁶ Sabor HZHB nije još uvijek postojao, ali je Vlašić tako tituliran u stenogramima sa sastanka. Vjerovatno je pisarska greška pri transkripciji.

¹¹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 106-107.

¹¹⁸ (...) *Izgleda sada tko će više učiniti, protiv legalnog Predsjedništva taj dobiva neke attribute dobrog Hrvata. Ja moram reći jedno-na ovaj način sigurno je da bi izgubili povjerenje Muslimana, ali upitnik je veći od brda da li bi pridobili povjerenje Srba ikad, ako je uopće moguće njihovo povjerenje dobiti, a sigurno je da bi izgubili povjerenje Muslimana (...) tvrdim da ovaj način koji je do sada sproveden ni najmanje nije od interesa (...) za hrvatski narod (...). Mi ovdje u zaključcima iz Tomislav Grada oduzemo legitimitete svakome, Aliji Izetbegoviću, Ključiću, i tko nam ostao legitiman i legalan (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 107-108.

¹¹⁹ (...) *Problem ste jasno postavili, nemojte ga dalje obrazlagati (...).* Up.: *Stenogrami...*, Knjiga prva, 108.

i Hercegovini, vrhbosanskim nadbiskupom i franjevačkim provincijalom Bosne srebrene. Prenio im je njihovu poruku, uz koju je i lično pristao, a to je *da cjelovita, suverena i samostalna Bosna i Hercegovina najbolje rješenje za hrvatski narod*.¹²⁰ Bio je protivnik hrvatskih zajednica koje bi imale za cilj podjelu Bosne i Hercegovine i njihovo pripajanje Hrvatskoj jer bi većina bosanskohercegovačkih Hrvata ostala izvan njenih novih granica.¹²¹ Obratio se direktno Tuđmanu i kritizirao njegovu politiku.¹²² Podržao je Vlašića, a kritizirao Kordića, te podsjetio na riječi fra Ferde Vlašića, čuvenog protivnika komunizma i borca za hrvatska nacionalna i vjerska prava u doba socijalističke vlasti koja ga je više puta osuđivala na višegodišnje robije i uskraćivanje građanskih prava, a koji je citirao Tuđmana na skupu u Tomislavgradu *da je optimalno rješenje pitanja hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini suverena, nedjeljiva, samostalna Bosna i Hercegovina*.¹²³ Predložio je da HDZ ustraje u svom zahtjevu prema suverenoj Bosni i Hercegovini *sve dok postoji i jedna trunka mogućnosti da se to ostvari (...) Ali, tek u krajnoj situaciji, ako to ne bude moguće, onda treba tražiti optimalno rješenje*. Na Markešićeve primjedbe i zahtjeve njegovoj politici, Tuđman nije ostao ravnodušan, pa je upitao *zašto gubimo*

¹²⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 108-109.

¹²¹ (...) *Kada sam saznao za formiranje Zajednice Herceg-Bosna i Hrvatske Posavine, mislio sam da je to...neki posebit način izražavanja političke volje ljudi koji žive na jednom određenom području. Međutim, u Duvnu sam bio uvjeren u to da je to neka teritorijalna organizacija, a sve što stoji u ovim naznakama koje su naznačene u toj odluci o osnivanju je nešto sasvim treće (...) postoji očiti rascjep u HDZ-u Bosne i Hercegovine (...) ne mogu ni danas prihvatiti ovakav način formiranja zajednica iz prostog razloga,-na koji način, s kojim moralom mogu primiti Hrvate iz Banja Luke, 29 tisuća, iz Zenice, gdje je preko 20 tisuća, iz Tuzle preko 20 tisuća, u Sarajevu preko 34 tisuće. Šta je s rješenjem integralnog pitanja Hrvata u Bosni i Hercegovini? (...) Tko od nas ne bi želio da živi u Državi Hrvatskoj (...) ali, realnosti u kojima se nalazimo, mislim da neće moći to omogućiti (...) ja ne znam na koji način može Bugojno, Gornji Vakuf, Travnik da se tek tako odjedanputa kaže:-idemo mi u Herceg-Bosnu, biti ćemo priključeni Republici Hrvatskoj. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 110.*

¹²² (...) *To mogu biti želje. Ali, ja vam iskreno kažem, vi živite ovdje u Zagrebu (...). Ali, mi koji dolje živimo, i koji non-stop susrećemo te ljude, koji su orijentirani na tu grudu zemlje gdje živimo, i koju ne želimo ostaviti, jer smo dolje konstitutivni, sastavni dio te Bosne i Hercegovine,-vi ćete sasvim drugačije to gledati i misliti da je to jednostavno i zgodno zaokružiti i kazati, i govoriti u ime hrvatskog naroda,-da će to priključiti Hrvatskoj (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 110.*

¹²³ Zanimljivo je da su Mate Boban, Damjan i fra Ferdo Vlašić iz istog sela, Sovića, a potpuno različitih političkih stavova i djelovanja prema Bosni i Hercegovini, iako je svaki od njih bio aktivni hrvatski nacionalista. Dok je Boban uživao komunističke društvene pozicije, ne mareći za hrvatsko nacionalno pitanje i potlačen položaj Katoličke crkve, dotle je fra Ferdo Vlašić u više navrata patio u kaznionicama bivše Jugoslavije. Kasnije je Boban postao "veći Hrvat" od fra Ferde. Fra Ferdo je Damjanov stric.

vrijeme dok je to moguće. Kao da je u tom trenutku suvereno vladao svakim dijelom hrvatske državne teritorije, a ne državom s trećinom okupirane teritorije i zemljišno ispresijecanim njenim ostatkom, mudro je zaključio da u Bosni i Hercegovini *srpski krajevi više nisu pod bosanskom vladom*, time htijući dokazati Markešiću da je došla *krajnja situacija* koju je zahtijevao za *optimalno rješenje*. Markešić se nije, poput Udovičića, zbunio i ustuknuo pred autoritetom Tuđmanove političke misli, temeljene na historijskom (ne)znanju, uzvativši mu da on diobom Bosne i Hercegovine omogućava Srbiji da se proširi na područje *gdje nikad nije bila*. Umanjio je Tuđmanov umišljeni međunarodni politički značaj i ličnu uobrazilju *povijesne uloge* teritorijalnog proširenja Hrvatske svojim mišljenjem da će neko *izvan ovih područja određivati o sudbini Bosne i Hercegovine* radi čega bi bosanskohercegovački Hrvati trebali tražiti druge načine ostvarenja političke, ekonomske i kulturne povezanosti s Hrvatskom.¹²⁴ Iako mlad političar, kako je sam za sebe utvrdio na početku svog obraćanja, Markešić je samouvjereno i direktno izjavio ono što mudri i laskavi Lasić nije smio.¹²⁵

Koštroman je optužio Kljuića da mu je, na dan proglašenja HZHB i njegovog naimenovanja za njenog sekretara, *sa grupom ministara* zaprijetio da će ga likvidirati zajedno sa ženom i djecom jer je *navodno* on prijetio da će likvidirati Kljuića.¹²⁶ Sukob između njih dvojice počeo je u Zagrebu u ljeto 1991, kada je *iznesena alternativa (...) cijepanja Bosne i Hercegovine*. Pokušavao je *opovrgnuti izjavu* Damjana Vlašića.¹²⁷ Perica Jurić ponudio je rješenje: *Na razini diplomacije naši politički ljudi u Sarajevu mogu se i dalje kleti da su za suverenu Bosnu i Hercegovinu kao što smo to do sada govorili. Mislim da od tog suvereniteta nema ništa*.¹²⁸

Nakon Vlašićevih i Markešićevih obraćanja, Tuđman je smatrao potrebnim da ponovo objasni historijsko nepostojanje Bosne i Hercegovine.¹²⁹

¹²⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 110.

¹²⁵ (...) *Ja ne želim da itko o mojoj sudbini bez moga pitanja odlučuje na nekom mjestu, a da se ne bismo o tome dogovorili. Ja to iskreno govorim, bez obzira na težinu tog iskaza (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 111.

¹²⁶ Koštroman je izgleda uživao izmišljati priče da mu neko prijeti fizičkim likvidacijama. Za vrijeme sukoba HVO–ARBiH više je puta izmišljao priče da mu Bošnjaci prijete smrću o čemu će kasnije biti riječi.

¹²⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 111.

¹²⁸ (...) *Doznao sam od jednog od najuglednijih Srba bosansko-hercegovačkih da je gospodin Karadžić kada je čuo vijest da je osnovana Hrvatska zajednica Bosanska Posavina platio večeru jednom krugu od 20 ljudi, od radosti (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 113.

¹²⁹ (...) *Bosna i Hercegovina nije rješenje za hrvatski narod to je sva povijest pokazala (...)* ona je nastala kolonijalnim osvajanjem jedne azijske sile (...) od 15. do 18. stoljeća na

Govoreći o promjeni demografske slike na štetu Hrvata u Travniku, time ilustrirajući stanje Hrvata u svim drugim općinama u Bosni i Hercegovini, a istovremeno zanemarujući stvarne razloge smanjenja broja Hrvata u korist Bošnjaka,¹³⁰ tvrdio je da će oni još više povećati natalitet i naseliti

štetu hrvatskog naroda, na štetu hrvatskog teritorija (...). Bosne i Hercegovine nije bilo između dva rata. Komunisti su je izmislili, poslije drugog svjetskog rata vratili na scenu, čak Muslimane proglasili nacijom, zato da bi, tobože, riješili suprotnosti između srpskog i hrvatskog naroda (...). Prema tome, ne treba računati sa Bosnom i Hercegovinom kao sa nečim što je od boga dano i treba da ostane (...). Hrvatska je zbog uspostave Bosne i Hercegovine u teritorijalnom smislu dovedena u nemoguću situaciju. Samostalnu Hrvatsku ne možemo u upravnom smislu ovako urediti kakva jeste, a kamoli u obrambenom (...). Up.: Stenogrami..., Knjiga prva, 114.

¹³⁰ U popisima prije 1971. godine Muslimanima (Bošnjacima) nije bilo dopušteno nacionalno izjašnjavanje po pravu vlastite nacije. Bili su primorani izjašnjavati se Srbima, Hrvatima, Neopredijeljenim ili Jugoslavenima, što je išlo u korist tim kategorijama. U srednjoj Bosni češće su se izjašnjavali Hrvatima nego Srbima. Nakon dopuštenja da se mogu izjasniti kao Neopredijeljeni ili Jugoslaveni, procenat Srba i Hrvata naglo je opao u korist Neopredijeljenih i Jugoslavena. Od popisa 1971. mogli su se upisivati kao Muslimani. Neopredijeljenih je nestalo, a ideja jugoslavenstva među Muslimanima je propadala. Tim promjenama mijenjala se vještački stvorena slika o hrvatskoj i srpskoj većini u Bosni i Hercegovini. Srpska i hrvatska nacionalistička historiografija, publicistika i politika stvorile su mit da je od sedamdesetih godina naglo skočio muslimanski natalitet i pritisak na Srbe i Hrvate koji su se morali iseljavati. Ni do kakve promjene nataliteta u korist Muslimana, a na štetu Hrvata i Srba, nije došlo nego su promjene na popisu došle iz razloga što su se *Hrvati islamske vjere* i *Srbi islamske vjere* ili Srbi i Hrvati ateisti, a muslimanskog porijekla, odlučili nacionalno izjašnjavati Muslimanima što je jedini razlog porasta njihovog broja i naglog opadanja broja Srba i Hrvata. To je jedan obični mit koji su čak i Bošnjaci rado prihvatili, lažno se uvjeravajući da je njihova budućnost u Bosni i Hercegovini biološki zagaranirana. Niko od korisnika ovog mita nije dovodio u sumnju njegovu vjerodostojnost činjenicama da su se Bošnjaci morali izjašnjavati kao Srbi, Hrvati, Neopredijeljeni i Jugoslaveni do 1971. što je povećavalo broj spomenutih kategorija i da je dozvolila izbora vlastitog nacionalnog imena (Muslimani) jedina utjecala na smanjenje broja tih kategorija u korist zabranjene nacije. Tudmanovom logikom mogli bismo utvrditi da su Bošnjaci svojim natalitetom u posljednjih dvadeset godina potpuno istrijebili Muslimane, koji su se morali negdje iseliti, jer sad ih više kao takvih nema, a Bošnjaci čine natpolovičnu većinu bosanskohercegovačke populacije i to upravo na području gdje su Muslimani nekada bili apsolutna većina. Lažno povećanje muslimanskog nataliteta utvrđuje se popisima 1971, 1981. i 1991, što je potpuno u skladu s tempom prihvatanja muslimanske nacije kod bošnjačkog stanovništva. Prve godine novo nacionalno ime nije bilo u potpunosti shvaćeno i kao takvo prihvaćeno. Sigurno je tada bilo i različitih strahova u vezi s prihvatanjem muslimanskog nacionalnog imena među bošnjačkim stanovništvom. Komunisti su bili protivnici vjere, a nacionalno identifikiranje osobe kao Muslimana moglo ju je dovesti u vezu s religijom što nije bilo najpametnije ukoliko je ta osoba računala s nekom društvenom, vojničkom, političkom ili sličnom karijerom. Kod Srba i Hrvata ateista bilo je lakše. Mogli su se nacionalno izjasniti kako žele, a da pri tome ne stoji njihova vjerska odrednica. U bošnjačkim komunistima i ateistima nastao je apsurd: *Musliman-ateista*. Mnogo je faktora koji su uzrokovali zbunjenost i strah na popisu 1971, a kojih nije bilo u tolikoj mjeri 1981. kada se veći broj Bošnjaka nacionalno izjasnio Muslimanima da bi 1991. svi ti faktori potpuno nestali i maksimalno se veliki broj njih izjasnio Muslimanima. Paralelno s ovim procesom opadao je broj Srba i Hrvata, a da nije bilo nikakvog pritiska na iseljavanje. Sva hrvatska migracija iz

500.000 Turaka.¹³¹ „Prijetnja Turcima“ stoljeće je bila efikasna. Pokazao je zanimanje za “etničko čišćenje” stanovništva. Za Srbe u Hrvatskoj kaže da ih ima 570.000 i na vrhuncu srpske agresije, kada je bila okupirana trećina Hrvatske, krajem decembra 1991, nije gubio optimizam, te izražava nadu da *će ih ostati valjda pola manje*.¹³² Iz demografskih razloga nije bio za hrvatsku granicu na Drini jer u Bosni i Hercegovini ima dva miliona Bošnjaka i 1,5 miliona Srba, te 570.000 Srba u Hrvatskoj. Pitao je *kakva bi to hrvatska država bila? Iz taktičkih razloga tako dugo dok postoji suverena Bosna, jesmo za nju. Ali, suverene Bosne više nema. Srbi su se izdvojili. Nemate nikakve vlasti (...)*.¹³³ *Šta govorimo o suverenoj Bosni, kada vam srpski predstavnici sudjeluju u Beogradu (...)*.¹³⁴ Rekao je ranije Kljuiću da treba direktno započeti razgovore s Izetbegovićem i Karadžićem.¹³⁵

Bosne bila je ekonomski motivirana bar u onolikoj mjeri koliko i srpska i bošnjačka. Uz spomenute procese tekao je i proces doseljavanja Bošnjaka iz Sandžaka u Bosnu, ali to nije neki veliki procenat i on se uglavnom odnosi na Sarajevo i okolinu. Bez ikakvog političkog ili nacionalnog pritiska Srbi su rado odseljavali u Beograd i Vojvodinu, kao i Hrvati u Split, Zagreb i Slavoniju. Uz ekonomski motiv, bili su motivirani i vlastitim nacionalnim emocijama, a ne tuđim nacionalnim pritiscima. Na koji način objasniti odseljavanje velikog broja Hrvata iz zapadne Hercegovine, gdje niko osim njih nije živio, u zapadnoevropske zemlje nego ekonomskim razlozima? Da nije povećani natalitet Bošnjaka u Duvnu natjerao desetine hiljada Hrvata da odu u Njemačku? Iz Širokog Brijega? Ovu problematiku nije prepoznao, ili jeste ali nije za njom mario, ni Martin Udovičić na kojeg se Tuđman poziva brkajući njegovo travničko porijeklo s travničkom planinom Vlašić i učesnikom razgovora Damjanom Vlašićem, pa kaže: *Gospodin Vlašić iz Travnika je rekao, u Travniku od 56% spali smo na 37%*. Udovičić kaže da su se nekadašnji travnički begovi izjašnjavali Hrvatima, a travnički mladići njegovog doba Muslimanima. Sigurno zna da bi se i begovi izjasnili kao Bošnjaci ili Muslimani da im je u njihovo doba to bilo dozvoljeno kao njihovim potomcima. Nije istina da su travničke begovske porodice iščezle, ali jeste istina da se nacionalno ne izjašnjavaju kao njihovi primorani preci. Upravo je Udovičićev primjer dokaz da nije došlo ni do kakvog naglog nataliteta i muslimanskog pritiska nego da je zabrana i dozvola nacionalnog imena napravila posljedicu smanjena broja Hrvata u korist Muslimana.

¹³¹ (...) *Budite sigurni, kada bi Bosna i Hercegovina ostala, da će to u roku od 10 godina dobiti još užasnije srazmjere, a da Muslimani računaju na demografsku ekspanziju i zbog nataliteta i imaju planove da dovedu 500 tisuća ljudi Muslimana iz Turske itd. (...)*. Prema tome, opstanak Bosne i Hercegovine kao samostalne i suverene, sve kada bi bio moguć, ide u svakom slučaju na štetu hrvatskog naroda, onemogućava teritorijalno ostvarenje hrvatske države (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 114.

¹³² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 114.

¹³³ U to vrijeme situacija na hrvatskom teritoriju sa srpskom većinom (dijelovi istočne i zapadne Slavonije, te sjeverna Dalmacija i kninsko područje) bila je još teža nego na bosanskohercegovačkom teritoriju sa srpskom većinom. Hrvatska je bila u ratu i u toj fazi ga je gubila. Bosna još uvijek nije bila okupirana.

¹³⁴ U Beogradu su sudjelovali i Milan Martić i Milan Babić iz Knina.

¹³⁵ (...) *da treba ići za tim da (...) kako da se razgraničimo; da zadovoljimo jedne, druge i treće (...)*. I da tu ne treba biti nikakvih (...) *tajenja, nego sa Karadžićem razgovarati (...)*. A isto i Izetbegoviću kazati: *Šta hoćeš? Hoćeš li ići s njima u Srbiju? Idi! Ali, mi onda izdajavamo hrvatske dijelove (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 117.

Posebno se obratio Markešiću,¹³⁶ a potom i Kljuiću.¹³⁷ Srbima nije davao isto pravo u Hrvatskoj kakvo je želio Hrvatima u Bosni i Hercegovini.¹³⁸ Kljuić nije smatrao realnim govoriti o 30 općina u HZHB. Srbi su mu nudili samo 14 općina u kojima su Hrvati imali apsolutnu većinu, a u još pet imali su relativnu većinu. Hrvati su mogli računati na maksimalno 19 općina, ali u njima je živjelo samo 30% od ukupnog broja bosanskohercegovačkih Hrvata.¹³⁹ Tuđman nije bio zadovoljan i želio je Banovinu Hrvatsku.¹⁴⁰ Kljuić mu je rekao da ta varijanta podrazumijeva da će mu se spojiti Knin i Drvar i da bi on lično bio ponosan na Kordića i Koštromana kada bi mogli provesti primjenu hrvatskih zakona u srednjoj Bosni, ali je bio siguran da ne mogu.¹⁴¹ Ponovo je obrazlagao svoje razgovore sa Srbima

¹³⁶ (...) Markešić, znači, za očuvanje (...) mi ne možemo računati da možemo dobiti sve krajeve u kojima žive Hrvati. Ali, ako stvorimo Hrvatsku državu sa takvim teritorijem da ona može živjeti, onda će znači, ovi Hrvati, koji ostanu u preostalom dijelu te Bosne imati oslonac, i onda će u sklopu sa suvremenim međunarodnim reguliranjem tih pitanja imati jamstvo i u Hrvatskoj državi, i u međunarodnim konvencijama (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 117.

¹³⁷ (...) naš cilj nije od početka (...) bio održanje takve Bosne i Hercegovine kakva je ona danas. To hrvatskoj politici, u biti ne odgovara jer bi (...) na taj način bila stalno i neprestano frustrirana gubitkom i demografskim i teritorijalnim u Bosni i Hercegovini (...). Prema tome, u krajnjem mi smo težili i nismo zato slučajno stavili u preambulu hrvatskog ustava i banovinu Hrvatsku (...) u tom pogledu (...) vi iz sarajevskog kruga (...) i ovog hercegovačkog i posavskog ste se malo razišli (...) i vi biste željeli i ja sa vama kako bismo obuhvatili sve Hrvate, ali mislim da bi bilo nerealno (...) da kažemo neka Srbi uzmu srpske dijelove, a bili su pristali i jedan i drugi čak na stanovito preseljavanje, (...) a Muslimani neka idu s nama u Hrvatsku. Mislim da bismo na taj način onda dobili Muslimane protiv sebe, ali ako im kažemo da samo mi za to da oni dobiju u tom ostatku Bosne svoju državicu, onda se oni moraju zadovoljiti (...) to će prihvatiti i evropski i svjetski (...) čimbenici zbog toga što oni ozbiljno razmišljaju da bi se mogla pojaviti islamska država u Evropi kao opasnost (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 118.

¹³⁸ (...) moraju odustati od toga da im se izdvajaju, ne znam kninska, i ne znam kakva krajina, nema ništa od toga (...) prema tome zamislite vi te granice Hrvatske i ovakve, sa stanovišta budućnosti hrvatske države, budućnosti hrvatskog naroda, i sa stanovišta oslonca za onaj dio Hrvata koji bi ostali izvan te države (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 118.

¹³⁹ (...) ostali bi izvan hrvatskog domena, gradovi u kojima danas Hrvati nisu u većini, (...) od Konjica, Mostara, Stolca, Dervente, Doboja, Jajca, Bugojna i Travnika (...). Pitanje koliko je to moguće da mi možemo provesti to što su Srbi proveli u Krajini i Trebinju (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 119-120.

¹⁴⁰ (...) ali što taj teritorij znači za hrvatsku državu (...) morate pogledati u onom smislu (...) ovakva Hrvatska država nema uvjeta za život, ali Hrvatska država čak sa granicama banovine ima, a osobito sa poboljšanim granicama (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 119.

¹⁴¹ (...) ja bih ovoj gospodi čestitao, bio bih ponosan na njih (...) u tom jednom tekstu koji je vama upućen stoji da zahtijevaju primjenu hrvatskih zakona u Busovači, Travniku, Vitezu, itd. (...) to je nemoguće provesti. Da oni to mogu, kamo sreće (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 120.

o podjeli Bosne i Hercegovine, ali oni su oklijevali i nametali pitanje ko će prvi započeti. Na njegovo insistiranje *šta i koliko žele u Bosni*, ponudili su Beogradsku inicijativu koja je nametnula *pitanje:-ko će prvi zagristi?* Na prethodnom sastanku, Tuđman je rukovodstvu bosanskohercegovačkog HDZ-a ponudio tri varijante.¹⁴² Na optužbe da su ga *Muslimani izdali*, Kljuić je uzvratio da *bi izvršio samoubistvo u kabinetu Alije Izetbegovića* da je tako. Koštromanove optužbe o prijetnjama je porekao i izjavio da ga je policija upozorila da oni (vođe HZHB) hoće njega ubiti kao hrvatskog izdajnika. Uvjeravao je Tuđmana da je Bošnjake preveo na hrvatsku opciju hvaleći se i upozoravajući ga da su mogli preći na srpsku. Tuđman ga je prekinuo optužujući Izetbegovića kao krivca za rat u Hrvatskoj jer nije prihvatio hrvatski prijedlog o konfederaciji Jugoslavije. Kljuić je ponudio ostavku.¹⁴³ Tuđman je reagirao konstatacijom da *opća politika jeste bila za čuvanje suverenosti do određenog momenta, dok je to odgovaralo Hrvatskoj. Ali, dalje ne odgovara*.¹⁴⁴ Jerko Doko je tvrdio da su sastanci čelnika HZHB bili tajni i da oni lažu Tuđmana.¹⁴⁵ Tuđman nije odustajao od svojih stajališta.¹⁴⁶ Nabrajao je „dokaze“ da je Bosna i Hercegovina propala kako bi uvjerio “nevjerne Tome” iz bosanskohercegovačkog HDZ-a da

¹⁴² (...) *Prva je boriti se za suverenu dokle možemo-Druga je,-ako Srbi baš izuzmu te krajeve svoje, silom prilika (...) hajdemo krnju Bosnu i Hercegovinu u kofederaciju sa Hrvatskom. Biti će tampon zona, dobiti ćemo Muslimane. Neko je tada rekao vrlo netaktično-dati ćemo Muslimanima neku autonomnu (...). Treća je varijanta: Neće Muslimani s nama, hoće Srbi svoje, hajdemo sada mi u propagandu, da je to pitanje Evropa-Balkan, Beograd-Zagreb,-onda imamo šansu da dobijemo travničke Muslimane, bugojanske Muslimane, jajačke, pa da Hrvatska dobije jedan blok. I to bi trebalo pripremati (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 120.*

¹⁴³ (...) *Sve što ste mi rekli ja sam obavio. Ne možemo dalje, vi hoćete Herceg-Bosnu, hoćete Bobana, izvolite, gospodo, imate moju ostavku...kada se govori o kadrovskoj politici,-najviše je Hercegovaca (...) nemojte da odemo iz ove sale, da ja moram opet sjediti sa Koštromanom,-to ne možete tražiti od mene (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 121.*

¹⁴⁴ Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 122.

¹⁴⁵ (...) *lažu vas, lažu, pa moram vam reći (...) da vas lažu gospodine predsjedniče, jer ne mogu izdržati, došao sam ovdje, ne moram nikada više doći (...). Krivotvorili su zapisnike (misli na sastanke u Tomislavgradu) (...) u Mostar se ne može ući već, a vi mislite da ćemo imati i Konjic (...) blokirani smo sa svih strana. A ne možemo na taj način (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 122.*

¹⁴⁶ (...) *formalno još uvijek mi možemo stajati na ovome što ste formalno izglasali sa Muslimanima za suverenost, a Srbi to čine (narušavanje suverenosti) (...) i prema tome, da ne bismo gubili vrijeme i da bismo čak potakli ono što je u interesu hrvatskog naroda, rekao sam, izvolite razgovarati, direktno (...) sa Karadžićem (...) sa Izetbegovićem. Prema tome, Bosne i Hercegovine nema, Srbi su se izdvojili, nameću vam srbodinar (...) to mogu biti razgovori o kantonizaciji (...) ali jasno s našim ciljem da to oživotvorimo u onom smislu kako to odgovara Hrvatskoj (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 122-124.*

bespogovorno i jedinstveno, zajedno s čelnicima HZHB, izvršavaju njegove planove njene diobe, a da ne osjećaju krivicu jer nisu prvi počeli. Lasić je predložio da se napravi bosanski dinar zbog kojeg će se *Srbi ugušiti u svom vlastitom izmetu dinara*. Na to je Tuđman iznervirano uzvratilo: *Nećete uspjeti, jasno da nećete uspjeti, nećete uspjeti*.¹⁴⁷ Predložio je formiranje komisije za razgovore o podjeli Bosne i Hercegovine u kojoj bi morali biti Kljuić (Sarajevo), Boban (Hercegovina) i Stanić (Posavina). Na opasku iz mase da se mora obuhvatiti Bihać, Tuđman je uzvratilo da je on veoma važan za Hrvatsku. Dok su jedni predlagali druge, Kordić je predložio sam sebe: *imam pravo da budem tu, jer 12 općina stoji iza mene, jer sam predsjedavajući te regionalne zajednice*. Osim spomenute trojice, za članove komisije predloženi su Lasić (Sarajevo), Vlado Šantić (Bihać), Udovičić (Travnik), Vlašić (Mostar) i, na vlastito insistiranje, Kordić (Busovača). Neko iz mase, s očito dobrim iskustvom pregovora sa Srbima o razgraničenju, upozorio je da *to znaju biti intenzivni pregovori od dva, tri četiri pet dana (...)*.¹⁴⁸ Zbog pitanja da li će Bosna biti zaštićena *na osnovu izjave State Departmenta* i *da li će odlučivati međunarodni čimbenik*, Kljuić je predložio da se sačeka 13. juni 1992. i razgovori u Zagrebu o tri alternativna rješenja, ali Tuđman je htio da se ipak uđe *malo u bit problema*. Kljuić je još kazao da *EZ uvažava Predsjedništvo, Skupštinu i Vladu Bosne i Hercegovine*.¹⁴⁹ Na Tuđmanovo prigovaranje da u savezним institucijama vlasti sudjeluju bosanskohercegovački predstavnici, kako bi i time potvrdio da bosanskohercegovačka Vlada nema izgleda za sačuvanje suverenosti i da je izgubila tu bitku, Kljuić je objasnio da su to ljudi iz starog sistema koji s novom republičkom vlašću nemaju ništa, a da je legitimni predstavnik u Beogradu Bogić Bogićević.¹⁵⁰ Srbi su bili za podjelu, ali da Armija bude arbitar i da, gdje ima 5% Srba, *tamo je Srbija*. Kljuić je još uvijek razmišljao o kantonizaciji bez obzira na široke Tuđmanove elaboracije o neodrživosti

¹⁴⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 123-124. Bio je vrlo osjetljiv po pitanju vlastite bosanskohercegovačke valute. Tema jednog od njegovih sastanaka sa čelnicima HZHB bila je o problemu sprečavanja širenja bosanskohercegovačkog dinara i nametanju hrvatskog.

¹⁴⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 124-125.

¹⁴⁹ (...) *kada smo prvi puta izglasali Memorandum o suverenosti Bosne i Hercegovine (...) u pola četiri noću, ujutro u pola sedam iz Bruxellesa je tražen dokument (...) je činjenica da SDA, HDZ, MBO, SDP, pa čak i liberali su isključivo za suverenu Bosnu (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 127.

¹⁵⁰ (...) *jučer na božićnom prijemu smo imali razgovore sa Srbima, koji traže, apsolutno kantonizaciju, podjelu medija, i pod parolom:-neće krst na krst,-da se mi dogovorimo (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 127.

Bosne i Hercegovine.¹⁵¹ Rekao je da je JNA spremna na neke razgovore iz materijalnih razloga. Bosna i Hercegovina kao država bila je spremna da jedan dio te vojske prihvati, egzistencionalno, onaj dio koji je bio u Bosni i Hercegovini prije rata u Sloveniji. Na kraju sastanka Tuđman je obećavanjem funkcija u novoj Hrvatskoj pridobijao pristalice svoje politike podjele Bosne i Hercegovine među bosanskohercegovačkim Hrvatima.¹⁵² Vratio ih je u Bosnu i Hercegovinu s jasnim uputama:

*(...) predstavnicima Crkve Bosne je jasno da bi najbolje bilo da bude cjelina (...) ali je pitanje Hrvatske države i što možemo ostvariti (...) tu treba umješnosti (...) u razgovorima i sa jednom i drugom stranom, a onda još konkretno na terenu postići u smislu razgraničenja. Uvjeti su optimalni.*¹⁵³

Kao što se može vidjeti iz citiranih dijelova stenograma s ovog sastanka, učesnici su se doticali i problema preseljavanja hrvatskog stanovništva na teritoriju HZHB s one koju je Tuđman planirao prepustiti Srbima i Bošnjacima. To je najprimjetnije u Markešićevim obraćanjima jer se, izgleda, on najviše brinuo za posljedice. Radi toga se i nije slagao s Tuđmanovom politikom podjele Bosne i Hercegovine. Većina ostalih učesnika, izuzev Lasića, nije se ni osvrnula na to pitanje. Način na koji je Markešić elaborirao probleme iseljavanja Hrvata pokazuje da je to bio sastavni dio Tuđmanovog plana o podjeli Bosne i Hercegovine. Pitanje planiranog iseljavanja Hrvata s teritorije koju nije obuhvatala HZHB veoma je značajno za kasnija ratna dešavanja u srednjoj Bosni.¹⁵⁴

¹⁵¹ (...) Bosna i Hercegovina kao suverena, a unutra neka kantonizacija koja bi garantirala ljudska prava svima, to bi nešto bilo prihvatljivo. Ali, podjela po srpskom receptu (...) bi nas dovela u minoran položaj, jer mi imamo u 14 općina, preko 50 posto i u 5 imamo relativnu većinu (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 127.

¹⁵² (...) jeste samostalni ali ste sastavni dio hrvatskog naroda i sastavni dio Hrvatske demokratske zajednice...mi stojimo pred veoma delikatnom zadaćom vojnog starješinskog kadra...i pred drugom delikatnom zadaćom, stvaranja vlastitog diplomatskog kora (...) dajte mi prijedloge iz vaših redova bosansko-hercegovačkih za sve ljude koji znaju jezike ili imaju smisla za diplomatsku službu (...) tako da i u tom pogledu budete sastavni dio Hrvatske (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 127.

¹⁵³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 127.

¹⁵⁴ Mišljenja sam, na osnovu dokumentarne građe, da je hrvatska strana tokom rata sistematski preseljavala Hrvate na teritoriju HZHB, a s koje je progonila Srbe i Bošnjake, kako bi joj povećala hrvatsku većinu. U vezi s tim, može se promišljati da je podsticala iseljavanje Hrvata i s teritorije koja jeste, u početku, bila planirana za HZHB, ali ju je HVO u sukobu s ARBiH izgubio. Ako je hrvatska politika od početka planirala iseljavati Hrvate iz krajeva koje je namjeravala prepustiti Srbima i Bošnjacima, sigurno je podsticala i njihovo iseljavanje iz krajeva koje je HVO vojnički izgubio u sukobu s ARBiH.

„Nebo se ne može podijeliti“

Članovi Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Franjo Boras i Nikola Koljević, privatno su 8. januara 1992. u Zagrebu obavili razgovor s Tuđmanom i njegovim saradnicima. Hrvati su tražili da razgovor ostane u tajnosti s čime se Koljević složio. Razgovor je počeo Tuđmanovim izlaganjem o zajedničkoj i velikoj opasnosti za Srbe i Hrvate od stvaranja islamske republike, što je smatrao prvim njihovim zajedničkim interesom.¹⁵⁵ Koljević je obrazložio razloge srpskog protivljenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine.¹⁵⁶ Kao poseban problem za realizaciju dogovora o njenoj podjeli, smatrao je izmiješanost stanovništva na teritoriji i razmišljao je o teritorijalnom prekrajanju općina i preseljavanju stanovništva. Predložio je etnički, historijski i teritorijalni princip u teritorijalnom razgraničenju, ali da se oni primjenjuju parcijalno, po potrebi, i da ne moraju sva tri biti istovremeno ispunjena. U praksi bi to značilo, ako narodi žele određenu općinu, ili njen dio, a imaju većinu stanovništva, to bi bilo dovoljno. Ako, pak, nemaju većinu, onda će se posegnuti za historijom kao principom, a ona je svakako fleksibilnija za natezanje od statistike. Kao primjer, da pridobije Hrvate, uzeo je Travnik, *očigledno hrvatski grad, grad hrvatske istorije u Bosni*. Uvjeravao ih je da ga ne mogu dobiti po etničkom principu jer nemaju većinu stanovništva. Ali, pomogao se historijom, silovao ju, učinio varljivom i objašnjavao im da je Travnik njihov historijski grad. Na osnovu čega je to zaključio, nije objasnio. Dovoljno mu je bilo reći da je nekada bio hrvatski i da su se Hrvati iseljavali pod pritiskom muslimana.¹⁵⁷ Travnik se, po njegovom tumačenju, *teritorijalno nastavlja na jedno područje, koje je predominantno hrvatsko*, a navodni bošnjački natalitet i hrvatsko iseljavanje činili su to područje takvim da *trenutno većinu imaju Muslimani*.¹⁵⁸ Ali, to mu nije bila nikakva smetnja da treba pripasti hrvatskoj

¹⁵⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 130.

¹⁵⁶ Isto, 132.

¹⁵⁷ Prema popisu iz 1991. na travničkoj općini živjelo je 31.813 (44,97%) Bošnjaka (Muslimana), 26.118 (36,91%) Hrvata, 7.777 (10,99%) Srba, 3.743 (5,29%) Jugoslavena i 1.296 (1,83%) Ostalih.

¹⁵⁸ Iz sljedećeg prikaza može se vidjeti demografska slika travničkog stanovništva od 1971. do 1991. izražena u procentima:

Bošnjaci (Muslimani) 1971-43,85%, 1981-43,19% i 1991-44,97%;

Hrvati 1971-40,57%, 1981-38,08% i 1991-36,91%;

Srbi 1971-13,53%, 1981-11,68%, 1991-10,99%;

Jugoslaveni 1971-1,12%, 1981-6,11% i 1991-5,29%;

Ostali 1971-0,92%, 1981-0,92% i 1991-1,83%.

teritorijalnoj zajednici *jer je to područje očigledno hrvatske istorije*.¹⁵⁹ Iz ovog primjera može se zaključiti, za našu temu važna činjenica, da Travnik sa svojim okolnim područjem nije zanimao srpsku stranu. Ova priča o promjeni nacionalne strukture stanovništva Travnika i srednje Bosne u korist Bošnjaka, a na štetu Hrvata, standardni je dio hrvatske onovremene, a i sadašnje propagande. Propaganda o bošnjačkom povišenom natalitetu i njihovom progonu Srba i Hrvata iz Bosne i Hercegovine zajednička je za srpske i hrvatske nacionaliste. Iz Koljevićevog izlaganja jasno se vidi da su Srbi prema Travniku i znatnom dijelu srednje Bosne imali sličan stav kao prema zapadnoj Hercegovini, velikodušno ostavljajući Hrvatima da u računu pogodbe sami s Bošnjacima ostvaruju svoj historijski faktor kada su već u međuvremenu, navodno, izgubili etnički. Koljević je ponudio i Mostar. Hrvatima je nudio sve oko čega će se morati tući s Bošnjacima. Na primjedbu Gojka Šuška primjedbu da federacija kantona sprečava njihovo udruživanje s *maticama*, Koljević je, uz pomoć Lerotića, objasnio da oni iz tog razloga i ne žele federaciju nego konfederaciju. Šuška je doveo u dilemu Koljevićev primjer Švicarske, jer se njeni kantoni ne mogu teritorijalno povezivati s *maticama*. Šušak se uplašio da će u kantoniziranoj Bosni *jedan i drugi narod* (srpski i hrvatski) ići prema matici i to će biti posljedica iseljavanja *što je prednost Muslimana oni nemaju kud, to im je domovina*. Boras je imao *ideju* za taj problem. Predložio je, ako dođe do kantonalnog teritorijalnog razgraničenja, da se putem kontrole useljavanja Bošnjaka u srpski i hrvatski kanton i izdavanja građevinskih dozvola, koje bi bile *pod jurisdikcijom tih dijelova*, to spriječi.¹⁶⁰ Lerotić je predložio i entitetska

Kao što se vidi, procenat Bošnjaka zanemarivo se mijenjao od 1971. do 1981. godine. Istovremeno s laganim padom procenta srpskog i hrvatskog stanovništva radikalno se povećavao procenat Jugoslavena i u manjem obimu procenat Ostalih. Zanimljivo je da na istom ovom sastanku Koljević kaže da u Bosni i Hercegovini postoji *vrlo negativna klima* među Srbima i Hrvatima da se osjećaju kao Bosanci i Hercegovci. U skladu s tim, može se promišljati da se ta *vrlo negativna klima* odrazila na dva popisa travničkog stanovništva (1981. i 1991) pokazujući lagano smanjivanje procenta srpskog i hrvatskog stanovništva i radikalno povećavanje Jugoslavena i Ostalih. Koljević ove informacije iznosi nekoliko mjeseci nakon izvršenja popisa stanovništva, dok su se rezultati tek pravili.

¹⁵⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 133.

¹⁶⁰ Takve mjere aparthejda provodi Izrael prema Palestincima na okupiranom području već desetljećima. Palestinske kuće legalno se ruše jer su izgrađene bez potrebnih dozvola. Da su Borasove ideje zaživjele, hrvatski bi bageri desetljećima imali zagarantiranog posla na rušenju bošnjačkih kuća, izgrađenih bez *dozvole za gradnju*, u Livnu, Tomislavgradu, Čapljini, Mostaru, Konjicu, Travniku, Bugojnu, Jajcu i svim ostalim od 30 željenih općina HZHB.

državljanstva kao mjeru koja bi spriječila useljavanja Bošnjaka iz njihovog entiteta u srpski ili hrvatski.¹⁶¹

Kako god, osnovna motivacija nadolazeće presije nad njima već je utvrđena i unaprijed opravdana njihovim navodnim pretjeranim natalitetom koji bi druga dva naroda uskoro učinio totalnom manjinom, a od čega su se oni mogli zaštititi jedino *definitivnijim razgraničavanjem* i Borasovim idejama južnoafričkog i izraelskog aparthejda. Nove ratne okolnosti učinile su Borasove ideje nepotrebnim i neučinkovitim. Rat je pružio mnogo efikasnije mjere. Boras se pohvalio da on i Koljević imaju neke mape, ali nisu bile definitivne zbog određenih područja koja se preklapaju. Jasna je bila samo istočna Hercegovina. Predložio je da bi trebalo raditi prethodnu reorganizaciju općina i potom lokalne referendume kako bi to dobilo demokratsku formu. Josip Manolić je ustvrdio da se radi o homogenizaciji određenih područja, što je Koljević potvrdio i predložio formiranje *Agencije za regulisanje zamjene imovine* koja bi olakšala posao razmjene stanovništva. Teritorijalna izmiješanost stanovništva, koju su protivnici podjele koristili kao *politički adut* pred međunarodnim faktorom *podastirući je kao leopardovu kožu pred Carringtonom*, prema Koljeviću mogla se riješiti razmjenom i preseljavanjem stanovništva. Lerotić ga je podsjetio da su neki razgovori o toj temi već obavljeni i da *od početka* postoje dvije grupe, hrvatska i srpska (Kosta Mihajlović, Smilja Avramov, Vladan Kutlešić, Ratko Marković, a kasnije i Jovanović), koje su se time bavile od trećeg ili četvrtog mjeseca 1991.¹⁶² On je dalje objašnjavao tok tih razgovora: *Osnovna ideja (...) razgovora (...) je bila da hrvatska strana pomogne konstituciji srpske države* i obrnuto. Kao prva prepreka postavilo se pitanje Milana Babića i Miloševićevog odnosa s njim. Lerotić je istaknuo da se o tome nisu mogli *nikako dogovoriti*.¹⁶³ Dva mjeseca prije sastanaka s Koljevićem, Kosta Mihajlović je upoznao hrvatsku stranu da mora *shvatiti da pravog ozbiljnog pregovarača ima u gospodinu Karadžiću*, što je ona, sudeći po razgovorima s Koljevićem, očito i shvatila. Lerotić je zaključio da je *legitimno pravo svakog pojedinog naroda da se odluči kuda hoće* kao što su Srbi proglasili svoju republiku u Bosni i Hercegovini, a *kad se bude postavilo*

¹⁶¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 133.

¹⁶² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 135-135. Lerotić misli na srpski i hrvatski tim koji su radili na usaglašavanju spornih pitanja podjele Bosne i Hercegovine koju su načelno postigli Milošević i Tudman u Karadordevu. Sudeći po Lerotiću, izgleda da se razgovaralo i o preseljavanju stanovništva.

¹⁶³ To i Bilandžić tvrdi. Up.: Bilandžić, *Povijest...*, 376.

to pitanje i pred hrvatskim narodom (...) rezultat će biti sličan.¹⁶⁴ Kao i za sve ostale članove Tuđmanove pregovaračke delegacije, *legitimno pravo svakog pojedinog naroda da se odluči kuda hoće* vrijedilo je samo za bosanskohercegovačke Srbe i Hrvate, ali nikako i za hrvatske Srbe, pa se na pitanju Milana Babića i njegove Krajine nisu mogli nikako dogovoriti. Prema Lerotiću, *ogromna većina Hrvata hoće da se uključi u život (...) samostalne Hrvatske i (...) da to bude izvedeno na jedan fin demokratski način. To je (...) proces koji traje već godinu (...)*. Lerotić se upitao na koji način pojam suverenosti koji Muslimani sebi pripisuju (...) i prebacuju na Bosnu i Hercegovinu (...) na legitiman i legalan način prenijeti na tri zajednice da bi se ona potom razdjelila na jedan fin demokratski način. Naglašavao je da je za pravni postupak. Referendum naroda, prema njemu, nije legalan i on mora biti zamijenjen *nečim legitimnim*, referendumom građana, dakle, on *mora biti teritorijaliziran, -građani idu na referendum*, a ne narodi. Borasovu domišljatu upadicu – potaknutu Lerotićevim pravnim tumačenjima legalnosti i legitimnosti – da radi toga srpski plebiscit nije međunarodno priznat, Koljević je potvrdio svodeći ga na *izraz političkog izjašnjavanja*. Da bi izbjegli nelegitimnost referenduma naroda, zamijenivši ga referendumom građana, Boras i Koljević u avionu prema Zagrebu već su bili dogovorili da *tamo gdje je relativna većina Hrvata u nekoj općini* Srbi pomognu svojim glasovima kako bi Hrvati na isti način uzvratili *gdje je srpski narod u relativnoj većini*. Prema njihovom rasuđivanju, problem legitimnosti referenduma ne bi se pojavio u općinama gdje postoji apsolutna većina srpskog ili hrvatskog naroda nego u onim gdje imaju relativnu većinu i tu bi bila potrebna, unaprijed dogovorena, srpsko-hrvatska uzajamna pomoć u odnosu na muslimanski narod.¹⁶⁵ Kao ilustraciju svog i Borasovog prijedloga legitimnog preotimanja teritorija *na jedan fin demokratski način*, Koljević je naveo Mostar u kojem su Bošnjaci na popisu 1991. imali za 1% više stanovništva od Hrvata, ali, *kada se dodaju hrvatskom narodu glasovi srpskog naroda, onda je stvar u korist Hrvata*. Oduševljeni Šušak predložio je i Travnik po istom principu, što su predlagači ideje srpsko-hrvatske uzajamne pripomoći s odobravanjem prihvatili.¹⁶⁶ Na ovakav bi način

¹⁶⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 137.

¹⁶⁵ Isto, 138-140.

¹⁶⁶ Koljević: (...) *ako su (...) Hrvati kratki u Mostaru prirodno je da mi vama pomognemo tu (...) u Travniku koji se naslanja i na Vitez i na čitavo ono područje opet je to nešto vrlo prirodno (...)*. *Naša je situacija slična u Doboju, trebalo bi naći neke analogne ili u Banja Luci ili u krajini (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 139-141.

djelovanja, imajući na umu nacionalne strukture većine općina, Srbi uz pomoć Hrvata, i obrnuto uspjeli ih međusobno razdijeliti tako da Bošnjacima ne bi ostalo mnogo više od Tuđmanove *zemljice Bosne*.¹⁶⁷ Nakon što su uspješno riješili dilemu referenduma naroda ili građana, Lerotić je tražio modalitete općinske teritorijalne reorganizacije. Šekspirolog Koljević, samouvjerenošću historičara znanstveno kombiniranog s prirodnjakom, rekao je da *je nekad bilo prirodno u Bosni da je postojala hrvatska (...) srpska (...) i muslimanska čaršija, ali je ta prirodna stvar narušena*. On je za primjer uzeo rodnu Banju Luku, ocrtao njene etničke dijelove i stvar rastumačio tako da bi skupštine općina trebale dopustiti svojim etnički čistim mjesnim zajednicama da se izdvoje i *formiraju novu opštinu i naslone na teritorij izvan grada*. Nije ulazio u tumačenje na koju bi se *svoju* susjednu općinu mogli *nasloniti* banjalučki Hrvati, što bi bilo vrlo zanimljivo jer nemaju nijedne bliže od stotinjak i više kilometara, a i na toj kilometraži živi većinsko srpsko ili bošnjačko stanovništvo. Koljevićev primjer izgleda više nego sumanut, no problem mu nije nerješiv. U takvim situacijama upomoć pristiže *humano preseljenje stanovništva*.¹⁶⁸ Ako ono ne može biti izvedeno *na jedan fin demokratski način*, moći će uskoro uz pomoć rata. Obostrano su utvrdili da je ključ njihovih međusobnih odnosa u Bosni i Hercegovini. Što se tiče konfederalizacije, Koljević je priznao da je to jedino što su mogli smisliti u tadašnjoj situaciji, a *da ne bi narušili krajnje muslimanske interese*, ali bez mogućnosti da oni uz pomoć Srba manipuliraju Hrvatima i obrnuto. Konfederalizacijom bi ostala tri suverena naroda koja bi potom mogla sa svojom nacionalnom teritorijom sklapati državne veze sa susjedima, Hrvati s Hrvatskom, Srbi sa Srbijom, onako kako im odgovara. Tuđman se nije zadovoljavao teritorijalnim razgraničenjem bez promjene etničke strukture stanovništva. Zanimala ga je konfederalizacija kao metoda potpunog rastakanja Bosne i Hercegovine i kakav je evropski interes u tome. Na Manolićev upit ko bi bio nosilac međunarodnog subjektiviteta, Koljević je pojasnio da bi to bili svi narodi na svojim teritorijama što bi im omogućilo da svoj suverenitet, ili njegov dio, prenesu na svoje matice, Srbiju i Hrvatsku, *a Muslimani mogu zadržati*. Boras je Koljevićev prijedlog shvatio kao formiranje tri konfederalne države u Bosni i Hercegovini sa svim atributima

¹⁶⁷ Iako ovako nešto slično Srbi i Hrvati nikako ne bi mogli provesti u Cazinskoj krajini, Tuđman se ni tu nije odrekao teritorijalnih ambicija tražeći druge modalitete njihove realizacije. Pronašao ih je 1993. u liku bošnjačkog izdajnika Fikreta Abdića.

¹⁶⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 140.

državnosti. Hrvatska država bi, prema njegovom mišljenju, imala dvije regije, jer ne bi mogle biti geografski spojene. Vjerovatno je mislio na već formirane hrvatske zajednice – Herceg-Bosnu i Bosansku Posavinu. Podijeljenost hrvatske jedinice u dvije regije nije primijetio kao problem, imajući u vidu njihovo buduće spajanje s maticom Hrvatskom na koju su bile naslonjene. Od zajedničkog interesa s ostalim dvjema nacionalnim jedinicama (srpskom i bošnjačkom) na nivou konfederalnog saveza ostale bi *kontrola neba-jer nebo se ne može podijeliti* i saobraćaj, a na Hrvatsku bi bili preneseni vanjski poslovi, odbrana, moneta... Tuđman nije vidio ni konfederalnu Bosnu i Hercegovinu kao trajno rješenje srpsko-hrvatskih odnosa. Koljević se složio, ali je trajno rješenje uvjetovao stvaranjem društvene prihvatljivosti, *klime*, jer u Bosni i Hercegovini postoji *vrlo negativna klima* među Srbima i Hrvatima da su Bosanci i Hercegovci i da stoga prvo moraju *tu klimu razbiti*. Konačno je razotkrio na koji način misli povezati hrvatske ili bošnjačke enklave (mjesne zajednice i općine) na područjima koje Srbi žele. One bi se omeđile, izdvojile i potom bi se stanovništvo razmijenilo za stanovništvo srpskih omeđenih enklava u bošnjačkom ili hrvatskom regionu. Taj proces bio bi trosmjeran i preko njega bi se stvorile tri nacionalno homogenizirane konfederalne jedinice s mogućnošću prenošenja suvereniteta na neku od susjednih zemalja ili više njih koje su u državnoj zajednici (mislio je na zajednicu Srbije i Crne Gore).¹⁶⁹ Ovo će biti motiv genocida koji će srpska strana početi provoditi nad Bošnjacima, pa i Hrvatima na nekim područjima, za manje od dva mjeseca. Pozivajući se na evropska iskustva nakon oba svjetska rata, Miloševiću sklonost takvim rješenjima, podršku i spremnost nekih odgovornih ljudi s međunarodne političke scene da arbitriraju, Tuđman se oduševljeno složio s Koljevićem. Ostao je u nedoumici oko opredjeljenja Bošnjaka, iako su, prema njemu, i s njima vođeni razgovori o tome. Boras je bio siguran da bi svojom koncepcijom suverene Bosne i Hercegovine kao građanske države Bošnjaci ostvarili prevlast nad druga dva naroda koja bi *postupno zatirali, posebno hrvatski koji je u manjini*. Rane Vukovara, Dubrovnika i Ravnog brzo su zacijelile na Borasovom srcu, te kaže: *oni (Bošnjaci) se neće obradovati ovim razgovorima, ali moramo ih dovesti pred gotov čin, upravo jednim povjerenjem, koje moramo istovremeno graditi između ova dva naroda (srpskog i hrvatskog)*. Tuđmanova

¹⁶⁹ Isto, 141-145.

velikodušnost da Bošnjaci dobiju *zemljicu Bosnu* nije naišla na prihvaćanje *kod odgovornih čimbenika Evrope*. Koljević je to obrazložio svojim razgovorom s njemačkim ambasadorom koji ga je obavijestio da bi u zajedničkoj državi Srbi i Hrvati *bili mnogo bolji vatrogasci za izolovane Muslimane (...) koji onda ne bi imali mogućnost povezivanja dalje za one transverzale*. Koljević nastavlja: *E, sad vidite, koja se uloga našim narodima tu dodjeljuje. Čak, i jednom (...) sam ja i od gospodina Efa čuo*. Tuđman ga je dopunio informacijom da to nije samo Efovo mišljenje nego i mnogih drugih koji se boje stvaranja islamske države u Evropi tako da bi oni bili skloniji tome da se izvrši razdioba Bosne i Hercegovine između Hrvatske i Srbije i da pri tome Bošnjacima ne ostane ništa. Ali, prema njemu, Srbi i Hrvati moraju gledati svoje interese. Tuđman je, kao i Srbi, ozbiljno računao na pomoć JNA pri podjeli Bosne i Hercegovine. Nakon Koljevićevog potvrdnog odgovora na njegov upit kakav je stav JNA o tom pitanju, kazao je *da je to velika šansa (...) jer u takvoj situaciji ako je armija za to onda će i taj treći faktor (...) Muslimani biti u situaciji da prihvate rješenje, s time da ga mi ne izazovemo*.¹⁷⁰ Lerotić je kao bitno izdvojio da se mora proglasiti kako je suverenitet Bosne i Hercegovine izveden i da ga nose tri naroda što su Srbi već napravili proglašenjem svoje republike. Koljević je to smatrao ključnim. Lerotić je mislio da je to dobar početak i da će Hrvati učiniti isto, *a Muslimani ako hoće, hoće*.¹⁷¹ Kao prvu pripremu za realizaciju postignutog dogovora, Koljević je shvatio *prestrukturaciju opština* i to na način da se izdvoji dio općine *tamo gdje postoji* isto nacionalno *zaleđe* s kojim bi se taj izdvojeni dio povezao. Boras bi to pravno regulirao referendumom stanovništva etnički homogenih mjesnih zajednica što je, prema njegovom znanju, republičkim Ustavom bilo moguće. Radi toga je naglašavao potrebnu etničku homogenost mjesnih zajednica koje bi se izjašnjavale i da se ne desi da druge etničke grupe u istoj mjesnoj zajednici glasaju protiv izdvajanja. U srpsko-hrvatskim mjesnim zajednicama i općinama ta mogućnost bi se unaprijed eliminirala dogovorenim uzajmanim pomoćima, Srbi Hrvatima glasaju Mostar, Travnik, Vitez..., a Hrvati njima Doboj, Banju Luku... Kako bi se to ostvarilo, potrebno je bilo *jedno povjerenje (...) između ova*

¹⁷⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 145-148.

¹⁷¹ (...) *Faktički se može ići dalje, pa se kaže da je priznanje Bosne i Hercegovine (...) faktično priznanje srpske države u Bosni i Hercegovini, hrvatske države u Bosni i Hercegovini koja se suvereno priključuje koliko hoće i kako hoće (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 149.

dva naroda. Plašeći se bošnjačkog većinskog preglasavanja na nivou države, dogovarali su se da ih zajednički nadglasaju na nižim razinama po kojim bi se pocijepala teritorijalna cjelovitost zemlje tako da bošnjačka majorizacija na državnom nivou ne bi imala nikakve učinkovitosti u konfederalnom uređenju nad entitetima koji bi najveći dio svoje suverenosti prenijeli na susjedne zemlje. Ono što je opterećavalo obje strane u razgovorima bila je bojazan da druga strana vodi slične razgovore s Bošnjacima. Bio je odličan bošnjački potez sporazum Adila Zulfikarpašića sa Srbima iz ljeta 1991. godine. Hrvati su nakon toga bili veoma opterećeni strahom da postoji neki bošnjačko-srpski tajni sporazum. Izetbegovićeva neodređenost i prividna prevrtljivost dodatno su ojačavale sumnje. Očito se Boras toga jako plašio, pa je stalno podsjećao na prijeko potrebno srpsko-hrvatsko povjerenje. Dobretići, hrvatsko skendervakufsko selo na Vlašiću, postali su jako značajni za Hrvate u srednjoj Bosni pa su poslužili i kao Borasov primjer u ovim razgovorima o podjeli. Hrvatima je bilo važno da Dobretiće izdvoje iz općine Skender Vakuf i pripoje ih Travniku. Tako bi dobili oko 50% stanovništva na travničkoj općini. Imali su samo nedoumicu da li ih je pametnije pripojiti Jajcu ili Travniku.¹⁷² Nisu mogli u obje općine, a u obje im je trebalo baš toliko Hrvata koliko ih je bilo u Dobretićima kako bi postale hrvatske.¹⁷³ Srbima je bilo značajno da se riješe Dobretića jer bi tako imali čak oko 94% svog stanovništva u skendervakufskoj općini.¹⁷⁴

¹⁷² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 149-150.

¹⁷³ Prema popisu iz 1991. na općini Travnik živjelo je 31.813 (44,97%) Bošnjaka i 26.118 (36,91%) Hrvata. Po istom popisu u Jajcu je živjelo 17.380 (38,61%) Bošnjaka i 15.811 (35,13%) Hrvata. Istovremeno u mjesnoj zajednici Dobretići živjelo je 4.720 Hrvata, a na ostatku općine Skender Vakuf još 13.263 Srba koji su činili 68,30% ukupnog stanovništva.

¹⁷⁴ Dobretići su selo na Vlašiću, prirodno usmjereno dolinom Ugra, zvanom Pougjarje, prema Skender Vakufu. Moglo bi se reći da su geografski odsječeni od Jajca velikim planinskim masivom nadmorske visine preko 1.400 metara koji ih time razdvaja i kvalitetnim komunikacijama. Nalaze se u blizini asfaltnog regionalnog puta Travnik – Banja Luka preko Vlašića i Skender Vakufa. Boras lažno navodi da su Dobretići planirano izdvojeni iz općine Travnik kako bi se ostvarila bošnjačka dominacija u tom gradu. To nije tačno. Dobretići su do 1963. bili u sastavu općine Jajce i zbog novoizgrađene putne komunikacije Travnik – Banja Luka pripojeni su Skender Vakufu s kojim su lakše i brže komunicirali. Potpuno je nevjerovatno hrvatsko isticanje da su komunisti prekrajali općinske granice kako bi ostvarivali bošnjačku prevlast, a imajući na umu da je većina komunističkih funkcionera bila srpske nacionalnosti. Povlačenje utjecaja Hamdije Pozderca na ovaj proces prekrajanja općinskih granica iz šezdesetih godina svakako je preuranjeno, ako je njega, kao predanog komunistu, ateistu koji je promijenio rođeno ime Muhamed u Hamdija, uopće i zanimala nacionalna i vjerska struktura bosanskohercegovačkih općina. Izdvajanjem Dobretića iz općine Jajce i pripajanje Skender Vakufu 1963. nije narušena ni nacionalna struktura Jajca u korist

Koljeviću su smetali neki visokopozicionirani prijeratni srpski i hrvatski komunisti u Bosni i Hercegovini koji se nisu slagali sa srpskom i hrvatskom velikodržavnom politikom.¹⁷⁵ Koljević i Šušak željeli su tri nacionalna televizijska kanala kako bi mogli propagandno djelovati. Pravnik Lerotić je ideju oduševljeno prihvatio i nazvao to *proces delegitimacije takozvanih bosanskih saveznih organa*. Tuđman je svaku moguću podjelu unutar Bosne i Hercegovine, koja bi mogla utjecati na njeno teritorijalno rastakanje, s radošću prihvatao, pa tako i ovu za nacionalne televizijske kanale. Opravdavao je stvaranje srpskih antidržavnih institucija, poput skupštine srpskog naroda, srpske republike, te smatrao normalnim i logičnim da i HDZ učini isto što i SDS. Prejudicirajući konačno rješenje na osnovu provedbe srpsko-hrvatskog dogovora, Lerotić je samouvjereno zaključio da je *građanski princip Bosne i Hercegovine ukinut* i da treba konstituirati narodni. Kao problem realizacije sporazuma bilo je ponašanje Bošnjaka. Sagovornici su se svojski trudili, tokom cijelog razgovora, da nađu način kako ih dovesti pred *gotov čin* kojim bi bili prisiljeni prihvatiti njihove zamisli. Prepoznatljive su tendencije obiju strana, naročito Franje Tuđmana, da bosanskohercegovačka konfederacija ne traje previše dugo i da se čim prije srpske i hrvatske teritorije priključe Srbiji i Hrvatskoj. Prema njegovom čvrstom uvjerenju to je konačno rješenje srpsko-hrvatskih odnosa i jedina garancija dugotrajnom miru među njima, a sve manje od toga tek improvizacija i prolongiranje sukoba. Obje strane, i srpsku i hrvatsku, jako je ljutilo bošnjačko neprihvatanje podjele Bosne i Hercegovine i neodređenost bošnjačke politike, što su smatrali nekom posebnom podlošću i skrivenošću. Jasno određenje bošnjačke politike da se zalaže za suverenu, nezavisnu i nedjeljivu Bosnu i Hercegovinu kao državu svih njenih građana, ravnopravnih bez obzira na nacionalnu, vjersku i političku pripadnost, nisu prihvatili. Taj građanski princip Bosne i Hercegovine Lerotić je proglasio ukinutim. Bošnjaci moraju postati politički jasniji, a tu bi jasnoću u srpsko-hrvatskim očima postigli tek kada prihvate ukidanje građanskog principa države i uvođenje nacionalnog kao načina rastakanja države i podjele zemlje. Sve što ne vodi tom cilju, što nije proizvod srpsko-hrvatske političke

Bošnjaka, a na štetu Hrvata jer su i neka jajačka bošnjačka sela izdvojena iz općine i priključena susjednim općinama Šipovo, Travnik i Donji Vakuf čime se nacionalna struktura Jajca ničim nije izmijenila.

¹⁷⁵ (...) *Nama sada Todo Kurtović i Branko Mikulić sole pamet*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 150.

kuhinje, nejasno je, podlo i pokvareno, što ima za cilj majorizaciju Srba i Hrvata i čak, kako reče Boras, postupno zatiranje od strane većinskog naroda. Koljević je zamolio Borasa da mu u Sarajevu pomogne realizirati stvaranje nacionalnih kanala na republičkoj televiziji. Optužujući Milana Babića da je mentalno ograničen, jer *smatra da se Knin može izdvojiti iz središta Hrvatske*, Tuđman je samouvjerenošću istinskog genijalca dao prijedloge kako dijelove Bosne i Hercegovine iz njenog središta izdvojiti i pripojiti Srbiji i Hrvatskoj i to kao mjeru sprečavanja rata između Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini. On je bio za dogovor o teritorijalnom razgraničenju, ali podjela Hrvatske nije dolazila u obzir. Srpski i hrvatski teritorijalni interesi, prema njegovom neupitnom stavu, imaju se zadovoljiti isključivo u Bosni i Hercegovini. Za Borasov i Koljevićev dolazak u Zagrebu niko osim njih dvojice nije znao. Tuđman je predložio da se ne objavljuje ništa o sastanku. Razgovaralo se i o formiranju komisije koja bi u početku svog djelovanja tretirala pravna i teritorijalna pitanja. Napravljena je osnova za dalje razgovore i usaglašeni principi, a ostalo je prepušteno budućoj radnoj komisiji. Na kraju razgovora Boras je zamolio Koljevića da posreduje kod JNA *da prekine pritisak na hrvatski narod, posebno u Zapadnoj Hercegovini*, a Tuđman je tražio i posredovanje u vezi s napadima JNA s bosanskohercegovačkog teritorija na Hrvatsku. Tuđman, Koljević i Manolić tražili su od Borasa da zajedno s Koljevićem ode do komandanta 2. vojne oblasti i lično utanače sve zajedničke interese.¹⁷⁶

Politička previranja među Hrvatima zbog referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine

U okviru evropske Mirovne konferencije o Jugoslaviji formirana je arbitražna komisija s pet sudija ustavnih sudova iz zemalja članica Evropske zajednice (EZ). Na njenom čelu nalazio se predsjednik francuskog Ustavnog vijeća Robert Badinter radi kojega je postala poznata kao *Badinterova komisija*.¹⁷⁷ Ona je krajem novembra 1991. izvijestila Konferenciju da je Jugoslavija u procesu raspada, a 7. decembra ustanovila je da se ne radi o secesiji nekih njenih dijelova nego o disoluciji države.

¹⁷⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 151-154.

¹⁷⁷ Šehić, Zijad, *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna*, Sarajevo, 2013, 95. Detaljno o radu Badinterove komisije vidi: Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 31-45.

Briselskom deklaracijom o Jugoslaviji, koju je donijela Evropska zajednica 17. decembra, a na osnovu preporuka *Badinterove komisije*, konstatirana je disolucija Jugoslavije i pozvane su njene zainteresirane republike da do 23. decembra podnesu zahtjeve za priznavanje nezavisnosti. Evropska zajednica precizirala je uvjete koji su se odnosili na garancije republika o nepostojanju teritorijalnih pretenzija prema drugim zemljama, poštovanje ravnopravnosti svih naroda koji žive u njima i pristanak da se nastavi međunarodni proces u svrhu iznalaženja rješenja krize mirnim putem. Bosanskohercegovačko Predsjedništvo, uz bojkot srpskih članova, podnijelo je 20. decembra zahtjev. Produžilo je i mandat Izetbegoviću na još jednu godinu. *Badinterova komisija* 11. januara 1992. odgovorila je na zahtjev Predsjedništva. Utvrdila je da Bosna i Hercegovina ispunjava uvjete za međunarodno priznanje. Zbog proglašenja nezavisnosti od Bosne i Hercegovine, takozvane SrRBiH Komisija je zahtijevala da se obavi referendumsko izjašnjavanje građana o pitanju nezavisnosti Bosne i Hercegovine od Jugoslavije. Predsjedništvo je 20. januara podnijelo zahtjev Skupštini da raspiše referendum o nezavisnosti Republike kao ključni uvjet za dobijanje međunarodnog priznanja. Skupština je, uz opstrukciju i bojkot srpskih poslanika, u noći 24/25. januar usvojila odluku u raspisivanju referenduma. Referendumsko pitanje glasilo je: *Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine-Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?*¹⁷⁸

Ozbiljna mogućnost međunarodnog priznanja nezavisnosti suverene i teritorijalno cjelovite Bosne i Hercegovine bila je do tada najveći udarac Tuđmanovoj strategiji njene podjele. Izetbegović, kojeg je smatrao nesposobnim političarom, ovaj put ga je nadigrao stvarajući situaciju radi koje je svoje dalje aktivnosti o podjeli Bosne i Hercegovine morao voditi u daleko težim uvjetima. Prvi koraci nakon odluke bosanskohercegovačke skupštine o raspisivanju referenduma, opet su mu bili pogrešni. Pokušao je preko svojih hercegbosanskih vazala diskreditirati poslanike HDZ BiH kako bi im uskratio poslanička prava na osnovu kojih su u ime bosanskohercegovačkih Hrvata učestvovali u njenom donošenju. Naravno, to nije mogao, te je, ponovo preko istih poslušnika, pokušavao promijeniti referendumsko pitanje u svoju korist. U Busovači je 27. januara 1992. održana sjednica *Travničke subregionalne zajednice* HZHB na kojoj se

¹⁷⁸ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 71-73; Šehić, *Eksperiment...*, 42-44.

žustro razgovaralo o odluci Skupštine. Zaključeno je da je ona donesena na politički ishitren i iznuđen način i da poslanici HDZ-a nisu smjeli imati ovlasti za takvu odluku bez konsultiranja u općinskim odborima HDZ-a, savjetovanja i stava predsjedništva HZHB. Učesnici sjednice, pod već tradicionalnim predsjedavanjem Darija Kordića, bili su razočarani podrškom poslanika HDZ-a referendumu za nezavisnost.¹⁷⁹

Prema članku 6 odluke o osnivanju HZHB, ona je trebala poštovati *demokratski izabranu vlast Republike Bosne i Hercegovine dok opstoji državna nezavisnost Bosne i Hercegovine u odnosu na bivšu ili svaku buduću Jugoslaviju*. Ta vlast, uz učešće HDZ-a, donijela je odluku o referendumu za nezavisnost Bosne i Hercegovine u odnosu na Jugoslaviju, a zajednica joj nije iskazala poštovanje. Naprotiv, optužila ju je da radi protivno interesima hrvatskog naroda. Da stvar bude zanimljivija, optužila je hrvatski dio vlasti. Šta je htjela HZHB? Ostanak Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji ili nezavisnost? U svom osnivačkom aktu zaprijetila je otkazivanjem poštovanja prema vlasti ukoliko Republika ostane u Jugoslaviji, a sada se bunila kada je njena Skupština odlučila da ide na referendum za nezavisnost. Zajednici je najviše odgovaralo da se Bosna i Hercegovina podijeli prije stjecanja nezavisnosti, ali su Srbi otezali da počnu prvi, a Hrvati nisu smjeli. Zbog referenduma HZHB se našla u veoma neizgodnoj poziciji. Ako ga podrži, otežava svoje planove teritorijalnog otcjepljenja. Ako ga ne podrži, onda ih sama trajno onemogućava jer bi Bosna i Hercegovina ostala u Jugoslaviji zajedno s njom. To više ne bi bilo odvajanje HZHB od Bosne i Hercegovine nego od Jugoslavije. Čelnici HZHB morali su birati između dva zla i mudro ocijeniti koje je manje. Osim toga, trebalo je i hrvatskom stanovništvu objasniti, koje je dvije godine bilo izloženo stalnoj hrvatskoj propagandi o Srboslaviji, Velikoj Srbiji i Jugoslaviji kao hrvatskoj tamnici, zašto da ne podrži referendum. Hrvati u Hrvatskoj borili su se za nezavisnost od Jugoslavije, a bosanskohercegovački Hrvati bi trebali ostati u njoj? Kako se suprotstaviti nezavisnosti Bosne i Hercegovine, a od međunarodne zajednice očekivati da podrži nezavisnost Hrvatske? Bile su to teške dileme. Trebalo je vremena čelnicima HZHB, odnosno Tuđmanu, da ih razriješi.

¹⁷⁹ (...) *U trenutku, kada nam je stranka SDS-a nudila dogovor (...) i kada se taj prijedlog poklapao sa programskim ciljevima Hrvatske zajednice Herceg Bosna, zastupnici HDZ-a u Skupštini BiH podliježu nametnutoj politici SDA i veliki broj njih glasuju za odluku (...).*
Up.: ICTY, HZHB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, *Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna*, Busovača, 27. januar 1992.

Učesnici sjednice u Busovači bili su kivni na poslanike HDZ-a u Skupštini koji su znali za zaključke s tomlislavgradske sjednice predsjedništva HZHB od 29. decembra 1991. gdje je podnesen i usvojen Program o pravcu djelovanja organa i institucija HZHB, a nisu ga ispoštovali. U tom programu naglašeno je da je za HZHB jedina prihvatljiva opcija da se njeni krajevi pripoje Hrvatskoj. Tražili su od predsjedništva HZHB da proglasi skupštinsku odluku nelegitimnom.¹⁸⁰ Žurilo im se da se Bosna i Hercegovina čim prije raspadne kako bi realizirali svoj cilj.¹⁸¹ Dali su podršku Borasu da može predstavljati hrvatski narod u državnim institucijama *u prelaznom periodu do pripajanja krajeva Herceg-Bosne Republici Hrvatskoj*. Zbog svjesne opstrukcije pregovora sa SDS-om, predstavnici *Travničke subregionalne zajednice* oduzeli su Kljuiću *bilo kakav legitimitet predstavljanja Stranke i hrvatskog naroda*. Predsjedništvu HZHB dali su zadaću da mora, u dogovoru sa čelništvom u Hrvatskoj, naći najbolji način djelovanja organa vlasti na hercegbosanskim prostorima u prelaznom razdoblju (skupština HZHB, Hrvatsko nacionalno vijeće i slično). Bobana su zadužili da ubrza postupak pregovaranja sa SDS-om, isključujući Kljuića *koji direktno svojim djelovanjem opstruira tijek i sadržaj pregovora*. Kordićeva fiktivna ostavka je odbačena, ali primljena na znanje kao visoko moralan čin odgovornog političara i predstavnika srednjobosanskih Hrvata.¹⁸² Od poslanika HDZ-a

¹⁸⁰ (...) *jer ne predstavlja pravi stav hrvatskog naroda, te da raspiše referendum o izjašnjanju građana Herceg-Bosne o pripajanju tih banovinskih krajeva Republici Hrvatskoj, a što se preporuča i Posavinskoj hrvatskoj zajednici (...)*. Up.: ICTY, HZHB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna, Busovača, 27. januar 1992.

¹⁸¹ (...) *Hrvatska zajednica Herceg-Bosna i općinski odbori HDZ-a ovih prostora ne prihvataju više politiku pojedinaca u HDZ za BiH koji uvlače hrvatski narod u islamsku državu gdje bi on bio nacionalna manjina i zahtijeva se hitno sazivanje konvencije HDZ za BiH i izbor novog rukovodstva koje mora biti rezultat nametnute volje naroda, a ne proizvod profesionalnih Hrvata. Ukoliko ne dođe do Konvencije HDZ za BiH ovi krajevi će biti direktno vezani za Središnjicu u Zagrebu. Još jednom se konstatira da Alija Izetbegović ne može imati pravo predstavljati hrvatski narod u Bosni i Hercegovini (...)*. Up.: ICTY, HZHB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna, Busovača, 27. januar 1992.

¹⁸² Kordić je ostavku na mjesto potpredsjednika HZHB dao odmah nakon završetka glasanja u Skupštini. Podršku poslanika HDZ-a smatrao je sramnom i ponižavajućom: (...) *Neoprostivo je da zastupnici sa područja HZ HB, sa rijetkim časnim izuzetkom, noćas pokaže BIJEDNO LICE AMORFNE MASE KRDA KOJE JE SIJEPILO OBUZELO MANJE SLIJEPOG PREDVODNIKA, ne smogavši snage da u ime 420 tisuća Hrvata HZ HB i 120 tisuća Hrvatske posavine kažu šta je minimalni zahtjev hrvatskog naroda. MORALO SE SVIMA NOĆAS JASNO I GLASNO REĆI DA HRVATSKI NAROD NE ODUSTAJE NITI MILIMETAR OD BANOVIJSKOG PROSTORA (...)*. Okarakterizirao ih je kao *dželate početka procesa gubljenja višestoljetnog suvereniteta hrvatskog naroda*

u Skupštini tražili su da se pismeno izjasne o opciji za koju se zalažu kako bi se izbjegle buduće nejasnoće, *mada se procjenjuje da se Skupština Bosne i Hercegovine nikada više u punom sastavu neće sastati*. Učesnike skupa Kordić je obavijestio da se zaključci najužeg rukovodstva HZHB, doneseni na sastanku 25. januara u Grudama, podudaraju s ovim zaključcima. Na kraju su još dodali da je potrebno ubrzati odbrambene pripreme.¹⁸³ U januaru 1992. u Busovači je formiran *Stožer hrvatske vojske za lašvansku regiju (Srednju Bosnu)*. Paško Ljubičić bio je njegov prvi komandant.¹⁸⁴

U Livnu je 9. februara održana 2. sjednica Središnjeg odbora HDZ-a. Predsjedavali su joj Mate Boban, potpredsjednik stranke, Vlado Šantić, drugi potpredsjednik, i Ivan Markešić, generalni sekretar stranke. Glavna tačka dnevnog reda bila je usvajanje prijedloga referenduskog pitanja predloženog od Predsjedništva HDZ: *Jeste li za suverenu i neovisnu Bosnu i Hercegovinu, državnu zajednicu konstitutivnih i suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog u njihovim nacionalnim područjima (kantonima)?*¹⁸⁵ Neki učesnici tražili su da se zahtijeva prolongiranje referenduma. Delegati iz krajeva gdje je hrvatsko stanovništvo bilo manjinsko nastupili su oprezno prema prijedlogu. Pitali su šta znači kantonizacija, kako će se provesti i kakav će biti njihov položaj u većinskim srpskim i bošnjačkim kantonima. Nisu bili za prijedlog. Hercegovcima se svidio i podržali su ga. Lasić, ministar u republičkoj Vladi, bio je protiv prijedloga smatrajući ga neprihvatljivim u dijelu koji govori o kantonizaciji što je značilo prostorno određenje. U vezi s tim postavio je pitanje: *Zna li netko koliko će tisuća Hrvata živjeti u srpskim i muslimanskim kantonima?* Pojasnio je da će Srbi time lakše ostvariti svoju ideju i da je prijedlog pitanja samo njima u korist, a na hrvatsku štetu. Dodao je *da je referendum prijeko potreban jer njime EZ garantira granice BiH, a ne raspad, kako netko priželjkuje*. Silvije Šarić iz Prijedora tražio je da se obriše dio pitanja koje se odnosilo na kantonizaciju. Damjan Vlašić je kazao da, *ako Hrvati žele biti suvereni i neovisni, moraju pristupiti referendumu jer to traži EZ*.

na hercegbosanskim prostorima smatrajući da su učinili neoprostiv grijeh prema svom narodu. Up.: ICTY, HZHB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna, Busovača, 27. januar 1992.

¹⁸³ ICTY, HZHB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, *Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna*, Busovača, 27. januar 1992.

¹⁸⁴ ICTY, HZHB, Stožer Srednje Bosne, *Osiguranje materijalne i novčane pomoći, zahtjev*, Busovača, 31. mart 1992.

¹⁸⁵ Hercegbosanskom dijelu predsjedništva HDZ-a nije se svidjelo usvojeno referendumsko pitanje na sjednici 25. januara koje su podržali poslanici HDZ-a.

Pitanje su podržali delegati iz srednje Bosne. Provedeno je glasanje. Za pitanje usvojeno na Skupštini glasala su četiri člana Središnjice, 140 ih je bilo protiv i tri suzdržana. Za prijedlog pitanja Predsjedništva HDZ-a glasalo je 140 članova, trojica su bila protiv i četverica suzdržana. Većinom glasova prihvaćen je drugi prijedlog. Na sjednici se još ukratko razgovaralo o uzimanju hrvatskog državljanstva za što bi jedini uvjeti trebali biti *da osoba govori hrvatski, piše latinicu i da se smatra pripadnikom hrvatskog naroda, te da prihvaća hrvatsku kulturu*. Predsjedavajući je i ovo stavio na glasanje. Usvojeno je i odlučeno da Središnjica uputi hrvatskom Saboru i Vladi hitan zahtjev za upis svih bosanskohercegovačkih Hrvata u hrvatsko državljanstvo.¹⁸⁶ Središnjica je zaključila da je *preformulirano referendumsko pitanje uslov za izlazak članova i simpatizera HDZ na glasališta*. To preformulirano referendumsko pitanje u javnosti je nazvano *Livanjskim*. U odnosu na *Skupštinsko pitanje* razlikovao se u dvije bitne tačke. Iz *Skupštinskog* je izbačena kategorija građana, a narodi su promovirani u suverene na njihovim *nacionalnim područjima (kantonima)*. Promijenjen je i raspored nabiranja bosanskohercegovačkih naroda u kojem su se Hrvati, kao najmalobrojniji, našli na prvom, a Srbi na posljednjem mjestu.¹⁸⁷ *Livanjsko pitanje* radikalno je odstupalo u odnosu na preporuke *Badinterove komisije* i uvjete EZ-a u vezi s održavanjem referenduma i nije moglo biti prihvaćeno.¹⁸⁸ Bio je to pokušaj da se referendumom naprave preduvjeti za podjelu Bosne i Hercegovine nakon stjecanja nezavisnosti preko suverenosti naroda na svojim nacionalnim područjima. Zajedno s *Livanjskim pitanjem*, propao je sav Tuđmanov trud da spriječi bosanskohercegovačku nezavisnost na čemu je, sa saradnicima, mjesecima mukotrpno radio. Dalje je morao djelovati u još težim uvjetima nego 1991. i s dodatnim mjerama prikrivanja svojih pravih namjera pred međunarodnom zajednicom.¹⁸⁹

¹⁸⁶ ICTY, HDZ, Središnji odbor, naš znak: 38/92, *Izvod iz zapisnika sa II. sjednice Središnjeg odbora Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine održane 09. veljače 1992. godine u hotelu "Dinara" Livno*, Livno, 9. februar 1992.

¹⁸⁷ (...) *suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog (...)*. Up.: ICTY, HDZ, Središnji odbor, naš znak: 38/92, *Izvod iz zapisnika sa II. sjednice Središnjeg odbora Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine održane 09. veljače 1992. godine u hotelu "Dinara" Livno*, Livno, 9. februar 1992.

¹⁸⁸ O referendumu vidi: Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 71-79.

¹⁸⁹ Mesić tvrdi da je on uvjerio Tuđmana da Hrvati moraju izaći na referendum jer bi u protivnom on propao, a Bosna i Hercegovina ostala u Jugoslaviji. Up.: „Nije bilo odluke o etničkom čišćenju Muslimana, ali je ona provedena-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 14. decembar 2000, 9.

Bosanskohercegovački referendum obavljen je 28. februara i 1. marta s pitanjem koje je Skupština usvojila. Tri dana poslije republička izborna komisija objavila je rezultate. Na referendum je izašlo 64,31% stanovništva od kojih se 99,44% izjasnilo potvrdno, protiv je bilo 0,29%, a 0,25% listića proglašeno je nevažećim.¹⁹⁰ Prema popisu iz 1991. u Bosni i Hercegovini živjelo je 43,46% bošnjačkog, 31,21% srpskog i 17,38% hrvatskog stanovništva, te *pripadnika drugih naroda* 7,84%. S obzirom na to da je veći broj Srba bojkotirao referendum, a da je izlaznost bila 64,31%, može se zaključiti da su bosanskohercegovački Hrvati u potpunosti podržali referendum bez obzira na konfuziju koju je namjerno izazivala HZHB do pred sam njegov početak. Ključnu ulogu u “prelamanju” HZHB, odnosno Tuđmana, u vezi s hrvatskim izlaskom na referendum odigrao je dio užeg rukovodstva HDZ BiH, predvođen Kljuićem i Markešićem, Katolička crkva i neki od bližih Tuđmanovih saradnika u čemu se posebno isticao Mesić. Postigli su to uz teške muke i tek nakon što je Tuđman shvatio da će za bosanskohercegovačke Hrvate, odnosno njegove planove s njima, nastati teže i nepopravljive štete ako ne podrže referendum. Nevoljko je pristao jer je morao mijenjati strategiju djelovanja, ali je prvi priznao bosanskohercegovačku nezavisnost nakon što je to 6. aprila učinila EZ. Tu činjenicu kasnije je hrvatska propaganda iskorištavala da dokaže da je bezrezervno podržavao nezavisnost Bosne i Hercegovine, zanemarujući sve ostale aktivnosti koje je provodio da to spriječi.

U skladu sa zaključkom hrvatskog Sabora od 27. marta i prijedlogom hrvatske Vlade od 6. aprila, Tuđman je u svojstvu predsjednika Hrvatske 7. aprila priznao Socijalističku Republiku Bosnu i Hercegovinu kao suverenu i samostalnu državu, naglašavajući suvereno pravo hrvatskog naroda u njoj kao zajednici tri konstitutivna naroda.¹⁹¹

¹⁹⁰ Šehić, *Laboratorija...*, 110.

¹⁹¹ „Iz Zagreba stizalo oružje za BiH, a Hrvatska je dio uzimala za sebe-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (14)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 19. decembar 2000, 9. **IZVOD IZ AKTA PRIZNANJA: 1. Republika Hrvatska kao suverena i samostalna država priznaje samostalnost i suverenost Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine kao zajednicu triju konstitutivnih naroda. Međunarodno priznanje podrazumijeva jamčenje suverenog prava hrvatskog naroda kao jednog od triju konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini; 2. Ovim aktom o priznanju ujedno nudimo dvojno državljanstvo pripadnicima hrvatskog naroda koji to žele, te predlažemo da to pitanje uredimo biletarnim ugovorom; 3. Predlažem da vlade naših zemalja u što skorije vrijeme pvedu razgovore o uspostavi diplomatskih odnosa i svekolike saradnje između Bosne i Hercegovine i Hrvatske.** Up.: Bilić, Ivan-Tuđman, Miroslav, *Istina o Bosni i Hercegovini: Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991.-1995*, Zagreb, 2005, 87.

Smjena Stjepana Kljuića i izbor Milenka Brkića za novog predsjednika Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine

Na sjednici Predsjedništva HDZ Hrvatske 10. marta 1992. u Zagrebu razgovaralo se o Kljuićevoj smjeni i imenovanju novog predsjednika te stranke za Bosnu i Hercegovinu. Tuđman je u uvodnom izlaganju konstatirao da je Evropa protiv mijenjanja granica silom zbog raspada SSSR-a i desetina miliona Rusa u bivšim sovjetskim republikama koji bi mogli potegnuti iste zahtjeve. U okviru takvog razmišljanja bio je i evropski stav da ne može biti nasilnih promjena granica ni u Jugoslaviji.¹⁹² U diskreditiranju Kljuića služio se uobičajenom izlikom kojom se hrvatska politika i propaganda koristila i u diskreditiranju Izetbegovića.¹⁹³ Kljuić je bio *sve dalje i dalje* od Tuđmanove politike hrvatskih zajednica *unatrag godinu i pol dana*.¹⁹⁴ Tuđmanovi ljudi u Bosni i Hercegovini htjeli su, *kada su se Srbi praktički izdvojili*, proglasiti priključenje hrvatskih zajednica Hrvatskoj, ali ih je Tuđman u tome spriječio plašeći se da Hrvatsku ne dovedu u nezgodan položaj naspram međunarodne zajednice. Naložio je Kljuiću da povede razgovore o podjeli Bosne s Karadžićem i Izetbegovićem, što on nije realizirao, istovremeno se udaljavajući od dijela vodstva bosanskohercegovačkog HDZ-a koji je bio sklon podjeli države. Iako je 5. oktobra 1991. godine Tuđman rekao da moraju provesti politiku Hrvatske, i u roku od sedmice razgovarati s Bošnjacima i Srbima, Kljuić to nije uradio. Boban ga je optužio da se sastaje s Ivom Komšićem, Brankom Mikulićem i Hrvojem Ištukom. Tuđman je podsjetio da su to ljudi koji su ga napali zbog njegovog insistiranja na razgovorima o podjeli Bosne. Boban je pohvalio Brunu Stojića iz MUP-a RBiH koji je dao HZHB preko 150 novih policijskih automobila marke Volkswagen Golf i određene količine oružja. Tvrdio je da imaju dva HDZ-a u Bosni i Hercegovini. Nije ostao dužan ni Markešiću optužujući ga za špijunažu i saradnju s Komšićem, Mikulićem i Ištukom. Kljuić i njegov krug HDZ-a, mimo volje Bobana, pokrenuli su list *Herceg-Bosna*. Imenovana družina *iskoristila* je i nadbiskupa za svoju politiku.¹⁹⁵

¹⁹² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 187.

¹⁹³ (...) *Stjepan Kljuić (...) je odličan bio (...) poslije onog promašaja sa Perinovićem (...) i onda se (...) izgubio pod fesom Alije Izetbegovića,-i, HDZ je praktično prestala voditi politiku (...) našu. (...) kao što je Alija izjavljivao da rat u Hrvatskoj nije njegov rat,-tako je Stjepan Kljuić izjavljivao i u novinama vani,-ne znam da li ovdje,-ali su mi ljudi kazali,-izjavljivao je:-Da smo si sami krivi za za takvu situaciju, za rat koji je (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 194-195.

¹⁹⁴ *Unatrag godinu i pol dana praktično znači od višestranačkih izbora 1990. godine.*

¹⁹⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 195-198.

Perica Jurić je analizirao zašto se bosanski franjevci lome na *određenju* za i protiv Jugoslavije. Kao njihov prvi interes našao je materijalni jer oni *u Beogradu imaju svoju veliku kuću i župu*, ali ne i u Zagrebu. Prema njegovoj tvrdnji, Kljuić je od Širokog Brijega, Ljubuškog, Mostara, Konjica do Posavine preduzeo akcije oponiranja Tuđmanovoj politici. Kao kandidate za novog predsjednika HDZ BiH predložio je Bobana, Stanića, Baraća i Milenka Brkića.¹⁹⁶ *Izbor predsjednika HDZ BiH je Tuđmanova stvar*, ali je Jurić naglasio da je vrlo bitna komponenta u hrvatskoj politici suptilnost prema Bošnjacima u ocrtanim krajevima, a za što je Brkić bio dobar izbor. Tuđman je nastavio politički ocrnjivati Kljuića kao čovjeka koji se priklonio Izetbegovićevoj politici u tolikoj mjeri da je prestao komunicirati s njim, istovremeno tvrdeći da u Zagrebu ima samo hercegovački lobi i da se može razgovarati samo s Mesićem.¹⁹⁷ Tuđman je prihvatio Kljuićevu ostavku nemajući ništa protiv da ostane *formalno u Predsjedništvu BiH-a (...) kao član Predsjedništva HDZ-a* za što je izabran na izborima. Bio je voljan ponuditi mu diplomatsku službu. U izboru kandidata za predsjednika Predsjedništva HDZBiH, Tuđman se sjetio književnika Anđelka Vuletića koji mu se ranije sam stavio *potpuno na raspolaganje*, ali je dvojio da li je on odgovarajuća zamjena jer je sam naglasio da *nije za političku akciju*. Odlučio se za Brkića *jer je to intelektualac koji uživa ugled*. Boban je bespogovorno prihvatio mjesto potpredsjednika stranke i mandatar za sastavljanje vlade HZHB.¹⁹⁸ U slučaju da Brkić ne prihvati, trebalo je da Boban preuzme stranku. Šušak i Boban dobili su zadatak da razgovaraju s Brkićem i privole ga na Tuđmanovu ponudu.¹⁹⁹ Procedura oko Kljuićeve smjene povedena je i provedena u završnici pregovora koji su vođeni s Joséom Cutileirom, a u kojima su predsjednici vladajućih nacionalnih stranaka iz Bosne i Hercegovine imali glavnu ulogu.²⁰⁰ U pregovorima su

¹⁹⁶ (...) *Oni bi osigurali onu suptilnost kada je u pitanju naša politika prema Muslimanima, a posebno Muslimanima Cazinske krajine, odnosno Muslimanima u zapadnoj Bosni, u Hercegovini i Muslimanima u srednjoj Bosni (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 199-200.

¹⁹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 200.

¹⁹⁸ Planiranje sastavljanja vlade HZHB još u martu 1992. ukazuje da se ona već tada razvijala u državnu zajednicu.

¹⁹⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 200-201.

²⁰⁰ Do Cutileira, Evropska zajednica bavila se Bosnom i Hercegovinom u okviru Konferencije o Jugoslaviji kao jednom od njenih republika, te lideri njenih vladajućih stranaka nisu imali neki međunarodni značaj osim Izetbegovića koji je nastupao kao predsjednik Predsjedništva. Kada su stranački lideri dobili odlučujuću ulogu u mirovnom procesu za Bosnu i Hercegovinu, Kljuić je završio svoju lidersku karijeru u HDZBiH.

učestvovali Lasić i Boban, kao potpredsjednik HDZ-a, umjesto Kljuića i Brkića nakon što je imenovan za predsjednika stranke.²⁰¹

Tuđman je “otkrio” sagovornicima da mu je Izetbegović nudio da se njih dvojica slože sa srpskim izdvajanjem iz Bosne i Hercegovine, a da Bošnjaci i Hrvati ostanu jedinstveni jer je to *prirodni savez*.²⁰² Nije mu vjerovati na ovim informacijama imajući na umu da je Hrvate upravo na taj način uvjeravao da je došlo vrijeme da izdvoje “svoje” teritorije i priključe se Hrvatskoj u vrijeme koje bude tome odgovaralo. Tuđman je insistirao na razgovorima sa Srbima i Bošnjacima kako bi ih potaknuo da neki od njih naprave prvi korak i time oslobode Hrvatsku odgovornosti koje se plašila iz razloga vlastite teritorijalne cjelovitosti. Nagovarao je svoje ljude u Bosni i Hercegovini da požure razvoj događaja. Srpski plebiscit, proglašenje Skupštine srpskog naroda i Srpske republike BiH, sudeći po razgovoru s Koljevićem, s radošću je prihvatio jer je, njegovim riječima kazano, to *otvaralo put da i Hrvati učine isto*, a oslobođeni krivice za koju bi kaznu mogli platiti u Kninu, Vukovaru i Okučanima. Znao je da će biti upitna hrvatska cjelovitost ako on dovede bosanskohercegovačku u pitanje, ali ako to urade drugi, naročito Bošnjaci, a potom im se pridruže Srbi, onda će Hrvati biti potpuno amnestirani da učine isto, a neće dovesti Hrvatsku u opasnost da se legalizira srpska secesija od nje. To su znali i Srbi. Zbog toga su i oni otezali, vjerovatno se nadajući da će Hrvati izgubiti strpljenje i prvi početi dijeliti Bosnu i Hercegovinu čime bi legitimirali srpske paradržave u Hrvatskoj. Ključni čovjek legalne podjele Bosne i Hercegovine trebao je biti Izetbegović. Ukoliko bi on pristao na podjelu, Tuđman bi, bez bojazni od nepovoljnih reakcija međunarodne zajednice, uzeo njen značajniji dio istovremeno insistirajući na teritorijalnoj cjelovitosti Hrvatske. Za podjelu Bosne i Hercegovine tvrdio bi da je to bila stvar dogovora svih strana, a u Hrvatskoj ne bi dopustio da se obje strane slože. Tako se bosanskohercegovački primjer podjele zemlje ne bi mogao primijeniti u Hrvatskoj. Tjerao je Izetbegovića da učini u svojoj državi ono što on nikada ne bi u Hrvatskoj. Mudro osmišljena politika kojoj je samo Izetbegović stajao na drumu i nije se namjeravao s njega maknuti. Teško je tvrditi šta je Izetbegović primjećivao od političkih aduta koji su

²⁰¹ U prvoj rundi pregovora HDZ je predstavljao Lasić. Nakon nekih njegovih izjava o pregovorima, a koje nisu bile po mjeri HZHB, delagaciju je preuzeo Boban dok nije imenovan Brkić, ali i on je davao izjave oprečne Tuđmanovoj politici, pa se pokazao nepouzdanim u istoj mjeri koliko i Kljuić, radi čega je Tuđman i njega nastojao isključiti iz mirovnog procesa, kao vođu delagacije HDZ-a. Boban se pokazao jedinim pouzdanim saradnikom, kako za domaći teren tako i za inostranstvo.

²⁰² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 199-202.

mu tada bili naklonjeni, ali se čini da je srpska okupacija dijela Hrvatske bila u bosanskohercegovačku korist jer je vezivala Tuđmanove ruke u direktnijim, jednostavnijim i jasnijim potezima u njegovoj neutaživoj želji da zauzme znatan dio Bosne i Hercegovine. Da srpsko-hrvatski odnosi nisu bili preopterećeni pitanjem srpskih teritorija u Hrvatskoj, odnosno da se Tuđman bez bojazni za teritorijalnu cjelovitost Hrvatske mogao u potpunosti uključiti u komadanje Bosne i Hercegovine, situacija bosanskohercegovačke strane bila bi neuporedivo teža. Moglo bi se reći bezizlazna. Srećom za nju i poziciju Alije Izetbegovića, kao njenog lidera, Hrvatska je imala isti problem sa Srbima i Tuđman nikako nije pronalazio način da ga zaobiđe u čemu se svojski trudio. Većina hrvatske opozicije, znatan dio najpriznatije hrvatske intelektualne snage, pa čak i u najbližem Tuđmanovom okruženju, i Katolička crkva u Hrvatskoj prepoznavale su problem spojenih posuda Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Nasilna dioba Bosne i Hercegovine između Hrvata i Srba, dakle, bez pristanka Bošnjaka, dala bi Srbima pred očima svijeta moralno pravo otuđenja dijela hrvatskog teritorija. Jedini način da se Hrvatska zaštititi od istog procesa raspadanja bio je pristanak svih strana, ali Izetbegović nikako nije pristajao, što je Tuđmana, sudeći po stenogramima, jako ljutilo. Nije mu bio dovoljan ni samo srpski pristanak jer nije jamčio sprečavanje srpskih nastojanja u Hrvatskoj. Tuđman je bio prisiljen, za razliku od Srba, ići putem rušenja državnih institucija Bosne i Hercegovine kako bi njeno parčanje bila logična, i od svijeta prihvaćena, posljedica. U njegovim očima srpska pobuna u Bosni i Hercegovini znači da je država nepovratno propala i da treba dijeliti zemlju. Na to bi međunarodna zajednica morala pristati. To isto ne bi vrijedilo za Hrvatsku, iako je ona u vrijeme njegovih takvih razmišljanja *de facto* bila vojnički poražena i okupirana na trećini teritorije, a u Bosni i Hercegovini rat još uvijek nije bio počeo. Srpsko zveckanje oružjem za Tuđmana je značilo njenu definitivnu propast, ali dim iz cijevi teške srpske artiljerije oko Vukovara i Dubrovnika i drugih hrvatskih gradova, te raketiranja i granatiranja Zagreba i aviobombardiranje Banskih dvora, nisu značili to isto za Hrvatsku. U tom kontekstu treba razumijevati i tadašnju, ali i godinama kasniju, hrvatsku antibosanskohercegovačku propagandu koja se svojski trudila svoju, bošnjačku i svjetsku javnost uvjeriti da je srpska okupacija Bosne i Hercegovine uništila i njenu državnu opstojnost jer se, navodno, njene vlasti nisu snašle u situaciji nastaloj srpskom secesijom i agresijom.²⁰³ Za Tuđmana

²⁰³ Svoju javnost Tuđman, kreator hrvatske propagande, morao je uvjeriti iz razloga stvaranja vlastite podrške. Naime, Hrvati u Hrvatskoj u najvećem broju nisu bili

dugo nije postojala bosanskohercegovačka legalna vlast nego muslimanska strana koja je uzurpirala pravo da se državnim imenom koristi za vlastite interese. Kao i Srbi, i Hrvati su insistirali na stavu o tri zainteresirane, kasnije zaraćene, strane, ne priznajući bosanskohercegovačkoj Vladi da je zadržala svoj unutrašnji i međunarodni legitimitet. Bosanskohercegovačka Vlada bila je primorana da se u prvoj ratnoj godini vojnički brani od srpske agresije, istovremeno vodeći diplomatski rat i braneći svoje državne institucije od Tuđmanovih nasrtaja. Do te mjere je išlo hrvatsko nep priznavanje legitimiteta bosanskohercegovačke Vlade, njenih institucija i organa, da hrvatska strana nije priznavala ni novac koji je ona štampala i distribuirala na slobodnoj teritoriji.²⁰⁴

Na sastanku 10. marta Tuđman je uvjeravao sagovornike da je ubijedio međunarodnu zajednicu u neminovnost podjele Bosne i Hercegovine, što

oduševljene pristalice podjele Bosne i Hercegovine plašeći se legaliziranja, putem istog metoda, srpske okupacije dijela vlastite domovine. Kod bosanskohercegovačkih Hrvata razlog je bio drugačiji, ali ipak podjednako važan. Plašili su se da će ih podjelom više ostati u srpskim i bošnjačkim teritorijalnim zajednicama nego bi ih pripalo hrvatskoj. Tuđman je imao rješenje za strahove bosanskohercegovačkih Hrvata van teritorija hrvatskih zajednica, a to je preseljavanje stanovništva. Naravno, mnogi bosanskohercegovački Hrvati u to vrijeme vjerovali su u bosanskohercegovačku državnost iz patriotskih razloga, a ne samo radi straha od vlastitog demografskog cjepkanja između više državnih zajednica, pa je i njih trebalo uvjeriti da bosanskohercegovačka država ne postoji, a da su hrvatske zajednice i pripajanje Hrvatskoj neminovnost koja se mora prihvatiti. Bošnjačku javnost Tuđman je morao uvjeriti u definitivnu propast bosanskohercegovačke države kako bi ih demotivirao u otporu podjeli i privolio na podršku svojim ciljevima. Hrvatska propaganda prikazivala je Izetbegovića kao lažova, izdajnika, srpskog čovjeka, nesposobnog da organizira otpor i rukovodi državom u ratnim uvjetima. Istovremeno je veličala hrvatsku vojnu snagu i uvjeravala Bošnjake da je hrvatska strana organizirana, opremljena i spremna braniti zemlju, i Hrvate i Bošnjake, od srpske agresije. To joj je prilično polazilo za rukom u prvim mjesecima rata, naročito na teritorijama gdje je, za razliku od bosanskohercegovačke Vlade blokirane u glavnom gradu, imala nesmetane komunikacije za dopremanje oružja, vlastite monete i komercijalne robe, kako bi stvorila privid postojanja neke hrvatske državne organizacije i da su Hrvati sposobniji stvoriti državu te adekvatno odgovoriti agresoru. Čak su isplaćivane i penzije u hrvatskim dinarima. Mnogi Bošnjaci podlegli su takvoj propagandi. U nekim krajevima bosanskohercegovačka vlast zaista nije imala kvalitetno organiziran otpor, te su Bošnjaci prihvatili oružje i uniforme HVO-a, a u nekoj mjeri i organe vlasti HZHB i HZBP. Kako je rat odmicao, sve su se više uvjeravali da bosanskohercegovačka država ipak opstaje i tako je slabila mogućnost njihovog vezivanja za hrvatske zajednice. S povećanjem njihove nade u bosanskohercegovačku državu i njene institucije, naročito vojne, gubila se hrvatska skrb o njima. Tako su penzije za sve penzionere na teritoriji HZHB i HZBP isplaćene samo u prva dva mjeseca srpske agresije. S revitalizacijom Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine (TORBiH) nestajalo je penzija za Bošnjake i Srbe koji su ostali lojalni državi. Međunarodnu javnost Tuđman je morao uvjeriti kako bi dopustila podjelu Bosne i Hercegovine, ali ne i prihvatila srpsku okupaciju u Hrvatskoj.

²⁰⁴ O značaju monete kao neprikosnovenog atributa državne suverenosti svjedoči i rasprava učesnika sa sastanka Franje Tuđmana i delegacije HDZBiH održanog u Zagrebu, 27. decembra 1991. godine.

je ona navodno i prihvatila.²⁰⁵ Bilo je važno da mu povjeruju jer bi se tako smanjile mogućnosti njihovog otpora. Istaknutom hrvatskom režiseru, Antunu Vrdoljaku, činilo se *strašno važnim* da se kadrovske promjene u HDZBiH *odrade brzo*. Tome je još predložio da se sačuva *hrvatski radikalizam u Bosni kao najvažnije*. Boban se hvalisao da Hrvatska, zahvaljujući HZHB, ima veći utjecaj u Novom Travniku nego u Splitu, jer je preko novotravničkih Hrvata uspješno spriječila JNA da izveze gotova artiljerijska oruđa iz *Bratstva* (BNT).²⁰⁶ Split je bio glavno komunikacijsko, cestovno i pomorsko čvorište koje je povezivalo Hrvatsku sa HZHB i na taj način od prvorazredne važnosti za provedbu Tuđmanove politike u Bosni i Hercegovini, te se radi toga Boban jako brinuo za stanje u njemu.²⁰⁷ Tuđman se složio s Brkićevim izborom, a u slučaju da on odbije, predložio je Bobana.²⁰⁸ Odlučio je i Markešića razdužiti s Kljuićem.²⁰⁹

²⁰⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 203.

²⁰⁶ (...) *Mi, Split, postoji pretpostavka da izgubimo (...). Split moramo svim snagama (...) napasti uskoro (...) moramo napraviti nekoliko tribina sa Herceg-Bosnom (...) jer dolje ima jako puno naših ljudi (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 203.

²⁰⁷ Tokom srpske agresije Split je postao glavno putno čvorište koje je povezivalo Bosnu i Hercegovinu sa svijetom. U tom gradu formirani su i razni centri za humanitarnu pomoć Bosni i Hercegovini, za prihvati i dalje usmjeravanje izbjeglica. Bošnjaci su u Splitu organizirali mnogo svojih udruženja za pomoć domovini. Većina tih organizacija nastajala je uz pomoć splitskog ogranka SDA. Preko Splita je bosanskohercegovačka Vlada dobavljala i, na crnom tržištu skupo plaćena, materijalno-tehnička sredstva potrebna za vođenje rata. U splitskim bolnicama liječili su se mnogi teški ranjenici TORBiH (ARBiH). Istovremeno je i HZHB u ovom najvećem dalmatinskom gradu imala veze i obavljala iste poslove. Tokom sukoba HVO-ARBiH 1993. bosanskohercegovačkoj strani su uskraćene sve usluge u Splitu. Nakon okončavanja sukoba opet je preko Splita išao glavni logistički put za ARBiH i komercijalna roba za bosanskohercegovačko tržište. Osim za bosanskohercegovačku stranu i HZHB, Split je bio i važna komunikacija i baza međunarodnim snagama i djelatnicima angažiranim u ratu u Bosni i Hercegovini.

²⁰⁸ (...) *Kljuić je, znači, uz te bivše komuniste, Mikulića (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 204.

²⁰⁹ (...) *Da, da, a ovoga Markešića, tajnika treba skinuti, on je na našoj plaći, on je plaćen (...)* na tom sastanku ga treba smijeniti i prestati ga plaćati (...) *vidjeli ste na onome sastanku, kako je on pozdravio u ime Kljujića (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 204.

Opstruiranje bosanskohercegovačkih organa vlasti van zamišljenog teritorija HZHB

Sredinom januara osnovana je Hrvatska zajednica Usora koja je obuhvatila hrvatska sela u dolini istoimene rijeke na tešanjskoj i tesličkoj općini, a krajem istog mjeseca i Hrvatska zajednica Središnja Bosna (Maglaj, Zavidovići, Zenica i Žepče).²¹⁰ Nekako u isto vrijeme osnovane su još i Hrvatska zajednica Soli-Tuzla i Hrvatska zajednica Vrhbosna za područje Sarajeva. One su osnovane kako bi podrivale bosanskohercegovačku vlast na teritoriji koja nije zanimala HZHB.²¹¹ Na sastanku čelnika općinskih

²¹⁰ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 64-65.

²¹¹ Sve su bile na području koje nije teritorijalno zimalo HZHB, odnosno Hrvatsku. Cilj ovih zajednica bio je opstrukcija republičke vlasti u cilju destabilizacije Bosne i Hercegovine. Zato nije osnovana hrvatska zajednica u Cazinskoj krajini, jer je tu hrvatski interes bio da ne slabi organe legalne vlasti i njenih institucija zbog vlastitih strateških ciljeva. Ove zajednice nisu bile samostalne prema HZHB. Na njihovom području djelovao je HVO pod komandom GS iz Gruda (Mostara), a u civilnim poslovima bile su pokrivene organima HZHB. Na ovaj način sprečavano je uključivanje Hrvata s područja tih zajednica u TORBiH (ARBiH) i stvarane mogućnosti za njihovo preseljavanje na teritorij HZHB jer se ono ne bi moglo obaviti bez vlastitih vojnih i civilnih organa na području koje je trebalo napustiti. One se nisu institucionalno razvijale i brzo su iščezle, a umjesto njih se HZHB preko HVO-a i svojih drugih organa vlasti protekla i na njihovo područje. HVO je bio rasprostranjeniji od teritorije HZHB. Pokrivao je i krajeve prema kojima HZHB nije imala nikakav teritorijalni interes. Kao razlog tome, može se vidjeti sprečavanje tamošnjih Hrvata (Sarajevo, Tuzla, Zenica, Bihać i drugo) da se uključe u oružane sastave Republike Bosne i Hercegovine čime bi im dali više legitimiteta i pružili mogućnosti opstanka na teritoriju koji HZHB nije zanimalo. U vezi s tim teritorijama zimalo ju je samo da se Hrvati s njih presele na njen teritorij i tako je demografski ojačaju u odnosu na Srbe i Bošnjake. Hrvatska propaganda nastojala je bosanskohercegovačku vlast i njene institucije prikazivati kao isključivo muslimanske. To bi joj bilo teže da je dopustila Hrvatima van granica HZHB da se pridruže Bošnjacima u TO i drugim državnim institucijama čime bi ih ojačali i vojnički i politički. Osnivanje ovih hrvatskih zajednica istovremeno je imalo i ulogu „mazanja očiju“ Hrvatima na njihovim područjima da nisu ostavljeni i prepušteni sami sebi. Ni HZBP, kao druga po značaju iza HZHB, nije se institucionalno razvijala kao HZHB. To se mora posmatrati u kontekstu da je od početka osuđena na kratkotrajnost, odnosno da je Bosanska Posavina određena za teritorijalnu razmjenu sa Srbima jer je Hrvatska samo u HZHB ulagala napore da od nje napravi državu. Sve ostale zajednice ostale su institucionalno nerazvijene i kao takve nestale su do jeseni 1992. godine. Ni u jednoj drugoj hrvatskoj zajednici, osim u HZHB i HZBP, nije osnovan HVO. Nakon pada Bosanskog Broda, posavski HVO je potčinjen GS u Mostaru, a HZBP neslužbeno ukinuta. Sačuvana slobodna teritorija oko Odžaka i Orašja priključena je HZHB. U prilog tvrdnji da su hrvatske zajednice Usora, Središnja Bosna, Vrhbosna i Soli-Tuzla imale samo ulogu destabilizacije Bosne i Hercegovine, sprečavanja Hrvata s tih prostora da je podrže i stvaranje uvjeta da se oni ise, a ne da zauzmu prostor, jeste i činjenica da većina srednjobosanskih općina (Bugojno, Gornji Vakuf, Jajce, Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Kiseljak i Kreševo) nisu ušle u sastav Hrvatske zajednice Središnja Bosna nego u sastav HZHB. Samo je HZHB osnovana s ciljem trajanja do teritorijalnog proširenja Hrvatske na prostor koji ona dosegne, a sve ostale hrvatske zajednice imale su samo zadaću destabilizacije države, sprečavanja Hrvata da pristupe TORBiH i drugim institucijama države i stvaranje mogućnosti za trgovinu teritorijama i razmjenu stanovništva.

odbora HDZ Zenica, Busovača, Vitez i Travnik, održanom 9. marta 1992. u Vitezu, dogovoreno je da Zenicu, kao graničnu općinu s općinama HZHB, treba uključiti u odbrambeni sistem i osigurati u njoj dvojnost političkih i odbrambenih aktivnosti preko ogrankata HDZ-a u mjesnim zajednicama koje graniče s općinama HZHB (Šušanj, Konjevići, Stranjani, Čajdraš, Gornja Zenica i Lašva).²¹² Te mjesne zajednice planirane su za izdvajanje iz zeničke općine i priključenje HZHB. Međutim, to se nikada nije desilo i kasnije je Kordić optuživao zeničke Hrvate da su sami krivi za svoju sudbinu jer nisu na vrijeme realizirali dogovor o izdvajanju od zeničke općine.

“Cutileirov plan” - Izjava o principima za novo ustavno uređenje

Dok su se u Bosni i Hercegovini vodile aktivnosti za provođenje, opstruiranje i sprečavanje referenduma, u EZ su se pojačali naponi u vezi s mirovnim procesom vođenim još od augusta 1991. u okviru Konferencije o Jugoslaviji. Sukladno preporuci EZ, upućenoj Bosni i Hercegovini da provede proceduru stjecanja nezavisnosti, mirovni proces usmjerio se prema pronalaženju rješenja problema koje će podrazumijevati njenu nezavisnost i teritorijalnu cjelovitost. Predsjedavajući Konferencije Peter Carington početkom februara posjetio je Sarajevo i najavio razgovore o budućnosti Bosne i Hercegovine uz posredničku ulogu EZ-a.²¹³ To je značilo početak separatnog involviranja EZ-a u razgovore o Bosni i Hercegovini, pored bavljenja njome kao jednom od bivših jugoslavenskih republika u okviru Konferencije o Jugoslaviji.²¹⁴ Angažirao je portugalskog diplomatu Joséa Cutileira da s liderima vladajućih stranaka u Bosni i Hercegovine pronađe zadovoljavajuće rješenje za sve strane. U prvoj rundi razgovora, koje je Cutileiro vodio u Sarajevu 13. i 14. februara, SDS je pokušavao legalizirati svoj plebiscit, a HDZ *Livanjsko pitanje* ozvaničiti kao referendumsko. SDA je nastojala smiriti političke tenzije za sigurnije provođenje referenduma. Drugog dana razgovora uključene su i opozicione stranke. Cutileiro se vratio bez rezultata. Uspio je dogovoriti nastavak razgovora za 21. i 22. februar u Lisabonu. Tu je postignut dogovor u tri tačke (*Lisabonski*

²¹² Sastanku su prisustvovali Dario Kordić, Anto Valenta, Ivica (Ivan) Šantić, Dominik Šakić, Veronika Malbašić, Josip Pojavnik, Bruno Šušnja, Zoran Marić, Zvonko Gašo i Franjo Petrović. Up.: ICTY, HZHB, *Zaključci na zajedničkom sastanku čelnika OO HDZ Zenica, Busovača, Vitez i Travnik održanom 17.03.1992. god. u Vitezu*, Vitez, 17. mart 1992.

²¹³ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 83.

²¹⁴ Isto, 84.

sporazum): Bosna i Hercegovina će ostati u okviru sadašnjih granica, njeno buduće ustavno uređenje bazirat će se na nekoliko entiteta i pregovori će se nastaviti uz posredovanje EZ-a. Delegaciju SDA predvodili su Izetbegović i Haris Silajdžić, HDZ-a Lasić i SDS-a Karadžić.²¹⁵ Nakon povratka iz Lisabona, stranačke delegacije održale su pres-konferenciju na sarajevskom aerodromu. Izetbegović je izjavio da su lideri stranaka napravili međusobne koncesije. Prema njegovim riječima, koncesija SDS-a bila je u tome što je potvrdila nedjeljivost, teritorijalni integritet i nepromjenjivost granica Bosne i Hercegovine, a koncesija SDA što je, mimo svoje volje, a na evropsko savjetovanje i insistiranje SDS-a i HDZ-a, pristala na izvjesnu reorganizaciju Bosne i Hercegovine u kojoj će se uvažiti i etnički principi.²¹⁶ Lasić je izjavio da je HDZ imao profilirane jasne stavove kojim *bi se uvjetno rečeno, Bosna i Hercegovina mogla nazvati federacijom*: 1. Bosna i Hercegovina kao suverena i nezavisna republika tri konstitutivna naroda, 2. Bosna i Hercegovina kao federacija, 3. Republika mora imati jedinstvenu vojsku, policiju, centralnu banku i pravni poredak i 4. u federalnoj vlasti paritet, a na nižim razinama-proporcionalnost.²¹⁷

Karadžić je pomak u Lisabonu tumačio kao ozvaničenje reorganizacije Bosne i Hercegovine po etničkom principu. Dva dana kasnije, SDS je najavio zasjedanje skupštine srpskog naroda na kojoj će se razmatrati budući ustav SrBiH. Nekoliko dana poslije, Karadžić je izjavio da je poslije razgovora u Lisabonu jasno da će postojati tri Bosne i Hercegovine: *srpska, hrvatska i muslimanska*.²¹⁸ Treći sastanak održan je u Sarajevu dan uoči referendumu. Istog dana Tanjug je objavio vijest da se Karadžić u Gracu susreo s Tuđmanovim izaslanikom, a Boban je izjavio da HDZ ne stoji iza četiri stava koje je po povratku iz Lisabona prezentirao Lasić. Ponovo su sudjelovale i opozicione stranke.²¹⁹ Četvrti sastanak održan je 7. i 8. marta u Briselu.²²⁰ Iako nezadovoljan ponuđenim rješenjem, *Briselskim dokumentom*, Izetbegović ga je prihvatio *da se postigne kompromis kako bi se osigurao mir i spriječili konflikti*.²²¹ Iko Stanić je ocijenio da *Briselski dokument* u osnovi zadovoljava interese HDZ-a. Karadžić je izjavio da

²¹⁵ Isto, 85.

²¹⁶ Isto, 86-87.

²¹⁷ Isto, 88, 89, nap 8.

²¹⁸ Isto, 87.

²¹⁹ Isto, 88.

²²⁰ Begić smatra da je Cutileirova misija svoj zenit dostigla na tom sastanku. Up.: Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 83.

²²¹ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 89.

“Cutileirov plan” upućuje na strogo centraliziranu federaciju i da Bosna i Hercegovina ne može promijeniti svoj položaj dok se ne konfederalizira *po mjeri tri naroda*. Narodna skupština SrBiH 11. marta jednoglasno je odbacila *Briselski dokument* i zaključila da je minimum ispod kojeg srpska strana ne može ići provođenje rezultata plebiscita, odnosno ostanak u Jugoslaviji ili konfederalna Bosna i Hercegovina sastavljena od tri nacionalne republike.²²² Tek na petom sastanku, održanom u Sarajevu 18. marta, osim bavljenja ustavnim uređenjem, što je bila glavna sadržina *Briselskog dokumenta*, konkretnije se razgovaralo i o kartama razgraničenja jedinica u sastavu nezavisne Bosne i Hercegovine. Vođe sve tri nacionalne stranke potpisale su *Izjavu o principima za novo ustavno uređenje* uz priloženu etničku mapu kao osnovu za buduće pregovore. Sarajevski razgovori bili su korak nazad u odnosu na *Briselski dokument*.²²³ Nova runda razgovora održana je u Briselu 30. marta.²²⁴ Karadžić je pred odlazak kazao da je *Izjava* već konvertirala konfederalnu Bosnu i Hercegovinu. Novi predsjednik HDZ-a i vođa hrvatske delegacije, Brkić, odlučno je izjavio: *Podjela Bosne i Hercegovine - ne unutrašnje ustrojstvo - možda da*. Izetbegović je demantirao promjenu stava SDA prema *Izjavi*.²²⁵ Nakon ovog sastanka počela je srpska agresija i stavovi lidera vladajućih stranaka još više su se međusobno udaljavali što se vidjelo na seriji sastanaka održanih u aprilu i maju. Ranije usaglašena pitanja ponovo su postala diskutabilna.²²⁶ Stavovi čelnštva HZHB i SrBiH približavali su se. Tanjug je 6. maja objavio da su se Boban i Boras sastali s Karadžićem dan ranije u Gracu gdje su razgovarali o bilateralnom sporazumu o primirju i o podjeli Bosne i Hercegovine uz napomenu da im je ostalo sporno samo područje Mostara.²²⁷

²²² Isto, 90.

²²³ Isto, 91. Detaljnu pravnu analizu *Izjave* obavio je Begić: Up.: Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 94-97.

²²⁴ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 92.

²²⁵ Isto, 92, nap 10.

²²⁶ Isto, 93.

²²⁷ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 93, nap. 12; Špegelj, *Sjećanje...*, 335-336; Tomac, Zdravko, *Tko je ubio Bosnu*, Zagreb, 1994, 35-36. **IZJAVA KARADŽIĆ-BOBAN NAKON SUSRETA U GRACU: (...) Odlučni da sva sporna pitanja, uključujući razgraničenje dviju konstitutivnih jedinica-hrvatske i srpske u Bosni i Hercegovini rješe miroljubivim sredstvima i dogovorom, predstavnici hrvatske i srpske nacionalne zajednice utvrdili su da, u odnosu na radnu mapu razgraničenja, postoje nesuglasnosti u sljedećim slučajevima: 1. U gradu Mostaru srpska strana smatra da granicu predstavlja rijeka Neretva, a hrvatska strana smatra da je cijeli Mostar u hrvatskoj nacionalnoj jedinici; 2. Južno od Mostara hrvatska strana smatra da u hrvatsku nacionalnu jedinicu spada područje određeno 1939. godine, tj. granica Hrvatske Banovine. Srpska strana smatra da je granica između srpske i hrvatske jedinice granica rijeke Neretve; 3. Obje strane**

Begić je mišljenja da se “Cutileirov mirovni plan” ne može tretirati kao mirovni jer mu za to nedostaju bitni elementi (prihvaćeni ustavni principi, karte razgraničenja, prelazni aranžmani...) i da bi ispravniji naziv bio *Evropski radni prijedlog* ili *Izjava o principima za novo ustavno uređenje*.²²⁸ Mape konstitutivnih jedinica na prvim sastancima nisu razmatrane.²²⁹ Pred početak petog sastanka, na kojem je prvi put bilo ozbiljnog govora o mapama, Izetbegović je izjavio da će SDA učestvovati u njihovoj izradi da dokaže apsurdnost unutrašnje podjele po etničkim principima koja će u praksi biti neizvodljiva. Karadžić je govorio o podjeli Sarajeva na srpske i bošnjačke općine u čemu bi općina Centar bila eksteritorijalna jer su na njenom području institucije od zajedničke potrebe (bolnice, fakulteti...).²³⁰ Mapa, priložena uz *Izjavu*, bila je zasnovana na apsolutnoj ili relativnoj nacionalnoj većini u svakoj općini i prihvaćena je kao osnova za rad radne grupe u cilju definiranja teritorija konstitutivnih jedinica. Bila je to jedina mapa ozvaničena u okviru Cutileirove misije. Štampa ju je pogrešno nazvala „Cutileirova karta“, mada je to bila etnička mapa Bosne i Hercegovine napravljena prema popisu stanovništva 1991. godine. Na šestom sastanku, nakon što je na petom predložena etnička mapa prema popisu stanovništva iz prethodne godine, u dobroj mjeri relativiziran je etnički princip jer je dogovoreno da će radna grupa za izradu mape, osim etničkog, u obzir uzimati i ekonomske, ali i druge kriterije, kao i volju stanovništva do mjere u kojoj članovi radne grupe ocijene da je upotreba tih kriterija opravdana. Do 15. maja radna grupa trebala je dati svoje prijedloge, ali do tog datuma nisu imenovani ni njeni članovi, a srpska agresija uveliko je započela i Cutileirova misija blížila se svome kraju.²³¹

su suglasne da se u razgraničenju dvije konstitutivne jedinice na području Kupresa, kao i u Bosanskoj Posavini (Derventa, Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Odžak, Orašje, Modriča i Brčko) vodi računa o kompaktnosti područja i komunikacijama; 4. Obje strane su odlučne ustrajati na principima usvojenim na konferenciji Europske zajednice o Bosni i Hercegovini, te temeljem toga suglasne su da u određivanju spornih i drugih područja štiju dogovorene kriterije za definiranje nacionalnih teritorija uz arbitražu Europske zajednice; 5. Ovim dogovorom prestaju razlozi za prekid Konferencije Europske zajednice o Bosni i Hercegovini, te obje strane traže hitan nastavak konferencije. Inzistira se da se arbitražno razgraničenje izvrši u dogovorenom roku do 15. svibnja 1992. godine; 6. Slijedom naprijed dogovorenog prestaju razlozi za oružane sukobe između Hrvata i Srba na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Objavljuje se sveopće i trajno primirje pod kontrolom Europske zajednice, koje stupa na snagu dana 6. svibnja 1992. u 24.00 sata. Up.: Bilić–Tuđman, Istina..., 93.

²²⁸ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 83.

²²⁹ Isto, 98.

²³⁰ Isto, 98, nap. 12.

²³¹ Isto, 99-100.

**SREDNJA BOSNA OD
PROGLAŠENJA NEZAVISNOSTI
BOSNE I HERCEGOVINE DO
VANCE-OWENOVOG MIROVNOG
PLANA**

Formiranje Armije Republike Bosne i Hercegovine

Predsjedništvo Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine na sjednici 4. aprila 1992. odlučilo je da se, u skladu s odlukom donesenom dan ranije, izvrši mobilizacija jedinica Teritorijalne odbrane svih općina i grada Sarajeva i zahtijeva od JNA da vrati naoružanje, vojnu opremu i ostala materijalno-tehnička sredstva (MTS) koje je oduzela od TO. Naredilo je i mobilizaciju cjelokupnog rezervnog sastava milicije, u skladu s ranijim odlukama Predsjedništva i Vlade SR Bosne i Hercegovine, ali i Civilne zaštite (CZ), u skladu s vlastitim procjenama.¹ U svim institucijama, preduzećima i drugim organizacijama i zajednicama trebalo se odmah organizirati stalno dežurstvo u skladu s procjenom stanja na određenom prostoru. Za izvršenje naređenja zadužena je Vlada i njena nadležna ministarstva, Republički štab TO, nadležni organi grada Sarajeva i svih općina u Republici.² Na sjednici 9. aprila Predsjedništvo je donijelo odluku o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji Republike koje su djelovale pod raznim oznakama i simbolima, osim snaga JNA i MUP-a. Svim oružanim sastavima naređeno je da se prijave nadležnim općinskim i okružnim štabovima, te u Sarajevu Gradskom štabu radi stavljanja pod jedinstvenu komandu i dobijanja jedinstvenih obilježja. Štabovi su obavezani da izvrše njihov prihvata, evidentiraju ih i stave u funkciju odbrane. Oružanim sastavima, koji se do uvrđenog roka ne prijave, zapriječeno je da će biti tretirani kao paravojne formacije prema kojima će se preduzeti odgovarajuće zakonske sankcije. Rok za prijavu bio je 15. april.³ Taj datum uzima se kao dan formiranja Armije Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH). Republički štab TO ukinut je 8. aprila, a istog dana je formiran Štab TORBiH (ŠTORBiH).⁴ Ministar za narodnu odbranu Jerko Doko i komandant Štaba TORBiH, Hasan Efendić izdali su 10. aprila Privremeno uputstvo o organiziranju i upotrebi štabova TO. Prema uputstvu, Predsjedništvo, dok traje neposredna ratna opasnost,

¹ Civilna zaštita je prema zakonskim propisima i vlastitim planovima imala zadatak obezbijediti stanovništvo i njegovu imovinu kao i imovinu državnih institucija, preduzeća i svih ostalih objekata od društvenog značaja. Up.: ICTY, SRBiH, Predsjedništvo, D. T. 01-1/91, Sarajevo, 4. april 1992.

² ICTY, SRBiH, Predsjedništvo, D. T. 01-1/91, Sarajevo, 4. april 1992.

³ ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 01-011-306/92, *Odluka o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 9. april 1992.

⁴ ICTY, RBiH, Štab TO RBiH, str. pov. broj 02/17-1, *Privremeno uputstvo o organizovanju i upotrebi štabova Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 10. april 1992.

donosi odluke o upotrebi jedinica i štabova TO, a ministarstvo za narodnu odbranu jedinstveno regulira pitanja narodne odbrane i preko Štaba TORBiH rukovodi i komanduje sastavima TO. Štab TORBiH bio je stručni i izvršni organ ministarstva, odgovoran za organiziranje, pripremu i planiranje b/d i rukovođenje oružanom borbom i komandovanjem snagama u uvjetima neposredne ratne opasnosti i ratnog stanja. Formirani su i okružni štabovi (OkŠTO) kao vojno-teritorijalni organ taktičko-operativnog nivoa. Bili su potčinjeni Štabu TORBiH. Općinski štabovi (OpŠTO) bili su vojno-teritorijalni organ taktičkog nivoa. Bili su potčinjeni okružnim štabovima. Štab TORBiH sarađivao je s MUP-om RBiH, okružni štabovi sa centrima službi bezbjednosti (CSB), a općinski štabovi sa stanicama javne bezbjednosti (SJB). Uz ove štabove djelovao je i Štab TO Sarajeva, kao vojno-teritorijalni organ taktičko-operativnog nivoa, potčinjen Štabu TORBiH. Njemu su bili potčinjeni sarajevski općinski štabovi TO, a sarađivao je sa CSB Sarajevo.⁵ Obilježje svih pripadnika TORBiH bio je *stari bosanski grb stitastog oblika, plave boje, presjecen bijelom dijagonalom sa po tri zlatno-zuta ljiljana u svakom polju i sa natpisom TO BiH*. Nosio se na čelu kape (*beretke, šešira i dr*) i na lijevom rukavu *bluze, vjetrovke, sakoa i dr*. Uniforma TO bila je, pored maskirne, ratna uniforma M-77, te *odjeća i obuća kojom raspolaže svaki pojedinac*.⁶ Teritorijalna odbrana RBiH je od Predsjedništva dobila zadatak da, u sadejstvu sa snagama MUP-a, odbrani suverenitet, nezavisnost i integritet Republike Bosne i Hercegovine i zaštititi cjelokupno stanovništvo bez obzira na nacionalnost sa ciljem da se što prije obezbijede uvjeti za dalji zajednički život svih građana u jedinstvenoj Republici Bosni i Hercegovini.⁷ Komandant Štaba TORBiH odlučio je 12. aprila mobilizirati sve jedinice i ubrzano nastaviti s formiranjem borbenih jedinica u svim općinama. Naredio je da se odmah zauzmu skladišta naoružanja i MTS-a, blokiraju i zauzmu kasarne i zarobljavaju pripadnici JNA. Okružnim štabovima naredio je da formiraju jedinice sastavljene od dobrovoljaca i pripadnika PL-a, TO i ostalih patriotskih snaga na teritoriji općine, a pod zajedničkom komandom i oznakama koje je propisalo Predsjedništvo. Dao je upute o potenciranju značaja popune borbenih jedinica pripadnicima

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ ICTY, RBiH, Štab TO RBiH, str. pov. broj 02/2-1, *Direktiva za odbranu suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 12. april 1992.

srpske i hrvatske nacionalnosti s ciljem povratka povjerenja i stvaranja uvjerenja da je zajednički život jedina mogućnost, a ne podjela Bosne i Hercegovine.⁸ Predsjedništvo je 4. juna donijelo odluku o formiranju novih jedinica TO.⁹ U srednjoj Bosni trebalo je formirati jedan odred u Vitezu¹⁰ i osam odreda u Zenici.¹¹ Glavni štab Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine (GŠ OSRBİH) uputio je Predsjedništvu 11. juna 1992. prijedlog za proglašavanje ratnog stanja. U tim uslovima trebali su biti mobilizirani svi raspoloživi potencijali, materijalni i ljudski. Do tada su aktivno učesće u odbrani uglavnom uzeli samo pripadnici TORBiH, MUP-a RBİH i dobrovoljci dok su svi ostali državni organi, preduzeća i pojedinci čekali ishod rata. Nijedan državni organ, a posebno ministarstva, izuzev Ministarstva za narodnu odbranu i MUP-a RBİH, nisu se stavili u funkciju koju su imali po Ustavu, da sami preduzimaju radnje i postupke koji bi doprinijeli ostvarivanju funkcije Ministarstva za narodnu odbranu i Glavnog štaba (GŠ). U GŠ su smatrali da je proglašavanje ratnog stanja jedino rješenje kojim bi se cjelokupan potencijal zemlje stavio u funkciju njene odbrane.¹² Na sjednici 23. juna Predsjedništvo je donijelo naredbu o promjeni naziva Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine u Armija Republike Bosne i Hercegovine (ARBİH) i organiziranju Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine (OSRBİH). Štab TO prešao je u GŠ OSRBİH.¹³ Tri dana kasnije Predsjedništvo je usvojilo *Platformu za djelovanje u ratnim uslovima*. Ona je jasno definirala za kakvu će se Bosnu i Hercegovinu Predsjedništvo zalagati i ARBiH boriti.¹⁴

⁸ Isto.

⁹ ICTY, RBİH, Predsjedništvo, broj 1961/92, *Odluka o formiranju jedinica Teritorijalne odbrane*, Sarajevo, 4. juni 1992.

¹⁰ *Dobrovoljački odred* (komandant Hakija Dželilović).

¹¹ *Zenica* (komandant Mensur Keleštura), *Zmaj od Bosne* (komandant Mujaga Kulišić), *Doglodi* (komandant Dževad Halilović), *Šerići* (komandant Hašim Gavranović), *Nemila* (komandant Ibro Imamović), *Orahovica* (komandant Šerif Patković), *25. maj* (komandant Zahrudin Čančar) i *Borovi* (komandant Nihad Čatić).

¹² ICTY, Ministarstvo za narodnu odbranu (RBİH, MO, ARBiH, pov. br: 02/418-2, Sarajevo, 11. juni 1992), *Prijedlog za uvođenje ratnog stanja*, Sarajevo, 11. juni 1992.

¹³ ICTY, RBİH, Predsjedništvo, Pr. broj: 01-011, *Naredba*, Sarajevo, 23. juni 1992; ICTY, RBİH, MO, ARBiH, pov. broj: 02/1511-11, Sarajevo, 25. juni 1992.

¹⁴ (...) *Bosna i Hercegovina je suverena i nezavisna država građana, konstitutivnih i ravnopravnih naroda, Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika ostalih naroda koji u njoj žive. Republika se konstituše na principima parlamentarne građanske demokratije (...). Unutrašnje ustrojstvo BiH, kao multinacionalne i multireligiozne zajednice, zasniva se na regionalnoj i lokalnoj samoupravi, koja uvažava ekonomske, kulturne, istorijske i etničke kriterije. Lokalna i regionalna samouprava ne može biti u suprotnosti sa principima teritorijalnog integriteta i jedinstvenog funkcioniranja vlasti na cijeloj teritoriji (...).*

Početkom aprila Skupština Opštine (SO) Zenica formirala je nacionalno mještoviti Krizni štab koji je imao za cilj organiziranje odbrane i osiguravanje funkcioniranja civilne vlasti kako bi se svi resursi stavili u funkciju odbrane države i zaštite stanovništva, društvene i privatne imovine.¹⁵ Krizni štab je 11. aprila naložio predsjednicima općinskih odbora svih stranaka, prvenstveno nacionalnih, da preko sredstava

Tri konstitutivna naroda (...) u BiH imaju svoje nacionalne interese, ali i interese koji proističu iz tradicije viševjekovnog zajedničkog življenja. Politički i društveni život u BiH zasniva se na ravnopravnosti Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti u upravljanju državnim poslovima. Suverenitet države ostvaruje se na cijeloj teritoriji koju određuju jedinstvene granice priznate od međunarodne zajednice. Državna, zakonodavna i sudska vlast se ostvaruje na nivou Republike. Zakonodavno tijelo je Skupština BiH koja ima dva vijeća: Vijeće građana i Vijeće naroda. Vijeće naroda čine predstavnici tri konstitutivna naroda. Zastupljenost je paritetna, a odluke se donose konsenzusom (...). Predsjedništvo BiH ima paritetan sastav i također odlučuje konsenzusom. Osigurat će se da u Predsjedništvu budu predstavljeni građani koji ne pripadaju ni jednom od tri konstitutivna naroda. Ustavom će se utvrditi koji republički organi i institucije se formiraju na principima paritetne zastupljenosti (...). Princip konsenzusa ne može se koristiti za blokadu rada u Vijeću naroda i Predsjedništvu (...). BiH je po nacionalnom sastavu, geografskom položaju, istorijskim vezama, prirodnim potencijalima i strukturi privrede zainteresovana za povezivanje sa svim susjednim državama kao i drugim državama na bazi uzajamnog poštovanja i ravnopravnosti (...) ima poseban interes da postane ravnopravna članica Evropske zajednice. U uspostavljanju međudržavnih odnosa polazi se od interesa svih građana i konstitutivnih naroda (...). O karakteru međudržavnih odnosa odlučuje Skupština i građani (...). Dok traje rat Bosna i Hercegovina ne može ulaziti u međudržavne saveze koji mijenjaju njen ustavni karakter (...). Svaki rat se u istoriji završio mirom. Što prije mir zamjeni rat, manje će biti razaranja i ljudskih žrtava. Stoga je Predsjedništvo (...) za pregovore koji vode miru. Pregovori o miru mogući su uz poštivanje sljedećih principa: a) Prekid ratnih dejstava, b) Uspostavljanje političkog stanja prije početka agresije, c) Priznavanje legalne vlasti države BiH i njenih institucija na cijeloj teritoriji i d) Naknadu ratne štete i kažnjavanje krivaca za ratne zločine u saglasnosti sa međunarodnim propisima. U traganju za mirom BiH će tražiti i prihvatiti inicijativu i pomoć međunarodne zajednice i njenih institucija (...) neće prihvatiti pregovore koji za osnovu imaju stvaranje etnički čistih teritorija ili regionalnu podjelu na isključivo etničkoj osnovi (...) neće nikada prihvatiti bilo kakve teritorijalne i demografske promjene i prednosti izdejsstvovane ratom i nasiljem. Pravo na život, mir i slobodu čini temelj ljudskih prava u civilizovanom svijetu. Otpor agresoru organizovaće se i voditi kao opštenarodna odbrambena borba svih građana i svih naroda (...). U zajedničkom višenacionalnom frontu učestvuju patriotske snage koje su za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, za zajednički život i nacionalnu ravnopravnost (...). Oružane snage će u svoje redove uključiti pripadnike svih naroda (...). Ova platforma je poziv svim građanima i narodima da se aktivno uključe u patriotski front borbe za suzbijanje agresije i uspostavljanje mira i slobode, reda i zakonitosti na cijeloj državnoj teritoriji (...). Pozivamo i sve one koji se nalaze na drugoj strani, a nisu ruke okaljali krvlju nevinih, da se priključe legalnim oružanim snagama Bosne i Hercegovine u borbi za slobodu a protiv agresije. Predsjedništvo će donijeti zakon o amnestiji i spriječavati moguće pojave revanšizma (...). Up.: ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02-011-437/92, Platforma za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima, Sarajevo, 30. juni 1992.

¹⁵ Za predsjednika Kriznog štaba imenovan je Besim Spahić, predsjednik Skupštine Opštine Zenica, a za njegovog zamjenika Dominik Šakić iz OO HDZ Zenica.

javnog informiranja podrže formiranje TO i pozovu stanovništvo da se, s naoružanjem ili bez njega, jave u njegove jedinice. Zadužena su i određena lica iz Kriznog štaba za organiziranje odbrane na pojedinim pravcima. Među njima su bili Dominik Šakić i Jozo Jerkić koji su ubrzo postali istaknuti zagovornici uspostavljanja vlasti HZHB na području Zenice. Njih dvojica su s Milanom Ivkovićem, Hasibom Hodžićem i jednim predstavnikom CSB Zenica zaduženi za nabavku naoružanja. Anto Popović zadužen je da od Radija Zenica izuzme tri predajnika i stavi ih na raspolaganje Općinskom sekretarijatu za društvene djelatnosti. Krizni štab pozvao je stanovništvo općine Zenica, što se uglavnom odnosilo na srpsko, da ostane u svojim domovima i da se ne iseljava, ali i da se vrate oni koji su se već bili iselili nudeći im garancije za bezbjedan život. Srbi su pozvani i da se uključe u jedinice TO kako bi zajednički s Bošnjacima i Hrvatima branili domovinu od velikosrpske agresije.¹⁶ Taj poziv ponavljan je nekoliko puta.¹⁷ Krizni štab naredio je općinskom štabu odbrane da, pri vršenju mobilizacije i popunjavanju jedinica TO, prvenstveno uzima ljude koji su u radnom odnosu kako bi im njihova preduzeća isplaćivala lične dohotke.¹⁸ Nakon odlaska JNA, OpŠTO Zenica preuzeo je garnizon *Josip Jovanović* sa svim objektima i MTS-om.¹⁹ Planirano je formiranje 11. brigade TO.²⁰ Njen prvi bataljon je, sastavljen od radnika *Željezare* i pod komandom Hamdije Kulovića, njenog direktora, ustrojen i smješten u kasarni.²¹ Krajem maja SO Zenica formirala je Predsjedništvo Kriznog štaba koje je trebalo odlučivati o pitanjima iz njene nadležnosti.²² Potrajalo je nekoliko dana do formiranja Ratnog predsjedništva Kriznog štaba. Za predsjednika je ponovo imenovan Besim Spahić, a za njegovog zamjenika Šakić. Za sekretara općinskog sekretarijata za narodnu odbranu određen je Branko Ostojić.²³ Ratno predsjedništvo Kriznog štaba se za koji dan počelo oglašavati kao Ratno predsjedništvo. Pod tim nazivom nastavilo je funkcionirati još neko vrijeme kada je preimenovano u Predsjedništvo SO Zenica.

¹⁶ ICTY, RBiH, Krizni štab opštine Zenica, broj: 3/92, *Zaključci*, Zenica, 11. april 1992.

¹⁷ ICTY, RBiH, Krizni štab opštine Zenica, broj: 01-9/92, *Zaključak*, Zenica, 13. april 1992.

¹⁸ ICTY, RBiH, Krizni štab opštine Zenica, broj: 01-15/92, *Zaključak*, Zenica, 16. april 1992.

¹⁹ ICTY, RBiH, Opština Zenica, Krizni štab, broj: 01-140/92, *Zaključci*, Zenica, 19. maj 1992;
ICTY, RBiH, Opština Zenica, Krizni štab, broj: 01-147/92, *Zaključci*, Zenica, 20. maj 1992.

²⁰ **Glavni štab OSRBiH naredio je formiranje 1. brigade. Up.: ICTY, RBiH, Ministarstvo za narodnu odbranu, ŠTO, broj: 02/285-4, Izvod iz Odluke o formiranju jedinica Teritorijalne odbrane za Regiju Zenica**, Sarajevo, 27. maj 1992.

²¹ ICTY, RBiH, Krizni štab opštine Zenica, broj: 01-162/92, *Zaključak*, Zenica, 28. maj 1992.

²² ICTY, RBiH, Krizni štab opštine Zenica, broj: 01-167/92, *Odluka*, Zenica, 28. maj 1992.

²³ ICTY, RBiH, Krizni štab opštine Zenica, broj: 01-8-9/92, *Odluka*, Zenica, 4. juni 1992.

U zeničkoj kasarni ostalo je iza JNA 29 tenkova, 30 t nafte, 10 t mazuta i veće količine odjeće i obuće. U kasarni je preuzeto i naoružanje TO i određena količina oružja JNA dogovorena na pregovorima oko uvjeta napuštanja kasarne.²⁴ U Kazneno-popravnom domu (KPD) Zenica zatečene su znatne količine pješadijskog naoružanja i opreme čiji je dio izuzet za potrebe TO.²⁵ Okružni štab TO Zenica i OpŠTO Zenica 5. juna proveli su akciju razoružavanja srpskih paravojnih jedinica u Drivuši, Perinom Hanu i Mutnici gdje su, također, zaplijenjene određene količine pješadijskog naoružanja i opreme.²⁶

Glavni štab OSRBiH naredio je 17. jula, a na osnovu Odluke Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine o organizaciji oružanih snaga, formiranje u svim općinama općinskih štabova odbrane, odreda TO, protivdiverzantskih odreda i pozadinskih baza. Ukupan broj odreda pri jednom općinskom štabu određivan je prema broju mobiliziranih vojnih obveznika (v/o). Predsjedništvo je odredilo da se u nekim općinama formiraju i pješadijske brigade, ili pukovi, koje bi bile pod komandom općinskih štabova. Ostali općinski štabovi trebali su sami sagledati svoje mogućnosti formiranja pješadijskih brigada i GŠ dostaviti prijedloge. Glavni štab naredio je i formiranje jedinica za specijalne namjene pri općinskim štabovima, ali polazeći od potreba i mogućnosti. Ovom naredbom obuhvaćeno je i preformiranje dotadašnjih jedinica i preimenovanje štabova u skladu s novom organizacijom oružanih snaga. Pozadinsko obezbjeđenje trebalo se vršiti u cijelosti oslanjanjem na društveno-političku zajednicu i pretpostavljene štabove izuzev za pješadijske brigade koje su svoje finansiranje trebale riješiti s okružnim štabovima odbrane.²⁷ Istog dana, a na osnovu iste odluke Predsjedništva, GŠ je naredio i formiranje nekoliko brigada i pukova OSRBiH u srednjoj Bosni.²⁸ Međutim, realizacija nije išla lahko.

²⁴ Spahić, Besim, *Zenica na kraju stoljeća, kako smo odbili razmjenu naroda*, Zenica, 1997, 18.

²⁵ ICTY, RBiH, Krizni štab opštine Zenica, broj: 10/92, *Zaključak*, Zenica, 13. april 1992.

²⁶ ICTY, RBiH, Ratno predsjedništvo opštine Zenica, broj: 01-8-9-5/92, *Odluka*, Zenica, 8. juni 1992.

²⁷ ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj 02-011-461/92, *Odluka o organizaciji oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 4. juli 1992; ICTY, OSRBiH, GŠ, str. pov. broj 02/584-1, *Formiranje-preformiranje štabova i jedinica oružanih snaga R BiH*, Sarajevo, 17. juli 1992.

²⁸ *1. pješadijska brigada Bugojno, 1. pješadijska brigada Novi Travnik, 1. pješadijska brigada Tešanj, 1. pješadijska brigada Zavidovići, 3. pješadijska brigada Travnik, 3. pješadijska brigada Zenica, 1. pješadijski puk Busovača, 1. pješadijski puk Kakanj, 1. pješadijski puk Vitez, 1. pješadijski puk Žepče, Oklopni puk Zenica iz sastava Oklopnog bataljona Zenica i 6. bataljon 1. brigade Zenica iz sastava odreda Zmaj od Bosne i Zenica. Up.: ICTY, OSRBiH, GŠ, broj: 02/585, Odluka o formiranju jedinica Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 17. juli 1992.

U popuni jedinica manevarske i prostorne strukture općinski štabovi i sekretarijati odbrane primjenjivali su uglavnom teritorijalni princip što je za posljedicu imalo slabiji kvalitet popune, pa čak i nemogućnost popune s pojedinim kategorijama lica i VES-ova. Da bi se otklonile te slabosti, ŠVK je 21. septembra naredio da se popune svih ratnih jedinica manevarske i prostorne strukture vrše po eksteritorijalnom principu.²⁹

Uloga Janka Bobetka i Južnog vojišta Hrvatske vojske u formiranju Hrvatskog vijeća obrane

Na temelju članka 7. odluke o uspostavi HZHB od 18. novembra 1991. predsjedništvo HZHB donijelo je 8. aprila 1992. odluku o formiranju Hrvatskog vijeća obrane (HVO). Kao opravdanje navedena je srpska agresija na HZHB, nezaštićenost hrvatskog naroda i svjesnost da je država nemoćna jer je njen odbrambeni sistem u raspadu. Prema odluci HVO se trebao brinuti o odbrani suvereniteta prostora HZHB i zaštititi hrvatskog, ali i drugih naroda koji žive u toj zajednici.³⁰ Inače, HZHB nije imala suverenitet jer on pripada samo državama. Ipak, čini se da su u predsjedništvu HZHB računali da je ona država ili da će je HVO načiniti takvom.

Tuđman je 10. aprila imenovao Janka Bobetka za komandanta svih jedinica HV-a na Južnom vojištu, od Splita do Dubrovnika, podređujući mu sve komande iz tog sektora uključujući i one iz HRM-a. Dobio je zadatak da iz njihovih sastava formira i svoj štab.³¹ Južno vojište HV-a obuhvatalo je i znatan dio teritorije Bosne i Hercegovine. Istog dana Boban je izdao naredbu da je HVO jedina legalna vojska na području HZHB i da ne priznaje TORBiH koju je proglasio nelegalnom.³² Hrvatsku vojsku nije proglasio

²⁹ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1010-117, *Naređenje*, Sarajevo, 21. septembar 1992.

³⁰ ICTY, HZHB, Ured predsjednika, broj: 2/92, *Odluka o formiranju Hrvatskog vijeća obrane*, Grude, 8. april 1992.

³¹ ICTY, RH, Predsjednik, broj: PA7-28/1-92, *Naredba*, Zagreb, 10. april 1992. godine. (Objavljeno u: Bobetko, *Sve moje...*, 202). Bobetko je svoje aktivnosti na ustrojavanju Glavnog stožera HVO-a u Grudama i borbama koje je vodio s JNA u Hercegovini i zapadnoj Bosni detaljno opisao u knjizi *Sve moje bitke*. Posebnu vrijednost njegove knjige čini i nekoliko dokumenata koje je objavio kao priloge, ali su oni objavljeni i na internetskoj stranici Haškog tribunala.

³² IZVOD IZ BOBANOVE NAREDBE: (...) *Bivša TO-kao servis srbo-četničke armade-za Hrvate u HZ HB ne postoji, i zato je Predsjedništvo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, na svojem sastanku od 8. travnja 1992, donijelo ODLUKU da vrhovno tijelo hrvatske obrane u Herceg-Bosni nosi naziv HRVATSKO VIJEĆE OBRANE. Odluka Predsjedništva Bosne*

nelegalnom niti je spominje, iako je bila prisutna na području HZHB. Bobanovu odluku da HVO preuzima vlast na dijelu teritorije Bosne i Hercegovine, prozvanom HZHB, Mesić je smatrao državnim udarom kojim je protuzakonito uzurpirana vlast.³³ Odmah po dolasku na Južno vojište, Bobetko je počeo s pripremama za borbu s JNA što je podrazumijevalo i korištenje teritorije Bosne i Hercegovine. Četvrti bataljon 4. brigade HV-a u noći 12/13. april izveo je marš pravcem Raba – Opuzen – Metković – Ljubuški – Čitluk – Slipčiči s ciljem da u rejonu Slipčiči – Tepčiči – Dobro Selo organizira upornu odbranu, uz maksimalno zaprečavanje i ukopavanje kako bi se spriječio prodor JNA u pravcu Čitluka. Sva obilježja HV-a skinuta su s boraca i vodili su se kao dobrovoljci.³⁴ Bobetko je 16. aprila formirao IKM HV-a u Grudama (Bosna i Hercegovina). Postavio je Milivoja Petkovića za svog zamjenika koji je, u njegovom odsustvu, imao sve ovlasti komandovanja i koordiniranja b/d. Brunu Stojića postavio je za vršioca dužnosti logističke podrške. Naredbu je napisao na papiru sa memorandumom HZHB i ovjerio je pečatom s natpisom: *Glavni stožer Herceg Bosne I* iako se potpisao kao komandant Južnog vojišta HV-a. Grb u pečatu je šahovnica RH, a ne HZHB.³⁵ Iz ovog IKM-a Južnog vojišta HV-a u

i Hercegovine o Teritorijalnoj obrani BiH također od 8. travnja 1992. godine u ovom trenutku je politički nepromišljena (...). Hrvatska zajednica Herceg-Bosna ne prihvaća iskompromitiranu TO kao svoju vojnu strukturu. HRVATSKO VIJEĆE OBRANE (...) je jedino legalno i ovaj termin je jedino službeni (...). Sve druge vojne formacije na području HZ Herceg-Bosna su ili nelegalne ili neprijateljske (...). Up.: ICTY, HZHB, GS Herceg Bosne, broj: Z-01-11, Zapovijed, Grude, 10. april 1992.

³³ Pitao je Bobana o čemu se radi i upozorio ga na posljedice. On mu je objasnio da je ekipa pravника iz Zagreba, uključujući profesora Smiljka Sokola i Vicu Vukojevića, uz Tuđmanovu saglasnost, osmislila način da HVO preko izabраниh dužnosnika HDZ-a dođe na vlast. Mesić je i Tuđmanu rekao da je to državni udar s čime se on složio, ali mu je dva dana poslije rekao da se ne miješa u politiku prema Bosni i Hercegovini i da je za to zadužen Vukojević. Up.: “Hrvatsko vijeće obrane izvršilo je državni udar!-Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine (3)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. novembar 2000, 7. Prema Mesiću, odluke o osnivanju i djelovanju HZHB (novembar 1991–april 1992) izrečene su tako da naznače ukidanje zakonski izabраниh vlasti na prethodnim izborima. Umjesto toga predstavnike je odredio HVO. Između Hrvatske i HZHB nije bilo nikakvih granica. U HZHB koristili su hrvatsku valutu i cijeli pravni sistem te paradržave bio je, zapravo, pravni sistem RH. HDZBiH nije donosio samostalne odluke nego Zagreb. Tako i ove o HZHB. Up.: “Vukojević i Sokol pripremili su dokumente Herceg-Bosne-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (5)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 10. decembar 2000, 4.

³⁴ ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/17, broj: 6030-08/92-01, *Zapovijed*, Ploče, 12. april 1992.

³⁵ ICTY, Glavni stožer HZHB, Južno vojište, IZM Grude, *Formiranje IZM Južnog vojišta*, Grude, 16. april 1992.

Grudama razvio se Glavni stožer Herceg-Bosne koji je ubrzo preimenovan u Glavni stožer HVO (GS HVO). Njegovo formiranje počelo je s ovom Bobetkovom naredbom. Do oslobađanja Mostara GS Herceg-Bosne (GS HVO) bio je u Grudama, odnosno na IKM-u Južnog vojišta HV-a. Pečat (*Glavni stožer Herceg Bosne 1*) i memorandum HZHB koji je korišten na dokumentima također ukazuju da se GS Herceg-Bosne (GS HVO) razvio iz IKM-a Južnog vojišta HV-a u Grudama i da ga je formirao Bobetko.

Nakon pada Kupresa, Bobetko je 19. aprila počeo s pripremama i organiziranjem odsudne odbrane Livna i Tomislavgrada. Ponovo se potpisao kao komandant Južnog vojišta HV-a, a naredbu je napisao na papiru s memorandumom HZHB i ovjerio je pečatom GS Herceg-Bosne sa šahovnicom RH.³⁶ Očito da šahovnica HZHB još uvijek nije bila u široj primjeni na pečatima. Dan kasnije naredio je formiranje komande odbrane Tomislavgrada koristeći isti pečat i papir s memorandumom HZHB.³⁷ Sutradan je podijelio zonu odgovornosti (z/o) Livna i Tomislavgrada. Imenovao je Antu Rosu odgovornim starješinom za Livno, a Miljenka Crnjeca za Tomislavgrad – Prozor – Konjic.³⁸ S Rosom, Crnjecom i Slobodanom Praljkom održao je savjetovanje u Grudama 23. aprila.³⁹ I dalje je koristio memorandum i pečat *GS Herceg-Bosne*, ali samo kada je izdavao dokumente na IKM-u Južnog vojišta u Grudama. Na IKM-u Južnog vojišta u Pločama (Hrvatska) koristio je pečat HV-a i papir bez memoranduma HZHB.⁴⁰ Čini se da su ti pečati i memorandumi na dokumentima u skladu s prikrivanjem prisustva HV-a u Bosni i Hercegovini kao i skidanje njenih oznaka. Na IKM-u Južnog vojišta u Grudama koristio je memorandum i pečat *Glavni stožer Herceg Bosne 1*, a na IKM-u Južnog vojišta u Pločama pečat HV-a bez memoranduma HZHB. Kao što su njegovi vojnici skidali

³⁶ ICTY, Glavni stožer HZHB, Južno vojište, IZM Grude, *Priprema Livna i Tomislavgrada za odsudnu obranu*, Grude, 19. april 1992.

³⁷ U komandu odbrane Tomislavgrada imenovao je Žarka Tolu (komandant), Željka Šiljega (zamjenik komandanta i načelnik štaba), Jozu Smiljanića (načelnik za ONO), Stjepana Zrnu (referent za ONO), Ivana Tanjića (načelnik artiljerije), Stipu Čavara (načelnik PZO), Zdravka Krajinu (načelnik veze), Antu Bartulovića (načelnik inženjerije) i Ivana Leticu (načelnika za obavještajne poslove). Neki od tih ljudi bili su starješine HV-a. Up.: ICTY, Glavni stožer HZ HB, Južno vojište, IZM Grude, *Postavljenje časnika u zapovjedništvu obrane Tomislavgrada*, Grude, 20. april 1992.

³⁸ ICTY, Glavni stožer HZHB, Južno vojište, IZM Grude, *Podjela zona odgovornosti, zapovijed*, Grude, 21. april 1992.

³⁹ ICTY, Glavni stožer HZHB, Južno vojište, IZM Grude, *Referiranje zapovjednika, obavijest*, Grude, 21. april 1992.

⁴⁰ ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/64, ur. broj: 6030-01/92-1, *Zapovijed*, Ploče, 4. maj 1992.

oznake HV-a sa svog rukava i prišivali oznake HVO-a, tako je i Bobetko u džepovima imao dva različita pečata. U Grudama je bio nezvanični načelnik GS Herceg-Bosne, a u Pločama komandant Južnog vojišta HV-a. Inače, razlika u oznakama HV-a i HVO-a bila je neznatna. Isti su bili grb, boje, veličina, dvije ukrštene puške i natpis, samo što je kod HVO-a bilo slovo više (O). Postojala je i mala razlika u pleteru oko šahovnice. Pleter HV-a prekinut je na gornjem dijelu iznad šahovnice zbog pet pera kojih nema na šahovnici HZHB čiji je pleter zbog toga neprekinut.

Na osnovu prijedloga i zahtjeva ministra za odbranu Republike Hrvatske, komanda Južnog vojišta HV-a postavila je 7. maja Zdravka Andabaka na dužnost komandanta sektora Mostar – Široki Brijeg – Čitluk – Čapljina umjesto Slobodana Praljka. Marina Pavičevića postavila je u Andabakovom sektoru na dužnosti koje je već obavljao ili kako Andabak odluči. Primopredaja je obavljena dan kasnije u Grudama.⁴¹ Sutradan je Roso, kojega je Bobetko u međuvremenu postavio na dužnost u GS Herceg-Bosne, izdao naredbu da su na prostoru HZHB jedine legalne snage jedinice HVO-a. Sve ostale formacije bile su obavezne pristupiti u jedinstven sistem odbrane i priznati komandu HVO-a. Svaki pripadnik jedinica bio je dužan nositi obilježja HVO-a (grbovnica na kapi i platneno obilježje HVO-a na lijevom rukavu). Ovom naredbom stavljene su van snage sve naredbe komandi TO koja se na prostoru HZHB smatrala nelegalnom.⁴² S obzirom na to da je Roso bio vojnik HV-a i Bobetkov čovjek, ova naredba može se smatrati naredbom HV-a, odnosno Bobetkovom, iako je sličnu izdao Boban mjesec ranije. Ovjeren je istim pečatom koji je Bobetko koristio na IKM-u Južnog vojišta u Grudama (*Glavni stožer Herceg Bosne I* i šahovnica RH). Vojnik HV-a izdao je naredbu da je TORBiH nelegalna na teritoriju vlastite države. Ni on, kao što nije ni Boban, ne spominje prisustvo HV-a. Nije stavio van snage njene naredbe, a ni proglasio je nelegalnom kao što je to učinio s TORBiH. Svakako da to nije mogao ni učiniti jer bi tako stavio van snage naredbe o svojim postavljenjima na dužnosti u HVO-u koji je,

⁴¹ ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 119-01/92-02/1, ur. broj: 6030-01/92-1, *Zapovijed o postavljenju*, Ploče, 7. maj 1992.

⁴² (...) *Na prostoru HZ HB jedine legalne vojne postrojbe su postrojbe HVO (...). Sve druge vojne postrojbe su obavezne da na navedenom teritoriju pristupe u jedinstveni sistem obrane i priznaju Stožer HVO kao glavno zapovjedništvo (...). Ovom zapovjedi se stavljaju van snage sve zapovjedi zapovjedništva TO i ista se na ovim prostorima smatra nelegalnom (...).* Up.: ICTY, HZHB, GS Herceg Bosne, pov. broj: 01-331/92, *Zapovijed*, Grude, 8. maj 1992.

zapravo, jedina legalna vojska na području HZHB samo naspram TORBiH i HOS-a.

Bobetkova vojna uprava nije u svim krajevima jugozapadne Bosne s oduševljenjem prihvaćana.⁴³ U Tomislavgradu je došlo do ozbiljnog otpora lokalnih civilnih i vojnih struktura koje nisu priznavale komandu koju je postavio 20. aprila. Stanje se ispoljavalo *kroz huškačko i rušilačko djelovanje naoružanih grupa* protiv Rosine komande. To su najvjerojatnije poticali lokalni čelnici. Kao komandant Južnog vojišta HV-a, s IKM-a u Pločama, ne skrivajući se iza GS Herceg-Bosne na IKM-u u Grudama, naredio je Rosi da odmah ojača svoju komandu i svojim utjecajem i najenergičnijim djelovanjem spriječi pojedince i grupe koji su se željeli promovirati u komandante raznih nivoa. Naredio je da se, pri zavođenju reda, najenergičnije koriste sve mjere, od razoružanja do represivnih mjera i hapšenja. Zabranio je uplitanje civilnih vlasti u pitanje odbrane. Petkovića je stavio na raspolaganje Rosi, a Antu Jelavića je ovlastio da ga zastupa u Grudama u njegovom odsustvu. Neposlušnim Duvnjacima zaprijetio je da će o situaciji izvijestiti hrvatskog ministra za odbranu i zamoliti ga da odmah dođe i svojim autoritetom odstrani sve grupe i pojedince koji su se pozivali da su neposredno podređeni Mostaru.⁴⁴ Osim zapadnom Hercegovinom i jugozapadnom Bosnom, Bobetko se pozabavio i srednjom Bosnom. Kao komandant Južnog vojišta HV-a, s IKM-a u Pločama, naredio je 19. maja formiranje IKM-a *Srednja Bosna* u Gornjem Vakufu. Za komandanta je imenovao Žarka Toleta. Dao mu je sve ovlasti koordiniranja i komandovanja snagama na području srednje Bosne (Busovača, Vitez, Novi Travnik, Travnik, Bugojno, Gornji Vakuf, Prozor, Tomislavgrad i Posušje). Nije precizirao je li to još jedan IKM Južnog vojišta HV-a ili Glavnog stožera Herceg-Bosne.⁴⁵ Hrvatska vojska uspostavila je kontrolu u zapadnoj Hercegovini, jugozapadnoj Bosni i nad svim hrvatskim oružanim

⁴³ Pod jugozapadnom Bosnom do devedestih godina podrazumijevao se Kupres, Duvno, Livno i sjeverna područja do Bosanske krajine (Glamoč, Bosansko Grahovo i Drvar). Uspostavom HZHB to se izgubilo i u međuvremenu se uvrijedilo mišljenje da je i to zapadna Hercegovina, kao i Prozor. U literaturi i turističkim vodičima do devedesetih godina može sa naći da se i Jajce tretira kao jugozapadna ili zapadna Bosna. Bošnjacki izdajnik Fikret Abdić svoju paradržavu proglasio je Zapadnom Bosnom mijenjajući na taj način tradicionalni naziv Cazinske krajine.

⁴⁴ ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/85, ur. broj: 6030-01/92-1, *Ispomoć u zapovijedanju obranom Tomislavgrada, zapovijed*, Ploče, 16. maj 1992.

⁴⁵ ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/91, ur. broj: 6030-02/92-1, *Formiranje IZM „Srednja Bosna“, zapovijed*, Ploče, 19. maj 1992; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 108-1, Sarajevo, 28. januar 1993.

sastavima u srednjoj Bosni. Nikakav lokalni hrvatski otpor, kao što je bio pokušaj u Tomislavgradu, nije toleriran niti je mogao uspjeti. Teško da bi se to, na primjeru otpora iz Tomislavgrada, moglo nazvati klasičnom vojnom okupacijom jer Hrvatska vojska nije doživljavana kao okupator nego kao pomoć protiv srpskog agresora, ali može prinudnim zavođenjem vojne uprave od vojne sile iz druge zemlje. Iz situacije u Tomislavgradu vidi se da je bilo određenog otpora u tom smislu jer su se “buntovnici” pozivali da slušaju naredbe iz Mostara, aludirajući da ne slušaju Bobetka, odnosno da imaju svoju vlastitu komandu i državu (HZHB). Ovo nije bio otpor Hrvatskoj uz izražavanje lojalnosti Bosni i Hercegovini nego otpor Bobetku, kao komandantu iz druge države, uz naglašavanje poslušnosti HZHB. Međutim, Bobetko je najenergičnijim mjerama, preko Rose i Petkovića, pokazao ko je pravi gospodar i gdje stoluje, te koliko HZHB, sa sjedištem u Mostaru, ne znači ništa u odnosu prema njemu kao starješini HV-a.

Kao što je preko IKM-a Južnog vojišta HV u Grudama otpočeo formiranje GS Herceg-Bosne, tako je Bobetko formirao i komande budućih operativnih zona HVO u zapadnoj Hercegovini i srednjoj Bosni koje nas u ovom radu zanimaju. Iz Rosine komande u Tomislavgradu nastala je komanda OZ *Sjeverozapadna Hercegovina* HVO (OZ S/ZH), a iz Toletovog IKM-a *Srednja Bosna* u Gornjem Vakufu Regionalni stožer HVO *Srednja Bosna* kao preteča komande operativne zone *Središnja Bosna* (OZ SB). Poslije Rose u Tomislavgrad je došao Željko Šiljeg, a Dario Kordić u Gornji Vakuf nakon Toleta. Dok je djelovao Toletov IKM *Srednja Bosna* iz Gornjeg Vakufa, Dario Kordić se oglašavao kao komandant *Regionalnog stožera Srednja Bosna* s IKM-a u Busovači.⁴⁶ Kada je Tole zarobljen, Kordić se nakratko prebacio u Gornji Vakuf.⁴⁷ Tokom ljeta *Regionalni stožer Srednja*

⁴⁶ ICTY, HVO, RS SB, broj: 01-65/92, *Narudžba*, Busovača, 26. maj 1992; ICTY, HVO, RS SB, broj: 01-66/92, *Narudžba*, Busovača, 26. maj 1992; ICTY, HVO, RS SB, broj: 01-70/92, *Narudžba*, Busovača, 27. maj 1992; ICTY, HVO, RS SB, broj: 01-124/92, *Narudžba*, Busovača, 11. juni 1992.

⁴⁷ Kordić je 4. jula naredio formiranje četiri operativne zone: 1. zona (Bugojno, Gornji Vakuf, Jablanica, Konjic, Kupres i Prozor) s komandantom Lukom Šekerijom kojeg je zastupao Vlado Bandić na KM-u u Gornjem Vakufu; 2. zona (Dobretići, Jajce, Novi Travnik, Travnik i Vitez) s komandantom Filipom Filipovićem na KM-u u Vitezu; 3. zona (Busovača, Fojnica, Kiseljak, Kreševo, Kakanj i Vareš) s komandantom Tihomirom Blaškićem kojeg je zastupao Ivica Rajić na KM-u u Kiseljaku i 4. zona (Maglaj, Tešanj, Teslić, Zavidovići i Žepče) s komandantom Ivom Lozančićem i KM u Žepču. Up.: ICTY, HVO, RS SB, str. pov. broj: 94/92, *Zapovijed*, Gornji Vakuf, 4. juli 1992.

Bosna prebačen je u Travnik, a najčešće je djelovao s IKM-a u Vitezu.⁴⁸ Bobetko je 14. juna s IKM-a Grude naredio izdavanje iskaznica svim pripadnicima HVO-a, ponovo ovjeravajući naredbu pečatom *Glavni stožer Herceg Bosna I* i pišući je na papiru s memorandumom HZHB, što znači da je još uvijek direktno komandovao HVO-om.⁴⁹ Dokumenti koje je izdavao s IKM-a Grude (*Glavni stožer Herceg Bosne*) nemaju djelovodnog broja za razliku od onih koje je u isto vrijeme izdavao na IKM-u Ploče (HV). Istog dana naredio je napadna b/d HV-a i HVO-a u rejonu Mostara i Stoca.⁵⁰ Nakon oslobođanja istočne obale Neretve i Mostara naredio je premještanje komande OZ *Jugoistočna Hercegovina* (OZ J/IH), koju je, također, on formirao, iz Međugorja u Mostar. Uspostavio je punu kontrolu HV-a nad Mostarom i svu vojnu i civilnu vlast uskoro predao Bobanu.⁵¹ Požurivao ga je da preuzme Mostar i prebaci u njega organe HZHB iz Gruda i formira svoju vojsku kako bi osigurao da grad ne preuzme bosanskohercegovačka vlast.⁵²

Uspješna ofanzivna dejstva HV-a, snagama jačine 1.475 ljudi, na pravcu prema Trebinju, izvedena su od 1. do 5. jula. Hrvatska vojska odbacila je VSrRBiH od sjevernih linija odbrane (l/o) Dubrovnika 15 km ka Trebinju.

⁴⁸ Kada je početkom oktobra *Regionalni stožer Srednja Bosna* preformiran u komandu OZ SB, komanda je i dalje formalno ostala u Travniku, ali je djelovala sa IKM-a u Kruščici kod Viteza, a nakon oktobarskih sukoba sa ARBiH sa IKM-a u Vitezu. Nije mi poznato zašto su komande Regionalnog stožera SB i OZ SB imale komandno mjesto u Travniku, a djelovale s IKM-ova u Kruščici, Busovači i Vitezu. Vjerovatno je to bilo iz sigurnosnih razloga jer se Kordić najbezbjednije osjećao u svom brlogu, a Blaškić u Vitezu i okolini.

⁴⁹ ICTY, HZHB, Južno vojište, IZM Grude, *Izdavanje vojnih iskaznica pripadnicima postrojbi HVO, zapovijed*, Grude, 14. juni 1992.

⁵⁰ ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/136, ur. broj: 1080-01-01-92-1, *Zapovijed za napadna djelovanja*, Ploče, 14. juni 1992; ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/139, ur. broj: 1080-01-01-92-1, *Zapovijed aktivnu obranu*, Ploče, 14. juni 1992.

⁵¹ ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/150, ur. broj: 1080-01-01-92-1, *Zapovijed*, Ploče, 18. juni 1992.

⁵² (...) *posve živo se sjećam, da sam po završetku ove uspješne operacije molio Matu Bobana i ostale odgovorne ljude u Hercegovini da brzo formiraju vladu u Mostaru, napuste Grude i pristupe formiranju vojske, jer daljnji tijek događaja može poprimiti i druge smjerove. Jednostavnije rečeno, bojao sam se da nam se može dogoditi da počnemo gubiti dijelove već dobivene bitke. Na žalost, djelomično se to i dogodilo (...) jer upravo je slijed događaja išao protiv nas (...).* Up.: Bobetko, *Sve moje...*, 267. Ovdje Bobetko misli na dešavanja iz 1993. kada je ponovo morao voditi bitku za zaposjedanje istočne obale Neretve što mu nije pošlo za rukom kao sa srpskom vojskom godinu ranije. Bez većih teškoća i gubitaka, uz vojničku pomoć mostarskih Bošnjaka, najurio je srpske snage iz Mostara, ali ARBiH nije mogao ni uz neuporedivo veće napore i gubitke u MTS-u i ž/s. Nad tim stanjem Bobetko očajava u gore citiranom dijelu svojih memoara.

Sve glavne komunikacije prema tom gradu su presječene čime su stvoreni uvjeti za njegovu širu blokadu. Očišćeno je oko 40 km² prostora i znatno su ojačane l/o na državnoj granici Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom. Dubrovnik je deblokiran na pravcu od Trebinja. Oslobođen je sav prostor Ivanjica – Brgat do linije Orah – Bobovište. Radi toga su snage VSrRBiH bile primorane svoje dalekometno oruđe povući iza Trebinja što je bilo značajno postignuće za sigurnost Dubrovnika. Otvorena je kopnena komunikacija Ploče – Dubrovnik. Povezana je i Rijeka Dubrovačka koja je mjesecima bila odsječena, a saobraćaj se odvijao trajektnim vezama Veliki Zaton – Dubrovnik. Elektrosistem u Rijeci Dubrovačkoj povezan je na elektrosistem Bosne i Hercegovine. Općine Čapljina i Mostar izdale su saglasnost za priključenje 30 KV dalekovoda čime se riješila kriza električne energije za cijelu Dalmaciju i otoke. Iako Bobetko u izvještaju Tuđmanu naglašava da su borbe bile izuzetno teške i da su se vodile za *gotovo svaku značajniju kotu*, gubici u živoj sili (ž/s) njegovih jedinica to ne potvrđuju. Ukupno je poginulo šest boraca, a 23 su ranjena.⁵³

Hrvatska vojska je preko Južnog vojišta formirala GS HVO i komande njegovih operativnih zona. Oficire HV-a, potrebne za ustroj komandi i jedinica HVO-a, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske (MORH) je naredbama o prekomandi slalo na Južno vojište. Dalje nije moglo legalno pokriti naredbama, pa ih je komandant Južnog vojišta svojim naredbama raspoređivao po štabovima i jedinicama HVO-a. Ministar za odbranu RH naredio je 5. juna 1992. trinaesterici pripadnika 101. br. HV-a prekomandu na Južno vojište.⁵⁴ Da je dio ljudstva HV-a, koji je naredbama MORH prekomandovan na Južno vojište, išao dalje u HVO, Bobetkovim naredbama, pokazuju još neki dostupni dokumenti. Tako je, naprimjer, Ivan Zlatić, pripadnik 101. brigade HV-a, koji se spominje u gornjoj naredbi o prekomandi 5. juna 1992. na Južno vojište, prešao u 2. brigadu HVO-a na poziciju načelnika tehničke službe. Na toj dužnosti ostao je do 16. marta 1993. kada ga je Miro Andrić, zamjenik načelnika GS HVO, a

⁵³ Bobetko, *Sve moje...*, 137-138.

⁵⁴ Miro Andrić-pukovnik, komandant 101. br. HV; Mladen Labuš-major, načelnik veze; Nenad Šagud-vojn timer-vezista; Ivan Zlatić-vojn timer, referent tehničke službe; Nikola Raguz-vojn timer, referent općih i pravn timer poslova; Anto Marušić-vojn timer, bolničar; Andrija Kačić-kapetan, pomoćnik k-danta za logistiku; Hašim Hajrić-kuhar; Mirsad Sivac-vojn timer, komandir odjeljenja inžinjerije; Blaž Andrić-vojn timer, vozač, osiguranje; Branko Kožul-vojn timer, vozač, osiguranje; Josip Trubelja-vojn timer, vezista i Asim Mahmutović-kapetan, komandir izviđačkog voda. Up.: ICTY, RH, MO, klasa: pov. 8/92-01/17, ur. broj: 5120-13-92-78, *Zapovijed*, Zagreb, 5. juni 1992.

koji je kao komandant 101. br. HV-a preko Južnog bojišta dospio u HVO 5. juna 1992, vratio u sastav 101. brigade HV-a.⁵⁵ Zlatić i Andrić su zajedno prekomandovani iz 101. br. HV-a na Južno bojište odakle su prešli u HVO. Naredbom MORH-a peterica pripadnika 101. brigade HV-a upućeni su u martu 1993. na Južno bojište, odnosno u srednju Bosnu, gdje su ostali preko mjesec. Četverica od njih već su jednom bili prekomandovani na Južno bojište (5. juna 1992).⁵⁶ Mate Kunkić iz 2. brigade HV-a, s jedinicom *Alfa Force*, došao je na gornjovakufsko bojište u aprilu 1992. godine. Pomagao je formiranje brigade HVO-a *Ante Starčević* i njene komande. S jedinicom je učestvovao i u svim sukobima s ARBiH tokom kojih je neko vrijeme bio komandant odbrane grada. Komandant brigade *A. Starčević* molio je 16. maja 1993. komandu 2. brigade HV-a da ga ne povlači iz Gornjeg Vakufa radi potrebe za njegovim sposobnostima.⁵⁷ Vladimira Primorca, pripadnika 145. br. HV-a, u HVO je doveo Slobodan Praljak, prvi komandant operativne grupe (OG) *Jugoistočna Hercegovina*, aprila 1992. godine. U grupi s njima dvojicom došlo je još pripadnika HV-a. Praljak je Primorca imenovao za komandanta vojne policije (VP) u svojoj OG. Nakon ustrojavanja Uprave vojne policije HVO, Primorac je prešao u Upravu na mjesto komandira interventne čete. Sudjelovao je u brojnim policijskim akcijama u rejonu Mostara, Stoca, Čitluka i drugih hercegovačkih općina. Valentin Ćorić, načelnik Uprave, 24. jula 1992. tražio je od 145. br. HV-a da dopusti Primorcu da još ostane u HVO-u jer on to želi, a Ćorić je bio zadovoljan njegovim radom.⁵⁸ Hrvatska vojska je iz svojih jedinica prebacivala u HVO i MTS, naoružanje, vozila, oklopna sredstva i artiljeriju,⁵⁹ te obučavala pripadnike

⁵⁵ ICTY, HVO, GS, broj: 01-473/93, *Suglasnost*, Mostar, 16. mart 1993. godine. Andrić je nakon prekomande 5. juna 1992. na Južno bojište (HVO) ponovo vraćen u HV, ali je Zlatić ostao. Istog dana kada se Andrić ponovo vratio u HVO, i to na mjesto zamjenika načelnika GS, vratio je Zlatića u HV.

⁵⁶ Miro Andrić, Blaž Andrić, Mirsad Sivac, Branko Kožul i Goran Vujić. U dokumentu koji dokazuje njihovo prisustvo u srednjoj Bosni stoji samo da su poslani na Južno bojište. Ali, zaglavlje dokumenta, koji je potpisao Miro Andrić, naslovljeno je kao GS HVO, mjesto izdanja Vitez i ovjeren je pečatom OZ SB. Up.: ICTY, HVO, GS, *Izviješće*, Vitez, 3. maj 1993. Miro Andrić, komandant 101. br HV-a, u to je vrijeme bio zamjenik načelnika GS HVO. Up.: ICTY, HVO, GS, broj: 01-473/93, *Suglasnost*, Mostar, 16. mart 1993.

⁵⁷ ICTY, HVO, Brigada Ante Starčević, broj: 1-5/1-576/93, Gornji Vakuf, 16. maj 1993.

⁵⁸ ICTY, HVO, Uprava vojne policije, broj: 01-213/92, *Zapovjedništvo 145. brigade Zagreb*, Mostar, 24. juli 1992.

⁵⁹ ICTY, RH, Ministarstvo trgovine, Direkcija za republičke robne rezerve, klasa: 01-sl, *Promemoria sa sastanka održanog s predstavnicima općina Zapadne Hercegovine dne 08.04.1992. god*, Zagreb, 9. april 1992; ICTY, RH, HV, Južno bojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/139, ur. broj: 1080-01-01-92-1, *Zapovijed aktivnu obranu*, Ploče, 14. juni 1992; ICTY,

HVO-a specifičnim rodovima.⁶⁰ Naprimjer, tenk T-55 i BVP M-80 brigade HVO-a *Eugen Kvaternik* dobijen je od OG *Istočna Posavina* HV.⁶¹

Ministarstvo finansija RH doniralo je sredstva na račune u inostranstvu općinskim odborima HDZ-a iz Bosne i Hercegovine za kupovinu naoružanja i opreme za svoja područja. Tako je, naprimjer, općinski odbor HDZ Bugojno odobrio Regionalnom kriznom štabu iz Gruda da može 540.000 DM, koje mu je doniralo ministarstvo za finansije RH na račun u Beču, prebaciti MORH-u za kupovinu oružja i opreme za odbranu Bugojna.⁶² Bugojno je bilo veoma značajno za odbranu Kupresa, a nakon njegovog pada za odbranu pravca Tomislavgrad – Prozor – Gornji Vakuf – Bugojno, na kojem se branio prolaz VSrRBiH prema jugu.⁶³ Radi toga je Hrvatska izdvajala veća sredstva i upućivala jedinice HV-a za Bugojno. Bobetko je 19. maja 1992. naredio slanje bataljona HVO *Frankopan* u Bugojno sa zadatkom da ojača l/o prema VSrRBiH. Bataljon, pod komandom Ivana Zorića Zulua, mogao se upotrijebiti samo po naredbi Žarka Toleta.⁶⁴ MORH je obezbjeđivao i pogonsko gorivo za HVO.⁶⁵ Svestrana i maksimalna politička, moralna i materijalna podrška iz Hrvatske ponekad je bila uvjetovana međunarodnim političkim odnosima i nezavršenim ratom u Hrvatskoj.⁶⁶

Odjel obrane HZHB službeno je konstituiran 15. maja kada je donesena staturna odluka o privremenom ustroju izvršne vlasti i uprave HZHB. Pojedini organizacijski dijelovi odjela (GS, GLOB, VP i Personalna uprava) djelovali su od početka rata. Početkom aprila predsjedništvo HZHB

HVO, GS, broj: 02-2/1-01-1790/93, *Zamolbe za dodjelu naoružanja i streljiva*, Čitluk, 9. august 1992; ICTY, RH, HV, Vojna pošta 1114 Split, *Potvrda*, Orašac, 11. septembar 1992; ICTY, HVO, GS, broj: 06-2162/92, *Zamolba za dodjelu naoružanja i streljiva*, Grude, 18. septembar 1992; ICTY, HVO, GS, broj: 06-2163/92, *Zamolba za dodjelu oklopnih vozila*, Grude, 18. septembar 1992; ICTY, RH, MO, ur. broj: 512-07-06/92-01/262, klasa: 003-05/92-01/262, *Nalog*, Zagreb, 28. novembar 1992.

⁶⁰ ICTY, RH, HV, GS, klasa: 813-01/92-01/02, ur. broj: 5120-04/1-92-4, Zagreb, 28. april 1992; ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/64, ur. broj: 6030-01/92-1, *Zapovijed*, Ploče, 4. maj 1992.

⁶¹ **Praljak**, RH, HV, 160. brigada, ur. broj: 3070-01-92-5T, /92-01/252, klasa: 8/92-01/1, *Zapovjed*, Osijek, 16. juli 1992.

⁶² ICTY, HDZ BiH, općinski odbor Bugojno, *Odobrenje*, Bugojno, 3. mart 1992.

⁶³ **Zato je Bobetko 19. maja formirao IKM Srednja Bosna u Gornjem Vakufu.**

⁶⁴ ICTY, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 2/92-01/90, ur. broj: 6030-02/92-1, *Uput bojne „Frankopan“ u Srednju Bosnu, zapovijed*, Ploče, 19. maj 1992.

⁶⁵ ICTY, RH, MO, *Popuna vozila HVO pogonskim gorivom*, Zagreb, 23. novembar 1992; ICTY, HZHB, Odjel obrane, broj: 02-711-1078/93, Mostar, 27. juni 1993; ICTY, RH, MO, Tehničko-prometna uprava, *Izdavanje goriva vozilima HVO*, Zagreb, 7. juli 1993; ICTY, RH, MO, Tehničko-prometna uprava, *Izdavanje goriva za HVO*, Zagreb, 8. mart 1994.

⁶⁶ ICTY, HVO, GS, *Izvjestaj o radu za 1992. godinu*, Mostar, mart 1993. (pogrešno datiran u mart 1992).

donijelo je odluku o formiranju vojne policije. Do kraja mjeseca formirane su jedinice u 25 općina pod komandom uprave VP. Radi bolje efikasnosti, početkom maja općinske VP povezane su u četiri OG. U julu su, uz postojeće općinske jedinice, formirana i tri bataljona VP (bojne). *Prva bojna* pokrivala je područje OZ J/IH, *2. bojna* OZ S/ZH i *3. bojna* OZ SB koja je imala pet četa. Vojna policija po potrebi je sudjelovala u b/d. U saradnji s MUP-om RH napravljen je nastavni plan i program za obuku vojnih policajaca. Krajem septembra osnovan je nastavni centar u Neumu koji su vodili instruktori MUP-a RH. Do marta 1993. obučili su oko 300 polaznika. Do kraja juna 1992. formirana su četiri vojnoistražna zatvora (Mostar, Ljubuški, Livno, Čapljina). Početkom septembra osnovan je Centralni vojni zatvor u Mostaru. Služba informativne sigurnosti (SIS) organizirana je po operativnim zonama. Uspostavljeni su granički prijelazi i blokadni punktovi na značajnim putevima i prema bojištima. Vršila se kontrola svih vojnih kamiona i drugih konvoja koji su prikriveno transportirali vojnu opremu za ARBiH. Zbog nekoliko propusta, kontrola je krajnje zaoštrena. Vozila bez dokumentacije HZHB ili njene ovjere oduzimana su za potrebe HVO-a. Glavna hirurška ekipa Glavne sanitetske službe (GSS) HV-a pomogla je organiziranje GSS HVO. Formirane su sanitetske službe u manjim općinama i ratne bolnice u većim ili postojeće preustrojene u ratne. Ratna bolnica Mostar proglašena je Regionalnom ratnom bolnicom. I sanitet je preustrojen u skladu s prelaskom HVO-a na brigadni sistem.⁶⁷

Borbena dejstva HV-a na prostoru Hercegovine u proljeće 1992. i Bosanske Posavine do jeseni iste godine mnogi bošnjački autori pokušavaju pokazati kao hrvatsku agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Štab Vrhovne komande OSRBiH imao je potpuno drugačije stavove, smatrajući to najneposrednijim sadejstvom svojim snagama u oslobađanju istočne Hercegovine i sprečavanju prodora VRS-a⁶⁸ preko Bosanske Posavine do Bosanske krajine.⁶⁹ Ako je to bila agresija, ŠVK je nije na vrijeme prepoznao.

⁶⁷ ICTY, HVO, GS, *Izveštaj o radu za 1992. godinu*, Mostar, mart 1993. (pogrešno datiran na mart 1992).

⁶⁸ U ljeto 1992. godine VSrRBiH preimenovana je u Vojsku Republike Srpske (VRS).

⁶⁹ *Oružane snage Republike Hrvatske, izvodeći ofanzivna dejstva za oslobodjenje teritorije Hrvatske, dijelom svojih snaga angažovanim u rejonu Dubrovnika, najneposrednije sadejstvuju našim snagama u oslobađanju Istočne Hercegovine, a posebno gradova Trebinje i Stolac. Dejstvima u Posavini, posebno na prostoru Derventa i Odžak, te Brčko i Orašje, dio ovih snaga sadejstvuje našim snagama u razbijanju agresora i sprečavanju njihovog prodora na pravcu Brčko-Derventa-Banja Luka*. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. DT broj: 02/_ , *Direktiva Štaba vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 10. septembar 1992.

Hrvatske obrambene snage

Hrvatska stranka prava (HSP) organizirala je tokom srpske agresije na Hrvatsku svoju vlastitu vojsku – Hrvatske obrambene snage (HOS). Pripadnici HOS-a obično su nosili crne uniforme i ustaška obilježja. Kao službeni pozdrav koristili su ustaški pozdrav *Za dom-spremni*. Stranka je, nakon izbora, počela djelovati i u Bosni i Hercegovini i pripremati se za njenu odbranu. Političko stajalište HSP-a naspram Bosne i Hercegovine bilo je potpuno drugačije od Tuđmanovog. Stranka se zalagala za teritorijalnu cjelovitost i nezavisnost države. Za razliku od ustaške percepcije iz vremena Drugog svjetskog rata, HSP je prepoznavao nacionalnu posebnost bosanskohercegovačkih muslimana, ali ih je vidio u neraskidivom, bratskom, savezništvu i zajedništvu s Hrvatima. Od kasne jeseni 1991. godine HSP je u Bosni i Hercegovini osnivao jedinice HOS-a. Suštinska razlika između ustaške vizije Bosne i Hercegovine i Bošnjaka 1941–1945. i stajališta HOS-a 1991–1993. bila je u tome što je HOS poštovao nacionalnu posebnost Bošnjaka (Muslimana), državnu suverenost i teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine s demokratskom mogućnošću svih njenih naroda (uključujući i Srbe) da se sami opredijele za budućnost svoje domovine nakon odbrane od srpskog agresora. Na taj način, HOS je bio prihvatljiv Bošnjacima i bosanskohercegovačkim vlastima. Vjerovatno su, najmanje, tri značajne činjenice odredile da se on nikada nije omasovio i da je do početka druge ratne godine iščezao. Da bi se omasovio, morao je biti naširoko prihvaćen među Bošnjacima i Hrvatima koji su u prilično podjednakom broju činili njegove sastave. Međutim, Hrvati su organizirali HVO, jedinog i nadmoćnog rivala HOS-a, koji se borio za potpuno drugačije ratne ciljeve. Iza HVO-a stajala je hrvatska država u punom kapacitetu i kao takav naišao je na bolji prijem kod bosanskohercegovačkih Hrvata. HVO je stvarao i vlastitu državu sa svim aparatima vlasti i imao snažnu političku stranku iza sebe (HDZ) i tako je mogao ostvarivati veći utjecaj kod hrvatskog stanovništva. Uživao je značajno veće prednosti u odnosu na HOS. Na teritoriji koju je HVO pokrивao, HOS nije imao realnih šansi. Jače snage HOS-a na teritoriji pod kontrolom HVO-a djelovale su uglavnom u sredinama u kojima je živjelo i bošnjačko stanovništvo koje mu se priključivalo. Nakon stvaranja ARBiH i Bošnjaci su dobili vojsku kojoj su se mogli priključiti. Tako je HOS i na toj strani izgubio mobilizacijski element. Veći odziv Bošnjaka u HOS bio

je na teritoriji gdje se TORBiH (ARBiH) nije mogla organizirati jer je to onemogućavao HVO. Hrvatske oružane snage, koje su forsirale bošnjačko-hrvatsko savezništvo, našle su se između dva snažna rivala – HVO-a, koji ga je politički i vojnički gušio, i ARBiH, koja ga je tolerirala ali se užurbano razvijala i tako postala primamljivija za Bošnjake od njega. Jedna značajna činjenica, koja je sigurno doprinijela bošnjačkoj opreznosti naspram HOS-a, bila je njegova neskrivena simbolička i politička povezanost s NDH i ustaštvom. Bošnjaci nisu željeli biti povezani s idejama fašizma i ratnom ostavštinom NDH. To svakako nisu željeli ni mnogi bosanskohercegovački Hrvati koji su se radije odazivali HVO-u. Taj bošnjački otklon prema ustaštvu doveo je do jedne apsurdne situacije. Bošnjaci su, uglavnom, više tolerirali HVO, koji je nastao sa svrhom rušenja države i njene podjele, nego HOS koji se zalagao za njenu teritorijalnu cjelovitost i nezavisnost. Radije su ulagali nade da će privoljeti HVO da se bori za iste ciljeve nego da masovnije podrže HOS. To svakako nisu ni morali s nastankom i razvojem ARBiH koja je jamčila cjelovitost i nezavisnost bez negativnih konotacija na Drugi svjetski rat. U svakom slučaju, kao što od Bošnjaka nije zavisio nastanak HOS-a tako od njih nije zavisila ni njegova sudbina i nestanak. Na teritoriji pod kontrolom ARBiH, on je toleriran i podržavan.

Izvještaje o radu HOS je slao komandi svog *Ratnog stožera* u Zagreb. Postojala je komanda Ratnog stožera HOS-a za lašvansku regiju sa sjedištem u Vitezu. Njoj su bile potčinjene jedinice u Jajcu, Travniku, Novom Travniku, Vitezu, Busovači, dijelu Zenice (Čajdraš), Fojnici, Kreševu i Kiseljaku. Prema izvještaju *Ratnog stožera* HOS-a za lašvansku regiju, od 19. jula 1992, u svakoj od tih općina bila je po jedna naoružana i opremljena četa.⁷⁰ Te čete nisu bile popunjene po formaciji i broj pripadnika HOS-a bio je mnogo niži nego bi se po izvještaju dalo zaključiti. U većini tih općina zapravo se radilo o vodovima, a ne četama. Darko Kraljević, komandant tog Ratnog stožera, hvalio se kako se broj pripadnika *iz dana u dan povećava prelaskom naoružanog i opremljenog ljudstva iz TO-a i HVO-a*. U Vitezu je postojao kamp za obuku od marta 1992. godine. Kraljević u izvještaju ponosno ističe da nikada nisu bili pod komandom TO i HVO-a i da je HOS vojska HRVATSKOG NARODA za koji su njegovi borci spremni dati živote.⁷¹ Do sredine januara 1993. potčinio se HVO-u.

⁷⁰ ICTY, *Zapovjedništvo ratnog stožera HOS-a za Lašvansku regiju, Vitez (Ribnjak), Izvješće o radu*, Vitez, 19. juli 1992.

⁷¹ Isto.

Od viteških “hosovaca” formirana je jedinica za posebne namjene *Vitezovi* pri komandi OZ SB.⁷² Prema strukturi HOS-a, koju je izradio Haški tribunal, na čelu HOS-a u srednjoj Bosni nalazio se Mladen Holman.⁷³ Njemu su bila potčinjena četiri regionalna štaba. Svaki od njih vezivao je niže jedinice (Tuzla: Kalesija i Živinice; Zenica: Maglaj, Zavidovići, Kakanj, Tešanj i Sarajevo; Vitez: Travnik, Novi Travnik i Bučići; Bugojno: Gornji Vakuf i Jajce).⁷⁴

Štab Armije Regije Zenica (OkŠO) izvijestio je 17. jula 1992. godine Glavni štab OSRBiH da je *1. pohodna bojna* HOS-a uključena u sastav *1. zeničke brigade*. Bojna je, s 52 borca, već učestvovala u b/d kod Visokog u sastavu brigade. Imala je jednu četu jačine oko 100 boraca, opremljenu i naoružanu. Planirano narastanje do pune formacije (pet četa – tri pješadijske, jedna artiljerijska i jedna štabna) trebalo se nastaviti u skladu s materijalno-tehničkim uvjetima. Štab je smatrao da se njeno narastanje do pune formacije može obaviti za deset dana kada bi u potpunosti bila uključena u b/d u sastavu 1. zeničke brigade. Predložio je Glavnom štabu da verificira priključenje ove jedinice 1. zeničkoj brigadi.⁷⁵ Zenički HOS nije ostao vjeran ARBiH. U Vitezu 2. aprila 1993. sastali su se Tihomir Blaškić (komandant OZ SB), Živko Totić (komandant brigade *Jure Francetić*) i Vinko Barešić s Holmanom koji se tada predstavljao kao komandant Ratnog stožera HOS-a RBiH. Postigli su dogovor da sve snage HOS-a, koje su se do tada nalazile pod komandom ARBiH, u cijelosti pređu u sastav HVO-a. S obzirom na to da se uglavnom radilo o zeničkom HOS-u, dogovoreno je da uđu u sastav brigada *J. Francetić* i *Zenička*. Holmanu, nadobusnom komandantu HOS-a,

⁷² ICTY, HVO, GS, broj: 09-108/93, *Zapovijed*, Mostar, 20. januar 1993. godine. Jedinica je bila vrlo ratoborna u sukobu s ARBiH i njeni pripadnici sumnjičeni su za teški kriminal i neke ratne zločine prema bošnjačkim civilima o čemu će kasnije biti više riječi. Potčinivši se Blaškiću, Kraljević to podanički u izvještajima naglašava: (...) *Naša postrojba će i dalje izvršavati sve postavljene zapovijedi od puk. Tihomira Blaškića i biti u jedinstvenom sistemu vodjena i zapovijedanja.* (...) Izvještaje je direktno slao, osim Blaškiću, Stojiću, Petkoviću i Ivici Primorcu (pomoćnik načelnika GS za profesionalnu vojsku). Up.: ICTY, HVO, PPN Vitezovi, broj: 01-139-1/93, *Vanredno izvješće sa prosvjedom poslanim A BiH*, Vitez, 15. april 1993.

⁷³ *Prijeratni robijaš KPD Zenica.*

⁷⁴ Komandanti HOS-a iz Bosne po istom izvoru: B. Halilović (Tuzla); R. Brdanović (Kalesija); S. Žepić (Živinice); M. Brajinović, J. Ostojić i M. Kočić (Zenica); R. Brešić (Maglaj); A. Josipović (Žepče); V. Topić, Vulić i Tokmadžić (Kakanj); Hasanbašić (Tešanj); Mate Matošević i D. Urumović (Sarajevo); Darko Kraljević (Vitez); Bernard (Travnik); F. Mamuša (Novi Travnik); N. A. (Bučići); A. Vučak (Bugojno); B. Elez i A. Jurilj (Gornji Vakuf) i Enes Peštalić (Jajce).

⁷⁵ *Praljak*, RBiH, Štab Armije Regije Zenica, broj: 05/750-1, *Priključenje 1. Pohodne bojne HOS-a u sastav 1. brigade OS Zenica*, Zenica, 17. juli 1992.

ostala je samo zadaća koordinatora koji će pratiti proces prelaska njegovih vojnika u HVO. Pripadnici HOS-a dobili su pravo da u prelaznom periodu na desnom ramenu zadrže oznaku HOS-a, ali da skinu oznake HSP-a i na lijevo rame stave oznaku HVO-a. HVO se ogradio od svih kriminalnih radnji i destruktivnog ponašanja koje su zenički “hosovci” činili dok su se nalazili pod komandom ARBiH.⁷⁶ Pomoćnik predstojnika Odjela obrane HZHB za SIS Ivica Lučić naredio je 19. marta 1993. formiranje Centra SIS-a srednja Bosna i imenovao Mišu Mijića za načelnika kojem je dao odriježene ruke u odabiru saradnika.⁷⁷ Mijić je postavio Darka Kraljevića za svog zamjenika s ovlaštenjem da može svojim potpisom ovjeravati dopise, izvještaje, naredbe i ostala dokumenta.⁷⁸

Sarajevski HOS formiran je 27. jula 1992. godine. Njegov komandant štaba bio je Mato Matašin.⁷⁹ Po naredbi RgŠTO Sarajevo, od 19. oktobra, dobio je formaciju PDo u sastavu RgŠTO.⁸⁰ Naređenjem ŠVK 27. januara 1993. ušao je u sastav 12. bbr.⁸¹ Novim naređenjem ŠVK 31. jula je pretpočinjen 1. mtbr.⁸²

Posebnu ulogu u kratkotrajnoj historiji HOS-a u Bosni i Hercegovini imao je Blaž Kraljević Ero, komandant Ratnog stožera HOS-a za Hercegovinu.⁸³

⁷⁶ ICTY, HVO, Brigada Jure Francetić, broj: 703/93, *Odluka o prelasku HOS-a u postrojbe HVO*, Zenica, 5. april 1993.

⁷⁷ ICTY, HZHB, Odjel obrane, Centar SIS-a Mostar, broj: 02-4/1-533/93, *Zapovijed*, Mostar, 19. mart 1993.

⁷⁸ ICTY, HZHB, Odjel obrane, Centar SIS-a OZ SB, broj: 48-08-55/93, *Ovlaštenje*, Vitez, 18. juni 1993.

⁷⁹ **Praljak**, RBiH, HSP, HOS, Ratni stožer za Sarajevo, pov broj: 186-1, *Zahtjev za određivanje organizacijsko-formacijske strukture HOS-a u Sarajevu*, 3. august 1992.

⁸⁰ ICTY, RBiH, RgŠTO Sarajevo, broj: 07/349-1, *Naređenje*, Sarajevo, 27. juli 1992.

⁸¹ ICTY, RBiH, HSP, HOS, Ratni stožer za Sarajevo, pov broj: 171-2, *Zahtjev*, Sarajevo, 6. juli 1992; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-72, *Naređenje*, Sarajevo, 22. juli 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 10/07-306-1, *Naređenje*, Sarajevo, 27. januar 1993.

⁸² ICTY, ARBiH, 1. korpus, str. pov. broj: 06/13-324, *Naređenje*, Sarajevo, 31. juli 1993.

⁸³ **Roden je 17. septembra 1947. u Lisicama kod Ljubuškog. Kada je postao punoljetan, otišao je na privremeni rad u Njemačku odakle je emigrirao u Australiju. Tamo je postao uspješan ugostitelj. S prvom suprugom (Džemilom) imao je dva sina. Bio je visokopozicionirani član mnogih hrvatskih emigrantskih organizacija. Trebao je učestvovati u diverzantskoj akciji “Bugojanske grupe” 1972, ali ga je australska tajna policija uhapsila dan prije njenog polaska u Jugoslaviju. Pred izbore u Hrvatskoj, vratio se u Jugoslaviju i priključio HSP-u. Donio je nekoliko stotina hiljada australskih dolara donacija hrvatske emigracije za kupovinu oružja potrebnog za odbranu Hrvatske. U oktobru 1991. poslao je prvu pošiljku oružja u Ljubuški čime je započeo formiranje HOS-a u Hercegovini. Sredinom decembra Dobrosav Paraga imenovao ga je komandantom Ratnog stožera HOS-a za Hercegovinu. Izjavio je: (...) *Tu sam da da štitim ove ljude i to ću učiniti ili poginuti. Nismo katolička vojska jer u redovima HOS-a imate 30 ili 40% Muslimana. Mi smo vojska Bosne i Hercegovine. Osobno bih***

Javnim proglasom reagirao je 9. maja 1992. na dogovor Karadžić – Boban iz Graca. Poručio je svim građanima, *pogotovo Hrvatima i Muslimanima*, da ne uzimaju u obzir izjave i dogovore Bobana i Karadžića. Bobana je opisao kao čovjeka mračne prošlosti i sumnjive sadašnjosti.⁸⁴

Kraljevićev neskriveni patriotizam i lojalnost prema vlastitoj domovini, njegovo poštovanje legaliteta i legitimiteta njene državne vlasti sa svim njenim institucijama i osobama koji su je predstavljali u vojnom i političkom vrhu, uvažavanje nacionalne posebnosti Bošnjaka (Muslimana) i stalno naglašavanje *hrvatsko-muslimanske* saradnje i bratstva u borbi za cjelovitu

*želio vidjeti Hrvatsku do Drine, ali o tome će odlučiti ovi ljudi ovdje, stanovništvo Bosne i Hercegovine, kada rat završi. Što se HSP-a i HOS-a tiče, svi koji nisu okrvavili ruke mogu ostati živjeti ovdje i mi ćemo ih štiti. Štitit ćemo i Srbe i Muslimane i Hrvate od svakog vanjskog neprijatelja, jer smo uz narod (...). Sredinom maja 1992. službeno je prihvatio Glavni štab OSRBiH kao vrhovnu komandu. Do ljeta je HOS narastao na nekoliko hiljada boraca. U julu je istaknuo državnu zastavu Bosne i Hercegovine na svom štabu u Ljubuškom. Od 2. augusta bio je član ŠVK OSRBiH. Njegove jedinice vodile su, u sadejstvu s HV i HVO, uspješna b/d u Hercegovini u proljeće i ljeto. One su oslobodile i dijelove trebinjske općine početkom augusta. Boban ga je potom pozvao na razgovor u Mostar. Navodno ga je izdao saborac Vinko Martinović Stela, iz mostarskog HOS-a, preko kojeg je organiziran sastanak. Na povratku u Ljubuški postavljena mu je zasjeda u Kruševu. Poginuo je s osam svojih saradnika (Gordan Čuljak, Šahdo Delić, Ivan Granić, Rasim Krasniqi, Osman Maksić, Mario Medić, Vinko Primorac i Marko Stjepanović). Ubice su pokušale tijela baciti u more, ali im je policija u Splitu slučajno pretresla kamion i pronašla ih. Od Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine posthumno je dobio čin generala. O Blažu Kraljeviću i hercegovačkom HOS-u Mladen Bošnjak objavio je knjigu. Up.: Bošnjak, Mladen, *Blaž Kraljević pukovnik i pokojnik*, Prvo izdanje, Mostar, 2007.*

⁸⁴ (...) *Niti jedan, niti drugi, ne govore u ime Hrvata i Muslimana. Oni ne govore o onom što žele Hrvati i Muslimani. Nema podjele BH. Možemo i hoćemo sačuvati BH za sve nas, nećemo ostaviti naš narod na cjedilu ili ćemo svi izginuti, ili ćemo svi biti slobodni. Mi nismo spremni za izdaju. Radovan Karadžić je ubojica Hrvatskog i Muslimanskog naroda, a Mate Boban ne može i nema pravo zastupati odnosno odvoditi Hrvate i Muslimane BH u propast. Bosnu i Hercegovinu štiti i štitiće HOS i TO BiH. Bosna i Hercegovina je razrušena, narod raseljen, ali pobjeda je naša. Pozivamo HVO da se stavi pod našu komandu, tj. pod komandu HOS-a, te da u suradnji s TO BH oslobodimo BH na sreću svih naroda. Izbacimo ljude mračne prošlosti i sumnjive sadašnjosti iz sastava obrambenih postrojbi BH. Pošaljimo ih njihovim kućama i držimo na oku, radi se o našoj sudbini. Imamo priliku, ali samo jednu (...). Up.: ICTY, HOS, Zapovjedništvo Ratnog stožera HOS-a za Hercegovinu, *Proglas*, Ljubuški, 9. maj 1992; Bošnjak, *Blaž...*, 90. Mesud Hero i Fuad Kovač objavili su u svom djelu faksimil Kraljevićevog proglasa. Iako je jasno datiran (9. svibnja 1992) i opće poznat, tvrde da je nastao najvjerojatnije dan prije njegove likvidacije. Up.: Hero, Mesud-Kovač, Fuad, *Hrvatska republika Herceg-Bosna, Agresija i zločin*, Sarajevo, 2016, 778. Vjerovatno su autori namjeravali čitaoce navesti na zaključak da je proglas motiv Kraljevićevog ubistva. Međutim, Kraljević je ubijen 9. augusta (kolovoza), tri mjeseca nakon proglasa. Osim što je veoma jasno datiran, sadržaj proglasa nedvojbeno upućuje na vrijeme izdavanja. On je reakcija na sastanak Karadžića i Bobana u Gracu 5. maja (svibnja), odnosno na izjavu koja je proistekla iz tog sastanka i objavljena dan poslije.*

i jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu bili su privlačnija opcija hercegovačkim Bošnjacima od one koju je nudila HZHB. Naročito u krajevima gdje nije postojala mogućnost da se formiraju i održe jedinice TORBiH (ARBiH) kao što je, naprimjer, Čapljina, Ljubuški i Stolac. To je razlog što su se čapljinski Bošnjaci u većem broju priklonili HOS-u, koji nije činio ništa protivno interesima Bosne i Hercegovine, a ne njegova proustaška politička orijentacija. Bošnjački odziv HOS-u vjerovatno bi bio i veći da nije bio te orijentacije. Smrt Blaža Kraljevića 9. augusta i nestanak HOS-a za HVO su imali višestruke korisne učinke.⁸⁵ Time se riješio ozbiljne političke i vojne konkurencije među Hrvatima u vrijeme kada ih je okupljao oko zajedničkog cilja, a koji kod njih bez sumnjičavosti i opreza nije bio prihvaćan, barem u sredinama više izloženim srpskoj agresiji ili nacionalno mješovitim s Bošnjacima. Koliko god u to vrijeme izgledao minoran po broju pripadnika u odnosu na HVO, HOS mu je bio ozbiljna prijetnja jer je Hrvatima nudio opciju s jednim neprijateljem manje za razliku od HVO-a koji ih je vodio u rat i s drugim u uvjetima nesvršenog rata s prvim. Oprezniji Hrvati, naročito u bošnjačko-hrvatskim sredinama, bez obzira na mogućnost ujedinjenja s Hrvatskom kroz HZHB koje su priželjkivali, plašili su se da će ih to odvesti u sukobe s Bošnjacima u kojima će morati pretrpjeti posljedice. To je bila politička prednost HOS-a koji je Hrvatima nudio političku i vojnu zaštitu u budućoj Bosni i Hercegovini, izbjegavajući sukob s Bošnjacima. On je pokazivao da je moguća bošnjačko-hrvatska saradnja što je HZHB negirala. Podržavao je državu za koju je ona tvrdila da je propala. Po mnogo čemu HOS je bio ozbiljna smetnja za ostvarenje ciljeva HZHB. Drugi koristan učinak nestanka HOS-a za HVO ogledao se u činjenici da su se hercegovački Bošnjaci preko HOS-a mogli vojnički organizirati i samozaštititi od sudbine koja im je u HZHB određena. Tek s urušavanjem HOS-a u tom dijelu Hercegovine počele su se formirati jedinice ARBiH kao nova mogućnost hercegovačkim Bošnjacima u odnosu na HVO koji je sve više javno bio prepoznatljiv kao antibosanski i antibošnjački. Međutim, HVO-u je to za kraj 1992. i početak 1993. bilo prihvatljivije od HOS-a, jer ARBiH nije bila privlačna za Hrvate koja bez njih nije mogla u Hercegovini ostvariti političku i vojničku moć kao što je mogao HOS objedinjavajući Bošnjake

⁸⁵ **Ni Mesić nema sumnje da je Kraljević ubijen jer je bio za Bosnu i Hercegovinu. Up.:** „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

i Hrvate. HVO je sebi rado privlačio Bošnjake, jer ih je tako odvrćao od mogućnosti organiziranja kroz HOS i ARBiH. Onoga trenutka kada je odlučio ući u sukob s ARBiH na širem frontu, u proljeće 1993, jednostavno ih je razoružao, pohapsio i zatvorio u logore. Taj čin nije nikakav neočekivan obrat niti sramota prema vlastitim vojnicima jer ih više komande HVO-a nisu tako ni tretirale. Tim ljudima takva sudbina određena je mjesecima ranije. U HVO su primljeni samo zato da ne odu u HOS ili ARBiH. HVO-u ih je bilo lakše pohapsiti po svojim jedinicama, kada zasmetaju, nego ih ganjati oko Stoca i po Dubravskoj visoravni u sastavima ARBiH. Radi toga su oni u logorima HVO-a imali isti tretman kao i Bošnjaci zarobljeni u uniformama ARBiH. Oni za HVO nisu bili njegovi vojnici nego neprijatelji koje je bilo lakše privući sebi i pohapsiti kada zatreba nego ih prepustiti ARBiH i potom se boriti s njima po hercegovačkom kršu.

Svakako da HOS nije mogao izdržati političku borbu s HVO-om i bez Kraljevićevog ubistva jer nije imao jaku materijalnu i političku podršku iza sebe. HVO je imao Hrvatsku i paradržavnu organizaciju HZHB koja je ostvarivala materijalnu dobit na razne načine od koje ga je finansirala. HVO je, a ne HOS, bio na kontrolnim punktovima i oduzimao materijalno-tehnička sredstva ARBiH. On je naplaćivao razne takse, carine, poreze i slično. Bez države vojska ne može opstati jer je skupa za održavanje. HOS nije imao ni drugih potrebnih institucija, poput bolnica. Svoju državnu organizaciju HOS nije mogao stvoriti jer je bio preslab. To nije ni pokušavao. Imao je jasnu političku platformu, ali to nije bilo dovoljno. Tako posmatran, HOS bi se sam od sebe urušio. I dok je tako izgledao, Boban ga je tolerirao znajući da ne može opstati. Presudni momenat je bio kada je HOS potražio, mimo HZHB, državnu organizaciju koja će politički i materijalno stajati iza njega i koja će ga, što je veoma važno, službeno legalizirati. Bila je to Republika Bosna i Hercegovina za koju se politički i vojnički zalagao. Ona ga je prihvatila. Čvrstim vezivanjem za vojno-politički aparat Bosne i Hercegovine, HOS je dobijao državnu organizaciju koja ga je mogla materijalno održavati i legalizirati. Zaustavio bi svoj sigurni nestanak zbog nedostatka materijalne baze i državne organizacije koja bi politički i materijalno stajala iza njega. Kraljević je shvatio da, ako želi opstati i ojačati, mora imati državu iza sebe, kao što je imala svaka druga vojska (ARBiH Bosnu i Hercegovinu, HVO Hrvatsku i HZHB, VRS Srbiju i RS). Pronašao ju je u Sarajevu. To saznanje koštalo ga je života. Boban, koji je mogao mirno čekati nestanak HOS-a

zbog materijalno-finansijskih razloga, nije mogao dozvoliti da HOS sebi osigura materijalnu i političku podršku naročito kod legalne i međunarodno priznate države. Zato je ubio Kraljevića jer više nije smio čekati. Da li je Kraljević sa sigurnošću znao šta će mu se desiti, nemoguće nam je doznati, ali je više puta nagovještavao tu mogućnost. Iz toga možemo zaključiti da je bio više vojnički hrabar nego politički mudar, što se ne bi moglo kazati za njegovog nasljednika Antu Prkačina koji se priklonio sili jačega i službeno ugasio HOS. Prkačin je pokazao više mudrosti, a manje hrabrosti što ga čini boljim političarom, ali lošijim vojnikom od Kraljevića. Nakon što je ubijen Kraljević, u zasjedi HVO-a likvidiran je i Stojan Vujnović Srbin, komandant 2. bojne HOS-a iz Bosanske Posavine.⁸⁶ Ovo je bio više nego jasan signal ostalim „hosovcima“ da se moraju potčiniti HVO-u ili će završiti na isti način.⁸⁷ HOS je u HZHB uništavan nakon što je i u Hrvatskoj uništen i to na isti način, ubistvima, hapšenjima i privođenjem njegovih sastava u svoje. Vremenski se to poklapalo s početkom pacifikacije fronta HVO–VRS što vjerovatno nije slučajno. Uvjeti za likvidaciju HOS-a bili su dobri jer su se odnosi HZHB i RS kretali ka obostranoj obustavi b/d što je Bobanu stvaralo mogućnosti da se obračuna s Kraljevićem bez bojazni da će VRS, zbog njegovog ubistva, iskoristiti narušenu sigurnosnu situaciju u HZHB. U vojničkom smislu, HOS više nije trebao HVO-u za sadejstvo jer je završavao borbu s VRS-om, ali mu je smetao zbog priprema za sukob s ARBiH. HOS se rado odazivao u boj s VRS-om, ali bi bio problematičan za borbu s ARBiH. Dobar dio boraca HVO-a, također, nije bio u to vrijeme raspoložen za rat s ARBiH. HOS im je mogao poslužiti kao pribježište. Uvjeti

⁸⁶ Roden je 1953. u Andrijaševcima kod Vinkovaca. Nakon potpisivanja „Sarajevskog primirja“ vodstvo HSP-a postavilo ga je za komandanta 2. bojne HOS-a *Ante Paradžik* koja je djelovala u Bosanskoj Posavini. Jedinica je bila nacionalno mješovita. Bilo je stranaca iz mnogih evropskih zemalja, ali i nekoliko iz arapskih koji su bili okupljeni u vodu *Allahu Ekber*. Na Vujnovićevo vozilo su 11. septembra 1992. kod Grebnice dva nepoznata vojnika ispalila nekoliko tromblonskih mina od čega je poginuo. „Hosovci“ su tvrdili da ga je ubio HVO koji se branio mogućnošću djelovanja srpskih diverzanzata. Ubice nikada nisu otkrivene. *Druga bojna* ukinuta je u februaru 1993, a ljudstvo je prešlo u sastav 104. br. HVO. Up.: https://hr.wikipedia.org/wiki/Stojan_Vujnović.

⁸⁷ Ante Prkačin rođen je 1953. u Slavonskom Brodu. Na izborima u Hrvatskoj 1990. izabran je u Sabor. Kao njegov poslanik postao je vojnik i aktivan učesnik Domovinskog rata u Hrvatskoj. Komandovao je specijalnom jedinicom u Slavonskom Brodu. Krajem 1991. priključio se HSP-u koji ga je imenovao za načelnika *Glavnog stožera* HOS-a u Hrvatskoj. Sudjelovao je i u odbrani Bosne i Hercegovine od srpske agresije. Nakon Kraljevićevog ubistva, Paraga ga je imenovao za načelnika *Glavnog stožera* HOS-a u Bosni i Hercegovini. Sastao se s Bobanom u Grudama 23. oktobra i potpisao sporazum kojim je ukinut HOS što je bilo protivno Paraginim željama i planovima. Up.: https://hr.wikipedia.org/wiki/Ante_Prkačin.

za likvidaciju Blaža Kraljevića, odnosno HOS-a, bili su idealni, a Boban više nije smio čekati. Morao je politički i vojno stabilizirati vlastite snage za predstojeći rat s ARBiH. HOS je bio sušta suprotnost hercegbosanske propagande koja je uvjeravala hrvatsko stanovništvo kako je nemoguća zajednička borba s ARBiH i suživot s Bošnjacima zbog njihove navodne skrivene težnje stvaranja islamske države. Dok je uvjeravala Hrvate kako država Bosna i Hercegovina ne postoji, HOS ju je prihvatao, podržavao i promovirao. Jedina bosanskohercegovačka državna zastava koja se zavijorila u zapadnoj Hercegovini bila je ona na Kraljevićevom štabu usred Ljubuškog, a koju je donio s Igmana gdje se sastao s predstavnicima ŠVK. Definitivno je ponašanje HOS-a, naročito hercegovačkog, smetalo provedbi političkih ciljeva HZHB, a Kraljević je bio odveć tvrdoglava i karakterna osoba koja nije lahko mijenjala stajališta poput pragmatičnog Prkačina. Očito je bio stabilan i čvrst čovjek, nepokolebljivo odan jednoj ideji, čak i po cijenu vlastitog života. Korisna strana njegovog ubistva za HVO, osim likvidacije HOS-a, bila je ubistvo ideje koju je nosio. Imao je snažnu komandantsku harizmu, prožetu političkim ugledom, među Bošnjacima i Hrvatima u Hercegovini. Niko od drugih visokopozicioniranih starješina i ideologa HOS-a nije mu u tom smislu bio ravan niti je, poput njega, bio čvrstog ličnog karaktera da bi mogao dosljedno nastaviti njegovu politiku. Da je zaista bio čvrsta i dominantna osoba svjedoče i posljedice njegovog ubistva jer je njegovom smrću sahranjen i HOS. Kraljević je ubijen prije nego se ideja HOS-a omasovila i u vrijeme kada ga nije imao ko u punom kapacitetu naslijediti. Prkačin, koji, također, ima izraženu lidersku harizmu i zna se nametnuti kolektivu, nije odlučio nastaviti Kraljevićevim stopama. To je razumljivo s obzirom na okolnosti. Iako su „hosovci“ često u javnosti doživljavani kao „psihički poremećeni slučajevi“, niko od njihovih starješina nije bio toliko lud da nastavi iz Ljubuškog gdje je Kraljević stao u Kruševu.

Prvi ratni mjeseci u srednjoj Bosni

Prvi ozbiljan vatreni okršaj s JNA, na području koje se sada podrazumijeva pod srednjom Bosnom, dogodio se u Jajcu 7. aprila 1992. godine.⁸⁸ Njeni rezervisti iz srednje Bosne, srpske nacionalnosti, prolazili su kroz Jajce na hrvatsko ratište i usput su pravili incidente uz upotrebu vatrenog oružja. Jajačke vlasti dogovorile su s komandom 5. korpusa da ih neće ometati na kontrolnim punktovima koje je držala Stanica javne bezbjednosti (SJB), ali da sa sobom ne nose oružje u odlasku i povratku s ratišta ili da ga predaju pri ulasku na područje općine nakon čega bi im bilo vraćeno na izlasku. JNA nije poštovala dogovor. Grupa od sedam rezervista srpske nacionalnosti, prema izvještajima JNA, vraćala se 8. aprila s hrvatskog ratišta redovnom autobusnom linijom Banja Luka – Donji Vakuf. Oko 15.00 sati autobus je, zbog uobičajene kontrole, zaustavljen na kontrolnom punktu koji je SJB držala kod Hidroelektrane Jajce II.⁸⁹ Tadašnji predsjednik Skupštine Općine Jajce Midhat Karadžić u svom kasnijem memoarskom djelu detaljno je opisao šta se dalje događalo. Policajac SJB Jajce Franjo Ladan ušao je u autobus radi kontrole putnika. Na stražnjem dijelu sjedilo je sedam pijanih i naoružanih rezervista. Dvadeset putnika civila, koji su bili uplašeni njihovim ponašanjem, nagurali su se u prednji dio autobusa. Kada su vidjeli Ladana u autobusu, jedan rezervista je okrenuo automatsku pušku prema njemu. Ladan je zgrabio cijev puške i okrenuo je prema krovu autobusa. Rafal je prošao kroz krov. Drugi rezervista je izvukao pištolj i s više metaka usmrtio Ladana. Rezervisti su nastavili pucati po autobusu. Pripadnici TO, odnosno mještani hrvatske nacionalnosti iz obližnjeg sela Barevo koji su ojačavali punkt SJB,⁹⁰ i drugi policajci s punkta brzo su otvorili vatru po stražnjem dijelu autobusa. Ubili su svih sedam rezervista. Zahvaljujući Ladanu i brznoj reakciji ostalih naoružanih lica koja su bila na punktu, niko od putnika nije poginuo niti teže ranjen.⁹¹ U razmjeni vatre lakše je

⁸⁸ Prema nekim izvještajima JNA, desio se 8. aprila.

⁸⁹ ICTY, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 350-2, Banja Luka, 9. april 1992; ICTY, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 368-1, Banja Luka, 20. april 1992.

⁹⁰ HVO još nije bio formiran u Jajcu.

⁹¹ Karadžić, Midhat, *Jajce u predratnim i ratnoj 1992. godini*, Jajce, 2010, 183-186. Karadžić u svom djelu tvrdi da se događaj zbio 7. aprila oko 10 sati. Osman Selak, tadašnji komandant pozadinske baze 5. korpusa JNA, koji je bio aktivni sudionik događaja, spominje događaj, ali ne navodi tačan datum kada se desio. Up.: Krzić, Muharem-Selak, Osman-Gušić, Bedrudin-Sadiković, Muhamed-Todorovac, Hamdija, *Svjedočiti zločin i bosnojugublje*, Sarajevo, 2003; 332.

ranjeno šest putnika. Ovaj događaj izazvao je veliku uznemirenost građana u Jajcu. Porodice poginulih rezervista tražile su od komande 5. korpusa oružje iz skladišta u Donjem Vakufu *radi odmazde*.⁹² Midhat Karadžić je formirao komisiju za uviđaj. Namjerno je za šefa komisije odredio sudiju srpske nacionalnosti, Zorana Kalabu, kako bi izvještaj o uviđaju bio što vjerodostojniji za JNA. Dan poslije, komandant 5. korpusa Momir Talić telefonom je nazvao Karadžića, psovao mu i zaprijetio da će Jajce spraviti sa zemljom, a sve Bošnjake i Hrvate pobiti. Smirio se kada mu je Karadžić uspio objasniti da je uviđajnu ekipu predvodio sudija srpske nacionalnosti. Predložio mu je da razgovara s njim. Kalaba mu je detaljno opisao šta se dogodilo. Talić je zamolio da se ništa ne dira i tražio dozvolu da i njegova ekipa obavi uviđaj. Karadžić je pristao. Ekipa JNA je obavila uviđaj. Nakon toga stanje se počelo smirivati što su Jajčani razumjeli da se vojska uvjerila kako su rezervisti odgovorni za svoju smrt.⁹³ Međutim, Talić, ipak nije oprostio.⁹⁴ Općinska vlast Donjeg Vakufa (SDA) predala je sredinom aprila, bez otpora, SDS-u upravu.⁹⁵ Kasnije su srpske vlasti grad preimenovala u

⁹² ICTY, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 350-2, Banja Luka, 9. april 1992.

⁹³ Karadžić, *Jajce...*, 184.

⁹⁴ Aktivisti *Foruma za mir* iz Jajca posjetili su Talića 23. aprila. Razgovoru je prisustvovao i Selak. Jajački "mirovnjaci" informirali su Talića da se narod masovno naoružava. Njima nije bilo jasno ko dijeli oružje i municiju i čemu *to vodi*. Tražili su od njega obezbjeđenje puteva i da do kraja dovede istragu o pogibiji rezervista. Molili su ga da JNA obezbijedi mir svim građanima Jajca. Talić im je obećao pomoći, ali je od njih zahtijevao da se uključe u pronalaženje naredbodavaca i izvršilaca ubistava. Upozorio ih je da će, ako se to ne desi, korpus "obezbjediti" *mir građanima Jajca*. Selak je to shvatio u smislu da će vojska borbeno intervenirati. Up.: Krzić i koautori, *Svjedočiti...*, 335. Ovaj *Forum za mir* iz Jajca, kako bilježi Selak, zapravo je *Liga za mir*. Predvodili su je Bošnjaci, uglavnom rukovodioci lokalnih ogranaka stranaka proisteklih iz bivšeg Saveza komunista (SDP, DSS, SRS). Osim Bošnjaka, koji su bili u većini, u užem rukovodstvu *Lige* bilo je nekoliko Hrvata oženjenih Srpkinjama i Srba oženjenih Hrvatima. Većina njenog vodstva bili su lokalni ljekari (direktor bolnice, direktor Doma zdravlja, direktor Medicinskog centra). *Liga* je bila povezana s istoimenom, "Grebino", ligom u Sarajevu. U Jajce je dovodila sarajevske "mirovnjake" na svoje antiratne mitinge koje je od ljeta 1991. veoma često organizirala. Tijesno je sarađivala s JNA. Protivila se provođenju odbrambenih priprema i provodila antiratne aktivnosti. Nije djelovala u susjednim općinama s većinskim srpskim stanovništvom. Rukovodstvo *Lige* bilo je uvjereno da će saradnjom s JNA osigurati mir Jajcu. Na sreću, aktivnosti *Lige za mir* nisu utjecale na odbrambene pripreme za odbranu niti na moral stanovništva da ih podrži. Up.: Karadžić, *Jajce...*, 102-108. Karadžićeve tvrdnje da je *Liga* prismo sarađivala s JNA potvrđuje i Selak koji je često prisustvovao sastancima njenog rukovodstva s Galićem i Talićem. Up.: Krzić i koautori, *Svjedočiti...*, 335.

⁹⁵ Na području općine Donji Vakuf 1991. živjelo je 55,04% bošnjačkog, 38,84 srpskog i 2,77% hrvatskog stanovništva, te 2,46% Jugoslavena. Okolne općine (Bugojno, Travnik i Jajce) bile su naseljene većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom u odnosu na srpsko.

Srbobran.⁹⁶ Prvi otpor srpskom agresoru na donjovakuskoj općini pružen je u Korjenicima 21. maja. Jedan srpski policajac je poginuo. Bez veće borbe selo je palo, a stanovništvo se izvuklo prema Bugojnu.⁹⁷ Predajom Donjeg Vakufa, Jajce je dovedeno u potpuno okruženje JNA i njoj pridodanih

⁹⁶ (...) sva rukovodna mjesta osim komandira i pomoćnika komandira, zauzimali su muslimani, a od ukupno 42 zaposlena radnika bilo je svega 17 srba (...). Već početkom aprila dobili smo verbalni pristanak na podjelu i od strane muslimanskog rukovodstva u opštini (...). Već u toku marta 1992. godine milicioneri srpske nacionalnosti su preuzeli inicijativu na punktovima kroz koje se išlo za Bugojno i Jajce (...) dana 17.04.1992. godine svi smo došli na posao u novim uniformama sa srpskim obilježjima. Istog dana može se reći da je srpska milicija preuzela ne samo inicijativu nego i kontrolu nad cijelim gradom (...). Muslimanska milicija bila je šokirana i više im nije bilo do posla (...). Srpsku stanicu milicije činilo je svega 13 radnika milicije i 60-tak rezervnih policijaca (...). Dana 6.5.1992. godine proglašena je opšta mobilizacija, a od muslimana je zatraženo da polože oružje. Dana 7.5.1992. godine ispred zgrade SO-e u centru grada zaviorila se Srpska trobojka (...) muslimani su masovno iselili, tako da je 10.5.1992. godine u gradu ostalo svega oko 2.000 muslimana. Up.: ICTY, MUP RS, SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, Srbobran (Donji Vakuf), 4. oktobar 1993. godine. (...) U opštini Donji Vakuf predstavnici vlasti muslimanske nacionalnosti napustili su organe vlasti tako da sada vlast obavljaju uglavnom predstavnici srpske nacionalnosti (...). Up.: ICTY, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 411-2, Izvještaj pomoćnika komandanta za CP, Banja Luka, 13. maj 1992. godine. Predsjednik Skupštine Općine Donji Vakuf Kemal Terzić na sastanku s Galićem, komandantom 30. partizanske divizije (5. korpus JNA), 13. aprila izjavio je da na području općine nije bilo nijednog međunacionalnog incidenta, nijedne pljačke, da organi vlasti rade normalno i da se Bošnjaci i Srbi mogu međusobno usaglasiti. Mislio je da mogu živjeti zajedno. Pohvalio je saradnju SDA i SDS. Nije imao ništa protiv JNA: (...) neka ona ostane gdje jeste-što dalje od grada. Neka obezbedi puteve, ali da se ne meša u gradu. Ja sam tu kao predsjednik opštine sa iskrenom željom da svi građani lepo žive. Ja ću dati svoj život u zalog samo da građani žive, da u gradu bude mirno i da nam svima bude lepo (...). Garantiram da će ova sredina ostati mirna (...). Potrebno je samo malo tolerancije i sve će biti u redu (...). Armijske snage ovde gdje jesu neka i ostanu. I trebaju nam. Samo neka ne diraju ono što imamo. Za sada sve funkcioniše kako treba i nema smisla bilo šta činiti da se stanje izmeni (...). Predsjednik Skupštine Općine Bugojno Vlado Šoljić nije se dodvoravao Galiću. Spomenuo je odvoženje oružja TO iz magacina u Donjem Vakufu u Kulu kod Mrkonjić Grada za što Terzić nije izrazio zanimanje. JNA je oružje prebacila u Kulu, iz bošnjačko-hrvatskog okruženja u srpsko, da ne bi palo u ruke Bošnjacima i Hrvatima. Galić je pitao Šoljića šta bi se desilo ako JNA krene preko Bugojna na Kupres. Odgovorio mu je da ne može ništa garantirati i da su svi u Bugojnu naoružani. Up.: ICTY, JNA, 5. korpus, 30. Partizanska divizija, broj: 764-1, Zabeleške sa sastanka sa predstavnicima SO D. Vakuf i Bugojno, 14. april 1993; ICTY, JNA, 5. korpus, 30. Partizanska divizija, broj: 174-74, Vanredni borbeni izveštaj, 14. april 1993. godine. Nekoliko dana poslije, srpska civilna policija počela je hapsiti Bošnjake pod izlikom oduzimanja oružja zbog pobune. Potom su ih počeli voditi na Manjaču. Za kratko vrijeme srpska policija sa srpskim teritorijalcima, pod zaštitom Galićeve divizije, potpuno je etnički očistila teritoriju od Bošnjaka što nije zaobišlo ni Terzića. Up.: ICTY, MUP RS, SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, Srbobran (Donji Vakuf), 4. oktobar 1993. godine. Osim premlaćivanja, progona i zatočenja na Manjaču, mnogi Donjovakufliani su ubijeni.

⁹⁷ ICTY, MUP RS, SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, Srbobran (Donji Vakuf), 4. oktobar 1993.

jedinica srpske teritorijalne odbrane i paravojnih formacija jer je prekinuta saobraćajna komunikacija prema Bugojnu, odnosno Travniku.⁹⁸ HDZ je 10. aprila pokušao preuzeti vlast u Jajcu i uspostaviti nadzor nad općinom, SJB, Radio-Jajcem, hidroelektranama i bolnicom, u čemu nije uspio.⁹⁹ Ubrzo je došlo do nestašice svih prehrambenih artikala.¹⁰⁰ Tek u julu izgrađen je šumski put preko Suhog polja prema Travniku. Taj koridor bio je veoma opasan jer je na jednoj dionici bio toliko uzak da su srpski položaji bili oko 300 metara jedni naspram drugih s obje strane puta. Put se koristio isključivo noću i bez upaljenih svjetala na vozilima, ali i tada uz veliki rizik i česta stradanja. Snage HVO-a pokušale su uspostaviti kontrolu nad putem, ali je jedinica TO iz travničkog sela Karaula uklonila njihov punkt. Odbrana Jajca, zbog predaje Donjeg Vakufa, bila je nezgodno postavljena. Srpske linije bile su nadomak grada. Pokriven je djelovanjima snajpera, puškomitraljeza, protivavionskih mitraljeza (PAM) i protivavionskih topova (PAT). Put prema Travniku bio je dug, blatnjav i rizičan što je otežavalo dotur MTS-a, sanitetskog materijala i evakuaciju teških ranjenika. Po dubini, odbrana Jajca imala je veliku teritoriju. Obruč oko Jajca iznosio je približno 136 km što je bilo teško braniti kako zbog velike potrebe za ljudstvom tako i zbog utroška MTS-a za tako dugu liniju fronta.¹⁰¹ Jedina prednost odbrane bila je u tome što je općina Jajce, zahvaljujući svom predsjedniku Karadžiću i Selaku, komandantu logističke baze 5. korpusa JNA, uspjela vratiti naoružanje i opremu svoje teritorijalne odbrane. SDA je kupovala oružje preko HDZ.¹⁰²

⁹⁸ ICTY, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 411-2, Banja Luka, 13. maj 1992; Krzić i koautori, *Svjedočiti...*, 335.

⁹⁹ *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije HVO, broj 1, Tomislavgrad, 1995, 7.

¹⁰⁰ Talić je oko 23. aprila naredio hitno izvlačenje goriva i mazuta iz kasarne u Kamenicama. Istovremeno su izvučene sve rezerve brašna iz silosa u Bravnicama i prebačene u Banju Luku. Up.: Krzić i koautori, *Svjedočiti...*, 335.

¹⁰¹ Kliko, Amir-Ćuskić, Fikret, 17. Viteška Krajiška brdska brigada ARBiH, Sarajevo, 2010, 63. Poređenja radi, treba spomenuti da je unutrašnji obruč oko Sarajeva iznosio oko 65 km. Na području općine Jajce 1991. živjelo je 38,76% (17.380) bošnjačkog, 34,99% (15.811) hrvatskog i 19,30% (8.663) srpskog stanovništva. Jugoslavena je bilo 5,54% (2.496).

¹⁰² Oružje jajačke TO bilo je uskladišteno u magacinu JNA u Donjem Vakufu, a zatim je prebačeno u Kulu kod Mrkonjić Grada. OpŠTO Jajce bio je potčinjen RgŠTO Banja Luka. JNA je tokom ljeta 1991. zahtijevala od Midhata Karadžića da izvrši mobilizaciju TO, što je on odbijao. Peti korpus je tada izvodio b/d u Slavoniji. Na jednom od sastanaka s predstavnicima komande korpusa, Karadžić je upoznao Selaka i na pauzi, kada su ostali nasamo, zatražio od njega pomoć. Selak nije ništa odgovorio. Nekoliko dana poslije, bez pratnje se pojavio u Jajcu i ponudio Karadžiću pomoć. Obecao mu je da će vratiti oružje jajačke TO, ako potpiše „pristupnicu“ 30. partizanskoj diviziji

Druga prednost odbrane bila je dobra pripremljenost i naoružanost HVO-a. Iako su se, odmah na početku srpske agresije, pojavile nesuglasice između HVO-a i TO, ipak je uspostavljena saradnja. HVO je uglavnom držao linije iznad hrvatskih sela. Međutim, u kritičnim situacijama, interventne jedinice obje vojske pomagale su jedna drugu na ugroženim pravcima. Također, po potrebi je korištena i međusobna artiljerijska podrška i sanitetsko zbrinjavanje ranjenika.

Dva bošnjačka donjovakufska sela – Torlakovac (na putu prema Jajcu) i Prusac (jugozapadno od Donjeg Vakufa, prema Bugojnu i Kupresu) – nisu se povela za svojom općinskom vlašću i odlučila su braniti teritorij. Prusac se povezao s Bugojnom i branio do kraja rata. Torlakovac se pokušao, preko jajačkog sela Vinac, povezati s Jajcem. Srpske snage (19. partizanska brigada), u sadejstvu s policijom iz Donjeg Vakufa, 3. juna napale su Torlakovac. Vojska je napadala desnom, a policija lijevom obalom Vrbasa. Poslije tri sata borbi, odbrana je pala, a branioci i civili povukli su se prema Sokolini i Dobrom Brdu. Narednog dana 19. pbr nastavila je napad prema Doganovcima gdje se spojila sa snagama iz Mrkonjić Grada koje su istog dana zauzele jajačko selo Vinac s okolnim bošnjačkim selima. Torlakovac i Doganovce srpske snage zauzele su bez gubitaka. Nije ih bilo ni na strani

što je podrazumijevalo i mobilizaciju Jajčana za potrebe JNA. Osmislio je rješenje za taj problem. Predložio je Karadžiću da potpiše i nakon toga mobilizacijske knjige OpŠTO Jajce prebaci u SJB, te isfingira da je policija provalila u štab i odnijela knjige na nepoznatu lokaciju. Armiji je trebao tvrditi da je to policija uradila bez njegovog znanja i da joj ne može narediti da ih vrati. Karadžić je poslušao Selaka. Sve naoružanje i oprema OpŠTO Jajce su vraćeni. JNA je zahtijevala mobilizaciju. Prema dogovoru sa Selakom, Karadžić je tvrdio da je policija oduzela mobilizacijske knjige. Komanda korpusa je zaprijetila da će sravniti Jajce sa zemljom ako se ne izvrši mobilizacija. Nije izvršena, a OpŠTO Jajce je zadržao svoje naoružanje i opremu. Up.: Karadžić, *Jajce...*, 124-132. Selak usputno, bez detalja, spominje vraćanje oružja jajačke TO. Up.: Krzić i koautori, *Svjedočiti...*, 334. Vraćeno je 350 AP, 630 PAP, 1100 pušaka M-48, 35 snajperskih pušaka, 44 PM M-72, 84 RB-a, 20 RRB-a, 12 MB 60 mm, 12 MB 82 mm, 7 BsT-ova, 1 PAT 20/3 mm, dva kompleta Strijela 2 M, 50 protivtenkovskih mina, 4 tone eksploziva, 66 komada sredstava veze, 900 maskirnih uniformi, oko 1000 čohanih SMB, sanitetskog materijala i druge vojne opreme. Up.: Karadžić, *Jajce...*, 131-132. Selak mi je u razgovoru izjavio da je Kemalu Terziću ponudio isto što i Karadžiću, ali je on odbio. Karadžić piše da su neki visokopozicionirani čelnici SDA bili protiv naoružavanja i povrata oružja TO. Kao primjer navodi svoj susret s dr. Naimom Kadićem koji je potrebu za oružjem *smatrao nepotrebnom, pa možda i štetnom, jer bi mogli pokvariti podnošljivi odnosi sa SDS-om i srpskim narodom*. Up.: Karadžić, *Jajce...*, 122-123. Ako je Kadić, iz vrha SDA, razmišljao na ovakav način, onda Terzićevo ponašanje nije za preveliku osudu i pretjerano čuđenje.

branilaca što pokazuje da nije bilo nekih borbi.¹⁰³ Oni su s civilima napustili sva sela u dolini Vrbasa i preko planina krenuli ka Travniku. Srpske snage zaposjele su cijelu dužinu magistralnog puta Donji Vakuf – Jajce (Skela). Nakon što su srpske snage zauzele i planinska sela Bavar, Sokolinu i Dobro Brdo, do 25. juna došle su nadomak jajačkog sela Kokići. Mještani su ranije napravili usmeni sporazum s komšijama iz susjednog srpskog sela Grdovo o međusobnom nenapadanju. Nisu bili spremni na odbranu. Grdovljani su s policijom iz Donjeg Vakufa (46 policajaca) 25. juna napali Kokiće. Izvještaj SJB Srbobran tvrdi da je u Kokićima pružen *dosta jak otpor*. Poginula su dva borca 19. pbr, a jedan policajac je ranjen. Nakon ulaska u selo srpske snage su protjerale civile. Izvještaj navodi da je veći broj ekstremista poginuo ili zarobljen.¹⁰⁴ Međutim, svi poginuli su, zapravo, zarobljeni a potom strijeljani. Strijeljano je 14 muškaraca.¹⁰⁵ Srpska SJB Donji Vakuf i 19. pbr očistile su, bez borbi, 11. jula bošnjačka donjovakufska sela Oborce i Šeher *i tim činom neprijatelja nije više bilo na relaciji Donji Vakuf-Turbe*. Srpske snage zaposjele su put Jajce (Skela) – Donji Vakuf – Komar – Turbe (Borik). Prusac je ostao jedino slobodno donjovakufsko selo. Jedinice 19. pbr (*veći broj vojnika*) u sadejstvu s SJB Donji Vakuf (*56 milicionara*) izvele su 17. augusta u 16.00 sati, nakon artiljerijske pripreme, kombinirani tenkovsko-pješadijski napad na Prusac iz dva pravca. Vođena je borba *prsa u prsa i zauzet je dobar dio sela* do noći. Poginuo je jedan policajac, a trojica su teže ranjena. Poginulo je i 11 boraca 19. pbr, a oko 40 ih je ranjeno. U toku noći napadači su pobjegli na početne položaje (p/p).¹⁰⁶

Na travničkoj općini JNA je sa svojom 22. pbr do proljeća zaposjela vlašićki plato, zemljišni objekat koji dominira nad većim dijelom srednje Bosne.¹⁰⁷ Predajom Donjeg Vakufa, JNA se osigurala i na Komaru, planinskom prevoju na putu Donji Vakuf – Travnik, čime je presječena

¹⁰³ ICTY, MUP RS, SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, Srbobran (Donji Vakuf), 4. oktobar 1993.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ MUP, FBiH, SJB Jajce, depeša br: 13-1/02-479/96, Vinac, 29. mart 1996.

¹⁰⁶ ICTY, MUP RS, SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, Srbobran (Donji Vakuf), 4. oktobar 1993.

¹⁰⁷ ICTY, JNA, str. pov. broj: 44-1/127, *Redovni borbeni izvještaj*, Banja Luka, 4. maj 1992. godine. **S Vlašića je optički vidljiva sva Lašvanska dolina kao i veći dio sela i gradova u srednjoj Bosni. S platoa te planine, srpska dalekometna artiljerija pokrivala je teren po dubini od tešanjске, preko zeničke do bugojanske općine. Najugroženiji je, svakako, bio Travnik.**

saobraćajna komunikacija iz Lašvanske u Gornjovrbasku dolinu. JNA je postavila linije nadomak Turbeta koje su snage VRS-a do ljeta 1993. godine uporno pokušavale zauzeti kako bi ovladale komunikacijom Skender Vakuf – Turbe – Donji Vakuf. JNA je kontrolirala i Radalj, u dubini Komara, koji je veoma značajan zemljišni objekat za sprečavanje prolaza snaga iz lašvanske u Vrbasku dolinu. Padom hrvatske odbrane Kupresa, u isto vrijeme kada je predan Donji Vakuf, Bugojno se našlo stisnuto između srpskih snaga iz dva pravca. Za razliku od Jajca, ostala mu je sigurna povezanost ka Novom Travniku i Travniku (preko Rostova) i dolini Neretve, odnosno zapadnoj Hercegovini, preko Gornjeg Vakufa. Ostale općine srednje Bosne, u dolini Lašve i Vrbasa, bile su manje ugrožene, a neke nisu imale ni fizičkog kontakta s agresorom koji je bio zainteresiran samo za neke sjeverne dijelove teritorije koja bi se mogla podrazumijevati pod srednjom Bosnom. Srbi su najviše bili zainteresirani za Jajce zbog dvije hidrocentrale na Vrbasu, industrijskih i rudnih potencijala (boksit), te povezivanja Šipova i Banje Luke s Donjim Vakufom i dalje prema Komaru. Da je odbranjen Donji Vakuf¹⁰⁸ – osim što bi jajačke linije odbrane bile znatno kraće i putna komunikacija s Bugojnom bila sigurnija i brža za pojačanje, dotur i evakuaciju ranjenika – srpska strana imala bi jedan interes manje za zaposjedanje Jajca. Srbe je zanimalo i Bugojno, barem rubni dijelovi općine zbog povezivanja Donjeg Vakufa i Kupresa, u čemu se opet ogleda šteta za odbranu počinjena predajom u Donjem Vakufu.¹⁰⁹ Da nije uspostavila kontrolu nad Donjim Vakufom, srpska strana ne bi imala interesa za Bugojno. Jajce bi je manje zanimalo, osim teritorije oko hidrocentrala na Vrbasu, što je bio prioritet za banjalučku regiju, i Jezera zbog puta Mrkonjić Grad – Šipovo – Kupres. U dijelu srednje Bosne, u srednjom toku istoimene rijeke, srpsku stranu zanimali su dijelovi općina Tešanj, Maglaj, Zavidovići i Žepče zbog povezivanja teritorije na pravcu Banja Luka – Teslić – Maglaj (Novi Šeher) – Zavidovići – Vozuća. Ništa južno od pravaca Vlašić – Turbe – Donji Vakuf – Bugojno i Tešanj – Maglaj – Zavidovići nije zanimalo srpsku stranu u srednjoj Bosni.¹¹⁰ Iz

¹⁰⁸ Možda bi ispravnije bilo reći da je branjen jer odbranjen znači da je prvo bio napadnut, a nije.

¹⁰⁹ Na tom ugroženom pravcu nalazio se i Prusac radi čega je često bio izložen artiljerijskim i pješačkim napadima srpske vojske. Drugi razlog napada na Prusac bio je rezervoar donjovakufskog gradskog vodovoda koji se nalazi u selu.

¹¹⁰ Na spomenutom sastanku s Tuđmanom, početkom januara 1992. godine, Koljević je hrvatskoj strani najjasnije stavio do znanja da Srbe ne zanima Travnik i njegovo šire okruženje, što bi se moglo tumačiti kao veći dio srednje Bosne.

izloženog se vidi koliki je bio značaj Donjeg Vakufa za odbranu Lašvanske i Gornjovrbanke doline, odnosno koliko se njegovim preuzimanjem srpskoj strani nametala potreba za uvezivanjem teritorija što bi joj oslobodilo i veći broj ljudstva skraćivanjem linija fronta. Bio je to jedini grad u srednjoj Bosni koji su zaposjeli Srbi i to bez borbe. Ujesen 1992, nakon uporne višemjesečne odbrane i nekoliko napadnih operacija 1. Krajiškog korpusa VRS, palo je i Jajce.

Krajem aprila 1992. godine JNA je minirala skladište oružja u Slimenima kod Travnika. Vojnici su se povukli preko šuma u Donji Vakuf. Srpske vlasti u tom gradu odnosile su se *cinično prema muslimanskom stanovništvu*. Most, koji je HVO 30. aprila minirao u Donjem Vakufu, JNA je popravila za nekoliko dana.¹¹¹ Tokom druge polovine aprila i prve polovine maja napustila je kasarne u srednjoj Bosni. Prvi oružani incidenti između HVO-a i TO u Lašvanskoj dolini desili su zbog podjele MTS-a koji je ostao u busovačkim kasarnama i Slimenima. To nisu bili sukobi koji su se širili i prenosili dalje od objekata tih kasarni. Više su to bile čarke. HVO je insistirao na tome da je on s HOS-om vodio borbe za kasarne i da mu pripada sav ratni plijen. Međutim, tu nije bilo nikakvih borbi osim blokade kasarni, isključenja PTT veza, struje i komunalija. JNA se svakako nalazila u fazi povlačenja iz objekata na teritoriji s bošnjačko-hrvatskom većinom na srpski prostor. Ona se u isto vrijeme povlačila iz Zenice, Sarajeva, Tuzle i drugih gradova gdje je HVO nije, niti je mogao na to prisiliti.

Kordić je 21. aprila kroz teritoriju HZHB zabranio izvoz i prolaz za 236 minobacača (MB) i ručnih bacača (RB) raznih kalibara za potrebe odbrane Sarajeva, ukoliko se istovremeno ne izveze sve naoružanje iz BNT-a, a koje bi, prema odluci GS HVO, bilo proslijeđeno za potrebe HVO-a u srednjoj Bosni i zapadnoj Hercegovini, s tim da četiri *ključna teška orudja obavezno budu transportirana za Hercegovinu*. Odlučio je maksimalno kompenzirati *posao sa Sarajevom* na način da se za tih 236 oruđa traže ose, zolje i municija za PAM-ove. Dozvolio je tranzit bosanskohercegovačkih dobrovoljaca iz Rijeke (1.500 ljudi), ali ne i njihovo stacioniranje na području HZHB. Naglasio je da je HVO na području HZHB *jedino nadležno i legitimno tijelo koje donosi odluke kao vrhovno zapovjedništvo*.¹¹²

¹¹¹ Vojnici koji su minirali skladište izvukli su se preko planina u Donji Vakuf. Up.: ICTY, JNA, str. pov. broj: 44-1/127, *Redovni borbeni izvještaj*, Banja Luka, 4. maj 1992.

¹¹² ICTY, HZHB, Travička regionalna zajednica, broj: 40-09/92, *Odluka*, Busovača, 21. april 1992. godine. Mesić smatra da je Kordić zadržavao oružje namijenjeno odbrani Sarajeva i da su on i Boban kolaborirali sa Srbima radi čega oružje nije moglo

Općinski krizni štab Kiseljak 23. aprila donio je odluku o formiranju Općinskog stožera HVO Kiseljak.¹¹³ Tri dana kasnije s komandantom kasarne JNA u Kiseljaku potpisao je njenu predaju, a potom ju je predao Općinskom stožeru HVO-a.¹¹⁴ Na sjednici 1. maja odlučio je da će se naoružanje TO pronađeno u kasarni podijeliti po kriteriju nacionalne strukture stanovništva.¹¹⁵ Zaostavština naoružanja i opreme JNA pripala je HVO-u. Komandant *Oružanih grupacija HVO* iz Općinskog stožera HVO Kiseljak Tihomir Blaškić naredio je 10. maja da se Krizni štab preimenuje u Općinski stožer HVO.¹¹⁶ Cjelokupan rezervni sastav policije, pojedinačno ili cijela jedinica, s MTS-om imao se potčiniti HVO-u.¹¹⁷ Sutradan je proglasio HVO jedinom legalnom vojskom na području Kiseljaka. Sve druge jedinice dobile su obavezu da mu se potčine. Van snage stavio je sve naredbe TO koju je proglasio nelegalnom.¹¹⁸ Blaškić je, slijedeći naredbu iz Gruda, legalno proglasio nelegalnim. Njegovu naredbu o pretpočinjavanju rezervnog sastava milicije potvrdio je i Općinski krizni štab.¹¹⁹ On je 14. maja zabranio rad OpŠTO u njegovim dotadašnjim prostorijama uz prijetnju da će mu u potpunosti zabraniti rad *jer na općini Kiseljak može postojati samo HVO*.¹²⁰ Zabranio je jedinicama TO da djeluju prema srpskom agresoru s kiseljačke općine kao i kretanje po njoj bez odobrenja. Jedinicama TO s drugih općina zabranio je prolaz preko kiseljačke teritorije bez odobrenja GS HVO. Na sjednici Kriznog štaba zaključeno je da GS HVO nije dao odobrenje za planiranu akciju pomoći Sarajevu jer nema te kompetencije. Krizni štab je 25. maja ukinuo žiroračun OpŠTO i stavio van snage njegov službeni pečat.¹²¹ Poslije mjesec preimenovala je Izvršni odbor SO u Općinsku vladu

u glavni grad Bosne i Hercegovine. Up.: „Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9.

¹¹³ ICTY, RBiH, Općinski krizni štab, broj: 01-843-53/92, *Odluka*, Kiseljak, 23. april 1992. godine. **Krizni štab bio je nacionalno mješovit (Bošnjaci i Hrvati), ali s hrvatskom većinom.**

¹¹⁴ ICTY, RBiH, Općinski krizni štab, broj: 01-843-58/92, *Odluka*, Kiseljak, 27. april 1992.

¹¹⁵ ICTY, RBiH, Općinski krizni štab, broj: 01-843-69/92, *Odluka*, Kiseljak, 6. maj 1992.

¹¹⁶ ICTY, HVO Kiseljak, pov. broj: 11-06/92, *Zapovijed*, Kiseljak, 10. maj 1992. godine. **Hrvatski članovi Općinskog kriznog štaba svakako su bili i članovi Općinskog stožera HVO Kiseljak.**

¹¹⁷ ICTY, HVO Kiseljak, pov. broj: 11-06/92, *Zapovijed*, Kiseljak, 10. maj 1992.

¹¹⁸ ICTY, HVO Kiseljak, pov. broj: 11-05/92, *Zapovijed*, Kiseljak, 11. maj 1992.

¹¹⁹ ICTY, RBiH, Općinski krizni štab, broj: 01-843-72/92, *Odluka*, Kiseljak, 12. maj 1992.

¹²⁰ **Komandant OpŠO Kiseljak tada je bio Sead Sinanbašić. Up.:** ICTY, ARBiH, OpŠO Kiseljak, str. pov. broj: 01/40-2, *Informacija stanja na teritoriji SO-e Kiseljak*, Kiseljak, 15. maj 1992.

¹²¹ ICTY, RBiH, Općinski krizni štab, broj: 01-843-98/92, *Odluka*, Kiseljak, 25. maj 1992.

HVO (civilna vlast).¹²² Bošnjački članovi Kriznog štaba nisu podržavali njegove odluke, ali su preglasavani.

Općinski stožer HVO Busovača 10. maja 1992, pozivajući se na *brutalni napad tzv. TO na punktu kod „Sendulinog“ mosta* i zbog *nepotrebnog pozivanja TO policije Zenica i nepotrebnog boravljenja u krugu kasarne dvije osobe mimo dogovora*, donio je naredbu kojom poništava sporazum HVO-a i tzv. *TO Busovača* o raspodjeli naoružanja i preuzimanju cjelokupnog naoružanja, opreme i sredstva koja su ostala iza JNA u dvije busovačke kasarne. Naređena je *totalna blokada Busovače iz svih pravaca* i dat ultimatum *svim paravojnim formacijama (tzv. TO)* da predaju sve naoružanje koje posjeduju ili da se stave pod komandu HVO-a i uzmu njegova obilježja, a jedinici TO u diskoteci *Leptir* da se preda u roku od sat vremena. Naređeno je i hapšenje Derviša Sarajlića, Džemala Merdana i Alije Begića, čelnih ljudi OpŠTO Busovača. Naređena je mobilizacija svih jedinica HVO-a, zauzimanje zgrade SJB i preuzimanje policijskih poslova od strane VP HVO do formiranja policijske stanice HZHB. Raspušten je Krizni štab da bi HVO preuzeo svu vlast. Uveden je policijski sat. Osim SJB, naređeno je uzimanje zgrade PTT-a i njeno stavljanje u funkciju HVO-a. S JNA u njenoj kasarni u Kaoniku mogao je samo HVO pregovarati. Kurir je naredbu dostavio i komandantu *nepostojeće TO Busovača* Huseinu Hadžimejliću.¹²³ Ovim činom HVO je bez problema preuzeo Busovaču i kontrolu teritorije u selima s većinskim hrvatskim stanovništvom.¹²⁴ OpŠTO Busovača nije pravio ozbiljnije smetnje i pozicionirao se u Kaćune organizirajući jedinice u busovačkim selima s bošnjačkom većinom.¹²⁵ S obzirom da Busovača nije bila blizu linija dodira s VRS-om, kao ni Kiseljak, HVO je sebi mogao priuštiti radikalniji pristup u ranoj fazi preuzimanja vlasti u tim općinama. U onima koje su

¹²² ICTY, RBiH, Općinski krizni štab, broj: 01-843-143/92, *Odluka*, Kiseljak, 25. maj 1992.

¹²³ ICTY, HVO Busovača, broj: 62/92, *Zapovijed*, Busovača, 10. maj 1992.

¹²⁴ ZORAN MARIĆ, PREDSEDNIK VLADE HVO-A BUSOVAČA: (...) *Zamrzavanje rada stranke HDZ-a, do kojeg je došlo po nalogu Kordića i Koštromana, uzrokovalo je bacanje na stranu svih legalno izabranih organa vlasti u SB. To je urađeno na gotovo „staljinistički“ način donošenjem 17 točaka kojima Dario Kordić kao HVO preuzima svu vlast i uvodi vojnu upravu, a ujedno zabranjuje rad stranke SDA. Ta zabrana izdana je prije ikakvih sukoba i bez konzultacija (...) sa općinskim Vladama HVO. U tom periodu u vojarnama Draga i Kaonik nađena je velika količina eksploziva (oko 100 t) i naftnih derivate koji su nestali pod okriljem Kordića, Koštromana i Sliškovića (...).* Up.: ICTY, HRHB, SIS, *Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine*, Mostar, 8. februar 1994.

¹²⁵ ICTY, HVO, Brigada Nikola Šubić Zrinski, broj: 39/93, *Procjena snaga „SAVEZNIKA“ u zoni odgovornosti*, Busovača, 6. januar 1993.

se nalazile na prvoj liniji fronta, bio je obzirniji jer mu je trebala pomoć TO i Bošnjaka da ih brani od VRS-a, ali ne za Bosnu i Hercegovinu nego za HZHB.¹²⁶ U tim općinama nije potencirao retoriku o odbrani HZHB nego Bosne i Hercegovine kako bi privlačenjem Bošnjaka oslabio pozicije TO i izbjegao konflikte s njom dok ne postigne konačne dogovore sa Srbima što bi mu omogućilo da se kasnije razračuna s Bošnjacima. Poslije preuzimanja vlasti, HVO je ukinuo blokadu grada i naredio svim radnicima organa uprave SO Busovača, svih preduzeća, ustanova i SJB (osim onih koji se nisu željeli staviti pod njegovu komandu) da organiziraju rad. Za one koji se ne odazovu, odnosno ne prihvate vlast HZHB, zaprijetio je otkazima. Svim legalnim organima vlasti (SO Busovača, IO SO Busovača i Krizni štab) uskraćeno je pravo vršenja funkcija i donošenja odluka *pošto HVO rukovodi cjelokupnom organizacijom života i obrane*.¹²⁷ HVO-u nije bilo dovoljno što je bez otpora TO preuzeo *cjelokupnu organizaciju života* u Busovači, nego je 11. juna njegov *Regionalni stožer Srednja Bosna*, tada smješten u Busovači, zabranio prolazak njenih transporta preko teritorije koju je kontrolirao.¹²⁸ To je bilo nepromišljeno jer je ovaj put TO imala način da uzvрати. Zabranila je izvoz avioopreme i žita iz silosa u Kaćunima, te je HVO dan poslije povukao svoju naredbu o zabrani prolaska transporta TO. Štaviše, da bi ubrzao prolazak tih transporta, Kordić je ovlastio Blaškića i Tomu Trutinu iz Kiseljaka da mogu izdavati saglasnosti za njihov prolazak na relaciji Konjic – Visoko i ovjeravati ih svojim pečatom. Bio je dovoljan potpis bilo kojeg od njih dvojice. Svi transporti vojne opreme i MTS-a za TO iz Hrvatske preko Hercegovine morali su imati odobrenje ili ovjeru dokumentacije od GS HVO u Grudama, a hrane propusnice općinskih štabova HVO-a.¹²⁹ Sela Katići i Podjele, nastanjena pretežno srpskim stanovništvom, u martu su Hrvatima predala oružje koje su dobili od JNA i izrazili lojalnost HZHB. Pripadnici TO ušli su 13. juna u ta sela. HVO se smatrao jedinom legitimnom vlašću i obaveznim da štiti Srbe radi čega je došlo do nove čarke u kojoj je poginuo jedan vojni policajac HVO-a, a trojica ranjena. Prema HVO-u, gubici na strani TO bila su tri mrtva i nekoliko ranjenih.

¹²⁶ **Jadranko Prlić, predsjednik HVO-a, izjavio je u *Slobodnoj Dalmaciji* 25. aprila 1993. da je cilj HVO-a odbrana hrvatskog stanovništva i prostora na kojem ono živi. Isto je javno govorio i Boban. Up.: Praljak, ARBiH, 4. korpus, 41. mtbr, *Informativni list*, Godina II, broj 144, Mostar, 1. maj 1993, 1-2.**

¹²⁷ **ICTY, HVO Busovača, broj: 01-4/92, *Zapovijed*, Busovača, 22. maj 1992.**

¹²⁸ **ICTY, HVO, RS SB, broj: 01-123/92, *Zapovijed*, Busovača, 11. juni 1992.**

¹²⁹ **ICTY, HVO, RS SB, broj: 01-132-a/92, *Zapovijed*, Busovača, 12. juni 1992; ICTY, HVO Kiseljak, *Odobrenje-za prevoz municije i MTS-a*, Kiseljak, 1. juli 1992.**

Još početkom maja HVO je počeo otežavati i onemogućavati prolazak preko teritorije koju je kontrolirao u srednjoj Bosni v/o bošnjačke nacionalnosti i pripadnicima TO. Bez njegovog pismenog odobrenja nije se moglo proći preko te teritorije.¹³⁰ Regionalni stožer Srednja Bosna 24. augusta najstrožije je zabranio ulazak na područje općine Busovača licima zaposlenim u republičkom MUP-u, a uprava VP HVO 17. septembra zabranila je prolazak pripadnicima TO s teritorije Konjica, Tarčina, Pazarića i Jablanice, *bez obzira imaju li i pečat HVO-a*.¹³¹ S druge strane, TO nije smetalo da HVO djeluje na teritoriju s većinskim bošnjačkim stanovništvom. Komandant TO 10. juna izdao je naredbu potčinjenim jedinicama da HVO-u, ukoliko je organiziran na njihovom području, objasni ko je zajednički neprijatelj, te da s njim uspostavi saradnju i sadejstvo u izvođenju b/d prema zajedničkom agresoru.¹³² Čak je, na tim područjima, ponekada i pretpočinjavao dijelove snaga komandantima jedinica HVO-a.¹³³

Sredinom juna lokalni HVO pozvao je predstavnike komande OpŠTO Vitez u GS HVO na razgovor, vjerovatno o potčinjavanju HVO-u. Komandant OpŠTO obratio se Štabu TORBiH za mišljenje o tome.¹³⁴ Komandant štaba Sefer Halilović naredio mu je da na nivou općine neprekidno rade na uspostavljanju sadejstva i saradnje s HVO Vitez u cilju organiziranja odbrane od zajedničkog neprijatelja. Objasnio mu je da nemaju potrebe ići u Grude jer je rješavanje tih pitanja u toku i da će biti regulirana na višem nivou.¹³⁵

Krajem aprila u Gornjem Vakufu je, radi pokušaja HVO-a da uspostavi vlast HZHB, došlo do oružanog incidenta s TO.¹³⁶ Gornjovakufski HVO je 26. aprila zatražio od HVO-a u susjednim općinama, Bugojnu i Prozoru, da stave svoje snage u pripravnost ako mu zatreba pomoć. Od GS HVO zatražio je pomoć u MTS-u i ljudstvu. Interesantno je da je HVO optuživao jedinice legalne TO da nastoje ostvariti *prevlast u gradu*. Vrlo zanimljiva optužba s obzirom na to da je TO bila legalna i legitimna oružana sila u Bosni i Hercegovini kojoj se podrazumijeva obaveza da uspostavlja *prevlast u gradu*.

¹³⁰ ICTY, HVO Busovača, broj: 02-20/92, *Odobrenje za prolazak*, Busovača, 13. maj 1992.

¹³¹ ICTY, HVO, RS SB, *Zapovijed*, Busovača, 24. august 1992; ICTY, HVO, Uprava vojne policije, *Zapovijed*, Busovača, 17. septembar 1992.

¹³² Praljak, RBiH, ŠTO, broj: 02/349-65, *Naređenje*, Sarajevo, 10. juni 1992.

¹³³ Praljak, RBiH, ŠTO, broj: 02/349-77, *Naredba*, 12. juni 1992.

¹³⁴ ICTY, RBiH, OpŠO Vitez, broj: 01/97-1/92, *Zahtjev*, Vitez, 17. juni 1992.

¹³⁵ Praljak, RBiH, ŠTO, broj: 02/349-133, *Naređenje*, Sarajevo, 17. juni 1992.

¹³⁶ Prema popisu stanovništva iz 1991. u Gornjem Vakufu je živjelo 25.181 osoba od čega 56% Bošnjaka i 42,5% Hrvata.

HVO se ponašao toliko drsko da je to smatrao nelegalnim. Legalni organ proglasio je nelegalnim, a njegovo nastojanje da zadrži i obezbijedi legalnu vlast, muslimanskom provokacijom.¹³⁷ HVO je bio nelegalan kao i njegova uzurpacija vlasti, a pokušaji TO da ga u tome spriječe, potpuno legalni. Iako su zajedno držali linije odbrane prema VRS-u u rejonu Vukovskog na ku-preškom bojištu, HVO i TO nisu imali zadovoljavajuću saradnju.¹³⁸

U Prozoru se do 9. juna 150-200 Bošnjaka uključilo u jedinice HVO-a.¹³⁹ Uglavnom su bili iz sela s većinskim hrvatskim stanovništvom dok se na teritoriji općine s većinskim bošnjačkim stanovništvom formirao i djelovao OpŠTO Prozor što je smetalo vlastima HZHB koje su ga, u skladu sa svojom odlukom od 10. aprila, smatrale nelegalnim. Za njih je jedino legalno i legitimno bilo ono što proglasi HZHB, bez obzira što je ona bila protivustavna paradržavna tvorevina koja je proglašavala zakone, odluke i uredbe na štetu legalnih organa vlasti u čijem su sistemu bili i lokalni općinski štabovi TO. OpŠTO Prozor zaposjeo je prema VRS-u, po HVO-u, položaje *mimo zahtjeva HVO Prozor*. Bošnjaci su se do krajnjih granica držali legalnosti i *da bi se uključili u HVO navodno* su čekali *političke odluke na nivou BiH*. Oni nisu prihvaćali od HZHB određen procenat učešća u radu općinskog štaba HVO-a koji je predstavljao i civilnu vlast HZHB. Zajednička je bila samo vojna policija.¹⁴⁰

Stanje u Bugojnu početkom maja postajalo je sve složenije. Most preko Vrbasa u Donjem Vakufu HVO je srušio 30. aprila. Ranije je već srpskom okupacijom Kupresa prekinuta komunikacija Bugojno – Livno. Zajednička komanda odbrane grada HVO–TO bila je samo mrtvo slovo na papiru. Obje vojske samostalno su formirali i opremale svoje jedinice kao i u Jajcu, ali i drugim srednjobosanskim općinama. Legalna općinska vlast pokušavala je uvesti novčane bonove kao platežno sredstvo uz već cirkulirajuće hrvatske dinare, što su organi HZHB s negodovanjem dočekali.¹⁴¹ Do 14. juna HVO i TO formirali su po dva bataljona. U Gornjem Vakufu odnosi između

¹³⁷ **Praljak**, HVO Gornji Vakuf, *Izvešće*, Gornji Vakuf, 26. april 1992; **Praljak**, HVO Gornji Vakuf, *Izvešće*, Gornji Vakuf, 27. april 1992.

¹³⁸ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 46/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 13. juni 1992.

¹³⁹ **Prema popisu stanovništva iz 1991. u Prozoru je živjelo 19.760 stanovnika, od čega 62% Hrvata i 36,5% Bošnjaka.**

¹⁴⁰ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 44/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 9. juni 1992.

¹⁴¹ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 46/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 13. juni 1992.

Bošnjaka i Hrvata bili su isti kao i u Bugojnu. Obje strane, nezavisno jedna od druge, formirale su, opremale i upotrebljavale jedinice. Iako je deklarativno naglašavao prieko potrebnu zajedničku borbu protiv zajedničkog agresora, HVO-u je smetalo naoružavanje TO. U izvještaju od 14. juna za jedinice TO kaže: *Što se bolje opremaju i naoružavaju, to sve više stvaraju probleme za postrojbe HVO na ovom području i potencijalnu opasnost da dođe do međusobnog sukoba.*¹⁴²

Propaganda HVO-a optuživala je TO da je nezainteresirana i nesposobna da se suprotstavi agresoru, a istovremeno je s podozrenjem pratila formiranje, opremanje i upotrebu jedinica TO protiv VRS-a. Javno optuživanje TO za nesposobnost trebalo je predstaviti HZHB kao jedini način odbrane kako bi HVO dobio na popularnosti kod kolebljivog hrvatskog i bošnjačkog stanovništva. Pristupanje Bošnjaka HVO-u obesmisliilo bi postojanje bilo kakvih legalnih organa vlasti. Zato se HVO u početnoj fazi svog djelovanja trudio privući što više Bošnjaka. Primjetno jačanje TO suprotstavljalo se, samo po sebi, toj propagandi i politici HZHB i njenog vojno-civilnog organa HVO. Vraćalo je i davalo nadu legalistima i patriotama da je država preživjela i da će opstati. Što su indikatori opstanka države postajali jači to su mogućnosti nenasilnog nametanja vlasti HZHB Bošnjacima bivale slabije. U tom kontekstu ima se razumijevati opasnost za HVO od jačanja TO. Već u proljeće 1992. godine HVO se podjednako plašio jačanja TO kao i agresije VRS-a. Odbrana od VRS-a nije značila ništa ako ne nametne vlast HZHB na željenom teritoriju koja će ga, u pogodnom trenutku, otcijepiti od Bosne i Hercegovine i pripojiti Hrvatskoj. Od Bošnjaka je HVO očekivao da prihvate vlast HZHB i time joj daju legalnost i legitimitet. Način na koji je to činio bilo je propagandom, ali i prisilom gdje propaganda nije bila dovoljna (Gornji Vakuf, Novi Travnik, Busovača, Kiseljak...). Propaganda je bila jednostavna i koristila je tešku situaciju u kojoj se nalazila državna vlast. Čak je i srpske zločine nad Bošnjacima u istočnoj Hercegovini, Posavini, istočnoj Bosni, Podrinju i Bosanskoj krajini koristila da republičku vlast proglasi nesposobnom i nezainteresiranom za bilo šta dalje od Sarajeva. S prvim srpskim aprilskim pucnjima, za propagandu HZHB Republika Bosna i Hercegovina je odumrla. Bošnjačkom i hrvatskom stanovništvu prikazivala je HVO kao jedinu snagu pripremljenu, osposobljenu i voljnu da odbrani zemlju i spriječi Srbe da i dalje čine zločine. Činjenica da se

¹⁴² **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 47/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 14. juni 1992.

TO u pojedinim područjima Bosne i Hercegovine na početku srpske agresije zaista slabo snalazila, pogodovala je uspješnosti te propagande. Posebnu težinu opstanku TO u konkurenciji s HVO-om, na teritoriji koju je svojatala HZHB, davala je činjenica da je njena komanda u Sarajevu bila pod kadrovskom kontrolom JNA do proglašenja i međunarodnog priznanja državne nezavisnosti. Bosanskohercegovačka vlast se do tada, što se tiče TO, mogla oslanjati samo na njene bošnjačke i hrvatske kadrove, pojedine komande OkŠO, kao i pojedine općinske štabove odbrane. Okružni i općinski štabovi nisu smjeli raditi mimo uputa i naređenja nadređenih štabova, odnosno okružnih štabova i republičkog štaba kojim je JNA upravljala.¹⁴³ Tek stjecanjem nezavisnosti, Vlada je ostvarila mogućnost da smijeni komandanta RŠTO i postavi svoje ljude, odnosno da počne s rekonstrukcijom TO. To je činila od sredine aprila paralelno s formiranjem HVO-a koji je, situaciju u kojoj je bila TO, maksimalno koristio da je obezvrijedi i spriječi da se razvije. Prikazivao ju je kao komunističku i četničku, što ona jednim dijelom do tada i jeste bila zbog nemogućnosti Republike da postavi svoje kadrove u nju. Međutim, dok je stekla nezavisnost, bosanskohercegovačka Vlada užurbano je revitalizirala TO čisteći je od neprijateljskih kadrova i saradnika. Činjenica je da se ni HVO nije dovoljno dobro samostalno snalazio na početku rata. Ustvari, nije tokom cijelog rata jer ga je u svim važnijim b/d morala podržavati i izdržavati HV. U proljeće i ljeto 1992. na svim od srpske agresije ugroženim područjima (Kupres, Bosanska Posavina i Hercegovina) zapravo je HV nosila teret borbe s JNA, odnosno VRS-om. Upravo u toj borbi ona je formirala HVO tako da on nije nikakav

¹⁴³ Kao zanimljiv problem može se navesti OpŠTO Jajce koji je bio podređen RgŠTO Banja Luka. OpŠTO Jajce nije mogao prije 8. aprila legalno, niti je smio, učiniti ništa mimo znanja i odobrenja nadređene komande u Banjoj Luci. RgŠTO Zenica preuzeo je komandu nad jajačkim OpŠO tek 13. augusta. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02-340-567, Naredjenje, Sarajevo, 13. august 1992. godine. Ali do tog trenutka prošlo je dosta vremena koje je nosilo velike probleme u planiranju, logisticiranju i komandovanju jedinicama OpŠTO Jajce. Bugojanski, donjovakufski i travnički općinski štabovi bili su pod komandom zeničkog regionalnog štaba. Pripreme za odbranu mogli su raditi s manje teškoća nego jajački štab koji se nije mogao osloniti na svoj nadređeni štab. Promjenom komande u Sarajevu, položaj tih općinskih štabova se popravio, kao i zeničkog regionalnog, dok je jajački formalno ostao bez nadređene komande. Ipak, ova je situacija imala i svoju dobru stranu. Dobra strana podređenosti jajačkog OpŠTO banjalučkom RgŠTO vjerovatno je u činjenici koja je pogodovala da je OpŠTO Jajce jedina općina u Bosni i Hercegovini, osim srpskih, koja je vratila naoružanje svoje TO. Cijena toga bila je pristanak na potčinjavanje, s drugim OpŠTO banjalučkog RgŠTO, komandi 30. partizanskoj diviziji JNA. S tim oružjem jajački OpŠO samostalno je prebrodio krizu nepostojanja nadređene komande koja bi se brinula o planiranju i logisticiranju.

proizvod samostalnih kvalitetnih priprema bosanskohercegovačkog HDZ-a za odbranu od srpske agresije. HVO je bio surogat HV kao što je VRS bila surogat JNA, za razliku od TO (ARBiH) koja je u Bosni i Hercegovini bila jedina autohtona vojska, nastala od vlastite države i njenih mogućnosti. Samo se HV u tom smislu može porediti s njom, jer je i ona autohtona vojska Republike Hrvatske. Sve druge vojske (VRS, VRSK i HVO) napravile su susjedne države. Vojska RS i HVO od početka rata imali su svu potrebnu pomoć SRJ, odnosno Hrvatske. Teritorijalna odbrana nije imala nikakvu ni od jedne druge države osim vlastite koja se borila da opstane u iscrpljujućem stisku dvije susjedne velikodržavne ambicije. Osim priče, HVO je nudio i humanitarnu pomoć svima koji mu pristupe, što je bilo primamljivo za već izgladnjelo stanovništvo. Kao najvažnije, HVO je davao kvalitetno pješađijsko naoružanje i uniforme, solidne mjesečne plaće i redovno sljedovanje cigareta.

Gornji Vakuf je bio glavna strateška tačka hrvatske politike u Bosni i Hercegovini uz Mostar i Neum. Iz njega su vodili putevi prema srednjoj Bosni, Bugojnu i Jajcu, odnosno prema zapadnoj Bosni koju je hrvatski predsjednik želio uključiti u hrvatski državni teritorij zbog ojačavanja njenih granica. U tom kontekstu treba razumijevati rane pokušaje HVO-a da u Prozoru, Gornjem Vakufu i Bugojnu osigura svoju nadmoć i vlast HZHB. Zbog tih nastojanja, situacija se u Gornjem Vakufu pogoršavala tako da je do 20. juna izbio novi oružani sukob u kojem je jedan pripadnik HVO-a poginuo, a nekoliko ih je ranjeno.¹⁴⁴ Taj sukob desio se samo dan poslije Kordićevog divljanja po Novom Travniku.¹⁴⁵ Stanje međusobnih odnosa

¹⁴⁴ Praljak, HVO, VOS Prozor, broj: 15/92, *Obavještajno izvješće*, Prozor, 20. juni 1992.

¹⁴⁵ U srednjoj Bosni može se identificirati nekoliko manjih područja u smislu „prelivanja stanja“. Situacija u jednoj općini često je nalazila odraz na svim ostalim ili bar susjednim. Stanje u Prozoru preslikavalo se u prvom redu na Gornji Vakuf i Jablanicu, a potom na Bugojno i Konjic. Situacija u Gornjem Vakufu „prelivala“ se na Prozor, Bugojno, Novi Travnik, pa i na Konjic i obrnuto. U Lašvanskoj dolini ništa se nije dešavalo u Vitezu, a da nije našlo odraz u Travniku i Novom Travniku i obratno. Dešavanja u Busovači povezivala su Kiseljak i obrnuto, a u manjoj mjeri Kakanj i Fojnicu. Kakanj je bio povezan s Varešom s jedne i Busovačom s druge strane. Maglaj, Zavidovići i Zepče bili su posebno područje. Sve se održavalo i na Zenicu, ali u njoj, zbog vojne nadmoći TO, to nije dovodilo u pitanje opću sigurnost niti prijetilo većim oružanim sukobima. Ovo prenošenje situacija iz jedne u susjedne općine nije bilo spontana i nekontrolirana reakcija nego posljedica uključivanja snaga sa susjednih općina ili planiranog širenja sukoba radi razvlačenja neprijateljskih snaga kako bi se postigli ciljevi na željenom području. Ovo se jasno vidi iz nastojanja HVO-a da upravlja s „uključenošću“ susjednih prostora kroz lokalizaciju sukoba. Naprimjer, kada je zauzimao Prozor u oktobru 1992, maksimalno se trudio da od posljedica tog čina izolira Bugojno i Konjic, pa i Jablanicu i Gornji Vakuf, insistirajući u tim gradovima na međusobnim dogovorima u

vojnoobavještajna služba (VOS) HVO-a ocijenila je *kao da se uklapaju u scenarij neprijatelja (VRS) da treba samo priccekati da se medjusobno HVO i TO posvadjaju i pokolju*.¹⁴⁶ Smatrala je da treba nešto čim prije učiniti *possto neprijatelj raspolazze podacima da ima netrepeljivosti i cceka takav trenutak*.¹⁴⁷ Općinski stožer HVO Gornji Vakuf pismeno je izvijestio predsjednika HZHB i načelnika GS HVO o sukobima u Gornjem Vakufu pri čemu je svu odgovornost svalio na TO. Usput ih je informirao da na tom području ima oko 12.000 bošnjačkih izbjeglica iz Donjeg Vakufa, *sa velikim brojem vojnih obveznika, pa ukoliko se još naoružaju, onda ne da prijeti opasnost samo našoj općini nego i susjednim (Bugojno, N. Travnik, Travnik), a naš je zaključak da smo im mi prvi neprijatelj pa tek onda četnici*. Predložio je Bobanu i Petkoviću da ne dozvole prevoz, ako mogu i nabavku, *naoružanja za muslimane na kompletnom ovom dijelu (Srednja Bosna) a da nam u tom odmah svesrdno pomognete*.¹⁴⁸ Istovremeno sa sprečavanjem naoružavanja TO, propaganda HVO-a optuživala je TO da ne čini dovoljno na odbrani od VRS-a i da je zbog svoje nepripremljenosti i nenaoružanosti za to svakako nesposobna. U gornjovakufskom junskom

cilju sprečavanja širenja sukoba. U tim trenucima, u tim gradovima popuštao je pred zahtjevima ARBiH, koje je ranije ignorirao, samo da bi žarište koncentrirao na željenom području. Kasnije je ta svoja nastojanja u smirivanju napetih situacija propagandno prikazivao kao stalnu vlastitu težnju izbjegavanja sukoba. Međutim, to nije tačno. Ako je HVO na određenom prostoru i u određenom vremenu istinski zagovarao sprečavanje sukoba i, čak, često inicirao njihovo smirivanje i insistirao na tome, a jeste, to je bilo samo u vezi s tim da se ne proširi mimo njegovih mogućnosti kontrole. Bilo je to kao vješto kontrolirana vatra u zapaljivom okruženju. Samo u lokalizaciji sukoba imao je neke šanse. Najviše se plašio moći Zenice, te je uvijek izvodio radnje blokiranja komunikacija od tog grada prema rejonima gdje je započinjao sukobe. Svakako da je i ARBiH sa svoje strane uključivala snage sa susjednih općina. Prozoru nije niko kvalitetno pomogao te je pao u oktobru. Tu se naučila lekcija za 1993. godinu. Gornji Vakuf se ne bi mogao odbraniti bez stalne pomoći Bugojna i Novog Travnika, ali i jajačke 305. bbr. U odbrani slobodnih dijelova busovačke i viteške općine najviše tereta podnosile su snage dovedene s područja drugih općina, ili izbjegličke brigade, kao i u Fojnici, Kaknju, Varešu i dr. HVO je pokušavao to spriječiti tako što je od januara 1993. u svim pregovorima insistirao na povlačenju jedinica s drugih općina, ali taj je zahtjev isticao tek kada bi u prvoj, neočekivanoj, fazi uz pomoć svojih snaga dovedenih s drugih općina ostvario dio ciljeva ili došao do tačke kada je prepoznao da njihovu konačnu realizaciju treba ostaviti za narednu fazu. Za ovakvo vođenje rata bilo je od primarnog značaja razbiti kod boraca njegovo „domobransko“ razumijevanje. Kao primjer tog problema u srednjoj Bosni, za obje strane (ARBiH i HVO), najbolje može poslužiti Fojnica.

¹⁴⁶ Praljak, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 50/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 21. juni 1992.

¹⁴⁷ Praljak, HVO, VOS Prozor, broj: 15/92, *Obavještajno izvješće*, Prozor, 20. juni 1992.

¹⁴⁸ Praljak, HVO Gornji Vakuf, str. pov. broj: 1-5/4-2/92, *Izvjeshće*, Gornji Vakuf, 22. juni 1992.

sukobu, prema izvještaju VOS HVO, poginula su dva i ranjena četiri borca HVO-a, te četiri poginula i tri ranjena borca TO. Primirje je potpisano 21. juna.¹⁴⁹ Snage HVO-a Prozor pojačale su rad na kontrolnim punktovima prema Gornjem Vakufu i Jablanici.¹⁵⁰ Snage TO Gornji Vakuf, zbog napada HVO-a u pozadini, povukle su se s položaja prema VRS-u kako bi mu se suprotstavile. Taj čin HVO je okarakterizirao kao izdaju zajedničkih ciljeva, a nije svoje poteze na preuzimanju kontrole nad gradom dok su najsposobnije i najopremljenije jedinice TO bile na liniji odbrane prema VRS-u. Tu se radala taktika koju je HVO koristio i kasnije i to po cijeloj srednjoj Bosni. Lagano se izvlačio s linije dodira s VRS-om, ili ju je lokalnim sporazumima pacificirao, da bi sa snagama u pozadini, koristeći zauzetost jedinica ARBiH na liniji fronta s VRS-om, preuzimao kontrolu prvo nad komunikacijama, a onda i nad naseljima i gradovima. Ukoliko bi se ARBiH povukla dijelom snaga s linije prema VRS-u kako bi mu se suprotstavila, to je koristio kao navodni dokaz da je Bošnjacima preče voditi rat protiv Hrvata nego protiv srpskog agresora. Naravno, po takvom tumačenju, rat ARBiH protiv HVO-a nije bio odbrambeni nego agresivni i toliko važan za bošnjačku politiku da je ona radije linije prepuštala Srbima kako bi potukla HVO. Istina je bila obrnuta. HVO se već od ljeta 1992. lagano izvlačio, gdje god je to mogao, od borbi s VRS-om kako bi snagama u pozadini ostvarivao prevlast dok su jedinice ARBiH razvučene na dva fronta. Armija je odgovarala parcijalno i samo u krajnjoj nuždi jer je HVO bio gospodar logističkih puteva, što je koristio kad god bi mu ona negdje adekvatno odgovorila. HVO ju je na putnim komunikacijama prema Hrvatskoj držao za vrat. Od njegovog stiska ovisila je njena borbena sposobnost. Ta zavisnost ARBiH od komunikacija preko teritorije HZHB i Hrvatske uvjetovala je njenu popustljivost prema hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini. Odnosi u Gornjem Vakufu ostali su na ivici oružanog obračuna i krajem jula.¹⁵¹

HVO je i u Jajcu optuživao TO da ne sudjeluje ravnopravno u odbrani od VRS-a, a istovremeno joj je sprečavao dotur MTS-a iz srednje Bosne potrebnog za vođenje b/d. Koliko je Sarajevu bilo važno Jajce, pokazuje naredba Sefera Halilovića od 12. juna kojom je riskirao sukob s HVO-om

¹⁴⁹ **Praljak** HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 51/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 23. juni 1992.

¹⁵⁰ **Praljak**, HVO Prozor, *Izvješće*, Prozor, 23. juni 1992.

¹⁵¹ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 78/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 29. juli 1992.

da bi pomogao njegovoj odbrani. Naredio je komandantu OkŠO Zenica Džemalu Merdanu da odredi i opremi jedinicu dovoljne jačine koja će osiguravati konvoj s municijom iz Zenice u Jajce za potrebe OpŠO. Ukoliko bi HVO zaustavio konvoj, jedinica je trebala pregovarati i situaciju riješiti *mirnim putem*. Ako razgovori ne bi pomogli, mogla je upotrijebiti silu, ali je municija morala doći na odredište.¹⁵² Dan ranije Halilović je Merdanu izdao naređenje da formira jednu OG i dvije TG (taktičke grupe) koje su trebale svojim snagama deblokirati Sarajevo i odmah, nakon toga, izvršiti prodor preko Komara i Donjeg Vakufa radi spajanja sa snagama TO u Jajcu, istovremeno sadejstvujući snagama u oslobađanju Teslića.¹⁵³ Dakako da se ovo nije moglo realizirati jer je ostvarenje postavljenih ciljeva bilo nemoguće, ali pokazuje da je bosanskohercegovački vojni vrh bio vrlo zainteresiran za Jajce. U to vrijeme, spajanje sa snagama u Jajcu bio je prvi sljedeći cilj koji je Halilović zamislio nakon deblokade Sarajeva. Ovo jeste i primjer da se vojno-politički vrh Bosne i Hercegovine nije bavio samo Sarajevom, zanemarujući ostale dijelove zemlje, kako je tvrdila propaganda HVO-a u njegovom obezvjeđivanju i delegitimiziranju. Značajno je napomenuti da odbrana Jajca sredinom juna čak nije ni bila ugrožena.

Komandant Općinskog stožera HVO Novi Travnik Ivan Zeko 8. juna obavijestio je nadređenog u Gornjem Vakufu da je Kordić, bez obzira na dogovor, poslao 25 ljudi na punkt u Peluci (Sebešić) gdje su oduzimali robe TO iako je imala urednu dokumentaciju. Da ne bi došlo do sukoba s njom, Zeko mu je predložio da odmah izda naređenje o povlačenju tih ljudi. U protivnom, upozorio ga je da HVO Novi Travnik neće snositi nikakvu odgovornost za situaciju koja bi mogla uslijediti.¹⁵⁴

Oružani sukobi između HVO-a i TO u Novom Travniku izbili su 19. juna 1992, kada i u Gornjem Vakufu. Marko Vidak, predsjednik vlade HVO Novi Travnik, u svom iskazu datom Sigurnosno-informativnoj službi (SIS) HRHB 8. februara 1994. kaže da su krivci za sukob Kordić i Koštroman koji su doveli jedinice iz Busovače kako bi ga započele. Tokom sukoba HVO nije postigao ništa osim što je produbljen jaz između dva naroda, a *postrojbe iz Busovače su temeljito opljačkale grad, ne birajući žrtve*.¹⁵⁵ Fikret

¹⁵² ICTY, R BiH, ŠTO, pov. broj: 02/349-72, *Naredjenje*, Sarajevo, 12. juni 1992.

¹⁵³ ICTY, R BiH, ŠTO, pov. broj: 02/349-68, *Naredjenje*, Sarajevo, 11. juni 1992.

¹⁵⁴ ICTY, HVO Novi Travnik, broj: 86/92, *Obavijest*, Novi Travnik, 8. juni 1992.

¹⁵⁵ ICTY, HVO Novi Travnik, broj: 86/92, 8. juni 1992; ICTY, HRHB, SIS, *Informacija*, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine, Mostar, 8. februar 1994.

Muslimović iz Štaba TORBiH 19. juna obavijestio je ministra za odbranu, komandanta Štaba TO i njegovog zamjenika da se na području Travnika zaostavljaju međusobni odnosi između HVO-a i TO jer je Boban naredio da se upostavi vlast HZHB, što su Bošnjaci shvatali da je usmjereno protiv njih. HVO je prijetio da će upustiti VRS ukoliko se Bošnjaci usprotive uspostavi vlasti HZHB.¹⁵⁶ Merdan je naredio *svim pripadnicima TO Novi Travnika koji su u oružanom sukobu sa HVO i HOS-om da bezuslovno prekinu vatru što treba učiniti i druga strana*.¹⁵⁷ Odnosi HVO–TO u Novom Travniku ostali su zategnuti i poslije smirivanja sukoba. Formirani su mješoviti kontrolni punktovi i mješovite policijske patrole, ali nepovjerenje je i dalje bilo prisutno. Teritorijalna odbrana (ARBiH) nije posjedala značajnije položaje prema VRS-u na novotravničkoj općini zbog čega je HVO negodovao i optuživao je da to stvara neravnotežu snaga u gradu.¹⁵⁸ Međutim, novotravničke jedinice ARBiH išle su na turbetske linije ka VRS-u. Linija dodira s VRS-om na novotravničkoj općini bila je kratka i iznad hrvatskih sela (Gornje Pećine – Rudine – Mravinjac – Kamenjaš). HVO nije dopuštao ARBiH, jer joj nije vjerovao, da posjeda tu liniju. Objekti Mravinjac i Kamenjaš od velikog su značaja za kontrolu prostora Travnika, Novog Travnika i Bugojna, te HVO nije dozvoljavao ARBiH ni da im se primakne. S obzirom na to, novotravničkim jedinicama ARBiH jedino je preostalo da idu na liniju na turbetskom bojištu. Neki novotravnički Bošnjaci bili su lojalni vlastima HZHB. Enes Šehić, diplomirani ekonomista, obnašao je funkciju predstojnika u Uredu za privredu. Iz njegovog pisma Vladimiru Šoljiću u GS HVO saznaje se da je HVO namjeravao asfaltirati put iz Gornjeg Vakufa preko Pavlovice do Novog Travnika.¹⁵⁹

Bošnjački članovi općinskog Kriznog štaba u Kiseljaku, koji su na njegovim sjednicama preglasavani i nisu mogli utjecati na donošenje odluka, 8. jula pismeno su se obratili Kriznom štabu, a koji se do tada potpuno stavio u službu politike HZHB. Kao razlog svog obraćanja naveli su želju da se na području općine izbjegnu sukobi kakvi su se već desili u Busovači, Novom Travniku, Vitezu, Gornjem Vakufu i Travniku. Zahtijevali su da se sve nesuglasice i nesporazumi rješavaju kompromisno

¹⁵⁶ ICTY, RBiH, MO, ARBiH, pov. broj: 02/417-14, Sarajevo, 19. juni 1992.

¹⁵⁷ ICTY, RBiH, RgŠTO Zenica, broj: 01/490-1, *Naredenje*, Zenica, 19. juni 1992.

¹⁵⁸ **Praljak**, HVO Novi Travnika, broj: 134/1, *Izvjешće*, Novi Travnika, 16. juli 1992.

¹⁵⁹ **Praljak**, HVO Novi Travnika, Ured za gospodarstvo, broj: 98/93, *Urgencija na telegram broj 98/92 od 18.09.92*, Novi Travnika.

na zajedničkim sastancima i bez preglasavanja, te hitnu sjednicu SO koja bi ocijenila rad Kriznog štaba, potvrdila ili stavila van snage njegove odluke i formirala Ratno predsjedništvo. Izrazili su neprihvatanje vlasti koja bi se uspostavila nasilnim metodama i koja bi odbacila postojeću legalnu vlast. Tražili su formiranje zajedničke komande kojoj bi bili potčinjeni HVO i TO, a preimenovani u OSRBiH uz uvažavanje njihovih postojećih oznaka. Zajednička komanda podrazumijevala bi i zajedničko logisticiranje. Zahtijevali su preispitivanje odluke o uvođenju ratnog poreza i tražili da ga ubiru legalni organi vlasti nakog čega bi se dijelio na sve pripadnike OSRBiH. Odbili su prihvatanje odluka donesenih izvan legalnih organa općinske vlasti. Tražili su nesmetan protok roba na području općine za sve građane bez obzira na njihovu vjersku i nacionalnu pripadnost. Nisu prihvatili nikakvu regionalizaciju u postojećim uvjetima smatrajući da o njoj samo narod može odlučiti referendumom. Prihvatili su sve političke opcije unutrašnjeg preuređenja zemlje, ali da budu donesene u mirnodopskim uvjetima kroz legalne institucije i u slobodnom demokratskom procesu.¹⁶⁰ Krizni štab, njegov većinski dio, hrvatski, nije usvojio ništa od traženog. Na prvoj narednoj sjednici članovima štaba poturio je odluku o imenovanju Općinskog stožera HVO na prihvatanje. S obrazloženjem da odluka nije donesena legalnim putem, preko SO, bošnjački članovi štaba su je odbili. Sve odluke donesene na takav način nisu im bile prihvatljive nego su istrajavali da se one donose preko legalno izabраних općinskiх vlasti. Držali su ih neobavezujućim za Bošnjake. Jedinu vlast koju su priznavali, i njene odluke, bila je legalna, izabrana na općinskim izborima 1990. u kojoj je HDZ svakako imao najveći broj kadrova. Nije im smetala takva vlast, u kojoj su Hrvati bili dominantni, ali im je bila neprihvatljiva ekskluzivno hrvatska vlast koja je priznavala samo HZHB. Zaprijetili su da će biti primorani formirati paralelnu vlast ukoliko Krizni štab nastavi ignorirati mišljenja, stavove i osjećanja svojih bošnjačkih članova.¹⁶¹ OpŠTO Kiseljak nije se pokorio pred odlukama i naredbama GS HVO koje je u Kiseljaku provodio Blaškić. Nastavio je funkcionirati i dalje.

Irski novinar Marcus Tanner 13. jula objavio je članak o svom boravku u Kiseljaku. Bilo mu je veoma neobično da između Srba i Hrvata na kiseljačko-ilidžanskoj administrativnoj granici nema nikavih sukoba, da niti metak nije ispaljen između njih i da VRS nije nijednu granatu ispalila

¹⁶⁰ ICTY, RBiH, Opština Kiseljak, broj: 01-023-10/92, Kiseljak, 8. juli 1992.

¹⁶¹ ICTY, RBiH, Opština Kiseljak, broj: 01-023-12/92, Kiseljak, 13. juli 1992.

na Kiseljak, dok je u isto vrijeme razarala susjedno Sarajevo koje je držala pod opsadom. Stanovnici Sarajeva, prema Tanneru, živjeli su u zabludi da će ih deblokirati Hrvati iz obližnjeg Kiseljaka. Za liniju razdvajanja HVO-a i VRS-a shvatio je da nije bojišnica nego nova i vrlo mirna granica između Hrvatske i Srbije za čije se uspostavljanje nije *pitao niti jedan Musliman sa obe njene strane*. Kiseljačke hrvatske vlasti opovrgavale su optužbe da su se pridružile Srbima u podjeli zemlje, ali je on bez ikakve sumnje bio siguran u suprotno. Do Kiseljaka je stigao iz Jablanice i Konjica novim putem koji je HVO upravo gradio kako bi povezoao teritorije pod svojom kontrolom u srednjoj Bosni sa zapadnom Hercegovinom. Prilikom boravka u Konjicu i Jablanici o tamošnjim hrvatskim vlastima stekao je isti utisak kao i o kiseljačkim. Za Tannera nije bilo sumnje – Hrvati su pravili svoju nezavisnu državu u Bosni i Hercegovini u kojoj su *Muslimani dobrodošli kao vojnici ili službenici, ali na "hrvatskoj zemlji", gdje neće nikada biti ništa više od korisnih stanara*. Da bi potkrijepio svoje mišljenje, citirao je Bobana koji je u HZHB ukinuo sve jedinice TO i proglasio HVO jedinom legalnom vojskom: *Što god ljudi u Sarajevu radili, to je njihova osobna stvar. Oni ne mogu ništa govoriti niti odlučivati u ime ljudi Hercege Bosne*.

Bobanov zamjenik Jozo Marić bio je još oštrij i jasniji:

Mi ne priznajemo bosansku zastavu, predsjedništvo niti zajedničku vojsku. Oni nemaju vojsku u Sarajevu. Kako onda mogu očekivati da se mi stavimo pod njihovu kontrolu?

Tanner na kraju članka sa žaljenjem rezimira:

*Bosna nestaje i umire, popaljena od Srba u istočnoj Bosni i bezbolno ugašena od Hrvata na jugozapadu. Stara Bosna, etnički mozaik Hrvata, Srba i Muslimana, suzila se na nekoliko kvadratnih kilometara unutar Sarajeva.*¹⁶²

Bez obzira na sukobe, HVO i TO ipak su uspijevali voditi zajedničku borbu protiv VRS-a u ljeto 1992. godine. Tako su 7. jula na bugojanskom bojištu razbili srpsku liniju i zaposjeli sela Radiće i Kunovce.¹⁶³ Postignuti rezultati zajedničke borbe nisu bili dovoljni da eliminiiraju međusobne probleme i sve dublje podjele jer su njihov uzrok bila dva različita politička

¹⁶² Tanner, Marcus, „Bosna nestaje dok se Hrvati pridružuju njenoj podjeli“, *The Irish Times*, Dublin, 13. juli 1992, prevedeno za ICTY i objavljeno na njegovoj internetskoj stranici.

¹⁶³ Praljak, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 62/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 7. juli 1992.

gledišta na budućnost države.¹⁶⁴ Teritorijalna odbrana RBiH (ARBiH) se borila za cjelovitu i jedinstvenu državu, a HVO za HZHB i njeno pripajanje Hrvatskoj. Gdje su im se lokalni interesi poklapali, a to je uvijek samo za borbu s VRS-om, više politike ustupale su im mjesto jer je, svakako, njena ukupna realizacija ovisila o rezultatima borbe na lokalnim nivoima. U konkretnom primjeru to bi značilo da su mogli djelovati zajednički, ali samo u pojedinim situacijama i za određenu priliku, gdje su im bili ugroženi zajednički ciljevi – odbrana od VRS-a.

U julu je VOS HVO davao procjene o navodnim neprijateljskim planovima TO naspram HVO-a. Prema toj procjeni, zavjeru su smislili oficiri JNA, „kosovci“, jer su svi komandanti općinskih štabova TO u srednjoj Bosni bivši oficiri JNA. Refik Lendo u Novom Travniku, Haso Ribo u Travniku, Ramiz Dugalić u Vitezu, H. Bajrić u Busovači, a u Zenici Džemal Merdan *koji je glavni u cijeloj toj mreži i diktira situacijom stvarajući netrpeljivost i sukobe između muslimana i Hrvata*.¹⁶⁵ Obavještajac VOS-a smetnuo je s uma da su i komandujući ljudi HVO-a u srednjoj Bosni također bili bivši oficiri JNA, kao, naprimjer, Tihomir Blaškić, Filip Filipović, Ivica Rajić i mnogi drugi. Ako je pripadnost oficirskom koru JNA bila dovoljna da bi se neko smatrao „kosovcem“, onda se to moralo odnositi i na oficire HVO-a koji su na ta mjesta stigli iz JNA. Obavještajac informira GS HVO da se u Zenici *pripremaju i obučavaju jedinice za djelovanje protiv HVO i to u mudžahedinskom stilu (fanatizam) i trenutno ih je takvih oko 1.500*. Pod komandom su Džemala Najetovića. Posjeduju 21 tenk T-34 i 55, ali bez dovoljno municije. Oklopnom jedinicom komanduje E. Burak, *oficir koji je rušio Gospić*. VOS je, navodno, imao saznanja da *postoji osnovni plan da iz Zenice preko Visokog presjeka Kiseljaka i Fojnicu te istovremenim udarom preko Gornjeg Vakufa, Novog Travnika i Travnika odsjeka svi dijelovi HZ HB i zaokruže naum o preuzimanju srednje Bosne u svoju muslimansku džamahiriju što otvoreno propagiraju kroz Tespih diviziju i Handžar diviziju*.¹⁶⁶ Kao problem za HVO, VOS je smatrao i 1. Krajiški bataljon, čiji su pripadnici naoružani i opremljeni *došli iz Hrvatske njih oko 500 sa zadatkom da budu u funkciji obrane Jajca, Dobretića i*

¹⁶⁴ U bugojanskom sanitetu, što nije usamljen slučaj u srednjoj Bosni, došlo je do podjele sanitetske opreme i medicinskih aparata. Up.: Praljak, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 74/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 21. juli 1992.

¹⁶⁵ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 07-763/92, *Informacija*, Mostar, 22. juli 1992.

¹⁶⁶ *Tespih divizija* je plod obavještajčeve mašte, a *Handžar divizija* je formirana 1991. od bošnjačkih dobrovoljaca kao rezervna jedinica MUP-a RH pri PU Sisak, a za odbranu Hrvatske od velikosrpske agresije.

Travnika, a koji još nije na položajima i sustavno pravi problem.¹⁶⁷ Šest dana prije nego je napisana ova informacija, u napadnom boju na Vlačiću prema VRS-u, u rejonu Šešićke planine, 1. Krajiški bataljon pretrpio je prve gubitke u ljudstvu. Istih dana vojevao je i na turbetskim l/o, a ubrzo preuzeo i najtežu l/o u Jajcu (u rejonu Bareva i Vlasinja). Nije poznat nijedan slučaj da su pripadnici te jedinice uznemiravali pripadnike HVO-a ili domicilne Hrvate u Travniku i Jajcu. Naprotiv, potencirali su saradnju s njima. U Jajcu su svoj angažman uvjetovali saradnjom lokalnog HVO-a i TO.¹⁶⁸ Dolazak dobrovoljaca za ARBiH iz Hrvatske, VOS je ocijenio kao naglo buđenje fundamentalizma.¹⁶⁹ Zanimljivo je spomenuti da su mnoge dobrovoljačke jedinice ARBiH u Hrvatskoj organizirane uz pomoć HV-a što je u kontradiktornosti s tom tvrdnjom.¹⁷⁰ Osnivanje hrvatske paradržave HZHB, formiranje hrvatskih oružanih snaga (HVO i HOS) i raznih drugih hrvatskih institucija, maksimalno uključenje Katoličke crkve, kao institucije i njenih pojedinaca u cijeli taj proces, VOS nije označavao kao naglo buđenje hrvatskog nacionalizma i katoličkog fundamentalizma kao da je Hrvatima svaki vid nacionalizma i vjerskog fundamentalizma bio dozvoljen za razliku od Bošnjaka čije je vojno organiziranje i ratni entuzijazam borbe protiv VRS-a bilo pokazatelj naglog buđenja fundamentalizma i namjere da poraze HVO i protjeraju Hrvate. Bošnjaci nisu javno zagovarali, a ni potajno radili, za islamsku i ekskluzivno bošnjačku državu za razliku od HZHB, čije su namjere stvaranja etnički dominantnog hrvatskog prostora u Bosni i Hercegovini s predominacijom katolicizma, a koji bi se u povoljnoj prilici od nje otcijepio i priključio Hrvatskoj, bile neskrivene. Čak ni davanje naziva jedinicama HVO-a po istaknutim hrvatskim nacionalistima, teroristima, ustašama i ratnim zločincima iz 2. svjetskog rata, VOS-u nije bio pokazatelj hrvatskog ekstremizma. Toj praksi HVO je naročito pribjegavao u sredinama u kojima su Hrvati živjeli s Bošnjacima ili čak bili izrazita manjina u odnosu na njih, kao, naprimjer, u Zenici.¹⁷¹ Stanje u Kiseljaku VOS je cijenio kao

¹⁶⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 07-763/92, *Informacija*, Mostar, 22. juli 1992.

¹⁶⁸ **Kliko-Čuskić**, 17. *Viteška...*, 27-36.

¹⁶⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 07-763/92, *Informacija*, Mostar, 22. juli 1992.

¹⁷⁰ **Kliko-Čuskić**, 17. *Viteška...*, 20-27, 38-40, 46-50, 62.

¹⁷¹ **Eugen Kvaternik** u Bugojnu, **Jure Francetić** u Zenici, **Ante Bruno Bušić** u Livnu, 6. brigada HVO **Vitez Ranko Boban** iz Gruda (kasnije preimenovana u 40. domobransku pukovniju **Ranko Boban**) i mnoge druge. Vitez Ranko Boban je Vitez Rafael Boban, ratni zločinac, zamjenik Jure Francetića, komandanta ustaške *Crne legije*, i rođak Mate Bobana. Do kraja 2. svjetskog rata napredovao je do čina ustaškog pukovnika i generala Hrvatskih oružanih snaga. Nakon rata emigrirao je u Argentinu ili u SAD. Njegova dalja sudbina nije pouzdano poznata.

“odlično” jer Srbi u Rakovici su napadani od muslimana iz Visokog pa ne žele tražiti sukob sa Hrvatima. U istoj informaciji ocjenjuje da TO u srednjoj Bosni izbjegava borbu i front s VRS-om i intenzivno se priprema za obračun s HVO-om, ali i daje suprotan dokaz s primjerom Kiseljaka u kojem stanje s VRS-om cijeni “odličnim” jer tamo ratuju rakovički Srbi i visočki muslimani. Isti izvor govori da su u Bugojnu podijeljeni čak i medicinski aparati između HVO i TO i da se u zapadnoj Hercegovini djelovanje TO vrši preko HOS-a.¹⁷²

Anto Pejčinović i Zvonko Dužnović iz vareškog HVO-a sredinom jula sastali su se na Bijambarama s Ratkom Adžićem (predsjednik SO Ilijaš i komandant nišićke brigade VRS). Dogovorili su da srpska strana omogućiti prelazak preko svoje teritorije jednoj četi HVO-a iz Kiseljaka kako bi razoružala TO u Varešu. Zauzvrat, vareški HVO je dopustio prolaz VRS-u s Ozrena do položaja ARBiH. Načelnik Glavnog štaba OSRBH naredio je OG Visoko i OpŠO Vareš, Breza i Kiseljak da kroz razgovore s HVO-om ukažu na obostranu štetnost realizacije tog dogovora. On se morao *spriječiti po svaku cijenu uključujući i oružanu borbu*.¹⁷³

Izvršni odbor SDA Vitez 11. jula organizirao je sastanak *sa intelektualcima i uglednim građanima muslimanske nacionalnosti* bez obzira na njihovo stranačko opredjeljenje. Cilj sastanka bio je da se pozvani informiraju o stavu SDA povodom ustrojavanja *nelegalne vlasti* HZHB i vidi njihovo mišljenje o tome. Učesnici sastanka usvojili su nekoliko zaključaka od kojih su najvažniji formiranje koordinacionog odbora za zaštitu interesa muslimana Viteza, kao odgovor na formiranje općinske vlade HVO, i da ne priznaju HVO kao organ vlasti čije će odluke smatrati nevažećim.¹⁷⁴ Koordinacioni odbor se za deset dana oglasio prvim saopćenjem za javnost. Bio je protiv objedinjavanja društvenih preduzeća namjenske proizvodnje *Slobodan Princip Seljo* (SPS), *Vitezit* i *Sintevit* smatrajući da o tome treba odlučivati Vlada Republike Bosne i Hercegovine. Takse koje je uvela lokalna vlada HVO-a na području općine držao je nelegalnim jer nisu dobile potrebnu saglasnost SO Vitez. Odluke o porezima i taksama, prema stavu odbora, trebali su usvojiti legalni organi vlasti. Promet roba, kao i sav drugi promet, prema Hrvatskoj trebao je biti slobodan. Odbor je insistirao da državna Vlada u što kraćem roku stavi u platni promet svoju valutu.¹⁷⁵

¹⁷² **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 07-763/92, *Informacija*, Mostar, 22. juli 1992.

¹⁷³ **Praljak**, OS RBiH, GŠ, broj: 02/349-445, *Naredjenje*, Sarajevo, 20. juli 1992.

¹⁷⁴ **ICTY**, SDA Vitez, *Saopštenje za javnost*, Vitez, 12. juli 1992.

¹⁷⁵ **ICTY**, Koordinacioni odbor za zaštitu interesa Muslimana, *Saopštenje za javnost*, Vitez, 21. juli 1992.

Uspostavljanje i razvoj institucija HZHB: Pravna priroda

Na sjednici predsjedništva HZHB 3. jula 1992. izmijenjena je i dopunjena odluka o njoj uspostavi od 18. novembra 1991. godine. Odluka nije bitno drugačija, nego je samo službenije i otvorenije potvrđena, ali postoji jedna zanimljiva opaska koja ukazuje za šta se borio HVO: *Hrvati (...) u ovoj Republici zalagali su se za suverenu Bosnu i Hercegovinu, ali su uvijek naglašavali da će to činiti štiteći vlastite povijesne prostore i interese cjelokupnog hrvatskog naroda.*¹⁷⁶ Jasno je da su hrvatski vlastiti „povijesni prostori“ ocrtane hrvatske zajednice u Bosni i Hercegovini. Dakle, HVO se nije borio za Bosnu i Hercegovinu, kako je javno tvrdila hrvatska propaganda, nego samo za „hrvatske prostore“ teritorijalizirane kroz dvije hrvatske zajednice u njoj. Iz tog razloga bespredmetne su međusobne optužbe ko je koga i gdje izdao. Od prije početka srpske agresije Hrvati, okupljeni na ideji HZHB, jasno su znali šta će braniti i u kojoj mjeri, o čemu govori i gore citirani tekst, a znala je i bosanskohercegovačka vlast koju su uglavnom podržavali Bošnjaci. Obje strane imale su različite interese, koji su njihovim liderstvima bili poznati, što obezvređuje optužbe o bilo čijoj izdaji. U određenom vremenu i na određenim mjestima, silom prilika, odbrambeni interesi su se poklapali. Radi toga su stvarana silovana savezništva i stvorena lažna slika borbe za iste ciljeve koja postoji još i danas među mnogim savremenikima tih događaja, a naročito boraca obje strane. Taj lažni privid služio je čelnicima HZHB da se u očima svjetske javnosti prikažu kao borci za Bosnu i Hercegovinu, a ne njeni razbijači, ali i kod hrvatskog stanovništva koje nije brzo prihvaćalo ideje o svojoj nacionalnoj teritorijalizaciji i otcjepljenju od Bosne i Hercegovine. Trebalo ga je prvo uvjeriti da je bošnjačkom krivicom Bosna i Hercegovina propala, da su Hrvati učinili sve da je spase, ali da više nema drugog izlaza osim nacionalne teritorijalizacije, odvajanja od kancerogenog teritorijalnog tkiva i pripajanja spasonosnoj Hrvatskoj. I Vladinoj strani odgovarala je ta lažna slika zajedničke borbe s istim ciljevima, jer je promovirala vlastitu ideju multietničkog otpora Bosne i Hercegovine čime se suprotstavljala srpskoj strani da rat u Bosni i Hercegovini pred svijetom prikaže građanskim, međunacionalnim ili vjerskim. Vjerovatno je Vladina strana i davala više kolorita na tu lažnu sliku od HZHB. Kao što je u nekim periodima i na pojedinim mjestima postojao istovjetan interes odbrane od VRS-a, ali pri

¹⁷⁶ HZHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, 1/1992, Mostar, 1992, 1-2.

čemu jedni brane Bosnu i Hercegovinu a drugi hrvatske zajednice, tako je u određenom vremenu postojao i zajednički interes da se ta borba pred očima svjetske, pa i vlastite, javnosti prikaže kao zajednička borba za Bosnu i Hercegovinu. To je ostavilo kao posljedicu međusobne optužbe za izdaju.¹⁷⁷ Međutim, ne može se govoriti o izdaji ako su obje strane imale od početka radikalno drugačije političke interese koji su ih samo silom srpskog oružja ponegdje ujedinjavale, ali samo u vojničkom i nikako u političkom smislu. Izdaja može biti unutar jedne grupacije okupljene oko istog političkog cilja, jedinstvene vizije i očekivanja. Kao primjer tome može biti izdaja Bosanske Posavine od Hrvatske i Hercegovine, izdaja Bosne i Hercegovine od Fikreta Abdića ili srbijanska izdaja hrvatskih Srba.

Hrvatska zajednica Herceg-Bosna osnovala je i svoj službeni list (*Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*).¹⁷⁸ U dopunu odluke o osnivanju HZHB od 3. jula 1992. unesen je dio pisma koje je Boban poslao Tuđmanu 18. novembra 1991. kojim ga je zvanično obavijestio o rezultatima sastanka u Grudama. Sve do zareza je identično.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Jedna od najraširenijih međusobnih optužbi, još uvijek aktuelna na lokalnom nivou, vezana je za pad Jajca u oktobru 1992. godine. Međutim, potpuno je besmisleno, na tom primjeru, tvrditi da je HVO izdao ARBiH i obrnuto. Te vojske su se borile za različite interese u tom gradu. Kada je interes za njega, od jedne strane, postao sekundaran u odnosu na njoj bitnije događaje, ta strana je jednostavno digla ruke od njega i posvetila se svom primarnom interesu. HVO se u Jajcu borio za HZHB, a ARBiH za Bosnu i Hercegovinu. Nisu se borili za isto da su mogli jedni druge izdati. Prije ili poslije, različiti interesi morali su poći različitim pravcima, ali taj razilazak nikako se ne može smatrati neočekivanom izdajom osim u očima neupućenih koji su očekivali da će se desiti neko čudo i neko se prikloniti ili pokoriti nečijoj političkoj ideji. Kao i u Jajcu, priče o izdaji i “zabijanju noža u leđa” bile su prisutne i u svim drugim gradovima u kojima je došlo do međusobnog sukoba. Zapravo, te priče otišle su i mnogo dalje. Izdaje su nešto što je najteže oprostivo. One su vezane za podlost, pokvarenost i licemjerstvo izdajničke strane i uz iskrenost, dobru namjeru i naivnost izdane strane. Ako se radi o kolektivnim izdajama, onda se te kvalifikacije odnose na čitave zajednice. Ali, u Bosni i Hercegovini HVO nije izdao ARBiH niti je ona izdala HVO. HVO se borio za podjelu Bosne i Hercegovine i pripajanje jednog njenog dijela Hrvatskoj, dakle, najizravnije protiv Bosne i Hercegovine, a ARBiH se borila za očuvanje njene teritorijalne cjelovitosti i državnog suvereniteta. Kada je objema stranama odgovarala zajednička borba protiv VRS-a, onda su se trpjele, a kada je to postalo sekundarni cilj, tada su se i otvoreno sukobile jer su pravi (drugi) interesi izbili na površinu. To je bilo neminovno.

¹⁷⁸ ICTY, HZHB, Predsjedništvo, broj: 5/92, *Odluka o osnutku službenog glasila Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, Mostar, 3. juli 1992.

¹⁷⁹ (...) *Hrvatski narod u Bosni i Hercegovini u ovom teškom času svoje povijesti, u trenucima kada posljednja komunistička vojska Europe, udružena sa četnicima prijeti opstojnosti hrvatske države i hrvatskoga naroda, shvaća da je njegova budućnost povezana s budućnošću cijeloga hrvatskoga naroda. Mi Hrvati Bosne i Hercegovine, kroz svoju stranku Hrvatsku demokratsku zajednicu, preko svojih izabраних predstavnika vlasti u ovoj Republici zalagali smo se za suverenu Bosnu i Hercegovinu ali smo uvijek naglašavali*

Osnivači HZHB podsjećaju da su se Hrvati zalagali za suverenu Bosnu i Hercegovinu i da su uvijek naglašavali da će to činiti do trenutka kada drugi počnu dijeliti Bosnu i Hercegovinu. Potom objašnjavaju kako su to drugi počeli činiti (Srbi), što bi trebalo značiti da je taj trenutak došao i da Hrvati prestaju podržavati suverenitet, odnosno da se pridružuju podjeli. Odjel pravosuđa i opće uprave HZHB 28. novembra 1992. objavio je da na području HZHB ubuduće djeluje samo sistem pravosuđa te zajednice.¹⁸⁰ U svojoj ustavnopravnoj analizi HZHB (HRHB), izrađenoj kao ekspertiza za Haški tribunal, Ciril Ribičić se bavio utvrđivanjem da li je ona bila suverena država i u kojoj je mjeri ostvarila teritorijalnu i državnu samostalnost u odnosu na Bosnu i Hercegovinu, te koliko je u tom procesu zadržala nezavisnost ili namjerno uspostavila zavisnost prema Hrvatskoj.¹⁸¹ Ribičić, u svom traganju na zadana pitanja, polazi od definicije suverene države. Preuzima je od drugih autora koji kažu da su

da ćemo to činiti do trenutka kada drugi počnu dijeliti Bosnu i Hercegovinu. Svjedoci smo tih podjela i posezanja za tuđim teritorijama i za tuđim dobrima. Srbi stvaraju tzv. „SAO krajeve“, ruše Bosnu i Hercegovinu, atakiraju na naše vjekovne hrvatske prostore. Suočeni s opasnošću koja prijete našem narodu i cjelovitosti naših povijesnih i etničkih prostora, mi izabrani predstavnici vlasti hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini svjesni svoje povijesne odgovornosti u obrani hrvatskih etničkih i povijesnih prostora i hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini osnivamo Hrvatsku zajednicu Herceg Bosnu (...). Up.: ICTY, HDZ, Predsjedniku Republike Hrvatske, Grude 18. novembar 1991. i Odluka o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg-Bosna (HZHB, Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, 1/1992, Mostar, 1992, 1-2).

¹⁸⁰ ICTY, HZHB, Odjel pravosuđa i opće uprave, *Zapisnik*, Široki Brijeg, 28. novembar 1992.

¹⁸¹ Mnogi su se autori bavili tim pitanjem, međutim, Ribičić se od svih izdvaja zbog svoje poznatosti cijenjenog pravnog eksperta, naročito iz oblasti ustavnog prava, na prostorima bivše Jugoslavije. On je jedan od vodećih stručnjaka iz poznavanja pravnih sistema Jugoslavije i njenih republika, a koji se nastavio naučno baviti i izučavanjem pravnih sistema novonastalih južnoslavenskih država. Osim svoje pravne stručnosti, Ribičić je bio i aktivni politički sudionik jugoslavenske krize osamdesetih i devedesetih godina. Svakako ga u stručnoj ocjeni HZHB (HRHB) čini vjerodostojnijim i njegova nacionalna neutralnost. On, kao Slovenac, ne može se ocjenjivati kao nacionalno pristrasan naspram ratnih dešavanja i njihovih posljedica u Bosni i Hercegovini, što se, bez velikog truda, može prepoznati u njegovim radovima. Bez ikakvih emocija i zalaska u oblasti drugih nauka, za koje i ne pokazuje neko zanimanje, on se isključivo bavi svojom problematikom. Ne usuđuje se HZHB ni Republiku Bosnu i Hercegovinu kategorizirati van granica svog stručnog zanimanja. Sveukupno ga to izdvaja od većine drugih autora, koji su, manje ili više, opterećeni mnogim drugim razlozima koji umanjuju rezultate njihove stručnosti. Iz tog razloga u objašnjavanju pravne prirode HZHB opredijelio sam se za korištenje Ribičićeve analize. Svakako da sam to učinio samo u onim segmentima koji se mogu ticati moje naslovljene teme ne želeći nepotrebno opterećavati tekst svim njegovim tumačenjima i primjerima. Njegovi radovi nastali su za potrebe sudskih procesa i radi toga sadrže saznanja i tumačenja koja za ovaj rad nisu zanimljiva. Ono što jeste, jesu odgovori na pitanja da li je HZHB, prema tada važećem bosanskohercegovačkom ustavu, bila legalna, da li je nastala s ciljem da se izdvoji iz Bosne i Hercegovine i da se pridruži Hrvatskoj, na koje načine je to činila i u kojoj mjeri je u tome uspjela.

osnovni elementi koji određuju državu teritorija, stanovništvo, suverena i djelotvorna vlast te podređenost međunarodnom pravu.¹⁸² U daljem traganju on utvrđuje postojanje tih elemenata kod HZHB. Odluka o uspostavi HZHB od 18. novembra 1991. odredila je njen teritorij, područnu cjelinu, a odluka od 3. jula 1992. je to potvrdila.¹⁸³ U nekim općinama Hrvati su bili većina, a u nekima čak manjina. Za razliku od odluke od 18. novembra 1991, u preambuli odluke od 3. jula 1992. dodaje se da je ona nastala na osnovu prava na samoodređenje i suverenost naroda, uključujući i pravo na udruživanje.¹⁸⁴ Ribičić smatra da je na uspostavu HZHB utjecala i organiziranost Katoličke crkve (Franjevačka provincija), iako su njeni predstavnici više puta izražavali rezerviranost prema njoj i podržavali suverenost i nedjeljivost Bosne i Hercegovine. Uključivanje općina u kojima Hrvati nisu imali ni relativnu većinu moralo je, prema njemu, voditi do negativnih posljedica. Ona je bila neprihvatljiva za druge narode, naročito Bošnjake, i osnova za pokušaj nasilnog mijenjanja etničke strukture teritorije putem "etničkog čišćenja", preseljavanja stanovništva i doseljavanja Hrvata. Posebna negativna posljedica odnosi se na položaj Hrvata u općinama koje nisu ušle u sastav HZHB i gdje je njeno formiranje moralo voditi do sličnog tretmana Hrvata kao što je bio tretman drugih naroda u njoj. Iz tih razloga formiranje HZHB bilo je više u interesu Hrvatske i njenih krajeva uz bosanskohercegovačku granicu nego u interesu svih bosanskohercegovačkih Hrvata, posebno u centralnom i sjevernom dijelu.¹⁸⁵ Ribičić pokušava utvrditi da li se legalnost HZHB može pronaći u ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine i zaključuje da ona nije bila oblik međuopćinske saradnje koji je omogućavao formiranje zajednica općina kao posebnih društveno-političkih zajednica na koje se prenose određeni poslovi iz nadležnosti Republike, odnosno općina.¹⁸⁶

¹⁸² ICTY, Ribičić, Ciril, *Ustavnopravna analiza formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice (republike) Herceg-Bosne...*, 4-5. Ribičić je svoju analizu objavio u knjizi (Ribičić, Ciril, *Geneza jedne zablude. Ustavnopravna analiza nastanka i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne*, Drugo izdanje, Zagreb-Sarajevo, 2001). Knjiga sadrži i druga pitanja vezana za HZHB i obogaćena je stenogramom s Tuđmanovog sastanka s čelnicima HZHB, HZBP i bosanskohercegovačkog HDZ-a 27. decembra 1991. kao prilogom, a koji je kasnije objavljen i od strane Predraga Lucića. Osim Ribičića, ozbiljnu pravnu studiju HZHB ponudio je i Kasim Begić u svom djelu *BiH od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma* (Sarajevo, 1997).

¹⁸³ HZHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, 1/1992, Mostar, 1992.

¹⁸⁴ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 6.

¹⁸⁵ Isto, 7.

¹⁸⁶ Amandman XLII iz 1989. dopuštao je udruživanje općina u zajednice radi racionalnijeg i efikasnijeg ostvarivanja zajedničkih interesa i potreba radnih ljudi i građana i usklađivanja društveno-ekonomskog razvoja, te povezivanje općina u gradu s više općina. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 8.

Dva dana nakon objavljivanja odluke o uspostavi HZHB, republička Vlada, na osnovu mišljenja Ministarstva za pravosuđe i upravu, zaključila je da su sve odluke HZHB nelegalne i nelegitimne, u suprotnosti s Ustavom i interesima države i svih njenih građana i naroda. Osnivači HZHB nisu se obazirali na zaključak Vlade i mišljenje spomenutog ministarstva.¹⁸⁷ U preambuli hrvatskog ustava iz 1990. kaže se da se Republika Hrvatska ustanovljuje kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika njenih naroda i manjina koji su njezini državljani; Srba, Muslimana, Slovenaca (...) kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske nacionalnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama Organizacije ujedinjenih naroda i zemalja slobodnog svijeta. Značajna posebnost ove preambule, za našu temu, jeste u tome što su Muslimani, kao nacionalna manjina, našli mjesto u hrvatskom Ustavu odmah iza Srba, a prije nekih drugih manjina koje su bile brojnije od njih. Dakle, bili su priznati hrvatskim ustavom za naciju u vrijeme osnivanja HZHB i zamaha srpsko-hrvatske propagandne kampanje da su ih kao naciju izmislili komunisti i da su bili priznati samo bosanskohercegovačkim Ustavom iz 1974.¹⁸⁸ Bošnjaci (Muslimani) hrvatskim ustavom bili su priznata nacionalna manjina, iako ih je bilo oko 0,9% (43.469) u toj državi dok u HZHB nisu bili. Ona ih je jednostavno ignorirala. HZHB je hrvatska mononacionalna (državna) zajednica u kojoj se drugim narodima nisu garantirala nikakva posebna individualna ili kolektivna prava.¹⁸⁹ Jednonacionalni sastav predsjedništva HZHB, koji je u suprotnosti s njenim višenacionalnim sastavom stanovništva, jedan je od dokaza različitog položaja Hrvata i drugih naroda u HZHB,¹⁹⁰ kao i jednonacionalni sastav sudionika koji su donijeli odluku o njenoj uspostavi. Sastav njenog predsjedništva, osim što je

¹⁸⁷ Prema Mišljenju, do uspostave HZHB nije došlo dogovorom skupština općina kao što određuje Ustav. Osim toga, on ne predviđa formiranje zajednica općina samo jednog naroda. Ministarstvo je predložilo Vladi da obustavi izvršenje odluke o uspostavi HZHB i pokrene postupak pred Ustavnim sudom. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 8. U ljeto 1992. godine HZHB je donijela novu odluku o svojoj uspostavi. Ustavni sud Bosne i Hercegovine poništio ju je kao i sve ranije njene odluke i akte. U obrazloženju Odluke Ustavnog suda objašnjeno je da odluke HZHB nisu u saglasnosti s Ustavom, da su u suprotnosti sa zakonom i naglašeno da se međuopćinskim zajednicama ne može povjeriti vršenje vlasti na način kako je to urađeno u poništenim aktima. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 8.

¹⁸⁸ Ustavnim promjenama 1997. oni su izbrisani sa Slovencima i umjesto njih dodani su Nijemci, Austrijanci, Ukrajinci i Rusini. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 10.

¹⁸⁹ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 11.

¹⁹⁰ Isto, 11 (nap 44), 13.

bio jednonacionalan, bio je i jednopartijski.¹⁹¹ Time su iz upravljanja HZHB isključeni pripadnici drugih naroda koji su u vrijeme njenog formiranja živjeli na tom području, a u pojedinim njenim općinama bili čak većina stanovništa. Formiranje HZHB slijedilo je stvaranje srpskih autonomnih oblasti i regija koje su u Bosni i Hercegovini ocijenjene kao pokušaj njenog razbijanja. Kada su hrvatski Srbi, godinu ranije, na isti način počeli razbijati teritorijalnu cjelovitost i podrivati pravni sistem Hrvatske, njen Ustavni sud je 20. augusta 1990. poništio odluke o osnivanju i konstituiranju Zajednica općina Sjeverne Dalmacije i Like jer su općine donijele odluke o udruživanju bez ustavne i zakonske osnove. I bosanskohercegovački Hrvati počeli su se 1991. godine ponašati kao hrvatski Srbi 1990, ali su se, za razliku od utemeljitelja srpskih autonomnih oblasti, manje pozivali na ekonomske razloge formiranja HZHB.¹⁹² Oni su preskočili jedan korak u odnosu na Srbe, koji su prije proglašenja srpskih autonomnih oblasti prvo općine ujedinili u zajednice općina kako bi im dali bar neki legalitet kroz Ustavom dopušteno udruživanje općina. Bosanskohercegovački Hrvati nisu se potrudili zajednicama općina zamaskirati svoje namjere razbijanja teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine. Prema Ribičiću, ako je podjela Bosne i Hercegovine počela „saoizacijom“, formiranjem hrvatskih zajednica ta je podjela priznata, nastavljena i od Hrvata dobila ratni podstrek. To je moralo voditi do oružanih sukoba zbog uključivanja pojedinih općina u kojima su Hrvati bili u manjini ili nisu imali apsolutnu većinu.¹⁹³ Predsjednik općinskog odbora HDZ Mostar Damjan Vlašić tvrdio je da *HZ HB razdvajanje po sistemu SAO znači getoizaciju u kojoj nema blagostanja ni za jedan narod*.¹⁹⁴ Ostali narodi u HZHB zamišljeni su i tretirani kao građani drugog reda jer ona nije njihova zajednica, ni po nazivu ni po njihovoj zastupljenosti u njenim vrhovnim organima civilne i vojne vlasti, dok su obaveze svih bile iste.¹⁹⁵ Posebno je bilo ugroženo bošnjačko i srpsko stanovništvo u pograničnim općinama HZHB u kojima Hrvati nisu imali većinu, a željeli su je postići. Nezavidan položaj drugih naroda u

¹⁹¹ Isto, 12.

¹⁹² Isto, 13.

¹⁹³ Isto, 14. (...) *Dogovor o razgraničenju srpske i hrvatske konstitutivne jedinice u Bosni i Hercegovini, poznatiji kao sporazum Boban-Karadžić, na račun Bošnjaka morao je voditi u oružane sukobe između Hrvata i Bošnjaka (...).* Up.: Tomac, *Tko je ubio Bosnu*, 36-38.

¹⁹⁴ Krehić, Emir, „Nema usporedbe sa SDS-om“, Vjesnik, Zagreb, 21. novembar 1991, 8.

¹⁹⁵ Radi se uglavnom o vojnoj, radnoj i drugim obavezama kao što je plaćanje raznih poreza, taksi i carine.

HZHB uzrokovao je sličan odnos njihovih sunarodnjaka prema Hrvatima u područjima Bosne i Hercegovine koja su oni kontrolirali.¹⁹⁶

Ako je područje uključeno u HZHB bilo sporno sa stanovišta njenog nacionalnog sastava, izbor općina bio je logičan sa stanovišta interesa Hrvatske da zaokruži teritorij na način koji bi joj olakšao upravljanje i njenu odbranu. Organizacija djelovanja organa HZHB može se podijeliti u dva razdoblja. Prvo počinje od njene uspostave 18. novembra 1991. i traje do formiranja i konstituiranja HVO-a 8. aprila 1992. godine.¹⁹⁷ Drugo razdoblje traje do formiranja HRHB 28. augusta 1993. godine. Odlukom o uspostavi HZHB formirano je njeno predsjedništvo koje u svojim rukama ima cjelokupnu zakonodavnu i izvršnu vlast. U drugom razdoblju formirana je složenija struktura organa HZHB u kojoj pojedini organi vrše određene državne funkcije. Na osnovu analize donesenih pravnih akata može se zaključiti da HZHB na kraju tog razdoblja ima bitne elemente samostalne, iz Bosne i Hercegovine izdvojene, državne zajednice. O sveobuhvatnoj i centralnoj poziciji predsjedništva HZHB, u vrijeme neposredno nakon njenog formiranja, rječitro govori dio odluke o njenoj uspostavi koja ga određuje kao *vrhovništvo zajednice*. Teorija države u Hrvatskoj pojam vrhovništvo upotrebljava kao sinonim za suverenost, za suverenu državnu vlast.¹⁹⁸ HDZ je svoje općinske odbore regionalno povezao još u augustu 1991, što je predstavljalo političku osnovu za kasnije formiranje regionalnih zajednica i HVO-a.¹⁹⁹ Predsjedništvo HZHB imalo je, osim članova, predsjednika (Boban), dva potpredsjednika (Rajić i Kordić) i sekretara (Koštroman).²⁰⁰ Odlukom od 3. jula 1992. predsjednik predsjedništva HZHB istovremeno je

¹⁹⁶ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 14. U odluci o formiranju HVO-a djelimično je korigiran mononacionalni karakter HZHB kroz naglašavanje da će se on brinuti o zaštititi hrvatskog naroda kao i drugih naroda napadnutih od bilo kojeg agresora. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...* 14, nap. 54. Na žalost drugih naroda, nije se brinuo nego naprotiv, on ih je ugrožavao. Tek je Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o konstituiranju Zastupničkog doma HRHB u februaru 1994. omogućila zastupljenost poslanika iz reda drugih naroda, ali njihovim imenovanjem od strane predsjednika HRHB, a ne demokratskim izborima. Up.: HRHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske Republike Herceg-Bosna*, 8/1994, Mostar, 1994, 339.

¹⁹⁷ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 14.

¹⁹⁸ Isto, 15.

¹⁹⁹ Općinski odbori HDZ-a u sedamdeset bosanskohercegovačkih općina povezani su u osam regija: Hercegovačka (18), Sarajevska (12), Banjalučka (9), Travnička (9), Posavska (8), Dobojsko-zenička (7), Tuzlanska (5) i Bihaćko-kladuška (2). Iako nisu zaživjele, sve te regionalne zajednice, organe HZHB donekle možemo smatrati njihovim nasljednikom kojima je HDZ pokušavao preuzeti kontrolu nad što većim brojem općina za koje je smatrao da su hrvatske. Up.: Ribičić, *Ustavnopravna...*, 16 (nap 62).

²⁰⁰ Ribičić, *Ustavnopravna...*, 16.

i vrhovni komandant njenih oružanih snaga.²⁰¹ On s predsjedništvom obavlja vrhovnu, suverenu vlast.²⁰² HVO je najviše tijelo izvršne vlasti i uprave koje je za svoj rad odgovorno predsjedništvu. Na taj način predsjedništvo je osiguravalo kontrolu nad svim općinskim vladama HVO. Bio je organiziran poput vlade. Imao je predsjednika, potpredsjednike, predstojnike odjela (odbrane, unutrašnjih poslova, privrede, finansija, društvenih djelatnosti i pravosuđa i uprave) i druge članove. Predstojnici odjela imali su status koji se može uporediti s ministarskim položajem u vladi. HVO je obavljao centralni nadzor nad radom općinskih HVO-a koje je mogao raspuštati i čije je akte mogao poništavati što je od velikog značaja za uspostavljanje efikasne državne vlasti.²⁰³ Prema statutarnoj odluci od 15. maja 1992, općinski HVO obavljao je poslove izvršne vlasti u okviru prava i obaveza općine, te usmjeravao, usklađivao i nadzirao rad upravnih ureda i drugih tijela uprave na teritoriju općine.²⁰⁴ HVO je posebnom uredbom odredio primjenu zakona o državnoj upravi. U radu tijela uprave u upotrebi je hrvatski književni jezik i latinično pismo.²⁰⁵ Jezici drugih naroda se ne spominju.²⁰⁶ HVO je formirao civilne policijske uprave i stanice, regulirao status rezervnog sastava policije, odredio policijske uniforme i organizirao finansijsku policiju.²⁰⁷ Oružane snage (OS) HZHB uspostavljene su uredbom 3. jula 1993. kao temeljni nosilac oružanog otpora koji štiti suverenitet HZHB i brani njenu teritorijalnu cjelovitost.²⁰⁸ Te odredbe pokazuju da se HZHB ponašala kao samostalna i suverena državna zajednica. Što se oružanih snaga tiče, usklađivala je svoje djelovanje s RH, koja je bila temelj za finansijsku, kadrovsku i drugu pomoć.²⁰⁹ Donesena je i odluka o ustroju domobranstva kao sastavnog dijela oružanih snaga. Njegovi štabovi i jedinice podređeni su komandama operativnih zona i GS HVO.²¹⁰

²⁰¹ HZHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, 1/1992, Mostar, 1992, 18; ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 17.

²⁰² ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 18.

²⁰³ Isto, 19.

²⁰⁴ HZHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, 1/1992, Mostar, 1992, 9-10.

²⁰⁵ Isto, 5/1993, Mostar, 1993, 100-101. **Bilo je to identično rješenje kao u Ustavu Hrvatske iz 1990. godine. Up.: ICTY, Ribičić, Ustavnopravna...**, 44.

²⁰⁶ Ribičić, *Ustavnopravna...*, 23.

²⁰⁷ Isto, 21.

²⁰⁸ HZHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, 1/1992, Mostar, 1992, 12.

²⁰⁹ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 19.

²¹⁰ HZHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, 7/1992, Mostar, 1993, 1.

Predsjedništvo HZHB formiralo je izmješteno odjeljenje Vrhovnog suda Republike Bosne i Hercegovine u Mostaru i odredilo njegov sastav. To je bilo u suprotnosti s Ustavom Bosne i Hercegovine. Predsjednika odjeljenja i sudije biralo je predsjedništvo HZHB pred kojim su polagali svečanu zakletvu. Osnovani su i redovni sudovi, odjeljenje republičkog javnog tužioca, okružni vojni sudovi i okružna vojna tužilaštva. Uspostavljena je privredna komora, carinska uprava i služba društvenog knjigovodstva, te uređena javna preduzeća koja su u cjelini podređena HVO-u. Osnovan je Radio HZHB. Uveden je ratni porez i plaćanje u HRD čime je HZHB uvezana u platni promet Hrvatske i njenu privredu. Određeni su grb, zastava i pečati. HZHB je počela izdavati i službeni list. Sve su to elementi stvaranja samostalnog, od Bosne i Hercegovine izdvojenog, pravnog sistema. Analiza propisa koje su donijeli njeno predsjedništvo i HVO pokazuju da je HZHB uspostavila suverenu i djelotvornu vlast na svom području, nezavisnu od Bosne i Hercegovine, i s više elemenata preuzetih od Hrvatske. Sveukupno to dokazuje pokušaj uspostavljanja samostalne državne zajednice i njene suverene vlasti.²¹¹

Propisima koje su u 1992. i prvoj polovini 1993. donijeli predsjedništvo i HVO HZHB stvorena je široka mreža organa i institucija, što pokazuje stvaranje državne zajednice izdvojene iz Republike Bosne i Hercegovine koja na svom teritoriju i prema stanovništvu vrši funkcije suverene i djelotvorne vlasti. Prema odlukama o uspostavi HZHB, ona prešutno ne priznaje Ustav, zakone i druge normativne akte Republike Bosne i Hercegovine, ukoliko nije izričito propisala njihovu primjenu i ukoliko nisu u suprotnosti s njenim donesenim propisima, ali se neposredno podređuje međunarodnom pravu.²¹² Prihvaćanje ili odbijanje određenih zakona Bosne i Hercegovine uređivano je posebnim uredbama, od zakona do zakona, čime je HZHB demonstrirala svoje suvereno pravo da samostalno odlučuje da li će, i u kojoj mjeri, primjenjivati neki republički zakon. U većini slučajeva, kod zakona i propisa koji su prihvaćani naglašavano je da je to ograničenog karaktera, dok traje rat ili neposredna ratna opasnost. Naprimjer, prihvaćena je primjena Krivičnog zakona Republike Bosne i Hercegovine i Krivičnog zakona SFRJ, ali za vrijeme ratnog stanja i neposredne ratne opasnosti.²¹³

²¹¹ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 21-24.

²¹² Isto, 24-25.

²¹³ HZHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, 2/1992, Mostar, 1992, 15; ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 27.

HZHB nije izričito stavila van snage Ustav, zakone i druge republičke propise, ali se ponašala kao da ne postoje. Djelotvorna primjena propisa HZHB, donesenih u suprotnosti s Ustavom, značila je neposredno odbacivanje vlasti Republike Bosne i Hercegovine. Ona, zbog stanja u kojem se nalazila, nije imala mogućnosti silom nametnuti poštovanje svog pravnog sistema za razliku od HZHB koja je imala mehanizme prisile da iznudi provođenje vlastitog pravnog uređenja koje je uključivalo mnoge sadržajne i simbolične elemente pravnog uređenja Hrvatske. Iz tog razloga HZHB se postupno uspjela nametnuti kao djelotvorna državna vlast i istisnuti vlast Bosne i Hercegovine koja je na dijelu teritorije HZHB sve više gubila značaj vrhovne i suverene.²¹⁴

Na područjima koja su se sa snagom i moći poklapala između te dvije vlasti, kao što je, naprimjer, srednja Bosna, moralo je dolaziti do političkog sukobljavanja, pa i, u konačnici, do vojnog obračuna. Gdje je HZHB imala ozbiljnu konkurenciju u nametanju svoje vlasti, morala se vojnički izboriti s njom. Hrvatska zajednica HB se neposredno podredila međunarodnom pravu u više svojih pravnih akata, ali je izostala konkretizacija ove obaveze u onom dijelu propisa koji se odnose na krivične sankcije.²¹⁵ S normativnog stanovišta HZHB je imala sve bitne elemente koji određuju državnu zajednicu, teritorij, stanovništvo, vlast i neposrednu podređenost međunarodnom pravu. Ipak, nije bila država u pravom smislu jer je bila podređena Hrvatskoj i provodila njenu državnu politiku.²¹⁶ Što se tiče međunarodnog priznanja koje HZHB, a ni kasnije HRHB, nisu stekle, to nije argument koji predstavlja smetnju u određivanju njenog statusa kao države, jer u pravilu prvo dođe do formiranja države, a potom do njenog formalnog međunarodnog priznanja. Mnogo država postojalo je godinama prije nego su postigle priznanje i postale članicama UN-a i drugih međunarodnih organizacija. Već u odluci o uspostavljanju, HZHB je iskazala volju podređivanja međunarodnom pravu – što je inače obaveza samo država a ne njenih administrativnih (ne)legalnih dijelova – i to ukazuje na ambiciju njenih osnivača da krenu putem njenog međunarodnog priznanja. Drugi razlog samovoljnom i

²¹⁴ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 28-29.

²¹⁵ Isto, 29.

²¹⁶ Da bi se određena vlast smatrala suverenom, mora biti potpuno nezavisna u odnosu na druge države. Hrvatska zajednica HB se nije uspjela u potpunosti odvojiti od Bosne i Hercegovine, a bila je izravno pod kontrolom Hrvatske i ovisna o njoj u svakom smislu – političkom, vojnom, finansijskom. Iz toga razloga se ne može govoriti o suverenoj državi nego o državi u nastajanju. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 29-30, 32-33.

nelegalnom prihvaćanju međunarodnih pravnih akata nije vidljiv. Bosna i Hercegovina samo je formalno bila prisutna u aktima HZHB i njeni organi u praksi nisu priznavali pravni sistem Bosne i Hercegovine kao obavezujući. Namjera njenog priključenja Hrvatskoj u javnosti je prikrivana jer bi se javnim obznanjivanjem legitimirali srpski zahtjevi za pripajanje dijela Hrvatske Srbiji. To je moguće najbolje ilustrirati odnosom HZHB prema Odluci Ustavnog suda kojim je poništena odluka o uspostavi HZHB i sedam njenih drugih odluka i uredbi. HZHB je nastavila djelovati kao da Odluke nema. Štaviše, nastavila je donositi nove uredbe i dalje se razvijati u pravcu potpunog osamostaljivanja od Bosne i Hercegovine. Na međunarodnom planu sve je činila da razbije teritorijalnu cjelovitost i državnu suverenost Bosne i Hercegovine, a na domaćem terenu s njenim legalnim vlastima vodila je borbu za nametanje svog pravnog sistema kao jedinog i u tome se koristila svim svojim mehanizmima, uključujući vojničku snagu i izdašnu podršku Hrvatske. Ta podrška pratila je HZHB i na međunarodnom planu i na domaćem terenu. Prema međunarodnoj zajednici HZHB je koristila bezrezervnu diplomatsku i političku pomoć Hrvatske u istoj mjeri koliko njenu vojničku i finansijsku snagu u pravnom i oružanom sukobu s Bosnom i Hercegovinom, njenim organima i oružanim snagama. Prema Ribičiću, ako je rat u Hrvatskoj bio direktna posljedica zalaganja za stvaranje Velike Srbije, na izbijanje ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini utjecala je i velikohrvatska ideologija dijelova vlasti Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Pred početak rata u Bosni i Hercegovini, Hrvatska, bosanskohercegovački Hrvati i HDZ imali su dvije mogućnosti: stati na stranu Bošnjaka i ostalih koji su zagovarali suverenu i samostalnu Bosnu i Hercegovinu ili poput SDS-a tražiti njenu podjelu. S tog stanovišta, formiranje HZHB sigurno je bilo u funkciji odbrane od srpske agresije, ali je istovremeno bilo jasan znak da će se bosanskohercegovački Hrvati osloniti na Hrvatsku i dogovor sa Srbima, a ne na bosanskohercegovačku vlast i pristalice državnog suvereniteta i teritorijalne cjelovitosti. Tome je donekle doprinio i dio međunarodne zajednice koji je bio motiviran sprečavanjem nastanka jake muslimanske države, kao i njeni razni planovi o razgraničenjima *koji su (pogrešno) tumačeni* kao pristanak na podjelu Bosne i Hercegovine. Odbrana od srpske agresije, koja je bila jedan od razloga za formiranje HZHB, bila bi efikasnija da je polazila od odbrane suverene Bosne i Hercegovine i povezivanja svih

snaga kojima je bio cilj da je odbrane, a ne dijele. Jednostranim tumačenjem Ustava Bosne i Hercegovine i pozivanjem na konstitutivnost naroda, u odluci od 3. jula, pokušavala se stvoriti osnova za njegovo negiranje i nepoštivanje na osnovu prava naroda na samoodređenje. To je dokaz da formiranje HZHB nije bilo samo privremeni čin odbrane od agresije nego ambiciozna zamisao o formiranju posebne državne zajednice. Formiranje vlastitih oružanih snaga značajan je element izdvajanja HZHB iz Bosne i Hercegovine. Izuzimanje javnih preduzeća važan je privredni element njenog osamostaljivanja. Najznačajniji element postupno je izgrađen cjelovit i samostalan pravni sistem, potpuno odvojen od pravnog sistema Bosne i Hercegovine. Samostalnost HZHB izražavaju i takve odluke kao što je bio zaključak da HZHB ne prihvata kreditne obaveze Bosne i Hercegovine, osim onih čija jedna trećina sredstava bude stavljena njoj na raspolaganje.²¹⁷

Osamostaljivanje HZHB od Bosne i Hercegovine počelo je 18. novembra 1991. godine. Ona je bila mononacionalna zajednica iako je sastav njenih općina multietnički.²¹⁸ Bila je i jednopartijska. To je veoma značajan element njenog povezivanja s Hrvatskom jer je HDZBiH dio HDZ-a u Hrvatskoj.²¹⁹ Predsjednik HDZ Hrvatske namještao je ili smjenjivao kadrove u bosanskohercegovačkom HDZ-u koji je upravljao s HZHB. Najznačajniji primjeri – od Zagreba smijenjenih i marginaliziranih političara – jesu Perinović, Kljuić, Brkić i Markešić, iako ih ima dosta više na nižim razinama u HDZ-u. U višepartijskom uređenju HZHB upravljanje njenim kadrovima ne bi bilo efikasno kao u jednopartijskom s obzirom na to da su neke hrvatske opozicione stranke imale drugačije viđenje bosanskohercegovačke budućnosti. HZHB i HDZ bili su uzajamno vezani, odnosno HZHB bi bila neodrživa bez HDZ Hrvatske koji je imao neupitnu vodeću ulogu nad HDZBiH. Posebnim uredbama uređen je povlašten tretman trgovačke robe uvezene iz Hrvatske na koju se nije plaćao porez. Hrvatska, koja je na različite načine podržavala HZHB, za svoje proizvode tražila je povlašten status.²²⁰ Zvanična valuta u HZHB bio je dinar Republike Hrvatske (HRD), dok bosanskohercegovački dinar (BHD) nije priznat. Organizacija vlasti u mnogočemu je preuzimala pojedina rješenja iz savremenog hrvatskog ustavnopravnog uređenja i historijske tradicije

²¹⁷ ICTY, Ribičić, *Ustavopravna...*, 31-40.

²¹⁸ Isto, 39, 42, 47.

²¹⁹ Isto, 42.

²²⁰ Isto, 43. nap 153. Nakon izbora u Hrvatskoj 1997. godine Tuđmana su priznavali kao predsjednika svih Hrvata. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavopravna...*, 43, nap. 153.

(stožeri, činovi, postrojbe...).²²¹ Hrvatska je na sve načine podržavala HZHB – ekonomski, finansijski, vojno, pravno, kadrovski.²²² Javno je morala podržati i suverenost Bosne i Hercegovine, jer je i sama bila žrtva agresije i pokušaja podjele.²²³ Ribičić smatra da su u HZHB postojali vrlo različiti motivi za priključenje Hrvatskoj.²²⁴ On je mišljenja da je Boban sklopio sporazum s Karadžićem u momentu kada je Bosni i Hercegovini podrška bila najpotrebnija i kada je dio hrvatske politike predlagao vojni savez s njom. Formiranje HZHB i sporazum o razgraničenju između Bobana i Karadžića pridonijeli su ratu između Hrvata i Bošnjaka.²²⁵ Velikohrvatska nacionalistička politika je na politiku stvaranja Velike Srbije neadekvatno odgovorila politikom stvaranja Velike Hrvatske.²²⁶ Protivnici formiranja HZHB, po uzoru na SAO i dogovor s Karadžićem, u HDZBiH upozoravali su da to može voditi u sukob s Bošnjacima i dovesti do rata. Smatrali su da je kantonizacija i savezništvo s njima bolje rješenje i da se o tome ne bi smjelo odlučivati van Bosne i Hercegovine. Ipak, predsjedništvo HZHB je

²²¹ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 44.

²²² Iz Zaključnog računa Ministarstva odbrane HZHB za 1993. proizlazi da je Ministarstvo odbrane Republike Hrvatske u toj godini sudjelovalo sa 16.764.924.236 HRD redovnog finansijskog priloga iz budžeta i sa 268.770.000 HRD posebnih donacija. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 43, nap. 167.

²²³ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 43, nap. 168.

²²⁴ - Bosna i Hercegovina ne može preživjeti raspad Jugoslavije i srpsku agresiju i zato je njena podjela najbolje rješenje;

- uspostava hrvatske vlasti na teritoriji bivše Banovine Hrvatske kao nagrada hercegovačkoj emigraciji koja je finansijski i na druge načine podržavala i pridonijela izbornoj pobjedi HDZ u Hrvatskoj;
- Hrvatska mora u Bosni i Hercegovini nadoknaditi svoje teritorije koje je izgubila u srpskoj pobuni i zaokružiti ih tako da to olakša njeno oslobođanje, odbranu i upravljanje;
- svi Hrvati u istoj državi;
- Bosna i Hercegovina nastala je kao rezultat kolonijalnog osvajanja s istoka u suprotnosti s hrvatskim interesima;
- treba spriječiti stvaranje muslimanske države u Evropi podjelom Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske;
- onemogućavanje najezde islamskih fundamentalista na zapad;
- hrvatski narod je mesijanski, u funkciji odbrane kršćanske Evrope i nosilac kultiviranja muslimana;
- Hrvatska, kao predzide kršćanstva, zapadne kulture i civilizacije, ima istorijsko pravo na Bosnu i Hercegovinu;
- na Veliku Srbiju se mora odgovoriti Velikom Hrvatskom, a na temelju dogovora sa Srbima i bez učešća Bošnjaka. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 45-46.

²²⁵ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 46.

²²⁶ Tomac, *Zločin bez kazne*, Trst-Zagreb, 1999, 17.

na svojoj drugoj sjednici, 23. decembra 1991, ovlastilo Tuđmana da zastupa njene interese na međunarodnim i drugim pregovorima čime je značajno ograničilo svoju ulogu i nadležnost svojih najviših predstavnika. Prema Ribičiću, nije problem samo, ili prije svega, u tome da je HZHB nastala i djelovala kao samostalni državni subjektivitet nego je osnovni problem u njenom odnosu prema drugim narodima na koje je u svojim aktima dosljedno zaboravljala. Hrvatska zajednica HB je odredila visoke kazne svojim vojnicima radi kršenja vojničke discipline, ali ne i za povrede Ženevskih konvencija, međunarodnog humanitarnog i ratnog prava i zločina protiv čovječnosti, iako je samovoljno u svojim osnivačkim aktima obećavala da će se poštovati međunarodno pravo. Hrvatska zajednica HB gradila se kao državna zajednica s elementima samostalne i suverene vlasti koja je bila dužna i neposredno odgovorna, čak i na temelju vlastitih pravnih akata, poštovati međunarodne akte i djelotvorno sprečavati “etničko čišćenje”, ratne zločine i druge povrede međunarodnog prava.²²⁷

Diplomatska saradnja Bosne i Hercegovine i Hrvatske: Utjecaj na odnose HVO–ARBiH

Bosanskohercegovački državni vrh vodio je intenzivne razgovore s Hrvatskom radi uspostavljanja međudržavne saradnje u oblasti odbrane i diplomatske pomoći, a koji bi i sprečavali međusobno sukobljavanje HVO-a i ARBiH usmjeravajući ih na zajedničku borbu protiv VRS-a. Izetbegović i Tuđman 15. juna 1992. dogovorili su da diplomatsko-konzularna predstavništva njihovih zemalja pružaju pomoć državljanima obiju zemalja u slučaju kada im njihova matična država ne može pomoći. U skladu s ovim dogovorom, 8. jula u Helsinkiju Ministarstvo za vanjske poslove Hrvatske i Ministarstvo za međunarodnu saradnju Bosne i Hercegovine sklopili su sporazum o međusobnoj pomoći u hitnim konzularnim uslugama, a Predsjedništvo je 19. jula donijelo Odluku o osnivanju Privremenog ureda Republike Bosne i Hercegovine u Zagrebu. Predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović i predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman 21. jula u Zagrebu potpisali su Sporazum o prijateljstvu i saradnji između Republike Bosne i Hercegovine i Republike

²²⁷ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 46-48.

Hrvatske.²²⁸ Iako je hercegbosanska propaganda tvrdila da Bosna i Hercegovina praktično više ne postoji, što opravdava nastanak i razvijanje HZHB, ovaj sporazum pokazuje da je Hrvatska Bosnu i Hercegovinu službeno tretirala kao postojeću državu s kojom je uspostavljala saradnju na svim poljima, uključujući odbranu i diplomatske odnose. Predsjednici su se saglasili da će buduće državno uređenje Bosne i Hercegovine polaziti od načela pune jednakopravnosti svih njenih konstitutivnih naroda i da će se temeljiti na konstitutivnim jedinicama pri čijem će se osnivanju voditi računa o nacionalnim, historijskim, kulturnim, privrednim, saobraćajnim i drugim elementima. Dvije države, prema sporazumu, trebale su sarađivati i međusobno se sporazumijevati, polazeći od poštivanja svojih posebnih interesa, ali svjesne zajedničkih interesa u pitanjima privredne, finansijske i industrijske saradnje, korištenja voda i zaštite životne sredine i drugih segmenata. Bosanskohercegovačka delegacija izrazila je zahvalnost Hrvatskoj na prihvatu i zbrinjavanju izbjeglica. Predsjednici su se složili da će njihove zemlje raditi na zbrinjavanju bosanskohercegovačkih izbjeglica u Hrvatskoj i drugim zemljama, prikupljanju humanitarne i finansijske pomoći, izgradnji izbjegličkih centara u sigurnim zonama u Bosni i Hercegovini, ali i njihovom povratku iz Hrvatske u domovinu. Saradnja je dogovorena i u oblasti unutrašnjih poslova i pravosuđa. Oružani dio HVO-a potvrđen je kao dio OSRBiH sa svojim predstavnicima u njihovoj komandi. Privremena civilna vlast, nastala u ratnim uvjetima u okviru HVO-a, trebala se čim prije uskladiti s ustavnopravnim poretom Bosne i Hercegovine. Dogovorena je mogućnost stjecanja dvojnog državljanstva. U cilju odbrane Bosne i Hercegovine i Hrvatske od zajedničkog agresora, obje države imale su nastaviti uspješnu saradnju i stalnu koordinaciju svojih odbrambenih djelatnosti u graničnim područjima između njih. Izetbegović i Tuđman dogovorili su da se odmah potpiše sporazum o uspostavljanju diplomatskih odnosa na nivou ambasada. Obavezali su se da će se godišnje sastajati bar dva puta, a njihove Vlade i predstavnici pojedinih ministarstava češće. Zamjenici ministara za vanjske poslove Hrvatske i Bosne i Hercegovine potpisali su Sporazum o uspostavi diplomatskih odnosa. Hrvatska je 29. septembra imenovala Zdravka Sančevića za svog ambasadora u Bosni i

²²⁸ "Iz Zagreba stizalo oružje za BiH, a Hrvatska je dio uzimala za sebe-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (14)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 19. decembar 2000, 9; **Sančević, Zdravko**, *Pogled u Bosnu: zapisi veleposlanika*, Zagreb, 1998, 252-3.

Hercegovini.²²⁹ Bio je to prvi ambasador za Bosnu i Hercegovinu. Akreditive je predao Izetbegoviću 18. decembra.²³⁰ U Zagrebu je otvorena ambasada Bosne i Hercegovine.

Nesuglasice između HVO i TO nakon potpisivanja međudržavnog sporazuma o saradnji Bosne i Hercegovine s Hrvatskom kratkotrajno su utišane. Sporazum je obuhvatao jedinstvenu odbranu, protok roba, kapitala i ljudi. Okružni štab odbrane Zenica podržao je sporazum, ali je HVO nastupao smjelije i otvorenije. Predstavnici bosanskohercegovačkih vlasti i vojnih struktura s područja regije Zenica (Zenica, Travnik, Bugojno, Visoko), Mostara, Konjica i Jajca sastali su se 30. jula u Prozoru gdje su podržali sporazum. Julski sporazum Bosne i Hercegovine i Hrvatske ipak nije riješio probleme u odnosima HVO–ARBiH, te se situacija u Busovači, Novom Travniku i Vitezu nastavila zaoštavati od prve sedmice augusta.²³¹ Do ozbiljnije incidentne situacije u Kiseljaku došlo je 4. augusta kada je HVO nasilno preuzeo zgradu SJB, na što je OpŠO odgovorio postavljanjem barikada na području koje je kontrolirao. HVO je uhapsio komandanta OpŠO Seada Sinanbašića. Poslije manjih okršaja, neke jedinice TO Kiseljak predale su naoružanje. Mještani hrvatskog sela Brnjaci i bošnjačkog Radanovići razriješili su svoj sukob inicijativom stanovnika Radanovića za razgovorima koji su rezultirali njihovom predajom oružja HVO-u. HVO im je dao garancije da prema njima neće ništa poduzimati, a oni su zauzvrat obećali pomoć u razotkrivanju *huškača* i da će mu *svako ubacivanje ljudi sa strane* prijaviti.²³² Naoružanje Radanovićima trebalo se vratiti samo u slučaju potrebe borbe s VRS-om. Dakle, kad HVO-u zatreba pomoć. S obzirom na to da kiseljački HVO i VRS nisu ratovali, Bošnjaci Radanovića oprostili su se s oružjem u korist HVO-a. Bila je to kapitulacija na mala vrata koja su zatvorila i pomoć *sa strane*.²³³ U bivšem domu JNA 8. augusta održan je sastanak predstavnika *Muslimanskog i Hrvatskog naroda* kojem

²²⁹ Sančević nije odmah došao u Sarajevo. Dužnost ambasadora obavljao je iz Zagreba. Up.: „Iz Zagreba stizalo oružje za BiH, a Hrvatska je dio uzimala za sebe-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (14)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 19. decembar 2000, 9.

²³⁰ Sančević, *Pogled...*, 255-6.

²³¹ Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/422-71, *Informacija o bezbjednosnom stanju za protekla 24 sata na području Republike Bosne i Hercegovine za dan 06.08.1992. godine*, Sarajevo, 6. august 1993.

²³² ICTY, HVO Kiseljak, *Zapisnik o dogovoru za prekid vatre i daljim odnosima između MZ Brnjaci i MZ Radanovići*, Kiseljak, 8. august 1992.

²³³ Ovo ipak nije spasilo Bošnjake Radanovića. Sredinom juna 1993. godine HVO ih je u saradnji s VRS-om protjerao iz sela.

je prisustvovao Franjo Boras. Obje strane složile su se da se vojno i civilno stanje vrati u stanje koje je bilo četiri dana prije sukoba što je podrazumijevalo i uklanjanje barikada. U duhu sporazuma o prijateljstvu Hrvatske i Bosne i Hercegovine od 21. jula, obje strane dobile su zadatak da za tri dana dogovore broj zajedničkih kontrolnih punktova i komisiju koja će obilaziti sve jedinice i pratiti vojne aktivnosti TO i HVO-a. Pitanje oslobađanja komandanta OpŠO ostavljeno je dogovoru Blaškića i Halilovića. S hrvatske strane, osim Borasa i Rajića, potpisala su još četiri lica, a s bošnjačke samo dva, što govori o ravnopravnosti i snazi govora sagovornika, a koji podsjeća i na sličnu neravnotežu snaga na terenu.²³⁴ Načelnik ŠVK, zanoseći se da može narediti objema vojskama, a po primitku ovog *Protokola*, naredio je istog dana HVO-u i OpŠO Kiseljak da odmah obustave sva međusobna b/d i stanje na teritoriji općine vrate na ono od prije četiri dana, te da rješenje nađu u duhu spomenutog međudržavnog sporazuma o prijateljstvu.²³⁵ Dva dana kasnije, po ranijem dogovoru, predstavnici su se ponovo sastali u istom broju i neravnoteži kako bi razgovarali o realizaciji dogovorenog i utvrđivanju narednih koraka prema stabilizaciji bezbjednosne situacije. Za zapisnik su potvrdili da se većina dogovorenog ispoštovala i da je primjetno da nema problema u realizaciji prihvaćenih obaveza. Nakon što ga je HVO uhapsio, Sinanbašić je postao veoma oprezan prema svim vojnim aktivnostima ARBiH na rubu kiseljačke općine, radi čega je protestirao kod komandi njenih jedinica koje su u njima sudjelovale. Komandi TG-2 i općinskom štabu odbrane Hadžići, smještenom u Pazariću, 17. augusta uputio je protest zbog ubacivanja izviđačke grupe u rejon Buhotina bez njegovog znanja. Grupa je otvarala vatru prema VRS-u na graničnom dijelu kiseljačke općine radi čega se Sinanbašić uplašio da to može isprovocirati i izazvati sukob širih razmjera s HVO-om, a svoje bojazni potkrijepio je vojnom inferiornošću OpŠO Kiseljak u odnosu na HVO. Zahtijevao je da se takve aktivnosti više ne izvode bez pismene saglasnosti kiseljačkog HVO-a i OpŠO.²³⁶ Dva mjeseca kasnije, 16. oktobra, saopćenjem za javnost oglasio se općinski odbor SDA Kiseljak koji je tvrdio da HVO nije ispoštovao sve tačke protokola. Vraćanje zgrade SJB, postavljanje zajedničkih kontrolnih punktova i dogovori o isticanju državnih zastava na javnim mjestima nisu realizirani. Policijska

²³⁴ ICTY, 00418567 (**Predmet:** Hadžihasanović i Kubura), *Protokol*, Kiseljak, 8. august 1992.

²³⁵ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/341-51, *Naređenje*, Sarajevo, 8. august 1992.

²³⁶ ICTY, ARBiH, OpŠO Kiseljak, broj: 01-132-1/92, *Zahtjev*, Kiseljak, 17. august 1992.

stanica HZHB u Kiseljaku nove uposlenike angažirala je preko policijske uprave HZHB u Travniku bez traženja saglasnosti MUP-a RBiH. HVO je i dalje potpuno ignorirao državu, što nije vodilo smirivanju tenzija nego ih čak podgrijavao. Općinski odbor SDA, pozivajući se na odluku Ustavnog suda Republike Bosne i Hercegovine o nelegalnosti i nelegitimnosti HZHB, objavio je da ne prihvata i ne priznaje nikakve odluke HVO Kiseljak i da insistira na radu legalnih organa lokalne vlasti izabranih na izborima 1990. godine. Upozorio je građanstvo da će uvođenje pečata i obrazaca HZHB u osnovnim i srednjim školama izazvati ozbiljne probleme za dalji nastavak školovanja djece i priznavanja stečenih diploma od republičkog Ministarstva za obrazovanja koje je propisalo pečate i obrasce. Ponovio je svoje ranije opredjeljenje da podržava i poštuje sve političke opcije unutrašnjeg preuređenja države koje budu donesene legitimnim putem od strane legalnih institucija i demokratskim sredstvima.²³⁷ Pet dana nakon saopćenja, općinski odbor SDA, istrajavajući na legalnosti, pozvao je kiseljački HDZ, *kao partnersku stranku*, na sastanak na kojem bi se razgovaralo o nastalim problemima i zajednički pronašla rješenja za njihovo otklanjanje. Poziv je upućen i predsjednicima SO i IO.²³⁸ Stanje se nije smirivalo, a kiseljački HVO ulazio je u konflikt i s UNPROFOR-om. Jedina strana s kojom se nije konfrontirao bila je srpska. S njom je imao tolerantne i snošljive odnose, čak prijateljske. Komandant brigade *Ban Jelačić* Ilica Rajić 17. decembra 1992. zabranio je sve aktivnosti UNPROFOR-a van glavnih saobraćajnica koje vode u Kiseljak i iznad njega (prema Busovači, Kreševu i Fojnici). Nije želio da UNPROFOR “švrlja” mimo kontrole HVO-a i snima stanje na terenu. Jedinicama je naredio da pripadnike UNPROFOR-a koji se ne budu držali zabrane blokiraju, oduzmu im sredstva i zarobe. Kasarnu u Kiseljaku odredio je za njihovo zatočenje.²³⁹

HVO u srednjoj Bosni 8. augusta stavljen je *u stanje pune b/g (...) zbog planiranog i očekivanog napada postrojbi TO* koji se nije desio.²⁴⁰ Desilo se da je HVO napao kiseljačku jedinicu TO.

²³⁷ ICTY, RBiH, SDA, Opštinski odbor Kiseljak, *Saopštenje za javnost*, Kiseljak, 16. oktobar 1992.

²³⁸ ICTY, RBiH, SDA, Opštinski odbor Kiseljak, broj: 01-02/10-92, *Zahtjev za sastanak*, Kiseljak, 21. oktobar 1992.

²³⁹ ICTY, HVO, Brigada Ban Jelačić, broj: 46-1/92, *Zapovijed u svezi sa neovlaštenim djelovanjem postrojbi UNPROFOR-a*, Kiseljak, 17. decembar 1992.

²⁴⁰ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 83/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 8. august 1992.

Koristeći međusobne probleme HVO–TO u Gornjovrbaskoj dolini, VRS je 15. augusta izvršila prodor pravcem: Kupreška vrata – Bugojno probijajući liniju odbrane Poričke livade – Han Čardak – Gajički podovi, na kojoj su branioi pružili žestok otpor za odbranu prigradskih naselja Alibegovići i Poriče. Napad prema Bugojnu išao je i iz pravca Donjeg Vakufa. Snage VRS-a uspjele su na tom pravcu tenkovima ući u Prusac. Bugojno se našlo u teškom položaju, što je, ipak, pozitivno utjecalo na odnose HVO–TO čiji su borci, uz velike napore, uspjeli zaustaviti neprijatelja na oba pravca i vratiti izgubljenu teritoriju.²⁴¹ Borbe HVO i ARBiH u zajedničkoj odbrani Bugojna potrajale su do početka septembra kada je VRS ponovo pokušala izvršiti proboj prema gradu.²⁴² Privremena saradnja nije potrajala dugo. Međusobni odnosi postajali su gori. HVO nije dozvoljavao korištenje bosanskohercegovačkog dinara u Gornjovrbaskoj dolini i Prozoru.²⁴³ U prozorskoj jedinici HVO-a ostalo je samo tridesetak Bošnjaka. Ostali su prešli u ARBiH. HVO je računao da ARBiH u gradu ima do 500 i još oko 500 pripadnika u sjeveroistočnom dijelu prozorske općine (rejon Here – Kute – Šćipe). Od pješadijskog naoružanja, gradske jedinice ARBiH u Prozoru, prema istoj procjeni, imale su oko 200 snajperskih pušaka – što je očito pretjerivanje preko svih granica na taj broj ljudstva – MB 82 i 60 mm, te jedno naoružano BoV kod prostorija štaba ARBiH u gradu.²⁴⁴

Načelnik Uprave vojne policije Valentin Ćorić 19. septembra naredio je da se na svim ulaznim punktovima u HZHB vrši detaljan pregled robe, *ako je potrebno vršiti i kontrolni istovar, jer u zadnje vrijeme (...) se pod plaštom humanitarne pomoći (...) odnosno prometnicama prema Srednjoj Bosni voze velike količine oružja i vojne opreme*. Posebnu pažnju skrenuo je na kontrolu transporta prema srednjoj Bosni. Sve pronađeno oružje i oprema imalo se oduzeti.²⁴⁵ U skladu s ovom naredbom, na kontrolnim punktovima HVO-a oduzimano je i oružje i oprema namijenjeni ARBiH

²⁴¹ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 90/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad 15. august 1992. godine. **Ovaj napad 19. pbr i SJB Donji Vakuf na Prusac već je spomenut.**

²⁴² **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 98/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 1. septembar 1992.

²⁴³ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 342/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 28. septembar 1992.

²⁴⁴ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 352/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 28. septembar 1992.

²⁴⁵ **ICTY**, HVO, Uprava vojne policije, broj: 01-1201/93, *Zapovjed*, Mostar 19. septembar 1992.

u istočnoj Bosni, a ne samo u srednjoj Bosni. Sva vozila i teret predavani su logističkoj bazi u Grudama.²⁴⁶ Načelnik Uprave VP i predstojnik Odjela odbrane često su obnavljali svoja naređenja o kontroli transporta koji su iz Hrvatske preko Hercegovine išli na teritoriju pod kontrolom ARBiH ili obrnuto.²⁴⁷ Svi konvoji s vojnom opremom i naoružanjem, *bez obzira za koga se prevoze i sa kakvim papirima (...) ukoliko ne posjeduju odobrenje od predstojnika Odjela obrane, ili osoba koje on ovlasti ili glavnog logističara u GS HVO-a Ante Jelavića*, oduzimani su.²⁴⁸ HVO nije, na zahtjev ARBiH, vraćao njena oduzeta MTS-a.²⁴⁹ Dok joj je HVO na svojim kontrolnim punktovima pljačkao vojnu opremu i naoružanje, a za koju je već bila dala dio Hrvatskoj za tranzit preko nje, hrvatska propaganda i dalje ju je nemilosrdno optuživala da se ne bori dovoljno kvalitetno protiv zajedničkog agresora. HVO je zabranjivao izdavanje odobrenja za put *osobama muslimanske nacionalnosti* i zbog nesuglasica u vezi s privredom.²⁵⁰

Boban je 3. jula imenovao Nenada Zeca za predsjednika HVO-a u Travniku, a Peru Križanac za potpredsjednika. Oni su dobili zaduženje da u roku od tri dana predlože ostale članove za vijeće.²⁵¹ Križanac se, prema saznanjima SIS-a OZ SB iz marta 1993, pokazao kao *teški ratni kriminalac*.²⁵² Miši Mijiću, referentu SIS-a, bila je nejasna njegova

²⁴⁶ ICTY, HVO, Uprava vojne policije, Odsjek opće i prometne VP-e, broj: 02-01-50/92, *Posebno izvješće*, Mostar, 31. oktobar 1992.

²⁴⁷ ICTY, HVO, Uprava vojne policije, broj: 01-1618/92, *Zapovjed*, Mostar, 17. novembar 1992; ICTY, HVO, Uprava vojne policije, broj: 01-1754/92, *Zapovjed*, Mostar, 5. decembar 1992; ICTY, HVO, Odjel obrane, broj: 02-4/3-01-19754/92, *Zapovjed*, Mostar, 15. decembar 1992; ICTY, HVO, Uprava vojne policije, broj: 02-4/3-01-1941/92, *Zapovjed*, Mostar, 28. decembar 1992.

²⁴⁸ ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07-96/92, *Zapovjed*, Vitez, 8. decembar 1992; ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-04/1-411-7/92, *Potvrda*, Vitez, 31. decembar 1992.

²⁴⁹ ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, 1. satnija, broj: 02-4/3-04/1-33/93, *Zapovjed*, Travnik, 4. januar 1993.

²⁵⁰ ICTY, HVO Bugojno, broj: 02-123-1242/92, *Zaključak*, Bugojno, 4. oktobar 1992.

²⁵¹ ICTY, HZHB, broj: 413, *Odluka o imenovanju predsjednika i dopresjednika Općinskog HVO Travnik*, Mostar, 3. juli 1992.

²⁵² (...) *Svakom poštenom čovjeku je jasno da Križanac Pero prije rata nije raspolagao materijalnim sredstvima ali učešćem u raznim kriminalnim radnjama domogao se znatnih materijalnih sredstava, te je mijenjao skupocjene automobile, izgradio ogroman objekat, osigurao smještaj svojoj obitelji, kćerki je za 18. rođendan poklonio "Pežo 205". Obitelj mu živi u Brelima (...) do tog novca mogao je doći samo kroz razne malverzacije između kojih nabrajam sljedeće: - učestvovao je u podijeli dobiti koja je nastala prodajom sredstava sa ovog područja u Hrvatskoj (drvena i druga gradja, željezo, proizvodi iz "Borca" - obuća, odjeća, štofovi itd); - znatnu korist je sebi prisvojio kroz nabavku humanitarne pomoći koja je na razne načine upućivana na ovo područje; - prisvajao je znatna sredstva koja su naši radnici prikupljali u inozemstvu, a namijenjena obrani; - materijalnu korist*

povezanost sa vrlo značajnim licima iz političkog života Hrvatske kao i njihova eventualna umješanost u sve ove radnje s obzirom na opću poznatost njegove kriminalne ličnosti.²⁵³ HDZ Travnik i općinski HVO sastali su se 5. septembra s Kordićem i Koštromanom.²⁵⁴ Na osnovu pitanja koja su se otvarala na sastanku, diskusija, prijedloga i sugestija, te uz nezaobilaznu pomoć dopredsjednika HZ HB Daria Kordića, nakon sastanka Zvonko Gašo, Ivica Stojak, Željko Pervan i Ivica Pavlić (nije potpisao) izvukli su zaključke da od tog dana na području travničke općine za hrvatski narod egzistira samo Vlada HVO i nikoja druga, a u njoj s 50% udjela mogu sudjelovati i Muslimani. Kao jedina opcija za hrvatski narod zamišljena je konstitutivna jedinica koju sada zovemo HZ HB ili po novim prijedlozima mostarsko-travnička regija u čiji sastav imaju ući Jajce, Dobretići, dio Kotor Varoši, Travnička regija i sl. Sastavljači zaključaka naglasili su da se ne smije dopustiti izmjena demografske i nacionalne strukture i da bošnjačke izbjeglice moraju napustiti školske objekte radi organiziranja nastave.²⁵⁵ Općinski HVO objavio je početkom oktobra poziv za prijem u policiju, što je bio prvi korak ka formiranju policijske stanice HZHB u Travniku.²⁵⁶

Predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine i Predsjednik Republike Hrvatske, polazeći od Sporazuma o prijateljstvu i suradnji između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske od 21. jula,

je prisvajao kroz poslove nabavke i prodaje oružja; - te štiteći kriminalce u njihovim kriminalnim radnjama djelio je sa njima novčana sredstva. Blisku saradnju sa Perom Križancem u ovim nezakonitim radnjama imala su sljedeća lica: Boris Matišić, Mato Paklarčić, Dražen Bilac, Ivica Harambašić, Željko Pervan, Ivo Fišić i Jozo Nevjestić (...). Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 205-8-1/93, Procjena mogućih djelovanja potencijalnog agresora na prostorima OZ "Srednja Bosna", Vitez, 25. mart 1993.

²⁵³ Kao „vodeće kriminalce“, uz Križanca, iz redova travničkog HVO-a, Mijić je označio još i Ferdu Gazibarića, njegovog idejnog vodju i zaštitnika Žarka Andrića zvanog Žuti, Dominka Andrića, Olivera Sivonjića, Antu Andrića i Borka Perića. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 80/93, Podaci o licima koja su organizirala napad na MUP i Vojnu policiju u Vitezu, Vitez, 1. mart 1993.

²⁵⁴ Sastanku su prisustvovali: Kordić, Koštroman - ispred HZHB, Vjekoslav Barać - ispred HDZBiH, Martin Udovičić - član predsjedništva i potpredsjednik HDZ Travnik, Jozo Pokrajčić - novi komandant štaba HVO Travnik, Ivica Stojak - dotadašnji komandant štaba HVO Travnik, Željko Pervan - predsjednik HVO Travnik, Branimir Markunović, Ivica Pavlić, Zvonimir Mačić, Jozo Fišić, Pero Križanac i Ivica Rajković. Up.: ICTY, HVO Travnik-Predsjedništvo HDZ Travnik, Zapisnik sa sastanka predsjedništva HDZ Travnik, HVO vlade i stožera HVO Travnik, Travnik, 5. septembar 1992.

²⁵⁵ ICTY, HVO Travnik-Predsjedništvo HDZ Travnik, Zapisnik sa sastanka predsjedništva HDZ Travnik, HVO vlade i stožera HVO Travnik, Travnik, 5. septembar 1992.

²⁵⁶ ICTY, ARBiH, OkSO Zenica, broj: 10/1371-1, Zenica, 6. oktobar 1992.

potpisali su u New Yorku 23. septembra Dodatak Sporazumu.²⁵⁷ Istakli su da dotadašnji diplomatski, politički i humanitarni naponi međunarodne zajednice nisu zaustavili srpsku agresiju na njihove države, suverene članice UN-a, niti bitno umanjili stradanje njihovog stanovništva. Podržali su i naglasili potrebu jačanja napora na iznalaženju političkog rješenja za prestanak rata i unutrašnji preustroj Republike Bosne i Hercegovine kao ravnopravne i cjelovite zajednice tri konstitutivna naroda. Zahtijevali su energičnu akciju međunarodne zajednice u zaštiti od agresije u skladu s odredbama VII poglavlja Povelje UN-a. Dogovorili su, pozivajući se na pravo samoodbrane i zajedničke odbrane od agresije, osnivanje zajedničkog odbora radi usklađivanja odbrambenih napora dok ona u potpunosti ne prestane i da njihove zemlje zajednički zatraže ukidanje embarga na uvoz oružja. Posebnom tačkom obavezali su se da će ustrajno i dosljedno, u skladu s običajnim i kodificiranim međunarodnim pravom, promicati politiku zaštite ljudskih prava, progoniti i kažnjavati ratne zločince, a *poglavito* počinioce zločina genocida.²⁵⁸

Ni ovaj dodatak sporazumu nije doprinio poboljšanju međusobnih odnosa. U Gornjem Vakufu situacija se opet usložnjavala. Na Kiku (tt 1104), sjeveroistočno od grada, ARBiH je kopala rovove. Na putu Gornji Vakuf – Novi Travnik ubijena su četiri pripadnika HVO-a, za što je on sumnjičio ARBiH koja je već bila formirala četiri brdska bataljona.²⁵⁹

²⁵⁷ "Iz Zagreba stizalo oružje za BiH, a Hrvatska je dio uzimala za sebe-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (14)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 19. decembar 2000, 9. **IZ PREAMBULE SPORAZUMA:** *Svjesni vaznosti zajedničkih interesa njihovih zemalja u zaštiti njihove neovisnosti, suverenosti i teritorijalne cjelovitosti, ozbiljno zabrinuti zbog nastavka agresije ostataka Jugoslavenske narodne armije bivše SFRJ i srpskih i crnogorskih vojnih regularnih i neregularnih snaga na Republiku Bosnu i Hercegovinu, te vodeći računa da ostaci tzv. JNA bivše Jugoslavije još drže pod okupacijom teritorij Republike Hrvatske južno od Dubrovnika, da srpske snage napadaju teritorij Republike Hrvatske s teritorije Republike Bosne i Hercegovine, te da dio srpskih iregularnih odreda u Hrvatskoj, prerusenih u lokalnu miliciju, pruža otpor UNPROFOR-u u provedbi mirovnog plana Cyrusa Vancea (...). Polazeći od temeljnih načela članka 51 Povelje Ujedinjenih naroda koji jamci legitimno pravo suverenih država na samoobranu (...). Spremni i dalje provoditi zaključke Londonske konferencije i odnosne rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih Naroda, te aktivno promicati Zenevske mirovne procese (...).* Up.: ICTY, R BiH-RH, *Sporazum o prijateljstvu i suradnji između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske*, Zagreb, 21. juli 1992.

²⁵⁸ ICTY, R BiH-RH, *Dodatak porazumu o prijateljstvu i suradnji između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske*, New York, 23. septembar 1992.

²⁵⁹ **Praljak** HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 352/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 28. septembar 1992.

Od početka jeseni primijećeno je sve češće tajno kontaktiranje predstavnika HZHB s VRS-om. Tako su, naprimjer, civilni i vojni predstavnici HVO-a iz općina Žepče, Maglaj i Zavidovići 18. i 19. septembra 1992. išli na pregovore s predstavnicima vlade RS-a u Teslić.²⁶⁰

U jesen se ulazilo sa zebnjom. Srpsko-hrvatski kontakti Bošnjacima nisu najavljivali ničega dobrog.

Vojna pomoć Hrvatske Bosni i Hercegovini

Vojna saradnja između Bosne i Hercegovine i Hrvatske postojala je od početka srpske agresije. Bosna i Hercegovina je preko Hrvatske nabavljala naoružanje, opremu i druga sredstva za rat, ali i repromaterijal za namjensku industriju. Upravo je ta vezanost uvjetovala bosanskohercegovačku politiku da bude popustljiva prema HZHB. Ta povezanost ustvari je bila zavisnost. Osim kupovine materijalno-tehničkih sredstava u Hrvatskoj i tranzitnog transporta preko nje, sredstava nabavljenih na drugim tržištima, Bosna i Hercegovina je s Hrvatskom vršila i razmjenu proizvoda iz namjenske industrije, ali i razmjenu drugih roba.²⁶¹ Tako je, naprimjer, ministar za narodnu odbranu Jerko Doko 9. maja ovlastio Zejnila Delalića iz Jablanice *da može sa Stožerom hrvatske vojske, u ime Ministarstva (...) sklapati dogovore o uzajamnoj razmjeni MTS-a.*²⁶²

Od aprila 1992. u Hrvatskoj je započelo okupljanje bosanskohercegovačkih državljana s ciljem pružanja pomoći odbrani Bosne i Hercegovine. Preko zavičajnih klubova skupljan je novac za nabavku naoružanja i vojne opreme za dobrovoljce, ali i humanitarna pomoć za izbjeglice.²⁶³

²⁶⁰ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/340-1733, *Pregovori predstavnika HVO sa predstavnicima agresora*, Sarajevo, 24. septembar 1992.

²⁶¹ Namjenska industrija bivše Jugoslavije bila je disperzirana po cijeloj državi. U ratnim uvjetima hrvatska i bosanskohercegovačka namjenska industrija bile su upućene jedna na drugu da vrše razmjene svojih poluproizvoda kako bi kompletirale finalni proizvod. U Bosni i Hercegovini ili Hrvatskoj izrađivali su se proizvodi namjenske industrije kojih nije bilo u obje zemlje, te je postojala potreba za razmjenom. Mijenjala se i deficitarna civilna roba za proizvode namjenske industrije. Naprimjer, koža iz bugojanske i visočke industrije u Hrvatskoj je mijenjana za vojnu opremu. Postoji čitav niz primjera u kojima su lokalne općinske vlasti razmjenjivale proizvode iz svojih tvornica, ili repromaterijal, za gotove proizvode hrvatske namjenske industrije.

²⁶² Praljak, RBiH, Ministarstvo za narodnu odbranu, broj: SL/92, *Ovlaštenje*, Sarajevo, 9. maj 1992.

²⁶³ Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-16, *Službena bilješka*, Zagreb, 2. septembar 1997.

Od maja do augusta 1992. u Jastrebarskom je evidentirano oko 160 bosanskohercegovačkih državljana, uglavnom Bošnjaka, koji su prošli obuku. Prva grupa primljena je na osnovu molbe zavičajnog kluba *Zmaj od Bosne* upućene MORH.²⁶⁴ Kao koordinator između bosanskohercegovačkih klubova, odnosno dobrovoljaca, i centara za obuku HV-a često se pojavljivala Silvija Mitrečić Palić.²⁶⁵ Ona je bila koordinator i za nabavku naoružanja i materijalno-tehničkih sredstava. Citirani dokument, koji govori o obuci u Jastrebarskom i u napuštenoj plućnoj bolnici na Plješivici, zna i za druge takve grupe nepoznate brojnosti u vojarni Borongaj, objektu Zdenčina, objektu Žutica kod Kutine, kasarni Žažina kod Siska, ali ne zna pouzdano u kojem su periodu i s kojim brojnim stanjem boravile, po čijem odobrenju im je vršena obuka, s kojim su količinama i vrstama naoružanja raspolagale niti gdje su upućivane. Zbog problema s disciplinom i potrebnog prikrivanja od stranih posmatrača, dobrovoljci su iz Jastrebarskog prebačeni na Plješivicu gdje ih je bilo oko 150. Istog brojnog stanja bila je i grupa koju je okupio zavičajni klub Una, a koja je bila smještena u objektu Zdenčina. Ta grupa kasnije je porasla na 400 ljudi. Pripadnici grupa s Plješivice, iz Zdenčine, Žažine i Borongaja upućivani su na područje Bosanske krajine uz pomoć izviđača HV-a iz sastava bataljona smještenog u Oštarijama kod Ogulina. Jedan izviđač smrtno je stradao, a neki su bili zarobljeni.²⁶⁶ Grupa iz

²⁶⁴ **Praljak**, Vojna pošta 3040, Pukovnik Đuro Ivanović, *Izjava*, Jastrebarsko, 25. septembar 1992. godine. (...) *Prva grupa, od oko 35-40 osoba, nije bila kompaktna zbog nekolicine muslimana iz Sandžaka, koji su bili zrelije životne dobi, nisu prihvaćali obuku i bili su odvojeni od ostatka grupe koju su sačinjavali mlađi muslimani, uglavnom sa područja R BiH. Što se kasnije događalo sa grupom iz Sandžaka koja se odvojila, nemamo provjerenih saznanja (...).* Up.: Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-16, *Službena bilješka*, Zagreb, 2. septembar 1997.

²⁶⁵ Njen suprug Senad Palić, rođen u Bosanskoj Krupi, bio je prije rata u Hrvatskoj načelnik ŠTO Maksimir, a do 1989. uposlen u Komandi obrane grada Zagreba. Za vrijeme Silvijinih aktivnosti obnašao je dužnost oficira za vezu Zapovjedništva obrane Cazinske Krajine u R BiH (...) najvjerojatnije je i sam koordinirao gore opisanim akcijama organiziranja, smještaja, obuke i prebacivanja na područje R BiH muslimanskih dragovoljaca, kao i nabavke oružja i streljiva za navedene i druge grupe na području R BiH, a preko R Hrvatske (...). Up.: Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-16, *Službena bilješka*, Zagreb, 2. septembar 1997.

²⁶⁶ **Praljak**, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-16, *Službena bilješka*, Zagreb, 2. septembar 1997. godine. Silvija Mitrečić Palić, u službenom intervjuu Praljkovoj odbrani, tvrdi da je do 1994. pomagala pri okupljanju, obučavanju i opremanju grupa koje su odlazile preko Slunjskih brda u z/o 5. korpusa ARBiH. Prema njoj, a preko njene organizacije, prebačeno je 1.280 ljudi s naoružanjem i opremom. Put je bio dug oko 100 kilometara i počinjao je na Oštarijama: (...) *I zato je znao i sam vrh Hrvatske. Franjo Feldi. S Ivanom Čermakom (...) S Markicom Rebićem (...) S Vladimirom Zagorcem (...) S Bekirom Dedićem (...) Znači, svi oni su znali. S Božom Budimirom (...).* Dio pješadijskog oružja

Borongaja postala je najveća i formirala se u 1. Krajiški bataljon brojnog stanja oko 630 ljudi.²⁶⁷ Preko okupirane hrvatske teritorije, u saradnji OkŠO Bihać i odjeljenja VEP-a bosanskohercegovačke ambasade u Zagrebu²⁶⁸ s HV-om, na područje Bihaća prebacivani su dobrovoljci i MTS.²⁶⁹ Instruktori HV-a obučavali su Bošnjake u svojim kasarnama odakle su organizirana i njihova prebacivanja na bosanskohercegovačko ratište, najčešće na područje Cazinske krajine i Bosanske Posavine. Tretirali su ih kao pripadnike HVO-a ili OSBiH.²⁷⁰ Naoružanje i oprema nabavljani su preko bošnjačkih donatora ili su kupovani vlastitim sredstvima dobrovoljaca.²⁷¹

koji se nije mogao kupiti na crnom tržištu dobijan je od HV-a. Na rad s ovim grupama nije utjecao sukob između Hrvata i Muslimana na području Bosne. Od 1.280 prebačenih ljudi bilo je oko 6% Hrvata, što je u skladu s njihovim procentom u Cazinskoj krajini. Up.: <http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/ISKAZI/SilvijaMitrecicPalic.pdf>

²⁶⁷ Kličko–Čuskić, 17. Viteška... 26.

²⁶⁸ SIS je pratio radioveze Vojnog izaslanstva Bosne i Hercegovine u Zagrebu. Up.: Praljak, RH, MO, SIS, Centar Split, *Službena zabilješka (Predmet SDA-Split)*, Split, 11. mart 1993.

²⁶⁹ Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-16, *Službena bilješka*, Zagreb, 2. septembar 1997; ICTY, ARBiH, 5. korpus, str. pov. broj: 03/13-1811-2, *Obavještenje*, Bihać, 2. juni 1993. godine. Put je bio težak i opasan. Ljudi su pod borbom prelazili okupiranu hrvatsku teritoriju od Karlovca preko Slunja do Bihaća. Grupe koje su se prebacivale brojale su od nekoliko ljudi do nekoliko stotina. Krajem septembra 1992. pristigla je jedna grupa od 503 čovjeka. Na polazištu je imala 650. Dvadeset ih je tokom proboja navodno izvršilo samoubistvo, pet umrlo od iznemoglosti, a jedan poginuo u borbenim dejstvima s VRSK-om. Ostali, koji su nedostajali pri dolasku, vjerovatno su bili zarobljeni, izgubljeni ili su se vratili. Up.: ICTY, ARBiH, OkŠO Bihać, *Pristigla grupa na regiju Bihacc*, Bihać, 28. septembar 1993.

²⁷⁰ Naprimjer, dva dokumenta koja govore o istoj grupi nazivaju ih različito. Prema jednom su pripadnici HVO-a. Up.: Praljak, RH, HV, Vojna policija, 67. bojna, *Izvišćenje*, 6. oktobar 1992. godine. U drugom dokumentu, datiranom dan ranije, isti ljudi su pripadnici OSBiH. Up.: Praljak, RH, HV, NC Jastrebarsko, Odjel SIS-a, *Boravak vojnika OS BiH na Plješivici*, Zagreb, 5. oktobar 1992.

²⁷¹ (...) Oružje i streljivo je (...) dolazilo (...) različitim kanalima i najvjerojatnije uz pomoć novčanih donacija imućnijih muslimana iz zemalja Zapadne Europe, te je uglavnom koordinirana akcija nabavke i obuke, odnosno, općenito kretanja na području RH spomenutih grupa (koje su bile naoružane) vršena mimo znanja ili odobrenja odgovornih struktura MORH ili GSHV (...). Up.: Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-16, *Službena bilješka*, Zagreb, 2. septembar 1997. godine. Dokument je nastao radi odbrane Slobodana Praljka pred Haškim tribunalom, te radi toga negira znanje ili odobrenje odgovornih struktura MORH i HV. Naime, Hrvatska je optuživana za aktivno učešće u ratu u Bosni i Hercegovini, a po mirovnom sporazumu iz januara 1992. i kasnijem međunarodnom priznanju Bosne i Hercegovini, to nije smjela. Radi toga je, kako neki ovdje citirani dokumenti direktno pokazuju, prikrivala obuku i pomoć bosanskohercegovačkim dobrovoljcima. Zato je dobrovoljce iz Jastrebarskog prebacivala na Plješivicu u napuštenu plućnu bolnicu, a potom i taj objekat zatvorila. Također i ovaj dokument, na određenim mjestima, priznaje da su službene strukture HV-a bile uljučene, što je već spomenuto, kao što je, naprimjer, slučaj s izviđačima HV-a ili boravak dobrovoljaca u vojnim objektima HV-a. Bez odobrenja nadređenih, pa makar i usmenog, zahtjevi Silvije Mitrečić Palić ne bi bili ispunjavani niti bi dobrovoljci mogli ulaziti u objekte

Neke su grupe, plašeći se da će biti raspuštene ili upotrijebljene na nekom hrvatskom bojištu koje nije bilo vezano za odbranu Bosne i Hercegovine, samoinicijativno napuštale Hrvatsku i prebacivale se prema Bihaću. Tako je, naprimjer, jedna grupa od dvadesetak dobrovoljaca 22. septembra 1992. s naoružanjem i opremom odbjela s Plješivice gdje je bila obučavana.²⁷² Neke veće formacije, također, na svoju ruku napuštale su Hrvatsku i odlazile na bosanskohercegovačko ratište. Takav slučaj bio je s 1. Krajiškim bataljonom čiji se pripadnici nisu složili da budu upotrijebljeni na hrvatskom ratištu. Ilegalno su napustili Zagreb i došli u srednju Bosnu.²⁷³ Međutim, postojale su i čitave jedinice koje su organizirane i obučene uz pomoć HV-a i koje su, uz regularna odobrenja hrvatske države, napustile hrvatski teritorij i s naoružanjem i opremom pristigle u Bosnu i Hercegovinu pod komandu Glavnog štaba OSRBiH, kao što je bio slučaj sa 7. brigadom (poznatija po neslužbenom nazivu kao 7. *Krajiška*) koja je došla u srednju Bosnu.²⁷⁴ Nakon što je početkom septembra HV prekinula s obukom na Plješivici, u isti objekat je, u organizaciji Fikreta Abdića, pristiglo novih 165 bošnjačkih dobrovoljaca iz Slovenije gdje su već bili obučeni. Bili su

HV-a, a kamo li ih koristiti. Teško je povjerovati da su, kako dokument tvrdi, (...) dvije osobe koje su kao pripadnici HV uglavnom samoinicijativno koordinirale glavinom segmenata akcije smještaja i obuke muslimanskih dobrovoljaca za bojišta u BiH, koristeći pri tome objekte i sredstva HV ili koje je plaćala HV (...). Kao dokaz „neznanja“ o obuci bosanskohercegovačkih dobrovoljaca, dokument navodi slučajeve hapšenja od strane VP HV nekih manjih grupa 9. i 10. oktobra, te 15. novembra 1992. godine. Up.: Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-16, *Službena bilješka*, Zagreb, 2. septembar 1997. godine. To je, zapravo, dokaz podrške, jer da se radi o „neznanju“, pohapsili bi ih još pri okupljanju, nekoliko mjeseci ranije. Nemoguće da je HV tek tada saznala za njih i počela ih hapsiti. Vojna policija je hapsila samo one koji nakon obuke nisu otišli na bojište. Silvija Mitrečić Palić, u intervjuu objavljenom na „Praljkovoj stranici“, tvrdi da je Hrvatska sve dozvolila, i organizirala, i dopustila. Up.: <http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/ISKAZI/SilvijaMitreccicPalic.pdf>.

²⁷² Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-18, Zagreb, 2. juli 1997. godine. **Obučene Bošnjake s Plješivice MORH je imao namjeru rasporediti prema odredištima u BiH.** Obuka je prekinuta zbog straha od kontrole EZ-a. Radi toga su dobrovoljci s Plješivice *postepeno* u autobusima i civilnoj odjeći, bez naoružanja i opreme, prebacivani u Zagreb *kako bi bili što manje uočljivi*. Up.: Praljak, RH, HV, NC Jastrebarsko, Odjel SIS-a, broj: 512-04/04-500/92-4, *Obuka vojnika iz BiH*, Zagreb, 22. septembar 1992; Praljak, RH, HV, NC Jastrebarsko, Odjel SIS-a, *Boravak vojnika OS BiH na Plješivici*, Zagreb, 5. oktobar 1992. godine. Vjerovatno je to maskiranje izazvalo sumnje kod spomenute grupe koja se odlučila da s naoružanjem i opremom s Plješivice krene prema Bihaću. Ali, nisu baš svi bili tako odlučni. Desetak dobrovoljaca, *stalno u alkoholiziranom stanju*, ostalo je u napuštenoj plućnoj bolnici na Plješivici još najmanje dvije sedmice *jer u objektu uvijek ima većih količina piva, rakije i dr. alkoholnih pića*. Up.: Praljak, RH, HV, NC Jastrebarsko, Odjel SIS-a, *Boravak vojnika OS BiH na Plješivici*, Zagreb, 5. oktobar 1992.

²⁷³ Kličo-Čuskić, 17. *Viteška...*, 23-27.

²⁷⁴ Isto, 46-50.

naoružani i uniformirani. Po dolasku na Plješivicu oružje i MTS predali su Silviji Mitrečić–Palić koja ga je uskladištila u Lučkom. Kasnije ga je ona odatle izuzela na osnovu telefonskog dogovora “*s nekim iz zapovjedništva*”. Nakon petnaestak dana, 45 ljudi prebačeno je u Bosnu i Hercegovinu.²⁷⁵ Prema raspoloživim spiskovima MORH, većina bosanskohercegovačkih dobrovoljaca, koji su obučavani u Hrvatskoj i prebacivani u Cazinsku krajinu, bila je s područja Bosanske krajine. U Hrvatskoj su postojale i interventne jedinice za potrebe bosanskohercegovačkog ratišta. Tu su uglavnom bili Posavljaci.²⁷⁶ Dakle, HV je podržavala okupljanje, obučavanje, opremanje i prebacivanje Krajišnika na bihaćko bojište i držala interventne jedinice za bosanskoposavsko bojište sastavljene od posavskih Bošnjaka. Odbrana bihaćke regije i Bosanske Posavine bila je od strateškog značaja za Hrvatsku. Srpskom okupacijom Cazinske krajine, Hrvatska bi došla u jako tešku situaciju. Cazinska krajina bila je za Hrvatsku klin između njenih i bosanskohercegovačkih Srba čijim bi izbijanjem oni stvorili veliku i teritorijalno dominirajuću državu u odnosu na nju i čija bi se granica mogla iz Zagreba gledati.²⁷⁷ Hrvatsko-srpska granica, u takvom scenariju, prostirala bi se od Dunava, preko Slavonije, pored Karlovca, preko Like i Knina do zadarskog zaleđa. Radi toga je svesrdno pružala pomoć pri obučavanju i opremanju bosanskohercegovačkih dobrovoljaca voljnih za prebacivanje na ta bojišta. Bila je joj važna i Bosanska Posavina koju je mogla kvalitetno zamijeniti za srpske teritorijalne ustupke u Hrvatskoj, što je i učinila do oktobra 1992. godine.

U nastavnom centru HV Zelengaj kod Zagreba obučavani su polaznici HVO-a za komandire vodova, četa, pirotehničari i inženjerci HVO-a iz z/o 4. OZ Posavina.²⁷⁸ Obuku je završila i jedna generacija polaznika VEP-a

²⁷⁵ **Praljak**, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-16, *Službena bilješka*, Zagreb, 2. septembar 1997.

²⁷⁶ **Praljak**, RH, MO, SIS, broj: 512-18-06/02-97-326-18, Zagreb, 2. juli 1997.

²⁷⁷ U Prijedoru je 31. oktobra proglašeno ujedinjenje RSK i RS. **Up.: Sančević**, *Pogled...*, 255.

²⁷⁸ **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-03, *Prva generacija zapovjednika vodova*, 26. februar 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-05, *Izvešće II generacije polaznika obuke zapovjednika vodova*, 10. mart 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-06, *Izvešće III generacije zapovjednika vodova*, 31. mart 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-07, *Izvešće I generacije zapovjednika satnija*, 9. april 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 01/73-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-10, *Spisak polaznika tečaja pirotehničara*, 19. april 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-12, *Izvešće IV generacije zapovjednika vodova*, 24. april 1993; **Praljak**, RH, HV, NC

bosanskohercegovačke ambasade u Zagrebu, uglavnom Bošnjaka.²⁷⁹ Nakon obuke ove grupe, komandant nastavnog centra nije prepustio bosanskohercegovačkoj ambasadi da raspolaže njima. Sam se pobrinuo za njihov raspored, iako to nije bilo u njegovoj zadaći. Naredio je da za potrebe centra ostane 14 polaznika. Među njima i sva trojica Hrvata koji su bili u grupi. Petero ih je odbilo (nijedan od Hrvata). Ostali s popisa trebali su biti upućeni u Tolisu na raspolaganje 4. OZ Posavina. Nijedan polaznik nije ostao na raspolaganju bosanskohercegovačkoj ambasadi kako bi ga uputila u ARBiH makar i u z/o 5. korpusa. Svi od grupe za Tolisu, osim dvojice posavskih Bošnjaka, odbili su jer su bili Krajišnici i sigurno su očekivali prebacivanje u Bosansku krajinu, a ne u Bosansku Posavinu: *Procjenjujući nedolično ponašanje istih te probleme u srednjoj Bosni, odlučili smo ovu grupu vratiti u Zagreb*. Trojica Hrvata i dvojica Bošnjaka Posavljaka primljeni su u *redoviti odnos u HVO*. Uskoro je većina ostalih svojevoljno napustila NC. Ostale su samo dvije osobe bošnjačke nacionalnosti (supružnici) medicinske struke.²⁸⁰

Na spiskovima drugih grupa polaznika nalazi se značajan broj Bošnjaka iz Bosanske Posavine. S njima nije bilo problema oko odlaska u Posavinu nakon obuke jer su i dolazili kao pripadnici HVO-a i samo su se vraćali u matične jedinice kojima su već pripadali u svom zavičaju. Pokušaj bosanskohercegovačke ambasade da obuči jednu grupu za ARBiH nije uspio. Prva ratna godina i vrijeme kakvog-takvog savezništva užurbano je prolazilo. Bošnjaci su mogli proći obuku u ovom nastavnom centru, ali samo ako su došli iz HVO Posavine ili su pristajali da nakon obuke idu u Posavinu da se bore u jedinicama HVO-a. Obučiti se i slobodno otići u ARBiH, naročito u srednju Bosnu u kojoj komandant nastavnog centra *zna za probleme*, nisu

Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-15, *Izvešće II generacije zapovjednika satnija*, 8. maj 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-17, *Izvešće V generacije zapovjednika vodova*, 21. maj 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-20, *Izvešće III generacije zapovjednika satnija*, 8. juni 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-21, *Izvešće o radu IPD službe od 01. do 08. lipnja 1993. god. u Nastavnom centru*, 8. juni 1993.

²⁷⁹ **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: 3189-01-93-01, *Grupa vojnog izlaslanstva BiH iz Zagreba*, 23. februar 1993; **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-21, *Izvešće o radu IPD službe od 01. do 08. lipnja 1993. god. u Nastavnom centru*, 8. juni 1993.

²⁸⁰ **Praljak**, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: 3189-01-93-01, *Grupa vojnog izlaslanstva BiH iz Zagreba*, 23. februar 1993.

mogli.²⁸¹ Od augusta 1993. u istom centru nastavljena je obuka polaznika iz 4. OZ Posavina.²⁸²

Na osnovu usmenog dogovora dvije države, u junu 1992. uspostavljen je zračni most između Bihaća i Hrvatske. Bosna i Hercegovina nije posjedovala adekvatnu avijaciju, odgovarajuću za stručne karakteristike pilota i tehničkog osoblja koje je imala na raspolaganju u Bihaću, te se morala izvršiti njihova preobuka što se moglo samo uz pomoć Hrvatskog ratnog zrakoplovstva (HRZ). Okružni štab odbrane Bihać je krajem juna tražio od GS HV da primi grupu pilota i tehničara na preobuku.²⁸³ Komandant HRZ i PZO HV Imra Agotić 21. jula tražio je od hrvatskog ministra za odbranu i načelnika GS HV saglasnost za preobuku tri pilota i jednog tehničara TORBiH.²⁸⁴ Zamjenik načelnika GS HV za borbeni sektor Petar Stipetić obratio se tri dana poslije ministru za odbranu sa zahtjevom za preobuku istih pilota *koji bi na teritoriji BiH letjeli za potrebe obrane te Republike i taj zadatak je vrlo hitan zbog stalne potrebe evakuacije i snabdijevanja TO BiH*.²⁸⁵ Komandant GS HV Anton Tus 24. jula odobrio je HRZ i PZO, na temelju njihovog zahtjeva, *preobuku pripadnika TO BiH na avionu AN-2*.²⁸⁶ Hrvatskom Ministarstvu za odbranu 9. augusta obratili su se predsjednik Izetbegović i ministar Doko s molbom za preobuku 22 pilota, uglavnom pripadnika bivše JNA.²⁸⁷ Armija RBiH je u novembru nabavila jedan avion Casa-212. Komandant

²⁸¹ Polaznicima je zabranjeno nositi ljljane na uniformama. Up.: Praljak, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: 3189-01-93-01, *Grupa vojnog izlaslanstva BiH iz Zagreba*, 23. februar 1993.

²⁸² Praljak, RH, HV, NC Zelengaj, klasa: 81/93-01/02, ur. broj: Z 3189-01-93-22, *Izvešće o dvadesetodnevnoj izobrazbi polaznika za zapovjednike vodova-satnija*, 29. august 1993.

²⁸³ Praljak, RBiH, OkŠO Bihać, str. pov. broj: 02/212-1, *Upućivanje pilota i tehničkog osoblja u R Hrvatsku*, Bihać, 22. juni 1992.

²⁸⁴ Praljak, RH, MO, HRZ i PZO, klasa: 035-01/92-01/92, ur. broj: 512-20/01-92-53, *Preobuka pripadnika TO BiH na avionu AN-2*, 24. juli 1992.

²⁸⁵ Praljak, RH, MO, GS HV, klasa: 803-05/92-03/26, ur. broj: 512-04/13-92-14, *Preobuka pripadnika TO BiH na avionu AN-2*, 24. juli 1992.

²⁸⁶ Praljak, RH, MO, HV, GS, klasa: 803-05/92-03/26, ur. broj: 512-04/13-92-14, *Preobuka pripadnika TO BiH*, 24. juli 1992.

²⁸⁷ Radilo se o 10 pilota aviona MIG-21 (Josip Barunović, Jasminko Bešić, Mirsad Fazlić, Hidajim Gazibegović, Anto Grgić, Suad Nijemčević, Antun Somborac, Goran Stanojević, Nedžad Suljić i Mirzan Šečić), četverici pilota aviona Galeb (Tedi Baier, Zvonko Birjukov, Edvin Iftić i Suad Pečenković), jednom pilotu aviona Super Galeb (Samir Beganović), jednom pilotu aviona Orao (Goran Bulut), četverici pilota helikoptera Gazela (Hajrudin Agić, Šemsudin Bešlagić, Samir Suljević i Zejto Rastoder) i dvojici pilota helikoptera MI-8 (Besim Koričić i Meho Merdanić). Trojica su bili civilni bihaćki piloti na klipnim avionima, ali su mogli letjeti na Galebovima. Dvojica od njih bili su rezervni oficiri JNA. Up.: Praljak, RBiH, Predsjedništvo, Predsjednik, Sarajevo, 9. august 1992.

Vazduhoplovne grupe ARBiH iz Bihaća Nedžad Suljić (bivši komandir eskadrole MIG-21 u JNA), na osnovu razgovora s pilotima HRZ koji lete na Casa avionima, 23. novembra odlučio je da u HRZ pošalje dva pilota ARBiH (Buluta i Šečića) na preobuku za Casa. Za preobuku trećeg pilota odredio je Gazibegovića koji se već nalazio u Zagrebu i bio preobučan za AN-2. Pošto ova odluka nije bila u skladu s ranijim dogovorom s HRZ-om od 23. septembra, od vojnog atašea bosanskohercegovačke ambasade u Zagrebu Hasana Efendića zahtijevao je da uredi promjenu plana s hrvatskom stranom. Obavijestio ga je da namjerava, *kada se ukaže mogućnost*, obučiti sve pilote Vazduhoplovne grupe Bihać za Casa avione. Uz pilote, trebalo je obučiti i mehaničare. Također je odlučio poslati još jednog pilota (Nijemčević) koji bi s Beganovićem, koji je već bio u Zagrebu, završio obuku na AN-2. Buluta je imenovao komandirima grupe pilota ARBiH u Zagrebu.²⁸⁸ Efendić se, *u cilju borbe protiv zajedničkog neprijatelja*, obratio Šušku kako bi dobio saglasnost za realiziranje Suljićeve odluke.²⁸⁹ Dogovor s hrvatskom stranom postignut je do 27. decembra kada je Salko Begić, načelnik Uprave RV i PVO ARBiH, smještene u Zagrebu, naredio sedmerici pilota obuku za AN-2 i četverici obuku za Casa-212, te jednom tehničaru obuku za AN-2 i dvojici za Casa-212.²⁹⁰ Uprava RV i PVO ARBiH, u sastavu Ureda Republike Bosne i Hercegovine u Republici Hrvatskoj, nastavila je egzistirati u Zagrebu i tokom prvih mjeseci 1993. kada je Begić naredio da se s pilotima ARBiH, *koji su završili ili provode obuku na AN-2 i Casa-212*, provede teorijska obuka IFR, a u skladu s ICAO propisima.²⁹¹

Prvi avion, Utva, doletio je iz Bihaća u Zagreb početkom juna 1992. godine. Iz Bihaća su prebacivani teži ranjenici, a nazad prevožen MTS i sanitetski materijal. Zračni most za Bihać funkcionirao je cijeli rat izuzev u vrijeme sukoba HVO–ARBiH u srednjoj Bosni i Hercegovini kada je bio zabranjen. U Cazinskoj krajini korišteno je sletište u Ćoralićima kod Cazina, a u Hrvatskoj su mijenjanje lokacije, Lučko kod Zagreba, Pula, Rijeka. Tokom zabrane išli su kopneni konvoji uz pomoć Perkovića, Ante Rose,

²⁸⁸ **Praljak**, ARBiH, Komanda Vazduhoplovne grupe, str. pov. broj: 01/6-115, *Informacija, zahtjev*, Bihać 23. novembar 1992; **Praljak**, ARBiH, Komanda Vazduhoplovne grupe, str. pov. broj: 02/3-11, *Preobuka pilota u Republici Hrvatskoj*, Bihać, 23. novembar 1992.

²⁸⁹ **Praljak**, RBiH, VEP, broj: 05-1179/92, *Zahtjev za preobuku pilota na avionu CASA-212 i AN-2*, Zagreb, 26. novembar 1992.

²⁹⁰ **Praljak**, ŠVK OSRBiH, Uprava RV i PVO, broj: 516/92, *Obuka pilota i tehnicara u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 27. decembar 1992.

²⁹¹ **Praljak**, ŠVK OSRBiH, Uprava RV i PVO, broj: 07-1836/93, *Obuka pilota, naredjenje*, Zagreb, 26. februar 1993.

Bože Budimira i Bekira Dedića. Konzerve hrane punjene su municijom i drugim MTS-om koje su konvojima UNHCR-a prebacivane u Bihać.²⁹²

Osim dobronamjernih pojedinaca, udruženja, klubova, bosansko-hercegovačkih i hrvatskih državnih institucija koje su radile da pomognu Bosni i Hercegovini, u Hrvatskoj je bilo i mnoštvo prevaranata koji su koristili nastalu situaciju za ostvarivanje ličnog profita. Najčešće su to bili državljani Bosne i Hercegovine i Bošnjaci s područja Sandžaka. Bilo je čak i Albanaca uključenih u te radnje. Ova pojava ne odnosi se samo na Bošnjake. Ista je bila prisutna i u organizacijama bosanskohercegovačkih Hrvata u Hrvatskoj, ali u mnogo manjoj mjeri i s daleko manje štete, jer je vojna i politička pomoć bosanskohercegovačkim Hrvatima išla preko državnih institucija Hrvatske, odnosno u organizaciji države koja je imala načina da prati i kontrolira rad, ali i sankcionira kriminalne pojedince. U bosanskohercegovačkom slučaju bilo je teže održati red i sačuvati organizacije od kriminalaca. Bosanskohercegovačka država nije bila organizator niti je mogla pratiti i sankcionirati rad pojedinaca i organizacija. Centralni organi vlasti bili su obaviješteni o sumnjivim radnjama, ali u tuđoj zemlji, u ratnim uvjetima, i nisu mogli ništa poduzeti.²⁹³ Bosanskohercegovačka ambasada u Zagrebu je, u skladu sa svojim mogućnostima, pratila ponašanje osoba koje su u ime Bosne i Hercegovine i za njen račun skupljale pomoć. U augustu 1992. godine Bosna i Hercegovina je počela zavoditi red. Odlukom njenog Predsjedništva Fikret Abdić je dobio zadatak da u Rijeci, *sukladno nedavno potpisanom međudržavnom Sporazumu*, uz saglasnost Vlade RH osnuje Glavni štab za podršku Bosni i Hercegovini i regionalne štabove u više mjesta u Hrvatskoj.²⁹⁴ Nažalost, odabir Fikreta Abdića za tu dužnost, a s obzirom na činjenicu da je već naredne godine stupio u službu srpskog agresora, istovremeno sarađujući i s Tuđmanom u njegovom naumu podjele Bosne i Hercegovine, očigledno nije bilo dobro rješenje. Pokušavajući onemogućiti desetine

²⁹² <http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/ISKAZI/SilvijaMitrecicPalic.pdf>; **Praljak**, ARBiH, OkŠO Bihać, pov. br: 01/375-3, Bihać, 18. septembar 1992; **Praljak**, RH, MO, Uprava vojne policije, klasa: 215-02/94-01/001, ur. broj: 512-19/01-94-370, Zagreb, 4. decembar 1994; **Praljak**, RH, MO, Uprava vojne policije, Odjel kriminalističke vojne policije, klasa: SP 215-02/94-01/291, ur. broj: 512-19/03-02-94-1546, *Operativno izvješće*, Zagreb, 4. decembar 1994.

²⁹³ **Praljak**, R BiH, ŠTO, Odsjek Visoko, (signatura MO: ARBiH, pov. broj: 02/333-574, Sarajevo, 28. juni 1992), *Problemi u vezi prihvatanja sredstava i dobrovoljaca u Splitu i Zagrebu*, Visoko, 28. juni 1992.

²⁹⁴ **Praljak**, R BiH, Predsjedništvo, Kabinet Fikreta Abdića, *Dopis Vladi RH*, Rijeka, 6. august 1992.

nećasnih pojedinaca i institucija, država je sitne kriminalce zamijenila “mafijaškim bosom”. Umjesto malih kradljivaca desetina ili stotina hiljada DM, na scenu je došao manipulator koji je slavu stekao malverzacijama s mjenicama bez pokrića. Vrlo vjerovatno da je najveći dio sredstava, a koja su se procjenjivala na desetine miliona DM i više, skupljenih preko Štaba u Rijeci, završio za potrebe Abdićeve autonomije. Još za boravka u Rijeci, kao opunomoćenik Predsjedništva, Abdić je započeo materijalne pripreme za svoj autonomaški naum. U Splitu je osnovan Centar za pomoć *Zapadna Bosna*.²⁹⁵ Kriminalne radnje išle su do te granice da su čak organizirane i vojne jedinice koje su navodno imale za cilj, ili su čak i sudjelovale u nekim b/d, odlazak na bosanskohercegovačko ratište. Njihova stvarna uloga bila je zloupotreba patriotizma dobrovoljaca i namjere donatora novčanih i drugih materijalnih sredstava. Princip je bio jednostavan. Pojedinci bi započeli neko okupljanje dobrovoljaca i pronalazili donatore za njihovo opremanje. Veći dio sredstava su zloupotrebljavali, a u nekim slučajevima dobrovoljci nisu ni vidjeli bojišta.²⁹⁶ Tih mjeseci stotine ljudi mahalo je po Hrvatskoj,

²⁹⁵ **Praljak**, RH, MO, SIS, Centar Split, *Službena zabilješka (Predmet SDA-Split)*, Split, 11. mart 1993.

²⁹⁶ **Među značajnije spadaju: Handžar-divizija i Albansko-sandžačka brigada kojima su rukovodile iste osobe, zatim Berbir.** Up.: **Kliko–Ćuskić**, 17. *Viteška...*, 23-26, 46. **O HANDŽAR DIVIZIJI: (...) Na područje Siska pripadnici postrojbe došli su kao dragovoljci s područja Istre (Labin i okolica) i odmah se stavili na raspolaganje PU Sisak. U vrijeme postojanja i djelovanja postrojba je imala status pričuvne jedinice specijalne policije PU Sisak sve do kraja 1992. godine kada je rasformirana (...). Gledajući po strukturi gotovo svi pripadnici potječu iz radničkih obitelji (uglavnom rudarskih), osim zapovjednika i njegovog zamjenika. Postrojba je bila sastavljena isključivo od Muslimana i u njoj se nalazilo oko tridesetak stalnih pripadnika i oko dvadesetak pripadnika koji su se nalazili kraće vrijeme (...). Početkom rata u BiH postrojba se vodi u otkomandi PU Sisak i dragovoljno odlazi na ratište oko Bosanskog Broda i Dervente (potčinjena 101. bosanskohercegovačkoj brigadi. Op. A. K) gdje ostaje dva mjeseca i potom se vraća u Sisak (...) na svoje prvobitne zadatke (...) pripadnici postrojbe često su bili u alkoholiziranom stanju i usljed toga su dolazili u sukob s pripadnicima HV koji su se nalazili na prvoj crti (...). Samovoljno bi otvarali vatru po neprijateljskoj strani, a kada bi došlo do uzvraćanja od strane neprijatelja, isti bi napustili prvu crtu i odlazili na sigurno (...). Gotovo svakodnevno su bili pod uticajem alkohola, a u večernjim satima u predjelu grada zvanom Naselje, gdje su bili smješteni, vladala je panika i strah. Otvarali su vatru iz pješačkog naoružanja bez ikakvog razloga i maltretirali su ljude u njihovoj blizini (...) Up.: Praljak, RH, MO, SIS, ur. broj: 512-18-96-3706-6, *Handžar divizija-saznanja*, Zagreb, 4. juli 1996. godine. U privitku dokumenta nalazi se spisak pripadnika „divizije“ na kojem se vidi da ona nije bila sastavljena isključivo od Muslimana nego da je u njoj bilo i 10% Hrvata. Na području Siska tokom rata u Hrvatskoj ubijeno je nekoliko desetina srpskih civila. Zločine su, prema istraživanjima novinara Domagoja Margetića, vršili pripadnici jedinica *Handžar divizije* i *Vukova*. Up.: <http://forum.krstarica.com/showthread.php/405060-Sisak-92-Hrvatski-specijalci-sekli-grkljane-Srbima>. U toj činjenici je i razlog zašto autor dokumenta, nastalog nakon rata i u vrijeme rada Haškog tribunala, lažno navodi da je *divizija bila sastavljena isključivo***

Sloveniji, Njemačkoj, Austriji, kojekakvim ovlaštenjima i punomoćima da, u ime nekih postojećih i nepostojećih klubova i organizacija za pomoć Bosni i Hercegovini, skupljaju novčana i druga materijalna sredstva. SIS je pratio rad i ponašanje pojedinaca i organizacija koji su se u Hrvatskoj bavili prikupljanjem pomoći za Bosnu i Hercegovinu, a naročito onih koje je cijenio da su ratni profiteri. O toj temi nastala je pozamašna dokumentarna građa od koje za ovu priliku izdvajam jedan, prilično opširan, opis navodnog ponašanja ljudi koji su u Splitu radili u različitim organizacijama za pomoć Bosni i Hercegovini.²⁹⁷ Kao glavnog ratnog profitera i srpskog doušnika u Splitu, SIS je u martu 1993. sumnjičio Enesa Maslu iz Konjica, bivšeg oficira JNA *na obavještajnim poslovima*, člana SDA Split, Kriznog štaba za pomoć Bosni i Hercegovini i Merhameta iz Splita, te vlasnika privatne firme. Sumnjičen je da je koristio Merhamet za ratno profiterstvo i špijunažu za Srbe. Kao njegovog najvažnijeg saradnika, obavještajac SIS-a izdvojio je Kemu, *zvanog Meho*, Karišika, bivšeg kapetana fregate Jugoslavenske ratne mornarice (JRM), *suradnika „OB“ u Centru Visokih vojnih škola u Splitu*, kojeg je *na vezi držao Načelnik OB KVPO Ljubo Beara*, i koji je *preko svojih veza postavljen za zamjenika Vojnog atašea BiH u Zagrebu*. Maslini ostali važniji saradnici, rangirani po značaju, bili su Vladimir Mihaljević zvan Vlado, Ademir, sin Mehe Karišika, izvjesni Šaćir u Baškom Polju-Vodi, Milan Pivčević i izvjesni Skopljak u Dugom Ratu, Mensur Puška u Visokom, Asim Čatović i Idriz Čilić za kojeg *se navodi da je prisvojio 500.000 DM, napustio Merhamet i pravi se lud i glumi budalu po gradu*. Maslini višepozicionirani saradnici (Karišik i Mihaljević) imali su na raspolaganju niže rangirane saradnike poput Zlatana Imamovića iz francuske Legije stranaca (sarađivao s Hajrudinom Berbom) i Mehe Skejića zvanog

od Muslimana. Zanimljivost ovog spiska ogleda se i u tome da se na njemu nalazi, kao pripadnik Handžar-divizije od 8. juna do 9. jula 1992, i Nihad Bojadžić, optuženik za ratne zločine nad Hrvatima u dolini Neretve 1993. godine. Osim njega, na spisku pripadnika divizije nalaze se još neke osobe osumnjičene za ratne zločine, a među njima i neki od pripadnika hrvatske nacionalnosti. O Handžar-diviziji i Albansko-sandžačkoj brigadi pogledati još i: Praljak, RH, Skupština Općine Duga Resa, Izvršno vijeće, Krizni štab, Izvješće o događaju, Duga Resa, 18. oktobar 1991; Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-04-04-1/1-93-46, Službena bilješka, Zagreb, 31. mart 1992; Praljak, „R BiH, OSBiH, Povjereništvo za Hrvatsku“ broj: 8/92, Zagreb, 3. august 1992; Praljak, „R BiH, OSBiH, Povjereništvo za Hrvatsku“ broj: 9/92, Zagreb, 3. august 1992; Praljak, „Logistička baza Handžar divizije“, Rebrovac III Zagreb, Zagreb, 17. august 1992; Praljak, ARBiH, OkŠO Bihać, pov. broj: 01/375-3, Bihać, 18. septembar 1992; Praljak, RH, MO, SIS, broj: 512-04-04-1/5-92-155, Informacija, Zagreb, 26. oktobar 1992.

²⁹⁷ To ne odražava mišljenje autora.

Babo (sarađivao sa Ševkom Avdičevićem i Nijazom Kurtovićem iz Kriznog vojnog štaba za pomoć Bosni i Hercegovini, te Mihovilom Strujićem, kojeg su, navodno, bosanskohercegovačke vlasti proglasile ratnim profiterom zbog pranja novca na području Bugojna). Osim ratnog profiterstva s Merhametom i špijunaže za Srbe, SIS je navodno imao informacije o Maslinom švercu s oružjem i MTS-om:

Važno je pripomenuti da su sva sredstva od donatora, sponzora i svih humanit. organizacija svijeta za pomoć BiH pristizala na zajednički Ž. R. SDA stranke i Kriznog štaba za Hum. pomoć BiH, kojeg je vodio Alija Džafo što je uticalo na razbijanje međuljudskih odnosa, nepovjerenje pa i mržnju među Muslimanima u Splitu.

U augustu i oktobru 1992. oni su se međusobno optuživali i obračunavali preko *Slobodne Dalmacije*. *Skoro svi Muslimani bivša vojna lica prešli su raditi u Merhametu (kod Masle) jer su se tamo počele dijeliti plate u DM i dolarima (...). Tako se SDA razbila po segmentima kao: Merhamet (Maslo), IVZ (Zijad ef. Delić), Krizni štab za Hum. pomoć i Krizni Vojni Štab za pomoć BiH. Prema nekim dojavama osobni interes je bio ispred glavnog, a to je zajednička borba protiv zajedničkih neprijatelja (...). Služba informativne sigurnosti ističe da za vrijeme agresije na BiH i RH od strane JNA i srbo-četnika vojna lica Muslimani u Splitu nisu imali šta da traže u Merhametu a tamo su se svi nabili isključivo radi osobne koristi i to novca, hrane, odjeće i obuće gdje su imali valjane plate pa i više od toga. Pored navedenog i vojna i druga oprema je išla preko njihovih kanala a sve pod geslom HUMANITARNE POMOĆI I DOBROTVORNOG DRUŠTVA MERHAMET.* Obavještajac SIS-a napravio je i dva zanimljiva spiska Bošnjaka angažiranih u Splitu za pomoć Bosni i Hercegovini i to: *Muslimani koji su se istakli kao čestiti ljudi i Muslimani koji su se istakli u negativnom smislu.*²⁹⁸

Krizni (vojni) štab i Merhamet iz Splita materijalno su pomagali porodicima boraca koji su otišli na bosanskohercegovačko ratište i ranjenicima ARBiH i HVO-a na liječenju u Splitu, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.²⁹⁹ Također su slali lijekove, sanitetski materijal i humanitarnu pomoć u Bosnu i Hercegovinu, ne mareći i da li se radi o ARBiH ili HVO-u. Prvi humanitarni konvoj upućen je u Livno i

²⁹⁸ **Praljak**, RH, MO, SIS, Centar Split, *Službena zabilješka (Predmet SDA-Split)*, Split, 11. mart 1993.

²⁹⁹ **Praljak**, Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu, *Pregled pomoći obiteljima boraca koji su otišli na ratište i OS BiH za 1992*, Split, 8. januar 1993.

Tomislavgrad.³⁰⁰ Bosanskohercegovačkim ranjenicima, odnosno ratnim bolnicama u Bosni i Hercegovini, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost, pomagali su i hrvatski donatori, privatna lica, pa čak i borci HV-a. Tako je, naprimjer, preko Kriznog (vojnog) štaba iz Splita 186. brigada HV-a poslala za tuzlanske ranjenike čarape i sanitetski materijal. Najviše sanitetskog materijala i lijekova preko štaba otišlo je jajačkoj ratnoj bolnici. Određene količine primio je i Mate Šarlija Dajdža (Nijaz Batlak) za svoju jedinicu, kao i poljska bolnica u Tarčinu. Krizni štab dobijao je humanitarnu pomoć, lijekove i sanitetski materijal sa svih strana, uključujući i brojne hrvatske donatore (službene i privatne), i slao ih je u Bosnu i Hercegovinu bez obzira da li će korisnici biti Bošnjaci ili Hrvati, odnosno HVO ili ARBiH.³⁰¹ Preko Kriznog (vojnog) štaba prihvaćani su teški ranjenici ARBiH i HVO-a, smješteni u hrvatske bolnice ili slani u inostranstvo na liječenje. Do 25. decembra 1992. zbrinuto je i smješteno, ili upućeno na dalje liječenje u inostranstvo, 154 teška ranjenika, uglavnom pripadnika ARBiH (96 u Iran i 11 u Češku). Najviše ranjenika dolazilo je iz Tuzle, Sarajeva i Jajca. Pored Kriznog (vojnog) štaba, zbrinjavanje bosanskohercegovačkih ranjenika u Splitu pomagali su još Vojna policija, Vojna i Opća bolnica, Crveni križ, 186. brigada HV-a, Tvornica duhana *Zadar*, *Bobis*, *Merhamet*, Dom zdravlja, Hotel *Zagreb*, RTV Marijan, Radio Split, *Slobodna Dalmacija* i Sekreterijat za zdravstvo i socijalnu skrb općine.³⁰² Od 28 lica uposlenih u Kriznom (vojnom) štabu, na dan 15. septembar 1992. osam ih je bilo hrvatske nacionalnosti.³⁰³ Dobrovoljci koji su napustili posao u Hrvatskoj i otišli se boriti u TORBiH (ARBiH) ili u HVO primali su plaće od preduzeća u kojima su radili, socijalnu pomoć za porodice i uživali zdravstvenu zaštitu tokom cijele 1992. godine.³⁰⁴ Krizni (vojni) štab za pomoć Bosni i

³⁰⁰ **Praljak**, Krizni štab za Bosnu i Hercegovinu, broj: 02-290/92, *Izvyješće o radu Kriznog štaba za Bosnu i Hercegovinu-Split od 6.4. do 18.10.1992. godine*, Split, 18. oktobar 1992.

³⁰¹ **Praljak**, Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu, *Pregled pomoći i nabave lijekova i sanitetske opreme preko Kriznog Vojnog štaba Split za 1992. godinu*, Split, 25. decembar 1992.

³⁰² **Praljak**, Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu, *Spisak prihvaćenih i zbrinutih teških ranjenika OS RBiH i HVO u 1992. godini preko Kriznog vojnog štaba u Splitu i Sekreterijata za zdravstvo i socijalnu skrb općine Split i Hr*, Split, 25. decembar 1992.

³⁰³ **Praljak**, Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu, *Spisak osoba Kriznog Vojnog štaba po službama i zaduženjima koji su počeli sa radom u početku travnja 1992. godine pa nadalje*, Split, 15. septembar 1992.

³⁰⁴ **Praljak**, Krizni štab za Bosnu i Hercegovinu, broj: 02-290/92, *Izvyješće o radu Kriznog štaba za Bosnu i Hercegovinu-Split od 6.4. do 18.10.1992. godine*, Split, 18. oktobar 1992; **Praljak**, Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu, *Pregled radnih organizacija općine Split koji su za dobrovoljce OS BiH Muslimane i Hrvate osigurali plate dok se nalaze na ratištu kao i socijalna i zdravstvena skrb za 1992. godinu, a kojima je KVŠ dostavljao potvrde*, Split, 8. januar 1993.

Hercegovini, koji je 6. aprila 1992. formirao ogranak SDA u Splitu, bavio se regrutiranjem, obukom i slanjem dobrovoljaca na bosanskohercegovačko i hrvatsko ratište, popunom HV-a, HVO-a i *drugih postrojbi i to*: 4. brigade, Raketne baze u Žrnovnici kod Splita i 126. brigade u Sinju i prihvatom te transportom vojne i humanitarne pomoći na odredišta u Bosni i Hercegovini. U tim poslovima sarađivao je s mjesnim odborima SDA, formiranim po dalmatinskim i istarskim gradovima u kojima je bilo Bošnjaka, a koji su na svom području obavljali iste zadatke. Krizni (vojni) štab nabavljao je i upućivao oružje i MTS u Bosnu i Hercegovinu i sarađivao s hrvatskim Crvenim križem, te splitskim Caritasom i Merhametom u socijalnom zbrinjavanju porodica dobrovoljaca. Također je pomagao ranjenike *1. splitske satnije* i njihove porodice. Sarađivao je s hrvatskim vojnim strukturama 6. OZ (komanda u Splitu) i MUP-om (PU Split). Preko splitske Jugoplastike nabavljao je vojnu odjeću i obuču, a preko *Medike* sanitetski materijal za OSRBiH. Pravilnik rada Kriznog (vojnog) štaba predstavljen je hrvatskim vojnim i civilnim vlastima koje su ga odobrile i podržavale.³⁰⁵

³⁰⁵ **Praljak**, Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu, *Pravilnik o radu Kriznog Vojnog štaba SDA stranke Split za pomoć Bosni i Hercegovini od 06.04.1992. godine*, Split, 7. maj 1992; **Praljak**, Krizni štab za Bosnu i Hercegovinu, broj: 02-290/92, *Izvešće o radu Kriznog štaba za Bosnu i Hercegovinu-Split od 6.4. do 18.10.1992. godine*, Split 18. oktobar 1992; **Praljak**, Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu, *Spisak dobrovoljaca koji su se javili KVŠ u Splitu za OS BiH i preko njega upućeni na ratište diljem BiH kao i Republike Hrvatske za 1992. godinu*, Split, 8. januar 1993. godine. **Prema ovom spisku, ukupno se preko Kriznog vojnog štaba (KVŠ) prijavilo 1.796 dobrovoljaca. U zagradi, iza tog broja, kasnije je dopisano hemijskom olovkom 1.869 (neko je prebrojavao po spisku i došao do tog broja). Ali, nijedan broj nije ni približno tačan. Na spisku se nalazi i nekoliko desetina osoba koje su se angažirale na radu u KVŠ, Merhametu ili bosanskohercegovačkim novinama štampanim u Splitu (*Ratni list* i *Una*), odnosno kojima nije ni bila namjera ići u Bosnu u Hercegovinu, nego su odlučili svoj ratni doprinos domovini dati sa sigurne distance. Neki su od njih čak pobjegli iz Bosne i Hercegovine i „uhljebili“ se u bosanskohercegovačkim organizacijama na „patriotskim“ zadacima za domovinu. I to nije bilo slučaj samo u Splitu, nego u svim ostalim hrvatskim i zapadnoevropskim gradovima gdje su postojale slične organizacije. Pregledom spiska može se uočiti da su se neke osobe „legendirale“ lažnim navođenjem da su poslali dobrovoljce na bosanskohercegovačko bojište, bez ikakvih dokaza i podataka o tome osim broja. U tom haotičnom vremenu mnogi su koristili situaciju i izmišljali da su opremili i poslali dobrovoljce kako bi se dodvorili SDA i, kao već zaslužni i provjereni ljudi, ušli u organizacije i tako sebi ostvarili neke koristi. U dva dobro poznata slučaja dobrovoljačkih jedinica (1. Krajiški bataljon i 7. brigada) za njihovo okupljanje, opremanje, obučavanje i slanje u Bosnu i Hercegovinu na spisku KVŠ-a se kao zaslužni spominju ljudi za koje niko od pripadnika tih jedinica nije ni čuo. Komandanti obje jedinice su svjedoci (Osman Omanović Hego i Fikret Ćuskić) i nijedan od njih ne zna osobe koje su na spisku KVŠ-a upisane da su obavile sve potrebne aktivnosti na slanju jedinica na bosanskohercegovačko ratište, a kojima su komandovala njih dvojica. Osim što su se neki lažno predstavili zaslužnim i sposobnim patriotama, stoji i činjenica da nijedna od te dvije jedinice nije formirana u Splitu, odnosno, preko KVŠ-a. Prvi krajiški bataljon formiran je u Zagrebu i materijalno**

Javno pozivanje bosanskohercegovačkih državljana obavljano je preko Radija Split, TV Marijana, Slobodne Dalmacije i drugih dalmatinskih medija. Značajnu pomoć pružila je komanda 6. OZ HV-a iz Splita. Prva dobrovoljačka jedinica, *1. splitska samostalna bojna*, upućena je 18. aprila u rejon Livna i Tomislavgrada (HVO). Imala je 81 pripadnika. Šesta OZ HV-a naoružala ju je, opremila i snabdijela MTS-om i hranom, što je razumljivo s obzirom na to da je ta OZ u to vrijeme vodila borbe sa srpskim agresorom u rejonu Kupres – Tomislavgrad – Livno. Nakon nje, u isti rejon otpremljeno je još 89 dobrovoljaca, također, naoružanih i opremljenih od komande 6. OZ HV-a koja je istovremeno u *1. mostarski samostalni bataljon* uputila još 118 dobrovoljaca, a što se vremenski poklapa s njenim borbenim dejstvima u dolini Neretve. Za hercegovačke potrebe HV-a otišlo je i 157 dobrovoljaca kod Mate Šarlije (*1. Bosanskohercegovački korpus Kralj Tomislav*). U Raketnu bazu Žrnovnica (HV) otišlo je 12, u HVO Grude 22 i u 126. br. HV-a još 12 dobrovoljaca. U Tešanj, Čaplinju i Stolac 56, Tuzlu 31, Bugojno, Jajce, Zenicu, Doboj, Zavidoviće i Bihać oko 70, rejon Bihać – Cazin 120, Visoko 142 i u Borongaj 34 dobrovoljca (1. Krajiški bataljon).³⁰⁶ Kao što se vidi, najveći broj dobrovoljaca iz Splita upućen je u rejone gdje je 6. OZ HV-a vodila borbe s, tada još uvijek postojećom,

pomognut od bosanskohercegovačkih organizacija i pojedinaca u tom gradu. Sedma brigada formirana je u Rijeci uz pomoć HV-a, bosanskohercegovačkih organizacija i pojedinaca iz Istre i Slovenije. Up.: Kličo–Ćuskić, *17. Viteška...*, 22-27, 46-50. Sudeći po ova dva slučaja, mora se ozbiljno posumnjati u tačnost podataka o broju ostalih, navodno, poslanih dobrovoljaca naročito kada se spominje samo broj, a ne i lični podaci, vrijeme odlaska i tačna lokacija gdje su upućeni. Na spisku se nalazi znatan broj ljudi, imenom i prezimenom, pojedinačno ili u manjim grupicama upisanih, za koje postoje informacije kada su i gdje otišli u Bosni i Hercegovini. Taj bi se dio mogao uzeti prilično uvjerljivim i vjerodostojnim. Međutim, ne smije se potpuno vjerovati ni toj kategoriji u smislu da su bili stvarni dobrovoljci. Svi dobrovoljci bili su radnici u Hrvatskoj, Sloveniji i nekim evropskim zemljama. Nije rijetko da su se upisivali kao dobrovoljci samo da bi im neko osigurao prelazak do rodni krajeva kako bi se mogli sastati s porodicama i izvući ih iz rata. Neki su se dobrovoljci, rodnom iz okupiranih dijelova, prijavljivali za Bosnu i Hercegovinu kako bi pronašli porodice na slobodnoj teritoriji i potom ih izveli u Hrvatsku. Dakle, postoje opravdane sumnje da je broj dobrovoljaca koji su otišli na bosanskohercegovačko ratište preko KVŠ-a daleko manji od 1.796, odnosno 1.869.

³⁰⁶ Praljak, Krizni štab za Bosnu i Hercegovinu, broj: 02-290/92, *Izješće o radu Kriznog štaba za Bosnu i Hercegovinu-Split od 6.4. do 18.10.1992. godine*, Split, 18. oktobar 1992. godine. Ovaj dokument ima pouzdanije podatke o broju dobrovoljaca koji su preko KVŠ otišli u Bosnu i Hercegovinu, Žrnovnicu i Sinj, a to je 862. Ali, istim rukopisom hemijskom olovkom dopisano je da je do kraja 1992. otišlo 2.000 dobrovoljaca. Dopisivač je vjerovatno neko iz odbrane Slobodana Praljka koji je i objavio ovaj dokument ili neko iz SIS-a čija se citirana službena zabilješku nalazi kao prilog ovaj dokument, a što je sve skupa objavio Praljak na svojoj internetskoj stranici. Međutim, broj od 2.000 je pretjeran, što sam u prethodnoj napomeni već objasnio.

JNA, odnosno na kupreško, tomlislavgradsko i livanjsko bojište i u dolinu Neretve (rejon Čapljina – Mostar – Stolac). Sudeći po ovom spisku, pod firmom *dobrovoljaca za OS BiH*, na ta bojišta, za potrebe HV-a i pod njenom komandom, a preko HVO-a i Šarlije, poslan je 491 dobrovoljac. Bit će da je to razlog što je komanda 6. OZ HV-a iz Splita, koja je tada radila i na formiranju HVO-a, pomagala KVS za pomoć Bosni i Hercegovini da preko dalmatinskih medija pozove bosanskohercegovačke dobrovoljce. Iz istog razloga opremala je i snabdijevala te jedinice. Hrvatska vojska nije u istoj mjeri podržala grupe i pojedince koji su otišli za Visoko, Jajce, Tešanj, Doboj, Zenicu, Tuzlu i druga mjesta pod kontrolom TORBiH kao one koji su otišli da se bore pod njenom komandom u rejonima Kupres – Tomislavgrad – Livno i Čapljina – Mostar – Stolac. Naravno, ovo je potpuno razumljivo i opravdano, ali ukazuje na činjenicu da je HV vodila računa šta i koga pomaže, uolikoj mjeri i radi čega i da njena podrška nije bila bezrezervna kako neki hrvatski autori prenaglašavaju. Pomagala je jedinice koje su išle da se bore u krajeve Bosne i Hercegovine gdje je imala svoje strateške ciljeve što je, također, vojnički sasvim razumljivo. U „bošnjačke“ krajeve otišlo je 120 dobrovoljaca prema Bihaću, te još 333 u Tešanj, Čapljinu, Stolac, Tuzlu, Bugojno, Jajce, Zenicu, Doboj, Zavidoviće, Bihać i Visoko. Ali, kako se vidi po raspoloživim spiskovima, ni ovi dobrovoljci nisu bili svi za TORBiH nego i za jedinice HVO-a u tim gradovima, naročito u Čapljini i Stocu. Broju 453 treba pridodati i dobrovoljce koji su iz Splita otišli u Borongaj (34) kako bi se dobio ukupan broj dobrovoljaca za TO, ali tek nakon što mu se oduzmu dobrovoljci koji su pristupili HVO-u u zadnje spomenutim gradovima. Treba uzeti u obzir i da se znatan broj tih ljudi prijavio među dobrovoljce samo da iskoristi organizaciju kako bi otišli po svoje porodice u ratom zahvaćenu domovinu i izveli ih van nje. Tako da se broj stvarnih dobrovoljaca, koji su po dolasku i ostali u domovini, znatno smanjio.

Dobrovoljci koji su otišli u zapadnu Bosnu (Kupres – Tomislavgrad – Livno) i dolinu Neretve (Čapljina – Mostar – Stolac), a koje je naoružala i opremila HV, iskorišteni su za njena tamošnja borbena dejstva, dok su oni koji su otišli na „bošnjačku“ teritoriju, opremljeni uglavnom vlastitim i skromnim sredstvima (Cazinska krajina i srednja Bosna). Što se tiče dobrovoljaca, Krizni (vojni) štab je više doprinio popunjavanju jedinica pod komandom HV-a u jugozapadnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini nego popunjavanju jedinica TORBiH u srednjoj i sjeveroistočnoj Bosni.

Na koncu, sigurno je i ovaj, kao i raniji, izvještaj o broju dobrovoljaca, pretjeran. Osim toga, pouzdano se zna da je i znatan broj dobrovoljaca upisanih na spiskove odustao prije odlaska u Bosnu i Hercegovinu. Poznati su nam takvi slučajevi. Ono što je još poznato jeste da je najveći broj dobrovoljaca za TORBiH došao iz Zagreba (oko 650 ljudi 1. Krajiškog bataljona) i Rijeke (oko 250 ljudi 7. brigade), a ne iz Splita. Najveća jedinica bosanskohercegovačkih dobrovoljaca iz Dalmacije koja je djelovala u sadejstvu s TORBiH bila je ona pod komandom Mate Šarlije, a čije je brojno stanje bilo oko 150 ljudi, bez obzira na ponosno zvanje korpusa (*1. Bosanskohercegovački korpus Kralj Tomislav*). Njen doprinos nije značajan. Najznačajniji ratni doprinos bosanskohercegovačkih dobrovoljačkih jedinica iz Hrvatske dale su 1. Krajiška i 7. brigada koje su, osim vlastitih uspješnih ratnih puteva 1992, svojim spajanjem ujesen iste godine stvorile jednu od najuspješnijih jedinica ARBiH. S njima ne treba porediti brojnost i korist grupa i pojedinaca koji su, uz pomoć HV-a, tokom cijelog rata prelazili u rejon Bihaća (iz pravca Splita i Karlovca). Iako njihov ukupan broj prevazilazi broj pripadnika 1. Krajiške i 7. brigade, oni nisu djelovali na odredištu kao cjelina nego kao popuna postojećim jedinicama u z/o OkŠO Bihać, odnosno 5. korpusa ARBiH.

O velikim zloupotrebama novca i drugih materijalnih sredstava na račun pomoći Bosni i Hercegovini bio je upoznat i Rasim Delić, komandant Odsjeka Štaba Teritorijalne odbrane u Visokom. O tome je 28. juna obavijestio načelnika ŠTO. Fikret Fejzić iz Fojnice i Enver Buza iz Visokog, koji su povremeno boravili u Splitu i sarađivali s tamošnjim bosanskohercegovačkim aktivistima, obavijestili su Delića o brojnim propustima i kriminalnim radnjama i usmjeravanju dobrovoljaca u HVO, a ne u TO: *Iz inostranstva pristižu veliki novčani prilazi, posebno od naših radnika (...). Novčana sredstva se ne registruju i veliki dio završava u privatnim džepovima*. Atif Alagić i Muhamed Šabić izjavili su da je Irfan Ajanović lično primio 1,1 milion DM od SDA iz Švicarske, Norveške i Njemačke a na bajramskom sijelu prije dvije sedmice je u Njemačkoj prikupio 800 000 DM. Umjesto u TO, Bošnjaci su usmjeravani u HVO. Prema ovom izvještaju, Atif Džafo iz SDA u Splitu dobrovoljce je isključivo slao u HVO u srednju Bosnu i Posavinu.³⁰⁷ Izvještaj je prijavio i kriminal u splitskom Merhametu. U splitskoj luci bilo je usidreno više brodova s

³⁰⁷ Ovo je jasno i iz analize SIS-a koju smo predložili.

naoružanjem koje su poslali Arapi (čak i s teškim naoružanjem). Nakon istovara s brodova, na BoV-ove su lijepljene naljepnice HV-a.³⁰⁸ Džafu je SIS u svom izvještaju stavio na spisak *Muslimani koji su se istakli kao čestiti ljudi*, a Buzu na spisak *Muslimani koji su se istakli u negativnom smislu*.³⁰⁹ Čini se da je SIS-ov spisak *Muslimani koji su se istakli kao čestiti ljudi* zapravo spisak osoba koje su radile u hrvatskom interesu jer su usmjeravali dobrovoljce i prikupljena sredstva uglavnom prema HVO-u.

Služba VEP-a bosanskohercegovačke ambasade u Zagrebu prikupljala je, analizirala i dostavljala obavještajne podatke ŠVK i komandama korpusa ARBiH. Upućivala je dobrovoljce bosanskohercegovačkog državljanstva u ARBiH i evidentirala vojne obveznike koji bi se u povoljnim vojno-političkim odnosima s Hrvatskom mogli mobilizirati i poslati u sastav OSRBH. Bavila se uvezivanjem eksteritorijalne logistike s logističkim centrima korpusa što se do septembra 1993. odnosilo samo na 2. i 5. korpus. Radila je, u saradnji s HV, za potrebe vazduhoplovne grupe u Zagrebu koja je održavala vezu s 5. korpusom. Služba se bavila i traženjem nestalih osoba i pomoći vojnim obveznicima *koji su po raznim osnovama nasli se u nemilosti po raznim sluzbama R. Hrvatske*. Kako je u Hrvatskoj djelovalo mnogo bosanskohercegovačkih kriminalaca koji su se, na osnovu navodnog rada za logističke potrebe ARBiH, ustvari bavili ratnim profiterstvom, služba VEP-a prikupljala je informacije o njima koje je potom dostavljala ŠVK i MUP-u RBiH. Osim za vojne potrebe, ona je radila i na poslovima izdavanja pasoša, te prihvata i pomoći logorašima. Postojao je odjel VEP-a i u Splitu koji je tokom ljeta 1993. iz sigurnosnih razloga prestao s radom.³¹⁰

³⁰⁸ ICTY, RBiH, ŠTO, Odsjek Visoko, (signatura MO: ARBiH, pov. broj: 02/333-574, Sarajevo, 28. juni 1992), *Problemi u vezi prihvatanja sredstava i dobrovoljaca u Splitu i Zagrebu*, Visoko, 28. juni 1992.

³⁰⁹ Praljak, RH, MO, SIS, Centar Split, *Službena zabilješka (Predmet SDA-Split)*, Split, 11. mart 1993.

³¹⁰ ICTY, Ambasada RBiH u RH, VEP, str. pov. broj: 05-02-22/93, *Izveštaj po nalogu br. 02/76-2-99*, Zagreb, 24. august 1993.

Nejasnoća hrvatskih političkih ciljeva u Bosni i Hercegovini

Sredinom septembra Tuđman se sastao s predstavnicima HDZBiH i hrvatskih zajednica HB i BP. Među prisutnima, sa strane hrvatskog rukovodstva, gotovo većina su bili, po njegovim riječima, *Bosanci i Hercegovci*.³¹¹ Učesnike sastanka sa strane bosanskohercegovačkih Hrvata predstavio je Milenko Brkić, predsjednik HDZBiH.³¹² Ivić Pašalić je podsjetio da su unutar stranačkog vodstva HDZBiH došli do izražaja različiti pristupi za rješavanje hrvatskog pitanja, od onih koji za Bosnu i Hercegovinu kao građansku državu do onih koji su za pripajanje njenih dijelova Hrvatskoj.³¹³ Prisjetio se sastanka u Ljubuškom gdje je *klima bila takova da je očekivao da će doći do raspada sustava*. Prema njemu, u članstvu HDZBiH, *u sveukupnom pučanstvu, ali i u ljudima iz crkvenih krugova postoji zbunjenost i vidno je da oni ne prepoznaju jasnu hrvatsku političku opciju Bosne i Hercegovine i da (...) je stanje dosta nejasno i nestabilno*. Iz crkvenih krugova ukazivali su da HDZ nije na vrijeme reagirao i donosio potrebne odluke što je dovelo *do osjećaja da se ne zna šta glava čini*.³¹⁴ Brkić je bio uvjeren da *nema Hrvata koji želi da Bosna i Hercegovina bude na građanskom principu*. Nije sporio da *ponetko to zna kazati, ali u principu to nije pojava* koja bi trebala opterećivati ili zabrinjavati. Obavijestio je sagovornike da su između Bošnjaka i Hrvata porasle tenzije na kojima bi se trebalo poraditi. Među Bošnjacima je primijetio nekoliko grupa s različitim

³¹¹ Ivić Pašalić, predsjednik IO HDZ, rođen u Šujici; Gojko Šušak, ministar za odbranu, rođen u Širokom Brijegu; Perica Jurić, potpredsjednik IO HDZ, rođen u Tomislavgradu; Zdravko Sančević, član Središnjice HDZ-a, rođen u Varešu, i Ante Beljo, član Središnjice HDZ-a, rođen u Čitluku.

³¹² Franjo Boras, član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine; Mate Boban, potpredsjednik stranke i predsjednik HZHB; Jadranko Prlić, predsjednik HVO HZHB; Iko Stanić, član Predsjedništva HDZ-a; Vjekoslav Barać, član Predsjedništva HDZ-a; Zdenko Čosić, član Predsjedništva HDZ-a; Vlado Pandžić, predsjednik Kluba poslanika HDZ-a u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine i član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine; Jozo Marić, član Predsjedništva HZHB; Mile Akmadžić, glavni sekretar Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine; Ivan Markešić, glavni sekretar HDZ-a; Mijo Jerković, blagajnik HDZ-a; Vinko Begić, predsjednik HVO BP; Vlatko Kraljević, zamjenik ministra MUP-a Republike Bosne i Hercegovine; Zoran Buntić, predstojnik Ureda za pravosuđe i upravu HZHB i Zoran Tomić, predsjednik omladine HDZ-a.

³¹³ Pašalić je bio predsjednik IO HDZ-a (1992–1993), član Predsjedništva stranke (1992–2000), Tuđmanov savjetnik za unutrašnju politiku (1993–1999), potpredsjednik HDZ-a (1995–2000), šef Tuđmanovog izbornog štaba na predsjedničkim izborima 1997, potpredsjednik Sabora (2000), direktor Zaklade hrvatskog državnog zavjeta (1995–2002) i poslanik u Saboru u tri mandata (1990–2002).

³¹⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 210-212.

političkim promišljanjima. Kao prvu naveo je fundamentalističku, potom unitarističku i na koncu onu koja je bila spremna sarađivati s Hrvatima. Pojasnio je da su fundamentalisti oni koji su u vlasti ili u SDA, unitaristi bivši komunisti, a kroatofili su uglavnom bili intelektualci, umjetnici i pjesnici. Primijetio je i bošnjačku regionalnu podijeljenost na Hercegovce i Bosance, od kojih su posljednji još podijeljeni na regije Zenica–Sarajevo, Tuzla i Cazinska krajina. Fundamentalistička grupa bila je dominantna u regiji Zenica–Sarajevo, a unitaristička, komunistička, u Tuzli. Cazinsku krajinu kontrolirao je Fikret Abdić. Tuđmana je najviše zanimalo stanje u Cazinskoj krajini.³¹⁵ Učesnici su se namučili da odrede dominantnu političku orijentaciju Cazinske krajine. Priželjkivali su da je kroatofilska. S izraženo malim procentom Hrvata, na priključenje Cazinske krajine Hrvatskoj mogli su računati samo putem kroatofilstva krajiških Bošnjaka. Tu nije mogla pomoći nikakva hrvatska zajednica nego isključivo privoljenje Bošnjaka da prihvate Hrvatsku kao svoju državu. Međutim, nisu bili sigurni da li su krajiški Bošnjaci u tolikoj mjeri naklonjeni Hrvatskoj. Zato su donijeli zaključak koji im nije ubijao nade u priključenje Cazinske krajine Hrvatskoj, ali je i upozoravao na potrebnu rezerviranost. Definirali su stanje u Krajini kao takvo da je ono *u svojoj osnovi na prekretnici* između fundamentalističkog i kroatofilskog. Brkić je upozorio da u odnosu na Bošnjake moraju biti vrlo osjetljivi i izbjegavati sukobe. Izrazio je bojazan da incidenti prerastaju nivo pojedinačnih ili grupnih u ozbiljnije sukobe. Naglasio je potrebnu opreznost radi izmiješanosti stanovništva. Za Izetbegovića je bio mišljenja da se nalazio između fundamentalističke i prohrvatske opcije, kojoj je bliži, i da će joj ga vrijeme, koje ga je priklještilo, još više približiti.³¹⁶ Tuđman je od Brkića tražio mišljenje o ishodu rata koje on nije imao ograđujući se da je političar i da vojna pitanja prepušta drugima, ali je ipak rekao da će predsjedništvo stranke jedinstveno prihvatiti ono što HVO ponudi. Tuđman je insistirao na mišljenju nakon čega je Brkić bio jasniji. Prema njemu, Bošnjaci su bili spremniji za rat nego za mir. Smatrao je da Hrvati moraju zagovarati opciju mirnog rješenja bez obzira što bi ih *možda Muslimani htjeli* dublje i dalje uvući u rat. Po kontekstu razgovora može se zaključiti da je mislio na rat s VRS-om. Brkić nije bio za hrvatsko sadejstvo s Bošnjacima

³¹⁵ Isto, 214.

³¹⁶ (...) *Nisam osoba koja apsolutno vjeruje Muslimanima (...) ali, evo, jedan sam od onih koji zagovara da ih u ovom trenutku ne trebamo za neprijatelje (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 216.

u tom ratu, ali ne bi mu smetalo *da oni dio posla, koji žele i mogu, i trebaju, na kraju urade*.³¹⁷ Informirao je Tuđmana, na osnovu svog poznavanja stanja i njegovog razumijevanja, o vojnoj snazi Bošnjaka i Srba. On kaže da Bošnjaci *jačaju, snaže se, opredjeljuju i (...) bez obzira na sve ove razlike koje među njima postoje, iako im se Tuzla dobro otela, oni žele izgleda u borbu*.³¹⁸ Za srpsku stranu kaže da nije toliko jaka koliko je bila na početku rata i da se odnos snaga bitno mijenja. Tuđmana je zanimalo ima li Srba koji su za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu. Opustio se kada mu je Brkić odgovorio da ne predstavljaju ni 10% od svog ukupnog broja. Boras i Tuđman složili su se da će se unutrašnje uređenje Bosne i Hercegovine na kraju definirati ratnom opcijom. Boras je dodao da ona mora imati političke ciljeve koji kod bosanskohercegovačkih Hrvata moraju biti identični s ciljevima Republike Hrvatske.³¹⁹ Predložio je donošenje političke platforme koja bi to jasno obznanila i naglasila da se politički ciljevi bosanskohercegovačkih Hrvata, usklađeni s interesima Hrvatske, imaju *i ratnom opcijom ostvariti ako bude potrebno*. Boban je uvrijeđeno dodao kako njemu i svakom drugom bosanskohercegovačkom Hrvatu oni nisu nepoznati.³²⁰

³¹⁷ (...) *Srbi žele srušiti sve što je islamsko, pa čak i austrijsko (...) to je obračun sa civilizacijom. Nije to samo rezultat ratnog djelovanja. Zatire se sve ono što je islamsko (...) da bi za pet godina ono praktično bilo pravoslavno (...). Ruše i katoličko (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 216.

³¹⁸ **Nekako u isto vrijeme vođeni su tajni pregovori između političko-vojnih predstavnika Srba dobojsko-banjalučke regije i političko-vojnih faktora ustaško-muslimanske strane iz tuzlanskog kraja. OPŠIRNIJE VIDI: str. 895, nap. 989.**

³¹⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 217-218.

³²⁰ (...) *Svi ti ljudi znaju što je politička opcija hrvatskog naroda, za što se bore i kako se bore (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 219. O jasnoći političkih ciljeva kod pripadnika HVO-a Boban nije imao nikakve sumnje jer su, prema njemu, svi oficiri i komandanti općinskih štabova HVO-a članovi HDZ-a: (...) *Obično su svi IPD-ovci predsjednici općinskih odbora (HDZ-a). Pomoćnici komandanata za Informativno-propagandnu djelatnost (IPD) imali su, pored ostalog, i zadatak tumačenja političkih ciljeva vojsci, bar onih za koje se vjerovalo da utječu na poboljšanje borbenog morala. Oni su politički komesari. U ovoj diskusiji Boras-Boban bit će da je Boras bio bliže istini. Bosanskohercegovačkim Hrvatima tada nije bilo najjasnije za što se i kako bore. Ta nejasnoća izazvana je dvostrukom Tuđmanovom politikom. Javno je, zbog međunarodne zajednice, morao pričati jedno, a potajno je djelovao drugačije. To je zbunjivalo bosanskohercegovačke Hrvate jer nisu svi uspješno nazirali smisao te podvojene politike. Radi njih je Boras insistirao na jasnoj političkoj platformi po kojoj bi se mogli orijentirati i tako je uspješnije realizirati. Tuđman nije mogao na to pristati jer bi to bilo njegovo raskrinkavanje. Boban je to vjerovatno bolje razumio od Borasa pa smatra da je sve dovoljno jasno i nema potrebe za detaljnim razjašnjavanjem. Tuđmanova dvostruka politika imala je jedan veliki nedostatak. Unosila je zabune i nejasnoće kod onih koji su bili ključni za realizaciju ratne opcije koja bi odredila, krajem rata, buduće unutrašnje uređenje države i odnose među njenim narodima. To je pogubno djelovalo na borbeni moral pripadnika HVO-a. Vojski je morao biti jasan*

I u ranijim razgovorima s Tuđmanom pojedini delegati HDZBiH tražili su jasnu političku platformu i pitali se jesu li to promijenili politiku, na što ih je Tuđman, kao i Boban Borasa, uvijek uvrijeđeno uvjeravao da je ona od početka ista, jasna i nepromijenjena. Jedino su se okolnosti mijenjale, što je uvjetovalo i promjenu metodologije realizacije političkih ciljeva, ali nikako i samih ciljeva.³²¹ Prlić se nije složio s Brkićem u vezi s promjenom odnosa snaga između VRS i ARBiH.³²² Progovorio je kako je Tuđman želio čuti. Vrijeme je bilo da i Brkić uskoro krene za Perinovićem i Kljuićem.

Zašto je Tuđman u Bosni i Hercegovini želio jaču VRS naspram ARBiH? Ukoliko bi ARBiH porazila VRS, on ne bi imao s kim dogovarati podjelu Bosne i Hercegovine, a sam ne bi mogao otcijepiti njene dijelove za koje je bio zainteresiran. Nakon što bi porazila, vojnički najperspektivniju stranu – VRS, HVO ne bi imao nikakve šanse u sukobu s ARBiH. Svoju priliku Tuđman je vidio samo u načinu da Srbi prvi odvoje „svoj“ dio, vojnički natjeraju Bošnjake da to politički prihvate što bi bez ikakvih međunarodnih posljedica za Hrvatsku omogućilo da i Hrvati uzmu „svoj“ dio.

Prliću su, također, bili jasni hrvatski politički ciljevi, a to su konstituiranje Bosne i Hercegovine kroz tri nacionalne jedinice. Prema njegovom mišljenju, Srbi su bili za labav savez država u kojem centralna država ne bi ustvari ni postojala osim na papiru, a Bošnjaci su za građansku i unitarnu državu. Nije imao nikakve sumnje da su Hrvati bili dobro poodmakli u stvaranju

politički cilj. Tuđmanovu politiku bilo je nemoguće jednostavno objasniti običnom vojniku kao racionalnu i ostvarivu (kao što se vidi po dostupnim zapisnicima sa njegovih sastanaka, ona je teško bila shvatljiva i njegovim obrazovanim saradnicima). Za razliku od znatnog dijela pripadnika HVO-a, kod pripadnika ARBiH i VRS-a politički ciljevi bili su jasni. Oni su znali za šta i kako se bore. Politička platforma ispod koje su se borili pripadnici ARBiH bila je jedinstvena, suverena, cjelovita i nedjeljiva Bosna i Hercegovina kao država ravnopravnih naroda i građana. Vojska RS borila se za teritorijalno otcjepljenje većeg dijela Bosne i Hercegovine, etnički očišćenog od Bošnjaka i Hrvata, i za njegovo udruživanje u zajedničku državu s ostalim *srpskim zemljama*. Nejasnoća hrvatskih ratnih ciljeva i političkih opcija, zamagljenih javnom i tajnom Tuđmanovom politikom, uzrok je i sadašnje težine naučnog bavljenja njenim tumačenjima. Brojni hrvatski naučnici, i oni koji se tako osjećaju i predstavljaju, predvođeni Ivicom Lučićem, i danas pokušavaju Tuđmanovu javnu politiku predstaviti kao jedinu i stvarnu, potpuno negirajući njegovu ravnopravnu ulogu s Miloševićem u vezi s podjelom Bosne i Hercegovine, pritom zanemarujući sve vjerodostojne izvore i aktere koji o tome svjedoče. Tuđmanova dvosmislena politika uzrok je i svih ondašnjih sukoba unutar HDZBiH i ostatka hrvatskog političkog korpusa u Bosni i Hercegovini.

³²¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 219.

³²² (...) *Srbi ne slabe, i da se vara u procjenama onaj tko kaže, da srpska strana slabi. Ona je izuzetno jaka, sa jakim moralom. I pored gubitaka, koje ima na ovim ratištima, ona ne popušta (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 220.

vlastite države u državi.³²³ Za odnose s Bošnjacima kazao je da postaju sve zategnutiji i prijete određenim sukobima za koje je smatrao da se neće moći u cjelini izbjeći. O potrebi jasne političke platforme bosanskohercegovačkih Hrvata složili su se još Jozo Marić i Zoran Buntić.³²⁴ Oponirao im je Vlado Pandžić smatrajući da je već jasna.³²⁵ Vinko Begić iz Bosanske Posavine pitao je zašto se HV povlači iz Bosanske Posavine nakon uspješnih borbi. Upozorio je da su se na odbrambene snage uputili tuzlanski i banjalučki korpus VRS-a i kninski korpus VRSK-a radi čega će i Bosanski Brod doći u tešku situaciju ako se čim prije ne reagira. Istaknuo je da su se posavski Hrvati organizirali, ne bježeći od legaliteta, i da je iz tog razloga, nakon formiranja HVO-a 11. maja 1992, osnovan i njegov savjet u koji su ušli predstavnici osam posavskih općina, izabrani u vlast tokom izbora 1990. godine. U savjetu HVO-a bili su predsjednici kriznih štabova ili predsjednici

³²³ (...) *Mi smo organizirali i vlast (...) naš narodni list. Donosimo odgovarajuće uredbe (...).* Smatrao je to vrlo značajnim jer će ljudi u dezorganiziranoj situaciji prilaziti onome koji je organiziran. Ako formiramo svoje institucije, i kroz SDK, i kroz općinska hrvatska vijeća obrane, onda ljudi (...) koji pripadaju drugim narodima, prilaziti će onome tko je organiziran (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 221. Od prvih dana hrvatskih zajednica (HZBP i HZHB), njihova politička rukovodstva isticala su svoju bolju organiziranost u odnosu na republičku vlast. Ta rukovodstva čak su i ometala funkcioniranje republičke vlasti kako bi ta vlast ispala nesposobna, a ona dorasla novonastaloj situaciji. U ratnim okolnostima najvažnija je bila organizacija otpora. HVO se svojski trudio dokazati da je neuporedivo bolje organiziran i pripremljen, te da je Sarajevo, obuzeto sobom, izdalo sve, i Hrvate i Bošnjake. Ta propaganda imala je dobrog utjecaja. Prvih ratnih mjeseci HZHB bila je prihvaćena u mnogim bošnjačkim krajevima. Dok je hrvatska propaganda bila oprezna, HZHB je imala simpatije kod značajnijeg dijela bošnjačke javnosti. Kad je Tuđman izgubio strpljenje i HVO okrenuo protiv ARBiH, HZHB je postala omražena, pa kod nekih čak i gora od RS jer je izdala, *zabila nož u leđa*. Tamo gdje se republička vlast uspjela dobro organizirati, kao naprimjer u Sarajevu, hrvatska propaganda je to opet okrenula u svoju korist. Prikazivala je to sebičnošću i nebrigom Sarajeva ni za kim drugim osim za sebe. HVO je vrbovao bošnjačke borce i na način što im je davao cigarete na liniji, dijelio humanitarne pakete, obećavao oružje i uniforme, pa čak dijelio i penzije njihovim roditeljima (republička vlast to nije mogla u prvoj ratnoj godini, bar ne u mjeri kao HVO). Uz te darove i obećanje išla je i priča o izdaji od strane Sarajeva, nesposobnosti TO, saradnicima KOS-a među bošnjačkim političkim vođama i komandantima i, na koncu, poziv u HVO. Kako je rat odmicao, republička se vlast snalazila, a TO revitalizirala. Bošnjaci su joj u srednjoj Bosni ostali vjerni. Nije bilo masovnijeg odziva u HVO. Radilo se o pojedinačnim slučajevima. Preko noći je nestalo brige HVO-a, skromne humanitarne pomoći i rovinjskih cigareta. S transformacijom TO u ARBiH nestalo je i mogućnosti propagandnog utjecaja HVO-a na Bošnjake, koji Prlić ima na umu, a s njim i pomoći.

³²⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 221-222.

³²⁵ Pandžić je kazao da je platforma jasna i da treba osigurati hrvatske prostore *imajući na umu ono što je obuhvaćala hrvatska banovina*, ali i koridore za područja gdje živi veliki broj Hrvata i da tamo bude naglašen suverenitet bar u obliku hrvatske općine, npr. *područje Banja Luke (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 226.

općina. Dalje Begić navodi da je savjet svojim odlukama priznao *legitimnu i legalnu izabranu vlast u Bosni i Hercegovini*, državnu suverenost i da se, kao HVO, smatra dijelom OSRBiH. Savjet se izjasnio da *se smatra dijelom državnog ustrojstva Bosne i Hercegovine i da će funkcionirati sve dotle dok ne profunkcionira država. Mi do dana današnjeg nemamo nekih velikih problema sa Muslimanima* - jasan je Begić, ali naglašava da se HVO neće libiti da, ako vjetrovi budu puhali na Bosansku Posavinu, što se tiče Muslimana, to vrlo brzo raščisti. Na ovaj dio izjave bio je ponukan, kako kaže, vlastitim svjedočanstvom, da se Bošnjaci naoružavaju. Izetbegović ga je pozvao na razgovor u zagrebački Hotel *Intercontinental*, gdje je zatekao negdje oko 50 nekakvih hodža, koji nose pune torbe dolara, i svi se sekiraju oko naoružanja. Ako izostane vojna pomoć Hrvatske i HZHB za oslobađanje nedavno izgubljene teritorije u Bosanskoj Posavini, Begić se plašio, ako Muslimani nastave ovakvim trendom se naoružavati, da se ne desi to, da oni oslobode taj prostor i da onda neće biti Hrvata u Bosanskoj Posavini.³²⁶ Prema Begiću, politički stav HZBP jeste, da hrvatski narod ima pravo na prostor u Bosni i Hercegovini, i na Bosnu i Hercegovinu kao državu, u njoj i na nju, i od toga neće nikada odustati. Zahtijevao je za sebe, vojsku i posavski narod prave informacije o pregovorima i razgovorima jer se počelo špekulirati, naročito tokom predizborne kampanje u Hrvatskoj, da je HDZ Hrvatske prodala Bosansku Posavinu zbog Hercegovine.³²⁷ Za Milu Akmadžića je rat u Bosni i Hercegovini nastao kao (...) posljedica rata u Hrvatskoj. Prema njegovom tumačenju, Bošnjaci su učinili dvije velike greške – nisu pravovremeno shvatili da se priprema rat i u Bosni i Hercegovini i nisu nastavili razgovore po Cutileirovom planu. Izvijestio je Tuđmana o stanju u Sarajevu iz kojeg je izašao neposredno pred Londonsku konferenciju.³²⁸ Bio je siguran da se rat neće završiti ničijom pobjedom nego mirovnim sporazumom i da je perspektiva Bosne i Hercegovine u stvaranju države tri konstitutivna naroda na njihovim povijesnim, etničkim, privrednim i drugim prostorima, onako kako je zacrtano u stavovima. Bio je uvjeren da je budućnost Bosne u što tješnjem vezivanju s Hrvatskom zbog njenog geografskog i geopolitičkog položaja, a čega je svjesno i muslimansko

³²⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 228.

³²⁷ (...) *Sad nas poklapa London, međunarodna politika, država Hrvatska sa svojim jasno zacrtanim ciljevima i mi smo gore u jednoj teškoj situaciji (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 229.

³²⁸ (...) *U Sarajevu se vodi najgrublji rat za koji ja mogu znati da se desio u povijesti. Sarajevo je grad logor (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 230.

rukovodstvo koje će tražiti povezivanje s Hrvatskom na principima konfederacije ili na bilo kojim drugim principima koje dvije suverene države mogu dogovoriti. Smatrao je da je pravi trenutak za redefiniranje bošnjačko-hrvatskih odnosa jer dotadašnji nisu bili pouzdani za Hrvate. Vjekoslav Barać je izvijestio da Bošnjaci naseljavaju Zenicu svojim izbjeglicama iz istočne Bosne i Bosanske krajine i da u tom gradu ima nekoliko desetaka mudžahedina iz stranih zemalja, te da se vrši pritisak na Srbe i Hrvate da sele. Jedino rješenje za opstanak Hrvata na tom području bilo bi, prema Baraću, jačanje HVO-a. Predložio je da se naredni sastanak Glavnog odbora HDZ-a održi u Zenici ili Vitezu kako bi se pokazalo da je područje srednje Bosne *isto toliko hrvatsko koliko i muslimansko i srpsko*.³²⁹ Ni za Zdenka Ćosića nisu bili upitni hrvatski politički ciljevi, ali se pitao jesu li ostvarivi ako Hrvati imaju dva neprijatelja. Pozvao se na Brkićevu informaciju da među Bošnjacima ima više grupacija od kojih je jedna kroatofilska. Predložio je da se Hrvati, u realizaciji svojih političkih ciljeva, oslone na nju, javno je afirmiraju *kako bi što više ljudi iz muslimanskog naroda prihvatili je* i potom zajedno krenu protiv one koja im nije naklo-njena. Izrazio je žaljenje zbog svog dojma *da se ponekada, osobito što je opasno među borcima na prvim linijama, a priori stvara jedno negativno mišljenje prema Muslimanima.* Iko Stanić je potvrdio Begićevu izjavu da u Bosanskoj Posavini nije bilo nikakvih problema s Bošnjacima. HVO je bio zabranio rad HDZ-a u Posavini. Stanić je predložio formiranje jedinstvene hrvatske zajednice, stranke i HVO-a. Vlatko Kraljević iz Sarajeva bio je siguran da se ne treba naročito plašiti bošnjačke fundamentalističke struje jer *Izetbegović je već izgubio mnogo u svom političkom ugledu, autoritetu i stalno mu klizi tlo ispod nogu.* Kao takve snage u padu Kraljević je naveo, osim Izetbegovića, *njegovu desnu ruku* Mirsada Ćemana, Rusmira Mahmutćehajića i Harisa Silajdžića. Ugled te četvorke je, prema Kraljeviću koji se predstavio kao dobar poznavatelj Bošnjaka i stanja u Sarajevu, tako brzo padao da se može *lako dogoditi da Izetbegović kao vođa Muslimana i vrlo brzo nestane sa scene*.³³⁰ Informirao je Tuđmana da se formira grupa, uglavnom bivših ili postojećih ministara u bosanskohercegovačkoj Vladi, koja *vrlo brzo i aktivno radi* na uklanjanju Izetbegovića i njegove družine s političke scene. Grupa je aktivna na domaćem terenu, ali i u inostranstvu. Za Kraljevića

³²⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 230-231.

³³⁰ Isto, 233-235.

genocid i “etničko čišćenje” uglavnom je pogodilo muslimanski narod koji je doživio velike psihološke, demografske i druge promjene što ima *velikog odraza na njihovo stanje duha, bića muslimanskog naroda i njegova stava*. To sve treba uzeti u obzir u redefiniranju odnosa s Bošnjacima.³³¹ Sugerirao je političku opreznost i više legitimiteta u postupcima radi čega je smatrao da su se hrvatske zajednice trebale formirati *malo legalnije, legitimnije*, a moglo se i raditi opreznije kroz njih. Držao je da bosanskohercegovački Hrvati moraju imati političku platformu i da su posljedice nejedinstva katastrofalne za njih. Tuđman je opovrgnuo nepostojanje razumljive hrvatske političke platforme. Prema njemu, nerazumijevanje, inače jasnih hrvatskih i bosanskohercegovačko-hrvatskih političkih ciljeva, posljedica je zamršenosti bosanskohercegovačkog stanja oko kojeg Hrvati, Evropa i cijeli svijet *lome glave*. Bosanskohercegovačko pitanje, prema Tuđmanu, jedno je od najbitnijih i to ne samo za bosanskohercegovačke Hrvate, koji bi to morali shvatiti, nego za hrvatski narod u cjelini. Razlozi tome su historijski i geopolitički zbog neprirodnih granica Hrvatske. Priznao je da je u procesu stjecanja međunarodne nezavisnosti Hrvatske *bosanskohercegovačko pitanje bilo jedno od najspornijih* radi čega je hrvatsko rukovodstvo bilo pod pritiskom da mijenja svoju politiku jer bi moglo biti proglašeno agresorom u Bosni i Hercegovini.³³²

Svakom narodu u tadašnjoj situaciji bilo je potrebno političko jedinstvo radi izvršavanja jasno ocrtanih političkih i ratnih ciljeva, a Hrvatima ponajviše radi njihove malobrojnosti. Mnogo su željeli, a slabi su bili da to ostvare. Dvosmislenost Tuđmanove politike razjedinila ih je svojom nejasnoćom. Tuđman je lični krivac neprovedbe svojih zamisli. Uvjetovan tajnošću uzrokovao je nejasnoću, a ona nejedinstvo ionako slabašnog naroda

³³¹ (...) *S Muslimanima se ne smijemo svađati, sigurno se s Muslimanima ne smijemo svađati (...) imamo (s hrvatske strane) stvaranje određenih tenzija koje su nam apsolutno nepotrebne. Ne treba nam drugi neprijatelj (...). Muslimani idu za sada, teško je reći gdje će se zaustaviti, na ratnu opciju, jer ovo stanje u kojem su se oni sada našli apsolutno je neprihvatljivo i ne da im prostora za bilo kakav politički razgovor, ni na međunarodnoj sceni. Oni su apsolutno inferiorni sa bilo kakvim pregovaračem (...). S naše strane, dakle moja je preporuka ne svađati se, ne izazivati incidente s Muslimanima, računati na njihovu vojnu snagu koja raste i ne smijemo u stvaranju svog nacionalnog subjektiviteta (...) pretjerivati u ovlastima. Također ne smijemo pretjerivati u davanju državnih atributa, iz jednostavnog razloga što to isto moramo dati i Srbima (...). Ako mi sebi napravimo nekakvu kvazi državu u Bosni i Hercegovini, ja bih nju želio, želio bih i ono što bi se poslije toga dogodilo (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 235-236. Poslije bi se dogodilo pripajanje Hrvatskoj.

³³² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 237.

da izvrši zadaću kojoj nisu bili dorasli ni veći narodi u sličnim okolnostima. Krajnji hrvatski politički ciljevi su za mnoge hrvatske protagoniste, s domaće bosanskohercegovačke političke i vojne scene, bili zavejani u sumaglici Tuđmanove političke glave.

Istraživačku dilemu da li su HV i HVO 1992. branili Bosnu i Hercegovinu ili samo, uz pomoć Bošnjaka, hrvatske zajednice koje bi se odvojile od države i pripojile Hrvatskoj, riješio je Tuđman jasnim tumačenjem hrvatske uloge. On kaže da je vodeći odbrambeni rat u Hrvatskoj poveo isti takav i u Bosni i Hercegovini, *u onom smislu koliko je možemo i moramo pod svaku cijenu braniti*.³³³ *Koliko je možemo* ne znači s kojom snagom ili koliko vremena, nego koje teritorije, jer, kaže, *moramo pod svaku cijenu*, što znači s maksimalnom snagom i do kraja. Tuđmanovo *koliko* u ovom razgovoru treba razumjeti u smislu koliko teritorije želi uzeti sebi, što uostalom jasno i ocrtava *u Hercegovini* i *u Bosanskoj Posavini* koje su tada bile hrvatske zajednice. Tuđmanova ljutnja na Kljuićevu i Markešićevu neposlušnost trajala je mjesecima nakon razračunavanja s njima. On nije tolerirao ljude koji su mu se suprotstavljali. Naročito se ratnički postavljao prema onima koji se nisu slagali s njegovom politikom podjele Bosne i Hercegovine, što ukazuje na činjenicu koliko je bio za to zainteresiran. Prekorio je prisutne predstavnike HDZBiH što su na svom sastanku u Ljubuškom Kljuića *ostavili u Predsjedništvu*, jer je izjavio kako je predsjednik Hrvatske strani državljanin zbog toga što je ponudio svim bosanskohercegovačkim Hrvatima hrvatsko državljanstvo.³³⁴ Nije mu se svidjelo što se Markešić ni *nakon Ljubuškog*, gdje mu je valjda trebala konačno postati jasna Tuđmanova politika, nije dozvao pameti, jer je izjavio *da bi kantonizacija bila pogibelj*. Takva gledišta, rekao je Tuđman, da neće dopustiti i ljudima poput njih dvojice nema mjesta među predstavnicima bosanskohercegovačkih Hrvata, bar ne među onima koji su na putu *onog koji je Hrvatsku doveo do samostalnosti i koji mora dovesti i hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini*

³³³ (...) i da nije bilo našeg angažiranja u Hercegovini, u Bosanskoj Posavini, svi biste vi već bili građani velike Srbije (...) malo začuđuje da u svojim redovima niste shvatili da je HVO oblik organiziranja hrvatskog naroda uz pomoć Hrvatske za obranu hrvatskih područja (...) u Hercegovini u tome smo u potpunosti uspjeli, a u Bosanskoj Posavini zbog objektivnih razloga i međunarodnih, zbog toga što nam je visio mač nad glavom, to nismo u potpunosti mogli i nalazili smo se, i još uvijek se nalazimo, u vraški delikatnoj situaciji (...) odbranili smo Hercegovinu sa HVO, zato da bismo tamo uspostavili hrvatsku vlast, i moramo je držati (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 238-239.

³³⁴ Kada je smjenjivao Kljuića sa čela stranke sredinom marta, lično je odlučio da može ostati formalno u Predsjedništvu BiH-a... Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 200-201.

do interesa, do osiguranja interesa Hrvatske države, hrvatskog naroda u cjelini, pa prema tome, i onog dijela Bosne i Hercegovine.³³⁵ Otkrio je da su za ovim stolom vođene duge rasprave s Izetbegovićem koji je htio priznati HVO kao vojsku, ali ne i kao političku vlast.³³⁶ Zašto se u tome nisu dogovorili nije teško dokučiti. Iza svake vojske mora stajati politika. Ako bi pristao na Izetbegovićev prijedlog, to bi značilo da se HVO mora staviti pod Vrhovnu komandu Predsjedništva Bosne i Hercegovine, odnosno njegovu političku platformu iz juna.³³⁷ Ali, Izetbegović nije popuštao. Ostao je dosljedan svoje zamisli i ostavio otvorena vrata svoje ponude. Do kraja rata HVO je formalno tretiran kao dio OSRBiH, čak i tokom njegove oružane agresije na srednju Bosnu i u dolini Neretve kad su bili veliki pritisci na Izetbegovića da ga proglasi agresorom. Nikad se nije odrekao zamišljene mogućnosti da HVO uključi u sistem OSRBiH kao što je i HOS.³³⁸ Tuđman je Izetbegovićev prijedlog odbio pozivajući se opet na *povijesno iskustvo*.³³⁹

³³⁵ (...) *Pitanje Bosne i Hercegovine, mi smo u programu HDZ-a, ali i u Ustavu Hrvatske u (...) preambuli kazali jednu točku da u održanje Hrvatske državnosti spada banovina Hrvatska (...) Nije to rečeno tek ovlaž preko koljena ili tek tako, nego na temelju prosudbe sveukupnih povijesnih činjenica (...) kakva bi to onda Hrvatska bila sa ovim granicama (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 238.

³³⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 239.

³³⁷ Isto je Izetbegović učinio s hercegovačkim HOS-om čiji ga je zapovjednik Blaž Kraljević priznao za vrhovnog komandanta, a on je zauzvrat potvrdio da je HOS sastavni dio OSRBiH.

³³⁸ Može se reći da je čak u tome i uspio iako je proces bio dugotrajan. *Vašingtonskim sporazumom* dogovoreno je stvaranje Vojske Federacije (VF) od dvije komponente, ARBiH i HVO. Ta vojska tokom rata, kao takva, nije postala operativnom, ali je formirana njena zajednička komanda u Sarajevu koja je doprinijela ostvarivanju borbenog sadejstva i vojne saradnje ARBiH i HVO-a od kraja 1994. do kraja rata. Izetbegović nije tokom rata privukao HVO u OSRBiH, ali je u miru postigao više, zajedničku vojsku s dvije komponente i jedinstvenom komandom što je bolje nego dvije samostalne vojske pod zajedničkom komandom. Prema Mesiću, Zagreb je bio za povezano komandovanje (HVO–ARBiH), ali ne i za jedinstvenu komandu. Up.: „Snosim veliki dio sramote za pogrešne poteze HDZ-a-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 13. decembar 2000, 9.

³³⁹ Da bi obmanjivao saradnike i političke protivnike, Tuđman se najradije pozivao na *povijesno iskustvo* koje je njemu kao doktoru historijskih nauka bilo „najbolje“ poznato. To iskustvo predstavljao je kao prirodnu zadatost koja se mora, prije ili poslije, realizirati. Međutim, ono što je predstavljao kao *povijesno iskustvo* i *povijesnu istinu* uglavnom je bila obična mitologija proizvedena u njegovoj glavi. Sigurno je, s obzirom na dužinu svoje radne karijere, imao solidna saznanja iz historije, pa je uz pomoć njih mogao kreirati vlastite mitove koji su, u ušima nezalica historije, nedvojbeno bila *povijesna istina* iz usta „povijesnog znalca“. Njegova akreditacija doktora historijskih nauka, nesporan državnički autoritet i snažna lična harizma uspješnog političara britkog jezika bila je pogubna kombinacija za žrtve posljedica njegove politike. Njegove *povijesne istine* i *iskustva* teško je bilo od strane suparnika ili protivnika, najčešće nezalica historije, dovoditi u pitanje i klasificirati ih kao obične mitove koji to i jesu

Pronašao ga je u Josipu Brozu Titu, partizanima, Winstonu Churchillu i četnicima. Nije mogao ostati miran na Kraljevićevo upozorenje da se Hrvati ne smiju svađati s Bošnjacima jer je znao da bez svađe s njima ne može ostvariti ono što je želio. Isto kao što je Kraljević dva puta ponovio da se ne smiju svađati s Muslimanima (Bošnjacima), tako se Tuđman na to i osvrnuo: *Kažete (...) Ne smijemo se svađati s Muslimanima, ne smijemo se svađati (...)*. Rado se služio simboličkim poređenjem s Alijinim fesom koji Izetbegović inače nikada nije ni nosio. Na Kraljevićevo upozorenje za izbjegavanje svađe s Bošnjacima, uzvratio je da se isto tako ne mogu *podvesti pod fes Alije Izetbegovića*. Ko god je predlagao izbjegavanje sukoba s ARBiH, po njemu se podvlačio *pod fes Alije Izetbegovića* još od vremena Perinovića, Kljuića, Markešića, Komšića... Kad god bi htio optužiti nekoga lično, ili neku stranu, u svrhu političke i moralne diskreditacije, pozivao se na strane izvore koji se nisu mogli provjeriti, te tako kaže da *ima javnih izjava bosanskih predstavnika, tiskanih u svijetu koje kažu (...) sada ratujemo sa Srbima, a onda dolaze na red Hrvati i katolici*. Ko su ti bosanski predstavnici, kojeg ranga i ovlašćenja, gdje su, kome i kada to rekli, te u kojem kontekstu, na ovakav način ne može se

bili. Jedan od njegovih, autorskih, najdražih mitova bio je o Bosni i Hercegovini kao *turskoj kolonijalnoj tvorbi* iz srednjeg vijeka. Činjenicu bosanske državnosti – s državnim granicama čak i većim od „avnojevskih“, a personificiranu u Bosanskom kraljevstvu – prije *turske kolonizacije* jednostavno je nipodaštavao tumačenjem da se ustvari radi o hrvatskom Bosanskom kraljevstvu. Um Tuđmanovih sljedbenika nije mogao razumjeti da mogu postojati, ili bar da su postojali kao njihovi preci, kršćani koji su nosili imena Stipan, Tvrtko, Hrvoje i slično, a da nisu bili Hrvati i katolici. Savremena kroatizacija bosanskohercegovačkih katolika prenijela se retroaktivno u srednji vijek zajedno sa stoljećima zastarjelim posthumnim pokatoličavanjem krstjana Crkve bosanske. Mile Akmadžić kaže na sastanku *...svi koji polažu isto tako pravo i koji kažu da je samo njihova Bosna i Hercegovina bez Hrvata, neka svojoj djeci daju ime Stjepana, Tvrtka, Hrvoja, i neka svojoj djeci daju imena bosanskih kraljeva i bosanskih banova...* To bi im valjda trebalo objasniti čija je Bosna od davnina. Ne ulazeći za ovu temu u nepotrebna tumačenja po bosanskom srednjovjekovlju, zanimljivo je da kod srednjovjekovnog bosanskog stanovništva nije zabilježeno nijedno ime znamenitih hrvatskih vladara i kraljeva poput Zdeslava, Domagoja, Trpimira, Tomislava, Krešimira... Da su srednjovjekovni Bošnjaci imali običaj davati djeci imena svojih vladara i velikaša svjedoči činjenica da u sačuvanim izvorima ima Stipana, Stipaca, Štipana, Tvrtka, Pavla i sličnih. To valjda jasno ukazuje da hrvatsko i bosansko srednjovjekovlje nisu isto bez obzira na sve zajedničke kršćanske, evropske i naročito južnoslavenske regionalne sličnosti. Još jedan prilog za razmišljanje, vezan za Akmadžićevu uputu da preko imena saznamo čija je Bosna, jeste u činjenici da su se imena hrvatskih narodnih vladara i kraljeva raširila po Bosni i Hercegovini tek od 20. stoljeća kada se širila i hrvatska nacionalna svijest među širim slojevima bosanskohercegovačkog stanovništva. U zapadnoj Hercegovini Domagoj, Trpimir, Tomislav, Krešimir... potisnuli su bosanska imena Tvrtka, Radovana, Branka, Ratka... Znakovito je da su se imena hrvatskih vladara u zadnja tri desetljeća više primila u zapadnoj Hercegovini nego po srednjoj Bosni.

provjeriti. Istina, dešavalo se da su neki od *bosanskih predstavnika* upozoravali da će se nakon agresije VRS-a Republika Bosna i Hercegovina morati suočiti i s agresijom Hrvatske i HVO-a, ali to ne znači da će to raditi svojom inicijativom nego da će biti primorana da se brani. Ako je i bilo nekog ozbiljnijeg poziva za vojnički obračun s HVO-om, on je bio izazvan bijesom radi Tuđmanove agresivne politike prema Bosni i Hercegovini od čega je ona sa svojim stanovništvom trpjela velike posljedice. Armija RBiH jedva je izdržavala rat s VRS-om, čega je bosanskohercegovačka Vlada bila potpuno svjesna i nije joj bilo ni na kraj pameti otvarati frontove s onom stranom koja joj je držala logističke puteve pod kontrolom.³⁴⁰ Sigurno je i pravnik Izetbegović, stiješnjen već jednim moćnim neprijateljem kojeg se plašio i Tuđman, imao nekog *povijesnog iskustva* i nije bio tolika politička neznalica da u takvoj situaciji proizvodi sebi još jednog neprijatelja i time izgubi podršku svijeta na koju se mnogo oslanjao. Tuđman se dobro potrudio da sagovornike uvjeri u Izetbegovićevu neiskrenost, bez obzira što jeste *na pojedinim mjestima* za saradnju za kojom Hrvati *moraju ići*. Svrha tog uvjeravanja bila je stvaranje njihove spremnosti da realiziraju zadatke koji su bili u njihovom djelokrugu, a za ostvarenje njegovih želja podjele Bosne i Hercegovine. Bez njihovog prihvatanja zadataka i njihovog izvršavanja, te želje ostale bi neostvarene. Ponovio im je propagandnu priču o bošnjačkoj zamci građanske države, jer bi oni, navodno, u skorijem vremenu natalitetom prevladali nad drugim narodima kao da oni nemaju iste biološke mogućnosti da svojim natalitetom demografski nadjačaju Bošnjake. Objasnjavao im je da su Hrvati još od 1918. iz Beograda navodno upozoravani na zamku bošnjačkognataliteta. Plašio je prisutne predstavnike bosanskohercegovačkih Hrvata s 1.300 mudžahida iz Sudana i Afganistana, ali i s doseljavanjem četiri miliona turskih državljana, porijeklom iz Bosne, koji su spremni u svojoj organizaciji da se vrate u Bosnu i Hercegovinu.³⁴¹ Za njega je

³⁴⁰ Mesić tvrdi da su Bošnjaci *bili apsolutno inferiorni u odnosu na Srbe jer su ovisili od logističkih puteva preko Hrvatske. U toj situaciji, prema njemu, bilo bi čudno da otvaraju bojišnicu sa HVO*. Up.: „Postrojbe Hrvatske vojske ilegalno su poslone u BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (7)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 12. decembar 2000, 9. **On ne vidi razloga zašto bi napadali hrvatske položaje jer bi uništili sami sebi jedini put pomoći**. Njemu u tome nema logike. Up.: „Tuđman je vjerovao da Hrvatskoj pripada dio BiH nakon raspada-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (11)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 16. decembar 2000, 9.

³⁴¹ Priču o doseljavanju četiri miliona muslimana iz Turske u Bosnu i Hercegovinu Tuđmanu je „prodao“ Kosta Mihajlović. Up.: Bilandžić, *Povijest...*, 376.

građanska Bosna i Hercegovina isto što i islamska.³⁴² Održavanje sigurnosti na hrvatskim granicama smatrao je nemogućim ako ne dođe do preuzimanja znatnih dijelova Bosne i Hercegovine kako bi se one ispravile. Naročito je bio zabrinut za odbranu dubrovačke okoline, koja je teritorijalno presječena u Neumu, i tanki rog *hrvatske kifle*.³⁴³ Smatrao je da svijet dopušta srpsko barbarstvo i nasilje nad Bošnjacima samo zato što su muslimani. Po njemu zapadni svijet koristi Srbe kako bi slomio nastojanje muslimana da stvore islamsku državu u Evropi.³⁴⁴ Jasno kaže da svijet vodi *dvostruku politiku*. *S jedne strane su za prava Bosne i Hercegovine i Muslimana, a sa druge strane, praktično dopuštaju Srbima da nastave s razaranjem i genocidom.* Želio je s njima podijeliti evropsko-američku zadaću koju je objašnjavao. Sve se češće predstavljao kao zaštitnik evropske kršćanske civilizacije od barbarizma islamskog istoka kojem su Bosna i Hercegovina i njeni muslimani odskočna daska prema Zapadu. Vidio je da ta retorika pomaže Srbima u dobijanju zapadnog pristanka, pa je odlučio iskoristiti je i za hrvatske interese. Pred Posavljacima je optužio Izetbegovića što se HV ne može neposredno angažirati u Bosanskoj Posavini, kao da do tada nije, jer je odbio potpisati vojni sporazum koji bi joj to omogućio. Izjavio je da se muslimani *pripremaju za Dihat* i da zato Izetbegović nije htio doći u Ženevu bez pritiska, te da Srbi i Hrvati moraju popraviti odnose. Bio je raspoložen za plansku razmjenu stanovništva. Uvjeravao je sagovornike kako bi, da je nastavio s probosanskom politikom, čitava Hrvatska bila u istim ruševinama kao Sarajevo i Bosna i Hercegovina. S njegovog gledišta nije dolazila u obzir federalna ni konfederalna Bosna i Hercegovina. Samo zajednica tri teritorijalne jedinice konstitutivnih naroda. Bilo mu je jasno da ne može obuhvatiti sve Hrvate, ali obećao im je dvojno državljanstvo. Hrvatska teritorijalna jedinica bila bi oslonac za njih, ali i za Hrvatsku. Ponovio je da Hrvatskoj ne treba granica na Drini, jer bi tako imala *2 milijuna Muslimana*

³⁴² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 240. Zanimljivo je da je Aleksa Buha izjavio kako je Srbima građanska Bosna isto što i omraženo Osmansko Carstvo, što govori o istoj politici koja se vodila s Pala i iz Tuđmanovog ureda.

³⁴³ Izraz koji je Tuđman često koristio da bi objasnio vojnički teško branjive granice Hrvatske.

³⁴⁴ Srpsko-hrvatska propaganda je svaki bošnjački pokušaj očuvanja teritorijalne cjelovitosti svoje domovine predstavljala kao proces stvaranja islamske države. Ta propaganda imala je dvostruki cilj, priprema izvršilaca srpsko-hrvatske politike i dozvola zapadnog svijeta da je izvrše.

i milijun i po Srba, te se iznova zapitao čija bi onda to bila država.³⁴⁵ Hrvatski optimalni interes bio je osiguranje područja koja su bitna Hrvatskoj, uključujući i Cazinsku krajinu. Ako Bosna i Hercegovina *može opstati, onda samo tako i nikakve dvojbe oko federalnog uređenja i naglašavanja njenih državnih atributa*. Tuđman je dalje tumačio kako su Bošnjaci, *koji su u početku odbacivali svake razgovore i pregovore*, pod pritiskom SAD-a i Evrope pristali na razgovore.³⁴⁶ Takvi razgovori vođeni su u Međugorju, gdje je predložena mapa od četiri kantona. Tuđmanu je bila prihvatljiva, ali ostao je problem Bosanske Posavine i kako Srbe privoljeti da pristanu. Savjetovao je bosanskohercegovačkim Hrvatima da u Ženevi zastupaju stav o zajednici tri konstitutivna naroda s osiguranjem hrvatske teritorije. Podsjetio ih je na bosanskohercegovačku uvjetovanost da se može naoružavati samo preko Hrvatske, što je bio adut u njihovu korist. Smatrao je da Hrvatskoj *privremeno odgovara da dođe formalno do nekog sporazuma* jer bi mogla legalizirati svoje angažiranje u Bosni i Hercegovini. Bio je odlučan da za drugačiju Bosnu i Hercegovinu Hrvati neće ginuti. Teritorijalno i granično ojačana hrvatska država mogla bi biti budući oslonac da se i Bošnjaci više orijentiraju na nju. Da ne bi došao u kontradiktornost u vezi s vlastitom, malo ranije izrečenom propagandom o bošnjačkom fundamentalizmu, podsjetio je sagovornike da ih trenutne prilike prisiljavaju da su u *cjelini orijentirani na to da stvore (...) svoju građansku, što će reći Islamsku državu*.³⁴⁷ U svrhu omalovažavanja Izetbegovića, izmislio je i mit da nije bilo hrvatske obrane Bosna bi šaptom pala po Izetbegoviću.³⁴⁸ Tumačio je da je prijeratna politika Hrvatske bila država Bosna i Hercegovina koja bi osigurala interese hrvatskog naroda ili njena podjela.³⁴⁹ Građansku opciju proglašavao je samo načinom da putem nataliteta, kao da

³⁴⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 240-242.

³⁴⁶ U ranijim razgovorima s delegacijama bosanskohercegovačkih Hrvata govorio je suprotno, odnosno da je već nekoliko puta razgovarao s Izetbegovićem o podjeli, što ukazuje da je to bila samo retorika za njihovo ubjeđivanje i da nije bilo razgovora sličnih onima koje je vodio sa Srbima. Morao ih je uvjeriti da su i Bošnjaci odustali od ideje cjelovite države i da će ih, zajedno sa Srbima, prevariti ako to na vrijeme ne shvate i ne poslušaju ga.

³⁴⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 243-244.

³⁴⁸ *Hrvatska obrana u Bosni i Hercegovini branila je samo hrvatske krajeve.*

³⁴⁹ (...) *jedan dio Srbije, jedan dio Hrvatska, a može ostati i muslimanska država u sredini, ona povijesna zemljica Bosna koja onda ne bi imala (...) mogućnosti stvaranja, ne samo svoje, nego i islamskog svijeta, neke velike islamske države u Evropi (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 244.

jedino oni imaju reproduktivne organe, Bošnjaci stvore islamsku državu u Evropi.³⁵⁰ Likovao je nad činjenicom da su Izetbegović i Silajdžić, koji su prije bili stanovišta *da neće ni pod koju cijenu razgovarati* o podjeli, primorani *došli do zaključka* da moraju pristati *na neku vrstu kantonizacije*.³⁵¹ Bio je siguran da s političkom razboritošću i mudrošću Hrvati mogu ostvariti međunarodno povjerenje i, koristeći teško bosanskohercegovačko stanje, ostvariti svoje interese koji nisu u federalnom konceptu države.³⁵²

Prisutnima se obratio i Markešić. Objasnio je svoje viđenje posljedica politike podjele Bosne i Hercegovine i upozorio da bi se u srednjoj Bosni zadržale sve bošnjačke izbjeglice iz istočne Bosne, istočne Hercegovine i Bosanske krajine, čime bi u nekoj demokratskoj budućnosti domicilni Hrvati bili nadjačani brojnošću došljaka. Tako bi se Hrvati kod svojih kuća u srednjoj Bosni jednostavno izgubili. Na izborima bi pale u vodu sve hrvatske vojničke žrtve za srednju Bosnu. Potvrdio je svoju izjavu da je kantonizacija, ako bi bila isključivo na nacionalnoj osnovi, smrt za hrvatski narod. Tražio je da se pri mogućoj kantonizaciji imaju u vidu *povijesni, kulturni, gospodarski i prometni* kriteriji. Tuđman mu nije dopustio da svoje stavove tumači kao demografski stručnjak, iako je to bio po svom osnovnom zanimanju, što je i naglasio. Upozorio ga je da je politika druga stvar od demografije, iako nije bio istog stava i prema svojoj struci, zloupotrebljavajući je u produkciji vlastitih mitova za političke potrebe. On je u politici mogao nastupati kao historičar, ali ne i Markešić kao demograf. Markešićevo i Tuđmanovo neslaganje isključivo je iz razloga što je Markešić beskompromisno na prvom mjestu zastupao interese bosanskohercegovačkih Hrvata, pa tek onda Hrvatske, za razliku od Tuđmana kojem je takav raspored prioriteta bio ravan nacionalnoj izdaji i *podrepaštvu Izetbegoviću* i “podvlačenju pod njegov fes”. Markešić je tragao za što boljim i trajnijim rješenjem za bosanskohercegovačke Hrvate, a Tuđman za što većom teritorijalnom koristi za Hrvatsku, pa makar i na štetu bosanskohercegovačkih Hrvata kojima je

³⁵⁰ Istu propagandnu retoriku čuvaju, i kao „znanstvenu istinu“ dalje njeguju, i njegovi obavještajci promovirani u historičare, kao što je Ivica Lučić, koji nikako da navedu bar neki pouzdan izvor koji bi objasnio i dokazao ta navodna bošnjačka stremljenja osim naklapanja o seksualnoj nadmoći Bošnjaka. Posmatrač sa strane bi pomislio da Bošnjaci ništa drugo ne rade nego se reproduciraju i da njihove porodice imaju po nekoliko puta više djece nego kršćanske.

³⁵¹ Do tada je tvrdio sagovornicima da razgovara i s Izetbegovićem o podjeli Bosne i Hercegovine.

³⁵² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 244.

za utjehu nudio dvojno državljanstvo, „humano“ preseljavanje u Hrvatsku ili u hrvatsku teritorijalnu jedinicu i oslonac u njoj ako se odluče ostati u tuđoj nacionalnoj teritorijalnoj jedinici.³⁵³ Šušak je objasnio da su na skupu u Ljubuškom odlučili da Hrvati ostanu u bosanskohercegovačkoj Vladi kako ne bi bili optuženi kao *oni koji cjepaju Bosnu i Hercegovinu*. To je stvorilo zabunu među Hrvatima na terenu. Hrvati iz bosanskohercegovačke vlade nisu učinili ništa za Bosansku Posavinu jer *nisu mogli iz Sarajeva*. U Posavini nije bilo razumijevanja za njihovo stanje, te su, navodno, radi toga izgubili kredibilitet, a Iko Stanić je zbog odlaska na pregovore u Lisabon optužen za dezerterstvo. Boban je dodao da Izetbegović na pregovore šalje delegaciju Vlade i Predsjedništva Republike među kojima i Mariofila Ljubića, a s čim je sigurno bio upoznat i saglasan Milenko Brkić. Izrazio je nezadovoljstvo radi toga.³⁵⁴ Nije želio potvrđivati legitimitet Vlade razgovorima njenih predstavnika s predstavnicima Srba i Hrvata nego je delegitimirati razgovorima predstavnika tri naroda, a naročito mu je smetao multietnički karakter njene delegacije koji joj je davao više na legitimitetu. Bilo mu je teško prihvatiti da kao samoproглаšeni predstavnik Hrvata razgovara s predstavnicima Vlade među kojima su i dvojica Hrvata. Želio je obezvrijediti državnu delegaciju razgovorima nacionalnih predstavnika tri strane kako bi se nastavio kontinuitet hrvatske propagande da država više ne postoji i da se *muslimanska vlada* u Sarajevu lažno predstavlja kao državna. Nepostojanje države opravdavalo bi njegovo političko postojanje. Njegov zadatak, dobijen od Tuđmana, bio je razbiti bosanskohercegovačku državu i njenim značajnim dijelovima popraviti hrvatske državne granice. Da bi se to ostvarilo, bilo je potrebno uvjeriti međunarodnu zajednicu da Bosna i Hercegovina ne postoji kako bi ona dala zeleno svjetlo za njeno komadanje. Opstanak Bosne i Hercegovine bila je politička smrtna kazna za Bobana, što će dokazati i Vašingtonski sporazum nakon kojeg je postao marginalna politička ličnost.³⁵⁵ Tuđman je predložio da na pregovore u Ženevu idu Boban i Brkić kao predstavnici Hrvata, s tim da Boban vodi delegaciju.³⁵⁶ Brkić to nije prihvatio smatrajući da on, kao predsjednik stranke, treba biti šef delegacije, a ne njegov zamjenik.³⁵⁷ Nakon dužeg uvjeravanja Brkića da

³⁵³ Isto, 247.

³⁵⁴ Isto, 249-250.

³⁵⁵ **Politički potpuno potrošen, umro je 7. jula 1997. godine.**

³⁵⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 250.

³⁵⁷ Isto, 250-251.

Boban mora voditi delegaciju iz proceduralnih, a ne nekih ličnih razloga, Tuđman mu je spočitao da je zastupao *nekakva drugačija gledišta, nego li Boban* što otkriva pravu prirodu Tuđmanovih razloga odbijanja Brkićevog zahtjeva da on treba voditi delegaciju. Brkić je priznao da zastupa *kvalitetno bolja gledišta, nego Boban, daleko adekvatnija cjelokupnom pučanstvu u Bosni i Hercegovini*.³⁵⁸ Tuđman je završio sastanak ne dozvoljavajući Brkiću da dalje govori. Ostao je pri prijedlogu da bosanskohercegovački Hrvati u Ženevi čine *jedinstvenu hrvatsku delegaciju* pod Bobanovim vodstvom.³⁵⁹

Na 2. općem saboru HDZ-a, 14. novembra, tajnim glasanjem (128 glasova) Boban je izabran za novog predsjednika stranke. On je već od kraja oktobra bio vršilac dužnosti predsjednika. Njegov protivkandidat Mariofil Ljubić dobio je 40 glasova. Nije bilo suzdržanih. Uskoro je organiziran sastanak predstavnika svih šest hrvatskih zajednica u Bosni i Hercegovini i proglašeno njihovo ujedinjenje u jednu – HZHB. Boban je tom prilikom izjavio da će Bosna i Hercegovina biti konfederalna država tri konstitutivna i suverena naroda i da je HDZBiH *sastavnica sveukupnog HDZ*.³⁶⁰

Don Ante Baković i Jurica Perić zaslužni su za formiranje HDZBiH. U početku njegovog djelovanja u stranci je bilo i Bošnjaka. Za prvog predsjednika stranke izabran je Davor Perinović, ugledni sarajevski ljekar. Tuđman ga je ubrzo smijenio pravdajući se da je Perinovićev djed Srbin i to pravoslavni svećenik. To je, prema Tuđmanu, stvorilo nepovjerenje, jer, ako je to Perinović prešutio, prešućivao bi i bitne stvari za rad i funkcioniranje stranke. Prema Mesiću, pravi razlog Perinovićeve smjene jeste što je bio *integracionist*, čovjek odan ideji cjelovite, suverene i nezavisne Bosne i Hercegovine. U početnom radu stranke, saradnja između Hrvata i Bošnjaka bila je dobra, jer je prvo rukovodstvo podržavalo suživot, što je smetalo Tuđmanu. Lično je postavio Kljuića za šefa stranke. Baković se naljutio jer je želio to mjesto. HDZ je osvojio znatno veći broj glasova u odnosu na broj Hrvata u Bosni i Hercegovini, što Mesić tumači glasanjem Bošnjaka za tu stranku (24% glasova, 17% Hrvata). Položaj HDZ-a u bosanskohercegovačkoj vlasti bio je dobar. Kako se Tuđman približavao

³⁵⁸ Tuđman mu je uzvratilo u ruskom maniru: *Miljenko Brkiću, molim sada, neka uđe u zapisnik: Po vama mi Herceg Bosne u ovom smislu, kao što je sada imamo, ne bismo je imali. A, po Bobanu je, imamo, bogamu*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 250-251. Veoma se naljutio i počeo je napadati Brkića spočitavajući mu njegovu sklonost da traži pod svaku cijenu pomirenje s muslimanskom politikom i onda kada ona dovodi u pitanje hrvatske interese. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 253.

³⁵⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 254.

³⁶⁰ D. M., „Želimo slobodnu i neovisnu BiH“, Bojovnik, Zenica, novembar 1992, 6-7.

Miloševiću kada je riječ o podjeli Bosne i Hercegovine, Kljuić kao *integracionist* postajao je nepoželjan. Kljuićeva smjena morala se obaviti oprezno jer je uživao veliki ugled u stranci. Na sastanku u Širokom Brijegu, Mesić mu je prenio Tuđmanova očekivanja da će sam podnijeti ostavku, što je i učinio. Na skupu je za privremenog lidera stranke izabran Brkić, ali ni on nije bio po Tuđmanovoj volji, jer je zagovarao državni suverenitet i teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine.³⁶¹

Prva trojica lidera HDZBiH bili su „integracionisti“ i nisu odgovarali Tuđmanu iako ih je lično birao. Oni su se nalazili na čelu stranke dok se on još uvijek oprezno pripremao za podjelu Bosne i Hercegovine očekujući stvaranje pravih uvjeta za to. Koristeći se dvostrukom politikom, takvi ljudi čak su mu odgovarali jer su dokazivali njegovu javnu podršku Bosni i Hercegovini. Paralelno je formirao HZHB koja je od osnivanja radila na provedbi njegove skrivene politike. Perinović, Kljuić i Brkić bili su kadrovi za javnu politiku, a Boban za skrivenu. Onoga trenutka kada je shvatio da je vrijeme za njenu aktivnu provedbu, riješio se i Brkića i njemu sličnih dovodeći na čelo HDZBiH ljude iz HZHB. Prva trojica lidera nisu donijeli nikakvu štetu njegovoj stvarnoj politici prema Bosni i Hercegovini i odigrali su uloge za javnu predstavu. S HZHB Tuđman je stvarao uvjete za podjelu Bosne i Hercegovine, a nepoćudne kadrove HDZ-a pustio je da djeluju do onoga trenutka kada su zasmetali ostvarenju zadaće zbog koje je HZHB osnovana. U tome se krije odgovor na pitanje zašto je dopustio tako dugo djelovanje vrha HDZBiH (Perinović–Kljuić–Brkić) na štetu svoje politike (preko dvije i po godine). Oni mu nisu smetali jer je imao HZHB. Čak su, u određenom smislu, i kao nepoćudni bili korisni jer su bili potvrda njegove javne politike koju je morao proklamirati zbog međunarodne pozicije svoje države. Kada su zasmetali HZHB, jednostavno ih je smaknuo i političkom čistkom HDZ-a ujedinio čelništva stranke i HZHB. To se desilo onda kada je njemu odgovaralo i kada se ukazala prilika da HZHB počne otvorenije i aktivnije djelovati.

³⁶¹ „Hrvatsko vijeće obrane izvršilo je državni udar!-Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine (3)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. novembar 2000, 7; „Tuđman mi je naredio da smijenim Stjepana Kljuića-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (2)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 7. decembar 2000, 3; „U TV emisiji nisam htio reći da je Tuđman tražio Kljuićevu smjenu-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (10)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 15. decembar 2000, 9.

Odnos HZHB prema bošnjačkim izbjeglicama

Poseban problem u realizaciji ciljeva HZHB predstavljao je dolazak bošnjačkih izbjeglica s okupirane teritorije na područje srednje Bosne i doline Neretve. Nakon oslobađanja Mostara, HZHB je zabranila primanje bošnjačkih izbjeglica i usmjeravala ih je prema Zenici.³⁶² Krajem augusta 1992. zahtijevala je da se sve bošnjačke izbjeglice iz istočne Hercegovine iz Mostara prebace u Zenicu.³⁶³ Činila je veliki otpor prihvatanju bošnjačkih izbjeglica i u Bugojnu, Novom Travniku, Travniku i Vitezu. Pod njenim pritiskom UNHCR je gradio izbjeglička naselja za Bošnjake u Zenici da ne naruši, ionako po Hrvate nepovoljnu, demografsku strukturu HZHB. U Busovači je 22. septembra održana sjednica čelnika HVO-a iz srednjobosanskih općina. Izlagač iz Novog Travnika tvrdio je da vlast HVO-a pokriva oko 70% teritorije i da je stanje napeto, ali mirno. Bošnjačke izbjeglice uglavnom su bile samo u tranzitu. U Vitezu, prema Ivanu Šantiću, postojala je mogućnost da izbiju sukobi između Hrvata i Bošnjaka zbog preuzimanja vlasti od strane HVO-a. Kao i u Novom Travniku, egzistirala je dvojna vlast. Istaknuo je problem dolaska oko 4.000 bošnjačkih izbjeglica na područje općine. Zenički predstavnik bio je očajan zbog činjenice da je lokalna vlast bila potpuno lojalna državi. Predstavnici HDZ-a u općinskoj vlasti namjeravali su je napustiti i osnovati vlastitu općinu koja bi se teritorijalno naslanjala na vitešku. Prema njemu, Bošnjaci su pokušali kroz HOS razbiti hrvatski korpus, ali su Hrvati iz te formacije u sve većem broju prelazili u HVO. Nikola Bilić, predsjednik HVO Jajce, izvijestio je o teškom stanju u Jajcu glede odbrane od VRS-a. Slagao je da HVO drži 85% linija fronta i svu vlast. Predstavnik Dobretića Bernard Čakarić nadao se da će selo biti priključeno Jajcu kako bi činilo prevagu hrvatskom stanovništvu u tom gradu. U Fojnici je funkcionirala vojna vlast HVO-a i ranija legalna vlast. Porez na promet uzimao je HVO. U *Reumalu* se stvarao *jak HVO kirurški centar*. Preko Zec planine izgrađivao se put za Prozor koji bi zaobišao sva bošnjačka sela. Do završetka radova trebalo je još tridesetak dana ako dozvole jesenski meteorološki uvjeti. Bilo je oko 5.000 izbjeglica,

³⁶² ICTY, ARBiH, 4. korpus, *Informacija o stanju i problemima koji se čine pripadnicima Armije R BiH i muslimanskom narodu od strane HVO, HZ Herceg-Bosna*, Mostar, 21. januar 1993.

³⁶³ **Praljak**, ARBiH, 4. korpus, 41. mtbr, *Informativni list*, Godina II, broj 144, Mostar, 1. maj 1993, 1-2.

uglavnom bošnjačkih. U Zavidovićima je funkcionirala dvojna vlast. Hrvati su činili 13% stanovništva i živjeli su u selima na lijevoj obali Bosne koja su se mogla lahko teritorijalno povezati sa Žepčem. Snage VRS-a granatirale su uglavnom bošnjačka sela i dijelove grada. U Maglaju nije funkcionirala nikakva vlast. Novi Šeher se mogao teritorijalno vezati uz Žepče. U Žepču civilna vlast nije funkcionirala. Vojna vlast HVO-a pokrivala je Hrvate u Zavidovićima, Maglaju i Komušini. Upravo tih dana, te općine (hrvatske) pristupile su HZHB, što je izazvalo bošnjačke reakcije do te mjere da je postojala mogućnost oružanog sukoba. U Bugojnu je funkcionirala zajednička vlast. U proljeće je HVO bio bolje organiziran, ali ga je do jeseni ARBiH pretekla u naoružanosti. Privreda je podijeljena u ravnopravnom omjeru. Kao i u svim općinama srednje Bosne, bio je u upotrebi hrvatski dinar. Bilo je oko 12.000 izbjeglica, uglavnom bošnjačkih. U Gornjem Vakufu nije funkcionirala nikakva vlast. Civilna vlast HVO-a funkcionirala je samo u kontroli poreza. Na općini je bilo oko 8.000 izbjeglica, uglavnom Bošnjaka. HVO je bio zabrinut zbog odluke o izgradnji prihvatnog centra za izbjeglice. U Busovači je vlast HVO-a bila jedina još od 9. maja, ali je HVO bio zabrinut zbog formiranja *Muslimanskog narodnog vijeća* koje je raskinulo sa SDA. Njime su rukovodili bivši komunisti. U Travniku su funkcionirale dvije vlasti. Primjetan je bio *veliki broj mudžahedina*. Tih dana vlada HVO-a odvajala se od zajedničke općinske vlasti. U Travnik je planirano preseljavanje GS Srednja Bosna (s Blaškićem) i nekih ministarskih odjeljenja iz Mostara. Anto Valenta, potpredsjednik vlade HZHB, Kordić, potpredsjednik HZHB, i Koštroman, glavni sekretar HZHB, također su trebali preći u Travnik. *Cilj lociranja ovih organa je i političko stvaranje od Travnika hrvatskog centra za Srednju Bosnu*. Bilo je oko 16.000 izbjeglica, uglavnom Bošnjaka. Procjenjivalo se da je preko Travnika prošlo oko 80.000 bošnjačkih izbjeglica iz Bosanske krajine što znači da se samo manji dio zadržao. U Kiseljaku je bila samo vlast HVO-a. U Kaknju HVO nije mogao podijeliti vlast niti formirati vlastitu, a ni ubaciti hrvatski dinar u platni promet. Ništa mu nije polazilo za rukom. Od oko 8.500 izbjeglica, 70% bilo je bošnjačkih. Vareš je bio na rubu gladi iako je u potpunosti uspostavljena vlast HVO-a. Bilo je oko 1.200 bošnjačkih i oko 800 hrvatskih izbjeglica. Nije se mogao uspostaviti porez po uredbi HZHB. Ubirao se od tranzita roba na relaciji Zenica – Tuzla. U Kreševu je postojala samo vlast HVO-a i nije bilo problema među narodima. Kreševski

predstavnik plašio se da će Vlada iz Sarajeva dislocirati neke organe vlasti u taj gradić. Bilo je oko 1.500 izbjeglica iz Hadžića. Učesnici sastanka zaključili su da se HOS raspada. Njegovi borci razdvajali su se i Hrvati su uglavnom prelazili u HVO. Uočavao se svakodnevni priliv novih izbjeglica, uglavnom Bošnjaka, što bi, prema ocjenama učesnika sastanka, moglo dugoročnije narušiti nacionalnu strukturu srednje Bosne. Složili su se da treba voditi politiku da općine, koje je svojatala HZHB, budu samo tranzit za njih i da se usmjeravaju na druge općine. Prihvatni centri za izbjeglice nisu bili *PRIHVATLJIVI za hrvatski život*.³⁶⁴

Crveni križ Zenice u 1992. godini registrirao je 41.831 izbjeglicu, uključujući u tu brojku i 574 osobe koje su došle iz Hrvatske početkom godine, a od kojih je najviše bilo iz Slavonskog Broda (493). U ostatku broja, 41.257, više od polovine bilo ih je s područja zeničke regije (srednje Bosne), uključujući i Jajce (21.498),³⁶⁵ zatim iz Bosanske krajine (11.164), potom iz Bosanske Posavine (2.739), istočne Bosne (2.413), sarajevske regije (2.293) i iz cijele Hercegovine (269). Iz ostalih mjesta bilo ih je ukupno 881.³⁶⁶ Mora se imati na umu da svi registrirani nisu trajno ostali u Zenici. Mnogi su se kratko zadržavali, samo dok ne okupe porodicu, dobiju izbjeglički karton MKCK i s njim nađu načina da izbjegnu u Evropu. S druge strane, i znatan broj domicilnog bošnjačkog stanovništva Zenice i srednje Bosne izbjegao je u Hrvatsku i dalje prema zapadu. Znači, ne može se, kako je hrvatska propaganda predstavljala, broju domicilnog bošnjačkog stanovništva iz 1991. pridavati ukupan broj izbjeglica koji se u nekom momentu obreo u Zenici ili drugim srednjobosanskim gradovima. Niti su sve izbjeglice ostajale trajno u srednjoj Bosni niti je broj domicilnih Bošnjaka ostao isti kao na popisu 1991. godine. Svakako da su se slični procesi dešavali i sa srednjobosanskim Hrvatima iako je priliv hrvatskih

³⁶⁴ (...) *to su Trojanski konji za Hrvate (...). Izbjeglička Vlada BiH i njeni organi su nepoželjni na našim prostorima i njihovo eventualno djelovanje, suprotno načelima organa HDZ-e, se neće tolerirati. Bosanski jezik ne postoji i smatra se uvredom za Hrvate da netko od hrvatskoga jezika pokušava krojiti neki Bosanski jezik (...).* Up.: ICTY, HZHB, Stožer Srednja Bosna, broj: 01-513/92, Izvod iz zapisnika sa sjednice čelnika Hrvatskog vijeća obrane općina srednje Bosne od 22. rujna 1992. godine, Busovača, 22. septembar 1992.

³⁶⁵ Jajce (8.600), Doboj (3.384), Tešanj (3.018), Maglaj (2.806), Travnik (970), Donji Vakuf (960), Teslić (610), Zavidovići (312), Bugojno (276), Visoko (111), Busovača (100), Novi Travnik (93), Novi Šeher (87), Žepče (44), Kakanj (28), Breza (27), Gornji Vakuf (21), Vitez (12), Kiseljak (11), Fojnica (9), Prozor (9), Stanić Rijeka (4), Vareš (4) i Kreševo (2).

³⁶⁶ ICTY, Crveni križ općine Zenica, *Broj primljenih izbjeglica preko općinske organizacije Crvenog križa Zenica u 1992. godini* (Predmet: Hadžihasanović i Kubura, broj: 1624).

izbjeglica bio mnogo manji, a odlazak domicilnih vjerovatno u istom omjeru kao i kod domicilnih Bošnjaka. Međutim, ne radi se o toliko ogromnom demografskom prilivu Bošnjaka, kako je vapila hrvatska propaganda, naročito ne iz istočne Bosne, što joj je bio omiljeni primjer. Sigurno je da se najveći broj Bošnjaka istočne Bosne, izbjeglih u srednju Bosnu, smjestio u Zenici i da su u ostalim gradovima zanemarive brojke, posebno u Lašvanskoj dolini. Što se tiče registracije Crvenog križa, njoj se može s velikom sigurnošću vjerovati. On je bio institucija koja se najkvalitetnije i najredovnije brinula o izbjeglicama, o njihovom smještaju i prehranjivanju. Preko registracije u toj instituciji porodice su se povezivale i saznavale za rođake i prijatelje na okupiranoj teritoriji ili u izbjeglištvu. To su bili dovoljni razlozi da izbjeglice ne izbjegavaju prijavljivanje u Crveni križ. Poznati su slučajevi da su čak i domicilni ljudi s područja ratom ugroženih općina prelazili na druge (naprimjer, iz Travnika, Maglaja, Tešnja... u Zenicu), lažno se predstavljajući kao izbjeglice iz okupiranih krajeva (Bosanske krajine, Bosanske Posavine, Hercegovine...) kako bi dobili izbjeglički karton i s njim privilegije Crvenog križa (humanitarnu pomoć ili izbjegličke papire za bijeg u inostranstvo). Većini pravih izbjeglica Srbi su oduzimali lična dokumenta, što su humanitarne organizacije znale, pa se bilo lahko “prošvercati” među njih. U svakom slučaju, može se vjerovati registracijama CK-a kao maksimalnom broju izbjeglica, ali treba imati na umu da to nije stanje koje je konstantno trajalo cijele godine, a i narednih, odnosno da su ljudi bili registrirani nakon čega su neki ostajali, a neki odlazili van zemlje. Slična izbjeglička slika je i u ostalim srednjobosanskim gradovima, ali je Zenica, kao najveći grad i najsigurnije utočište, sigurno primila najveći broj izbjeglica. Poslije Zenice, u srednjoj Bosni jedino se još Travnik i Bugojno mogu smatrati značajnijim bošnjačkim izbjegličkim utočištima dok su ostali gradovi zanemarivi, a posebno oni gdje je HVO imao prevlast u odnosu na ARBiH (Busovača, Kiseljak, Vitez i Novi Travnik). Razlika između Zenice, Travnika i Bugojna je u tome što je u Zenici bilo Krajišnika, Posavljaka, Sarajlija i Podrinjaca, u Travniku uglavnom većinom srednjobosanskih izbjeglica (s okupiranog ili ugroženog područja travničke općine, Donjavakuflijana i Jajčana) i Krajišnika, a u Bugojnu gotovo samo srednjobosanskih (Donji Vakuf, Jajce i Prozor). Osim 1992, izbjeglice su dolazile i odlazile i narednih ratnih godina, ali hrvatska propaganda do sredine 1993. operirala je s dotadašnjom izbjegličkom slikom u srednjoj

Bosni, dakle, onom koja je nastala do kraja 1992. godine. Od kraja 1992. do proljeća 1993. nije bilo naročito velikih priliva izbjeglica s teritorije okupirane od VRS-a. Sljedeće veće bošnjačke izbjegličke valove, nakon svršetka 1992, koji su talasali po srednjoj Bosni pokrenuo je HVO. Kada bismo imali, a nažalost nemamo, podatke o broju registriranih izbjeglica preko CK Zenice u 1993, vjerovatno bismo uvidjeli da je najveći broj njih u toj godini s teritorije pod kontrolom HVO-a, odnosno da je najveći dio bošnjačkih izbjeglica u srednjoj Bosni upravo iz nje. Od sredine 1993. srpska strana pojačala je progon Bošnjaka iz Bosanske krajine u srednju Bosnu, ali do tada je hrvatska priča o bošnjačkoj zavjeri naseljavanja hrvatskih imanja i kuća svakako već bila u propagandnom optičaju. Srbi su dobro „tajmirali“ pojačavanje intenziteta progona Bošnjaka. Tim činom podgrijavali su i potvrđivali hrvatsku propagandu o bošnjačkoj izbjegličkoj zavjeri u jeku sukoba HVO–ARBiH i progonili su nesretnike u srednju Bosnu kada je u njoj bila najveća glad.

Oktobarski sukobi HVO–ARBiH

Predstavnici HZHB i RS-a sastali su se u mađarskom gradu Pečuju 5. oktobra 1992. godine. Dogovorili su bezuvjetni i potpuni prekid vatre.³⁶⁷ Usaglasili su formiranje međuvladinih tijela, komisija, koje su se trebale baviti problemima funkcioniranja vitalnih energetskih, telekomunikacijskih, saobraćajnih i drugih kapaciteta od obostranog interesa. Kao prioritet dogovorili su puštanje vode, struje i plina. Važne stavke sporazuma bile su međusobno priznanje i povlačenje predstavnika iz organa vlasti i Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine ili javno ograđivanje od njihovih aktivnosti i rada.³⁶⁸ S obzirom na to da je srpska strana sve svoje predstavnike povukla do proljeća, ova stavka odnosila se samo na kadrove HDZ-a koji su još uvijek učestvovali u republičkoj

³⁶⁷ To je podrazumijevalo zabranu pomjeranja dostignutih linija, pregrupisanja snaga i sredstava kao i dovođenje snaga na liniju fronta osim u cilju smjena ljudstva – koje su se trebale vršiti uz obostranu najavu 24 sata ranije – i potpunu obustavu dejstava iz svih oružja i oruda. Up.: Praljak, *Sporazum o prekidu vatre i uspostavi primirja*, Pečuj, 5. oktobar 1992.

³⁶⁸ Srpsku delegaciju u Pečuju sačinjavali su Ratko Mladić, Branko Đerić (predsjednik Vlade RS), Milan Trbojević (potpredsjednik Vlade), Bogdan Subotić (ministar za odbranu) i Nikola Koljević. U primjerku dokumenta, koji je na svom web-portalu objavio Praljak, nisu upisani delegati HZHB. Up.: Praljak, *Sporazum o prekidu vatre i uspostavi primirja*, Pečuj, 5. oktobar 1992.

vlasti. Dogovoreno je formiranje zajedničkih komisija za teritorijalno razgraničavanje i omogućavanje stanovništvu na spornim teritorijama da se slobodno iseli gdje želi ili izabere oblike udruživanja u lokalne i druge organe vlasti na tim teritorijama ako se odluči ostati.³⁶⁹ Za nekoliko dana primijećeni su lokalni kontakti između vojnih i civilnih organa RS-a i HZHB. Tako su, naprimjer, predstavnici žepackog HVO-a postigli dogovor s VRS-om o međusobnom nenapadanju i iseljavanju Srba iz Ljeskovice. Dogovor se potvrdio pri napadu ARBiH na pravcu Priluk – Kamenica u kojem HVO nije htio učestvovati.³⁷⁰ Nakon sporazuma u Pečuju, HVO se mogao okrenuti vojničkom obračunu s ARBiH.

Na sastanku rukovodstva HZ Bosanska Posavina i HVO-a održanom 8. septembra 1992. godine Bošnjaci su *zahtijevali da Hrvatska istupi sa pravom logistikom ili će se u protivnom okrenuti Tuzli i obranu preuzeti u svoje ruke*. Imali su podršku dva člana rukovodstva HZBP hrvatske nacionalnosti. Nakon sastanka formirana je nova vlada HZBP u kojoj nije bilo nikoga iz Bosanskog Broda. Prema glasinama u Bosanskom Brodu, ona je trebala *“tiho i lagano”* prepustiti Bosansku Posavinu Tuzli. Hrvati i Krizni štab Bosanskog Broda nisu pristajali na to i zbog toga ih, navodno, nije bilo u novoj vladi. Krizni štab je namjeravao suspendirati savjet HVO-a, izabrati novi ratni štab i potom provesti referendum o ujedinjenju s Hrvatskom ili o proglašenju državnih granica općine Bosanski Brod kako bi s tih pozicija pregovarao s bosanskohercegovačkom Vladom koja je nudila autonomiju unutar tuzlanske regije, što je on odbio. Bez obzira što se o tome u javnosti nije znalo, dolazilo je do nacionalnih podjela u jedinicama HVO-a, gdje je bilo i manjih incidenata između Bošnjaka i Hrvata. To je utjecalo na borbeni moral (b/m) i organizaciju zadnjih sedmica odbrane Bosanskog Broda.³⁷¹ Krizni štab nije stigao provesti referendum o ujedinjenju Bosanskog Broda s Hrvatskom, a koji je tada bio jedini slobodan grad HZBP. Umjesto državnog ujedinjenja sa željenom Hrvatskom ili lokalne autonomije pod neželjenom Tuzlom, bosanskobrodski Hrvati i lokalni Krizni štab, Tuđmanovom odlukom, dobili su 6. oktobra vojnu okupaciju prezrenih Pala čije ih je rukovodstvo, na osnovu srpsko-hrvatskog dogovora o razmjeni stanovništva i teritorija, protjeralo preko Save u susjedni Slavonski Brod.³⁷²

³⁶⁹ **Praljak**, *Sporazum o prekidu vatre i uspostavi primirja*, Pečuj, 5. oktobar 1992.

³⁷⁰ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-256, *Informacija, neka zapažanja o odnosima HVO-ARBiH u zeničkoj regiji*, Sarajevo, 13. decembar 1992.

³⁷¹ **Praljak**, SZUP, broj: 80/504, *Informacija*, 23. septembar 1992.

³⁷² **Špegelj** tvrdi da je zamjena Bosanske Posavine dogovorena u Gracu 5. maja između Bobana i Karadžića. Up.: **Špegelj**, *Sjećanje...*, 335-336.

Nakon pada Bosanskog Broda, na sjednici u Travniku 17. oktobra 1992, donesena je odluka o pripajanju svih hrvatskih zajednica u HZHB, čime su i sve jedinice HVO-a podređene GS HVO u Mostaru.³⁷³ Hrvatska zajednica Ike Stanića nestala je u korist opstanka hrvatske zajednice Mate Bobana.

Krajem septembra dr. Ivan Bošnjak iz zeničkog HVO-a predviđao je da će doći do otvorenog sukoba HVO-a i ARBiH u toj općini. Plašio se *realne opasnosti* da će u zeničkim školama u novoj školskoj 1992/93. *zaživjeti nepostojeći "bosanski" jezik* zahvaljujući hrvatskom neznanju i neaktivnosti u oblasti obrazovanja jer je bila *stvarna činjenica da najveći broj Hrvata u Zenici ne zna i ne govori hrvatski jezik niti poznaje najelemetarnije predodžbe o hrvatskoj povjesti*. Omogućavanje signala HTV-a i uvođenje vlastite televizije smatrao je da će *"spasiti" mnoge Hrvate Zenice*. Političko rukovodstvo zeničkih Hrvata donijelo je odluku o pristupanju HZHB.³⁷⁴

Vojna oprema i MTS preko kontrolnih punktova HVO-a mogli su prolaziti samo uz njegovo odobrenje. Za uvoz tih sredstava iz Hrvatske važeći je bio samo pečat GS i potpis njegovog načelnika, *Vrhovnog zapovjednika* (Boban), predstojnika Odjela odbrane i pomoćnika komandanta za logistiku. Za izvoz iz Bosne i Hercegovine (tuzlanska regija i srednja Bosna) prema Hrvatskoj važio je samo pečat Regionalnog stožera SB (kasnije stožera OZ SB) uz Kordićev i Blaškićev potpis. Prateća dokumentacija, neovjerena tim pečatima i potpisima, imala se oduzimati.³⁷⁵ Na taj način HVO je kontrolirao i motrio uvoz svih sredstava koja je ARBiH nabavljala za svoje potrebe, bilo da ih je kupovala novcem ili mijenjala za proizvode iz namjenske industrije, izrađene na slobodnoj teritoriji, na hrvatskom tržištu. Tako je HVO, osim ograničavanja i kontroliranja njenog opremanja, bio veoma precizno informiran čime ona raspolaže i na kojoj teritoriji što je vrlo važno za borbu s njom. Armija RBiH nije mogla niti metak kupiti, a da HVO o tome nije bio obaviješten.

Prilikom boravka u Zenici sredinom oktobra, Izetbegović je starješinama ARBiH dao instrukcije za odnos prema HVO-u. Upozorio ih je da ARBiH ne smije ući u oružani sukob s njim *zbog prolaza* preko Hercegovine i Hrvatske, ali da mu se mora odgovoriti na neki način zbog sve većih

³⁷³ ICTY, HVO, GS, *Izvjestaj o radu za 1992. godinu*, Mostar mart 1993, 5-6. (pogrešno datiran na mart 1992).

³⁷⁴ Bošnjak tvrdi da je HVO kontrirao zeničkoj općinskoj vlasti *izvaninstitucionalnom organizacijom na područjima koje je mogao zahvatiti*. Up.: Praljak, HVO Zenica, *Politička i gospodarstvena situacija u općini Zenica*, Zenica, 24. septembar 1992.

³⁷⁵ ICTY, HVO, Stožer OZ SB, broj: 750/92, *Zapovijed-naredba u vezi prometa naoružanja, vojne opreme i streljiva*, Vitez, 19. septembar 1992.

problema koje je pravio, naročito na putevima. Smatrao je da s Hrvatima *moramo biti prijatelji na bazi snage* i da se HVO-u mora uzvratiti na njegov način.³⁷⁶

Bez odobrenja HVO-a, Bošnjaci Bugojna i predstavnici ARBiH iz tog grada nisu mogli putovati prema inostranstvu. Na sjednici održanoj 4. oktobra, kojoj je predsjedavao Vladimir Šoljić, predsjednik općinskog HVO-a, donesen je jednoglasni zaključak kojim se zabranjuje *izdavanje odobrenja za put osobama muslimanske nacionalnosti dok se ne postigne sporazum u vezi gospodarstva između HVO-a i TO Bugojno*.³⁷⁷ HVO je koristio svoje gospodarenje saobraćajnim komunikacijama prema Hrvatskoj za ucjenjivanje ARBiH u svrhu ostvarenja raznih ciljeva. U konkretnom primjeru – u cilju preuzimanja vitalnih privrednih subjekata na području Bugojna. Istu praksu provodio je i u drugim srednjobosanskim, ali i u gradovima u dolini Neretve.

Početkom oktobra HVO se ukopavao oko Travnika. U rejonu Kanare, iznad objekta Auto-moto društva, postavio je PAM i PAT i uredio položaje za veći broj vojnika. S ove pozicije kontrolirao je izlaz iz Travnika prema Novom Travniku, Vitezu i Zenici. Iznad repetitora na Vilenici razmjestio je dva MB 120 mm i minirao prilaze objektu repetitora. Iznad *Borca* ukopao je položaje s kojih je kontrolirao izlaz iz Travnika prema Turbetu.³⁷⁸ U Novom Travniku je 18. oktobra, u večernjim satima, došlo do oružanog incidenta kada je HVO zauzeo jednu i pokušao zauzeti drugu benzinsku pumpu. U puškaranju oko pumpe poginuo je jedan pripadnik ARBiH, a jedan pripadnik HVO-a je ranjen. To je usložnilo situaciju koja je još od juna konstantno bila na rubu sukoba.³⁷⁹ Situacija je stavljena pod kontrolu oko 20 sati, ali sutra ujutro desilo se još nekoliko manjih incidenata. Okružni štab odbrane Zenica neprekidno je insistirao na pregovorima kod komande OZ SB, što je ona odbijala iz razloga što navodno nije imala direktnu vezu sa svojim komandantom u Novom Travniku. Kordić, koji se nalazio u Novom Travniku, nije dozvoljavao nikakve pregovore.

³⁷⁶ ICTY, HVO, OZ SB, Centar SIS-a, *Izvešće*, Vitez, 9. maj 1993. godine. (...) *Oni nam barikade, mi njima barikade (...). Sa Hrvatima moramo biti prijatelji na bazi snage (...). Ne smijemo ući u sukob sa Hrvatima zbog prolaza (...) treba primjenjivati taktiku "hladno-vruće" (...).* Up.: **Praljak**, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvešće*, Mostar, 9. maj 1993.

³⁷⁷ ICTY, HVO Bugojno, broj: 02-129-1242/92, *Zaključak*, Bugojno, 4. oktobar 1992.

³⁷⁸ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 10/1371-1, Zenica, 6. oktobar 1992.

³⁷⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, Sarajevo, 21. oktobar 1992.

Svi su putevi blokirani. Operativac OZ SB Mijo Božić upozorio je GS da su *tenzije dostigle točku ključanja* radi čega je potrebno hitno reagirati s najvišeg nivoa u cilju smirivanja situacije.³⁸⁰ Načelnik štaba OZ SB Ilica Čobanac naredio je 19. oktobra štabovima HVO-a Travnik, Vitez, Busovača, Kiseljak, Fojnica, Gornji Vakuf i Bugojno da, zbog sukoba na području Novog Travnika, blokiraju sve putne pravce, a naročito one koji vode prema Novom Travniku izuzev za potrebe HVO-a.³⁸¹ Snage OZ SB blokirale su sve prolaze i transporte ARBiH prema Novom Travniku u svojoj z/o. Ratno predsjedništvo Općine Zenica 20. oktobra donijelo je odluku da formira radnu grupu nacionalno mješovitog sastava koja bi imala zadaću da djeluje u cilju zaustavljanja sukoba u Novom Travniku i Vitezu.³⁸² Do 20. oktobra poginulo je pet, a ranjeno dvadeset boraca HVO-a. Blaškić je informirao GS HVO da jedinicama ARBiH komanduje Rasim Delić u saradnji sa Zejnilom Delalićem, komandantom TG-1, a koji logisticira i šalje pomoć u ljudstvu i MTS-u iz Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna.³⁸³ Od GS HVO zahtijevao je da blokira sve prilaze Novom Travniku iz pravca Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, odnosno u z/o OZ S/ZH. Tražio je hitna pojačanja u ljudstvu snage 150-200 ljudi na pravcima Prozor – Gornji Vakuf – Novi Travnik i Prozor – Bugojno – Novi Travnik. Upozorio je da će morati, ako do noći istog dana ne dobije traženo pojačanje, povući sve snage HVO-a iz Jajca te je tražio hitan odgovor. Uprava VP HZHB uputila je iz Mostara četvu VP-a u Bugojno opremljenu pješadijskim naoružanjem i oklopnim transporterom. Dalje je trebala nastaviti put u rejon Novog Travnika i Viteza po dogovoru s Blaškićem. Glavni stožer HVO naredio je zabranu kretanja svim pripadnicima ARBiH. Svi njei transporti blokirani su, a tovari oduzeti. U toj akciji vojni policajci HVO-a zaplijenili su veliki broj vozila i ogromne količine vojne opreme i naoružanja. Privedeno je nekoliko desetina osoba iz tih konvoja (vozači, pratnja, logističari...).³⁸⁴ Komanda OpŠO u Novom Travniku

³⁸⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 757/92, *Stanje na području općine Novi Travnik-IZVJEŠĆE*, Vitez, 19. oktobar 1992.

³⁸¹ ICTY, HVO, OZ SB, *Zapovijed*, Vitez, 19. oktobar 1992.

³⁸² U radnu grupu imenovani su Dominik Šakić (potpredsjednik SO Zenica), Branko Bončina (komandant OpŠO Zenica), Nikola Krezić (načelnik CSB-a, sektor SDB-a), Džemal Merdan (komandant OkŠO Zenica) i Redžib Begić (načelnik CSB-a). Up.: ICTY, RBiH, Ratno predsjedništvo opštine Zenica, broj: 01-8-9-184/92, *Zaključak*, Zenica, 20. oktobar 1992.

³⁸³ ICTY, HVO, OZ SB, *Izvjescce o stanju u Novom Travniku i Travniku*, Vitez, 20. oktobar 1992, 12,07 h.

³⁸⁴ ICTY, HVO, Uprava vojne policije, broj: 01-1469/92, *Dnevno izvješće*, Mostar, 21. oktobar 1992. godine. Rasim Delić nije isključivao mogućnost da HZHB, sa znanjem UNHCR-a, blokadom puteva manipulira zalihama hrane za srednju Bosnu kojih je u tom trenutku

nalazila se u poluokruženju i pokušavala se izvući pravcima Novi Travnik – Gornji Vakuf ili Novi Travnik – Bugojno kojima joj je stizala i pomoć. Novotravnički OpŠO je imao vatrenu podršku H 122 mm, MB 120 mm, PAT-a 20/3 mm i drugih sredstava. Najjača uporišta ARBiH bila su u Opari, gdje se smjestila komanda OpŠO, Kasapovićima, Isakovićima (južno od tt 612 za 500 m), Vejzovićima, Sinokosu, Šenkovićima i Turalićima. U selima Kopila, Torine i Šenkovići, na pravcu prema Bugojnu, ARBiH je razoružala mjesne jedinice HVO-a. HVO je potpuno blokirao grad i puštao ustaške pjesme, *od kojih se tresao grad zbog jakog ozvuccenja*. Kasapovići, Isakovići i Lazine stavljeni su u okruženje i izloženi koncentriranoj artiljerijskoj vatri. Blaškiću se nije sviđalo što je travnički HVO bez njegovog odobrenja, nakon ubistva svog komandanta Ivice Stojaka, pregovarao s OpŠO Travnik kako bi se smirila situacija.³⁸⁵

Sukobi su se prenijeli i na vitešku općinu. Žarišta su bila izražena u rejonima Stare Bile, Preočice i Ahmića. Obje strane blokirale su puteve koje su mogle i razmjenjivale artiljerijsku vatra u čemu je HVO imao nadmoć zbog bolje opremljenosti. Tukao je „norom“ džamije, privredne objekte i bošnjačka naselja.³⁸⁶ Armija RBiH blokirala je Blaškićevu komandu koja se nalazila u Motelu *Lovac* u Kruščici.³⁸⁷ Snagama iz pravca Busovače HVO je razbio barikadu ARBiH u Ahmićima, na putu Vitez – Busovača, i potisnuo njene snage iz sela. Neki su borci samoinicijativno predali oružje HVO-u. Na novotravničkoj općini, glavnim snagama HVO je napadao na pravcima: Pribilovići – Isakovići, Đakovići – Brkane – Kasapovići, Margetići – Isakovići – Zenepići – Kasapovići, Pobrđani – Zenepići – Hadžići – Vejzovići – Bukvići i Grgići – Harambašići – Kovačevići – Kopila – Sinokos. Pomoćne je angažirao na pravcima: Rankovići – Lazine, Liska – Lazine i Rastavci – Lazine (razoružano selo). Iz pravca Sebešića glavnim snagama je napadao pravcima: Has – Dahovo, Podkraj – Seona – Mirkovići, a pomoćnim Medenik – Rostovo – tt 1001 (zapadno od Mirkovića). Drugog

u Splitu bilo 6.000-8.000 tona. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, Odsjek Visoko, broj: 01-561/92, *Manipulacije u vezi angažovanja Visokog komesarijata za izbjeglice, informacija*, Visoko, 19. oktobar 1992.

³⁸⁵ Stojak, komandant Općinskog stožera HVO-a i travničke brigade HVO-a, ubijen je 20. oktobra na putu Travnik – Vitez. Komanda brigade, bez znanja komandanta OZ SB, sporazumjela se s ARBiH i izdala zajednički proglas da će deblokirati put ka Novom Travniku. Blaškić je čitavu komandu smijenio i postavio novu.

³⁸⁶ NORA (Novo oružje artiljerije) je haubica 152 mm.

³⁸⁷ ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, Sarajevo, 21. oktobar 1992.

dana sukoba gubici HVO-a povećali su se na deset mrtvih, 32 ranjena i pet nestalih. Pomoć koju je tražio u ljudstvu, Blaškiću više nije bila potrebna, pa ju je otkazao. Ljudstvo se već nalazilo na putu kod Prozora, a povlačio je i snage iz Jajca. Sukob je lokalizirao na rejon Novog Travnika i držao ga je pod kontrolom. HVO Fojnice blokirao je put Gornji Vakuf – Novi Travnik, a HVO Bugojno put Bugojno – Novi Travnik. Pojačanje mu više nije trebalo. Da bi pred domaćom i svjetskom javnošću pravdao granatiranje džamija, Blaškić se služio istom laži kao i VRS: *munare su koristili snajperisti*.³⁸⁸ Glavni stožer mu je naredio da pojača blokadu svih puteva prema Novom Travniku i razbije, ili zarobi, sve transporte ljudstva i MTS-a za ARBiH. Ovlastio ga je da pregovara. Dao mu je instrukcije da ne odustaje od svojih zahtjeva, da gdje god može situaciju riješi silom i da apsolutni prekid sukoba može dogovoriti samo onda kada ocijeni da je vrijeme.³⁸⁹ Općinski štab HVO Gornji Vakuf izvijestio je Blaškića i Kordića da je stanje u Gornjem Vakufu napeto, ali pod kontrolom, i da su blokirani svi transporti MTS-a i ljudstva ARBiH prema Novom Travniku.³⁹⁰ Primivši vijest da su iz pravca Bugojna, uz rijeku Bistricu i preko Ravnog Rostova, krenule dvije čete ispomoći *Lendinim muslimanskim snagama* u Pečuju, Blaškić i Kordić obavijestili su HVO Bugojno da će po tom gradu djelovati dalekometnom artiljerijom ako se te snage pridruže Refiku Lendi. Novi Travnik je većim dijelom ostao pod kontrolom HVO-a, a put prema Gornjem Vakufu pod kontrolom ARBiH koja je imala jake snage u Opari, Orašcu i Kasapovićima. Pomoć ARBiH u Novom Travniku, prema HVO-u, nepredviđeno je stizala iz Bugojna i Gornjeg Vakufa.³⁹¹ Marko Vidak, predsjednik vlade HVO Novi Travnik, 8. februara 1994. izjavio je SIS-u da su sve akcije vodili Marinko Marelja i Dario Kordić kojeg je optužio kao krivca za oktobarske sukobe. Vidakova konstatacija da se u taj sukob *ušlo nespremno i neorganizirano* sama po sebi upućuje na to da je HVO započeo sukob, jer da mu je nametnut, ne bi postavljao pitanje odgovornosti za spremnost i organizaciju. Civilna vlast HVO-a i odgovorni stručnjaci iz BNT-a, hrvatske nacionalnosti, nisu bili upoznati s namjerama Marelje

³⁸⁸ ICTY, HVO, OZ SB, *Obavijest-izvjessce o situaciji u Novom Travniku i Jajcu*, Vitez, 21. oktobar 1992, 21.00 h.

³⁸⁹ ICTY, HVO, GS, str. pov. broj: 22-10/92, *Zapovijed za daljna djelovanja*, Mostar, 22. oktobar 1992, 12.07 h; ICTY, HVO, Gornji Vakuf, broj: 774/92, Gornji Vakuf, 23. oktobar 1992.

³⁹⁰ ICTY, HVO Gornji Vakuf, broj: 774/92, Gornji Vakuf, 23. oktobar 1992.

³⁹¹ ICTY, HVO, OZ SB, *Obavijest-izvjessce o situaciji u Novom Travniku i Jajcu*, Vitez, 21. oktobar 1992, 21.00 h.

i Kordića tako da ih je sukob zatekao nespremne bez obavljenih osnovnih radnji kao što je zaštita proizvodne dokumentacije u tvornici. Kao ishod sukoba, Vidak spominje petnaest mrtvih boraca HVO-a, pad tvornice BNT i definitivnu podjelu grada na bošnjački i hrvatski dio.³⁹²

Vijest o sukobima uznemirila je bošnjačke izbjeglice i njihova udruženja koja su u Hrvatskoj organizirala pomoć Bosni i Hercegovini. Tako je Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu iz Splita izdao 21. oktobra saopćenje za javnost u kojem je izrazio svoje energični protest zbog izbijanja sukoba u Novom Travniku i okolini naglašavajući potrebu zajedničke borbe protiv zajedničkog neprijatelja.³⁹³

Na sastanku predstavnika OpŠO Vitez i HVO Vitez, te autoriteta iz Katoličke crkve i Islamske zajednice, održanom 22. oktobra, a nakon oružanih sukoba, postignut je dogovor uz posredovanje predstavnika UNHCR-a i UNPROFOR-a. Prezentiran je javnosti u formi saopćenja kako bi se situacija počela smirivati. Dogovoreno je ukidanje svih preostalih barikada na području općine, a posebno u Kruščici i na putu prema Zenici. Naoružane jedinice, shodno ovom dogovoru, nisu se smjele zadržavati na putevima. Teško naoružanje imalo se ukloniti s užeg područja grada i vratiti na ranije vatrene položaje (v/p). Armija RBiH dobila je zadatak da deblokira Blaškićevu komandu u Kruščici, a HVO da pusti zarobljenike koje je držao u njoj i napusti zauzetu komandu logistike OpŠO Vitez. Potpisnici dogovora preuzeli su na sebe obavezu da će obići teren kako bi provjerili da li se on poštuje.³⁹⁴ Međusobni dogovor postigli su i komandanti OZ SB, Blaškić, i OkŠO Zenica, Merdan. Dogovorili su nesmetano djelovanje VP OpŠO Vitez prema pripadnicima ARBiH i zabranu njihovog razoružavanja od strane VP HVO. Sporazumjeli su se da će kontrolu provođenja sporazuma na terenu vršiti komandanti HVO-a i ARBiH iz Zenice u prisustvu UNPROFOR-a i predstavnika Katoličke crkve i IVZ-a.³⁹⁵ Dva dana nakon

³⁹² ICTY, *Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine*, Mostar, 8. februar 1994.

³⁹³ **Praljak**, Krizni (vojni) štab za Bosnu i Hercegovinu, broj: 02-290/92, *Priopćenje za javnost*, Split, 21. oktobar 1992. godine. (**Amblem Kriznog štaba bio je kombinacija hrvatske šahovnice i bosanskohercegovačkih ljljana, što se često koristilo kod organizacija i jedinica koje su radile na afirmiranju hrvatsko-bosanskohercegovačkog savezništva i saradnje**).

³⁹⁴ **Sastanku su prisustvovali Omer ef. Meštrovac, imam džamije u Vitezu, Šefkija Džidić i Sulejman Kalčo iz OpŠO Vitez, fra Anto Tomas, župnik crkve u Vitezu, Pero Skopljak, Ivan Šantić i Mario Čerkez iz HVO-a.**

³⁹⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 1027/92, *Djelovanje vojne policije ARBiH Viteza na području Općine Vitez*, Vitez, 5. novembar 1992.

potpisivanja sporazuma komandant zeničkog HVO-a Živko Totić izveo je jedinice i blokirao Zenicu s namjerom sprečavanja manevra ARBiH u vezi sa sukobima u Prozoru, Novom Travniku i Vitezu i dotura pomoću u ljudstvu i MTS-u na ugrožena područja. Jedan vod zaposjeo je položaj škola u Čajdrašu – Grm s namjerom da ne dozvoli prolaz ARBiH putevima Zenica – Vjetrenice i Zenica – Ovnak. Drugi vod zasposjeo je Gradac (tt 601) sa zadatkom da u sadejstvu sa susjedima spriječi prolaz ARBiH iz Lokvina ka Vjetrenicama. Treći vod bio je na položaju: (lijevo) okuka puta prema Vjetrenicama – (desno) Lađice sa zadatkom da spriječi prolaz ARBiH iz Preočiće i Lupca prema Čajdrašu. Za izvršenje zadatka, Totić je odlučio koristiti i vatrenu podršku MB 82 mm iz Miklića. Komandno mjesto bilo mu je u Crkvi Srce Isusovo u Čajdrašu.³⁹⁶ Primirje nije vodilo trajnijem miru. Općinska vlada HVO Vitez 25. novembra zabranila je ulazak u zgradu Općine predstavnicima vlasti bošnjačke nacionalnosti koji nisu prihvatili vlast HZHB. U stanici javne bezbjednosti takve mjere uvedene su još 20. oktobra prema svim policajcima bošnjačke nacionalnosti koji su odbili da rade kao policajci HZHB.³⁹⁷

Nakon rješavanja posavskog koridora i koristeći sukobe HVO–ARBiH u srednjoj Bosni, snage VRS-a počele su opsežnu ofanzivu s ciljem zauzimanja Jajca.³⁹⁸ U izvještaju 1. KK VRS od 20. oktobra stoji: *Sa napuštanjem jedinica HV u Jajcu, a zahvaljujući sukobima muslimanskih i ustaških formacija na području Travnika i Viteza i Busovače stvoreni su povoljni uslovi da 30. Krd oslobodi Jajce (...). Posle napuštanja Jajca od strane dela snaga HV bivši predsjednik opštine i SDA gospodin Karadžić preuzeo je komandu nad gradom Jajcem i prihvatio pregovore sa organima vlasti iz Mrkonjića oko puštanja struje iz elektrana “Jajce-1” i “Jajce-2”(...).*³⁹⁹

Početkom oktobra u Prozoru su bošnjačko-hrvatski odnosi dosegli vrhunac netrpeljivosti nakon srpskog granatiranja dijela grada naseljenog Hrvatima, a iz kojeg su se Bošnjaci iseljavali, što je kod HVO-a izazvalo

³⁹⁶ ICTY, HVO, Zapovjedništvo OS Zenica, broj: 288/93, *Borbena zapovjed*, Zenica, 24. oktobar 1992.

³⁹⁷ ICTY, SDA Vitez, Izvršni odbor, broj: 01-326/92, *Saopštenje za javnost*, Vitez, 26. novembar 1992.

³⁹⁸ ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, Sarajevo, 21. oktobar 1992.

³⁹⁹ ICTY, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/429, *Redovni borbeni izvještaj*, Banja Luka, 20. oktobar 1992.

sumnju da se radi o nekakvom aranžmanu pripadnika ABiH sa Srbima. Dotadašnja zajednička logistika je podijeljena, a nazirala se i skora podjela zajedničke VP.⁴⁰⁰ Od 19. oktobra HVO je počeo pregrupisavati ljudstvo, dovlačiti opremu u hrvatska sela i tajno izvlačiti hrvatske civile iz grada koji je blokirao. Sutradan je postavio zastavu RH na zgradu SJB. Policajci bošnjačke nacionalnosti uz nju su postavili i zastavu Republike Bosne i Hercegovine. HVO ju je skinuo, zauzeo zgradu i zabranio im ulazak u nju.⁴⁰¹

Pripadnik HVO Gornji Vakuf Vlatko Rajić komadom razbijenog prozorskog stakla 17. oktobra zaklao je invalida na štakama, Saliha Grižića, koji je bio i mentalno bolestan.⁴⁰² Odsjekao mu je glavu, potom je šutao nogama po gornjovakufskim ulicama i grizao zubima, plašeći bošnjačke civile i prijeteci im. Grižićevu glavu odnio je, potom, u komandu VP brigade A. *Starčević*.⁴⁰³ Bio je to događaj koji nije mogao ostati bez posljedica. Plašeći se napada HVO-a u Gornjem Vakufu, ujutro 20. oktobra ARBiH je blokirala prilaze tom gradu iz pravca Bugojna (Dražev Dol i Duratbegov Dolac), Prozora (Karamustafići) i Novog Travnika (Bistrica). Nakon pregovora, tokom dana, napetost je popustila i uspostavljeni su zajednički kontrolni punktovi. U Prozoru je sljedećeg dana HVO zauzeo zgradu Općine i Vatrogasni dom u kojem je bila VP ARBiH. Konačno se raspala zajednička logistika i vojna policija.⁴⁰⁴ HVO je 23. oktobra optužio

⁴⁰⁰ **Praljak** HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 379/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 9. oktobar 1992; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, Sarajevo, 21. oktobar 1992.

⁴⁰¹ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, Sarajevo, 21. oktobar 1992.

⁴⁰² **ICTY**, HVO Gornji Vakuf, broj: 01/108/92, *Izjessce o dogadjajima na podruccju opccine Gornji Vakuf od 19.-31.10.92. god*, Gornji Vakuf, 31. oktobar 1992.

⁴⁰³ **ICTY**, RBiH, Državna komisija, broj: 10/406-1, *Stanje u G. Vakufu, informacija*, Gornji Vakuf, 4. februar 1993. godine. **Mesud Hero i Fuad Kovač u svom djelu su i ovaj događaj pogrešno datirali smjestivši ga u sredinu januara 1993. i naglašavajući da je Grižićevo ubistvo naglo diglo tenzije u Gornjem Vakufu. Up.: Hero-Kovač, Hrvatska..., 293-294. Vjerovatno su kao izvor koristili svjedočenje britanskog obavještajca Andrewa Davida Williamsa. On je pred Haškim tribunalom bio svjedok tužilaštva u predmetu protiv šesterice čelnika HZHB. Izjavio je da Rajić zaklao Grižića u januaru pred početak napada HVO-a na ARBiH i da je taj zločin znatno doprinio porastu tenzija. Mijo Beljo poziva se na isti izvještaj HVO-a koji sam i ja koristio i tvrdi da je Rajić ubio Grižića 17. oktobra. Up.: Beljo, Mijo, *Sukobi Armije Republike Bosne i Hercegovine i Hrvatskoga vijeća obrane u Gornjem Vakufu tijekom 1992. godine*, ČSP, broj 2, Zagreb, 2016, 401-402.**

⁴⁰⁴ **Praljak** HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 404/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 22. oktobar 1992.

ARBiH da je taj dan iznad Dobrošina ubila jednog njegovog pripadnika.⁴⁰⁵ To mu je poslužilo kao povod da istog dana u 15.30 sati započne s jakim artiljerijskim napadom na gradsko područje, pretežno naseljeno bošnjačkim stanovništvom, i okolna bošnjačka sela.⁴⁰⁶

Zbog napada na jedinicu ARBiH u gradu Prozoru (prema procjeni HVO-a, snage jednog bataljona) i mogućnosti širenja sukoba na susjedne općine, ŠVK je izdao adekvatna naređenja općinskim štabovima odbrane Jablanica i Konjic. Zamjenik načelnika ŠVK Jovan Divjak odlučio je ojačati l/o prema VRS-u i odsudnom odbranom spriječiti njen napad na Konjic i Jablanicu istovremeno se osiguravajući od mogućih napada HVO-a s pravaca: Grabovica – Drežnica, Ivan-sedlo – Konjic i Prozor – Jablanica. Općinski štab Konjic dobio je zadatak da blokira šire rejone Ivan-sedla, Zlatara i Kostajnice i bude u gotovosti za odbranu u slučaju napada HVO-a. Naređeno mu je da odmah uspostavi kontakt sa štabom HVO-a u Kostajnici u cilju postizanja dogovora u borbi protiv VRS-a i rješavanja problema koji su *nastali napadom na jedinice Armije RBiH u Prozoru*. Snagama jednog bataljona trebao je izvršiti marš pravcem Konjic – Jablanica i organizirati odbranu pravca Aleksin han – Jablanica u slučaju napada HVO-a iz Grabovice. Jablanički OpŠO dobio je zadatak da ojača liniju prema VRS-u i jednim ojačanim bataljonom izvrši pokret pravcem Jablanica – Jasen koji bi se pretpočinio OpŠO Prozor i vodio borbu za odbranu grada. Prozorski OpŠO morao je sam braniti svoju l/o do dolaska jablaničkog bataljona, spriječiti zaposjedanje grada i poduzeti radnje da se jedinice HVO-a odbace s teritorije općine. Uz odbranu, morao je preduzeti i *mjere u cilju traženja rješenja za nastalu situaciju u razgovoru sa stožerom HVO*.⁴⁰⁷ Istog dana ŠVK je ponovio ranije naređenje svim jedinicama OkŠO Zenica i Mostar i OpŠO Konjic o hitnom obustavljanju svih b/d između jedinica-postrojbi OSRBiH (pod jedinicama-postrojbama OSRBiH podrazumijevao je ARBiH i HVO).⁴⁰⁸ Načelnik ŠVK obratio se načelniku GS HVO. Upoznao ga je sa svojom ponovljenom naredbom potčinjenim jedinicama o prekidu b/d

⁴⁰⁵ **Praljak**, HRHB, Komisija za utvrđivanje ratnih zločina, broj: 27/95, *Kratka hronologija i prikaz počinjenih ratnih zločina od strane pripadnika Armije BiH i paravojnih postrojbi muslimanskih snaga na području općine Mostar, Konjic, Jablanice i Prozor za vrijeme muslimansko hrvatskih sukoba 1993 godine*, Mostar, 30. mart 1995.

⁴⁰⁶ **Praljak** HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 407/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 24. oktobar 1992.

⁴⁰⁷ **Praljak**, ARBiH, GŠ, IKM Konjic, *Naredba*, Konjic, 23. oktobar 1992.

⁴⁰⁸ **Praljak**, ARBiH, GŠ, str. pov.broj: 02/1091-99, *Naredba*, Sarajevo, 23. oktobar 1992.

i pronalaženju mirnog rješenja nastale situacije. Prenio mu je informaciju, dobijenu od komandanta OpŠO Prozor, da je primio ultimatum HVO-a da se preda nakon čijeg odbijanja je uslijedio artiljerijski napad HVO-a na grad. Pozvao ga je da se hitno sastanu i razgovorima riješe sva sporna pitanja.⁴⁰⁹ Sutradan je OZ S/ZH uputila 136 boraca kao pojačanje svojim snagama u Prozoru. Sa sobom su donijeli tri MB 82 mm i dva LRL-a.⁴¹⁰ Poslijepodne hrvatske snage preuzele su grad nakon čega je uslijedilo pljačkanje i paljenje objekata. Ubijeno je 11 bošnjačkih civila. Dio tog pojačanja pljačkao je i *H kuće* (hrvatske). Od Hrvata su otuđili oko 30 automobila i autobusa. Prijetnjom oružjem prokrčili su sebi put, s ratnim plijenom, nazad u Tomislavgrad. Gubici HVO-a u sukobu s ARBiH, na dan 25. oktobar, bili su dva mrtva i sedam ranjenih.⁴¹¹ Divjak je tog dana naredio komandantu OpŠO Jablanica da pošalje pojačanje snagama OpŠO Prozor, ali on nije izvršio naređenje.⁴¹² Načelnik ŠVK ga je prekorio i optužio da se upušta u iznalaženje razloga kako bi opravdao svoju kolebljivost i neodlučnost da izvrši naređenje i da je donio samovoljnu odluku da ne pošalje pojačanje. Upozorio ga je da će snositi ličnu odgovornost ako Prozor padne. Poručio mu je da ne smije pasti i ponovo naredio da šalje pojačanje.⁴¹³ Istog dana Divjak ga je, zbog neizvršenja naređenja, smijenio. Komandant OpŠO Jablanica svoj postupak je pravdao Halilovićevim naređenjem da *se novim aktivnostima ne doprinosi proširenja sukoba*.⁴¹⁴ Nakon što je HVO zaposjeo cijelo gradsko područje, ŠVK je naredio jedinicama ARBiH s područja općina Prozor, Konjic, Jablanica i Gornji Vakuf i jedinici *Zulfkar* da zauzmu kt Menjik i selo Pridvorce i potom izvrše prodor iz pravca Hera i Jablanice u grad. Nakon zaposjedanja grada trebalo je da sve civilno stanovništvo, bez obzira na nacionalnost, evakuiraju na prvu susjednu slobodnu teritoriju.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ **Praljak**, ARBiH, GŠ, *Naredba*, Sarajevo, 23. oktobar 1992.

⁴¹⁰ **Praljak**, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*.

⁴¹¹ **Praljak**, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*; **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 408/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 25. oktobar 1992; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 89/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 26. oktobar 1992.

⁴¹² ICTY, ARBiH, GŠ, IKM Konjic, *Smena komandanta OpŠO Jablanica*, Konjic, 25. oktobar 1992, 01.00 h.

⁴¹³ **Praljak**, ARBiH, GŠ, *Naredjenje*, Sarajevo, 25. oktobar 1992. (Primio: Štab oružanih snaga Jablanica, broj: 01/456-1/92, Jablanica, 25. oktobar 1992.)

⁴¹⁴ ICTY, ARBiH, GŠ OSRBiH, IKM Konjic, *Smena komandanta OpŠO Jablanica*, Konjic, 25. oktobar 1992, 01.00 h.

⁴¹⁵ ICTY, ARBiH, OSRBiH, TG-1, pov. broj: 02/349-130, *Naredba*, Konjic, 25. oktobar 1992.

Cijelo gradsko područje Prozora ostalo je pod kontrolom HVO-a koji u gornjovakufskoj općini nije uspio još uvijek ostvariti svoje ciljeve i gdje je drugu polovinu grada držala ARBiH i to onu prema Prozoru.⁴¹⁶ HVO-u nije odgovarao sukob na široj teritoriji i jačeg intenziteta. Zato je parcijalizirao sukob na užem, taktički važnijem, području, a u svrhu provođenja političkih strateških ciljeva ili taktičkog postavljanja osnova za njihovu kasniju vojnu realizaciju. Nakon vojničkog uspjeha u Prozoru, okrenuo se smirivanju situacije, ali pregrupisavajući snage prema Gornjem Vakufu. Pregovori o smirivanju sukoba vođeni su u Bugojnu.⁴¹⁷ Taktika HVO-a bila je jednostavna. Zbog vojničke slabosti nije tokom 1992. ni do proljeća 1993. ulazio u šire sukobe s ARBiH. Uzimao je grad po grad, poziciju po poziciju, nakon čega bi se energično trudio smiriti nastalu situaciju i širenje ratnog požara koji ne bi mogao kontrolirati. Armija RBiH morala je pristajati na ovu "igru" HVO-a. Kao što HVO nije imao snage za sukob širih razmjera s ARBiH, tako ni ona nije imala snage da se tokom 1992. angažira u ratu s dva neprijatelja. Vrijeme sukoba u Prozoru poklapalo se s teškom situacijom na ratištu sa snagama VRS-a koje su uspješno završavale svoje strateške operacije na koridoru prema Srbiji, zaposjedanja Jajca i čišćenja teritorije Kotor Varoši od jedinica ARBiH. Osim ugroženosti odbrane Jajca, žestoke borbe ARBiH s VRS-om vođene su i u rejonu Doboj – Maglaj te na goraždanskom bojištu. HVO je odabrao pravi trenutak za taktičko pozicioniranje u Prozoru i Gornjovrbaskoj regiji za kasnije provođenje strateških ciljeva. Pristajao je na smirivanje situacije u susjednim općinama, ali ne i na njeno vraćanje na pretsukobsko stanje na teritoriji koju je zaposjeo.

Komandant OZ S/ZH Željko Šiljeg naredio je komandi brigade *E. Kvaternik* iz Bugojna da uspostavi prekid vatre na liniji Bugojno – Gornji Vakuf – Prozor kako bi HVO-u otvorila komunikaciju do Travnika.⁴¹⁸ HVO je osigurao Prozor, a primirjem s ARBiH otvorio komunikaciju preko Gornjeg Vakufa za svoje snage u Gornjovrbaskoj i Lašvanskoj dolini. Zaposjedanje Prozora od strane HVO-a desilo se nakon povlačenja hrvatskih snaga iz Bosanskog Broda (6. oktobra) i Kotor Varoša (10. oktobra) i na dan početka povlačenja iz Jajca (24. oktobra). Jedinice ARBiH iz rejona Jablanice, Konjica, Hera i Gornjeg Vakufa pokušavale su izvršiti prodor

⁴¹⁶ **Praljak**, HVO, Brigada Eugen Kvaternik, *Obavijest*, Bugojno, 25. oktobar 1992.

⁴¹⁷ **Isto.**

⁴¹⁸ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, *Zapovijed*, Tomislavgrad, 25. oktobar 1992.

prema Prozoru. HVO je uspostavljao *tvrdi liniju odbrane* i namjeravao zauzeti Here radi spajanja sa svojim snagama u Uzdolu *kako bi se ostvarila puna kontrola na cijeloj liniji*.⁴¹⁹ Zauzeo je 25. oktobra staru kulu u blizini grada čime se osigurao u gradu. Pod kontrolu HVO-a od prozorske općine dopao je cijeli prostor oko Ramskog jezera s branom i hidrocentralom, grad i saobraćajnica prema Jablanici do mjesta Jasen. Komunikaciju prema Gornjem Vakufu, u blizini tt 767 na Makljenu, eksplozivom je zarušila ARBiH radi čega je HVO koristio put preko Pidriša. Bošnjaci iz sela Borovna, Duge, Kovačevo Polje, Lapsunj, Lug, Šlimac i Varvara su bez borbe predali oružje dok su *ekstremne snage* ARBiH zadržale uporišta u Voljevcu, Herama, Kutama i Šćipama. Odatle su izvodile napade pravcima Borova Ravan i Pridvorci prema Mejniku i Kute – Šćipe prema Uzdolu. U izvještajima VOS-a spominju se velike količine pješadijskog naoružanja zaplijenjenog od ARBiH kao ratni plijen.

Za početak sukoba u Prozoru HVO je optuživao ARBiH da je imala razrađen plan za preuzimanje cijele prozorske općine 24. oktobra za što su, navodno, bile spremne njene lokalne jedinice i dovedene neke sa strane, odnosno da je HVO bio primoran izvršiti preventivni napad.⁴²⁰ U tom kontekstu preuveličane su i količine zaplijenjenog pješadijskog naoružanja, *više oružja nego su mogli imati ljudi*, kako bi se stvorila slika o bošnjačkoj zavjeri zaposjedanja teritorije. Procjena VOS-a o namjerama ARBiH izgleda kao moguća i logična, ali njihovo stvarno postojanje, a naročito spremnost i mogućnosti za izvođenje, upitni su. Prema njoj, ARBiH je namjeravala ovladati hidrocentralama na Rami i Neretvi i saobraćajnicom Jablanica – Prozor – Gornji Vakuf – Bugojno – Novi Travnik, čime *bi u svojim rukama držala i sudbinu Hrvata u Srednjoj Bosni* i energetske sistem u južnom dijelu

⁴¹⁹ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, broj: 101/92, *Izvješće*, Tomislavgrad, 25. oktobar 1992.

⁴²⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 89/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 26. oktobar 1992. godine. (...) *Tajni plan "BE" (...). Svi dati podaci se poklapaju sa djelovanjem jedinica Armije BiH. Istina je da je sukob izbio u petak 23.10.1992. god, te da su jedinice Voljevca i Boljkovca krenule na rajon C. vrha i Golina gdje su već bile postrojbe HVO-a i gdje je pala prva žrtva. Jedinice Pridvoraca su krenule na punkt Menjik i zauzele selo Glibe i palile. Here su zauzele Juriće i popalile dio zgrada te pokušale proboj prema Uzdolu (...). Komandant Armije Muharem Šabić tražio je pomoć od Lapsunja, Luga, Varvare i Kovačeva Polja (...) isti odbili. Neuspjehu ove operacije doprinijelo je i bježanje jedinica sa Crnog vrha OS BiH Prozor, kao i odlaganje oružja od sela Lapsunj, Varvara, Kovačevo Polje, Borovna i Lug (...).* Up.: **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 408/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 25. oktobar 1992.

Hrvatske i HZHB.⁴²¹ Ova je procjena zapravo ocjena rezultata postignuća HVO-a zauzimanjem Prozora. On je zaposjeo spomenutu saobraćajnicu i hidrocentrale. Ono što je za sebe postigao, HVO je podvaljivao ARBiH kao njenu tajnu zavjeru prema srednjobosanskim Hrvatima. Vrlo zainteresiran za lokaliziranje sukoba, jer za šire razmjere nije bio ni vojnički ni politički spreman, HVO je optuživao *grupu ekstremnih muslimana koji za račun KOS-a izazivaju širenje sukoba pod svaku cijenu*. VOS je predlagao GS da se formiraju mješovite komisije i vrše pregovori kako se sukob ne bi proširio na Jablanicu i Konjic.⁴²² Bar dok HVO ne bude spreman da parcijalno rješava i zaposjedanje tih općina. Postignuto primirje obje strane zadržalo je na zatečenim pozicijama od 25. oktobra. Pregovori su nastavljeni i narednih dana. Tako je 26. oktobra, na novom sastanku ARBiH i HVO u Bugojnu, dogovoreno da se uspostave zajednički kontrolni punktovi radi osiguranja prolaska konvoja pomoći za Jajce i drugih konvoja s MTS-om i humanitarnom pomoći za obje strane.⁴²³ HVO se obavezao prestati izvoditi b/d prema Gornjem Vakufu iz pravca Prozora i povući sve snage s tog pravca. Nastavak daljih pregovora prebačeni su na više komande. Jürgen Schmidt je obavijestio komandanta OZ S/ZH o postignutom sporazumu i tražio da odmah naredi njegovo provođenje jer će ARBiH pokrenuti iz Bugojna *dva batuljuna prema G. Vakufu i Prozoru, ssto znacci da svaki daljnji dogovori cce biti nemogucc*.⁴²⁴ Kao glavni pregovarač HVO-a, vratio se u Bugojno kako bi se sastao sa starješinama ARBiH iz Zenice u vezi s pregovorima o povlačenju svih jedinica ARBiH i HVO-a iz Gornjeg Vakufa koje nisu iz tog grada.⁴²⁵

⁴²¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 89/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 26. oktobar 1992; **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 408/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 25. oktobar 1992.

⁴²² **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 89/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 26. oktobar 1992; **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 408/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 25. oktobar 1992.

⁴²³ Armiju RBiH predstavljali su Fahrudin Agić, komandant OpŠO Gornji Vakuf, i Senad Dautović, komandant OpŠO Bugojno, a HVO Jürgen Schmidt, Zrinko Tokić i Ivica Lučić.

⁴²⁴ Jürgen Schmidt, zvani Jure, dobrovoljac HVO-a iz Njemačke od maja 1992. godine. Obnašao je dužnost komandanta *1. bojne u Bugojnu*. U oktobru je bio na dužnosti zamjenika komandanta brigade *Kralj Tomislav*. U toj brigadi bio je i vod *Viking*, sastavljen od drugih dobrovoljaca iz zapadnoevropskih zemalja. Schmidt je poginuo 24. januara 1993. u Gornjem Vakufu na dužnosti pomoćnika komandanta OZ S/ZH.

⁴²⁵ **Praljak**, HVO, Brigada A. Starčević, *Izviessce*, Gornji Vakuf, 26. oktobar 1992.

Mesić je, kao predsjednik hrvatskog Sabora, pozvao Vicu Vukojevića i tražio informaciju šta se dešava u Bosni i Hercegovini. On mu je odgovorio da je nemoguće raditi s Bošnjacima i da je u Prozoru bilo sukoba u tolikoj mjeri da *smo mi (HVO) poubijali toliko njih (Bošnjaka) da nisu mogli sve natovariti na kamione*. Mesić ga je pitao koliko je Hrvata ubijeno i ranjeno. Vukojević mu je odgovorio da nije nijedan. Mesić mu je uzvratilo: *Šta ste uradili? Samo ste skupno strijeljali ljude koji su bili vezani*. Istjerao ga je iz kancelarije i nikada se više nisu sastali i razgovarali.⁴²⁶

Snage HVO-a, jačine oko jedne brigade, produžile su iz Prozora, uz jaču vatrenu podršku, napad prema Gornjem Vakufu s osnovnim ciljem da ga zauzmu nakon čega bi, vjerovatno, izvršile napad prema Jablanici i Konjicu. Jedinice OpŠO Prozor, nakon poraza u gradu, prihvatile su Klišansku četu i organizirale l/o u rejonu Here – Kute – Šcipe s tamošnjim jedinicama. Jedinice OpŠO Gornji Vakuf odlučno su i uspješno branile l/o Menjik – Pridvorci, sprečavajući HVO da zaposjedne cijeli grad. Uzaludno je ARBiH pokušavala povratiti pozicije od prije 25. oktobra iako je komandant TG-1 27. oktobra to naredio (pravcem Here – Menjik – Pridvorci).⁴²⁷ U Prozoru je 29. oktobra održan sastanak zajedničke komisije koja je, kao zaključke, usvojila: bezuvjetni prekid vatre, otvaranje saobraćajnica i povratak civila u grad. Komsija je raspravljala i o zaustavljanju pomoći Jajcu radi sukoba u Prozoru, ali za Jajce je bilo kasno. Iz tog grada povlačile su se zadnje jedinice ARBiH.

Komande HVO-a naređivale su i fizičku likvidaciju oficira JNA bošnjačke nacionalnosti, a koji su mogli biti korisni ARBiH.⁴²⁸ Međutim, kada je interes HVO-a bio u pitanju, naročito u očekivanju srpske ofanzive na teritoriju HZHB, naređivale su punu koordinaciju djelovanja s ARBiH.⁴²⁹

Nakon smirivanja situacije u Gornjovrbaskoj dolini i Prozoru, izdane su obostrane naredbe, na osnovu međusobnog sporazuma, o uspostavljanju

⁴²⁶ „Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9; „Postrojbe Hrvatske vojske ilegalno su poslone u BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (7)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 12. decembar 2000, 9.

⁴²⁷ ICTY, ARBiH OSRBiH, TG-1, pov. broj: 02/349-131, *Naredba*, Konjic, 27. oktobar 1992.

⁴²⁸ **IZ JEDNE TAKVE BLAŠKIĆEVE NAREDBE: (...) Alicc Mensud m a j o r JNA trenutno se nalazi u Trogiru. Ukoliko je krenuo putem prema Travniku UHITITE GA, a ako bude pružao otpor LIKVIDIRAJTE GA.** Up.: ICTY, HVO, OZ SB, Vitez, 24. oktobar 1992 (ICTY, Predmet: Blaškić, broj: 00329825).

⁴²⁹ ICTY, HVO, GS, ur. broj: 01-2768/93, *Maksimalna bojeva spremnost, zapovjed*, Mostar, 16. decembar 1992.

zajedničkih kontrolnih punktova na putnim komunikacijama: Jablanica – Mostar, Jablanica – Konjic i Jablanica – Prozor – Gornji Vakuf i dalje prema srednjoj Bosni. Transporte naoružanja za obje vojske, na teritorijama pod njihovom kontrolom, trebale su osiguravati mješovite patrole Vojne policije. Naređeno je i formiranje zajedničkih patrola za pomoć i osiguranje povratka civila u Prozor i Novi Travnik.⁴³⁰

Bez obzira na prestanak oružanih sukoba, odnosi HVO–ARBiH nisu se bitno popravili. Naprotiv, počela je potpuna polarizacija i dioba. Stanice javne bezbjednosti dijeljene su na nacionalnoj osnovi, a u nekim gradovima HVO je te stanice preimenovao u policijske stanice HZHB. U ŠVK su očekivali da će se ubrzo formirati i drugi organi vlasti HZHB. Sve se više javljalo nepovjerenje među stanovništvom. Štab vrhovne komande je imao operativna saznanja da je HVO *pod vidom slanja pomoći Jajcu* ojačavao svoje snage u Bugojnu, Gornjem Vakufu i Novom Travniku.⁴³¹

Ubistva prozorskih civila nastavljena su i nakon oktobarskih sukoba.⁴³² HVO je hapsio Bošnjake pod optužbama da su održavali radioveze s ARBiH. Hrvate, koji su izbjegavali front s ARBiH, hapsio je pod sličnim optužbama.⁴³³ U Prozoru je od aprila 1992. bio značajan broj Bošnjaka u HVO-u, naročito iz sela zapadno od grada koja gravitiraju prema Hercegovini i Tomislavgradu i koja su okružena selima s hrvatskom većinom. Neki od njih ostali su u HVO-u i nakon oktobarskih sukoba. Vijesti o njima mogu se

⁴³⁰ **Praljak**, HVO, GS, broj: 01-2496/92, *Zapovijed*, Mostar, 6. novembar 1992.

⁴³¹ ICTY, ARBiH, OpŠO Bugojno, broj: 01-794-1/92, *Informacija o prolasku konvoja kroz zonu odgovornosti štaba Bugojno za pomoć Jajcu*, Bugojno, 27. oktobar 1992; ICTY, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-65, *Neka saznanja iz zeničke regije*, Sarajevo, 30. oktobar 1992.

⁴³² **Tako su, naprimjer, pripadnici HVO-a i HV-a u bošnjačkom selu Klek 26. maja 1993. ubili starca (85), staricu (81) i ženu (61) kojoj su pucali u usta. Up.: Praljak**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 03-01-179/93, *Službena zabilješka*, Prozor, 28. maj 1993. godine. **Ta ubistva i pokušaj silovanja sedamnaestogodišnje Bošnjakinje, prema saznanjima SIS-a brigade Rama, izvršili su Jozo Glibo, Zoran Petrović i Pero Vidović. Ostali su bili u bjekstvu. Up.: Praljak**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 03-02-40/93, *Izvešće o zbivanjima u selu Klek i D. Krančićima*, Prozor, 1. juni 1993; **Praljak**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 03-02-42/93, *Izvešće*, Prozor, 3. juni 1993.

⁴³³ **Koliko su te optužbe bile neosnovane, govori činjenica da su krajem maja uhapšena još četiri Bošnjaka jer je kod njih, navodno, pronađena jedna motorola. Izveštaj SIS-a ne govori prezicno kod kojeg od njih četverice je nađena. Up.: Praljak**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 03-02-42/93, *Izvešće*, Prozor, 3. juni 1993. godine. **Slučaj ne bi izazivao sumnju u mogućnost opravdanosti optužbe da je kod svakog od njih pronađeno po jedno sredstvo veze ili da je uhapšena samo jedna osoba. Teže je povjerovati da su baš sve četverice bili doušnici ARBiH s obzirom na to da su iz tri različita domaćinstva, a jedna optužujuća motorola ako je uopće i bilo.**

naći čak i u ljeto 1993. godine. Čini se da su, uglavnom, išli na linije prema VRS-u. Međutim, ni oni ni njihove porodice nisu bili pošteđeni zlostavljanja, premlaćivanja i pljačkanja.⁴³⁴ Nakon napada na Gornji Vakuf, u zimu 1993, HVO je vršio nasilnu mobilizaciju prozorskih Bošnjaka koje je slao na l/o prema VRS-u.⁴³⁵ Vjerovatno je to činio da bi mogao svoje ljude s te linije osloboditi i koristiti na bojištu s ARBiH dok njihovo mjesto na frontu s VRS-om popunjavaju Bošnjaci. Oružje nisu, kao suborci Hrvati, nosili kućama s fronta. Zaduživali su ga po dolasku na liniju i razduživali kada im istekne smjena. Pokušaji upotrebljavanja prozorskih Bošnjaka na gornjovakufskom bojištu s ARBiH nisu bili uspješni niti pouzdani. Od jula 1993. i oni su hapšeni, zatvarani, korišteni za rad na prvoj liniji fronta i ubijani. Pri radu na prvoj liniji neki su pokušavali pobjeći prema ARBiH. Često su ti pokušaji završavali njihovom smrću. Korišteni su i za žive štitove u napadima na položaje ARBiH zajedno s drugim prozorskim Bošnjacima.⁴³⁶ Na području općine Prozor zabilježena su mnoga silovanja Bošnjakinja. Jednu djevojku, naprimjer, silovao je čak dvadeset i jedan pripadnik *Kinder voda*, a neki od njih i po više puta. Pripadnici te jedinice, koji su je mjesecima držali u zatočeništvu s drugim djevojkama, dovodili su i pripadnike HV-a da je siluju.⁴³⁷ To pokazuje da silovanja nisu bila slučajna, neorganizirana i nepoznata hrvatskim službama sigurnosti. Tokom januarskog sukoba u Gornjem Vakufu nasilje nad prozorskim Bošnjacima se pojačalo. Njihove su kuće i poslovni prostori devastirani, paljeni ili minirani.⁴³⁸

Izetbegović je 27. oktobra poslao Tuđmanu pismo povodom sukoba HVO–ARBiH u Prozoru i srednjoj Bosni. Obavijestio ga je da je HVO napao na jedinice ARBiH u Prozoru i Novom Travniku i zatvorio sve puteve preko zapadne Hercegovine, čak i za humanitarnu pomoć. Osvrnuo se i na hrvatsku medijsku propagandu nazivajući je medijskim ratom protiv Republike Bosne i Hercegovine. Hrvatski mediji, prema Izetbegoviću, izmišljali su informacije da je u Sarajevu izvršen državni udar, nasilno promijenjena vlast i da ARBiH ne sudjeluje ravnopravno s HVO-om

⁴³⁴ **Praljak**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 01-42/93, *Službena zabilješka*, Prozor, 5. februar 1993; **Praljak**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 03-02-163/93, *Službena zabilješka*, Prozor, 12. maj 1993; **Praljak**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 03-02-40/93, *Izviješće o zbivanjima u selu Klek i D. Krančičima*, Prozor, 1. juni 1993.

⁴³⁵ *Zapisnik o saslušanju Pilav Mirsada u: Hero-Kovač, Hrvatska...*, 2016, 254-257.

⁴³⁶ **Isto.**

⁴³⁷ *Izjava svjedoka S. G. iz Skrobućana kod Prozora u: Hero-Kovač, Hrvatska...*, 258-264.

⁴³⁸ **Praljak**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 01-5/93, *Službena zabilješka*, Prozor, 16. januar 1993.

u borbi protiv VRS-a. Cilj te propagande, prema Izetbegoviću, bio je slabljenje morala boraca ARBiH i bošnjačkog stanovništva uz istovremeno podizanje morala pripadnicima HVO-a za sukob s ARBiH i opravdavanje političkih i vojnih aktivnosti HZHB. Demantirao je te informacije navodeći poimenično sva bojišta na kojima je ARBiH u to vrijeme vodila teške borbe s VRS-om (Goražde, Sarajevo, Konjic, Jajce, Gradačac, Žepa, Maglaj, Višegrad, Brčko...) i naglašavajući da su tenkovi HVO-a pucali po Prozoru, a ne tenkovi ARBiH. Naoružanje i oprema ARBiH, potrebna za borbu s VRS-om, zadržani su u Zagrebu i Grudama, što je dovodio u izravnu vezu sa slabljenjem moći ARBiH naspram VRS-a. Izjavio je da je HVO prešao granicu legalne odbrane od VRS-a, pristupivši sistematskom rasturanju legalne civilne vlasti i uspostavljanju paradržavnih institucija. Pitao je Tuđmana *ko bi u nasoj i svjetskoj javnosti mogao povjerovati u price da smo mi, dok vodimo teske borbe protiv cetnika, otvorili i front prema HVO? Ne lici li ovo prije na onu cetnicku pricu o tome da mi sami sebe bombardujemo u Sarajevu?* Upozorio ga je da Bosna i Hercegovina nikada neće prihvatiti podjelu isključivo na etničkoj osnovi i nikakvo rješenje nametnuto silom i da za otpor ima dovoljno vlastite snage i podrške prijatelja u svijetu. Među te prijatelje, *prije svega*, ubrojio je Hrvatsku i hrvatski narod. Izetbegović je naglasio da će Bosna i Hercegovina i dalje vjerovati u to prijateljstvo i tako se ponašati prema Hrvatskoj i Hrvatima. Zamolio je Tuđmana da upotrijebi svoj nesumnjivi autoritet i ukloni smetnje na tom putu kako bi se odnosi odvijali u skladu sa sporazumom o prijateljstvu i saradnji dvije zemlje.

Poslije oktobarskog sukoba u Prozoru, Bošnjaci i Hrvati u Jablanici još su se više međusobno udaljili.⁴³⁹

⁴³⁹ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, str. pov. broj: 143/92, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. novembar 1992.

Formiranje Operativne zone *Središnja Bosna*

Glavni stožer HVO naredio je 31. augusta 1992. formiranje četiri operativne zone (*Jugoistočna Hercegovina, Sjeverozapadna Hercegovina, Srednja Bosna i Posavina*). Područje srednje Bosne ušlo je u z/o dvije operativne zone (Prozor, Gornji Vakuf, Bugojno i Konjic u OZ S/ZH; Jajce, Donji Vakuf, Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Kiseljak i Žepče u OZ SB).⁴⁴⁰ Iako ovom naredbom nije obuhvaćeno, komandi OZ SB bile se potčinjene i snage HVO-a iz Zenice, Kaknja, Fojnice, Vareša i Sarajeva. Početkom oktobra *Regionalni stožer Srednja Bosna* preimenovan je u *Stožer OZ SB*. Unutar OZ SB formirane su tri operativne grupe.⁴⁴¹ Njen komandant naredio je 25. novembra komandantima općinskih stožera u svojoj z/o da za dva dana daju prijedloge naziva brigada koje su se ustrojavale na njihovim općinama. Naredio je formiranje devet brigada.⁴⁴² Istog dana naredio im je da svi pripadnici HVO-a nose samo oznake HVO-a i da zamole pripadnike HV-a da za vrijeme boravka u srednjoj Bosni nose oznake HVO-a.⁴⁴³ Zamjenik komandanta štaba HVO Zenica Zoran Čović sutradan je upozorio pripadnike HV-a *koji su prisutni na ovim prostorima i nose oznaku HV da je skinu jer time uvlačimo RH u probleme*. Naredio je pripadnicima HVO-a da skinu ustaške oznake s uniformi.⁴⁴⁴ Za manje od

⁴⁴⁰ ICTY, HVO, GS, str. pov. broj: 01-2054/93, *Formiranje operativnih zona, zapovijed*, Mostar, 31. august 1993.

⁴⁴¹ U 1. OG ušle su jedinice HVO-a iz Travnika, Novog Travnika, Viteza, Jajca i Zenice, u 2. OG jedinice iz Kiseljaka, Kreševa, Busovače, Fojnice, Vareša i Sarajeva, a u 3. OG jedinice iz Žepča, Zavidovića, Maglaja, Teslića i Tešnja. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 875/92, *Izmjene u nazivu OZ i obaveza javljanja u zapovjedništvo OS SB, zapovijed*, Vitez, 7. oktobar 1992.

⁴⁴² Usora (KM Usora); Travnik (KM Travnik); Novi Travnik i Vitez (KM Vitez); Zenička (KM Zenica); Maglaj, Novi Šeher, Teslić (Komušina), Zavidovići i Žepče (KM Žepče); Busovača, Dobretići i Kotor Varoš (KM Busovača); Kiseljak, Fojnica i Kreševo (KM Kiseljak) i brigada Jajce (KM kasarna u Travniku). Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 1224/92, *Formiranje brigada na području OZ SB, Vitez, 25. novembar 1992. godine. Sredinom oktobra 1993, nakon proglašenja Hrvatske republike Hercegovina i formiranja njenih oružanih snaga, operativne zone preimenovane su u zborna područja (ZP): ZP Mostar, ZP Vitez, ZP Tomislavgrad i ZP Orašje*. Up.: ICTY, HZHB, Ured predsjednika, broj: Up 00223/94, *Zapovijed*, Mostar, 14. oktobar 1993.

⁴⁴³ (...) *Nosšenje oznaka HV od strane pojedinaca povezuje se sa optužbama o direktnom angažovanju postrojbi HV na prostoru HZ H-B ccime se optužuje RH i HZ H-B. Pripadnike HV zamoliti da za vrijeme boravka na nassim prostorima nose oznake HVO* (...). Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 1219/92, *Nosšenje oznaka HVO, zapovjed*, Vitez, 25. novembar 1992.

⁴⁴⁴ ICTY, HVO, Zapovjedništvo stožera OS Zenica, broj: 540/92, *Zapovijed*, Zenica, 26. novembar 1992.

mjesec u Zenici je, od istih ljudi, formirana brigada HVO-a koja je dobila ime po jednom od najpoznatijih ustaša Juri Francetiću, a Čović joj je bio prvi komandant.⁴⁴⁵ Iz ove naredbe vidljivo je da je i u zeničkom HVO-u bilo pripadnika HV-a. Komandant 3. brigade HVO iz Mostara Ivica Primorac izdao je slično naređenje i zamolio pripadnike HV-a da za vrijeme boravka na prostorima HZHB ne nose svoje nego oznake HVO-a.⁴⁴⁶ Svi lokalni komandanti HVO-a izdavali su slične instrukcije i molbe pripadnicima HV-a u svojim z/o.

Linije odbrane HVO-a na području općine Travnik podijeljene su 26. novembra u četiri sektora. Prvi je obuhvatao područje: Djaci – Škulji – sj. dio Travnika i bio je pod komandom Ivica Rajića. Njegova desna granica bila je Bukovica – Kajabaša – Brajkovica – Paklarske stijene i lijeva put Turbe – Travnik, a l/o: Runjići – Škulji – Sečevo – Djaci; Paklarevo – Marijanovića Brdo; Ovčarevo – Vlahovića Brijeg; Devendol – Bilići – Lovrići; Jankovići – Kalibunar i tt 936 – tt 600 – Stari Grad.⁴⁴⁷ U ovom sektoru linije dodira HVO-a s VRS-om bile su samo na pravcu Kajabaša – Brajkovica – Paklarske stijene – Runjići – Škulji – Sečevo – Djaci. Ostale, većina, bile su po dubini i bliže gradu Travniku nego liniji fronta s VRS-om. Drugi sektor, pod komandom Živka Totića, zahvatao je područje Gradina – Mešćema – Strikanice (tt 625). Desna granica bila mu je put Turbe – Travnik i lijeva Mravinjac (isključno) – Đakovići – Stojkovići. Imao je l/o: Gradina – Mešćema – Oštra Glava – Strikanice – Mravinjac; Kraljevice – Kundići – Kvoće (tt 110); Gospino Vrilo – tt 757 – Zlokići – Vučije jame; Šipovik – Panjevi – Radina (tt 1034) – Kikolj (tt 1235); Bojna (tt 704) – Velika Ravan; Gimnazija – Šarića Brdo – Mala Ravan i Tarabovac – tt 597 – tt 625 – Heldovi.⁴⁴⁸ Kao što se vidi, ovaj je sektor imao još manje direktnog kontakta s VRS-om. Gotovo nikako. Ali je planirao l/o koje su zadirale u grad, petnaestak kilometara u dubinu od fronta s VRS-om. Treći

⁴⁴⁵ Blaškić je naredio 25. novembra općinskim stožerima da za dva dana daju prijedloge naziva brigada. To znači da je općinski stožer HVO Zenica predložio naziv *Jure Francetić* u vrijeme kada je Čović zabranio nošenje ustaških oznaka pripadnicima zeničkog HVO-a. Osim brigade *J. Francetić*, postojala je i bojna HVO u Posušju koja je nosila ime po još jednom poznatom ustaši – Rafaelu Bobanu. Up.: ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 05/6-276, *Dostava podataka za ccasnike HV u HVO-u*, Tomislavgrad, 12. april 1993.

⁴⁴⁶ ICTY, HVO, 3. brigada, pov. broj: 02-01-11/92, *Zapovijed*, Mostar, 9. decembar 1992.

⁴⁴⁷ ICTY, HVO, OZ SB, *Operaciona struktura zone obrane Travnik, zapovijed*, Travnik, 26. novembar 1993, 08.45 h.

⁴⁴⁸ Isto.

sektor obuhvatao je rejon u granicama Vlaška gromila – Suhi do (desno) i Ledenice – Brajkovica – Kajabaša – kapela Bukovica (lijevo). Linije odbrane ovog sektora bile su: Ledenica – Čardakovo – Vlaška gromila; Kajabaša – Stubić; Humac (tt 1380) – Peća (tt 1228).⁴⁴⁹ Linije dodira s VRS-om u ovom sektoru bile su samo na pravcu Ledenica – Čardakovo – Vlaška gromila – Kajabaša, a sve ostale po dubini, odnosno oko grada Travnika. Sektorom Turbe, s desnom granicom put Turbe – Šešići i lijevom Gradina – Ciganluk, komandovao je Robert Ramljak. Njegove l/o bile su *kružno na ivici naselja uz zgrade* što znači, iza linija dodira VRS-a i ARBiH.⁴⁵⁰

Travnički HVO imao je veoma raširen mit da on snosi teret odbrane Travnika, a ne ARBiH. Iz ovog njegovog rasporeda vidi se da to nije tačno. Zapravo se vidi da mu je prioritet bio uspostava polaznih položaja za ovladavanje Travnikom, a ne linija njegove odbrane od VRS-a. Poznavajući raspored VRS-a oko Travnika i poredeći ga sa rasporedom HVO-a ne može se nikako drugačije zaključiti. Linija od nekoliko kilometara, koju je HVO držao prema VRS-u na Vlašiću i kod Turbeta, bila je iznad hrvatskih sela.

Brigada *J. Francetić* je na identičan način opasala Zenicu svojom z/o mjesec kasnije. Ona čak nije imala ni metra linija dodira s VRS-om, a vjerovatno iz razloga što nijedno hrvatsko zeničko selo nije bilo na prvoj lini fronta. Raspoređivanje brigada HVO-a oko srednjobosanskih gradova ujesen 1992. pokazuje na njegovu pripremu i planiranje sukoba s ARBiH.

Pri polaganju svečane zakletve pripadnika brigade *J. Francetić* u Podbrežju kod Zenice, 23. decembra 1992, Kordić se vojnicima obratio riječima:

Drago mi je što smo ovdje i na hrvatskom prostoru, na integralnom prostoru Hrvatske zajednice Herceg-Bosna (...). Hrvatski prostor Zenice je bio hrvatski, on to jeste i bit će Hrvatska zajednica Herceg-Bosna, svidjelo se to nekome ili ne (...). Dakle, ovo će stoljećima biti naše (...). Hrvatski vojnici su hrabri i oni će istinski odraditi ovaj posao (...).

⁴⁴⁹ Isto.

⁴⁵⁰ Isto.

Pozdravio ih je ustaškim pozdravom: *Za dom!* Frenetično su odgovorili: *Spremni!*⁴⁵¹ Ovakve riječi prijetnje u Zenici, gdje je HVO bio minoran u odnosu na ARBiH po broju, opremi i ratnom iskustvu, ništa su drugo do podizanje tenzija s ciljem zaoštavanja odnosa. Kordić je znao da zenički HVO nema nikakvog izgleda u sukobu s ARBiH, što znači da ga je svjesno gurao, zajedno sa zeničkim Hrvatima, u njegovu propast. U uvodniku članka novinar *Bojovnika* s ponosom ističe *da se nikada prije, tom dolinom, nisu orile riječi uglazbljene Mihanovićeve pjesme "Lijepe naše..."* Vojnici su se zakleli da će *i uz žrtvu vlastitog života, štititi i braniti svoju domovinu Herceg-Bosnu (...)*.⁴⁵² Domovina je Herceg-Bosna, a himna *Lijepa naša*. Pomoćnik komandanta za IPD pri štabu HVO-a don Božo Markotić blagoslovio je pripadnike brigade koja je s ponosom nosila ime jednog od najpoznatijih ustaških zločinaca. Kazao je da su hrvatskim katoličkim svećenicima prigovarali što su u prošlosti blagosiljali oružje, vjerovatno se podsjetivši zbog imena brigade na Drugi svjetski rat i da je radi toga odlučio blagosiljati ljude.⁴⁵³ Don Boži nije smetalo ni ime brigade niti ustaški pozdrav kojim ju je pozdravio Kordić, a ni ustaški otpozdrav njenih vojnika. Cjelokupan program polaganja zakletve bio je veoma provokativan za zeničke Bošnjake i prijeteći za ARBiH. Komandant brigade Zoran Čović odredio je 22. decembra z/o brigadnih bataljona. Prvi je dobio z/o: područje grada (s lijeve strane Bosne) – komunikacija (Zenica – Čajdraš – Vjetrenice) – prevoj Kuber – Lašvanska petlja – komunikacija (Lašvanska petlja – Drivuša – Raspotočje – Zenica), drugi: raskrsnica puteva kod pravoslavne crkve u gradu – komunikacija (Zenica – Tetovo – Banlozi) – Lisac – Čukle – komunikacija (Ovnak – Pojske – Stranjani – Zenica) i treći: teritorija općine Zenica s desne strane Bosne. Baterija MB 120 mm, mješovita protivoklopna baterija, izviđački i pionirski vod dobili su z/o: raskrsnica puteva za Janjac, Stranjani – Ovnak – Osojnica – Janjac. Vod PVO razmješten je u rejonu Bilivoda.⁴⁵⁴ Kompletan z/o brigade bila je desetinama kilometara daleko od linije fronta s VRS-om i potpuno je okruživala Zenicu. Artiljerijska oruđa smještena su, također, desetinama kilometara daleko od fronta s VRS-om. Ta vrsta

⁴⁵¹ ICTY, HZHB, "Ovdje je Herceg-Bosna", *Bojovnik*, Zenica, decembar 1992, 6; ICTY, *Snimak govora Daria Kordića na polaganju "svečane prisege" brigade HVO-a "Jure Francetić" u Podbrežju 23.12.1992.* (ICTY, broj: 06628478, Predmeti: Dario Kordić i Tihomir Blaškić).

⁴⁵² ICTY, HZHB, "Ovdje je Herceg-Bosna", *Bojovnik*, Zenica, decembar 1992, 6.

⁴⁵³ Isto.

⁴⁵⁴ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 813/92, *Zapovjed*, Zenica, 22. decembar 1992.

artiljerijskih oruđa ima premali domet za ciljeve na teritoriji VRS-a. S tih položaja mogla su tući Zenicu i okolna bošnjačka sela. PVO u dobijenoj z/o nije imao nikakvih objekata interesantnih za srpsku avijaciju tako da je bio nepotreban u njoj. Ovakav raspored snaga i artiljerije oko Zenice može značiti samo pripremu za sukob s ARBiH. Brigada u svojoj z/o nije imala *agresorskog djelovanja niti dodira na crti* te je mogla aktivno sudjelovati u sukobima s ARBiH na busovačkom bojištu.⁴⁵⁵ To je bilo njeno vatreno krštenje nakon formiranja. Na busovačko bojište 30. januara 1993. upućen je njen PDv.⁴⁵⁶ Redovno je, u smjenama ljudstva, posjedala l/o u rejonu Kubera i Saračevica od početka januarsko-februarskog sukoba.⁴⁵⁷ U međuvremenu je za komandanta postavljen Živko Totić. Osim ispomoći za busovačko i viteško bojište, brigada *J. Francetić* imala je još jedan, vrlo važan, zadatak koji je možda po značaju i bitniji od njene borbene upotrebe u Lašvanskoj dolini. Informacije o pokretima ARBiH iz Zenice, snaga i opremljenost upućenih jedinica na određene pravce bili su od krucijalnog značaja za uspješna b/d OZ SB. Preko brigade *J. Francetić* ona je dobijala te informacije. U z/o odgovornosti svih njenih bataljona organizirane su osmatračnice. Osmatračnica u rejonu katoličkog groblja u Raspotočju (1. bataljon) pratila je pokrete ARBiH u garnizonu, RO *Grijanje* i na oba putna pravca ka Lašvanskoj petlji (stara cesta kroz Drivušu i nova preko Radakova). S pozicije na kojoj se nalazila mogla je te puteve pratiti duž nekoliko kilometara. Osmatračnica u Negraju (2. bataljon) motrila je pravce prema Liscu, Gradišću i Zmajevcu. Osmatračnica u Kopilu (3. bataljon) nadzirala je lokalne puteve prema Arnautima, Mošćanici, Perinom Hanu i širem rejonu Crkvice. S okolnih zeničkih brda HVO je pratio sve aktivnosti i pokrete ARBiH. Izviđački vod motrio je širi rejon Kubera i puta Čajdraš – Stranjani – Pojske – Ovnak.⁴⁵⁸ Ovakav raspored brigade *J. Francetić* pokazuje da je stvarala mogućnost blokade svih putnih komunikacija od Zenice prema Busovači, Vitezu, Novom Travniku, Travniku i južnije.

⁴⁵⁵ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, VOS, *Prijedlog za izviđanje i osmatranje*, Zenica, 21. mart 1993.

⁴⁵⁶ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 168/93, *Upućivanje postrojbe u Busovaču kao ispomoc, zapovjed*, Zenica, 30. januar 1993, 01.15 h.

⁴⁵⁷ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 184/93, *Borbena zapovjed br: 04/93*, Zenica, 2. februar 1993; ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 229/93, *Borbena zapovjed op. br: 4*, Zenica, 9. februar 1993.

⁴⁵⁸ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, VOS, *Prijedlog za izviđanje i osmatranje*, Zenica, 21. mart 1993; ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 538/93, *Zapovjed za izviđanje*, Zenica, 21. mart 1993.

Formiranje 3. korpusa ARBiH

Na osnovu Odluke Predsjedništva o organizaciji OSRBiH, od 4. jula 1992,⁴⁵⁹ a na prijedlog radne grupe ŠVK i OkŠO Zenica,⁴⁶⁰ ŠVK je 9. novembra ponovio naređenje za formiranje jedinica 3. korpusa od ljudstva dotadašnjeg OkŠO Zenica,⁴⁶¹ izbjeglica s područja Bosanske krajine i domobilizacijom na terenu među domicilnim stanovništvom. Naređeno je da se u Zenici formira komanda korpusa s prištapskim jedinicama, OkŠO Zenica s prištapskim jedinicama i Logistička baza (LoB). Od borbenih jedinica trebalo je formirati jednu mehanizovanu brigadu u Zenici, po jednu motorizovanu brigadu u Bugojnu, Travniku i Zenici i po jednu brdsku brigadu u Busovači (bez jednog bataljona), Gornjem Vakufu, Travniku, Vitezu (bez jednog bataljona), Zavidovićima, Zenici i Žepču. Od jajačkih izbjeglica u srednjoj Bosni trebalo je formirati jednu brdsku brigadu i dva PDo pri OpŠO Jajce. Također se imalo formirati po jedan brdski bataljon u Kaknju (u sastavu busovačke brigade) i Novom Travniku (u sastavu viteške

⁴⁵⁹ ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02-011-461/92, *Odluka*, Sarajevo, 4. juli 1992. godine. **Predsjedništvo je donijelo nekoliko odluka o formiranju korpusa.** Up.: ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02/1091-37, *Odluka*, Sarajevo, 18. august 1992; ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02-111-738/92, *Odluka*, Sarajevo, 9. septembar 1992. godine. **Štab vrhovne komande je slijedio odluke Predsjedništva, te je i on izdao nekoliko naredbi za formiranje korpusa, a najviše trećeg.** Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1010-202, *Naredjenje*, Sarajevo, 29. septembar 1992; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1010-390, *Formiranje jedinica 3. korpusa*, *Naredjenje*, Sarajevo, 9. novembar 1992. godine. **Odlukama Predsjedništva 3. korpus je trebao imati privremeno sjedište u Zenici jer je po izvornoj zamisli banjalučki.** Kao z/o ocrtane su mu općine: Banja Luka, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bugojno, Busovača, Čelinac, Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Jajce, Kakanj, Kotor Varoš, Kupres, Laktaši, Mrkonjić Grad, Novi Travnik, Prnjavor, Skender Vakuf, Srbac, Šipovo, Travnik, Vitez, Zavidovići, Zenica i Žepče. Drugom korpusu, od srednjobosanskih, pripale su općine Maglaj i Tešanj, a Prvom Fojnica, Kiseljak, Kreševo, Visoko i Vareš. Up.: ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02/1091-37, *Odluka*, Sarajevo, 18. august 1992; ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02-111-738/92, *Odluka*, Sarajevo, 9. septembar 1992; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/340-1993, Sarajevo, 12. oktobar 1992.

⁴⁶⁰ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 01-1549-1, *Formiranje jedinica 3. korpusa OS RBiH-Prijedlog*, Zenica, 5. novembar 1992. godine. **Štab vrhovne komande je početkom novembra poslao Envera Hadžihasanovića i Muradifa Mekića na prostor Banjalučkog korpusa (sa sjedištem u Zenici) radi ispomoći u organiziranju i rukovođenju snagama odbrane.** Dao im je ovlaštenja komandovanja pojedinim sastavima oružanih snaga. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/589-79, *Naredjenje*, Sarajevo, 1. novembar 1992. godine. **Hadžihasanović je do preuzimanja komande 3. korpusa obnašao dužnost načelnika štaba 1. korpusa.** Up.: ICTY, ARBiH, GŠ, pov. broj: 02/589-36, *Naredjenje*, Sarajevo, 1. septembar 1992; ICTY, ARBiH, str. pov. broj: 02/1509-12, Sarajevo, 1. septembar 1992.

⁴⁶¹ (...) **Ključne položaje za uži dio komande korpusa predlažu zajedgovornije ličnosti vojnog i političkog života u regiji u z/o korpusa, s tim da je nosilac zadatka OkŠO na čijoj regiji je težište z/o (za 3. korpus OkŠO Zenica...) (...).** Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1010-202, *Naredjenje*, Sarajevo, 29. septembar 1992.

brigade). Naređeno je i formiranje po jednog PDo u Vitezu i Žepču, jednog do dva u Bugojnu, Busovači, Gornjem Vakufu, Novom Travniku i Travniku, dva u Zavidovićima, dva do tri u Kaknju i Zenici te tri na slobodnoj teritoriji Donjeg Vakufa (Prusac i donjovakufske izbjeglice u Bugojnu). Za razliku od ostalih općina srednje Bosne čiji su općinski štabovi odbrane prije rata bili pod komandom RgŠO Zenica, OpŠO Jajce je prije rata bio pod komandom RgŠO Banja Luka i on se nakon nedavnog pada Jajca raspao.⁴⁶² Ovom naredbom regulirano je njegovo ponovno formiranje u izbjeglištvu i to pod komandom OkŠO Zenica. U z/o 2. korpusa, uz pomoć radne grupe ŠVK i organa 3. korpusa, imalo se u Maglaju formirati OpŠO s prištapskim jedinicama i tri PDo. Radna grupa ŠVK, u saradnji s komandama 1. i 3. korpusa, trebala je u z/o 1. korpusa pružiti pomoć u formiranju jedne brdske brigade u Brezi (bez jednog bataljona), jednog brdskog bataljona u Ilijašu (u sastavu brezanske brigade) i jednog samostalnog bataljona u Hadžićima, te po jednog PDo u Brezi, Ilijašu, Varešu, Fojnici, Kreševu, Kiseljaku, Hadžićima i dva PDo u Visokom. Postojeća 4. brdska brigada iz Visokog trebala je biti preformirana u mehanizovanu brigadu. Okružni štabovi prepočinjeni su komandama korpusa, a općinski brigadama.⁴⁶³ Svi OpŠTO preimenovani su u OpŠO, a sve brigade TO u brdske i motorizovane brigade ARBiH.⁴⁶⁴ Sve jedinice TO, ranga vodova i odreda, a formirane po ratnim formacijama, rasformirane su. Njihovo ljudstvo i MTS prebačeni su u jedinice 3. korpusa.⁴⁶⁵ Brigade su bile pod komandom korpusa, a PDo, kao prostorne jedinice, ostali su pod komandama općinskih štabova. Naredba je dijelom realizirana, odnosno prilagođena stanju na terenu. Njena realizacija zavisila je i od lokalnih političkih interesa, nesnalaženja, pa čak i od *strašnih otpora i nerazumijevanja radi bojazni za gubljenjem titula k-danata i occekvivanja velikih funkcija u sadassnjoj organizaciji*.⁴⁶⁶ Korpusne brigade

⁴⁶² Tek 13. augusta 1992. godine OpŠO Jajce je prepočinjen RgŠO Zenica. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02-340-567, *Naredjenje*, Sarajevo, 13. august 1992.

⁴⁶³ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1010-202, *Naredjenje*, Sarajevo, 29. septembar 1992. godine. **Ovaj proces ranije se desio u z/o odgovornosti drugih korpusa jer je formiranje 3. korpusa kasnilo nekoliko mjeseci u odnosu na njih.**

⁴⁶⁴ Tako je, naprimjer, od 1. zeničke brigade, bez oklopnog bataljona, i 6. bataljona TO formirana 303. bbr. Up.: ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 01/2-4, *Organizacija i ustrojstvo komadni, štabova i jedinica u zoni odgovornosti komande 3. korpusa OS RBiH*, Zenica, 12. novembar 1992.

⁴⁶⁵ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/10101-390, *Formiranje jedinica 3. korpusa*, *Naredjenje*, Sarajevo, 9. novembar 1992.

⁴⁶⁶ ICTY, RBiH, MO, ARBiH, str. pov. broj: 02/340-2672, *Izvjestaj o realizaciji zadataka na formiranju jedinica i k-de 3. korpusa i stanju na dijelovima fronta gdje su zzarissta*, Sarajevo, 27. novembar 1992.

namijenjene su upotrebi na svim dijelovima ratišta dok su ranije jedinice TO bile vezane za mjesto stanovanja mobiliziranog ljudstva, što je znao biti razlog otpora preformiranja jedinica TO u jedinice 3. korpusa. Trebalo je vremena, kojega je u ratu najmanje, i energije da se savlada lokalistički otpor koji je često prelazio granice razboritosti.⁴⁶⁷ Radi hitne potrebe za pravim manevarskim brigadama, prvenstveno zbog operacije *Koverta* (deblokada Sarajeva), a suočena s lokalnim otporom, komanda korpusa akcentirala je pažnju na izbjeglice neopterećene zavičajnom odbranom. Svakako da je od

⁴⁶⁷ Kao ilustracija poslužiti će primjer kada komandiri vodova mehuričke čete 306. bbr nisu htjeli prihvatiti starješine iz sela čiji su borci bili u drugim brigadama. Iako se vjerovatno radi o ličnim ambicijama komandira da dođu do većih pozicija u svojoj brigadi pri njenom formiranju, a za što im je trebalo da što više smanje konkurenciju, ipak ovaj primjer ukazuje na kakve je sve besmislene probleme komanda korpusa nailazila pri uvojničavanju jedinica i stvaranju prave vojske. Ovakvi ljudi često su prouzrokovali veće probleme u upotrebi jedinica i vojnoj disciplini. Naređenjem komande korpusa samostalni bataljon *Zlatni ljiljan* (PL), u čijem su sastavu bile i jedinice koje su držale l/o na Meokrnju (iz Gluhe Bukovice, Zagrađa i Skomorja), ušao je u formacijski sastav 314. mtbr. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 01/2-1, *Naredjenje*, 6. novembar 1992; ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 05/101-1, *Regulisanje statusa jedinica sa područja Gluhe Bukovice*, 6. decembar 1992. godine. To se nije dopalo borcima iz susjednih sela. Komanda 306. bbr na svoju ruku je naredila uključivanje ovog bataljona u svoj sastav. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, broj: 05/793-4, *Naredjenje*, 4. decembar 1992. godine. Komanda korpusa stavila je van snage ovu naredbu i podsjetila komandu 306. bbr da je *Zlatni ljiljan* u 314. mtbr. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 01/2-1, *Naredjenje*, 6. novembar 1992. godine. Međutim, komandiri vodova mehuričke čete bili su nezadovoljni: (...) *Zahtijevamo od komande 3. Korpusa (...) da se ne dogodi da pripadnik odreda „LJUTA GREDA“ ostane na svojim položajima na kojima su do sada bili, kao i pripadnici čete Zagrađe, Skomorje, Gl. Bukovice, a Patriotska liga da se pripoji 314. brigadi jer smo i mi zajedno sa njima držali tu liniju. Ukoliko se takvim zahtjevima, kao što smo gore naveli izade u susret, onda četa Mehurić traži da i ona ostane kao što je bila zajedno mjesecima sa njima, odnosno da pripane 314. brigadi. U daljem tekstu navodimo neke nelogične i prosto neshvatljive stvari koje se događaju. Ako se Gl. Bukovica, Zagrađe, Skomorje i Patriotska liga pripajaju 314. brigadi, smatramo da se pojedini ljudi iz tih formacija ne mogu postavljati na bilo kakva rukovodeća mjesta u drugim brigadama. Drugačije rečeno, ako je čitava Gl. Bukovica, Zagrađe, Skomorje otišli sa Patriotskom ligom u 314. brigadu da zajedno sa njima treba da odu i ti ljudi, a ne da ostanu u 306. brigadi, jer se događa da čitavo selo (četa) idu u 314., a dojučerašnji rukovodeći ljudi u tim selima (četama) ne idu sa svojim ljudima, a postavljaju se u 306. na rukovodeća mjesta (...).* Up.: ICTY, ARBiH, Četa Mehurić, broj: 12-A/92, *Zahtjev*, 17. decembar 1992. (Prijemni štembilj 3. korpusa: broj: 02/270-1, 19. decembar 1992). Komanda korpusa određivala je z/o brigada i, s tim u vezi, područje mobilizacije, ali lokalni „stratezi“ imali su druga viđenja. Korpus je već sutradan odgovorio na zahtjev komandira vodova mehuričke čete 306. bbr: (...) *Brigade su dobile određene zone odgovornosti. Brigade i njihove zone su određivali timovi vojnih struccnjaka a na osnovu takticke upotrebe i generalnog cilja Armije BiH, a ne na osnovu pojedinacnih misljenja. Radi boljeg pojasnjenja ovog ustrojstva Armije BiH održano je više razgovora, a zadnji takav je održan dana 15.12.1992 godine na kome je sve razjasnjeno i od toga ne odustajemo. Na taj sastanak su pozvani svi zainteresovani, a ocito iz vase cete nije niko bio (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/270-2, *Popuna brigade*, 20. decembar 1992.

početka rata bilo lokalnih boraca u srednjoj Bosni koji su razumijevali da se prioritetno brani domovina, a ne samo vlastiti zavičaj kao njen najmanji dio, ali većina je drugačije shvatala i radi toga je bilo protivljenja uzrokovanog nerazumijevanjem. Ipak, radom komande korpusa sa svojim službama i potčinjenim jedinicama, taj je problem prevaziđen za nekoliko mjeseci i od proljeća 1993. brigade su sve manje bile opterećene lokalizmom iako su za pravu manevarsku upotrebu i dalje ostale najpodesnije izbjegličke (17. Kbbr i 305. bbr), 7. Mbbr (u kojoj je također bilo dosta izbjeglica, naročito iz Jajca), domicilna 303. bbr iz Zenice i dijelovi drugih domicilnih brigada.⁴⁶⁸ Od novembra 1992. do aprila 1993. formirane su sve jedinice 3. korpusa.⁴⁶⁹ Prikazano brojno stanje jedinica s ljudstvom i naoružanjem odnosi se na dan njihovog formiranja. Ono se kasnije mijenjalo.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Još neko vrijeme među borcima domicilnih brigada bilo je prisutno različito shvaćanje o mjestu njihove upotrebe. Borci koji su bili manje opterećeni lokalizmom obično su činili dijelove svoje brigade spremne za upotrebu na svim pravcima. Vremenom je tih razlika nestajalo i dvije godine poslije rijetko se dešavao otpor radi mjesta upotrebe. Ipak, neke brigade nikada se nisu u potpunosti oslobodile svog lokalizma. Takve brigade podrugljivo su nazivane „domobranskim“.

⁴⁶⁹ Na dan njihovog formiranja brojno stanje i naoružanost pješadijskim naoružanjem izgledalo im je ovako: Komanda korpusa s prištapskim jedinicama-300 v/o, 150 cijevi; 7. Mbbr-900 cijevi; 17. Kbbr-900 v/o, 700 cijevi; 301. mbr (Zenica)-1.800 v/o, 700 cijevi; 303. bbr (Zenica)-1.800 cijevi; 305. bbr (Jajce)-400 v/o, 120 cijevi; 306. bbr (Travnik)-1.320 v/o, 650 cijevi; 307. mtbr (Bugojno)-2.500 v/o, 1.800 cijevi; 308. bbr (Novi Travnik)-1.520 v/o, 850 cijevi; 309. bbr (Kakanj)-2.500 v/o, 1.500 cijevi; 312. mtbr (Travnik)-2.500 v/o, 1.800 cijevi; 314. bbr (Zenica)-1.800 v/o, 900 cijevi; 317. bbr (Gornji Vakuf)-2.000 v/o, 1.200 cijevi; 318. bbr (Zavidovići)-1.800 v/o, 1.050 cijevi; 319. bbr (Žepče)-1.542 v/o, 900 cijevi; 325. bbr (Vitez)-1.150 v/o, 600 cijevi i 333. bbr (Busovača)-1.450 v/o, 700 cijevi. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/3-67, *Podatci o mobilizacijskom razvoju*, Zenica, 11. juli 1997. Ovi podaci nisu pouzdani za sve jedinice.

⁴⁷⁰ U nastavku knjige više pažnje bit će posvećeno analizama popunjenosti ljudstvom i MTS-om brigada koje su nosile glavni teret sukoba s HVO-om u srednjoj Bosni od januara do juna 1993, a to su, na prvom mjestu 7. Mbbr i 17. Kbbr, ali ne zanemarujući potpuno ni prikaz snaga domicilnih brigada u čijim z/o se dešavao sukob. Naročitu pažnju treba dati 7. Mbbr, kako iz razloga što se HVO nje najviše plašio u planiranju svojih aktivnosti na štetu države u srednjoj Bosni, tako i iz opravdanog razloga što je u tome bio u pravu, a što dokazuju rezultati b/d 7. Mbbr. Iz dokumenata HVO-a i raznih pritisaka koje je zbog nje direktno vršio na komandu 3. korpusa, ili posredno preko UN-a i PMEZ-a, vidi se da se najviše bavio Sedmom muslimanskom. Borbeno dejstva 7. Mbbr dokazala su da je HVO bio opravdano zabrinut jer je ona presudno utjecala na ishode mnogih bitaka HVO i ARBiH u srednjoj Bosni. Osim stvarne moći, ta je brigada možda imala još i veći psihički utjecaj na pripadnike HVO-a, ali i na borce ARBiH. Za prve negativan, a za druge svakako pozitivan. Loša strana propagande je što ona može izazvati neugodne posljedice kod vlastitih boraca. U nastojanju da – koristeći se stvarnim ili izmišljenim primjerima ekstremnog ponašanja pripadnika 7. Mbbr i mudžahida – ARBiH prikaže kao stranu koja želi sukobe, poraz HVO-a i uništenje bosanskohercegovačkih Hrvata, HVO je projicirao takvu sliku o toj brigadi da se ona veoma pogubno odražavala na b/m i hrabrost njegovih pripadnika.

Kao važan problem u formiranju komande 3. korpusa uprava bezbjednosti ŠVK identificirala je lokalnu politiku SDA iz Zenice koja je željela u komandu korpusa, LoB, službu vojne bezbjednosti (SVB) i druge službe postaviti neke ljude koji su navodno bili kompromitirani kao nečasni među zeničkim civilima i borcima. Za tri osobe iz prijedloga SDA, od kojih je jedna već bila postavljena za komandanta LoB-a,⁴⁷¹ načelnik uprave Kerim Lučarević je bio mišljenja da trebaju krivično odgovarati radi svojih „prljavih“ radnji po kojima su poznati u Zenici. Lučarević je informirao načelnika ŠVK da među brojnim stranim humanitarnim radnicima ima pripadnika stranih vojski i obavještajnih službi koji u kontaktu sa civilima i borcima prikupljaju obavještajne podatke o ARBiH. Kontakt pripadnika ARBiH sa strancima nije bio ničim reguliran niti je u tom momentu u OkŠO Zenica bilo lica određenog za te kontakte.⁴⁷²

Komanda korpusa je naredbom ŠVK od 18. novembra kadrovski popunjena. Za komandanta je postavljen Enver Hadžihasanović, vođa radne grupe ŠVK, a za njegovog zamjenika Džemal Merdan, raniji komandant OkŠO Zenica.⁴⁷³ Potrebe za oficirskim kadrom komanda korpusa rješavala je i pozivanjem oficira bivše JNA, bošnjačke nacionalnosti, na službi u

⁴⁷¹ Radi se o Memišu Tahirbegoviću. Up.: Praljak, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, broj: 03/2-2, *O nekim bezbjedonosno interesantnim propustima na formiranju 3. korpusa*, Sarajevo, 19. novembar 1992; ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/589-94, *Naredba*, Sarajevo, 18. novembar 1992.

⁴⁷² Praljak, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, broj: 03/2-2, *O nekim bezbjedonosno interesantnim propustima na formiranju 3. korpusa*, Sarajevo, 19. novembar 1992.

⁴⁷³ Muradif Mekić je imenovan za načelnika štaba, Nehru Ganić za pomoćnika načelnika za operativno-nastavne poslove, Selmo Cikotić za pomoćnika načelnika za obavještajne poslove, Senad Selimović za načelnika veze, Zijad Bahtić za pomoćnika načelnika za popunu i personalne poslove, Šerif Kadić za pomoćnika komandanta za moral, IPD i vjerska pitanja, Tadija Brekalo za pomoćnika komandanta za poslove bezbjednosti, Ezher Arnautović za pomoćnika komandanta za logistiku i Velaga Karajko za načelnika operativno-logističkog organa. Memiš Tahirbegović postavljen je na mjesto komandanta LoB-a i Rasim Musić za referenta za operativno-nastavne poslove. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/589-94, *Naredba*, Sarajevo, 18. novembar 1992. godine. Enver Hadžihasanović je rođen 7. jula 1950. u Zvorniku. Napustio je JNA 19. aprila 1992. u činu pješadijskog potpukovnika, a s mjesta komandanta motorizovane brigade smještene u kasarni u sarajevskom naselju Lukavica. Završio je vojnu akademiju-smjer pješadija, komandno-štabnu školu kopnene vojske, izviđačko-diverzantski kurs i političku školu *J. B. Tito* u Kumrovcu. Tokom službe u JNA obavljao je dužnosti komandira izviđačkog voda u pješadijskoj diviziji, komandira čete vojne policije, pomoćnika komandanta za politički rad, zamjenika komandanta bataljona vojne policije (bVP), komandanta bVP, načelnika štaba motorizovane brigade i komandanta motorizovane brigade. Služio je u Tuzli i Sarajevu. Bogata i uspješna starješinska karijera, od komandira izviđačkog voda do komandanta motorizovane brigade, preko službovanja u vojnoj policiji i bavljenja političkim radom, obećavala je i uspješnost na dužnosti komandanta 3. korpusa ARBiH na kojoj je ostao jedanaest mjeseci.

HV-u, a koji su bili zainteresirani da pristupe ARBiH. Njeno ustrojavanje krajem godine činilo ju je primamljivom i perspektivnom.⁴⁷⁴ Štab vrhovne komande je odgovorio pozitivno na upit komande 3. korpusa o angažiranju starješina na službi u HV-u koji su izrazili želju da pređu u ARBiH, ali pod uvjetom da se tim činom ne remete odnosi sa OS R Hrvatske. Korpus je dobio zadatak da ih u svojoj organizaciji pozove i prihvati.⁴⁷⁵ Osim njih, pozivane su i starješine JNA koje su se penzionirale prije rata ili su se kao civili sklonili u Sloveniji, Hrvatskoj ili nekim drugim zemljama. Na jedan takav poziv u januaru 1993. odazvao se u Zagrebu, gdje se našao u izbjeglištvu, i budući komandant korpusa, penzionirani potpukovnik Mehmed Alagić.⁴⁷⁶ Određen broj starješina koje je ŠVK iz Sarajeva upućivao u Zenicu da budu od koristi komandantu korpusa u formiranju i ustrojavanju jedinica zapravo su bili prilično beskorisni, pa čak i štetni.⁴⁷⁷ Međutim, mlađi oficiri koji su u isto vrijeme poslani iz Sarajeva, a koje je Hadžihasanović raspoređivao po komandama brigada, bili su entuzijastični, motivirani i željni dokazivanja. Neki od njih, poput Halida Dedića, komandanta 305. bbr, postali su vrlo uspješni. Sakib Forić, nakon izlaska iz Sarajeva, pristupio je 17. Kbbr. U proljeće 1994. postao je njen komandant. Vojnu karijeru završio je 2015. u činu generala, a na dužnosti zamjenika načelnika štaba OS Bosne i Hercegovine. Selmo Cikotić je u martu 1993. postavljen za komandanta OG *Zapad*. Kao i prethodna dvojica, uspješno je obnašao svoju dužnost. Vrhunac karijere doživio je na funkciji ministra za odbranu Bosne i Hercegovine. Ima još nekoliko mlađih oficira JNA, koji su, zapravo, u Sarajevu bili „višak“ radi čega su poslani u srednju Bosnu, a koji su se u borbi dokazali kao uspješne starješine ARBiH.

⁴⁷⁴ Vjerovatno je u vezi s ovakvim pozivima, a koje je ARBiH upućivala od ljeta 1992, naprijed citirana Blaškićeva naredba da ih se hapsi ili ubija ako krenu u srednju Bosnu. VIDI: str. 238, nap. 427.

⁴⁷⁵ Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1455-1, Sarajevo, 18. decembar 1992.

⁴⁷⁶ Kličko–Čuskić, 17. Viteška..., 83-84.

⁴⁷⁷ Hadžihasanović je izvijestio Halilovića da: (...) *Ljudi koje ste uputili, a u vezi realizacije formiranja zajedničkih komandi visse su paraderskog tipa nego realizacije praktičnih stvari (...) bolje ne slati bez odredjenih kvaliteta jer nekvalitetni samo kukaju o svom statusu, a ja fakat ne znam sta ccu sa njima jer ih ne smijem slati u brigade a od njih se bass tu puno occekuje (...). Kadrovski problemi su pristutni. Nemam puno izbora, oslanjam se na predložene strucnjake iz civilstva (...) i ovdje ima "CELA" i "TOPA". Treba se boriti (...).* Up.: ICTY, RBiH, MO, ARBiH, str. pov. broj: 02/340-2672, Izvjesstaj o realizaciji zadataka na formiranju jedinica i k-de 3. korpusa i stanju na dijelovima fronta gdje su zzarissta, Sarajevo, 27. novembar 1992.

Naredbom ŠVK od 18. novembra 1992. postavljeni su komandanti novoformiranih brigada 3. korpusa⁴⁷⁸ i komandanti općinskih štabova odbrane.⁴⁷⁹ Zone odgovornosti jedinica 3. korpusa određene su 10. decembra⁴⁸⁰ i djelimično izmijenjene 30. decembra zbog učešća nekih brigada u operaciji *Koverta*.⁴⁸¹

Borci i bošnjački civili odlično su prihvatili formiranje 3. korpusa.⁴⁸² U to vrijeme srednja Bosna još je uvijek bila pod jakim negativnim dojmom pada Jajca i pogoršanih odnosa ARBiH–HVO nakon oktobarskih sukoba. Bio je to jedan od težih perioda rata u srednjoj Bosni. Pad Jajca, a prije toga Bosanskog Broda i Kotor Varoša, razbijao je iluziju zajedničke (ARBiH–HVO) odbrane domovine i pojačavao strah od neminovnosti međusobnog vojničkog obračuna. Ponesene jesenskim uspjehom, snage VRS-a nastavile su s operacijama na turbetskom i maglajskom pravcu. Linije fronta bile su na granici izdržljivosti.⁴⁸³ Upravo radi popravljavanja

⁴⁷⁸ 17. Kbbr-Fikret Ćuskić, 301. mbr (Zenica)-Haso Ribo, 302. mtbr (Visoko)-Hasib Mušibegović, 303. bbr (Zenica)-Džemal Najetović (dvije sedmice kasnije razriješen je dužnosti, a na njegovo mjesto imenovan je Suvad Hasanović), 304. bbr (Breza)-Senad Mašović, 305. bbr (Jajce)-Zlatan Jančić (komandir jedinice za posebne namjene SJB Jajce koja se istakla u borbama za odbranu tog grada, ali je iz Zenice otišao u Švedsku, te je za komandanta brigade imenovan Halid Dedić), 306. bbr (Travnik)-Esed Sipić, 307. mtbr (Bugojno)-Tahir Granić, 312. mtbr (Travnik)-Zijad Čaber, 314. mtbr (Zenica)-Fuad Smailbegović, 317. bbr (Gornji Vakuf)-Jusuf Heljić, 318. bbr (Zavidovići)-Haris Ćatić, 319. bbr (Žepče)-Zvekić Šefik (ubrzo je brigadu preuzeo Galib Dervišević), 325. bbr (Vitez)-Esad Džananović (ubrzo je brigadu preuzeo Mensur Keleštura) i 333. bbr (Busovača)-Dževad Mekić. Prvi komandant 7. Mbbr bio je Mahmut Karalić (ostao je na toj dužnosti do 1. januara 1993. kada je komandu preuzeo Asim Koričić koji je ostao do 6. augusta 1993, a nakon njega Amir Kubura i zatim Šerif Patković). Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/589-95, *Naredba*, Sarajevo, 18. novembar 1992; ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/589-104, *Naredba*, Sarajevo, 2. decembar 1992.

⁴⁷⁹ Bugojno-Senad Dautović, Busovača-Husein Hadžimejlić, Gornji Vakuf-Fahrudin Agić, Jajce-Muhjudin Kadrić (raniji komandant OpŠO Jajce. Iz Zenice je dezertirao u Split gdje se sklonio do kraja rata), Travnik-Ahmed Kulenović, Visoko-Kadir Jusić, Vitez-Šefkija Džidić, Zavidovići-Ismet Mehagić, Zenica-Jasmin Šarić i Žepče-Galib Dervišević. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/589-95, *Naredba*, Sarajevo, 18. novembar 1992.

⁴⁸⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/133-1, *Upotreba jedinica 3. korpusa*, Zenica 10. decembar 1992.

⁴⁸¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-85, *Angažovanje jedinica 3. korpusa i preuzimanje položaja za odbranu*, *Naredjenje*, Zenica, 30. decembar 1992

⁴⁸² ICTY, RBiH, MO, ARBiH, str. pov. broj: 02/340-2672, *Izvjestaj o realizaciji zadataka na formiranju jedinica i k-de 3. korpusa i stanju na dijelovima fronta gdje su zzarissta*, Sarajevo, 27. novembar 1992.

⁴⁸³ *Praljak*, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-153, *Novija saznanja o aktivnosti agresora u zoni odgovornosti 3. korpusa i odnosima sa HVO*, Sarajevo 22. novembar 1993; ICTY, RBiH, MO, ARBiH, str. pov. broj: 02/340-2672, *Izvjestaj o*

organizacijske strukture i formiranja 3. korpusa, koji je kasnio u odnosu na susjedne, 1, 2. i 4. korpus, ŠVK je formirao svoju radnu grupu, s Enverom Hadžihasanovićem na čelu, koja je imala i zadatak da pomogne u organizaciji odbrane Turbeta i Maglaja.⁴⁸⁴

Gdje je jaka neprijateljska propaganda, potkrijepljena i konkretnim negativnim razvojem stanja na bojištu, tu je i snažna panika, a moral boraca i civila sve slabiji. Novembar je prošao u znaku snažnog dejstva neprijateljske propagande i stvarno lošeg stanja na linijama odbrane u z/o OkŠO Zenica (3. korpus) i u odnosima s HVO-om. Mogao bi se okarakterizirati kao vrlo depresivan kada je riječ o moralu. Gubitak Jajca više je doprinio padu morala nego što je značio gubitak teritorije koja se – u dubokom poluokruženju, skromnog stanja MTS-a i pogoršanih odnosa ARBiH–HVO – teško mogla dugoročno braniti. Postojala je realna opasnost da se desi *lančani proces* koji se nije mogao zaustaviti u Karauli, a uz velike napore teško se zadržavao na prilazima Turbetu.⁴⁸⁵ Ipak, do kraja novembra već je bilo izgledno da će Turbe i Maglaj biti odbranjeni. Korpus je počeo zaživljavati. Bile su to važne prekretnice i to ne samo po prijeko potrebnom vojnom preustroju nego i po značajnom podizanju morala. Odbrana od VRS-a na spomenutim pravcima i formiranje 3. korpusa s njegovim jedinicama vraćalo je poljuljani moral boraca i civila. To se naročito pozitivno odrazilo na suprotstavljanje hrvatskoj propagandi koja se trudila državne strukture, ARBiH i SDA prikazati kao nedorasle situaciji. Počelo se veoma snažno osjećati prisustvo države koja je sve manje ličila na umiruću, a sve više na onu koja će opstati, jačati i pobijediti. Komandant korpusa s užim dijelom komande lično je obilazio teren i upoznao ljude sa značajem korpusa *koji su potpuno prihvatili svi borci, narod i organi vlasti sa osnovnim obrazloženjem da su to jedva očekivali. Saznjanje da postoji k-da korpusa hrabri ljude (...)*. Nepostojanje 3. korpusa otežavalo je upotrebu 1, 2. i 4. korpusa čije su se z/o dodirivale sa z/o OkŠO Zenica. Formiranjem 3. korpusa stanje se promijenilo, te je rukovođenje i komandovanje snagama ARBiH u srednjoj

realizaciji zadataka na formiranju jedinica i k-de 3. korpusa i stanju na dijelovima fronta gdje su zzarissta, Sarajevo, 27. novembar 1992.

⁴⁸⁴ ICTY, RBiH, MO, ARBiH, str. pov. broj: 02/340-2672, *Izvjestaj o realizaciji zadataka na formiranju jedinica i k-de 3. korpusa i stanju na dijelovima fronta gdje su zzarissta, Sarajevo, 27. novembar 1992.*

⁴⁸⁵ Klišo–Čuskić, 17. Viteška..., 64-68, 77.

Bosni postalo funkcionalnije.⁴⁸⁶ Štab vrhovne komande je 3. korpus, u prvoj fazi njegovog formiranja, nazivao i *Banjalučkim*.⁴⁸⁷

Na prvoj pres-konferenciji 3. korpusa, 10. decembra 1992, novinarima je predstavljena novoformirana komanda korpusa. Komandant korpusa objasnio je šta su korpusi i zašto su formirani. Najviše pitanja novinara i prisutnih odnosilo se na odnose s HVO-om. Na pitanje novinarke *Naše riječi* Vanite Popović, Hadžihasanović je opisao značaj zajedničke komande ARBiH i HVO. Merdan je istoj novinarke odgovorio na optužbe HVO-a da ARBiH ukopava položaje prema Busovači. Kazao je da je on obišao teren sa Zoranom Čovićem iz HVO-a i Jasminom Šarićem iz OpŠO Zenica i da su utvrdili kako to nije istina nego da je HVO iz Viteza iskopao određen broj zemunice i rovova okrenutih ka Zenici. U nadzoru drugih jedinica HVO-a i ARBiH na terenu nisu utvrdili ništa sporno. Pronašli su jedan improvizirani nogometni teren na kojem su zajedno igrali nogomet. Bilo je riječi i o slučaju ubistva Muje Smrike i načina na koji je taj čin zloupotrijebljen u javnosti za pogoršavanje bošnjačko-hrvatskih odnosa. Komandant korpusa istakao je da je ARBiH zbog slabije naoružanosti u ovoj fazi rata primorana da vodi borbe na taktičkoj razini.⁴⁸⁸

O stanju u općinskim štabovima odbrane, OkŠO Zenica, novoformiranim brigadama 3. korpusa i njegovim prištapskim jedinicama, 22. decembra su njihovi predstavnici i komandanti referisali komandantu korpusa. Iznijeli su probleme i poteškoće s kojima su se susretali u radu, a koji su bili teški i ozbiljni.⁴⁸⁹ Od „domobranske vojske“ teritorijalnog tipa počeli su ustrojavati profesionalnu vojsku osposobljenu za upotrebu na svim pravcima i u svim uvjetima. Ovo je bio tek početak tog mukotrpnog posla.

Prvi je referisao komandant 301. mbr Haso Ribo. Kao značajan problem istakao je nedostatak sredstava veze za efikasno rukovođenje i komandovanje (RiK), borbenih vozila za obuku boraca i ličnog naoružanja. Moral

⁴⁸⁶ ICTY, RBiH, MO, ARBiH, str. pov. broj: 02/340-2672, *Izvjestaj o realizaciji zadataka na formiranju jedinica i k-de 3. korpusa i stanju na dijelovima fronta gdje su zzarissta*, Sarajevo, 27. novembar 1992.

⁴⁸⁷ ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/589-79, *Naređenje*, Sarajevo, 1. novembar 1992.

⁴⁸⁸ **Neposredno nakon ubistva, hrvatskom selu Lupcu nestalo je vode. Lupčani su optužili Bošnjake iz susjednog sela da su namjerno presjekli vodovod zbog Smrikinog ubistva. Zajednička komisija utvrdila je da je vodovod prekinuo buldožer koji je popravljao lokalni put. Mještani Lupca tražili su da se putem sredstava javnog informiranja objasni šta se desilo jer su smatrali da neko namjerno ubacuje zlu krv među njih i Bošnjake.** Up.: ICTY, RBiH, MO, ARBiH, str. pov. broj: 02/1513-192, *Pres konferencija 3. korpusa*, Sarajevo, 10. decembar 1992.

⁴⁸⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-55, *Zapisnik sa referisanja komandanata brigada, OkŠO, OpŠO, Zenica*, 22. decembar 1992.

pripadnika brigade bio je na potrebnom nivou, ali samo je jedan bataljon imao kasarnski smještaj, što nije bio pogodan element za zadovoljavajući ustroj.⁴⁹⁰ Formacijski je nedostajalo i ljekara.⁴⁹¹

Komandant 303. bbr Džemal Najetović istakao je nedostatak komandira (četa, vodova i odjeljenja) i njihovu slabu obučenost.⁴⁹² Moral boraca bio je dobar i bili su spremni za izvršenje najtežih zadataka, ali trebalo je obučiti diverzantske i izviđačke jedinice. Smatrao je da može izdvojiti dva bataljona za operaciju *Koverta*. Nedostajale su zimske uniforme, ali je popunjenost naoružanjem bila *dosta dobra*.⁴⁹³

Najgore stanje bilo je u 305. bbr. Njen komandant Halid Dedić na prvom je mjestu istakao loš moral boraca prouzrokovan nedavnim padom Jajca i njihovim izgnanstvom u srednju Bosnu. Nisu imali povjerenja u svoje političko vodstvo smatrajući ga odgovornim za gubitak zavičaja. Bili su podozrivi i prema vojnom rukovodstvu, opterećeni svojim statusnim pitanjima, nedovoljnom brigom za poginule i ranjene i pronalaskom smještaja i hrane za porodice.⁴⁹⁴ Jajce je tek bilo palo. Veći dio boraca nije smjestio porodice niti posjedovao materijalna sredstva za nabavku osnovnih životnih namirnica. Počela je hladna i teška zima. Domicilno stanovništvo patilo je od ratnih oskudica, a izbjeglicama je bilo daleko teže bez svoga krova nad

⁴⁹⁰ Vezivanje vojnika za kasarnu ima pozitivan učinak na ustrojavanje i funkcioniranje jedinica za razliku od njihovog dužeg boravka u svojim kućama. Profesionalna vojska zahtijeva kasarnu i disciplinu, a teritorijalci domove i porodice. Odvajanje ljudi od njihovih domova u kasarne, kako bi se od teritorijalaca napravila prava vojska, bio je zahtjevan posao, naročito ako nisu bile uvjetne. One su uglavnom bile devastirane i najvećim dijelom opljačkane nakon odlaska JNA. Nedostajalo im je svega, od mokrih čvorova i posteljine do escajga i posuda. Izvesti gradskog čovjeka iz udobnog i toplog stana i odvesti seljaka s njive i od stoke, u vrijeme kada su se morali u općoj neimaštini brinuti za prehranjivanje porodica, i smjestiti ih u devastiranu i opljačkanu kasarnu, bilo je veoma teško. Poseban problem bio je nedostatak kasarni. Naprimjer, u Zenici je formirano nekoliko brigada, a postojala je samo jedna kasarna JNA. U Travniku isto tako. Rješenja su se pronalazila u korištenju drugih objekata, školskih ili privrednih, ali oni su udovoljavali vojničkim potrebama s minimumom. Tokom 1992. često su se koristili školski objekti. Od sredine 1993. škole su ponovo počele s radom. Ribino naglašavanje nedostatka kasarskog smještaja za cijelu njegovu brigadu itekako ima smisla u toj početnoj i najtežoj fazi njenog ustrojavanja. Opravdano je istakao taj problem zajedno s nedostatkom oružja, sredstava veze i vozila za obuku.

⁴⁹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-55, *Zapisnik sa referisanja komandanata brigada, OkŠO, OpŠO*, Zenica, 22. decembar 1992.

⁴⁹² Ova je brigada do kraja rata postala *Viteška*. Njeni borci proslavili su se na zavidovičko-maglajskom, visočko-sarajevskom i busovačkom bojištu gdje su podnijeli velike gubitke u živoj sili.

⁴⁹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-55, *Zapisnik sa referisanja komandanata brigada, OkŠO, OpŠO*, Zenica, 22. decembar 1992.

⁴⁹⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-55, *Zapisnik sa referisanja komandanata brigada, OkŠO, OpŠO*, Zenica, 22. decembar 1992.

glavom, adekvatne odjeće i hrane. Ipak, komandant 305. bbr cijenio je da je moral njegovih boraca u porastu bez obzira na sve teškoće i revolt prema političkom i vojnom rukovodstvu.⁴⁹⁵ Problem je bila i disperzija porodičnog smještaja boraca. Komanda brigade i kasarna trebale su biti u Bugojnu, a borci su se s porodicama nastanili od Bugojna do Begovog Hana (Žepče), iako najviše u Zenici i okolini.⁴⁹⁶ Logističko obezbjeđenje brigade također je predstavljalo težak problem. Bez matične općine logistika je bila “na milost i nemilost” domicilnim sredinama.⁴⁹⁷ U tom momentu imala je tek 14 cijevi pješađijskog naoružanja.⁴⁹⁸ Borci žele uniformu, pušku, cigarete i paket hrane za porodicu. Brigada to zadugo nije mogla ostvariti u dovoljnim količinama i odgovarajućeg kvaliteta. Radi toga su se Jajčani često radije prijavljivali u lokalne jedinice s boljom logistikom i brigom za borce i njihove porodice. Borci 305. bbr bili su djelimično obučeni u uniforme. Obučenost jedinica i komandira bila je nezadovoljavajuća. Nedostajalo je vozila, pogonskog goriva za vozila,⁴⁹⁹ a mobilizacijski dokumenti spaljeni su pri povlačenju iz Jajca.⁵⁰⁰

Esed Sipić, komandant 306. bbr, žalio se na nedostatak školovanih oficira, materijalnih sredstva za obuku i logističko obezbjeđenje. Moral boraca

⁴⁹⁵ Ova brigada vrijedan je pokazatelj kako sposoban starješina, s odgovarajućim saradnicima i dobrim boračkim materijalom, može i u najtežim uvjetima stvoriti jedinicu zaslužnog respekta. Jajačka brigada, u početku najslabijeg b/m i najlošije opremljenosti i naoružanosti boraca, postala je jedna od značajnijih i najrespektivnijih jedinica 3. a kasnije i 7. korpusa. Početkom 1995. dobila je počasni naziv *Slavna*. Proslavila se na gornjovakufskom bojištu u sukobu s HVO-om, gdje je, dijelom snaga, povremeno bila angažirana od januara 1993. do Vašingtonskog sporazuma. Tu je imala i najveće gubitke. Osim u Gornjem Vakufu, zapažene rezultate postigla je na busovačkom, žepačkom i brezanskom bojištu. Nakon sukoba s HVO-om bila je angažirana na bugojansko-kupreško-donjovakufskom pravcu, gdje je, također postizala zavidne rezultate. Važnu stavku njenog ratnog puta čini i učešće u oslobađanju Vlašićkog platoa marta 1995. godine. Među drugim borcima srednje Bosne bila je prepoznatljiva i poštovana po značajnom doprinosu odbrani Gornjeg Vakufa i postignućima na Vlašiću 1995.

⁴⁹⁶ Ovo je bilo presudno za njenu slabu popunjenost do kraja rata. Jajčani, smješteni daleko od Zenice, radije su se angažirali u lokalnim brigadama (bugojanskoj, travničkoj, novotravničkoj, 17. Kbbr, 7. Mbr...) nego u svojoj matičnoj brigadi.

⁴⁹⁷ Prvobitno je bilo zamišljeno da 305. bbr bude smještena u Bugojnu, kao najbližem gradu Jajcu. Bugojanski OpŠO osigurao je smještaj za 300 boraca.

⁴⁹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-55, *Zapisnik sa referisanja komandanata brigada, OkŠO, OpŠO*, Zenica, 22. decembar 1992.

⁴⁹⁹ Nedostajalo joj je cijeli rat. Borci 305. bbr (705. Sbbr) najviše su prepješačili od svih jedinica 3. korpusa. Gotovo na sve terene išli su pješice i u svim vremenskim uvjetima. Tereni su im bili jako udaljeni od kasarne u Bilješevu. Od kasarne do Gornjeg Vakufa pješačili su danima smrznutim i snijegom zatrpanim planinskim stazama i putevima.

⁵⁰⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-55, *Zapisnik sa referisanja komandanata brigada, OkŠO, OpŠO*, Zenica, 22. decembar 1992.

bio je dobar. Smatrao je da su sposobni za ofanzivna dejstva ukoliko im se postave konkretni zadaci.⁵⁰¹

Zijad Čaber, komandant 312. mtbr, izvijestio je da je popuna komande brigade nedovoljna, a sredstva veze nepouzdana. Borbeni moral boraca bio je dobar. Kao slabije strane smatrao je mobilizaciju koja nije provedena do kraja, nebrigu o ranjenim i poginulim i težak materijalni položaj boraca i starješina. Obučenost starješina i boraca nije bila dovoljna, posebno za napadna dejstva.⁵⁰²

Fuad Smailbegović, komandant 314. mtbr, nije prijavio posebne probleme u svojoj brigadi osim nedostatka sredstava veze i opadanja morala boraca zbog pojave dezerterstva. Borci nisu imali pakete hrane ni cigarete.⁵⁰³

Šefiku Zvekiću, komandantu 319. bbr, trebala je popuna po eksteritorijalnom principu (s drugih općina i izbjeglicama) zbog nedovoljne popunjenosti lokalnim borcima (popuna 68%). Nije bilo dovoljno naoružanja, opreme i sredstava veze. Žalio se na civilnu vlast i HVO koji vrši *klasičnu pljačku na barikadi pri izlasku iz grada*.⁵⁰⁴

Komandant 318. bbr, Haris Ćatić, kao i većina drugih komandanta brigada, imao je problema s nedovoljnim brojem sredstava veze i obukom iako je njegova brigada imala potrebno borbeno iskustvo. Borbeni moral bio je na zadovoljavajućem nivou, ali je nedostajalo pješadijskog naoružanja, municije i protivoklopnih sredstava.⁵⁰⁵

Esad Džananović, komandant 325. bbr, nije bio zadovoljan sredstvima veze i brojem školovanog oficirskog kadra. Prvi bataljon bio je dobro obučen. U toku je bila organizacija kasarnskog života boraca i ustrojavanje 2/325. bbr. Nije bio spreman preuzeti z/o i predlagao je da to privremeno učini Refik Lendo s Novotravničanima. Problem za mobilizaciju ljudstva i starješina predstavljalo je izuzimanje mobilizacijske kartoteke iz općinskog sekretarijata za odbranu od strane HVO-a. Brigada nije imala dovoljno naoružanja i opreme.⁵⁰⁶

Dževad Mekić, komandant 333. bbr, imao je isti problem s mobilizacijom ljudstva i starješina zbog izuzimanja općinske mobilizacijske kartoteke od strane HVO-a. Nije imao dovoljan broj sredstava veze za

⁵⁰¹ Isto.

⁵⁰² Isto.

⁵⁰³ Isto.

⁵⁰⁴ Isto.

⁵⁰⁵ Isto.

⁵⁰⁶ Isto.

potrebe brigade, ali je imao dilema oko jednog bataljona čije je ljudstvo bilo iz Kaknja jer se OpŠO Kakanj pripremao za formiranje brigade na području svoje općine.⁵⁰⁷

Fikret Ćuskić, komandant 17. Kbbr, stacionirane u Travniku, cijenio je da mu je RiK na niskom nivou. Društvenu strukturu boračkog sastava svoje brigade predstavio je u dvije kategorije, *sirotinja* i *kriminalci*, uglavnom ljudi koji su ostali *bez ičega*. Žalio se na nedovoljnu obučenost starješinskog kadra. U nekim jedinicama bilo je problema s disciplinom, ali ukupan moral bio je *na nivou*. Slabosti su predstavljale odvojenost boraca od porodica (mnogima još uvijek na okupiranoj teritoriji) i loši uvjeti smještaja u travničkoj kasarni u kojoj nije bilo grijanja i kreveta, a sanitarni uvjeti *nikakvi*. Borcima je smetao šverc koji su svakodnevno viđali po gradu. Smatrao je da su njegova jedinica i 7. Mbbr najsposobnije za napadna dejstva. Bilo je problema s popunom zbog eksteritorijalnosti brigade, a civilni organi izbjegličkih općina još nisu bili formirani. Držao je da će se to stanje popraviti ako se formira krajiški regionalni sekretarijat za odbranu. Brigada je svojim sredstvima kupovala gorivo. Od MTS-a nedostajalo je okvira za puške i redenika za puškomitraljeze M-53.

Komandant 7. Mbbr Mahmut Karalić nije bio zadovoljan popunom (75%), sredstvima veze, smještajem boraca i njihovim transportom na bojišta.⁵⁰⁸ Moral im je bio dobar. Dva bataljona bila su *spremna* (travnički i zenički).⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Isto.

⁵⁰⁸ Popuna je vršena isključivo na principu dobrovoljnosti zbog oštih kriterija o vjerskom ponašanju pripadnika. Up.: Praljak, ARBiH, 7. Mbbr, *Kodeks ponašanja 7. Muslimanske brigade*. Kako u islamu, u načelu i praksi, ne smije biti prisile za vjeru, tako se prisilno nije moglo ni mobilizirati za 7. Mbbr, jer je to podrazumijevalo i obavezno obavljanje vjerskih obreda. Ali vjerska uvjerenja nisu uvijek bila jedina motivacija za dobrovoljno priključenje 7. Mbbr. Brigada je, zbog arapskog finansiranja, bila logistički kvalitetno podržana. Up.: Praljak, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 51/93-64, *Zahtjev Islamskom centru za pomoć 7. Muslimanskoj brigadi*, Zenica, 18. januar 1993; Praljak, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 79/93, *Zahtjev za izuzimanje hrane*, Zenica, 21. januar 1993. godine. Materijalna briga za šehide, invalide, borce i njihove porodice bila je na zadovoljavajućem nivou. Dobre uniforme, kvalitetna hrana i naoružanje bili su odličan poticaj. Stambeni smještaj za porodice svojih boraca izbjeglica također je bila briga komande brigade koja je imala autoritet nad civilnim organima vlasti. Sveukupno, to su bili česti poticaji da se mnogi borci opredijele za pristupanje 7. Mbbr, a ne njihova jaka vjerska uvjerenja. Radi toga se u dokumentima može naići na primjere islamski nedoličnog ponašanja pojedinih pripadnika brigade, kao što je, naprimjer, alkoholizam ili blud. Komande bataljona ili brigade su, koliko su mogle identificirati, sankcionirale takvo ponašanje disciplinskim mjerama isključenja iz brigade. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 18-7/95, *Izveštaj o radu PK za moral IPD i VP 2/7. Mbr*, Zenica, 18. oktobar 1993.

⁵⁰⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-55, *Zapisnik sa referisanja komandanata brigada, OkŠO, OpŠO*, Zenica, 22. decembar 1992.

Sedma muslimanska bila je eksteritorijalnog tipa i raštrkanog smještaja jedinica. Prvi bataljon bio je smješten u travničkoj medresi (komanda u objektu pored SJB Travnik), a drugi u zeničkoj osnovnoj školi na Bilmišću (brigadna VP u Muzičkoj školi). Malo kasnije formirani 3/7. Mbr bio je u Kaknju.⁵¹⁰ Ni sve bataljonske čete i vodovi nisu bili na jednom mjestu. Ova disperziranost bataljona i četa imala je prednosti i nedostatke. Prednosti su se ogledale u tome što su komande bataljona s potčinjenim jedinicama bile osposobljene da samostalno djeluju u svojoj blizini, gotovo nezavisno od komande brigade, kao i u vrijeme dok su djelovale kao MOS (Muslimanske oružane snage). Mogle su brzo intervenirati na jednom ugroženom području i isto tako brzo biti upotrijebljene na drugom. Slabosti su bile što se rijetko dešavalo da brigada bude u cijelosti upotrijebljena na istom zadatku što se loše odražavalo na RiK, poznanstvo među borcima, koje može imati veliki značaj za borbene rezultate, i saradnju između bataljona. Bataljoni 7. Mbbr nastali su objedinjavanjem lokalnih jedinica MOS-a kojih je bilo po cijeloj srednjoj Bosni osim u Jajcu. To je uzrok disperziranosti bataljona 7. Mbbr i njihovih četa. Bili su od ranga vodova (sela) do četa (gradovi). I nakon formiranja brigade, jedinice MOS-ova nastavile su još nekoliko mjeseci funkcionirati kao u 1992, ali ustrojene u vodove i čete okrupnjene u bataljonima. U jedinicama MOS-a u Travniku i Zenici bilo je nešto boraca afroazijskog porijekla, mudžahida, po kojima su se svi pripadnici 7. Mbbr tako rado nazivali.⁵¹¹ Nakon formiranja 7. Mbbr, bez obzira na slabosti okrupnjavanja bataljona i brigade, ne može se više govoriti o MOS-u. Taj termin HVO je rado upotrebljavao za sve jedinice ARBiH, naročito u vrijeme sukoba, i to može istraživačima izazvati zabunu stvarajući im pogrešnu sliku da se u srednjoj Bosni borilo na desetine hiljada mudžahida. Sedma muslimanska nije nikada okupljenja u jednoj bazi.⁵¹² Osim domicilnog stanovništva s područja srednje Bosne, u 7. Mbbr uključio se i znatan broj izbjeglica, naročito iz Jajca.

Komandant brdske brigade iz Maglaja tražio je objašnjenje kojem korpusu pripada njegova brigada (2. ili 3) jer je to stvaralo problem logisticiranja i RiK-a. Nije bilo dovoljno školovanog oficirskog kadra, ali je moral boraca

⁵¹⁰ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 6/92, *Naredenje*, Zenica, 25. decembar 1992. godine. **Njegovo brojno stanje na dan 8. mart bilo je 173 pripadnika.** Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 89/93, *Referat o radu i izvršavanju zadataka 3. Mbbr*, Zenica, 17. april 1993.

⁵¹¹ **Oslovljavanje kao "mudžahedini" nisu prihvaćali jer su smatrali da je ispravno "mudžahidi."**

⁵¹² **Njen 1. bataljon, travnički, nakon sukoba s HVO-om i formiranja 7. korpusa, izdvojen je u posebnu lahku brigadu, 37. Mlbr, a potom i preimenovan u 7. Bošnjački bataljon.**

bio u porastu. Zbog nedostatka ljudstva, borci su bili zamoreni čestim i dugotrajni boravkom *u rovu*.⁵¹³

Tahiru Graniću, komandantu 307. mtbr, nedostajalo je MTS-a i minobacačkih mina. Smatrao je da njegova brigada ima široku z/o.⁵¹⁴

Nakon komandanata brigada, referisali su komandanti prištapskih jedinica korpusa, predstavnici općinskih štabova odbrane i predstavnik OkŠO Zenica. Jedan odred OpŠO Kakanj bio je angažiran prema Vozući, a jedan, ojačan četom, na ilijaško-vogošćanskom pravcu. Dva PDo nisu bila popunjena, a poseban problem činilo je formiranje brigade. Nedostajalo je i školovanih oficira. Travnički OpŠO imao je problema s punktovima HVO-a i raspodjelom logistike koja je stizala u Travnik. Naprimjer, ugledni travnički pekar raspoređivao je municiju kako je htio. Kontakti s UN-om i stranim novinarima ostvarivali su se *linijama* HVO-a, nekontrolirano i bez ovlašćenja nadređenih. “Curile” su povjerljive informacije. Preko humanitarnih organizacija iseljavale su se porodice boraca i vojni obveznici (v/o). Zavidovički OpŠO demobilizirao je ljudstvo starosti preko šezdeset godina i radno ga angažirao u *Krivaji*. Tekstilni pogon u Zavidovićima obezbijedio je 4.200 maskirnih uniformi za OpŠO i brigadu. Komandant OpŠO zatražio je pismenu potvrdu komande korpusa da će zavidovičke borce nakon rata čekati radna mjesta s kojih su otišli u vojsku. Na teritoriji općine, bez najave i odobrenja, pojavljivali su se razni predstavnici međunarodnih organizacija (UNPROFOR, UNHCR, MKCK, EZ) i komunicirali sa stanovništvom i vojskom. Komandant OpŠO Bugojno Senad Dautović nije prijavio probleme u radu. Odnose s HVO-om na području općine ocijenio je dobrim. Međutim, na punktu HVO-a na Okuki (raskrsnica puteva Travnik – Novi Travnik – Vitez), kada je krenuo u Zenicu na referisanje, u društvu s komandantom 307. mbbr Tahirom Granićem, VP HVO privela ih je obojicu radi provjere. Komandanti prištapskih jedinica nisu imali značajnih problema osim LARd-a gdje je nedostajalo odgovarajućeg oficirskog kadra i municije za oruđa. Moral artiljeraca bio je narušen. Tražili su cigarete, uniforme, plaće... U nastavnom centru (NC) obučavali su se regruti. Oficirskih kadrova za rad s regrutima u kasarni bilo je dovoljno za razliku od brigada gdje ih je nedostajalo. Diverzantska četa bila je obučena i dobrog b/m.⁵¹⁵

⁵¹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-55, *Zapisnik sa referisanja komandanata brigada, OkŠO, OpŠO, Zenica, 22. decembar 1992.*

⁵¹⁴ Isto.

⁵¹⁵ Isto.

Značajan problem na ustroju jedinica i komandi, te njihove upotrebe, pravio je i ŠVK čestim organizacijskim promjenama i pretpočinjavanjem što je dovodilo do ozbiljnih poteškoća u RiK-u. Promjene su bile česte i ponekad kontradiktorne. Korpus nije ni zaživio, a on je već neke jedinice počeo izvoditi iz njegovog sastava i potčinjavati ih drugim korpusima u nekim složenim kombinatorikama RiK-a.⁵¹⁶

ARBiH–HVO: Od oktobarskih do januarskih sukoba

Sredinom novembra komande 3. korpusa i OZ SB postigle su sporazum po kojem nijedna strana nije smjela razoružavati jedinice druge strane. Ukoliko bi se za tim ukazala potreba, razoružavanje je trebala provoditi nadređena komanda i njeni organi.⁵¹⁷ Dogovoreno je formiranje zajedničkih komandi na nivou 3. korpusa i OZ SB i razinama susjednih brigada koje su dobile i zadatak organiziranja saradnje na odbrani linija prema VRS-u.⁵¹⁸ Zbog izbjegavanja sukoba oko nadležnosti na terenu, komanda korpusa predložila je komandi OZ SB da u bVP, koji je namjeravala formirati, uključi postojeću jedinicu vojne policije HVO-a

⁵¹⁶ Tako je, naprimjer, 29. novembra naredio, za potrebe operacije *Koverta*, formiranje OG Visoko od jedinica 3. korpusa (302. mtbr iz Visokog i 304. bbr iz Breze s bataljonom iz Ilijaša), 1. korpusa (11. bbr iz Olova) i općinskih štabova odbrane iz dodijeljenih zona oba korpusa (Breza, Ilijaš, Kreševo, Olovo, Vareš i Visoko) koju je djelimično potčinio komandi 1. korpusa jer je 11. bbr i OpŠO Olovo do daljnjeg potčinio komandi 2. korpusa. Ova 11. bbr iz Olova nije se nikada ni formirala. Ona i OpŠO Olovo uključeni su u sastav OG Visoko iz lokalnih političkih razloga. Olovljani su smatrali da su uvijek pripadali sarajevskoj regiji i to je bilo udovoljenje njihovim upornim zahtjevima. S obzirom na to da je Olovo bilo fizički odsječeno od Visokog, i dalje su ostali potčinjeni 2. korpusu s kojim su bili teritorijalno uvezani. Jedinice iz Olova nisu nikada upotrijebljene u b/d OG Visoko jer je to bilo nemoguće izvesti. Sa OG Visoko nastali su problemi i pri formiranju 6. korpusa jer je često prelazila iz 1. u 3, a potom i u 6. korpus pod imenom OG Istok. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-7, *Formiranje privremenih sastava, naredjenje*, Sarajevo, 2. februar 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-26, *Pretpočinjavanje OG "VISOKO", naredjenje*, Sarajevo, 17. mart 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/403-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 17. mart 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/408-1, *Organizovanje i izvođenje b/d, naredjenje*, Sarajevo, 17. mart 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava za organizacijske i mobilizacijske poslove, str. pov. broj: 14/75-80, *Naredjenje o formiranju OG "Visoko"*, Sarajevo, 1. august 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-87, *Povrat Štabova i jedinica u organski sastav 6. korpusa*, Sarajevo, 14. august 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-103, *Organizacijske promjene u z/o 1., 3. i 6. korpusa, naredjenje*, Sarajevo, 2. septembar 1993.

⁵¹⁷ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-865-1, *Zapovjed o zabrani razoružanja pripadnika HVO*, Zenica, 17. novembar 1992.

⁵¹⁸ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/1570-1, *Zapovijed za pretpočinjavanje jedinice*, Zenica, 13. novembar 1992.

iz Zenice, a da u komandu bataljona Blaškić imenuje svoje oficire kao i veći broj građanskih lica hrvatske nacionalnosti u logistički vod bataljona. Komanda korpusa željela je formirati zajednički bVP kako bi se na terenu što efikasnije sprečavala eskalacija sukoba. Komandi OZ SB predložila je da se njen predstavnik poveže s pomoćnikom komandanta 3. korpusa za poslove bezbjednosti Tadijom Brekalom.⁵¹⁹ Međutim, to nije realizirano zbog nezainteresiranosti HVO-a.⁵²⁰ Koliko je ARBiH bilo stalo do normalizacije odnosa s HVO-om i sprečavanja oružanih sukoba govori i činjenica da je komanda OkŠO Zenica i radna grupa ŠVK, u svom prijedlogu o formiranju komande i jedinica 3. korpusa, predložila ŠVK da pozove i OZ SB da uzme učešće u formiranju komande i jedinica korpusa. Hadžihasanović je nudio Blaškiću da zajednički rade na ustrojavanju 3. korpusa.⁵²¹

Prvi novembarski dani, s uranjenom zimom, donijeli su i zahlađenje odnosa HVO–ARBiH⁵²² koji su dobili novi ledeni ogrtač zebnje i neizvjesnosti zbog oktobarskih sukoba i gubitka Jajca. Za razliku od proljetnih, koji su više ličili na nekontrolirane čarke i nesuglasice, jesenski sukobi mirisali su na pravi i organizirani rat. Za srednju Bosnu, čiji je veći dio bio pošteđen značajnijih posljedica srpske agresije zbog udaljenosti od fronta s VRS-om, sukobi HVO–ARBiH bili su prvi susret s pravim ratom. Većina općina srednje Bosne nije graničila s ratom zahvaćenim područjem, a one koje jesu, njihovi gradovi bili su prilično udaljeni od prvih linija, izuzev Bugojna, a naročito Jajca gdje su snage VRS-a bile u nekim predgrađima i industrijskoj zoni. Jajce je bilo jedini srednjobosanski grad pokriven snajperskom vatrom VRS-a. Svi drugi bili su van dometa pješadijskog naoružanja, a neki i van granice dometa teške artiljerije. To ukazuje na relativnu opuštenost koju su stanovnici srednje Bosne imali u pogledu rata prema VRS-u u odnosu na neke druge krajeve Bosne i Hercegovine. Donji Vakuf je jedini grad srednje Bosne koji su držale snage VRS-a, ali ni on

⁵¹⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 17-1, *Formiranje zajedničkog bataljona vojne policije*, Zahtjev, Zenica, 27. novembar 1992.

⁵²⁰ Stvaranje zajedničkih jedinica, ili bilo kakvih drugih državnih institucija, sa zagovornicima očuvanja teritorijalne cjelovitosti i državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine nije bilo u interesu HZHB čiji je cilj bio razbijanje državnih institucija kako bi se država raspala i podijelila na tri međusobno nezavisne cjeline nakon čega bi svaka od njih mogla da se veže za bilo koje susjedne države i na način kako one izaberu.

⁵²¹ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, br.: 01-1549-1, *Formiranje jedinica 3. korpusa OS RBiH-Prijedlog*, Zenica, 5. novembar 1992. godine. Prijedlog je potpisao budući komandant 3. korpusa, te se bez rezervi može tumačiti i kao opredjeljenje komande 3. korpusa, a ne samo OkŠO Zenica.

⁵²² Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 103/92, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 2. novembar 1992.

nije pao u borbi nego su ga prepustili gradski čelnici. U nekom rangiranju ugroženosti srednjobosanskih gradova od VRS-a na prvom mjestu je Jajce, potom Bugojno, Travnik, Maglaj, Zavidovići i Visoko. Ostali su, manje-više, od posljedica rata trpjeli samo njegovu psihozu, nestašicu određenih roba i neizvjesnost. Istina je da su neki pripadnici HVO-a i TO (ARBiH) iz većine srednjobosanskih općina, koje nisu imale direktan dodir s VRS-om, i prije međusobnog sukoba odlazili na neke l/o na području drugih srednjobosanskih općina, ali smjene su bile rjeđe, a linije fronta relativno mirne u odnosu na posavsko, sarajevsko, istočnobosansko ili neko drugo vrelo bosanskohercegovačko bojište 1992. godine. Iz srednje Bosne u Jajce išlo se na principu dobrovoljnosti pojedinaca. Ali, nijedna pristigla jedinica iz srednje Bosne nije bila od neke značajne koristi.⁵²³ I HVO i ARBiH su prve ratne godine bili opterećeni naslijeđem teritorijalne odbrane koje je, kod njihovih pripadnika, podrazumijevao da svako treba braniti svoj prag. Zahlađenje odnosa pratilo je i ukopavanje položaja na obje strane. U Novom Travniku je početkom novembra HVO formirao brigadu *Stjepan Tomašević*.⁵²⁴ Na liniji razdvajanja s HVO-om ARBiH je počela s uređivanjem položaja pravcem Opara – Trenica – Šenkovići – Sinokos – Kasapovići.⁵²⁵ Kao bošnjačke ekstremiste u Novom Travniku i Travniku HVO je na prvom mjestu označio Refika Lendu koji je *provjereni kosovac i*

⁵²³ Jedinica koju je doveo Džemal Najetović u ispomoć odbrani Jajca nije se ni uključila u borbe. Njeni pripadnici, dok su se vodile zadnje grčevite borbe za odbranu grada, prespavali su dvije-tri noći u Divičanima i bez ispaljenog metka povukli se zajedno s jajačkim civilima. Up.: Kliko-Čuskić, 17. *Viteška*..., 36, nap. 119. To je ista jedinica koju obavještajci VOS-a u svojim izvještajima tokom cijelog ljeta 1992. cijene kao dobro opremljenu, uvježbanu, ekstremno fundamentalističku i opasnu za HVO. Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 07-763/92, *Informacija*, Mostar, 22. juli 1992. godine. U Jajcu se pokazala nemotiviranom. Zbog neučesća u odbrani Jajca, radi čega je tamo i prebačena, načelnik ŠVK je kritizirao komandanta OkŠO Zenica. Up.: Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1250-1, Sarajevo, 14. novembar 1992. godine. Najetovića je Sefer Halilović "cijenio" kao indiciran slučaj, odnosno kao osobu za koju je moguće da radi za neprijateljsku stranu: (...) *Nije razjašnjena njegova uloga oko pada Jajca. Njemu je na vrijeme naređeno da ode u Jajce. On je otišao tamo. Bio je u Jajcu, ali nije borbeno djelovao na zaustavljanju četničke ofanzive (...)*. Up.: Praljak, RBiH, MUP, CSB Sarajevo, Sektor SDB, *Zapisnik*, Sarajevo, 5. novembar 1993, 49. Moguće da je zbog Halilovićeve sumnje Najetović smijenjen s dužnosti komandanta 303. bbr svega nekoliko dana nakon postavljenja.

⁵²⁴ Do tada su novotravnički Hrvati bili s Hrvatima Viteza u brigadi *Viteška*. Početkom novembra izdvojeni su s jednim bataljonom Vitežana u novoformiranu novotravničku brigadu *Stjepan Tomašević*. Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 104/92, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 3. novembar 1992. godine. Gubitak ljudstva *Viteška* je nadomjestila domobilizacijom.

⁵²⁵ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 103/92, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 2. novembar 1992.

sada nesmetano ide preko četničkih koridora u Donji Vakuf, Semira Terzića, zapovjednika mudžahedina i MOS-a u Travniku, veliki fundamentalista, Emira Redžića Tareta, ubojica zapovjednika Stojaka. Oni su, prema VOS-u GS izradili planove ARBiH za *Sveti rat* protiv Hrvata.⁵²⁶ U decembru je formirana i novotravnička brigada ARBiH (308. bbr).⁵²⁷

Krajem novembra HVO Bugojno odlučio je preuzeti SJB. Obavijestio je OpŠO Bugojno da će njeno finansiranje biti osigurano iz Mostara odakle će stići policijske službene iskaznice, značke i pečati HZHB. Komanda 3. korpusa tražila je mišljenje ŠVK i upozorila ga da se slično već dešava u Vitezu i da će doći do većih političkih problema, narušavanja međunacionalnih odnosa i otvorenih sukoba ARBiH s HVO-om ako se to realizira.⁵²⁸ Na području Bugojna međusobni odnosi nisu popravljani. HVO nije priznavao institucije vlasti Republike Bosne i Hercegovine, a naročito Armiju RBiH. Za njega su bili važeći samo stavovi i propisi HZHB koje nije primjenjivao samo za svoje interne potrebe i unutar hrvatske nacionalne zajednice nego i u odnosu prema Bošnjacima i ARBiH, što je, osim problema dvovlašća, ozbiljno narušavalo međunacionalne odnose i nužno vodilo sukobljavanju s ARBiH. Na području Bugojna HVO nije imao više od 1.000 boraca, ali je imao stalno prisutne borce iz Hercegovine ili Hrvatske. U saradnji sa srpskim agresorskim vlastima omogućavao je iseljavanje bugojanskih Srba koji su se potom naseljavali u bošnjačke stambene objekte na području Donjeg Vakufa. Od jeseni je HVO predano radio na konstituiranju vlasti HZHB, izboru rukovodećih kadrova po preduzećima i policiji, ali i preuzimanju privrednih objekata. Bobene jedinice upotrebljavao je samo za odbranu, a veoma rijetko za napadna djelovanja prema VRS-u.⁵²⁹ U to vrijeme ustrojavao je brigadu *E. Kvaternik*, a ARBiH je ustrojavala 307. mtbr.⁵³⁰ Dolazak mehanizirane jedinice UNPROFOR-a (*Štakora*) na područje Gornjeg Vakufa i Bugojna izazvao je strah i zabrinutost bošnjačkog i hrvatskog stanovništva naročito zbog priča da je njena zadaća osiguravanje

⁵²⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 90/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 10. novembar 1992.

⁵²⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/3-67, *Podatci o mobilizacijskom razvoju*, Zenica, 11. juli 1997.

⁵²⁸ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, broj: 04/28-2, Zenica, 29. novembar 1992.

⁵²⁹ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 03/259-2, *Indikativna saznanja o odnosu pripadnika HVO prema muslimanskom stanovništvu u Prozoru i Bugojnu*, Sarajevo, 30. novembar 1992.

⁵³⁰ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/3-67, *Podatci o mobilizacijskom razvoju*, Zenica, 11. juli 1997.

teritorije *Republike Srpske*.⁵³¹ U Gornjem Vakufu HVO je formirao brigadu A. Starčević, a ARBiH ustrojavala 317. mtbr.⁵³² HVO je nastavio hapsiti Bošnjake u Prozoru i selima koja je zaposjeo. Odvodio ih je u zatvore u Tomislavgradu, Grudama i Ljubuškom. Uglavnom su to, prema saznanjima ŠVK, bile osobe koje su imale veze s ARBiH ili članovi SDA. Sačinjeni su i spiskovi nepoželjnih osoba kao i onih koji su se morali javljati policiji svakih 3, 8, 12 ili 24 sata.⁵³³

U izvještaju VOS-a GS za 4. novembar 1992. kaže se da jako srpsko granatiranje Mostara, njegove okoline i l/o HVO-a tog dana *nije ničim izazvano*, na osnovu čega obavještajac zaključuje da srpski vojno-politički vrh *nema uticaja na ekstreme* u Hercegovačkom korpusu (HK) VRS koji *na sve načine žele da ponovo dođe do aktivnijih djelovanja na ovom dijelu bojišnice*.⁵³⁴ Kako se to može razumijevati? Kakav bi to utjecaj trebao imati srpski vojno-politički vrh *na ekstreme* u HK VRS koji bi spriječio granatiranje Mostara i l/o HVO-a? Rat je još uvijek trajao i stoga se moglo očekivati *da ponovo dođe do aktivnijih djelovanja*, izuzev u slučaju da su ga srpski i hrvatski vojno-politički vrhovi završili *na ovom dijelu bojišnice*, a sa čime se nisu slagali neki ekstremni “artiljerci” iz HK. Srpsko-hrvatska separatna primirja, sporazumi ili pacifikacija određene teritorije uveliko su utjecali na bošnjačko-hrvatske odnose u cjelini, a naročito u sredinama gdje su Bošnjaci i Hrvati živjeli zajedno. To je, naravno, utjecalo i na borbeni moral, međusobno podozrenje i nepovjerenje pripadnika ARBiH i HVO-a. Najeksplozivnije je bilo u područjima gdje su HVO i ARBiH zajedno držali l/o prema VRS-u i gdje se dešavalo da, u skladu s nekim srpsko-hrvatskim sporazumom, VRS granatira ili napada samo položaje ARBiH, bošnjačka sela i islamske objekte.⁵³⁵ Takva se situacija, naprimjer, desila u

⁵³¹ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 03/259-2, *Indikativna saznanja o odnosu pripadnika HVO prema muslimanskom stanovništvu u Prozoru i Bugojnu*, Sarajevo, 30. novembar 1992.

⁵³² ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/3-67, *Podatci o mobilizacijskom razvoju*, Zenica, 11. juli 1997.

⁵³³ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 03/259-2, *Indikativna saznanja o odnosu pripadnika HVO prema muslimanskom stanovništvu u Prozoru i Bugojnu*, Sarajevo, 30. novembar 1992.

⁵³⁴ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 105/92, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 4. novembar 1992.

⁵³⁵ Držanje zajedničke l/o ne znači da su pripadnici ARBiH i HVO-a bili izmiješani u istim objektima (rovovima, zemunicama, tranšejama), nego da je svaka strana imala određenu dužinu linije ili objekte koje je posjedala tako da je VRS tačno mogla znati na kojem dijelu linije je ARBiH, a na kojem HVO. Granatiranje samo jedne strane kod nje je izazivalo sumnju da druga strana ima tajni dogovor s trećom, a na njenu štetu. Vjerovatno je toga bilo, a sigurno je i da je VRS takvim selektivnim artiljerijskim ili pješačkim dejstvima namjerno izazivala i produbljivala sukobe među „saveznicima“, ARBiH i HVO.

Glavatičevu kod Konjica 2. novembra, iako nije bila nepoznata i u drugim krajevima.⁵³⁶ Bošnjaci tog sela su, zbog srpskog negranatiranja katoličke crkve i granatiranja džamije, sumnjicali Hrvate za dogovor sa Srbima na njihovu štetu, a dva dana poslije obavještajac VOS-a zaključuje da srpski vojno-politički vrh *nema uticaja na ekstreme* u HK VRS koji su žestoko granatirali položaje HVO-a i Mostar. Očito su Bošnjaci Glavatičeva, iako su samo po crkvi zaključivali, bili u pravu. Glavni štab VRS-a naredio je djelimičnu obustavu b/d prema HVO-u 23. augusta 1992. *u cilju delotvornih političkih pregovora*.⁵³⁷ Na osnovu te naredbe, 1. KK naredio je potčinjenim jedinicama da ne otvaraju vatru na HVO u rejonu Jajca, Tešnja, Teslića i Kupresa.⁵³⁸ To se nije odnosilo na ostale rejone, ali dokazuje da su Srbi i Hrvati sklapali sporazume o pacifikaciji dijelova svog ratišta ili fronta u cjelini. To je, nedvojbeno, jasno i po citiranom izvještaju VOS-a od 4. novembra koji sam nameće takav zaključak.

U selima Čajdraš kod Zenice i Kruščica kod Viteza HVO je 15. novembra ubio po jednog, a 19. novembra još dvojicu pripadnika ARBiH. Za odmazdu je uhapšeno šest pripadnika HVO-a koji su zlostavljani i na intervenciju komande korpusa pušteni. U Vitezu je HVO priveo komandanta PDo i njegovog zamjenika koje je nakon fizičkog zlostavljanja pustio. Na kontrolnim punktovima HVO-a oduziman je MTS Armije RBiH. Spomenute incidente obavještajna uprava ŠVK ocijenila je kao indikator mogućeg rasplamsavanja sukoba. Teško stanje utjecalo je na moral boraca, posebno u rejonu Travnika, *gdje dolazi i do kolektivnog napuštanja položaja zbog osjećaja da su naši borci "založeni" sa obje strane*. Srpska propaganda plasirala je glasine da je bosanskohercegovačko rukovodstvo *"žrtvovalo"* Bošnjake na prostoru HZHB uz već učinjene ustupke zvanične politike prema Hrvatskoj. Hrvatska propaganda pridružila se srpskoj optužujući Bošnjake za vjerski ekstremizam. U tu svrhu korišene su radijska i televizijska stanica iz Viteza. Među hrvatskim stanovništvom kolala je glasina o razmjeni stanovništva sa Srbima, odnosno da će se srednjobosanski Hrvati preseliti *na područje Hrvatske sa većinskim srpskim stanovništvom s tim da se*

⁵³⁶ (...) *U rejonu Glavatičeva odnosi između Hrvata i Muslimana sve su lošiji. Muslimani optužuju Hrvate za saradnju sa Srbima. Dokaz za to im je što četnici ne gađaju katoličku crkvu u selu Glavatičevo, te masovno napuštaju položaje u tom rajonu. Za očekivati je brzi pad ovih položaja u slučaju napada četnika (...).* Up.: Praljak, HVO, OZ S/ZH, VOS, str. pov. broj: 158/92, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 2. novembar 1992.

⁵³⁷ ICTY, VRS, GŠ, str. pov. broj: 02/5-116, *Naređenje*, 23. august 1992.

⁵³⁸ ICTY, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-371/1-92, *Naređenje*, 24. august 1992.

Srbima ustupi teritorija HZHB. Obavještajna uprava ŠVK ocijenila je da će u narednom periodu HVO nastojati pridobiti, kroz različite metode, određen broj Bošnjaka za prihvatanje i učešće u organima vlasti HZHB. Kao ilustraciju posebno teškog stanja Bošnjaka izdvojila je Prozor. Težinu i ozbiljnost položaja ARBiH u srednjoj Bosni potvrđivala je VRS svojom namjerom da, nakon uspješnog ovladavanja Jajcem i Karaulom i spajanja svoje 19. i 22. pješadijske brigade, nastavi operaciju s ciljem ovladavanja Turbetom i napredovanjem ka Travniku.⁵³⁹ Tu procjenu potvrđuju i izvori VRS-a.⁵⁴⁰ Do sredine novembra pala je Karaula. HVO se povukao iz Dželilovca, Potkraja i Djaka.⁵⁴¹ Do 21. novembra snage VRS-a spojile su se na pravcu Vitovlje – Doruk – Devecani – Opaljenik. Time su, zbog skraćivanja linije fronta, za upotrebu na drugom pravcu oslobodile snage bataljona koji je držao koridor Karaula – Hamandžići.⁵⁴² Zaustavljene su na liniji Ridžići – Djaci – Škulji – Sečevo – Nula – Varošluk.⁵⁴³ U Travniku se pronijela glasina da će iz Tomislavgrada doći tenkovski divizion HV-a sa zadatkom da ojača l/o na Vlašiću. Navodno bi se u pratnji ovog diviziona nalazili i *Tigrovi, 1. i 2. Gbr HV* koji su učestvovali u zauzimanju Prozora i sukobu u Gornjem Vakufu. Bošnjaci su se plašili da bi stvarni cilj ove ekspedicije u Travniku bio isti, a ne zaustavljanje VRS-a čije su snage bile u ofanzivnom djelovanju i na maglajsko-tešanjско-zavidovićkom bojištu, gdje su se u novembru svakodnevno vodile teške i iscrpljujuće borbe.⁵⁴⁴ Vojnoobavještajna služba GS HVO procijenila je da VRS namjerava uzeti Tešanj i Usoru kako bi spojila snage iz Teslića s Blatnicom, a potom preko Crnog vrha krenuti na Maglaj, Novi Šeher i teritoriju do žepačkog tunela.

⁵³⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-153, *Novija saznanja o aktivnosti agresora u zoni odgovornosti 3. korpusa i odnosima sa HVO*, Sarajevo, 22. novembar 1992.

⁵⁴⁰ **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/459, *Borbeni izvještaj*, Banja Luka, 4. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/493, *Borbeni izvještaj*, Banja Luka, 24. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/498, *Borbeni izvještaj*, Banja Luka, 24. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/499, *Borbeni izvještaj*, Banja Luka, 24. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 30. Krajiška divizija, *Referisanje o borbenoj gotovosti komandantu 1. K. VRS 7.12.1992*.

⁵⁴¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 95/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 17. novembar 1992; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 86/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 17. novembar 1992.

⁵⁴² **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 98/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 21. novembar 1992.

⁵⁴³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 99/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 27. novembar 1992.

⁵⁴⁴ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 97/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 17. novembar 1992.

U pregovorima s HVO-om tražila je da joj ustupi prostor u z/o *110. usorske brigade* u rejonu Crnog vrha. Žepče nije namjeravala zaposjesti.⁵⁴⁵

Vojno-politička situacija u srednjoj Bosni postajala je svakim danom sve složenija i teža, posebno u Vitezu, Novom Travniku, Travniku, Busovači i Gornjem Vakufu. Nije došlo do dogovora o uspostavljanju zajedničkih organa civilnih vlasti. HVO je nastavio s nasilnim uvođenjem svoje vlasti koja nije dopuštala rad legitimnih općinskih organa i pojedinaca koji joj pismeno ne izraze lojalnost. Nastavio je i s praksom zauzimanja privrednih subjekata. U HZHB formirana su javna preduzeća (Elektroprivreda HZHB, Vodoprivreda HZHB, PTT HZHB, Ceste HZHB, ŽTO HZHB), Gospodarska komora, Croatia osiguranje i druge državne institucije HZHB. Posebna pažnja posvećena je obrazovanju i kulturi. Škole HZHB radile su po nastavnim planovima i programima RH usklađenim s njenim potrebama. U svim školama koristili su se udžbenici RH. Osnovano je i Hrvatsko sveučilište u Mostaru.⁵⁴⁶ Nakon oktobarskog sukoba u Novom Travniku HVO je zauzeo poštu, gradsku pekaru, zgradu Općine, Radnički dom, zgradu ZPP-a i druge važne objekte. Na ovaj način onemogućavao je rad službi i organa legitimne vlasti. Direktorima pekare i pošte bošnjačke nacionalnosti zabranjen je rad jer nisu potpisali lojalnost HZHB. U preduzećima gdje su direktori bili Hrvati primijećen je nesrazmjern broj upućivanja na čekanje i neplaćeni odmor radnika bošnjačke nacionalnosti u odnosu na Hrvate što je stvaralo napetost među radnicima i građanima. HVO je postavljao nove kontrolne punktove na kojima je zahtijevao propusnice isključivo izdane od HVO-a, čime je praktično onemogućeno kretanje boraca ARBiH po raznim potrebama (posjete ranjenicima u bolnici, odlazak na odmor s linije odbrane, obilazak rodbine...). U Novom Travniku počeo je čak oduzimati i lična vozila pripadnika ARBiH na kontrolnim punktovima. Pekara je radila samo za HVO i Hrvate. HVO i HDZ nisu se protivili formiranju vlasti na principu nacionalnog pariteta, ali samo da je u okviru HZHB. Zajednička komanda u Travniku otežano je funkcionirala naročito zbog načina izuzimanja oruđa iz BNT-a kao i pritisaka HVO-a da izuzme što više sredstava. U Vitezu komanda OpŠO nije mogla dobiti nijedan općinski objekat za smještaj i nalazila se u privatnoj kući. Franjo Boras, član Predsjedništva, 1. decembra

⁵⁴⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 90/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 10. novembar 1992.

⁵⁴⁶ **ICTY**, HVO, GS, *Izvjestaj o radu za 1992. godinu*, Mostar, mart 1993. (pogrešno datiran u mart 1992).

posjetio je Zenicu i Novi Travnik, ali komandi korpusa nije dopušteno da s njim razgovara o aktuelnim problemima između ARBiH i HVO-a. Komanda korpusa zaključila je da on i HVO ne odustaju od koncepta HZHB bez obzira na cijenu i eventualne oružane sukobe koji su visili u zraku. Tražila je od načelnika ŠVK, Predsjedništva i Vlade da se uključe u rješavanje problema i poboljšavanje međusobnih odnosa ARBiH–HVO *jer u protivnom ponovo može doći do sukoba sa katastrofalnim posljedicama za oba naroda što bi omogućilo četnicima da se iz Karaule i Komara prošetaju do Zenice*. Bez rješavanja problema s HVO-om nije bilo moguće pregrupisati snage prema VRS-u. Borci su tražili jasne i čvrste garancije da HVO neće ponovo napasti njihove domove dok oni borave na l/o prema VRS-u.⁵⁴⁷ Komanda korpusa smatrala je da je za uspješna dejstva njenih snaga prema VRS-u neophodno, na najvišem državnom nivou, riješiti pitanja nesporazuma s HVO-om *koji mogu prerasti u otvoreni sukob*.⁵⁴⁸

Poučena lošim iskustvom s HVO-om u Prozoru, ali i u Gornjem Vakufu, ARBiH je od početka decembra u tom rejonu počela organizirati kvalitetniju pripremu odbrane teritorije, koju je uspjela sačuvati u ranijim sukobima, ukopavanjem l/o na ključnim objektima.⁵⁴⁹ Strah od napada HVO-a u Gornjovrbaskoj dolini nije nestao ni nakon prestanka sukoba, razdvajanja snaga na Maklenu i uspostave lokalne zajedničke komande-zapovjedništva. Saradnja između HVO-a i ARBiH u Bugojnu bila je bolja nego u Gornjem Vakufu. Razlozi su bili jednostavni. Bugojno je bilo izloženije napadima VRS-a od Gornjeg Vakufa koji, ustvari, nije ni bio u domenu njenog interesa. Zato su obje vojske imale zajednički interes njegove odbrane koji je uvjetovao bolju saradnju. Gornji Vakuf je, zbog svoje strateške važnosti za HZHB, bio u goroj poziciji naspram HVO-a od Bugojna i, nakon Prozora, njegov sljedeći vojni cilj. Gornji Vakuf je bio strateški važan za HVO zbog povezivanja Hercegovine s Bugojnom i srednjom Bosnom, isto kao i dio Bugojna za VRS zbog njenog uvezivanja na pravcu Kupres – Donji Vakuf. Radi toga je komanda gornjovakufskog OpŠO bila prilično bojažljiva na

⁵⁴⁷ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/1091-437, Sarajevo, 1. decembar 1992; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 04/79-1, *Vanredni izvještaj*, Zenica, 3. decembar 1992; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/340-2742, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 05.12.1992. godine*, Sarajevo, 6. decembar 1992.

⁵⁴⁸ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-232, *Procjena snaga agresora na teritoriji R BiH*, Sarajevo, 9. decembar 1992.

⁵⁴⁹ **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, VOS, broj: 479/92, *Obavještajno izvješće*, Tomislavgrad, 6. decembar 1992.

angažmanu svojih jačih snaga na bugojanskom bojištu. Insistiranje HVO-a na tome još više je izazivalo sumnju da će on to iskoristiti da preuzme svu teritoriju općine. Komanda OpŠO Gornji Vakuf nije rado slala veće i kvalitetnije snage na bugojanske l/o. Što je HVO to više tražio OpŠO je više sumnjao. Radi toga je Dautović, komandant OpŠO Bugojno, kod HVO-a ocjenjivan kao bolji za saradnju od Agića, komandanta OpŠO Gornji Vakuf, kojega je često etiketirao kao ekstremistu. Nakon Prozora, Bošnjaci Gornjeg Vakufa živjeli su u stalnom strahu da su sljedeći na redu. Mjesec nakon poraza u Prozoru, u Gornjem Vakufu se pojavila bojazan od novog napada HVO-a. *Povod je bila "priča"* da će on napasti između 18. i 23. novembra. Nadzorna tačka ARBiH na ulazu u grad je ojačana, a u rejonu Bojska – Grnica – Bistrica pojačane su patrole.⁵⁵⁰ Krajem decembra u Gornji Vakuf poslana je prva grupa boraca 305. bbr (s pet automatskih puška).⁵⁵¹

Poslije formiranja zajedničke komande-zapovjedništva, u međusobnim odnosima na nivou komandi 3. korpusa i OZ SB došlo je do privremenog napretka s tendencijom jačeg uvezivanja i saradnje. Međutim, u realizaciji postignutih dogovora dolazilo je do ozbiljnih problema i tenzije su rasle u pojedinim rejonima.⁵⁵² Na konferenciji za štampu 8. decembra Kordić je loše govorio o Hadžihasanoviću i kritizirao komandu 3. korpusa *u kojoj su oficiri koji su učestvovali u izradi planova za napad na Sarajevo*. Na području Novog Travnika, kao i Viteza, odnosi su postajali svakim danom sve zategnutiji. U Novi Travnik je 10. decembra došla jedinica HVO-a od oko 180 vojnika (navodno 150 iz Hrvatske i 30 iz Livna). Neki su od njih zajedničku patrolu u Vitezu pitali je li sukob HVO–ARBiH već počeo. U širem rejonu Gornjeg Vakufa primijećeno je pregrupisanje i pokret jedinica HVO-a.⁵⁵³ U Jablanici je vojna policija HVO-a 17. decembra nasilno zauzela zgradu policije i stavila zastavu HZHB.⁵⁵⁴ Stanje je postalo jako složeno i pred "pucanjem".⁵⁵⁵ Zanimljivo je da je HVO često provocirao, odnosno producirao incidente za izazivanje sukoba s vješanjem zastava na objekte koji su simbolizirali bosanskohercegovačku državnost znajući da će time izazvati snažnu reakciju bošnjačke strane.

⁵⁵⁰ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-256, *Informacija, neka zapažanja o odnosima HVO-ARBiH u zeničkoj regiji*, Sarajevo, 13. decembar 1992.

⁵⁵¹ **ICTY**, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 01-5/93, *Službena zabilješka, iskaz*, Prozor, 14. januar 1993.

⁵⁵² **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-256, *Informacija, neka zapažanja o odnosima HVO-ARBiH u zeničkoj regiji*, Sarajevo, 13. decembar 1992.

⁵⁵³ **Isto**.

⁵⁵⁴ **Praljak**, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*.

⁵⁵⁵ **Praljak**, HZHB, Odjel unutrašnjih poslova, broj: 03-1-228/93, *Informacija*, Mostar, 9. januar 1993.

U decembru su zatrpavani rovovi u srednjoj Bosni. Za razliku od Novog Travnika, gdje je veći dio uređenih položaja zatrpan, u Busovači, prema Zenici, ostalo je još 14 rovova i 10 zemunica.⁵⁵⁶ U srednjoj Bosni obje strane nakopale se su rovova, tranšeja i zemunica. Pred sukobe i tokom njih su iskopavani, a nakon potpisivanja primirja zatrpavani. Kroz dostupne izvore može se utvrditi da su na većem dijelu linija razdvajanja, od Gornjeg Vakufa do Busovače, iskopavani i zatrpavani po više puta na istom lokalitetu. Uz svaku zategnutost odnosa iskopavani su, a sa svakim smirivanjem, po međusobnom dogovoru, zatrpavani. Zategnutosti i smirivanja bili su svakodnevnica. Krampe i lopate radile su koliko puške i artiljerija. Bosna i Hercegovina sigurno nije doživjela više ručnih zemljišnih radova još od vremena omladinskih akcija nakon Drugog svjetskog rata kao što je bilo u ratu 1992–1995. godine. Naročito se mnogo kopalo u srednjoj Bosni.

Komanda korpusa naredila je svim potčinjenim komandama da, u cilju izbjegavanja sukoba, ne nasjedaju na provokacije HVO-a tokom predstojećih božićnih i novogodišnjih praznika i da protiv pripadnika ARBiH, za koje utvrde da su narušavali red i provocirali, poduzmu najstrožije mjere.⁵⁵⁷ Želeći popraviti odnose s HVO-om kroz b/d s VRS-om, pozvala je komandu OZ SB da učestvuje u deblokadi Sarajeva na pravcu prema Kobiljači, što je ona dva dana kasnije odbila pozivajući se na stav GS da treba čekati ishod razgovora u Ženevi na kojem sudjeluju načelnici štabova ARBiH i HVO-a.⁵⁵⁸

⁵⁵⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 110/92, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 11. decembar 1992.

⁵⁵⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-64, *Naredjenje za bozicne i novogodsinje praznike*, Zenica, 23. decembar 1992.

⁵⁵⁸ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, br: 02/376-1, *Učešće postrojbi HVO u borbenim dejstvima*, Zenica, 28. decembar 1992; **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 1933/92, *Vitez*, 31. decembar 1992.

Stanje ustroja jedinica 3. korpusa ARBiH i rezultati njihovog borbenog djelovanja

Početkom 1993. godine Hadžihasanović je u ŠVK poslao analizu stanja ustroja jedinica i mogućnostima njihove upotrebe u z/o OkŠO Zenica tokom prethodne godine. Prema njemu, nosilac vojnog organiziranja i obuke u predratnom periodu bila je PL koja je sredinom aprila prešla u TO. Paralelno s organiziranjem PL i jedinica TO u zeničkoj regiji, nastavile su egzistirati, ili se tek organizirati, različite druge vojne formacije od kojih su najznačajnije bile HVO, HOS, MOS, *Zelene beretke* i *Zelena legija*. Izuzev HVO-a i HOS-a, sve ostale jedinice, s manje ili više otpora, do kraja 1992. stavljene su u jedinstveni sistem RiK-a 3. korpusa. Prve jedinice koje su izvodile b/d bile su uglavnom ranga vodova ili četa. Poseban problem bio je nedostatak vojno stručnih kadrova i nemogućnost manevrisanja jedinicama zbog "domobranskih" shvatanja ljudstva koje ih je sačinjavalo. Stepenn njihove mobiliziranosti bio je različit po općinama i ovisio je o blizini fronta s VRS-om i razini organiziranosti određene sredine. Jedna od najvećih slabosti koja je otežavala upotrebu jedinica, pored loše naoružanosti i opremljenosti, bilo je razumijevanje boraca *da se brane iz svojih dvorišta: Često su mase uticale na donijete odluke i njihovu realizaciju pa je ispalo da one komanduju*. Bila je izražena samovolja pojedinaca, grupa, ali i čitavih jedinica, kako tokom izvođenja b/d tako i van njih (nekontrolirano otvaranje vatre, nepropisno oduzimanje imovine, nepravilan postupak s ratnim plijenom, samovoljno napuštanje položaja...). Obavještajno i moralno obezbjeđenje bili su najslabije organizirani. Nisu namjenski upotrebljavane izviđačke jedinice niti primjenjivani svi oblici obavještajno-izviđačke djelatnosti. Najviše podataka dobijano je od jedinica koje su bile u direktnom borbenom dodiru s neprijateljem, osmatranjem ili od stanovništva koje je neprijatelj protjerivao s okupirane na slobodnu teritoriju. Rad na moralnom obezbjeđenju i informativno-propagandnoj djelatnosti (IPD) zanemarivan je. O suzbijanju neprijateljske propagandne djelatnosti nije se vodilo računa. Sadejstvo TORBiH (ARBiH) i MUP-a ostvarivalo se s različitim stupnjevima uspješnosti i to je uveliko ovisilo o odnosu s HVO-om. U nekim općinama stanice javne bezbjednosti ostale su duže vremena jedinstvene i njihovo sadejstvo s TORBiH (ARBiH) određivano je raspoloženošću ljudstva hrvatske nacionalnosti i njihove

“potčinjenosti” HVO-u. Osim toga, na sadejstvo MUP-a s ARBiH utjecalo je i različito shvatanje vodećih kadrova vojske i policije o mjestu, ulozi i načinu sadejstva te dvije strukture. Stanice javne bezbjednosti koje su od prvih sedmica srpske agresije bile potčinjene HZHB u pravilu nisu sadejstvovala TO (ARBiH), dok su stanice koje nisu bile pod utjecajem HVO-a uglavnom izvršavale zadatke u skladu sa svojom namjenom. O sadejstvu TORBiH (ARBiH) s HVO-om tokom 1992. teško se može govoriti, iako je bilo pokušaja. Uglavnom se radilo o saradnji. Prema Hadžihasanoviću, u z/o njegovog korpusa sredinom februara 1993. godine HVO je u direktnom dodiru s VRS-om imao angažiranog ljudstva snage do jednog bataljona. Saradnja vojnih i civilnih struktura bila je na niskoj razini. Probleme su izazivala različita tumačenja nadležnosti, politika nad vojskom ili vojska nad svim. Naročito je bila izražena borba za postavljanje kadrova u vojsci i u vezi s raspolaganjem MTS-om. Na bojištima je uglavnom primjenjivan frontalni oblik borbe s izvjesnim naznakama kombiniranog oblika (frontalni i gerilski). Gerilskog *moglo bi se reći nije ni bilo*, iako su stvarane gerilske grupe (partizanske). Zbog nedostatka MTS-a planiralo se stvarati *partizanske formacije* po zamislima načelnika ŠVK,⁵⁵⁹ ali to na svu sreću nije ostvareno zbog straha ljudstva i boraca od boravka na neprijateljskoj teritoriji za što nije bilo ni osnovnih uvjeta.⁵⁶⁰ Zanimljivo

⁵⁵⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-222, *Analiza iskustava iz b/d snaga u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 12. februar 1993.

⁵⁶⁰ Taj oblik borbe moguć je jedino osloncem na prijateljsko stanovništvo na okupiranoj teritoriji. Međutim, Srbi su masovno, sistematski i brzo protjerivali stanovništvo na koje bi se „Halilovićevi partizani“ mogli oslanjati (Bošnjaci) i naoružavali stanovništvo koje bi im sigurno bilo žestoki i ozbiljni neprijatelji (Srbi). Na okupiranoj teritoriji, i s naoružanim domicilnim neprijateljskim stanovništvom protiv sebe, nemoguće je voditi partizanski (gerilski) oblik borbe. Bojazan starješina i boraca je razumljiv i opravdan što se ne bi moglo reći i za zamisli načelnika ŠVK. Titovi partizani, koji su u vojnim udžbenicima služili kao uspješan primjer mogućnosti borbe s okupatorom, imali su oslonac u znatnom dijelu stanovništva, a što je još važnije, od njih svakako nije zavisio ishod rata nego od velikih sila i njihovih ratišta. Gubici Titovih partizana u ljudstvu bili su ogromni što ukazuje na težinu tog načina ratovanja. SSSR je imao jake partizanske snage na okupiranoj teritoriji, ali su one imale oslonac u prijateljskom stanovništvu, skrovištima MTS-a od Crvene armije koja ih je i dalje logistirala zračnim putem i veliki manevarski prostor koji Nijemci nisu mogli uspješno kontrolirati. Bez obzira na tako kvalitetne uvjete, oni nisu bili glavni oslonac odbrane i oslobođenja SSSR-a nego Crvena armija. Francuski partizani imali su, također, prijateljsko stanovništvo na teritoriji djelovanja i redovan zračni dotur vojne velesile, Velike Britanije. Teritorijalna odbrana RBiH (ARBiH) nije bila pobunjenička hajdučija, s margina vojnih sila, u vihoru svjetskog rata koja je mogla pridonijeti porazu okupatora, ali ne i samostalno ga poraziti, nego je imala zadaću da preuzme glavnu ulogu u njegovom slamanju. Zato sebi nije mogla priuštiti masovnije korišten gerilski oblik borbe nego je morala prihvatiti

je da komandant 3. korpusa, u svom izvještaju načelniku ŠVK, tvrdi da je bilo uvjeta za partizanska dejstva koji nisu iskorišteni i istovremeno se više puta žali da je manevar snagama 1992. bio gotovo nemoguć zbog *domobranskog shvaćanja* borbe od strane najvećeg broja pripadnika.⁵⁶¹ Kao da mogućnost neupitnog manevrisanja jedinicama nije primarni preduvjet za partizanski oblik borbe.⁵⁶² Kod grupisanja snaga u b/d nije se pridavao značaj objedinjavanju jedinica, te se išlo na *utapanje* manjih jedinica u veće, bez potčinjavanja, što je dovodilo do miješanja nadležnosti i odgovornosti

frontalni uz minimalno korištenje gerilskih grupa po plitkoj dubini neprijateljske teritorije. (Takve primjere navodi i Hadžihasanović u svojoj analizi naglašavajući da su tako postizale najbolje rezultate). Bez oslonca na prijateljsko stanovništvo, gerilske grupe mogle su djelovati samo kao male diverzantske ili izviđačke grupe u bližem zaleđu neprijateljske linije odakle su se mogle brzo povući na slobodnu teritoriju. Duljina boravka na neprijateljskoj teritoriji ovisi o količini hrane koju gerilac može nositi na leđima, a to je za dva-tri dana. Značajan problem boravka gerilskih grupa na neprijateljskoj teritoriji, bez oslonca na prijateljsko stanovništvo, jeste i sanitetsko osiguranje. U uvjetima agresije na Bosnu i Hercegovinu, ranjeni borac na okupiranoj teritoriji nije se mogao zbrinuti. Zamisao o masovnijem korištenju partizanskog oblika borbe, kao glavnom osloncu ili bar važnom, sigurno bi brzo dovela, prvo do još težeg stradanja bošnjačkog stanovništva preostalog na okupiranoj teritoriji, zatim do velikih ljudskih gubitaka jedinica, dezorganizacije i sigurnog poraza cijele TO. Kao ilustraciju nemogućnosti partizanijske, može se navesti poznati primjer pripadnika TO iz Kozarca. Nekoliko desetaka njih povuklo se na Kozaru. Iako su, čak, izbjegavali borbu s neprijateljem, opet su do aprila 1993. uništeni, a da nisu postigli nijedan važan borbeni rezultat. Up.: Kličo-Čuskić, 17. *Viteška...*, 15. Još ilustrativniji primjer su hiljade Srebreničana koji su krenuli u proboj ka slobodnoj teritoriji nakon 11. jula 1995. godine. Pretrpjeli su ogromne ljudske gubitke dok su, izbjegavajući borbu, preko okupirane teritorije stigli na slobodnu. Borci ARBiH iz Večića kod Kotor Varoša, s civilima, krenuli su u proboj 3. novembra 1992. godine. Od grupe, koja je na polasku brojala 519 osoba, samo se 94 probilo na slobodnu teritoriju. Veći broj ih je poginuo u zasjedama ili zarobljen. Mjesto sahrane 163 osobe (borci i civili), koje su zarobljene i pobijene u osnovnoj školi Grabovica, još uvijek nije poznato. Up.: Kličo-Čuskić, 17. *Viteška...*, 31-32, 67-68. Sva tri primjera mogu se karakterizirati kao partizanski način borbe (izlazak pod borbom iz okruženja) i svi su tragični.

⁵⁶¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-222, *Analiza iskustava iz b/d snaga u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 12. februar 1993.

⁵⁶² Stvaranje partizana od „domobrana“ poseban je problem. Armiji RBiH u 1992, a dobrim dijelom i u 1993 – sa nekim jedinicama i do kraja rata – bilo je teško pokretati snage s jednog bojišta na drugo (van matične općine), a kamoli ih ubacivati u neprijateljsku pozadinu nekoliko desetina ili stotina kilometara daleko od doma. Mobilizirati čovjeka iz srednje Bosne i prebaciti ga, naprimjer, da kao partizan ratuje oko Prijedora, nikako ne bi bilo izvodivo. Često je 1992. bilo nemoguće borbe iz jednog sela prebacivati na l/o susjednog sela. Borci su na l/o boravili kraći broj dana (7–15) i išli kućama na odmor, ponekad i duže nego su bili na frontu i opet se dešavalo da, ako smjena zakasni nekoliko sati ili dana, da samovoljno napuste linije i odu kućama. Kako bi se, onda, takvi „domobrani“ mogli odvojiti od rodnog doma na nekoliko mjeseci ili godina? Zanošenje idejama partizanskog načina ratovanja, u uvjetima rata kakvog je agresor kao jača strana nametnuo, moglo je biti samo romantičarsko dok nije došlo potčinjenim jedinicama kao naredba čime je postalo neprihvatljivo.

u jedinstvenim zonama djelovanja, odnosno, jednostavnije rečeno, nije se znalo ko kome komanduje. Sistem RiK-a bio je izraženo loš. Organizaciji sistema odbrane nije se pristupalo temeljito, te je bilo propusta, kao što su slaba organizacija sistema vatre i nedovoljno inženjersko utvrđivanje. Nije se razumijevala potreba za ešaloniranjem snaga. Na pojedinim dijelovima l/o sve ljudstvo bilo je koncentrirano na prvoj liniji fronta bez organizirane i osigurane dubine.⁵⁶³ U takvim slučajevima, probijanje l/o značilo je brz i lagan prodor neprijatelja, bez gubitaka, duboko u pozadinu branilaca, a mogućnosti njegovog zaustavljanja i vraćanja na početne položaje (p/p) veoma smanjene s povećanim gubicima na tom zadatku. Kod napadnih b/d rijetko je primjenjivan skup jednovremenih borbenih radnji i postupaka kao što su ubacivanje snaga i dejstvo iz pozadine neprijatelja, obuhvat, uklinjavanje i diverzantska dejstva. Najčešće su primjenjivanje dvije radnje, a često samo jedna. Najbolji rezultati postizani su ubacivanjem manjih diverzantskih grupa u pozadinu neprijatelja, a takvi zadaci realizirani su, u najvećem broju slučajeva, bez gubitaka i uz potpuno ostvarenje cilja

Uz mnoge korisne prijedloge da se poboljša funkcioniranje i upotreba jedinica 3. korpusa i otklone smetnje i nedostaci uočeni u prvoj ratnoj godini, Hadžihasanović je dao i jedan posebno zanimljiv. Prema njegovom mišljenju, početak izvođenja b/d trebao bi biti bez artiljerijske pripreme, a vrijeme gotovosti i početak dejstava usklađen s konkretnom taktičkom situacijom.⁵⁶⁴ U uvjetima slabe vatrene moći, ovaj se prijedlog čini razboritim i opravdanim. Naime, vrlo se često dešavalo da artiljerijska priprema ARBiH, zbog ograničenosti MTS-a, bude veoma skromna, ne postigne ništa i, ustvari, samo signalizira neprijatelju da očekuje pješadijski napad.

⁵⁶³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-222, *Analiza iskustava iz b/d snaga u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 12. februar 1993.

⁵⁶⁴ Isto.

Rast tenzija u odnosima HVO–ARBiH

Do sredine decembra 1992. situacija u Gornjem Vakufu ponovo se zaoštrila o čemu su komandant OpŠO i 317. bbr izvijestili komandu korpusa. Zatražili su upute za dalje postupanje. Komandant korpusa naredio im je da poduzmu potrebne mjere da ne dođe do sukoba s HVO-om.⁵⁶⁵ Komanda korpusa 3. januara procijenila je da su odnosi s HVO-om znatno bolji. Ostvarivala je dobru saradnju s HVO-om na nivoima komandi brigada i neposredno među jedinicama.⁵⁶⁶ *Temeljem ukazane potrebe, a u cilju podizanja* b/g, komandant OZ SB naredio je sljedećeg dana komandama svih brigada u svojoj z/o da procijene snagu ARBiH, objekte koje drži i gdje su smještene njene jedinice.⁵⁶⁷ Brigada Nikola Šubić Zrinski iz Busovače 6. januara napravila je procjenu snaga ARBiH u svojoj z/o. Armija RBiH držala je značajne objekte za izvođenje b/d samo iznad sela s bošnjačkim stanovništvom.⁵⁶⁸ Imala je mogućnost da presiječe putne pravce Busovača – Kiseljak u Kačunima, Busovača – Vitez u Ahmićima i Busovača – Zenica u Grabljama. Da bi izbjegla Busovaču, za prevoz MTS-a koristila je magistralni put Zenica – Lašva i dalje makadamski put preko Dusine do Lugova i Kačuna. Od Lugova do Visokog upotrebljavala je put preko Kondžila koji je dovršila u septembru 1992. godine. Tom komunikacijom, bez problema s HVO-om, imala je vezu vlastitom teritorijom od Zenice do logističkog centra (LoC) u Visokom.⁵⁶⁹ Iz Kačuna do Fojnice bio joj je na raspolaganju stari vojni put pored Silosa i preko Vladića. Prema saznanjima

⁵⁶⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/181-1, Zenica, 14. decembar 1992.

⁵⁶⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 04/183-17, *Redovna informacija o stanju borbenog morala*, Zenica, 3. januar 1993.

⁵⁶⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 1955/93, *Zapovjed*, Travnik, 4. januar 1993; ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 55/93, *Zapovjed*, Zenica, 10. januar 1993.

⁵⁶⁸ U Stranama (tt 455) ARBiH je imala PAM 14,7 mm, a na ulazu u selo je držala punkt. U Kovačevcu su bile seoske straže naoružane pješadijskim naoružanjem. U Lončarima su se nalazile posadne snage sa zadatkom osiguranja sela i kontrole susjednih sela Putiš, Jelinak i Bakije. Inženjerijski je uredila Kuber na razmeđu zeničke, viteške i busovačke općine na kojem je držala posadne snage naoružane pješadijskim naoružanjem. Od Kubera je preko Vražala izgradila put prema Zenici. Na Kičinu (tt 921), iznad Putiša, imala je 5-6 boraca s pješadijskim naoružanjem. U Merdanima je držala punkt i položaje prema Podjelama. Značajniji objekti koje je posjedala bili su: Hum (tt 1280) – na kojem je imala snage jačine voda sa četiri MB 82 mm, PAM-om i PAT-om – i tt 889 na kojem je imala PAT 20/3 mm. Up.: ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 39/93, *Procjena snaga „SAVEZNIKA“ u zoni odgovornosti*, Busovača, 6. januar 1993.

⁵⁶⁹ Ovaj makadamski put preko Kondžila do Visokog izgrađen je jer ARBiH nije mogla bezbjedno koristiti magistralni put Zenica – Kakanj – Visoko zbog ometanja od strane snaga HVO-a iz Čatića kod Termoelektrane Kakanj.

komande brigade *N. Š. Zrinski*, 333. bbr imala je oko 2.300 pripadnika u tri bataljona, naoružanih s 1.500 automatskih i poluautomatskih pušaka, 40 PM, 30 RB i RPG, 10 PAT-ova 20/1 i 20/3 mm, 15 MB 120/82 mm i 3 BsT-a. S dijelom ljudstva brigada je učestvovala na bojištima prema VRS-u u rejonima Visokog, Turbeta i Maglaja. Prema neproverenim informacijama, 333. bbr raspolagala je dvjema H-105 mm i jednim 3x4 VBR-om 128 mm, ali je imala problema s pješadijskom i artiljerijskom municijom.⁵⁷⁰ Međutim, ta je procjena s brojem ljudstva, količinama i vrstom naoružanja dosta pretjerana. Busovačka brigada ARBiH početkom januara imala je 1.450 v/o sa svega 700 dugih cijevi.⁵⁷¹ Većinu artiljerijskih sredstava, koje spominje izvještaj brigade *N. Š. Zrinski*, po broju i vrsti, 333. bbr nije nikada posjedovala. Problem s pješadijskim i artiljerijskim naoružanjem imala je tokom cijele 1993. i prve polovine 1994. godine. Vrlo često se u njenim izvještajima iz 1993. godine spominje da ima samo 700 dugih cijevi.

Prvih dana januara 1993. godine HVO je počeo pregrupisavanje snaga i vatrenih sredstava iz Hercegovine u srednju Bosnu kao i pregrupisavanje već postojećih snaga u srednjoj Bosni.⁵⁷² U Gornjem Vakufu je 5. januara postavio, prema izvještaju 3. korpusa, crnu ustašku zastavu. Nakon što ju je vojna policija 317. bbr skinula, HVO je dao ultimatum ARBiH da napusti školu koju je koristila kao kasarnu. Vojna policija HVO-a pucala je na VP 317. bbr dok je skidala zastavu. Jedan vojni policajac 317. bbr je ranjen. Međusobni su se odnosi pogoršali.⁵⁷³ Očekujući napad hrvatskih snaga⁵⁷⁴ na Gornji Vakuf, komanda korpusa poslala je istog dana iz Zenice 250 boraca 305. bbr (Jajce).⁵⁷⁵ Smješteni su u selima Voljevac, Voljice i naselju

⁵⁷⁰ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 39/93, *Procjena snaga „SAVEZNIKA“ u zoni odgovornosti*, Busovača, 6. januar 1993.

⁵⁷¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/3-67, *Podatci o mobilizacijskom razvoju*, Zenica, 11. juli 1997.

⁵⁷² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

⁵⁷³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-78, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 5. januar 1993. godine. **Mesud Hero i Fuad Kovač pišu da je bila zastava RH. Up.: Hero-Kovač, Hrvatska...**, 291.

⁵⁷⁴ U z/o OZ S/ZH (Bugojno, Gornji Vakuf, Prozor, Jablanica i Konjic) sve vrijeme sukoba HVO-ARBiH na strani HVO-a sudjelovale su neke jedinice i pojedinci iz sastava HV-a. Iz tog razloga smatram da je ispravnije govoriti o hrvatskim snagama nego o HVO-u, jer je teško precizno utvrditi gdje je HVO samostalno djelovao, a gdje uz pomoć jedinica HV-a. U slučajevima u kojima se može razdvojiti učešće HV-a i HVO-a, to sam naglašavao. U svakom slučaju, HV i HVO jesu hrvatske snage, djelovale samostalno ili u sadejstvu.

⁵⁷⁵ Ta brigada bila je u formiranju, eksteritorijalna i bez z/o prema VRS-u. Kao takva bila je pogodna za korištenje za odbranu od HVO-a u Gornjem Vakufu. Njeno ukupno brojno stanje u tom trenutku iznosilo je oko 300 ljudi. Kasnije se broj pripadnika povećavao

Odvode.⁵⁷⁶ Jedna manja jedinica ARBiH stigla je sutradan iz Bugojna.⁵⁷⁷ Situacija je, u iščekivanju ishoda mirovnih pregovora u Ženevi, postajala sve teža.⁵⁷⁸ Zbog mogućeg sukoba s ARBiH, Šiljeg je 7. januara naredio brigadama *Kralj Tomislav* (Tomislavgrad) i *Petar Krešimir IV* (Livno) da upute po 50 odabranih vojnika (po mogućnosti PDv...) u Bugojno. HVO-u Posušje naredio je da pošalje PDv. Jedinice su se po dolasku na odredište imale pretpočiniti komandi brigade *E. Kvaternik* i upotrebljavati za zaštitu komande i objekata bugojanskog HVO-a.⁵⁷⁹ Komanda korpusa istog dana potvrdila je ŠVK da se u rejonu Bugojna (Gornji Vakuf) razmješta 305. bbr i provode aktivnosti na mobiliziranju v/o iz Jajca, formiranju brigade, izvođenju obuke i rješavanju problema vezanih za smještaj i boravak ljudstva.⁵⁸⁰ U vezi s predstojećim pregovorima u Ženevi, načelnik GS naredio je 8. januara dizanje b/g na najviši stepen.⁵⁸¹ U osnovnu školu u Trnvcima pristiglo je oko 50 pripadnika jedinice za posebne namjene iz Gruda, a tri autobusa puna

i 305. bbr je do ljeta dobila 2. i 3. bataljon. Najveće gubitke, od formiranja do kraja rata, imala je u Gornjem Vakufu što pokazuje njen doprinos njegovoj odbrani. Drugi i treći bataljon, nakon formiranja, upotrebljavani su u rejonu Busovače, Kiseljaka i Žepča. Vrlo malo i rijetko je 305. bbr tokom sukoba HVO–ARBiH korištena protiv VRS-a. Kao rijetki izuzetak može se izdvojiti njeno zapaženo učešće na brezanskom bojištu. Uz 7. Mbbr i 17. Kbbr bila je najomraženija kod propagande HVO-a. To su bile eksteritorijalne brigade, pogodne za upotrebu na svim bojištima (prema VRS-u i HVO-u). HVO je smatrao da su izbjegličke jedinice ARBiH u srednjoj Bosni odnijele prevagu snaga u njenu korist i konstruirao teorije o bošnjačkom namjernom prepuštanju određenih teritorija u korist Srba kako bi se tamošnje vojno sposobno ljudstvo prebacilo u srednju Bosnu za agresiju na HVO, progon Hrvata i naseljavanje, od Srba protjeranih, Bošnjaka. Ratobornost tih jedinica tumačio je navodnim željama njihovih boraca da protjeraju Hrvate i zauzmu njihove kuće i imanja.

⁵⁷⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-87, *Sedmični sumarni izvještaj za period 01.-08.01.1993. godine*, Zenica, 10. januar 1993. godine. Zaroobljeni pripadnik 305. bbr Sevad Čosić izjavio je SIS-u brigade *Rama* da je manja grupa Jajčana stigla u Voljevac 28. decembra 1992. godine. Imala je samo pet automatskih pušaka. Petnaesterica boraca iz te grupe 12. januara su upućena na Crni vrh. Komandovao im je Mirsad Dizdar. Na Crnom vrhu, osim njih, bilo je 30 domicilnih boraca, dva kuhara i vezista sa RUP-12. Prema Čosićevoj izjavi, snage ARBiH na Crnom vrhu imale su jedan MB 82 mm, jedan MB 60 mm, dva RB M-57, dva PM M-84 i jedan PM M-53. Ostalo je bilo pješadijsko naoružanje. Up.: ICTY, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 01-5/93, *Službena zabilješka, iskaz*, Prozor, 14. januar 1993.

⁵⁷⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 133/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 6. januar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 137/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 10. januar 1993.

⁵⁷⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 138/93, *Dnevno izvješće*, Mostar, 11. januar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 139/93, *Dnevno izvješće*, Mostar, 12. januar 1993.

⁵⁷⁹ ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 01/5-11, *Uput postrojbi u Bugojno*, Tomislavgrad, 7. januar 1993.

⁵⁸⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-83, *Redovni vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 7. januar 1993.

⁵⁸¹ ICTY, HVO, GS, broj: 01-33/93, *Zapovjed*, Mostar, 9. januar 1993.

vojnika, istog dana, iz Prozora preko Gornjeg Vakufa otišla su u Bugojno.⁵⁸² To su sigurno bili pripadnici brigada *K. Tomislav* i *P. Krešimir IV* i PDV iz Posušja kojima je Šiljeg dan ranije naredio da idu u Bugojno.⁵⁸³ Tri autobusa Hercegovaca stigla su i u Novi Travnik, a dan poslije još jedan pincgauer i dva “tamića.”

Odmah su počeli maltretirati Bošnjake, a jedan je civil ubijen ispred svoje zgrade. Tokom noći neki Bošnjaci su uhapšeni. Uz Hercegovce su dolazili i pripadnici MUP-a RH. Dvojica su zarobljena u Trenici tokom noći 9/10. januar.⁵⁸⁴ U večernjim satima pripadnici HVO-a pucali su na zgradu komande 306. bbr na Rudniku.⁵⁸⁵ Kada su počele borbe u Gornjem Vakufu, nepoznati pripadnik ARBiH masakrirao je borca HVO-a, a jedan maloljetni, ranjeni, borac HVO-a ubijen je u sanitetskom vozilu.⁵⁸⁶ Slični oblici međusobnog nasilja snažno su utjecali na međunacionalnu netrpeljivost i obostrani strah. Bošnjačko sjećanje na zlostavljanje i monstruozno ubistvo mentalno bolesnog invalida Saliha Grižića, kao i divljačko sknavljenje njegovog leša, nije nestalo.

Na zahtjev ogromnog broja jedinica i boraca, komanda korpusa 10. januara uputila je ŠVK dopis u kojem je izjavila *bezrezervnu podršku u nastojanjima da spriječe podjelu BiH na etničkom ili bilo kojem drugom principu*.⁵⁸⁷ Komandama 305. bbr, 307. mtbr i 317. bbr naredila je da *spriječe sukob sa jedinicama HVO pod svaku cijenu*, da se korektno ponašaju prema njima, ali i da obrate posebnu pažnju na njihove aktivnosti i ne dopuste *nikakvo iznenadjenje*. Obavijestila ih je da na području

⁵⁸² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-109, *Dopuna sedmičnog izvještaja od 01. do 08.01.1993. godine izvještajem 317. bbr G. Vakuf*, Zenica, 11. januar 1993.

⁵⁸³ **Obavještajni organ 3. korpusa znao je za dovođenje jedinica za posebne namjene iz Livna i Tomislavgrada u Gornji Vakuf, Gračanicu kod Bugojna, Travnik i dijelom u Novi Travnik.** Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO*, izvještaj, Zenica, 28. januar 1993.

⁵⁸⁴ **Prilikom kontrole na punktu ARBiH u Opari kidnapirali su policajca koji ih je legitimirao. Ubacili su ga u svoje vozilo i pokušali pobjeći prema teritoriji pod kontrolom HVO-a. U Trenici su zaustavljeni na barikadi. Utvrđeno je da su pripadnici specijalne policije iz Splita.** Up.: ICTY, ARBiH, 308. bbr, Sektor bezbjednosti, broj: 54/93, *Izvještaj o stanju bezbjednosti*, Novi Travnik, 10. januar 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-88, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 10. januar 1993.

⁵⁸⁵ ICTY, HVO, Brigada Travnička, broj: 101-039/93, *Urgent na sl. zabilješku br. 03/52-2 od 10.01.1993*, Travnik, 15. januar 1993.

⁵⁸⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-106, *Izvještaj*, Zenica, 14. januar 1993.

⁵⁸⁷ (...) **Nemojte dozvoliti, a necemo ni mi, da do sada prolivena krv i zrtve nasih boraca, djece, zena, oceva i majki budu uzaludne (...).** Up.: Praljak, ARBiH, ŠVK, broj: 04/183-22, *Saopštenje 3. korpusa Zenica*, Sarajevo, 10. januar 1993.

Gornjeg Vakufa borave pripadnici MUP-a RH.⁵⁸⁸ Blaškić je naredio brigadi *S. Tomašević* i jedinici za posebne namjene *Ante Bruno Bušić* iz Novog Travnika da lokaliziraju sukob i rade na smirivanju situacije.⁵⁸⁹ Ipak, HVO je u Novom Travniku nastavio pretresati bošnjačke stanove, privoditi i maltretirati pripadnike ARBiH i oduzimati im vozila i opremu. Vršio je pritisak na Bošnjake da se sele iz hrvatskog dijela grada na teritoriju općine pod kontrolom ARBiH. U Vitezu je činio isto, a u Varešu nije dozvoljavao pripadnicima ARBiH da ulaze u grad kako bi obišli porodice. U Zenici je HVO neovlašteno izuzimao objekte. Hadžihasanović je preko ŠVK uputio molbu HVO-u da preduzme sve mjere da ne dođe do sukoba širih razmjera u Gornjem Vakufu, ali i ostalim gradovima.⁵⁹⁰ Na frontu prema VRS-u, 317. bbr posjedala je svojim prvim bataljonom l/o: Raduša – Rogavica (tt 1421) – Oglavić – Oglavak (tt 1510) i rejon Didovac – Bukova glava (tt 1179) – Škrtsko brdo. Brigada *A. Starčević* je prema VRS-u držala l/o: Raduša – Raduški kamen (tt 1663) – Čajra i Škrtsko brdo – Humac (tt 1284) – Zgon – Didovac (tt 1129).⁵⁹¹ Prema izvještajima ARBiH, HVO je 11. januara počeo s dejstvima u Gornjem Vakufu ispalivši četiri minobacačka projektila na zgradu općine SO nakon čega je nastavio dejstvovati s RPG-ijevima. Jedna osoba je teže, a dvije su lakše ranjene. Komanda brigade *A. Starčević* pravdala se da je to uradila neodgovorna osoba koja će biti kažnjena kada se otkrije njen identitet. Na rubnim dijelovima grada HVO je koncentrirao značajnije snage. Armija RBiH nije odgovarala na provokacije.⁵⁹² Manojlo Milovanović, načelnik GŠ VRS, naredio je 7. mtbr da sa svojih v/p u rejonu Kupresa djeluje artiljerijom i minobacačima 120 mm po Gornjem Vakufu kako bi se zametnuo sukob između HVO-a i ARBiH.⁵⁹³ Hrvatske snage bile su koncentrirane u rejonu Makljena. Poslije podne počele su dejstvovati VBR-ovima iz pravca Prozora po Pridvorcima, te Grnici i Hrasnici s bugojanske općine. Dva su civila ranjena, a jedan je poginuo. Prema obavještajnim podacima 317. bbr, u Prozoru se nalazio po jedan VBR *Plamen* i *Oganj*,

⁵⁸⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-106, *Naredjenje*, Zenica, 10. januar 1993.

⁵⁸⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-1-68/92, *Zapovijed*, Vitez, 10. januar 1993, 24.05 h.

⁵⁹⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-89, Zenica, 11. januar 1993.

⁵⁹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-109, *Dopuna sedmičnog izvještaja od 01. do 08.01.1993. godine izvještajem 317. bbr G. Vakuf*, Zenica, 11. januar 1993.

⁵⁹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-89, Zenica, 11. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-90, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-106, *Izvještaj*, Zenica, 14. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

⁵⁹³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 140/93, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 11. januar 1993.

2-4 minobacača 120 mm i pet tenkova T-55.⁵⁹⁴ Tokom noći 11/12. januar Merdan se sastao sa Zrinkom Tokićem, komandantom brigade A. Starčević, u prisustvu oficira UNPROFOR-a. Tokić se izvinio za incidente prebacivši svu krivicu na vojnu policiju iz Livna i Tomislavgrada. Za vrijeme sastanka pristigle su informacije o novim hapšenjima Bošnjaka, zaustavljanju vozila, maltretiranju, pljačkanju i drugim provokacijama od HVO-a. Tokić je otišao smiriti situaciju. Nakon toga granatiranje je pojačano.⁵⁹⁵ Sutradan je komanda korpusa naredila svim jedinicama da poduzmu mjere opreza, posebno u rejonu Turbeta i Travnika, zbog bojazni da će VRS iskoristiti napetost između HVO-a i ARBiH i izvesti pješadijske napade.⁵⁹⁶ Iz pravca Rumboka (Prozor) i Pajić Polja (Bugojno) otvorena je snažna artiljerijska vatra po bošnjačkim gornjovakufskim naseljima.⁵⁹⁷ Poginulo je nekoliko bošnjačkih civila.⁵⁹⁸ Komanda korpusa tražila je od ŠVK da izvijesti GS, da zahtijeva od njega prekid vatre i upozori ga na nesagledive posljedice po odnose bošnjačkog i hrvatskog naroda ako dođe do sukoba.⁵⁹⁹ Formirana je mješovita komisija koja je posredstvom UNPROFOR-a postigla primirje. Sav oduzeti MTS obje su strane trebale vratiti jedna drugoj i osloboditi sve zarobljenike. HVO je iskoristio kratkotrajno primirje za pregrupisanje snaga. Nastavio je s izvođenjem b/d istog dana. Navečer je ponovo dogovoreno primirje koje hrvatske snage opet nisu poštovale. U ranim večernjim satima granatirale su bošnjački dio grada poslije čega su hapsile civile. Uhapšeni su i roditelji Fahrudina Agića Paje, komandanta OpŠO. Posredstvom UNPROFOR-a postignuto je novo primirje u ponoć koje je potrajalo nekoliko sati.⁶⁰⁰ Putne komunikacije Vitez – Travnik, Vitez – Novi Travnik – Bugojno – Gornji Vakuf HVO je držao u blokadi i nije dozvoljavao kretanje ARBiH i bošnjačkim civilima.⁶⁰¹ Shodno razvoju događaja, komanda korpusa naredila je 314. mtbr i 7. Mbbr da pozovu

⁵⁹⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-113, *Izvjestaj o odnosima sa postrojbama HVO, stanje do 16,00 sati*, Zenica, 11. januar 1993.

⁵⁹⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

⁵⁹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-116, *Naređenje* Zenica, 12. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-97, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 12. januar 1993.

⁵⁹⁷ ICTY, RBiH, MO, ARBiH, broj: 02/10-209, Sarajevo, 12. januar 1993.

⁵⁹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-97, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 12. januar 1993.

⁵⁹⁹ ICTY, RBiH, MO, ARBiH, broj: 02/10-209, Sarajevo, 12. januar 1993.

⁶⁰⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/99-3, *Obavještajni izvještaj*, Ob. br. 9, Zenica, 12. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-106, *Izvjestaj*, Zenica, 14. januar 1993.

⁶⁰¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-98, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 13. januar 1993.

ljudstvo s odmora u kasarne i da do jutra budu u gotovosti za upotrebu.⁶⁰² Iscrpljenim u operaciji *Koverta*, ali provjerenim u borbi, 303. bbr i 17. Kbbr naredila je da ljudstvo na odmoru imaju na okupu i u spremnosti za hitno prebacivanje na teren po odluci komandanta korpusa.⁶⁰³ Hadžihasanović je od ŠVK tražio upute za dalje postupanje.⁶⁰⁴

Šiljeg je 12. januara izdao naredbu za napad na Bugojno i Gornji Vakuf. Cilj napada bio je ovladati kompletnim područjem ova dva grada. Brigada *Rama* (Prozor) dobila je zadatak blokade puta Jablanica – Prozor, osiguranje desnog krila na liniji Crni vrh – Mejnik i napad prema selima Here, Kute i Šcipe. U sadejstvu s brigadom *A. Starčević* trebala je uništiti ARBiH u Karamustafićima i spojiti se s ostatkom brigade *A. Starčević* u centru Gornjeg Vakufa. Pomoćnim snagama brigada *Rama* je trebala napasti pravcem Prozor – Pidriš – Gornji Vakuf. Brigada *Rama* je još imala zadatak uništiti ARBiH u rejonu Osredak – Voljice i spriječiti intervenciju ARBiH iz pravca Rostova. Zadatak za brigadu *A. Starčević* bio je da glavnim snagama očisti Gornji Vakuf od ARBiH, osigura komunikaciju Gornji Vakuf – Novi Travnik i spriječi dovlačenje pojačanja ARBiH iz Lašvanske doline. Pomoćnim snagama, iz sela Dobrošin, trebala je blokirati ARBiH u Pridvorcima i Voljevcu. Za izvršenje ovog napada korištene su i snage za napadna djelovanja iz brigade *P. Krešimir IV*. Za ovladavanje Bugojnom određene su brigada *E. Kvaternik* i snage za napadno djelovanje iz Posušja. Zadatak ovih jedinica bio je da glavnim snagama unište ARBiH u Bugojnu, a pomoćnim osiguraju komunikaciju Bugojno – Gornji Vakuf i blokiraju pravac Ravno Rostovo – Bugojno u cilju sprečavanja intervencije ARBiH iz pravca Novog Travnika. Od artiljerijskih oruđa HVO je za ovaj početni napad koristio: vod MB 120 mm, H 105 mm i VBR 107 mm iz sastava brigade *Rama*; vod MB 120 mm za djelovanje po bošnjačkom dijelu Gornjeg Vakufa iz sastava brigade *A. Starčević*; jednu bateriju MB 120 mm, VBR 107 mm i H 122 mm iz sastava brigade *E. Kvaternik* i četverocijevac PAT na kamionu Raba, dvocijevac PAT, dva tenka T-55, top 130 mm i VBR 107 mm iz sastava brigade *K. Tomislav*.⁶⁰⁵

⁶⁰² ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-119, *Naredjenje*, Zenica, 12. januar 1993.

⁶⁰³ ICTY, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-120, *Naredjenje*, Zenica, 12. januar 1993.

⁶⁰⁴ (...) *Prihvatiti ili ne sukob i kako riješiti nastale probleme uzimajući u obzir naredjene da pod svaku cijenu izbjegnemo sukob? (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-94, Zenica, 12. januar 1993.

⁶⁰⁵ ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 01/35-1, *Djelovanje snaga OZ S/Z Hercegovina u G. Vakufu i Bugojnu*, Tomislavgrad, 12. januar 1993. godine. **Istog dana HVO je otpočeo napad na Gornji Vakuf.** Up.: ICTY, 3. korpus ARBiH, broj: 02/31-97, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 12. januar 1993.

Početkom novembra 1992. brojno stanje jedinica OZ S/ZH, koje su u januaru 1993. sudjelovale u napadu na Gornji Vakuf, izgledalo je ovako: brigada *E. Kvaternik* oko 2.090 ljudi, brigada *A. Starčević* 1.128 ljudi i 50 ljudi u pukovnji “ABB”⁶⁰⁶ (Gornji Vakuf), brigada *Rama* oko 1.500 ljudi, brigada *Herceg Stjepan* (Konjic) oko 2.500 ljudi, brigada *P. Krešimir IV* oko 3.500 ljudi, brigada *K. Tomislav* oko 3.500 ljudi, pukovnija *Ante Bruno Bušić* oko 400 ljudi, HVO Posušje oko 300 ljudi i 2. *bojna* VP oko 500-550 ljudi.⁶⁰⁷ Naravno, nije sve ljudstvo tih jedinica bilo uključeno u borbe, ali ovaj prikaz pokazuje kojim je snagama Šiljeg mogao računati kada je napadao na Gornji Vakuf ne ubrajajući pripadnike jedinica iz sastava HV-a koji su primijećeni kao učesnici u borbama. Prema procjeni ARBiH, HVO je u Bugojnu, s pridošlim snagama iz Hercegovine, imao na dan 20. januar oko 1.500 dobro naoružanih pripadnika. Tog dana podijelio je oružje, do tada borbeno neangažiranim, muškarcima po selima i radnicima u preduzećima čime je postigao ukupno brojno stanje od oko 2.500 naoružanih pripadnika. Naoružanost bugojanskog HVO-a bila je na zavidnom nivou. Raspolagao je s dva VBR-a, dvije H 122 mm, jednom H 105 mm, pet ZIS-ova, šest MB 120 mm, 16 MB 82 mm, tenkom T-55 i dva BoV-a. Snage je grupisao u tri reiona: Humac – Gračanica, Bristovi – Kandija i Garačići – Čipuljić. U gradu je držao PTT, ratnu bolnicu u Hotelu *Kalin* i Radio Bugojno. Komanda brigade *E. Kvaternik* nalazila se u vili *Gorica* u Crniču gdje je bila gotovo sva njena artiljerija. Tenk i BoV bili su kod Motela *Akvarijum*. Jedan BoV bio je u Gračanici. Materijalno-tehnička sredstva držao je na Humcu, u Crniču, Bristovima i Kandiji, a pogonsko gorivo na dvije benzinske pumpe u gradu i cisterni u vili *Gorica*. S Humca je kontrolirao put prema Gornjem Vakufu i koristio za svoje potrebe sve ostale. Ukopao se na Humcu, u Crniču i Garačićima. Osim jedinica za posebne namjene dovedenih sa strane, imao je dvije lokalne specijalne jedinice, protuoklopnu (*Garavi*) i interventni vod.⁶⁰⁸

Predsjednik Izetbegović 12. januara naredio je formiranje državne vojno-političke komisije na najvišem nivou koja je upućena u Gornji Vakuf da pomogne u rješavanju problema.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ **ABB-Ante Bruno Bušić.**

⁶⁰⁷ **Praljak, Ratni dnevnik Željka Šiljega.**

⁶⁰⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/32-182, Zenica, 20. januar 1993.

⁶⁰⁹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-121, *Mjere smirivanja situacije*, Zenica, 12. januar 1993.

Opći napad hrvatskih snaga na Gornji Vakuf počeo je 13. januara. Komandant korpusa naredio je potčinjenim jedinicama da sve snage, koje nisu u borbenom dodiru s VRS-om, stave u stanje b/g za upotrebu po njegovom naređenju.⁶¹⁰ Da bi sukob HVO–ARBiH krenuo pravom žestinom, potrudile su se i snage VRS-a koje su sa svojih v/p djelovale po bošnjačkim i hrvatskim selima *kako bi mislili da tuku jedni druge*.⁶¹¹ Pripadnici ARBiH zarobili su sedam boraca HVO-a koji su krenuli prema njenim položajima. Nakon toga počela su međusobna hapšenja i oduzimanje MTS-a na kontrolnim punktovima postavljenim na više mjesta. Najžešće pješadijske borbe vodile su se oko Duratbegovog Doca i Hrasnice, ali i u gradu. Obostrano su paljene kuće. Komanda korpusa zabranila je otvaranje vatre osim u slučaju pješadijskih napada.⁶¹² Državna komisija nije mogla doći jer ju je HVO zadržao na Okuki kod Travnika s obrazloženjem da je put zatvoren za saobraćaj. Komanda korpusa obratila se UNPROFOR-u da pomogne u prebacivanju članova komisije u Gornji Vakuf.⁶¹³ Komande OpŠO Bugojno i 307. mtbr izvijestile su komandu korpusa da je HVO pojačao artiljerijska dejstva, naročito sa v/p u Trnovači i Pajić Polju. U napadu na Gornji Vakuf sudjelovale su jedinice HVO-a iz Hercegovine i HV-a iz Splita. Bugojanci su predložili Hadžihasanoviću da naredi jednostrani prekid vatre na sat vremena. Ukoliko se hrvatske snage ne bi u tom vremenu smirile, oni bi otvorili artiljerijsku vatru po Trnovači i Pajić Polju i izveli pješadijski napad kako bi deblokirali i rasteretili snage ARBiH u Gornjem Vakufu. Tražili su hitan odgovor jer je stanje bilo alarmantno.⁶¹⁴ Hrvatska artiljerija nastavila je nemilosrdno tući po svim dijelovima općine pod kontrolom ARBiH. Vozača UNPROFOR-a ubio je hrvatski snajperista dok je prevozio dvije ranjene Bošnjakinje.⁶¹⁵ Sat nakon podne, VRS je

⁶¹⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-128, *Naređenje*, Zenica, 13. januar 1993.

⁶¹¹ Vojno-obavještajna služba GS HVO je presrela nekoliko Milovanovićevih naredbi, a u jednoj od njih naređuje: (...) *Onim komsijama dajte ravnomjerno tokom noci porciju konzervi, jednako i jednima i drugima, svakom isto da se ne ljute. A kad prodje gozba, uživajte, samo nocu i jednakog obima (...) treba svakom isto slati naizmjenicno, a zna se svrha (...).* Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 144/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. januar 1993.

⁶¹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-106, *Izvjestaj*, Zenica, 14. januar 1993.

⁶¹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-99, *Izvjestaj o stanju u G. Vakufu*, Zenica, 13. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-106, *Izvjestaj*, Zenica, 14. januar 1993.

⁶¹⁴ ICTY, ARBiH, OpŠO Bugojno, Bugojno, 13. januar 1993, 09,40 h.

⁶¹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 01-55/93, *Izvjestaj o stanju u G. Vakufu*, Zenica, 13. januar 1993.

ispalila desetak granata po bošnjačkom dijelu grada sa Sivera.⁶¹⁶ Oko 13.30 postignut je dogovor o prekidu vatre, ali je granatiranje nastavljeno. Do kraja dana državna komisija uspjela se probiti u Gornji Vakuf.⁶¹⁷ U 17 sati dogovoren je prekid vatre. Postavljeni su posmatrači koji su trebali vršiti nadzor njegovog poštivanja.⁶¹⁸ Armija RBiH je u Draževom Dolu i Duratbegovom Docu blokirala putnu komunikaciju Bugojno – Gornji Vakuf, a pravcem Voljevac – Uzričje komunikaciju Prozor – Gornji Vakuf. Time je spriječila dolazak znatnijih pojačanja hrvatskih snaga iz pravca Prozora, preko Makljenja, i Bugojna u dio grada pod kontrolom HVO-a. U gradu je uspostavila l/o: Dom kulture – Gradska kafana – Hotel *Raduša* – Gradina – Vatrogasni dom – zgrada KB 1 – zgrada KB 2 – Gornja džamija – “mašinski park” – relej. Linije su kvalitetno uređene. Prema informacijama VOS-a, snage ARBiH bile su koncentrirane u gradu (oko 1.000 boraca), Voljevcu (oko 900) i Grnici (oko 500). Prostorne jedinice OpŠO Gornji Vakuf bile su u bošnjačkim selima Dražev Dol, Duratbegov Dolac, Hrasnica, Lužani, Bojska i Bistrica. Na Crnom vrhu l/o ARBiH bila je na pravcu Milanovića dolac – Opala. Iz pravca Bugojna jedinica ARBiH, sastavljena od stanovnika sela koja gravitiraju Gornjem Vakufu, bila je jačine bataljona i preko Humca je mogla doći u Bojsku i Grnicu. Putnu komunikaciju Novi Travnik – Gornji Vakuf HVO je blokirao u Peluci na Sebešiću, ali je ARBiH imala put Novi Travnik – Gornji Vakuf preko planine Radovan koju HVO nije mogao koristiti ni blokirati. U selu Bistrica ARBiH je blokirala istu komunikaciju za potrebe HVO-a.⁶¹⁹ Dakle, ARBiH je blokirala sve putne komunikacije HVO-u s Gornjim Vakufom (iz pravca Bugojna, Prozora i Novog Travnika) i uspjela odbraniti svoje prema Bugojnu, Novom Travniku (preko Radovana) i Konjicu (preko Bistrice i Šćipa). Komandant korpusa naredio je OpŠO Bugojno, Gornji Vakuf i Novi Travnik, 305. bbr, 307. mtbr, 308. bbr i 317. bbr da čvrsto drže l/o prema VRS-u, ali i da imaju spremne snage u punoj b/g za odbranu od HVO-a. Obavijestio ih je da je ovlastio Merdana da koordinira akcije svih snaga ARBiH u Gornjem Vakufu. Naglasio im je da *svim silama nastoje da se sukob ne prosiri jer bi isti imao nesagledive*

⁶¹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-106, *Izvjestaj*, Zenica, 14. januar 1993.

⁶¹⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 01-55/93, *Izvjestaj o stanju u G. Vakufu*, Zenica, 13. januar 1993.

⁶¹⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

⁶¹⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, uredski broj: 03-147/93, *Izvanredno saznanje izvješće*, Mostar, 13. januar 1993.

*posljedice na odnose hrvatskog i muslimanskog naroda na području cijele Republike.*⁶²⁰

Načelnik GS naredio je svim potčinjenim komandama HVO-a u srednjoj Bosni da sagledaju uzroke sukoba s ARBiH, uspostave s njom kontakt i probleme rješavaju razgovorima, te da sprečavaju eventualne pokušaje svojih nižih komandi da silom rješavaju nastale probleme. Naredio je da nastoje, zajednički s ARBiH, deblokirati puteve i ukloniti novonastale kontrolne punktove.⁶²¹ Ta naredba veoma je kontradiktorna u odnosu na Šiljegovu naredbu izdanu dan ranije o napadu na ARBiH u rejonu Gornjeg Vakufa i Bugojna. Izgleda da je HVO ponovo nastojao lokalizirati sukob sprečavajući njegovo širenje za koje još nije bio politički i vojnički spreman ili je ovu naredbu GS izdao formalno zbog UNPROFOR-a. Zbog izbijanja sukoba u Gornjem Vakufu i očekivanja njegovog proširenja na druga područja u srednjoj Bosni, počelo je razmještanje jedinica općinskih štabova odbrane i njihovo stavljanje u gotovost za upotrebu.⁶²² Situacija u Gornjem Vakufu smirila se posredovanjem UNPROFOR-a, ali samo zahvaljujući činjenici da je prvog dana sukoba ARBiH blokirala sve prilaze Gornjem Vakufu za HVO i zadržala svoje otvorenim, iako otežanim, te jedinice HVO-a u gradu stavila u okruženje. HVO se – nakon neuspjeha prvog dana, dovođenja u nepovoljan položaj i smirivanja situacije na što je bio vojnički primoran – pregrupisavao. U ostalim srednjobosanskim gradovima stanje je bilo mirno, ali je postojala velika napetost i nepovjerenje. Cestovnim komunikacijama Vitez – Travnik i Vitez – Novi Travnik – Bugojno – Gornji Vakuf HVO ni dalje nije dozvoljavao nikakvo kretanje ARBiH i bošnjačkim civilima.⁶²³ Oduzimao im je vozila, robu, naoružanje i opremu. Za prolaz prema Gornjem Vakufu iz pravca Prozora HVO je koristio seoski put preko Pidriša. Naredni dan, 14. januara, u rejon Gornjeg Vakufa stigla su tri autobusa pripadnika jedinica za posebne namjene iz Gruda.⁶²⁴ Počeo je novi napad na Gornji

⁶²⁰ (...) *Uvjeravam vas da je nase suzdržavanje od otvorenog sukoba nasa pobjeda, a ako sukob bude neizbjezan bicete blagovremeno obavijesteni (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-130, Zenica, 13. januar 1993.

⁶²¹ ICTY, HVO, GS, dj. broj: 01-55/93, *Izbjegavanje incidentnih situacija, zapovjed*, Mostar, 13. januar 1993.

⁶²² ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/02-64-1, *Naređenje*, Zenica, 13. januar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/02-64-4, *Naređenje*, Zenica, 16. januar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/02-52/6, *Naređenje*, Zenica, 19. januar 1993.

⁶²³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-98, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 13. januar 1993.

⁶²⁴ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/10-30/2, *Obavještajni izvještaj OpŠO Zenica na dan 14.01.1993. godine*, Zenica, 14. januar 1993.

Vakuf.⁶²⁵ Vlasti HZHB naredile su vojnoj i civilnoj policiji da od 20 sati 16. januara izvrše *totalnu blokadu graničnih prijelaza prema Hrvatskoj za vozila, terete i pripadnike ARBiH i civilna sa oznakom ili papirima sa pečatom sa znakom ljiljana*. S graničnih prelaza trebali su vraćati sva vozila s registarskim tablicama *sa znakom „ljiljana“ ili ispravama koje imaju isti znak*, a vozila s teretom za ARBiH oduzimati zajedno s robom. Granični punktovi ojačani su sa najmanje pet vojnih policajaca.⁶²⁶ Prema procjeni 3. korpusa, HVO je namjeravao *potpuno strateški ovladati područjem tzv. Herceg Bosne, te protjerati ili razoružati jedinice ARBiH iz Gornjeg Vakufa, Bugojna, Novog Travnika, Viteza i Travnika*. Borbena dejstva hrvatske snage prenijele su 14. januara i na prozorska bošnjačka sela koja su ostala pod kontrolom ARBiH nakon oktobra 1992. godine. Oklopnim transporterima, tenkovima i VBR-ovima tukle su Here, Kute i Šćipe, a potom i susjedna gornjovakufska sela Voljevac i Pridvorce. U Gornjem Vakufu gađale su i džamiju.⁶²⁷

Za početak sukoba u Gornjem Vakufu hrvatska strana je optužila ARBiH, a za artiljerijske kanonade sa svoje strane nedisciplinirane pojedince iz vlastitih redova koji su se oteli kontroli. Do 15. januara poginula su dva pripadnika ARBiH i četiri pripadnika HVO-a. Osamnaest pripadnika ARBiH lakše je ranjeno, te 21 civil od kojih 17 Bošnjaka. Materijalne štete već su prvih dana bile ogromne. Sukobi u Gornjem Vakufu negativno su utjecali na borbeni moral boraca ARBiH koji su se nalazili na l/o prema VRS-u jer su ih željeli napustiti i pomoći Gornjem Vakufu.⁶²⁸

Prema izvještaju 7. Mbbr od 14. januara u Novi Travnik je došlo oko 200-300 Hercegovaca koji su ulazili u privatne stanove, čak su i silovali nekoliko žena.⁶²⁹ Nije jasno da li se radi o grupi koja je došla 8. januara ili je 14. januara pristigla još jedna. Obavještajni organ 3. korpusa 12. januara

⁶²⁵ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, Organ bezbjednosti, str. pov. broj: TN-9/93, *Redovni izvještaj*, Zenica, 14. januar 1993.

⁶²⁶ ICTY, HVO, Uprava vojne policije, broj: 02-4/3-02-321/93, *Zapovijed*, Mostar, 14. januar 1993; ICTY, HVO, Odjel unutarnjih poslova, broj: 03-1-507/93, Mostar, 15. januar 1993; ICTY, HVO, OZ S/ZH, *Blokiranje putova*, *Zapovijed*, Tomislavgrad, 27. januar 1993.

⁶²⁷ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/31-105, Zenica, 14. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-102, *Redovni operativni izvještaj*, Zenica, 14. januar 1993, 10,12 h.

⁶²⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-104, *Redovni operativni izvještaj, jutarnji*, Zenica, 15. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-109, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 17. januar 1993.

⁶²⁹ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, Organ bezbjednosti, str. pov. broj: TN-9/93, *Redovni izvještaj*, Zenica, 14. januar 1993.

raspolagao je saznanjima da na području Novog Travnika i Viteza, u z/o brigade *S. Tomašević*, borave jedinice HV-a (*imaju oznaku javorovog lista*) jačine 400-500 ljudi.⁶³⁰ Nije sigurno da li se radilo o pripadnicima HV-a, ili bar u kojem broju, ali referent SIS-a 2. bataljona brigade *S. Tomašević* dan poslije izvijestio je pomoćnika komandanta za SIS brigade da ima velikih poteškoća s novopridošlim pripadnicima HVO-a iz Hercegovine koji se svaki dan u predvečerje kreću po Vitezu, pijani i naoružani, te uznemiravaju građane svih nacionalnosti nekontroliranom pucnjavom. Poseban problem bila je sigurnost djece koja su u to vrijeme završavala nastavu i nalazila se na ulicama gdje su Hercegovci pijančili i pucali.⁶³¹ Izvršni odbor SDA Vitez u svom saopćenju za javnost 20. januara spomenuo je prisustvo velikog broja pripadnika HVO-a iz Hercegovine i HV-a. HVO je opljačkao društvenu svojinu, zaposjeo najvažnije objekte u gradu (hotel, zgrade SJB, Općine, centra veza, Radničkog univerziteta, KUD-a i drugih), oduzimao vozila na punktovima i pljačkao bošnjačke kuće. Ubice trojice pripadnika ARBiH slobodno su se kretale gradom. Jedanaest bošnjačkih poslovnih prostora je minirano, četrnaest kuća zapaljeno i četiri džamije granatirane. U noći 20/21. januar eksplozivnom napravom demolirana je poslovnica Privredne banke *Travnik* koja se nalazila u dijelu grada pod kontrolom HVO-a, pedesetak metara od novootvorene poslovnice Privredne banke *Zagreb*. Bila je jedina institucija u Vitezu koja je poslovala s bosanskohercegovačkim dinarima.⁶³² Tom prilikom oštećeno je i desetak stanova iznad nje. U noći 21/22. januar pripadnici HVO-a demolirali su desetak bošnjačkih radnji i privrednih objekata. Između 20. i 23. januara opljačkali su tri bošnjačka civila. Na području Novog Travnika nastavili su pritisak na Bošnjake da se iseljavaju. Pljačkali su stanove, a vlasnike fizički maltretirali i privodili. Podmetnuli su eksplozivnu napravu u jedan restoran. U Kiseljaku je stanje bilo relativno mirno osim što su pojačane kontrole Bošnjaka na ulazu i izlazu iz grada. Nisu primijećeni ni Hercegovci ni pripadnici HV-a. U Stranjanima kod Zenice uočena je grupa mlađih vojnika, *vjerovatno HV*, koji su bili skloni agresivnom ponašanju. Obavještajni organ 3. korpusa je pretpostavljao da se radi o specijalnoj grupi koju bi HVO mogao iskoristiti kao inicijatore

⁶³⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/99-3, *Obavještajni izvještaj*, Ob. br. 9, Zenica, 12. januar 1993.

⁶³¹ ICTY, HVO, Brigada Stjepan Tomašević, SIS 2. bataljona, *Izvjescje o sigurnosti u II bojni Vitez*, Vitez, 13. januar 1993.

⁶³² ICTY, SDA Vitez, Izvršni odbor, *Saopštenje za javnost*, Vitez, 21. januar 1993.

sukoba.⁶³³ Prema izvještajima SIS-a 2. bataljona brigade S. Tomašević, sve izgrede činili su Hercegovci s nekim lokalnim razuzdanim pripadnicima brigade i neangažiranim v/o u uniformama. Referentu SIS-a oni su i dvije sedmice poslije predstavljali veoma ozbiljan sigurnosni problem u Vitezu i to ne samo za Bošnjake nego i za Hrvate.⁶³⁴ U njegovim izvještajima ne spominju se pripadnici HV-a, što ne znači da ih nije bilo među Hercegovcima. Obično su oni u Hercegovini mijenjali oznake HV-a s oznakama HVO-a i u srednju Bosnu dolazili su kao njegovi pripadnici, najčešće izmiješani s Hercegovcima. Do 16. januara i referent za obavještajne poslove komande 3. korpusa Edin Husić saznao je da pripadnici HV koji su primjećeni u Vitezu, izazvali su sukobe sa HVO. Potvrdio je raniju informaciju da u Novom Travniku ima razmješteno oko 250 najekstremnijih pripadnika HV-a i HVO-a iz Hercegovine. Jedan pripadnik HVO-a smrtno je stradao.⁶³⁵

⁶³³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/281-1, *Obavještajni izvještaj*, Ob. br. 21, Zenica, 23. januar 1993.

⁶³⁴ (...) *Ogromne probleme na općini Vitez zadaju grupe i pojedinci koji u uniformi i s oznakom HVO pljačkaju društvenu, a češće privatnu imovinu. Prilikom izvršenja razbojništva primjenili su sve metode klasičnog kriminala. Glavni cilj im je pljačka, ali pošto se istom ne staje u kraj ta njihova djela zatežu i onako napete međunacionalne odnose. U zadnje vrijeme domaći pljačkaši rade zajedno s vojacima iz Hercegovine koje su iste „osokolili“ pa se Hercegovci sve više i sami upuštaju u pljačku privatnih objekata (...). Napominjemo da zbog sporog i neefikasnog sprečavanja prehodno navedenog život, a i međunacionalni odnosi, su dovedeni do usijanja (...). Energično se treba suprostaviti ovim pojavama. Došlo je do te točke gdje je neophodna akcija širih razmjera koja će biti oduševljeno primljena od strane pučanstva općine Vitez svih nacionalnosti (...).* Up.: ICTY, HVO, Brigada S. Tomašević, SIS 2. bataljona, *Izvjescje o sigurnosti u II bojni Vitez*, Vitez, 25. januar 1993; ICTY, HVO, Brigada S. Tomašević, SIS 2. bataljona, *Izvjescje o djelovanju grupa i pojedinaca koji djeluju bez znanja zapovjedništva HVO*, Vitez, 25. januar 1993.

⁶³⁵ Husić je tvrdio da je komandant te jedinice izvjesni Bruno-zvani „Vitez“, koji je učestvovao u atentatu na ambasadora Rolovića i da zapovijeda sa oko 7 500 pripadnika HVO, a isti su sada raspoređeni u gradovima tzv. HB (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-2, *Obavještajni izvještaj* Ob. br. 12, Zenica, 16. januar 1993. godine. Jedinica za posebne namjene HVO-a u Novom Travniku (imala je oko 50 pripadnika), koja je bila u fazi formiranja, zvala se po Anti Bruni Bušiću, hrvatskom političkom aktivisti u inostranstvu za vrijeme komunističke vlasti u Jugoslaviji, koji je ubijen u Parizu 1978. godine. Bušić je jedno vrijeme bio uposlenik na Institutu za historiju Radničkog pokreta Hrvatske. Primio ga je 1965. tadašnji direktor Franjo Tuđman. Ambasadora Vladimira Rolovića ubili su hrvatski ekstremisti u Švedskoj. Vjerovatno su izvori pobrkali informacije kojima su raspolagali o novopridošlim Hercegovcima i pripadnicima HV-a, ubistvu Rolovića od strane hrvatske emigracije kojoj je pripadao i Ante Bruno Bušić i istoimenoj lokalnoj jedinici za posebne namjene HVO-a u Novom Travniku, te je obavještajac donio ovakav zaključak. Jedinice HVO-a nazvane po Anti Bruni Bušiću bile su formirane i u nekim drugim gradovima pod kontrolom HVO-a. Jedna se spominje u z/o OZ S/ZH u novembru 1992, pukovnija sa 400 pripadnika. S obzirom na to da je jedinica pod imenom Ante Brune Bušića bilo u nekoliko gradova, moguće da je to bio razlog što je Husić zaključio da jedinica kojom komanduje izvjesni Bruno ima oko 7 500 pripadnika raspoređeni u gradovima tzv. HB.

U vezi s otpočinjanjem sukoba u Gornjem Vakufu i problemima s ponašanjem pristiglih Hercegovaca, ARBiH se u Novom Travniku pripremala za odbranu od HVO-a koji je, također, vršio svoje pripreme. Postavila je kontrolne punktove na svim putevima ka Gornjem Vakufu, koje je držala, kako bi spriječila odlazak jedinica HVO-a iz Lašvanske doline u ispomoć svojim saborcima. Punktovi su postavljeni u Trenici (kod samoposluge), Opari (kod škole), Vodovodu (kod restorana *Kiks*), Šenkovićima (na izlazu ka Rostovu), Medeniku i na skretanju za gornjovakufska sela Rat, Has i Seonu. Na mostu kod Vatrogasnog doma, na putu Novi Travnik – Bugojno preko Ravnog Rostova, razmjestila je PDV sa protivoklopnim sredstvima.⁶³⁶ Zajedničke komisije radile su na smirivanju napetosti.⁶³⁷ Vojska RS počela je koristiti napetost između HVO-a i ARBiH kako bi odmorila svoje snage,⁶³⁸ a s izbijanjem januarsko-februarskih sukoba intenzivirala je napade na cijeloj fronti s ARBiH.⁶³⁹ Posljedice sukoba u Gornjem Vakufu najviše su se osjetile u Bugojnu.⁶⁴⁰ Dio tamošnjih jedinica ARBiH ultimativno je prijetio napuštanjem l/o prema VRS-u, na pravcu prema Donjem Vakufu, i odlaskom na gornjovakufsko bojište što nije odgovaralo HVO-u koji nije želio izgubiti taj grad.⁶⁴¹ HVO je i dalje imao taktiku parcijalizacije bojišta. U Gornjem Vakufu, neugroženom od VRS-a, kao što to nije bio ni Prozor, pokušavao je preuzeti kontrolu teritorije, istovremeno nastojeći da se sukob ne prenosi u Bugojno gdje bi se mogao odraziti na odbranu toga grada od VRS-a. Tamo gdje je imao interes saradanje s ARBiH u odbrani od VRS-a, kao što je u ovom primjeru Bugojno, trudio se da ne narušava odnose, bar u onoj mjeri koja može utjecati na odbranu. Razumljivije rečeno, gdje su HZHB bili potrebni Bošnjaci za odbranu od VRS-a, HVO je bio pažljiviji i skloniji izbjegavanju sukoba u prvoj ratnoj godini. Međutim, na područjima

⁶³⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 140/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. januar 1993.

⁶³⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 142/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 15. januar 1993.

⁶³⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 143/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 16. januar 1993.

⁶³⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, broj: 104/328, *Informacija o ciniocima od znacaja na borbeni moral*, Sarajevo, 8. februar 1993.

⁶⁴⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 141/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. januar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 142/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 15. januar 1993.

⁶⁴¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 146/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. januar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 149/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 22. januar 1993.

gdje VRS nije imala svojih interesa, HVO je bio odlučan prema ARBiH. Ratni požar koji je zametao trudio se držati pod kontrolom. Do proljeća 1993. u tome je bio prilično uspješan. Ipak, rat je situacija koju je teško kontrolirati. Bilo je izuzetno naporno voditi borbe s ARBiH u Prozoru i Gornjem Vakufu i sarađivati s njom u Bugojnu. Armija RBiH bila je primorana, zbog logističkih puteva, bihaćkog okruga i VRS-a, popuštati HVO-u, u određenoj mjeri, što mu je olakšavalo. Bugojanski župnik fra Janko Ljubos, zbog sukoba s ARBiH u Gornjem Vakufu i straha od njegovog širenja u Bugojno, obratio se Praljku, Šiljegu i Miri Andriću s molbom da zaustave rat u Gornjem Vakufu:

*Zaustavite rat u Gornjem Vakufu. Dogovorite se. Ako to ne uccinite, u Bugojnu cce biti velika katastrofa, a nema ciljeva koji katastrofu mogu opravdati. Prvi put vam se obraccam i molim vas poslussajte.*⁶⁴²

⁶⁴² **Fra Janko Ljubos bio je član vlade HVO Bugojno. Up.:** ICTY, HVO Bugojno, broj: 02-129-466/93, *Zapisnik*, Bugojno, 10. april 1993.

**OD VANCE-OWENOVOG DO
OWEN-STOLTENBERGOVOG
MIROVNOG PLANA**

Vance-Owenov mirovni plan kao poticaj općem sukobu HVO–ARBiH

Nakon propasti „Cutileirovog plana“, predsjedavajućeg Mirovne konferencije za Jugoslaviju Britanac Petera Carringtona zamijenila su dva kopredsjednika – Britanac David Owen i Amerikanac Cyrus Vance.¹ Vance je već imao uspješna „mirovnjačka“ iskustva u jugoslavenskoj krizi. Do početka januara 1992. njegovim posredovanjem „zamrznut“ je rat u Hrvatskoj.² Owen je, također, bio aktivno uključen u dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije. Prvih mjeseci srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu često je vrlo energično izražavao nezadovoljstvo ponašanjem svoje Vlade. Zagovarao je odlučniju akciju zapadnih zemalja protiv agresora, pa čak i vojnu intervenciju. S aktivnim uključivanjem u mirovni proces počeo je radikalno mijenjati svoje mišljenje o načinu zaustavljanja rata u Bosni i Hercegovini. Od gorljivog zagovornika njenog hitnog spašavanja za nepunu godinu postao je strani diplomata koji joj je nanio najviše štete. On i Vance su od ljeta 1992. tražili rješenje bosanskohercegovačkog pitanja. Kada su ga konačno početkom 1993. „pronašli“, pokazalo se kao izuzetno štetno za bosanskohercegovačko-hrvatske i bošnjačko-hrvatske odnose. Svojim prijedlogom mirovnog sporazuma stanje u Bosni i Hercegovini do krajnjih granica dodatno su usložnili. Njihov mirovni plan, poznat pod nazivom Vance-Owenov mirovni plan (VOMP), hrvatski separatisti oduševljeno su dočekali, prepoznajući u njemu izvrsnu šansu za realizaciju svojih ciljeva. On im je nudio legalizaciju paradržavne tvorevine koju su izgradili i njenu teritorijalizaciju. Plan ih je potaknuo da, putem vojne sile, žurno stvore uvjete za njegovo prihvaćanje i implementaciju od bosanskohercegovačkog rukovodstva, a to praktično znači da im je, prema njihovom razumijevanju, dao političku podršku za agresiju na dio preostale slobodne teritorije Republike Bosne i Hercegovine.³ Iako se VOMP može dovesti u ozbiljnu vezu – kao presudan međunarodni politički poticaj kakav je Tuđman priželjkivao – s hrvatskom agresijom na dio slobodne teritorije Republike Bosne i Hercegovine, kopredsjednici se ipak ne mogu optužiti kao krivci

¹ Vance-Owenov mirovni plan sastojao se od četiri dokumenta: *Sporazumi o Bosni i Hercegovini, Sporazum o miru u Bosni Hercegovini, Mape provincija i Sporazum o prijelaznim rješenjima*. Up.: Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 109.

² Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 15-21.

³ Isto..., 109.

za sukob HVO–ARBiH, jer je on počeo prije nego su sve tri strane potpisale sve dijelove sporazuma i prije nego su bosanskohercegovačka i hrvatska strana potpisale sve dokumente. Ostaje ozbiljna sumnja da su kopredsjednici, a naročito Owen, davali političku podršku i poticaj vojničkim nastojanjima hrvatske strane da stvara uvjete za nametanje sporazuma bosanskohercegovačkoj strani. Snage HVO-a su, uz pomoć HV-a, željele na terenu dovesti ARBiH u takvu situaciju da Izetbegoviću ne preostane ništa drugo osim da pristane na VOMP. Od stanja na bojištu u srednjoj Bosni, a od aprila 1993. i u dolini Neretve, ali i uvjetovanosti logističkih puteva preko Hrvatske i zapadne Hercegovine, ovisila je njegova odlučnost i popustljivost u pregovorima. Kada je ARBiH bila pritisknuta, Izetbegović je popuštao, a kada je držala inicijativu, onda je uvjetovao i zatezao. Kao što je ARBiH izbjegavala šire sukobe s HVO-om, ali se nije predavala, tako je i on odugovlačio potpisivanje svih akata VOMP-a, ali ne napuštajući mirovni proces. Držao se prakse koju je kao uputu u oktobru 1992. dao starješinama ARBiH u Zenici.⁴

Vance-Owenov mirovni plan predviđao je decentralizaciju Bosne i Hercegovine podijeljene na deset provincija koje bi imale nadležnost nad unutrašnjim poslovima i obrazovanjem. Provincije bi bile formirane po etničkom principu – za razliku od demilitariziranog Sarajeva kao distrikta pod protektoratom UN-a u kojem bi bilo sjedište centralne vlade – ali se ne bi mogle organizirati kao zasebne države. Provincije ne bi mogle izvesti nikakvu disoluciju od države. Njihove međusobne granice bile bi unesene u Ustav.⁵ Snage VRS-a morale bi se povući s približno 30% teritorije koju su do tada okupirale.⁶ Plan je utvrđivao da Bosna i Hercegovina ostaje u svojim

⁴ (...) *treba primjenjivati taktiku "hladno-vruće"(...).* Up.: Praljak, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izviješće*, Mostar, 9. maj 1993.

⁵ Milošević je na sastanku s Owenom u Beogradu 24. aprila 1993. prihvatio VOMP. Srpska pravoslavna crkva se protivila. Owen je sazvao mirovnu konferenciju u Ateni 1. maja. Karadžić nije želio potpisati jer se plašio da će RS biti teritorijalno ispresijecana i odsječena od Srbije. Nakon višesatnog uvjeravanja pristao je, ali pod uvjetom da ga ratificira narodna skupština RS. Poslanici su odbacili VOMP. Njihova odluka potvrđena je referendumom srpskog stanovništva u RS-u 15. i 16. maja. Up.: Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 125. Owen je 17. juna izjavio da je plan službeno mrtav. Mesić smatra da je sreća za Bosnu i Hercegovinu što srpska skupština nije prihvatila VOMP. Up.: „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

⁶ Ustavnim principima utvrđeno je: *Bosna i Hercegovina će biti decentralizirana država; najveći broj vladinih funkcija će biti u rukama provincija; provincije neće imati nikakav međunarodnopravni identitet i neće moći ulaziti u sporazume sa stranim državama ili*

međunarodno priznatim granicama.⁷ Nije dovođio u pitanje teritorijalnu cjelovitost i državni suverenitet Bosne i Hercegovine, što je, kao polazna osnova za nastavak pregovora, bilo prihvatljivo bosanskohercegovačkom državnom vrhu. Također, predviđao je vraćanje protjeranog stanovništva, što je bio uvjet bosanskohercegovačke strane da bi ga prihvatila. Radi toga je uvjetovala svoj pristanak srpskim prihvaćanjem plana. Srpskim odbijanjem protjerano stanovništvo ne bi se moglo vratiti. Provincije 1, 5 i 9 bile bi s bošnjačkom većinom stanovništva. Obuhvatile bi 26,36% bosanskohercegovačke teritorije za Bošnjake kojih je 1991. bilo 43,74% u ukupnom broju bosanskohercegovačkog stanovništva.⁸ Provincije 3, 8 i 10 imale bi hrvatsku većinu stanovništva i obuhvatile bi 25,87% teritorije Bosne i Hercegovine za Hrvate kojih je u toj republici 1991. bilo 17,27% u odnosu na ukupan broj stanovništva. Tri provincije s većinskim srpskim stanovništvom (2, 4 i 6) obuhvatile bi 42,23% teritorije za 31,33% srpskog stanovništva s bosanskohercegovačkog popisa 1991. godine. Bošnjaci bi u „svojim“ provincijama imali apsolutnu većinu stanovništva (61,95%), kao i Srbi (59,90%), za razliku od Hrvata koji bi u „svojim“ imali svega 45,84%. U „hrvatskim“ provincijama bilo bi 30,32% Bošnjaka, a u „srpskim“ 24,75%. Procentualno učešće Hrvata u „muslimanskim“ provincijama iznosilo bi svega 8,30%, a u „srpskim“ 7,90%.⁹ Većina bošnjačkih autora, kojima pripada i Begić, služi se poređenjem procenta teritorije koju bi obuhvatile „muslimanske“ provincije s procentualnim učešćem Bošnjaka u odnosu na ostalo stanovništvo Bosne i Hercegovine kako bi ilustrirali nepravdu VOMP-a prema tom narodu. Poseban kolorit im je poređenje procenta Hrvata i teritorije koju im je VOMP nudio, pa i Srba. Međutim, ti autori zaboravljaju na prijeratnu gustinu naseljenosti određenih teritorija. Naprimjer, ogroman prostor Hercegovine, bez Mostara, naseljava relativno mali broj stanovništva u odnosu na Bosnu ili nekoliko velikih gradova s bošnjačkom većinom (Sarajevo, Tuzla, Zenica i Bihać). Trebalo bi vidjeti koliko je čijeg naroda, po broju i procentu, živjelo u gradovima i gusto

međunarodnim organizacijama; puna sloboda kretanja bit će osigurana u cijeloj Bosni i Hercegovini; Ustav će priznati tri konstitutivna naroda kao i grupu „ostalih“; sva pitanja od vitalnog interesa za svaki od konstitutivnih naroda bit će regulirana Ustavom; provincije i centralna vlast imat će demokratski izabrana tijela; Predsjedništvo će biti sastavljeno od tri izabrana predstavnika svaka od tri konstitutivna naroda; (...). Bosna i Hercegovina će progresivno biti demilitarizirana (...). Up.: Begić, Bosna i Hercegovina..., 112, nap. 2.

⁷ Begić, Bosna i Hercegovina..., 112.

⁸ Isto, 116-117.

⁹ Isto, 117.

naseljenim mjestima i onda donositi zaključke o pravednosti teritorijalne raspodjele Bosne i Hercegovine prema VOMP-u. U gradovima Sarajevo, Tuzla, Bihać i Zenica živjelo je Bošnjaka vjerovatno koliko Hrvata u cijeloj Bosni i Hercegovini. Moguće je da, naprimjer, samo sarajevsko naselje Alipašino Polje ima više stanovnika nego nekoliko zapadnohercegovačkih gradića zajedno. Jedan ulaz u stambeni blok u tom naselju ima stanovnika kao veće hercegovačko selo raštrkano na nekoliko kvadratnih kilometara. Zbog koncentiranosti u gradovima, naročito većim, Bošnjaci su mogli dobiti manje teritorije. S druge strane, ruralna disperzija srpskog i hrvatskog stanovništva na širem prostoru, naročito u Hercegovini i jugozapadnoj Bosni, zahtijevala je više teritorije. Distrikt Sarajevo (jedinica 7) obuhvatio bi 8,54% teritorije, što s „muslimanskih“ 26,36% čini 34,90% teritorije Bosne i Hercegovine. Bošnjački autori zanemaruju i kvalitet teritorije u ocjenjivanju VOMP-a u smislu privrednih kapaciteta i prirodnih resursa. Nepotrebno je objašnjavati koliko vrijedi 1% sarajevske, tuzlanske ili zeničke teritorije u odnosu na zapadnohercegovačku. Kod teritorije u VOMP-u najveći je problem njena povezanost, odnosno nepovezanost. Osim što bi po procentu teritorije Hrvati odlično prošli, jedino bi njihova teritorija ostala kompaktna.¹⁰ To je bolji pokazatelj njihovog favoriziranja od strane međunarodne zajednice nego velika površina rijetko naseljenog zapadnohercegovačkog i jugozapadnobosanskog krša. „Hrvatske“ provincije 8 (Mostar) i 10 (Travnik) bile bi teritorijalno povezane i oslonjene na Dalmaciju. „Hrvatska“ provincija 3 (Orašje) ne bi imala fizičke veze s njima, ali bi bila oslonjena duž Save na Slavoniju. S teritorijalnim povezivanjem „muslimanskih“ provincija situacija je teža. Provincija 1 (Bihać) stotinama kilometara bila bi udaljena od provincije 9 (Zenica). Unutar „muslimanske“ provincije 5 (Tuzla) bila bi jedna enklava „srpske“ provincije 6 (Šekovići) koja bi se svojom drugom enklavom uklinjavala u nju. Za Srbe, koji su držali do 70% teritorije Bosne i Hercegovine, karta je bila najgora. Kartografski izgled njihove teritorije teško je objašnjiv. Najveća bi im bila provincija 2 (Banja Luka) koja ne bi imala koridor prema Srbiji ni fizičku vezu sa „srpskom“ provincijom 4 (Bijeljina). Srbi bi izgubili teško stečeni posavski koridor, a koji je bio jedan od strateških ciljeva RS-a. Teritorijalno najteža „srpska“ provincija

¹⁰ Prema Mesiću, na sastanku rukovodstva HZHB s Tuđmanom dogovoreno je da se VOMP mora odmah primjenjivati bez obzira na srpsko odbijanje jer je kompletirao i zaokružio hrvatsku teritoriju. Up.: “Nije bilo odluke o etničkom čišćenju Muslimana, ali je ona provedena-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 14. decembar 2000, 9.

bila bi provincija 6 (Nevesinje–Sokolac–Šekovići–Rudo), zamišljena s jednom enklavom (Šekovići) u „muslimanskoj“ provinciji 5, jednom enklavom (Sokolac) stiješnjenom između „muslimanske“ provincije 5 i distrikta Sarajevo, jednim okrajkom (Rudo) stiješnjenim „muslimanskom“ provincijom 5 i s „poluenklavom“ oko Nevesinja. Mapa je Hrvatima bila savršena, Srbima neprihvatljiva, a Bošnjaci su se nadali da će Srbi svakako odbiti VOMP čime bi i njegove mape propale.

Izetbegović je sukcesivno prihvatao dijelove sporazuma, uvjetujući validnost svojih potpisa pristankom Srba. Diplomatski je izbjegao sankcije međunarodne zajednice zbog neprihvatanja sporazuma, a štetni plan za Bosnu i Hercegovinu je propadao. Hrvati nisu lahko odustajali. Vance -Owenov mirovni plan bio im je prilika koju su čekali. Prije nego su zainteresirani faktori potpisali najvažnije dijelove sporazuma, što je bio preduvjet za njegovu cjelovitu implementaciju, počeli su ga parcijalno provoditi na svoj način što je dovelo do sukoba HVO-a s ARBiH. Cilj sukoba bio je primorati Izetbegovića da sporazum parcijalno prihvati, bez uvjetovanja srpskim pristankom. Vojska RS-a “etnički” čistila teritoriju pod svojom kontrolom, a HZHB je i dalje imala problema s većim procentom nepoželjnog stanovništva, naročito u srednjoj Bosni i dolini Neretve. U „hrvatskim“ provincijama bilo je svega 45,84% Hrvata i čak 30,32% Bošnjaka. Trebalo ih je etnički očistiti s teritorije, bez odlaganja, čime bi se, uz plansko naseljavanje iz „muslimanskih“ provincija, ukupan broj Hrvata povećao na potrebnu razinu. Mape mirovnih planova (Cutileirovog, Vance-Owenovog i kasnije Owen-Stoltenbergovog) bile su upute za “etničko čišćenje”. Prvi korak za HZHB morao je biti odstranjivanje ARBiH iz „hrvatskih“ provincija, odnosno vojničko zaposjedanje teritorije, što je neminovno moralo voditi oružanom sukobu s njom jer je bosanskohercegovačka strana drugačije razumijevala VOMP. Ona nije željela ništa mijenjati na teritoriji prije nego srpska strana konačno prihvati sporazum. Sporazumom o prelaznim rješenjima obuhvaćena su pitanja centralnog Predsjedništva, centralne Vlade, komisija za granice, pitanje Sarajeva, provincijskih vlada, povlačenja vojnih snaga, međunarodnih granica i policijskih snaga.¹¹ Iako je do sredine ljeta Owen priznao da je plan propao, ipak se on u bitnim naznakama može prepoznati u Vašingtonskom sporazumu iz marta 1994. godine. Umjesto odvojenih „hrvatskih“ i „muslimanskih“ provincija,

¹¹ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 119.

formirana je zajednička teritorijalna jedinica Federacija Bosne i Hercegovine s deset kantona, koliko bi prema VOMP-u Bosna i Hercegovina u cjelini imala provincija. Owen-Stoltenbergove nacionalno mješovite provincije zamijenjene su nacionalno mješovitim kantonima. Također je prvobitno, prema Vašingtonskom sporazumu, bilo predviđeno da će Sarajevo ostati distrikt pod privremenim protektoratom UN-a. Teritorija Bosne i Hercegovine koju bi obuhvatile „hrvatske“ i „muslimanske“ provincije površinski se poklapala sa zamišljenom teritorijom za Federaciju. Tek dva mjeseca nakon Vašingtonskog sporazuma smanjen je procenat teritorije za Federaciju s oko 58% na oko 51% teritorije Bosne i Hercegovine. Bitna razlika između Vance-Owenovog i Vašingtonskog sporazuma je priznanje zasebnog srpskog entiteta. Svakako da ima još sličnosti i razlika između ta dva sporazuma, ali stoji konstatacija da VOMP nije u potpunosti propao nego je svojim znatnim dijelom modificiran i ugrađen u Vašingtonski sporazum.

Januarski napad hrvatskih snaga u Gornjem Vakufu

Vrhunac zaoštrenosti odnosa HVO–ARBiH nastao je s prijedlogom Vance-Owenovog mirovnog plana.¹² Oni su se sve više usložnjavali i pogoršavali u dolini Neretve i srednjoj Bosni. Vojnoobavještajna služba GS HVO je cijnila da je to *očita posljedica nezadovoljstva Muslimana sa tokom međunarodne konferencije u Genevi*.¹³ Ohrabren prijedlogom mapa o budućem teritorijalnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine, HVO HZHB je 15. januara 1993, prije nego što su svi predviđeni potpisnici prihvatili i verificirali cjelokupan mirovni plan, donio odluku o vojnom ustrojstvu zamišljenih budućih provincija.¹⁴ Odjel odbrane HZHB je, na osnovu te

¹² **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 143/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 16. januar 1993.

¹³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 135/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 8. januar 1993. godine. (...) *U ovom području očit je znak reagiranja Muslimana na pregovore u Genevi (...)*. Up.: **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 135/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 15. januar 1993. (...) *Reakcije na Ženevsku konferenciju su veoma žive. Vlada mišljenje da je „ostvaren dogovor Srba i Hrvata na štetu Muslimana.“ Muslimani naglašavaju da će nastaviti rat (...)*. Up.: **Praljak**, GS HVO, VOS, str. pov. broj: 143/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 16. januar 1993.

¹⁴ **ICTY**, HVO, broj: 01-I-32/93, *Odluka*, Mostar, 15. januar 1993. godine. **Pod pritiskom međunarodnih pregovarača, Izetbegović je sukcesivno potpisivao dijelove VOMP-a. Sporazum su morale potpisati sve „tri zaraćene strane“ da bi bilo moguće početi primjenjivati njegove odredbe. S obzirom na to da Karadžić nije potpisao, nije bilo**

odluke, istog dana naredio da se svi oružani sastavi ARBiH u „hrvatskim“ provincijama 3, 8 i 10 moraju pretpočiniti HVO-u ili ih napustiti, a jedinice HVO-a u „muslimanskim“ provincijama 1, 5 i 9 pretpočiniti ARBiH. Hrvatsko vijeće obrane u Kiseljaku i Kreševu, koji su prema VOMP-u imali pripasti jedinici 7 (Sarajevo), trebalo je do daljnjeg ostati pod komandom OZ SB. Jedinice koje se ne pretpočine, ili ne napuste provincije, tretirale bi se kao paravojni sastavi čiji bi pripadnici bili razoružani i privedeni. Odjel odbrane HZHB naredio je GS da odmah uspostavi neposredni kontakt s ARBiH radi operacionaliziranja naredbe. Upravi VP HVO na područjima „hrvatskih“ provincija naređeno je uspostavljanje kontrolnih punktova i da sve ostale rasformiraju. Ukoliko se ARBiH tome suprotstavi, VP je dobila ovlaštenje da upotrijebi silu. Prema dobijenom naređenju, GS je mogao u komande HVO-a na nivou operativnih zona i brigada postaviti i starješine ARBiH (koji bi se potčinili HVO-u), srazmjerno broju njenih vojnika angažiranih na prvoj liniji prema VRS-u, osim onih koji su dotadašnjim radom utjecali na razbijanje odnosa između Bošnjaka i Hrvata. Rok za izvršenje naređenja određen je do 21. januara u 19 sati.¹⁵ To bi omogućilo HVO-u da sam ocjenjuje koje su to starješine i nije teško pretpostaviti da ne bi bio angažiran niti jedan koji je pokazao bilo kakve sposobnosti i odlučnost u ranijim sukobima. U GS, gdje se donose strateške odluke i naredbe, ne bi se mogli angažirati, nego samo na nižim operativno-taktičkim i taktičkim nivoima. Glavni stožer slijedio je naređenje odjela odbrane i izdao svoje iste sadržine.¹⁶ Potčinjenim jedinicama naredio je punu b/g i da moraju *sve muslimane u našim postrojbama koji ne slušaju zapovijedi razoružati i izolirati, za crtu fronte prema četnicima imati samo dvije smjene*, a ostalo ljudstvo držati u pripravnosti za intervenciju prema ARBiH. Očekujući sukob s njom, naredio je da se sve naoružane jedinice hrvatskog naroda stave pod komandu HVO-a, pokupi sve naoružanje iz privatnog vlasništva i preda logistici. Naredio je prekidanje svih odmora i vraćanje ljudstva u pripravnost u zajedničkim objektima smještaja. Operativna zona S/ZH

moguće početi s njegovom parcijalnom primjenom. Boban je nastupio s tezom po kojoj su dovoljni potpisi dvije strane za realizaciju dijela sporazuma koji se tiču njihovog odnosa, pa je ne čekajući da se Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine složi s takvim tumačenjem primjenjivosti, naložio početak njegove primjene argumentom vojne sile HVO-a i uvjetovanošću snabdijevanja ARBiH preko teritorije pod njegovom kontrolom. To je suštinski uzrok početka sukoba HVO–ARBiH u zimu 1993. koji se nastavio do marta 1994.

¹⁵ ICTY, HZHB, Odjel odbrane, broj: 02-1/1-9, *Zapovijed*, Mostar, 15. januar 1993.

¹⁶ ICTY, HVO, GS, broj: 01-70/93, *Zapovijed*, Mostar, 15. januar 1993.

dobila je zadaću da uputi 500-600 boraca s 2-3 tenka i dijelom pokretnog topništva prema teritoriji Prozora pod kontrolom ARBiH i Gornjem Vakufu, a OZ SB da zatvori sve puteve iz pravca Zenice u svojoj zoni.¹⁷

Blokada Zenice bila je od strateške važnosti za HVO i to u istoj mjeri koliko je i VRS-u bila značajna opsada Sarajeva od čega je veliku korist imao i HVO. U „sendviču“ između Zenice i Sarajeva, da nije bilo pod srpskom opsadom, HVO ne bi imao šanse ni da zanoći u srednjoj Bosni i gornjem toku Neretve. U tom kontekstu može se razumjeti njegovo otežavanje dostavljanja MTS-a za odbranu Sarajeva, odbijanje saradnje za njegovu deblokadu i protivljenje korištenja kiseljačke općine za istu svrhu. Srpska opsada Sarajeva odgovarala je HVO-u koliko i VRS-u, a možda čak i više jer je već imao problem sa Zenicom koja se VRS-a manje ticala.

Naredbe HZHB i njenih organa od 15. i 16. januara izazvale su do tada najveće probleme u odnosima HVO-a i ARBiH i otvorile su vrata novim međusobnim oružanim sukobima koji su u narednu godinu obje strane koštali po nekoliko hiljada poginulih boraca i civila. Prema ŠVK, HZHB je prejudicirala VOMP ne čekajući da ga potpišu sve strane, što je bio uvjet njegove provedbe.¹⁸ Početkom februara tvrdio je da bosanskohercegovačka *delegacija nije potpisala prijedlog podjela na provincije i vojni sporazum*. Kao razlog odbijanja, ŠVK je pojasnio da su provincije zasnovane, prije svega, na nacionalnom principu čime se legalizira „etničko čišćenje“ i ne osiguravaju nikakve pretpostavke za povratak izbjeglica. Vojni dio sporazuma odbijen je jer je predviđao „zaleđivanje“ postojećeg stanja čime bi bila onemogućena dalja borba za oslobađanje okupirane teritorije.¹⁹ Komanda 3. korpusa tražila je od ŠVK zvanični stav o naredbi GS. Cijenila je da su odluke HVO-a nelegalne i da se bez potpunog etnickog ciscenja, velikih ljudskih zrtava i materijalnih razaranja ne mogu sprovesti. Obavijestila je ŠVK da HVO, posebno u Gornjem Vakufu, insistira na njihovom provođenju, ali i da ih bošnjački narod, a posebno borci 3. korpusa, ni pod koju cijenu neće prihvatiti.²⁰

¹⁷ ICTY, HVO, GS, dj. broj: 01-66/93, *Puna bojna gotovost svih postrojbi HVO, zapovijed*, Mostar, 15. januar 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-1-184/93, *Puna bojna gotovost svih postrojbi HVO u OZ SB, zapovjed*, Vitez, 15. januar 1993; ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 699/93, *Puna bojna gotovost svih postrojbi brigade "Jure Francetić", zapovijed*, Zenica, 16. januar 1993.

¹⁸ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 108-1, Sarajevo, 28. januar 1993.

¹⁹ Praljak, ARBiH, ŠVK, broj: 104/328, *Informacija o ciniocima od znacaja na borbeni moral*, Sarajevo, 8. februar 1993.

²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/32-6, Zenica, 16. januar 1993.

S obzirom na to da pregovori još nisu bili završeni i da sve strane nisu potpisale sva ponuđena dokumenta VOMP-a, ŠVK je smatrao da naredbe organa HZHB nisu legalne i naredio je jedinicama ARBiH da ne smiju postupati po njima.²¹ Komanda 3. korpusa izdala je 16. januara naređenje svim potčinjenim jedinicama da ne smiju prihvatati naredbu GS HVO od 15. januara. Naredila je potčinjenim komandama punu b/g, izbjegavanje sukoba i sprečavanje ekstremnih pojedinaca i grupa koji bi mogli doprinijeti njihovoj eskalaciji. Preporučila im je da rade na uspostavljanju saradnje s HVO-om i da jedinice upotrijebe samo u slučaju napada.²²

Na lokalnoj razini, komande HVO-a upoznavale su komande ARBiH u provincijama 3, 8 i 10 s naredbama svojih pretpostavljenih iz Mostara ultimativno zahtijevajući od njih da postupe po njima. U provincijama 1, 5 i 9 nijedna komanda HVO-a nije se ponudila ARBiH da joj se potčini što je bila njihova obaveza proistekla iz istih naredbi. Ministar za odbranu Republike Bosne i Hercegovine Božo Rajić, slijedeći odluku HVO-a HZHB, izdao je 16. januara istu naredbu kao i odjel odbrane HZHB. Na prijedlog Vlade, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine 19. januara proglasilo ju je u cijelosti nevažećom s obrazloženjem da ministar za odbranu nema takve ovlasti.²³

Milivoj Petković naredio je 15. januara potčinjenim jedinicama u Gornjem Vakufu, Prozoru, Konjicu i Bugojnu da ne razgovaraju na pregovorima s ARBiH duže od jednog sata kako ona ne bi koristila to vrijeme za raspoređivanje svojih snaga. Stavljanje komunikacije Prozor – Gornji Vakuf pod svoju kontrolu bilo je od primarnog značaja za HVO. Snagama u Prozoru i Konjicu naredio je da blokiraju sve puteve iz doline Neretve prema Gornjem Vakufu, a brigadi *E. Kvaternik* da spriječi pokrete ARBiH sa svog područja i preko njega prema istom gradu.²⁴ Komanda 3. korpusa naredila je potčinjenim komandama da sve jedinice stave u stanje pune b/g

²¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-150, *Odnosi sa HVO, Naredjenje*, Zenica, 16. januar 1993.

²² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-144, *Pripravnost jedinica za upotrebu, naređenje*, 15. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-180, *Odnosi sa HVO, naređenje*, 16. januar 1993.

²³ (...) *Rajić (...) nije potpisao svečanu izjavu-zakletvu te pravno nije imao ovlaštenje za izdavanje zapovijedi, a i da je potpisao svečanu izjavu-zakletvu, prema Uredbi sa zakonskom snagom o Oružanim snagama i Uredbi sa zakonskom snagom o odbrani, to ovlaštenje je u izričitoj nadležnosti Predsjedništva R BiH kao vrhovne komande Oružanih snaga R BiH. Up.: Praljak, R BiH, Predsjedništvo, P-broj: 1402/93, Odluka, Sarajevo, 19. januar 1993.*

²⁴ ICTY, HVO, GS, dj. broj: 01-67/93, *Upute za dalji postupak*, Mostar, 15. januar 1993.

i izvrše potreban raspored snaga vodeći računa da odbrana prema VRS-u nijednog momenta ne bude dovedena u pitanje. Raspoložive snage trebale su, bez upadljivih pokreta, rasporediti tako da mogu uspješno neutralizirati svaki pokušaj HVO-a da, bez odobrenja ARBiH, vrši manevre većih snaga. Angažirajući odgovarajuće vojne strukture i civilne vlasti, trebale su u svojim z/o preduzeti potrebne mjere u cilju izbjegavanja sukoba i radnje koje će pridonijeti smirivanju situacije. Svako ponašanje pojedinaca i grupa koje bi vodilo eskalaciji sukoba trebale su sprečavati, a prema nosiocima tih aktivnosti poduzeti najoštrije mjere. U slučaju napada HVO-a, dobile su zadatak da pređu u energičan protivnapad i *do kraja ga vojnički poraze*.²⁵ Sadržajno isto naređenje komanda korpusa ponovila je svim jedinicama 18. januara i još dodatno naredila 7. Mbbr i 303. bbr da imaju po jedan bataljon u stalnoj gotovosti za upotrebu po naredbi komandanta korpusa.²⁶ Zbog sukoba u Gornjem Vakufu i mogućnosti upotrebe jedinica 308. bbr na tom pravcu, Blaškić je dopustio 3. korpusu da izvrši smjenu jedinice iz te brigade na Bijelom Bučju (Turbe) jedinicom iz Zenice, ali nije dozvolio da se ona vrati na odmor u Novi Travnik. Predložio je komandi korpusa da je smjesti u travničku kasarnu ili Zenicu dok se situacija ne smiri.²⁷ U Busovači je formirana lokalna mješovita komisija za uspostavljanje saradnje i pronalaska načina za prevazilaženje incidentnih situacija.²⁸ Kakanjski Hrvati su za novac izvodili Srbe na teritoriju VRS-a.²⁹ Odnosi u Varešu postali su veoma zategnuti. Hrvatsko vijeće obrane je pripadnicima ARBiH zabranilo ulazak u grad kako bi obišli porodice. Često su maltretirani i hapšeni. Pripadnicima VRS-a je dopustio. Anto Pejčinović, predsjednik HDZ-a, organizirao je posjete VRS-ovih oficira s područja Ilijaša i Nišićke visoravni. Neki od njih liječili su se u vareškoj bolnici. Referent

²⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-144, *Pripravnost jedinica za upotrebu, Naredjenje*, Zenica, 15. januar 1993. godine. **Tokom januara, zbog situacije s HVO-om, naredbe za punu b/g izdavane su svakodnevno. Up.: Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-175, *Naredjenje*, Zenica, 19. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-176, *Razmještanje jedinica i gotovost za upotrebu, Naredjenje*, Zenica, 19. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-204, *Puna borbena gotovost jedinica za upotrebu, Naredjenje*, Zenica, 22. januar 1993.

²⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-144, *Pripravnost jedinica za upotrebu, Naredjenje*, Zenica, 18. januar 1993.

²⁷ **Praljak**, HVO, OZ SB, broj: 01-1-169/92, *Obavijest u svezi sa smjenom ljudstva*, Vitez, 15. januar 1993, 12,40 h.

²⁸ **Praljak**, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 117/93, *Zapovijed*, Busovača, 15. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-158/93, *Naredjenje*, Busovača, 16. januar 1993.

²⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-2, *Obavještajni izvještaj Ob. br. 12*, Zenica, 16. januar 1993.

za obavještajne poslove 3. korpusa smatrao je da će u slučaju sukoba s ARBiH, HVO napustiti položaje u Turbetu kako bi omogućio VRS-u da ga zaposjedne i blokira Travnik da bi se on mogao baviti zauzimanjem Novog Travnika. U rejonu Gornjeg Vakufa i slobodnog dijela općine Prozor (Here – Kute – Šcipe) sukobi su se rasplamsavali. Na području Fojnice, Busovače i Visokog naoružavani su i mobilizirani Hrvati koji su najvjerojatnije, pod izgovorom smjene na travničkom bojištu gdje se nisu pojavili, poslani u ispomoć prema Gornjem Vakufu. U Kreševu i Kiseljaku došlo je do pada borbenog morala zbog Tuđmanovog pristanka da te dvije općine pripadnu Sarajevu. Borci HVO-a počeli su izbjegavati odlazak na front. Saradnja HVO-a s VRS-om postajala je sve češća. Na Kobiljači, liniji razdvajanja, pripadnici HVO-a i VRS-a zajedno su proslavili pravoslavnu Novu godinu. Za vrijeme izvođenja *Koverte*, HVO je pooštrio kontrolu na putevima usporavajući i onemogućavajući ARBiH dotur MTS-a i dovođenje svježih snaga, jer mu je odgovarala blokada glavnoga grada. HVO se plašio da će u slučaju njegove deblokade izgubiti svu moć u srednjoj Bosni.³⁰

S januarskom naredbom o pretpočinjavanju ARBiH na području “hrvatskih” provincija došlo je do potpune blokade državnih granica s Hrvatskom. Konvoji kamiona s humanitarnom pomoći, koji su se zatekli na putevima kroz Hercegovinu, zadržani su u Posušju, Grudama, Ljubuškom i Mostaru gdje su opljačkani. S Heliodroma su kasnije vozači pušteni, ali preko 40 kamiona s robom, uglavnom dobojskih i tuzlanskih registarskih oznaka, zadržano je.³¹ Pred početak sukoba iz Zenice je za Zagreb otišlo osam šlepera s namjerom da prevezu MTS za 3. korpus. Ante Slišković, pomoćnik komandanta za SIS OZ SB, tražio je krajem februara od Ivice Lučića, pomoćnika *predstojnika odjela obrane za sigurnost* HZHB, da se konvoj u povratku zaustavi u zapadnoj Hercegovini i oduzme sav MTS jer se to nije moglo učiniti u srednjoj Bosni. U konvoju su bila tri vozača hrvatske nacionalnosti iz Busovače koji su obavještavali Sliškovića o kretanju konvoja. Prema Sliškoviću, dolaskom tog kontingenta MTS-a u Zenicu *došlo bi do poremećaja u opremljenosti i borbenoj gotovosti* HVO-a u srednjoj Bosni.³² Na svim kontrolnim punktovima HVO-a pojačana

³⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-1, *Obavještajni izvještaj Ob. br. 11*, Zenica, 15. januar 1993.

³¹ ICTY, ARBiH, 4. korpus, *Informacija o stanju i problemima koji se čine pripadnicima Armije R BiH i muslimanskom narodu od strane HVO, HZ Herceg-Bosna*, Mostar, 21. januar 1993.

³² ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 71/93, *Izvešće o transportu MTS za III korpus A BiH*, Vitez, 25. februar 1993.

je kontrola uz obaveznu pljačku, čega nisu bile pošteđene ni starješine ARBiH. Tako je, naprimjer, 16. januara opljačkan i razoružan Refik Lendo, zajedno sa svojim vozačem, na putu Novi Travnik – Rastovci. Istog dana, na kontrolnom punktu HVO-a Okuka uhapšen je komandant 333. bbr Dževad Mekić zajedno s vozačem. Priveden je i fizički maltretiran. Oduzeto im je terensko vozilo i lično naoružanje.³³

U Gornjem Vakufu 15. januara dogovoren je prekid b/d, ali su ga hrvatske snage poštovala djelimično tako da su napadna dejstva 16. januara izvodile samo iz južnog pravca (Prozor) dok je na sjevernom (Bugojno) bilo relativno mirno.³⁴ Pokušavale su ovladati Makljenom zbog stavljanja pod kontrolu komunikacije Prozor – Gornji Vakuf. Radi toga je hrvatska artiljerija toga dana uglavnom tukla po položajima ARBiH i bošnjačkim selima južno od Gornjeg Vakufa.³⁵ Hrvatske snage su do kraja dana zaposjele Crni vrh (tt 1303) na Makljenu. U osvajanju su angažirani *DU br. T. G. i J. V. T. Grad* (nepoznata skraćénica, ali se, po kontekstu dokumenta, odnosi na jedinice HV-a). Armija RBiH je artiljerijski odgovarala po hrvatskim snagama i izvodila pješadijske protivnapade iz rejonu Here – Pridvorci na liniju Mejnik – Jurići sa ciljem vraćanja Crnog vrha.³⁶ Ne mogavši vojnički zauzeti cijelo gradsko područje i sva bošnjačka sela u prethodna tri dana borbe, te deblokirati svoje snage u gradu, a osjećajući se nadmoćnijom, hrvatska strana odlučila se poslužiti prevarom i, na realnoj sili utemeljenim, prijetnjama. Način da to provede bio je demilitarizacija grada nakon čega bi ga, sasvim sigurno, hrvatske snage nabrzinu okupirale jer su imale tehničku nadmoć (tenkove i transportere HV-a) da to učine ako ARBiH napusti dobro ukopane položaje i povuče se iz njega. Armija RBiH u tom slučaju ne bi mogla učiniti ništa nego se predati i po selima. Pred večer 16. januara održan je sastanak delegacija HVO-a (Miro Andrić, Željko Šiljeg i

³³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-2, *Obavještajni izvještaj Ob. br. 12*, Zenica, 16. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/31-144, *Hronologija događanja u Busovaci od 24.01. do 25.01. u 13,00 casova*, *Vanredni izvještaj*, Zenica, 25. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

³⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-105, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 15. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

³⁵ **Brigada K. Tomislav** ispalila je pet granata iz T-130 sa v/p Orašac na Sviliće, 20 mina MB 120 mm iz Dobrošina po Herama i Voljevcu, 36 raketa 107 mm iz Gornjih Blaca po Voljevcu, Herama i Boljkovcu i šest raketa 128 mm po Herama. **Brigada Rama** sa v/p na Makljenu ispalila je 12 raketa 107 mm po Voljevcu, 10 mina MB 120 mm po Crnom vrhu i tukla tenkom T-55 po Crnom vrhu. Up.: ICTY, HVO, OZ S/ZH, *Redovno izvješće*, Prozor, 16. januar 1993, 20,00 h.

³⁶ ICTY, HVO, OZ S/ZH, *Redovno izvješće*, Prozor, 16. januar 1993, 20,00 h.

Ivica Lučić)³⁷ i ARBiH (Merdan i ostali). Hrvatska strana nastupila je vrlo oštro i ultimativno. Zahtijevala je da se ARBiH potčini komandi HVO-a *koji garantira da neće ništa činiti protiv vojnika i civila koji nisu počinili zločin*. Abdulah Topčić (predsjednik SDA Gornji Vakuf), Fahrudin Agić (komandant OpŠO Gornji Vakuf) i Hanefija Prijić Paraga (komandir VP 317. bbr) ne bi smjeli vršiti komandovanje ARBiH niti utjecati na nju. Ona bi morala napustiti i zatrpati rovove, posebno oko releja Strmica (tt 785), potom se izvući iz grada prema bošnjačkim selima. Njen komandant mogao bi biti neko koga odredi Merdan, ali pod uvjetom da bude podređen HVO-u. Jajčani bi morali napustiti teritoriju općine. Nakon toga bi se u gradu izvršila demilitarizacija. U njemu bi se s oružjem dugih cijevi smjela kretati samo VP mješovitog sastava. Formirali bi se zajednički kontrolni punktovi. Želeći popraviti sliku o HZHB pred međunarodnom zajednicom, delegacija je zahtijevala da ARBiH demantira preko radija da su hrvatske snage palile džamije, masakrirale vojnike ARBiH i bošnjačke civile. Rok za prihvatanje zahtjeva bio je 24 sata. Ako ga ARBiH ne prihvati, delegacija je upozorila da HVO ne snosi *odgovornost za posljedice koje će proistecći iz odbijanja: Ovo je predviđeno tako da se sutra izvrši (...) nećemo čekati prekosutra (...)*. *Granice su zatvorene i vojska je već spremna da krene. Neće se otvoriti granice, nizašto, sve dok se problem ne riješi*. Delegacija je još upozorila da *smrt i jednog Hrvata u međuvremenu može izazvati skraćivanje roka izvršenja*. Zaprijetila je pregrupisavanjem snaga koncentriranih u Prozoru i njihovim napadom na Gornji Vakuf. Delegaciji ARBiH prijetnje su izgledale realno i ozbiljno.³⁸ Hrvatske snage planirale su, ako ARBiH ne prihvati zahtjev, zauzeti sva južna uporišta ARBiH (Uzričje, Duša i Mačkovac) i ojačati liniju na Garačkim podovima. Slobodan Praljak je poručio ARBiH da će biti pregažena ako ne prestane s djelovanjima i ne prihvati odluke HZHB.³⁹ Zahtjevi koje je HVO postavio bili su političke prirode i komanda korpusa je tražila stav ŠVK, te je Merdanu iz komisije za rješavanje sukoba u Gornjem Vakufu, a na njegov upit, odgovorila da vojnici moraju izvršavati naredbe viših pretpostavljenih i ne smiju poduzimati jednostrane

³⁷ Ivica Lučić se na početku sastanka predstavio kao Mirko Radić. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/32-109, *Informacija*, 17. januar 1993. godine. Lučić je kasnije postao šef SIS-a HRHB, političar i historičar.

³⁸ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/32-109, *Informacija*, 17. januar 1993.

³⁹ ICTY, HVO, OZ S/ZH, *Redovno izvješće*, Prozor, 16. januar 1993, 20,00 h.

aktivnosti.⁴⁰ Naredila mu je da ne smije prihvatati nikakve ultimatumе i zahtjeve HVO-a.⁴¹ Komanda korpusa raspolagala je informacijama da HVO namjerava u noći 16/17. januar poslati pojačanje u Gornji Vakuf iz Kiseljaka i Busovače preko Sebešića.⁴² Naredila je jedinicama da preduzmu sve mjere u cilju izbjegavanja sukoba, kao i mjere koje će doprinijeti popuštanju napetosti, ali i da spriječe svaki pokušaj HVO-a da izvede veći manevar snaga i dovede pojačanja u Gornji Vakuf. U slučaju napada HVO-a, jedinice su imale zadaću da uzvrate i, po mogućnosti, pređu u protivnapad s ciljem razbijanja HVO-a *do kraja*.⁴³

Komandant korpusa naredio je 17. januara 305. bbr da napusti Gornji Vakuf i premjesti se u Bilješevo kod Kaknja.⁴⁴ To se ipak nije desilo jer su hrvatske snage nastavile b/d prije nego je ona bila spremna za odlazak. Do kraja dana stiglo je pojačanje ARBiH iz Bugojna i Novog Travnika u rejon razmještaja Bojska – Lužani koji je, prema procjeni HVO-a, bilo glavno uporište ARBiH i *najveća briga*.⁴⁵ Snažna artiljerijska vatra hrvatskih snaga po položajima ARBiH i bošnjačkim naseljima nastavljena je od 14 sati. Komanda korpusa ponovo je naredila svim potčinjenim jedinicama stanje pune b/g.⁴⁶ Nije udovoljila Lendinom zahtjevu da pruži artiljerijsku podršku s područja novotravničke općine snagama odbrane u Gornjem Vakufu plašeći se širenja sukoba. Najveća koncentracija hrvatskih snaga prema Gornjem Vakufu bila je iz pravca Prozora odakle su dejstvovalе i VBR-ovima po Pridvorcima, a po Grnici i Hrasnici istim vrstama oruđa iz pravca Bugojna.⁴⁷ Izraženo težište artiljerijsko-pješadijskih napada

⁴⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-153, *Odgovor*, Zenica, 17. januar 1993, 11,00 h.

⁴¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-152, *Odgovor na informaciju*, Zenica, 17. januar 1993, 02,00 h.

⁴² U izvještaju 3. korpusa kaže se da je oko 500 boraca HVO-a iz Kiseljaka učestvovalo u sukobima s ARBiH oko Prozora i Gornjeg Vakufa. Vjerovatno to nisu bili samo borci iz Kiseljaka nego i iz Fojnice, Kreševa i Visokog koji su bili u sastavu kiseljačke brigade HVO.

⁴³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-151, *Naređenje*, Zenica, 16. januar 1993; ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, str. pov. broj: 02/127-2, *Borbene radnje i postupci jedinica, naređenje*, Zenica, 17. januar 1993.

⁴⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-262, *Smještaj jedinice, objašnjenje*, 17. januar 1993.

⁴⁵ ICTY, HVO, OZ S/ZH, *Redovno izvješće*, Prozor, 16. januar 1993, 20,00 h.

⁴⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-154, *Naređenje*, Zenica, 17. januar 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, broj: 02/93-5, *Pripravnost komandi i jedinica, Naređenje*, Travnik, 18. januar 1993.

⁴⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-155, *Obavještenje*, Zenica, 17. januar 1993.

hrvatskih snaga bilo je na pravcu Prozor – Makljen – Gornji Vakuf. Situacija se pogoršala, a tenzije u cijeloj srednjoj Bosni sve su više i brže rasle.⁴⁸ Komande 317. bbr i OpŠO Bugojno tražile su od komande korpusa odobrenje za preduzimanje zajedničkih akcija jedinica iz Gornjeg Vakufa, Bugojna i Novog Travnika za odbranu Gornjeg Vakufa. Komanda korpusa zatražila je mišljenje i naredbu ŠVK.⁴⁹ Do 17. januara HVO je imao 12 mrtvih, 2 nestala i 25 ranjenih (20 lakše i 5 teže) boraca. Prema njegovim saznanjima, ARBiH se koncentrirala u Voljevcu, Borovoj Ravni, Pridvorcima, Grnici, Osredku i Duratbegovom Docu, a nove snage uvodila je iz Jablanice preko Hera i srednje Bosne preko Bojske. Od 17. do 19. januara poginula su još tri pripadnika HVO-a. Prerano je VOS HVO-a počeo donositi zaključke da je ARBiH u Gornjem Vakufu u rasulu i da će napustiti rejon.⁵⁰

U noći 17/18. januar od jednog tenkovskog projektila, ispaljenog sa v/p u rejonu kt Stublić, poginulo je sedam, a teže ranjeno oko dvadeset bošnjačkih civila u selu Duša. Lakše povrede zadobilo je oko deset civila koji su se tokom granatiranja sela skrili u podrumu kuće Envera Šljive. Među ubijenim je i troje djece od dvije do trinaest godina. Dvoje od te djece su brat i sestra.⁵¹

Hrvatsko vijeće obrane bilo je svjesno značaja Sebešića za manevar snaga ARBiH na tom velikom zemljišnom prostoru između Konjica, Gornjeg Vakufa, Novog Travnika, Busovače i Fojnice te je ojačavao svoje snage na njemu. Komandant OZ SB naredio je 18. januara jedinici *A. B. Bušić* iz Novog Travnika da uputi šezdeset boraca pravcem Novi Travnik – Vitez – Busovača – Luške staje – Sebešić radi sprečavanja ARBiH da šalje pojačanja i MTS za Gornji Vakuf pravcima Opara – Radovan – Bistrica i Rostovo – Bojska.⁵² Štab Vrhovne komande naredio je potčinjenim jedinicama da ne smiju prihvatati ultimatumе HVO-a o pretpočinjavanju, da sprečavaju svoje ekstremiste kako ne bi izazvali sukobe, da ne nasjedaju na propagandu i ne

⁴⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

⁴⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-159, *Stav o postupku nasih jedinica u G. Vakufu i Bugojnu*, Zenica, 17. januar 1993.

⁵⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 146/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. januar 1993.

⁵¹ **Mirsad Behlo (2 godine), Mirsada Behlo (12 godina), Muamer Zulum (13 godina), Mersima Behlo (20 godina), Sabaha Behlo (30 godina), Fatka Gudić (48 godina) i Salih Čeho (67 godina).**

⁵² **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 01-1-224, *Upotreba postrojbe, Zapovijed*, Vitez, 18. januar 1993, 19,15 h.

prihvataju informacije bez provjere *ko je saopštava*, ali i da budu u stanju pune b/g kako bi mogle adekvatno odgovoriti ako HVO pokuša vojnički realizirati svoj ultimatum.⁵³

U ranim jutarnjim satima 18. januara počeo je opći artiljerijski napad hrvatskih snaga svim raspoloživim oruđima i tenkovima. Dejstva su krenula u 3.00 po Pridovorcima i Voljevcu, a u 7.00 i po gradu. Trajala su 18 sati neprekidno. Pale su hiljade projektila po gradu i bošnjačkim selima. HVO je dovukao pojačanja iz pravca Prozora i rasporedio ih u rejon Pidriša, Mačkovca i Makljenja.⁵⁴ Šiljeg je naredio komandantu brigade *E. Kvaternik* da komandantu OpŠO Bugojno otežava u pregovorima i da, korištenjem političara i vjerskih službenika, radi na smirivanju situacije u Bugojnu kako se sukob ne bi proširio na taj grad.⁵⁵ Želio je svu svoju raspoloživu silu koncentrirati na Gornji Vakuf, jer bi njegovim zauzimanjem ARBiH u Bugojnu svakako izgubila šanse za opstanak. Proširivanjem sukoba na Bugojno, mogućnosti HVO-a u Gornjem Vakufu su se sužavale. Komande 307. mtbr i 317. bbr, te OpŠO Bugojno i Gornji Vakuf nekoliko dana su predlagale komandi korpusa da uputi neku jedinicu u rejon Makljenja što bi izmijenilo situaciju u korist ARBiH. Izvijestile su da postoji mogućnost pada dijela grada pod njenom kontrolom ako se ne poduzmu opsežne mjere.⁵⁶ Komanda korpusa tražila je od ŠVK da brigadu *Neretvica* iz 4. korpusa uputi prema Makljenju kako bi presjekla komunikaciju HVO-a Prozor – Gornji Vakuf, čime bi se spriječilo dovodenje njegovih svježih snaga.⁵⁷ *Neretvica* nikada nije stigla. Komandant korpusa pohvalio je komandante 307. mtbr i OpŠO Bugojno što su dali ultimatum HVO-u da će napustiti bugojanske l/o prema VRS-u i svim raspoloživim snagama uključiti se u odbranu Gornjeg Vakufa ako hrvatske snage ne prekinu napade. Ultimatum Bugojanaca bio je samo prijetnja. Nisu imali namjeru da ga realiziraju. Komandant korpusa skrenuo im je pažnju da veće snage ostave u Bugojnu zbog odbrane od

⁵³ (...) iste prvo upozoriti a zatim energično odgovoriti svim raspoloživim sredstvima na svakom dijelu teritorije (...). Up.: Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-166/93, *Naređenje*, Busovača, 18. januar 1993.

⁵⁴ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-155, *Izvjestaj o odnosima sa postrojbama HVO, stanje do 08,00 sati*, Zenica, 18. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/234-2, *Obavještajni izvještaj, Ob. br. 15*, Zenica, 18. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-179, *Izvjestaj o stanju u G. Vakufu dana 19.01.1993, u 12,00 sati*, Zenica, 19. januar 1993.

⁵⁵ ICTY, HVO, OZ S/ZH, IKM Prozor, Prozor, 18. januar 1993.

⁵⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-155, *Izvjestaj o odnosima sa postrojbama HVO, stanje do 22,00 sati*, Zenica, 18. januar 1993.

⁵⁷ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-167, *Upotreba snaga*, Zenica, 18. januar 1993.

VRS-a i HVO-a. Naredio im je da stupe u vezu s Gornjim Vakufom radi koordinacije i upute pomoć u MTS-u, ljudstvu i vatrenoj podršci *koliko god je moguće*. Stanje je postalo toliko kritično da je Hadžihasanović prestao biti oprezan u sprečavanju širenja sukoba. Naredio je Bugojancima da pomoć mora stići u Gornji Vakuf čak i po cijenu izbijanja sukoba na bugojanskoj općini. Ranije im je već bilo naređeno slanje DIv-a iz rejonu Bojske i Grnice kako bi ostvario sadejstvo s izviđačkom grupom u rejonu Jagnjida i Draževog Dola, što su i učinili.⁵⁸ Lendi je odobrio da ostvari artiljerijsku podršku Gornjem Vakufu, a komande 317. bbr i OpŠO Gornji Vakuf uputio je da stupe s njim u kontakt kako bi dogovorili ciljeve.⁵⁹

Na gornjovakufskom bojištu aktivno je sudjelovao i bugojanski HVO dajući artiljerijsku podršku sa svojih v/p, te vršeći dotur ljudstva i MTS-a i sanitetsko zbrinjavanje.⁶⁰ Istovremeno je, u skladu sa Šiljegovom naredbom, pokušavao pregovorima zavlaciti ARBiH u Bugojno u čemu nije uspijevaao. Borbe u Gornjem Vakufu i u rejonu Here – Kute – Šćipe postajale su sve intenzivnije iz sata u sat. Snage HVO-a nisu dopuštale ni sanitetskim vozilima ARBiH da iz Gornjeg Vakufa prođu prema travničkoj bolnici. Zbog toga je formirana poljska prihvatna bolnica u Privoru. Armija RBiH uporno je držala dio grada iako joj je nedostajalo MTS-a. Na putu Travnik – Bugojno HVO je postavio nekoliko novih kontrolnih punktova. U Bugojno kod Bošnjaka i pripadnika ARBiH postojala je bojazan da je Bugojno *prodano* HZHB. Prema izvještaju brigade A. Starčević, ARBiH je u jutarnjim satima 18. januara pokušala izvesti pješadijski napad iz Voljica prema Galečićima uz artiljerijsku vatru po rejonima Trnovače i Podgrađa, te Pajić Polja i Ponir – Zvizde. *Po topnisstvu neprijatelja i njegovim linijama kao i po samom gradu zvestoko je uvraceno* od strane hrvatskih snaga.⁶¹ Radi deblokade svojih snaga u gradu, HVO je morao ovladati selima Ždrimci i Uzričje. Komanda brigade A. Starčević izvijestila je OZ S/ZH da su snage ARBiH u gradu, Uzričju i Ždrimcima gotovo razbijene i da pružaju neorganiziran otpor. U rejonu Hrasnice hrvatske snage išle su u čišćenje

⁵⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-165, Zenica, 18. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-170, Zenica, 18. januar 1993.

⁵⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-161, *Podrska artiljerije, obavjestenje*, Zenica, 18. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-155, *Izvjestaj o odnosima sa postrojbama HVO, stanje do 22,00 sati*, Zenica, 18. januar 1993.

⁶⁰ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-114, *Izvestaj o odnosima sa postrojbama HVO, stanje do 24,00*, Zenica, 18. januar 1993.

⁶¹ **ICTY**, HVO, Brigada A. Starčević, *Operativno izvješće za dan 18.01.1993. do 22,00 h*, Gornji Vakuf, 18. januar 1993.

kako bi osigurale komunikaciju prema Pajić Polju.⁶² Do kraja dana zauzele su Ždrimce, Hrasnicu i dio rejonu Uzričje – Duša.⁶³

U Duši su 18. januara pripadnici HVO-a strijeljali civile Tahira Plivčića i Jusufa Softića. Staricu Izu Behlo ubili su u istom selu 5. februara. Pripadnik brigade A. *Starčević* je 18. januara u dvorištu kuće Hamida Hopića u Hrasnici pucao u grupu zarobljenih pripadnika ARBiH. Ubio je Seju Gurića i teško ranio Asima Gurića. Istog dana kod Ždrimačkog jezera pripadnici HVO-a ubili su zarobljenog pripadnika ARBiH Ihdiju Trkića. Njegovo tijelo izložili su u dijelu Ždrimaca s relativnom bošnjačkom većinom, ne dozvoljavajući duže od sedam dana da se ukopa kako bi uplašili Bošnjake i naveli ih na iseljavanje.⁶⁴

Armija RBiH je 18. januara iz Bugojna uputila diverzantsko-izviđački odred sa zadatkom da ovlada Pajić Poljem i Trnovačom. Dvije diverzantske grupe ubačene su u Dražev Dol i Jagnjid sa zadatkom sadejstva odreda.⁶⁵ Bez obzira na obim, raznovrsnost i kvalitet vatrene podrške koju je ostvarivao, HVO nije uspijevao zauzeti Gornji Vakuf. Tražio je nova oruđa i MTS. Komanda OZ S/ZH zahtijevala je od komande OZ J/IH da joj hitno vrati 5 „MGL-ova“ koji su joj posuđeni iz brigade K. *Tomislav*.⁶⁶ U noći 18/19. januar, pravcem Bugojno – Zanesovići – Odžak, ARBiH je uspjela uvesti pojačanje u Bojsku koje se pokušavalo probiti dalje pravcem Lužani – Grnica – Gornja Ričica – Pajić Polje do Gornjeg Vakufa.⁶⁷ Armija RBiH vršila je manevar snaga u rejonu Lužana, Gornjih Ričica, Grnice, Rajaca, Babe i Bistrice kako bi potisla hrvatske snage prema Pajić Polju, Hrasnici, Vilić Polju i Bistrici.⁶⁸ U izvještajima HVO-a pripadnici ARBiH nazivani su *balije*.⁶⁹ Iz Novog Travnika ARBiH je traktorima preko planine Radovan,

⁶² **Dio boraca i stanovnika Uzričja samovoljno se iselio u grad, a Hrasnice u Grnicu.** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-179, *Izvjestaj o stanju u G. Vakufu dana 19.01.1993, u 12,00 sati*, Zenica, 19. januar 1993.

⁶³ ICTY, HVO, Brigada A. *Starčević*, *Operativno izvješće za 18.01.93 sa stanjem u 14:00 h*, Gornji Vakuf, 18. januar 1993.

⁶⁴ **Identiteti ubica iz svih spomenutih primjera poznati su autoru. Za sve primjere ima dosta živih svjedoka.**

⁶⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-155, *Izvjestaj o odnosima sa postrojbama HVO, stanje do 22,00 sati*, Zenica, 18. januar 1993.

⁶⁶ ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 08-02-4/93, *Zapovijed*, Prozor, 18. januar 1993.

⁶⁷ ICTY, HVO, Brigada A. *Starčević*, *Operativno izvješće za dan 18.01.1993. do 22,00 h*, Gornji Vakuf, 18. januar 1993.

⁶⁸ ICTY, HVO, Brigada A. *Starčević*, *Operativno izvješće sa stanjem u 21,00 h*, Gornji Vakuf, 19. januar 1993.

⁶⁹ ICTY, HVO, Brigada A. *Starčević*, *Operativno izvješće za dan 18.01.1993. do 22,00 h*, Gornji Vakuf, 18. januar 1993; ICTY, HVO, Brigada A. *Starčević*, *Operativno izvješće sa stanjem u 21,00 h*, Gornji Vakuf, 19. januar 1993; ICTY, HVO, OZ SB, *Obavijest*, Vitez, 22. januar 1993.

zbog lošeg puta, vršila dotur MTS-a u Gornji Vakuf. Istim putem je, po pretpostavci VOS-a, prebačena i jedinica od 250 njenih pripadnika.⁷⁰ Bila je to četa 308. bbr. Naredbom komandanta korpusa od 19. januara 308. bbr dobila je zadatak da jedan bataljon pošalje u ispomoć Gornjem Vakufu. Obećano joj je da će, ukoliko HVO napadne u Novom Travniku, taj bataljon nadomjestiti 1/17. Kbbr.⁷¹ Intenzitet artiljerijskih dejstava hrvatskih snaga po Gornjem Vakufu i bošnjačkim selima je pojačan. Jedinica ARBiH u gradu bila je u poluokruženju već nekoliko sati. Novotravnička jedinica jačine čete (85 boraca), ranije pristigla, imala je dva poginula i dva ranjena borca.⁷²

Pali su Ždrimci i Duvnjaci i neki ključni objekti odbrane na južnom pravcu (Mačkovac, relej Strmica), a preostale snage ARBiH u Uzričju dovedene su u okruženje. Hrvatske snage planirale su ga sljedeći dan zaposjesti. Pala je i Gornja Hrasnica, a Duratbegov Dolac i Dražev Dol stavljeni su u okruženje. Grad i okolna sela bila su *u dimu i vatri*. Armija RBiH je pokušavala dovesti pojačanja iz susjednih općina. Bugojanci su zahtijevali prekid napada na Gornji Vakuf i prijetili da će napustiti položaje prema VRS-u. Šiljeg je izvijestio GS da je *svim raspolozivim orudjima i*

⁷⁰ (...) *postoji mogućnost da su to Zelena legija i beretke iz Zenice (...)*. Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 146/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. januar 1993.

⁷¹ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-175, *Naredjenje*, Zenica, 19. januar 1993. godine. Prvi bataljon 17. Kbbr je s visočkog bojišta, umjesto odmora u travničkoj kasarni, doveden u očekujući rejon Han Bila, gdje je dobio gotovost za upotrebu na pravcu Han Bila – Novi Travnik, a drugi bataljon dobio je zadatak da pravcem Visoko – Čatići – Donja Papratnica dođe u rejon Kaćuna i bude u gotovosti za izvršenje zadataka pravcem Kaćuni – Dragići – Luške staje (tt 1673) – selo Sebešić – Rostovo. U slučaju napada HVO-a, ove jedinice trebale su u sadejstvu s domicilnim brigadama (306, 308, 325. i 333. bbr) odbiti napad i na zadatim pravcima izvršiti protivnapad i ovladati komunikacijama Han Bila – Novi Travnik – Gornji Vakuf. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-175, *Naredjenje*, Zenica, 19. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-176, *Razmještanje jedinica i gotovost za upotrebu*, *Naredjenje*, Zenica, 19. januar 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-120, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. januar 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-139, *Sedmicni sumarni izvještaj za period 15.01.-22.01.1993. godine*, Zenica, 24. januar 1993. godine. Komandant 306. bbr naredio je 1/306. bbr da s dva voda iz Mehurića bude u b/g za intervenciju na pravcu Mehurići – Jezerci – Čukle – Ovnak. Četvrtom bataljonu naredio je da dijelom snaga bude u pripravnosti za sadejsvo 1. bataljonu. Drugom i trećem je naredio da, snagama koje nisu u dodiru s VRS-om, sadejstvuju 3-1/17. Kbbr, odnosno 1-1/17. Kbbr (*Crni kojoti*). Up.: Praljak, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/107-3, *Naredjenje*, Travnik, 20. januar 1993.

⁷² Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-120, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. januar 1993. Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-20, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 19.01.1993. godine*, Sarajevo, 20. januar 1993.

*oruzzjima djelovano po neprijateljskim položajima, po dijelu muslimanskog grada i muslimanskim selima gdje je primijećeno grupiranje snaga.*⁷³ Četiri borca iz sastava hrvatskih snaga su poginula, dvanaest ranjeno, a oko 60 pripadnika ARBiH je zarobljeno.⁷⁴ Snage ARBiH u Voljicu (Gaj, Jagnjid, Osredak i Kute) mirovale su 19. januara, ali su vršile inženjersko utvrđivanje položaja za odbranu sela. U rejonu Osredka ARBiH je izašla na liniju tt 940 – Kosirača – rejon Šugine bare – Prijića staje – tt 1105. U rejonu Duratbegovog Doca i Draževog Dola zaposjela je položaje za odbranu u zahvatu naselja i protivtenkovskim minama zapriječila komunikaciju Gornji Vakuf – Bugojno. Hrvatsko vijeće obrane nije zapazilo nikakve aktivnosti ARBiH u selima Privora. Nakon gubitka Strmice, taktički najvažnijeg položaja, jedinice ARBiH organizirale su odbranu na platou Malo Seoce (Alipašića brijeg, tt 746) i dublje prema gradu (Bloketa), čime su osigurale spoj sa snagama iz Vrsa koje su uvedene u odbranu grada. Hrvatske snage zaposjele su sve dominantne tačke oko grada izuzev Bloketa i Alipašića brijega. U popodnevnom satima vodila se žestoka borba u Ilidžanskoj ulici između hrvatskih jedinica za posebne namjene i VP 317. bbr. Hrvatska artiljerija intenzivno je tukla po Bistrici (Vukovići), rejonu Baba, Rajaca, Grnice i Draževog Dola.⁷⁵

U Ždrimcima su 19. januara pripadnici HVO-a ubili starca Ahmeta Čatića u njegovoj kući. Vojno sposobne muškarce zatvorili su u garažu Mate Šekerije, gdje su ih zlostavljali.⁷⁶

Predvečer su hrvatske snage težišno usmjerile dejstva na Vrse za što su cijeli dan pravile kvalitetnu artiljerijsku pripremu. Od početka sukoba ARBiH je izgubila Uzričje, Dušu, dio Hrasnice i relej Strmicu, odnosno Mačkovac. Tenkovi i transporter hrvatskih snaga bili su na ulazu u grad iz pravca Mačkova, Ždrimaca i Paloča. Selmo Cikotić je planirao da snagama koje su se nalazile u poluokruženju u gradu izvrši diverzantske noćne napade na više pravaca.⁷⁷ Zahtijevao je od komande korpusa da Lendo

⁷³ **Utrošeno je 77 mina za MB 120 mm, 70 raketa 122 mm, 66 raketa 107 mm, 5 raketa LRL 128 mm, 60 granata za T 130 mm i 26 granata za H 105 mm.** Up.: ICTY, HVO, OZ S/ZH, *Redovno izvješće*, Prozor, 19. januar 1993.

⁷⁴ ICTY, HVO, OZ S/ZH, *Redovno izvješće*, Prozor, 19. januar 1993.

⁷⁵ ICTY, HVO, Brigada A. Starčević, *Operativno izvješće sa stanjem u 21,00 h*, Gornji Vakuf, 19. januar 1993.

⁷⁶ **Identiteti ubica poznati su autoru. Za spomenuti događaj postoji dosta živih svjedoka.**

⁷⁷ **Na donji dio grada (tt 786 – Grebine), iz čijeg su rejona djelovali minobacači i bestražni topovi; Ponir, odakle su tukli minobacači; Miliće, gdje je uočena veća koncentracija ž/s neprijatelja i PAM; te na Babu s koje je dejtvoval tenk.**

pošalje starješinu koji će preuzeti komandu, objediniti snage u Bistrici (četa 308. bbr, gornjovakufski vod 1/7. Mbbr i lokalne snage) i izvršiti pješadijski proboj pravcem Bistrica – Franjkovac – Krupa – Zvezde – Gornji Vakuf s ciljem spajanja sa snagama u gradu i dotura MTS-a. Iz pravca Konjica, preko Hera, tražio je dotur svih vrsta pomoći i snabdijevanja za Voljevac. Osim spajanja sa snagama iz Bistrice, zahtijevao je od korpusa da *HITNO uputi PDo kojim komanduje Faruk Aganovicc Jupii sa zadatkom da se probije do Gornjeg Vakufa-on zna kojim pravcem*. Tražio je i pješadijskog naoružanja za 305. bbr.⁷⁸ U rejonu Bistrice HVO je blokirao put Gornji Vakuf – Novi Travnik, a ARBiH u rejonu tt 918, gdje se put odvaja prema planini Radovan i Velikom Guseru. Svi asfaltni putevi za ARBiH bili su blokirani. Jedina mogućnost dotura bila je pravcem Novi Travnik – Opara – Trenica – Radovan – Bojska, a postojala je i mogućnost pravcem Konjic – Parsovići – Solakova Kula – Šćipe – Privor.⁷⁹ Dotur MTS-a do Novog Travnika iz pravca Zenice bio je rizičan, kako zbog mogućnosti da bude otuđen tokom prelaska preko teritorije pod kontrolom HVO-a tako i zbog bojazni da to bude uzrok eskalaciji sukoba.

Hrvatska artiljerija intenzivno je 20. januara tukla Gornji Vakuf i položaje ARBiH u Pridvorcima. Oko 15 sati hrvatske snage pokušale su pješadijski proboj u rejonima Vrsa i Krča. Nakon što je ostvario dobre rezultate

⁷⁸ ICTY, ARBiH, 317. bbr, broj: 01-106-1/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Gornji Vakuf, 19. januar 1993. godine. **Oružje za jedinice 305. bbr na gornjovakufskom bojištu tražio je još mjesecima. Up.: Praljak**, ARBiH, 3. korpus, OG Zapad, str. pov. broj: 01/553-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 2. august 1993. godine. **Ta brigada nije kvalitetno naoružana tokom cijele godine iako su joj postavljeni veoma složeni i zahtjevni zadaci, a jedan od najtežih bio je angažman u Gornjem Vakufu. Za to bojište trebale su najkvalitetnije jedinice ARBiH jer su bile u direktnom borbenom dodiru sa snagama HVO-a iz cijele Hercegovine i najboljim jedinicama HV-a koje su podržavane najkvalitetnijom vatrenom, pa čak i zračnom podrškom. Ostala srednjobosanska bojišta su “drugorazredne kategorizacije” u odnosu na gornjovakufsko. Osim na tom bojištu, 305. bbr je borbeno angažirana i na busovačkom, kiseljačkom, brezanskom i žepačko-zavidovičkom. Za sve borbene angažmane uglavnom je bila primorana pozajmljivati naoružanje od drugih jedinica. Na osnovu raspoložive građe, ostaje nejasno zbog čega korpus nije kvalitetno naoružao 305. bbr, iako joj brojno stanje 1993. nije bilo veliko, a koristio ju je za najteža bojišta s HVO-om. To je posebno čudno s aspekta da su neke brigade, s neuporedivo slabijim borbenim rezultatima ili nikakvim u odnosu na 305. bbr, bile veoma kvalitetno naoružane. Vjerovatno se radi o lokalnim političkim utjecajima. Jajčani u izbjeglištvu nisu imali nikakvu vlastitu političku podršku koja bi ih kvalitetno opremila i naoružala ili bar, neopremljene i nenaoružane kakvi su bili, zaštitila od težih bojišta. Izbjeglička sirotinja morala je i nenaoružana na najteža bojišta i to pješice preko planinskih gudurra od Kaknja do Gornjeg Vakufa ili Zavidovića i Žepča u najtežim zimskim uvjetima.**

⁷⁹ ICTY, HVO, Brigada A. Starčević, *Operativno izvješće sa stanjem u 21,00 h*, Gornji Vakuf, 19. januar 1993.

u Gornjem Vakufu i došao do tačke kada dalja b/d nisu mogla osigurati postizanje svih ciljeva u toj fazi, GS HVO je naredio brigadnim nivoima komandovanja da ostvare kontakte s odgovarajućim komandama jedinica ARBiH u cilju smanjenja tenzija i rješavanja spornih pitanja dogovorima.⁸⁰ Smirivanje situacije bilo mu je potrebno da maskira pregrupisanje snaga. Državni organi obratili su se mirovnoj konferenciji u Ženevi i Savjetu bezbjednosti UN-a. Tražili su *osudu hrvatske agresije i poduzimanje mjera prema agresoru*. Snage HVO-a nastavile su s koncentriranjem snaga i tehnike na Maklenu, u Bugojnu, Busovači i Vitezu.⁸¹ Komandant korpusa obavijestio je Cikotića da će tokom dana Robert Bob Stewart, komandant Britbat-a, doći u Gornji Vakuf kako bi obezbijedio prekid vatre. Naredio mu je da Stewartu omogući izvršenje zadatka.⁸² Bugojanci su od komande korpusa zahtijevali odlučniji odgovor na hrvatske napade upozoravajući na opasnost za cijelu srednju Bosnu. Hadžihasanović ih je podsjetio na njihove nadležnosti i da se bave obavljanjem poslova u svojoj z/o.⁸³ Načelnik SIS-a OZ S/ZH Dragan Banović naredio je komandantu brigade E. Kvaternik da *obavezno* spriječi ARBiH da svoja sredstva iz tvornice Slavko Rodić (15.000 upaljača i bombi) preveze u GLoC Visoko. Trebao ih je izuzeti ili uništiti van Bugojna.⁸⁴ Brigada Neretvica dobila je zadatak da pomogne Gornjem Vakufu i obezbijedi prolazak MTS-a. Nije bila u stanju to učiniti. Snage HVO-a su u Parsovićima 21. januara spriječile prolazak transporta.⁸⁵ Hrvatske snage su i 21. januara nesmanjenom žestinom tukle artiljerijom različitih kalibara i tenkovima s nekoliko v/p. Pokušavale su izvesti i pješadijske proboje. Stalno su djelovali snajperisti, PAM-ovi, PAT-ovi i VBR-ovi. Nisu štedjeli ni civile. Tako je, naprimjer, hrvatski snajperista 21. januara ubio dvanaestogodišnje dijete. Oko 16 sati 21. januara hrvatske

⁸⁰ ICTY, HVO, GS, broj: 01-111/93, *Zapovijed*, Mostar, 20. januar 1993, 13,55 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-1-277/93, *Uspostava kontakta sa zapovjedništvom A BiH, Zapovijed*, Vitez, 21. januar 1993, 13,55 h.

⁸¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 04/163-25, *Informacija o razvoju događaja u G. Vakufu sa HVO*, Zenica, 20. januar 1993.

⁸² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-183, *Obavještenje o dolasku jedinica UNPROFOR-a*, Zenica, 20. januar 1993, 11,25 h.

⁸³ (...) *Nemojte se baviti poslovima koji nisu u vašem domenu. Izvjestaje pisite tako da odražavaju borbenu situaciju, a ne da budu političke lekcije. Za sukobe u svim gradovima HZ Herceg Bosna je preuranjeno, mada je i ta opcija predviđena. Nastojte da učinite sve što možete i pomognete G. Vakufu (...).* Up.: **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-181, *Angazovanje snaga prema G. Vakufu, odgovor*, Zenica, 20. januar 1993.

⁸⁴ ICTY, HVO, OZ S/ZH, SIS, IKM Prozor, Prozor, 20. januar 1993.

⁸⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-122, *Vanredni izvještaj*, Zenica, 20. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-194, Zenica, 21. januar 1993; ICTY, ARBiH, *Knjiga zapažanja dežurnog operativnog tima ŠVK OS RiH*.

snage izvršile su jake pješadijske napade na Krč, Vrse i Duratbegovića Dolac. Svi napadi su odbijeni. Uz posredstvo UNPROFOR-a dogovoren je prekid vatre u 17.00 sati, ali je HVO nastavio s dejstvima.⁸⁶ Snage ARBiH s prozorske općine uspostavile su jaku l/o u rejonu Here – Kute – Šćipe. Eksplozivom su zarušile put Prozor – Gornji Vakuf kod Lužana.⁸⁷

Pješadijski napadi hrvatskih snaga iz pravca Babe, Mačkovca, Gornjeg Polja i Ždrimaca, uz jaku vatrenu podršku, nastavljeni su i 22. januara. Pono-
vno su tučeni i civilni ciljevi. Poginula su tri pripadnika ARBiH.⁸⁸

U noći 22/23. januar pripadnici HVO-a iz Bistrice opkolili su kuću Hasana Smajića u istoimenom selu i zapalili je. Žive su izgorjele Nura Smajić (65 godina) i Latifa Abazović (92 godine). Iste noći, iste ubice opkolile su kuću Muhameda Smajića, kojeg su ubili i spalili kuću s njegovim tijelom. Zločinci su nakon toga strijeljali Rabiju Abazović. Njeno tijelo zahvaćeno je vatrom prenesenom od blizine zapaljenih stambenih objekata.⁸⁹

Za 23. januar komanda korpusa obavijestila je ŠVK da *grad gori kao buktinja*.⁹⁰ Nakon teške borbe, hrvatske snage su 23. januara zauzele sve dominantne objekte oko dijela grada pod kontrolom ARBiH (Krč, Malo Seoce i uzvišenja na jugoistočnom dijelu grada), čime su ga stavile pod svoj nadzor, kao i put Gornji Vakuf – Vrse. Stvorio se problem ulaska u grad zbog snajperista koji su *moogli povećati i onaklo velike gubitke* žrtve. Preko generala Philippea Morillona hrvatska strana ponudila je ARBiH, koja je u međuvremenu probila l/o HVO-a u Bistrici, da se povuče iz grada, što je ona odbila. Hrvatska strana sumnjicala je UNPROFOR da se stavio na stranu ARBiH prevoženjem novinara i njenih oficira, *a vjerovatno i TMS*. U borbama su, osim lokalnih snaga HVO-a, sudjelovale i jedinice iz Hercegovine i OZ Južnog vojišta HV (diverzanti 2. brigade, RV i PZO). Hrvatske snage maksimalno su koristile tenkove za mobilnu vatrenu podršku.⁹¹

⁸⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-126, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 21. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-202, *Izvjestaj o odnosima sa postrojbama HVO, stanje do 8,00 sati*, Zenica, 22. januar 1993.

⁸⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 149/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 22. januar 1993.

⁸⁸ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-127, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-131, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. januar 1993.

⁸⁹ **Identiteti ubica poznati su autoru. Za spomenute događaje postoji dosta živih svjedoka.**

⁹⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

⁹¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 151/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 24. januar 1993.

Pripadnici brigade *A. Starčević*, naočigled svjedoka, ubili su 23. januara civila Saliha Čauševića iz Voljica na lokalitetu Lihe u neposrednoj blizini sela.⁹²

Gubitak najvažnijih zemljišnih objekata od 16. do 23. januara bio je težak udarac za ARBiH. Hrvatsko vijeće obrane je s pravom očekivalo njenu predaju koju je ona uporno odbijala. Armija RBiH krvavo je branila svaki pedalj teritorije koju su i hrvatske snage krvlju plaćale. Do tada su to, od prvih sukoba iz 1992. godine, bile najžešće borbe koje su međusobno vodili HVO i ARBiH. U narednom periodu Gornji Vakuf je postao jedno od najtežih bojišta u Bosni i Hercegovini, a grad jedan od najrazorenijih. Posredovanje UNPROFOR-a nije davalo brze rezultate. Hrvatske snage nastavile su istim intenzitetom s artiljerijskom vatrom praveći pauze tek da se oruđa ohlade i artiljerci odmore. Materijalne štete postale su ogromne, a nisu bile pošteđene ni džamije. Ničega od dogovorenog na zajedničkim sastancima hrvatska strana nije pridržavala. Armija RBiH zadržala je gornji dio grada, Pridvorce, Voljice, Boljkovac, Vrse, Bistricu, Grnicu, Lužane, Bojsku, Dražev Dol, Duratbegov Dolac, Jagnjid, Osredak, Gaj, Vaganjac, Kute, Privor i Voljevac.⁹³ Komanda korpusa podsjetila je komandante 317. bbr i OpŠO Gornji Vakuf da na području općine postoji dovoljno snaga za odbranu, *kako sa terena opštine tako i one koje su uspućene u ispomoc* i da je problem u organizaciji i njihovom uvođenju u b/d. Prema njenom mišljenju, neophodno je bilo procijeniti vlastite snage, planirati njihovu upotrebu, te narediti i provesti zamisao do kraja, organizirati pravilan prihvrat MTS-a i njihovu distribuciju do položaja. Naredila im je da preduzmu najrigoroznije mjere prema osobama koje koče dotur i zahtijevala da koriste ovlašćenja u uvođenju reda i bespogovornog izvršavanja zadataka. U Bistricu su trebali uputiti organe komande kako bi objasnili potrebu sadejstva i pokretanja jedinica po naredbama komandanata 317. bbr i OpŠO Gornji Vakuf. Imali su zadaću smijeniti ili uhapsiti komandante koji ne prihvate. Posebno ozbiljno su imali shvatiti i organizirati, *isključivo od povjerljivih ljudi*, koridor za prihvrat MTS-a koji su, zbog blokade puteva, morali donositi

⁹² Identiteti ubica poznati su autoru. Za spomenuti događaj postoji dosta živih svjedoka.

⁹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-127, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-131, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-130, *Odnosi sa postrojbama HVO, stanje do 18,00 sati*, Zenica, 22. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-136, *Stanje odnosa sa postrojbama HVO, stanje do 12,00 sati*, Zenica, 23. januar 1993.

mještani na svojim leđima. Iz Bugojna je od početka napada hrvatskih snaga na Gornji Vakuf do 23. januara stiglo pojačanje jačine jedne čete u rejon Bojske, jedne čete u rejon Kordića, PDo, PDv, vod iz prusačkog bataljona 307. mtbr, vod u Duratbegov Dolac i vod u rejon Gračanice. Stigla su i pojačanja iz Novog Travnika u rejon Bistrice. Jajčani nisu povučeni. Iz pravca Busovače bila je planirana jedna četa (iz sastava 2/17. kbbr) i jedna brigada iz pravca Konjica što nije realizirano. Dotur MTS-a bio je izuzetno težak, ali se nekako obavljao, bar iz Lašvanske doline i Bugojna dok je s konjičke strane bio još teži zbog HVO-a u Parsovićima.⁹⁴ Što se tiče drugih jedinica pojačanja, komanda korpusa objasnila je Gornjovakufljanima da ona to ne može učiniti kako su oni mislili i željeli *zbog drugih okolnosti* koje im nisu bile poznate, a koje im je izvorno trebao *saopstiti Selmo Cikotic*. Ponovljen im je zadatak da raspoloživim sredstvima i pridodatim snagama hitno isplaniraju i organiziraju odbranu: (...) *morate shvatiti da je na vama odbrana Gornjeg Vakufa i nakon svega na vama je sva odgovornost ako situacija krene nepovoljno za nase snage*.⁹⁵ Dvije čete, protivoklopni vod (POv) i prateći vod 307. mtbr upućeni su 24. januara u ispomoć Gornjem Vakufu.⁹⁶ Tokom izvođenja b/d u Duratbegovom Docu i Draževom Dolu borci tih jedinica zarobili su 18 *pijanih pripadnika HVO* s kompletnim naoružanjem uključujući jedan MB 60 mm, PAM i PM M-84.⁹⁷ U Bojskoj je ARBiH napredovala oko 1,5 km u dubinu teritorije HVO-a, a u Vrsama napustila tt 746 koju su odmah zaposjele hrvatske snage. Od jutarnjih sati hrvatske snage su jakom i cjelodnevnom vatrom iz pješadijskog naoružanja i

⁹⁴ Upućeni MTS iz Visokog i Novog Travnika do 23. januara: 151.000 metaka 7,62 mm, 29.000 metaka 7,9 mm, 3.680 metaka 12,7 mm za DŠK (sovjetska *Duška*), 80 mina za MB 120 mm, 36 mina za MB 60 mm, 18 raketa za RPG, 410 ručnih bombi i 60 trenutnih tromblonskih mina. Pošiljka 150 mina za MB 80 mm, koje su dobijene preko Rasima Delića, zaglavila je kod Konjica. Jedna pošiljka MTS-a iz Konjica krenula je 22. januara (120.000 metaka 7,62 mm i 120 mina za MB 120 mm), a druga 23. januara (50.000 metaka 7,62 mm, 16 raketa za RPG i jedan PAM 12,7 mm (DŠK)). Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-214, Zenica, 23. januar 1993.

⁹⁵ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-214, Zenica, 23. januar 1993. godine. Pošiljke iz Konjica zaustavljene su, zajedno s Delićevim minama, u Parsovićima i nisu stigle do Gornjeg Vakufa.

⁹⁶ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-139, *Sedmicni sumarni izvjestaj za period 15.01.-22.01.1993. godine*, Zenica, 24. januar 1993.

⁹⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-228, *Odnosi sa postrojbama HVO, Stanje do 06,00 časova*, Zenica, 25. januar 1993. godine. **Zbog napada ARBiH na Pajić Polje, HVO je pokušavao izvesti protivnapad na njeno vrlo jako uporište Duratbegov Dolac gdje je pretpio veće gubitke. Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 151/93, Dnevno obavještajno izvješće, Mostar, 24. januar 1993. godine. Tom prilikom zarobljeno je i spomenutih 18 pijanih pripadnika HVO.**

artiljerije tukle po Gornjem Vakufu, bošnjačkim selima i l/o ARBiH. Napadi su prestali oko 20 sati kada je potpisan sporazum o prekidu b/d.⁹⁸ Dogovoren je bezuvjetni prekid vatre, predaja spiskova nestalih i zarobljenih MKCK-u i da sve prilaze Gornjem Vakufu preuzme UNPROFOR pod svoj nadzor.⁹⁹ Predstavnik ARBiH na pregovorima bio je Cikotić.¹⁰⁰ Komanda korpusa cijenila je da će doći do popuštanja zategnutosti, ali je zbog ranijih iskustava bila oprezna i sve preduzete mjere ostale su na snazi do daljnjeg. Predložila je ŠVK da očekivana pojačanja iz pravca Konjica ostanu u širem rejonu sukoba s mogućnošću njihove upotrebe ako se on nastavi.¹⁰¹ Za nadgledanje povlačenja jedinica na položaje od prije sukoba i jedinica sa strane van gornjovakufske općine formirane su zajedničke komisije.¹⁰² Postavljeni su mješoviti punktovi na južnom prilazu gradu (prema Prozoru), u centru i kod sela Bistrica (prema Novom Travniku) i Gračanica (prema Bugojnu). U Bugojnu je za nekoliko dana formirana mješovita komisija (po dva oficira iz ARBiH i HVO-a) sa zadatkom da sprečavaju povode za sukobe.¹⁰³

Potpisano primirje u Gornjem Vakufu obuhvatalo je obavezu da obje strane povuku jedinice koje nisu bile s područja općine. Za dva dana HVO se našao između dvije vatre koje je sam zapalio. Komandant OZ S/ZH želio se čim prije riješiti 307. mtbr, 308. bbr, ali i 305. bbr iz Gornjeg Vakufa i tražio je od komandanta OZ SB da joj omogući nesmetan prolazak kroz Novi Travnik prema Zenici. Blaškiću, koji je s borbom zapeo oko Busovače, nikako nije odgovaralo da ARBiH dovede još jednu jedinicu u Zenicu, a naročito ne preko Novog Travnika i Viteza. Obavijestio je Šiljega da, radi veoma teške situacije na području Busovače i Lašvanske doline, ne može dozvoliti kretanje ARBiH u naznačenom pravcu. Tražio je da ni on ne dozvoli.¹⁰⁴ Jajčane, koji su se pokazali korisnim u Gornjem Vakufu, Šiljeg

⁹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-140, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-142, *Odnosi sa postrojbama HVO, stanje do 18,00 časova*, Zenica, 24. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-228, *Odnosi sa postrojbama HVO, Stanje do 06,00 časova*, Zenica, 25. januar 1993.

⁹⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, *Saopštenje za javnost*, Zenica, 24. januar 1993.

¹⁰⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 33-210, Zenica, 23. januar 1993.

¹⁰¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-221, *Izvjestaj o pregovorima u G. Vakufu dana 24.01. '93. god. u 15,00 h*, Zenica, 24. januar 1993.

¹⁰² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-238, *Odgovor*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁰³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 153/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 26. januar 1993.

¹⁰⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 02-1-355/93, *Obavijest*, Vitez, 26. januar 1993.

je želio čim prije poslati prema Zenici, a Blaškić ih baš radi toga nije htio propustiti. S obzirom na to da se u Gornjem Vakufu intenzitet b/d smanjivao, u Busovači pojačavao, Šiljeg nije insistirao na povlačenju 305. bbr, iako je on inicirao taj prijedlog prilikom potpisivanja sporazuma. Mogla je ostati još u Gornjem Vakufu dok se ne riješi stanje u Busovači. Svakako se HVO u rejonu Busovače nalazio u goreem položaju nego u Gornjem Vakufu. Šiljeg je narednih dana mudro insistirao na povlačenju 307. mtbr u Bugojno i 308. prema Novom Travniku, a 305. bbr tek nakon smirivanja stanja u Busovači.¹⁰⁵ Ustrojavanje i jačanje jedinica ARBiH komande HVO-a i dalje su pratile s podozrenjem.¹⁰⁶ HVO je počeo optuživati ARBiH da to čini zbog agresije na bosanskohercegovačke Hrvate, a ne radi odbrane od VRS-a. Vojnoobavještajna služba GS HVO cijenila je da je brojčana nadmoć ARBiH u Gornjovrbaskom rejonu njen *glavni adut*.¹⁰⁷ Hadžihasanović je naredio svim potčinjenim jedinicama da poštuju sporazum: *Nemojte biti inicijatori nikakvih sukoba (...)*.¹⁰⁸ Kako bi proveo potpisani sporazum za Gornji Vakuf, komandant korpusa je 26. januara Cikotiću dao *sve ovlasti* da u njegovo ime može naređivati svim jedinicama na području Bugojna i Gornjeg Vakufa.¹⁰⁹ Naredio je OpŠO Novi Travnik da obezbijedi smještaj, posteljinu i opremu za prihvrat 350 boraca 305. bbr, jer je brigada, prema ranijem dogovoru s HVO-om, morala napustiti Gornji Vakuf. Po mogućnosti trebalo ih je smjestiti u bošnjačka sela u rejonu Rostova odakle bi se mogli brzo upotrijebiti na svim pravcima (Gornji Vakuf, Bugojno, Novi Travnik, Busovača, Fojnica, Kiseljak).¹¹⁰ Blaškić se nije složio s tim izmještajem jer je shvatio da će mu doći iza leđa.¹¹¹ Koliko su Jajčani zadavali problema HVO-u u ovladavanju Gornjim Vakufom govori i podatak da je u maju

¹⁰⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-320, *Odgovor na vase zahtjeve*, Zenica, 30. januar 1993.

¹⁰⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 168/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 10. februar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 172/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. februar 1993.

¹⁰⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 170/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. februar 1993.

¹⁰⁸ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-219, *Obustava dejstava sa HVO, Naredjenje*, Zenica, 28. januar 1993.

¹⁰⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-253, *Odgovornost na vaš upit*, Zenica, 26. januar 1993.

¹¹⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-255, *Obezbjedjenje smjestaja za 305. bbr, naredjenje*, Zenica, 26. januar 1993.

¹¹¹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

optužio 305. bbr da je izazvala januarsko-februarske sukobe u Gornjem Vakufu.¹¹² Iako 305. bbr nije imala čak ni potpun bataljon u b/d u Gornjem Vakufu, ti borci imali su visoko kvalitetno ratno iskustvo stečeno na jajačkom bojištu koje je 1992. bilo jedno od najtežih u Bosni i Hercegovini. Padom Jajca, što je uzrokovalo najveći udarac na borbeni moral svih boraca ARBiH u srednjoj Bosni tokom cijelog rata, došlo je do velikog odliva Jajčana u inostranstvo. Ostali su „najtvrdi“ koji su se uspijevali nositi s propagandom o „prodaji“ Jajca i odlučili nastaviti borbu uz očekivanje da će se nekada pobjednički vratiti u zavičaj. Upravo su takvi činili prvih 300-350 boraca 305. bbr. Bili su to očeličeni ratnici koji su prošli sva ratna iskušenja, strah, glad, neopremljenost, nenaoružanost, gubitak morala, fizički i psihički napor. Pored svega, bili su kivni na HVO jer su vjerovali da ih je izdao u Jajcu i da je ono palo zbog njegovog napada na Prozor i Novi Travnik svega dva mjeseca ranije. Vjerovali su da ne mogu osloboditi Jajce dok se ne riješe odnosi s HVO-om u srednjoj Bosni. Blaškić i Šiljeg nisu pričali napamet. Odlično su znali za kvalitet boraca 305. bbr i zato su ulagali toliko napora da je odstrane od Gornjeg Vakufa i Busovače.

Na teritoriji koju su kontrolirale hrvatske snage, od dejstva hrvatske artiljerije po teritoriji ARBiH, ubijeno je nekoliko desetaka bošnjačkih civila. Muškarce je HVO odvodio u zarobljeništvo, a nemoćne (žene, starce i djecu) zatvarao u kuće. U jednu kuću zatvarao je i po 70-80 osoba. Nakon prestanka b/d protjerivao ih je na teritoriju pod kontrolom ARBiH. Ubijani su i zarobljeni pripadnici ARBiH.¹¹³ Nad zarobljenim Bošnjacima pripadnici HVO-a su se izživljavali. Tako je, naprimjer, u prostorijama tvornice namještaja u Trnovači, pripadnik HVO-a iz Voljica odsjekao lijevo uho Hasanu Behli.¹¹⁴ Pripadnici HVO-a krili su tijela masakriranih Bošnjaka i sahranjivali ih na tajne lokacije. Šiljeg je 26. januara naredio izvjesnom Lasiću na IKM-u u Prozoru da poginule pripadnike ARBiH, čija su tijela

¹¹² (...) 305. br je uzrokovala sukob u Gornjem Vakufu i sada napada na Busovaču i Kiseljak iako je britanski bataljun dao garancije da će biti u zeničkoj kasarni (...). Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-160/93, *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB HVO HZ HB*, Vitez, 7. maj 1993, 12,30 h. Izgleda da je Blaškić očekivao da će 305. bbr ležati u zeničkoj kasarni nakon što su njegove jedinice izvršile pokolj nad viteškim i kiseljačkim Bošnjacima.

¹¹³ AIIZ, inv. broj: 03-4763 (R BiH, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Odjel u Gornjem Vakufu, broj: 06/93, *Zapisnik*, Gornji Vakuf, 21. februar 1993); AIIZ, inv. broj: 03-4768 (R BiH, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Odjel u Gornjem Vakufu, broj: 03/93, *Zapisnik*, Gornji Vakuf, 19. februar 1993).

¹¹⁴ Identitet zločinca poznat autoru. Za spomenuti događaj ima dosta živih svjedoka, među kojima i Hasan Behlo.

ostala u međuzoni *od partizanskog groblja do Alipašića brijega*, pokupe zarobljeni Bošnjaci, ali da se i od njih sakriju tragovi zvjerstva njegovih vojnika: *Ako je neko slučajno masakriran ne predavati ga, ssto treba utvrditi ranije nego dodju zarobljeni muslimani za kupljenje, i zakopati na nepoznato mjesto.*¹¹⁵

Prvi dan primirja uglavnom se poštovao, osim pojedinačnih paljevina kuća i snajperskog djelovanja. Međutim, istog dana hrvatske snage izvele su pješadijski napad na Here, ali nisu postigle rezultate.¹¹⁶ To, ipak, nije bilo kršenje primirja, jer su Here prozorsko selo, a sporazum se mogao tumačiti kao da se odnosi samo na gornjovakufsku općinu. Komande OpŠO Bugojno i 307. mtbr raspolagale su informacijama da su u napadu na Gornji Vakuf od 13. do 24. januara učestvovali i dijelovi jedinica iz sastava HV (114. brigada iz Splita, 113. brigada iz Šibenika *Zumbe*, jedinica *Alkari* iz Sinja, bataljon *Vinjani* iz Imotskog, *Tigrovi* i *Divovi*) i jedinice HVO-a sa strane ili njihovi dijelovi (*K. Tomislav*, bataljon iz Posušja, *Kažnjenička bojna* iz Širokog Brijega, *Kupreška bojna*, *A. B. Bušić* iz Novog Travnika, HOS). U napadu je sudjelovao tenkovski vod brigade *K. Tomislav*, ojačan oklopnom jedinicom iz Šibenika i Splita i s 10-15 transportera. Uočeni su v/p hrvatskih snaga u rejonima: Draževo (VBR i haubica), Pidriš (VBR, haubica i MB 120 mm), Mačkovac – Babe (tenk), Podovi – Pode (PAT, haubica i VBR), Bakin dolac – Kuk (PAT, PAM i MB 82 mm), Milići (MB 120 mm i MB 82 mm), Ponir (PAT i PAM), Krupa (PAT i PAM), Bistrica (PAT, PAM i MB 120 mm), Podgrađe – Trnovača – Galešnica (MB i top), Ploča – Vilić Polje – Mošćana (MB), Pajić Polje (MB, PAT i PAM), Hrasnica – Marjanovića kuća (PAT, PAM i MB) i Pernica (MB i PAT). Za ostale tenkove i H 203 mm nisu utvrđeni v/p. Pravac dovođenja snaga bio je Tomislavgrad – novoizgrađeni put Rumboci – Pidriš – Mačkovac – Gornji Vakuf. Udarne jedinice napadača bile su kvalitetno opremljene. Protivdiverzantske i diverzantske jedinice, kao i dio bivših “hosovaca”, koristili su nitroglicerinske puške i automatske puške s prigušivačima. Prema istim informacijama, hrvatskim snagama komandovali su Praljak, Šiljeg, Andrić, Jürgen Schmidt, Ante Prkačin, Tuta i Čikota.¹¹⁷ Iz izvještaja brigade *A. Starčević* vidi se da je među poginulim bilo i pripadnika 4. brigade HV iz Splita.¹¹⁸

¹¹⁵ ICTY, HVO, Brigada A. Starčević, Gornji Vakuf, 26. januar 1993.

¹¹⁶ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-447, *Redovni izvještaj do 18,00 časova*, Zenica, 25. januar 1993.

¹¹⁷ ICTY, ARBiH, Štab Armije Bugojno, broj: 120/93 01-105-1/93, *Izvjestaj o uspjehu jedinica sa područja Hrvatske*, Bugojno, 27. januar 1993.

¹¹⁸ ICTY, HVO, Brigada A. Starčević, broj: 1-5/1-143/93, Gornji Vakuf, 22. februar 1993.

Deblokada puteva nije se desila iako je sukob u Gornjem Vakufu jenjavao, a potpisani sporazum o prekidu neprijateljstava na to obavezivao. Zbog izbijanja sukoba na busovačkoj i kiseljačkoj općini, GS je ponovo izdao naređenje o blokiranju svih puteva prema srednjoj Bosni u svrhu sprečavanja prebacivanja snaga ARBiH, a posebno iz Gornjeg Vakufa.¹¹⁹ HVO-u, koji je zahtijevao da jedinice ARBiH, a koje nisu gornjovakufske, napuste općinu, sada nije odgovaralo da to i učine. Istog dana kada je potpisan sporazum, GS je donio naredbu da se spriječe da napuste područje Gornjeg Vakufa plašeći se da će biti borbeno angažirane na novim žarištima sukoba u srednjoj Bosni. HVO je jednostrano promijenio potpisani dogovor. Sada mu je bila veća opasnost da odu iz Gornjeg Vakufa na nova bojišta, a da bi bio siguran da neće borbeno djelovati ni u rejonu tog grada, načelnik GS naredio je da i sve hrvatske jedinice ostanu na zatečenim pozicijama. Naredio im je da čuvaju l/o i ne napadaju ARBiH, osim u slučaju da ona pokuša prebaciti snage prema novim žarištima.¹²⁰ Čim se sukob na kiseljačko-busovačkom pravcu smirio, HVO je nastavio insistirati da se dio sporazuma o povlačenju jedinica ARBiH, koje nisu bile gornjovakufske, ispoštuje. Isto je tražio i nakon smirivanja u Busovači za jedinice ARBiH koje nisu bile busovačke. Tek 19. februara HVO je s Gornjeg Vakufa povukao jedinice dovedene sa strane, ali je jedan dio ipak zadržao u Prozoru. I sve jedinice ARBiH dovedene sa strane napustile su Gornji Vakuf. Jajačkoj brigadi HVO nije dopustio da ostane blizu Gornjeg Vakufa, Bugojna i Novog Travnika. Ispratio je njeno povlačenje do Zenice da bude siguran.¹²¹

Jedinica iz Konjica (brigada *Neretvica*), koju su u Gornjem Vakufu dani-ma željno iščekivali s MTS-om i da zaposjedne Makljen, nije stigla do kraja januarsko-februarskog sukoba. Blokirana je u marševanju na barikadama HVO-a u rejonu Konjica.¹²² Nije stigao ni očekivani MTS iz Konjica, bar ne u količinama koliko je trebalo Gornjem Vakufu. Novi Travnik i Bugojno najviše su svojim sredstvima logistisirali Gornji Vakuf. Iz Zenice se nisu smjela slati značajnija sredstva zbog bojazni da će ih HVO zaplijeniti na putu do Novog Travnika, ali su ipak slata preko Kaćuna i Sebešića, kao i iz Visokog preko Kondžila i Kaćuna. Osim traktora i konjskih zaprega i borci

¹¹⁹ ICTY, HVO, GS, broj: 01-154/93, *Zapovijed*, Mostar, 26. januar 1993.

¹²⁰ ICTY, HVO, GS, broj: 01-154/93, *Zapovijed*, Mostar, 26. januar 1993.

¹²¹ ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 01/100-228, *Izvjescce*, Prozor, 19. februar 1993.

¹²² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-320, *Odgovor na vaše zahtjeve*, Zenica, 30. januar 1993.

su, kao i muškarci koji nisu bili za vojske, nosili na leđima MTS i sanitetski materijal preko planinskih sniježnih i smrznutih staza iz Novog Travnika, Bugojna i Fojnice u Gornji Vakuf, te Konjica i Jablanice u Šćipe. Snage 4. korpusa nisu, prema dogovoru, zaposjele Makljen i HVO je nastavio maltretirati Bošnjake i pripadnike ARBiH. Tako je iz autobusa, koji su vozili teže ranjenike u Hrvatsku, izbacivao ranjenike bošnjačke nacionalnosti, a ranjenike hrvatske nacionalnosti puštao dalje iako su to bile dogovorene zajedničke ture.¹²³ Dogovarana je zajednička evakuacija jer su obje strane držale dio putnih komunikacija iz srednje Bosne do Makljena. Armija RBiH nije dopuštala evakuaciju ranjenika HVO-a preko svoje teritorije ako i HVO ne dozvoli prelaz njenim ranjenicima preko svoje i obrnuto. Zbog sigurnosti ranjenika preko obje teritorije i obostranog poštovanja dogovora organizirane su zajedničke evakuacije. Međutim, dalje od Makljena bila je samo teritorija pod kontrolom HVO-a, pa mu više nisu trebali ranjenici ARBiH kako bi sa svojim prešao njenu teritoriju i zato ih je izbacivao iz autobusa.

Sastanak Vancea i Owena s Tuđmanom

Hrvatski predsjednik sastao se u Zagrebu 20. januara s Vanceom i Owenom u prisustvu predstavnika HZHB i Mile Akmadžića, predsjednika Vlade Republike Bosne i Hercegovine.¹²⁴ Akmadžić je izvijestio Tuđmana da je na ranijem sastanku s njima dvojicom u Sarajevu isposlovaio da se vodi razgovor između bošnjačke i hrvatske strane, a ne državne delegacije Bosne i Hercegovine i predstavnika HZHB. Bila je to značajna pobjeda hercegbosanske politike u njenom nastojanju da državne predstavnike svede na bošnjačke. Ipak, Izetbegović je u svojoj “muslimanskoj” delegaciji zadržao Srbina Miru Lazovića, što je izazvalo nezadovoljstvo hrvatske

¹²³ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-462, *Redovni izvještaj do 19,00 časova*, Zenica, 31. januar 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

¹²⁴ Jure Pelivan, predsjednik Vlade Republike Bosne i Hercegovine, 9. novembra 1992. podnio je ostavku. Umjesto njega imenovan je Akmadžić koji je preuzeo i Pelivanovu dužnost člana Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine. Za razliku od Pelivana, koji nije ostvario saradnju s hrvatskim predsjednikom, Akmadžić se bezrezervno stavio u službu njegove politike prema Bosni i Hercegovini. Tokom pregovora u Ženevi jednostavno je ustao iz društva bosanskohercegovačke delegacije i prešao na Bobanovu stranu dobacivši Izetbegoviću da prelazi među svoje. Tek 25. oktobra 1993. smijenjen je s dužnosti predsjednika Vlade, čime je prestao biti i članom Predsjedništva.

strane. “Muslimanska strana” je optužila Hrvatsku za angažiranje svoje vojske u Gornjem Vakufu, što je Akmadžić zaniijekao tvrdeći da nikada hrvatske jedinice nisu bile u Bosni i Hercegovini. Izetbegović je promijenio mišljenje o VOMP-u s čijim se dijelovima bio složio u Ženevi. Tuđmana je najviše zanimalo da li će Predsjedništvo Bosne i Hercegovine ići pred Vijeće sigurnosti UN s optužbom protiv Hrvatske radi njenog borbenog učešća oko Gornjeg Vakufa.¹²⁵ Zatražio je savjet od Vancea i Owena kako da postupi ako ga Izetbegović optuži za *agresiju s druge strane*. Owen mu je predložio da smanji napetosti s njim, kojem *treba reći istinu i to bez ikakvog okolišanja*, nasamo, a tokom razgovora u Ženevi. Prvi cilj kopredsjednika, prema Owenu, bio je, *prije svega, uvjeriti Izetbegovića da prihvati kartu što bi ga dovelo na isti stav, odnosno na isti položaj kao i gospodina Bobana*.¹²⁶ U takvoj situaciji, čak ukoliko se Srbi i ne bi složili s VOMP-om, išlo bi se s njim pred Vijeća sigurnosti UN. Međutim, ako bi Izetbegović odbio, onda bi to bilo nemoguće. S obzirom na to da je on bio *apsolutno protiv* koridora Banja Luka – Bijeljina, kopredsjednici su bili spremni tražiti druga rješenja

¹²⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 256-258.

¹²⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 258. Tuđman je dugo nastojao Izetbegovića spustiti na nivo nacionalnog predstavnika Bošnjaka, ali on se uporno predstavljao predsjednikom Predsjedništva. Nije imao dovoljno oružja, sigurne logističke puteve, niti adekvatne međunarodne podrške. S druge strane, imao je embargo na oružje, gladnu i neopremljenu vojsku, stotine hiljada gladnih, napaćenih i nezbrinutih izbjeglica, neprijatelje s *obe strane* i desetine hiljada ubijenih. Sveukupno je to činilo vrlo lošu kombinaciju za opstanak države. Međutim, imao je funkciju predsjednika Predsjedništva i odlučno ju je koristio jer mu je ona osiguravala međunarodni i unutrašnji legitimitet i legalitet. Odustajanjem od nje morao je odustati i od politike građanske države i pristati na podjelu zemlje po etničkom kriteriju, što u tadašnjim okolnostima nije bilo ni blizu povoljno za Bošnjake. Trebala mu je, uz vojsku, i međunarodna podrška koju su njegovi neprijatelji s podjednakom energijom i voljom željeli srušiti kao što su ga i vojnički nastojali poraziti. Vojnički se, u najgorim uvjetima, suprotstavio potpunom porazu od agresora s *obe strane*, ali i zadržao legalitet i legitimitet države kroz Predsjedništvo i druge državne institucije. Armija RBiH je branila ostatke slobodne teritorije, a bosanskohercegovačko rukovodstvo međunarodno priznate države osiguravalo joj je unutrašnji i vanjski legitimitet koji bi se izgubio da je Izetbegović pristao biti samo lider Bošnjaka. To je bila njegova pregovaračka prednost u odnosu na srpsku i hrvatsku stranu koje su, također, pokušavale svojim državinama osigurati neku legalnost pozivajući se na odluke plebiscita (Srbi), volju naroda, legalno izabrane predstavnike u državnim institucijama, a koji su im se priključili i slično. Pokušavali su prenositi legalitet i legitimitet države na svoje tvorevine preko kadrova koji su je napustili. Da je Izetbegović pristao biti samo liderom Bošnjaka, time bi opravdao njihove postupke. Zato je odlazak srpskih i hrvatskih kadrova nadomještao drugim Srbima i Hrvatima koji su bili voljni biti službenici međunarodno priznate države. Čak i kada je bio primoran da bude predstavnik „muslimanske delegacije“, u nju je uključivao Srbe i Hrvate kako bi zadržao njenu multietničnost i dokazao da još uvijek stoji na platformi iz juna 1992. o multietničkoj državi ravnopravnih naroda.

kako bi ga privoljeli da prihvati plan. Owen je od Tuđmana tražio pomoć u ubjeđivanju Izetbegovića. Tuđman ga je trebao uvjeriti u čvrstu hrvatsku podršku njegovom protivljenju posavskom koridoru, ako potpiše saglasnost s kartom. On je, kao rješenje problema koridora, Srbima trebao ponuditi korištenje hrvatskog autoputa kao veze između Banje Luke i Beograda. Takvo rješenje bosanskohercegovačkim Srbima nije odgovaralo i Karadžić je prigovorio Owenu da je prekinuo sporazum između njega i Bobana u vezi s koridorom.

Tuđman je priznao da je bilo nekih razgovora o koridoru za Srbe iz Bosanske krajine prema Semberiji i Srbiji, pod određenim uvjetima, ali su oni napadom na Jajce prekršili uspostavljeni prekid neprijateljstava. Boban je dodao da je svaki razgovor sa Srbima završio negativno, njihovim napadom, *kao u slučaju Jajca*. Upoznao je kopredsjednike da raspolaže *pismom podrške* mostarskog muftije Seida ef. Smajkića i predsjednika *Vijeća Muslimana Hercegovine* Faruka Čupine, koje su poslali Izetbegoviću u Ženevu. U tom pismu, *koje se zove mostarsko upozorenje*, zabranili su mu da potpiše podjelu države kako su predložili Vance i Owen, ali i zahtijevali da, ukoliko članovi državne delegacije *ipak budu pritjerani uza zid da bi morali prihvatiti neke provincije onda traže provinciju srednja Hercegovina* koja bi dolinom Neretve obuhvatala Konjic, Jablanicu, Mostar, Čapljinu, Stolac i preko Neuma izašla na more.¹²⁷ Tvrdio je da je ARBiH napala HVO u Gornjem Vakufu. Kao navodni razlog hrvatskom uzvraćanju vatre naveo je sakaćenje jednog Hrvata kojem su pripadnici ARBiH odrezali udove i izvadili oči. Također je iznio nepotvrđene podatke da je šesnaest Hrvata ubijeno, a preko šezdeset ranjeno snajperskom vatrom. Kopredsjednici nisu tražili potvrde takvim navodima i zato je Bobanova mašta mogla si dati na volju. Navodno je zabranio HVO-u borbena dejstva prema jedinicama ARBiH i naredio mu da raspoloživim snagama osigura liniju fronta s VRS-om na pravcu Kupres – Bugojno, što također nije tačno. Upravo ono što je činio HVO, Boban je pripisivao ARBiH. Prema njemu, ARBiH je na spomenutom pravcu

¹²⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 259-260. Izlaska neke “muslimanske” provincije u Neum Tuđman se veoma plašio zbog odsijecanja Dalmacije od dubrovačkog područja. O tome će kasnije biti više govora. Teško je procjenjivati koliko je mostarsko *pismo podrške* iniciralo njegove strahove, ali ga je ta mogućnost motivirala za potpuno “etničko čišćenje” doline Neretve i Stoca od Bošnjaka uz istovremeno naseljavanje srednjobosanskih Hrvata kako bi promijenio demografsku sliku tog područja, čime bi trajno odstranio bošnjačke mogućnosti teritorijalne penetracije ka Neumu.

napustila dva kilometra linije odbrane s VRS-om kako bi prebacila snage prema HVO-u, radi čega mu je naredio da popuni nastalu prazninu i ne vodi borbena dejstva s ARBiH.¹²⁸

U praksi, uvijek se dešavalo obrnuto. Snage HVO-a napuštale su linije prema VRS-u da bi u dubini teritorije napadale ARBiH. Prema Bobanu, Izetbegović nije izdao istu *takvu zapovijed svojoj armiji (...) nego dapače, na jedan veoma, veoma podal način optužio je Hrvatsku vojsku da je došla u Bosnu i Hercegovinu i to da je došla u Vakuf, što je notorna laž*. Pozvao se na snage UNPROFOR-a stacionirane u Gornjem Vakufu kao svjedoke. Prema njegovom tumačenju početka sukoba, prvo je održan sastanak lokalnih vojnih komandi uz prisustvo katoličkog svećenika i imama, nakon čega je ARBiH napala hrvatska sela.¹²⁹ Tuđman je opet posegnuo za teško provjerljivim stranim, neimenovanim, novinskim izvorima koji su navodno objavili izjave *nekih muslimanskih prvaka* koji su rekli *da za Srbe nisu bili spremni, a za Hrvate će biti*. Čitajući te izjave nekada ranije, *nije vjerovao da će se to izroditi u ovakve sukobe do kakvih je došlo*. Nespretno se uvalio u Bobanovo tumačenje kako je *znakovita zapovijed glavnoga, da izdrže do 15. januara u 10 sati u svojim napadima* ispravljajući ga komentarom: *Da se suzdrže*. Taj komentar nije odgovarao Bobanovom konceptu priče, te mu je uzvratilo: *Ne, da izdrže napade, jer oni su napadali*. Tuđmanova “pogreška” pokazuje ko je ustvari koga napao u Gornjem Vakufu. Njegov je „jezik bio brži od pameti” jer je dobro znao šta ARBiH čini u Gornjem Vakufu – suzdržavanje. Tuđman nije pričao napamet. Hadžihasanović (*glavni*) zaista je naređivao jedinicama u Gornjem Vakufu prije 15. januara da se suzdrže: (...) *Uvjeravam vas da je nase suzdržavanje od otvorenog sukoba nasa pobjeda*.¹³⁰ Boban provjereno zna ko je glavni i da Bošnjaci moraju izazvati sukobe s Hrvatima *kako bi propao svaki pokušaj da se potpiše VOMP*.¹³¹

¹²⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 260. Već je spomenuto da su komande 307. mtbr i OpŠO Bugojno prijetile HVO-u, ako nastavi napade na Gornji Vakuf, da će njihove jedinice napustiti linije odbrane prema VRS-u kako bi mu se suprotstavile. To je bila obična prijetnja bez namjere da se izvrši. Međutim, čini se da je Bobanu poslužila da optuži ARBiH da je to već učinila kako bi je pred predsjedateljima prikazao kao napadača na Gornji Vakuf.

¹²⁹ Ponovo se desilo obrnuto. Na prethodnim stranicama bilo je govora o sastanku u Gornjem Vakufu predstavnika ARBiH i HVO-a tokom kojeg su hrvatske snage otvorile artiljerijsku vatru po dijelu grada pod kontrolom ARBiH. Zrinko Tokić, komandant brigade A. Starčević, napustio je sastanak da provjeri o čemu se radi. Nije se vratio, a granatiranje se nakon njegovog odlaska još više pojačalo.

¹³⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-130, Zenica, 13. januar 1993.

¹³¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 261.

Prema njemu, Izetbegović *suludo aktivira snage* protiv HVO-a iako ga iz HZHB pozivaju *na razum, dogovor i razgovor*. On nije htio u Mostar, a Boban nije htio na njegov poziv doći u Sarajevo, *a da je došao očito je kako bi se proveo kada članovi Predsjedništva nisu mogli prisustvovati sjednici*. Tuđman je s Bobanom vješto igrao svoju predstavu pred Vanceom i Owenom.¹³² Pitao ga je šta je istina o tome da je kod Gornjeg Vakufa spaljeno jedno hrvatsko selo, a Boban mu je odgovorio da se o tome priprema video dokumentacija. Navodno, na hrvatsku inicijativu održani su pregovori na kojima je uspostavljen prekid vatre.¹³³ Kao razlog donošenja ishitrene naredbe o povlačenju ARBiH iz “hrvatskih” provincija, prije nego je VOMP postao validan i operativan, naveo je navodno saznanje da ARBiH priprema napad na HVO. Nije objasnio radi čega ju je stavio van snage do okončanja mirovnih pregovora. Nije teško pretpostaviti da je to bilo radi osude od strane međunarodne zajednice koja je zbog te naredbe prepoznala HVO kao inicijatora sukoba. Owen je bio optimističan glede Izetbegovićevog potpisa ustavnih principa iako se Silajdžić protivio. Tuđman se nadao da će Izetbegović omekšati radi potrebe zračnog snabdijevanja 5. korpusa koje je već tražio od njega. Spomenuo je da je dan ranije na Jadranu zaplijenjen brod hrane i naoružanja za ARBiH. Time je sugerirao na bosanskohercegovačku uvjetovanost prohodnosti logističkih puteva preko Hrvatske koje je mogao uvijek prekinuti ako Izetbegović ne bude sklon saradnji. Owen se složio da *su ti pritisci vrlo jasni i vrlo važni*, ali ga je više zanimala Tuđmanova inicijativa formiranja prelazne vlade, kao prve tačke dnevnog reda, koja bi obezvrijedila legitimitet Predsjedništva, Vlade i drugih značajnih državnih institucija. Nazvao ju je vrlo domišljatom i mudrom idejom koja *bi možda mogla dovesti do saglasnosti svih strana kako bi se došlo do početne nagodbe* ukoliko bi se u toj prelaznoj vladi poštovalo načelo konstitutivnosti tri naroda, a *možda bi to olakšalo i prihvaćanje karte koja iza toga slijedi*. Trebalo je riješiti još neka pitanja prije formiranja prelazne vlade. Kao jedno od važnijih bilo je da li zadržati i Predsjedništvo uz tu vladu. Ukoliko bi ga

¹³² Tuđman je Mesiću u više navrata naglašavao da je Boban jedini od bosanskohercegovačkih Hrvata koji razumije njegovu politiku. Up.: „Nije bilo odluke o etničkom čišćenju Muslimana, ali je ona provođena-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 14. decembar 2000, 9; „Po Tuđmanu je Bosna 1845. morala biti pripojena Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (13)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 18. decembar 2000, 9.

¹³³ To nisu bili pregovori, nego davanje ultimatumu Armiji.

zadržali, *tada bi to bilo na načelu tri-tri-tri pri čemu bi svaka strana birala svoje predstavnike*. Predsjedništvo je bilo ključ. Njegovo pitanje ostaje otvoreno, ali prva odluka za koju Owen smatra da se mora odmah donijeti je načelo *tri-tri-tri*. Boban je bio zadovoljan Owenovim prijedlogom hvaleći se da su Hrvati *takvu ideju pretpostavili još u svibnju* prošle godine. Tuđman se pred kopredsjednicima pravio kao da o politici bosanskohercegovačkih Hrvata ne zna mnogo da bi zamaglio pravu sliku u kojoj je on bio kreator, što se vidi iz razgovora koje je sa bosanskohercegovačkim Hrvatima vodio bez prisustva stranaca. Tako je stalno zapitkivao Bobana za dodatna pojašnjenja nekih njegovih navoda praveći se da o tome prvi put čuje ili da ne zna dovoljno. Ipak, bio je potpuno jasan u svojoj želji da se *privremena Vlada* ili *privremeno Predsjedništvo*, ili oboje zajedno, *formira odmah na slijedećem sastanku u Ženevi*, prije provincija, kako *bi upravo ono vodilo podjelu razgraničenja provincija i sva ustavno-teritorijalna pitanja*. Boban se čudio kako Vance i Owen prilikom boravka u Sarajevu nisu primijetili *da ne postoji ni Vlada, da ne postoji ni Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, da Bosnom i Hercegovinom u biti ne upravlja nitko, da jedan čitav narod ne sudjeluje u Vladi, ne sudjeluje u Predsjedništvu. Taj narod napada, agresor je*. Mislio je na Srbe. Nije mu izgledalo kontradiktorno s izrečenim što ne može politički nadigrati državu kojom *u biti ne upravlja nitko*, koja nema ni Vladu ni Predsjedništvo. Da je bio u pravu, ne bi uopće morao voditi ovakav razgovor s kopredsjednicima. Za Tuđmana i njegove političke hamale Bosna i Hercegovina kao država nije postojala već od kraja 1991, ali ipak im se isprečavala u ostvarenju njihovih ambicija. Mogućnost tripartitne vlade ili predsjedništva, u koje bi se delegirali članovi, ukazala se kao šansa da se „bosanskohercegovački vampir“ konačno probode glogovim kolcem i sahrani na smetljištu historije kao povampirena *kolonijalna tvorba osmanskog osvajača i komunistička podvala Hrvatima*. Tuđman je ponovo dopunio Bobana opaskom da su Hrvati u Predsjedništvu i Vladi *samo formalno*, na što se „formalni“ Akmadžić i Lasić, koji je također bio na ovom sastanku, nisu ni trznuli. Nije se zamarao objašnjenjima zašto su, makar i *formalno*, u institucijama države koja ne postoji. Vance je bio oprezniji od Owena smatrajući da je *preuranjeno donositi bilo kakav zaključak* na ovom sastanku koji bi potom *trebali (...) na silu naturiti*, ali je jasno naglasio da svakako *podržava ideju da se vrlo brzo nešto poduzme u smislu uspostavljanja prelazne vlade*. Akmadžić je potvrdio Bobanove i

Tuđmanove navode o nepostojanju bosanskohercegovačke države smatrajući svoje sudjelovanje u njenom Predsjedništvu, a i drugih Hrvata u ostalim organima njene vlasti, *vrlo simboličnim*. Tražio je jedinstveno tripartitno predsjedništvo delegiranih članova, istu takvu vladu koja ne bi imala ministarstva nego bi postojeća bila transformirana u *neke direkcije*. Sve što bi moglo upućivati na postojanje bilo kakve bosanskohercegovačke države, Tuđmanu nije odgovaralo, pa čak ni ministarstva pri privremenoj tripartitnoj vladi. Želio je na vrijeme osujetiti nastanak, ili opstanak postojećih, državotvornih institucija koje bi vodile reintegraciji zemlje istodobno izmišljajući one koje bi jamačno prouzrokovale njen definitivni raspad i podjelu. Tuđman je dodao da *to što dolazi iz središnje bosanske Vlade nema ama baš nikakvog uticaja ni na srpskom ni na hrvatskom području*. To je trebalo značiti da neće biti nikakva šteta ugasiti bosanskohercegovačka ministarstva i to tako da ne nastave funkcionirati ni kao Akmađićeve direkcije. Za Tuđmana nije dolazilo u obzir formiranje nikakvih novih državnih institucija, bez obzira kako bi se zvale, nego samo njihovo gašenje. Šušak je dodao da su se sve tri strane javno oglasile da prihvaćaju ustavne principe, što bi trebalo značiti da se može formirati jedno tijelo koje bi imalo nadležnost nad sve tri vojske. Owen je sumnjao u bilo kakvu srpsku saradnju u uspostavljanju provincijskih vlada koje bi funkcionirale u okviru centralne vlade. Bio je skloniji formiranju neke prelazne vlade između Bošnjaka i Hrvata čemu su smetnja oružani sukobi. Formiranje bilo kakve privremene vlade u Travniku bilo je osjetljivo pitanje koje bi tražilo ljude koji uživaju poštovanje obiju zajednica. Smatrao je nerealnim očekivati u skorije vrijeme da će bilo kakav oblik centralne vlasti imati utjecaja nad srpskim provincijama. Tuđman je dodao da će utjecaj centralne vlade biti ograničen i na hrvatske provincije. On nije za formiranje vlade u kojoj bi bili samo bošnjački i hrvatski predstavnici nego je tražio i srpske. Želio je vladu koja će samo obustaviti rat i omogućiti mirnodopski raspad zemlje. Zato su mu u privremenoj vladi trebali Srbi, iz istih razloga kao i u periodu 1991–1992, da bi na njih natovarilo glavni teret i svalio svu odgovornost tog procesa iz kojeg bi imao podjednake koristi, ali ne bi dijelio i krivicu. Owen je pojasnio da nije mislio iz centralne vlade izolirati Srbe, nego da je govorio o vladama koje bi Bošnjaci i Hrvati mogli formirati u svojim provincijama, samostalnim ili zajedničkim, ne čekajući Srbe da to učine u svojim. Hrvati su drugačije razmišljali o provincijama. Za njih nisu postojale mogućnosti zajedničke

čije bi prelazne vlade uključivale i Bošnjake na način koji je predložio Owen. Boban je za *apsolutno* držanje principa proporcionalnosti, ali ne u zastupljenosti članova provincijskih vlada nego samo u centralnoj vladi i broju provincija. Owenov proklamirani princip *tri-tri-tri* po hrvatskom shvaćanju mogao se odnositi samo na centralnu prelaznu vladu, njene organe i broj nacionalnih provincija. Unutar provincija taj princip ne bi se trebao primjenjivati. Da bi *demantirao Izetbegovića u njegovim tvrdnjama* iznio je ponovo lažne podatke da u privremenoj vlasti na teritoriji pod kontrolom HVO-a *sudjeluju Muslimani u jednoj trećini*, što apsolutno nije ni blizu istini. Kao primjer spomenuo je Aida Glavovića, pomoćnika predstojnika Odjela pravosuđa opće uprave HVO-a, Mahmuta Jugu i Hasana Mujezinovića, članove Komisije za propise, i Lelu Fazlagić za humanitarnu pomoć. Kao što se vidi, imenovani su obnašali prilično beznačajne funkcije u organima vlasti HZHB. Lasić je iskoristio priliku da u svom obraćanju kopredsjednicima laska Bobanu i Tuđmanu istovremeno izjavljujući da su Hrvati potpuno marginalizirani u Sarajevu u odnosu na Bošnjake, a zaboravljajući činjenicu, koju je na istom sastanku iznio njegov kolega Akmadžić, da oni svojom voljom samo *vrlo simbolički* učestvuju u radu državnih organa. Šušak je prigovorio Predsjedništvu Bosne i Hercegovine da niko od njegova tri hrvatska člana nije konsultiran o postavljanju bosanskohercegovačkog ambasadora u Hrvatskoj. Vance je podržao Owenov prijedlog formiranja provincijskih vlada.¹³⁴

Januarsko-februarski sukobi HVO–ARBiH u rejonu Busovače

Od sredine januara HVO je koncentrirao veće snage u rejonu Busovače i Kiseljaka. Od snaga ARBiH na slobodnom teritoriju općine Busovača 19. januara nalazila se 333. bbr (bez jedne čete), prostorne jedinice OpŠO Busovača, 2/17. Kbbr koji je bio krenuo u ispomoć Gornjem Vakufu i jedna ojačana četa 309. bbr. Jedinice 333. bbr, s komandom u Mehurićima, imale su bataljon raspoređen u širem rejonu sela. Dio snaga brigade, s prostornim jedinicama OpŠO, držao je liniju Gračac – Radaljevići – Milodraž. Jedna četa 2/17. Kbbr bila je u rejonu Rizvići – Živčiči s jedinicom iz OpŠO, a jedna u rejonu Solakovića s jedinicom OpŠO i zadatkom zatvaranja puta

¹³⁴ **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 262-268.

Busovača – Solakovići – Šudine. Komandno mjesto 2/17. Kbbr postavljeno je u Šudinama. Kakanjska četa smještena je u rejon Šudina. Namijenjena je za upotrebu na pravcima Šudine – Solakovići i Šudine – Dobro Polje. Zenički OpŠO držao je put Zenica – Lašva i liniju Merdani – Dusina. Prema procjeni komande korpusa, HVO je imao taktičku inicijativu, ali je ARBiH imala relativno povoljniji raspored jedinica i dovoljno snage da je u protivnapadu preuzme.¹³⁵ Zbog intenziviranja borbi u Gornjem Vakufu i očekivanja proširenja sukoba, komanda korpusa ponovila je 19. januara naređenje svim potčinjenim komandama o dovođenju jedinica u stanje pune b/g.¹³⁶ Jedna četa 2/7. Mbbr pretpočinjena je OpŠO Zenica za zaposjedanje linije Lašvanska petlja – Gumanci – Saračevica – Kuber – Vjetrenica – Vranjača – tt 952 – Ovnak. Zadatak joj je bio da, u sadejstvu s baterijom PVO 20/1 mm, spriječi prodor i manevar HVO-a na pravcima Vitez – Lašva – Zenica; Vitez – Vjetrenica – Zenica i obrnuto, ali i uspostavi kontrolu nad širim prostorom. Dio snaga bataljona držan je u rezervi za upotrebu shodno razvoju situacije. Iz 1/7. Mbbr dio snaga, koje su se nalazile u Travniku, pretpočinjen je OpŠO Travnik za potrebe odbrane grada. Vod 1/7. Mbbr iz Kaćuna pretpočinjen je 333. bbr, a jedinice iz Kaknja i Žepča držane su u kasarnskim uvjetima u gotovosti za upotrebu u tim gradovima. Četa 1/7. Mbbr iz Bugojna dobila je zadatak da bude spremna za držanje šireg rejona Ravnog Rostova i intervencije na pravcima Ravno Rostovo – Pogana ravan (u slučaju napada VRS-a); Ravno Rostovo – Gornji Vakuf, Ravno Rostovo – Rostovo i Ravno Rostovo – Novi Travnik.¹³⁷

Put Busovača – Kiseljak za HVO je bio kritičan na dva mjesta, u Kaćunima (općina Busovača) i na Bilalovcu (općina Kiseljak). Oba sela bila su važna za ARBiH ne samo zbog odvajanja Kiseljaka i Kreševa od Busovače nego i zbog vlastitog prolaza prema Fojnici i dalje ka Gornjem

¹³⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-120, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. januar 1993.

¹³⁶ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-176, *Razmještanje jedinica i gotovost za upotrebu, Naređenje*, Zenica, 19. januar 1993.

¹³⁷ **ICTY**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 101/93, *Razmještanje jedinica i gotovost za upotrebu*, Zenica, 19. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 172/93, *Razmještanje jedinica i gotovost za upotrebu*, Zenica, 19. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-103/1, *Razmještanje jedinica i gotovost za upotrebu*, Zenica, 22. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 116/93, *Puna borbeni gotovost jedinica za upotrebu*, Zenica, 21. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 150/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 31. januar 1993.

Vakufu, Konjicu i Sarajevu. Kaćuni i Bilalovac bili su od strateškog interesa za obje vojske koje su oko njih vodile intenzivne borbe do marta 1994. godine. Na blokade puteva za ARBiH od strane HVO-a u srednjoj Bosni, ona je odgovarala blokadom puta Kiseljak – Busovača u Kaćunima. Sa zaoštavanjem odnosa na busovačko-kiseljačkom pravcu sredinom januara, komanda korpusa odlučila je postaviti blokadu u Bilalovcu i izvoditi aktivnu odbranu.¹³⁸ Kakanjskoj brigadi naredila je 20. januara da razgovara s HVO-om, smiruje tenzije, te prihvata i odobrava sve što je zajedničko i s konkretnim rezultatima.¹³⁹

Odnosi na busovačkoj općini postajali su sve zategnutiji. Snage HVO-a uspostavile su nove kontrolne punktove na kojima su se svakodnevno dešavali incidenti.¹⁴⁰ U večernjim satima 20. januara HVO je u gradu opljačkao, minirao, zapalio i demolirao nekoliko poslovnih prostora i stambenih jedinica vlasnika bošnjačke nacionalnosti. Na vratima svoje kuće, tokom noći 20/21. januar, ubijen je Mirsad Delija. Većini Bošnjaka isključeni su telefoni i uvedena redukcija struje u njihovim većinskim naseljima i selima. Grad je blokiran i zabranjen je promet vozilima s registracijskim oznakama ARBiH i *sa znakom ljljana*. Maltretiranje Bošnjaka sve se više pojačavalo. Oduzimani su im automobili, pljačkane, demolirane ili minirane radnje i stanovi. Merhametov konvoj za Zavidoviće zaustavljen je 23. januara u Busovači, a vozači su privedeni.¹⁴¹ U naselju Luka uhapšeno je 14 Bošnjaka i zatočeno do jutra. U većem broju stanova i kuća izvršen je nasilni pretres i maltretirani su vlasnici.¹⁴²

Prema saznanjima komande 333. bbr najmanje snage HVO-a, ukupne jačine jedne čete, nalazile su se u grupama u rejonima Klokota, Oselišta, Gustog Graba i Nezirovića odakle su mogle djelovati po Kaćunima i Lugovima. S desne strane puta Kaćuni – Kaonik HVO je imao snage jačine bataljona s većom koncentracijom duž komunikacije i s manjom u rejonima Žliba (tt 679), Mejdana, Kamena, Kule i jednu četu u Podjelama i Katićima. U Žlibama, Mejdanu i na Kamenu bili su MB 60 i 82 mm i

¹³⁸ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-20, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 19.01.1993. godine*, Sarajevo, 20. januar 1993.

¹³⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-192, Zenica, 20. januar 1993.

¹⁴⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-126, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 21. januar 1993.

¹⁴¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

¹⁴² **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-210/93, *Informacija o posljedicama proisteklih dejstavima HVO*, Busovača, 21. januar 1993.

2-3 PAM-a. Sjeverno od komunikacije Lašva – Vitez HVO je raspolagao snagama dva ojačana voda na glavnim uporišnim tačkama Gradina (tt 850), Obla glava (tt 836) i Vrata. S lijeve strane puta Kačuni – Kaonik bile su razmještene snage ostatka brigade *N. Š. Zrinski* s većom koncentracijom u rejonu Bara, Granica, Ravni i Kasarne *Draga*. Koncentracija artiljerije bila je uglavnom na Busovačkim i Luškim stajama, a na Tisovcu se nalazila logistika, sanitet i centar veze. U ranijim dejstvima HVO je uglavnom koristio minobacače, te PAM-ove i PAT-ove montirane na vozila.¹⁴³ Jedinica za EI i PEB 3. korpusa uhvatila je u januaru nekoliko razgovora HVO-a s VRS-om. HVO je tražio od VRS-a da sa svojih v/p na Vlašiću granatira Zenicu i položaje ARBiH.¹⁴⁴ Svim jedinicama ARBiH u z/o 333. bbr 23. januara ponovljeno je naređenje o punoj b/g.¹⁴⁵ Vod MOS-a, koji se spominje kao jedan od primalaca naredbe, također je lokalna jedinica koja je inače bila u organskom sastavu 1/7. Mbbr, ali popunjena ljudstvom s područja općine Busovača.¹⁴⁶ Na punktovima je HVO sve češće i brutalnije maltretirao Bošnjake i pripadnike ARBiH uz oduzimanje imovine i vozila.¹⁴⁷ Četa 333. bbr koja se nalazila na maglajskom bojištu prema VRS-u, plašeći se za sigurnost svojih porodica ako HVO napadne na ARBiH u rejonu Busovače, danima je zahtijevala smjenu i povratak kućama. Smijenjena je 24. januara četom iz sastava 303. bbr.¹⁴⁸

¹⁴³ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-215/93, *Zapovijest*, Busovača, 21. januar 1993.

¹⁴⁴ **IZ RAZGOVORA VOĐENOG 19. JANUARA 1993. OD 22.22 SATI: HVO: Šta vas je zadržalo, pa niste bombardovali Zenicu? VRS: Ma, jaki su. HVO: Nisu, nisu. Što niste iz vazduha? VRS: Kako nisu? Dva aviona su nam srušili. HVO: Nisu, nisu... VRS: Da balijama pošaljemo granate u Travnik? HVO: Ne dole. Dole ima puno naše vojske i ljudi. Udri po Meokrnju, prema Mehuriću. VRS: Zar HVO ne drži položaje na Vlašiću? HVO: Da, ali ne dole. VRS: Dobro. Idem reći ljudima da to odrade, ako ne spavaju. Ostani tu i reci da li je dobro. To će biti za 10-12 minuta. Javiću se poslije. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 10/280-1, *Obavjestajni izvještaj*, Ob. br. 19, Zenica, 22. januar 1993.**

¹⁴⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-204, *Naredjenje*, Zenica, 22. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-224-2/93, *Naredjenje*, Busovača, 23. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/02-64/9, *Puna borbena gotovost jedinica za upotrebu, naredjenje*, Zenica, 23. januar 1993.

¹⁴⁶ **U julu 1993. ta jedinica narasla je na brojno stanje 77 v/o i, kao 3. četa, prebačena u 3/7. Mbbr. Up.: ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1759, *Upit*, Zenica, 12. juli 1993.

¹⁴⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-202, *Izvještaj o odnosima sa postrojbama HVO, stanje do 8,00 sati*, Zenica, 22. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/31-, *Hronologija događanja u Busovaci od 24.01. do 25.01. u 13,00 casova, Vanredni izvještaj*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁴⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-131, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-213, *Predpocinjavanje jedinice, Naredjenje*, Zenica, 23. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-140, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. januar 1993.

Istog dana, na kontrolnom punktu ARBiH u Kaćunima, oko 14 sati, zaustavljena je kolona UNPROFOR-a koja je došla sporednim putem, preko Podstijena i Živičića. Nakon razgovora s pripadnicima VP 333. bbr, UNPROFOR je odlučio nastaviti glavnim putem ka Fojnici. U koloni su bili transporter i kampanjola HVO-a. Kada je konvoj krenuo, iz transportera je otvorena pješadijska vatra po punktu, a iz kampanjole su bačene dvije ručne bombe. Na napadače je uzvraćeno iz pješadijskog naoružanja. Kampanjola je uništena, a dva pripadnika HVO-a su poginula. Transporter je pobjegao prema Kiseljaku nakon čega je otpočela pješadijska vatra po Lugovima i minobacačka po Kaćunima iz Donjeg Polja. U večernjim satima HVO je kod Busovače presjekao sve koaksijalne kablovske PTT veze 3. korpusa sa ŠVK i sprečavao njihov popravak. U upotrebi je ostao samo sistem radioveza. U kasnim noćnim satima pripadnici HVO-a i ARBiH sukobili su se i u rejonu Kaonika (Merdani, Grablje, Katići, Podjele, Strane, Lončari, Jelinak i Putiš). U rejonu Živičića (Crvene stijene) zarobljeno je 14 dobro naoružanih pripadnika interventnog voda HVO-a iz Busovače. Dva poginula nisu identificirana. Zenički OkŠO zabranio je promet preko Lašve ka Busovači. Tokom iste noći, u rejonu Grablji, HVO je eksplozivom zarušio put Lašva – Kaonik kako bi otežao dolazak ispomoći ARBiH iz pravca Zenice.¹⁴⁹ U 22 sata 24. januara Blaškić je brigadama *N. Š. Zrinski* iz Busovače i *B. Jelačić* iz Kiseljaka izdao naredbu za napad na ARBiH u Kaćunima. Kao razlog naveo je incident na kontrolnom punktu, a koji je, prema njemu, izazvala ARBiH nezadovoljna postignutim dogovorom u Ženevi.¹⁵⁰ U Kaćunima je, nakon *jake topnicke pripreme*, trebalo razbiti ARBiH, prisiliti je na povlačenje, očistiti selo i staviti komunikaciju Busovača – Kiseljak pod kontrolu HVO-a. Da bi se počelo s izvršenjem

¹⁴⁹ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-445, *Redovni izvještaj*, Zenica, 24. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-134, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-142, *Odnosi sa postrojbama HVO, stanje do 18,00 časova*, Zenica, 24. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-228, *Odnosi sa postrojbama HVO, Stanje do 06,00 časova*, Zenica, 25. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/31-, *Hronologija događanja u Busovaci od 24.01. do 25.01. u 13,00 časova, Vanredni izvještaj*, Zenica, 25. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/5-35-35, *Realizacija RR veza*, Zenica, 27. januar 1993.

¹⁵⁰ **Navodno nezadovoljstvo postignutim pregovorima u Ženevi je floskula koju je VOS GS osmislio da bi optuživao ARBiH kao inicijatora sukoba. Up.: Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 135/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 8. januar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 135/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 15. januar 1993; **Praljak**, GS HVO, VOS, str. pov. broj: 143/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 16. januar 1993.

dobijenih zadataka, prvo se moralo ceste Busovača – Kaćuni i Plinara – Kaćuni blokirati *teskim m/v i drugim sredstvima* kako ih ARBiH ne bi mogla koristiti da pomogne odbrani sela. Prostorne jedinice HVO-a dobile su taj zadatak. Blaškić je odlučio napasti na punkt ARBiH u Kaćunima glavnim snagama pravcem Busovača – Kaćuni i pomoćnim snagama pravcem Klokoti – Gusti Grab – Kaćuni. Brigada *N. Š. Zrinski* dobila je glavni pravac napada. Imala je zadaću da blokira sve pristupe Kaćunima, a potom *jakom i koncentričnom vatrom* neutralizira ARBiH u rejonu punkta i, uz podršku PAM-ova i PAT-ova, interventnim snagama očisti prolaz da bi se s kiseljačkom brigadom spojila u rejonu crkve na Čepu. Prilaze Busovači iz pravca Viteza i Zenice trebala je blokirati m/v razmaknutih do 10 metara. Brigada *B. Jelačić* bila je na pomoćnom pravcu. Dobila je zadatak da blokira ceste, a potom interventnim jedinicama, snage četa ojačanih artiljerijom, izvrši kretanje pravcem Kiseljak – Brestovsko – Bilalovac – Gusti Grab i onda, u sadejstvu s brigadom *N. Š. Zrinski, jakom i zžestokom topničkom vatrom* neutralizira snage ARBiH na punktu u Kaćunima, razbije ih i, uz podršku PAM-ova i PAT-ova, specijalnim snagama raščisti prolaz i spoji se s busovačkom brigadom. Njena zona djelovanja bila je Gusti Grab (desno) – cesta – most kod Silosa (lijevo). Vatrene udar artiljerije obje brigade morao je biti *jednovremen i plotunski* uz međusobnu koordinaciju.¹⁵¹ Kiseljačka brigada HVO-a prebacila je tokom noći interventni vod 1. bataljona, ojačan odjeljenjem MB 120 mm i PAM-om 12,7 mm, u Jelenov gaj (tt 598) da bi po otpočinjanju napada djelovao na pravcu tt 598 – tt 484 – Kaćuni. Četa Brestovsko iz 1. bataljona, ojačana vodom 2. čete manevarskog bataljona, zaposjela je rejon Badnje sa zadatkom vezivanja snaga *zelenog* u rejonu Kazagići – Male Sotnice – Šahinovići. Treća četa 2. bataljona zaposjela je širi rejon Orahovo – Krčevine sa zadatkom vezivanja snaga *zelenog* u rejonu Hrastovi – Sotnice i zaštite vatrenog položaja VBR-a u rejonu Krčevine. Vatrene podršku jedinicama davali su MB 120 mm iz rejona Klokota i VBR iz Krčevina. Zadatak IPD-a bio je uvjeriti borce da muslimanski ekstremisti namjeravaju stvoriti svoju enklavu u srednjoj Bosni i zavesti fundamentalističku vlast kako bi primorali Hrvate na iseljavanje.¹⁵²

¹⁵¹ ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 162-1/93, *Razbijanje ekstremnim muslimanskim snagama na KP Kaćuni*, Vitez, 24. januar 1993.

¹⁵² ICTY, HVO, Brigada B. Jelačić, broj: 01-161-1/93, *Zapovijed za aktivna djelovanja Op. br. 3/93*, Kiseljak, 24. januar 1993.

U skladu s Blaškićevom naredbom, od ranih jutarnjih sati 25. januara, počeli su jaki artiljerijski napadi HVO-a, a naročito po rejonu Kaćuna.¹⁵³ Granatirana su i sva druga bošnjačka sela i izbjegličke barake u Kaćunima. Mještani Donje Rovne i lokalne jedinice ARBiH dobili su ultimatum da se predaju. Jedan sat poslije podne granatiranje je intenzivirano po Kaćunima, Lugovima i bošnjačkim selima u rejonu Kaonika. Do sumraka su okruženi Merdani. Prilikom izvlačenja civila iz Kaćuna i Lugova u kakanjsko selo Sebinje, HVO je granatirao i pješadijskim naoružanjem djelovao po izbjegličkoj koloni od čega je poginula jedna žena, jedno dijete i dva muškarca. U ranim večernjim satima probijena je l/o u Merdanima. Bošnjačko stanovništvo iseljavalo se prema Lašvanskoj petlji i dalje prema Zenici. Komanda korpusa uputila je pojačanje iz 2/7. Mbbr.¹⁵⁴ Protestovala je kod Blaškića radi izvođenja b/d, podsjećajući ga na dogovoreno primirje i da ga je već obavijestila o svom naređenju za prekid b/d.¹⁵⁵ Tražila je da obustavi artiljerijsku vatru po bošnjačkim selima i pješadijske napade ili će u suprotnom uzvratiti istom mjerom.¹⁵⁶ Naredila je 2/17. Kbbr da ojačanu četu uputi pravcem Podstijena – Živčići – Modri Kamen – Tisovac sa zadatkom razbijanja HVO-a na zadanom pravcu i ovladavanja komandom i magacinom MTS-a HVO-a na Tisovcu.¹⁵⁷ Bateriji MB 120 mm (3 MB) iz sastava 17. Kbbr naređeno je da posjedne osnovni v/p u zeničkom selu Janjići sa zadatkom da se pripremi za artiljerijsko djelovanje po staroj pruzi u selu Katići, putu u selu Podjele, rejonu Žliba i putu Solakovići – Dusina. Pretpočinjena je 2. PDo OpŠO Zenica. Snage ARBiH nalazile su se u Merdanima, Crnoj (na tt 852) i susjednim zeničkim selima Dusina, Gornja Višnjica i Gora.¹⁵⁸

Cilj djelovanja po ovim lokalnim putevima bio je da se spriječi povezivanje HVO-a Busovača i Kakanj. Dan ranije HVO je izvodio b/d

¹⁵³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/31-, *Hronologija događanja u Busovaci od 24.01. do 25.01. u 13,00 časova, Vanredni izvještaj*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁵⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-146, *Redovni izvještaj*, Zenica, 25. januar 1993; ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-447, *Redovni izvještaj do 18,00 časova*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁵⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-237, *Kršenje dogovorenog prekida vatre*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁵⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-229, *Zahtjev za obustavu artiljerijske vatre*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁵⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-252, *Upotreba 2/17. Kbbr, Naredjenje*, Zenica, 25. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-247, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁵⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-251, *Naredjenje*, Zenica, 25. januar 1993.

prema Dusini. Komanda korpusa je cijenila da namjerava ovladati grebenom Dusina – Hum – Creteš – Papratnica i povezati se sa svojim snagama u Kaknju. U vezi s tim, tražila je iz Visokog jedinicu jačine odreda pravcem Visoko – Paljike – Vranovača – Sebinje – Hum radi presijecanja pravca napada HVO-a i ovladavanja grebenom prema Kaknju.¹⁵⁹ U Kaknju su pripadnici HVO-a zapalili državnu zastavu.¹⁶⁰ Komanda 303. bbr dobila je naređenje da jednu ojačanu četvu dovede u rejon Lašve i zaposjedne liniju Merdani – Dusina. U sadejstvu s dijelom snaga 2. PDo OpŠO Zenica imala je zadatak da spriječi prodor HVO-a na pravcima Kaonik – Merdani – Lašva i Busovača – Lašva. U slučaju napada trebala je izvršiti protivnapad pravcima Dusina – Busovača i Merdani – Kaonik. Po dolasku u očekujući rejon morala je uspostaviti liniju Lašvanska petlja – stara pruga – Crna (tt 852).¹⁶¹ Oko 14 sati 25. januara snage kiseljačke brigade HVO-a počele su vatrenu pripremu sa MB 120 mm po rejonima Lugovi, Silos i Jurkovići. Blaškić je naredio upotrebu VBR-a 128 mm po vojnim ciljevima i civilnim objektima. Oko Silosa u Kaćunima ispaljeno je šesnaest i na tt 642 šest raketa. Osam raketa ispaljeno je na Mehuriće i četiri na Bukovce. Zauzevši p/p širi rejon Nezorivići – tt 641 – tt 751 – Križala – širi rejon Brizja, jedinice brigade B. Jelačić počele su pješadijski napad: *Ispoljena su snažna dejstva iz svih sredstava, ali bez uspjeha.* Nakon uspješne odbrane, ARBiH je krenula u protivnapad. Kod HVO-a je nastala panika. Jedinice brigade N. Š. Zrinski, koje su sadejstvovala kiseljačkim snagama, napustile su p/p ostavivši saborce iz Kiseljaka u okruženju u Jelenovom gaju. U protivnapadu Armije RBiH smrtno je stradao jedan borac HVO-a, a dvojica su teško i jedan lakše ranjen. Prilikom intervencije saniteta, teško je ranjen bolničar koji je poslije nekoliko dana podlegao.¹⁶² Komanda korpusa naredila je komandi OG Visoko da pošalje jedinicu jačine odreda u ispomoć odbrani grebena Merdani – Kula – Solakovići – Hozanovići – Sebinje.¹⁶³ Na položaje 2-2/7. Mbbr u rejonu Dusine, koja je bila potčinjena OpŠO Zenica, HVO je otvarao pješadijsku vatru.¹⁶⁴ U ispomoć snagama u Busovači, OZ

¹⁵⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-247, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁶⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/31-144, *Hronologija događanja u Busovaci od 24.01. do 25.01. u 13,00 casova, Vanredni izvještaj*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁶¹ ICTY, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-240, *Naredjenje*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁶² ICTY, HVO, Brigada S. Tomašević, SIS 2. bataljona: *Izvjescje*, Vitez, 28. januar 1993.

¹⁶³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-242, *Zahtjev za upućivanje jedinica*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁶⁴ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 128/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 25. januar 1993.

SB je poslala jedinicu za posebne namjene *Ludvig Pavlović* koja se nalazila u Vitezu.¹⁶⁵ U rejonu Busovačke planine (tt 1627) ARBiH ju je razbila. Poginula su tri njena pripadnika, a trojica su ranjena. Osim manjih količina nitroglicerinske municije koja je zarobljena, hrane i cigareta, kod jednog poginulog pronađena je karta NDH. Prema iskazima zarobljenih, komandir im je bio Vlado Krišto, a “ideolog” Anto Slišković uz kojeg se nalazilo još osam ljudi u ličnom obezbjeđenju. S njim u rukovodstvu bili su još Vlado Ćosić i Žarko Milić. Nakon izviđanja na Sebešiću, jedinica je imala zadatak da sa 40 Hercegovaca zaposjedne Ravno Rostovo. Zadatak nisu izvršili jer su Hercegovci ostali u Novom Travniku. Komandant te akcije bio je Ivica Čobanac iz Novog Travnika. Dali su još informacije da u Podjelovu ima oko 200-300 boraca iz HVO Kotor Varoš. Prijavili su v/p u rejonima Žege, Skradnog (kasarna), Buselja, Kamenice, Kule i Hrasnog.¹⁶⁶

HVO je saznao za pokrete snaga ARBiH prema Busovači, ali i koncentraciju i namjeru njenih snaga u Han Biloj, te je brigadi *S. Tomašević* naređeno da ih spriječi u mogućem prodoru prema Novom Travniku.¹⁶⁷

Blaškićeva očekivanja već prvi dan napada na ARBiH pokazivala su se pretjeranim. Naredio je blokiranje sveg prometa u z/o kiselačke i busovačke brigade, dodatnu mobilizaciju, prekidanje rada trgovačkih radnji

¹⁶⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 02-1-324, *Upotreba postrojbe, Zapovjed*, Vitez, 25. januar 1993. godine. *Ludvig Pavlović*, hrvatski politički emigrant, bio je u „Bugojanskoj grupi“, ustaškoj terorističkoj skupini koja se 1972, nakon „Hrvatskog proljeća“, ubacila u Jugoslaviju s namjerom da podiže ustanak protiv komunističke vlasti. Zarobljen je i osuđen na smrt. Josip Broz Tito mu je kaznu preinačio u zatvorsku (8 godina samice i 12 godina strogog zatvora). Veći dio boravka u samici proveo je u Zenici nakon čega je prebačen u Sremsku Mitrovicu. Zbog tuče sa Željkom Ražnjatovićem Arkanom dobio je još osam mjeseci samice. Podmićivanjem zatvorskog upravnika, krajem 1990. prebačen je u Lipovicu (Hrvatska) odakle je 23. decembra iste godine privremeno pušten na slobodu. Poslije kraćeg vremena ponovo je zatvoren u Lipovici gdje se opet nije dugo zadržao. Povezao se s Tudmanom i počeo graditi vojnu organizaciju u Hercegovini tokom ljeta 1991. godine. Pod nerasvijetljenim okolnostima poginuo je 18. septembra iste godine u Studenim vrelima, na putu između Tomislavgrada i Posušja. Navodno u kratkotrajnom puškaranju s kolonom JNA. Pavlovićev brat tvrdio je da ga je ubila kriminalna grupa iz Imotskog, jer se protivio prodaji oružja smatrajući da ga treba dijeliti besplatno. Posthumno je odlikovan s tri visoka odlikovanja Republike Hrvatske. Jedinica po njegovom imenu nastala je od dijela ljudstva Šarlijine jedinice *Kralj Tomislav*. Up.: https://hr.wikipedia.org/wiki/Postrojba_za_posebne_namjene_Ludvig_Pavlović.

¹⁶⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-265, *Odnosi sa postrojbama HVO u toku 25/26.01.1993. godine*, (nije datirano).

¹⁶⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-167-SB/93, *Spreccavanje prodora muslimanski snaga, Zapovjed*, Vitez, 25. januar 1993.

i ugostiteljskih objekata, obustavljanje nastave u školama i uključivanje svih političkih i vojnih struktura u HVO.¹⁶⁸

Tokom noći 25/26. januar sukobi su nastavljani nesmanjenom žestinom, naročito u širem rejonu Kaonika i Kaćuna po kojima je HVO djelovao i VBR-om sa v/p udaljenog 250 m južno od tt 587 u rejonu Gustog Graba. Prvog dana sukoba, ARBiH je zabilježila pogibiju pet do osam boraca HVO-a, a trideset ih je zarobila s naoružanjem i opremom. Na strani ARBiH poginula su tri borca i još trojica ranjena.¹⁶⁹ Zbog borbi u srednjoj Bosni, Petković je naredio Kordiću i Blaškiću da l/o HVO-a prema VRS-u oslabe na najmanju mjeru, pređu u odbranu, štede municiju, jer je dotur postao otežan, podignu b/g svih jedinica na najviši stepen, koncentriraju snage i izvrše opću mobilizaciju. Naredio im je da težište odbrane prema VRS-u postave na otporne tačke: *ako treba, pustiti da padne Prusac*.¹⁷⁰

Snage HVO-a nisu mogle pustiti da padne Prusac, donjovakufsko bošnjačko selo, jer ga one nisu ni branile nego 307. mtbr ARBiH.

Cijelog dana 26. januara vođene su žestoke pješadijske borbe uz jaku artiljerijsku vatru na tri pravca: u rejonu Kaonika (sjeverno od Busovače), Lašve i Dusine (sjeveroistočno) i Kaćuna (južno). U rano zimsko jutro, HVO je obnovio pješadijske napade, uz jaku artiljerijsku podršku, u rejonima sela Putiš, Merdani, Dusina i Gumanci. S Vranice je tukao *brovingom* po Lončarima. Od 8.00 do 14.30 neprestano je tukao Merdane sa v/p u rejonima Kule i Podjela i poslijepodne izveo uspješan pješadijski proboj u selo. Počela je pljačka, paljevina, hapšenje i odvođenje civila koji nisu izbjegli. Prema obavještajnim saznanjima 7. Mbbr, u selo su upale jedinice HVO-a obučene u crne uniforme, s ustaškim obilježjima i čarapama na glavama. Većina stanovništva izbjegla je pješice prema Lašvi, a onda evakuirana autobusima u Zenicu. U predvečerje HVO je napao iz pravca Viteza na Putiš, Gumance i Saračevicu. Mještani Strana predali su se HVO-u. Nakon ulaska u selo, HVO je dobio pojačanje iz Viteza i borba je nastavljena tokom noći s naročito izraženim težištem na Putiš. U rejonu Kaćuna, ujutro u 5.45, počelo je artiljerijsko djelovanje HVO-a po Kaćunima i okolnim selima. Iz rejona Drljepana u 7.30 otvorena je artiljerijska vatra po

¹⁶⁸ ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 163-1/93, *Sprovedjenje otvorenog napadnog djelovanja muslimanskih snaga*, Vitez, 25. januar 1993; ICTY, HVO, Brigada B. Jelačić, 3. bataljon, broj: 37/93, *Zapovijed*, Kreševo, 25. januar 1993.

¹⁶⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-269, *Odnosi sa HVO-om, hronologija događaja*, Zenica, 26. januar 1993.

¹⁷⁰ ICTY, HVO, GS, *Zapovijed*, Mostar, 26. januar 1993.

Bukovcima, a potom je HVO pokušao izvesti pješadijski proboj u Kaćune iz pravca Kiseljaka u rejonu Prosja i Dugog Polja. Najžešće borbe tog dana, u rejonu Kaćuna, vođene su oko Gustog Graba. U Lugovima su zarobljena tri pripadnika HVO-a, a jedan u Podstijeni. Poslijepodne HVO je ponovo izvršio jaku artiljerijsku pripremu po ranijim ciljevima uz upotrebu i VBR-a koji je ispalio po četiri rakete na Silos i Mehuriće. Pješadijski napad nije polučio značajnije rezultate. Zauzeo je samo Gradac, ali jedinica nije smjela zanočiti te se povukla s prvim mrakom. Jedinice 1/333. bbr smijenjene su snagama 2/333. bbr i 3/333. bbr. Prije ponoći, s desetak raketa VBR-a, HVO je vatreno djelovao po Kaćunima. Prema Jehovini, u rejonu Lašve, postavio je zasjedu.¹⁷¹ Kako bi zaustavila snage brigade *B. Jelačić* koje su napadale prema Kaćunima i spriječila dovođenje svježih snaga iz Kiseljaka u Busovaču, komanda 3. korpusa tražila je od OG *Visoko* da naredi PDO Bilalovac, koji je bio pod njenom komandom, da zaposjedne glavnu i sve sporedne komunikacije.¹⁷²

Zbog pogoršavanja odnosa s HVO-om, a u cilju neprekidne kontrole makadamskog puta prema Kaćunima (Lašva – Donja Višnjica – Dusina – Solakovići – Šudine – Kaćuni), komanda korpusa naredila je 21. januara OpŠO Zenica da obezbijedi put do Šudina, a 23. januara OpŠO Kakanj da dijelom snaga stalno obezbjeđuje dio puta Kakanj – Čatići – Donja Papratnica – Gornja Papratnica – Dobraljevo.¹⁷³ Držanje ovog puta bilo je od neprocjenjivog značaja za odbranu Kaćuna i druge slobodne teritorije općine Busovača kako zbog pojačanja ljudstvom tako i zbog dotura MTS-a i evakuacije ranjenika u zeničku bolnicu. Drugog puta nije bilo jer je HVO u Busovači presjekao asfaltni put Zenica – Lašvanska petlja – Kaonik – Busovača – Kaćuni. Na pravcu od Kakanja, makadamski put prema Šudinama i dalje ka Kaćunima bio je ugrožen od jedinice HVO-a u Čatićima i zbog toga je OpŠO Kakanj dobio zadatak da ga štiti. Put prema Šudinama iz pravca Zenice bio je ugrožen snagama HVO-a u rejonu Lašve (Lašva, Donja Višnjica, Gornja Višnjica i Dusina). Do 26. januara HVO je izbio na liniju Vrana stijena – Obla glava – Jelinak – Bakije. Baterijama MB 82 i 120

¹⁷¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-269, *Odnosi sa HVO-om, hronologija događaja*, Zenica, 26. januar 1993.

¹⁷² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-256, *Angazovanje odreda Bilalovac*, Zenica, 26. januar 1993.

¹⁷³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-209, *Obezbjedjenje komunikacije, naredjenje*, Zenica, 23. januar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-64/8, *Obezbjedjenje komunikacije, naredjenje*, Zenica, 21. januar 1993.

mm iz rejonu Podjela, Skradnog, Kule i Granica (tt 527) tukao je Merdane, Dusinu, Putiš i Lugove. Jedna grupa pripadnika HVO-a, pod vodstvom Zvonka Rajića, bila je smještena u Lašvi (željeznička stanica-škola) i djelovala je po bošnjačkim civilima i pripadnicima ARBiH u Lašvi i po punktu na Lašvanskoj petlji. Komanda korpusa uputila je u Lašvu jedinicu i sanitetsko vozilo sa zadatkom da pokuša smiriti situaciju i zbrinuti ranjenike. HVO nije dozvolio intervenciju sanitetske ekipe i zarobio je četiri borca ARBiH. Druga četa 2/7. Mbbr je od 1.00 sat iza ponoći do 5.00 sati ujutro zaposjela tt 852 iznad sela Lašva. Snage HVO-a su se iz Lašve povukle na Vranjaču (tt 590, repetitor na Humu), gdje su smjestile PAM, BsT i snajper kojima su pokrivala Dusinu, Gornju Višnjicu i Brdo. Ta sela našla su se u okruženju lokalnih snaga HVO-a kojima je stizalo pojačanje iz Busovače. Od pripadnika ARBiH u Dusini se nalazila samo lokalna jedinica prostorne strukture, jačine voda, naoružana sa 23 cijevi uglavnom lovačkog naoružanja. Ujutro 26. januara, nakon granatiranja, HVO je napao Dusinu iz pravca Donje Višnjice. Jedinicu HVO-a predvodio je Zvonko Rajić. Bošnjaci su hapšeni i odvođeni u nepoznatom pravcu. Djelovao je i snajper. Do 8.00 sati ARBiH je očistila Gornju i Donju Višnjicu i Karačevinu od snaga HVO-a, a do 10.00 sati odbila je i napad na Dusinu. Komandir 2-2/7. Mbbr Elvedin Čamdžić izašao je na otvoreno i pozvao HVO da se preda i prestane sa b/d. Prema mnogim izvještajima ARBiH, Željko Cvijanović (Srbin) ubio ga je snajperom. Od snajpera je teško ranjen i borac 3. PDo OpŠO Zenica (Softić), koji je od zadobijenih rana podlegao. Uslijedila je pješadijska borba u kojoj je ARBiH zarobila pet boraca HVO-a, među kojima i Cvijanovića. Teže su ranjena četiri borca 2-2/7. Mbbr. Borci i komanda 7. Mbbr nisu dali da se Cvijanović razmijeni nego su insistirali da ide na suđenje pred Okružni vojni sud. U borbama oko sela poginulo je nekoliko pripadnika HVO-a, dvojica su ranjena i nekoliko ih je zarobljeno. Druga četa 2/7. Mbbr iz Dusine nastavila je prema Merdanima i oslobodila ih tokom noći. Drugi PDo OpŠO Zenica s pripadnicama prostorne jedinice iz Dolipolja zatvorio je prolaz prema Donjoj Jehovini. Jedinice iz sastava 303. bbr uvezale su 26/27. januar l/o Merdani – Crna (tt 852) – Dusina. Ostaci snaga HVO-a iz rejonu Lašve ostali su blokirani u Rajićima do 28. januara kada su poslali poruku da se žele predati sa civilima Drugom PDo OpŠO Zenica. Dogovoreno je da oružje odlože na gomilu ispred kuće Zvonka Rajića i da nastave put prema Lašvi, gdje su borci odvojeni od civila i smješteni u zgradi osnovne

škole. Snage HVO-a od Lašvanske petlje do Dusine očistila je 2-2/7. Mbbr s jedinicom iz sastava 2. PDo i vodom 3. PDo OpŠO Zenica, a jedinice iz 2/303. bbr preuzele su rejon čime je osigurana komunikacija Zenica – Lašva – Dusina – Solakovići – Šudine – Kaćuni (makadamski put od Dusine) koja se koristila do marta 1994. godine.¹⁷⁴

Kao i u Gornjem Vakufu, HVO je intenzivno pregovarao s ARBiH u prisustvu UNPROFOR-a, prihvatao prekid vatre, a na terenu je vršio ofanzivna dejstva, hapsio Bošnjake i palio njihove kuće.¹⁷⁵ Komandant korpusa odgovorio je 25. januara komandi OZ SB na njen dopis i opovrgao optužbe da ARBiH vrši napad na hrvatski narod Zenice, Kaknja i Kaćuna kako bi ga natjerala na iseljavanje.¹⁷⁶ Predložio je da se delegacije sastanu u sjedištu UNPROFOR-a i započnu razgovore. Zatražio je da HVO odmah naredi obustavu vatre na busovačkom bojištu i obećao da će učiniti isto.¹⁷⁷ Naredio je svim jedinicama da 26. januara u 6.00 obustave b/d, ali da ostanu u stanju pune b/g.¹⁷⁸ Odredio je starješine za mješovitu komisiju za utvrđivanje

¹⁷⁴ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/10-30/3, *Obavještajni izvještaj OpŠO Zenica na dan 21.1.1993. godine*, Zenica, 21. januar 1993; ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 112/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. januar 1993; ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 134/93, *Izvještaj o izvodjenu odbrambenih dejstava*, Zenica, 26. januar 1993; ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 133/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 26. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-449, *Redovni izvještaj*, Zenica, 26. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/204-1, *Vanredni izvještaj*, Zenica, 26. januar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-64-13, *Vanredni izvještaj*, Zenica, 26. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Saopštenje za javnost*, Zenica, 26. januar 1993, 15,45 h; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-146, *Dnevni izvještaj, stanje u 18,00 časova*, Zenica, 26. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-269, *Odnosi sa HVO-om, hronologija događaja*, Zenica, 26. januar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 02/204-2, *Vanredni izvještaj*, Zenica, 27. januar 1993; ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 135/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 27. januar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/10-30/4, *Obavještajni izvještaj OpŠO Zenica na dan 27.01.1993. godine*, Zenica, 28. januar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, pov. broj: 14/02-29/4, *Sumarni borbeni izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, SVB, broj: 96/93, Zenica, 29. januar 1993; ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 04/232-1, *Informacija o cinocima koji uticu na borbeni moral jedinica*, Zenica, 29. januar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 02/298-456, *Redovni izvještaj*, Zenica, 29. januar 1993; ARBiH, 7. Mbbr, El-Liva, *Snajper zaustavio hrabrost*, Zenica, januar 1993, 15; **Praljak**, ARBiH, 7. mbbr, broj: 171/93, *Spisak poginulih i ranjenih boraca u rejonu Lašva*, Zenica, 4. februar 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, 1. PDo, pov. broj: 01-132/93, *Borbeni izvještaj*, Zenica, 22. februar 1993; ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 306/93, *Spisak poginulih i ranjenih boraca*, Zenica, 23. februar 1993.

¹⁷⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

¹⁷⁶ (...) *Ovo je scenario koji ste pripremili vi i za Kakanj, Zenicu i Busovacu (...). Ne preduzimajte nista jer razgovorom mozemo rijesiti sve. Trazim hitan razgovor (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-231, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁷⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-233, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁷⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-241, *Prekid vatre protiv snaga HVO, Naredjenje*, Zenica, 25. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-235, Zenica,

uzroka, povoda i posljedica sukoba, ali i odgovornih osoba iz ARBiH i HVO-a. Potčinjenim jedinicama naglasio je potrebu izbjegavanja sukoba i njegovog prostornog i vremenskog ograničavanja.¹⁷⁹ Prvi sastanak održan je 26. januara u Busovači. Treći korpus predstavljao je zamjenik komandanta Merdan, a HVO Blaškić i Koštroman. U ime UNPROFOR-a posredovao je brigadni general Simpson. Pregovori su prekinuti na Blaškićev zahtjev da se prvo konsultira sa GS, ali je dogovoreno da se nastave u Kiseljaku.¹⁸⁰ U nastavku pregovora, delegacija HVO-a uvjetovala je nesmetani prolaz vozila UNPROFOR-a, UNHCR-a i ostalih međunarodnih organizacija odobrenjem pokreta svojih jedinica iz Jablanice i Konjica prema Kiseljaku.¹⁸¹ Istovremeno je zahtijevala da se sve jedinice ARBiH, koje nisu bile lokalne, povuku s područja općine Busovača, s čim se ARBiH slagala jer je željela da se Hercegovci povuku iz srednje Bosne. Zahtjevi HVO-a nisu usvojeni, osim obostranog povlačenja snaga dovedenih sa strane, ali je do kraja dana ipak potpisan sporazum o prekidu vatre čiju provedbu je trebao nadgledati UNPROFOR. Garantirana je bezuvjetna sloboda kretanja UNPROFOR-a, UNHCR-a i svih humanitarnih organizacija. Dogovorena je razmjena zarobljenika preko MKCK. Sporazum se morao *neprestano* objavljivati na lokalnim radijskim i televizijskim stanicama 27. i 28. januara.¹⁸² Komanda korpusa naredila je jedinicima da od 6.00 sati 27. januara obustave sva b/d u cilju nastavka pregovora o mirnom rješenju problema – osim u slučaju napada HVO-a – i pismeno zatražila od komande OZ SB da prekine b/d i poštuje sporazum. Jedinice su ostale u stanju pune b/g.¹⁸³ Busovačka brigada ARBiH dobila je zadaću da po dolasku UNPROFOR-a ukloni barikadu s mosta u

25. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-288, *Obustava dejstava sa HVO, mjere za poboljšanje odnosa*, Zenica, 25. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, broj: 02/93-8, *Prekid vatre protiv snaga HVO*, 26. januar 1993.

¹⁷⁹ (...) i dalje preduzimati sve mjere da se prekid vatre održi radi daljeg uspješnog rada na smirivanju sukoba koji nam u ovom momentu nije potreban zbog visih ciljeva i zadataka (...). **Up.: Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-288, *Obustava dejstava sa HVO, mjere za poboljšanje odnosa*, Zenica, 25. januar 1993.

¹⁸⁰ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-267, *Razgovori o prekidu b/d u Busovaci*, Zenica, 26. januar 1993.

¹⁸¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-276, *Obavijest o pokretu jedinica*, Zenica, 27. januar 1993.

¹⁸² **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-272, *Sporazum HVO i ARBiH*, Zenica, 27. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-151, *Izvjestaj o stanju odnosa sa HVO u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 28. januar 1993.

¹⁸³ **ICTY**, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/02-64/12, *Prekid vatre protiv snaga HVO, naredjene*, Zenica, 26. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-148, *Odnosi sa postrojbama HVO, stanje od 12,00-18,00 časova*, Zenica, 27. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-64/15, *Naređenje*, Zenica, 29. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

Kaćunima koju će on dalje osiguravati s dva transportera. Put Busovača – Kiseljak morao se otvoriti za promet vozila međunarodnih organizacija. Prema saznanjima komande korpusa neki pripadnici brigade pljačkali su kuće i trgovine, konzumirali alkohol i uznemiravali *Plave šljemove*. Zbog toga je naglasila komandi 333. bbr da su oni predstavnici UN-a, da ih se mora u potpunosti uvažavati i omogućiti im da nesmetano obavljaju svoje zadatke: *time ćemo dokazati da smo organizovana vojska priznate države*.¹⁸⁴ Komandant OZ SB naredio je potčinjenim komandama prekid vatre, deblokadu puta Tarčin – Kreševo, razminiranje mjesta zarušavanja i provođenje drugih odredbi sporazuma.¹⁸⁵ Istog dana, načelnik GS naredio je svim brigadama HVO-a da u svojim z/o blokiraju sve puteve prema srednjoj Bosni kako bi spriječile prebacivanje snaga ARBiH, posebno iz Gornjeg Vakufa.¹⁸⁶ Na čemu je insistirao ranije (povlačenje jedinica ARBiH s područja gornjovakufske općine koje nisu bile lokalne), sada je zabranjivao plašeći se da će biti upotrijebljene oko Busovače. Zbog propagande HTV-a, komandant korpusa predložio je da Izetbegović i Boban obidu Busovaču i okolinu, te se lično uvjere u neistine te televizijske kuće.¹⁸⁷ Na pregovorima u Ženevi hrvatska strana zaprijetila je Izetbegoviću da će HVO u srednjoj Bosni napustiti svoje l/o prema VRS-u ako ARBiH ne prestane sa sukobima, a to je praktično značilo, ako se nastavi braniti. Shodno toj prijetnji, komanda 3. korpusa naredila je 28. januara svim potčinjenim jedinicama da u svojim z/o poduzmu sve potrebne mjere radi ojačavanja l/o prema VRS-u i da u rezervi imaju potreban broj sredstava i jedinica koje moraju biti spremne da preuzmu l/o HVO-a prema VRS-u ako ih on stvarno napusti.¹⁸⁸ Predsjednik Predsjedništva, Izetbegović, i čelnik HZHB, Boban, objavili su 27. januara u Ženevi zajedničku izjavu o prestanku sukoba na osnovu koje je ŠVK donio naredbu prema kojoj su štabovi i jedinice ARBiH morali odmah prekinuti izvođenje dejstava prema HVO-u i sprečavati *poticanje bilo kakvih međusobnih sukoba*. Nakon prekida b/d jedinice, koje su bile u dodiru s HVO-om, trebale su ostati u b/g kako bi odbile njegova eventualna ofanzivna dejstva. Štab

¹⁸⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-244, *Naredjenje*, Zenica, 26. januar 1993.

¹⁸⁵ ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 01-1-391/93, *Sprovođenje sporazuma o bezuvjetnom prekidu neprijateljstava*, Vitez, 27. januar 1993.

¹⁸⁶ ICTY, HVO, GS, broj: 01-154/93, *Blokiranje putova, Zapovijed*, Mostar, 27. januar 1993.

¹⁸⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-151, *Izvjestaj o stanju odnosa sa HVO u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 28. januar 1993.

¹⁸⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/43-290, *Naredjene*, Zenica, 28. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, broj: 02/158-2, *Ojačavanje linije odbrane prema četnicima*, 29. januar 1993. Ovo je bila ozbiljna prijetnja HVO-a koja se u junu i julu realizirala.

Vrhovne komande naglasio je da se preduzmu *sve mjere da više ne dodje do sukoba Hrvatskog i Muslimanskog naroda, jer su dosadašnji sukobi koristili agresoru*. U skladu s izjavom Izetbegović–Boban, komandama korpusa naređeno je da organiziraju zajedničke sastanke s odgovarajućim komandama HVO-a u svojim z/o radi sprovođenja dogovora o formiranju zajedničkih komandi/zapovjedništava, ali i da pokrenu postupke utvrđivanja uzroka, povoda, posljedica i eventualne odgovornosti pripadnika ARBiH i HVO-a za nastale sukobe. U vezi s tim, trebalo je formirati mješovite komisije.¹⁸⁹ Treći korpus prenio je naređenje potčinjenim jedinicama.¹⁹⁰

Općinski štab odbrane Fojnica pravio je separatne dogovore s HVO-om, bez ikakvih konsultacija s OkŠO Sarajevo i ŠVK, i odbijao saradnju s jedinicama 3. korpusa. To je omogućavalo HVO-u da koristi fojničku teritoriju za manevar snaga prema susjednim općinama u kojima je bjesnio sukob. Svoje snage s područja Fojnice mogao je iskoristiti na tim bojištima i, s druge strane, biti osiguran od napada ARBiH u rejonu Fojnice, jer je, po dogovoru, fojnički općinski štab odbrane branio jedinicama 3. korpusa da koriste fojničku teritoriju za izvođenje b/d prema Busovači i Kiseljaku. Načelnik ŠVK naredio je 27. januara OpŠO Fojnica – nakon ozbiljnih kritika na njegov rad i ponašanje – da preko svoje teritorije spriječi dovođenje snaga HVO-a na općine Kiseljak, Busovača i Novi Travnik i uspostavi saradnju i koordinaciju sa snagama ARBiH u nabrojanim općinama kako bi im se olakšala borba s HVO-om.¹⁹¹

Prije početka primirja, u toku noći 26/27. januar, ARBiH je ušla u Nežiroviće, Prosje i Bešiće.¹⁹² Tri sata nakon početka primirja, u 9.00 sati 27. januara, HVO je nastavio granatirati Kaćune, Lugove i Bukovce, a u 11.00 sati Merdane i Dusinu, koja je pogođena *nekim snažnim projektilom čija se detonacija čula i u Zenici*. Palo je preko 600 projektila iz minobacača i VBR-ova po tim selima. U 13.00 sati ARBiH je eksplozivom zarušila put Pridolci – Luke, čime je onemogućila prolaz vozilima HVO-a. Zatvoreni su i putevi Fojnica – Bandera i Zahor – Kaštela – Milodraž za prolaz jedinicama HVO-a. Preko Smajlovića uvezan je PDo Bilalovac s Fojnicom. Jak pješadijski napad HVO je izveo iz pravca Kiseljaka na Bukovce pri

¹⁸⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/155-1, *Naređenje*, Sarajevo, 27. januar 1993.

¹⁹⁰ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-286, *Obustava dejstava sa HVO i mjere za poboljšanje odnosa*, Zenica, 28. januar 1993.

¹⁹¹ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/156-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 27. januar 1993.

¹⁹² **ICTY**, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, *Izviješće o stanju 27.01.1993. g. do 11:00*, Busovača, 27. januar 1993; **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 02-1-388/93, *Izviješće za dan 27.01. '93.g.*, Vitez, 27. januar 1993, 22,20 h.

čemu su poginula dva pripadnika ARBiH (i jedan poginuo dan ranije). Snage HVO-a ušle su u Donje Bukovce koje su potom zapalile. Braniocima sela upućena je ispomoć. Tokom dana HVO je napao i lokalne snage ARBiH u Kovačevcu, Donjoj i Gornjoj Rovnoj i Pezićima (sela sjeverozapadno od Busovače prema Vitezu). Navečer su zapaljene neke bošnjačke kuće u Pezićima i Kovačevcu koji je HVO zaposjeo. Izgubljene položaje kod Merdana ARBiH je vratila istog dana. Pješadijske borbe vođene su u rejonu Kaćuna (Gusti Grab), a HVO je napadao i na pravcu Katići – Putiš. Uspio je zauzeti pola Solakovića čime je ugrozio i odbranu Milavica. Snage ARBiH u rejonu između Putiša i Grabalja bile su nedovoljne da pokriju cijelu liniju i spriječe prodor HVO-a. Protivavionski top 20/3 mm Armije R BiH prebačen je na prevoj iznad puta Dusina – Šudine.¹⁹³ Snage HVO-a nisu uspjele ovladati Kaćunima.¹⁹⁴ Do 27. januara HVO u rejonu Busovače imao je 35 poginulih i više ranjenih boraca.¹⁹⁵ Linija brigade *B. Jelačić* na taj dan bila je: Radeljevići – Jelenov gaj – Oselište – Lučići – Gusti Grab. Svakodnevno je posjedana sa 150 boraca.¹⁹⁶

Na busovačkom bojištu u cijelosti su bile angažirane brigade *N. Š. Zrinski* i *B. Jelačić* potpomognute jedinicama HVO-a iz Zenice i Viteza kao i jedinicama za posebne namjene.¹⁹⁷ U z/o brigade *N. Š. Zrinski* u poslijepodnevnom satima bila je uspostavljena linija: Kuber (Saračevica, tt 957) – Putiš – Grablje – Merdani – Dusina (Rajići) – tt 877 – Nezirovići – Prošćica – Kaćuni – Modri kamen (tt 1301) – Pridolci – Luške staje – Busovačke staje (tt 1146) – Rovna. Snage HVO-a razoružale su pripadnike 333. bbr u Stranama i Skradnom.¹⁹⁸

¹⁹³ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-7/93, *Izvjestaj*, Busovača, 27. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-14, *Redovni izvještaj u vezi odnosa postrojbi HVO za period 06-12,00 časova*, Zenica, 27. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-148, *Odnosi sa postrojbama HVO, stanje od 12,00-18,00 časova*, Zenica, 27. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-451, *Redovni izvještaj do 18,00 časova*, Zenica, 27. januar 1993.

¹⁹⁴ **ICTY**, HZHB, Odjel obrane, *Izješće o stanju u Srednjoj Bosni u 11,30 h*, Mostar, 27. januar 1993.

¹⁹⁵ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 02-1-380/93, *Operativno izvješće o stanju na području Busovača*, Vitez, 27. januar 1993, 13,40 h.

¹⁹⁶ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 02-1-388/93, *Izješće za dan 27.01. '93.g.*, Vitez, 27. januar 1993, 22,20 h.

¹⁹⁷ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 02-1-388/93, *Izješće za dan 27.01. '93.g.*, Vitez, 27. januar 1993, 22,20 h; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 157/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 30. januar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 158/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 31. januar 1993.

¹⁹⁸ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 02-1-388/93, *Izješće za dan 27.01. '93.g.*, Vitez, 27. januar 1993, 22,20 h.

Usljed negativnog razvoja situacije na bojištu i nemogućnosti uzimanja Bukovaca – zbog jake bočne vatre *i vjerovatnog učešća* Bošnjaka iz Rade-ljevića, Podbrđa, Markovića i Maslinovića *u odbrani tog sela* – komandant brigade B. Jelačić naredio je 1. bataljonu svoje brigade da odmah izvrši mobilizaciju 1. čete, ojačane PDv-om i *oklopnjakom*, i preveze je u Datiće, izvrši njen bojevi razboj i razoruža spomenuta sela. Naredio mu je da od 16.00 do 16,30 izvrši artiljerijsku pripremu dejstvujući po tim selima sa po deset mina minobacača 82 i 120 mm:

Po izvršenoj pripremi zatražiti od mjesnog stanovništva da bezuslovno preda svo naoružanje a u protivnom da će se sela u potpunosti spaliti. U slučaju odbijanja otvoriti jaku i koncentričnu vatru po svim ciljevima iz PAT-ova i PAM-a i MB-a i preći na čišćenje terena.

Svoju nemoć na bojnom polju HVO je odlučio pokazati na bošnjačkim selima: *Selo Bukovci moramo uzeti do noći pod uslovom da spalimo sve što nam se nađe na putu.*¹⁹⁹ U 19.00 snage brigada N. Š. Zrinski i B. Jelačić ponovo su izvele istovremene pješadijske napade na Kaćune iz pravca Busovače (pravac Radenovići – Prosje – Kaćuni) i Kiseljaka (pravac Kiseljak – Šehitluci – Klokoti – Kaćuni). Kaćuni su ponovo odbranjeni.²⁰⁰ Poslije pogibije jednog borca i ranjavanja još trojice u Bukovcima, nastala je panika među borcima brigade B. Jelačić koji se u bježaniji nisu zaustavili do Kiseljaka.²⁰¹ Tokom noći 27/28. januar HVO je nastavio izvoditi pješadijske napade na Bukovce. Njegov interventni vod uspio se izvući iz okruženja u Jelenovom gaju (Nezirovići). U Kaćunima i Lugovima bilo je pet mrtvih i tri ranjena borca ARBiH. Ukupno sedam poginulih i 18 zarobljenih od početka sukoba. Drugi bataljon 17. Kbbr 28. januara djelovao je s tri grupe u Oselištu, Donjem Polju ka Busovači i Solakovićima. Vod MB 120 mm (2-3 MB) iz sastava 303. bbr pretpočinjen je 2/17. Kbbr. Sve postavljene zadatke izvršio je uspješno. Iz Dugonjića Kuća HVO je vatrom pokrивao put Kaćuni – Lugovi – Zenica. Tukao je po svim bošnjačkim selima i l/o ARBiH i izvodio pješadijske napade na

¹⁹⁹ ICTY, HVO, Brigada B. Jelačić, broj: 01-191-1/93, *Zapovjed*, Kiseljak, 27. januar 1993.

²⁰⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-292, *Upotreba djela artiljerije jedinice, Naredjenje*, Zenica, 28. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992; ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

²⁰¹ ICTY, HVO, Brigada B. Jelačić, *Izvjeste o tijeku događaja na području Šitluci-Klokoti-Bilalovac*, Kiseljak, 10. februar 1993.

Kovačevac, Gornju Rovnu i Kaćune.²⁰² Dvadeset i četiri rakete ispalio je iz VBR-a po Kaćunima.²⁰³ Snage ARBiH postavile su punkt u Bilalovcu na putu Kiseljak – Kaćuni. Zarobile su načelnika VOS-a kiseljačke brigade, načelnika SIS-a 1. bataljona, komandira voda veze 1. bataljona, jednog borca i šest hrvatskih civila koji su se nalazili s njima. Planirana akcija HVO-a za razbijanje punkta u Bilalovcu zaustavljena je iz bojazni za sigurnost zarobljenika. Borce brigade *B. Jelačić* opet je zahvatila panika. U toku noći 28/29. januar sve jedinice HVO-a i hrvatski civili pobjegli su iz Bilalovca. Ostalo je samo 13 pripadnika jedinice *Ljolje* koji su se sutradan povukli.²⁰⁴ Protivdiverzantski odred *Bilalovac* nije čekao napad brigade *B. Jelačić*. Iste noći komandir je s 30 boraca tog odreda samovoljno je napustio l/o. Preko Bilalovca i Batića 150-200 pripadnika HVO-a pobjeglo je u Fojnicu. Ostavili su oklopljeni „tamić“ naoružan PAM-om, BsT-om, kamion mercedes s postavljenim PAT-om i oko 7.500 metaka za *broving* 12,7 mm. Iz PAT-a su izvadili zatvarač. Krajišnici su 28. januara očistili Milavice i Oselište i do kraja noći izbili na Bilalovac, postavili punkt, čime je ARBiH ponovo presjekla put Kaćuni – Kiseljak. Prema izvještajima ARBiH, deset pripadnika HVO-a je poginulo, a četiri su zarobljena. Krajišnici, po izvještaju 333. bbr, u ovim borbama nisu imali gubitaka. Na pravcu ka Busovačkim stajama 28. januara patrola ARBiH (2/17. Kbbr) upala je u zasjedu. Jedan borac je ranjen, a ubijeno je 5-6 pripadnika HVO-a. U rejonu Klokota zarobljena su dva vojnika HVO-a, a iz rejona Milavica djelstvovao je snajper po putu Kaćuni – Lugovi. Pripadnici HVO-a natjerali su zarobljene bošnjačke civile da naspram Pezića i Gornje Rovne kopaju rovove. Kako bi spriječila kaos i paniku, komanda 333. bbr zabranila je evakuaciju civila i boraca sa slobodne teritorije Busovače.²⁰⁵ Prema izvještaju brigade *N. Š. Zrinski*, u rejonu Prosja 28. januara poginulo je šest boraca HVO-a, a deset ih je teže i lakše ranjeno, a na Busovačkim stajama poginula su još dva.²⁰⁶ U rejonu

²⁰² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-154, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

²⁰³ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

²⁰⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-1-447/93, *Borbeno izvješće o stanju u zoni odgovornosti brigada „N.Ss. Zrinski“ Busovaca i „Ban J. Jelaccic“ Kiseljak na dan 29.01.1993. godine*, Vitez, 29. januar 1993; ICTY, HVO, Brigada B. Jelačić, *Izvešće o tijeku događaja na području Šitluci-Kokoti-Bilalovac*, Kiseljak, 10. februar 1993.

²⁰⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-22/93, *Izvještaj*, Busovača, 29. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-263/93, *Naređenje*, Busovača, 29. januar 1993.

²⁰⁶ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993.

Prosje – Busovačke staje tog dana ubijeno je i šest boraca ARBiH (trojica Krajišnika),²⁰⁷ ali na dan pisanja izvještaja komanda 333. bbr nije znala da su mrtvi. Znala je da su upali u zasjedu prema Busovačkim stajama i da su zarobljeni. Razmijenjeni su poslije 4. februara kada je obdukcijски utvrđeno da su neki od njih bili mučeni i masakrirani prije smrti. Narednog dana nastavljene su pješadijske borbe na svim dotadašnjim pravcima.²⁰⁸ Snage HVO-a morale su u Kaćunima otvoriti komunikaciju Busovača – Kiseljak, čime bi istovremeno presjekle komunikaciju ARBiH Fojnica – Kaćuni – Lugovi – Zenica. Napadi su trajali nekoliko dana nesmanjenim intenzitetom na više pravaca prema Kaćunima. U Busovači je do tog dana ubijeno preko deset civila Bošnjaka. Muškarci su zatvarani u kasarnama Draga i Kaonik, te tvornici *Mediapan*, a žene i djeca u srednjoj školi. Komanda 333. bbr bila je u panici, zabrinuta i uznemirena. Smatrala je da komanda korpusa ne reagira dovoljno odlučno i blagovremeno:

*Jedno za drugim padaju naša sela: Strane, G. Rovna, Kaonik, Korpus sve to mirno gleda. Pojačanja ni izbliza nisu dovoljna. Predugo se čeka i presporo radi. Ako je interes da se ovo područje prepusti bez borbe, recite nam da se ne nadamo.*²⁰⁹

Sreća za Kaćune bila je u tome što se u rejonu sela zadesio iskusan 2. bataljon 17. Kbbr čije su jedinice davale ispomoć lokalnim snagama u zatvaranju ugroženih pravaca i čistile lokalne snage HVO-a iz okoline stvarajući time šire sigurno područje oko Kaćuna i susjednih bošnjačkih sela.

*Radi stvaranja nesigurnosti i straha kod protivničke strane, 111. xp brigada (Žepče), na osnovu naredbe komande OZ SB, pokrenula je određene snage i oruđa putem od svog kontrolnog punkta (Mala Postojna) prema Zenici.*²¹⁰ Brigada *Bobovac* (Vareš) tukla je sa MB 82 mm po Brezoviku, što je dodatno pogoršalo lokalne bošnjačko-hrvatske odnose u Kaknju. Ukopavala se prema ARBiH na području općine Kakanj.²¹¹ Ulaz

²⁰⁷ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-32/93, *Izvještaj*, Busovača, 4. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 04/152-34, *Podaci o poginulim borcima*, Zenica, 3. mart 1993.

²⁰⁸ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

²⁰⁹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-18/93, *Izvještaj*, Busovača, 29. januar 1993.

²¹⁰ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 02-1-388/93, *Izvješće za dan 27.01. '93.g.*, Vitez, 27. januar 1993, 22,20 h.

²¹¹ **Tada još nije bila formirana kakanjska brigada HVO-a (Kotromanić), te su ovo bile aktivnosti kakanjskog bataljona HVO-a koji u to vrijeme bio u sastavu brigade Bobovac.**

i prolaz pripadnicima ARBiH u Vareš još uvijek nije bio dozvoljen, a na svojim kontrolnim punktovima HVO je oduzimao putnička i teretna vozila od bošnjačkih civila.²¹² Brigada N. Š. Zrinski držala je liniju fronta dužine oko 45 km što je bilo teško braniti snagama jedne brigade, iako je bila dobro postavljena i ukopana. Komanda brigade tražila je ispomoć iz brigada S. Tomašević (100 boraca iz Novog Travnika i 30 iz Viteza), J. Francetić (30 boraca) i Travnička (zajedno s jedinicom Tvrtko II-20 boraca), te iz jedinice A. B. Bušić iz Novog Travnika (50 boraca) da stalno borave na l/o i to u smjenama od pet dana.²¹³ Na Kuberu i u Lončarima nalazile su se snage brigada S. Tomašević i J. Francetić.²¹⁴ U ispomoć su 29. januara došla dva voda iz brigade S. Tomašević, jedan vod iz brigade Travnička i PDv iz brigade J. Francetić.²¹⁵ Zbog nastavka borbi oko Busovače, HVO je prijetio da će se povući sa l/o prema VRS-u, a iz Zavidovića i Žepča je putničkim automobilima, u grupicama od 4-5 boraca obučenih u civilnu odjeću, dovodio novo ljudstvo iako je bilo dogovoreno da obje strane povuku snage koje nisu bile s područja sukoba. U Zenici je javno pozvao vojne obveznike hrvatske nacionalnosti na mobilizaciju.²¹⁶ U noći 29/30. januar u Putiš je upućen jedan vod 1. PDo OpŠO Zenica, a sutradan još neke jedinice.²¹⁷

Novi sporazum o prekidu vatre potpisan je ponovo u Kiseljaku 30. januara. Na snagu je trebao stupiti sljedećeg dana u 8.00 sati. Obje vojske mogle su ostati na zatečenim pozicijama, a snage koje nisu bile s područja lokalne općine morale su se povući u kasarne do 16.00 sati 1. februara. Svi putevi za obje strane morali su biti otvoreni, a naročito za potrebe UNPROFOR-a, UNHCR-a, MKCK-a i ostalih međunarodnih organizacija. Ambulantna vozila nisu se smjela zadržavati i ometati. Putevi Kiseljak – Visoko – Kakanj i Busovača – Lašva – Zenica morali su biti otvoreni do 16.00 sati 2. februara. Posredovanjem MKCK-a imalo se osloboditi sve zatvorenike.

²¹² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-312, *Kontrola teritorije i sprecavanje manevra snagama HVO*, Zenica, 29. januar 1993.

²¹³ **ICTY**, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 238/93, *Plan angaziranja postrojbi na bojisu Busovacca*, Busovača, 31. januar 1993.

²¹⁴ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 02/01-1-450/93, *Dopuna zapovijedi 01-1-450/93 od 29.01.1993. godine*, Vitez, 1. februar 1993.

²¹⁵ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 01-1-450/93, *Upucivanje postrojbe u Busovaccu kao ispomoc, Zapovijed*, Vitez, 29. januar 1993.

²¹⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-312, *Kontrola teritorije i sprecavanje manevra snagama HVO*, Zenica, 29. januar 1993; **ICTY**, RBiH, MO, ARBiH, str. pov. broj: 02/10-305, Sarajevo, 29. januar 1993.

²¹⁷ **ICTY**, ARBiH, OpŠO Zenica, 1. PDo, pov. broj: 01-132/93, *Borbeni izvještaj*, Zenica, 22. februar 1993.

Precizirani su zadaci, obaveze i ovlašćenja zajedničke komisije koja je imala primarni zadatak da nadzire provođenje postignutog sporazuma.²¹⁸ Komandant korpusa naredio je potčinjenim komandama da sporazum *treba u cjelini prihvatiti*.²¹⁹ U sjedištu UNPROFOR-a u Novoj Biloj istog dana sastala se zajednička komisija.²²⁰ Uz ogradu da nikoga ne krivi za kršenje primirja, Stewart je kazao da ima informaciju da je prvi počeo HVO i *da ga je Bog spasio* od minobacačkog projektila HVO-a. Flemingu je HVO spriječio ulazak u Busovaču. Na jednom punktu pucao je na njegovo vozilo. Za ARBiH je tvrdio da mu je omogućila punu saradnju.²²¹

Snage HVO-a nastavile su dovoditi pojačanja u Busovaču sa strane, naročito iz Kiseljaka. Povremeno je artiljerijski djelovao s kiseljačke i viteške općine, a naročito po Merdanimu, Putišu i Kaćunima. Izvodio je i pješadijske napade posebno izražene na pravcima Prosje – Kaćuni i Kiseljak – Bilalovac. Koristio je i živi štit od bošnjačkih civila. Najteže su stradala sela Kovačevac, Gornja Rovna, Strane, Putiš, Skradno i Pezići. Bez obzira na sve, komandant korpusa naredio je poštovanje primirja, ali i energičan odgovor ako HVO ponovo napadne ranijom žestinom.²²² Snage HVO-a nisu bile dužne poštovati sporazum 30. januara jer je na snagu stupao dan poslije. Iz istog razloga nije ni ARBiH, *a u cilju spriječavanja daljeg divljanja postrojbi HVO po* Putišu, Jelinku i Lončarima, komanda korpusa naredila je komandi 3. diverzantske čete da dovede jedinicu u širi rejon Kuber – Saračevica i s više borbenih grupa, *a najmanje tri*, na pogodan način napadne HVO pravcima Kuber – Vrane strane – Lončari,

²¹⁸ U komisiji su bila po tri predstavnika HVO-a i ARBiH od kojih je svaki trebao imati ovlašćenje svoje više komande da putuje bilo gdje i da ulazi u bilo koju vojnu ili službenu ustanovu.

²¹⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-326, *Dogovor o bitnom prekidu vatre između HVO i Armije BiH u centralnoj Bosni*, Naredjenje, Zenica, 30. januar 1993.

²²⁰ Armiju RBiH predstavljali su Merdan, Kadrić i Mekić, a HVO Nakić, Prskalo i Zeko. Sastanku je predsjedavao Bob Stewart iz Britbat-a. Od stranaca bili su još prisutni *Gospodja Iris* iz MKCK-a s pratnjom, Fleming, šef PMEŽ-a s osam članova misije i pet predstavnika UNHCR-a. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 02-1-471/93, *Izviessce*, Vitez, 30. januar 1993.

²²¹ (...) *Fleming je pun hvale za komandu III korpusa citiram: "Prave strassne stvari za mir, ima dokaze pa i pismene jer mu dostavljaju na engleskom i prihvataju ga svakodnevno. ABiH je dostavila spiskove zarobljenih Hrvata koji se nalaze u Zenici i Kaccunima. Dali su pismenu dozvolu za posjetu zarobljenim (...)*. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 02-1-471/93, *Izviessce*, Vitez, 30. januar 1993.

²²² ICTY, ARBiH, 3. korpus, *Izjestaj o dogovoru između HVO i ARBiH*, Zenica, 30. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-157, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO u zoni odgovornosti*, Zenica, 30. januar 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

Kuber – Jelinak – Gradina – Bakije i Saračevića – Putiš – Dvor. Zadatak jedinici bio je da razbije *snage HVO koje su zaposjele Muslimanska sela, istjerale Muslimansko stanovništvo i pale kuće* i ovlada linijom južna ivica Lončara – Bakije – Dvor. Gotovost za napad bila je odmah, a početak napada po odluci komandira čete. Naglašeno je da se b/d moraju prekinuti do 7.00 narednog jutra tako da i nije ostalo dovoljno vremena da se izvrše sve potrebne pripreme i obave svi dobijeni zadaci.²²³ Nakon skromne artiljerijske pripreme iz Vranjske, ARBiH je pokušala zadnjeg dana januara pješadijski napad na Bare i Roške stijene, a iz Dusine i Bešića artiljerijski je djelovala po liniji HVO-a na Kuli, kasarni *Draga*, Donjem Polju i Prosju.²²⁴

Novotravnička brigada ARBiH bila je planirala zaposjesti relej iznad grada s kojeg je HVO snajperski pokrивao gradsko područje pod njenom kontrolom, ali je zbog potpisanog primirja komanda korpusa naredila da se napad ne izvodi.²²⁵ Nikada ga nije zaposjela i do marta 1994. snajperisti HVO-a djelovali su po bošnjačkom dijelu grada i prigradskim naseljima. Preko punkta u Bilalovcu pripadnici HVO-a bježali su nesmetano u pravcu Kiseljaka, jer se odred iz Bilalovca nije uključio u b/d. Komanda korpusa

²²³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-324, *Naredjenje za upotrebu 3. diverzantske čete*, Zenica, 30. januar 1993. godine. Komandira ove čete Hašima Šuvalića uhapsio je MUPRH u Trogiru dva mjeseca kasnije na povratku iz Njemačke gdje je obilazio rodbinu. Prebačen je 15. maja u Tomislavgrad odakle je poslije tri dana odveden u logor Heliodrom kod Mostara. Isljedniku SIS-a HZHB u logoru je tvrdio da on nikada nije dobijao nikakvih zapovijedi za pokrete svoje postrojbe prema hrvatskim položajima u srednjoj Bosni, a sa svim Hrvatima imao je izuzetno dobre odnose kao i čitava postrojba kojom zapovijeda. Up.: ICTY, HZHB, HVO, SIS, Centar Mostar, dj. broj: 1-4-009, *Informacija*, Mostar, 19. maj 1993. godine. Zabavna je konstrukcija o idejnim vođama i materijalnim izvorima bošnjačkih ekstremista koju je isljednik napravio na osnovu informativnog razgovora sa Šuvalićem: (...) novac iz Saudijske Arabije šalje sekta Mesheba koju još zovu Behabije. Behabije su najortodoksni u Meshabijama a nastali su poslije smrti poglavara Habiteta IV (...). Obavještajac je komandanta 7. Mbbr Asima Koričića zabilježio kao Asima Kočića. Vjerovatno radi Asima Koričića, u svojoj informaciji je i Hašima Šuvalića upisao kao Asima Šuvalića. Pobrkao je mezhebe i vehabije. Sudeći prema sadržaju informacije, obavještajca je najviše zanimala 7. Mbbr. Od Šuvalića je još zapisao podatak da su u komandi 3. korpusa zakleti komunisti i KOS-ovci koji ne dozvoljavaju borcima muslimanske nacije pozdravljati se vjerskim pozdravima. Za Merdan Džemala tvrdi da je to jedina "zdrava" ličnost u Armiji BiH u Zenici, a za Vehbiju Karića da je poslat u Zenicu jer nigdje nije zadovoljio niti kao čovjek niti kao vojak. Hašim Šuvalić je kasnije bio komandant 330. lbr. Up.: Praljak, ŠVK, pov. broj: 05-1/6-14, *Proizvođenje-unapređenje u čin, prijedlog*, Sarajevo, 11. juli 1994.

²²⁴ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 157/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 30. januar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 158/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 31. januar 1993.

²²⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-325, *Zadatak u vezi prijedloga o zauzimanju releja*, Zenica, 30. januar 1993.

naredila mu je 30. januara da onemogući kretanje HVO-a preko punkta i da se uključi u aktivna b/d.²²⁶ Armija RBiH je imala kontrolu u Lugovima, Kaćunima i Bukovcima. Uspostavila je l/o: Saračevica – Putiš – Merdani – Solakovići – Milavice – Nezirovići – most na Kozici (sjeverozapadno od Kaćuna) – Prosje – Modri kamen (tt 1301 – tt 1262) – Oštri (tt 1370) – Crvene stijene, zatim (zapadno od Kaćuna) i Bandera (tt 1423) – Datići – Gračac (tt 594) – Oselište – Zalifno greblje (tt 784).²²⁷ Zadnjeg januarskog dana HVO je inženjerski ojačavao liniju duž kose Žlibe, iznad Kule. Kopali su zarobljeni bošnjački civili i pripadnici ARBiH.²²⁸ Zbog stalne opasnosti od iznenadnog napada HVO-a na bošnjačka naselja, korpus je naredio brigadama da u svojim z/o angažiraju komandante bataljona kao stručnu pomoć u organizaciji seoskog osiguranja. Sve sposobno muško stanovništvo moralo se, u svoje slobodno vrijeme, uključiti u seoske straže bez obzira na radnu obavezu ili pripadnost nekoj jedinici.²²⁹ Na busovačkom bojištu noć 31. januar/1. februar protekla je mirno za razliku od gornjovakufskog, gdje je HVO ispoljio veću aktivnost pješadijskim naoružanjem sa zapaljivom municijom i snajperima.²³⁰

Na zahtjev HVO-a, a uz posredovanje Morillona i PMEZ-a, u Vitezu je 1. februara održan sastanak predstavnika komandi 3. korpusa i OZ SB.²³¹ Dogovoreno je da se oslobode zatvoreni civili, da se lokalne jedinice povuku u kasarne, da UNPROFOR privremeno preuzme kontrolne punktove u Kaćunima (od ARBiH) i Klokotima (od HVO-a), da mješovita komisija nastavi rad, da se povuku jedinice koje nisu s područja općine Busovača, da se razmijene zarobljeni borci, raščiste zarušeni putevi Visoko – Kiseljak i Kaonik – Zenica, te da se uradi opravka PTT veza i elektromreže. Usaglašeno je i delegiranje oficira za vezu ispred ARBiH i HVO-a čije bi sjedište bilo

²²⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-315, Zenica, 30. januar 1993.

²²⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-316, *Odnosi sa HVO, vanredni izvještaj sa stanjem u 12,00 sati 29.01.1993.*, Zenica, 30. januar 1993.

²²⁸ **ICTY**, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-462, *Redovni izvještaj do 19,00 časova*, Zenica, 31. januar 1993.

²²⁹ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, broj: 02/165-1, *Obezbjedenje seoskih područja*, Travnik, 31. januar 1993.

²³⁰ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, 3. korpus, broj: 02/31-166, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO*, Zenica, 1. februar 1993.

²³¹ **Sastanku su prisustvovali Morillon (komandant UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu), Viktor Andreev (koordinator za civilne poslove komande UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu), Fleming, Rasel (ECLD Kiseljak), Stewart (komandant Britbat-a), Hadžihasanović, Sakib Mahmuljin (član ŠVK), Kadir Jusić (komandant OG Visoko), Blaškić i Koštroman.**

u komandi UNPROFOR-a u Kiseljaku sa zadatkom da na licu mjesta rješavaju sva sporna pitanja.²³² Komanda korpusa izdala je odgovarajuće naređenje potčinjenim jedinicama usklađeno s postignutim sporazumom. Mješovita komisija trebala je odmah početi s radom. Kako bi se lokalni problemi rješavali prije nego dovedu do oružanog sukoba širih razmjera, trebalo je organizirati kontakt s HVO-om i na tom nivou. Pripadnicima ARBiH zabranjeno je, pod prijetnjom zatvora i pokretanja krivičnog postupka, bavljenje pljačkom, paljevinom i drugim oblicima kriminala. Hadžihasanović je naredio da se učini sve kako bi se izbjeglo stanovništvo vratilo svojim kućama.²³³

Istog dana, Studio Vitez TV HZHB objavio je prijetnju Darija Kordića Bošnjacima koja je po sadržaju gotovo identična, a po poruci ista kao čuvena Karadžićeva na zasjedanju republičke skupštine sredinom oktobra 1991: *Nemojte se igrati s time! Budete li išli na neku od drugih općina, može se desiti ne samo da ne bude države BiH, nego da ne bude ni muslimanskog naroda.* Općinski odbor SDA Vitez oglasio se 2. februara saopćenjem za javnost u kojem je osudio Kordićevu prijetnju prepoznajući u njoj Karadžićevu.²³⁴ Kordić je vukao sve konce u srednjoj Bosni s hrvatske strane, čak i one na kojima je visio Blaškić. Iako je imao određen položaj u vrhu komandne strukture srednjobosanskog HVO-a, daleko je važnija činjenica da je bio nesporni lider HZHB u srednjoj Bosni, odnosno ključni čovjek Tuđmanove politike u toj regiji. Njegova prijetnja mora se razumijevati kao prijetnja te politike, vodstva HZHB u cjelini i HVO-a srednje Bosne. Naročito iz razloga što nakon nje niko ko mu je bio nadređen, Boban u Mostaru i Tuđman u Zagrebu, nisu poduzeli ništa po tom pitanju. Naprotiv, njegova politička karijera nastavila se uzdizati do te mjere da je nakon Bobana postao čak i predsjednik HDZBiH. Kordićeva prijetnja nije ulivala nade da će se sporazum postignut u Vitezu, samo koji sat ranije, poštovati. Nije se ni poštovao. Kordićeva poruka naišla je na odličan prijem kod ekstremista HVO-a. Odmah nakon televizijskog priloga bacili su tri eksplozivne naprave na jednu bošnjačku kuću u Vitezu, od kojih su prve dvije, vjerovatno zbog njihove nespretnosti, završile u krugu *Impregnacije*.²³⁵

²³² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: __, *Obavijest*, Zenica, 1. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 04/111-2, *Naredjenje*, Zenica, 1. februar 1993.

²³³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 04/111-2, *Naredjenje*, Zenica, 1. februar 1993.

²³⁴ ICTY, SDA Vitez, Izvršni odbor, *Saopštenje za javnost*, Vitez, 2. februar 1993.

²³⁵ ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, *Službena zabilješka*, Vitez, 2. februar 1993.

Intenzitet napada HVO-a privremeno je smanjen, ali je nastavljeno nasilje nad Bošnjacima, naročito u Busovači, Vitezu i Kiseljaku. Gornji Vakuf je smiren, ali dolazile su nove hrvatske snage iz Hercegovine i Hrvatske. Borci ARBiH bili su ogorčeni. Osjećali su se prevarenim i izdanim od *dojučerašnjih saboraca*. Naročito nezadovoljstvo izazivala je tolerancija i popustljivost komande korpusa, a posebno *olako prelaženje preko* maltretiranja na punktovima HVO-a. Ipak, b/m je bio visok. Komanda korpusa bila je mišljenja da HVO maksimalno zloupotrebljava njenu tolerantnost i strpljenje. Smatrala je da s jedne strane pregovara, deklarativno je za mirno rješenje, a s druge radi po svom. Nastavljao je s koncentracijom snaga, posjedanjem položaja, ukopavanjem v/p i vršenjem psihološko-propagandne djelatnosti koja se realizirala i preko HTV-a.²³⁶

U gradu Busovači nije bilo pripadnika ARBiH. Bilo je oko 300 bošnjačkih civila. Opljačkana su, devastirana i zapaljena sela Kovačevac, Pezići, Gornja Rovna, dio Merdana, Dusine i Donji Bukovci. Stanovništvo je protjerano. Bošnjačke kuće, stanovi i poslovni prostori u gradu opljačkani su i oštećeni, a dijelovi grada Kadića Strana, Gornja Mahala i Lađana su spaljeni. Sa preko 3.000 projektila artiljerije raznih kalibara gađana su bošnjačka sela i položaji ARBiH od početka sukoba do 1. februara.²³⁷

Devet leševa muškaraca hrvatske nacionalnosti i jedan leš muškarca srpske nacionalnosti dovezeni su 28. januara iz rejona Lašve na prosekturu zeničke bolnice. Svi su poginuli od pušcanih metaka. Sedam ih je bilo iz Dusine, jedan iz Lašve (Zvonko Rajić), jedan starac iz Višnjice (Pero Ljubičić, 1922) i jedan starac iz Podjela (Vojo Stanišić, 1924).²³⁸ Kriminalistička služba CSB Zenica obavila je vještačenje parafinske rukavice za devet poginulih (Stanišić nije vještačen). Osmerica su bili pozitivni, a jedan negativan (starac iz Višnjice).²³⁹ To bi moglo značiti da su koristili vatreno

²³⁶ **Praljak**, OkŠO ŠVK, broj: 104/328, *Informacija o ciniocima od znacaja na borbeni moral*, Sarajevo, 8. februar 1993.

²³⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-151, *Izvjestaj o stanju odnosa sa HVO u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 28. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

²³⁸ **ICTY**, RBiH, Vojni sud u Zenici, *Spoljašni opis leševa iz Lašve kod Zenice*, Zenica, 28. januar 1993; **ICTY**, RBiH, MUP, CSB Zenica, *Službena zabilješka*, Zenica, 29. januar 1993; **ICTY**, RBiH, MUP, CSB Zenica, broj: 19-1/02-230-74/93, *Službena zabilješka o identifikaciji*, Zenica, 1. februar 1993.

²³⁹ **ICTY**, RBiH, MUP, CSB Zenica, broj: 19-1/02-3-233-67/93, *Vještačenje parafinske rukavice*, Zenica, 29. januar 1993; **ICTY**, RBiH, MUP, CSB Zenica, broj: 19-1/02-3-233-67/93, *Foto-dokumentacija (predmet: spoljašnji izgled leševa pronađeni na ratištu u Dusini SO Zenica*, Zenica, 29. januar 1993.

oružje neposredno prije smrti. Prema patološkom opisu bez sumnje se za većinu može zaključiti da su ubijeni iz neposredne blizine što može značiti da su stradali u bliskoj borbi ili strijeljani.²⁴⁰ Dakle, među žrtvama je bilo osam boraca HVO-a i dva civila (jedan Hrvat i jedan Srbin). U saopćenju za javnost pres-centra 3. korpusa za 26. januar rečeno je da je HVO, prije nego što je ARBiH oslobodila Dusinu, protjerao neke Bošnjake iz sela, palio i pljačkao njihove kuće radi čega je došlo do međusobnog obračuna u kojem je poginuo *Zvonko Rajić, poznati ekstremista sa još šestoricom svojih najodanijih bojovnika*.²⁴¹ Izvještaj OpŠO Zenica za isti dan tvrdi da su u borbi poginula tri pripadnika HVO-a, trojica ranjena i 5-6 zarobljeno.²⁴² Izvještaj OpŠO Zenica dva dana kasnije navodi da su u borbi poginula četiri pripadnika HVO-a, dva ranjena i nekoliko zarobljeno.²⁴³ Razlika u ova dva izvještaja je u jednom poginulom i jednom ranjenom. Poredeći ih, moglo bi se zaključiti da je jedan ranjenik HVO-a u međuvremenu podlegao od zadobijenih rana. U izvještaju OpŠO Zenica za 28. januar stoji da je u njegovoj z/o poginulo 13 boraca HVO-a i dva ranjena. Zarobljen je 31 pripadnik HVO-a od kojih je 25 preuzela VP 3. korpusa, a šest 7. Mbbr.²⁴⁴ Ovaj izvještaj odnosi se na cijelu z/o OpŠO Zenica, a ne samo na rejon Dusine. Prema izvještaju OZ SB od 26. januara, Zvonko Rajić, komandir voda iz Lašve, sa tri svoja borca otišao je na pregovore s ARBiH. Navodno su svi ubijeni tokom pregovora.²⁴⁵ Drugi izvještaj HVO-a, tri dana kasnije, tvrdi da su *prema kazivanju naroda pripadnici A BiH*

²⁴⁰ Na većini leševa nalazio se veći broj rana koncentriranih u gornjem dijelu tijela (kod jednog čak 24) što je nemoguće postići rafalnom paljbom s veće udaljenosti i u žaru borbe. Kod većine glavnina ulaznih rana bila je nanescena pucnjima u leđa. Na jednom lešu bilo je nagnječenje oko ulazne rane, što znači da je osoba ubijena s čvrsto prislonjenim oružjem uz tijelo. Za samo jednog patalog tvrdi da je ubijen s veće daljine i kod te su osobe samo tri ulazne rane i to s prednje strane što, bez sumnje, u poređenju s opisima ostalih ubijenih, znači da je poginuo u borbi. Ulazne rane na prednjem i stražnjem dijelu istih tijela ukazuju na vjerovatnoću da su neke nanescene nakon smrti. To je problem kod utvrđivanja da li su ubijeni u borbi, pa nakon toga mrtvi „ovjereni“ na tlu, te jesu li strijeljani u grudi ili leđa i nakon toga „ovjereni“ na suprotnoj strani tijela.

²⁴¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Saopštenje za javnost*, Zenica, 26. januar 1993, 15,45 h.

²⁴² ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-64-13, *Vanredni izvještaj*, Zenica, 26. januar 1993.

²⁴³ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, pov. broj: 14/02-29/4, *Sumarni borbeni izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

²⁴⁴ Isto.

²⁴⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-364-1/93, *Izvjeshće o događajima u Busovači*, Vitez, 26. januar 1993, 21,10 h.

izvadili srce Rajiću. Izvještaj spominje pogibiju deset osoba,²⁴⁶ što se slaže s podacima ARBiH, ali i likvidaciju njihovih porodica, što se ničim ne može potvrditi.²⁴⁷ U vrlo preciznom opisu leševa, koji je sačinio patolog zeničke bolnice Faruk Turkić, ne spominje se da je bilo kojem lešu izvađeno srce.²⁴⁸ Izvještaj brigade J. Francetić, napravljen 27. januara na osnovu razgovora s dusinskim Hrvatima koji su izbjegli u Zenicu, govori o pogibiji tri borca HVO-a tokom b/d, ubistvu Rajića na pregovorima i ranjavanju dvojice koji su zbrinuti u zeničkoj bolnici. Prema tom izvještaju još peterica vojnika HVO-a strijeljana su nakon zarobljavanja. Izvještaj ne spominje likvidacije porodica poginulih. Četiri muškarca na dan pisanja izvještaja smatrana su nestalim.²⁴⁹ Rajić je na pregovore otišao sa šestericom svojih saboraca. Nijedan od njih ne nalazi se na spisku stradalih što znači da Rajićeva pratnja nije pobijena.²⁵⁰ S obzirom na to da je većina ubijena rafalnom paljbom iz manje udaljenosti, tijela su od mnoštva metaka pretrpjela velika oštećenja, što je vjerovatno utjecalo da nastane glasina o mučenju i masakriranju. Jednoj žrtvi kosti lica su, od nekoliko metaka, toliko bile polomljene da je bilo neprepoznatljivo. Moguće da je Rajić bio pogođen s nekoliko metaka u grudi, te je svjedocima koji su kasnije vidjeli njegovo tijelo, u strahu i panici, izgledalo da mu je srce izvađeno. Prema pouzdanim izvorima, u rejonu Dusine počinjen je ratni zločin nad civilnim stanovništvom (jedan starac Hrvat i jedan starac Srbin) i ratnim zarobljenicima. Čini se da je četiri do pet boraca HVO-a, od ukupno osam smrtno stradalih, ubijeno nakon njihove predaje i zarobljavanja, a najmanje jedan do dva u b/d. Za dvojicu

²⁴⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-717-1/93, *Operativni tijek događanja vezanih za sukob u Kačunima od 24.01.1993. godine*, Vitez, 29. januar 1993, 16,20 h.

²⁴⁷ Vjerovatno tragom ovog istog izvora, Andrija Tunjić u svojoj knjizi tvrdi da narod zna da je Zvonku Rajiću izvađeno srce. Up.: Tunjić, Andrija, *Boja smrti*, Zagreb, 1994, 91-95.

²⁴⁸ ICTY, R BiH, Vojni sud u Zenici, *Spoljašni opis leševa iz Lašve kod Zenice*, Zenica, 28. januar 1993. godine. Iz ovog opširnog i detaljnog izvještaja ne vidi se da je neki od ubijenih bio podvrgnut mučenju prije smrti. Na tijelima nije bilo krvavih podliva, lomova kosti osim onih izazvanih mecima, niti rana od hladnog oružja i tupih predmeta, te sličnih ozljeda koje bi upućivale na mučenje. Kod manjeg broja žrtava bila je po jedna poderotina na nekoj strani lica. S obzirom na to da su iste žrtve ubijene pucnjevima u leđa, može se pretpostaviti da su poderotine nastale pri padu lica na tlo. Iskazi očevidaca, također, ne spominju mučenje i ponižavanje zarobljenika nego samo njihovo strijeljanje.

²⁴⁹ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 153/93, *Izvjешće o masakru počinjenom nad Hrvatima u selu Dusine MZ Lašva*, Zenica, 27. januar 1993.

²⁵⁰ Svjedok Željko Cvijanović u svojoj je izjavi naveo imena osoba koje su otišle s Rajićem. Up.: ICTY, Predmet: Hadžihasanović i Kubura, *Izjava svjedoka* (Cvijanović Željko), 11. novembar 1999.

je sporno da li su ubijeni u borbi ili nakon zarobljavanja.²⁵¹ Prema izjavama svjedoka, hrvatski civili korišteni su kao taoci u postupku primoravanja boraca HVO-a na predaju. Iako je za ovaj ratni zločin hrvatska propaganda optuživala 7. Mbbr, Više javno tužiteljstvo Travnik (HRHB) sa sjedištem u Vitezu 17. novembra 1995. zahtijevalo je od Višeg suda Travnik (HRHB) sa sjedištem u Vitezu istragu protiv dvanaest lica od kojih je jedanaest bilo lokalnih stanovnika Dusine i susjedne Višnjice.²⁵² Postoji mogućnost da je neko od njih bio pripadnik 7. Mbbr, ali većina sigurno nije. Protiv još jednog pripadnika 2/7. Mbbr vođen je sudski postupak. Vojno tužilaštvo iz Zenice je, također, pokrenulo postupak protiv osumnjičenih. Više javno tužiteljstvo Travnik (HRHB) teretilo ih je za ubistvo pet ratnih zarobljenika i dvojicu civila, te ranjavanje jednog kojeg je od ubistva spasio lokalni Bošnjak. Navodi se da je jedan pripadnik HVO-a poginuo nakon što je istrčao iz kuće u koju su ubačene bombe. Za njega se ne bi moglo tvrditi da je zarobljen i ubijen. U zahtjevu nije spomenut Rajić i još jedan poginuli pripadnik HVO-a. Elvedina Čamdžića, komandira 2-2/7. Mbbr, kada je pozvao Zvonka Rajića, komandira HVO-a, na pregovore, a prije borbe za selo, ubio je snajperista HVO-a. Čini se u dobroj mjeri sigurnim da su pripadnici ARBiH ubili Rajića kada je, nakon ubistva Čamdžića i borbe u selu, pristupio pregovorima. HVO je prvi ubio pregovarača ARBiH, prije borbe, a potom je ona ubila njegovog nakon borbe. Čamdžićev navodni ubica Željko Cvijanović preživio je iako je nekoliko dana proveo u zarobljeništvu 7. Mbbr.²⁵³ Nije priznao ubistvo Čamdžića, ali je pronađena Rajićeva radna bilježnica s podacima o pripadnicima njegove jedinice i ličnim zaduženjima. Jedino je Cvijanović dužio snajpersku pušku. Ona nije pronađena u zarobljenom ratnom plijenu što znači da ju je negdje bacio prije predaje.

²⁵¹ Izgleda da je izvještaj brigade *J. Francetić* najvjerodostojniji. On se slaže s prvim izvještajem OpŠO Zenica da su tri borca HVO-a poginula u borbi. Izvještaj OpŠO Zenica ne spominje likvidacije zarobljenih i u tome se razlikuje od izvještaja brigade *J. Francetić* koji tvrdi da su peterica zarobljeni i strijeljani. Izjave svjedoka potvrđuju sve navode iz izvještaja brigade *J. Francetić*, trojica poginula u b/d i peterica strijeljana, što je ukupno osam poginulih. To se podudara i s dokumentacijom obdukcije iz zeničke bolnice i CSB Zenica. Još su dva lica nesporno bili civili što se slaže s ukupnim brojem nastradalih.

²⁵² Za prvosumnjčenog, Adema Abazu Bradu, tužilac nije raspolagao podacima o mjestu rođenja i prebivalištu u vrijeme počinjenja djela. Samo za njega navodi da je *zapovjednik MOS-a*, a za sve ostale da su pripadnici ARBiH. Up.: ICTY, HRHB, Više javno tužiteljstvo Travnik, broj KT: 593/93, *Zahtjev za provedbu istrage*, Vitez, 17. novembar 1993.

²⁵³ ICTY, **Predmet:** Hadžihasanović i Kubura, *Izjava svjedoka* (Cvijanović Željko), 11. novembar 1999.

Jadranko Prlić, predsjednik HVO-a HZHB, pisao je Vladi RH o pet brigada ARBiH s 8.500 boraca koje su napale na Busovaču, *zelenim legijama, mudžahedinima, Dusini (sve kuće popaljene, a vrši se pravi pokolj i teror nad ženama, djecom i starcima): O okrutnosti muslimanskih snaga govori i podatak da su večeras ubijena sva sedmorica članova izaslanstva HVO koji su učestvovali u pregovorima sa Armijom BiH*. Dopis je datiran na 25. januar u 22 sata. Izvijestio je Vladu RH da je večeras (ako je datacija ispravna, 25. januara) održana sjednica HVO-a na kojoj je odlučeno da se obrate Hrvatskoj kako bi ona upoznala *sve relevantne međunarodne čimbenike*, tražila od Izetbegovića trenutni prekid operacija i privremeno obustavila sve oblike pomoći Bosni i Hercegovini *iz i preko Hrvatske, a posebice dopremu naoružanja i svih MTS*.²⁵⁴ U drugom dokumentu koji govori o toj sjednici datacija ukazuje da je održana 26. januara.²⁵⁵ Dakle, nakon Prličevog pisma. U uvodnom dijelu zaključaka s te sjednice govori se, također, o pet brigada ARBiH s 8.500 boraca, *zelenim legijama, mudžahedinima i Dusini*. Pozvan je *muslimanski narod da onemogući djelovanje ekstremnih snaga u svojim redovima*, jer bi *daljnja eskalacija otpadništva od zajedničke borbe* išla na ruku VRS-u.²⁵⁶ Čini se da je Prlić pogriješio dataciju na svom dopisu, jer se u Dusini 25. januara još ništa nije bilo desilo, ali je neobično da već drugi dan sukoba (26. januara) HVO raspolaže s „tačnim“ podacima o broju brigada ARBiH i njihovih pripadnika na busovačkom bojištu. Još neobičnije je da svega nekoliko sati nakon poraza u Dusini, dok su mu tamošnje snage razbijene, ima „pouzdan“ vijesti šta se dešavalo. Kasnije se pokazalo da nisu *sve kuće popaljene* u Dusini i da nije izvršen nikakav, a naročito ne *pravi pokolj i teror nad ženama, djecom i starcima* niti su ubijena *sva sedmorica članova izaslanstva HVO koji su učestvovali u pregovorima*. Prema sigurnim informacijama, koje su već predočene, ubijena su dva civila od ukupno deset poginulih. Svi ostali sudjelovali su u borbi. Neki od njih ubijeni su nakon zarobljavanja, ali nijedan kao član pregovaračke delegacije, izuzev Zvonka Rajića za kojeg se na osnovu raspoloživih podataka ne mogu sa sigurnošću utvrditi tačne okolnosti pogibije. Ono što se čini dosta sigurnim jeste da je ubijen kao zarobljenik.

²⁵⁴ ICTY, HVO, Predsjednik, broj: 01-I-70/93, Mostar, 25. januar 1993, 22,00 h.

²⁵⁵ ICTY, HVO, broj: 01-I-71/93, *Zaključci*, Mostar, 26. januar 1993.

²⁵⁶ (...) *Muslimanski narod ne smije dozvoliti da akteri izvršitelja napadaja na hrvatska naselja i postrojbe HVO, svojim nerazumnim postupcima negiraju stoljetni zajednički život, posebno što Hrvati i Muslimani nikada do sada u povijesti nisu ratovali jedni protiv drugih (...)*. Up.: ICTY, HVO, broj: 01-I-71/93, *Zaključci*, Mostar, 26. januar 1993.

Dan nakon sjednice HVO-a u Mostaru i dva dana nakon datacije na Prlićevom pismu, komanda brigade *N. Š. Zrinski* izvijestila je u 11 sati da na Busovaču napada pet brigada ARBiH s 8.500 pripadnika, *zelene legije* i *mudžahedini*. Izvijestila je i o Dusini s istim detaljima kao i Prlić. Prema istom izvještaju, u dotadašnjim borbama, u z/o brigade poginulo je 35 boraca HVO-a, a 30 ranjeno.²⁵⁷ Pola sata kasnije, odjel odbrane HZHB iste informacije prosljedio je Vladi RH iako je ona već bila obaviještena od Prlića, dan (dva) ranije. Predstojnik odjela Bruno Stojić izvijestio je da se *po brutalnosti ističu mudžahedini i tzv. zelene legije*.²⁵⁸ Istog dana u 22.55 komanda OZ SB je isto izvijestila GS HVO uz ostale informacije o stanju u srednjoj Bosni. U izvještaju se još kaže da su borbeno angažirane cijele brigade *N. Š. Zrinski* i *B. Jelačić*, dio brigada *J. Francetić* i *S. Tomašević* i sve jedinice za posebne namjene iz OZ SB. U dotadašnjim b/d, u z/o OZ SB, poginulo je 36 boraca. Osim spomena pet brigada ARBiH s 8.500 boraca, *zelenih legija* i *mudžahedina*, Blaškić dodaje da je ARBiH dovodila snage iz Maglaja i Tešnja.²⁵⁹ Svi ti izvještaji govore o „zelenim legijama“ i „mudžahedinima“ i u vezi sa sukobima navode Vehbiju Karića i Refika Lendu kao najodgovornije starješine, uz Hadžihasanovića.²⁶⁰ U raspoloživoj građi 3. korpusa za ovaj period Karić se gotovo i ne spominje, a u vezi sa sukobima u Gornjem Vakufu i Busovači nikako. Zapravo, Lendo i Karić su kao akteri događaja neuporedivo više puta spomenuti u raspoloživim dokumentima HVO-a nego u dokumentima 3. korpusa.²⁶¹ Da je ARBiH

²⁵⁷ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, *Izviješće o stanju 27.01.1993. g. do 11:00*, Busovača, 27. januar 1993.

²⁵⁸ ICTY, HZHB, Odjel obrane, *Izviješće o stanju u Srednjoj Bosni u 11,30 h*, Mostar, 27. januar 1993.

²⁵⁹ ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 02-1-389/93, *Operativno izviješće o stanju na širem području Busovače*, Vitez, 27. januar 1993, 22,55 h.

²⁶⁰ (...) *Svim operacijama zapovijeda Vehbija Karić i Enver Hadžihasanović (...)*. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-1-344/93, *Dogadjanja-otvorena agresija muslimanskih snaga na postrojbe HVO*, Vitez 26. januar 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 02-1-380/93, *Operativno izviješće o stanju na području Busovača*, Vitez, 27. januar 1993, 13,40 h.

²⁶¹ **Kao glavne u Gornjem Vakufu sa strane ARBiH, Blaškić je još 23. januara označio Hadžihasanovića, Lendu (muslimanskog ekstremistu, oženjenog Srpkijom i saradnika KOS-a) i Karića.** Up.: Praljak, HVO, OZ SB, broj: 01-1-305/93, *Vanredno izviješće o stanju u G. Vakufu prema novim podacima i saznanjima i u OZ SB*, Travnik, 23. januar 1993, 12,00 sati. **Vojno-obavještajna služba GS HVO je preuzela njegovo mišljenje u vezi s Lendom, tvrdeći da od početka sukoba u Gornjem Vakufu sve glavne stvari idu preko njega.** Up.: Praljak, GS HVO, VOS, str. pov. broj: 03-173/93, *Izviješće*, Mostar, 27. januar 1993. godine. **HVO je Lendu od jula 1992. kategorizirao kao jednog od najvećih muslimanskih ekstremista u srednjoj Bosni i provjerenog saradnika KOS-a.** Up.: Praljak, GS HVO, VOS, str. pov. broj: 07-763/92, *Informacija*, Mostar, 22. juli 1992; Praljak, GS HVO,

imala 8.500 boraca u napadu, zauzela bi svu teritoriju u srednjoj Bosni koju je HVO kontrolirao, a ne samo Busovaču. Prema Stojićevom izvještaju u napad se uključila i *specijalna brigada iz Zenice* od 1.500 ljudi i pojačanja iz Maglaja, Tešnja, Visokog, Breze, Zenice, Fojnice i Jablanice.²⁶² *Specijalna brigada iz Zenice* nije ni postojala, a od pojačanja iz Maglaja vratila se samo četa busovačke brigade ARBiH koja se zadesila u tom gradu na l/o prema VRS-u. Iz Visokog na Busovaču došao je samo 2/17. Kbbr koji je, ustvari, bio upućen na Gornji Vakuf i zadesio se u Kaćunima kada je počeo sukob. Osim iz Zenice, iz ostalih spomenutih gradova nije stiglo nikakvo pojačanje, naročito ne iz Tešnja, Breze, Fojnice i Jablanice. Jedinica iz Visokog uključena je poslije 26. januara. Postoji naređenje komande 3. korpusa da snage iz Visokog, jačine odreda, ojačaju planinsku gredu između busovačkih i kakanjskih sela kako bi se zaštitio put preko Kondžila i spriječilo uvezivanje kakanjskog i busovačkog HVO-a, ali nemamo potvrdu da li je realizirano. Ako i jeste, ta jedinica nije sudjelovala u napadnim dejstvima. *Zelena legija*, koju hrvatski izvještaji uvijek spominju u množini (*Zelene legije*), zapravo je manja grupa zeničkih kriminalaca (oko 70 pripadnika) koja se na bojištima pojavljivala uglavnom radi pljačke, a ne zbog borbe, a i tako rijetko. Češće se bavila kriminalom u gradu. U vojnom smislu ona nije značila nikakvu snagu niti prijetnju HVO-u. Bili su samo prijetnja općoj sigurnosti u Zenici prema stanovništvu svih nacionalnosti. Na busovačkom bojištu nisu djelovali ni “mudžahedini.” Djelovali su pripadnici 2/7. Mbbr i vod 1/7. Mbbr sastavljen od Bošnjaka Busovače (uglavnom iz Kaćuna i Lugova).²⁶³

Zanimljivo je da su informacije o pet brigada ARBiH s 8.500 pripadnika, *zelenim legijama*, *mudžahedinima* i Dusini išle s vrha prema dnu, a trebalo bi biti obrnuto. Prvo Prlić izvještava (25. ili 26. januara), zatim se spominje u zaključcima sjednice HVO-a HZHB od 26. januara, onda komandant brigade N. Š. Zrinski 27. januara, potom pola sata kasnije Odjel odbrane i tek na kraju istog dana Blaškić. U praksi je obrnuto – o lokalnim dešavanjima

VOS, str. pov. broj: 90/92, *Obavještajno izvješće*, Mostar, 10. novembar 1992. godine. **Te tri kategorije (muslimanski ekstremizam, saradnja s KOS-om i brak sa Srpkinjom) bile su najgore za ocrnjivanje starješina ARBiH iako su i mnoge starješine HVO-a, kojima je komandovao Blaškić, bili oženjeni Srpkinjama, kao, naprimjer, Ivo Lozančić, Ivica Rajić, Emil Harah, Borivoj Malbašić...**

²⁶² ICTY, HZHB, Odjel obrane, *Izvješće o stanju u Srednjoj Bosni u 11,30 h*, Mostar, 27. januar 1993.

²⁶³ **Vod je imao 30 pripadnika. Up.: Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 07-309, *Izvještaj brojnog stanja I bataljona VII Muslimanske brigade*, Zenica, 19. januar 1993.

se s najnižeg nivoa izvještava prema vrhu. Osmišljena propaganda o *zelenim legijama* i *mudžahedinima* nastavila je egzistirati i nekoliko mjeseci kasnije. U izvještaju 4. bojne VP HVO od 14. aprila kaže se da je 8. aprila u Travnik pristiglo *pet kamiona i više putničkih automobila Zelene legije i mudžahedina*.²⁶⁴ Zapravo, pristigle su jedinice 17. Kbbr s visokog bojišta na odmor u svoju kasarnu. HVO se trudio da ARBiH prikaže kao muslimansku vojsku koja stvara islamsku državu, što je bilo u duhu Tuđmanove propagande o njoj i Bošnjacima, te je radi toga koristio terminologiju koja je trebala dokazivati njen navodni muslimanski ekstremizam. Brigada N. Š. Zrinski 27. aprila iznosi drugačije podatke od onih koje je dala 27. januara. Prema njenom aprilskom izvještaju o janurskim događajima, 7. Mbbr je 26. januara napala *hrvatska sela* Lašvu i Dusinu. Poginulo je sedam boraca i tri civila.²⁶⁵ Ne spominje *zelene legije, mudžahedine*, 8.500 boraca ARBiH u napadu ni masakre nad hrvatskim stanovništvom i ubistvo sedam pregovarača u Dusini. Ukupan broj stradalih u Dusini je tačan, ali nije cijela 7. Mbbr „napala“, nego samo jedna četa njenog 2. bataljona. U procjeni snaga ARBiH i ovaj izvještaj je pretjerivao, ali je prepolovio broj njenih pripadnika koji su „napadali“ Busovaču u odnosu na izvještaje 25-27. januara. Nabrajajući sve jedinice ARBiH, koje su, navodno, djelovale u januarsko-februarskim sukobima, nije naglasio da su to bili njihovi dijelovi, a ne cjeline (301. *motorizovana*, 302, 303, 305, 307. *muslimanska* i 333). Na taj način došao je do procjene da je ukupno brojno stanje ARBiH na busovačkom bojištu bilo *otprilike 4-5 tisuća*.²⁶⁶ Izvještaj je pisan u vrijeme novih borbi oko Busovače. Sastavljač izvještaja je podatke o jedinicama ARBiH na busovačkom bojištu, koje su tada učestvovalе u borbama, unio u dio izvještaja koji govori o januarsko-februarskim događajima koje je opisivao u aprilu kada raspored jedinica ARBiH nije bio isti. Iz tog razloga je dobrim dijelom dao pogrešne podatke. U januarsko-februarskom sukobu u rejonu Busovače sudjelovala je 17. Kbbr, koju ne spominje jer je u aprilskim borbama oko Busovače nije bilo, dio 2/7. Mbbr, 333. bbr, dio 303. bbr i četa 309. bbr koju, kao ni 17. Kbbr, ne spominje jer je nije bilo u aprilu u primjetnom broju (samo jedan vod bez značajnog učešća). Jajačka, 305. bbr, nije bila u januarsko-februarskim sukobima u rejonu Busovače, ali jeste u aprilskim borbama. Od početka januara do 19. februara nalazila

²⁶⁴ ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07/677/93, *Izvjješće o radu u periodu 01.-11.04.93.g.*, Vitez, 14. april 1993.

²⁶⁵ **Ovaj se broj slaže s drugim podacima osim što su u pitanju bila dva civila i osam boraca.**

²⁶⁶ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993.

se u Gornjem Vakufu sa 300-350 boraca jer ih tada nije ni imala više. Tek u aprilu angažirana je na busovačkom bojištu. Ni 302. mtbr iz Visokog nije sudjelovala u januarsko-februarskim sukobima oko Busovače. Bila je manjim dijelom uključena krajem januara oko Bilalovca zbog problema s jedinicom prostorne strukture iz tog sela. Zenička 301. mtbr bila je ustvari mehanizirana. To bi trebalo upućivati na veće brojno stanje, međutim, ona nikada nije bila formacijski popunjena čak ni za nivo lahke brigade. Njeno brojno stanje više je ličilo bataljonskom, a ljudstvo su uglavnom sačinjavale posade oruđa kojim je raspolagala, komanda i logistika. Učešće 301. mtbr uvijek je bilo samo kao vatrena podrška pješadijskim jedinicama u njihovim b/d. Iako spomenute jedinice odgovaraju aprilskom, a ne januarsko-februarskom rasporedu, opet to ne znači ni da su u aprilu imale *otprilike 4-5 tisuća* oko Busovače. Osim lokalne 333. bbr, ostale brigade koje se pojavljuju u b/d na busovačkom bojištu u aprilu bile su samo njihovi dijelovi snage od jednog voda (309. bbr) do jednog bataljona (7. Mbbr). Na slabiju obavještenost upućuje i činjenica da je u nekoliko izvještaja busovačke brigade HVO-a 7. Mbbr imenovana kao 307. muslimanska.

Hrvatsko tumačenje uzroka sukoba oko Busovače

Prema izvještajima HVO-a, u večernjim satima 20/21. januar ARBiH je postavila kontrolni punkt u Kaćunima. Koštroman je istog dana razoružan i s pratnjom vraćen u Kiseljak.²⁶⁷ Intervencijom Kordića i Duška Grubešića, komandanta brigade N. Š. Zrinski, naoružanje je vraćeno. Tri dana poslije, hrvatski civili napustili su Kaćune.²⁶⁸ Sukob je počeo kada je oklopno vozilo HVO-a pokušalo proći kroz Kaćune.²⁶⁹ Po tumačenju HVO-a, sukob je započela ARBiH.²⁷⁰ Prvog dana poginula su dva pripadnika HVO-a (na

²⁶⁷ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993.

²⁶⁸ Vjerovatno su bili obaviješteni da će narednog dana HVO napasti na selo. HVO je i u Prozoru evakuirao hrvatske civile uoči napada na ARBiH.

²⁶⁹ U ovom izvještaju nije detaljno opisano kako je došlo do incidenta. Up.: ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993. godine. Navodno je vozilo obavljalo redovnu kontrolu puta Busovača – Kiseljak, što je u uvjetima maksimalne zategnutosti odnosa i b/d koja su već počela bilo veoma nepromišljeno, osim ako nije učinjeno s namjerom da izazove sukob.

²⁷⁰ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 154/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 21. januar 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 03-185/93, *Izvjeshće*, Mostar, 3. februar 1993.

punktu u Kaćunima) i dva hrvatska civila.²⁷¹ Zoran Marić, predsjednik vlade HVO Busovača, 8. februara 1994. u iskazu SIS-u je tvrdio da su Kordić, Koštroman i Ante Slišković odgovorni za januarsko-februarski sukob 1993. i da su inscenirali događaj s Koštromanom na punktu u Kaćunima kako bi imali povod za napad na ARBiH:

*(...) U siječnju 1993. počinju prvi sukobi izazvani stalnim incidentima koje su pravili članovi i pratnja Kordića i Sliškovića (dizanje u zrak muslimanskog kioska po zapovijedi, maltretiranje muslimanskih vjerskih službenika, pljačkanje kuća i ubojstva muslimana). Ljudi su nestajali preko noći, što su uglavnom radili ljudi iz pratnje A. Sliškovića i D. Kordića. Ovakvo ponašanje je kod muslimana uzrokovalo nesigurnost i veliki broj njih iseljava iz Busovače u Zenicu i Kaćune u kojima muslimani postavljaju blokadu. Kao povod za frontalni napad HVO-a na muslimane Kordić navodi navodno sprečavanje Koštromanu da ode kući i maltretiranje istog na muslimanskom punktu (...).*²⁷²

Marić je tvrdio da Blaškić nije znao za napad jer je bio u Kiseljaku. Međutim, spomenuta Blaškićeva naredba brigadama N. Š. Zrinski i B. Jelačić od 24. januara za napad na ARBiH narednog jutra govori suprotno. Moguće je da Marić nije znao za nju jer se nalazio u Busovači gdje je mogao znati samo za aktivnosti Kordića, Koštromana i Sliškovića. Lažni pokušaj likvidacije Koštromana u Kaćunima Blaškić je predstavljao kao dio velikog plana ARBiH da potpuno porazi HVO u srednjoj Bosni. Tvrdio je da je Zelena legija-muslimanske snage formirana samo za zadaće likvidacije kadrova HVO-a i da je ona pokušala likvidirati Koštromana i njega lično.²⁷³ Bio je protiv pregovora s ARBiH jer je smatrao da je odlaganje u njenom interesu, te je 23. januara predložio GS da G. Vakuf ide do kraja u protivnom je u pitanju HVO OZ SB. U svom prijedlogu tvrdio je da je ARBiH sigurno povukla veći dio snaga s visočkog, ilijaškog i maglajskog bojišta i grupirala u zahvatu ceste Kiseljak – Busovača – Vitez – Travnik.²⁷⁴

²⁷¹ Up.: ICTY, HZHB, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993.

²⁷² ICTY, HRHB, SIS, Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine, Mostar, 8. februar 1994.

²⁷³ Praljak, HVO, OZ SB, broj: 01-1-305/93, Vanredno izvješće o stanju u G. Vakufu prema novim podacima i saznanjima i u OZ SB, Travnik, 23. januar 1993, 12,00 sati.

²⁷⁴ Isto.

Glavni stožer HVO je 3. februara identificirao tri navodna pravca napada ARBiH prema svojim snagama u rejonu Busovače od početka sukoba do dana pisanja izvještaja. Glavni pravci napada, prema njegovoj procjeni, bili su: Zenica – Lašva – Dusina – Busovača (301. bbr i 302. bbr, dijelovi 7. Mbbr, 17. Kbbr i 333. bbr) i Visoko – Kondžilo – Brezovik – Kaćuni – Busovača (snage iz Visokog, dijelovi 17. Kbbr i 333. bbr), a pomoćni Kakanj – Donja Papratnica – Sebinje – Podbare (do dva bataljona 309. bbr). Armija RBiH iz Fojnice, snagama jednog bataljona, bila je u rezervi i osiguravala logističku podršku Gornjem Vakufu, ali i bila u spremnosti za upotrebu u rejonu Kaćuna.²⁷⁵ Glavne rezerve snaga 3. korpusa činila je 314. mtbr u Zenici. Jedinicama 305. bbr 3. korpus je blokirao put od Novog Travnika preko Rostova i Busovačkih staja i spojio se sa snagama 333. bbr i Fojnicom na Borovnici –Turkovićima, čime je ovladao teritorijom dovodeći HVO u okruženje.²⁷⁶ Snage HVO-a u srednjoj Bosni više nisu imale puteva dotura iz doline Neretve. Za držanje te teritorije, jedna jedinica ARBiH iz Fojnice, snage brdske čete, raspoređena je na Vlaškoj ravni (oko 20 ljudi) gdje je držala i kontrolni punkt. Odatle je povremeno posjedala položaje kombiniranim zasjedama i osmatračnicama na Prokoškom jezeru, pravcima Travička vrata – Busovačke staje – Zlatan vrelo – Runjevica, Tisovac – Kosa – tt 1711 – Javorača – Samari (tt 1462) – Razdolje – Lučevac (tt 1334) – Kamenjača (tt 1705). Zasjede je postavljala i prema Džehenemu (tt 1540). Koristila je put Gornji Vakuf – Šćipe – Fojnica.²⁷⁷ Prema saznanjima VOS-a, pomoć ARBiH Gornjem Vakufu išla je putevima: Opara – Šenkovići – Rostovo – Rudina, Zenica – Lašva – Dusina – Mihaljevići – Kaćuni – Fojnica – Vranica i Kakanj – Visoko – Kondžilo – Mihaljevići – Kaćuni – Fojnica – Vranica. Taktiku koju je sam provodio, HVO je poturao ARBiH kao njene navodne planove, *mjesto po mjesto uz obavezno blokiranje dotura pomoći HVO*.²⁷⁸

²⁷⁵ Jedinice ARBiH iz Fojnice nisu bile spremne ni da brane svoju teritoriju.

²⁷⁶ Jedinice 305. bbr (250-300 boraca) bile su angažirane u Gornjem Vakufu. Nikakva b/d nisu izvodile oko Novog Travnika.

²⁷⁷ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 03-185/93, *Izješće*, Mostar, 3. februar 1993.

²⁷⁸ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 03-173/93, *Izješće*, Mostar, 27. januar 1993.

Utjecaj januarsko-februarskih sukoba u Gornjem Vakufu i oko Busovače na međusobne odnose ARBiH–HVO

Oružani sukobi u Gornjem Vakufu i oko Busovače izazvali su pogoršavanje međusobnih odnosa u svim ostalim srednjobosanskim općinama. Naredba GS HVO od 15. januara *izazvala je zaprepašćenje, zbunjenost i uznemirenost, ali je ojačala pripadnike ARBiH da istraju u borbi za jedinstvenu i suverenu Bosnu i Hercegovinu*.²⁷⁹ HVO je proglasio opću mobilizaciju.²⁸⁰ Bezbjednosna situacija postala je veoma teška. HVO je maltretirao Bošnjake i pripadnike ARBiH na punktovima i naseljima koja je kontrolirao, pljačkao je i postavljao eksplozivne naprave u njihove privredne i stambene objekte.²⁸¹ Fortifikacijski je, naoružanjem i ljudstvom, ojačao kontrolne punktove i oduzimao sve transporte ARBiH.²⁸² Nije mirovao čak ni u z/o 5. korpusa ARBiH. Vlado Šantić podigao je b/g 101. bojne HVO-a i proglasio Bihać hrvatskom općinom. Porasle su međusobne tenzije, ali se na tome završilo.²⁸³ Mate Šarlija Dajdža i Jusuf Prazina Juka, prema ŠVK, *krstare sa odmetnicima po Jablanici*. Juka se smjestio sa svojim *odmetnicima* na sigurno, kod HVO-a u Kostajnici kod Konjica.²⁸⁴

HVO je dio jedinica iz Zenice (Čajdraš, Grahovčići i Šušanj) 12. januara izmjestio u rejone Osojnice i Janjca gdje je imao razmješteno nekoliko artiljerijskih oruđa i minobacača 82 i 120 mm.²⁸⁵ U periodu od 21. do 26. januara pregrupisavao je snage, mobilizirao ljudstvo i dostavljao oružje Hrvatima u Pečuju, Novom Selu, Kuli, Perinom Hanu i Drivuši. Dva PAM-a na Zmajevcu, koja su ranije bila okrenuta prema Vjetrenicama, okrenuo je ka Zenici. U rejonu Strnokosi – Zmajevac razmjestio je minobacače 82 mm. Jače snage koncentrirao je u rejonu Stranjana gdje su primijećeni i topovi nepoznatog kalibra. U rejonu Bilivoda postavio je PAM, a u rejon Volovske glave (Palavrine Kuće) PAT i snajpere. Položaj na prevoju Ovnak dobro je

²⁷⁹ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj.... (bez signature, s potpisom načelnika PNŠ za OB Ivana Nedoklana), *Procjena stanja u zoni odgovornosti 312. mtbr*, Travnik, 17. januar 1993.

²⁸⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

²⁸¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-124, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. januar 1993.

²⁸² ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07-75/93, *Zapovjed*, Vitez, 20. januar 1993.

²⁸³ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-20, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 19.01.1993. godine*, Sarajevo, 20. januar 1993.

²⁸⁴ **Isto**.

²⁸⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-2, *Obavještajni izvještaj Ob. br. 12*, Zenica, 16. januar 1993.

utvrdio i patrolirao je putem Čukle – Grahovčići s „tamićem“ na kojem je bio montiran PAM. Posjedovao je veći broj snajpera s noćnim nišanima i bio je dobro opremljen instrumentima za noćno osmatranje i gađanje.²⁸⁶

Na području Viteza HVO je od 16. januara pojačao kontrolne punktove na dionici puta Vitez – Zenica.²⁸⁷ U širem rejonu, nakon napada na Gornji Vakuf, preraspoređivao je snage i uredio v/p.²⁸⁸ Na Vjetrenice je 19. januara pristigla veća grupa vojnika HVO-a iz nepoznatog pravca, vjerovatno sa zadatkom da blokira pojačanja ARBiH iz Zenice. Armija RBiH je pretpostavljala da je iz Hercegovine ili Hrvatske.²⁸⁹ Nakon što je popustila napetost i oslabila b/d u Gornjem Vakufu, u Lašvanskoj dolini rasle su tenzije.²⁹⁰ Izbijanje sukoba na području susjedne općine Busovača pogoršalo je, ionako kritične, međusobne odnose. Na kontrolnim punktovima HVO je oduzimao vozila civilima bošnjačke nacionalnosti i pripadnicima ARBiH.²⁹¹ Razoručavao je i skidao do gola pripadnike ARBiH. Blokirao je Stari Vitez, Krušćicu i Vranjsku. Ta sela našla su se u dubokom okruženju HVO-a. Armija RBiH uzvratila je postavljanjem svojih kontrolnih punktova na kojima je razoručavala pripadnike HVO-a. Komanda korpusa naredila je da se ne čini ništa što može dovesti do eskalacije sukoba. Lokalni predstavnici HDZ-a i SDA dogovorili su obostrano puštanje uhapšenih i vraćanje oduzetih sredstava.²⁹² Teška noć za viteške Bošnjake bila je 27/28. januar

²⁸⁶ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/10-30/4, *Obavještajni izvještaj OpŠO Zenica na dan 27.01.1993. godine*, Zenica, 28. januar 1993.

²⁸⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-2, *Obavještajni izvještaj Ob. br. 12*, Zenica, 16. januar 1993.

²⁸⁸ U *Hotelu Vitez* bilo je oko 100 vojnika i oficira, a u školi u Dubravicama oko 200 vojnika i oficira i dva BsT-a. Na Gradini je HVO uredio v/p za četiri VBR-a *oganj* i 20-ak MB različitih kalibara. Na brdu Hrasno postavio je četiri PAT-a (Ružića njive). Haubica „nora“ nalazila se na Pješčari. U Zabrdi su bili glavni magacini MTS-a za HVO Vitez, Novi Travnik i Travnik. Up.: **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-120, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-20, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 19.01.1993. godine*, Sarajevo, 20. januar 1993.

²⁸⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-120, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-124, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. januar 1993.

²⁹⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

²⁹¹ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-447, *Redovni izvještaj do 18,00 časova*, Zenica, 25. januar 1993.

²⁹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-148, *Odnosi sa postrojbama HVO, stanje od 12,00-18,00 časova*, Zenica, 27. januar 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 02-1-388/93, *Izvjeshće za dan 27.01. '93.g.*, Vitez, 27. januar 1993, 22,20 h; ICTY, HVO, Brigada S. Tomašević, SIS 2. bataljona: *Izvjeshće*, Vitez, 28. januar 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

kada je na vratima svoje kuće u Staroj Biloj ubijen Hasan Skopljak, a njegov sin Senad ranjen. Armija RBiH očekivala je da će izbiti oružani sukobi u Vitezu i prije nego su počeli u Busovači. S otvaranjem busovačkog bojišta bila je još sigurnija da će se borbe raširiti i na vitešku, kao susjednu, općinu u kojoj je bilo dovoljno indikatora za tu mogućnost.²⁹³

Komande travničkih brigada ARBiH (306. bbr i 312. mtbr) 16. januara održale su sastanak s komandom brigade *Travnička* (HVO) na kojem ih je ona upoznala s naredbom GS. Komande 312. mtbr i 306. bbr odgovorile su da je ne mogu prihvatiti bez naredbe svoje pretpostavljene komande. Dogovoreno je da će obje strane sprečavati da očekujući incidenti uzrokuju veći sukob i da oni ne smiju dovesti do narušavanja b/g na l/o prema VRS-u.²⁹⁴ HVO je do sredine januara zauzeo nekoliko vitalnih objekata u gradu. Prema izvještaju 312. mtbr on *praktično i neučestvuje o odbrani* od VRS-a. U oktobru je napustio Kostolac čime je otvorio desno krilo ARBiH na Šešićkoj planini. Na prvoj liniji imao je oko 100 boraca (60 u Turbetu i 40 na Sečevu) i jednu jedinicu na Kajabaši. Ostale jedinice rasporedio je iza ARBiH na udaljenosti od 300 do 2.000 metara (oko 200 boraca među kojima 60-ak iz Viteza). U dotadašnjim odnosima bilo je sporadičnih incidenata, hapšenja pripadnika ARBiH, maltretiranja na punktovima i nekoliko ubistava, *ali to nije značajnije narušilo bezbjednosnu situaciju*. Travnička brigada HVO-a izvela je pregrupisanje snaga nakon naredbe GS o pretpočinjavanju ARBiH.²⁹⁵ Imala je oko 600 pripadnika u tri bataljona (grad, Dolac i Guča Gora), čVP i vod veze u Novoj Biloj i artiljeriju. Svaki vod imao je 2-3 snajperske puške. Artiljerija je raspolagala jednim VBR-om s 32 i jednim s 12 cijevi (nije im bila poznata lokacija), minobacačima 120 i 80 mm, *pragom*, 5-6 PAM-ova, desetak lansera 107 mm i protuoklopnim vođenim raketama *fagot*. Sredinom januara došlo je još 100-200 boraca HVO-a iz Hercegovine naoružanih uglavnom pješadijskim naoružanjem. Nakon 15. januara HVO je izvukao većinu jedinica iz grada. Posjedao je dominantne objekte Kajabaša (na liniji prema VRS-u, ali iznad Travnika), Vilenica (15-ak km od VRS-a, iznad Travnika i Novog Travnika) i Mešćema (iza linije ARBiH koju je

²⁹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-151, *Izvjestaj o stanju odnosa sa HVO u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 28. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

²⁹⁴ ICTY, ARBiH, 306. bbr, broj: 02/98-5, *Odgovor na akt br: 02/33-150 od 16.01.1993. godine, Odnosi sa HVO HZ-HB*, Travnik, 17. januar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 146/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. januar 1993.

²⁹⁵ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: __ (bez signature, sa potpisom načelnika PNsž za OB Ivana Nedoklana), *Procjena stanja u zoni odgovornosti 312. mtbr*, Travnik, 17. januar 1993.

držala prema VRS-u, iznad Travnika i Turbeta). Sve puteve prema Travniku mogao je staviti pod svoju kontrolu. Armija RBiH imala je znatnu premoć u ljudstvu (1/7. Mbbr, dio 17. Kbbr, 306. bbr, 312. mtbr, OpŠO Travnik), a HVO u artiljeriji, MTS-u i boljoj pozicioniranosti na zemljišnim objektima oko Travnika. Armija RBiH imala je nepovoljnu taktičku poziciju jer joj se HVO nalazio iza leđa na njenoj prvoj liniji prema VRS. Komanda 312. mtbr cijenila je da je manji broj boraca HVO-a bio raspoložen za sukob s ARBiH, ali je došao veliki broj ekstremnih Hercegovaca i “hosovaca” u travničku i susjedne općine. Kao najnepovoljniji razvoj situacije za ARBiH, prema njenoj procjeni, bio bi ako se HVO i VRS dogovore da zajednički djeluju. Ulagala je *maksimalne napore da ne dođe do sukoba*.²⁹⁶ Komanda korpusa naredila joj je da svakodnevno kontaktira s komandom brigade *Travnička* u cilju sprečavanja konflikata.²⁹⁷

Od druge polovine januara HVO je uređivao položaje oko Travnika. U rejonu Bijelog Bučja (turbetsko bojište prema VRS-u), iza l/o ARBiH, 17. januara počeo je ukopavanje na pravcu Mešćema – Kamenjaš – Plana, tako da se ARBiH našla *u sendviču* između HVO-a i VRS-a. Na tom pravcu koncentrirao je 200-300 boraca i artiljerijske položaje. Kod Kapele sv. Ivan na Bukovici, dominantnog objekta nad Travnikom, postavio je tri PAM-a i jedan PAT sa stotinjak boraca. U Hotelu *Orijent* nalazila se komanda brigade *Travnička*. Obezbjedivalo ju je oko 90-100 vojnika, nekoliko BsT-ova i mitraljeskih gnijezda. Ujutro, 19. januara, u hotel je pristiglo pojačanje na dva kamiona. HVO je ojačao punktove Okuka i Stara Bila. Putna komunikacija Travnik – Guča Gora – Ovnak – Zenica do tog dana bila je slobodna, bez kontrolnih punktova, osim jednog zajedničkog na Ovnaku.²⁹⁸ Obavještajni organ 3. korpusa navodno je saznao za postojanje planova HVO-a da preuzme Travnik. Ponovo je upozorio obavještajnu upravu ŠVK na mogućnost da HVO napusti Turbe kako bi omogućio VRS-u da ga zauzme, što bi njemu olakšalo preuzimanje Travnika za koji snage VRS-a nisu imale interes.²⁹⁹

²⁹⁶ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 123-1/93, *Procjena sadašnjeg stanja 312. mtbr i mogućih konfliktnih situacija u vezi sa odlukom HVO HZ HB*, Travnik, 18. januar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-118, *Procjena sadašnjeg stanja 312. mtbr i mogućih konfliktnih situacija u vezi sa odlukom HVO HZ HB*, Zenica, 18. januar 1993.

²⁹⁷ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-169, *Obavještenje*, Zenica, 19. januar 1993.

²⁹⁸ **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, SVB, str. pov. broj: 46/93, *Dostava obavještajnih podataka*, Zenica, 19. januar 1993.

²⁹⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-3, *Obavještajni izvještaj Ob. br. 13*, Zenica, 16. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, broj: 03/29-8, *Interesantni podaci o stanju na području općine Novog Travnika*, Sarajevo, 18. januar 1993.

U Travniku je stanje do 19. januara bilo bez značajnijih problema.³⁰⁰ Tog dana u sve gradove srednje Bosne došla su nova pojačanja HVO-a iz pravca Hercegovine i stanje se radikalno promijenilo. Moguće da je to bilo u vezi s važnim b/d koje su izvodile hrvatske snage u Gornjem Vakufu tih dana (18-23. januar), odnosno da je HVO htio blokirati pojačanja ARBiH iz Lašvanske doline prema tom gradu barikadama na putevima, problemima na punktovima i stvaranjem straha da će napasti i u nekoj drugoj općini. Zaista su sve lokalne komande ARBiH to očekivale. U toku dana na Ovnaku i u Gučoj Gori HVO je postavio barikade kako bi zapriječio put Travnik – Zenica i jedan MB 62 mm s PAM-om kod *Ogrijeva* na Počulici da bi vatrom pokrio put Vitez – Zenica. Na tom pravcu ojačao je barikadu na raskrsnici prema Vjetrenicama iz pravca Viteza. Zabarikadirao je i put Novi Travnik – Vitez na Mošunju i kod osnovne škole u Novoj Biloj, a s kontrolnog punkta Okuka vratio je radnike BNT-a bošnjačke nacionalnosti koji su autobusima krenuli na posao. Njihove kolege hrvatske nacionalnosti solidarizirale su se s njima te su se i oni vratili.³⁰¹ Na punktu Ovnak VP HVO 19. januara oduzela je lično naoružanje trojici pripadnika 314. mtbr koji su bili u pratnji vozila s hranom za pripadnike te brigade na l/o prema VRS-u na Meokrnju. Na istom punktu spriječila je i borce 7. Mbbr koji su krenuli na smjenu u Bijelo Bučje.³⁰² Na putu Travnik – Guča Gora HVO je 28. januara postavio zasjedu komandantu 17. Kbbr i njegovoj pratnji i tom prilikom su opljačkali. Oduzeta su im dva terenska vozila, lični dokumenti i naoružanje.³⁰³

³⁰⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-120, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. januar 1993.

³⁰¹ **ICTY**, ARBiH, 7. Mbr, str. pov. broj: 103/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. januar 1993.

³⁰² **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 02-1-388/93, *Izvešće za dan 27.01. '93.g.*, Vitez, 27. januar 1993, 22,20 h; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-275, *Zahtjev za prekid napada na sela i rješavanje problema na punktu Ovnak*, Zenica, 27. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-148, *Odnosi sa postrojbama HVO, stanje od 12,00-18,00 časova*, Zenica, 27. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 314. mtbr, pov. broj: 02/647/93, *Zabilješka sa razgovora između zapovjednika 314. mtbr i zapovjednika brg. HVO „Jure Francetić“ u Zenici 28.01.1993. g.*, Zenica, 28. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993. godine. **Zanimljivo je da su gotovo sve jedinice 3. korpusa, uključujući i njegovu komandu, pa čak i 7. Mbbr, počele koristiti terminologiju HVO-a (zapovjedništvo, zapovjednik...).** To je vidljivo u dokumentima od osnivanja korpusa i trajalo je prvih nekoliko mjeseci 1993. godine. Još jedna zanimljivost je da su ARBiH i VRS za informacije o HVO-u koristile njegovu terminologiju (zapovjedništvo, postrojbe, bojovnici, bojne, satnije...), a da HVO nije uzvraćao prema njima na isti način (komande, jedinice, borci, bataljoni, čete...). U ovom radu postupao sam po vlastitom jezičkom opredjeljenju, bez obzira na izvor, osim u slučajevima kada sam navodio citate iz dokumenata ili dokumente u napomenama, gdje sam poštovao jezik izvora, ali to je prepoznatljivo jer je kurzivirano.

³⁰³ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-, *Informacija o izvršenoj pljački od strane pripadnika HVO*, Zenica, 29. januar 1993.

Maltretiranje na punktovima HVO-a i procedura oko dobijanja saglasnosti za prolaz boraca ARBiH usporavali su i otežavali izvršenje zadataka na bojištu s VRS-om. Smjene boraca na prvoj liniji, dostava hrane i cigareta, dotur MTS-a i dolazak saniteta, pojačanja ili intervencije u slučaju potrebe, izuzetno se teško obavljalo, a u nekim slučajevima HVO je to čak i onemogućavao. To je stvaralo veliku nervozu kod boraca ARBiH. U najtežoj situaciji bili su borci izbjeglice čije su se porodice smjestile na području drugih srednjobosanskih općina i to se nije odnosilo samo na izbjegličke nego i na domicilne jedinice. Sredinom januara 312. mtbr je imala 315 boraca čije su porodice živjele u drugim općinama srednje Bosne jer su njihova sela okupirale snage VRS-a ili su bila preblizu prvoj liniji. Često se dešavalo da se nakon smjene na turbetskim linijama nisu mogli vratiti svojim porodicama na odmor. U sličnoj situaciji bili su i borci ARBiH s novotravničke i viteške općine koji su bili angažirani na turbetskim linijama. Nakon smjene imali su problem povratka kućama. Prelazak jedinica i boraca s područja jedne općine na bojište druge bio je veoma složen bez obzira kolika je bila hitnost za izvršenje zadatka. HVO je imao sluha da olakša proceduru samo u prilikama kada su njegove jedinice na liniji s VRS-om bile ugrožene.³⁰⁴ Komanda 312. mtbr 1. februara obavijestila je korpus da više neće trpjeti šikaniranje HVO-a *nit i tražiti dozvole za kretanje po svojoj zemlji: na dobar gest HVO, odgovorit ćemo još boljim, a za napad odgovorit ćemo još žešćim. Svako strpljenje ima svoje granice. Čuvamo svoje dostojanstvo i čast a tuđe ne želimo ugroziti.* Zahtijevala je da se ukinu svi punktovi osim onih na ulasku u ratnu zonu ili da budu mješoviti.³⁰⁵ Bez propusnice HVO-a borci ARBiH nisu mogli preći preko kontrolnih punktova HVO-a na liniju prema VRS-u niti se s nje vratiti na odmor. Za svaki pokret jedinica ili pojedinca morala se tražiti pismena saglasnost HVO-a.³⁰⁶ Bez nje ni radne jedinice ARBiH nisu mogle preći preko kontrolnih punktova, čak ni drvosječe sa sjekirama.³⁰⁷

³⁰⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-139, *Sedmicni sumarni izvjestaj za period 15.01.-22.01.1993. godine*, Zenica, 24. januar 1993.

³⁰⁵ **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 235/93, Travnik, 1. februar 1993.

³⁰⁶ **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 142/93, *Spisak vojnika Armije koji se prevoze sa položaja u Novi Travnik*, Travnik, 20. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 149-1/93, *Prevoz v/o-Smjene*, Travnik, 23. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 170/93, *Zahtjev*, Travnik, 23. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, VJ 5443/14, broj: 21/93, *Nesmetan prolaz ljudstva*, Travnik, 25. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 180/93, *Zahtjev*, Travnik, 25. januar 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 205/93, *Zahtjev*, Travnik, 28. januar 1993.

³⁰⁷ **ICTY**, ARBiH, VJ 5443/14, broj: 24/93, *Obezbjedenje nesmetanog prolaska jedinice na sječi i izvlačenje ogrijeva*, Travnik, 18. januar 1993.

Iako se planina na kojoj je 312. mtbr sjekla drva za svoje potrebe nalazila na teritoriji ARBiH, kod novotravničke Opore, HVO nije htio izdati saglasnost za prolaz radne jedinice i transport drveta bez prethodne dozvole općinske vlade HVO Novi Travnik za sječu šume.³⁰⁸ Armija RBiH nije tražila drvo za ogrjev u planini koju je kontrolirao HVO, nego samo prolaz do “svoje”. Ali, HVO je smatrao da njegova općinska vlada ima nadležnosti nad svim planinama, čak i onima koje nije vojnički držao. Za njega potvrda legalne novotravničke vlasti, čija je vojska kontrolirala ovu planinu, nije bila validna. Ovdje se na banalnom primjeru pokazuje posljedica odluke HZHB od 10. aprila 1992. da su njena vlast i HVO jedini legalni i legitimni organi na njenoj teritoriji. Ako nije mogao gospodariti svim šumama, HVO je mogao na putevima praviti smetnje i demonstrirati svoju vlast.

Novi sastanak predstavnika ARBiH i HVO-a u Travniku održan je 25. januara. Obje strane složile su se da će sprečavati širenje sukoba. Isti, lokalni, sporazum postignut je i u Vitezu.³⁰⁹ Odnosi HVO–ARBiH u Travniku, prema procjeni VOS-a, krajem januara bili su tolerantni. Cijenio je da u gradu ima naoružanih oko 500 boraca 312. mtbr, 120 pripadnika MUP-a i oko 600 boraca 17. Kbbr. Broj naoružanih boraca HVO-a bio je oko 450. Iz toga je zaključio da je odnos snaga nepovoljan za HVO. Raspored snaga HVO-a u gradu, koje su *praktički u okruženju*, također je ocijenio nepovoljnim i smatrao da se na njih može *računati jedino dovodeći pomoć sa strane ili prve crte obrane*. Na području Novog Travnika stanje se smirivalo, za razliku od Busovače i Viteza gdje je još uvijek bilo zategnuto. Zaključak VOS-a bio je da se ARBiH ne smije vjerovati jer *fes kako god okreneš ostaje isti*, a prijedlog da se ne dozvoli nikakav promet roba i sredstava sa srednjom Bosnom dok ARBiH ne povuče sve svoje snage i sredstva u matične općine.³¹⁰

Hrvatsko vijeće obrane je pokušalo iz BNT-a izvući tri VBR-a *orkan SVRL-M87*,³¹¹ tri topa *TON 100* (cal. 100 mm, obalski topovi velikog

³⁰⁸ ICTY, HVO OZ SB, broj: 04-1-478/93, *Obavijest*, Vitez, 31. januar 1993.

³⁰⁹ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 04/232-1, *Informacija o cinocima koji uticu na borbeni moral jedinica*, Zenica, 29. januar 1993.

³¹⁰ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 155/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 28. januar 1993.

³¹¹ *Orkan SVRL-M87*, (cal. 262 mm) sredstvo je odličnih tehničkih mogućnosti i velike razorne moći. To je samohodni dvanaestocijevni raketni bacač čiji je razvoj počeo 1980. kao zajednički projekat JNA i iračke vojske. Namijenjen je za vatrenu podršku jedinicama ranga korpusa i armije. Ocijenjen je kao djelotvoran protiv žive sile, oklopnih sredstava i za protivoklopno zaprečavanje. Koristi dvije vrste raketa, kasetne

dometa i savršene preciznosti)³¹², 20 PAT-ova 23 mm i šest kupola za tenk M-84.³¹³ Predstavnici komande 308. bbr i OpŠO Novi Travnik sastali su se 19. januara s predstavnicima brigade S. Tomašević. Dogovorili su formiranje mješovitih patrola vojne policije. Borivoje Malbašić predložio je formiranje zajedničke komande na lokalnom nivou.³¹⁴ Potvrđeno je prisustvo oko 500 pripadnika HV-a na području srednje Bosne od kojih je polovina bila u Novom Travniku. Većinom su bili Splićani, Omišani i Hercegovci. U Novom Travniku pripadnici HVO-a demolirali su nekoliko bošnjačkih kuća na svojoj teritoriji i ranili jednog bošnjačkog civila.³¹⁵

s bombicama (težine 389,7 kg) i kasetne s minama (težine 382,2 kg). Jednom raketom s bombicama pokriva oko 2 ha zemljišta, a jednom raketom s minama oko 4 ha zemljišta. Ima domet 5-50 km. Upotrebljiv je na temperaturama od -30 do +54 C. Proizvedeno ih je svega 10 komada. Prototipovi su ispitani do 1985, a dvije godine kasnije prvi su isporučeni iz BNT-a Jugoslavenskoj narodnoj armiji. Zbog početka *Zalivskog rata* 1990. zaustavljena je dalja proizvodnja. Nekoliko ih je ostalo kod JNA, a tri u BNT-u. Za vrijeme ratova u bivšoj Jugoslaviji zabilježena je samo jedna njihova upotreba. Milan Martić naredio je u maju 1995. raketiranje Zagreba zbog operacije *Bljesak*. Taj *orkan* ostao je 1991. na poligonu u Srbiji radi ispitivanja. *Orkani* koji su ostali u BNT-u bili su neupotrebljivi jer nije bilo raketa za njih. Proizvedena količina raketa izuzeta je 1991. za probu *orkana* na poligonu u Srbiji. U vremenu od januara do juna 1993. bosanskohercegovački državni vrh dao je Hrvatskoj dva *orkana* u cilju smirivanja tenzija HVO-ARBiH. Hrvatska vojska koristila ih je na vojnim paradama, ali ih Hrvatska nikada nije platila BNT-u, odnosno Bosni i Hercegovini.

³¹² U junu iste godine ARBiH je odbranila BNT i zadržala sva zatečena sredstva među kojima jedan *Orkan* i sva tri topa *TON-100*. Hrvatska je bila toliko zainteresirana za topove da ih je lično Tuđman tražio od Izetbegovića. U razgovoru s generalom Hadžihasanovićem, dobio sam informaciju da ga je Izetbegović u julu pozvao telefonom iz Ženeve, tokom pregovora, i pitao za topove. Rekao mu je da ih Tuđman traži. Hadžihasanović je već bio izvukao topove i postavio ih na v/p na različitim bojištima 3. korpusa. Slagao je Izetbegoviću da ih nikako ne bi mogao vratiti bez velikih problema s lokalnim jedinicama koje bi se tome suprotstavile. Armija RBiH nije imala municije za njih, ali je koristila tenkovske granate 100 mm (T-55). One su imale slabije tehničke osobine od originalne municije za *TON-100*, ali su bez problema korištene i postizale su bolje učinke nego kada su korištene u tenkovima T-55. Granate za tenkove proizvodile su se u BNT-u. Topove *TON 100* pokušala je JNA izvući iz BNT-a još 1991, ali su radnici tvornice i građani Novog Travnika to spriječili. Brzo nakon toga i Hrvatska je pokušala izvući iste topove i sve *orkane*, ali nije joj dozvoljeno. Dva *orkana*, kako je već prethodno spomenuto, dobila je od Bosne i Hercegovine u periodu januar-juni 1993, a jedan je ostao u BNT-u. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-77, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 4. januar 1993.

³¹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-3, *Obavještajni izvještaj Ob. br. 13*, Zenica, 16. januar 1993; Praljak, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, broj: 03/29-8, *Interesantni podaci o stanju na području općine Novog Travnika*, Sarajevo, 18. januar 1993.

³¹⁴ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33, *Odnosi sa HVO, izvještaj*, Zenica, 28. januar 1993.

³¹⁵ ICTY, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/298-447, *Redovni izvještaj do 18,00 časova*, Zenica, 25. januar 1993.

U Varešu je HVO njegovao dobru saradnju s VRS-om. Prema saznanjima komande 3. korpusa, zajednički su držali dvije javne kuće (*Točak* i *Danfara*) u kojima su za novac bile angažirane Bošnjakinje, izbjeglice. Najčešći korisnici usluga bili su stranci. Organizatori prostitucije, prema obavještajnim saznanjima ARBiH, navodno su bili predsjednik komisije za izbjeglice Branko Čolić i predstavnik Dječije ambasade u Varešu Vlatko Prkić.³¹⁶ Vareški HVO imao je oko 700 pripadnika s mogućnošću mobilizacije još oko 600. U Gornjoj Borovici nalazila se jedna četa koja nije primala naređenja iz grada. Komandir joj je napustio HVO jer mu se nije sviđala politika koju je provodila njegova pretpostavljena komanda. Snage HVO-a grupirale su se u rejonima Borovice, Pogara i oko bošnjačkih sela Dragovići i Mijakovići koja su bila u strahu zbog slabe opremljenosti i naoružanosti.³¹⁷

Hapšenje Bošnjaka u Kiseljaku počelo je 25. januara. Uhapšeno je oko 200 osoba među kojima je bilo i majki s bebama. Svi uhapšeni pušteni su nakon desetak dana. Uništeno je oko 15 radnji čiji su vlasnici bili Bošnjaci. Preko Bilalovca veći broj ljudi izbjegao je u Visoko. Komandant i dio komande OpŠO izmjestili su se na Zabrđe.³¹⁸

Husić, referent za obavještajne poslove 3. korpusa, smatrao je da ARBiH može poraziti HVO u srednjoj Bosni, ali da prvo mora blokirati putne pravce: Busovača – Kiseljak – Fojnica, Busovača – Vitez, Vitez – Novi Travnik i Novi Travnik – Bugojno. Držao je važnim sačuvati BNT u kojem je bio veći broj gotovih artiljerijskih sredstava.³¹⁹

Varljivo zatišje pred aprilsku buru

Komandant korpusa naredio je 1. februara svim jedinicama, koje nisu u dodiru s VRS-om, punu b/g, ali da izbjegavaju sukob s HVO-om i preduzimaju mjere za smanjenje tenzija.³²⁰ Istog dana HVO je izvodio

³¹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/234-4, *Obavještajni izvještaj*, Ob. br. 16, Zenica, 19. januar 1993.

³¹⁷ Isto.

³¹⁸ ICTY, ARBiH, *Knjiga zapažanja dežurnog operativnog tima ŠVK OS RiH*.

³¹⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 10/207-3, *Obavještajni izvještaj* Ob. br. 13, Zenica, 16. januar 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, broj: 03/29-8, *Interesantni podaci o stanju na području općine Novog Travnika*, Sarajevo, 18. januar 1993.

³²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-348, *Borbena gotovost jedinica*, *Naredjenje*, Zenica, 1. februar 1993.

pješadijske napade prema Merdanima iz pravca Katića i Kaćunima iz pravca Pridolci – Modri kamen. U noći 1/2. februar dejstvovao je artiljerijom i pješadijskim naoružanjem po Solakovićima. Iz pravca Bogovišća, drugog februarskog dana, izveo je pješadijski napad prema Bešićima, Nezirovićima i Milavicama. U toku noći 2/3. februar na Putiš je ispalio 13 mina iz MB 60 i 82 mm, a od narednog jutra je iz rejona Bakija započeo dejstvo PAM-om montiranim na m/v što je potrajalo cijeli dan.³²¹ Sutradan je ARBiH zarobila grupu Pugaraca ubačenih u Merdane i još četvericu boraca HVO-a iz Katića u protivnapadu na selo.³²² Vlastiti napad na Merdane iz Katića i zarobljavanje svojih boraca HVO je u javnosti potpuno drugačije predstavio optužujući ARBiH da je napala Katiće iz Merdana, zarobila njegovih dvadeset pripadnika, stotinu žena i djece koje je odvela u Zenicu.³²³ Nastalo stanje na busovačkom bojištu bilo je nepovoljno za HVO. Armija RBiH mu je iz pravca Fojnice postavljala zasjede na putu snabdijevanja preko Sebešića. Vojnoobavještajna služba GS HVO je cijenila da *bez uvođenja jačih snaga i logističke potpore postrojbe HVO mogu imati problema jer brojčani omjer u cijeloj SB ide u prilog Muslimana*.³²⁴ Kordić je 4. februara usmeno naredio Blaškiću da ispali rafal (12 raketa) iz VBR-a 107 mm po Dusini, što je on i učinio.³²⁵ Zarobljeni pripadnici HVO-a iz Katića odvedeni su u pritvor u Kaćunima gdje su ih 7. februara obišli predstavnici MKCK. Izrazili su želju da se vrate svojim kućama. Hadžihasanović je naredio komandama 303. bbr i 333. bbr da im se, po povratku, obezbijedi neometan i siguran boravak u selu, kao i slobodno i nesmetano kretanje.³²⁶ Dva dana kasnije, HVO je tražio od komisije da se svi Hrvati iz Katića isele. Hadžihasanović je naredio da im se i to omogući.³²⁷ U Putišu je do 10. februara b/m boraca

³²¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

³²² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

³²³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-354/93, *Nepostivanje prekida vatre, Protest, Zenica, 2. februar 1993*; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-369, *Nepostivanje dogovora o prekidu vatre, Zenica, 3. februar 1993*; ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-371, *Kršenje dogovorenog prekida vatre od strane HVO, Zenica, 4. februar 1993*.

³²⁴ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 159/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 1. februar 1993.

³²⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-2-51/93, *Upotreba VBR-a 107 mm, zapovijed*, Vitez, 4. februar 1993.

³²⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-396, *Naredjenje*, Zenica, 7. februar 1993.

³²⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-414, *Iseljavanje hrvatskog zivlja iz s. Katići, Naredjenje*, Zenica, 9. februar 1993.

ARBiH pao na ocjenu loš. Komanda korpusa nije znala koliko će snage odbrane izdržati. Ljudstvo je bježalo u Zenicu. Armija RBiH povukla se iz Katića prema Merdanima.³²⁸

Sukobi nisu, bez obzira na potpisana primirja, pokazivali tendenciju trajnog prestanka. Prema ŠVK, samo su se smirivali, i to trenutno, na prostorima gdje je HVO nailazio na žestok otpor i trpio veće gubitke. Glavni stožer HVO nije ispoštovao naredbu, proisteklu iz zajedničke izjave predsjednika Predsjedništva i Bobana, o formiranju zajedničke komande. Snage HVO-a nastavile su u srednju Bosnu dovoditi jedinice sa strane, posjedati dominantne položaje oko gradova i bošnjačkih sela po kojima su povremeno djelovale pješadijskim oružjem i artiljerijom. Na putevima su pravile zasjede, a na kontrolnim punktovima maltretirale Bošnjake i pripadnike ARBiH. Hapšenja, premlaćivanja, pa čak i ubistva, bili su sve češći.³²⁹ Shodno razvoju događaja, ŠVK je 6. februara naredio 1, 3. i 4. korpusu da izvrše detaljne procjene snaga HVO-a u svojim z/o, njegove namjere i ciljeve eventualnih napada, ali i vlastitih i to u najsloženijim uvjetima vođenja oružane borbe, *u odbrani od snaga HVO i četnika*. Naređeno im je da čine napore na stišavanju tenzija i uspostavljaју *saradnju i odnose tolerancije-sve dok se to može. Vatru uzvratiti samo u slučaju napada*.³³⁰ Snajperska dejstva HVO-a u rejonima Busovače i Gornjeg Vakufa nastavljena su i nakon što je postignut sporazum o prekidu b/d. Snajperisti nisu pravili razliku između civila i boraca ARBiH na teritoriji pod njenom kontrolom. Sve što je bilo optički izloženo prema HVO-u bilo je i meta snajperista. Tako je ostalo do marta 1994. godine.³³¹ Često su s istih

³²⁸ **Problem jedinicama u Merdanima i Putišu bio je nedostatak pješadijske i artiljerijske municije te neostvarena koordinacija u komandovanju. HVO-u su stalno pristizala pojačanja iz pravca Viteza i nije imao problema s municijom. Dejstvovao je iz pravca Podjela, Strana, Bakija i Kule, gdje su, osim domaćih jedinica HVO, bili i pripadnici HVO Kotor Varoš. U Merdanima, osim lokalne prostorne jedinice, bilo je 150 boraca 314. mtbr, 303. bbr i 7. Mbbr. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.**

³²⁹ **ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/213-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 6. februar 1993.**

³³⁰ **ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/213-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 6. februar 1993.**

³³¹ **Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/3-171, *Redovni borbeni izvještaj, stanje u 18,00 časova*, Zenica, 3. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-193, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO-stanje od 16,00 do 24,00*, Zenica, 7. februar 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-207, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. februar 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-217, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 12. februar 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-219, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 13. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO*, Zenica, 16. februar 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-243, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO*, Zenica, 17. februar 1993;**

položaja i po istim ciljevima djelovali PAM-ovi, PAT-ovi, puškomitraljezi (M-53 i M-84) i ostalo pješadijsko oružje. Po civilnim naseljima tukli su i VBR-ovi te minobacači. Linija razgraničenja, bez obzira na smanjeni intenzitet b/d od prve polovine februara, nije nikada potpuno mirovala.³³² Borci i civili postali su lovina strpljivih snajperista koji često nisu štedjeli ni djecu. Veći broj osoba je od januara 1993. do aprila 1994. u srednjoj Bosni stradao od snajpera, naročito u Novom Travniku i Gornjem Vakufu, gdje je HVO optički nadzirao dijelove ta dva grada pod kontrolom ARBiH, koja je, također, na prvoj borbenoj liniji raspoređivala svoje snajperiste.³³³

Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-259, *Redovni izvještaj*, Zenica, 20. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-271, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 23. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-293, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 1. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-294, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 2. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-332, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 18,00 casova*, Zenica, 15. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-336, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 20,00 casova*, Zenica, 16. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-343, *Odnosi sa HVO*, Zenica, 19. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-111, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-347, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-363, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 29. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-64-1, *Sedmični izvještaj*, Busovača, 2. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-425, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 26. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-433, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 29. april 1993.

³³² **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-26/93, *Izveštaj*, Busovača, 1. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-26/93, *Izveštaj*, Busovača, 2. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-28/93, *Izveštaj*, Busovača, 3. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-30/93, *Izveštaj*, Busovača, 4. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-33/93, *Izveštaj*, Busovača, 5. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-37/93, *Izveštaj*, Busovača, 8. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-40/93, *Izveštaj*, Busovača, 9. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-355-8/93, *Izveštaj*, Busovača, 13. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-355-12, *Izveštaj*, Busovača, 14. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-355-14, *Izveštaj*, Busovača, 16. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-2, *Izveštaj*, Busovača, 25. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-5, *Izveštaj*, Busovača, 26. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-8/93, *Izveštaj*, Busovača, 1. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-13, *Izveštaj*, Busovača, 2. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-26, *Izveštaj*, Busovača, 12. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-27, *Izveštaj*, Busovača, 13. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-30, *Izveštaj*, Busovača, 13. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-38, *Izveštaj*, Busovača, 15. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-409-44, *Izveštaj*, Busovača, 17. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-70, *Izveštaj*, Busovača, 6. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-74, *Izveštaj*, Busovača, 9. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-75, *Izveštaj*, Busovača, 10. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-208, *Izveštaj*, Busovača, 29. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-219, *Izveštaj*, Busovača, 30. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-293, *Izveštaj*, Busovača, 9. maj 1993.

³³³ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-361/93, *Naređenje*, Busovača, 13. februar 1993.

Komandant 17. Kbbr Fikret Čuskić nije bio zadovoljan organizacijom RiK-a 333. bbr kojoj je bio potčinjen 2. bataljon njegove brigade. Zamjerio joj je na polovičnom angažiranju njegovog bataljona, njegovoj slaboj uvezanosti s ostalim snagama na širem prostoru, neodlučnosti i neefikasnosti komande 333. bbr, te na mirovanju i neangažiranju brigadne baterije MB 120 mm koja je trebala bataljonu davati vatrenu podršku. Smatrao je da će doći, ako se 2/17. Kbbr ne smijeni *adekvatnom jedinicom, do istjerivanja Muslimanskog živilja* s ostatka slobodne teritorije općine Busovača.³³⁴ Zabrinuta stanjem na svojim l/o i dešavanjima s bošnjačkim civilima na teritoriji HVO-a, komanda 333. bbr našla se u panici: *Situacija na području opštine je svakog časa sve gora. Pitamo se da li da svi selimo u Zenicu. Moral boraca u Putišu bio je potpuno pao: Ne zna se koliko će se još sati vojska držati. Ljudstvo Armije bježi sa položaja u Zenicu. Na vrhu Kičin nema naših snaga.*³³⁵ Panika među bošnjačkim civilima i pripadnicima 333. bbr, uključujući i njenu komandu, bila je veoma snažna. Bez pomoći jedinica sa strane, u prvom redu 2/17. Kbbr i dijelova 303. bbr i 2/7. Mbbr, koje su bile dobro ratnički prekaljene u dotašanim borbama s VRS-om, teško da bi se 333. bbr sama snašla u sukobu s HVO-om. Od početka sukoba njena komanda pitala je komandu korpusa da li da napusti teritoriju i sa stanovništvom bježi u Zenicu. Ljudstvo 333. bbr nalazilo se u rasulu. U rejonu Kaćuna, Bukovaca, Lugova, Solakovića, Merdana, Grablji, Putiša i Gornje Rovne bilo je svega 1.006 pripadnika brigade od kojih je samo 260 bilo pod oružjem. Sto dvadeset boraca 333. bbr početkom sukoba HVO je razoružao kod njihovih kuća u gradu i selima na njegovoj teritoriji. Dijelovi brigade nalazili su se u više manjih grupa, teritorijalno nepovezanih, a s nekima nije postojala ni veza (Rovna, Merdani i Putiš). Značajan broj pripadnika brigade sukob je zatekao u njihovim kućama i stanovima koji su se nalazili na teritoriji pod kontrolom HVO-a (grad, Skradno, Lončari, Jelinak, Strane...) odakle im HVO nije dozvoljavao izlaz na teritoriju ARBiH.³³⁶

³³⁴ ICTY, ARBiH, 17. Kbbr, str. pov. broj: 01/237-3, *Stanje u jedinici, Izvještaj*, Travnik, 9. februar 1993.

³³⁵ Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-42, *Izvještaj*, Busovača, 10. februar 1993.

³³⁶ Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/135-1, *Izvještaj*, Busovača, 11. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-210, *Odnosi sa HVO, vanredni izvještaj*, Zenica, 11. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

Oslobođeni pripadnici brigade bili su u psihičkom šoku i fizički iscrpljeni te kao takvi nesposobni za borbenu upotrebu. Veći broj v/o, pripadnika 333. bbr, sklonio se u Zenicu i nije se odazivao na javne pozive o mobilizaciji objavljivane preko Radija Zenica. Iz Putiša, Grablji i Merdana borci su stalno dezertirali prema Zenici. Moral vojske bio je *na vrlo niskom nivou*. Angažirano ljudstvo raspoređeno je po l/o, a svega stotinjak boraca brigada je mogla koristiti kao interventne snage. Radioveza funkcionirala je s Kaćunima, Bukovcima, Lugovima, Živčićima, Mladošem, Solakovićima i Dusinom. S Grabljama je bila često u kvaru. Linija dodira s HVO-om bila je nepromijenjena od početka mjeseca: Pridolci (tt 1174) – Oštri (tt 1370) – Modri kamen (tt 1262) – Dobra voda – Kosa (tt 1029) – Prosje – most u Kaćunima – putem do Prošćice – Milavice – ispod tt 567 – ispod Solakovića – Stupskim potokom – tt 787 – putem prema Dusini – put Dusina za Merdane – Lazine – Katići (prema tt 461) – mezari ispod Katića – Lašvom do barikade na raskršću za Putiš i Grablje – između Dvora i Putiša – istočno na Žarac (tt 830).³³⁷ Gornja Rovna i Pezići ostali su iza dvije linije HVO-a, s druge strane puta Vitez – Busovača. Potpuno teritorijalno odsječeni od Kaćuna i drugih busovačkih sela pod kontrolom ARBiH, morali su se vezati s Vranjskom u z/o krušćickog bataljona 325. bbr. U tim selima bilo je najgore stanje. Tokom borbi krajem januara i početkom februara, mnoge kuće i štale su izgorjele od zapaljive municije koju je koristio HVO. Oba sela bila su potpuno otvorena prema HVO-u radi čega su ih tukli snajperi i pješadijsko oružje. Mještani se nisu mogli kretati. Zbog blokade brzo im je nestalo hrane i morali su se hraniti na kazanu s vojskom. Armija RBiH je postavila l/o: tt 863 – Gripa (tt 911) – potok Pišćetak – istočno od Pezića (zaobilazeći ih) – istočno od Gornje Rovne (zaobilazeći je) – Kajmakovići nasuprot linije HVO: Rog (tt 1248) – Kovačevac (tt 606) – Lopate – Donja Rovna (tt 535).³³⁸ Najveći problem 333. bbr bile su putne komunikacije. Put Kaćuni – Lugovi nije se mogao koristiti radi snajpera i mitraljeza. Put Lugovi – Zenica preko Dusine bio je teško prohodan, kao i preko kakanjske Papratnice. S jakih uporišta na pravcu Milavice – Donje Polje – Radenovići – Duboki potok, HVO je vatrom pokrивao put Kaćuni – Lugovi. S Kule i Mejdana pokrивao je Solakoviće i put prema Dusini.³³⁹

³³⁷ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/135-1, *Izvještaj*, Busovača, 11. februar 1993.

³³⁸ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/135-1, *Izvještaj*, Busovača, 11. februar 1993; **ICTY**, AR-BiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

³³⁹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/135-1, *Izvještaj*, Busovača, 11. februar 1993.

Snage HVO-a su i 13. februara cijeli dan, kada su komande 3. korpusa i OZ SB izdale zajedničku naredbu za povlačenje svih jedinica koje nisu s područja općine Busovača, granatirale položaje ARBiH i bošnjačka sela.³⁴⁰ Komanda korpusa izdala je jedinicama na busovačkom bojištu, koje nisu bile s tog područja, naredbe za povlačenje s teritorije općine Busovača. Drugi bataljon 17. Kbbr vratio se na visoko bojište već naredni dan. Prvi bataljon ostao je u rejonu razmještaja u Han Biloj, jer njegovo izvlačenje nije bilo obuhvaćeno sporazumom, a minobacačije iz Janjića povučene su u zeničku kasarnu.³⁴¹ Komanda 333. bbr naredila je hitno povlačenje jedinice iz Kaknja, koja se nalazila u Lugovima, na administrativnu granicu matične općine s busovačkom, u Sebinje, i voda MB 120 mm 303. bbr u Dusinu, zeničko selo na administrativnoj granici s općinom Busovača.³⁴² Zbog stabilizacije l/o, a do potpune realizacije sporazuma s HVO-om, na busovačkom bojištu ostali su borci 1/7. Mbbr koji su po rođenju bili Busovljaci (vod Kačuni) i u sastavu lokalnih jedinica kojima su bili prepočinjeni tokom b/d.³⁴³

Prema izvještajima komandi 333. bbr i 3. korpusa, iz Busovače su otišli svi bošnjački predstavnici civilne vlasti, imam, članovi Ratnog predsjedništva i pripadnici SJB, a *najvjerovatnije* u Zenicu. Civilna vlast u Kačunima, gdje je bilo najviše izbjeglih Busovljaka, nije postojala i stanovništvo je bilo prepušteno „samo sebi“, te su se javljali razni oblici kriminala i bezvlašća.³⁴⁴

Obavještajni izvještaj OpŠO Zenica od 1. septembra 1993, govoreći o razmjeni zeničkih Hrvata za busovačke Bošnjake, tvrdi da za predsjednika SDA Busovače Omera Malkića i *Busovačkog hodžu* HVO traži po jedan autobus, ili bar 7-8, zeničkih Hrvata po njegovom izboru.³⁴⁵ Ili komandant 333. bbr, od kojeg je komanda 3. korpusa preuzela informaciju, u jeku sukoba

³⁴⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 03/33-431, *Naredjenje-Zapovijed*, Zenica, 13. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-355-10, *Izvještaj*, Busovača, 13. februar 1993.

³⁴¹ **Praljak**, ARBiH, 17. Kbbr, str. pov. broj: 01/263-4, *Realizacija naređenja NŠ Vrhovne komande OS RBiH i sporazumno sa HVO, Naređenje*, Travnik, 14. februar 1993.

³⁴² **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-356/93, *Naredjenje*, Busovača, 14. februar 1993.

³⁴³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-500, *Naredjenje*, Zenica, 15. februar 1992; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 217/93, *Naređenje*, Zenica, 16. februar 1993. godine. **Komanda 7. Mbbr zahtijevala je od komande korpusa mjesec kasnije da se jedinica vrati u organski sastav 2/7. Mbbr zbog naređenja brigadi za učešće u nastavku operacije Koverta. Up.: Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 136/93, *Zahtjev za vraćanje u matičnu jedinicu čete „Kačuni“- Kačuni*, Zenica, 12. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-333, *Naređenje*, Zenica, 21. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 345/93, *Naređenje*, Zenica, 10. mart 1993.

³⁴⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO*, Zenica, 16. februar 1993.

³⁴⁵ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/10-769/10, *Dnevni obavještajni izvještaj Ob. br. 3*, Zenica, 1. septembar 1993.

nije znao šta je s bošnjačkim predstavnicima civilne vlasti (predsjednikom SDA i imamom) pa je dao pogrešnu vijest da su pobjegli u Zenicu, ili su se nakon januarsko-februarskog sukoba ova dvojica vratili u Busovaču i „zaglavili“ u njoj do jeseni. Bit će da je stanje bilo toliko teško i haotično da „niko ni za koga nije znao“, te da ključni čovjek bošnjačke politike i busovački imam nisu pobjegli „glavom bez obzira“ ne mareći za ljudima koje su predstavljali i vodili. Čak i da su se tokom januarsko-februarskog sukoba zadesili van Busovače, njihov kasniji boravak u njoj, uz malobrojne sugrađane koji su ostali, pokazuje ih u potpuno drugačijem svjetlu nego ih je komandant 333. bbr želio prikazati.

Zbog bojazni da će doći do sukoba s HVO-om u Vitezu, borci 325. bbr napustili su 10. februara l/o u z/o 7. Mbbr na turbetskom bojištu (Bijelo Bučje). Komanda korpusa naredila je 312. mtbr i 306. bbr da popune napuštenu liniju. Općinski štab odbrane Travnik naredio je SJB Travnik da angažira 40 policajaca, što ona nije učinila, a 306. bbr niti se uključivala niti je želila da razgovara u vezi sa naredbom korpusa. S dvije čete, 312. mtbr je zaposjela napuštene položaje.³⁴⁶ Od planova za postupke u vanrednim situacijama, komanda 312. mtbr je do početka februara razradila plan za slučaj sukoba s HVO-om. Smatrala je da je propaganda glavno oružje HVO-a.³⁴⁷ U cilju sprečavanja sukoba održavani su dva puta sedmično sastanci s predstavnicima brigade *Travnička*.³⁴⁸ Bez obzira na, naizgled veliko, ukupno brojno stanje od 2.885 (2.912) pripadnika 312. mtbr na dan 10. februar, ta brigada bila je popunjena s oko $\frac{3}{4}$ ljudstva, jer je formacijski, kao motorizovana, trebala imati 4.092 pripadnika.³⁴⁹ Nedostajalo joj je oko $\frac{1}{4}$ ljudstva. Nikada

³⁴⁶ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 314/93, *Izveštaj o smjenama u zoni odgovornosti 7. Mbbr i 312. mtbr*, Travnik, 10. februar 1993.

³⁴⁷ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 321/93, *Referisanje o borbenoj gotovosti 312. mtbr*, Travnik, 10. februar 1993.

³⁴⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 162/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 4. februar 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 321/93, *Referisanje o borbenoj gotovosti 312. mtbr*, Travnik, 10. februar 1993.

³⁴⁹ U tabeli je dat ukupan broj od 2.885 pripadnika. Kada se zbroje brojna stanja prikazana po jedinicama, u istoj tabeli, dođe se do broja od 2.912 pripadnika. Razlika je u 27 pripadnika. Prema toj tabeli 312. mtbr imala je tri bataljona (1. bataljon sa 722 pripadnika od čega 28 oficira, 24 podoficira, 640 v/o i 29 RnSO; 2. bataljon sa 663 pripadnika od čega 29 oficira, 22 podoficira, 588 v/o i 24 RnSO; 3. bataljon sa 799 pripadnika od čega 30 oficira, 23 podoficira, 719 boraca i 27 RnSO), komandu brigade sa 64 pripadnika (27 oficira, 8 podoficira, 18 v/o i 11 RnSO), izviđačku četetu sa 17 pripadnika (1 oficir i 16 v/o), vod veze s 36 pripadnika (2 oficira, 17 podoficira i 17 v/o), vod ABHO sa tri pripadnika, čVP sa 95 pripadnika (3 oficira, 6 podoficira, 83 v/o i 3 RnSO), HAD 105 mm sa 95 pripadnika (13 oficira, 10 podoficira i 72 v/o), Inžinjerijski bataljon sa 75 pripadnika (7 oficira, 6 podoficira, 57 v/o i 2 RnSO), LARB

se formacijski nije ni popunila te je kasnije transformirana u brdsku brigadu.

U Kačunima se, prema informaciji ŠVK, nalazilo 40.000 avioguma i druge opreme velike vrijednosti. Naredio je korpusu da ih prebaci u Zenicu.³⁵⁰ Prema saznanjima ŠVK, u tvornici eksploziva SPS Vitez nalazile su se velike količine MTS-a. Načelnik je naredio komandi korpusa da sagleda mogućnosti da ta sredstva prebaci u GLoC ARBiH u Visokom.³⁵¹ To se nije moglo učiniti ni na koji način jer je tvornica bila pod kontrolom HVO-a.

Pripadnici HVO-a divljački su se ponašali prema zarobljenicima ARBiH i tijelima poginulih. U rejonu Prosje – Busovačke staje 28. januara poginula su dva borca ARBiH, a četverica su zarobljena i potom ubijena. Tijela četverice razmijenjena su 4. februara. Obdukcijom je utvrđeno da su dva tijela bez tragova mučenja i zlostavljanja,³⁵² odnosno da su borci poginuli u borbi, dok su na dva tijela pronađeni tragovi teškog mučenja i zlostavljanja nastali pred smrt. Esad Dizdarević iz Cazina, pripadnik 17. Kbbr, lakše je ranjen u leđa, a potom zarobljen. Nos mu je polomljen udarcima tupog predmeta. Imao je hematom lijevog oka i velike ugruške krvi u lijevom uhu. Elmedinu Ferhatoviću je za života izvađeno lijevo oko oštrim predmetom, nos mu je polomljen udarcem tupim predmetom i potom je zaklan.³⁵³ Abdulah Filović iz Prijedora, pripadnik 17. Kbbr, razmijenjen je kasnije. I na njegovom tijelu pronađeni su tragovi mučenja nastali pred

sa 71 pripadnikom (6 oficira, 1 podoficir i 64 v/o) i Logističku bazu (Lb) sa čak 272 pripadnika (23 oficira, 32 podoficira, 150 v/o i 67 RnSO). Ukupno brojno stanje Lb naglašeno je kao 169 pripadnika, ali kada se prebroji po tabeli, dobije se broj od 272 pripadnika, što je za 173 više. S tolikim brojem pripadnika Lb izgleda da je 312. mtbr imala blizu 10% ljudstva angažiranog u logistici. Od 2.912 pripadnika brigade 1.947 je bilo v/o angažiranih u tri bataljona (oko 2/3 borci s prve linije). Ostalih 965 (oko 1/3) bilo je u komandama brigade, bataljona, prištapskim i pratećim jedinicama (od toga 169 oficira, 149 podoficira, 163 RnSO i 481 v/o). Bataljoni su bili zadovoljavajuće popunjeni sa starješinama i v/o (1. bataljon 90% oficiri, 104% podoficiri i 98% v/o; 2. bataljon 97% oficiri, 96% podoficiri i 90% v/o; 3. bataljon 100% oficiri, 100% podoficiri i 110% v/o). Up.: ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 321/93, *Referisanje o borbenoj gotovosti 312. mtbr*, Travnik, 10. februar 1993.

³⁵⁰ Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/194-1, *Naređenje*, Sarajevo, 2. februar 1993.

³⁵¹ Navodno je bilo 800 raketa za VBR 128 mm, 500 mina za MB 120 mm, 700 mina za MB 82 mm, 400 mina za MB 81 mm, 500 mina za MB 60 mm, 250 trenutnih granata za BsT 82 mm i 31,22 tone različitih vrsta eksploziva.

³⁵² Amir Mulalić iz Prijedora, pripadnik 17. Kbbr, poginuo je od snajperskog metka, a Midhat Ferhatović od gelera.

³⁵³ Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-32/93, *Izveštaj*, Busovača, 4. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992; Praljak, ARBiH, 3. korpus, broj: 04/152-34, *Podaci o poginulim borcima*, Zenica, 3. mart 1993.

smrt.³⁵⁴ Sadet Kanješić iz Ključa, pripadnik 17. Kbbr, zarobljen je i ubijen 4. februara, a Nazmija Hadžić iz Prijedora, također pripadnik 17. Kbbr, 11. februara. Zajedno s Hadžićem zarobljen je i Sedin Nešust iz Jajca, pripadnik 17. Kbbr. Komisija za razmjenu ARBiH mjesecima je tragala za Nešustom. Neke je razmjene otkazivala zbog njega.³⁵⁵ Komisija za razmjenu HVO-a dugo ga nije uspjela pronaći. Na tijelima većine mučenih utvrđene su i ozljede nanesene nakon smrti, odnosno divljačko ponašanje prema leševima. U razmjeni 3. februara oslobođen je borac Hasan Behlo iz Gornjeg Vakufa kojem je odrezano uho.³⁵⁶ Razmjena ratnih zarobljenika, uz posredovanje MKCK, izvršena je 8. februara po načelu *svi za sve*. Iz Silosa u Kačunima oslobođeno je 30 pripadnika HVO-a i još 31 iz KPD Zenica.

³⁵⁴ Kliko-Ćuskić, 17. *Viteška...*, 100.

³⁵⁵ Hadžić i Nešust bili su u izviđačko-diverzantskoj grupi 2/17. Kbbr koja je, od nadređene komande 333. bbr, dobila zadatak da 10. februara izvidi tt 664, zaposjedne je, utvrdi se i brani do dolaska pojačanja. Up.: Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-334/93, *Zapovijest za nasilno izviđanje*, Busovača, 9. februar 1993. godine. **ISJEČAK IZ DOKUMENTA:** (...) 11.02.1993. godine oko 13,30 sati u rejonu Vrata prema Crnoj zarobljena su dva pripadnika Armije, Nazmija Hadžić i Nešust Sedin. Up.: Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/355-3, *Izveštaj*, Busovača, 12. februar 1993. godine. **ISJEČAK IZ DOKUMENTA:** (...) 11.02.1993. oko 13,30 sati prilikom izvidjanja terena pravcem Žlibe – tt 679 do Babića krčevine – potokom prema tt 664, od strane pripadnika HVO otvorena je vatra na našu patrolu. Na prilazu tt 679 ostala su dva pripadnika Armije RBiH i to ranjen je Nazmija Hadžić. Nešust Sedin je nestao. Ostatak izvidnice se pod vatrom povukao. Sumnjamo da je Nešust Sedin uhvaćen živ. U 17,00 sati 12.02.1993. u Kačunima je posredstvom MKCK razmijenjeno tijelo Hadžić Nazmije. Up.: Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/355-6, *Izveštaj*, Busovača, 12. februar 1993. godine. Podaci 333. bbr o mjestu zarobljavanja Hadžića i Nešusta veoma su konfuzni. Prema prvom njenom izvještaju, izviđači su naišli na zasjedu u rejonu Vrata prema Crnoj (tt 862). Međutim, Vrata se nalaze na suprotnoj strani od Crne, u odnosu na Babića krčevine, a južno od tt 664. S obzirom na zadatak koji su imali, nisu ni trebali ići prema Crnoj koju je ARBiH držala od 26/27. januara. U drugom izvještaju se kaže da su naišli na zasjedu HVO-a na prilazu tt 669, a to bi značilo na prvoj tački pravca izviđanja. U vezi s dobijenim zadatkom, čini se vjerovatnijim da su zarobljeni u rejonu Vrata. Ako jesu, to znači da su promijenili pravac kretanja u odnosu na naredeni, odnosno da su išli prema tt 664 pravcem: Žlibe (tt 679) – Vrata, zaobilazeći južno Babića krčevine. Prema izjavama preživjelih, a koje je dobila komanda 17. Kbbr, lokalni vodič je pogriješio put i tako su upali u zasjedu. To se čini mogućim jer su se sigurno kretali drugim pravcem od naređenog ako su zaista naišli na zasjedu u rejonu Vrata. Trigonometru 644 trebali su prići sa sjeverne strane, od Babića krčevine, niz potok, a prilazili su mu s južne, od Vrata. Taj potok ima dvije pritoke. Jedan izvire ispod tt 644, a drugi ispod Vrata. Moguće da su krenuli uz pogrešnu pritoku, odnosno ka Vratima umjesto prema tt 644. Potok kao orijentacija pravca kretanja u rejonu tt 644 veoma je nezgodan jer ih ima više. U januarsko-februarskom sukobu oko Busovače poginulo je šest Krajišnika. Up.: Kliko-Ćuskić, 17. *Viteška...*, 100; Omanović, Emir, Šehidi i poginuli borci 17. Viteške Krajiške brdske brigade, Ključ, 2013, 10-125.

³⁵⁶ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

HVO je oslobodio 350 bošnjačkih civila zatočenih u kasarni u Kaoniku.³⁵⁷ Prema njihovom svjedočenju, dan ranije, na Kuli su mučena i ubijena tri borca ARBiH. Nermin Elezović rezan je nožem po licu i tijelu od čega je i preminuo. Mustafu Ibreljića udarali su krampom u stomak do smrti, a ubijen je i Jasmin Šehović kojega su prvo pretukli. Svjedoci su tvrdili da u gradu i selima većinu zlodjela prave bojovnici HVO iz Novog Travnika, Travnika, Viteza i Hercegovci, i da su u zatvoru Kaonik i na Kuli zatvorenike tukli Srbi pripadnici HVO (izvjesni Neđo iz Lašve).³⁵⁸ I poslije razmjene 8. februara, HVO je nastavio zarobljavati bošnjačke civile, mučiti ih i koristiti za kopanje rovova. U Solakovićima su se tokom noći čuli njihovi krici s Kule, gdje su ih držali i koristili za radove na prvoj liniji.³⁵⁹

Nasilje nad bošnjačkim civilima na teritoriji HVO-a svakodnevno se pojačavalo. U Donjem Polju pripadnici brigade S. Tomašević pokušali su silovati dvije Bošnjakinje iz porodice Srebrenica, što su spriječile komšije Hrvati. Džamija u Solakovićima oštećena je artiljerijskom vatrom, a snajperista s Kule djelovao je čak i po UNPROFOR-u. Do 10. februara na busovačkim mezarima Usputnica ukopano je, bez ikakvih vjerskih obreda, 14 Bošnjaka ubijenih u svojim kućama, stanovima ili na ulicama. Ostali ubijeni ukopavani su po okolnim selima. Sve stambene jedinice i privredni objekti bošnjačkih vlasnika na teritoriji HVO-a su opljačkani, devastirani, a mnoge su kuće i spaljene.³⁶⁰ U Skradnom su svakodnevno maltretirani bošnjački civili, a premlaćivani su i dječaci.³⁶¹ Enesu Srebrenici pripadnici HVO-a uzeli su ženu i dijete kao taoce, a njega natjerali da ode na teritoriju ARBiH i donese tijelo njihovog poginulog saborca. Zaprijetili su mu ubistvom porodice ako to ne učini.³⁶² HVO je optuživao ARBiH

³⁵⁷ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-37/93, *Izveštaj*, Busovača, 8. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-40/93, *Izveštaj*, Busovača, 9. februar 1993; **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 09-2-129/93, *Spisak zarobljenika puštenih*, Vitez, 10. februar 1993.

³⁵⁸ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-37/93, *Izveštaj*, Busovača, 8. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-39/93, *Izveštaj o razmjeni zarobljenika*, Busovača, 8. februar 1993.

³⁵⁹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-37/93, *Izveštaj*, Busovača, 8. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-40/93, *Izveštaj*, Busovača, 9. februar 1993. godine.

³⁶⁰ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-42, *Izveštaj*, Busovača, 10. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-210, *Odnosi sa HVO, vanredni izvještaj*, Zenica, 11. februar 1993.

³⁶¹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-42, *Izveštaj*, Busovača, 10. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-355-5, *Izveštaj*, Busovača, 12. februar 1993.

³⁶² **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-338, *Postupci pripadnika HVO prema civilnom stanovništvu*, Zenica, 1. februar 1993.

da drži i muči zarobljenike u Silosu. Komisija UNPROFOR-a, povodom tih optužbi, obišla je Silos 16. februara i utvrdila da tu nema, osim pritvorenih pripadnika 333. bbr, nikakvih drugih zarobljenika.³⁶³ HVO je zloupotrebljavao boje i obilježja UNPROFOR-a kako bi njegovi pripadnici prolazili preko teritorije ARBiH.³⁶⁴ Pripadnici HVO-a pljačkali su bošnjačke stanove i kuće na području općina Busovača i Kiseljak. Neka bošnjačka sela gotovo cijela su spaljena na teritoriji pod kontrolom HVO-a.³⁶⁵ S obzirom na to da je bilo čestih pojava pljačke hrvatskih civila i paljevina njihove imovine na teritoriji općine Busovača pod kontrolom ARBiH, komanda 3. korpusa naredila je potčinjenim jedinicama da to najstrožije zabrane.³⁶⁶ Iz Kasarne *Draga* 6. februara BsT-om je pogođena džamija u Kaćunima. HVO je danima djelovao zapaljivom municijom po bošnjačkim selima kako bi izazvao požare na stambenim i privrednim objektima.³⁶⁷

U Kiseljaku je nastavio s hapšenjem pripadnika OpŠO i bošnjačkih civila. Upadao je u stambene objekte, maltretirao i pljačkao. Prvog februarskog dana opkolio je Kazagiće i postavio ultimatum mještanima da predaju oružje do devet sati 2. februara. Komandant PDo Bilalovac telefonom je pozvao Miličevića, načelnika SJB Kiseljak, i tražio od njega da se postupa u duhu sporazuma iz Viteza, na što mu je on odgovorio da na općini Kiseljak može biti samo jedna vojska i to HVO, da postupa po naređenju iz Mostara i da ga sporazum iz Viteza ne zanima. Kazagići su ostali u blokadi. Operativna grupa *Visoko* pregrupisala je i pokrenula snage za ispomoć selu. Na punktu ARBiH kod Plinare u Klokotima sastali su se predstavnici OG *Visoko*, UNPROFOR-a i HVO-a kako bi razgovarali o rješenju za Kazagiće. Punkt je raspušten, a predstavnici su zajedno otišli u

³⁶³ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-355-15, *Izveštaj*, Busovača, 16. februar 1993.

³⁶⁴ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

³⁶⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-371, *Kršenje dogovorenog prekida vatre od strane HVO*, Zenica, 4. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-412/93, *Izveštaj*, Busovača, 24. februar 1993.

³⁶⁶ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-370, *Zarobljavanje civila, paljenje objekata i pljacka imovine, Naredjenje*, Zenica, 2. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 02/282-2, *Zarobljavanje civila, paljenje objekata i pljacka imovine, Naredjenje*, Zenica, 4. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/03-10-630-1, *Zarobljavanje civila, paljenje objekata i pljacka imovine, naređenje*, Zenica, 5. februar 1993. godine. **Opljačkane su napuštene hrvatske kuće u Oselištu, Gustom Grabu, Kaćunima i Bilalovcu, a neke su i zapaljene. Up.: ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

³⁶⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

Kazagiće riješiti situaciju.³⁶⁸ Kazagići se nisu predali, a nastavljen je pritisak na Bošnjake da se iseljavaju.³⁶⁹ Sredinom februara HVO je oduzeo 20 tona hrane od Merhameta u Kiseljaku.³⁷⁰

U Busovači i Vitezu vršio je psihički i fizički pritisak na Bošnjake nasumičnim ubistvima, pljačkom, prelaćivanjima, zabranom kretanja preko punktova, oduzimanjem vozila i sličnim nasilničkim radnjama. Fizički je presjekao telefonske veze sa Zenicom.³⁷¹ Podmetao je eksplozivne naprave u bošnjačke poslovne objekte i bacao bombe na bošnjačke kuće.³⁷² Tomislav Bralo Cicko na svirep način ubio je Esada Salkića u njegovoj kući u Nadiocima. Blaškić se izvinio i izjavio da od prije dva mjeseca Bralo nije pripadnik HVO-a, te da će biti uhapšen i suđen.³⁷³ Iz zatvora je pušten 15. aprila, nakon čega je činio zvjerstva u Ahmićima.³⁷⁴ U Krušćici su pripadnici ARBiH 11. februara priveli sedam pripadnika HVO-a koje su nakon ispitivanja pustili, bez maltretiranja, ponižavanja i fizičkog nasilja.³⁷⁵

U Novom Travniku 7. februara pripadnici HVO-a počinili su okrutan zločin prema civilima. Oko četrdeset mještana Ratanjske, koja je bila na teritoriji pod kontrolom HVO-a, došlo se žaliti u OpŠO Novi Travnik na svakodnevno maltretiranje od pripadnika HVO-a sa crnim kapama na glavi, zvanim *Čarapari*. Nakon ovog razgovora, oko 14.10, grupa pripadnika HVO-a napala je braću Izeta i Ismeta Halilovića u Ulici Petra Mećave. Prema izvještajima ARBiH, pripadnici HVO-a iz Rankovića Mirko Miletić, Ivica Mlakić i Josip Milanović ubili su Izeta, a Ismeta teško ranili i to pred očima njihovih supruge, maloljetne djece i komšija iz ulice.³⁷⁶ Tri dana poslije, u

³⁶⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-354/93, *Nepostivanje prekida vatre, Protest*, Zenica, 2. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

³⁶⁹ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

³⁷⁰ ICTY, ARBiH, *Knjiga zapažanja dežurnog operativnog tima ŠVK OS RiH*.

³⁷¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-369, *Nepostivanje dogovora o prekidu vatre*, Zenica, 3. februar 1993.

³⁷² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-354/93, *Nepostivanje prekida vatre, Protest*, Zenica, 2. februar 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

³⁷³ **Praljak**, ARBiH, 3 korpus, str. pov. broj: 02/3-171, *Redovni borbeni izvještaj, stanje u 18,00 časova*, Zenica, 3. februar 1993.

³⁷⁴ **Babić Jasna**, *Urota Blaškić*, Zagreb, 2005, 131-132.

³⁷⁵ ICTY, HVO, Brigada S. Tomašević, 2. bojna, SIS, *Izvešće o uhićenju pripadnika HVO*, Vitez, 12. februar 1993.

³⁷⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-193, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO-stanje od 16,00 do 24,00*, Zenica, 7. februar 1993. godine. **Nijedan od braće Halilović nije bio pripadnik ARBiH. Bili su na radnoj obavezi u BNT-u. Izeta je jedan metak pogodio u desno oko, a drugi u grudi. Ismet je zadobio prostrjelnu ranu u vrat. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-193, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO-stanje od 16,00 do 24,00*, Zenica, 7. februar 1993.**

kafani *Kod Dure*, prema izvještaju ARBiH, Zoran Jukić pokušao je nožem odsjeći ruku Ahmetu Seferoviću Sarajliji koji se uspio otrgnuti i pobjeći do saniteta ARBiH u njenom dijelu grada.³⁷⁷ Razbješnjelog Jukića vojna policija HVO-a pokušala je obuzdati, ali je nasrnuo na policajce koji su ga potom ustrijelili. Ubio ga je navodno Stipo Bavrka. Ovaj čin likvidacije vlastitog ekstremiste koji je izmakao kontroli, HVO je javnosti predstavio kao primjer *koliko je HVO stalo do zaštite osobne i imovinske sigurnosti svih građana Novog Travnika, bez obzira koje su nacionalne pripadnosti, svjetonazora i političkog uvjerenja*.³⁷⁸ Koliko mu je bilo stalo, pokazao je katapultiranjem *livanjke* iz pravca releja na dio grada pod kontrolom ARBiH od čega je nastala veća materijalna šteta. Stanje u Novom Travniku je uzavrelo.³⁷⁹ Pripadnicima ARBiH hrvatske nacionalnosti u Zenici zenički HVO prijetio je anonimnim telefonskim pozivima i pismima ubistvima djece i porodica jer su izdajnici hrvatskog naroda i pripadnici muslimanske i mudžahedinske vojske.³⁸⁰

Koristeći zatišje, HVO je počeo kvalitetno inženjerski uređivati položaje za što je nasilno upotrebljavao bošnjačko stanovništvo koje je ostalo na njegovoj teritoriji i zarobljene pripadnike ARBiH. Često su pripadnici HVO-a preko njih pucali prema položajima ARBiH čiji borci nisu smjeli uzvratiti iz bojazni da ne pogode nekog od zarobljenika. Bilo je i slučajeva pogibije.³⁸¹

³⁷⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-210, *Odnosi sa HVO, vanredni izvještaj*, Zenica, 11. februar 1993.

³⁷⁸ ICTY, HVO Novi Travnik, broj: 12/93, *Priopćenje za javnost*, Novi Travnik, 10. februar 1993.

³⁷⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

³⁸⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, VP, pov. broj: 09-16, *Službena zabilješka*, Zenica, 14. februar 1993.

³⁸¹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-26/93, *Izvještaj*, Busovača, 1. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-338, *Postupci pripadnika HVO prema civilnom stanovništvu*, Zenica, 1. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-232-26/93, *Izvještaj*, Busovača, 2. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-369, *Nepostivanje dogovora o prekidu vatre*, Zenica, 3. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-371, *Kršenje dogovorenog prekida vatre od strane HVO*, Zenica, 4. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-30/93, *Izvještaj*, Busovača, 4. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-193, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO-stanje od 16,00 do 24,00*, Zenica, 7. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-37/93, *Izvještaj*, Busovača, 8. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 04-232-40/93, *Izvještaj*, Busovača, 9. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-355-10, *Izvještaj*, Busovača, 13. februar 1993.

Kontrolni punktovi HVO-a bili su jedan od najtežih problema i glavna mjesta za nastanak incidenata koji su vodili oružanim sukobima. Osim pljačke i premlaćivanja dešavala su se i ubistva.³⁸² U svakom postignutom primirju bilo je riječi i o uvođenju reda u rad i ponašanje policajaca na kontrolnim punktovima. Rješenje se pronalazilo u formiranju mješovitih sastava na punktovima. Obično je to inicirala ARBiH. Ratno predsjedništvo Opštine Vitez i vlada HVO Vitez 11. februara dogovorili su uspostavu dva zajednička kontrolna punkta na ulazu i izlazu iz Viteza na putu Travnik – Zenica i ukidanje svih drugih.³⁸³ U gradovima srednje Bosne obje strane imale su policijski sat koji su provodile sa svojim snagama, vojnom ili civilnom policijom. Često su se one međusobno sukobljavale u obavljanju dužnosti. Rješenje se opet pronalazilo u mješovitim patrolama i realizirano je samo onda kada je HVO-u tako odgovaralo. U situacijama i mjestima kada nije, jednostrano je prekidao učešće. Ponašanje pripadnika HVO-a na svojim kontrolnim punktovima odražavalo se i na postupanje pripadnika ARBiH na svojim. Najveću pljačku na kontrolnom punktu ARBiH izveli su pripadnici 7. Mbbr 13. februara na Ravnom Rostovu. Prema izvještaju OpŠO Bugojno, zaustavili su vozilo koje je prevozilo uniforme i MTS za HVO. Prilikom kontrole utvrdili su da ima skrivenog oružja i velikih količina novca što nije bilo u specifikaciji. Zadržali su vozilo i oduzeli tri sanduka novca u apoenima od 2.000 HRD u ukupnom iznosu od 500.000.000 HRD (2.500.000 DM).³⁸⁴ Poslijepodne pojavila su se još dva vozila s istim sadržajem, što su, također, oduzeli.³⁸⁵ Opštinski štab odbrane Bugojno pokušao je isti dan osloboditi vozače i vratiti vozila, ali nije uspio.³⁸⁶ Devet dana poslije, oduzeli su veće količine MTS-a, 70.000.000 HRD (350.000 DM) i bonova za gorivo u vrijednosti 7.000.000 HRD (35.000 DM) što je bilo namijenjeno regionalnoj policiji HVO-a za srednju Bosnu. Njen

³⁸² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-338, *Postupci pripadnika HVO prema civilnom stanovništvu*, Zenica, 1. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-339, *Protest zbog pljacke MTS na punktu "Mala Postojna"*, Zenica, 2. februar 1993.

³⁸³ ICTY, Ratno predsjedništvo opštine Vitez, broj: 10/93, *Zaključak*, Vitez, 11. februar 1993; ICTY, HVO Vitez, pov. broj: 02-11-4-08-55/93, *Odluka*, Vitez, 11. februar 1993.

³⁸⁴ Tadašnji kurs HRD u odnosu na DM iznosio je 200 HRD za 1,0 DM.

³⁸⁵ U izvještaju OpŠO Bugojno ne spominje se da je bilo novca i u druga dva vozila nego samo da su vozila prevozila isti sadržaj, što može značiti da je bilo, ali i ne mora. Oduzeta količina novca izgleda ogromna, čak i da se radi o samo 2.500.000 DM, ali tako stoji u izvještaju. Ne raspoložem drugim izvorima koji bi pomogli utvrditi da li je zaista bilo toliko novca ili je sastavljač izvještaja greškom „dodao još jednu nulu“.

³⁸⁶ Praljak, ARBiH, OpŠO Bugojno, broj: 01/271-1, *Izvjestaj*, Bugojno, 26. februar 1993.

komandant Paško Ljubičić zaprijetio je da će blokirati sve puteve ako se oduzeti novac i oprema ne vrate.³⁸⁷ Dio ovog novca oduzet je od jedinice, ali je nestalo 16.518.000 HRD (82.590 DM) i bonova za gorivo u vrijednosti 1.000.000 HRD (5.000 DM). Novac je trebao biti vraćen HVO-u, ali kada on vrati materijalna sredstva, uključujući i novac od donatora, oduzeta od 7. Mbbr u proteklom periodu.³⁸⁸ Sedma muslimanska pravdala se da ta jedinica s Ravnog Rostova nije bila u njenom sastavu. Njeno uključivanje u 1/7. Mbbr može se pratiti od 22. decembra kada je naredbom komandanta brigade prebačena s Prusca na Ravno Rostovo. Iz raspoloživih dokumenata može se vidjeti da je u komandovanju zaista bilo problema s njom.³⁸⁹

³⁸⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

³⁸⁸ Praljak, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 372/93, *Naređenje*, Zenica, 13. mart 1993.

³⁸⁹ Bugojanska četa MOS-a bila je do 22. decembra na l/o iznad Prusca i napustila ju je narednjem komandanta 7. Mbbr, Asima Koričića, po čemu se vidi da je tada priznavala komandu brigade. Linija je ostala prazna, a četa je otišla na Ravno Rostovo. Opštinski štab odbrane Bugojno je o tome obavijestio ŠVK koji je tražio objašnjenje od komande korpusa. Ona je izvijestila ŠVK da je naredila da se jedinica mora odmah vratiti u Prusac i ponovo zaposjesti napuštenu l/o dok 307. mbr ne osigura svoje ljude za taj zadatak. Koričić nije na svoju ruku donio naredbu za prebacivanje bugojanske čete 1/7. Mbbr na Ravno Rostovo nego po narednju komande korpusa što se vidi po njenom objašnjenju upućenom ŠVK. Ali, komandant korpusa je ipak naredio komandi 7. Mbbr da komandira čete pozove na odgovornost i da poduzmu potrebne mjere iz svoje nadležnosti bez obzira što je smatrao da su ovakvi i slični slučajevi prateća pojava transformacije jedinica i formiranja brigada. Up.: Praljak, ARBiH, 1/7. Mbr, broj: 07/309-230/92, *Naređenje*, 22. decembar 1992; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/393-2, *Napustanje položaja*, Zenica, 4. januar 1993. godine. Po ovoj prepisci vidi se da OpŠO Bugojno nije imao nikakve veze s kontrolnim punktom 7. Mbbr na Ravnom Rostovu za šta ga je optuživao HVO. Bugojanska četa MOS-a bila je i kasnije problematična. U julu 1993. samovoljno je napustila položaj u Maloj Sotnici: (...) U više navrata jedinica je odbijala poslušnost komandi 1/7. Mbr kao što su ne odlasci na teren i traženje da se pripoje OG „Zapad“ (...). Kao razloge nezadovoljstva njeni pripadnici su navodili da nisu nikada ništa dobili od 7. Mbr, da se odnose prema njima kao i sa ustašama, da nedobivaju sve što ostali borci (...). Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 505/93, *Izveštaj*, Mala Sotnica, 10. juli 1993. godine. Koričić nije slao četu na Ravno Rostovo zbog postavljanja kontrolnog punkta na kojem bi pljačkala HVO. Smisao njegovog naređenja od 22. decembra 1992. vidi se iz njegove nove naredbe ovoj jedinici od 19. januara 1993. kada joj je dao zadatak čuvanja šireg rejonu Ravnog Rostova i intervencije na pravcima: Ravno Rostovo – Pogana ravan (prema VRS-u); Ravno Rostovo – Gornji Vakuf, Ravno Rostovo – Rostovo i Ravno Rostovo – Novi Travnik. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 101/93, *Razmještanje jedinica i gotovost za upotrebu*, Zenica, 19. januar 1993; ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 172/93, *Razmještanje jedinica i gotovost za upotrebu*, Zenica, 19. januar 1993; Praljak, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 116/93, *Puna borbena gotovost jedinica za upotrebu*, Zenica, 21. januar 1993; Praljak, 7. Mbbr, str. pov. broj: 150/93, *Redovni borbeni izveštaj*, Zenica, 31. januar 1993. godine. Dakle, imala je zadaću intervencije prema VRS-u ako joj novotravnički HVO prepusti svoje položaje na Mravinjcu i Kamenjašu, ali i da spriječi HVO da zaposjedanjem Ravnog Rostova odsiječe ARBiH iz Novog Travnika od Bugojna i Gornjeg Vakufa. Blaškić je to bio i naredio jedinici L. Pavlović,

Najomiljenije mete za pljačku na punktovima HVO-a bili su afroazijski donatori 7. Mbbr koji su često sa sobom nosili deviza u vrijednosti i po nekoliko stotina hiljada njemačkih maraka.³⁹⁰ Osim što su pljačkani i premlaćivani, oni su i zarobljavani, a u mnogim slučajevima i ubijeni, što je izazivalo revolt boraca 7. Mbbr.³⁹¹ HVO je odbijao i otezao njihovu

što je ranije spomenuo u knjizi. U junsko-julskom sukobu pokazalo se veoma mudrim zaposjedanje Ravnog Rostova u januaru. I tada se na Ravnom Rostovu nalazila jedinica iz 1/7. Mbbr koja je spriječila povezivanje HVO-a iz Lašvanske doline s Vrbaskom. S Ravnog Rostova ARBiH je početkom jula izvela manevar i zaposjela kompletan plato Sebešića čime je trajno osigurala odvajanje HVO-a iz srednje Bosne od Prozora. Kao i 22. decembra 1992. tako je i 19. januara 1993. komandant 7. Mbbr izdao naredbe bugojanskoj četi 1. bataljona na osnovu naredbe komande korpusa.

³⁹⁰ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 297/93, *Apel za moral, IPD i VP-Muslimanske brigade*, Zenica, 2. mart 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-3-486/93, *Odnos prema stranim državljanima, Zapovijed*, Vitez, 11. mart 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-27, *Dnevni operativni izvještaj za 08.04.1993. godine*, Travnik, 8. april 1993.

³⁹¹ Na punktu kod restorana *Sunce* 16. februara HVO je iz autobusa izveo trojicu Arapa i odveo ih u nepoznatom pravcu. Bili su u civilnoj odjeći i s urednim italijanskim putnim ispravama. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-507, *Neposustivanje postignutog sporazuma i dalje hapšenje građana*, Zenica, 16. februar 1993; ICTY, RBiH, MUP, broj: 01-92, *Informacija*, Sarajevo, 19. februar 1993. godine. U Vitezu su 10. marta pripadnici HVO-a pretukli, opljačkali i zatvorili još jednog Arapina, uposlenika humanitarne organizacije IGASA. Komanda OZ SB ovakve postupke pravdala je istupima neuračunljivih osoba u uniformama HVO-a. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-649, *Protest*, Zenica, 10. mart 1993. godine. Na punktu Okuka HVO je 31. marta uhapsio trojicu stranih državljana i njihovog vozača bošnjačke nacionalnosti. Tu su razoružani i premlaćeni. Na putu prema Busovači jedan je ubijen. Navodno zbog napada na vozača. Bio je nenaoružan. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-44/93, *Odgovor na prosvjed*, Vitez, 3. april 1993; ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 677/93, *Informacija o zarobljenim pripadnicima naše brigade od strane pripadnika HVO*, Zenica, 12. april 1993. godine. U mostarskom zatvoru HVO-a od novembra 1992. bili su radnici IGASA-e Ebu Hasan i Galib Esafi, od kojih je prilikom hapšenja na kontrolnom punktu otuđeno vozilo i preko 800.000 DM. Up.: ICTY, ARBiH, 4. korpus, *Informacija o stanju i problemima koji se čine pripadnicima Armije R BiH i muslimanskom narodu od strane HVO*, HZ Herceg-Bosna, Mostar, 21. januar 1993. godine. U jednom slučaju, koji se desio 18. decembra 1992, pripadnici VP HVO iz Viteza (Ljubičićeve) oduzeli su od dvojice Arapa 168.350 DM, 3.543 USD, 86.397 HRD i 2.710 AUS. Zaustavljeni su na kontrolnom punktu Paškina voda kod Kreševa. Naređeno im je da svojim vozilom i u pratnji VP krenu prema Kiseljaku. U putu su sreli konvoj UNHCR-a pod pratnjom UNPROFOR-a. Nasred ceste su se okrenuli, pobjegli od vozila VP i pokušali se staviti pod zaštitu UNPROFOR-a. Nisu uspjeli. Od Kiseljaka su nastavili put prema Vitezu u vozilu VP iz kojeg su iskočili u ponovnom susretu s UNPROFOR-om. Ni to im nije uspjelo. Nakon drugog pokušaja bijega i dolaska u Vitez, izvršen je detaljan pregled njihovog vozila u kojem su pronađene rečene količine novca, što objašnjava njihove pokušaje bijega. Željeli su spasiti novac koji su nosili u Travnik. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, 1. satnija, broj: 02-4/3-04/1-581/92, *Izvješće*, Vitez, 22. decembar 1992. godine. Početkom marta 1993. komanda 7. Mbbr izvijestila je komandu korpusa da se u zatvoru HVO-a u Kiseljaku nalaze tri Arapina i tri Iranca ili Turčina. Prvih dana marta u Prozoru su zaustavljeni i zatočeni trojica Turaka, dva Arapina i jedan Albanac. Trojica mudžahida zarobljena su kod Viteza 7. aprila i zatočena u Kaoniku. Up.: ICTY,

razmjenu radi čega su oni zarobljavali pripadnike HVO-a kako bi sami obavili razmjenu. Tako su 6. februara zarobili šestericu i tražili razmjenu za svoje borce koji nisu pušteni po dogovorenoj razmjeni. Snage HVO-a nastavljale su “etničko čišćenje” u srednjoj Bosni i vršile preseljavanje cijelih sela u druga sela i s teritorije jedne na teritoriju druge općine. Štab Vrhovne komande naredio je jedinicama ARBiH da zaštite sve stanovništvo od pojedinačnog ili grupnog terora u mjestima njihovog boravka i time stvore *uslove da se niko nikuda ne preseljava* i da političkim djelovanjem među stanovništvom ukažu na štetnost njihovog pokretanja iz zavičaja. Stanicama javne bezbjednosti naređeno je da se, više nego ranije, angažiraju u otkrivanju inicijatora (*husskaca*) preseljavanja stanovništva. S HVO-om morao se nastaviti započeti proces pregovaranja u cilju pronalaženja puteva povjerenja i smanjenja tenzija. Pojedince, koji su radili na razbijanju međunacionalnog jedinstva, trebalo je izolirati i prema potrebi hapsiti.³⁹²

Bez obzira na potpisano lokalno primirje, u rejonu Gornjeg Vakufa i Prozora i dalje su izvođena b/d, ali nešto manjeg intenziteta nego u januaru.³⁹³ Vojska RS nastavila je podgrijavati hrvatsko-bošnjačke odnose u svrhu izazivanja oružanog sukoba, granatirajući vojne ciljeve i civilne objekte obje strane u rejonu Gornjeg Vakufa kako bi se one međusobno optuživale i svetile.³⁹⁴ Na kontrolnim punktovima redovno je dolazilo do incidenata.³⁹⁵ HVO je do 3. februara izvršio pregrupisavanje snaga.³⁹⁶

ARBiH, 7. Mbbr, broj: 677/93, *Informacija o zarobljenim pripadnicima naše brigade od strane pripadnika HVO*, Zenica, 12. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07/677/93, *Izvjeshće o radu u periodu 01.-11.04.93.g.*, Vitez, 14. april 1993. godine. **To su samo neki od poznatih primjera pljački donatora ARBiH od strane HVO-a tako da ponašanje pripadnika bugojanske čete 7. Mbbr na Ravnom Rostovu nije ništa novo što HVO već nije isprobao prema ARBiH. Vjerovatno je bilo i pljački donatora ARBiH koje nisu zadokumentirane. U izvorima se uglavnom svi strani mudžahidi nazivaju Arapima iako ih je bilo različitih nacionalnosti.**

³⁹² ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/322-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 27. februar 1993.

³⁹³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 171/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 13. februar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 174/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 16. februar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 175/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. februar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 180/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 22. februar 1993.

³⁹⁴ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 176/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. februar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 181/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 23. februar 1993.

³⁹⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 172/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. februar 1993.

³⁹⁶ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/197-1, Sarajevo, 3. februar 1993.

Cikotić je izvijestio komandu korpusa da je stanje u u Gornjem Vakufu tako loše da se sukobi mogu nastaviti svakog trena. Tražio je jednu četu 307. mtbr i jednu diverzantsku jedinicu od oko 50 boraca. Komandant 305. bbr Halid Dedić tražio je savjet od komandanta korpusa o dislokaciji brigade i zahtijevao da se preko Radija Zenica i Travnik prenese vijest porodicama da su svi Jajčani živi i zdravi. Hadžihasanović je kratko odgovorio: *U Gornji Vakuf*. To je značilo da ostaje. Lokalni pregovori u Gornjem Vakufu zapali su u krizu. HVO je odugovlačio njihovu provedbu vjerovatno očekujući povoljno rješenje s pregovora u New Yorku držeći svoje jedinice u povoljnijem položaju. Tokom pregovora vršio je ukopavanje položaja i izgradnju pristupnih puteva linijama dodira. Užurbano je pravio puteve za povezivanje Prozora, Gornjeg Vakufa, Bugojna i Fojnice. Probijao je put Prozor – Smrčevi – Vitruša – Kasarna – ispod Zec planine – Dugo brdo – Bakovići – Fojnica širine šest metara izvodeći radove iz oba pravca. Ostalo mu je bilo samo još dva kilometra da ga spoji. Put Prozor – Fojnica bio mu je od vitalnog značaja za srednju Bosnu. Bugojno je povezivao s Gornjim Vakufom i dalje prema Prozoru izgradnjom puta Bugojno – Hrasnica – Ploča – Podgrađe – Uzričje – Pidriš – Prozor. Izgradio je i put Mačkovac – relej.³⁹⁷

Državna komisija (Selmo Cikotić, Emir Bijedić i Esad Ramić) 4. februara sastavila je izvještaj o sukobu u Gornjem Vakufu koji je podnijela predsjedniku Predsjedništva, načelniku ŠVK i ministru za unutrašnje poslove. Prema izvještaju, HVO je doveo snage iz zapadne Hercegovine i Hrvatske, postavio ih u povoljan taktički položaj i napao bošnjački dio grada i bošnjačka sela. Prije toga ubacio je specijalne snage u grad koje su zastrašivale Bošnjake i stvarale među njima paniku. Za grupisanje snaga u Gornjem Vakufu, HVO je tvrdio da se priprema za napad na VRS prema Kupresu. U napadu hrvatskih snaga poginulo je oko 50 pripadnika ARBiH i bošnjačkih civila.³⁹⁸ Najveći dio bošnjačkog dijela grada *srvanjen je sa zemljom*. Bošnjačka sela u koja su ušle hrvatske snage popaljena su i opljačkana pod izgovorom da se iz svake kuće dejstvovalo. Ostavljane su samo po 2-3 kuće u koje su smješteni civili prije nego su protjerani. HVO je zarobljavao sve muškarce bez obzira jesu li sudjelovali u borbama. Bilo je slučajeva da su i djeca od šest godina zatvarana u silos u Trnovači. Prema

³⁹⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

³⁹⁸ U izvještaju 3. korpusa od 17. februara kaže se da je tokom sukoba stradalo 50 boraca ARBiH i 27 bošnjačkih civila dok je 81 borac ranjen i 35 civila. Tri borca su nestala, a 72 borca i civila zarobljena, ali nije jasno radi li se samo o Gornjem Vakufu ili i o Busovači. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-243, *Vanredni izvještaj o odnosima sa HVO*, Zenica, 17. februar 1993.

istom izvještaju, navodo je Branko Šapina u Pajić Polju ubio dva bošnjačka civila. Jedan civil ubijen je u Vakufskom Polju (Hajrudin Karamustafić). Komandir čete brigade A. *Starčević* Pano Posavac zvani Cica navodno je maltretirao i zlostavljao šestogodišnju djevojčicu jer joj je otac bio starješina u 317. bbr. Enver Muminović udavljen je u Donjoj Hrasnici. Desili su se i mnogi drugi zločini. Armija RBiH pustila je sve zarobljene pripadnike HVO-a, a HVO je zadržao 47 zarobljenika ARBiH poričući da zna bilo šta o njima. Nije poštovao primirje niti UNPROFOR. Šiljeg je na pregovorima izjavio da *riječ majora Džonsa* iz Britbat-a za njega ne znači ništa. Prijetio je posljedicama za bošnjačke izbjeglice u Hrvatskoj. Bošnjački dio grada nakon smirivanja sukoba ostao je u okruženju, a HVO je imao slobodan dotur iz pravca Prozora.³⁹⁹

Napadna dejstva hrvatskih snaga, uz jaku artiljerijsku vatru i vatrenu podršku tenkova, povremene pješadijske napade i pokušaje ubacivanja diverzantsko-terorističkih grupa (DTg) u dio Gornjeg Vakufa pod kontrolom ARBiH nastavljena su do kraja februara. Naročito izražena dejstva pokazivale su prema gradu i Vrsama. Pokušaji ubacivanja DTg u grad izvođeni su uz prikrivanje jakom artiljerijskom i pješadijskom vatrom s okolnih brda. Hrvatski snajperisti djelovali su po gradu ispod releja (tt 785), Partizanskog groblja (Glavica), Krča i Grebina (tt 786). Dejstvovali su i po svim bošnjačkim selima koja su im bila optički vidljiva. Nisu pravili razliku između civila i vojnika niti po spolu niti po životnoj dobi. Zabilježena su ranjavanja i ubistva žena kao i djece. Tako je, naprimjer, jedno dijete ubijeno 18. februara u Boljkovcu. Uz snajperiste po istim lokacijama, i s istih v/p, djelovali su i PAM-ovi, PAT-ovi, puškomitraljezi, BsT-ovi i druga sredstva. Ni njihovi poslužioc i nisu pravili razliku između vojnih ciljeva i civila. Osim takvog teroriziranja civilnog stanovništva, hrvatske snage ometale su i sanitetsko zbrinjavanje ranjenika i evakuaciju žrtava dejstvujući istim naoružanjima i po njima.⁴⁰⁰ U selu Duša pripadnici HVO-a ubili su jednu ženu i pokušali silovati druge. Protjerano je sve bošnjačko stanovništvo iz Krupe, Ždrimaca, Uzričja, Duše, Hrasnice, Trnovače i dijela Bistrice. S Partizanskog groblja bačena je 5. februara *livanjka* na grad, a tri dana poslije HVO je zaprijetio da će na grad spustiti cisternu benzina.⁴⁰¹ Armija RBiH poslala je po dvije čete iz općinskih štabova Bugojno i Novi Travnik u ispomoć.

³⁹⁹ ICTY, RBiH, Državna komisija, broj: 10/406-1, *Stanje u G. Vakufu, informacija*, Gornji Vakuf, 4. februar 1993.

⁴⁰⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

⁴⁰¹ ICTY, ARBiH, *Knjiga zapažanja dežurnog operativnog tima ŠVK OS RiH*.

Na Gornjem Vakufu borbeno je angažirana i izbjeglička jedinica HVO-a iz Jajca (*bojna Hrvoje Vukčić Hrvatinić*). Lokalna zajednička komisija sastala se 9. februara. Očekivala je saglasnost od PMEZ-a za novu lokaciju 305. bbr. Uz pomoć UNPROFOR-a njen komandant prebačen je u Privor radi pripreme brigade za dislokaciju. U bazi UNPROFOR-a u Gornjem Vakufu ponovo se sastala 15. februara. Bila je prisutna i „busovačka“ komisija, te Hadžihasanović, Blaškić i Šiljeg zbog određivanja lokacije za izmještanje 305. bbr. Uz pomoć UNPROFOR-a i predstavnika PMEZ-a, dogovoreno je da 18. februara počne evakuacija brigade prema Zenici. Brigada je izmještena u Zenicu uz pratnju vojne policije HVO-a. Povlačile su se i hrvatske snage koje nisu bile lokalne, ali ne dalje od susjednog Prozora. Za 19. februar dogovoreno je i povlačenje novotravničkih i bugojanskih jedinica ARBiH. Istog dana povučena su artiljerijska sredstva hrvatskih snaga iz Pidriša i Ždrimaca. Neka su ostala skrivena ili su ranije dislocirana. Narednih dana HVO je nastavio dejstva, naročito pravcem Pavić Polje – Dražev Dol. Prema izvještajima ARBiH, navodni ukupni gubici hrvatskih snaga od sredine januara bili su oko 150 poginulih. Komisija je do kraja mjeseca pregledala teren oko releja, na Krču i u Malom Seocetu i utvrdila da nema više nikakve vojske. U njenom prisustvu uništene su utvrde na Partizanskom groblju (Glavica). Najproblematičnija je ostala Bistrica jer su se preko nje obje vojske nastojale povezati s Lašvanskom dolinom.⁴⁰² Iskopani rovovi, zemunice i tranšeje sporo su i nevoljko zatrpavani. Obračun još uvijek nije bio konačan i obje su strane to znale očekujući njegov nastavak radi čega su im bile potrebne zemljane utvrde. Na opstrukciju rada zajedničke komisije žalile su se obje vojske međusobno se optužujući.⁴⁰³ Sporazumom od 15. februara zabranjeno je nošenje oružja u gradu osim vojnoj policiji. Međunarodni komitet CK tragao je za zarobljenim pripadnicima ARBiH, ali HVO nije dao spiskove. Iz Šiljegove procjene može se prosuditi koliko je ARBiH bila zainteresirana za sukobe, iako ju je HVO optuživao da ih je počela:

*Procjenjujem da A BiH u G. Vakufu nije stalo više ni do kakvog sukoba jer izrazavaju ogromno zadovoljstvo kada se riješi i najmanji problem. Hrvatske zastave su i dalje na svim visovima oko G. Vakufa i nesmije ih niko skidati niti ih skida bez obzira ssto tamo nema vojske.*⁴⁰⁴

⁴⁰² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 1, od 05.12.1992. god. do 13.03.1993. god.*, Zenica, 1. decembar 1992.

⁴⁰³ **Praljak**, GS, HVO, VOS, broj: 185/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 27. februar 1993.

⁴⁰⁴ ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 01/100-228, *Izvjessce*, Prozor, 19. februar 1993.

Situacija u Jablanici nije se povoljno odvijala po HVO i Šiljeg je predlagao da se ne čeka šest mjeseci, odnosno da se ARBiH utvrdi, jer već ima određene snage za njeno zauzimanje. Predložio je da HVO riješi koridor prema Fojnici jer će *onda mocci Jablanici prodavati zrak, a ne samo dozvole za islaske*. Mislio je da će time Jablanicu dovesti u okruženje odvajajući je preko Sebešića od srednje Bosne. U izvještaju 3. korpusa za isti dan kaže se da *odnosi sa HVO jos uvijek nisu u zeljenim okvirima*.⁴⁰⁵ U izvještaju se ne kaže da HVO još nije poražen nego da odnosi nisu u željenim okvirima, što znači da ga ARBiH nije namjeravala vojnički poraziti nego odnose s njim dovesti na nivo koji će omogućiti saradnju u borbi s VRS-om i spriječiti iscrpljujuće međusobne sukobe.

Ratno predsjedništvo Općine Bugojno 20. februara tražilo je mišljenje komande 3. korpusa o preduzimanju mjera za sprečavanje HVO-a u nastojanju da uspostavi, kao jedinu, vlast HZHB u tom gradu.⁴⁰⁶ Komanda korpusa naredila je Ratnom predsjedništvu, OpŠO i 307. mtbr da ulože napore i pojačaju aktivnosti *da se ekstremi i sljedbenici uspostave paralelne vlasti urazume i shvate* da ta vlast nije potrebna uz već postojeću, legalnu. Ali, *ako razum ne prevlada kod HVO, imati snage Armije RBiH u gotovosti i silom spriječiti uspostavu vlasti tzv. HZ Herceg-Bosna*.⁴⁰⁷

Na osnovu zajedničkog naređenja načelnika ŠVK i GS od 11. februara, komanda 3. korpusa i OZ SB izdale su, nakon sastanka u Kaknju, nekoliko zajedničkih naređenja.⁴⁰⁸ Prvo se odnosilo na hitno povlačenje jedinica koje nisu s područja općina na kojima su se vodila b/d u svoje općine, a domaćih u kasarne. Artiljerijska oruđa jedinica sa strane također su se morala povući uz te jedinice, a artiljerija domicilnih jedinica u kasarne. Sljedeća naređenja odnosila su se na osiguranje uvjeta za povratak izbjeglog stanovništva, bezuvjetno puštanje na slobodu svih zarobljenika i privedenih lica, uklanjanje barikada s puteva, formiranje mješovitih komisija za rješavanje incidentnih situacija na nivou svake općine,

⁴⁰⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-254, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. februar 1993.

⁴⁰⁶ **ICTY**, RBiH, Ratno predsjedništvo opštine Bugojno, broj: 01-1-44/93, Bugojno, 20. februar 1993.

⁴⁰⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-550, *Sprecavanje uspostave paralelne vlasti tzv. HZ HB sa RBiH, Naredjenje*, Zenica, 23. februar 1993.

⁴⁰⁸ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 01-131, *Naredjenje*, Sarajevo, 11. februar 1993; **ICTY**, HVO, GS, dj. broj: 01-279, *Zapovijed*, Mostar, 12. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-427, Zenica, 12. februar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-440, *Realizacija naredjenja NS Vrhovne komande OS RBiH i sporazuma postignutog sa stozerom HVO Srednja Bosna koji proistice iz pomenute naredbe*, Zenica, 13. februar 1993.

zatrpavanje rovova, tranšaja i zemunica, propuštanje svih zaustavljenih transporta s cjelokupnim teretom⁴⁰⁹ i formiranje mješovitih kontrolnih punktova.⁴¹⁰ Četrdesetak dana kasnije, komanda 3. korpusa naredila je potčinjenim jedinicama da sa svojim pripadnicima ponovo “prorade” sva ova naređenja i upozori ih na neophodnost njihovog provođenja i preduzimanje mjera prema prekršiocima.⁴¹¹ Štab Vrhovne komande 14. februara naredio je OG *Visoko* da, u cilju rješavanja postojećih nesuglasica ARBiH i HVO-a na prostoru Kiseljaka i eliminiranja presija na bošnjačko stanovništvo, uspostavi neposrednu saradnju s komandom HVO-a u Kiseljaku pozivajući se na zajedničko naređenje Halilovića i Petkovića. Komanda OG *Visoko* dobila je zadatak da pokuša razgovorima s HVO-om Kiseljak riješiti sve sporove zbog uspostavljanja i funkcioniranja legalno izabranih organa lokalne vlasti. Energično je trebala zahtijevati da se legalno izabrani predstavnici vlasti bošnjačke nacionalnosti vrate na svoje dužnosti, ali i radnici SJB Kiseljak prema dogovorenom nacionalnom ključu. Također je trebala dogovoriti ukidanje kontrolnih punktova i obezbijediti nesmetano odvijanje saobraćaja. Adut ARBiH na kiseljačkoj općini bila je kontrola nad putnom komunikacijom Kiseljak – Busovača preko Bilalovca. Načelnik ŠVK naredio je OG *Visoko* da je drži pod kontrolom; kao i sela Gomionicu,

⁴⁰⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-431, *Povlačenje jedinica sa položaja, Naredjenje*, Kakanj, 13. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-432, *Povratak stanovništva u svoje domove, Naredjenje*, Kakanj, 13. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-433, *Otpuštanje zarobljenih i privedenih lica, Naredjenje*, Kakanj, 13. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-435, *Uklanjanje prepreka, barikada sa puteva, Naredjenje*, Kakanj, 13. februar 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 01-131/93, *Naredjenje*, Sarajevo, 11. februar 1993; ICTY, HVO, GS, dj. broj: 01-279, *Zapovijed*, Mostar, 12. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-436, *Rješavanje incidentnih situacija, Naredjenje*, Kakanj, 13. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-437, *Zatrpavanje rovova, bunkera, Naredjenje*, Kakanj, 13. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-438, *Propuštanje konvoja, transporta, Naredjenje*, Kakanj, 13. februar 1993.

⁴¹⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-434, *Uklanjanje kontrolnih punktova, Naredjenje*, Kakanj, 13. februar 1993. godine. U mjestima gdje su bili sukobi, trebali su se zadržati odvojeni punktovi, ali udaljeni jedan od drugog do razdaljine optičke vidljivosti. Za njih je bilo predviđeno da tako ostanu samo privremeno, do stvaranja uvjeta da se “izmiješaju”. To je vrijeme potrajalo. U Kačunima su se krajem marta sastali predstavnici ARBiH, HVO-a, SJB Busovača i PS HZHB iz Busovače. Glavnu riječ o punktovima vodili su policajci. Dogovorili su da će se na ulazu i izlazu iz Busovače uspostaviti odvojeni punktovi, ali optički međusobno vidljivi i sa zajedničkim uputstvom za rad. Zaključili su da, zbog prevelikih žrtava tokom januarsko-februarskog sukoba i nepovjerenja koje je radi toga nastalo, još nije vrijeme da se uspostave zajednički, bar ne dok se ne povрати međusobno povjerenje. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-367, *Dopunski izvještaj*, Zenica, 31. mart 1993.

⁴¹¹ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-726, *Naredjenje*, Zenica, 21. mart 1993.

Svinjarevo, Gromiljak, Dace, Hercege i Višnjicu; sve dok civilne i vojne vlasti HVO-a ne počnu realizirati dogovore o uključivanju Bošnjaka u lokalnu vlast i SJB. Paralelno s ispunjavanjem dobijene zadaće, komanda OG *Visoko* imala je obavezu da osposobi OpŠO Kiseljak i njegove jedinice za zaštitu bošnjačkog stanovništva i podršku legitimnim organima vlasti.⁴¹²

Komandanti 3. korpusa i OZ SB 11. februara izdali su zajedničku naredbu o formiranju koordinacijskog tima od po četiri člana na čijem su čelu bili njih dvojica.⁴¹³ Njegova zadaća bila je spriječiti dalje nesuglasice i sukobe, organizirati zajedničke borbe protiv VRS-a i provesti sve naredbe Halilović–Petković. Postojeći koordinacijski tim u Gornjem Vakufu zadržao je iste zadatke u svom rejonu, a nadležnost je imao prenijeti i na Bugojno. Istovjetan koordinacijski tim formiran je i u Mostaru. Timovi su imali zadaću i da pripreme prijedloge sastava zajedničke komande u svojim z/o na osnovu dogovora Izetbegović–Boban. Komanda korpusa 12. februara odredila je starješine, na čelu s komandantom korpusa, koje su trebale pregovarati s HVO-om na prvom zajedničkom sastanku *mješovitog tima* na IKM-u OZ SB u Vitezu. Dopis, kojim je HVO potvrdio svoj pristanak na sastanak, nije bio potpisao Blaškić koji je za to imao Petkovićevo ovlaštenje, te je komanda korpusa sumnjala u iskrenost HVO-a smatrajući da neko drugi, a ne on, rješava ili pravi probleme i da se na sastanku neće postići ništa korisno. Potpisano lice nije imalo Petkovićevo ovlaštenje za pregovore s 3. korpusom. Sumnju u rješavanje problema podgrijavała je i Šiljegova izjava da je za njega ne obavezujući sporazum Halilović–Petković, jer se on, po njegovom tumačenju, odnosi na OZ SB, a ne na njegovu OZ S/ZH.⁴¹⁴ Gornji Vakuf jeste bio u z/o S/ZH, ali i u z/o 3. korpusa. Potencijalni dogovor s Blaškićem ne bi riješio sve probleme koje je 3. korpus imao u svojoj z/o nego samo one koji se odnose na z/o OZ SB. Komanda korpusa nije mogla pristati na rješenja koja ne bi obuhvatila cijelu srednju Bosnu, uključujući i Gornji Vakuf. Ona je bila uvjerena da, zbog Šiljegove izjave, OZ S/ZH nije pod komandom Petkovića nego izravno Mate Bobana. Zbog Blaškićevog odsustva, komanda korpusa tražila je od Halilovića da zahtijeva od

⁴¹² **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/253-1, *Naređenje*, Sarajevo, 14. februar 1993.

⁴¹³ **Formiranje zajedničkog koordinacijskog tima dogovoreno je na sastanku načelnika ŠVK i GS. Njih dvojica usaglasili su sve obaveze i ovlaštenja tima.** Up.: **Praljak**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 01-131, *Naređenje*, Sarajevo, 11. februar 1993; **ICTY**, HVO, GS, dj. broj: 01-279, *Zapovijed*, Mostar, 12. februar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-427, *Naređenje*, Zenica, 12. februar 1993.

⁴¹⁴ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-215, *Obavještenje*, Zenica, 12. februar 1993.

Petkovića da odredi drugog starješinu koji će imati ovlaštenja da donosi odluke o realizaciji postignutog sporazuma.⁴¹⁵

Lendo – kojeg je HVO označavao kao najvećeg bošnjačkog ekstremistu, a koji se i sam počeo potpisivati kao zapovjednik, prepoznatljivo hrvatsko vojno tituliranje – imenovao je 14. februara u novotravničku lokalnu komisiju (tim) tri člana ispred ARBiH.⁴¹⁶ Realizacija dogovorenog između Halilovića i Petkovića na terenu je išla veoma teško i sporo, a većina nije nikada ni ispoštovana. Tako su, naprimjer, komandanti 333. bbr i brigade N. Š. Zrinski tek 8. aprila naredili zatrpavanje rovova, bunkera i drugih fortifikacijskih objekata i otvaranje puteva. Kao prioritet određen je Klokoti – Busovača – Kaonik – Lašva, po dubini od 500 m s obje strane.⁴¹⁷ Za nekoliko dana počeo je novi sukob te ni to nije sprovedeno.

Snage HVO-a su 14. februara iz Lašvanske doline uklonile barikade i “divlje punktove”, a dva dana kasnije povukle su se i jedinice iz Hercegovine. Počeo se osjećati pad tenzija i napetosti, a i saobraćaj se normalizirao. Zategnutiji odnosi ostali su u Gornjem Vakufu i Busovači.⁴¹⁸ Stanje u većem dijelu srednje Bosne lagano se smirivalo. Najsloženije je i dalje bilo u Busovači. Armija RBiH nije se povlačila s dominantnih objekata koje je kontrolirala prema Kaćunima i Fojnici. Zbog snabdijevanja municijom iz Konjica ona je *pod svaku cijenu* morala zadržati kontrolu tog koridora (Zenica – Kaćuni – Fojnica – Jablanica – Konjic). Istim koridorom morala je biti povezana sa slobodnim dijelom prozorske općine i Gornjeg Vakufa. Zaposjedanje tih prostora preklapalo se preko hrvatskog koridora iz Hercegovine u srednju Bosnu. To je značilo da *ostaje konstatacija da postrojbe A. BiH kontroliraju puteve i transporte roba za hrvatsko pučanstvo i HVO u SB koji hitno trebaju pomoć i nove zalihe jer su (...) iscrpljene*.⁴¹⁹

⁴¹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-215, *Obavještenje*, Zenica, 12. februar 1993.

⁴¹⁶ ICTY, ARBiH, Štab oružanih snaga Novi Travnik, broj: 1445/1, *Naređenje*, Novi Travnik, 14. februar 1993; ICTY, ARBiH, Štab oružanih snaga Novi Travnik, broj: 1451/1, *Rješavanje incidentnih situacija, Naređenje*, Novi Travnik, 14. februar 1993; ICTY, ARBiH, Štab oružanih snaga Novi Travnik, broj: 1452/1, *Uklanjanje prepreka, barikada sa puteva, Naređenje*, Novi Travnik, 14. februar 1993; ICTY, ARBiH, Štab oružanih snaga Novi Travnik, broj: 1475/1, *Naređenje*, Novi Travnik, 17. februar 1993.

⁴¹⁷ ICTY, ARBiH, 333. bbr, pov. broj: 02-370-1/93, (HVO, N. Š. Zrinski, pov. broj: 689/93), *Naređenje-Zapovijed, Zatrpavanje rovova, bunkera i povlačenje jedinica-postrojbi*, Busovača, 8. april 1993. godine. **Ovo je zajednička naredba, pa su je zato signirale obje strane.**

⁴¹⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 10/502-4, *Obavjestajni izvještaj*, Zenica, 17. februar 1993.

⁴¹⁹ **Praljak**, HVO, GS VOS, str. pov. broj: 175/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. februar 1993.

Krajem februara i početkom marta mješovita komisija obišla je dio općine Busovača pod kontrolom HVO-a (grad, Buselji, Donji Solakovići, Kovačevac, Sajtovići i Podkula) kako bi utvrdila štetu na bošnjačkoj imovini. Pronašla je 108 oštećenih stambenih, od kojih je 49 izgorjelo, i 23 demolirana i oštećena poslovna objekta. Nije stigla obići sva sela. Obišla je i porodicu Stipe Tomasa u Oselištu kako bi ispitala navode HVO-a da je maltretirana, a četrnaestogodišnja kćerka silovana. Tomas je izjavio da nema nikakvih problema s komšijama Bošnjacima i pripadnicima ARBiH koji su mu donosili potrebnu hranu za porodicu.⁴²⁰ HVO je zahtijevao ukidanje punkta ARBiH u Kaćunima kako bi imao slobodnu komunikaciju Busovača – Kiseljak, ali nije dopuštao uklanjanje svoga na putu Busovača – Zenica kako Bošnjaci i ARBiH s busovačke općine ne bi imali slobodnu komunikaciju ka Zenici. Armija RBiH nije pristala i tražila je ukidanje oba punkta.⁴²¹ Dogovoreno je da se kontrolni punktovi postave na granice općine Busovača prema Zenici (Lašva) i Kiseljaku (Klokoti),⁴²² ali hrvatska strana držala je i punkt kod restorana *Sunce*, na razmeđi s općinom Vitez, na putu Zenica – Vitez preko Kaonika.⁴²³ Tako je na svakom putu od Zenice prema Vitezu i dalje prema Travniku i Novom Travniku bilo bar dva kontrolna punkta HVO-a.

Zadnjih dana februara i prvih dana marta u Bugojnu je popuštala napetost, što je bila posljedica *gotovo nesmetanih* aktivnosti na normalizaciji stanja u Gornjem Vakufu, oslobađanja većeg broja zarobljenika i deblokiranja puteva prema Hercegovini. Jedini preostali ozbiljniji problem bila je odluka HVO-a o zatvaranju granica prema Hrvatskoj za sva lica i vozila u službi ARBiH. HVO je zaustavio i konvoj koji je iz Bugojna krenuo u Hrvatsku po humanitarnu pomoć. U gradu je miniranjem uništavao napuštene srpske kuće jer su se u njih počele useljavati bošnjačke izbjeglice, ali i neke privatne ugostiteljske objekte vlasnika hrvatske nacionalnosti. Općinskom štabu odbrane Bugojno nije bio poznat razlog zašto je to činio.⁴²⁴

⁴²⁰ ICTY, HVO Busovača-Mješovita komisija za popis uništenih i oštećenih objekata, broj: 01-100-L/93, *Izvješće*, Busovača, 2. mart 1993.

⁴²¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-303, *Odnosi sa HVO, vanredni izvještaj*, Zenica, 4. mart 1993.

⁴²² ICTY, HZHB, Odjel unutarnjih poslova, PS Busovača, broj: 03-9/4-754/93, *Procjena sigurnosne situacije na području općine Busovača*, Busovača, 12. mart 1993.

⁴²³ ICTY, HZHB, Odjel unutarnjih poslova, PS Busovača, broj: 03-9/4-111-2/93, *Procjena sigurnosne situacije na području općine Busovača*, Busovača, 8. mart 1993.

⁴²⁴ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Bugojno, broj: 04/313-1, *Informacija o činocima koji utiču na borbeni moral*, Bugojno, 5. mart 1993.

Od 3. marta situacija se smirivala. Primirje se poštovalo uz sitna narušavanja pješadijskim naoružanjem. Odnosi s HVO-om bili su na uzlaznoj liniji uz obostrano ulaganje napora. Tenzije su bitno umanjene, ali je ostalo prisutno dejstvo snajperista i povremena upotreba minobacača od strane HVO-a, nepovjerenje i obostrano izbjegavanje povlačenja s linija dodira i napuštanje rovova, posebno u rejonu Busovače. Problem punktova nije se riješio, ali je protok ljudi i roba djelimično omogućen i olakšan. Povremeno otvaranje vatre iz pješadijskog naoružanja prema položajima ARBiH dešavalo se i u Gornjem Vakufu. HVO je izbjegavao da pusti na slobodu sve zarobljene pripadnike ARBiH i bošnjačke civile u Gornjem Vakufu. Sa l/o prema Gornjem Vakufu povučene su sve jedinice 307. mtbr, izuzev jednog voda koji je ostao u Kordićima.⁴²⁵ Komanda brigade N. Š. Zrinski protestirala je 12. marta zbog provokativnog dejstva ARBiH iz Solakovića, Merdana, Pezića i Gornje Rovne. Navodno, od njenog dejstva zapaljivom municijom, zapaljene su dvije bošnjačke kuće u Gavrinih Kućama.⁴²⁶ U stvarnosti je, opet, bilo obrnuto. Teško da bi ARBiH, iz susjednih Merdana, od svih drugih kuća zapaljivom municijom zapalila samo njih dvije. HVO je pronašao jednostavan način da pravda svoje paljevine bošnjačkih kuća

⁴²⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-302, *Redovni večernji izvještaj*, Zenica, 4. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-305, *Redovni jutarnji izvještaj*, Zenica, 5. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-306, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 5. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-307, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 5. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-308, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 6. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-309, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 7. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-310, *Sedmicni sumarni izvještaj o b/d za period 26.02. do 04.03.1993. godine*, Zenica, 7. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-314, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 9. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-315, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 9. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-319, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 10. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-330, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 20,00 casova*, Zenica, 14. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-331, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 08,00 casova*, Zenica, 15. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-338, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 08,00 casova*, Zenica, 17. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-365, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 20,00 casova*, Zenica, 17. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-344, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-353, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 20,00 casova*, Zenica, 25. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-361, *Redovni borbeni izvještaj*, 28. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-363, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 29. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-366, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 31. mart 1993.

⁴²⁶ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 480/93, *Prosvjed zbog kršenja dogovorenog primirja*, Busovača, 13. mart 1993.

na teritoriji koju je kontrolirao optužujući ARBiH da je to činila zapaljivom municijom, kojom se, inače, on obilato koristio dejstvujući po bošnjačkim selima.

Početkom marta VOS GS je cijenio da će ARBiH u skorije vrijeme nastojati preuzeti Vareš *preko kojeg prolaze transporti za 2. korpus, a HVO je tome ozbiljna smetnja*. Njen naredni zadatak bio bi ovladavanje Kiseljakom (*već drži Kačune i Bilalovac*), čime bi ostvarila teritorijalnu povezanost s Tarčinom. *U toj varijanti bi Fojnica za kratko bez većih sukoba bila pod kontrolom Armije*. Nakon toga bi svoje aktivnosti usmjerila na Busovaču, Vitez i Novi Travnik. Nezaobilaznu ulogu imala bi Zenica i Visoko. Armija RBiH izgradila je put Rostovo – Risovac – Ledenica – Pečuj kojim joj je bilo najkraće dovođenje snaga iz Bugojna i raspoređivanje kosom uz BNT i dalje prema Rankovićima čime je omogućila stavljanje tog preduzeća pod svoju kontrolu, ali i grada. Pokret ARBiH iz Travnika preko Vilenice prema Novom Travniku, prema procjeni VOS-a, u kombinaciji s prethodnim, doveo bi HVO u izuzetno tešku, *ako ne i bezizlaznu situaciju*.⁴²⁷ Prema saznanjima HVO-a ARBiH je na slobodnom području općine Kiseljak radila na formiranju odreda jačine 300 ljudi. Koristila je put Bilalovac – Šehitluci – Mikoševići – Brezovik – Kondžilo – Moštre.⁴²⁸ Komandant *III. xp brigade* Žepče Ivo Lozančić bio je s VRS-om u ozbiljnoj fazi dogovora o zajedničkom djelovanju protiv ARBiH u svojoj i u z/o *110. brigade* (Usora). U izvještaju Bobanu 8. marta kaže:

*Oružani sukob se bliži, on postaje neizbježan. Mi smo u mogućnosti suprostaviti se ravnopravno Muslimanima ali dolazimo u blokadu od strane Zenice (...). Potrebno je obaviti razgovore sa trećom stranom kao mogućnosti rješenja za nas i Usoru (...) ja imam određene konatakte s odgovornim iz OG Doboj. Potrebne su mi ovlasti za dalje pregovore.*⁴²⁹

Vjerovatno kao posljedica srpsko-hrvatskih dogovora, na žepačkom bojištu više nije bilo jačih međusobnih b/d HVO-a i VRS-a, ali incidenti HVO-a s ARBiH bili su svakodnevnici.⁴³⁰ Kao bezbjednosno interesantno lice

⁴²⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 188/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 2. mart 1993.

⁴²⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 194/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 8. mart 1993.

⁴²⁹ **Praljak**, HVO, 111. xp brigada, broj: 02/3-20/93, *Izvješće*, Žepče, 10. mart 1993.

⁴³⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 197/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 11. mart 1993.

pod posebnom pažnjom VOS-a i dalje je bio Refik Lendo. Služba je cijenila da njegovo imenovanje za komandanta OG *Bosna* (z/o: Žepče, Zavidovići, Maglaj) ima istu zadaću kao u ranijim sukobima u srednjoj Bosni.⁴³¹

Smirivanje sukoba HVO je iskoristio za “etničko čišćenje” busovačke općine od Bošnjaka koje je progonio prema Vitezu i Zenici. Protjerao je i sve bošnjačke izbjeglice koje su se bile smjestile na području općine Busovača.⁴³² Istovremeno je provodio aktivnosti na iseljavanju Hrvata s teritorije pod kontrolom ARBiH kako bi ih naselio na etnički očišćenim područjima pod njegovom vlasti, a *pod vidom pritiska* od ARBiH. Komanda korpusa naredila je potčinjenim jedinicama da obezbijede sigurnost svih građana u svojim z/o i do daljnjeg im zabrani iseljavanje bez odobrenja lokalnog komandanta brigade koji mora voditi računa da pri izdavanju takvih odobrenja postoje stvarni razlozi.⁴³³ Broj incidenata i ubistava smanjen je, iako nisu potpuno prestali. U noći 28. februar/1. mart, u svom stanu u Busovači, ubijen je Ibrahim Hodžić.⁴³⁴ Oduzimanja m/v, pljačka i zastrašivanja smanjivala su se obimom, iako su još uvijek trajala. HVO se pravdao da to čine nekontrolirani kriminalci koji se ne mogu obuzdati bez većeg broja policajaca.⁴³⁵ Nastavljeno je i podmetanje eksplozivnih naprava u bošnjačke objekte.⁴³⁶ Posebnu pažnju na svojim kontrolnim punktovima usmjeravao je prema mudžahidima afroazijskog porijekla i to

⁴³¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 205/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 18. mart 1993.

⁴³² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-293, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 1. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-294, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 2. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-332, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 18,00 casova*, Zenica, 15. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-336, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 20,00 casova*, Zenica, 16. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-343, *Odnosi sa HVO*, Zenica, 19. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-111, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-347, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. mart 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/428-1, *Stanje na ratištu R BiH*, Sarajevo, 22. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-363, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 29. mart 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-367, *Dopunski izvještaj*, Zenica, 31. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-64-1, *Sedmični izvještaj*, Busovača, 2. april 1993.

⁴³³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-726, *Naredjenje*, Zenica, 21. mart 1993.

⁴³⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-289, *Redovni borbeni izvještaj sa stanjem u 06,00 casova*, Zenica, 1. mart 1993.

⁴³⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-367, *Dopunski izvještaj*, Zenica, 31. mart 1993.

⁴³⁶ **ICTY**, HVO, 1. Viteška brigada (brigada Viteška), broj: 169/93, *Izvjeshće*, Vitez, 16. mart 1993.

zbog većih količina novca koji se često nalazio kod njih. Međutim, oni su počeli uzvraćati. Na kontrolnom punktu u Docu n/L vojna policija HVO-a pokušala je u večernjim satima 16. marta razoružati četvericu stranih mudžahida koji su se tome suprotstavili ubivši dva policajca.⁴³⁷ Na istom punktu zaustavila je grupu boraca 1/312. mtbr koja se vraćala s linije na odmor. Istjerala ih je iz autobusa, vrijeđala i ponižavala. Neki su zadobili lakše, a neki teže tjelesne ozljede. Oduzeto im je i naoružanje.⁴³⁸ Na kontrolnom punktu HVO-a u Čajdrašu kod Zenice slično se desilo 28. marta. Vojni policajci HVO-a su, pri pokušaju kontrole, ubili jednog mudžahida. Ostali su uzvratili vatrom usmrтивši dva vojna policajca HVO-a.⁴³⁹ Blaškić je optužio 7. Mbbr. Komandant korpusa izvijestio je načelnika ŠVK da u incidentu nije sudjelovao nijedan pripadnik ARBiH i da, u skladu s njegovim naređenjem, poduzima preventivne mjere na sprečavanju sukoba i smanjenju tenzija, ali da postoji veliko međusobno nepovjerenje koje pogoduje incidentima. Istragu su zajednički sprovedi CSB Zenica i VP HVO.⁴⁴⁰ Tokom bajramskih blagdana pripadnici ARBiH u z/o 312. mtbr pucali su iz pješadijskog naoružanja prema objektima HVO-a. Komandant 312. mtbr Zijad Čaber, u skladu s naređenjem komande korpusa, najstrožije je zabranio otvaranje vatre prema pripadnicima, jedinicama i objektima HVO-a, a prekršiocima naređenja zaprijetio poduzimanjem adekvatnih mjera.⁴⁴¹ Pred ponoć 19. marta HVO je ispalio zolju na Medresu u

⁴³⁷ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-2, *Dnevni operativni izvještaja za 16/17.03.1993. godine*, Travnik, 17. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-338, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 08,00 casova*, Zenica, 17. mart 1993. godine. **Vozilo s mudžahedinima došlo je u Dolac iz pravca Zenice. Na kontrolnom punktu HVO-a na Ovnaku, pola sata ranije, pod prijetnjom automatskim puškama, nisu dopustili pregled vozila. Pripadnici HVO-a na Ovnaku bili su mudriji od svojih kolega na kontrolnom punktu Dolac n/L pola sata kasnije. Pustili su ih da prođu. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07-459/93, *Izvjeshće*, Vitez, 18. mart 1993.**

⁴³⁸ **ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-3/93, Zbirni izvještaj za period od 12.03.1993. do 19.03.1993. god.,** Travnik, 19. mart 1993. godine. **Oduzeto im je 24 komada AP M70, jedan kalašnjikov, PASP M-70, PM M-72, PAP-ovka, 26 RAP-ova, 28 ručnih bombi i 2 pištolja. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-775, *Protest*, Zenica, 31. mart 1993.**

⁴³⁹ **ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07/677/93, *Izvjeshće o radu u periodu 01.-11.04.93.g.,*** Vitez, 14. april 1993.

⁴⁴⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-367, *Dopunski izvještaj*, Zenica, 31. mart 1993.

⁴⁴¹ **ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-746, *Naredjenje*, Zenica, 25 mart 1993. (...) Ne dozvoliti da pojedinci svoja bajramska raspoloženja ispoljavaju na navedeni način (...) Up.: ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-612-1/93, *Odnosi sa HVO, Naredjenje*, Travnik, 25. mart 1993.**

Travniku koja je služila kao kasarna 1/7. Mbbr.⁴⁴² Pored puta Zabilje – Zukića most pronađeno je tijelo ubijenog stranog mudžahida radi čega je HVO još više pojačao kontrolu na punktovima, što je sveukupno izazvalo ozbiljan revolt pripadnika 7. Mbbr i dovelo situaciju do kulminacije.⁴⁴³ U Ljubuškom su zadržana tri konvoja za ARBiH (humanitarna pomoć, nafta i repromaterijal za namjensku industriju).⁴⁴⁴ Na kontrolnom punktu kod restorana *Sunce* oduzeto je 13,4 tona nafte od ARBiH i lični novac vozača kamiona.⁴⁴⁵ Iz konjičkog sela Parsovići, u z/o brigade *Neretvica*, 22. marta HVO je djelovao artiljerijom po Herama i pješadijskim naoružanjem po Ćelini. Komanda 4. korpusa i Glavnog stožera HVO poduzeli su mjere u cilju zaustavljanja daljih borbi.⁴⁴⁶ Za inženjersko utvrđivanje položaja na busovačkom bojištu, HVO je još uvijek koristio bošnjačke civile. Za 27. noć ramazana dva pripadnika Vojne policije HVO iz Viteza (Nikica Vučić i Mario Drmić) pucali su iz pišolja na obezbjeđenje džamije koje je uzvratilo vatru i napadače ranilo.⁴⁴⁷ HVO je nastavljao propagandni rat. Na TV Busovača stalno je prikazivao snimak poginulih pripadnika HVO-a koji su navodno masakrirani u Kaćunima tokom sukoba. Međutim, oni su stradali od direktnog pogotka zolje u njihovu grupu radi čega su bili tako raskomadani.⁴⁴⁸ U Sarajevu je HVO vrbovao dobrovoljce za Juku Prazinu koji je po Hercegovini, za račun HVO-a, maltretirao Bošnjake.⁴⁴⁹

Na sastanku komandanata HVO-a iz srednje Bosne, u Busovači 17. marta, dogovoreno je da početkom aprila odu kod Šuška kako bi ga upoznali s trenutnom situacijom i problemima s kojima se susreću, ali i da prime njegove instrukcije za dalje djelovanje u srednjoj Bosni.⁴⁵⁰ Manje

⁴⁴² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-111, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. mart 1993.

⁴⁴³ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-20, *Dnevni operativni izvještaj za 01.04.1993. godine*, Travnik, 1. april 1993.

⁴⁴⁴ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/428-1, *Stanje na ratištu R BiH*, Sarajevo, 22. mart 1993.

⁴⁴⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-769, *Protest*, Zenica, 28. mart 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-968-1, *Protest*, Zenica, 29. mart 1993.

⁴⁴⁶ **Praljak**, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-743, *Naređenje*, Zenica, 24. mart 1993; **Praljak**, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-746, *Naređenje*, Zenica, 24. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 450/93, *Naređenje*, Zenica, 28. mart 1993.

⁴⁴⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-360, *Sedmicni sumarni izvjestaj o b/d za period 19.-25.03.1993. godine*, Zenica, 28. mart 1993.

⁴⁴⁸ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-64-1, *Sedmični izvještaj*, Busovača, 2. april 1993.

⁴⁴⁹ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/428-1, *Stanje na ratištu R BiH*, Sarajevo, 22. mart 1993.

⁴⁵⁰ **Dario Kordić, Paško Ljubičić, Zvonko Vuković i predsjednik IO SO Travnik. Up.: ICTY**, HVO, Stožer srednje Bosne, *Susret sa ministrom obrane, zahtjev*, Vitez, 31. mart 1993. (**ICTY**, IT: 95-12-881; 10. juni 1996.)

od tri sedmice kasnije, jedinice HVO-a počinile su ratni zločin u Ahmićima i drugim viteškim bošnjačkim selima i gradskim naseljima. Krajem marta komanda OZ SB napravila je procjenu mogućeg napadnog djelovanja ARBiH prema HVO-u u srednjoj Bosni na više pravaca. Shodno toj procjeni, predložila je GS *otvaranje sukoba na širim područjima sa dobro pripremljenim udarima gdje se najmanje nada*.⁴⁵¹ Lendo je i dalje za HVO bio glavni starješina ARBiH za djelovanje prema HVO-u. Komanda OZ SB bila je uvjerena da je on izradio navodni plan 3. korpusa za preuzimanje Gornjeg Vakufa, Bugojna, Novog Travnika i Viteza i da je upućen u OG *Bosna* kako bi isto učinio sa Žepčem. Navodni plan za preuzimanje Kiseljaka, Vareša, Kaknja, Fojnice i Kreševa trebao je, prema Blaškiću, izraditi Vehbija Karić koji je radi toga iz Sarajeva poslan u Zenicu.⁴⁵² Kao glavno težište napadnog djelovanja ARBiH, komanda OZ SB je očekivala prema Vitezu, Busovači i Novom Travniku zbog jake namjenske industrije u posjedu HVO-a i važnog geografskog i saobraćajnog čvorišta koje povezuje Zenicu, *odakle se vuku sve niti*, s gradovima u Lašvanskoj, Vrbaskoj i Neretvanskoj dolini.⁴⁵³ Komanda 3. korpusa cijenila je da *razne obavještajne službe i institucije koje su neprijateljski raspoložene prema Armiji RBiH i Republici Bosni i Hercegovini, na sve moguće načine žele da uvuku Armiju RBiH u ponovni sukob sa HVO na način da se prikaže kao "napadač", tako da se svijetu prezentira nemogućnost opstanka cjelovite i suverene države Bosne i Hercegovine*.⁴⁵⁴ Sa žaljenjem je konstatirala da je *izgubljeno puno života u*

⁴⁵¹ (...) *Cijena se mora platiti, te je bolje što prije jer svako odlaganje i tolerisanje samo će iziskivati veće žrtve i gubitke područja (...)*. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 205-8-I/93, *Procjena mogućih djelovanja potencijalnog agresora na prostorima OZ "Srednja Bosna"*, Vitez, 25. mart 1993.

⁴⁵² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 205-8-I/93, *Procjena mogućih djelovanja potencijalnog agresora na prostorima OZ "Srednja Bosna"*, Vitez, 25. mart 1993. godine. **Nijedna procjena nije bila tačna, naročito u vezi s Karićem koji je iz Sarajeva u Zenicu poslan da prati i pomogne rad komande 3. korpusa koja gotovo ništa nije držala do njegovog mišljenja. Aprilski sukobi pokazali su da ni Lendo nije imao nikakve veze s komandovanjem jedinicama ARBiH u Lašvanskoj dolini. On nije imao nikakve veze ni s kasnijim junskim sukobima u Travniku i Novom Travniku niti s julskim u Bugojnu. Ali, očito je za HVO, on kao ličnost i starješina ARBiH, predstavljao posebno ozbiljnog i opasnog protivnika što je posljedica njegovog uspješnog vojevanja s HVO-om na području Novog Travnika i Gornjeg Vakufa u oktobarskim sukobima 1992. i januarским 1993. godine. Lendo je za HVO u Lašvanskoj dolini ostao prijetnja i mjesecima nakon što je iz nje prekomandovan, a njegov prelazak u Zavidoviće tumačio je kao sigurno borbeno djelovanje ARBiH protiv HVO-a u tom rejonu. Situacija u koju je došlo Žepče karajem juna pokazuje da nije imao nikakav plan ni za preuzimanje Žepča.**

⁴⁵³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 205-8-I/93, *Procjena mogućih djelovanja potencijalnog agresora na prostorima OZ "Srednja Bosna"*, Vitez, 25. mart 1993.

⁴⁵⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-56-3, *Preduzimanje operativnih i drugih mjera OB*, Zenica, 16. mart 1993.

ovim nepotrebnim sukobima. Oni su prema njoj tragični, posebno sa aspekta zajedničke borbe Muslimansko-Hrvatskog naroda protiv istog agresora.⁴⁵⁵

Na nekim područjima, a koja nisu bila direktno obuhvaćena januarско-februarskim sukobima, postojala je saradnja HVO-a i ARBiH u borbi protiv VRS-a. Prilikom izvođenja diverzantske akcije u rejonu Potkraja i Gradine, na turbetskom bojištu, 312. mtbr pružila je artiljerijsku podršku jedinici HVO-a bez obzira što akcija nije bila zajednička.⁴⁵⁶ Za nekoliko dana HVO je uzvratio uslugu 312. mtbr, što je u komandi korpusa primljeno kao ohrabrujuća vijest.⁴⁵⁷

Obično nakon incidenta izazvanog s jedne strane slijedila je reakcija s druge, potom odgovor prve i tako unedogled. Međutim, vjerovatno poučeni ružnim iskustvima odranije i vođeni bistrijim i umjerenim glavama, hrvatski mještani Donje Večeriske u jednoj teškoj situaciji postupili su obrnuto. Nakon incidenta s pripadnikom ARBiH, komšijom, pripadnici rezervnog sastava HVO-a iz sela, održali su 16. marta sastanak koji, zbog pomirbenog tona u duhu održavanja dobrih komšijskih odnosa, zavređuje da bude spomenut.⁴⁵⁸ Odlučili su da na incident neće odgovoriti istom ili još gorom mjerom, što je bilo uobičajeno u srednjoj Bosni, nego poduzimanjem

⁴⁵⁵ ICTY, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-743, *Naređenje*, Zenica, 24. mart 1993; **Praljak**, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-746, *Naređenje*, Zenica, 24. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 450/93, *Naređenje*, Zenica, 28. mart 1993.

⁴⁵⁶ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-3/93, *Zbirni izvještaj za period od 12.03.1993. do 19.03.1993. god.*, Travnik, 19. mart 1993.

⁴⁵⁷ (...) Činimo sve da se odnosi sa HVO poboljšaju. Kao pozitivno, u ovim odnosima, može se istaci primjer sadjestva artiljerije HVO dana 19.3.1993. g. po cetničkim položajima sa tri haubičke granate dok su cetnici otvarali artiljerijsku vatru po objektima u nasnoj zoni odgovornosti (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-360, *Sedmični sumarni izvještaj o b/d za period 19.-25.03.1993. godine*, Zenica, 28. mart 1993.

⁴⁵⁸ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 169/93, *Izvješće*, Vitez, 16. mart 1993. godine. **Sastanak je održan u kafani Branka i Frane Drmića. Učesnici su usvojili sedam tačaka: (...) 1. Da se sa danom 16. ožujkom 1993. g. u 18,00 sati pa nadalje neće tolerisati ni jedne oružane provokacije ili provokacije druge vrste s kojom će biti uznemireno Hrvatsko pučanstvo ili muslimansko od strane vojske Hrvatskog vijeća obrane, ili oružani snaga muslimanske vojske. 2. Da ćemo učiniti sve da na ovim prostorima sačuvamo mir i spokojstvo hrvatskog i muslimanskog naroda što zahtijevamo i od druge strane. 3. Da se Hrvatsko i muslimansko pučanstvo vrati svojim kućnim obavezama a da glede ustrojstva Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatske zajednice Herceg Bosne, nebude uzrok razdora dvaju naroda na ovim prostorima koji su vjekovima živjeli u slozi. 4. Da postrojbe pričuvnog sastava D. Večeriske i muslimanske vojske uspostave kontrolu nad ekstermima iz reda oba naroda. 5. Da će pričuvni sastav Hrvatskog Vijeća obrane D. Večeriske sa svoje strane poduzeti sve da D. Večeriska nebude raskrižje za rješavanje Hrvatsko-muslimanskih sukoba u Republici Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj zajednici Herceg Bosne. 6. Da muslimanska vojska D. Večeriske izvrši zakopavanje svih rovova sve u cilju zajedničkog suživota dvaju naroda na ovim prostorima. 7. Da se neovlašćeno ne smije ulaziti u tuđe dvorište te da svako ko se zatekne u tuđem dvorištu bude uhićen (...).** Up.: ICTY, HVO, Pričuvni sastav Donja Večeriska, broj: 05-5/93, Donja Večeriska, 16. mart 1993.

odlučnih koraka da svi u selu *u slozi* žive kako je *vjekovima* bilo i da selo *nebude raskrižje* za rješavanje hrvatsko-bošnjačkih odnosa. Posebno je zanimljivo poštovanje tradicije privatnosti i sigurnosti doma i dvorišta, čemu je data posebna tačka zaključka po kojoj niko ne smije ući nikome u dvorište nepozvan ili neovlašten. Ovaj primjer, koji nije jedini, pokazuje da između srednjobosanskih Hrvata i Bošnjaka nije postojala višestoljetna zavada i neprijateljstvo toliko snažno da je neminovno i nezaustavljivo vodilo oružanom obračunu. On, također, ukazuje na činjenicu da nisu svi pripadnici HVO-a bili za nasilje i politiku teritorijalne podjele uz “etničko čišćenje”, bez obzira što su kao vlast prihvatili HZHB i kao vojsku HVO.

U Zenici je 26. marta, uz posredovanje UNPROFOR-a i PMEZ-a, potpisan sporazum o predavanju puteva pod kontrolu MUP-a RBiH i Odjela unutarnjih poslova HZHB. Armija RBiH i HVO morali su najkasnije do 29. marta povući svoje pripadnike i vojne policajce s puteva i kontrolnih punktova i prepustiti ih civilnim policijama. Sa svih puteva imale su se ukloniti i barikade.⁴⁵⁹ Već sutradan komanda 333. bbr naredila je da se ne uznemiravaju pripadnici HVO-a iz Busovače angažirani na njegovim kontrolnim punktovima kod restorana *Olimpik* (prema Zenici) i u Klokotima (prema Kiseljaku).⁴⁶⁰ Uklanjanje punktova dogovoreno je i za zeničku općinu. Komandant OpŠO Zenica Jasmin Šarić izvijestio je komandu korpusa da su od 27. marta uklonjeni svi punktovi OpŠO Zenica na području općine. Ostala su bila samo tri zajednička carinska punkta (Brod, Lašva i Donja Gračanica) i *problematicni punkt u Čajdrašu* na kojem je HVO i dalje kontrolirao pripadnike ARBiH i maltretirao pripadnike 7. Mbbr.⁴⁶¹ Za HVO je najveći problem i dalje predstavljao kontrolni punkt 7. Mbbr na Ravnom Rostovu, na putu Bugojno – Novi Travnik.⁴⁶²

Početkom februara HZHB se odlučila na formiranje domobranstva (prostorne jedinice). Odjel odbrane Uprave Travnik 16. februara naredio

⁴⁵⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 03/33-761, *Naredjenje*, Zenica, 27. mart 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, čVP, str. pov. broj: 31-1/93, *Naredjenje*, Zenica, 27. mart 1993; ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 449/93, *Naređenje*, Zenica, 28. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 03/33-777, *Realizacija naredjenja o uklanjanju punktova*, *Naredjenje*, Zenica, 31. mart 1993.

⁴⁶⁰ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-541/93, *Naredba o neometanom prolasku pripadnika HVO na punktove*, Busovača, 27. mart 1993.

⁴⁶¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 12/33-777, *Naredjenje*, Zenica, 31. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/01-353/1, *Realizacija naredjenja o uklanjanju punktova*, Zenica, 1. april 1993.

⁴⁶² **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 185/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 27. februar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 186/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 28. februar 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 251/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 6. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, djelovodni broj: 02-211-01-735/93, Mostar, 6. maj 1993.

je u svim općinama na području Uprave formiranje jedinica i štabova domobranstva. Po formiranju, jedinice su potčinjene komandi OZ SB.⁴⁶³ Domobranstvo je imalo zadatak ispomoći jedinicama na prvoj liniji, osiguranje naseljenih mjesta, vitalnih objekata, relejnih uređaja i centara veze, zdravstvenih i školskih objekata, te saobraćajnica, vodoopskrbnih i elektroenergetskih objekata. U zadatak jedinica spadala je i borba protiv ubačenih DTg. Na području Travnika 2. marta formirana je jedinica jačine jednog bataljona.⁴⁶⁴ Nakon nekoliko dana i OpŠO Travnik počeo je s formiranjem svojih prostornih jedinica. Imale su iste zadaće kao domobranstvo HVO-a.⁴⁶⁵

U z/o 306. bbr 1. aprila formirana je domobranska brigada HVO-a *Frankopan* s komandnim mjestom u Gučkoj Gori. Njen komandant bio je Ilija Nakić. Popuna brigade vršena je od rezervnih jedinica na terenu i mobilizacijom regruta iz nastavnog centra HVO-a u Gučkoj Gori. Jedinice su bile locirane po selima i sastavljene od njihovih mještana. Brojnost im je ovisila o raspoloživom ljudstvu u selu. Jedinice su bile naoružane, a pripadnici su oružje držali u svojim kućama. Drugi bataljon imao je KM u Gučkoj Gori (z/o: desna strana rijeke Bile, odnosno sela Guča Gora, Velika Bukovica, Radonjići, Maline, Podstinje, Pokrajčići i Šarići). Komandno mjesto 4. bataljona bilo je u Grahovčićima (z/o: lijeva strane rijeke Bile, odnosno sela Grahovčići, Novo Selo, Brajkovići, Šušanj, Čukle, Pušelj, Matići i Orašac). Centar veze nalazio se u Velikoj Bukovici. Svi vodovi bili su povezani RUP-om 12 s njim. Prema VRS-u brigada *Frankopan* imala je

⁴⁶³ HZHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, 7/92, Mostar, 1993; ICTY, HZHB, Odjel odbrane, broj: 02-1-15/93, *Zapovijed*, Mostar, 5. februar 1993; ICTY, HVO, GS, broj: 01-254/93, *Zapovijed*, Mostar, 8. februar 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-3-485/93, *Zapovijed*, Vitez, 11. mart 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 20-3-538/93, *Zapovijed*, Vitez, 13. mart 1993, 15,30 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 20-3-538/1/93, *Zapovijed*, Vitez, 13. mart 1993, 16,30 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 20-3-578/93, *Obavijest*, Vitez, 16. mart 1993, 10,00 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 20-3-590/93, *Domobranstvo općine i zapovjedništva domobranstva*, Vitez, mart 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-5/93, *Zapovijed*, Vitez, 1. april 1993; ICTY, HVO, GS, broj: 01-254/93, *Zapovijed*, Mostar, 8. juni 1993.

⁴⁶⁴ ICTY, HVO Travnik, broj: 01-49-46/93, *Odluka*, Travnik, 2. mart 1993.

⁴⁶⁵ ICTY, R BiH, Opština Travnik, Predsjedništvo, broj: 01-181-47/93, *Naredba*, Travnik, 9. mart 1993. godine U izvještaju OkŠO Zenica s kraja januara popunjenost općinskih štabova u njegovoj z/o izgledala je ovako: Novi Travnik-jedan PDo (91%), odjeljenje veze i zaštitni vod (100%), kartoteka se nalazila kod HVO-a što je pravilo problem za mobilizaciju; Kakanj-formiraju se dva PDo; Travnik-komanda štaba (84,61%), odjeljenje veze i zaštitni vod (100%), logistički vod (94,11%) i jedan PDo (11,67%); Žepče-odjeljenje veze, zaštitni vod (100%) i jedan PDo (88,67%); Zavidovići (zadržali stare formacije)-odred Hajdarevići (562 v/o), odred Kovači (706 v/o), odred Rujnica (558 v/o), odred Vozuća (484 v/o), Samostalna četa Skroze (63 v/o) i Samostalna četa veterana (96 v/o) i Zenica-1. PDo (352 v/o), 2. PDo (357 v/o) i 3. PDo (325 v/o). Up.: ICTY, AR BiH, OkŠO Zenica, pov. broj: 05/203-1, *Izveštaj o popuni jedinica u OpŠO Okruga Zenica*, Zenica, 26. januar 1993.

angažirana samo dva voda na liniji Paljenik – Rakite i bila je bez ikakvog ratničkog iskustva s njom. Od artiljerijske podrške raspolagala je sa tri MB 120 mm, tri BsT-a, jednim VBR-om, dva MB 82 mm i dva PAM-a. Jedinice po selima imale su vlastite magacine. Komunikacijski je bila dobro povezana novoizgrađenim makadamskim putevima s Viteзом i Novim Travnikom koji su zaobilazili bošnjačka sela. Tim putevima mogla je vršiti dotur MTS-a i dobijati pojačanja. Zaposjedala je značajan zemljišni objekat Krunova (tt 1486), s kojeg je artiljerijskom vatrom mogla pokrivati cijelu Biljansku dolinu i visove na kojima su bila hrvatska sela. Ojačala je stare (Novo Selo) i postavila nove kontrolne punktove na putevima Rudnik – Stara Bila (Zabilje) i Rudnik – Alihodže – Pokrajčići (vis iznad Alihodža).⁴⁶⁶

Na dan 12. mart 1993. godine 306. bbr brojala je 1.974 pripadnika od čega 96 oficira, 187 podoficira i 1.691 v/o. Imala je četiri bataljona.⁴⁶⁷ Prvi bataljon je naredjenjem komandanta korpusa trebao biti prekomandovan u 27. mtbr, te je krajem marta 306. bbr računala s 1.591 pripadnikom, ili sa 72,4% od formacije. Mobilizacijske mogućnosti na terenu bile su minimalne.⁴⁶⁸ Odnosi s HVO-om u z/o 306. bbr bili su u *uzlaznoj putanji*.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/237-13, *Izveštaj obavještajnog organa*, Travnik, 11. april 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 04/68-17, *Informacija o činiocima od uticaja na b/m u zoni odgovornosti i jedinicama 306. bbr*, Travnik, 20. maj 1993.

⁴⁶⁷ Komanda brigade-21 oficir, 7 podoficira i 17 v/o, ukupno: 45; izviđački vod-1 oficir i 23 v/o, ukupno: 24; vod veze-1 oficir, 4 podoficira i 19 v/o, ukupno: 24; vVP-1 oficir, 7 podoficira i 36 v/o, ukupno: 44; pionirski vod-1 oficir, 3 podoficira i 24 v/o, ukupno: 28; 1. bataljon-11 oficira, 25 podoficira i 241 v/o, ukupno: 277; 2. bataljon-14 oficira, 41 podoficir i 288 v/o, ukupno: 343; 3. bataljon-15 oficira, 41 podoficir i 371 v/o, ukupno: 427; 4. bataljon-17 oficira, 44 podoficira i 448 v/o, ukupno: 509; četa MB 120/82 mm-5 oficira, 4 podoficira i 67 v/o, ukupno: 76; četa logistike-5 oficira, 5 podoficira i 40 v/o, ukupno: 50; vozači-38 i kuriri-23. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, broj: 05/9-12, *Izveštaj o popunjenosti vojne jedinice*, Travnik, 12. mart 1993. godine. U januaru je 306. bbr, osim prištapskih jedinica (vodovi veze, vojne policije, izviđača, inženjerije i četa MB 82/120 mm i protuoklopa), imala četiri brdska bataljona. Prvi (izbjeglice iz Šipraga, Skender Vakufa i Mrkonjić Grada) i treći (Kljaci, Zukići, Alihodže, Zolote, Ričice, Dolac, Han Bila, Pode, Vranić i Čukle) formacijski su bili popunjeni sa 30%. Drugi (Bandol, Velika Bukovica, Radojčići, Krpeljići, Maline i Mosor) imao je popunjenost 65%. Jedino je četvrti (Višnjevo, Dub, Suhi Do, Orahova, Mehurić i Jezerci) bio formacijski popunjen. Up.: Praljak, ARBiH, 306. bbr, broj: 05/9-2, *Izveštaj popune 306. bbr*, Travnik, 8. januar 1993.

⁴⁶⁸ Maksimalan broj v/o u z/o bio je do 3.000 boraca. Osim u 306. bbr, oko 150 v/o bilo je angažirano u drugim jedinicama, 178 ih je bilo na radnoj obavezi, 329 u inostranstvu, a 110 je ljekarska komisija proglasila nesposobnim. Ukupno 886 v/o nije moglo biti raspoređeno u 306. bbr. Bilo je svega 250 neangažiranih v/o koji su završili vojnu obuku JNA od kojih 108 preko 47 godina starosti. Veliki broj neraspoređenih je imao stada ovaca o kojima se nije imao ko brinuti. Još oko 150 bilo je mladih v/o, ali koji nisu imali vojnu obuku. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 01/380-2, *Podaci o popuni 306. bbr i prijedlog korekcije zone odgovornosti*, Travnik, 28. mart 1993.

⁴⁶⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-360, *Sedmicni sumarni izvještaj o b/d za period 19.-25.03.1993. godine*, Zenica, 28. mart 1993.

Radi značaja 7. Mbbr tokom sukoba HVO–ARBiH, posebno onog koji joj je pridavao HVO, potrebno je napraviti analizu njene popune i naoružanosti. Za isplatu decembarske plaće, komanda brigade prijavila je korpusu brojno stanje od 1.600 ljudi.⁴⁷⁰ Zbog zaoštrenosti političke i bezbjednosne situacije s HVO-om, *a u cilju pravovremene i efikasne pripreme*, komandant brigade izdao je naređenje da se *pod hitno, a najkasnije do 20. januara*, moraju naoružati svi pripadnici brigade s formacijski sljedećim naoružanjem. Naredio je da se svim starješinama nabave pištolji koje će morati nositi sa sobom kada napuštaju kancelarije i da se za sve vrste naoružanja i oruđa u brigadi *pod hitno* obezbijede mine i rakete, po najmanje četiri b/k i *to po dva držati na rukama kod pripadnika brigade, a po dva u magacinima*.⁴⁷¹ Količina sredstava veze u većini jedinica 3. korpusa, pa i u 7. Mbbr, bila je nedovoljna i neadekvatna jer je uglavnom bila namijenjena civilnim potrebama, odnosno radioamaterske izvedbe, te nisu bila primjerena za upotrebu pri izvođenju b/d. Sredstva veze kupovana su iz inostranstva preko nestručnih ljudi koji najčešće nisu imali elementarnih znanja o sistemu veza. Potrošeno je mnogo novca za kupovinu poluispravnih, neispravnih i nekompletnih sredstava ili različitih frekvencija te se nisu mogla uvoditi u sistem. Brigada je u humanitarnim konvojima IGASA-e dobijala skriveno oružje i MTS.⁴⁷²

Prijavljeno brojno stanje 7. Mbbr na dan 23. februar, s komandom i prištapskim jedinicama, bilo je 1.174 pripadnika.⁴⁷³ Ukupno brojno stanje 7. Mbbr do sredine marta, s komandom i prištapskim jedinicama, iznosilo je

⁴⁷⁰ **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, pov. broj: 36/93, *Trebovanje novčanih sredstava za LD za decembar mjesec 1992. godine*, Zenica, 18. januar 1993. godine. U 1/7. Mbbr 19. januara ukupno se vodilo 376 pripadnika još uvijek disperziranih po lokalnim sredinama što je bila ostavština MOS-a (Travnik-88 i interventni vod-35, Vitez-64, Bugojno-43, Kakanj-52, Kačuni-30, Vitez-35, pozadina-31, poginuli-12, ranjeni-31, nestali-14, na liječenju-21). Up.: **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 07-309, *Izveštaj brojnog stanja I bataljona VII Muslimanske brigade*, Zenica, 19. januar 1993.

⁴⁷¹ **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, pov. broj: 32/93, *Naoružavanje pripadnika 7. Muslimanske brigade*, Zenica, 17. januar 1993.

⁴⁷² **ICTY**, ARBiH, 7. Mbbr, pov. broj: 22/93, *Izveštaj o stanju sredstava veze u 7. Muslimanskoj brigadi i prijedlozi za rješavanje ove problematike*, Zenica, 12. januar 1993.

⁴⁷³ **Komanda i prištapske jedinice: 29 oficira, 31 podoficir, 110 vojnika i 11 građanskih lica, ukupno 181; 1. bataljon: 8 oficira, 30 podoficira i 252 vojnika, ukupno 290, 2. bataljon: 9 oficira, 48 podoficira i 493 vojnika; ukupno 550 i 3. bataljon 9 oficira, 20 podoficira i 124 vojnika, ukupno: 153 pripadnika. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 261/93, *Sedmični izvještaj popunjenosti od 23.2.1993. god.*, Zenica, 23. februar 1993.**

1.431 pripadnika.⁴⁷⁴ Najbolje naoružan bio je 1/7. Mbbr.⁴⁷⁵ Drugi bataljon, iako je imao pripadnika više od 2. i 3. zajedno, u odnosu na 1/7. Mbbr bio je slabije naoružan.⁴⁷⁶ Treći bataljon, tek u formiranju, raspolagao je manjim brojem naoružanja.⁴⁷⁷ Jedinica s Ravnog Rostova, “bugojanska četa”, po naoružanosti je prikazana posebno u odnosu na 1/7. Mbbr kojem je formalno pripadala. Imenovana je kao 2. odred Rostovo – Bugojno. Bila

⁴⁷⁴ Od tog broja u komandi brigade i prištapskim jedinicama bilo je 253 pripadnika (30 oficira, 37 podoficira, 167 vojnika i 19 građanskih lica). U 1/7. Mbbr bilo je 329 (12 oficira, 35 podoficira i 282 vojnika), u 2/7. Mbbr 620 (15 oficira, 56 podoficira i 549 vojnika) i u 3/7. Mbbr 173 pripadnika (9 oficira, 21 podoficir i 143 vojnika). U brojnom stanju nije prikazano 40 regruta koji su se tada nalazili na obuci u nastavnom centru. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 378/93, *Izveštaj o popunjenosti jedinice sa ljudstvom, naoružanjem i municijom*, Zenica, 14. mart 1993. godine. Prema drugom izvještaju, sačinjenom u isto vrijeme, brigada je imala 1.439 ljudi raspoređenih u tri bataljona, komandi brigade i prištapskim jedinicama. Najbrojniji je bio 2. bataljon koji je na spisku brojao oko 600 ljudi u koje je računato i ljudstvo MOS-ova iz Zavidovića, Željeznog Polja i Begovog Hana, te komanda bataljona, policija i pozadina. Prvi bataljon imao je 325 pripadnika s ljudstvom MOS-ova na Ravnom Rostovu (35), u Gornjem Vakufu (40), Vitezu (25) i Kačunima (30). Brojno stanje obuhvatalo je 10 bataljonskih policajaca i pozadinu. Brigada je imala 28 ranjenih i 25 šehida u operaciji *Koverta*. Oko 60 Arapa i Turaka nisu prikazani u brojnom stanju. Treći bataljon imao je oko 180 pripadnika, a komanda brigade s prištapskim jedinicama oko 230. Komanda brigade nalazila se na Bilmišću. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 387/93, *Raspored i angažovanost u b/d 7. Mbbr*, Zenica, 15. mart 1993.

⁴⁷⁵ Raspolagao je sa četiri PM M-84 (*osamdesetčetvorka, sijač smrti*), jednim PM M-53 (*Garonja*), jednim PM M-38 (njemački puškomitraljez iz Drugog svjetskog rata koji je, zbog ondašnje ubojite moći, kod Saveznika prozvan *Hitlerova testera*, a kod Titovih partizana *šarac* zbog “šaranja” vatrom), jednom nitroglicerinskom puškom s optikom, stotinu i dvanaest AP M-70 (*Ciganki*), stotinu kalašnjikova, jednom “argentinkom”, šest PAP-ovki, jednom sačmaricom pumparicom (*Thompson*), tri vojna snajpera, jednim lovačkim karabinom, četiri MGV-a, dva *škorpiona* (poluautomatski pištolji), trideset dva pištolja različitih kalibara, jednim BsT-om, jednim MB 120 mm, četiri MB 82 mm, četiri MB 60 mm, osam RB M-57 i dvije zolje. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 378/93, *Izveštaj o popunjenosti jedinice sa ljudstvom, naoružanjem i municijom*, Zenica, 14. mart 1993. godine. Sredinom januara imao je pet PM M-84, tri PM M-53, sedam PM M-72, osamdeset devet AP M-70, devedeset pet kalašnjikova, tri “argentinke”, četiri snajperske puške, pet PAP-ovki, tri BsT-a, jedan MB 120 mm, četiri MB 82 mm, dva MB 60 mm, šest RB M-57 i deset zolja. Up.: Praljak, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 07/303-51/93, *Popis materijalno-tehničkih sredstava prvog bataljona Sedme muslimanske brigade*, Zenica, 19. januar 1993.

⁴⁷⁶ Raspolagao je sa četiri PM M-84, deset PM M-53, dvadeset dva PM M-72, osamdeset sedam AP M-70, stotinu i trideset kalašnjikova, jednom “argentinkom”, pedeset četiri PAP-ovke, pet vojnih snajpera, četiri snajpera s prigušivačima zvuka i skrivačima plamena, sedam lovačkih karabina, jednim PAM-om (*Broving 12,7 mm*), jednim MB 82 mm, dva MB 60 mm, tri RB M-57 i s dva RPG. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 378/93, *Izveštaj o popunjenosti jedinice sa ljudstvom, naoružanjem i municijom*, Zenica, 14. mart 1993.

⁴⁷⁷ Imao je dva PM M-84, tri PM M-53, jedan PM M-38, šezdeset šest AP M-70, dvanaest PAP-ovki, četrnaest RB M-57, dvije zolje i jednu osu. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 378/93, *Izveštaj o popunjenosti jedinice sa ljudstvom, naoružanjem i municijom*, Zenica, 14. mart 1993.

je odlično naoružana.⁴⁷⁸ U brigadnom magacinu u Zenici nalazile su se manje količine naoružanja.⁴⁷⁹ Različita brojna stanja pripadnika brigade, prikazana u vremenski bliskom razdoblju, posljedica su činjenice da se 7. Mbbr prilično dugo ustrojavala od lokalnih jedinica MOS-ova i da su radi toga brojke varirale. Sveukupno, može se reći da je 7. Mbbr bila dobro opremljena i naoružana. Posljedice velikih gubitaka u operaciji *Koverta* dugo su je pritiskale. Januarsko-februarski sukobi s HVO-om vezivali su lokalne borce za zavičaj koji nisu htjeli napuštati u strahu za porodice. Radije su prelazili u lokalne jedinice kako bi bili bliži domovima. Izbjeglice u brigadi, kojih je bio značajan broj, nije mučio taj problem. Neke jedinice, ranga četa ili vodova, sastavljene od domicilnih boraca, komanda korpusa je prekomandovala u lokalne brigade da bi ih ojačala. Jedinice su se gotovo prepolovile. Ustrojavanje brigade u sjeni gubitaka na Visokom, tamošnje „izdaje“ od komande OG *Visoko* i lokalnih jedinica, ali i, s tim u vezi, nepovjerenja prema komandi korpusa, bilo je vrlo teško. Sve te nedaće veoma su snažno djelovale na pad b/m boraca 7. Mbbr radi čega su je mnogi napustili. Prvi bataljon brojao je po spisku i do 460 ljudi. Međutim, ljudstvo je bilo u osipanju. Dvije trećine ljudstva čete iz Viteza, koja je ukupno brojala 118 ljudi, nije se htjelo vratiti u organski sastav bataljona u Travnik. Jedinica iz Bugojna brojala je do 60 ljudi i nalazila se na Ravnom Rostovu. Nije bila u organskom sastavu bataljona iako mu je formalno pripadala. Jedinica iz Gornjeg Vakufa, s oko 40 ljudi, također više nije bila u organskom sastavu bataljona. Ostatak 1/7. Mbbr, koji je brojem pao na oko 200-250 ljudi, trpio je velika unutrašnja previranja zbog spomenutih gubitaka na Visokom. Njegova starješinska popuna bila je slaba, a postojeći kadrovi nedovoljno stručni i iskusni u RiK-u. Drugi bataljon imao je oko 600 ljudi, ali i on se osipao. Dijelom snaga bio je angažiran na Kralupima

⁴⁷⁸ Imala je četrdeset dvije AP M-70, četiri kalašnjikova, dvije PAP-ovke, tri PM M-84, tri PM M-53, jedan PM M-72 i jedan vojni snajper. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 378/93, *Izveštaj o popunjenosti jedinice sa ljudstvom, naoružanjem i municijom*, Zenica, 14. mart 1993.

⁴⁷⁹ Sedamnaest AP M-70, četiri kalašnjikova, sedam PAP-ovki, jedanaest PM M-53, dva PM M-38, tri PM M-72, tri vojna snajpera, jedan MG, jedan automat M-56, jedan automat thompson, sedam sovjetskih automata (*ruski dobošar*), tri puške M-48, pet snajpera s prigušivačima zvuka i skrivačima plamena, dvije austrijanke, 10 MB 60 mm i 15 RB M-57. Up.: ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 378/93, *Izveštaj o popunjenosti jedinice sa ljudstvom, naoružanjem i municijom*, Zenica, 14. mart 1993.

kod Visokog (oko 100 boraca). Iz bataljona je, naredbom komandanta korpusa, vod iz Busovače prekomandovan u 333. bbr (isti vod koji je ranije bio u 1. bataljonu) i nije više bio u organskom sastavu bataljona kao ni jedinice iz Žepča i Begovog Hana koje su prešle u 319. bbr.⁴⁸⁰ Tako da je stvarno brojno stanje bilo prilično manje od onog na spisku. Treći bataljon imao je 173 pripadnika.⁴⁸¹ S oko 60 ljudi bio je angažiran na visočkom bojištu. Kompletan sastav bataljona bio je bez većeg borbenog iskustva. Za b/d moglo se računati samo na oko 60 boraca. Zbog smanjenog brojnog stanja u jedinicama, borci koji su ostali u brigadi morali su duže i češće boraviti na l/o što je uzrokovalo zamor i pad b/m. Početkom marta, pomoćnik načelnika štaba (NŠ) za operativno-nastavne poslove (ONP) brigade nije očekivao bolje borbene rezultate brigade. Čak se bojao i većih posljedica. Predložio je komandantu brigade da traži od komande korpusa njeno izvlačenje s visočkog bojišta dok joj ne bude omogućen izlazak iz z/o na Bijelom Bučju kako bi se mogle vršiti redovne smjene ljudstva u tom rejonu i spriječiti zamorenost boraca i pad b/m.⁴⁸² Ipak, HVO se veoma plašio 7. Mbbr. Nakon neugodnih borbenih iskustava s njom oko Busovače, imao je i razloga. Komanda OZ SB zahtijevala je od 3. korpusa *da se pod hitno raspusti 7. muslimanska brigada, jer se u istoj nalaze osvjedočeni neprijatelji hrvatskog pučanstva, a da se prema zapovjedništvu ove brigade preduzmu adekvatne mjere odgovornosti*. Kao razlog, navela je ubistvo dva vojna policajca HVO-a na njegovom kontrolnom punktu na ulazu u Zenicu (Čajdraš). Bez ikakvih dokaza, za taj čin optužila je pripadnike 7. Mbbr.⁴⁸³ Nije slučajno da je zahtjev za raspuštanje 7. Mbbr postavljen pred početak planiranog napada na ARBiH u Vitezu, gdje je HVO očekivao da će ona biti

⁴⁸⁰ **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 312/93, *Procjena vlastitih jedinica za borbenu upotrebu po naređenju komande 3. korpusa*, Zenica, 4. mart 1993. godine. **Formirala se 309. bbr u Kaknju radi čega je kakanjski bataljon izvučen iz 333. bbr koja se onda morala popunjavati i s busovačkom četom 2/7. Mbbr. Sukob s HVO-om u općini Busovača bio je u punom zamahu i 333. bbr je hitno trebala popunu nakon odlaska Kakanjaca. Radi mogućih novih sukoba s HVO-om u Busovači, ali i Kaknju, obje brigade morale su biti ojačane i spremne.**

⁴⁸¹ **ICTY**, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 89/93, *Referat o radu i izvršavanju zadataka 3. Mbbr*, Zenica, 17. april 1993.

⁴⁸² **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 312/93, *Procjena vlastitih jedinica za borbenu upotrebu po naređenju komande 3. korpusa*, Zenica, 4. mart 1993.

⁴⁸³ **ICTY**, HZHB, HVO, SIS, OZ SB, broj____/93, *Prosvjed povodom ubistva pripadnika V. P. HVO-a*, Vitez, 29. mart 1993.

značajna smetnja. Vjerovatno je i komanda 3. korpusa imala ista očekivanja od 7. Mbbr te se oglušila o Blaškićev zahtjev.⁴⁸⁴

Mart je protekao relativno mirno iako je stanje više mirisalo na moguće nove sukobe, a ne na stvaranje trajnog mira.⁴⁸⁵

„Herceg-Bosna neće nikada prestajati postojati“

Delegacija srednjobosanskih Hrvata i Boban posjetili su 8. marta Tuđmana. Pero Križanac izvijestio je o navodnom stanju u Travniku. Iznio je gomilu neistina.⁴⁸⁶ Kao slikovit prilog naraslog bošnjačkog ekstremizma,

⁴⁸⁴ Punkt HVO-a u Čajdrašu je bio provokativni, a ne kontrolni. Zenica je, za bosanskohercegovačke uvjete, veliki grad s većinskim bošnjačkim stanovništvom i čak nije bila ni zamišljena u granicama HZHB. Jedini interes HZHB u vezi sa Zenicom bio je razmjena stanovništva i teritorije s Bošnjacima. U tom gradu bila je komanda korpusa i većina moći ARBiH u srednjoj Bosni, pa i šire. U uvjetima blokiranog Sarajeva, Zenica i Tuzla su bili bastioni odbrane slobodne teritorije Republike Bosne i Hercegovine. Postavljanje kontrolnog punkta HVO-a na ulazu u Zenicu bila je drskost i provokacija koju je ARBiH morala trpjeti godinu. Nekoliko hiljada pripadnika ARBiH i desetine hiljada bošnjačkih civila u Zenici kontrolirano je i provocirano na punktu HVO-a u Čajdrašu od jedva nekoliko stotina pripadnika zeničkog HVO. Punkt HVO-a u Čajdrašu nema odgovarajući pandanski punkt ARBiH na dubini teritorije HZHB za poređenje, ali, kada bi se zamislilo, to bi izgledalo kao punkt ARBiH na ulazu u Tomislavgrad, Čapljinu ili Livno. Tamo nije mogla biti ni najmanja jedinica ARBiH, a kamoli njeni punktovi na kojima bi kontrolirala i provocirala pripadnike HVO i hrvatske civile kao što je to radio HVO u Čajdrašu. Ponašanje pripadnika VP HVO-a na punktu u Čajdrašu veoma je ljutilo pripadnike ARBiH i s teškim naporima je komanda korpusa uspijevala sprečavati samovoljne akcije nekontrolirane odmazde. HVO je, s pravom, računao da je zaštićen uvjetovanošću logisticiranja ARBiH preko Hercegovine i Hrvatske i njene potrebe za savezništvom s njim, ili bar izbjegavanju sukoba, pa je imao hrabrosti na samom ulazu u Zenicu provocirati pripadnike ARBiH i bošnjačke civile. Bio je to kao krpelj na leđima vezanog medvjeda. Punkt u Čajdrašu imao je i ulogu blokiranju pokreta jedinica ARBiH iz Zenice prema Lašvanskoj dolini za vrijeme sukoba do sredine aprila 1993. kada ga je ARBiH razbila.

⁴⁸⁵ Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 232/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 16. april 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 234/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 18. april 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 235/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. april 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 236/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 20. april 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 237/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 21. april 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 238/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 22. april 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 239/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 23. april 1993.

⁴⁸⁶ (...). U Travniku je zavladao toliki fundamentalizam (...) da ne znam koliko ćemo to izdržati jer je čuša prelila vrh (...). Kroz Travnik je prodefilovalo preko 150 tisuća izbjeglica, 90 posto muslimanske nacionalnosti (...). Oni su svojim izbjeglicama, čak i onima koji su htjeli da odu, branili i zadržavali ih na prostorima srednje Bosne, a najviše u Travniku. Njima je cilj da u Travniku stvore jedan islamski grad, da promijene nacionalnu

naveo je primjer *da supruga od predsjednika SDA, mladi ljekar, intelektualka, liječi pacijente u dimijama sa zarom na licu, ne vidi joj se lice*. Mislio je na suprugu Halida Genjca. Njegove neistine nisu imale ni najmanju mjeru pristojnosti, te dalje kaže:

*Svakodnevno na ulici Travnika, ulici hrvatskog grada po 30 do 50 žena zamotanih sa zarom idu postrojene jednom stranom a Muđahedini sa turbanima, drugom urlikajući Allahu egver, Allahu egver (...) ovo je sve istinita priča gospodine predsjedniče (...). Bojim se da ćemo ići u rat s njima.*⁴⁸⁷

U Križančeve nebuloze Šušak nije povjerovao.⁴⁸⁸ Dominik Šakić dodao je da je u Zenici *možda još i gore*.⁴⁸⁹ Poput Križanca, i on je dao oduška svojoj mašti u tvrdnji da *muslimanske oružane snage polažu na arapskom zakletvu*. Pokazao je spremnost za iseljavanje Hrvata iz Zenice.⁴⁹⁰ Pero Skopljak, iz Viteza, obavijestio je Tuđmana o sastanku predstavnika pet hercegbosanskih općina iz srednje Bosne (Travnik, Novi Travnik, Busovača,

strukturu. Imamo točne informacije da ih upisuju u knjige (...). Naše radnike otpuštaju s posla i zapošljavaju krajišnike (...) u Travniku je najgora ta krajiška struja i Muđahedini (...). Njih je jako malo na liniji prema četnicima (...). Turbe, Škulje, Meščemu, sve one linije koje su vezane sa četnicima držimo 80 posto mi, oni su napustili položaje i okupirali su Travnik (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 271. Ranije su prikazane linije HVO-a na travničkom bojištu i njegovo pozicioniranje iza leđa ARBiH što opovrgava Križančeve tvrdnje. Meščema, koju spominje, nalazi se iza linije ARBiH prema VRS-u na turbetskom bojištu na kojem je HVO držao samo linije iznad nekoliko hrvatskih sela (Škulji, Djaci, Ovčarevo...). Niko nije branio bošnjačkim izbjeglicama da produže dalje od Travnika, a naročito ih nije upisivao u knjige (vjerovatno je mislio na matične) niti zapošljavao izgoneći Hrvate s radnih mjesta. Nije bilo šanse da se zapošljavaju Krajišnici kada je hiljade Travničana bilo bez posla.

⁴⁸⁷ Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 271-272.

⁴⁸⁸ (...) *budite uvjereni da ni jedan dokument nema koji je došao iz bilo kog hrvatskog prostora, meni ili našim službama, da nije prosljeđen predsjedniku Tuđmanu. Tako da možda, osim detalja Feredža s jedne strane i s druge strane Allahu egver, a za Allahu egver je otprije znao, nema detalja s kojim nije upoznat (...).* Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 273.

⁴⁸⁹ (...) *Još (...) egzistira HOS, koji ima preko 60 posto Muslimana, koji je odradio vrlo prljave poslove pod hrvatskim grbom, a za korist armije BiH. Tamo je sada vođa pukovnik zvani Holman (...) grupa na čelu s tim Holmanom su sigurno vjerni Hrvatima i oni će u slučaju potrebe odraditi za Hrvate ono što bi trebalo da se odradi. Ali mene je strah, jer je oružja dovoljno u muslimanskim rukama kod njih (...).* Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 273.

⁴⁹⁰ (...) *i da nam daju tisuću i dvije tisuće cijevi naprama 8 do 12 tisuća koje posjeduju sada Muslimani, to bi bilo ništa (...). Sada se normalno priča i da će biti preseljavanja (...) molim samo političku podršku, ukoliko dođe do toga da to bude stvarno planski preseljavanje i humano preseljavanje bez žrtava, ako se može. Nama je sada politički se boriti tamo, a nikako oružano (...).* Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 273.

Zenica i Vitez) održanom 2. marta.⁴⁹¹ Prije tog sastanka, bili su kod Bobana. Zaključili su *da su na sceni ustvari jugo unitarističke struje sa Seferom Halilovićem na čelu, podržane izravno od predstavnika zeničke regije, odnosno, grada Zenice.*⁴⁹²

Prvaci srednjobosanskih Hrvata slabo su se snalazili u definiranju političkih trendova među Bošnjacima krećući se između njihovog određivanja kao islamsko-fundamentalističkih i *jugo unitarističkih* koji su, zapravo, u potpunoj međusobnoj suprotstavljenosti. Nemoguće je zamisliti Križančeve i Šakićeve *muđahedine* pod turbanima kako zajedno sa ženama pod zarovima stupaju travničkim i zeničkim ulicama i zaneseni jugonostalgijom uzvikuju tekbire. Šakić kaže da paradiraju u *Titovoj ulici* što bi trebalo zvučati kao dodatna provokacija. Skopljak ide dalje, stazama vlastite kontradiktornosti, i za tu *jugo unitarističku struju* tvrdi *da je zaista ekstremni dio toga muslimanskog naroda*. Otkrio je historičaru Tuđmanu da je Bosnu i Hercegovinu kao državu *izglasao hrvatski narod u AVNOJ-evskim granicama* čije državno uređenje nije bilo prejudicirano i za koje se srednjobosanski Hrvati tek bore.⁴⁹³ Civilni dio vlasti HVO-a, prema Skopljaku, smatra da su jedinice HVO-a nedovoljno stručne i neorganizirane jer su se bavile ratom s VRS-om. Zatražio je vojne stručnjake iz Hrvatske koje su srednjobosanski Hrvati bili spremni materijalno nagraditi.⁴⁹⁴

Računajući na novi i obimniji sukob s ARBiH, učesnici spomenutog sastanka predstavnika pet srednjobosanskih općina shvatili su da trebaju imati bolju organizaciju i stručnost HVO-a nego u protekloj ratnoj godini s VRS-om. Jesu li to računali da je ARBiH opasniji neprijatelj nego VRS ili sa srpskom vojskom i nisu imali nekog značajnog borbenog iskustva koje bi samo po sebi prouzrokovalo veću stručnost i bolju organizaciju kao što je to bio slučaj s ARBiH?⁴⁹⁵ I Skopljak je pretjerivao u broju bošnjačkih

⁴⁹¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 274.

⁴⁹² Isto, 275.

⁴⁹³ Isto.

⁴⁹⁴ Isto, 276.

⁴⁹⁵ Na spisku poginulih pripadnika HVO-a Vitez od početka rata 1992. do kraja februara 1994. među oko 430 poginulih, svega deset ih se odnosi na 1992. godinu. Od tog broja samo su dvojica poginula na ratištu s VRS-om (jedan na Galici 17. augusta i jedan "hosovac" u Jajcu 9. oktobra). Jedan je poginuo na Slimenima 4. maja, a na istom mjestu još jedan šest dana poslije. Vjerovatno pri ulasku u napušteno skladište JNA čija ja okolina bila minirana. Ostali iz 1992. nastradali su u raznim nesrećama ili oktobarskim sukobima s ARBiH oko Viteza i Novog Travnika. To pokazuje koliko je HVO s općine Vitez učestvovao u borbi s VRS-om. Svi njegovi poginuli iz 1993. i 1994. odnose se na borbe s ARBiH. Up.: ICTY, HRHB, HVO, ured za odbranu Vitez, *Spisak*

izbjeglica u srednjoj Bosni.⁴⁹⁶ Tražio je da neko iz srednje Bosne bude

poginulih pripadnika HVO, Vitez, 24. februar 1994. godine. Slična situacija je s poginulim borcima i u drugim srednjobosanskim jedinicama HVO-a (izuzev jajačkih, travničkih i bugojanskih, odnosno onih čije su matične općine bile u direktnom dodiru s VRS-om). Borbena dejstva iziskuju, i kao posljedicu, proizvode bolju vojničku organizaciju. Zato je Skopljak i traži, a to znači da nije u pravu da se HVO nije mogao stručno i organizacijski pripremiti zbog opterećenosti borbom s VRS-om nego da je propustio priliku da se prekalu u toj borbi. To borbeno kaljenje uzrokovalo bi stručniju osposobljenost i funkcionalniju organiziranost. Armija RBiH je, zbog veće angažiranosti borbom s VRS-om, bila korak dalje u stečenoj stručnosti i organiziranosti od HVO-a. Međutim, ni sve jedinice ARBiH nisu imale potrebno borbeno iskustvo s VRS-om, kao, naprimjer, žepačke, zeničke, busovačke, kiseljačke, fojničke, novotravničke, viteške, kakanjske, a većim dijelom i travničke i gornjovakufske. Kod obje strane bolje borbeno iskustvo imale su jedinice općina koje su bile direktno izložene srpskoj agresiji (Jajce, Bugojno, Travnik, Zavidovići, Maglaj). Treći korpus je, za razliku od HVO-a, od početka 1993. imao i četiri dobro prekaljene brigade koje je upotrebljavao kao manevarske (7. Mbbr, 17. Kbbr, 303. i 305. bbr). HVO u z/o OZ SB nije imao nijednu.

⁴⁹⁶ (...) *svaki dan doseljavaju na desetine tisuća u naše krajeve, prave izravnu i javnu opasnost za naš narod, dok su naši izbjeglice svi odselili ili u zapadnu Hercegovinu ili pak preko granica naše države (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 276. Križanac je izjavio da je kroz Travnik od početka rata (1992) *prodefilovalo preko 150 tisuća izbjeglica* od kojih 90% Bošnjaka što opovrgava Skopljaka. Prodefilovanje znači da su bili i prošli, odnosno da se nisu zadržali. Većina ih se nije zadržala u Bosni i Hercegovini, a kamoli u Travniku. U Vitezu ih se najmanje zadržalo. Najveći broj bošnjačkih izbjeglica u Vitezu bili su Travničani iz okupiranih sela (Vlašić, Goleš, Karaula, Turbe i turbetska sela), odnosno srednjobosanski Bošnjaci. Razlog njihovog ostanaka u Vitezu jeste što su mnogi od njih tu imali rodbinu, a i željeli su biti bliže Travniku. Zato su radije ostajali u Vitezu i Novom Travniku nego su išli u Zenicu. Naravno, najveći broj travničkih izbjeglica dolazio je u Travnik. U Križančevih *preko 150 tisuća izbjeglica* treba računati travničke, donjovakufske i jajačke izbjeglice, a ne samo Krajišnike. Od *preko 150 tisuća izbjeglica* sigurno je bar jedna trećina bila travničkih, donjovakufskih i jajačkih izbjeglica. Hrvati su vjerovali, ili bar to u propagandne svrhe naglašavali, da Bošnjaci planski naseljavaju svoje izbjeglice u srednjoj Bosni kako bi promijenili demografsku strukturu stanovništva u svoju korist. Skopljak kaže da su hrvatske izbjeglice uglavnom odlazile u zapadnu Hercegovinu. Znači li, onda, to da su i Hrvati imali namjeru u zapadnoj Hercegovini promijeniti demografsku strukturu stanovništva u svoju korist kao i Bošnjaci u srednjoj Bosni? Hrvati su svakako imali javnih programa oko „humanog“ preseljavanja. Bošnjaci nisu imali ni javnih niti je neko nakon rata otkrio nekakve njihove tajne ratne i poslijeratne planove o preseljavanju i naseljavanju vlastitog stanovništva. Da su imali, onda bi u posljednjih dvadeset godina naselili bar nekoliko hiljada svojih izbjeglica u Mostar kao što su to uradili Hrvati. Kao izbjeglica iz Jajca još uvijek se živo sjećam svog dolaska u Travnik 31. oktobra 1992. godine. Travnički HVO dočekivao je hrvatske izbjeglice iz Jajca na svom prihvatnom punktu kod Srednje tehničke škole. Osigurao im je hranu i smještaj u školi, a potom i prevoz u Posušje odakle su se dalje raseljavali. Rijetki od njih su, zahvaljujući travničkom HVO-u, ostali u Travniku ili srednjoj Bosni. Mnogi jajački Bošnjaci su, u organizaciji travničkog HVO-a, zajedno s jajačkim Hrvatima otišli do Posušja, a potom do Splita odakle su nastavili u evropske zemlje, a najviše u Švedsku. Preostali jajački Bošnjaci danima su se vrtjeli oko Gimnazije, a da im niko od travničkih legalnih vlasti nije nudio nikakve programe za ostanak ili branio odlazak dalje. Većina je spavala po mokrim i smrznutim parkovima, pijačnim tezgama, vozilima ili kod Krajišnika u kasarni. Mnoge su privremeno smjestili domaći Travničani u svoje domove, ali samoinicijativno i bez

zastupljen u razgovorima sa stranim delegacijama, *poput Harisa Silajdžića*, koji će obilaziti svijet i tumačiti ideje i smisao HZHB. Kao posebnu stratešku vrijednost Viteza spomenuo je tvornicu eksploziva SPS kojoj Hrvatska duguje 1.500.000 DM za robu. Tražio je kredit od Hrvatske u iznosu 2.000.000-3.000.000 DM za potrebe odbrane od *eventualnog neprijatelja* – ARBiH. Tvrdio je da će HVO *pod svaku cijenu osposobit put spasa koji ide od Viteza, Kruščice, Peluke pa do Prozora* koji bi bio *izričito i jedino hrvatska trasa koji bismo mi mogli zaista braniti i obraniti i imati slamčicu spasa*.⁴⁹⁷ Jozo Sekić naveo je Novi Travnik kao *jedan od svjetlijih primjera u srednjoj Bosni* koji pokazuje da *nije sve tako crno* jer je *najdosljednije i najprincipijelnije provodio politiku* HZHB. Kaže da u tome nisu *prezali ni od sukoba* kojih je bilo dva i koji su *dali svoje pozitivne rezultate*. Kao dokaz principijelnosti slijeđenja spomenute politike, naveo je primjer sprečavanja izgradnje džamije u Novom Travniku, *baš jednom našom odlučnošću*.⁴⁹⁸

To se desilo pred početak srpske agresije, prije bilo kakvih međusobnih incidenata i ozbiljnijih nesuglasica. Niko od prisutnih nije mu skrenuo pažnju da sprečavanje izgradnje džamija nije hrvatska politika. Zapravo, dok se Sekić hvali tim činom pred ovako važnim ljudima hrvatske politike predvođenih Tuđmanom, to znači da to jeste bilo dio te politike.⁴⁹⁹

Zoran Marić iz Busovače kazao je da Busovača *do unazad mjesec i pol dana bila oaza mira*, ali je 20. januara počeo sukob. Poginulo je oko 60 boraca HVO-a.⁵⁰⁰

organizacije od strane vlasti ili vojske. Zbog lošeg stanja i haosa koji je zadesio Travnik, najveći dio se odlučio otići u Zenicu kojoj svakako nije trebao niti jedan Bošnjak više da bi se promijenila njena demografska struktura na štetu Hrvata. Neupitno je da je dolazak velikog broja bošnjačkih izbjeglica privremeno promijenio srednjobosansku demografsku sliku u korist Bošnjaka, ali nije dolazilo *svakog dana na desetine tisuća* kako kaže Skopljak. Taj broj bio bi pretjeran i za Kineze. Vjerovatno ih nije za cijelog rata bilo više od desetak hiljada da su se skrasili u Travniku. Jeste ih prošlo preko stotinu hiljada tokom rata, ali nije ih se više od par hiljada zadržalo. Istini za volju, više je 1993. u Travniku bilo bošnjačkih izbjeglica s teritorije HZHB (Novi Travnik, Vitez, Busovača i Kiseljak) nego iz Bosanske krajine, a iz istočne Bosne uglavnom samo oni koji su imali rodbinu kod koje su se sklonili.

⁴⁹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 276-277.

⁴⁹⁸ Isto, 277.

⁴⁹⁹ Pred Tuđmanom se svako želio pohvaliti kako uspješno prepoznaje, slijedi i realizira njegovu politiku. Ako on ne proturječi, to bi trebalo značiti da to jeste dio njegove politike. U ovom slučaju čovjek se hvalio kako su spriječili izgradnju džamije. U nekim drugim slučajevima pojedinci su se hvalili kako više nema nijednog muslimana na njihovoj teritoriji. O tome će kasnije biti više riječi.

⁵⁰⁰ (...) *Živjeli smo u nadi da neće doći do sukoba, međutim, uticaj zeničkih medija, zeničke politike koja propagira islamizaciju Bosne učinila je to na prostorima Busovače gdje su*

U februaru 1994. demantirao je sam sebe izjavom SIS-u koja je već spomenuta u ovom radu. Tada je tvrdio potpuno suprotno optužujući Kordića, Koštromana i Sliškovića kao krivce za sukob s ARBiH i progon Bošnjaka.⁵⁰¹

Za Marića je ostao samo Travnik kritičan dok su ostale općine bile pod kontrolom HVO-a (*Vitez, Novi Travnik, oko 80% Busovače, 11 km su Kaćuni, Kiseljak i Kreševo*). Smatrao je da HVO ima i dio Zenice i pitao *hoćemo li dio Zenice mi zahvatiti, a oni dio Travnika*. Bio je mišljenja da će se Bošnjaci rado preseliti u svoje provincije u jednom tom dugoročnom organiziranom preseljavanju.⁵⁰² Tuđman ih je pitao šta je s Jajcem. Neko od prisutnih odgovorio je da je Bugojno *nekako fifti-fifti*, ali da neće biti problema da ga stave u svoju provinciju i da su *Jajce uzeli četnici*.⁵⁰³ Za riječ se javio i Lasić informirajući Tuđmana da u Sarajevu ima 20.000-25.000 Hrvata koji su spremni na iseljavanje, ako Tuđman tako odluči, i da u ŠVK

pojedini Muslimani doveli do sukoba (...). Pružili smo im sve. Ekstremni Muslimani otišli su u Zenicu. Poslali su krajišnike da ubijaju Hrvate. Trenutno imamo samo prolaz preko Viteza, prema Kiseljaku nemamo. 11 kilometara oni drže. Porušili su oko hrvatskih 400 kuća. Povukli smo jedinice HVO s travničkog bojišta. Muslimanski narod u Busovači bio je spreman da uđe i u vlast s HVO, međutim, čim se formirao treći korpus sluša se samo komanda iz Sarajeva, odnosno iz Zenice, tako da onaj Musliman iz Busovače samo sluša naređenja a neće da, ne smije u stvari, da pride k nama (...) dok je bio Praljak u Travniku išlo je nekako dobro, čim je on otišao pošlo je nagore. Trenutno Muslimana u Busovači ima sasvim malo. Oni su otišli u Zenicu (...). Žele da se vrate u Busovaču, međutim, u njihove domove mi smo uselili Hrvate (...) od početka smo se borili za hrvatsku provinciju (...) svaki dan pristižu prognanici od Tuzle, odnosno iz krajine (...) žele da napuče Muslimane po srednjoj Bosni. To je smisao njihove politike (...). Lakše im ratovati s Hrvatima (...) neće da idu na Sarajevo, neće da brane Goražde (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 277. Busovački Bošnjaci nisu otišli u Zenicu nego su protjerani u nju. Marićeva konstatacija da se žele vratiti, ali ne mogu jer su Hrvati u njihove domove uselili svoje izbjeglice, to dokazuje jer je time htio reći da im povratak nije dozvoljen. Da su otišli svojevoljno, bez pritiska, njihovi domovi ne bi bili tako brzo useljeni i ne bi im se sprečavao povratak. Zapravo, većina njihovih domova u to vrijeme nije bila useljena jer u Busovači tada nije bilo toliko hrvatskih izbjeglica da bi se morali useljavati u bošnjački stambeni prostor. Bio je to samo izgovor za sprečavanje povratka Bošnjaka. Tek s kasnijim masovnim iseljavanjem Hrvata iz Zenice, u Busovači je nastala potreba za smještajem većeg broja hrvatskih izbjeglica. Busovački Bošnjaci protjerani su s namjerom da se u njihove domove usele zenički Hrvati u procesu "razmjene" stanovništva.

⁵⁰¹ ICTY, Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine, Mostar, 8. februar 1994.

⁵⁰² Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 278-279.

⁵⁰³ (...) Jajačka brigada HVO je u Tomislavgradu. Nadaju se povratku. To je bilo kao Blajburg (...). Pun Travnik naoružanih ljudi, koji su se povukli, predali. To je bio naš jedan veliki poraz. U Jajce će se vratiti naše pučanstvo (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 280.

ima 42 Hrvata voljna prihvatiti naredbu HZHB o napuštanju ARBiH.⁵⁰⁴ Tuđman je smatrao da će Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i njena Vlada prestati postojati *od idućeg tjedna*.⁵⁰⁵ Objasnio je da su Hrvati morali *voditi politiku što se tiče Hrvatske i posebno Bosne i Hercegovine veoma promišljenu i veoma razboritu*.⁵⁰⁶ U toj politici bio je *problem kako obuzdati srpsku agresiju i kako Muslimane privoljeti na nekakav razum od njihovog lutanja, pokušaja sporazumijevanja sa Srbima da ostanu u Jugoslaviji, da bi bili jedinstveni od Bosne do Makedonije i da stvore islamsku državu*.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ (...) Brigada HVO ima 3000 ljudi od kojih 210 naoružanih (...) da ubacimo 30-40 ljudi u diplomatska predstavništva (...). Ako bismo imali svog ambasadora u Bonu, Beču, Bernu (...) taj bi mogao da u koordinaciji sa Hrvatskom (...). Mi imamo u stožeru armije Bosne i Hercegovine 42 časnika. Oni su svi spremni da napuste, ako im se izda naredba, ali šta s njihovih 42 obitelji u Sarajevu? (...) da li da i u toj vlasti muslimanskoj učestvujemo (...) mi smo svi spremni (...) i u Sarajevu na svaku opciju i na svaki zadatak koji nam predsjednik i koji nam Hrvatska dadne. Ako je ostati, ostati ćemo, ako je iseliti se, iseliti, ono što se procjeni mi smo spremni izvršiti (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 281-282.

⁵⁰⁵ (...) jer ako Muslimani potpišu, mi odmah formiramo novo jedinstveno privremeno tijelo upravljanja Bosne od devet ljudi. Tih devet ljudi će odlučivati o svim elementima upravljanja državom (...). Ako bude toga, a ja osobno u to i ne vjerujem, a to Predsjedništvo će određivati potrebne ministre (...) Centralna vlast su vanjski poslovi, elektroprijenos, vodovod, putevi i željeznice, nacionalna banka. Dalje nema. Nema centralne policije, rekli su Owen i Bertulo (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 284.

⁵⁰⁶ (...) ali imamo državu i vjerovatno ćemo je imati u poboljšanim granicama (...). Ali, rješenje bosanskohercegovačke krize ne ovisi samo o nama nego je to u sklopu svjetske krize (...) najprije socijalističkog sistema i bloka, ekonomskoj depresiji zapada i općim kriznim žarištima na tlu bivše Jugoslavije i Sovjetskog saveza, između Rusije i Ukrajine, Rusije i baltičkih zemalja, Rusije i kavkaskih zemalja, Rusije i dalekoistočnih zemalja islamskih, Somalije (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 284.

⁵⁰⁷ (...) kada smo na primjeru Bosne i Hercegovine izbjegli zamku da i mi budemo proglašeni agresorima, da nismo išli na referendum, da se nismo izjasnili za samostalnu Bosnu bili bismo proglašeni, bili bi u položaju Srbije (...) sve te zamke smo izbjegli jer je zapad tražio (...) zapad ide momentalno na očuvanje te Bosne i Hercegovine, ali sa jednim takvim uređenjem koje će vjerovatno voditi do konačnog rješenja, a malo tko vjeruje u svijetu da je moguće ako se Jugoslavija nije mogla održati kako bi se onda mogla održati Bosna i Hercegovina (...) budimo i dalje oprezni (...) u Evropi prije svega nema jedinstvene politike, Njemačka je na strani Muslimana. Zato da bi se preko bosanskih Muslimana pokazala kao najvjerniji saveznik islamskog svijeta od prije I svjetskog rata (...) priključuje se kritikama Hrvatske da mi tobože smo išli na razbijanje Bosne da bi time dokazala da nema ništa zajedničkog sa Hrvatskom ako bi to bio nastavak NDH (...). Njemci imaju kompleks Trećeg Rajha (...) koji liječe na našem slučaju. Mi smo u veoma škakljivoj situaciji što se tiče međunarodne politike, što se tiče Bosne (...) danas je međunarodni položaj Hrvatske čvrst (...) nude nam saradnju (...) ali nameću i neke okvire. Oni neće dopustiti stvaranje islamske države u Evropi (...). Turska je umjerenija islamska zemlja, sasvim umjerenija (...) ovi bosanski Muslimani, naši Muslimani su preko Turske, i inače uvjeravaju svijet kako su oni prozapadni (...). Zapad ne vidi kad oni turskog predsjednika dočekuju sa Bosna-Allah (...). Oni misle da smo mi krivci što nema potpune hrvatsko-muslimanske suradnje (...) u ovim našim sadašnjim uvjetima, ova naša, vaša zadaća, s jedne strane, ne davati nikakvog povoda za sukobljavanje s Muslimanima. Ali, s druge strane im ne popuštati. Predsjednik Turske me zove iz Amerike, nakon sastanka s Clintonom, i dolazi ovamo. A, on dolazi ovamo, dajmo pomožimo Muslimane s oružjem, sa ovim, onim, itd. On

Savjetovao je srednjobosanske delegate da javno pokažu što veću spremnost na saradnju, ali i odlučnost da ne popuštaju pred zahtjevima međunarodne zajednice i bosanskohercegovačke države. Uvjeravao ih je da će biti zagarantirana sigurnost Hrvata koji bi ostali izvan *ovih naših provincija na osnovi reciprociteta ili će ponegdje doći do jednog dobrovoljnog humanog preseljenja*. Boban je zatražio spiskove svih bosanskohercegovačkih Hrvata u Hrvatskoj koje bi policija HZHB, ako se sami ne vrate u roku od 24 sata, pohapsila, povezala i vratila u HZHB. Šušak je izjavio: *Ja se ovdje zafrkavam da mi tamo imamo državu, a ovdje republiku. To je za našu konzumaciju, Gavran, nije to za javnost*.⁵⁰⁸ Vjerovatno je mislio na čvrstu i neprikosnovenu Tuđmanovu kontrolu nad HZHB, poredeći je s vlasti u Hrvatskoj koja je bila izložena pritiscima i djelovanju opozicije. Skopljaku je objasnio da Hrvatska nije ništa dužna Vitezu jer je *barut, a ne eksploziv*, ona uzela iz magazina JNA u Pločama radi čega ga tretira kao ratni plijen i da Hrvatska plaća sve, odnosno da on ne dijeli sredstva MORH-a ništa više Osijeku od Viteza ili Gospiću od Ljubuškog: *Više smo mi u vas uložili nego vam dugujemo*.⁵⁰⁹ Obećao je da se u srednju Bosnu neće vratiti nijedna bošnjačka izbjeglica iz Hrvatske.⁵¹⁰ Bobanu su nije sviđao *izraz srednja Bosna* smatrajući ga “Alijinim”.⁵¹¹ Tuđman je ohrabrivao delegaciju da je bosanskohercegovačka politika *potpuno propala i na međunarodnom planu*.⁵¹² Naredio im je da izbace *srednju Bosnu za vjeke vjekova* iz svog

to govori, i Amerika i zapad i u ime tih 50-tak islamskih zemalja, koje su glasačka mašina, koji imaju naftu, novaca (...) a Amerika kaže,- da, ali nedajte im. Kritiziraju nas, viču na sva svjetska zvona, ako mi kažemo, da nećemo propuštati konvoje za Muslimane. A, kažu nam,- kontrolirajte i humanitarnu pomoć i oružje (...) zbog Muslimana čak HDZ još ne primaju u Evropsku zajednicu demokršanskih stranaka (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 285-286.

⁵⁰⁸ Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 286-288.

⁵⁰⁹ Isto, 288-289. (...) *Mi jednu politiku imamo, jedan cilj (...). Praljak je napravio listu imena, nekoliko pukovnika i bojnika, uključujući malog Luburića, prebaciti dolje. Mi Praljka nismo povukli. Morao je ići na vojni seminar u Nizozemsku na kojem moramo biti (...). To što je država BiH proglasila SPS javnim preduzećem, može svezati mačku o rep (...). Gdje je HVO to je državna vlast sada jer druge nema. Proporcionalno kada je on donio HVO-u iz proizvodnje zeničke i Tuzle, to ćete vi njima dati u Vitezu (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 290-294.*

⁵¹⁰ (...) *Merhamet iz Splita poziva izbjeglice za povratak u Bugojno, Travnik (...) vaše prostore, kaže,- plaćen put, jednomjesečna hrana. Mi smo i o tome vodili računa (...). I tu nitko neće doći, budite sigurni. A naše ljude (...) primite u svoj krevet, u svoju kuću, naše ljude, Hrvate (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 294.*

⁵¹¹ Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 294.

⁵¹² (...) *Bartolemeu je izdao diktat Izetbegoviću da za tri dana riješi probleme kod kuće i potpiše. Ako ne, Boban će sve raditi (...) ako uopće bude Bosne i Hercegovine, imati ćemo mi granicu. Mi znamo točno i kako, imamo unaprijed pripremljen plan. Herceg Bosna neće nikada prestajati postojati. Ona će i u sklopu bilo čega drugoga opet biti Herceg Bosna (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 295.*

izraza.⁵¹³ Tumačio im je da Bošnjaci imaju 50 zemalja koje u UN-u dižu ruku za njih i da nije jednostavno odrediti nekog predstavnika srednjobosanskih Hrvata koji će, poput Silajdžića, u svijetu promovirati HZHB.⁵¹⁴

Na sastanku s Tuđmanom, Bobanom i njihovim saradnicima 27. marta u Zagrebu, Izetbegović i Silajdžić razgovarali su o VOMP-u i modalitetima popravljanja međusobnih odnosa.⁵¹⁵ Glede VOMP-a, po Izetbegovićevom tumačenju, postojala su dva puta *odakle stvari mogu da krenu: Ako se Srbi odluče za potpisivanje (...). Ako se Srbi odluče da ne potpišu (...).* U prvoj varijanti došle bi vojne trupe koje bi imale mandat da provedu sporazum.⁵¹⁶ Boban je dodao kako je Owen izjavio da se Bosna i Hercegovina dijeli u tri dijela. Silajdžić se nije složio da je Owen baš takvog stava i podsjetio da je Karadžiću u završnoj riječi kazao *da je Bosna i Hercegovina realnost sa kojom se mora pomiriti, da živi u njoj, da je ona članica UN i da ne može dobiti što traži nego da u okviru Bosne traži svoje mjesto, u dogovoru.*

⁵¹³ (...) *Vi ste sad za sada i ništa drugo travnička regija i još možemo reći travničko-livanjska, da ne misle oni drugačije (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 296.

⁵¹⁴ (...) *50 glasova u UN je veliko (...). Mi nemamo ni jednoga koji će taj rizik uzeti. Srbi imaju zemlju koja može veto staviti na sve one glasove (...) to je ono što Silajdžić može, jer će mu muslimanski lobi otvoriti sva vrata i sve televizije svijeta, mi ne. Mi smo apriori osuđeni. Ja kada se pojavim na televiziji, ja se moram već braniti. To su realnosti (...). Vi ne možete shvatiti do koje je mjere Alija zapeo oko ove srednje Bosne (...). Alija daje prijedlog. Livno i Duvno stavlja u Hercegovinu. Kupres daje Srbima, a sav ostatak Muslimani su većina, nema problema. Nama ne treba Zenica (...). To poimanje imena zapadne Hercegovine, srednje Bosne, bilo čega, to nas jedino može ukopati. Herceg Bosna sastoji se od tri provincije koje su priznali međunarodni faktori i amen. Enklave su za sada HB, dok ne dobijemo garancije od njih da će nas tretirati onako kako mi njih tretiramo (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 297-299.

⁵¹⁵ IZETBEGOVIĆ: (...) *Ja sam rekao Mati (...) naše strateško opredjeljenje, saradnja s Hrvatskom, kao državom i saradnja dva naroda u Bosni i Hercegovini (...). Ko god s naše strane bude protiv toga, ko opstruira takvu saradnju, bit će uklonjen. Muslimanima nije u interesu da se sukobljavaju, nama ne trebaju dva fronta, dosta nam je taj prema četnicima (...). Dakle, i kada ne bi bilo osjećanja simpatije (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 300.

⁵¹⁶ (...) *Amerikanci misle da će Srbi potpisati jer računaju da ne mogu izdržati pritisak sankcija kojima su izloženi. Računaju da će Srbija zbog teške ekonomske situacije izazvane sankcijama i posljedicama inflacije i pritisnuta problemima prouzrokovanim neslaganjem među njenim vodstvom, natjerati Karadžića na potpis. Mislim da Karadžić nema pod kontrolom svoje snage, da su se generali oteli, naročito Mladić. Taj utisak i UN potvrđuje. Nisu ni pod kontrolom Beograda. Ima i lokalnih svojeglavih komandanata (...). Ako i dođe do potpisivanja bit će itekakvih sukoba i dalje. Mislim da Srbi neće prihvatiti. U drugoj varijanti Amerikanci biraju nekakve nove sankcije da smanje njihove mogućnosti rata. S druge strane razmišljaju i o skidanju embarga u nekoliko varijanti. Očekuju veći otpor Engleske nego Rusije. Englezi su odlučno protiv dizanja embarga. Amerikanci će pokušati progurati varijantu takozvanog ograničenog kontigenta odbrambenog oružja (...) ja nisam siguran u neke energične mjere (...). Svijet je nametnuo procedure koje su problematične. Naprimjer, Amerikanci hoće nešto, ali to mora na Savjet bezbjednosti UN. U Savjetu neko zaustavi (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 301-302.

Prema Silajdžiću, i Vance je potvrdio sve što je Owen rekao.⁵¹⁷ Izetbegović je potvrdio da je Owen negdje ranije rekao da, ako se uspješno ne završe pregovori, da će doći do raspada Bosne i Hercegovine, ali je to bilo njegovo upozorenje drugim faktorima kojima je stalo do nje, da učine nešto.⁵¹⁸ Ivan Jarnjak je prenio vijest s paljanske televizije da Karadžić neće potpisati i da je to njegov definitivni stav, na što je Izetbegović dodao da će biti kao i *prošli put, idemo mi na Pale jer skupština će odlučivati*. Silajdžić se plašio da će se za nedjelju-dvije pojaviti Vance i Owen i tražiti neke koncesije za srpsku stranu. Mislio je da Srbi *tvrdje pazar malo*. Izetbegović bi pristao na razmatranje ukidanja sankcija Jugoslaviji nakon početka implementacije sporazuma, kad agresija i neprijateljstvo prestanu, ali ne odmah nakon srpskog potpisa. Silajdžić je smatrao da je Mitterrand u posljednje vrijeme *malo* promijenio svoje mišljenje i da dolazi do ozbiljne promjene u Francuskoj, a Izetbegović da Zapad ne želi otežavati Jelcinjov položaj. Tuđman je bio uvjeren da će svi Srbi slušati Beograd, i politika i vojska. Izetbegović je predložio bolju saradnju Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Prema Silajdžiću, i Amerikanci to žele. Tuđman im je uzvratio da postoji i druga strana američke politike koja je tražila od Hrvatske da poštuje embargo i kontrolira čak i humanitarne konvoje.⁵¹⁹ Izetbegović je replicirao da njemu Amerikanci drugačije govore.⁵²⁰ Tuđmana je zanimala Srebrenica. Izetbegović mu je objasnio da je oko nje teška situacija.⁵²¹ Tu informaciju čekao je Šušak da mu zaprijeti ucjenom: *Alija, tu ti sjedi pet aviona robe, u Zagrebu, i tri su ti na putu, navodno. Dok se totalno ne riješi, ja poslati metka neću*.⁵²² Tuđman mu je “otkrio” kako je Praljka poslao u HZHB iako je izjavljivao da *Hrvati tamo malo griješe prema Muslimanima*. Pokušao ga je predstaviti kao osobu sklonu saradnji s ARBiH i Izetbegoviću je njegov

⁵¹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 304-305.

⁵¹⁸ (...) *Juče je jasno Karadžiću rekao da je Bosna i Hercegovina priznata država, nema srpske republike, nema države u državi (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 305.

⁵¹⁹ Isto, 305-307.

⁵²⁰ (...) *indirektno su nam rekli da znaju da Hrvatska malo pomaže, i da se prave da ne vide (...)* njima je interes da (...). *Srbi ne zauzmu istočnu Bosnu (...)*. *Ako bi Bosna kolabrirala (...)* došlo bi do kolapsa da bi stotine hiljada ljudi nagnulo preko granice (...) od Tuzle do Neuma nalazi se dva i po miliona ljudi pod zaštitom ARBiH i HVO. *Što se tiče HVO (...)* oni su tu neke stvari postigli i mislim da se tu zaustavljaju, ali važna je istočna Bosna (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 308.

⁵²¹ (...) *nema dovoljno oružja, dovoljno municije, blokada je, ne može se doći do tamo. Jedan helikopter se loše prizemio, pa je sad neupotrebljiv. Drugi je još u funkciji (...)* tamo je borba za opstanak i nije to više problem zauzeća grada jer ljudi znaju da bi bili jednostavno pobijeni (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 309.

⁵²² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 309.

povratak predstavio kao uslugu.⁵²³ Kao razlog što HVO silom pokušava uspostaviti vlast u Konjicu, naveo je dokument predstavnika ARBiH i MUP-a (*Suad Avdić, Midhat Cerovac, Hasan Hakalović, Arif Pašalić...*) prema kojem je, navodno, ARBiH namjeravala protjerati konjičke i jablaničke Hrvate. Boban je dodao da je Bartholomeu između sedam tačaka, *kao glavnu, kazao-apsolutna kooperativnost i odbacivanje neprijateljstava između Muslimana i Hrvata*.⁵²⁴

Zaoštavanje odnosa HVO–ARBiH pred aprilske sukobe

Mirnija situacija nastavila se i u prvim aprilskim danima, ali nije bila bez značajnih problema koji su pokazivali da neće dugo potrajati.⁵²⁵ HVO nije ispoštovao zajedničku naredbu o uklanjanju punktova u Varešu i Kaknju.⁵²⁶ U Kaknju je pregrupisavao snage, dovezao dva nova minobacača u grad i jedinice sa strane. Iako su bile bez oznaka, u komandi korpusa pretpostavljali su da su iz Hercegovine. Porasle su međusobne tenzije. Na svojim punktovima HVO je pojačao kontrolu i povećao maltretiranje pripadnika ARBiH i civila bošnjačke nacionalnosti. Učestale su provokacije pješadijskim oružjem što je uzrokovalo pojedinačna ubistva.⁵²⁷ Komanda korpusa obavijestila je potčinjene jedinice da je HVO *sastavni dio OS RBiH i da sa njim treba ostvariti potpunu saradnju*.⁵²⁸ Vareški Hrvati nastavili su saradnju s VRS-om i dalje braneći lokalnim pripadnicima ARBiH da ulaze u grad i posjećuju porodice.⁵²⁹ Na sastanku komandanata brigada HVO-a i jedinica za posebne namjene u komandi OZ SB 2. aprila spomenuto je da se

⁵²³ Mesić kaže da je Praljak vjerovao da nema suživota sa muslimanima. Up.: “Praljak vjerovao da ne može biti suživota s Muslimanima-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (6)”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 11. decembar 2000, 6; “Postrojbe Hrvatske vojske ilegalno su poslale u BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (7)”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 12. decembar 2000, 9.

⁵²⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 310-311.

⁵²⁵ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-368, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 1. april 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-371, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 2. april 1993.

⁵²⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-64, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 1. april 1993.

⁵²⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-393, *Sedmicni sumarni izvještaj o b/d za period 02.04. do 08.04.1993. godine*, Zenica, 11. april 1993.

⁵²⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 01-1042-1, *Naredjenje*, Zenica, 3. april 1993.

⁵²⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

četnici u civilu šetaju po Varešu.⁵³⁰ Anto Pejčinović i Zvonko Dužnović iz Vareša, te Pavo Šljivić i Blaško Pavlović iz Kaknja sastali su se četiri dana kasnije s Kordićem, Koštromanom, Blaškićem i Valentom zbog pregovora o statusu i položaju njihovih općina. Prenesen im je Bobanov stav, koji su prihvatili, a zauzvrat su mu, preko Kordića, zahvalili za njegovo nastojanje da se te dvije općine *nadju u hrvatskoj provinciji*.⁵³¹ Za dva dana u Travniku je održan sastanak hrvatskih predstavnika svih srednjobosanskih općina, civilnih i vojnih, na kojem je Bobanu data preporuka da se Vareš i Kakanj uključe u “hrvatske” provincije. Na sastanku nije bilo nikoga iz Vareša, ni od vojske ni od civila, a u zapisniku nije ponuđen razlog njihovog odsustva. Delegati iz Kreševa i Kiseljaka, osim jednog, nisu mogli doći zbog blokade puta u Kačunima.⁵³² Bilo je čak i predstavnika Dobretića (izbjeglice), Usore i Komušine (izbjeglice). Zanimljivo je da su bili Kakanjci (Šljivić i Pavlović) koji su uvijek “išli u paketu” s Varešacima.⁵³³ Vjerovatno je postojao ozbiljan razlog organizatora zašto nikoga iz Vareša nije pozvao. Putevi su im bili prohodni kao i Kakanjcima.

Do početka aprila s bugojanske općine uklonjeni su svi “divlji” punktovi. Ostala su samo tri dogovorena. Jedan na Ravnom Rostovu, koji je držala bugojanska četa 1/7. Mbbr sa četiri čovjeka, i dva mješovita od kojih jedan u Vrbanji, na putu prema Gornjem Vakufu, i jedan u Resniku, na izlazu prema Novom Travniku.⁵³⁴ Jedinica 1/7. Mbbr dobila je naređenje da se do 9. aprila povuče s Ravnog Rostova. Umjesto nje trebala je doći druga po izboru komandanta OG *Zapad* Selme Cikotića.⁵³⁵ Vlada HVO Bugojno

⁵³⁰ ICTY, HVO, OZ SB, *Zapisnik sa sastanka zapovjednika brigada i posebnih postrojbi OZ SB*, Vitez, 2. april 1993.

⁵³¹ ICTY, HDZ BiH-Vlada HVO HZHB, str. pov. broj: 04-03/93, *Izvod iz zapisnika sa sastanka predsjednika i dopredsjednika općinskih HVO-a, predsjednika i tajnika općinskih odbora HDZ-a za BiH i vojnih zapovjednika III operativne zone HVO održanog u Travniku 08. travnja 1993. godine*, Travnik, 8. april 1993.

⁵³² **Tako je objašnjeno na sastanku.**

⁵³³ ICTY, HDZ BiH-Vlada HVO HZHB, str. pov. broj: 04-03/93, *Izvod iz zapisnika sa sastanka predsjednika i dopredsjednika općinskih HVO-a, predsjednika i tajnika općinskih odbora HDZ-a za BiH i vojnih zapovjednika III operativne zone HVO održanog u Travniku 08. travnja 1993. godine*, Travnik, 8. april 1993.

⁵³⁴ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Bugojno, broj: 02/444-5, *Realizacija naredjenja o uklanjanju punktova*, *Izveštaj*, Bugojno, 1. april 1993.

⁵³⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-780, *Naređenje*, Zenica, 21. mart 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 473/93, *Naređenje*, Zenica, 6. april 1993. godine. Početkom marta formirane su četiri operativne grupe 3. korpusa. U z/o OG *Zapad* (komandant Selmo Cikotić) bile su jedinice s područja Gornjeg Vakufa, Bugojna, Novog Travnika i Travnika, u z/o OG *Lašva* (komandant Nehru Ganić) jedinice s područja Viteza, Busovače i Kaknja i u z/o OG *Bosna* (komandant Refik Lendo) jedinice iz Zavidovića i Žepča. Operativna grupa *Bosanska krajina* (komandant

ponovo je donijela odluku o zabrani izdavanja dozvola Bošnjacima za izlazak iz Bugojna, osim u hitnim slučajevima, i blokiranju njihovih računa u Hrvatskoj. Na sjednici te vlade 10. aprila fra Janko Ljubos bio je protiv zabrane izdavanja dozvola pravdajući to mogućnošću kontramjera. Niko nije podržao njegov prijedlog o njihovom ukidanju. Na istoj sjednici odlučeno je da u osnovnoj školi u Gračanici ostane HVO i da se ista ne pusti za školstvo muslimana. Veći dio sjednice protekao je u traganju za načinom kako preuzeti tvornicu *Slavko Rodić Bugojno* (SRB).⁵³⁶

U Vitez su opet počeli pristizati Hercegovci koji su, kao i ranije, ponovo provocirali neredne pljačkom i pucnjavom.⁵³⁷

Ured za informiranje HZHB oglasio se 4. aprila saopćenjem za javnost da će Odjel za unutarnje poslove ili HVO do daljnjeg zabraniti kretanje na teritoriji HZHB svim osobama bez odgovarajuće dokumentacije. Povod je bio skidanje registarskih tablica HZHB na kontrolnim punktovima ARBiH i MUP-a u Konjicu i Jablanici.⁵³⁸ Armija RBiH i MUP skidali su tablice HZHB, jer je to HVO već odavno činio s tablicama sa *znakom ljiljana*.⁵³⁹ U Grudama je HVO blokirao *veliki konvoj oružja* namijenjen 2. korpusu i to nakon što mu je, na osnovu ranijeg dogovora, data jedna njegova četvrtina za neometan prolaz. Svoju četvrtinu HVO je primio, a ostale tri, koje su trebale ostati ARBiH, blokirao je. Načelnik ŠVK je, apelirajući na *oficirsku čast i elementarni moral*, od načelnika GS HV, predstojnika odjela odbrane HZHB i načelnika GS HVO tražio da deblokiraju ostatak konvoja kako bi na vrijeme stigao u Tuzlu i pomogao odbrani istočnobosanskih enklava koje

Mehmed Alagić) bila je eksteritorijalnog tipa, bez z/o. Sjedište njene komande bilo je u kasarni 17. Kbbr u Travniku. U njen sastav uključene su izbjegličke brigade (17. Kbbr i 305. bbr) i 7. Mbbr. Zeničke brigade, OpŠO Zenica i prištapske jedinice korpusa ostale su na direktnoj vezi njegove komande. Up.: ICTY, ARBiH, str. pov. broj: 02/33-628, *Naredjenje*, Zenica, 8. mart 1993. **Sastavi operativnih grupa vremenom su se mijenjali što je zavisilo od stanja na bojištu i nastalih potreba.**

⁵³⁶ ICTY, HVO Bugojno, broj: 02-129-466/93, *Zapisnik*, Bugojno, 10. april 1993.

⁵³⁷ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-371, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 3. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-378, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 4. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-381, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 6. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-385, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 8. april 1993.

⁵³⁸ *Upozorenje HZ Herceg-Bosna*, Vijesnik, Zagreb, 4. april 1993, 1.

⁵³⁹ **Nakon maltretiranja na kontrolnom punktu Okuka, 2. aprila, HVO je upozorio vozače 312. mtbr da više neće dozvoljavati prolazak vozilima s tablicama ARBiH nigdje u srednjoj Bosni osim u Zenici.** Up.: ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-674/93, *Vanredni izvještaj*, Travnik, 2. april 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02-33-423-5/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period od 02.04. do 09.04.1993*, Travnik, 9. april 1993.

su tada bile u ozbiljnoj krizi. Upozorio ih je da bi njihov eventualni pad značio klanicu za desetine hiljada bošnjačkih civila radi čega bi moralnu posljedicu i oni snosili zbog direktne odgovornosti nastale blokiranjem konvoja u Grudama.⁵⁴⁰

Na sastanku s komandantom OZ SB i komandantima njenih brigada i jedinica za posebne namjene, 2. aprila, Praljak je objašnjavao VOMP. Upoznao je učesnike s dolaskom 5-6 oficira iz Hercegovine, kao i o potpisivanju mirovnog plana i da će UNPROFOR ostati samo još tri mjeseca. Govorio je o nepromjenjivosti granica Hrvatske i njenim mogućnostima da oslobodi svoju okupiranu teritoriju, ali i o skoroj i sigurnoj propasti Bosne i Hercegovine što će omogućiti ostvarenje planova HZHB. Po njemu, opcija Alije Izetbegovića je *napokon otpala, a on je prošlost*.⁵⁴¹ Borivoj Malbašić pitao ga je šta će biti s Varešom, a on mu je odgovorio: *Nema te politike koja će i koja može dovesti da imamo sve. Ako može, dajte je*.⁵⁴² Iz tog

⁵⁴⁰ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 001/167-138, Sarajevo, 11. april 1993.

⁵⁴¹ (...) *Svijet je tražio da se dvije strane slože kako bi treća strana bila pod određenim pritiskom. Srpska strana će teško podnijeti pritisak, ali će morati potpisati. Zapad će poslati oko 60 000 vojnika koji će kontrolirati granice (...). Srpskoj strani puštat će se u državnom uređenju mnogo i smatram da od države neće ostati skoro ništa. HZ HB ostaje, ona će imati svoju skupštinu, a provincijska vlada će vladati. Centralna vlast neće imati ništa. Zapad ne interesira povijest nego broj Hrvata na ovim prostorima. U cjelovitoj BiH Hrvata bi padalo oko 1%, zbog iseljavanja, populacije Muslimana i Srba. Spas je zaštititi pučanstvo i podstaći na natalitet. Naše pučanstvo izvan ovih provincija teško će živjeti. Muslimani nisu svjesni svojih gubitaka. Morate imati strpljenja (...). Svi oni koji su došli-bit će izbjeglice. Hrvati u svoje provincije moći će doći odakle hoće i koliko hoće. Muslimanske provincije bit će preopterećene. Stvarat će se u njima vjerski fanatizam. To je neminovnost. Dolazit će do iseljavanja i preseljavanja i homogenizacije pučanstva. Ako Srbi potpišu ugovor bit će demobilizacija BiH (...). Policija nije ograničena brojem i u našim provincijama bit će naše vodstvo (...). Doći će i do ukidanja namjenske industrije. Razgovori sa ABiH u Sarajevu počinju. Mi ćemo tražiti da u našim provincijama bude vlast HVO. Oni koji ne žele se potčiniti imaju napustiti naše prostore. Ekstremizma će biti, ali realno oni ne mogu dobiti ništa (...). Željelo se pokazati da hrvatska politika ima iste metode kao i srpska. Nije im uspjelo. Proces sukoba između njih će se stalno odvijati. Gospodo, treba nam strpljenja, snage i jedan zajednički stav (...). Bili smo pred zatiranjem. Odigrajte dvije politike, dnevnu i nacionalnu politiku. Može se desiti svađa, ali da nam globalni nacionalni interes ne dođe u pitanje. Nacionalna državna politika je nešto drugo. RH i HZ HB imaju svoj put. Njime dobro idemo. Ostanite na njemu (...). Up.: ICTY, HVO, OZ SB, Zapisnik sa sastanka zapovjednika brigada i posebnih postrojbi OZ SB, Vitez, 2. april 1993.*

⁵⁴² (...) *Svojom politikom uzeli smo sve što smo mogli (...) mora se potpisati nešto. Najbrža propast Hrvatske jeste u državi do Drine. Mi tu ništa ne bismo dobili. U takvoj Hrvatskoj je oko 49% Hrvata i nemaju što tražiti. To je klasična glupost. Nema države bez naroda. A nas nema u toj državi. I sada smo na dobitku. Homogenizacija našeg pučanstva još je uvijek u tijeku. Mi možemo samo zgraditi svoje i (...) stvarati svoj prostor u svojoj državi. Sve je jasno kao proljetni dan u podne (...). Up.: ICTY, HVO, OZ SB, Zapisnik sa sastanka zapovjednika brigada i posebnih postrojbi OZ SB, Vitez, 2. april 1993.*

odgovora jasno je da je HZHB odustala od Vareša. Tomić iz Žepča je pitao da li će se *ostvariti Posavina i kako*. Praljak je i njemu dao jasan odgovor: *Teritorijalno ćemo uzeti ono što i dalje je hrvatsko. Šta će nam teritorij u kojem nema Hrvata?* Poput Vareša, i Posavina je otpisana. Odgovor koji mu je dodatno dao objašnjava jedan od bitnih segmenata hrvatske politike, a to je preseljavanje stanovništva:

*Nama trebaju granice i prostor u kojem smo mi. Narod na pozornici igra ulogu za politički dobitak (...). Narod ako ne želi da se iseli i iseljava u svoj prostor mi nismo dobili ništa (...). Imamo pet godina da uradimo to. Ako znamo i uspijemo, mi smo pobijedili.*⁵⁴³

Iako hrvatska ratna propaganda, prenesena i u dobar dio današnje hrvatske literature, optužuje ARBiH za progon Hrvata iz srednje Bosne, sada je na osnovu dostupnih izvora jasno da je za najveći broj hrvatskih izbjeglica odgovorna hrvatska politika, a ne nasilje ARBiH. Kao što se iz Praljkovog govora vidi, a ima i drugih dostupnih izvora, hrvatska politika bila je teritorijalizacija jednog dijela Bosne i Hercegovine i osiguravanje njegovih granica za dužu budućnost promjenom demografske strukture, a što se u ratnim uvjetima moglo učiniti samo silom, odnosno etničkim čišćenjem, izgonom Bošnjaka i Srba i naseljavanjem Hrvata koji se nisu mogli teritorijalno obuhvatiti. S obzirom na ovakvu politiku, sigurno je da je HVO prisilio više Hrvata iz pojedinih gradova (Zenice, Travnika, Kaknja, Vareša, Konjica, Jablanice...) da se evakuiraju nego što ih je ARBiH protjerala. Praljak je rezultate hrvatske politike i vojničke borbe vezivao za preseljavanje Hrvata jer jasno kaže da, ako do toga ne dođe, nisu (u HZHB) dobili ništa, a ako za pet godina u tome uspiju, onda su pobijedili. Valenta je 10. maja pisao Jean Pierre Thebault iz PMEZ-a da je potrebno pet godina da se u fazama izvrši preseljavanje stanovništva što pokazuje da je postojao izrađen plan za taj posao s jasnim rokom realizacije.⁵⁴⁴ Ako je i bilo prisile na Hrvate da se iseljavaju, od pojedinih lokalnih bošnjačkih političara i jedinica ili pojedinaca iz ARBiH, onda je ona bila samo u korist hrvatske politike. Takve pojedince karakteriziralo se kao muslimanske ekstremiste, ali može se postaviti i pitanje jesu li to stvarno bili ili su svjesno radili za račun hrvatske politike kao i bošnjački ratni zločinci čija su djela

⁵⁴³ ICTY, HVO, OZ SB, *Zapisnik sa sastanka zapovjednika brigada i posebnih postrojbi OZ SB*, Vitez, 2. april 1993.

⁵⁴⁴ ICTY, HZHB, HVO, Ured dopredsjednika, broj: 320/93, *Izvjешće*, Vitez, 13. maj 1993.

samo doprinijela ostvarenju hrvatskih političkih ciljeva.⁵⁴⁵ Ti zločini ni čemu drugom nisu koristili. Bošnjaci od njih nisu dobili nikakve koristi, a bosanskohercegovačka politika gubila je kredibilitet dok je hrvatska ostvarivala svoje planove. Teško je bilo uplašiti Hrvate pokoljem da bi se motivirali za iseljavanje, ako nema i zločinačkih djela s bošnjačke strane prema njima da ih u to uvjere. Zločini koji su s bošnjačke strane počinjeni bili su odlična ilustracija straha kao poticaj za iseljavanje Hrvata. Iste krvave ilustracije HVO je prikazivao i Bošnjacima, čineći zločine nad njima na svojoj teritoriji, kako bi i njih natjerao na izbjeglištvo. Politika HZHB, odnosno preko nje politika Hrvatske, nije se mogla u ratu ostvariti bez zločina, a u miru svakako nije imala šanse. Bošnjački ekstremisti koji su činili zločine nad Hrvatima, ili ih na druge načine prisiljavali da odu s teritorije pod kontrolom ARBiH, radili su u korist hrvatske politike, svjesno ili ne. Za nju su izvršili zadatak od istog značaja kao i hrvatske ubice u Ahmićima, Stupnom Dolu, Han Ploči, Dretelju i na desetinama drugih bošnjačkih stratišta.

Kao Malbašić i Lozančić, i Totić je pitao Praljka na spomenutom sastanku 2. aprila šta će biti s hrvatskim naseljima na zeničkoj općini. Odgovorio mu je Kordić koji ga je podsjetio da su zeničkim Hrvatima date instrukcije:

*Bilo je vrijeme oko stvaranja općine i nisu to uradili. Dobili su instrukcije, sada će ići teže. Oni koji su uz granice bit će u Travničkoj provinciji. Oni koji će ostati moraju se povinovati zakonima Zeničke provincije.*⁵⁴⁶

Postajalo je jasno da HZHB neće moći obuhvatiti svu srednju Bosnu, pa su zato oni, koji su prepoznavali da su njihovi krajevi otpisani, postavljali pitanja šta će biti s njima. Valentin Ćorić je dodao da će HVO ostati na putevima i da će ih kontrolirati dok se ne potpiše neki novi sporazum.

⁵⁴⁵ Vrlo interesantno je, a što zorno osporava hrvatsku propagandu o bošnjačkoj izbjegličkoj uroti, da su bošnjački zagovornici iseljavanja Hrvata i Srba bili pojedini lokalni političari. Predstavnici izbjeglica tome su se suprotstavljali. Oni nisu željeli takva rješenja jer su znali da u tom slučaju od povratka nema ništa. Kasnije su se slično ponašali i politički predstavnici hrvatskih izbjeglica, kao, naprimjer, Varešaci. Izbjeglice nisu bile sklone podjeli teritorije jer im je ona onemogućavala povratak. Kao što je hrvatska strana imala namjeru svoje izbjeglice naseljavati na teritoriji HZHB tako je i Bošnjacima imputirala navodnu namjeru da naseljavaju svoje po srednjoj Bosni. Svakako da su se te ideje bile primile kod nekih lokalnih bošnjačkih političara, ali to su bili beznačajni ljudi koji svakako nisu mogli utjecati na njihovu realizaciju.

⁵⁴⁶ ICTY, HVO, OZ SB, *Zapisnik sa sastanka zapovjednika brigada i posebnih postrojbi OZ SB*, Vitez, 2. april 1993.

Praljak je još kazao da je to hrvatski rat i da to moraju objasniti Hrvatima.⁵⁴⁷ Vjerovatno je mislio na one koji su osuđeni na preseljavanje iz zavičaja u tuđinu.

Na 24. sjednici HVO HZHB 3. aprila u Mostaru razmatrani su dokumenti mirovnog plana koje su potpisali Izetbegović i Boban. Temeljni sporazum VOMP-a i dodatni Sporazum o prelaznim rješenjima ocijenjeni su optimalnim i jedino mogućim odrednicama budućeg uređenja Bosne i Hercegovine. Učesnici sjednice smatrali su da je uspostavljeni sistem izvršne vlasti HZHB u svim bitnim odrednicama potpuno usklađen s ovlastima provincijskih organa vlasti definiranih Temeljnim sporazumom i Sporazumom o prelaznim rješenjima i da treba biti primjenjivan u provincijama 3, 8 i 10.⁵⁴⁸ Boban je pripremio i potpisao izjavu za koju je očekivao i Izetbegovićev potpis.⁵⁴⁹ No, bez obzira da li će on potpisati ili ne, HVO HZHB odlučio je da će se nastaviti s realizacijom odluke od 15. januara o povlačenju oružanih snaga u “vlastite” nacionalne provincije smatrajući ARBiH muslimanskom vojskom. Osim želje za progonom ARBiH iz spomenutih provincija, odlučio je i da će spriječiti *sve pokušaje uspostavljanja raznoraznih organa imenovanih od strane sadašnjeg jednostranog Predsjedništva i Vlade BiH (kao što su npr. okruzi)*. U povodu javnih istupa lidera nekih opozicionih stranaka u Hrvatskoj, a vezanih za Tuđmanovu politiku prema Bosni i Hercegovini, posebno Hrvatske seljačke stranke (HSS) i Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLs), pozvao ih je, kao i druge opozicione stranke koje nisu podržavale tu politiku, da

⁵⁴⁷ Isto.

⁵⁴⁸ ICTY, HZHB, HVO, *Zapisnik sa XXXIV sjednice Hrvatskog vijeća obrane Hrvatske zajednice Herceg-Bosna održane 03. travnja 1993. god. s početkom u 9 sati*, Mostar, 3. april 1993.

⁵⁴⁹ TEKST IZJAVE: *Nakon potpisanog mirovnog plana Vance-Owen Alija Izetbegović i Mate Boban suglasni su: 1. Izbjegnuti su svi nesporazumi između hrvatskog i muslimanskog naroda oko granica provincija i privremene vlasti u njima i Republici Bosni i Hercegovini; 2. Sve oružane snage HVO i policije Hrvatsko vijeće obrane, Armije BiH i MUP-a BiH, koje su porijeklom izvan granica provincija moraju se identificirati i napustiti te provincije u roku od tri dana; 3. Do potpune demilitarizacije BiH predviđene mirovnim planom i radi djelotvornije obrane od agresije domicilne oružane snage HVO i Armije BiH u provincijama 1, 5 i 9 stavljaju se pod zapovjedništvo Glavnog štaba Armije BiH, a u provincijama 3, 8 i 10 pod zapovjedništvo Glavnog stožera HVP. Dozvoljava se mogućnost napuštanja provincija onih snaga koje ne bi mogle prihvatiti tu odluku; 4. Obavezuju se Glavni stožer HVO i Glavni stožer Armije BiH da najkasnije do 15. travnja osnuju zajedničko zapovjedništvo; 5. Odmah moraju prestati, i nikada se ponoviti, sukobi između HVO i Armije BiH, 6. Odmah se uspostavlja slobodan prolaz ljudi i roba na svim putovima u slobodnim područjima navedenih provincija. Up.: “Poziv na provedbu Vance-Owenovog plana“, *Vjesnik*, Zagreb, 4. april 1993; *Vegar, Veso*, „Optimalan ustroj BiH“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 4. april 1993.*

na plodotvoran način sagledaju položaj bosanskohercegovačkih Hrvata. Preporučio im je da daju podršku čelništvu HZHB *ako nikako drugačije onda bar šutnjom*.⁵⁵⁰

Vance-Owenov mirovni plan bio je savršeno rješenje za Hrvate i oni su željeli da se čim prije počne realizirati, bar oni njegovi segmenti koji su se ticali njihovih interesa, ne čekajući pristanak svih tri strana, što je bio osnovni uvjet za njegovu primjenu. Parcijalno primjenjivanje plana nije bilo predviđeno niti je moglo biti na terenu realizirano bez pristanka sve tri strane.

Na spomenutoj sjednici HVO HZHB je zaprijetio da će, ako Izetbegović ne potpiše Bobanovu izjavu, silom početi primjenjivati plan u provincijama 3, 8 i 10.⁵⁵¹

Odbijanje VOMP-a od srpske skupštine na njenom zasjedanju 3. aprila u Bileći bio je težak udarac Tuđmanovoj politici u Bosni i Hercegovini. Hrvati su bili ogorčeni na Srbe. Novinar *Vijesnika* Mario Marušić Republiku Srpsku nazvao je *samozvanom srpskom tvorevinom na teritoriju BiH* očajavajući nad odlukom njene *takozvane* skupštine. Za njega je RS samozvana tvorevina s takozvanom skupštinom, ali ne i HZHB. Da je odluka te skupštine bila pozitivna prema planu, u što su se Hrvati uzdali, vjerovatno u zagrebačkom *Vijesniku* ne bi bila *samozvana* ni *takozvana* niti bi se od govora njenih poslanika “čovjeku dizala kosa na glavi”.⁵⁵²

U upravnoj zgradi Sebešića u Travniku 8. aprila, od 12.00 do 15.00 sati, održan je sastanak predstavnika općinskih vlada HVO-a i odbora HDZ-a iz srednje Bosne s komandantom OZ SB, predstavnicima HDZBiH, članovima vlade HVO HZHB i predsjedništva HZHB iz srednje Bosne. Sastanku je prisustvovao i Boban. Glavnu riječ imao je Kordić, pukovnik

⁵⁵⁰ “Poziv na provedbu Vance-Owenovog plana, *Vjesnik*, Zagreb 4. april 1993; **Vegar Veso**, *Optimalan ustroj BiH*“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 4. april 1993.

⁵⁵¹ “HVO ultimativno traži povlačenje muslimanskih trupa iz tri provincije“, *Borba*, Beograd, 5. april 1993, 1; „Boban traži povlačenje muslimanskih jedinica“, *Borba*, Beograd, 6. april 1993, 3.

⁵⁵² (...) *u Bileći se kao nigdje do sada (prošla zasjedanja u Prijedoru i na Palama su spram ovoga bili pravi mirotvorni skupovi) čulo toliko nebuloznih izjava daleko od zdravog uma, fantastičnih laži i srpske mitomanije da se čovjeku diže kosa na glavi. Kolektivno ludilo i zasljepljenost, ratno-huškačka atmosfera i optužbe na račun cijelog svijeta apsolutno su dominirali skupom na kojem su, naravno, odbijeni svi prijedlozi svjetske zajednice i rečeno „NE“ Vance-Owen prijedlogu teritorijalne podjele BiH na deset provincija (...).* Up.: **Marušić, Mario**, „Srbi (opet) protiv mira i razbora“, *Vijesnik*, Zagreb, 4. april 1993.

HVO-a i potpredsjednik HDZBiH i HZHB.⁵⁵³ Data je jednoglasna podrška cjelokupnoj aktivnosti delegacije HZHB na pregovorima u New Yorku i Ženevi i preporuka da se Vareš, Kakanj, Kiseljak i Kreševo uključe u “hrvatske” provincije. Usvojena je i preporuka da se delegacija maksimalno založi za rješavanje statusa Hrvata koji bi ostali van granica “hrvatskih”

⁵⁵³ Radno predsjedništvo sačinjavali su: Dario Kordić, Anto Valenta (potpredsjednik HVO HZHB), Tihomir Blaškić, Ignjac Koštroman (generalni sekretar HDZBiH i HZHB) i Ivo Rezo (načelnik PU HZHB u Travniku). Sastanku su, osim njih, prisustvovali: Matko Lučić (predsjednik HDZ Bugojno), Ivo Mršo (potpredsjednik HDZ Bugojno), Anto Ivković (sekretar HDZ Bugojno), Anto Bagarić (potpredsjednik HVO Bugojno), Anto Krajinović (sekretar HVO Bugojno), Florijan Glavočević (predsjednik HDZ Busovača), Anto Bilić (potpredsjednik HDZ Busovača), Anto Stipac (potpredsjednik HDZ Busovača), Zoran Marić (predsjednik HVO Busovača), Niko Grubešić (sekretar HVO Busovača), Anto Jaranović (zamjenik predstojnika za saobraćaj i veze HZHB, inače iz Busovače), Franjo Krišto (član IO HDZ Busovača), Bernard Čakarić (potpredsjednik HDZ Dobretići), Fabijan Katavić (potpredsjednik HDZ Fojnica), Pavo Zovko (potpredsjednik HDZ Fojnica), Mijat Tuka (predsjednik HVO Fojnica), Marinko Bošnjak (predstojnik Ureda za privredu srednja Bosna, inače iz Fojnice), Ivan Šarić (predsjednik HDZ i HVO Gornji Vakuf), Fabijan Trbora (potpredsjednik HDZ Gornji Vakuf), Zvonko Krtović (sekretar HDZ Gornji Vakuf), Blaško Pavlović (predsjednik HDZ Kakanj), Ivo Bojić (sekretar HDZ Kakanj), Pavo Šljivić (predsjednik HVO Kakanj), Drago Jonjić (općina Kakanj), Ivo Arar (potpredsjednik HDZ Kiseljak), Anto Marinčić (predsjednik HDZ Maglaj), Niko Lukić (potpredsjednik HDZ Maglaj), Mato Katava (HVO Maglaj), Ivo Gabrić (potpredsjednik HDZ Novi Travnik), Josip Modrušić (sekretar HDZ Novi Travnik), Anto Milanović (predsjednik HVO Novi Travnik), Ivica Marković (v. d. potpredsjednika HVO Novi Travnik), Anto Kojadin (IPD Ureda srednja Bosna iz Novog Travnika), Ivica Pavlić (v. d. predsjednika HDZ Travnik), Željko Pervan (predsjednik HVO Travnik), Pero Krizanac (potpredsjednik HVO Travnik), Davor Kolenda (sekretar HVO Travnik), Filip Filipović (komandant Treće brigade HVO-Travnička), Ilija Nakić (komandant brigade *Frankopan*), Anto Puljić (načelnik Uprave za odbranu iz Travnika), Dragan Lovanta (pomoćnik predstojnika za šumarstvo iz Travnika), Jozo Leutar (PU Travnik), Zoran Matošević (PU Travnik), Vinko Dugonjić (pomoćnik komandanta za logistiku HVO Travnik), Branko Kuliš (predstojnik ureda iz Travnika), Štefo Babić (predstavnik HDZ Teslić), Franjo Marić (predsjednik HVO Teslić-Komušina), Franjo Bradić (predsjednik HDZ Usora), Ivica Gavran (potpredsjednik HVO Usora), Ivan Katić (sekretar HVO Usora), Jozo Bajić (član Ureda za privredu srednja Bosna, inače iz Usore), Pero Skopljak (predsjednik HDZ Vitez), Zdenko Tibola (sekretar HDZ Vitez), Ivan Šantić (predsjednik HVO Vitez), Nikola Antunović (predsjednik HDZ Zavidovići), Drago Vrbić (predsjednik HVO Zavidovići), Josip Pojavnik (predsjednik HDZ Zenica), Ivo Jonjić (potpredsjednik HDZ Zenica), Veronika Malbašić (sekretarica HDZ Zenica), Dominik Šakić (predsjednik HVO Zenica), Zvonko Popović (potpredsjednik HVO Zenica), Blago Artuković (sekretar HVO Zenica), Đuro Glavar (predsjednik Višeg suda Travnik, inače iz Zenice) i Ivo Lozančić (predsjednik HDZ Žepče i komandant *III. xp brigade*). Odsutni su bili predstavnici iz Kiseljaka (osim Arara) i Kreševa zbog blokade puta u Bilalovcu i Kačunima. Nije dato objašnjenje za odsustvo Varešaka. Up.: ICTY, HDZ BiH-Vlada HVO HZHB, str. pov. broj: 04-03/93, *Izvod iz zapisnika sa sastanka predsjednika i dopredsjednika općinskih HVO-a, predsjednika i tajnika općinskih odbora HDZ-a za Bi Hi vojnih zapovjednika III operativne zone HVO održanog u Travniku 08. travnja 1993. godine*, Travnik, 8. april 1993.

provincija.⁵⁵⁴ Učesnici su se složili da treba ubrzati formiranje hrvatske vlasti u svim općinama u koju bi se uključio *odredjen broj Muslimana i ostalih narodnosti koje žive* u njima.⁵⁵⁵ Posebna tema razgovora bila je uspostava civilne policije HZHB. Pročitana je informacija Odjela unutrašnjih poslova o nadležnosti policije HVO-a *na hrvatskom prostoru i o nelegitimitetu MUP-a RBiH koji se gasi potpisivanjem akata u Njujorku od strane Bobana i Izetbegovića*. Zbog efektivnijeg i racionalnijeg funkcioniranja privremene izvršne vlasti HVO-a, u Travniku je uspostavljena kancelarija HZHB kao istureni dio njenog organa vlasti za srednju Bosnu. Dogovoreno je aktiviranje svih općinskih odbora HDZ-a koji bi preuzeli funkciju vođenja kadrovske politike u civilnoj vlasti, vojsci i višim organima HZHB.⁵⁵⁶ Hrvatsko kazalište iz Zenice dobilo je podršku za pripremanje predstave Mile Budaka koja bi se uprizorila u svim gradovima srednje Bosne.⁵⁵⁷ Učesnici skupa informirani su da je primijećeno sve izraženije iseljavanje Hrvata iz srednje Bosne *uz istovremeni planski dolazak muslimanskih izbjeglica* čega se HZHB uspijevala *jednim dijelom osloboditi preusmjeravanjem ka Zenici*. Smatrali su potrebnim da HZHB, u dogovoru s Hrvatskom, *strateški riješi problem izdavanja putovnica i domovnica i davanja zaposlenja Muslimanima*.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ Franjo Bratić zahtijevao je da se Usora ne dijeli između dvije „muslimanske“ provincije, nego da se njen problem pokuša riješiti prema ranijem zahtjevu lokalnih Hrvata.

⁵⁵⁵ Uključivanje Bošnjaka u vlast HZHB ne znači njen multietnički karakter jer je po svom nazivu i donesenim aktima vrlo jasno definirana kao hrvatska. Sva obilježja HZHB, počev od simboličkih (zastava) do konkretnih (politika, vlast, vojska), ekskluzivno su hrvatske i podrazumijeva se da bi Bošnjaci, koji bi bili uključeni u njene organe vlasti, morali joj biti potpuno lojalni, odnosno prihvatiti je onakvu kakvu je nameće hrvatska većina.

⁵⁵⁶ Ovaj stav ukazuje na prirodu multietničnosti vlasti HZHB, jer je HDZ, kao jedina stranka, određena za izbor kadrova u svim strukturama i na svim nivoima njene vlasti.

⁵⁵⁷ Zanimljivo je da su zenički Hrvati odabirali najzloglasnije ustaše kao vlastite uzore u vojsci i kulturi, a s kojima nisu imali nikakve lokalne prostorne veze. Po Juri Francetiću imenovali su brigadu, a Budakova književna djela promovirali su ispred ostalih hrvatskih književnih dostignuća. Stručna kritika je blagonaklona prema Budakovom književnom dometu smatrajući ga jednim od značajnijih hrvatskih pisaca, ali njegov angažman u NDH dao mu je dominantnu biografsku crtu osuđenog i strijeljanog ratnog zločinca. Promoviranje Francetića i Budaka u Zenici, ali i u ostatku srednje Bosne, sigurno nije moglo izgledati bezazleno i prolaziti kod Bošnjaka bez revolta s konkretnim posljedicama. U stvarnosti, promoviranjem te dvojice ustaških zločinaca, promovirani su zapravo zenički Hrvati kao ustaše ili bar sljedbenici i zagovornici njihovih zločinačkih djela. Čudnovato je promovirati najradikalniji oblik povijesno iskazanog ekstremizma kod vlastitog naroda u sredini u kojoj je on bio demografska manjina i prema kojem obliku ekstremizma je demografska većina imala veoma oštar stav. Nikako se drugačije to ne može protumačiti nego kao planirano provociranje te većine u svrhu podizanja tenzija i netrpljivosti prema manjini.

⁵⁵⁸ ICTY, HDZ BiH-Vlada HVO HZHB, str. pov. broj: 04-03/93, *Izvod iz zapisnika sa sastanka predsjednika i dopredsjednika općinskih HVO-a, predsjednika i tajnika općinskih odbora HDZ-a za BiH i vojnih zapovjednika III operativne zone HVO održanog u Travniku 08. travnja 1993. godine*, Travnik, 8. april 1993.

Tako su željeli preusmjeravati ih i da, s hrvatskim pasošima, napuste prostor HZHB i odu dalje od Bosne i Hercegovine. Bez obzira na političko rješenje, Hrvati Žepča, Usore i Maglaja nisu željeli napustiti svoje zavičaje i preseljavati se. Nakon završetka sjednice učesnici su se razišli uz jake mjere sigurnosti.⁵⁵⁹

Izgleda da su bili svjesni kakve su zaključke donijeli i kakve će posljedice nastati. Dok su napustili grad, jedinica HVO-a za posebne namjene, *Vitezovi*, i pripadnici *4. bojne VP HVO* postavili su zastave HZHB i Republike Hrvatske po cijelom gradu, na sve državne i javne objekte i u blizini objekata koje je koristila ARBiH.⁵⁶⁰ Čitav Travnik obilježen je hrvatskim zastavama što je izazvalo uznemirenost bošnjačkih civila i boraca ARBiH. Oko 19.30 postavljena je zastava u blizini komande 1/7. Mbbr koja se nalazila u glavnoj ulici, nekoliko metara od SJB. Nekoliko minuta kasnije, pripadnik 1/7. Mbbr skinuo ju je i zapalio. Na njega je otvorena pješadijska vatra iz pravca Hotela *Orijent*, gdje se nalazila *4. bojna VP HVO*. Stražari komande 1/7. Mbbr uzvratili su kako bi se izvukao. Jedinica HVO-a, razmještena u Gaju iznad Gimnazije i kod Muzičke škole, otvorila je pješadijsku vatru po komandi 1/7. Mbbr. Pucnjava se proširila po drugim dijelovima grada i prigradskim naseljima. Politički i vojni predstavnici obje strane stupili su u kontakt i tražili rješenje nastaloj situaciji. Hrvatski predstavnici optuživali su Bošnjake za ekstremizam jer ne dozvoljavaju vješanje hrvatskih zastava za Uskrs. Situacija se smirila do 22.30, a onda se još više zaoštrila. Dvojica pripadnika 312. mtbr (Bešir Halep i Edin Skaka) vraćali su se s turbetske linije odbrane. Prolazeći od autobusne stanice u

⁵⁵⁹ ICTY, HDZ BiH-Vlada HVO HZHB, str. pov. broj: 04-03/93, *Izvod iz zapisnika sa sastanka predsjednika i dopresjednika općinskih HVO-a, predsjednika i tajnika općinskih odbora HDZ-a za BiH i vojnih zapovjednika III operativne zone HVO održanog u Travniku 08. travnja 1993. godine*, Travnik, 8. april 1993; ICTY, HVO OZ SB, SIS, broj: 50/93, 9. april 1993.

⁵⁶⁰ Prema izvještaju vlade HVO Travnik od 12. aprila, ona je 7. aprila donijela odluku da povodom uskršnjih praznika postavi hrvatske zastave na cijeloj općini. Up.: ICTY, HZHB, HVO Travnik, broj: HVO-01-582/93, *Izvešće HVO-a Travnik u svezi oružanih sukoba u Travniku uoči i u toku Uskršnjih blagdana*, Travnik, 12. april 1993. godine. Ako jeste, nameće se pitanje zašto su postavljane tek nakon poslijepodnevnog sastanka narednog dana s Bobanom i zašto su za to bili angažirani *Vitezovi* iz Viteza. Vjerovatno je prolongirano dok se sastanak završi i njegovi učesnici bezbjedno napuste Travnik jer se očekivalo da će uslijediti ozbiljne reakcije što bi značilo da je to bilo planirano izazivanje incidenata. Što se tiče *4. bojne VP HVO* i *Vitezova*, razlog njihovog angažmana sigurno je u činjenici da su te jedinice bile odlučnije i spremnije za sukobe nego pripadnici brigade *Travnička*, što ukazuje na vjerovatnoću da su incidenti planirani i očekivani.

Travniku skidali su zastave i palili ih. Kada su pokušali skinuti zastavu u blizini hotela, iz njega je otvorena pješadijska vatra i obojica su teško ranjeni. Niko im nije mogao prići jer je HVO nastavio dejstvovati iz hotela. Armija RBiH je uzvraćala. Dok su izvučeni, jedan je već bio izdahnuo, a drugi je umro u prijemnoj ambulanti bolnice. Pucnjava se ponovo proširila po cijelom gradu. Situacija se opet usložnjavala, a stanovništvo je bilo u panici. Tokom noći stanje se smirilo i ona je protekla relativno mirno. Komanda 3. korpusa uputila je telegram svim jedinicama ARBiH u z/o OG Zapad: (...) *pratiti budno situaciju i istu držati pod kontrolom, ne izazivati ekscese a ako do njih dođe, ENERGIČNO ODGOVORITI.*⁵⁶¹ Sve jedinice 3. korpusa i općinskih štabova odbrane stavljene su u stanje pune b/g koja je potrajala nekoliko dana.⁵⁶² Četvrta bojna VP HVO šest dana poslije izvijestila je da je u Travnik u popodnevnim satima 8. aprila pristiglo *pet kamiona i više putničkih automobila Zelene legije i mudžahedina*, navodno radi napada ARBiH na HVO.⁵⁶³ Ovo je bilo ponavljanje retorike iz januara o *zelenim legijama i mudžahedinima*. Stigla je 17. Kbbr s visokog bojišta na odmor u svoju kasarnu. Dolazak 17. Kbbr primjetio je i SIS koji je optužio njene

⁵⁶¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-385, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 8. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-815, *Postavljanje zastava HVO*, Zenica, 8. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-386, *Vanredni izvještaj*, 9. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 17. Kbbr, str. pov. broj: 09-287/93, *Postavljanje zastava HVO*, Travnik, 9. april 1993; **ICTY**, RBiH, MUP, SJB Travnik, broj: 19-8/01-15/93, *Izveštaj o događajima 8/9.04.1993. godine*, Travnik, 9. april 1993; **ICTY**, ARBiH, OpŠO Travnik, str. pov. broj: 03/181-16, *Sukobi između HVO i pripadnika ARBiH u Travniku se zaosstravaju*, 9. april 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/68-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 9. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 03-178-66/93, *Dnevni izvještaj*, Travnik, 9. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-5/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period od 2.4.1993. do 9.4.1993*; Travnik, 9. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 2/33-001, *Vanredni izvještaj*, 9. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, *Protest*, broj: 02/33-816, Zenica, 9. april 1993; **ICTY**, MUP RBiH, SJB Travnik, depeša broj: 19-8/01-16, Travnik, 10. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 2/33-726-1/93, *Izveštaj o zbivanjima i presjek trenutne situacije*, Travnik, 11. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, Sektor za moral, IPD i VP, broj: 04/153-147, *Informacija o pogoršavanju odnosa sa HVO*, Zenica, 17. april 1993.

⁵⁶² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 03/33-813, *Naređenje*, Zenica, 8. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-390, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 10. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-64, *Borbena gotovost, naredjenje*, Zenica, 11. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-838, *Naređenje*, Zenica, 11. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 800/93, *Naređenje*, Zenica, 11. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-627/93, *Borbena gotovost, Naređenje*, Busovača, 12. april 1993.

⁵⁶³ **ICTY**, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07/677/93, *Izvešće o radu u periodu 01.-11.04.93.g.*, Vitez, 14. april 1993.

borce da su sa *MOS Travnik* odmah počeli skidati i paliti hrvatske zastave. Dolazak brigade doveo je u vezu s navodnim pregrupisavanjem snaga 3. korpusa na području cijele srednje Bosne koje namjeravaju izvršiti pritisak na HVO i odsjeći OZ SB od Hercegovine.⁵⁶⁴

Ni u jednom izvještaju 3. korpusa, operativne grupe *Zapad* (u čijoj je z/o tada bio i Travnik), 312. mtbr, SJB Travnik, OpŠO Travnik, HVO Travnik i HVO OZ SB ne spominje se da su Krajišnici skidali i palili zastave osim u ovom SIS-ovom. Svi ti izvještaji govore samo o učešću pripadnika 7. Mbbr, 312. mtbr i jedinice za posebne namjene SJB Travnik, *Mečić*. Povratak 17. Kbbr s visočkog bojišta u Travnik bio je umirujući, stabilizirajući faktor za lokalne snage ARBiH i Bošnjake Travnika. S druge strane, HVO se, sudeći prema njegovim procjenama, izgleda plašio Krajišnika, jer je 17. Kbbr i njene *Crne kojote* smatrao nekim posebnim jedinicama. Znao je i za uspješno učešće brigade na busovačkom bojištu tokom januarskih sukoba.⁵⁶⁵ Može se pretpostaviti da je iznenadni dolazak 17. Kbbr s visočkog bojišta spriječio HVO da incidente sa zastavama iskoristi za početak sukoba u Travniku, jer se time značajno ojačala snaga ARBiH na koju sigurno nije računao zbog angažmana brigade na visočkom bojištu. Možda je s tim u vezi HVO prolongirao početak sukoba u Travniku za kasnije, a odlučio se za ostatke teritorije općine Vitez pod kontrolom ARBiH koje je napao 16. aprila, jer je istog dana povukao svoje zahtjeve za ponovnim vješanjem zastava po cijelom Travniku. Vjerovatno je do tog dana HVO shvatio da još nije došlo vrijeme za Travnik i snage preusmjerio na područje oko Viteza. Postoji i vjerovatnoća da su incidenti sa zastavama izazvani kako bi se pažnja ARBiH usmjerila na Travnik, a skrenula s Viteza. Narednih dana situacija u Travniku i srednjoj Bosni ostala je zategnuta i nesigurna, ali ipak događaj sa zastavama nije doveo do većeg sukobljavanja HVO-a i ARBiH iako su incidenti nastavljeni i dalje, posebno na kontrolnim punktovima i tokom noći kada je HVO različitim

⁵⁶⁴ ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 50/93, Vitez, 9. april 1993.

⁵⁶⁵ Kada se 19. februara vratio 2/17. Kbbr s visočkog bojišta u travničku kasarnu, HVO je to doveo u vezu s navodnim planom o zauzimanju Travnika i napada na Novi Travnik od strane 3. korpusa ARBiH. Boravak 1/17. Kbbr u Han Biloj od 19. januara također je povezao s istim planom. Već tada VOS je utvrdio da ARBiH s tim jedinicama i domaćim snagama u Travniku može bez ikakvih problema preuzeti grad. Up.: ICTY, HVO, GS, VOS, *Izvješće o stanju s A. BiH na terenu OZ S/B*, str. pov. broj: 03-228/93, Vitez, 20. februar 1993. godine. Za *Crne kojote* HVO je mislio da su samostalna jedinica 3. korpusa. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 565-8-I/93, *ABiH-postrojbe*, Vitez, 21. oktobar 1993.

projektilima napadao baze jedinica ARBiH, ali i objekte u kojima su bile smještene izbjeglice.⁵⁶⁶

Dešavanja u Travniku utjecala su na međusobne odnose u svim susjednim srednjobosanskim općinama. Primijećeno je pregrupisavanje HVO-a u Novom Travniku koji je blokirao. Operativna grupa *Zapad* imala je informacije da HVO hapsi bošnjačke civile i odvodi ih u objekat Kace u Stojkovićima. Bilo je oko 150 zarobljenika. Preko Vilenice HVO je iz pravca Novog Travnika prebacivao jedinice prema Domu JNA u Travniku

⁵⁶⁶ Tokom noći 9/10. april HVO je dejstvovao ručnim bacačem i pješadijskim naoružanjem po bazi 1. bataljona 7. Mbbr u Travniku (objekat Medresa, prije rata korištena kao Šipadov salon namještaja) i pješadijskim naoružanjem iz Gaja po komandi bataljona koja se nalazila u glavnoj ulici. U noći 11/12. april ubio je jednog pripadnika 1/7. Mbbr (Elvedin Kasumović). Ujutro su njegovi saborci postavili punkt kod Medrese gdje su razoružavali pripadnike HVO-a. Nakon intervencije VP 312. mtbr punkt je uklonjen. U međuvremenu HVO je postavio punktove na Malti (prema Novom Travniku) i Kanarama (prema Zenici) čime je blokirao grad. Ojačao je postojeće punktove na Okuki i Ovnaku, te u Pokrajčićima, Kosovu i Gučoj Gori (svi prema Zenici). S Kanara je vratio grupu boraca 3/312. mtbr koji su s linije prema VRS-u krenuli na odmor. Oduzeo im je kamion u kojem su se vozili. Veću grupu boraca 306. bbr i 314. mtbr, koji su se vraćali svojim kućama s položaja prema VRS-u, istjerao je iz autobusa koji je oduzeo zajedno s pratećim vozilima. Jednu hladnjaču OpŠO Travnik oduzeo je na Malti, a u Staroj Biloj sanitetsko vozilo OpŠO Novi Travnik. U Novoj Biloj oduzeo je četiri kamiona s humaniratom pomoći za CZ Travnik. Sutradan su kamioni vraćeni, ali opljačkani, bez nafte i s nekim poskidanim dijelovima. Oko 11.00 sati na punktu u Docu n/L uhapsio je 40-50 Bošnjaka od kojih je bilo 20 uniformiranih pripadnika ARBiH. Nakon pola sata civili su pušteni, a pripadnici ARBiH su zatočeni u zgradi bivše željezničke stanice. Nakon intervencije komande korpusa kod komande OZ SB istog dana su oslobođeni. Bio je pritvoren i pomoćnik komandanta OpŠO Vitez. Grupa boraca HVO-a postavila je hrvatsku zastavu blizu haubičkog položaja 312. mtbr na Kupilima (Bašbunar). Ukidanje punkta na Kanarama HVO je uvjetovao vraćanjem oružja koje mu je oduzeto kod Medrese. Navečer oko 22.10 dejstvovao je tromblonskim minama po zgradi obdaništa u kojem su boravile krajiške izbjeglice. Tri žene su lakše i dvije teže ranjene od kojih je jedna podlegla. Iz pravca rezervoara vode na Bašbunaru otvarao je pješadijsku vatru po bošnjačkim dijelovima grada. Na kasarnu 17. Kbbr u noći 13/14. april ispalio je dvije tromblonske mine od čega je jedan borac ranjen. U isto vrijeme ispalio je i dvije tromblonske mine na objekat Konak u kojem su bili *Mečići*. Up.: *Praljak*, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 486/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 10. april 1993; *ICTY*, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01/309-107, *Redovni izvještaj*, Travnik, 12. april 1993; *ICTY*, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01/309-108, *Redovni izvještaj*, Travnik, 12. april 1993; *Praljak*, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-844, *Protest*, Zenica, 12. april 1993; *ICTY*, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-356, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 12. april 1993. (Pogrešna signatura. Trebala bi biti: 02/31-396); *Praljak*, 3. korpus ARBiH, broj: 02/33-851, *Protest*, Zenica, 13. april 1993; *ICTY*, ARBiH, OpŠO Travnik, str. pov. broj: 02/25-33, *Dnevni operativni izvještaj*, Travnik, 13. april 1993; *ICTY*, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-04/1-336/93, *Zapisnik o primopredaji vozila sa humanitarnom pomoći*, Vitez, 13. april 1993; *ICTY*, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/98-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 14. april 1993; *ICTY*, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 03-178-62/93, *Službena zabilješka*, Travnik, 14. april 1993.

koji je tada koristio.⁵⁶⁷ Nerede u vezi sa zastavama povezivao je s vjerskim terorizmom *islamskih fanatika u hrvatskoj Travničkoj provinciji* i naglašavao da samo želi provedbu VOMP-a. Zaprijetio je Armiji RBiH da, *ako se sama ne razračuna sa svojim teroristima i ekstremistima, to će uraditi HVO, efikasno i temeljito*.⁵⁶⁸ Na 55. sjednici vlade HVO Travnik zahtijevano je javno izvinjenje Armije RBiH i SJB Travnik za skidanje i paljenje zastava i da već narednog dana ARBiH u svojoj organizaciji ponovo postavi hrvatske zastave na mjesta s kojih su skinute. Komandi brigade *Travnička* data je naredba da izvrši procjenu u slučaju sukoba s ARBiH i napravi plan evakuacije hrvatskog stanovništva. Zbog specifičnosti Travnika kao sjedišta 10. provincije prema VOMP-u, vlada HVO Travnik zabranila je pokrete svih jedinica ARBiH kroz taj grad bez dozvole HVO-a koja se dobijala na osnovu saglasnosti Anto Valente, potpredsjednika HZHB.⁵⁶⁹ Na narednoj sjednici, s obzirom na to da se ARBiH i SJB Travnik nisu izvinile za skidanje zastava i postavile nove, vlada HVO Travnik odlučila je poslati delegaciju u Odjel za odbranu HZHB i MORH i zamrznuti sve odnose s predstavnicima *muslimanskog naroda*. Na istoj sjednici donesena je odluka da se iz Gimnazije izbace izbjeglice, a uz pomoć propagandnog djelovanja pres-sluzbe HVO-a koja bi napravila reportažu o nehiigijenskim uvjetima smještaja.⁵⁷⁰ Za postavljanje novih zastava vlada HVO Travnik odredila je autobusnu stanicu, Crkvu sv. Ive i salon namještaja *Lesnina*.⁵⁷¹

Za Uskrs, 11. aprila, stanje je bilo mirnije, ali dan poslije ponovo se zakompliciralo.⁵⁷² To govori ko je dizao tenzije. Da je ARBiH izazivala incidente, sigurno ne bi pustila Hrvate da Uskrs provedu u miru, a stvarala im probleme u danima prije i poslije njega. Taj dan najviše bi ih provocirala.⁵⁷³ Vlada HVO Travnik 12. aprila poslala je pismo Tuđmanu sa zahtjevom da zabrani ulazak mudžahida iz Hrvatske kao jedine zemlje preko koje su

⁵⁶⁷ **Praljak**, ARBiH, 308. bbr, *Izvjestaj*, Novi Travnik, 13. april 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/98-93, *Vanredni izvještaj*, 14. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 03-178-62/93, *Službena zabilješka*, 14. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁵⁶⁸ **ICTY**, HVO, OZ SB, Ured za informiranje, ur. broj: 08-4-194/1/93, *Priopćenje za javnost*, 14. april 1993.

⁵⁶⁹ **ICTY**, HVO Travnik, broj: HVO-01-55/93, *Skraćeni zapisnik*, 9. april 1993.

⁵⁷⁰ **U to vrijeme u Gimnaziji su boravile krajiške izbjeglice za koje nije postojao bolji smještaj.**

⁵⁷¹ **ICTY**, HVO Travnik, broj: HVO-01-56/93, *Skraćeni zapisnik*, 10. april 1993.

⁵⁷² **ICTY**, HVO Travnik, broj: HVO-01-582/93, *Izvjeste HVO-a Travnik u svezi oružanih sukoba u Travniku uoči i u toku Uskršnjih blagdana*, Travnik, 12. april 1993.

⁵⁷³ **HVO je napao Travnik početkom juna na Kurbanški bajram.**

mogli doći u Bosnu i Hercegovinu. Tražila je MTS, ali i visoke oficire HV-a, na čelu s Praljkom, koji bi ustrojili HVO u srednjoj Bosni.⁵⁷⁴

Lokalni travnički komandanti ARBiH i HVO-a i načelnici civilnih policija (MUP R BiH i HZHB) na sastanku 13. aprila složili su se da moraju uspostaviti punu kontrolu nad svojim jedinicama i pripadnicima. Dogovorili su da se sve jedinice moraju povući s dominantnih položaja oko grada, a koji nisu od značaja za odbranu od VRS-a, zatrpali iskopani rovovi, te identificirati, uhapsiti i procesuirati zločinci. Usaglasili su i formiranje zajedničke komisije koja bi nadgledala provođenje sporazuma. Kao član komisije uključen je i jedan pripadnik Britbat-a. Armija R BiH obavezala se vratiti hrvatske zastave na mjesta s kojih su ih njeni borci poskidali 8. aprila. Već sutra navečer, oko 23.15 sati, HVO je minirao most kod Šarića u z/o brigade *Frankopan* (to je bila i z/o 306. bbr), a 15. aprila uveo je policijski sat i ukinuo sve dozvole za izlazak iz Travnika i ulazak u taj grad.⁵⁷⁵ Problem sa zastavama riješen je 16. aprila na zajedničkom sastanku Ratnog predsjedništva Općine Travnik i vlade HVO Travnik. Dogovoreno je da komunalci postave četiri zastave R BiH i HZHB na istim lokacijama. Zastave se nisu smjele postavljati na Općinu i Sud. Zastave Republike Bosne i Hercegovine mogle su ostati na objektima ARBiH i MUP-a R BiH, a zastave HZHB na objektima HVO-a i PU Travnik.⁵⁷⁶

U nekim napuštenim srpskim kućama na uzvišenjima oko Travnika i stanovima na posljednjim spratovima uočena su snajperska gnijezda HVO-a (u kući Marinka Slavnića na Bašbunaru čak *broving*). Armija R BiH raspolagala je saznanjima da HVO planira napad na ARBiH u Travniku 16. aprila. U z/o 306. bbr situacija je bila veoma teška.⁵⁷⁷ Stanje se nije smirilo nego je postajalo gore, a sigurno u vezi s b/d u Vitezu i Busovači. Na brda iznad Grahovika, u pravcu Vilenice, HVO je 19. aprila izvezao PAM i BsT. Primijećena su i dvojica njegovih snajperista. Tokom noći se ukopao. Ukopavao se i u Šipoviku gdje je postavio jedan BsT iznad stadiona Pirota. Zaposjeo je položaje od Jankovića do Bašbunara. Sutradan je njegova

⁵⁷⁴ ICTY, HVO Travnik, broj: HVO-01-582/93, *Izvešće HVO-a Travnik u svezi oružanih sukoba u Travniku uoči i u toku Uskršnjih blagdana*, Travnik, 12. april 1993.

⁵⁷⁵ ICTY, HVO, Brigada Travička, broj: 06-1184/93, *Redovno borbeno izvješće*, Travnik, 15. april 1993, 06,00 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-226/93, *Obavijest organima civilne vlasti u OZ SB*, Vitez, 15. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁵⁷⁶ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 03/521-2, *Izveštaj*, 16. april 1993.

⁵⁷⁷ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/98-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 14. april 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 03-178-62/93, *Službena zabilješka*, Travnik, 14. april 1993.

policija pretresala bošnjačke stanove na Kalibunaru. *Tukina grupa* (Željko Epet, Nikola Dalibor Dagliš, Mario Pela, Ivan Pendeš, Marinko Šunjić, Siniša Tuka, Zoran Tuka i drugi), prema izvještajima ARBiH i MUP-a RBiH, upadala je u bošnjačke stanove, pljačkala i tukla stanare. S raketom RPG-a iz Jankovića zapaljen je jedan bošnjački stan na Kalibunaru. Oko dvadeset granata HVO je ispalio iz *nore* po Han Biloj. Dejstvovao je snajperima po gradu. Jedna grupa vojnika HVO-a primijećena je kod Male peće (tt 936) u blizini Medrese. Komanda OpŠO Travnik pretpostavljala je da postavlja oruđe.⁵⁷⁸ Ponovo je naređena puna b/g jedinica koja je danima trajala.⁵⁷⁹

Komanda OG *Zapad* naredila je komandi 312. mtbr i OpŠO Travnik, u cilju onemogućavanja HVO-a da ovlada Travnikom, da zaposjednu Kajabašu i Malu Bukovicu, ali i Vilenicu preko koje bi se ostvario fizički spoj sa snagama ARBiH koje su se nalazile na liniji prema VRS-u u Pulcu i Bijelom Bučju, a koje je HVO blokirao. U slučaju sukoba one bi se našle između VRS-a i HVO-a. Ovladavanje Vilenicom omogućavalo je ARBiH i otvaranje šumskog puta preko Mešćeme za Novi Travnik i dalje preko Ravnog Rostova za Bugojno i Gornji Vakuf.⁵⁸⁰

Deset pripadnika jedinice *Vitezovi* (HVO) 21. aprila prebačeno je na Vilenicu. Sutradan je blokiran Travnik. Zbog stalnog pogoršavanja odnosa HVO–ARBiH i svakodnevne opasnosti da se sukob, koji se od 16. aprila rasplamsao svom žestinom, proširi i na Travnik u kasarni 17. SKbbr uvedene su posebne mjere njene odbrane. Organizirana je neposredna odbrana kasarne, pojačana straža, određeni v/p minobacača i postavljena mitraljeska gnijezda.⁵⁸¹ Sve dominantne položaje oko Travnika zaposjeo je HVO još sredinom januara s uperenim artiljerijskim cijevima prema gradu i kasarnama 17. SKbbr i 1/7. SMbbr.⁵⁸² Da bi spriječila prerastanje nestabilne

⁵⁷⁸ ICTY, ARBiH, OpŠO Travnik, str. pov. broj: 02/272-29, *Pregrupisavanje i utvrđivanje snaga HVO u gradu i oko grada*, Travnik, 20. april 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Travnik, str. pov. broj: 02/25-40, *Dnevni operativni izvještaj*, Travnik, 21. april 1993.

⁵⁷⁹ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-407/1, *Naređenje: borbena gotovost*, Zenica, 19. april 1993.

⁵⁸⁰ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/41-93, *Naređenje*, Bugojno, 20. april 1993. godine. **Ova naredba tada nije realizirana jer je došlo do smirivanja situacije, ali, četrdesetak dana poslije, kada je ipak došlo do sukoba i na travničkoj općini, jeste. Operativno-taktički položaj HVO-a i ARBiH se u međuvremenu nisu gotovo nimalo promijenili i ovaj zadatak je, silom prilika, dopao OG Bosanska krajina da ga ostvari.**

⁵⁸¹ Praljak, ARBiH, 17. SKbbr, str. pov. broj: 01/529-3, *Naređenje*, Travnik, 18. april 1993.

⁵⁸² ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/11-2, *Izvještaj*, Travnik, 17. april 1993; ICTY, ARBiH 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-418, *Redovni boreni izvještaj*, Zenica, 21. april 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-8/93, *Zbirni borbeni izvještaj (period od 14.5. do 28.5.1993.g.)*, Travnik, 21. maj 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov.

političke, vojne i bezbjednosne situacije u potpuni haos, komande OG *Bosanska krajina* i 17. SKbbr⁵⁸³ poduzele su odgovarajuće mjere i angažirale 4. bataljon da u noćnim smjenama patrolira po Travniku i fizičkom silom sprečava kriminalne grupe u činjenju nereda i uznemiravanju travničkih Hrvata.⁵⁸⁴ Tokom noći 23/24. april HVO se izvukao na dominantne objekte oko grada. U gradu su ostali samo ARBiH i MUPRBiH.⁵⁸⁵ Iz Nove Bile 29. aprila protjerane su neke bošnjačke porodice, a trojica muškaraca uhapšena su i odvedena u Kace.⁵⁸⁶ Ratno predsjedništvo Općine Travnik 30. aprila donijelo je odluku o formiranju prostornih jedinica OpŠO u užem gradskom području (Centar, Kalibunar, Stari Grad, Bojna, Ilovača i Polje Slavka Gavrančića). U njihov sastav uključeni su v/o raspoređeni na radnu obavezu, neraspoređeni u ARBiH i ograničeno sposobni za službu u Armiji.⁵⁸⁷ U rejonu Vilenice do 30. aprila HVO je uredio v/p za bateriju MB 120 mm.⁵⁸⁸ Napetost je bila u stalnom porastu.⁵⁸⁹

Na teritoriji općine Travnik nije bilo punktova ARBiH prije 1. aprila 1993. godine. Na raskrsnici puteva Travnik – Zenica – Novi Travnik (Okuka) nalazio se punkt HVO-a ojačan s dva mitraljeska gnijezda, vrećama pijeska i čeličnim ježevima.⁵⁹⁰ Taj punkt, uz punkt u Čajdrašu, bio je vjerovatno najgori, u smislu maltretiranja pripadnika ARBiH i bošnjačkih civila, koji je HVO držao u srednjoj Bosni.⁵⁹¹ Gotovo svakodnevno na njemu su se dešavali incidenti, ponižavanje, pljačkanje, oduzimanje naoružanja, vojnih

broj: 02/33-423-9/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period od 21.5.1993. do 28.5.1993*; Travnik, 28. maj 1993; ICTY, *Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine*, Mostar, 8. februar 1994.

⁵⁸³ Na prvoj godišnjici ARBiH 15. aprila 1993. godine 17. Kbbr je zbog dotadašnjih postignutih rezultata dobila počasni naziv *Slavna*.

⁵⁸⁴ ICTY, ARBiH, 17. SKbbr, 4. bataljon, str. pov. broj: NK-001/93, *Naredba*, Travnik, 20. april 1993.

⁵⁸⁵ *Praljak*, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 241/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 25. april 1993.

⁵⁸⁶ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-835/93, *Izvještaj o iseljavanju Muslimana iz Nove Bile*, Travnik, 2. maj 1993.

⁵⁸⁷ ICTY, RBiH, Ratno predsjedništvo Travnik, broj: 01-181-2/93, *Odluka*, Travnik, 30. april 1993.

⁵⁸⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1021, *Protest*, Zenica, 30. april 1993.

⁵⁸⁹ *Praljak*, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 551/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

⁵⁹⁰ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02-650/1-93, *Rad punktova u zoni odgovornosti 312. mtbr, Izvještaj*, Travnik, 1. april 1993.

⁵⁹¹ *Držala je ih je 4. bojna VP HVO. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07/677/93, Izvješće o radu u periodu 01.-11.04.93.g.*, Vitez, 14. april 1993.

i civilnih vozila, te privatne imovine.⁵⁹² Pod prijetnjom oružja, iz civilnih autobusa istjerivani su pripadnici ARBiH.⁵⁹³

Zbog dešavanja u Travniku odnosi s HVO-om u z/o 306. bbr dodatno su se pogoršali. Veza OG *Zapad* sa 306. bbr bila je veoma loša, a komanda brigade nalazila se 18 km od centra veze u Travniku. Brigada *Frankopan* zabranjivala je Bošnjacima i ARBiH kretanje prema Travniku i obrnuto. U hrvatskim selima pozicionirala je interventne vodove i pojačala izviđačku djelatnost. Povremeno je putničkim automobilima patrolirala putem Pokrajčići – Kosovo – Guča Gora – Radonjići. Pregrupisavala je snage i zaposjedala dominantne visove i položaje. U Gučkoj Gori je na punktu HVO-a oduzeta puška pripadniku 306. bbr. Odmah nakon toga uspostavljen je punkt ARBiH kod Radojčića na kojem su razoružana četiri pripadnika HVO-a zbog čega je ubrzo došlo do napada na selo. Iz Gornjih Malina HVO je otvarao pješadijsku vatru po Donjim Malinama. Blokirao je bošnjačka sela Donje Maline, Krpeljiće, Radojčiće i Ričice, potom je zarušio put Han Bila – Stara Bila iznad Zabilja, čime je – s ranije postavljenim punktovima u Gučkoj Gori, Pokrajčićima i na Ovnaku – zatvorio cijelu Biljansku dolinu. Nakon 16. aprila došlo je do nove faze u odnosima s HVO-om u Biljanskoj dolini. Oni su postali još teži, napetiji i složeniji. Prekinuti su svi kontakti 306. bbr s brigadom *Frankopan* koja je postavila nove punktove kojima je potpuno zatvorila biljanski kraj za Bošnjake i ARBiH.⁵⁹⁴ Više ni ranjenici nisu mogli izaći. Bošnjačko stanovništvo maltretirano je na punktovima ili vraćano dok su se Hrvati neometano kretali nedavno izgrađenim putevima koji su uvezali sva hrvatska sela. Bošnjačka sela tim su putevima podijeljena na tri teritorije između kojih je bilo otežano povezivanje. Građevinskim mašinama HVO je ukopavao položaje, posjedao dominantne objekte i razmještao artiljeriju. Veći dio hrvatskog stanovništva iselio se iz sela u kojem je bio manjinsko.

⁵⁹² ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-674/93, *Vanredni izvještaj*, Travnik, 2. april 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02-33-423-5/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period od 02.04. do 09.04.1993*, Travnik, 9. april 1993.

⁵⁹³ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02-33-423-5/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period od 02.04. do 09.04.1993*, Travnik, 9. april 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01/309-107, *Redovni izvještaj*, Travnik, 12. april 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01/309-108, *Redovni izvještaj*, Travnik, 12. april 1993.

⁵⁹⁴ **Naredenjem komandanta OZ SB 18. aprila zarušen je put Han Bila – Zabilje. Up.:** ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-369/93, *Zapovijed*, Vitez, 19. april 1993; ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-30/93, *Operativno izvješće*, Vitez, 19. april 1993, 06,00 h.

Pregrupisanje snaga izvršila je i 306. bbr uz mobilizaciju na terenu. Četvrti bataljon preuzeo je cijelu brigadnu z/o prema VRS-u, a ostale jedinice svakodnevno su bile u najvišem stupnju b/g očekujući napad HVO-a, raspoređene po liniji dodira ili u bošnjačkim selima. U Malinama je 16. aprila od dejstva HVO-a iz hrvatskog dijela sela poginuo jedan pripadnik brigade, a do kraja prve sedmice maja ukupno je poginulo sedam lica od kojih pet pripadnika brigade. Bilo je i ranjenih. Komanda 306. bbr ponovo je zatražila povlačenje svojih boraca s l/o na viteškom bojištu radi bojazni za odbranu položaja prema VRS-u na Vlašiću. Borci 1/306. bbr (sastavljen od skendervakufskih, kotorvaroških i mrkonjičkih izbjeglica) odbili su preuzeti l/o prema Vitezu jer su im porodice bile gladne. Od oktobra su dobili samo po 35 kg brašna. Ni bošnjačkim seljacima HVO nije dozvoljavao da obave sjetvu ometajući ih na njivama snajperima i pješadijskim naoružanjem.⁵⁹⁵

Situacija u Travniku nije previše pogoršala odnose u Kaknju za razliku od Busovače i Viteza gdje su jedinice HVO-a noću otvarale provokativnu pješadijsku vatru po l/o ARBiH i bošnjačkim selima. Postavljeno je više novih kontrolnih punktova na kojima je HVO hapsio i maltretirao bošnjačke civile i pripadnike ARBiH te im oduzimao m/v. U Počulici je premlaćen pripadnik ARBiH koji je zadobio teže tjelesne ozljede radi čega mu je život bio u opasnosti. Takvi incidenti nisu bili rijetki. Dešavali su se svakodnevno i na svim punktovima HVO-a. Uskrs je prošao bez većih incidenata. U z/o 317. bbr i dalje je bio prisutan *određen stepen tenzija*.⁵⁹⁶ Od 10. aprila HVO je intenzivirao artiljerijske i pješadijske napade na l/o *Samostalnog brdskog bataljona Prozor* kao i artiljerijske napade na sela u njegovoj z/o

⁵⁹⁵ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-28, *Dnevni operativni izvještaj za 09.04.1993. godine*, Travnik, 9. april 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-29, *Dnevni operativni izvještaj za 10.04.1993. godine*, Travnik, 10. april 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-31, *Dnevni operativni izvještaj za 11.04.1993. godine*, Travnik, 11. april 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-32, *Dnevni operativni izvještaj za 12. i 13.04.1993. godine*, Travnik, 13. april 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-33, *Dnevni operativni izvještaj za 14.04.1993. godine*, Travnik, 14. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-34, *Dnevni operativni izvještaj za 15.04.1993. godine*, Travnik, 15. april 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/48-2, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 27. april 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-36, *Zbirni operativni izvještaj za period 15.04.-05.05.93. godine sa prijedlozima*, Travnik, 5. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 04/68-17, *Informacija o činionicima od uticaja na b/m u zoni odgovornosti i jedinicama 306. bbr*, Travnik, 20. maj 1993.

⁵⁹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-390, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 10. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-394, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-356, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 12. april 1993. (Pogrešna signatura. Trebala bi biti: 02/31-396); ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

(Kute, Here i Šćipe).⁵⁹⁷ Zaposjedanje tih sela HVO-u je bilo vrlo važno radi povezivanja preko Sebešića sa svojim snagama u srednjoj Bosni. HVO je 13. aprila postavio punkt u Peluci i nije dozvoljavao prolaz Bošnjacima i pripadnicima ARBiH. Po Pridvorcima, u z/o 317. mtbr, hrvatske snage djelovale su puškomitraljezom M-84 iz pravca Mejnika, a pješadijske borbe vođene su u rejonu Kute – Here – Šćipe. Gornjovakufska brigada ARBiH oskudijevala je s teškim oruđem. Primijećeno je pokretanje snaga zeničkog HVO-a preko Počulice prema Vitezu.⁵⁹⁸

Na učestale pojave hapšenja i maltretiranja pripadnika 7. SMbbr na kontrolnim punktovima HVO-a, a posebno njenih dobrovoljaca i donatora iz inostranstva, komanda brigade 2. aprila obratila se Kordiću dopisom u kojem ga je optužila da lično stoji iza toga. Zahtijevala je da do 5. aprila oslobodi sve strane dobrovoljce i civilna lica afroazijskog porijekla, ali ga i upozorila da niko neće moći spriječiti pripadnike brigade da ga lično uhapse u njegovom skrovištu.⁵⁹⁹ Odgovor na upozorenje i prijetnje Kordiću, komanda OZ SB dala je 15. aprila u naredbi svojim potčinjenim jedinicama da nastave s akcijama protiv 7. SMbbr. Blaškić je smatrao da većinu *prljavih poslova* protiv HVO-a u srednjoj Bosni odrađuje 7. SMbbr. Naredio je svim jedinicama u svojoj z/o da b/g podignu na najviši stepen i budu u pripravnosti za izvođenje b/d protiv nje. Svaka brigada i 4. *bojna VP HVO* imala je zadatak da formira IDg, jačine do 15 vojnika, sa zadaćom da brzim i energičnim akcijama zarobljavaju i uništavaju DTg i objekte smještaja 7. SMbbr i bez prihvatanja borbe izvlače se u svoje baze. Težište aktivnosti bilo je na području Busovače, Zenice, Novog Travnika i Viteza. Pojačane su mjere motrenja pokreta *muslimanskih snaga*.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Od 23. aprila u školi u Uzdolu HVO je držao trideset zarobljenih bošnjačkih civila iz Prozora i sela Donja Vast i Gornji Krančiči koje je nudio u razmjenu za jedanaest Hrvata iz Ivanaca, sela pod kontrolom ARBiH, koji su živjeli u svojim domovima. Zatočeni Bošnjaci služili su HVO-u za živi štit na Makljenju i Kominu. Komanda *Samostalnog brdskog bataljona Prozor*, ne želeći sudjelovati u nametnutom “etničkom čišćenju”, odbila je razmjenu. U rejonu Uzdola nalazili su se v/p hrvatske artiljerije, tenkova i VBR-ova. Petog maja HVO je oslobodio zatočene Bošnjake iz uzdolske škole. Linija odbrane rejona Here – Kute – Šćipe bila je duga 12 km. Hrvatska prva linija, nasuprot ove, išla je pravcem Čepina kosa – Komin – Korita - Velika lisina – Uzdol – Marići. Up.: Praljak, ARBiH, OpŠO Prozor, *Ekspediciona knjiga šifrovanih telegrama za 1993. godinu*.

⁵⁹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-398, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 13. april 1993; ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/104-93, *Redovni operativni izvještaj*, Bugojno, 13. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-402, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 14. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-406, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 15. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁵⁹⁹ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, pov. broj: 174/93, *Upozorenje*, Zenica, 2. april 1993.

⁶⁰⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 11-4-227/93, *Zapovjed za djelovanje*, Vitez, 15. april 1993.

Napeto stanje nastalo u vezi sa zastavama u Travniku nije se smirilo, a desili su se drugi ozbiljni incidenti. Ovaj put izazvali su ih mudžahidi afroazijskog porijekla. Revoltirani stalnim maltretiranjem, pljačkom, premlaćivanjima, zarobljavanjem, pa i ubistvima svojih saboraca, izveli su dvije otmice koje su dodatno otežale odnos HVO–ARBiH. U rejonu Ravnog Rostova 10. aprila ubijena su dva pripadnika HVO-a iz Kaknja. Njihovi leševi pronađeni su pored puta za Bugojno i nije bilo sigurnih naznaka o počiniocima.⁶⁰¹ Vjerovatno to nisu učinili mudžahidi, jer su ubijeni bili beznačajni ljudi, a oni svakako nisu povelili akcije ubijanja nego kidnapiranja važnih osoba iz HVO-a radi razmjene svojih ljudi i povratka oduzetog novca. Tri dana kasnije kod Novog Travnika, na putu prema Bugojnu, presretnuto je vozilo brigade S. Tomašević. Oteta su četverica njenih pripadnika (vozač, načelnik VOS-a, pomoćnik načelnika SIS-a i zamjenik komandanta bataljona) i odvedeni na nepoznatu lokaciju. HVO je vjerovao da su otmicu izvršili pripadnici “bugojanske čete” 7. SMbbr s Ravnog Rostova.⁶⁰² Ponovo je optužio Hadžihasanovića, Merdana, Karića i Lendu da su vođe “muslimanskih ekstremista”.⁶⁰³ U Novom Travniku zaposjeo je sve položaje koje je držao u januaru. Situacija je postala napeta.⁶⁰⁴ Uz saglasnost komandanta 308. bbr, komandant brigade S. Tomašević blokirao je grad. Očekivali su da će tako lakše pronaći otmičare.⁶⁰⁵ Komanda korpusa naredila je formiranje mješovitih ekipa iz Bugojna i Novog Travnika koje će izvršiti uviđaj na terenu.⁶⁰⁶ Zajednička komisija, uz pomoć UNPROFOR-a

⁶⁰¹ ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07/677/93, *Izvjeshće o radu u periodu 01.-11.04.93.g.*, Vitez, 14. april 1993.

⁶⁰² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-190/93, *Potruga za otetim časnicima iz Zapovjedništva brigade „Stjepan Tomašević“ N. Travnik*, Vitez, 14. april 1993; ICTY, HVO, Brigada S. Tomašević, *Redovito bojevo izvješće*, Novi Travnik, 15. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 56/93, *Izvjeshće*, Vitez, 15. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 56/1/93, *Izvjeshće*, Vitez, 15. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-230/93, *Izvjeshće o stanju u OZ Srednja Bosna u 20:00 h*, Vitez, 15. april 1993, 20,55 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-268/93, *Vanredno izvješće o tijeku borbenog djelovanja*, Vitez, 16. april 1993, 15,00 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-462/93, *Tijek zbivanja (agresija muslimanskih snaga na HVO) od 13. travnja 1993. godine*, Vitez, 21. april 1993, 18,10 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-499/93, Vitez, 22. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-721/93, *Zahtjev za puštanje zatvorenika*, Vitez, 29. april 1993.

⁶⁰³ ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 56/93, *Izvjeshće*, Vitez, 15. april 1993.

⁶⁰⁴ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/104-93, *Redovni operativni izvještaj*, Bugojno, 13. april 1993.

⁶⁰⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-185/93, *Upozorenje*, Vitez, 13. april 1993.

⁶⁰⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-854, *Uputstva, vezano za događaje u N. Travniku*, Zenica, 14. april 1993.

i PMEZ-a, dala se u potragu za taocima.⁶⁰⁷ Komanda korpusa naredila je OG *Zapad* da odmah stupi u vezu s komandantom brigade *E. Kvaternik* i da formiraju zajedničku patrolu VP i pošalju je na Ravno Rostovo kako bi provjerila jesu li otmičari s taocima u motelu.⁶⁰⁸ Jedinica 7. SMbbr u motelu nije dopustila njegov pregled. Komandant korpusa naredio je 7. SMbbr da odredi jednog pripadnika brigade za člana komisije, koji mora imati ovlaštenja da joj omogući pregled motela i da se odmah oslobode kidnapirana lica ako ih se pronađe.⁶⁰⁹ Otetu četvorku nije bilo lahko naći. Vojna policija i organ bezbjednosti 307. mtbr provjerili su motel i nisu našli nikakve tragove ni otmičara ni talaca. Prema navodima HVO-a, glavni osumnjičeni za otmicu živio je u Drvetinama kod Bugojna. Provjeren je i on. Vozilo koje je imao bilo je neregistrirano, neispravno i druge boje nego u otmičara. Sa sigurnošću je utvrđeno da zadnjih deset dana nije išao nigdje iz sela i da je obavljao poslove sjetve. Na osnovu prikupljenih informacija, Cikotić je posumnjao da se otmica nije ni desila i da je HVO sve to iskonstruirao kako bi digao tenzije, izazvao i opravdao sukobe ili pažnju usmjerio na Bugojno.⁶¹⁰ Potraga je potrajala dugo i bila je bezuspješna. Otmica se zaista desila, ali ARBiH nije imala ništa s njom. Otmičari su se sami javili nudeći HVO-u razmjenu za zarobljene strane mudžahide. Tražili su i povrat svog novca koji je HVO opljačkao po punktovima. Sljedeća otmica desila se u Zenici. Oko 7.50 sati, 15. aprila, kod Metalurškog fakulteta, na putu prema komandi brigade *J. Francetić* u Podbrežju, maskirane osobe napale su vozilo komandanta brigade. Prema izvještajima HVO-a, četiri su pripadnika HVO-a i jedan hrvatski civil ubijeni, a Totić s dvojicom pratilaca kidnapiran i odveden na nepoznatu lokaciju.⁶¹¹ Zapravo, poginuli civil bio je

⁶⁰⁷ ICTY, HVO, Brigada S. Tomašević, broj: P-622/93, *Nestanak ccasnika brigade „Stjepan Tomashevica*, Novi Travnik, 18. april 1993.

⁶⁰⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-850, *Naredjenje*, Zenica, 13. april 1993.

⁶⁰⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-856, *Komisijski pregled objekta na Ravnom Rostovu*, Zenica, 15. april 1993.

⁶¹⁰ **Praljak**, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/115-93, *Izvjestaj o stanju u zoni odgovornosti*, Bugojno, 15. april 1993.

⁶¹¹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-209/93, *Informacija za javnost*, Vitez, 14. april 1993. (**vjerovatno je greška u dataciji jer je Totić otet 15. aprila**); ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-230/93, *Izvešće o stanju u OZ Srednja Bosna u 20:00 h*, Vitez, 15. april 1993, 20,55 h; ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 56/93, *Izvešće*, Vitez, 15. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 56/1/93, *Izvešće*, Vitez, 15. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-268/93, *Vanredno izvješće o tijeku borbenog djelovanja*, Vitez, 16. april 1993, 15,00 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-462/93, *Tijek zbivanja (agresija muslimanskih snaga na HVO) od 13. travnja 1993. godine*, Vitez, 21. april 1993, 18,10 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-499/93, Vitez, 22. april 1993.

Bošnjak, slučajni prolaznik.⁶¹² HVO je blokirao ulice Travnička i 12. april, te postavio punkt kod Društvenog doma u Raspotočju. Na Prašnicama, kod gradskog groblja, grupisao je snage i postavljao položaje.⁶¹³ Komanda korpusa obratila se u 10.00 sati javnim saopćenjem. Ogradila se od otmiце karakterizirajući je gnusnim napadom.⁶¹⁴ Otmičari, mudžahidi afroazijskog porijekla, brzo su se oglasili. Obavijestili su HVO da su svi oteti živi i da za njihovo oslobađanje traže puštanje na slobodu svih stranaca iz zatvora HVO-a.⁶¹⁵ Dostavili su spisak osoba koje su tražili.⁶¹⁶ Snimili su Totića na VHS kasetu. Izjavio je da je živ i zdrav i zamolio nadređene u HVO-u da izvrše razmjenu.⁶¹⁷ To je potrajalo preko mjesec.⁶¹⁸ Otmičari su tražili da im se vrati i sav oduzeti novac, a to su bile velike količine od kojih se HVO-u nije rastajalo te se razmjena otegla. HVO je ponudio 11 stranaca afroazijskog porijekla koje je uhapsio od 16. februara do 16. aprila. Blaškić je tvrdio da ih nema više i da je spreman sve pustiti u zamjenu za Totića i njegovu pratnju. Razmjena je, uz pomoć UNPROFOR-a, MKCK-a i PMEZ-a, obavljena 19. maja na tri različite lokacije (Travnik, Kaonik i Zenica). U Travniku su oslobođeni pripadnici brigade *S. Tomašević*, u Zenici Totić i pratioci, a u Kaoniku mudžahidi.⁶¹⁹

⁶¹² ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: KR-144/93, *Zapisnik o uvidjaju*, Zenica, 15. april 1993.

⁶¹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁶¹⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Saopštenje za javnost komande Trećeg korpusa AR-BiH*, Zenica, 15. april 1993, 10,00 h.

⁶¹⁵ **IZ DOPISA: (...) Treba se istaći da smo ih više puta, a preko vaših agencija i drugih odgovornih organizacija, htjeli osloboditi, ali nam niko nije odgovorio. Stoga nam je preostalo jedino da otmemo vaše vođe, oficire, te ih razmijenimo. Predugo smo čekali dajući šansu tim organizacijama kako bi oslobodile našu braću bez krvoprolića. Upozoravamo vas da ćemo, u slučaju da našu braću ne oslobodite, pobiti sve taoce (...). Također vas upozoravamo da takva operacija nikada neće biti posljednja (...). Na kraju, vi i sve ostale organizacije, bit ćete odgovorni za ubistva taoća i zatvorenika.**

⁶¹⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-499/93, Vitez, 22. april 1993.

⁶¹⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-230/93, *Izvjешće o stanju u OZ Srednja Bosna u 20:00 h*, Vitez, 15. april 1993, 20,55 h.

⁶¹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-994, *Odgovor na akt 3. OG HVO*, Zenica, 27. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-141/93, *Upit za osobu koja je zadužena za razmjenu*, Vitez, 6. maj 1993, 17,00 h.

⁶¹⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-415/1/93, *Ukupna lista mudžahedina zarobljenih od strane HVO-a*, Vitez, 23. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-721/93, *Zahtjev za puštanje zatvorenika*, Vitez, 29. april 1993.

Napad HVO-a na ARBiH u rejonu Viteza sredinom aprila

Okružni štab odbrane Zenica 9. aprila izvijestio je komandu korpusa da je primijećeno koncentriranje snaga HVO-a u dolini Kočeve (rječica koja izvire na Ovnaku i protječe kroz Stranjane, Lokvine i Čajdraš prema Zenici) i prebacivanje većeg broja njegovih pripadnika s Vjetrenica u Gornji Čajdraš (Gornji Grbavci). Na područje Janjca stiglo je stotinjak boraca HVO-a. Obavještajac 325. bbr informirao je OkŠO Zenica da ima sigurna saznanja da HVO planira napasti ARBiH na području Viteza i Busovače 9-10. aprila. Okružni štab tražio je od korpusa pojačanje snaga u rejonu Lokvina i Vjetrenica jer sa snagama koje je tu imao (2. PDo) nije bio u stanju suprotstaviti se napadu.⁶²⁰

Na formiranje i ustrojavanje 325. bbr HVO je gledao s podozrenjem. Njeno učešće u borbenim dejstvima protiv VRS-a na visočkom i turbetskom bojištu smatrao je praktičnom vojnom obukom za napad na HVO. Paušalno je i netačno tvrdio da je znatno ojačana izbjeglicama iz Bosanske krajine neprijateljski raspoloženim prema Hrvatima i HVO-u.⁶²¹

Ako je i bio poneki Krajišnik u 325. bbr, onda je to iz razloga da sebi olakša ratni angažman jer ta brigada u to vrijeme nije slovila za neku ratobornu kao što je bila 17. SKbbr gdje se nalazila većina Krajišnika, a ne radi neprijateljskog raspoloženja prema Hrvatima. Prema procjeni HVO-a, 1/325. bbr imao je 500-600 ljudi mobiliziranih s područja Krušice, Vranjske, Gaćica i Gornje Večeriske. Borbeno je sudjelovao na visočkom i turbetskom bojištu prema VRS-u. Drugi bataljon bio je snage oko 500 ljudi mobiliziranih u gradu i na Divjaku. Treći bataljon brojao je oko 600 ljudi s područja Stare Bile, Sadovača, Bukava i Putkovića. Četvrti bataljon imao je 500 vojnika mobiliziranih u Počulici, Prnjavoru, Vrhovinama, Gornjoj Dubravici, Tolovićima, Sivrinom Selu, Pirićima, Ahmićima, Šantićima i Nadiocima.⁶²² To su bile prilično pretjerane brojke. Brigada je imala formirana samo dva bataljona. Glavni stožer HVO-a 12. aprila naredio je

⁶²⁰ **Praljak**, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 14/02-29/13, *Sumarni borbeni izvještaj od 03.-09.04.1993. godine*, Zenica, 9. april 1993.

⁶²¹ **ICTY**, HVO, Brigada Viteška, broj: 04-135-1/93, *Presjek stanja na prostoru općine Vitez*, Vitez, 10. april 1993.

⁶²² **ICTY**, HVO, Brigada Viteška, broj: 04-135-1/93, *Presjek stanja na prostoru općine Vitez*, Vitez, 10. april 1993.

svim OZ da naprave spiskove oficira HV-a u svojim jedinicama.⁶²³ Takvo naređenje ponovio je i u oktobru.⁶²⁴

U Vitez su 14. aprila stigli *Jockery*, specijalna jedinica HVO-a iz Busovače pod komandom Ante Sliškovića. S lokalnim jedinicama blokirali su grad i narednog dana počeli hapsiti bošnjačke muškarce starije od 14 godina. Thebault je posjetio Hadžihasanovića i pitao ga zna li da HVO priprema napad na ARBiH. Treći korpus već je imao snimljen telefonski razgovor Blaškića s Kordićem (**Blaškić: Ti kreni sa istoka, a ja od Viteza i idemo prema Zenici**).⁶²⁵

Referent SIS-a brigade N. Š. Zrinski u izvještaju 14. aprila procjenjivao je da bi ARBiH mogla izvesti napad na Busovaču novim pravcima radi teške konfiguracije terena preko kojih je navodno ranije napadala.⁶²⁶ Ova procjena bitna je zbog utvrđivanja značaja Ahmića za HVO i razumijevanje žestine i brutalnosti njegovog napada na selo. Važnost Ahmića, Donje i Gornje Rovne, Pezića, Vranjske i Kruščice HVO je prepoznao na vrijeme. Glavnina snaga HVO-a, tokom sukoba koji su počeli 16. aprila, koncentrirana je prema tim selima, a procjena SIS-a brigade N. Š. Zrinski otkriva zbog čega. SIS je računao da ARBiH namjerava pokrenuti veće snage pravcem Zenica – Vražale – Dobriljeno (tt 756) – Vrhovine – Ahmići – Donja Rovna – Vranjska sa ciljem odsijecanja Busovače od Viteza koje bi nastalo nakon fizičkog spoja ARBiH iz pravca Ahmića sa svojim snagama koje su se od januara nalazile odsječene u širem rejonu Kruščice.⁶²⁷ Da je ARBiH zaista imala na vrijeme pripremljen plan i jedinice, te blagovremeno pokrenula napad, mogla je bez većih teškoća spojiti Ahmiće i Kruščicu čime bi HVO došao u veoma tešku poziciju, naročito u Busovači.⁶²⁸ Nešto slično ona je

⁶²³ ICTY, HVO, GS, broj: 01-618/93, *Dostava podataka za ccasnike HV u HVO-u*, Mostar, 12. april 1993; ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 05/6-276, *Dostava podataka za ccasnike HV u HVO-u*, Tomislavgrad, 12. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-171/93, *Zapovijed*, Vitez, 12. april 1993.

⁶²⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 865/92, *Zapovijed*, Vitez, 5. oktobar 1993; ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 59/92, *Podaci za časnike HV*, Tomislavgrad, 6. oktobar 1993.

⁶²⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1134, *Kršenje dogovorenog primirja*, Zenica, 11. maj 1993.

⁶²⁶ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, SIS, broj: 241/93, *Izvješće*, Vitez, 14. april 1993.

⁶²⁷ **Drugi pravac napada, prema toj procjeni, išao bi, sa snagama iz Novog Travnika i Travnika, preko Opare i Pričana (tt 858) na Rostovo i Sebešić i preko Kruščice na Busovačke staje i Suhu vodu (tt 1507).** Up.: ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, SIS, broj: 241/93, *Izvješće*, Vitez, 14. april 1993.

⁶²⁸ **Ahmići i Donja Rovna udaljeni su svega nekoliko kilometara zračne linije. U tom rejonu koridor Vitez – Busovača bio je vrlo tanak i najpogodniji za presijecanje, bar do 16. aprila. Između ta dva sela nalazi se samo jedno manje hrvatsko selo, Šafradini. Međutim,**

izvela u januaru s Busovačom i Kiseljakom presijecajući komunikaciju u Kaćunima i na Bilalovcu. Ahmići su imali isti značaj na putu Busovača – Vitez, pa čak i veći. Odsijecanjem od Viteza onemogućio bi se dotur sredstava iz SPS-a i ljudstva u Busovaču čime bi se znatno smanjila moć brigade *N. Š. Zrinski* koja nije, kao brigada *B. Jelačić*, imala fizički spoj s VRS-om za logistiranje.

HVO je 15. aprila blokirao sve putne komunikacije u z/o OG *Zapad*. U Gornjem Vakufu ranio je načelnika SJB.⁶²⁹ Trojicu pripadnika ARBiH iz Donje Dubrave (Vitez) uhapsio je i odveo na nepoznatu lokaciju.⁶³⁰ U OG *Istok* stanje je bilo veoma zategnuto. HVO je blokirao ceste i nije dozvoljavao prolaz vozilima s oznakama ARBiH ili registracijskim tablicama izdanim od legalnih organa Općine Vareš. Zbog pogoršane situacije u srednjoj Bosni sve jedinice OG *Istok* stavljene su u stanje pune b/g. U Kaknju je bilo mirno.⁶³¹ Otmice četverice pripadnika brigade *S. Tomašević* i Živka Totića sa saradnicima dovele su do kulminacije odnosa HVO–ARBiH. Upravo kada je zajednička komisija u svom radu došla do realizacije obostranog zatrpavanja rovova na liniji razdvajanja oko Busovače, HVO je započeo b/d sa ciljem zauzimanja boljih operativno-taktičkih pozicija prema Ahmićima i bošnjačkim selima u rejonu Počulice kod Viteza. Dovlačio je nove snage u širi rejon Viteza i pojačao kontrolu na punktu Željeznička stanica. Dva kamiona s oko 70 boraca HVO-a prošla su 15. aprila oko 12.30 prema Jelinu. Vratili su se nakrcani hrvatskim civilima. Borci su ostali i zaposjeli cijeli Jelinak. Time je HVO stvorio mogućnost izlaska na liniju

Donju Rovnu HVO je zauzeo tokom januarsko-februarskih sukoba čime je s južne strane „podebljao“ koridor tako da bi se ARBiH, da je prva napala 16. aprila, trebala iz Ahmića probiti do Vranjske. Zauzimanjem Ahmića, HVO je „podebljao“ koridor i sa sjeverne strane udaljavajući ARBiH od Vranjske za još nekoliko kilometara. Situacija bi bila mnogo povoljnija za ARBiH da je u januaru odbranila Donju Rovnu, a u aprilu Ahmiće. Istovremenim dejstvima s ta dva pravca lakše je mogla spojiti snage i odvojiti Busovaču od Viteza. Gubitkom Donje Rovne i Ahmića to je postalo mnogo teže. Čini se da je ARBiH propustila dvije velike šanse. Prva je što nije oslobodila Donju Rovnu tokom januarsko-februarskih sukoba, a druga što nije ubacila kvalitetnije snage u Ahmiće koje su mogle odbraniti selo i preći u protivnapad s ciljem ostvarivanja fizičkog spoja u Vranjskoj sa snagama iz rejona Krušćice. HVO je ispravno procjenjivao njene mogućnosti smatrajući da ona već ima izrađen plan i spremne snage. Razvoj situacije pokazao je da nije imala, što je HVO odlično iskoristio.

⁶²⁹ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/01-1-443/1, *Informacija o vanrednom događaju*, Zenica, 16. april 1993.

⁶³⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus-Zajednička komisija za rješavanje sukoba u Busovači, broj: 02/33-864, *Protest*, Zenica, 15. april 1993.

⁶³¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-406, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 15. april 1993.

Armije RBiH: Obla glava (tt 836) – Kičin (tt 921) – Saračevica, odnosno ovladavanjem cijelim Kuberom čime bi snage ARBiH u Ahmićima stavio u okruženje i onemogućio im deblokadu i pomoć iz pravca Zenice (pravac preko Vjetrenica blokirao je u Čajdrašu i Dobriljenu). U 17.15 iz pravca Jelinka, Bakija, Strana, Gradine i Oblice HVO je otvorio vatru iz *prage*, PAT-a, PAM-a, PM M-84 i minobacača na Putiš, Merdane i Kičin (tt 921) nakon čega je izvršio i pješadijske napade na Kičin pravcem Jelinak – Obla glava te na Putiš iz pravca Bakija. Koristeći faktor iznenađenja i nespремnost 2-3/333. bbr zaposjeo je Kičin i dio Putiša. Komanda korpusa naredila je sprečavanje izlaska HVO-a na dominantne objekte kako bi se onemogućio njegov operativni razvoj i pregrupisavanje snaga s jedne na drugu općinu. Zbog stanja u Putišu i Jelinku, komanda korpusa naredila je 2. PDo OpŠO Zenica da jedan vod uputi na Kičin pravcem Janjići – Gumanci – Kičin. Početkom noći otišlo je 20 boraca. U međuvremenu je u OpŠO stigla naredba iz korpusa da je najstrožije zabranjen pokret jedinica jer je bio postignut sporazum s HVO-om. Dok se naredba prenosila, vod je već stigao na Kičin. Komandir s dvojicom boraca odmah je krenuo u izviđanje. Naišli su na zasjedu u kojoj je poginuo.⁶³²

Tokom noći HVO je nastavio b/d u rejonu Putiša i Kičina. U protivnapadu ARBiH vraćeni su izgubljeni položaji na Kičinu nakon čega je HVO artiljerijski uzvratilo po Putišu, Grabljama i Merdanima sa svojih v/p na Gradini (tt 650) i u Podjelama (raskrsnica puta udaljena oko 800 metara južno od Merdana). Mještani Putiša izbjegli su u dio sela zvani Dvor odakle su ubrzo otišli u Zenicu što je potaknulo i stanovnike Merdana na iseljavanje prema tom gradu.⁶³³ Nakon što je preko svojih članova zajedničke komisije

⁶³² ICTY, ARBiH, 3. korpus str. pov. broj: 02/33-903, *Sprečavanje grupisanja, Naredjenje*, Zenica, 15. april 1993; **Praljak**, ARBiH, OG Lašva, str. pov. broj: 01/78-1, *Sprečavanje grupisanja, Naredjenje*, Kakanj, 15. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-863, *Upotreba jedinice, Naredjenje*, Zenica, 15. april 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/01-1-443/1, *Informacija o vanrednom događaju*, Zenica, 16. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁶³³ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 021/409-80/93, *Dnevni operativni izvještaj*, Busovača, 16. april 1993. godine. **Ovaj izvještaj kaže da su u artiljerijskom napadu HVO-a na Putiš poginuli jedan borac i jedna žena, a jedan borac lakše ranjen. Prema izvještaju od 15. aprila, poginuo je jedan pripadnik ARBiH, Bego Mačak iz Jajca, i jedna žena, a dvojica civila su ranjena. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus-Zajednička komisija za rješavanje sukoba u Busovači, broj: 02/33-864, *Protest*, Zenica, 15. april 1993. godine. **Izvještaj od 17. aprila spominje pogibiju četiri pripadnika ARBiH i jedne žene. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor za moral, IPD i VP, broj: 04/153-147, *Informacija o pogoršavanju odnosa sa HVO*, Zenica, 17. april 1993. godine. U izvještaju od 20. aprila kaže se da su ovog dana poginula****

u razgovorima s ARBiH isposlovaio Hadžihasanovićevu naredbu o zabrani pokretanja jedinica, Blaškić je odmah izdao naredbu za potpunu mobilizaciju svih brigada i samostalnih jedinica. Vjerovatno računajući na višednevna b/d, naredio je da se za sve posluge artiljerijskih oruđa osigura zamjenjivost ljudstva.⁶³⁴ Uprava odbrane Travnik primila je Blaškićevu naredbu i naredila uredima Travnik, Novi Travnik, Vitez, Zenica, Vareš, Busovača, Kiseljak, Fojnica, Kreševo i Kakanj da odmah izvrše 100% mobilizaciju svih jedinica i v/o koji nisu raspoređeni (za rezervu), a radnu obavezu svedu na minimum kako bi se što više ljudstva mobiliziralo za vojsku.⁶³⁵

U pripremnoj naredbi za odbranu Viteza, u cilju podizanja b/m za napad 16. aprila, potčinjenim jedinicama tumačio je kako 3. korpus ima namjeru napasti većim snagama HVO u Vitezu. Iskonstruirao je namjere 3. korpusa kao povezivanje njegovih snaga iz rejona Počulice preko Kubera i Ahmića s onima u rejonu Kruščice.⁶³⁶ Kao jednu od njegovih glavnih zadaća naveo je navodno planiranu likvidaciju komande OZ SB u vidu diverzantske akcije za koju su dovedene snage u noći 14/15. april u objekte Vatrogasnog doma u Vitezu, škole u Kruščici, te u sela Nadioke i Ahmiće radi blokade puta Vitez – Busovača i u Gornju Rovnu i Peziće radi sprečavanja pomoći. Naveo je da su u Travnik 8. aprila dovedeni Krajišnici za *interventno djelovanje*.⁶³⁷

Kasniji događaji pokazali su da u Vatrogasnom domu nije bilo nikakvih diverzantskih snaga ARBiH dovedenih sa strane. Već narednog dana HVO je napao Stari Vitez, gdje je bio i Vatrogasni dom, i do marta 1994. blokirao sve snage koje su se tu zatekle. Među njima nije bilo nijedne jedinice koja nije bila iz Starog Viteza. O nepostojanju diverzantskih snaga u Ahmićima svjedočio je Ivan Šantić koji je rekao da su *ljudi zatečeni u pidžamama*.⁶³⁸ Nije potvrđeno ni postojanje jedinica sa strane u rejonu Kruščice. Nije istina ni da su Krajišnici dovođeni u Travnik. Oni su imali kasarnu u Travniku još

dva borca i jedna žena. Up.: Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-110, Izvještaj o stanju, Busovača, 20. april 1993. godine. Vjerovatno su izvještaji poslije 15. aprila obuhvatali pogibije u širem rejonu Putiša i to na dane 15, 16. i 17. april.

⁶³⁴ ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 01-4-224/93, *Mobilizacija postrojbi, Zapovijed, Vitez, 15. april 1993.*

⁶³⁵ ICTY, HZHB, Odjel obrane, Uprava obrane Travnik, broj: 02-11-0261/93, *Zapovijed za provodjenje mobilizacije, Travnik, 15. april 1993.*

⁶³⁶ **Tu mu je procjenu dao SIS brigade N. Š. Zrinski dan ranije. Up.: ICTY, HVO, N. Š. Zrinski, SIS, broj: 241/93, Izvješće, Vitez, 14. april 1993.**

⁶³⁷ ICTY, HVO, OZ SB, *Pripremna borbena zapovijed za obranu HVO i grada Viteza od ekstremnih mudžahedinsko-muslimanskih snaga, Vitez, 15. april 1993.*

⁶³⁸ ICTY, *Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine, Mostar, 8. februar 1994.*

od ljeta 1992. u kojoj su stalno boravili. Istina je da se 8. aprila u Travnik vratio bataljon Krajišnika s visočkog bojišta, ali to je bila redovna smjena kakve su obavljane i proteklih mjeseci koliko je 17. SKbbbr učestvovala u operaciji *Koverta*. Ta Blaškićeva pripremna naredba za odbranu Viteza bila je naredba HVO-u za napad na ARBiH što se vidi iz pravca njegovog djelovanja sljedećeg jutra jer je glavnim snagama udario upravo ondje gdje je „očekivao“ njen navodni napad.

Vlada HVO Vitez održala je, nakon razgovora s Blaškićem i Kordićem, vanrednu sjednicu u 22 sata. Naredila je svim predstojnicima da u toku noći izvrše pripreme u duhu Blaškićeve naredbe, koju je tražila napismeno.⁶³⁹ Iako su svi predstojnici vlade prihvatili da izvrše zadatke dobijene od Kordića i Blaškića, jednoglasno su zaključili da će naredba *bez obzira na krajnji ishod dovesti do katastrofalnih posljedica za općinu Vitez*.⁶⁴⁰ Predložili su da se prolongira rok njenog izvršenja i da je bolji način primijeniti druge metode, što Kordić i njemu poslušni Blaškić nisu prihvatili.⁶⁴¹ Iz zaključka ove sjednice jasno je da su svi učesnici bili svjesni posljedica koje će izazvati provođenje naredbe za napad na ARBiH. Vjerovatno su radi vlastite pravne zaštite od odgovornosti prema očekivanim posljedicama tražili napismeno naredbu, što su, također iz istih razloga, Kordić i Blaškić izbjegavali. Međutim, bez obzira na rezerve prema naredbi zbog očekivanih i sigurnih posljedica kojima se nisu radovali, niko nije ponudio ostavku na funkciju i svi su prihvatili dobijene zadatke i s njima svu krv pobijenih viteških Bošnjaka sljedeće jutro i nekoliko narednih dana. Ako su, vojno slabije upućeni, članovi vlade HVO Vitez bili svjesni katastrofalnih posljedica, onda je toga morao biti svjestan i Blaškić. Čak i više od njih. O Kordićevoj svjesnosti ne treba ni raspravljati. Dovoljno se prisjetiti njegove prijetnje srednjobosanskim Bošnjacima o njihovom nestanku izrečene na televiziji HZHB u studiju Vitez. Ove noći čvrsto je odlučio dokazati da 1. februara nije *pucao u prazno*, kao što je to njegov istomišljenik Karadžić dokazivao već

⁶³⁹ Tražila je naredbu za napad.

⁶⁴⁰ (...) *I pored toga što svi predstojnici VLADE prihvataju da izvrše svoja zadatke, jednoglasno je zaključeno da će prema političkoj procjeni u Vitezu navedna ZAPOVJED bez obzira na krajnji ishod dovesti do katastrofalnih posljedica po općinu Vitez. Jednoglasan stav VLADE je da bi u ovom momentu bilo bolje primijeniti druge metode (blokade, ultimatum, diverzije, aktiviranje međ. institucija) (...).* Up.: ICTY, Vlada HVO-Vitez, *Zaključak sa izvanredne sjednice*, 15. april 1993.

⁶⁴¹ *Sastanku su prisustvovali Ivan Šantić, predsjednik vlade, Vlado Alilović, Željko Topalović, Franjo Alilović, Stipo Križanac, Blaž Kesić, Marijan Skopljak, Pero Skopljak, Josip Marić, Marko Knezović, Bruno Buzuk i Dragan Radoš.* Up.: ICTY, Vlada HVO Vitez, *Zaključak sa izvanredne sjednice*, Vitez, 15. april 1993.

cijelu godinu za svoju prijetnju iz oktobra 1991. godine. Sutradan je cijelo bošnjačko selo uništeno, zajedno sa stanovništvom, a ni većina ostalih nisu prošla bez krvavih posljedica. U Informaciji datoj SIS-u 8. februara 1994. predsjednik vlade HVO Vitez, Šantić, i predstavnik Ureda za informiranje iste vlade, Skopljak, objasnili su ko je i zbog čega počeo sukob na području Viteza. Prema njihovim svjedočenjima, 15. aprila 1993. održan je prošireni sastanak komande OZ SB koji su vodili Dario Kordić i Tihomir Blaškić. Tom prilikom donesena je odluka da se sljedeći dan otpočne sa *napadom na muslimane*. Na ovom sastanku nisu bili prisutni predsjednici općinskih vlada HVO-a iz Lašvanske doline. Kada su saznali za napad, Šantić i Skopljak otišli su do Kordića da ga zamole da se napad odloži za jedan dan kako bi se izvršile kvalitetne pripreme za tako opširnu akciju. Odbio je. Planirani napad, prema Šantićevim i Skopljakovim riječima, počeo je po planu, ali situacija zatečena na terenu, u *Ahmićima su muslimani nađeni u pidžamana, pobila je Kordićeve tvrdnje da su muslimani bili spremni za napad na HVO*.⁶⁴² Šantić i Skopljak pokušavali su s Bošnjacima uspostaviti bilo kakav kontakt i zagovarali su zajedničku vlast, ali zbog oštine sukoba i velikih žrtava takve ideje nisu imale podrške. Lokalni mediji, prema njihovom iskazu, više nisu bili dostupni ljudima koji su razmišljali drugačije od Kordića i njemu sličnih.⁶⁴³ Sa strane ARBiH nije bilo nikakve slične mobilizacije u Vitezu niti njegovoj blizini, a borbena gotovost i upotreba jedinica naređena je tek po primanju vijesti iz Ahmića.⁶⁴⁴

U skladu s obavljenim pripremama i Blaškićevim naredbama, HVO je u petak 16. aprila u 5.45 počeo opći napad na jedinice ARBiH na području viteške općine. Prvi na udaru bili su Ahmići, kao najvažniji cilj. Signal za napad bio je sabahski ezan iz mjesne džamije. Najsnažnija dejstva ispoljio je na to selo, zatim Stari Vitez (Mahala), Kruščicu, Vranjsku i Preočicu u z/o brigade *Viteška* (to je bila i z/o 325. bbr), te Peziće, Gornju Rovnu, Putiš i Merdane u z/o brigade *N. Š. Zrinski* (to je bila i z/o 333. bbr) na području općine Busovača. Pješadijskim napadima prethodili su jaki artiljerijski i propagandna aktivnost protiv ARBiH kao navodnog inicijatora sukoba.

⁶⁴² (...) *Ubrzo se planirani napad koji je imao za namjeru ostvariti totalnu pobjedu HVO-a počeo odvijati neželjenim tokom. Produkt toga je prerastanje dotašanih sukoba sa muslimanima u pravi rat (...).* Up.: ICTY, Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine, Mostar, 8. februar 1994.

⁶⁴³ ICTY, Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine, Mostar, 8. februar 1994.

⁶⁴⁴ ICTY, 3. korpus ARBiH, str. pov. broj: 02/33-878, *Naređenje za upotrebu jedinice*, 16. april 1993.

Jockery iz Busovače i jedinice 4. bojne VP HVO brzo su ovladali Ahmićima i Nadiocima nakon čega je počeo pokolj nad bošnjačkim stanovništvom. Nisu štedjeli nikoga. Klali su, strijeljali i žive spaljivali pripadnike ARBiH, žene, djecu, starce i invalide. Ubili su 116 civila i pripadnika ARBiH.⁶⁴⁵ U gradu su, prema izvještajima ARBiH i HVO-a, jedinice brigade *Viteška, Vitezovi* i jedinica Žarka Andrića (formirana dan uoči napada) pljačkale bošnjačke kuće i stanove, te hapsile, maltretirale i ubijale Bošnjake. Dok je hrvatska pješadija ulazila u Ahmiće, počeo je jak artiljerijski napad HVO-a na Stari Vitez, Krušćicu, Vranjsku, Gornju Rovnu i Peziće. Pod snažnim vatrenim udarima našle su se i Bukve, Počulica i Novaci.⁶⁴⁶ Brigada N. Š.

⁶⁴⁵ Najstarija osoba bila je starica od 82 godine, a najmlađa beba od tri mjeseca. Ubijene su 32 žene i 11 djece. Do aprila 2017. identificirano je i sahranjeno 86 osoba. Još uvijek se traga za preostalih 30. Cijele porodice su ubijane. Od nekih su preživjeli samo članovi koji su se zatekli van sela. Haški sud osudio je Miroslava Bralu Cicka na 20 godina, Ljubičića na osam (nakon odležane 2/3 kazne pušten je na slobodu), Blaškića (u međuvremenu izašao na slobodu) i Kordića (u međuvremenu odležao 2/3 zatvorske kazne i oslobođen).

⁶⁴⁶ Praljak, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Saopštenje za javnost*, Zenica, 16. april 1993, 8,15 h; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-406, *Odnosi sa HVO, vanredni izvještaj*, Zenica, 16. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-267, *Obavijest o poduzetim mjerama u svezi sa Vašim izvješćem br. 02-125-12/92. od 16.04.1993 godine*, Vitez, 16. april 1993, 14,00 h; ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor za moral, IPD i VP, broj: 04/153-147, *Informacija o pogoršavanju odnosa sa HVO*, Zenica, 17. april 1993. godine. O zločinima HVO-a u Ahmićima 16. aprila pisao je Rasim Muratović. U njegovoj knjizi objavljena su i vrijedna svjedočanstva preživjelih svjedoka koji su kazivali o strahotama kojima su bili izloženi stanovnici sela. Up.: Muratović, Rasim, *Genocid u Ahmićima 1993*, Sarajevo, 2013. godine. O Ahmićima je pisala i Jasna Babić koja je pokušavala svu odgovornost prebaciti na Kordića i Sliškovića, predstavljajući Blaškića tek kao njihovu marionetu i oficira bez stvarne kontrole nad jedinicama kojima je bio nadređen, te kao takav, navodno, nije ni mogao znati šta će se desiti niti je mogao to spriječiti i kazniti počinioce. Up.: Babić, Jasna, *Urota Blaškić*, Zagreb, 2005. godine. Nažalost, takva ocjena Blaškića kao žrtvenog jarca genocidne politike HZHB – koju su u srednjoj Bosni provodili Kordić, Koštroman, Valenta i ostali političari u njenoj službi, te na terenu realizirali Rajić, Lozančić, Slišković, Ljubičić, Čerkez i neke druge starješine srednjobosanskih jedinica HVO-a – postala je opće sasatvljeno, pa čak i pred sudom u Hagu. Međutim, dostupni dokumenti, a kojih zbog suđenja u Hagu ima mnoštvo na haškoj stranici, ne nude tako „nevinu“ sliku o njemu. Ni u jednom dokumentu nisam pronašao da je Blaškić došao u bilo kakav sukob s Kordićem i njegovim saradnicima zbog zločina koje su počinile jedinice pod njegovom komandom, a navodno poslušne samo Kordiću i njegovim ljudima. Sukob između Blaškića i Kordića bio je potpuno druge prirode i počeo je mjesecima nakon 16. aprila i svakako ne zbog zločina jedinica kojima je, navodno, komandovao samo Kordić. Taj sukob bio je isključivo kadrovske i materijalne prirode. Dostupni dokumenti pokazuju da je Blaškić pohvalio jedinice koje su zaposjele Ahmiće i tom prilikom im nije zamjerio za počinjena djela. Oni otkrivaju i da je pokušavao prikriti njihove zločine. Naređivao je istrage, ali nije se trudio pronaći način da se one i obave. Ni za jednog ubicu nije pokrenuo istragu. Iz Šantićevog ranije citiranog iskaza može se vidjeti da nema nikakve razlike između Kordića i Blaškića neposredno nakon i za vrijeme počinjenja zlodjela 16. aprila. Štaviše, prepoznatljiva je

Zrinski izvodila je pješadijske napade pravcem Bare – Kovačevac – Pezići. Napadi su odbijani. Ponovila je i pješadijski napad na Kičin. Komanda 333. bbr zatražila je pomoć za Gornju Rovnu od jedinice 325. bbr u Kruščici.⁶⁴⁷ Korpus joj je naredio da sve jedinice stavi u punu b/g, napravi procjenu situacije i, u skladu s njom, odredi pravce napada na Busovaču kako bi razvukla snage brigade *N. Š. Zrinski*.⁶⁴⁸ Vođene su i pješadijske borbe u rejonu Dusina – Merdani – Putiš te, nakon što je HVO ovladao Ahmićima, na pravcu Sivrino Selo – Počulica.⁶⁴⁹ Sve jedinice zeničkog HVO-a raspoređene su *na zauzetim položajima*.⁶⁵⁰ Imale su zadatak blokade pojačanja ARBiH iz pravca Zenice. Vojska RS otpočela je artiljerijske i pješadijske napade na turbetskom bojištu i u z/o OG *Istok*, a HVO je izvlačio jedinice s linije prema njoj kako bi ojačao snage za napad na ARBiH. Komanda korpusa smatrala je to međusobnom koordinacijom i predložila ŠVK da HVO proglasi agresorom ili njegovim saradnikom.⁶⁵¹

U z/o OG *Istok* HVO je blokirao Vareš. Na kontrolnom punktu Pajtov Han otvorio je pješadijsku vatru na autobus koji je prevozio borce ARBiH sa Selačke planine prema Strješeru. Nije bilo poginulih ni povrijeđenih. Tokom noći 16/17. april preko Bitovnje iz Kiseljaka i Kreševa otišlo je

zajednička i nedvosmislena odlučnost za napad na ARBiH. Obojica su zavaravali civilne vlasti viteškog HVO-a, ali i jedinice HVO-a, da se u Ahmićima sprema napad ARBiH na HVO i Hrvate. Posebnu pažnju u propagandnim aktivnostima Blaškić je usmjerio upravo na Ahmiće zbog njihove primarne važnosti za očuvanje putne komunikacije Vitez – Busovača i radi toga su na taj pravac, njegovom odlukom i naredbom, angažirane najborbenije jedinice HVO-a koje su se pokazale i najveću krvoločnost koja je sigurno bila velikim dijelom podstaknuta Blaškićevom propagandom. Možda je zločine naredio Kordić, ali Blaškićeva je lična odgovornost za pripremu zločinaca kroz njegovu propagandnu djelatnost.

⁶⁴⁷ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 021/409-80/93, *Dnevni operativni izvještaj*, Busovača, 16. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-110, *Izveštaj o stanju*, Busovača, 20. april 1993.

⁶⁴⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-868, *Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993. godine. **IZ RATNOG DNEVNIKA 3. KORPUSA, UPIS ZA 16. APRIL: (...) U 6,00 h napadnuta je Gornja Rovna, a u 6,45 h 3. bataljon 333. bbr u rejonu Kaonika. Dva borca su poginula, jedan lakše ranjen. Pregovori u Vitezu u toku. PDo Bilalovac obavijestio komandu 333. bbr da se HVO u Kiseljaku grupiše i da je blokirao put u Brestovskom. U Kaknju HVO blokirao Ričice. Bataljon 303. Sbbr upućen na p/p: kt 897 – Saračevica kt 818 – Kičin (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁶⁴⁹ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-64-4, *Sumarni borbeni izvještaj od 09.-16.04.1993. godine*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁵⁰ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, broj: 568/93, *Operativno izvješće sa stanjem u 06.00 h*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁵¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-408, *Obavještenje*, Zenica, 16. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-412, *Obavještenje*, Zenica, 18. april 1993.

prema Konjicu oko 350-400 pripadnika HVO-a s tenkom T-55, oklopnim transporterom i VBR-om. Sve jedinice OG stavljene su u stanje pune b/g, a jedinice za intervenciju bile su spremne za dejstvo na ugroženim pravcima. U z/o OG *Bosna* odnosi s HVO-om bili su korektni, ali su preventivno preuzete sve mjere u cilju sprečavanja iznenađenja.⁶⁵²

Tek nakon pristiglih informacija iz Viteza, ARBiH je počela slati jedinice iz Kaknja, Zenice i Travnika u ispomoć 325. bbr i 333. bbr. Komandant korpusa naredio je 303. Sbbr⁶⁵³ da izdvoji jedan bataljon i da ga, zajedno s 2. i 3. četom 1. PDo OpŠO Zenica, dovede pravcem Zenica – Drivuša – Janjići – Janjički vrh – Gumanci u rejon Kičin (tt 921) – Saračevica – tt 567 (po dubini) u kojem bi *na brzu ruku* organizirao odbranu, te bio u pripravnosti za pružanje pomoći snagama u selima Putiš, Jelinak, Lončari, Nadioci i Ahmići. U slučaju napada HVO-a na ta sela, trebao je izvršiti protivnapad pravcem Nadioci – Sivrino Selo. Po dolasku u rejon Kičina i Saračevice morao je ostvariti fizički spoj sa snagama 2. PDo OpŠO Zenica koje su se već tu nalazile i sa 3/333. bbr koji se nalazio na liniji odbrane Merdani – Grablje – Putiš.⁶⁵⁴ Komandno mjesto 3/333. bbr bilo je u Grabljama, a 2. PDo OpŠO Zenica u rejonu Saračevice. Komandant 303. Sbbr postupio je po naredjenju i naredio 2. bataljonu da, nakon konsolidacije odbrane u zadatom rejonu, izvrši protivnapad glavnim snagama pravcem Saračevica – Jelinak – Lončari i u bližem zadatku ovlada objektima Obla glava (tt 836) – Gradina (tt 650), a pomoćnim snagama pravcem Saračevica – Vrela kako bi izbio na liniju tt 813 – Vrane stijene (tt 808) – Bakije – Katići, gdje je trebao biti u gotovosti za dalje napredovanje prema komunikaciji Vitez – Busovača. Druga i 3. četa 1. PDo OpŠO Zenica pretpočinjene su komandi 2/303. Sbbr koja je odlučivala o njihovoj upotrebi. Za izvršenje zadatka, 2. bataljonu 303. Sbbr pridodat je i dio snaga IDv-a, vod MB 120 mm, dva odjeljenja PAT-ova 20/1 mm, odjeljenje LRL 128 mm, odjeljenje “Maljutkaša” i tenk T-55 iz sastava 301. mbr. Komandno mjesto bataljona bilo je u rejonu Saračevice. Treći bataljon 303. Sbbr imao je zadatak izdvojiti jednu četvu u

⁶⁵² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-410, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 16. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁶⁵³ Na prvoj godišnjici ARBiH 15. aprila 1993. godine 303. bbr je zbog dotadašnjih postignutih rezultata dobila počasni naziv *Slavna*.

⁶⁵⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/33-867, *Izlazak i posjedanje položaja, Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993.

rejonu razmještaja koja bi bila rezerva 2. bataljonu. Brigadna artiljerijska grupa (BrAG), bez voda MB 120 mm, posjedala je v/p u rejonu preduzeća *Grijanje*. Protivoklopni divizion (POd), bez jednog odjeljenja “Maljutkaša” i jednog LRL 128 mm, stavljen je u stanje gotovosti za izvršenje zadataka u rejonu razmještaja.⁶⁵⁵ Zbog nepovoljnog razvoja situacije, komanda korpusa naredila je 303. Sbbbr da iz svog 1. bataljona izdvoji jedinicu snage ojačane čete koja bi, odmah po dolasku u zonu djelovanja, bila uvedena u borbu s linije razvoja Jelinak – Lončari. Trebala je, u sadejstvu s 2/303. Sbbbr i četom 2/7. SMbbr (kojoj je naređen pokret),⁶⁵⁶ zaposjesti pravac Lončari – Ahmići – Nadioci i dominantne objekte kako bi se ovladalo komunikacijom Vitez – Busovača na dijelu Kaonička kosa – Nadioci – Ahmići (isključno). Četa je izvršila marš iz Zenice do rejona upotrebe istim pravcem kao i 2/303. Sbbbr.⁶⁵⁷ Jedna četa *Samostalnog diverzantskog bataljona* (SDb) upućena je pravcem Zenica – Dobriljeno – Vrhovine – Počulica sa zadatkom posjedanja rejona odbrane s jedinicama koje zatekne.⁶⁵⁸ Pretpočinjena je 2. bataljonu 314. mtbr u rejonu Kubera.⁶⁵⁹ Komanda korpusa naredila je 7. SMbbr da iz svog sastava izdvoji jednu čet (gore spomenuta) i uputi je prema Ahmićima pravcem koji sama odredi. Po dolasku u zadati rejon trebala je organizirati odbranu na *brzu ruku*, pružiti pomoć lokalnim snagama i biti u spremnosti za izvođenje protivnapada pravcem Ahmići – Šantići – Dubravica. Jedinica je imala uputu da vodi računa da, pri izvođenju marša, ne dođe u sukob s drugim snagama koje su se, također, iz pravca Zenice kretale prema Vitezu ili su već bile na pravcu Gumanci – Kičin – Saračevica – tt 860.⁶⁶⁰ Komanda 7. SMbbr postupila je po naređenju i naredila 2. bataljonu da uputi jednu čet pješice pravcem Bilmišće – Gornja Zenica – Urije – Saračevica – tt 860 – Ahmići *sa zadatkom što bržeg ulaska u selo i uključivanja u b/d*.⁶⁶¹ Četa je 17. aprila izvela napad na pravcu Vidovići – Ahmići. Zbog velike koncentracije jedinica HVO-a

⁶⁵⁵ ICTY, ARBiH, 303. Sbbbr, str. pov. br: 01/2524-1, *Zapovijest za napad*, 16. april 1993, 12,00 h.

⁶⁵⁶ Na prvoj godišnjici ARBiH 15. aprila 1993. godine 7. Mbbr je zbog dotadašnjih postignutih rezultata dobila počasni naziv *Slavna*.

⁶⁵⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/33-898, *Uvođenje u borbu, Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁵⁸ ICTY, ARBiH, str. pov. broj: 02/33-878, *Naredjenje za upotrebu jedinice*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁵⁹ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-888, *Upotreba jedinice, Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁶⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-872, *Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁶¹ Praljak, ARBiH, 2/7. SMbbr, str. pov. broj: 518/93, *Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-904, *Odgovor*, Zenica, 17. april 1993.

napad nije uspio, a tri su borca poginula.⁶⁶² Ovladala je Golom kosom.⁶⁶³ Prvi bataljon 7. SMbbr poslao je 16. aprila iz Travnika jedinicu na pravac Preočica – Počulica. Prema izvještaju 7. SMbbr od 16. do 18. aprila poginula su dva borca 2/7. SMbbr i dva borca iz 1/7. Mbbr (*nepotvrđeno*).⁶⁶⁴ Ustvari, poginula su tri borca (u rejonu Viteza iz 1. i 2. bataljona) i jedan je umro tokom b/d u rejonu Zenice.⁶⁶⁵

Operativnoj grupi *Zapad* naređeno je da spriječi prolazak jedinica HVO-a iz Bugojna, Gornjeg Vakufa i Hercegovine prema Lašvanskoj dolini i da ojača odbranu Opare.⁶⁶⁶ Komanda korpusa tražila je od OG *Bosanska krajina* informaciju koliko snaga može izdvojiti za ispomoć Vitezu i da predloži pravac njihovog upućivanja s obzirom na prepreke i ruševine na komunikacijama.⁶⁶⁷ Alagić je odgovorio da nema slobodnih snaga,⁶⁶⁸ zbog stanja u gradu, i da one svakako ne bi mogle pod borbom stići iz Travnika do Viteza jer su sva sela na tom putu hrvatska.⁶⁶⁹ Travnička 312. mtbr bila

⁶⁶² **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, str. pov. broj: 01/93, *Izvještaj o organizovanju i izvođenju odbrane*, Vitez, 24. april 1993.

⁶⁶³ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-951, *Linije dodira sa neprijateljem*, Zenica, 20. april 1993.

⁶⁶⁴ **ICTY**, ARBiH, 7. SMbr, broj: 544/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993. godine. **Trojica su prikazana i u izvještaju 325. bbr što se slaže s drugom informacijom 7. SMbbr da je četvrti umro tokom b/d u Zenici 18. aprila.**

⁶⁶⁵ **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 544/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 2/7. SMbbr, broj: 97-93, *Izvještaj*, Zenica, 19. april 1993.

⁶⁶⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-886, *Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁶⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-877, *Mogućnost izdavanja snaga*, Zenica, 16. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-805, *Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁶⁸ **Prema Alagićevom objašnjenju komandi korpusa, u gradu se nalazilo 25 pripadnika 1/7. SMbbr, a ostatak jedinice na l/o prema VRS-u. Oko 125 boraca tog bataljona već je bilo otišlo prema Vitezu preko Bukovice. Od 312. mtbr u gradu se na pet lokacija nalazilo samo 270 slobodnih ljudi, a ostali su bili na turbetskom bojištu. Krajiška brigada, sa snagama jednog naoružanog bataljona, nalazila se u kasarni. Ostalo ljudstvo brigade bilo je nenaoružano jer je naoružanje jednog bataljona pozajmljeno 305. bbr u Visokom prilikom smjene. Imala je zadatak braniti kasarnu, grad i osiguravati zalede 312. mtbr u slučaju napada HVO-a. Opštinski štab odbrane Travnik nije raspolagao snagama (*ima samo invalide koji čuvaju neke objekte oko 150 ljudi*). Up.: **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/11-1, *Izvještaj*, Travnik, 17. april 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/11-2, *Izvještaj*, Travnik, 17. april 1993. godine. **Prema ratnom dnevniku 3. korpusa, iz Travnika je preko Bukovice ka Vitezu otišlo 55 boraca 1/7. SMbbr. Up.: **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.****

⁶⁶⁹ **Na jedinom mogućem pravcu kretanja jedinica iz Travnika prema Vitezu, Docu n/L, nalazile su se značajne snage brigade Travnička raspoređene na dominantnim objektima s kojih su kontrolirale izlaz iz grada. Prema 306. bbr bile su raspoređene snage brigade Frankopan. Iz Travnika se za Vitez nije moglo krenuti dalje od nekoliko stotina metara, a i to putem pod vatrenom kontrolom HVO-a s okolnih visova cijelom njegovom dužinom. Up.: **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/11-2, *Izvještaj*, Travnik, 17. april 1993.**

je angažirana većinom ljudstva na l/o prema VRS-u, a plašio se izvesti 17. SKbbr iz grada.⁶⁷⁰ Komanda korpusa naredila je 306. bbr da s dvije čete izbiје na liniju Kljaci – Milovac (tt 793) – Muratovići – Goli brijeg (tt 843), uveže se s 325. bbr u rejonu Preočice i sadejstvuje joj na zadatku koji je imala.⁶⁷¹ Brigadnim minobacačima trebala je ispoljiti dejstvo po Malom Mošunju u cilju sprečavanja dejstva artiljerije HVO-a.⁶⁷² Brigada je imala zadatak i da sprečava, u svojoj z/o, brigadu *Frankopan* u obnavljanju njenih starih i zatrpanih linija.⁶⁷³ Zadatak za 325. bbr bio je da sa 2/3 snaga izvrši napad pravcem Preočica – Ljubić – Krčevine i da se s preostalom 1/3 ljudstva obezbijedi sa boka iz pravca Janjac – Osojnica. Jedna četa OpŠO Zenica poslana je u rejon Lašve. Operativnoj grupi *Lašva* naređeno je da iz sastava 309. bbr izdvoji snage jačine bataljona koje će izvršiti marš pravcem Kakanj – Sebinje – Hozanovići i posjesti rejon za odbranu Solakovići – Milavice (po dubini tt 562) sa zadatkom da ojačaju snage koje su već izvodile odbranu i budu u spremnosti za izvođenje pješadijskog napada na pravcu Šudine – Krčevine – Kula. Protivdiverzantski odred OpŠO Kakanj trebala je upotrijebiti za posjedanje rejona odbrane Dusina – Merdani, sa zadatkom sadejstva snagama odbrane koje su se tu već nalazile i da bude u pripravnosti za izvođenje napada na pravcu Sajtovići – Skradno. Protivdiverzantskom odredu *Bilalovac*, iz sastava OpŠO Kiseljak, naređeno je da se uveže s komandom 333. bbr i posjedne rejon odbrane sa zadatkom sprečavanja intervencije i pojačanja HVO-a u rejonu Busovače i Viteza iz pravca Kiseljaka. Četa OpŠO Fojnica (Živčići) pretpočinjena je 333. bbr.⁶⁷⁴ Kao što se vidi iz citiranih naredbi, jedinicama poslanim iz Zenice prema Vitezu naređeno je da *na brzu ruku* organiziraju odbranu i potom krenu u protivnapad. Da je 3. korpus planirao napasti HVO u Vitezu, sigurno ne bi 16. aprila dopao u situaciju da šalje svoje najbolje jedinice kako bi *na brzu*

⁶⁷⁰ (...) *Snage 17. bbr koje bi se izdvojile su 1 bataljon, ostale bi snage koje bi čuvalе kasarnu. Ako ne računamo snage u dodiru sa četnicima, nemam dovoljnih snaga za kontrolu grada, a kamo li zauzimanje. Naša je procjena da za ovakav zadatak nemamo snaga, ako izvedemo dio 17. bbr pada grad (...) jer u slučaju sukoba u Travniku ljudi bi napustili grad (...).* Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/11-2, *Izveštaj*, Travnik, 17. april 1993.

⁶⁷¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-870, *Upotreba jedinica, Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993; ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/115-93, *Upotreba jedinice*, Bugojno, 16. april 1993.

⁶⁷² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-875, *Angazovanje jedinice, Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁷³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-891, *Naredjene*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁷⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-869, *Posjedanje rejona za odbranu, Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-871, *Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-410, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 16. april 1993.

ruku organizirale odbranu. To pokazuje da nije bio spreman ni za odbranu, a kamoli za šira napadna dejstva. Primivši informacije da je 3. korpus pokrenuo velike snage prema Kuberu, komandant OZ SB naredio je brigadi N. Š. Zrinski da ga ojača *najspremnijim i najposposobnijim snagama* jačine minimalno jedne čete (120 boraca) i uporno brani: *Koordinirajte svoja djelovanja sa "Viteškom" brigadom i Kuber ne smije pasti.*⁶⁷⁵ Naređenje za odbranu Kubera izdao je i brigadi *Viteška*. Na temelju obavještajnih podataka da će 308. bbr uputiti pomoć u Donju Večerisku, snagama OpŠO Vitez u okruženju, naredio je brigadi S. Tomašević da osigura objekat na Velikoj (Bučićkoj) ravni, patrolira na liniji Velika ravan – Delijin greb i stalno motri naselja duž puta Trenica – Opara kako bi je u tome spriječila.⁶⁷⁶

Uoči sukoba, 15. aprila, Blaškić je optuživao ARBiH da sprema napad na Vitez i Busovaču i da je već dovela velike snage u rejon Kubera i ubacila DTg u Ahmiće, Stari Vitez i Kruščicu. Tokom sukoba i nakon njega optuživao ju je da je u noćnim satima 15/16. april dovela jake snage na pravce Saračevica – Kuber, Lašva – Dusina – Šudine – Solakovići i Hozanovići – Kaćuni – Silos s kojima je u ranim jutarnjim satima 16. aprila počela pješadijske napade na busovački i viteški HVO čime je sam sebe demantirao.⁶⁷⁷ Jedinice ARBiH stigle su tek uvečer 16. aprila i to nakon saznanja za napad HVO-a na 325. bbr, OpŠO Vitez, 333. bbr i OpŠO Busovača. Komandant brigade *Viteška* Mario Čerkez tokom dana redovno je izvještavao Blaškića o rezultatima b/d. Iz njegovih izvještaja jasno se vidi ko je prvi napao, na kojim pravcima i koliko su jedinice ARBiH u rejonu Viteza bile nespremlne što znači da nisu imale nikakve namjere napadnih

⁶⁷⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 02-4-280/93, *Borbena zapovijed za obranu Kubera*, Vitez, 16. april 1993, 19,45 h.

⁶⁷⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-282, *Zapovijed za pojacanu kontrolu teritorije*, Vitez, 16. april 1993, 20,15 h.

⁶⁷⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-268/93, *Vanredno izvješće o tijeku borbenog djelovanja*, Vitez, 16. april 1993, 15,00 h. (...) *Napadi muslimanskih snaga su sve žešći i bestijalniji (...).* Up.: *Praljak*, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 233/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. april 1993; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993, godine. (...) *U 05,45 h muslimanske snage iz svog raspoloživog oruđa napale su uže gradsko područje općine Vitez. Granatira se zgrada Zapovjedništva OZ SB, zgrada općine, pošta i mnoge stambene zgrade. Gađaju se hrvatska sela: Iz Počulice, Krčevina, Nadioka, odvođe se hrvatske obitelji, žena i djeca, maltretiraju se i odvođe u nepoznatom pravcu. Iz pravca Zenice, Kaknja i Visokog nadiru muslimanske snage. O oružanom napadu muslimanskih snaga obaviještene su međunarodne organizacije. U mješovitim selima spaljuju se hrvatske kuće. Transporter UNPROFOR-a u 09,00 sati provalio u dvorište crkve u Vitezu i gađao hrvatske kuće. Istog dana odbili, na našu molbu, prevoziti ranjenike HVO-a. Poginulo 15 bojovnika (...).* Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-462/93, *Tijek zbivanja (agresija muslimanskih snaga na HVO) od 13. travnja 1993. godine*, Vitez, 21. april 1993, 18,10 h.

dejtava. Očito dobar dio njih nije bio spreman ni za odbranu, naročito u Ahmićima. Čerkez kaže:

Selo D. Večeriska odrađeno je sa 70%, još je ostalo jedno mjesto gdje su dobro utvrđeni i ukopani, ulažemo sve napore da i to zauzmemo. Selo Ahmići je također odrađeno sa 70%, te imamo 14 uhićenih koji su smješteni u vikendicama s. Nadioci. Sivrino selo je izmješteno na Šljivčicu, tu su dobro ukopani i utvrđeni, naša artiljerija stalno djeluje po tim položajima. S. Vrhovine je vrlo teško zauzeti i sada odrađujemo samo artiljerijski. Situacija u Vraniskoj i Kruščici je vrlo teška. Naše postrojbe nemaju mogućnosti za napredovanje zbog konfiguracije terena. Pomenuto područje odrađujemo artiljerijski sa MB 120 mm i MTD-om.

Bez ikakve sumnje vidi se da je HVO bio u napadnim (u “napredovanju” i “odrađivanju”), a ne u odbrambenim dejstvima. Komandant brigade HVO-a Viteška, Čerkez, uz svom izvještaju dalje iznosi:

Situacija u Počulici je također teška, ali naše postrojbe još neodstupaju iako je jak pritisak muslimanskih snaga iz Preočice. Uočeni su pokreti muslimanskih snaga na Bukvama, Sadovačama i Muratovićima. Potrebna je postrojba za pomoć u s. Krčevine radi uvezivanja sa Jardolom i pružanja otpora svim napadima muslimana.⁶⁷⁸

Tek sutradan, 17. aprila, ARBiH je napala na nekoliko sjevernih pravaca. Nikakve spremnosti za napad na HVO nije bilo. Jedva su se skupile snage za odbranu i to nakon što su neka sela, među njima i Ahmići, izgubljena.

Nakon Čerkeзовог izvještaja, Blaškić je izdao saopćenje za javnost u kojem je ARBiH optužio za agresiju:

Jutros u 05,45 sati muslimanske snage su izvršile napad na zapovjedništvo OZ Srednja Bosna, a nakon toga je napadnuto šire područje Viteza (...). Iz rejona Mlakića, srednjeg dijela Viteza (Mahala) i Kruščice Muslimanske snage pokušavaju pješađijske prodore (...). Iz pravca Vjetrenice i Vrhovina Muslimanske snage intenzivno granatiraju i napadaju hrvatske kuće u Počulici (...) iz Vranjske, Rovne i Bešića Muslimanske snage vrše intenzivno granatiranje iz teških oruđa svih kalibara (...). Do sada HVO u Vitezu i Busovači ima 12 poginulih i više ranjenih (...).⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 02-125-12/93, Vitez, 16. april 1993.

⁶⁷⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-264/93, Priopćenje za javnost, Vitez, 16. april 1993, 11,00 h.

Ako se uporedi Čerkezov izvještaj i Blaškićevo saopćenje javnosti, vidi se da je potpuno izvrnuo istinu. Sela po kojima je, prema Čerkezovom izvještaju, HVO vrlo žestoko tukao artiljerijom, Blaškić je označio kao mjesta odakle intenzivno djeluje artiljerija ARBiH po hrvatskim selima. On je imao redovnu naviku da sve što čini imputira Hadžihasanoviću kao njegova djela. Radi toga nije neobično da odbranu ARBiH naziva napadom, odnosno napade HVO-a odbranom, i da granatiranje bošnjačkih sela predstavlja kao djelovanje artiljerije ARBiH iz njih. Tako je i naredbe svojim jedinicama za napad formulirao kao (pripremljene) naredbe za odbranu. Osobe udaljene od tih sela nisu mogle razlikovati zvuk ispaljenja od zvuka detonacije. Tako da im se, naprimjer, granatiranje Vrhovina, Krušćice ili Vranjske bez problema u javnim saopćenjima moglo tumačiti kao djelovanje artiljerije ARBiH iz tih sela. Tog dana bilo je mnogo zvukova ispaljenja i detonacija pa nije bilo teško granatiranje bošnjačkih sela predstavljati kao dejstvo artiljerije ARBiH iz njih po hrvatskim selima. Sigurno da je bilo artiljerijskog odgovora iz rejonu bošnjačkih sela, ali Čerkezov izvještaj nedvojbeno pokazuje da je artiljerija HVO-a snažnije tukla po njima.⁶⁸⁰ Iz njegovog izvještaja vidi se da je HVO izvodio pješadijske napade, a kada nije uspijevaao, odlučio se na artiljerijsko “odrađivanje”. Dok su njegove jedinice klale po Ahmićima, Blaškić je uputio zahtjev Hadžihasanoviću da odmah prekine izvođenje b/d na komandu OZ SB: *Mi sukob ne želimo, ali jutros smo bili prisiljeni uzvratiti na napad Vaših pripadnika*. Tražio je da obustavi pokret jedinica koje su krenule od Zenice prema Vitezu: *Ako ste stvarno pripadnici Armije BiH tražimo od Vas da prekinete sa napadom*. Bio je uvjeren da *Muslimanski narod nije za sukob sa Hrvatima*.⁶⁸¹ U tome je jedino bio u pravu, ali drugačije je tumačio vladi HVO Vitez i jedinicama HVO-a zasipajući ih propagandom o planiranom napadu ARBiH na Vitez i pokolju nad Hrvatima u Zenici. Čerkez je i dalje izvještavao o uspješnim napadnim dejstvima svoje brigade u Donjoj Večeriskoj koja samo što nije “pala” i Ahmićima, a Sivrino selo i Vrhovine nude primirje. U Starom Vitezu je zapeo.⁶⁸² Komandant OZ SB naredio mu je *potpuno zauzeti Donju Večerisku, Ahmiće, Sivrino Selo i Vrhovine*.⁶⁸³

⁶⁸⁰ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 02-125/9, *Borbeno izvješće*, Vitez, 16. april 1993, 9,00 h.

⁶⁸¹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-244/93, *Prekid napadnih djelovanja, zahtjev*, Vitez, 16. april 1993.

⁶⁸² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 02-125-10/93, *Izvišće o stanju u zoni odgovornosti*, Vitez, 16. april 1993, 10,00 h.

⁶⁸³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-259/93, *Poduzimanje dalji borbeni djelovanja*, Vitez, 16. april 1993, 10,35 h.

O postojanju plana napada na ARBiH i bošnjačka sela govori još jedan Čerkezov izvještaj:

*Na temelju naprijed navedenog može se konstatirati da dosadašnji tijek borbenih djelovanja neide po predviđenom planu, te je potrebno da se uključi topnička podrška našim snagama u s. Počulica, a također i u naseljenim mjestima Bukve i Putovići u cilju sprječavanja pješačkog napada.*⁶⁸⁴

Dakle, u Bukvama i Putovićima tek je očekivao pješačkijske napade ARBiH. Tražio je artiljerijsko djelovanje po bošnjačkim selima jer su potpuno provođenje plana ometali otpori ARBiH u Starom Vitezu i Donjoj Večeriskoj na pravcima Bukve – Putkovići – Jardol i Kruščica – Vranjska – Rovna kao i blokada jedinica HVO u Počulici i Kruščici. Dobio je traženu artiljerijsku vatru po selima Bukve, Počulica i Novaci. Blaškić mu je obećao da će tući u intervalima od 30 minuta.⁶⁸⁵ U izvještajima HVO-a za taj dan sve je obrnuto čak i u onima za internu upotrebu. Iz vikendica u Bungalovima išli su koljači Paška Ljubičića u Ahmiće, a on je optuživao ARBiH da je iz Ahmića napala na Bungalove. Tako je HVO iskonstruirao da je diverzantsko-teroristička jedinica ARBiH iz Ahmića napala jedinicu 4. *bojne VP HVO* u Bungalovima koja je u protivnapadu potisnula ARBiH nazad u selo gdje se *zabarikadirala u djamiji i osnovnoj školi* odakle djeluje streljačkim oružjem i snajperima.⁶⁸⁶ Zapravo, Blaškić je 16. aprila, u 1.30, četiri sata prije napada na ARBiH, Ljubičiću, Čerkezu i Grubešiću objasnio kako će izvještavati da bi ARBiH ispala krivac. U borbenoj naredbi Ljubičića je upozorio da će ARBiH, vjerovatne snage ojačanog voda, u zahvatu ceste Ahmići – Nadioci, napasti *sa ciljem izvršenja diverzantsko terorističkih napada i likvidacije svih pripadnika HVO*.⁶⁸⁷ Iako sutradan nije bilo nikakvog napada ARBiH u tom zahvatu puta, Ljubičić je izvijestio da je napadnut u Bungalovima baš onako kako ga je Blaškić nekoliko sati ranije upozorio. Blaškić mu je lično, a ne Kordić, izdao naredbu za napad na Ahmiće:

Zadaća vaše postrojbe je izvršiti blokadu ceste Ahmići-Nadioci, blokirati prilaze cesti a u slučaju napada neprijatelja preciznom

⁶⁸⁴ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 02-125-11/93, *Izvešće o stanju u zoni odgovornosti*, Vitez, 16. april 1993, 12,00 h.

⁶⁸⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 61-4-267, *Obavijest o poduzetim mjerama*, Vitez, 16. april 1993, 14,00 h.

⁶⁸⁶ ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, *Izvešće*, Vitez, 16. april 1993.

⁶⁸⁷ ICTY, HVO, OZ SB, *Borbena zapovijed-naredba za osiguranje dijela ceste Kaonik Dubrave i odbijanje napada neprijatelja*, Vitez, 16. april 1993, 01,30 h.

*vatrom uz topničku podršku odbiti napadača, nanijeti mu gubitke u ž/s i TMS i razbiti njegov napad u toku p/n. Vrijeme gotovosti u 05,30 sati 16.04.1993. godine. Ispred vas nalaze se jače neprijateljske snage, desno od vas su snage brigade HVO NŠ Zrinski, lijevo od vas su snage brigade HVO Vitez.*⁶⁸⁸

U isti čas izdao je borbenu naredbu i Čerkezu. Za njegovo djelovanje opravdanje je ponudio u navodno očekujućem napadu ARBiH na pravcima Krušćica – centar grada i Vranjska – centar grada s vjerovatnim ciljem uništenja svega što je hrvatsko: *Vjerovatno je da će neprijatelj koristiti pješачke postrojbe a g/s će usmjeriti prema zapovjedništvima i drugim institucijama.*⁶⁸⁹

Kao Ljubičić, i Čerkez je sutra „napadnut“ na istim pravcima koje mu je Blaškić naznačio kao vjerovatne. Glavne snage ne upotrebljavaju se na ciljevima kao što su komande i administrativne institucije. Na tim zadacima djeluju manje grupe. Taj se napad svakako nije ni desio, ali je Blaškić obavještavao javnost i strance o napadu na komandu OZ SB, kao što je to Ljubičić činio za Bungalove, Čerkez za Stari Vitez, Večerisku, Krušćicu i drugo, a Grubešić za Gornju Rovnu i Peziće.⁶⁹⁰ Svaki od njih trojice navodno je napadnut i to baš onako kako ih je Blaškić u borbenim naredbama izdanim u 1.30 obavijestio da će biti i s kojim snagama. Poput Ljubičića i Čerkeza, i Grubišić je dobio borbenu naredbu s obrazloženjem da će biti napadnut u rejonu Rovne i Pezića. Svakako da je i on sutradan izvještavao da je napadnut upravo onako kako mu je Blaškić predvidio da će biti. Sva trojica dobili su tačno određeno vrijeme gotovosti za “protivnapad”. Da se radilo o stvarno očekivanom napadu ARBiH, vrijeme gotovosti za protivnapad bilo bi po odbijanju njenog napada za šta se ne može odrediti tačno vrijeme, jer niko nije mogao znati koliko će dugo trajati odbijanje napada, odnosno odbrana. Naročito niko nije mogao znati da će sva trojica u isto vrijeme odbiti napade ARBiH na svojim pravcima i stvoriti uvjete za izvođenje protivnapada.

⁶⁸⁸ Isto.

⁶⁸⁹ ICTY, HVO, OZ SB, *Borbena zapovijed-naredba za spriječavanje napadnog djelovanja neprijatelja/ekstremnih muslimanskih snaga/ i blokada šireg prostora Krušćice, Vranjske i Donje Večeriske, Vitez, 16. april 1993, 01,30 h.*

⁶⁹⁰ Grubešić je izvijestio da je ARBiH, nakon napada na HVO u rejonu Viteza, pokušala bezuspješan pješadijski napad preko Donje Rovne i Bara u cilju presijecanja komunikacije Busovača – Vitez. Up.: ICTY, HVO, Brigada N. Š Zrinski, broj: 764/93, *Izvešće o stanju u zoni odgovornosti brigade sa stanjem u 17,00 sati, Busovača, 16. april 1993. godine. Bilo je obrnuto. Njegova brigada napadala je na Gornju Rovnu i Peziće.*

Sve tri ove naredbe (Ljubičiću, Čerkezu i Grubešiću) imaju sve potrebne elemente naredbi za napad. Ova maskarada s izvještajima i prikrivenim naredbama vjerovatno je činjena zbog neslaganja vlade HVO Vitez s općim napadom na ARBiH i bošnjačka sela. Šantić i Skopljak svjedočili su o tom neslaganju, nevještom Blaškićevom i Kordićevom uvjeravanju da će ARBiH sigurno napasti i njihovom izbjegavanju da im naredbu za napad daju napismeno. Blaškić i Kordić nisu se plašili reakcija vlade HVO, ali jesu međunarodne zajednice. Nerazumijevanje s vladom HVO sugeriralo je da će događaji izazvati zanimanje stranaca. Zamagljivanjem naredbi za napad, Blaškić je želio zadokumentirati tok događaja tako da izbjegne posljedice zločina koje je s Kordićem planirao, a sa svojim potčinjenim jedinicama izveo. Lagao je i sve potčinjene u svojoj z/o koji nisu bili na području općine Vitez. Prvo ih je izvijestio da je u ranim satima, dok su zapravo njegovi koljači ulazili u Ahmiće, ARBiH izvršila jak artiljerijski i pješadijski napad na Vitez s ciljem uništenja HVO-a i komande OZ SB.⁶⁹¹ Cilj mu je bio da im stvori želju za obračunom s ARBiH. Kada je ostvario većinu planiranih zadataka, obavijestio je GS da je stanje pod kontrolom i da poduzima mjere za lokalizaciju sukoba.⁶⁹² Zbog navodnih napada ARBiH, protestirao je kod komande 3. korpusa, PMEZ-a i UNPROFOR-a. Komanda korpusa demantirala je optužbe i pokušavala, direktno i preko PMEZ-a i UNPROFOR-a, uspostaviti kontakt s OZ SB, ali je teško išlo.⁶⁹³ Blaškić je pristao na kontakt tek kada su njegove jedinice ostvarile većinu postavljenih zadataka. Britbat je u podne u svom sjedištu u Biloj organizirao sastanak predstavnika ARBiH i HVO-a.⁶⁹⁴ HVO je na sastanku podvaljivao da je ARBiH započela sukobe i tražio od nje da prestane s izvođenjem napadnih dejstava. Dogovoren je prekid vatre, razdvajanje snaga, puštanje zarobljenika, zbrinjavanje ranjenika i patroliranje UNPROFOR-a na području općine.⁶⁹⁵ Blaškić je na temelju ovog dogovora u 16.00 izdao naredbu za prekid svih b/d prema ARBiH.⁶⁹⁶ Iz ovog čina najjasnije se vidi

⁶⁹¹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-8-240, *Priopćenje*, Vitez, 16. april 1993.

⁶⁹² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-241, *Izvjescce*, Vitez, 16. april 1993.

⁶⁹³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-887, *Odgovor na prosvjed*, Zenica, 16. april 1993.

⁶⁹⁴ **Prisustvovali su Marko Prskalo, Zoran Piličić, Šefkija Džidić i Sifet Sivro.**

⁶⁹⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-270/93, *Izvešće o sastanku sa muslimanskim snagama*, Vitez, 16. april 1993, 15,30 h; ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor za moral, IPD i VP, broj: 04/153-147, *Informacija o pogoršavanju odnosa sa HVO*, Zenica, 17. april 1993.

⁶⁹⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-271/93, *Prekid borbenih djelovanja, Zapovijed*, Vitez, 16. april 1993, 16,00 h.

njegova licemjernost jer je uz ovu naredbu jedinicama poslao još jednu, s istim djelovodnim brojem, u kojoj im je naredio:

*Moju zapovijed broj: 01-4-271/93 od 16.4.1993 u 16,00 sati NEIZVRŠAVATI dok od mene ne dobijete usmene upute. Istu imati ukoliko bi predstavnici UNPROFOR-a navratili u Vaše zapovjedništvo i tražili ovakav dokument/Zapovijed o prekidu borbenog djelovanja/. U svezi s ovim bit će mo u stalnoj vezi.*⁶⁹⁷

Ovo potvrđuje optužbe ARBiH da je HVO na sastancima jedno dogovarao, a na terenu suprotno postupao, odnosno da je pregovarao samo radi obmanjivanja ARBiH i stranih posrednika. Do 15.00 sati 16. aprila poginulo je 13 boraca HVO-a, a do 18.00 još dvojica.⁶⁹⁸ U rejonu Oble glave na Kuberu izvođena su manja b/d. Smrtno su stradala tri borca brigade N. Š. Zrinski, dvojica su nestala, a dva teže i sedam lakše ranjeno.⁶⁹⁹ Poginuo je i jedan borac 333. bbr.⁷⁰⁰ Pedeset *dobro opremljeni i sposobni* boraca HVO-a, *spremni na najgore zadatke* našlo se u blokadi u Kruščici. Bili su to pripadnici PDv-a i artiljerci. Čerkez nije imao prijedlog Blaškiću kako da im pomogne osim da pošalje pojačanje preko Zabrdā, ali ni u to nije bio siguran. Stari Vitez i *dalje je problem*, grad “čist”, a u podrumu zgrade brigadne policije bilo je pedeset zarobljenih Bošnjaka za koje je pitao šta da radi s njima.⁷⁰¹ U ispomoć ljudstvu koje je zapelo u Kruščici dovedene su

⁶⁹⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-271/93, *Upozorenje*, Vitez, 16. april 1993, 16,00 h.

⁶⁹⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-268/93, *Vanredno izvješće o tijeku borbenog djelovanja*, Vitez, 16. april 1993, 15,00 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-462/93, *Tijek zbivanja (agresija muslimanskih snaga na HVO) od 13. travnja 1993. godine*, Vitez, 21. april 1993, 18,10 h.

⁶⁹⁹ ICTY, HVO, Brigada N. Š Zrinski, broj: 764/93, *Izvješće o stanju u zoni odgovornosti brigade sa stanjem u 17,00 sati*, Busovača, 16. april 1993.

⁷⁰⁰ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 021/409-80/93, *Dnevni operativni izvještaj*, Busovača, 16. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-110, *Izvještaj o stanju*, Busovača, 20. april 1993.

⁷⁰¹ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 02-125-13/93, *Izvješće*, Vitez, 16. april 1993, 14,50 h. Stari Vitez (Mahala) dio je grada koji se proteže od crkve do džamije u Vitezu, na dužini od oko 1,5 km. Većinski je nastanjen bošnjačkim stanovništvom. U njemu su bile smještene sve institucije i organi bosanskohercegovačkih civilnih vlasti i ARBiH. Otpočinjanjem sukoba HVO je pokazao *značajnu početnu inicijativu, ali je brzo došlo do obrata situacije stavljanjem snaga ARBiH u okruženje*. Težište udara HVO-a bilo je duž puta, *od crkve do džamije*, s ciljem uništenja komande OpŠO Vitez i njegove jedinice. Kao krivca za neizvršenje zadatka, Centar za sigurnost Odjela obrane HZHB, optužio je jedinicu iz Nove Bile (pod komandom Žarka Andrića) koja je zanemarila pravac napada i bavila se pljačkom bošnjačke imovine (...) *Za pojedince akcija se završavala u momentu kada bi upalili ili osposobili vozilo za pokret i sa istim bi napuštali i odlazili u suprotnom smjeru...*). To je utjecalo na pad b/m ostalih jedinica. U Starom Vitezu

u Vitez tokom noći 16/17. april čete 4. bojne VP HVO iz Travnika i Novog Travnika.⁷⁰² Sutradan su objedinjene sa snagama 4. bojne VP HVO koje su u Ahmićima već izvršile zadatak.⁷⁰³

Ujutro, 17. aprila, pristigle jedinice ARBiH otpočele su pješadijski napad u rejonu Kubera nanijevši HVO-u, prema njegovim izvješajima, manje gubitke u ž/s. Brigada J. Francetić izgubila je položaje i razdvojila se od brigade N. Š. Zrinski. Armija R BiH zadržala je kontrolu nad rejonom.⁷⁰⁴

nalazilo se oko 150-200 naoružanih boraca ARBiH, predsjednik SDA Vitez, komandir VP, načelnik štaba 325. bbr i skoro kompletan štab. Bataljon 325. bbr u Kruščici bio je odsječen od ostalih dijelova brigade koji su se nalazili u rejonu Počulice, Preočice, Vrhovina i Bukava što je otežavalo funkcioniranje RiK-a, logistiranja i saniteta. (IZ IZJAVE ZAROBLENOG PRIPADNIKA ARBiH IZ KRUSČICE: ...Svaki naš borac zna da mora ostati ovdje i kada bude ranjen, jer komunikacije nisu otvorene ni prema kojem centru...). Jedini pravac spajanja Kruščice sa snagama ARBiH, nakon pada Ahmića, ostao je preko Opare prema Novom Travniku i Busovačkih staja prema Kačunima, te Sebešića ka Fojnici. Već početkom maja u Starom Vitezu i Kruščici zabilježeni su problemi s hranom, lijekovima i MTS-om, što je utjecalo na pad morala, ali izlaza nije bilo čak ni za ranjenike. Up.: Praljak, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izviješće*, Mostar, 9. maj 1993.

⁷⁰² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-280/93, *Povlačenje postrojbi čete VP iz Travnika u Vitez*, Vitez, 16. april 1993, 19,40 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-281/93, *Povlačenje postrojbe vojne policije Vitez*, Vitez, 16. april 1993, 19,50 h.

⁷⁰³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-326/93, *Borbena zapovijed za zauzimanje Kruščice*, Vitez, 17. april 1993, 22,35 h

⁷⁰⁴ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, Busovača, 17. april 1993; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 771/93, *Izviješće o stanju u zoni odgovornosti brigade „Zrinski“ sa stanjem u 18,00 sati*, Busovača, 17. april 1993. godine. IZ RATNOG DNEVNKA 3. KORPUSA, UPIS ZA 17. APRIL: (...) SDč oko 01,00 h krenula na zadatak. U 4,00 h stigla na odredište (s. Urije). U grupama se do 8,30 h prebacila u Vražale. Oko 300 metara iznad Vražala bunker „na L“ sa 15 vojnika HVO. Ima PAT. Na Kuberu stanje loše. Najviše se djeluje iz rejona Jelinka. Na Saračevici pješadijske borbe. Udaraju sa tri strane. Najžešće sa Gradine. SDč ne može dalje radi bunkera „na L.“ Radi toga se ne uvezuju sa 7. SMbbr i 303. Sbbbr. Likvidirana su dva borca HVO, ali mu je pristiglo pojačanje. Bataljon 303. Sbbbr počeo napad na Oblu glavu i Vrane stijene. Dostignuta linija: Vrane stijene – tt 796 – tt 836. Vode se žestoke pješadijske borbe oko Jelinka. Dva bataljona novotravničke brigade HVO u Vitezu. Jedan u gradu, a drugi prema Večeriskoj, Malom i Velikom Mošunju. Iz šireg rejona Bara i Nadioka počeo napad sa kružne osnove. U rejon Saračevice upućen tenk T55. HVO zauzeo Zavrtaljku jer niko iz PDo Bilalovac nije bio na položaju. Borci nisu bili u punoj b/g nego kod kuća. Na Obloj glavi vode se borbe. Četiri poginula i četiri ranjena. Prvi bataljon 303. Sbbbr poslan prema Kuberu u ispomoć 2/303. Sbbbr. Promijenio je pravac kretanja jer je morao pomoći 2. PDo Zenica koji je bio u poluokruženju. Tenk na Saračevici daje podršku 2/303. Sbbbr. U Donjoj Večeriskoj jedinice i stanovništvo u okruženju. Traže pomoć. Teško stanje u Starom Vitezu. Treća četa 2/7. SMbbr očistila Golu kosu. U pripravnosti je za oslobađanje Ahmića. Veći gubici HVO (17 mrtvih). Pedesetpet boraca 1/7. SMbbr izvršilo je marš preko Bukovice iz Travnika prema Vitezu. Uključili se u b/d na pravcu: Preočica – Počulica. Četrdeset ljudi ostalo u Medresi. Jedna četa iz 3/7. SMbbr pridodata je 2/7. SMbbr. Tokom noći vraćena Zavrtaljka bez gubitaka. U Gučoj Gori HVO ima jednu četu. Po selima dolaze snage iz Nove Bile. Iznad Pokrajčica preko Radine glavice jedna četa radi blokiranja puta prolaza prema Travniku. Jedna četa na

Istovremeno je izvodila i pješadijske napade iz Dvora (dio Putiša) i Grabalja prema Gavrinim Kućama kako bi izašla na komunikaciju Lašva – Kaonik i presjekla put Busovača – Vitez.⁷⁰⁵ HVO je očekivao napad ARBiH pravcem Vrhovine – Šantići – Ahmići. Smatrao je da će ona nastojati spojiti snage iz rejonu Počulice preko Ahmića s Gornjom Rovnom, odnosno Krušćicom kako bi sve komunikacije Vitez – Busovača stavila pod svoju kontrolu. Drugi očekivani pravac napada ARBiH bio je Bukve – Grbavica – Divjak – Donja Večeriska kako bi uspostavila koridor Han Bila – Krušćica, čime bi Vitez odsjekla i od Novog Travnika.⁷⁰⁶ Ako bi uspješno realizirala oba pravca, uz Kiseljak i Kreševo, HVO bi zaglavio u još tri enklave u srednjoj Bosni (Busovača, Vitez i Novi Travnik s Travnikom). Blaškić je koncentrirao jake snage na oba pravca. Snagama u rejonu Krčevina, na pravcu prema Bukvama, navečer je pristigla u ispomoć i jedinica jačine 25-30 ljudi iz brigade *S. Tomašević*.⁷⁰⁷ Blaškić je naredio organiziranje odsudne odbrane Viteza u tri sektora (I sektor: Zabilje – Brdo – Jardol – Krčevine – tt 356; II sektor: Vidovići – tt 514 – tt 646 – Jelinak – Obla glava i Dopunski sektor u Krušćici za osiguranje zaleđa glavnine snaga: Bešići – tt 511 – Baškaradi).⁷⁰⁸ Novotravnička 308. bbr zaposjela je položaje naspram HVO-a plašeći se prenošenja sukoba iz Viteza na svoju teritoriju. HVO je očekivao i protivnapad ARBiH preko Rostova iz pravca Bugojna, što je i ranije procjenjivao, i plašio se da bi ona mogla uzeti gotove proizvode koje je još uvijek imao u BNT-u.⁷⁰⁹

Zbog uspješnih b/d ARBiH na Kuberu, nastala je opasnost za HVO da se ona spusti do puta Vitez – Kaonik i presiječe ga, čime bi Busovaču odvojila

Humcu iznad Radojčića. Na liniji: Muratovići – Sučići – Stožerak (tt 797) razbijene snage HVO koje su pobjegle u Zabilje. Iz Travnika ne može pojačanje u Vitez jer su hrvatska sela. 312. mtr je bila prema VRS: (...) nema dovoljno snaga za kontrolu grada, a kamo li za zauzimanje. Ako izvedemo dio 17. bbr pada grad. Ljudi bi napustili grad (...) - Alagić. Oružje jednog bataljona 17. SKbbr dato 305. bbr (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 13. mart 1993.

⁷⁰⁵ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: p-22, Busovača, 17. april 1993.

⁷⁰⁶ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 02-125-16/93, *Borbeno izvješće*, Vitez, 17. april 1993, 6,00 h.

⁷⁰⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-324/93, *Zapovijed za ispomoć snagama Viteza*, Vitez, 17. april 1993, 19,40 h. **Vjerovatno je to jedinica iz Margetića, zvana Franjevci, koja se preko teritorije 308. bbr provukla za Vitez.** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-906, *Naredjenje*, Zenica, 17. april 1993.

⁷⁰⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-325/93, *Organizacija i izvodjenje obrane Viteza*, *Zapovijed*, Vitez, 17. april 1993, 22,10 h.

⁷⁰⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 233/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. april 1993.

od Viteza. Blaškić je naredio brigadama *Viteška* i *N. Š. Zrinski* i 4. bojni *VP HVO* da uspostave liniju u širem rejonu Kubera i uvežu se na pravcu Vidovići – tt 514 – tt 646 – Jelinak – Obla glava sa zadatkom da organiziraju odsudnu odbranu i *pod svaku cijenu* spriječe prodor ARBiH prema Kaoniku i Nadiocima.⁷¹⁰ Borbena dejstva ARBiH u rejonu Kaćuna nisu bila značajna 16. i 17. aprila, što je odgovaralo HVO-u zbog angažmana oko Viteza.⁷¹¹

Zbog b/d u Vitezu, Konjicu i Jablanici, GS HVO naredio je stavljanje svih jedinica u punu b/g, ukidanje odmora, okupljanje rezervnih jedinica, dodatno inženjersko utvrđivanje i zabranu odsustva. Operativnoj zoni S/ZH naredio je da ima po 200 boraca u rezervi iz Livna i Tomislavgrada za upućivanje u Prozor i da bataljon iz Posušja odmah pošalje u Jablanicu. Operativnoj zoni SB dao je zadatak da sve raspoložive potencijale stavi u funkciju, ako treba i silom. Operativna zona J/IH primila je zadaću da pripremi jedinice *za borbu protiv muslimanskog neprijatelja*. Hitna mobilizacija naređena je u Širokom Brijegu, Čitluku, Ljubuškom, Grudama i Čapljini.⁷¹² Blaškić je prenio naređenje potčinjenim jedinicama.⁷¹³ Ponovio je naređenje brigadi *N. Š. Zrinski* da brani Kuber i po mogućnosti zauzme Gornju Rovnu i Peziće, a brigadi *Viteška* da brani dostignute linije iz pravaca Počulice, Preočice i Vranjske i da po mogućnosti zauzme Donju Večerisku, Vranjsku i vatrogasni dom u Kruščici. Kao prioritet *Viteška* je dobila da nastavi blokadu jedinica ARBiH koje je držala u okruženju (Stari Vitez, Donja Večeriska).⁷¹⁴ Armija RBiH je u poslijepodnevnim satima, u rejonima Polom, Vrata – Skradno i Roške stijene na busovačkom bojištu, izvodila manje pješadijske napade.⁷¹⁵

⁷¹⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-319/93, *Zapovijed*, Vitez, 17. april 1993.

⁷¹¹ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 822/93, *Izvešće o stanju u zoni odgovornosti brigade sa stanjem u 12,00 sati*, Busovača, 17. april 1993; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 771/93, *Izvešće o stanju u zoni odgovornosti brigade „Zrinski“ sa stanjem u 18,00 sati*, Busovača, 17. april 1993; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: p-22, Busovača, 17. april 1993.

⁷¹² ICTY, HVO, GS, dj. broj: 02-2/1-01-646/93, *Maksimalna bojna spremnost postrojbi*, Mostar, 17. april 1993.

⁷¹³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-323/93, *Maksimalna bojeva spremnost postrojbi*, Vitez, 17. april 1993.

⁷¹⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-291/93, *Obrana dostignutih pozicija*, Vitez, 17. april 1993, 04,00 h; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 777/93, *Izjessce o sprovođenju zapovijedi broj: 01-4-323/93*, Busovača, 18. april 1993.

⁷¹⁵ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 783/93, *Izjessce o stanju u zoni odgovornosti brigade sa stanjem u 18,00 sati*, Busovača, 18. april 1993; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 783-3/93, *Izjessce o stanju u zoni odgovornosti brigade sa stanjem u 22,00 sati*, Busovača, 18. april 1993.

Nakon saznanja o razmjerama zločina koje je HVO počinio nad ratnim zarobljenicima i, u još većem broju, bošnjačkim civilima, Hadžihasanović je naredio nastavak b/d i zabranio svaku pasivnost, pozivajući borce i potčinjene starješine da se oslobode zabluda da se pregovorima mogu riješiti odnosi s HVO-om.⁷¹⁶ Izdao je naređenje komandantu OG *Bosanska krajina* da izvrši izviđanje pravca Travnik – Bojna – Vilenica – Stojkovići s ciljem da ovlada njime, posebno skladištem u Stojkovićima. Stavio mu je pod komandu travničke jedinice i naredio da ih pripremi za ovladavanje Travnikom. Naglasio mu je da o dobijenim zadaćama komunicira sa što manje ljudi.⁷¹⁷ Komandama OG *Zapad* i 308. bbr naredio je da ubrzaju pomoć Kruščici i pojačaju kontrolu u rejonu Opare. Za artiljerijsku podršku bila im je na raspolaganju H 122 mm za koju se municija očekivala iz Travnika. Novotravnička brigada dobila je zadatak da u toku noći, u gradu, zauzima *tačku po tačku*.⁷¹⁸ Sve jedinice podsjetio je da je *Republika Bosna i Hercegovina (...) domovina svih njenih građana. Shodno tome, niko nema pravo ugrožavati tuđi život i imovinu ako njegov život nije ugrožen. Prema ratnim zarobljenicima postupati po principima Ženevske konvencije, humano i čovječno. Preduzimanje represivnih mjera prema ratnim zarobljenicima strogo zabranjujem*.⁷¹⁹ Sutradan je naredio potčinjenim jedinicama da u svojim z/o moraju zaštititi civilno stanovništvo i materijalna sredstva, te obezbijediti korektan odnos prema hrvatskom stanovništvu.⁷²⁰

Poslijepodne 17. aprila ARBiH je počela izvoditi protivnapade i na pravcu Gola kosa – Vrhovine. Snage HVO-a povukle su se na rezervne

⁷¹⁶ (...) *Borci i starješine, svi napori koji su cinjeni sa nase strane kako bi se postigla, makar kompromisna, rjesenja sa predstavnicima HVO ostala su bez rezultata. Naprotiv, HVO je pregovore koristio kao masku i bili su samo izgovor pred javnoscju, a u biti je vrsio takticki i operativni razvoj svojih (...) formacija radi zaokruzivanje etnicki ciste (...) Herceg-Bosne. Na toj liniji poseze za najokrutnijim metodama mucenja i egzodusa muslimanskog zivlja. Cine to kao dobri djaci cetnickih vodja, a u nekim pitanjima prevazisli su i te svoje ucitelje (...). Stoga, gospodo borci i starjesine, oslobodimo se zabluda da se pregovorima moze to rijesiti, pokazimo snagu i istorijsku odlucnost i spremnost da branimo i odbranimo vlastiti narod od istrebljenja. Pokazimo da smo spremni odbraniti kucni prag i preuzeti inicijativu radi kaznjavaja svakog ko kidise na nas prag i nasa ognjista. Cinimo sve da jednom za svagda presahnu rijeke izbjeglica iz plodnih dolina rijeke Bosne i Lasve (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-895, Nastavak b/d, naređenje, Zenica, 17. april 1993.*

⁷¹⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-905, *Naređenje*, Zenica, 17. april 1993.

⁷¹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-906, *Naređenje*, Zenica, 17. april 1993.

⁷¹⁹ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/01-441/3, *Naređenje za dalje djelovanje*, Zenica, 17. april 1993.

⁷²⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-910, *Naređenje*, Zenica, 18. april 1993.

položaje, ali su se po pristizanju pojačanja ponovo vratile na p/p. Armija RBiH napadala je i prema Šantićima iz pravca Šljivčica (tt 592) – Sivrino Selo – Pirići s vatrenom podrškom s Počulice i Vrhovina. Bila je aktivna i u Kruščici. HVO je imao tri poginula i nekoliko ranjenih boraca. Glavnina snaga ARBiH bila je koncentrirana u rejonu Preočiće odakle su izvodile napade u dva pravca: Tolovići – Krčevine – Dubravica, s ciljem izbijanja na komunikaciju Vitez – Travnik, i Počulica – Šljivčica – Vrhovine, s ciljem spajanja snaga, što je i učinila. Pod jakim pješadijskim napadom, jedinica HVO s Brda se morala povući u Zabilje.⁷²¹ Blaškić je ponovo protestirao prema 3. korpusu optužujući ga da je izvršio napad na njegove snage na viteško-busovačkom bojištu.⁷²² Komanda korpusa podsjetila je HVO da je on započeo sukob s napadnim dejstvima u rejonu Jelinka i Putiša gdje su poginula četiri pripadnika ARBiH i jedna žena, *u sto se uvjerio i UNPROFOR jer je izlazio na lice mjesta*.⁷²³ Pred ponoć 17/18. aprila 4. bojna VP HVO dobila je zadatak da u 5.00 sati 18. aprila napadne ARBiH u Kruščici s cijem da je očisti i stavi pod kontrolu kako bi se potpuno osigurala zaledina glavnini snaga u Vitezu.⁷²⁴ U toku noći, u komandi brigade *Viteška*, sastali su se predstavnici viteških Bošnjaka i vlade HVO Vitez u namjeri *da iznadju bilo kakav način da prestanu oružani sukobi*.⁷²⁵ Noć je protekla prilično mirno. Prema izvještajima HVO-a, posredstvom UNPROFOR-a izvučeni su bošnjački civili iz Donje Večeriske u Han Bilu.⁷²⁶ Jedinica HVO-a, koja se nalazila u *Lovcu* u Kruščici, izvukla se.⁷²⁷

U kasnijim izvještajima ARBiH spominju se bošnjački civili, muškarci i žene, koji su ostali u Donjoj Večeriskoj do pada sela. Ovaj dan, posredstvom UNPROFOR-a, nisu svi izvučeni. Ostalo je osam starijih, teško pokretnih i nepokretnih, osoba koje su komšije iz sela, pripadnici HVO-a, ubili po ovladavanju cijelim selom. Ubice do danas nisu procesuirane i nekažnjeno žive u Vitezu. Protiv Ivice Drmića iz Večeriske vodi se višegodišnji sudski

⁷²¹ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-21/93, *Operativno izvješće*, Vitez, 17. april 1993, 24,00 h.

⁷²² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-301/93, *Prosvjed*, Vitez, 17. april 1993.

⁷²³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-894, *Protest*, Zenica, 17. april 1993.

⁷²⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-326/93, *Borbena zapovijed za zauzimanje Kruščice*, Vitez, 17. april 1993, 22,35 h.

⁷²⁵ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-34/93, *Operativno izvješće*, Vitez, 18. april 1993.

⁷²⁶ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-23/93, *Operativno izvješće za period od 00-6 sati*, Vitez, 18. april 1993, 06,00 h.

⁷²⁷ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-24/93, *Operativno izvješće*, Vitez, 17. april 1993, 08,30 h.

postupak. Posmrtni ostaci bošnjačkih žrtava iz Donje Večeriske do danas nisu pronađeni.⁷²⁸

Ne mogavši slomiti otpor branilaca Starog Viteza, a imajući ogromne količine eksploziva na raspolaganju u SPS-u, HVO je odlučio uništiti ga. Napunio je 18. aprila cisternu s tri tone eksploziva i, s vozačem zavezanim za volan (Mujo Šahman, izbjeglica s Vlasinja kod Jajca), usmjerio je ravno ulicom u Stari Vitez. Zaštitio je vozača pancirnim prslukom i šljemom kako bi preživio do obavljanja „zadatka“, odnosno da ga ARBiH ne ubije prije nego doveze cisternu na odredište. Eksplozirala je u 17.30 na relaciji Komunalno – prodavnica Borac prije nego je došla u centar Starog Viteza.⁷²⁹ Šest Bošnjaka je poginulo (Husein Karahodža, Enes Šehić i Mehmed Silnović), uključujući vozača, a među njima i dvije žene (Fatima Grahić i Munevera Begović).⁷³⁰ Pripadnici ARBiH pucali su na vozača s namjerom da zaustave cisternu ne znajući njegov identitet.⁷³¹ Komandant brigade *Viteška* kao da ništa nije znao u svom izvještaju pretpostavio je da je eksploziralo neko skladište eksploziva koje se *možda* nalazilo u nekoj kući

⁷²⁸ Ubijeni su: Haskić Smajo i njegova nepokretna supruga Emina (oboje rođeni 1920), Haskić Hasiba (1919), Mameledžija Fatima (1928), Haskić Mehmed (1930), Zlotrg Sakib (1931), Haskić Zirafeta (1939) i Bašić Džafer (1953). Svi se vode kao civilne žrtve rata.

⁷²⁹ Praljak, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Saopštenje*, Zenica, 19. april 1993, 11,30 h.

⁷³⁰ <http://www.justice-report.com/bh/sadrzaj-clanci/teroristicki-cin-bez-nalogodavca>.

⁷³¹ (...) *‘Cijeli okvir sam ispucao u šoferšajbnu. Gledam čovjeka i vidim mu samo oči jer mu je na glavi bio šljem i pancir, a ruke su mu bile na volanu. Imao sam osjećaj kao da je nešto htio reći. Međutim, samo su oči govorile’, prisjeća se Ibrahim Abdić (...).* Haški tribunal procesuirao je slučaj, ali je krivce oslobodio odgovornosti: (...) *Kasnije je utvrđeno da je vozač cisterne bio Mujo Šahman. Prije nego što će se javiti da vozi cisternu, bio je zatvorenik u obližnjem logoru. Mislio je da će ga vožnja cisterne spasiti logora, ali odvela ga je u smrt (...).* *‘Tom prilikom je poginulo barem šestero ljudi, a povrijeđeno još 50. Pretresno vijeće zaključuje da je to bio čisto teroristički čin koji su počinili elementi viteškog HVO-a, ali nema dokaza na osnovu kojih bi se optuženi (Kordić, Blaškić i Čerkez) mogli povezati sa tom akcijom’, kazao je sudija Richard George May (...).* *Pred Sudom BiH niko nije optužen za eksploziju cisterne...* Up.: <http://www.justice-report.com/bh/sadrzaj-clanci/teroristicki-cin-bez-nalogodavca>. Zaista je nevjerovatno da Haški tribunal nije mogao povezati optužene s tim terorističkim činom. Znao je iz kojeg je logora izvučen Šahman i ko je upravljao njime. Jedan od logora bio je u zgradi komande brigade *Viteška*. Osim toga, tolike količine eksploziva i cisterna nisu bile dostupne na ulici i svakome. Logističar OZ SB, ili brigade *Viteška*, morao je znati kome je odobrio nekoliko tona eksploziva i cisternu. Dalje, Tribunal je mogao utvrditi koja je jedinica HVO-a izvodila napade na Stari Vitez na pravcu kretanja cisterne. To je bila Čerkezova brigada. Čerkez je bio podređen Blaškiću i, na osnovu dokumenata koje je Hag objavio na svojoj stranici, vidi se da Blaškić nije imao problema s njim u komandovanju, što znači da je odlično znao sve šta Čerkez radi i namjerava raditi. Zapravo, takvu akciju Čerkez sigurno nije učinio „na svoju ruku“, bez Blaškićeve naredbe njemu, ali i logističaru.

u blizini i pogođeno tokom b/d.⁷³² Propaganda HVO-a taj vlastiti teroristički čin okarakterizirala je kao napad ARBiH na Blaškićevu komandu:

*Muslimanska DG je pokušala auto-bombu (cisternu sa 3. t eksploziva) uputiti na zapovjedništvo OZ koja se aktivirala ranije u naselju i izazvala veći broj žrtava-civila (većinom muslimana).*⁷³³

Stari Vitez je mali zemljišni prostor i sa svih strana bio je okružen snagama HVO-a. Do prve teritorije pod kontrolom ARBiH bilo je nekoliko kilometara puta kroz dobro branjeno područje HVO-a. Nije bilo šanse da je cisterna mogla proći s te teritorije do Starog Viteza i nastaviti ka komandi OZ SB. Mogućnost da je ona već bila u Starom Vitezu, i to napunjena s tri tone eksploziva iz tvornice pod kontrolom HVO-a, ravna je nuli. Osim toga, cisterna se kretala od komande OZ SB prema Starom Vitezu s vozačem Bošnjakom, a ne obrnuto i s vozačem Hrvatom. Teško je povjerovati da bi Bošnjaci Starog Viteza izbjeglicu bošnjačke nacionalnosti privezali za volan i upravili ka Blaškićevoj komandi, čak i da su imali cisternu s tolikom količinom eksploziva. Da su ga imali, čuvali bi ga za odbranu, a ne rasipali se njim kao što je to HVO činio jer je držao SPS.⁷³⁴ U januaru je HVO u Gornjem Vakufu prijetio da će cisternu goriva obrušiti na dio grada pod kontrolom ARBiH. Bacao je *livanjke* na Novi Travnik i Gornji Vakuf, kotrljao kamionske gume i slao konjske zaprege napunjene eksplozivom na Krušćicu. Dakle, bio je sklon takvim radnjama. Inače, od početka rata imao je velike količine eksploziva (jer je držao SPS) i često ga je koristio za miniranje mostova (Donji Vakuf, Aleksin Han...), zarušavanje puteva, rušenje pravoslavnih crkava (Jajce, Bugojno, Mostar, Žitomislić...) i miniranje srpskih kuća (kako bi spriječio naseljavanje bošnjačkih izbjeglica), ali i bošnjačkih kuća (kako bi spriječio povratak Bošnjaka). Tokom sukoba

⁷³² ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-28/93, *Operativno izvješće*, Vitez, 18. april 1993, 18,45 h.

⁷³³ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 235/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. april 1993.

⁷³⁴ Eksploziv nije bio neupotrebljiv za borbu bez dalje obrade namjenske industrije. HVO je njim i komadima metala punio protivpožarne aparate, bojlere, autogume i slično, te ih mehaničkim katapultima, ili kotrljanjem niz padine, izbacivao prema položajima ARBiH i bošnjačkim naseljima u svojoj blizini zbog malog dometa. Bile su to vrlo ubitačne i razorne naprave. Pravio je i protivpješadijske mine na sličan način. Te improvizacije u velikoj su mjeri doprinijele njegovoj odbrani u srednjoj Bosni i nanijele značajne gubitke u ž/s ARBiH. Da su Bošnjaci u Starom Vitezu imali nekoliko tona eksploziva, mogli su činiti isto. Međutim, nisu imali, tako da je Blaškićeva optužba obična propaganda i skidanje vlastite odgovornosti za cisternu.

s ARBiH minirao je stotine džamija i islamskih sakralnih objekata na svojoj teritoriji. Vrlo rado je koristio eksploziv jer ga je imao dovoljno. U svakom slučaju, namjera pošiljaoca cisterne bila je da ona stigne u Stari Vitez i tu se aktivira. Time bi taj mali prostor, na kojem su se skupile snage branilaca i bošnjački civili, bio razoren i lahko ostvariv cilj pješadije HVO-a. Cisterna nije postigla rezultate, a staroviteški branioči ostali su u Mahali do Vašingtonskog sporazuma i dalje trpeći eksplozivne eksperimente hrvatskih inženjera iz tvornice SPS.

Posebno izražena dejstva 18. aprila HVO je ispoljavao po Gornjoj Rovni, Pezićima i Vranjskoj iz pravca Bara i Kovačevca. Busovačka brigada ARBiH tražila je od komande korpusa da 303. Sbbr izvede napad na pravcu Saračevica – Jelinak – Bakije i ostvari sadejstvo s 3/333. bbr i 1/309. bbr u oslobađanju Skradnog i Strana. Snage 1/303. Sbbr, 2. i 3. PDo OpŠO Zenica, s dostignute linije Kuber (desno) – Saračevica (lijevo), izvele su napad pravcem Vrane stijene – Lončari i uspjele ovladati Jelinkom te staviti u okruženje HVO u rejonu Gradine (tt 650).⁷³⁵ Jedinica iz 3/333. bbr uključila se u sadejstvo 303. Sbbr prema Gradini.⁷³⁶ Poginula su tri borca HVO-a, a deset ih je ranjeno.⁷³⁷ Snažan napad ARBiH je izvela i na pravcu Dusina – Šudine – Solakovići. Prema izvještaju HVO-a, tokom artiljerijske pripreme gađane su vojna bolnica, pošta i zgrada Općine u Busovači. I na tom su pravcu poginula tri borca HVO-a, deset ih je teže, a sedam lakše ranjeno. Trojica su nestala. Od granatiranja ARBiH poginula su dva hrvatska civila i jedno dijete. Ranjeno je šest osoba.⁷³⁸ Ojačana četa 1/333. bbr b/d uvezala je l/o: Modri kamen (tt 1301) – Kapak (tt 1049) – tt 843 – tt 721 – Očehnići – tt 698 – tt 1029. Dvojica boraca HVO-a zarobljena su, od kojih je jedan bio teže ranjen. Nakon ukazane prve pomoći prebačen je u zeničku bolnicu.⁷³⁹ Komanda brigade N. Š. Zrinski izvijestila je Blaškića da su je na tom pravcu napale tri brigade ARBiH (302, 309. i 333. bbr) što nije tačno. Poginula su tri borca njegove brigade, devet ih je teže, a osam lakše ranjeno. Dvojica su

⁷³⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-413, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993.

⁷³⁶ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-94, *Izvještaj*, Busovača, 18. april 1993.

⁷³⁷ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 783-3/93, *Izvjessce o stanju u zoni odgovornosti brigade sa stanjem u 22,00 sati*, Busovača 18. april 1993; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993.

⁷³⁸ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 783-3/93, *Izvjessce o stanju u zoni odgovornosti brigade sa stanjem u 22,00 sati*, Busovača 18. april 1993; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993.

⁷³⁹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-94, *Izvještaj*, Busovača, 18. april 1993.

nestala (spomenuti u izvještaju 333. bbr kao zarobljeni).⁷⁴⁰ Treći bataljon 333. bbr zaposjedao je l/o: Saračevica – Obla glava – Gradina – Putiš – Katići – Vis, 2/333. bbr l/o: Milavice – tt 449 – naspram Drage i 1/333. bbr l/o: iznad kt 721 – tt 843 – Kapak (tt 1049) – Kosa – most Kaćuni – tt 449. Prva četa 1/309. bbr držala je l/o: Žliba – zapadno od Solakovića – Stupski potok – tt 567. Prva četa 2/333. bbr desnim krilom nalazila se oko 700 m istočno od Drage, a lijevim vršila obuhvat prema komunikaciji. Prva četa 1/333. bbr svojim lijevim krilom bila je jugozapadno od Drage oko 1.000 m, a desnim vršila obuhvat prema Prosju. Sa tt 567 drugi bataljon je PAM-om pokrивao Dragu. Snage za osiguranje boka držale su liniju Kapak – tt 552 – tt 589 preko koje se očekivao dolazak pojačanja HVO-a iz Ravni.⁷⁴¹ Gubici brigade *N. Š. Zrinski* bili su veliki 18. aprila, a napadna dejstva ARBiH na busovačkom bojištu tek su počinjala.

Oružana dejstva na zeničkoj općini

Na svom kontrolnom punktu u Čajdrašu HVO je nastavio zlostavljati i pljačkati pripadnike ARBiH i bošnjačke civile i u prvoj polovini aprila. Naročitu pažnju obraćao je na maltretiranje pripadnika 7. SMbbr i stranih mudžahida.⁷⁴² To je za ARBiH i Bošnjake bilo vrlo iritirajuće. Zeničko Ratno predsjedništvo 17. aprila usvojilo je zaključke o formiranju zajedničkih punktova (MUP, ARBiH i HVO), uklanjanju svih barikada i omogućavanju nesmetanog odvijanja saobraćaja. Tražilo je od MUP-a da učini sve što je u njegovoj moći u vezi sa slučajem Totić i njegovog hitnog oslobađanja. Od ARBiH, HVO-a i MUP-a, zahtijevalo je da obezbijede sigurnost svih građana na teritoriji općine, nesmetan pristup bolnici, slobodu kretanja sanitetskih vozila na svim kontrolnim punktovima i da bolničko obezbjeđenje preuzme civilna policija nacionalno mješovitog sastava. Tražilo je obustavu pucnjave i ukopavanja položaja na području općine te da se zatrpaju iskopani rovovi. Zenički civilni čelnici zahtijevali su od vojske da u Dobriljeno ode

⁷⁴⁰ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 783-3/93, *Izvjessce o stanju u zoni odgovornosti brigade sa stanjem u 22,00 sati*, Busovača, 18. april 1993; ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993.

⁷⁴¹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-100, *Izvještaj*, Busovača, 19. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-104, *Izvještaj*, Busovača, 19. april 1993.

⁷⁴² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-844, *Protest*, Zenica, 12. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-356, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 12. april 1993. (Pogrešna signatura. Trebala bi biti: 02/31-396).

zajednička komisija sastavljena od predstavnika OpŠO Zenica, HVO-a i PMEZ-a koja bi, po potrebi, razdvojila sukobljene strane i obustavila b/d.⁷⁴³ Na novoj sjednici narednog dana, zahtijevalo je od nadležnih komandi ARBiH i HVO-a da odmah izdaju naređenja o bezuvjetnom prekidu vatre i povlačenju svih jedinica u kasarne. Obavezalo je MUP i CZ da obezbijede sigurnost ljudi i njihove imovine na područjima sukoba i povratak građana koji su napustili domove.⁷⁴⁴

Zenički HVO intenzivirao je provokacije prema ARBiH i Bošnjacima 16. aprila. Na stražare 7. SMbbr koji su obezbjeđivali benzinsku pumpu u Raspotočju, 17. aprila u 10.40, s obližnjeg brda dejstvovao je snajperom. Snajper je djelovao i po civilima i onemogućavao kretanje putem Zenica – Drivuša – Janjići – Lašva. Sat kasnije, još jedan snajperista aktivirao se dejstvom po putu Zenica – Radakovo – Lašva u rejonu Osnovne škole *Zenički partizanski odred*. Na putu prema Smetovima HVO je postavio tri barikade s protivtenkovskim minama. Na krovu rudarskog hotela uočena je grupa vojnika HVO-a s tri zolje i snajperskim puškama od kojih su neke imale IC uređaje (noćni nišani). U Vardištu, prema Bilivodama, primijećena je grupa od oko 30 pripadnika HVO-a pod punom ratnom spremom. U jedan sat popodne, iz automobila u pokretu, pripadnici HVO-a pucali su automatskim puškama po Muzičkoj školi u kojoj je bila smještena VP 7. SMbbr. Hrvatske civile iz Podbriježja HVO je evakuirao u šumu, a u povratku na kamionima dovezao MTS.⁷⁴⁵ Nakon toga napao je jedinicu 7. SMbbr u Podbriježju.⁷⁴⁶ Iz pravca Čajdraša pokušao je napad na Kuber. Provokacijama HVO-a pridružio se i zenički HOS pod komandom Mladena Holmana.⁷⁴⁷ Na zeničkoj općini bile su dvije brigade HVO-a – *J. Francetić* i *Zenička*.⁷⁴⁸ Kordić, Koštroman

⁷⁴³ ICTY, R BiH, Opština Zenica, Ratno predsjedništvo, broj: 01-8-9/93, *Zaključci*, Zenica, 17. april 1993.

⁷⁴⁴ Isto.

⁷⁴⁵ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, *Zapovjest za napad*, Zenica, 17. april 1993.

⁷⁴⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-413, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993.

⁷⁴⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993. godine. **Mjesec ranije, Dominik Šakić obavijestio je Tuđmana da grupa na čelu s tim Holmanom su sigurno vjerni Hrvatima i oni će u slučaju potrebe odrediti za Hrvate ono što bi trebalo da se odradi (...).** Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 273.

⁷⁴⁸ **RASPORED HVO-A U ZENICI: bataljon u rejonu Zmajevca (tt 638) sa KM u Podbriježju, bataljon u rejonu Čajdraša, bataljon u rejonu Stranjani – Jagodići – Osojnica, bataljon u rejonu Raspotočja, bataljon u rejonu Novog Sela, bataljon u rejonu Dobriljena i bataljon u rejonu Kupila.** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-413, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993.

i Anto Puljić (načelnik uprave za obranu Travnik) predložili su 17. aprila, *zbog pokolja hrvatskog naroda Zenice i gaženja tenkovima djece i žena*, komandantima zeničkih brigada i predsjedniku HVO-a Zenice (Dominik Šakić) da evakuiraju hrvatsko stanovništvo u Čajdraš gdje će organizirati kružnu odbranu. Zahtijevali su pomoć od međunarodnih organizacija i zaštitu UNPROFOR-a pri evakuaciji.⁷⁴⁹ Nikakvog pokolja i gaženja tenkovima djece i žena nije bilo, ali su tom propagandom htjeli uplašiti hrvatske civile kako bi se iselili iz Zenice i naselili na području HZHB da bi je demografski i na druge načine ojačali.

Da bi njene snage stigle iz Zenice u ispomoć odbrani bošnjačkih sela oko Viteza, ARBiH je morala očistiti uporišta HVO-a na tom pravcu. Prema izvještaju VOS-a GS HVO, učinila je to efikasno i brzo.⁷⁵⁰ Zamjenik komandanta 7. SMbbr naredio je komandantu 2. bataljona Šerifu Patkoviću da 18. aprila u 5.00 napadne HVO glavnim pravcem: Gradišće – Poglavnica (tt 474) – Vis (tt 558) – Zmajevac (tt 638) i pomoćnim: Gradišće – Vis – tt 486. Na pravcu napada bataljona, prema saznanjima komande brigade, nalazila se ojačana četa HVO-a s rasporedom: jedan BsT na Visu, PAM i ojačano pješadijsko odjeljenje s RB-om kod kapele iznad Poglavnice, spregnuti PAT 20/3 mm na FAP-u na putu Vis – kapela (Poglavnica), dva voda u Vatrogašnom domu (komanda) i jedan PAM s dva mitraljeska gnijezda ojačana s dva pješadijska odjeljenja na Zmajevcu.⁷⁵¹

Na osnovu situacije i ponašanja postrojbi HVO, a u cilju sprečavanja iznenadjenja komandant bataljona naredio je napad. Na pravcu napada, prema njegovoj procjeni, snage HVO-a bile su jačine dvije ojačane čete, a osim jednog BsT-a na Visu bila su još dva na Strnokosima (tt 546). Za razbijanje položaja HVO-a planirao je tri gerilske grupe. Prva je imala zadatak izvršiti ubacivanje pravcem Gradišće – istočnim padinama Strnokosa – Zmajevac, druga je trebala napasti pravcem Gradišće – Halda – Poglavnica i treća upasti u komandu HVO-a (kasarnu) u Trokućama. Prva četa trebala je napadati pravcem napada prve gerilske grupe sa zadatkom da ovlada preostalim položajima HVO-a. Druga četa imala je zadaću pratiti pravac napada druge gerilske grupe. Prateća četa imala je zadatak posjedanja vatrenog položaja HVO-a u uvali sjeverno od Halde, a

⁷⁴⁹ ICTY, HVO, Ured Srednja Bosna, broj: 02-11-0263/93, Vitez, 17. april 1993.

⁷⁵⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 03-359/93, *Izvanredno izvješće*, Mostar, 17. april 1993.

⁷⁵¹ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 527/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 17. april 1993.

po njegovom zauzimanju, posjesti svoj v/p u nju. Odatle je trebala pružati vatrenu podršku udarom po snagama HVO-a na Zmajevcu, njegovim v/p na Poglavnici i Strnokosima u cilju sprečavanja protivnapada, te, po ukazanoj potrebi, po dubini HVO-a. Kakanjska četa imala je zadatak biti u pokretu i spremna za uvođenje u napad.⁷⁵²

U 5.20 otpočeo je napad 2/7. SMbbr pravcem Jokovići – Tetovo brdo – Podbriježe – Zmajevac. Jedinice 2/314. mtbr počele su napad dvadeset minuta kasnije iz pravca Perinog Hana prema klaonici Zmajevac. Za pola sata vod 314. mtbr krenuo je u čišćenje pravcem katolička crkva (Mokušnice) – put za Dobriljeno. Zaposjeo je Golubak (tt 405) i Volovsku glavu (tt 585). Do 6.30 sati 314. mtbr zauzela je rudarski hotel. Dok su se vodile borbe, HOS je pljačkao hrvatske kuće u Donjem Vardištu i Čajdrašu. Drugi bataljon 7. SMbbr presjekao je liniju Kasarna Trokuće – Podbriježe i ovladao Visom. Poglavnicu je doveo u poluokruženje. Uništeni su v/p MB 82 mm. S površinskog kopa rudnika u Stranjanima HVO je tukao minobacačima. Do 11.00 sati 2/7. SMbbr zaposjeo je Poglavnicu i nastavio b/d prema Vatrogasnom domu, koji je brzo osvojio, i produžio ka Zmajevcu. Jedinice su izvršile sve postavljene zadatke. Pješadijski napad, uz vatrenu podršku minobacača i PAT-a, trajao je četiri sata. Osim jednog umrlog i nekoliko ranjenih, nije bilo drugih gubitaka u 2/7. SMbbr. Jedinice 2/314. mtbr s izviđačkom četom razbile su HVO u rejonu Klopča i zauzele manje skladište MTS-a. Dio snaga HVO-a izvukao se na Klopčki vrh (tt 824). Stotinu boraca 1/314. mtbr izvelo je pokret pravcem Vrselje – Strnokosi, gdje su se snage HVO-a u popodnevnim satima predale. Do 18.20 očistili su Stranjane, a potom krenuli ka Janjcu i Osojnici. Najjače dejstvo HVO je ispoljio u Podbriježju. Nakon razbijanja snaga u ostalim rejonima, snage HVO-a, uvidjevši svoju nemoć, počele su se predavati. Dijelovi snaga koji su nastavili pružati otpor ubrzo su razbijeni. Kod bolnice u Crkvicama razoružan je HOS i zarobljen Holman.⁷⁵³ Prema izvještajima brigade J. Francetić, obruč oko Zmajevca, Čajdraša i Stranjana brzo se stezao. Armija RBiH razbila je HVO u više grupa koje je pokušavala razoružati. Na

⁷⁵² **Praljak**, ARBiH, 2/7. SMbbr, broj: 94-93, *Naredjenje za napad*, Zenica, 17. april 1993.

⁷⁵³ **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 544/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-413, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 2/7. SMbbr, broj: 97-93, *Izvještaj*, Zenica, 19. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 04/15-21, *Prijedlog*, Zenica, 10. april 1994; **Praljak**, ŠVK OSRBiH, Kabinet komandanta, pov. broj: 03-1/30-30, *Prijedlog*, Sarajevo, 13. april 1994.

Zmajevcu je bio IKM brigade *J. Francetić*. Nakon što joj je ARBiH postavila ultimatum za predaju, Vinko Barešić naredio je jedinici iz Stranjana proboj iz okruženja prema Janjcu i Osojnici. Zbog lošeg b/m njenih pripadnika nije bio siguran da će izvršiti zadatak. Tražio je od komande OZ SB hitnu pomoć u ljudstvu jer je b/m pripadnika HVO-a bio *totalno pao*.⁷⁵⁴

U poslijepodnevnim satima komanda brigade *J. Francetić* već je bila u Čajdrašu u kojem je postavila novi IKM. Izvijestila je Blaškića da kod većeg broja pripadnika brigade vlada strah i nervoza. Treći bataljon brigade *Zenička* pristao je na sporazum s ARBiH i Barešić je smatrao da će to ubrzo učiniti i ostale jedinice te brigade kao i preplašeno hrvatsko stanovništvo iz njene z/o. Oko 200 boraca 1. bataljona brigade *J. Francetić* držalo je kružnu odbranu Čajdraša.⁷⁵⁵ Drugi i treći bataljon bili su također u okruženju i očekivao je da će se predati istog dana. U vrijeme pisanja izvještaja, ARBiH je preko Radija Zenica pozivala hrvatsko stanovništvo da se vrati svojim kućama, a pripadnike HVO-a da se predaju do 18.00. Taj poziv *totalno je poljuljao moral i ostalih bojovnika*. Ljudstvo je bježalo sa Zmajevca čime je Čajdraš došao u jako nepovoljan položaj. Barešić i nekoliko starijeh iz komande nisu se željeli predati plašeći se da će biti likvidirani. Molio je Blaškića da ih izvuče tokom noći, ako se vojska preda, posredstvom UNPROFOR-a. Robert Stewart je izrazio volju da to učini.⁷⁵⁶ Armija RBiH brzo je očistila i Čajdraš. Dio boraca HVO-a se s oružjem i opremom predao MUP-u ili 314. mtbr, a dio povukao prema Ovnaku i dalje ka Vitezu. Armija RBiH i MUP RBiH zaplijenili su velike količine MTS-a, opreme, hrane i naoružanja od HVO-a i HOS-a.⁷⁵⁷ Pronađena su i dva od tri PAT-a zeničke TO koja mu je HVO otuđio u aprilu 1992. i odbijao mu ih vratiti.⁷⁵⁸ Najveći dio zarobljenih sredstava nije evidentiran niti dostavljen u LoB 3. korpusa.⁷⁵⁹ Armija RBiH zaposjela je i objekte Plan (tt 1010) i Negraj (tt 941-tt 768) s kojih je dobila kontrolu

⁷⁵⁴ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, IKM Zmajevac, *Zahtjev*, Zenica, 18. april 1993, 10, 20 h.

⁷⁵⁵ **HVO-ova linija odbrane Čajdraša: raskršće – Paljike (tt 604) – Šeruša (tt 604) – Štrbci – Osredak (tt 604) – Jezero – Tromnice (tt 604).** Up.: ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, IKM Čajdraš, *Izvjescce*, Zenica, 18. april 1993, 15,45 h.

⁷⁵⁶ ICTY, HVO, Brigada J. Francetić, IKM Čajdraš, *Izvjescce*, Zenica, 18. april 1993, 15,45 h.

⁷⁵⁷ ICTY, ARBiH, 2/7. SMbbr, broj: 97-93, *Izvjestaj*, Zenica, 19. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 913/93, *Zapisnik sa zajedničkog sastanka Komande brigade i šure brigade, održanog dana 13.05.1993, godine u 15,00*, Zenica, 18. maj 1993.

⁷⁵⁸ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/01-1-559/1, *Izvjestaj o rasporedu PAT 20/3 mm*, Zenica, 20. maj 1993.

⁷⁵⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, LoB, pov. broj: 06/631-3, *Postupak sa ratnim plijenom (RP), Upozorenje*, Zenica, 23. april 1993.

šireg prostora i uvezala snage na pravcu Ahmići – Han Bila.⁷⁶⁰ Čišćenje zeničkog HVO-a omogućilo je ARBiH da može snage iz Zenice lakše i brže upućivati na ostala srednjobosanska bojišta. Također joj je pojednostavilo dotur MTS-a i sanitetsko zbrinjavanje.⁷⁶¹ Prema izvještajima HVO-a, *Zenica je glavna udarna snaga, a nalazi se u središtu, iz nje svi očekuju rješenje (...)* nezaobilaznu ulogu i mjesto ima Zenica odakle se vuku sve niti (...). U tom gradu HVO za ARBiH nije predstavljao nikakav vojnički problem za njegov poraz. Glavnu udarnu snagu zeničkog HVO-a činila je artiljerija, a u pješadijskim borbama nije imao šanse s *obzirom na brojnost Armije*.⁷⁶²

Službe bezbjednosti nisu mogle spriječiti opću pljačku zarobljenog ratnog plijena izraženog u MTS-u, vojnoj opremi, hrani i civilnim artiklima (motorna vozila, namještaj, poljoprivredna mehanizacija, bijela tehnika, alati...). Pljački su se priključili čak i pojedini pripadnici VP 7. SMbbr.⁷⁶³

Krajem aprila komanda korpusa, na pres-konferenciji, predstavila je novinarima zaplijenjenu kartu u komandi brigade *J. Francetić* prema kojoj je Zenica trebala biti podijeljena na bošnjački i hrvatski dio. Nakon uspješno završenih b/d s HVO-om u širem rejonu Zenice, jedinice ARBiH povukle su se u kasarne ili upućene u ispomoć prema Vjetrenicama. Napuštene hrvatske kuće i druga imovina ostali su nezaštićeni i izloženi pljačkanju i paljevini. Komanda korpusa bila je veoma stroga u pokušaju da to spriječi. Izdala je više naredjenja za sprečavanje pljačke i uništavanja hrvatske imovine.⁷⁶⁴ Od CSB Zenica tražila je da poduzme *sve potrebne mjere od upozorenja, preko hapsenja i ubijanja pocinioca ovih djela*. Upozorila je CSB da će za sve posljedice nepoduzimanja radnji snositi *punu odgovornost jer ARBiH svoje dalje aktivnosti usmjerava ka neprijatelju*. Savjetovala je CSB da odmah, u toku noći, u sva hrvatska sela uputi svoje pripadnike, a gdje to ne bude

⁷⁶⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 233/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. april 1993.

⁷⁶¹ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 01-5-160/93, *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB HVO HZ HB*, Vitez, 7. maj 1993, 12,30 h.

⁷⁶² **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 205-8-I/93, *Procjena mogućih djelovanja potencijalnog agresora na prostorima OZ "Srednja Bosna"*, Vitez, 25. mart 1993.

⁷⁶³ (...) *oni su bili prezauzeti ratnim plijenom koji su kupili za sebe i negdje vozili tako da ni pofatane ustaše nisu imali kada prebaciti do zatvora (...). Brigadna policija je gledala svoj interes tako da su i oni kupili plijen i vozili svojim vozilima u nepoznatom pravcu. Gledali su samo kako će doći do što boljih auta (...).* Up.: **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, SB, broj: 98-93, *Izveštaj o ratnom plijenu*, Zenica, 25. april 1993.

⁷⁶⁴ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-920, *Naredjenje*, Zenica, 18. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-94-1, *Naredjenje*, Zenica, 18. april 1993; **ICTY**, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/01-1-441/7, *Kontrola i obezbjeđenje teritorije*, Zenica, 23. april 1993.

dovoljno da se može osloniti na pomoć korpusa.⁷⁶⁵ Dva odjeljenja bVP-a prepočinila je 24. aprila 325. bbr za sprečavanje pljačke i paljevine u širem rejonu Preočice.⁷⁶⁶

Vlada HVO Vitez izdala je 18. aprila priopćenje za javnost s pozivom svim Hrvatima da se “late” oružja. Ovo priopćenje interesantan je primjerak primitivnosti propagande HZHB.⁷⁶⁷ Narednog dana u podne HVO se, za vojnički poraz, dalekometnom artiljerijom kukavički osvetio nad zeničkim civilima. Od dvije haubičke granate 155 mm ispred robne kuće *Beograd* (početkom rata preimenovana u *Bosanka*) poginulo je trinaest osoba,⁷⁶⁸ šesnaest ih je teže,⁷⁶⁹ a osamnaest lakše ranjeno.⁷⁷⁰ Među poginulima bilo je i djece. Taj dan ukupno je palo šest granata na uže gradsko područje. Pronađeni su ostaci upaljača H 155 mm, a prema karakteristikama kratera eksplozija uviđajna ekipa zaključila je da su granate došle iz pravca Vitez – Bila.⁷⁷¹ Zbog artiljerijskog dejstva HVO-a po Zenici, komanda korpusa istog dana je naredila 308. bbr da jedinicom, koja je bila u pripravnosti, napadne na v/p HVO-a na Malom Mošunju (Pješčara), onesposobi oruđa i

⁷⁶⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-119, *Zastita imovine gradjanja hrvatske nacionalnosti*, Zenica, 18. april 1993.

⁷⁶⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-971, *Predpočinjavanje djela snaga*, *Naredjenje*, Zenica, 24. april 1993.

⁷⁶⁷ (...) *podla bizantska politika mudžahedinskih fanatika kristalno je jasna (...) zamuti, zavadi, presretni, masakriraj, ubij, a onda lukavo razgovaraj kao da se ništa nije ni dogodilo (...) u duhu te politike tihog ubijanja svega hrvatskoga, najnovija sveopća agresija na našu i susjedne nam općine potvrdila je velikomudžahedinsku ideologiju stvaranja muslimanske države, koja bi naš narod vratila u tursko doba i to pod simbolom bijele boje, kojom su Turci tog vremena započeli islamsku agresiju (...). Jučer se to jasno pokazalo, a javnosti ćemo iznijeti jasno dokaze o tome, kako su fanatični mudžahedini, osvajajući pojedina uporišta nenaoružanog hrvatskog naroda u Zenici trijumfalno uzvukivali Alah Uegber. Fesove i zarove su već spremili za hrvatsku raju i u našim krajevima. Zato su tako fanatično napali i našu općinu nakon što su takva zlodjela već odradili u Prozoru, Gornjem Vakufu-Uskoplju, Novome Travniku i nedavno u Busovači (...).* Up.: ICTY, HVO Vitez, *Priopćenje za javnost*, Vitez, 18. april 1993.

⁷⁶⁸ **Osam muškaraca i jedna žena bošnjačke nacionalnosti, jedan muškarac i jedna žena hrvatske nacionalnosti i dva muškarca srpske nacionalnosti.**

⁷⁶⁹ **Jedanaest Bošnjaka, a ostalo Srbi i Hrvati.**

⁷⁷⁰ **Trinaest Bošnjaka, a ostalo Srbi i Hrvati.**

⁷⁷¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Saopštenje*, Zenica, 19. april 1993, 18,00 h; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: 146/93, *Zapisnik o uviđaju povodom granatiranja užeg centra Zenice*, Zenica, 19. april 1994; ICTY, BiH, Kantonalna bolnica Zenica, *Izveštaj o pregledu 13 osoba poginulih kod robne kuće „Beograd“ u Zenici dana 19.4.1993. godine*, Zenica, 10. februar 1998. godine. **Prema prvom izvještaju komande korpusa, prije uviđaja na licu mjesta, na grad je palo devet granata H 105 mm. Poginulo je 16 osoba, a 15 ih teže i 18 lakše ranjeno.** Up.: **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-415, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. april 1993.

uzme nišanske sprave.⁷⁷² Novotravničani nisu mogli izvršiti zadatak, pa je komanda korpusa pitala i komandu OG *Zapad* s kojim brojem diverzanata raspolaže u Bugojnu koji bi bili sposobni to učiniti.⁷⁷³ Niko ga nije neutralizirao i do kraja sukoba 1994. godine HVO je s tog v/p tukao po položajima ARBiH i bošnjačkim naseljima u Lašvanskoj dolini i Zenici.

U večernjim satima 22. aprila, u vrijeme potpisanog primirja, HVO je ispalio još šest granata na centar Zenice.⁷⁷⁴ Komandant korpusa obratio se komandantu OZ SB s protestnim pismom.⁷⁷⁵ Istog dana i komanda OZ SB usmeno je protestirala kod 3. korpusa zbog navodnog granatiranja Viteza s tri granate. Komanda korpusa negirala je i optužila HVO da je on granatirao Zenicu u isto vrijeme sa šest granata. Navodno je VOS potom istražio slučaj i utvrdio da su snage VRS-a s Vlašića granatirale i Vitez i Zenicu, ali i Travnik. Blaškić je izrazio žaljenje zbog zabune i pismeno povukao usmeni protest.⁷⁷⁶ Teško je na osnovu dostupne dokumentacije utvrditi da li su snage VRS-a stvarno granatirale oba grada kako bi ponovo zaoštrile sukob HVO–ARBiH nakon tek potpisane zajedničke izjave Izetbegovića i Bobana i svježe utanačenog primirja između Halilovića i Petkovića, ili je HVO skidao sa sebe odgovornost za granatiranje Zenice. To ne bi bio ni prvi ni posljednji slučaj da je VRS na ovakav način “dolijevala ulje na vatru”, ali HVO je za svako svoje granatiranje Zenice optuživao VRS. Čak i u slučajevima kada je ARBiH imala pouzdane podatke da su projektili došli sa v/p HVO-a. Tih dana HVO je optuživao VRS čak i za pokolj u Ahmićima.

⁷⁷² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-929, *Angazovanje jedinica, Naredjenje*, Zenica, 19. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-938, *Upucivanje diverzantske grupe*, *Izvjestaj*, Zenica, 20. april 1993.

⁷⁷³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-932, *Upit*, Zenica, 19. april 1993.

⁷⁷⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-956, *Narusavanje potpisanog sporazuma, protest*, Zenica, 22. april 1993.

⁷⁷⁵ (...) *Danas 22.04.1993. godine u 09 casova izvorsili ste granatiranje grada Zenice sa 6 projektila po samom gradu oko Masinskog fakulteta u Travnickoj. Treba da znate da tu zivi vecinsko hrvatsko stanovnistvo. Ovo dovodimo u vezu iseljavanja hrvatskog zivlja iz ove ulice u toku prethodnog dana, cak i uz pomoc UNPROFOR-a (dvije porodice iseljene u transporterima). Isticete da je Zenica i vas grad sto mi ne poricemo, ali vas pitamo: „Zasto onda ubijate i svoje ljude i rusite svoje domove?“ (...) Za prosli bestijalni i krvavi napad pokusali ste odgovornost prebaciti na cetnike. To i mnogo naivniji ne bi mogli povjerovati, mi znamo i vise nego vi mislite i nemamo nikakvih dilema u vezi sa tim (...). Rijeci i djela vam se ne poklapaju i vasi postupci su odraz licemjerja koje pokazujete u svim postupcima i kontaktima. Na pregovorima se deklariset za miran suzivot, a istovremeno, vasi poslusni i neposlusni komandanti odradjuju zadace koje su dobili od vas ili to rade na svoju ruku (...). Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-955, *Ponovno granatiranje Zenice, protest*, Zenica, 22. april 1993.*

⁷⁷⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-494/93, *Povlačenje usmenog prosvjeda*, Vitez, 22. april 1993.

Informaciju dobijenu od 3. korpusa da su granate HVO-a pale po dijelu Zenice naseljenom s pretežno hrvatskim stanovništvom, Blaškić je dva dana kasnije počeo koristiti za propagandu protiv ARBiH da stvori sumnju da je ona granatirala hrvatski dio Zenice.⁷⁷⁷ Istog dana HVO je ponovo tukao po Zenici.⁷⁷⁸ Opet je optužio VRS. Janko Trivić, komandant OG *Vlašić* (VRS), tvrdio je Dutchbat (Holandani) da Zenica nije u dometu nijednog njegovog oruđa.⁷⁷⁹ Vojska RS je opovrgla Bobanove optužbe da je odgovorna za masakr u Ahmićima i granatiranje Zenice.⁷⁸⁰ Za granatiranje zeničkih naselja HVO je ponekada koristio i projektele s hemijskim punjenjima. Tako je početkom septembra, iz rejonu Branjevina, ispalio jednu granatu H 105 mm punjenu BOf-om tipa *nadražljivac*. Uviđaj na licu mjesta obavila je komisija u sastavu predstavnika CSB Zenica, 3. korpusa i PМЕZ-a.⁷⁸¹

Nastavak borbenih djelovanja na viteškom i busovačkom bojištu

Armija RBiH je 17. i 18. aprila koncentrirala veće snage u bošnjačkim selima sjeverno od Viteza. Vojnoobavještajna služba HVO-a cijenila je da će izraziti djelovanje na dva pravca: Bukve – Divjak – Večeriska, kako bi odsjekla HVO iz Viteza od Novog Travnika, i Kuber – Kaonik – Rovna, kako bi ga odsjekla i od Busovače. Nakon toga, uslijedio bi njen napad na odsječene gradove (Novi Travnik, Vitez i Busovača). Protivnapad Armije RBiH HVO je tretirao kao novu agresiju na Hrvate. Primijetio je navodno ubacivanje snaga ARBiH iz Opore preko Krstaca i Dubokog u Večerisku.⁷⁸²

⁷⁷⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: -4-563/93, *Informacija o razgovoru sa puk. Stjuartom zap. Engl. bataljuna UN-a*, Vitez, 24. april 1993, 15,50 h.

⁷⁷⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-969, *Narušavanje sporazuma o prekidu vatre, protest*, Zenica, 24. april 1993.

⁷⁷⁹ ICTY, UNPROFOR, Britbat, 1. Češirski puk, broj: 177, *Siže vojnih informacija*, 25. april 1993.

⁷⁸⁰ (...) *ustaški zvaničnici na najvišim političkim, vojnim i vjerskim nivoima kroz izjave za sredstva informisanja i obraćanja međunarodnim institucijama pokušavaju za zločine, koje je počinio HVO prema Muslimanima, optužiti Srbe. Objavili su da su naše snage gadjale Zenicu, kako bi za sukobe na ovim područjima optužili Srbe. Za masakr nad 500 Muslimana na području Viteza, zvanično su optužili Srbe, iako čak i izjave UNPROFOR-a nedvosmisleno potvrđuju da su to počinili Hrvati (...).* Up.: ICTY, VRS, 27. mtbr, str. pov. broj: 914-1, *Pregovaranje sa ustašama*, Prnjavor, 27. maj 1993.

⁷⁸¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-688, *Izvjestaj o BO*, Zenica, 8. septembar 1993.

⁷⁸² **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 234/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 18. april 1993. godine. **Ovakvu procjenu dao je Blaškić dan ranije u izvještaju Glavnom stožeru koja je ranije spomenuta u ovome radu.**

Stanje MTS-a kod HVO-a bilo je *pri kraju*, a on je bio pred porazom. Blaškić je vapio:

*Mi se možemo držati još koji dan. Reci te nam možemo li računati na pomoć, ako ne mi ćemo se boriti do posljednjeg i više ne vrijedi pisati, ja mislim da vam je situacija jasna.*⁷⁸³

Stanje s HVO-om u Zenici, VOS je ocijenio kao *katastrofalno*. Opet je davao pretjerane brojke napadača. Četiri zeničke brigade ARBiH i jedan bataljon iz Zavidovića pod Lendinom komandom *potpuno su razbile obe zeničke brigade HVO-a*, razoružale ih i pohapsile sve njihove starješine.⁷⁸⁴ Uz Lendu, kojeg je i dalje držao za “glavnog” u srednjoj Bosni, označio je Merdana kao ekstremistu koji upravlja 7. SMbbr.⁷⁸⁵ Komanda korpusa naredila je 325. bbr da uveže svoje snage iz rejonu Kruščice s jedinicama 333. bbr (Gornja Rovna i Pezići) u kružnu odbranu.⁷⁸⁶ Uspostavljena je l/o u Gaćicama, a borci ARBiH u Donjoj Večeriskoj bili su već dva dana pod opsadom. Linija je uspostavljena i u gornjem dijelu Dubravica, u rejonu raskrsnice prema Sivrinom Selu. Kružna odbrana postavljena je i u Starom Vitezu, gdje je bilo više mrtvih civila od granatiranja HVO-a. U dijelu grada koji je kontrolirao broj ubijenih bošnjačkih civila bio je još veći, a stotine ih je uhapšeno. Jedinice HVO-a pljačkale su i palile bošnjačke objekte. U b/d 18. aprila prema Ahmićima poginulo je pet pripadnika ARBiH. HVO je protjeran iz Počulice, a oko 50 hrvatskih civila je pritvoreno iz sigurnosnih razloga. Preočica je cijeli dan granatirana. U z/o 325. bbr bilo je teško stanje zbog ispresijecanosti jedinica koje nisu imale međusobni dodir, a nedostajalo im je sredstava veze i municije. Nije bilo nikakvih mogućnosti za dotur MTS-a i slanje pojačanja u ljudstvu na južni pravac i okružena sela. Brigada je tražila ispomoć 308. bbr.⁷⁸⁷ Komandant korpusa naredio je 308. bbr da snagom jedne ojačane čete iz pravca Dubokog izvrši napad na Zabilje, Zabrđe i Gornju Večerisku sa zadatkom nanošenja neprijatelju gubitaka u ž/s i MTS-u, sprečavanja

⁷⁸³ **Praljak**, HVO, OZ SB, *Izvjješće*, Vitez, 18. april 1993.

⁷⁸⁴ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 235/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. april 1993.

⁷⁸⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 232/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 16. april 1993.

⁷⁸⁶ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-914, *Uvezivanje snaga, Naredjenje*, Zenica, 18. april 1993.

⁷⁸⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-413, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993.

maltretiranja i likvidacije bošnjačkih civila i pomoći snagama u Donjoj Večeriskoj da se probiju iz okruženja.⁷⁸⁸ HVO je primijetio pokret ove jedinice.⁷⁸⁹ Krenula je s napadom u večernjim satima istog dana i imala je dobrog uspjeha. U b/d zapalila je planinarski dom koji je HVO koristio za smještaj ljudstva, nanijela mu gubitke u ž/s i ovladala dijelom Zabrđa. HVO je poslao pojačanje od 50 boraca da ga vrata.⁷⁹⁰ Sa Sučić brda (Stužerak, tt 797) dejstvovao je minobacačima 82 mm prema Preočici i Vitezu. Komanda korpusa naredila je 306. bbr da zaposjedne Stužerak, što je i učinila. Zarobila je dva MB 82 mm i 24 mine.⁷⁹¹ Njen 1. bataljon, u sadejstvu s 1/314. mtbr, s dostignute linije Stužerak – Muratovići, nastavio je ofanzivna djestva pravcem Bukve – Krčevine – Vitez s ciljem rasterećenja snaga 325. bbr. Do mraka su izbili u Bukve i uspostavili l/o: Muratovići – Sučići – Stužerak – Sadovače – Putkovići – Bukve. Još jedna četa SDb-a upućena je u rejon Vrhovine – Počulica s ciljem ojačavanja 325. bbr. Tokom dana u Han Bilu je došlo 400 protjeranih Vitežana. Na Sadikovom Bunaru kod Travnika HVO je postavio novi kontrolni punkt koji je obezbjeđivalo 20-30 boraca naoružanih automatskim puškama i „osamdesetčetvorkom“ s vjerovatnim ciljem blokade pojačanja snaga ARBiH iz pravca Travnika prema Novom Travniku i Vitezu.⁷⁹²

⁷⁸⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-912, *Uključivanje u b/d dijelova 308. bbr, Naredjenje*, Zenica, 18. april 1993.

⁷⁸⁹ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-26/93, *Operativno izvješće*, Vitez, 18. april 1993, 13,00 h.

⁷⁹⁰ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-34/93, *Operativno izvješće*, Vitez, 18. april 1993.

⁷⁹¹ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-36, *Zbirni operativni izvještaj za period 15.04.-05.05.93. godine sa prijedlozima*, Travnik, 5. maj 1993. godine. **U ovom izvještaju, redovnom borbenom izvještaju 3. korpusa od 18. aprila i ratnom dnevniku 3. korpusa navodi se da u ovladavanju Stužerkom nije bilo gubitaka, a u izvještaju od 20. maja kaže se da su tu bili najveći gubici 306. bbr. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-413, Redovni borbeni izvještaj**, Zenica, 18. april 1993; **ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 04/68-17, Informacija o činocima od uticaja na b/m u zoni odgovornosti i jedinicama 306. bbr**, Travnik, 20. maj 1993; **ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.**, Zenica, 13. mart 1993. godine. **Moguće da su između 5. i 20. maja vođene još neke borbe oko Stužerka s većim gubicima u 306. bbr.**

⁷⁹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-413, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993. godine. **IZ RATNOG DNEVNIKA 3. KORPUSA, UPIS ZA 18. APRIL: (...) Iz 308. bbr: Jedinica HVO iz Margetića nije prošla kroz našu teritoriju. 308. bbr: dvije čete u Turbetu, jedna na Ravnom Rostovu, jedna u Rostovu (pravac Sebešić), jedna u rejonu Sobine-Trenica-Pečuj, dvije u rejonu Šenkovići-Sinokos (pravac: Margetići-Pečine-Ruda), jedna u Isakovićima i prema Vilenici, jedna u rejonu Đakovići-Radovo (tt 657) i jedna u gradu. Može izdovojiti 30 boraca za Vitez, artiljeriju i minobacače. Treća četa 2/7. SMbbr ima zadatak uvezivanja sa bataljonom 303. Sbbr i sa njim u sadejstvu nastaviti**

Komandant OZ SB dao je zadatak brigadi B. Jelačić da veže snage ARBiH blokadom Višnjice i drugih bošnjačkih sela na kiseljačkoj općini iz kojih može doći do napada ARBiH. Naredio joj je zauzimanje Gomionice i Svinjareva, uz prethodnu jaku topničku podršku VBR i MB, glavnim snagama iz pravca Šikulja i Hadrovaca: *Znajte da od izvršenja vaše zadaće zavisi život Hrvata Lašvanske regije, koja bi mogla postati naša kolektivna grobnica ukoliko budete čekali ili oklijevali.*⁷⁹³ Pred ponoć joj je naredio da čvrsto drži Zavrtaljku (tt 1020), ponovo izvrši artiljerijsku pripremu i zauzme Gomionicu i Svinjarevo odakle bi, nakon pregrupisanja snaga,

dalje. Veći broj poginulih pripadnika HVO. Na busovačkom pravcu HVO djeluje po linijama razdvajanja i selima. HVO mora odbraniti Vrane stijene jer poslije njih pada sav teren do rijeke Lašve. Živi štit u Jelinku. Iz Nadioka granatira Kruščicu i Stari Vitez na koji vrši i pješadijski napad. Oko 200 boraca iz 309. na liniji: Solakovići-Milavice-Mihaljevići. Oko 110 boraca iz OpŠO Kakanj na liniji: Merdani-Dusina-Brdo. Stabilizirana linija: Gornja Rovna-Pezići (jedna četa) gdje su naneseni veći gubici HVO-u. U širem rejonu Kruščice odbranu izvodi 1/325. bbr sa oko 300 boraca. U širem rejonu Preočice odbranu izvodi 2/325. bbr sa oko 400 boraca. U Starom Vitezu odbranu izvodi OpŠO Vitez sa oko 250 boraca i 50 vojnih i civilnih policajaca. 303. Sbbr napada Gradinu koju je dovela u okruženje, a 7. SMbbr Vrane stijene. Sedma je bila sporija i komanda 303. Sbbr je tražila njeno pretpočinjavanje radi boljeg uvezivanja. Četa OpŠO Fojnica potčinjena je 333. bbr. Treća četa 3/302. mtr u Bilalovcu i pretpočinjena OpŠO Kiseljak. PDo Bilalovac uvezan sa 333. bbr. Imaju zadatak blokiranja pojačanja prema Busovači iz pravca Kiseljaka. Napad na Here. Četa 1/7. SMbbr koja je iz Travnika stigla na pravac Preočica-Počulica izvodi b/d. Od 308. bbr nikakve pomoći-javlja ju iz 325. bbr. Naredite da se uključe u b/d. Ako može jedna četa iz pravca Dubokog da napadne Zabrdę, Zaselje i Gornju Večerisku. Jedinica u Donjoj Večeriskoj potpuno odsječena sa civilima. Naređeno 308. bbr-odmah. Gornja Rovna u teškoj situaciji. HVO stalno napada. Četiri dana traži pomoć. Od 9,30 h do 13,30 h jedinica 303. Sbbr vodila teške borbe oko Gradine. U 12,20 h dio snaga ušao u Jelinak. Tenk vraćen u Zenicu da bi išao na Saračevicu. Nema gubitaka. U Fojnici HVO provodi mobilizaciju. Prema saznanjima OG Istok priprema se za zaposjedanje dominantnih kota oko grada na kojima su se već nalazile jedinice OpŠO Fojnica. Upućena jedinica prema Zavrtaljki. Uvezala se sa PDo Bilalovac (ona koja je potčinjena 333. bbr). Snage iz Kaknja pretpočinjene 333. bbr. Stanje u Kaknju dosta mirno i dobro smo organizovani tako da u slučaju napada HVO nema šanse. Kiseljački HVO djeluje južno od Višnjice i južno od Rudnika prema Paležu, Svinjarevu, Jehovcu i Gomionici. Kazagići u okruženju. Pezići i Rovna stabilizirani. Kruščica postavila kružnu odbranu. U Gaćicama postavljena odbrana. Donja Večeriska u okruženju. U Starom Vitezu kružna odbrana. Komunikacija Dubrave-Vjetrenice do raskrsnice Sivrino Selo pod kontrolom. Protjeran HVO iz Počulice. Jedinica iz Muratovića sa pojačanjem iz 306. bbr diverzanskom akcijom osvojile Stožerak bez gubitaka. HVO postavio punktove na Ciglani i na Sadikovom Bunaru. Onaj tenk koji je 303. Sbbr poslala u Zenicu da ide na Saračevicu, otišao je na pravac: Dobriljeno-Vjetrenice. SDČ u 19,15 h stigla u Vrhovine. Sutra se pretpočinjava 314. mtr. 308. bbr javila da je poslala 40 boraca u z/o 325. bbr, ali da ta brigada izgleda nema veze sa svim potčinjenim jedinicama i da radi toga ne zna da je 308. bbr uključena u b/d. Iz 325. bbr nisu javili u 308. bbr koordinate i ciljeve koje treba tući. Pedeset boraca 308. bbr se javilo 325. bbr u subotu 17. aprila. Borba za Vrane stijene i Gradinu potrajala je cijeli dan (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 11. mart 1993.

⁷⁹³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-303/93, Pripremna borbena zapovijed za vezivanje dijela muslimanskih snaga koje napadno djeluju na HVO, Vitez, 17. april 1993.

nastavila napad u cilju zaposjedanja Bilalovca. Snage iz Fojnice morale su osiguravati lijevi bok i krenuti u napad na fojničku Dusinu ili u proboj prema Sebešiću: *Ustrajte sutra u napadu ili nas neće biti, jer u Zenici idu na Hrvate MOS i mudžahedini potpomognuti tenkovima*. Procjene koje je komanda brigade B. Jelačić imala o jačini snaga ARBiH u svojoj z/o, komandant OZ SB je smatrao pretjeranim jer je držao da je glavnina njenih snaga na Vitezu i Busovači.⁷⁹⁴

Borbe su se 18. aprila proširile na Rotilj, Dace, Hercege i Brestovsko. Brigada B. Jelačić nije odbranila Zavrtaljku niti zauzela Gomionicu i Svinjarevo. U borbama je imala tri mrtva, četiri ranjena i nekoliko nestalih. Komandant OZ ponovio joj je i 19. aprila naređenje o zauzimanju Gomionice: *Danas Gomionica MORA proći!!!!* Naredio joj je da angažira sve svoje i sve policijske snage, te intenzivira b/d *jer su žestoko nagrnuli na Busovaču i Vitez*. Računao je da ARBiH na tom pravcu nema jače snage. Blaškić je, pozivajući se na nemilosrdnu agresiju ARBiH na hrvatski narod i alarmantnu potrebu njegovog spasavanja, naredio Stjepanu Tuki, komandantu fojničkog bataljona, da se pretpočini brigadi B. Jelačić iz Kiseljaka (do tada je bio potčinjen brigadi N. Š. Zrinski) i izvrši napad na fojničku Dusinu ili prodor prema Busovačkim stajama kako bi se spojio sa snagama na Sebešiću što bi onemogućilo ARBiH da uvodi nove snage prema Busovači i Lašvanskoj dolini.⁷⁹⁵ Tuka je, ne nasjedajući na Blaškićevu propagandu o spasavanju hrvatskog naroda od muslimanske agresije, odbio naređenje.⁷⁹⁶ Blaškić ga je podsjetio na dužnost izvršavanja naredbe komandanta kiseljačke brigade i zaprijetio mu da će biti smijenjen.⁷⁹⁷ Tuka se nije dao zaplašiti prijetnjom o smjeni. Obavijestio je Blaškića o razlozima odbijanja naređenja. Bio je svjestan da takve *zapovijedi direktno uvode rat u Fojnicu*, što on nije htio učiniti.⁷⁹⁸

⁷⁹⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-331/93, *Zapovijed za borbeno djelovanje*, Vitez, 17. april 1993.

⁷⁹⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-335/93, *Zapovijed za borbenu upotrebu postrojbe*, Vitez, 18. april 1993, 01,40 h.

⁷⁹⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-374/93, Vitez 19. april 1993, 08,35 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-401/93, Vitez, 19. april 1993, 18,45 h.

⁷⁹⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-398/93, *Upozorenje na obavezu postupanja po zapovijedi*, Vitez, 19. april 1993, 18,00 h. Komandant brigade B. Jelačić naredio je 19. aprila Tuki da **uključi snage iz Fojnice i upotrijebi ih po svojoj odluci**. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-371/93, Vitez, 19. april 1993, 06,55 h.

⁷⁹⁸ (...) *Kada sam prije dvije godine prihvatio obaveze o organiziranju i zaštiti hrvatskog življa na općini Fojnica, bio sam svjestan u što sam se upustio, a pri tome sam uvijek imao na umu da sačuvam mir na ovom prostoru a samim time i živote ljudi i njihovi dobara. Za sve što sam do sada učinio spreman sam odgovarati i snositi kaznu ma kakva ona bila, ali*

Za razliku od vlade HVO Vitez, čiji je predsjednik također znao da takve naredbe uvode rat u Vitez i nije se s njima slagao, Tuka je imao hrabrosti da ih odbije. Vlada HVO Vitez, iako nevoljno i bojažljivo, ipak je poslušno izvršila sve *dobijene zadaće* od Kordića i Blaškića. Tuka nije žalio izgubiti stečeni položaj za vrijednosti koje je iznad njega cijenio. Blaškić je ostvario svoju prijetnju. Za novog komandanta fojničkog bataljona imenovao je 20. aprila Dragu Šimunića kojem je Tuka imao predati dužnost u roku od tri sata. Šimunić je dobio zadatak da realizira naredbu koju je Tuka odbio.⁷⁹⁹ Odmah je izdao naređenje za pretpočinjavanje bataljona brigadi B. Jelačić.⁸⁰⁰ Tuka se složio sa svojom smjenom o čemu je obavijestio komandu brigade B. Jelačić.⁸⁰¹ Ali, s njegovom smjenom nije bila saglasna komanda bataljona, vlada HVO Fojnica, HDZ, HKD *Napredak* i Franjevački samostan. Nisu imali ništa protiv pretpočinjavanja komandi kiseljačke brigade, ali nisu pristajali na Tukinu smjenu i sukob s ARBiH. Uzeli su sebi za pravo odlučiti da *u cjelosti* odbijaju naredbu o Tukinoj smjeni.⁸⁰² Tuka, poštujući naređenje o smjeni, o čemu je već obavijestio komandu brigade B. Jelačić, nije potpisao ovu odluku niti je ona ovjerena pečatom bataljona iako ima bataljonski djelovodni broj. Ovjerena je pečatom ureda za odbranu HZHB u Fojnici. Njega su u protivljenju sukobu s ARBiH na fojničkoj općini podržali vodeći ljudi iz lokalnih hrvatskih političkih i kulturnih institucija, ali i franjevci.⁸⁰³ Na osnovu toga moglo bi se reći da su fojnički Hrvati stali iza njega i usprotivili se sukobu s ARBiH. Bošnjački predstavnici legalne

da mi sudi hrvatski narod, a ne neki "spasioci" hrvatskog naroda. Neke zapovijedi koje direktno uvode rat u Fojnicu, a koje mi se nameću, nemogu slijepo izvršavati. Znam da informacije iz Fojnice dobivate od ljudi koji to prikazuju u sasvim drugoj slici od stvarne. Zapovijedi koje mogu izvršavati, izvršavam, a koje je nemoguće sprovesti, sprovodim koliko mogu. Molim Vas da ovaj odgovor ne shvatite kao pravdanje za neizvršavanje nekih zapovijedi. Tražim da prijetnju o smjenjivanju HITNO provedete i postavite osobu koja će moći izvršiti sve zapovijedi. Što se tiče odgovornosti, već sam rekao da sam spreman i za to, ali nisam spreman uvući narod za koji sam odgovoran u stradanja i za to odgovarati, niti pred svojom savješću, niti pred tim istim narodom(...). Up.: ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, 3. bojna Fojnica, broj: 70-01-121/93, Fojnica, 20. april 1993.

⁷⁹⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-417/93, *Zapovijed*, Vitez, 20. april 1993, 11,20 h.

⁸⁰⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-418/93, *Zapovijed o pretpočinjavanju*, Vitez, 20. april 1993, 12,05 h.

⁸⁰¹ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, 3. bojna Fojnica, broj: 70-01-119/93, *Izvjeshće o smjeni zapovjednika III bojne Fojnica*, Fojnica, 20. april 1993.

⁸⁰² ICTY, HVO, Brigada B. Jelačić, 3. bojna Fojnica, broj: 70-01-122/93, *Odluka*, Fojnica, 20. april 1993.

⁸⁰³ **Gvardijan fojničkog samostana bio je fra Nikica Miličević Nikola kojeg je 13. novembra 1993. ubio pripadnik ARBiH u samostanu.**

gradske vlasti, SDA, OpŠO, Odbor IZ i KDM *Preporod* održali su 20. aprila sastanak povodom Tukine smjene jer su prepoznavali da je to Blaškić učinio iz razloga što je odbio “uvođenje rata u Fojnicu”. Usvojili su izjavu kojom su dali *svu podršku* Stjepanu Tuki i njegovim istomišljenicima među fojničkim Hrvatima.⁸⁰⁴ Istog dana sastali su se s njima i izdali zajedničko saopćenje za javnost u kojem su osudili sve počinjene zločine u srednjoj Bosni i podsjetili odgovorne *da će biti krivci pred narodom i povjescu*.⁸⁰⁵ Do prve sedmice maja Tuka se predomislio u namjeri da bespogovorno napusti mjesto komandanta 3. bataljona.⁸⁰⁶

Za ispoljenu hrabrost i izvršenje zadatka, Blaškić je 18. aprila, nakon što je vijest o pokolju u Ahmićima obišla cijeli svijet, pismeno pohvalio Ljubičića i njegove koljače.⁸⁰⁷ Pohvalio je i jedinicu za posebne namjene

⁸⁰⁴ ICTY, R BiH, SO Fojnica, SDA Fojnica, OpŠO Fojnica, IZ Fojnica, KDM Preporod Fojnica, *Izjava*, Fojnica, 20. april 1993.

⁸⁰⁵ *U vezi nemilih događanja na području Srednje Bosne dizzemo svoj glas protiv svakog zločina koji se čini u ime bilo koje ideologije i naroda prema bilo kojem chovjeku. Zživi ljudi odredjuju i usmjeravaju povijest. Usprkos svima onima koji tvrde da muslimanski i hrvatski narod ne mogu zživjeti skupa, mi tvrdimo svojim dosadassnjim zživotom i iskustvom da je zajednichki zživot moguuc i da bez takvog zživota nema buduccnosti. Upozoravamo sve odgovorne ljude da cce biti krivci pred narodom i povjesscu ako ne zaustave besmisleni sukob ODMAH. Zato zaklinjemo sve dussebrizznike da nas ne brane od nas samih.* Up.: ICTY, SO Fojnica, predstavnici vojnih postrojbi oba naroda, Franjevački samostan Fojnica, IZ Fojnica, SDA Fojnica, HDZ Fojnica, HKD Napredak Fojnica, MKD Preporod Fojnica, *Priopćenje za javnost*, Fojnica, 20. aprila 1993.

⁸⁰⁶ S obzirom na to da se cijela lokalna zajednica, i to ne samo hrvatska nego i bošnjačka, aktivno uključila u njegovu podršku, može se s velikom vjerovatnoćom pretpostavljati da se predomislio na nagovor sugrađana koji su se trudili da u Fojnici izbjegnu sukobe. Njegovo odstupanje s komandne pozicije ne bi učinilo ništa korisno u tom kontekstu. Naprotiv, samo bi otvorilo vrata novom komandantu bataljona da provede Blaškićeve naredbe koje bi “uvele rat u Fojnicu”. Ova situacija Blaškić–Tuka zapravo je bila neki lokalni izbor između rata i mira. Do juna 1993. godine Fojnica gotovo da i nije osjetila rat jer je bila daleko od linije fronta s VRS-om. U Blaškiću su Fojničani, Hrvati i Bošnjaci, vidjeli čovjeka koji im natura međusobne sukobe, a u Tuki nadu koja će ih spriječiti. Zato je stekao toliku podršku i njegovo ponašanje naspram Blaškićevih nastojanja može se razumijevati kao otpor Fojničana sukobu. Tuka je 6. maja obavijestio komandanta OZ SB da je “Zapovjedništvo HVO Fojnice” donijelo odluku da dotadašnja komanda 3. bataljona nastavlja s radom u istom sastavu i s njim na čelu. Up.: ICTY, HVO, Zapovjedništvo HVO Fojnica, broj: 70-01-170/93, *Obavijest*, Fojnica, 6. maj 1993. godine. Komandant OZ SB obavijestio je komandu brigade N. Š. Zrinski (bataljon je u međuvremenu vraćen u organski sastav te brigade) i Šimunića, novog komandanta 3. bataljona, da “Zapovjedništvo HVO Fojnice” prema važećim zakonima i uredbama HZHB ne može postojati, da je Tuka samozvani zapovjednik koji svojim ponašanjem narušava jedinstvo RiK-a što ima elemente krivičnog djela radi čega će protiv njega pokrenuti postupak pred vojnim tužilaštvom. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-167/93, *Obavijest*, Vitez, 7. maj 1993, 15,50 h.

⁸⁰⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-336/1/93, *Pohvala*, Vitez, 18. april 1993, 02,00 h.

Vitezovi Darka Kraljevića iste reputacije.⁸⁰⁸ Iza ponoći naredio je brigadi

⁸⁰⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-336/2/93, *Pohvala*, Vitez, 18. april 1993, 02,00 h. Postrojba (jedinica) za posebne namjene (PPN) *Vitezovi* formirana je od bivšeg HOS-a koji je Darko Kraljević 10. septembra 1992. stavio pod Blaškićevu komandu. Bila je smještena u OŠ u Dubravicama (Križančevo Selo). Tada je imala 120 boraca. Bila je dobro plaćena jedinica HVO-a koju su Blaškić i Kordić koristili za prljave poslove i izvršenje zločina u srednjoj Bosni. Većinom su u njoj bili borci ispod 30 godina, ali i mlađi od 18. Služila je i kao interventna jedinica u b/d. Vremenom je narastala i dosegala broj do 180 pripadnika. Djelovala je u cijeloj srednjoj Bosni i na području Hercegovine. Sredinom oktobra 1992. šezdeset boraca upućeno je u Grude odakle su djelovali u okolini Stoca. Zbog izbijanja sukoba u srednjoj Bosni vraćeni su u Vitez. Podijeljeni u tri grupe od po 20 boraca djelovali su u rejonu Novog Travnika. Na Rostovu su dvojica poginula, a četverica ranjena. U sukobima oko Novog Travnika 24 pripadnika ove tri grupe su zarobljena. Sedamnaest boraca upućeno je 26. januara na busovačko bojište. U napadu HVO-a na ARBiH u Vitezu, jedinica je ponovo podijeljena u tri grupe. Jedna (18 boraca) uzurpirala je benzinsku pumpu *Kalen*, privatno vlasništvo lokalnog Bošnjaka. Druga je napadala na Novake, gdje je jedan borac poginuo, a trojica ranjena. Treća (15 boraca), u sadejstvu s drugim jedinicama HVO-a (među njima i grupa Žarka Andrića), napadala je na Stari Vitez. Jedan borac je poginuo kod Vatrogasnog doma. Novake su zauzeli 18. aprila sa dva teže ranjena borca. Sutradan su vraćali izgubljene položaje na Kuberu i očistili Gačice, a dan poslije izgubljene položaje u Krčevinama. Vraćali su izgubljenu liniju u Pirićima 21. aprila i odbili napad na Križančevo Selo. Deset boraca je 21. aprila upućeno na Vilenicu. Blokirali su Travnik. Na Starom Vitezu okušali su se i 23. aprila. Istog dana vraćali su izgubljene linije u Križančevom Selu, Krčevinama i Jardolu. Spriječili su jedinicu iz 308. bbr u njenom pokušaju zauzimanja Zabrda. Na Kuberu su vratili izgubljenu liniju 25. aprila. U ponovljenom napadu 25. aprila na Stari Vitez poginula su još dvojica kod Vatrogasnog doma, a jedan ranjen. Od 16. do 25. aprila ukupno su sedmerica poginula, a 7 teže i 15 lakše ranjeno. Najviše poginulih imali su u Starom Vitezu (3). Po jedan borac poginuo je u Novacima, Lazinama, Gaćicama i na Divjaku. Jedinica je *više nego prepolovljena*, a popuna nikakva *bez obzira na visoka materijalna primanja i ostale povlastice* radi čega je izvršena njena reorganizacija. U ispomoć snagama na busovačkoj Kuli 25. aprila upućena je jedna borbena grupa. Tri dana poslije jedan borac je poginuo, a dvojica teže ranjena. Do 10. maja *Vitezovi* su imali 13 poginulih (ne računajući dvojicu s Rostova iz oktobra 1992). Pri vraćanju izgubljene linije Pješčara – Nova Bila 12. juna poginula su dva borca. U rejonu Prosja kod Busovače 5. jula poginula su četiri borca i jedan ranjen. U borbama početkom jula za Zabrde iz borbene grupe od 48 boraca poginuo je jedan. Za ovu trodnevnu borbu, *Vitezovi* su se u izvještaju pohvalili da su nanijeli *najveće gubitke u ljudstvu i MTS najelitnijoj postrojbi MOS-a (Crni kojoti)*. *Crni kojoti* bili su četa 1/17. SKbbr poznata po svojoj borbenosti, što potvrđuje i ova samopohvala *Vitezova*. Sa Starim Viteзом mladim *Vitezovima* nikako se nije dalo. U novom napadu 18. jula poginula su još trojica kod Vatrogasnog doma. Nakon neuspjeha, deset boraca poslano je na vraćanje izgubljene linije Zabilje – Stara Bila i tom je prilikom jedan poginuo. Borili se u Kruščici, Sivrinom Selu, Bobašima, Docu n/L, Donjem Putičevu, na Slimenima, Zabrdu... Bila je to udarna jedinica na direktnoj vezi komande OZ SB. Do februara 1994. jedinica je imala 32 poginula i 60 ranjenih od kojih neki i po dva-tri puta. Cijela komanda jedinice je izginula ili teško ranjavana. Bez ikakve sumnje, *Vitezovi* su bili u jedinstvenom sistemu RiK-a OZ SB. Kraljević je izvještaje slao predstojniku odjela odbrane HZHB, Bruni Stojiću, načelniku GS HVO i pomoćniku načelnika GS za profesionalnu vojsku, Ivici Primorcu. Iz izvještaja se vidi da je GS visokim plaćama i posebnim privilegijama privlačio u specijalne jedinice ljude sklone izvršenju zločina kako bi započinjali ili razbuktavali sukobe. Nikada nije odbila zadatak dobijen od

N. Š. Zrinski da rano ujutro počne tući PAM-ovima i PAT-ovima Peziće i Gornju Rovnu zbog blokade ARBiH jer im je stanje MTS-a, morala i fizičke spremnosti, po Blaškićevoj procjeni, bilo na izmaku.⁸⁰⁹ U ratnoj bolnici u Novoj Biloj (franjevačka bolnica) do 19. aprila evidentirano je 60-65 poginulih hrvatskih civila i pripadnika HVO-a i oko 300 ranjenih. UNPROFOR je hrvatske ranjenike prevozio u Novu Bilu, a bošnjačke u travničku bolnicu.⁸¹⁰

Predsjednik Izetbegović i Boban potpisali su u Zagrebu sporazum po kojem se svi nesporazumi između Bošnjaka i Hrvata moraju rješavati političkim sredstvima. Shodno tome, naredili su svim jedinicama HVO-a i ARBiH da odmah zaustave međusobna b/d, oslobode zarobljenike i započnu dogovore na odgovarajućim nivoima kako bi se otklonili uzroci sukoba u cilju njihovog budućeg sprečavanja. Komanda korpusa prenijela je naređenje potčinjenim jedinicama.⁸¹¹ Da se sukob ne bi širio u druge dijelove z/o 3, a i 2. korpusa, Hadžihasanović je naredio komandantu OG Bosna da komandant 319. bbr u svojim sljedećim kontaktima s *III. xp brigadom* objasni da ARBiH *ni u kom slučaju neće napadati HVO Zepca*.⁸¹²

Blaškića i bila mu je najčvršći oslonac. Blaškiću je do juna 1993. bilo veoma stalo do Darka Kraljevića i njegove jedinice o čemu svjedoči i molba koju je uputio Stojiću i Petkoviću u vezi s njihovom naredbom o njenom uključivanju u pukovnicu B. Bušić. Iz pisma se vidi da su *Vitezovi* smatrani *lopovima i privatnom vojskom*. Ipak, Blaškić se lično zauzeo za jedinicu navodeći sve njene borbene rezultate i neupitnu poslušnost komandi OZ SB. Prema njegovim riječima, do 3. juna *Vitezovi* su imali 80 boraca, a na dan pisanja molbe (22. juni) svega 40. U periodu od 3. do 12. juna (vrijeme borbi za Travnik) poginulo je 17 njenih boraca, a 23 ranjena. Praveći paralelu, spomenuo je da je do 22. juna iz OZ SB poginulo ukupno 788 boraca, a 2.117 ranjeno. Up.: ICTY, HVO, PPN Vitezovi, broj: 01-138-1/93, *Prosvijed*, Vitez, 15. april 1993; ICTY, HVO, GS, broj: 2287, *Izvjessce*, Mostar, 26. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-508/93, *Zamolba*, Vitez, 22. juni 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 53-01-55/93, *Izvjessce-komentari vezani za ulogu i znaccaj PPN „VITEZOVI“ u OZ SB i doprinos njihovog zapovjednika*, Vitez, 22. juni 1993; ICTY, HVO, PPN Vitezovi, broj: 3-065/93, *Izviješće*, Vitez, 18. februar 1994. godine. Nakon ubistva Blaža Kraljevića, u augustu 1992, Dobrosav Paraga naredio je Darku Kraljeviću da nastavi s dotadašnjom politikom HSP-a i HOS-a. On se oglašio i ubrzo se potčinio HVO-u. Početkom januara 1994. na njega je izvršen atentat u kojem je teško ranjen. Up.: HRHB, HVO, PPN Vitezovi, broj: 3-005/94, *Izvjessce*, Vitez, 8. januar 1994. godine. Ušao je u sukob s Blaškićem, Kordićem i Koštromanom. Početkom jula 1995. poginuo je u saobraćajnoj nesreći.

⁸⁰⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-333, *Zapovijed*, Vitez, 18. april 1993, 01,30 h.

⁸¹⁰ ICTY, HVO, OZ SB, Sanitetska služba, broj: 27-01-050/93, *Izviješće*, Vitez, 19. april 1993, 16,00 h.

⁸¹¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-931, *Prekid sukoba, Naredjenje*, Zenica, 19. april 1993.

⁸¹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-902, *Naredjenje*, Zenica, 17. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-909, *Izvršenje naredjenja, Urgencija*, Zenica, 18. april 1993. godine. **Odnosi III. xp brigade i 319. bbr na dan 17. aprila bili su na zadovoljavajućem nivou.** Up.: ICTY, HVO, 111. xp, broj: 02/4-191/93, *Izvjessce o stanju*

Načelnik GS HVO naredio je svim potčinjenim komandama da odmah obustave sukobe s ARBiH i pristupe organiziranju razmjene zarobljenih boraca i civila i zbrinjavanju ranjenih bez obzira kojoj vojsci pripadaju. Naredio je i prikupljanje vjerodostojnih podataka o nosiocima sukoba, protjerivanju civilnog stanovništva, ubijanju zarobljenika (boraca i civila), paljenju kuća i drugih objekata.⁸¹³ Kao i ranije, primirje se nije poštovalo i b/d su nastavljena.

Hadžihasanović se 19. aprila pismom obratio nadbiskupu vrhbosanskom Vinku Puljiću s molbom da iskoristi svoj autoritet i posreduje u sprečavanju sukoba i stradanju civilnog stanovništva. Naglasio je da mu se obraća kao čovjeku u koga komanda korpusa vjeruje i podržava sva njegova dotadašnja javna istupanja u cilju očuvanja teritorijalne jedinstvenosti Bosne i Hercegovine i suživota među njenim narodima. Kordića, Blaškića, Koštromana, Valentu, Sliškovića i Šakića optužio je da pred domaćom i stranom javnošću žele ostaviti utisak civiliziranih i kompromisu sklonih ljudi, a u tajnosti pripremaju i inspiriraju jedinice HVO-a na teror i sukobe s ARBiH kako bi putem građanskog rata doveli do njenog raspada i podjele. Obavijestio ga je o zločinima u Ahmićima i drugim srednjobosanskim selima. Tumačio je nadbiskupu da čelnici HVO-a putem svojih medija uvjeravaju Hrvate da im je ugrožen biološki opstanak kako bi ih motivirali na zločine prema Bošnjacima i sukob s ARBiH. Prema Hadžihasanoviću, oni izmišljaju opasnosti koje navodno prijete hrvatskom narodu srednje Bosne tražeći izgovor za sukobe s ARBiH. Na kraju pisma pozvao je Puljića da posjeti srednju Bosnu i Ahmiće, ali i komandu korpusa gdje će biti *veoma rado vidjen gost*.⁸¹⁴

Blaškić je i dalje uvjeravao srednjobosanske Hrvate da su životno ugroženi od Bošnjaka „koji sarađuju sa Srbima“. Istog dana kada je Hadžihasanović poslao pismo nadbiskupu, on je uputio javni proglas *svim vojnicima i zapovjednicima HVO, svim predsjednicima HVO i hrvatskom narodu Srednje Bosne*. U proglasu je iznio mnoštvo laži. Nekoliko sati

u postrojbama 111. xp brigade, Žepče, 17. april 1993. godine. Tri dana nakon početka borbi oko Viteza, stanje se promijenilo iako nije izgledalo da će se dalje zaoštravati: (...) Grad Žepče je avetinjski pust. Gostionice vlasnika muslimana su prazne. Vraćena islamska vojska s punkta je otišla u Ž. Polje (...). Up.: ICTY, HVO, 111. xp, broj: 02/3-36/93, Žepče, 19. april 1993.

⁸¹³ ICTY, HVO, GS, dj. broj: 02-2/1-01-648/93, *Obustava sukoba između A BiH i HVO, zapovijed*, Mostar, 18. april 1993.

⁸¹⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Zenica, 19. april 1993 (ICTY: 0814645, Predmet *Hadžihasanović i Kubura*).

nakon što je pismeno i javno pohvalio svoje zločince *Vitezove* i 4. bojnu VP HVO, kaže:

*U tijeku je najbrutalnija agresija ekstremnih muslimanskih snaga na hrvatski narod a u namjeri da se ovi prostori očiste a Hrvati pokolju. Nakon dogovora Halilović-Mladić ovaj prostor, hrvatski prostor, želi se uvući u novu Jugoslaviju a Hrvati potpuno uništiti. Ponovo nas se želi otjerati i tjerati sa naših ognjišta. U Zenici je na stotine poklanih i pobijenih civila. Ono što nije ubijeno, uhićuje se i odvodi u rudnik. U Zenici islamsko-mudžahedinske zakrvarljene snage su na površini. Sva hrvatska sela su popaljena, uključujući crkvu u Podbrežju. Manji broj naroda je uspio izbjeći klanje i sada se nalazi u Travniku (...). Data je zapovijed za izvlačenje 110. brigade Usora i 111. XP brigade Žepče i njihovo kretanje na Zenicu.*⁸¹⁵

Ništa od ovoga nije bilo tačno. Komanda korpusa obratila se saopćenjem javnosti u kojem je prenijela i proglas koji je HVO obznanio hrvatskoj vi-teškoj javnosti s jasnim porukama prijetnje Bošnjacima.⁸¹⁶ Podsjetila je na sporazum Izetbegović–Boban i pobrojala primjere njegovog nepoštivanja od HVO-a (granatiranje sa H-155 Lupca i Preočice, hapšenje, maltretiranje i ubijanje Bošnjaka na teritoriji HVO, živi štitovi...):

*Mjesecima smo ćutali, prelazili preko leševa naših najmilijih, sve u cilju smirivanja situacije sa postrojbama HVO vjerujući da se radi o prolaznim problemima i ekstremnom ponašanju pojedinaca, a da hrvatski narod neće nasjesti zločincima poput Kordića, Koštromana i sličnih razbojnika. To se pokazalo tačnim u određenoj mjeri jer je ogromna većina pripadnika HVO iz Zenice odbila da izvršava naređenja stožera HVO za Zenicu, te je Vojna policija HVO Zenice zajedno sa dijelovima Armije RBiH 18.04.1993. godine razoružala pripadnike HVO do večernjih sati istog dana. Divljanje HVO u Vitezu se nastavljalo, a juče je više od 50 ljudi ranjeno kada je u centru grada eksplodirao kamion napunjen sa 3 tone eksploziva od kojeg je teško oštećeno više kuća u samom gradu te sa tog područja moralo evakuirati više od 200 građana (...).*⁸¹⁷

⁸¹⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-381/1/93, Vitez, 19. april 1993, 10,50 h.

⁸¹⁶ (...) *Svi građani Viteza dužni su HVO-u Vitez prijaviti ukoliko oni ili njihove komšije kriju mudžahedine ili pripadnike tzv. Armije BiH. HVO Vitez poziva sve Hrvate viteške općine da stanu u obranu prostora HZ Herceg- Bosna. Ukoliko se po prvoj ili drugoj naredbi ne postupi, svi takvi će se smatrati neprijateljima HZ Herceg-Bosna i biće stavljeni pred vojni sud (...).* Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, Press centar, Saopštenje, Zenica, 19. april 1993, 11,30 h.

⁸¹⁷ Praljak, ARBiH, 3. korpus, Press centar, Saopštenje, Zenica, 19. april 1993, 11,30 h.

Koristeći narasle međusobne tenzije HVO–ARBiH, snage VRS-a krenule su u napadna b/d na Svjetleću kod Doboja s vjerovatnim ciljem da ovladaju Usorom. Pod prijetnjom da će VRS iskoristiti sukob HVO–ARBiH kako bi zaposjela Usoru, VOS je cijenio da do njega neće ni doći.⁸¹⁸ To je značilo da ga HVO Usore neće ni početi. Žepče i Usora bili su enklave HZHB u srednjem toku rijeke Bosne s većim brojem hrvatskog stanovništva, ali s bošnjačkom i srpskom većinom u okruženju. HVO nije imao nikakvih šansi u ratu s dva neprijatelja pa čak ni s jednim od njih bez pomoći onog drugog. Jedini mogući način njegovog opstanka bio je saradnja s VRS-om ili ARBiH. Žepački HVO okretao se saradnji s VRS-om. Kako je HVO Žepče imao Tuđmanovo, preko Bobana dobijeno, odobrenje za sporazumijevanje s VRS-om, vjerovatno je isto odobrenje imao i usorski HVO za ARBiH. Zašto se žepački HVO okretao VRS-u, a usorski nije? Razlog je u činjenici da je položaj Usore naspram VRS-a bio u goroj poziciji od Žepča. U Žepču je VRS pristala na saradnju bez namjere da ga zaposjedne i protjera HVO i Hrvate. Ono joj nije trebalo dugotrajno. S VRS-om u savezništvu HVO je imao mogućnosti da parira ARBiH u Žepču i stvori političke uvjete za razmjenu teritorije s Bošnjacima što je bio jedini Tuđmanov cilj održavanja HVO-a u Žepču. U Usori VRS ne bi pristala na privremenost jer joj je ona trajno trebala radi uvezivanja puta Doboj – Teslić – Banja Luka. Žepče se, s VRS-om moglo održavati za HZHB, a bez ARBiH bi se sigurno jako brzo izgubila Usora. Hrvati su znali da mogu pustiti Srbe u Žepče i očekivati da odu, ali i da ih ne smiju pustiti u Usoru, jer je sigurno ne bi napustili. Lozančić je često izvještavao da u njegovim pregovorima sa Srbima oni traže samo Usoru, a ne i Žepče. To je bila kalkulacija na koju su računali žepački i usorski HVO i koju su ostvarili. Primjer Usore jedan je od važnijih pokazatelja da ARBiH nije imala namjeru potpuno poraziti HVO i protjerati Hrvate. Realiziranje ove hrvatske politike omogućila je i odobrila ARBiH. Ona je mogla, snagama koje je imala u rejonu Tešanj – Doboj – Maglaj – Zavidovići, bez ikakvih problema razoružati *110. brigadu* i preuzeti njenu kratku liniju odbrane prema VRS-u, kao što je to u junu i julu uradila u Travniku, Novom Travniku i Bugojnu, preuzevši linije HVO-a. To znači da je nije trpjela zato što joj je trebala nego radi toga što nije imala namjeru praviti nepotrebne sukobe i ugrožavati hrvatsko stanovništvo. Kada je kasnije odlučila *110. brigadu* pretpočiniti sebi, uradila je to bez otpora.

⁸¹⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 235/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. april 1993.

Mogla je to uraditi bilo kada. Što se tiče Žepča Tuđman uopće nije računao na njega osim za razmjenu prostora i stanovništva. U odbranu Žepča ulagao je samo onoliko koliko ona može neprijatelja natjerati da se pogađa oko njega.⁸¹⁹

Komanda korpusa je 19. aprila naredila 314. mtbr da izvrši marš dijela jedinica na pravcu Nemila – Zenica – Čajdraš – Vjetrenica – Počulica sa zadatkom da po pristizanju u rejon b/d izvrše kratku procjenu situacije i potom napad pravcem Vjetrenica – Tolovići – Lazine (tt 536) – Vitez sa zadatkom razbijanja snaga HVO-a koje su držale jedinicu ARBiH u okruženju u Starom Vitezu. Lijevi susjed bio je SDb koji je trebao napadati pravcem Vjetrenica – Gaj – Sivrin Selo – Vitez, a desni prostorne jedinice OpŠO Vitez i dijelovi 314. mtbr i 325. bbr na pravcima Preočica – Ljubić – Krčevine i Bukve – Krčevine.⁸²⁰ U Starom Vitezu odbijeno je nekoliko pješadijskih napada HVO-a, ali se njegovo artiljerijsko djelovanje stalno pojačavalo. U Kruščici je l/o stabilizirana, kao i u Starom Vitezu, ali pod stalnom artiljerijskom vatrom HVO-a. Linija ARBiH Vranjska – Gornja Rovna – Pezići stabilizirana je nakon dolaska pojačanja iz Novog Travnika bez obzira na česte pješadijske i artiljerijske napade. Donja Večeriska bila je još u okruženju. Bilo joj je nemoguće izvršiti dotur snaga i MTS-a. Komanda korpusa naredila je sadejstvo 308. bbr na pravcima Bugojčici – Zaselje i Novi Travnik – Mali Mošunj.⁸²¹ Armija RBiH nastavila je napadna djelovanja prema Ahmićima, a žestoke borbe vođene su i u Sivrinom Selu.⁸²² Tu je ubrzo stvoren „Klin“. Armija RBiH se uklinila u teritoriju HVO-a. Prostor je bio veoma skučen. Rovovi obje vojske bili su gotovo isprepleteni, međusobno udaljeni po svega nekoliko metara. „Klin“ u Sivrinom Selu postao je jedna od najgorih tačaka na srednjobosanskom bojištu i ostao do marta 1994. godine. Gotovo svakodnevno vođene su borbe u njemu. Nikada ga HVO nije uspio trajno istisnuti, a ni ARBiH ga nije mogla dalje iskoristiti. Povremeno bi HVO uspio zaposjesti nekoliko rovova ARBiH i obrnuto, ali „Klin“ je dočeka Vašingtonski sporazum. Borcima obje sukobljene vojske

⁸¹⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 434.

⁸²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-921, *Pretpočinjavanje jedinice, Naredjenje, Zenica*, 18. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-922, *Naredjenje za upotrebu jedinice, Zenica*, 19. april 1993, 04,45 h.

⁸²¹ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-415, *Redovni borbeni izvještaj, Zenica*, 19. april 1993.

⁸²² ICTY, HVO, OZ SB, VOS, broj: 280-8-I/93, *Razvoj situacije, Vitez*, 19. april 1993; ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 02-125-33/93, *Operativno izvješće, Vitez*, 19. april 1993.

bio je najcrnji zadatak angažman u njemu. U Sivrinom Selu na obje strane do kraja sukoba stradao je veći broj boraca.⁸²³

U rejonu Kaknja HVO je posjedao dominantne objekte. Danju se povlačio s njih, a noću vraćao. Komanda brigade *Kotromanić* protestirala je kod komande 309. bbr i OpŠO Kakanj radi upućivanja jedinica na busovačko bojište.⁸²⁴ I oko Travnika HVO je posjeo sve dominantne objekte, postavljao v/p i protivpješadijske fortifikacije. Komanda korpusa, kao i tokom januarsko-februarskih sukoba, svakodnevno je ponavljala naređenje jedinicama o punoj b/g.⁸²⁵ U gornjovakufskom selu Hrasnica, koje je tokom januarsko-februarskih sukoba skoro potpuno izgorjelo, HVO je minirao osam preostalih kuća nakon što su se Bošnjaci počeli vraćati u selo. U rejonu Kiseljaka HVO je izvodio artiljerijske i pješadijske napade prema Gomionici, Svinjarevu, Behrićima, Jehovcu i Rotilju, a jedinice ARBiH spremale su se za deblokadu Kazagića.⁸²⁶ Armija RBiH vodila je žestoke borbe za odbranu objekta Košćan na l/o prema Vojsci RS-a, važnog za kontrolu puta Tarčin – Toplica – Bukovica – Lepenica – Han Ploča i odbranu HVO-a u Kiseljaku i Kreševu od VRS-a.⁸²⁷ HVO je pokušavao konsolidirati redove i uspostaviti koridor Kiseljak – Višnjica – Bakovići – Citonja – Fojnica i Kreševo – Lužine – Fojnica. Snage HVO-a na Sebešiću jačine oko 60 ljudi, koje su osiguravale koridor Fojnica – Hercegovina, bile

⁸²³ IZ RATNOG DNEVNIKA 3. KORPUSA, UPIS ZA 19. APRIL: (...) *Sedamdeset boraca 308. bbr priprema se za napad na Zabrdje, Zaselje i Gornju Večerisku kako bi deblokirali Donju Večerisku. Artiljerija 308. bbr tuče ciljeve u z/o 325. bbr, ali nema izvještaja o rezultatima kako bi korigovala vatru. U Starom Vitezu kritično. Ima preko 30 mrtvih. U Gaćicama, Kruščici i Vranjskoj kružna odbrana. Nema fizičkog kontakta. 50 boraca iz Novog Travnika stiglo, ali sa nepotpunim b/k. Upućeni u Rovnu-Pežice. Ne znaju za Večerisku. Treća četa 3/302. mbr-zadatak: uvezati se sa PDo Bilalovac, okružiti HVO na liniji: Badnje – Gradina i spojiti se sa vodom 2. PDo Visoko nakon čega deblokirati Kazagiće. Korpus odobrio 308. bbr da sa 70 boraca krene prema Večeriskoj. Nastavljen napad na Gradinu (303. Sbbr). Uzeta tt 808, ali dalje ne može. HVO drži zatočene Bošnjake u OŠ u Dubravicama. Koristi ih kao živi štit. Diverzantsku akciju koju je korpus naredio 308. bbr u Mali Mošunj radi neutraliziranja artiljerije koja tuče po Zenici 308. bbr upućivala da uradi 306. bbr koja je mnogo bliže Mošunju. Tri su tenka na Vjetrenicama. HVO napustio Jelinak (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 13. mart 1993.*

⁸²⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-413, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. april 1993.

⁸²⁵ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-407/1, *Naređenje: borbena gotovost*, Zenica, 19. april 1993

⁸²⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-415, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. april 1993.

⁸²⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 03-359/93, *Izvanredno izvješće*, Mostar, 17. april 1993.

su najugroženije jer su se nalazile u okruženju. Travnik je bio i dalje blokiran, a Novi Travnik veoma napet.⁸²⁸ Komanda korpusa izdala je naređenje 333. bbr i njenim pridodatim sastavima da pojačaju napadna dejstva u cilju rasterećenja ARBiH od napada HVO-a u rejonu Viteza.⁸²⁹ Operativnoj grupi *Zapad* naredila je da angažira snage jačine odreda iz 308. bbr ili OpŠO Novi Travnik i uvede ih u napadna dejstva s linije Luške staje – Busovačke staje kako bi vršile pritisak prema Busovači i sadejstvovala 333. bbr koja je imala zadatak da napada pravcem Kaćuni – Kosa – Busovača.⁸³⁰

Najsnažniji napad ARBiH prema Busovači izražen je sa sjeverne strane – od Kubera. HVO je došao u tešku poziciju. Ujutro, 19. aprila, jakim snagama ARBiH je probila l/o HVO-a i stavila pod vatrenu kontrolu Kaonik, raskrslu putu Busovača – Zenica – Vitez. Napadno je djelovala na Gradinu, pravcem Dvor – Putiš, čijim bi zaposjedanjem Busovača bila odsječena od Viteza. Istovremeno je napadala i pravcima Solakovići – Milavice, Kapak (tt 1049) – Polom (tt 832-tt764) – Očehnići i Prosje – Polom.⁸³¹ Brigada *N. Š. Zrinski* našla se pod jakim udarima s više strana. Bez obzira na postignute uspjehe u rejonu Viteza, HVO se u širem okruženju našao u teškoj situaciji. Zenički HVO je razbijen, a njegovo ljudstvo, koje je uspjelo izbjeći zarobljavanje, pobjeglo je uglavnom u z/o brigade *Frankopan*. Istog dana kada je poražena brigada *J. Francetić*, njena jedinica koja se zatekla na Kuberu se povukla. Plašeći se mogućnosti većih teritorijalnih gubitaka, komandant OZ SB ponovo je naredio brigadi *B. Jelačić* da zauzme Gomionicu: *Noccas Gomionicu morate uzeti ili rano ujutro jer su glavne snage MOS-a na Busovaci (...). Ukoliko vi prekinete sa napadom mi ćemo*

⁸²⁸ **Praljak**, HVO, OZ SB, *Izvjješće*, Vitez, 18. april 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 235/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. april 1993.

⁸²⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-415, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. april 1993. godine. **Komanda korpusa je, s primanjem informacija o napadu HVO-a u Vitezu, već bila izdala naređenje 333. bbr da sve jedinice stavi u punu b/g, procijeni situaciju i, u skladu s njim, odredi pravce napada na Busovaču kako bi se rasteretila 325. bbr i OpŠO Vitez. Up.: ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-868, *Naredjenje*, Zenica, 16. april 1993.

⁸³⁰ **ICTY**, HVO, brigada N. Š. Zrinski, broj: 786/93, *Izvjessce po depessi broj: 01-4-380/93*, Busovača, 19. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-926, *Angazovanje snaga, naredjenje*, Zenica, 19. april 1993.

⁸³¹ **ICTY**, HVO, OZ SB, VOS, *Vanredno izvješće*, Vitez, 19. april 1993; **ICTY**, HVO, OZ SB, VOS, broj: 280-8-I/93, *Razvoj situacije*, Vitez, 19. april 1993; **ICTY**, HVO, OZ SB, ur. broj: 01-4-619/93, *Izvjješće o radu komisije zajedničkog operativnog centra za dan 25.04.1993.g.*, Vitez, 27. april 1993.

*trpiti jake nalete i onda cce nas u dijelovima unisstavati.*⁸³² Liniju odbrane HVO-a na busovačkom bojištu Vrata (tt 664) – Podjele – Strane – Gavrine Kuće – Bakije – Gradina (tt 650) – Jelinak i Donja Rovna – Kovačevac – Roške stijene – Busovačke staje – Grad (tt 1006) – Tisovac (tt 1087) – Polom držao je 1. bataljon brigade *N. Š. Zrinski*. Drugi njen bataljon posjedao je l/o Prosje – Donje Polje – Milavice – Donji Solakovići – Krčevine – Kula – Vrata. Te linije posjedane su u drugoj polovini aprila sa oko 1.300 boraca računajući i priodate snage iz drugih jedinica.⁸³³ Tokom b/d 19. aprila na busovačkom bojištu jedan borac 333. bbr je poginuo, a peterica su ranjena. Zarobljeno je pet pripadnika HVO-a od kojih su dvojica bili teže ranjeni. Jedan je prebačen u zeničku, a drugi u visočku bolnicu. Uzeta je Gradina.⁸³⁴ Međutim, jedinica 303. Sbbr se bez borbe povukla s nje istog dana.⁸³⁵

Aprilska šansa za oslobađanje Busovače: HVO pred porazom

Paljenje i pljačkanje bošnjačkih kuća na busovačkoj općini nastavljeno je i nakon djelimične pacifikacije bojišta sredinom februara. Hrvatski razbojnici su, koristeći situaciju, napadali i na sunarodnjake u svrhu ostvarenja materijalne koristi. Podmetanje eksplozivnih naprava po srednjoj Bosni, najčešće u bošnjačke privatne privredne objekte, bilo je sve češće.⁸³⁶ Do sredine aprila HVO je, sistemom rovova i tranšeja, na busovačkom bojištu uredio veoma kvalitetnu l/o s dobrom artiljerijskom podrškom iz dubine. Po potrebi dovlačio je artiljeriju iz Viteza i Novog Travnika. Armija RBiH je stalno očekivala njegov napad prema Kaćunima radi povezivanja Busovače s Kiseljakom i na Merdane, Grablje i Putiš kako bi izašao na administrativnu granicu zeničke općine, odnosno na granicu Vance–Owenove provincije 10. Zaposjedanjem Gornje Rovne i Pezića HVO bi stvorio uvjete za ovladavanje sporednom komunikacijom Busovača – Bare – Vitez za što mu je trebalo još zaposjesti Vranjsku. Imao je nekoliko PAM-ova i PAT-ova montiranih na

⁸³² ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 01-4-406/93, Vitez, 19. april 1993, 21,40.

⁸³³ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 786/93, *Izvjessce po depepsi broj: 01-4-380/93*, Busovača, 19. april 1993.

⁸³⁴ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-100, *Izveštaj*, Busovača, 19. april 1993.

⁸³⁵ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-110, *Izveštaj o stanju*, Busovača, 20. april 1993.

⁸³⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-844, *Protest*, Zenica, 12. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07/677/93, *Izvešće o radu u periodu 01.-11.04.93.g.*, Vitez, 14. april 1993.

kamionima i jedan tenk T-34.⁸³⁷ Busovačka brigada ARBiH branila je rejon Kaćuna, Lugove i dijelove Bara, Katića i Kaonika s osnovnim zadatkom sprečavanja HVO-a da ovlada komunikacijom Busovača – Kiseljak i odbrane dijelova općine pod kontrolom ARBiH u svojoj z/o.⁸³⁸

S obzirom na težak položaj 325. bbr, čije su se glavne snage nalazile u okruženju, i stradanje bošnjačkog stanovništva Viteza koje je još trajalo, ali i nemogućnost ostvarivanja boljih borbenih rezultata na pravcu prema Ahmićima zbog jake koncentracije snaga HVO-a u tom rejonu, komanda korpusa odlučila je raširiti sukob napadom jačih snaga na Busovaču kako bi oslabila pritisak HVO-a na 325. bbr. Naredila je u noći 19/20. april 7. SMbbr da naredno jutro snagama jednog bataljona (2/7. SMbbr) izvrši pokret pravcem Zenica – Lašva – Dusina i da, nakon procjene situacije, izvrši energičan napad pravcem Žliba – tt 712 – Kula – Busovača. Cilj napada bio je, nakon ovladavanja Kulom, produžiti dejstva i ovladati gradom. Desni susjed bio je 3/333. bbr koji je imao zadatak napada pravcem Grablje – Strane – Kaonik, a lijevi 2/333. bbr, ojačan četom iz sastava 309. bbr, sa zadatkom napada pravcem Solakovići – Krčevine – Busovača.⁸³⁹ Drugi bataljon 305. bbr (oko 150 boraca) dobio

⁸³⁷ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 021-172-2/93, *Zapovjest za odbranu*, Busovača, 4. april 1993. godine. U dostupnim dokumentima HVO-a nisam pronašao da se spominje posjedovanje tenka u rejonu Busovače. Jedini tenkovi koji se spominju kod HVO-a su u rejonu Kiseljaka, ali iznajmljivani od Vojske RS-a s njenim posadama, i to od juna.

⁸³⁸ Prvi bataljon zaposjedao je l/o: potok Prošćica (Bijela zemlja) – most u Kaćunima – Gradac (križ) – tt 698 – Polom – prema Carici, 2/333. bbr l/o: Kula – Solakovići – tt 652 – Šurakovica potok – Milavice – Nezirovići i 3/333. bbr l/o: Bakije – tt 366 – Katići – Merdani – Crna. Up.: **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 024-593-05/93, *Naredjenje za inženjerijsko obezbjeđenje u odbrani*, Busovača, 4. mart 1993. godine. Lijevo od 1/333. bbr nalazila se PDč Živčići na l/o: tt 1029 – Modri kamen – Pridolci. Desno od 2/333. bbr bio je 2. PDo OpŠO Zenica na l/o: Žliba – Crna. Desno od 3/333. bbr nalazio se 1. PDo OpŠO Zenica na l/o: Kičin (tt 921) – Saračevica (tt 957). *Samostalna četa Rovna* bila je na l/o: potok Piščetak – Gripa (tt 911) – tt 439. Protivdiverzantski odred Bilalovac organizirao je odbranu na liniji: Gradac (tt 1223) – Zavrtačka (tt 1020) – Velike Sotnice – Hrastovi – Male Sotnice – Veliki hrastovi. Četvrta četa 2/7. SMbbr držala je l/o: kapela u Prosju – tt 1029. Opštinski štab odbrane Busovača s četom Kaćuni obezbjeđivao je važnije objekte u selu i putne komunikacije koje su vodile kroz njega, a s četom Lugovi važnije kote u pozadini, Hum, teren oko Glavičice (položaj jednog MB 120 mm) i pravac: Mladoš – Križala – Drum. Up.: **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 021-172-2/93, *Zapovjest za odbranu*, Busovača, 4. april 1993.

⁸³⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-935, *Upotreba snaga*, *Naredjenje*, Zenica, 20. april 1993. godine. U drugom dokumentu, datiranom istoga dana, ali novijom signaturom, stoji da je napad 2/7. SMbbr trebao početi 20. aprila u 05.00 h. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-951, *Linije dodira sa neprijateljem*, Zenica, 20. april 1993. godine. Drugi bataljon, ojačan četom 3/7. SMbbr i vodom iz sastava prištapskih jedinica, stigao je 20. aprila u rejon Solakovića. Up.: **Praljak**, RBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 550/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

je naredbu da u toku noći izvrši marš pravcem Bilješevo – Kakanj – Donje Moštre – Kondžilo – Kaćuni (*u komandi 333. bbr dobit će vodiča*) i izvede napad na pravcu Tisovac (tt 1087) – Dvorišta – Kupres – Ravan – Busovača s ciljem spajanja sa 2/7. SMbbr u gradu. Desno od 2/305. bbr trebao je napadati 1/333. bbr pravcem kasarna Draga – Busovača. Drugom bataljonu 303. Sbbr naređeno je da napadne s linije Saračevica – Kičin – Vrane stijene prema Kaoniku. Vatreću podršku jedinicama, osim vlastite artiljerije, trebala je pružati baterija MB 120 mm 303. Sbbr iz rejonu Grablji i tenk T-55 iz rejonu tt 813. Na viteškom pravcu Tolovići – Stari Vitez, s osnovnim ciljem njegove deblokade, trebala je napadati ojačana četa iz OG *Bosna* (180 boraca)⁸⁴⁰ u sadejstvu sa četom 314. mtbr, četom SDb i vodom korpusne izviđačke čete. Treća četa 2/7. SMbbr, koja je 17. aprila zauzela Golu kosu, imala je zadatak zaposjedanja Ahmića s ciljem izlaska na komunikaciju Vitez – Busovača i da nastavi duž puta prema Busovači kako bi ostvarila spoj sa 303. Sbbr u Kaoniku.⁸⁴¹ Gubici HVO-a na svim linijama dodira na busovačkom bojištu svakodnevno su rasli.⁸⁴² S devet transportera UNPROFOR je zaštitio Dragu i okrenuo cijevi PAM-ova prema 1/333. bbr. Četiri transportera iz pravca Kiseljaka uputio je u Solakoviće i prema Kuli. HVO-u je ponestajalo MTS-a, ali je i on vršio napadna dejstva. Na l/o 333. bbr pristigla je ojačana četa 2/305. bbr i 2/7. SMbbr, spremni za opći napad, *najvjerovatnije* naredno jutro. U z/o 1/333. bbr intenzivirani su napadi HVO-a. Zapaljeni su Očehnići. UNPROFOR je dejstvovao iz pravca Dugonjinih Kuća (Donje Polje) na 333. bbr. U z/o 2/333. bbr vođene su pješadijske borbe na pravcu Solakovići – Milavice. Po bošnjačkim selima HVO je granatirao i dejstvovao zapaljivom municijom. U z/o 3/333. bbr vršio je protivnapade na svim pravcima i prema svim selima. Najžešće je bilo u Putišu. Iz rejonu Kamena i Granica cijeli dan granatirao je Merdane, Putiše i Grablje, a snajperom iz Strana dejstvovao je po Merdanima. Napad ARBiH nije krenuo po planu. Napredovanje 3/333. bbr usporeno je zbog slabog sadejstva 303. Sbbr.⁸⁴³ Za uspješno sadejstvo 333. bbr s ojačanom četom

⁸⁴⁰ **Zbog ove čete HVO je tvrdio da je Lendo komandovao sa četiri zeničke brigade i bataljonom iz OG *Bosna* u razbijanju zeničkog HVO-a. Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 235/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. april 1993.**

⁸⁴¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-951, *Linije dodira sa neprijateljem*, Zenica, 20. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-937, *Naredjenje za upotrebu jedinice*, Zenica, 20. april 1993.

⁸⁴² ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 789-5/93, *Izjessce o stanju u zoni odgovornosti brigade „Zrinski“ sa stanjem u 22,00 sati*, Busovača, 20. april 1993.

⁸⁴³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

305. bbr bila su potrebna sredstva veze jer ih Jajčani nisu imali. Komanda 333. bbr tražila je od korpusa 3-5 motorola.⁸⁴⁴ U Očehnićima je ubijeno pet Bošnjakinja.⁸⁴⁵

Armija RBiH je ujutro 20. aprila izvodila napadna dejstva i na pravcima Bukve – Ljubić, Slatina – Krčevine i Tolovići – Križančevo Selo na viteškom bojištu. Hrvatsko stanovništvo se iseljavalo, a težište odbrane preneseno je na Dubravicu. HVO je očekivao napad i na Zabrdje. Zaposjeo je u potpunosti Gačice gdje je zarobio 47 muškaraca, a njihove žene i djecu pustio je kućama. U b/d imao je još četiri poginula. Izgubljene položaje na Kuberu tukao je artiljerijom.⁸⁴⁶ Nakon što je zauzeo Donju Večerisku i Gačice, HVO je snage s desne obale Lašve koncentrirao prema Kruščici u koju je izbjeglo bošnjačko stanovništvo iz okupiranih sela. Nije bilo fizičkog spoja 1. i 2. bataljona 325. bbr zbog čega nije ostvarena koordinacija i sadejstvo. Prema izvještaju 3. korpusa, u z/o 2/325. bbr nalazilo se više od hiljadu naoružanih boraca koji su imali zadaću proboja i širenja teritorije do Lašve kako bi se spojili sa PDo u Starom Vitezu. Međutim, bilo je velikih problema u komandi brigade. Korpus je procjenjivao da bi, ako se ne riješe i ne ostvari sadejstvo svih bataljona, mogla pasti Kruščica, a potom i Stari Vitez nakon čega bi l/o Vranjska – Gornja Rovna – Pezići *sama od sebe pala*.⁸⁴⁷ HVO je pretrpio velike gubitke. Plašio se gubitka sredstava u BNT-u koji po vlastitoj procjeni nije mogao zadržati niti sredstva izvući preko teritorije ARBiH.⁸⁴⁸

Prema neprovjerenim podacima i procjenama na osnovu primijećenog grupisanja VRS-a u širem rejonu Vozuće, ARBiH je sumnjala da između HVO-a Vareš i VRS-a postoji dogovor o otvaranju koridora Okruglica – Zvijezda – Duboštica – Vozuća kako bi se izmanevrirala odbrana Olova. Ovu pretpostavku cijenila je kao mogućnost svog propagandnog djelovanja u cilju razbijanja *ekstremnog rukovodstva* HVO Vareš koje je još uvijek branilo Bošnjacima ulazak u grad i izlazak onima koji su u njemu živjeli.⁸⁴⁹

⁸⁴⁴ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-113, *Izveštaj*, Busovača, 20. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

⁸⁴⁵ **ICTY**, PMEŽ, *Izveštaj o međuetničkom nasilju u Vitezu, Busovači i Zenici u aprilu 1993*, podnio: **McLeod Charles**, 15. maj 1993.

⁸⁴⁶ **ICTY**, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-125-37/93, *Operativno izvješće*, Vitez, 20. april 1993, 9,18 h.

⁸⁴⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

⁸⁴⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 237/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 21. april 1993.

⁸⁴⁹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-418, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. april 1993.

U Kaknju je stanje bilo dosta zategnuto. U rejonu Plandišta došlo je do međusobnog puškaranja kada je HVO zaposjedao položaje. Jedan borac ARBiH teže je ranjen. Posredstvom zajedničke komisije, obje su se strane povukle.⁸⁵⁰ Potpisan je sporazum o nenapadanju.⁸⁵¹ Na području Kiseljaka jedinice OG *Istok* izvodile su napadna dejstva. Kazagići su djelimično deblokirani.⁸⁵² HVO je čistio kiseljačka bošnjačka sela.⁸⁵³ U 10.00 komanda korpusa naredila je obustavu napadnih dejstava.⁸⁵⁴

U Zenici je 20. aprila u 18.00, uz posredovanje Morillona i Thebaulta, održan sastanak Halilović–Petković. Na osnovu dogovora Izetbegović–Boban, potpisali su sporazum kojim su potvrdili da su ARBiH i HVO legalne vojne snage Republike Bosne i Hercegovine koje uživaju isti status. Svi komandanti na terenu morali su se strogo pridržavati sporazuma Izetbegović–Boban. Naredili su potčinjenim jedinicama da odmah uspostave potpuni prekid vatre. Dogovoreno je formiranje zajedničkog operativnog centra na nivou 3. korpusa i OZ SB kao začetak formiranja zajedničkog štaba. Centar su trebali voditi zamjenici komandanata 3. korpusa i OZ SB, uz saradnju s predstavnicima brigada obje vojske kao njegovim članovima. Privremeno sjedište određeno mu je u *postojećoj busovačkoj komisiji* dok ne pređe u Vitez. Zbog bržeg i efikasnijeg djelovanja na smirivanju sukoba i sprečavanju novih, na razini komandi brigada ARBiH i HVO-a trebalo je formirati lokalne zajedničke komisije. Centar je trebao dobiti ovlašćenja da izdaje naredbe koje su obje vojske morale poštovati. Još je dogovoreno da se Petković i Halilović sastaju svake sedmice kako bi se osigurala kvalitetna

⁸⁵⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

⁸⁵¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 236/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 20. april 1993.

⁸⁵² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

⁸⁵³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 236/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 20. april 1993. godine. **IZ RATNOG DNEVNIKA 3. KORPUSA, UPIS ZA 20. APRIL: (...) Jedinice 305. bbr i 7. SMbbr nisu stigle po planu u 05,00 h na p/p radi čega će se napad najvjerovatnije pomjeriti do 15,00 h. Na Kalibunaru pucnjava. Jedna kuća pogođena i jedna zgrada zapaljena od HVO. Ukopava se na Piroti, brdu iznad Borca. Do 11,30 h stigla ojačana četa 305. bbr u Kačune. Neka druga četa 305. bbr uvedena na pravac: Grabovci-Svinjarevo radi spriječavanja prodora HVO iz Kiseljaka prema Kačunima. HVO pljačka na Kalibunaru. Stanje u Travniku se pogoršavalo. Dejstvuju snajperi i rasprskavajuća municija po gradu i kasarni. Izvršena djelomična deblokada Kazagića. Jedinica 70 boraca 308. bbr napala Planinarski dom na Zabrđu. Ubila pet pripadnika HVO. Ostali pobjegli u Zaselje. Nastavili prema Zabrđu. Naišli na m/p. Komandu korpusa posjetili Halilović, Šiber i Ganić (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2*, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 13. mart 1993.

⁸⁵⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

saradnja. Dogovoreno je da se sastanci održavaju naizmjenično po mjestu, u Zenici i Mostaru.⁸⁵⁵ Komandant OZ SB naredio je istog dana obustavu vatre prema ARBiH.⁸⁵⁶ Hadžihasanović je naredio momentalni prekid svih b/d. Jedinice kojima je bilo naređeno ofanzivno dejstvo imale su nastaviti s pripremama, ali ga ne počinjati do nove naredbe korpusa.⁸⁵⁷

Borbe su ipak nastavljene uz snažno artiljerijsko dejstvo HVO-a po svim položajima ARBiH i bošnjačkim selima pod njenom kontrolom. U večernjim satima iz Donjeg Polja dejstvovao je UNPROFOR s PAT-om po Kaćunima. Na pravcu Solakovići – Milavice vođene su borbe do kasno u noć. Na Putiš je HVO izveo novi pješadijski napad.⁸⁵⁸ Pred ponoć je u komandi korpusa održan sastanak lokalnih komandanata s predstavnicima ŠVK. Hadžihasanović je obavijestio prisutne da međunarodna zajednica zahtijeva da ARBiH stane s protivnapadima.⁸⁵⁹ Presijecanje puteva HVO-a (Busovača – Vitez i Vitez – Novi Travnik) dovođilo je u opasnost trajnog blokiranja svih puteva za ARBiH prema Hrvatskoj što je dodatno objasnio Halilović.⁸⁶⁰ Bez obzira na Hadžihasanovićeva i Halilovićeva elaboriranja, svi prisutni lokalni komandanti bili su za nastavak b/d. Načelnik ŠVK ih je upozorio i na opasnost za bošnjačke izbjeglice u Hrvatskoj ukoliko ARBiH vojnički porazi HVO u srednjoj Bosni. Kadir Jusić, koji je kod boraca 7. SMbbr postao čuven u vezi sa stradanjem nekoliko desetina njenih pripadnika 29. decembra 1992. kod Visokog,⁸⁶¹ bio je voljan žrtvovati hiljade Bošnjaka: (...) *Mi smo izgubili 200 000 najboljih ljudi i žrtvovao bi sve izbjeglice u Hrvatskoj da se dokaže ko je Hrvatska (...) moramo uraditi ono što nam rezon nalaže (...)*. Niko nije ozbiljno shvatao njegov rezon, te je odlučeno da se stane na dostignutoj liniji i prekine vatra. Narednog poslijepodneva sastanak je nastavljen. Lendo je informirao da

⁸⁵⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-462/93, *Tijek zbivanja (agresija muslimanskih snaga na HVO) od 13. travnja 1993. godine*, Vitez, 21. april 1993, 18,10 h.

⁸⁵⁶ ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 01-4-433/93, *Obostrani prekid vatre, zapovijed*, Vitez, 20. april 1993, 11,15 h.

⁸⁵⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-417, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 20. april 1993.

⁸⁵⁸ Praljak, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-113, *Izvještaj*, Busovača, 20. april 1993.

⁸⁵⁹ (...) *MZ traži da stanemo. Ako presječemo put stanje će se još više zakomplicirati. Rok do 26. aprila. Ako bude provokacija, trpićemo, ukoliko budemo napadnuti mi nećemo stati (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2*, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 13. mart 1993.

⁸⁶⁰ (...) *Stanje u Hercegovini je kritično. Najznačajnija stvar su putevi i koridor. Ako dođe do daljeg sukoba, onda su to tri strane u sukobu. Problem je kompleksan i višeznačajan (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2*, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 13. mart 1993.

⁸⁶¹ Kličo-Čuskić, 17. Viteška..., 27-36. Vidi još na strani 830.

je u Žepču odnos broja pripadnika HVO–ARBiH 5:1. Time je upozoravao na moguće posljedice ukoliko se b/d nastave i HVO u Žepču počne sukob dok su najkvalitetnije jedinice ARBiH zabavljene u Lašvanskoj dolini. Hadžihasanović je ponovo govorio o opasnosti blokiranja puteva prema Hrvatskoj pokušavajući je objasniti u širem kontekstu.⁸⁶² Halilović nije bio za konačan vojnički obračun prije nego se dobro razmotre sve varijante s koristima i posljedicama. Delić, koji je tada bio zadužen za logistiku ARBiH, plašio se zatvaranja puteva.⁸⁶³ Merdan je, u svojim čestim pregovorima s HVO-om, preuzeo ponešto iz njegovog ponašanja i predložio *uzimanje dio po dio, na taktičkom nivou*. Zaključeno je da se stane na trenutnim pozicijama, ukopa, skupi municija i izvrše kvalitetne pripreme za nastavak b/d ako bude potrebe.⁸⁶⁴ Iz ove situacije, u kojoj se vidi da su više starješine bile za prekidanje borbi, a niže za njihov nastavak, može se raspoznati njihov različit stupanj informiranosti i razumijevanja cjelokupne situacije. Niže starješine posmatraju i analiziraju situaciju sa svoje taktičke razine, a više sa operativne i strateške. Njima je, za razliku od komandanata na taktičkom nivou, poznatija viša politika i njeni interesi koja je na lokalnim nivoima često neshvatljiva. Više starješine moraju posmatrati ratište u cjelini, odnosno kontekstualizirati lokalnu situaciju u šire okvire. Kraće rečeno, lokalni komandanti u ovoj situaciji znali su da mogu zauzeti bar Busovaču, presjeći sve puteve između nje, Viteza i Novog Travnika, te blokirati HVO u svim tim gradovima i to je ono čemu su stremili. Oni su pred sobom vidjeli Gradinu, Kulu, *Dragu*, Tisovac, Busovaču, Ahmiće, Vitez, Kruščicu, Kazagiće..., ali ne i Mostar, Konjic, Bihać, Goražde, Srebrenicu, Konjević-Polje... Načelnik ŠVK, komandant korpusa i komandant GLoC-a (kasniji komandant ŠVK) prioritarno su morali gledati cjelokupno ratište. Poslušnost nižih starješina 3. korpusa nadređenima nije bila upitna i prihvatili su njihovo mišljenje i naredbe, te na ovom sastanku nije bilo nikakvih nesuglasica nego samo razmjene mišljenja. Sve do danas određenom broju učesnika rata

⁸⁶² (...) *Put za Goražde je presječen. Nema hrane. Ukoliko deblokiramo Stari Vitez otvoriće se novo žarište. Drugi korpus traži da se ne čini ništa jer gube teritorije (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2*, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 13. mart 1993.

⁸⁶³ (...) *Možemo dobiti sukob, ali ćemo izgubiti Goražde i Žepu zbog nedostatka hrane i municije. Od 15.11.1992 ništa nije ušlo u Bosnu. Repromaterijal nije uvezen. Moramo znati da ćemo imati Hrvatsku za susjeda u budućnosti (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2*, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 13. mart 1993.

⁸⁶⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2*, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god., Zenica, 13. mart 1993.

ostalo je nejasno zašto ARBiH nije zauzela cijelu srednju Bosnu. Smatraju to izdajom ili prodajom za neke druge teritorije. Ostali su na razini lokalnog nerazumijevanja šireg konteksta, odnosno, kako je to Halilović rekao, svih varijanti s njihovim koristima i posljedicama. Isto stanje nerazumijevanja viših i lokalnih interesa bilo je prisutno i u politici. Naravno, ni HVO nije bio pošteđen sličnih problema kao ni VRS. Nerazumijevanje između lokalne politike i lokalnih komandi, te lokalnih komandi s višim komandama i lokalnih politika s višim politikama bio je sastavni dio ratne situacije.

Uz posredovanje Thebaulta, 21. aprila u 12.00 u Staroj Biloj održan je novi sastanak načelnika štabova ARBiH i HVO-a.⁸⁶⁵ Petković je, bez imalo osjećaja lične krivnje zbog ubistva oko 200 bošnjačkih civila u Vitezu i ostatku srednje Bosni u proteklih pet dana od strane njegovih jedinica, nastupao drsko optužujući ARBiH da napada HVO na svim linijama fronta i ozbiljno prijetio:

(...) tvrdim da je ovo rat i gospodo, kad želite rat, onda ćemo se potruditi da ga stvarno imate ali znajte da zato nema države BiH (...) samo zapamtite da sada idem u Mostar i ukoliko produžite napad na HVO, onda ću da zarobim Atifa Pašalića i blokiram vaš 4.-ti korpus jer vi znate da to vrlo lako mogu.

Halilović je upozorio Petkovića da je upravo tog jutra HVO granatirao civilna naselja u Zenici, što je Blaškić negirao. Na Halilovićevu opasku da čelnici HZHB zagovaraju stvaranje hrvatske države, Petković je odgovorio da Hrvatska ne smije ići na pripajanje teritorija Bosne i Hercegovine jer bi onda ostala bez znatnog dijela svog teritorija. Kuber, kao dominantan zemljišni prostor iz pravca Zenice prema Busovači i Vitezu, bio je jako važan za HVO i Blaškić je tražio da se s njega povuče ARBiH i preda ga UNPROFOR-u. Dogovorena je trenutna obustava b/d, razdvajanje snaga, ulazak UNPROFOR-a i njegovo nesmetano patroliranje putem Kiseljak – Travnik, pune garancije sigurnosti Bošnjacima Viteza i Hrvatima Zenice i formiranje koordinacijskog tima. U izvještaju Kordiću, Koštromanu i Zeki (načelniku VOS-a), Blaškić je iznio utisak da je delegacija ARBiH bila totalno rasijana radi čega je na sve pristala ili nije bila u stanju kontrolirati svoje postupke i prihvatila sve kako bi stvorila vrijeme za novi napad od

⁸⁶⁵ Sa strane HVO-a prisustvovali su još: Ivica Lučić (načelnik SIS-a), Ivica Bandić (njegov zamjenik) i Blaškić iz OZ SB. Uz Halilovića su bili: Šiber (kojeg je HVO zvao Salko) i Karić s IKM-a ŠVK u Zenici, te Merdan sa dvojicom starješina 3. korpusa.

kojeg neće odustati.⁸⁶⁶ Blaškić je izdao naređenje potčinjenim jedinicama u skladu s postignutim sporazumom. Očekivao je povlačenje ARBiH iz rejonu Kubera čime bi se stvorila tampon-zona pod kontrolom UNPROFOR-a. Njena veličina i dominantan zemljišni prostor na tromeđi Zenice, Viteza i Busovače bila bi odlična zaštita HVO-u za netom stečene teritorije u Lašvanskoj dolini. Trebala je obuhvatiti sav prostor između puteva Kaonik – Zenica – Vjetrenice – Kaonik.⁸⁶⁷ Da je realizirana, 3. korpus bi izgubio zemljišnu dominaciju u Lašvanskoj dolini, onemogućio manevar vlastitim snagama i otežao dotur jedinicama na sjevernim l/o slobodne busovačke i viteške općine. S druge strane, HVO bi bio potpuno zaštićen na svom najugroženijem pravcu, od Zenice, te bi mogao ljudstvo i MTS pregrupisati na druge pravce oslanjajući odbranu sjevernog dijela fronta na južnu granicu tampon-zone UN-a, put Vjetrenice – Kaonik. Na ovaj način taj put trajno bi mu bio zaštićen od presijecanja čega se HVO najviše plašio. Tu je hrvatska srednjobosanska enklava bila teritorijalno najtanja i time najugroženija. Povlačenje ARBiH iz rejonu Kubera i stvaranje tampon-zone pod zaštitom UNPROFOR-a bio bi nemjerljiv uspjeh za HVO da je realizirano. Mogao bi se glavnim snagama okrenuti probijanju koridora preko Sebešića ka Hercegovini. Pristanak delegacije ARBiH na demilitarizaciju Kubera i cijelog opisanog područja nad kojim dominira, Blaškić je s pravom tumačio kao njenu totalnu rasijanost ili dobijanje dodatnog vremena. Sporazum nije realiziran, tampon-zona nije stvorena i dio fronta HVO–ARBiH na pravcu: Vjetrenice – Kaonik ostao je jedna od najužarenijih linija dodira u Lašvanskoj dolini do Vašingtonskog sporazuma za koju je HVO stalno strahovao.

Komanda korpusa ponovila je naređenje o prekidu b/d i poduzimanju mjera za smirivanje situacije. Iako je jedinicama zabranila izvođenje ofanzivnih b/d, naredila je povećanje b/g za odbijanje napada.⁸⁶⁸ Jedinice su izvještavale da HVO ne poštuje primirje.⁸⁶⁹ Sudeći po izvještajima s terena i naredbi za napadna dejstva, nije ga poštovala ni ARBiH. Obje strane željele su popraviti taktičke pozicije i dugotrajnije se osigurati za neko naredno

⁸⁶⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-471/93, *Pregovori A BiH i HVO načelnika GS i GŠ, Vitez*, 21. april 1993, 23,00 h.

⁸⁶⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-473/93, *Provođenje sporazuma između postrojbi A BiH i HVO, zapovijed, Vitez*, 21. april 1993, 09,10 h.

⁸⁶⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-946, *Pridržavanje mjera o prekidu b/d, Zenica*, 21. april 1993.

⁸⁶⁹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-116, *Izvještaj, Busovača*, 21. april 1993.

primirje. Ukupni gubici HVO-a od 16. do 21. aprila popeli su se na 85 poginulih.⁸⁷⁰

U rejonu Kiseljaka ARBiH nije postizala očekivane rezultate u napadnim b/d iako su jedinice čvrsto držale l/o. Jedinice OpŠO Kiseljak, izuzev PDo Bilalovac, bile su bez borbenog iskustva, morala i želje za borbom. Borci su živjeli u *ubjedjenju da će njihov problem riješavati uvijek neko drugi*. Radi prevazilaženja problema s jedinicama OpŠO Kiseljak, smijenjen je njegov komandant. Za novog je imenovan raniji komandant odreda *Tale* iz ilijaške Misoče. Kako bi se uspostavio funkcionalan sistem RiK-a, formirana je TG.⁸⁷¹ Zbog uočenih slabosti u sistemu RiK-a, što je rezultiralo nezadovoljavajućim rezultatima, komandant korpusa naredio je da se u Lašvanskoj dolini b/d izvode u dvije zone: Kljaci – raskrsnica puteva Travnik – Han Bila (desno) i Janjići – ušće Lašve – Kaonik (lijevo), te da jedinice budu potčinjene jednoj komandi u dobijenim zonama djelovanja. U prvoj zoni komandantu 325. bbr pretpočinjene su četa 314. mtbr, izviđačka četa (Ič) 314. mtbr, ojačana četa OG *Bosna* i četa SDb-a, a u drugoj komandantu 303. Sbbr četa 2/7. SMbbr i dijelovi 2. PDo OpŠO Zenica.⁸⁷² Bez obzira na njegovu pomoć, HVO je otvarao vatru po UNPROFOR-u i predstavnicima svjetskih mirovnih i humanitarnih organizacija sprečavajući im *obavljanje njihove plemenite misije*. Da se to ne bi dešavalo i pripadnicima ARBiH, komanda korpusa naredila je potčinjenim jedinicama da svim sredstvima to sprečavaju i dobro paze da, prilikom izvođenja b/d prema HVO-u i VRS-u, ne djeluju po UNPROFOR-u i ostalim predstavnicima zapadnih organizacija.⁸⁷³

Ujutro 22. aprila HVO je iz pravca Carice napao na položaje ARBiH u rejonu tt 721. Isto jutro minirao je most u Gavrinim Kućama na putu za Merdane. Bestrzajnim topom djelovao je iz rejonu Babjaka i puškomitraljezom M-84 s Prosja po Kačunima, te PAT-om po Solakovićima. Minobacačima i BsT-ovima djelovao je i iz rejonu Podjela. Iz pravca Kupresa sa H-105 tukao je po Bukovcima. U rejonu Bilalovca jedinice

⁸⁷⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-462/93, *Tijek zbivanja (agresija muslimanskih snaga na HVO) od 13. travnja 1993. godine*, Vitez, 21. april 1993, 18,10 h.

⁸⁷¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-418, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. april 1993. godine. **Operativna grupa Visoko preimenovana je 11. aprila u OG Istok sa KM-om u Brezi i pretpočinjena 3. korpusu.** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-824, *Naredjenje*, Zenica, 11. april 1993.

⁸⁷² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-943, *Pretpocinjavanje jedinica*, *Naredjenje*, Zenica, 21. april 1993.

⁸⁷³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-966, *Zabrana otvaranja vatre*, *Naredjenje*, Zenica, 18. april 1993.

ARBiH trpjele su jaku artiljerijsku vatru iz različitih vrsta oruđa.⁸⁷⁴ Armija RBiH preuzela je inicijativu na busovačkom bojištu zaustavljanjem napada HVO-a kojem su naneseni veći gubici u ž/s. Prema izvještaju 3. korpusa, samo na ovaj dan u z/o 3/333. bbr i 303. Sbbr likvidirano je 10 neprijateljskih boraca, a dvojica su zarobljena. Linija je pomjerena u teritoriju HVO-a na pravcu Vrane stijene – Jelinak i uspostavljena iznad sela. Jedinice 2/333. bbr, 1/309. bbr, ojačane čete 305. bbr i 1/7. SMbbr vršile su komandantska i komandirska izviđanja za napadna dejstva naredni dan. Bošnjačke civile i ratne zarobljenike HVO je izvodio na ukopavanje njegovih l/o. Dva borca 2-3/333. bbr i tri borca 303. Sbbr su ranjena. Prisluskivanjem je ARBiH došla do saznanja da HVO namjerava, ako bude morao napustiti položaje, zamimirati svoju l/o.⁸⁷⁵ Na viteškom bojištu, HVO je poslijepodne izvodio pješadijske napade u rejonu Zabrđa, a *norom* s Prahulja tukao je položaje ARBiH u Kruščici.⁸⁷⁶ Borbena dejstva bila su smanjenog intenziteta. Prvi bataljon 325. bbr u Kruščici i PDo OpŠO u Starom Vitezu i dalje su držali kružnu odbranu, a l/o bile su stabilne.⁸⁷⁷ Jednog pripadnika ARBiH iz Starog Viteza zarobio je HVO i od njega dobio podatke o snagama odbrane. Izjavio je da u Starom Vitezu ima oko 350 boraca *sa dosta dobrim naoružanjem* koji, osim pješadijskog oružja, imaju veći broj puškomitraljeza M-53, PAT, MB sa šezdeset sanduka mina i nekoliko RB. Položaji su im bili inženjerijski uređeni oko svake kuće. Najjače uporišne tačke bile su u Mahala Rakitama kod *Otpada*, *Zadružnom domu*, prodavnici *Metal Borac* kod mezara i Donjoj Mahali.⁸⁷⁸

U Kaknju je stanje bilo i dalje zategnuto. Većinu dominantnih visova oko grada zaposjeo je HVO. Potvrđen je dogovor o povlačenju obje strane s položaja.⁸⁷⁹ Protivdiverzantski odred *Fojnica* nije izvršio zadatak na pravcu Luške staje – Busovačke staje, navodno radi nedostatka ljudstva. Samo jedan vod nalazio mu se na pravcu Vlačka ravan – Igrišta – Luške staje. Komandant odreda predložio je komandi 333. bbr da se angažira neka

⁸⁷⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-956, *Narusavanje potpisanog sporazuma, protest*, Zenica, 22. april 1993.

⁸⁷⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-, *Dopuna izvjestaja sa stanjem u OG „LASVA“*, Zenica, 22. april 1993.

⁸⁷⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-956, *Narusavanje potpisanog sporazuma, protest*, Zenica, 22. april 1993.

⁸⁷⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-, *Dopuna izvjestaja sa stanjem u OG „LASVA“*, Zenica, 22. april 1993.

⁸⁷⁸ **ICTY**, HVO, Brigada Viteška, *Izvješće*, Vitez, 22. april 1993.

⁸⁷⁹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-, *Dopuna izvjestaja sa stanjem u OG „LASVA“*, Zenica, 22. april 1993.

jedinica iz Novog Travnika na zatvaranju pravca Rostovo – Busovačke staje. Tim odbijanjem zadatka, lijevi bok ojačane čete 305. bbr ostao je nedovoljno zaštićen što je utjecalo na izvršenje zadatka koju su Jajčani dobili.⁸⁸⁰ Fojničkim Bošnjacima i Hrvatima još se nije ratovalo. Sukob s HVO-om djelovao je pozitivno na moral pripadnika ARBiH, *jer su iritirani dvolicnim ponasanjem postrojbi HVO, pa su spremni da se i tog zla riješe*.⁸⁸¹ Čitavu prvu ratnu godinu odnose s HVO-om karakteriziralo je popuštanje pred njegovim zahtjevima, pa čak i prepuštanje teritorije i cijelih gradova. HVO je stalno povećavao zahtjeve i smanjivao svoje učešće u zajedničkoj odbrani od VRS-a. Istovremeno je na kontrolnim punktovima otežavao ARBiH da izvodi odbranu. Njene borbe i njihove porodice maltretirao je na punktovima i u njihovim naseljima. Bijes pripadnika ARBiH rastao je naročito u situacijama kada su njihove nadređene komande popuštale HVO-u. Bili su rastrzani između osjećaja izdanosti i “prodaje teritorije” i želje da se obračunaju s HVO-om. Iz tog razloga razumljivo je što se, nakon pokolja u Ahmićima, pripadnicima ARBiH “prelila čaša” radi čega su s visokim b/m prihvatili sukob u očekivanju da će konačno poraziti HVO.

U danima primirja, 22. aprila, Blaškić je dao instrukcije potčinjenim komandama da zauzimaju što bolje taktičke pozicije i njegove naredbe za napad izvršavaju, ali da ih uvijek pravdaju *odgovorom na provokacije druge strane*.⁸⁸² Već sutradan HVO je obnovio b/d u rejonima Viteza i Busovače.⁸⁸³ Armija RBiH uzvratila je uvođenjem u napad dijelova 7. SMbbr i 2/305. bbr kako je bila planirala 20. aprila. HVO je držao Gradinu, Lončare i dio Putiša.⁸⁸⁴ Brigada B. Jelačić izvršila je pješadijski napad na tt 721, a N. Š. Zrinski na Očehniće i još neka sela u rejonu Kaćuna za što je Blaškić optužio

⁸⁸⁰ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-155, *Izvjestaj*, Busovača, 22. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-423, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 25. april 1993.

⁸⁸¹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-421, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 23. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-422, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. april 1993.

⁸⁸² **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 01-4-489/93, Vitez, 22. april 1993, 19,00 h.

⁸⁸³ **U 08.30 otvorio je jaku pješadijsku vatru iz pravca Donjeg Polja po l/o ARBiH u Kaćunima. U 13.00 dejstvovao je PAT-om s Kule po l/o ARBiH u Solakovićima, a iz rejona Prosja i Babjaka kontinuirano je otvarao vatru iz pješadijskog naoružanja i snajpera po Kaćunima i putu Kaćuni – Lugovi. Minobacačima 120 i 82 mm u 17.00 i 17.45 dejstvovao je po Bukvama sa v/p u rejonu Jardola. Tri mine 82 mm u 10.30 ispalio je na Preočicu. Up.: Praljak**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-960, *Narušavanje sporazuma o prekidu dejstava, Protest*, Zenica, 23. april 1993.

⁸⁸⁴ **ICTY**, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 807/93, *Izvjeste po zapovijedi broj 01-4-408/93 od 20.04.93 god*, Busovača, 23. april 1993.

ARBiH da krši potpisano primirje. Komanda korpusa opovrgla je optužbu dopisima OZ SB, komandi Britbat-a i PMEZ-u u kojim ih je obavijestila da HVO krši primirje. Nakon što je zaposjeo Svinjarevo i dio Gomionice, HVO je protjerao bošnjačke civile, a njihovu imovinu opljačkao i kuće popalio.⁸⁸⁵ Novu naredbu za napadna djelovanja brigadi *B. Jelačić* Blaškić je ponovo izdao 27. aprila, bez obzira što je primirje još uvijek važno. Borce je motivirao propagandom o stradanju zeničkih Hrvata: (...) *Hrvati Zenice prolaze kroz torturu goru nego u "JAR"-u a veliki broj civila zatvoren je u zeničke rudnike (...)*. Zabranio je MKCK-u da u Kiseljaku obilazi druge prostore osim zvaničnog pritvora. Komandi brigade *B. Jelačić* naredio je da ne smije priznati da ima negdje drugo zarobljenih. Njene akcije u danima primirja morale su *biti iznenadne, brze, odlučne i smjele*.⁸⁸⁶ HVO je koristio komunikaciju Sebešić – Uložnica – Radovan – Prozor za pothranjivanje snaga u Lašvanskoj dolini, te je komanda korpusa naredila OG *Zapad* da je prekine.⁸⁸⁷ *Zbog vrlo oštre osude međunarodne javnosti i medijske kampanje koja se vodi protiv HVO, a što ima krajnje negativne posljedice po njegov sveukupni ugled* Blaškić je u večernjim satima 23. aprila zabranio izvođenje napadnih b/d prema ARBiH i ometanje prolaza vozilima UN-a i PMEZ-a.⁸⁸⁸ Opet samo formalno i zbog pokazivanja UNPROFOR-u i PMEZ-u.

Do 24. aprila poginula su 23, a ranjena 63 borca brigade *Viteška*.⁸⁸⁹ Tu nisu uračunati gubici drugih jedinica HVO-a na viteškom bojištu. Jedinice 325. bbr imale su problem s nedostatkom municije i mina za minobacače.⁸⁹⁰ Armija RBiH pokušala je i 24. aprila pješadijski prodor na pravcu Brdo – Zabilje – Đotle – Grbavica, a HVO na pravcu prema Sadovačama. Četa 308. bbr i pripadnici 7. SMbbr napustili su položaje. Očuvana je linija

⁸⁸⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-377, *Odgovor na vas protest*, Zenica, 25. april 1993.

⁸⁸⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-3-661/93, Vitez, 27. april 1993, 09,15 h.

⁸⁸⁷ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-959, *Blokada komunikacije, naredjenje*, Zenica, 23. april 1993.

⁸⁸⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-537/93, *Ponašanje pripadnika HVO i nivo vojnog ustroja, Zapovijed*, Vitez, 23. april 1993, 20,00 h.

⁸⁸⁹ **Među ranjenim je i jedan Bošnjak (Adis Ćosić)**. Up.: ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 02-175-1/93, *Spisak poginulih vojnika „Viteške“ brigade u sukobu sa muslimanskim snagama*, Vitez, 24. april 1993, 06,00 h.

⁸⁹⁰ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 23. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, pov. broj: 01/93, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 24. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, str. pov. broj: 01/93, *Izveštaj o organizovanju i izvođenju odbrane*, Vitez, 25. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, pov. broj: 01/93, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 28. april 1993.

Grbavica – Bukve.⁸⁹¹ Komanda 325. bbr obavijestila je komandu korpusa da su izvršene pripreme za napad na Jardol i duž cijele linije.⁸⁹² Jedinica 314. mtbr, ojačana jedinicom 325. bbr, probila se duž Ljubičkog potoka prema Krčevinama i dostigla liniju Mandića Kuće – tt 376. Žestoke borbe vođene su između Sivrinog Sela i Vidovića.⁸⁹³ Po svim l/o ARBiH i bošnjačkim selima HVO je uzvraćao pješadijskim naoružanjem i artiljerijom od čijeg dejstva su poginula tri borca ARBiH u Tolovićima. Izvodio je i pješadijski napad na Vranjsku.⁸⁹⁴ Procjenjivao je da su namjere ARBiH spajanje na pravcu Kuber – Kruščica i da će to učiniti snagama 305. bbr, 7. SMbbr, dijelovima 309. i fojničke brigade.⁸⁹⁵ Jajčani, Fojničani i Kakanjci nisu bili na tom pravcu, a osim toga, Fojničani i Kakanjci nisu bili spremni ni sebe odbraniti, što će se pokazati u junu i julu. Ostatak procjene je korektan.

⁸⁹¹ Grbavica je bila uklinjena u teritoriju HVO-a. Izlazila je prema putu Vitez – Novi Travnik – Travnik, u dijelu između Stare Bile i Kremenika. Branjena je do septembra. Duboko u njenoj pozadini bila je l/o ARBiH: Sadovače – Putkovići – Bukve. Odbrana Grbavice ponajviše je zavisila od zauzimanja Jardola, Krčevina i Ljubića. Radi toga je ARBiH često napadala na tom pravcu kako bi ojačala njenu odbranu. HVO je često i žestoko napadao do septembra na Grbavicu kako bi stavio pod kontrolu i tu dionicu puta. S druge strane puta, nasuprot Grbavice, nalazi se Divjak koji se veže prema Donjoj Večeriskoj. Jugoistočno od nje su Gačice i dalje Kruščica. To su sela s većinski bošnjačkim stanovništvom u kojima je prvih dana aprilskog sukoba izvođena odbrana lokalnih jedinica. Tu je hrvatska lašvanska enklava bila tanka kao i na pravcu Ahmići – Rovna. Armija RBiH imala je mogućnosti da izvrši obuhvat zapadno od Viteza, pravcem Grbavica – Divjak – Donja Večeriska – Gačice – Kruščica. Nije ju iskoristila. Tu su joj bile prilično nepouzdate i slabe snage na koje se morala osloniti u napadu (306. bbr sa sjevera i 308. bbr sa juga). Nije dovela kvalitetnije jedinice poput 303. Sbbr i 7. SMbbr jer ih je morala upotrebljavati u širem rejonu Kubera. Do 24. aprila HVO je očistio Divjak, Donju Večerisku i Gačice čime je ojačao ugroženu dionicu puta Vitez – Novi Travnik – Travnik. Krajem septembra ovladao je i Grbavicom i potpuno osigurao komunikaciju s Novim Travnikom. Sve njegove aprilske procjene bile su da će ARBiH g/s usmjeriti na pravcima: Grbavica – Donja Večeriska – Kruščica i Ahmići – Rovna – Kruščica, čime bi ga u srednjoj Bosni stisla u četiri enklave bez značajnog oslonca za dalju odbranu koju bi u narednoj fazi potpuno porazila. Međutim, i s dvije enklave, bez odvajanja Viteza od Busovače i Novog Travnika, ARBiH je držala u neprobojnom obruču srednjobosanski HVO do marta 1994. i stalno ga „ključala“ po tankim crijevima koja su povezivala Busovaču i Vitez, te Vitez i Novi Travnik.

⁸⁹² **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, str. pov. broj: 01/93, *Izvještaj o organizovanju i izvođenju odbrane*, Vitez, 24. april 1993.

⁸⁹³ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, pov. broj: 01/93, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 24. april 1993.

⁸⁹⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-968, *Narusavanje sporazuma o prekidu dejstava, protest*, Zenica, 24. april 1993.

⁸⁹⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 240/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 24. april 1993.

Na Kaminu, između Hera i Kuta, hrvatske snage koristile su živi štit od bošnjačkih zarobljenika.⁸⁹⁶ Stanje u Travniku se smirivalo, ali napetost nije popuštala. Obostrano su ulagani napor i sprečavanju incidenata.⁸⁹⁷ U rejonu Kiseljaka HVO je 23. aprila izvodio napadna dejstva.⁸⁹⁸ Tokom cijelog dana dejstvovao je zapaljivom municijom iz pravca Gromiljaka. Zapaljena je Gomionica, dio Mahale (Svinjarevo) i šuma Mehino brdo – Ljeskovina. Izveo je i pješadijski napad pravcem Gromiljak – Bilalovac, podržan artiljerijskom vatrom iz rejona kasarne, Umca, crkve i platoa kod logora UNPROFOR-a. Armija RBiH uzvraćala je protivnapadima u rejonu Završja, Lisova brda, Gomionice, Badnja i Brestovskog. Na busovačkom bojištu HVO je djelovao pješadijskim naoružanjem i artiljerijom po Kačunima, Nezirovićima, Milavicama i Merdanima.⁸⁹⁹ U 16.00 sati ARBiH je uzvratila minobacačkim napadom na Dragu.⁹⁰⁰

Novi sastanak predsjednika Izetbegovića s Bobanom održan je 24. aprila u organizaciji Owena i Tuđmana.⁹⁰¹ Postigli su sporazum koji su objavili kao zajedničku izjavu. Tačkom jedan potvrdili su sporazum od 3. marta iz New Yorka i naglasili da u najkraćem vremenu treba početi s radom koordinacijsko tijelo šest članova (Izetbegović, Ganić, Abdić, Boban, Akmadžić i Boras) koje bi radilo na provedbi VOMP-a *koliko god je to moguće s obzirom na*

⁸⁹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-422, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. april 1993.

⁸⁹⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/37-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 24. aprila 1993.

⁸⁹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-964, *Naredjenje*, Zenica, 24. april 1993.

⁸⁹⁹ *Praljak*, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-968, *Narusavanje sporazuma o prekidu dejstava, protest*, Zenica, 24. april 1993.

⁹⁰⁰ **IZ RATNOG DNEVNIKA 3. KORPUSA, UPIS ZA 23. I 24. APRIL: (...) HVO Kiseljak vrši opći napad na svim pravcima u rejonu Gromiljaka i Bilalovca angažirajući g/s na pravcu: Mladenovac (tt 738) – Gomionica – Mahala i Japorovo – Svinjarevo. U Travniku snajperisti. OpŠO Fojnica se danima nateže da pošalje borce na Luške i Busovačke staje radi stavljanja Kiseljaka u potpuno okruženje. Gori Gomionica i Mahala. Jedinice OpŠO Kiseljak nemaju iskustva i slab im b/m. U Mahali probijena l/o. U pokušaju vraćanja, UNPROFOR otvorio vatru na borce ARBiH koji su morali ostanati na rezervnim linijama odbrane. Komandant OG Istok se žalio komandi korpusa na ponašanje UNPROFOR-a. Odgovoreno mu je da će ubuduće biti gadani ako se ovako budu ponašali (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁹⁰¹ Osim njih četverice, sastanku su prisustvovali s hrvatske strane Gojko Šušak, Janko Bobetko, Vladimir Šeks, Željko Matić, Jure Radić, Zdenko Škrabalo, Ivan Jarnjak, Branimir Jakšić, Mile Čuk, Zdravko Sančević i Milivoj Petković, te sa bosanskohercegovačke Sefer Halilović, Ejup Ganić, Biser Turković (bosanskohercegovačka ambasadorica u Hrvatskoj), Muhamed Šaćirbegović i Kasim Trnka. Od stranaca prisustvovali su ambasadori Peter Hall, Herbert Okun i Peter Ahrens, te brigadir Messervy Whiting, Frederick Eckhart, D. Ludolw i Brade.

karakter odredaba i sadasnje okolnosti. U tački 2 i 3 regulirano je izdavanje naređenja HVO-u i ARBiH za obustavu neprijateljstava. Potpisnici su se u tački 3 usaglasili da su sukobi HVO–ARBiH suprotni politici koju vode i da bi njihovo nastavljanje dovelo u ozbiljnu opasnost ostvarenje njihovih političkih ciljeva: nezavisnost, samostalnost i teritorijalni integritet Republike Bosne i Hercegovine u okviru VOMP-a koji su prihvatili, kao i uspjeh u borbi protiv agresora koji želi razbiti državu. U tački 5 najoštrije su osudili svako kršenje međunarodnog humanitarnog prava, bez obzira na to ko ga je prekršio, a prema dotadašnjim *podacima obje strane snose odgovornost*. Obojica su pozvali da se obustavi međusobno optuživanje koje je vodilo do medijskog rata što je pogoršavalo odnose i potpirivalo vatru. Nakon usaglašavanja izjave, pristupili su i dogovoru o statusu i međusobnom odnosu HVO–ARBiH. Potvrdili su da su obje vojske jednako legalne. U Dodatku 1, koji su usaglasili Halilović i Petković do narednog dana, u pet tačaka regulirana su vojna pitanja. Armija RBiH i HVO zadržali bi svoje zasebne identitete i ustrojstvo komandi. Trebalo je formirati zajedničku komandu koja bi bila odgovorna za kontrolu operacija vojnih oblasti, a na čelu s Halilovićem i Petkovićem koji bi se sastajali najmanje jednom sedmično. Jedan od njihovih važnijih zadataka bilo je osnivanje stalnog zajedničkog štaba u Travniku sastavljenog od po tri visoka oficira obje strane koji su imali raditi na trajnoj osnovi na planiranju i kontroliranju svih operacija ARBiH i HVO-a. Važnu stavku predstavljalo je osnivanje vojnih okruga pod zajedničkom komandom čije su zone djelovanja trebale biti povezane sa zahtjevima zajedničkih operacija, a ne s privremenim provincijskim granicama. Zone se ne bi preklapale čime bi se izbjegle dvije komande na jednom području što je bilo do tada. Svaki okrug imao bi komandanta i zamjenika koje bi imenovala zajednička komanda. Jedan bi bio iz ARBiH, a drugi iz HVO-a. Okruzi bi imali operacijsku kontrolu nad svim jedinicama ARBiH i HVO-a.⁹⁰² Načelnik ŠVK izdao je naređenje komandama korpusa da odmah obustave sva ofanzivna dejstva prema HVO-u. Očito je sumnjao da će HVO poštovati sporazum, jer je naredio da se pristupi inženjerskom uređenju l/o, ne odgovara na provokacije, ali i uzvratiti svim raspoloživim sredstvima u slučaju napada.⁹⁰³ Hadžihasanović

⁹⁰² ICTY, HVO, GS, dj. broj: 02-2/1-01-885/93, *Dodatak 1, Ustrojstvo zapovjedništva Armije BiH i HVO*, Bila, 22. april 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 001/167-153, *Naredjenje*, Sarajevo, 25. april 1993.

⁹⁰³ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 001/167-153, *Naredjenje*, Sarajevo, 25. april 1993.

je prenio potčinjenim jedinicama dobijeno naređenje⁹⁰⁴ i izvijestio ŠVK da HVO ne poštuje sporazum.⁹⁰⁵ Komanda korpusa je na svako narušavanje primirja upućivala proteste posmatračima EZ-a, Britbat i komandi OZ SB tačno ih obavještavajući o mjestu, vremenu i načinu narušavanja.⁹⁰⁶ Negirala je slične proteste OZ SB navodeći konkretne primjere gdje su jedinice HVO-a ispoljavale napadna dejstva na koje je ARBiH samo uzvraćala.⁹⁰⁷ Ipak, i naredni dan ponovila je naređenje jedinicama o poštovanju prekida vatre: *Svim sredstvima spriječiti izvodjenje bilo kakvih napadnih dejstava jedinica ARBiH a dejstva izvoditi samo u slučaju nuzne odbrane.*⁹⁰⁸

Na zločine HVO-a nad Bošnjacima, strani mudžahidi uzvratili su 24. aprila zločinom nad Hrvatima u Miletićima kod Travnika. Kada su čuli za pokret mudžahida prema selu, komšije Bošnjaci žurno su otišli upozoriti Hrvate i pomoći im. Jedan naoružani pripadnik HVO-a nije želio dočekati mudžahide i s oružjem je pobjegao u obližnju šumu. Jedan Bošnjak i jedan

⁹⁰⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-984, *Obustava ofanzivnih borbenih dejstava, Naredjenje*, Zenica, 26. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-988, *Očuvanje dostignutih odbrambenih položaja, Naredjenje*, Zenica, 26. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-708-2/93, *Naredjenje*, Busovača, 26. april 1993.

⁹⁰⁵ **Ozbiljnije narušavanje sporazuma od strane HVO-a zabilježeno je na busovačkom i kiseljačkom bojištu. Uglavnom se radilo o djelovanju artiljerije, PAM-ova, PAT-ova i snajpera po l/o ARBiH i bošnjačkim selima. Up.: Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-982, *Narušavanje sporazuma o prekidu borbenih dejstava, Protest*, Zenica, 26. april 1993.

⁹⁰⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-072, *Narusavanje sporazuma o prekidu borbenih dejstava, Protest*, Zenica, 24. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-982, *Narušavanje sporazuma o prekidu borbenih dejstava, Protest*, Zenica, 26. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-983, *Protest*, Zenica, 26. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-995, *Narušavanje sporazuma o prekidu borbenih dejstava, Protest*, Zenica, 27. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1007, *Narušavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 28. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1014, *Narušavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 29. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1018, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 29. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1024, *Narušavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 1. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1134, *Krsenje dogovorenog primirja*, Zenica, 11. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1230, *Narušavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 22. maj 1993.

⁹⁰⁷ **HVO je izvodio napade na tt 721 kod Kiseljaka, u rejonu Očehnića, granatirao Milavice, Merdane i Solakoviće, te zapalio Gomionicu i Svinjarevo kod Kiseljaka nakon potpisanih sporazuma. Optuživao je ARBiH da vrši agresiju sa šest brigada na Busovaču, što je komanda korpusa negirala: (...) Dobro znate da je van svake pameti i realnosti da na Busovacu napada šest brigada, jer sami znate da je to nemoguće (...). U nadi da ce konacno proraditi razum, mi vas pozdravljamo (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-977, *Odgovor na vas protest*, Zenica, 25. april 1993.

⁹⁰⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1000, *Zabrana izvodjenja ofanzivnih dejstava, Naredjenje*, Zenica, 27. april 1993.

Hrvat otišli su do komande 306. bbr da zatraže pomoć. Mudžahidi su, u društvu nekoliko domaćih koji su sakrili identitete pod „fantomkama“, ušli u selo dok su se civili dogovarali šta da urade. Ubili su pet muškaraca, a jednu ženu ranili. Ubijeni su bili starosti od 20 do 56 godina. Komanda 306. bbr bila je prilično daleko, a svakako se plašila bilo kakvog sukoba s mudžahidima jer su njeni borci već imali vrlo ozbiljnih problema s njima. Od nje nije bilo nikakve koristi. Prema izvještajima, prvo je neko iz Miletića otvorio vatru iz puškomitraljeza na mudžahide, od čega je jedan teško ranjen ili ubijen.⁹⁰⁹ Iz tih izvještaja nije jasno je li onaj koji je pobjegao u šumu s oružjem pripucao na mudžahide kada su ulazili u Miletiće ili je neko iz sela pucao na njih ranije radi čega su odlučili razoružati njegove mještane, ali to svakako nije ni važno za kvalifikaciju zločina, pa čak ni za motiv jer nisu imali ovlaštenje za dolazak u selo niti su došli zbog dobre namjere. Svjedoci su odjednom začuli pucnjavu i detonacije i ne znaju ko je sve pucao. Mještani su mudžahidima predali oružje. Nakon ubistava, zarobili su oko 35 civila i potjerali ih u svoju bazu u Poljanicama. Premlatili su Bošnjake koji su pokušavali spašavati komšije Hrvate. Povezali su i njih i povelili s ostalim zarobljenicima. Preostale hrvatske civile zbrinuli su Bošnjaci u svojim kućama. Britbat, PMEZ i komisija zajedničkog operativnog centra iz Travnika obavili su uviđaj. Zatekli su četiri muška leša u jednoj kući. Dvojica su bila vezana iza leđa i pucano im je u glavu. Druga dva tijela pronađena su u dnevnoj sobi. Pretpostavljali su da su poginuli od eksplozije bombe koja im je ubačena u prostoriju. Peti muškarac pronađen je s više rana iz vatrenog oružja na ulazu u drugu kuću. Svi su bili u civilnoj odjeći. Preostali stanovnici smješteni su u školu. Malo ih je ostalo u selu.

⁹⁰⁹ Prema izvještaju 306. bbr, zbog težeg ranjavanja jednog Arapina iz PM-84 iz pravca Miletića, grupa stranih i domaćih mudžahida na svoju ruku izvela je napad na selo u kojem su ubili 5 žitelja i zarobili veći broj hrvatskih, ali i bošnjačkih civila. Uz krajnje napore komande 306. bbr, spriječene su, sasvim izvjesne, još teže posljedice. Događaj je dobio *izuzetan i krajnje negativan publicitet za ARBiH*. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 04/68-17, *Informacija o činionicima od uticaja na b/m u zoni odgovornosti i jedinicama 306. bbr*, Travnik, 20. maj 1993. godine. U izvještaju Britbat-a, nastalom na osnovu razgovora sa svjedocima hrvatske nacionalnosti, kaže se da je oko 15.00 petnaest stranih mudžahida opkolilo selo. Tražili su od stanovnika da predaju oružje što su oni odbili. Nastala je borba. Jedan mudžahid je poginuo. Za odmazdu je uhvaćeno pet ljudi dok je 36 mještana pobjeglo u susjedno bošnjačko selo. Up.: ICTY, UNPROFOR, Britbat, 1. Češirski puk, broj dosijea: OPS/002, 27. april 1993. godine. Izvještaj PMEZ također tvrdi da je pružen oružani otpor i da je jedan Arapin nastradao radi čega su ostali izvršili odmazdu. Up.: ICTY, PMEZ, *Izvještaj o međuetničkom nasilju u Vitezu, Busovači i Zenici u aprilu 1993*, podnio: McLeod Charles, 15. maj 1993.

Tvrdili su da su do zločina njihovi odnosi s Bošnjacima bili dobri.⁹¹⁰ Vojnici Britbat-a posjetili su izbjegle Miletićane koji su se sklonili kod Bošnjaka. Pitali su ih gdje žele da ih evakiraju. Tražili su u Novu Bilu. Dvadeset tri mještana prebacili su u Novu Bilu. Obećali su im nabaviti sanduke i žrtve sahraniti na mjesnom groblju što su i učinili.⁹¹¹ Svjedoci (Stipo Pavlović i supruga Slavka) telefonom su obavijestili SIS brigade *Viteška* o događaju. Izjavili su da su, prije dolaska mudžahida, u selo došla trojica momaka iz Zagrađa, bošnjačke nacionalnosti, koji su uspjeli neke mještane upozoriti na dolazak mudžahida. Svu trojicu su mudžahidi *uhvatili i dobro premlatili*. Stanovnici Miletića, koje mudžahidi nisu odveli, našli su utočište *po kućama obližnjih muslimana koji im garantuju neku sigurnost*.⁹¹² Jedan od *trojice momaka iz Zagrađa* bio je Dedo Suljić (1935) koji je svjedočio pred Haškim tribunalom.⁹¹³ U izvještajima se spominju različite brojke

⁹¹⁰ ICTY, UNPROFOR, Britbat, 1. Češirski puk, broj: 177, *Siže vojnih informacija*, 25. april 1993.

⁹¹¹ ICTY, UNPROFOR, Britbat, 1. Češirski puk, *Dnevni izvještaj o stanju u 20:00 27. aprila 1993.*, 27. april 1993.

⁹¹² (...) *U osnovnoj školi u Zagrađu nema zatočenih Hrvata. Za sada je odnos prema njima korektan. Ima saznanja da snage A BiH osiguravaju selo jer su navodno mudžahidini i ekstremni muslimani imali namjeru da zapale sve kuće i imovinu (...).* Up.: ICTY, HVO, Brigada Viteška, SIS, broj: 02-190/93, *Novija saznanja o sudbini lica protjeranih iz sela Miletići*, Vitez, 25. april 1993.

⁹¹³ Suljić je, zapravo, iz Miletića. Izjavio je da su Miletići selo s većinskim hrvatskim stanovništvom u kojem do 24. aprila nije bilo nikakvih međunacionalnih problema. Poslijepodne 24. aprila čuo je da dolaze mudžahidi. Otišao je s dvojicom svoje braće (Akif i Avdo) i amidžom (Haso) u hrvatski dio sela. Obećali su komšijama da će ih zaštititi. Fran(jo) Pavlović i Avdo otišli su traktorom da obavijeste komandu 306. bbr. Naoružani Božo Pavlović otišao je u obližnju šumu. Ubrzo su se mudžahidi pojavili u selu. Neki su bili maskirani. Nekoliko ih je ostalo s okupljenim mještanima, a ostali su otišli u kuću Stipe Pavlovića. Svjedok je potom čuo eksploziju bombe i pucanj. Mudžahidi su okupljenoj grupi mještana pridružili još neke stanovnike sela koje su našli u kućama. S njima je bila jedna ranjena žena (Lucija Pavlović, Stipina supruga). Akif joj je pokušao pomoći, ali ga je jedan mudžahid udario kundakom u glavu i oborio na zemlju. Zatražili su da stanovnici predaju oružje. Predali su dvije AP i ruski dobošar. U tom trenutku Avdo i Fran(jo) su se vratili u selo. Kada su vidjeli šta se dešava, Avdo je skočio s traktora i pobjegao u šumu, ali su Fran(ju) uhvatili. Mudžahidi su zatim sve povezali, uključujući i trojicu Suljića (Dedo, Akif i Haso) koji nisu htjeli napustiti komšije Hrvate, i potjerali prema Poljanicama. Fran(jo) Pavlović i još trojica ostali su vezani, klečeći na zemlji. Na putu prema Poljanicama zarobljenici su sreli Mehu Poparića iz Zagrađa koji je vikao na mudžahide da puste ljude. Okrenuli su puške u njega i zaprijetili mu da će ga ubiti ako ne ustukne. U Poljanicama su mudžahidi razdvojili muškarce od žena. Žene su zatvorili u kuću Save Savića (Srbini), a muškarce u njegove štale. Tu su zatekli već zatočene domaćina Savića, kafandžiju Aliju Delalića i Velibora Obradovića (Srbini). Pred ponoć mudžahidi su oslobodili Suljiće. Svega sedam miletičkih Hrvata ostalo je u selu nakon zločina. Često su zbog straha od povratka mudžahida spavali kod komšija Suljića. Up.: ICTY, Predmet: Hadžihasanović i Kubura, *Izjava svjedoka* (Dedo Suljić), Miletići, 11. august 2004.

zarobljenika koje su mudžahidi odveli (30, 60-70), razna mjesta njihovog zatočenja (Poljanice, Mehurić), kao i različita bošnjačka sela gdje su se preostali sklonili (bošnjački dio Miletića, Zagrađe, Kozarci).⁹¹⁴ Nakon ubistava u Miletićima, mještani Grahovčića pokušali su napustiti svoje selo. Komanda 306. bbr im nije dopustila, što je HVO cijenio da time *Hrvatsko pučanstvo ostaje, na jedan naccin, u logoru i njime cce se manipulirati*.⁹¹⁵ Zapravo je ARBiH htjela sprečiti “etničko čišćenje”.⁹¹⁶ Komanda 3. korpusa tvrdila je da *mudzahedinske snage* nisu u sastavu ARBiH i da, radi toga, ona ne može biti odgovorna za njihove postupke.⁹¹⁷ Komandant 306. bbr tvrdio je da nema kontrolu nad mudžahidima, što je, zaista, bilo tačno jer se iz mnoštva dostupnih dokumenata to može potvrditi. Tokom boravka pripadnika UNPROFOR-a u selu, radi vršenja uviđaja, bila je uočljiva njegova zabrinutost za njihovu sigurnost. Uviđaju su prisustvovali i predstavnici HVO-a. Mudžahidi su istog dana zarobili i 40 pripadnika 306. bbr: (...) *Žele nekakvu krvnu osvetu za svoju braću*. Komandant 306. bbr, čiji pripadnici *nisu sudionici zločina i ograđuju se od svega*, strahovao je

⁹¹⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/37-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 24. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-606/93, *Podaci o uhićenju lica hrvatske nacionalnosti na području općine Travnik*, Vitez 25. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-597, *Vanredno izvješće u zoni odgovornosti sa stanjem u 12:00 sati*, Vitez, 25. aprila 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-621/93, *Izvjeshće o stanju u zoni odgovornosti*, Vitez, 25. april 1993.

⁹¹⁵ ICTY, HVO, OZ SB, VOS, broj: 285-8-1/93, *Dnevno izvješće za 26/27.04.93. sa stanjem u 06,00*, Vitez, 27. april 1993.

⁹¹⁶ (...) *Po dolasku u Mehurić primjetio sam prisustvo stranaca arapskog porijekla koji su tada bili smješteni u napuštenim kućama u selu Poljanice. Ubrzo smo se suočili da odredjenim problemima jer su se ti Arapi sukobljavali sa pripadnicima našeg bataljona koji se, po njihovim nazorima, nisu ponašali kako su oni propovijedali (pili su, pušili ili na drugi način izazivali njihovu reakciju). Mi smo vojnicima sugerisali da ih se klone kako bi se izbjegao otvoreni sukob. Krajem aprila, mislim da je to bio 24. april 1993. (...) dobili smo poziv dežurnog oficira koji nas je obavijestio da su mudžahedini otišli u Miletiće i da su uhapsili stanovnike hrvatske nacionalnosti i jedan broj Bošnjaka istog sela. Medju tim ljudima bio je i otac i amidja našeg pomoćnika za obavještajne poslove (...). Nakon brojnih napora uspjeli smo da jednog Arapa koji je govorio naš jezik, a zvao se Ramadan, ubijedimo da nas poveže sa njihovim vodjom i tek nakon njegovog dolaska i pregovora koji su vodjeni duboko u noć uspjeli smo da ih ubijedimo da puste zarobljene mještane sela Miletići. Mi smo ih odvezli u Luke, smjestili u kuću Ribo Sulje i drugih mještana, obezbjedili im ljekarsku brigu, a vod 314. mtbr koji je bio u selu brinuo se o njihovoj sigurnosti (...). Sutradan su u selo došli predstavnici međunarodne zajednice i mješovitá komisija. Saznao sam da je u selu ubijeno 5-6 lica (...). Ovi Arapi su pravili i druge probleme na našem području (...) dolazilo je i do podjela medju stanovnicima Mehurića i okolnih sela o njihovom boravku i ponašanju (...). Up.: ICTY (Predmet Hadžihasanović i Kubura), Izjava svjedoka (Hasan Zukanović), Razgovoru prisustvovali: Edina Rešidović i Mustafa Polutak, Sarajevo, 23. februar 2004.*

⁹¹⁷ Praljak, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-979, *Odgovor*, Zenica, 25. april 1993.

da bi moglo doći do većeg sukoba između njegovih boraca i mudžahida. Načelnik VOS-a OZ SB smatrao je da su ti navodi tačni. Cijenio je da ima oko 100 mudžahida u rejonu sela sjeverno od Han Bile.⁹¹⁸ Nakon nekoliko dana zatočenja, oslobođeni su zarobljenici iz Poljanica. Policijska stanica Busovača (HRHB) 18. februara 1994. godine podnijela je Okružnom vojnom tužilaštvu Vitez (HRHB) izvještaj o zločinu. Prema njemu, zločin je izvršilo 12 mudžahida afroazijskog porijekla i pet maskiranih Bošnjaka koji su bili s njima. Prilikom upada u selo ranili su Luciju Pavlović i ubili njenog muža Stipu. Nakon toga okupili su mještane i izdvojili četvericu muškaraca.⁹¹⁹

U Miletićima su 13/14. maja ubijeni Franjo Pavlović i Nedjeljko Pavlović, a u Grabljama Vlado Ćosić.⁹²⁰ Jedan od ubijenih 24. aprila u Miletićima zvao se Franjo Pavlović. Ne raspolazem s više podataka na osnovu kojih bih mogao utvrditi radi li se o istoj osobi ubijenoj 24. aprila a zabilježenoj kao žrtva i 14. maja, ili su u selu postojale dvije osobe s istim imenom i prezimenom, a ubijene različitih datuma.

Hrvati su znali da su većinu zločina nad njihovim civilima i zarobljenim pripadnicima HVO-a počinili mudžahidi iz stranih zemalja nad kojima komanda 3. korpusa nije imala efektivnu kontrolu.⁹²¹ Bošnjaci su, također, znali da su sve zločine nad njihovim sunarodnjacima u srednjoj Bosni počinili isključivo domaći pripadnici HVO-a i to pod neposrednom komandom Blaškića i Kordića.

Jedinice ARBiH i dalje su izvještavale da HVO ne poštuje primirje.⁹²² Prema hrvatskim izvještajima, ARBiH je oko 4.30 sati 25. aprila otpočela s napadima skoro duž cijele l/o HVO na busovačkom bojištu s naročito

⁹¹⁸ ICTY, HVO, GS, primljeni telegram broj: 2289 (u 04,30 h), VOS OZ SB, *Vanredno izvješće-II*, Vitez, 26. april 1993.

⁹¹⁹ ICTY, HRHB, PU Travnik, PS Busovača, broj: 03-9/4-111-22/94, *Izvišće povodom masakra u selu Miletići općina Travnik 5 osoba hrvatske nacionalnosti od strane NN izvršitelja*, Busovača, 18. februar 1994. godine. **Ubijeni: 1. Pavlović (Srećko) Tihomir (1973), 2. Pavlović (Zorislav) Vlado (1973), 3. Pavlović (Jozo) Stipo, 4. Pavlović (Mijo) Franjo (1960) i 5. Petrović (Stipo) Anto (1937).**

⁹²⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-345/93, *Kršenje normi humanitarnog prava, prosvjedi*, Vitez, 15. maj 1993.

⁹²¹ (...) *Hrvatski narod i borovnici HVO-a znaju da su većinu ubojstava i masakara nad hrvatskim pučanstvom učinile mudžahedinske snage dovedene na ove prostore da se bore za nekakvu islamsku državu (...).* Up.: ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-194-1/93, *Priopćenje*, Vitez, 26. april 1993.

⁹²² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-422, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-423, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 25. april 1993; **Praljak**, ARBiH, SVK, str. pov. broj: 02/1-116, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 25.04.1993. godine*, Sarajevo, 26. april 1993.

izraženim težištem u rejonu Poloma, Kule, Donjeg Polja, Strana i Podjela. Na grad je ispaljeno više desetina mina iz MB 80 i 120 mm iz pravca Mejdana, Grablji, Šudina, Silosa i Poloma nakon čega su otpočeli pješadijski napadi. Devet boraca HVO-a je poginulo, a više ih je ranjeno. Od artiljerijskog dejstva ranjeno je i nekoliko civila u gradu.⁹²³ Nakon što je oslobodila Jelinak, ARBiH je zatekla zgarišta 30-ak bošnjačkih kuća i još veći broj spaljenih štala.⁹²⁴ Pri povlačenju iz sela, HVO je poveo 28 bošnjačkih muškaraca sa sobom, a dva su civila nestala. Naređenja za destruktivna ponašanja pripadnika HVO-a prema bošnjačkoj imovini i nasilje prema civilima, prema izvještajima ARBiH, izdavali su pripadnici civilne policije HZHB.⁹²⁵ To je izjavio jedan zarobljeni pripadnik HVO-a.⁹²⁶ Novotravnička brigada ARBiH prihvatila je izbjegle pripadnike 325. bbr iz viteških sela Večeriske, Gaćica i Kruščice. Postavila je i uvezala l/o Lazine (Čakići) – Trenica – Pečuj – prema repetitoru – BNT – Margetići – Kalinska – Isakovići. Na kiseljačkom bojištu HVO je izgubio Zavrtaljku zbog neaktivnosti postrojbi iz Fojnice.⁹²⁷ Istovremeno je ARBiH izvodila pješadijske napade i prema Vitezu. Nije bilo značajnijeg pomjeranja l/o HVO-a.⁹²⁸ Od tri tenkovske granate ARBiH ranjeno je 12 hrvatskih civila u gradu.⁹²⁹ U rejonu Počulice 325. bbr zarobila je nekoliko pripadnika HVO-a sa 100.000 DM i 3.000.000 HRD (15.000 DM).⁹³⁰ U noći 25/26. april

⁹²³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-621/93, *Izvjeshće o stanju u zoni odgovornosti*, Vitez, 25. april 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 241/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 25. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-597, *Vanredno izvješće u zoni odgovornosti sa stanjem u 12:00 sati*, Vitez, 25. april 1993. godine. **Pogrešan naziv za 7. SMbbr iz ovog izvještaja nalazi se i u izvještaju brigade N. Š. Zrinski napisan dva dana kasnije, ali za opis događaja u januaru i februaru (307. muslimanska brigada).** Up.: ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: 827/93, Busovača, 27. april 1993).

⁹²⁴ **Navodno su palili: Andrijašević (Stipe) Milenko, Andrijašević (Ante) Željko, Brnada (Nike) Marinko i Vidović (Stipe) Vinko.** Up.: ICTY, ARBiH, 333. bbr, broj: 05-205/93, Busovača, 25. april 1993.

⁹²⁵ **Navodno Andrijašević (Stipe) Ivica i Anto.** Up.: ICTY, ARBiH, 333. bbr, broj: 05-205/93, Busovača, 25. april 1993.

⁹²⁶ **Navodno Vinko Čosić iz Jelinka.** Up.: ICTY, ARBiH, 333. bbr, broj: 05-205/93, Busovača, 25. april 1993.

⁹²⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 241/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 25. april 1993.

⁹²⁸ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, pov. broj: 01/93, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 25. april 1993.

⁹²⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-597, *Vanredno izvješće u zoni odgovornosti sa stanjem u 12:00 sati*, Vitez, 25. aprila 1993.

⁹³⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-4-621/93, *Izvjeshće o stanju u zoni odgovornosti*, Vitez, 25. april 1993; Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 913/93, *Zapisnik sa zajedničkog sastanka Komande brigade i šure brigade, održanog dana 13.05.1993, godine u 15,00*, Zenica, 18. maj 1993.

odbijen je napad HVO-a na pravcu Grabak – Jelovac u rejonu Krčevina.⁹³¹ Na viteškom bojištu, sa sjeverne strane, do 26. aprila uspostavljena je l/o: Stužerak (tt 797) – Sadovače – južno 1 km – zapadno 1 km – niz potok Bila do ceste – cestom jugoistočno 1 km – sjeveroistočno 1 km – istočno preko Kremnika iznad Brezovače (tt 472) – za oko 300 m – dalje istočno do Tolovičkog potoka – jugoistočno do Dubravičkog potoka – južno preko Sivrinog Sela sve do ceste – jugoistočno cestom oko 500 m – sjeveroistočno prema Pirićima (isključno) – istočno do iznad Vidovića – jugoistočno do iznad Ahmića – sjeverno preko tt 514 i Gole kose – istočno do tt 813 – jugoistočno Vrane stijene – Obla glava – Jelinak. Na južnom pravcu išla je linijom Pezići – Gornja Rovna – Vranjska (Kajmakovići) – Crveno brdce (tt 517) – Kruščica – Zabrdje.⁹³² U vezi s Blaškićevim protestom za kršenje primirja na viteškom bojištu 25. aprila, komanda korpusa odgovorila je da njene jedinice nemaju niti su imale naređenja za napadna dejstva i da mora shvatiti da komandiri na nizim nivoima komanduju ljudima kojima su vase postrojbe poklale zene, djecu, roditelje, bracu, sestre (...) da je iste tesko obuzdati (...). Preduzimao sve mjere da dodje do potpunog prekida vatre, predlazem da energiju usmjerimo u tom pravcu, a ne na dopisivanje.⁹³³ Dutchbat je izvijestio da je HVO ispalio oko 140 mina 82 i 120 mm sa v/p u rejonu Busovače. Blaškić je ponovo protestirao kod UNPROFOR-a, tvrdeći da je ARBiH počela opsežniji napad na Busovaču sa sjeverne strane ispaljivanjem desetak mina iz Grablji na Busovaču.⁹³⁴

Prva četa 1/305. bbr uvedena je 26. aprila na l/o izvor Crnog potoka – Bistričin potok – Pridolci (tt 1174) – Kozica.⁹³⁵ HVO je tražio pomoć u ljudstvu. Oskudijevao je u municiji. Nekoliko dana intenzivnih borbi na više dijelova srednjobosanskog bojišta maksimalno je i brzo crpilo obje strane. Armija RBiH bila je vrlo nezadovoljna radom UNPROFOR-a koji joj se pojavljivao pri izvršenju njenih zadataka, a u vidu komisije za

⁹³¹ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/93, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 26. april 1993.

⁹³² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-425, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 26. april 1993.

⁹³³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-980, *Odgovor na prosvjed*, Zenica, 25. april 1993. godine. **IZ RATNOG DNEVNIKA 3. KORPUSA, UPIS ZA 25. APRIL: (...) U 4,55 h počelo je raketiranje položaja ARBiH VBR-om 128 mm i lanserom 107 mm nakon kojeg je otpočeo i pješadijski napad HVO. Napad je odbijen, a ARBiH je u protivnapadu pomjerila liniju za oko 2 km naprijed na pravcu: Polom – Radenovići – Solakovići – Kula. Jedan borac je poginuo (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁹³⁴ ICTY, UNPROFOR, Britbat, 1. Češirski puk, broj: 177, *Siže vojnih informacija*, 25. april 1993.

⁹³⁵ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02-708-2/93, *Naređenje*, Busovača, 26. april 1993.

obilazak terena. Tako je omeo akciju 303. Sbbr na Gradini. U rejonu Prosja i Radenovića HVO je pomjerio liniju za oko 300 metara ka komunikaciji Busovača – Kaćuni. Ostale linije bile su nepromijenjene.⁹³⁶ Protestirao je zbog napada ARBiH iz pravca Kubera prema Busovači 25. i 26. aprila i zahtijevao od UNPROFOR-a da svojim snagama kontrolira i razdvoji snage u rejonu Kubera, ali i zbog navodnog pješadijskog napada ARBiH na Radenoviće i minobacačkog dejstva po Prosju, Donjem Polju i Gradini.⁹³⁷ Na licu mjesta zatekao se UNPROFOR koji je porekao optužbe.⁹³⁸ Kao što se vidi iz njegovih postignutih rezultata u rejonu Radenovića, HVO je bio u napadnom, a ne odbrambenom dejstvu jer je pomjerio svoju liniju za oko 300 m naprijed.

Iako je HVO redovno optuživao ARBiH da muči i maltretira njegove zarobljenike u svojim zatvorima, izjave koje su njegove službe uzimale od njih nakon oslobađanja često govore suprotno.⁹³⁹ Optuživao je za ratne zločine čak i kuhare u zatvorima ARBiH *zbog izjvljavanja sa hranom*.⁹⁴⁰

⁹³⁶ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-178, *Izvjestaj*, Busovača, 26. april 1993.

⁹³⁷ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 01-4-656/93, *Prosvjed*, Vitez, 25. april 1993; **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 01-4-648/93, *Prosvijed zbog napada postrojbi Armije BiH na HVO*, Vitez, 26. april 1993.

⁹³⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-988, *Odgovor na vaš akt broj 01-4-855/93 od 26.04.1993. godine*, Zenica, 26. april 1993.

⁹³⁹ (...) *Prilikom dovodjenja u ovaj zatvor nisam imao nekih maltretiranja od strane bilo koga (...). Ovom prilikom niko me nije tukao ali jesu svi prijetili (...). Za čitavo vrijeme dok je došlo do zamjene 01.09.1993. god. više me niko nije ispitivao (...). Up.: Praljak, HVO, Brigada B. Jelačić, Izjava Vidović (Ljiljko) Zorinko, Kiseljak, 3. septembar 1993. godine. (...) Ja sam od istog rafala zadobio dva metka, jedan u rame, drugi u nogu (...). Tu su nas dvojicu zarobili (...) i odmah nas povelu u pravcu Gomionice (...) pošto sam jako krvario, a tada mi je počela da teče i krv na usta i nisam mogao pješčiti dalje, već tada su mene previli i položili na nosila i potom nosili oko 1 km do mjesta gdje su me unijeli u vozilo Neradin Ibrišima i odvezli me u bolnicu u Moštre a potom prenijeli u kombi saniteta i odvezli me u bolnicu u Visoko (...). Po dolasku u bolnicu odmah su izvršili snimanje pluća a nakon toga i operaciju. Brzo sam se oporavljao i nakon 5-6 dana kod mene je došao Hebib Atif (...) i ispitivao me (...) nije puno ni pitao (...) iz bolnice nakon oporavka prebačen sam u zgradu vojničkog pritvora (...) kada su doveli Vidovića vodili su ga na ispitivanje, a poslije niko ga nije dirao niti ispitivao (...) jedne prilike došao je Jahić Ejub iz sela Rotilj (...) koji je izbjegavao vojnu obavezu, a zatim jedan stariji čovjek rodom iz Zavidovića (Duranović) (...). Napominjem da u vrijeme dok sam bio u pritvoru niko me nije ni čvokom udario a niti smo išli na bilo kakvu radnu obavezu (...). Up.: Praljak, HVO, Brigada B. Jelačić, Izjava Čuljak (Ivo) Marinko, Kiseljak, 3. septembar 1993. godine. Kao što se vidi iz ove izjave, sa zarobljenicima HVO-a u vojnom pritvoru u Visokom u istim prostorijama boravili su i pritvorenici bošnjačke nacionalnosti i jeli isti hranu.*

⁹⁴⁰ **Praljak**, HRHB, Komisija za utvrđivanje ratnih zločina, broj: 27/95, *Kratka hronologija i prikaz počinjenih ratnih zločina od strane pripadnika Armije BiH i paravojnih postrojbi muslimanskih snaga na području općine Mostar, Konjic, Jablanice i Prozor za vrijeme muslimansko hrvatskih sukoba 1993 godine*, Mostar, 30. mart 1995.

Međutim, nije se radilo ni o kakvom mučenju zatvorenika glađu jer je bila opća nestašica hrane koju su trpjeli i ranjenici ARBiH u bolnicama.⁹⁴¹ S druge strane, u logorima HVO-a za Bošnjake stanje je bilo mnogo teže. Predstavnici MKCK-a obilazili su logore i zatvore na obje strane i davali ocjene odnosa prema zatvorenicima. Tako je, naprimjer, *gospodjica Kler* 26. aprila posjetila zatvor HVO-a koji se nalazio u zgradi komande brigade *Viteška*. Evidentirala je oko 300 privedenih Bošnjaka. Nakon obilaska zatvorenika, razgovarala je s operativcem SIS-a. Obavijestila ga je da su je zatvorenici informirali da je odnos prema njima uglavnom korektan, ali da ima i nekorektnih postupaka. Upozorila ga je da će HVO *dobiti velike negativne poene*. Ostala je pri svojoj ranijoj tvrdnji da se u logoru u OŠ *Dubravica* nehumano odnosi prema zarobljenicima. Lično je vidjela njihovo odvođenje na kopanje rovova na prvim borbenim linijama. Vidjela je sličnih slučajeva i na drugim mjestima, ali ju je odnos HVO-a prema zarobljenicima razočarao. Zaprijetila je da će poslati izvještaj u Ženevu i protest Bobanu. Upozorila je operativca da HVO *nije ni svjestan kakav će negativan poen dati hrvatskoj strani*. On ju je pokušao razuvjeriti objašnjavajući joj da i na drugoj strani ima postupaka koji izazivaju zaprepaštenje na hrvatskoj strani. Kler je uzvratila da ona zna šta se radi na drugoj strani, *ali šta je urađeno na hrvatskoj prevazilazi sve mjere*.⁹⁴²

Primirje na bojištima ni dalje se nije poštovalo.⁹⁴³ U jutarnjim satima 27. aprila HVO je granatirao Kazagiće, Rudnik i Jehovac na kiseljačkom bojištu. Nakon artiljerijske pripreme sa v/p u rejonu Krčevina, izveo je pješadijski napad na Bilalovac, a u 11.00 i na Kazagiće u kojima je probio l/o. Zbog uobičajenog dejstva zapaljivom municijom od HVO-a, u selu je zapaljeno više kuća. Na busovačkom bojištu, dejstvovao je pješadijskim naoružanjem, snajperima i artiljerijom po svim l/o ARBiH. Diverzanti 2/305. bbr zapalili su planinarski dom Grad i policijsku kuću za odmor. Zarobili su jednu automatsku pušku sa 1.000 metaka, uništili “tamić” i likvidirali dva borca HVO-a. Tokom dana poginulo je oko šest vojnika HVO-a. Zarobljeni Bošnjaci svakodnevno su radili na inženjerskom

⁹⁴¹ (...) *Hrana im je uglavnom dosta jednolična i radilo se o makaronima i rezanicima, a krv je šenišni odnosno radjen od mekinja i neukusan. Doručak nismo dobijali jer su inače u oskudici sa hranom (...).* Up.: Praljak, HVO, Brigada B. Jelačić, *Izjava Vidović (Ljiljko) Zorinko*, Kiseljak, 2. septembar 1993.

⁹⁴² ICTY, HVO, Brigada Viteška, SIS, broj: 06-195-1/93, *Izvješće*, Vitez, 26. april 1993.

⁹⁴³ ICTY, HVO, OZ SB, VOS, broj: 285-8-I/93, *Dnevno izvješće za 26/27.04.93. sa stanjem u 06,00*, Vitez, 27. april 1993.

utvrđivanju položaja HVO-a. Artiljerija HVO-a nije se smirivala.⁹⁴⁴ Drugi bataljon 333. bbr pokušao je pomjeriti liniju u Milavicama, ali nije uspio.⁹⁴⁵ Hadžihasanović je naredio 333. bbr da narednog dana obustavi ofanzivna dejstva radi boravka najviših vojnih rukovodilaca ARBiH i HVO-a u njenoj z/o.⁹⁴⁶ Komandant OZ SB zabranio je komandantu brigade Viteška postupanje prema zadržanim civilima suprotno temeljima odredbi Ženevske konvencije.⁹⁴⁷ Ova zabrana uslijedila je nakon što je *gospodjica Kler* posjetila zatvor u zgradi komande brigade.⁹⁴⁸ Očigledno je protestirala kod Blaškića kako je brigadnom referentu SIS-a i najavila. Na području Vareša HVO je nastavio s inženjerskim uređenjima položaja. Pripadnicima ARBiH ni dalje nije dozvoljavao prolazak kroz grad, a jedinici ARBiH u Daštanskom je zaprijetio da će biti napadnuta.⁹⁴⁹ U Travniku su se sastali lokalni predstavnici vlasti HVO-a i općine Travnik zbog prevazilaženja nastalih tenzija.⁹⁵⁰

U 4.30 sati 28. aprila 2/7. SMbbr je, u sadejstu s vodom 309. bbr (bila je planirana četa), izveo napad iz pravca Dusine na Kulu (tt 712), dominantan objekat nad Busovačom, koju je zaposjeo uz gubitke od jednog poginulog. Time je direktno ugrozio odbranu grada radi čega su se na Kuli postavili transporter UNPROFOR-a koji su spriječili njegovo dalje napredovanje. U zanosu uspjeha, jedinice su bile ušle dublje u teritoriju HVO-a i izložile se njegovoj bočnoj vatri, ali nije bilo gubitaka. Intervencijom UNPROFOR-a napad je zaustavljen, a Kulu je preuzeo 2/333. bbr.⁹⁵¹ Istovremeno, iz pravca Kubera napala je 303. Sbbr. Zaposjela je Jelinak i

⁹⁴⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-993, *Narusavanje sporazuma o prekidu dejstava, protest*, Zenica, 26. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-996, *Narusavanje sporazuma o prekidu vatre, protest*, Zenica, 27. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-191, *Izveštaj*, Busovača, 27. april 1993. godine. **Kazagići su selo s dominantnim položajem u odnosu na HVO i bili su značajni za osiguravanje Bilalovca i Plinare. Up.:** **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-801/93, *Uvezivanje i učvršćivanje linija u rejonu Bilalovca, Upozorenje*, Busovača, 8. maj 1993.

⁹⁴⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

⁹⁴⁶ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-721/93, *Naređenje*, Busovača, 27. april 1993.

⁹⁴⁷ **ICTY**, HVO, OZ SB, broj: 01-4-666/93, *Dopuna zapovijedi br. 01-4-560/93 od 24.04.1993.g.*, Vitez, 27. april 1993, 10,20 h.

⁹⁴⁸ **ICTY**, HVO, Brigada Viteška, SIS, broj: 06-195-1/93, *Izvešće*, Vitez, 26. april 1993.

⁹⁴⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-996, *Narusavanje sporazuma o prekidu vatre, protest*, Zenica, 27. april 1993.

⁹⁵⁰ **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/48-1, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 27. april 1993.

⁹⁵¹ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-202, *Izveštaj*, Busovača, 28. april 1993.

Gradinu, te pomjerila liniju za 500 m prema Bakijama. U rejonu Milavice Jajčani su pomjerali l/o za oko 150 m naprijed bez gubitaka.⁹⁵² Prema izvještajima HVO-a, ARBiH je izrazila težište napada na Kaonik, a napadno je djelovala i na Hrasno i Bakije. Vatreću podršku ostvarivala je iz rejona Merdana, Šudina i Kubera. Zbog jačine napada iz više pravaca, HVO nije bio u mogućnosti pregrupisati snage. Artiljerija ARBiH vatrom je poklopila haubicu HVO-a, *noru*. Linije HVO-a ozbiljno su uzdrmane.⁹⁵³ Poslijepodne je HVO izveo protivnapad na Gradinu, ali bez uspjeha.⁹⁵⁴ Odbrana Busovače došla je u pitanje. Intenzitet napada smanjio se nakon dolaska zajedničke komisije na teren i posredovanja UNPROFOR-a i PMEŽ-a. Borbena dejstva oslabila su i u Vitezu.⁹⁵⁵ Sudeći prema izvještajima VOS-a o stanju i mogućnostima odbrane HVO-a, ali i 3. korpusa i rezultatima njegovih jedinica, ARBiH je mogla tog dana osloboditi Busovaču, ali pravovremena intervencija UNPROFOR-a i PMEŽ-a su to spriječile. Osim dobre lekcije HVO-u i nanošenja mu velikih gubitaka u ž/s i MTS-u, ARBiH nije postigla ništa značajno, iako je mogla završiti s Busovačom i HVO stisnuti u dvije manje enklave (kiseljačko-kreševsku i viteško-novotravničku). Pomjerala je l/o na više pravaca u dubinu teritorije HVO-a i zaposjela nekoliko taktički važnih objekata. Krajem aprila l/o ARBiH na busovačkom bojištu bila je: Vrana stijena – Gradina (uključno) – Putiš (uključno) – Grablje – Katići – Merdani – tt 448 – tt 712 (uključno) – Solakovići – tt 411 – istočno 1000 m – Milavice – Mihaljevići – Proščica – most Kaćuni – Prosje – Radenovići – tt 721 – Slavino vrelo – tt 1410.⁹⁵⁶ Tristo treća Slavna ovladala je linijom tt 646 – kt 708 – katoličko groblje Jelinak – vis Gradina – Putiš.⁹⁵⁷

Otezanje provođenja sporazuma o primirju od strane HVO-a izazivalo je značajne probleme komandi korpusa čije su velike snage bile vezane za l/o prema njemu. One su bile u stanju mirovanja što ih je iscrpljivalo i stvaralo nepovjerenje kod boraca. S druge strane, VRS, koja je shvatala to stanje, koristila je priliku i zauzimala slobodnu teritoriju. Komanda korpusa se

⁹⁵² **Praljak**, HVO, GS, VOS, *Izvanredno obavještajno izvješće*, Mostar, 28. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-202, *Izvještaj*, Busovača, 28. april 1993.

⁹⁵³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 245/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 30. april 1993.

⁹⁵⁴ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-202, *Izvještaj*, Busovača, 28. april 1993.

⁹⁵⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 245/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 30. april 1993.

⁹⁵⁶ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 02/409-202, *Izvještaj*, Busovača, 28. april 1993.

⁹⁵⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

velikim naporima snalazila u takvoj situaciji, kako zbog razvučenosti snaga prema HVO-u i VRS-u tako i radi sve veće nestašice MTS-a. Zahtijevala je od ŠVK da reagira prema GS i da insistira da prođu konvoji MTS-a kako bi se mogla suprotstaviti VRS-u. Borci su bili nezadovoljni što se najodgovorniji ljudi ARBiH (Izetbegović, Halilović i članovi ŠVK) nisu pojavili na terenu u srednjoj Bosni nakon potpisivanja sporazuma. *Politika ni rata ni mira* stvarala je njihovo nepovjerenje za koje je komanda korpusa smatrala da će biti teško popravljivo.⁹⁵⁸ Gotovo svakodnevno izdavala je naređenja o prekidu ofanzivnih b/d prema HVO-u pozivajući se na sporazum Izetbegović–Boban.⁹⁵⁹ Bez obzira na to, u nekim potčinjenim jedinicama nižeg ranga, prema saznanjima komande korpusa, primirje se nije poštovalo.⁹⁶⁰ Zbog toga se naređenje ponavljalo svaki dan, a nekada i više puta dnevno. Primirje u rejonu Viteza nije poštovano. Iz komande 325. bbr kategorički su tvrdili da poštuju primirje i da su sa samo dvije mine MB 120 mm uzvratili po Malom Mošunju odakle je artiljerija HVO-a tukla po l/o odbrane ARBiH i bošnjačkim selima.⁹⁶¹ Nakon krize odbrane Busovače 28. aprila, HVO je postao skloniji provođenju primirja. Poslije trinaest najkrvavijih dana u novijoj historiji srednje Bosne, borbe su se stišavale. Prema podacima iz dostupnih dokumenata, broj poginulih na obje strane je oko 300 osoba od kojih se oko polovine odnosi na bošnjačke civile i zarobljene pripadnike ARBiH. Broj civilnih žrtava višestruko je veći na bošnjačkoj nego na hrvatskoj strani dok je broj poginulih boraca prilično izjednačen (računajući pripadnike ARBiH pobijene u Ahmićima i na drugim lokacijama, a koji nisu stradali u boju). Čini se da je najveće gubitke pretpjela brigada N. Š. Zrinski, potom *Viteška* i 325. bbr. Od 29. aprila obje vojske intenzivno su radile na inženjerskom osiguranju položaja.⁹⁶² Za 30. april dogovoreno je

⁹⁵⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-427, *Zahtjev za hitno rjesavanje*, Zenica, 27. april 1993.

⁹⁵⁹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-992, *Prekid svih b/d, Naredjenje*, Zenica, 27. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1005, *Prekid b/d prema HVO, Naredjenje*, Zenica, 28. april 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1013, *Naredjenje*, Zenica, 28. april 1993

⁹⁶⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1012, *Potpuna obustava dejstava prema jedinicama HVO*, Zenica, 28. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, pov. broj: 01/93, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 28. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, pov. broj: 01/93, *Izvještaj o prekršaju primirja*, Vitez, 28. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1017, *Upozorenje*, Zenica, 29. april 1993.

⁹⁶¹ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, pov. broj: 01/93, *Izvještaj o slučajevima prekršaja primirja od strane pripadnika ARBiH*, Vitez, 29. april 1993.

⁹⁶² **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, pov. broj: 01/93, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 29. april 1993.

oslobađanje svih zarobljenih civila i pristupanje asanaciji terena kako bi obje strane sahranile svoje mrtve.⁹⁶³ Zadnjeg dana aprila borbe su gotovo prestale izuzev sporadičnih provokacija HVO-a na linijama razdvajanja i njegovih povremenih dejstava iz pješadijskog oružja i artiljerijskog oruđa po bošnjačkim selima na viteškom, kiseljačkom i busovačkom bojištu.⁹⁶⁴ Jedinica *Vitezovi* prebačena je 30. aprila iz Kraljevica kod Travnika u Vitez što je bilo protivno potpisanom sporazumu o nepomjeranju jedinica.⁹⁶⁵

Koliko su bili ugroženi viteški Hrvati i HVO od navodne agresije ARBiH, pokazuje i sukob oko ratnog plijena 16. aprila: *Prilikom travanjskih napada MS na postrojbe HVO u SB, zapovjedništvo OZ SB je došlo do zaključka da bi trebalo zauzeti crpku KALEN, i pri tome je sačuvati od uništenja jer su tankovi puni goriva.* To je bila privatna pumpa vlasnika bošnjačke nacionalnosti. Zanimljivo je da se HVO bavio zauzimanjem bošnjačkog privrednog objekta “u jeku muslimanske agresije”. U takvim situacijama vojska se obično bavi odbranom značajnijih objekata, a ne zauzimanjem benzinskih pumpi punih tankova, vlasnika koji su bili iste nacionalnosti kao većina pripadnika neprijateljske vojske. Akciju zauzimanja BP *Kalen* obavili su *Vitezovi* što nije neobično jer ih je pljačka najviše i zanimala. U toj “akciji” trojica su poginula.⁹⁶⁶

⁹⁶³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/31-1016, *Pustanje svih zarobljenih civilnih osoba na slobodu i asanacija bojista, Naredjenje*, Zenica, 29. april 1993.

⁹⁶⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-435, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 30. april 1993.

⁹⁶⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1021, *Protest*, Zenica, 30. april 1993.

⁹⁶⁶ **Kraljević je pumpu predao Blaškiću.** Vlada HVO Vitez željela je pumpu za svoje potrebe. *Zbog ugleda ili bolje rečeno neugleda tj. nepovjerenja koje je Vlada uživala, došlo je do pobune „Vitezova“.* Iz Mostara je odlučeno u korist vlade HVO što je izazvalo dodatnu napetost i nered. Up.: ICTY, HVO, GS, broj: 02-2/1-09-751, *Zapovijed*, Mostar, 9. maj 1993. godine. *Vitezovi su prijetili da će je „dići u zrak“.* Dogovoreno je da se gorivo podijeli između vlada HVO Vitez i Travnik, komande OZ SB i regionalne policije (4. bojna VP HVO), a da *Vitezovi* ostanu na pumpi. Oni su se smirili jer su dobili dio goriva koji su mogli ponuditi u slobodnoj prodaji. Up.: ICTY, HZHB, Odjel obrane, broj: 914-T-01, *Službena zabilješka*, Mostar, 6. august 1993. godine. **Kriminalci su pod Blaškićevom i Kordićevom zaštitom svoje usluge naplaćivali slobodom kriminalnog djelovanja.** Sukob s ARBiH, bar u početnoj fazi, nudio je mogućnosti bogatog ratnog plijena, a kasnije i ratnog profiterstva. Viteški Bošnjaci uglavnom su bili dobrostojeći domaćini, a neki od njih, poput vlasnika BP *Kalen*, i bogati poduzetnici što je sigurno bila dobra „borbena“ motivacija za zločinačke jedinice poslušne Blaškiću i njegovom pretpostavljenom Kordiću.

Sukobi na području Jablanice i Konjica

Istovremeno s napadom na ARBiH u srednjoj Bosni, HVO je počeo sukobe i u rejonu Konjic – Jablanica. Temeljem naredbe predstojnika Odjela odbrane i uprave vojne policije HZHB, vojna policija HVO Jablanica 16. januara izdala je naređenje kojim stanovnici općine Jablanica mogu napustiti teritorij općine jedino uz njeno odobrenje. Za putovanja radi nabavke robe trebalo je dobiti, uz dozvolu za napuštanje općine, odobrenje za nabavku. Popratna dokumentacija uz MTS, koji se preko Jablanice uvezio iz Hrvatske ili neke druge zemlje, a za druge krajeve u Bosni i Hercegovini, ovom naredbom morala je biti dodatno ovjerena pečatom predstojnika Odjela odbrane, načelnika GS ili pomoćnika za logistiku HVO-a.⁹⁶⁷ U prvoj polovini aprila, HVO je izdao ultimatum jedinicama ARBiH i MUP-a RBiH u Jablanici da mu se potčine ili napuste općinu. Iz pravca Falanovog brda 15. aprila napao je snage ARBiH u Ostrošcu i Glodnici, selima istočno od Jablanice, prema Konjicu. *Kažnjenička bojna* i *ATG Baja Kraljević* došle su iz Mostara da zaposjednu Slatinu, Soviće i Doljane, sela zapadno od Jablanice, prema Prozoru, što su i učinile bez značajnijeg otpora 17. aprila. Te jedinice bile su smještene u franjevačkom sanatorijumu u Masnim Lukama, a brigu o ishrani preuzeo je fra Perat Krasić. U rejonu tih sela predala su se 94 pripadnika ARBiH. Neki od njih su strijeljani, s nekoliko bošnjačkih civila, iz odmazde zbog pogibije u b/d četiri vojnika *Kažnjeničke bojne*. Prije likvidacije su mučeni i ponižavani. Prema saznanjima ARBiH, navodno je najmanje trojicu ubio Vlado Ćurić, a Leto Davor navodno je silovao jednu djevojku. Kamioni mesnice *Lijanovići* odvozili su opljačkanu stoku u Široki Brijeg.⁹⁶⁸ Ostali su zatočeni u Ljubuškom. Svi civili (422) s područja tih sela, nakon nekoliko dana maltretiranja, zajedno sa 25 v/o protjerani su prema Gornjem Vakufu. *Po zapovijedi vissih zapovjednika (...) nakon prestanka sukoba na ovim terenima zapaljane su sve muslimanske kuce te srussene dvije džamije.*⁹⁶⁹ Odjel odbrane HVO Jablanica opljačkao

⁹⁶⁷ ICTY, HZHB, Uprava vojne policije, Vojna policija Jablanica, *Zapovijed*, Jablanica, 16. januar 1993.

⁹⁶⁸ ICTY, ARBiH, 4. korpus, bVP, broj: 02-34/92, *Izjava*, Jablanica, 21. juni 1993.

⁹⁶⁹ ICTY, HVO Jablanica, Odjel obrane, broj: 02/106/93, *Izjessce za dan 23.04.1993.god. u 12,00 h. Prema saznanjima ARBiH, naredbu za spaljivanje sela i miniranje džamija navodno je izdao Mladen Naletilić Tuta lokalnim pripadnicima HVO-a. Džamije su, prema istom izvoru, minirali Ivan Čović i Mladen Bošnjak. Up.: ARBiH, 4. korpus, bVP, broj: 02-34/92, Izjava, Jablanica, 21. juni 1993.*

je, kao ratni plijen, svu pokretnu i konfiscirao svu nepokretnu bošnjačku imovinu iz tih sela.⁹⁷⁰

Krajem marta HVO se pripremao za napad na Konjic. Petković je 27. marta izdao, uredu HVO Konjic u Zagrebu, saglasnost za dolazak *postrojbe pod zapovjedništvom Zvonka Lukić-Legije na područje HZH-B*.⁹⁷¹ Istog dana, istom uredu, izdao je saglasnost i za dolazak jedinice *Uskoci na područje HZ H-B*.⁹⁷² HVO je silom uspostavljao paralelnu vlast, provodio vlastiti poreski sistem i kontrolirao protok ljudi i roba. Od Tvornice namjenske proizvodnje *Igman* u Konjicu prisvajao je repromaterijal i jednom prilikom zaplijenio 259.500 DM, koje su bile namijenjene za plaće uposlenika. Isticao je nacionalne zastave na objektima, koji se po važećim državnim propisima nisu obilježavali nacionalnim simbolima. Vozilima s registracijskim tablicama države i ARBiH zabranjivao je promet i kao jedinu regularnu registracijsku oznaku smatrao tablice HZHB. Na punktu u Salakovcu nije dopuštao vozilima ARBiH da iz pravca Jablanice idu prema Mostaru. Samovoljno je, bez saglasnosti nadležnih općinskih organa, uzurpirao stambene i poslovne prostore. Od početka godine sve češće su se dešavala drumska razbojništva u režiji HVO-a čega su žrtve uvijek bili Bošnjaci ili ARBiH. Također je, bez provođenja zakonske procedure i saglasnosti nadležnih instanci, mijenjao nazive naselja. Bošnjacima, vlasnicima satelitskih telefona, isključivao je signal na radiorelejnem čvorištu Zlatar zbog korištenja muslimanskih pozdrava u komunikaciji. Takvo samovoljno i bahato ponašanje HVO-a, bez ikakvog obzira prema državnim organima i Bošnjacima na teritoriji na kojem su bili većinsko stanovništvo, izazivalo je njihove reakcije i postupke u kontekstu vlastite samozaštite kroz održavanje legitimnosti državne vlasti.⁹⁷³ Te reakcije i postupke HVO je osuđivao kao atak na opstojnost hrvatskog naroda i pokazatelj navodne skrivene bošnjačke zavjere na štetu bosanskohercegovačkih Hrvata. Zaključke koje su 20. marta 1993. usvojili predstavnici brigada ARBiH *Suad Alić*, *Neretvica* i *Neretva*, bVP 4. korpusa,

⁹⁷⁰ ICTY, HVO Jablanica, Odjel obrane, broj: 02/112/93, *Odluka*.

⁹⁷¹ ICTY, HVO, GS, broj: 01/540, *Suglasnost*, Mostar, 27. mart 1993.

⁹⁷² ICTY, HVO, GS, broj: 01/541, *Suglasnost*, Mostar, 27. mart 1993.

⁹⁷³ ICTY, ARBiH-OpŠO Jablanica-MUP R BiH, str. pov. broj: 16-8/08-62/93, *Zapisnik sa zajedničkog sastanka predstavnika komandi Armije R BiH brigada "Suad Alić", brigada "Neretvica", brigada "Neretva", BVP 4. korpusa, Opštinskog štaba Jablanica, te predstavnika Ministarstva unutrašnjih poslova R BiH-Stanica javne bezbjednosti Hadžići, Jablanica i Konjic održanog 20. marta 1993. godine, Procjena novonastale vojno-bezbjednosne situacije na području opština Hadžići, Jablanica i Konjic, a u odnosu spram Hrvatskog vjeća odbrane, Jablanica, 20. mart 1993.*

OpšO Jablanica i stanice javne bezbjednosti Jablanica, Konjic i Hadžići, a koji su se odnosili na postupanje prema samovolji, antidržavnom ponašanju i nasilju HVO-a, hrvatska strana tumačila je kao navodni dokaz bošnjačke namjere da prostor doline Neretve očisti od Hrvata. To još uvijek čini hrvatska propaganda uokvirena u (kvazi)naučne forme. Kako bi pokazali da u njima nema ništa što bi se moglo tumačiti kao antihrvatsko, potrebno je prikazati njihov sadržaj. U uvodnom dijelu zapisnika (gore preneseno), koji ima svrhu da opravda zaključke, objašnjeno je na koji način je ponašanje HVO-a dovelo do njihovog usvajanja. Predstavnici legalnih i legitimnih institucija države, koja je još uvijek postojala kao međunarodno priznata, složili su se da na slobodnim dijelovima svojih općina primjenjuju sve propise koje donose njene vlasti. Kako bi se ti propisi sprovodili, odlučili su formirati mješovite punktove MUP-a i ARBiH koji bi vršili kontrolu prolaza preko slobodnog teritorija te tri općine, protoka ljudi i roba (punktovi u Aleksinom hanu, Bokulji, Zoviku, na Ostrošcu, Bradini, Ivan-sedlu i raskršću puteva Tarčin – Kreševo). Dogovorili su da svako u svojoj z/o obezbijedi objekte od društvenog značaja i punu kontrolu slobodne teritorije. Odlučili su formirati jedinice u Jablanici, Donjem Selu i Bradini, koje bi bile spremne izvršavati te zadatke, staviti u funkciju stanicu policije u Buturović Polju, ojačati linije odbrane prema VRS-u i osigurati punu kontrolu prostora na pravcu Jablanica – Kute – Here – Šćipe kako bi se povezali sa snagama ARBiH u tom rejonu. Jedinicu HVO-a *Nahid Kulenović* željeli su udaljiti sa svoje teritorije jer njeno ljudstvo nije bilo lokalno i ponašalo se nasilnički. Odlučili su u najkraćem roku zauzeti Zlatar. Dogovorili su da zajednički izrade plan jedinstvenog djelovanja snaga u slučaju ukazane potrebe i da do 25. marta uklone punkt na Drecelju i sve druge koji nisu u skladu s njihovom odlukom.⁹⁷⁴

Hrvatskoj strani Jablanica je bila važna zbog hidroelektrana i povezivanja Prozora s Mostarom, a Konjic radi uvezivanja teritorije iz doline Neretve sa srednjom Bosnom i Tvrnice municije *Igman*.⁹⁷⁵ Kao početak sukoba na

⁹⁷⁴ Isto.

⁹⁷⁵ Proizvodila je municiju kalibara od 5,56 do 20 mm i protivpješadijske tromblone. U njenim skladištima početkom rata zadesilo se oko 21.000.000 komada metaka raznih kalibara. Bila je osposobljena za rad i u ratnim uvjetima, ali je postojao problem s repromaterijalom koji se nabavljao u inostranstvu. HVO nije dopuštao prevoz mesinganih traka i olova za *Igman* ako ne dobije dio municije. Predsjednik bosanskohercegovačke Vlade Mile Akmadžić naredio je *Igmanu* da vrši raspodjelu proizvedene municije u omjeru 50:50. Logistička baza ARBiH iz Visokog krajem januara 1993. privremeno je stopirala izdavanje municije iz *Igmanske* za potrebe HVO-a jer ni on nije dao sredstva za ARBiH iz SPS-a, BNT-a i SRB-a.

području Konjica i Jablanice propaganda HVO-a uzela je 20. mart kada je održan spomenuti sastanak na kojem je, navodno, napravljen *globalni plan napada na Hrvate* s kojim je bilo *upoznato čelno vodstvo muslimana pa i samo Predsjedništvo*. Na području Konjica djelovala je brigada HVO-a *Herceg Stjepan* s oko 2.000 pripadnika. Kao opravdanje da on nije mogao napasti Konjic, HVO podastire podatke o navodnom prisustvu oko 12.000-13.000 pripadnika ARBiH na općini i nabraja jedinice (*Zukine postrojbe, Crni labudovi, Handžar divizija, Hrasnička brigada, veći broj stranaca-mudžahedina, jedinice upućene iz Pazarića, Travnika, Zenice, Gornjeg Vakufa*).⁹⁷⁶ Zapravo, bilo je oko desetak *stranaca-mudžahedina. Zukine postrojbe* su po broju pripadnika bila mala jedinica, a ne više *postrojbi. Handžar-divizija* u aprilu 1993. nije ni postojala niti je ikada djelovala u Hercegovini i srednjoj Bosni. To je bila mala jedinica, sastavljena većinom od kriminalaca bosanskohercegovačkog porijekla, koja se 1991. borila u okolini Siska kao rezervni sastav PU Sisak. U ratu u Bosni i Hercegovini djelovala je u okviru bosanskobrodske brigade HVO-a u Bosanskoj Posavini, ali po odobrenju PU Sisak. Do marta 1993. je rasformirana, a njeni pripadnici su po Hrvatskoj hapšeni zbog kriminala i ozbiljnog narušavanja javnog reda i mira.⁹⁷⁷ Nekolicina njenih pripadnika došla je na konjičko područje i priključila se Zukinoj jedinici. Više nisu bili *Handžar-divizija* jer su je policijski organi RH, u čijem sastavu je formirana i djelovala, rasturili. Moguće je da su ti, koji su se našli kod Zuke, pobjegli od policije RH. Hrvatska propaganda o njenom borbenom djelovanju nastala je tako što je HVO kod jednog poginulog Zukinog borca u džepu pronašao iskaznicu *Handžar-divizije. Handžar-divizija* nema nikakve veze s bosanskohercegovačkim vlastima. U aprilu 1993. ona nije bila ničija jedinica jer nije ni postojala, a to što se u džepu poginulog vojnika našla njena iskaznica nije nikakav dokaz jer ju je čovjek vjerovatno zadržao iz ličnih razloga. Divizija u propagandnim svrhama zvuči impozantno. Konotacija s istoimenom jedinicom iz Drugog svjetskog rata trebala je zvučati zastrašujuće.⁹⁷⁸ Zato je *Handžar-divizija* i dobila takvo ime, da izgleda moćnije nego jest, iako su joj svi borci, na vrhuncu njene popunjenosti, mogli stati u jedan kamion.

⁹⁷⁶ **Praljak**, HRHB, Komisija za utvrđivanje ratnih zločina, broj: 27/95, *Kratka hronologija i prikaz počinjenih ratnih zločina od strane pripadnika Armije BiH i paravojnih postrojbi muslimanskih snaga na području općine Mostar, Konjic, Jablanice i Prozor za vrijeme muslimansko hrvatskih sukoba 1993 godine*, Mostar, 30. mart 1995.

⁹⁷⁷ **O Handžar-diviziji vidi: str.: 157, 191, nap.: 296.**

⁹⁷⁸ **13. Waffen Gebirgs Division der SS „Handschar“ ili Hrvatska SS divizija broj 1.**

Propagandi HVO-a odgovarao je taj njen naziv divizije jer kod nepoznavatelja te jedinice može se steći utisak da se radi o hiljadama boraca. Cijelu tu diviziju, kada je bila najbrojnija, mogla je iz stroja izbaciti jedna granata većeg kalibra. U izvještajima ARBiH *Crni labudovi* se ne spominju kao prisutni tokom aprila u Konjicu. Bili su sjeveroistočno, blokirani u rejonu Repovaca. Oni su tražili pomoć iz Konjica za svoju deblokadu, što znači da mu nisu mogli pomoći. U Konjicu se nalazila tvornica municije i ratna bolnica, a bio je i tranzitno područje između Hercegovine, Sarajeva i srednje Bosne. Radi toga je u njega dolazilo i kroz njega prolazilo raznoraznih jedinica i predstavnika ARBiH iz svih slobodnih krajeva. Propaganda HVO-a je svaku jedinicu bilježila i označavala kao da je došla da se bori protiv njega. Također je HVO, ako je primijetio prisustvo neke jedinice, uvijek tvrdio da je bila u punom sastavu. Ali, rijetko su išle cijele jedinice, naročito one većeg broja pripadnika kao što su brigade. Išli su dijelovi takvih jedinica. Bilo je nemoguće pokrenuti cijelu domicilnu brigadu, kao što je hrasnička, van njene matične općine. Čak i da je pokrenuta, ko bi branio njenu z/o? Kao i za sukoba u Busovači, HVO je i u Konjicu napravio brojku računajući na formacijski broj pripadnika brigade. Naprimjer, ako je saznao da na području Konjica djeluje jedinica iz sastava hrasničke brigade ARBiH, nebitno je li to njen vod, četa ili bataljon, u propagandnoj računici HVO-a to je značilo cijela motorizovana brigada koja formacijski broji do 5.000 pripadnika. Nije bilo važno ni provjeriti da li je ta brigada formacijski popunjena. Vod iz hrasničke, vod iz fočanske, gornjovakufske ili neke druge brigade ARBiH za HVO nije značilo po 30-40 ljudi nego cijele brigade, i to računajući ih po formaciji a ne po njenoj stvarnoj popunjenosti. Više vodova ili četa iz više brigada i konačna brojka ide na hiljade što onda mora pokazati da je HVO žrtva, a ne agresor. Navođenje da su pred početak sukoba u Konjicu bile i gornjovakufske jedinice čista je izmišljotina. Gornjovakufska brigada ovisila je u vlastitoj z/o o ispomoći 307. mtbr, 305. bbr i 308. bbr. Svakako da su se njeni pripadnici mogli često uočiti u Konjicu, ali to je bilo radi bolnice, nabavke municije i druge opreme, te hrane i ostalih potrepština. Gornjovakufjani su vapili za pomoći u ljudstvu i MTS-u da se odbrane od sile HV-a i HVO-a i nisu imali nikakve mogućnosti da idu pomagati u susjednim općinama, pogotovo ne kao cijela brigada. Oni su tražili pomoć Konjičana, a ne obrnuto. Nijedan borac iz Travnika i Zenice nije bio na

području Konjica u aprilu 1993. u borbenom stroju. U aprilu 1993. na konjičkoj općini nije bilo 12.000-13.000 pripadnika ARBiH. Osim lokalnih jedinica bila je samo jedinica pod Zukinom komandom. Svakako da je i u tom slučaju broj lokalnih pripadnika ARBiH bio veći od broja boraca lokalnog HVO-a, ali ni blizu omjeru 2.000:12.000-13.000. HVO prešućuje da je početkom sukoba u Konjicu počeo sukob i u Jablanici prema kojoj je koncentrirao ogromne snage i tehniku iz zapadne Hercegovine i značajnu pomoć u ljudstvu i tehnici iz HV-a. U rejonu Jablanice tokom b/d ubijena su trojica pripadnika HV-a.⁹⁷⁹ Kao neosporan dokaz učešća HV-a jesu i njeni ratni zarobljenici koji se nalaze na spiskovima komisije za razmjenu 4. korpusa.⁹⁸⁰ Tako je omjer ljudstva HVO (HV) i ARBiH u jablaničko-konjičko-prozorskom području potpuno drugačiji i u njemu HVO ne izgleda kao nevina žrtva brojčane nadmoći ARBiH. Na području Konjica HVO je bio malobrojniji, ali sukob je vođen na širem bojištu (Konjic – Jablanica – Prozor – Gornji Vakuf) tako da je omjer snaga za HVO bio mnogo povoljniji nego ga prikazuje. Zbog situacije u Konjicu, načelnik GS HVO naredio je OZ SB da dijelom svojih snaga vezuje ARBiH radi sprečavanja slanja svježih snaga.⁹⁸¹ Operativnoj zoni S/ZH izdao je naređenje da ima po 200 boraca u rezervi iz Livna i Tomislavgrada za upućivanje u Prozor i da bataljon iz Posušja odmah pošalje u Jablanicu.⁹⁸² Komandant OZ SB naredio je komandantu brigade *B. Jelačić* da svojim snagama spriječi ubacivanje ARBiH u z/o brigade *H. Stjepan*. Dio bataljona iz Fojnice dobio je zadatak da ojača Požetvu, u z/o OZ/JIH, čime bi vezao sjeverni dio Klisa (u dokumentu stoji OZ/JIH, međutim, Klis je bio u z/o S/ZH), a dio snaga iz Kreševa i Kiseljaka da spriječi ubacivanje jedinica ARBiH, vezivanjem za sebe, iz Bradine, Repovaca, Stojkovića i Gobelovine.⁹⁸³ Komandant brigade *B. Jelačić* izvršio je naređenje. Tokom noći 16/17. april iz Kiseljaka i Kreševa otišlo je, pravcem Bitovnja – Klis, prema Konjicu oko 350-400 pripadnika HVO-a s jednim oklopnim

⁹⁷⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-116, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 25.04.1993. godine*, Sarajevo, 26. april 1993.

⁹⁸⁰ ICTY, ARBiH, 4. korpus, Komisija za razmjenu, *Isporuka Kapor (Brune) Igora*, Mostar, 28. maj 1993.

⁹⁸¹ ICTY, HVO, GS, broj: 01-632/93, *Zapovijed*, Mostar, 15. april 1993.

⁹⁸² ICTY, HVO, GS, dj. broj: 02-2/1-01-646/93, *Maksimalna bojna spremnost postrojbi*, Mostar, 17. april 1993.

⁹⁸³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-222/93, *Zapovijed za borbeno djelovanje*, Vitez, 15. april 1993.

transporterom, tenkom T-55 i VBR-om.⁹⁸⁴ Dakle, konjički HVO nije bio bez ispomoći sa strane, a jedinice ARBiH nisu mogle stići do Konjica zbog b/d s brigadom *B. Jelačić*. Osim sa zapadne strane (Jablanica – Prozor), snage ARBiH u rejonu Jablanice i Konjica bile su pritisnute i sa istočne (Kiseljak – Fojnica). Koristeći se metodom HVO-a u zbrajanju neprijateljskih boraca, moglo bi se izračunati da su na područje Konjica i Jablanice napadale snage HVO-a dvije njegove operativne zone (OZ S/ZH i OZ SB), hiljade boraca, ili, u blažoj varijanti, snage OZ S/ZH pojačane HV-om i brigada *B. Jelačić* koja je brojala preko 2.000 pripadnika. Međutim, niti je s armijske strane bilo prisutno 12.000-13.000 boraca niti su cijela OZ S/ZH i kompletna brigada *B. Jelačić* djelovale sa svog pravca, nego samo dijelovi te brigade i jedinice iz sastava OZ S/ZH s manjim sastavima iz HV. Ne može se prisustvo pripadnika neke jedinice na određenom bojištu jednostavno zbrajati kao njen puni formacijski sastav i na osnovu toga praviti omjer snaga. Za propagandne svrhe naravno može i poželjno je, ali za utvrđivanje stvarnog stanja, u ovom slučaju omjera dvije suprotstavljene vojske, mora se ovakvoj vrsti izvora pristupiti s krajnjim oprezom, provjerom u drugim izvorima i kontekstualizaciji na cijelom bojištu, a ono u aprilu nije bilo samo konjičko nego je zahvatalo širi prostor, od Doljana kod Jablanice do Kiseljaka i Fojnice, te od Prozora i Gornjeg Vakufa do južne granice konjičke općine. Izvor, također, prešućuje da je znatan dio lokalnih snaga ARBiH s područja općina Jablanica i Konjic, početkom sukoba s HVO-om, bio angažiran na prilično dugoj l/o prema VRS-u, a što svakako utječe na omjer snaga naspram HVO-a. Za sukob s HVO-om na konjičkoj općini bila je jedino brigada *Neretvica* slobodna sa svim svojim snagama jer nije imala z/o prema VRS-u. Brigada *Suad Alić* bila je angažirana na l/o prema VRS-u. Nekoliko njenih interventnih jedinica bilo je slobodno i one su sudjelovale u b/d s HVO-om. Općinski štab odbrane Konjic je, također, imao nekoliko dobrih i, prema VRS-u neangažiranih manjih jedinica koje su dale značajan doprinos u odbijanju napada HVO-a, ali je najveći teret borbi podnijela *Neretvica*, koja je, nakon čišćenja HVO-a u svojoj z/o (sela sjevereno od Konjica), uspješno djelovala i na ostalim dijelovima konjičke i jablaničke općine. Na svojim linijama dodira s VRS-om, HVO je s njom sarađivao.

⁹⁸⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. br: 02/31-410, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 16. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2-1, *Ratni dnevnik 2, od 13.03.1993. god. do 16.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

Nakon poraza u Konjicu, hrvatski civili, ranjenici i pripadnici HVO-a koji nisu mogli preći prema Kostajnici i Prozoru, prešli su na srpsku stranu u rejonu Boraka što pokazuje tu saradnju.⁹⁸⁵

Propaganda i skrivanje ratnih zločina

Prema saznanjima Uprave bezbjednosti Ministarstva odbrane Republike Bosne i Hercegovine (MORBiH), Darko Kraljević navodno je naredio 18. aprila ubistvo Šabana Mahmutovića, komandira SJB Vitez.⁹⁸⁶ Znatan broj ubijenih bošnjaka u aprilskoj kampanji terora HVO-a nad njima mučen je prije smrti. U Ahmićima je ubijeno deset dječaka, šest djevojčica i tromjesečna beba muškog spola. Neka od ubijene djece mučena su prije klanja. Naprimjer, jednom desetogodišnjem dječaku izvađeno je oko i potom je zaklan. Petero djece nije se moglo prepoznati na prvoj identifikaciji zbog masakriranja i spaljivanja leševa. Ubijeno je dvadeset i pet žena starosti do 81 godinu i dvanaest muškaraca od 60 do 81 godinu. Ostale žrtve su muškarci od 18 do 60 godina.⁹⁸⁷ U Rotilju kod Kiseljaka 18. aprila

⁹⁸⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 238/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 22. april 1993.

⁹⁸⁶ RBiH, MO-Uprava bezbjednosti, *Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994. godine. **Prema istom dokumentu**, navodno su kao počiniozi zločina u gradu Vitezu identificirani: Zoran Bošnjak, N. Berko (iz Bile), Ivo Džandara, Milko Franić, Slaven Kraljević, Anđa Križanac, Boro (Vlado) Križanac, Niko Križanac, Križanac-sin Ive iz Krčevina, Željko Livančić, Davor Medugorac, Zvonko (Stipo) Mlakić, NN Joja, NN Keko, Pavlović (Josip) Ljuban, Šapina (Anto) Frano... Isti dokument navodi da su u napadu na Ahmiće svjedoci kao izvršioce zločina prepoznali: Miroslava Bralu Cicka, Olivera Marinovića, Vinka Omazića, Rutka Omazića, Marija Omazića i Marija N. U *Jockeryma* su bili, ali nisu jasno navedeni kao počiniozi zločina u Ahmićima, i: Igor Botić (Zenica), Darko Ivančić (Čajdraš-Zenica), Vinko Tikvić (Čajdraš-Zenica), Franjo Ramljak, Josip Ramljak (Čajdraš-Zenica), Fabijan Bajo, Marko zvani Makija (iz Pirića) i Ante Furundžija. Od drugih učesnika napada na Ahmiće svjedoci su prepoznali, ali nisu jasno navedeni kao počiniozi zločina, još: Stipu Alilovića zvanog Brko (Nadioci), Dalibora Čelića, Ivicu Čerkeza, Karla Čerkeza, Dragu Josipovića, Miru Josipovića, Jozu Livančića, Nikicu Livančića, Rutka Livančića, Stipana Livančića, Žarka Krište, Andriju Križanca, Dragana Križanca, Stipana Križanca, Slavka Miličevića, Antu Papića, Nikicu Plavčića, Berka Simunesa, Mirka Šafradina, Pericu Šafradina, Šafradina N. zvanog Cico, Vladu Šantića (bivši milicioner), Antu Vidoševića zvanog Žilo, Dragana (Stipan) Vidovića, Ivu Vidovića, Željka (Šimo) Vidovića zvanog Aćko i Franju Vujicu. Up.: RBiH, MO-Uprava bezbjednosti, *Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994.

⁹⁸⁷ **ICTY**, RBiH, MO-Uprava bezbjednosti, *Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994; **Muratović**, *Genocid...*, 151-266.

ubijena su tri pripadnika ARBiH, jedan civil muškarac, jedan dječak i dvije žene.⁹⁸⁸ Jedna od ove dvije ubijene žene premlaćena je do te mjere da su joj polomljene neke kosti, zatim je zlostavljana nožem, silovana i zaklana.⁹⁸⁹ Prema saznanjima Uprave bezbjednosti MORBiH, kao ubica od strane svjedoka navodno je prepoznat samo Dragan N., poštari iz Kiseljaka.⁹⁹⁰ U selu je spaljeno i oštećeno 17 kuća, te 15 štala i pomoćnih objekata. U Svinjarevu je 18. i 19. aprila ubijeno 9-11 Bošnjaka. Sedam leševa je spaljeno. Uništeno je ili zapaljeno 170 bošnjačkih kuća i isti broj štala, privrednih i pomoćnih objekata. U Višnjici je ubijeno sedam Bošnjaka.⁹⁹¹ U Gomionici su ubijena četiri Bošnjaka, a preko 200 kuća i oko 180 štala i pomoćnih objekata je zapaljeno. Prema saznanjima Uprave bezbjednosti MORBiH i drugim izvorima, u Kiseljaku su 26. aprila pripadnici VP HVO Travnika (navodno Marinović ili Marinić Zoran zvani Zoka i jedan NN), ubili osamdesetogodišnjeg starca Ahmeta Topalovića, nepokretnog Sabriju Topalovića i dječaka Adila Topalovića.⁹⁹² Prema saznanjima Uprave bezbjednosti MORBiH, istog dana u Busovači navodno je Ivica (Stipo) Andrijašević ubio i zapalio Alagu Kermu, Nevzudina Kermu i Smaju Pezera. On je kasnije zarobljen od strane ARBiH i zatvoren u KPD Zenica. Priznao je da je počinio pomenute zločine i posvjedočio da su pripadnici interventnog voda krajem aprila, pod komandom Mirka (Drago) Čosića,

⁹⁸⁸ **Emiralem Topalović, Esad Topalović, Dževad Hodžić, petnaestogodišnji dječak Zijad Kosovac (izbjeglica iz Kralupa kod Visokog), žena Zibija Skršo, Bajro Puščulović i njegova supruga Fadila. Up.: ICTY, R BiH, MO, Uprava bezbjednosti, Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine, Sarajevo, 26. februar 1994.**

⁹⁸⁹ **Njeno ime i prezime zapisano je u dokumentu koji navodim. Up.: ICTY, R BiH, MO, Uprava bezbjednosti, Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine, Sarajevo, 26. februar 1994.**

⁹⁹⁰ **ICTY, R BiH, MO, Uprava bezbjednosti, Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine, Sarajevo, 26. februar 1994.**

⁹⁹¹ **Prema saznanjima Uprave bezbjednosti MORBiH, starac Safet Topalović iz Višnjice navodno je gledao kada je pripadnik HVO-a zvani Tončo, iz porodice Prajo, u krevetu zaklao njegovog nepokretnog bratića Mešana. Up.: ICTY, R BiH, MO, Uprava bezbjednosti, Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine, Sarajevo, 26. februar 1994.**

⁹⁹² **ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-418, Redovni borbeni izvještaj, Zenica, 21. april 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-377, Odgovor na vas protest, Zenica, 25. april 1993; Praljak, ARBiH, 1. korpus, broj: 10/30-29, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika i evakuaciju tijela poginulih pripadnika 1. korpusa, Podatci o ratnim zarobljenicima-bojovnicima HVO-a, Sarajevo, 18. februar 1994; ICTY, R BiH, MO, Uprava bezbjednosti, Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine, Sarajevo, 26. februar 1994; ICTY, R BiH, Opština Kiseljak, Predsjedništvo, Spisak nestalih lica Bošnjaka-Muslimana koji su u casu nestanka imali prebivaliste odnosno boraviste na području općine Kiseljak.**

navodno, mučili i s mosta u Kaoniku bacili Abdulaha Osmančevića, Ćamila Osmančevića i Šabana Osmančevića.⁹⁹³

*Uvidom u priključljenu dokumentaciju organa SVB i uspoređujući silovanja koja su počinili pripadnici HVO i silovanja od strane četnika, može se zaključiti da ovaj vid mučenja i zlostavljanja civilnog stanovništva, nije planski ostvarivan na teritoriji pod kontrolom HVO-a, kao što je slučaj u tzv. Republici Srpskoj, nego je rezultat ostrašćenih grupa ili pojedinaca.*⁹⁹⁴

Prema saznanjima Uprave bezbjednosti MORBiH, trojica pripadnika HVO-a, među kojima je navodno identificiran Rafael Šamija (dodatno opisan kao brat travničkog sudije Mirka Šamije), silovali su u Putišu 16. aprila jednu djevojku.⁹⁹⁵ Istog dana u Ahmićima su silovane dvije djevojke. Prema saznanjima Uprave bezbjednosti MORBiH, Andrija Dugonjić Groznica, Ivan Pole, Velimir Dojčinović (nacionalnosti Srbin) i Ivan Rogić navodno su silovali tri djevojke u Junuzovićima kod Jablanice, a Zoran Smoljo i Marinko navodno su silovali 8. maja u Busovači jednu ženu. Prema istom izvoru, navodno je Zoran Jukić Juka iz Novog Travnika silovao još jednu, ali se ne navodi datum počinjenja tog djela.⁹⁹⁶ Izgleda da je to isti Zoran Jukić iz Novog Travnika koji je početkom februara pokušao odsjeći ruku Ahmetu Seferoviću Sarajliji.⁹⁹⁷ U Han Ploči 22. juna silovana je 15-godišnjakinja, a 23. oktobra u Varešu deset djevojaka. U vareškom selu Stupni Do istog dana silovana je jedna žena.⁹⁹⁸ Tadeusz Mazowiecki izvijestio je UN da su najmanje 100 Bošnjakinja silovali vojnici HVO-a od aprila do oktobra 1993. godine. Mislio je na cijelo područje sukoba. Nije mu bilo poznato da je i jedan kažnjen. Prema njemu, dvije žene silovane su u Stupnom Dolu. On kaže da je nakon 16. aprila u Vitezu identificiran 101 ubijeni civil od kojih 96 Bošnjaka. Posmatrači su vidjeli kako borci HVO-a ubacuju bombe u kuće i neselektivno pucaju po bošnjačkim civilima. U Ahmićima nije

⁹⁹³ ICTY, RBiH, MO, Uprava bezbjednosti, *Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994.

⁹⁹⁴ ICTY, RBiH, MO, Uprava bezbjednosti, *Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994.

⁹⁹⁵ ICTY, RBiH, MO, Uprava bezbjednosti, *Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994.

⁹⁹⁶ ICTY, RBiH, MO, Uprava bezbjednosti, *Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994.

⁹⁹⁷ ICTY, HVO Novi Travnik, broj: 12/93, *Prisjećanje za javnost*, Novi Travnik, 10. februar 1993.

⁹⁹⁸ **Imena žrtava silovanja u:** ICTY, RBiH, MO, Uprava bezbjednosti, *Zločini koje su počinili pripadnici HVO na području srednje Bosne i zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994.

bilo otpora niti, prema Mazowieckom, legitimnih vojnih ciljeva. Hrvatske snage izvršile su smaknuća određenog broja porodica metkom u glavu iz blizine i učinile najmanje jedno višestruko silovanje. Govorio je o cisterni koju je HVO napunio eksplozivom od čega je, po njegovim tadašnjim saznanjima, pet civila poginulo u Starom Vitezu. HVO je progonio Bošnjake i to opravdavao stvaranjem uvjeta za prijem hrvatskih izbjeglica koje je očekivao.⁹⁹⁹ Mazowiecki je naglasio da bosanskohercegovačke vlasti nisu progonile Srbe i Hrvate nego su im branile napuštanje teritorije u svrhu sprečavanja “etničkog čišćenja” koje su provodile i poticale srpska i hrvatska

⁹⁹⁹ (...) vodeće hrvatske političke figure u rejonu Lašvanske doline konstantno koriste sredstva javnog informisanja kao sredstvo “demonizacije” drugih etničkih skupina. O okrutnim djelima protiv Muslimana ili Srba se rijetko ili skoro nikako ne govori i obično se za njih okrivljuju srpske snage ili neki nepoznati “ekstremisti”. Nasuprot tome, o nekim relativno manjim incidentima koji su usmjereni protiv Hrvata se pretjeruje i od njih se prave senzacionalne vijesti (...) dan prije napada na muslimanske civile u području Viteza i Lašvanske doline jedan istaknuti član Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) sugerisao je na radiju, a da to očigledno ničim nije mogao opravdati, da je masovni napad od strane vladinih snaga neminovan i da će snage “mudžahedina” uništiti cijeli grad i počiniti brutalna djela nad ženama i djecom. Svi muslimanski stanovnici u Vitezu su bili izjednačeni kao konspiratori u ovom planu, prikazani kao “islamski fundamentalisti” i zapriječeno im je smrću...ovo je dodatno uticalo na stvaranje klime straha i mržnje na ovom području (...). Po svemu što se priča, uključujući i ono što su rekli jedan lokalni komandant HVO i međunarodni posmatrač, u selu nije bilo vojnih ciljeva koji bi mogli opravdati napad i nije bilo organizovanog otpora na ovaj napad (...). Rano ujutro HVO je, oko 5,30 h, počeo minobacački napad na sjeverni dio sela. Ovako su spriječeni ljudi da bježe prema šumi i ništa im nije preostalo drugo osim da ostanu u kućama ili bježe na jug prema glavnom putu za Vitez, ali to je bio pravac odakle je HVO napadao. Neki su počeli bježati tim pravcem. Najmanje 20 civila je upalo u zasjedu i ubijeno iz blizine, pucnjima u vrat ili glavu. Britbat je kasnije obavio uviđaj i našao tri povoljna snajperska položaja sa čahurama snajperskih metaka velikog kalibra (...) dok je sjeverni dio sela granatiran, sa juga je ulazio HVO u grupicama od pet vojnika ili više pucajući i ubacujući bombe u kuće. Uviđajem je utvrđeno da je u prosjeku ispaljeno 50 granata i bombi na svaku kuću, uključujući rakete na motorni pogon. U jednom broju slučajeva ljudi su izvedeni iz kuća i strijeljani. U drugim slučajevima, ubijani su u kućama. Jedan svjedok se sakrio iza kauča. U susjednoj sobi je bila porodica, otac, majka, četverogodišnji dječak i tromjesečna beba. Čuo je kako vojnici ulaze u kuću, potom pucnje i vidio je kako otac i majka padaju mrtvi. Vojnici su imali boce benzina koje su prolili po kući i potom zapalili. Planuo je i kauč iza kojeg se krio. Kada su vojnici izašli, on je iskočio kroz prozor i pobjegao u šumu. Ne zna jesu li i djeca ubijena ili su živa izgorjela. Kasnije je Britbat, po njegovom iskazu, ušao u tu kuću i našao ugljenisane leševe ubijene porodice i sahranio ih. Jedna džamija je minirana, a druga zapaljena. Osamdesetdevet leševa je izvučeno, uglavnom starije osobe, žene i dojenčad. Muslimanske kuće su spaljene, a sve hrvatske netaknute. Nema više Muslimana, a neke komšije Hrvati su ostali da žive. Svjedoci su prepoznali 18 vojnika HVO. Neki od njih bili su komšije iz Ahmića. Oko 150 Bošnjaka bilo je zatvoreno u školi u Dubravicama 16 dana. Uglavnom žene i djeca. Dobijali su jako malo hrane. Dvije žene su silovane. Bar neki Hrvati u Vitezu su krili Bošnjake u svojim kućama. HVO je negirao odgovornost. Tvrdio je da su to uradili Srbi ili HOS (...). Up.: Mazowiecki, Tadeusz, Izvještaji 1992-1995, Izvještaj broj E/CN.4/1994/4 od 19.5.1993. godine, Tuzla, 2007, 183-192.

strana. U Zenici je, u vrijeme podnošenja izvještaja, živjelo 23.000 Hrvata. Od rasplamsavanja sukoba u aprilu, u hrvatskim medijima o Bošnjacima se redovno govorilo kao o agresorima. Izvještavanje o zločinima bilo je selektivno i jednostrano. Zločini HVO-a su se prešućivali, umanjivali ili odgovornost za njih prebacivala na srpsku stranu, HOS i nekontrolirane pojedince. Zločini pripadnika ARBiH ili mudžahida preuveličavali su se ili čak izmišljali. Kao primjer u svom izvještaju, Mazowiecki je naveo zagrebački *Vjesnik* od 9. augusta koji je pisao da je 35 Hrvata obješeno ispred zeničke katoličke crkve. Osoblje UN-a je, tragom te informacije, provelo istragu i zaključilo da ne postoji nikakva osnova za takvu tvrdnju. Imajući u vidu patnju svih ljudi, Mazowiecki je posebnu pažnju skrenuo na *zastrašujuće razmjere progona putem "etničkog čišćenja" Muslimana*. Podsjetio je svijet da muslimanskoj zajednici u Bosni i Hercegovini prijeti nestanak.¹⁰⁰⁰

Blaškićeve naredbe o poštivanju Ženevskih konvencija i međunarodnog ratnog prava bile su samo za pokazivanje UNPROFOR-u, MKCK-u i PMEZ-u u svrhu uvjeravanja da HVO poštuje međunarodne norme ratovanja. Tako je, naprimjer, zabranio korištenje ratnih zarobljenika za rad na inženjerskom uređenju položaja i upozorio potčinjene komandante da je to ratni zločin i da je već formiran međunarodni sud za ratne zločine koji će vršiti sankcioniranje takvih postupaka.¹⁰⁰¹ Ipak, to je dopuštao i čak davao instrukcije potčinjenim komandantima kako će u izvještajima opisivati njihovu smrt, ukoliko do nje dođe, a da ne bi HVO bio optuživan za kršenje međunarodnih normi.¹⁰⁰² Od prvih dana sukoba u Vitezu HVO je formirao radne vodove *Sofa* (45 ljudi) i *Zlič* (10 ljudi) u kojima su bili samo viteški Romi. Oni su izvršili 80% inženjerskog uređenja l/o na viteškom bojištu. Nisu imali nijedan slobodan dan od početka sukoba. Radili su noću na prvim l/o pod stalnom vatrom ARBiH. Do 10. septembra dvojica su poginula, a dvojica ranjena. Nakon romskih, formiran je i vod *Vitez 1* (17 ljudi) koji su sačinjavali Bošnjaci i vojno nesposobni Hrvati.¹⁰⁰³

¹⁰⁰⁰ Mazowiecki, *Izvjestaji...*, 183-192.

¹⁰⁰¹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-480/93, *Odnos prema ratnim zarobljenicima*, 21. juni 1993.

¹⁰⁰² (...) U vašim izvještajima o pogibiji pripadnika snaga MOS-a iznosite podatke da je ubijen snajperskim hitcem dok je kopao rovove na našim crtama obrane. Ukoliko do takvih podataka dodju predstavnici UNPROFOR-a, CK, Promatračke misije EZ, optužice HVO za nepravilan odnos prema uhićenim. U svezi sa tim potrebno je da ubuduće slučajeve pogibije pripadnika MOS-a dok uređuju položaje na našim crtama obrane za javnost prikazujete drugačije (...). Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-570/93, *Prikazivanje načina pogibije pripadnika MOS-a, upozorenje*, Vitez, 22. maj 1993, 11,15 h.

¹⁰⁰³ ICTY, HVO, Ured za obranu, broj: 02-11-4-776/93, *Izvjestice o ustroju radnih vodova HVO Vitez*, Vitez, 10. septembar 1993; ICTY, HVO, Ured za obranu, broj: 02-11-4-826/93, *Izvjestice*, Vitez, 21. septembar 1993.

Nakon zločina u Ahmićima i drugim srednjobosanskim selima i naseljima, Blaškić je potčinjenim jedinicama slao nove propagandne poruke koje su služile kao opravdanje za učinjeno i motivaciju za daljnja b/d i zločine. Govorio je o navodnim masakrima nad zeničkim Hrvatima dan prije nego je došlo do značajnijih b/d između HVO-a i ARBiH u Zenici, odnosno dan poslije pokolja u Ahmićima.¹⁰⁰⁴ Poslije poraza zeničkog HVO-a nastavio je s još žešćom propagandom.¹⁰⁰⁵ Borce i potčinjene starješine zavaravao je propagandom da ARBiH ima namjeru, nakon dogovora s VRS-om o Srebrenici, vojnički poraziti HVO i priključiti *hrvatske prostore* u Bosni i Hercegovini *velikoj Srbiji ili nekakvoj Novoj Jugoslaviji*.¹⁰⁰⁶ Načelnik VOS-a OZ SB (Ivica Zeko) tumačio je neprijateljsko djelovanje bosanskohercegovačkih vlasti i ARBiH prema zeničkim Hrvatima:

*(...) Radio Zenica vrlo snažno propagandno djeluje što se odražava na ponašanje musl. snaga prema pripadnicima HVO i hrvatskog naroda. Citiraju se birane izjave čelnika HZ HB, muslimanske izbjeglice daju izjave koje pitanjima usmjeravaju protiv hrvata, otvoreno obrađuju kuran-poglavlje o Hadžu. Pozivaju Hrvate da se vrate u domove a 3. korpus garantira osobnu i materijalnu sigurnost.*¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁴ (...) *Nastavlja se sa masakrom nad Hrvatima u Zenici gdje muslimanske snage tenkovima gadjaju i gaze narod, pretežno žene i djecu (...).* Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-331/93, *Zapovijed za borbeno djelovanje*, Vitez, 17. april 1993. godine. *Istom propagandom koristili su se Kordić, Koštroman i Anto Puljić (načelnik Uprave za obranu Travnik) kako bi "zbog pokolja hrvatskog naroda Zenice i gaženja tenkovima djece i žena" motivirali zeničke Hrvate na iseljavanje, te UNPROFOR i PMEZ da im u tome pomognu.* Up.: ICTY, HVO, Ured Srednja Bosna, broj: 02-11-0263/93, Vitez, 17. april 1993.

¹⁰⁰⁵ (...) *Imamo veliki broj poginulih i ranjenih u Zenici više ih i nesakupljaju (...).* Up.: Praljak, HVO, OZ SB, *Izviješće*, Vitez, 18. april 1993. godine. (...) *U Zenici je gore nego u bilo kojem koncentracinom logoru a posebno u Gornjoj Zenici, gdje i danas kolju naš narod koji je pobjegao iz centra Zenice. Tamo je masakr (...).* Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-401/93, Vitez, 19. april 1993, 18,45 h. (...) *Za sada je najkritičnije sa hrvatskim narodom Zenice koji se bukvalno kolje (...).* Up.: ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 01-4-406/93, Vitez, 19. april 1993, 21,40. (...) *U prigradskim naseljima koja nisu u potpunosti očišćena što god živo nađu ubijaju i kolju. Mnoštvo leševa plovi Bosnom (...) muslimanima koji pristižu iz Tuzle dijele kuće i stanove Hrvata (...).* Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 235/93, *Dnevno obavještajno izviješće*, Mostar, 19. april 1993. godine. (...) *U Kuberu i Putišu masakrirano 80 civila Hrvata (...).* *Na ulice Zenice izašli su tenkovi pod koje se bacaju uhićeni Hrvati (...).* *Nad hrvatskim pučanstvom masakr (...).* *U Zenici se strijeljaju civili i vojnici ispred crkve u Čajdrašu (...).* Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-462/93, *Tijek zbivanja (agresija muslimanskih snaga na HVO) od 13. travnja 1993. godine*, Vitez, 21. april 1993, 18,10 h. (...) *Prema Hrvatima u Zenici muslimanska strana odnosi se kao prema robovima, jer pod fizičkim i psihičkim pritiskom tjeraju se na rad u rudnik (...).* Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-683/93, *Nepoštivanje sporazuma o obostranom oslobađanju civilnih osoba*, Vitez, 26. maj 1993.

¹⁰⁰⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-303/93, *Pripremna borbeno zapovijed za vezivanje dijela muslimanskih snaga koje napadno djeluju na HVO*, Vitez, 17. april 1993.

¹⁰⁰⁷ ICTY, HVO, OZ SB, VOS, *Vanredno izviješće*, Vitez, 19. april 1993; ICTY, HVO, OZ SB, VOS, broj: 280-8-1/93, *Razvoj situacije*, Vitez, 19. april 1993.

Tumačenje Ivice Zeke, načelnika Vojnoobavještajne službe Operativne zone *Srednja Bosna* preuzela je i Vojnoobavještajna služba Glavnog stožera HVO:

*(...) U toku b/d cilj im je primiti što više izbjeglica iz istočne Bosne i naseliti ih na imanja Hrvata (...) namjera je razoružati sve pripadnika HVO-a, a naoružanje podijeliti izbjeglicama muslimanima, koji iz više pravaca nadiru u S/B (...) ideja vodilja za rat protiv Hrvata jeste Kuransko poglavlje o hadžu i svetom ratu.*¹⁰⁰⁸

Teško da se iz navedenih tvrdnji može izvući zaključak o neprijateljskom djelovanju prema hrvatskim civilima. Zekin izvještaj ne navodi nikakve posebne izjave izrečene preko zeničkog radija koje bi se mogle tumačiti kao poticaj nasilju nad Hrvatima. Što se tiče izjava čelnika HZHB, oni snose odgovornost za njihove posljedice, a ne mediji koji su ih prenosili diljem svijeta uključujući i zeničke. Kur'anski govor o hadžu ničim ne poziva na neprijateljstvo prema nemuslimanima.¹⁰⁰⁹

Hadžijama u dane hadža strogo je zabranjeno čak i bavljenje lovom.¹⁰¹⁰ Spominjanje hadža tih dana na zeničkim medijima nije imalo veze s ratnim dešavanjima, osim poziva vjernicima na suzdržanost i strpljivost. Te godine dani hadža bili su u proljeće i radi toga su muslimani preko medija podsjećani na svoje obaveze prema njemu. Neupućeni načelnik VOS-a javno pozivanje muslimana na vjerske obaveze, tokom očekujućeg blagdana, tumačio je kao ekstremističko. Izgleda da se u hrvatskoj percepciji vjerskih sloboda Kur'an nije smio "otvoreno obrađivati". Svega sedam dana prije Zekinog izvještaja, u Zenici je medijski praćen i Uskrs, ali on nije analizirao "otvoreno obrađivanje" Biblije. Zadnjeg majskog dana zenička općinska vlast donijela

¹⁰⁰⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 235/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. april 1993.

¹⁰⁰⁹ *Hadždž je u određenim mjesecima. Onom ko se obaveže da će u njima obavljati hadždž nema snošaja sa ženama i nema ružnih riječi i nema svađe u danima hadža (...). Up.: Kur'an, El-Bekare, 197. I neka vas mržnja koju prema nekim ljudima osjećate, zato što su vam spriječili pristup Časnom Hramu, nikako ne navede da ih napadnete! Jedni drugima pomažite u dobročinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu. Up.: Kur'an, El-Maide, 1-2. A onoga ko i poslije toga nasilje učini čeka bolna patnja. Up.: Kur'an, El-Maide, 94-96. Ako vas napadnu onda ih ubijajte, a ako se prođu, pa Allah prašta i samilostan je. Up.: Kur'an, El-Bekare, 191-192. Dopušta se odbrana onima koje drugi napadnu, zato što im se nasilje čini. A da Allah ne suzbija neke ljude drugima, do temelja bi bili porušeni manastiri, i crkve, i havre, a i džamije u kojima se mnogo spominje Allahovo ime. Up.: Kur'an, El-Hadždž, 39-40. O, vjernici (...) dobra djela činite da biste postigli ono što želite. Up.: Kur'an, El-Hadždž, 77.*

¹⁰¹⁰ **Kur'an**, El-Maide, 1-2, 94-96

je odluku da su Bajrami, Božići, Uskrs i Vaskrs neradni dani.¹⁰¹¹ To dovoljno kazuje o bošnjačkom vjerskom „ekstremizmu“ koji je pokušavao dokazivati. Za Zeku su i izjave preživjelih svjedoka masakara, koje je počinio HVO 16. aprila i u danima poslije, bile propagandno djelovanje ARBiH. Izvještaj je sastavio tri dana nakon pokolja u Ahmićima kada su se svi vodeći svjetski mediji, a ne samo lokalni zenički, bavili tim zločinačkim činom HVO-a. Pojavljivanje svjedoka, *muslimanskih izbjeglica*, na medijima koji su govorili o stradanjima svojih najbližih srodnika u viteškim selima, ne može se tumačiti kao neprijateljsko. Pozivanje izbjeglih zeničkih Hrvata da se vrate svojim kućama, uz garancije 3. korpusa o njihovoj ličnoj i imovinskoj sigurnosti, neutemeljeno je prikazivati kao neprijateljski čin prema njima. Neprijateljski čin prema njima napravile su komandne strukture HVO-a koje su počele sukobe s ARBiH potpuno svjesne da nemaju mogućnosti da se s njom izbore u Zenici i znajući za sve posljedice koje će Hrvati pretrpjeti u porazu koje su očekivale. Neprijateljstvo prema Hrvatima bilo je njihovo dovođenje u stanje u kojem će im se evakuacija, koju je HVO ponudio kao najbolje rješenje, učiniti jednim izlazom iz situacije u koju su dopali njegovom krivicom, a ne ponude i sigurnosne garancije ARBiH da se vrate kućama i ostanu. Nigdje se HVO nije trudio pozvati i uvjeriti Bošnjake da se vrate svojim kućama na teritoriji koju je vojnički kontrolirao kao što je ARBiH pozivala Hrvate i stvarala im uvjete za povratak. Radio je suprotno. Stvarao je razne vrste pritisaka da ih natjera kako bi ih trajno napustili. Kao razlog čišćenja zeničkog HVO-a, Zeko je naveo i naseljavanje Srebreničana u hrvatskim selima čiji se dolazak, navodno, očekivao tih dana.¹⁰¹² Izvijestio je da ARBiH proizvodi mine i granate na četiri mjesta i *obilato ih šalje* HVO-u. Sigurno je mislio na zračni dotur preko artiljerijskih cijevi. Za navodno napadno djelovanje 3. korpusa optuživao je *vrhovnu komandu ABiH, njen "sandžački" dio*. Po njegovom tumačenju, koje je bilo i Blaškićevo, ili je Blaškić koristio njegovo, sukob u Vitezu počeo je 16. aprila napadom ARBiH iz pravca Starog Viteza na komandu OZ SB i bošnjačkih sela prema hrvatskim. Lagao je i da je ARBiH na pravcima svojih napada prvo iselila bošnjačko stanovništvo, a kao jedan od glavnih pravaca naveo je Ahmići – Pezići – Vranjska – Kruščica.¹⁰¹³ Naprotiv, HVO je iseljavao hrvatsko stanovništvo sa svojih planiranih pravaca napada. To je primjećivano u svim

¹⁰¹¹ ICTY, RBiH, IO opštine Zenica, broj: 02-140-4/93, *Zaključak*, Zenica, 31. maj 1993.

¹⁰¹² **Srebreničani se nisu doseljavali u Zenicu ni nakon 11. jula 1995.**

¹⁰¹³ ICTY, HVO, OZ SB, VOS, broj: 280-8-I/93, *Razvoj situacije*, Vitez, 19. april 1993.

ranijim, a i kasnijim sukobima. Broj, spolna i starosna struktura žrtava u Ahmićima pokazuje da nije bilo nikakve evakuacije bošnjačkog stanovništva od strane ARBiH. Da je ona evakuirala Bošnjake iz Ahmića kako bi izvela napad na HVO, onda on u “protivnapadu” ne bi imao priliku izmasakrirati 116 osoba, koje su, po Šantićevom svjedočenju, zatečene u pidžamama. Također, u Starom Vitezu i Kruščici s okolnim selima zatečeno je sve bošnjačko stanovništvo koje je tu ostalo do marta 1994. godine. Iz Kruščice i okoline nisu se mogli iseliti prije 16. aprila jer je bila u okruženju HVO-a. Nijedan drugi dostupan dokument HVO-a ne govori o iseljavanju Bošnjaka pred navodni napad ARBiH, a da je toga bilo, HVO bi morao to primijetiti kako zbog velikog broja iseljenika tako i zbog činjenice da se iseljavanje moralo obaviti preko njegove teritorije. S druge strane, u dostupnim dokumentima ARBiH nailazi se na informacije o iseljavanju Hrvata s nekih područja neposredno pred napad HVO-a. Postoje takvi izvještaji koji su nastali prije borbi. Dakle, nisu vijesti o iseljavanju hrvatskog stanovništva, kao predznak za napad HVO-a, uvedene u izvještaje nakon njega kao što je to činio Zeko koji se tek tri dana poslije početka sukoba sjetio da je ARBiH iselila bošnjačko stanovništvo s navodnih pravaca svojih napada 16. aprila. Nakon što je danima obavještavao svoje potčinjene jedinice o detaljima “masakara” nad zeničkim Hrvatima, Blaškić je već 19. aprila priznao da zapravo ne zna šta se dešava u Zenici: *Ne raspolažemo točnim i provjerenim informacijama o stanju u Zenici (...)*.¹⁰¹⁴ Vojnoobavještajna služba GS HVO je čak tvrdila da ARBiH na viteško-novotravničkom bojištu u drugom ešalonu napada sjekirama.¹⁰¹⁵

Loš obavještajni rad direktno utječe na borbenu spremnost, rezultate i gubitke u MTS-u i ž/s jer na informacijama i procjenama svojih i neprijateljskih snaga, dobijenim od svoje vojnoobavještajne službe, planiraju se b/d. Ako su te procjene i informacije nepouzdanе, loše i pogrešne, onda ni rezultati b/d ne mogu biti zadovoljavajući niti gubici MTS-a i ljudstva na razini prihvatljivih. U aprilu 1993, u jeku borbi koje je počeo, Blaškić izvještava: *Tek sada vidimo čime sve raspolažu. Tuku nas tenkovima i VBR-om*.¹⁰¹⁶ Vjekoslav Barać, član OO HDZ Zenica, HVO

¹⁰¹⁴ ICTY, HVO, OZ SB, VOS, *Vanredno izvješće*, Vitez, 19. april 1993.

¹⁰¹⁵ (...) *U ofanzivne akcije kreću u dva stroja. U prvom su naoružani bojovnici, a u drugom nenaoružani sa sjekirama i naoružavaju se od svojih poginulih, zarobljenih i opljačkanih pušaka na koje naiđu u ratničkom pohodu sa uzvikom “Alahu Uegber”. Cijenimo da je moral kod muslimana razvijen do fanatizma (...)*. Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 252/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, maj 7. maj 1993.

¹⁰¹⁶ Praljak, HVO, OZ SB, *Izvješće*, Vitez, 18. april 1993.

Zenica i poslanik u republičkoj Skupštini, izvijestio je UNHCR, PMEZ i MKCK da je na području općine Zenica od 16. do 24. aprila poginulo 12 hrvatskih civila i 16 pripadnika HVO-a.¹⁰¹⁷ Ne spominje ništa od onoga što je Blaškić tvrdio. Sredinom augusta fra Petar Anđelović, provincijal Bosne srebrenе, obišao je Busovaču, Fojnicu, Tuzlu, Vitez, Zenicu i još neka mjesta u srednjoj Bosni. Na prijemu kod predsjednika Ratnog predsjedništva Opštine Zenica, Besima Spahića, pred novinarima, a zajedno s fra Stipanom Radićem, demantirao je glasine da je 30 zeničkih Hrvata obješeno pred Crkvom sv. Ilije, kao i priče o progonu zeničkih Hrvata. Kao njihov problem istaknuo je strah od mobilizacije u ARBiH. Zahvalio se zeničkim vlastima na svemu što su učinile u izgradnji suživota. Na platou ispred crkve održao je misu i otkrio novopostavljeni kip Gospe.¹⁰¹⁸

Prema raspoloživim dokumentima, komandant *III. xp brigade*, Lozančić, bio je među najekstremnijim starješinama HVO-a u srednjoj Bosni. Iz njegovih izvještaja izbija mržnja prema Bošnjacima i islamu i to mjesecima prije nego je došlo do oružanog sukoba u njegovom kraju. Rijetko se u izvještajima komandanata ostalih brigada HVO-a u srednjoj Bosni može sresti tolika količina uvredljive retorike kakvu je koristio. Često je ucjenjivao ARBiH da će joj pustiti VRS za leđa.¹⁰¹⁹ Predložio je Blaškiću, Stojiću i Petkoviću 19. aprila da je potrebno *izvijestiti sve o stradanju Hrvata u Zenici, ugroženosti njihove imovine i sopstvene sigurnosti*. Tražio je od njih da se *insistira na sveukupnom napuštanju odnosno totalnom iseljenju Hrvata iz Zenice*. Očito je bio dobro upoznat s planiranim namjerama čelnštva HZHB o iseljavanju zeničkih Hrvata, što i ne čudi, jer je jedan od rijetkih u srednjoj Bosni, uz Ivicu Rajića, koji se direktno obraćao Bobanu, Kordiću, Petkoviću i Stojiću. Smatrao je 19. aprila da *treba uspostaviti kontakt sa crkvom u Zenici i čuti mišljenje fratara posebno fra Stjepana koji je razočaran i zaprepašćen svime što rade muslimani*.¹⁰²⁰ Ubrzo je istog svećenika i vrh Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini ocrnjivao kao najveće hrvatske izdajnike i „Alijine podrepaše“. Na prvo pojavljivanje vijesti o zločinima koje su počinile njegove jedinice u Ahmićima, Blaškić je pokušavao pažnju stranaca usmjeriti na navodne masakre Hrvata u

¹⁰¹⁷ ICTY, HDZ, OO HDZ Zenica-HVO Zenica, Zenica, 18. maj 1993.

¹⁰¹⁸ ICTY, „Zlo se može pobijediti ljubavlju“, *Nova Naša riječ*, Zenica, 20. august 1993, 7.

¹⁰¹⁹ (...) *Razmišljam da izdam zapovijed o povlačenju naših snaga s prostora obrane grada Maglaja kao opomenu za napade koje vrše na naše snage u Srednjoj Bosni (...)*. Up.:

ICTY, HVO, 111. xp, broj: 02/3-36/93, Žepče, 19. april 1993.

¹⁰²⁰ ICTY, HVO, 111. xp, broj: 02/3-36/93, Žepče, 19. april 1993.

selima ispod Kubera. *Prema neprovjerenim podacima* kojima je navodno raspolagao, do njegovog dopisa PMEZ-u, Britbat i MKCK-u 17. aprila u 11.25 sati, već je bilo masakrirano *približno oko 60* hrvatskih civila, a njihovo *stradanje još je trajalo*.¹⁰²¹ Želio je strance preusmjeriti od Ahmića po raštrkanim i zabačenim selima ispod Kubera kako bi dobio na potrebnom vremenu za prikrivanje zločina u Ahmićima. Najbrži način bio je prikupljanje i spaljivanje leševa u bošnjačkim kućama. Neki su zakopani na skrivenim lokacijama i prošlo je dosta vremena dok su pronađeni i ekshumirani. Zemni ostaci trideset ubijenih još nisu pronađeni. Nakon što je UNPROFOR izvijestio svjetsku javnost o zločinu u Ahmićima, zabranio mu je ulazak u zonu djelovanja. Jedinicama je naredio ga *spriječe svim silama*.¹⁰²² Stewart je 24. aprila razgovarao s Blaškićem o Ahmićima. Upozorio ga je kako će posljedice masakra biti od internacionalnog značaja i da je to politička katastrofa HVO-a. Stavio mu je do znanja da su poznate činjenice da je HVO izveo napad u kojem je mnogo žrtava spaljeno u kućama i da su neka djeca živa spaljena. U izvještaju, koji je uputio nadređenima u vezi s ovim sastankom, Blaškić nije pokazivao grižnju savjesti zbog zločina. Pokušavao je pronaći način da ublaži najavljene reakcije. Smatrao je da Boban treba doći u Vitez i da nadležne strukture HZHB trebaju *prikazati krajnje neobjektivno informiranje izazivajući sumnju da su novinari plaćeni da lažno izvješćuju*. Dao je i konkretne prijedloge propagandnog djelovanja: *prikazati stradanje obitelji Rajić, stradanje 2 Zeničke brigade HVO i Hrvatskog naroda Zenice, granatiranje Zenice-samo Hrvatski prostor*¹⁰²³ *-granatiranje Kiseljaka i dr; klasične terorističke akcije prema zapovjednom kadru koje skrivaju sve informativne kuće i dr*.¹⁰²⁴

¹⁰²¹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-306/93, *Obavijest o masakru civila na Kuberu*, Vitez, 17. april 1993.

¹⁰²² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-345/1/93, *Zapovijed*, Vitez, 18. april 1993, 08,00 h.

¹⁰²³ **Mislio je na granatiranje Zenice 22. aprila, što je, zapravo, učinio HVO. Hadžihasanović ga je u protestu obavijestio da su granate padale po hrvatskom dijelu predgrađa. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-955, *Ponovno granatiranje Zenice, protest*, Zenica, 22. april 1993. godine. On je u odgovoru Hadžihasanoviću tvrdio da su snage VRS-a granatirale Zenicu, Vitez i Travnik. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-494/93, *Povlačenje usmenog prosvjeda*, Vitez, 22. april 1993. godine. Ipak je, za propagandne svrhe, odlučio informaciju dobijenu od Hadžihasanovića, da su granate padale po zeničkim naseljima nastanjenim uglavnom Hrvatima, iskoristiti da optuži ARBiH kako je ona to učinila. Ovo je jedna od situacija koja pokazuje koliki je bio manipulator informacijama.**

¹⁰²⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: -4-563/93, *Informacija o razgovoru sa puk. Stjuartom zap. Engl. bataljuna UN-a*, Vitez, 24. april 1993, 15,50 h.

Osam dana nakon pokolja u Ahmićima i zločina u drugim viteškim, kiseljačkim i busovačkim selima i izrečenih pohvala jedinicama koje su sudjelovale u njima, Blaškić je zahtijevao od potčinjenih komandanata da zaštite *civilnu populaciju pogođenu ratovanjem*. Upozorio ih je da *civili, prema definiciji, nemaju aktivan udio u ovim sukobima, pa stoga ne mogu biti objekt napadaja* i naredio da se humano ophode prema zarobljenim borcima, zarobljenim civilima i neprijateljskim ranjenicima.¹⁰²⁵ Naređenje je uslijedilo nakon što je međunarodna zajednica sa zgražavanjem osudila ponašanje njegovih vojnika prema bošnjačkim civilima, ranjenicima i zarobljenim pripadnicima ARBiH. Zanimljivo je da je njegov zahtjev (naređenje) izveden iz identične naredbe GS izdane četiri dana ranije koju je GS ponovio u 22. aprila.¹⁰²⁶ Blaškić je čekao četiri dana da naredi jedinicama poštovanje naredbi GS od 20. aprila, što ne znači da je to učinio na svoju ruku. Kao što je on slao dvostruke naredbe potčinjenim komandantima, vjerovatno je dvostruke i primao od nadređenih. Odgovornost za posljedice prebacivao je na niže komande i jedinice koje su se, navodno, otrgle kontroli, a on je propustio osam dana u odnosu na 16. april da ih upozori. Nakon što mu je GS izdao prvu naredbu, sačekao je dva dana novu i poslije nje još dva dana da je spusti nižim komandama dajući tako četiri dana “nekontroliranim” jedinicama i pojedincima da završe svoj krvavi posao. Svakako da nisu bile nekontrolirane jer i njegovo čekanje da izda naredbe o poštovanju civila i ratnih zarobljenika, pored ostalih pokazatelja, ukazuje na kontroliranost svih postupaka vremenski usklađenih s planiranim radnjama. Blaškiću se nije žurilo da naredbe prenese na niži nivo komandovanja. Sve je bilo samo formalno i nakon već počinjenih zločina, pa te naredbe i nemaju smisla osim za pravno ograđivanje od već učinjenih djela, naročito u očima međunarodne zajednice. Dva dana prije naređenja potčinjenim komandantima da poštuju civile i zarobljene neprijateljske vojnike, te sprečavaju navodnu samovolju nekontroliranih jedinica i pojedinaca, Blaškić je izdao naređenje kojim je najstrožije zabranio pljačku, paljenje kuća i drugih objekata.¹⁰²⁷ Zašto mu je bilo važnije da prije zabrani pljačku i paljevinu nego nasilje nad bošnjačkim

¹⁰²⁵ ICTY, HVO, OZ SB, *Odnos prema ranjenicima, zapovijed*, Vitez, 24. april 1993, 10,00 h; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-560/93, *Odnos prema civilima i zarobljenicima, zahtjev*, Vitez, 24. april 1993, 14,20 h.

¹⁰²⁶ ICTY, HVO, GS, dj. broj: 01-659/93, *Zapovijed*, Mostar, 20. april 1993; ICTY, HVO, GS, dj. broj: 02-2/1-01-673/93, *Zahtjev*, Mostar, 22. april 1993.

¹⁰²⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-480, *Odnos prema imovini građana, zapovijed*, Vitez, 22. april 1993, 13,00 h.

civilima i zarobljenim neprijateljskim vojnicima? Bošnjačke su glave smetale, a bošnjačke su kuće trebale za naseljavanje Hrvata iz Zenice.¹⁰²⁸

Kada je pokolj završen, Blaškić se sjetio da ima dvije zakašnjele naredbe GS. Tih dana postojala je realna opasnost da ARBiH zauzme Busovaču. HVO je vadio za intervencijom UNPROFOR-a koji je još uvijek imao jako negativan stav prema njemu nakon spoznaje o razmjerama stradanja Bošnjaka u Vitezu. Da bi se taj stav ublažio i udobrovoljio UNPROFOR da pomogne stanju u Busovači, bilo je potrebno pokazati i vlastitu humanost, makar se ona jako kasno ukazala. Koliko je osuda međunarodne javnosti utjecala na njegovo upozorenje potčinjenim komandama o poštivanju civila i ratnih zarobljenika svjedoči i obrazloženje druge naredbe koju je izdao isti dan. Ona je i skidanje lične odgovornosti za zločine počinjene pod njegovom komandom, s njegovim znanjem i odobravanjem. On kaže:

*Nakon ostvarenog uvida na terenu primjetno je da niži zapovjednici i njihove postrojbe djeluju samovoljno ne izvršavajući zapovijedi nadređenih, samostalno donose odluke suprotne dobijenim zapovijedima, planiraju i izvode osobne akcije, vrše presiju nad civilima, ometaju rad UNPROFOR-a, Međunarodnog Crvenog križa i europske promatračke misije pri obavljanju zadaća što ima negativne posljedice na HVO (...). Upozorite sve razine zapovijedanja na ogromnu negativnu ocjenu ovakvih ponašanja pojedinaca i grupa, posebno na internacionalnom planu (...).*¹⁰²⁹

U ovom radu analizirane su Blaškićeve naredbe od 15. i 16. aprila koje je izdao potčinjenim jedinicama za napadna dejstva u rejonu Viteza i pohvale koje im je izrekao nakon uspješno obavljenih zadataka. Jasno je vidljivo da su sve one djelovale po planu, a činjenica da ih je zbog toga pohvalio dokazuje da je bio zadovoljan njihovom poslušnošću i postignutim rezultatima. Pohvale, odmah nakon akcije, i optuživanje za samovolju

¹⁰²⁸ Zbog haosa koji je nastao u vezi s pljačkom napuštenih stanova i samovoljnog useljavanja, a što je često dovodilo i do oružanih obračuna između pljačkaša koji su uglavnom bili njegovi vojnici, komandant OZ SB zabranio je 24. aprila samovoljno useljavanje i pljačku stanova. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-480, *Odnos prema stambenom fondu i imovini po stanovima, zapovijed*, Vitez, 24. april 1993, 11,00 h. Spaljene kuće i uništeni i opljačkani stanovi nisu služili ničemu. Oni su trebali biti sačuvani za Hrvate koje se očekivalo s područja koje HVO nije mogao zadržati. U naređenjima komande 3. korpusa u vezi sa zaštitom hrvatske imovine na teritoriji koju je ARBiH kontrolirala uvijek se naglašavalo da se to mora činiti zbog stvaranja uvjeta za povratak vlasnika. U naređenjima HVO-a u vezi sa zabranom pljačke i paljevine bošnjačke imovine ne navodi se kao obrazloženje povratak vlasnika.

¹⁰²⁹ ICTY, HVO, OZ SB, *Suzbijanje samovolje zapovjednika i pojedinaca, zapovijed*, Vitez, 24. april 1993, 9,20 h.

pojedinih jedinica i komandanata, ali neimenovanih, poslije međunarodne osude i mogućih posljedica, u kontradiktornosti su izuzev za potrebu skidanja lične odgovornosti i njeno prebacivanje na navodne nekontrolirane pojedince i jedinice. Njegova lična odgovornost, kao komandanta operativne zone, odgovornost je cjelokupne HZHB i u tom smislu treba razumijevati Blaškićevo prebacivanje krivice na neke niže komandante i njihove jedinice. Nikada protiv njih nije poduzeo nikakve radnje. Osim toga, zločini njegovih jedinica nastavili su se, što znači da potčinjeni komandanti nisu ozbiljno shvatali njegova upozorenja i naredbe, za što su sigurno imali razlog. On ih zbog toga nije sankcionirao, što nas upućuje da je uvažavao te razloge. Za ilustraciju nepoštovanja njegovih naredbi o humanom odnosu prema civilima i ratnim zarobljenicima i njegovom nesankcioniranju prekršilaca dovoljno je spomenuti zločine u Han Ploči i okolnim selima sredinom juna i Stupnom Dolu krajem oktobra. Niti su naredbe poštovane niti je Blaškić kaznio one koju su ih bili dužni poštovati, a nisu to učinili. U gore citiranoj naredbi priznaje da je ponašanje njegovih vojnika tokom aprilskih b/d u srednjoj Bosni, na koje prebacuje svoju odgovornost, terorizam: *Odgovorni ste da spriječite najekstremnije pojedince i grupe koji su izmakli kontroli, koje ne štite civile, pale i ruše civilne objekte, čije djelovanje nije ništa drugo do terorizam (...).*¹⁰³⁰ U istoj naredbi kritizira niže starješine i njihove jedinice što ometaju rad UNPROFOR-a i drugih međunarodnih organizacija zaboravljajući da im je lično, svega šest dana ranije, naredio da *spriječe svim silama* ulazak UNPROFOR-a u zonu djelovanja.¹⁰³¹ U obilju dostupnih dokumenata OZ SB i njoj potčinjenih jedinica u vezi sa b/d od 16. do 24. aprila nigdje se ne spominju pojedinci i grupe koji su izmakli kontroli. Prvi njihov spomen tek je od osude međunarodnih faktora i buke koja se digla u svijetu.¹⁰³² Ostaje i činjenica da su ipak 18. aprila pohvaljeni. Pod pritiskom međunarodnih faktora, Blaškić je naredio istragu o zločinima svojih vojnika u Ahmićima.¹⁰³³ Petnaest dana poslije, njegov pomoćnik

¹⁰³⁰ Isto.

¹⁰³¹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-345/1/93, *Zapovijed*, Vitez, 18. april 1993, 08,00 h.

¹⁰³² Zbog suđenja u Hagu, na stranici Tribunala nalaze se stotine dokumenata OZ SB nastalih neposredno pred 16. april, 16. aprila i nekoliko dana poslije. Tu su različiti izvještaji s terena, analize, procjene, naredbe... Ni u jednom se ne spominju pojedinci i jedinice koji su izmakli kontroli u smislu njihove neobuzdanosti u počinjenju zločina. Spominju se slučajevi jedinica koje nisu djelovale po planu, jer su se zabavile pljačkanjem bošnjačkih kuća i nisu izvršile zadatke, kao, naprimjer, jedinica Žarka Andrića i *Vitezovi* Darka Kraljevića. Te jedinice optužene su da su zbog pljačke izgubile borbenost koju je iskoristila ARBiH u Starom Vitezu i postavila odbranu koju HVO nikada nije mogao probiti.

¹⁰³³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-233, *Ispitivanje i pismena obrada događaja u s. Ahmići, zapovijed*, Vitez, 10. maj 1993.

komandanta za SIS Ante Slišković podnio je nekompletni izvještaj. Istraga se, navodno, nije mogla u potpunosti provesti jer su svi svjedoci bošnjačke nacionalnosti izbjegli u Zenicu, Travnik ili druge krajeve i bili nedostupni SIS-u. Kao drugi razlog nekompletnosti izvještaja naveo je nesaradnju ARBiH.¹⁰³⁴ Zataškao je istinu da svjedoci nisu izbjegli nego su protjerani. U augustu je Blaškić naredio Sliškoviću da nastavi istragu koja opet nije polučila nikakvim valjanim rezultatima.¹⁰³⁵ Tuđman je tvrdio da su masakr u Ahmićima inscenirali Bošnjaci, *zajedno sa Englezima, i obukli crne uniforme (...)*.¹⁰³⁶

U sudskom procesu protiv Blaškića, Mesić je svjedočio o dvostrukoj Tuđmanovoj politici prema Bosni i Hercegovini. Jedna je bila javna politika priznavanja nezavisnosti, suvereniteta i teritorijalne cjelovitosti, a druga, prikrivena, težila je njenoj podjeli i dovela Hrvate u sukob s Bošnjacima. Svjedočio je o učinku VOMP-a na mišljenje političkih vođa u Hrvatskoj i HZHB i zločinu HVO-a u Ahmićima. Kada je pitao Bobana je li proveo istragu za Ahmiće, on je okrivio neimenovanog britanskog oficira i ljude u crnim uniformama. Čak je tvrdio da bi to mogli biti Srbi. Ali, Mesić mu nije vjerovao jer je znao da su Ahmići daleko od Srba.¹⁰³⁷ Odbrana u slučaju Kordić–Čerkez u Hagu pokušavala je dokazati da zločin u Ahmićima nije počinio HVO i da se selo branilo. Nastojala je uvjeriti Sud da Kordić nije imao nikakvu vojnu ni izvršnu vlast.¹⁰³⁸ Dvadesetak dana nakon pokolja u Ahmićima, Centar za sigurnost Odjela obrane HVO-a opravdavao je napad na selo kao preventivnu mjeru, objašnjavajući da se ono nalazi na putu između Viteza i Busovače i da je ARBiH imala namjeru iskoristiti njegovu poziciju kako bi presjekla komunikaciju između ta dva grada. To

¹⁰³⁴ ICTY, HVO, OZ SB, SIS, broj: 82/93, *Informacija*, Vitez, 25. maj 1993.

¹⁰³⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-8-298, *Nastavak istrage u svezi pogibije u s. Ahmići, zapovijed*, Vitez, 17. august 1993.

¹⁰³⁶ **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 517.

¹⁰³⁷ "Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine", *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9; „Branitelj Hayman: Mesić će lagati medijima kako nema veze sa procesom Blaškiću“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 6. decembar 2000, 3; „Snosim veliki dio sramote za pogrešne poteze HDZ-a-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 13. decembar 2000, 9; „Po Tuđmanu je Bosna 1945. morala biti pripojena Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (13)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 18. decembar 2000, 9. „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

¹⁰³⁸ "Kordić proglašen ratnim zločincem na temelju Mesićevih transkripata", *Slobodna Dalmacija*, Split, 21. decembar 2000, 3.

je mogla učiniti *uz relativno male snage. Iskustvo iz prvog sukoba u tom dijelu potvrđuje ispravnost ovakve procjene jer je upravo tu sukob bio najintezivniji.*¹⁰³⁹ Ovo je razlog zašto su Ahmići bili pod jakim i nemilosrdnim udarom HVO-a 16. aprila. Totićeva otmica poslužila je kao ilustracija navodne namjere jedinice ARBiH iz Ahmića da kidnapuje Blaškića, Kordića i Koštromana na putu Vitez – Busovača.¹⁰⁴⁰ Uz ta “operativna” saznanja centar u izvještaju nudi i informacije o dobroj pripremljenosti ARBiH u Ahmićima (izgrađene fortifikacije, osmatračnice, rovovi i zemunice), što bi trebalo ukazati na njeno planiranje napada koji bi, navodno, sigurno izvela u cilju presijecanja komunikacije Vitez – Busovača i spajanja s Krušćicom. Obavještajac centra, konspirativnog imena KUM, bio je mišljenja da je intenzitet borbe u Ahmićima 16. aprila bio iznad očekivanog i rezultat angažiranosti pojedinaca i grupa koje su izmakle svakoj kontroli čiji je moto bio ubiti, opljačkati i spaliti bez obzira na koga naiđu.¹⁰⁴¹ Nailazili su samo na ahmićke Bošnjake, ali ne i na Hrvate iz istog sela. KUM se plašio posljedica učinjenog jer su to *imali prilike da vide brojni strani delegati, novinari, UNPROFOR, MKCK. Priznaje da se uvidom na teren stiče utisak da to nije mogao učiniti pojedinac*, ali od počinitelaca izdvaja samo Miroslava Bralu Cicka.¹⁰⁴² KUM zaključuje: *Ako se bilo što može sa pravom pripisati kao*

¹⁰³⁹ **Praljak**, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvjješće*, Mostar, 9. maj 1993. godine. U izvještaju se misli na oktobarski sukob 1992. godine. Prema vijestima HVO-a, a koje su već spomenute u dijelu rada koji se tiče oktobarskog sukoba, HVO je lahko razbio barikadu u Ahmićima gdje se značajan broj pripadnika lokalnih snaga ARBiH predao bez borbe. Zanesen tim uspjehom, Blaškić je obavijestio GS da se cijeli OpŠO Vitez stavio pod komandu HVO-a.

¹⁰⁴⁰ (...) *pojedini muslimanski ekstremisti imali su ozbiljne namjere da pronađu pogodnu osobu ili više njih koje će za veću sumu novca izvršiti presretanje vozila u kojem bi bili čelni ljudi HVO (Kordić, Blaškić, Koštroman itd).* Up.: **Praljak**, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvjješće*, Mostar, 9. maj 1993.

¹⁰⁴¹ **Praljak**, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvjješće*, Mostar, 9. maj 1993.

¹⁰⁴² (...) *Poznato nam je da je isti prije izvjesnog vremena pod dejstvom alkohola i u psihičkom rastrojstvu izvršio ubojstvo jednog lica muslimanske nacionalnosti, a nakon toga eksploziv postavio na mrtvo tijelo i aktivirao ga. Od eksplozije dio tijela je potpuno uništen, kao i objekat (kuća) u kome se nalazio nastradali. Poznato nam je da je Cicko bio u zatvoru Kaonik Busovača, da je protiv njega pokrenut krivični postupak, a okolnosti njegovog puštanja kao i uključenje u borbene aktivnosti za sada nam nisu poznate (...).* Up.: **Praljak**, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvjješće*, Mostar, 9. maj 1993. godine. Okolnosti Bralinog puštanja ponudile bi sigurna saznanja ko je planirao izvršenje zločina u Ahmićima jer on sigurno nije pušten za tu akciju zbog svog vojničkog znanja, koje nije imao, i hrabrosti, koju nije nigdje pokazivao osim na nemoćnim, nego radi zločinačke sklonosti. Onaj ko ga je pustio učinio je to s namjerom da poćini ratne zloćine. Osim njega, kasnije poznati i potvrđeni zloćinci koji su učestvovali u Ahmićima, također su slične zloćinaćke biografije što znaći da je neko s namjerom okupio „kažnjenićku bojnu“ za to selo. Bralu je mogao pustiti samo Kordić ili neko koga je on odredio (Blaškić, Slišćović i Košćroman). Upravnik zatvora Kaonik, Zlatko Aleksovski, mora znati ko je izdao naredbu za njegovo pušćanje.

negativno u cijelom ovom sukobu u Srednjoj Bosni onda je to što je urađeno u ovom selu.¹⁰⁴³ U intervjuu zagrebačkom listu *Danas*, Blaškić je tvrdio da su *Muslimani inscenirali zločin u Ahmićima uz pomoć Boba Stewarta*. Prema njemu, *zločin su počinili pripadnici HOS-a iz Zenice koji je bio većinski muslimanski i dijelovi muslimanskih snaga MOS-a*.¹⁰⁴⁴

Charles McLeod iz PMEZ-a obišao je najkritičnija mjesta u srednjoj Bosni i obavio razgovore s najvažnijim ličnostima iz lokalnih zajednica.¹⁰⁴⁵ Sastavio je veoma opširan izvještaj. Prema tom izvještaju, HVO je 16. aprila počeo koordinirani napad na bošnjačka sela oko Viteza i na Stari Vitez. Uhapsio je 13 uglednih članova bošnjačke zajednice od kojih su dvojica ubijeni odmah po hapšenju, dvojica ubrzo puštena, a ostali zadržani u zatvoru. Sistematski je protjerivao bošnjačko stanovništvo.¹⁰⁴⁶ McLeod kaže:

Istovremeno su Hrvati nastojali iseliti Hrvate iz Zenice i okolnih sela kako bi opravdali protjerivanje (Bošnjaka) iz Viteza. Kao posljedica propagande koju su slušali iz Viteza, mnogi Hrvati su zaista napustili svoje kuće.

¹⁰⁴³ **Praljak**, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvjescje*, Mostar, 9. maj 1993.

¹⁰⁴⁴ **Lovrenović, Slobodan**, „Više vjerujemo obrani nego pregovorima“, *Danas*, Zagreb, 5. oktobar 1993, 16-17.

¹⁰⁴⁵ **ICTY**, PMEZ, *Izvjestaj o međuetničkom nasilju u Vitezu, Busovači i Zenici u aprilu 1993*, podnio: **McLeod Charles**, 15. maj 1993.

¹⁰⁴⁶ (...) *Muslimansko stanovništvo općine Vitez sada je koncentrisano u Starom Vitezu koji liči na varšavski geto u malom, kao i u Kruščici, selu južno od Viteza koje je isto tako izolovano. Isto vrijedi i za Busovaču. Muslimani iz Zenice reagovali su tako što su napali glavne raskrsnice istočno od Viteza i sjeverno od Busovače, čime su praktično izolovali ova dva grada. Samo zahvaljući intervenciji PMEZ-a i UNPROFOR-a, koji su posredovali da se dogovori primirje, muslimanske snage nisu u tome uspjele. Hrvati su zaista uspostavili totalitarni režim, ugušili svaku političku opoziciju i uspostavili svoje vojno-političke organe. Muslimansko stanovništvo uklanjaju koristeći se ekstremnim metodama zastrašivanja i genocida, a u tome nisu potpuno uspjeli samo zato što su loše procijenili muslimansku vojnu reakciju. Hrvati otvoreno tvrde da im je sada cilj da obezbjeđe UNPROFOR tampon zonu, nakon čega bi protjerali muslimansko stanovništvo, te konačno prihvatili demokratske principe plana Vance-Owen u sklopu etnički čiste regije koja im je dodijeljena (...) događaji u svim ostalim dijelovima srednje Bosne i, lateralno, u Mostaru slijede isti obrazac po kojem se situacija razvijala na području Viteza. Teško je vjerovati da se u svakom od ovih slučajeva radi o djelima izolovanih ekstremista ili provokatora koji rade za Srbe (...). Up.: ICTY, PMEZ, *Izvjestaj o međuetničkom nasilju u Vitezu, Busovači i Zenici u aprilu 1993*, podnio: **McLeod Charles**, 15. maj 1993.*

Većina ih se ipak do kraja prve sedmice maja vratila svojim kućama u općini Zenica. Bilo je razorene imovine, ali su zeničke vlasti radile na poboljšanju sigurnosti i povratku povjerenja. Prvi razgovor obavio je s Besimom Spahićem, predsjednikom Ratnog predsjedništva Opštine Zenica. Na osnovu tog razgovora, svog dotadašnjeg rada i drugih saznanja, zaključio je da je sukob u Zenici uzrokovan blokadom grada od HVO-a. Armija RBiH morala je proći prema Vitezu da pomogne odbrani bošnjačkih sela. Radi toga je prvo trebala probiti blokadu zeničkog HVO-a što je uzrokovalo lokalni sukob. HVO je smatrao da dio zeničke općine treba pripasti viteškoj. Poginulo je 16 pripadnika HVO-a u boju. Ratno predsjedništvo Zenice naložilo je vjerskim vođama, HDZ-u, SDA i predstavnicima ARBiH i HVO-a da odu u hrvatska sela i svojim autoritetima osiguraju zaštitu civila i stvore preduvjete za povratak izbjeglica. Po nalogu HVO-a, 2.000 zeničkih Hrvata premješteno je iz svojih domova, iz jugozapadnog dijela zeničke općine, u Grahovčice. Premještanje civila bila je jedna od metoda koja se koristila za opravdanje pokolja nad Bošnjacima u Vitezu jer je bilo potrebno pokazati da su Hrvati u opasnosti i da su morali otići. Šakić, predsjednik vlade HVO Zenica, zatražio je 17. aprila od PMEZ-a i UNPROFOR-a da presele Hrvate iz Zenice. Odbili su ga. Posmatračka misija EZ-a i UNPROFOR su, u saradnji s ARBiH i MUP-om RBiH i uz pomoć Katoličke crkve, počeli vraćati izbjeglice. Kuće su im bile opljačkane, istrage su bile u toku, *a obični lopovi biće uhapšeni*. McLeod tvrdi da su prvi put u ratu u Bosni i Hercegovini uspjeli organizirati povratak civila u njihove kuće usprkos tome što ih je HVO sprečavao da se vrate. Kao uzrok problema bili su i jaki osjećaji zbog događanja u Vitezu i pojedinci koji su se bavili sitnim kriminalom. Hrvatske izbjeglice, koje su dospjele do Nove Bile, željele su se vratiti, ali im HVO nije dopuštao. Ipak, veliki broj Hrvata vraćen je u svoja sela. Predsjedniku vlade HVO Zenica, Šakiću, pružena je mogućnost da sudjeluje u radu lokalne vlasti kao zamjenik predsjednika Ratnog predsjedništva. On, kao ni predsjednik lokalnog HDZ-a, nisu uhapšeni. Šakić je od Spahića tražio da ga uhapsi, ali to se nije desilo. Spahić mu nije želio dati materijal da se, kao zatvorenik, u propagandne svrhe predstavlja žrtvom bošnjačkog nasilja. Zenička policija obezbjeđivala je njegovu imovinu. McLeod je sa Spahićem obišao područja borbi. Spahić mu je kazao da su mnogi vojnici HVO-a odbili pucati na komšije Bošnjake i vojnike ARBiH, te su predali oružje kako bi se sukob završio. Početkom borbi, starješina HVO-a iz istočnog dijela Zenice

(brigada *Zenička*), došao je u Gradsku vijećnicu i stavio se na raspolaganje ARBiH. U njegovoj z/o nije bilo borbi. *Zenica se nije svetila, ali je željela normalne uslove života* - tvrdi McLeod. U Grahovčićima se nalazilo oko 100 ekstremista iz Hercegovine za koje je McLeod mislio da bi mogli početi novi sukob. U Zenici je HDZ napustio civilnu vlast kako bi je uništio i pokazao da ona ne postoji. Uprkos pozivima PMEZ-a da se vrati u nju, HDZ je odbio. McLeod je razgovarao i s fra Stipanom Radićem. On ga je obavijestio da je nestao 21 mladić hrvatske nacionalnosti. Sumnjao je da su zatočeni u Muzičkoj školi, zatvoru 7. SMbbr. U komandi korpusa obećali su mu da će saznati nešto o njima. Ona je, po fra Stipanovom mišljenju, činila sve što je bilo u njenoj moći kako bi smirila situaciju, ali težišno je bila okrenuta vojnim aktivnostima prema Vitezu i Busovači. U hrvatskim selima prema Vitezu bilo je najgore stanje jer se tu radilo o uzročno-posljedičnoj vezi. *Porodica protjerana iz Viteza ovdje će izazavati reakciju* - kaže McLeod. Fra Stipan ga je informirao da je don Božo Markotić, od ostalih zeničkih svećenika, određen da se brine o zatvorenicima HVO-a u KPD.¹⁰⁴⁷ Slučajevi zlostavljanja zatvorenika bili su vezani za Muzičku školu.¹⁰⁴⁸

Tragom informacija dobijenih od HVO-a, McLeod je ranije s jednim pripadnikom 7. SMbbr (Jasminom) i fra Stipanom posjetio neka hrvatska sela kako bi provjerili navode o zločinima ARBiH prema hrvatskim civilima. Našli su tri leša spaljenih vojnika HVO-a u jednoj kući. Sjedili su na kauču. Pretpostavio je da su ubijeni, a zatim spaljeni.¹⁰⁴⁹ Tvrdi da nisu vidjeli spaljenih civila. Zbog takvih strahota, neki Hrvati željeli su sve rasprodati i odseliti se. Širile su se razne glasine. U njima je, prema McLeod, bilo istine i laži. Oko 250 porodica zeničkih Hrvata nije se vratilo iz Nove Bile, a oko 60 iz Grahovčića. Oko 200 hrvatskih porodica u graničnim područjima

¹⁰⁴⁷ To je onaj isti don Božo koji je blagosiljao ljude brigade *J. Francetić, a ne oružje*, na dan njenog formiranja u decembru 1992. kojom prilikom se dolina orila od ustaškog pozdrava "za dom-spremni" i hrvatske himne *Lijepa naša*.

¹⁰⁴⁸ FRA STIPAN: (...) *Hrvati ne vjeruju ARBiH i MUP-u, premda moram reći da svi oni, osim MOS-a, veoma dobro rade svoj posao i jako su korektni. Dok vlasti ne nađu rješenje za HVO, biće veoma teško uvjeriti porodice da se vrate iz Nove Bile jer su očevi tih porodica, po dolasku u Novu Bilu, ponovo uzeli oružje i pridružili se HVO. Ako su svi pripadnici HVO, koji su ostali u Zenici uhapšeni, porodice se plaše da će i njihovi očevi biti uhapšeni ako se vrate. Hrvatski političari nisu htjeli posjećivati KPD u kojem su bili uhapšeni pripadnici HVO (...).* Up.: ICTY, PMEZ, *Izvyještaj o međuetničkoj nasilju u Vitezu, Busovači i Zenici u aprilu 1993*, podnio: McLeod Charles, 15. maj 1993.

¹⁰⁴⁹ Prema pouzdanom izvoru HVO-a, jedan od ubijenih i zapaljenih u Bilivodi 24. aprila 1993. bio je Jozo (Vinko) Krišto. Up.: ICTY, HVO, VP 1771, broj: 1771-01/1-09/94-129, Vitez, 24. mart 1994.

prema Vitezu plašilo se živjeti u svojim kućama, pa su se preselile u Zenicu kod prijatelja ili rođaka. U početku je bilo malo materijalne štete na imovini izbjeglica. McLeod je razgovarao i sa Gian Luccom Noveracom, šefom MKCK-a u Zenici. Međunarodni komitet CK imao je pristup KPD-u, ali ne i pritvoru MUP-a i Muzičkoj školi. Sastao se i s don Božom u Čajdrašu koji ga je detaljno informirao o prethodnim događanjima. On ga je obavijestio da je 80% Hrvata u župi Čajdraš ostalo u svojim kućama. Međutim, neke su kuće zapaljene i Hrvatima se prijetilo, te su nakon toga mnogi pobjegli. Većina spaljenih kuća bila je na graničnom području s općinom Vitez. Kada je počeo sukob, HVO se iz Podbrežja povukao u Čajdraš, neposredno prije nego je donesena odluka da se preda. Uhapšeno je 450 boraca HVO-a od kojih je 280 još uvijek bilo u zatvoru. Nisu oslobođeni obećanim ritmom (20-25 na dan) jer bi u protivnom svi bili pušteni nakon 20 dana.¹⁰⁵⁰ Civili su oslobođeni, a 21 borac je uhapšen nakon b/d.¹⁰⁵¹ Crkva nije znala gdje su. Prema don Boži, neki su viđeni u komandi 7. SMbbr, neki u Muzičkoj školi, a neki u štabu mudžahida. Tokom borbi spaljena je samo jedna kuća. Nakon toga, u tri župe, spaljeno je 65-70 kuća. Crkva je, prema don Boži, bila protiv iseljavanja stanovništva. Većina ljudi iz Janjca otišla je u Grahovčice, a većina njihovih kuća je netaknuta. Armija RBiH je poručila preko medija da se svi mogu vratiti. Mnogi iz Stranjana su se željeli vratiti. U sukobu je poginulo osam vojnika, a četiri pri Totićevoj otmici. Ubijeno je 12 civila. Don Božo mu je rekao da su trojica muškaraca strijeljana u Bilivodi. Pronađeni su na kauču spaljeni.¹⁰⁵² Zenički Hrvati bi ostali, ali se plaše. Crkva je poslala komandi korpusa listu žalbi, pitanja, koje se moraju riješiti kako bi se ljudi ohrabрили za ostanak. Poslije razgovora sa Zeničanima

¹⁰⁵⁰ Vlast je oslobađala pripadnike HVO-a u manjim grupama kako bi izbjegla njihovo ponovno vojničko organiziranje na zeničkoj teritoriji. Borbe su još trajale u srednjoj Bosni. Značajan dio oslobođenika pridružio bi se HVO-u u Vitezu i Busovači i bili bi mu značajna vojnička ispomoć. Zato je Blaškić požurivao njihovo puštanje, za koje nije nudio oslobađanje istog broja zarobljenih bošnjačkih v/o, ali je i bosanskohercegovačka strana to otezala dok borbe ne prestanu.

¹⁰⁵¹ Isti oni koje je spomenuo i fra Stipan Radić.

¹⁰⁵² McLeod je, za razliku od don Bože, prema prevodu njegovog izvještaja, rekao da je tri spaljena leša vidio u Miletićima. Vjerovatno je greška sudskog prevodioca ili je on pobrkao nazive sela. Moguće da je bio i u Miletićima 25. aprila radi čega je pomiješao nazive sela, ali ubistva koja opisuje desila su se u Bilivodama. Žrtve u Miletićima nisu spaljene. Nijedna od žrtava u Miletićima nije bila u uniformi, a McLeod kaže da su trojica spaljenih bili u uniformama. Detaljno smo opisali zločin u Miletićima iz čega je jasno da taj zločin ne odgovara opisu zločina u Bilivodama. Osim toga, svi drugi izvori koji spominju ovaj slučaj govore da su trojica spaljenih i ubijenih pronađeni u Bilivodama.

(Spahićem, Radićem i Markotićem) i Noveraccom, McLeod je otišao do Šantića i Skopljaka u Vitez. Šantić je bio uvjeren da Hrvati i Bošnjaci u Vitezu nisu krivi za aprilske događaje.¹⁰⁵³ Ranije je predlagao da HVO bude i muslimanski, ali vlada HZHB to nije prihvatila.¹⁰⁵⁴ Često je bio protiv HZHB, iako se slagao da je trebalo formirati HVO. Smatrao je da je sukob HVO–ARBiH u Vitezu bio u interesu vlade HVO HZHB, ali ne i lokalne vlade HVO.¹⁰⁵⁵

Prema Šantiću, 15. aprila Hrvati su bili pod velikim stresom jer su čuli da je Vitez napadnut iz pravca Zenice. Događaje od 16. aprila predstavljao je kao haotičnu odbranu, izazvanu navodnim iznenadnim i mučkim napadom ARBiH, u kojoj su *iseljeni* Bošnjaci iz svojih sela. McLeodu je bilo jasno da su protjerani. Šantić je sve potpuno pojednostavio: *Počelo je 16. aprila ujutro. Vidjeli su (Hrvati) tenkove u Vjetrenici, zanimljivo je da su se iznenada pojavili tamo.* Time je nastojao odgovornost prebaciti na ARBiH. Tvrdio je da vlasti HVO-a u Vitezu nisu na sasvim istoj liniji sa HZHB. Plašile su se da će rat doći u Vitez i da će biti veoma loše jer je Zenica blizu. On i Muhammed Mujezinović, koji je bio uhapšen 16. aprila, potpisali su i objavili 20. aprila dokument u kojem su tražili da se zaustave borbe i nastavi provedba VOMP-a. Pisali su i Spahiću koji im je odgovorio da je za sve kriv HVO iz Viteza, a ne Zenica. McLeod je zaključio da *su pokušali spriječiti genocid, ali još u tome nisu uspjeli.*¹⁰⁵⁶ Prema Šantiću vlada HVO Vitez insistirala je da se pojača prisustvo vojne policije kako bi se zaštitili Bošnjaci. Prije 16. aprila Šantić je bio optimista da će se uspostaviti mir. Ali nakon tog dana

¹⁰⁵³ ŠANTIĆ: (...) Znamo da Muslimani nemaju dobro oružje, a Hrvati se ne žele boriti protiv njih. Ni ekstremnim Hrvatima nije potrebno da se bore pošto HVO ionako vlada. Od 9 direktora u tvornici, 8 je Hrvata. Hrvati su na ključnim pozicijama u gradu. Muslimani su svoj štab imali na smetljištu. Samo bi luđacima palo na pamet da se Hrvati i Muslimani trebaju boriti. Prije borbi, predložili smo da se formira zajednička vlada. Naziv HVO je greška zbog slova H za Hrvatsko. Trebalo je biti nešto muslimansko u nazivu zato što je u regiji 42% stanovništvo muslimansko, a 46% hrvatsko (...). Zbog naziva HVO došlo je do suparništva između Hrvata i Muslimana na ovom području (...).

¹⁰⁵⁴ ŠANTIĆ: (...) Mi ovdje zaista želimo mir i bili smo veoma blizu njega. Tačno je da smo odvojili vladu HVO od vlade RBiH. HVO postoji zato što je, kada je počeo rat u Hrvatskoj, više od polovine vlade RBiH prešlo u Zagreb i počelo biznis (...).

¹⁰⁵⁵ ŠANTIĆ: (...) bosanski narod nije bio pripremljen za odbranu od Srba i u tim uslovima formiranje HVO je bilo opravdano (...). I u SDA ima ekstremista koji nas zaista žele vratiti 200 godina unazad, Turcima. I kod Muslimana se pojavio ekstremizam. Iako rat nije bio u interesu lokalne vlade HVO, bio je u interesu vlade HZ HB (...).

¹⁰⁵⁶ Šantić je, zapravo, želio spasiti Vitez od Zenice. To se vidi iz njegovog elaboriranja bošnjačke vojne snage u njoj. Htio je iskoristiti Mujezinovića i Spahića da spriječi odmazdu zeničkih Bošnjaka nad viteškim Hrvatima.

promijenio je mišljenje.¹⁰⁵⁷ Iako je bio protivnik rata i zločina, te nasilnog “etničkog čišćenja” teritorije, trajno rješenje bošnjačko-hrvatskih odnosa u srednjoj Bosni vidio je u dogovorenom i „humanom“ preseljavanju stanovništva.¹⁰⁵⁸ Strah od Zenice, zbog velikog broja Bošnjaka koji čini znatnu demografsku prevagu u njihovu korist u srednjoj Bosni, bio je jako izražen kod njega. Želio je Zenicu izdvojiti od srednje Bosne.¹⁰⁵⁹ To nije bila besmislena želja jer bi bez Zenice, *središnja regija* (srednja Bosna) imala hrvatsku većinu naročito na način da se zenički Hrvati presele u Vitez, a viteški Bošnjaci u Zenicu, koja bi potom bila isključena od ostatka regije kakvu je zamišljao. To rješenje bilo bi idealno za Hrvate. Demografska slika *središnje regije* bila bi znatno promijenjena u njihovu korist.¹⁰⁶⁰

Šantić je uzrok oružanih sukoba vidio u Zenici koja je, prema njemu, željela dominirati cijelom regijom. U tom smislu, ARBiH je bila odgovorna za sve lokalne sukobe i ona ih je počela po “*zelenoj liniji*”: *Konjic, Jablanica, Gornji Vakuf, Bugojno: Htjeli su područje na kojem se nalazi Zenica*. Od ekstremizma nije u potpunosti amnestirao ni Hrvate, ali busovačke jer su viteški, navodno, protiv sukoba.¹⁰⁶¹ Ipak je veći dio krivice svaljivao na

¹⁰⁵⁷ ŠANTIĆ: (...) *Mnoge muslimanske vođe su u zatvoru u Vitezu, a mnoge hrvatske u zatvoru u Zenici. Želio bih sve te ljude osloboditi (...). Iz ovoga sukoba ne može doći do dogovora. Jedina je šansa da u regiju dodu snage UN i organizuju iseljavanje Hrvata iz Zenice u Vitez i Bošnjaka iz Viteza u Zenicu (...).*

¹⁰⁵⁸ ŠANTIĆ: (...) *Ne bi to bilo etničko čišćenje, to bila samo želja naroda da se preseli. Možete zamisliti da bi u tom slučaju bilo manje tenzija između Hrvata i Muslimana. Nakon toga mogu se formirati lokalne vlasti, što će biti veoma teško. Međutim, glavni uvjet nije rat i nisu borbe (...).*

¹⁰⁵⁹ ŠANTIĆ: (...) *Želim da UN kontrolira središnju regiju, a kada Zenica ne bi bila u toj regiji, tamo bi bio mir (...).*

¹⁰⁶⁰ Takve vizije trajnog rješenja međunacionalnih odnosa zacrtao je Tuđman, a na terenu u srednjoj Bosni ih je razrađivao Valenta. Kada se nisu realizirale na miran način, onda ih je vojnički operacionalizirao HVO. Šantić nije želio prelaziti Rubikon “humanog” i nasilnog, ali Kordić, Koštroman, Valenta, Blaškić i njihovi saradnici jesu. Oni nisu prezali da srednjobosanski Rubikon oboje krvlju nedužnih bošnjačkih civila, ali i vlastitih vojnika i nevinih sunarodnika koje su vjerovatno smatrali potrebnim i nezaobilaznim žrtvama trajnog rješenja. Vlastite žrtve su nepovratne, a željeno rješenje nije postignuto, te ih je učinilo i potpuno beskorisnim. Većina Bošnjaka, protjeranih s teritorije pod kontrolom HVO-a u srednjoj Bosni, u godinama nakon rata vratila se u svoje zavičaje. Znatno broj Hrvata s istog područja iselio se u inostranstvo. Vratili su se i Hrvati u Zenicu, Travnik, Bugojno, Fojnicu, Kakanj, Vareš... odakle je u inostranstvo odselio određen broj Bošnjaka. Oružani sukobi i prateći zločini nisu donijeli rješenje bošnjačko-hrvatskih odnosa kako su zagovornici premještanja naroda planirali. Nisu zaokružene nacionalne teritorije u srednjoj Bosni niti značajnije promijenjena demografska slika, naročito ne u korist Hrvata.

¹⁰⁶¹ ŠANTIĆ: (...) *Sukob Zenice i Busovače je sukob ekstremnih muslimanskih i hrvatskih vlasti, stalno se napadaju (...).*

Zenicu i bošnjačke izbjeglice.¹⁰⁶² Šantić je dao iskrivljenu sliku prirode sukoba: *Ovdje se vode borbe zbog bivših oficira JNA. Na primjer, Sefer Halilović i Hadžihasanović su bili u Vukovaru, a supruga i djeca Refika Lende iz Novog Travnika su u Srbiji.*¹⁰⁶³ Osudio je zločin u Ahmićima i izrazio nadu da će se međunarodni sud pozabaviti zločincima, ali ni žrtve nije oslobodio odgovornosti za vlastito stradanje.¹⁰⁶⁴ Ranije javno iskazivanu vjeru u suživot je izgubio.¹⁰⁶⁵ Zanimajući sve zločine koje je HVO počinio tek dvije sedmice ranije, Šantić je tvrdio da je bolje Bošnjacima u

¹⁰⁶² ŠANTIĆ: (...) *Zenica je puna mudžahedina. Najveći problem je u tome što izbjeglice dolaze u Zenicu (...).* Generalna politika HDZ-a, HVO-a, pa čak i znatnog dijela Katoličke crkve, bila je stvaranje mita o uroti Bošnjaka naseljavanjem svojih izbjeglica po srednjoj Bosni kako bi ostvarili demografsku prevagu. Te politike nije bio oslobođen ni Šantić za kojega se, iz raspoloživih dokumenata, može reći da je bio protivnik rata i zagovornik dogovora i kompromisa: (...) *U Travniku ima 15000 izbjeglica, a u Zenici od 20000 do 25000. Vlada im je obećala kuće i to je problem (...).* Ipak, pošteno priznaje da nema dokumenata koji to potkrepljuju. Suprotno od njega, Kordić, Koštroman, Valenta, Blaškić i njihovi saradnici za slične laži uvijek su se pozivali na famozna dokumenta koja to dokazuju i da su navodno u njihovom posjedu. Propaganda o navodnim namjerama naseljavanja bošnjačkih izbjeglica po srednjoj Bosni veoma je česta u izjavama Kordićevog kružoka kojem je pripadao i Blaškić. Naravno, nisu je izmislili srednjobosanski glavari HVO-a nego vrh HZHB, jer je ista propaganda bila prisutna i u Mostaru gdje su vlasti HZHB preduzimale radikalne mjere prema bošnjačkim izbjeglicama iz istočne Hercegovine kako bi ih primorale da napuste Mostar. Naučena je od Tuđmana. Mit o naseljavanju Bošnjaka stvoren je kako bi se pravdali postupci HZHB kao iznuden. Na taj način i krivica za sukob HVO-ARBiH prebacivana je na bošnjačku stranu i tumačena izbjegličkim ekspanzionizmom. Istovremeno je na tom i sličnim mitovima HZHB mobilizirala ratnike i podizala im borbeni moral.

¹⁰⁶³ Redovito je propaganda HVO-a starješine ARBiH prozivala za obavještajnu saradnju sa Srbima samo zato što su bili oficiri JNA ili oženjeni Srpkinjama. Činjenica je da su i mnoge starješine HVO-a bili bivši oficiri iste vojske ili u braku sa Srpkinjama. Komandant OZ SB i njegov zamjenik Filip Filipović također su bivši kadrovi JNA kao i mnoge druge starješine HVO-a, uključujući i zloglasnog Ivicu Rajića koji svoje veze s ranijim kolegama nije prekidao čak ni kada je JNA transformirana u VRS. Komandanti HVO-a iz Vareša Emil Harah i Borivoj Malbašić bili su oženjeni Srpkinjama i žene s djecom su im bile na srpskoj teritoriji. Čak su ih i posjećivali. Harahov sin bio je borac VRS-a u ilijaškoj brigadi. Ivo Lozančić, komandant *III. xp brigade*, bio je oženjen Srpkinjom i od početka rata 1992. redovno je išao u Doboj i Teslić kod oficira VRS-a.

¹⁰⁶⁴ ŠANTIĆ: (...) *Prije dva mjeseca tamo je bio kontrolni punkt i katolički grobovi su oskrnavljeni u Ahmićima. Tamo je oduvijek bilo antagonizma. ARBiH je htjela napasti, u polukružnom potezu prvo istočno, a zatim južno od Viteza do Novog Travnika i Ahmići su prvi pali (...).* U Blaškićevim naredbama jedinicama koje su izvodile napade stoji da ARBiH iz Ahmića namjerava izvesti napade na pravcima koje i Šantić spominje. U februaru 1994. godine Šantić je SIS-u izjavio da su Kordić i Blaškić uoči napada uvjeravali vitešku vladu HVO-a u te namjere ARBiH, čemu su se on i još neki iz vlade protivili. Izjavio je da su u Ahmićima ljudi zatečeni u pidžamama i da nisu otkrivene nikakve namjere napada na HVO. Ali, PMEŽ-u nije otkrivao te činjenice. Sačuvao ih je za internu upotrebu u organima vlasti HZHB.

¹⁰⁶⁵ ŠANTIĆ: *Nažalost, ljudi su se ovdje borili jedni protiv drugih i ne mogu živjeti zajedno.*

Vitezu nego Hrvatima u Zenici koji ne mogu otići drugdje.¹⁰⁶⁶ Vlada HVO Vitez, prema Šantiću, ponudila je viteškim Bošnjacima da odu i zatražila od zeničkih vlasti da to isto učine prema svojim Hrvatima. Međutim, one su ih nagovarale da ostanu. Vlada HVO Vitez nije nudila Bošnjacima da ostanu. To je značajna i suštinska razlika između zeničkih vlasti i hrvatskih u Vitezu, odnosno bosanskohercegovačke i hercegbosanske politike, a ta razlika najjasnije govori o prirodi rata koji je poveo HVO protiv ARBiH u Bosni i Hercegovini. Šantić je McLeodu i pratnji preporučio da pročitaju *jedan kratak roman Ive Andrića što bi im pomoglo da shvate probleme*. Razgovor je završio jednostavnim prijedlogom: *tampon zona UN, premještanje naroda i nakon toga primjena Vance-Owen plana*. McLeod je o Šantiću stekao veoma loš utisak.¹⁰⁶⁷ Zaključio je: *Nevjerovatna je teza da je Vitez haotično branjen zbog muslimanskog napada, te da su tokom borbi Muslimani raseljeni iz svojih sela oko Viteza*. Saznao je da HVO zatočene Bošnjake drži u podrumima, kinosali, komandi brigade *Viteška*, osnovnoj školi u Dubravicama, na benzinskoj pumpi *Kalen* i tvornici hemikalija. Zarobljenici su kopali rovove.

McLeod je obišao i Krušćicu. Bila je u okruženju. Selo u dolini, a HVO na brdima oko njega. U kamionskim gumama spuštao je eksploziv prema selu. Prije guma pokušavao je konjskim zapregama slati eksploziv dok

¹⁰⁶⁶ Bošnjaci iz Viteza nisu imali priliku sami odlučivati da li će ići od svojih domova ili će ostati u njima. Njihov progon od strane HVO-a, prema Šantićevom tumačenju, privilegija je koju nemaju zenički Hrvati. Dok su viteške Bošnjake nasilno izgonili, ubijajući im najbliže članove porodica kako bi im pokazali da nikada više nisu dobrodošli natrag, dotle su se zeničke vlasti, zajedno s Katoličkom crkvom i zapadnim aktivistima, trudile da uvjere Hrvate da ostanu kod svojih kuća. O tome govori i ovaj isti izvještaj. Šantić, smiono i potpuno bezosjećajno, tvrdi da je ipak, bez obzira na sve, bolje viteškim Bošnjacima nego zeničkim Hrvatima. Bošnjačka politika bila je da zadrži što veći broj Srba i Hrvata na svojoj teritoriji kako bi zadržala izgled multietničnosti i demokratije koju je smatrala nužnom da bi svijet podržao opstanak države u njenoj prijeratnoj teritorijalnoj cjelovitosti. Srpsko-hrvatska politika bila je teritorijalna podjela zemlje koja se mogla izvesti samo izazivanjem sukoba koji će prouzrokovati etničku podjelu koju bi svijet bio prisiljen prihvatiti kao realnu i odustati od podrške cjelovitosti države. To nastojanje bošnjačke i hrvatske strane vidi se i iz ove Šantićeve rečenice o položaju viteških Bošnjaka koji imaju samo jedan izbor, odlazak, i zeničkih Hrvata koji imaju mogućnost i da ostanu. Nije istina da zenički Hrvati nisu mogli otići početkom maja. U to vrijeme postojalo je mnogo načina da se ljudi iz Zenice, pojedinačno, porodično ili u manjim grupama, prebacuju na teritoriju pod kontrolom HVO-a. Svi koji su htjeli, mogli su otići na teritorij HVO-a. Armija RBiH im nije branila. Na srpsku stranu bilo je teže preći. Jedini put bio je u saradnji s HVO-om. Zenički i kakanjski Srbi izlazili su preko Vareša.

¹⁰⁶⁷ (...) Čini se da g. Šantić uživa u tome što moj prevodilac, Musliman, mora prevoditi njegove komentare o Muslimanima (...).

mu se nije desila jedna teža nesreća. Natovario je zapregu eksplozivom i namjestio detonator. Međutim, jedan konj nije bio tu. Konj, kojega su upregli, nije se htio pokrenuti bez njega jer su naučili raditi zajedno. U tom natezanju s neposlušnim konjem eksploziv se aktivirao na hrvatskoj strani. Bilo je 7-8 nastradalih. Svaku noć HVO je dizao kuće u zrak na svojoj teritoriji. McLeod je razgovarao i s majorom Bryanom Wattersom, zamjenikom komandanta Britbat-a. Watters ga je informirao da je napad na Ahmiće, Stari Vitez i Krušćicu izveo HVO, koordinirano. Ahmići su pažljivo odabrani. HVO je pokrivao snajperima sve prilaze šumi od kuća u Ahmićima kako civili ne bi mogli bježati. Borci HVO-a, koji su asfaltnim putem ulazili u selo, na donovima su imali privezane spužve dok su se prikradali kućama. HVO je namjeravao protjerati sve viteške Bošnjake, ali nije bio pripremljen za brz i neočekivan uzvrat ARBiH. Od potpunog poraza se izvukao, prema Wattersu, samo zahvaljujući prekidu vatre kojem su posredovali UNPROFOR i PMEZ. U Busovači je McLeod razgovarao s Enverom ef. Prolazom. On mu je kazao da je prošle noći (8/9. maj) silovana jedna Bošnjakinja. Busovački Bošnjaci bili su potpuno izolirani i u informativnoj blokadi. Mlađi od 60 godina morali su kopati rovove. Odlazak u džamije je zabranjen, a sahrane dopuštene. Bošnjaci nisu smjeli izlaziti iz kuća. Zbog nasilja nad njima, uglavnom su se željeli iseliti. Sve napuštene kuće su opljačkane i naseljene hrvatskim izbjeglicama. Između 20. i 23. aprila u Očehnićima je ubijeno pet Bošnjakinja i sve su kuće spaljene. Najstarija žrtva imala je 79 godina. U Jelinku je HVO spalio sve bošnjačke kuće. Nakon toga Bošnjaci su spalili sve hrvatske. U gradu je ubijena porodica Topalović (otac, sin, unuk..., a snaha ranjena). Ubio ih je, prema Prolazovom iskazu McLeodu, Zoran zvani Švabo. Od 24. januara Bošnjacima je zabranjeno posjedovanje oružja. Oduzeti su im automobili. Bilo je velikih problema s hranom. Hodža je bio jako uplašen i želio je otići. Imao je pozitivno mišljenje o Zoranu Mariću, predsjedniku lokalne vlade HVO-a, ali ga je smatrao nemoćnim. Svi Bošnjaci, politički i društveni aktivisti, već su bili otišli. Hodža je ostao i nije želio otići dok se posljednji Bošnjak ne iseli. Poslije razgovora s njim, McLeod je otišao kod načelnika policije koji mu je kazao da je don Božo iz Čajdraša kriminalac zato što je vratio kućama dva autobusa Hrvata *jer se povodi onim što njegovo srce ili crkva smatra ispravnim, a ne politika*. Zlatko Aleksovski, upravnik zatvora

u Kaoniku, izjavio mu je da često neko dobije dozvolu za puštanje na slobodu jer poznaje neku važnu osobu:

Tako da nama ostanu siromašni koji nisu u tako dobrim odnosima sa bogatima i moćnima. Jedina utjeha, ako je možemo tako nazvati, je da su i najvažnije osobe iz Viteza takođe bile dovedene ovamo (...) Kopaju rovove (...). Niko nije optužen ni zašto osim da je pripadnik ARBiH (...).

Te najvažnije osobe iz Viteza za koje Aleksovski kaže da su mu kao jedina utjeha dovedene u njegov zatvor iz Viteza su prvaci viteških Bošnjaka čije hapšenje spominje McLeod u svom razgovoru sa Šantićem.

Uz izvještaj McLeod je dostavio i svoj siže događaja.¹⁰⁶⁸

Izvještaje i informacije o ratnim zločinima nad civilnim stanovništvom mora se uzeti s posebnim oprezom jer su često korišteni za propagandu, optuživanje i podizanje b/m vlastitim borcima. Kao primjer namjernih neistinitosti o počinjenim ratnim zločinima može se spomenuti izvještaj OZ SB od 7. maja 1993. godine. Za žrtve u Miletićima kaže da ubijeni muškarci

¹⁰⁶⁸ (...) 15.4. HVO napao Putiš. 16.4. HVO tvrdi da je ARBiH napala komandu OZ SB u Vitezu (...). HVO napada na bošnjačka sela. Žestoko u Večeriskoj, Sivrinom Selu, Rovnoj i Pezićima (...). 18.4. Kamion bomba na džamiju u Starom Vitezu (...). 19.4. Šest haubičkih granata HVO na Zenicu, 16 mrtvih (...). 20.4. Napadnute Gačice (...). 20.4. PМЕZ posjetio zenička sela u kojima su živjeli Hrvati. Oni kažu da su im njihove komšije Muslimani pružili pomoć i zaštitu. VP ARBiH viđena kako hapsi pljačkaše. Posjetili KPD sa svećenicima. Nasamo razgovarali sa zatvorenicima koji su obavijestili da nisu zlostavljani. 21.4. Posjeta Gornjem Gradišću sa fra Stipanom: Sve čitavo. Kažu Hrvati da su ih zaštitili komšije Muslimani. U Zahalju ubijeno 10 civila uključujući starca od 90 i djevojčicu od 3 god. (...). Šiljeg napada Jablanicu (...). Borbe oko Jablanice (Ostrožac, Konjic, Parsovići, Doljani, Sovići) (...). Napad HVO na muslimanska sela oko Kiseljaka (Svinjarevo, Behrići, Gomionica, Hercezi, Gromiljak) (...). ARBiH napada u Jardolu (...). Za sve granate po Zenici HVO optužuje VRS. U Kruščici nema hrane za izbjeglice. Uništene kuće u napadnutim muslimanskim selima oko Kiseljaka. U Grahovičićima oko 2000 zeničkih Hrvata. Vratili bi se kućama ako se borbe neće nastaviti. Kuće su im uglavnom netaknute. 24.4. U Miletićima pružen otpor, a onda pobijena petorica Hrvata. Arapi (...). 25.4. PМЕZ, UNHCR, MUP RBiH i katolički svećenici organizirali i vratili preko 1500 Hrvata u Janjac, Stranjane, Konjeviće i Šušanj (...) 26.4. PМЕZ vratio 1400 Hrvata iz Grahovčića u Janjac, Stranjane, Konjeviće i Šušanj (...). HVO je oštro zaprijetio da bi im bilo sigurnije da idu u Bilu. Oko 300 ih je poslušalo, oko 300 ostalo u Grahovčićima (...). HVO i HDZ Vitez izdali javni proglas da svi Bošnjaci mogu privremeno napustiti općinu, radi vlastite sigurnosti (...). Behrići, Kazagići i Gomionica se još brane (...). Sahranjeni Miletićani. 29.4. U komandi HVO (Glavni stožer) priznali da su Bošnjaci mnogo više propatili od Hrvata tokom nedavnih sukoba (...). Spaljena i Višnjica (...). Gomionica potpuno razorena. Canbat izvjestio o dokazima nastavka etničkog čišćenja. Gomionica je spaljena do zemlje, a od stanovnika ni traga (...). Up.: ICTY, PМЕZ, Izvještaj o međuetničkom nasilju u Vitezu, Busovači i Zenici u aprilu 1993, podnio: McLeod Charles, 15. maj 1993.

nisu pružali otpor nego su predali oružje, što nije potpuno tačno.¹⁰⁶⁹ Ubice su im, navodno, živima rezali pojedine dijelove tijela, skupljali krv u posude i tjerali ih da je piju, a potom ih zadavili lancima. S pet muškaraca, navodno, mučena je i ubijena na isti način i Lucija Pavlović.¹⁰⁷⁰ Izvještaj OZ SB, sačinjen ranije, 27. aprila, kaže: *Odmah na licu mjesta ubili su Stipu (Joze) Pavlovića, a zatim su žicom povezali Tihomira (Srećko) Pavlovića, Franju (Mijo) Pavlović, Vladu (Žarko) Pavlović i Antu (Stipo) Petrović. Iste su odveli u jednu kuću i sa više hitaca u glavu ih poubijali.*¹⁰⁷¹ Nikakvo mučenje, rezanje dijelova tijela, skupljanje i pijenje krvi se ne spominje. Također se ne spominje ni ubistvo Lucije Pavlović.¹⁰⁷² Ovakav postupak prema žrtvama nije spomenut ni u izvještaju VOS-a OZ SB od 26. aprila kao ni ubistvo Lucije Pavlović. On na isti način opisuje zločin kao i izvještaj OZ SB od 27. aprila i doslovno tvrdi: *(...) navodi su točni, dati u kraćim crtama, a izvori su obrađeni materijal.*¹⁰⁷³ Ni u jednom drugom izvještaju, sačinjenom od ARBiH, HVO-a, PMEZ-a i UNPROFOR-a, ne spominje se mučenje nikoga niti ubistvo spomenute žene. U izvještaju HVO-a od 7. maja spominje se i navodno maltretiranje i ubistvo Dragice Prkačin 16. aprila u Starom Vitezu. Navodno ARBiH nije dala njeno tijelo u razmjenu, prema iskazima očevidaca, vjerovatno zato što je masakrirana.¹⁰⁷⁴ U jednom kasnijem izvještaju OZ SB za Dragicu se kaže: *nestala dana 16.4.1993.g. u Mahali S. Vitez. Pretpostavlja se da je nastradala u ruševinama barake u kojoj je stajala, asanacija iste nije do dan danas obavljena.*¹⁰⁷⁵ Armija RBiH je Dragicu tražila u ruševinama barake više puta tokom maja o čemu je obavještavala HVO kako bi obustavio snajpersko djelovanje dok traje potraga.¹⁰⁷⁶ Baraku je srušio HVO tokom granatiranja Mahale, što znači da

¹⁰⁶⁹ U dijelu rada koji govori o zločinu u Miletićima osvrnuo sam se na izvještaje 306. bbr, Britbat-a i PMEZ-a u kojim se tvrdi da je prije ubistva hrvatskih civila neko iz sela pucao na mudžahide od čega je jedan ranjen ili poginuo, te je nakon toga uslijedila odmazda.

¹⁰⁷⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08/-5-159/93, Vitez, 7. maj 1993.

¹⁰⁷¹ ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 01-4-619/93, *Izvjeshće o radu komisije zajedničkog operativnog centra za dan 25.04.1993.g.*, Vitez, 27. april 1993.

¹⁰⁷² Izvještaj od 7. maja, u dijelu koji se odnosi na opis mučenja i ubijanja, poziva se na svjedočenje nekoliko starica iz sela godišta od 1919. do 1921. Ovom zločinu svjedočilo je desetine drugih mještana Miletića, mladih, koji su mogli dati pouzdanije informacije na koji je način izvršen.

¹⁰⁷³ ICTY, HVO, GS, primljeni telegram broj: 2289 (u 04,30 h), VOS OZ SB, *Vanredno izvješće-II*, Vitez, 26. april 1993.

¹⁰⁷⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08/-5-159/93, Vitez, 7. maj 1993.

¹⁰⁷⁵ ICTY, HVO, Brigada Viteška, komisija za razmjenu, broj: 06-1055-1/93, *Spisak zatočenih i nestalih osoba*, Vitez, 6. septembar 1993.

¹⁰⁷⁶ ICTY, HVO, Mješovita komisija za razmjenu osoba, broj: 355-1/93, *Izvjeshće za dan 22.05.1993. godine*, Vitez, 23. maj 1993.

je Dragica poginula usljed njegovog artiljerijskog dejstva. U izvještaju od 7. maja dato je još dosta informacija o stradanju hrvatskih civila u srednjoj Bosni, ali s obzirom na dokazane namjerne neistine, teško mu se može u potpunosti vjerovati bez poređenja s drugim izvorima. Neki navodi su tačni i provjereni, kao, naprimjer, hapšenje oko 350 pripadnika HVO-a, HOS-a i vojno sposobnih muškaraca hrvatske nacionalnosti u Zenici i njihovo privođenje u KPD.¹⁰⁷⁷ Također je poznato i nelegalno hapšenje vojno sposobnih muškaraca hrvatske nacionalnosti u Travniku koji su držani u tvrđavi na Starom Gradu. Istinito je i pritvaranje osoba hrvatske nacionalnosti, uključujući civile bez obzira na dob i spol, u objektu društvenog doma i okolnih kuća na Počulici kod Viteza 16. aprila. Vojno sposobni zarobljenici odvedeni su u Sivirino Selo.¹⁰⁷⁸ Devet dana kasnije, dva pripadnika ARBiH ubila su dva muškarca i jednu ženu u objektu doma.¹⁰⁷⁹ Ovaj događaj zadokumentiran je i u izvorima ARBiH. Prema poruci 325. bbr, koju je uhvatio i HVO, oko 6.00 sati 24. aprila 7. SMbbr je izvodila pješadijski napad u kojem je izgubila tri borca, a dvojica su teško ranjena. Dva revoltirana borca, znajući gdje su smješteni hrvatski civili na Počulici, došli su do doma i – uz prijetnju oružjem stražaru, naoružanom lovačkom puškom – ušli unutra i otvorili vatru na civile. Tri su osobe poginule, a osam ili devet ih je teže i lakše ranjeno. Nakon zločina otišli su u nepoznatom pravcu. Ranjenici su zbrinuti.¹⁰⁸⁰ Komanda korpusa naredila je istog dana organu bezbjednosti 7. SMbbr da izvrši uviđaj i nađe počinioce.¹⁰⁸¹ Prema izvještaju OZ SB od 7. maja u Bilivodama kod Zenice

¹⁰⁷⁷ Ukupno je privedeno 476 lica od kojih su većina bili pripadnici HVO-a, pedesetak pripadnika HOS-a i nešto civilnih osoba. Četiri stotine privedeno je 18. i 19. aprila, a ostali naknadno. U grupama 10-30 lica pušten je 271 zatvorenik. Protiv dvojice rješenjem Okružnog vojnog suda Zenica određen je pritvor (Mladen Holman i Vinko Vidović), a 203 lica su 19. juna predana MKCK-u. Oko 130 ih je otišlo za Vitez, a oko 70 svojim domovima u Zenici. Na dan 20. juni u KPD je bilo samo jedno lice i to Srbin iz Bijeljine kojeg je rat zatekao na odsluženju zatvorske kazne. Upravnik je predložio da bi preko Državne komisije za razmjenu trebalo riješiti i njega, ili ga otpustiti (predati ga MKCK-u). Up.: ICTY, RBiH, Prihvatni centar za vojne zarobljenike Zenica, broj: 01-12/93, *Izvještaj o zarobljenim licima za period april-juni 1993*, Zenica, 20. juni 1993.

¹⁰⁷⁸ Vjerovatno na kopanje rovova.

¹⁰⁷⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08/-5-159/93, Vitez 7. maj 1993; ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, pov. broj: 228/93, *Izvještaj načelniku štaba 7. Mbbr*, Počulica, 24. aprila 1993, 14, 00 h.

¹⁰⁸⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-581/93, *Dnevno izvješće za 24/25. travanj sa stanjem u 14,00 sati*, Vitez, 25. april 1993.

¹⁰⁸¹ Prema izvještaju 7. SMbbr, vrata doma izrešetana su s oko 70 pušcanih metaka. U prostoriji Doma u vrijeme zločina bilo je 15 hrvatskih civila, deset muškaraca i pet žena. Devetero je ranjeno, a troje ubijeno (muškarci Ivo i Jozo Vidović i žena Perica Papić). Ostalih troje još je bilo u domu kada je vršen uviđaj. Čuvar doma bio je naoružan lovačkom puškom. Izjavio je kako su mu oko 8.00 došla dva naoružana

ubijena su i zapaljena tri muškarca preko 60 godina starosti.¹⁰⁸² To je potvrdio i Charles McLeod, ali je naglasio da su vojnici i da nije zatekao nijedan leš spaljenih civila.¹⁰⁸³ Istog dana, prema izvještaju OZ SB od 7. maja, ubijen je i zapaljen starac u Gavrinim Kućama.¹⁰⁸⁴ To nisam bio u prilici provjeriti jer nisu ponuđeni nikakvi lični podaci o žrtvi niti vrijeme njegove smrti, ako se nesretni događaj zaista desio. Iako izvještaj spominje moguće silovanje pritvorenih žena iz Počulice, u nekoliko kratkih opisa, dobijenih iz iskaza žena koje su bile zatvorene, spominje se samo ispitivanje i maltretiranje, ali ne navodi se koje vrste. Čak se ne spominje ni da su fizički zlostavljane. Ne postoji ništa što bi navelo da su neke od njih silovane ili svjedočile silovanju neke druge zatočenice. Izgleda da su ispitivane i vjerovatno psihički maltretirane. Istina, ni izvještaj ne tvrdi eksplicitno da je bilo silovanja nego to navodi kao mogućnost. U vrijeme pisanja izvještaja, o sudbini nekih privedenih muškaraca i žena, spomenutim imenom i prezimenom, HVO nije znao ništa te je pretpostavljao da su ubijeni.¹⁰⁸⁵ Za ovu temu nepotrebno je provjeravati svaki pojedinačni slučaj i utvrđivati da li su ti nestali ljudi zaista ubijeni ili su se nakon izvještaja pojavili negdje kao živi, ali se on, zbog spomenutih neistina, u njemu namjerno prezentiranih – jer je HVO o Miletićima imao vlastite izvještaje prije 7. maja i zanemario ih – mora uzeti s ozbiljnom rezervom, iako se ne smije u potpunosti ni odbaciti iz razloga što se neki navodi iz njega mogu potvrditi drugim, vjerodostojnijim, izvorima.

Površnost hrvatske propagande lahko su prepoznavali i britanski vojnici. U jednom slučaju, oficire 1. bataljona *Koldstrim* garde, Drago Bilandžić, zaposlenik u civilnoj vlasti HVO-a, obavijestio je da u Sivrinom Selu boravi

vojnika, bez oznaka, i s uperenim oružjem zatražili ključeve koje nije imao kod sebe. Krenuo je u komandu da ih donese. Na pola puta je čuo pucnjavu. Potom je vidio te vojnike kako sjedaju u neki bijeli auto i odlaze. Vojna policija 325. bbr izvijestila je organ bezbjednosti 7. SMbbr da su dva pripadnika diverzantskog voda (Jasmin N. i Fahrudin N.) tražili sanitetsko vozilo da ih prebaci u Zenicu jer je jedan od njih bio lakše ranjen. Vozilom Refika Mujezinovića prebačeni su do Doma. Sasuli su obojica po dva okvira (120 metaka) kroz vrata sobe gdje su bili civili, sjeli u bijelog Gofa i otišli s mjesta događaja. Organ bezbjednosti 7. SMbbr pretpostavljao je da su to bili njeni borci koji su revoltirani pogibijom svom komandira (Fehima Mujezinovića) tog jutra izvršili odmazdu. Up.: ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, pov. broj: 228/93, *Izvještaj načelniku štaba 7. Mbbr*, Počulica, 24. april 1993, 14, 00 h.

¹⁰⁸² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08/-5-159/93, Vitez, 7. maj 1993.

¹⁰⁸³ ICTY, PMEZ, *Izvještaj o međuetničkoj nasilju u Vitezu, Busovači i Zenici u aprilu 1993*, podnio: **McLeod Charles**, 15. maj 1993.

¹⁰⁸⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08/-5-159/93, Vitez, 7. maj 1993.

¹⁰⁸⁵ Isto.

328. bbr ARBiH. Izjavio je da su njeni pripadnici mlađi od 28 godina i da su ratna siročad, što bi trebalo značiti da su veoma osvetoljubivi i borbeni. U komentaru na tu informaciju, oficir Koldstrima, kojem je rečena, kaže da ne zna za tu jedinicu 3. korpusa i da bi imalo više smisla da je Bilandžić spomenuo 325. bbr za koju se zna da je prisutna na tom području. Dalje kaže da se za vojnike od 28 godina ne može reći da su ratna siročad s obzirom na to da rat u Bosni i Hercegovini ne traje duže od tri godine.¹⁰⁸⁶

Značaj i uloga zajedničke komande-zapovjedništva ARBiH–HVO

Načelnici ŠVK ARBiH i GS HVO 22. aprila naredili su formiranje zajedničkog operativnog centra na nivou 3. korpusa i OZ SB.¹⁰⁸⁷ Sjedište mu je određeno u objektu PMEZ-a u Staroj Biloj. Hadžihasanović i Blaškić usaglasili su se oko izbora šest njegovih članova. Centar su vodili zamjenik komandanta korpusa Džemal Merdan i zamjenik komandanta OZ SB Franjo Nakić.¹⁰⁸⁸ Njih dvojica istog dana naredili su formiranje zajedničkih komisija u Busovači, Kiseljaku, Travniku i Vitezu na nivou komandi brigada.¹⁰⁸⁹ Četiri dana poslije izdali su naređenje da se odmah obustave sva borbeni i provokativna dejstva između ARBiH i HVO-a, obavi asanacija bojišta i razmjene sva zarobljena lica. Insistirali su na formiranju lokalnih zajedničkih komisija.¹⁰⁹⁰ Centar je potrajao četiri dana s obzirom na to da su Izetbegović i Boban 24-25. aprila potpisali novi sporazum. U skladu s njim, Halilović i Petković, kao “komandanti” zajedničke komande-zapovjedništva ARBiH i HVO-a, naredili su 30. aprila da se na nivou 3. korpusa i OZ SB formira zajednička komanda-zapovjedništvo na čelu s Hadžihasanovićem i

¹⁰⁸⁶ ICTY, Britbat, *Vojno-informativni sažetak 1. bataljona Coldstream Garde*, broj: 059, 29. decembar 1993.

¹⁰⁸⁷ **Dogovoreno je da se na nivou ŠVK i GS formira zajednički štab-stožer.** Up.: ICTY, HVO, GS, broj: 02-2/1-01-670, *Sporazum*, Mostar, 22. april 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/1594-321, *Sporazum*, Sarajevo, 26. februar 1994.

¹⁰⁸⁸ **Osim njih dvojice u centar su imenovani još Vezir Jusufspahić i Jusuf Halilagić iz komande 3. korpusa, te Zoran Piličić i Zvonko Vuković iz komande OZ SB.** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-952-HVO, OZ SB, *Naređenje*, Vitez, 22. april 1993.

¹⁰⁸⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus-HVO, OZ SB, *Formiranje lokalnih komisija, zapovijed-naređenje*, Stara Bila, 22. april 1993.

¹⁰⁹⁰ ICTY, Zajednički operativni centar, broj: 01-1-2/93, *Zapovijed-Naređenje*, Stara Bila, 26. april 1993.

Blaškićem.¹⁰⁹¹ U nju su trebali ući njihovi zamjenici i operativni organi sa po tri predstavnika po njihovom izboru.¹⁰⁹² Obavezani su da se najmanje dva puta sedmično sastaju. Za sjedište je određen Travnik.¹⁰⁹³ Zadatak komande-zapovjedništva bio je planiranje i kontrola vojnih operacija, te sprečavanje incidenata i rješavanje međusobnih problema. Rok za realizaciju utvrđen je za 5. maj. Do tada su Hadžihasanović i Blaškić imali zadatak razmotriti i predložiti formiranje zajedničkih operativnih grupa za lokalna područja.¹⁰⁹⁴ Komandanti susjednih brigada trebali su imati svakodnevni kontakt radi rješavanja iskrsljih problema.¹⁰⁹⁵ Zajednička komanda-zapovjedništvo formirana je do planiranog roka bez Hadžihasanovića i Blaškića. Na njeno čelo postavljeni su Merdan i Franjo Nakić.¹⁰⁹⁶ Jedan, ranije planirani operativac s hrvatske strane, zamijenjen je Mirom Andrićem.¹⁰⁹⁷ Komandant OG *Bosanska krajina* Mehmed Alagić, komandant brigade *Travnička* Jozo Leutar i komandant brigade *Frankopan* Ilija Nakić 3. maja dogovorili su formiranje operativnog tima u Travniku i predložili plan konkretnih mjera

¹⁰⁹¹ Umjesto nekoliko dana ranije dogovorenog formiranja zajedničkog štaba-stožera, a u skladu s novim Izetbegović–Boban sporazumom, trebalo je formirati zajedničku komandu-zapovjedništvo na čelu s komandantima Halilovićem i Petkovićem.

¹⁰⁹² Načelnik GS odredio je 26. aprila Nakića i Zvonka Vukovića u zajedničku komandu-zapovjedništvo na nivou 3. korpusa i OZ SB. Up.: ICTY, HVO, GS, dj. broj: 02-2/1-01-891/93, *Imenovanje*, Mostar, 26. april 1993.

¹⁰⁹³ Sjedište zajedničkog operativnog centra određeno je u postojećoj busovačkoj komisiji. Za četiri dana njegovog trajanja, sjedište je bilo u Staroj Biloj. Kada je preustrojen u zajedničku komandu-zapovjedništvo, prebačeno je u Travnik.

¹⁰⁹⁴ Kada su formirane, lokalne operativne grupe nazvane su operativni timovi. Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 254/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 9-10. maj 1993.

¹⁰⁹⁵ ICTY, Zajedničko zapovjedništvo ARBiH i HVO, broj: 1-2/93, *Naređenje-zapovijed*, Zenica, 30. april 1993.

¹⁰⁹⁶ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 20/33-1109, *Obavještenje o formiranju zajedničkog Zapovjedništva-Komande*, Zenica, 10. maj 1993; ICTY, Zajedničko zapovjedništvo "Srednja Bosna" HVO i ABiH, broj: 01-67/93, *Zapisnik*, Travnik, 12. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-484, *Redovni borbeni izvještaj*, 27. maj 1993. godine. **Vezir Jusufspahić, Ahmed Kulenović, Zvonko Vuković i Vlado Jurić trebali su biti operativci, a Mesud Hadžialić i Josip Stojak vezisti. Bile su još dvije daktilografkinje.** Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-9-11/93, *Formiranje zajedničkog zapovjedništva na nivou operativne zone-korpusa, zapovijed-naredba*, Vitez, 2. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1033, *Formiranje zajedničke komande-zapovjedništva, naredjenje*, Zenica, 2. maj 1993; ICTY, *Spisak članova Zajedničkog zapovjedništva-komande u Travniku*, Zenica, 11. maj 1993. godine. **U nekim izvještajima spominje se osam članova jer nisu ubrajali daktilografkinje.** Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 254/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, 9-10. maj 1993. godine. **U nekim se tvrdi da je bilo šest jer nisu računali ni veziste.** Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1068, *Odgovor*, Zenica, 6. maj 1993.

¹⁰⁹⁷ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1068, *Odgovor*, Zenica, 6. maj 1993.

na poboljšavanju odnosa lokalnih jedinica HVO-a i ARBiH.¹⁰⁹⁸ U općinama srednje Bosne formirane su i zajedničke komisije za rješavanje incidentnih situacija, nadzor prekida vatre i slično.¹⁰⁹⁹ Po naređenju zajedničke komande-zapovjedništva u Vitezu je formirana mješovita komisija za razmjenu i oslobađanje zarobljenih lica. Imala je ovlaštenja da oslobađa zarobljena lica, utvrđuje status i stanje ranjenih i bolesnih lica, razmjenjuje tijela poginulih i rješava komunalne i infrastrukturne probleme (voda, kanalizacija, PTT, struja, putevi...). Bezuspješno se bavila i problemom povratka stanovništva.¹¹⁰⁰ Zajednička komanda-zapovjedništvo organizirala je sastanke lokalnih komandanata ARBiH i HVO-a na kojima se razgovaralo o konkretnim problemima na terenu i načinu njihovog prevazilaženja. U zapisnicima s tih sastanaka svi učesnici predstavljali su se kao nedužni za stanje na terenu i raspoloženi za mir. Uglavnom su se vojnički, brzo i lahko, dogovarali, ali je na terenu bilo jako malo konkretnih rezultata i to najčešće marginalnih.¹¹⁰¹ Što je zajednička komanda duže trajala to

¹⁰⁹⁸ Prvi korak trebao je biti obilazak cjelokupnog terena, utvrđivanje pozicija ARBiH i HVO-a s oruđima i oružjem i pravljenje karte obostranog rasporeda prema kojoj bi se planirala dinamika izmještanja ljudstva, oruđa i oružja i zatrpavanje rovova i zemunica koji nisu u funkciji odbrane od VRS-a. Drugi korak bio bi izrada plana upotrebe snaga i sredstava za ojačanje p/k odbrane s ciljem ofanzivnog dejstva protiv VRS-a. Paralelno s tim aktivnostima, tim se planirao baviti rješavanjem pitanja oduzetih stanova, imovine i sredstava civila i vojske i povratkom iseljenih. Alagić, Leutar i Nakić dogovorili su da rade na stavljanju pod komande ARBiH i HVO-a paravojnih jedinica obje strane, domobilizaciji vojno neangažiranog ljudstva i formiranju jedinstvenog vojnog tužilaštva. Up.: ICTY, ARBiH Travnik, broj: 09-81-1, (HVO Travnik, broj: 01-338/93), *Prijedlog plana realizacije zaključaka*, Travnik, 3. maj 1993.

¹⁰⁹⁹ ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-24/93, *Aktiviranje rada lokalne komisije za prekid vatre i rješavanje incidentnih situacija za područje Travnik, zapovijed-naređenje*, Travnik, 9. maj 1993; ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-38/93, *Zapovijed-naređenje*, Travnik, 10. maj 1993.

¹¹⁰⁰ ICTY, Vitez, Skupština opštine, Komisija za razmjenu i oslobađanje zarobljenih lica, *Ovlaštenja i nadležnost komisije*, Vitez, 22. maj 1993. godine. Hrvatski članovi komisije obavijestili su 23. maja svoje nadležne da često pijani Hrvati zalutaju u Stari Vitez. Armija RBiH ih je vraćala, bez maltretiranja. Jedan zabilježeni slučaj čini se zanimljivim: (...) Zlatko Nakić je bez ičije saglasnosti policijskim autom odvezao Mirka Pavlovića u njegovu obiteljsku kuću da uzme garderobu i album sa slikama. Sa njima je pošao vojni policajac A BiH po nadimku "Čicko" koji se ranije često opijao sa Pavlovićem. Kada su ušli u dvorište i vidjeli da je iz kuće sve pokradeno obadvojica su počeli plakati i u tom momentu je "Čicko" iz automata u zrak ispalio duži rafal, a Nakić Zlatko, misleći da će povrijediti Mirka Pavlovića, uzeo je rukom cijev i tom se prilikom opržio po ruci. Pavlović i Čicko tugu su utopili u alkoholu. Pijani Pavlović je sa Čickom završio tulumarenje na teritoriji pod kontrolom ARBiH koja ga je sutradan vratila na teritoriju pod kontrolom HVO-a. Up.: ICTY, HVO, Mješovita komisija za razmjenu osoba, broj: 355-1/93, *Izviješće za dan 22.05.1993. godine*, Vitez, 23. maj 1993.

¹¹⁰¹ ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-6/93, *Sastanak zapovjednika brigada A BiH i HVO i lokalnih komisija za nadzor prekida vatre, zapovijed-naređenje*, Travnik, 7. maj 1993; ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-67/93, *Zapisnik*, Travnik, 12. maj 1993.

su problemi bili sve veći. Zajedničku komandu-zapovjedništvo HVO je nazivao *Zajedničko zapovjedništvo A BiH i HVO "Srednja Bosna"*, iako se u Halilovićevoj i Petkovićevoj naredbi o njenom formiranju ne spominje srednja Bosna.¹¹⁰² Zajednička komanda-zapovjedništvo kadrovski se i tehnički razvijala, ali nije dugo potrajala.¹¹⁰³ Od 25. maja ona se počela raspadati što je vidljivo, pored drugih pokazatelja, i po odbijanju dežurstava od njenih hrvatskih članova.¹¹⁰⁴ Lokalni operativni timovi, kao i zajedničke komande-zapovjedništva na nivou 3. korpusa i OZ SB, te 4. korpusa i OZ JIH, bili su obični formalizam kao i njihovi sastanci. Ništa značajnija nije bila ni zajednička komanda-zapovjedništvo pod "komandom" Halilovića i Petkovića. Pristajanjem na zajedničke štabove-stožere, centre, komisije, odnosno komande-zapovjedništva i operativne timove, hrvatska strana samo je zavaravala zahtjeve međunarodne zajednice za smirivanje situacije i pokušavala izmanipulirati ARBiH koja je naučila političko nadmudrivanje i koristila vrijeme za bolju organizaciju odbrane na područjima gdje je očekivala nove napade HVO-a. Za obje strane bilo je važno vrijeme. Čini se da ga je ARBiH dobro iskoristila u Travniku, Novom Travniku, Kaknju i Bugojnu, a HVO u Žepču. Zajednička komanda-zapovjedništvo pod vodstvom Merdana i Nakića bila je veoma aktivna, ali s jako lošim, i od sporednog značaja, postignutim rezultatima zbog opstrukcije HVO-a. Komanda 3. korpusa, poučena iskustvom nakon 16. aprila, nije više očekivala nikakvo mirno rješavanje situacije tako da joj to nije ni bilo važno osim prolongiranja nastavka b/d do stvaranja boljih uvjeta za odbranu. Halilović i Petković održali su nekoliko zajedničkih sastanaka koji su najčešće prolazili u tonu žestokih rasprava i međusobnih optuživanja i prijetnji.

¹¹⁰² Ni u jednom dokumentu hrvatske provenijencije, tokom rada na ovoj temi, nisam našao ispravno napisan naziv ARBiH (Armija Republike Bosne i Hercegovine). Na svim nivoima HZHB i HVO-a pisali su je kao ABiH (Armija Bosne i Hercegovine). Izostavljanje Republike iz njenog naziva sigurno nije bez značaja i vjerovatno se radi o namjernom izbjegavanju njenog spominjanja.

¹¹⁰³ ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-13/93, *Formiranje zajedničke jedinice za vezu, zapovijed-naredba*, Travnik, 8. maj 1993; ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj:_, *Uspostava veza*, Travnik, 11. maj 1993; ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-48/93, *Inicijativa za uvođenje mobilne telefonije u sistem komandovanja zajedničkog zapovjedništva „Srednja Bosna“*, Travnik, 11. maj 1993.

¹¹⁰⁴ ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-210/93, *Odbijanje dežurstva*, Travnik, 30. maj 1993.

Od aprilskih do junskih sukoba

Komanda korpusa imala je saznanja, kojima nije davala neku vjerodostojnost, da će HVO 3. maja izvesti napad na Travnik. Bila je sigurna da će napasti, ali ne baš na taj datum. Naredila je poduzimanje svih mjera kao da će se napad sigurno desiti.¹¹⁰⁵ Blaškić je negirao tu mogućnost i tvrdio da je neće ni biti.¹¹⁰⁶ Radi poštovanja primirja, komanda korpusa naredila je jedinicama da obustave djelovanje snajperista i udalje ih s linija dodira.¹¹⁰⁷ Komanda 306. bbr izvijestila je korpus da njene jedinice poštuju novo primirje, kao što su i ranija, i da svakako nema snajperista na liniji. U njenoj z/o HVO je kršio primirje i prvi otvarao vatru.¹¹⁰⁸ Komanda korpusa naredila joj je da preduzme sve mjere da ispoštuje primirje i ne odgovara na provokacije, osim u slučaju pješadijskog napada i neposredne ugroženosti života.¹¹⁰⁹ HVO je negirao narušavanje primirja sa svoje strane.¹¹¹⁰ Pješadijske i artiljerijske napade na kiseljačkom bojištu nastavio je i tokom maja.¹¹¹¹ Za paljenje bošnjačkih kuća u Kazagićima zapaljivom municijom s položaja HVO-a, komandant OZ SB optuživao je ARBiH.¹¹¹² Komanda korpusa sumnjala je da će HVO, pod izlikom formiranja regionalne vojne policije, uvesti svježe snage u rejon Viteza.¹¹¹³ Na gornjovakufskom bojištu, hrvatske snage nisu mogle koristiti put Gornji Vakuf – Makljen – Prozor nego seoski preko Pidriša. Ni putevi prema Bugojnu nisu im bili sigurni. Put Tvornica JASSA – Trnovača bio je nesiguran zbog djelovanja ARBiH iz Majdana iznad Bistrice i Batuškog gaja kao i put Trnovača – Ploča – Vilić Polje – Pajić Polje zbog djelovanja ARBiH iz Duratbegovog Doca.¹¹¹⁴ Komandant OZ S/ZH 4. maja naredio je formiranje tima za izradu plana djelovanja zbog mogućnosti izbijanja sukoba s ARBiH na području Gornjeg Vakufa i Bugojna, uz opravdanje da se ARBiH sprema napasti HVO.¹¹¹⁵

¹¹⁰⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1034, *Obavjestenje*, Zenica, 2. maj 1993.

¹¹⁰⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-49/93, *Odgovor na prosvjede*, Vitez, 3. maj 1993.

¹¹⁰⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpsu, str. pov. broj: 02/33-1039, *Naredjenje*, Zenica, 2. maj 1993.

¹¹⁰⁸ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/450-10, *Izvjestaj po naredjenju str. pov. broj: 02/33-1039 od 02.05.1993. godine*, Travnik, 3. maj 1993.

¹¹⁰⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1043, *Naredjenje*, Zenica, 3. maj 1993.

¹¹¹⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-71/93, *Odgovor na prosvjede*, Vitez, 4. maj 1993.

¹¹¹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1050, *Nepostivanje potpisanog sporazuma, Protest*, Zenica, 3. maj 1993.

¹¹¹² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-4-71/93, *Odgovor na prosvjede*, Vitez, 4. maj 1993.

¹¹¹³ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1068, *Odgovor*, Zenica, 6. maj 1993.

¹¹¹⁴ Praljak, HVO, Brigada A. Starčević, broj: 1-5/1-29/93, *Dodatak*, Gornji Vakuf, 3. maj 1993.

¹¹¹⁵ ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 01/5-190, *Izrada plana djelovanja, zapovijed*, Tomislavgrad, 4. maj 1993.

Očekujući provedbu VOMP-a, Ratno predsjedništvo Opštine Travnik 3. maja donijelo je odluku da formira Predsjedništvo Opštine Travnik i prenese na njega svoje ingerencije i prava. Predsjedništvo je trebalo funkcionirati do prelaznog perioda predviđenog Planom o organizaciji provincija i općina. Predviđeno je da ga čine osam članova na paritetnom principu (četiri Bošnjaka i četiri Hrvata) i da predsjednik bude Bošnjak, a njegov zamjenik Hrvat. Trebalo je raditi po važećim zakonima i pravnim regulativama Republike Bosne i Hercegovine.¹¹¹⁶ Sutradan je vlada HVO Travnik naredila budnost i spremnost ljudstva i privrednih potencijala. U cilju osiguranja potpune b/g jedinica, pozvala je sve v/o, zaposlene u inostranstvu, da se vrate u zavičaj i uključe u HVO ili da ga materijalno pomažu u mjesečnom iznosu od 200 DM. Za neizvršenje naredbe zaprijetila im je proglašenjem disidentima čime bi bili izjednačeni sa statusom stranaca i izgubili *garancije za pokretnu i nepokretnu imovinu*.¹¹¹⁷ Predsjedništvo je zvanično formirano 5. maja na zajedničkom sastanku predstavnika Ratnog predsjedništva, vlade HVO-a i lokalnih čelnika SDA i HDZ-a.¹¹¹⁸ Naredni dan obratilo se zajedničkoj komandi-zapovjedništvu molbom da iskoristi svoj autoritet i utjecaj za oslobađanje dvanaesterice bošnjačkih prvaka s područja općine Vitez koje je HVO 16. aprila zatvorio u Kaoniku.¹¹¹⁹

Poslije stabiliziranja linija fronta na viteškom bojištu i njegove varljive pacifikacije početkom maja, HVO je pomjerio težište zanimanja sjevernije, prema Travniku. Na kiseljačkoj, busovačkoj, viteškoj i zeničkoj općini vojske su razdvojene linijama odbrane i nisu imale direktnih susreta osim u b/d tako da više nije bilo incidenata sličnih ranijima. Preko kontrolnih punktova prolazile su samo najavljene delegacije i u pratnji UNPROFOR-a. Provokacije su se dešavale na linijama, dejstvima iz pješadijskog naoružanja i artiljerije. Međutim, u općinama gdje još uvijek nije došlo do potpunog razdvajanja snaga (Travnik, Bugojno, Zavidovići, Žepče, Kakanj, Vareš),

¹¹¹⁶ ICTY, RBiH, Ratno predsjedništvo Travnik, broj: 01-188/93, *Odluka o prenošenju ingerencija*, Travnik, 3. maj 1993.

¹¹¹⁷ ICTY, HVO Travnik, broj: HVO-631, *Naredba*, Travnik, 4. maj 1993.

¹¹¹⁸ Halid Genjac, predsjednik SDA, predložio je Muhameda Ćurića za predsjednika Predsjedništva, a sebe, Besima Halilovića i Seada Zolotu za njegove članove. Ivica Pavlić, predsjednik HDZ-a, predložio je Peru Križanca za potpredsjednika, te sebe, Željka Pervana i Antu Spaića za članove. Za sekretara Predsjedništva predložio je Davora Štefa, a za mandataru općinske vlade Dragu Bilandžiju. Svi predloženi kandidati obje stranke jednoglasno su prihvaćeni. Up.: ICTY, RBiH, Ratno predsjedništvo Travnik, broj: 01-181-3/93, *Zapisnik*, Travnik, 5. maj 1993.

¹¹¹⁹ ICTY, RBiH, SO Travnik, broj: 01-198/93, *Oslobađanje zatvorenika iz Busovače*, Travnik, 6. maj 1993.

odnosno gdje su ARBiH i HVO i dalje bili na istom terenu, incidenti i provokacije su nastavljeni. Bez obzira na postignuta primirja i dogovore o zaštiti civila, HVO je nastavio protjerivati Bošnjake iz Viteza. Naprimjer, samo u jednom danu, 4. maja, protjerano ih je oko 500 u pravcu Zenice.¹¹²⁰ Do sredine maja Kiselj, Busovača i Vitez bili su gotovo etnički očišćeni. HVO nije poštovao ni dio sporazuma o slobodnom kretanju civila. Hapsio ih je ili zatvarao po nekoliko porodica u jednu kuću u kojoj ih je držao blokirane. Bošnjaci su svakodnevno maltretirani i premlaćivani. Za sve što je činio prema njima na svojoj teritoriji optuživao je ARBiH da tako postupaju prema Hrvatima na teritoriji koju kontrolira. Izmišljao je vijesti da je većina hrvatskih sela oko Zenice spaljena i da je stotine zeničkih Hrvata kao roblje angažirano na prisilnom radu u rudnicima.¹¹²¹ Armija RBiH je negirala i pozivala UNPROFOR, PMEZ i MKCK da provjere.¹¹²² Tako je nastao i McLeodov izvještaj koji je na prethodnim stranicama korišten. HVO je počeo iseljavati Bošnjake i s dijela travničke općine koju je kontrolirao. Prve porodice iz Nove Bile protjerao je već 29. aprila da bi u njihove kuće i stanove uselio hrvatske izbjeglice.¹¹²³ Neki protjerani Bošnjaci su rezonirali da imaju pravo istjerati hrvatsku porodicu iz stana u Travniku ili Zenici i useliti se. Vojna policija ARBiH izbacivala ih je iz bespravno useljenih stanova.¹¹²⁴

¹¹²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1055, *Protjerivanje civilnog stanovništva, Protest*, Zenica, 4. maj 1993.

¹¹²¹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-76/93, *Apel za pomoć*, Vitez, 7. maj 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08/-5-159/93, Vitez, 7. maj 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-683/93, *Nepoštivanje sporazuma o obostranom oslobađanju civilnih osoba*, Vitez, 26. maj 1993.

¹¹²² (...) *Ne možemo, gospodo, shvatiti toliku licemjernost, cinizam, bezocnost kojom optuzujete ARBiH za etnicko ciscenje ili pokusaje okupacije prostora pod kontrolom HVO. Zar imate moralne i ljudske snage reci da je prostor gdje je nekada bilo selo Ahmici pod vojnom kontrolom ili ste do te mjere ogrezli u zlocin da za vas vise nema skrupula? Odnos prema zarobljenim vojnim i civilnim licima je katastrofalan, ljudi se premlacuju do smrti, drze u nepodnosljivim uslovima zivota (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1125, *Napostivanje potpisanih dogovora, Protest*, Zenica, 19. maj 1993.

¹¹²³ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-835/93, *Izvještaj o iseljavanju Muslimana iz Nove Bile*, Travnik, 2. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1051, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d*, *Protest*, Zenica, 4. maj 1993. godine. U **Novoj Biloj (Travnik)** živjelo je 17 bošnjačkih porodica. Nekoliko porodica bilo je i u susjednoj Staroj Biloj (Vitez). Imale su velikih problema s hranom od početka sukoba na viteškoj općini jer su se ta dva naselja nalazila u zoni b/d radi čega im je HVO zabranio kretanje do Travnika. Od kraja aprila hapsio je muškarce i odvodio ih u logor Kace (Stojkovići). Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/82-3, *Odnos prema civilnom stanovništvu, protest*, Travnik, 11. maj 1993. godine. **Do 14. maja protjerani su svi Bošnjaci iz Stare i Nove Bile.** Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/463-14, *Dnevni izvještaj obavještajnog organa*, Travnik, 16. maj 1993.

¹¹²⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/82-3, *Odnos prema civilnom stanovništvu, protest*, Travnik, 11. maj 1993.

Bilo je i čestih slučajeva da su ljudi uspostavljali međusobne veze i mijenjali stanove i kuće. Neki pripadnici VP 1/7. SMbb, pod izgovorom pretresa, provaljivali su u stanove i pljačkali ih. Alagić je naredio komandantu bataljona da ostvari potpunu kontrolu nad pripadnicima jedinice, zabrani bataljonskoj policiji preduzimanje radnji za koje nije ovlaštena i da što hitnije vrati pokradene stvari.¹¹²⁵

Od početka rata do maja 1993. godine općinski štab Civilne zaštite (OpŠCZ) Travnik evidentirao je preko 140.000 izbjeglica koje su prihvaćene u Travniku. Većina je otišla u inostranstvo. Na području općine bilo ih je u maju smješteno 16.786, od kojih 2.189 u objektima kolektivnog smještaja, 7.434 privatno u gradu i bližoj okolini te 7.163 u selima. U spomenutom broju izbjeglica nalaze se i lica protjerana od VRS-a s okupiranih dijelova travničke općine (vlašićki plato, Karaula, Turbe i Goleš), Donjeg Vakufa i Jajca, što geografski pripada srednjoj Bosni. Također, od januara, a naročito aprila, pristizale su izbjeglice i s općina u susjedstvu koje je protjerao HVO (Busovača, Kiseljak, Vitez i Novi Travnik), a koje se nalaze u spomenutom broju. Do kraja marta nije bilo problema u osiguranju hrane za izbjeglice jer su međunarodne humanitarne organizacije dostavljale dovoljne količine od kojih se moglo dijeliti i socijalno ugroženom domicilnom stanovništvu. S otpočinjanjem proljetnih sukoba, zbog blokade puteva, hrane je dolazilo sve manje. Istovremeno se smanjivao broj donatora.¹¹²⁶ Najveći problem s hranom i lijekovima bio je u selima Kruščica, Vranjska, Pezići i Gornja Rovna, jer HVO nije dozvoljavao nikakvu dostavu humanitarne pomoći.¹¹²⁷ Osim domicilnog stanovništva, u tim selima bilo je i izbjeglica iz susjednih sela. Njihovo prehranjivanje bilo je još teže. Problem prehranjivanja imale su i porodice koje su se još uvijek nalazile na teritoriji pod kontrolom HVO-a jer im je bio zabranjen odlazak na slobodnu teritoriju. Zapravo, mogle su otići, ali ne i vratiti se. Anto Valenta obavijestio je Prlića da je poslao pismo Thebaultu u vezi s preseljavanjem stanovništva i kratak elaborat.¹¹²⁸ Usputno ga je obavijestio da iz srednje Bosne prate događanja

¹¹²⁵ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/76-1, *Povrat ukradenih stvari iz stana Timkov Srećka, naredjenje*, Travnik, 8. maj 1993.

¹¹²⁶ ICTY, OpŠCZ Travnik, *Pregled brojnog stanja izbjeglih lica na općini Travnik*, Travnik, 13. maj 1993; ICTY, RBiH, OpŠCZ Travnik, broj: 06/3-82-1-319/93, *Informacija o nekim problemima ishrane izbjeglih lica i građana općine Travnik*, Travnik, 13. maj 1993.

¹¹²⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-465, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 13. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹¹²⁸ Valenta, poslanik u Skupštini SRBiH i predsjednik OO HDZ Vitez, 1991. godine objavio je knjigu u kojoj je elaborirao pitanja podjele Bosne i Hercegovine i preseljavanja stanovništva. Up.: Valenta, Anto, *Podjela Bosne i borba za cjelovitost*, Vitez, 1991.

u Mostaru i da su spremni dočekati napad iz Zenice, ali i da ima puno problema s izbjeglim zeničkim Hrvatima koji bi se vratili kućama. To je jasno priznanje da ARBiH nije progonila zeničke Hrvate nego da im je HVO branio da ostanu ili da se vrate. Valentin ured nalazio se u Vitezu, ali se spremao prebaciti ga u Novi Travnik.¹¹²⁹ Uz izvještaj Prliću priložio je i kopiju pisma na hrvatskom jeziku koje je poslao Thebaultu. Smatrao je da bi preseljavanje stanovništva, uz zamjenu stanova i nekretnina, trebalo biti finansijski podržano od UN-a, UNHCR-a i EZ-a. Valenta je u pismu podvukao da se VOMP mora provesti i izvršiti preseljavanje stanovništva u svoje većinske provincije. Zamišljao je da bi domaćin, koji zamijeni kuću ili stan, trebao dobiti i po 3.000 američkih dolara (USD) od međunarodnih donatora kako bi se s porodicom mogao lakše snaći u novoj sredini. To liči na klasično podmićivanje. U ratnoj neimaštini, mnogi bi prihvatili toliki novac. Sve dotadašnje sukobe HVO–ARBiH držao je dokazima da će se teško ponovo uspostaviti mir i suživot između Hrvata i Bošnjaka, što navodi na razmišljanje da su oni, pored vojničkog zaposjedanja teritorije, bili potrebni i u svrhu tog dokazivanja. Sukobi su zaista narušavali međusobno povjerenje, pravili strah, nepovjerenje i mržnju. To je djelovalo na oba naroda da počnu razmišljati, a i prihvaćati, da je dalji suživot stvarno nemoguć. Na taj način oružani sukobi utjecali su i na međusobno raspoloženje o etničkom, ali i teritorijalnom, razilasku. Najvažnija posljedica koju su priželjkivali Valenta i njegovi naredbodavci iz Mostara, kao i njihovi iz Zagreba, bila bi da to podrži međunarodna zajednica. Od primarnog značaja bilo je važno nju uvjeriti da je preseljavanje stanovništva, i nakon toga teritorijalizacija i podjela Bosne i Hercegovine, jedini i najbolji način trajne uspostave mira.¹¹³⁰

¹¹²⁹ ICTY, HZHB, HVO, Ured dopresjednika, broj: 320/93, *Izvyješće*, Vitez, 13. maj 1993.

¹¹³⁰ **ISJEČAK IZ VALENTINOG PISMA:** (...) *Preseljenja su tradicionalni demografski proces u BiH. Do sada su glavne iseljeničke struje bile usmjerene ka Hrvatskoj kamo su uglavnom selili Hrvati i prema Srbiji kamo su uglavnom iseljavali Srbi. Radi se o stotinama hiljada ljudi. Tako primjerice, samo u 1988. godini BiH je izgubila 18091 stanovnika. Od tog broja 8923 iselilo ih je u Hrvatsku, a 5515 u Srbiju. Istodobno u Republiku je uselilo 4235 ljudi iz drugih Jugoslovenskih republika. Naročito je bila jaka useljenička struja Muslimana iz Sandžaka. U periodu od 1971. g. do 1989. g. doseljeno je u Sarajevo 80000 Muslimana iz jugoistočne Bosne i Sandžaka. Prema tome, nakon podjele Bosne između tri BiH državotvorna naroda, preseljena koja već prirodno postoje kao proces, trebalo bi stimulirati i ubrzati u određenim smjerovima. Poznato je u povijesti niz preseljenja koja su vršena silom. Takova preseljenja nisu bila bez konflikta. Tri miliona Nijemaca nakon drugog svjetskog rata, bilo je vraćeno iz Čehoslovačke. Grci i Turci razmijenjivali su stanovništvo 1921. g. Prilikom nasilnog preseljavanja Muslimana u Pakistan a Hindusa u Indiju poginulo je nekoliko stotina hiljada ljudi. Moderni projekti preseljenja baziraju se na spoznaji da nikakve migracije stanovništva nije moguće bez načela dobrovoljnosti. Postoji projekt iz 1948. godine koji je napravio malo kod nas poznati Dinko Tomašić koji se zalagao*

Problem preseljavanja, osim otpora stanovništva, pratio je i problem veličine i kvaliteta teritorije. Čelnici HZHB nisu bili teritorijalno skromni.

Valentino pismo koncipirano je u tri cjeline. U prvoj je naglašavao da se preseljavanje stanovništva obavezno mora obaviti na human način i nikako silom. Njemu to nije bilo važno, ali strancima jeste jer su svakako bili protivni i najhumanijem načinu. Zato ih je trebalo uvjeriti da je to u najboljem interesu svih naroda i da se mora obaviti uz međusobno zadovoljstvo. Tako bi

za dobrovoljno preseljavanje stanovništva po Jugoslaviji. On se zalagao za sponzorstvo UN. Danas bi UN teško sponzorirala takav projekat, ali bi se moglo razgovarati sa Evropskom zajednicom. Muslimani ne dozvoljavaju preseljenja i razmjenu stanova bez obzira koliko to ljudi žele na jednoj i na drugoj strani. Ne žele to zbog toga što se i dalje nadaju da će povećanjem nataliteta ubrzo zavladata i općinama koje sad imaju većinsko hrvatsko stanovništvo ili neznatno većinsko muslimansko, a koje su u hrvatskim provincijama sa većinskim hrvatskim pučanstvom. Na primjer u Zenici ima 25000 Hrvata. Najveći broj bi se želio preseliti u Vitez ili Busovaču, ali muslimanske vlasti u Zenici to ne dozvoljavaju nego ih drže kao zatočene u Zenici i maltretiraju. Muslimanima u Vitezu i Busovači su naredili da ne smiju dogovarati sa Hrvatima u Zenici zamjenu stanova i obiteljskih kuća. Međutim, ovaj pritisak neće uspjeti i Hrvati će se seliti u provincije sa hrvatskom većinom (...). Ako na jednom prostoru žive dva naroda u podjednakom broju, sa dvije suštinski različite kulture, onda jedni drugima nasilno nameću svoj način života, svoju kulturu i običaje. Islam i bizantinska kultura Srba, stotinama godina namećana je Hrvatima, koji su se pod tim pritiscima, iseljavali iz BiH u Hrvatsku ili u zemlje zapadne Evrope i Amerike (...). U zadnjih 50 godina u BiH je napravljeno oko tisuću džamija sa visokim minaretima i skoro isto toliko vjerskih zgrada (mejtefa). Na ove zgrade je instalirano najmanje pet tisuća zvučnika najveće snage i "dometa". Minareti nisu gradjeni iz religioznih pobuda nego kao dominirajući znakovi koji govore da je to muslimanski prostor. U svakom najmanjem čisto muslimanskom ili miješanom selu hoće da imaju džamiju, minaret i zvučnike. Četiri puta dnevno po pune tri minute iz ovih zvučnika trešti molitva za Muslimane, a za Hrvate i Srbe to je neka pjesma na arapskom jeziku, po melodičnosti primitivna, a po velikoj bučnosti jeziva, nepodnošljiva (...) Istina, imaju i na crkvama zvona. Zvona na crkvama zvone jedan put dnevno i to maksimalno 20 sekundi, a to je velika razlika od onog što Hrvatima i Srbima ti silni minareti i zvučnici čine. Ne pitaju Muslimani da li to ljudima u blizini smeta. Spavaju li djeca ili se odmaraju stariji. U školama nastavnici i profesori prestaju sa predavanjem dok to prodje, a djeca u razredu se smiju. Hrvati i Srbi koji stanuju u blizini tih objekata samo čekaju da prodaju kuću i presele se što dalje od toga. Muslimani to znaju i zato je tako veliki broj tih objekata i zvučnika. Drugi primjer je izmišljeni bosanski jezik kao velika uvreda Hrvatima i Srbima koji su takodje bosanci. Muslimani uvode bosanski jezik kao svoj jezik i time Hrvatima i Srbima iz Bosne osporavaju da su bosanci. Muslimani sebi uzimaju za ekskluzivno pravo na Bosnu, iako bosanaca Hrvata i Srba zajedno u Bosni ima više nego bosanaca Muslimana. Dogovora u svezi sa tom namjerom ne može biti. Ako hoće Muslimani svoj jezik, onda ga mogu zvati samo Muslimanskim, a ne bosanskim pa osporavati time Hrvatima i Srbima njihovo bosanstvo, jer to je, ponavljam, velika uvreda. Svaki Hrvat i Srbin koji je rođen u Bosni je bosanac, a u Hercegovini hercegovac. To su regionalne pripadnosti naroda za koje su ljudi duhovno vezani kao i za nacionalnost. Kad svemu ovome što sam do sada iznio dodam oružane sukobe između Muslimana i Hrvata onda za ovo izlaganje imam još više opravdanja (...) onda se nameće zaključak, da je nepovjerenje između ova dva naroda i mržnja došla do takvog stupnja da je mnogima pravi teret živjeti zajedno, da se mora razmišljati o omogućenju ljudima hrvatske i muslimanske nacionalnosti da žive u sigurnijem, zdravijem i sretnijem okruženju. To podrazumijeva omogućenje humanim preseljenja koja bi bila u interesu jednog i drugog naroda (...). Up.: ICTY, HZHB, HVO, Ured dopresjednika, broj: 320/93, Izvješće, Vitez, 13. maj 1993.

dobilo šanse da bude podržano od Zapada. Nakon što je Thebaultu pokušao opravdati potrebu preseljavanja stanovništva, ilustrirajući je poznatim preseljavanjima drugih naroda u prošlosti i nemogućnošću života pored muslimana, predložio je i jasno precizirane načine njene realizacije.¹¹³¹

Prosijecanjem planinskog puta ARBiH je povezala Bugojno preko Opare s Krušicom iz koje je vodio šumski put u Kaćune i dalje prema Kaknju i Zenici. Tim putem transportiran je eksploziv iz Bugojna u zeničku *Željezaru* za namjensku proizvodnju, ali i MTS iz Zenice za Bugojno, Novi Travnik i Gornji Vakuf.¹¹³² Iako udaljena od teritorije pod kontrolom ARBiH s vjetreničkog pravca oko 3-4 km zračne linije, jedini put do Krušice bio je iz Novog Travnika i Kaćuna planinskim prilazima i stazama. Put od Zenice preko Travnika do Novog Travnika i dalje prema Bugojnu i Gornjem Vakufu nije bio pod kontrolom ARBiH, čak ni planinski prolazi. Radi toga je odbrana Krušice bila od prioritetnog značaja zbog putne “komunikacije” Zenica – Dusina – Kaćuni – Krušica – Opara i dalje prema Novom Travniku, Bugojnu i Gornjem Vakufu. Od Gornjeg Vakufa išao je dalje planinski put ka Konjicu. Put preko Fojnice za te gradove bio je otežan zbog jakog uporišta HVO-a u Peluci na Sebešiću i na Busovačkim stajama. Međutim, odbrana Krušice nije bila nimalo lakozadatak jer je zbog putnih “komunikacija” ona bila potrebna i HVO-u u Lašvanskoj dolini. Jedini način povezivanja, teritorije koju je kontrolirao oko Viteza i Novog Travnika, s Pelukom na Sebešiću bio je preko Krušice i Opare.¹¹³³ Preko

¹¹³¹ **ISJEČAK IZ VALENTINOG PISMA:** (...) *Razmjenu (preseljenja) stanovništva treba stimulirati i usmjeravati tako i u tolikom broju, da u dijelu Bosne (srpskim provincijama) budu sve općine sa apsolutnom srpskom većinom, a u muslimanskom dijelu Bosne (muslimanskim provincijama) sa apsolutnom muslimanskom većinom, a u hrvatskom dijelu Bosne (hrvatskim provincijama) sa apsolutnom hrvatskom većinom stanovništva (...).* Preseljenja bi se vršila dugoročno (oko 5 godina) po fazama (...). Preseljenja bi trebalo organizirati preko oglasnog dijela, posebno namijenjenih novina, bilo bi materijalno stimulirano, a trajalo bi oko pet godina. Svaka općina bi trebala imati agenciju za preseljenje. Materijalnu potporu trebao bi osigurati UNHCR (...). Trebalo bi na odredjenje načine propagirati i finansijski stimulirati preseljenja svi u smjeru svojih provincija (...). Realiziranjem Wens-Ovenova plana će pomoći da bar u provincijama sa hrvatskom većinom pad procenta Hrvata zaustavimo (...). Iz dijelova BiH koji su izvan naših provincija doseljavat će se Hrvati, a jedan dio će se vratiti sa privremenog rada u inostranstvu (...). Up.: ICTY, HZHB, HVO, Ured dopresjednika, broj: 320/93, *Izvjешće*, Vitez, 13. maj 1993.

¹¹³² **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 249/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 4. maj 1993.

¹¹³³ **Za HVO je bio kritičan dio puta Novi Travnik – Gornji Vakuf koji muslimanske snage mogu blokirati, a poseban problem je predstavljalo i što muslimani nisu odustali od spajanja puta Rostovo – Opara – Krušica.** IZ IZVJEŠTAJA MIRE ANDRIĆA: (...) *Prisutan je problem pasivnosti HVO Fojnica gdje postoji znatna rezerva. U Bugojnu i*

Sebešića put HVO-a dalje je vodio na Zec planinu kod Gornjeg Vakufa. Koristio ga je za svoje snage u Fojnici, Busovači i Kiseljaku. Međutim, nije ga mogao povezati s Lašvanskom dolinom bez Kruščice i Opare niti s Prozorom bez ovladavanja linijom ARBiH: Pridvorci – Kute – Here – Šćipe. Zato je u drugoj polovini aprila intenzivirao napadna djelovanja na pravcima Vitez – Kruščica i Prozor – Here. Opasnost za odbranu Kruščice trajala je mjesecima jer je HVO morao istrajavati u njenom osvajanju radi povezivanja s Hercegovinom u čemu nikada nije uspio. Nakon gubitka Sebešića u julu, mogućnost povezivanja HVO-a na pravcu Vitez – Kruščica – Opara – Sebešić – Gornji Vakuf potpuno je nestala, čime su se i njegovi napadi na Kruščicu urijedili. Na l/o Kruščica – Bobaši HVO je koristio bošnjačko stanovništvo sa svoje teritorije za inženjersko uređenje l/o. Spuštao je niz padine gume napunjene eksplozivom na položaje ARBiH.¹¹³⁴

Posredstvom PMEZ-a 8. maja potpisan je novi sporazum o prekidu vatre koji je trebao stupiti na snagu u ponoć. Obuhvatao je i povlačenje snajperista s linija razgraničenja na kojima je UNPROFOR trebao vršiti nadzor s kontrolnih tačaka.¹¹³⁵ Prekid vatre 333. bbr koristila je za utvrđivanje na dostignutoj liniji.¹¹³⁶ Bez obzira na sporazum, HVO je nastavio artiljerijski djelovati po položajima ARBiH, *a jos cesce po civilnim ciljevima*, radi čega je komanda korpusa sljedeći dan naredila operativnim grupama *Zapad* i

Gornjem Vakufu se razraduje verzija globalnog sukoba sa muslimanima u sklopu kojeg se vrše pripreme na nekim pozicijama. Put od Bugojna prema Novom Travniku je opasan i u slučaju sukoba se isključuje mogućnost prolaza. Tako da ostaje samo varijanta prema Gornjem Vakufu. Zapovjedništvo A BiH u Bugojnu za sada se zauzima za izbjegavanje sukoba i pokazuje volju za sputavanjem ekstremnijih muslimana koji skidaju zastave. Dodatne probleme čini VII muslimanska čiji je dio smješten na Ravnom Rostovu. Prijedlozi: Mogući putevi za HVO u SB: Prozor – Fojnica, Gornji Vakuf – Novi Travnik, Gornji Vakuf – Opara – Kruščica. Izvršiti pritisak na HVO Fojnica. Zbog mogućnosti blokade puta Gornji Vakuf – Bugojno u mjestu Gračanica, u slučaju sukoba, potrebno je izvršiti popunu MTS za brigadu E. Kvaternik da bi mogla probiti tu blokadu. Da se u sredstvima javnog priopćavanja potencira nepoštivanje vojnog ustroja u A BiH i da je za to dobar primjer VII. muslimanska u kojoj su ljudi organizirani po vjerskom principu i u sklopu kojih postoji znatan broj stranih državljana ("mudžahedina"), a koji sami izjavljuju da ne priznaju nikakvo zapovjedništvo (niti Hadžihasanovića, niti Halilovića, niti Izetbegovića) osim svog zapovjednika VII. muslimanske i Allaha (...). Up.: ICTY, HVO, GS, broj: 02-2/1-01-757, (Izveštaj i prijedlozi Mire Andrića) Mostar, 10. maj 1993.

¹¹³⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1051, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 4. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-021/93, *Izveštaj o prekršaju prekida vatre*, Vitez, 30. maj 1993.

¹¹³⁵ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-815/93, *Sastanak lokalnih komisija ARBiH i HVO za nadzor prekida vatre, Naređenje*, Busovača, 8. maj 1993.

¹¹³⁶ **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, broj: 01-805/93, *Naredba o utvrđivanju na dostignutoj liniji*, Busovača, 8. maj 1993.

Bosanska krajina da organiziraju sisteme osmatranja i javljanja kako bi se utvrdili njegovi v/p, vrsta oruđa i njihov kalibar.¹¹³⁷ Odnosi s HVO-om sve su jasnije pokazivali mogućnost obnavljanja neprijateljstva te je naredila punu b/g.¹¹³⁸ U rejonu Mostara 8. maja počeo je sukob HVO–ARBiH.¹¹³⁹ Ofanzivna dejstva hrvatskih snaga u rejonu Studenčice, na prozorsko-jablaničkom bojištu, zaustavljena su 9. maja zbog pogibije komandanta brigade *Rama*, što je izazvalo paniku u toj jedinici i prekid napada.¹¹⁴⁰ Sutradan je HVO u Gornjem Vakufu razoružao i zadržao 38 pripadnika ARBiH koji su se vraćali s linije prema VRS-u, što je, uz dešavanja u dolini Neretve, pogoršalo međusobne odnose.¹¹⁴¹ Putna komunikacija Jablanica – Drežnica stavljena je pod kontrolu ARBiH. Jedinice HVO-a s tog područja povukle su se prema Mostaru u kojem je situacija za ARBiH bila izuzetno složena zbog intenzivnih b/d kojom prilikom je izgubljena i zgrada komande 4. korpusa. Prva l/o uspostavljena je na pravcu Robna kuća *Hit* – Dom zdravlja – Katolička crkva. Jača borbena dejstva vođena su i u rejonu Drežnice i Grabovice zbog protivnapada HVO-a. Nakon neuspjeha, HVO je artiljerijskim oruđima različitih kalibara dejstvovao po Ostrošcu, Jablanici i Konjicu od čega je pet civila poginulo i šest ranjeno. Armija RBiH je stanje u Jablanici ocijenila kao dobro, a u Mostaru složeno.¹¹⁴² HVO je dozvolio da, oko 40-50 m/v 2. korpusa, zadržanih u Ljubuškom, nastavi put prema Tuzli.¹¹⁴³ Međutim, ponovo ih je zaustavio u Gornjem Vakufu.¹¹⁴⁴

¹¹³⁷ Naređeno je organiziranje sistema osmatranja na dvije linije. Linija broj 1: Kapak – Vlaška gromila – Paklarske stijene (z/o OG *Zapad*-312. mtbr i 306. bbr) i linija broj 2: Turbe – Bijelo Bučje (z/o OG *Bosanska krajina*-7. SMbbr). Rejoni naročite pažnje za liniju broj 1: Paljenik, Drina dol, Oštrike, Krunova, Razvala i Humac. Rejon naročite pažnje za liniju broj 2: Srnske stijene, Mačak i Panje. Pored navedenih reiona pažnju je trebalo obratiti i na Bandol, Brankovac, Ričice, Gladnik, Držvo brdo, Mali Mošunj i Ovnak. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-, *Organizacija sistema i javljanja*, Zenica, 9. maj 1993.

¹¹³⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1096, *Naredjenje*, Zenica, 9. maj 1993.

¹¹³⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 253/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 8. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 254/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 9-10. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 255/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. maj 1993.

¹¹⁴⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 254/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 9-10. maj 1993.

¹¹⁴¹ ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-40/93, *Urgentno pismo*, Travnik, 10. maj 1993.

¹¹⁴² ICTY, ARBiH, 3. korpus, br: 02/ __, *Vanredni borbeni izvještaj za dan 10.05.1993. godine*, Zenica, 11. maj 1993.

¹¹⁴³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1113, *Obavještenje*, Zenica, 10. maj 1993.

¹¹⁴⁴ **Praljak**, ARBiH, OG *Zapad*, str. pov. broj: 03/226-93, *Redovni operativni izvjesstaj*, Bugojno, 14. maj 1993.

Armija RBiH je 11. maja ovladala Bokševicom (tt 1315) i stavila Klis u okruženje.¹¹⁴⁵ Njenim ovladavanjem, hrvatska sela u dolini Neretvice su blokirana.¹¹⁴⁶ Preko Bokševice vodio je jedini put, *kozijim stazama*, za HVO iz Kostajnice prema Prozoru. Njenim zaposjedanjem, ARBiH je uspostavila kontrolu nad snagama HVO-a u tom rejonu. Komandant brigade H. Stjepan panično je tražio od pretpostavljenih pomoć na pravcu Prozor – Bokševica – Kostajnica ili da UNPROFOR evakuira njegove borce i hrvatske civile.¹¹⁴⁷ Štab vrhovne komande je 12. maja naredio 3. korpusu da pošalje ojačani bataljon ispomoći pravcem Zenica – Kakanj – Visoko – Kiseljak – Kreševo – Tarčin – Konjic – Jablanica. U slučaju sukoba sa snagama HVO-a, na pravcu marša, bataljon je trebao energičnim dejstvom razbiti njegove snage i produžiti za Jablanicu.¹¹⁴⁸ To se nije moglo realizirati te nije ni pokušano. Na gornjovakufskom bojištu ARBiH vratila se na borbene položaje koje je držala krajem januarsko-februarskog sukoba.¹¹⁴⁹ Vjerovatno je očekivala nastavak b/d u vezi s ofanzivnim djelovanjem hrvatskih snaga u dolini Neretve. Prema procjeni VOS-a, najveća koncentracija njenih snaga bila je u Lužanima, Crnici, Bojskoj i na pravcu Duratbegov Dolac – Voljice – Dražev Dol, a najutvrđenije l/o bile su joj: Jazne padine – Vilić guvna – Orlovače (p/k), a po dubini Jazne padine – Karaulići – tt 1409.¹¹⁵⁰ U Bristovima kod Bugojna HVO je postavio punkt na kojem je oduzimao vozila i MTS MUP-a i ARBiH. Vršio je mobilizaciju u Travniku.¹¹⁵¹

U prisustvu Morillona i Thebaulta, 12. maja u Međugorju Halilović i Petković potpisali su novi sporazum o prekidu neprijateljstava. Njime je dogovorena apsolutna sloboda kretanja za UNPROFOR, PMEZ, MKCK, UNHCR i druge humanitarne organizacije, ali i za sve logističko snabdijevanje obje strane, a posebno na relacijama Doljani – Mostar – Jablanica – Konjic – Pazarić – Tarčin – Kiseljak – Visoko – Tuzla i Posušje – Prozor – Gornji Vakuf – Travnik – Vitez – Zenica – Busovača. Sloboda

¹¹⁴⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 255/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. maj 1993.

¹¹⁴⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 263/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 20. maj 1993.

¹¹⁴⁷ (...) *neprijatelj koristeći te položaje može da nas uništi kad hoće. Ovo snaga sto imamo može samo da izgine, ali nemože duže od 24 sata (...). Poginulo mi je stotine ljudi, imam veliki broj ranjenih koji umiru (...).* Up.: **Praljak**, HVO, OZ S/ZH, IKM Prozor, str. pov. broj: 01-252, Prozor, 11. maj 1993.

¹¹⁴⁸ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/623-1, *Naređenje*, Sarajevo, 12. maj 1993.

¹¹⁴⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 255/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. maj 1993.

¹¹⁵⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 261/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 18. maj 1993.

¹¹⁵¹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1137, *Narusavanje primirja, protest*, Zenica, 12. maj 1993.

kretanja odnosila se i na civile. Zbog veće sigurnosti na putevima, civilne policije obje strane, a uz pomoć civilne policije UN-a (UNDP), trebale su održavati njihovu kontrolu patrolama i kontrolnim punktovima. Zadatak UNDP-a bio je da pomaže u razrješavanju spornih pitanja između civilnih policija Republike Bosne i Hercegovine i HZHB. Vojne policije nisu smjele sprovoditi nikakvu kontrolu na putevima. Do implementacije VOMP-a privremeno su trebale biti uspostavljene mješovite jedinice policije u Mostaru, Travniku i Zenici. Četa iz sastava Espbat-a (španski bataljon) dobila je raspored u Mostaru, na obje strane Neretve, i smještaj na lokalnom aerodromu dok ne nađe bolji. Četa Espbata, koja se nalazila u Jablanici, dobila je zadatak da nastavi patroliranje putevima Jablanica – Tarčin i Jablanica – Kostajnica i započne patroliranje na putu Ostrožac – Trusina – Seonica – Vrci. Britbat je potvrđena ranija zadaća da patrolira putem Jablanica – Prozor – Gornji Vakuf. Sve jedinice ARBiH i HVO-a u Mostaru trebale su se povući u kasarne (ARBiH u Južni logor i Konak, a HVO i komanda OZ J/IH u Sjeverni logor i na Heliodrom). Na području Kostajnice i Konjica jedinice HVO-a trebale su se razmjestiti u nekoliko hrvatskih sela iz kojih bi se povukla ARBiH u bošnjačka. Nakon oslobađanja svih civilnih zatvorenika, trebala se obaviti i razmjena ratnih zarobljenika po načelu “svi za sve”. Obje strane obavezale su se da će pomoći povratak raseljenih lica u svoje zavičaje.¹¹⁵² Na sjednici Vlade Republike Bosne i Hercegovine 13. maja razmatrana je situacija u Mostaru i srednjoj Bosni, ali i saopćenja Vijeća odbrane i nacionalne sigurnosti i Vlade Republike Hrvatske koja su bila s tim u vezi. Bosanskohercegovačka Vlada naglasila je da visoko cijeni činjenicu što je Hrvatska među prvim zemljama priznala nezavisnost i suverenitet Republike Bosne i Hercegovine i prihvatila veliki broj njenih izbjeglica. Izrazila je želju da s Hrvatskom, kao svojim najznačajnijim susjedom, i dalje razvija ravnopravne dobrosusjedske odnose u svim oblastima, a koji su od značaja za obje zemlje. Konstatirala je da je Republika Bosna i Hercegovina prihvatila VOMP i da je spremna za njegovu cjelovitu implementaciju, ali i djelimičnu, odnosno u mjeri koliko je to u postojećim uvjetima moguće. Sa žaljenjem je zaključila da se već duže vrijeme u zvaničnoj politici Republike Hrvatske pojavljuju značajne nedosljednosti, odnosno razlike između riječi i djela, proklamacija i stvarnog ponašanja. Navela je nekoliko najbitnijih

¹¹⁵² **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 262/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 263/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 20. maj 1993.

primjera. Kao prvi spomenula je da Hrvatska otvoreno podržava nezakonite vojne akcije HVO-a u Mostaru i srednjoj Bosni, što je, *kao neosporna činjenica*, dodatno otežano počinjenjem masovnih zločina protiv bošnjačkog stanovništva i “etničkog čišćenja” koje je nazvala genocidnim radnjama. Bila je sigurna da je Vlada Republike Hrvatske s tim upoznata, jer je cijeli svijet saznao, a i dobila je nedvosmislena upozorenja od Vijeća sigurnosti UN-a, EZ-a, Organizacije zemalja islamske konferencije (OIK), te njemačkih i ruskih zvaničnika. Ne samo da je znala za aktivnosti HVO-a nego ih je podržavala materijalno i vojnički. Vlada Republike Bosne i Hercegovine imala je pouzdane podatke o prisustvu jedinica i pripadnika HV-a u dolini Neretve i srednjoj Bosni tokom počinjenja tih zločina. Kao drugi primjer navela je nekonzistentnost i nekorektnost hrvatske službene politike prema Bosni i Hercegovini koja se pokazivala, pored ostalog, i u izjavama nekih hrvatskih funkcionera o podjeli i konfederalizaciji Bosne i Hercegovine po etničkom principu, a što je bilo u suprotnosti s njenim zvaničnim priznanjem kao nezavisne i suverene države od Hrvatske. Vlada Republike Bosne i Hercegovine podsjetila je Vladu Hrvatske da je njeno stanovništvo na cijeloj državnoj teritoriji nacionalno izmiješano u gradovima, naseljima i selima, te da bi svaka podjela po etničkom principu morala nužno poteći od krvavog posla “etničkog čišćenja”. Smatrala je da su počiniozi zločina u srednjoj Bosni i Mostaru našli odgovarajuće pokriće i poticaj za svoje postupke upravo u takvim i sličnim izjavama. Vlada se u svom saopćenju osvrnula i na medijski rat protiv Bosne i Hercegovine u sredstvima javnog informiranja u Hrvatskoj koja su bila pod kontrolom ili utjecajem zvanične vlasti. On je obilovao dezinformacijama i omalovažavanjem vojnih i civilnih struktura Republike Bosne i Hercegovine. Sve njene institucije nazivane su “muslimanskim” (*Muslimanska vojska, Muslimanska vlada, Muslimanska televizija i slično*).¹¹⁵³ Naglašavajući svoju volju za iskrenu saradnju, pozvala je Republiku Hrvatsku da povuče svoje jedinice s bosanskohercegovačke teritorije i zaprijetila, ako to ne učini, da će biti prisiljena potražiti zaštitu svog suvereniteta i integriteta u institucijama međunarodne zajednice kroz zahtjev za zaštitu od agresije. Uvjerena da se međusobni odnosi mogu rješavati samo u miru i pregovorima, podržala je inicijativu za sastanak

¹¹⁵³ Nije se radilo samo o vrijeđanju službenih organa, nego i njihovom obezvređivanju kao državnih i zajedničkih za sve građane Republike. Prikazivanje državnih organa “Muslimanskim” izjednačavalo ih je sa srpskim ili hrvatskim, što je dalje impliciralo nemogućnost opstanka multietničke države i neminovnost njene etničke podjele.

najviših predstavnika obje države u prisustvu kopredsjednika Konferencije o Bosni i Hercegovini.¹¹⁵⁴

Od 14. maja snage brigade *H. Stjepan* pokušavale su potisnuti ARBiH s Bokševice kako bi se, *barem djelomično*, spojile s ostatkom snaga HVO-a u Kostajnici.¹¹⁵⁵ U gornjovakufskom selu Dobrošin HVO je oduzeo jedno terensko vozilo ARBiH s MTS-om, razoružao njene vojnike i dva vojna policajca koji su s vojnim policajcima HVO-a pratili vozilo.¹¹⁵⁶ Dva dana poslije počeo je napadna dejstva u z/o 317. bbr koja su se narednih dana pojačavala. Na dio grada pod kontrolom ARBiH otvarao je pješadijsku vatru i djelovao *pijanim ustašama* i minobacačima.¹¹⁵⁷ Poslije četiri dana stalnih pješadijskih borbi, 18. maja, hrvatske snage ovladale su Bokševicom i naredni dan, *nakon cjelodnevnih teških borbi*, uspostavile koridor prema Kostajnici.¹¹⁵⁸ U Bugojnu je održan sastanak ARBiH–HVO u prisustvu UNPROFOR-a. Dogovoreno je da konvoj za Tuzlu nastavi dalje i da HVO oslobodi dvojicu pripadnika ARBiH koje je zarobio u Pajić Polju 9. maja. Strane su se sporazumjele da se omogući povratak u inostranstvo 160 građana koji su došli tokom uskršnjih praznika, da se ukinu svi punktovi osim dva zajednička (Vrbanja i Resnik), uvedu zajedničke patrole vojne policije s UNPROFOR-om tokom večeri i da se naprave spiskovi položaja i rovova koji smetaju nekoj od njih. S njihovim zatrpavanjem trebalo se otpočeti naredni dan. Dogovoreno je da se svake sedmice održavaju sastanci i putem medija objave postignuti sporazumi u cilju smanjivanja tenzija.¹¹⁵⁹ Ipak, stanje u Bugojnu i Gornjem Vakufu nije se smirivalo. Dugotrajna pojačana b/g i stalne provokacije HVO-a rezultirale su zahtjevima boraca *da se krene u konačan obračun*. Tom stanju doprinosila je i višemjesečna blokada grada od HVO-a koja je uzrokovala nestašicu prehrambenih artikala, a koja nije bila prisutna kod bugojanskih Hrvata, jer se na njih blokada nije odnosila, što im je omogućilo da na tome i dobro zarađuju. Osim hrane, bilo je problema u snabdijevanju električnom energijom i pogonskim gorivom. Grad je postajao deponija smeća jer vozila komunalnog preduzeća nisu imala goriva. Četiri pijana pripadnika HVO-a 20. maja ranila su policajca

¹¹⁵⁴ ICTY, *Saopštenje Vlade R BiH*.

¹¹⁵⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 257/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. maj 1993.

¹¹⁵⁶ **Praljak**, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/226-93, *Redovni operativni izvjesstaj*, Bugojno, 14. maj 1993.

¹¹⁵⁷ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-469, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 17. maj 1993.

¹¹⁵⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 261/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 18. maj 1993.

¹¹⁵⁹ **Praljak**, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/226-93, *Redovni operativni izvjesstaj*, Bugojno, 14. maj 1993.

ispred zgrade SJB nakon čega je policijski interventni vod uzvratio. Dvojica napadača su lakše, a dvojica teže ranjena.¹¹⁶⁰ Punktovi nisu uklonjeni, a 21. maja HVO je postavio jedan i u Dobrošinu.¹¹⁶¹ Bugojno je, tokom cijelog maja, bilo na ivici oružanih sukoba. Incidenti, poput onih u ranijim mjesecima, nastavljeni su, ali još učestalije i energičnije.¹¹⁶²

Na sarajevskom aerodromu 8. maja ARBiH i VRS potpisale su primirje.¹¹⁶³ Stvaranje sigurnih zona UN-a, koje je, po hrvatskom tumačenju, podrazumijevalo i njihovu demilitarizaciju, veoma je uplašilo HVO zbog mogućnosti prebacivanja ljudstva i tehnike ARBiH iz njih u srednju Bosnu.¹¹⁶⁴ Pomoć iz Hercegovine nije mogla stići jer je *ARBiH jednom brigadom cijelu Hercegovinu vezala za Mostar* čime su joj *otvorena vrata za zauzimanje S/B*. Vojnoobavještajna služba GS HVO cijenila je da uskoro slijedi velika ofanziva ARBiH na HVO u srednjoj Bosni iz pravca Sarajeva, kojom *bi se rukovalo sa Igmana*, a u kojoj bi bile angažirane *Zukine postrojbe, postrojbe koje bi se izvukle preko aerodroma (što UNPROFOR "ne bi primjetio") iz Sarajeva, kao i postrojbe iz Pazarića, Tarčina, Hrasnice, Visokog, Kaknja i Zenice*. Treći korpus bi, navodno, izvodio napadna b/d na svom pravcu napada.¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁰ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Bugojno, broj: 04-672-1/93, *Informacija o činiocima koji utiču na b/m*, Bugojno, 21. maj 1993.

¹¹⁶¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-477, *Dopuna redovnog borbenog izvještaja*, Zenica, 21. maj 1993.

¹¹⁶² **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 265/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 22. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 269/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 26. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 271/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 28. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 273/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 31. maj 1993.

¹¹⁶³ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/600-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 9. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1095, *Naredjenje*, Zenica, 9. maj 1993.

¹¹⁶⁴ **Praljak**, HVO, Brigada B. Jelačić, broj: 12-05/93, *Izvjescce*, Kiseljak, 12. maj 1993.

¹¹⁶⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 267/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 24. maj 1993. godine. (...) *Cijenimo da je situacija toliko alarmantna, da se pod hitno treba na političkom planu rješavati stanje u S/B, te ne dozvoliti iz demilitariziranih muslimanskih područja izvlačenje postrojbi na teren S/B. Trebali bi se zamisliti nad činjenicom da Sarajevo ima pod oružjem između 30.000 i 40.000 ljudi, o tehnici da i ne govorimo. Da samo Goražde ima 12 tenkova. Ljudi u S/B koji gledaju razvoj situacije u Hercegovini uplašeni su za svoju sudbinu. Gledajući što se događa Hrvatima u Konjicu više od mjesec dana, a da im nitko ne može pomoći, panično razmišljaju o predaji oružja muslimanima na jednoj i srbima na drugoj strani, jer valjda će i jedni i drugi imati milosti prema civilima (...). Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 269/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 26. maj 1993.*

Približavanje sukoba Travniku

Nakon izlaska HVO-a iz Travnika i njegovog pozicioniranja na okolnim dominantnim objektima, ARBiH je počela pripreme za odbranu grada. Na Skoku i Ilovači ukopavala je položaje. Manje ali kvalitetnije jedinice i grupe boraca razmještala je po bošnjačkim kućama na očekujućim pravcima napada HVO-a ili u njegovoj pozadini.¹¹⁶⁶ To je činila tajno i samo kod domaćina u koje je imala povjerenja da neće izdati. Ipak, HVO je znao za razmještaj 45 boraca 17. SKbbr u rejonu Slimena i Mehurića (*Krajiški bataljun*).¹¹⁶⁷ HVO je uređivao postojeće i ukopavao nove položaje. U prvoj sedmici maja počeo je postavljati zasjede ARBiH u Kraljevicama,

¹¹⁶⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 249/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 4. maj 1993.

¹¹⁶⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 254/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 9-10. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 03-424/93, *Dnevno obavještajno izvješće br. 258/93*, Mostar, 15. maj 1993; **ICTY**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 258/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 15. maj 1993. godine. VOS je raspolagao pogrešnom informacijom o "*Krajiškom bataljunu*" u Mehuriću. Vjerovatno je znao za 1. Krajiški bataljon (brigadu), ali je ta jedinica ugašena do kraja novembra 1992. i nikada nije ni boravila u rejonu Mehurića. U blizini je boravila 7. brigada (popunjena Krajišnicima), u Han Biloj, ali ju je napustila u novembru 1992. kada se objedinila s 1. Krajiškom brigadom i prešla u travničku kasarnu. Jedan bataljon 17. Kbbr boravio je u Han Biloj od sredine januara do početka februara 1993. godine. Moguće da su ti dolasci i odlasci Krajišnika u biljanski kraj, od jeseni 1992. do februara 1993, a kojem pripada i Mehurić, zbunjivali VOS koji je pobrkao saznanja i dao pogrešnu informaciju o brojnosti Krajišnika. U vrijeme pisanja izvještaja u rejonu Mehurića bio je samo IDv 17. SKbbr *Gavranovi*. Ovakve omaške u informiranosti VOS-a nisu rijetke. One nisu bezazlene jer se na osnovu saznanja o snagama i rasporedu neprijatelja planiraju vlastite snage i njihov raspored, a to može presudno utjecati na ishod b/d. U konkretnom slučaju, ovo bi značilo da je HVO, ako se oslanjao na obavještajne podatke VOS-a, mogao očekivati jači udar iz pravca Mehurića, naročito s obzirom na reputaciju 17. SKbbr i mudžahida, i na tom pravcu koncentrirati svoje kvalitetnije snage dok je glavnina snaga 17. SKbbr stvarno bila raspoređena u rejonu Starog Grada, Slimena, Ilovače, Vakufa i kasarne. Osim *Krajiškog bataljuna* u Mehuriću, VOS tvrdi da su sva (okolna) sela ojačana većim brojem naoružanih pripadnika MOS-a što, također, nije bilo tačno. U tom rejonu jeste bilo mudžahida, ali ne u tolikom broju. Pretjerivanje u brojnosti i kvalitetu neprijateljskih snaga moglo je značajno utjecati na b/m vlastitih boraca i njihove rezultate, kako na tom pravcu tako i na drugom gdje su neprijateljske snage potcijenjene. Primjera loše informiranosti i, u skladu s njom, pogrešne procjene snaga, namjera i planova ARBiH, u izvještajima VOS-a ima dosta. Dobra informiranost komande o neprijateljskim i vlastitim snagama, zadovoljavajući plan njihove upotrebe usklađen s tim i dobra logistika za borce, vrlo su važni elementi potrebni za njihov dobar borbenu učinak. VOS tvrdi da je *zapovjednik svih muslimanskih sela* Nihad Purić Hadžija, što nije bila istina. *Sva muslimanska sela* u to vrijeme bila su u 306. bbr, čiji je komandant bio Esed Sipić, ili u 314. mtbr. Nihad Purić Hadžija ne postoji. *Zapovjednik svih muslimanskih sela* Nihad Purić Hadžija je Midhat Purić Hadžija iz vremena *Krajiškog bataljuna* (1. Krajiškog bataljona), 7. brigade u Han Biloj, odnosno 1992, što upućuje da su informacije VOS-a bile stare najmanje pola godine.

na putu Travnik – Turbe, i na području bugojanske općine. U jednoj od njih, dva borca 307. mtbr su ranjena, a jedan je poginuo. Na bojištima je izvodio pješadijske napade, ali manjeg obima i snage.¹¹⁶⁸ Poslije 10. maja povremeno je djelovao snajperima, PAM-ovima i pješadijskim naoružanjem po Travniku i biljanskim selima s okolnih visova koje je zaposjeo.¹¹⁶⁹ Izvodio je pregrupisavanje snaga i svakodnevno fortifikacijski uređivao položaje. Zbog blokade puta Travnik – Novi Travnik, jedinica 1/7. SMbbr (50 ljudi) na Ravnom Rostovu ostala je odsječena od svoje komande. Njeno logističko osiguranje privremeno je preuzela 308. bbr.¹¹⁷⁰ Početkom maja l/o ARBiH oko Novog Travnika išla je pravcem Oštrike (tt 1379) – Taljine bukve – Pavlovica – Mirkovići – Suha kosa (tt 1551) – Palinska kosa. Postojeći raspored snaga i zaposjednute l/o u potpunosti su zatvarale HVO u Novom Travniku na pravcu prema Gornjem Vakufu. Taktika ARBiH prema HVO-u bila je izvođenje manjih demonstrativnih i provokativnih napada kako bi vezala što više njegovih snaga za dostignutu liniju dok mu jačim snagama sprečava dotur iz Hercegovine.¹¹⁷¹ Dio ljudstva 306. bbr bio je angažiran u mjestu stanovanja za obezbjeđenje sela uz ostalo vojno sposobno stanovništvo. Organizirani su interventni vodovi po bataljonima. Veći dio ljudstva upotrebljavan je na l/o prema HVO: Stužerak (tt 797) – Sadovače – Putkovići.¹¹⁷²

Poseban problem u z/o 306. bbr pravili su pojedini pripadnici 314. mtbr i 7. SMbbr. Status mudžahida nije bio *do kraja poznat* komandi brigade. U spomenutim jedinicama, naročito kod mudžahida, bilo je samovoljnog djelovanja, što je dovodilo do usložnjavanja odnosa s HVO-om.¹¹⁷³ Brigada je imala problema i sa svojim borcima, ponajviše zbog dezerterstva i bježanja

¹¹⁶⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-444, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 5. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-448, *Redovni borbeni izvještaj-stanje do 20,00 casova*, Zenica, 8. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

¹¹⁶⁹ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 631/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 12. maj 1993.

¹¹⁷⁰ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 639/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 16. maj 1993.

¹¹⁷¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 254/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 9-10. maj 1993.

¹¹⁷² **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/397-3, *Izvjestaj, jačina linija odbrane prema četnicima i obezbjeđenje seoskih područja*, 3. maj 1993.

¹¹⁷³ **Incident u Simuljama, pljačka u Docu (Purići), istjerivanje srpskih porodica u Mehuriću, svakodnevno otvaranje vatre po pripadnicima HVO-a i povlačenje nakon toga. Up.: Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-36, *Zbirni operativni izvještaj za period 15.04.-05.05.93. godine sa prijedlozima*, Travnik, 5. maj 1993.

s položaja. Pojedini komandiri i čitave jedinice su otkazivale poslušnost. Razlog tih problema bila je neadekvatna formacijska popunjenost komandi brigade i bataljona, bolest načelnika štaba i *aljka* odnos starješina prema postavljenim zadacima. Logističko osiguranje naoružanjem i MTS-om bilo je loše.¹¹⁷⁴ Komanda brigade nije se riješila „domobranske svijesti“ i od početka maja stalno je zahtijevala da se njeno ljudstvo sa l/o prema Vitezu zamijeni jedinicama s tog terena.¹¹⁷⁵ Vojska RS koncentrirala je snage na Meokrnju i 306. bbr se plašila njenog napada u vrijeme dok joj je znatan dio snaga angažiran prema Vitezu.¹¹⁷⁶ Tražila je i da se riješi status mudžahida i pripadnika 7. Mbbr u Mehuriću.¹¹⁷⁷ U njenoj z/o HVO se ukopavao i bio veoma aktivan. Vraćao je s punktova pripadnike ARBiH i bošnjačke civile uz obavezno maltretiranje, a često i fizičko zlostavljanje.¹¹⁷⁸ Nakon što je 7. maja vratio pripadnike 306. bbr s Ovnaka,

¹¹⁷⁴ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-36, *Zbirni operativni izvještaj za period 15.04.-05.05.93. godine sa prijedlozima*, Travnik, 5. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-43, *Dnevni operativni izvještaj za 11.05.93.*, Travnik, 11. maj 1993.

¹¹⁷⁵ **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/397-3, *Izvještaj, jačina linija odbrane prema četnicima i obezbjeđenje seoskih područja*, 3. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-36, *Zbirni operativni izvještaj za period 15.04.-05.05.93. godine sa prijedlozima*, Travnik, 5. maj 1993.

¹¹⁷⁶ **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 04/68-18, *Informacija o činocima od uticaja na b/m u zoni odgovornosti i jedinicama 306. bbr*, Travnik, 9. maj 1993.

¹¹⁷⁷ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-36, *Zbirni operativni izvještaj za period 15.04.-05.05.93. godine sa prijedlozima*, Travnik, 5. maj 1993. godine. (...) *Tako je krajnje problematično prisustvo većeg broja stranaca uglavnom Arapa u Mehuriću čijoj se samovolji nismo u stanju suprostaviti kao i samovolji grupa iz 7. Muslimanske i 314. mtbr. Otvaranje vatre, pljačkanje, prijetnja određenim pojedincima i sredinama, nekontrolisano kretanje i sl. su stalne pritužbe sa terena od ljudi koje nismo u stanju zaštititi. Zato vas molimo da se ovo pod hitno sagleda i riješi kako nam se ne bi ponovili Miletići ili dogodilo nešto još teže (...).* Up.: **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 04/68-17, *Informacija o činocima od uticaja na b/m u zoni odgovornosti i jedinicama 306. bbr*, Travnik, 20. maj 1993.

¹¹⁷⁸ **ICTY**, ARBiH, VJ 5078 (306. bbr), str. pov. broj: 02/348-37, *Dnevni operativni izvještaj za dan 06.05.1993. god.*, Travnik, 6. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/72-2, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 7. maj 1993. godine. **Na punktu Ovnak 12. maja HVO je zaustavio sanitetsko vozilo ARBiH i izbacio ranjenike i bolesnike. Pripadnici HVO-a su im psovali, vrijeđali ih i plašili pucnjavom oko glava i nogu. Bolesnika Hasana Gardijanovića, pripadnika 17. SKbbr, koji je bio upućen na vojnoljekarsku komisiju u Zenicu radi ocjenjivanja vojne sposobnosti, pretukli su. Udarali su ga kundacima, šakama i nogama u glavu i leđa.** Up.: **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/85-1, *Protest*, Travnik, 12. maj 1993. godine. **Dva dana kasnije, na relaciji Rudnik – Han Bila, peterica naoružanih pripadnika HVO-a zaustavili su „tamić“ i kombi s članovima komande 306. bbr koje su opljačkali i razoružali.** Up.: **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, *Vanredni izvještaj*, Travnik, 14. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1167, *Krsenje dogovorenog primirja*, Zenica, 14. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/463-13, *Dnevni izvještaj obavještajnog organa*, Travnik, 15. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-48, Travnik, 15. maj

brigada je uzvratila istom mjerom na svom kontrolnom punktu.¹¹⁷⁹ Danju je HVO patrolirao civilnim vozilima, a noću otvarao pješadijsku vatru po bošnjačkim selima.¹¹⁸⁰ Držao je Biljansku dolinu u blokadi. Pojedina sela bila su u naročito teškom položaju (Radojčići, Ričice-Brankovac, Bandol, Mosor, Krpeljići i sela iznad Velike Bukovice) jer su bila u poluokruženju ili okruženju HVO-a te im je nedostajalo hrane. Putne komunikacije iz tih sela s drugim bošnjačkim selima, prema Travniku ili Zenici, bile su blokirane i veoma opasne. Izviđači 1/7. SMbbr utvrdili su 12. maja da je iz grada vrlo teško izaći s jedinicama jer je HVO veoma dobro pokrio okolinu svojim izviđačima i stalnim borbenim položajima. Komanda bataljona 306. bbr u Krpeljićima bila je blokirana položajima HVO-a oko sela koji su ojačani i teškim naoružanjem. Izviđači su procijenili da bi je bilo teško deblokirati. Prema obavještajnim podacima 1/7. SMbbr, HVO je vršio mobilizaciju i očekivao se početak njegovog napada za 2-3 dana.¹¹⁸¹ Zatvorio je put za Zenicu na Ovnaku kao i put za Travnik preko Stare Bile i Guče Gore. Postupajući po naređenju komande korpusa, 306. bbr pojačala je osmatranje, podigla b/g svih jedinica i neke dislocirala.¹¹⁸² Primijećeno

1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-54, *Zbirni operativni izvjesstaj za period od 05.05. do 22.05.1993.*, Travnik, 21. maj 1993. godine. **Zanimljivo je da su kod ovih članova komande 306. bbr pljačkaši oteli ukupno 70 DM iz novčanika. U januaru su, neki drugi pljačkaši, od Refika Lende i njegovog vozača otuđili 130 DM. Kod Salke Selmana, direktora Rudnika uglja Abid Lolić u Han Biloj, neka treća grupa pljačkaša našla je čak 15.000 DM. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/31-144, *Hronologija događanja u Busovaci od 24.01. do 25.01. u 13,00 casova, Vanredni izvjestaj*, Zenica, 25. januar 1993.**

¹¹⁷⁹ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-38, *Dnevni operativni izvjestaj*, Travnik, 7. maj 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08/-5-159/93, Vitez, 7. maj 1993.

¹¹⁸⁰ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-40, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 09.05.1993. god.*, Travnik, 9. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-45, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 12.05.1993. god.*, Travnik, 12. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-465, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 13. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-47, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 14.05.93. godine*, Travnik, 15. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-52, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 19.05.93. godine*, Travnik, 19. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-53, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 20.05.93. godine*, Travnik, 20. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-54, *Zbirni operativni izvjesstaj za period od 05.05. do 22.05.1993.*, Travnik, 21. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 14.05.93. godine*, Travnik, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 26.05.93. godine*, Travnik, 26. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

¹¹⁸¹ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 631/93, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 12. maj 1993.

¹¹⁸² ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-43, *Dnevni operativni izvjestaj za 11.05.93.*, Travnik, 11. maj 1993.

je iseljavanje Hrvata iz Brajkovića.¹¹⁸³ Iseljavanje hrvatskog stanovništva, od oktobra 1992, prepoznavano je kao upozorenje da se HVO priprema za skori napad. Od 15. maja HVO je dodatno inženjerski ojačavao postojeću liniju Guča Gora – Pokrajčiči, započeo ukopavanje u rejonima Velika Bukovica i Konjska, te vršio pregrupisavanje snaga i dovlačenje MTS-a i ljudstva u hrvatska sela.¹¹⁸⁴ U Kaknju se stanje znatno popravilo. HVO je deklarativno izražavao spremnost za saradnju, pa čak i formiranje zajedničke komande, što su u komandi korpusa tumačili kao njegovu nemoć da uspostavi HZHB. Posredstvom HVO-a, nastavljeno je samoiseljavanje Srba. U Varešu je pritisak HVO-a popustio i vođeni su pregovori o normalizaciji odnosa.¹¹⁸⁵ U Žepču je 12. maja izvršena podjela MUP-a. Veći dio MTS-a, zgrada i vozila pripao je civilnoj policiji HZHB.¹¹⁸⁶ Zbog izbjegavanja sukoba i smirivanja tenzija, SJB je napustila grad i smjestila se u Begov Han.¹¹⁸⁷

Iako je u b/d tokom druge polovine aprila HVO postigao određene taktičke rezultate na viteškom bojištu, u širem okruženju doveo se u nezgodnu poziciju. Nije uspijevaao zauzeti Krušćicu i povezati se sa Sebešićem niti Kaćune kako bi spojio Busovaču i Kiseljak. Komunikacija Vitez – Busovača bila je u stalnoj opasnosti, a samo zahvaljujući blagovremenoj intervenciji i pritiscima UNPROFOR-a i PMEZ-a prema ARBiH uspio ju je zadržati kao i Busovaču. Stari Vitez pokazivao se neosvojivim. Uništene su dvije brigade HVO-a (*J. Francetić* i *Zenička*) koji je pretrpio i velike gubitke u ž/s. S druge strane, ARBiH je – bez obzira na gubitak nekih teritorija na viteškoj općini i, također, velike gubitke u ž/s – popravila svoj operativno-taktički položaj zaokruženjem teritorije na tromedi travničke, zeničke i viteške općine čime je ostvarila bolje mogućnosti za manevar i kvalitetniju upotrebu snaga. Definitivno je razbila blokadu Zenice stvarajući time mogućnosti da snage iz tog grada upotrebljava na svim pravcima u srednjoj Bosni i lakše vrši dotur MTS-a jedinicama. Sve su se jasnije ocrtavale granice hrvatskih

¹¹⁸³ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-45, *Dnevni operativni izvještaj za dan 12.05.1993. god.*, Travnik, 12. maj 1993.

¹¹⁸⁴ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/463-13, *Dnevni izvještaj obavještajnog organa*, Travnik, 15. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-48, Travnik, 15. maj 1993.

¹¹⁸⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-435, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 30. april 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-444, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 5. maj 1993.

¹¹⁸⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 255/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. maj 1993.

¹¹⁸⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 2, od 13.3.1993. god. do 14.05.1993. god.*, Zenica, 13. mart 1993.

enklava u srednjoj Bosni oko kojih se stezao obruč koji HVO nije imao snage probiti. Armija RBiH uspjela je blokirati pravce preko kojih je moglo stići veće pojačanje iz Hercegovine i značajniji MTS tako da je taj obruč bio neprobojan i s vanjske strane. Ona je imala znatnu prednost u ljudstvu u odnosu na HVO, te je lakše podnosila gubitke u ž/s. Upotrebljavala je tenkove T-55 i T-34 na pravcu Kuber – Busovača. Zbog velike udaljenosti njihovih v/p (preko 4,5 km) od prve linije, protivoklopna sredstva HVO-a bila su nemoćna. Angažiranje tenkova imalo je visok psihički efekat na borce HVO-a iako su ostvarivali manji materijalni učinak. Nisu korišteni u ofanzivnim dejstvima zbog neadekvatne konfiguracije terena nego kao pokretna mobilna vatrena podrška jedinicama u napadu. HVO je raspolagao saznanjima da je stanje logistike 3. korpusa bilo loše. Nedostajalo mu je hrane, municije i cigareta, ali je odnos pješadijskog naoružanja u broju naspram HVO-a bio povoljniji. Naprimjer, HVO je računao da u Travniku na jednog njegovog naoružanog pripadnika imaju tri naoružana borca ARBiH. Putevi dotura bili su značajan problem za obje vojske. Fojnički bataljon HVO-a i dalje je za svoju nadređenu komandu bio problematičan. Nije izvršavao postavljene zadaće i bavio se kadrovskom problematikom postavljajući se prema ARBiH neutralno tako da su njene snage nesmetano dejstvovala prema brigadama *N. Š. Zrinski* i *B. Jelačić* s fojničke općine, ali ne i prema fojničkom HVO-u. HVO je imao problem s popunom ljudstva i njegovim naoružavanjem. Jedinicama OZ SB nedostajalo je oko 1.500-2.000 dugih cijevi. Oružje je uglavnom držano na l/o i minimalno tri borca su koristila jednu pušku. Pješadija je bila prilično neobučena za razliku od artiljerijskih posluga. Ljudstvo je bilo zamoreno zbog dugih linija odbrane (Kiseljak 37 km, Busovača 38 km, Vitez 28 km). Artiljerija OZ SB davala je vatrenu podršku svim brigadama s jednog v/p. HVO nije imao rezervi ljudstva za redovan i kvalitetan odmor boraca. Armija RBiH razbila je srednjobosanski HVO u nekoliko međusobno nepovezanih područja (Vareš – Kakanj, Kreševo – Kiseljak, Busovača – Vitez – Novi Travnik – Travnik, Bugojno – Gornji Vakuf i Žepče – Usora). Radi toga HVO nije imao mogućnosti za saradnju i manevar jedinica, a ni snage za povezivanje teritorije. Nije bilo nijednog sigurnog puta prema Hercegovini. Jedini način saradnje, teritorijalno nepovezanih jedinica, bilo je odmjereno koordinirano dejstvo u nekoliko područja s ciljem razvlačenja snaga ARBiH. Međutim, ni to nije bilo dovoljno za realizaciju glavnih ciljeva jer je ARBiH imala

dovoljno snage da se odupre na više pravaca i preuzima inicijativu. HVO je 7. maja izašao na brda oko Travnika i blokirao ga. Cijenio je da ARBiH ima visok b/m za napadna b/d. Do tog dana, u sukobima s ARBiH od 16. aprila poginulo je 98 boraca OZ SB, a 278 ih je teže i lakše ranjeno.¹¹⁸⁸ Značajan problem bila je nedisciplina, neobučenost, nestručnost starijina i vojnika i samovolja, što je za posljedicu imalo veliki broj poginulih i ranjenih. Od četrdeset poginulih u Vitezu do 9. maja pola ih je nastradalo iz tih razloga. Prateća pojava svih b/d bila je kriminal.¹¹⁸⁹ Postojao je, kao i kod ARBiH, problem koordinacije i saradnje civilnih vlasti s vojskom.¹¹⁹⁰ Neki moćniji predstavnici civilnih općinskih vlasti imali su vlastite policijske i vojnopolicijske snage i *mini vojske koje ratuju i ostvaruju samo njima znane ciljeve*. One se nisu potčinjavale Blaškiću.¹¹⁹¹ Jedini put dotura bio je preko Sebešića i *to pješački*. Kakanjski i žepački HVO bili su u potpunoj blokadi ARBiH. Moral Hrvata bio je *u dobroj mjeri poljuljan*.¹¹⁹² Hrvatsko ratno zrakoplovstvo vršilo je dotur zračnim putem.¹¹⁹³ Na temelju sporazuma između Petkovića i Mladića, od 16. maja, komandant OZ SB naredio je obustavu svih neprijateljstava na linijama dodira s VRS-om.¹¹⁹⁴ Ona je u narednim danima poštovala primirje.¹¹⁹⁵ HVO je optuživao ARBiH za

¹¹⁸⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-160/93, *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB HVO HZ HB*, Vitez, 7. maj 1993, 12,30 h.

¹¹⁸⁹ (...) *većina poštenog hrvatskog naroda razočarana je radi ovoga. Ima primjera da su u ovim sukobima pojedinci uz pomoć oružja i na druge načine došli u posjed imovine muslimana čija je vrijednost na stotine tisuća maraka i ukoliko se ne izgradi efikasan mehanizam za osudu takvih lica, mnogi poštteni Hrvati razmišljaju o iseljenju bez obzira ko je pobjednik, a ko poražen, jer smatraju da bi život sa takvim osobama bio nemoguć (...)*. Up.: Praljak, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvjeshće*, Mostar, 9. maj 1993.

¹¹⁹⁰ (...) *Nekada se ponašaju kao civilne, nekada kao vojne, a u većini slučajeva ih nigdje nema, zatvoreni su u podrumske prostorije čvrstih objekata i komunikacija sa narodom im je nikakva (...)*. Up.: Praljak, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvjeshće*, Mostar, 9. maj 1993.

¹¹⁹¹ Praljak, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvjeshće*, Mostar, 9. maj 1993.

¹¹⁹² Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 259/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 16. maj 1993.

¹¹⁹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-465, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 13. maj 1993.

¹¹⁹⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-411-93, *Provođenje sporazuma Mladić-Petković o obostranom prekidu vatre (Zapovijed)*, Vitez, 17. maj 1993; ICTY, HVO, Brigada Travička, broj: 01-5-403/93, *Zapovijed*, Travnik, 18. maj 1993.

¹¹⁹⁵ Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 261/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 18. maj 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 264/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 21. maj 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 266/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 23. maj 1993; Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 267/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 24. maj 1993.

provokacije na busovačkom i kiseljačkom bojištu.¹¹⁹⁶ Iz komande 3. korpusa tvrdili su suprotno i da su jedinice ARBiH samo odgovarale na provokacije.

Od sredine maja broj incidenata na travničkoj općini svakodnevno je rastao i oni su bili neuporedivo ozbiljniji u odnosu na raniji period. Najčešće su se dešavali u biljanskom kraju, na Kalibunaru i putu Turbe – Travnik – Guča Gora – Ovnak.¹¹⁹⁷ Od početka sukoba na viteškoj općini, to je bio jedini put koji je ARBiH mogla koristiti na relaciji Zenica – Turbe, ali s nekoliko problematičnih punktova HVO-a (Kraljevice, Kanare, Guča Gora i Ovnak) i njegovim čestim zasjedama. U formacijskom okviru brigade

¹¹⁹⁶ ICTY, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 03-424/93, *Dnevno obavještajno izvješće br. 258/93*, Mostar, 15. maj 1993.

¹¹⁹⁷ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-473, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-476, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-478, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-479, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 23. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-481, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 25. maj 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-10/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period 28.05. do 04.06.93 g.*, Travnik, 4. juni 1993. godine. Na Gornjem Putičevu 19. maja, na divljem punktu, *Vitezovi* (vođa Berislav Šapina) uhapsili su dva vojna policajca ARBiH koji su bili u zajedničkoj patroli sa VP HVO. Oduzeli su im vozilo i odveli ih u Vitez. Prenocili su u pritvoru uz maltretiranje. Istog dana u Docu n/L oduzeto je vozilo ARBiH, dvije AP i pištolj. Na Kraljevicama je 21. maja civilna policija HZHB oduzela “tamić” 312. mtbr. Sutradan je na Vašljivim vodama (stotinjak metara od Kraljevica) *Tukina grupa* postavila zasjedu u kojoj su ranjena dva borca ARBiH. Pljačkali su i prolaznike, bošnjačke civile. Na Kraljevicama je 22. maja oduzet kombi 7. SMBbr koji je prevozio hranu borcima na liniji odbrane u Bijelom Bučju. Oduzeto je i naoružanje, a borci su pješke nastavili u Bijelo Bučje. Na istom mjestu oduzeto je i sanitetsko vozilo 1/7. SMBbr koje je krenulo ka Bijelom Bučju, a vojni policajac iz pratnje je razoružan. Nakon intervencije zajedničke komande, vozilo je vraćeno. Pripadnici 1/7. SMBbr odmah su uzvratili istom mjerom. Kod Medrese su četverica maskiranih postavili punkt, kontrolirali saobraćaj i oduzimali stvari. Privedeni su i kažnjeni sa po 60 dana pritvora. Od dejstva HVO-a puškomitraljezom M-84 iz Šipovika po Kalibunaru ranjena je jedna žena i njeno dijete (Miralem Zeljo). Na Okuki je 23. maja zaustavljen zajednički konvoj koji je krenuo u Split po hranu. Direktor Igasse (Muhamed Kahan) uhapšen je i odveden u Busovaču zajedno s direktorom pošte u Travniku (Hrvat) i vozačem Željkom Filipovićem (Hrvat). Poslijepodne direktor je pušten, a vozač i Kahan su ostali u zatvoru. Narednog dana *Tvrtkovci* su pucali iz Nević Polja po Slimenima, a *Tukina grupa* razoružala je i uhapsila sedam policajaca u PS Kalibunar. HVO je opkolio obdanište na Kalibunaru. Kod Vašljive vode *Tukina grupa* ranila je tri pripadnika ARBiH (dva teže). U predvećernjim satima postavljeni su balvani na putu za Turbe. Up.: ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-8/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period 14.05. do 21.5.1993. g.*, Travnik, 21. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-478, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1227, *Narusavanje potpisanog dogovora, Protest*, Zenica, 22. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, 1/7. SMBbr, str. pov. broj: 336/93, *Redovni izvještaj*, Travnik, 22. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-58, Travnik, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-481, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 25. maj 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/106-1, *Protest*, Travnik, 25. maj 1993.

Travnička okupljeni su travnički kriminalci u posebnu grupu. Djelovala je pod komandom Zorana Tuke u rejonu Kalibunar – Kraljevice. Armija RBiH označila ju je kao *Tukina grupa*. Imala je oko 10-15 pripadnika. Postavljala je punktove i pravila zasjede na putu Travnik – Turbe, divljala po Kalibunaru, napadala na pripadnike ARBiH i MUP-a RBiH, te dejstvovala snajperima, pješadijskim naoružanjem i protivoklopnim sredstvima po civilnim objektima. Grupa kriminalaca okupljena je i u sastavu brigade *Frankopan* pod komandom Žarka Andrića.¹¹⁹⁸

Tuka je djelovao u z/o 312. mtbr, a Andrić u z/o 306. bbr. Novina u incidentima, u odnosu na ranije, bili su napadi na policijske stanice, komande brigada, neselektivna dejstva snajpera i razbojničke zasjede na putevima. Bile su to klasične forme specijalnog rata. U večernjim satima 16. maja *Tukina grupa* izvršila je napad na policijsku stanicu na Kalibunaru, a u isto vrijeme, i na isti način, iz pravca Baja napadnuta je komanda 306. bbr koja se nalazila u Upravnoj zgradi Rudnika *Abid Lolić* u Han Biloj, što je vjerovatno bilo djelo Andrićeve jedinice.¹¹⁹⁹ Takve jedinice formirane su u svim brigadama OZ SB i 4. *bojni VP HVO*. Način djelovanja *Tukine grupe* i Andrićeve jedinice odgovara uputstvu koje je Blaškić dao 15. aprila (... *napad na ž/s i objekte 7. Mbr i bez prihvatanja borbe se izvlači sa mjesta napada*).¹²⁰⁰ Od 15. aprila do 15. maja, u skladu s razvojem situacije, djelovanje tih grupa prošireno je i na ostale jedinice ARBiH. Blaškić je tvrdio da incidente prave kriminalci koji nisu pod njegovom kontrolom. Alagić mu je ponudio da se zajednički obračunaju s njima, ako sam ne može,

¹¹⁹⁸ Andrić je od 1. septembra 1992. bio na dužnosti komandira 2. čete 4. bojne VP HVO sa koje je razriješen 15. marta i imenovan za komandira jedinice za posebne namjene pri brigadi *Frankopan*, gdje je ostao do 4. jula, odnosno do postavljenja na dužnost pomoćnika komandanta za aktivnu vojsku pri komandi OZ SB. Up.: ICTY, HVO, Uprava vojne policije, broj: 02-4/3-08-665/93, Mostar, 15. mart 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08/-5-159/93, Vitez 7. maj 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-7-71/93, *Zapovijed*, Vitez, 4. juli 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-10-494/93, *Potvrda*, Vitez, 24. oktobar 1993.

¹¹⁹⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/91-2, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 16. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1184, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, 16. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-50, *Dnevni operativni izvještaj za dan 17.05.93. godine*, Travnik, 17. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dopuna izvjesstaja o napadu postrojbi HVO na KM 306. bbr*, Travnik, 17. maj 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/92-2, *Protest*, Travnik, 17. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-469, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 17. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1189, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, protest*, Zenica, 17. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1212, *Poduzimanje mjera za zaštitu komande, Naredjenje*, Zenica, 19. maj 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-8/93, *Zbirni borbeni izvjestaj za period 14.05. do 21.5.1993. g.*, Travnik, 21. maj 1993.

¹²⁰⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 11-4-227/93, *Zapovjed za djelovanje*, Vitez, 15. april 1993.

ili će ARBiH sama provesti mjere u cilju zaštite pripadnika ARBiH i svih građana.¹²⁰¹ Aktivirani su snajperisti HVO-a koji su djelovali po bošnjačkim dijelovima grada i predgrađa te bošnjačkim selima u dolini Bile. Otprilike poslije 10. maja njihova dejstva bila su svakodnevna. Nisu pravili razliku između pripadnika ARBiH i civila. Pucali su na žene, starce i djecu. Čak su ometali i seljake na njivama kako bi ih spriječili da obave sjetvu.¹²⁰² Osim snajperima, HVO je djelovao i drugim vrstama pješadijskog naoružanja po bošnjačkim selima na travničkoj općini i po gradu.¹²⁰³ Stanje u z/o 306. bbr bilo je teže nego u gradu i njegovoj bližoj okolini. Po biljanskim selima HVO je dejstvovao minobacačima, VBR-om 128 mm i haubicom.¹²⁰⁴ Ričice-Brankovac dovedene su u potpuno fizičko okruženje.¹²⁰⁵ Na Kanarama HVO je postavio novi punkt s ciljem čvršćeg blokiranja puta iz Travnika ka z/o 306. bbr.¹²⁰⁶ Isključio je signal TVBiH na releju Vilenica i nije dopuštao pristup zajedničkoj patroli policije i serviserima. U Travniku se mogla pratiti samo televizija HZHB iz studija u Vitezu i Busovači koja je stalno emitirala propagandni sadržaji HINA-e o Travniku i srednjoj Bosni.¹²⁰⁷

Kako je, prema procjenama, bilo teško probiti blokadu Biljanske doline iz pravca Travnika, jer je i on bio u blokadi, komanda korpusa odlučila ju je probiti iz zeničkog pravca. Ahmići su bili teška i krvava lekcija. Da biljanska

¹²⁰¹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/106-1, *Protest*, Travnik, 25. maj 1993.

¹²⁰² ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1134, *Kršenje dogovorenog primirja*, Zenica, 11. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/439-9, *Dnevni izvještaj obavještajnog organa*, Travnik, 12. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/463-13, *Dnevni izvještaj obavještajnog organa*, Travnik, 15. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-47, *Dnevni operativni izvještaj za dan 14.05.93. godine*, Travnik, 15. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-48, Travnik, 15. januar 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/463-14, *Dnevni izvještaj obavještajnog organa*, Travnik, 16. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1189, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, protest*, Zenica, 17. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-52, *Dnevni operativni izvještaj za dan 19.05.93. godine*, Travnik, 19. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-53, *Dnevni operativni izvještaj za dan 20.05.93. godine*, Travnik, 20. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1227, *Narusavanje potpisanog dogovora*, *Protest*, Zenica, 22. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-479, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 23. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj za dan 14.05.93. godine*, Travnik, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj za dan 26.05.93. godine*, Travnik, 26. maj 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/115-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993.

¹²⁰³ **Praljak**, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/251-93, *Vanredni operativni izvjesstaj*, Bugojno, 17. maj 1993.

¹²⁰⁴ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-54, *Zbirni operativni izvjesstaj za period od 05.05. do 22.05.1993.*, Travnik, 21. maj 1993.

¹²⁰⁵ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/463-14, *Dnevni izvještaj obavještajnog organa*, Travnik, 16. maj 1993.

¹²⁰⁶ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/89-1, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 15. maj 1993.

¹²⁰⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/92-2, *Protest*, Travnik, 17. maj 1993.

sela ne bi doživjela istu sudbinu, komanda korpusa poduzela je potrebne mjere da ih osigura na vrijeme. Brigada *Frankopan* nije predstavljala značajnu silu, ali je zaposjela dominantne objekte oko bošnjačkih sela, kontrolirala sve puteve i imala povezanost teritorije novoizgrađenim putevima koji su ispresijecali puteve i pravce koji su povezivali bošnjačka sela.¹²⁰⁸ Mogla je brzo dobijati pojačanja iz pravca Nove Bile. U rejonu Ovnaka bile su koncentrirane preostale snage zeničkog HVO-a.¹²⁰⁹ Između njih i brigade *Frankopan*, 306. bbr teško se snalazila. Bila je rastrzana i svojim unutrašnjim problemima, ali i razvučena na dva bojišta. Dio njenog ljudstva nalazio se na linijama prema Vitezu, a dio na Vlašiću. Većina njenih boraca gotovo da nije imala nikakvo ratno iskustvo, a preostali slabo. Komanda korpusa nije se mogla osloniti samo na snage 306. bbr za odbranu biljanskih sela kada dođe do napada HVO-a. Više se nije govorilo “u slučaju da dođe do napada” nego “kada dođe do napada”. Komanda 306. bbr svakodnevno je upozoravala komandu korpusa na težinu situacije u kojoj se nalazila i tražila ispomoć iz Zenice u ljudstvu i MTS-u. Tokom dana, 17. maja, primijećeno je spuštanje helikoptera HRZ-a na Zabrdū, a poslijepodne je HVO ponovio napad na komandu 306. bbr.¹²¹⁰ Izvodio je i pješadijske napade na busovačkom bojištu na više pravaca i pokušavao ubacivati diverzantske grupe. Jedinice HVO-a iz Bakovića i Gojevića pravile su probleme na putu Dusina – Fojnica.¹²¹¹ Time su ugrožavale jedinu preostalu putnu vezu srednje Bosne i Tuzle sa Sarajevom i Konjicem: Kaćuni – Smajlovići – Fojnica – Kozigrad (tt 1428) – Dusina – Bradina – Tarčin – Pazarić – Lokve – Igman.¹²¹² Iako je svojim većim dijelom taj put

¹²⁰⁸ Do sredine maja brigada *Frankopan* imala je ukupno 1.376 ljudi. Dva pješadijska bataljona bila su popunjena po formaciji (po 618 v/o), a domobilizacija ljudstva za treći pješadijski bataljon bila je u toku. Up.: ICTY, HVO, Brigada Frankopan, *Spisak ljudstva pješačke brigade po formaciji i popunjenosti*, Guča Gora, 17. maj 1993. godine. Posjedala je inženjerski dobro uređene položaje na liniji: Hrašće (tt 688) – Radina glavica (tt 676) – Površ (tt 623) koju je danju čuvala dežurnim osmatračima i snajperistima dok se ostatak ljudstva odmarao u Čifluku i Peštovićima odakle su mogli brzo posjesti te položaje. Noću je posjedala linije većim snagama. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 10/463-14, *Dnevni izvještaj obavještajnog organa*, Travnik, 16. maj 1993.

¹²⁰⁹ Uočeni pravac razvoja jedinica HVO-a u rejonu Ovnaka, s inženjerskim uređenjem položaja, nakon 17. maja bio je: Petraši – Strmac (tt 940) – Milika – Ušice (tt 1085) – Crni vrh (tt 1128). U Strmcu je bio veći broj rovova i dvije veće zemunice, a u Miliki su uočena dva MB 120 mm. Up.: Praljak, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/10-562/1, *Naredenje za obavještajno obezbjeđenje-izviđanje*, Zenica, 22. maj 1993.

¹²¹⁰ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-469, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 17. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹²¹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1189, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, protest*, Zenica, 17. maj 1993.

¹²¹² Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 870-144/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 4. august 1993.

bio planinski, nenasut i blatnjav, ARBiH ga nije smjela izgubiti. Kao što više nije bilo mira na busovačkim, kiseljačkim i gornjovakufskim linijama razdvajanja od januara, tako nije bilo ni na viteškim od aprila. Dejstva su bila svakodnevna. Nekada manjeg, a nekada jačeg intenziteta. Relativno mirnim danom ili noći smatralo se dejstvo snajpera, pješadijskog naoružanja i protivoklopnih sredstava. Obično je to evidentirano kao provokacije.¹²¹³

Na putu Travnik – Turbe, kod Vašljive vode, 18. maja *Tukina grupa* napala je iz zasjede vozilo 1/7. SMbbr koje je prevozilo ljudstvo na smjenu u Bijelo Bučje. Vozilo je uništeno. Nekoliko boraca je lakše ranjeno, a jedan teže. U gradu je postalo napeto.¹²¹⁴ Mjesec ranije ista grupa napala je smjenu 7. SMbbr za Bijelo Bučje, a sedam pripadnika 312. mtbr razoružala i skinula u donji veš i pod pucnjima natjerala u bijeg prema Travniku. Jedan je ranjen u glavu.¹²¹⁵ U 18.45 iz pravca Jankovića HVO je otvorio pješadijsku vatru po Kalibunaru, a iza 21.00 počeo je pregrupisavati snage na Avionu, brdu iznad kasarne 17. SKbbr.¹²¹⁶ U skladu s procjenom da će HVO uskoro napasti na ARBiH, komanda korpusa naredila je da se svi pripadnici ARBiH, s raspoloživim naoružanjem i MTS-om, a koji se zateknu na odmoru u vrijeme napada, moraju staviti na raspolaganje i pod komandu

¹²¹³ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-094, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 17. maj 1993.

¹²¹⁴ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1209, *Napad na jedinicu ARBiH, protest*, Zenica, 19. maj 1993. godine. **Dvojica boraca su teže ranjena**. Up.: **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/94-2, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik 18. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-8/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period 14.05. do 21.5.1993. g.*, Travnik, 21. maj 1993.

¹²¹⁵ **Od strane vojne policije 1/7. SMbbr iz Tukine grupe identificirani su: Zoran Tuka, Siniša Tuka, Nikola Babić Nidžo, Dalibor Nikolić Dagliš, Roland Marušić, Mario Bilić Pele, Dragan Vuković, Nikola Nedić, Mijo Nerolčić, Vesko Blažević, Stipo Marjanović i Marinko (najvjerovatnije Šunjić)**. Up.: **ICTY**, ARBiH, 1/7. SMbbr, VP, broj: 328, *Zapisnik*, Travnik, 20. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 1/7. SMbbr, broj: 330, *Dostava podataka o privođenju Žilić Mate, Nerolčić Mije, Vuković Dragana i Blažević Veska. Svi sa područja opštine Travnik*, Zenica 20. maj 1993. godine. **Izvjescnog Šunjića iz Travnika spominje i Anto Pejčinović u svom tekstu kao koljača iz Stupnog Dola, pripadnika Maturica**. Up.: <http://www.prometej.ba/clanak/povijest/istina-o-varesu-2-problemi-s-kakanjcima-i-hvo-kiseljak-zlocin-u-stupnom-dolu-1064>. **Dominik Ilijašević Como spominje Marinka Šunjića, pripadnika Maturica ili Apostola, u vezi s ubistvom Željka Bošnjaka Luje. Apostoli su bili jedinica HVO-a za posebne namjene u Kiseljaku, sastavljena većim djelom od travničkih izbjeglica**. Up.: **Praljak**, HRHB, MO, Sektor sigurnosti-uprava VP, *Zapisnik (izjava Dominika Ilijaševića Come)*, Mostar, 23. juni 1995. godine. **Još neke od ovih osoba spominju se u dokumentima kao pripadnici Apostola ili Maturica i dovode u vezu sa zločinima u Kiseljaku od sredine juna i Varešu krajem oktobra. Šunjić iz Travnika spomenut je kao koljač u Ahmićima u razgovoru koji je u decembru 1993. godine Boban vodio s Tuđmanom, Granićem i Šuškom**. Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 495.

¹²¹⁶ **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/94-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 18. maj 1993.

najbliže prostorne jedinice OpŠO. Da ne bi bilo nikakvih nedoumica, komandanti bataljona i drugih jedinica brigada morali su objasniti borcima svrhu tog pretpočinjavanja.¹²¹⁷

Do 18. maja završeno je pregovaranje na razini Izetbegović–Tuđman nakon čega su Izetbegović i Boban dogovorili da se svi nesporazumi u bošnjačko-hrvatskim odnosima trebaju rješavati političkim sredstvima i da nema razloga za sukobe HVO–ARBiH. Naredili su jedinicama da ih odmah zaustave, oslobode zarobljene i međusobnim razgovorima otklone uzroke, te utvrde odgovornost i namjere jedinica i pojedinaca za početak sukoba. Uz prisustvo UNPROFOR-a, zajednička komanda-zapovjedništvo održala je 19. maja sastanak s komandama 306. bbr i brigade *Frankopan* na kojem je dogovoreno da se odmah i bezuvjetno prekinu sva međusobna b/d i osigura nesmetan prolaz komunikacijama Travnik – Guča Gora – Han Bila – Zenica i Rudnik – Han Bila – Mehurić s kojih se moraju ukinuti kontrolni punktovi. Dogovoreno je da tim putevima mogu s dugim cijevima prolaziti samo organizirane jedinice pri odlasku i povratku na zadatke prema Vojsci RS i da se zatrpaju svi iskopani rovovi, zemunice i tranšeje.¹²¹⁸

Načelnik ŠVK, a na prijedlog komande 3. korpusa, naredio je 19. maja preustroj njegovih jedinica. Neke brigade i jedinice 3. korpusa, kao i jedinice OpŠO, trebalo je rasformirati, a iz nekih višak ljudstva prebaciti u one koje nisu imale mobilizacijski potencijal na matičnoj općini. Zenička 301. mbr, koja nije imala mobilizacijske i tehničke mogućnosti da stvarno bude mehanizovana, trebala je biti preformirana u samostalni oklopni, tenkovski ili mehanizovani bataljon koji bi se pridodao 314. mtbr. Jajačka 305. bbr imala je popunu do 50% od formacije, ali je mogla nastaviti s dopunom mobilizacijom izbjeglica iz Jajca i njemu susjednih općina. Zenička 303. Sbbr bila je popunjena sa 72%. Mogućnost njene dopune bila je prihvatanje viška ljudstva preko formacije sva tri PDo zeničkog OpŠO i domobilizacijom. Brezanska 304. bbr, bez 3. bataljona (ilijaškog), imala je preko 1.700 pripadnika. Općinski štab odbrane Breza trebalo je svesti na 3-4 starješine, 2-3 vezista i 5-6 boraca za osiguranje, a sve ostalo ljudstvo

¹²¹⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/1472-2, *Naredjenje*, Zenica, 18. maj 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-918/93, *Naredjenje*, Travnik, 19. maj 1993.

¹²¹⁸ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/94-2, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 18. maj 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/494-3, *Naredjenje za preduzimanje mjera na prevazilaženju konfliktne situacije sa postrojbama HVO*, Travnik, 19. maj 1993.

pretpočiniti 304. bbr. Travnička 306. bbr trebala je biti rasformirana, a njeno ljudstvo prekomandovano u druge brigade (1/306. bbr u 17. SKbbr ili 27. bbr koja je bila u fazi formiranja, 2/306. bbr u 325. bbr, 3/306. bbr i prištapske jedinice u 4/314. mtbr, a ostatak brigade u jedan ili dva odreda). Novotravnička 308. bbr trebala je biti dopunjena s PDo i dijelom starješina OpŠO Novi Travnik i regrutacijom 200 momaka koji bi se nakon obuke u nastavnom centru (NC) uključili u brigadu. Zenička 314. mtbr imala je 2.017 boraca ili 65,4% popune. Dopunu je trebala ostvariti prihvatanjem ljudstva 301. mbr, 3/306. bbr i domobilizacijom. Zavidovička 318. bbr je premašivala formacijsko brojno stanje brdske brigade. Imala je 3.300 boraca u pet bataljona. Radi toga je trebala biti preformirana u motorizovanu. Mobilizacijske mogućnosti Zavidovića time se ne bi iscrpile, te je trebalo formirati jedan novi brdski bataljon koji bi ušao u sastav 319. bbr. Žepačka 319. bbr imala je brojno stanje od oko 1.750 boraca i nije mogla biti dopunjena v/o s područja matične općine. Zbog toga je jedan njen bataljon trebao biti formiran na zavidovičkoj ili zeničkoj općini (Topčić Polje, Begov Han i Pepelari). Viteška 325. bbr imala je dva bataljona fizički razdvojena (1. u rejonu Kruščice, a 2. u rejonu Počulice). Dopunu je mogla izvršiti prihvatanjem PDo OpŠO Vitez ili pridodavanjem 2/306. bbr. Za busovačku 333. bbr jedina mogućnost dopune bila je formiranje jednog brdskog bataljona na području kakanjske općine. Visočka 302. mtbr, bugojanska 307. mtbr (u ovom dokumentu tretirana kao brdska), travnička 312. mtbr, kakanjska 309. bbr i gornjovakufska 317. bbr imale su mogućnost popune do 110% od formacije što je načelnik ŠVK naredio da se i uradi. Diverzantsko-izviđačka brigada sporo se formirala i to uglavnom od ljudstva koje je ranije bilo u *Patriotskoj ligi*, a ne po VES-u, po čemu je bila specifična. Imala je 120 ljudi. Halilović je predložio da joj se doda SDb 3. korpusa kako bi se formirala *prava* jedinica.¹²¹⁹ O problemima ustrojavanja ove brigade govorit ćemo kasnije. Najveći dio prijedloga (naredbe) nije mogao biti realiziran zbog bezbjednosnog stanja u srednjoj Bosni, odnosno radi očekivanja novih napada HVO-a. Preustrojavanje jedinica u takvom trenutku moglo je izazvati ozbiljne probleme u sistemu RiK-a i logisticiranja jedinica. Činjenica da su komanda korpusa i načelnik ŠVK planirali rasformiranje 306. bbr i prebacivanje njenog ljudstva u

¹²¹⁹ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 107/06-2, *Prijedlog organizacijskih promjena u zoni odgovornosti 3. korpusa, Naredjenje*, Sarajevo, 19. maj 1993.

druge brigade dovoljno govori o ozbiljnim problemima u funkcioniranju te brigade.¹²²⁰ Prvi bataljon 306. bbr prepočinjen je ubrzo 27. bbr. Ta brigada dalje je popunjavana krajiškim izbjeglicama i domicilnim stanovništvom iz biljanskog kraja.¹²²¹ Drugi mogući razlog, zbog kojeg ovaj prijedlog (naredba) nije u potpunosti realizirana, jeste da je za dvadesetak dana postavljen Rasim Delić na mjesto komandanta ŠVK. On nije u potpunosti odbacio Halilovićev prijedlog (naredbu). Na prijedlog komande korpusa od 20. oktobra, Delić je sljedećeg dana naredio organizacijske promjene u 3. korpusu.¹²²² Bugojanska 307. mtbr preformirana je u brdsku.¹²²³ Preraspodjelom njenog ljudstva i angažiranjem ljudstva OpŠO Bugojno i Donji Vakuf formirana je 370. bbr u Bugojnu.¹²²⁴ U okviru OG *Zapad*, od ljudstva i MTS-a 307. mtbr i 317. bbr, formiran je MHAD. Delić je naredio da se formira još jedna brdska brigada u Zavidovićima (320. bbr) od

¹²²⁰ Prvi bataljon 306. bbr bio je najvećim dijelom sastavljen od izbjeglica s područja Kotor Varoša (Šiprage), Skender Vakufa, Mrkonjić Grada i još nekih općina Bosanske krajine radi čega se razmišljalo o njegovom prebacivanju u 17. SKbbr ili 27. bbr koja je, također, prvobitno zamišljena kao krajiška. Operativna grupa *Bosanska krajina* trebala je objediniti izbjegličke jedinice i borce s namjerom stvaranja snage za proboj prema Jajcu i Bosanskoj krajini. Zbog sukoba s HVO-om u cijeloj srednjoj Bosni, to se nije moglo realizirati. Od kraja juna broj samoinicijativnih prelaza izbjeglica iz 306. bbr u 17. SKbbr bio je toliki da se komanda 306. bbr bila ozbiljno zabrinula zbog odliva ljudstva. Ali, ti prelasci uglavnom nisu bili motivirani njihovom borbenošću nego rješavanjem statusa i popravkom vlastitog socijalnog stanja. Još u aprilu je komandant 306. bbr izvještavao o pojavi neposluha boraca izbjeglica izazvanog izuzetno lošim materijalnim primanjima i nestašicom osnovnih životnih namirnica koje im komanda brigade nije mogla, ili nije bila sposobna, osigurati. Krajiška brigada imala je bolje materijalne uvjete i vodila je više brige o svojim borcima što je bilo primamljivo gladnoj izbjegličkoj sirotinji. Za koji kilogram brašna mjesečno i nekoliko cigareta dnevno, mnogi su bili spremni podnijeti veće borbene napore i preuzeti više rizika za vlastite živote u 17. SKbbr koja je bila u stalnim borbenim aktivnostima.

¹²²¹ Prilikom formiranja operativnih grupa 3. korpusa, 8. marta, zamišljeno je i formiranje 27. mtbr koja bi bila u sastavu OG *Bosanska krajina*. Načelnik ŠVK je, na prijedlog komande korpusa, naredio njeno formiranje. Međutim, nije bilo tehničkih uvjeta niti dovoljno ljudstva za motorizovanu brigadu, te je u ljeto naredeno njeno ustrojavanje kao brdske. Up.: Kličo—Čuskić, *17. Viteška...*, 113-115.

¹²²² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 05/900-161/93, *Organizacijske promjene, Prijedlog*, Zenica, 20. oktobar 1993; Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14-75-121, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 3. korpusa, Naređenje*, Sarajevo, 21. oktobar 1993.

¹²²³ Kao brdsku brigadu načelnik ŠVK, Halilović, tretirao ju je u svom naređenju za preustroj jedinica 3. korpusa od 19. maja. Ona se nije uspjela razviti u motorizovanu, prije preformiranja u brdsku, zbog nedostatka ljudstva i tehnike.

¹²²⁴ U naređenju stoji Gornji Vakuf, ali je to greška pisara. Brigada je formirana od donjovakufskih boraca angažiranih u bugojanskoj 307. mtbr (4. bataljon). Većina donjovakufskih boraca bili su izbjeglice, ali je bilo i domicilnih iz Prusca koji srpski agresor nije zaposjeo kada je općinska vlast u aprilu 1992. godine Donji Vakuf predala Srbima. Donjovakufske izbjeglice i Pruščani iz 307. mtbr objedinjeni su sa pripadnicima OpŠO Donji Vakuf u 370. bbr.

viška ljudstva 318. bbr i OpŠO Zavidovići. Slično je postupio i s Kaknjem, naredivši da se od ljudstva OpŠO Kakanj formira 311. lbr (lahka brigada). Zenička 301. mbr preformirana je u tenkovsku četu pri komandi korpusa. Ovim naređenjem rasformirani su svi OpŠO u z/o 3. korpusa i ukinuti im elementi mobilizacijskog razvoja. Njihovo ljudstvo, MTS i kadrovi prekomandovani su u brigade formirane od v/o s područja iste općine.¹²²⁵

Iz pravca Stare Bile HVO je 19. maja izvodio pješadijske napade na Grbavicu. Jedan borac 325. bbr je poginuo, dvojica ranjena, a još je jedan poginuo od snajpera iz rejonu Jardaola.¹²²⁶ Narednih dana HVO je pojačao artiljerijsko i snajpersko djelovanje na sjevernoj strani viteškog bojišta (Bila, Grbavica, Sivirino Selo, Tolovići, Sadovače, Bukve).¹²²⁷ Dva dana kasnije, ARBiH je izvela protivnapad iz pravca Grbavice i nanijela mu gubitke u ž/s.¹²²⁸ U Hrvatskoj su hapšeni pripadnici ARBiH i predavani vojno-policajskim organima HZHB koji su ih potom zatvarali u logore.¹²²⁹ HVO je 21. maja dao ultimatum 2. PDo Gomionica (Kiseljak) da se preda do 18.00 sati.¹²³⁰ Armija RBiH je 21. maja prekinula put Sebešić – Busovača i ostvarila spoj za 308. bbr kojoj je naređeno otvaranje vatre na helikoptere HRZ koji su HVO-u doturali MTS.¹²³¹ U povratku su evakuirali njegove

¹²²⁵ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14-75-121, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 3. korpusa, Naređenje*, Sarajevo, 21. oktobar 1993.

¹²²⁶ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-094, *Operativni izvještaj*, Vitez, 19. maj 1993.

¹²²⁷ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-101/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 20. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-103/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 21. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-105/93, *Operativni izvještaj*, Vitez, 21. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-116/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 21. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-109/93, *Redovni operativni izvještaj*, Vitez, 22. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-33/93, *Borbeni izvještaj*, Vitez, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 119/93, *Dnevni operativni izvještaj*, Vitez, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-___/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-105/93, *Dnevni operativni izvještaj*, Vitez, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-143/93, *Operativni dnevni izvještaj*, Vitez, 25. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-134/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 26. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-142/93, *Operativni izvještaj*, Vitez, 26. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-144/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 28. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-___/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 30. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 221/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 14. juni 1993.

¹²²⁸ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-105, *Operativni izvještaj*, Vitez, 21. maj 1993.

¹²²⁹ **ICTY**, HVO, SIS, Centar Mostar, dj. broj: 1-4-009, *Informacija*, Mostar, 19. maj 1993.

¹²³⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-476, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. maj 1993.

¹²³¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 262/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1227, *Narusavanje potpisanog dogovora, protest*, Zenica, 22. maj 1993.

teže ranjenike u Split.¹²³² U Travniku, Kaknju, Žepču i Bugojnu stanje se pogoršavalo, a provokacije na linijama dodira u rejonima Viteza, Busovače i Kiseljaka nisu prestajale.¹²³³ U Travniku i Turbetu HVO je provocirao pješadijskom pucnjavom po gradskim naseljima. Na putu prema Turbetu svakodnevno je postavljao zasjede čime je ometao izvođenje odbrane na bojištu s VRS-om. Na kontrolnim punktovima oduzimao je MTS i vozila ARBiH. Pješadijskom vatrom i minobacačima djelovao je po biljanskim selima. Užurbano je ukopavao položaje oko grada i bošnjačkih sela.¹²³⁴ U kakanjska hrvatska sela pristizali su borci brigade *Bobovac* iz Vareša. Lokalne snage ARBiH stavljene su u stanje pune b/g.¹²³⁵

Blaškić je konstantno izmišljao događaje kako bi optužio ARBiH za kršenje potpisanog primirja. Tako je 20. maja slagao u protestu, upućenom UNPROFOR-u, MKCK-u i PMEZ-u, da je ARBiH u KPD Zenica ubila Mladena Holmana, komandanta HOS-a.¹²³⁶ Holman je uhapšen 18. aprila i ubrzo pušten. Iselio se u SAD.¹²³⁷ U svojim protestima Blaškić se nije libio omalovažavati ni islam, predstavljajući se poznavaoцем njegovog prava, a što pokazuje neozbiljnost njegovih optužbi i njihovu neutemeljenost: (...) *sa istima je postupano sukladno muslimanskom humanitarnom pravu: lomljenje ekstremiteta, ubodi nožem u predjelu vrata i po tijelu i drugi primjeri fizičkog mučenja uz obaveznu psihičku torturu usmjerenu ka veličanju islama* (...).¹²³⁸ Istovremeno je i komanda korpusa svakodnevno na iste adrese

¹²³² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-5-480/93, *Izvešće o stanju u OZ Srednja Bosna na dan 19.05.1993. godine sa stanjem u 18:00 sati*, Vitez, 19. maj 1993.

¹²³³ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-5-480/93, *Izvešće o stanju u OZ Srednja Bosna na dan 19.05.1993. godine sa stanjem u 18:00 sati*, Vitez, 19. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 264/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 21. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 266/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 23. maj 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 267/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 24. maj 1993.

¹²³⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, 1/7. SMbbr, str. pov. broj: 336/93, *Redovni izvještaj*, Travnik, 22. maj 1993.

¹²³⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-478, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. maj 1993.

¹²³⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-522/93, *Prosvjedi na izigravanje postignutih dogovora*, Vitez, 20. maj 1993.

¹²³⁷ **Pojavio se pred Haškim tribunalom u procesu suđenja Blaškiću kao svjedok odbrane. Izjavio je da se vrhovni komandant HOS-a Dobrosav Paraga protivio njegovim namjerama da zenički HOS uvede u HVO i insistirao da ostane unutar ARBiH. Protivno Paraginim željama, Holman je kratko prije početka aprilskih sukoba HVO–ARBiH potčinio HOS Blaškiću i potom sudjelovao u sukobu s ARBiH na području Zenice radi čega je uhapšen i pritvoren u KPD Zenica čiji su mu interijer i osoblje bili dobro poznati od prije rata. Boravak i tretman u KPD Zenica za njega, kao bivšeg robijaša i kvalitetnog boksera, nije bila nikakva novina ni neko traumatično iskustvo.**

¹²³⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-526/93, *Grubo kršenje potpisanog dogovora od 18. svibnja 1993. godine*, Prosvjed, Vitez, 21. maj 1993.

upućivala proteste zbog HVO-ovog kršenja primirja, ali nijedan primjer nasilja njegovih pripadnika nije dovodila u vezu s izmišljenom neljudskom prirodom katoličanstva, iako nisu bili rijetki slučajevi urezivanja križeva na bošnjačke leševe i žive Bošnjake (civile i borce) ili tjeranje zarobljenika da se krste, pljuju na Kur'an, skrnave džamije i slično. U izvještajima ARBiH i MUP-a RBiH nailazi se na zabilježene takve slučajeve, ali nisu tumačeni na račun katoličanstva nego kao divljaštvo pripadnika HVO-a koje su njihove starješine tolerirale ili čak poticale na to. Blaškićeve slične izjave pokazuju njegovu netrpeljivost prema islamu, a koja je sigurno morala utjecati i na njegovo ponašanje prema muslimanima u ratnim uvjetima, odnosno na ponašanje njegovih vojnika izloženih takvoj propagandi. Jedinice pod njegovom komandom učinile su masakr u Ahmićima – a kasnije i u Han Ploči i Stupnom Dolu – i pobile još stotine bošnjačkih civila i zarobljenika ARBiH u srednjoj Bosni od jeseni 1992. do proljeća 1994. godine. Minirale su ili spalile sve džamije i druge islamske sakralne objekte na svojoj teritoriji.

Takav obim zločina prema hrvatskom stanovništvu na teritoriji ARBiH nije se desio kao ni devastacija katoličkih vjerskih objekata, što je posljedica propagandnog djelovanja komande korpusa i njoj potčinjenih komandi, ali i rada njihovih bezbjednosnih službi. Ova tvrdnja može se dokazati činjenicom da su većinu zločina nad hrvatskim civilima počinile jedinice ili pojedinci nad kojima komanda korpusa nije imala efektivnu kontrolu, odnosno strani mudžahidi. Najveći broj ubijenih hrvatskih civila u srednjoj Bosni odnosi se na prostor između Guče Gore i Ovnaka (Šušanj) što je bila njihova zona djelovanja. Iako je komanda OZ SB često javno optuživala komandu korpusa da joj strani mudžahidi služe za “prljave poslove”, osporavajući njene tvrdnje da nema stvarnu kontrolu nad njima, njegove sigurnosne službe znale su da oni zaista djeluju samostalno u odnosu na korpus.¹²³⁹ Blaškićev propagandni poticaj svojim vojnicima da čine nečasne i nevojničke radnje komanda korpusa nije tumačila kao “katoličko humanitarno pravo” i tu vjersku organizaciju omalovažavala kako je on to činio s islamom. Propaganda, kojoj su bili izloženi vojnici HVO-a, sigurno je utjecala na određen broj njih da čine zlodjela prema Bošnjacima, kao što je i propagandno djelovanje ARBiH sprečavalo većinu njenih pripadnika da uzvraćaju istom mjerom. Nasilje nad Hrvatima, od strane pripadnika

¹²³⁹ ICTY, HVO, GS, primljeni telegram broj: 2289 (u 04,30 h), VOS OZ SB, *Vanredno izvješće-II*, Vitez, 26. april 1993.

ARBiH, mudžahida ili naoružanih bošnjačkih civila, na teritoriji pod njenom kontrolom u najvećoj mjeri je posljedica odmazde zbog zločina koje je činio HVO nad bošnjačkim civilima i zarobljenim pripadnicima ARBiH. To se najbolje može vidjeti poređenjem datuma ubistava Hrvata, i drugih oblika nasilja nad njima, sa 16. aprilom jer se većina desila poslije. Naprimjer, zločin u Miletićima desio se osam dana nakon zločina u Ahmićima ili ubistvo Danice Gašo u Travniku, supruge Zvonka Gaše, lokalnog vojno-političkog aktiviste HZHB, istog dana.¹²⁴⁰ Ubistvo trojice pripadnika HVO-a u zeničkom selu Bilivode, koje smo spominjali, također se desilo 24. aprila.¹²⁴¹ Svi masovni zločini nad Hrvatima u srednjoj Bosni (Miletići, Bilivode, Maline i Šušanj) i većina pojedinačnih ubistava, bilo da se radi o civilnim žrtvama ili zarobljenim borcima HVO-a, desili su se poslije 16. aprila. Ratni zločin nad 23 zarobljena pripadnika HVO-a u Bugojnu desio se nakon pokolja Bošnjaka u Vrbanji od strane HVO-a.¹²⁴² Krajiške izbjeglice, koliko god ih je HVO ocrnjivao, nisu izbacivale travničke Hrvate iz njihovih stanova. Pokušavale su ih izbacivati neke srednjobosanske izbjeglice koje je HVO protjerao iz njihovih domova što pokazuje da je i taj čin bio posljedica djelovanja HVO-a. Sve poznate otmice travničkih Hrvata desile su se kao reakcija na hapšenja Bošnjaka na punktovima HVO-a i to zbog razmjene, a ne zbog nasilja nad njima. Krajišnici (Alagić i Ćuskić) oštrim mjerama i prijetnjama lokalnim travničkim civilnim vlastima spriječili su da se takvo nezakonito ponašanje omasovi, bez obzira koliko je ono u tom trenutku izgledalo kao jedino rješenje za oslobađanje bošnjačkih zarobljenika.

Hrvatski kardinal Franjo Kuharić objavio je 20. maja apel za obustavu sukoba u Bosni i Hercegovini *osobito između Hrvata i Muslimana*:

(...) Koliko su Hrvati u Bosni i Hercegovini odgovorni za taj sukob, toliko su odgovorni i za svu štetu nanesenu Hrvatskoj i hrvatskom narodu u međunarodnim odnosima i u svjetskim sredstvima priopćavanja (...). Hrvatska (...) je i sama optužena za krvavi sukob između Muslimana i Hrvata (...).

¹²⁴⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 08-4-581/93, *Dnevno izvješće za 24/25. travanj sa stanjem u 14,00 sati*, Vitez, 25. april 1993.

¹²⁴¹ ICTY, HVO, VP 1771, broj: 1771-01/1-09/94-129, Vitez, 24. mart 1994.

¹²⁴² **Ta grupa je, od strane istražnih organa SJB i OpŠO Bugojno i 307. mtbr, dovođena u direktnu vezu sa zločinima nad bugojanskim Bošnjacima. O tome opširnije u dijelu rada koji se odnosi na dešavanja u Bugojnu u periodu juli-oktobar 1993.**

Boban mu je odgovorio da Bosna i Hercegovina ne postoji i da ide propovijedati suživot u Gornji Vakuf, Vitez i druga mjesta u srednjoj Bosni.¹²⁴³ Većina gvardijana franjevačkih samostana, nekoliko župnika franjevaca i jedan svećenik Katoličke crkve iz srednje Bosne javno su osudili sve oblike zločina bez obzira ko ih je i prema kome počinio. Svojom izjavom, formuliranom kao protest, zahtijevali su od civilnih vlasti i vojske da se ponašaju skladno pravima svakog čovjeka pri tom ih podsjećajući na višestoljetnu hrvatsko-kršćansku tradiciju tolerancije i teritorijalnu jedinstvenost prostora srednje Bosne s njegovim nacionalno-religijskim različitostima koje se moraju uvažavati. Naglasak na teritorijalnoj jedinstvenosti prostora i poštovanju različitosti može se tumačiti kao neslaganje s teritorijalnom podjelom Bosne i Hercegovine i etničkim čišćenjem, što je bila osnova politike HZHB i krucijalni razlog njenog osnivanja i postojanja, a što je neminovno vodilo međusobnom nasilju i zločinima. Potpisnici, među kojima nema gvardijana iz Guče Gore niti nekog njegovog opunomoćenika, tražili su da ljudi od ugleda i moći iz oba naroda vrate klicu međunacionalnog povjerenja u svrhu revitalizacije srednjobosanske tradicije jedinstvenosti prostora i uzajamne tolerancije. S obzirom na to da je ovo stav koji su potpisali predstavnici gotovo svih franjevačkih središta u srednjoj Bosni, pri čemu su se pozvali i na sve svoje saradnike, svećenike i časne sestre, ovaj protest može se smatrati i franjevačim, odnosno crkvenim službenim stavom u srednjoj Bosni.¹²⁴⁴

¹²⁴³ "Samo cjelovita BiH", *Oslobođenje*, 11. juni 1993, 3.

¹²⁴⁴ **IZJAVA KATOLIČKIH SVEĆENIKA IZ SREDNJE BOSNE:** *Trinaest stoljeća trajne prisutnosti i tradicije te osjećaj odgovornosti za naš narod i pred našim narodom daje nam pravo i obavezu da dignemo svoj glas. Osjećamo dužnošću skrenuti pozornost i hrvatskom i muslimanskom narodu da osuđujemo tragične događaje koji su se zbili na ovim prostorima mimo volje obaju naroda. Ne želeći kreirati politiku niti odlučivati o bilo kakvom političkom uređenju i određenju zalažemo se za temeljna prava svakog čovjeka na ovim nama svetim prostorima. Nemoralnost i zločin ne mogu donijeti dobra niti onomu tko ih čini a pogotovu onomu nad kim se čini. Tradicija ovog jedinstvenog prostora i naroda je, posebno hrvatskog naroda i njegove običajnosti, živjeti u duhu tolerancije i kršćanske ljubavi u poštivanju svakog čovjeka i njegovih sloboda, sa svim ljudima s kojima dijelimo prostor, duh i dah. Stoga zahtijevamo i tražimo od onih koji obnašaju vlast, bilo civilnu bilo vojnu, da sve one; koji u "ime naroda" čine bilo kakva zlodjela, pljačkaju, pale, ubijaju, siju strah i mržnju; imenuju, razotkriju i izoliraju u ime temeljnog prava na život i slobodu svakog čovjeka. Preporučujemo da ljudi od ugleda, istine i povjerenja, i iz jednog i iz drugog naroda, utemelje zajedničke komisije koje će obići sva naša područja i vratiti klicu povjerenja koje je ozbiljno poljuljano. Želeći stati na put svim nemilim događajima, svima onima do kojih ovaj glas prosvjeda dopre i onima koji i drugačije misle, zazivamo Božiji blagoslov i želimo Mir i Dobro. Potpisnici: fra Nikica Miličević (gvardijan fojnički), fra Juro Miletić (gvardijan kreševski), fra Luka Borovičkić (vikar samostana u Kraljevoj Sutjesci), fra Jozo Krešo (definitor provincije Bosne srebrenе), don Frano Bulić (dekan i župnik gromiljački), fra Ivan Pervan (župnik kiseljački), fra Vitomir Silić (župnik brestovački) i svi njihovi suradnici, svećenici i časne sestre, koji žive i rade na ovim terenima!*

Izetbegović se 23. maja, vidno razočaran vijestima iz Nju Jorka da se srpski agresor neće povući sa okupiranih teritorija, obratio bosanskohercegovačkoj javnosti i izjavio da je, ako to bude istina, VOMP neprihvatljiv za Bosnu i Hercegovinu.¹²⁴⁵ Pozvao je narod da ujedini snage i odupre se agresoru.¹²⁴⁶ Bila je to jasna i odlučna najava da Republika Bosna i Hercegovina odustaje od VOMP-a, ali krivicom velikih sila koje nisu bile dosljedne u njegovoj potpunoj provedbi. Ova je izjava jedan od pokazatelja da bosanskohercegovačka strana nije pokrenula sukob s HVO-om u srednjoj Bosni kako bi istjerala domicilne Hrvate i na njihova imanja naselila bošnjačke izbjeglice. Da je postojao neki tajni bošnjački plan o naseljavanju srednje Bosne, kako je tvrdila hrvatska propaganda, Izetbegović ne bi pozvao stanovništvo na odbacivanje mirovnog sporazuma i opći narodni otpor zbog nemogućnosti povratka izbjeglica. Naprotiv, pokušavao bi uvjeriti javnost, posebno izbjeglice, da će se iznaći neka prihvatljiva i kvalitetna rješenja kao što je činio Tuđman.¹²⁴⁷ Povratak okupirane teritorije, obećane VOMP-om,

¹²⁴⁵ *Gradjani Bosne i Hercegovine, siguran sam da ste i vi, kao i ja, prole noci sa zebljom osluškivali sta ce reci „velika cetvorica“ u dalekoj Americi. Siguran sam da ste, kao i ja, porazeni onim sto, mozda niste sasvim jasno culi, ali sto se iz sturih saopcenja dalo naslutiti. A culi smo, ako smo dobro culi, da se agresor nece povuci sa okupiranih teritorija, da se, dakle, nas isjerani narod nece moci vratiti na svoja ognjista, da ce se za jedan dio naseg naroda osigurati tzv. safe zone, sto znaci rezervati, itd, itd. Ako je to tako, mi mozemo samo reci da je taj novi plan za nas apsolutno neprihvatljiv. Ako medjunarodna zajednica zaista nije spremna da brani nacela koja je sama proklamovala i za koja tvrdi da su njeni temelji, ako je spremna priznati zakon sile u medjunarodnim odnosima, da zatvori oci pred nezapamcenim gazenjem ljudskih prava i medjunarodnog prava, sta vise da nagradi agresiju i genocid, neka to otvoreno kaze nasoj i svjetskoj javnosti. Neke objavi novi kodeks ponasanja u kojem ce sila biti prvi i posljednji argument i neka obznani da Povelja UN i brizljivo i strpljivo gradjeni zakoni medjunarodnog prava vise ne vrijede. Gradjani Bosne i Hercegovine, Bog i ljudi su nam svjedoci da smo ucinili sve da se rat izbjegne, a kada je do rata doslo da se nadje put do mira. Ali to moze biti samo pravedan mir. A pravedan mir, kao minimum, ukljucuje vracanje okupiranih teritorija i vracanje naseg napacenog naroda na njegova ognjista. Bez toga nema i nece biti mira (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-1245, Zenica, 23. maj 1993.*

¹²⁴⁶ *(...) Potpisujuci Vance-Owenov plan, mi smo rekli nasu posljednju rijec, nas minimum ispod kojega necemo i ne mozemo ici. Necemo vise gubiti vrijeme u jalovim pregovorima. Umjesto toga okrenucemo se nasem narodu, svim gradjanima koji vole ovu zemlju i kojima je Bosna i Hercegovina na srcu i pozvati ih da se ujedine i da svim sredstvima, svim dopustenim sredstvima, brane nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu, njenu cjelovitost i slobodu. Dragi gradjani, svijet nam nije ostavio mnogo izbora. Vjerujem da dijelim vase misli i osjecanja kada kazem da mi necemo pogeti glavu i da cemo prihvatiti rizik borbe za slobodu i dostojanstvo. Ne bojte se i ne sumnjajte, narod koji se bori za opstanak i slobodu, ako se uistinu bori, ne moze izgubiti (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-1245, Zenica, 23. maj 1993.*

¹²⁴⁷ *On je ubjeđivao Hrvate, s teritorija koje ne bi pripale “hrvatskim” provincijama, da će riješiti njihov problem preseljavanjem u “hrvatske” provincije ili na bazi reciprociteta sa narodima u čijim bi provincijama ostali oni koji bi se na to odlučili.*

Izetbegović je dovodio u najizravniju vezu s povratkom izbjeglica. Za njega je to bilo od istog značaja.

Borci su bili do krajnjih granica napeti zbog svakodnevnih provokacija na koje uglavnom nisu smjeli uzvraćati radi štednje MTS-a i poštovanja primirja. Tražili su akciju jer su bili umorni od čekanja i opterećeni popustljivošću nadređenih komandi prema provokacijama i pritiscima HVO-a.¹²⁴⁸ Sedmerica mudžahida krenuli su 24. maja na Simulje kod Malina da razminiraju minsko polje koje je postavio HVO. Primijećeni su i na njih je otvorena pješadijska vatra i ispaljeno nekoliko tromblonskih mina. Po jednu minu 82 mm HVO je ispalio na Mehurić i Poljanice.¹²⁴⁹ U z/o 306. bbr počeo je masovan šverc s VRS-om. Naročito sa cigaretama *ccije cijene dostizzu astronomske vrijednosti*. Vojska se bunila što MUP prima plaće (50 DM), a oni ništa.¹²⁵⁰ Švercerska linija uspostavljena je na relaciji Mehurić – Oborišća – Šerići.¹²⁵¹ Na Kalibunaru je HVO razoružao sedam pripadnika SJB Travnik. Na Vašljivim vodama ponovo je postavio zasjedu. Ranjena su tri borca 312. mtbr. U z/o 306. bbr odveo je četiri bošnjačka civila u Pokrajčiče. Od tog dana do općeg napada HVO-a, 3. juna, zasjede na putevima, snajperska djelovanja, dejstva pješadijskim naoružanjem i protivoklopnim sredstvima nisu prestajala. Čak su se svakodnevno povećavala. Ni dalje HVO nije pravio nikakvu razliku između civila i boraca, žena, djece i staraca. U dejstvima po gradu i bližoj okolini ograničavao se na bošnjačka naselja (Stari Grad, Osoje, Šumeće, Plava Voda, Žitarnica, Potur Mahala, Vakuf, Skok, Ilovača, Slimena). Tako je smanjivao mogućnost da Hrvati budu žrtve njegovog teroriziranja Travnika. Nije postojao način na koji bi pripadnici HVO-a s potpunom sigurnošću razaznavali Hrvate od Bošnjaka nego da svoje djelovanje ograniče na čisto bošnjačka naselja, što govori da to nisu bili odmetnuti pojedinci ili grupe, kako su Blaškić i Leutar tvrdili, nego da im je neko isplanirao i odredio ciljeve. Najteže stanje u gradu bilo je na Kalibunaru. To je naselje okruženo hrvatskim selima (Jankovići, Šipovik, Pirota, Radića Brdo...). Bilo je lahko djelovati iz njih po zgradama i ostati zaštićen u selima. Najviše dejstava HVO je ispoljavao po Policijskoj stanici, Soliteru i obdaništu s izbjeglicama. Vršio

¹²⁴⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-479, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 23. maj 1993.

¹²⁴⁹ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 24.05.93. godine*, Travnik, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-58, Travnik, 24. maj 1993.

¹²⁵⁰ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvjestaj za dan 24.05.93. godine*, Travnik, 24. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-480, *Operativni izvještaj sa stanjem do 20,00*, Zenica, 24. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-58, Travnik, 24. maj 1993.

¹²⁵¹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1270, *Naredjenje*, Zenica, 26. maj 1993.

je pritisak na stanare i izbjeglice da se isele.¹²⁵² Thebault je procijenio da situacija u Travniku nikada nije bila tako opasna i potencijalno eksplozivna. Kao poseban problem bosanskohercegovačkoj strani smatrao je nedostatak hrane, umor od iščekivanja političkog rješenja i odsustvo efikasne i pravedne reakcije sa zapada radi čega je ARBiH bila *sve manje i manje kooperativna i voljna da se suzdrži od odmazde*.¹²⁵³

Armija RBiH je do 25. maja maja napravila put Lupac – Kljaci kako bi zaobišla HVO na Ovnaku i povezala Han Bilu sa Zenicom.¹²⁵⁴ Sat iza podne HVO je izveo pješadijski napad pravcem Nadioci – tt 646 – Vrane stijene. Napad je odbijen, a jedinica iz 303. Sbbr je u protivnapadu, uz nanošenje gubitaka neprijatelju u ž/s, zaposjela tt 646. Imala je tri lakše i jednog teže ranjenog borca. Zarobljen je jedan PM M-84 i nekoliko AP. Blaškić je sutradan zamolio Thebaulta da učini dodatne napore i svojim autoritetom utječe na komandu korpusa u vezi s realizacijom VOMP-a. Uvjeravao ga je da kašnjenje ima za posljedicu stradavanje ljudi i uništavanje materijalnih dobara.¹²⁵⁵ Međutim, pitanje realizacije VOMP-a bilo je političke, a ne vojne prirode, te ni Blaškić ni Hadžihasanović nisu bili odgovorni niti pozvani da se njime bave bez naredbi svojih političkih čelnika. Zbog opasnosti za Travnik, presječenosti putnih komunikacija i prekida veza sa 312. mtbr i 306. bbr, komandant OG *Zapad* 27. maja pitao je komandu korpusa ko je najstariji starješina u Travniku i koja je snaga jedinica na travničkom prostoru mimo OG *Zapad*. Predložio je da se tom starješini pretpočinu 306. bbr i 312. mtbr radi ostvarivanja efikasnijeg sadejstva. Prepoznavši značaj Sebešića za srednju Bosnu, kao komunikacije i skladišta MTS-a koja je tu držao HVO, Cikotić je predložio da ga sa snagama 308. bbr, 317. bbr i PDo Bugojno zaposjedne. Izviđanja i

¹²⁵² ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/110-1, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 29. maj 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/111-2/93, *Izvještaj o bezbjednosnoj situaciji u z/o OG*, Travnik, 29. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-488, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 29. maj 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/113-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 30. maj 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-219, *Vanredni izvještaj*, Travnik, 30. maj 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/115-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1305, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 31. maj 1993.

¹²⁵³ ICTY, HRC Zenica, *Specijalni izvještaj*, (**Podnio**: Jean-Pierre Thebault), Zenica, 24. maj 1993.

¹²⁵⁴ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 268/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 25. maj 1993.

¹²⁵⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-689/93, Vitez, 26. maj 1993.

prikupljanje podataka već je bio obavio.¹²⁵⁶ Komandant korpusa podržao je sve njegove prijedloge. Naredio mu je da snage koje planira drži u potrebnoj mjeri b/g i čeka njegovu naredbu. Za pitanje pretpočinjavanja 306. bbr i 312. mtbr, odgovorio mu je da je najstariji starješina u Travniku Mehmed Alagić i da su mu do daljnjeg potčinjene sve jedinice OG *Zapad* s te teritorije. Uputio ga je da uspostave direktnu međusobnu komunikaciju ili posredno preko komande korpusa.¹²⁵⁷ Sutradan je Alagić otišao u Novi Travnik kod komandanta 308. bbr Bisljima Zurapija.¹²⁵⁸ U odlasku nije imao problema, ali je u međuvremenu postavljeno oko 15 punktova na putu Novi Travnik – Travnik i morao se vratiti zaobilaznim putevima.¹²⁵⁹ Dvadeset boraca 1/7. SMbbr iz Mehurića prebačeno je u Radojčice s ciljem ispomoći lokalnoj prostornoj jedinici OpŠO Travnik jer se očekivao napad HVO-a na selo. Pretpočinjani su komandi 306. bbr, odnosno komandi prostorne jedinice.¹²⁶⁰ Diverzantska grupa brigade *Frankopan* prikrala se položaju ARBiH u rejonu Alihodža i napala na njene borbe u trenutku dok su inženjerijski uređivali položaje. Jedan je poginuo, a jedan ranjen.¹²⁶¹

Radovan Karadžić izjavio je da nudi Jajce, Donji Vakuf i okupirane dijelove travničke općine Bošnjacima u zamjenu teritorije ili kao znak dobre volje. Sve je teža situacija bila i u Gornjem Vakufu i Bugojnu gdje sukob visi u zraku.¹²⁶² Zadnjih majske dana već je postalo izvjesno da će HVO za koji dan izvesti opći napad na Travnik. U nekim rubnim područjima grada i pojedinim selima napad je već počeo. U rejonu Bile 28. maja pokušao je pješadijski proboj.¹²⁶³ Sedmogodišnjeg dječaka ranio je snajperom u leđa u Radojčićima. Nakon toga je, na raskrnci puteva Čarići – Radojčići, snajperista ARBiH ubio policajca HVO-a iz Guče Gore, švercera duhana.¹²⁶⁴ HVO je uzvratio minobacačkim napadom na selo, a potom je

¹²⁵⁶ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/282-93, *Izvjestaj*, Bugojno, 27. maj 1993.

¹²⁵⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1287, *Odgovor na vas akt str. pov. broj: 03/282-93 od 27.05.1993. godine*, Zenica, 27. maj 1993.

¹²⁵⁸ **Zurapi, bivši oficir JNA, po nacionalnosti je Albanac. U ljeto 1994. otišao je na Kosovo. Kasnije se priključio Oslobođilačkoj vojsci Kosova.**

¹²⁵⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/111-2/93, *Izveštaj o bezbjednosnoj situaciji u z/o OG*, Travnik, 29. maj 1993.

¹²⁶⁰ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 348/93, *Naređenje*, Zenica, 27. maj 1993.

¹²⁶¹ ICTY, ARBiH, 306. bbr, Organ bezbjednosti, pov. broj: 03/383-5, *Službena zabilješka, u vezi pogibije Alihodža Derviša*, Travnik, 28. maj 1993.

¹²⁶² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-484, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 27. maj 1993.

¹²⁶³ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-144/93, *Jutarnji operativni izvještaj*, Vitez, 28. maj 1993.

¹²⁶⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/110-2, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 28. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj*, Travnik, 29. maj 1993.

izveo i neuspješan pješadijski napad. Jedan branilac teško je ranjen. Nije mogao biti evakuiran u travničku bolnicu jer HVO nije dozvolio prolaz sanitetskom vozilu. Od dejstva zapaljive municije izgorjela je jedna kuća i štala u Radojčićima i jedna štala u Dolači. Tenzije su rasle i prijetile izbijanjem sukoba širih razmjera.¹²⁶⁵ Narednih dana pješadijska i artiljerijska dejstva na Radojčice su se pojačavala, a selo je dovedeno u okruženje. Minobacački položaji HVO-a bili su u rejonu Nove Bile i na Hrašću (tt 688), a pješadijski položaji duž puta kroz Šariće s kojih je dejstvovao i s nekoliko puškomitraljeza po selu.¹²⁶⁶

Koristeći Bošnjaka kao živi štit, pripadnici HVO-a 28. maja skinuli su državnu zastavu na Kalibunaru što je izazvalo međusobno puškanje, ali nije bilo gubitaka. Iz pravca Jankovića HVO je otvarao pješadijsku vatru po Bašbunaru. U Slimenima je Bošnjaku oduzeo vozilo.¹²⁶⁷ Na Kalibunaru su se zaoštrili odnosi između civilnih policija RBiH i HZHB. U prisustvu predsjednika Predsjedništva Opštine Travnik, te Alagića i Leutara, šefovi policija dogovorili su da se problemi prevaziđu i da se narednog dana sazove vanredna sjednica Predsjedništva i ustroji zajednička travnička policija. Stanica javne bezbjednosti Travnik uhapsila je tri Hrvata kako bi se izvršila razmjena za dvojicu uhapšenih (Kahan i Željko Filipović) u humanitarnom konvoju na Okuki. To je krajnje zaoštrilo situaciju. Komanda OG *Bosanska krajina* brzo je saznala ko su izvršioci hapšenja i gdje su smješteni zarobljenici. Zbog nesaradnje SJB, Alagić je odlučio da ih oslobodi nasilu. Sazvao je sve viđene Travničane koji su mogli utjecati na civilnu policiju i općinsku vlast, što je dalo rezultate. U toku noći uhapšeni su dovedeni u kasarnu 17. SKbbr odakle su pušteni kućama. U ponoć su u kasarnu došli predstavnici UPRPOFOR-a i delegacija HVO-a. Održan je sastanak na kojem je potvrđen dogovor o ustrojavanju zajedničke civilne policije u cilju obračunavanja sa svim vrstama kriminala i samovolje. Dogovor je dat na

¹²⁶⁵ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-63, *Dnevni operativni izvještaj za dan 28.05.93. godine*, Travnik, 28. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 306. bbr, broj: 7/28, *Dnevni izvještaj*, Travnik, 28. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/110-2, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 28. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/110-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 28. maj 1993.

¹²⁶⁶ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj za dan 31.05.93. godine*, Travnik, 31. maj 1993.

¹²⁶⁷ **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/110-2, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 28. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/110-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 28. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-215, *Operativni izvještaj*, Travnik, 28. maj 1993.

raspravu i verifikaciju Vladi i Predsjedništvu Travnika.¹²⁶⁸ Stanje zategnutih odnosa s HVO-om, ali bez ozbiljnijih b/d, značajno je utjecalo na pad b/m boraca. Nije im bio *jasan stav viših komandi i politike prema HVO-u*.¹²⁶⁹ Prema obavještajnim podacima 7. SMbbr, Hrvati u srednjoj Bosni nisu bili jedinstveni u podršci ciljevima HZHB. Dio ih je bio za pomoć ARBiH u borbi s Vojskom RS i podršku legalnim organima državne vlasti.¹²⁷⁰

U Čitluku je 29. maja održana sjednica predsjedništva i vlade HZHB s predsjednicima općinskih vlada HVO-a i odbora HDZ-a. Prisustvovali su i članovi Vlade i Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine iz redova HDZ-a. Razgovaralo se o implementaciji VOMP-a, zajedničkoj izjavi Izetbegović–Boban, preseljavanju Hrvata i političko-vojnoj situaciji u HZHB. Akmadžić, predsjednik Vlade Republike Bosne i Hercegovine, kazao je da svijet hoće da Republika opstane i objasnio kakve bi ovlasti imala centralna vlast prema VOMP-u. Upozorio je na snažnu medijsku kampanju koju su vodili bosanskohercegovački predstavnici u svijetu i kao primjer naveo Izetbegovićev intervju u *Slobodnoj Dalmaciji*. Predložio je da se zvanično ospori njegov mandat kao predsjednika Predsjedništva (od 2. novembra 1992) i osigura snažnija propaganda i promocija HZHB. Miro Lasić, član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, primijetio je da je HZHB poprimila obilježja državne zajednice i tvrdio da je ona spasila Bosnu i Hercegovinu *kao državnu pojavu*. Upozorio je na jaku bošnjačku medijsku kampanju preko međunarodnih institucija za jedinstvenu državu. Imao je utisak da Hrvati vode aktivnosti isključivo u okviru HZHB, a ne i šire. Kao i ranije, smatrao je da *realni interes* Bošnjaka nije okrenut prema Srbiji nego ka Zagrebu što je velika šansa za Hrvate. Držao je sigurnim da će Bošnjaci sami u svojim redovima prepoznati one koji nisu za taj *realni interes*, odstraniti ih i opredijeliti se prema Zagrebu. Boban mu je uzvratilo da je bošnjačka politička opcija negiranje hrvatskog naroda. To se može

¹²⁶⁸ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/111-2/93, *Izveštaj o bezbjednosnoj situaciji u z/o OG*, Travnik, 29. maj 1993.

¹²⁶⁹ (...) *stanje kakvo jeste nama nikako ne odgovara (...) put za inostranstvo je zatvoren, vrijeme prolazi, nestaju zalihe hrane i municije, a ništa se bitno ne mijenja: niti se izvode b/d, niti se otvara put. Zato se borcima ne može objasniti zašto mi poštujemo primirje, dok HVO napada gdje god može (...) komanda HVO-a u Busovači i Vitezu objašnjava svojim pripadnicima da im ovakvo stanje ide na ruku, jer "balijama pomoć ne može doći, tako da će im nestati hrane i streljiva"* (...). Up.: Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, pov. broj: 312/93, *Izveštaj službe za moral, IPD i VP*, Zenica, 28. maj 1993.

¹²⁷⁰ Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, pov. broj: 312/93, *Izveštaj službe za moral, IPD i VP*, Zenica, 28. maj 1993.

protumačiti kao odlučan stav da s Bošnjacima nema razgovora. Boras se pohvalio da ne učestvuje u radu Predsjedništva od juna 1992. i smatrao je da treba prići realizaciji VOMP-a, od općina, preko provincija, do Republike. Stojić je tražio političku odluku da HVO krene na Travnik koji je držao u okruženju. Ivan Šarac je bio siguran da Republika Bosna i Hercegovina ne može dalje postojati niti zajednička komanda vojske i policije.¹²⁷¹ Smatrao je potrebnim *napraviti sve svoje*, te planski i organizirano vršiti preseljavanje naroda: *Biće naše što možemo vojno braniti*. Valenta je govorio o dešavanjima u Travniku i Vitezu i kako su Bošnjaci protiv HZHB, VOMP-a i Hrvata. Predložio je prolongiranje sukoba s njima i čekanje odluke Vijeća sigurnosti UN-a i reakcije SAD-a u odnosu na Srbe.¹²⁷² Ivan Šantić ukazao je na neprihvatljiv odnos vojske prema vladi HVO Vitez i da je samo osam sati prije sukoba u Vitezu slučajno saznao za njega.¹²⁷³ Tom izjavom još jednom potvrđuje ko je počeo sukob u Vitezu. Upozorio je na greške jedinica HVO: *Zločin u Ahmićima nemože nitko opravdati. Nanijeta je ogromna šteta. Reakcije UNPROFOR-a (Engleza) su porazne za nas*. Smatrao je da Izetbegović i Boban moraju zajedno obići srednju Bosnu. Ostao je pri uvjerenju da treba planski raditi na preseljavanju stanovništva. Pero Križanac upozorio je na brojnost pripadnika ARBiH u Travniku i na njegovu okruženost od HVO-a, ali bez hitne pomoći u ljudstvu, po njemu, može se desiti najgore. Boban ga je tješio da ARBiH neće dobiti municiju. Kazao je da je SDA odbila sporazum Izetbegović–Tuđman koji ni Predsjedništvo Republike nikada nije verificiralo. Rajić je tvrdio da su potcijenjene institucije državne vlasti i njeni organi, te da se *predugo i labavo odnosilo prema legalnoj državnoj vlasti*. Buntić je izjavio da treba konkretno raditi na planskom usmjeravanju hrvatskog stanovništva iz Zenice, ali i drugih područja, prema Travniku i Vitezu. Bender je bio mišljenja da ne treba izvlačiti Hrvate iz bilo kojeg prostora, već vidjeti kako, na koji način i kakvim sredstvima zaštititi i Hrvate i prostor. Boban

¹²⁷¹ Šarac je jedini poslanik HDZ-a u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine koji je glasao protiv njene odluke za provođenje referenduma građana o nezavisnosti. Na njega je Kordić mislio u tekstu svoje “ostavke” kao “rijetkog časnog izuzetka”.

¹²⁷² Ako je HZHB mogla prolongirati sukobe s ARBiH, to znači da ih je ona i započinjala i završavala.

¹²⁷³ Ako je Šantić saznao osam sati prije početka sukoba da će doći do njega, i to dokazuje da 16. aprila nije ARBiH napala na viteški HVO. On je i u drugim prilikama izjavljivao da je HVO započeo sukob 16. aprila. Međutim, u razgovorima sa stranim predstavnicima, držao se zvanične politike HZHB da je ARBiH započela sukob.

je zaključio da se kod svih odluka mora voditi računa o ograničavajućim faktorima, posebno kada je u pitanju Hrvatska, i da su ministri EZ-a *gotovo* izglasali sankcije protiv nje zbog zločina u Ahmićima.¹²⁷⁴

Radi otežanog snabdijevanja hranom, cigaretama i MTS-om – što je bilo uzrokovano punktovima, zasjedama i prepadima HVO-a – borci ARBiH na turbetskim linijama prema VRS-u postajali su sve nervozniji. Plašili su se da će biti odsječeni od Travnika i strahovali za porodice ako dođe do borbi s HVO-om u gradu dok su oni na linijama. Borci, koji bi na putu za Bijelo Bučje prošli Vašljive vode i Kraljevice, maltretirani su na Mešćemi, a najčešće na sva tri mjesta. S Mešćeme je HVO pješadijskim naoružanjem provocirao po Vlahovićima, Turićima i Pirićima. Zajednički sastanci komandi ARBiH s predstavnicima HVO-a nisu donosili ništa korisno. U načelu je i HVO bio za izbjegavanje sukoba, ali obično nakon tih sastanaka incidenti su postajali još brutalniji. Nakon sastanka u Turbetu, kako bi se riješio problem smjena i prehrane boraca ARBiH na linijama, što je bilo od primarne važnosti za obje strane, HVO je postavio punkt na putu Travnik –Turbe i s Bukovice (od Kapele sv. Ivan) ranio dvije Bošnjakinje na Starom Gradu. Armija RBiH primijetila je uspostavljanje saradnje HVO-a s VRS-om.¹²⁷⁵ HVO je optužio ARBiH da je iz novotravničkog sela Torina protjerala sve Hrvate i da je Zenica najveći hrvatski geto u Bosni i Hercegovini iz koje ARBiH ne dopušta Hrvatima da je napuste.¹²⁷⁶ Komanda korpusa provjerila je navode o Torinama i utvrdila da u selu nema većih snaga ARBiH osim manje seoske jedinice, da Hrvati žive zajedno s Bošnjacima i da nijedan nije protjeran. Pozvala je predstavnike UNPROFOR-a da odu u selo i provjere. Što se tiče Zenice, podsjetila je komandu OZ SB da je tokom b/d nakon 16. aprila oko 2.000 zeničkih Hrvata pobjeglo u Grahovčice prema Travniku, ali da se već 20. aprila njih oko 1.700 svojom voljom vratilo kućama i imaju mogućnost da ponovo odu kada i gdje požele. HVO je stalno apelirao i vršio pritisak na zeničke Hrvate da se isele u “hrvatsku” provinciju, ali nakon 20. aprila nijedan nije napustio dom.¹²⁷⁷ Iz Pokrajčića je HVO djelovao

¹²⁷⁴ ICTY, Predmet Blaškić, broj: 00451248, 00451249, 00451250, 00451251, 00451252, 00451253.

¹²⁷⁵ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-9/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period 21.5.1993. do 28.5.1993 g.*, Travnik, 28. maj 1993.

¹²⁷⁶ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-5-737/93, *Prosvjed*, Vitez, 28. maj 1993.

¹²⁷⁷ (...) *Na kraju mi zaista ne znamo ni za kakvo etničko ciscenje od strane Muslimana u Hrvatskim provincijama. Nama nisu poznata po prijedlogu Wens-Ovenovog plana nikakve Hrvatske provincije. Postoje provincije Zenica, Travnik, Mostar itd., a u njima imaju ista*

po Zolotama i Alihodžama od čega je jedno dijete teže ranjeno. Za vrijeme pregovora u Gučoj Gori otvorio je pješadijsku vatru po Radojčićima.¹²⁷⁸ Sve puteve od Guče Gore prema Han Biloj i dalje prema Ovnaku još je držao u blokadi.¹²⁷⁹ Nije dozvoljavao UNHCR-u da odveze hranu u Kruščicu. Od njegovog artiljerijskog djelovanja smrtno su stradavala i djeca u selu. Načelnik štaba 325. bbr, koji se nalazio u Kruščici, zahtijevao je od komande korpusa naredbu za proboj *jer se ovako ne može dugo*.¹²⁸⁰ Iz pravca Kiseljaka HVO je izvodio pješadijske napade prema Bilalovcu, a iz Travnika izvlačio arhivu.¹²⁸¹ U Gučoj Gori 30. maja održan je novi sastanak zajedničke komande-zapovjedništva.¹²⁸² Od njega nije bilo nikakve koristi jer je HVO u toku noći napao na više civilnih objekata, kao i objekata ARBiH i MUP-a RBiH, na Kalibunaru. Nekoliko minobacačkih mina ispalio je iz Jankovića na grad radi čega je dat znak opće opasnosti. Bošnjacima iz Solitera na Kalibunaru – čiju je zgradu cijelu noć tukao iz pješadijskog naoružanja i protivoklopnih sredstava – dao je ultimatum da se isele u roku od 15 minuta ili će zapaliti zgradu. Jedinice ARBiH i MUP-a stavljene su u najviši stepen pripravnosti.¹²⁸³ Alagićevom intervencijom situacija se privremeno smirila.¹²⁸⁴ Do kraja maja veći broj bošnjačkih sela u biljanskom kraju dopao je u jako tešku situaciju i bez mogućnosti za dotur pomoći. Napadom HVO-a, ljudstvo 306. bbr rasulo se po matičnim, seoskim, jedinicama, pa su mnoga sela ostala bez odbrane. U drugoj polovini maja HVO je intenzivirao nasilno iseljavanje bošnjačkog stanovništava s travničke teritorije koju je kontrolirao.¹²⁸⁵ Artiljeriju, koja je ranije bila okrenuta ka VRS-u, usmjerio je

prava i Muslimani, Srbi i Hrvati a i pripadnici drugih naroda (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1286, Odgovor na prosvjed HVO-a br:01-5-737/93 od 28.05.1993. godine a u vezi etnickog ciscenja sela Torine, Zenica, 28. maj 1993.

¹²⁷⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-488, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 29. maj 1993.

¹²⁷⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 272/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 30. maj 1993.

¹²⁸⁰ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹²⁸¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-488, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 29. maj 1993.

¹²⁸² **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/113-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 30. maj 1993.

¹²⁸³ **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-220, *Operativni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993.

¹²⁸⁴ **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/114-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993.

¹²⁸⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1307, *Naredjenje*, Zenica, 31. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-221, *Operativni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993; **ICTY**, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-222, *Operativni izvještaj*, Travnik, 1. juni 1993.

prema ARBiH, gradu i bošnjačkim selima. Minobacači s Mešćeme zauzeli su v/p prema Kazićima, a haubica iz Paklareva već je 31. maja ispalila prvu granatu na Bijelo Bučje.¹²⁸⁶ U rejonu Vilenice angažirao je muškarce za kopanje rovova, a žene iz Heldova i Grahovika je evakuirao. Bošnjaci Heldova shvatili su da će HVO uskoro napasti selo, te su ga napustili i došli u grad.¹²⁸⁷ Iz Bukovice krenulo je pet bošnjačkih civila na radnu obavezu. Kod Kapele sv. Ivan zaustavljeni su i fizički maltretirani. Oduzete su im isprave i zapriječeno da se ne vraćaju u selo jer će biti ubijeni. U grupi pripadnika HVO-a prepoznali su komšiju Mirka Lučića. Bošnjacima Doca n/L dat je ultimatum da se moraju iseliti do noći.¹²⁸⁸ U toku noći 31. maj/1. juni HVO je opet napadao na Soliter i vrtić s izbjeglicama na Kalibunaru. Kao vođe napada identificirani su Marinko Šunjić i Zoran Bilinić. Alagić je protestirao prema komandi OZ SB. Spomenuo je slučaj sa civilima iz Bukovice, ultimatum Bošnjacima iz Doca n/L, oduzimanje vozila PTT-a na Kalibunaru od strane *Tukine grupe* i ranjavanje dvojice pripadnika ARBiH na Vašljivim vodama istog dana.¹²⁸⁹ Podsjetio je da se u Busovači još uvijek nalaze zarobljeni Kahan i Filipović. Zaprijetio je da ARBiH neće više tolerisati takvo ponašanje HVO-a i da će poduzeti mjere u skladu sa svojim procjenama *ukoliko se ispali još ijedan metak po krugu kasarne i naselju Kalibunar*.¹²⁹⁰ Njegov protest Blaškić je tumačio kao otvorenu prijetnju i paravan iza kojeg ARBiH namjerava napasti travnički HVO koji *“maltretira” muslimane koji su zauzeli hrvatske stanove*. Optuživao je ARBiH za iste stvari za koje je ona optuživala HVO (upadi u stanove, hapšenja, pljačke, razbojništva, punktovi).¹²⁹¹

¹²⁸⁶ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-221, *Operativni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-222, *Operativni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993.

¹²⁸⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/116-1, *Izveštaj operativnog dežurnog*, Travnik, 31. maj 1993.

¹²⁸⁸ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/115-1, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993.

¹²⁸⁹ **Vraćali su se kućama s linije prema VRS-u. HVO ih je skinuo do gola, a potom natjerao u bijeg i pucao za njima. Dvojica su ranjena, jedan teže. Taj dan i sutradan se nije znalo šta se desilo s njim. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/115-2, *Protest*, Travnik, 31. maj 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/115-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 31. maj 1993.**

¹²⁹⁰ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/115-2, *Protest*, Travnik, 31. maj 1993.

¹²⁹¹ **To se jeste dešavalo, ali komanda OG Bosanska krajina poduzimala je najoštrije mjere u sprečavanju takvih radnji, zaštititi hrvatskih civila i kažnjavanju počinitelaca. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/76-1, *Povrat ukradenih stvari iz stana Timkov Srečka, naredjenje*, Travnik, 8. maj 1993.**

Za svaku provokaciju od HVO-a iskonstruirao je da je to bila provokacija ARBiH. Čak je tvrdio da s Tarabovca ARBiH djeluje po PVO HVO-a na Hajderovim njivama, što je potpuni apsurd i za vojničku nezalicu.¹²⁹² Bilo je obrnuto. Za ranjavanje djevojčice bošnjačke nacionalnosti na Starom Gradu, koju je pogodio snajperista HVO-a iz pravca Male peće, Blaškić je optužio snajperistu ARBiH s Plave Vode.¹²⁹³ Pobrojao je sve položaje koje je ARBiH zaposjela u gradu i oko grada, ali ne spominjući da su oni bili zemljišno inferiorni u odnosu na položaje koje je HVO zaposjeo mjesecima prije.¹²⁹⁴ Za iseljavanje izbjeglica iz vrtića na Kalibunaru također je optužio ARBiH da je navodno čistila teren za borbenu djelovanje. Navaljivanje HVO-a na Soliter i Grozdove na Kalibunaru tumačio je kao djelovanje pješadijskog naoružanja i protivoklopnih sredstava iz tih zgrada prema HVO-u u Jankovićima. Alagića i Hadžihasanovića podrugljivo je nazvao “drugovima”, aludirajući na njihov prijeratni angažman u JNA i članstvo u SKJ, iako je i on bio oficir iste vojske i član iste partije.¹²⁹⁵

Hadžihasanovićovo odbijanje razgovora s Blaškićem stranci su doživljavali kao odustajanje ARBiH *od prijašnjih pozicija da uvijek žele riješiti problem i spriječiti eskalaciju*. Hadžihasanović je smatrao da nema potrebe da se lično sastaje s Blaškićem jer su obojica za razgovore odredili svoje ljude u zajedničkoj komandi-zapovjedništvu čija je zadaća da rješavaju međusobne probleme. Smatrao je da je srž problema pitanje povjerenja i da se ono mora promovirati i na civilnom i na vojnom nivou i naveo primjer Travnika, gdje su, po njemu, postojali pokušaji da se pronađe politički dogovor između SDA i HDZ-a. Držao je da se osobe poput Kordića i njegove družine, te Josipa Pojavnika trebaju izolirati od ovog procesa.

¹²⁹² Tarabovac je raskrsnica u gradu na kojoj nije bilo nikakvog oruđa koje je imalo domet do Hajderovih njiva. Hajderove njive su lokalitet tolike visinske razlike u odnosu na Tarabovac da je s njih HVO vatreno pokrivaio nekoliko kvadratnih kilometara, od Slimena do Kalibunara, uključujući cijeli grad i sva prigradska naselja. Sa svojih položaja na Hajderovim njivama, kod Male peće i Kapele sv. Ivan imao je cijeli grad i sva okolna naselja „na dlanu“. Djelovanje pješadijskim oružjem bilo gdje iz grada na te položaje, pa i s Tarabovca, i na PVO je nezamislivo.

¹²⁹³ S Plave Vode snajper ne može djelovati po Starom Gradu jer su gradske zidine između ta dva naselja, ali može od Male peće.

¹²⁹⁴ Nijednog položaja ARBiH nije imala oko Travnika koji je dominirao nad nekim položajem koji je držao HVO. Visinski gledano, položaji HVO bili su i po nekoliko stotina metara veće n/m. Travnik sa svojim prigradskim naseljima smješten je u usku dolinu Lašve oko koje se uzdižu okomite i visoke padine Vlašića i Vilenice. Armija RBiH je bila dolje, u gradu, a HVO na svim okolnim visovima.

¹²⁹⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-15/93, *Odgovor na prosvjed br. 09/115-2 od 31.05.1993. god.*, Vitez, 1. juni 1993.

Zajednički rad u noćnim patrolama ili na zajedničkim punktovima s VP HVO nije bio nimalo ugodan i bezbjedan zadatak za vojne policajce ARBiH. Često se dešavalo da policajci HVO-a ne dođu ili ih dođe mnogo više od dogovorenog. Više puta dobijali su pojačanje tokom noći, pa bi se dešavalo da na nekom punktu budu tri policajca ARBiH i 15-18 policajaca HVO-a nakon čega bi uslijedilo provociranje. U nekim slučajevima policajci HVO-a su usred noći napuštali kolege iz VP-a ARBiH nakon čega bi neidentificirana lica izvršila oružani napad na njih. Posebno opasan zadatak bio je patroliranje po Kalibunaru krajem maja jer je na to naselje HVO počeo manje noćne napade već od sredine tog mjeseca.¹²⁹⁶

¹²⁹⁶ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, VP, broj: 09-309/93, *Izvyještaj o aktivnostima ČVP za dan 02.06.1993.*, Travnik, 3. juni 1993.

**SREDNJA BOSNA OD POČETKA
JUNA DO POČETKA NOVEMBRA**

Odbrana Travnika i slobodnog dijela Novog Travnika

Cyrus Vance je 1. aprila 1993. podnio ostavku na mjesto kopredsjednika Mirovne konferencije. Mjesec kasnije na tu poziciju imenovan je norveški političar Thorvald Stoltenberg.¹ Velika Britanija, SAD, Francuska, Rusija i Španija su, nakon Owenovog priznanja 17. juna da je VOMP definitivno propao, pokrenule Program zajedničke akcije.² Već 20. juna Owen je najavio novi mirovni plan.³ U narednoj fazi formuliran je Owen-Stoltenbergov mirovni plan (OSMP) o uniji tri republike, ustavno-pravnom provizoriju koji je trebao premostiti prelaz do konačne podjele Bosne i Hercegovine po etničkom principu. Vojne operacije VRS-a i HVO-a neposredno su i nedvojbeno usmjerene zaokruživanju teritorija njihovih potencijalnih republika i slamanju preostalih elemenata legitimiteta bosanskohercegovačkog državnog rukovodstva koje se posebno manifestiralo aktivnim uključivanjem Fikreta Abdića u mirovni proces.⁴

Travnik je stiješnjen u uskoj dolini gornjeg toka Lašve, između Vlačića (tt 1933) i Vilenice (tt 1235). Na svim dominantnim zemljišnim objektima oko grada, osim u rejonima Bašbunara, Starog Grada, Gornjeg Osoja, Skoka i Ilovače, HVO je zaposjeo položaje, te postavio snajperska i mitraljeska gnijezda odakle je nadzirao svaki pokret u cijelom gradu. Posjedao ih je od sredine januara. Na više lokacija imao je razmještenu artiljeriju, PAM-ove i PAT-ove. Čak i tih pet spomenutih naselja iznad kojih je ARBiH posjedala položaje, taktički su inferiorna u odnosu na položaje koje je HVO držao na Vlačiću i Vilenici i njihovim obroncima. Najvažniji položaji HVO-a, koji su zatvarali Travnik i osiguravali mu kontrolu nad njim, bili su na Gradcu (tt 554), Vilenici, Bojni, Šipoviku, Kalibunaru, Bilićima, Jankovićima, Avionu, Kajabaši (tt 1485), Hajderovim njivama i kod Kapele sv. Ivan na Bukovici (Kotao-tt 1008). U gradu je, za Bošnjake i pripadnike ARBiH i MUP-a R BiH, bilo rizično kretanje u noćnim satima u Gornjoj Čaršiji i na Kalibunaru jer su tu djelovali *Vitezovi*, *4. bojna VP HVO*, *Tukina grupa* i druge ekstremne jedinice koje je HVO povremeno dovodio iz Hercegovine, Viteza, Busovače ili Novog Travnika. Danju je bilo

¹ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 125, 127.

² "Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

³ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 132.

⁴ Isto, 134.

opasno u Donjoj Čaršiji i starim gradskim naseljima, uglavnom nastanjenim bošnjačkim stanovništvom, zbog stalnog dejstva HVO-a s okolnih brda. Svi putevi od Travnika bili su pod njegovom kontrolom. Komanda OG *Bosanska krajina* od druge polovine maja raspoređivala je jedinice 17. SKbbr u pozadinu HVO-a na očekujućim pravcima njegovog napada. Ranije je spomenuto ubacivanje grupe boraca u Slimena koji su imali zadatak sadejstva lokalnoj jedinici u odbrani i deblokadi sela u protivnapadu, a do kraja maja prebačen je kompletan 3. bataljon u rejon Bijelo Bučje – Pulac sa zadatkom ispomoći na liniji odbrane prema VRS-u i odbijanju napada HVO-a iz pravca Mešćeme. Po odbijanju napada, bataljon je imao zadaću u protivnapadu probiti se preko Kraljevica do grada čime bi se deblokiralo Turbe. Planirano mu je sadejstvo slobodnih snaga 312. mtbr i prostornih jedinica iz Turbeta i okolnih sela. Dio snaga 1. bataljona pozicioniran je na Skoku i Ilovači, a dio na Starom Gradu s borcima 1/7. SMbbr. *Gavranovi* su poslani u Mehurić sa zadatkom ispomoći u z/o 306. bbr. Sve jedinice prebacivane su tajno u očekujuće rejone. Drugi bataljon ostao je u kasarni zbog njene odbrane i intervencije u gradu i na ugroženim pravcima. Vilenica je bila ključni objekat odbrane Travnika i Novog Travnika od HVO-a i VRS-a. Njenim zaposjedanjem spriječilo bi se povezivanje HVO-a iz Lašvanske doline s VRS-om koje bi odsjeklo OG *Zapad* (Novi Travnik, Bugojno i Gornji Vakuf) od OG *Bosanska krajina* (Travnik). Radi toga je ARBiH morala zauzeti Vilenicu u slučaju napada HVO-a. Komanda OG *Bosanska krajina* odredila je 17. SKbbr, koja je bila slobodna od z/o, borbeno kvalitetno prekaljena u svojim dotadašnjim borbama i cjelokupna okupljena u Travniku, za odbranu teritorije od HVO-a i 312. mtbr da istovremeno čvrsto brani liniju prema VRS-u jer se očekivao njihov koordinirani napad. Bila je to mudra odluka jer je 17. SKbbr imala borbeno iskustvo s HVO-om na busovačkom bojištu i sposobne borce da iz odbrane brzo pređu u protivnapad, a 312. mtbr dovoljno snage i iskusnog ljudstva u čuvanju položaja koje je moglo izdržati napade VRS-a. Jedinice OpŠO Travnik planirane su za sadejstvo 17. SKbbr kao i slobodno ljudstvo 312. mtbr koje su mu potčinjene.⁵ Značajnu ulogu u odbrani Travnika imao je i 1/7. SMbbr, ali se većina njegovog ljudstva u vrijeme napada HVO-a zatekla na liniji u Bijelom Bučju, na Ravnom Rostovu i viteškom

⁵ Ranije je komandant 312. mtbr Zijad Čaber, na osnovu dogovora s komandom OG *Bosanska krajina*, naredio svojim borcima da se jave u najbliže prostorne jedinice ako se u vrijeme napada HVO-a zadese na odmoru.

bojištu.⁶ Značajna prednost odbrane Travnika bila je u blagovremenom pretpočinjavanju jedinica OG *Zapad* na travničkoj općini komandi OG *Bosanska krajina* koja je na vrijeme izvela sve potrebne pripreme i u činjenici što su domicilne komande to bespogovorno prihvatile izuzev povremenih problema sa 1/7. SMbbr i SJB Travnik. Bez sloge Travničana i Krajišnika u planiranju i izvođenju b/d, nadmoćna snaga ARBiH u odnosu na HVO ne bi značila mnogo. Jedina prednost HVO-a, a koja nije zanemariva, bila je u njegovoj dobroj pozicioniranosti oko Travnika i mogućnosti brzog dovođenja pojačanja iz Novog Travnika i Viteza. Svaki njegov položaj bio je taktički superioran u odnosu na položaje ARBiH. Međutim, brojno stanje i kvalitet njegovih boraca u odnosu na ARBiH bilo je nepovoljno. U cijeloj srednjoj Bosni HVO nije imao jedinicu koja se mogla nositi sa 17. SKbbr. Travnička 312. mtbr, ne računajući 306. bbr, također travničku, imala je brojno stanje veće nego obje travničke brigade HVO-a zajedno. Njeni borci bili su kvalitetniji od boraca brigada *Travnička* i *Frankopan* jer su imali bolja borbena iskustva. Jedino je kvalitet 306. bbr odgovarao kvalitetu travničkih brigada HVO-a. Ali, do kraja maja ARBiH se iz pravca Zenice približila njenoj z/o čime je HVO izgubio mogućnost da iskoristi slabosti 306. bbr. U njenoj z/o bila je jedinica 314. mtbr, četa 1/7. SMbbr, mudžahidi iz Poljanica i *Gavranovi* tako da je Biljanska dolina ojačana u vrijeme dok je više od polovine ljudstva 306. bbr držalo položaje na Vlašiću i prema Vitezu.⁷ Jakim snagama HVO je blokirao rejon Ovnaka u cilju sprečavanja pomoći 306. bbr iz pravca Zenice. Na Strmcu (tt 940) nalazili su se njegovi položaji s PAM-om i PM M-84. Posjedani su sa 10-ak boraca iz Grahovčića. Strmac je bio krajnja tačka zaokruženog prostora HVO-a u rejonu Ovnak do kojeg nije bilo putne komunikacije kojom bi doturio teža artiljerijska oruđa. Do maja HVO je izgradio put Lupac – Zalupača – Petraši – Kljaci kojim su se mogla kretati i teža m/v. Na pravcu Kljaci – Dolac – Pinjoža nalazio se dio 4/314. mtbr. Jaka linija HVO-a bila je postavljena pravcem Brajkovići – Vrbice – Strmac. Obavještajni organ OpŠO Zenica pretpostavljao je da

⁶ U odbrani Travnika sudjelovala je jedna četa (100 boraca). Ostale jedinice bataljona bile su raspoređene u Bijelom Bučju, na Ravnom Rostovu (53 borca) i pravcima: Počulica – Stari Vitez (120 boraca) i Han Bila – Bila (90 boraca). Up.: ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 772/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 16. juni 1993.

⁷ U borbama s HVO-om, 306. bbr imala je angažiran 2. bataljon i jednu četu 1. bataljona. Četvrti bataljon bio je na l/o prema VRS-u na Vlašiću, a jedna četa nalazila se na turbetskim linijama. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr (3. korpus, ECV, broj; 4150, Zenica, 12. juni 1993), Travnik, 12. juni 1993.

iz Vrbice često djeluje MB 120 mm i H 105 mm. Posebno utvrđena linija HVO-a nalazila se na prevoju Ovnak (raskrsnica – put iznad Grahovčića po kojem se povremeno kretao TAM-„Daje“ s PAT-om ili PAM-om). Na istoj liniji bili su ukopani rovovi i uređene puškarnice u kućama hrvatskog stanovništva koje je evakuirano. Iznad Šušnja se nalazila zemunica s 15 boraca HVO-a. Na Ušicama (tt 1085) uočen je VBR s devet cijevi i BsT. S pravca Šušanj – Ušice HVO je mogao vatrom kontrolirati prostor iznad Konjevića i Gornje Osojnice. Po procjenama OpŠO Zenica, u rejonu Ovnaka krajem maja nalazilo se oko 1.500 boraca HVO.⁸ To se, ipak, čini nemogućim jer je to cijela brigada.⁹ Osim snaga HVO-a sa zeničke strane, u z/o 306. bbr djelovala je i brigada *Frankopan*, koju smo ranije spominjali, te nema potrebe iznova podsjećati na njen raspored i snagu.

U z/o 306. bbr stanje je bilo teže i složenije nego u gradu i okolini. Ozbiljniji artiljerijski i pješadijski napadi HVO-a počeli su nekoliko dana prije njegovog općeg napada na Travnik. Iz hrvatskih sela stalno je dejstvovao pješadijskom vatrom i snajperima po bošnjačkim selima koja su mu bila u dometu. Od 20.00 do 24.00 sata 1. juna ponovo ih je granatirao.¹⁰ Istoga dana tukao je BsT-om po Kruščici i izveo pješadijski napad na Sadovače.¹¹

Kada je vojni orkestar ARBiH u poslijepodnevnim satima krenuo na Slimena, da sudjeluje na kulturno-umjetničkom programu povodom Bajrama, na *divljem punktu* (zasjedi) kod Jurakovih Kuća (Sadikov Bunar), preko puta naselja Vakuf, *Tukina grupa* zaustavila ga je i opljačkala. Uz muzičare išli su komandanti OG *Bosanska krajina* i 17. SKbbr. Komandantu 17. SKbbr ispalili su rafal iz automatske puške ispred nogu i iznad glave, a komandantu OG *Bosanska krajina* pucali su iznad glave. Obojici su upućene prijetnje i najprimitivnije psovke. Pod pješadijskom vatrom natjerani su da se pješice vrte u Travnik.¹² Tim činom stanje u Travniku došlo je do

⁸ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, obavještajni organ, broj: 14/10-574/4, *Izvještaj*, Zenica, 26. maj 1993.

⁹ **Sedma Muslimanska obavila je izviđanje Ovnaka 5. juna i procijenila da se u rejonu nalaze snage HVO jačine bataljona. Vidi: str. 634-635.**

¹⁰ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj za dan 1.06.1993*, Travnik, 1. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1319, *Protest zbog kršenja potpisanog sporazuma*, Zenica, 1. juni 1993.

¹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1319, *Protest zbog kršenja potpisanog sporazuma*, Zenica, 1. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹² U ovoj zasjedi sudjelovalo je šest pripadnika HVO-a iz *Tukine grupe* i dvojica pripadnika VP HVO. Oduzeto je luksuzno vozilo mercedes i kombi ford Tranzit, dvije AP, pištolji *makarov* i TT 7,62 mm, naoružanje vojnog policajca, lični dokumenti, kalkulator, 1.250

usijanja. Ćuskić je odmah u Vakuf uputio kvalitetnu jedinicu iz 4/17. SKbbr (17 boraca) da ojača lokalne snage OpŠO Travnik u odbrani naselja koje je s tri strane bilo okruženo jedinicama HVO-a.¹³ Njegova odbrana značila je mnogo za deblokadu Slimena, ali i odbranu grada. Svaki trenutak očekivao se napad HVO-a.¹⁴ U noći 1/2. juni divljanje HVO-a na Kalibunaru se nastavilo. Napadao je civilne objekte i zastrašivao Bošnjake u namjeri da se isele. Obavještajni organ 312. mtbr saznao je da su se 1. i 2. juna na cesti prema Opaljeniku sastajali predstavnici HVO-a i VRS-a.¹⁵ Drugi junski dan protekao je prilično mirno izuzev što je HVO ispalio nekoliko tromblonskih mina s položaja na Hajderovim njivama prema Plavoj Vodi i jedan projektil iz pravca Kapele sv. Ivan. Sa v/p na Maloj Bukovici, sjeveroistočno od Travnika oko 3 km, granatirao je Zenicu.¹⁶ Iznad Šibicare, iza Gradine, postavio je BsT prema gradu. U Šipoviku i Kraljevicama izvršio je pregrupisanje snaga. Održan je sastanak u zajedničkoj komandi-zapovjedništvu (zgrada PTT) u prisustvu Britbat-a i PMEZ-a u cilju razrješavanja konfliktne situacije na Kalibunaru. Dogovoreno je da se običu stambene zgrade na Kalibunaru i provjeri ima li u njima pripadnika ARBiH i HVO-a (kako bi ih se uklonilo), formiranje zajedničke civilne policije i da se doda po šest vojnih policajaca ARBiH i HVO-a za Kalibunar, te obezbijedi napušteni Dom HVO. S obzirom na to da je bio Kurbanski bajram i očekivalo se šenlučenje oružjem, dogovoreno je da VP ARBiH tokom noći dodatno

DM, muzička oprema i sve lične stvari. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, *Protest povodom nemilog događaja*, broj: 09/117-1, 1. juni 1993; ICTY, 17. SKbbr ARBiH, SVB, str. pov. broj: 04/251-1, *Izveštaj*, 1. juni 1993; *Zbirka dokumenata*, 3. korpus ARBiH, str. pov. broj: 02/31-493, *Redovni borbeni izvještaj*, 1. juni 1993; ICTY, 312. mtbr ARBiH, str. pov. broj: 01-309-224, 2. juni 1993. godine. *Novac koji se zatekao kod Alagića bio je namijenjen pripadnicima 1/17. SKbbr kao bajramski poklon. Zato je Alagić kod sebe imao i kalkulator.*

¹³ **Praljak**, ARBiH, 17. Skbbr, 4. bataljon, broj: NK-012/93, *Naređenje*, Travnik, 1. juni 1993.

¹⁴ **Zbog lokalne propagande HVO-a da Krajišnici neće sudjelovati u odbrani Travnika, atak na komandante OG Bosanska krajina i 17. SKbbr je kod domaćeg bošnjačkog stanovništva prihvaćen s određenom dozom radosti jer su time postali sigurni da će 17. SKbbr braniti Travnik. (Propaganda HVO-a tvrdila je da je komanda 17. SKbbr obećala HVO-u da se neće uključivati u sukob ako ne napadne kasarnu i objekte u kojima su smještene krajiške izbjeglice). Travnička brigada ARBiH bila je na liniji s VRS-om i stanovništvo se plašilo da ih neće imati ko braniti ako se 17. SKbbr ne uključi. Dolazak grupe dobro naoružanih boraca iz 1/4/17. Skbr tokom noći 1/2. juni u naselje Vakuf uvjerio je mještane da će Krajišnici pomoći, što je značajno podiglo moral za odbranu.**

¹⁵ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-226, *Operativni izvještaj*, Travnik, 2. juni 1993.

¹⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-494, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 2. juni 1993.

obezbjedi grad, civile i njihovu imovinu, a posebno građane hrvatske nacionalosti.¹⁷ Na Devećanima (Vlašić) sastali su se predstavnici brigade *Frankopan* s oficirima VRS-a. Pred ponoć je primijećeno grupisanje jedinica brigade *Frankopan* u rejonu Krunove (Vlašić, tt 1495). Tokom noći HVO je dejstvovao protivoklopnim sredstvima, tromblonskim minama i pješadijskim oružjem iz pravca benzinske pumpe, Jankovića i Šipovika na PS Kalibunar.¹⁸ Na ostalim pravcima noć je protekla neubičajeno mirno, osim što je HVO ponovo granatirao Radojčice. Tajno je iz hotela evakuirao komandu van grada i sve jedinice. U zoru je primijećena grupa od 15 pripadnika HVO-a u prebacivanju iz Šipovika u Jankoviće, a na Kalibunaru su zarobljena četiri pripadnika MUP-a RBiH. Ujutro, 3. juna, čaršija je osvanula bez HVO-a što je uznemirilo građane i dalo signal ARBiH da će se ubrzo nešto desiti. Tokom dana snajperisti s okolnih brda bili su veoma aktivni. Nastavljen je progon Bošnjaka iz Doca n/L i s Kalibunara prema gradu.¹⁹ U zajedničkoj komandi-zapovjedništvu održan je novi sastanak čelnih ljudi iz lokalnih vojnih i civilnih struktura Republike Bosne i Hercegovine i HZHB u prisustvu predstavnika PMEZ-a i Britbat-a.²⁰ Dogovoreno je da Predsjedništvo Opštine Travnik u 17.00 istog dana održi sjednicu na kojoj će donijeti jedinstven stav o formiranju zajedničke civilne policije. Poslije toga, općinska Vlada trebala je održati sjednicu na kojoj bi usvojila odluku Predsjedništva i prihvatila program rada policije. Alagić je dao prijedloge za prevazilaženje zategnute situacije.²¹ Zakazan je novi sastanak u istom

¹⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/118-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 2. juni 1993.

¹⁸ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/117-3, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 2. juni 1993, 24,00 h.

¹⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/118-1, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 3. juni 1993, 06,00 h; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/119-1, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 3. juni 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 1-03-228, *Izvještaj*, Travnik, 3. juni 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 1-03-229, Travnik, 3. juni 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-228, *Izvještaj*, Travnik, 3. juni 1993.

²⁰ Sastali su se predsjednici Predsjedništva i Vlade Opštine Travnik, predsjednici opštinskih odbora HDZ-a i SDA Travnik, komandanti brigada ARBiH i HVO, komandant OpŠO Travnik, komandant OG Bosanska krajina, načelnici civilnih policija (SJB Travnik i PU Travnik) i predstavnici komandi 3. korpusa i OZ SB.

²¹ ALAGIĆEVI PRIJEDLOZI: (...) brigadama ARBiH i HVO-a odrediti z/o prema VRS-u; postaviti zajedničke punktove na granicama zona i to na ulazu u njih; ratne zone dubine 3-4 km; zajednički punkt civilnih i vojnih policija na Okuki i Ovnaku; PMEZ, Britbat, zajednička komanda-zapovjedništvo i ljekar da obidu Ričice i ostala bošnjačka sela koja je HVO držao u okruženju; nesmetan pristup releju na Vilenici i da ga ubuduće osigurava SJB Travnik i PU Travnik; zatrpati sve robove; jedinice

sastavu za naredni dan.²² Snajperista HVO-a iz pravca Kapele sv. Ivan ubio je jednog pripadnika ARBiH u gradu.²³ Kao i ranije, HVO je pregovarao, a istovremeno pripremao napad. Tako je učinio i u Vitezu 15. aprila. Međutim, ovaj put varka mu nije uspjela jer je ARBiH bila spremna za odbranu.

U 19.55 sati, na treći dan Kurbanskog bajrama, HVO je iz pravca Novog Travnika i Nević Polja počeo napad na Slimena, a ubrzo i na Vakuf iz pravca Gornjeg Doca, Gradca i Doca n/L. Vatreću podršku ostvarivao je s Brizika, te Male i Velike ravni na Vilenici. Grupa boraca 1/17. SKbbr, koja se nalazila u Slimenima, u sadejstvu s lokalnom prostornom jedinicom, odbila je napad i u protivnapadu se spojila s jedinicom ARBiH kod Distributivnog centra *Borac*. Jedan borac je lakše, a jedan teže ranjen. Ubijena su tri borca HVO-a. Svi vojnosposobni Hrvati u Slimenima razoružani su i izolirani, a njihove žene i djeca zbrinuti u svojim kućama. Zarobljen je 31 pripadnik HVO-a sa 12 AP. Sve jedinice OpŠO Novi Travnik i 308. bbr stavljene su u stanje pune b/g. Jedinica 4/17. SKbbr, u sadejstvu s prostornom jedinicom, odbila je napad HVO-a na Vakuf.²⁴ S Bukovice je artiljerija tukla po gradu.²⁵ U 21.12 komandant OG *Bosanska krajina* naredio je prekid vatre. Jedinice su mogle uzvratiti samo u slučaju p/n.²⁶

U z/o 306. bbr bio je uobičajen dan. HVO je dejstvovao snajperima i drugim pješadijskim oružjem uz povremeno granatiranje od kojeg je jedan civil poginuo, a dvojica policajaca ranjena.²⁷ Izvještaj OG *Bosanska krajina* kaže da je početkom večeri HVO granatirao komandu 306. bbr od čega su dva borca ranjena, a jedan poginuo.²⁸ Očito je isti događaj samo su žrtve

izmjestiti iz civilnih objekata u gradu u njihove z/o; stalno zasjedanje općinske vlade; dežurstvo u općini i MUP-u; obezbjeđenje objekata; stavljanje privrede u funkciju; vraćanje oduzetih dobara i imovine na punktovima i niz drugih mjera u cilju prevazi-
laženja krize. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 50/55-3, *Prijedlog*,
Travnik, 3. juni 1993.

²² ICTY, Zajednička komanda-zapovjedništvo, broj: 01-237/93, *Zaključci*, Travnik, 3. juni 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 50/55-3, *Prijedlog*, Travnik, 3. juni 1993.

²³ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-10/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period 28.05. do 04.06.93 g.*, Travnik, 4. juni 1993.

²⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

²⁵ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-309-229, *Izvještaj*, Travnik, 3. juni 1993.

²⁶ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

²⁷ *Praljak*, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj za dan 3.06.1993*, Travnik, 3. juni 1993.

²⁸ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/119-1, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 3. juni 1993.

različito tretirane u smislu pripadnosti vojsci. Ričice su već dva mjeseca bile blokirane. Nedostajalo je hrane u selu.²⁹ Komanda korpusa naredila je 308. bbr da, neopaženo od HVO-a, iz BNT-a izvuče tri haubice i rasporedi ih na v/p po svom izboru.³⁰ Na kiseljačko-busovačkom bojištu HVO je izveo pješadijski napad na Bilalovac.³¹ Vojska RS je mirovala. Kasarna 17. SKbbr bila je pod stalnom pješadijskom vatrom iz pravca Šipovika, Jankovića i Aviona. S Hajderovih njiva dejstvovali su MB 82 i 120 mm, PAT i *praga*. Prema procjenama ARBiH, ukupno ljudstvo s kojim je HVO izvršio napad na grad bilo je jačine dva bataljona ne računajući snage brigade *S. Tomašević* na pravcu prema Slimenima. U okolini Šipovika dejstvovala je jedinica *Vitezovi*. Brigada *Travnička* imala je bataljon u Jankovićima, ojačan vod na Gornjoj Bojni, između Pirote i Borca oko 50 boraca, četu na Vilenici, četu između Vilenice i Doca, oko 50 boraca na Hajderovim njivama, oko 30 boraca kod Kapele sv. Ivan na Bukovici i oko 50 boraca raspoređenih po Kajabaši. U taj broj nisu uračunate jedinice brigade *Travnička* u rejonu Turbeta i Nove Bile. Osim snaga 17. SKbbr (bez 3. bataljona koji se nalazio u rejonu Bijelo Bučje – Pulac, ojačanog voda 1. bataljona u Slimenima i *Gavranova* u z/o 306. bbr), dijela 1/7. SMbbr i jedinica OpŠO Travnik, za odbranu grada angažirano je još 220 boraca 312. mtbr (150 iz 1. bataljona i 70 iz 2. bataljona) i 50 policajaca OG *Bosanska krajina* koji su poslani na Kalibunar. Od ovih 270 boraca stotinu je bilo bez oružja. U odbrani je sudjelovao i Odred policije za specijalne namjene *Adis Nukić* iz CSB Banja Luka (jačine voda). Prostorne jedinice OpŠO Travnik nisu bile potpuno formirane i njihov sastav nije bio borbeno iskusan.³² Jedinice 17. SKbbr bile su u oskudici s naoružanjem jer je brigada ostavila oružje cijelog bataljona Jajčanima prilikom smjene na visočkom bojištu.

U ranim jutarnjim satima 4. juna HVO je ponovo izveo pješadijski napad iz pravca Vilenice ka Slimenima. Dejstvom po kasarni pokušavao je spriječiti izlazak preostalih snaga 17. SKbbr. Oko 15.00 pojačao je pješadijski napad

²⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

³⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1340, *Izuzimanje haubica iz BNT-a*, Zenica, 3. juni 1993.

³¹ ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 02/33-423-10/93, *Zbirni borbeni izvještaj za period 28.05. do 04.06.93 g.*, Travnik, 4. juni 1993.

³² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

na Kalibunar iz pravca Jankovića i Šipovika, uz vatrenu podršku MB 82 i 120 mm, s vjerovatnim ciljem da u tom naselju spoji snage s ta dva pravca. U sadejstvu s MUP-om, ARBiH je odbila napad. Put Travnik – Turbe HVO je blokirao na Kalibunaru čime su snage ARBiH iz grada i Turbeta odvojene. Iz pravca Hajderovih njiva artiljerijski je djelovao po komandi OpŠO Travnik i kasarni 1/7. SMbbr na Plavoj Vodi. U najsloženijoj situaciji nalazila su se Slimena gdje su snage odbrane odbijale talase pješadijskih napada podržanih artiljerijskom vatrom s igrališta osnovne škole u Docu n/L, Putičeva i Prahulja. U 16.55 sati HVO je opet izvršio pješadijski napad na Slimena iz pravca Bučića i Stojkovića. Artiljerijsku podršku snagama odbrane Slimena davala je artiljerija 308. bbr. Komanda brigade imala je KT vezu s OG *Bosanska krajina* i vezu RUP stanicom sa Slimenima. U 18.10 komandantu 308. bbr naređeno je da dijelom snaga napadne pravcem Stojkovići – Bučići – Slimena, a sat kasnije Alagić i Ćuskić naredili su prekid vatre. Pješadijske borbe vođene su i prema Gornjem Docu gdje su do kraja dana jedinice 17. SKbbr i OpŠO Travnik iz pravca Ilovače i Vakufa probile liniju HVO-a i prošle katoličku crkvu na putu prema Vilenici i Slimenima. Armija RBiH zaposjela je Guvna i Gradac i odbijala pješadijske napade HVO-a. Tokom noći HVO je PAT-om iz Šipovika tukao po kasarni. U artiljerijsku podršku HVO-u, uključila se i Vojska RS.³³ Iste noći ARBiH je ovladala Mešćemom (3/17. SKbbr). Komanda korpusa naredila je 308. bbr da ispolji aktivna b/d pravcem Isakovići – Prebilovci – Runjevica – Stojkovići.³⁴ Borbe su se svom žestinom prenijele i na Biljansku dolinu. Velika Bukovica dobila je ultimatum da preda oružje. Nalazila se u okruženju.³⁵

Komanda OG *Bosanska krajina* naredila je 5. juna u 1.05 prekid vatre, a u 1.30 sati nastavak b/d. Ćuskić je naredio jedinicama da što prije izbiju do Kapele sv. Ivan radi deblokade grada i Velike Bukovice.³⁶ U 3.00 sata uvedeno je 110 boraca 1/17. SKbbr na pravac Travnik – Slimena u cilju deblokade sela i stvaranja slobodnog koridora koji je ranije planiran čime bi se napravili uvjeti za produžetak napada na Stojkoviće gdje se nalazio

³³ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

³⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1353, *Naredjenje*, Zenica, 5. juni 1993.

³⁵ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj za dan 05.06.1993*, Travnik, 5. juni 1993.

³⁶ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

magacin MTS-a i hrane HVO-a. Uspjeli su ovladati nekim položajima HVO-a na Vilenici. U rezervi je od manevarskih snaga ostala samo jedna četa 17. SKbbr, bez jednog voda. U gradu se provodila akcija okupljanja naoružanih ljudi i formiranja jedinica prostorne strukture koje bi preuzele dostignute linije i oslobodile manevarske jedinice da bi se one pregrupisale na pravcu Hajderovih njiva i Slimena. Prikupljalo se oružje od Travičana kako bi se naoružali Krajišnici. Uvedena je i novčana nagrada za predano oružje i opremu da bi se što brže dolazilo do zarobljenog naoružanja i MTS-a i time ojačavale jedinice ARBiH. Naredbom komandanta 17. SKbbr, koji je ujedno bio i zamjenik komandanta OG *Bosanska krajina*, sve automatske puške morale su biti na pojedinačnoj paljbi jer brigada nije imala municije u rezervi. Komandantu 306. bbr naređeno je da prikupi jedinicu snage 300 boraca i krene pravcem Maline – Radonjići – Krpeljići – Mala i Velika Bukovica – Kapela sv. Ivan s ciljem deblokade Travnika i Velike Bukovice. Veza s njim bila je u prekidu i komunikacija se obavljala posredno preko centra veze 3. korpusa. Alagić je predložio komandi korpusa da intenzivira napad iz pravca Zenice na Ovnak preko Crnog vrha (tt 1128) i Ušica (tt tt 1085) s ciljem deblokade puta Zenica – Ovnak – Han Bila – Travnik. Predložio je da 325. bbr pojača pješadijski napad preko Krčevina s ciljem deblokade Starog Viteza i preko Dubravica s ciljem deblokade Krušćice. Smatrao je da ponovo treba napasti i prema Busovači, a posebno ka raskrsnici u Kaoniku (skladišta MTS-a i hrane). Ti prijedlozi bili su od ranije poznati komandi korpusa koja ih je ocjenjivala da bi rasplamsali sukob, što nije željela, a čega je i Alagić bio svjestan, ali je smatrao da se b/d u Travniku ne bi trebala i smjela odvijati samostalno jer ce HVO vjerovatno izvršiti pregrupisavanje snaga u cilju “odrade” Travnika.³⁷ Iz Novog Travnika i Viteza HVO je dovodio pojačanja i ponavljao pješadijske napade na Slimena s najvjerovatnijim ciljem spajanja sa svojom jedinicom na Vilenici čime bi se stegao обруč oko Novog Travnika i Travnika. Jedinica 1. bataljona 7. SMbbr izvodila je pješadijske napade na pravcu Stari Grad – Hajderove njive s ciljem vezivanja snaga HVO-a. Svojim minobacačima tukla je po v/p HVO-a. Jedinice OpŠO Travnik uvezane su sa 17. SKbbr. Samostalno su djelovale na Bojnoj i Kalibunaru. Još uvijek nije bilo poginulih boraca. Devetnaest ih je ranjeno od čega četiri teže. Četvero civila je poginulo, a nekoliko ranjeno.³⁸

U zoru je HVO otpočeo artiljerijski napad i otvorio pješadijsku vatru

³⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/119-5, *Izvjestaj i prijedlozi*, Travnik, 5. juni 1993.

³⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

prema bošnjačkom dijelu Velike Bukovice.³⁹ Komanda 306. bbr javila je da u selu ima 18 mrtvih i 6 ranjenih. Tražila je da UNPROFOR evakuira žrtve.⁴⁰ U Kljacima je jedan civil poginuo, a jedan ranjen.⁴¹ Komandant OZ SB naredio je u 17.45 sati, zbog stavljanja Slimena pod kontrolu, brigadi N. Š. Zrinski da uputi jedinicu za posebne namjene *Komušina, 4. bojni VPHVO* da pošalje jedinicu iz Novog Travnika i brigadi S. Tomašević da pošalje svoju jedinicu za posebne namjene. Jedinice su se trebale okupiti u Stojkovićima do tri sati narednog jutra. Zadatke su imale primiti od komande brigade S. Tomašević.⁴² Zbog nepovoljnog razvoja situacije u rejonu razmještaja oruđa na Gornjem Putičevu i napadnog djelovanja ARBiH na Gostunju, Blaškić je naredio Jozi Leutaru da izvrši povlačenje svih snaga svoje brigade prema Novoj Biljoj.⁴³ Komanda korpusa obavijestila je 306. bbr da je ukupna situacija povoljna za ARBiH i da su Gornji Dolac, Guvna, Mala i Velika Vilenica i Slimena pod kontrolom. Naredila joj je da aktivira dio snaga iz Bandola u pomoć Ričicama u sadejstvu s jedinicom 314. mtbr koja je imala zadatak da napadne pravcem preko Zabilja i Pokrajčića prema selu. Obećala je da će nastojati da UNPROFOR izvuče ranjenike iz Velike Bukovice, ali i tražila od 306. bbr da sama pokuša nešto učiniti u vezi s njom. Komanda korpusa naredila je 306. bbr da ni pod koju cijenu njeni borci i jedinice ne smiju napuštati linije.⁴⁴ Ipak, napuštali su ih. Naročito kada su se otvorile mogućnosti pljačke.⁴⁵ Snažni udari artiljerije HVO-a i VRS-a po gradu su se smjenjivali, kao po nekom dogovoru. HVO je izvodio pješadijske napade tokom večeri, praćene dobrom artiljerijskom pripremom. Pristigla su mu pojačanja iz Novog Travnika i Busovače koja su uključena u pješadijski napad prema Slimenima. Namjera mu je bila zaposjedanjem sela spojiti se s odsječenim snagama na Vilenici koje su se odlučno branile

³⁹ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁴⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁴¹ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj za dan 05.06.1993*, Travnik, 5. juni 1993.

⁴² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-163/93, *Upućivanje postrojbi, zapovijed*, Vitez, 5. juni 1993, 17.45 h.

⁴³ ICTY, HVO, OZ SB, *Izvlačenje snaga i zapovjedništva, zapovijed*, Vitez, 5. juni 1993.

⁴⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1352, *Naredjenje*, Zenica, 5. juni 1993.

⁴⁵ **Komanda korpusa 13. juna obavijestila je komandanta OG Bosanska krajina da je jedinica iz sastava 306. bbr napustila liniju koju je morala popuniti 314. mtbr. Up.:** ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1454, *Napuštanje l/o od strane 306. bbr, obavještenje*, Zenica, 13. juni 1993.

(Vitezovi). Ovim obuhvatom snage ARBiH došle bi u okruženje jer bi se HVO preko Vilenice mogao spojiti sa snagama u Šipoviku i dalje prema Jankovićima i Ovčarevu i VRS-u. Odbrana Slimena bila je od neprocjenjive važnosti.⁴⁶ Ona se nalaze u blizini puta Vitez (Travnik) – Novi Travnik. Njihovim zaposjedanjem HVO bi ojačao svoju kontrolu nad tim putem. Pokušavao je izvesti akciju sličnu onoj koju je učinio u Ahmićima, a koji su imali istu važnost radi osiguranja puta Vitez – Busovača. Do kraja dana branio Ričica su se predali. Dio oružja su predali, dio zakopali, a dio su uspjeli prenijeti. Nije bilo poginulih niti ubistava civila.⁴⁷ HVO je izveo pješadijski napad na Fatinu vodicu, u rejonu Kruščice. U odbrani položaja nanesen su mu gubici u ž/s. Provokativno je djelovao i na pravcu Starog Viteza.⁴⁸

Bruno Stojić, predstojnik Odjela obrane HZHB, uputio je pisma Owenu, Morillonu, Izetbegoviću i Haliloviću u kojem ih je upoznao s teškim stanjem travničkih Hrvata. Dva dana poslije i Boban je pisao na iste adrese o istoj temi. Jedinica iz 1/7. SMbbr 6. juna u 3.00 izvela je napad na Hajderove njive koje je zaposjela za 15 minuta bez gubitaka. Planirala je nastaviti napad prema Velikoj Bukovici, ali je potom uslijedilo žestoko granatiranje iz lansera i MB 82 i 120 mm. Brigadna artiljerija nije uspjela neutralizirati v/p HVO-a. Iz pravca Kapele sv. Ivan HVO je snažno tukao po Hajderovim njivama *pragom* i PAT-om 20/3 mm.⁴⁹ Dva borca su poginula, a jedan je ranjen. Bez zaposjedanja položaja kod Kapele, četa 1/7. SMbbr nije mogla ostati na Hajderovim njivama, te se u 18.00 povukla. Predvečer je preuzela liniju na Guvnima.⁵⁰

Komandant 1. KK VRS Momir Talić dozvolio je komandantu OG *Vlašić* Bošku Peuliću da može dati vatrenu podršku HVO-u, te prihvatiti i zbrinuti njegove ranjenike, ali da vodi računa da to koristi *u propagandne svrhe, a u cilju stvaranja većeg razdora i nepovjerenja između ustaškomuslimanskih*

⁴⁶ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj __, *Vanredni borbeni izvještaj*, Travnik, 5. juni 1993, 00,00 h.

⁴⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁴⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-500, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 5. juni 1993.

⁴⁹ **HVO je koristio makadamski put Hajderove njive – Gostunjski – Bukovica i vjerovatno je istu pragu upotrebljavao i s Hajderovih njiva.**

⁵⁰ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, broj: 857/93, *Borbeni izvještaj 1/7. Mbbr*, Travnik, Zenica, 6. juni 1993.

snaga.⁵¹ Naredio je operativnim grupama *Vlašić, Prijedor i Doboj*, taktičkim grupama 1, 4, 5 i 6, te 30. *Krajiškoj diviziji* (KrD) da vode računa kada daju vatrenu podršku HVO-u da u blizini nema snaga UNPROFOR-a jer je Vijeće sigurnosti UN izglasalo Rezoluciju o upotrebi sile u sigurnim zonama i pri pratnji konvoja humanitarne pomoći. Zabranio je ustupanje municije HVO-u i naredio preuzimanje njegovih položaja ako su bitni za VRS. Predložio je prihvatanje hrvatskih civila uz istovremenu maksimalnu medijsku eksploataciju.⁵² Vojska RS je artiljerijski djelovala s Galice po Turbetu, a HVO – s v/p u Nević Polju, Bučićima, Babićima i na Kajabaši – po gradu, kasarni 17. SKbbr i Slimenima. Raketirao je Krpeljice VBR-om i artiljerijski djelovao u cijeloj z/o 325. bbr s naročito izraženim težištem na Kruščicu i Vranjsku. Na travničkom bojištu izvodio je pješadijske napade. Nastojao je vratiti izgubljene položaje, naročito na pravcu Nević Polje – Slimena.

Održan je sastanak starješina ARBiH i HVO-a kojem su prisustvovali Thebault i komandant regimente *Princ od Velsa* iz sastava Britbat-a. Na sastanku su bili Merdan, Alagić, Čaber, Sipić, Franjo i Ilija Nakić, Leutar i Bilandžija. Dogovoren je prekid vatre i razdvajanje snaga na liniji Dolac n/L – Kalibunar. HVO se trebao izmjestiti južno, a ARBiH sjeverno od te linije. Prema izvještaju Britbat-a, *sastanak nije proveden u atmosferi nepovjerenja, nego više u tužnoj atmosferi, jer mogućnost zajedničkog života između Hrvata i Muslimana, za koju se Travnik zalagao, više ne postoji. Obe strane su se složile da su zbivanja u Travniku katastrofalna i za Hrvate i za Muslimane jer je posljednji primjer zajedničkog života uništen. Obe strane su izrazile želju da Blaškić i Hadžihasanović prisustvuju narednom sastanku i to je bilo neprestano ponavljano. Leutar i Bilandžija su izjavili da travnički Hrvati žele da napuste grad. Bilandžija je izjavio da su oni spremni da ostave svu svoju imovinu, s obzirom na situaciju. Rekao je da bi odlazak trajao dva ili tri dana i da bi prva faza bila pomak u Novu Bilu. Komentar: Promatrači su prijavili da je veliki broj Hrvata spreman da napusti grad i ode u Novu Bilu. Zatražili su pomoć UNPROFOR-a i da se ARBiH pridržava dogovorenog prekida vatre. Thebault je odbio Bilandžijin i Leutarov prijedlog o iseljavanju Hrvata. Dogovoren je prekid vatre kako bi se evakuirali ranjenici i novi sastanak u 18.00 kojem bi prisustvovali*

⁵¹ ICTY, VRS, I. KK, str. pov. broj: 349-1/93, Banja Luka, 6. juni 1993; ICTY, VRS, OG Vlašić, str. pov. broj: 1/6-93, Vlašić, 6. juni 1993.

⁵² ICTY, VRS, I. KK, str. pov. broj: 350-1/93, Banja Luka, 6. juni 1993.

Hadžihasanović i Blaškić. Novi sastanak održan je u dogovoreno vrijeme, ali bez njih dvojice. Blaškić je izrazio spremnost da prisustvuje, a Hadžihasanović je odbio smatrajući da je prekasno za pregovore. Alagić je izrazio žaljenje za gubitkom primjera kakav je mogao biti Travnik, a Leutar je ponovo pokrenuo diskusiju o 10.000 Hrvata koji žele napustiti Travnik. Sastanak je završen dogovorom da se od 6.00 narednog dana obustavi vatra kako bi se, posredstvom MKCK-a, obavila evakuacija ranjenika. Stranci nisu imali povjerenja da će se prekid vatre ispoštovati i plašili su se šta će se desiti s tuzlanskim konvojem, koji su očekivali, ako se borbe u rejonu Travnika nastave. U komandi OG *Bosanska krajina* očekivali su da će VRS iskoristiti sukob i pokušati zauzeti Turbe. HVO je vršio snažan pritisak na hrvatsko stanovništvo u Ovčarevu i Jankovićima da se iseljava. Namjeravao ga je preko Vlašića i Banje Luke prebaciti u Hrvatsku. Komanda OG *Bosanska krajina* procjenjivala je da tako želi ostaviti Bošnjake same, zatim se povući na liniju Dolac n/L – Vitez i prepustiti svoje linije Vojsci RS čime bi joj olakšao zauzimanje Turbeta, a možda i Travnika. Armija RBiH je došla u povoljniji operativni položaj. Teritorija se uvezivala, a blokirana je i Vilenica. HVO je više nije imao šanse zadržati iako su se *Vitezovi* i dalje branili kod releja.⁵³ Borci iz Velike Bukovice probili su se iz okruženja. Stigli su u Mosor u 20.50 sa 23 zarobljena pripadnika brigade *Frankopan*. Priključili su se ostalim snagama i nastavili borbu. Civili su ostali. Po njihovom svjedočenju, u selu je poginulo devet osoba od čega tri pripadnika ARBiH.⁵⁴ Komandant OZ SB naredio je komandi brigade *S. Tomašević* da, zbog sprečavanja potpunog okruženja, hitno pregrupira snage na Mravinjcu

⁵³ U **borbama za Travnik, od 3. do 12. juna, poginulo je 17 pripadnika jedinice, a 23 su ranjena**. Up.: ICTY, HVO, PPN Vitezovi, broj: 3-065/93, *Izviješće*, Vitez, 18. februar 1994; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-508/93, *Zamolba*, Vitez, 22. juni 1993.

⁵⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: __, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 6. juni 1993, 19,00 h; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-498, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 6. juni 1993; ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 038, *Iz-vještaj*, 6. juni 1993; ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993. godine. **Prema izjavama civila koji su ostali u Bukovici, 28 muškaraca pružalo je otpor. Dvadeset i jedan je poginuo, a sedam ih se probilo iz okruženja**. Up.: ICTY, ARBiH, 312. mtbr, broj: __, *Službena zabilješka*, Travnik, 11. juni 1993. godine. **Podaci o poginulim iz ovog izvještaja nisu tačni. Svjedoci iz sela svakako nisu mogli znati koliko se boraca probilo do Mosora. Moguće da je sastavljač izvještaja pogriješio. U Velikoj Bukovici ubijeno je šest civila, a dva borca su poginula. Jednu ženu pripadnici HVO-a ubili su na putu prema Novoj Biloj. Bukovčane su potjerali sa sobom u proboj da im posluže kao živi štit ako naidu na zasjedu ARBiH.**

i Kamenjašu i uputi ih najsigurnijim pravcem prema Novom Travniku kako bi odmah bile uključene u borbu s ARBiH.⁵⁵ Još uvijek nisu bili primili naredbu da se predaju Vojsci RS jer je postojala mogućnost da se izvuku.

Oko 5.00 sati 7. juna HVO je počeo iseljavanje hrvatskog stanovništva iz sjevernog dijela travničke općine na teritoriju pod kontrolom VRS-a, jer je Britbat odbio evakuirati ranjenike HVO-a i civile iz Travnika prema Novoj Biloj. Iselio je oko 3.000 Hrvata iz Kraljevica, Jankovića, Ovčareva i Paklareva i još oko 1.000 iz Bukovice i Guče Gore. Napadom na Travnik, za kojeg je znao da ga ne može zauzeti zbog brojčane i kvalitativne nadmoći ARBiH, doveo je vlastito stanovništvo u očajno stanje: *Ogromna većina kruži šumama između cijevi srpske vojske i muslimanskih fanatika, sa pitanjem kuda?*⁵⁶ Blaškić je od GS i komande OZ S/ZH tražio informaciju da li je Bugojno određeno kao mjesto njihovog prihvata. Nova Bila i Novi Travnik bili su pretrpani izbjeglicama iz naselja južno od grada.⁵⁷ Nakon što su civili prešli na srpsku teritoriju, i borci su se predali. Talić je naredio da se svi razoružaju i da im se oduzmu teretna i vojna vozila kao i privatna ako ne mogu dokazati vlasništvo. Između civila izdvojeni su borbeno sposobni i priključeni borcima koji su zadržani dok se ne postigne dogovor Mladića s Petkovićem i Bobanom o daljem postupku s njima. Naredio je preuzimanje položaja HVO-a. Ponovio je da se mora dopustiti pristup novinarima.⁵⁸ U Travniku i Novom Travniku među Bošnjacima ubrzo su počele kružiti glasine da su pripadnici VRS-a izvršili brojna silovanja Hrvatica na Vlašiću, Kamenjašu i Mravinjcu.⁵⁹ Armija RBiH izvela je pješadijski napad na pravcu Nević Polje – Dolac n/L. Četiri borca brigade *Viteška* su poginula, a 13 ih je ranjeno. U rejonu Ovnaka, ARBiH je stavila Grahovčice u okruženje. Jedinica *Vitezovi* dobila je zadatak da zadrži repetitor na Vilenici.⁶⁰ Komanda 306. bbr, zbog stalnog granatiranja, premjestila se u Puriće.⁶¹

⁵⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-180/93, *Pregrupiranje snaga sa crta obrane Mravinjac-Kamenjas, zapovijed*, Vitez, 6. juni 1993.

⁵⁶ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-468-1/93, *Informacija*, Vitez, 7. juni 1993.

⁵⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-208/93, *Evakuacija civila*, Vitez, 7. juni 1993, 13,15 h.

⁵⁸ ICTY, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 352-1/93, *Regulisanje statusa zarobljenika HVO u rejonu Travnika*, Banja Luka, 7. juni 1993.

⁵⁹ Navodno su pripadnici ARBiH, kada su preuzeli liniju HVO-a, pronašli mnogo potrganog ženskog veša na mjestima gdje su civili prelazili na teritoriju VRS-a. Neki Hrvati vratili su se kućama sa srpske teritorije. Navodno su i oni pričali o masovnom silovanju žena.

⁶⁰ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-468-1/93, *Informacija*, Vitez, 7. juni 1993.

⁶¹ Praljak, ARBiH, 306. bbr, *Dnevni operativni izvještaj za dan 7.06.1993*, Travnik, 7. juni 1993.

Procjenjujući da će HVO pustiti VRS da preuzme njegove položaje na Mravinju i Kamenjašu, komanda korpusa naredila je 308. bbr da pripremi snage sa kojima će čim prije posjesti liniju Velika ravan – Vilenica kako bi se spriječio mogući prodor VRS-a prema Novom Travniku.⁶² Alagić joj je naredio da zaposjedne Mravinjac.⁶³ Britbat je odbio prebaciti ranjenike iz Slimena u bolnicu i evakuirati djecu iz zapaljenih solitera na Kalibunaru. Istog dana prevezio je Hrvate iz raznih dijelova grada u Jankoviće odakle ih je HVO odveo na srpsku stranu.⁶⁴ Jedinica 308. bbr naišla je na jak otpor HVO-a na pravcu prema Slimenima i vratila se.⁶⁵

Za čišćenje terena od snaga HVO-a na pravcu Stranjani – Han Bila, a u cilju deblokade biljanskih sela i spajanja Zenice s Travnikom preko Ovnaka, 4. juna formirana je TG *Ovnak* (TG-7) u čiji su sastav uključena tri odreda 7. SMbbr (dva iz 2. i jedan iz 3. bataljona), odred 314. mtbr, četa Odreda policije za specijalne namjene CSB Zenica (*Manevar*), četa 2. PDo OpŠO Zenica i BrAG 314. mtbr.⁶⁶ Izviđanje pravca rejonu djelovanja (Crni vrh,⁶⁷ Čukle, Ovnak) obavljeno je 5. juna.⁶⁸ Na pravcu napada nalazile su snage HVO-a jačine jednog bataljona (oko 400 boraca) s rasporedom: jedna četa u rejonu Čukli, jedna u rejonu Novog Sela, jedna u rejonu Grahovčići – Strmac i jedna u rezervi u Grahovčićima. Vatrene položaji HVO-a nalazili su se na površinskom kopu rudnika u Grahovčićima (minobacači 120 mm), u Čuklama kod izvora Studenac (minobacači 82 mm) i kod osnovne škole

⁶² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1375, *Posjedanje linije odbrane, naredjenje*, Zenica, 7. juni 1993.

⁶³ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁶⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/131-2, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993.

⁶⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, TG, (signatura prijemnog štambilja 7. SMbbr: str. pov. broj: 720/93), *Zapovijest za napad*, Zenica, 5. juni 1993.

⁶⁷ Jedinica 2. PDo OpŠO Zenica bila je zaposjela Crni vrh 19. maja. Potom je zatražila pojačanje. Poslan je vod 2/7. SMbbr koji je bio pretpočinjen OpŠO u rejonu Pojske. Stigao je u 12.00 sati, ali jedinica odreda već se bila povukla o čemu nije obavijestila vod 2/7. SMbbr. HVO se u međuvremenu vratio na izgubljene položaje. Jedan borac 7. SMbbr je poginuo i ostao neizvučen nakon povlačenja voda, a još jedan ranjen, ali je izvučen. Up.: Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 638/93, *Nanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. maj 1993.

⁶⁸ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1014/93, *Naređenje*, Zenica, 4. juni 1993. godine. Sedma muslimanska (2. i 3. bataljon) prebačena je tokom noći 5/6. juni autobusima s Bilmišća do raskrsnice Pojske–Vrselje odakle je do Vrselja nastavila pješke. Up.: ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 196/93, *Naređenje za marš*, Zenica, 5. juni 1993; ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 725/93, *Zapovijest za marš*, Zenica, 6. juni 1993.

u Grahovčićima (haubica). Vojna policija nalazila se na položaju uz MB 82 mm kod Studenca. Komanda TG *Ovna*k odredila je gotovost za početak napada 7. juna u 3.00 sati. Planirala je napasti u zoni Crni vrh – Čukle – Han Bila (desno) i Stranjani – Gornja Osojnica – Kljaci (lijevo). Odlučila je, jednovremenim napadom s fronta i obuhvatom slijeva, razbiti HVO na pravcima Crni vrh – Ušice – Novo Selo, Kljaci – Strmac – Grahovčići i Konjevići – Milike – Grahovčići, ovladati Ovna^kom, odbiti protivnapade i stvoriti uvjete za ovladavanje komunikacijom Novo Selo – Han Bila – Nova Bila. Desni susjed TG *Ovna*k bio je 1/306. bbr, a lijevi dio snaga 325. bbr u rejonu Pecarnice. Glavne snage napada planirane su na pravcu Vrselje – Crni vrh – Ušice – Čukle – Brajkovići, a pomoćne na pravcu Kljaci – Zadanj (tt 878) – Strmac (tt 940) – Grahovčići. U bližem zadatku imale su ovladati linijom Čukle – Novo Selo – Milike – Strmac, a u sljedećem linijom Brajkovići – Plavčiči – Vinište – Grahovčići – Vrbice. Napad na glavnom pravcu planiran je u dva borbena ešalona. Na tom pravcu nalazili su se odredi 2/7. SMbbr (prvi ešalon) i odred 3/7. SMbbr (drugi ešalon).⁶⁹ Sedma muslimanska trebala je krenuti u napad iz Vrselja glavnim snagama (2. odred 2/7. SMbbr i gerilska grupa *Planina*) pravcem Crni vrh – Ušice – Čukle – Brajkovići i manjim snagama (1. odred 2/7. SMbbr) pravcem Rebrovac – Šušanj – Novo Selo – Plavčiči. U bližem zadatku cilj im je bio ovladati selima Čukle i Novo Selo, a u daljem Brajkovićima i Plavčičima. Odred iz 3/7. SMbbr trebao se kretati na glavnom pravcu napada i biti u gotovosti za uvođenje u borbu (drugi ešalon). Imali su podršku tri MB 82 mm i četiri MB 60 mm sa v/p kod tt 669 sjeverno od Rebrovca i odjeljenja POLO sa v/p na Crnom vrhu koje je trebalo djelovati po oklopnim vozilima i jakim vatrenim tačkama na pravcu napada. Uočene vatrene tačke bile su tri zemunice na Crnom vrhu, MB i BsT iz pravca Ušica, četiri zemunice od Ušica do Šušnja i minsko polje ispred njih.⁷⁰ Desni susjed 7. SMbbr bila je četa 2. PDo OpŠO Zenica. Komandno mjesto 2. i 3/7. SMbbr nalazilo se u Vrselju, a sljedeće je planirano u Novom Selu. Četa 2. PDo OpŠO Zenica

⁶⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, TG, (signatura prijernog štambilja 7. SMbbr: str. pov. broj: 720/93), *Zapovijest za napad*, Zenica, 5. juni 1993. godine. **Shodno razvoju situacije, komanda 7. SMbbr počela je 19. maja pripremati jedinice za mogući marš na pravcima Zenica – Kakanj (I varijanta) i Zenica – Ovna^k (II varijanta). Up.: Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 143/93, *Naređenje*, 19. maj 1993.**

⁷⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, TG, (signatura prijernog štambilja 7. SMbbr: str. pov. broj: 720/93), *Zapovijest za napad*, Zenica, 5. juni 1993; **Praljak, ARBiH, 2/7. SMbbr, str. pov. broj: __, *Naređenje za napad*, Zenica, 6. juni 1993.**

u napad je trebala krenuti sa p/p raskrsnica Konjevići – groblje pravcem Konjevići – tt 778 – Milike – Vinište. U bližem zadatku imala je ovladati Milikama, a u sljedećem Viništem. Desni susjed bio joj 1. odred 2/7. SMbbr, a lijevi *Manevar*. Komandno mjesto čete bilo je u Konjevićima. *Manevar*, sa p/p Gornja Osojnica – Ravan, imao je zadatak napasti pravcem Gornja Osojnica – tt 891 – Strmac. U bližem zadatku trebao je, u sadejstvu s odredom 314. mtbr, ovladati Strmcem, a u sljedećem Grahovčićima. Desni susjed bila mu je spomenuta četa 2. PDo OpŠO Zenica, a lijevi odred 314. mtbr. Odred 314. mtbr, sa p/p Kljaci – Pinjoža, glavnim snagama trebao je napasti pravcem Kljaci – Zadanj – Strmac, a pomoćnim Kljaci – Zadanj – Vrbice. Na njegovom glavnom pravcu napada nalazile su se dvije, a na pomoćnom jedna četa. U bližem zadatku imao je ovladati selom Vrbice, a u sljedećem, u sadejstvu s *Manevrom*, Grahovčićima. Desni susjed bio mu je *Manevar*, a lijevi 3/1/314. mtbr. Komandno mjesto odreda 314. mtbr nalazilo se u Kljacima, a sljedeće je planirano na Strmcu. Brigadna artiljerijska grupa 314. mtbr, sastava jedan MB 120 mm i dva MB 82 mm, imala je v/p u rejonu Pecarnice (v/p-1) i u rejonu Zadanj (v/p-2). Sanitetska stanica nalazila se na raskrsnici puta Rebrovac – Šušanj.⁷¹ Jedinice su krenule po planu u napad, u 3.00 sata 7. juna. Do 20.00 narednog dana svi postavljeni ciljevi uspješno su realizirani. U akciji je poginuo jedan mještatin (u izvlačenju ranjenika), a tri borca su ranjena. HVO se povukao sa civilima. S obzirom na to da je borcima naređeno da idu na drugi teren, pojavili su se pljačkaši iz susjednih sela. Uočeno je uništavanje m/v. Manji broj lica uhvaćen je u krađi i priveden. Općinski štab odbrane Zenica predložio je komandi 3. korpusa da područje zaštiti pojačavanjem snaga VP i MUP-a. Bilo je više zarobljenih pripadnika HVO-a i muškaraca hrvatske nacionalnosti.⁷² U povlačenju je HVO pobio veći broj stoke. Nisu pronađene značajnije količine MTS-a jer ga je HVO na vrijeme izvukao. Manji broj poginulih pripadnika HVO-a ukazivao je da su se civili i vojnici pravovremeno izvukli.⁷³ Nakon b/d uslijedilo je pljačkanje i paljenje objekata, naročito onih čiji su vlasnici bili aktivni učesnici b/d. Teren su obezbjeđivale vojne policije 3. korpusa, 7. SMbbr i 314. mtbr čiji su

⁷¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, TG, (signatura prijemnog štambilja 7. SMbbr: str. pov. broj: 720/93), *Zapovijest za napad*, Zenica, 5. juni 1993.

⁷² ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-29/20, *Sumarni borbeni izvještaj 04.06.-11.06. 1993. godine*, Zenica, 11. juni 1993.

⁷³ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, Bezbjednosno obavještajni organ, broj: 14/03-10-630-1, *Izvještaj bezbjednosnog i obavještajnog organa Opštinskog štaba odbrane Zenica o obilasku reona Ovnak na dan 10.06.1993. god.*, Zenica, 11. juni 1993.

pojedini pripadnici, također, primijećeni u pljački.⁷⁴ Interventni vod 1. PDO OPŠO Zenica sudjelovao je u borbama oko Ovnaka od 5. do 10. juna. Imao je dva lakše ranjena.⁷⁵

Bošnjački dio Čukli bio je u opasnosti od HVO-a iz hrvatskog dijela sela i Grahovčića, te je 8. juna komanda 306. bbr tražila od korpusa da pomogne na tom dijelu. Radojčići su i dalje bili u okruženju. Komandant 306. bbr tražio je da korpus raspoloživim snagama napadne Ovnak i Grahovčiće kako mu snage ne bi bile razvučene. U Pokrajčićima, Novoj Biloj i Putičevu bila je velika koncentracija snaga HVO-a i plašio se da će udariti na njega.⁷⁶ Komanda korpusa odgovorila mu je da ARBiH iz pravca Zenice, predvođena 2/7. SMbbr, u rejonu Ovnaka već vodi borbu s HVO-om i primiče se Han Biloj kako bi sa zeničke strane deblokirala biljanska sela. Kako bi pomogla u realizaciji tog zadatka, naredila je 306. bbr da osigura svoja krila i pozadinu od napada HVO-a iz pravca Pokrajčića i Putičeva.⁷⁷ I Alagić je tražio od komande korpusa da pošalje ispomoć 306. bbr, ali ga je komanda korpusa obavijestila da su Ovnak i Grahovčići već zauzeti, da je počeo sukob u Kaknju i da korpus nema snaga za ispomoć 306. bbr. U z/o 306. bbr došao je komandant OkŠO Zenica Džemal Merdan, koji je istovremeno obnašao i dužnost zamjenika komandanta korpusa. Primijetio je da se veliki broj naoružanih ljudi šeta po selima van borbe. Hadžihasanović je naredio Alagiću da nastavi b/d, bez oklijevanja, brzopletosti i srljanja, ali oprezno. Komandantu 306. bbr naredio je da pregrupira snage i postepeno nastavi dalje. Poslije gubitka Ovnaka HVO je stjeran prema Novoj Biloj.⁷⁸ Komanda 306. bbr izvijestila je da su, nakon odbrambene faze, njene jedinice s pridodatim snagama, prešle u protivnapad i izbile na liniju Maline – Guča Gora – Mosor – Velika Bukovica. Izvijestila je da su očišćeni Radonjići, te da su ovladavanjem Bukovicom, za koju su vođene jake borbe, spojeni njeni 2. i 4. bataljon.⁷⁹ Zapravo, ARBiH još nije bila zauzela Malu i Veliku Bukovicu nego je samo došla u

⁷⁴ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/10-630/3, Zenica, 20. juni 1993.

⁷⁵ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Zenica, 1. PDO, broj: 01/362/93, *Operativno-obavještajni izvještaj*, Zenica, 29. juni 1993.

⁷⁶ ICTY, ARBiH, 306. bbr (3. korpus, ECV 3. korpus, broj: 3900, Zenica, 8. juni 1993), Travnik, 8. juni 1993.

⁷⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1385, *Ogovor na akt*, Zenica, 8. juni 1993.

⁷⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1341, *Osvrt na vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 8. juni 1993.

⁷⁹ ICTY, ARBiH, 306. bbr (3. korpus, ECV 3. korpus, broj: 355/3988, Zenica, 9. juni 1993) *Dnevni operativni izvještaj*, Travnik, 8. juni 1993.

njihovu blizinu. Ratni dnevnik OG *Bosanska krajina* nudi malo preciznije viđenje. Udarne jedinice na tom pravcu bili su *Gavranovi* 17. SKbbr koji su u 4.20 probili prvu liniju HVO-a u Gučoj Gori. Vodio ih je komandir Fahrudin Alagić Zenga koji je ratničku slavu i popularnost u srednjoj Bosni stekao još na jajačkom bojištu 1992. godine. Nadimak Zenga dobio je zbog sudjelovanja, kao dobrovoljac, u odbrani Hrvatske 1991. u sastavu ZNG-a. Ratni dnevnik OG *Bosanska krajina* izvještava da je Zenga u Radonjićima, iznad Guče Gore, i da se u 7.40 sati spojio s Krpeljićima.⁸⁰ Može se bez sumnje zaključiti da su Krajišnici (*Gavranovi*) činili udarnu snagu na ovladavanju pravcem Maline – Guča Gora – Radonjići – Krpeljići i da su ih jedinice 306. bbr pratile u sadejstvu. U rejon Male i Velike Bukovice snage ARBiH stigle su s travničkog pravca, preko Kajabaše (2/17. SKbbr). Nakon ovladavanja Ovnakom i deblokade 306. bbr, odnosno biljanskog kraja, sa zeničke strane, jedinice TG *Ovnak* su se opustile, *vjerovatno obuzete pljačkom*, i nisu postavile odbranu dostignutih linija. Komanda korpusa naredila je komandi TG *Ovnak* da odmah uveže sve jedinice i organizira čvrstu odbranu dostignutih linija.⁸¹

HVO je i 8. juna izvodio pješadijske napade na Slimena s vjerovratnim ciljem da se probije do svoje jedinice na Vilenici koja je držala kružnu odbranu kod releja (40-50 boraca).⁸² U z/o 306. bbr HVO je izvodio napade u rejonima sela Bandol, Radojčići, Guča Gora i Banovići. Jedinice 306. bbr uspješno su ih odbijale. Na gubitke teritorije HVO je uzvraćao artiljerijskom vatrom po bošnjačkim selima u dolini Bile.⁸³ Komandant OG *Bosanska krajina* izvijestio je komandu korpusa da su pripadnici HVO-a i hrvatski civili napustili sela zapadno od Travnika i prešli na teritoriju pod kontrolom VRS-a nakon čega je ona granatirala Turbe. Alagić je preuzeo komandu nad svim jedinicama ARBiH u Travniku i okolini, te pokušavao spriječiti paljevine, pljačku i krađu. Tražio je da 308. bbr zauzme Mravinjac i dijelom snaga krene ka Stojkovićima i Vilenici. Linija dodira s HVO-om na pravcu prema Nević Polju uspostavljena tog dana bila je: Gradac (tt 554, isklj) – Slimena – Karajka. Veze s komandom 306. bbr ni dalje nisu

⁸⁰ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁸¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1431, *Naredjene*, Zenica, 11. juni 1993.

⁸² ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁸³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

funkcionirale.⁸⁴ Vatrenu podršku jedinicama OG *Bosanska krajina* davala je jedna H 105 mm s Bašbunara i jedna H 122 mm sa v/p u rejonu Turića.⁸⁵ Komanda korpusa naredila je 308. bbr da preraspodijeli snage i ojača l/o prema VRS-u na dijelovima bojišta koje je HVO posjedao.⁸⁶ Novotravnički HVO prema VRS-u držao je liniju: Kamenjaš (tt 1510) – Jankova ravan (tt 1362) – Mravinjac (tt 1393) – Slatke vode. Iz komande 308. bbr procjenjivali su da je vrlo teško mogu zaposjeti ako je HVO napusti jer su već sve jedinice brigade bile angažirane u borbama s HVO-om ili na liniji u Bijelom Bučju. Jedini način, po njenoj procjeni, bio je napuštanje Ravnog Rostova i preko Smrekove kose i Kaštele zauzimanje Kamenjaša, a umjesto Mravinjca postavljanje linije tt 1260 – Šuplja stijena – Osoje (tt 1107). U tom slučaju trebala bi se jedinica 308. bbr, koja se nalazila u Bijelom Bučju, pomjeriti na novu liniju. Ta mogućnost ispuštala je Mravinjac, vrlo značajnu tačku odbrane Bugojna, Novog Travnika i Travnika i, što je još važnije, ugrožavala odbranu Ravnog Rostova bez kojega se ne bi mogla uvezati teritorija ta tri grada s Gornjim Vakufom niti zaposjesti Sebešić kao jedan od najvažnijih objekata u srednjoj Bosni. Držanje Rostova i Sebešića za obje strane imalo je dvostruki značaj – blokiranje neprijatelja u srednjoj Bosni i povezivanje s vlastitim snagama u Hercegovini i Gornjem Vakufu. Tokom dana HVO je protjerao preostale Bošnjake iz Ratanjske i donjeg dijela Novog Travnika. Situacija je bila napeta i očekivalo se rasplamsavanje borbi.⁸⁷ Vojno-obavještajna služba GS HVO izvijestila je da su evakuirani hrvatski civili iz Travnika, dio preko Vilenice u Novi Travnik, a dio preko Bukovice na teritoriju pod kontrolom VRS-a (200-250 boraca i nepoznat broj civila). U rejonu Nove Bile i Viteza nalazilo se oko 50.000 izbjeglica.⁸⁸ Vojska RS pokušala je zauzeti Brajkovicu (tt 1691) na Vlašiću, položaj koji je napustio HVO. Sedamnaesta Slavna Krajiška sukobila se s njom.⁸⁹ Zaposjela je napuštene položaje HVO-a na Malom kiku, Velikom kuku i Kajabaši. Cijeli dan vodile su se borbe za relej na Vilenici. Travnička brigada

⁸⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 21/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Travnik, 8. juni 1993, 24,00 h.

⁸⁵ ICTY, ARBiH, VJ 5443/30 (312. mtbr), str. pov. broj: 3/93, *Izvještaj*, Travnik, 13. juni 1993.

⁸⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1378, *Obezbjedjenje l/o prema cetnicima, Upozorenje*, Zenica, 8. juni 1993.

⁸⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁸⁸ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 281/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 8. juni 1993.

⁸⁹ ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 040, *Izvještaj*, 8. juni 1993.

ARBiH pomoćnim snagama sadejstvovala je 17. SKbbr i 1/7. SMbbr prema Hajderovim njivama kako bi izbili na Bukovicu. Jedinice OpŠO Travnik potčinjene su komandantima bataljona 17. SKbbr. U gradu je ostala samo civilna policija dok su vojne policije poslone da štite hrvatska sela od pljačke i paljevine.⁹⁰ Do kraja dana jedinice ARBiH dosegle su liniju Mešćema – Prići – Kundići – Bašbunar (rezervoar) – bolnica – kasarna – stadion Pirota – Bojna (tt 635) – Mala ravan (okružena tt 808) – Kosa (tt 596) – Grahovik – tt 547 – Slimena – Novo Naselje – Guvna – Gradac (tt 554) – sv. Ivan – Velika Bukovica – Mosor.⁹¹ Pored neslaganja komande OG *Bosanska krajina*, Britbat je 8. juna evakuirao oko 1.000 hrvatskih civila iz Guče Gore za Novu Bilu. Odbio je zahtjev komande OG *Bosanska krajina* da evakuira bošnjačke civile iz Velike Bukovice.⁹² U Paklarevu su primijećeni pripadnici VRS-a. Vjerovatno su tu boravili zbog dogovora s HVO-om o iseljavanju hrvatskih civila. Zbog velikog broja ranjenih, situacija u travničkoj bolnici bila je jako teška. Preko UNPROFOR-a pokušala je prebaciti 15 najtežih ranjenika za Zenicu, ali je HVO na izlazu iz grada otvorio vatru na vozila nakon čega je odustala.⁹³ U večernjim satima HVO je počeo napad po dijelu Novog Travnika i prigradskim naseljima pod kontrolom ARBiH. Sljedeće jutro otpočeo je opći napad na svim pravcima. Prvog dana borbi 75 pripadnika HVO-a predalo se ARBiH. Nekoliko ranjenih pripadnika HVO-a zbrinuto je u sanitetu 308. bbr.⁹⁴

Za travničke Hrvate ostalo je otvoreno pitanje poraza u Travniku. Željko Pervan, predsjednik vlade HVO Travnik, 8. februara 1994. pred SIS-om u Mostaru optužio je Kordića, Blaškića i Leutara kao glavne krivce smatrajući da se brigada *Travnička* mogla izboriti s ARBiH.⁹⁵ Međutim, s obzirom

⁹⁰ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/149-5, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 8. juni 1993.

⁹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁹² ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/131-2, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993.

⁹³ Praljak, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 8. juni 1993.

⁹⁴ Praljak, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Informacija*, Zenica, 12. juni 1993.

⁹⁵ IZJAVA ŽELJKA PERVANA: (...) *Pitanje pada Travnika je ono što je nedorečeno i do kraja nerazjašnjeno. Po mišljenju Vlade Travnika uzrok takovog ponašanja bojovnika HVO-a i njihovo povlačenje iz Travnika bez gotovo neispaljenog metka jeste zapovijed koju je izdao puk. Tihomir Blaškić, a koja je po svojoj sadržini nedorečena i nije data kao vojnička. U toj zapovijedi puk. Blaškić traži povlačenje bojovnika brigade "Travnička" sa sjeverne strane grada u Novu Bilu. To je uzrokovalo napuštanje svih crta pa čak i onih koje smo mogli sasvim sigurno zadržati kao što su Bukovica, Kajabaša i Vilenica i time kontrolirati sami grad. Po procjeni kojom raspolaže Vlada, lijeva obala rijeke Lašve se mogla braniti i time osigurati spoj sa N. Travnikom, ali su Kordić i Blaškić inzistirali na žurnom povlačenju. Za spomenuti je situacija u siječnju '93. kada je za vrijeme sukoba*

na njeno brojno stanje, kvalitet boraca i ukupnu naoružanost u odnosu na jedinice ARBiH, nije imala realnih šansi bez obzira na neuporedivo bolju pozicioniranost oko grada. Brigada S. Tomašević i ostale jedinice HVO-a iz Lašvanske doline, koje su dolazile u ispomoć, prikovane su na Slimenima i Docu n/L. Na tom pravcu HVO se danima trudio probiti l/o ARBiH i izbiti na Vilenicu čak i nakon Blaškićeve naredbe Leutaru 5. juna da povuče sve snage prema Novoj Biloj. Zato je Blaškić uporno držao *Vitezove* kod releja. Da je namjeravao napustiti sav prostor, naredio bi i njima da se povuku prema Nević Polju. Nije slučajno baš njih stavio na Vilenicu. Oni su mu bili najbolja jedinica kojom je raspolagao što govori o njegovoj namjeri da zadrži Vilenicu i preko Slimena se spoji s njom, čime bi odvojio Travnik od Novog Travnika, doveo ih u poluokruženje i zadržao fizički spoj s VRS-om. Brigada *Frankopan* mogla se nositi sa 306. bbr dok Biljanska dolina nije deblokirana iz pravca Zenice. Istog dana kada je TG *Ovnak* ostvarila fizički spoj sa 306. bbr na pravcu Pojske – Ovnak – Han Bila, jedinice brigade *Frankopan* počele su brzo gubiti položaje i povlačiti se prema VRS-u i Novoj Biloj. Stranci su procjenjivali da je HVO tokom aprilskih sukoba potcijenio snagu 3. korpusa. U jednom izvještaju to priznaje i Blaškić (... *Tek sada vidimo čime sve raspolažu...*).⁹⁶

u Busovači Ante Valenta izdao zapovjed da se snage HVO-a povuku na lokalitet Dolac, Putičevo i Vilenica i tu se utvrde. Travnik ni u kom slučaju nije bio pripremljen za ovakav rat, počev od ljudstva koje je bilo raspoređeno na dugoj crti spram četnika pa do MTS kojim je brigada "Travnička" uveliko oskudijevala. Stalne smjene zapovjednika pomenute brigade uzrokom su njene neustrojenosti. Jozo Leotar koji je bio zapovjednik brigade u vrijeme početka napada na Travnik uvelike je doprinjeo loše pruženom otporu od strane naših bojovnika svojim riječima da je "Travnik prodan još prije devet mjeseci". Nakon pada i povlačenja bojovnika u N. Bilu i jednog dijela preko srpske teritorije u Kiseljak, Leotar bez ikakve odgovornosti napušta prostor SB i odlazi u Hercegovinu. Veliki propust mu je i to što je dosta dokumentacije ostalo u napuštenoj zgradi zapovjedništva brigade u Travniku. Ista stvar se desila i sa Ivom Rezom, Načelnikom policiske Uprave Travnik, koji se povukao iz Travnika pred sami napad muslimana ostavivši dokumentaciju u zgradi i policajce bez instrukcija kako da postupe u slučaju napada. Rezo je takođe napustio prostor SB bez ikakvih sankcija za svoje propuste. Na pitanje Vlade kako se to moglo desiti, puk. Blaškić je odgovarao da je to vojna stvar. Anto Valenta je u svojim nastupima stalno isticao kako je Travnik "velika politička pobjeda Hrvata". Problem Travnika je i cca 1500 civila hrvatske nacionalnosti koji su ostali u gradu i izloženi stalnim torturama muslimanske vojske. Iako je za Travnik planirano da postane centar Hrvatske SB desilo se ono što niko nije očekivao. Naime u desetom mjesecu 1992. u Travniku je boravio predsjednik Boban i dogovoreno je da se u Travnik presele sve institucije HVO-a Srednje Bosne. U tu svrhu potrošeno je mnogo novca na uređenje prostorija u kojima su trebali sjediti Kordić, Koštroman i ostali. Do realizacije tog dogovora nije došlo iz nama nepoznatih razloga. Na vješt način Kordić je eskivirao prelazak u Travnik, tako da je Busovača i dalje ostala centar vojske i pol. vlasti (...). Up.: ICTY, HRHB, SIS, Informacija, Predmet: Saznanja o stanju u ZP Vitez dobivena iz razgovora sa predsjednicima HVO Vlada četiri općine, Mostar, 8. februar 1994.

⁹⁶ **Praljak**, HVO, OZ SB, *Izvješće*, Vitez, 18. april 1993.

Najvjerojatnije da je komanda OZ SB, na osnovu iskustava iz aprilskog sukoba, do juna shvatila da ne može zauzeti i zadržati Travnik jer je jačina ARBiH u tom gradu nadilazila mogućnosti HVO-a, a možda čak i u januaru ako je istina da je Valenta tada predlagao povlačenje u Dolac n/L, Putičevo i na Vilenicu. U intervjuu listu *Danas*, Blaškić je izjavio da je HVO izgubio Travnik zbog vojničke nadmoći ARBiH. Po ranijem običaju preuveličavanja neprijateljskih snaga u cilju opravdanja vlastitih neuspjeha, tvrdio je da je brigada *Travnička protiv sebe imala cijeli 3. korpus, svih 17 njegovih brigada*. Slagao je da nije Leutaru izdao naredbu za povlačenje. Što se tiče tvornice SPS, izjavio je da bi je *prije digli u zrak nego je prepustili muslimanskim snagama*.⁹⁷ Pervan je u pravu glede Blaškićeve naredbe Leutaru 5. juna. Naredio mu je da se povlači u vrijeme dok je brigada *Travnička* još uvijek držala najvažnije zemljišne objekte oko Travnika, a razlozi koje je naveo nisu uvjerljivi za takvu odluku. Međutim, Blaškić je vjerovatno procijenio da ih neće moći još dugo zadržati. Bez obzira na naredbu za povlačenje, jedinice brigade *Travnička* pružale su otpor na pojedinim objektima i poslije 5. juna. Čini se da je, nakon 16. aprila, politički vrh HZHB ocijenio da HVO ne može vojnički zauzeti niti zadržati grad. To se može naslutiti iz razgovora sa sastanka u Čitluku 29. maja. Vjerovatno je tada odlučeno da se uspostavi linija Vilenica – Dolac n/L – Putičevo – Zabilje koja se mogla braniti. S obzirom na politiku preseljavanja stanovništva koju je HZHB provodila, južno od te linije trebalo je preseliti i hrvatsko stanovništvo s travničke općine. U vrijeme dok je HVO još uvijek držao Travnik i biljanska sela u okruženju, 6. juna, Leutar i Bilandžija su zahtijevali od ARBiH i stranaca da omoguće travničkim Hrvatima i pripadnicima HVO-a da se isele južno od spomenute linije.⁹⁸ Već naredno jutro počelo je njihovo iseljavanje preko Vlašića. Napad HVO-a na Travnik vjerovatno je imao za cilj stvoriti uvjete za iseljavanje hrvatskog stanovništva s područja sjeverno od linije Vilenica – Dolac n/L – Putičevo – Zabilje. Žestok otpor branilaca na svim pravcima mogao ga je uvjeriti u opravdanost te namjere, odnosno procjenu da ne može zaposjesti Travnik. Dva dana borbi bila su dovoljna da to potvrdi.

Jedna bitna činjenica upada u oči kada se pomno analiziraju događaji od 3. do 8. juna. Snage HVO-a nisu uspjele odbraniti položaje koji su, u odnosu na polazne položaje ARBiH, bili kao na oblacima, a perfektno je iselio hrvatsko stanovništvo. Nevjerovatno je da vojska koja je u rasulu

⁹⁷ Lovrenović, "Više vjerujemo...", *Danas*, Zagreb, 5. oktobar 1993, 16-17.

⁹⁸ Dan ranije Blaškić je izdao Leutaru naredbu za povlačenje.

može tako uspješno i brzo izvršiti evakuaciju stanovništva i to preko neprijateljske teritorije (VRS). Zaista čudna situacija, osim ako je unaprijed nisu planirali Blaškić, Kordić, Leutar, Valenta, Bilandžija i njihovi saradnici. Vlada HVO Travnik, koju je vodio Pervan s Perom Križancem, kao zamjenikom, tražila je 9. aprila od brigade *Travnička* da napravi plan evakuacije hrvatskog stanovništva što se čini zanimljivim iako to ne znači da je odlučila napustiti Travnik.⁹⁹ Smjena Filipa Filipovića najvjerovatnije je u vezi s napadom na Travnik. Moguće je da on, kao Travničanin, nije bio spreman izvršiti zadatak čiji je cilj bio stvaranje poticaja travničkim Hrvatima da se iseljavaju. Leutar, Hercegovac, jeste. Kao što Pervan kaže, nakon toga bezbjedno je otišao u Hercegovinu kao i Rezo. Nikakve mjere nisu poduzete protiv njih. Odmah nakon poraza u Travniku i iseljavanja hrvatskog stanovništva, isti proces HVO je počeo i u Kaknju što upućuje da je ušao u fazu stvaranja branjivih granica i povlačenja stanovništva i vojske unutar njih. Aprilski sukobi i pokazana kriza odbrane Busovače napravili su novo preračunavanje mogućnosti teritorijalnog obuhvata HZHB. Blagovremeno povlačenje vojske s teritorije koja se ne može zaposjesti, ili zadržati, sprečava nepotrebne gubitke u ž/s i MTS-u uz istovremeno ojačavanje teritorije koja se može braniti. Političari često ne razumiju šta vojsci znači razvučenost i koncentracija snaga. Odgovor na Pervanovo pitanje šta se desilo u glavama lidera HZHB u odnosu prema Travniku poslije oktobra 1992, može se pronaći u promjeni ravnoteže snaga na teritoriji. Od oktobra do kraja maja na travničkoj općini ustrojene su dvije lokalne brigade ARBiH i jedna izbjeglička koja je bila među najboljim u sastavu 3. korpusa. Bilo je i drugih jedinica ARBiH poput, naprimjer, 1/7. SMbbr. Ustrojene su i dvije lokalne brigade HVO-a, ali obje zajedno možda su bile snage kao 312. mtbr. Upravo na primjeru 17. SKbbr, 7. SMbbr ili 305. bbr u širem rejonu srednje Bosne, HVO je mogao shvatiti šta znači koncentriranje većih snaga na manjem prostoru. Stvorio je vlastite izbjegličke jedinice od stanovništva s teritorije koju nije mogao zadržati.

Nakon poraza u Travniku, nekoliko stotina pripadnika brigada *Travnička* i *Frankopan* prebačeno je u Vareš, a potom u Kiseljak. Posebno je pitanje zašto nisu prebačeni u Bugojno, što je bilo čak i lakše, a i potrebnije. Blaškić je pitao GS je li Bugojno određeno kao mjesto njihovog prihvata. Ne znam šta mu je odgovoreno. Nepoznati su mi razlozi zašto su prvo prebačeni u

⁹⁹ ICTY, HVO Travnik, broj: HVO-01-55/93, *Skraćeni zapisnik*, 9. april 1993.

Vareš, koji HZHB nije ni zanimalo, a potom u Kiseljak, a ne u Bugojno gdje je bilo najpotrebnije. Nemoguće da je jedini razlog bio što je Bugojno bilo u z/o druge OZ. Moguće da je GS procijenio da u Bugojnu ima dovoljno snaga. Ako jeste, to je bila loša procjena. Međutim, svakako se borci brigada *Travnička* i *Frankopan* nisu pokazali kvalitetnim ni kod svojih kuća, te ne znači da bi mnogo doprinijeli aktivnostima HVO-a u Bugojnu osim što bi unosili paniku i defetizam kao što su činili u Varešu. Druga mogućnost odluke za Kiseljak jeste koncentriranje snaga za proboj prema Busovači. U Kiseljak su prebačeni i Kakanjci, a kasnije i Varešaci, a prije toga u rejon Busovače i Viteza stigli su Zeničani. U b/d pojavljuje se jedinica HVO-a sastavljena od Kotorvarošana, a i jedinica za posebne namjene *Komušina*, vjerovatno popunjena izbjeglim borcima HVO-a iz tesličke Komušine. Bez smanjivanja planirane teritorije i njenog ojačavanja izbjeglicama-borcima ne bi se moglo ništa zadržati zbog razvučenosti i nedovoljnosti snaga. Nemjerljiv je doprinos izbjeglica-boraca u odbrani teritorije na obje strane. Konačno, HVO sa svojim lokalnim snagama u Travniku nije mogao postići ništa, a nije mogao dovući ni veća pojačanja sa strane jer mu je glavnina snaga bila angažirana na držanju prilično dugog fronta od Novog Travnika, preko Viteza do Busovače. Kakanj, Vareš, Kiseljak, Kreševo i Žepče svakako su bili odsječeni i odatle nije mogao dobiti pomoć. Imao je loše iskustvo s Busovačom za vrijeme aprilskih sukoba kad se pokazalo da ne može istovremeno izdržati svakodnevne pritiske ARBiH na više bojišta. Da je iz Lašvanske doline povukao veća pojačanja prema Travniku početkom juna, doveo bi se u istu, a možda i goru situaciju. Bio bi prevelik rizik oslabiti odbranu Viteza i Busovače radi Travnika čije bi zaposjedanje i u tom slučaju bilo upitno. Blaškić je donio mudru odluku – povlačenje i koncentracija snaga na reduciranoj teritoriji koja se može braniti. Da je uspio plan HVO-a da se zadrži na liniji Vilenica – Dolac n/L, uz prethodno izvlačenje hrvatskog stanovništva, mogućnosti dalje odbrane Travnika bile bi svedene na minimum. U koordiniranoj akciji s VRS-om, koju je zanimalo samo Turbe zbog putne komunikacije Vlašić – Komar, HVO je mogao napadati s južne strane. Bez hrvatskog stanovništva u gradu mogli su artiljerijski razarati Travnik do sloma njegove odbrane. Od 11. juna snage VRS-a otpočele su pješadijske napade prema Turbetu, a HVO intenzivirao dejstva oko Novog Travnika. Zašto od 3. juna nisu počeli koordinirani napad? Razlog je bio hrvatsko stanovništvo u zoni djelovanja. Tek nakon njegovog izvlačenja mogli su zajednički krenuti na grad iz dva

pravca. Međutim, HVO nije zadržao planiranu osnovicu Vilenica – Dolac n/L, a ARBiH je uspješno zatvorila njegovu napuštenu liniju prema VRS-u i uvezala teritoriju što je stvorilo drugačije uvjete. Da je ova varijanta bila moguća, primjer je uspješna saradnja HVO-a i VRS-a u Žepču petnaestak dana kasnije.

Radovan Karadžić je 9. juna Glavnom štabu VRS naredio da izvrši prihvrat boraca HVO-a koji su prebjegli iz Travnika na Vlašić i da ih s njihovim naoružanjem prebaci u Vareš. Naredio je da se hrvatskim civilima omogućí nesmetan odlazak na teritoriju HZHB ili u Hrvatsku.¹⁰⁰ Ova usluga Herceg-Bosni sigurno nije bila bezrazložna niti motivirana srpskom brigom za odbranu HVO-a u Varešu. Ona je dio srpsko-hrvatskog dogovora o međusobnoj političkoj i vojnoj pomoći gdje im se nisu ukrštali interesi, odnosno gdje su obje strane bile zainteresirane da nanesu štetu Bosni i Hercegovini. Ovakve srpske usluge HZHB je plaćala vojničkim i političkim protuuslugama, ali i materijalno, naročito naftom i njenim derivatima, ali i robama kojima je srpska strana oskudijevala zbog međunarodnih sankcija. Objema stranama zajednički interes predstavljalo je i da u očima svijeta njihova agresija na državu dobije fizionomiju građanskog rata s Bošnjacima, čega je jedini ishod mogao biti ravnodušan odnos prema svim stranama u kojem ovi posljednji ne bi imali velikog izgleda da ostvare barem minimum svojih planova i očekivanja. “Spašavanje” travničkih Hrvata srpska strana vješto je koristila za propagandne svrhe pokušavajući se svjetskoj javnosti i zapadnim vladama predstaviti u potpuno drugačijoj slici od one u kojoj je bila prepoznatljiva još od 1991. godine. Razbuktavanje sukoba HVO–ARBiH odgovaralo joj je zbog njihovog međusobnog iscrpljivanja što je koristila da odmori i pregrupira snage za ostvarenje vlastitih vojnih ciljeva. Već krajem juna Ratko Mladić odlučio je iskoristiti priliku. Pokrenuo je operaciju *Lukavac-93* s ciljem potpunog poraza ARBiH. U direktivi za dalja dejstva kaže: (...) *Na prostorima bivše BiH se razbuktala borba između dojucerasnjih saveznika muslimana i hrvata i postoji mogućnost da to između njih bude rat do istrebljenja. Snage VRS nastoje iskoristiti taj sukob* (...). Dio operacije odnosio se i na zauzimanje teritorija u srednjoj Bosni za koje je VRS bila zainteresirana: (...) *Delom snaga preuzeti položaje HVO u rejonu Pousorja, Zepca, Vozuce i Travnika (...). Ovladati selom Prusac i dominantnim objektima ka Turbetu, Travniku i Bugojnu.*¹⁰¹

¹⁰⁰ ICTY, RS, Kabinet predsjednika, broj: 01-133/93, *Naređenje*, Sarajevo, 9. juni 1993.

¹⁰¹ ICTY, GŠ VRS, dt. pov. broj: 02/2-479, *Direktiva za dalja dejstva VRS, operativni broj* 5, 25. juni 1993.

Operativna grupa *Bosanska krajina* posjela je do 9. juna nove položaje oko Travnika: Kajabaša (tt 1485) – Čardakov (tt 1805) – sv. Ivan (tt 1008). Izlazak na tu liniju bio je fizički veoma naporan zbog izuzetno teške konfiguracije terena. Veliku i Malu Bukovicu HVO je još držao. Komanda 306. bbr tražila je od UNPROFOR-a da izvuče bošnjačke civile koji su ostali u selu. On se bavio izvlačenjem hrvatskih civila iz Guče Gore te je ponovo odbio spašavati bošnjačke civile. Jedinice OG *Bosanska krajina* izvodile su b/d pravcima: Kajabaša – Velika Bukovica, Hajderove njive – Gostunj – Mosor – Velika Bukovica i prema repetitoru na Vilenici. Alagić je od komande korpusa tražio da hitno pošalje jedan bataljon u ispomoć pravcem Han Bila – Maline – Perčin (tt 1108) – Zahumlje (Peća, tt 1228) kako bi sadejstvovao preostalim snagama u zaposjedanju Bukovice. Veze PTT-a još su uvijek bile u prekidu.¹⁰² Armija RBiH je smatrala da je HVO iseljavanjem hrvatskog stanovništva iz Travnika pokušava pred svjetskom javnošću optužiti za početak sukoba i “etničko čišćenje”. Na području Jablanice hrvatske snage ponovo su počele s napadnim dejstvima. Komanda OZ SB izbjegavala je razgovore s ARBiH o rješavanju problema i okončanja sukoba.¹⁰³ U Novom Travniku borbe su se proširile na Šenkoviće, Zubiće i oko releja. Jedan je borac poginuo, a trojica ranjena. Prema izvještajima 308. bbr, 24 borca HVO-a su ranjena, a dva poginula.¹⁰⁴

U cilju smirivanja tenzija i sukoba, 9. juna komandant ŠVK Rasim Delić naredio je 3. i 4. korpusu, te operativnim grupama *Igman* i *Sjeverna Hercegovina* da obustave sva b/d prema HVO-u osim u rejonima gdje može doći do posljedica prema civilnom stanovništvu i gubitka položaja ARBiH. Najavio im je da će se narednog dana sastati s Petkovićem uz prisustvo Morillona. Očekivao je postizanje sporazuma o apsolutnom prekidu vatre na svim kriznim područjima. U Kiseljaku su Meho Karišik i Filip Filipović, uz svjedočenje *G. de V. W. Hejsa* i Jean-Pierrea Thebaulta, potpisali sporazum o prestanku b/d u srednjoj Bosni. Delić je 10. juna naredio 3. i 4. korpusu i operativnim grupama *Igman* i *Sjeverna Hercegovina* da se pripreme za prekid b/d kada prime signal “SUNCE” uvažavajući dan ranije dobijeno naređenje. Očekivani sporazum je postignut. Obuhvatio je dogovor Karišik

¹⁰² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹⁰³ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/1-161, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 09.06.1993. godine*, Sarajevo, 10. juni 1993.

¹⁰⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

– Filipović.¹⁰⁵ Stupao je na snagu od 14.00 sati. Morao se uspostaviti apsolutni prekid vatre i zamrznuti sve vojne aktivnosti, uključujući vojne pokrete, raspoređivanje snaga i dalju fortifikaciju. UNPROFOR, PMEZ i zajednička komanda-zapovjedništvo imali su zadatak da nadgledaju njegovo sprovođenje.¹⁰⁶ Zajednička komisija u Mostaru morala je ubrzati rad, a sporazum iz Međugorja realizirati se do 15. juna.¹⁰⁷ Član II u tački 1 određivao je puštanje na slobodu svih zarobljenika, bez obzira jesu li vojnici ili civili, osim osumnjičenih za ratne zločine što se moralo posebnom procedurom provjeriti i, u skladu s njom, postupati. Tačka 2 odnosila se na povratak raseljenih osoba. Član III regulirao je puštanje tuzlanskog konvoja blokiranog kod Prozora. Sporazum se morao u cijelosti poštovati. U protivnom, međunarodna zajednica zaprijetila je da neće tolerirati širenje sukoba, da će biti uskraćena svaka pomoć i zavedena potpuna blokada puteva jer će se rat tretirati kao građanski. Sporazum je obuhvatio i plan za Fojnicu kao područje od posebnog interesa. Komanda korpusa naredila je obustavu svih dejstava gdje neće doći do posljedica prema stanovništvu i gubljenja pozicija ARBiH.¹⁰⁸ Državna politika nije smjela dopustiti da

¹⁰⁵ Ovakvi sporazumi su tipski i identični po sadržaju. Razlikuju se u potpisnicima, svjedocima, datumima, mjestima izdavanja i rokovima provedbe. Pronađe se po neka nova, specifična, tačka, kao što je, naprimjer, u ovom slučaju tuzlanski konvoj. Postoje i neznatne razlike između sporazuma zaključenih na različitim nivoima. U ovom primjeru, razlika između Karišik–Filipović sporazuma i Delić–Petković sporazuma je u tome što je potonji obuhvatio Mostar i Fojnicu. Stranci su napravili formular sporazuma koji se redovno primjenjivao bez velikih izmjena. Sporazum koji su 15. juna potpisali Delić, Mladić i Petković sadržajno je gotovo identičan ovome osim što ne spominje ono što se ne tiče VRS (tuzlanski konvoj koji je već bio završen slučaj, Mostar i Fojnica).

¹⁰⁶ Sastav zajedničke komande-zapovjedništva se promijenio: Filipović, Franjo Nakić, Z. Tomić, Šiber, Karić i Merdan. Šiber se trudio diskreditirati i izbaciti Merdana. O tome će kasnije biti više govora.

¹⁰⁷ (...) *Sporazumom najvisih političkih predstavnika R BiH i tzv. HZ HB u Medjugorju, regulisana su sva sporna pitanja ARBiH i HVO (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1541, *Pojasnjene u vezi razmjene zarobljenika iz KPD Zenica*, Zenica, 20. juni 1993.

¹⁰⁸ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/723-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 9. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1342, *Obustava svih dejstava ARBiH prema postrojbama HVO*, Zenica, 9. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/724-1, *Pripremno naredjenje*, Sarajevo, 10. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/726-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 10. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1416, *Pripremno naredjenje*, Zenica, 10. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/130-1, *Naredjenje*, 10. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-624/1, *Obustava svih dejstava ARBiH prema postrojbama HVO, naredjenje*, Zenica, 10. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1424, *Naredjenje*, Zenica, 11. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/538-2, *Naredjenje*, Travnik, 11. juni 1993; **ICTY**, 3. korpus, Sektor za moral, IPD i VP, broj: 04-152-115, *Sporazum između strana o prestanku sukoba u Bosni i Hercegovini*, Zenica, 13. juni 1993.

rat u Bosni i Hercegovini, koji je počeo kao srpska agresija te prerastao i u hrvatsku, bude u očima svijeta i međunarodne zajednice tretiran kao građanski. Srpska i hrvatska propaganda svojski su se trudile da bude tako definiran. Hiljade travničkih Hrvata prešlo je na srpsku teritoriju. Slike tih nesretnika na vlašićkim livadama, uplašениh Armijom RBiH, ali i Vojskom RS koja se od zločinačke preko noći lažno pretvarala u vojsku spasa, obišle su svijet. Hrvatska i srpska propaganda zajednički su koristile njihovu nesreću da ocrne bosanskohercegovačku vlast i ARBiH. Međunarodna zajednica i svjetska javnost bile su raspete između slika uplašениh i unesrećenih hrvatskih izbjeglica na srpskoj teritoriji i bošnjačkih leševa koje su pripadnici HVO-a, koji su također bili među izbjeglicama na srpskoj teritoriji, ostavili iza sebe u Velikoj Bukovici i drugim travničkim selima. Ni slike Ahmića nisu izbljedjele. Stranci su bili u dilemi ko je krivac, a ko žrtva, čija je odgovornost teža, a čija nesreća veća. S toga nije čudan, niti prema Bosni i Hercegovini neprijateljski, njihov oštar stav da će rat ubuduće tretirati kao građanski. Hrvatska zajednica Herceg-Bosna to je očekivala, a bosanskohercegovačko rukovodstvo nije smjelo dopustiti da se desi. Delić je naredio potčinjenim jedinicama da strogo moraju poštovati potpisano primirje.¹⁰⁹ Borci su negodovali. Ponovo su bili kivni na HVO i željeli su konačan obračun s njim i politikom HZHB. Komande jedinica morale su im objašnjavati da se primirje mora poštovati i radi čega.¹¹⁰ HVO je iskoristio primirje za pregrupisanje snaga i inženjersko utvrđivanje položaja. Konsolidirao je snage. Naredna b/d s njim bila su teža i ozbiljnija. Primirje, kao ni sva ranija, ipak nije poštovano. Potpisivana su samo da zadovolje strane posrednike. U Novom Travniku snajperista HVO-a teško je ranio jednog pripadnika ARBiH i četverogodišnje dijete.¹¹¹ Iz pravca Busovače HVO je ispalio osam raketa iz VBR-a na Zenicu. Jedna osoba je lakše ranjena, ali je pričinjena veća materijalna šteta. Hrvatska propaganda, preko HTV-a, objavila je da je spaljen samostan u Gučoj Gori, lokalno stanovništvo masakrirano i da su ubijeni svećenici crkve u Grahovčićima (fra Franjo Križanac i fra Pero). Samostan nije spaljen, a svećenici iz Grahovčića evakuirani su kod fra Stipana Radića u Zenicu. Komanda OG *Bosanska krajina* poduzela je sve mjere da raskrinka hrvatsku propagandu

¹⁰⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/130-1, *Naredjenje*, 10. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1424, *Naredjenje*, 11. juni 1993.

¹¹⁰ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/538-2, *Naredjenje*, Travnik, 11. juni 1993.

¹¹¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 10. juni 1993, 11,00 h.

o spaljivanju samostana i protjerivanju hrvatskih civila na Vlašić.¹¹² Ništa vrijedno iz samostana nije ni opljačkano jer je sredinom decembra 1992. fra Stjepan Neimarević, uz odborenje vlade HVO Travnik i oružanu pratnju, prebacio umjetnine i druge vrijednosti u Hrvatsku.¹¹³

Ministarstvo za vanjske poslove Republike Bosne i Hercegovine 11. juna uputilo je pismo žaljenja Ministarstvu za vanjske poslove Republike Hrvatske zbog situacije u Travniku u kojem je hrvatsku diplomatiju obavijestilo da bosanskohercegovačka Vlada ima potpuno drugačije informacije od onih koje je Hrvatska predstavila. Vlada je predložila formiranje zajedničke komisije koja bi s UNPROFOR-om obišla teren, utvrdila činjenično stanje i potom ih predstavila javnosti.

Na nagovor svog prijatelja, francuskog filozofa Bernard-Henrija Lévia, predsjednik Predsjedništva 11. juna posjetio je papu. Svojim tumačenjem stanja u Bosni i Hercegovini ostavio je vrlo dubok utisak na njega zbog čega je i zaplakao. Nakon tog razgovora, papa je izjavio *da je bosanska kauza ispravna i da postoje okolnosti pod kojima je mir pod svaku cijenu, ako ne grijeh, onda-greška* i da Sarajlije *zaslužuju sve njegove blagoslove*.¹¹⁴ Prije odlaska u posjetu papi, Izetbegović je telefonski pozvao Mesića i tražio da mu organizira sastanak s Tuđmanom na kojem će biti i Silajdžić. Dao je tri prijedloga za razgovor: Bosanskohercegovačka strana smijenit će sve

¹¹² **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-162, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 10.06.1993. godine*, Sarajevo, 11. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 11. juni 1993, 11,00 h; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Saopštenje*, Zenica, 11. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 12. juni 1993, 11,00 h; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-504, *Dnevni operativni izvještaj sa stanjem u 22,00 h*, Zenica, 2. juni 1993. godine. **Ovaj zadnji izvještaj pogrešno je datiran. Na osnovu poznatih događaja, pouzdano datiranih iz drugih dokumenata, a koji se spominju i u njemu, naprimjer, polazak tuzlanskog konvoja iz Gornjeg Vakufa, siguran datum bi trebao biti 10. juni. U izvještaju se kaže da je konvoj, koji je jutros krenuo iz Gornjeg Vakufa, stigao u Novi Travnik i da će navečer nastaviti prema Zenici. Ne spominju se problemi koji su se desili kada je konvoj pokušao nastaviti put prema Zenici. Dakle, izvještaj je pisan prije večeri istog dana. U ŠVK je primljen 11. juna u 00.50 sati.**

¹¹³ **ICTY**, HVO Travnik, broj: HVO-___/92, *Odobrenje*, Travnik, 8. decembar 1992; **ICTY**, HVO, Brigada Travnička, III. bojna-2. satnija, broj: 322/92, *Odobrenje*, Guča Gora, 10. decembar 1992.

¹¹⁴ **LÉVI: (...) Dobili smo jedan sat s papom (...). Napravio sam dugi uvod i predstavio Njegovoj svetosti situaciju u Sarajevu, jer sam bio svjedok te patnje. Ali, kada je Alija govorio, papa je već bio slomljenog srca. Izetbegović je opisao patnje svog naroda i građana na veoma srceparajući način. Vidio sam da što više Izetbegović govori, papa je bio sve više impresioniran (...) u jednom trenutku vidio sam suze u papinim očima, iako je on bio snažan i tvrd čovjek. Uostalom, to je zabilježeno na fotosu, koji je na poštanskoj markici u UN-u predstavio Majkl Landau (Michael) (...).** Up.: <http://thebosniatimes.ba/clanak/2493>.

starješine ARBiH koje zahtijeva hrvatska strana pod uvjetom da i ona smijeni sve one koje bosanskohercegovačka strana ocijeni kompromitiranim; da Hrvatska s Bosnom i Hercegovinom potpiše sporazum i učini sve što može kroz preliminarne procese za konfederaciju s Bosnom i Hercegovinom; da Martin Špegelj, general HV-a, preuzme komandu nad ARBiH. Time bi bosanskohercegovačka strana dokazala da nije fundamentalistička nego da se bori za opstanak Bosne i Hercegovine.¹¹⁵

Probijanjem „srpskog koridora“ u ljeto 1992, na pravcu Banja Luka – Bijeljina, tuzlanska regija izgubila je put preko Bosanskog Broda prema Hrvatskoj.¹¹⁶ Morala se preko srednje Bosne i zapadne Hercegovine povezati sa Splitom. Zbog stalnih blokada puteva preko zapadne Hercegovine do maja 1993. stanovništvo je počelo osjećati ozbiljnu krizu s hranom. „Konvoj radosti“, s oko 500 vozila i 2.000 osoba, krenuo je početkom juna iz Splita s humanitarnom pomoći za Tuzlu. Pod pratnjom UNPROFOR-a putovao je šest dana do Prozora gdje je stigao 6. juna. Zbog borbi u Lašvanskoj dolini zadržan je na Maklenu tri dana. Tokom noći hrvatski razbojnici krali su vozila i stvari. U konvoju se nalazio veliki broj žena, djece, poslovnih ljudi i bolesnika. Delić i Petković 10. juna su dogovorili da nastavi dalje. U Gornjem Vakufu dočekala ga je komanda 317. bbr koja je putnicima podijelila kruh i vodu. Istog dana krenuo je iz Gornjeg Vakufa i do predvečerja stigao u Trenicu gdje je zaustavljen radi granatiranja Zenice. UNPROFOR je preuzeo odgovornost za sigurnost, a Merdan je, oslanjajući se na te garancije, naredio da nastavi put. Konvoj je krenuo predvođen patrolom UNPROFOR-a. Patrola se poslije sat vratila u Trenicu i tražila da se ostatak konvoja zadrži jer je njegov prvi dio HVO zaustavio kod Franjginih kuća i počeo ubijati vozače. UNPROFOR je usmratio dva pripadnika HVO-a da zaustavi dalja ubistva putnika. To je bio prvi potvrđeni primjer da je nekoga ubio u vršenju svoje misije u Bosni i Hercegovini. Ubijeno je osam vozača (po nekim izvještajima deset). Ostatak konvoja zadržao se u Trenici nekoliko dana, odnosno sve dok ARBiH nije ovladala planinskom komunikacijom Novi Travnik – Mešćema – Kraljevice – Travnik. Do 16. juna oko 300 vozila stiglo je

¹¹⁵ “Izetbegović, Silajdžić i ja pokušali smo promijeniti Tuđmanov odnos prema BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (22)”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. decembar 2000, 9.

¹¹⁶ ICTY, R BiH, MO, Okružni sekretarijat za odbranu Tuzla, broj: 96-5/92, *Informacija o stanju na ratištima regije Tuzla*, Tuzla, 30. juni 1993.

u Tuzlu i to većina opljačkanih.¹¹⁷ Krivicu za zaustavljanje tuzlanskog konvoja HVO je svaljivao na gladne žene i djecu, naročito izbjeglice, ali je raspolagao podacima da je *nekoliko vozača (...) izgubilo život*.¹¹⁸ Teško je povjerovati da su samo žene i djeca zaustavili konvoj s obzirom na ubistva vozača. Ovim ratnim zločinom i razbojničkim divljaštvom HZHB znatno je doprinijela vlastitoj političkoj diskreditaciji u očima međunarodne zajednice.

Jedinice 308. bbr i OpŠO Novi Travnik izvodile su 10. juna b/d na dva pravca relej – Trenica – Opara – Rostovo (jedna četa) i Sinokos – Šenkovići – Ravno Rostovo (dvije čete). Borbe su se raširile na područje cijele općine i sela Seona, Rat i Has prema Gornjem Vakufu. Alagić je naredio 308. bbr da zaposjedne Runjevicu (tt 683) radi olakšavanja prodora ARBiH iz Slimena prema Novom Travniku.¹¹⁹ U z/o brigade *S. Tomašević* stanje je bilo teško. Nekoliko hrvatskih sela došlo je u okruženje. U toku noći 9/10. juni poginulo je sedam njenih boraca, a više desetina ih je povrijeđeno. Borbena dejstva izvođena su i u z/o brigada *Viteška* i *N. Š. Zrinski*. Petero hrvatske djece smrtno je stradalo od dvije minobacačke mine u Vitezu, a desetero ih je ranjeno.¹²⁰ OG *Bosanska krajina* izvodila je b/d u cilju spajanja sa 306. bbr i oslobađanja Velike Bukovice na dva pravca: Kajabaša – Velika Bukovica i Hajderove njive – Gostunji – Mosor. Istovremeno je nastavila b/d na slamanju otpora HVO-a kod repetitora na Vilenici. Tražila je od korpusa pojačanje snage ojačanog bataljona u z/o 306. bbr za razbijanje preostalih snaga HVO-a na pravcu Han Bila – Maline – Humac (tt 1380)

¹¹⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1300-1, *Obavještenje*, Zenica, 9. juni 1993; ICTY, ARBiH, 317. bbr, broj: 02/33-1419, Gornji Vakuf, 10. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1418, Zenica, 10. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-162, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 10.06.1993. godine*, Sarajevo, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, Press 3. korpus, *Saopštenje*, Zenica, 11. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 11. juni 1993, 11,00 h; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 12. juni 1993, 11,00 h; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1471, *Pregrupisavanje snaga*, Zenica, 15. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993; ICTY, PMEZ, Interni izvještaj, *Budućnost misije u Bosni i Hercegovini*, podnio: **Ole Brix Andersen**, 16. juni 1993.

¹¹⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-6-294/93, *Izvjeshće o stanju u zoni odgovornosti do posljednjeg vanrednog izvješća od 23:00 h*, Vitez, 11. juni 1993, 08,00 h.

¹¹⁹ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

¹²⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-6-266/93, *Izvjeshće o stanju na dan 10.06. '93.g. sa stanjem u 20,00 sati*, Vitez, 10. juni 1993.

– Kajabaša (tt 1485).¹²¹ Zbog vojničkog poraza i izdaje od strane VRS-a, koja nije u dovoljnoj mjeri sadejstvovala, moral pripadnika HVO-a bio je u padu.¹²² Bilo je problema i u redovima ARBiH. U rejonu Gostunja, pod nerazjašnjenim okolnostima, poginuo je načelnik štaba 312. mtbr Zijad Selman. Sumnju u okolnosti njegove pogibije izazvala je ranija prijetnja ubistvom koja mu je upućena od pripadnika jedinice za posebne namjene SJB Travnik (*Mečići*). Jedan vod 2/312. mtbr, predvođen zamjenikom komandanta bataljona, samovoljno je napustio položaj čime je ugrozio lijevi bok jedinice SJB Travnik čija su dva pripadnika izgubila život.¹²³ Na zavidovićkom bojištu, VRS je pojačala artiljerijska dejstva po položajima ARBiH i bošnjačkim naseljima Rujnice, Mahoje, Hajdarevići i gradu.¹²⁴ HVO je pomagao lokalnim Srbima da se isele na teritoriju pod kontrolom VRS-a.¹²⁵

U ranim jutarnjim satima 11. juna snage VRS-a izvele su pješadijski napad na pravcima: Potkraj – Sečevo (22. pbr) i Borik – Voćnjak – Crkvine (19. pbr) s ciljem ovladavanja Turbetom i spajanja komunikacije Banja Luka – Skender Vakuf – Turbe – Donji Vakuf – Jajce – Banja Luka.¹²⁶ Jedinice 312. mtbr, uz gubitke od pet ranjenih, odbile su napad, uništile jedan tenk i dovele manju grupu boraca VRS-a u okruženje u Sečevu. Linije odbrane od Meokrnja do Mešćeme ostale su nepromijenjene. Komanda korpusa naredila je 312. mtbr da ih uporno brani i ojača, te drži snage u rezervi. Komanda OG *Bosanska krajina* izvijestila je da se na l/o prema

¹²¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993; ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

¹²² **Praljak**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/1-162, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 10.06.1993. godine*, Sarajevo, 11. juni 1993.

¹²³ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/131-2, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993.

¹²⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 11. juni 1993, 11,00 h; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 12. juni 1993, 11,00 h.

¹²⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 10. juni 1993, 11,00 h.

¹²⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-506, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1426, *Naređenje*, Zenica, 11. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: __, *Vanredni borbeni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993. (ECV 3. korpus, broj: 4084, Zenica, 11. juni 1993). **LINIJE DODIRA ARBIH S VRS-OM NA TRAVNIČKOM BOJIŠTU: Srebreno brdo (tt 1290) – tt 1699 – Vlaška gromila (tt 1919) – Čardakov (tt 1805) – Rakite (tt 1537) – Kajabaša (tt 1485) – Oraški kik (1067) – Veliki kuk (tt 1109) – Mali kik (tt 809) – Djaci – Sečevo – Turbe – Ciganluk – Konak – Ganići – Kazići – Bijelo Bučje – Osoje – Ravno.**

HVO-u poštuje primirje što jedinice koriste za inženjersko utvrđivanje.¹²⁷ Ali, po ostalim izvještajima iz istog dana, čini se da nije bilo tako. Jedinice su nastavile s napadnim dejstvima. Glavne snage pokušavale su zaposjesti Gostunj i Stojkoviće, a pomoćne su napadale ka Prahuljama. Četvrti bataljon 17. SKbbr pomjerio je liniju na Gornjem Putićevu i raskrsnici kod Šibicare koju je zauzeo. Zbog otpočinjanja borbi u Novom Travniku, četa 308. bbr napustila je liniju u Bijelom Bučju čime je ona oslabljena. Ljudstvo je bilo zamoreno, a *sve cijevi su bile u akciji*. Komanda OG *Bosanska krajina* tražila je od komande korpusa jedan bataljon pojačanja za rezervu. Iz Travnika se masovno iseljavalo hrvatsko stanovništvo po nagovoru HVO-a. Nakon izvlačenja HVO-a pripadnici 2/312. mtbr ušli su u Veliku Bukovicu. Našli su 4-5 zaklanih muškaraca. Pretpostavljalo se da su ostali leševi u spaljenim kućama. Kod Kapele sv. Ivan našli su BsT i minobacač s municijom. Obuzeti bijesom, nakon prizora koji su zatekli u selu, zapalili su kapelu. Najviše problema pravili su kriminalci pljačkom na oslobođenoj teritoriji što je znatno utjecalo na slabljenje b/m. Do 11. juna uspostavljena je l/o: Stuzerak – Zukića most – Karahodže – Zolote – Banovići – Šarića brdo – Radojevići – Mosor – Bandol – Gostunj – Gornje Putićevo – Dolac n/Lašvi – Polje Slavka Gavrančića (Nević Polje) – Slimena – Stojkovići (isključno) – Budušići (sjeverno 1 km). Repetitor na Vilenici bio je blokiran. U b/d od 3. do 12. juna u zoni djelovanja OG *Bosanska krajina* poginula su četiri borca, a sedmerica su ranjena.¹²⁸

S minimalnim gubicima odbranjen je grad u najsloženijim uvjetima, zahvaljujući pravovremenom planiranju prostora, sredstava i snaga, ali i pretpočinjavanju jedinica, odnosno prihvaćanju jedne komande. Odbrana Travnika i njegovo uvezivanje s Novim Travnikom i Zenicom, te kasnije

¹²⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/131-2, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/35-1425, *Organizacija b/d*, Zenica, 10. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-506, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. juni 1993.

¹²⁸ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-161, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 09.06.1993. godine*, Sarajevo, 10. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-506, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/129-3, *Vanredni borbeni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/321-5, *Redovni borbeni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr (3. korpus, ECV, broj: 4150, Zenica, 12. juni 1993), Travnik, 12. juni 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, broj: __, *Službena zabilješka*, Travnik, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

oslobađanje Kupresa i Vlačića, najveći su uspjesi komande OG *Bosanska krajina*, odnosno komande 7. korpusa koja je iz nje proistekla. Na čelu komandi OG *Bosanska krajina* i 7. korpusa bili su isti ljudi, komandant Mehmed Alagić i njegov zamjenik Fikret Ćuskić. Veliki broj starješina s kojima su blisko sarađivali u ljeto 1993. kasnije je bio u komandi 7. korpusa. U borbama oko Travnika lokalni komandanti prepoznali su ih kao uspješne starješine radi čega su stekli neprikosnoven autoritet u srednjoj Bosni. Tada je zasijano sjeme uspješne saradnje koje je dozrijevalo na Kupresu i Vlačiću 1994, odnosno 1995. godine. Odbrana Travnika bio je prvi zadatak OG *Bosanska krajina*, odnosno Mehmeda Alagića. Obavio ga je vrlo uspješno uz minimalne gubitke. U zoni djelovanja njegove operativne grupe nije bilo masovnih zločina nad hrvatskim stanovništvom. Uspio je braniti i oslobađati teritorij te držati jedinice pod kontrolom.

Stanje u z/o OZ SB bilo je veoma teško, a b/m boraca izuzetno nizak: *Ljudstvo je na granici psiho-fizičke izdržljivosti. Veliki broj je palih i povrijeđenih bojovnika (...). Bojovnici imaju osjećaj napuštenosti. Nedostajalo je streljiva, hrane i svega ostaloga. Armija RBiH izvodila je pješadijske napade duž svih linija razdvajanja, a najteže je bilo u Novom Travniku. Zubići su bili u okruženju. U Kaknju je, za HVO, također, bilo teško.*¹²⁹ Trideset dva borca OZ SB poginula su 11. juna, a veći broj ih je ranjen i nestao. U Novom Travniku, Vitezu, Busovači i Kiseljaku nalazilo se 38.000 hrvatskih izbjeglica.¹³⁰ Brigade *Travnička* i *Frankopan* bile su u rasulu, a neke jedinice brigade *S. Tomašević* u okruženju. U jutarnjim satima ARBiH zauzela je BNT. Presjekla je koridor Sebešić – Busovača, *jedini izvor života za Hrvate OZ SB*. Brigada *B. Jelačić* imala je probleme s logistikom, a brigada *Kotromanić* bila je u okruženju i u stalnim b/d s ARBiH. Brigada *Bobovac* također je bila u okruženju ARBiH i VRS-a. Brigada *III. xp* bila je u okruženju od 15. aprila. Gubici brigade *N. Š. Zrinski* od 21. januara do 11. juna bili su oko 150 poginulih.¹³¹ Prema podacima brigade *Frankopan*, u borbama za Travnik do 27. jula poginulo je 125 osoba.¹³²

¹²⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-6-294/93, *Izvešće o stanju u zoni odgovornosti do posljednjeg vanrednog izvešća od 23:00 h*, Vitez, 11. juni 1993, 08,00 h.

¹³⁰ U nekim hrvatskim izvještajima spominje se 50.000.

¹³¹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-317/93, *Izvešće o stanju u OZ SB*, Vitez, 12. juni 1993.

¹³² Iz dokumenta nije jasno koliko je u tom broju pripadnika HVO-a, a koliko civila niti da li se ti gubici odnose samo na z/o brigade *Frankopan* ili na cijelu općinu Travnik. Up.: ICTY, HVO, Brigada Frankopan, broj: 13-07-365-III/93, 27. juli 1993.

Načelnik uprave RV i PVO ARBiH iz Zagreba Salko Begić izvijestio je ŠVK da je prekinut zračni most Tuzla – Split jer HRZ ne dozvoljava ulazak helikoptera ARBiH u hrvatski zračni prostor zbog otvaranja vatre na njegove helikoptere u rejonu Vranice. Tražio je od ŠVK, na osnovu prijedloga Ešrefa Nurkića s tuzlanskog Heliostrova Dubrave, da sa GS HV razmijeni pismene saglasnosti o odobrenju letova i garancije da se na helikoptere s oznakama crvenog križa neće otvarati vatra. Zbog sumnje u sadržaj tereta, predložio je usaglašavanje mjesta kontrole na terenu pod zajedničkom kontrolom. Letovi helikoptera isključivo su trebali biti u humanitarne svrhe, međusobno najavljeni preko UNPROFOR-a, a helikopteri jasno označeni znakom crvenog križa s najavljenim mjestom polijetanja i slijetanja i kontrolirani od UNPROFOR-a.¹³³

Jedinice ARBiH uspješno su izvodile dejstva u z/o 308. bbr (Margetići, Hadžići, Zenepići, Pobrđani, Brkani i Zubići) i 12. juna.¹³⁴ Krajišnici su konačno, poslije nekoliko dana borbi, zaposjeli relej na Vilenici. Četvrti bataljon 306. bbr napustio je l/o na Vlašiću: Meokrnje – Dragića potok otvarajući lijevi bok 314. mtbr. Komanda bataljona uspjela je vratiti samo 20 boraca nazad. HVO je i Kamenjaš prepustio VRS-u.¹³⁵ Za HVO stanje u Novom Travniku bilo je krajnje dramatično i panično. Borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom. Prema njegovoj procjeni, cilj ARBiH bio je spajanje snaga iz Zenice, Kaknja i Visokog sa snagama u Gornjem Vakufu, Jablanici i Konjicu.¹³⁶ Bio je u pravu. Snage ARBiH iz Travnika i Novog Travnika ostvarile su fizički spoj u blizini tt 583, sjeverno od Budušića. Armija RBiH razoružala je dio jedinica HVO-a koje su držale Brkane, Đakoviće i Pobrđane. U BNT-u su ostale značajne količine oruđa i municije (nekoliko H 122 mm, tri topa *TON 100*, 23 topa 6Š-LY 23 mm, dva *Ognja*, jedan *Orkan* i desetine hiljada komada metaka 23 mm). Alagić je predložio Hadžihasanoviću da tokom noći to sve izvuče prema Kasapovićima, za slučaj da HVO odluči artiljerijski gađati tvornicu, a primijećeno je i da se snage HVO-a, koje su se još držale u Margetićima, grupišu prema tvornici.

¹³³ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Uprava RV i PVO, str. pov. broj: 110-13/63, *Prijedlog*, Tuzla, 11. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Uprava RV i PVO, Zagreb, 11. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, IKM Zenica, broj: 548, Zenica, 11. juni 1993.

¹³⁴ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-163, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 11.06.1993. godine*, Sarajevo, 11. juni 1993.

¹³⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹³⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 286/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 13. juni 1993.

Ponovo mu je tražio da naredi 308. bbr da pod svaku cijenu zauzme i drži Mravinjac.¹³⁷ U Gornjem Vakufu rasle su tenzije, a u Bugojnu je postalo napeto. Borci 307. mtbr *upali* su na neke položaje koje je HVO pripremao oko grada radi čega je došlo do puškaranja, ali stanje se smirilo. Komandant OG *Zapad* obavijestio je komandu korpusa da ne može poslati jedinicu 308. bbr na Mravinjac i Kamenjaš jer je cijela brigada zauzeta borbama s HVO-om u rejonu Novog Travnika. Predložio je da to učini OG *Bosanska krajina*.¹³⁸ Ova situacija, odnosno problem nadređenosti nad jedinicama, pokazuje kako se to negativno odražava na terenu. Novotravnička brigada i OpŠO Novi Travnik primale su naredbe od komandi dvije operativne grupe što je bilo zgodno za njihovo izbjegavanje, pravdajući se podređenosti drugom komandantu. U Travniku nije bilo tih problema, bar ne sa 312. mtbr i OpŠO Travnik, i situacija se brže razrješavala uz manje gubitke. Natezanje između operativnih grupa *Bosanska krajina* i *Zapad*, ko će i s kojim jedinicama preuzeti Kamenjaš i Mravinjac, potrajalo je nekoliko dana. Dok je konačno riješeno, došlo je do situacije koja je uzrokovala gubitke. Između 308. bbr i OG *Zapad* dogovoreno je da će 307. mtbr zaposjesti Kamenjaš (tt 1510), a 308. bbr Mravinjac (tt 1393), ali to nije realizirano. Zbog otežanih veza, 308. bbr nije mogla primiti naređenje o prekidu vatre radi čega je UNPROFOR odveo Alagića u Novi Travnik kako bi na licu mjesta, u prisustvu oficira Britbat-a, izdao naređenje o prekidu b/d. Vjerovatno je to bio samo način da ode u Novi Travnik jer je 308. bbr imala vezu s korpusom preko OG *Zapad*, a i s OG *Bosanska krajina* preko UKT veze. U međuvremenu je HVO granatirao položaje ARBiH i otvorio pješadijsku vatru na vozilo UNPROFOR-a u Donjem Putičevu. Zbog nadziranja provođenja primirja, UNPROFOR je postavio 4-6 oklopnih transportera na najkritičniju liniju razdvajanja (rejon Gostunja), ali ih je HVO tukao PAM-ovima i PAT-ovima. Alagić je predložio da komanda korpusa, posredstvom MKCK-a, poduzme mjere u cilju pronalaženja mjesta gdje je HVO zatočio civile iz Bukovice i oko 250 civila drugih bošnjačkih sela. Plašio se da će se zbog neizvjesnosti njihove sudbine pokrenuti lavina nekontroliranog hapšenja hrvatskih civila u Travniku.¹³⁹

¹³⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/140-3, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 13. juni 1993.

¹³⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹³⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/140-3, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 13. juni 1993.

Ujutro, 14. juna, HVO je izveo pješadijski napad pravcima Margetići – Pobrđani – Voznica – Mitalo i Brkani – tt 743 – Osredak – tt 672. Teškom artiljerijom i VBR-ovima dejstvovao je cijeli dan po dijelu Novog Travnika pod kontrolom ARBiH, bošnjačkim selima Pečuj, Opara, Reput, Bistro, Kasapovići, Vejzovići i Sinokos i položajima ARBiH. Sa Sebešića je tukao Has, Seonu i Rat. Novi pješadijski napad pokušao je iz Osoja u predvečerje, a tokom noći ponovio je napad na Sinokos iz pravca Pećina i Ruda.¹⁴⁰ Granatirao je i Zenicu.¹⁴¹ Vjerovatno su se njegove okružene jedinice pokušavale probiti prema dijelu grada pod kontrolom HVO-a. U izvještaju OZ SB stanje u z/o brigade S. Tomašević ocijenjeno je kao krajnje dramatično. Armija RBiH borbeno je djelovala na području cijele općine, a posebno na pravcu šumskog puta Novi Travnik – Travnik preko Vilenice. Prvo uporište HVO-a, koje je na tom pravcu morala zaposjesti, bilo je u Margetićima. Poginulo je deset boraca HVO-a, od čega sedam u Rudama, a veći broj ih je ranjen. Komanda OZ SB nije znala šta je s hrvatskim civilima s tog područja, ali je bila sigurna da *muslimansko mudjahedinske snage sve pred sobom ubijaju, pale ne gledajući da li je to bojovnik ili je beba od 15 mjeseci*. Teške borbe vođene su i u rejonu Doca n/L (Gostunj, Brankovac – Pokrajčići) gdje je ARBiH pomjerila liniju. I na tom pravcu HVO je imao veliki broj poginulih i nekoliko desetina ranjenih.¹⁴²

Hrvatska sela na pravcu Novi Travnik – Opara – Gornji Vakuf bila su u okruženju ARBiH. Stanovnici Margetića, Zenepića, Hajdarića, Zubića i Pobrđana pokušavali su se, posredstvom UNPROFOR-a, evakuirati.¹⁴³ U vezi s nepovoljnom situacijom u srednjoj Bosni, načelnik VOS-a GS Žarko Keža predložio je Bobanu, Petkoviću, Stojiću, Domazetu (VOU Zagreb) i Bonacinu (OZ Split) *da se u službenoj upotrebi ne koristi termin Armija BiH već muslimanske snage*. Predložio je još i da se izvrši potpuna mobilizacija ljudskih i materijalnih potencijala, uhapse u Hrvatskoj i predaju HVO-u svi bosanskohercegovački Hrvati koji su v/o, zabrani ulazak-izlazak u Hrvatskoj bošnjačkim v/o i onemogućiti protok MTS-a,

¹⁴⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1456, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 14. juni 1993.

¹⁴¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1462, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 14. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-532, *Protest*, Zenica, 21. juni 1993.

¹⁴² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-6-346/93, Vitez, 14. juni 1993, 09,15 h.

¹⁴³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 287/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. juni 1993.

hrane i ljudstva i bilo kakve druge pomoći Bošnjacima u Bosni i Hercegovini kroz teritorij RH i HZHB. Tražio je upućivanje dvije elitne brigade HV-a ili HVO-a; jedne na pravac Prozor – Šćipe – Parsovići – Fojnica, a druge na pravac Prozor – Kostajnica čime bi se, po njegovom mišljenju, deblokirao HVO u srednjoj Bosni i Jablanica dovela u potpuno okruženje. Istovremeno bi HVO došao u ravnopravniji položaj i naspram VRS-a.¹⁴⁴

Komandant 3. korpusa objavio je potčinjenim starješinama i borcima da ARBiH ulazi u novu fazu rata u kojoj su *definitivno razbijene iluzije o eventualnoj vojnoj intervenciji međunarodne zajednice kao presudnom faktoru za zaustavljanje agresije* i upozorio ih da se ona mora osloniti na vlastite resurse. Uz postojećeg srpskog agresora dobila je i novog neprijatelja, HVO, koji je vojnički provodio Bobanovu politiku podjele zemlje po etničkim granicama nakon njihovog nasilnog stvaranja. Prema komandantu korpusa, kao *vazan faktor u limitiranju uticaja te politike na hrvatski narod predstavlja držanje i ponasanje katolicke crkve, koja nesumnjivo stoji na stajalištima nedjeljivosti države*.¹⁴⁵ Sa sjednice, koju je održalo u Ženevi, Predsjedništvo je naredilo obustavu svih b/d prema HVO-u.¹⁴⁶ Komanda korpusa naredila je da se iz pritvora oslobode civili za koje su istrage pokazale da nisu učestvovali u napadima na jedinice ARBiH. Komanda OG *Bosanska krajina* odmah je počela provoditi naredbu. Oslobođenim licima izdavana su rješenja kako bi se zaštitila od budućeg privođenja od vojne ili civilne policije.¹⁴⁷

Komanda korpusa naredila je 15. juna 308. bbr da pregrupiše snage iz Opare sa ciljem sprečavanja HVO-a da zauzme BNT.¹⁴⁸ Svim brigadama i općinskim štabovima odbrane naredila je da sve raspoložive snage, koje nisu u borbenom dodiru s VRS-om, imaju u gotovosti za upotrebu po odluci komandanta korpusa.¹⁴⁹ U rejonima Zubića i Lazina HVO je izvodio pješadijske napade. Danima je tukao bošnjačka sela i dio grada pod

¹⁴⁴ ICTY, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 03-490/93, *Informacija-prijedlog*, Mostar, 14. juni 1993.

¹⁴⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1466, *Odbrana i oslobođenje Republike Bosne i Hercegovine, Naredjenje*, Zenica, 14. juni 1993.

¹⁴⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1458, *Obustava svih sukoba izmedju jedinica ARBiH i postrojbi HVO, Naredjenje*, Zenica, 14. juni 1993.

¹⁴⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/150-2, *Rješenje o puštanju iz pritvora*, Travnik, 14. juni 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/150-3, *Rješenje o puštanju iz pritvora*, Travnik, 14. juni 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/182-1, *Rješenje o puštanju iz pritvora*, Travnik, 17. juni 1993.

¹⁴⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1471, *Pregrupisavanje snaga*, Zenica, 15. juni 1993.

¹⁴⁹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-515, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 15. juni 1993.

kontrolom ARBiH koristeći i zapaljivu miniciju kako bi izazvao što više štete i panike. Bugojanska četa 1/7. SMbbr na Ravnom Rostovu nije imala fizičkog kontakta sa svojom komandom i ostalim jedinicama brigade radi čega je tražila da uđe u sastav 307. mtbr. U dotadašnjim b/d 308. bbr imala je deset poginulih, osamnaest lakše i dva teže ranjena borca. Tri bošnjačka civila su poginula.¹⁵⁰ Alagić je naredio komandantu odreda *Adis Nukić* i komandantu 2/17. SKbbr da naredni dan obave razgovor o predaji s desetak pripadnika HVO-a, koji su se krili u pećini kod vode Bradara. Ukoliko bi je odbili, imali su zadatak da ih likvidiraju. Angažirano je 40 boraca odreda i 2/17. SKbbr.¹⁵¹ Jedinicama u okruženju, komandant OZ SB naredio je proboj. Prethodno su trebali utrošiti sav MTS, te zakopati ili uništiti oruđa i hranu. Zabranio im je predaju VRS-u ili ARBiH.¹⁵²

Na sarajevskom aerodromu Deliće, Mladić i Petković 15. juna potpisali su opći sporazum o prestanku borbi u Bosni i Hercegovini. Philippe Morillon i Lars-Eric Valgrind iz UNPROFOR-a i Cedrik Thornberry iz PMEZ-a bili su svjedoci. Trebao je stupiti na snagu u 12.00 sati 18. juna. Podrazumijevao je prestanak vatre, zamrzavanje vojnih aktivnosti – uključujući pokrete, razvoj jedinica i dalju fortifikaciju – i punu saradnju s UNPROFOR-om u njegovom nadgledanju provođenja sporazuma. Strane su se obavezale da će dozvoljavati dostavu humanitarne pomoći i slobodu kretanja predstavnicima međunarodnih humanitarnih organizacija i prestati se međusobno ucjenjivati korištenjem vode, plina i struje.¹⁵³

¹⁵⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-512-1, *Dopuna redovnog borbenog izvještaja*, 15. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993. godine. **Od 18. maja, na zahtjev komande 1/7. SMbbr koja je nije mogla logistički podržavati radi teritorijalne odsječenosti, četa na Ravnom Rostovu pretpočinjena je i logistički oslonjena na 308. bbr. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1205, *Obavijest*, Zenica, 18. maj 1993. godine. Na zahtjev komande OG Zapad, 31. maja pretpočinjena je 307. mtbr. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1310, *Naređenje*, Zenica, 31. maj 1993. godine. Zbog zauzimanja Mravinjca u sadejstvu s OG Bosanska krajina, OG Zapad tražila je od komande korpusa da ponovi svoje naređenje o pretpočinjavanju čete 1/7. SMbbr bugojanskoj brigadi ARBiH što je korpus i učinio. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1472, *Regulisanje postupka*, Zenica, 16. juni 1993. godine. Četi se nije išlo sa Ravnog Rostova na Mravinjac, pa je otezala svoje učešće razjašnjavanjem kome je zapravo pretpočinjena, 307. mtbr ili 308. bbr.**

¹⁵¹ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

¹⁵² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-370/93, *Borbena zapovijed Op. br. 13*, Nova Bila, 15. juni 1993.

¹⁵³ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/747-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 15. juni 1993; ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-441/93, *Zapovijed*, Vitez, 16. juni 1993, 16,40 h; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1508, *Naredjenje*, Zenica, 17. juni 1993; ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 785/93, *Naredjenje*, Zenica, 18. juni 1993.

Vojska RS 16. juna napala je položaje ARBiH između Bijelog Bučja i Mešćeme. Komandant OG *Bosanska krajina* naredio je 1/7. SMbbr i SJB Travnik da hitno prebace po 30 boraca u rejon Bijelog Bučja i ojačaju linije odbrane.¹⁵⁴ Međutim, oni nisu izvršili naređenja.¹⁵⁵ Tu se ponovo pokazao problem nadređenosti. Tražio je od 308. bbr da posjedne Mravinjac i zatvori sve prilaze Mešćemi što ona nije mogla učiniti zbog borbi s HVO-om u Novom Travniku i gubitaka koje je imala do tada, te nije imala svježih snaga ni za smjenu boraca na prvoj liniji.¹⁵⁶

Vojska RS narednog dana nastavila je napad. Na liniji Bijelo Bučje–Kazići, u Ganića potoku, probila je 1/o. Jedinice 3/17. SKbbr i 312. mtbr izvukle su se na rezervne položaje.¹⁵⁷ Armija RBiH došla je u tešku situaciju. Prijetila je opasnost da VRS nastavi dejstva prema Mešćemi i dalje ka Kraljevicama čime bi Turbe stavila u okruženje i sebi omogućila fizički spoj s brigadom *S. Tomašević* preko Vilenice.¹⁵⁸ Istovremeno bi fizički odvojila Travnik od Novog Travnika i Bugojna. U Bijelom Bučju nastala je panika zbog straha da selo bude okruženo. Komandant 3/17. SKbbr zahtijevao je povlačenje s linija odbrane i izvlačenje jedinica i civila. Komanda OG *Bosanska krajina* brzo je skupila jedinice za protivnapad. Angažirala je jedinicu SJB Travnik, četu 1/17. SKbbr iz Slimena i 70 boraca iz 1/7. SMbbr.¹⁵⁹ U roku od dva sata te jedinice – zajedno sa 3/17. SKbbr i jedinicama iz sastava 312. mtbr i 1/7. SMbbr koje su još uvijek bile u Bijelom Bučju – uspjele su razbiti snage dobrovoljačkog bataljona 30. KrD VRS koje su se već bile uklinile na Mešćemi. Ubijeno je šest pripadnika VRS-a, a jedan borac iz 3/17. SKbbr

¹⁵⁴ **Praljak**, ARBiH, OG Bosanska krajina ARBiH, str. pov. broj: 09/172-2, *Vanredni borbeni izvještaj*, 16. juni 1993.

¹⁵⁵ **Praljak**, 3. korpus ARBiH, broj: 02/33-1491, *Pojašnjenje izvještaja*, 17. juni 1993; **ICTY**, 3. korpus ARBiH, broj: 02/33-1492, *Odgovornost za neizvršenje naređenja*, 17. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina ARBiH, broj: 09/288-3, *Pojašnjenje zahtjeva za pretpočinjavanje SJB Travnik, Novi Travnik, CSB Banja Luka komandi OG 'Bosanska krajina'*, 25. juni 1993. godine. U svom dopisu 3. korpusu, na osnovu interno provedene istrage o neizvršenju naređenja komandanta OG *Bosanska krajina*, 7. SMbbr tvrdila je da nije primila naređenje 15. juna 1993. godine. Up.: **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 1129/93, *Odgovornost za neizvršenje naređenja*, 20. juni 1993.

¹⁵⁶ **O gubiticima 308. bbr vidi na str.: 659**

¹⁵⁷ **Praljak**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/172-2, *Vanredni borbeni izvještaj*, 16. juni 1993.

¹⁵⁸ U nekim izvještajima stoji da je linija probijena u rejonu Osoja. Čini se da je ipak probijena u rejonu Ganičkog potoka, jer je Mešćema na njegovom pravcu, a ne Osoje. Moguće da je probijena na oba mjesta.

¹⁵⁹ **Praljak**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/172-2, *Vanredni borbeni izvještaj*, 16. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-517, *Redovni borbeni izvještaj*, 16. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 1129/93, *Odgovornost za neizvršenje naređenja*, 20. juni 1993.

je poginuo. Izgubljene linije na Bijelom Bučju su vraćene. Ukupni gubici u Bijelom Bučju, od pada linija do njihovog vraćanja, bili su visoki, jedanaest mrtvih i četrnaest ranjenih (u nekim izvještajima osamnaest ranjenih). Prema izvještaju OG *Bosanska krajina*, navodno su ukupno poginula 24 pripadnika VRS-a. Pet njihovih leševa izvučeno je u Travnik. Linija je stabilizirana. Iz zaplijenjene dokumentacije saznalo se da su predstavnici VRS-a boravili u novotravničkom hrvatskom selu Pećine. U komandi OG *Bosanska krajina* radi toga su vjerovali da je HVO dogovorio s VRS-om da ona preuzme njegove položaje na Mravinjcu i Kamenjašu u zamjenu za siguran prolazak hrvatskih civila.¹⁶⁰ Iz te dokumentacije vidjelo se da je VRS planirala, nakon što je zaposjela Mravinjac i Kamenjaš, preuzeti i položaje HVO-a na pravcu Mešćema – Vilenica kako bi u drugoj etapi zauzela BNT. Alagić je i 17. juna tražio od komande korpusa da naredi 307. mtbr i 308. bbr da zaposjednu Mravinjac i Kamenjaš. Tražila je i komanda 312. mtbr. Hadžihasanović je naredio 17. SKbbr i 308. bbr da ih zaposjednu jer je očekivao napad hrvatskih snaga na Bugojno i nije želio ugroziti njegovu odbranu izvođenjem jedinice 307. mtbr. Situacija u Bugojnu postala je dosta napeta zbog b/d u rejonu Rostova i Sebešića. Izvršeno je obostrano pregrupisavanje snaga. Štab vrhovne komande obavijestio je komandu 3. korpusa da u srednju Bosnu dolazi nadbiskup Puljić. Zabranio je privođenje i maltretiranje hrvatskih civila, rušenje i paljenje objekata. Međunarodni komitet crvenog križa tražio je nesmetan prolazak humanitarnog konvoja (*Langovog*) na relaciji Split – Vitez. U bugojanskom selu Vejići ARBiH je preko svog kontrolnog punkta propuštala hrvatske civile (žene i djecu) koji su napuštali svoja sela u okolini Novog Travnika, a nisu htjeli preći na srpsku stranu.¹⁶¹

¹⁶⁰ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 772/93, *Redovni borbeni izvještaj*, 16. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-1492, *Odgovornost za neizvršenje naređenja*, 17. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-517-1, *Dopuna redovnog borbenog izvještaja za 16.06.1993*, 17. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993; ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993. godine. **Prema kasnijim podacima OG Bosanska krajina poginulo je dvanaest boraca ARBiH (jedan je kasnije podlegao od posljedica ranjavanja). Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/288-3, Pojašnjenje zahtjeva za pretpočinjavanje SJB Travnik, Novi Travnik, CSB Banja Luka komandi OG "Bosanska krajina", 25. juni 1993. godine. U dopisu 3. korpusu 7. SMbbr navodi da su poginula četiri njena borca, tri borca iz 312. mtbr, jedan iz 3/17. SKbbr i osamnaest ranjeno. Tri borca 312. mtbr su nestala. Up.: ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 1129/93, *Odgovornost za neizvršenje naređenja*, 20. juni 1993.**

¹⁶¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 01-33-1046/93, Travnik, 17. juni.

Prema hrvatskim izvještajima, najintenzivnije borbe 17. juna vođene su u rejonu Rostova. Armija RBiH zaposjela je Rat i Medenik.¹⁶² U ratnom dnevniku 3. korpusa stoji da je Mravinjac zaposjednut 18. juna. Međutim, nije. Komanda korpusa naredila je 308. bbr zaposjedanje Vučijih jama i Šuplje stijene (Kremen), a 307. mtbr Kamenjaša.¹⁶³ Do početka primirja, brigada *S. Tomašević* zadržala se na liniji Rankovići – Rastavci – Hotel – Pribilovići – Budušići – logistička baza Stojkovići – Nević Polje. Hrvatsko stanovništvo s područja Rostova povuklo se na Sebešić, koji je, također, bio u okruženju.¹⁶⁴ Alagić je uputio zahtjev komandi korpusa za formiranje prostornih jedinica OpŠO Travnik i Novi Travnik koje bi držale l/o prema HVO-u kako bi se jedinice ARBiH usmjerile ka VRS-u.¹⁶⁵ Ovaj zahtjev pokazuje da nije imao namjeru daljeg ofanzivnog djelovanja prema HVO-u, a što je bilo u skladu s potpisanim primirjem. Može se prosuđivati da nije očekivao ni značajnija ofanzivna dejstva HVO-a koja bi ugrozila slobodnu teritoriju travničke i novotravničke općine. Zahtjev za preusmjeravanje jedinica ARBiH ka VRS-u i prostornih jedinica prema HVO-u pokazuje i njegovu procjenu snaga neprijatelja. Do 19. juna 308. bbr izašla je na l/o: Karamlija (tt 1253) – Donje Pećine – iznad Rude (ispod Mravinjca). HVO je upustio VRS na svoju liniju koju je dodatno utvrdio: oko 300 m ispod tt 1429 (Šuplja stijena, Kremen) – Kamenjaš (tt 1510) – Čevina (tt 1269), ali je puškarnice okrenuo ka pozadini, odnosno ARBiH. U dva pješadijska napada 308. bbr pokušala je zaposjesti Mravinjac i Kamenjaš, ali nije uspjela.¹⁶⁶ Tražila je da ih OG *Zapad* zauzme. Uspješno se nosila s HVO-om do njegovog udruživanja s VRS-om. Očistila je sav teren od BNT-a do spoja HVO-a i VRS-a. Uspješno se tukla i na drugim pravcima, ali za dalje joj je trebala pomoć. U rejonu Kaštela (tt 1264) zarobila je sedam boraca HVO-a. Vojska RS odgovorila je artiljerijskom vatrom po Donjim Pećinama i Sinokosu. Džamiju u Šenkovićima HVO je pogodio sa dva projektila ZIS-a.¹⁶⁷ S releja je snajperista djelovao po gradu, a PAT iz pravca stadiona prema

¹⁶² **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 290/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. juni 1993.

¹⁶³ **ICTY**, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

¹⁶⁴ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 291/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 18. juni 1993.

¹⁶⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/196-1, *Prijedlog*, Travnik, 18. juni 1993.

¹⁶⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1523, *Uvezivanje b/d oko Mravinjca-Kamenjaša-Naređenje*, 19. juni 1993.

¹⁶⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

Vatrogasnom domu.¹⁶⁸ Načelnik štaba 17. SKbbr Enes Lepirica naredio je 1/17. SKbbr da dvije čete izmjesti u rejon Bukovice, ali da i dalje posjeda položaj i drži lijevo krilo 4/17. Skbbr u rejonu Bošnjakovog gaja i vrši spoj na lijevom krilu sa 306. bbr. Jednu četu 1. bataljona ostavio je u Slimenima kao pojačanje prostornim jedinicama. Drugom bataljonu naredio je da i dalje drži svoj položaj i u svom rejonu organizira patrole, zasjede i punktove u cilju sprečavanja pljačke i paljevine napuštene hrvatske imovine. Trećem bataljonu dao je zadatak da posjedne položaj od Bijelog Bučja do Mravinjca. Četvrtom bataljonu naredio je da se kompletan izmjesti u Dolac n/L i posjedne l/o: Dolac n/L – Putičevo – Bošnjakov gaj. Vatrene položaj brigadnog lansera na Vilenici zadržan je radi podrške Slimenima dok je MAd trebao izvršiti izviđanje terena od Hajderovih njiva do Grabove glavice (tt 1006) radi izmještanja v/p s tim da ima spremno m/v s lanserom za intervenciju na pravcu 2. i 3. bataljona.¹⁶⁹

Položaj branilaca okruženih u Starom Vitezu i Kruščici postajao je teži, a pritisak HVO-a jači. Nestajalo je posljednjih zaliha hrane, medikamenata i MTS-a. Broj ranjenih i bolesnih se povećavao, a mogućnosti saniteta smanjivale. Jedini način preživljavanja boraca i stanovništva Starog Viteza bila je strana humanitarna pomoć čiju je dostavu HVO opstruirao koliko god je mogao.¹⁷⁰ Kruščica, koja je od sredine aprila bila blokirana, do početka juna našla se u velikim problemima s hranom i drugim prehrambenim i sanitetskim potrepštinama. Nikakva humanitarna pomoć nije mogla doći preko Viteza, a šumski putevi koji su vodili do Novog Travnika i Kaćuna nisu bili bezbjedni niti su, zbog otežanih tehničkih uvjeta, mogli osigurati sve potrebe sela i njegovih branilaca. Bili su to dugi i blatnjavi planinski makadamski putevi, izgrađeni na brzinu, s mogućnošću zasjeda HVO-a. Zbog loših tehničkih uvjeta UNHCR ih nije mogao koristiti. Blokada od strane HVO-a dugoročno je postizala rezultate i do juna su se već počele osjećati njene posljedice. Međutim, Kruščica je, kao i Prusac kod Donjeg Vakufa, imala jednog veoma važnog prirodnog saveznika – vodu.¹⁷¹ Na blokadu puta branioci sela odgovarali su zavrtnjem ventila gradskog vodovoda na rezervoaru Ilidža. Na iznurivanje glađu, uzvraćali su ucjenjivanjem vodom. Jedini problem bio je što je isti vodovod preko Viteza nastavljao

¹⁶⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1251, *Protest*, Zenica, 19. juni 1993.

¹⁶⁹ **Praljak**, ARBiH, 17. SKbbr, str. pov. broj: 02/11-4, *Naređenje*, Travnik, 19. juni 1993.

¹⁷⁰ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/20-218/93, *Zahtjev*, Vitez, 16. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1510, *Odgovor*, Zenica, 18. juni 1993.

¹⁷¹ **Gradski vodovod Donjeg Vakufa napaja se s izvorišta u okolini Prusca.**

dalje prema Zenici, te je zatvaranje vode za Vitez značilo i uskraćivanje vode Zenici. Ipak, to je bilo jedino rješenje da HVO ponekad pusti neki humanitarni konvoj za selo. Propaganda HVO-a ovo ucjenjivanje vodom iz Kruščice predstavljala je kao bošnjačko nasilje i nehumanost ARBiH prema Hrvatima ne ulazeći u objašnjenje uzroka kroz njegovo ucjenjivanje krušćičkih stanovnika glađu niti spominjući činjenicu da je i Zenica patila zbog nedostatka vode. Osim hrane, problem je činilo i prebacivanje težih ranjenika i bolesnika u travničku ili zeničku bolnicu. Zbog uskraćivanja vode iz Kruščice, viteški Hrvati morali su potrebe za tehničkom i pijaćom vodom rješavati na lokalnim izvoristima ili s vatrogasnim cisternama, ali radi blokade Kruščice bilo koji njen stanovnik mogao je umrijeti zbog najobičnije upale slijepog crijeva. Ipak, HVO je bio primoran pregovarati. Kako bi Vitez i okolina dobili vodu, morali su u Krušćicu i Stari Vitez, bar ponekada, propuštati opskrbu osnovnim prehrambenim i sanitetskim potrebštinama.

U Novoj Biloj održan je sastanak predstavnika ARBiH i HVO-a. Prisustvovali su Hadžihasanović, Merdan i Šiber sa strane ARBiH, Blaškić, Filipović, Totić i Franjo Nakić sa strane HVO, te Duncan Alistair iz Britbat-a, Jean Pierre Thebault iz PMEZ-a i Margaret Green iz UNHCR-a. Šiber je obavijestio prisutne da je Puljić posjetio Zenicu i razgovarao s nekim hrvatskim civilima. Jedan od njih, *ugledni građanin Mato* (iz čelnništva OO HDZ-a), informirao je Puljića da je HVO oružjem prisiljavao zeničke Hrvate na iseljavanje. Hadžihasanović je dodao da se Hrvati mogu vratiti na svoja imanja, ali ne i jedinice HVO-a. Sve samostane je zaštitio. Da strani mudžahidi i lokalni bošnjački ekstremisti ne bi sknavili ili oštetili samostan u Gučkoj Gori, odlučio je u njega premjestiti komandu 306. bbr. Tražio je *da se župnici vrate u crkve, pa će valjda doći i narod za njima*. Blaškić je izjavio da su Travnik i Kakanj *klasičan primjer etničkog čišćenja prostora i genocida: (...) a zabluda je da će se narod vratiti pod nož MOS-a. Za nas su to okupirani prostori u kojima nema Hrvata*. Green je kazala da su u neka zenička sela uspjeli vratiti Hrvate, ali ne i Bošnjake u Vitez. Informirala je prisutne da su Hrvati izvršili nasilan upad u TE Ćatići (oko 500 osoba) i da se nalaze pod zaštitom Franbat-a (francuski bataljon UNPROFOR-a). Nisu se željeli vratiti svojim kućama. Hadžihasanović je dodao da su predstavnici HDZ-a i HVO-a na skupu s kakanjskim narodom u Varešu izviždani: *Narod ih ne sluša*. Dogovoreno je puštanje vode iz Kruščice pod uvjetom

da HVO dopusti prolazak humanitarne pomoći u selo.¹⁷² Dogovoren je i prolaz za 38 težih ranjenika HVO-a na liječenje u Split. Novotravničkoj i gornjovakufskoj brigadi ARBiH naređeno je da im osiguraju pratnju kroz svoje z/o. Najstrožije je zabranjeno vrijeđanje i maltretiranje ranjenika, pratilaca i vozača autobusa.¹⁷³ Među ranjenicima se nalazio i Žarko Andrić.¹⁷⁴ Komandant korpusa naredio je 325. bbr da, čim pristigne konvoj UNHCR-a s hranom u Krušćicu, pusti vodu za Vitez i Zenicu.¹⁷⁵ Takvi dogovori postizani su i kasnije, hrana za Krušćicu – voda za Vitez i Zenicu. Prvi UNHCR-ov konvoj hrane (četiri kamiona) stigao je u Krušćicu 21. juna u pratnji predstavnika MKCK-a i PMEZ-a.¹⁷⁶ Da bi postigao poslušnost potčinjenih jedinica, Blaškić im je u naredbi da obezbijede nesmetan prolaz, morao objasniti da je *dostava konvoja hrane u selo Krušćica izravno vezana sa napajanjem vodom grada Viteza iz sistema "Krušćica"*.¹⁷⁷ U propagandi nije tako objašnjavao. Sljedeći sastanak, istog sastava, održan je dva dana kasnije. Predstavnici ARBiH protestirali su zbog mučenja zarobljenika i njihovog korištenja za kopanje rovova. Thebault je rekao da je to ratni zločin. Dogovoreno je da se zatvorenici ne smiju više maltretirati. Green je još govorila o stanju u Kaknju i da je ono *uvoznog karaktera za što nije kriva regularna ARBiH*. Rekla je da je 20. juna u Kraljevoj Sutjesci održan sastanak i zaključeno da se u Kaknju uspostavi civilna vlast, prema popisu stanovništva, formira civilna policija koja će garantirati povratak stanovništva i da se nakon toga ARBiH povuče s teritorija. Alistair je dodao da će humanitarni konvoji ubuduće prolaziti milom ili silom i da mu je potpuno jasno ko je organizirao napad na tuzlanski konvoj. Pozitivno je ocijenjena evakuacija ranjenika HVO-a za Split. Zatražen je bezbjedan prolazak bosanskohercegovačkih sportista na međunarodna takmičenja. Armija RBiH tražila je vraćanje vozila tuzlanskog konvoja (oko 300 m/v). Predstavnici HVO-a ponovo su optužili VRS za granatiranje Zenice.¹⁷⁸

¹⁷² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-459/93, *Sastanak sa Zap. 3. K "BiH", izvješće, Vitez, 20. juni 1993.*

¹⁷³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1527, *Obezbjedjenje nesmetanog prolaza ranjenika, Naredjenje, Zenica, 19. juni 1993.*

¹⁷⁴ Praljak, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1525, *Odobrenje za prolaz ranjenika, Zenica, 19. juni 1993. godine. Andrić je teško ranjen u pokušaju atentata na njega.*

¹⁷⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1526, *Naredjenje, Zenica, 19. juni 1993.*

¹⁷⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-531, *Redovni borbeni izvještaj, Zenica, 21. juni 1993.*

¹⁷⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-442/93, *Zapovijed, Vitez, 19. juni 1993.*

¹⁷⁸ Praljak, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 102/03-63, IKM-Zenica, Zenica, 21. juni 1993.

Stanje oko Bugojna, Gornjeg Vakufa i Jablanice se pogoršavalo. HVO je dovodio svježe snage. Štab vrhovne komande procjenjivao je da HVO namjerava u sadejstvu s VRS-om ovladati tim prostorom. Naredio je 3. korpusu da ojača odbranu Bugojna i Gornjeg Vakufa dovođenjem svježih snaga koje bi, osim odbrane tih gradova, sprečile prodor hrvatskih snaga pravcem od Prozora prema Fojnici i Kiseljaku. Jedan ojačani bataljon s prostora Gornjeg Vakufa i Novog Travnika trebalo je pripremiti za brzu intervenciju prema Jablanici.¹⁷⁹

U rejonima sela Medine i Grgići, u z/o 307. mtbr, 20. juna predala se veća grupa pripadnika HVO-a s novotravničke općine, s naoružanjem i opremom. Dopušteno im je da odu gdje žele. Komanda OG *Zapad* procjenjivala je da postoji mogućnost da ih uključi u borbu protiv VRS-a.¹⁸⁰ Komanda OG *Bosanska krajina* naredila je 306. bbr i 312. mtbr da pripreme po jednu četu za upućivanje prema Kamenjašu.¹⁸¹ Sa v/p u Malom Mošunju, ili sa Bučičke ravni, HVO je VBR-om raketirao Zenicu s devet projektila (u nekim izvještajima 11 projektila).¹⁸² U z/o 306. bbr HVO se pregrupisao i organizirao odsudnu odbranu na liniji Pokrajčići – Radina glavica – Banovića brdo (tt 688) – Gostunj. Pješadiju na prvoj liniji podržavao je VBR, *praga* i minobacači svih kalibara. Bestrzajnim topovima i ZIS-ovima djelovao je po bošnjačkim stambenim objektima. Interventnim jedinicama iz Nove Bile i Putičeva brzo je intervenirao na ugroženim pravcima. Gostunj, blagi prevoj na lokalnom seoskom putu Travnik – Guča Gora – Han Bila – Ovnak – Zenica, ostao je jedina prepreka za spajanje Travnika s Han Bilom i Zenicom.¹⁸³ Svi drugi asfaltni putevi iz Travnika do Zenice bili su pod kontrolom HVO-a. Na jedinom preostalom slobodnom, najvećim dijelom asfaltiranom, putu Travnik – Zenica, HVO se držao na samo

¹⁷⁹ (...) *Borce i starjesine neprekidno usmjeravati na pravilan odnos prema stanovnistvu i zarobljenicima, prema privatnoj i drustvenoj imovini, svecenim licima i sakralnim objektima potvrđujući time visoki moralni lik pripadnika nase Armije (...).* Up.: Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/777-1, *Borbena Naredjenje op. br. 14*, Sarajevo, 21. juni 1993.

¹⁸⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹⁸¹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/207-3, *Naredjenje*, Travnik, 20. juni 1993.

¹⁸² Amir Turkić je poginuo, Dragica Hromić i Zahid Crnkić su teže, a Mirjana Šunjić, Vinko Šunjić i Dragica Predojević lakše ranjeni. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1558, *Obavijest o granatiranju Zenice*, Zenica, 21. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-531, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 21. juni 1993.

¹⁸³ I ovaj put bio je makadamski od Malina do *Lagera*, što je ionako bila njegova najgora dionica.

jednoj tački – Gostunju. Jedinice u z/o 306. bbr 20. juna dobile su zadatak da ga zaposjednu. Glavne snage napadale su pravcem Radojčići – Bandol – Gostunj, a pomoćne pravcem Grabova glavica – Gostunj. Izviđačko-diverzantski vodovi *Gavranovi* i *Cobra* (Jajčani) iz 17. SKbbr bili su na glavnom pravcu napada. Imali su zadaću da se sa prvim vodom 1-1/306. bbr iz Radojčića neopaženo uvuku u Bandol i napadnu prema Gostunju. Četa 1/7. SMbbr, u sadejstvu s jednim vodom 2/17. SKbbr, napadala je iz pravca Bukovice. Dio 2/306. bbr, s vodom SJB Travnik i u sadejstvu sa 4/17. SKbbr, napadao je pravcem Grabova glavica – Gostunj. Mosorska četa 2/306. bbr dobila je pravac napada Mosor – Gostunj. Mehurićka četa, s dijelom voda Radojčići, išla je pravcem napada *Gavranova*. Na Kuseu (tt 812), u Krpeljićima, uspostavljen je IKM 306. bbr. Tu je organizirana i sanitetska prihvatna stanica.¹⁸⁴ Jedinice su uspjele ovladati Gostunjom, ali nisu daleko odbacile HVO, te je on do kraja sukoba (mart 1994) pješadijskom vatrom (snajperi, puškomitraljezi, BsT-ovi, minobacači...) pokrивao dionicu puta i to na dijelu gdje se, zbog oštih krivina i velikog uspona, moralo voziti sporo.¹⁸⁵

Komanda korpusa organizirala je 21. juna sastanak s komandantima operativnih grupa i brigada. Amir Kubura, načelnik štaba 7. SMbbr, izvijestio je da se 309. bbr (zbog pljačke) razišla i da se ne može prikupiti. U njoj nije bilo organizirane jedinice. Stanje je smatrao dramatičnim i držao da se hitno moraju poduzeti mjere. Komandant 305. bbr Halid Dedić tražio je da se riješi pitanje pljačke u Kaknju i da se jedinice međusobno informiraju kako bi komandanti brigada znali kakvo je stanje u ostalim z/o. Komandant OG *Lašva* Nehru Ganić nije mogao organizirati grupu za pretres i posjedanje Poljana (Kakanj). Prema Varešu imao je angažirano ukupno oko 250 ljudi. Četa *Bosna* bila je u gotovosti za intervenciju. Privedeno je oko 1000 pljačkaša. Komandant OG *Bosna* Refik Lendo smatrao je da dejstvo prema Varešu treba biti prioritetan zadatak 3. korpusa zbog sprečavanja njegovog odvajanja od 2. korpusa. Busovačka brigada imala je samo oko 700 dugih cijevi. Njen komandant izvijestio je da je oko 120 zeničkih Hrvata došlo u Busovaču i priključilo se brigadi *N. Š. Zrinski. Samostalna četa Pridola*

¹⁸⁴ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/542, *Borbena zapovijest za napad*, Travnik, 20. juni 1993.

¹⁸⁵ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-129, *Zbirni operativni izvještaj za period 06.93. 08.1993*, Travnik, 13. august 1993; ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/223-135, *Dnevni izvjesstaj organa vojne bezbjednosti*, Travnik, 19. august 1993.

pridodata je 333. bbr. Tražio je da Fojničani odrađuju svoje zadaće. Komandant OG *Zapad* informirao je da su u Medinama i Harambašićima borci HVO-a mirno predali oružje i da su u Bugojnu prisutne snage HV. Komandant korpusa upozorio je na zadatke neprijatelja: razdvajanje 2. i 3. korpusa (u Varešu), te 6. i 4. u rejonu Jablanice. U vrijeme sastanka, hrvatske snage napadale su preko Bokševica s ciljem razdvajanja Jablanice i Konjica od Mostara: *Hrvatske snage bi tu da djeluju, a u lašvanskoj dolini da se zaledi stanje*.¹⁸⁶

Poslije gubitka Rostova, HVO je očekivao napad ARBiH na Sebešić, kao jedini preostali prostor koji nije kontrolirala na južnom kraju srednje Bosne. Plašio se, zbog uspostavljanja sigurnih zona, da će jedinice ARBiH iz Sarajeva preći u srednju Bosnu. Pokušavao je dogovoriti artiljerijsku podršku VRS-a i prelazak brigade *Travnička* iz Vareša preko srpske teritorije za Kiseljak.¹⁸⁷ Do 22. juna iz OZ SB poginulo je ukupno 788 boraca, a 2.117 ih je ranjeno.¹⁸⁸ Podaci se odnose na borbe s ARBiH od formiranja OZ. Zbog blokade puteva, ARBiH je dovedena u nepovoljan položaj.¹⁸⁹ Počela je koncentrirati kvalitetnije snage u rejonu Rostova radi napadnih dejstava ka Sebešiću. Dio snaga 1/7. SMbbr iz Travnika premješten je na Ravno Rostovo i priključen ljudstvu bataljona (bugojanska četa) koje se već nalazilo gore. Veći dio bataljona ostao je na l/o prema VRS-u, na Bijelom Bučju, i viteškom bojištu. Okupljene snage 1/7. SMbbr pretpočinjene su komandi OG *Bosanska krajina*.¹⁹⁰

Na novom sastanku komandanata operativnih grupa i brigada, 23. juna, Memišević, komandant OG *Istok*, tvrdio je da može osloboditi Kiseljak ako dobije jedan bataljon ispomoci jer, po njegovom mišljenju, HVO nije imao dovoljno snaga i MTS-a da se odbrani. Operativna grupa *Lašva*, na 25 km linije prema HVO-u Vareš, imala je 320 boraca iz OpŠO Kakanj. Mogla je angažirati još oko stotinu. I dalje je bio prisutan problem okupljanja ljudstva zbog pljačke. Lendo je izvijestio da nema problema s HVO-om i da je *III. xp brigada* daleko jača od 319. bbr.¹⁹¹ HVO je bio u fazi formiranja još jedne

¹⁸⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹⁸⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 294/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 21. juni 1993.

¹⁸⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-508/93, *Zamolba*, Vitez, 22. juni 1993.

¹⁸⁹ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/780-1, *Borbeno naredjenje op. broj 15*, Sarajevo, 22. juni 1993.

¹⁹⁰ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 800/93, *Pretpočinjavanje jedinica 1/7. Mbbr*, Zenica, 22. juni 1993.

¹⁹¹ **Narednog dana HVO je napao na ARBiH u Žepču.**

brigade. Kod boraca HVO-a i hrvatskog stanovništva u Žepču bila je prisutna panika. Komanda OG *Bosna* planirala je zatvoriti prostor kod Hatkinih njiva za slučaj da HVO napusti položaje prema VRS-u.¹⁹² Alagić je informirao da je 312. mtbr popunjena s oko 80% ljudstva, ali nije imala boraca za borbu. Bila je prisutna politička opstrukcija, naročito u 306. bbr. Za nju je kazao da ima problem s komandnim kadrom koji se *stopio sa stanovništvom*. Naročit problem bila su biljanska sela i smatrao je da su *pod nečijom zaštitom sa vrha*. Politička opstrukcija prema komandi 306. bbr dovela je do tog stanja. Bilo je *određenih zlodjela u ovoj regiji*. Prvi bataljon 7. SMbbr, prema Alagiću, bio je razbijen. Krajiška brigada djelovala je u z/o 312. mtbr i 306. bbr, prema VRS-u i HVO-u. Predložio je da 305. bbr prikupi i vrati oružje koje joj je pozajmila 17. SKbbr. Stanje municije u jedinicama je bilo oko 0,5 b/k. Inicirao je formiranje taktičke grupe za rejon Kamenjaša i Mravinjca. Smatrao je da treba riješiti pitanje HVO-a do Nove Bile radi putnih komunikacija. Hrana je bila veliki problem, a i pljačka. Naredio je da se pripreme snage za prepad i otimanje opljačkanog. Tražio je odobrenje za formiranje čVP-a u svojoj OG, ujedinjavanje i okrupnjavanje artiljerijskog oruđa u jedan sastav, te uvezivanje i sadejstvo 325. bbr i 314. mtbr. Komandant 314. mtbr informirao je da ima 2.020 boraca s 850 dugih cijevi. Kubura je potvrdio da je 1/7. SMbbr razbijen jer je imao 53 borca na Ravnom Rostovu, 95 na Vjetrenicama, a neke u Bijelom Bučju i Travniku. Predložio je da se objedini u jednoj zoni i upotrebljava kao cjelina. Isto je predložio za cijelu 7. SMbbr. Haso Ribo, komandant 301. mbr, žalio se da nema municije za tenkove. Na stanju je bilo samo 12 komada metaka 85 mm i 3 metka 100 mm. Jedan tenk bio je u z/o 325. bbr, dva prema Maglaju i dva prema Varešu. Keleštura je informirao da u Starom Vitezu vlada panika jer se, na sve nedaće, pojavila i epidemija enterokolitisa. Komandant 303. Sbbr imao je 1.600 boraca s visokim moralom bez obzira na velike gubitke. Izvijestio je da brigada ide na HVO kopanjem tunela u Lončarima i Stranama.¹⁹³ Predložio je da se odabere po 30 najboljih boraca iz jedinica koji bi čim prije bili poslani na Sebešić da zauzmu skladišta oružja, municije i opreme od HVO-a. Komandant OpŠO Zenica Jasmin Šarić naglasio je da se o b/d *ni slučajno* ne razgovara s civilnim vlastima što je bio redovan običaj, te su informacije curile ka neprijatelju. Dedić, komandant 305. bbr, izvijestio je da se 1/305. bbr nalazi u Bucima (Visoko), 1-3/305. bbr na Jasenu (Breza), 2-3/305. bbr na Tisovcu (Busovača) i 2/305. bbr u

¹⁹² Nije ga zatvorila.

¹⁹³ To je zenička brigada u kojoj je bilo dosta rudara.

kasarni jer nema naoružanje.¹⁹⁴ Tražio je da se četa s Jasena vrati u sastav bataljona. Borbeni moral boraca bio je dobar, iako su odlazak u borbu uvjetovali osiguranjem hrane za porodice što brigada nije bila u stanju obezbijediti. Grupa boraca otišla je u sastav diverzantske grupe *Cobra*. Među njima je bilo i *onih koji su kriminalci*. Predložio je da se ta grupa vrati i protiv nje pokrene postupak. Ponovo je tražio da se bar 1. bataljon *angažuje u borbama prema JAJCU*.¹⁹⁵ Alispahić iz 333. bbr izvijestio je da može izvoditi samo odbranu. Svi su se žalili na kritično stanje MTS-a i goriva. Načelnik bezbjednosti komande korpusa istakao je veliki problem pljačke, dezerterstva i samovoljnog napuštanja položaja. *Zelena legija* upadala je čak i u naseljene kuće i pljačkala. Premlaćivala je ljude. Husić, referent za obavještajne poslove komande korpusa, smatrao je da HVO u jednom mjestu razvija sukob, a na drugim nastoji smiriti situaciju *pod svaku cijenu*. Trudio se *pod svaku cijenu* da međunarodna zajednica *proglasi građanski rat*. Težište snaga usmjerio je na *Put spasa: Prozor – Gornji Vakuf – Kiseljak – Busovača*. Planirao je prebacivanje sukoba u rejon Kiseljaka i Fojnice i dovesti snage iz Vareša u Kiseljak. Husić je bio mišljenja da HVO namjerava, nakon zaposjedanja Bugojna i povezivanja Prozora s Kiseljakom, uzeti Kraljevu Sutjesku. Imao je informacije da je jedna brigada VRSK-a stigla iz Knina u Doboj zbog b/d u vezi s njegovim povezivanjem dolinom Krivaje s Varešom. Predložio je zaposjedanje Sebešića i Zec planine. Načelnik artiljerije izvijestio je o lošem stanju MTS-a: za H 105 mm-25 projektila, za H 152 mm-19 projektila. Hadžihasanović je istaknuo da je raspored artiljerijskih oruđa takav da može s istih v/p pokrivati i VRS i HVO. Jedini problem bila je Fojnica. Ponovo je podsjetio da HVO i VRS žele dolinom Krivaje razdvojiti 2. i 3. korpus i 4. od 6. korpusa radi čega hrvatske snage napadaju na Bokševicu. Prema Hadžihasanoviću, HVO je planirao hrvatsko stanovništvo iz Vareša i Kaknja naseliti po Hercegovini.

¹⁹⁴ Raštrkanost, usitnjenost i upotreba jedinica na različitim bojištima jedna je od najtežih situacija za RiK. Komandanti su je izbjegavali. Kao što se vidi, samo su izbjegličke brigade (17. SKbbr i 305. bbr) i 7. SMbbr, koja također nije bila potpuno domicilna, bile u takvoj situaciji. Razlog je jednostavan. Izbjeglice nisu bile opterećene “domobranskom svijesću” i moglo ih se upotrebljavati na svim pravcima. Komandant jajačke brigade stalno je tražio od komande korpusa da bar jedan njen dio zaposjedne liniju prema Jajcu, radi podizanja b/m boraca. Nikada mu nije udovoljeno, ali to ipak nije utjecalo na njegove borbe da izvršavaju zadatke. Iste te Jajčane, dok su se borili u Jajcu 1992, bilo je teško prebacivati iz jednog sela u drugo, ali u izbjeglištvu više nisu bili opterećeni odbranom samo vlastitog praga jer ga više nisu imali.

¹⁹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

Međunarodna zajednica tjerala je ARBiH da poštuje primirja: *Nama će narod vrlo brzo ostati gladan, proturamo sa UNHCR municiju i hranu. Iz Viteza su, po njegovim saznanjima, izvučeni svi osim Blaškića, Filipovića i Totića. Složio se s prijedlogom o zaposjedanju Sebešića. Strateška pitanja komande korpusa bila su hrana, gorivo i municija. Bio je prilično pesimističan i nesiguran: (...) Mi smo jednostavno u stratezijskoj blokadi i ovo je situacija "TIHOG UMIRANJA".* Merdan je tvrdio da HVO ne vlada situacijom u srednjoj Bosni. Međunarodna zajednica tražila je od ARBiH da s njim pregovara. Obavijestio je da su u Kiseljak stigli borci brigade Travnička iz Vareša.¹⁹⁶

Načelnik bezbjednosti komande korpusa Ramiz Dugalić informirao je komandu korpusa da su Bošnjaci u Busovači zatvoreni u logoru Kaonik i u nekoliko bošnjačkih kuća. Bošnjake, koje je potjerao sa sobom iz Velike Bukovice, HVO je razmjestio u Skradnom kod domicilnih Bošnjaka kojih je bilo ostalo samo 45. Svi objekti-barake u Kaoniku korišteni su za smještaj zarobljenika.¹⁹⁷ Komisija ŠVK za oslobađanje zarobljenika (Ivan Negovetić i Fadil Alihodžić) obišla je narednog dana Skradno. Utvrdila je da su stanovnici sela imali sve uvjete za normalan život, ali su bili uplašeni i očajnički su molili da im se pomogne. Istog dana u Mehuriću je komisija zatekla 247 hrvatskih zatvorenika u fiskulturnoj sali lokalne osnovne škole. Iako su bili pod zaštitom VP 306. bbr, plašili su se mudžahida smještenih u neposrednoj blizini. Salko Beba izvijestio je komisiju da su dan ranije mudžahidi strijeljali oko 50 civila u obližnjem selu, što nije bilo tačno, ali je poslužilo HVO-u i Stjepanu Šiberu da optuže 3. korpus za masovne zločine nad hrvatskim civilima. Pripadnik 306. bbr rekao je komisiji da mudžahidi maltretiraju i lokalno bošnjačko stanovništvo. Beba i Pero Skopljak dogovorili su da se sutra izvrši razmjena Bošnjaka iz Velike Bukovice za Hrvate zatočene u Mehuriću.¹⁹⁸ Primivši Dugalićev izvještaj o stanju u Busovači, komanda korpusa obratila se MKCK-u s molbom da obiđe Skradno, ali i da utvrdi stanje zatvoru u Kaoniku. Izbjeglice iz Busovače izjavljivale su da

¹⁹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

¹⁹⁷ ICTY, ARBiH, Sektor bezbjednosti, *Bezbjednosno interesantna saznanja sa područja opštine Busovača*, Zenica, 22. juna 1993.

¹⁹⁸ (...) *Iako svjesni da je ovde rijecc o klasicnom etnicckom cciscenju, ali u nemoguccnosti da na drugi naccin omoguuccimo zassstitu ovim civilima od neposrednog unisštenja, mi cclanovi komisije smo se slozzili da se ova razmjena izzvrssi, iako je to izvan mandata koji nam je odredjen Sporazumom (...).* Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, IKM-Zenica, pov. broj: 106/39-1, *Informacija o razmjeni civila u rejonu Travnika*, Zenica, 23. juni 1993.

HVO hapsi bošnjačke civile bez ikakvog razloga. Kao primjer naveden je Hasan Hajdarević s maloljetnim sinom Edom, te Sead i Jasmina Hajdarević. Osim u Skradnom, koje je služilo kao geto, i u Kaoniku Bošnjaci su zatvarani i u privatnim kućama.¹⁹⁹

Na novotravničkom bojištu 308. bbr se preko Slimena, padinama Vilenice, uvezala s 17. SKbbr i 312. mtbr. Ranije se preko Rostova uvezala s Bugojnom i Gornjim Vakufom. Jedinica HVO-a na Sebešiću oslabila je i bila u oskudici s hranom i MTS-om.²⁰⁰ U z/o 306. bbr, do kraja mjeseca, HVO se ukopao na liniji Gradac – Površ (tt 623) – Radina Glavica (tt 676) – Hrašće (tt 688) – Kula – Prahulje (tt 588) – Srednje Putičevo. Ispred p/k postavio je mještovite MEP u prekidima.²⁰¹

Nakon detaljnog izviđanja IDv-a 17. SKbbr i procjene snaga VRS-a, 24. juna izveden je zajednički napad OG *Bosanska krajina* i OG *Zapad* na Kamenjaš i Mravinjac.²⁰² Iz OG *Bosanska krajina* angažiran je 3/17. SKbbr i *Jukina četa* 1/7. SMbbr. Iz OG *Zapad* sudjelovale su jedinice iz sastava 308. bbr i 307. mtbr.²⁰³ Napad je išao iz tri pravca: Bugojna (307. mtbr), Novog Travnika (308. bbr) i Bijelog Bučja (3/17. SKbbr i 1/7. SMbbr).²⁰⁴ Snage VRS-a i jedinica novotravničkog HVO-a, koja se zadesila na položaju i nije se mogla probiti ka Novom Travniku, bile su iznenađene. Snažnim udarom za samo sat vremena jedinice ARBiH uspjele su ih poraziti. Zarobljen je tenk T-55 (od VRS-a), PAT 20/3 mm na TAM-u 150 (od HVO-a), četiri *brovinga*, tri PM-a, jedan ULT (građevinska mašina), tri MB 82 mm i nešto pješadijskog naoružanja, minicije i opreme. Vojsci RS naneseni su znatni gubici u ž/s. Ostvarena je operativno-taktička prednost ARBiH u odnosu na

¹⁹⁹ Za nekoliko kuća bilo je sigurno da se koriste kao zatvori: Mustafe Džafića (Kadića Strana), Saje Saračevića (kod samoposluge), Edhema Hodžića (Luke, iza Doma zdravlja), Ramiza Hodžića (Luke, kod zgrade SJB) i neke kuće u naselju Krčevine (kod odvajanja puta prema Kuli). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1573, *Molba*, Zenica, 23. juni 1993.

²⁰⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 296/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 23. juni 1993.

²⁰¹ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-77, *Dnevni operativni izvještaj za dan 24.6.1993. godine*, Travnik, 24. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-78, *Dnevni operativni izvještaj za dan 25.6.1993. godine*, Travnik, 25. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/545-6, *Borbena zapovijest za izvršenje zadatka*, Travnik, 30. juni 1993.

²⁰² **Praljak**, ARBiH, 17. SKbbr, pov. broj: 02/12-1, *Naređenje*, 21. juni 1993.

²⁰³ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-523, *Vanredni borbeni izvještaj*, 19. juni 1993.

²⁰⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1520, *Upotreba jedinica-Naređenje*, 19. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1523, *Uvezivanje b/d oko Mravinjca-Kamenjaša-Naređenje*, 19. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1589-1, 25. juni 1993.

HVO, ali i VRS koja je poslije toga žestoko granatirala izgubljene položaje. Ovladavanje Kamenjašom i Mravinjem i zarobljavanje tenka i PAT-a bilo je od posebnog značaja za borbe i građane Travnika. Bio je to prvi zarobljeni tenk u okolini Travnika od početka rata. Upostavljena je l/o: Mravinjac – Šuplja stijena (Kremen) – Plane – Kamenjaš (dijelimično).²⁰⁵ Narednog dana snage VRS-a izvele su protivnapad na Mravinjac. Dva borca su poginula, a 11 ih je ranjeno. HVO je 26. juna pokušao pješadijski napad iz Križančevog Sela preko Dubravice u Sivirino Selo. Istovremeno je granatirao Stari Vitez. Narednog dana, iz rejonu Raškog polja tukao je Zenicu koordinirano s VRS-om iz rejonu Šantića.²⁰⁶ Na Lazinama je 30. juna pomjerio liniju ARBiH prema Čakićima. Novotravnička brigada ARBiH pretrpjela je veće gubitke – šest mrtvih, dva nestala i 13 ranjenih.²⁰⁷ Prema Ratnom dnevniku 3. korpusa, poginulo je osam, a ranjeno 11 boraca.²⁰⁸

Mjere protiv pljačke imovine i sprečavanje iseljavanja travničkih Hrvata

Pljačkanje i paljevine bile su uobičajene karakteristike ponašanja određenog broja pripadnika sve tri vojske (VRS, HVO, ARBiH), civilnih policija i civila svih nacionalnosti. Zapravo, to je historijska konstanta svih ratova, vanrednih situacija, pa čak i stanja elementarnih nepogoda kada vlasnici napuste imovinu. Neki su vojnici smatrali svojim, oružjem stečenim, pravom na zarobljeni ratni plijen i privatnu imovinu sunarodnjaka neprijateljske vojske. To su pravdali činjenicom da nisu primali adekvatnu novčanu naknadu za svoju pripadnost vojsci i da su ljudi na radnim obavezama primali veću plaću i bolji mjesečni paket hrane.²⁰⁹ Naprimjer, mjesečna

²⁰⁵ ICTY, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

²⁰⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

²⁰⁷ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

²⁰⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

²⁰⁹ Često je radna obaveza bila bijeg od vojske osoba koje su imale određene veze u civilnim i vojnim organima, što je ljućilo pripadnike vojske. Jača preduzeća davala su im i plaće i pakete hrane znatno veće ili kvalitetnije od vojničkih. To je dodatno podržalo pripadnike vojske da imaju pravo na ratni plijen kao minimalnu materijalnu naknadu za svoj ratnički angažman.

plaća pripadnika ARBiH jedva da je bila dovoljna za kutiju cigareta i to u vrijeme dok je njihova cijena bila niska. U pljačku su ponekada bile upletene i starješine.²¹⁰ Nakon pljačke u Kaknju, komanda 7. SMbbr disciplinski je kaznila nekoliko svojih starješina zbog neizvršavanja naređenja za sprečavanje kriminala i pljački.²¹¹ Iako je “zvono” bilo na vojnicima, veći broj pljačkaša bili su civilna lica, a naročito civilne kriminalne grupe obučene u vojne uniforme i s oznakama “opasnih borbenih jedinica”. Bilo je i oružanih sukoba između pljačkaša sa smrtnim ishodima. Bori s puškom u ruci malo su participirali u pljački ili podjeli ratnog plijena. Oni su bili zauzeti b/d i tehnički onemogućeni da uzmu veće i značajnije količine ratnog plijena. Ono što su uspijevali pokupiti u svoje rance bilo je mizerija u odnosu na privatne kamione iz pozadine i besposlene civile. Prema dostupnoj dokumentaciji 7. SMbbr, koja govori o problemima pljačke i nekontroliranog izuzimanja ratnog plijena (u Zenici, Kaknju i Varešu), vidi se da je većina ratnog plijena nestajala s kamionima iz baza brigade i bataljona ili na putu od bojišta ka tim bazama. Takvu vrstu pljačke nisu mogli činiti obični vojnici. Kao “moralno” opravdanje pljačkanja hrvatske imovine i razaranja civilnih objekata, služilo je isto ponašanje pripadnika HVO-a prema bošnjačkoj imovini na teritoriji koju je kontrolirao. Nerijetko se dešavalo da se u napuštenim hrvatskim kućama pronađe po nekoliko desetaka televizora, šporeta, veš-mašina, frižidera ili druge bijele tehnike, što nedvojbeno ukazuje da je ta imovina stečena nekom pljačkom na područjima gdje su ranije izbili sukobi. Komanda korpusa 12. aprila uputila je protest PMEZ-u, nekoliko dana prije čišćenja zeničkog HVO-a, u kojem ga je upozorila da HVO nastavlja s pljačkanjem i uništavanjem bošnjačke imovine u Stranama: (...) *iz kuća se odnose odijevni predmeti, tehnički uređaji, namještaj, te skidaju prozori i vrata.*²¹² Osim što su njegovi vojnici i hrvatski civili pljačkali na terenu, HVO je vršio velike drumske pljačke na putevima koje je kontrolirao od granice s Hrvatskom do srednje Bosne. Od januara do juna vojna policija HVO-a na punktovima u zapadnoj Hercegovini i srednjoj Bosni oduzela je 231 vozilo od kojih je 69 vraćeno nakon donošenja saobraćajne dokumentacije, a 130 ih je predano logistici u Grude. Pregledala je oko 2.000 vozila prilikom čega je

²¹⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-376-2, *Rad organa SVB na otkrivanju i sprječavanju kriminala*, Zenica, 7. oktobar 1993.

²¹¹ Smijenjeni su komandant 3/7. Mbbr, komandir čete i još nekoliko starješina tog bataljona. Za dvojicu iz komande brigade vršila se provjera informacije o njihovom navodnom pljačkanju imovine manastira u Kraljevoj Sutjesci. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 01/1851-1, *Zamjeniku komandanta ŠVK*, Zenica, 25. juni 1993.

²¹² Praljak, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-840, *Protest*, Zenica, 12. april 1993.

izuzela velike količine naoružanja, municije, MTS-a i cisterni s gorivom.²¹³ *Sva roba čija se vrijednost može procijeniti na više milijuna DEM predana je logistici GS u Grudama.*²¹⁴ Ovim izvještajem nije obuhvaćena pljačka tuzlanskog konvoja niti otimačine po “divljim” i regularnim punktovima HVO-a kao ni često orobljavanje afroazijskih donatora ARBiH. Također, može se pretpostaviti da mnogo plijena policajci nisu ni prijavljivali. Armija RBiH pokušavala je zaštititi napuštenu imovinu od pljačke, paljevine i uništavanja od prvih oružanih sukoba s HVO-om tokom kojih je hrvatsko stanovništvo napuštalo svoje domove.²¹⁵

Vlasti Republike Bosne i Hercegovine i ARBiH prioritet su dale zaštiti vjerskih objekata i kulturnih spomenika Srba i Hrvata.²¹⁶ U tome su bile prilično uspješne, bar kada je u pitanju očuvanje objekata od rušenja ili zapaljivanja. U nekim slučajevima desilo se da je opljačkan, uništen ili oštećen crkveni inventar, ali samo jedan katolički objekat je zapaljen (Kapela sv. Ivan na Bukovici kod Travnika) i jedna pravoslavna crkva (Bilješevo kod Kaknja). Spaljene ili minirane pravoslavne crkve u srednjoj Bosni (Jajce, Bugojno, a vjerovatno i Bilješevo) djelo su HVO-a. Nijedna katolička crkva nije zapaljena niti značajnije devastirana u z/o 3. korpusa. Nijedan katolički ili pravoslavni vjerski objekt nije miniran, što je bila opća pojava prema muslimanskim objektima na teritoriji RS-a i HZHB.²¹⁷ U Zenici su jednom nepoznati počinioci oštetili pravoslavnu crkvu, a jednom katoličku kapelu,

²¹³ Ovo se mora smatrati pljačkom jer je država već plaćala danak Hrvatskoj i HZHB za siguran i neometan transport naoružanja i opreme preko njihove teritorije.

²¹⁴ ICTY, HVO, GS, *Izvještaj o radu za period siječanj-lipanj 1993. godine*, Mostar, septembar 1993.

²¹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-971, *Pretpočinjavanje djelu snaga*, Zenica, 24. april 1993.

²¹⁶ (...) *Zabranjuje se rušenje, uništenje i paljenje privatnih i društvenih objekata bilo kojeg naroda kao i pljačkanje napuštenih kuća i drugih napuštenih objekata. Najstrožije se zabranjuje oštećivanje i uništenje vjerskih objekata (crkve, kapele, bogomolje, groblja itd.), a prema vjerskim službenicima (fratri, popovi, časne sestre itd.) ophoditi se krajnje korektno bez vrijeđanja i maltretiranja te istim omogućiti nesmetan rad i obavljanje vjerskih obreda. Prema svima onima koji prekrše naprijed navedeno poduzimati najstrožije mjere, od zatvaranja do vođenja krivičnog postupka pred vojnim sudovima i posebnim sudovima (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1419, *Mjere protiv pljačke i uništenja imovine*, Zenica, 10. juni 1993; Praljak, ARBiH, 7. SMbbr str. pov. broj: 791/93, *Naređenje*, Zenica, 20. juni 1993; ICTY, ARBiH, 7. SMbbr str. pov. broj: 211-93, *Naređenje*, Zenica, 22. juni 1993.

²¹⁷ Miniranje ukazuje na njegovu organiziranost od strane vojno-civilnih struktura jer se mora obaviti stručno i s većim količinama eksploziva koji nije bio dostupan svakome. Svaki vojnik i civil imao je šibicu ili upaljač vatre i mogao je bez ičijeg znanja, pomoći i zaštite zapaliti kuću, crkvu ili džamiju, ali miniranje objekata mogli su vršiti samo stručnjaci, uz logističku pomoć vojno-civilnih struktura i pod njihovom zaštitom jer je to zahtjevan i skup posao, naročito u naseljenim mjestima.

ali je općinska vlast finansirala popravku.²¹⁸ Crkve u Ovčarevu, Gornjem Docu i Brajkovićima prošle su s minimalnim oštećenjima kao i franjevački samostan u Gučoj Gori.²¹⁹

Tokom proljetnih sukoba (april–juni), koji su u pojedinim mjestima prerasli u ozbiljna b/d, dolazilo je do nezakonitog hapšenja civila, pljačke njihove imovine i oštećenja vjerskih objekata, što su komanda korpusa i njoj potčinjene jedinice pokušavale spriječiti prijetnjom ozbiljnim kaznama za počinioce tih nezakonitih radnji.²²⁰ U toku junskih b/d i nakon njih, *doslo je do strahovite pljačke i paljevine objekata hrvatskog zivlja* od strane pojedinih pripadnika ARBiH i, u još većoj mjeri, bošnjačkih civila.²²¹ Pljačkali su i pripadnici HVO-a bošnjačke kuće na svojoj teritoriji.²²² Najviše kuća i pomoćnih objekata zapalili su u z/o 306. bbr, u selima koja su držali do 11. juna, ili zapaljivom municijom na liniji dodira.²²³ Desetak ekstremnih i

²¹⁸ Spahić, *Zenica...*, 26, 36.

²¹⁹ *Guča Gora: (...) kip sv. Franje u dvorištu samostana je vidno oštećen. Lice i vrat su probijeni mecima, ruka i goluh su razbijeni, a ledja probijena čekićem. Župni ured otvoren, sve je u neredu. Matice, arhiv i spisi odnešeni u župni ured u Zenicu. Sakristija: nije demolirana, ruho zbačeno s vješalica, pedali od orgulja nalaze su u sakristiji. Crkva: Užas. Velika freska iza oltara uništena je nekom crvenom bojom koja se neda brisati ni na mramoru a kamo li na freski. Reljef sv. Franje je skinut ali neoštećen. Mozaik Dulčićev je neoštećen. Freska Dulčićeva: 1. lica zamazana sivom bojom, 2. donji dio razbijen vjerovatno čekićem, 3. reljef iznad fra Marijanovog groba je nestao, 4. nadgrobna ploča je razbijena, 5. orgulje su demolirane, električni dio razbijen, 6. zidovi su puni nekih natpisa, 7. u crkvi je mnogo stvari polomljeno, a klupe zamazane nekom masnom bojom koja se neda oprati. U samostanu na vratima piše: Pobjeda islama u čast alaha i proroka na francuskom i arapskom. Na ulazu u samostan: Ovo je zemlja Bosna (polumjesec i zvijezda). U samostanu ni jedan lavabo nije čitav. Sve tehničke stvari su odnešene: televizori, videorekorderi, satelitske antene i ostalo, stereo linije. Soba uništena. Biblioteka sva u neredu. Kor: trube od orgulja uništene, motor od orgulja još je tu. Brajkovići crkva oštećena od granata, kuća totalno opljačkana, auta su kod ujaka u Zenici. Dolac: crkva oštećena izvana, kuće opljačkane. Ovčarevo: crkva čitava, kuća opljačkana (...). Up.: ICTY, HVO, Brigada Frankopan, broj: 13-07-365-III/93, 27. juli 1993.*

²²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1523, *Naređenje*, Zenica, 19. juni 1993; Praljak, ARBiH, 7. SMbbr str. pov. broj: 791/93, *Naređenje*, Zenica, 20. juni 1993.

²²¹ (...) *Takvi postupci zgrozavaju cijeli svijet i pogresno interpretiraju nasu oruzanu borbu. Borci opcinjeni ratnim plijenom (ukradenim stvarima) zaboravljaju na postavljene zadatke, odbijaju naredjenja cime ugrozavaju i vlastitu sudbinu (...).* Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1488, *Obezbjedjenje rejona Guce Gore*, Zenica, 16. juni 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: __, *Vanredni borbeni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993 (ECV 3. korpus, broj: 4084, Zenica 11. juni 1993); ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/223-87, *Dnevni izvještaj organa vojne bezbjednosti*, Travnik, 24. juni 1993.

²²² ICTY, HVO, GS, *Izvještaj o radu za period siječanj-lipanj 1993. godine*, Mostar, septembar 1993.

²²³ ICTY, RBiH, OpŠCZ Travnik, Stari Grad, broj: 01/2-109-2/93, *Spisak lica kojima su izgorjele kuće ili opljačkane prilikom ratnih dejstava*, Travnik, 14. juli 1993; ICTY, RBiH, OpŠCZ Travnik, Stari Grad, broj: 01/2-125/93, *Spiskovi lica čije su kuće izgorjele*, Travnik,

naoružanih mudžahida 8. juna nasilno je ušlo u Crkvu sv. Ivana Krstitelja u Travniku.²²⁴ Polomili su vrata i stakla iznad ispovjedaonice, više slika Križnog puta i kipova. Uništili su orgulje i razglas, a križ ispred crkve polomili i odnijeli.²²⁵ Ćuskić je odmah otišao na lice mjesta da nadgleda provođenje istrage i dogovori sa svećenikom način zaštite osoblja, crkve i župnog ureda.²²⁶ Dogovorio je da jedinica 17. SKbbr vrši obezbjeđenje objekta jer je procijenio da se niko drugi neće smjeti suprotstaviti toj ekstremnoj grupi mudžahida. Mudžahidi su se vratili. Prijetili su Krajišnicima, ali se ovi nisu uplašili i otjerali su ih. Nakon toga više niko nije ulazio u dvorište crkve.²²⁷ Iz tog ružnog čina ipak se ostvarila i neka korist. Uspostavljena je saradnja ARBiH i katoličkog svećenstva, naročito u zadržavanju i vraćanju hrvatskog stanovništva Travnika i okoline.²²⁸ Na ovaj incident skrnavljenja katoličke

20. juli 1993; ICTY, R BiH, OpŠCZ Travnik, Krpeljići, broj: 27/93, *Izveštaj o srušenim i zapaljenim objektima u selu Krpeljići*, Krpeljići, 27. juli 1993; ICTY, R BiH, OpŠCZ Travnik, Guča Gora, broj: 24/93, *Izveštaj o srušenim i zapaljenim objektima u selu V. Bukovica*, Guča Gora, 26. juli 1993; ICTY, R BiH, OpŠCZ Travnik, Guča Gora, broj: 33-36/93, *Spiskovi domaćinstava čije su kuće spaljene*, Guča Gora, 28. juli 1993; ICTY, R BiH, OpŠCZ Travnik, Guča Gora, broj: 33/93, *Spisak mještana čije su kuće popaljene u selu Radojčići*, Guča Gora, 28. juli 1993; ICTY, R BiH, OpŠCZ Travnik, Guča Gora, broj: 34/93, *Spisak mještana čije su kuće popaljene u selu V. Bukovica*, Guča Gora 28. juli 1993; ICTY, R BiH, OpŠCZ Travnik, Guča Gora, broj: 35/93, *Spisak mještana čije su kuće popaljene u selu Bandol*, Guča Gora, 28. juli 1993.

²²⁴ Manji broj mudžahida ponašao se ekstremno. Većina ih nije sudjelovala u nasilju i zločinima nad civilnim stanovništvom.

²²⁵ ICTY, R BiH, SJB Travnik, broj: 19-8/02-230-150, *Krivična prijava*, Travnik, 8. juni 1993.

²²⁶ ICTY, R BiH, SJB Travnik, broj: 19-8/02, *Zapisnik o uviđaju*, Travnik, 8. juni 1993.

²²⁷ Klišo-Ćuskić, 17. *Viteška...*, 159. U oktobru je na vrata kuće katoličkog svećenika u Travniku postavljena "mina iznenađenja", ali se nije aktivirala. Ćuskić je nakon toga postavio stražu ispred kuće. Up.: ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 175, *Izveštaj*, 20. oktobar 1993.

²²⁸ Naprimjer, Župni ured sv. Ivan Krstitelj iz Travnika, zahtijevao je od komande OG Bosanska krajina da obezbjeđuje Crkvu sv. Ivana, *zaštitnika Travnika*, 24. juna kada je planirana misa povodom obilježavanja njegovog dana. Up.: ICTY, Župni ured sv. Ivan Krstitelj Travnik, broj: 338/93, *Zahtjev*, Travnik, 22. juni 1993. godine. Alagić je dao vanjsko obezbjeđenje, a unutar crkve i župnog ureda izvršen je konradiverzioni pregled. Uputno je svećeniku Pavi Nikoliću poslao propusnicu za slobodno kretanje po cijeloj z/o operativne grupe, zatražio podatke o vozilima koja su oduzeta crkvi i uputio čestitku povodom praznika: (...) *Koristim ovu priliku da Vam poželim miran i sretan blagdan koji predstoji Vama i katolicima u Travniku. Ujedno Vam poručujem da će pripadnici Armije BiH, pod mojom komandom, štititi slobodu svakog građanina u Travniku, pa time i svakog Vašeg vjernika. Moja želja, želja oficira i boraca kojima komandujem je da se Hrvati što prije vrate u Travnik na svoja ognjišta. Travnik je naš bosanski, Bosne Srebrene i svakog njenog žitelja (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/242-3, *Obavijest o realizaciji zahtjeva iz vašeg dopisa*, Travnik, 22. juni 1993. godine. Crkvu i katoličke vjernike na Ivandan obezbjeđivali su Krajišnici. Njihov izvještaj Alagiću pokazuje da pozivi Hrvatima da se vrate nisu bili propagandni i lažni jer je sačinjen za internu upotrebu i s oznakom strogo povjerljiv. Također je zanimljiv i za poređenje s propagandom HVO-a o bošnjačkim izbjeglicama kao

crkve vrlo energično reagirao je i Alagić. Istog dana, u svrhu sprečavanja anarhije, samovoljnog ponašanja civilnih i vojnih lica, nasilja nad zarobljenim pripadnicima HVO-a i hrvatskim civilima, te pljačke i uništenja njihove imovine, naredio je 17. SKbbr, 312. mtbr i 306. bbr da formiraju posebne vojne sudove za procesuiranje svojih pripadnika uhvaćenih u činjenju krivičnih djela.²²⁹ Civilne (SJB Travnik i CSB Banja Luka sa sjedištem u Travniku) i vojne policije postavljale su kontrolne punktove i slale patrole na ugrožena područja. Komandant 312. mtbr Zijad Čaber naredio je brigadnoj policiji da sprečava pljačku i obezbijedi sva hrvatska sela lijevo od puta M-5 (Pirota, Šipovik, Vidoševići, Kokošari, Visokovići, Miškića Brdo, Kraljevice, Peševići i Pirići). Uhvaćene pljačkaše trebala je hapsiti i protiv njih podnositi prijave Okružnom vojnom tužilaštvu. Stanje u tim selima, prije dolaska VP 312. mbr, bilo je takvo, glede pljačke i devastacije, da je naredio da se u njih ne puštaju predstavnici medija i međunarodnih organizacija dok se ne saniraju štete.²³⁰ Komandant 17. SKbbr Fikret Ćuskić naredio je vojnoj policiji svoje brigade da obezbijedi hrvatska sela desno od puta M-5 (Jankovići, Bilići, Lovrići, Ovčarevo i Paklarevo). Kao zamjenik komandanta OG *Bosanska krajina*, naredio je vojnoj policiji 306. bbr da obezbijedi hrvatska sela u svojoj z/o i SJB Travnik da štiti građane i imovinu u gradu (od Medrese do Kalibunara), te postavi kontrolne punktove na ulazu i izlazu iz grada. Zabranio je nošenje oružja dugih cijevi po gradu osim borcima koji organizirano odlaze ili se vraćaju s borbenog zadatka. Sva ostala naoružana lica, koja nisu imala ratni raspored i potvrdu o pripadnosti nekoj jedinici, trebalo je razoružavati i privesti. Naredio je SJB Travnik da ona naredi direktorima privrednih subjekata da organiziraju obezbjeđenje svojih objekata.²³¹

inicijatorima sukoba s HVO-om i progona hrvatskog stanovništva u navodnoj namjeri da se nasele na njihovim imanjima. Krajišnici izvještavaju Alagića, također Krajišnika i komandanta svih naoružanih sastava u Travniku, domicilnih i izbjegličkih: (...) *Našim aktivnostima, a zajedno sa "OG Bosanska Krajina", uspjeli smo ubijediti don Pavla Nikolića za ponovno posvećenje Katoličke crkve i preuzeli sve mjere bezbjednosti i zaštite kako ne bi došlo do eventualnih incidenata na čemu nam se gospoda iz župe zahvalila. Stalno pozivamo sve građane hrvatske nacionalnosti da se vrate na svoja ognjišta i da će im sigurnost garantovati civilna vlast i Armija BiH (...).* Up.: Praljak, ARBiH, 17. SKbbr, str. pov. broj: 01/680-1, *Izvyještaj o realizaciji naređenja pov. broj: 02-33-1544 i str. pov. broj: 02/33-1620*, Travnik, 29. juni 1993.

²²⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/122-2, *Naređenje*, Travnik, 8. juni 1993.

²³⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, 312.mtbr, str. pov. broj: 03-986/93, *Naredjenje*, Travnik, 8. juni 1993.

²³¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 08/122-1, *Ovlaštenje*, Travnik, 8. juni 1993.

Komanda OG *Bosanska krajina* naredila je uvođenje policijskog sata od 21.00 do 5.00 sati. Za kontrolu njegovog poštivanja određena je SJB Travnik.²³² Komanda korpusa naredila je da se sva lica zatečena u pljački i paljevini zatvaraju *na licu mjesta*.²³³ Sva hrvatska sela su zastražena, postavljeni su kontrolni punktovi i uvedena rigorozna kontrola kretanja kroz njih. Dozvole za kretanje izdavali su samo komandant operativne grupe i njegov zamjenik.²³⁴ Okružno vojno tužilaštvo podnosilo je krivične prijave za lica koja je policija uspijevala privesti.²³⁵ Vlasti i vojne strukture trudile su se spriječiti pljačku i uništenje objekata, ali, bez obzira na sav trud i mnoštvo krivičnih prijava od kojih su mnoge rezultirale pritvorima, u tome nisu u potpunosti uspjele.²³⁶ Kao dopunske mjere za sprečavanje pljačke, paljevine i potpune devastacije hrvatskih kuća i imovine, Alagić je odlučio u njih privremeno, ali hitno, smjestiti izbjeglice. Za realizaciju zadužio je Općinu Travnik.²³⁷ To je propaganda HVO-a prikazivala kao realizaciju navodnog tajnog plana ARBiH da protjera srednjobosanske Hrvate i u njihove domove useli bošnjačke izbjeglice. Općinska vlada 11. juna izdala je naredbu štabu CZ da počne s premještanjem izbjeglica iz kolektivnih smještaja u napuštene hrvatske kuće. Izbjeglice su imale zadatak zaštite imovine i korištenja napuštenih poljoprivrednih površina i stočnog fonda do povratka vlasnika.²³⁸ Komandant štaba CZ Momčilo Malenica formirao je tri komisije za dodjeljivanje stambenog prostora i dao im zadatak da obavezno prave popis imovine koja se daje na korištenje. Komisija je korisnika morala upozoriti *da se prema svemu odnosi kao pravi domaćin*,

²³² ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/125-2, *Naredba*, Travnik, 9. juni 1993.

²³³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/35-1425, *Organizacija b/d*, Zenica, 10. juni 1993.

²³⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-506, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. juni 1993.

²³⁵ ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo, kt. broj: 297/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Travnik, 16. juni 1993; ICTY, ARBiH, 17. SKbbr, broj: 04/260-6, *Izvještaj*, Travnik, 23. juni 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/1-1, *Rješenje o pritvoru*, Travnik, 7. juli 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, čVP, broj: __, *Zapisnik*, Travnik, 8. juli 1993.

²³⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1485, *Naredjenje*, Zenica, 16. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1528, *Sprecavanje hapsenja civila, pljacke i unistenja imovine*, Zenica, 19. juni 1993.

²³⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/129-2, *Privremeno čuvanje napuštenih sela*, Travnik, 10. juni 1993.

²³⁸ ICTY, RBiH, Općinska vlada Travnik, broj: 06/3-82-1-366/93, *Naredba*, Travnik, 11. juni 1993; ICTY, RBiH, Općinska vlada Travnik, broj: 06/3-82-1-371/93, *Naredba*, Travnik, 11. juni 1993; ICTY, RBiH, Općinska vlada Travnik, broj: 06/3-82-1-366/93, *Zaključci*, Travnik, 29. juni 1993.

spriječava pljačku i uselj enje u kuću trećih lica. Na useljene objekte, kako bi se odbili kriminalci, komisija je pisala da je objekat pod zaštitom ARBiH i MUP-a.²³⁹ Komandant CZ naredio je formiranje i radnih vodova u cilju zaštite stambenih i poslovnih objekata, stoke i poljoprivrednih dobara.²⁴⁰ Komisije su naišle na ozbiljne poteškoće. U određenim naseljima neke porodice samoinicijativno su se smjestile, a u neka nisu htjele. Poseban problem za napuštanje kolektivnog smještaja pričinjavale su socijalno najugroženije porodice ili lica bez porodica, naročito iz Gimnazije.²⁴¹ U kolektivnom smještaju izbjeglice su imale hranu i grijanje. Odlaskom u privatni smještaj morali su se sami brinuti za prehranjivanje i ogrjev. Najsiromašniji to sebi nisu mogli priuštiti. Mjesečni paket hrane od MKCK-a za korisnike u privatnom smještaju nije bio dovoljan. Ljudi su se plašili da će se uskoro početi osjećati posljedice blokade srednje Bosne i da će hrana biti veoma skupa. Civilna zaštita davala je pismena ovlaštenja hrvatskim civilima da paze i čuvaju napuštenu imovinu svojih komšija i rođaka.²⁴² Prema izvještaju komandanta CZ, veći broj kuća useljen je na osnovu međusobnih dogovora vlasnika i novih korisnika nego od strane komisija, a najveći broj bespravno. Teško je bilo popisivati imovinu i tražiti odgovarajuće izbjeglice da ih nasele, jer se u međuvremenu mijenjalo stanje imovine od komisijskih pregleda do useljavanja. Pljačka je, i pored svih mogućih mjera, bila nezaustavljiva. Prema Maleničinom izvještaju, tih dana pljačkaši su najviše tragali za šporetima na čvrsto gorivo i drvima što je bila posljedica problema sa snabdijevanjem električnom energijom. Teško je bilo zaštititi i stoku jer je ona klana nekontrolirano, a meso se brzo prodavalo na ulicama za veoma niske cijene. “Tržište” je brzo uništavalo stočni fond. U gradu su na više mjesta bili ostaci iznutrica koji su u vrelim junskim danima snažno zaudarali i prijetili epidemijom neke zarazne bolesti. Pljačkaši su uništavali čak i usjeve.²⁴³ Na osnovu naredbe komandanta OG *Bosanska krajina*, CZ je formirala ženski radni vod za rad na napuštenim

²³⁹ ICTY, RBiH, OpŠCZ Travnik, broj: 06/3-82-1-366/93, *Rješenje*, Travnik, 11. juni 1993.

²⁴⁰ ICTY, RBiH, OpŠCZ Travnik, broj: 06/3-82-1-371/93, *Naređenje*, Travnik, 12. juni 1993.

²⁴¹ ICTY, RBiH, OpŠCZ Travnik, broj: 06/3-82-1-366/93, *Poteškoće u radu Komisije za useljavanje napuštenih kuća*, Travnik, 14. juni 1993; ICTY, RBiH, OpŠCZ Travnik, broj: 06/3-82-1-489/93, Travnik, 12. juni 1993.

²⁴² ICTY, RBiH, OpŠCZ Travnik, broj: 06/3-82-1-369/93, *Potvrda*, Travnik, 21. juni 1993.

²⁴³ ICTY, RBiH, Opštinski štab CZ Travnik, broj: 06/3-82-1-371/93, *Problemi u realizaciji Naredbi o privremenom useljavanju napuštenih kuća, zaštiti stočnog fonda i poljop. proizvoda*, Travnik, 20. juni 1993.

zasijanim poljoprivrednim imanjima.²⁴⁴ Patrole VP nisu mogle spriječiti pljačku napuštenih domaćinstava koja se naročito dešavala noću *i to najviše od žena i djece iz okolnih mjesta*. Protiv pripadnika ARBiH podnošene su krivične prijave nadležnom vojnom tužilaštvu zbog sumnje da su počinili krivična djela teške krađe. Mnogi su i pritvoreni zbog sumnje da su počinili takva krivična djela.²⁴⁵ Najstrožije je zabranjeno upotrebljavanje privedenih lica i ratnih zarobljenika za rad na prvim linijama.²⁴⁶ Na osnovu naređenja komande korpusa, komanda 312. mtbr naredila je da se protiv svih civila i pripadnika ARBiH evidentiranih da su se bavili pljačkom podnesu krivične prijave nadležnom vojnom tužilaštvu u Travniku.²⁴⁷ Komanda korpusa naredila je 306. bbr da dijelom VP, zajedno s dijelovima VP 312. mtbr i bVP 3. korpusa, osigura rejon Guče Gore kako bi se spriječila dalja pljačka i paljevina.²⁴⁸ Komanda 306. bbr potčinila je sve jedinice MUP-a i VP kojima je naredila da sprečavaju pljačkanje i uništenje hrvatskih materijalnih dobara. Uvela je i policijski sat.²⁴⁹ Kao jedan od načina zaštite hrvatskih kuća i pratećih objekata od potpune devastacije ili paljevine primjenjivala je useljavanje izbjeglica ili njihovo izuzimanje za potrebe vojske. Iz tog razloga komanda brigade smjestila se u Franjevačkom samostanu u Gučoj

²⁴⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 08/130-2, *Naredba*, Travnik, 16. juni 1993; ICTY, RBiH, Opštinski štab CZ Travnik, broj: 06/3-82-1-385/93, *Naredba*, Travnik, 16. juni 1993.

²⁴⁵ **Praljak**, ARBiH, 17. SKbbr, SVB, broj: 07/255-4, *Izvjestaj*, Travnik, 14. juni 1993.

²⁴⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1576, *Naredjenje*, Zenica, 23. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/262-1, *Postupak sa privedenim licima i predatim licima*, Travnik, 24. juni 1993.

²⁴⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 03/100-162-1, *Naredjenje*, Zenica, 25. juni 1993; ICTY, ARBiH, 312. mtbr, str. pov. broj: 03-1160/93, *Komandantima svih jedinica i ČVP-e, Smjernice*, Travnik, 27. juni 1993.

²⁴⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1488, *Obezbjedjenje rejona Guče Gore*, Zenica, 16. juni 1993.

²⁴⁹ **Na Lageru, Ovnaku, Gornjem Putićevu, u Han Biloj i na ulazu i izlazu iz Guče Gore** postavljene su kontrolne policijske stanice. Policijske patrole svakodnevno su obilazile iseljena mjesta i pokretnim punktovima kontrolirale sporedne puteve. Policija je čuvala zarobljena lica i zabranjivala neovlaštenim osobama da ostvaruju kontakte s njima. Imala je i zadatak da naoružane pojedince razoružava i oduzima sva materijalna sredstva koja nisu imala popratnu dokumentaciju. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/510-3, *Naredba o pretpočinjavanju policije i MUP-a u z/o 306. bbr*, Travnik, 18. juni 1993. godine. Međutim, sve mjere koje su komande ARBiH (korpusa, OG i brigada) i MUP-a poduzimale nisu ostvarile očekivane rezultate. Bez težih sankcija prema pljačkašima oni se nisu ni mogle očekivati. Oduzimanje opljačkane robe i evidentiranje počinilaca, pa čak ni podnesene prijave protiv njih, nije moglo zaštititi napuštenu hrvatsku imovinu kao što nije mogla biti spašena i zaštićena napuštena bošnjačka imovina na teritoriji HVO-a, koji je, također, provodio određene mjere na sprečavanju pljačke.

Gori. Nije pronašla bolji način da ga zaštiti.²⁵⁰ Grupa naoružanih pripadnika ARBiH neovlašteno je pretresala kuće i oduzimala stvari hrvatskim civilima u rejonu Gornjeg Putičeva, fizički ih maltretirajući uz prijetnje iseljavanjem. Komanda OG *Bosanska krajina* naredila je 17. SKbbr da izdvoji pet policajaca i 312. mtbr da izdvoji deset i odmah ih pošalju pomoćniku komandanta za bezbjednosno-obavještajne poslove. Grupa je patrolama i zasjedama pokrila selo.²⁵¹ Alagić je uputio korpusu prijedlog za formiranje čVP-a pri komandi OG u cilju otklanjanja nezakonitosti u radu, sprečavanju pljačke i efikasnije zaštite građana i njihove lične i imovinske sigurnosti. Korpus je podržao prijedlog i naredio formiranje čVP od pripadnika brigadnih vojnih policija.²⁵² Zbog pojave *stihijske pljačke* napuštenih kuća u rejonu Rostova, Hasa i Rata, komandant OG *Bosanska krajina* naredio je 30. juna CSB Banja Luka (sa sjedištem u Travniku) da uputi četrdeset pripadnika odreda *Adis Nukić* u taj rejon sa zadatkom sprečavanja pljačke. Jedinicu je vodio Atif Džafić, a bila je potčinjena komandantu 308. bbr u čijoj su z/o bila sela.²⁵³

Zakon se, nažalost, uspješno provodio samo na sirotinji. Na onima koji su ukradenu robu nosili na vlastitim leđima. U jednom slučaju, SVB 306. bbr odredila je pritvor trojici svojih pripadnika što su u vrijeme početka gladi u srednjoj Bosni, nakon što su godinu ratovali bez adekvatne plaće ili neke druge materijalne naknade, iz napuštenih hrvatskih kuća pokupili nešto kukuruza i brašna prilikom boravka na l/o i koje su na leđima ponijeli svojim porodicama kada su krenuli na odmor. Umjesto dnevnice na prvoj liniji odbrane domovine, dobili su po tri dana zatvora. Komanda brigade

²⁵⁰ **Praljak**, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 05/562-1, *Naredjenje*, Travnik, 19. juni 1993.

²⁵¹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/306-3, *Naredjenje*, Travnik, 26. juni 1993.

²⁵² **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/196-1, *Prijedlog*, Travnik, 18. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/306-1, *Naredjenje*, Travnik, 26. juni 1993.

²⁵³ **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/358-2, *Naredjenje*, Travnik, 30. juni 1993. godine. **Jedinice MUP-a su za vrijeme izvođenja b/d pretpočinjavane ARBiH. Up.: ICTY**, ARBiH, 3. korpus-CSB Zenica, *Sastanak komande 3. korpusa i predstavnika MUP-a R BiH od 26.9.1993. godine*, Zenica, 6. septembar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2050, *Naredba o saradnji MUP-a R BiH-CSB Zenica i komande 3. korpusa*, Zenica, 7. septembar 1993. godine. **Operativnoj grupi Bosanska krajina od kraja juna bile su potčinjene jedinice za specijalne namjene CSB Banja Luka (odred Adis Nukić), SJB Travnik i SJB Novi Travnik. Up.: ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/196-1, *Prijedlog*, Travnik, 18. juni 1993.

u kojoj su ratovali nije im mogla osigurati hranu za porodice,²⁵⁴ ali ih je mogla kazniti što *su za sebe pribavili protupravnu imovinsku korist*.²⁵⁵ Naravno, ta tri dana pritvora računala su im se od dana predviđenih za odmor s porodicama kada su imali jedinu priliku da urade nešto korisno za njihovo prehranjivanje, a ne od dana koje su trebali provesti na prvoj liniji. Organizirani kriminalci posao su obavljali diskretnije, iz baza u koje se dovlačio ratni plijen. Ili su, s validnim pismenim odobrenjima nadležnih institucija, zaplijenjenim kamionima i traktorima, kao kojekakvi logističari, skupljali ratni plijen. Posao prikupljanja plijena obavljali su radni vodovi koji od toga nisu imali nikakve materijalne koristi. Neki od tih logističara nakon rata postali su ugledni srednjobosanski biznismeni.²⁵⁶ Najčešće niko od vojnih glavešina s ovakvim ljudima nije imao veze. Iza njih su uglavnom stajali moćni lokalni političari. Vojna policija bavila se kočijašima koji nikada nisu imali nikakvo odobrenje za prikupljanje ratnog plijena niti je neko od utjecajnih političara ili vojnih starješina stajao iza njih.²⁵⁷ Zamjeriti se s kočijašem nije doводilo u opasnost da, umjesto boravka na punktu, vojni policajac završi na prvoj liniji odbrane.²⁵⁸ Međutim, kriminalci, koji su posao pljačke obavljali teretnim vozilima, imali su “osigurana leđa” ili novac za podmićivanje.

Pomoćnik načelnika za obavještajne poslove 312. mtbr Ivan Nedoklan izvijestio je komandu korpusa i OG *Zapad* da je HVO tokom noći 6/7. juni užurbano iseljavao hrvatsko stanovništvo iz Nević Polja u Stojkoviće, te iz grada, Kraljevica i Jankovića u Ovčarevo. U Ovčarevu su smješteni u crkvu i njeno dvorište. Nakon iseljavanja stanovništva, HVO je zgradu

²⁵⁴ (...) *Stanje u logističkom pogledu se iz dana u dan pogoršava bez nade da se u dogledno vrijeme popravi. Sve više boraca u kući nema ni kilogram brašna a pomoć im nemožemo (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-130, *Zbirni operativni izvještaj za dan 13.08.1993. godine*, Travnik, 13. august 1993.

²⁵⁵ ICTY, ARBiH, 306. bbr, Organ vojne bezbjednosti, *Rješenje o pritvoru*, Travnik, 20. juli 1993.

²⁵⁶ **To se desilo i kod Bošnjaka i kod Hrvata.**

²⁵⁷ **Pravda je bila spora, ali je brzo stizala sirotinju.** U jednom slučaju, dvije godine nakon što je iz napuštenih hrvatskih kuća pokupio šest krila vrata i natovarao ih na zapregu kako bi ih zamijenio za brašno, okrivljeni je, koji je inače bio pripadnik 306. bbr, dobio tromjesečnu zatvorsku kaznu. Up.: ICTY, RBiH, Okružni vojni sud, broj: IK 123/95, *Presuda*, Travnik, 18. august 1995.

²⁵⁸ **Zijad Šehić završio je na Okružnom vojnom sudu zbog svoje zaprege natovarene namještajem iz napuštenih hrvatskih kuća.** Up.: ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo, KT broj: 469/94, *Zahtjev za provođenje istrage*, Travnik, 7. juli 1994. godine. **Nihad i Bećir Peco, izbjeglice i pripadnici 312. mtbr, kažnjeni su sa 60 dana zatvora jer su nakopali krompira na napuštenoj hrvatskoj njivi.** U toj „nečasnoj raboti“ zatekao ih je lično komandant OG *Bosanska krajina* Mehmed Alagić pri obilasku linije. Up.: ICTY, ARBiH, 312. mtbr (VP), broj: 1703-1/93, *Naredba*, Travnik, 27. juli 1993.

„Muslimanka“ gađao zapaljivom municijom i minirao magacin MTS-a u Jankovićima. Radiovezom tražio je granatiranje Travnika iz pravca Novog Travnika i dalekometnom artiljerijom iz rejonu Busovače. Nekoliko granata palo je i na Jankoviće. Britbat je obavijestio komandu 312. mtbr da su ga civili, koji su iseljeni u Ovčarevo, molili da im se omogući povratak kućama jer ih je HVO prisilio, ili ubjeđivanjem da su ugroženi od ARBiH natjerao da ih napuste. Dvadesetak ih je već bilo prešlo na teritoriju VRS-a preko Galice. Pošto vojnički nije uspio zaposjesti grad, Nedoklan je smatrao da će HVO primjenom metoda specijalnog rata, kao što su plasiranje glasina i dezinformacija, svoje postupke prema vlastitom narodu tumačiti tako da ih pripiše ARBiH.²⁵⁹ Kasniji događaji pokazali su da je dobro predvidio. Hrvatska propaganda, podržana srpskom, iseljavanje travničkih Hrvata preko teritorije pod kontrolom VRS-a koristila je da prikaže kao nasilno protjerivanje od ARBiH zbog navodne osvete za izgubljene teritorije oko Mostara. Tome je poslužio i izvještaj s Vlašića novinara CNN-a koji je bio s hrvatskim civilima i borcima HVO-a koji su prešli na srpsku stranu. Komanda korpusa opovrgla je optužbe, te pozivala i ubjeđivala Hrvate da ne nasjedaju propagandi HVO-a i ne napuštaju svoje domove. Zbog kontradiktornosti novinarskih izvještavanja pozvala je strane novinare da dođu u Travnik i sami se uvjere kako se ponaša ARBiH prema hrvatskim i preostalim srpskim civilima, a kako HVO. Obećala im je punu sigurnost i pomoć. Zahtijevala je da koriste izvore informacija i objašnjenja na obje strane i na osnovu toga donose zaključke. Podsjetila ih je na izjavu Barryja Frewera, UNPROFOR-ovog predstavnika za medije, da ARBiH u Travniku nije pucala na civile.²⁶⁰ Ekipa CNN-a posjetila je kasarnu 17. SKbbr i objavila pohvalan prilog o postupcima ARBiH prema hrvatskim civilima i ratnim zarobljenicima.²⁶¹ Britanski oficir Angus Hay 10. juna obavijestio je komandu korpusa da je HVO ubio dva franjevca u Novoj Biloj jer su nagovarali hrvatske civile da se vrate svojim domovima.²⁶² Zarobljeni

²⁵⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, 312. mtbr, str. pov. broj: 10-15/190-93, *Obavještajni izvještaj Ob. br. 190*, Travnik, 7. juni 1993.

²⁶⁰ *Novinar CNN-a, slušajući samo izjave oficira HVO-a, izvjestio je da Hrvati bježe jer ih ARBiH izgoni, a Barry Frewer, predstavnik UNPROFOR-a za odnose s javnošću, tvrdio je istog dana da ARBiH nije pucala na hrvatske civile. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, Press centar, Saopštenje, Zenica, 9. juni 1993.*

²⁶¹ ICTY, ARBiH, VJ 5443/30 (312. mtbr), str. pov. broj: 3/93, *Izvještaj*, Travnik, 13. juni 1993.

²⁶² ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/131-2, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993. godine. O “izdajničkom” ponašanju franjevacu, suprotnom hrvatskoj politici iseljavanja hrvatskih civila s područja općine Travnik, govorio je i Ivo Lozančić u svom dopisu Blaškiću, Stojiću i Petkoviću. Up.: ICTY, HVO, 111. xp brigada, broj: 02/3-51/93, Žepče, 16. juni 1993.

pripadnik policije HZHB Niko Pendeš izjavio je da među borcima HVO-a kruže glasine da je Kordić naredio iseljavanje i Žarku Andriću povjerio operaciju čišćenja Hrvata od Kiseljaka do Konjica.²⁶³ Alagić je za sebe tražio od UNPROFOR-a da ga prebaci na Vlašić, na srpsku teritoriju, da ubjeđuje Hrvate da se vrate. Merdan je kontaktirao pukovnika Duncana Alistaira iz Britbat-a da mu to omogući.²⁶⁴ Kako bi uvjerio hrvatske civile iz Ovčareva i Paklareva, koji su se nalazili skriveni u okolini, da se vrate kućama i ostanu kod njih, Ćuskić je 12. juna poslao civilna lica iz vatrogasne stanice u Travniku i fra Ivu Ivkića (svećenika iz Gornjeg Doca) koji *ih je lično molio da ostanu i dalje u svojim kućama i uvjeravao ih da će biti bezbjedni*. Bez obzira na sve učinjeno, veći dio Hrvata i Srba želio se iseliti iz Travnika. Kao razloge navodili su povezivanje s porodicama, strah, a Srbi i bojazan od gladi zbog očekivane blokade puteva i skućenih mogućnosti da zarade novac što je bilo veoma teško i Bošnjacima.²⁶⁵ Komanda OG *Bosanska krajina*, Predsjedništvo Skupštine Opštine i Vlada Travnik uputili su 14. juna javni poziv svim Hrvatima koji su napustili svoje domove da se vrate u njih nudeći im garancije za ličnu i imovinsku sigurnost. U pozivu je objašnjavano da je to jedini način da se spasi njihova imovina.²⁶⁶

Operativac SIS-a brigade *Viteška* 15. juna obavio je razgovor s predstavnicom MKCK-a zaduženom za travničku općinu. Pet dana ranije

²⁶³ **Prema istom iskazu, Andrić je, navodno, bio zarobio Blaškića i on, ustvari, svime komanduje.** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/131-2, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/129-3, *Vanredni borbeni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-506, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. juni 1993. godine. **Komanda korpusa naredila je OG Bosanska krajina da nastoji provjeriti tačnost ovih informacija.** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/35-1425, *Organizacija b/d*, Zenica, 10. juni 1993.

²⁶⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica 15. maj 1993; ICTY, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

²⁶⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/137-2, *Odobrenje*, Travnik, 12. juni 1993; ICTY, ARBiH, VJ 5443/30 (312. mtbr), str. pov. broj: 3/93, *Izvještaj*, Travnik, 13. juni 1993.

²⁶⁶ (...) *Pozivamo građane da se što prije vrate svojim kućama kako bi se sačuvala imovina, stoka i ljetina. Građani iz čijih je stanova odnesena hrana mogu računati na pomoć civilne zaštite i drugih humanitarnih organizacija. Za sada napuštene kuće po selima obezbjeđuju pripadnici Armije BiH i MUP-a, ali oni nemaju dovoljno ljudi za cjelokupnu zaštitu tolikog broja objekata. Takođe je donesena odluka da se privremeno u svako selo useli 3-4 porodice izbjeglica kako bi hranili stoku i koliko toliko zaštitili ostale kuće. Međutim, sve ove mjere neće biti dovoljne ukoliko se vi što prije ne vratite na svoja ognjišta i prihvatite se svog svakodnevnog posla (...).* Up.: ICTY, ARBiH (OG Bosanska krajina) Predsjedništvo SO-e Travnik, Vlada Opštine Travnik, *Poziv na povratak u svoje domove*, Travnik, 14. juni 1993.

ona je razgovarala s komandantom CZ Travnik Momčilom Malenicom i još nekim osobama hrvatske nacionalnosti (Malenica je Srbin oženjen Hrvaticom). Oni su je informirali o stanju Hrvata i Srba koji su ostali na području općine pod kontrolom ARBiH. Na početku razgovora iznijeli su joj svoj stav da je vojno i političko rukovodstvo HVO-a izdalo travničke Hrvate koji su ostali prepušteni sami sebi. Mnogi od njih nisu ni znali za odluku o povlačenju i napuštanju teritorije. Formirali su *neko koordinacijsko tijelo* kako bi se organizirali i snašli u novonastaloj situaciji. Tražili su od MKCK-a da stupi u kontakt s HVO-om radi preduzimanja daljih aktivnosti na razrješavanju njihove situacije. Iako su u prvi momenat bili iznenađeni i začuđeni odlukom o napuštanju Travnika, smatrali su da bi u kontaktu i dogovoru s HVO-om trebali donijeti odluku o vraćanju u Travnik onih koji su ga napustili ili da se i preostalo stanovništvo iseli. Prema spisku koji su sačinili, na području travničke općine ostalo je bilo oko 5.000 Hrvata i oko 1.000 Srba. Predstavnica MKCK informirala je operativca SIS-a da su svi travnički Hrvati u svojim stanovima ili kućama i da nema mjesta zabrinutosti za njihovu sudbinu, te da su neistinite priče da se nalaze zatočeni u objektima za kolektivni smještaj kao što su škole, sportske sale i slično. Posjetila je i zatvor ARBiH u kasarni 17. SKbbr. Ocijenila je da je tretman zatvorenika zadovoljavajući i da ih nema mnogo. Od njih je uzela pisane poruke porodicama koje je predala SIS-u. Obišla je sva mjesta za koja je HVO tvrdio da su zatvori za hrvatske civile (Dom staraca, sportska dvorana i druga) i uvjerila se da ti objekti nisu promijenili namjenu. Operativac ju je upozorio da treba obići džamiju u Slimenima, gdje je navodno bilo zatočeno 150 Hrvata, te Šarenu džamiju (podrumski dio) i tvrđavu za koje je, također, tvrdio da su logori za travničke Hrvate.²⁶⁷ Inače, ARBiH nikada ne bi zatočila nemuslimane u džamije. Nije potrebno objašnjavati razloge jer su dovoljno jasni. Služba vojne bezbjednosti 17. SKbbr uzela je izjave i izvršila provjeru 32 lica hrvatske nacionalnosti koja su za vrijeme sukoba privedena u pritvor u kasarni. Naredbom komandanta brigade puštena su sva privedena lica sa Slimena i sva civilna lica koja su provjerena. U pritvoru se 14. juna nalazilo dvadeset boraca HVO-a zarobljenih tokom b/d.²⁶⁸

Dilemu da li je ARBiH protjerivala srednjobosanske Hrvate ili su se pod pritiskom HVO-a iseljavali s prostora na koji hrvatsko rukovodstvo nije

²⁶⁷ ICTY, HVO, Brigada Viteška, SIS, broj: 06-502-1/93, *Izvešće o stanju u Travniku nakon zauzimanja od strane Armije BiH*, Vitez, 15. juni 1993.

²⁶⁸ **Praljak**, ARBiH, 17. SKbbr, SVB, broj: 07/255-4, *Izvjestaj*, Travnik, 14. juni 1993.

računalo za HZHB na teritorij koji jeste, u dobroj mjeri olakšava naređenje Uprave za moral, IPD i vjerska pitanja ŠVK koje su korpusi prenijeli svim svojim potčinjenim jedinicama, a koje se odnosi na postupanje prema iseljavanju Hrvata. S obzirom na to da je stiglo s vrha komandnog lanca i spuštено do svih boraca, ono se može smatrati zvaničnom državnom politikom o tom pitanju koje su se morali pridržavati svi pripadnici OSRBiH. U naređenju se kaže:

(...) Pojave iseljavanja stanovništva hrvatske nacionalnosti sa područja srednje Bosne, bilo da su rezultat organizovanog djelovanja grupacije oko Mate Bobana, bilo da su posljedica borbenih dejstava na tom području, poprimaju razmjere koje ugrožavaju zajednički život naroda i građana Bosne i Hercegovine. A upravo odbrana države BiH i zajedničkog života predstavlja jedan od osnovnih ratnih ciljeva nase Armije i nase zemlje, koji omogućava ostvarivanje i drugih ciljeva za koje se borimo. Raspolazemo podacima da je globalni politički cilj grupacije oko Mate Bobana, nakon političkog poraza njegove koncepcije o tzv. Herceg Bosni kao ekskluzivno nacionalnoj državi, stvaranje takve situacije na terenu, prvenstveno demografske, koja će omogućiti primjenu mirovnog plana za Bosnu i Hercegovinu i biti pretekst za njenu podjelu po etničkim granicama. U tu svrhu grupacija je pokrenula kampanju za iseljavanje hrvatskog naroda sa područja srednje Bosne, sarajevske i tuzlanske regije, koja se već realizuje (...).

Da bi se spriječila ta politika hrvatskog predsjednika, realizirana preko Bobana, Uprava je izdala naređenje u formi veoma jasnih uputa za djelovanje, koncipiranih u nekoliko tačaka.²⁶⁹ Naređenje se odmah počelo

²⁶⁹ 1. Preduzeti sve mjere u saradnji sa nadležnim organima na obezbjedjenju lične i imovinske sigurnosti i slobode kretanja svih građana, a posebno sigurnosti vjerskih objekata i dobara. Preko PRESS centara, informativnih službi i drugih organa organizovati i voditi kontinuiranu medijsku kampanju s ciljem zaustavljanja iseljavanja hrvatskog naroda. Uticati na lokalna sredstva informiranja da odmah izvrše radikalne promjene u programskoj semi da bi se ovaj zadatak realizovao. Kampanju bazirati na garancijama Armije RBiH, MUP-a i drugih državnih organa (...). U tom cilju povezati se sa organima MUP-a koji su dobili slične instrukcije. 2. Organizovati razgovore sa direktorima i urednicima lokalnih sredstava informiranja radi obezbjedjivanja istupanja istaknutih ličnosti iz hrvatskog, ali i muslimanskog i drugih naroda na tu temu. Posebno značajna istupanja i izjave koje ilustriraju mogućnost i neophodnost zajedničkog života kao osnove postojanja BiH emitovati više puta u različitim terminima. 3. U svim informacijama u lokalnim medijima (radio i TV stanice, štampa, bilteni, posebno organizovani sastanci sa stanovništvom i u jedinicama) narednih dana po nekoliko puta i u različitim terminima pozivati hrvatsko

provoditi u srednjoj Bosni. Operativna grupa *Bosanska krajina* naredila je da se preduzmu sve mjere u zaštiti lične i imovinske sigurnosti svih građana, a naročito Hrvata. Komandante brigade učinila je odgovornim za sprečavanje pljački, paljevina i krađa, a posebno vjerskih objekata i dobara u njihovim z/o. Pres-centru je naredila da odmah pristupi kontinuiranom informiranju s ciljem zaustavljanja iseljavanja Hrvata nudeći im garancije ARBiH, MUP-a R BiH i ostalih državnih organa.²⁷⁰ Organ za moral, IPD i vjerska pitanja 312. mtbr obavljao je razgovore s građanima hrvatske nacionalnosti koji su ostali u Travniku. Osjećali su se nesigurnim, ali su izrazili povjerenje u organe ARBiH i civilnih vlasti i želju da ostanu u svojim kućama. Do kraja juna, kada je sačinjen prvi izvještaj 312. mtbr o tom pitanju, nije bilo maltretiranja lica koja su ostala niti otuđivanja njihove imovine. Prijavili su samo dva slučaja.²⁷¹

Napuštene kuće nezaustavljivo su pljačkane bez obzira na sve poduzete mjere. Većeg obima paljevina kuća i pratećih objekata, te težih sknavljenja vjerskih objekata u z/o 312. mtbr nije bilo. Radio Travnik redovno je objavljivao sadržaje koji su podsticali preostale Srbe i Hrvate da ostanu

stanovništvo da ostane na svojim ognjistima, te da ne nasjedaju na propagandu i pozivima Mate Bobana koji zeli etnicki ocistiti pomenute regije i tako svijetu prikazati kako je hrvatski narod ugrozen i da nije moguc zajednicki zivot (...) 4. Na lokalne radio stanice pozivati komandante i ugledne gradjane hrvatske i muslimanske nacionalnosti koji ce svojim istupanjima i pozivima uticati na stanovnistvo da se ne iseljava. Organizovati neposredne razgovore i sastanke predstavnika Armije i organa vlasti i istaknutih gradjana sa stanovnistvom i takvom aktivnoscu na terenu sprijeciti poziv Mate Bobana hrvatskom stanovnistvu da krene u iseljavanje. 5. Isticati dosadasnje rezultate zajednicke borbe u zoni odgovornosti 1, 2. i 5. korpusa jedinica ARBiH i HVO. Osmisljenim aktivnostima zaustaviti sukobe i sprijeciti odredjene negativne pojave u pojedinim jedinicama ARBiH u z/o 3. korpusa. 6. Koristiti materijal iz obracanja Komandanta SVK gradjanima BiH, a posebno hrvatskom stanovnistvu, sa konferencije za stampu u Sarajevu 16.06.1993. godine. 7. Pozvati stanovnistvo hrvatske nacionalnosti da pristupi zajednickoj borbi i uticati na pripadnike svih jedinica ARBiH da se vojnicky i dostojanstveno ponasaju prema civilnom stanovnistvu. 8. Naglasavati da je koncept tzv. Herceg Bosne propao politicky, a da je Mate Boban pogresnim procjenama snaga na terenu i vojnicky izgubio u nakanama da ostvari svoju fantomsku tvorevinu. U medijskoj kampanji koristiti izvje i stavove vodja opozicionih stranaka u Hrvatskoj o Bosni i Hercegovini, a posebno predstavnika katolicke crkve, te Manolichev intervju "Globusu", gdje otvoreno trazi smjenu M. Bobana. Rok za izvršenje naredjenja odmah. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava za moral, IPD i vjerska pitanja, broj evidencije: 02/16-322, Mjere na sprecavanju razbijanja cjelovitosti R BiH, Sarajevo, 16. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1620, Mjere na sprecavanju razbijanja cjelovitosti R BiH, Zenica, 27. juni 1993.

²⁷⁰ (...) *Odmah pristupiti radikalnim promjenama u programskoj šemi informisanja. Težište informisanja dati ovom zadatku (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/208-2, Travnik, 20. juni 1993.

²⁷¹ *Pripadnik SJB Travnik otudio je jedno m/v i jedan borac 2/312. mtbr kravu. Krava je ubrzo pronađena i vraćena vlasniku.*

u svojim domovima. Obavljani su razgovori s pripadnicima 312. mtbr hrvatske i srpske nacionalnosti i objavljivani na Radiju Travnik kako bi hrvatsko i srpsko stanovništvo stvorilo povjerenje u ARBiH. Organ za moral, zajedno s ostalim članovima komandi brigade i bataljona, svakodnevno je borcima i starješinama objašnjavao ciljeve borbe i ispravan odnos prema stanovništvu, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, kao i prema ratnim zarobljenicima. VHS kamerom snimljeni su razgovori s Hrvatima koji su ostali u Gučkoj Gori i stanovnicima Malina u Mehuriću, zatim samostani i crkve u Gučkoj Gori, Brajkovićima, Gornjem Docu i na drugim mjestima kao i mnoga hrvatska sela. Snimljena su i bošnjačka sela koja su pripadnici HVO-a popalili i opljačkali. Sav filmski materijal predan je pres-centru 3. korpusa za dalju upotrebu s ciljem propagandnog djelovanja da se zadrži hrvatsko stanovništvo na teritoriji.²⁷² Komandant ŠVK Rasim Delić i ministar MUP-a Bakir Alispahić 17. juna izdali su naređenje svim potčinjenim jedinicama ARBiH, centrima službi i stanicama službi bezbjednosti da poduzmu sve raspoložive mjere za zaštitu građana i njihove imovine, *a posebno svećenih lica i sakralnih objekata svih konfesija*. Centru službi bezbjednosti Zenica naređeno je da pronade izbjegle svećenike, obezbijedi im povratak i sigurnost objekata. Posebno su spomenute župe Kakanj, Kraljeva Sutjeska, Haljinići, Vukaanovići, Guča Gora, Ovčarevo i Gornji Dolac. Gdje su svećenici ostali, s njima su radnici MUP-a trebali obaviti razgovore i uvjeriti ih da ostanu i dalje im dajući čvrste garancije sigurnosti i po potrebi fizičko obezjeđenje objekata. U svim napuštenim selima i naseljima civilna policija, u saradnji s lokalnim snagama ARBiH, imala je zadatak sačuvati objekte i imovinu radi stvaranja uvjeta za povratak stanovništva, a u onima koja nisu bila napuštena poduzeti dodatne mjere na osiguranju lične i imovinske sigurnosti.²⁷³ Delić je naredio komandi korpusa da poduzme sve potrebne mjere, u saradnji sa civilnim vlastima i vjerskim zajednicama, u svrhu sprečavanja iseljavanja hrvatskog stanovništva i zaštite njihove imovine. Posebnu pažnju naglasio je na zaštiti svećenika, vjerskih objekata, ustanova *i izgrađivanju ljudskih, dostojanstvenih i tolerantnih odnosa, bez čega ne može biti dugotrajnog*

²⁷² ICTY, ARBiH, 3. korpus, 312. mtbr, str. pov. broj: 04-1072/1-93, *Izveštaj o poduzetim mjerama i aktivnostima na sprovođenju naredbe k-danta 3. korpusa pov. br. 01/1778-1 od 18.6.1993. god. i naredbe komandanta OG "Bosanska krajina br. 09/208-2*, Travnik, 28. juni 1993; ICTY, RBiH, Opštinski štab CZ Travnik, broj: 06/3-82-1-385/93, *Naredba*, Travnik, 16. juni 1993.

²⁷³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1538, Zenica, 20. juni 1993.

*zajedničkog života među našim narodima.*²⁷⁴ Komanda korpusa prenijela je naređenje potčinjenim jedinicama.²⁷⁵ Na njen poziv skraja aprila, nadbiskup Puljić 18. juna odlučio je posjetiti poprišta sukoba HVO–ARBiH u srednjoj Bosni. Hadžihasanović se držao obećanja o gostoprimstvu i naredio je svim potčinjenim komandama da mu obavezno organiziraju doček i pruže svu potrebnu pomoć ako na svom putu naiđe kroz njihove z/o.²⁷⁶ Puljićeva posjeta imala je za cilj da pomogne ARBiH u njenom nastojanju sprečavanja iseljavanja Hrvata s područja pod njenom kontrolom. Predsjedništvo SO Zenica zadužilo je 3. jula CZ da izvidi mogućnost i uvjete za povratak hrvatskih izbjeglica iz Šušnja koje su se bile smjestile u Zenicu.²⁷⁷

Boban se 22. juna obratio Morillonu sa zahtjevom da UNPROFOR omogućiti Hrvatima da se isele s teritorija pod kontrolom ARBiH. Nije tražio da se zaštite i opstanu na toj teritoriji.²⁷⁸ Preseljavanje Hrvata, kao politika HZHB, bilo je prepoznato i u široj javnosti.²⁷⁹ Najveći problem kod “humanog” preseljavanja bio je što su mu se opirali oni koji su trebali biti preseljeni, kako Bošnjaci tako i Hrvati. Trebalo ih je u to uvjeriti. Da bi se “humano” preseljavanje ostvarilo, moralo se pribjeći nehumanim metodama koje su ga usputno i opravdavale. Tako su nehumane metode imale dvostruk učinak – konkretne rezultate na terenu i dokaz da je preseljavanje jedini način da se sukobi i stradanja trajno okončaju.

Da bošnjačke izbjeglice nisu željele niti planirale naseliti se na hrvatskim imanjima u srednjoj Bosni, a što je tvrdila hrvatska propaganda i na taj način tumačeći prirodu sukoba HVO–ARBiH, svjedoči i zahtjev komandanta 305. bbr od 16. juna komandi korpusa da njegova brigada dobije z/o prema Jajcu, na bojištu s VRS-om, koju bi posjedao dijelom njenih snaga.

²⁷⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1508, *Sprovođenje sporazuma, Naredjenje*, Zenica 17. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/760-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 17. juni 1993.

²⁷⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1508, *Naredjenje*, Zenica, 17. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 785/93, *Naredjenje*, Zenica, 18. juni 1993.

²⁷⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1496, *Naredjenje*, Zenica, 17. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, OG Lašva, str. pov. broj: 02/84-72, *Naredjenje*, Kakanj, 17. juni 1993.

²⁷⁷ **ICTY**, RBiH, Predsjedništvo Skupštine Opštine Zenica, broj: 01-8-9-80/93, *Zaključak*, Zenica, 3. juli 1993.

²⁷⁸ **ICTY**, HZHB, Ured predsjednika, broj: 0050/93, Mostar, 22. juni 1993

²⁷⁹ (...) *Prisilno preseljavanje je cilj Bobanove politike. On ih je najprije doveo u težak položaj zavedivši ih sa Muslimanima, a zatim se stavio u ulogu njihovog tobožnjeg spasioca, nudeći im za prebivalište zapadnohercegovački kamenjar (...).* Up.: Berić, Gojko, “Boban protiv Kaptola”, *Oslobođenje*, 21. juni 1993.

Zahtjev je opravdavao podizanjem b/m ljudstva.²⁸⁰ To nije bio ni prvi niti posljednji put da je tražio z/o prema Jajcu osluškujući želje svojih boraca. Ćuskić i Alagić isto su tražili za Krajišnike. Radi toga OG *Bosanska krajina* nije imala z/o u srednjoj Bosni, prije sukoba s HVO-om, jer je planirana za proboj u Bosansku krajinu. Zato je u njenom sastavu, osim 17. Skbbr, bila i 305. bbr. Izbjegličke brigade ARBiH nisu se borile da zauzimaju hrvatske kuće i stanove nego da svoje porodice vrate u zavičaje. Sigurno su isto bili motivirani i izbjeglički borci HVO-a. Iz dostupnih dokumenata bojne (kasnije brigade) *H. V. Hrvatinić* vidljivo je da su i jajački Hrvati željeli kućama, a ne naseljavati se po tomlavgradskom kršu. Ni na jednoj strani izbjeglički borci nisu se tukli da ostanu u tuđini nego da se vrate kućama. Za njih je domovina bila njihova kuća, a sve ostalo ipak tuđina za koju se vrijedilo boriti samo da se porazi neprijatelj kako bi se vratili vlastitim kućama.

Borbe na ostalim srednjobosanskim bojištima

Na usmenu naredbu Ivice Rajića čVP brigade *B. Jelačić* u večernjim satima 31. maja pohapsila je i zatočila sve bošnjačko civilno stanovništvo u Šikuljama. Većina uhapšenih bili su djeca, žene i starci. Najmlađi uhapšenik imao je svega nekoliko mjeseci. Dvije žene od 66 godina bile su najstarije među uhapšenim.²⁸¹ Prema izvještajima ARBiH, u rejonu Dugog brda kod Fojnice 1. juna sukobile su se patrole ARBiH i HVO-a. Jedan pripadnik HVO-a je poginuo, a jedan je ranjen.²⁸² HVO je izvijestio o velikom broju svojih poginulih, zarobljenih i ranjenih boraca. Prema njegovim izvještajima, ARBiH je izvela jak pješadijski napad iz pravca Dusine i Pogorelice prema Božićima, Deževici i Lužinama. Najsnažniji napadi,

²⁸⁰ (...) *Gospodo, znate da je 305. bbr angažovana na više pravaca (Kralupi, Pridol, Korita) što predstavlja itekako otežanu okolnost u RiK-u. Kao što vam je već poznato ova brigada je sastavljena najvećim dijelom od boraca sa područja Jajca, i mišljenja smo da bi dodjela z/o na jednom od pravaca prema Jajcu b/m boraca digla na viši nivo. S obzirom na situaciju u kojoj se nalazimo, te teške uslove u snabdijevanju pogonskim gorivima, te otežane uslove smjena ljudstva, pravovremene opskrbe i obilaska istog, nadam se da ćete nam izaći u susret dodijelivši nam vlastitu z/o prema Jajcu, što bi nam u mnogome olakšalo i podiglo moral kod ljudi (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 305. bbr, broj: 01-1281/93, *Zahtjev komandi 3. korpusa*, Bilješevo, 16. juni 1993.

²⁸¹ ICTY, HVO, Brigada B. Jelačić, SIS, *Vanredno izvješće*, Kiseljak, 1. juni 1993.

²⁸² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3*, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god., Zenica, 15. maj 1993.

navodno, bili su izraženi iz rejona Dugo brdo – Zagone.²⁸³ Na kiseljačko-busovačkom pravcu HVO je, nakon kvalitetne artiljerijske pripreme, izveo novi pješadijski napad na preostali slobodni dio Gomionice.²⁸⁴ Sutradan je konačno pala sva Gomionica nakon gotovo dva mjeseca uporne odbrane.²⁸⁵ U z/o OpŠO Fojnica HVO je nastavio djelovati po Dusini iz pravca Gojevića i Dugog brda. U Lužinama su poginuli muškarac i žena, civili, i jedan pripadnik OpŠO. Veći dio prostorne jedinice iz ovog rejona izvukao se preko Citonje u Fojnicu, a manji dio razoružan je od HVO-a.²⁸⁶ On se grupisao u Sitišću, Majdan Zimijama i na Ostruškoj Citonji. Presjekao je put prema Prokosu sjeverno od Tješila, kao i put prema Kiseljaku kod tt 563 i tako doveo Fojnicu u okruženje. Veći dio grada ostao je pod kontrolom ARBiH.²⁸⁷ Stanje je postajalo sve napetije. U noći 4/5. juni HVO je pokušao proboj iz Kiseljaka pravcem Duke – Demići – Polje Pločari. Komanda korpusa cijenila je, *prema zahtjevima koje HVO postavlja u pregovorima*, da je sukob na toj općini *neminovan*.²⁸⁸ U rejonu Kiseljaka primijećen je veći broj pripadnika HV-a.²⁸⁹ U Han Ploči, Radanovićima, Topoli i Duhrima HVO je hapsio civile, pa čak i djecu, što je ARBiH upućivalo na zaključak da sprema napad te je snage grupisala prema Bilalovcu.²⁹⁰ HVO je minirao prilaze Sebešiću iz pravca Fojnice.²⁹¹

Gvardijan fojničkog samostana fra Nikola (Nikica) Miličević sazvao je 6. juna sastanak koji je održan u komandi HVO-a. Rekao je da se HVO neozbiljno odnosi prema Hrvatima u Prokosu gdje je bošnjačka većina i da se olahko pustilo Armiji RBiH da uđe u stari dio Fojnice. Smatrao je da HVO nema šanse držati dva fronta (prema Fojnici i Dusini) i da treba izabrati

²⁸³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 274/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 1. juni 1993.

²⁸⁴ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1319, *Protest zbog kršenja potpisanog sporazuma*, Zenica, 1. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

²⁸⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-494, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 2. juni 1993.

²⁸⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-494, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 2. juni 1993.

²⁸⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

²⁸⁸ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-___, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 5. juni 1993.

²⁸⁹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

²⁹⁰ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-498, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 6. juni 1993.

²⁹¹ **ICTY**, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 038, *Izvještaj*, 6. juni 1993.

između rata i pregovora o konstruktivnom miru: *Stid me je prisustvovati pregovorima jer ne posjedujemo argumente*. Bivši komandant 3. bataljona Stjepan Tuka bio je za pregovore i da se oni poštuju: *Sukobi u Dugom Brdu počeli su od samovolje Vlade Kapetanovića na Visu i ispaljenjem tri granate prema Otunji*. Vladi nije bilo jasno, ako se svi tuku s ARBiH, zašto Tuka i istomišljenici smatraju da će Fojničane to zaobići, na što mu je Tuka uzvratio: *Ako ja neću moći dalje otići od Alaupovke neću da se borim za tu opciju*. Gvardijan Miličević smatrao je da je većina općine izdana. Anto Miletić, komandir osiguranja ratne bolnice HVO-a, pitao se šta su Busovača, Kiseljak i drugi srednjobosanski gradovi dobili ratom: *Našim je cirkus ubiti pola Fojnice. Zar treba da se naša općina svede na dio Alaupovke, Bakovića, Gojevića...*? Gvardijan je predložio da se Fojnica proglasi sanitetskom zonom i da se izabere nova komanda 3. bataljona ako se želi sačuvati mir. Pitao je prisutne zar su spali da po pamet idu u Hercegovinu: *Budemo li čekali rješenje iz Hercegovine, mi ćemo izginuti*. Tuka je upozorio sve da, ako potpišu dokument koji nudi UNPROFOR o sanitetskoj zoni, onda moraju prestati slušati naredbe od Blaškića, Kordića, Koštromana i Bobana. Eduard Jukić, komandir 3. čete, svoj dalji rad uvjetovao je da Tuka ponovo preuzme 3. bataljon smatrajući Branka Kneževića, pomoćnika komandanta za SIS, produženom rukom drugih ljudi. Gvardijan je zaprijetio da će s oltara pozvati narod na neposlušnost ako odgovorni ne prihvate prijedlog UNPROFOR-a. Na sastanku je bilo i psovki. Većina učesnika, zabilježenih u izvještaju, bili su za ozbiljne pregovore i njihovo pridržavanje (Mijatović, Miletić, Miličević, Jukić i Tuka), dok je manji broj bio za sukob (Kapetanović i Juro Iviš, komandir sektora Malkoč). Nevenka Mijatović, predsjednica OO HDZ-a, za tešku situaciju optužila je Kneževića s kojim su *došli četnici, trgovci bijelim robljem i drugi razbojnici*. Knežević se na ovom sastanku nije izjašnjavao ni o jednoj opciji koju podržava, ratu ili pregovorima.²⁹²

Prepoznajući lokalno hrvatsko-bošnjačko nastojanje da se izbjegnu međusobni sukobi u Fojnici, ali i tešku sigurnosnu situaciju početkom juna kada je cijela srednja Bosna plamtjela u vatri sukoba, UNPROFOR je pokušao taj gradić učiniti "modelom mira" u Bosni i Hercegovini. U svom sjedištu u Kiseljaku 6. juna izdao je *Službenu izjavu o općini Fojnica kao području od posebnog interesa*. Kao prvi korak u ostvarenju tog nauma trebalo je stabilizirati situaciju uspostavljanjem zajedničkog štaba i

²⁹² ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, 3. bojna, *Izvyješće*, Fojnica, 6. juni 1993.

mješovitih kontrolnih punktova i patrola. Nakon ostvarenja prvog koraka, UNPROFOR bi Fojnicu proglasio zonom mira.²⁹³ To se nije moglo desiti s obzirom na važnost Fojnice za HVO i ARBiH.

Gvardijana Miličevića ubio je 13. novembra 1993, u fojničkom samostanu, pripadnik 316. bbr iz sastava 1. korpusa. Četverica pijanih pripadnika brigade (Miralem Čengić, Nedim Zerdo, Semin Mušibegović i Vahid Begić) ušli su neovlašteno, i u namjeri pribavljanja imovinske koristi, u dvorište samostana gdje su zatekli gvardijana i vikara fra Matu Migića Leona koje su uveli u samostan i ubili.²⁹⁴ Okružno vojno tužilaštvo Sarajevo 3. maja 1994. podnijelo je optužnicu Okružnom vojnom sudu u Sarajevu protiv ubice i trojice saučesnika.²⁹⁵ Prvostepenom presudom Okružnog vojnog suda u Sarajevu 23. septembra 1994. ubica je osuđen na jedanaest godina zatvora, a saučesnici, zbog toga što nisu prijavili ubistva, na po šest mjeseci zatvora.²⁹⁶ Presudom proisteklom iz drugostepenog postupka pred Vrhovnim sudom Republike Bosne i Hercegovine, 13. februara 1995, Čengiću je kazna povećana na petnaest godina.²⁹⁷

²⁹³ ICTY, UNPROFOR, *Sluzbena izjava o općini Fojnica kao području od posebnog interesa*, Kiseljak, 6. juni 1993.

²⁹⁴ Oko 11 sati njih četverica su, od kojih dvojica naoružani automatskim puškama, ušli u dvorište samostana kako bi nabavili alkohol. Zatekli su Miličevića i Migića u civilnoj odjeći koji su im krenuli ususret. Čengić ih je verbalno vrijeđao, psujući im majku i govoreći da su ustaše. Naredio im je, naslonivši Miličeviću pušku na grudi, da dignu ruke uvis kako bi ih pretresao. U Miličevićevom džepu pronašao je ključeve i privjesak sa znakom šahovnice nakon čega je pobjesnio. Ponovo ih je vrijeđao i zaprijetio da će ih pobiti. Optužio ih je da imaju oružje i radiostanicu u samostanu. Sve optužbe franjevci su porekli, a Miličević ga je obavijestio da je samostan već pretresan. Čengić ih je natjerao ispred sebe u samostan kako bi potražili oružje. S automatskim puškama uperenim u leđa fratri su krenuli u samostan. Ponavljali su da nisu ustaše, da nemaju oružja, a na prijetnje da će ih ubiti, Miličević je odgovarao da to učine. Kada su ušli u samostan, Čengić je ispalio rafal od četiri metka mladom gvardijanu u leđa. Peti metak zakačio je vikara u nogu zbog čega je pao na pod. Ubica ga je natjerao da se pomjeri, a onda je opkoračio ubijenog gvardijana i hladnokrvno ispucao dva metka u potiljak pedesetogodišnjeg vikara. Čengićevi saučesnici su šutjeli i nisu nikome prijavili slučaj radi čega je ubica otkriven i priveden pred Okružno vojno tužilaštvo tek 13. februara 1994. godine. Događaju je svjedočilo šest fojničkih franjevaca koji su ostali u samostanu nakon sukoba HVO-a i ARBiH na fojničkoj općini tokom jula. Up.: ICTY, R BiH, Okružno vojno tužilaštvo, KTV broj: 595/94, *Optužnica*, Sarajevo, 3. maj 1994.

²⁹⁵ Čengić je u istragi i pred sudom tvrdio da nije znao da su žrtve svećenici jer su bili u civilnoj odjeći radi čega je pomislio da su bili presvučeni i skriveni pripadnici HVO-a. U to ga je, navodno, dodatno uvjerio pronalazak šahovnice u Miličevićevom džepu. Tokom suđenja izrazio je pokajanje zbog svog zločina. Up.: ICTY, R BiH, Okružno vojno tužilaštvo, KTV broj: 595/94, *Optužnica*, Sarajevo, 3. maj 1994. godine. Prema iskazima optuženih, zločin se desio nakon što su ujutro popili dva-tri litra rakije i, kad im je ponestalo, odlučili da u samostanu potraže još. Up.: ICTY, R BiH, Okružni vojni sud, broj: K-248/94, *Presuda*, Sarajevo, 23. septembar 1994.

²⁹⁶ ICTY, R BiH, Okružni vojni sud, broj: K-248/94, *Presuda*, Sarajevo, 23. septembar 1994.

²⁹⁷ ICTY, R BiH, Vrhovni sud, broj: KŽ-10/94, *Presuda*, Sarajevo, 13. februar 1995.

Napadi HVO-a na Kazagiće su nastavljani. U OpŠO Kiseljak nastalo je rasulo. Borci 2. PDo masovno su dezertirali. Borbeni moral bio je nizak radi gubitka linije Dranovo (tt 661) – Ljeskovica – Mehino brdo – Obješenjak (tt 759). Linije odbrane bile su loše i neutvrđene. Iz 333. bbr upućeno je 70 boraca na presijecanje koridora koji je koristio HVO: Busovača – Busovačke staje – Sebešić. U rejonu Kaonika 303. Sbbr zaposjela je Komar. Zarobila je određene količine MTS-a i jednog borca HVO-a. Imala je jednog poginulog i osam ranjenih. Komandanti 333. bbr i brigade *N. Š. Zrinski* 9. juna napravili su lokalni sporazum o obustavi b/d na liniji dodira njihovih brigada. Apelirali su na UNPROFOR *da stane na liniju-crtu razgraničenja na pravcu Bakije-Putiš-Grablje i spriječi dalje sukobe*. Dogovorili su popravak električnih vodova, PTT veza i nesmetan dolazak katoličkih vjernika s teritorije pod kontrolom ARBiH u busovačku crkvu na misu za Dan sv. Ante 13. juna.²⁹⁸ U z/o OG *Istok* od 11. juna snage VRS-a jakim artiljerijskom vatrom tukle su Korita, Polom i Jasen na brezanskom bojištu, a povremeno i Višnjicu, Han Ploču i Vrbovik na kiseljačkom.²⁹⁹ Na busovačkom bojištu, HVO je, također, pojačao artiljerijska dejstva po uobičajenim ciljevima (Kaćuni, Milavice, Solakovići, Kula, Merdani, Putiš, Grablje...) uz nekoliko neuspješnih pješadijskih napada. Busovačka 333. bbr uspijevala je braniti linije, ali joj je nedostajalo ljudstva i municije. Kako u OG *Lašva* nije bilo raspoloživih rezervi, tražila je od 305. bbr da *učini šta može*. Zahtijevala je pojačanje na liniji Milavice – Donje Polje – Kula.³⁰⁰ Prva četa 3/305. bbr otišla je na Jasen (Breza), na poziv OG *Istok*, a 2-3/305. bbr na Tisovac (Busovača). Komanda 303. Sbbr primila je naređenje komande korpusa da uputi jednu četu u z/o 333. bbr i potvrdila joj da je *to u stanju*.³⁰¹

U rejonu Mratinići (hrvatsko selo) – Botunja (bošnjačko selo) kod Kreševa 12. juna došlo je do oružanog incidenta s većim brojem ranjenih na obje strane.³⁰² Na busovačkoj općini HVO je granatirao bošnjačka sela i položaje ARBiH.³⁰³

²⁹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

²⁹⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-163, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 11.06.1993. godine*, Sarajevo, 11. juni 1993.

³⁰⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-506, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. juni 1993.

³⁰¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

³⁰² **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 285/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. juni 1993.

³⁰³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 12. juni 1993, 11,00 h.

Lokalističko ponašanje pojedinih starješina pojavljivalo se čak i u ljeto 1993. godine. Oni su gledali svoje interese ne mareći za posljedicama svojih postupaka u susjednim općinama. Prema saznanjima ŠVK, sredinom juna komandant iz Gornjeg Vakufa³⁰⁴ dogovorio je primirje s HVO-om i formiranje zajedničkih punktova. HVO je to iskoristio i snage preusmjerio prema Jablanici. Nasuf Beba, komandant OpŠO Fojnica, proglasio je općinu Fojnica “oazom mira” preko koje je zabranio prolazak jedinicama ARBiH. Fojnica je bila veoma važna za povezivanje zeničke i tuzlanske regije sa Sarajevom, dolinom Neretve i Gornjim Vakufom. Bebinu “oazu mira” HVO iz Kiseljaka iskoristio je da raspoloživim snagama, u saradnji s VRS-om, napadne bošnjačka sela oko Kiseljaka. Tulica i Višnjica su spaljeni, a Zabrdje, Grahovci i Han Ploča blokirani. Komandant ŠVK zabranio je lokalnim komandantima samovolju u sklapanju sporazuma s HVO-om van okvira općih sporazuma koji su preduzimani na nivou ŠVK ili komandi korpusa.³⁰⁵

Od 14. juna VRS i HVO su zajednički granatirali Grahovce kod Kiseljaka.³⁰⁶ Na kiseljačkom bojištu HVO i VRS izvodili su koordinirane artiljerijske i pješadijske napade na ARBiH. *Samostalnu četvu u Grahovcima* HVO je tukao sa v/p u rejonu Čubrena, a VRS iz Dubotina nakon čega su krenuli u pješadijski napad. Četa je dovedena u okruženje.³⁰⁷ Branila se do kraja dana, a onda se kroz raspored HVO-a uspjela provući na Kokošku.³⁰⁸ Tri dana kasnije, 17. juna, HVO je uz pomoć VRS-a zauzeo i Kokošku.³⁰⁹ Čišćenjem šireg rejona Han Ploče (Tulice, Radanovići, Grahovci i Gornje Žeželevo) HVO je spriječio povezivanje ARBiH iz pravca Visokog s Tarčinom, a što bi prekinulo njegov fizički spoj s VRS-om u rejonu Kobiljače čime bi dopao u jako tešku logističku situaciju. U tim selima je od 12. do 21. juna zarobio i ubio, a potom većinu leševa spalio, 78 Bošnjaka (ratnih zarobljenika, staraca, žena, djece, invalida i ranjenika). Polovina ubijenih

³⁰⁴ Izvori ne govore jasno je li komandant OpŠO ili 317. bbr.

³⁰⁵ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/738-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 14. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1465, *Sklapanje sporazuma sa HVO, naredjenje*, Zenica, 14. juni 1993.

³⁰⁶ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1462, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 14. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-532, *Protest*, Zenica, 21. juni 1993.

³⁰⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-512, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 14. juni 1993.

³⁰⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-515, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 15. juni 1993.

³⁰⁹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

još uvijek nije pronađena. U Fojnici se bošnjačko i hrvatsko stanovništvo iseljavalo iz mješovitih naselja i sela na sigurnija mjesta.³¹⁰ Jedinica iz 307. mtbr, uz gubitke od jednog poginulog i pet ranjenih, zaposjela je 16. juna Busovačke staje.³¹¹ Uz artiljerijsku podršku VRS-a 18. juna HVO je ponovo napao Bilalovac. S teritorije je protjerivao Bošnjake u namjeri da naseli kakanjske i vareške Hrvate koji su trebali doći preko srpske teritorije.³¹² Uglavnom ih je progonio prema Visokom.³¹³ Načelnik VOS-a brigade B. Jelačić zatražio je od svojih pretpostavljenih da hitno reaguju i naredi *da se strogo postuje sigurnost lojalnim građanima*, misleći na Bošnjake koje su *neovlasstene osobe* nasilno iseljavale s područja općine Kiseljak, *i pruzi im se svaka zaštita*. Smatrao je da protjerivanje Bošnjaka višestruko šteti borbi HVO-a za opstanak. Na ovaj zahtjev bio je ponukan oštrim reakcijama UNPROFOR-a. Konvoj travničkih i kakanjskih boraca iz Vareša još nije bio stigao. *Posao sa xy* (VRS) bio je dogovoren i očekivao je uskoro rezultate. Ostale *su finese*.³¹⁴ U gradu su pripadnici HVO-a zapalili prostor Merhameta, a u džamiju ubacili bombu.³¹⁵

Na busovačkom bojištu, iz pravca Ravni, 19. juna u 13.45, počeo je pješadijski napad na položaje ARBiH u rejonu Kapka. Napad je podržavan PAT-ovima s Kupresa. Iz rejona Drage VBR je ispalio osam raketa na Bilalovac, a četiri rakete pale su i u Merdane. Zapaljivom municijom iz Donjeg Polja HVO je djelovao po civilnim objektima u Kačunima. Pred večer je ponovio pješadijski napad iz Ravni na Kapak. Opet bezuspješno.³¹⁶ Helikopteri HRZ-a vršili su dotur MTS-a i sanitetskog materijala, a u povratku evakuirali teže ranjenike.³¹⁷

Na temelju postignutih dogovora zajedničke komande-zapovjedništva i komandi 3. korpusa i OZ SB, i Blaškić je izdao naređenje potčinjenim jedinicama zabranivši im istjerivanje bošnjačkog stanovništva iz porodičnih kuća i stanova.³¹⁸ Kao i s Ahmićima, za Bošnjake Han Ploče i okolnih sela

³¹⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-6-346/93, Vitez, 14. juni 1993, 09,15 h.

³¹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

³¹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-523, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 18. juni 1993.

³¹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-1516, *Protest*, Zenica, 18. juni 1993.

³¹⁴ **Praljak**, HVO, Brigada B. Jelačić, broj: 30-06/93, *Izvjescce*, Kiseljak, 21. juni 1993.

³¹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

³¹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1518, *Protest*, Zenica, 19. juni 1993.

³¹⁷ ICTY, HVO, Brigada B. Jelačić, Sanitetska služba, *Izvjescce*, Kiseljak, 23. juni 1993.

³¹⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-443/93, *Zapovijed*, Vitez, 19. juni 1993, 16,20 h.

to je bilo previše kasno. U danima dok je pregovarao s ARBiH o zaštiti civilnog stanovništva od ubistava, nasilja i progona, njegov potčinjeni, Ivica Rajić, divljao je s *Maturicama* i *Apostolima* po Kiseljaku i okolini. HVO je izdavao naređenja o zaštiti vjerskih objekata,³¹⁹ ali džamije i drugi islamski sakralni objekti na teritoriji pod njegovom kontrolom minirani su ili spaljeni. Armija RBiH izdavala je slična naređenja o zaštiti katoličkih vjerskih objekata i na njenoj teritoriji nijedna crkva nije minirana, a samo je Kapela sv. Ivan kod Travnika spaljena. Neke su crkve djelimično opljačkane, ali nisu građevinski oštećene. Imam iz Han Ploče je ubijen i zapaljen. I mnogi drugi imami, koji su se zatekli na teritoriji HZHB, stradali su ili bili žrtve tortura u zatvorima i logorima HVO-a. Za izlazak na slobodnu teritoriju busovačkom imamu (Enver Prolaz) HVO je tražio pun autobus zeničkih Hrvata. Katolički svećenici slobodno su djelovali i ARBiH ih je podsticala da uvjeravaju hrvatske izbjeglice da se vrate svojim domovima. U danima kada je minirana džamija u Kiseljaku (august), koja nije bila ni prvi ni posljednji slučaj, u Zenici je svečano pokazan novi kip Gospe ispred Crkve sv. Ilije u centru grada. Od sredine juna intenzivirano je protjerivanje kiseljačkih Bošnjaka, a kao nosilac te aktivnosti, prema saznanjima komande 3. korpusa, isticao se Željko Bošnjak Lujo. Oko 400-500 civila zatočeno je u srednjoškolskom centru i još oko 30-40 u kasarni brigade *B. Jelačić* s 60-70 boraca ARBiH.³²⁰

Vojnoobavještajna služba GS HVO izvijestila je 20. juna da je Kreševo u okruženju ARBiH koja je zauzela sve dominantne objekte oko grada. Prema VOS-u, HVO mora zaposjesti Here, Kute i Ščiće da bi otvorio koridor prema Fojnici i Lašvanskoj dolini.³²¹ Liniju, ispred l/o ARBiH: Kokoška – Stogić, zajedno su držali HVO i VRS. Pripadnici VRS-a slobodno su se kretali i pljačkali bošnjačka sela od Han Ploče do Kiseljaka. Aktivna zona borbenog djelovanja bila je Tutnjevac – Lisovo brdo (tt 768) – Kazagići – Zavrtaljka (tt 1020).³²² Na fojničkom bojištu ARBiH je 24. juna zauzela Planinarski dom, Lopatu (tt 1362), Gradac (tt 1350) i Usin (tt 1537). Vojnoobavještajna služba GS HVO imala je informacije da ARBiH preko humanitarnih organizacija dobija municiju pakiranu u konzerve ulja.³²³

³¹⁹ ICTY, HVO, II. bojna, *Zapovijed*, Bila, 21. juni 1993.

³²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02-33-1575/93, *Obavještenje*, Zenica, 23. juni 1993.

³²¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 293/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 20. juni 1993.

³²² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-539, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. juni 1993.

³²³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 297/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 24. juni 1993.

Jajčani su najavili komandi OG *Istok* da će 26. juna izvršiti smjenu ljudstva u rejonu Čemerna (Jasen – tt 1229). Ona je, zbog stanja na teritoriji, tražila od komande korpusa da hitno riješi taj problem. U rejonu Kapka i Poloma HVO je 27. juna ponovo pokušao probiti l/o ARBiH.³²⁴ Štab vrhovne komande naredio je korpusu da planira napad pravcem Kralupi – Kiseljak, radi popravljavanja taktičkog položaja, i da razradi plan za zauzimanje Kiseljaka u pogodnom trenutku ako se za to ukaže prilika.³²⁵

Prvi dani borbi u Travniku nisu se negativno odrazili na stanje u Bugojnu. Naprotiv, odnosi su se popravili.³²⁶ Ipak, VOS ih je ocijenio *kao zatišje pred buru*, te je predložio komandantu GS da, *obzirom na stanje u Travniku*, prebaci jajačku i kuprešku bojnu u Bugojno. Zbog punkta 7. SMbbr na Ravnom Rostovu smatrao je da brigada ima kontrolu i komandu nad svim drugim *divljim punktovima* ARBiH u Bugojnu i da *odrađuje zadaće po zapovijedima iz 3. zeničkog korpusa* kako bi podizala tenzije i netrpeljivost u gradu.³²⁷ U Gornjem Vakufu obavljena je razmjena zarobljenika. Dvojica od četverice oslobođenih pripadnika ARBiH bila su žestoko pretučena.³²⁸ Položaj HVO-a u Bugojnu, po ocjeni VOS-a, nije bio povoljan zbog boljeg taktičkog rasporeda ARBiH i kontrole nad komunikacijama koje su joj omogućavale da blokira grad i time onemoguću manevar i djelotvornost jedinica HVO-a.³²⁹ Od 17. juna u Bugojno su počele pristizati hrvatske izbjeglice iz novotravničkih sela Margetići i Pećine.³³⁰ Hadžihasanović je upozorio Cikotića da raspolaže podacima da u Bugojnu borave tri generala HVO-a koji bi, navodno, trebali rukovoditi budućim b/d prema Jablanici i Gornjem Vakufu, ali i u Bugojnu.³³¹ Do 22. juna pristigle su hrvatske izbjeglice iz Grgića, Medine, Ruda i Kasala. Na punktu u Servanima, ARBiH im je oduzela 35 AP, 3 PAP, 4 pištolja, motorolu i oko 35 ručnih bombi.³³² Za sukob u Bugojnu VOS GS HVO strahovao je da će ga iskoristiti snage

³²⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

³²⁵ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/810-1, *Naređenje*, Sarajevo, 28. juni 1993.

³²⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 277/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 3. juni 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 279/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 6. juni 1993.

³²⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 281/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 8. juni 1993.

³²⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-498, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 6. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

³²⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 283/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 10. juni 1993.

³³⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 290/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. juni 1993.

³³¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1287, *Odgovor na vas akt str. pov. broj: 01/417-93 od 21.06.1993. godine*, Zenica, 21. juni 1993.

³³² **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 295/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 22. juni 1993.

VRS-a kako bi ovladale tim gradom i tako sebi skratile liniju fronta za oko 50 km čime bi se znatno ojačala njihova odbrana Kupresa.³³³ Komanda korpusa naredila je 28. juna 307. mtbr da posjedne ključne položaje naspram HVO-a na prostoru Gornjeg Vakufa i Bugojna, spriječi iznenađenja i bude u stalnoj gotovosti za odbijanje napada.³³⁴ Štab vrhovne komande raspolagao je *pouzdanim informacijama* da HVO i VRS, uz aktivno učešće HV-a, namjeravaju zajednički napasti Gornji Vakuf i Bugojno radi čega su koncentrirali veće snage i sredstva.³³⁵

Na sastanku HVO–VRS u Čelebiću, 19. juna, srpska strana ponudila je Hrvatima za razmjenu 1.789 osoba iz srednje Bosne koje su se povukle na teritoriju VRS-a. Među tim osobama bilo je oko 500 djece, 471 vojni obveznik i 29 ranjenika HVO-a koji su hospitalizirani u Banjoj Luci. Srbi su tražili da Hrvati puste sve srpske civile iz Raščana (Tomislavgrad) i s li-vanjske općine, jednog zarobljenika i dva novinara *SRNA-e* zarobljena kod brane Peruća.³³⁶

Istovremeno s borbama u srednjoj Bosni, hrvatske snage oživjele su prozorsko bojište s ciljem proboja preko Sebešića ka Fojnici, Kiseljaku, Busovači i Vitezu. Na drugom pravcu djelovale su preko Bokševica s namjerom odsijecanja Jablanice i Konjica od Mostara. S Uzdola je hrvatska artiljerija počela djelovati od 6. juna po Herama, Kutama i Ščipama.³³⁷ Komanda OZ S/ZH naredila je bojni *Hrvoje Vukčić Hrvatinić* (Jajce) da se izmjesti u Ramu kako bi bila bliže bojištu i Bokševici. Jajčanima se nije išlo ginuti na Bokševicu. Ivo Šimunović, komandant bojne, odbio je naređenje radi čega je smijenjen.³³⁸ Nakon što je 11. juna pukovnija *A. B. Bušić*, uz gubitke od jednog poginulog i pet ranjenih, zauzela Tisov do (tt 1280), Bandieru (tt 1315) i Silj (tt 1252), ARBiH je tri dana poslije izvršila protivudar u kojem je povratila Tisov do i l/o HVO-a na Bokševici dovela u kritično stanje. HVO se morao povući na p/p od prije 11. juna. Paniku među

³³³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 298/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 25. juni 1993.

³³⁴ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/810-1, *Naređenje*, Sarajevo, 28. juni 1993.

³³⁵ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-182, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 30.06.1993. godine*, Sarajevo, 1. juli 1993.

³³⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 292/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. juni 1993. godine. **Jedan od ta dva novinara bio je Ognjen Tadić, poslijeratni predsjednik Srpske radikalne stranke.**

³³⁷ **ICTY**, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 038, *Izvještaj*, 6. juni 1993.

³³⁸ **Praljak**, HVO, SIS, Podcentar Rama, broj: 02-4/2-7-201/93, *Informacija „A“, Trenutno sigurnosno stanje u brigadi „Hrvoje Vukčić-Hrvatinić“ Jajce*, Prozor, 21. decembar 1993.

pripadnicima HVO-a izazvao je vod Jajčana koji je pobjegao s položaja.³³⁹ Protivnapad ARBiH zaustavljen je na liniji Kraljev sto – Silj (tt 1252) – Brdo – Bukovica – Jelove glave. Pukovnja A. B. Bušić u tim borbama izgubila je još pet boraca, a poginuo je i jedan iz ATG.³⁴⁰ Armija RBiH je poslije 17. juna zaposjela liniju Silj – Rudeše – Gradina (tt 913) odakle je mogla vatrom kontrolirati ostale rejone i kote.³⁴¹ Zaposjela je i Bokševicu koju je HVO, petnaestak dana poslije, pokušavao povratiti smatrajući da je ARBiH zauzeta sukobom u srednjoj Bosni i da će radi toga zadatak biti lakši.³⁴²

U ranim jutarnjim satima 18. juna hrvatske snage iz pravca Jurića i Gornjih Blaca izvele su novi pješadijski napad na Here. U protivnapadu 3. čete *Samostalnog brdskog bataljona Prozor* i Div-a pomjerena je linija za dva kilometra u dubinu HVO-a. Nije bilo gubitaka. Zbog samovolje, jedan borac je nestao. Na bojištu je ostalo šest leševa hrvatskih boraca. Do kraja dana ARBiH je zaposjela Juriće nakon čega su borbe nastavljene na Mejniku. Naredni dan hrvatske snage intenzivirale su artiljerijska dejstva po bošnjačkim selima i l/o bataljona. Borbeni moral njegovih boraca je porastao jer su se gubici hrvatskih snaga povećavali. U rejonu Hurijjine ravni poginulo je šest hrvatskih boraca, u rejonu Gaja osam i Jelove glave jedan. Na strani ARBiH poginuo je jedan borac, a jedan je lakše ranjen. Bez obzira na gubitke, hrvatske snage, ojačane pristiglim pojačanjem, nastavile su s napadom zbog čije su se žestine snage *Samostalnog brdskog bataljona Prozor* povukle na p/p.³⁴³

Od 21.20 sati, 24. juna, hrvatske snage počele su dejstvo artiljerijom i zapaljivom municijom po gornjovakufskim Kutama, Jagnjidu, Gaju i Podovima, a od narednog jutra i po Osredku, Voljicama, Pridvorcima i Brđanima. U zoru narednog dana borci ARBiH i bošnjački civili napustili su Kute. Dva borca i dvije žene su ranjeni, ali su izvučeni. Hrvatske snage zaposjele su selo i zapalile bošnjačke kuće.³⁴⁴ Dvije žene i jedan starac su ubijeni. HVO je koncentrirao snage u rejonu Makljena, Crnog vrha, Podova, Trnovače i

³³⁹ Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 287/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. juni 1993;
Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 288/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 15. juni 1993.

³⁴⁰ Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 287/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. juni 1993;
Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 288/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 15. juni 1993.

³⁴¹ Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 290/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. juni 1993.

³⁴² Prednosti Bokševice su u tome što se s nje može u potpunosti nadzirati komunikacija Jablanica – Konjic i to, radi njenih geografskih osobina, s malim brojem ljudstva. Up.: Praljak, HZHB, SIS, broj: 02-4-1-903/93, *Izvješće*, Mostar, 28. juni 1993.

³⁴³ Praljak, ARBiH, OpšO Prozor, *Ekspediciona knjiga šifrovanih telegrama za 1993. godinu*.

³⁴⁴ Selo je bilo mješovito, Bošnjaci i Hrvati.

šireg rejona grada.³⁴⁵ Nakon poraza u Konjicu i Jablanici, Vran planina ostala je jedini slobodan put HVO-a za srednju Bosnu, ali koji se završavao na l/o ARBiH: Kute – Here – Šćipe.³⁴⁶

Ratni zločini tokom junskih borbi

Nakon što je prethodno opkolio Bukovicu, HVO je u predvečerje 4. juna (petak) dao ultimatum borcima ARBiH da se predaju.³⁴⁷ Odbili su. Dok su glasnici otišli, počeo je napad. Od 27 branilaca dvojica su ranjena. Žene i djeca sklonjeni su u podrum četiri kuće, a muškarci su ostali vani braniti selo. Uspostavili su radiovezu s komandom 306. bbr. Ona je naredila da se ne predaju i obećala skorou pomoć. Napadi su trajali dvije noći i jedan dan. U subotu (5. juna) ponestalo je municije i linija odbrane je oslabila. HVO je počeo paliti kuće. Civili su, pod pucnjavom, okupljeni u dva skloništa. Sve vrijeme komanda 306. bbr obećavala je pojačanje u ljudstvu, ali od toga nije bilo ništa. S obzirom na to da je municije bilo sve manje, a HVO sve snažnije napadao, borci su odlučili da se probiju iz obruča u zoru narednog jutra. Probilo se 18 boraca.³⁴⁸ Civili su ostali. Po ulasku u selo HVO je počeo tući muškarce.³⁴⁹ Ženama je naređeno da predaju sav nakit i novac. Opljačkani su i muškarci. Ranjene žene i djecu HVO je smjestio u jednu kuću i sanitetski zbrinuo. Nakon sat vremena klečanja na tlu, muškarcima je naređeno da uzmu krampe i lopate. Odvedeni su na kopanje rovova u rejonu Kapele sv. Ivan. Poslije rada dali su im da jedu. Komandir po nadimku Buza

³⁴⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

³⁴⁶ **Praljak**, HZHB, SIS, broj: 02-4-1-903/93, *Izvjješće*, Mostar, 28. juni 1993.

³⁴⁷ **Ultimatum su usmeno prenijeli Frano (Ante) Lučić i Kažimir (Ive) Lovrinović**. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, Organ vojne bezbjednosti, broj: 03/383-6, *Zapisnik*, Travnik, 28. juni 1993.

³⁴⁸ **U jednom izvještaju, sačinjenom na osnovu izjava mještana koji su ostali u selu, spominje se da se svega sedam boraca probilo**. Up.: ICTY, ARBiH, 312. mtbr, broj: , *Službena zabilješka*, Travnik, 11. juni 1993. godine. **Međutim, čini se sigurnijim broj od 18 boraca jer se u nekoliko izvještaja navodi da su usput zarobili 23 pripadnika HVO-a. Teško da bi sedam boraca moglo zarobiti dvadeset i tri. Osim toga, 27 ljudi branilo je selo, a među devet žrtava svega su dva borca što znači da je 25 branilaca preživjelo. Iz toga se može zaključiti, ako ih se 18 probilo, da ih je sedam ostalo u selu sa civilima.**

³⁴⁹ **Vjerovatno su među ovim muškarcima bila i sedmerica koja su učestvovala u odbrani sela. Moguće da su bili starijih godišta, te su na neki način mogli doprinijeti odbrani, ali nisu bili i sposobni za proboj.**

izdvojio je četvericu muškaraca i naredio da ih odvedu u školu.³⁵⁰ Drugi dan muškarci su išli na kopanje rovova prema Krpeljčićima. Za to vrijeme žene su bile zatočene u selu. Tri dana i tri noći nije im dato ništa da jedu. Jedino su majke mogle musti krave za djecu. Pripadnici HVO-a plašili su ih da će ih predati četnicima. Očekujući napad ARBiH, u zoru 8. juna (utorak) 88 civila izvedeno je na Konjsku u živi štit.³⁵¹ S Konjske su vraćeni u selo i odmah potjerani, kao živi štit, prema Novoj Biloj. Osamdeset sedam ih je stiglo i zatvoreni su u halu pilane preduzeća *Sebešić*. Jedna žena ubijena je u putu.³⁵² U selu su ostale samo četiri invalidne osobe. U pilani je ženama naređeno da skinu marame koje su potom stražari skupili na hrpu i zapalili. Otet im je preostali nakit i novac. Neke su djevojke, pod prijetnjom oružja, seksualno zlostavljane. U Novoj Biloj ostali su nekoliko sati. Potom su svi natovareni na jedan kamion pod ceradom, na vrelom junskom danu, i odvedeni u zatvor u Kaoniku. Tu su muškarci odvojeni i zadržani, a

³⁵⁰ (...) *Putem su nas tjerali da pjevamo ustaške pjesme (...) udarali su nas, naređivali da legnemo, da puzimo i skačemo kao zec (...). Komandovali su da se u mjestu okrećemo po 5 puta, zatim da legnemo, puzimo i skačemo. Kada smo prolazili pored javne vode i korita natjerali su nas da stavimo glave u vodu do ušiju, zatim da pijemo tu vodu a onda da stavimo jezik jedan drugom u usta. Zatim su nas tjerali da pasemo prljavu travu. Naredili su nam da zagrabimo šakom pjeska i stavimo u džepove te da do škole moramo znat koliko imamo kamenja u džepu. Naišli smo pred jedne kuće gdje je bio vezan ker i svi smo morali lajati na kera (...). Ovdje su nas skinuli i natjerali da se valjamo po patosu na kojem je bilo pjeska i stakla, a oni su nas gazili čizmama (...). Tu me je udarao šakama po glavi, izvadio je iz džepa municiju i pitao koliko je izvadio komada, rekao sam da ima 10 komada na što je bojovnik odgovorio nije deset i psovao mi majku i udarao me. Zatim je rekao da ima za mene napitak iz lanč paketa. Donio je jednu flašicu i istresao mi je u usta, od čega sam se onesvijestio. Sasuo je lonac vode na mene i došao sam sebi. Kada sam izašao iz ove prostorije vidio sam trojicu drugova koji su udarali glavom u zid i mene je natjerao da radim to isto (...). U utorak u 6 sati (...) okrenuli su nas uz zid i naredili da skinemo kape. Jedan je vikao da nas odmah treba strijeljati, a drugi je rekao da će nas pobiti u potoku, a ne ovdje. Govorili su da četnici idu sa Konjske, a da su Arkanovci u Travniku i da sve kolju te da su sve Džamije u Travniku porušene i više nećemo imati gdje klanjati. Dogovorili su se da jedan od njih ide po žene i djecu i kada su nas sve skupili povelili su nas preko šume prema Novoj Biloj. Na brdu zvanom Kotao naredili su da stanemo i ljubimo hercegbosansku zemlju. Sišli smo do Putičeva i ovdje Lupčević Fatima nije mogla ići dalje, te su je tu ubili (...). Došli smo u halu pilane u Novoj Biloj (...) Ovdje su naredili da jedan drugog šamaramo, ko nije jako udario oni su njega udarali (...). Odveli su nas u Kaonik (...). Išli smo i dan i noć kopati rovove. U zatvoru smo imali dobar smještaj i hranu (...) Ovdje nas nisu provocirali ni tukli (...). Nakon 15 dana sam ja i Mameledžija Fahrudin pušteni da odemo kod žena u Skradno gdje smo bili dva dana. Nakon toga je bila razmjena (...). Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, Organ vojne bezbjednosti, broj: 03/383-6, Zapisnik, Travnik, 28. juni 1993.*

³⁵¹ U živi štit civile su, prema izvještajima, vodile komšije Smiljan (Julijan) Lovrinović, Filip (Marko) Lovrinović, Stipo Lučić i Ivica (Mato) Lučić s Pintom iz Malina i Pavom s Korićana.

³⁵² Fatima (Mehmedović) Lupčević.

žene i dva starija muškarca odvedeni su u Skradno, selo u kojem je još uvijek bilo Bošnjaka. U Skradnom su smješteni u bošnjačke kuće. Hrane je bilo dovoljno. Davali su im je mještani, Bošnjaci, a i HVO. Nije bilo značajnijih problema izuzev što se dešavalo da su neki pripadnici HVO-a nasilno izbacivali lokalne Bošnjake iz njihovih kuća, zajedno s primljenim priodošlicama, i useljavali svoje porodice. Jedanaesti dan nakon dolaska u Skradno obišli su ih predstavnici MKCK-a koji su po svom spisku provjerili da li su svi živi.³⁵³ Predstavnici MKCK-a obavijestili su ih da će naredni dan ići u Mehurić. Ponudili su im da napišu poruke svojim porodicama koje će ponijeti sa sobom. U Skradnom su civili iz Bukovice ostali sedamnaest dana. Razmijenjeni su u Docu n/L 24. juna.³⁵⁴

Tadeusz Mazowiecki 15. oktobra uputio je pismo Izetbegoviću u kojem je tražio istragu o zločinima pripadnika ARBiH nad hrvatskim civilima i zarobljenim borcima HVO-a u Grabovici kod Jablanice 8/9. septembra i Uzdolu kod Prozora 13/14. septembra. Skrenuo mu je pažnju i na zločine u Malinama kod Travnika, gdje je 8. jula, navodno, ubijeno 25 Hrvata i 3.000 protjerano iz okoline. Imao je saznanja da su u zločinima sudjelovali mudžahidi. Tražio je informaciju šta je učinjeno da oni budu stavljeni pod kontrolu Vlade. Dva dana poslije, komandant ŠVK naredio je komandi 3. korpusa da prikupi podatke.³⁵⁵ Komanda korpusa naređenje je prenijela OG *Bosanska krajina* i 306. bbr.³⁵⁶ Prema izvještaju 306. bbr, b/d u Malinama³⁵⁷ i okolini izvođena su krajem maja i početkom juna, a ne u julu. Komandi nije bilo poznato koliko je Hrvata u tom momentu živjelo u rejonu sela, ali je tvrdila da ih niko od pripadnika ARBiH i lokalnih Bošnjaka nije tjerao da se isele. Pripadnici HVO-a, nakon poraza, počeli su povlačenje i evakuaciju civila primjenjujući čak i silu prema njima. Nekoliko porodica živjelo je u selu u vrijeme pisanja izvještaja. Na području cijele općine Travnik, pa i rejona sela Maline, HVO je prije izbijanja sukoba često provocirao pripadnike ARBiH i bošnjačke civile stvarajući tako strah, netrpeljivost i želju za revanšizmom. Svoje neprijateljske aktivnosti intenzivirao je krajem

³⁵³ Spisak talaca sačinila je ARBiH po oslobađanju Bukovice. Predala je ga je MKCK-u koji je krenuo u potragu za njima.

³⁵⁴ ICTY, ARBiH, 306. bbr, Organ vojne bezbjednosti, broj: 03/383-6, *Zapisnik*, Travnik, 28. juni 1993.

³⁵⁵ Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 1/297-433, *Dostava podataka*, Sarajevo, 17. oktobar 1993.

³⁵⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2273, *Dostava podataka*, Zenica, 17. oktobar 1993.

³⁵⁷ Gornje Maline nastanjene su hrvatskim, a Donje Maline bošnjačkim stanovništvom. Hrvati selo nazivaju Maljine. Radi toga se u hrvatskim izvorima selo spominje pod tim imenom.

maja. Maline, kao mješovito selo, podijeljeno je na bošnjački i hrvatski dio. Oba dijela su utvrđena i obje strane su organizirale odbranu. Krajem maja HVO je počeo hapsiti i ubijati Bošnjake u rejonu Travnika u sve većem broju i svakodnevno. U Malinama im je zabranio kretanje prema Travniku i Zenici dovodeći ih tako u okruženje. Do općeg napada na ARBiH, HVO je u Malinama snajperima ubio deset Bošnjaka (tri borca i sedam civila). Razoručavao je sve koji su mu pali šaka u selu, uključujući komandante 306. bbr i OG *Bosanska krajina* kada su prolazili kroz selo. Jedinica HVO-a u Malinama poražena je nakon nekoliko dana borbi. U b/d nije bilo masakra hrvatskog stanovništva niti strijeljanja zarobljenih boraca HVO-a. Nakon b/d pristupilo se uobičajenoj asanaciji terena. Na jedno mjesto skupljeni su svi poginuli tokom b/d (*od metka i gelera granata*). Bilo je 25 osoba, civila i vojnika HVO-a. Nisu identificirani jer nisu imali dokumenata uz sebe. Sahranjeni su u dvije grobnice između Bikoša i Malina, na Pješčari, o čemu je ARBiH odmah obavijestila HVO. Na lice mjesta došli su predstavnici UNPROFOR-a, PMEZ-a, MKCK-a i fra Stipan Radić iz Zenice koji je rekao da leševi ostanu zakopani na istom mjestu.³⁵⁸ Dobijene informacije od 306. bbr komanda korpusa prosljedila je ŠVK. On ih je dostavio Ministarstvu za vanjske poslove kako bi moglo obavijestiti Mazowieckog. Štab vrhovne komande dobio je podatke i od 4. korpusa o zločinu u Uzdolu o čemu je obavijestio Ministarstvo. Prema informaciji ŠVK, u rejonu Uzdola (zaseoci Križ, Bobari i Zelenika) 13/14. septembra izvođena su b/d. Jedinice HVO-a dovedene su u okruženje. Po cijelom rejonu Uzdola, Kuta i Ščipa dejstvovala je hrvatska artiljerija. U toku ovih borbi, *po jednoj procjeni*, poginulo je 65 pripadnika HVO-a i 30 naoružanih civila koje je HVO uključio u borbu. *Sigurno je da je ovoliki broj poginulih bio uzrokovan* i dejstvom hrvatske artiljerije, koja nije raspolagala tačnim podacima o borbenom rasporedu ARBiH, te su joj bile izložene i jedinice HVO-a. Štab vrhovne komande negirao je zločin i svu krivicu za toliki broj poginulih tumačio pogibijama u borbi i od prijateljske vatre. Odbacio je i odgovornost ARBiH za zločin u Grabovici. Kao i u slučaju Uzdola, navodno su u rejonu Grabovice 8/9. septembra vođena b/d: *Prema raspoloživim podacima iz sela je pružan oružani otpor, a borbe su se vodile tokom cijele noći*. Narednog dana ARBiH je došla do saznanja da je u selu *stradalo 11 civila hrvatske nacionalnosti*. Osamnaest mještana potom

³⁵⁸ ICTY, ARBiH, 306. bbr, pov. broj: 03/716-10, *Informacija*, Travnik, 19. oktobar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2292, *Dostava traženih podataka*, Zenica, 21. oktobar 1993.

je evakuirano u Jablanicu.³⁵⁹ Dakle, gotovo polovina stanovnika sela je poginula. Izvještaj ne navodi da li je uz poginule hrvatske civile pronađeno oružje i druga vojna oprema što bi dokazivalo da su zaista pružali otpor. Zanimljivo je da su, prema opisu, mještani Grabovice cijelu noć pružali otpor, što bi trebalo značiti da su bili dobro obučeni, opremljeni i ukopani, a svi poginuli su bili civili, te je teško u to povjerovati.

Izvještaj ne spominje ni žrtve ARBiH kojih je sigurno moralo biti da su stvarno vođene borbe u Grabovici. Ako su žrtve „branilaca“ bile 11 poginulih i broj poginulih napadača morao je biti visok. Međutim, nema poginulih na strani ARBiH, što upućuje da ovaj dio izvještaja nije tačan. Prema hrvatskim izvještajima, ubijena su 33 civila od kojih jedna trogodišnja djevojčica.³⁶⁰

Zapravo, ubijeno je 13 civila, koji ničim nisu izazvali svoju nesreću, od čega pet žena. Čak su primili u svoje domove, na konak, pripadnike 9. bbr iz Sarajeva koji su ih tokom noći mučki i kukavički pobili. Ne postoji veća, pa ni slična, sramota na čast i ugled ARBiH tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992–1995. od ove u Grabovici.³⁶¹ Na osnovu ove kratke analize informacija o ratnim zločinima pripadnika ARBiH koje je ŠVK prikupio i proslijedio MIP-u, mogao bi se cijeli njegov izvještaj odbaciti kao nevjerodostojan. Međutim, izvještaj 306. bbr nije u potpunosti za odbacivanje. Tokom b/d nisu počinjeni ratni zločini nad hrvatskim civilima u Malinama. Borci 306. bbr vrlo su časno postupali prema zarobljenim pripadnicima HVO-a i hrvatskim civilima, ali desilo se nešto drugo što izvještaj ne spominje. Vojni policajac 306. bbr svjedočio je 27. decembra 2004. o dešavanjima u Malinama. On je potvrdio da su strani mudžahidi, u saradnji s domaćim,

³⁵⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, broj: 1/293-463, *Informacija*, Sarajevo, 23. oktobar 1993.

³⁶⁰ **Praljak**, HRHB, Komisija za utvrđivanje ratnih zločina, broj: 27/95, *Kratka hronologija i prikaz počinjenih ratnih zločina od strane pripadnika Armije BiH i paravojnih postrojbi muslimanskih snaga na području općine Mostar, Konjic, Jablanice i Prozor za vrijeme muslimansko hrvatskih sukoba 1993 godine*, Mostar, 30. mart 1995.

³⁶¹ RBiH, MUP, CSB Sarajevo, Sektor SDB, *Zapisnik-Dopuna izjave* (Ramiza Delalića), objavljeno u: **Muslimović, Fikret, Lažovi i ubice**, Sarajevo, 2013, 490-493. **Grabovica je selo u kojem je bilo ostalo nešto Hrvata kod kojih su smješteni pridošli borci 9. bbr iz Sarajeva koji su potom pobili svoje nenaoružane domaćine. Za razliku od Trusine i Uzdola, u Grabovici nije bilo nikakvih b/d. Taj zločin ničim nije izazvan. OPŠIRNIJE VIDI U: Muslimović, Lažovi..., 118-214. U Trusini su 16. aprila, neposredno prije počinjenja ratnog zločina, vođena borbena dejstva. Nakon što je jedinica ARBiH ušla u selo, strijeljala je nekoliko hrvatskih civila i boraca HVO-a koji su se regularno predali. Prema izvještaju VOS-a GS HVO ubijeno je 15 civila i sedam zarobljenika HVO-a. Up.: **Praljak**, HVO, GS, VOS, str.pov.broj: 03-359/93, *Izvanredno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. april 1993. godine. **OPŠIRNIJE O OKOLNOSTIMA OVOG RATNOG ZLOČINA VIDI: Muslimović, Lažovi..., 94-114.****

strijeljali oko dvadeset zarobljenih Hrvata.³⁶² To je potvrdio još jedan svjedok bošnjačke nacionalnosti.³⁶³ Prema izvještaju OZ SB od 10. juna, u Malinama su strijeljana 32 Hrvata.³⁶⁴ U izvještaju od 8. augusta spominje

³⁶² (...) *U selo Maline ušli smo oko 10 ili 11 sati ujutro. Okolo su se vodile borbe. I u samom selu su se mogli čuti sporadični pucnjevi. Na sredini sela bila je veća grupa mještana. Među njima bilo je i muškaraca u dobi vojnih obveznika. Neki su bili u uniformama, ali su svi već bili predali oružje. Ipak, većina grupe su bili civili, žene, djeca i stariji ljudi bez uniformi. Komandir je jednoj grupi od nas 3-4 policajca rekao da obidjemo selo i vidimo da li ima zaostale vojske ili odbačenog oružja. On je ostao sa mještanima i s njima je dogovarao. Mi smo izvršili pregled sela i vratili se u centar. Broj stanovnika koji su se nalazili u centru sela se povećao. Znam da je komandir našao neko vozilo i neke starije ljude poslao u Mehurić. Razgovor o tome da li će mještani ostati u selu ili će ići u našoj pratnji do Mehurića se nastavljao. Ljudi su izražavali bojazan da bi u selo mogli doći mudžahedini. Konačno negdje oko 14 sati komandir je odlučio da jedna grupa od 4 policajca oстане u selu, a da mi ostali, mislim da nas je bilo 5, krenemo u pratnji ovih stanovnika prema Mehuriću dok se borbena situacija ne stabilizuje. U koloni je bilo nešto više od 200 ljudi, žena i djece. Ne mogu tačno reći koliko je bilo vojno sposobnih muškaraca. Neki od pripadnika HVO koji su išli sa nama nosili su između sebe sanduke sa minama koje smo pronašli prilikom pretresa sela. Kolona nije išla u nekom posebnom redu. Negdje je išlo dvoje-troje u redu, a na nekim dijelovima kolone bilo je i po 4-5 ljudi. Razgovarali smo sa ljudima u koloni (...). Dok smo se približavali Poljanicama primjetio sam da se kolona zaustavila. Obratio sam pažnju na početak kolone i vidio jednog Arapa i jednog čovjeka sa maskom na licu koji su uperili puške u mog brata (...). Odjednom je, sa strane, iz šumarka izašlo 10-tak naoružanih ljudi, neki su bili Arapi, a neki su imali maske pa ne mogu reći da li se radilo o Arapima ili našim ljudima. Svi su repetirali puške i uperili u kolonu, a jedan je meni stavio pištolj na glavu. Ušli su u kolonu i sa sobom izveli oko 20 ili nešto više mlađih ljudi i odveli ih. Mi smo tada skoro trčeći sa kolonom došli do Mehurića. Ove ljude smo odveli i smjestili u fiskulturnu salu. Bili smo jako uplašeni (...). Vidio sam da su usta kod mog brata bila raskrvavljena od puške koja mu je bila stavljena u usta (...). Mi smo još neko vrijeme pokušavali da nešto saznamo. Ukupne informacije koje smo imali su jasno govorile da među tim ljudima nije bio niko iz naše brigade, već da su to bili mudžahedini iz kampa i neki Bošnjaci koji su takodje bili sa njima u kampu (...). Mi nismo saznali šta se stvarno desilo sa tim ljudima. Tek nešto kasnije meni je brat rekao da je jedan od pripadnika HVO, koji je pobjegao sa strijeljanja, njemu ispričao da su mudžahedini pobili ljude koje su nam oteli i da je njih dvoje-troje uspjelo pobjeći (...). Up.: ICTY (Predmet: Hadžihasanović i Kubura), Izjava svjedoka (Gunić Adnan), Razgovoru prisustvovali: Edina Rešidović i Mustafa Polutak, Zenica, 27. decembar 2004.*

³⁶³ (...) *Gunić Mirsad me obavijestio da su mu mudžahedini prilikom provođenja stanovnika sela Maline i pripadnika HVO, koji su se predali, uz upotrebu oružja oteli oko dvadesetak privodjenih lica. Tada sam saznao da se u sali nalazi i preko 200 mještana o kojima se već brinila civilna zaštita i civilna policija (...). Već je bilo sumnje da su oteti ljudi ubijeni (...). Gunić me obavijestio i da je jedno lice preživjelo strijeljanje tako da nas je to učvrstilo u uvjerenju da su odvedena lica ubijena. Obzirom da vojni policajci nisu znali ni jedno od lica koja su ih napala pokušali smo da pravimo zasjede nedaleko od kampa i u selu kako bismo po izgledu pokušali da prepoznamo nekog od tih lica. Međutim ti pokušaji nisu dali rezultate, tako da smo od dalje istrage odustali jer je već bilo jasno da u tome nije učestvo- vao niko iz 306. bbr, nego mudžahedini i lica koja su uz njih vezana a čije identitete zbog maskiranja nismo mogli saznati. U kamp u Poljanicama niko nije mogao ući (...). Up.: ICTY (Predmet: Hadžihasanović i Kubura), Izjava svjedoka (Zukanović Hasan), Razgovoru prisustvovali: Edina Rešidović i Mustafa Polutak, Sarajevo, 23. februar 2004.*

³⁶⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-6-266/93, Izvješće o stanju na dan 10.06. '93.g. sa stanjem u 20,00 sati, Vitez, 10. juni 1993.

se da su ubijene 42 osobe.³⁶⁵ Početkom jula 1996. izvršena je ekshumacija tri grobnice u Bikošima u kojima su pronađeni ostaci tijela devet osoba. Po informacijama SIS-a iz jula 1996. ubijeno je 36 osoba starosti od 17 do 84 godine.³⁶⁶ Ono što je sigurno jeste da je *20 ili nešto više mladih ljudi* izvedeno iz kolone i ubijeno nakon predaje. Nije baš najjasnije da li je komanda 306. bbr u svom izvještaju mislila na njihovu sahranu, dajući netačnu sliku o okolnostima smrti, ili je stvarno još oko 25 pripadnika HVO-a i hrvatskih civila stradalo u toku b/d što bi značilo da je u Malinama ukupno stradalo (poginulo i ubijeno) blizu 50 osoba. Međutim, nije. Da je bilo ozbiljnog zločina prema zarobljenicima u Malinama pokazuje i vrlo oštra reakcija komandanta 17. SKbbr. Borac njegove brigade Huse Džehverović u vrijeme napada HVO-a na Travnik nalazio se na odmoru u Zenici. Svojevoljno je prekinuo odmor i krenuo prema Travniku da se javi u svoju jedinicu. Uspio je doći do Malina. Dalje nije mogao zbog blokade puta u Gučoj Gori. Pridružio se braniocima sela. Kada je deblokiran put, nastavio je prema Travniku. Odmah po dolasku u kasarnu, izvijestio je komandu brigade da su mudžahidi, pod prijetnjom oružja, od VP 306. bbr oteli veću grupu zarobljenih pripadnika HVO-a, što se slaže s naknadnim izjavama svjedoka koje smo gore spomenuli. Komandant 17. SKbbr Fikret Ćuskić, revoltiran njihovim postupkom, 17. juna uputio je dopis komandi 3. korpusa u kojem je izjavio da je to *nedopustivo*, da *ta jedinica ne može nositi istu uniformu kao ARBiH*, da je to zločin i da se ARBiH *mora razlikovati od četnika i ustaša*. Tražio je od komande korpusa da mu dopusti da se 17. SKbbr obračuna s mudžahidima ako drugi komandanti i jedinice ne smiju.³⁶⁷ Hadžihasanović mu je odgovorio da se potpuno slaže s njegovim stavovima i da ih komanda korpusa podržava. Obavijestio ga je da je istražni postupak već u toku i obećao da će zahtijevati da nadležni organi budu rigorozni: *Možemo pobijediti samo dostojanstvenim ponašanjem i postupcima*.³⁶⁸

³⁶⁵ ICTY, HVO, OZ SB, ur. broj: 21-8-131/93, *Protest u vezi masakra u Maljinama*, Vitez, 8. august 1993.

³⁶⁶ ICTY, HRHB, MO, Centar SIS-a Vitez, ur. broj: 02-08-6-835/96, *Travnik, ekshumacija posmrtnih ostataka Hrvata masakriranih na Bikoši, izvješće*, Busovača, 11. juli 1996; ICTY, HRHB, Služba za razmjenu zarobljenika i drugih osoba HRHB, ur. broj: 01-IP-1905/96, *Izvješće o izvršenoj identifikaciji civila i bojovnika*, Mostar, 26. juli 1996. godine. Na licu mjesta identificirano je pet tijela među kojima je bio jedan starac invalid (1908), dvije starije žene i dvije muške osobe. Starac je bio sahranjen s jednom ženom u istoj grobnici, a jedna žena sama. U zasebnoj grobnici pronađeni su muškarci s ostacima vojničke i civilne odjeće.

³⁶⁷ ICTY, ARBiH, 17. SKbbr, pov. broj: 01/636-3, Travnik, 17. juni 1993.

³⁶⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1539, *Odgovor*, Zenica, 20. juni 1993.

Za utvrđivanje činjeničnog stanja u Šušnju i na Ovnaku komanda korpusa formirala je posebnu komisiju.³⁶⁹ Jedan od članova komisije, sudija Vlado Adamović, ranije je bio pripadnik brigade *J. Francetić*.³⁷⁰ Vojna policija 3. korpusa stigla je 10. juna oko 13.30 u Šušanj. Selo je već bilo opljačkano i napušteno. Nijedna kuća nije bila zapaljena osim jedne štale koja je gorjela u vrijeme dolaska VP. U jednoj kući pronađeno je osam prestravljenih civila. Po selu su bili leševi ubijenih svinja i pasa. Vojna policija sve je pregledala i nije pronašla druge ljudske leševe osim onih koje je, nekoliko sati ranije, CZ pokupila i prevezla u Zenicu. Istragu su preuzele sudije Vojnog suda u Zenici, Adamović i Hidajet Halilović.³⁷¹ U prosekuru zeničke bolnice istog dana dovezen je veći broj leševa s područja b/d u rejonu Šušnja. Trinaest ih je bilo iz Šušnja. Među njima bila su dva vojnika, a ostalo osobe u civilnoj odjeći od kojih šest staraca godišta između 1909. i 1924. i pet muškaraca starosne dobi od 20 do 60 godina. Iz Grahovčića su dovezena dva leša, starica i muškarac starosti 63 godine. Iz Čukli je dovezen jedan mrtav vojnik HVO-a, a iz rejona Kule muškarac starosti 61 godinu. Sutradan je CZ Zenica obavijestila dežurnog sudiju Adamovića da je na prostoru Čukla sahranjeno 11 osoba hrvatske nacionalnosti. Najstarija žrtva imala je 72 godine (*kod istog navodno pronađene 3 bombe*). Ostale osobe bile su muškarci starosti od 29 do 63 godine. Među žrtvama bile su i dvije starije žene. Istog dana na prosekuru dovezena su još dva tijela iz Grahovčića (muškarac starosti 65 godina i NN žena). Ženin leš bio je nagorio. U Podama, kod Bukvić tranšeje, sahranjeno je 3-5 pripadnika HVO-a koji su poginuli u b/d. Civilna zaštita obavijestila je Adamovića da se ne očekuje dovoženje novih leševa s tog područja, te je on 12. juna odlučio prekinuti popis stradalih u svojoj zabilješci. Patolog Faruk Turkić utvrdio je da su sva lica ubijena vatrenim oružjem, da nisu mučeni i masakrirani.³⁷² Ukupan broj žrtava u rejonu

³⁶⁹ U sastavu komisije bili su: Jusuf Halilagić i Vezir Jusufspahić iz komande korpusa, Ibrahim Ganibegović iz zeničke općinske vlasti i Vlado Adamović iz Okružnog vojnog suda. Izvještaj su trebali podnijeti Šiberu. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1469, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. juni 1993.

³⁷⁰ ICTY, Brigada J. Francetić, broj: __, *Potvrda*, Zenica, 7. januar 1993. (**Potvrdu je potpisao zamjenik komandanta brigade Zoran Čović.**)

³⁷¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-174-4, *Informacija o smrtno stradalim licima hrvatske nacionalnosti i pripadnicima HVO u rejonu borbenih dejstava*, Zenica, 10. juni 1993.

³⁷² ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-174-4, *Informacija o smrtno stradalim licima hrvatske nacionalnosti i pripadnicima HVO u rejonu borbenih dejstava*, Zenica, 10. juni 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni u Zenici, broj: Kri: 01-162/93, *Službena zabilješka*, Zenica, 12. juni 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni u Zenici, broj: Kri: 01-162/93,

Šušnja iznosi 33-35 od kojih su veći broj bili civili. U taj broj uračunati su i pripadnici HVO-a stradali u b/d.

HVO Kiseljak 11. juna dao je ultimatum stanovništvu Tulica da se preda. Mještani nisu odgovorili. U ranim jutarnjim satima 12. juna jedinice HVO-a su, uz artiljerijsku podršku VRS-a iz pravca Ilidže, napale selo. U selu nije bilo nikakve odbrane i HVO je brzo ušao u njega. Zarobio je sve stanovništvo i odmah ubio dvanaest muškaraca. Iz Tulica je produžio prema Grahovcima i Han Ploči koje je stavio u okruženje. Tu je bila prostorna jedinica od oko stotinu boraca (*Samostalna četa Grahovci*) koja je, po ranijem dogovoru s HVO-om, držala liniju odbrane prema VRS-u na pravcu ka Ilidži. Kao i mještanima Tulica, HVO je i Bošnjacima Grahovaca i Han Ploče poslao ultimatum o predaji (13. juna). Sljedećeg jutra, zajedno s VRS-om, izvršio je snažnu artiljerijsku pripremu, a oko 8.00 izveo pješadijski napad na improviziranu liniju odbrane postavljenu u Grahovcima koja je pala do ranih večernjih sati nakon čega je HVO ušao u Grahovce. Većina boraca *Samostalne čete provukla* se kroz njegov raspored na Kokošku prema Visokom. U Grahovcima je HVO zarobio osamnaest osoba od kojih je devet bilo vojno sposobnih. Dvije starije žene ubijene su na licu mjesta, a leš jedne od njih je zapaljen u njenoj kući. Druga nikada nije pronađena. Svih devet muškaraca je ubijeno. Njihovi zemni ostaci nisu nikada pronađeni. Jedan od devet zarobljenih i ubijenih muškaraca bio je teško ranjen tokom b/d zbog čega je ostao nepokretan. Njegovi ostaci nakon rata pronađeni su u jednoj zapaljenoj kući.

U naredna dva dana HVO je nemilosrdno ubijao muškarce, starce, invalidne osobe i djecu po Grahovcima i Han Ploči. Zarobljenici su zatvarani u garaže u Han Ploči u kojima su ubijani i spaljivani. Tri osobe ubijene su u Radanovićima (jedna 22. juna). Ukupno je u Tulici, Radanovićima, Grahovcima i Han Ploči ubijeno od 12. do 22. juna 78 osoba, a među njima i imam džamije u Han Ploči, Omer ef. Drkić. Na mnogim od pronađenih skeletnih ostataka pronađena je žica oko zglobova šaka i odsječene glave. Od 78 ubijenih 38 još uvijek nije pronađeno. Leševi ubijenih su spaljivani u garažama i drugim objektima. Gornji dio Tulica je spaljen, a Grahovci i Gornje Žeželevo u potpunosti. Preko 400 osoba odvedeno je u novoformirane logore u Kiseljaku (vojno sposobni muškarci u zatvor u kasarni HVO-a, a

Potvrda, Zenica, 16. juli 1993; ICTY, R BiH, Okružni vojni u Zenici, broj: Kri: 01-162/93, Zenica, 5. oktobar 1993; ICTY, R BiH, Više javno tužilaštvo u Zenici, broj: 97/93, Zenica, 5. oktobar 1993.

starci, žene i djeca u staru zgradu Općine i srednjoškolski centar). U Tulicama i Radanovićima spaljeni su mektebi, a u Han Ploči džamija. Han Ploča, sa zaseocima Tulica, Grahovci i Radanovići, postala je, srpsko-hrvatskom saradnjom, drugo najveće pojedinačno bošnjačko stratište u sukobu HVO–ARBiH. Po broju stradalih, odmah iza Ahmića, a prije Stupnog Dola. Među žrtvama bilo je i muhadžira. Za zločine je do sada osuđen samo Miroslav Anić Firga, komandir *Maturica*, koji je priznao da je lično ubio petnaest Bošnjaka.³⁷³ Civile je HVO progonio prema Visokom. Ubistva kiseljačkih Bošnjaka, civila, i zarobljenih pripadnika OpŠO Kiseljak nastavljena su i kasnije. Tako je, naprimjer, ubijeno šest osoba u rejonu Zavrtač – Duke (21. juni), dvije u Podkraju (17. i 22. juni), jedna u Duhrima (juni), dvije u Paleškoj Čupriji (juli), jedna u Medenik – Stojkovićima (5. juli), jedna u Bakovićima (10. august), jedna u Velikom Polju (august), jedna u Višnjici (august) i jedan petnaestogodišnji dječak u Han Ploči (17. august). Među žrtvama je osam žena iz rejona Han Ploče, jedna iz Paleške Čuprije i jedna iz Velikog Polja. Najstarija žrtva imala je 81 godinu, a najmlađa petnaest. Devet muškaraca bilo je starosti preko 60 godina (jedan 67 godina), a pet mlađih od 18 godina (tri sedamnaestogodišnjaka, jedan šesnaestogodišnjak i jedan petnaestogodišnjak). Kiseljački zločinci su u novembru ubili tri Bošnjaka, odrezali im glave i nosali ih nekoliko dana po gradu nabijene na kolčeve. Lokalni svećenik im ih je oduzeo. Na području Kiseljaka uništene su sve muslimanske bogomolje (osam džamija, jedanaest mesdžida, dva turbeta i svi prateći objekti).³⁷⁴

U jednoj opširnoj informaciji HVO-a, koja nije datirana, potpisana niti ima zaglavlje, govori se o odnosima s UNPROFOR-om do jula 1993. godine. Iz sadržaja dokumenta vidljivo je da je nastala u isturenom uredu HZHB

³⁷³ Preživjeli Bošnjaci svjedočili su da su se kao ubice u svojoj svireposti navodno posebno isticali Miroslav Anić Firga, njegov brat Marinko, Zdravko Stanić Pijuk, Trogrlić s nadimkom Žuna, Dominik Ilijašević Como, Miro Ilijašević i Zoran Ljevak. Up.: http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=22423:kiseljak-obilježavanje-22-godine-od-strasnog-zlocina-nad-bosnjacima-han-ploce&catid=201&Itemid=457; ICTY, R BiH, Opština Kiseljak, Predsjedništvo, *Spisak nestalih lica Bošnjaka-Muslimana koji su u casu nestanka imali prebivaliste odnosno boraviste na podrucju općine Kiseljak*.

³⁷⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-1516, *Protest*, Zenica, 18. juni 1993; Praljak, ARBiH, 1. korpus, broj: 10/30-29, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika i evakuaciju tijela poginulih pripadnika 1. korpusa, *Podatci o ratnim zarobljenicima-bojovnicima HVO-a*, Sarajevo, 18. februar 1994; ICTY, R BiH, Opština Kiseljak, Predsjedništvo, *Spisak nestalih lica Bošnjaka-Muslimana koji su u casu nestanka imali prebivaliste odnosno boraviste na podrucju općine Kiseljak*; ICTY, R BiH, Opština Kiseljak, Predsjedništvo, broj: 07/2-73/95, *Izvištaj*, Visoko, 14. oktobar 1995.

za odnose s UN-om i da ju je pisala ženska osoba. Na prvom mjestu kritike dotadašnjeg odnosa s UNPROFOR-om našao se primjer komandanta Britbat-a (*Češirski bataljon*) Roberta Stewarta i njegovog otkrića zločina u Ahmićima:

(...) Poznato je što nam je učinio potez g. Stewarta-dovođenje velike ekipe stranih novinara u Ahmiće, neposredno nakon akcije čišćenja (...). Ne želim ulaziti u opravdanost tog čina no mislim da je sa naše strane učinjena ogromna pogreška samim puštanjem, kako postrojbi UN-a tako i stranih novinara, u selo prije no što su se uspjela skloniti tijela i ostali znaci čišćenja koji su nedvojbeno pokazivali tko je to učinio. Želim samo istaći činjenicu da ne smijemo sebi dozvoljavati slobode da nakon takvih akcija pričamo o tome tko je, gdje i što učinio, tko je koga ubio, tko ima najviše trofeja i slično. (Izjave i hvaljenja učesnika u čišćenju Ahmića u javnosti, svugdje i pred raznim ljudima).

Kao što se vidi, nema nikakvog pokajanja niti je bilo procesuiranja počinilaca koji su bili toliko slobodni da su se hvalisali “trofejima” na javnim mjestima. Kakvi su to bili “trofeji” nije teško zamisliti. Za OZ SB najveći problem glede zločina u Ahmićima i okolini predstavljalo je njihovo neprikrivanje. Autorica dokumenta izričito naglašava *da ne smijemo sebi dozvoljavati slobode da nakon takvih akcija pričamo o tome*, što znači da očekuje takve akcije i u budućnosti. Da misli samo na Ahmiće, kazala bi u jednini i u prošlom vremenu. Njeno tumačenje moglo bi se razumjeti tako da nije problem činiti zločine nego da o tome treba šutjeti. *Češirski bataljon* zamijenila je regimenta *Princ od Velsa* s čijim je oficirom za vezu, kapetanom Perryjem, uspostavila dobru saradnju koju je HVO propustio sa Stewartom. Sa njegovom pomoći evakuirani su Hrvati iz Guče Gore³⁷⁵ i Rostova, razmijenjeni zarobljenici iz Malina, osiguran transport ranjenika prema Hercegovini i puštena voda iz Kruščice za Vitez. U nekoliko navrata Perry je isposlovao odlazak UNPROFOR-a na liniju HVO-a kada se očekivao napad ARBiH. U toj regimenti bilo je *dosta Iraca-katolika koji su po prirodi stvari bili naklonjeni HVO-u*. Zanimljiva je opaska za vladajuće

³⁷⁵ UNPROFOR je tada odbio evakuirati Bošnjake iz Velike Bukovice. Prema ovom dokumentu jasno je zašto. Za Perryja i regimentu *Princ od Velsa* autorica dokumenta kaže da su iz dijela Velike Britanije gdje ima mnogo muslimana od kojih su neki bili u 7. SMbbr, a koje su oni sretali. Time sugerira da su pripadnici regimente i Peri bili antimuslimanski raspoloženi dok za Stewarta podvlači da se razveo od Britanke i oženio Bošnjakinjom iz Gornjeg Vakufa.

strukture HVO-a u srednjoj Bosni, civilne i vojne, lokalne i regionalne: (...) *Radimo jedno, govorimo drugo, mislimo treće, gori smo od balija. Nedosljednost na svakom koraku.* Skopljaka i Šantića iz vlade HVO Vitez, koji nisu bili pristalice oružanih sukoba s ARBiH, označila je kao najgore osobe među srednjobosanskim funkcionerima HZHB. Iz dokumenta se vidi da su incidenti HVO-a s UNPROFOR-om bili naređeni:

*(...) onda se izda zapovijed da se puca na njih, da se provociraju tu i tamo, i gdje treba i gdje ne treba, bez ikakve procjene o posljedicama koje to može po nas Hrvate imati. Taman da uspijemo pridobiti UN i novinare na svoju stranu, poslati ih u Zenicu, Travnik, Žepče, mi "dignemo" zapovjednika bataljuna u zrak (Žepče), šaljemo im čestitke lanserima, ubijamo im prevoditelje itd. (...).*³⁷⁶

Mislila je na prevoditeljicu srpske nacionalnosti koju je snajperista HVO-a ubio u bazi Britbat-a u Staroj Biloj. Bila je od koristi za HVO:

*(...) znala je što ne smije pred drugom stranom kazati, napisati na papirić i dati značajnu informaciju ili sugestiju, izlažući i sebe opasnosti (...) moja je procjena da HVO-u nije bilo u interesu da je "ukloni" (...). Izričito tvrdim da ju je ubio snajperista HVO-a.*³⁷⁷

³⁷⁶ Od incidenata koji su značajno utjecali na stav UNPROFOR-a i stranih novinara prema HVO-u izdvojila je napad na tuzlanski konvoj, ranjavanje jednog oficira UN-a na Pješčari, podmetanje mine pod vozilo UN-a u Žepču, ubistvo snajperom prevoditeljice i raketiranje lanserom 128 mm UN-ove baze u Novoj Biloj: (...) *oni nisu budale-znaju gdje tko ima kakvo oružje, a nama se svaka greška broji, za razliku od muslića (...).*

³⁷⁷ ICTY, Kratak pregled odnosa sa UN-om sa ključnim osvrtom na posljednje incidente tijekom lipanjske agresije muslimana na Hrvate lašvanske doline, Vitez, 8. juli 1993.

Problem rukovođenja i komandovanja jedinicama: Utjecaj na rezultate borbenih dejstava i sigurnosno stanje na teritoriji

Neki od rukovodilaca SJB Travnik smatrali su da se jedinice MUP-a ne trebaju boriti na prvim linijama i tako su instruirali pripadnike. Alagić je bio mišljenja da je poseban *balast* travničke SJB *Mečetova policija, koja je formirana kao pandan HOS-u*. Prema njegovim saznanjima, u toj jedinici nalazio se određen broj osuđivanih lica.³⁷⁸ Predložio je 13. juna komandantu korpusa da usaglasi s načelnikom CSB Zenica jer je SJB Travnik odbijala, rasformiranje jedinice, prevođenje njenog ljudstva u rezervni sastav SJB Travnik i provođenje istrage o pogibiji načelnika štaba 312. mtbr. Načelnik SJB Husein Delić odbijao je saradnju s komandom OG *Bosanska krajina*, te je Alagić tražio da se preko CSB Zenica pokrene procedura za njegovu smjenu i predložio da se na njegovo mjesto postavi Reuf Karajko *koji cijelo vrijeme sukoba sa HVO u stvari i obavlja tu dužnost*. Na pojedinim pravcima, tokom borbe za odbranu Travnika, upotrebljavane su snage SJB, ali su se pokazale neuvježbanim i nespremnim. Alagić je predložio da se aktivni sastav SJB bavi poslovima zaštite građana i njihove imovine, a da se od rezervnog sastava formira četa koja bi se po potrebi pretpočinjavala manevarskim jedinicama u z/o OG *Bosanska krajina*. Uočena je praksa da je rezervni sastav najbolje mjesto za izbjegavanje neposrednog učešća u oružanoj borbi.³⁷⁹ Zbog saznanja da će 15. juna VRS izvesti pješadijski napad u rejonu Bijelog Bučja, Alagić je naredio upućivanje 30 pripadnika *Mečetove policije* na ojačavanje linije.³⁸⁰ Jedinica nije izvršila naređenje. Isto je naredio i komandantu 1/7. SMbbr, ali je i on odbio naređenje.³⁸¹ Naredno jutro snage VRS-a napale su i linija je pala. U padu linije i njenom kasnijem

³⁷⁸ Pripadnik te jedinice pokušao je, na jednom sastanku, ubiti komandanta OpŠO Travnik. Kada im je Alagić naredio da upute 9/10. juna jedan vod u odbranu Bukovice, pojedinci iz jedinice prijetili su da će ubiti načelnika štaba 312. mtbr (Zijad Selman). U širem rejonu Mosora 10. juna, pod tada nepoznatim okolnostima, Selman je poginuo. Zbog prijetnji njegovim ubistvom, Alagić je naredio istragu. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/131-2, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 11. juni 1993.

³⁷⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/140-3, *Bezbjednosni izvještaj*, Travnik, 13. juni 1993.

³⁸⁰ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/159-2, *Naređenje*, Travnik, 15. juni 1993.

³⁸¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1492, *Odgovornost za neizvršenje naredjenja*, Zenica, 17. juni 1993.

povratu poginulo je 12 boraca, a sedamnaest ih je ranjeno.³⁸² To je natjeralo Alagića da 18. juna ponovo pritisne komandu korpusa da mu pretpočini brigade iz sastava OG *Zapad* i općinske štabove odbrane na travničkoj i novotravničkoj općini³⁸³ – kako bi sistem RiK-a što uspješnije funkcionirao, a borbeni rezultati bili s manje gubitaka – ali i sastave civilnih policija za vrijeme izvođenja b/d.³⁸⁴ Sa 312. mtbr i jedinicama OpŠO Travnik nije imao problema u komandovanju. Problemi koje je imao s 306. bbr, 308. bbr i jedinicama OpŠO Novi Travnik bili su uzrokovani prekidom veza. Kada je ona uspostavljena, sve jedinice poštovale su ga u skladu s ranijim naređenjem korpusa da se pretpočinu najstarijem oficiru na teritoriji, odnosno njemu, ako izgube vezu s komandom svoje operativne grupe. Tako da prijedlog o njihovom pretpočinjavanju nije posebno ni obrazlagao. Međutim, s MUP-om su se problemi sve više gomilali. Ponovo je tražio pretpočinjavanje njegovih

³⁸² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1492, *Odgovornost za neizvršenje naredjenja*, Zenica, 17. juni 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/288-13, *Pojašnjenje zahtjeva za pretpočinjavanje SJB Travnik, Novi Travnik, CSB Banja Luka, komandi OG "Bosanska Krajina"*, Travnik, 25. juni 1993.

³⁸³ **Radilo se o 306. bbr, 308. bbr, 312. mtbr i općinskim štabovima odbrane Travnik i Novi Travnik. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/196-1, *Prijedlog*, Travnik, 18. juni 1993. godine. **Novotravnička 308. bbr ušla je u sastav OG Bosanska krajina krajem juna, a 325. bbr početkom jula. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska Krajina, str. pov. broj: 09/966-3, Travnik, 24. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1734, *Pretpočinjavanje 325. bbr, naređenje*, Zenica, 9. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1589-1, *Odgovor i dopuna*, Zenica, 19. juli 1993. godine. **Od tada je OG Bosanska krajina objedinjavala 17. SKbbr, 27. bbr, 312. mtbr, 305. bbr, 306. bbr, 308. bbr, 325. bbr i sve općinske štabove odbrane matičnih općina ovih brigada. Sedma muslimanska, koja je po martovskoj naredbi o formiranju operativnih grupa 3. korpusa bila u sastavu OG Bosanska krajina, zapravo u praksi nije bila osim njenog 1. bataljona iz Travnika. Formalno je cijela brigada bila pod Alagićevom komandom, ali u stvarnosti nije. Radi toga je ponekada dolazilo do problema u upotrebi 1/7. SMbbr iz Travnika od strane Alagića. On je smatrao da mu je bataljon potčinjen, a komanda bataljona ponašala se kao i cijela brigada, samostalno. Naredba komande korpusa o pretpočinjavanju svih jedinica na području Novog Travnika i Travnika Alagiću, kao najstarijem oficiru po činu, krajem maja odnosila se na jedinice OG *Zapad* u čijem sastavu 1/7. SMbbr nije ni bio. Zbog zbrke oko nadređenosti, komanda 7. SMbbr 14. jula pitala je komandu korpusa da li je ona još uvijek potčinjena OG Bosanska krajina. Up.: ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 891/93, Zenica, 14. juli 1993. godine. Komanda korpusa odgovorila je da nije i da je brigada samostalna jedinica na direktnoj vezi s njom. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1780, *Istupanje iz sastava OG Bos. Krajina*, Zenica, 16. juli 1993. godine. Iako je bila u sastavu OG Bosanska krajina, 305. bbr nikada nije djelovala u njenoj z/o. Ta brigada borila se u z/o svih ostalih operativnih grupa 3. korpusa osim u z/o svoje nadređene. Na taj način i ona je, zapravo, bila na direktnoj vezi s komandom korpusa koja ju je upotrebljavala na različitim bojištima, što je čini manevarskom u pravom smislu.******

³⁸⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/196-1, *Prijedlog*, Travnik, 18. juni 1993.

sastava za vrijeme izvođenja b/d i morao to temeljito obrazlagati. Naveo je da je u b/d, od kraja maja do 25. juna, s VRS-om i HVO-om, iz stroja, zbog pogibija i ranjavanja, izbačen čitav bataljon ljudstva. Rezervni i aktivni sastav SJB Travnik imao je 411 pripadnika. Po izdanim i važećim službenim legitimacijama, čak 450. U tom broju vidio je mogućnost djelimičnog saniranja nastalih gubitaka. Podsjetio je komandu korpusa na ponašanje načelnika SJB, Delića, koji je početkom napada HVO-a obavijestio svog zamjenika, Karajka, *da narednih nekoliko dana neće biti načelnik MUP-a jer odlazi na poseban zadatak*. Odbijao je sve Alagićeve i Merdanove pozive da se javi u komandu Operativne grupe radi dogovora o uvezivanju policije i vojske u jedinstven sistem RiK-a. Prema saznanjima komande Operativne grupe, za to vrijeme negdje se samoinicijativno priključio nekoj minobacačkoj jedinici. U odsustvu načelnika, pripadnici SJB bez naloga su izvršili brojne premetačine i masovna privođenja lica hrvatske nacionalnosti u čemu se posebno isticala *Mečetova policija*. Da bi popravio sigurnost građana Travnika, Alagić je naredio izmještanje svih jedinica iz grada. Kompletna 312. mtbr izmještena je kao i 1/7. SMbbr. Ostala je samo *Mečetova policija*. Najveći broj prijava građana svih nacionalnosti prema komandi Operativne grupe podnošeno je zbog ponašanja njenih pripadnika. Oni su vršili neovlaštene premetačine stanova i kuća i oduzimanje predmeta i m/v. Neki borci, koji su po disciplinskim mjerama izbacivani iz jedinica ARBiH, primljeni su u SJB Travnik. Kao primjer haosa u MUP-u Alagić je naveo policijsku stanicu u Turbetu koja je imala 30 pripadnika. Samo četverica bila su u stanici, a ostali su se u Travniku bavili švercom. Zbog nagomilanih problema sa SJB, opet je zahtijevao pokretanje postupka Delićeve smjene i sastanak na nivou komande korpusa i CSB Zenica kako bi se iznašla najbolja rješenja za sadejstvo njihovih jedinica.³⁸⁵ Komanda 3. korpusa i CSB Zenica dogovorili su saradnju u segmentu zajedničkog izvođenja b/d i kontrole teritorije.³⁸⁶

³⁸⁵ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/288-13, *Pojasnj enje zahtjeva za pretpočinjavanje SJB Travnik, Novi Travnik, CSB Banja Luka, komandi OG "Bosanska Krajina"*, Travnik, 25. juni 1993.

³⁸⁶ Prema dogovoru, odluku o upotrebi Odreda policije za specijalne namjene *Manev ar* (CSB Zenica) donosio je komandant 3. korpusa uz pribavljeno mišljenje-saglasnost načelnika CSB. Komandant OG *Bosanska krajina* donosio je odluke o upotrebi Odreda policije za specijalne namjene *Adis Nukić* (CSB Banja Luka) i jedinice za posebne namjene SJB Travnik (*Mečići*) uz pribavljena mišljenja njihovih načelnika. Dogovoreno je da se odredi za specijalne i jedinice za posebne namjene upotrebljavaju prvenstveno za izvođenje ofanzivnih b/d, a izuzetno za intervencije u slučajevima neprijateljskog proboja kroz l/o ukoliko nema slobodnih snaga ARBiH. Policajci iz SJB i PS mogli su biti korišteni u čišćenju i pretresu terena, uspostavljanju narušene l/o, ali i za izvođenje

Štab vrhovne komande naredio je 9. juna formiranje 6. korpusa. Njegova z/o određena je, osim na teritoriji dotadašnje z/o 1. i 4, i na dijelovima z/o 3. korpusa. Tako je ona obuhvatala općine Fojnica, Gornji Vakuf, Hadžići, Jablanica, Kalinovik, Kiseljak, Konjic, Kreševo, Prozor, Trnovo i Visoko.³⁸⁷ Promjena z/o korpusa podrazumijevala je i pretpočinjavanje jedinica ARBiH i općinskih štabova odbrane novoformiranom korpusu. Fojnica, Kiseljak i Visoko su, od formiranja korpusa ARBiH u ljeto i jesen 1992. do ove naredbe, bili u z/o 1. ili 3. korpusa dok je Gornji Vakuf stalno bio u z/o 3. korpusa. Ova četiri grada sam za razmatranje izdvojio iz z/o odgovornosti 6. korpusa jer ih u ovom radu tretiram srednjobosanskim. U ostatku rada tako ću ih i tretirati, kao što sam i u dosadašnjem, bez obzira na organizacijske promjene u ARBiH, odnosno nove korpusne z/o.³⁸⁸ Za komandno mjesto 6. korpusa određen je Konjic, a za komandanta Salko Gušić. Iz z/o 3. korpusa izdvojeni su još Breza, Ilijaš i Vareš koji su ušli

ofanzivnih b/d. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2050, *Naredba o saradnji MUP-a RBiH-CSB Zenica i Komande 3. korpusa, izvod iz naredjenja*, Zenica, 7. septembar 1993.

³⁸⁷ **ICTY, RBiH, Predsjedništvo, PR. broj: 02-011-306/93, *Odluka o organizovanju ŠVK i postavljenju starješina na dužnosti*, Sarajevo, 8. juni 1993; ICTY, RBiH, GŠ OS RBiH, str. pov. broj: 14/75-51, *Formiranje 6. korpusa, naređenje*, Sarajevo 9. juni 1993; ICTY, RBiH, GŠ OS RBiH, str. pov. broj: 14/76-7, *Odluka o formiranju 6. korpusa Armije RBiH i zonama odgovornosti 1., 3., 4. i 6. korpusa ARBiH*, Sarajevo, 9. juni 1993.**

³⁸⁸ **S obzirom na to da je do juna gotovo sva srednja Bosna bila u z/o 3. korpusa, većina korištene arhivske građe odnosi se na taj korpus, te se može steći utisak da je ovo rad na temu 3. korpusa, a ne srednje Bosne, što ipak nije. Formiranje 6. korpusa i njegova z/o koja je obuhvatala i četiri srednjobosanska grada zahvaćena sukobom s HVO-om, iako razbija takvo razumijevanje rada, za istraživanje ove teme dodatni je problem, jer se umjesto arhivske građe jednog korpusa od ljeta 1993. mora istraživati građa dva korpusa. Taj problem naročito je izražen u dostupnosti građi. Građa 3. korpusa dostupna je na haškim stranicama u neuporedivo većem obimu nego 6. korpusa. Razlog tome je vođenje sudskih procesa pred Haškim tribunalom u vezi s ratnim zločinima tokom sukoba s HVO-om u srednjoj Bosni. Olakšavajuća okolnost je u činjenici da se dobar dio, za našu temu važnih događaja, zbilo do ovih organizacijskih promjena tako da se potrebna dokumentacija za njihovo rasvjetljavanje nalazi u građi 3. korpusa. Visoko je za istraživanje sukoba HVO–ARBiH gotovo bez ikakvog značaja, osim praćenja učešća visočkih jedinica na bojištima prema HVO-u. Gornji Vakuf je i dalje ostao od primarnog značaja, čak i u odnosu na Lašvansku dolinu. Ipak, sretna okolnost za istraživače, opterećene obiljem arhivske građe 3. i manjka građe 6. korpusa, u činjenici je da su jedinice 3. korpusa i dalje sudjelovale u borbama s HVO-om na srednjobosanskim općinama koje su ušle u z/o 6. korpusa tako da građe ipak ne nedostaje u tolikoj mjeri da je nemoguće pratiti dalji tok b/d na tim teritorijama. Naprimjer, 307. mtbr, 305. bbr i 308. bbr i dalje su bile dijelovima svojih snaga na gornjovakufskom bojištu ili 7. SMbbr, 17. SKbbr i 308. bbr na fojničkom i slično. Sve te jedinice, potčinjenje komandi 6. korpusa na njegovim bojištima, izvještaje su slale i komandi svog matičnog korpusa. Zahvaljući tome u prilici smo nastaviti pratiti tok b/d na teritoriji spomenuta četiri grada, bar u mjeri koliko to ova tema zahtijeva.**

u z/o 1. korpusa.³⁸⁹ Breza i Ilijaš nisu zanimljivi za istraživanje sukoba HVO–ARBiH, čak i manje nego Visoko, osim onoliko koliko su jedinice s tog prostora sudjelovale u b/d s HVO-om na pravcu prema Varešu koji je važan za našu temu.³⁹⁰ Štab vrhovne komande napravio je zbrku oko pretpočinjavanja jedinica novom naredbom od 10. juna. Njom je određeno da jedinice OpŠO Visoko ostaju u sastavu OG *Visoko* iako je dva dana ranije jasno kazano da svi općinski štabovi prate prelazak brigada ARBiH s iste općine iz jednog u sastav drugog korpusa.³⁹¹ Da zbrka bude još veća, OG *Visoko* preimenovana je u OG *Istok* što i ne bi bio problem da joj se KM nije prebacio u Brezu koja je ušla u z/o 1. korpusa. Dakle, općina Visoko iz z/o 3. ušla je u z/o 6. korpusa, OG *Visoko* preimenovana je u OG *Istok* čiji je KM prešao u Brezu koja je iz z/o 3. prešla u z/o 1. korpusa. Komandi 3. korpusa nije bilo jasno šta učiniti i tražila je pojašnjenje ŠVK da li u OG *Istok* ostaju 302. mtbr, 304. bbr i općinski štabovi Breza, Ilijaš, Fojnica Kiseljak, Vareš i Visoko koji su bili u njenom sastavu.³⁹² Ako bi te brigade i općinski štabovi Fojnica, Kiseljak i Visoko ostali u sastavu OG *Istok*, onda nije imalo smisla da ta tri grada budu u z/o 6. korpusa koji bi time dobio samo teritoriju, ali ne i borce koji bi je branili. Štab vrhovne komande pojasnio je 14. juna komandi korpusa svoja naređenja u vezi s njenim prethodnim traženjem. Iz Pregleda mobilizacijskog razvoja-Izvod za 3. korpus naređeno je brisanje samo 317. bbr, OpŠO Gornji Vakuf i njegovog 1. i 2. PDo. Jedinice i štabovi iz sastava OG *Visoko* (*Istok*) do daljnjeg su ostali potčinjeni komandi 3. korpusa (302. mtbr, 304. bbr i OpŠO Breza, Fojnica, Ilijaš, Kiseljak, Vareš, Visoko, pa čak i Kreševo).³⁹³

³⁸⁹ ICTY, RBiH, GŠ OS RBiH, str. pov. broj: 14/76-7, *Odluka o formiranju 6. korpusa Armije RBiH i zonama odgovornosti 1., 3., 4. i 6. korpusa ARBiH*, Sarajevo, 8. juni 1993.

³⁹⁰ Vareš je, kao Fojnica, Kiseljak i Visoko, često prelazilo iz z/o jednog u z/o drugog korpusa. Čak i češće. Prvo je bio u z/o 3, potom 1, onda 6, pa 2. i opet 1. korpusa. Međutim, najvažniji događaji vezani za sukob s HVO-om desili su se dok je bio u z/o 3. korpusa, osim za vrijeme b/d krajem oktobra i početkom novembra kada je oslobođen, ali 7. SMbbr aktivno je i presudno utjecala u tim b/d o čemu imamo dovoljno građe u haškoj zaostavštini o 3. korpusu. Nakon oslobađanja početkom novembra, u odnosima s HVO-om nema više ništa značajno. Radi toga nedostatak građe vezanih za Vareš iz arhiva 1, 2. i 6. korpusa nije nikakav problem za ovu temu. Opštinski štab odbrane Vareš ostao je do daljnjeg potčinjen komandi 3. korpusa.

³⁹¹ ICTY, RBiH, GŠ OS RBiH, str. pov. broj: 14/75-53, *Organizacijske promjene u organskom sastavu 3. korpusa, naređenje*, Sarajevo 10. juni 1993; ICTY, RBiH, GŠ OS RBiH, str. pov. broj: 14/75-53, *Naređenje o provođenju*, Sarajevo, 10. juni 1993.

³⁹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 05/1714-2, *Organizacijske promjene*, Zenica, 13. juni 1993.

³⁹³ ICTY, RBiH, GŠ OS RBiH, str. pov. broj: 14/75-55, *Pojašnjenje organizacijskih promjena oružanih sastava 3. korpusa*, Sarajevo, 14. juni 1993.

Značajan problem za RiK predstavljalo je i formiranje jedinica od strane ŠVK bez saradnje s komandom 3. korpusa u čijoj z/o su formirane. Komanda korpusa nije dobila pismenu naredbu od ŠVK za formiranje Diverzantsko-izviđačke brigade (DIb) koja se pojavljuje kao učesnik u b/d u rejonu Brajkovića (Ovnak).³⁹⁴ Iz raspoloživih dokumenata ne može se saznati otkud ta jedinica u b/d u rejonu Brajkovića. Komanda korpusa za b/d u tom rejonu formirala je 4. juna TG-7 u čijem sastavu se ne spominje DIb. U naredbama za napad jedinicama TG-7 i njihovih izvještajima komandi korpusa, također se ne spominje učešće DIb-a. Jedini spomen DIb-a u b/d u rejonu Ovnaka, u raspoloživoj građi, pronašao sam u njegovoj prijavi ratnog plijena 22. juna. Nemoguće je da se radi o nekim b/d u rejonu Ovnaka oko tog datuma jer je HVO do tada već bio očišćen što znači da se izvještaj odnosi na 7-10. juni. Brigada je, po informacijama komande korpusa, navodno formirana na osnovu usmene naredbe načelnika ŠVK. Ovakav način formiranja jedinica, ili transformacije postojećih, bez znanja komande korpusa u čijoj se z/o to radi, narušavao je osnovne principe RiK-a što veoma loše djeluje na funkcioniranje komandnog lanca, kontrole nad jedinicama i njihove upotrebe. Komanda korpusa tražila je pojašnjenje i predložila da se za brigadu, ako se zaista formira, pronađe komandant i najuži rukovodni kadar i da se popuni eksteritorijalno. Informirala je 18. jula ŠVK da je u tu jedinicu van redovne procedure ušlo oko 100 boraca koji po svojoj kvaliteti ne odgovaraju njenoj namjeni.³⁹⁵ Ovaj slučaj pokazuje da nije jedini problem za formiranje i upotrebu jedinica 3. korpusa predstavljalo „domobransko“ shvaćanje domicilnih boraca nego da je značajne greške pravio i ŠVK. Formiranje brigade unutar z/o nekog korpusa, bez saradnje s njegovom komandom, ozbiljno je narušavalo sigurnosnu situaciju, autoritet komande korpusa i upotrebu jedinica. Načelnik ŠVK prakticirao je i u z/o odgovornosti drugih korpusa (1, 4. i 6) formirati jedinice kojima je neposredno komandovao, a koje su stvarale velike probleme komandama korpusa. Komanda 3. korpusa znala je za formiranje DIb-a u njenoj z/o još u martu kada je od ŠVK tražila da joj se odredi brojna oznaka *kako bi se moglo sto prije prici formiranju*.³⁹⁶ Očito se radi o namjernom zaobilasku

³⁹⁴ ICTY, ARBiH, 3. DIb, broj: 601-07/93, *Prijava ratnog plijena*, Zenica, 22. juni 1993.

³⁹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 05/900-72, *Pojašnjenje statusa DIb*, Zenica, 18. juli 1993.

³⁹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 05/461-2, *Odredjivanje brojne oznake*, Zenica, 13. mart 1993.

komande 3. korpusa u formiranju te brigade od strane načelnika ŠVK jer se ogлуšio na taj dopis, radi čega je komanda korpusa 18. jula morala ponovo tražiti da joj se razjasni njen status.³⁹⁷

Određene probleme komandi 3. korpusa pričinjavale su i starješine s IKM-a ŠVK u Zenici. Njegovo formiranje svakako je bilo potpuno besmisleno i nepotrebno jer se IKM-ovi formiraju za izvođenje b/d, u blizini bojišta, a Zenica to svakako nije bila. Starješine s IKM-a, u dokolici, bavile su se praćenjem rada komande korpusa, pokušavale utjecati na donošenje njenih odluka i vršiti kadrovske izmjene. Po definiciji IKM-ova, to nije mogao biti njihov zadatak. Vjerovatno je jedini Halilovićev razlog formiranja IKM-a u Zenici bio da odstrani iz Sarajeva određene ljude koji mu nisu bili potrebni ili su mu smetali. Moguće da je bilo motivirano i propagandnim razlozima, zbog odnosa s HVO-om, jer je na čelo IKM-a postavio Stjepana Šibera. U jeku bitaka za Travnik, Novi Travnik, Kakanj i Žepče, Šiber je intenzivirao svoje pokušaje da dođe do smjena u komandi korpusa što bi, pogotovo izvedeno na način kako je predlagao, stvorilo potpuni haos u sistemu RiK-a koji bi se krajnje negativno odrazio na situaciju na bojištu. Komandanta ŠVK i predsjednika Predsjedništva obavijestio je 9. juna da je preko Radija Zenica slušao saopćenje komande 3. korpusa u kojem se *izjednaccava cćetniccka politika agresora sa "ustasskom politikom Herceg-Bosne"* smatrajući da će to podgrijati sukob i utjecati na dogovor o razmjeni zarobljenika. Sukob se nije mogao podgrijati više jer je već bio užaren. HVO nije čekao "uvredljiva" saopćenja komande korpusa da bi počeo sukobe, ili ih intenzivirao, kao što nije slušao ni pomirljive poruke i ponude da ih zaustavi. Vojska na terenu se ne ravna s neprijateljskim uvredama i propagandom nego s ranije utvrđenim planovima i situacijom koju joj neprijatelj nametne. Zločin u Ahmićima desio se nepuna dva mjeseca prije saopćenja komande 3. korpusa, a sedmicu ranije (9. aprila), komandant korpusa i njegov zamjenik išli su kod Blaškića u Vitez na svečanost povodom uskršnjih praznika. Nije bilo nikakvih uvredljivih saopćenja komande korpusa neposredno pred napad HVO-a na Ahmiće. Naprotiv, od februara do sredine aprila komanda korpusa

³⁹⁷ General Enver Hadžihasanović mi je u usmenom razgovoru rekao kako je njemu general Sefer Halilović usmeno objasnio da je izdao naredbu za formiranje Dİb-a, znajući da od realizacije nema ništa, samo da zadovolji Purića s komandantskim mjestom jer mu se više puta obraćao podsjećajući ga na svoju ulogu i značaj u *Patriotskoj ligi*. Zato se Hadžihasanović prestao baviti Dİb-om.

maksimalno se potrudila da odobrovolji HVO radi čega su, pored drugih aktivnosti, Hadžihasanović i Merdan išli na uskršnji prijem kod Blaškića. Ali, to nije zaštitilo Ahmićane i druge ubijene i protjerane Bošnjake Viteza, Busovače i Kiseljaka. Retorika ARBiH o ustaštvu HVO-a uopće ga se nije doticala. Na to se nije vrijeđao nego ponosio. Kao dovoljna ilustracija može poslužiti ime jedne od zeničkih brigada HVO-a – *Jure Francetić*. Je li uvreda nazvati neku politiku ustaškom ako ona imenuje svoje jedinice po najslavnijim ustaškim prvacima i vojskovođama? Razmjena, također, nije mogla biti zaustavljena jer nisu oslobođani samo zarobljeni pripadnici ARBiH nego i zarobljeni pripadnici HVO-a. Objema stranama razmjena je bila korisna. Šiber je informirao Izetbegovića i Delića da se, navodno, *ekipa SSVK na IKM na chelu sa gospodinom Seferom Halilovićem* uvjerila da je komanda korpusa učinila sve, od njegovog formiranja, *da on bude chisto muslimanska vojska*.³⁹⁸ To je ilustrirao navodima da korpus *ima svega 1% nemuslimanskih boraca* i komanda ukupno pet nemuslimana od 80 članova *i to vozacc, graficcar, daktilograf itd. (...)*, što nije bilo tačno.³⁹⁹ Od njih je zatražio da hitno upute *ekipu Komande Armije* koja bi na licu mjesta izvršila smjenjivanje trenutnih i postavljanje novih ličnosti u komandu korpusa. Ako se to ne uradi, tražio je ovlaštenja da on to učini *s ekipom Armije RBiH* koja se već nalazi na IKM-u ŠVK u Zenici.⁴⁰⁰ Ta optužba na račun komande korpusa nije bila istinita. Ne samo da nije odstranjivala Hrvate iz ARBiH nego ih je željela uključivati. Desetak dana nakon Šiberovog pisma, bugojanskoj brigadi predala se, s kompletnim naoružanjem i opremom, domobranska jedinica HVO-a, jačine 30 ljudi, iz sela Medine i Grgići. Nakon predaje naoružanja, ljudima je dopušteno da slobodno odu u Bugojno i ponuđeno im je da se mogu vratiti kućama uz garanciju bezbjednog boravka. Cikotić

³⁹⁸ Hadžihasanovića je u Zenicu poslao lično Halilović koji ga je ubrzo postavio za komandanta korpusa. Sudeći po korespondenciji između njih dvojice, nastaloj u vrijeme Hadžihasanovićevog boravka u Zenici i koja nam je dostupna, imali su izuzetno korektan odnos iz kojeg se može vidjeti obostrano povjerenje. Besmisleno je pozivanje na Halilovićevo lično uvjerenje da je komada 3. korpusa *učinila sve, od njegovog formiranja, da on bude chisto muslimanska vojska*. To bi značilo da je taj isti Halilović odgovoran jer je on poslao Hadžihasanovića. Ne postoji dokumentacija koja bi pokazala da je između njih dvojice nastao bilo kakav sukob, a naročito ne zbog Hadžihasanovićevog stvaranja “muslimanske vojske”. Morao bi biti neki trag da je bilo sukoba po tom pitanju. Iz ovoga može proisteci da je Halilović stvarao “muslimansku vojsku” preko Hadžihasanovića ili se “muslimanska vojska” nije ni stvarala.

³⁹⁹ Naprimjer, Tadija Brekalo bio je pomoćnik komandanta korpusa za poslove bezbjednosti. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 17-1, *Formiranje zajedničkog bataljona vojne policije, Zahtjev*, Zenica, 27. novembar 1992.

⁴⁰⁰ ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-40, Zenica, 9. juni 1993.

je naredio da se osiguraju hrvatski civili u tim selima, da se ne vrši pretres kuća i ne insistira na predaji eventualno preostalog naoružanja. Izvijestio je Hadžihasanovića da se s Hrvatima s tog prostora može razgovarati o njihovom angažiranju na l/o prema VRS-u.⁴⁰¹ Hadžihasanović je pohvalio njegov postupak smatrajući da ga treba objaviti u javnim sredstvima informiranja. Što se tiče mogućnosti angažiranja Hrvata na linijama prema VRS-u, naglasio je da u redove ARBiH treba primati, i davati im povjerenje, sve koji se žele boriti za zajedničke ratne ciljeve i Bosnu i Hercegovinu.⁴⁰² Šiber se 15. juna ponovo obratio Izetbegoviću (*na ličnost*) i Deliću, ali i Bakiru Alispahiću, ministru za unutrašnje poslove. Ovaj put insistirao je da lično dođu u Zenicu, s organima civilnih vlasti i stranaka, *kao i komandama vojnih oblasti (korpusa i brigada)* da bi se izvršile kadrovske promjene. Nabrajao je i druge *potrebne* aktivnosti koje su, u toku borbi s HVO-om, bile nepotrebne.⁴⁰³

U ovoj prilici, pokušavajući dokazati da Hadžihasanović sa saradnicima stvara “muslimansku vojsku”, otišao je i korak dalje, izvještavajući da u zeničkoj regiji *pojedine jedinice više nisu ni nacionalne nego su prije svega vjerske, sa posebnim kriterijumima prijema vojnih obveznika*. Imao je zamjerke i za zastave *jer pojedine jedinice u Zenici na istom jarbolu imaju državnu zastavu RBiH, a uz nju crnu i zelenu zastavu*.⁴⁰⁴

Sedma Muslimanska bila je regularna jedinica 3. korpusa koja je imala

⁴⁰¹ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/417-93, *Vanredni izvjesstaj*, Bugojno, 21. juni 1993.

⁴⁰² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1287, *Odgovor na vas akt str. pov. broj: 01/417-93 od 21.06.1993. godine*, Zenica, 21. juni 1993.

⁴⁰³ (...) *da regulišu postupke i kanališu borbu svih naroda protiv agresora (...) ukрупnjavanje jedinica, kao i određivanje zone-rejona jer se na određenoj lokaciji pojavljuje više jedinica od vodova, četa do bataljona pojedinih brigada što vodi nejedinstvenom rukovođenju borbenim dejstvima (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-51, Zenica, 15. juni 1993. godine. Jedinice 3. korpusa ukрупnjenje su formiranjem brigada i prištapskih jedinica korpusa još u novembru 1992. godine. Zone odgovornosti brigada određene su u decembru iste godine. Početkom marta brigade su okрупnjene u operativne grupe. Pojavljivanje više jedinica u istoj zoni uobičajena je praksa kod svih vojski pri izvođenju b/d. U vojsci postoji saradnja, sadejstvo, subordinacija i koordinacija. To podrazumijeva učešće više jedinica, od nivoa vodova do nivoa korpusa, u b/d u jednom rejonu. U izvođenju odbrane uobičajeno je, ukoliko se ukaže potreba, uključivanje u ispomoć drugih jedinica u odnosu na onu čija je z/o, pa čak i iz drugih korpusa. U izvođenju napadnih dejstava isto tako. Gotovo da se ništa ne bi ni odbranilo ili oslobodilo da se u b/d u određenom rejonu nije uključivalo više različitih jedinica ako je bilo potrebe u odnosu na jačinu napadača, spremnost i osposobljenost branilaca u čijoj z/o je izvođena odbrana. Armija RBiH se, kao i HVO i VRS, trudila da formira i osposobi manevarske jedinice upravo za te potrebe.

⁴⁰⁴ ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-51, Zenica, 15. juni 1993.

posebne kriterije za prijem vojnika, te je koristila zelenu i crnu zastavu. Taj kriterij nije uvijek bio efikasan jer su neki njeni pripadnici konzumirali alkohol ili izbjegavali vjerske obaveze.⁴⁰⁵ Formirana je s prvenstvenim ciljem da objedini, pod komandom korpusa, dotadašnje jedinice MOS-ova. Ona nije bila želja komande korpusa nego način da se spriječi stvaranje “muslimanskih vojski” mimo sistema RiK-a ARBiH. Jednostavnije kazano, ona je formirana da objedini borce sklonije mudžahidskoj opciji i da kroz brigadu budu stavljeni pod komandu ARBiH. U političkom smislu, ona je stvorena da spriječi stvaranje većeg broja nekontroliranih “muslimanskih vojski.” U vojničkom smislu, formirana je da bude manevarska jedinica jer je primijećena borbenost većeg broja njenih pripadnika ozbiljno ukazivala na tu mogućnost. Njene zastave, crne i zelene, podizane su pod komandom 3. korpusa, što je svakako bilo bolje nego da su podizane mimo nje.

Šiber je iznio i neistinu da komanda korpusa i zenički MUP nisu činili ništa na sprečavanju pljačke.⁴⁰⁶ Delić i Alispahić su naredili komandantu korpusa i načelniku CSB Zenica saradnju u poslovima zaštite stanovništva i imovine od svih oblika bezakonja i nasilja, ali i sadejstvo snaga MUP-a i ARBiH u izvođenju b/d. Dali su im precizne instrukcije kada se i na koji način ono ostvaruje, ko se kome potčinjava i u kojim uvjetima i na koji način civilna i vojna policija moraju sarađivati u sprečavanju kriminala i zaštite stanovništva i imovine.⁴⁰⁷ Ovo je tražio i Alagić, što je ranije spomenuto u ovom djelu. Šiber je 25. juna ponovo izvijestio predsjednika Predsjedništva i komandanta ŠVK o svojim saznanjima u z/o korpusa. Iz izvještaja se vidi da je prema komandi korpusa bio vrlo negativno raspoložen, a naročito prema zamjeniku komandanta Merdanu.⁴⁰⁸ Za stanje u komandi korpusa mjerodavni izvori bila su mu civilna lica, što nikako nije pouzdano, naročito u kontekstu općepoznate sukobljenosti vojnih struktura i civilnih vlasti prisutne na sve tri strane u ratu. Osim toga, civilna lica nisu imala pristup niti uvid u rad komande korpusa. Nijedan navod optužbi na račun komande korpusa nije lično provjerio niti tražio potvrde ili osporavanja od nekog visokopozicioniranog člana te komande. Mišljenja civilnih vlasti o vojsci

⁴⁰⁵ ICTY, RBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-29/21, *Sumarni borbeni izvještaj 11.06.-18.06.1993. godine*, Zenica, 18. juni 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: IK-212/93, *Presuda*, Zenica, 4. august 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: KI-218/93, *Rješenje*, Zenica, 25. august 1993.

⁴⁰⁶ ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-51, Zenica, 15. juni 1993.

⁴⁰⁷ ICTY, RBiH, GŠ OS RBiH, str. pov. broj: 1/297-6, Sarajevo, 23. juni 1993.

⁴⁰⁸ ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-67, Zenica, 25. juni 1993.

i obrnuto nikako se ne smiju uzeti kao pouzdana zbog njihove međusobne sukobljenosti izazvane ljubomorom, sukobima interesa i uskraćivanju ili nametanju moći. Kao jedan od Šiberovih pouzdanih izvora o navodnom kriminalu u komandi korpusa pojavljuje se Ramiz Džaferović, tadašnji predsjednik Opštinske vlade Zenica.⁴⁰⁹ Njegova ocjena da je vrh korpusa umiješan u kriminal vrlo je paušalna. Vrh korpusa bili su Hadžihasanović i Merdan koji nikada nisu bili osumnjičeni niti u javnosti prozivani za neke kriminalne radnje. Do sada su na više mjesta u ovom radu citirane Hadžihasanovićeve naredbe o sprečavanju pljačke. Ipak, postoji mogućnost da su neke starješine iz komande korpusa imale veze s kriminalom, ali na osnovu toga se ne može vrh korpusa optuživati. Njegova druga rečenica potpuno ga diskreditira po pitanju vjerodostojnosti ako u prvoj ima i trunca istine.⁴¹⁰ Nijedan starješina nije likvidirao nekog pljačkaša. Ova rečenica može se dvojako tumačiti. Prvi način je da su starješine likvidirale pljačkaše kao neku disciplinsku mjeru u sprečavanju pljačke, a drugi da su ih ubijali nakon obavljenog posla pljačke za njihov račun kao nezgodne svjedoke. U kontekstu Šiberovog izvještaja i Džaferovićeve prve rečenice moglo bi se reći da je govornik mislio na ovaj drugi način. Međutim, nije zabilježen niti poznat nijedan slučaj, bez obzira na šta je govornik sugerirao. U jednoj naredbi, sugestiji, CSB-u Zenica, ranije spomenutoj na stranicama ovdje knjige, Hadžihasanović je bio izričit u naređenju da policija ubija pljačkaše ako ne postoji drugi način da se zaštiti hrvatska imovina. Ali, ni to se nikada nije desilo. Takve radikalne mjere nisu provođene. Ovaj slučaj svakako nije u kontekstu Šiberove i Džaferovićeve optužbe, ali otkriva drugu sliku komande korpusa, što dovodi u pitanje moralnost njihovih namjera. U isto vrijeme i Alagić, sljedeći komandant 3. korpusa, izdavao je u svojoj z/o naredbi da se strijeljaju pljačkaši uhvaćeni na djelu. Alagić je bio potčinjen Hadžihasanoviću. Ni to nikada nije provođeno.

Bilo je slučajeva ubistava pljačkaša, ali to su uvijek bili međusobni obračuni oko plijena i oni su najčešće bili civilna lica ili formalno pripadnici neke jedinice sa zaštitom civilnih vlasti koje je i Džaferović predstavljao. Za ovaj rad to nije toliko bitno, ali jeste u utvrđivanju stepena vjerodostojnosti

⁴⁰⁹ DŽAFEROVIĆ: (...) *Kao građanin razocaran sam u 3. K, a vrh korpusa umjesan je u pljacke i kriminal (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-67, Zenica, 25. juni 1993.

⁴¹⁰ DŽAFEROVIĆ: (...) *Ima starjesina koji vrse likvidaciju ljudi poslije pljacke. Ja u ime vlade necu nista uraditi za vojsku dok se ne uspostavi red i disciplina u gradu (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-67, Zenica, 25. juni 1993.

ostalnih dijelova Šiberovog izvještaja, a koji se tiču teme. Sljedeći Šiberovi izvori opet su civilna lica iz vlasti. Tako su mu Hodžić, predsjednik Okruga Zenica, i Haračić, predsjednik Okružne vlade, izjavili da je Merdan glavni organizator vjerskih jedinica (Šuvalićeve, Purićeve, 7. Mbbr i druge).⁴¹¹

To je apsolutna neistina koja pokazuje Šiberovo neznanje o jedinicama 3. korpusa. Šuvalićeva jedinica nije bila vjerskog karaktera. On je komandovao *Samostalnom diverzantskom četom* koja je, nakon njegovog odlaska u inostranstvo, prerasla u bataljon (SDB). Purić, osnivač *Patriotske lige* u zeničkom kraju, bio je u određenom sukobu s komandom korpusa u kojoj je Merdan bio zamjenik komandanta. Ni njegova jedinica (DIB) nije bila vjerskog karaktera. Formirana je na osnovu usmene naredbe načelnika ŠVK mimo znanja komande korpusa. Što se tiče 7. SMbbr, nju je svojom naredbom formirao načelnik ŠVK, a ne Merdan. Nijednu od ovih jedinica nije formirao Merdan niti je mogao, a samo je 7. SMbbr bila vjerskog karaktera. Za formiranje jedinica odgovoran je ŠVK. On donosi naređenja o formiranju jedinica na osnovu prijedloga komandi korpusa. U sistemu RiK-a 3. korpusa sve jedinice i starješine, osim komandanta korpusa, morale su biti poslušne Merdanu kao zamjeniku komandanta korpusa, a koji je istovremeno bio i komandant OkŠO Zenica. Merdan je bio u svim zajedničkim komandama-štabovima ARBiH-HVO i kao takav imao ovlasti izdavati naređenja jedinicama.

Na osnovu Hodžićevih i Haračićevih riječi, Šiber je izrekao jednu tešku i neutemeljenu optužbu na račun moralnih vrijednosti komande korpusa i njenih starješina: (...) *Zenicom i vojskom 3. korpusa vladaju komandanti koji su teski kriminalci, koji ne ze le borbu, jer im ne odgovara pobjeda nad cetnicima, a istovremeno im odgovaraju sukobi sa HVO*.⁴¹² Nevjerovatno je da starješina ŠVK ne stane u odbranu oficirske časti nižih starješina, nego se priklanja mišljenima civila, frustriranih što se stvarna moć pozicionirala u komandi korpusa, a ne u njihovim rukama. Nakon toga, tvrdi da je 8. juna u Bikošima strijeljano 35 Hrvata, dva dana poslije preko 30 u Šušnju i još 50 pod Vlašićem, u blizini Mehurića.⁴¹³ Niti jedan navod optužbi nije potkrijepio

⁴¹¹ ICTY, ARBiH, ŠVK, IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-67, Zenica, 25. juni 1993.

⁴¹² ICTY, ARBiH, ŠVK, IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-67, Zenica, 25. juni 1993. godine. **Za ovaj podatak u drugom izvještaju Šiber se poziva na Salku Bebu kao izvor, a koji, također, nije rekao u kojem je to selu ubijeno 50 Hrvata. Kazao je samo u obližnjem i to 22. juna. Nalazio se u Mehuriću kada je to izjavio. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, IKM-Zenica, pov. broj: 106/39-1, Informacija o razmjeni civila u rejonu Traynika, Zenica, 23. juni 1993. godine. Nisam pronašao nijedan drugi izvor, osim ova dva Šiberova, u kojem se spominje da je u bilo kojem travničkom selu 22. juna strijeljano 50 Hrvata.**

⁴¹³ ICTY, ARBiH, ŠVK, IKM Zenica, str. pov. broj: 102/03-67, Zenica, 25. juni 1993.

bar jednim valjanim dokazom, bilo da se radi o moralnim vrijednostima članova komande korpusa bilo o zločinima nad Hrvatima. Većina svjedoka bila mu je u “četiri oka”. Na kraju izvještaja otkrivaju se njegovi motivi pretjerivanja. Želio je kadrovske promjene u komandi korpusa. Uz sebe nije želio Merdana, a u zajedničkoj komandi-zapovjedništvu Vehbiju Karića. Umjesto njega predlagao je *čovjeka profila Karisik, Vranj, Najetović*.⁴¹⁴ Očito je njegov zadnji izvještaj bio sačinjen samo da eliminiira Merdana iz zajedničke komande-zapovjedništva. Njena uloga bila je rješavanje problema s HVO-om. Niko od ljudi koje je Šiber predložio nije se susretao s tim problemom, jer su, za srednju Bosnu, bili sa strane. Merdan je od početka rata bio uključen u odnose HVO–ARBiH i morao je biti njihov najbolji poznavalac. Svi Šiberovi izvještaji su neutemeljene konstrukcije koje su imale za cilj smijeniti komandu 3. korpusa.

Poraz brigade *Kotromanić*

Hrvatska općina Kakanj proglašena je 2. decembra 1992. kada je formirana i njena skupština, te imenovano Ratno predsjedništvo s predsjednikom Pavom Šljivićem.⁴¹⁵ Komanda brigade *Bobovac* 16. januara 1993. godine naredila je 2. manevarskom bataljonu u Haljinićima da podigne b/g na najviši nivo, prekine odsustva iz jedinica, osigura hrvatska naselja i jednu trećinu ljudstva ima u kasarni za njeno obezbjeđenje i brzu intervenciju.⁴¹⁶ Bataljonske jedinice dobile su konkretne zadatke, patroliranje, kontrolu puteva i teritorije, praćenje aktivnosti ARBiH, zaposjedanje i osiguravanje kota i objekata, te ostale vojne aktivnosti uobičajene za stanje pune b/g.⁴¹⁷ Drugi bataljon u svojim dokumentima često, od januara, ARBiH označava kao *nama već svima poznatog neprijatelja*, što pokazuje na koji su se način kakanjski i vareški HVO odredili prema njoj. Komanda bataljona 8. marta uputila je prijedlog Ratnom predsjedništvu HVO Kakanj za nabavku MTS-a potrebnih za formiranje brigade na području općine. Predložila mu je i da pozove kadrove hrvatske nacionalnosti, te posveti pažnju pokretanju lokalne hrvatske radio-televizije obrazlažući to potrebom odbrane od *nama*

⁴¹⁴ Isto.

⁴¹⁵ ICTY, HZHB, Hrvatska općina Kakanj, broj: 11-01-6/92, *Odluka*, Kakanj, 8. decembar 1992.

⁴¹⁶ ICTY, HVO, Brigada Bobovac, str. pov. broj: 01-60-1/93, *Zapovijed*, Vareš, 16. januar 1993.

⁴¹⁷ ICTY, HVO, Brigada Bobovac, 2. manevarska bojna, broj: 11-/93, *Zapovijed*, Haljinići, 17. januar 1993.

već svima poznatog neprijatelja.⁴¹⁸ Do sredine aprila 2. bataljon izveden je iz sastava brigade Bobovac i od njega je, uz domobilizaciju na terenu, formirana kakanjska brigada koja je nazvana *Kotromanić*. Brigadama *Kotromanić* i *Bobovac* Blaškić je 19. aprila izdao zadatak da izvrše procjenu i budu spremne za napad na Brezu i Visoko.⁴¹⁹ Jedinica HVO-a u Čatićima stalno je pravila probleme, postavljala barikade i izvodila zasjede na putu Kakanj – Visoko radi čega je ARBiH u ljeto 1992. morala izgraditi put preko Kondžila kako bi povezala Zenicu s Visokim.⁴²⁰ Na općini s većinskim bošnjačkim stanovništvom, jedinica HVO-a iz Čatića ponašala se potpuno komotno u vršenju diverzija.⁴²¹ Nije prezala čak ni od ubistava u zasjedama.

⁴¹⁸ ICTY, HVO, Brigada Bobovac, 2. manevarska bojna, broj: 3815-2/93, *Prijedlog*, Haljinići, 8. mart 1993.

⁴¹⁹ **Borbe HVO–ARBiH na teritoriji kakanjske općine u junu 1993.** hrvatska propaganda, a i kasnija hrvatska literatura, tumačila je kao agresiju ARBiH na hrvatski narod pozivajući se na nelogičnost da je HVO prvi napao jer je bio brojčano i tehnički inferioran u odnosu na ARBiH. Navodno, to bi bila ludost. Međutim, ako je Blaškić bio spreman poslati Kakanjce i Varešake u napad na Brezu i Visoko, što je još veća ludost, onda nema nikakve sumnje da je mogao narediti i napad na području kakanjske općine u junu bez obzira koliko to “nelogično” izgleda. Ako ih je mogao žrtvovati u aprilu, zašto to ne bi učinio i u junu? Inače, za svaki napad HVO na općinama gdje je bio inferioran u odnosu na ARBiH, hrvatska propaganda pravdala se na isti način. Činjenica jeste da izgleda nepromišljeno i nelogično napadati ARBiH u općinama gdje je ona bila mnogo snažnija, ali nije besmisleno ako se ima na umu da je hrvatska politika imala namjeru da napadom isprovocira protivnapad koji stanovništvu daje poticaj da se iseli. HVO je izvodio napade na ARBiH s dva cilja. Prvi je bio da zauzme teritoriju koja je zanimala HB i etnički je očisti od Bošnjaka, a drugi da stvori uvjete za iseljavanje hrvatskog stanovništva s teritorije koju nije mogao vojnički zaposjesti i naseli ga na teritorij koji je očistio do Bošnjaka. Ovakav zaključak nije nikakva mudrost jer je to prepoznato još u ratu, naročito kod stranih faktora koji su boravili u Bosni i Hercegovini. O tome se razgovaralo i u krugu Tudmanovih bližih saradnika.

⁴²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1181, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 16. maj 1993.

⁴²¹ Na području općine Kakanj 1991, procentualno iskazano, živjelo je 52,55% Bošnjaka, 30,72% Hrvata i 9,94% Srba. Slična demografska slika bila je i u susjednim općinama (Zenica: 50,42% Bošnjaka, 17,77% Hrvata i 15,97% Srba; Busovača: 49,65% Hrvata, 42,20% Bošnjaka i 3,83% Srba; Visoko: 74,46% Bošnjaka, 16,19% Srba i 4,05% Hrvata i Vareš: 45,07% Hrvata, 28,12% Bošnjaka i 18,58% Srba). U Brezi je 1991. živjelo 71,77% Bošnjaka, 12,83% Srba i 6,84% Hrvata. Moglo bi se reći da je Kakanj područje nastanjeno i okruženo s bošnjačkom većinom stanovništva. Slično stanje bilo je i u Varešu. Radi toga HZHB nije mogla teritorijalno obuhvatiti te dvije općine kao ni Zenicu. S osnivanjem HZHB kakanjskim i vareškim Hrvatima presuđeno je da sa svojim nekretninama uđu u računicu razmjene stanovništva i trgovine teritorijama. Većina njih to nije prepoznala, pa su se svojski upregli u provođenju politike HZHB kojoj su bili samo žrtveni jarci. Neki Varešaci, poput Pejčinovića, kasnije su shvatili, te su se okrenuli protiv te politike, ali bilo im je već kasno. Obećavana im je HZHB, kao i zeničkim Hrvatima, ali samo da ih spriječi da se okrenu legalnim bosanskohercegovačkim vlastima i ARBiH što bi dovelo u pitanje realizaciju politike HB u cjelini. HVO je djelovao i u Sarajevu, Tuzli i Bihaću s istim ciljem sprečavanja Hrvata

Anto Pejčinović (u svom pismu *Istina o Varešu*) piše da su kakanjski Hrvati bili vrlo ekstremni prema Bošnjacima i kao jedan od primjera navodi da su za Kurbanški bajram ofarjali svinju u zeleno i utjerali je u džamiju da ih isprovociraju.⁴²² O tome je kasnije obavijestio Tuđmana koji je to spomenuo čelnicima HRHB na sastanku 5. novembra.⁴²³

U z/o OpŠO Vareš, 1. juna HVO je oduzimao oružje od pripadnika ARBiH i napao selo Kračiće.⁴²⁴ U Ćatićima, Bjelavićima i Haljinićima blokirao je put, a u Ćatićima je razoružao tri policajca SJB Kakanj. Po jedan ojačani vod 1. PDo OpŠO Kakanj poslan je u Dolove, Velike Trnovce, Lučiće, Kračiće i Nažbilj. Stanje se naglo zakompliciralo nakon oružanog incidenta u Lučićima 9. juna kada su se srele patrola HVO-a i ARBiH. Jedinice ARBiH iz Velikih Trnovaca i Lučića povukle su se, pred napadom HVO-a, na l/o koja je organizirana ispred sela Dolovi. Dio jedinica, zbog nedostatka municije, povukao se u Podvinjce. HVO je zapalio Lučiće i doveo u okruženje Ričicu, Kevilje, Koliće, Mahalu, Živalje i neka druga bošnjačka sela. U gradu je ARBiH razoružavala i privodila pripadnike HVO-a. Najveća koncentracija snaga HVO-a bila je na pravcu Haljinići – Kraljeva Sutjeska – Teševo. Ovladale su linijom Vis (tt 584) – Juke – Srijetež (Košarski vrh, tt 714). Ukopavale se na Teševskom brdu (tt 1204), novoj

da se masovno priključuju ARBiH jer bi to mogao postati proces koji bi se proširio na svu srednju Bosnu i područje oko gornjeg toka Neretve čime bi politika HZHB propala osim u zapadnoj Hercegovini. Hrvatska zajednica HB trudila se da svakog Hrvata što više otuđi od bosanskohercegovačke države i njenih institucija, naročito od ARBiH. Sudbina zeničkih, kakanjskih i vareških Hrvata određena je u Zagrebu, a realizirana preko Mostara, Viteza i Zenice. Tuđman je dao smjernice, Boban ih je razradio, Blaškić realizirao, a 3. korpusu nije preostalo ništa nego da prihvati nametnutu borbu i tako postavi završni čin drame zeničkih, kakanjskih i vareških Hrvata. Zalud se njegova komanda trudila da zadrži i vrati hrvatsko stanovništvo. Nije to mogla učiniti jer je glavni cilj napada HVO-a bio iseljavanje Hrvata, a ne zaposjedanje teritorije. Zbog toga se vrhuška HZHB odlučnije protivila povratku Hrvata nego što se HVO borio u odbrani teritorije. Prepoznatljivo je ponašanje viših nivoa vlasti HZHB u smislu da su se mnogo više trudili spriječiti povratak Hrvata u neke općine (Zenica, Kakanj, Fojnica, Travnik, Vareš...) nego da odbrane njihova sela. Konkretno, Kordić i Blaškić neuporedivo su više energije potrošili da spriječe zeničke, travničke, kakanjske i vareške Hrvate da se vrate svojim kućama nego su njihovim borcima poslali pomoći da se odbrane u protivnapadima ARBiH.

⁴²² Pejčinovićevo pismo objavljeno je na veb-stranici Haškog tribunala i na nekim portalima. Up.: <http://www.prometej.ba/clanak/povijest/istina-o-varesu-2-problemi-s-kakanjcima-i-hvo-kiseljak-zlocin-u-stupnom-dolu-1064>; <http://veterani.ba/naslovna/?p=91>.

⁴²³ Tuđman je prenio da su je ofarjali u boje hrvatske zastave. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 383.

⁴²⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1319, *Protest zbog kršenja potpisanog sporazuma*, Zenica, 1. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

deponiji uglja iznad Separacije i Gornjim Bištranima (kod Rosine kuće). Bošnjaci iz sela s većinskim hrvatskim stanovništvom su se iseljavali, a i Hrvati iz sela s bošnjačkom većinom. Sa v/p na Teševskom brdu HVO je tukao po Škomlićima koje je i zapalio. Približio se Rojama. Bošnjački dio sela Seoce (Begići) je zapalio. Opštinski štab odbrane Kakanj organizirao je kružnu odbranu u selima Bištrani, Brežani, Obre, Ričica i Hrasno. Druge jedinice angažirane su na čišćenju teritorije općine. U toku dana zaposjednuta su sela Lozančići, rejon Kamenoloma, Brnj i Crnač. Ojačana četa 2. PDo OpŠO Kakanj upućena je na Krevnik (tt 919 – tt 914) sa ciljem prodora preko Žitelja i spajanja sa snagama u Ričica. Četa iz Papratnice zauzela je bez borbe položaje HVO-a u rejonu Gora i napredovala prema Turbićima. Borbeni zanos nisu dijelili svi pripadnici HVO-a. U selima Gora i Grgići predale su se njegove mjesne jedinice s opremom i naoružanjem. Jedinicama OpŠO nedostajalo je pješadijske municije i mina za MB. Komanda korpusa procijenila je da nedostaje opremljenih i naoružanih jedinica koje bi očistile teren napadajući pravcima Zagrađe – Teševsko brdo i Krevnik (tt 914) – Žitelj i spojile se sa snagama u Živaljima, a potom nastavile pravcem Srijetež – Juke i spojile se sa snagama u Demirima i Čobama. Time bi se stvorili uvjeti za odlučujući udar pravcima Juke – Ričica – Haljinići i Teševsko brdo – Teševo – Haljinići. Lokalne jedinice nisu imale snaga za odlučnija i ofanzivna djelovanja. Poginulo je pet boraca, a tri su teže ranjena. Zarobljeno je 19 pripadnika HVO-a.⁴²⁵

Bez obzira na potpisano primirje, HVO je 10. juna nastavio s borbenim aktivnostima. S Teševskog brda djelovao je PAM-ovima, minobacačima i rasprskavajućom municijom po Škomlićima. Lokalne snage OpŠO Kakanj došle su u nezavidnu poziciju i tražile su pojačanje od OpŠO Visoko i komande korpusa. Inicijativu je držao HVO. Naređenjem ŠVK, ekipe starješina 2. i 3. korpusa trebale su se sastati radi dogovora o vezivanju snaga VRS-a iz Vozuće zbog sprečavanja njenog prodora dolinom Krivaje prema Varešu. Vojska RS nastavljala je artiljerijska dejstva prema Maglaju, te je komanda 2. korpusa tražila od ŠVK da utječe na komandu 3. korpusa radi angažiranja njenih snaga na zatvaranju pravca Vozuća – Djedovo brdo – Vareš, s kojeg se povukla jedinica 309. bbr zbog sukoba u Kaknju. Komanda brigade *Bobovac* 11. juna zamolila je komandu 2. korpusa da ARBiH ne

⁴²⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-494, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 2. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 5. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 9. juni 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

dejsvuje prema vareškoj općini kako bi se, navodno, mogla baviti odbranom od VRS-a. Usputno ju je obavijestila da jedinice 3. korpusa napadaju na Kakanj i protjeruju Hrvate. Komandant 2. korpusa Hazim Šadić obratio se ŠVK molbom da učini sve da 3. korpus obustavi napade na kakanjski HVO i ne grupiše snage prema Varešu, obećavajući da će uraditi sve da se vareški HVO okrene prema VRS-u jer je to u interesu njegovog korpusa. Bio je uvjeren u dobre namjere komande brigade *Bobovac* obavještavajući ŠVK da će tuzlanska vojno-politička delegacija narednog dana ići u Vareš *gdje cce konaccno razrijessiti situaciju*.⁴²⁶

HVO je već bio okrenut prema VRS-u, a nakon Šadićeve intervencije komandantu ŠVK okrenuo se još više, ali ne u borbu, kako je obećavao, nego na saradnju. Na kakanjskoj općini do 11. juna konsolidirana je l/o ARBiH. U neuspjelom pokušaju oslobođanja Gornje Slapnice jedan borac je poginuo, jedan teže i dva lakše ranjena. Tokom dana napad je ponovljen. Poslijepodne oslobođeni su Tunjići, a HVO je napao na Ričicu i Živalje. Armija RBiH je držala grad i oko 60% općine. Branioci Ričica i Živalja postavili su kružnu odbranu. Mještani su se dobro organizirali i uspješno su odbijali sve napade. S Teševskog brda HVO ih je tukao artiljerijom, rasprskavajućom i zapaljivom municijom. Više od 20 kuća je izgorjelo. Bili su dobro organizirani i po tom pitanju i uspijevali su veći broj požara ugasiti. Bare su *do temelja* izgorjele, a stanovništvo je u panici pobjeglo. U osnovnoj školi u Poljanima HVO je zatvorio bošnjačke civile. U više kontakata s komandom brigade *Kotromanić*, ARBiH je tražila da obustavi b/d, ali je komanda odbijala. Oko 30 boraca HVO-a predalo se bez borbe jer nisu, po njihovim izjavama, htjeli da se *povedu za nekontroliranim zapovjedništvom*. U prva dva dana borbi, ukupno 75 boraca HVO-a je zarobljeno. Armija RBiH pozivala je i ostale na predaju i nudila im garancije za ličnu bezbjednost.⁴²⁷ Vojska RS zaposjela je napuštene položaje 309. bbr

⁴²⁶ ICTY, ARBiH, 2. korpus, broj: 01/717, Tuzla, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/731-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 12. juni 1993.

⁴²⁷ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-161, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 09.06.1993. godine*, Sarajevo, 10. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 10. juni 1993, 11,00 h; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/1-162, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 10.06.1993. godine*, Sarajevo, 11. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-506, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. juni 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 284/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 11. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-163, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 11.06.1993. godine*, Sarajevo, 12. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

u rejonu Djedovca. Borbena dejstva prema Ričica i Živaljima, koji su se danima nalazili u okruženju, HVO je intenzivirao 12. juna. Pokušao je više pješadijskih napada uz artiljerijsku podršku s Teševskog brda. Ipak, predaja naoružanih pojedinaca i grupica boraca HVO-a je nastavljena.⁴²⁸ U Varešu su narasle tenzije nakon pristizanja većeg broja kakanjskih Hrvata.⁴²⁹

Bez 7. SMbbr nije bilo rješenja.⁴³⁰ U predvečerje 10. juna obavljeno je komandantsko izviđanje pravaca napada 7. SMbbr na Krevniku (tt 914) i Golom brdu (tt 782).⁴³¹ Napad ARBiH (7. SMbbr, čete 309. bbr i prostornih jedinica OpŠO Kakanj) na brigadu *Kotromanić* planiran je za 12. juni u 10.00 sati. Glavne snage predstavljali su 2. i 3. bataljon 7. SMbbr.⁴³²

Prema obavještajnim podacima na pravcu napada nalazila su se tri bataljona brigade *Kotromanić*. Prvi je bio u širem rejonu razmještaja Bijelo Polje – Dolovi – Kraljeva Sutjeska. Prva četa tog bataljona nalazila se u širem rejonu Kraljeva Sutjeska – Poljani. U Poljanima je bilo oko 180 boraca. Druga četa bila je u Dolovima, a njena jedinica snage oko 80 ljudi u Počivali.⁴³³ U Bijelom Polju raspoređena je 3. četa čiji se jedan vod nalazio u Seocima. Drugi bataljon imao je tri voda u Haljinićima ojačana s tri voda brigade *Bobovac*. To je bilo najžešće uporište. Najjače snage 2. bataljon koncentrirao je na pravcu Bjelavići – Puhovac, oko 200 boraca. Treći

⁴²⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, Press centar, *Dnevni bilten*, Zenica, 12. juni 1993, 11,00 h.

⁴²⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 285/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. juni 1993.

⁴³⁰ **Da je 3. korpus počeo sukob s HVO-om na području općine Kakanj, uveo bi 7. SMbbr prvi dan borbi (9. ili 10. juna). Ne bi čekao tri dana da je angažira. U ta tri dana 2. i 3. bataljon 7. SMbbr nisu bili prijeko potrebni na drugom bojištu. U danima 7. i 8. juni deblokirali su Biljansku dolinu u z/o 306. Bbr, što znači da su od 9. juna njihove jedinice mogle nastaviti napadna dejstva na kakanjskoj općini jer ih borbe na Ovnaku nisu iscrpile. Do 12. juna bile su, manje-više, slobodne. Korpus nije mogao započeti ofanzivna dejstva prema HVO-u s jedinicama prostorne strukture OpŠO Kakanj. Kao što je situacija pokazala, one su teško izdržavale napade HVO-a, a u neuspješnim protivnapadima trpjele su gubitke. Sedma Muslimanska uključena je da ih spasi i nakon što se oteгла deblokada nekoliko bošnjačkih sela. Postajala je realna opasnost da padnu. Dakle, 7. SMbbr uključena je da spašava jedinice OpŠO Kakanj i stanovnike nekih blokiranih sela, a ne da otpočne “agresiju” na HVO i Hrvate. Agresija se ne počinje s najlošijim jedinicama nego s najboljim. Radi toga je komanda korpusa morala, a da je izvela “agresiju” na kakanjski HVO, Sedmu uključiti na početku b/d, a ne tek onda kada je vidjela da su lokalne snage u “pat-poziciji”.**

⁴³¹ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, *Plan komandantskog izviđanja za dan 10.06.1993 god.*

⁴³² **S obzirom na razvoj situacije, komanda 7. SMbbr počela je 19. maja pripremati jedinice za mogući marš na pravcima Zenica - Kakanj (I varijanta) i Zenica – Ovnak (II varijanta) tako da ovo nije bilo ništa neočekivano niti nepripremljeno. Up.: Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 143/93, *Naredenje*, 19. maj 1993. godine. Snage 7. SMbbr djelovale su u obje varijante.**

⁴³³ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, *Zapovjest za napad OP. br: 752/93*, Zenica, 11. juni 1993.

bataljon bio je u širem rejonu razmještaja: Juke – Vlajići – Žitelj. Imao je svega oko 80 boraca. Od oruđa brigada *Kotromanić* raspolagala je jednim PAT-om 20/1 mm, pet-šest PAM-ova, jednim šestocijevnim VBR-om s oko 30 raketa, šest BsT-ova s oko 30 metaka, dva MB 120 mm, šest MB 82 mm, šesnaest MB 60 mm, deset *osa* i pedeset-šezdeset *zolja*. Komanda 7. SMbbr nije imala podatke šta je od artiljerijske podrške pristiglo uz pješadijsko pojačanje brigade *Bobovac* ni koje količine MTS-a su dobavljene iz Vareša. Bataljoni 7. SMbbr ojačani su s dva tenka i jednim BRDM-om iz sastava 301. mbr i sredstvima PVO-a za artiljerijsku podršku (top *bofors* 37 mm i jedan PAT 20/1 mm) iz Lard korpusa. Napad je planiran na dva pravca: Žitelj – Ričica – Haljinići⁴³⁴ i Prhovo – Zajezda – Brežani – Bjelavići.⁴³⁵ Zadatak 7. SMbbr bio je razbiti jedinice HVO-a u širem rejonu Haljinića i Bjelavića i, u sadejstvu s prostornim jedinicama OpŠO Kakanj, u bližem zadatku ovladati linijama Strijetež – Teševsko brdo i Orlovac (tt 709) – Golo brdo (tt 512), a zatim produžiti napad i u sljedećem zadatku, s istim jedinicama OpŠO Kakanj, ovladati širim rejonom Haljinića i Bjelavića. Drugi bataljon krenuo je u napad sa p/p: desno Zagrađe – lijevo Kakinje, prvim pravcem napada, u dva ešalona. Desna granica bila mu je Krevnik – Božići – Strijetež – Ričica – Podbjelavići, a lijeva Zagrađe – Teševsko brdo – Teševo (tt 457). Treći bataljon uveden je na drugi pravac napada sa p/p: (desno) Prhovo – (lijevo) Golo brdo (tt 782) u jednom ešalonu. Desna granica bila mu je Prhovo – Lope – Bijelo Polje – Haljinići, a lijeva Golo brdo (tt 782) – Orlovac – tt 506 – Obre. Tenkovi i BRDM davali su vatrenu podršku 2/7. SMbbr na pravcu Zagrađe – Strijetež – Haljinići. Lard i BVG-2, sa v/p u rejonu sjevernih padina Krevnika, pružali su artiljerijsku podršku za oba bataljona. Komandno mjesto 7. SMbbr bilo je u Zagrađu, 2/7. SMbbr na Krevniku (sljedeće planirano u Strijetežu) i 3/7. SMbbr u Pivari (sljedeće planirano na Orlovcu, tt 709). Desno od 7. SMbbr, pravcem Čobe – Juke – Puhovac – Vis (tt 584) – Bjelavići, napadala je četa iz sastava 1/309. bbr, a pravcem Halinovići – Mladinovići vod iz Halinovića. Na pravcu napada 3/7. SMbbr, desno, pravcem Prhovo – Gornji i Donji Bištrani, napadala je borbena grupa Prhovo jačine oko 80 boraca, a lijevo, pravcem Golo brdo – Dvor, prostorna jedinica OpŠO Kakanj. Sanitetske stanice bile su u Zagrađu i Prhovu.⁴³⁶

⁴³⁴ Glavne snage na pravcu Zagrađe – Krevnik – Teševsko brdo – Teševo – Haljinići i pomoćne na pravcu Krevnik – Žitelj – Ričica – Crkvenjak.

⁴³⁵ Glavne snage na pravcu: Golo brdo – Zajezda – tt 512 – Brežani – Bjelavići i pomoćne na pravcu: Prhovo – Gornji i Donji Bištrani – Seoce – Haljinići.

⁴³⁶ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, *Zapovjest za napad OP. br: 752/93*, Zenica, 11. juni 1993.

Borci brigada *Kotromanić* i *Bobovac* mogli su se nositi s jedinicama OpŠO Kakanj, ali kada se pojavila 7. SMbbr među njima je nastala panika, rasulo i bježanje. Pri povlačenju, HVO je minirao gradski rezervoar vode u Bukovici. Jedinice OpŠO Kakanj i 309. bbr bile su tokom borbi neposlušne i dezorijentirane, a početkom poraza HVO-a obuzete pljačkom napuštene hrvatske imovine. Bez intervencije 7. SMbbr teško da bi se iznijele s HVO-om. Borbenim angažmanom 7. SMbbr stanje se drastično izmijenilo. Do 13. juna zaposjednuta je linija Grmače – Ričica – Brežani – Gornji Bištrani. Vukanovići i Čatići dovedeni su u okruženje. Presječena je komunikacija Kraljeva Sutjeska – Nažbilj i dalje prema Mehoriću i vikend-naselju Ponijeri koji su blokirani. U Varešu je HVO dobijao pojačanje od VRS-a iz Okruglice.⁴³⁷ Narednog dana ŠVK je naredio da se Termoelektrana u Čatićima i sve oko nje stavi pod kontrolu.⁴³⁸ Odlučnom akcijom 7. SMbbr, kojoj su sadejstvovala jedinice OpŠO Kakanj i četa 309. bbr, jedinice HVO-a su razbijene. Glavnina njegovih snaga i hrvatskih civila izvukla se prema Varešu. Kod kuća je ostao manji broj civila, uglavnom starijih. Jedinica HVO-a iz Čatića predala se s naoružanjem. Prethodno je ucjenjivala da će granatirati Termoelektranu, ali se pregovorima i uz pomoć Franbat-a izbjegla borba. Manje snage HVO-a ostale su blokirane u Vukanovićima, Mehoriću, Ratanju i Kopljarima.⁴³⁹ Armija RBiH je ponudila brigadi *Kotromanić* da se preda. Komandant brigade tražio je od Petkovića, Bobana, Rajića i Kordića pomoć. Ubrzo je s borcima napustio KM i prebacio se na Planinicu gdje se spojio s brigadom *Bobovac*. Izvijestio je pretpostavljene: *obrana hrvatskog dijela Kaknja je pala*. Kraljeva Sutjeska još se držala snagama dijelova brigada *Kotromanić* i *Bobovac*. U Vareš je pristiglo 5.000-7.000 kakanjskih Hrvata. Ostali su se kretali u zbjegovima prema toj općini. Hrvatska propaganda djelovala je po svom ranijem običaju: *Muslimanske snage uništavaju sve što je hrvatsko, vrše masovni pokolj. Hrvati Kaknja se ubijaju na najsvirepiji način*. Pristiglo ljudstvo kakanjske brigade bilo je nesposobno da se uključi u borbu.

⁴³⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1456, *Narusavanje sporazuma o prekidu b/d, Protest*, Zenica, 14. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁴³⁸ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/738-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 14. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1465, *Sklapanje sporazuma sa HVO, naredjenje*, Zenica, 14. juni 1993.

⁴³⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-512, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 14. juni 1993.

U z/o brigade *Bobovac* stanje se veoma zakompliciralo, kako zbog dolaska velikog broja kakanjskih Hrvata i boraca tako i radi pristizanja većeg broja travničkih boraca preko srpske teritorije. Na varešku općinu do 14. juna stiglo je oko 1.000 boraca iz Kaknja i Travnika, a očekivao se dolazak i ostalih pripadnika kakanjske brigade.⁴⁴⁰ Ispred jedinica 7. SMbbr HVO je napustio i Kraljevu Sutjesku i sa civilima se izvukao prema Varešu.⁴⁴¹ Iako se broj pripadnika HVO-a na vareškoj općini veoma povećao, stanje nije bilo ohrabrujuće, kako zbog smještaja tolikog broja boraca i civila tako i radi nekvaliteta pristiglih. Bili su to poraženi ljudi koji nisu pokazali ni neke posebne ratničke vrijednosti kod vlastitih domova. Njihov b/m u izbjeglištvu bio je veoma loš. Sve ih je trebalo smjestiti i nahraniti, a od njih se nisu mogli očekivati značajniji rezultati osim unošenja pomutnje i panike među domicilno stanovništvo čiji su borci također bili bez borbenog iskustva. Na vareškoj općini našao se veliki broj boraca HVO-a od kojih se nisu mogla očekivati značajnija djela. Pridošlice su zahtijevale odjeću, obuću i kvalitetno naoružanje prijeteći da neće učestvovati u odbrani Vareša ukoliko se njihovi zahtjevi ne ispune. Vareški HVO ih nije mogao ispuniti, jer *stanje u Varešu je da ne može biti teže*. Na svim bojištima u srednjoj Bosni HVO je imao velike gubitke, a b/m boraca bio je poljuljan i teško se popravljao. Linije odbrane bile su duge i teško su se popunjavale i branile, a ljudstvo je bilo premoreno i napaćeno. Komanda OZ SB zahtijevala je od GS HVO: *HITNO! HITNO! HITNO! pomoć u svakom vidu, dok još nije kasno*. Nedostajalo je MTS-a, hrane, goriva, lijekova: *nemamo ništa što nam je sada neophodno. Mnogo je prognanika, mnogo je ranjenika. O broju poginulih i nestalih ne možemo govoriti, ali se odnosi na tisuće i tisuće*.⁴⁴² Pejčinović je obavijestio Bobana o teškom stanju u Varešu. Situacija s hranom bila je zabrinjavajuća. Kao jedino rješenje ukazala se mogućnost otvaranja koridora kroz RS što je Karadžić odobrio na traženje vareškog HVO-a. Dopustio je dotur svih potrepština. Pejčinović je molio Bobana da otvori granični prelaz Dubrovnik – Trebinje odakle bi se uspostavio koridor za Vareš i Kakanj.⁴⁴³ Vojska RS prebacivala je hrvatske civile iz Vareša u

⁴⁴⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-6-346/93, Vitez, 14. juni 1993, 09,15 h; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 287/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 14. juni 1993; ICTY, AR-BiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-512, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 14. juni 1993.

⁴⁴¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-512, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 14. juni 1993.

⁴⁴² ICTY, HVO, OZ SB, broj: 03-6-346/93, Vitez, 14. juni 1993, 09,15 h.

⁴⁴³ ICTY, HVO, centar veze Vitez, telegram broj: 8681/93, Vitez, 18. juni 1993, 14,55 h.

Kiseljak, a HVO je zauzvrat izvlačio kakanjske Srbe i predavao ih VRS-u.⁴⁴⁴

Grupisanjem HVO-a na vareškoj općini bitno se izmijenila situacija jedinica ARBiH iz Breze i Ilijaša na južnim padinama Zvijezde. Jedinica OpŠO Ilijaš na položaju Ravne – Crna Rijeka odsječena je od komande u Dabrinama radi čega ju je ŠVK 22. juna pretpočinio 1. olovskoj brigadi 2. korpusa do stvaranja uvjeta za neposredno rukovođenje i komandovanje od strane OpŠO Ilijaš.⁴⁴⁵ Armija RBiH uspjela je 15. juna povratiti dio Djedovog brda do Djedovca, a dio do Pradjedovog brda kontrolirala je patrolama.⁴⁴⁶ U Varešu je postalo napeto. Bilo je preko 10.000 izbjeglica i pripadnika brigada *Kotromanić* i *Travnička*.⁴⁴⁷ HVO je razoružao jedinicu OpŠO Vareš u Daštanskom i uručio ultimatum Stupnom Dolu da se preda.⁴⁴⁸ Komanda OZ SB dopustila je brigadi *Bobovac* da kakanjske Hrvate i borce prebaci u Kiseljak. Razgovore komande 3. korpusa s predstavnicima kakanjskih Hrvata (Josip Pojavnik) o njihovom povratku ocijenila je kao namjeru ARBiH da ih pridobije kao taoce i potom regrutira u MOS.⁴⁴⁹ Odlučila je da ih je bolje prebaciti u Kiseljak nego ostaviti u Varešu jer bi se iz njega mogli vratiti kućama. Iz Kiseljaka nisu mogli. Pripadnici brigade *Travnička* posjedali su linije u rejonu Vareša.⁴⁵⁰ Oni su mogli ostati u Varešu duže od Kakanjaca jer nije bilo bojazni da će se vraćati u Travnik. Armija RBiH je postavljala liniju prema Varešu. Tokom dana i noći 17/18. juni završila je pretres i čišćenje terena do Teševskog brda. Narednog dana nadbiskup Puljić je posjetio Kakanj.⁴⁵¹ Nije se odmah odazvao na Hadžihasanovićev poziv, odnosno u vrijeme aprilskog stradanja i progona bošnjačkog stanovništva s općine Vitez. Došao je tek kada su srednjobosanski Hrvati dopali u teško stanje. Sastao se s predstavnicima općinskih vlasti, katoličkim svećenicima, te predstavnicima ARBiH iz Kaknja i Merdanom. Dogovorili su da se što

⁴⁴⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-531, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. juni 1993.

⁴⁴⁵ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/782-1, *Naređenje*, Sarajevo, 22. juni 1993.

⁴⁴⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-515, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 15. juni 1993.

⁴⁴⁷ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 290/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. juni 1993.

⁴⁴⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁴⁴⁹ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-395/93, *Naputa za dalje djelovanje*, Nova Bila, 17. juni 1993.

⁴⁵⁰ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 291/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 18. juni 1993.

⁴⁵¹ **To je isti dolazak koji je ranije spomenut.**

hitnije počne s aktivnostima povratka Hrvata. Međutim, Hrvati su se iseljavali čak i iz Vareša, preko Okruglice (VRS) u Kiseljak, i to ne samo pristigli Kakanjci nego i domicilni Varešaci.⁴⁵² Istovremeno je HVO u Kiseljaku pojačao progon Bošnjaka kako bi napravio prostor za pridošlice.⁴⁵³ Vareški gvardijan, predstavnici vlasti HVO-a i sugrađani uspjeli su 21. juna spriječiti jednu veću grupu Varešaka da se iseli. Dvadesetak autobusa i petnaestak kamiona već je bilo spremno za njihov transport preko Okruglice.⁴⁵⁴ Oko 2.000 kakanjskih Hrvata preko Okruglice napustilo je 19. juna Vareš.⁴⁵⁵

U Kraljevoj Sutjesci 20. juna održan je sastanak delegacije iz Vareša (Anto Pejčinović, Zvonko Dužnović, Franjo Marić i Jure Mikulić) s predstavnicima kakanjske vlasti i ARBiH (Kemal Čelebić – predsjednik Ratnog predsjedništva, Kemal Hredlija – načelnik SJB, Hikmet Bektarević – komandant OpŠO, Džemal Merdan – zamjenik komandanta 3. korpusa i Nehru Ganić – komandant OG *Istok*). Sastanku je prisustvovao i domaćin, gvardijan samostana, fra Stjepan Duvnjak. Po sastavu hrvatske delegacije čini se da se nije držalo do mišljenja kakanjskih Hrvata, jer su predstavnici Vareša razgovarali o njihovoj sudbini, ili oni nisu htjeli učestvovati. Jedino bi se gvardijan mogao tretirati kao predstavnik kakanjskih Hrvata. Općinske vlasti ponudile su povratak hrvatskih civila, povlačenje jedinica ARBiH iz sela s većinskim hrvatskim stanovništvom, učešće Hrvata u vlasti i SJB u skladu s popisom stanovništva iz 1991, formiranje isturenih odjeljenja SJB u hrvatskim selima Čatići i Kraljeva Sutjeska, povratak boraca HVO-a pod uvjetom da donesu lično oružje i drugu zaduženu opremu (kako bi se znalo da je nisu sakrili), te procesuiranje osoba odgovornih za početak sukoba. Policajcima hrvatske nacionalnosti čak je ponuđeno da, uz državni grb, mogu biti označeni i šahovnicom. Policija je trebala osigurati sve uvjete za bezbjedan povratak i opstanak kakanjskih Hrvata. Općinske vlasti i ARBiH

⁴⁵² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-523, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 18. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-174, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 22.06.1993. godine*, Sarajevo, 23. juni 1993.

⁴⁵³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1515, *Krsenje sprazuma o prestanku sukoba u BiH*, *Protest*, Zenica, 19. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1532, *Protest*, Zenica, 19. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1547, *Protest*, Zenica, 21. juni 1993.

⁴⁵⁴ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 102/03-63, IKM-Zenica, Zenica, 21. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1547, *Protest*, Zenica, 21. juni 1993.

⁴⁵⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-3, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 30, Zenica, 24. juni 1993.

nisu prihvatili povratak boraca HVO-a s oružjem koje bi zadržali.⁴⁵⁶ Već sutradan hrvatske vlasti iz Vareša izdale su javno saopćenje u kojem su pozvale kakanjske mladiće da se prijave za policiju u Kaknju. Nije naglašeno da će to biti nacionalno mješovita policija nego policija sastavljena od Hrvata u sastavu SJB i stacionirana u Kraljevoj Sutjesci i Čatićima. Prijave su se mogle podnijeti u prostorijama vojne policije HVO-a u Varešu, a ne kod civilne policije HZHB u Varešu, civilnih vlasti ili neke druge institucije.⁴⁵⁷ Varešaci nisu pozvali i kakanjsko hrvatsko stanovništvo da se vraća ili da se bar počne pripremati za povratak dok se ne ostvare uvjeti. HVO Vareš nije imao namjeru vraćati civile nego preko policije na teritoriju općine Kakanj ubaciti vojno sposobne muškarce koji bi, po potrebi, bili ponovo upotrijebljeni za neke nove zadatke. Ratno predsjedništvo Opštine Kakanj 22. juna donijelo je odluku po kojoj se svim građanima hrvatske nacionalnosti koji nisu počinili ratne zločine treba omogućiti povratak. Dalo je zadatak CSB-u Zenica i SJB Kakanj da procijene potrebu stvaranja policijskih stanica u pojedinim mjesnim zajednicama radi osiguravanja povratnika, ali i da obezbijede da nacionalni sastav svih stanica policije bude usklađen s popisom stanovništva iz 1991. godine. Predsjedništvo Opštine nije željelo o povratku Hrvata pregovarati sa *onima koji su to stanovništvo pokrenuli, koji su inicirali sukobe*, odnosno s HVO-om. Razgovori su mogli biti vođeni *samo sa uglednim i cijenjenim predstavnicima izbjeglog stanovništva koji nisu pripadnici HVO*. Predsjedništvo je odlučilo da je HVO agresor kojem *više nema mjesta* na području kakanjske općine. Pozvalo je HDZ, osim njegovog ekstremnog dijela, da kao legalna i parlamentarna stranka svojim kadrovima popuni Ratno predsjedništvo uz jedini uvjet da prihvaćaju cjelovitost države. Odbijalo je pomoć *“posrednika”* i *“misija dobre volje”*, smatrajući da se povratak može najbrže realizirati direktnim razgovorima s hrvatskim predstavnicima.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Izbjegli hrvatski civil, koji se vratio u Kakanj, organu za obavještajne poslove 3. korpusa izjavio je da se većina civila želi vratiti kućama, *pa makar i u opljačkane i spaljene domove*. Tvrdio je da je HVO pri povlačenju uništavao i spaljivao imovinu. Većina boraca HVO-a iz Kaknja je po dolasku u Poljane, na općini Vareš, odbacila oružje koje su potom Varešaci pokupili. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-531, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 21. juni 1993.

⁴⁵⁷ ICTY, HZHB, Općina Vareš, *Priopćenje*, Vareš, 21. juni 1993.

⁴⁵⁸ ICTY, RBiH, Opština Kakanj, Ratno predsjedništvo, broj: 01/1-014-354/93, *Zaključci*, Kakanj, 22. juni 1993.

Od 23. juna hrvatsko stanovništvo se počelo vraćati.⁴⁵⁹ Međutim, istovremeno je otvoren koridor i organiziran prevoz preko srpske teritorije za Kiseljak s vjerovatnom namjerom da spriječi povratak. Većina Kakanjaca odlučila se za Kiseljak, bez obzira na uporno insistiranje Crkve da se vrate kućama. Propaganda HVO-a i strah od ARBiH, iako se ona trudila da im obezbijedi sigurnost, bili su jači od želje za povratkom. S hrvatskim civilima vraćali su se i borci HVO-a kao civili, ali ih je ARBiH privodila jer nisu predavali naoružanje, što bi bio dokaz da ga nisu sakrili kod svojih kuća. HVO Kakanj i Vareš vršili su jak pritisak na Kakanjce da se ne vraćaju. Armija RBiH počela je provoditi svoje obećanje i udaljavala je s područja općine svoje jedinice. Jedinicu iz 309. bbr, koja je izvodila b/d s HVO-om, vratila je na l/o prema VRS-u. Od brigade je ostavila samo vojnu policiju na punktovima u Ćatićima, Haljinićima i Kraljevoj Sutjesci sa civilnom policijom i vodom čVP 3. korpusa. Predstavnicima PMEZ-a dozvoljeno je slobodno kretanje radi sagledavanja mogućnosti povratka izbjeglica, ali pod uvjetom da nisu borci HVO-a.⁴⁶⁰

Do 24. juna ARBiH je postavila l/o: Oštri vrh (tt 1114) – Liješnica (tt 1248) – Rid (tt 1065) – Pliješ (tt 1153) – Zaratje (tt 1402) – Jezero (tt 1459). S Manjače je pristigla još jedna veća grupa naoružanih pripadnika HVO-a u Vareš. Zauzvrat, HVO je prevezao kakanjske i vareške Srbe za Brgule. Položaj Bošnjaka u Varešu bio je veoma težak. Nije im bilo dopušteno da napuste mjesto boravka, a na punktovima su maltretirani. HVO je provodio mobilizaciju čak i Srba. Bio je prisutan veliki strah od napada ARBiH. Nedostajalo je roba u prodavnicama, struje i vode. Lokalna televizija bavila se šabloniziranom propagandom o nevinim hrvatskim žrtvama i muslimanskoj podmukloj agresiji.⁴⁶¹ U gradu su se sve češće pojavljivali

⁴⁵⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁴⁶⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-539, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁴⁶¹ **Desila joj se nezgoda pri prolasku tuzlanskog konvoja koji je pokušala prikazati kao dobrotu HVO-a. Televizijska ekipa izašla je na lice mjesta, među okupljeni narod koji je izašao na ulice da vidi konvoj. Kada je stigao, neki lokalni vareški Hrvati, vjerovatno isprovocirani prizorom očite dvosedmične patnje putnika od Splita do Vareša, počeli su pred kamerom psovati HVO i Hrvate zbog čega je prenos s ulica prekinut. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-3, *Obavještenje o neprijatelju, Ob. br. 30*, Zenica, 24. juni 1993. godine. U tuzlanskom konvoju bilo je i nekoliko vozila za Hrvate Vareša koja su, također, pljačkana i oduzimana kod Novog Travnika. Sigurno je i to saznanje utjecalo na negodovanje vareških Hrvata kada se konvoj pojavio u Varešu jer su očekivali pomoć za sebe.**

pripadnici VRS-a s Okruglice. Zvonko Dužnović je išao na Pale, vjerovatno radi sprečavanja izlaska preko srpske teritorije pripadnika HVO Vareš koji nisu htjeli dočekati borbe s ARBiH. Bilo je velikih nesuglasica između izbjeglica i domicilnih. Kakanjci nisu željeli da se bore. Varešaci su ih naoružali i uputili na liniju prema Kakanju. Oni su pobacali oružje i pobjegli. Ni vareški Hrvati nisu bili za borbu. Ispod uniformi nosili su civilnu odjeću da bi se mogli predati ARBiH ako dođe do napada. Većina Varešaka bila je protiv sukoba. Masovno su se iseljavali.⁴⁶² Nakon udruživanja HVO-a i VRS-a u rejonu Žepča, ARBiH je procijenila da HVO i VRS imaju zajednički interes u Varešu i Kiseljaku. Očekivala je njihov koordinirani napad iz rejona Vareša, Okruglice i Čemerske planine s ciljem ovladavanja Zavidovićima i na drugom pravcu odsijecanje Breze i Visokog s ciljem spajanja s Kiseljakom.⁴⁶³

Zaštita „manastira franjevac“ u Kraljevoj Sutjesci

Komanda korpusa ponovila je naređenje 14. juna 7. SMbbr, OG *Istok* i *Lašva* da upozore jedinice, ako se b/d s HVO-om nastave u pravcu Kraljeve Sutjeske, da *obrate pažnju na očuvanje vjerskih objekata, a posebno manastira franjevac*.⁴⁶⁴ Gvardijan samostana u Kraljevoj Sutjesci i svi fratri ostali su nakon povlačenja boraca HVO-a i evakuacije većine hrvatskih civila.⁴⁶⁵ Tokom b/d 7. SMbbr ih je prebacila u grad kako bi se stavili pod zaštitu civilnih vlasti. Samostan je očuvan, neoštećen i neoskrnavljen. U selu je ostalo nešto starijih osoba.⁴⁶⁶ Obezbjeden je sa sedam policajaca bVP-a i dva borca čete *Bosna*.⁴⁶⁷ Komanda korpusa držala je do svojih naređenja kada je bila u pitanju zaštita samostana. Naredila

⁴⁶² ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-3, *Obavještjenje o neprijatelju*, Ob. br. 30, Zenica, 24. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 333. bbr, str. pov. broj: 02-1042-1/93, *Pripravnost jedinicama, Naređenje*, Busovača, 25. juni 1993.

⁴⁶³ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-182, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 30.06.1993. godine*, Sarajevo, 1. juli 1993.

⁴⁶⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1461, *Upozorenje*, Zenica, 14. juni 1993.

⁴⁶⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 290/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 17. juni 1993.

⁴⁶⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-512, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 14. juni 1993.

⁴⁶⁷ ICTY, ARBiH, OG Istok, str. pov. broj: 01/10-741, *Obezbjedenje franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, Naredba*, Kakanj, 17. juni 1993.

je 7. SMbbr da, tragom neprovjerenih informacija, pronađe 1,5 t nafte, golfa i određene količine hrane koje su, prema optužbama gvardijana, otuđili njeni pripadnici u vrijeme dok su obezbjeđivali samostan.⁴⁶⁸ Tri dana poslije, komanda 7. SMbbr obratila se komandi korpusa objašnjenjem u kojem je opovrgla optužbe da su njeni pripadnici vršili pljačku i paljevinu. Komandant brigade Asim Koričić tvrdio je da je pojedinačno paljenje i uništenje imovine nastalo nakon izvođenja b/d, odnosno nakon što je ona izvučena i otišla na nove zadatke. Kao *najslikovitiji primjer odnosa* pripadnika brigade prema hrvatskoj privatnoj i crkvenoj imovini naveo je primjer *crkve u Brajkovićima i samostana u Kraljevoj Sutjesci, koji su netaknuti, a svoj sud o tome su iznijele svjetske najpoznatije TV kuće*.⁴⁶⁹ Istraga koju je poduzeo pokazala je da su ipak pojedini pripadnici 7. SMbbr pljačkali hrvatsku imovinu. Sankcionirao je neke starješine zbog neizvršavanja naredjenja vezanih za sprečavanje kriminala i pljačke. Smijenjeni su komandant 3. bataljona, jedan komandir čete i još nekoliko starješina 3/7. SMbbr (3. bataljon bio je kakanjski). Komanda korpusa naredila je SVB i bVP da poduzmu mjere u cilju sprečavanja pljačke i paljevine.⁴⁷⁰ Pljačka u Kaknju bila je poput masovne histerije. Toliko je bila obuzela stanovništvo i kakanjske borce da su se jedinice rasturile. Lokalni komandanti danima su se žalili komandi korpusa da ne mogu okupiti borce i plašili su se da neće moći odbraniti teritoriju ako HVO izvede napad iz pravca Vareša prema Kraljevoj Sutjesci koji su očekivali. Komanda korpusa, MUP i ostale sigurnosne strukture učinile su sve da spriječe pljačku i palež, ali su pljačkaši bili nezaustavljivi. Na žalost po ugled 7. SMbbr, obično su se predstavljali kao njeni pripadnici kako bi se zaštitili jer su se policajci i oštećeni plašili zamjeriti s „mudžahedinima“, te je sva ljaga pljačke u Kaknju svaljena na tu brigadu iako to nije bilo tako. U Kaknju su pljačkali i mnogi pripadnici SJB.⁴⁷¹ Najmanje su opljačkali borci 7. SMbbr jer su brzo prebačeni na drugo bojište. Ljaga pljačke pratila ih je od Ovna iako su odmah prebačeni u Kakanj. Mogli su opljačkati samo onoliko koliko im je bilo prostora u rančevima. Pljačkom su se bavili i pripadnici HVO-a u prvim danima dok su imali inicijativu na bojištu. Sva

⁴⁶⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1502, *Obavještenje*, Zenica, 17. juni 1993.

⁴⁶⁹ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 792/93, *Pljačkanje i paljenje imovine građana nakon izvođenja b/d*, *Izveštaj*, Zenica, 20. juni 1993.

⁴⁷⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 01/1851-1, *Zamjeniku komandanta SVK*, Zenica, 25. juni 1993.

⁴⁷¹ ICTY, RBiH, MUP, Sektor SDB Sarajevo, broj: 1147-TR 7727, *Snimljeni razgovor Halilović-Hadžihasanović*, Sarajevo, 20. juni 1993.

bošnjačka sela koja su bili zaposjeli, ili bošnjačke kuće u hrvatskim selima, opljačkali su za tih nekoliko dana. Mnogo plijena odvezli su i Varešaci. Ipak, a što je važnije, na teritoriji općine Kakanj nije bilo masovnih ubistava hrvatskih civila koji su ostali niti ubistava povratnika. Nije bilo odmazde za ubijene Bošnjake u selima koja je HVO držao, kao naprimjer, u Poljanima gdje je 26. juna pronađena grobnica sa sedam izmasakriranih Bošnjaka iz sela.⁴⁷² Propaganda HVO-a tvrdila je, kao i u zeničkom, a kasnije i vareškom slučaju, da su *tisuće i tisuće* ubijene, ali to nije bila istina. Plašila je vlastiti narod kako bi ga podstakla na iseljavanje.

Stanje u srednjoj Bosni: Ocjena Posmatračke misije Evropske zajednice

Ole Brix Andersen, zamjenik vođe PMEZ-a, izvijestio je 16. juna da su bosanskohercegovački Hrvati, slijedeći srpske korake, počeli sasvim otvoreno djelovati u pravcu obezbjeđenja vlastite etnički čiste teritorije unutar Bosne i Hercegovine. Po njemu, raspad saveza HVO – ARBiH za VRS je otvorio nove mogućnosti koje je pokušavala iskoristiti proširenjem posavskog koridora i stvaranjem alternativnog puta južno od Tuzle, pravcem Maglaj – Zavidovići – Banovići, prema istočnom dijelu Bosne i Hercegovine, čime bi, istovremeno, izolirala Tuzlu od srednje Bosne i Sarajeva. Bosanskohercegovački Srbi očekivali su da će na referendumu hrvatskih Srba 19. juna postići ujedinjenje s njima. Time bi Cazinska krajina bila potpuno zaokružena jedinstvenom srpskom državom uspostavljenom istočno od Drine. Smatrao je da VOMP nije prihvatljiv Srbima zbog nepovezane teritorije i nepostojanja bezbjednog koridora Beograd – Banja Luka. Za bosanskohercegovačke Hrvate izvijestio je da su 16. aprila u srednjoj Bosni započeli međunacionalni sukob čija je najružnija epizoda pokolj u Ahmićima: *Oni bi prije svega htjeli da se uspostavi sigurna granica između hrvatskih provincija 8 i 10 i muslimanske provincije 9. U isto vrijeme, oni žele eliminirati svaki otpor Muslimana njihovim planovima u provincijama 8 i 10.* Nije imao sumnje da će, ako to postigne, HVO nastaviti “etničko čišćenje” u mnogo većem

⁴⁷² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

opsegu što bi dovelo do stvaranja nezavisne hrvatske državne zajednice, koja bi se, naposljetku, u nekom obliku povezala s Hrvatskom. U Mostaru je, prema Andersenu, HVO napao ARBiH 9. maja, protjerao gotovo 2.000 Bošnjaka i ubio dva španska vojnika koji su donosili lijekove ranjenicima. Uspostavio je opsadu Mostara s ciljem predaje ARBiH kako bi nakon toga izvršio njegovo “etničko čišćenje”. U hrvatskim dijelovima grada život se vratio u normalno stanje, *a držanje Hrvata je samopouzdanost i drsko*. U dijelu grada pod kontrolom ARBiH stanje je bilo potpuno drugačije. Pod opsadom se nalazilo oko 20.000 civila. Hrane je bilo vrlo malo, a nije bilo struje ni vode. Posmatračka misija EZ-a nije raspolagala informacijom koliko se tu nalazilo izbjeglica. Na sastanku u Međugorju 18. maja, kojem su prisustvovali predstavnici PMEZ-a, na prijedlog Izetbegovića, Hrvati su se složili da se u provincijama 8, 9 i 10 počne provoditi VOMP. Imenovali su sve članove privremenih provincijskih vlada, ali su pronalazili razloge da ne poduzmu konkretne korake ka provedbi dogovorenog. Uhapsili su Zijada Demirovića, bošnjačkog kandidata za zamjenika guvernera provincije 8. Andersen navodi da ima pouzdane podatke koji dokazuju da je HVO evakuirao travničke Hrvate, plašeći ih navodnim zločinima ARBiH, kako bi *tim “progonima” uspostavio ravnotežu sa događajima u Mostaru*. Evakuacija travničkih Hrvata preko srpske teritorije za PMEZ je bila dokaz *sprege Hrvata i Srba*, a puštanje stanovništva tomlislavgradskog sela Raščani srpske nacionalnosti, koje je tu držano “*zbog njihove vlastite sigurnosti*”, povezivao je s oslobađanjem oko 750 pripadnika travničkog HVO-a s Manjače.⁴⁷³ Kordića je Andersen smatrao političkim liderom i stvarnim vojnim komandantom HVO-a u srednjoj Bosni koji je kontrolirao kretanje konvoja s humanitarnom pomoći za Bošnjake, odnosno kontrolirao i upravljao grupama civila i pripadnika HVO-a koji su ometali njihov prolaz. Za bosanskohercegovačku stranu bio je uvjeren da ima za cilj potpuno provođenje VOMP-a jer je on teorijski podrazumijevao opstanak Bosne i Hercegovine kao multietničke države. Ona je nastojala provesti mirovni plan u provincijama 8, 9 i 10, ali je zbog Hrvata došao na mrtvu tačku. Smatrala je da se on može provesti bar u provincijama 1 (Bihać) i 5 (Tuzla), jer je na tim područjima imala dobru saradnju s Hrvatima. Plašila

⁴⁷³ Za ovo je bio u pravu. Ranije sam spomenuo sastanak srpske i hrvatske delegacije u Čelebiću, tri dana nakon što je Andersen napisao izvještaj, na kojem je dogovorena razmjena preostalih Srba iz Raščana za 1.789 travničkih Hrvata. Up.: Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 292/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. juni 1993.

se promjene karata na svoju štetu u odnosu na prihvaćene. Koristila je slabu reakciju međunarodne zajednice prema zločinima HVO-a kao izgovor za odmazdu prema hrvatskim civilima u srednjoj Bosni radi čega je, prema Andersenu, pokrenula i napade na HVO u kakanjskoj i vareškoj općini.⁴⁷⁴ Kakanj, Jablanica i Konjic bili su strateški važno područje za HVO i ARBiH zbog energetske potencijala (rudnici uglja, Termoelektrana Čatići i hidroelektrane na Neretvi), namjenske industrije u Konjicu i saobraćajnica radi čega su vođene žestoke borbe.⁴⁷⁵ U vrijeme pisanja Andersenovog izvještaja ARBiH je uspješno potiskivala snage HVO-a u Travniku i Novom Travniku i po njegovoj ocjeni bila je spremna poraziti HVO i u Busovači i Vitezu. Nedostatak dizel-goriva u Tuzli dovodio je u opasnost rad rudnika uglja koji su snabdijevali tuzlansku Termoelektranu. S prestankom rada kakanjske i tuzlanske termoelektrane srednja i sjeveroistočna Bosna ostale bi bez električne energije kao i Sarajevo, što bi ugrozilo i rad namjenske industrije i time oslabilo odbrambene mogućnosti ARBiH. Stalni dotur MTS-a iz Hrvatske bio je u korist HVO-a dok su logistički putevi za ARBiH bili zatvoreni. Andersen je mislio da će se povećati moć HVO-a, a smanjivati ofanzivna snaga ARBiH koja će vremenom toliko oslabiti da će izgubiti mogućnosti pružanja otpora napadačkim akcijama HVO-a. Uskraćivanje logističke i vojničke pomoći Hrvatske brzo bi prisililo HVO na prekid

⁴⁷⁴ Andersen je pisao izvještaj 16. juna. Tada je tvrdio da je ARBiH napala HVO u Kaknju i Varešu s ciljem da protjera hrvatsko stanovništvo u znak odmazde za napade na Muslimane u srednjoj Bosni i južnoj Hercegovini. Međutim, Vareš nije napadnut, a bosanskohercegovačke civilne vlasti i vojne strukture su nakon tog datuma provodile intenzivne aktivnosti da se izbjeglo kakanjsko stanovništvo hrvatske nacionalnosti vrati svojim kućama, što opovrgava ispravnost njegovog tumačenja borbi ARBiH i HVO-a na kakanjskoj općini tokom juna.

⁴⁷⁵ Termoelektrana u Kaknju nalazi se nadomak Čatića, sela nastanjenog većinskim hrvatskim stanovništvom. Početkom srpske agresije mjesna jedinica HVO-a ušla je u njen krug i uspostavila kontrolu nad njom i zadržala ju je do kraja godine. Komandant 3. korpusa želio je preuzeti Termoelektranu zbog bojazni da će HVO ucjenjivati ARBiH distribucijom električne energije ili je oštetiti ako dođe do sukoba. Rezervnih dijelova za opravak vitalnih postrojenja, koje se očekivalo da će biti uništena, nije bilo. Ali, nije smio vojnički zauzeti objekte Termoelektrane zbog mogućnosti da taj čin prouzrokuje sukobe s HVO-om. Rješenje se pojavilo s Franbatom. Krajem godine pristigao je u srednju Bosnu. Želio je bazu postaviti na teritoriji pod kontrolom ARBiH, ali blizu mogućih žarišta s HVO-om. Komandant korpusa ponudio je dvije loše lokacije za bazu znajući da će ih odbiti jer su bile neuvjetne. Treću ponudu sačuvao je dok se Francuzi izmore s pregledom prve dvije. Treća je bila Termoelektrana u Kaknju. Uvjeti su bili fantastični. Franbat se uselio i ubrzo izbacio pripadnike HVO-a iz njenog kruga. Tako je Termoelektrana nastavila s radom bez bojazni da će HVO moći ucjenjivati ARBiH, a izbjegnuto je i mogući oružani konflikt. Ovo sam saznao u razgovoru s generalom Hadžihasanovićem 13. novembra 2016. godine.

vatre. Preporučio je EZ-u da postavi nove i hitne ciljeve kako bi se *spriječilo uništenje Muslimana u Bosni i Hercegovini*. Smatrao je da je upotreba vojne sile u tom kontekstu opravdana. Osmislio je i nekoliko koraka za realizaciju pomoći opstanku Bošnjaka.⁴⁷⁶ Bio je uvjeren da se mora koristiti zračna sila za zaštitu bošnjačkog stanovništva od srpskog i hrvatskog agresora. Zbog srpsko-hrvatske sprege protiv Bošnjaka, predložio je da se težište djelovanja UNPROFOR-a iz hrvatske Krajine premjesti na njihovu zaštitu.⁴⁷⁷

Predaja Žepča

Odnosi HVO-a i ARBiH u z/o OG *Bosna* (Žepče i Zavidovići) pogoršani su do te mjere da je ARBiH do 10. juna procijenila da će izbiti sukobi i na tom prostoru. Komanda OG *Bosna* preduzimala je mjere da ne dođe do njih.⁴⁷⁸ Vojska RS poštovala je primirje s HVO-om, ali je izvodila b/d prema ARBiH. Pukovnik Arsić, komandant OG *Doboj*, nudio je komandantu 3. OG HVO (Žepče, Maglaj, Zavidovići, Usora) Ivi Lozančiću *punu saradnju i zajedniccku borbu protiv balija na ovim prostorima*. On je 16. juna tražio upute od Blaškića, Stojića i Petkovića jer nije želio *da prodje kao Travnik*. Izvijestio ih je da se među žepačkim Hrvatima osjeća panika i uznemirenost radi moguće blokade i nemogućnosti opskrbe. Dodatno su uznemiravale *paniccne vijesti iz Travnika, Kaknja, Fojnice i Novog Travnika*. Veliki razdor među borcima HVO-a i hrvatskim civilima pravili su stavovi i mišljenje Crkve kao što su bile, naprimjer, izjave hrvatskog kardinala Kuharića *i misija izdaje svog naroda od strane fra Petra Andjelicca i ponassanje frataru u Zenici, te oko Travnika*. To je izazivalo *sumnju u pravednost borbe Hrvata*. Neki utjecajni

⁴⁷⁶ Hitno otvaranje puta opskrbe Ploče – Tuzla; premještaj snaga i opreme UNPROFOR-a za obezbjeđenje puteva do Bihaća, Banje Luke i Sarajeva; raspoređivanje vazduhoplovno-desantnih snaga za obezbjeđenje sigurne zone Goražde i postavljanje jednog bataljona UNPROFOR-a u Mostar (po mogućnosti vazduhoplovno-desantna jedinica). Za podršku ovim aktivnostima predložio je korištenje vazduhoplovno-desantnih snaga, demonstriranje vatrene sile, restriktivne mjere (sankcije) prema bosanskohercegovačkim Hrvatima i Hrvatskoj i paket finansijske pomoći Bosni i Hercegovini.

⁴⁷⁷ ICTY, PMEZ, Interni izvještaj, *Budućnost misije u Bosni i Hercegovini*, podnio: Ole Brix Andersen, 16. juni 1993.

⁴⁷⁸ Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-162, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 10.06.1993. godine*, Sarajevo, 11. juni 1993.

hrvatski, lokalni, pojedinci agitirali su na terenu za priznavanje BiH i ulazak u njihovu vlast i pod komandu A BiH. Pretpostavljenim je ponudio svoje viđenje stanja bosanskohercegovačkih Hrvata:

(...) Ovako mi smo svi skupa jadni, crkva nas je izdala i zagovara islamsku državu. Dok jedne napadaju drugi ssute i podilaze muslimanima, trecci u totalnoj blokadi i nemaju dotura streljiva, a cetvrti su direktno izdali i priznali vlast islama. Drzava Hrvatska nemocno ssiri ruke i nezna ssto da ccini i kako da se postavi prema muslimanima i koji proglas da daje cijelom Hrvatskom narodu. Occekivati nessto od Europe ili pak svijeta je smijessno i bit cce upereno protiv Hrvata, a dok dodje rjesenje nas cce nestati u BiH.

Predložio im je brzi dogovor s Srbima o obustavi neprijateljstava i saradnju u borbi sa islamom ili akcije na Mostar, Konjic, Jablanicu i proglas za borbu protiv muslimana na cijelom prostoru BiH. Tražio je da se na vrhu dogovori dotur MTS-a preko teritorije Vojske RS i zajednička borba s njom.⁴⁷⁹ Kordić, Koštroman i Blaškić isti dan su mu naredili da sarađuje sa svakim ko mu želi pomoći.⁴⁸⁰ Armija RBiH je imala informacije da su čelnici HVO-a i HDZ-a dva puta u posljednjih mjesec pozivali hrvatsko stanovništvo Žepča, Zavidovića, Maglaja i Usore da se iseše u Hercegovinu. S obzirom na to da se stanovništvo oglušilo, odlučili su uvezati sve resurse i sporazumjeti se s VRS-om. Lozančić se redovno sastajao s njenim predstavnicima u Doboju i Tesliću. Dogovorili su međusobno nenapadanje i da HVO prepusti svoje l/o VRS-u kada dođe do borbi s ARBiH. U Zavidovićima je smijenjen umjereniji komandant HVO-a i postavljen ekstremniji. Odmah je naredio da se s objekta komande HVO-a u Zavidovićima skine državna zastava, zapali ili baci u Bosnu.⁴⁸¹ Vojnoobavještajna služba GS HVO navodno je imala saznanja da je ARBiH koncentrirala snage u Željeznom Polju i Begovom Hanu s vjerovatnom namjerom da, uz pomoć snaga iz Maglaja i Zavidovića, okruži HVO u Žepču odsijecajući mu spoj preko Novog Šehera s Usorom.⁴⁸²

⁴⁷⁹ ICTY, HVO, 111. xp brigada, broj: 02/3-51/93, Žepče, 16. juni 1993.

⁴⁸⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-387/93, *Upute za borbenu djelovanje u narednom periodu*, Nova Bila, 16. juni 1993. godine. **Iako je dokument izdala komanda OZ SB, osim Blaškića potpisali su ga još Kordić i Koštroman. Vjerovatno kako bi Lozančić bio siguran da iza te upute osim njegovog pretpostavljenog stoji i politika.**

⁴⁸¹ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1610, *Naredjenje*, Zenica, 26. juni 1993.

⁴⁸² Praljak, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 296/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 23. juni 1993.

Na sastanku s komandom korpusa, 23. juna, komandant OG *Bosna* Refik Lendo referisao je da nema problema s HVO-om i da je *111. xp brigada daleko jača od 319. bbr*, te da planira zatvoriti prostor kod Hatkinih njiva (Novi Šeher) za slučaj da HVO prepusti položaje VRS-u. Istog dana, u 18.00 sati, HVO je zaposjeo dominantne položaje iznad Željeznog Polja i postavio liniju Prileša (tt 773) – jugoistočno oko 1.000 m od Visa (tt 907) – Vis (tt 803). Prilaze Prilesi i Visu (tt 803) je minirao. Komanda OG *Bosna* naredila je 319. bbr da razminira teren i zauzme *određene kote*. Prilikom razminiranja HVO je zapucao jednim rafalom i, nakon što je jedinica 319. bbr uzvratila vatrom, povukao se u rejon Prilese. Armija RBiH je posjela Vis (tt 907). HVO je zahtijevao da se povuče, ali je odbio da se i on povuče sa zaposjednute linije. U toku noći hrvatsko stanovništvo iselilo se iz dijela Male Postojne i Golubinja. Radi pogoršavanja situacije, komandant OpŠO Zenica naredio je 1. PDo da pojača b/g, posebno prema Željeznom Polju. HVO je napustio punkt kod kafane Mala Postojna koji su potom preuzeli borci 319. bbr, a koje su ubrzo otjerali pripadnici 7. SMbbr (5-6 vojnika) da bi opljačkali objekat i otuđili automobil njegovog vlasnika. Bio je to jedini objekat, poslije Visa (tt 907), koji je ARBiH zaposjela uoči napada HVO-a. Prije ovog incidenta oko Visa i Prilese bilo je manjih međusobnih puškanja u Novom Šeheru. Jedinice 318. bbr i 319. bbr većim dijelom snaga bile su na liniji prema VRS-u. Dio snaga tih brigada i 1. PDo OpŠO Zenica bavio se 23. juna izviđanjem terena prema HVO-u. Armija RBiH je mobilizirala prostorne jedinice *koje su djelomicno zaposjele položaje prema planu za slučaj sukoba sa HVO*. Komandant OG *Bosna* naredio je pregrupisavanje snaga *za slučaj sukoba* i tražio pomoć od korpusa. U Begov Han došle su dvije čete. Ujutro, 24. juna, HVO je uputio ultimatum komandi 319. bbr da se preda. Zaprijetio je povlačenjem s Hatkinih njiva, važnog položaja za odbranu Novog Šehera, Tešnja, Maglaja, Zavidovića i Žepča od VRS-a. U toku dana došlo je do okršaja između pripadnika SJB Žepče i VP HVO. Predstavnici ARBiH tražili su više puta razgovore s HVO-om, ali on to nije prihvatio. Oko 13.40 počelo je zajedničko srpsko-hrvatsko granatiranje Zavidovića. Vojska RS tukla je s Ozrena, a HVO s lijeve obale Bosne. Većina zavidovićkih Hrvata prešla je na lijevu obalu rijeke. Komanda korpusa naredila je opću mobilizaciju svih prostornih struktura i potencijalnih sredstava općina Žepče i Zavidovići i ovladavanje svim važnijim kotama, komunikacijama i objektima u Žepču. Komande OG 7

Jug i 203. bbr u Maglaju obaviještene su da će HVO napustiti Hatkine njive radi čega će ARBiH doći u veoma tešku situaciju. One nisu učinile ništa i do kraja dana HVO je prepustio Hatkine njive VRS-u. Preko Radija Žepče iznosio je glasine o pokolju nad Hrvatima od strane ARBiH što je bila njegova uobičajena praksa za podizanje morala borcima. Držao je sve važnije objekte oko Žepča i stavio snage ARBiH u gradu u okruženje. U poslijepodnevним satima, nakon žestoke artiljerijske pripreme, izvršio je pješadijski napad na grad. Odbranu su izvodile jedinice 319. bbr, *Zelene beretke* (*Zebe*), pripadnici SJB Žepče i PDo OpŠO Žepče. Raspolagali su samo pješadijskim oružjem, RB-ovima i MB 60 mm. Snage odbrane bile su pod stalnom artiljerijskom vatrom i veoma oskudne s municijom (navodno 7-10 metaka po cijevi i bez sredstava za podršku). Jedna četa 2/319. bbr nalazila se u okruženju u Ozimicama. Dobila je ultimatum da se preda. Komanda 319. bbr tražila je pomoć od korpusa. Obavijestila ga je da snage odbrane mogu izdržati samo još dva sata i da nemaju veze s Lendom. Već prvog dana uličnih borbi snage odbrane su slabile. Pješadijski napadi ARBiH iz pravca Begovog Hana i Željeznog Polja prema Bujadinskom visu (Suhi križ, tt 603) i Brezovom Polju s ciljem deblokade snaga u gradu i Ozimicama nisu dali nikakve rezultate jer je HVO postavio jaku blokadu. U kasnim večernjim satima postignut je dogovor o prekidu b/d, ali ga HVO nije poštovao. Novi sastanak trebao se održati sutra u podne, ali predstavnici HVO-a nisu došli. U toku noći dio jedinica OpŠO Žepče, *Zelene beretke* i dio snaga SJB napustio je grad i prešao na desnu obalu Bosne, čime su izgubljeni značajni objekti u gradu, prije svega, most na Bosni. Prema izvještajima ARBiH, prvog dana borbi u Žepču poginulo je 50 osoba, civila i boraca, a 20 ih je teško i 70 lakše ranjeno. U Zavidovićima je intenzitet napada HVO-a slabio, ali su snage VRS-a izvodile pješadijske napade prema Hajderovićima, u z/o 318. bbr, i na Mahnjači, u z/o 319. bbr. Od granatiranja HVO-a i VRS-a poginulo je sedam osoba, a oko šest ih je teže i lakše ranjeno. Do kraja dana HVO je postavio čvrstu liniju odbrane južno od Žepča s obje strane Bosne: do tt 881 – ispod Visa (tt 907) – Prilesa (tt 773) – Vis (tt 803) – Bujadinski vis (Suhi križ, tt 603) – Brezovo Polje – Bosna – Kika (tt 551) – Hrastušje – Stražba (Stražva, tt 514) – Vrančug (tt 546). Na ovoj liniji blokirao je jedinice ARBiH koje su pokušavale iz pravca Begovog Hana i Željeznog Polja deblokirati grad. Prvog dana borbi stavio je pod kontrolu sve mostove u bližem rejonu Žepča čime je snage ARBiH s dvije obale Bosne razdvojio.

Armija RBiH zaposjela je položaje samo na objektima: tt 881 – Orlac (tt 889) i Vis (tt 907), na lijevoj obali Bosne, i Juranova zasjeda (tt 670) na desnoj.⁴⁸³ Ovaj dan prošao je katastrofalno za ARBiH. Pokazalo se da nije bilo nikakve pripreme odbrane u gradu, a ni adekvatne pomoći s pravaca Begovog Hana, Želznog Polja, Maglaja i Zavidovića. Do općeg napada na 319. bbr HVO je zaposjeo sve ključne objekte u širem i užem rejonu i postavio čvrstu liniju odbrane na svom južnom pravcu čime je uspješno spriječio deblokadu grada iz pravca Zenice dok je s ostalim snagama lomio njegovu skromnu odbranu. Koordinirano s VRS-om djelovao je prema Zavidovićima s ciljem da pokrene preseljavanje zavidovićkih Hrvata u Žepče i spriječi dolazak ispomoći sa sjevernog pravca. Vojska RS ušla je na Hatkine njive i zajedno s HVO-om djelovala prema Novom Šeheru, a ka Hajderovićima samostalno. Zajednički su razvukli ARBiH na više pravaca i ona se nije najbolje snalazila. Vjerovatno je prvu grešku odbrane Žepča počinio ŠVK koji nije pretpočinio jedinice OG 7 Jug (2. korpus) operativnoj grupi *Bosna* (3. korpus) i stavio sve jedinice pod jednu komandu kao što je to uradila komanda 3. korpusa u Travniku s jedinicama OG *Zapad* koje je pretpočinila OG *Bosanska krajina*.⁴⁸⁴ Sljedeća greška je što OG 7 Jug i OG *Bosna* nisu imale spremne kvalitetne jedinice koje su prvog dana borbi mogle zaposjesti Hatkine njive i Globalicu i tako prekinuti fizički spoj HVO-a s VRS-om. Hatkine njive trebala je zatvoriti OG 7 Jug jer su bile u njenoj z/o, a OG *Bosna* zaposjesti Globalicu u svojoj z/o. Lozančić se toga mjesecima plašio i upozoravao nadređene na tu mogućnost. Treća greška mogla bi se pronaći u činjenici da komanda 3. korpusa nije na vrijeme poslala kvalitetnije jedinice u rejon Žepča (Begov Han i Željno Polje).

Ranija iskustva s HVO-om pokazala su kako domicilne snage, uglavnom, nisu bile dorasle ni spremne samostalno iznijeti prvi udar. Četiri brigade 3. korpusa do tada su se pokazale vrlo pokretnim i sposobnim da donesu prevagu u korist ARBiH (17. SKbbr, 7. SMbbr, 303. Sbbr i 305. bbr). Krajišnike, zbog situacije u rejonu Travnika, komanda korpusa nije mogla

⁴⁸³ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-576/26, *Redovan dnevni operativni izvještaj*, Zenica, 24. juni 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-29/22, *Sumarni borbeni izvještaj od 18.06.-25.06.1993. godine*, Zenica, 25. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-544, *Stanje u Žepcu i Zavidovićima*, Zenica 26. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁴⁸⁴ Pretpočinjavanje jedinica OG 7 Jug u OG *Bosna* mogao je učiniti samo ŠVK jer su one bile u dva različita korpusa. Pretpočinjavanje jedinica OG *Zapad* u OG *Bosanska krajina* mogao je narediti komandant 3. korpusa, koji je to i uradio, jer su obje operativne grupe bile pod njegovom komandom.

dovesti prema Žepču. Ostale tri brigade, a koje su već bile dobro prekaljene u borbama s HVO-om i s postignutim zavidnim rezultatima, bile su na bojištima, ali su zbog smanjenog intenziteta b/d mogle izdvojiti dio snaga. Čitav bataljon 305. bbr bio je borbeno neangažiran i odmarao je u kasarni u Bilješevu jer nije imao naoružanja. Većinu domaćih jedinica tada se nije moglo prebaciti iz svog u susjedno selo.⁴⁸⁵ Na žepačko bojište Jajčani su upućeni 26. juna i Lozančić ih je odmah okarakterizirao kao “najokrutnije” jer su se ponovo pokazali uspješnim. U rejonu Žepča nije bilo izbjegličkih jedinica ARBiH i to potvrđuje njihov značaj koji sam naglašavao u vezi s drugim područjima jer su bile mobilnije i podesnije za upotrebu od lokalnih „domobrana“. Nijedan grad u srednjoj Bosni nije se odbranio vlastitim snagama.⁴⁸⁶ Lendo je mjesecima podsjećao da je *III. xp brigada* neuporedivo snažnija od 319. bbr. Kao posebno značajan propust 3. korpusa pokazao se potpuno nesposobna komanda 319. bbr, što je presudno utjecalo na pad grada.⁴⁸⁷ Razlog većine ovih propusta, bar što se tiče blagovremenog

⁴⁸⁵ Spominjano je napuštanje linija odbrane prema VRS-u od strane jedinica 308. bbr (Bijelo Bučje) i 309. bbr (Djedovac) kada je počeo sukob u Novom Travniku, odnosno Kaknju i kakve su posljedice uslijedile. Bilo je govora i o četi 333. bbr koju je napad HVO-a na Kačune zatekao na maglajskom bojištu. Borci su na linijama prema VRS-u bili da brane svoje porodice. Kada su im one napadnute u pozadini, od HVO-a, prosuđivali su da moraju ići kućama i tu ih braniti. To je “domobranska svijest” i ona je potpuno razumljiva. Oni brane porodice i domove. Nezamislivo je teško bilo borcu sjediti u rovu i razmišljati ko će mu i hoće li moći odbraniti porodicu i selo. Obično su oni, na koje je ta odbrana bila spala, bili ljudi koji su izbjegavali front ili iz raznih razloga bili nesposobni za njega (prostorne jedinice). Borci koji su napuštali linije prema VRS-u kako bi otišli kući boriti se, nisu bili kukavice. Međutim, s takvim ponašanjem nema vojske i nekontrolirano napuštanje položaja donosi teške posljedice. Zato su izbjeglice prednjačile u manevarskim sposobnostima i ratničkoj prekaljenosti. Njihova sela i gradovi svakako su im odavno bili spaljeni i oti, a porodice po tuđim gradovima i selima, u kolektivnim centrima ili u inostranstvu.

⁴⁸⁶ U Bugojnu nije bilo izbjegličkih jedinica niti su slane snage ARBiH iz okolnih gradova u ispomoć, ali u sastavu lokalnih jedinica bilo je boraca izbjeglica, najviše Donjovakuflija, ali i određen broj Jajčana i Prozorčana. Dakle, Bugojno je u julu 1993. odbranjeno vlastitim snagama u čijim sastavima je bilo boraca izbjeglica.

⁴⁸⁷ General Enver Hadžihasanović mi je objasnio da su, uoči napada HVO-a na Žepče, Lendo i Lozančić otvoreno i “oči u oči” razgovarali. Lendo mu je prenio Hadžihasanovićeve čvrste garancije da ARBiH sigurno neće napasti na HVO jer nema nikakvog interesa. Od Žepča ju je zanimao samo slobodan prolaz magistralnim putem iz Maglaja i Zavidovića prema Zenici. Postigli su nekakav usmeni sporazum o nenapadanju. Kasnije je Hadžihasanović u Hagu vidio dokument (sa signaturom Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu) koji je Krešimir Zubak istu noć (23. juni) potpisao s VRS-om u Doboju. Tim dokumentom dogovorena je saradnja i zajednički napad na Žepče, Zavidoviće i Maglaj. Moguće da je zbog ovog razgovora s Lozančićem Lendo na sastanku 23. juna samouvjereno izjavio da s HVO-om nema problema, oslanjajući se na međusobni dogovor o nenapadanju. Sasvim je moguće da je to razlog slabe pripremljenosti odbrane Žepča, kako iznutra, u gradu, tako i s vana.

zaposjedanja važnih zemljišnih objekata i dovođenja sposobnih snaga, sigurno je bio u izbjegavanju sukoba s HVO-om u rejonu Žepča. Čini se da komanda 3. korpusa nije htjela učiniti ništa da ih izazove. Ako je ubjeđivala Lozančića da ga neće napasti, nije mogla provoditi aktivnosti koje bi ga uvjeravale u suprotno. Nespremnost snaga ARBiH u rejonu Žepča pokazatelj je da ARBiH nije planirala niti započela borbe.

Vojska RS i HVO nastavili su 25. juna zajednički granatirati Žepče i Zavidoviće, a snage VRS-a su samostalno, sa v/p na Rudniku, granatirale Željezno Polje i Ravne. U Želećoj i gradu su se vodile ulične borbe. Jedinicama u Begovom Hanu i Željeznom Polju naređeno je da razbiju HVO na pravcu Želeća – Bijele stijene (tt 395) – Kika (tt 551) – Orlovik (tt 597) i spoje se sa snagama u gradu kako bi se moglo ubaciti pojačanje ljudstva i izvršiti dotur MTS-a. One to nisu mogle učiniti bez dodatnih snaga iz Zenice. Na zavidovićkom bojištu, jedan borac 318. bbr je poginuo, a dvojica su ranjena.⁴⁸⁸ Na žepačkom, HVO je zarobio oko 400-500 bošnjačkih civila koje je koristio kao taoce.⁴⁸⁹ Borbe su se proširile i na z/o 2. korpusa (Novi Šeher, Tunjica, Donji i Gornji Bradići i Liješnica). Vojska RS koncentrirala je veće snage na pravcu Dubrave – Brezove Dane – Bakotići – Jablanica i počela pješadijske napade. U selima Strupine, Tunica i Bradići jedinice HVO-a ubijale su bošnjačko civilno stanovništvo. Sadejstvo HVO-a i VRS-a nije se sviđalo svim pripadnicima HVO-a: (...) *na ovom području sve više bojovnika HVO koji se ne slazu sa ustaskom politikom preslo je u redove ARBiH*. Izvještaji ARBiH za 25. juni potvrđuju da je od početka napada u gradu poginulo oko pedeset njenih boraca i bošnjačkih civila i oko stotinu ranjeno. Lozančić nije dopuštao sanitetsko zbrinjavanje i evakuaciju ranjenika. Vojska RS ponovila je napad na Hajderoviće, a HVO je odbijao prijedloge za razgovore o smirivanju situacije.⁴⁹⁰

Hazim Šadić, komandant 2. korpusa, ponovo je pokazao nerazumijevanje situacije. Zahtijevao je od komande 3. korpusa i ŠVK *da urade sve što mogu da ne dođe do žešćih sukoba u rejonu Žepča, Zavidovića i Maglaja*.⁴⁹¹ Plašio se blokade Maglaja i Zavidovića čime bi Tuzla bila odsječena od Zenice

⁴⁸⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁴⁸⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1598, *Protest*, Zenica, 25. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-1605, *Protest*, Zenica, 25. juni 1993.

⁴⁹⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-546-1, *Dnevni bilten ratnih događanja u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 26. juni 1993.

⁴⁹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

na sjevernom spoju. Time bi bila blokirana i njegova OG 7 Jug. Ista briga mučila ga je i s Varešom dvije sedmice ranije kada je od ŠVK tražio *da učini sve što može* da 3. korpus obustavi dejstva na kakanjsko-vareškom pravcu. Međutim, komanda 3. korpusa nije bila instanca koja je upravljala sukobima, nego HVO, te nije mogla učiniti ništa da ne dođe do žešćih sukoba osim da potpuno odustane od odbrane slobodnih teritorija Žepča i deblokade grada. Šadić je bio pretpostavljeni starješina OG 7 Jug koja je bila prilično inertna, što je i razumljivo s obzirom na njegovo ponašanje naspram događaja, radi čega su se Tešanji uspaničili. Poslali su izvještaj ŠVK da OG 7 Jug ne poduzima ništa konkretno da suzbije srpsko-hrvatske napade: (...) *konstantno se pregovara i održavaju sastanci, ali nema adekvatne borbene aktivnosti kako bi se odgovorilo na mogućnost okruženja Tessenja i Maglaja*. Tešanji su pitali ŠVK da li 3. korpus poduzima neke aktivnosti iz pravca Zenice, da li se iz tog pravca može očekivati pomoć i treba li nekoga smijeniti.⁴⁹² Do kraja dana, slobodna teritorija Doboja, Teslića, Maglaja i Tešnja došla je u okruženje jer je VRS uspostavljala koridor Teslić – Vozuća pravcem Novi Šeher – Žepče – Globalica – Bočinja. Šadić je i sutradan od ŠVK i 3. korpusa tražio da se hitno prekinu sva b/d kao preduvjet za dogovore na najvišem nivou i osiguravanje koridora Tešanj – Zenica i Maglaj – Zenica radi zbrinjavanja velikog broja ranjenih i dotura pomoći.⁴⁹³

Komanda 3. korpusa 26. juna naredila je jedinicama na području Žepča, Zavidovića i Maglaja da prema VRS-u izvode odsudnu odbranu, a preostalim snagama razbiju HVO, deblokiraju snage ARBiH i bošnjačke civile u Žepču i puteve prema Zenici. Da je ARBiH ozbiljno izbjegavala sukobe s HVO-om, svjedoči i ova naredba prema kojoj su jedinice morale uspostaviti kontakt i na miran način rješavati probleme s jedinicama HVO-a *koje su ostale lojalne ARBiH*.⁴⁹⁴ Da je imala agresivne namjere prema HVO-u, bar bi ove “lojalne” mogla lahko poraziti, jer njihova “lojalnost” pokazuje nespremnost da se sukobljavaju s ARBiH. Zapravo, samo je usorski HVO pokazao “lojalnost”, a na prethodnim stranicama ovog rada objašnjeno je zbog čega. Komanda korpusa naredila je jedinicama da počnu b/d izračunavajući težišta na pravcima i objektima gdje su očekivale uspostavljanje sadejstva HVO-a s VRS-om. Slobodne jedinice morale su odmah biti angažirane na deblokadi opkoljenih snaga i stanovništva i raščišćavanju komunikacija za dotur MTS-a. Isto

⁴⁹² ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/796-1, *Izvjestaj iz Tessenja*, Sarajevo, 25. juni 1993.

⁴⁹³ Praljak, ARBiH, 2. korpus, str. pov. broj: 01/776, *Naredjenje*, Tuzla, 26. juni 1993.

⁴⁹⁴ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1610, *Naredjenje*, Zenica, 26. juni 1993.

naređenje ponovila je i dva dana poslije.⁴⁹⁵ Komandi 303. Sbbp pretpočinjani su 1. i 2. bataljon 319. bbr, 1-2/305. bbr s komandom bataljona, *Manevar*, jedan tenk i BRDM-2 iz sastava 301. mbr. Pretpočinjavanje se odnosilo samo na RiK, a logistički su jedinice ostale oslonjene na vlastite mogućnosti.⁴⁹⁶ Komandant ŠVK obratio se protestnim pismom načelniku GS podsjećajući ga na sporazum od 10. juna, Protokole o Bosni i Hercegovini, potpisane 15. juna na sarajevskom aerodromu, i sporazum iz Međugorja. Izrazio je punu spremnost ARBiH da ih poštuje i zatražio da i HVO učini isto. Zahtijevao je da odmah izda naredbu za prekid b/d i predložio mu hitan sastanak uz prisustvo UNPROFOR-a na kojem bi se tražili načini za mirno rješavanje nastalih problema.⁴⁹⁷ Lozančić je izvijestio da ARBiH napada jakim snagama iz tri pravca: Zenica – Željezno Polje – Žepče, Kakanj – Priluk – Žepče i Tešanj – Crni vrh. Do 26. juna HVO je postavio l/o: Kika (tt 551) – Orlovik (tt 597) – Hrastušje – Bukovik (tt 749) – Orahovica (tt 743) – Teterača (tt 756) – Žepačko raskršće (tt 812) – Lipovača (tt 668) – tt 584 – Kremenjača (tt 638) – Gornja Lovnica – Ljeskovica – dužinom Bosne do Natrona (Maglaj) – Ošve – Crni Vrh (tt 732) – Martinski vis (tt 945) – Novakova kosa (tt 413). Liniju Crni vrh – Dubrava (Hatkinje njive) – Martinski vis (tt 945) prepustio je VRS-u. U unutrašnjosti tog prstena, manje snage ARBiH još su pružale otpor u Ozimicama, Novom Šeheru, Liješnici, Dubravici i na određenim otpornim tačkama u gradu. Lozančić je tražio od Blaškića dotur MTS-a preko RS-a i pojačavanje b/d u srednjoj Bosni radi vezivanja snaga ARBiH. Izvijestio ga je da su najintenzivniji napadi ARBiH iz pravca Tešnja prema Crnom vrhu i Željeznog Polja ka Tutnjevcu – Brezovoj kosi i Bujadinskom visu (Suhom križu). Na Bujadinskom visu (tt 603) popustila mu je l/o radi čega je ugroženo Brezovo Polje. Lozančiću nije bilo poznato stanje sa *110. brigadom* iz Usore, ali je znao da *se nije uključila u sukob sa Muslimanima*.⁴⁹⁸ Vojnoobavještajna služba GS izvijestila je da je drugog dana borbi poginulo petnaest pripadnika HVO-a i preko 30 ranjeno.⁴⁹⁹ Lozančić je izvijestio da su mu u dotadašnjim

⁴⁹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1610, *Naredjenje*, Zenica, 26. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1625, *Naredjenje*, Zenica, 28. juni 1993.

⁴⁹⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1603, *Pretpočinjavanje jedinica za izvodjenje b/d*, *Naredjenje*, Zenica, 26. juni 1993.

⁴⁹⁷ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/16-343, Sarajevo, 26. juni 1993.

⁴⁹⁸ ICTY, HVO, 111. xp brigada, broj: 01-5-403/93, *Borbeno izvješće u zoni odgovor. 111. xp brigade ZZepce*, Žepče, 26. juni 1993.

⁴⁹⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 299/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 26. juni 1993.

borbama ukupno poginula 32 borca, 58 ranjeno – od kojih je 29 prebacio u srpske bolnice u Doboju i Banjoj Luci. Šest boraca mu je nestalo.⁵⁰⁰

Iz pravca Dolac – Globalarica VRS i HVO su 27. juna dva puta pokušali pješadijski napad na Zavidoviće i Maglaj. Upuštanjem VRS-a u Globalaricu, HVO je fizički odsjekao Maglaj od Zavidovića. Iz Zavidovića je ARBiH potisla HVO na liniju Debelo brdo – Vrbica – Stražbenice (tt 528) – zapadni dio Dubravica – Repište (tt 375) – Kočarin (tt 322) – Kneževići – Bosna – tt 323 – Petrovići – Gornja Lovnica. Hrvatsko stanovništvo iselilo se u Vrbicu i Osovu. Glavnim snagama HVO je napadao na okružene snage ARBiH u Žepču pravcem Lupoglav – Tatarbudžak – Obšenik, a pomoćnim Papratnica – Ravne Donje – Križ (tt 440) i Bistrica – Orahovica. Kod crkve u Globalarici, na ušću Bočinje u Bosnu, snage VRS-a postavile su pontonski most kojim su do 27. juna prešla tri tenka i više kamiona.⁵⁰¹ Ujutro 28. juna ARBiH je izvela pješadijski napad prema Žepču na više pravaca. Prvi bataljon 319. bbr, sa četom *Zelenih beretki*, napadao je pravcem Grablje – tt 310 – Velika kosa (tt 644) – Vitlaci. *Manevar* je djelovao pravcem Brižde – tt 331 – Papratnica – tt 462. Drugi bataljon 303. Sbbr dejstvovao je na pravcu Golubinja – Brezovo Polje – Kika (tt 551) – Kamenitovac (tt 328) – Gradina (tt 361). *Manevar* je bio i na pravcu Osoje – tt 364 – Bukovik (tt 749) – Orlovik (tt 597) – tt 537 – Vašarište; 1-2/305. bbr napadala je na pravcu Kikić (tt 672) – Teterača (tt 756) – Stražba (Stražva, tt 514) – Lupoglav. Treći bataljon 319. bbr izvodio je napad na pravcu Oglavak (tt 961) – tt 794 – Simin jarak (tt 376) – Vrančug (tt 546) – tt 221 – Osova. Sve jedinice pretpočinjene su 303. Sbbr. Osvojeni su položaji tt 331, Krmak (tt 654), Vis (tt 803) Bujadinski vis (Suhi križ, tt 603), Orlovik (tt 597), tt 864, Bukovik (tt 749), Teterača (tt 756), tt 376 i tt 794. Jedinice su dostigle liniju Donja Papratnica – Kika (tt 551) – Orlovik (tt 597) – Bukovik (tt 749) – Simin jarak (tt 376) – tt 794. Sedam boraca je poginulo, a 27 ranjeno.⁵⁰² Napadi su nastavljeni. Žrtve u Zavidovićima, a naročito u Žepču, svaki dan su se povećavale. Kritično je bilo i u Novom Šeheru na maglajskom bojištu. Komandant ŠVK naredio je da mu se svakih pola sata šalju izvještaji. Naredio je 3. korpusu da preduzme hitne i energične mjere sa svim raspoloživim sredstvima i slobodnim snagama u pružanju

⁵⁰⁰ ICTY, HVO, 111. xp brigada, broj: 01-5-403/93, *Borbeno izvješće u zoni odgovor. 111. xp brigade ZZepce*, Žepče, 26. juni 1993.

⁵⁰¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1621, *Narusavanje primirja na dan 27.06.1993. godine*, Zenica, 27. juni 1993, ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁰² ICTY, ARBiH, 303. Sbbr, str. pov. broj: 01/1276, *Borbeni izvještaj*, Zenica, 27. juni 1993.

pomoći braniocima Novog Šehera (oko 15.000 stanovnika), odnosno u cilju deblokade Žepča, Novog Šehera i Maglaja. Jedinica ARBiH se preko Orlovika (tt 597) spojila na desnoj obali Bosne s blokiranim snagama kod Žepačkog mosta. U grad nije mogla ući jer je most izgubljen u noći 24/25. juni povlačenjem dijela snaga OpŠO Žepče, SJB i *Zelenih beretki* koje su potom ostale blokirane na desnoj strani Bosne.⁵⁰³

Snage odbrane Novog Šehera bile su u potpunom rasulu. Vojska RS napadala je sa sedam tenkova dejstvujući istovremeno i teškom artiljerijom. HVO joj je sadejstvovao artiljerijski i pješadijski. Veći broj boraca ARBiH i bošnjačkih civila je poginuo, a ranjeni se nisu mogli evakuirati. Preko Hatkinih njiva snage VRS-a uvodile su pojačanja. Stanovništvo je panično bježalo prema Tešnju. Nije bilo nikakve pomoći sa strane. Odbrana Maglaja također je dovedena u pitanje i nedostajalo joj je MTS-a. Na cijelom području vladala je zabrinutost i panika. Iz Maglaja su svakodnevno tražili pomoć ŠVK i 3. korpusa.⁵⁰⁴ HVO je dao ultimatum braniocima Novog Šehera da se predaju nakon čega se kolona izbjeglica uputila prema Žepču. HVO ih je pješadijskom vatrom vratio, od čega je više lica smrtno stradalo i ranjeno. Komandant OpŠO Žepče 28. juna samovoljno je izveo stanovništvo i preostali dio snaga PDo i SJB iz grada u Preko, čime je ugrozio l/o i izazvao paniku kod boraca i civila.⁵⁰⁵ Oko 14.00 u Novi Šeher zajedno su ušli VRS i HVO. Treći bataljon 201. bbr se izvukao, ali oko 50 njegovih pripadnika je zarobljeno. Četiri starješine izvukle su se s borcima, dok su ostali, zajedno s komandantom bataljona Zijadom Meškićem, zarobljeni. Civilno stanovništvo panično je bježalo na sve strane. Novi Šeher je pretrpio velika razaranja. U rejonu Orčevića (Željezno Polje) bataljon se spojio sa 319. bbr. Moral boraca bio je prilično loš zbog velikih gubitaka ž/s, teritorije i straha za porodice koje se nisu izvukle.⁵⁰⁶

Iz pravca Ozren – Bočinja 29. i 30. juna oko 750 boraca VRS-a prešlo je preko pontonskog mosta u Globarici. Preko mosta je VRS prebacila 6-7 tenkova i nekoliko transportera. Jedan bataljon VRS-a prešao je preko

⁵⁰³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁰⁴ ICTY, ARBiH, OG 7 Jug, str. pov. broj: 01/1-527-1, *Raspored snaga i preduzete mjere, Izvjestaj*, Maglaj, 27. juni 1993.

⁵⁰⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁰⁶ ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, broj: 1-24, *Stanje u dolini r. Bosna*, Zenica, 1. juli 1993.

Hatkinih njiva.⁵⁰⁷ Nastala je opća panika. Komandant 319. bbr odlučio je pregovarati s VRS-om. Ona je zatražila da se preda. Obavijestila ga je da je lijeva strana Bosne već odavno dogovorena s HVO-om da joj se preda kao i mjesta Žepče, Zavidovići, Maglaj i Novi Šeher. Do kasno u noć, dok se nije ispraznila baterija na radiostanici, VRS i HVO su ga ubjeđivali da se preda u cilju spašavanja bošnjačkih civila. Uspostavljena je odsudna odbrana Maglaja. Operativna grupa 7 Jug izvodila je napadna dejstva prema Novom Šeheru s ciljem njegovog oslobađanja i odbrane Maglaja i Tešnja.⁵⁰⁸ Ujutro je primjećena veća grupa tenkova VRS-a i koncentriranje srpsko-hrvatskih snaga u rejonima Doca, Globarice i Debelog brda. U tunelu na putu Žepče – Maglaj HVO je zatočio veći broj bošnjačkih civila kako bi blokirao moguća napadna dejstva iz pravca Maglaja.⁵⁰⁹ Treći korpus uvodio je zadnje rezerve ljudstva i koristio posljednje zalihe MTS-a.⁵¹⁰ Oko 13.00 sati 30. juna, pred zajedničkim napadom VRS-a i HVO-a, odbrana Žepča je pala. Komandant 319. bbr Galib Dervišević otišao je na razgovor s Lozančićem. Dobio je ultimatum da se preda u roku od 15 minuta ili će biti odgovoran za stradanje bošnjačkih civila. Vratio se u svoju komandu i upoznao je s ultimatumom. Komanda se većinom glasova svojih članova izjasnila za predaju. S upornošću za predaju, prema izvještaju IKM-a ŠVK, posebno se istakao načelnik štaba 319. bbr Adnan Meškić, *koji je za sobom povukao veći broj oficira i komandanta Dervisevića Galiba*. U vrijeme dok se komanda izjašnjavala o predaji, na periferiji grada bilo je poredano šest tenkova vojske RS koji su tukli naselje oko nje. Član komande Mirsad Devlić s grupom od pedesetak boraca nije pristao na predaju. Krenuli su u proboj prema Željeznom Polju. Ni Sifet Kasumović, pomoćnik komandanta za ONP u OG *Bosna*, koji se zadesio u komandi brigade kada je počeo sukob, nije se želio predati. Sa stotinjak boraca i on je krenuo u proboj. Četa 319. bbr, s desne obale Bosne, nije pristala na predaju i nastavila se boriti.⁵¹¹

⁵⁰⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-26, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 53, Zenica, 17. juli 1993

⁵⁰⁸ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-182, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 30.06.1993. godine*, Sarajevo, 1. juli 1993.

⁵⁰⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵¹⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-557, *Procjena*, Zenica, 30. juni 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/869-1, *Procjena*, Sarajevo, 14. juli 1993.

⁵¹¹ ICTY, ARBiH, ŠVK-IKM Zenica, broj: 1-24, *Stanje u dolini r. Bosna*, Zenica, 1. juli 1993.

U večernjim satima zadnjeg junskog dana komandant 319. bbr, sa svojom komandom, bezuvjetno se predao i potom pozvao žepačke Bošnjake da učine isto. U toj predaji HVO je zarobio oko 200 pripadnika 319. bbr sa 70 cijevi pješadijskog naoružanja i preko 2.000 bošnjačkih civila (muškarci, žene i djeca). Armija RBiH nastavila je s napadom duž magistralnog puta niz Bosnu. Prema Lozančićevom izvještaju, u napadu su sudjelovale snage 309. bbr, 319. bbr i 314. mtbr, a *najokrutniji su Jajccani* (305. bbr). Njeno artiljerijsko djelovanje bilo je slabo i neefikasno. Prvog julskog dana snage VRS-a pripremale su se u z/o *III. xp brigade* HVO-a, s tenkovima koje je ubacila, za zauzimanje Zavidovića. Maglaj i Tešanj bili su u potpunom okruženju. Komanda *III. xp brigade* vjerovala je da *necce dugo izdrzzati blokadu*. Pripremala se za napadna djelovanja u cilju vraćanja izgubljene linije Bujadinski vis – Kika – Orlovik – Bukovik – Orahovica kako bi popravila svoj taktički položaj i rasteretila snage skraćujući l/o. Do 1. jula imala je 68 poginulih i 142 ranjena, od kojih je 71 prebačen na liječenje u banjalučku i dobojsku bolnicu. Iz Gruda je očekivala MTS preko srpske teritorije.⁵¹²

U noći 1/2. juli dio jedinica ARBiH probio se iz grada⁵¹³ i Ozimica do Željeznog Polja. Referent obavještajnog organa 3. korpusa Edin Husić smatrao je da HVO nije imao dovoljno snaga za odlučujući napad i da Vojska RS-a nije bila posebno zainteresirana za Žepče već za Maglaj i Zavidoviće, što se moglo vidjeti iz neodlučnosti HVO-a za klasičan pješadijski napad iako je bio ojačan srpskim tenkovima. Lozančić je bio zagovornik iseljavanja Hrvata iz Žepča, Zavidovića i Novog Šehera u Hrvatsku ili Hercegovinu, ali dio boraca HVO-a nije se s tim slagao. Husićev pouzdan i dobro informiran izvor smatrao je Derviševića i njegovog načelnika štaba glavnim krivcima za predaju Žepča. Njih dvojica rukovodili su cijelom akcijom predaje, održavali vezu s HVO-om i VRS-om i svojim borcima nisu izdavali potreban MTS. Borci su tražili, a oni su tvrdili da nema. Nakon predaje, HVO je, navodno, u brigadnom magacinu zaplijenio MTS-a za najmanje četiri dana borbe. Kao potvrdu njihove izdaje, izvor je spomenuo da su izdvojeni od ostalih u logoru i izvedeni. Njihove porodice nisu uhapšene ni maltretirane. Bili su u svojim neoštećenim i neopljačkanim kućama. Slobodno su dolazili

⁵¹² ICTY, HVO, 111. xp brigada, broj: 02/4-206/93, *Izvjessce o stanju u zoni odgovornosti III. XP brigade*, Žepče, 1. juli 1993; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 303/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 30. juni 1993.

⁵¹³ **Mirsad Devlić s oko pedeset boraca i Sifet Kasumović s oko stotinu boraca.**

do logora i donosili hranu nekim rođacima i prijateljima. Nakon predaje, Dervišević nije viđan na javnim mjestima, iako je oslobođen iz logora, za razliku od načelnika štaba 319. bbr koji se slobodno kretao po Žepču. Husić je raspolagao operativnim saznanjem da će Srbi s HVO-om za Jajce mijenjati dio zavidovičke općine koji je bio pod njegovom kontrolom, nakon čega će se obaviti i razmjena stanovništva. HVO je doturao gorivo i davao ispomoć VRS-u za smjenu na linijama. Ipak, njihova saradnja nije bila bez negativnih posljedica. Od izvora u UNPROFOR-u Husić je saznao da su snage VRS-a opljačkale i spalile neka hrvatska sela i da postoji izražena netrpeljivost, naročito između boraca iz Kninske krajine i HVO-a. *Beli orlovi* su, navodno, u Novom Šeheru, nakon što su opljačkali bošnjačke, pljačkali i hrvatske kuće. HVO je imao problema s hranom za borce i hrvatske civile jer ju je mijenjao s VRS-om za MTS.⁵¹⁴ Dva dana nakon predaje komande 319. bbr, Lozančić je počeo ucjenjivati komandu 3. korpusa životima zarobljenih boraca i civila koje je koristio kao taoce. Tražio je da ARBiH hitno obustavi b/d radi mogućnosti stradanja bošnjačkih civila i boraca u njegovim logorima od *moguće epidemije*, a odbijao ih je pustiti da odu na slobodnu teritoriju ili svojim kućama.⁵¹⁵ Posljedice predaje komande žepačke brigade nisu bile samo gubitak teritorije i imovine civila nego i stvaranje pretpostavki neprijatelju da zarobljenike i civile koristi kao taoce što je i činio ne čekajući ni časa.

Uspostavljenjem hrvatske žepačke enklave, Tešanj, Doboj Jug i Maglaj dovedeni su u potpuno okruženje HVO-a i VRS-a, Zavidovići su dopali u poluokruženje HVO-a i VRS-a, a Tuzla je izgubila jedan fizički spoj sa srednjom Bosnom. Preostao joj je samo spoj preko Vareša, ali i on je bio

⁵¹⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-26, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 53, Zenica, 17. juli 1993. godine.

IZ TELEFONSKOG RAZGOVORA SEFERA HALILOVIĆA I ENVERA HADŽIHASANOVIĆA O ŽEPČU: HADŽIHASANOVIĆ: (...) Ovaj što je izdao, da mi ga je uhvatiti da ga vodam kao uzorak. HALILOVIĆ: Ja se nadam da će i taj dan doći, da ni to nije daleko. HADŽIHASANOVIĆ: Koliko znam tamo je negdje u Tešnju, negdje ga tamo zdekovali. HALILOVIĆ: Valjda u Tesliću? HADŽIHASANOVIĆ: Da, da, Teslić, pogriješio sam, Teslić. HALILOVIĆ: Dobro. Ja rekoh da ga nisu odveli u Tešanj, to već ne bi bilo dobro. Up.: ICTY, RBiH, MUP, Sektor SDB Sarajevo, Odjeljenje 03, Radnik 50142, broj: 6440 (1334), *Telefonski razgovor Halilović-Hadžihasanović*, Sarajevo, 26. juli 1993.

⁵¹⁵ (...) *U pritvoru imamo preko 1000 vojnika sposobnih i 3500 civila. Nismo u mogućnosti izvršiti normalizaciju života u gradu i razmjenu zarobljenih s Vama radi borbi koje se odvijaju na sirom prostoru. Potrebno je da bezuvjetno prekinete vatru radi izbjegavanja moguće epidemije i stradanja 3500 civila (...).* Up.: ICTY, HVO, 111. xp brigada, broj: 02/453-2, Žepče, 2. juli 1993.

vrlo upitan zbog problema s vareškim HVO-om i njegove saradnje s VRS-om. Izgledalo je vrlo vjerovatnim, naročito nakon dešavanja u Žepču, da će i vareški HVO upustiti VRS koja bi se, potom, dolinom Krivaje mogla spojiti sa svojim snagama u rejonu Vozuće čime bi tuzlanski okrug došao u potpunu fizičku izolaciju od srednje Bosne. U julu su 2. i 3. korpus pokušavali koordiniranim napadima deblokirati Maglaj. Bez obzira na određene uspjehe, ti pokušaji ostali su bez očekivanog rezultata. Stanje u Maglaju, Doboj Jugu i Tešnju ubrzo je postalo očajno. Cijela srednja Bosna upala je u tešku humanitarnu krizu, a to je područje bilo u najgoroj situaciji. Stanovništvo je do aprila 1994. strašno patilo od gladi, nedostatka lijekova i ostalih potreština. Kao jedini način doturanja minimalnih količina hrane za njegovo preživljavanje bila je američka “akcija Padobran.”

Krajem godine avioni NATO-a počeli su padobranima izbacivati pakete s hranom, ali zbog malog prostora u Maglaju, te blizine velike rijeke i položaja VRS-a i HVO-a, najčešće je veći broj paketa padao u rijeku ili na srpsku i hrvatsku teritoriju. Najteže stanje bilo je u Maglaju jer su srpsko-hrvatske snage bile iznad grada koji su mjesecima artiljerijski razarali. Dejstvovali su i snajperima i protivavionskim mitraljezima. Mnogo je civila izginulo od granatiranja, snajpera i u minskim poljima u traganju za padobranskim humanitarnim paketima. Prema nekim izvještajima, navodno je bilo i smrtnih slučajeva izazvanih glađu. U pouzdanim izvorima nisam našao potvrdu tome. Vojska RS i HVO bili su i u blizini Zavidovića čiji su stanovnici mjesecima trpjeli njihovu artiljerijsku vatru, ali su imali izlaz prema Zenici. Put je bio surov, planinski i makadamski, preko Zvijezde i Kaknja. Što se tiče humanitarne krize u srednjoj Bosni, od ljeta 1993. do aprila 1994, može se reći da je Maglaj najgore prošao, iako je kriza bila teška i u ostatku srednje Bosne. Komanda korpusa uvjetovala je dostavu humanitrane pomoći hrvatskim enklavama doturom hrane u Maglaj i Stari Vitez. Kriza je postala izražena od vremena komandovanja Mehmeda Alagića 3. korpusom jer su se do tada potrošile zalihe hrane. Alagić nikada nijedan humanitarni konvoj nije pustio u Vitez ukoliko HVO ne dopusti prolazak konvoja pomoći Maglaju i Starom Vitezu. To je bio princip kojeg se uporno držao i jedini način da do stanovništva u okruženju stignu bar minimalne količine hrane. Bez tog uvjetovanja i “akcije Padobran” vjerovatno bi mnogo ljudi pomrlo od gladi.

Zadnjeg junskog dana Hrvatska je obznanila Deklaraciju o svojoj vanjskoj politici. U poglavlju 4. podržala je državnu cjelovitost samostalne i suverene, međunarodno priznate države Republike Bosne i Hercegovine, te ustavnopravno definiranje njenog državnog ustrojstva prema dogovoru tri konstitutivna naroda.⁵¹⁶ Mesić smatra da su proklamacije hrvatskih vlasti, koje su poštovale teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine, bile formalne i da je s druge strane bila politika koja je tražila njenu podjelu. Tako je službena hrvatska politika uspjela izbjeći kritici međunarodne zajednice jer je javno podržavala opstanak suverene države, a potajno išla drugim smjerom.⁵¹⁷ Da je Hrvatska prestala javno podržavati Bosnu i Hercegovinu, bila bi optužena od svih koji su podržavali njenu nezavisnost, na osnovu toga što ne pomaže drugu suverenu državu, i tako bi kompromitirala svoju politiku.⁵¹⁸

Procjena snaga HVO-a u ljeto 1993.

Prema procjeni VOS-a OZ SB, u srednjoj Bosni do početka jula ARBiH je zaposjela gotovo sve dominantne objekte. Imala je neuporedivo povoljniji položaj od HVO-a. Nesmetano je vršila kretanje i brzo izvodila manevre jedinica. Zbog velike dubine svoje teritorije mogla je sa sigurne distance i neposredno vatreno djelovati na sve položaje HVO-a i njegovu dubinu koja je bila plitka. Imala je mogućnost osmatranja i djelovanja po svim komunikacijskim pravcima Novi Travnik – Busovača. Komunikacijom Zenica – Ovnak – Guča Gora – Travnik – Vilenica – Novi Travnik – Rostovo – Bugojno – Gornji Vakuf imala je odličnu povezanost jedinica iz doline Bosne preko Lašvanske doline do Gornjovrbaske kotline. Njena druga važna komunikacija išla je od Zenice preko Kaknja i Visokog do Fojnice odakle se račvala prema dolini Neretve, Gornjem Vakufu i Bugojnu. Međutim, to su većim dijelom bile planinske komunikacije čija je upotreba bila otežana u

⁵¹⁶ “Boban je Muslimane zvao balijama-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (19)”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 25. decembar 2000, 9.

⁵¹⁷ “Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

⁵¹⁸ “Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

jesenskim i zimskim uvjetima, naročito u oskudici pogonskog goriva za radne mašine koje su ih održavale. Armija RBiH imala je problema s nedostatkom goriva i MTS-a što je djelimično sanirala namjenskom industrijom u Zenici (*Željezara, Metalno*), Novom Travniku (BNT) i Bugojnu (SRB), gdje su proizvođene minobacačke mine, ručne bombe i granate različitih kalibara i Konjicu (*Igman*) gdje je proizvodila municiju. HVO nije imao nikakvih prednosti u odnosu na ARBiH osim Tvornice eksploziva *SPS* u Vitezu. Najveći problemi bili su mu brojčana inferiornost, osiguranje l/o u šumi, komunikacijska prohodnost, popuna MTS-om, prikrivanje manevra, sprečavanje napada na pravcima, ucjenjivanje vodom iz Krušćice i jedinice ARBiH u okruženju (Stari Vitez) koje su mu vezivale znatne snage.⁵¹⁹

Prema procjeni obavještajne uprave ŠVK o jedinicama HVO-a, brigada *Rama* iz Prozora imala je ukupno 1.200 pripadnika od kojih je 800 bilo u dva borbena bataljona. Raspolagala je s tri tenka, BoV-om, četiri H 105 mm, jednom H 203 mm, VBR-om, šest MB 120 mm, više minobacača 82 i 60 mm, tri BsT-a i drugim sredstvima podrške. Dijelom snaga držala je l/o prema ARBiH: Bajna Lučica – Lisina (tt 1212) – Križ (tt 857) – Gradac (tt 917) – Jurići, a dijelom prema VRS-u na Kupresu. Na Prodojnici su joj bili v/p dvije H 105 mm, a u rejonu Mluše haubice 203 mm i VBR-a. U rejonu Crnog vrha bilo je oko šezdeset njenih boraca. Posjedala je objekte od posebnog značaja i s ostalim hrvatskim snagama, angažiranim na Gornjem Vakufu, imala premoć u borbenim sredstvima u odnosu na ARBiH. Imala je odlične mogućnosti za brzo dovodenje svježih snaga iz jugozapadne Bosne, Hercegovine i Hrvatske. Zbog nedostatka vojnika, mobilizirala je i Bošnjake, ali ih je držala na frontu ka VRS-u. Prema ŠVK, za brigadu *Ramu* je bilo karakteristično da je imala dobru popunu MTS-om, ali slab b/m pripadnika kod kojih nije postojala velika zainteresiranost za borbu. U Prozoru se nalazilo i oko 50 boraca iz Jajca (*bojna H. V. Hrvatinić*) i oko 20 stranaca (Mađara, Nijemaca i Čeha). Brigada *K. Tomislav* iz Tomislavgrada imala je četiri bataljona i interventnu jedinicu. Ukupno oko 1.853 borca u prvom ešalonu. Ostalo ljudstvo bilo je raspoređeno u prištapskim jedinicama i pratećim vodovima. Od vatrene podrške raspolagala je s dvanaest tenkova (dva M-84, dva T-72, četiri T-55 i četiri *Leoparda*), šest BoV-a, H 203 mm, dva topa 155 mm, dva topa 130 mm i jednim oklopnim vozilom veze. Livanjska brigada *P. Krešimir IV* brojala je u četiri borbena bataljona 2.080

⁵¹⁹ **Praljak**, HVO, VOS, OZ SB, str. pov. broj: 472-8-1/93, *Izviješće*, Vitez, 10. juli 1993.

boraca i 60 u interventnom vodu. Prema procjeni ŠVK, imala je isti broj tenkova i borbenih oklopnih vozila kao i tomlavgradska, čak i po vrsti, što upućuje da se radi o nekoj pogrešci u dokumentu.⁵²⁰

Moguće da je ŠVK imao podatke o ukupnom broju i vrsti tenkova i oklopnih vozila s područja Tomislavgrad – Livno, ali nije tačno znao kojoj brigadi šta od toga pripada. Livanjsku brigadu imenuje kao *Kralj Tvrtko IV*, a ona se zvala *Petar Krešimir IV*.

Kralj Tvrtko IV niti je postojao niti bi se brigada HVO-a u Livnu zvala po nekom bosanskom kralju. Brigade HVO-a u Hercegovini i jugozapadnoj Bosni, ako su nosile nazive po vladarima, onda su po hrvatskim. Niže jedinice, bataljoni i čete, mogle su nositi imena značajnih lokalnih likova.

Štab vrhovne komande jedan bataljon brigade *K. Tomislav* imenuje kao *Miro Bušić*. Prema ovoj procjeni, bojna *Legionar Zulu* imala je 60-70 pripadnika, *profesionalaca*. Brigada *H. Stjepan* iz Konjica u četiri bataljona imala je oko 1.200 boraca, a od vatrene podrške dva tenka T-34, BoV, dva PAT-a 20/3 mm, dva PAT-a 20/1 mm, osam MB 82 mm i deset PAM-ova. Bugojanska brigada *E. Kvaternik* imala je tri bataljona s oko 721 pripadnikom,⁵²¹ artiljerijski divizion (200 v/o),⁵²² laku artiljerijsku bateriju (60 v/o),⁵²³ izviđački vod (25 v/o),⁵²⁴ čVP (90 v/o), inženjerijski vod (40 v/o), PDv (25 v/o),⁵²⁵ vod veze (25-30 v/o)⁵²⁶ i logističku četvu (90 v/o). Ostalo ljudstvo bilo je angažirano po drugim službama brigade. Brigada je s oko 150 boraca posjedala prema VRS-u liniju Crveni glibovi – Džolina kosa (tt 1036) – Garački podovi (tt 922) – Vrpečki (Crnički) podovi (tt 879) – Livadica (tt 1209) – Jažvenik – Tičja glava (tt 1254). Osim brigade *E. Kvaternik* u Bugojnu su formirane i domobranske jedinice.⁵²⁷ Brigada *A. Starčević* iz Gornjeg Vakufa imala je dva bataljona u kojima je bilo po oko

⁵²⁰ ICTY, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 08/76-1-83, *Procjena snaga HVO na BH ratištu*, Sarajevo, 8. juli 1993.

⁵²¹ Prvi bataljon imao je 257 v/o, KM i CV u OŠ *Vojin Paleksić*; drugi 297 v/o, KM i CV u Tvornici SRB i treći 167 v/o, KM i CV u kafani *Mali raj* u Čipuljiću.

⁵²² KM i CV u starom ribnjaku u gradu. U sastavu divizionu bile su dvije H 122 mm, jedna H 105 mm, pet ZIS-ova, četiri MB 120 mm, dva VBR-a i dvanest LRL-ova.

⁵²³ Raspolagala je s pet PAT-ova M-12 40 mm, tri PAT-a 20/3 mm i tri "Strijele".

⁵²⁴ KM i CV u "Ljubljanskoj" banci, dobro naoružan i s dosta borbenog iskustva.

⁵²⁵ Dobro naoružan i obučen. Smješten u stambenom objektu u voćnjaku kod raskrsnice puteva za Glavice.

⁵²⁶ U vili *Gorica*. Raspolagao je kvalitetnom opremom.

⁵²⁷ U rejonu Čurčić Luga bilo je oko 80 domobrana; u centru grada s Gajem, Pirićima i Crničem oko 110; Kandije s Kulom, Bristovima, Vučipoljem i Goricom oko 90 i Gračanice s Humcem oko 40.

450 v/o,⁵²⁸ prateću četu (63 v/o), IDv (40 v/o), vVP (40 v/o), vod veze (20 v/o), inženjerski i logistički vod. Ukupno brojno stanje brigade bilo je oko 1.200 pripadnika. Imala je osnovni zadatak da veže što više snaga 317. bbr. Posjedala je liniju prema ARBiH: Podovi – Klupci – Petričevići – Alibegova gruda (tt 1003) – Zvizde (tt 733) – Milići – Kute – Volari. Novoizgrađenim putevima (Milići – Krupa – Pidriš – Uzričje) imala je mogućnost za dobar manevar jedinica i brzo dovođenje svježih snaga iz pravca Prozora. Pojačanje je mogla dobiti i iz pravca Mejnika preko Makljenja kao i iz pravca Draljeva iz doline Rame. Brigada *N. Š. Zrinski* iz Busovače imala je oko 1.500 v/o i posjedala l/o: Komar – Strane – Podjele – Skradno – Kula – Krčevine – Donje Polje – Prosje – tt 751 – Tisovac – Kovačevac.⁵²⁹ S oko 30 boraca posjedala je rejon Busovačke staje – Čardak – tt 1650 gdje je bilo radiorelejno čvorište preko kojeg je održavala vezu s Hercegovinom. Četa VP bila je u gradu i po potrebi angažirana na bojištu. Brigada je imala dva VBR-a, H 122 mm, H 105 mm, tri MB 120 mm, osam MB 82 mm i tri LRL 128 mm, te nepoznat broj PAM-ova, PAT-ova i minobacača 60 mm. Težište njenih napadnih b/d bilo je na pravcima Donje Polje – Kaćuni – Bilalovac radi spajanja sa snagama iz Kiseljaka. Imala je odlično inženjerski uređene položaje i dobre puteve dotura. Glavni put snabdijevanja išao je iz grada pravcem Kupres – Busovačke Staje – Dogat (tt 1584) – Luške Staje na Sebešić odakle je nastavljao prema Gornjem Vakufu i Prozoru. Iz Viteza je brigada imala dotur preko Donje Rovne i Bara. U svom sastavu imala je interventni vod *Yockeri, sastavljen od lica sumnjive prošlosti koje je vodio Vlado Ćosić*. Obavještajna uprava ŠVK držala je da je brigada *N. Š. Zrinski* dobro snabdjevena, naročito artiljerijskom i pješadijskom municijom kao i sredstvima veze, ali nije imala dovoljnog borbenog iskustva i adekvatnog starješinskog kadra. Prema ŠVK, b/m boraca bio joj je slab. Brigada *B. Jelačić* iz Kiseljaka imala je oko 2.000 pripadnika s rezervnim snagama.⁵³⁰ Za b/d koristila je i brigadnu VP, regionalnu VP (*4. bojna VP HVO*) i

⁵²⁸ Komanda brigade bila je u tvornici *JASSA*, 1. bataljon u Trnovači i 2. u Srednjoškolskom centru.

⁵²⁹ Prvi bataljon držao je liniju Busovačke staje – Grad – Dvorišta – Cerica – Očehnići, po dubini Rog; drugi: Kula – Milavice – Donje Polje – Prosje – Radinovići, po dubini grad i treći: Kovačevac – Rovna – Hrasno – Strane – Podjele – Skradno, po dubini Buselj.

⁵³⁰ Prvi bataljon držao je l/o: Podastinjsko brdo (isključno) – tt 661 – tt 622 – Grabovci – Gunjače – Medovići – Demeći – Duke – tt 567 – Lug – Orlovac – tt 767, po dubini put Kiseljak – Brestovsko; drugi (Krešev): Kokoška – tt 870 (predata VRS-u) – Čalikovac – Stogić – tt 973 – Završje – Podastinjsko brdo, po dubini put Kiseljak – Kobiljača i treći u širem rejonu Fojnice (Nadgore – Šavnik – Bakovići, po dubini Citonja).

interventne jedinice koje su bile veoma sposobne. Dobijala je pojačanje iz ilidžanske brigade VRS-a. Na raspolaganju je imala dva VBR-a, H 122 mm, H 105 mm, top B-1, pet MB 120 mm i dva BsT-a. Od Vojske RS povremeno je koristila tenkove i BoV-ove. Posjedala je dominantne položaje u odnosu na ARBiH i imala dobar b/m pripadnika. Osim lokalnog stanovništva, bila je popunjena hrvatskim izbjeglicama iz Sarajeva, Kaknja, Visokog, Travnika, Vareša, Zenice i drugih gradova. Težište njenih napadnih b/d bilo je pravcem Brestovsko – Bilalovac – Kaćuni s ciljem povezivanja s Busovačom. S VRS-om je borbeno djelovala pravcem Stogić – Buci – Goduša. Preko Zec planine uvodila je pojačanja iz pravca Prozora i preko srpske teritorije travničke i kakanjske izbjeglice iz Vareša, te sarajevske Hrvate. Brigada *Bobovac* iz Vareša imala je oko 1.500 pripadnika i KM na Ponikvama. Prema VRS-u je držala l/o: Budoželje – tt 707 – Budoželjac – Bijelo Borje – Višnjica – tt 870 – Daštansko – južne padine Zvijezde – Grad – tt 1345, po dubini Vareš i prema ARBiH: Pržići – Mir – Višnjevik – tt 890 – Planinica – Karačići – Oštri vrh – tt 1111, po dubini Vareš – Majdan. U vrijeme izrade procjene u Varešu je bilo oko 700 boraca brigade *Kotromanić* koji su posjedali liniju prema Kaknju: Blata – tt 1048 – Poljani – Rid – tt 1065 – Prijes – tt 1153 – Založnik – tt 1207 – Lipničko brdo – tt 1170 – Jezero – tt 1459 – Glavica – tt 1210 – Vlahova gora, po dubini rejon Karasovina – tt 1478. Od vatrene podrške brigada *Bobovac* imala je H 105 mm, top B-1, devet MB 120 mm, osam MB 82 mm i veći broj protivavionskih borbenih sredstava i minobacača 60 mm. Osim boraca brigada *Bobovac* i *Kotromanić* bilo je i oko 500 domobrana. U rejonu Zabrazje, početkom jula, bilo je i oko 700 boraca s područja Travnika. Procjene ŠVK bile su da brigada namjerava, u saradnji s VRS-om, odsjeći preko Okruglice i dolinom Krivaje zeničku od tuzlanske regije. Mogućnost dovođenja svježih snaga bila je samo preko srpske teritorije. U rejonu Žepča bile su dvije brigade HVO-a, *III. xp* i *II2. brigada* (Zavidovići i Maglaj) s oko 2.800 pripadnika.⁵³¹ Za borbenu upotrebu bila je još čVP. Na desnoj strani Bosne *III. xp brigada* grupisala je snage u rejonima Želeća

⁵³¹ Prvi bataljon *III. xp* posjedao je liniju: Vrančug – rejon Hrastušja – Orlovik – Kika – Novakova kosa – Papratnica – Križ – tt 861, po dubini grad; drugi: Obšenik – Tupanovac – Golijašnica – Lupoglav, po dubini grad i treći: Lovnica – tt 823 – tt 882 – tt 875 – Osova – Džigere – Vrbica – Debelo brdo, po dubini grad. Prvi bataljon *II2. br* posjedao je liniju prema VRS-u: Bradići – Globalica i dijelom snaga u rejonu Žepče – Zavidovići i drugi: Brezove Dane – Mladoševica – Kopice (prema VRS-u) i dijelom snaga u rejonu Žepče – Zavidovići.

– Žepče (jedna četa), Orahovica – Bistrica – Ljeskovica (jedna četa), a na lijevoj u rejonima Brezovo Polje – Papratnica (jedna četa), grada (jedna četa), Lupoglav – Selište – Tupanovac (jedna četa), Matine – Ponijevo – Galijašnica (jedna četa), Viništa (dvije čete), Biljačića (jedna četa) i Dolina – Simići – Kajići (jedna četa). Druga brigada (112. br) grupisala je snage u rejonima Komšić – Bradići (jedna četa), Globalica – Brankovići (jedna četa), Radojčići – Tunjica (jedna četa) i Brezove Dane – Mladoševića – Domisljica (jedna četa). Artiljerijsku podršku obje brigade imale su sa v/p u rejonima Vrančuga (minobacači 82 mm), Stražve (PAT), Bljuve (PAT), Tupanovca (minobacači 82 mm, VBR, dva topa 85 mm, dva BsT-a, BoV i tenk VRS-a), Vašarišta (minobacači 82 mm i PAT), Bistrice (BoV i PAT), Radovije (minobacači 82 mm i PAT), Medine (dvije H 105 mm), Osove (H122 mm), Džigere (minobacači 120 i 82 mm), Radunjice (H 122 mm), Pazarića (minobacači 120 i 82 mm), Sikole (top B-1) i šireg rejona Novog Šehera (VBR, dva ZIS-a, minobacači 120 i 82 mm, BsT-ovi, više PAM-ova i PAT-ova, top B-1 i šest LRL 128 mm). Na početku sukoba u Žepču, HVO je ovladao i zaposjeo gotovo svim dominantnim zemljišnim objektima čime je blokirao područje. Armija RBiH je koristila zaobilazni planinski put Zenica – Kakanj – Kamenica – Zavidovići, koji je dijelom prolazio kroz zonu b/d, pa ni on nije bio siguran. Inženjerijsko uređenje položaja HVO-a bilo je kvalitetno. Na teritoriji koju je kontrolirao u rejonu Žepča mogao je brzo pregrupisavati snage i prikriveno ih dovoditi u rejon borbenog rasporeda (b/r). U rejonu Viteza imao je dva VBR-a, tri H 105 mm, pet minobacača 120 mm, deset minobacača 82 mm, pet BsT-ova, jedan ZIS, pet PAT-ova, tri PAM-a 12,7 mm i jedan BoV. Osim snaga brigade *Viteška*, bile su i jedinice *Vitezova*, regionalne vojne policije (4. bojna VP HVO) i još nekih manjih sastava za posebne namjene.⁵³²

Prema ratnom dnevniku Željka Šiljega, na dan 13. august, brigada *Rama* imala je 1.558, privremena brigada *H. V. Hrvatinić* 256⁵³³, *K. Tomislav*

⁵³² ICTY, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 08/76-1-83, *Procjena snaga HVO na BH ratištu*, Sarajevo, 8. juli 1993.

⁵³³ Jajačkom bojnomo *H. V. Hrvatinić*, od njenog formiranja do sredine juna 1993, komandovao je Ivo Šimunović koji je smijenjen sa te dužnosti zbog odbijanja naređenja komande OZ S/ZH da jedinicu izmjesti u Ramu kako bi sudjelovala u borbama s ARBiH u rejonima Jablanice, Prozora i Gornjeg Vakufa. Ponovo je postavljen za komandanta 12. decembra 1993. umjesto dotadašnjeg Josipa Šikića. Up.: Praljak, HZHB, HVO, ZP Tomislavgrad, broj: 06/6240, *Zapovijed*, Tomislavgrad, 12. decembar 1993; Praljak, HZHB, HVO, SIS, Podcentar Rama, broj: 02-4/2-7-201/93, *Informacija „A“*, *Trenutno sigurnosno stanje u brigadi „Hrvoje Vukčić-Hrvatinić“ Jajce*, Prozor, 21. decembar 1993.

2.218, *P. Krešimir IV* 2.358, *E. Kvaternik* 250, *A. Starčević* 905, brigada *Posušje* 1.284, ltrd PZO 113 i *Lašvanska bojna* (Lašboj) 22 pripadnika. U isto vrijeme u njegovoj z/o bilo je 989 pripadnika HV-a (5. gardijska brigada 240, 4. gardijska brigada 500, brigada *Zrinjski* 100, brigada *Grude* 80, *Grdani* 42, IDg Koprivnica 37).⁵³⁴ Što se tiče ove velike razlike broja pripadnika brigade *E. Kvaternik* između izvještaja ŠVK i Šiljegovog dnevnika, treba imati na umu da je brigada razbijena do kraja jula te je njeno brojno stanje do 13. augusta drastično promijenjeno.

Odbrana Fojnice

Treći bataljon 17. SKbbr, dio odreda *Adis Nukić* i jedinica iz sastava 308. bbr nastavili su s Rostova, preko sela Has i Rat, b/d prema Sebešiću. Cilj njegovog zaposjedanja bio je odsijecanje HVO-a iz srednje Bosne od Hercegovine, spajanje slobodne teritorije Gornjeg Vakufa i Novog Travnika s Fojnicom, stvaranje potrebne dubine za manevar snaga i konačno eliminiranje opasnosti za odbranu slobodnog dijela Novog Travnika, Kruščice i Fojnice. Borbe su bile žestoke. Borilo se za svaki pedalj teritorije. Dešavalo se da su u istoj kući borci ARBiH i HVO-a i da ih samo zid ili plafon dijele. Jedinice su 2. jula ovladale Pelukom, raskrsnicom puteva Gornji Vakuf – Novi Travnik – Fojnica i ubrzo cijelim Sebešićem. Poginula su dva borca 3/17. SKbbr i jedan borac 308. bbr, a nekoliko ih je teže i lakše ranjeno.⁵³⁵ HVO se u rasulu povukao prema Vitezu, Busovači i Gornjem Vakufu. Pred povlačenje je zapalio skladište, ali su borci uspjeli spasiti dio MTS-a te je ipak zarobljen ogroman ratni plijen. Zarobljene su i velike količine hrane i cigareta. Pronađeno je mnogo čahura municije različitih kalibara koje su upućene u Konjic i iskorištene u namjenskoj proizvodnji. Snage HVO-a u srednjoj Bosni dovedene su u potpuno okruženje. Otvorene su različite mogućnosti za dalje napredovanje ARBiH. Alagić i Ćuskić predložili su komandantu korpusa da se iskoristi uspjeh i nastavi djelovanje prema Crnom vrhu i Makljenju odakle bi se ovladalo Prozorom, a zatim otvorila komunikacija Gornji Vakuf – Jablanica – Prozor i osigurala odbrana Konjica,

⁵³⁴ **Praljak**, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*.

⁵³⁵ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993; **ICTY**, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

Jablanice, Gornjeg Vakufa i Bugojna. Smatrali su da HVO u srednjoj Bosni treba držati u blokadi dok se sukob ne riješi politički.⁵³⁶ Hadžihasanović nije prihvatio prijedlog.⁵³⁷ Treći bataljon 17. SKbbr sa Sebešića se spustio u Kruščicu. Ubrzo je u to selo prebačen i 1/17. SKbbr. Poslije angažiranja u rejonu Putičeva, Bukava i Grbavice, u Kruščicu je premješten i 4/17. SKbbr. Nakon tri mjeseca boravka na linijama odbrane prema VRS-u na Vlašiću, a na zahtjev komandanta bataljona, stigao je 2/17. SKbbr, a njegove linije na Vlašiću preuzeo je 1/17. SKbbr. Oslobođanjem Sebešića i ojačavanjem odbrane Kruščice najkvalitetnijim jedinicama 3. korpusa konačno su eliminirane sve opasnosti za selo.⁵³⁸

Prema procjeni 7. SMbbr sačinjenoj u julu, u širem rejonu Kiseljaka nalazila se brigada *B. Jelačić* s oko 1.800 pripadnika, oko 90 pripadnika jedinica za posebne namjene, četa regionalne vojne policije (*4. bojna VP HVO*) s oko 120 pripadnika i oko 180 pripadnika MUP-a HZHB. Osim ovih, bile su još snage jačine dvije čete od kojih se jedna nalazila na liniji Kazagići – Grabovci, a druga (interventna) razmještena sa po jednim vodom u Gunjačama, Hadrovcima i u rejonu Rauševca. Od artiljerijskih oruđa HVO je imao H 122 mm u rejonu Rašće, dva MB 120 mm u Oračevini, VBR 128/32 mm u rejonu Čubrena (Vis, tt 1097), H 122 mm u rejonu Jasikovice (tt 1253), H 155 mm u rejonu Čizme (tt 479), H 105 mm u Hercezima i dva MB 82 mm u rejonu Rauševca. Osim ovih sredstava, raspolagao je PAM-ovima i PAT-ovima koje je po potrebi premještao, a najčešće su dejstvovali u rejonima Krčevina, Gunjače i Hadrovaca. *Praga* se javljala u rejonu Vrtlova (tt 559). Opštinski štab odbrane Kiseljak imao je dva PDo naoružanosti 56%. Ostale jedinice bile su bez značajnijeg naoružanja. Raspolagao je jednim MB 82 mm, šest MB 60 mm, jednim BsT-om (s tri granate) i topom (sa sedam metaka). Manevarska jedinica SJB Kiseljak imala je 45 dobro naoružanih i obučanih pripadnika. Imala je jedan RPG, četiri RB M-57 i tri *teška mitraljeza*. Vod odreda *Abdulatif* iz Visokog, koji se nalazio u rejonu Kazagića, brojao je 25 ljudi.⁵³⁹

⁵³⁶ To znači da nije bilo namjere ARBiH da u srednjoj Bosni potpuno porazi HVO.

⁵³⁷ *Kliko-Čuskić, 17. Viteška...*, 148.

⁵³⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1670, *Obavještenje*, 2. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-26, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 53, Zenica, 17. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-667, *Redovni borbeni izvještaj*, 9. august 1993; ICTY, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Trvnik, 17. februar 1993.

⁵³⁹ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 870-4/93, *Zapisnik sa sastanka (dogovora) taktičke grupe održanog dana 02.07.1993. u 10,00 u s. Bilalovac*, Zenica, 3. juli 1993.

Komanda 317. bbr, uz pozdrav *Smrt fašizmu-sloboda narodu!!!*, 3. jula izvijestila je komandu 3. korpusa da je bez gubitaka zauzela Matorac (tt 1937) i Vran kamen (tt 1902).⁵⁴⁰ Komanda OG *Istok* obavijestila je da 317. bbr nije izvršila svoj dio zadatka i da je Matorac samo dijelom zaposjednut, ali da je OpŠO Fojnica zauzeo Gvoždanske staje i Grudu (tt 1636) uz gubitke četiri mrtva, dva teže i pet lakše ranjenih. Na objektu Gruda u narednim danima više puta su smjenjivali HVO i ARBiH. Opštinski štab odbrane Fojnica tražio je ispomoć od 333. bbr jačine čete zbog teške situacije na pravcu napada HVO-a: Vladića vrh (tt 1028) – Korita – Malkoč – Fojnica, ali busovačka brigada nije bila u mogućnosti izdvojiti te snage jer je bila pod snažnim udarima brigada *N. Š. Zrinski* i *B. Jelačić* na pravcu prema Kaćunima. Narednog dana ARBiH je zauzela Matorac, Objest (tt 1861), tt 1635, Tješila i okružila HVO na Gradini. U gradu su se vodile ulične borbe. Nedostajalo je municije.⁵⁴¹ Ivica Rajić boravio je u kampu UNPROFOR-a u Visokom 4. jula. Armija RBiH je blokirala kamp, ali se uspio izvući.⁵⁴² Narednog dana ARBiH je zauzela Gradinu, pomjerila liniju od Ostružnice prema Alaupovki i pripremala se za oslobađanje Malkoča. Opštinski štab odbrane Fojnica izvijestio je komandu 3. korpusa da 333. bbr nije sadejstvovala radi čega Malkoč nije zaposjednut, što je situaciju u gradu činilo kritičnom, iako su l/o stabilizirane, jer je HVO djelovao zapaljivom municijom. Busovačka brigada ARBiH bila je u velikim problemima i nije mogla pomoći Fojnici. Zapravo, tražila je pomoć za sebe jer joj je probijena l/o: Babjak – Prosje – Kosa (tt 1029). Brigada *N. Š. Zrinski* izvodila je napade i na drugim pravcima, duž komunikacije Kaonik – Kaćuni, Carica – Kapak (tt 1049) i Busovačke staje – Šimšir (tt 1324) – Pridolci (tt 1174). Linije 333. bbr, pod silinom udara HVO-a, pucale su. Pet boraca 333. bbr poginulo je 6. jula, a sedamnaest ih je ranjeno.⁵⁴³ HVO je napadao na Kaćune i s pravca Kiseljaka. Interventni vod TG *Bilalovac* uspio je povratiti izgubljene položaje i konsolidirati l/o.

⁵⁴⁰ Dvadesetak dana ranije 317. bbr pretpočinjena je novoformiranom 6. korpusu, ali je i dalje svoje izvještaje slala 3. korpusu. Ista situacija je i s OpŠO Fojnica. Sva borbena dejstva vezana za odbranu Fojnice i dalje je vodio 3. korpus, a ne 6, u čijoj z/o je bila.

⁵⁴¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁴² *Praljak*, HVO, Općina Kiseljak, broj: 1543-1/93, *Zahtjev, Prosvjed*, Kiseljak, 4. juli 1993. godine. *Pred Haškim tribunalom Rajić je izjavio da je samoinicijativno otišao u Visoko kako bi, navodno, stupio u kontakt s predstavnicima ARBiH i dogovorio međusobno nenapadanje.*

⁵⁴³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

Operativna grupa *Bosanska krajina* formirala je na Ravnom Rostovu, od dijela snaga TG *Labud* i 1/7. SMbbr, borbenu grupu za napad 7. jula na pravcu Sebešić – Busovačke staje – Čalakuša (tt 1202) s ciljem uvezivanja sa 333. bbr. Jednu TG formirala je za napad na pravcu Zvijezda (tt 1373) – Debela Međa – Veliko (tt 745) i Malo Drževo na viteškom bojištu. Njen napad nije počeo po planu radi odsustva komandanta 4/17. SKbbr. S linije razvoja jedinica pokušao je napad, ali nije uspio. Za ovladavanje linijom HVO-a tt 688 – Radina glavica (u bližem zadatku) i Kula – Gradac – Pratulje (u sljedećem) formirala je u z/o 306. bbr još jednu TG (15 boraca iz 1/17. SKbbr, 40 iz 4/17. SKbbr, 37 iz IDv *Cobra* i 50 ljudi iz 306. bbr). Ni taj napad nije u potpunosti uspio zbog neaktivnosti 306. bbr.⁵⁴⁴

Opštinski štab odbrane Fojnica 6. jula tražio je hitno uvezivanje sa snagama na Sebešiću i pomoć 17. SKbbr. Na kiseljačko bojište uvedene su jedinice 7. SMbbr. Brigada *B. Jelačić*, uz jaku vatrenu podršku i pomoć VRS-a, izvela je u 5.10 pješadijski napad iz rejonu Demića i Medovaca prema Velikim Sotnicama. U 16.00 iz Krčevina (Voćnjaka) pristigle su u ispomoć snagama u napadu nove jedinice HVO-a i VRS-a. Jedinice 7. SMbbr, koje su branile taj rejon, podržane minobacačima, haubicom i jednim tenkom, odbile su sve pješadijske napade HVO-a i VRS-a, nanijele im veće gubitke u ž/s i prešle u protivnapad u kojem su osvojile Zagorice, Brdo i dijelove Pobrđa, Duka i Sotnice. Stvorile su mogućnost neposrednog artiljerijskog gađanja Kiseljaka. Prema Ratnom dnevniku 3. korpusa, četiri borca OpŠO Kiseljak poginula su tog dana, a 25 ih je ranjeno. Prema izvještaju TG *Bilalovac*, u njenoj z/o poginula su četiri borca 7. SMbbr, dva teško i 14 lakše ranjeno, jedan borac iz OpŠO Kiseljak (spomenut u Ratnom dnevniku) poginuo je i 11 ranjeno, te iz 302. mtbr i OpŠO Visoko jedan poginuo i 20 ranjeno.⁵⁴⁵ Visoki gubici na obje strane, na fojničkom, busovačkom i kiseljačkom bojištu, pokazatelj su žestokih b/d tog dana. Armija RBiH ponovo je ovladala Grudom. Borbe u gradu Fojnici još uvijek su trajale. Od granatiranja i zapaljive municije izgorjelo je mnogo objekata.⁵⁴⁶ Za izviđanje položaja HVO-a na busovačkom i viteškom bojištu OpŠO Zenica koristio je letjelice Aerokluba *Zenica* s ugrađenim kamerama.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ ICTY, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁵⁴⁵ ICTY, ARBiH, TG Bilalovac, broj: 01/226, *Borbeni izvještaj*, Zenica, 6. juli 1993.

⁵⁴⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1712, *Vanredni b/i OG „Istok“*, Zenica, 6. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁴⁷ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/10-708/2, *Naredjenje*, Zenica, 6. juli 1993.

Blaškić je 7. jula naredio Rajiću da obrati pažnju na Vareš, da se ne desi isto što i sa Zenicom i zeničkim HVO-om, i Rešada Dizdarevića: (...) *Sna-ge MOS-a izvode agresiju po istim načelima kao što su partizani djelovali 1942. g. (...) Narednih 10 dana moramo izdržati jer će biti rješenje sigurno pronadjeno, tko izdrži pobjedjuje.*⁵⁴⁸

Stanje u z/o 333. bbr ostalo je kritično i narednog dana. HVO je često mijenjao pravce napada tražeći mekšu liniju. Armija RBiH povratila je dio izgubljenih položaja u rejonu Polom – Kapak – Kosa, a HVO je više puta tokom dana pokušavao ponovo njima ovladati. Zbog velike međusobne blizine, vatrena podrška jedinicama 333. bbr nije bila izvediva. Brigada je oskudijevala logističkom podrškom. *Manevar* i jedinica iz čVP 3. korpusa stigli su na Kulu. Opštinski štab odbrane Kakanj poslao je 8. jula jedan vod (31 borac) u ispomoć 333. bbr na ugroženi pravac Solakovići – Donje Polje. Do 9. jula na fojničkom bojištu HVO je držao liniju Jasikovica – Polje Ščitovo – Nadbare – Ostruška Citonja – Đepići (tt 780) – tt 563 – Lučice (tt 812) – Malkoč – Kik (tt 841) – Borija – Sebonjići – Veselica (tt 1085) – Kozovgrad (Kozigrad, tt 1428) – Fratarske staje – Markovina – Kruškova bašta – Podgora – Crnički Kamenik. Korpus nije imao goriva za tenkove raspoređene kao vatrena podrška jedinicama na busovačko-kiseljačkom i žepačkom pravcu. Oni nisu upotrebljavani u napadu nego kao “mobilna” vatrena podrška radi čega je problem s gorivom bio značajan jer se nisu mogli prebacivati s jednog na drugi pravac. Busovačka brigada ARBiH nije uspjela 10. jula vratiti izgubljene položaje u rejonu Prosja, iako je pokušavala. Narednog dana brigada *N. Š. Zrinski* napala je Gornju Rovnu, a brigada *Viteška* Vranjsku i Krušćicu. Busovačka brigada tražila je od komande korpusa *Arape* da vrate njene izgubljene položaje. Interventna jedinica 304. bbr (Visoko) upućena je 12. jula u z/o OpŠO Fojnica za izvođenje b/d na Malkoču. Narednog dana 333. bbr vratila je izgubljene položaje u rejonu Kose (Prosje). Opštinski štab odbrane Fojnica probio je 14. jula l/o HVO-a na pravcu Gruda (tt 1635) – Veselica (tt 1085), ali nije zauzeo Malkoč. Zaposjednut je 16. jula kada su zauzete banje i specijalna bolnica koju je HVO koristio kao ratnu hirurgiju. Osoblje je odveo, a ostavio bolesnike. Uspostavljena je linija Zvezdice – Alibegovo brdo (tt 718) – Reumal, čime je oslobođena komunikacija Fojnica – Kaćuni, odnosno deblokirana Fojnica.

⁵⁴⁸ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-7-392/93, *Informacija o stanju u OZ SB i HZ HB*, Vitez, 22. juli 1993, 13,07 h.

Dva dana kasnije HVO je poražen na pravcu Kozovgrad (Kozigrad) – Selakovići – Majdan Zimija. Dostignute su linije Šćit (tt 1949) – Matorac (tt 1937) – Objest (tt 1861) – Gruda (tt 1635) – Kozovgrad (Kozigrad) za oko 700 m (isključno) i Laze (tt 840) – Meljavačka kosa (tt 1117) – Jasikovica (isključno). Iz pravca Dusine ARBiH je posjela l/o Kruškova bašta – Orozi – Crnički Kamenik. U dotadašnjim dejstvima oko Fojnice poginulo je 19 boraca i 27 ranjeno. Fojnica je očišćena od snaga HVO-a. U gradu je HVO mnoge objekte, naročito privredne, namjerno zapalio. Među njima pilanu i tvornicu trikotaže. Uspostavio je svoju liniju odbrane Mrakovi – Jasikovica – Lastavica – Rajići – Bakovička Citonja – Zvonigrad (tt 1084) – Otigošće – Crnički Kamenik.⁵⁴⁹

Štab vrhovne komande 18. jula obavijestio je komandu OG *Istok*, na njen upit, da odluku o pregovorima s HVO-om u Gajevićima i Bakovićima donosi komanda 3. korpusa na osnovu svoje procjene i stanja na terenu. U slučaju pregovora trebalo je insistirati da se borci HVO-a u tim selima odmah predaju uz obećanje da prema njima neće biti odmazde. Ako se predaju, trebalo ih je izolirati i ispuniti im obećanje o zaštiti. Nikakvi duži pregovori nisu se smjeli voditi kako bi se izbjeglo pregrupisavanje HVO-a ili ispomoć sa strane. Paralelno s pregovorima o predaji, trebalo je i dalje vršiti vojnički pritisak čime bi se ona ubrzala i *poštedili životi ljudi*.⁵⁵⁰

Na kiseljačkom bojištu, istog dana, u širem rejonu Kazagića, napadno su djelovale snage 1. i 3. bataljona 7. SMbbr, 3-3/302. mtbr (Visoko), OpŠO Kiseljak, OpŠO Visoko i vod odreda *Abdulatif* iz Visokog uz dobru vatrenu podršku (H 103 mm, dva tenka, BRDM, *bofors* 37 mm, PAT 20/1 mm, top B-1, Zis, dva MB 120 mm i tri MB 82 mm). S obzirom na to da se HVO u Bakovićima i Gojevićima nije predao, ARBiH je 22. jula nastavila napad pravcem Bakovići – Gojevići – Otigošće – Jasikovica – Bašino brdo (tt 1127) s ciljem ovladavanja komunikacijom Fojnica – Dusina – Bradina (Konjic). HVO je razbijen na Bašinom brdu, Pločama (tt 1193), Malim Pločama (tt 1000), u Bistrici, Lužinama i Gojevićima. Do 23. jula ARBiH je

⁵⁴⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-196, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 17.07.1993. godine*, Sarajevo, 17. juli 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-26, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 53, Zenica, 17. juli 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-197, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 18.07.1993. godine*, Sarajevo, 18. juli 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁵⁰ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 1/297-43, *Razgovor sa HVO Fojnica*, Sarajevo, 18. juli 1993.

dostigla liniju Podcitonja – Rajići – Lastavica – Ostruška Citonja (tt 923).⁵⁵¹ Drugi bataljon 7. SMbbr izveo je 26. jula napad pravcem Ostruška Citonja – Citonja i dostigao liniju Bašino brdo – Ploče. Jasikovica je stavljena u poluokruženje. Sedma je dobila zadatak da ovlada Bakovićkom Citonjom, OpŠO Fojnica Ključem i OpŠO Kiseljak Jasikovcem.⁵⁵² Jedinice su izvodile aktivna b/d u rejonu Citonje i naredni dan u kojima su uspjele potisnuti HVO, ovladati njegovom linijom i stvoriti uvjete za dalje napredovanje. Prema izvještaju 7. SMbbr, neprijatelju su, navodno, naneseni *ogromni gubitci u ž/s (50 mrtvih), jedan zarobljen*. Linija je pomjerena prema Jasikovcu.⁵⁵³ Vjerovatno je broj poginulih pripadnika HVO-a višestruko uvećan što se može vidjeti poređenjem s gubicima TG *Nasr* (jedan lakše ranjen iz 7. SMbbr i dva iz 3-3/302. mtbr). Teško je povjerovati da je ubijeno 50 neprijateljskih vojnika uz vlastite gubitke od tri ranjena. Narednog dana jedinice su oslobodile sela Rašće i Oračevinu.⁵⁵⁴ Zbog nepovoljnog razvoja situacije na Igmanu, ŠVK je 31. jula naredio OG *Istok* i 7. SMbbr da u svojim z/o završe započeta b/d, zamrznu linije fronta i obezbijede po jedan bataljon za moguću upotrebu po njegovom zahtjevu.⁵⁵⁵ Rezultati b/d oko Fojnice tokom jula bili su potpuna deblokada grada prema Kaćunima, čišćenje snaga HVO-a s okolnih brda i povezivanje Fojnice preko Dusine s Bradinom. Ova komunikacija bila je od neprocjenjivog značaja za ARBiH jer je bila jedini izlaz iz srednje Bosne i Tuzle prema Sarajevu i Konjicu, ali i za gornjovakufsko-prozorsko bojište zbog bržeg i lakšeg logisticiranja i dovlačenja pojačanja.

⁵⁵¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-561, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 23. juli 1993.

⁵⁵² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁵³ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 870-86/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 28. juli 1993.

⁵⁵⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁵⁵ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/964-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 31. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-345, *Naredjenje*, Zenica, 31. juli 1993.

Saradnja HVO-a s Vojskom Republike Srpske u srednjoj Bosni

Od početka juna saradnja HVO-a s VRS-om bila je sve intenzivnija. U Zavidovićima, Žepču, Maglaju i Kiseljaku zajednički su djelovali protiv ARBiH, a na ostalim područjima srednje Bosne i gornjeg toka Neretve su sarađivali, čime se situacija u z/o 2. i 3. korpusa usložnjavala.⁵⁵⁶ Operativac SIS-a odjela odbrane iz Viteza, konspirativnog imena Zigi (Boro), 7. jula izvijestio je svoju pretpostavljenu komandu da su se odvijali brojni uspješni kontakti pojedinaca iz HVO-a sa srpskim vojnicima.⁵⁵⁷ Smatrao je velikom štetom što ti kontakti nisu bolje pripremani kako bi se uspostavila adekvatnija saradnja s kvalitetnijim rezultatima. Naznačio je da postoje podaci koji ukazuju da su sa srpske strane isti takvi kontakti održavani i s ARBiH, ali je držao da je buduća saradnja VRS-a s HVO-om realnija zbog toga što se već uspješno operacionalizirala na terenu (*područje Žepča, prelazak vojske i civila preko Vlašića i Mešćeme itd.*). SIS-u su bili poznati problemi koje je imala srpska strana, a koje je mogla riješiti preko Hrvata, te je i zbog toga Zigiju saradnja izgledala realno, ali postojao je jedan veliki i nerješivi problem. Snage HVO-a u Busovači, Vitezu i Novom Travniku bile su teritorijalno odvojene od VRS-a. Između njih bila je dobro branjena teritorija pod kontrolom ARBiH preko koje nisu mogli ostvariti direktan kontakt. Također, s tog područja nije se mogao ostvariti fizički spoj ni s rejonima gdje je HVO bio u neposrednom dodiru s VRS-om (Vareš, Kiseljak i Žepče). Jedina, tanka, mogućnost bila je vojnički probiti koridor prema VRS-u preko Novog Travnika. Zigi je predložio da komanda brigade S. Tomašević razmotri više varijanti za njeno ostvarenje. Ali, ranija loša iskustva zajedničke borbe s VRS-om na tom pravcu nisu ga uvjeravala

⁵⁵⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-557, *Procjena*, Zenica, 30. juni 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1720, *Inženjersko uredjenje odbrambenih položaja*, Zenica, 7. juli 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-571, *Dopuna podataka i preduzete mjere na otklanjanju slabosti u izvještavanju*, Zenica, 9. juli 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/869-1, Sarajevo, 14. juli 1993.

⁵⁵⁷ (...) *Tako se zna da su iz Paklareva vojnici HVO odlazili na Vlašić i kontaktirali po raznim pitanjima sa predstavnicima Srpske vojske (...). Srbi su davno prije sukoba HVO sa A BiH najavljivali te sukobe, čak su znali i tačno vrijeme početka, kao i lokacije gdje bi bili najintenzivniji. Kroz ove kontakte navodno su nudili pomoć u oružju i drugim potrebnim stvarima, iako su naglašavali da znaju da kod rukovodstva HVO i Zapovjedništva HVO vlada nevjerica u iskrenost takvih namjera. Pojedinci iz srpske vojske su navodno rekli da su spremni dozvoliti da na njihov teren dodje jedan broj vojnika HVO kojima bi oni dali artiljerijska i druga dalekometna oružja da koriste i gadaju ciljeve koje oni smatraju za značajne (...).* Up.: ICTY, HVO, Odjel obrane Vitez-Centar SIS-a, *Izvjешće, Procjena uspostavljanja kontakta sa Srpskim snagama*, Vitez, 7. juli 1993.

da je to pouzdano, te je smatrao da se centar SIS-a u Mostaru treba dalje baviti tom idejom i njenom operacionalizacijom. Zabrinutost hrvatskog stanovništva u srednjobosanskim enklavama sve je više rasla i tjerala je na traženje načina za olakšavanje stanja. Jedini koji je Zigi pronalazio bio je ostvarenje saradnje s VRS-om.⁵⁵⁸

Nakon poraza u Kaknju, HVO se utvrdio i grupisao na liniji Planinica – Slavin – Perun. Izviđači OG *Istok* na toj liniji uočili su tri mitraljeska gnijezda, dva PAM-a, dvije *prage* i jedno artiljerijsko oruđe nepoznatog kalibra u rejonu Peruna. Komanda OG *Istok* procjenjivala je da će HVO napasti ARBiH u Dragovićima radi osiguranja svog desnog boka zbog uvođenja snaga na pravac napada Borovica – Kopljari – Ratanj – Kraljeva Sutjeska – Haljinići. Imala je pouzdane informacije da pripadnici VRS-a dolaze u Vareš u civilnoj odjeći, te je vjerovala da će u uniformama HVO-a sudjelovati u napadu na ARBiH.⁵⁵⁹

Nakon što se jedinica ARBiH u Daštanskom predala HVO-u, vojna policija VRS-a pretresla je teren. Preko sela je išla putna komunikacija Vareš – Brgule – Okruglica. Starješine HVO-a i VRS-a međusobno su se posjećivale i družile. HVO je 13. jula izvršio prisilnu mobilizaciju. Rezultati su bili veoma slabi. Zvonko Dužnović i Anto Pejčinović organizirali su javni miting na kojem su pozivali Hrvate da prihvate mobilizaciju jer će ARBiH uskoro napasti na Vareš. HVO je kupovao MTS i artiljerijska oruđa od VRS-a koja je 15. jula dala ultimatum vareškim Srbima da se isele u širi rejon Okruglice. Do tada je ih bio ostao veći broj u svojim selima. Većina se nakon ultimatumata iselila iz Pajtovog Hana, Samara, Planinice i Slavina. HVO je dogovorio s Vojskom RS da će joj omogućiti nesmetan transport kroz Vareš ako ga ona artiljerijski podrži u slučaju napada ARBiH. Obavještajni organ 3. korpusa očekivao je da će HVO prvo krenuti na Stupni Do, a onda na Mijakoviće i Dragoviće kako bi stekao povoljnije uvjete za napad prema Kraljevoj Sutjesci.⁵⁶⁰ Bio je moguć zajednički napad HVO–VRS iz Vareša prema Zavidovićima i Kiseljaku čime bi se Breza i Visoko izolirali od Kaknja i Zenice. Time bi jedinice 3. korpusa bile dovedene u veoma nepovoljan operativni položaj.

⁵⁵⁸ ICTY, HVO, Odjel obrane Vitez-Centar SIS-a, *Izvišće, Procjena uspostavljanja kontakta sa Srpskim snagama*, Vitez, 7. juli 1993.

⁵⁵⁹ **Praljak**, ARBiH, OG *Istok*, broj: 2221, *Informacija o namjerama HVO-a u rejonu Vareša*, Breza, 8. juli 1993.

⁵⁶⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-26, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 53, Zenica, 17. juli 1993

Komanda korpusa predložila je ŠVK da se jedinice HVO-a koje ne iskazuju lojalnost prema državi odmah proglase agresorskim, da se Hrvatska označi kao agresor, izvrši opća mobilizacija, rezerve hrane i goriva stave pod kontrolu ARBiH, MUP pod komandu ARBiH, izvrši domobilizacija do 300% svih jedinica korpusa i da Predsjedništvo izda naredbu lokalnim civilnim organima vlasti da pređu na ratne uvjete rada. Komanda je potencirala pitanje logističkog osiguranja. U rejonu Kiseljaka saradnja VRS-a i HVO-a više nije bila nikakva tajna. Preko teritorije VRS-a u Kiseljak je pristiglo, prema procjenama ARBiH, oko 1.000 boraca HVO-a iz Travnika. Komanda korpusa imala je informacije da su snage VRS-a s pet tenkova iz rejona Kobiljače davale vatrenu podršku jedinicama HVO-a u pješadijskom napadu prema Kačunima pri pokušaju ovladavanja komunikacijom ka Busovači.⁵⁶¹ Uspostavljena je redovna autobusna linija Vareš – Pale koja je saobraćala tri puta sedmično.⁵⁶²

Savezništvo HVO-a s VRS-om nije teklo bez problema. Na račun prevoza hrvatskih civila i boraca HVO-a preko svoje teritorije, GŠ VRS oduzeo je na Sokocu 30 t nafte koja je išla za Vareš. U tom trenutku zalihe vareškog HVO-a bile su 712 litara radi čega je morao prekinuti sve aktivnosti, čak i na uređenju položaja. Srbi su uputili Varešake, koji su se nalazili u *bezizlaznoj situaciji* i nisu mogli shvatiti da im je *netko to učinio*, na Petkovića da traže objašnjenje. Emil Harah, komandant brigade *Bobovac*, molio ga je da mu iz Kiseljaka preko Srba prebaci bar 10 t nafte. U protivnom, smatrao je da su *propali*.⁵⁶³ HVO je plaćao visoku cijenu srpske pomoći. Roba u Kiseljak i Vareš stizala je iz Stoca preko RS-a. Za svakih 10 natovarenih vozila HVO je morao VRS-u dati po 30 t nafte (15 za Hercegovački i 15 za Sarajevsko-romanijski korpus). Srpske cisterne iz Gruda vozile su gorivo u Kiseljak za 30% tereta.⁵⁶⁴ Rajić je, u jednoj prilici, izvijestio Petkovića da je stupio u kontakt sa “xy” stranom u vezi s nabavkom MTS-a. Vojska RS mu je stavila na raspolaganje PAT 30/2 (*praga*) s određenom količinom municije uz kauciju od milion USD, 500.000 metaka 7,62 mm po cijeni od 1,5 DM po komadu i 60.000 metaka 7,9 mm po cijeni od 2,5 DM po komadu. Srbi su mu rekli

⁵⁶¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-557, *Procjena*, Zenica, 30. juni 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/869-1, *Procjena*, Sarajevo, 14. juli 1993.

⁵⁶² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁶³ ICTY, HVO, Brigada Bobovac, broj: 01-477-1/93, Vareš, 23. juli 1993, 19,25 h.

⁵⁶⁴ ICTY, HVO, ZP SB, OG-2, broj: 10-3552-1/93, *Informacija-zahhtjev*, Kiseljak, 18. novembar 1993.

da je tako dogovoreno na najvišem nivou, pa je Rajić tražio od Petkovića da mu potvrdi *jer se radi o enormno većim cijenama koje predstavljaju pravo profiterstvo-radi se o milijunima maraka, a količina sredstava je relativno mala, bojimo se da toliko puno nećemo moći izdržati*. Molio je načelnika da utječe na Srbe kako bi cijene bile prihvatljivije. Upoznao ga da je uspostavio vruću liniju sa Spasojem Čevićem, komandantom *igmanske brigade VRS-a*.⁵⁶⁵ Saradnja s VRS-om dogovarala se na najvišem nivou HZHB što se vidi i iz drugog Rajićevog izvještaja Bobanu, Stojiću i Petkoviću u kojem kaže da ne zna šta je dogovoreno sa “xy” stranom, ali da je ta pomoć do početka jula bila potpuno zanemariva. Artiljerijsku podršku dobijao je samo na dijelovima bojišta gdje su bili ugroženi i položaji VRS-a, a gdje je HVO-u bilo najpotrebnije, VRS se pravdala da nije u dometu njene artiljerije. Predložio je da se hitno dogovori da se na raspolaganje stavi teže artiljerijsko oruđe i oklopna sredstva kako bi HVO vratio izgubljene objekte *od sudbonosnog značaja za opstanak hrvata na ovim područjima*. Ti objekti bili su Inač (Lisin-tt 1437), Lisovo brdo (tt 768), Meoršje (Čiburov brijeg, tt 1210), Zavrtaljka (tt 1020) i Snopić. Rajić kaže da će, ukoliko se ne osigura upotreba tih sredstava za naredne dane, situacija postati bezizlazna.⁵⁶⁶

Za iznajmljena oruđa i oklopna sredstva HVO je Vojsci RS plaćao po danu korištenja. Sredinom novembra, na osnovu dogovora vlade RS-a i HRHB, između ostale tehnike iznajmljene od VRS-a za HVO Kiseljak, bila su i dva tenka T-55. Jedan od njih često se kvario i bio gotovo neupotrebljiv. Rajić je od Petkovića tražio da zahtijeva od VRS-a da se za taj dan ne plaća njegovo korištenje.⁵⁶⁷

Vojska RS nije podržavala HVO iz prijateljskih razloga. Iz dokumenata njenog GŠ vidna je netrpeljivost i nepovjerenje prema njemu.⁵⁶⁸ Podrška je

⁵⁶⁵ **Praljak**, HVO, OZ SB, OG-2, pov. broj: 06-2-OZ SB, *Zahtjev za osiguranje prolaza*, Kiseljak, 24. oktobar 1993.

⁵⁶⁶ **Praljak**, HVO, OZ SB, OG-2, *Informacija o stanju na crtama bojišnice i stanje popunjenoosti*, Kiseljak, 12. juli 1993.

⁵⁶⁷ **Praljak**, HVO, OZ SB, OG-2, broj: 10-3548-1/93, *Zahtjev za opravku, obustava plaćanja*, Kiseljak, 18. novembar 1993.

⁵⁶⁸ (...) *Zapaženo je da se ustaše u pojedinim rejonima gdje su ugroženi od Muslimana, obraćaju jedinicama i komandama VRS tražeći pomoć u naoružanju, municiji, vatrenoj podršci, zbrinjavanju ranjenih i korištenju naše teritorije za izvlačenje snaga i stanovništva. Zabilježili smo pojave da se ostvaruju kontakti sa ustašama i realizuju neki oblici saradnje na nižim nivoima (od čega smo imali mnogo više štete nego koristi), tako da se ustaše kreću po našoj teritoriji bez znanja i odobrenja komande korpusa (...). Hrvatska kršćanska unija je u Zagrebu organizovala tzv. naučno savjetovanje, gdje su pozvani najviši politički*

bila motivirana materijalnim razlozima (novac, gorivo, hrana), ustupanjima određenih položaja i komunikacija ili ako je VRS cijenila da će tom podrškom ojačati svoje pozicije na određenom bojištu. Svakako da je postojao i opći srpski interes da sa svoje strane, koliko god može, produbi neprijateljstvo HVO–ARBiH kako bi se te dvije vojske međusobno iscrpljivale, ali ni tada pomoć nije bila besplatna.⁵⁶⁹ Mladić je naredio komandantima korpusa da, *u kontaktu sa ustašama, kada se obraćaju za pomoć i saradnju*, ističu da je osnovna prepreka tome ponašanje njihovih zvaničnika na najvišem nivou, zločini koje su počinili nad Srbima i pripisivanje svojih zločina prema Bošnjacima na račun VRS-a. Upozorio ih je da je osnovna platforma HVO-a i ARBiH, u nastojanju da prevaziđu međusobne sukobe, zajednička borba protiv VRS-a. Zahtjeve za pomoć i saradnju HVO je morao postavljati preko svojih najviših vojnih i civilnih predstavnika, a eventualna saradnja mogla se postići samo nakon dogovora na najvišem nivou. Kroz kontakte s HVO-om, VRS je nastojala doći do što više kvalitetnih podataka o njemu, ali i o ARBiH. Mladić je zabranio pojedinačne i neplanirane kontakte i bilo kakve dogovore na nižim nivoima.⁵⁷⁰

Manojlo Milovanović, načelnik GŠ VRS, naredio je 26. augusta svim nivoima RiK-a da poduzmu energične mjere u cilju sprečavanja preprodaje municije Armiji RBiH. Najstrožije je zabranio svim pripadnicima i komandama VRS-a da sklapaju trgovačke ugovore i razmjenu bilo kakvih roba s HZHB.⁵⁷¹

državni i vjerski predstavnici RH, tzv. BiH, Albanije, Austrije, te "ugledne ličnosti" i vodje ekstremnih antisrpskih stranaka sa Kosova, Sandžaka, Makedonije, Bugarske, Njemačke itd. Cilj "savjetovanja" je izučavanje mogućnosti i koordinacije mjera o ujedinjavanju svih ovih zemalja u jedinstveni front za borbu protiv Srba i Srbije. Cilj hrvatske politike je stvaranje NDH u "povijesnim granicama" (na Drini), u kojoj nema mjesta za Srbe ni kao manjinu. U tom cilju je pod pokroviteljstvom najviših političkih organa RH i "Herceg-Bosne" formirana tzv. Muslimanska demokratska stranka (MDS) na čelu sa Arminom Poharom čije je opredjeljenje "suživot" sa Hrvatima i zajednička borba protiv Srba. Napominjemo da su ustaše sklone da traže pomoć i saradnju na prostorima gdje su ugroženi od Muslimana (Usora, Konjic, Vareš, Kiseljak, Tuzla) dok istovremeno na drugim dijelovima fronta nastoje da nasilno realizuju svoje ciljeve (Orašje, Istočna Hercegovina i sl.). Istovremeno vode pregovore i sa Muslimanima na prostorima gdje cijene da bi mogli biti ugroženi, što upućuje na zaključak da sa nama pregovaraju kako bi se spasili u slučaju nepovoljnog razvoja događaja u odnosu sa Muslimanima (...). Up.: ICTY, VRS, 27. mtbr, str. pov. broj: 914-1, Pregovaranje sa ustašama, Prnjavor, 27. maj 1993.

⁵⁶⁹ ICTY, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 349-1/93, Banja Luka, 6. juni 1993.

⁵⁷⁰ ICTY, VRS, 27. mtbr, str. pov. broj: 914-1, Pregovaranje sa ustašama, Prnjavor, 27. maj 1993.

⁵⁷¹ (...) Sve trgovinske transakcije roba sa Herceg Bosnom ubuduće će vršiti vlada RS preko nadležnih ministarstava... Up.: ICTY, VRS, GŠ, str. pov. broj: 02/2-693, 26. august 1993.

Hrvatska strana često se obraćala srpskoj za pomoć, ali Mladić nije imao ništa bolje mišljenje o Hrvatima i HVO-u nego o Bošnjacima i ARBiH.⁵⁷² Ponovio je naređenje da kontakti s hrvatskom stranom budu samo na razini oficira istog čina koji poznaju situaciju na dotičnom bojištu i da se obavljaju što bliže liniji fronta, a dalje od većih naseljenih mjesta. Očito je želio skrivati paktiranje s Hrvatima od šire srpske javnosti. Pregovarači su trebali obećavati prihvatanje hrvatskih civila uz pomoć MKCK-a i UNHCR-a. Vjerovatno iz razloga da bi se u očima međunarodne zajednice VRS mogla prikazivati kao humana. HVO-u su trebali nuditi podršku kao mogućnost da sačuvaju teritoriju, a ako ne može, onda da VRS preuzme njegove linije, razoruža mu ljudstvo i evakuiraju ga u logore. Evakuaciju hrvatskih civila i pripadnika HVO-a mogli su vršiti samo uz naknadu utroška materijalnih sredstava i to isključivo u čvrstoj valuti (*marke i dolari*). Maksimalno je koristio srpsku priliku, a hrvatsku nepriliku, da VRS profitira na hrvatski račun i to ne samo vojnički i politički nego i materijalno.⁵⁷³ Ni Katolička

⁵⁷² (...) U posljednje vrijeme pripadnici HVO i regularne vojske republike Hrvatske se često obraćaju komandama i pojedincima Vojske Republike Srpske sa zahtjevima da im pružimo pomoć u naoružanju, municiji i drugim sredstvima u njihovoj borbi protiv tzv. A BiH. Hrvati su u situaciji napuštenosti od Republike Hrvatske. A to što su na prostoru bivše BiH inferiorni i ne mogu se suprostaviti Muslimanima prinudjeni su da oslonac traže u Vojsci Republike Srpske. Hrvati će ratom pokušati staviti pod kontrolu prostor južno od: Viteza, Busovace, Kiseljaka. Hrvati ne mogu uzeti Mostar i hidrocentrale na reci Neretva čime je uslozjena situacija u Zapadnoj Hercegovini i Dalmaciji zbog nadmoćnosti Muslimana u centralnoj Bosni i vlastite nemogućnosti (iscrpljenost i međunarodni faktor). Politika HDZ je pala u vodu što se tiče Muslimana i Bosne. Hrvati su od saveznika presli u neprijatelja Muslimana i sada samo pokušavaju spasiti sopstveno stanovništvo preko Republike Srpske. Racunaju na uspeh ceneci da smo mi Srbi lakomisleni u cemu polaze od istorijskih iskustava (...). U oba prethodna rata bili su na strani agresora (...). Nije cilj Hrvata i Muslimana zajednica sa nama sutra, već da uz primenu lukavstva i međunarodnog pritiska realizuju stvaranje Velike Hrvatske u "povijesnim" granicama, odnosno izvrše islamizaciju Bosne. Hrvati po pravilu, a na osnovu dosadašnjih iskustava, prihvataju pregovore kada su u bezizlaznoj situaciji. Veoma su vjessti jer imaju informacije od Evropske zajednice, Vatikana, pa čak i administracije SAD (...). Hrvati obećavaju sve, a ne daju ništa i pored toga što smo im iz Travnika evakuisali 8000 civila i pustili 903 bojovnika. A oni nisu nasli za shodno da razmene zarobljenike po principu "svi za sve" i civile kako su dogovorili Dr. Radovan Karadžić i Mate Boban. U budućim pregovorima ne smijemo se zavaravati da su pripadnici HVO "nevine duše" jer su se na mnogim prostorima (Tesanj, Travnik, Kiseljak, Sarajevo) pokušali predstaviti kao strana koje nije učestvovala u sukobu. Prava istina je da su oni i poceli rat (...). Up.: ICTY, VRS, GŠ, str. pov. broj: 02/2-477, Naređenje, 24. august 1993.

⁵⁷³ (...) Uz odgovarajuće usluge i po vazecim cijenama i uz njihovu spremnost preuzeti položaje koje napustaju, obezbediti im deficitarne artikle, bilo da im kupujemo za njihove pare ili da im organizujemo snabdevanje preko nase teritorije (...). Up.: ICTY, VRS, GŠ, str. pov. broj: 02/2-477, Naređenje, 24. august 1993.

crkva nije bila ogledalo časti i poštenja za komandanta GŠ VRS.⁵⁷⁴ Nikakve zajedničke komande pregovarači nisu smjeli formirati s HVO-om, već mu ponuditi da uz pomoć Vojske RS brani svoje teritorije, ali da se joj se potčini i izvršava sve zadatke u skladu s njenim odlukama. Posebno je naglasio da svaki vojnik VRS-a mora znati da HVO i rukovodstvo HZHB ne traži kontakte s VRS-om radi Srba nego radi sebe. Zabranio je kontakte bez znanja GŠ, a posebno u organizaciji lokalnih nivoa vlasti i komandi nižih od razine korpusa. Koliko je bio neiskreno blagonaklon prema HVO-u i napaćenim hrvatskim izbjeglicama, na račun čije je nesreće VRS pred svijetom pokazivao kao humanu, ukazuje rečenica u kojoj kaže: *Evakucija Hrvata iz Travnika u međunarodnoj javnosti je shvacena ko najveći poraz Hrvata u ovom ratu, te u tom pravcu treba obezbjediti potpuni krah Hrvata i poraz Muslimana. Sve pregovore usmeriti tako da Hrvati i Muslimani i međunarodna zajednica shvate da su Hrvati i Muslimani osnovni krivci za rat i nesreću sva tri naroda, kao i to da njihovo stanovništvo može spasiti samo narod, politika i Vojska Republike Srpske.*⁵⁷⁵

Bošnjačke izbjeglice: jedan od problema realizacije ciljeva HZHB

Smještanje bošnjačkih izbjeglica na teritoriji koju je smatrala svojom, HZHB nije odobravala i pokušavala je spriječiti jer se plašila povećanja snage ARBiH i demografske predominacije Bošnjaka, što je moglo onemogućiti provođenje njenih planiranih ciljeva. Radi toga je HVO palio ili minirao napuštene srpske kuće u blizini Bugojna. Jedno od većih srpskih naselja, Čipuljić, gotovo je potpuno spaljeno, razoreno i minirano. To se dešavalo nakon temeljite pljačke. Za eksplozije i paljevine u srpskim naseljima optuživao je bošnjačke izbjeglice iz susjednog Donjeg Vakufa *koje se ekstremno ponašaju i nasilno useljavaju u srpske kuće.*⁵⁷⁶ Zanimljiv je zaključak koji iz toga proizlazi, ali se ne može razumjeti. Prema kontekstu izvještaja VOS-a GS HVO, Donjovakufjani su minirali srpske kuće kako bi se uselili u njih. Nemoguće je prihvatiti tvrdnju da su ljudi rušili ili palili kuće u koje su se namjeravili smjestiti. Bit će, ipak, da ih je rušio

⁵⁷⁴ (...) *Iskoristiti za nas negativan uticaj njihovog klera i uticati na njihovo stanovništvo i bojovnike bez znanja sire javnosti. Uciniti sve da se neutralise uticaj rimo-katolicke crkve kao osnovnog pokretaca ustastva i rata protiv Srba (...).* Up.: ICTY, VRS, GŠ, str. pov. broj: 02/2-477, Naređenje, 24. august 1993.

⁵⁷⁵ ICTY, VRS, GŠ, str. pov. broj: 02/2-477, Naređenje, 24. august 1993.

⁵⁷⁶ Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 234/93, Dnevno obavještajno izvješće, Mostar, 18. april 1993.

HVO kako bi ih spriječio da se usele. U konačnici, HVO je bio u pravu glede prihvata i smještanja bošnjačkih izbjeglica jer su oni dali značajan doprinos odbrani znatnog dijela srednje Bosne od njegove agresije. Hrvati nisu imali dovoljan broj izbjeglica da bi parirali Bošnjacima. Jedina veća grupa izbjeglica hrvatske nacionalnosti, koja je prošla kroz srednju Bosnu, bili su Jajčani. Međutim, manji broj ih se zadržao u srednjoj Bosni, a zahvaljujući kvalitetnoj organizaciji HVO-a, većina ih je prebačena u Tomislavgrad. Svakako da su njihovi vojni obveznici korišteni za borbu s ARBiH, ali iz Tomislavgrada na Gornjem Vakufu i Jablanici, a ne u Vitezu, Bugojnu, Travniku i drugim srednjobosanskim mjestima. Hercegovačkoj politici HZHB, iz nekog razloga, više je odgovaralo da ih naseli po okolini Tomislavgrada nego da ih zadrži u srednjoj Bosni i time ojača svoje pozicije koje su slabile dolaskom bošnjačkih izbjeglica. Određen broj jajačkih Hrvata zadržao se u srednjoj Bosni, ali daleko manje nego ih je prebačeno u Tomislavgrad za razliku od jajačkih Bošnjaka kojih je nekoliko hiljada ostalo na području od Zenice do Bugojna.⁵⁷⁷ Lokalni pokušaji zadržavanja jajačkih Hrvata u Kiseljaku nisu uspjeli u dovoljnoj mjeri. Osim Jajčana, u Kiseljak i Busovaču smješteno je nekoliko stotina kotorvaroških, pougarskih

⁵⁷⁷ Najviše ih se zadržalo u Zenici (oko 12.000), potom u Travniku (oko 1.300), zatim u Bugojnu, a manje u Kaknju, Vitezu i Novom Travniku. Prvi val bošnjačkih izbjeglica iz Jajca pristigao je u srednju Bosnu u prvoj polovini juna 1992. iz Vinca i okolnih sela. Većina ih se smjestila u Bugojno, a vjerovatno iz razloga što im je taj grad bio najbliže njihovim selima. Manji broj ih je ostao u Travniku i Novom Travniku. Prema Zenici nisu išli. Jajačke bošnjačke izbjeglice, pristigle početkom novembra iste godine, a koje nisu odmah napustile domovinu, u najvećem su broju krenule ka Zenici. U Travniku ih je ostalo znatno manje, a u Novi Travnik i Vitez išli su rijetki, jer su ti gradovi bili prilično nesigurni zbog nedavnih sukoba HVO–ARBiH. Uglavnom samo oni koji su tu imali domicilnu rodbinu ili rođake koji su ranije izbjegli iz Vinca i kod kojih su se mogli smjestiti. Novom valu jajačkih izbjeglica Bugojno nije bilo primamljivo kao Vinčanima, te nisu u većem broju kretali ka tom gradu. Tek od kasne jeseni 1993, zbog jeftinije hrane i bolje humanitarne pomoći, Jajčani su počeli u primjetnijem broju napuštati oskudnu Zenicu i preseljavati se u bogatije Bugojno koje je tada za ostatak srednje Bosne, po pitanju hrane, bilo “Eldorado”. Naprimjer, kilogram brašna u Zenici koštao je oko 30-40, a u Bugojnu 10-20 DM. Jajačke izbjeglice ostavljale su svoje izbjegličke kartone rođacima u Zenici kako bi oni mogli podizati sebi njihove mjesečne humanitarne pakete, a u Bugojnu su otvarale nove i primale bugojansku humanitarnu pomoć. I to je bio važan razlog što su Jajčani iz Zenice prelazili u Bugojno. Zbog kojeg kilograma brašna više u mjesečnom paketu, izbjeglička sirotinja preseljavala se s jedne na drugu općinu. Naravno, u općoj oskudici goriva, prelazili su pješke preko planina. Potrebno je napomenuti da su mjesečni humanitarni paketi bili veoma skromni, naročito u Zenici, i nisu bili ni blizu dovoljni za prehranu tokom cijelog mjeseca, čak ni u Bugojnu, te nije bila neka velika “pljačka” podizanje humanitarne pomoći u dvije općine. Međutim, nestašica je bila toliko izražena da su gladni ljudi bili spremni na sve “prevare” za kilogram brašna, a posebno izbjeglice koje su bile u najgoroj situaciji. Nikakva ih politika nije preseljavala s jedne na drugu općinu nego glad i siromaštvo.

(plato Vlašića, općina Skender Vakuf) i teslićkih Hrvata. Jajački, pougarski i kotorvaroški Hrvati bili su jedine izbjeglice koje je HVO mogao zadržati u srednjoj Bosni. Nisu mi poznati razlozi što se politika HZHB odlučila da ih naseljava na tomlavgradskoj i livanjskoj općini, a ne u srednjoj Bosni. Pri osnivanju HZHB, razmišljanjima o njenim granicama i demografskoj strukturi, na najvišoj razini u Zagrebu dogovoreno je da se njene granice i unutrašnjost ojačaju naspram drugih naroda metodom razmjene i preseljavanja stanovništva. U tom kontekstu teže je razumljivo zašto hrvatske izbjeglice nisu zadržavane u srednjoj Bosni, a ne slate u zapadnu Hercegovinu. Da li su postojali neki prioriteti naseljavanja teritorije? Ako i jesu, opet je teško shvatljivo da su Tomislavgrad i Livno bili prioriterniji od srednje Bosne, a naročito Bugojna. Ipak, to ne može biti slučajno, naročito kada se zna da je Tuđmanova politika još od prije početka ratova u bivšoj Jugoslaviji bila zasnovana na dogovoru o podjeli Bosne i Hercegovine i preseljavanja stanovništva.

Zenički, vareški, kakanjski i travnički Hrvati uglavnom su zadržavani na dijelu srednje Bosne pod kontrolom HVO-a, ali su oni iz svojih domova izbjegli u vrijeme kada su teško mogli otići dalje zbog blokade puteva. Nekoliko hiljada ih je, ipak, preko teritorije pod kontrolom VRS, prebačeno i naseljeno južno od Mostara (Stolac, Čapljina, Dubravka visoravan). Nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma HRHB je masovno i organizirano naseljavala kakanjske i vareške Hrvate južno do Mostara. Zašto HVO nije smjestio jajačke Hrvate u Bugojnu, čime bi više nego parirao donjovakufskim bošnjačkim izbjeglicama, nego ih je slao u Hercegovinu, nije jasno iz raspoložive građe osim, ne baš argumentiranog, mišljenja da je ona bila prioritet u odnosu na srednju Bosnu. Veća sigurnost u Tomislavgradu nego u Bugojnu sigurno nije bila razlog jer su nemilosrdno trošeni na bojištima s ARBiH u dolini Neretve i na Gornjem Vakufu što pokazuje da to nije bila motivacija. Bit će da je potreba Hercegovine bila važnija od srednje Bosne, pa čak i Bugojna gdje je postojala realnija šansa da se iskoriste vojni potencijali jajačkih Hrvata, kako u tom gradu tako i iz njega prema Gornjem Vakufu. Moguće da je HZHB računala da s ovladavanjem Bugojnom neće imati nekih problema zbog njegove blizine Hercegovini, te ga nije na vrijeme ojačavala izbjegličkim borcima. Armija RBiH koristila je kvalitetnu ratničku prekaljenost jajačkih Bošnjaka. Njihov

prvi borbeni zadatak u izbjeglištvu bio je upravo u borbama s HVO-om i HV-om u Gornjem Vakufu, a sljedeći u Busovači i Žepču. Izbjegličke jedinice bile su udarne u sukobu s HVO-om, ali ne iz ambicije njihovih boraca da se trajno nasele na hrvatskoj zemlji, kako još uvijek tvrdi hrvatska propagandna literatura, nego zbog odluke komande 3. korpusa da ih maksimalno upotrebljava radi njihovog kvaliteta. Komanda korpusa nije ih tako bespoštedno koristila zato što izbjeglice nisu nikome ništa značile i što nisu imale nikakvu političku zaštitu, iako je i to imalo velikog utjecaja, nego zato što s većinom domicilnih brigada nije mogla ostvariti potrebnu pokretljivost i upotrebu na svim bojištima.⁵⁷⁸ Česta upotreba izbjegličkih jedinica otvarala je HVO-u izvanrednu propagandnu priliku da prikaže navodnu bošnjačku zavjeru progona Hrvata iz srednje Bosne i naseljavanja bošnjačkih izbjeglica. Zbog istog razloga UNPROFOR je cijenio da su te brigade ekstremne, ali ne i mudžahedinske.⁵⁷⁹ U srednju Bosnu pristigao je, tokom cijelog rata, zanemariv broj bošnjačkih izbjeglica iz istočne Bosne i to uglavnom kod rodbine. Nikada nije došlo do naseljavanja napuštenih hrvatskih stanova i kuća istočnobosanskim izbjeglicama. Većina izbjeglica, korisnika hrvatskih napuštenih kuća, bila je s područja HZHB, odnosno to su bili ljudi koje je HVO protjerao iz Prozora, Gornjeg Vakufa, Novog Travnika, Viteza, Busovače, Kiseljaka, a kasnije i Žepča. Manji broj korisnika bio je iz Jajca, a naročito Bosanske krajine.⁵⁸⁰ Ako je postojala zavjera naseljavanja bošnjačkih izbjeglica na hrvatska imanja, onda je i HVO u njoj vrlo aktivno sudjelovao stvarajući bošnjačkoj strani veći broj potrebnih izbjeglica za naseljavanje. Ova propaganda imala je poslužiti, kako za optužbu Bošnjaka da su podli, drugi i opasniji agresori, tako i za podizanje b/m kod boraca HVO-a i stanovništva koji nisu u dovoljnoj mjeri

⁵⁷⁸ Lokalne jedinice imale su političku zaštitu, a izbjegličke nisu. Krajišnici, na početku svog ratnog puta također nisu imali nikakvu političku moć i utjecaj, ali su je borbom stekli do te mjere da su dominirali u Travniku od ljeta 1993. do kraja rata, preuzeli komandu 3. korpusa od novembra iste godine i od aprila naredne formirali poseban korpus koji je, zbog njihove dominacije, u javnosti ponekada prepoznavan kao "krajiški".

⁵⁷⁹ ICTY, predmet Hadžihasanović i Kubura (03064084), *Informacije o mudžahedinima u srednjoj Bosni* (Izvjestaj podnio: major Chambers).

⁵⁸⁰ Krajiške izbjeglice odmah su se, po oslobađanju nekoliko gradova Bosanske krajine 1995, prebacile na to područje. Jajčani su na povratak morali sačekati još nekoliko godina i to zbog protivljenja tadašnjih vlasti HZHB. Ako HVO nije bio odgovoran za jajačko naseljavanje (onog broja koji se nije snašao po srpskim) po hrvatskim kućama u srednjoj Bosni, onda je sigurno odgovoran što je kasnilo njihovo napuštanje jer im je sprečavao povratak na svoje čime je usporavao i povratak Hrvata na teritoriju koju je vojnički izgubio.

bili skloni ratu s ARBiH. Svakako da joj je cilj bio i zbunjivanje stranaca u smislu određivanja krivca i mjera protiv njega. Izbjegličke jedinice i borci izbjeglice u domicilnim jedinicama nisu presudno utjecali na konačan ishod sukoba HVO–ARBiH u srednjoj Bosni, ali su mu svakako dali vrlo veliki doprinos. Na nekim mikropodručjima, naprimjer busovačkom i travničkom, pa i gornjovakufskom, može se bez sustezanja tvrditi da su odigrali ključnu ulogu u početnoj fazi sukoba.⁵⁸¹

Odbrana Bugojna

Početkom januara 1993. u objektu SJB Bugojno formirana je policijska stanica HZHB. U cilju izbjegavanja sukoba, legalne općinske vlasti nisu pravile probleme iako je ona pozivala radnike SJB da joj pristupe i prijetila otkazima onima koji to ne učine. Svi radnici hrvatske nacionalnosti i neki Bošnjaci prešli su u policiju HZHB koja je davala uniforme i dobre plaće. Stanica javne bezbjednosti Bugojno bila je paralizirana u svom radu, kako zbog nepostojanja finansiranja tako i zbog izostanka podrške vlasti. Jedini njen oslonac postao je OpŠO Bugojno čiji je komandant (Senad Dautović) krajem marta postavljen za načelnika, nakon čega su se SJB i policija HZHB definitivno razišle. Na njegovo mjesto postavljen je Abdulah Jeleč. Popuna SJB izvršena je prelaskom vojnih policajaca OpŠO Bugojno u njen sastav. Formirana je i manevarska jedinica. Tim kadrovskim ojačanjima SJB se vratila svojim redovnim aktivnostima s kojih ju je bila potisnula policija HZHB koja nije ostala pasivna na formiranje manevarske jedinice SJB nego je i ona formirala svoju. U zgradi, koju je još uvijek dijelila sa SJB, otpočela je s provokacijama prema dojučerašnjim višegodišnjim radnim kolegama. Zajedno s policijom HZHB u zgradi SJB, u odjeljenju SDB-a, boravili su radnici SIS-a.⁵⁸²

⁵⁸¹ Bez Jajčana odbrana Gornjeg Vakufa u zimu 1993. bila bi teža, a bez Krajišnika pala bi većina slobodne teritorije općine Busovača u isto vrijeme. Krajišnici su presudno utjecali i na ishod borbi za Travnik u junu iste godine. Jajčani, Krajišnici i 7. SMbbr su, tokom sukoba, upotrebljavani na najkritičnijim žarištima u srednjoj Bosni. Zenička 303. Sbbr, koja je također bila značajna snaga 3. korpusa, ipak je korištena uglavnom samo u dolini Bosne, od Visokog do Žepča, uključujući i busovačko bojište. Jajčani su znatno doprinijeli i odbrani Gornjeg Vakufa u zimu 1993/94. godine.

⁵⁸² ICTY, RBiH, MUP, SJB Bugojno, *Izveštaj o radu Stanice javne bezbjednosti Bugojno za 1993. godinu*, Bugojno, januar 1994.

Krajem juna 307. mtbr i OpŠO Bugojno imali su zadovoljavajući operativno-taktički položaj. Komanda 307. mtbr bila je smještena s vodom veze u zgradi OpŠO Bugojno i upravnoj zgradi Šumskog preduzeća *Koprivnica*. Četa VP nalazila se u kulturno-sportskom centru, a jedno njeno odjeljenje u prostorijama ZOIL-a. U bivšoj zgradi muzeja smjestila se izviđačka četa, a u zgradi Komunalnog preduzeća vod POč (protivoklopna četa). Vod ABHO bio je u zgradi preko puta Gimnazije. Komanda 1/307. mtbr nalazila se u Glavicama, a bataljon, ojačan vodom POč-a, snagama jedne čete posjedao je l/o: Skakavci (tt 866) – lijevo Krepa (tt 741), po dubini Hrastovača (tt 774). Ostale njegove snage bile su raspoređene u širem rejonu sela Kula, Ljubnić, Glavice, Vileši, Hapstići i Golo Brdo. Drugi bataljon posjedao je l/o lijeva obala Vrbasa – Marjanovići – Guvna. Na l/o Čeline – Guvna imao je angažirane snage jačine čete, a u Čurčića Lugu jedan vod i vod iz Pč (prateća četa). Tri voda i izviđačko odjeljenje posjedali su l/o Karamlija – Kaštele (tt 1264) i jedan vod Pišalu. U Karadžama, gdje mu je bilo KM, držao je u rezervi snage jačine dva voda (50 boraca). Treći bataljon, sa KM u Vejićima, posjedao je l/o Podripci – tt 702 – Koš. Na liniji je imao angažirane snage jačine jedne čete na Košu i po jedan vod na tt 702 i u Podripcima. Imao je i jedan vod iz POč-a. Van z/o bataljona, u rejonu Grgići – Medini, bilo je izviđačko odjeljenje i snage jačine dva voda. U Vejićima i Pirićima imao je jednu četvu u rezervi. Komanda 4. bataljona (Donjovakufski) – koji je posjedao l/o Srt – Tepedžik (tt 691) – škola – Grad – Stražarnica (tt 888) – Han Čardak – Orlovac (tt 1070) – nalazila se u Pruscu. U pripravnosti, u Srednjoškolskom centru, držala je jedan vod, a u Poriču dva. Opštinski štab odbrane Bugojno imao je dva protivdiverzantska odreda. Prvi je brojao 304, a drugi 235 boraca. Komanda 1. PDo nalazila se u Novoj bolnici. U Alibegovićima je držao 28 boraca, a u Zecovima prema Novom Travniku još 21. U pripravnosti mu se nalazilo 105 boraca u Kotezima, 77 u novoj bolnici i 73 u školi. Komanda 2. PDo bila je u Gračanici. Na liniji prema VRS-u angažirao je 20 boraca u rejonu Dubovika, 30 boraca u rejonu Šetića i 40 boraca u rejonu Jazvenik – Planinica. Rezervne snage bile su mu raspoređene u Crniču (35 boraca), Gračanici (40 boraca), Zanesovići – Odžaku (40 boraca) i Goruši (30 boraca). Osim 307. mtbr i dva PDo OpŠO Bugojno, postojala je i *Samostalna četa Vesela*. Po jedan MB 120 mm bio je u rejonima Kruševica (2. PDo), Glavice, Milanovića i Pišale. Na Ravnom Rostovu bila su dva. Top B-1 imao je v/p u rejonu Glavice, a H 122 mm

u rejonu Japage. PAT-ovi su bili pridodati bataljonima 307. mtbr i OpŠO Bugojno. U Pruscu (4. bataljon) nalazili su se PAT-ovi 20/3 mm i 40 mm, kod nove bolnice (1. PDo) PAT 20/3 mm, u Glavicama (1. bataljon) PAT 40 mm, na Kiku (2. bataljon) PAT 40 mm i na Košu (3. bataljon) PAT 20/3 mm. Ratna bolnica bila je u hotelu Kalin. Koristili su je zajedno ARBiH i HVO. Po ocjeni komande brigade, operativno-taktički položaj jedinica bio je dobar, a manevar jedinica i izbor b/d omogućavao je nametanje cilja i načina b/d. Moral boraca ocijenjen je kao dobar i u porastu.⁵⁸³ Dva tenka T-34 iz sastava 301. mbr bila su u rejonu Bugojna.⁵⁸⁴ Prema *pouzdanim podacima*, HVO i VRS dogovorili su zajednički napad na ARBiH u rejonu Bugojna i Gornjeg Vakufa radi čega su počeli koncentrirati snage i sredstva. Primijećeno je aktivno učešće HV-a.⁵⁸⁵ Bošnjaci iz gornjovakufskih sela Trnovača i Ploče protjerani su 30. juna i 1. jula, a u njihove kuće useljeni su Hrvati iz Voljica. Time je prostor od Pajić Polja do Gornjeg Vakufa etnički očišćen.⁵⁸⁶ Poučena iskustvom iz Žepča, komanda korpusa upozorila je 1. jula komandu OG *Zapad* da HVO koristi pregovore kako bi odvuкао pažnju od svojih priprema i namjera.⁵⁸⁷ Stvarne namjere HVO-a trebala je prepoznati po ukopavanju oko grada, pregrupisanju snaga, iseljavanju hrvatskog stanovništva i slično. Ako primijeti te aktivnosti, naređeno joj je da poduzme mjere da HVO *skine sa brda* i zahtijeva od njega da napusti ta područja. Komanda OG *Zapad* dobila je zadatak da detaljno procijeni situaciju i sagleda jesu li se stekli uvjeti da se HVO pozove na predaju. Još jedno negativno žepačko iskustvo komanda korpusa odlučila je iskoristiti u Bugojnu. Naredila je komandi OG *Zapad* da poduzme sve mjere zaštite i osiguranja l/o prema VRS-u kako ne bi došlo do iznenađenja, odnosno do ulaska VRS-a preko položaja HVO-a.⁵⁸⁸

⁵⁸³ ICTY, ARBiH, 307. mtbr (OK Armije Bugojno), broj: 02-845-1, *Procjena vlastitih snaga*, Bugojno, 26. juni 1993.

⁵⁸⁴ **Treći korpus imao je u junu 1993. jedan T-55 i dvanaest T-34 tenkova.** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁸⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-557, *Procjena*, Zenica, 30. juni 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/869-1, *Procjena*, Sarajevo, 14. juli 1993.

⁵⁸⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-26, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 53, Zenica, 17. juli 1993.

⁵⁸⁷ (...) **tako su intenzivirali pregovore i uvjeravali nas u njihovu iskrenosti, a istovremeno su kovali zavjeru sa cetnicima i pripremali napad...** Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1656, *Pregovori sa HVO, upozorenje*, Zenica, 1. juli 1993.

⁵⁸⁸ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1656, *Pregovori sa HVO, upozorenje*, Zenica, 1. juli 1993.

Stanje u brigadi *E. Kvaternik* bilo je teško i složeno. Tome su uveliko doprinosili čelni ljudi brigade Ivica Lučić, Zdravko Babić Babac i Miroslav Klepić, načelnik SIS-a. Siva eminencija hrvatske bugojanske politike bio je dr. Anto Bagarić. Njih četvericu SIS je cijenio kao ratne profitere. Smjestili su se u Titovoj vili gdje su imali profesionalne konobare kao poslugu, a Lučić je, glumeći vlastitu važnost, čak i pušio iz Titove lule.⁵⁸⁹ Komanda brigade bila je vrlo omražena kod boraca.⁵⁹⁰

Komandant OZ S/ZH Željko Šiljeg 9. jula naredio je brigadi *E. Kvaternik* da organizira kružnu odbranu svih v/p, ojača ih ljudstvom i minskim poljima i pripremi se za miniranje zajedničkog skladišta, koje je imala s ARBiH, *kada to situacija bude zahtijevala*.⁵⁹¹ Od tog dana HVO je intenzivirao aktivnosti, posebno s ubacivanjem ekstremnih grupa u pojedine dijelove grada. Iskoristio je oduzimanje jednog svog teretnog vozila 10. jula na kontrolnom punktu ARBiH kako bi postavio svoje u Bristovima i Vrbnji. Na njima je zarobio više boraca ARBiH i bošnjačkih civila. Razgovorima predstavnika komandi 307. mtbr i brigade *E. Kvaternik* nisu se mogli riješiti problemi, te je i narednog dana HVO nastavio s istim ponašanjem. Ipak, do podne je postignut sporazum. Sva su lica oslobođena, a oduzeti MTS trebao je biti vraćen. Međutim, HVO nije vratio sve što je oduzeo od ARBiH. Stanje je ostalo složeno i napeto. Na gornjovakufskom bojištu primijećeno je pregrupisavanje jedinica HVO-a i dovođenje svježih snaga iz Hercegovine.⁵⁹² Komunikacija Bugojno – Ravno Rostovo – Novi Travnik postala je nesigurna radi zasjeda bugojanskog HVO-a.⁵⁹³ Stanje se nije smirivalo ni sljedeći dan. HVO je provokativno djelovao snajperima i protivoklopnim sredstvima po susjednom Gornjem Vakufu koji je poslijepodne i granatirao s Podova.⁵⁹⁴ U pregovorima je insistirao da Bugojno napuste pripadnici ARBiH koji nisu po prijeratnom boravku njegovi stanovnici, misleći prvenstveno na Donjovakufijane. Komanda OG *Zapad* pitala je komandu korpusa šta da čini u vezi s tim.⁵⁹⁵ Ona joj je naredila

⁵⁸⁹ Ovo nije Ivica Lučić ratni djelatnik SIS-a HZHB i poslijeratni političar i historičar.

⁵⁹⁰ Praljak, HZHB, SIS, broj: 02-4-1-964/93, *Procjena*, Mostar, 6. juli 1993.

⁵⁹¹ ICTY, HVO, OZ S/ZH, IKM Prozor, *Osiguranje vatrenih položaja, Zapovijed*, Prozor, 9. juli 1993.

⁵⁹² ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/474-93, *Redovni operativni izvještaj*, Bugojno, 11. juli 1993.

⁵⁹³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁵⁹⁴ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/475-93, *Redovni operativni izvještaj*, Bugojno, 12. juli 1993.

⁵⁹⁵ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/479-93, *Angazovanje boraca*, Bugojno, 13. juli 1993.

da ih izmjesti na lokalitete u okviru općina iz kojih potječu i u kojima su do sada izvodili b/d, da im tu organizira smještaj, ishranu i obuku i da ih planira kao rezervu u eventualnom sukobu s HVO-om.⁵⁹⁶ Oni su već, kao 4/307. mtbr, držali l/o oko Prusca gdje je bila komanda bataljona. Od sredine jula HVO je otpočeo i sa snajperskim djelovanjem po gradu. Prva žrtva, 15. jula, bila je Romkinja, izbjeglica iz Bosanske krajine. Poslijepodne istog dana HVO je ispalio dva projektila iz BsT-a na grad. Trojica pripadnika ARBiH su nestala.⁵⁹⁷ Nakon sukoba pronađeni su u zajedničkoj grobnici u Bagarića gaju. Na kontrolnim punktovima HVO je nastavio s maltretiranjem pripadnika ARBiH i Bošnjaka. Do 16. jula Šiljeg je utanačio saradnju s VRS-om. Od brigada *A. Starčević* i *E. Kvaternik* tražio je da mu hitno dostave topografske nazive, koordinate i opis ciljeva ARBiH *koje bi trebala tucci "XY" strana na pravcima: Donji Vakuf – Bugojno, Prusac – Bugojno i sve ciljeve između Bugojna i Gornjeg Vakufa sa ciljevima crte koju drži MOS prema Srbima.*⁵⁹⁸

U svim rejonima, od Žepča preko Kiseljaka i Vareša do Bugojna, HVO je VRS označavao kao *"XY" stranu*, što ukazuje da ta oznaka nije slučajna nego instruirana od GS, jer su ovi gradovi bili u dvije različite operativne zone HVO-a.

Armija RBiH je 16. i 17. jula izvršila izviđanje položaja HVO-a. Izviđači su izvijestili da se pripadnici HVO-a osjećaju sigurno i ponašaju totalno opušteno. Primijećena je njihova slaba budnost. Tokom dana neke su položaje napuštali i vraćali se na njih noću. Veći dio međuprostora nije bio miniran. Obavještajni organ 3. korpusa dobio je podatke od Britbat-a da su na područje sjeverno od Mostara pristigle snage HV-a ekvivalenta četiri brigade. Radi toga je Britbat očekivao veliku ofanzivu na Gornji Vakuf i smatrao da novoformirana ratna bolnica u Metkoviću ima veze s tim. Navodno, Šiljeg je odbijao izvršiti napad na Gornji Vakuf. U Trnovači su se sastajali predstavnici HVO-a i VRS-a. U istom selu pripadnici HVO-a pretukli su Lučića i Babića, njegovog zamjenika, *jer su lopovi i*

⁵⁹⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1768, *Angazovanje boraca*, Zenica, 14. juli 1993. godine. **Od slobodne teritorije općine Donji Vakuf slobodno je bilo selo Prusac, udaljeno nekoliko kilometara od Bugojna. Izmještanjem Donjovakufliana u to selo, zadovoljili bi se zahtjevi HVO-a, ali se ne bi smanjile mogućnosti odbrane Bugojna u slučaju napada hrvatskih snaga.**

⁵⁹⁷ **ICTY**, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/496-93, *Redovni operativni izvještaj*, Bugojno, 15. juli 1993.

⁵⁹⁸ **ICTY**, HVO, OZ S/ZH, broj: 01-1700/98, IKM Prozor, *Odredjivanje ciljeva, Zapovijed*, Prozor, 16. juli 1993.

kriminalci.⁵⁹⁹ Ovaj dio izvještaja o Lučiću i Babiću čini se pouzdanim jer ih je i SIS opisivao kao ratne profitere.

Od 16. jula HVO je pojačao provokativna dejstva po bošnjačkim civilnim objektima iz pješadijskog oružja i artiljerije. Vrbanju, Crniče i Vrpeć doveo je u okruženje. Zarobio je veći broj bošnjačkih civila. Jedan dio ih se uspio izvući i prebjeći na sigurniju teritoriju. Preostalo bošnjačko stanovništvo danima je bilo izloženo mučenju.⁶⁰⁰ Poslijepodne narednog dana ponovo je postavio punktove u Bristovima (na putu prema Novom Travniku) i Vrbnji (na putu prema Gornjem Vakufu) na kojima je opljačkao i zarobio izvjestan broj bošnjačkih civila.⁶⁰¹ Poneki od opljačkanih provodili su vlastite akcije vraćanja oduzetih vrijednosti. Tako se Mustafa Dagoja, nakon što su mu vojni policajci HVO-a na punktu u Bristovima oduzeli novac i materijalna sredstva u vrijednosti od oko 50.000 DM, vratio u Bugojno i uzeo dva muškarca i jednu ženu hrvatske nacionalnosti. Držao ih je kao taoce dok mu nije vraćen novac.⁶⁰² Zbog tih punktova ARBiH je postavila svoje u Veseloj i Vrbnji (nekoliko stotina metara niže od punkta HVO-a). U puškaranju između punktova HVO-a i ARBiH u Vrbnji poginula su dva vojnika HVO-a, a jedan je ranjen. Postignut je dogovor o obostranom raspuštanju punktova i oslobađanju uhapšenih. Međutim, HVO je zarobio trojicu policajaca SJB Bugojno koji su poslani da vide je li uklonjen njegov punkt u Vrbnji. U komandi OpŠO su sumnjali da su ubijeni.⁶⁰³ Armija RBiH je potom na punktu u Veseloj zarobila šest Hrvata. Tokom noći postavila je punkt i u Gračanici na kojem je zarobila još četiri pripadnika HVO-a. Ponudila je pregovore koje je HVO prihvatio. Ponovo je dogovoreno obostrano uklanjanje punktova i oslobađanje zarobljenika. Ipak, HVO nije pustio trojicu policajaca i nastavio je tokom noći i narednog

⁵⁹⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-26, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 53, Zenica, 17. juli 1993.

⁶⁰⁰ U vili *Gorica* bila je komanda HVO-a. Motel *Akvarijum* tih dana HVO je koristio kao zatvor za bošnjačke civile i pripadnike ARBiH iz Vrbanje i okolnih sela. U njemu su svakodnevno mučeni i ubijani. Pri povlačenju HVO je spalio i vilu *Gorica*. Up.: *Zločini u Vrbnji jula 1993.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2001, 116-124, 127-127.

⁶⁰¹ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 02/503-93, *Dnevni operativni izvještaj*, Bugojno, 18. juli 1993.

⁶⁰² *Praljak*, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-196, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 17.07.1993. godine*, Sarajevo, 17. juli 1993.

⁶⁰³ ICTY, ARBiH, OpŠO Bugojno, *Situacija u Bugojnu*, Bugojno, 18. juli 1993.

jutra s novim hapšenjima.⁶⁰⁴ Odbijao je nove razgovore. Njegov snajperista ubio je 14-godišnjeg dječaka i jednog pripadnika ARBiH. Na grad je ispalio 7-8 mina iz MB 82 mm. Preko UNPROFOR-a je poručio da neće dopustiti izvlačenje ranjenika ARBiH iz Gornjeg Vakufa preko svoje teritorije do bugojanske bolnice. Poslijepodne je počeo granatirati grad, bošnjačka naselja i sela iz svih artiljerijskih oruđa. U gradu su započele ulične borbe u kojima je ARBiH, zahvaljujući blagovremenim pripremama i stečenim iskustvom u odnosima s HVO-om, oslobodila njegov veći dio. Uspostavljena je l/o Gaj – Čaušlije – vrbaski most u Čaušlijama – Ljudnica – Glavice. Pet boraca je poginulo, a devet ih je ranjeno. Vojska RS je iz pravca Kupresa granatirala grad. HVO je napustio Malu Šuljagu čime je otvorio prvi prolaz za VRS.⁶⁰⁵ Na području Gornjeg Vakufa i Jablanice HV je tukla tenkovima i artiljerijom.⁶⁰⁶

Najteže stanje bilo je u Vrbanji. Samo tri, od 95 bošnjačkih kuća, nije zapaljeno. Zločine nad Bošnjacima u Vrbanji počinili su pripadnici jedinica *Garavi* i *ATG* iz brigade *E. Kvaternik*. Prema svjedočenju preživjelih i nalazima medicinske obdukcije, žrtve su svirepo mučene prije ubijanja. Slavko Šakić najviše se izživljavao na njima. Rezali su im uši, noseve, sjekli noževima, ubijali sjekirama i tupim predmetima. Mnogi su zaklani. Neke su žene silovane. Samo iz Vrbanje na taj je način ubijeno 45 stanovnika od kojih 24 civila, 18 pripadnika ARBiH i tri policajca SJB Bugojno. Najstarija žrtva bila je žena od 82 godine. Među ubijenima bilo je osam žena i nekoliko staraca.⁶⁰⁷

Borbe su nastavljene i narednih dana. HVO je granatirao sva naselja i sela s većinskim bošnjačkim stanovništvom. Žestoke borbe vođene su od 18. jula oko *Špedicije*, Donje Vrbanje, između rijeka Vesočnice i Vrbasa, prema Gorici, Udurlijama i Čaušlijama. Gotovo svi značajni objekti granatirani su projektilima sa zapaljivim punjenjima radi čega je nastajala

⁶⁰⁴ Sva trojica su mučeni i ubijeni. Esadu Mušiću smrskano je lice, nadlaktica lijeve ruke isječena nožem i prelomljena desna butna kost nakon čega je ubijen s više metaka. Muji Hoziću smrskano je lice, prelomljena desna ruka i izrezano tijelo nožem. Elvedin Šeho je zaklan nakon čega mu je probijena lobanja tupim predmetom i izrešetan iz automatske puške. Tijela su im pronađena tek mjesec kasnije ispod visećeg mosta na Vrbasu u Vrbanji. Up.: *Zločini u Vrbanji...*, 115-116, 127-128, 131, 173, 178.

⁶⁰⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3*, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god., Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁰⁶ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-197, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 17.07.1993. godine*, Sarajevo, 18. juli 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-590-1, *Dopuna redovnog borbenog izvještaja*, Zenica, 19. juli 1993.

⁶⁰⁷ *Zločini u Vrbanji...*, 117-124, 127-128.

velika materijalna šteta. U selima prema Gornjem Vakufu (Zlavast, Gračanica, Kordići, Ivica, Škrti, Planinica, Zanesovići i Odžak) ARBiH je organizirala kružne odbrane. Hrvatska artiljerija snažno ih je tukla nakon čega se pješadija, iz pravca Humca i Pajić Polja, uporno pokušavala preko njih probiti prema gradu. Braniocima je hitno bio potreban dotur municije i ljudstva, ali borbe su obuhvatile svaki dio općine i nije im se moglo pomoći. Komanda OG *Zapad* izgubila je vezu sa svojim komandantom. Tražila je od komande korpusa mišljenje o primirju koje je zatražio UNPROFOR zbog evakuacije mrtvih i ranjenih. Do 20. jula, prema njenom izvještaju, poginulo je dvadeset pet civila i branilaca. Broj ubijenih u Vrbanji tog dana nije bio poznat.⁶⁰⁸ HVO je napustio linije prema VRS-u, ali ih je ARBiH na vrijeme zaposjela.⁶⁰⁹

Narednog dana blokirane su snage HVO-a u školi *Vojin Paleksić* (grad), krugu Prevoznog preduzeća *Špedicija*, Hotelu *Kalin*, Vrbanji, Crničkim i Garačkim podovima, vili *Gorica* i dijelu Crniča, Čurčića Lugu, Čaušlijama, Donjim Bogdanovcima, Bristovima, Gredinama, Vučipolju, Kandiji i na Humcu. Gotovo kompletan grad stavljen je pod kontrolu ARBiH, osim nekoliko lokacija gdje je HVO bio u blokadi. Neutralizirana je komanda 3. bataljona brigade *E. Kvaternik* u Čipuljiću. Vođene su borbe oko komande 2. bataljona i na prilazima brdu *Gorica* gdje je bila komanda brigade i centar veze. HVO je uzvraćao jakim granatiranjem grada i bošnjačkih sela i naselja. S Gorice je tenkom T-55 razrušio Samostan časnih sestara. Gornjovakufljani su javili da su u njihov rejon pristigla četiri tenka T-55 i jedan *Leopard* iz sastava HV-a. Očekivao se snažniji pokušaj proboja većih snaga iz pravca Gornjeg Vakufa uz korištenje oklopnih sredstava na tenkoprohodnim pravcima.⁶¹⁰ Opštinski štab odbrane Bugojno uhvatio je poruku da HVO-u stiže pojačanje preko Kupresa. Prema podacima OpŠO, do 21. jula ukupno su poginule 23 osobe, a 40 ih je ranjeno (bez Vrbanje). Vrlo kritična situacija bila je i u Gračanici, Odžaku, Zanesovićima i Draževom Dolu. Hitno im je trebalo pojačanje u ž/s i MTS-u. Vojska RS je s Komara, a HVO iz Nove Bile tukao Travnik.⁶¹¹ Vojska RS je preko Kupresa, kroz svoj raspored,

⁶⁰⁸ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 04/510-93, *Operativni izvještaj*, Bugojno, 20. juli 1993.

⁶⁰⁹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-198, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 19.07.1993. godine*, Sarajevo, 20. juli 1993.

⁶¹⁰ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 04/513-93, *Redovni operativni izvještaj*, Bugojno, 21. juli 1993.

⁶¹¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

puštala prolazak jedinica HVO-a i HV-a prema Bugojnu.⁶¹² Svi prilazi Bugojnu (od Gornjeg Vakufa, Novog Travnika i Donjeg Vakufa) do 22. jula stavljeni su pod kontrolu ARBiH kao i gotovo cijelo područje općine, osim gore spomenutih lokaliteta i objekata gdje su se nalazile blokirane snage HVO-a. Još su se vodile borbe za brdo Gorica. Artiljerijskom vatrom HVO je pokušavao kompenzirati pješadijski poraz.⁶¹³ Iz pravca Garačkih podova okruženi dijelovi 2. bataljona brigade E. Kvaternik pokušali su proboj. Napad na Gračanicu je odbijen. Vojska RS tukla je haubicama 205 i 152 mm. Linije odbrane prema njoj su ojačane, a jedinice 307. mtbr i OpŠO su čak izvele i pješadijski napad na njenu liniju u rejonu Donjih Bogdanovaca, Čaušlija i Luga. Posredstvom UNPROFOR-a iz ratne bolnice (u Hotelu *Kalin*) evakuirano je medicinsko osoblje i ranjenici ARBiH. Dok su držali bolnicu, pripadnici VP HVO-a izivljavali su se nad njima.⁶¹⁴

Komanda OZ S/ZH, prema izvještaju OZ SB, planirala je napadnu operaciju prema Gornjem Vakufu i Bugojnu, *ali su snage MOS-a izazvale nered i incidente u Livnu zbog čega je dio postrojbi HVO vraćen u Livno da razoruža balije*. Na tom prostoru boravio je i Filipović iz PPN, a pripremala se *jedna krupnija operacija*.⁶¹⁵ Vjerovatno su u vezi s ovom operacijom u rejon Gornjeg Vakufa pristigli gore spomenuti tenkovi.

U Livnu nije bilo nikakvih snaga MOS-a ni jedinica ARBiH. Livanjski Bošnjaci bili su u HVO-u jer drugog izbora nisu imali. Pružili su otpor tek kada ih je VP HVO počela razoružavati i zatvarati radi čega ih je HVO označio kao snage MOS-a. U isto vrijeme HVO je provodio akciju razoružavanja i zatvaranja u logore pripadnika HVO-a bošnjačke nacionalnosti i u Hercegovini. Armija RBiH nikada nije razoružala i zatočila svoje borce hrvatske nacionalnosti. HVO je “preko noći” svoje borce, kao

⁶¹² ICTY, ARBiH, OpŠO Bugojno, broj: 02/263-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 21. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-153, *Informacija*, Zenica, 22. juli 1993.

⁶¹³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-599-1, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 22. juli 1993.

⁶¹⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993. godine. **Pripadnik 17. SKbbr, Began Škiljan iz Jajca, nagazio je na minu u rejonu Sebešića. Ostao je bez stopala. Prebačen je na liječenje u bugojansku bolnicu. Urađena mu je potkoljenična amputacija. Pripadnik HVO-a iz Jajca prepoznao ga je i u krevetu mu sjekirom odsjekao nogu iznad hirurške amputacije. Dva dana ležao je bez adekvatne pomoći prije evakuacije. Preživio je, ali su mu hirurzi zbog nastale infekcije morali amputirati nogu iz kuka. Škiljan nije jedini ranjenik nad kojim su se tih dana izivljavali pripadnici HVO-a dok su bili blokirani u *Kalinu*.**

⁶¹⁵ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-7-392/93, *Informacija o stanju u OZ SB i HZ HB*, Vitez, 22. juli 1993, 13,07 h.

najljuće neprijatelje, zatočio u logore gdje su mučeni i ubijani isto kao i zarobljeni pripadnici ARBiH. Nikakve razlike, u odnosu prema logorašima, nije pravio između svojih bivših boraca i zarobljenih pripadnika ARBiH.

Vojska RS 23. jula granatirala je l/o ARBiH, gradsko područje Bugojna i rejon KM-a OG *Zapad*. Primijećena je njena veća izviđačka djelatnost. Hrvatske snage raketirale su VBR-ovima Gornji Vakuf. Najsnažnije su tučeni Duratbegov Dolac i Lužani nakon čega su pokušani i pješadijski napadi s ciljem prodora prema Bugojnu. Zarobljen je dio 1. bataljona brigade *E. Kvaternik* i očišćen krug *Špedicije*. Komanda OG *Zapad* izvijestila je da kontrolira 95% grada. Vojna policija HVO-a još se držala u *Kalinu*. Snagama 4/307. mtbr ojačan je Kik (tt 845) iznad Vesele čime je HVO spriječen da u potpunosti ovlada Crničkim podovima. Napad ARBiH na Humac bio je u toku. Jedan pripadnik jedinice SJB poginuo je od snajpera.⁶¹⁶ Pregrupisane su jedinice za napad na pravcu Perzovci – Jasika. Kod pripadnika HVO-a vladala je panika i dezorganizacija, ali je njegova artiljerija, zajedno sa srpskom, još razarala grad i okolinu.⁶¹⁷ Hrvatske snage 24. jula zauzele su Oglavak (tt 1510), položaj ARBiH između Raduškog kamena i Planinice na gornjovakufskom pravcu. Zarobljeno je osam njenih boraca koji su tu držali položaje prema VRS-u. Pojačana su dejstva hrvatske teške artiljerije na Gornjem Vakufu, naročito po Voljicama. Komanda OG *Zapad* naredila je 317. bbr da zaustavi pojačanja hrvatskih snaga iz rejona Bojske prema Voljicama. U Bugojnu su nastavljena dejstva. Cijeli dan HVO je granatirao grad i prigradska naselja. Armija RBiH zauzela je Hotel *Kalin* (ratna bolnica) i zarobila oko 100 boraca HVO-a i oko 150 hrvatskih civila. Odred *Gračanica* Općinskog štaba odbrane Bugojno izvodio je b/d u rejonu Humac. Ovladano je i kompletnim područjem Gorice bez novih gubitaka.⁶¹⁸

Kolona tenkova i teške artiljerije, koju je UNPROFOR primijetio sjeverno od Mostara, krenula je 25. jula prema Gornjem Vakufu.⁶¹⁹

Marko Stipić, iz SIS-a brigade *K. Tomislav*, koji je bio aktivno uključen u dogovore s VRS-om o koordinaciji b/d prema ARBiH u Bugojnu, od Šiljega

⁶¹⁶ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 04/516-93, *Dnevni operativni izvjestaj*, Bugojno, 23. juli 1993.

⁶¹⁷ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-561-1, *Vanredni operativni izvještaj*, Zenica, 24. mart 1993. godine. **Dokument je pogrešno datiran. Događaji koji se opisuju desili su se 23. jula, te bi ispravna datacija bila 24. juli.**

⁶¹⁸ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 04/521-93, *Dnevni operativni izvjestaj*, Bugojno, 24. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-232, *Zahtjev*, Zenica, 24. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁶¹⁹ ICTY, ARBiH, Press 3. korpus, *Dnevni bilten*, Zenica, 25. juli 1993.

je 25. jula tražio informaciju jesu li *cetnici ssta radili jutros i gdje su gadjali, sa koliko granata*. Bila mu je potrebna radi sastanka s VRS-om narednog dana na Ravanjskom polju.⁶²⁰ Šiljeg ga je obavijestio da iz Bugojna još nema vijesti o tome. Naredio mu je da na sastanku s VRS-om traži da ona napadne na Prusac, ili bar fingira napad i pokret prema tom selu, i ugovori stalni kontakt s njom na *vrućoj liniji* preko koje će se dostavljati podaci o artiljerijskim ciljevima. Stipićeve zadatke bio je da ih određuje i dostavlja. Ovlaštio ga je da može dati VRS-u gorivo i cigarete, ili nešto drugo što zatraži, u zamjenu za tenkovsku i artiljerijsku municiju, uz garancije da je HVO-u vatrena podrška *jedino potrebna samo zbog ZELENIH*.⁶²¹

Do 25. jula stanje u Bugojnu definitivno je bilo u korist ARBiH bez obzira što je, i pored bogatog vlastitog artiljerijskog arsenala, napad HVO-a bio podržan i srpskom artiljerijom. Komandant brigade *E. Kvaternik* izvijestio je Šiljega da stanje postaje kritičnije nego prethodnih dana i da su hrvatske snage u vrlo teškoj situaciji. Smatrao je da je 26. juli odlučujući. “XY” strana postala je “Crveni”. Obavijestio je pretpostavljenog šta je “Crveni” artiljerijski pokrivaio i predložio šta bi još trebao. Tog jutra u 3.00 sata, 25. jula, “Crveni” je ispalio tri granate na Mlive i oko podne još nekoliko na grad. Za taj dan, to je bilo sve. Za 26. juli, *odlučujući dan*, predložio je da se snage “Crvenog” spoje sa snagama HVO-a na Crničkim podovima pravcima Mračaj – Dobri do i Drum – tt 1040 – Tičija glava (tt 1023) – Debelo brdo (tt 952). Tražio je da “Crveni” pristane na prebacivanje hrvatskih snaga iz Tomislavgrada istim pravcem. Dao je prijedlog da “Crveni” napadne ARBiH pravcima Garački podovi – Vesela, Risovac (tt 1153 – tt 1116) – Dolina kosa (tt 1036) – Poriče i Mala šuljaga (tt 1236) – Prusac i na svim pravcima od Donjeg Vakufa. Najvažniji pravac za HVO bili su Crnički podovi jer je na njima imao znatnije snage. Na svim pravcima za koje je predložio da VRS napadne, nije više bilo HVO-a, a snage ARBiH bile su male: (...) *Sve navedene prijedloge “Crveni” mora raditi sutra ako se postigne dogovor. Već prekosutra je kasno*. Svoju nemoć želio je nadomjestiti srpskom snagom: (...) *Ukoliko “Crveni” nije u mogućnosti raditi nissta od ovoga*,

⁶²⁰ Naredbom komandanta brigade *K. Tomislav* s početka novembra 1993. godine Stipić je imenovan za vršioca dužnosti zamjenika komandanta brigade za SIS. Do smjene u SIS-u brigade došlo je radi sukoba dotadašnjih kadrova, uključujući i zamjenika komandanta brigade za SIS, sa centrom SIS-a (OZ S/ZH) u Tomislavgradu. Up.: *Praljak*, HVO, OZ S/ZH, Centar SIS, broj: 02/4/2-4.037/93, *Izveštaj o promjenama u SIS u brigadi Kralj Tomislav*, Tomislavgrad, 3. novembar 1993.

⁶²¹ ICTY, HVO, OZ S/ZH, broj: 01-1967/93, IKM Prozor, *Upute za rad*, Prozor, 25. juli 1993.

onda obavezno dogovoriti prihvatanje civila i prolazak preko njihove teritorije jer je veceras dio civila vec krenuo prema teritoriji "Crvenog". Očito je Lučić naivno očekivao da će mu VRS, ne žaleći života svojih boraca, zaposjesti Bugojno i predati mu ga, jer, kako se vidi iz prethodne rečenice, ako se ona ne uključi, HVO se sam dalje neće boriti i želi se povući preko srpske teritorije. U panici i strahu od narednog, "odlučujućeg", dana, izlivima ljubavi prema dojučerašnjem zakletom neprijatelju pokušavao je zadobiti njegovu samilost koju nije osjetio godinu ranije na susjednom Kupresu: (...) *Prenesite Srbima da je njihov narod zajedno sa nama te da se Srbi bore zajedno sa nama protiv muslimana i da ima i poginulih Srba*.⁶²² Zalud je vapijao. Srbi nisu imali potrebnog razumijevanja za interese bugojanskih Hrvata koji su im, u protekloj ratnoj godini, do temelja minirali crkvu u Čipuljiću i desetine privatnih kuća. U dimu i prašini eksplozije Pravoslavne crkve, koju su priredili Lučićevi podređeni, nije se rodilo srpsko-hrvatsko zajedništvo u borbi protiv muslimana na koje se očajnički pozivao. Srpsko sjećanje na hrvatsku porodicu Kvaternik, po čijem je čuvenom članu Eugenu Lučićeva brigada ponosno nosila ime, nije bilo na stazi hrvatsko-srpskog zajedništva. Eugen je za vrijeme 2. svjetskog rata vodio Ustašku nadzornu službu u NDH. Jedan je od najodgovornijih čelnika te fašističke tvorevine za njeno učešće u holokaustu nad Židovima i genocid nad Srbima i Romima. Njegov otac, Slavko, 10. aprila 1941. svečano je proglasio formiranje Nezavisne Države Hrvatske. Potomci kupreških, donjovakufskih i šipovačkih Srba, koje je Lučić molio za pomoć, ježili su se od spomena Kvaternika.⁶²³

Prije nego je stigla očekivana srpska pomoć, ARBiH je probila l/o HVO-a na Kuli čime je spojila snage na pravcu Bugojno – Novi Travnik – Travnik. Situacija za HVO, koji je imao mnogo poginulih i ranjenih, postala je očajna. Lučić je imao dva prijedloga – da se hrvatske snage iz Gornjeg Vakufa probiju do Bugojna ili da "Crveni" spašava bugojanski HVO od poraza spajanjem s njim na Garačkim ili Crničkim podovima. Vjerovao je da su potrebne samo

⁶²² ICTY, HVO, Brigada E. Kvaternik, broj: 115/93, Bugojno, 25. juli 1993.

⁶²³ Pojedini pripadnici brigade E. Kvaternik često su po Bugojnu "paradirali" u ustaškoj koreografiji i uznemiravali građane nehrvatske nacionalnosti ustaškim pozdravima. Nerijetko su koristili i zastavu nacističke Njemačke i crtali znakove kukastog križa na svojim vozilima. Bugojanska brigada HVO-a nije bila izuzetak. Ustašku i nacističku koreografiju koristile su i neke jedinice, ili pojedini pripadnici, HVO-a i u ostalim srednjobosanskim krajevima.

*manje snage "Crvenog" da bi obrana bila uspješna.*⁶²⁴ Male snage VRS-a trebale su spašavati dobro naoružanu i opremljenu brigadu *E. Kvaternik*, ojačanu jedinicama iz Hercegovine i Hrvatske, u čiju borbenu moć njen komandant nije imao povjerenja. Izgleda da je kao borce više cijenio *manje snage "Crvenog"* nego svoje vlastite. Od "Crvenog" je očekivao da će kroz svoj borbeni raspored propustiti pojačanje iz pravca Tomislavgrada na Crničke podove jer nije moglo proći iz Gornjeg Vakufa preko Gračanice. Ponovio je predložene pravce napada VRS-a uz napomenu da je povukao ljudstvo sa Đoline kose i Male šuljage čime joj je otvorio dvojna vrata prema Bugojnu. Ako "Crveni" neće pješadijski napasti na ARBiH da spasi bugojanski HVO, Lučić je podsjetio Šiljega da uredi da bar dopusti njegovo izvlačenje s hrvatskim civilima preko svoje teritorije.⁶²⁵ To je sređeno. HVO se povukao preko teritorije pod kontrolom VRS-a. Međunarodni komitet CK pružio je pomoć za oko 2.000 bugojanskih Hrvata koji su prebjegli na srpsku teritoriju.⁶²⁶

Kao i u slučaju sa zeničkim, travničkim, novotravničkim i kakanjskim Hrvatima, Katolička crkva i bosanski franjevci koristili su svoj ugled i utjecaj kod državnih organa da umanje patnje i spriječe iseljavanje bugojanskih Hrvata i uništavanje njihove imovine. Na njih je pao teret da se bave posljedicama politike hrvatskog predsjednika provedene preko HZHB. Najveća njena posljedica, osim gubitaka života, bilo je iseljavanje srednjobosanskih Hrvata s područja gdje je HVO izgubio bitke. S obzirom na Tuđmanove prijeratne ideje preseljavanja i razmjene stanovništva kako bi se izvela održiva teritorijalizacija po nacionalnom kriteriju teško bi bilo dokazati da iseljavanje Hrvata i progon Bošnjaka, kao posljedica izgubljenih ili dobijenih bitaka, nije s namjerom izazivano. Katolička crkva, izuzev banjalučkog i mostarskog biskupa Komarice i Perića, uglavnom se s tim nije slagala. Vrh Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, pa i u Hrvatskoj, zajedno s većinom bosanskih franjevac, bio je suprotnih stajališta. Puljić i Anđelović sa svojim istomišljenicima nisu dijelili niti prihvaćali tu politiku želeći zadržati katoličke vjernike na što više prostora u Bosni i Hercegovini. Misija svake kršćanske zajednice, od vremena nastanka prve do savremenog doba, jeste da se teritorijalno širi, a ne sužava. U Tuđmanovoj viziji

⁶²⁴ ICTY, HVO, Brigada E. Kvaternik, broj: 14-122-99/93, Bugojno, 25. juli 1993.

⁶²⁵ Isto.

⁶²⁶ ICTY, MK CK, *Izveštaj o aktivnostima ICRC-a u Bosni i Hercegovini*, Ženeva, 26. august 1993.

opstojnosti hrvatskog naroda bilo je teritorijalno širenje hrvatske države do granica na kojima je mogla osigurati potpunu prevlast Hrvata nad drugim narodima. Da bi se to postiglo, trebalo je obaviti razmjenu stanovništva, ili, kako je on to zvao, “humano” preseljavanje. Ovo je bila suštinska razlika u Tuđmanovoj nacionalnoj i Puljićevoj katoličkoj politici. Jednostavno nisu bile kompatibilne. Prvi je želio apsolutnu nacionalnu prevlast na zamišljenoj državnoj teritoriji koja, iako veća od hrvatske „matice“ ipak manja do mape katoličkih župa, a drugi opstanak katolika i na teritoriji koja ne bi ulazila u proširenu hrvatsku državu. Tu i ne bi bilo previše sukobljavanja interesa da Tuđmanu nisu bili potrebni i katolici koji su se našli van granica njegove željene hrvatske države. Njihovim preseljavanjem u hrvatsku državu postizala su se bar dva cilja. Otvarao se prostor za iseljavanje i progon, te prihvati i zbrinjavanje van granica nove hrvatske države, nacionalno nepoželjnih, ali i popravljala demografska slika unutar buduće Hrvatske proširene na račun dijela teritorije Bosne i Hercegovine. Želja Katoličke crkve da njeni vjernici u što većem broju opstanu u što više župa, bez obzira na Tuđmanovo planiranje demografskog pojačanja nove Hrvatske, ne bi predstavljala prevelik problem hrvatskoj politici da ona za sobom nije vukla i opstanak muslimana i pravoslavaca na hrvatskoj teritoriji. Zadržati katolike van granica HZHB, odnosno proširene Hrvatske, bilo je nemoguće bez cijene opstanka muslimana unutar nje. Katoličko mučeništvo na “muslimanskoj” teritoriji moglo bi se izbjeći jedino toleriranjem muslimana na “katoličkoj” teritoriji. Tuđman nije prihvaćao mišljenje Crkve. Smatrao je da nacionalna država mora biti jaka i stabilna što se postizalo jedino demografskom predominacijom. Bio je čvrstog mišljenja da je jedini način dugotrajnog mira na prostorima bivše Jugoslavije teritorijalno prekrajanje granica Bosne i Hercegovine i razmjene stanovništva, čime bi se trajno riješila srpsko-hrvatska pitanja kao primarni uzrok sukoba. Nastojanje Katoličke crkve da opstane na što širem teritoriju nije se uklapalo u njegovo viđenje dugotrajnije stabilizacije.

Međutim, koliko god se neslagale hrvatska nacionalna i crkvena politika, toliko su imale sličnosti bošnjačka i crkvena politika. Našle su zajedničku računicu. Bošnjačka politika bila je nacionalni opstanak na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine. Jedini način pronalazila je u održavanju državne jedinstvenosti i teritorijalne cjelovitosti. Da bi to postigla, i ona je morala plaćati cijenu u vidu tolerancije nacionalnih i konfesijskih

manjina. Bošnjačka politika nagovarala je Hrvate na političko partnerstvo, ali oni, predvođeni Tuđmanom i njegovim zamislama, nisu pronalazili svoj interes u tome. Katolička crkva, bar njen vrh i većina visokog svećenstva, jeste. Nije se radilo ni o kakvoj međusobnoj ljubavi Katoličke crkve i “muslimanskog rukovodstva”, što je Tuđmanova propaganda podvaljivala, nego o zajedničkim interesima u nekim od najvažnijih pitanja. Odatle dobri odnosi između vrha Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, pa i pape, i vrha bosanskohercegovačke države, koji je ipak, silom prilika, reduciran na Bošnjake. Naročit ugled i utjecaj, zbog kompatibilnosti političkih, ali i humanističkih stavova, na bošnjačkog lidera i vođu države imali su franjevci, a ponajviše fra Petar Anđelović koji je u javnosti slovio i kao lični prijatelj s Izetbegovićem.

Opstanak Hrvata u Bugojnu bio je protivan stajalištima hrvatske politike o vojnički izgubljenoj teritoriji, ali ne i stajalištima Katoličke crkve i bosanskohercegovačkih vlasti. Zapravo, sve što je Tuđmanu bilo neprihvatljivo, za Bosnu i Hercegovinu je bilo korisno. Anđelović je razgovarao s Ganićem, članom Predsjedništva, o problemima s kojima je bilo suočeno 10.000-12.000 bugojanskih Hrvata koji su napustili svoje domove nakon poraza HVO-a. Komandant ŠVK naredio je 3. korpusu da poduzme sve mjere, uz saradnju s civilnim organima vlasti, da se to stanovništvo vrati, da im se osiguraju *isti uvjeti života kao i ostalog stanovništva tog kraja: Jedinice pod vašom komandom, u ovom i sličnim slučajevima, trebaju biti primjer discipliniranog i korektnog ponašanja i snaga koje će garantirati sigurnost i bezbjednost za svo stanovništvo bez obzira na religijsku i nacionalnu pripadnost.*⁶²⁷

U praksi je bilo onih koji se nisu slagali sa stavovima državnih vlasti i vojnih struktura o toleriranju Hrvata, naročito poslije sukoba s HVO-om, ili ih nisu razumjeli, te su pravili ozbiljne probleme onima koji su ostali kod svojih domova. Nakon pokolja u Vrbani i drugih zločina bugojanskog HVO-a, te njegove saradnje s VRS-om, teško je bilo nametnuti svim pripadnicima ARBiH, lokalnim političarima i običnim ljudima poštovanje naredbi vrha države o odnosima prema preostalim Hrvatima. Bez obzira koliko je ponašanje takvih pojedinaca – vjerovatno povezanih u neku “neformalnu grupu” s lokalnom političkom podrškom – bilo izazvano njihovim nerazumijevanjem državne politike, revoltom na zločine HVO-a i bošnjačkim nacionalnim

⁶²⁷ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 1/297-69, *Zbrinjavanje stanovništva*, Sarajevo, 27. juli 1993.

ekstremizmom, ono je bilo na štetu globalnih bošnjačkih političkih ciljeva i državne politike. Štetilo je i teško stečenom, i još teže održavanom, ugledu vrha bosanskohercegovačke vlasti u svijetu, a naročito kod najmoćnijih sila. Sve štetno Bošnjacima, bosanskohercegovačkoj vlasti i ARBiH, bilo je veoma korisno Tuđmanovoj i Miloševićевой politici. Ostvarivanje lokalnih “nacionalnih interesa” pojedinih političkih aktivista uveliko je štetilo općem nacionalnom interesu. Civilne vlasti i vojne strukture pokušavale su uspostaviti red, zaštititi hrvatske civile i sankcionirati počinioce krivičnih djela. Najčešći motiv nasilja nad njima bila je pljačka njihove imovine i tim su prilikama premlaćivani i na druge načine uznemiravani. U nekim slučajevima došlo je do oružanog obračuna pripadnika ARBiH i MUP-a koji su štitili hrvatske civile, i pljaškaša koji su ih maltretirali, sa smrtnim ishodom.⁶²⁸

Bugojno je jedina srednjobosanska općina u kojoj je HDZ 1990. pobijedio na lokalnim izborima, a HVO izgubio teritoriju.

Komandant OG *Zapad* Selmo Cikotić 26. jula javio je komandi korpusa da je stigao na svoj KM i da mu ne treba ni ljudi ni MTS-a nego da zna šta će činiti dalje.⁶²⁹ Od 18. do 28. jula jedinice 307. mtbr i OpŠO Bugojno ovladale su svim gradskim naseljima i selima na pravcu prema Donjem Vakufu, Ravnom Rostovu, Kandiji i Kupresu. Snage HVO-a, jačine oko 1.200 boraca, držale su se u rejonu Kandija – Golo Brdo, Vrbani, Crniču, Goruši i Crničkim podovima. Na tom prostoru bile su izmiješane sa zbjegovima hrvatskih civila. Tu je bila i kompletna artiljerija brigade *E. Kvaternik* s tenkom T-55 (Crnički podovi). Jedinice HVO-a bile su u rasulu. Nastojale su se izvući prema Raduškom kamenu. Preko UNPROFOR-a tražile su bezbjedan koridor za prolaz. Prema nepotvrđenim informacijama, HV je s Raduškog kamena upotrebljavala hemijska sredstva prema Gornjem Vakufu koji je trpio teška razaranja od njene artiljerije. Hrvatske snage pregrupisavale su se s težištem prema Voljicama, Duratbegovom Docu, Draževom Dolu i Humcu radi povezivanje teritorije s Garačkim podovima iznad Kordića i Gračanicom. Iako je Vojska RS podržavala HVO tokom sukoba, bugojanski Srbi, koji nisu napustili grad, javno su izražavali radost zbog poraza HVO-a,

⁶²⁸ ICTY, R BiH, MUP, SJB Bugojno, broj: 19-2/01-1-278/93, *Informacija u cilju provjere*, Bugojno, 20. august 1993; ICTY, ARBiH, OpŠO Bugojno, PDo 1, *Izveštaj sa terena Jasika*, Bugojno, 23. septembar 1993; ICTY, R BiH, MUP, SJB Bugojno, *Izveštaj o radu Stanice javne bezbjednosti Bugojno za 1993. godinu*, Bugojno, januar 1994.

⁶²⁹ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/524-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 26. juli 1993.

a radi njegovog ponašanja prema njima i imovini njihovih sunarodnjaka u protekloj ratnoj godini. Najveće srpsko bugojansko selo, Čipuljić, HVO je gotovo do temelja srušio mimo b/d uključujući i crkvu. Bila je to jedina pravoslavna crkva u bližem području grada. HVO je sve svoje magacine s hranom prije sukoba prebacio u Prozor.⁶³⁰

S Kupresa su 28. jula snage VRS-a ponovo granatirale grad u vrijeme dok je 307. mtbr zaposjela Kandiju, Vrbanju i bila na ulazu u Crniče. HVO se izvlačio s hrvatskim civilima pravcem Crniče – Gladov (tt 907) – Podovi na komunikaciju prema Mračaju, odnosno na položaje VRS. Dejstvovao je snajperima, tenkovima i artiljerijom po Bugojno i Gornjem Vakufu i njihovim bošnjačkim naseljima i selima. Komanda OG *Zapad* naredila je pokret jedinicama 307. mtbr ka Gornjem Vakufu pravcem Bugojno – Vučipolje – Kandija – Gračanica – Kordići s ciljem da preko Planinice i Nišana (tt 1277) uspostavi l/o na Oglavku (tt 1510), na kojem se ponovo nalazio vod 317. bbr, i spriječi prodor hrvatskih snaga prema Voljicama. S ovim jedinicama upućen je i POč sa zadatkom da sadejstvuje 3/307. mtbr. Na Tičjoj glavi (tt 1023) nalazila se diverzantska četa sa četom iz 2/307. mtbr. Na Debelom brdu (tt 952) bila je četa 4/307. mtbr, a na prostoru Gračanice jedinice 2. PDo OpŠO Bugojno.⁶³¹ U sukobima s HVO-om nakon 18. jula poginulo je sedam pripadnika SJB, a 21 je ranjen.⁶³²

Oko 140 pripadnika brigade *E. Kvaternik*, koji su prebjegli na srpsku teritoriju, smješteno je u logor Manjača gdje su ostali do kraja augusta kada je Milovanović naredio komandi 1. KK da ih preveze u Kiseljak, ali tek nakon što HZHB osigura gorivo za njihov transport.⁶³³ Tokom b/d od 18. jula do kraja mjeseca OG *Zapad* zarobila je 470 pripadnika HVO-a od kojih je 383 imalo status ratnih zarobljenika. Zbog nepostojanja razloga za zatvaranje (civilni), otpušteno je 66 zarobljenika. Ostalo je 317 i još dvojica pritvorenih u Gornjem Vakufu. Prema Cikotićevom izvještaju od 19. septembra za sve je postojala osnova za suđenje (oružana pobuna), a 23 zbog *tezzine poccinjenih djela imaju poseban tretman*.⁶³⁴ Hadžihasanović nije bio za pokretanje tužbi, jer je očekivao da će najvjerovatnije biti razmijenjeni po principu “svi za sve”. Za tih 23 pod “posebnim tretmanom”

⁶³⁰ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 04/535-93, *Procjena*, Bugojno, 28. juli 1993.

⁶³¹ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 03/537-93, *Redovni operativni izvještaj*, Bugojno, 28. juli 1993.

⁶³² ICTY, RBiH, MUP, SJB Bugojno, *Izvještaj o radu Stanice javne bezbjednosti Bugojno za 1993. godinu*, Bugojno, januar 1994.

⁶³³ ICTY, VRS, GŠ, str. pov. broj: 02/2-693, 26. august 1993.

⁶³⁴ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/640-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 19. septembar 1993.

naredio je Cikotiću da ih pošalje u KPD Zenica. Imao je namjeru da ih oslobodi, ali nakon postizanja dobre nagodbe za neke druge razmjene: (...) *pa cu se ja tada natezati sa UNPROFOR-om, Evropskim promatračima, Medjunarodnim crvenim križom i ostalim medjunarodnim organizacijama oko njihovog pustanja (...).*⁶³⁵ Naređenje o njihovom slanju u KPD ponovio je i 7. oktobra: (...) *ponovo vam skrecemo paznju da prebacite u KPD Zenica ona 23 bojovnika HVO o kojima ste pisali da su pocinili velika zlodjela (...).*⁶³⁶ Naredio je komandi OG *Zapad* da vodi računa da se u već dogovorenoj razmjeni (4:4) ne razmijene četiri *ekstremna pripadnika HVO* za četiri Bošnjaka koja nisu ni učestvovala u b/d.⁶³⁷ Grupa od 150 zarobljenika bila je poslana u Zenicu 17. augusta, ali je zbog kvara na jednom od autobusa cijeli konvoj vraćen.⁶³⁸ Ratno predsjedništvo Opštine Bugojno 24. augusta donijelo je odluku da se prostorije pod tribinama stadiona FK *Iskra* koriste kao pritvor za privremeno zadržavanje građanskih i vojnih lica, osuđenih ili osumnjičenih od nadležnih organa, dok ne budu sigurne putne komunikacije prema KPD Zenica ili vojnom zatvoru u Travniku.⁶³⁹ Delegacija MKCK 20. i 21. septembra obišla je zatvor i evidentirala zatvorenike.⁶⁴⁰ Pomoćnik komandanta za bezbjednost 307. mtbr Enes Handžić odobrio je 20. oktobra MKCK-u novu posjetu zatvorenicima.⁶⁴¹ *Ona 23 bojovnika HVO* koja su *pocinili velika zlodjela* nestala su nakon te posjete. U vezi s postupanjem prema zarobljenicima na stadionu i nestankom 23 pripadnika HVO-a – a koji su po tadašnjim saznanjima OG *Zapad* činili posebno svirepe zločine nad zarobljenim pripadnicima i ranjenicima ARBiH, te bošnjačkim civilima radi čega su imali *poseban tretman* – vođen je višegodišnji postupak pred državnim sudom u kojem je nekoliko lica osuđeno na zatvorske kazne.⁶⁴²

Posmatračka misija EZ-a izvijestila je 5. augusta da u Bugojnu ima oko 300-400 zarobljenika HVO-a i da je oko 2.500 Hrvata ostalo na području

⁶³⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2154, *Odgovor na vanredni izvještaj*, Zenica, 19. septembar 1993.

⁶³⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2230, *Pregovori sa HVO*, Zenica, 7. oktobar 1993.

⁶³⁷ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-2230, *Pregovori sa HVO*, Zenica, 7. septembar 1993.

⁶³⁸ **Praljak**, ARBiH, OG *Zapad*, str. pov. broj: 04/581-93, *Operativni izvjesstaj*, Bugojno, 17. august 1993; **Praljak**, ARBiH, OG *Zapad*, str. pov. broj: 04/582-93, *Obavjesstenje*, Bugojno, 17. august 1993.

⁶³⁹ ICTY, RBiH, Opština Bugojno, Ratno predsjedništvo, broj: 01-124-86/93, *Odluka*, Bugojno, 24. august 1993.

⁶⁴⁰ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-2110, *Obilazak pritvorenih lica*, Zenica, 14. septembar 1993.

⁶⁴¹ ICTY, ARBiH, 307. mtbr, broj: 307-13-1078/93, *Odobrenje*, Bugojno, 20. oktobar 1993.

⁶⁴² **OPŠIRNIJE O OVOM PROCESU**: <http://www.justice-report.com/bh/struktura-lica/handzic-enes-vesti-analize-i-stavovi>.

općine pod kontrolom ARBiH. Oni su napravili spisak osoba koje će ih predstavljati pred općinskim vlastima. Prozorski imam obavijestio je predstavnike PMEZ-a da su svi Bošnjaci, koji su ostali na teritoriji pod kontrolom HVO-a, sakupljeni u istočnom dijelu grada u nekoliko objekata. U jednoj kući živjelo ih je čak 80. Imam se nalazio u kućnom pritvoru i morao se tri puta dnevno javljati u policijsku stanicu.⁶⁴³

Posmatrači PMEZ-a su 3. augusta s Merdanom i fra Stipanom obišli samostan u Gučoj Gori. Zatekli su nekih manjih građevinskih oštećenja u crkvi koje su vojnici ARBiH popravljali. Fra Stipan je posmatračima izjavio da je Merdan veoma kooperativan u zaštiti vjerskih objekata. Posjetili su i groblje u Bikošima. Fra Stipan je rekao da su tu ubijeni i civili i vojnici HVO-a. Crkva u Brajkovićima ni na koji način nije oštećena.⁶⁴⁴ Regimenta *Princ od Velsa* izvijestila je 14. augusta da u Travniku i Hrvati i Bošnjaci idu na kopanje rovova.⁶⁴⁵ Na rad na prvim linijama slati su pripadnici ARBiH koji su se nalazili u pritvoru.⁶⁴⁶

Stanje na ostalim bojištima

Na teritoriji pod kontrolom HVO-a nastavljeno je maltretiranje Bošnjaka koji su odvođeni i na kopanje rovova. Veliki broj muškaraca odveden je na nepoznate lokacije u zatvore. Prema procjeni obavještajnog organa OkŠO Zenica, HVO je bio odlično snabdjeven.⁶⁴⁷ Prvog julskog dana napao je na Kablarove Kuće u rejonu Sivrinog Sela uz vatrenu podršku PVO-a (PAT 40 mm, PAT 20/3 mm, PAM 14,5 mm). U napadu je sudjelovalo po 15 boraca *Vitezova*, *Yockera* i 3. čete prvog bataljona brigade *Viteška* te civilna policija. Na glavnom pravcu napada cesta – Džidića Kuće napadali su *Yockeri* i *Vitezovi*, a na pomoćnom Kablarove Kuće – Sivrino Selo policija i vod 3. čete. Zauzeli su prve Kablarove Kuće i pomjerili liniju naprijed

⁶⁴³ ICTY, PMEZ, *Dnevni izvještaj za 5/08/1993*, 5. august 1993; ICTY, PMEZ, *Dnevni izvještaj za 8/08/1993*, 8. august 1993; ICTY, PMEZ, *Dnevni izvještaj za 10. august 1993.*, 10. august 1993.

⁶⁴⁴ EZ-RC Zenica, koordinacioni centar Travnik, *Dnevni izvještaj*, 3. august 1993. godine. **Komanda regimente *Princ od Velsa* u svom izvještaju iz druge polovine oktobra kaže za Merdana da je kao Radio Sarajevo. (...) On ne spominje ni kada ARBiH napada niti kada doživljava neuspjeh (...).** Up.: ICTY, UNPROFOR, Britbat, *Princ od Velsa*, broj: 173, *Izvještaj*, 18. oktobar 1993.

⁶⁴⁵ ICTY, UNPROFOR, Britbat, *Princ od Velsa*, broj: 107, *Izvještaj*, 14. august 1993.

⁶⁴⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska Krajina, broj: 46-40, *Naredjenje*, Lupac, 25. oktobar 1993.

⁶⁴⁷ **Praljak**, ARBiH, OkŠO Zenica, Obavještajni organ, broj: 14/10-712/1, *Informacija*, Zenica, 4. juli 1993.

po širini za oko 600, a po dubini za oko 400 metara. Na dostignutoj liniji HVO se ukopao u šest zemunica odakle je narednog dana produžio napad na Sivirino Selo. Na pravcu prema Bukvama zauzeo je tt 534 čime je ostvario kontrolu puta za Grbavicu iz pravca Sadovača i Bukava. Spremao se za opći napad na Stari Vitez.⁶⁴⁸ *Samostalni diverzantski bataljon* branio je “Klin”. Linija odbrane ARBiH probijena je na putu Vitez – Zenica čime je ugrožena odbrana Šljivčice. Tri su borca poginula, a 12 ih je ranjeno. Operativna grupa *Bosanska krajina* poslala je iz Travnika jednu četvu pojačanja prema Sivrinom Selu.⁶⁴⁹ U protivnapadu ARBiH 3. jula, prema Ratnom dnevniku OG Bosanska krajina, navodno je ubijen 21 borac HVO-a. Ranjeno je još 14 boraca ARBiH.⁶⁵⁰ Komandant korpusa 4. jula naredio je bVP-u da pripremi jednu četvu za izvođenje b/d i stavi je u punu b/g ukoliko bude potrebe da se i ona angažira u odbrani sela.⁶⁵¹ Napadi na Sivirino Selo nastavljeni su i narednih dana, ali je ARBiH uspijevala držati položaje.⁶⁵²

Viteška 325. bbr pretpočinjena je OG Bosanska krajina.⁶⁵³ Krajem jula imala je 2.133 borca od kojih je 1.246 bilo naoružano. Oružje se zaduživalo i razduživalo na l/o. Njen najveći problem bila je teritorijalna nepovezanost jedinica. Snage u Starom Vitezu bile su odsječene od glavnine snaga i komande brigade, a one u Kruščici, iako deblokirane nakon zaposjedanja Sebešića, i dalje su bile teritorijalno zabačene. Pokušaj osvajanja tt 536, radi ostvarivanja taktičkih mogućnosti za deblokadu Starog Viteza, izveden 17. jula od strane 325. bbr i *Manevra*, nije uspio zbog jake koncentracije snaga HVO-a i *gustih minskih polja*. Dan kasnije HVO je izveo pješadijski napad na Stari Vitez koji je 325. bbr odbila *uz jaku podršku artiljerije*.⁶⁵⁴ Četiri borca ARBiH su lakše, a sedmerica teže ranjena.⁶⁵⁵

U pješadijskim borbama 19. jula u Jardolu, Kremeniku i Starom Vitezu, prema Ratnom dnevniku 3. korpusa, poginulo je 10 pripadnika HVO-a, a

⁶⁴⁸ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-589-1/93, Vitez, 2. juli 1993.

⁶⁴⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁵⁰ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁶⁵¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1691, *Pripremnno naredjenje*, Zenica, 4. juli 1993.

⁶⁵² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁵³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1734, *Pretpocinjavanje 325. bbr; Naredjenje*, Zenica, 9. juli 1993.

⁶⁵⁴ **Ta jaka podrška artiljerije bila je 38 mina MB 82 mm, 21 mina MB 120 mm, 9 mina MB 60 mm i tri granate haubice 105 mm. Ukupno, 60 projektila.**

⁶⁵⁵ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-479/93, *Analiza 325. bbr*, Vitez, juli 1993.

ARBiH je uspjela zarobiti manje količine MTS-a i oružja.⁶⁵⁶ Novi pokušaj osvajanja i čišćenja Starog Viteza HVO je izveo 22. jula. U napadu su sudjelovali *Vitezovi*, *Tvrtkovci* i jedinice iz brigade *Viteška*. Napad je djelimično uspio, ali uz gubitke 15-18 vojnika *i to najsposobnijih*.⁶⁵⁷ Istog dana ARBiH je pokušala ovladati sa tt 797 u rejonu Đotlinih Kuća, ali napad ponovo nije uspio radi jake koncentracije snaga HVO-a i dobro postavljenih minskih polja. Sutradan su jedinice pomjerile liniju u rejonu tt 536, ali ih je HVO uz pomoć eksplozivnih naprava izbacio natrag. Tom prilikom jedan je borac poginuo, pet teže i četverica lakše ranjena. Četvrti bataljon 17. SKbbr napadao je na Jardol, ali je doživio veće gubitke u ž/s od djelovanja eksplozivnih naprava koje su izazivale paniku. Stanje MTS-a bilo je veoma kritično, naročito u Starom Vitezu.⁶⁵⁸ U Vitezu je HVO raspolagao velikim resursima namjenske industrije.⁶⁵⁹

Jedinica 17. SKbbr 3. jula izvršila je uspješan pješadijski napad na pravcu Slimena – Nević Polje, s ciljem ovladavanja Prahuljama, i uklinila se u dubinu HVO-a prema Okuki stvarajući tako pretpostavke za dalje napredovanje. Ali, 306. bbr, koja je imala zadatak sadejstvovanja na lijevom krilu, na pravcu Putičevo – Prahulje, nije se ni pomjerila sa p/p. Cijelo jutro, dok je 17. Skbbr bila u napadu, Rasim Imamović i Fikret Ćuskić insistirali su da 306. bbr krene u napad na svom pravcu. Ćuskić je upozoravao da će stradati njegovi borci ako ih lijevo krilo ne podrži. Ništa nije pomoglo tako da se 17. SKbbr, zbog jakog protivnapada HVO-a, morala povući na p/p.⁶⁶⁰ Tri Krajišnika su poginula, a šest ih je ranjeno.⁶⁶¹

Prema procjeni Britbat-a, ARBiH je bila veoma zainteresirana da zauzme Zubiće zbog njihovog dominantnog položaja nad Novim Travnikom.

⁶⁵⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁵⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-7-392/93, *Informacija o stanju u OZ SB i HZ HB*, Vitez, 22. juli 1993, 13,07 h.

⁶⁵⁸ **Praljak**, ARBiH, 325. bbr, broj: 01/10-479/93, *Analiza 325. bbr*, Vitez, juli 1993.

⁶⁵⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Obavještajni organ, str. pov. broj: 10/1750-26, *Obavještenje o neprijatelju*, Ob. br. 53, Zenica, 17. juli 1993.

⁶⁶⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1667, *Naredjenje*, Zenica, 2. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1667, *Organizacija sadejstva, Naredjenje*, Zenica, 2. juli 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1684, *Objasnjenje*, Zenica, 4. juli 1993. godine. **Borci 306. bbr su se uplašili. Komandu su obavijestili da zarobljeni Bošnjaci kopaju rovove na prvoj liniji HVO-a i da radi toga ne smiju napasti plašeći se da bi mogli stradati. Načelnik štaba 306. bbr otišao je provjeriti o čemu se radi. Nije bilo nikakvih civila na liniji HVO-a. Ocijenio je da jedinice nisu spremne ići u napad zbog nedostatka borbenog iskustva, municije i adekvatnog ofanzivnog naoružanja. Poseban problem, po njegovom izvještaju, bili su komandiri jedinica koji nakon izviđanja nisu bili spremni povesti ljudstvo. Up.: ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik 306. bbr*, upis za 3. juli 1993.**

⁶⁶¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

Iz sela je HVO kontrolirao slobodni dio grada.⁶⁶² Prvog jula izvodio je napade prema Putičevu. Narednog dana nastavio je ka Lazinama. Armija RBiH je utvrdila l/o prema Rankovićima i Kuku očekujući napade i na tim pravcima.⁶⁶³ Imala je velikog uspjeha u borbama za Zabrđe, objektu od velikog taktičkog značaja za odbranu Kruščice i skraćivanje puta iz sela prema Novom Travniku. Tako je 9. jula zaposjela gotovo cijeli objekat. Triginometar 985 Krajišnici su stavili u okruženje. Pred Zaseljem su jedinice naišle na gusta minska polja. Prema Zubićima su jedinice, također, imale dobrog uspjeha. Narednog dana, do 8.15, očišćeno je Zabrđe. Ostala je samo tt 1105, ali u okruženju kao i Zubići. Borbe su vođene u selu. Tri su borca poginula, a 18 ih je lakše ranjeno. Nakon ovladavanja Zabrđem, 3/17. SKbbr napustio je položaj, a doveo jedinicu iz 325. bbr.⁶⁶⁴ To je uzrokovalo brzo gubljenje većine osvojenih položaja. HVO se za gubitke svetio artiljerijskim udarima po Zenici kojima se pridružila i VRS s Vlašića. Ona je istovremeno granatirala i Travnik. Tri granate pogodile su Gimnaziju. Četiri izbjeglice su poginule, a nekoliko ih je teže i lakše ranjeno. Prema saznanjima OG *Bosanska krajina* od 14. jula hrvatsko stanovništvo s područja Zabilja i naselja Petra Mećave, zbog stalnih b/d u blizini, željelo je preći na teritorij pod kontrolom ARBiH. U Vitezu su primijećeni pripadnici HV-a iz Osijeka. U Kruščici je 27. jula, zbog HVO-ove blokade konvoja humanitarne pomoći za selo, zatvorena voda na izvorištu Ilidža. Branioci su postavili uvjet za njeno puštanje: voda-hrana.⁶⁶⁵

U Varešu HVO ni dalje nije dozvoljavao pripadnicima 126. bbr prolazak kroz grad.⁶⁶⁶ Na sjednici Savjeta za zaštitu ustavnog poretka 20. jula ministar unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine Bakir Alispahić izjavio je da MOS, *aludirajući vjerovatno na 7. muslimansku brigadu*, na području Zenice, Visokog i Kaknja pljačka i protjeruje Hrvate, što su Besim Spahić, predsjednik SO Zenica, i Hasib Hodžić, predsjednik Skupštine Okruga Zenica, preko sredstava javnog informiranja osporavali svojim saopćenjem tražeći od njega da objavi svoje izvore saznanja kako bi se utvrdila njihova vjerodostojnost.⁶⁶⁷

⁶⁶² ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 079, *Izvyještaj*, 17. juli 1993.

⁶⁶³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3*, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god., Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁶⁴ ICTY, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina* od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994, Travnik, 17. februar 1993.

⁶⁶⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3*, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god., Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁶⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-589, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 17. juli 1993.

⁶⁶⁷ ICTY, *Saopštenje za javnost* (Besim Spahić i Hasib Hodžić). U predmetu: Hadžihasanović i Kubura (00924291).

Pokušaji deblokade Maglaja i Tešnja i oslobađanja Žepča

U Nemiloj i Topčić Polju 303. Sbbbr 1. jula vršila je opću mobilizaciju ljudstva i MTS-a. Dio 201. bbr (Maglaj) pokušavao se probiti prema Crnom vrhu kako bi deblokirao snage iz Novog Šehera koje su tu uspostavile kružnu odbranu. Vojska RS je iz pravca Donje Bočinje, preko pontonskog mosta u Globalnici, i dalje dovlačila ljudstvo i MTS u ispomoć *III. xp brigadi*. Drugi korpus ARBiH izvodio je napadna dejstva prema Maglaju s ciljem njegove deblokade. Na pravcu napada od Banovići Sela (rejon Šiktare) dosegao je Gare, sjeverno od Vozuće, a na jugozapadnom pravcu Visove (tt 749). Zbog jake bočne vatre na Visovima iz pravca Žednog vrha (tt 1088), komanda 2. korpusa zahtijevala je od 3. korpusa da 309. bbr, koja se nalazila u rejonu Žednog vrha, izvrši napad na VRS i, nakon njegovog osvajanja, produži pravcem Voštan (tt 909) – Miljevići kako bi se do noći spojila sa snagama 2. korpusa. Do noći 1/2. juli jedinice 2. korpusa dosegle su linije: Pedrazi – Kalajši – Borikovac – Džine, jugozapadno od Vozuće, i Tripića vis (tt 704) – Gradić – Klupe (tt 603) – Pištala (tt 470) – Papratnica (južno 1 km), sjeverno od Vozuće. Jedna jedinica 2. korpusa zaposjela je liniju Gare – Zabrdje, također, sjeverno od Vozuće. Prema izvještaju komande 2. korpusa, njene snage ušle su u Vozuće u 20.30 sati. Komanda 3. korpusa naredila je operativnim grupama *Bosna i Lašva* da sadejstvuju 2. korpusu. Oko 130 boraca VRS-a, koji su preko pontonskog mosta u Globalnici prešli na teritoriju HVO-a, vratilo se tokom noći u Vozuće da pojača ugrožene linije. Zavidovička brigada ARBiH je 2. jula izvodila demonstrativne napade na pravcima Hajderovići – tt 715 – Podsjelovo i Mahoje – Visić (tt 613) – Oštrić s ciljem vezivanja snaga VRS-a kako bi se jedinice 2. korpusa uvezale s 309. bbr u rejonu Žednog vrha. Snage jačine bataljona iz sastava 314. mtbr stigle su u Fejziće, Bajramoviće i Gornju Lovnicu da bi izvodile ofanzivna dejstva na pravcu Lovnica – Ljeskovica s ciljem koordinacije 2. korpusu kako bi on nastavio b/d u rejonu Vozuće. Zavidovičkoj brigadi naređeno je da odmah otpočne napadna dejstva iz rejona Mahovski vrh (tt 1078) prema Ljeskovcu (tt 1018). Jedinice 309. bbr, oko 15.00 sati, zauzele su Žedni vrh. Dio snaga krenuo je u čišćenje rejona Lokvi (tt 994) i Krsta (tt 1042 – tt 1044). Jedan je borac poginuo i jedinice su se vratile na p/p. Zbog neostvarenog fizičkog spoja s 3. korpusom u rejonu Stog (V. grad, tt 935) i Žednog vrha i izloženosti jakoj vatri s bokova i leđa, jedinice 2. korpusa morale su se povući na p/p. Šansa

za ovladavanje Vozucom je propala.⁶⁶⁸ Vojnoobavještajna služba GS HVO je, vjerovatno poučena ranijim iskustvima s Gornjeg Vakufa i Busovače, s posebnom pažnjom pratila aktivnosti 305. bbr u rejonu Žepča.⁶⁶⁹

Prema izvještajima HVO-a, jedinice iz sastava 305. bbr i 309. bbr izvodile su 3. jula pješadijske napade na desnoj strani Bosne pravcem Bukovik – Orlovik kako bi prešle na lijevu obalu rijeke. Napad je odbijen, a u protivnapadu je HVO pomjerio liniju za oko 300 m naprijed (Hrastušje – Stražva – Vrančug – Milosavac – Varda – Pejića rijeka). Na desnoj strani rijeke oko 20-ak pripadnika ARBiH još je pružalo otpor. HVO o njima izvještava: (...) *Iako je ulica srussena oni se joss uvijek nisu predali*. Bili su u okruženju od 24. juna. Armija R BiH je izvodila napade na više pravaca. Uništila je, iz rejona Kike, tenk T-55. Komanda *III. xp brigade* očekivala je opći napad i tražila od pretpostavljene komande intenziviranje sukoba u srednjoj Bosni kako bi se rasteretila. Vojska RS je u rejon Žepča dovozila tehniku za napad na Zavidoviće i Maglaj. Povlačenjem svojih snaga s novošeherskog, maglajskog i zavidovićkog bojišta, HVO je planirao ojačati odbranu Žepča podijelivši je u dva sektora, desna i lijeva obala Bosne. Problem je predstavljao smještaj za oko 2.500 zarobljenih Bošnjaka. Oko 500 ih je 3. jula preko srpske teritorije deportirano u Grude.⁶⁷⁰ Neimenovani visoki starješina UNPROFOR-a obavijestio je ŠVK ARBiH da je 3. jula iz Beograda na Pale stiglo 200 ruskih plaćenika. Procjenjivao je da bi mogli biti, ili dio njih, upotrijebljeni u zajedničkom napadu VRS-a i HVO-a na Maglaj jer je primijetio starješinu HVO-a na Palama u razgovoru s Ratkom Mladićem. Tvrdio je da ima pouzdanu informaciju da između Srba i Hrvata postoji dogovor o podjeli teritorije općine Maglaj.⁶⁷¹ Kakanjska brigada uspjela je 3. jula ovladati cijelim Žednim vrhom i nastavila je borbe za Lokve i Krst u cilju spajanja s 2. korpusom. Imala je jednog poginulog, jednog povrijeđenog i osam ranjenih boraca. Zarobila je *nešto* MTS-a, municije i naoružanja. Sutradan je 318. bbr zauzela Stoliće (tt 756) i Visić, ali se morala povući na p/p pred žestinom protivnapada VRS-a.⁶⁷² Zenička 314. mtbr je i 5. jula

⁶⁶⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁶⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 305/93, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 2. juli 1993.

⁶⁷⁰ ICTY, HVO, 111. xp, broj: 02/4-207/93, *Izvjessce o stanju u zoni odgovornosti*, Žepče, 3. juli 1993.

⁶⁷¹ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/837-1, *Upozorenje*, Sarajevo, 7. juli 1993.

⁶⁷² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

izvodila napade u rejonu Ljeskovice.⁶⁷³ Izbila je na liniju 1 km od Varde (tt 613) – Pejići – Lupići (isključno). Napad je usporen radi jakog otpora na Vardi. Brigadi je naređeno da je blokira i nastavi pravcem Mišanovići – Milosavac (tt 489). Kakanjska brigada je do kraja dana ovladala Lokvama (tt 964 i tt 994).⁶⁷⁴ Do 5. jula ARBiH je na žepačkom bojištu dostigla liniju Brezova kosa (100 m istočno, raskrsnica puteva) – zapadna strana groblja na raskrsnici puteva – tt 565 (150 m istočno) – područje Hrastove kose – Vis (tt 803) – Kika (tt 551) – Orlovik (tt 597) – Hrastušje – Bukovik (tt 749) – Simin potok (tt 376) – Vrančug (tt 546) – Varda (tt 613) – Pejići – Fejzić – Dolovi – Podubravlje – Dubravica – Biljačići – Debelo brdo (tt 449) – tt 276.⁶⁷⁵

Stanje na prostoru Tešnja, a naročito Maglaja, postalo je kritično. Jedinice OG 7 Jug danima su pokušavale iznutra deblokirati svoju z/o, ali bez uspjeha. Komandant 2. korpusa tražio je 7. jula od ŠVK da naredi 3. korpusu *da grupiše jake snage (17. Krajišku i 7. Muslimansku) u cilju deblokade Novog Šehera i Maglaja i presijecanja spornog koridora od Krajine ka Ozrenu*. Jedinice njegovog korpusa (*117. lukavička, 111. gračanička i 109. dobojska brigada*), u sadejstvu sa snagama 3. korpusa, već su nekoliko dana izvodile aktivna dejstva u namjeri da se probiju dolinom Krivaje, od Banovići Sela preko Vozuće, do Maglaja. Prema Šadićevom mišljenju, to se moglo ostvariti samo istovremenim jakim napadom OG 7 Jug sa sjevera, snaga 3. korpusa s juga i spomenutih jedinica 2. korpusa dolinom Krivaje. Snage 2. korpusa već su bile ušle u Vozuću i Kalajše radi čega se srpsko stanovništvo iselilo, a VRS povukla dva bataljona s maglajskog bojišta prema Vozući. Bio je siguran da takvim koordiniranim i žestokim napadom iz tri pravca može zauzeti Vozuću, ostvariti fizički spoj 2. i 3. korpusa i deblokirati OG 7 Jug.⁶⁷⁶ Na žepačkom bojištu ARBiH je 8. jula dosegla liniju Vrančug – sjeverno za 300 m od Stražbe (Stražva) – sjeverno za 200 m od Hrastušja – Orlovik – Kika – Hrastova kosa – groblje u Papratnici – Brezova kosa – Velika kosa. Dva su borca poginula, a 18 ih je ranjeno.⁶⁷⁷ Općenito, snage

⁶⁷³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1702, *Prednji kraj l/o*, Zenica, 5. juli 1993.

⁶⁷⁴ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

⁶⁷⁵ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1702, *Prednji kraj l/o*, Zenica, 5. juli 1993.

⁶⁷⁶ **Praljak**, ARBiH, 2. korpus, str. pov. broj: 01/824, Tuzla, 5. juli 1993.

⁶⁷⁷ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993. godine. **Prema izvještaju od 9. jula l/o ARBiH na žepačkom bojištu uspostavljena je pravcem: Brezova kosa – Borje (tt 751) duž komunikacije prema tt 331 – Kika (tt 551) – Orlovik (tt 597) – Hrastušje – Bukovik (tt 749) – Orahovica (tt 743) – tt 376 – tt 794 – Lipovača (tt 668) – Tadići – Fejzić – Dolovi – Podubravlje (kod slova O) – Dubravice – Biljačići – Debelo brdo – tt 276. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1731, *Prednji kraj l/o*, Zenica, 9. juli 1993.**

ARBiH u dolini Bosne dovedene su u veoma tešku situaciju *zbog izdaje u Zepcu*.⁶⁷⁸ Štab vrhovne komande naredio je 8. jula 2. i 3. korpusu da što brže *rasjeku* srpsko-hrvatske snage na prostoru Žepča, Maglaja i Novog Šehera i izvrše deblokadu tih gradova presijecanjem pravca Papratnica – Martinski vis (tt 945) – Brezove Dane (Crni vrh) kojim je VRS uvodila snage u taj rejon.⁶⁷⁹ Međutim, HVO je u odbrani Žepča imao značajne vlastite snage, pješadijski i artiljerijski ojačane s jedinicama iz VRS-a, i inženjerijski kvalitetno uređene položaje. Sav ljudski potencijal 3. korpusa bio je angažiran na linijama s VRS-om i HVO-om na ostalim bojištima. Nije bilo snaga u rezervi. Posljednje zalihe MTS-a su se trošile, a nije bilo izgleda da će se moći dopuniti. Namjenska industrija imala je problema s nabavkom sirovina. Najveći problem bila je municija za pješadijsko naoružanje. Osim u rejonu Žepča, HVO i VRS su sarađivali i u rejonu Kiseljaka odakle se svakodnevno očekivao njihov zajednički napad prema Kačunima. Komanda 3. korpusa molila je ŠVK *da se ne izdaju naredjenja po zeljama, nego da se uvazavaju i cijene stvarne mogućnosti*. Civilni organi vlasti bavili su *irelevantnim pitanjima* radi čega nisu svi materijalni i ljudski resursi bili stavljeni u funkciju borbe.⁶⁸⁰ Uvažavajući opravdanost obrazloženja i objektivne poteškoće korpusa, ŠVK je ipak ponovio naređenje. Naredio mu je da izdvoji dio snaga s dijelova fronta gdje neprijatelji nisu ispoljavali jači pritisak (301. mbr, 306. bbr, 319. bbr, 17. SKbbr i druge jedinice), dovede ih u rejon Željeznog Polja i izvede napad s ciljem spajanja sa snagama na Crnom vrhu (tt 732) i u Maglaju.⁶⁸¹ Drugi korpus je predložio da se na Bobovcu održi sastanak predstavnika brigade *Bobovac* (HVO), 2. i 3. korpusa i ŠVK.⁶⁸² Komanda 3. korpusa bila je sigurna da nije u stanju izvršiti zadatak. Na glavnom pravcu angažiranja snaga prema Žepču bila je 303. Sbbr s pridodatim dijelovima 301. mbr, 305. bbr, 314. mtbr, 319. bbr i MUP-a. Nakon *sramne predaje komandanta 319. bbr sa dijelom boraca* ostatak te brigade angažiran je na liniji prema VRS-u: Palašnica (tt 1322) – Velika Mahnjača (tt 1358) – Veliki vis (tt 1265) i na pravcu prema Žepču u sastavu 303. Sbbr. Krajiška brigada i

⁶⁷⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-35, Zenica, 9. juli 1993.

⁶⁷⁹ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/845-1, *Naređenje*, Sarajevo, 8. juli 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/841-1, *Otklanjanje slabosti u izvještavanju-dopuna podataka*, Sarajevo, 8. juli 1993.

⁶⁸⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-35, Zenica, 9. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-54, *Izveštaj*, Zenica, 11. juli 1993.

⁶⁸¹ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/850-1, *Naređenje*, Sarajevo, 10. juli 1993.

⁶⁸² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

306. bbr nisu se mogle dijelom svojih snaga angažirati oko Žepča jer su u punom sastavu bile u upotrebi na liniji dodira s VRS-om na Vlašiću i s HVO-om u Lašvanskoj dolini. Do 11. jula ARBiH je ovladala značajnim topografskim objektima južno i jugozapadno od Žepča i izbila na Bosnu čime je očistila gotovo cijelu njenu desnu obalu od Zavidovića do Žepča izuzev manjeg dijela oko Orahovice, Bistrice i Ljeskovice.⁶⁸³ Spojila se s jedinicom žepačkih branilaca koji su se na desnoj obali rijeke hrabro branili u okruženju od 24. juna. Kakanjska brigada izgubila je 10. jula Žedni vrh i vratila se na p/p s kraja juna: Paradjedov vis (tt 1277) – Visibabe – Djedovac (tt 1189) – Duga kosa (tt 959) – Čauševac (tt 1128). Sutradan se vratila na Žedni vrh i zaposjela dio Krsta, a narednog dana opet napustila Krst, pa se istog dana vratila na njega. Vojna policija 309. bbr privela je 20 boraca zbog bijega s Krsta. U ratnom dnevniku 3. korpusa borci 309. bbr okarakterizirani su kao *problematični*.

Novu zapovijest za napad, po naredbi ŠVK, komanda 3. korpusa izdala je 16. jula. Prema njenim saznanjima, neprijatelj je raspolagao snagama dvije brigade HVO-a (*III. xp brigada* i *II2. brigada*) i jednom brigadom VRS-a. Linije HVO-a bile su dobro uređene i s jakom vatrenom podrškom (artiljerija, tenkovi i OT). Snage ARBiH činile su jedinice *OG Bosna* (318. bbr, OpŠO Zavidovići, 303. Sbbr bez jednog bataljona, 1/314. mtbr, jedinice iz 305. bbr, 2/319. bbr, slobodne jedinice iz Žepča i *Manevar*). Iako sa solidnim borbenim iskustvom, imale su oslabljen b/m zbog većih gubitaka i *tereta izdaje Žepča*. Na sjevernom pravcu bile su snage OG 7 jug, a na istočnom 2. korpusa. Glavni cilj napada ponovo je bio deblokada Maglaja i Tešnja. Glavne snage napadale su pravcem Tutnjavac (tt 859) – Brezova kosa – Velika kosa (tt 645) – Markovo brdo. Činile su ih 303. Sbbr s potčinjenim jedinicama. U bližem zadatku imale su ovladati objektima Velika kosa i Markovo brdo, odakle bi, nakon pregrupisavanja i uvođenja svježih snaga, izvršile napad pravcem Ljubna – tt 372 – Papratnica – magistralni put. Izbijanjem na njega, ponovo su se trebale pregrupisati i ojačati svježim snagama, te nastaviti napad pravcem Kamenitovac (tt 328) – Ravne Donje – Ravne Gornje – tt 462 – Glavica (tt 473) – Vitlaci. Drugim dijelom glavne snage, iz rejona tt 462, imale su zadatak izvršiti napad pravcem tt 462 – Modranac (tt 473) – Križ (tt 440) sa zadatkom stvaranja uvjeta za produženje napada pravcem Vitlaci – Selište – Kuševo brdo (tt 381), gdje bi se spojile sa snagama iz Zavidovića.

⁶⁸³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-54, *Izveštaj*, Zenica, 11. juli 1993.

Pomoćne snage trebale su napadati pravcem Kršić (kt 784) – Mujića kosa – Martinski vis (tt 945) s bližim zadatkom ovladavanja linijom Bobovac (tt 918) – Martinski vis i narednim, nakon uvođenja svježih snaga, produženja napada pravcem Martinska torina – Gornja Matina sa zadatkom zaposjedanja dominantnih objekata u rejonu Griča i Gornje Matine. Bataljon 314. bbr dobio je zadatak da izvrši opći napad na pravcima Varda (tt 613) – Ljeskovica i Zovik – Đurejine. Žepačke jedinice i druga četa 2/305. bbr dobile su zadatak posjedanja l/o na desnoj strani Bosne. Iz pravca Zavidovića napade su trebale izvršiti jedinice iz sastava 318. bbr i OpŠO Zavidovići i to na više pravaca: Fejzići – Petrovići – Mišići – tt 323 – Stankovići, sa zadatkom ovladavanja komunikacijom u rejonu raskrsnice puteva kod tt 214 gdje bi se spojile sa 1/314. mtbr, Glavica – Debelo brdo (tt 449) – Vrbica, Dubravica – Karaula (tt 518) – groblje (na raskrsnici Dubravica – Repište) – Ravne njive (tt 436) – Kočarin (tt 421) i Krenjaši (tt 464) – Stražbenice (tt 528) – Džigere (tt 496). Po ovladavanju Debelim brdom, Karaulom, Kočarinom i Džigerema, a nakon pregrupisavanja i osvježavanja snaga, trebale su nastaviti napad pravcem Slatina (tt 432) – Kuševo brdo (tt 381), gdje bi ostvarile fizički spoj sa 303. Sbbr.⁶⁸⁴ Napad, po očekivanju komande korpusa, nije polučio značajnijim rezultatima. Armija RBiH uništila je još jedan tenk i zauzela Kršić.⁶⁸⁵ Vojska RS je i dalje koristila koridor Ozren – Bočinja – Globarica – Novi Šehir – Teslić.⁶⁸⁶ Poginula su dva borca 2/305. bbr, dva su zarobljena, a deset ih je teže i devet lakše ranjeno. Četa minobacačlija 305. bbr bila je u Zavidovićima (Dubravica), a IDv i vVP u sastavu 2-3/305. koja je, također, bila u Žepču. Brigada je imala problem sadejstva s 303. Sbbr. RiK joj je otežano funkcionirao zbog rascjepkanosti jedinica jer su se ostale nalazile na drugim bojištima (1. bataljon u Kralupima kod Visokog, a 3. bataljon bez jedne čete u Pridovorcima kod Busovače).⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-80, *Zapovijest za napad*, Begov Han, 16. juli 1993.

⁶⁸⁵ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-196, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 17.07.1993. godine*, Sarajevo, 17. juli 1993.

⁶⁸⁶ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1-197, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 17.07.1993. godine*, Sarajevo, 18. juli 1993.

⁶⁸⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-69, *Vanredni izvještaj*, Zenica, 14. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/45-2, *Ratni dnevnik 3, od 16.05.1993. god. do 28.07.1993. god.*, Zenica, 15. maj 1993.

U z/o OG *Bosna* i OG 7 Jug ARBiH je tokom jula svakodnevno izvodila napadna dejstva s ciljem deblokade Maglaja i Tešnja. Zadnji napad u tom mjesecu izvela je 24. jula na pravcima Žepačko raskršće – Varda – Vinište i Zavidovići – Vinište s ciljem spajanja snaga iz Zenice i Zavidovića, a potom iz Zavidovića prema Maglaju. Prema saznanjima *III. xp brigade*, na prvom pravcu dejstvovala su snage po jednog bataljona iz 303. Sbb i 305. bbr u sadejstvu s *Manevrom*. Imale su vatrenu podršku MB 82 i 120 mm i tenka T-55. Na drugom pravcu napadale su snage 318. bbr i 309. bbr uz artiljerijsku podršku H 122 mm iz Kleka i minobacača iz Potklečja. Armija R BiH je pokušavala i napad pravcem Željezno Polje – Tutnjavac – Vukove njive – Novi Šeher s namjerom spajanja s Tešnjom. U napadu su učestvovala snage jednog bataljona 318. bbr, SDb 3. korpusa i *izbjegle balije iz Novog Šehera i Kamenice*. Imale su dovoljno ljudstva, municije, granata i cigareta, *odakle i kako ne znamo*. Plašći se snage ARBiH i logistike iz Zenice, Lozančić je smatrao da je treba potpuno izolirati. Tog dana *III. xp brigada* imala je osam mrtvih i 21 ranjenog, a od granatiranja po dubini poginula su tri civila. Dok je ARBiH izvodila napad na HVO iz više pravaca, VRS je pješadijski mirovala, što nije pogodovalo HVO-u. Djelovala je samo artiljerijski po ARBiH i ubacivala tenkove u teritoriju HVO-a. Lozančiću se žurilo da rastereti jedinice i odlučio je poduzeti *konkretne akcije da se dogovor ispostuje u ssto kraccem vremenu i krene akcija na Zavidovicce*. Konvoj, koji je iz Gruda preko teritorije VRS-a stigao u Žepče, nije donio očekivani MTS. Srpska strana ponudila je artiljerijsku municiju iz Boke Kotorske. Od svoje pretpostavljene komande Lozančić je zahtijevao da se ne propuštaju nikakvi humanitarni konvoji za Zenicu smatrajući da s njima dolazi i MTS za 3. korpus.⁶⁸⁸

Hrvatski izvještaji stalno spominju učešće 309. bbr, ali ne i 314. mtbr na žepačkom bojištu. Izvori 3. korpusa govore obrnuto. Učešće 309. bbr u izvještajima HVO-a treba razumijevati kao 314. mtbr. Gubici *III. xp brigade* od 24. juna do 30. jula iznosili su 102 poginula i 260 ranjenih. U povratku za Grude, kamioni koji su dovozili MTS u Žepče vozili su zarobljene bošnjačke civile i pripadnike ARBiH.⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ ICTY, HZHB, HVO, broj: 02/4-228/93, *Izvjessce o stanju u zoni odgovornosti III. XP brigade*, Žepče, 25. juli 1993.

⁶⁸⁹ (...) *Srbi su uz moju dozvolu stacionirali se na prostoru šireg rejona N. Šeher s ciljem operacija prema Tešnju, Maglaju gdje smo im predali položaje nakon šest dana borbe i blokade gradova. Za sada imamo korektne odnose, s tim što nam problem čini Usora koja je i dalje u punom savezu s muslimanima (...)*. Up.: Praljak, HVO, 111. xp brigada, broj: 02/3-61/93, *Izvjessce*, Žepče, 30. juli 1993.

Do kraja jula VRS je na trnovsko-sarajevskom pravcu uspješno privodila kraju operaciju *Lukavac-93*. Zauzela je Trnovo, vrh Bjelašnice i spustila se na plato Igmana čime je počela dovoditi Sarajevo u dvostruku opsadu. Snage ARBiH na tom pravcu bile su razbijene.⁶⁹⁰ Delegacija Predsjedništva uvjetovala je svoje dalje učešće u mirovnim pregovorima u Ženevi obustavom b/d, prolaskom humanitarnih konvoja, puštanjem vode, struje i plina na područje pod njegovom kontrolom. Posredstvom novog komandanta UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu Francisa Briquemonta potpisano je primirje 24. jula. Shodno tome, ŠVK je naredio svim potčinjenim jedinicama da obustave b/d 25. jula u 10.00 sati.⁶⁹¹ Zbog stanja na igmanskome bojištu, a shodno naređenju ŠVK, komanda korpusa naredila je OG *Bosanska krajina* da zamrzne daljnja b/d na dijelovima svog bojišta, a u vezi pomenutih fabrika,⁶⁹² i obezbijedi rezervu jačine jednog bataljona za moguće angažiranje po zahtjevu.⁶⁹³ Početkom augusta komanda 3. korpusa poslala je na Igman pojačanja iz OG *Bosanska krajina* (četa *Bosanska krajina* sastavljena od boraca 17. SKbbr i 312. mtbr) i 1/7. SMbbr (ojačana četa). Ove jedinice vodile su uspješne borbe s VRS-om na Igmanu.⁶⁹⁴ U javnosti je uvriježeno stajalište da su one zaustavile napredovanje Vojske RS-a, međutim, njena ofanziva ka Sarajevu stopirana je Izetbegovićevim uvjetovanjem potpisivanja OSMP-a. Srbi su pristali obustaviti ofanzivu uz uvjet da vrh Bjelašnice zaposjedne UNPROFOR. Izetbegović se složio. Tako je odbranjen Igman. Vojnički pritisnut od VRS-a, a ne od hrvatskih snaga (HV i HVO), morao je prihvatiti do tada najpogubniji mirovni plan

⁶⁹⁰ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/904-1, *Naređenje*, Sarajevo, 19. juli 1993; **Hadžihasanović, Enver**, *Značaj igmanskog bojišta za odbranu Republike Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova sa okruglog stola pod istim nazivom, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009, 44.

⁶⁹¹ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 01/257-55, *Naređenje*, Sarajevo, 24. juli 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1813, *Prekid ofanzivnih dejstava i artiljerske vatre*, Zenica, 25. juli 1993.

⁶⁹² **Radilo se o planu OG Bosanska krajina da zauzme SPS u Vitezu.**

⁶⁹³ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/964-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 31. juli 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-345, *Naredjenje*, Zenica, 31. juli 1993.

⁶⁹⁴ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/913-1, *Naređenje*, Sarajevo, 20. juli 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-150, *Izveštaj po vašem naređenju*, Zenica, 20. juli 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/964-1, *Naređenje*, Sarajevo, 31. juli 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-370, *Naređenje*, Zenica, 31. juli 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-385, *Naređenje*, Zenica, 2. august 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 1/297-131, *Naređenje*, Sarajevo, 5. august 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/913-1, *Obavještenje*, Zenica, 9. august 1993; **Praljak**, ARBiH, 1. korpus, str. pov. broj: CV-041-08/93, *Naređenje*, Sarajevo, 8. august 1993; **ICTY**, ARBiH, 17. SKbbr, str. pov. broj: 01/720-5, *Naređenje*, Travnik, 11. august 1993.

za Republiku Bosnu i Hercegovinu. Međutim, konačnu odluku trebala je donijeti Skupština Republike Bosne i Hercegovine što je dogovoreno tokom mirovnog procesa jer je i delegacija HZHB morala svoj potpis verificirati odlukom Predstavničkog tijela HZHB, preteče njenog Zastupničkog doma, kao i delegacija RS-a odlukom svoje skupštine.

Situacija na bojištima i počeci problema s ishranom stanovništva

Tokom noći 1/2. august i u ranim jutarnjim satima na gornjovakufskom bojištu ARBiH je zauzela Krupu, dio Bistrice, Pajić Polje i Donju Ričicu. Primijećeno je pojačano prisustvo hrvatskih snaga na prostoru Raduškog kamena prema Oglavku. Napadima hrvatskih snaga od 4. augusta komandovao je Slobodan Praljak, službeni predstavnik MORH u HZHB od 13. maja i komandant GS HVO od 24. jula.⁶⁹⁵ Cikotić je tražio od komande 3. korpusa da riješi pitanje naoružavanja 305. bbr vjerovatno planirajući da traži njen povratak na gornjo vakufsko bojište. Formiranjem 6. korpusa nastao je problem potčinjenosti 317. bbr koja se do tada nalazila u sastavu 3. korpusa. U vezi sa situacijom na Igmanu, komandant 6. korpusa naredio je upućivanje jedne naoružane čete 317. bbr što je, s obzirom na intenzitet b/d na gornjovakufskom bojištu, bilo veoma opasno. Komandant OG Zapad je, pozivajući se na činjenicu da je 317. bbr ponovo vraćena u organski sastav 3. korpusa, naredio da se, do daljnjeg, ne smije uputiti ni jedna jedinica van svoje z/o. Armija RBiH je početkom augusta izvodila uspješna b/d. Tako je 5. augusta uništila čak dva hrvatska tenka. Dostigla je l/o Mejnik – tt 1376 – tt 1303 – Metlika (tt 1121) – Hasićka (tt 1025) – Mračaj – rejon Škarina glava (tt 1128) – Podlisje – Ždrimci – Baba – Podtrlica – selo Mačkovac – rejon Mačkovca – grad – desnom obalom Vrbasa do Trnovače – Vilić Polje – Sarajvilić – Moščani – Ploča – Podgrađe – Galečnica – lijevom obalom Voljišnice – Jagnjid (isključno) – Gaj – Vaganjac – rejon Dida – Prskalove staje – rejon Oglavka (tt 1510).⁶⁹⁶

⁶⁹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-622, *Izvjestaj*, Zenica, 6. august 1993.

⁶⁹⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, OG Zapad, str. pov. broj: 01/553-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 2. august 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-622, *Izvjestaj*, Zenica, 6. august 1993; ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994.* Travnik, 17. februar 1993.

Rezervoar za bugojanski gradski vodovod u Pločama do početka augusta držao je HVO. Britanci su primjećivali dolazak značajnog broja dobro naoružanih i opremljenih boraca HV-a, bez oznaka, u Pidriš. Identificirali su pripadnike 1. i 2. brigade HV-a u Prozoru. Zbog toga što nisu mogli razlikovati borce HVO-a i HV-a, u izvještajima su ih označavali kao HVO/HV.⁶⁹⁷

Pristiglu *ATG Hijena*, iz sastava HV-a, načelnik GS Žarko Tole stavio je pod komandu Slobodana Praljka, komandanta GS, na IKM-u u Prozor. Komandir *Hijena* imao je po dolasku u Prozor obavezu da se javi Ivanu Kapularu, komandantu 5. gardijske brigade, (*Sokolovi*) iz Vinkovaca koja se nalazila u Gornjem Vakufu.⁶⁹⁸

Armija RBiH je 21. augusta izvela neuspješan pješadijski napad. Gornjovakufska četa 1/7. SMbbr trebala je ovladati pravcem Seoci – rejon Čanj, što je bio preduvjet za izvođenje napada na pravcu Boljkovac – Gornji Vakuf. Odmah na početku b/d tri borca 1/7. SMbbr su poginula, a trojica ranjena zbog čega se odustalo od daljeg napada.⁶⁹⁹

Braniocima Starog Viteza dozlogrdilo je čekanje deblokade. Mjesecima su bili u okruženju, izloženi stalnim pješadijskim i artiljerijskim napadima na malom prostoru, gladni, bez MTS-a i medicinskog zbrinjavanja. Nemoć 3. korpusa da ih deblokira smatrali su izdajom. Nakon poruke OpŠO Vitez komandi 325. bbr 4. augusta, isključili su radiovezu i prekinuli komunikaciju s brigadom i ostalim jedinicama u znak protesta što nisu dobili hranu, benzin za agregat, cigarete i što ih niko iz komande korpusa, posredstvom UNPROFOR-a, nije obišao.⁷⁰⁰ Operativna grupa *Bosanska krajina* planirala je 7. augusta otpočeti operaciju *Oprez* s ciljem razbijanja snaga HVO-a u

⁶⁹⁷ ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 099, *Izvještaj*, 6. august 1993; ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 106, *Izvještaj*, 13. august 1993; ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 117, *Izvještaj*, 24. august 1993.

⁶⁹⁸ ICTY, HVO, GS, broj: 02-2/1-01-1808/93, *Zapovijed*, Čitluk, 10. august 1993. godine. **Ivan Kapular je starješina HV-a koji je i ranije dovodio ili slao borce HV-a na bosanskohercegovačko ratište. Up.: Praljak, RH, MUP, Služba za zaštitu ustavnog poretka, ur. broj: 87/55, *Situacija u redovima "Vukovarskih veterana" pred polazak u Slavonski Brod i teritorij BiH*, Zagreb, 21. august 1992. godine. **Bio je komandant 5. gardijske brigade (Sokolovi) iz Vinkovaca koja se u gornjem tekstu spominje da je prisutna u Gornjem Vakufu. Up.: Bajruši, Robert, "25 hrvatskih generala su prevaranti. Svjesno su prevarili državu kako bi dobili invalidski status i povlastice", *Nacional*, 338, Zagreb, 5. august 2002.****

⁶⁹⁹ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1941, *Naredjenje*, Zenica, 21. august 1993.

⁷⁰⁰ (...) *Naći ćemo načina da obavijestimo domaću i svjetsku javnost za sve što se desilo i što će se desiti u Starom Vitezu. Za to ste vi jedini krivci, 3. korpus i predsjedništvo opštine Vitez. Od danas više ne postojimo za vas i ne šaljite ništa za nas. Sve ćemo vratiti, to jeste, od vas ne primamo (...).* Up.: ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

širem rejonu Novog Travnika i Viteza zbog ovladavanja tvornicom SPS čime bi i Stari Vitez bio deblokiran. Stanje MTS-a bilo je loše, a iscrpljenost boraca velika. Velika je bila i nepokrivenost linija odbrane. Viteška brigada ARBiH nije bila spremna za operaciju, a u Ženevi je 3. augusta potpisano primirje te je operacija propala.⁷⁰¹ HVO je maksimalno koristio eksplozivne naprave (vatrogasni aparati, bojleri, plinske boce...). Minobacačke mine 82 mm iz njegove proizvodnje bile su veoma loše i sa samo 25% eksplozije.⁷⁰² Od kraja augusta stanje odbrane na Grbavici i u Sadovačama postalo je kritično.⁷⁰³

Planirana napadna dejstva 8. augusta u rejonu Žepča, na desnoj obali Bosne, nisu izvedena jer mudžahidi iz Mehurića, *sa dijelom muslimanskih snaga iz Zavidovića*, nisu htjeli izvršiti naređenje. Jedinice 318. bbr su prihvatile zadatak na pravcu Dolovi – Panadžur. Mudžahidi su imali zadatak da s dijelom snaga 314. mtbr izvedu napad pravcem Petrovići – Mišići – tt 323. Nakon izviđanja prihvatili su ga, ali kada je došlo vrijeme za njegovo izvršenje, otkazali su, s obrazloženjem da ne mogu napadati noću iz vjerskih razloga. Komanda korpusa pomjerila je napad za naredno jutro, ali su i tada u posljednji tren odustali radi čega je naređeno 318. bbr da ni ona ne počinje napad na svom pravcu. Teret izdaje Žepča i dalje je zlosutno visio u zraku. Mudžahidi su odbijanje zadatka obrazložili strahom od izdaje i nepovjerenja prema ARBiH. Cijela akcija otkazana je do daljnjeg. Komandant korpusa u izvještaju ŠVK nije krio ljutnju na mudžahide te je odlučio poduzeti određene mjere protiv njih.⁷⁰⁴ Na pravcu na kojem su mudžahidi odbili izvršiti napad dan kasnije napao je HVO. Probio je l/o na Tutnjavcu i zaposjeo dio položaja ARBiH. Naredni dan ona je uspjela povratiti izgubljene položaje, ali je trpjela jaku artiljerijsku vatru. Jedan je borac poginuo, a pet ranjeno od kojih četiri teže. Jedan je civil teško ranjen. Istog dana HVO je izveo neuspješan protivnapad iz pravca Vrbice prema Biljačićima.⁷⁰⁵

⁷⁰¹ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁷⁰² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-656, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 25. august 1993.

⁷⁰³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-662, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 27. august 1993.

⁷⁰⁴ (...) *Na osnovu dosadasnijeg ponašanja te grupe mudžahedina iz Travnika može se zaključiti da su upuceni za sirenje neke meni nepoznate kulture i u toku dana isti će biti vraćeni tamo odakle su dosli. Ostale muslimanske snage iz sastava OpSO Zavidovići, najvjerovatnije će rasformirati i rasporediti po bataljonima 318. bbr (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-627, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 9. august 1993.

⁷⁰⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-633, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 11. august 1993.

Na osnovu naređenja ŠVK od 31. jula, komanda 3. korpusa izvršila je procjenu mogućnosti i 8. augusta predložila da se u Fojnici od raspoloživog ljudstva formira jedna brdska brigada.⁷⁰⁶ Dva dana kasnije, ŠVK je naredio formiranje 310. bbr koja se imala potčiniti komandi OG *Istok*. Popuna ljudstvom provedena je na prijedlog komande korpusa.⁷⁰⁷ Na kiseljačko-fojničkom bojištu HVO je 9. augusta otvarao jaku vatru iz pješadijskog naoružanja, PAM-ova i snajpera duž cijele linije dodira, a u rejonu Bakovića izvršio je snažan pješadijski napad koji je odbijen. U protivnapadu je ARBiH zauzela Bakoviće i još pet zemunica u rejonu Gvozdaca nakon čega je počela pripreme za zauzimanje Gojevića kako bi deblokirala put Fojnica – Dusina. U b/d nije imala gubitaka, ali je b/g narušena zbog nedostatka svih vrsta MTS-a.⁷⁰⁸ HVO je nastavio s pokušajima da se iz pravca Kiseljaka spoji s Busovačom preko Bilalovca i Kaćuna.⁷⁰⁹

Nakon miniranja džamije u Kiseljaku, 17. augusta, komandant OZ SB formalno je tražio od komande brigade *B. Jelačić* precizan izvještaj o tom činu, ali ne spominjući džamiju. Na više mjesta u dokumentu spomenuo je samo rušenje vjerskog objekta.⁷¹⁰

Glavni stožer je 24. augusta naredio Blaškiću i Rajiću da hitno rade na usaglašavanju zajedničkih b/d na pravcu Kiseljak – Busovača.⁷¹¹ Na vareškoj općini, HVO je iz pravca Okruglice 27. augusta izveo neuspješan pješadijski napad na Selačku planinu.⁷¹²

⁷⁰⁶ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-79, *Naredjenje*, Sarajevo, 31. juli 1993. godine. **Do tada su u Fojnici bili formirani OpŠO, desetina veze, zaštitni, izviđački, pionirski, minobacački i logistički vodovi, vod VP, četiri odreda s brojnim stanjima od 250 do 430 boraca, šest samostalnih četa i dva samostalna voda. Ukupno je bio angažiran 2.241 borac, što je bilo dovoljno za brdsku brigadu. Popunjenost naoružanjem bila je oko 60%. Predložen je naziv 310. bbr. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 05/2254-2, *Prijedlog za formiranje brdske brigade u Fojnici*, Zenica, 8. august 1993.**

⁷⁰⁷ ICTY, ARBiH, ŠVK, *Formiranje RJ u zoni odgovornosti 3. korpusa*, *Naredjenje*, Sarajevo, 10. august 1993.

⁷⁰⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-627, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 9. august 1993.

⁷⁰⁹ ICTY, ARBiH, 7. Mbbr, str. pov. broj: 953/93, *Ojačanje linija odbrane, zahtjev*, Zenica, 10. august 1993.

⁷¹⁰ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-8-297/93, *Rušenje vjerskog objekta*, *Zapovijed*, Vitez, 18. august 1993, 10,55 h.

⁷¹¹ ICTY, HVO, GS, broj: 1-21/93, *Priprema aktivnih djelovanja*, Mostar, 24. august 1993. godine. **BROJNO STANJE I NAORUŽANOST NEKIH BRIGADA HVO-A U OZ SB U AUGUSTU 1993. GODINE: Travnička (987 v/o sa 750 cijevi), N. Š. Zrinski (1.920 v/o sa 1.400 cijevi), Viteška (2.212 v/o sa 1.290 cijevi), Frankopan (1.031 v/o sa 540 cijevi), S. Tomašević (1.592 v/o sa 915 cijevi) i J. Francetić (517 v/o sa 115 cijevi). U izvještaju nedostaju podaci za brigade *B. Jelačić*, *Bobovac*, *Kotromanić*, *110*, *111. xp* i jedinice za posebne namjene. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-8-209/93, *Izvešće po zapovijedi*, Vitez, 11. august 1993.**

⁷¹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-662, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 27. august 1993.

HVO je bio istrajan u propagandi. Na 50. redovnoj konferenciji OZ SB za štampu u Busovači, 3. augusta, Blaškić je govorio da za napade na *III. xp brigadu* ARBiH koristi zeničke Srbe i Hrvate koje, ako budu ranjeni, ostavlja na bojištu da iskrvare do smrti i da borcima sarajevskog HVO-a na linijama odbrane puca u leđa. Kordić je uvjeravao javnost i pripadnike HVO-a da će srednja Bosna sigurno biti u sastavu HRHB u uniji republika BiH, dok je Koštroman otišao korak dalje i nazvao je najmlađom državom na svijetu, što nedvojbeno znači njenu nezavisnost od unije.⁷¹³

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je 3. augusta u Ženevi dogovorilo s hrvatskom stranom prekid svih međusobnih b/d, na osnovu čega je, kao vrhovna komanda, izdalo odgovarajuće naređenje potčinjenim jedinicama.⁷¹⁴ Prekid b/d morao se *striktno* sprovoditi, *odmah* i *neizostavno*. Komanda 3. korpusa zaprijetila je smjenom s dužnosti i pozivanjem na odgovornost svim potčinjenim komandantima i njihovim komandirima koji prekrše naređenje. U cilju sprovođenja naredbe, komandanti operativnih grupa i brigada imali su zadatak da odmah stupe u kontakt s komandama jedinica HVO-a, sebi odgovarajućeg ranga, radi dogovora o načinu njene realizacije.⁷¹⁵ Komandanti operativnih grupa prenijeli su naređenje svojim potčinjenim komandama.⁷¹⁶ Komanda 312. mtbr tražila je sastanak s predstavnicima brigade *Travnička* (HVO) koji je odmah održan u tvornici šibica u Docu n/L. Sastanku su prisustvovali predstavnici UNPROFOR-a i MKCK-a. Delegacija ARBiH svoj poziv obrazložila je potrebom međusobnog dogovora o provođenju prekida neprijateljstava. Nastupila je veoma velikodušno prema predstavnicima HVO-a kojima je ponudila da se hrvatski civili i pripadnici HVO-a vrate u Travnik *pri ccemu bi sigurnost garantirala Armija BiH*. Predstavnici ARBiH istakli su svoju spremnost za *jedinstvenim uključenjem HVO i A BiH u borbu protiv Srba*, te prigovorili predstavnicima HVO-a zbog saradnje s VRS-om i što na njihovoj strani nema živih zarobljenika ARBiH dok ona korektno postupa prema zarobljenicima HVO-a. Delegacija HVO-a uzvratila je nadobusno i bez pokazatelja volje za realizacijom obaveze poštivanja prekida vatre i uspostave mira. Armiju je ocijenila agresorom i istakla da će se HVO prema njoj tako odnositi. Što se tiče ponuđenog povratka hrvatskih civila i vojnika *u Travnik recceno je*

⁷¹³ ICTY, HVO, Brigada N. Š. Zrinski, broj: P-1202/93, *Informacija za bojovnike*, Busovača, 4. august 1993.

⁷¹⁴ ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 02/968-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 4. august 1993.

⁷¹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 1968-428, *Naredjenje*, Zenica, 4. august 1993.

⁷¹⁶ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/38-2, *Naredjenje*, Travnik, 4. august 1993.

da mi od Armije ne trebamo nikakve garancije na nassoj zemlji. Predložila je da Travnik bude otvoren grad 24 sata i da civili sami odaberu da li će se vratiti u njega ili će ga preostali napustiti. Delegacija ARBiH je pristala. Dogovoreno je da se organizira sastanak na visokoj razini uz prisustvo Alagica, Sipica i Ccuskica sa strane ARBiH i oficira odgovarajućeg čina HVO-a.⁷¹⁷

Pregovori u Ženevi bitno su utjecali na smanjene intenziteta b/d, što je imalo za direktnu posljedicu pad b/g zbog opuštanja boraca i njihovog očekivanja mirnog rješenja. Učestalo je narušavanje međuljudskih odnosa, samovolje, odbijanja izvršenja naređenja i šverca, što se veoma negativno odražavalo na b/m i motiviranost za borbu.⁷¹⁸ Prema procjeni ŠVK od 11. augusta, u srednjoj Bosni došlo je do prekida b/d u fazi kada je ARBiH imala inicijativu i mogućnost oslobađanja prostora Gornjeg Vakufa i Fojnice i nastavka dejstava prema Kiseljaku. Zbog obustavljanja b/d preko Martinskog visa ka Crnom vrhu nije došlo do spajanja snaga 3. korpusa sa snagama OG 7 Jug. Posebno je ostala ugrožena odbrana Maglaja, Zavidovića i Tešnja. Zbog saradnje HVO-a i VRS-a u rejonu Vareša ugrožena je i komunikacija Zenica – Tuzla čime je 2. korpus došao u ozbiljne logističke probleme.⁷¹⁹

Komanda 306. bbr kupovala je, prije sukoba, robu u Bugojnu koju je potom po višim cijenama preprodavala u svojoj z/o. Na taj način zaradila je određena novčana sredstva koja je iskoristila za kupovinu nafte i MTS-a. Brigada se prilično osigurala pšenicom i ječmom koje je podigla s napuštenih hrvatskih parcela, ali i vlastitih koje je zasijala.⁷²⁰

Pomoćnik komandanta za bezbjednost 307. mtbr Enes Handžić informirao je predstavnike SVB 3. korpusa o problemima svoje brigade koji su se najviše manifestirali kroz narastajući kriminal među borcima (šverc oružjem, MTS-om i cigaretama). Poslije poraza HVO-a na općini, među borcima je zavladała pobjednička euforija i došlo je do *opasnog opuštanja*. Poseban problem bila su dva borca koji su premlatili šestericu zarobljenih pripadnika HVO-a od kojih je jedan podlegao. Počinioci su privedeni i pokrenut je postupak. Pomoćnik komandanta za bezbjednost OG Zapad Kemal Džafić potvrdio je probleme sa švercom. Informirao

⁷¹⁷ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-8-84/93, *Posebno izvješće*, Vitez, 5. august 1993.

⁷¹⁸ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1941, *Naredjenje*, Zenica, 21. august 1993.

⁷¹⁹ Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1009-1, *Procjena stanja na ratištu R BiH i prijedlog angažovanja naših snaga*, Sarajevo, 11. august 1993.

⁷²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-253-1, *Informacija*, Zenica, 18. august 1993.

je o *najezdi raznih emisara* iz 2. korpusa i gotovo svih mjesta s područja 3. i 6. korpusa koji su dolazili s raznoraznim dozvolama i potvrdama za navodnu kupovinu oružja i MTS-a. Borci su radi osnovnih egzistencijalnih potreba bili prisiljeni prodavati oružje i MTS. U jednom slučaju, borac je nudio za 400 DM minobacač 60 mm, 20-ak mina, sanduk municije 7,62 mm, RPG s projektilima i drugo. Sličnih slučajeva bilo je dosta. Među obiljem zarobljene dokumentacije HVO-a u Bugojnu nije bilo dokumenata SIS-a, a u zatvoru se nalazilo nekoliko lokalnih ideologa HZHB. Komandant OpŠO Bugojno Abdulah Jeleč *bio je kranje drzak i arogantan*, te je odbio razgovor s predstavnicima SVB. Navodno iz razloga što Zenica nije ničim pomogla odbrani Bugojna od HVO-a. Pomoćnik komandanta za obavještajne poslove 307. mtbr Bakir Kahvedžić smatrao je najvećim problemom *“šminkanje”* borbenih izvještaja. Kao primjer naveo je Envera Zejnilagića, komandanta 317. bbr, po čijim izvještajima njegova brigada već dugo drži Crni vrh, što nije bilo tačno.⁷²¹

Zbog nedostatka municije 3-2/305. bbr samovoljno je 21. jula napustila rejon b/d na žepačkom bojištu.⁷²² Komanda korpusa pokrenula je istražni postupak.⁷²³ Slični problemi samovoljnog napuštanja položaja postojali su i u drugim brigadama. Čak i u onim koje su slovile kao najborbenije, poput 7. SMbbr i 17. SKbbr. Ponekada je probleme izazivalo nezadovoljstvo prema vlastitoj komandi ili neostvareno sadejstvo s drugim jedinicama što je uzrokovalo gubitke. Naravno, nisu sva samovoljna udaljavanja s položaja uzrokovana trenutnim revoltom na određeni problem, nego i dugo zadržanim „domobranskim“ razmišljanima o vlastitom angažmanu u ratu.⁷²⁴ Na b/m utjecala je i blokada puteva koja je borcima na ratištu uzrokovala nedostatak

⁷²¹ Isto.

⁷²² Ranije je spomenuto da je komanda 3. korpusa naredila da se ta četa pretpočinjava 303. Sbbr za izvođenje b/d u rejonu Žepča, ali oslonjena na vlastitu logistiku. Na više mjesta u ovom radu ukazivali smo na loše logističko osiguranje 305. bbr. Zbog stalnih i izraženih problema s logistikom nije neobično da su borci 3-2/305. bbr, koji su bez municije poslani u napadna b/d, samovoljno napustili rejon.

⁷²³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor za moral, IPD i VP, *Procjena stanja borbenog morala u jedinicama 3. korpusa*, Zenica, 8. august 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 04/2343-1, *Zakonitost u Armiji RBiH*, Zenica, 10. august 1993.

⁷²⁴ (...) *Vrlo ih je teško angažovati. Mobilizacija je dala izuzetno slabe rezultate. U vrijeme obilaska 309. bbr procenat mobilisanih iznosio je 7% dok je procenat popunjenosti brigade 59% (...). Kakanjci i Fojničani bili su najdalje od bojišta, naročito s VRS-om. To je utjecalo na njihovo “domobransko” borbeno raspoloženje: (...) nedovoljno razvijena svijest da se Kakanj ne brani u Kaknju nego u Vozućoj ili nekom drugom aktuelnom ratištu (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor za moral, IPD i VP, *Procjena stanja borbenog morala u jedinicama 3. korpusa*, Zenica, 8. august 1993.*

MTS-a, opreme, odjeće, obuće, hrane, a kod kuće tešku neimaštinu, glad, neizvjesnost i brigu. Mnogi su ostali i bez kuće, pa su im se porodice potucale po kolektivnim izbjegličkim centrima ili neuvjetnim objektima stanovanja. Uz te probleme borcima s prve linije bilo je vidljivo da bogatiji i utjecajni članovi društva svoj ratni doprinos daju na mnogo lakši način ili ga skroz zaobilaze. Seosko stanovništvo, gradska sirotinja i ljudi bez političkih veza punili su rovove i mezare dok su “gradska raja”, gospoda, imućni ljudi i osobe s dobrim političkim vezama popunjavali komande prištapskih, logističkih ili muzičkih jedinica i obavljali kojekakve radne obaveze. Izuzetnim ratnim doprinosom u odbrani od agresije smatrao se i “kulturni otpor”, pa su mnogi ljudi, bez ikakvog umjetničkog dara, postajali pisci, slikari i razni drugi umjetnici. Najgoru kategoriju stanovništva koja je najopasnije razarala b/m činili su ratni profiteri. Teret rata bio je prilično nepravedno raspoređen.⁷²⁵

Armija RBiH je od kraja juna do početka novembra stalno očekivala da će HVO u sadejstvu s VRS-om izvršiti napad pravcem Vareš – Kraljeva Sutjeska – Haljinići – Kakanj s vjerovlatnim ciljem njenog potiskivanja iz šireg rejonu Kraljeve Sutjeske i svog spajanja s Kiseljakom. Vareški HVO nije imao mogućnosti dovođenja svježih snaga osim preko teritorije pod kontrolom VRS-a. Armija RBiH je procjenjivala da će HVO, ako dođe do sukoba u Varešu, postupiti isto kao i u Žepču. Samo u sadejstvu s VRS-om imao je mogućnost ovladavanja širim rejonom Kraljeve Sutjeske. Što se tiče Vojske RS-a, ARBiH je očekivala njene napade iz pravca Vozuće prema Varešu, s ciljem spajanja snaga 1. KK dolinom Krivaje sa snagama SRK, ali i pravcem Stog – rejon Klek (tt 746) – Ljeskovica s vjerovlatnim ciljem ovladavanja Klekom, spajanja sa snagama u Ljeskovici i produženjem napada ka Zavidovićima. Za rejon Busovača – Kiseljak cijenila je da će namjere HVO-a za buduća b/d vjerovlatno ostati vezivanje ta dva grada preko Bilalovca i Kaćuna. HVO je imao mogućnost, pregrupisavanjem snaga, ispoljiti jača b/d na tom pravcu, ali bez sadejstva s VRS-om nije imao velikih izgleda za uspjeh. HVO Kiseljak nije mogao dovoditi svjež

⁷²⁵ (...) sve je više neborbenih faktora koji negativno utiču na stanje b/m naših boraca, među kojima se posebno ističu: težak socijalno-ekonomski status boraca i njihovih porodica; nedostatak hrane, MTS-a, cigareta, odjeće, obuće; podjela paketa je neredovna i neizvjesna; osjećaj boraca da je teret rata neravnopravno raspoređen, odnosno u jedinicama je angažovano uglavnom seosko stanovništvo i pripadnici nižih socijalnih kategorija; veliki broj vojnosposobnih se dokono šeta po gradu ili bavi švercom i drugim nedozvoljenim, pa i kriminalnim stvarima (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor za moral, IPD i VP, Procjena stanja borbenog morala u jedinicama 3. korpusa, Zenica, 8. august 1993.

snage, ali je za kratko vrijeme, dobro izgrađenom putnom mrežom, vršio odličan manevar interventnih jedinica na svakom dijelu svog bojišta. Za rejon Gornjeg Vakufa ARBiH je cijenila da će hrvatske snage ispoljavati ofanzivna b/d ka dijelu grada pod njenom kontrolom, a naročito u cilju povratka izgubljene teritorije oko njega. Očekivala je napad glavnih snaga neprijatelja pravcima Prozor – Crni vrh i Pidriš – Crni vrh s ciljem stavljanja ARBiH u rejonu grada u potpuno okruženje. Smatrala je da će neprijateljske pomoćne snage vjerovatno biti angažirane na vezivanju snaga ARBiH u zapadnom dijelu općine (širi rejon Voljica, grada i Bistrice). Hrvatske snage imale su velike mogućnosti dovođenja svježih snaga HVO-a iz Hercegovine i HV-a. Komanda korpusa bila je mišljenja da kod upotrebe svojih snaga mora obratiti punu pažnju i dejstva usmjeriti na sprečavanje uvođenja VRS-a preko teritorije HVO-a *kako se ne bi ponovio slučaj Žepče*.⁷²⁶

Na savjetovanju starješina ŠVK i komandanata korpusa u Zenici, 21. i 22. augusta, sukob s HVO-om ocijenjen je kao *nož u leđa*. Istaknuto je da cilj borbe ostaje isti: borba za državu Bosnu i Hercegovinu u međunarodno priznatim granicama. Naglašeno je da će se rat za teritorije nastaviti i da se kupovina naoružanja, municije i ratne opreme – bez obzira na složenost dopremanja preko agresorskih teritorija – može vršiti angažiranjem prijatelja i neprijatelja, od patriota i dobrotvora do profitera i izdajnika iz neprijateljskih oružanih sastava. Već je bila prikupljena velika količina novčanih sredstava, a njen najveći dio nalazio se u Zagrebu. Spomenuto je da su civilna vlast i vojska u neskladu s općim smjernicama oružane borbe. Civilna vlast, u pojedinim krajevima, djelovala je destruktivno na štetu države, paktiranjem i stavljanjem u službu separatističkih snaga, posebno HDZ-a. Potvrđeno je da je Vareš u z/o 2. korpusa. Operativna grupa *Istok* iz 3. korpusa pretpočinjena je 6. korpusu. Dogovoreno je pripremanje naređenja za ukidanje općinskih i okružnih štabova odbrane.⁷²⁷ Komanda korpusa raspolagala je s neprovjerenim informacijama da je stanovništvo

⁷²⁶ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 01/2379, *Referat*, Zenica, 21. august 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, Obavještajno-operativno odjeljenje, str. pov. broj: 02/76-1-181, *Procjena z/o 3. korpusa*, Sarajevo, 30. august 1993.

⁷²⁷ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 02/1595-579, *Savjetovanje starješina Glavnog štaba i komandanata korpusa, održanog u Zenici 21. i 22. augusta 1993. godine*, Sarajevo, 21. august 1993; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 1/297-230, *Zaključci i zadaci sa savjetovanja starješina Glavnog štaba i komandanata korpusa, održanog u Zenici 21. i 22. augusta 1993. godine*, Sarajevo, 28. august 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2015, *Zaključci i zadaci sa savjetovanja starješina Glavnog štaba i komandanata korpusa*, Zenica, 1. septembar 1993.

Busovače izbjeglo na teritoriju pod kontrolom ARBiH i *da je prepusteno samo sebi, a da su organi vlasti, politička rukovodstva, vjerski službenici i drugi ključni organi pobjegli sa opstine.*⁷²⁸

Ova kvalifikacija busovačkih političkih i vjerskih struktura za nemaran odnos prema civilnom stanovništvu zvuči optužujuće. Gotovo identičnu je tokom januarsko-februarskih sukoba izrekla komanda 333. bbr, a koju sam ranije spominjao. Međutim, nije bilo u potpunosti tako. Početkom maja je Enver ef. Prolaz rekao Charlesu McLeodu da neće napustiti Busovaču sve dok je i posljednji Bošnjak ne napusti, iako mu je teško i želi otići čim prije zbog svakodnevnih pritisaka i straha za vlastiti život, ali i živote članova svoje porodice. Prema obavještajnom izvještaju OpŠO Zenica, datiranom samo dan nakon citiranog dokumenta komande korpusa, ef. Prolaz i Omer Malkić, predsjednik Opštinskog odbora SDA Busovača, nalazili su se u Busovači.⁷²⁹ Da li je Prolaz nakon izlaska iz Busovače ostao na slobodnoj teritoriji općine Busovača ili se s porodicom smjestio na drugom području, nije ni bitno u odnosu na ono što je učinio prema Bošnjacima na okupiranoj teritoriji gdje im je njegova podrška bila daleko važnija nego na slobodnoj. Podaci komande korpusa ne trebaju se u potpunosti odbaciti. Vjerovatno je značajan broj busovačkih vjerskih službenika i predstavnika civilnih vlasti napustio slobodno područje općine i moguće je da se informacija odnosi na njih, ali dva ključna čovjeka, ef. Prolaz i Malkić, nisu bili napustili čak ni okupiranu teritoriju.

Krajem augusta MKCK izvijestio je da je najgora situacija u srednjoj Bosni gdje sedmicama traju neprekidne borbe HVO-a s ARBiH. Međunarodni komitet CK imao je ozbiljnih problema s obje strane u vršenju svoje misije, naročito u dostavi humanitarne pomoći i medicinskih sredstava. Nekoliko pripremljenih konvoja nije mogao iz Splita dopremiti do Zenice radi čega je pregovarao sa srpskom stranom kako bi ona dopustila korištenje koridora preko Banje Luke. Humanitarni put Beograd – Tuzla već je bio u funkciji. Jednom sedmično dostavljana je pomoć.⁷³⁰ Na području Mehurića (Gluha Bukovica – Meokrnje) otvoren je švercerski kanal sa srpskom stranom. Švercalo se cigaretama, duhanom i drugim deficitarnim

⁷²⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-506, Zenica, 31. august 1993.

⁷²⁹ Praljak, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/10-769/10, *Dnevni obavještajni izvještaj Ob. br. 3*, Zenica, 1. septembar 1993.

⁷³⁰ ICTY, MKCK, *Izveštaj o aktivnostima ICRC-a u Bosni i Hercegovini*, Ženeva, 26. august 1993.

robama.⁷³¹ Regimenta *Princ od Velsa* sredinom oktobra je izvijestila da su došle velike količine srpskih cigareta u Zenicu.⁷³²

Vijeće sigurnosti UN-a 25. augusta 1993. godine usvojilo je Rezoluciju 859 o reafirmaciji suverenosti, nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i međunarodnog subjektiviteta Republike Bosne i Hercegovine. Istom rezolucijom utvrđeno je da nema promjene naziva države, te garantiran povratak protjeranog stanovništva i jedinstvenost Sarajeva kao glavnog grada Republike.⁷³³

Prvi put, nakon početka srpske agresije, 27-28. augusta zasjedala je Skupština Republike Bosne i Hercegovine. Tema je bila OSMP.⁷³⁴ Izetbegović je u uvodnom izlaganju sa žaljenjem konstatirao da u uvjetima dva ostrašćena nacionalizma u susjedstvu, te ravnodušnosti i pasivnosti međunarodne zajednice, državno rukovodstvo više ne može braniti koncept jedinstvene Bosne i Hercegovine i da je primorano prihvatiti unutrašnju teritorijalnu podjelu po etničkim principima kako bi bar sačuvalo njenu državnu cjelovitost.⁷³⁵ Poslanici su usvojili zaključke u kojima su zahtijevali korekcije predloženih mapa po dva opća osnova: *genocid ne može niti smije biti kriterij za ulazak ili izlazak određene teritorije iz okvira pojedine republike i popis stanovništva mora biti osnovni kriterij za ove odluke, shodno činjenici koja je nacija u relativnoj, odnosno apsolutnoj većini na pojedinim teritorijama*. To je, zapravo, bilo vraćanje Cutileirovim rješenjima. Tražili su poboljšanje ustavnog statusa Sarajeva, isti tretman za Mostar i jače učešće međunarodne zajednice u implementaciji OSMP-a i kod funkcioniranja pojedinih republičkih i lokalnih organa i institucija. Jasno su kazali da dotadašnji ponuđeni dokumenti Plana nisu prihvatljivi. Ovlastili su državnu delegaciju da, u okviru smjernica usvojenih u zaključcima Skupštine, nastavi pregovore. Korekcije mapa odnosile su se na teritorij zapadne i istočne Bosne i izlaska “bosanske” republike na more koje su obuhvatale oko dodatnih 4% teritorije Bosne i Hercegovine za “bosansku”

⁷³¹ ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj: 20/93, *Izveštaj o radu Okružnog vojnog tužilaštva Travnik za august 1993. godine*, Travnik, 6. septembar 1993.

⁷³² ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 173, *Izveštaj*, 18. oktobar 1993.

⁷³³ Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 131.

⁷³⁴ Isto, 143.

⁷³⁵ (...) *Odlučili smo se da odbranimo njenu cjelovitost za buduće, razumnije generacije. U međuvremenu se izgleda moramo podijeliti. Možemo to učiniti za pregovaračkim stolom ili na bojnopolju (...). Mislim da je bolje da to učinimo za pregovaračkim stolom. Ipak, za istoriju treba da ostane upamćeno-mi nismo htjeli podjelu, ona nam je nametnuta (...).* Up.: Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 143, nap. 13.

republiku. Američki izaslanik Charles Redman izjavio je da prihvata Izetbegovićeve razloge i da bošnjački zahtjevi predstavljaju legitimno usklađivanje predložene podjele Bosne i Hercegovine.⁷³⁶ Izetbegović je odlučno zahtijevao izlazak “bosanske” republike na more u Neumu i na Savu u Brčkom. Tuđman je jednako odlučno odbijao jer bi time južna Hrvatska bila teritorijalno odsječena od Dalmacije, a ni Srbi se nisu slagali jer bi im bio presječen koridor Banja Luka – Bijeljina.

Hrvatska republika Herceg-Bosna

Proglasenjem republike 28. augusta 1993. godine HZHB je unaprijedila svoju vladajuću strukturu.⁷³⁷ Preambula Temeljne odluke poziva se na hrvatski kršćanski i kulturni identitet. Kao razlog uspostave republike opet je navedena agresija, ali za razliku odranije, sada je ona pokrenuta iz „unitarne državne zajednice tri konstitutivna naroda“ pri čemu se misli na navodnu agresiju ARBiH.⁷³⁸ Na srpsku agresiju HDZ je odgovorio stvaranjem zajednice, a na „unitarnu“ proglašenjem republike, odnosno državne zajednice. Ako je HZHB nastala radi odbrane bosanskohercegovačkih Hrvata od srpske agresije, njena politika odvela ih je u još teži rat u kojem su pretrpjeli veće gubitke – u rat s ARBiH. Radi toga bi bilo zanimljivo preispitati je li njena uspostava donijela više štete ili koristi hrvatskom narodu u Bosni i Hercegovini. Spašavanjem hrvatskog naroda od srpske agresije, HZHB je otišla „pogrešnim kolosijekom“ i svojim djelovanjem izazvala sukob s ARBiH koji je tom narodu donio mnogo veće gubitke, kako teritorijalne tako i ljudske. Svakako da upostava HZHB nije bila primarno iz razloga odbrane od srpske agresije jer je hrvatski narod mogao i u okviru legalnih državnih institucija pronaći mehanizme za samozaštitu i osigurati svoje političke interese. Bio je u poziciji da pregovara s republičkom vladom i ucjenjuje je zbog njenih logističkih puteva preko zapadne Hercegovine i Hrvatske i zauzetošću, za nju mnogo važnijom, borbom s VRS-om. Primarni interes uspostave HZHB bio je, iskorištavanjem slabosti centralne vlasti, kroz odbranu od srpske agresije vojnički osigurati teritorij nezavisan od nje koji

⁷³⁶ **Begić**, *Bosna i Hercegovina...*, 144.

⁷³⁷ **HRHB**, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske Republike Herceg Bosna*, 1/1993, Mostar, 1993, 6.

⁷³⁸ **ICTY**, **Ribičić**, *Ustavnopravna...*, 48.

bi se u pogodnom trenutku priključio Hrvatskoj. Radi toga nije bilo važno vagati da li će HZHB hrvatskom narodu u Bosni i Hercegovini donijeti više koristi odbranom od srpske agresije ili štete oružanim sukobom s ARBiH do kojega je moralo doći zbog njenog djelovanja. Sigurno je da pri osnivanju HZHB Tuđman i njegovi saradnici u Bosni i Hercegovini nisu računali na ozbiljan vojnički otpor Bošnjaka. Ako su ga oni i mogli pružiti, očekivao je da će ga Srbi slomiti, pa kao takvi neće biti neka značajna smetnja za HZHB. Bili su u svemu primorani na hrvatski oslonac i još, k tome, vojnički znatno slabiji od Srba, nisu pokazivali mogućnost značajnijeg otpora uspostavi HZHB. Međutim, stvari se nisu odvijale u skladu s očekivanim. U otporu srpskoj agresiji Bošnjaci su, umjesto da su potpuno poraženi i iscrpljeni, izgradili vojsku koja je bila sposobna da se suprotstavi HVO-u do mjere koju je bosanskohercegovačka politika odredila. Možda nisu bili dorastao neprijatelj VRS-u u proljeće 1992, ali jesu HVO-u naredne. Ribičić smatra da je rat u Bosni i Hercegovini demantirao sve koji su potcjenjivali sposobnost Bošnjaka da brane svoje interese.⁷³⁹

Pretvorba zajednice u republiku i *državnu zajednicu* znači korak dalje u procesu osamostaljivanja HB prema Bosni i Hercegovini iako je republika proglašena zbog njenog ulaska u uniju tri republike.⁷⁴⁰ Značajan utjecaj na njeno proglašenje imao je Owen–Stoltenbergov plan koji je zadovoljavao interese Srba i Hrvata priznajući teritorije dobijene silom. Taj plan otišao je dalje od Vance–Owenovog u smislu teritorijalne podjele države po etničkoj osnovi jer je nudio tri strogo odvojena entiteta umjesto većeg broja kantona pod centralnom vlašću. Također je bio vremenski ograničen s mogućnošću da svaka republika može napustiti uniju, postati nezavisnom ili se pridružiti nekoj državi u susjedstvu. Bošnjaci se s njim nisu složili jer bi se morali zadovoljiti mini državicom i pristati na podjelu Sarajeva. Hrvatska republika HB je, prema Temeljnoj odluci, jedinstvena i nedjeljiva demokratska država hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini.⁷⁴¹ Njen suverenitet trebao je biti nedjeljiv, neotuđiv i neprenosiv, iako je dio svojih prava i dužnosti mogla ostvarivati u zajedničkim tijelima saveza republika.⁷⁴² Zakonodavnu vlast imao je zastupnički dom, izvršnu vlada, a

⁷³⁹ Isto, 10.

⁷⁴⁰ Prvi put u HB za nju se spominje ustav što pokazuje na ambiciju uspostavljanja njene državnosti. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 48, nap. 178.

⁷⁴¹ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 49.

⁷⁴² Savez republika preuzet je iz konfederalnog uređenja za razliku od federacije kao savezne države. Up.: ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 49-50.

sudsku nezavisni sudovi. Predsjednika i članove vlade birao je i razrješavao zastupnički dom na prijedlog predsjednika republike koji je zastupao i predstavljao HRHB, izražavao njeno konstitutivno jedinstvo i brinuo se za jedinstveno djelovanje svih tijela državne vlasti. Mostar je bio sjedište zajednice, a sada glavni grad republike.⁷⁴³ Do donošenja ustava trebali su važiti propisi HZHB i propisi Republike Bosne i Hercegovine ako nisu u suprotnosti s propisima HZHB. Vlada je određena kao najviše tijelo izvršne vlasti i uprave. Za njenog predsjednika imenovan je Jadranko Prlić, bivši predsjednik HVO-a. Imala je tri potpredsjednika i 13 ministara od kojih su dvojica ujedno bili i potpredsjednici (ministar odbrane i ministar finansija). Formiran je ured za saradnju s UNPROFOR-om, EU i međunarodnim organizacijama. Izglasavanjem Deklaracije o prihvatanju dokumenata o zaštiti i ostvarivanju ljudskih sloboda i prava u zastupničkom domu 30. septembra, HRHB se i dalje neposredno podređivala međunarodnom pravu mimo organa Republike Bosne i Hercegovine. Uspostavljen je prijeratni ustroj općinskih vlasti. Formiran je i vrhovni sud HRHB, osnovni sudovi za jednu ili više općina, te viši sudovi za područje dva ili više osnovnih sudova. U odnosu na dotadašnje rješenje (formiranje nelegalnih odjeljenja Vrhovnog suda i Tužilaštva Republike Bosne i Hercegovine) to je još jedan korak dalje ka uspostavljanju suverene državne vlasti HRHB. Vlada HRHB formirala je novinsku agenciju HABENA. Namjera usvajanja ustava pokazuje ambiciju stvaranja u cjelini samostalnog i od Bosne i Hercegovine odvojenog pravnog sistema. Hrvatska republika HB je preuzimala, kao i HZHB, zakone i propise Republike Bosne i Hercegovine samo ukoliko nisu u suprotnostima s njenim. Odlukom zastupničkog doma iz februara 1994. u njegov sastav mogli su ući i predstavnici drugih naroda, ali po ličnom odabiru predsjednika republike. Njegova pozicija ojačana je u odnosu na predsjednika zajednice. Analiza akata HRHB pokazuje da oni sadrže sve bitne elemente državne organizacije koje su već sadržavali i akti HZHB, ali i neke nove, posebno u odnosu na međunarodno pravo. U njima je i terminološki prepoznatljivo da je riječ o stvaranju nove državne zajednice (ustav, zastupnički dom, vlada, vrhovni sud, predsjednik republike). Hrvatska republika HB je dobila novu, trajnu, organizacijsku strukturu koja više nije bila ograničena na vrijeme dok traje rat i neposredna ratna

⁷⁴³ ICTY, Ribičić, *Ustavopravna...*, 50. Deklaracija Zastupničkog doma HRHB iz marta 1994. nazvala ga je prijestolnicom. Up.: HRHB, *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske Republike Herceg Bosna*, 8/1994, Mostar, 1994, 340.

opasnost. Deklaracijom zastupničkog doma od 8. februara 1994. naglašena je pripadnost hrvatskog naroda zapadnoevropskoj kršćanskoj uljudbi i zagarantirano uvažavanje Povelje UN-a i svih rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a. Po mišljenju zastupničkog doma, očuvanje Bosne i Hercegovine moguće je samo pristankom svakog od njena tri jednakopravna naroda kroz uniju republika. To je bio pokušaj da se iznudi priznanje HRHB kao posebnog entiteta koji bi ravnopravno s RS-om i “bosanskom” republikom uspostavio (kon)federalnu Bosnu i Hercegovinu.⁷⁴⁴

Nakon što je izvršila “etničko čišćenje” i uništila gotovo svaki trag bošnjačke kulturne baštine i islamske sakralne arhitekture na teritoriji koju je zadržao HVO, HB je deklaracijama zastupničkog doma nudila poštovanje manjinskih prava, pozivala na mirno rješavanje problema, osuđivala *svaki nasilni čin i barbarizam spram povijesne i kulturne baštine svakog od tri državotvorna naroda i drugih naroda*. Očišćena od većine bošnjačkog stanovništva, bila je slobodna u svoj zastupnički dom uvesti i nekoliko *Muslimana*, ali, za svaki slučaj, po ličnom odabiru predsjednika republike i u broju koji on odredi. Nakon brojnih, pojedinačnih i masovnih, ubistava i desetina hiljada protjeranih bošnjačkih civila, te stotina silovanih Bošnjakinja, HB se mogla javno razmetati pred međunarodnom javnosti i diplomatijom s pozivanjem na demokratiju, ljudska prava i međunacionalni dogovor. Nije se trudila razmetati pozivima i garancijama protjeranom stanovništvu sa svoje teritorije da se vrati u zavičaje. Stotine džamija i drugih islamskih sakralnih objekata minirani su na teritoriji HB. Kao vrhunac svjetski poznatog hrvatskog barbarizma jeste rušenje Starog mosta u Mostaru koji je, iako bez ikakvog vjerskog značaja, smetao „zapadnoevropskoj kršćanskoj uljudbi“ zbog svoje simbolike višestoljetnog prisustva islamske civilizacije. Neke mostarske džamije na teritoriji HB minirane su još u aprilu 1993, mjesec prije početka borbi. Džamije na teritoriji pod kontrolom ARBiH hrvatske snage razarale su artiljerijom. Ranije u ovom djelu spomenut je i primjer Tutinog naređivanja miniranja džamija u jablaničkom kraju sredinom aprila 1993. godine. Džamije u Ahmićima također su uništene u aprilu. HVO je spalio ili minirao sve objekte orijentalne arhitekture u Počitelju, uključujući i džamiju. Isto je postupio i u Stocu. Republika Srpska nije se, nakon genocida nad Bošnjacima i uništenja islamske sakralne arhitekture na svojoj teritoriji, razmetala licemjernim pozivima na demokratiju, ljudska i manjinska prava,

⁷⁴⁴ ICTY, Ribičić, *Ustavnopravna...*, 50-55.

poštovanje kulturne i sakralne baštine drugih naroda. Koliko je HRHB bila neiskrena u tome pokazuju primjeri s livanjskim džamijama koje su uništavane i nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma iako u blizini Livna nije bilo nikakvih dejstava tokom sukoba.⁷⁴⁵ Neke džamije na svojoj teritoriji HVO je spalio i u srednjoj Bosni poslije Vašingtonskog sporazuma. Deklaracije HRHB o temi manjinskih prava, s pozivanjem na poštovanje kulturno-vjerske baštine svih naroda, obične su licemjerne floskule nakon kvalitetno obavljenog posla “etničkog” i arhitektonskog “čišćenja” na terenu. Nakon proglašenja republike, izmijenile su se i adrese na službenim aktima HB i HVO-a. Iako unija republika Bosne i Hercegovine nije nikada formirana, HB je počela koristiti njeno ime umjesto Republike Bosne i Hercegovine.⁷⁴⁶

Mudžahidi u zoni odgovornosti 3. korpusa ARBiH

Za formiranje *Muslimanskih snaga* (mudžahidi) u Zenici, načelnik bezbjednosti GŠ OSRBiH Fikret Muslimović saznao je početkom jula 1992. iz novinskog članka. Ministru odbrane Jerku Doki i načelniku GŠ OSRBiH Seferu Haliloviću prosljedio je kopiju tog članka s opaskom da će nastojati provjeriti njegove navode, jer su *isti indikativni i zaslužuju ozbiljniju pažnju ne samo ministarstva i GŠ već i nadležnih državno političkih organa*.⁷⁴⁷ Ni načelnik bezbjednosti RgŠO Zenica nije znao mnogo o formiranju *Muslimanskih snaga* u Travniku. Prve informacije dobio je od komandanta OpŠO Travnik Hase Ribe koji ga je izvijestio da je formiranje te jedinice u toku i da joj je *idejni vođa po imenu Zihnija*. Organiziranje jedinice bilo je isključivo na jednonacionalnoj i vjerskoj osnovi, što se Ribi nije svidalo, niti se on, svojim postupcima i ponašanjem, svidao mudžahidima. Prema Ribinim saznanjima, pripadnici jedinice dobijali su mjesečnu plaću u iznosu od 50, a starješine 200 DM. Širili su propagandu da su jedini zaštitnici muslimana, *te da ih ni u kojem slučaju ne može štititi onaj koji se ne moli*

⁷⁴⁵ Uništavanjem džamija HRHB je pojačavala pritisak na Bošnjake u Livnu i Tomislavgradu da se iseljavaju. Za vrijeme sukoba nije ih masovno protjerala.

⁷⁴⁶ Naprimjer: *Unija republika Bosne i Hercegovine, Hrvatska republika Herceg Bosna... umjesto ranijeg: Republika Bosna i Hercegovina, Hrvatska zajednica Herceg Bosna...*

⁷⁴⁷ Praljak, RBiH, GŠ OSRBiH, Organ bezbjednosti, *Fotokopija novinskog članka*, Sarajevo, 9. juli 1992. godine. Muslimović je u jednoj od svojih knjiga detaljnije pisao o mudžahidima. Up.: Muslimović, *Argumenti..., Knjiga prva (1990.-1993.)*, Sarajevo, 2006, 419-436.

bogu i ne klanja. Nasilnički su se ponašali prema pripadnicima TO Travnika, prijetili im i oduzimali oružje. Tražili su i njegovu smjenu. Nije mu bilo poznato ko stoji iza jedinice ni ko je finansira.⁷⁴⁸ Do 15. septembra jedinica u Travniku okupila je svega 80 pripadnika.⁷⁴⁹ Osim u Zenici i Travniku, jedinice MOS-ova formirane su i u nekim drugim srednjobosanskim gradovima (Bugojno, Gornji Vakuf, Visoko, Kakanj, Zavidovići...) i selima (Kaćuni, Željezno Polje...), ali su bile manjeg brojnog stanja, ranga vodova. U Jajcu nije bilo MOS-a niti zabilježenog pokušaja njegovog formiranja.

Osim stranih mudžahida, bilo je i Bošnjaka koji su im se priključivali. Stranci su uglavnom bili u Travniku i Zenici, a jedinice u ostalim mjestima bile su domaće, iako su i one nastale pod njihovim utjecajem i finansijskom podrškom. Dolazili su pojedinačno ili grupno. Jedna veća grupa stigla je u oktobru iz Italije.⁷⁵⁰ Iako se obično smatra da su mudžahidi bili arapskog porijekla, značajan broj bio ih je iz Turske, a kasnije i Pakistana.⁷⁵¹ Bilo je čak i konvertita na islam iz nekih evropskih zemalja.

U srednju Bosnu došao je manji broj iskusnih oficira iranske vojske, ali se nisu priključivali mudžahidima. Za razliku od njih, Iranci su dolazili u organizaciji svoje države i u saradnji s ARBiH. Uglavnom su bili veterani iračko-iranskog rata i viših činova. Nisu učestvovali u b/d. Držali su dva kampa za specijalnu obuku pripadnika ARBiH u mjestima Doboj i Bilješevo kod Kaknja uz odobrenje komande 3. korpusa. Osim obuke, osiguravali su i manju logističku podršku. Nisu formirali svoju jedinicu.

Prvu grupu mudžahida doveo je šejh Mahmud Abu Abdul-Aziz al Muntasib zvani Barbarosa zbog crvenkaste boje brade. U mudžahidskom krugu brzo je razotkriven kao američki špijun. Zbog straha da će biti likvidiran, pobjegao je iz Bosne i Hercegovine.

Na bojištima su se mudžahidi pokazali kao odlični borci, što je i razumljivo s obzirom na činjenicu da je većina njih imala višegodišnje iskustvo s najtežih svjetskih ratišta poput afganistanskog. Manji broj ih je bio sklon nasilničkom ponašanju, ali ozbiljni incidenti koje su pravili

⁷⁴⁸ ICTY, ARBiH, Štab Armije okruga Zenica (RgŠO), broj: 03/773-4-2, *Službena zabilješka*, Zenica, 21. juli 1992.

⁷⁴⁹ ICTY, ARBiH, MS Travnika, DT broj: 07/309-32/92, *Spisak boraca muslimanskih snaga Travnika sa područja općine Travnik*, Travnik, 15. septembar 1992.

⁷⁵⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1974, *Traženje podataka*, Zenica, 24. august 1993.

⁷⁵¹ Praljak, ARBiH, 7. SMbb, str. pov. broj: 1031/93, *Zahtjev za let helikopterom*, Zenica, 27. august 1993.

ekstremi zamagljivali su sliku o većini koja je došla isključivo radi borbe i pomoći muslimanima i Bosni i Hercegovini. Iako se najčešće dovode u vezu s nasiljem prema srpskom, a naročito hrvatskom, bili su veoma problematični i u odnosu prema bošnjačkom stanovništvu u sredinama u kojima su se kretali. Često su pribjegavali upotrebi sile u svojim pokušajima “islamizacije” Bošnjaka. Osim učešća u b/d, mudžahidi su bili korisni i zbog logističke podrške. Donosili su sa sobom veće količine novca kojim su kupovali oružje, vojnu opremu, hranu, sanitetski materijal, gorivo i druga potrebna sredstva za lokalne jedinice MOS-ova.⁷⁵² Najveće gubitke pretrpjeli su u b/d na visočkom bojištu krajem decembra 1992. u sastavu 7. Mbbr koja je tada bila u fazi formiranja. Nakon toga postali su još podozriviji prema starješinama ARBiH jer su komandanta OG *Visoko*, Kadira Jusića, smatrali krivcem zbog njegovog nemarnog odnosa tokom izvođenja b/d. Čak su ga htjeli fizički likvidirati. Ovaj događaj presudno je utjecao na izdvajanje mudžahida afroazijskog porijekla iz 7. Mbbr i nastavak njihovog samostalnog djelovanja na način kako su to i ranije prakticirali. S njima je otišao i određeni broj domaćih mudžahida predvođenih Ramom Durmišem, komandiranjem čete. Bez obzira što su se izdvojili iz 7. Mbbr, koja je odlukama ŠVK i komande 3. korpusa inkorporirala lokalne srednjobosanske MOS-ove, strani mudžahidi ostali su joj naklonjeni i logistički je podržavali jer je ona bila najbliže njihovoj koncepciji ratovanja i ponašanja njenih pripadnika u odnosu na druge jedinice i borce 3. korpusa. Veoma često su svoje učešće u b/d uvjetovali sadejstvom sa 7. Mbbr jer su u njene borce i starješine imali najviše povjerenja.

Zapadnjaci su, uglavnom, slabo raspoznavali razliku između pripadnika 7. Mbbr i “samostalnih” mudžahida, te su stvorili sliku o prisustvu hiljada mudžahida u srednjoj Bosni koja je nastavila egzistirati i u različitim istraživačkim radovima poslije rata. Ponekad ni starješine ARBiH nisu pravile razliku između pripadnika 7. Mbbr i “samostalnih” mudžahida što se može vidjeti u nekim izvještajima. Zbrci je doprinio i običaj pripadnika 7. Mbbr da se osjećaju i predstavljaju mudžahidima. S druge strane, ni svi “samostalni” mudžahidi nisu bili afroazijskog porijekla. Značajan broj, a 1993. većina, među njima bili su Bošnjaci. Na spisku jedinice iz 1995. nalaze se najmanje dva bosanskohercegovačka

⁷⁵² ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/339-2, *Izvještaj po naređenju pov. broj: 02/33-658*, Travnik, 16. mart 1993.

Srbina koji su konvertirali na islam (jedan iz Jajca, a drugi iz Sarajeva), ali i konvertiti iz zapadne Evrope. U hrvatskim izvorima zabilježeni su i mudžahidi albanske nacionalnosti. Prema izvještajima HVO-a, na prostoru Travnika, Novog Travnika, Bugojna, Zenice, Viteza i Visokog u martu 1993. bilo je oko 350 mudžahida stranog porijekla. Na kontrolnim punktovima HVO je kod njih pronalazio veće količine novca koje je oduzimao. U martu je, u zatvoru Kaonik, držao sedam mudžahida.⁷⁵³ Ovo pljačkanje i zarobljavanje mudžahida mimo b/d izazivalo je njihove reakcije prema pripadnicima HVO-a. Kao najpoznatije, a koje su već spomenute u ovom radu, bile su otmice četverice starješina brigade *S. Tomašević* i komandanta brigade *J. Francetić*. Komanda 306. bbr obavještavala je komandu korpusa da HVO maltretira na svojim kontrolnim punktovima pripadnike 7. Mbbr i upozoravala da to može izazvati neželjene posljedice.⁷⁵⁴

Nakon potpisivanja primirja u aprilu, te izjave komandanta 3. korpusa,⁷⁵⁵ komandant brigade *Viteška* ponadao se da je riješen jedan veliki problem koji je opterećavao borce HVO-a i realizaciju ciljeva HZHB u srednjoj Bosni. Podstaknut Hadžihasanovićevom izjavom, očekivao je da će nestati mudžahida, kao da će se time ostvariti svi planovi HZHB. Čerkez, u čijoj su z/o deset dana ranije počinjeni masovni zločini nad bošnjačkim stanovništvom, euforično je najavljivao skorašnju pobjedu HVO-a: *Pobjedili smo. Pobjeda je blizu!*⁷⁵⁶ Ipak, mudžahidi nisu bili problem koji je Hadžihasanović mogao lahko riješiti niti je o njima ovisio ishod sukoba u srednjoj Bosni. Jedinica

⁷⁵³ ICTY, HVO, OZ SB, 4. bojna VP, broj: 02-4/3-07-394/93, *Izvjessce*, Vitez, 9. mart 1993.

⁷⁵⁴ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 02/348-27, *Dnevni operativni izvjestaj*, Travnik, 8. april 1993.

⁷⁵⁵ (...) *Mudžahedinske snage nisu sastavni dio A BiH, pa za postupke istih A BiH ne može odgovarati (...).*

⁷⁵⁶ ICTY, HVO, Brigada Viteška, broj: 01-194-1/93, *Priopćenje*, Vitez, 26. april 1993. godine. Čerkez u citiranom saopćenju tvrdi da *Hrvatski narod i borovnici znaju da su većinu ubojstva i masakra nad hrvatskim pučanstvom učinile mudžahedinske snage dovedene na ove prostore da se bore za nekakvu islamsku državu*. Jesu li znali ko je počinio zločine nad bošnjačkim narodom u z/o njegove brigade u borbi za hrvatsku državu 16. aprila 1993. i danima poslije? Iz njegovih riječi može se nedvojbeno zaključiti da većinu zločina nad srednjobosanskim Hrvatima nisu počinili Bošnjaci, a sa druge strane, što je opće poznato, sve i jedan zločin nad Bošnjacima u srednjoj Bosni počinili su domaći Hrvati. Dalje, prihvata činjenicu da Hadžihasanović nije imao kontrolu nad mudžahidima, što znači da njihovi zločini nisu rađeni u režiji ARBiH. Zločinci HVO-a, koji su djelovali u njegovoj z/o, bili su pod kontrolom njegovog pretpostavljenog, Blaškića, a vjerovatno i njegovom. Dakle, zločine nad Hrvatima u srednjoj Bosni većinom su činili mudžahidi, koji nisu bili pod kontrolom komande 3. korpusa, a ne lokalni Bošnjaci, a zločine nad Bošnjacima u Vitezu (a i na drugim srednjobosanskim mjestima) činili su lokalni Hrvati u jedinicama HVO-a pod komandom Tihomira Blaškića.

takvog brojnog stanja, bez obzira na ratnu vještinu njenih pripadnika, postizala je uspjehe od taktičkog značaja koji nisu mogli presuditi konačni rezultat. Propaganda HVO-a bila je fokusirana na mudžahide u smislu da su najozbiljnija prijetnja s bošnjačke strane i stoga ne treba čuditi da se neki lokalni komandant brigade ponadao da će sukob s ARBiH završiti, s ostvarenim ciljevima HVO-a, kada se Hadžihasanović razračuna s njima. Ne umanjujući borbenu osposobljenost i postignute rezultate mudžahida, njihov veliki uspjeh bio je u psihološkom utjecaju na HVO, ali i na ARBiH. Prvi su ih se plašili na l/o, a drugi se u njih uzdali. Samo u tom kontekstu, HVO je mogao očekivati neku konkretnu korist od eliminacije mudžahida iz srednje Bosne, ali ni u kojem slučaju to ne bi ubrzalo niti omogućilo njegovu pobjedu.

Načelnik Sektora bezbjednosti 3. korpusa 16. marta 1993. procijenio je da HVO ponovo stvara uvjete za sukobe na području Prozora, Gornjeg Vakufa i Bugojna, te je naredio 307. mtbr, 317. bbr, OpŠO Bugojno i Gornji Vakuf da preduzmu operativne i sve druge mjere na otkrivanju lica i grupa ubačenih na teritoriju s namjerom prikupljanja podataka o ARBiH i insceniranja incidenata i sukoba s HVO-om. Te grupe i osobe nastojale su prikazati ARBiH kao napadača na HVO, s ciljem da se domaćoj i stranoj javnosti, te međunarodnim vojnim i političkim faktorima, prezentira nemogućnost opstanka cjelovite i suverene države Bosne i Hercegovine. Naredio je da sve naoružane formacije imenovane *pod izgovorom "Muslimanskih i drugih snaga"*, a koje nisu pod komandom ARBiH i neće da se stave, upozore na nedozvoljeno samostalno djelovanje i da ih, ukoliko to ne bude dovoljno da prihvate njihovu komandu, udalje sa svoje teritorije.⁷⁵⁷

Služba vojne bezbjednosti 306. bbr početkom maja saznala je da se u Mehuriću (Poljanice), u *Kamp-logoru Mudjahedina*, okupljaju njoj nepoznati ljudi koji rade na formiranju posebne muslimanske brigade u biljanskoj regiji čija bi komanda bila u Mehuriću. Pomoćnik komandanta za poslove bezbjednosti i komandant 306. bbr sastali su se s emirom mudžahida (Ebu Haris) u Mehuriću. On im je izjavio da je razgovarao sa Seferom Halilovićem i da su dogovorili novi sastanak u vezi s formiranjem brigade. Rekao im je da će, ako dođe do njenog formiranja, ona biti direktno pod komandom ŠVK. Bezbjednjak 306. bbr Asim Delalić primijetio je da

⁷⁵⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-56-3, *Preduzimanje operativnih i drugih mjera OB, zadaci*, Zenica, 16. mart 1993.

se sa stranim mudžahidima nalazilo dosta Bošnjaka kojima je komandovao Durmiš, a s kojim se nalazio i Malik ef. Šljivo. Šljivo je, prema Delalićevim saznanjima, obilazio džamije *u kojima je javno prozivao Izetbegovića i Halilovića i ubjeđivao ljude da bi bass na ovim prostorima trebala da krene Islamska revolucija*.⁷⁵⁸

Takva retorika bila je opasno suprotstavljena nastojanju države da pred javnosti i međunarodnim faktorima sačuva ideju multietničke zemlje ravnopravnih naroda zahvaljujući kojoj je svijet podržavao Bosnu i Hercegovinu. Srpska i hrvatska propaganda uporno su tvrdile bosanskohercegovačkim Srbima i Hrvatima, kao i međunarodnoj zajednici, da Bošnjaci stvaraju islamsku državu, a kako bi neutralizirale tu podršku. Bosanskohercegovačke vlasti ulagale su velike napore da uvjere zapadne vlade i javnosti u suprotno. Priča o „islamskoj revoluciji“ najdirektnije je ugrožavala vitalne državne interese.

Asim Delalić je cijenio da bi formiranje takve muslimanske brigade štetilo 306. bbr, u smislu odlaska boraca, čime bi došla u pitanje odbrana njenih linija na Vlašiću. Prema njemu, u te aktivnosti bili su *uključeni i ljudi koji su do sada pokazali da su materijalisti i da gledaju samo svoje interese. Jedan od njih je, po Delalićevim riječima, gospodin Zihnija Aganovicc, predsjednik Travničkog okruga koji sve ovo servira iz pozadine*.⁷⁵⁹

Bezbjednjak 306. bbr tvrdio je u augustu da bi *grupa Mudjahedina, koja se otela kontroli i radi sve ssto im na um padne, mogla da izazove sukob između Armije i tih grupa*. Vjerovao je da dobijaju *instrukcije od Bosanskih samozvanih Mudjahida koji propagiraju neku Islamsku republiku uz podršku Arapskih državljana*.⁷⁶⁰

Baza mudžahida nalazila se u Poljanicama kod Mehurića. Odatle su odlazili na l/o koju je držala 7. SMbbr u rejonu Bijelog Bučja, a tokom sukoba s HVO-om i na bojište prema njemu.⁷⁶¹ Liniju 7. SMbbr u Bijelom Bučju preuzela je od kraja juna 312. mtbr. Mudžahidi, koji su je ranije

⁷⁵⁸ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/223-590, *Izvjestaj Organa vojne bezbjednosti o formiranju 8. Muslimanske brigade*, Travnik, 13. maj 1993. godine. **Malik ef. Šljivo za vrijeme komunističke vlasti bio je doušnik SDB-a pod pseudonimom “Dugi”**. Up.: Bešlić, Ivan, *Čuvari Jugoslavije, saradnici UDBE u Bosni i Hercegovini*, III, Posušje, 2003, 68.

⁷⁵⁹ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/223-590, *Izvjestaj Organa vojne bezbjednosti o formiranju 8. Muslimanske brigade*, Travnik, 13. maj 1993.

⁷⁶⁰ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/383-9, *Službena zabiljesska*, Travnik, 19. august 1993.

⁷⁶¹ ICTY, HVO, 7. bojna VP, *Izjava Kadirić Emsuda*, Vitez, 12. oktobar 1993.

zajedno sa 7. SMbbr posjedali, ostali su još neko vrijeme. Sami su vršili smjene na relaciji Mehurić – Bijelo Bučje. U obilasku 312. mtbr, 30. jula, ekipa iz komande korpusa zatekla je 30 *Arapa* koji su autonomno djelovali na ranijim linijama 7. SMbbr.⁷⁶²

Sredinom juna komanda korpusa zatražila je informaciju o snagama MOS-a u z/o OG *Istok*.⁷⁶³ Iz komande OG odgovorili su da se radi o jedinici jačine 150 ljudi smještenoj u naselju Dobrinje kod Visokog, *medju kojima ima oko 50-tak omladinaca od 15 do 18 godina zzivota*. Jedinica nije bila pod komandom 302. mtbr niti OpŠO Visoko nego je samostalno i samoinicijativno izvršavala zadatke i izvodila obuku, *a pod patronatom je Islamskog centra Zenica*. Komandir jedinice bio je Mirsad ef. Mahmutović koji je tvrdio, *u neformalnom razgovoru*, da je to škola MUP-a i da su 24 pripadnika već raspoređeni u SJB Visoko za osiguranje zgrade općinskog Ratnog predsjedništva. U izvještaju se ne spominju stranci.⁷⁶⁴

Ranije su spomenuti neki ozbiljni incidenti i ratni zločini koje su u z/o 306. bbr počinile neke ekstremne grupice mudžahida, te ih nema potrebe ponovo navoditi. Ipak, treba spomenuti nekoliko novih ilustrativnih primjera zbog boljeg razumijevanja problema koje su činili. Početkom aprila ekstremni mudžahidi otjerali su učitelja iz Kljaka i zabranili mu ulazak u selo samo zato što nije bio bošnjačke nacionalnosti. Radikalnim pritiscima, a često i nasiljem, vršili su *“islamizaciju”* bošnjačkog stanovništva, što je rezultiralo nesporazumima i značajnim problemima.⁷⁶⁵ Komanda 306. bbr nije mogla učiniti ništa da zaštiti civile i uspostavi sigurnost u svojoj z/o jer je nisu priznavali. Oni, zapravo, nisu priznavali ni komandu 3. korpusa. Kao primjer može se navesti zahtjev komande 333. bbr od 10. jula za angažman *Arapa* u njenoj z/o. Komanda korpusa odgovorila je da njihova jedinica nije zvanično u sastavu ARBiH i da joj ne može komandovati, ali da odobrava njenu upotrebu.⁷⁶⁶ Dva dana poslije obavijestila je komandu 333. bbr da mudžahidi svoje borbeno učešće uvjetuju sadejstvom sa 3-3/7. SMbbr (ljudstvo iz Kaćuna i Lugova).⁷⁶⁷

⁷⁶² ICTY, ARBiH, 3. korpus, ONO, str. pov. broj: 02/33-1859, *Izvjestaj sa obilaska 312. mt. br*, Zenica, 2. septembar 1993.

⁷⁶³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1460, *Pojasnjene izvjestaja br: 01/7-493*, Zenica, 14. juni 1993.

⁷⁶⁴ ICTY, ARBiH, OG Istok, broj: 01/7-496, Visoko, 14. juni 1993.

⁷⁶⁵ **Praljak**, ARBiH, VJ 5078 (306. bbr), str. pov. broj: 04/414-1, *Informacija o neprihvatljivom ponašanju pojedinih pripadnika 7. Muslimanske brigade*, Travnik, 6. april 1993.

⁷⁶⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1747, *Angazovanje jedinice, Odobrenje*, Zenica, 10. juli 1993.

⁷⁶⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1759, *Upit*, Zenica, 12. juli 1993.

Najveći broj incidenata u z/o 306. bbr napravili su od aprila do kraja augusta. Grupa mudžahida 11. jula u Gučoj Gori otvorila je vatru na vozila UNPROFOR-a koja su prevozila bošnjačke izbjeglice iz Doboja.⁷⁶⁸ Tim povodom, komandant OG *Bosanska krajina* ponovio je zabranu otvaranja vatre na vozila UNPROFOR-a, PMEZ-a, UNHCR-a, MKCK-a, stranih dopisnika, predstavnika stranih vlada i drugih međunarodnih organizacija. Odgovornim za izvršenje naređenja odredio je komandante brigada i općinskih štabova odbrane, načelnike SJB, ali i glavnog imama IZ Travnik Nusreta ef. Abdibegovića. Svima je naredio da obave razgovore s borcima i objasne im da ne smiju ni u kojoj situaciji otvarati vatru na pripadnike i vozila spomenutih organizacija.⁷⁶⁹ Krivcima nije ništa naredio što pokazuje da su djelovali van sistema RiK-a ARBiH, ali uključivanje Abdibegovića sigurno je bilo u vezi s njima. Vjerovatno je on, s ozbiljnim autoritetom najvišeg vjerskog službenika na teritoriji, trebao obaviti razgovor s mudžahidima u vezi s naređenjem. Abdibegović je završio studije na al-Azharu i odličan je poznavalac arapskog jezika i islama. Osim toga, veoma je uvjerljiv govornik. Posjedovao je sve potrebne osobine da bi mogao pokušati pozitivno utjecati na ponašanje mudžahida.

Komandant ŠVK ovlastio je 23. jula Sakiba Mahmuljina, člana komande 3. korpusa, da u njegovo ime *obavi potrebne razgovore i dogovore sa predstavnicima (komandnim kadrom) jedinice MUDŽAHEDINA* o njihovom ulasku u sastav ARBiH i pretpočinjavanja komandi korpusa.⁷⁷⁰ Nakon obavljenih razgovora, komanda korpusa 12. augusta je predložila ŠVK formiranje odreda sastavljenog od stranih dobrovoljaca, a koji su to pismeno zahtijevali od nje. Za mobilizacijsko zorište predložila je travničko selo Mehurić i naziv *El-Mudžahidin* i da se to hitno obavi.⁷⁷¹ Štab vrhovne komande naredni dan izdao je naredbu za njegovo formiranje.⁷⁷² Bošnjaci su u odredu imali svog posebnog komandira koji nije komandovao i stranom

⁷⁶⁸ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/26-1, *Naredjenje*, Travnik, 13. juli 1993.

⁷⁶⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 09/26-1, *Naredjenje*, Travnik, 14. juli 1993.

⁷⁷⁰ ICTY, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 1/297-54, *Ovlaštenje*, Sarajevo, 23. juli 1993. godine. **Mahmuljin je 9. oktobra imenovan na dužnost načelnika štaba 3. korpusa, a Muradif Mekić je prekomandovan u ŠVK. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-2243, *Imenovanje Načelnika Štaba 3. Korpusa*, Zenica, 7. oktobar 1993.**

⁷⁷¹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 05/900-90, *Formiranje odreda od stranih državljana, Prijedlog*, Zenica, 12. august 1993.

⁷⁷² ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-86, *Formiranje odreda „ELMUDŽAHIDIN“ u zoni odgovornosti 3. Korpusa, Naredjenje*, Sarajevo, 13. august 1993.

dijelu jedinice. Bio je potčinjen komandantu odreda. U izjavi pred Višim sudom u Zenici, krajem oktobra 1993, Ramo Durmiš, samoproглаšeni *Abu Džihad*, tvrdio je da je on komandir bošnjačkog dijela jedinice.⁷⁷³

Za naredbu ŠVK o formiranju odreda, čime je on bar formalno stavljen u sistem RiK-a 3. korpusa, referent za ONP korpusa Vezir Jusufspahić ni dvadeset dana poslije nije znao. Komandanta korpusa obavijestio je 2. septembra da u Mehuriću postoje *muslimanske snage* pod nazivom „*El Džihad*“ koje pozivaju dobrovoljce na četrdesetodnevnu obuku. Predložio je da se razriješi pitanje *te formacije u smislu njihovog mjesta u formacijama nekih od postojećih brigada ili ih proglasiti paravojnim*.⁷⁷⁴ Formacija je za Jusufspahića bila problematična jer su borci 306. bbr napuštali brigadu i priključivali joj se. Osim u odred, oni su prelazili i u 17. SKbbr i 314. mtbr što je slabilo 306. bbr.⁷⁷⁵ Čini se da nije „zov džihada“ bio jedini motiv pripadnika 306. bbr da je napuštaju, nego, vrlo vjerovatno, neko nezadovoljstvo komandom brigade ili njenom slabom logističkom brigom za borce.⁷⁷⁶

⁷⁷³ Sudski je procesuiran krajem oktobra 1993. zbog bespravnog oduzimanja motornih vozila od civila hrvatske i srpske nacionalnosti za potrebe svoje jedinice, a što je činio tokom juna i jula 1993. godine. Up.: ICTY, RBiH, Viši sud u Zenici, kl: Kri 140/93 *Zapisnik o ispitivanju okrivljenog*, Zenica, 26. oktobar 1993. godine. U razgovoru sa Šiberom, Karićem i Najetovićem 27. augusta 1993. godine Durmiš je rekao da ima 750 ljudi, 40 Arapa i 10 Turaka. Kazao je da je *otjerao Hrvate iz Miletića zbog zločina u Ahmićima* i da je *lično ščapio Totića i zamijenio ga za 12 Arapa koji su bili u HVO zatvoru u Kiseljaku*. Naoružanost jedinice bila je 70%. Raspoređena je u pet logora (jedan u Miletićima, jedan u Mehuriću). Tvrdio je da su bili u 7. Mbbr, *ali ih se ona odrekla* i da su *Arapi došli da se bore protiv četnika, a ne protiv Hrvata*. Prema njegovim riječima, odstranili su se od Mahmuta Karalića *jer on neće džihad: Komandant mi je Allah, a emiri su na zemlji: Sefer, Džemo, Šiber i dr*. Rekao je da *neće zone, ni rejone, nego pokret i manevar*. Nije namjeravao da vodi privatni rat: *...Ako me prihvataste, u redu je, a ako ne, ja odoh u humanitarne organizacije. Brat ću ljekovitu travu*. Up.: ICTY, (Predmet Hadžihasanović i Kubura), broj: 02139168, *Izveštaj o razgovoru sa Ramom-Abu Džihadom*, Zenica, 27. august 1993.

⁷⁷⁴ Nije mu bilo poznato ni da je ta formacija, kao odred „El-Mudžahid“, bila pretpočinjena 306. bbr za izvođenje b/d u vrijeme dok ju je obilazio.

⁷⁷⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, ONO, str. pov. broj: 02/33-1860, *Izveštaj o obilasku 306. bbr*, Zenica, 2. septembar 1993.

⁷⁷⁶ Jusufspahić je predložio da se doformira 27. K. bbr i 305. bbr, koje bi se potom okupile na jedno mjesto, i s dijelovima 17. „S“ K. bbr grupisale u širem rejonu *Vlašića i Kamenjaša za zadacima aktivnih b/d prema VRS-u*. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, ONO, str. pov. broj: 02/33-1860, *Izveštaj o obilasku 306. bbr*, Zenica, 2. septembar 1993. godine. Komanda korpusa nije poslušala nijedan njegov prijedlog. Mudžahidi su svakako već bili riješeni. Izvlačenje jedinica, koje su bile među najkvalitetnijim u 3. korpusu (osim 27. mtbr koja se tek formirala), na front s VRS-om, koji je bio prilično miran, oslabilo bi snagu ARBiH na njenim najkritičnijim tačkama na bojištu prema HVO-u. Od početka rata ARBiH izbjegavala je istovremene sukobe s dva neprijatelja. Mirovanje fronta s VRS-om koristilo joj je tokom sukoba s HVO-om isto koliko i izbjegavanje sukoba s HVO-om dok je VRS bila vrlo aktivna (do proljeća 1993). Otvarati front s

Odred je bio samostalna jedinica. Za izvršenje borbenih zadataka, najčešće ofanzivnih, prepočinjavan je komandama brigada ili operativnih grupa u čijim z/o su planirana dejstva. Krajem augusta, s cjelokupnim ljudstvom i MTS-om, prepočinjen je komandi 306. bbr.⁷⁷⁷ Prve sedmice septembra prepočinjen je komandi OG *Bosanska krajina*.⁷⁷⁸ Mjesec poslije i OG *Zapad* je tražila njegov angažman na Gornjem Vakufu, ali je komanda korpusa odbila jer je izvodio b/d u Lašvanskoj dolini.⁷⁷⁹ Početkom decembra ponovo je potčinjen komandi OG *Bosanska krajina*. Tada je razmješten u rejon Preočica – Počulica – Bukve.⁷⁸⁰ Zarobljene neprijateljske vojnike odred je predavao 3. korpusu.⁷⁸¹

Krajem februara 1994. brojao je 211 pripadnika (59 stranih državljana i 152 bosanskohercegovačkih) raspoređenih u dvije čete i komandu odreda. Kompletne komande odreda i njegovih četa bile su sastavljene od stranaca. Do tada je kroz jedinicu prošlo mnogo više domaćih boraca od kojih je 11 poginulo, a 124 ju je napustilo. Na obuci su imali 67 domaćih boraca koji su

moćnijim neprijateljem, u vrijeme dok nije poražen ni onaj slabiji, ne bi bio naj mudriji vojnički potez. Po ovom prijedlogu, značajan dio najkvalitetnijih snaga 3. korpusa bio bi izvučen iz borbi s HVO-om na front prema VRS-u, otvorile bi ga i same ne bi postigle ništa nego se potrošile. Ishod sukoba s HVO-om bio bi više nego problematičan za ARBiH. Započinjati veća b/d s VRS-om, sa samo tri brigade, bez obzira na njihovu reputaciju, a čiji su borci bili gladni, slabo opremljeni i naoružani, u uvjetima blokade logističkih puteva, bez goriva i dovoljno MTS-a, bila bi ozbiljna greška. Prošlo je nekoliko mjeseci nakon sukoba s HVO-om dok su se jedinice ARBiH (novoformiranog 7. korpusa) oporavile, nahranile, opremile i bile spremne započeti ofanzivna b/d s VRS-om. To se desilo na Kupresu u jesen 1994. godine. Na Vlašiću su krajem zime 1995. angažirane najbolje jedinice 7. i 3. korpusa, uz ispomoć *Gardijske brigade ŠVK* i 4. Mbbr iz Konjica, i uz teške napore uspjele ostvariti bolje borbene rezultate. U to vrijeme ARBiH je bila, po logistici, neuporediva sa stanjem u kojem se nalazila kada je Jusufspahić iznosio svoje prijedloge i opet je uz teške muke ostvarivala određene uspjehe. Jusufspahićevi prijedlozi nisu bili nepoznati komandi korpusa. Iste je ranije upućivao i Alagić. Zapravo, njegova operativna grupa s 27. bbr je i formirana s ciljem realizacije takvih prijedloga. Međutim, kada je postao komandant 3. korpusa ni on nije krenuo u njihovu realizaciju dok se nije okončao sukob s HVO-om iako mu je to bio vojnički san. Nakon okončavanja sukoba, odmorio je, opremio i uvježbao jedinice prije nego je započeo ofanzivna dejstva ka VRS-u.

⁷⁷⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 01/2414-1, *Naredenje za prepočinjavanje jedinica*, Zenica, 28. august 1993

⁷⁷⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2043, *Naredjenje*, Zenica, 6. septembar 1993.

⁷⁷⁹ ICTY, ARBiH, OG Zapad, str. pov. broj: 01/670-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 9. oktobar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2246, *Odgovor na vanredni izvještaj*, Zenica, 10. oktobar 1993.

⁷⁸⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2589, *Pretpocinjavanje i upotreba jedinice*, *Naredjenje*, Zenica, 4. decembar 1993.

⁷⁸¹ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, 3. bVP, broj: 03/847-01/95, *Preuzimanje pripadnika tzv. VRS iz LP Odreda „El Mudžahidin“*, Zenica, 29. august 1993.

se nakon njenog završetka trebali priključiti odredu. Prema informacijama komande korpusa najviše stranaca bilo je iz Egipta (15), zatim iz Saudijske Arabije (6), iz Tunisa i Alžira po pet, iz Katara, Kuvajta, Maroka, Omana i Turske po četiri, a manji broj iz Danske, Gambije, Jemena, Jordana, Kenije, Libana, Libije, Pakistana i Velike Britanije. Sedamnaest stranaca napustilo je odred, ali ne i državu. Podaci nisu bili provjereni.⁷⁸² Početkom maja 1995. odred je imao 252 strana državljana.⁷⁸³

Od formiranja do decembra 1993. komandant (emir) bio je Sirijac Abu Haris. Nakon njega izabran je Alžirac Abu Maali koji je na tom položaju ostao do kraja rata. U ljeto 1994. godine Predsjedništvo Republike proizvelo je u činove ARBiH četvericu starješina odreda. Abu Maali proizveden je u čin natkapetana, Sirijci Abu Ejmen (pomoćnik komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove) i Abu Haris (pomoćnik komandanta za moral, IPD i vjerska pitanja) i Iračanin al-Hamdani Fadil (pomoćnik komandanta za logistiku) prozvedeni su u činove kapetana.⁷⁸⁴

Jedini način dolaska mudžahida tokom blokade puteva u vrijeme sukoba s HVO-om bio je kao novinari relacijom Zagreb – Split – Zenica – Sarajevo.⁷⁸⁵ U pismu koje je poslao prijateljima u Saudijsku Arabiju, a do čije kopije je SVB 3. korpusa došla krajem novembra 1993. preko svog doušnika u odredu, *izvjesni Imad* iz odreda za informacije o Barbarosi kaže da sigurno nisu tačne i da bi se on vratio u Bosnu da putevi nisu blokirani, jer

⁷⁸² ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 03/1-149-4, *Ucesce stranaca u Armiji R BiH*, Zenica, 26. februar 1994.

⁷⁸³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 05/4-1028, *Spisak*, Zenica, 7. maj 1993. godine. **Bilo ih je, ili su se bar tako prijavljivali, iz Alžira, Egipta, Francuske, Jemena, Kuvajta, Libana, Libije, Maroka, Saudijske Arabije, Sirije, Palestine, Pakistana, Turske, UAE i Velike Britanije. Na spisku se kod najvećeg broja pripadnika ne navodi zemlja u kojoj su rođeni.**

⁷⁸⁴ **Praljak**, R BiH, Predsjedništvo, broj: 02-111-540, *Odluka o proizvođenju u činove Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 5. august 1994. godine. **Pod ovim imenima proizvedeni su u činove ARBiH, ali su koristili više ratnih imena. Teško je na osnovu raspoloživih informacija utvrditi koja su prava. Abu Maali je umro i sahranjen u Omanu (Alžir) 26. oktobra 2015. pod imenom Muhamed Sebbar Abu Meali. Up.: <http://saff.ba/na-ahiret-preselio-abu-meali-bivsi-komandant-odreda-el-mudzahidin/#.V9uhXJh97IU>. Neki izvori su ga bilježili i kao Abdulkadira Mokhtarija, Halida Ibn Abdullaha, Damira Pezu i Halida Čatića. Up.: <http://fokusbl.blogger.ba/arhiva/2008/11/06/1879858>. O problemu utvrđivanja identiteta afroazijskih mudžahida u odredu El-Mudžahid pisao je 16. septembra 2016. godine Amarildo Gutić na portalu žurnal *info* (Gutić, Amarildo, *Mudžahedini u BiH: Borci za islam, špijuni, kriminalci, teroristi, humanitarci...?*) Up.: <http://www.zurnal.info/novost/19559/mudzahedini-u-bih-borci-za-islam-spijuni-kriminalci-teroristi-humanitarci>.**

⁷⁸⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-439-2, *Informacija o aktivnostima stranaca iz arapskih zemalja u zoni odgovornosti 3. korpusa*, Zenica, 28. novembar 1993.

je navodno više puta to pokušavao, te da je on još uvijek emir za mudžahide. Načelnik bezbjednosti smatrao je da su sva lica s kojima je *izvjesni Imad* komunicirao u inostranstvu, ili su mu ih sagovornici preporučivali kao kontakte, saradnici stranih obavještajnih službi angažiranih s ciljem slabljenja odbrambene moći ARBiH i stvaranja razdora među Bošnjacima na području srednje Bosne.⁷⁸⁶

I nakon formiranja odreda neki njegovi pripadnici nastavili su praviti ozbiljne probleme. U Krpeljćima su 23. oktobra premlatili pijanog pripadnika MAd-a 17. SKbbr kojeg su potom ošišali načelavo i pritvorili. Odbili su ga predati predstavnicima komande njegove jedinice koji su dva dana kasnije došli po njega. Krajišnici su zaprijetili da će ponovo doći i silom ga osloboditi.⁷⁸⁷ Ni naređenje komandanta OG *Bosanska krajina* nije bilo dovoljno što znači da ni dalje nisu bili poslušni nadređenoj komandi. Odbijali su njegovo oslobođenje dok im ne naredi njihov pretpostavljeni starješina Abu Haris. Artiljerci 17. SKbbr zauzeli su 27. oktobra elemente da tuku njihov kamp u Poljanicama. Otmičari su se uplašili te su ga u predvečerje pustili.⁷⁸⁸

Krivicu za hapšenje i ubistva nekoliko travničkih Hrvata u oktobru Salko Beba (predsjednik Komisije za razmjenu OG *Bosanska krajina*) i saradnici, u razgovorima s predstavnicima komisije za razmjenu OZ SB, *prebacivali su na mudžahedine, a ponekad i na Krajišnike*, ali SIS nije u to povjerovao.⁷⁸⁹ Krajišnici s tim otmicama i ubistvima, kao što je SIS i vjerovao, nisu imali ništa, ali mudžahidi jesu kidnapirali neke travničke Hrvate za razmjenu svojih saboraca. Odvodili su ih na tajne lokacije. Između njih i komandanta OG *Bosanska krajina* radi toga je bilo čestih i ozbiljnih sukobljavanja. Alagić je želio uspostaviti red u svojoj z/o i sigurnost za sve građane, a problemi s mudžahidima su bili teško rješivi. Do kraja oktobra, prema izvještajima regimente *Princ od Velsa*, bilo je 15-20 otmica. Taoci su uglavnom razmjenjivani. Kada su vidjeli snimak da su njihovi saborci

⁷⁸⁶ Isto. *Imad* je mislio na informacije o Barbarosi kao američkom špijunu. Barbarosa je u junu 1996. uhapšen u Saudijskoj Arabiji zbog ubistva 19 američkih vojnika u bazi Dahran. Up.: <http://www.zurnal.info/novost/19559/mudzahedini-u-bih-borci-za-islam-spi-juni-kriminalci-teroristi-humanitarci>.

⁷⁸⁷ ICTY, ARBiH, 17. SKbbr, SVB, broj: I-602/93, *Službena zabilješka*, Travnik, 23. oktobar 1993.

⁷⁸⁸ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁷⁸⁹ ICTY, HVO, ZP Vitez, SIS, ur. broj: 1739-07/1/94-625, *Dostava slučaja pravniku u Upravi SIS-a*, Vitez, 11. oktobar 1993.

zapravo poginuli, mudžahidi su oficiru *Princa od Velsa* obećali da će preostala dva taoca pustiti, što su i učinili.⁷⁹⁰

Nisu imali nikakve veze s 306. bbr u čijoj su z/o imali bazu. Sami su sebi postavljali ciljeve i izvršavali ih bez konsultacija s komandom 306. bbr i bez njene dozvole. Grupom *Bosanaca*, prema saznanjima 306. bbr, komandovao je Ramo Durmiš.⁷⁹¹ On se, prema saznanjima organa bezbjednosti 3. korpusa, bavio i nelegalnim prebacivanjem srpskog stanovništva na neprijateljsku teritoriju. Prilikom prebacivanja dvije Srkinje preko Bijelog Bučja, u z/o 312. mtbr, repetirao je automatsku pušku na njene borbe, pod prijetnjom da će ih pobiti, jer su ga željeli spriječiti. Komanda korpusa raspisala je potjernicu za njim.⁷⁹² Durmiš, bivši pripadnik 7. Mbbr, često je pravio probleme i s civilima što je negativno utjecalo na ugled brigade. Komanda 7. SMbbr nije mogla prema njemu i njegovoj grupi poduzimati nikakve mjere, jer nisu bili njeni pripadnici, osim zabrane ulaska u njenu kasarnu i druge objekte.⁷⁹³

Najviše problema bilo je u z/o 306. bbr radi čega je njena komanda neprestano insistirala kod komande korpusa da riješi pitanje ekstremnih mudžahida. Kako bi nesmetano mogli vršiti kriminalne radnje, pljačkanje i uznemiravanje civilnog stanovništva, posebno hrvatskog, oni su otežavali rad komande brigade što je ugrožavalo opću sigurnost na terenu, a naročito njenu borbenu sposobnost na l/o prema VRS-u i HVO-u. Nisu prezali ni od blokiranja komande sprečavanjem njenih članova da joj pristupe. Jednom prilikom udaljili su daktilografkinju jer nije imala maramu na glavi, te je komanda morala pisati izvještaje ručno jer niko drugi nije znao koristiti pisaću mašinu.⁷⁹⁴

Služba vojne bezbjednosti 7. SMbbr uputila je 21. augusta zahtjev za pomoć Sakibu Mahmuljinu, opunomoćeniku ŠVK za rješavanje odnosa s mužahidima u z/o 3. korpusa, zbog problema s njima u Krpeljićima.⁷⁹⁵

Domaći mudžahidi ponekada su pravili više problema nego strani. U izvještaju za 19. august komanda 306. bbr obavijestila je komandu korpusa

⁷⁹⁰ ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 173, *Izvještaj*, 18. oktobar 1993.

⁷⁹¹ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/383-4, *Službena zabilješka o pogibiji Brkić Akifa Sakiba*, Travnik, 28. august 1993.

⁷⁹² ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-257-2, *Dnevni izvještaj*, Zenica, 20. august 1993.

⁷⁹³ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, *Naredba*, Zenica, 17. august 1993.

⁷⁹⁴ ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/223-135, *Dnevni izvještaj organa vojne bezbjednosti*, Travnik, 20. august 1993.

⁷⁹⁵ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, SVB, *POZIV za pružanje pomoći u problemima sa Mudzžahedinima u s. Krepeljići*, Travnik, 21. august 1993.

da je grupa mudžahida, uz prijetnju klanjem, istjerala trojicu Hrvata iz Guče Gore iz njihovih kuća. Zapriječeno im je da će biti poklani ako ne napuste selo. Komanda brigade sklonila ih je u samostan koji je osiguravala. Nakon toga, mudžahidi su zaprijetili ostalim Hrvatima u Gučoj Gori. Komandant brigade predložio je *da se pod hitno mora spriječiti divljanje domaćih mudžahida*.⁷⁹⁶ Šest dana dvojica stranih mudžahida palili su napuštene hrvatske kuće u Gučoj Gori. Vojnici iz Krpeljića, koji su osiguravali samostan, nisu mogli učiniti ništa osim da prijave slučaj komandi brigade.⁷⁹⁷

U izvještaju UN-a iz novembra 1993. pravi se razlika između *pravih mudžahedina* i 7. SMbbr.⁷⁹⁸ Pravi su, prema njemu, većinom strani državljani dok drugu varijantu čine lokalni fundamentalisti *koji ne poistovjećuju nužno sukob u BiH sa džihadom*. Major Chambers, pisac izvještaja, smatra ovu razliku značajnom *jer, iako se obje strane bore rame uz rame u okviru 7. muslimanske brigade, između njih postoje razlike te ne treba shvatati 7. muslimansku brigadu kao dominantno mudžahedinsku jedinicu*. U 7. SMbbr, koja, po njegovom znanju, ima 700-800 ljudi, *mnogo je manje od 50% mudžahedina*. Imao je saznanja da postoji inicijativa da se formira “8. muslimanska brigada” *koja bi okupila sve fundamentalističke*

⁷⁹⁶ ICTY, ARBiH, 306. bbr (VJ 5078), str. pov. broj: 02/348-186, *Dnevni operativni izvještaj*, Travnik, 19. august 1993. godine. U noći 19. august, *grupa Mudjahedina koji su neidentifikovani*, nasilno je upala u hrvatsku kuću i istjerala Zorana Volića, Davora i Vinka, koje su tukli, maltretirali i natjerali da idu u Travnik. Zaprijetili su im da će ih poklati ako se vrate. Sutradan poslijepodne dva mudžahida, od kojih je jedan bio Abu Hamza, istjerali su neke hrvatske starce iz njihovih domova pod istom prijetnjom. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/383-9, *Službena zabilješka*, Travnik, 19. august 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-257-2, *Dnevni izvještaj*, Zenica, 20. august 1993. godine. (...) *Mudjahedini trenutno postaju najveća prepreka jer se ponasaju pljačackasski, razbojnicčki i sl (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/223-135, *Dnevni izvjesstaj organa vojne bezbjednosti*, Travnik, 19. august 1993. godine. (...) *Problematicno stanje sa „Mudjahedinima“ i dalje se nastavlja. Tako je dana 20.08.93. nedaleko od komande 306. bbr grupa „Mudjahedina“ zaustavila nasseg pripadnika zzenskog pola-daktilografkinja Aganovicc Zuhra koja je possla u kuhinju na ruccak i vratili su je zbog toga ssto nije imala maramu na glavi, a to je u posljednje vrijeme ustaljena praksa raspusštenih arapskih nasilnika koji oruzjem prijete po selima i hocce da zavode neke vjerske zakone po njihovoj zamisli. Moglo bi docci do nezzeljenih posljedica bas u vezi ovakvih nemilih dogadjaja koje nam priredjuju „Mudjahedini“ i sa njima Bosanski uljezi koji stoje iza njih (...)*. Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/223-135, *Dnevni izvjesstaj organa vojne bezbjedosti*, Travnik, 20. august 1993.

⁷⁹⁷ ICTY, ARBiH, 306. bbr, broj: 03/383-10, *Službena zabilješka*, Travnik, 26. august 1993.

⁷⁹⁸ Izvještaj je, bez signature, objavljen na veb-stranici Haškog tribunala (ICTY: 03064084) i vezan je za predmet Hadžihasanović i Kubura. Sastavio ga je major Chambers, a naslovljen je kao *Informacije o mudžahedinima u srednjoj Bosni*.

*elemente u jednoj brigadi, ili da je već formirana.*⁷⁹⁹ Za borbe 7. SMbbr kaže da *su oni pred koje se stavljaju najteži zadaci. Nikada nisu angažovani u odbrani. Ako se pojave u nekoj zoni, to često znači da će tu uskoro izbiti sukob.*⁸⁰⁰ Profesionalno su daleko superiorniji u odnosu na ostale brigade i nešto su bolji od 17. 27. i 305. brigade. Odnos bošnjačkih civila i stranih mudžahida cijenio je da nije dobar *jer postoje etničke, kulturne i ideološke razlike između njih:*

(...) Mnogi mudžahedini su razočarani i rado bi napustili BiH da nije ograničenja kretanja. Mudžahedine stanovništvo ne voli. Iako postoje uobičajene žalbe od strane HVO-a, nije nam poznato niti postoje sumnje da su mudžahedini počinili zločine.

Za probleme koje su pravili pojedini strani mudžahidi (krađa vozila UN-a i drugih međunarodnih organizacija, držanje 20 Hrvata kao talaca), Chambers kaže da se ne *uklapaju u strategiju BiH vođstva* i da radi toga ima hijerarhijskih problema na razini komande 3. korpusa i stranih mudžahida. Kao fundamentalističke organizacije i *jurišne brigade*, ali *koje nisu mudžahedinske*, spominje još 17. SKbbr, 27. mtbr i 305. bbr. Osmu muslimanska nije nikada formirana, ali jeste odred *El-Mudžahid*.⁸⁰¹ Strani državljani, u vrijeme nastanka Chambersovog izvještaja, već su bili u odredu i to što su se borili *rame uz rame* s pripadnicima 7. SMbbr ne znači da su bili u njenom organskom sastavu. Još u augustu stranci su se izdvojili u odred,

⁷⁹⁹ U oktobru je komanda ZP Vitez obavijestila GS da u njoj z/o postoje dvije samostalne jedinice sastavljene od domaćih i stranih mudžahida, odred *El-Mudžahid* u Mehuriću i odred *Abdulatif* u Visokom, od kojih se treba formirati "8. muslimanska brigada". Up.: ICTY, HZHB, ZP Vitez, broj: 565-8-I/93, *ABiH-postrojbe*, Vitez, 21. oktobar 1993. godine. Odred *Abdulatif* bio je samo po nazivu odred, a po brojnom stanju vod. Priča o "8. muslimanskoj brigadi" nije potekla iz namjere 3. korpusa da je formira nego iz djelovanja nekih grupa i pojedinaca koje je organ vojne bezbjednosti 306. bbr ocijenio kao "unutrašnje neprijatelje". Up.: ICTY, ARBiH, 306. bbr, str. pov. broj: 03/223-590, *Izvjestaj Organa vojne bezbjednosti o formiranju 8. Muslimanske brigade*, Travnik, 13. maj 1993.

⁸⁰⁰ Nije tačno da 7. SMbbr nikada nije bila angažirana u odbrani. Naprotiv, do sredine ljeta 1993. imala je svoju stalnu z/o prema VRS-u na turbetskom bojištu. Često je angažirana u odbrani, naročito na ugroženim dijelovima l/o.

⁸⁰¹ Tek u oktobru 1995. komandant 3. korpusa Sakib Mahmuljin predložio je ŠVK da se odred *el-Mudžahidin* preformira u oslobodilačku brigadu „A“ tipa, ali ni tada od isključivo *mudžahedinskih elemenata*. Popunu do 110%, u odnosu na privremenu ratnu formaciju, trebalo je izvršiti prekomandom raspoloživog ljudstva iz jedinica 3. korpusa i domobilizacijom preko općinskih odjela ministarstva odbrane. Tim bi se činom razbio mudžahedinski karakter jedinice što je i želio. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 05/8-85, *Prijedlog preformiranja odreda „El-Mudžahidin“*, Zenica, 4. oktobar 1995.

a s pripadnicima 7. SMbbr borili su se samo u nekim prilikama, u sadejstvu. Istina je da su često svoje učešće u b/d uvjetovali borbom s njima, ali kao samostalna jedinica.⁸⁰² To je bio razlog zašto službenici UN-a nisu odmah primijetili da su to dvije različite jedinice, razdvojene znatno ranije.

Od početka rata u širem rejonu Zenice boravila je grupa stranih dobrovoljaca okupljenih u jedinici *Gerila* kojoj je ponuđeno da uđe u ARBiH, što nije prihvatila. S njima je bilo i Bošnjaka koje su obučavali. Komanda jedinice odbijala je razgovor s komandom korpusa o svom potčinjavanju ARBiH, zahtijevajući da razgovara isključivo s predstavnicima ŠVK. "Gerilci" su, prema tvrdnji komande 3. korpusa, u b/d *iskakali iz uobicajenih konteksta i zakonskih okvira nacina vodjenja borbe koji direktno stete drzavi, a posebno ARBiH*. Iza njih su stajali *neki drzavni organi i visoki islamski vjerski dostojanstvenici*. Komandant korpusa tražio je 13. juna 1993. stavove i mišljenje ŠVK kako da razriješi problem jer nije želio snositi odgovornost za posljedice njihovih postupaka.⁸⁰³ Štab vrhovne komande naredio mu je da ih uputi na Igman u Zukinu jedinicu ili im *u protivnom otkazati gostoprinstvo i eventualno razoružati*.⁸⁰⁴ Kao komandant *Gerile* u septembru 1993. potpisivao se "Kemal Turčin".⁸⁰⁵ Fadil Bajramović, pripadnik *Gerile*, poznat iz nekoliko njenih dokumenata, vjerovatno je bio *saradnik u pripremi* za kojeg je organ SVB 3. korpusa koristio konspirativno ime "F. B.". Obavijestio je 20. novembra SVB o ponašanju Turaka koji su sačinjavali strani dio jedinice. Prema njemu, u posljednje vrijeme oni uopće nisu išli na bojište nego su se isključivo bavili švercom, posebno naftom i njenim derivatima koje su nabavljali od "*zeničke mafije*" tokom noći. Sve češće su im u posjetu dolazili drugi stranci, naročito Amerikanci. Sedam dana prije njegovog obraćanja organu SVB, u prostorije jedinice (obdanište u Travničkoj ulici) u kasnim noćnim satima došlo je terensko vozilo s Amerikancima. Uskoro su došli i Arapi koji su ranije boravili u Arnautima. Amerikanci i Arapi razgovarali su s Turcima. Nijedan Bošnjak iz *Gerile* nije prisustvovao sastanku. Tokom razgovora, koji su vodili na engleskom jeziku, na vratima prostorije nalazio se stražar bošnjačke

⁸⁰² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1759, *Upit*, Zenica, 12. juli 1993.

⁸⁰³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-509, *Izvjestaj*, Zenica, 13. juni 1993.

⁸⁰⁴ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/753-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 16. juni 1993.

⁸⁰⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-509, *Izvjestaj*, Zenica, 13. juni 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/753-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 16. juni 1993; ICTY, Samostalna jedinica Gerila, *Zahtjev za izdavanje odobrenja za prevoz robe*, Zenica, 19. septembar 1993. (predmet: Hadžihasanović i Kubura, ICTY broj: 04034336); ICTY, Samostalna jedinica Gerila, *Zahtjev*, Zenica, 24. septembar 1993 (predmet: Hadžihasanović i Kubura, ICTY broj: 04034329); ICTY, ARBiH, VJ 5686, pov. broj: 1373-06/93, Zenica, 5. novembar 1993.

nacionalnosti koji nije razumio o čemu je bilo govora. “F. B.” je naglasio da Turci napuštaju jedinicu i odlaze u Sarajevo odakle se uz pomoć UN-a vraćaju u svoju domovinu. Svoj odlazak, Bošnjacima u *Gerili*, objašnjavali su da u Bosni nema džihada. Neke bošnjačke žene, koje su se udale za Turke, potvrdile su SVB da su njihovi muževi napustili Zenicu. Plašili su se, zbog svojih kriminalnih radnji, napada civilne i vojne policije. Jahija Karić, *sklon kriminalnim radnjama*, radi straha od tog napada naredio je punu b/g *Gerile* čije je pripadnike *huškao* protiv komande korpusa. Karić je bio pod zaštitom “Kemala Turčina”. Arapi iz *Vatrostalne* bili su u stalnim kontaktima s *Gerilom*. Njihov vođa Abu Muaz redovno se sastajao s “Kemalom” u nekom od stanova koje je koristio u Zenici. Borci Bošnjaci napuštali su jedinicu. Prema izvještaju organa SVB, služba nije dovoljno poznavala stanje u ovoj jedinici niti njenu pravu namjenu.⁸⁰⁶

Pad Grbavice i kriza odbrane Starog Viteza

Armija RBiH sve više je osjećala posljedice blokade puteva koje su uzrokovale nestašicu hrane. Stalna b/d na više dijelova ratišta ubrzano su crpila MTS koja je bilo teško nabaviti osim u namjenskoj industriji ograničenoj nedostatkom repromaterijala i vrstom proizvoda. Nedostajalo je i pogonskog goriva za transport MTS-a od tvornica do logističkih baza korpusa. Poseban problem bilo je oblačenje vojske za zimske uvjete. Tekstilna industrija imala je iste probleme s repromaterijalom kao i namjenska.⁸⁰⁷ Pogonska goriva za m/v maksimalno su se štedjela.⁸⁰⁸

U Varešu je još uvijek bila na snazi zabrana ulaska Bošnjacima na teritoriju pod kontrolom HVO-a, a mogli su izaći samo s pismenim odobrenjem Zvonka Dužnović, načelnika bezbjednosti brigade *Bobovac*.⁸⁰⁹ Vozila UNHCR-a dostavljala su HVO-u u Lašvanskoj dolini pogonska goriva i cigarete, pa čak i prebacivala njegove borce na položaje.⁸¹⁰

⁸⁰⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-428-3, *Informacija o zapažanjima o ponašanju stranih državljana pripadnika „Gerile“*, Zenica, 22. novembar 1993.

⁸⁰⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-676, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 2. septembar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-684, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 2. septembar 1993..

⁸⁰⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1990, *Sastanak sa predstavnicima CSB Zenica*, Zenica, 3. septembar 1993.

⁸⁰⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-692, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 10. septembar 1993.

⁸¹⁰ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/10-769/11, *Dnevni obavjestajni izvještaj Ob. br. 5*, Zenica, 6. septembar 1993.

Sarajevski HVO redovno je slao izvještaje, procjene i informacije o ARBiH komandantu OZ SB te primao naredbe od njega.⁸¹¹ To je bila vrlo neobična situacija. U glavnom gradu slobodno je djelovala jedinica potčinjena neprijateljskom komandantu u srednjoj Bosni. Teško da bi se mogla pronaći slična analogija u prošlosti izuzev tuzlanskog, usorskog i bihaćkog HVO-a koji su, također, bili potčinjeni komandama s čijim jedinicama je ARBiH ratovala u srednjoj Bosni i dolini Neretve. Osim što je u ŠVK bilo oficira hrvatske nacionalnosti koji su obavljali obavještajne poslove za HVO, obavještajni organi brigade *Kralj Tvrtko* uspješno su prikupljali informacije o djelatnostima ARBiH koje su bile od primarnog značaja za HVO. Tuzlanski HVO je, također, mogao skupljati važne informacije o 2. korpusu ARBiH jer je i on bio uključen u b/d s HVO-om u dolini Krivaje i rejonu Vareša. Bihaćki HVO nije mogao davati toliko značajne podatke o aktivnostima ARBiH jer 5. korpus nije izvodio b/d sa HVO-om. Međutim, HVO iz sva ova tri grada – u kojima su bila sjedišta komandi tri korpusa ARBiH, a u Sarajevu i ŠVK – sarađivao je s VRS-om, a u z/o 5. korpusa i s Abdićem. To je, osim obavještajnog rada na štetu ARBiH, dodatno usložnjavalo sigurnosnu situaciju na teritoriji pod njenom kontrolom.

Na liniji Kaonik – Grablje uspostavljena je razmjena civilnog stanovništva. Najčešće zeničkih Hrvata za busovačke Bošnjake. Komanda 333. bbr ponekada je posredovala u tom činu na pritisak svojih boraca čije su porodice ili rođaci ostali na teritoriji pod kontrolom HVO-a, a koji su svakodnevno maltretirani, ponižavani i prisilno odvođeni na kopanje rovova na prvoj l/o HVO-a. Mjesecima su živjeli u stalnom strahu od batina i smrti. Do septembra 1993. u gradu je ostalo 150-200 Bošnjaka koji su prije rata činili 44,9% stanovništva općine. Bilo im je zabranjeno ili veoma ograničeno kretanje. Busovački HVO trpio je velike gubitke. Kako bi ih prikrio, a radi sprečavanja panike među stanovništvom, poginule borce obično je sahranjivao noću, a ponekada i više njih u jednu grobnicu. Bivši komandant brigade *J. Francetić* Živko Totić je obolio. Teško se kretao i rijetko izlazio van kuće. Bio je neangažiran. Stanovao je u bošnjačkoj kući pored džamije. Preko RTV Busovača HVO je razvijao mržnju Hrvata prema Bošnjacima. Pred kamere je dovodio lažne svjedoke koje su, navodno, mudžahidi i

⁸¹¹ ICTY, HVO, Brigada Kralj Tvrtko, naš znak: CRO-SA-10-38, *Izvjeshće o izrečenim stegovnim mjerama*, Sarajevo, 26. juli 1993; ICTY, HVO, Kralj Tvrtko, naš znak: CRO-SA-10-75, *Stegovne mjere izrečene bojovnicima*, Sarajevo, 10. septembar 1993.

pripadnici ARBiH zlostavljali. Izmišljao je velike vojničke pobjede. Smiljko Šagolj, novinar HTV-a, bio je perjanica hrvatske propagande i realan pandan Risti Dogi sa Srpske novinske agencije (SRNA).⁸¹²

Zanimljiv je, i dijelom groteskan, prijedlog propagandnih akcija referenta za propagandu informativno-propagandne službe (IPD) 1. brigade HVO-a (*Knez Domagoj*) od 1. septembra 1993. godine. On pokazuje koliko je HVO vodio računa o kvalitetnoj propagandi i kakvim se lažima služio za ostvarenje svojih ciljeva.⁸¹³

Na gornjovakufskom bojištu, 3. i 4. septembra u rejonu tt Stublić hrvatske snage izvodile su intenzivne pješadijske napade podržane s oklopnim sredstvima HV-a (tri tenka T-55 i jedan BVP M-80) iz rejona Gornjeg Polja i veoma snažnom artiljerijskom vatrom s više v/p. Tenkovi i teška artiljerija žestoko su tukli i po gradu. Za deset sati borbe, hrvatske snage neprekidno su ešalonirale pješadiju u napadu. Oko 18.00 sati 4. septembra ARBiH se morala povući na rezervne položaje. Izgubljen je Stublić. Stanje odbrane postalo je kritično. Komanda OG *Zapad* je cijenila, s obzirom na početni uspjeh, da će hrvatske snage produžiti napade narednog dana s težištem na pravcu Krč – Redžgrad s ciljem ovladavanja slobodnim dijelom grada. Cikotić je tokom

⁸¹² **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-289, *Dnevni obavjestajni izvjestaj Ob. br. 3*, Zenica, 1. septembar 1993.

⁸¹³ 1. *Pokazivati u video izvjesima snimke ranjenih kućni ljubimaca. Zaklan "Hrvatski" pas kod engleza pobudice više pozornosti od 5 zaklanih Hrvata.-u tom kontekstu pokazivati i snimak zivotinje s tri noge, sa prelomljenom nogom koju djeca njeguju i slično (...)*

2. *Povezati otmicu UMPROFORA sa otmicama i krizom talaca u Bejrutu i Teheranu.-daleko 10 godina ali blize srcu Evrope za par tisuća kilometara-STAVLJANJE U KONTEKST MEDUNARODNOG ISLAMSKO-FUNDAMENTALISTICKOG TERORIZMA (nesto slično muslimani već rade stavljajući Mostar u kontekst istocnog i zapadnog Berlina).*

3. *Dezinformacijom na radiju HB reci; da kako saznajemo iz dobro obavještenih izvora pregovori u Zenevi napreduju te istaci da po najnovijim informacijama status Mostara kao dijela hrvatskog prostora ne dolazi u pitanje.- u zadnje vrijeme u muslimanskim redovima u Mostaru sumnjaju u prodajnost Mostara. TU SUMNJU VALJA POTHRANJIVATI.*

4. *Primjećeno je da nasu termoviziju njihovi izvidjaci tumace kao maljutke koje po zvuku gadaju kamion!?-u tom smislu valja putem radija HB plasirati razne fantastične price o najnovijim oružjima visoke sofisticiranosti s kojima naše postrojbe raspolazu. TO CE IH JOS VISE DEMORALIZIRATI.*

5. *Po starom propagandnom pravilu da se ne prodaje roba nego ljepota, mladost, zdrav život, dugovječnost i slično ne spominjati da je ovo rat za teritoriju, prostor koji naseljavaju hrvati nego isticati da je ugrožena vjekovna opstojnost hrvata, da smo neprekidnom agresijom uzmakli od Drine do mora i da više nemamo kud. Istitati da je to agresija na našu kulturu, budućnost slijedećih generacija, te uopće agresija na evropski civilizacijski krug kojem i mi pripadamo.-po posljednjem pisanju "Oslobodenja" da se primjetiti da gornje propagandno pravilo muslimanska strana već koristi. Up.: Praljak, HVO, I. brigada K. Domagoj, *Analitičko izvješće 2, Prijedlog propagandnih akcija*, Mostar, 1. septembar 1993.*

noći 5/6. septembar ubacio u grad jednu četvu koja je poslužila za rezervu i sprečavanje panike. Naredio je opću mobilizaciju u Bugojnu s ciljem stvaranja rezerve za sve pravce i uvjete za prelazak u protivnapad. Na IKM-u ŠVK u Jablanici dogovorio je s načelnikom ŠVK protivnapad u sadejstvu sa snagama 6. korpusa. Planirano je da jedinice OG *Zapad* izraze težište na pravcu Gornji Vakuf – Makljen, a snage 6. korpusa pravcem Crni vrh – Makljen. Obavijestio je komandu 3. korpusa da je u dotadašnjim borbama potrošio velike količine MTS-a (preko 450 artiljerijskih projektila raznih kalibara), *posljednje rezerve za napadna b/d*, i zatražio popunu artiljerijskom municijom.⁸¹⁴ Komanda korpusa naredila je OG *Bosanska krajina* da pošalje jednu četvu, *pod komadnom iskusnijeg komandira*, u rejon Bugojna gdje će biti upotrijebljena po odluci komandanta OG *Zapad*.⁸¹⁵ Podsjetila je komandu 317. bbr da u Gornjem Vakufu ima dobar razvoj jedinica koji mora iskoristiti i da ne smije stvoriti paniku radi tenkova HV-a.⁸¹⁶

Hrvatske snage povremeno su 8. septembra granatirale l/o, dio grada pod kontrolom ARBiH i bošnjačka naselja. Posebno jaka dejstva ispoljavale su prema Vrsama tenkom sa Stijene iznad Karamustafića i minobacačima 82 mm (iz rejona Podtrlica) i 120 mm (iz rejona Mačkovca). U rejonu Mačkovca i od Mačkovca prema Podtrlici uređivale su položaje čime su uvezale snage s obje strane Vrbasa, stvarajući time uvjete za napad na ARBiH u rejonu Mačkovca.⁸¹⁷ Tokom dana borbeno je djelovalo i HRZ.⁸¹⁸

Artiljerijska dejstva i pješadijski napadi hrvatskih snaga nastavljeni su i naredni dan. Prema saznanjima OG *Zapad* u Pidriš je stigla specijalna četa HV-a.⁸¹⁹ Obavještajni izvor je javio da prava ofanziva tek predstoji jer su

⁸¹⁴ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 01/8-151, Sarajevo, 4. septembar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-678-2, *Dopuna borbenog izvještaja*, Zenica, 5. septembar 1993.

⁸¹⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2033, *Upotreba jedinice, naredjenje*, Zenica, 5. septembar 1993.

⁸¹⁶ (...) *Pustite ih neka udju, a onda zadajte im iza leđa i pokusajte ih zarobiti. Cekajte kada ispucaju b/k, pa onda krenite na njih (...) a za to vrijeme zastitite ljudstvo u sigurne zaklone. Ne smijete dozvoliti pjesadiji da udje u grad, a tenkovi nece smjeti uci (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2030, *Stanje b/d u nasoj zoni, Savjet*, Zenica, 5. septembar 1993.

⁸¹⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-686, *Dopuna redovnog borbenog izvještaja*, Zenica, 8. septembar 1993.

⁸¹⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-689, *Redovni borbeni izvjestaj*, Zenica, 8. septembar 1993.

⁸¹⁹ **Do saznanja se stiglo prisluškivanjem veze između Slobodana Praljka i Mate Šarlije Dajdže (Nijaz Batlak).**

u toku pripreme za uvođenje oko 9.000 boraca s područja Hercegovine i Hrvatske koje će djelovati uz podršku helikopterskih jedinica i avijacije HV-a.⁸²⁰

Naredbom načelnika ŠVK, 13. septembra, ARBiH je pokrenula protivnapad. Na glavnom pravcu, prema Vilića guvnu (tt 1234), napadao je ojačani bataljon. Do 19. septembra postigao je dobre rezultate ovladavši rejonom Oštraca (tt 1314), Barakovcem (tt 1324), Ticom i Karaulicom (tt 1409). Na pomoćnim pravcima neprijatelju su naneseni gubici u ž/s, te uništene neke otporne i vatrene tačke, ali nije bilo pomjeranja l/o. U dejstvima je poginulo šest boraca, devet ih je teže, a 21 lakše ranjeno. Komanda OG *Zapad*, navodno, pouzdano je znala da su hrvatske snage imale preko 40 mrtvih i mnogo više ranjenih. Nastavak dejstava uvjetovala je nestašica MTS-a, naročito granata za haubica 122 mm i mina 120 mm, i pogonskog goriva.⁸²¹

Od komande OG *Zapad* UNPROFOR je tražio da u nju postavi svog oficira za vezu kako bi nadzirao provedbu potpisanog primirja. Navodno, već je imao po jednog u Šiljegovom štabu i GS HVO. Cikotić je tražio Hadžihasanovićovo mišljenje.⁸²² On se složio, ali da ga drži dalje od dokumenata s naređenjima i izvještajima i da se motri na njega. Traženi MTS za nastavak b/d nije mogao obezbijediti osim 20 mina za MB 120 mm. Za gorivo ga je uputio da traži od civilnih vlasti jer ga nije imao u rezervama. Jedinice 3. korpusa izvodile su b/d u Lašvanskoj dolini koja su, također, crpila MTS i pogonska goriva.⁸²³

Prema hrvatskim izvještajima, stanje kod hrvatskih snaga na l/o prema ARBiH bilo je vrlo teško. Front prema VRS-u je mirovao. Na prozorsko-gornjovakufskom bojištu svakodnevno su se vodile teške borbe s velikim gubicima u ž/s. Zbog velike dužine l/o HVO-a, *ona je bila šuplja, a njegovo ljudstvo premoreno*.⁸²⁴ Od 18. septembra stupilo je na snagu novo primirje.

⁸²⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-690-1, *Dopuna redovnog borbenog izvještaja*, Zenica, 9. septembar 1993.

⁸²¹ ICTY, ARBiH, OG *Zapad*, str. pov. broj: 01/640-93, *Vanredni izvještaj*, Bugojno, 19. septembar 1993.

⁸²² *Isto*.

⁸²³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2154, *Odgovor na vanredni izvještaj*, Zenica, 19. septembar 1993.

⁸²⁴ *Praljak*, HZHB, Sektor sigurnosti, dj. broj: 02-4-1-1307/93, *Prosudba*, Mostar, 16. septembar 1993.

Jedinice OG *Bosanska krajina* zauzele su 5. septembra Đotline Kuće u rejonu Viteza. Pet boraca je poginulo, a 17 ih je ranjeno. Na pravcu napada 306. bbr (Brdo – Zabilje) učestvovao je i odred *El-Mudžahid*.⁸²⁵ Nanio je velike gubitke brigadi *Viteška*. Prema njenom izvještaju, nestalo joj je deset boraca, a još nekoliko ih je poginulo.⁸²⁶ U prvim popodnevnim satima, 7. septembra, HVO je iz pravca Brizjake (tt 499), Gradine (tt 969), Mošunja, Jardola, Pokrajčića i Stare Bile započeo snažnu artiljerijsku pripremu po Grbavici i Sadovačama s izraženim dejstvom po Grbavici. Komandant 325. bbr tražio je četnu mudžahida. Komanda OG *Bosanska krajina* naredila je vodu čVP (32 borca) da ide na Vjetrenice i pretpočini se 325. bbr. Otišlo je i 35 boraca 27. bbr u ispomoć. Alagić je odobrio za 325. bbr četiri sanduka municije 7,62 mm i 1.500 komada metaka 7,9 mm, pet mina za MB 120 mm i deset za MB 82 mm. Prvog dana borbe za Grbavicu HVO je pomjerio l/o ARBiH zapadno od stočne farme, a naredno jutro za još oko 150-200 m kod kampa. Komanda 325. bbr tražila je pomoć u ljudstvu i MTS-u jer jedinica na Grbavici nije bila u stanju sačuvati l/o. Ponestajalo je municije i ljudstvo se povlačilo. Izgubila se i veza s njom.⁸²⁷ HVO je zaposjeo i spalio selo. U 325. bbr nastala je velika panika, nedisciplina i rasulo. Nakon uvođenja DIb-a stabilizirana je l/o nekoliko stotina metara južno od Sadovača. Od zapaljivih artiljerijskih projektila izgorjelo je više objekata u Kljakama.⁸²⁸ U odbrani Grbavice poginulo je deset, a ranjeno 25 boraca. HVO je 9. septembra zauzeo jedan soliter u Novom Travniku iz kojeg je odveo žene i djecu na svoju teritoriju i 308. bbr nije mogla pomoći 325. bbr baveći se odbranom vlastite z/o. Komanda 308. bbr preporučila je komandi 325. bbr da pravilno upotrebljava svoje ljudstvo odmarajući ga u neposrednoj blizini linija dodira, odnosno da ga i na odmoru drži okupljeno u blizinu kako bi ga mogla blagovremeno upotrijebiti. Iz ove preporuke moglo bi se zaključiti da je komanda 308. bbr smatrala 325. bbr odgovornom za nedostatak ljudstva.⁸²⁹

⁸²⁵ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁸²⁶ ICTY, HVO, Brigada Viteška, komisija za razmjenu, broj: 06-1055-1/93, *Spisak zatočenih i nestalih osoba*, Vitez, 6. septembar 1993.

⁸²⁷ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁸²⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-689, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 8. septembar 1993.

⁸²⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-690, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 9. septembar 1993; ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

Većina linija razdvajanja ARBiH–HVO u srednjoj Bosni, naročito oko putnih komunikacija i naseljenih mjesta, bile su veoma bliske (100-300 m) što je omogućavalo HVO-u da koristi improvizirane eksplozivne naprave.⁸³⁰ Komandant 325. bbr tražio je 10. septembra od Alagića da posredstvom MKCK evakuira borce i civile iz Starog Viteza. Pad Grbavice uzrokovao je ekstreman pad morala kod boraca, naročito onih s područja viteške općine. Nastala je panika jer je u pitanje došao opstanak Starog Viteza. Mogućnost njegove deblokade postajala je sve manja, te je traženje komandanta 325. bbr da se stanovništvo i borci evakuiraju opravdano. Smatrao je da komanda OG *Bosanska krajina* nije učinila dovoljno da pomogne odbranu Grbavice iako mu je poslala neke jedinice u ispomoć u rejon Vjetrenica da ih upotrebi po svojoj odluci. Vitežani su se osjećali politički „prodanim“.⁸³¹ Od 12. septembra stanje u 325. bbr i na njenim linijama počelo se normalizirati iako su borci još uvijek bili *pod uticajem Grbavice* i zabrinuti šta će se dalje dešavati.⁸³² Situacija u Lašvanskoj dolini nepovoljno se razvijala za ARBiH. HVO je dao ultimatum Starom Vitezu da se preda do 12.00 sati 15. septembra. Otpočeo je napad na Sivrino Selo i Vrhovine. Komanda korpusa obavijestila je jedinice da je potrebno ubrzati pripreme za izvođenje planiranih b/d jer će ARBiH, ako se HVO odluči realizirati svoje namjere prema Starom Vitezu, biti prisiljena uzvratiti prije nego je planirala.⁸³³ Od 18. septembra ARBiH je krenula u protivnapad. Jedinice 17. SKbbr probile su l/o HVO-a u rejonu Bobaša radi čega su njegovi borci počeli bježati sa Zabrdā. Komanda OG *Bosanska krajina* naredila je 308. bbr da ga zaposjedne. Komandant 17. SKbbr, Ćuskić, tražio

⁸³⁰ ICTY, ARBiH, OpŠO Zenica, Obavještajni organ, broj: 14/10-946/4, Zenica, 8. septembar 1993.

⁸³¹ IZ TELEGRAMA 325. BBR: (...) *Cijeneći vojnu i političku situaciju, a posebno pad Grbavice koja nije smjela pasti, ultimativno od vas do 20,00 sati 10.09.1993. tražimo odgovor na pitanje: 1: Da li i kada će Stari Vitez i Vitez biti odrađeni vojno kao cjelina? Ako ne, već je politički njegova sudbina riješena, da nam se kaže, da se putem UN omogući izlaz stanovništva. Mi ćemo vojno na svoj način odraditi ne dobijem li odgovor do 20,00 sati mi preduzimamo akciju, a vi ostajete pred svjestskom javnošću odgovorni za ishod akcije i sudbinu ovog naroda. ČETIRI SATA KASNIJE IZ KOMANDE OG BOSANSKA KRAJINA ODGOVORENO JE 325. BBR: (...). Vitez, a time i Stari Vitez, nije politički prodat. Neće ni biti. Vršimo sve pripreme da se vojna situacija u bliskoj budućnosti riješi. Te stoga tražim da postojeća vojna situacija ostane nepromijenjena (...).* Up.: ICTY, ARBiH, Ratni dnevnik OG *Bosanska krajina* od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994, Travnik, 17. februar 1993.

⁸³² ICTY, ARBiH, Ratni dnevnik OG *Bosanska krajina* od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994, Travnik, 17. februar 1993.

⁸³³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2117, Priprema za izodjenje b/d, Zenica, 15. septembar 1993.

je od 308. bbr da pokuša pomjeriti linije ka Večeriskoj jer se HVO uklinio, ali je njena jedinica naišla na minsko polje u kojem joj je stradalo više boraca. Krajišnici su napadali i na Crveno brdo (tt 517) u rejonu Vranjske. Helikopter je sa Zvijezde evakuirao teže ranjenike u zeničku bolnicu. U z/o desno Bokševac (tt 514) – lijevo Sivrinom Selo formirana je TG sastava 1/27. bbr, 1/7. SMbbr, SDb i *Manevar*. Za komandanta TG postavljen je komandant 27. bbr Mustafa Fazlić. Novotravnička brigada zauzela je tt 1105 na Zabrdju, a 306. bbr odgodila je napad na svom pravcu *zbog nesposobnosti, nespremnosti* u svom 2. bataljonu. Sedamnaesta Krajiška bila je spremna. Njene jedinice provalile su l/o HVO-a u rejonu Baškarada i došle do ograde tvornice SPS.⁸³⁴ Napad na sjevernom pravcu (Bokševac – Sivrinom Selo) propao je jer 1/7. SMbbr nije izvršio zadatak.⁸³⁵ HVO je brzo prebacio interventne jedinice na južni pravac i nanio velike gubitke 17. SKbbr. Bili su to njeni najveći dotadašnji dnevni gubici. U napad je bio uveden i tenk T-55 koji je zarobljen na Kamenjašu. Oštećen je, a tenkista Emir Kararić je poginuo. Bilo je to prvi i posljednji put da je 3. korpus koristio tenk u napadu na taj način. Proboj 308. bbr prema Ledincima (tt 908) 20. septembra nije uspio. HVO je u protivnapadu zauzeo tt 1105 na Zabrdju. Travnička brigada ARBiH napadala je pravcem Slimena – Nević Polje. Uzela je četiri zemunice, ali je HVO ostao u tranšejama te je konačni ishod bio nepouzdan. Krajišnici su ovladali jednim od jačih uporišta, Crvenim brdom (tt 517). Viteška brigada ARBiH vratila je ranije izgubljene linije u Barića gaju i Sivrinom Selu. Biljanska 306. bbr na svom pravcu napada tt 688 – Hrašće (tt 978) nije postigla ništa. Jedinica iz 17. SKbbr ovladala je 26. septembra Tomića gajem, ali je HVO upotrijebio hemijska sredstva i morala se povući. Navečer je ponovila napad i zauzela nekoliko zemunica prema tt 511. Dok su se ostale jedinice natezale na p/p, Krajišnici su poručili komandi OG *Bosanska krajina* da neće odustati i da će se boriti i tokom noći. Ponovo su izgubili osvojene položaje u Tomića gaju, ali se nisu obeshrabrili nego su opet napadali. Pokušaj proboja iz Klina nije uspio.⁸³⁶

Borbena dejstva ARBiH na širem prostoru sela Vrđi, vođena radi *spašavanja Mostara*, načelnik ŠVK je 23. septembra ocijenio najznačajnijim na bosanskohercegovačkom ratištu, te je naredio komandi 1. korpusa da

⁸³⁴ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁸³⁵ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1113-13/93, *Naredjenje*, Zenica, 23. septembar 1993.

⁸³⁶ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

iz Sarajeva, kroz tunel “D-B”, uputi bataljon s tri čete sastava po stotinu boraca u pomoć.⁸³⁷

U julu i augustu bilo je došlo do postepenog stišavanja borbi u rejonu Novi Travnik – Vitez – Busovača – Kiseljak. HVO se konsolidirao nakon prilične uzdrmanosti jedinica prouzrokovane porazima u Zenici, Kaknju, Fojnici, Travniku, Novom Travniku i Bugojnu. Zbog uspostave zračnog dotura MTS-a iz Hrvatske i uspjeha na novotravničkom bojištu i Grbavici kod Viteza do sredine septembra, moral boraca HVO-a se popravio. Veliki problem predstavljala je međusobna *netrpeljivost civilnih i vojnih vlasti*. Vojna vlast nije priznavala civilne organe i ometala je rad SIS-a čijim djelatnicima je Blaškić zabranio pristup l/o.⁸³⁸ Do sredine septembra b/d u rejonu Kiseljaka, Busovače i Novog Travnika gotovo da su bila prestala za razliku od Žepča gdje su se vodile žestoke borbe: *Muslimani za sada ne pokazuju znakove da će uskoro prestati sa napadima*. U OZ SB prijetila je stalna opasnost od nestanka MTS-a.⁸³⁹ Unutrašnji sukob između Hrvata postajao je sve izraženiji. Služba informativne sigurnosti je 21. septembra izvijestila da je u toku jedna od većih ofanziva ARBiH s izraženim težištem na Vitez i tvornicu eksploziva, *koja je blago rečeno stub obrane ne samo Viteza, nego i cijele preostale slobodne teritorije*. Oko kontrole nad tvornicom sukobljavale su se vojne i civilne vlasti HZHB: (...) *Problemi sve više kulminiraju i prijete da nas odvedu ravno u sukob između pojedinih organa vlasti, pa čak i između pojedinih općina*. Četvrta bojna VP je, po naredbi Anto Puljića, načelnika uprave za odbranu Travnik, a uz saglasnost Kordića, Koštromana i Valente, 20. septembra uhapsila sve uposlenike, oduzela ključeve od svih objekata, obustavila proizvodnju i zapečatila tvornicu. Sve uposlenike, vojne obveznike, stavila je na raspolaganje brigadama *Viteška* i *S. Tomašević*. Kao razlog navedena je *loša organiziranost i opstrukcije u proizvodnji, koja je rezultirala nedopustivo slabim kvalitetom i obimom proizvodnje*. Prema mišljenju SIS-a, obustavljanje proizvodnje u *jeku balijske ofenzive* bilo je ravno veleizdaji, a proizvodnja zadovoljavajuća po obimu i kvalitetu s obzirom na uvjete rada. Gašenje SPS-a tumačio je kao

⁸³⁷ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1109-1, *Naređenje*, Sarajevo, 23. septembar 1993.

⁸³⁸ **Praljak**, HRHB, Odjel obrane, Sektor sigurnosti, djelatni broj: 02-4-1-1338/93, *Informacija*, Mostar, 17. septembar 1993; **Praljak**, HRHB, Odjel obrane, Sektor sigurnosti, djelatni broj: 02-4-1-1339/93, *Informacija*, Mostar, 18. septembar 1993.

⁸³⁹ **Praljak**, HRHB, Odjel obrane, Sektor sigurnosti, djelatni broj: 02-4-1-1307/93, *Prosudba*, Mostar, 16. septembar 1993.

prodaju ovih prostora. U prilog tome naveo je i Praljkovu naredbu da se s prvim narednim transportom iz tvornice prebaci nitroglicerinski reaktor u Hrvatsku, čime bi praktično bila završena faza njenog rasturanja. Cijenio je da bi sukob oko tvornice mogao dovesti do raskola između Busovače i Viteza.⁸⁴⁰ Nesuglasice između viteškog i busovačkog vodstva dospjele su do tog nivoa zavađenosti da je SIS procjenjivao da je sukob između Viteza i Busovače neizbježan, a što se odražavalo na kvalitet odbrane.⁸⁴¹ *“Busovačka” strana* uporno je provodila svoju samovolju koja je bila rezultat lokalnih i ličnih interesa. Otišla je toliko duboko da je pokušala izvršiti vojni udar, preuzeti svu vlast i prekinuti proizvodnju u SPS-u. Bila je u potpunosti spremna na sukob što je pokazivala i preko Ante Sliškovića koji je postavio rampu na ulazu u Busovaču na kojoj su se dešavali svakodnevni problemi. Operativac SIS-a optuživao ga je da *uporno trasira put sukoba unutar naših redova što se itekako odražava na kvalitet obrane.*⁸⁴²

U jedinicama ARBiH povećano je dezerterstvo zbog nezadovoljstva izazvanog nerješavanjem statusnih pitanja boraca i njihovih porodica. Kao poseban slučaj nediscipline, Uprava bezbjednosti ŠVK, spomenula je ratne zločine pripadnika ARBiH u jablaničkoj Grabovici i prozorskim selima Uzdol i Križ.⁸⁴³

Septembarski sporazum Izetbegović–Tuđman

Početkom septembra pregovori u Ženevi ponovo su zapali u ozbiljnu krizu radi čega su prekinuti. Komanda 3. korpusa, na osnovu naređenja ŠVK, naredila je preduzimanje preventivnih mjera u cilju sprečavanja iznenađenja od HVO-a i VRS-a.⁸⁴⁴ Komanda 5. korpusa 9. septembra

⁸⁴⁰ **Praljak**, HRHB, Centar Sektora sigurnosti Travnik/Vitez, djelatni broj: 21-09-01, *Izvjешće*, Vitez, 21. septembar 1993.

⁸⁴¹ (...) *Na busovačkoj strani hijerahijski su poredani: 1. Dario Kordić (a. Tihomir Blaškić, b. Ignjac Koštroman, c. Anto Puljić), 2. Anto Slišković, 3. Franjo Slišković, 4. Paško Ljubičić i 5. Anto Valenta, a na suprotnoj „viteškoj“ strani je narod Viteza kojeg predstavlja Ured Obrane Vitez (...).* Up.: ICTY, HVO, Odjel obrane, Centar SIS-a Travnik/Vitez, broj: 02-4-6-009/93, Vitez, 26. septembar 1993.

⁸⁴² ICTY, HVO, Odjel obrane, Centar SIS-a Travnik/Vitez, broj: 02-4-6-009/93, Vitez, 26. septembar 1993.

⁸⁴³ ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, broj: 03/3-11, *Sedmično referisanje (13.9.-20.9.1993. g.)*, Sarajevo, 19. septembar 1993.

⁸⁴⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov, broj: 1968-685, *Preduzimanje preventivnih mjera, Naredjenje*, Zenica, 2. septembar 1993.

obavijestila je ŠVK da je u bihaćkom okrugu provedena anketa s pitanjem: *Da li ste za autonomiju Zapadne Bosne u sastavu Unije Republika BiH.*⁸⁴⁵ Na HTV-u, u emisiji “Slikom na sliku”, Fikret Abdić je omalovažavao komandu 5. korpusa i ŠVK. Pokrenuo je inicijativu o proglašenju autonomije slobodnog dijela Bosanske krajine u odnosu na centralnu vlast. Dio stanovništva i boraca 5. korpusa ga je podržao, kao i Franbat koji se nalazio u z/o korpusa. Bio je to težak udarac, u veoma složenoj unutrašnjoj vojnoj i vanjskoj političkoj situaciji, bosanskohercegovačkoj državi koji se vrlo negativno odrazio na b/m boraca ARBiH.⁸⁴⁶ Autonomna pokrajina Zapadna Bosna proglašena je u Velikoj Kladuši 27. septembra.⁸⁴⁷

Bosna i Hercegovina je dobila novog neprijatelja. Sa svakim mirovnim planom, a koji je njeno državno rukovodstvo odbilo, dobijala je novog neprijatelja. Odbijanjem “Cutileirovog plana” izložena je velikosrpskoj agresiji. Natezanje oko Vance–Owenovog plana pokrenulo je i veliko-hrvatsku. Vance i Owen prijetili su Karadžiću vojnom intervencijom ako ga ne prihvati, a zapravo su kaznili Bosnu i Hercegovinu forsiranjem hrvatske strane koja je to razumjela kao pravi trenutak za vlastitu vojnu akciju, iako je Izetbegović bio ozbiljno zainteresiran da ga, uz određene uvjete, prihvati. Vojska RS-a i HVO nisu bili dovoljni da slome otpor Bosne i Hercegovine i prisile je na nepravedna rješenja. S obzirom na to da više nije bilo nijednog bosanskohercegovačkog naroda kojeg su mogli pokrenuti u rat protiv Bosne i Hercegovine, kako bi njeno rukovodstvo primorali da prihvati njihove mirovne prijedloge bez težih uvjetovanja, kopredsjednici mirovne konferencije (Owen i Stoltenberg) odlučili su u tu namjenu iskoristiti i dio bošnjačkog naroda. Na taj način, Bosna i Hercegovina je izložena velikosrpskoj (RS), velikohrvatskoj (HRHB) i „Abdićevoj“

⁸⁴⁵ ICTY, ARBiH, 5. korpus, *Informacija*, Bihać, 9. septembar 1993.

⁸⁴⁶ ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, br: 03/3-11, *Sedmično referisanje* (13.9.-20.09.1993. g.), Sarajevo, 19. septembar 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, br: 03/11-574, *Sedmično referisanje* (27.9.-04.10.1993. g.), Sarajevo, 4. oktobar 1993; ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, br: 03/3-21, *Analiza rada za mjesec OKTOBAR 1993. godine*, Sarajevo, 3. novembar 1993.

⁸⁴⁷ Boban i Abdić su 21. oktobra izdali zajedničku izjavu o jačanju i uspostavljanju tješnjih odnosa svojih paradržava. Sutradan je Abdić s Karadžićem potpisao deklaraciju kojom su zaključili mir i objavili početak dobrosusjedskih odnosa i svestrane saradnje na političkom, ekonomskom... i drugom planu. Predsjednici “tri vlade” (RS, HRHB i AP ZB) obznani su 7. novembra svoju zajedničku izjavu kojom su podržali i pohvalili Abdićevu i Bobanovu zajedničku izjavu, ali i Abdićevu i Karadžićevu deklaraciju. Up.: Begić, *Bosna i Hercegovina...*, 134, nap. 6.

agresiji (APZB).⁸⁴⁸ S Abdićem su kopredsjednici pronašli način kako da politički diskreditiraju Izetbegovića, koji se uporno držao kao legitimni vođa međunarodno priznate države, grčevito se otimajući svođenju na nivo nacionalnog lidera, čime bi bio izjednačen s Karadžićem i Bobanom radi čega bi se i njihove agresije protiv Bosne i Hercegovine mogle tumačiti kao građanski rat, što bi uzrokovalo nesagledive posljedice po tadašnju bosanskohercegovačku politiku teritorijalne cjelovitosti države. Izetbegović je državu na terenu održavao s ARBiH, a na političkom planu kroz njene legalne institucije. Da bi pristao na mirovne prijedloge, nepovoljne za Bosnu i Hercegovinu, bilo je potrebno poraziti ga i vojnički i politički. Vojska RS-a i HVO nisu uspijevali poraziti ARBiH, a nije prolazila ni srpsko-hrvatska politička diskreditacija Izetbegovića kao legalno i legitimno izabranog vođe međunarodno priznate države. Ono što Milošević i Tuđman nisu uspjeli, nastavili su Owen i Stoltenberg preko Abdića kojeg su izvukli iz provincijalne ustajalosti krajiške kasabe. Izetbegoviću, koji se tvrdoglavo identificirao kao predsjednik Predsjedništva multietničke države, suprotstavili su Abdića kao, također, legitimno i legalno izabranog člana Predsjedništva koji je čak imao bolje izborne rezultate od Izetbegovića.⁸⁴⁹ U nastavku pregovora u Ženevi Abdić je predstavljen kao član Predsjedništva.⁸⁵⁰ Na taj način njegov

⁸⁴⁸ Za razliku od Srba i Hrvata, koji su nastojali proširiti svoje nacionalne države, Abdić se, svojom izdajom, udružio s njima za smanjivanje svoje domovine.

⁸⁴⁹ Tada se začeo mit da je Abdić, na osnovu izbornih rezultata, nacionalni lider Bošnjaka jer je, navodno, dobio veći broj njihovih glasova od Izetbegovića. Ali, izbor članova Predsjedništva 1990. obavljen je na drugačiji način nego se to sada čini. Svi konstitutivni narodi imali su pravo da ponude više svojih kandidata, ali i mogućnost da, pored njih, glasaju i za članove Predsjedništva iz reda ostalih konstitutivnih naroda. Tako su, naprimjer, Srbi glasali za svoje, ali i za bošnjačke i hrvatske članove. Isto je bilo s Bošnjacima i Hrvatima. Moglo se desiti da je Izetbegović dobio veći broj bošnjačkih glasova od Abdića, ili isti, ali da je ovaj dobio veći broj srpskih i hrvatskih od njega i u konačnom zbiru imao bolje izborne rezultate. Vjerovatno su bosanskohercegovački Srbi 1990. radije glasali za komunistu Abdića nego za Izetbegovića koji je osuđivan za islamski fundamentalizam i muslimanski nacionalizam. Ovaj isti mit Abdića predstavlja na način da je velikodušno predao vodeću poziciju Izetbegoviću iako je bio izborni pobjednik. Međutim, to nije tako jednostavno. Prepuštanje vodeće pozicije Izetbegoviću bio je dio unutarstranačkog dogovora u SDA prije izbora. Protagonisti mita ne zamaraju se ni pitanjem koliko bi zapravo Abdić dobio glasova da nije bio kandidat tada uvjerljivo najmoćnije bošnjačke stranke koju je formirao Izetbegović sa saradnicima među kojima nije bilo Abdića. On je krajem osamdesetih zaista uživao veliku popularnost među Bošnjacima, ali je njenu krunu sebi postavio pristupanjem Izetbegovićevoj partiji. Kombinacija SDA-Abdić bila je pun obostrani pogodak. Stranka je mogla bez njega, a on bez nje teško. Stranka s njim nije morala sumnjati u pobjedu, a ni on s njom u svoj uspjeh. Ona ga je učinila još popularnijim, a i samu sebe njegovim uključivanjem.

⁸⁵⁰ Kada je propao pokušaj obezvređivanja Predsjedništva formiranjem privremenog predsjedništva (po načelu "tri-tri-tri") predviđenog VOMP-om.

izdajnički angažman protiv domovine i vlastitog naroda postao je mač s dva sječiva. Jednim je sjekao 5. korpus, a drugim međunarodni legitimitet države predstavljen kroz njene institucije i osobe koje su ih predstavljale. Milošević i Tuđman nisu uspjeli, iako su uporno pokušavali, diskreditirati Izetbegovića kao lidera međunarodno priznate zemlje, ali Abdić nakratko jeste jer je imao izborne rezultate i funkciju člana Predsjedništva koji su mu to omogućili. Iako je gubio kredibilitet predstavnika države i svođen na nivo nacionalnog lidera, Izetbegović je uspio sačuvati i institucije države i svoju poziciju njenog vođe. Čak i kada je bio primoran da nastupa kao bošnjački nacionalni lider, u svoju je delegaciju uključivao i članove koji su bili drugih nacionalnosti kako bi na taj način održao bar privid državne delegacije. Owen i Stoltenberg ga nisu mogli u potpunosti diskreditirati kao državnog lidera. Owenovi mirovni planovi koncipirani su za nacionalne lidere i to je razlog što su kopredsjednici mirovne konferencije nastojali Izetbegovića spustiti na taj nivo.

Za šefa države i dva nacionalna lidera nuđeni mirovni planovi nisu bili prikladni za usvajanje. Šefovi država potpisuju jednu, a nacionalni lideri drugu vrstu međunarodno valjanih akata. Karadžić i Boban formirali su svoje paradržave, ali se zbog njihovog međunarodnog nepriznanja nisu mogli izdići na Izetbegovićev nivo, te se moralo njega srozati na njihov. Izetbegović se počeo sve više okretati američkoj podršci. Dobro je odabrao, jer su kasniji američki mirovni planovi, za razliku od evropskih, smanjivali broj neprijatelja. Vašingtonski je eliminirao HVO, a Dejtonski i VRS. Da su Evropljani nastavili sa svojim planovima, imali bi problem koga još da iskoriste za vojnički pritisak na bosanskohercegovačko rukovodstvo jer su sve narode već bili iskoristili, uključujući i bošnjački. Preostala im je bila samo još romska populacija koja je u Bosni i Hercegovini brojnija od Abdićevih pristaša, ali je teritorijalno disperzirana.

Izetbegović i Tuđman 14. septembra u Ženevi postigli su sporazum o prekidu neprijateljstava. Kao svjedoci potpisali su se s hrvatske strane Hrvoje Šarinić, Željko Matić, Miomir Žužul i Hidajet Bišćević, a s bosanskohercegovačke Haris Silajdžić, Ejup Ganić, Muhamed Filipović i Ivo Komšić. Oba predsjednika dosjetila su se da u svoje delegacije ubace po jednog člana nacionalnosti suprotstavljene strane. Vjerovatno je Bišćević bio

Tuđmanov odgovor Izetbegoviću na Komšića.⁸⁵¹ Pozivajući se na sporazum s hrvatskom stranom od 30. jula i novi sporazum Izetbegović–Tuđman, ŠVK je dva dana poslije izdao naređenje za prekid svih b/d s HVO-om do 12.00 sati 18. septembra. Jedinice su mogle borbeno djelovati samo u slučaju kršenja sporazuma od hrvatskih snaga, koje bi djelovale samostalno ili udruženo s VRS-om.⁸⁵²

⁸⁵¹ (...) **ZAJEDNIČKA DEKLARACIJA:** *Predsjednici Republike Hrvatske dr Franjo Tuđman i Predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović prihvacajući nacela Londonske konferencije i uzimajući u obzir rjesenja koja je predložila Mirovna konferencija u Zenevi o ustavnom uređenju buduće Unije Bosne i Hercegovine; Vodeći računa o povijesnim interesima hrvatskog i muslimanskog naroda; Odlucni da odmah dodje do prekida neprijateljstava i stvaranja uvjeta za trajan mir na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine; Uvjereni u potrebu stalnog jacanja povjerenja između hrvatskog i muslimanskog naroda, te poduzimanja djelotvornih mjera u tom smjeru; Spremni da odmah pristupe normalizaciji odnosa sa srpskim narodom u svjetlu predloženih rjesenja Mirovne konferencije u Zenevi; Sporazumjeli su se da će:* I. 1. *Osigurati hitan prekid svih neprijateljstava i vojnih sukoba između postrojbi Armije BiH i HVO u skladu sa sporazumom od 30. srpnja 1993. godine, odmah a najkasnije do 18. rujna 1993. u 12,00; 2. Osigurati obostrano i bezuvjetno raspustanje svih zatoceničkih logora i oslobađanje zatocenika na teritorijama pod kontrolom Armije BiH i HVO, odmah a najkasnije do 21. rujna 1993. godine u 10,00, uz obostrano preuzimanje odgovornosti za njihovu zastitu i zbrinjavanje; 3. Osigurati obostrano stvaranje uvjeta za slobodan i nesmetan prolaz svih humanitarnih konvoja i aktivnosti dobrotvornih organizacija; 4. Osnovati radnu skupinu za nadzor i zastitu ljudskih prava na teritorijama pod kontrolom Armije BiH i HVO, u skladu s nacelima i predloženim rjesenjima Mirovne konferencije o BiH; 5. Osnovati radnu skupinu za pitanja teritorijalnog razgranicenja između dvije Republike u predviđenoj Uniji BiH, uključujući i pitanje izlaska na more kao zajedničkog razvojnog interesa; 6. Osnovati radnu skupinu za razradu i pracenje provedbe cjelovitih mjera za obnovu i jacanje povjerenja i suživota između hrvatskog i muslimanskog naroda, uključujući medijske i druge aktivnosti i programe za prevladavanje nepovjerenja; II. Radi uređenja stabilnih odnosa između dviju država kao zajedničkog doprinosa regionalnom miru, Predsjednici dr. Franjo Tuđman i Alija Izetbegović odlucili su osnovati:* 1. *Radnu skupinu za rješavanje humanitarnih, statusnih, materijalnih i drugih pitanja u svezi s položajem izbjeglica i prognanika iz BiH u Republici Hrvatskoj i njihova povratka u Bosnu i Hercegovinu; Radnu skupinu za pripremanje međudržavnih ugovora, uključujući i sporazume o korištenju energetske i luke kapaciteta, prometnica, komunikacija i drugih gospodarskih potencijala; 3. Dvojica predsjednika suglasni su da će uložiti svoj utjecaj na osiguravanju odgovorajuće potpore međunarodnih političkih i finansijskih organizacija obnovi i razvoju dviju država; III. Radi hitne, cjelovite i vjerodostojne realizacije svih dogovorenih mjera i aktivnosti iz ove zajedničke deklaracije, Predsjednici dr. Franjo Tuđman i Alija Izetbegović odlucili su imenovati svoje osobne povjerenike s punim ovlastima i odgovornošću za osiguranje potpune realizacije dogovora iz ove Deklaracije. Predsjednik dr. Franjo Tuđman imenovao je svojeg povjerenika dr. Matu Granica, potpredsjednika Vlade i ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske. Predsjednik Alija Izetbegović imenovao je za svojega povjerenika dr. Harisa Silajdžića, ministra vanjskih poslova Republike Bosne i Hercegovine. Dvojica Predsjednika i njihovi osobni povjerenici zatražit će i osigurati pomoć i suradnju međunarodnih političkih, humanitarnih i drugih organizacija i cimbenika radi cjelovite realizacije svih mjera ove Deklaracije u interesu uspostave trajnog mira i stabilnosti u ovom dijelu svijeta (...).*

⁸⁵² **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 1/297-296, *Naređenje*, Sarajevo, 16. septembar 1993.

Komandant ŠVK i načelnik GS HVO sastali su se, u režiji UNPROFOR-a, 17. septembra na sarajevskom aerodromu kako bi razgovarali o implementaciji sporazuma. Izjavili su da su izdali naredbe potčinjenim jedinicama za prekid b/d. Dogovorili su da odrede oficire za vezu UNPROFOR-a u 3. korpus i relevantne jedinice s hrvatske strane. Sporazum je obuhvatao i nesmetano kretanje humanitarnih konvoja po teritoriji pod kontrolom ARBiH i HVO-a. Učesnike sastanka predstavnici UNPROFOR-a informirali su da su obavijestili o svemu i Milovanovića koji je pozdravio prekid vatre između ARBiH i VRS-a, te izjavio da će VRS to poštovati u rejonu Žepča gdje su sve tri strane umjesane. Obećao je da će se vozila UNPROFOR-a nakon 12.00 sati 18. septembra moći bezbjedno kretati na teritoriji pod kontrolom njegove vojske. Komandant ŠVK je zamolio UNPROFOR da posreduje oko organiziranja sastanka s predstavnicima GŠ VRS za naredni dan. S HVO-om je još dogovoreno otpuštanje zarobljenika i nastavak evakuacije teških ranjenika i bolesnika iz Nove Bile. Armija RBiH je obećala da će vršiti samo jednu kontrolu ambulantnih vozila na putu do Kiseljaka odakle su trebali biti evakuirani helikopterima.⁸⁵³ Komanda 3. korpusa prenijela je potčinjenim jedinicama ponovljeno naređenje ŠVK o prekidu b/d s HVO-om.⁸⁵⁴ Da HV ne bi iskoristila priliku s evakuacijom ranjenika i helikopterima, bez najave i odobrenja ARBiH, ubacivala MTS na područje Lašvanske doline, upozorila je potčinjene jedinice da obaraju sve hrvatske helikoptere ako ih primijete u svojim z/o jer još nije bilo dogovoreno vrijeme evakuacije.⁸⁵⁵

Dva dana nakon potpisivanja zajedničke deklaracije s Tuđmanom, Izetbegović je u Ženevi potpisao zajedničku deklaraciju i sa Srbima (Milošević, Bulatović i Karadžić). Shodno tome, a na osnovu naređenja ŠVK, komanda 3. korpusa naredila je prekid svih b/d s VRS-om do 12.00 sati 18. septembra. Jedinice su mogle borbeno djelovati samo u slučaju

⁸⁵³ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 1/297-301, *Dopuna naređenja*, Sarajevo, 17. septembar 1993; **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2140-2, *Dopuna naredjenja str. pov. 02/33-2140 od 17.09.1993. godine*, Zenica, 17. septembar 1993.

⁸⁵⁴ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2140-1, *Naredjenje*, Zenica, 17. septembar 1993.

⁸⁵⁵ **Zbog izvođenja b/d u Lašvanskoj dolini helikopteri ARBiH, policijsko plavo-bijele boje, letjeli su tih dana u istoj zoni. Komanda korpusa upozorila je jedinice da ne pobrkaju te helikoptere s hrvatskim koji su maskirni ili u nekoj drugoj boji. Jedan let helikoptera HV najavljen je ARBiH preko UNPROFOR-a, ali ga ona nije odobrila, te je jedinicama naređeno da i njega obore ako ga primijete. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2153, *Naredjenje*, Zenica, 19. septembar 1993.**

da sporazum prekrše snage VRS-a koje bi mogle djelovati samostalno ili udruženo s hrvatskim snagama.⁸⁵⁶ Dva dana poslije održan je i sastanak predstavnika ŠVK ARBiH i GŠ VRS na sarajevskom aerodromu. Tema razgovora bila je implementacija sporazuma Izetbegović–Milošević (Bulatović i Krajišnik) i dogovor o razmjeni zarobljenika.⁸⁵⁷

Dan poslije potpisivanja sporazuma s Izetbegovićem u Ženevi, Tuđman je u Zagrebu održao sastanak s Bobanom i njegovim saradnicima. Obavijestio ih je da je u posljednjih 14 dana primio *barem pet-šest* službenih nota EZ-a, SAD-a, Francuske i Njemačke kojima je traženo od Hrvatske da bude krajnje popustljiva prema Bosni i Hercegovini. Zapriječeno joj je sankcijama i izbacivanjem iz statusa specijalnog gosta u Skupštini Evropskog vijeća zbog ponašanja bosanskohercegovačkih Hrvata.⁸⁵⁸ U tim okolnostima predložio je preko Ankare sastanak s Izetbegovićem. Računao je da Izetbegović zna da neće biti vojne intervencije i da se mora sporazumijevati. Izetbegović je prihvatio sastanak. Ambasador Žužul razgovarao je sa Silajdžićem i postigao sporazum od kojeg je očekivao da će spriječiti sankcije protiv Hrvatske.⁸⁵⁹ S Izetbegovićem je dogovoreno *da treba razvijati odnos između hrvatske republike i bosanskomuslimanske republike tako da dođe do njihovog zbližavanja u uniju, do jedne zajednice država koja bi onda stupila odmah u konfederaciju s Hrvatskom*.⁸⁶⁰ Tuđman je odbio bilo kakvu pomisao da Bošnjaci dobiju Neum. Nudio im je slobodnu zonu u Pločama na 99 godina ili mogućnost da sami sebi izrade luku na Neretvi *pošto je plovna do Metkovića, a vjerojatno može se učiniti plovnom još par kilometara gore*.

⁸⁵⁶ (...) *Prihvatajući principe Londonske konferencije, rjeseni da se prekinu neprijateljstva i stvore uslovi za mir u Republici Bosni i Hercegovini, te uvjereni da rjesenje ove krize mora biti postignuto političkim a ne vojnim putem i u spremnosti da ODMAH pristupe normalizaciji odnosa sa hrvatskim narodom, Predsjednik Predsjedništva R BiH Alija Izetbegovic, predsjednik tzv. SR Jugoslavije Slobodan Milosevic, predsjednik R Crne Gore Momir Bulatovic i predsjednik tzv. Republike Srpske Radovan Karadzic potpisali su u Zenevi, dana 16.09.1993. godine, ZAJEDNICKU DEKLARACIJU (...).* Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2140, *Naredjenje*, Zenica, 17. septembar 1993; Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2140-1/1, *Dopuna naredjenja str. pov. br: 02/33-2140-1 od 17.09.1993. godine*, Zenica, 18. septembar 1993.

⁸⁵⁷ Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2153, *Naredjenje*, Zenica, 19. septembar 1993.

⁸⁵⁸ (...) *Vaše logore i humanitarne konvoje stavili su na prvo mjesto (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 315-316.

⁸⁵⁹ (...) *taj rat s njihovom masom mi bismo imali velikih žrtava i navukli bismo taj svijet kakav jeste. Francuska i Engleska su prosrpske. Njemačka i Amerika promuslimanske radi biznisa sa islamskim svijetom (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, 315-316.

⁸⁶⁰ (...) *S takvim sporazumom ne možemo ići u javnost. On nam odgovara i zbog Hrvata u ostalom dijelu Bosne (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 316.

Međunarodna zajednica, predvođena SAD-om, insistirala je da Hrvatska mora biti toliko fleksibilna da Bošnjacima dadne izlaz na more kao uvjet za mir.⁸⁶¹ Tuđman je smatrao zapadnim interesom postavljanje granice pravoslavlja i zapadnog svijeta preko Bosne i Hercegovine. Izetbegović mu je, po njegovim riječima, iznio veoma interesantan prijedlog: (...) *Ako se Srbi odvoje, kako bi bilo i da se HR HB osamostali ili priključi Hrvatskoj.*⁸⁶² Razgovorima su prisustvovali Silajdžić, Ganić, Filipović i Komšić. Ganić se ogradio. Htio je da se u sporazumu ne spominje unija nego da se samo govori o Bosni i Hercegovini. U razgovoru o osamostaljivanju HRHB sudjelovali su Izetbegović, Silajdžić i Komšić. Filipović i Ganić nisu.⁸⁶³ Tuđman je bio zainteresiran da se sporazum “provede u život”. Izetbegović mu je poslao prijedloge sastava radnih grupa za *ljudska prava, teritorijalno razgraničenje, obnovu uzajamnog povjerenja* (...). Prema Tuđmanu, svjetske sile, koliko god su bile međusobno razjedinjene, toliko su ipak bile jedinstvene da traže krivca u Hrvatskoj. Veoma se plašio sankcija, te je informirao ambasadore SAD-a, Turske i Njemačke da je Izetbegović sam predložio da se HRHB osamostali. Šarinić je razgovarao s Rašenovićem. Po srpskom shvatanju, sporazum hrvatske s bosanskohercegovačkom stranom bio je apsolutno suprotan interesima normalizacije srpsko-hrvatskih odnosa. Tuđman se sagovornicima pohvalio kako je znao da će sporazum izazvati “curik” sa srpske strane, ali je smatrao da svijet igra protiv Srba a svi se stavljaju u zaštitu Muslimana. Bio je siguran da Srbima ništa drugo ne preostaje nego da prihvate primirje.⁸⁶⁴ Boban je bio skeptičan da će se bosanskohercegovačka strana pridržavati dogovora, ali je Tuđman bio siguran da hoće.⁸⁶⁵ Tražio je arbitre iz Njemačke, SAD-a i Turske. Konfederacija unije s Hrvatskom

⁸⁶¹ (...) *Neum ne! Slobodna zona u Pločama ili gradnja luke u Tasovčićima* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 316.

⁸⁶² (...) *To je, kaže, normalno. U tom slučaju, mi smo za saradnju s muslimanskom republikom. On računa ovako: U uniji bi bio samo jedan od trojice, pa rotacija. U bosanskoj muslimanskoj republici bio bi šef. Računa na finansijsku pomoć islamskih zemalja. To i nama odgovara. S tim ne možemo u javnost. Jedna grupacija Muslimana u Ljubljani je pripremala stvaranje antiizetbegovićevske vlade s težnjom obnove narušenih odnosa s Hrvatima* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 317.

⁸⁶³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 317.

⁸⁶⁴ Isto, 318-319.

⁸⁶⁵ (...) *oni su prisiljeni sada, njima ništa nije preostalo, nakon očekivanja vojne intervencije, zračnih udara itd, i sada Washington, svi su njima rekli nema vam druge negoli sporazum. Izetbegović i Silajdžić su prihvatili sporazum s nama jer im zapad to preporuča, a ne zato što bi htjeli, nego što im nema drugog izlaza. Oni se plaše i djelatnosti spomenutih ljudi iz Ljubljane, Velida Ališića, Selima Bešlića, ljudi koji računaju na Fikreta Abdića* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 320.

odgovarala je srednjoj Bosni i Bosanskoj Posavini. Odlučio je razmisliti o konfederaciji *dok se vidi koliko će Muslimana biti*.⁸⁶⁶ Granić je istakao da sporazum ima *sjajan odjek*. Rezolucije i note pripremane za Hrvatsku *automatski su mijenjane*. Opadale su tenzije za Neum, čak i kod Rusa. Smatrao je da se *najedanputa* mijenja klima za Hrvatsku kojoj se otvara prostor za razne mogućnosti. Tuđmana su najviše pritiskali Nijemci *koji su nam tobože ili stvarno najpouzdaniji* i Amerikanci.⁸⁶⁷ Bio je za provedbu sporazuma i *da se da oštra osuda agresije i zločina Muslimana, ali da se ne ide (...) do kraja u riječima*. Odlučio je biti pažljiv s propagandom.⁸⁶⁸ Izjavio je da Hrvatska može *računati sa bihaćko-cazinskom krajinom što je od strategijskog interesa za hrvatsku državu*. Boban se, kao i uvijek, slagao s njim. Smatrao je da će Hrvati imati *apsolutnu i specifičnu kontrolu* u provedbi sporazuma, *jer je on zadnja slamka preko koje se uhvatio Alija Izetbegović, koji će je zato morati prepustiti sjajnoj ekipi koju će Hrvati sklopiti*. Tuđman ga je podsjetio da ima na umu kako je hrvatski strateški interes da se uspostave, *ne neka jedinstvena država što je nemoguće*, nego takvi odnosi koji bi *bosansko-muslimansku republiku držali na strani Hrvatske i zapada*. Želio je teritorij Bosne i Hercegovine koji je bio pod okupacijom HRHB, Cazinsku krajinu preko Abdića, ali i da “*potčinjavanjem*” Izetbegovića veže *bosansko-muslimansku republiku* za Hrvatsku. Želio je sve što Srbi nisu zaposjeli. Boban je predložio Antuna Vrdoljaka da pripremi videomaterijale o zločinima pripadnika ARBiH za prezentaciju zapadnim ambasadorima.⁸⁶⁹ Tuđman je ponovo naglasio da ne da Neum. Može slobodna zona u Pločama, *pa čak uz nju i neka pusta obala na nekom otoku, 2-3 km, ali ne na sto godina nego na 20, 30 (...)*. Sagovornike je tješio da *Grci prodaju čitave otoke*.⁸⁷⁰ Praljak je izvijestio da ARBiH ima više ljudstva od HVO-a i da u Sarajevu ima netrpeljivosti među nekim jedinicama, što je bilo tačno.⁸⁷¹ Slagao je da

⁸⁶⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 320. (...) *osobito nam odgovara orijentacija koja se poklapa sa zapadom, strateškim pogledima da zapad osigurava svoje interese i prema islamskim i prema pravoslavnim zemljama (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 320-321.

⁸⁶⁷ (...) *da su nam nametnuli sankcije onda bi nam nametnuli čak i rješenje oduzimanja Neuma (...) mi smo time osigurali i doveli u povoljniji položaj Hrvate u srednjoj Bosni i Posavini, one Hrvate koji jesu u teškom položaju, a koji nisu mogli shvatiti da mi ne možemo imati hrvatsku Bosnu i Hercegovinu čitavu (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 321.

⁸⁶⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 321.

⁸⁶⁹ Isto, 322.

⁸⁷⁰ Isto.

⁸⁷¹ U to vrijeme pripremana je akcija protiv Mušana Topalovića Cace, Ramiza Delalića Čele i njihovih saradnika. Up.: Muslimović, Fikret, *Argumenti i sjećanja o ratu, Knjiga prva (1990.-1993.)*, Sarajevo, 2006, 403-405.

ima sukoba između brigada u Travniku.⁸⁷² Smatrao je da ARBiH *nema više oštice* jer se približava zima i vlada nestašica goriva, cigareta i hrane, ali je još uvijek imala grupa *koje su spremne ići naprijed, koje nisu loše i koje upadaju*. Na strani HVO-a zamor ljudi već je bio izrazito visok tako da je održavanje linija odbrane bilo na granici mogućeg u pojedinim brigadama. Nedostajalo je novca za plaće i zimske uniforme. *Rezolutno* je bio protiv davanja Neuma Bošnjacima jer se plašio da će i *Srbi jurnuti na more ako im se da*. Na to su ga u razgovorima upozorili. Oni su se, prema Praljku, na izvjestan način pomirili s činjenicom da nisu na moru, ali bi teško prihvatili da su Bošnjaci u Tasovčićima, *gdje su bili oni tamo*. Plašio se reakcije Vojske RS-a na sporazum jer su mnoge jedinice HVO-a ovisile o saradnji s njom. Tuđman ga je hrabrio da će sporazumom prestati borbe s ARBiH, čime srpska pomoć više neće biti ni potrebna.⁸⁷³ Šušak je objasnio kako je *duh sporazuma primirje, a ni u kom slučaju ujedinjenje* s Bošnjacima zbog rata protiv Srba.⁸⁷⁴ Milas je dodao da to treba diplomatskim kanalima reći Srbima. Tuđman nije bio uvjeren da bi oni zbog Neuma vojnički krenuli prema moru.⁸⁷⁵ Predložio je da se u saopćenju za javnost kaže kako HRHB prihvata obustavu neprijateljstava i *da nema više pet, šest mjeseci borbe sa Srbima*. Srbi, prema Tuđmanu, moraju popustiti jer su se nalazili u *užasnoj*

⁸⁷² Vjerovatno je Praljkova pogrešna informiranost o Travniku posljedica lošeg rada VOS-a OZ SB. U jednom izvještaju VOS-a OZ SB piše: (...) *U Travniku svu vlast su preuzeli Krajišnici. Sa postrojbama "Crni Kojoti" brojnosti oko 500 ljudi izbili su na Kajabašu (...). Prije tri dana sve Travničane, oko 1.000 koji do sada nisu učestvovali u borbama pokupili su u kamione i autobuse i prebacili na Žepče (...). Čuskić je glavni za OG Krajina. 312. brigada iz Travnika je rasturena, a ljudstvo raspoređeno u 17. Krajišku i 7. muslimansku brigadu. Dosta problema ima između 7. muhr i 17. Krajiške oko zapovijedanja i izvršenja zadaća. Za ne izvršavanje zadaća vrše strijeljanje koje se uredno provodi kroz ratni sud. Najviše gubitaka imali su na Mravinju, Turbetu i Žepču. Alija neće pregovarati nigdje sem u Sarajevu jer mu vojni vrh to ne dozvoljava (...). Up.: Praljak, HVO, VOS OZ SB, str. pov. broj: 417-8-1/93, Dnevno obavještajno izvješće, Vitez, 10. juli 1993. godine. Ništa od navedenog nije istina. Krajišnici nisu preuzeli svu vlast. Crni kojoti su bili četa 1/17. SKbbr, a 500 ljudi je ojačani bataljon. Na Kajabašu je izbio 2/17. SKbbr. Krajišnici nisu niti je neko drugi poslao 1.000 Travničana na Žepče. Niko iz Travnika nije išao na Žepče. Nikada nije bilo nikakvih problema između 7. SMbbr i 17. SKbbr. Čuskić nije bio glavni za OG Bosanska krajina nego Alagić. Travnička brigada ARBiH nije rasturena. Alija je redovno boravio na mirovnim pregovorima u inostranstvu, a vojni vrh mu nije mogao ništa zabraniti jer je on bio vojni vrh (Vrhovni komandant).*

⁸⁷³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 323.

⁸⁷⁴ (...) *Na jedan rafiniran način mora se u javnosti dati do znanja da to nije unija s Muslimanima za rat protiv Srba (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 324.

⁸⁷⁵ (...) *jer nisam siguran da nema malo i dosluha između Muslimana i Srba jer kada bi mi prepustili Neum sada Muslimanima to bi u budućnosti moglo biti i za Srbe (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 324

situaciji zbog toga što su im Amerikanci ušli u Makedoniju i zatvorili granice.⁸⁷⁶ Nije bio u pravu. Nastavili su ratovati još 27 mjeseci. Šušak se plašio da će VRS uzeti Kiseljak kao odmazdu prema Hrvatskoj radi njenog sporazuma s Bošnjacima. Tuđman je bio siguran da Srbi moraju prihvatiti sporazum izuzev nekih lokalnih komandanata koji mogu praviti manje probleme.⁸⁷⁷

Nakon saznanja da je potpisao sporazum s bosanskohercegovačkom delegacijom, a koji se ticao i raznih opcija izlaska na more za *bosansku republiku*, Tuđmanu su 21. septembra u Zagreb pristigle na jadikovanje delegacije iz Ravnog, Čapljine i Stoca. Anđelko Marković ga je izvijestio da *u Stolcu nema ni jednog Muslimana: (...) Mi smo naselili naše izbjeglice iz Bosne*. Tuđman mu je uzvratio da *sve to skupa zna*, ali nije iskazao nikakvu zabrinutost što *u Stolcu nema ni jednog Muslimana*. Činjenica da mu je Marković podilazio s tom informacijom, koju nije kritizirao, dokazuje da je to bila njegova politika.⁸⁷⁸ Markovića je zabrinjavala sudbina Stoca. Uplašio se da će pripasti *muslimanskoj republici*. Plašile su ga posljedice hrvatskog divljaštva i nasilja u tom gradu prema Bošnjacima kojim se ponosio.⁸⁷⁹ Upozorio je Tuđmana na situaciju u Stocu i posljedice njegove politike ukoliko evropska javnost sazna za taj grad koji *je potpuno razrušen, možda gore nego Vukovar*, jer ako *dođu Muslimani, doći će i njihova televizija koja bi nama natovarila na vrat sve to (...) pa možda i sankcije, neke velike posljedice pred Evropu*. Svjestan šta su Hrvati uradili u Stocu i koje bi posljedice radi toga mogli godinama trpjeti, pitao se *da li možemo sada dozvoliti da tu dođu Muslimani*. U pomoć ubjeđivanju Tuđmana da ne odustaje od Stoca, pozvao je i don Luku Pavlovića, emisara biskupa Ratka Perića. Pavlović je prenio Perićevu poruku o hiljadugodišnjoj trebinjskoj biskupiji koja je obuhvatala Jablanicu, Konjic i Glavatičevo. Pristajanjem na podjelu, po prijedlogu Owen – Stoltenbergovog mirovnog plana, katolici bi izgubili polovinu te biskupije. O tome je Perić obavijestio EZ i Vatikan. Marković je upozorio Tuđmana da Bošnjaci *uporno traže Stolac* za

⁸⁷⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 325.

⁸⁷⁷ (...) *normalizacija odnosa na tlu bivše Jugoslavije i ovog dijela Europe ovisi o normalizaciji hrvatsko-srpskih odnosa. Mi ne odustajemo od te politike (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 325.

⁸⁷⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 328.

⁸⁷⁹ (...) *ako se Muslimani vrate da li nas to izlaže pred Evropom da oni slikaju džamije porušene, spomenike porušene, ulice, mostove, itd.* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 329.

penetraciju ka moru, *a ne traže Gacko koje je daleko više muslimansko*.⁸⁸⁰ Tuđman je zapitao prisutne znaju li šta bi Hrvatskoj značile sankcije zbog Bosne. Obavijestio ih je kako mu je poznato da su Stolac i čitavi jablanički i konjički kotari pripali Banovini Hrvatskoj 1939, što je trebala biti polazna osnova i nivo ispod kojeg se ne bi trebalo ići u teritorijalnom širenju Hrvatske u Bosni i Hercegovini, ali i da zapadne sile *ističu argumente da je Stolac bio pretežito muslimanski*.⁸⁸¹ To mu je svakako bilo poznato odranije, radi čega je provedeno takvo efektivno “etničko čišćenje” da *u Stolcu nema ni jednog Muslimana*. S knedlom u grlu, otkrio je da je to bila njegova ideja: (...) *I prema tome, etničko čišćenje, itd., i trebalo je Muslimane, šta je još rekao, trebalo je (...)*.⁸⁸² U kontekstu govora o Stocu kao *pretežito muslimanskom*, što je bio argument zapadnih sila, i *etničkom čišćenju* koje je rekao Marković *trebalo je* promijeniti demografsku strukturu tog grada i uništiti taj argument. Nijedan drugi zaključak ne može se izvesti iz njegove nedovršene rečenice kojom se nadovezao na Markovićevu pohvalu da *u Stolcu nema ni jednog Muslimana*. Da mu je Banovina Hrvatska bila minimalna polazna osnova, otkriva i u objašnjenju Posavljacima, koji su došli s Hercegovcima, po neke odgovore koji su ih zanimali glede OSMP-a.⁸⁸³ Za gubitak Bosanske Posavine naširoko je optuživao Izetbegovića jer 12. jula 1992. nije prihvatio vojni sporazum koji bi omogućio legalno angažiranje HV-a u Bosni i Hercegovini. Za sve njegove vojne i političke neuspjehe bila je kriva navodna bošnjačka politika saradnje sa Srbima i stvaranja islamske države u Evropi.⁸⁸⁴ Priznao je da svijet optužuje Hrvatsku za sukobe s ARBiH, ali, prema njegovom tumačenju, *inscenirali su ih agenti u Alijinom štabu i neki iz englesko-francuskih snaga UNPROFOR-a kada je trebalo zbog Srebrenice izazvati vojnu intervenciju protiv Srba*.⁸⁸⁵ Objasnio im je

⁸⁸⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 329. Prema popisu stanovništva iz 1991. na području općine Stolac živjelo je 43,36% Bošnjaka, 33,12% Hrvata i 20,96% Srba. U gradu je živjelo 61,95% Bošnjaka, 20,09% Srba i 11,80% Hrvata. Ukupan broj Bošnjaka na području općine Stolac iznosio je 8.101. Na području općine Gacko živjelo je 61,74% Srba, 35,76% Bošnjaka i 0,26% Hrvata. U gradu je živjelo 49,14% Bošnjaka, 46,77% Srba i 0,61% Hrvata. Ukupan broj Bošnjaka na području općine Gacko iznosio je 3.858. Kako je Marković zaključio da je Gacko *daleko više muslimansko* nego Stolac, nije jasno.

⁸⁸¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 330.

⁸⁸² Isto.

⁸⁸³ (...) *Jasno da smo, opet smo polazili i sve činili da pokušamo sačuvati ono rješenje koje je bilo 1939, Derventa, Gradačac, Brčko (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 330.

⁸⁸⁴ Isto.

⁸⁸⁵ (...) *Pritiskali su da mi u većoj mjeri popuštamo nego Srbi kako bi se Muslimani zadovoljili, da bi opravdali politiku koja je dopuštala srpsku agresiju i etničko čišćenje Muslimana. Hrvati su trebali teritorijalno udovoljiti Muslimanima da bi pristali na opći mir. Ta politika utiče na rješavanje problema u Hrvatskoj jer evo ne dopuštamo, ne damo im Neum, na*

da je sporazum s Izetbegovićem potpisao *radi Hrvata iz Posavine i srednje Bosne*.⁸⁸⁶ Taj sporazum, po njegovom viđenju, stvarao je takve odnose koji bi pomogli međusobno razgraničenje bez rata i stvaranje prijateljskih odnosa između *hrvatske i bosanske republike* kako bi one stupile u konfederaciju s Hrvatskom. Potvrdio je da je to navodno dogovoreno u užem krugu s Izetbegovićem, Silajdžićem i Komšićem, bez Ganića i Filipovića.

Dva dana poslije, Izetbegović je potpisao sporazum i sa Srbima. Oni su mu priznali pravo naslijeđa u UN-u. Tuđman je vjerovao da su se nagodili da on traži Neum, što znači cijepanje Hrvatske, *odvajanje južnog dijela Hrvatske u korist velike Srbije*. Prema njemu, Owen i Stoltenberg provodili su politiku koja nije bila naklona Hrvatskoj radi čega je morala odustati od Fojnice, Kreševa i Kiseljaka kako bi joj Srbi prepustili Kupres i Jajce.⁸⁸⁷ Nije pristajao na promjene hrvatskih granica ka unutra nego samo prema vani, tako da nije bio spreman dati Prevlaku za proširenje dubrovačkog zaleđa prema Trebinju, čak i kada bi Srbi pristali. Don Pavloviću je kazao da *o obnavljanju trebinjske biskupije ne treba gajiti iluzije*.⁸⁸⁸ Posavljacima je objašnjavao da se iz Bosanske Posavine iselilo oko 100.000 Hrvata i u nju naselilo oko 40.000 Srba iz Hrvatske. Srpski pregovarači su ga, navodno, pitali: *Hoćete da vam ih vraćamo?* Ovim je otkrio ko je krivac za pad Bosanske Posavine. To je bila kolateralna šteta njegove politike teritorijalne trgovine i razmjene stanovništva, a ne posljedica Izetbegovićevog odbijanja legalizacije prisustva HV-a u Bosni i Hercegovini. Prema njemu, područje Cazinske krajine objektivno je vezano za Hrvatsku i tu *imamo političare koji jesu protiv Alije*.⁸⁸⁹ Tvrdio je da je normalizacija srpsko-hrvatskih

damo im da izadu na Jadransko more. To je u sastavu Bosne i Hercegovine, prema tome imaju pravo (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 332.

⁸⁸⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 332-333.

⁸⁸⁷ (...) *Dva dana nakon potpisivanja sporazuma, muslimanske snage nastavljaju ofanzivu, jaču nego ikada ranije. Imaju premoć u ljudstvu. Oni mogu ginuti. Hoće da zauzmu Novi Travnik, Vitez i Busovaču (...) Juče na Invisibilu Alija tražio više teritorije i izlaz na more (...) Najvažnije mu je da dobije izlaz na more. Važnije od istočne i zapadne Bosne. To je vjerovatno u dogovoru sa Srbima (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 333.

⁸⁸⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 334

⁸⁸⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 335. (...) *Bitno je da osiguramo takve granice koje će osigurati i opstanak na jednom dijelu u Bosni i da hrvatska država ima takve granice koje je moguće, ne samo braniti, nego i administrativno i upravno osigurati. Sve Hrvate nismo mogli obuhvatiti u jednu državu. Cjelovita Bosna je značilo najprije srpsku hegemoniju nad hrvatskim narodom, a onda i muslimansku. Da nam je netko dao granice hrvatske države na Drini, kakva bi to hrvatska država bila sa dva milijuna Srba u njoj i dva milijuna Muslimana. Muslimani su računali da uspostave islamsku državu na teritorijama hrvatske provincije kad već nisu mogli u cijeloj. Tasovčići Muslimanima, ali naseliti hrvatske izbjeglice tu da budu većina (...). Čak je i fundamentalistički Iran savjetovao Izetbegovića da sarađuje s Hrvatskom. Moramo osigurati granice. U povijesti je uvijek bilo premještanja naroda. Primjeri: Grčka i Turska nakon 1. svjetskog rata (...). I Alija*

odnosa u interesu hrvatskog naroda i da bez nje nema mira u jugoistočnoj Evropi. Negirao je srpsko-hrvatske dogovore o podjeli Bosne i Hercegovine i priznao da su vođeni razgovori, ali je naglasio kako je o istoj temi pričao i s Izetbegovićem.⁸⁹⁰ Ivan Milas je bio zadovoljan veličinom teritorije *pod kontrolom hrvatskih vlasti* u Bosni i Hercegovini poredeći je s veličnom prostora Republike Hrvatske *pod okupacijom VRSK*. Napravio je zanimljivu terminološku razliku za istu vrstu vojničke radnje. Dio Hrvatske je *pod okupacijom VRSK*, a dio Bosne i Hercegovine *pod kontrolom hrvatskih vlasti*.⁸⁹¹ Tuđman je dodao da Hrvatskoj iz strateškog interesa ne bi odgovaralo vraćanje hrvatskih Srba koji su se naselili po Bosni. Želio je naseliti posavske Hrvate u slične prirodne uvjete i gdje treba demografska promjena, Baranja ili istočna Slavonija, uz pomoć međunarodne zajednice ili rata. Ponovio je da ne da Neum nego samo slobodnu zonu u Pločama, što može biti u hrvatskom ekonomskom interesu zbog njihovog razvitka, ili da Bošnjaci mogu napraviti svoju luku u Tasovčićima ili Višićima. Na moru mogu dobiti samo neke turističke objekte na Kleku, hrvatskom teritoriju: (...) *Znači, jedna zajednička agencija za neke turističke agente, da bi si Alija i društvo moglo noge oprati*.⁸⁹² Kazao je da sporazumom muslimanska

je računao na doseljivanje Muslimana iz Turske. Rekao mi je tu: Šta ako je poginulo 60 tisuća? Neka pogine 200 imamo mi koji će nam doći (...) Poslije 2. svj rata u Evropi je 12 milijuna preseljeno (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 336-337.

⁸⁹⁰ (...) *Prije rata sam rekao imaju dvije varijante za rješenje krize: Konfederalizacija jer ako se Jugoslavija nije mogla održati, kako bi se onda mogla Bosna gdje su suprotnosti civilizacija još veće. Druga je podjela. To nije nikakva tajna. To su jedine solucije. Naša politika je stvoriti uvjete da vratimo okupirana područja u Hrvatskoj, uz pomoć UN ili silom, a u Bosni postići takvo razgraničenje da u sastav hrvatske republike, u okviru unije koja je očito privremena, radi što povoljnijih granica Hrvatske (...). S time da se između muslimanske i hrvatske republike stvore takvi odnosi koji bi doveli do konfederacije s Hrvatskom. Ali je Alija izgleda protiv toga jer bi u slučaju samostalnosti muslimanske republike imao međunarodno priznate granice i mnogo novca od islamskih zemalja koje bi mogao trošiti samo u svoju muslimansku republiku (...). Uspjeli smo stvoriti samostalnu hrvatsku državu koja će imati granice povoljnije nego li je imala u novijoj povijesti (...). Jedan dio hrvatskog naroda bit će pogođen time, ali to nismo mogli izbjeći (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 338.

⁸⁹¹ (...) *12 000 km² ili 22% Hrvatske je pod okupacijom. Područje koje bi prema ovom sporazumu kontrolirale naše snage u HR HB je oko 8 900 km². Dakle, područje pod kontrolom hrvatskih vlasti se približava na veličinu RH (...). Ni NDH nije kontrolirala niti približno toliko teritorij. To je najveći teritorij nakon Tomislava koje je efektivno kontrolirala hrvatska vojska, a bit će i još. Njemačka se vraća na pozornicu što će biti od najveće koristi za Hrvatsku i onda će se sigurno moći mnoge stvari promijeniti i u BiH (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 339.

⁸⁹² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 339-340. Nekoliko trenutaka ranije izjavio je da su *Alija i društvo* pokupovali vile po Turskoj i Ženevi. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 338. Iz toga nije jasno zašto bi prali noge u hrvatskom moru, a ne u Ženevskom jezeru ili u nekom od nekoliko turskih mora koje su svakako neuporedivo bolje turističke atrakcije

republika, preko pristupnog puta, dobija izlaz na jedan dio poluotoka Klek. Kao kompromis dao bi Bošnjacima da imaju neki turistički objekat i u Neumu, ali pod zajedničkom upravom.⁸⁹³ Pero Marković iz Čapljine potvrdio je rezultate “etničkog čišćenja” kojim se hvalio njegov prezimenjak Anđelko iz Stoca: (...) *Od Blagaja do Stoca nema ni jednog Muslimana* (...). Informirao je Tuđmana kako je od Bune do Stoca i Čapljine naseljeno 3.000 Hrvata iz Kaknja, a neki i iz Konjica i Travnika. Predložio je da ih se naseli još u Tasovčićima i na stolačkom području. Na liniji prema VRS-u, u rejonu do Bregave, nalazila se HV, ali 5 km iza leđa HVO-a: (...) *svejedno ni jedni nemaju oznaka*. Prema njemu popis stanovništva u Stocu je lažni, a Hrvati su većina jer je HDZ pobijedio na izborima. Ni njemu Tuđman nije prigovorio što *nema ni jednog Muslimana od Blagaja do Stoca*.⁸⁹⁴

Posavljaci su imali drugačije stavove o Bošnjacima. Toni Božić je kazao Tuđmanu da su ga Srbi slagali u vezi s naseljavanjem hrvatskih Srba u Bosanskoj Posavini i da posavski Hrvati i Bošnjaci nemaju nikakvih međusobnih problema.⁸⁹⁵ Predložio mu je saradnju s Izetbegovićem u vezi

od Kleka. Očito se ponovo radi o njegovim uobičajenim propagandnim aktivnostima pred ne baš najpametnijim sagovornicima. Za one čiju je pamet više cijenio, nije se služio ovako priprostim objašnjenjima.

⁸⁹³ (...) *Nisam još našao dvojicu Muslimana, koji bi se međusobno slagali, i na riječ kojih bi se mogao osloniti čovjek od danas do sutra* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 341.

⁸⁹⁴ Isto, 342. Peru Markovića Mesić je, u nekoj prilici, pitao kakvo je stanje između čapljinskih Hrvata i Bošnjaka. Marković mu je odgovorio da nema stanja jer su ih sve očistili. Mesić tvrdi da nije bilo odluke o “etničkom čišćenju”, ali se ono implementiralo. O provedenom “etničkom čišćenju” u Livnu hrvatski Sabor informirao je njegov predstavnik koji je posjetio to područje. On je bio iznenađen količinom dezinformacija s terena. Jedna se odnosila na neku livanjsku džamiju. Pred Saborom je izjavio: (...) *Bio sam u toj džamiji i mogu vam reći da nije spaljena. Izveo sam nekoliko koza i ovaca iz te džamije osobno, jer nisam mogao gledati da bi bile u svetištu, tako da mogu reći, ako su ovce i koze bile tamo, da ih ljudi nisu mogli čuvati* (...) i. Htio je reći da više nema Bošnjaka, vlasnika tih koza i ovaca. Up.: “Nije bilo odluke o etničkom čišćenju Muslimana, ali je ona provedena-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 14. decembar 2000, 9; “Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

⁸⁹⁵ (...) *Hrvati su vezani za Bosansku Posavinu kao pupčana vrpca. Imamo i 40 000 Muslimana. Do dana današnjeg nije ni jedna pogrdna riječ pala između Hrvata i Muslimana u Bosanskoj Posavini. Da li su drugačiji Muslimani ili smo mi drugačiji to treba analizirati kasnije. Mi smo u stanju napraviti sve, učiniti sve da bi naš puk, naša djeca i majke vratile se barem u onaj minimum Bosanske Posavine, a minimum ne može biti Orašje i Odžak* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 343.

sa zajedničkim vraćanjem izgubljene teritorije.⁸⁹⁶ Tuđman ga je ponovo označio krivcem za pad Bosanske Posavine. Oštro je negirao da povlačenje HV-a iz Bosanskog Broda ima bilo kakve veze s povlačenjem srpskih snaga s Prevlake ili zamjenom Bosanske Posavine za Hercegovinu.⁸⁹⁷ Na uporno insistiranje Željka Barišića, komandanta 101. bosanskobrodske brigade HVO-a, da Hrvati čim prije vojnički povrate Bosansku Posavinu uz pomoć HV-a, Tuđman ga je podjednako uporno plašio da bi HV tada bila proglašena agresorom. Tuđmanu vojničko rješenje nije bilo prihvatljivo za Bosansku Posavinu, iako ga je koristio do oktobra 1992, odnosno do vremena kada ju je odlučio prepustiti Srbima, a krivicu svaliti na Izetbegovića jer nije potpisao vojni sporazum s njim koji bi mu omogućio legalno angažiranje HV-a. Međutim, ni do tada nije imao takav sporazum, pa ju je angažirao. Oršolić je tražio dopuštenje da bar Bosanski Šamac vojnički uzmu. Ostali Posavljaci pridružili su mu se u tim nagovorima, ali ih je Tuđman prekinuo: (...) *Dobro, dajte da ne gubimo vrijeme, nemamo vremena (...)*. Dopustio im je da ovladaju Bosanskim Šamcem i Bosanskim Brodom kada im naiđe *povoljan trenutak*.⁸⁹⁸ Književnik Anđelko Vuletić smatrao je da se Hrvati moraju naseljavati na lijevu obalu Neretve, u Ravno, Čaplinu, Neum i Stolac kako bi demografski zadržali taj prostor. Tuđman se složio. Njegova ideja je bila da dio te teritorije prepusti *muslimanskoj republici* zbog puta ka Pločama ili izgradnje luke u Tasovčićima, ali uz obavezno naseljavanje srednjobosanskih Hrvata kako bi se obezbijedila hrvatska demografska većina.⁸⁹⁹

⁸⁹⁶ (...) *Možete razgovarati s Alijom da je njegov interes da on malo priklješti Srbe (...) da pomogne da Bosanska Posavina bude jedna normalna cjelina (...). U samo Odžaku i Orašju i ona najstarija baka zna da nema opstanka (...). Narod će iscuriti. Radije onda zamijenimo i to malo, Orašje i Odžak, za Gradišku i Novsku, pa da znamo gdje ćemo smjestiti taj svijet (...). Imamo pouzdane izvore da Usora, Sivša, Martinovac, Ularice, da bi oni u svako doba prihvatili da dođu u Bosansku Posavinu jer je klima i priroda ista, a da ne bi mogli otići u Hercegovinu, gdje se ja ne bih do kraja života navikao tamo živjeti (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 343-344.

⁸⁹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 344. (...) *A što se tiče Hercegovine, molim, pogledajte taj hrvatski perez je neodrživ južno od Splita ukoliko ne bismo te granice držali. Nije to nikakva hercegovačka nego hrvatska politika da osiguramo što povoljnije granice hrvatske države u budućnosti (...) demografska ekspanzija Muslimana je takva da bi nam oni ugrozili postojnost hrvatske države više nego li što su je Srbi ugrozili u prošlosti (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 345.

⁸⁹⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 348.

⁸⁹⁹ Isto, 345.

Napalm-bombama u širenje granica hrvatske države

Borbena dejstva ni ujesen nisu polučivala većim rezultatima ni na jednoj strani. Armija RBiH i HVO međusobno su se iscrpljivali na dugim linijama fronta u srednjoj Bosni. Ljudstvo i MTS svakodnevno su trošeni na obje strane. Iako je bilo vrlo dinamično, s čestim međusobnim napadima, rat je ipak postao pozicioni. Na nekim dijelovima bojišta pojedini zemljišni objekti po nekoliko su puta prelazili “iz ruke u ruku”. Vrijeme većih teritorijalnih promjena završeno je do kraja jula. Do početka novembra, odnosno do oslobođanja Vareša, nije bilo nekih značajnijih teritorijalnih pomjeranja. Dok se prvih oktobarskih dana 308. bbr pripremala da sa 17. SKbbr zauzme vikend-naselje na Zabrđu u sklopu operacije deblokade Starog Viteza, HVO je izveo opći napad na novotravničkom bojištu. U rejonu Pribilovska kosa probio je l/o. Poslije dva sata borbe, izgubljene linije su vraćene. Sutradan je HVO ponovio napade pravicima Jelezovac – Pribilovska kosa i Bučićka ravan – Lazine. Drugi bataljon 308. bbr odbio je napad u rejonu Lazina, ali je probijena l/o trećeg bataljona na Pribilovskoj kosi. Uspješan napad HVO je izveo i na Isakoviće i Begi Pobrđe, gdje se probio oko 1,5 km u dubinu teritorije ARBiH. Ona je uz teške napore vratila izgubljene l/o i objekte osim jedne zgrade u gradu. Četiri borca su joj poginula, a 14 ih je teže i sedam lakše ranjeno. Dva borca HVO-a su zarobljena. Jajačka, 305. bbr, poslala je jedinicu koja je odmah uvedena u rejon Pribilovske kose radi stabiliziranja fronta. U napadu je HVO koristio i živi štit (ljudi su nosili MRUD na leđima). Armija RBiH zauzela je vikendice na Zabrđu (osim dvije) i nastavila borbu za zauzimanje puta Zabrđe – Kruščica.⁹⁰⁰

Sedma Muslimanska 3. oktobra obavila je izviđanje za pravac napada Bukve – Jardol (desno) – Dubravički potok (lijevo).⁹⁰¹ Drugi bataljon

⁹⁰⁰ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

⁹⁰¹ Prema procjeni 7. SMbbr, na viteškom bojištu bile su snage HVO-a jačine jedne brigade s rasporedom: jedan bataljon na liniji Jardol – Dubravica – Šantići – Ahmići, a dva bataljona oko Starog Viteza, Kruščice, Zaselja i vikend-naselja Previla. HVO je posjedovao jednu *pragu*, oklopno vozilo za prevoz ljudstva, više PAM-ova na m/v, haubica 122 mm i VBR-ova. Koristio je eksplozivne naprave koje su dosezale udaljenost od 400 m. Imao je dobro izrađena minska polja vezana detonirajućim štapinom od PROM-a i MRUD-a i *pašetice* ispod kojih su obično bile dodatne posude sa 2-3 kg eksploziva. Raspored saobraćajnica bio mu je odlično urađen s više lažnih zemunica, pozadinskih tunela, zemunica ispod kuća... Rubovi su bili minirani. U slučaju pada l/o, vršio je električno paljenje eksploziva. Nije imao snage za ubacivanje iza leđa ARBiH. Imao je sposobne i jake policijske jedinice te vršio dobar manevar interventnih snaga. Raspolagao je velikom količinom eksploziva i kvalitetnih sredstava veze. Up.: Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, broj: 1112-99/93, *Procjena neprijatelja u z/o 7. Mbbr*, Zenica, 3. oktobar 1993.

7. SMbbr 8. oktobra dobio je naredbu da u 18.00 sati izvede napad na glavnom pravcu Kapak – Jardol – Kremenik (desno: Zabilje – lijevo: Ljubički potok) sa zadatkom razbijanja HVO-a u rejonu Grbavica – Jardol – Brezovača, nakon čega je trebao produžiti napad do izbijanja na komunikaciju Nova Bila – Vitez.⁹⁰² Napad nije postigao očekivani cilj, ali su neprijatelju naneseni gubici. Svakodnevnim manjim napadima na više pravaca ARBiH je crpila HVO u ljudstvu i MTS-u čime je ugrožavala njegovu odbranu u srednjobosanskim enklavama.

Bosanskohercegovačka skupština 4. oktobra odbila je OSMP.⁹⁰³ Nepovoljan razvoj situacije u srednjoj Bosni zabrinuo je hrvatskog predsjednika koji je je 22. oktobra održao sastanak s ministrom odbrane i visokim starješinama HV-a angažiranim u hrvatskoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Na početku razgovora izjavio je kako je prije nekoliko mjeseci Šušku i Bobanu dao zadaću za angažiranje HV-a u Bosni i Hercegovini jer se tamo rješava pitanje budućih granica Hrvatske. Podsjetio je prisutne da je tada rekao kako je veoma važno da se odbrane položaji HVO-a u Novom Travniku, Vitezu, Busovači i Mostaru, te da bi što prije trebalo riješiti problem osvajanja Gornjeg Vakufa i Bugojna. Prema njegovom mišljenju, zadaća nije do kraja izvršena. Još ranije je naredio da se sva pomoć u ljudstvu pruža u vidu dobrovoljaca. Prisutne je hrabrio da rijetko ko od međunarodnih faktora računa da će se unija tri republike održati i da se traži rješenje u njenom razlazu.⁹⁰⁴ Bobetko je referisao da je kompletna 5. brigada postepeno povučena s vinkovačkog bojišta i prebačena na gornjovakufsko na kojem se nalazi već tri mjeseca. U vrijeme ovog razgovora bilo je oko 700 njenih pripadnika s artiljerijom i oklopnim sredstvima. “Dobrovoljci” iz 1. i 2. brigade bili su na položaju prema Blagaju.⁹⁰⁵ Savjetovao je Glavnom

⁹⁰² **Zadatak 2-2/7.** SMbbr bio je ovladavanje desnom stranom Brezovače do Preočkog potoka. Nakon probijanja l/o HVO-a, četa je trebala produžiti prema Jardolu. Gerilska grupa *Plavi soko* imala je zadatak probijanja niz Preočki potok i izbijanja na asfaltni put prema Jardolu, *kod kuće od elemenata*. Dalji zadatak bio joj je ući u Jardol i *eventualno produžiti ka Kremeniku*. Treća četa imala se probiti desnom stranom asfaltnog puta do linije HVO-a. Nakon što bi je probila, trebala je nastaviti u Jardol, na tt 458, i tu se povezati sa 1/7. SMbbr. Prva četa bila je u rezervi ispod Bukava. Ukoliko bi 2. četa izvršila zadatak, ona bi krenula za njom. Up.: Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 85-7/93, *Zapovjest za napad*, Zenica, 8. oktobar 1993.

⁹⁰³ ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, br: 03/11-574, *Sedmično referisanje* (27.09.-04.10.1993. g.), Sarajevo, 4. oktobar 1993.

⁹⁰⁴ **Lucić, Stenogrami...**, Knjiga prva, 351-352.

⁹⁰⁵ (...) *To je oko 2500 ljudi, plus topništvo, oklop i kompletno zapovjedništvo, osim dva, tri časnika. Njihov glavni zadatak je bio kod Gornjeg Vakufa, gdje i sada drže položaj u samom gradu (...).* Up.: **Lucić, Stenogrami...**, Knjiga prva, 353.

stožeru HVO-a da izvrši preustroj i razdvoji manevarske od linijskih snaga. Jedinice HVO-a bile su zamorene. Pukovnik Horvat tražio je komandu nad Mostarom. Dio njegovih “dobrovoljaca” ostao je u HVO-u. Logistički put Ploče – Ljubuški – Grude – Mostar perfektno je funkcionirao. Puno aktivnih frontova stvaralo je ozbiljne probleme u određivanju gdje napadati, a gdje se braniti. Armija RBiH je imala inicijativu. Frontalna odbrana zahtijevala je mnogo ljudstva i iscrpljivala je HVO zbog velikog prostora. Odnos snaga bio je u korist ARBiH. HVO je imao problem vođenja, rasporeda, prebacivanja i manevra većih snaga te procjene situacije na ratištu. Bila mu je prijeko potrebna kadrovska pomoć HV-a. Hrvatske snage u Gornjem Vakufu držale su dominantne objekte. Bobetko ih je savjetovao kako da postave efikasnu odbranu kako ne bi došle u okruženje u gradu. Iz HV-a je bilo i “dobrovoljaca” iz sastava 3. i 5. brigade. Učinjeno je *jako puno* u stabilizaciji fronta oko Gornjeg Vakufa i Mostara. Trenutno je trebalo 1-2 bataljona za napadna b/d na gornjovakufskom bojištu. Tuđman je kazao da na bosanskohercegovačkom ratištu iz HV-a ima Praljka, Petkovića, Matića, Toleta, Nojka Marinovića (komandant 2. OG na Livanjskom polju)... Bobetko se pohvalio da je pravac Bregava – Stolac – Slano – Sutorina kao “Mažino linija”. Tuđmana to nije zanimalo nego kako da osigura teritorij ugrožen od ARBiH.

Imre Agotić je referisao o učešću HRZ-a. U toku 1993. do vremena održavanja sastanka (22. oktobar) bilo je prijavljenih 105 letova za HZHB. Prevezeno je 700 ranjenika i oko 1.300 drugih osoba te prebačeno 50 tona tereta. Upotreba HRZ-a za potrebe HVO-a bila je neorganizirana. Nije se poštovao komandni lanac. Zahtjevi HVO-a išli su preko Šuškovog ureda, te direktno od Toleta ili iz GS HVO prema eskadrili u Divuljama koju je HVO smatrao svojom i da je zadužena za njega. To se loše pokazalo. Uz pomoć HRZ-a, stvaralo se vazduhoplovstvo HVO-a. Najopasnije je bilo letjeti za srednju Bosnu. Neki piloti HRZ-a odbijali su da polete zbog straha. HVO je imao četiri MI-8 i osam pilota, ali nijedan nije smio letjeti. Agotić je predložio da HRZ napravi svoju jedinicu u Hercegovini, a ne HVO. Bilo je zloupotreba od strane pilota koji su prevozili “na crno”. Neovlašteno su naplaćivane evakuacije ranjenika. Josip Lucić bio je zadužen za angažiranje dobrovoljaca HV-a za bosanskohercegovačko ratište. Na nivou zagrebačke OZ, osječkog ZP, na prostoru Istre i u GS HV razgovarao je sa svim stariješinama HV-a hercegovačkog porijekla o pozivanju i upućivanju dobrovoljaca. Dobrovoljci su bili iskusni ratnici, ali nezadovoljni svojim statusom. Potvrdio je Bobetkovu informaciju da su u Bosni i Hercegovini

pripadnici 1. i 5. brigade. U HV-u je bilo pravnih problema s loše upućenim personalcima oko tretiranja dobrovoljaca *jer se tajilo*. Najviše dobrovoljaca porijeklom su bili Hercegovci (od 100 dobrovoljaca-22 Hercegovci), ali ni oni više nisu bili zainteresirani zbog loše organizacije i materijalnih razloga. Predložio je mobilizaciju bosanskohercegovačkih Hrvata koji su se nalazili u Hrvatskoj. Šušak je izvijestio da je Vitez pred padom i da treba pilote. Prebacio je četiri helikoptera, koje je spomenuo Agotić, i napravio heliodrom u Hercegovini da se ne može optuživati HRZ da djeluje u Bosni i Hercegovini. Negirao je Bobetkove navode da je cijela 5. brigada u Bosni i Hercegovini. Po njemu, nikada više od 1.000 ljudi.⁹⁰⁶ Bobetko je uzvratio da je kompletna 5. brigada s 12 tenkova i još 12 tenkova 1. brigade iz Slavonske Požege. Na sve to, prebačena su još četiri rezervna tenka iz 1. brigade što je ukupno 28 tenkova HV-a protiv ARBiH.⁹⁰⁷ Druga brigada sama sebe je smjenjivala, *bojna po bojna*. Sve gardijske brigade su angažirane, a od 4. brigade samo jedan bataljon.⁹⁰⁸ Šušak nije više oponirao. Lucić se žalio da ARBiH troši jedinice HV-a, da je ljudstvo nemotivirano, a rezultati vrlo loši.⁹⁰⁹ Bobetko se bavio i rješavanjem dileme da li su jedinice HV-a u Bosni i Hercegovini radi odbrane bosanskohercegovačkih Hrvata od agresije ARBiH ili radi agresije Republike Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu.⁹¹⁰ Tuđman je pitao šta treba poduzeti. Generali ga nisu dovoljno shvatili šta hoće u Bosni i Hercegovini.⁹¹¹ On je želio čim

⁹⁰⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 353-365.

⁹⁰⁷ (...) napisao sam naredbu za angažiranje jedne bojne 1. brigade u napadu u Mostaru (...). Bio sam u hotelu u Mostaru prateći razvoj situacije (...) nisu napravili ni centimetar, 11 ljudi poginulo. Došla je jedinica u poluokruženje (...) 12 tenkova je gore upućeno, baterije topova, municija (...). To je 12 tenkova iz 5. brigade plus još 12 iz 1. brigade, prebačenih iz Slavonske Požege (...). Znači, ukupno 24. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 366-367.

⁹⁰⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 368.

⁹⁰⁹ (...) Postrojbe, koje su odlazile, vraćaju se uvijek razorene i iscrpljene (...) nama svaka postrojba koja ode, kada se vrati, ona više ne postoji, ona se mora generalno obnavljati (...) sve što ode, biti će uništeno (...) jednostavno ljudi gube više motive (...) vrlo su loši efekti (...) to je ogroman prostor (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 367.

⁹¹⁰ (...) Jedinice su u borbenom poretku, više u napadnom nego obrambenom, jer smo ranije očekivali, što je normalno da se, čim se pruži šansa, da se može odmah dio teritorija uzeti (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 368. Iz ove rečenice moglo bi se zaključiti da su ranije očekivali, ali da Bobetko više nije siguran u to i da je HV na bosanskohercegovačkom ratištu bila zbog agresije na Bosnu i Hercegovinu, a ne radi odbrane HZHB od navodne agresije ARBiH.

⁹¹¹ (...) budući da nisam mogao narediti da pošaljete čitave jedinice, naredio sam da to organizirate u obliku dobrovoljaca, a onda je došlo do nekih poteškoća (...) na temelju (...) onog što sam stekao izvješćima sa terena ipak se nije dovoljno shvatilo ono što sam rekao da treba osigurati s našim angažiranjem granice hrvatske države (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 369.

prije ovladati Gornjim Vakufom i Bugojnom, a ne samo odbraniti Prozor. Za angažiranje HV-a u Bosni i Hercegovini hrabrilo ga je nereagiranje međunarodne zajednice.⁹¹² Prihvatio je Lucićevo prijedlog za mobilizaciju bosanskohercegovačkih Hrvata u Hrvatskoj. Glavni problem predstavljalo mu je ovladavanje Gornjim Vakufom, Bugojnom i komunikacijom Prozor – Jajce, *pa i zadržati tamo od Viteza do Busovače*. Namjeravao je pravcem Prozor – Gornji Vakuf – Bugojno – Donji Vakuf – Jajce i dalje prema Bosanskoj krajini, gdje bi mu se priklonio Abdić sa svojom paradržavom, ojačati hrvatske istočne granice. Razmišljao je da proširi brojnost jedinica HV-a prema Mostaru. Bobetko je izvijestio da ARBiH drži Blagaj. Na tom bojištu nalazili su se dijelovi 1. i 2. brigade HV-a, te dijelovi 1. br HVO-a. Hrvatska vojska pomagala je HVO-u i preuzimanjem njegovih linija prema VRS-u kako bi mu oslobodila jedinice za borbu protiv ARBiH. Kompletanu liniju od Bregave do Neuma držala je HV. Tuđman je predložio motiviranje ljudstva “jeftinim” metodama: (...) *treba bojnu koju tamo šaljemo imenovati u pukovnju ili brigadu, pa prema tome, dati ljudima i činove (...)*. Lucić je rekao da su Hercegovci najagresivniji dio hrvatske populacije koja je spremna ići ratovati u Bosnu. Tražio je činova da ih motivira. Dobrovoljci su mnogo izginuli u borbama s ARBiH.⁹¹³ Ponovio je da imaju velikih problema kada se vrate u Hrvatsku, a koji utječu na njihov odziv.⁹¹⁴ Tuđman je naredio generalima da vide treba li još helikoptera, pilota i tehničara kako bi HVO oformio svoju eskadrilu.⁹¹⁵ Bio je siguran u dogovor s Abdićem.⁹¹⁶

⁹¹² (...) *Borbena dejstva u HZ HB su od strateške važnosti ne samo za sadašnjost nego i za budućnost Hrvatske države (...) bez obzira što smo bili u toj delikatnoj situaciji da se izravno ne angažiramo ipak taj svijet zna da smo tamo prisutni pa ne navaljuju drvljem i kamenjem na nas zbog toga toliko koliko zbog onog što se desilo u gospičkoj operaciji, u razaranju onih srpskih sela tamo (...) možda smo mogli koristeći ne samo ta četiri, negoli još prebaciti neke helikoptere tamo pa sa jednim desantom riješiti Gornji Vakuf jedne noći ili jednog dana (...) muslimanske snage su u prednosti zbog većeg broja ljudstva (...) nadmoćni smo u mogućnostima upotrebe nekih helikopterskih desanta (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 370.

⁹¹³ *Isto...*, 371-372.

⁹¹⁴ Jednom invalidu dobrovoljcu pismeno je odbijeno priznavanje prava na invalidski dodak s obrazloženjem da je ratovao u drugoj državi, da to nije obavljao po naredbi institucija hrvatske države i da nema nikakva prava u njoj. Bilo je mnogo sličnih primjera. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 373. (...) *dobrovoljci koji su najviše odratovali niti jedan nije dobio stan (...) hrpa parazita je dobila stanove (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 375.

⁹¹⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 374.

⁹¹⁶ (...) *imamo predah sa Srbima (...) to nam omogućava da se pametno angažiramo u Bosni (...) da obnovimo Vitez i da ako možemo ovladati u potpunosti Bugojnom, Gornjim Vakufom. To bi nam bilo neobično važno. (...). Nekakvom desantnom operacijom da ovladamo tim čvorovima (...). Sa Abdićem koji je bio mudar do sada da sarađuje sa svima, s njime je dogovoreno, on je u sastavu Hrvatske. (...). To je naš trbuh i to nam je strateški važno (...) i nadalje davati mu podlogu (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 376.

Bobetko nije imao sumnje da će zauzeti Gornji Vakuf i Bugojno čime bio *automatski* osigurao prostor srednje Bosne. Gornji Vakuf bio je *ključna točka*.⁹¹⁷ Tuđman mu je dozvolio upotrebu i nekonvencionalnog naoružanja, napalma.⁹¹⁸ Izvještaji Britbat-a, u vrijeme održavanja sastanka, potvrđuju prisustvo 5. brigade HV-a u Prozoru.⁹¹⁹

Ubrzo nakon sastanka, uslijedila je nova ofanziva hrvatskih snaga na gornjovakufskom bojištu. Zadnjih dana oktobra intenzivirale su artiljerijska dejstva i pješadijske napade uz upotrebu većeg broja tenkova. Granatiranje slobodnog dijela grada i bošnjačkih naseljenih mjesta bilo je razarajuće. Najsnažnija dejstva ponovo su ispoljile prema Vrsama. Prvi bataljon 317. bbr, u sadejstvu s jedinicom iz 307. bbr i interventnim vodom VP OG *Zapad*, uspio je odbiti napade i odbraniti selo. Ljudstvo je bilo premoreno. Nedostajalo je MTS-a, zbog čestih i teških borbi, a naročito protivoklopnih sredstava i artiljerijske municije. Diverzantsko-izviđačka četa 3. korpusa stigla je 29. oktobra u Bistricu, a očekivao se i dolazak 1/305. bbr u Privor.⁹²⁰ Zbog izuzetno složene situacije u Mostaru, na koji je istovremeno pokrenuta ofanziva hrvatskih snaga, ŠVK je naredio 3. korpusu da razmotri mogućnost slanja jedinice u z/o 4. korpusa čime bi se, osim konkretne podrške, *postigao i moralni efekat odnosno razbilo usvojeno uvjerenje da o njima niko ne brine i da im niko ne pomazze*.⁹²¹

Na vareškoj općini, sredinom oktobra, HVO se ukopavao u Kopljari-ma, te pregrupisavao snage na Visu i oko Mijakovića.⁹²² U ranim jutarnjim satima 23. oktobra napao je Stupni Do gdje je ubio veći broj civila bez obzira na spol i starost.⁹²³ Komanda 3. korpusa naredila je OG *Lašva* da nastavi s ofanzivnim b/d prema Mijakovićima i da s OG *Istok* koordinira

⁹¹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 376.

⁹¹⁸ (...) *i napalm bombe-nekakve praskalice da se upotrebi s kojima ste bili zastrašili ju-goarmiju i kasnije neke Muslimane. Nešto smislite, to bi nam bilo veoma važno. Među nama rečeno, čak su i ovi evropski pregovarači očekivali da ćemo mi taj problem riješiti. Važno je da u svakoj desetini imaš čovjeka koji će politički objasniti naše angažiranje sada u Bosni, da su to granice hrvatske države za buduća stoljeća (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 377.

⁹¹⁹ ICTY, UNPROFOR, Britbat, Princ od Velsa, broj: 173, *Izvještaj*, 18. oktobar 1993.

⁹²⁰ ICTY, ARBiH, OG *Zapad*, str. pov. broj: 01-1/859-93, *Redovni operativni izvjesstaj*, Bugojno, 29. oktobar 1993.

⁹²¹ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 1/297-426, *Upuchivanje jedinice za ispomoch 4. K., naredjenje*, Sarajevo, 16. oktobar 1993.

⁹²² ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-748, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 12. oktobar 1993.

⁹²³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-2308, *Protest*, Zenica, 23. oktobar 1993.

aktivnosti.⁹²⁴ Komanda OG *Istok* (6. korpus) 25. oktobra zahtijevala je od 3. korpusa da intenzivira b/d u cilju pomoći ugroženim jedinicama ARBiH i bošnjačkim civilima u Varešu.⁹²⁵ Na bojištu u Lašvanskoj dolini, HVO je, zbog razvlačenja snaga 3. korpusa, istog dana započeo napadna dejstva. Iz pravca Lončara i tt 646 izveo je jak pješadijski napad na l/o ARBiH u rejonu Kaonika. Napad je uspješno odbijen uz nanošenje većih gubitaka jedinicama HVO-a koje su se panično povukle. U protivnapadu ARBiH je zaposjela tt 646 i dio Lončara. HVO nije uspio povratiti izgubljene položaje. Ni gubici ARBiH nisu bili zanemarivi. Poginuo je jedan borac 325. bbr i dvojica iz 27. bbr. Tri borca su ranjena.⁹²⁶ Zbog sve teže situacije u Varešu, komanda korpusa naredila je komandantu OG *Lašva* da hitno pregrupiše snage i izvede energičan napad glavnim pravcem Mehorić – Igrište (tt 1303) – Kozija glavica (tt 1091) u cilju spajanja sa snagama 2. korpusa. Pomoćnim snagama trebao je izvršiti napad na Borovicu radi vezivanja snaga HVO-a i po mogućnosti osloboditi selo.⁹²⁷ Odbrana slobodne teritorije općine Vareš ubrzo je prerasla u operaciju oslobađanja grada i ostatka općine. Više se nije moglo riskirati ponavljanje *slučaja Žepče* čime bi 2. korpus definitivno ostao potpuno odsječen od ostatka slobodne teritorije Bosne i Hercegovine.

Oslobađanje Vareša

HVO Vareš, koji je vodio Anto Pejčinović, krajem juna 1992. izdao je proglas da, temeljem statutarne Odluke o privremenom ustrojstvu vlasti i uprave na teritoriji HZHB, preuzima izvršnu vlast i upravu na području općine. Pozvao je stanovništvo na lojalnost. Da bi izbjegao konfrontaciju s Bošnjacima, odmah na početku uspostavljanja paradržave na toj općini, u proglasu je naglasio da je to privremeno i do oslobađanja Bosne i Hercegovine, nakon čega će se provesti demokratski izbori na kojima će narod izabrati organe vlasti i uprave u skladu s ustavnim rješenjima u

⁹²⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2306, *Intenziviranje b/d, Naredjenje*, Zenica, 23. oktobar 1993. godine. **Četiri dana ranije komanda 3. korpusa izdala je naredjenje o rasformiranju OG Lašva. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 05/900-179, Naredjenje o rasformiranju OG „Lašva“, Zenica, 19. oktobar 1993.**

⁹²⁵ ICTY, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, str. pov. broj: 02/2-7004, *Intenziviranje b/d, Zahtjev*, Breza, 25. oktobar 1993.

⁹²⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-771, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 25. oktobar 1993.

⁹²⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2348, *Produzenje b/d, Naredjenje*, Zenica, 25. oktobar 1993.

Republici Bosni i Hercegovini.⁹²⁸ Da je namjera HVO-a bila iskrena kada je riječ o njegovoj privremenoj upravi, onda ne bi bila ni potrebna, jer su općinski organi, potpuno legalni i demokratski izabrani svega godinu i po ranije, bili u funkciji. Na njenom čelu čak je bio Hrvat, a i veći dio poslanika u općinskoj skupštini bili su hrvatske nacionalnosti zbog demografske strukture općine. Iako je na izborima 1990. pobijedio kao kandidat SDP-a, Pejčinović je u vrijeme izdavanja proglasa već bio postao članom HDZ-a. Za Vareš nisu postojali nikakvi opravdani razlozi da se konstituiraju privremena vlast kao što nisu ni za sve druge srednjobosanske općine. Naglašavanje privremenosti vlasti HVO-a do oslobađanja zemlje bilo je samo bacanje prašine u oči Bošnjacima kako bi bez otpora prihvatili vlast koja je, u svojoj osnovi, bila namijenjena samo za Hrvate. Zbog izbjegavanja otpora Bošnjaka, lokalna uprava HVO-a nudila je i njima mogućnost da u njoj participiraju, ali samo u mjeri koliko to čelnništvo HZHB dozvoli i s kadrovima po njegovom kriteriju. To nije bio slučaj samo s Varešom, nego i s ostalim bošnjačko-hrvatskim općinama u srednjoj Bosni na kojima se uspostavljala vlast HVO-a, osim u Busovači.

U prethodnim poglavljima predstavljena su dešavanja u Varešu od početka srpske agresije do jeseni 1993, te nema potrebe ponovo se osvrnuti na njih. Nakon poraza brigade *Kotromanić* i srpsko-hrvatske saradnje u rejonu Žepče – Maglaj – Zavidovići, Vareš je došao u središte pažnje 2. i 3. korpusa ARBiH. Ranije je spomenuto da je srpskim probijanjem koridora Banja Luka – Bijeljina potkraj ljeta 1992. tuzlanska regija teritorijalno odsječena od Hrvatske. Morala se preorijentirati na puteve preko srednje Bosne i zapadne Hercegovine. Put Tuzla – Doboj – Zenica VRS je presjekla u Doboju (od Stanić Rijeke do Matuzića), put Tuzla – Olovo – Semizovac – Visoko – Zenica presjekla je na Ilijašu (od Nišićke visoravni do Čekrčića) čime je istovremeno presjekla i put Tuzla – Olovo – Vareš – Breza – Visoko (od Župče do Čekrčića). Srpskim zaposjedanjem Ilijaša, Vareš je ostao odsječen od srednje Bosne. Tokom ljeta 1992. izgrađen je šumski put Vareš – Kraljeva Sutjeska – Kakanj, kojim su Vareš i tuzlanska regija povezani sa srednjom Bosnom. Izbijanjem sukoba HVO–ARBiH u Žepču tuzlanska regija dovedena je u vrlo tešku poziciju. Nastala je realna opasnost da VRS – koju je HVO upustio u rejon Žepča čime je uspostavila koridor Teslić – Žepče – Vozuća i odsjekla Tešanj, Doboj Jug i Maglaj od Zenice – nastavi

⁹²⁸ ICTY, broj: 00299514, HVO Vareš, *Proglas*, sudski spisi (**Predmet:** Hadžihasanović i Kubura).

dolinom Krivaje i ostvari fizički spoj s HVO-om i VRS-om u rejonu Vareša (VRS je držala srpska vareška sela Brgule i Okruglica). Ta mogućnost uveliko je povećavana već dobro uhodanom saradnjom vareškog HVO-a i VRS-a. Obje te vojske imale su interes spajanja Vareša s Vozućom i preko njega sa Žepčem, odnosno Teslićem. Vojska RS bi dobila koridor Banja Luka – Teslić – Novi Šeher – Žepče – Vozuća – Vareš – Nišićka visoravan – Romanija, a HVO istim pravcem još jedan put za logisticiranje svojih snaga u Žepču kojim bi mogao vršiti i manevar snaga pravcem Kiseljak – Ilidža – Vogošća – Nišićka visoravan – Vareš – Vozuća – Žepče. Tim koridorom istovremeno bi 2. korpus ARBiH bio potpuno fizički odsječen od 3. korpusa. Paktiranje HVO-a s VRS-om u Žepču bio je dovoljan pokazatelj da se isto može ponoviti i u Varešu što bi bilo katastrofalno za ARBiH. Stalni napadi VRS-a na Zavidoviće dodatno su upozoravali na tu mogućnost. Njihovim zauzimanjem, VRS bi dodatno skratila put Vozuća – Žepče – Teslić, odnosno ovladala asfaltnim putem. Kada bi još ovladala Maglajem i slobodnim dijelom dobojske općine (Matuzići – Šije), povezala bi se i s Dobojom. Ostao bi jedino „tešanjski džep“ od kojeg je samo usorsko područje zahvatalo dio komunikacije Teslić – Doboj. Zaposjedanjem Usore, slobodnog dijela općine Doboj, Maglaja i Zavidovića VRS bi dobila kvalitetnu putnu komunikaciju do Vozuće, uvezala teritoriju, te smanjila linije dodira s ARBiH čime bi rasteretila snage. Inače je, zbog ARBiH u Zavidovićima, od Vozuće do Bočinje (Globalica) morala koristiti seoske makadamske puteve. Prije nego ju je žepački HVO upustio na svoju teritoriju koristila je od Vozuće seoske i šumske puteve preko Ozrena do Doboja.

Kolaboriranje VRS-a i HVO-a u Žepču i Varešu, napadi na Zavidoviće i kontrola komunikacija na terenu upućivali su na nezgodan razvoj situacije za ARBiH. Ipak, ona je čekala da vareški HVO prvi počne borbe. S obzirom na dotadašnje postupke komandanta 2. korpusa, u čijoj z/o se povremeno nalazio Vareš, može se sa sigurnošću vjerovati da je on zaista do zadnjeg trenutka očekivao da će na miran način riješiti situaciju. Komanda 3. korpusa s Varešom nije imala ništa osim bojazni da bi, ukoliko dođe do njegovog udruživanja s VRS-om, HVO mogao izvesti uspješan napad prema Kraljevoj Sutjesci s ciljem spajanja sa snagama u rejonu Kiseljaka. Toga se plašila od juna. Gubitak Vareša ipak je više ugrožavao 2. korpus čiji se komandant maksimalno trudio pronaći mirno rješenje. Šadić je trpio ponašanje HVO-a čak i kada je počeo opkoljavati preostala slobodna vareška bošnjačka sela. Do kraja je vjerovao da se može dogovoriti s vareškim HVO-om. Bila je to veoma loša procjena, ali iznuđena njegovim izbjegavanjem sukoba.

Borbenim dejstvima na vareškoj općini prethodilo je ubistvo četverice vojnika ARBiH u kanjonu Bukovice ispod Bobovca, nakon čega je HVO stavio u okruženje bošnjačka sela Dragoviće i Mijakoviće. Komande OG *Istok* (6. korpus) i OG *Lašva* (3. korpus) planirale su deblokadu sela, te zaposjedanje hrvatskog sela Kopljari i objekata Liješnica (tt 1248) i Pliješ (tt 1153). Međutim, 15. i 16. oktobra u jedinicama HVO-a došlo je do pometnje u iseljavanju kakanjskih izbjeglica iz Vareša u Kiseljak s kojima su i neki borci kakanjske brigade *Kotromanić* pokušali napustiti varešku općinu. Brigada *Kotromanić* držala je Liješnicu. Njeni borci napustili su položaje da isprate porodice. Vareška brigada *Bobovac* pokušala je posjesti napuštene položaje. Općinski štab odbrane Kakanj iskoristio je metež na Liješnici i sa svoje linije Poljani – Oštri vrh (tt 1114), u večernjim satima 16. oktobra, napao Liješnicu koju je bez gubitaka zaposjeo. U toku noći 17/18. oktobar uvedena je četa 4/304. bbr (Breza) na Kruškovac (tt 1228) koja se potom uvezala s OpŠO Kakanj na Liješnici i četom 3. PDo u Mijakovićima (OpŠO Vareš).⁹²⁹ Jedan vod 4/304. bbr tokom noći prebačen je do Dragovića. Oba sela su deblokirana. Sutradan poslijepodne u Dragoviće je pristigao i DIč 304. bbr, a do noći i jedan vod čete *Bosna* iz OpŠO Kakanj. Unutar OG *Istok* formirana je TG *Vareš*.⁹³⁰ Komandant 2. korpusa obišao je 18. oktobra 1. olovsku brigadu i tom je prilikom od komandanta brigade *Bobovac* Emila Haraha primio informaciju da su jedinice 3. korpusa dan ranije izvele pješadijski napad u rejonima Liješnice, Kopljara i Pliješa.⁹³¹ Nije mu bilo teško otići na lice mjesta i uvjeriti se u istinitost Harahove informacije. Utvrdio je da napad i dalje traje. Komandanta ŠVK izvijestio

⁹²⁹ Opštinski štab odbrane Kakanj bio je u sastavu OG *Lašva*, a 304. bbr i OpŠO Vareš u OG *Istok*.

⁹³⁰ Praljak, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993. godine. Prema procjeni 7. SMbbr, snage brigade *Kotromanić* bile su smještene, zajedno s komandom brigade i centrom veze, u Planinici. Brojale su oko 500-600 boraca podijeljenih u tri bataljona. Dva bataljona bila su u Planinici, a jedan u Borovici. Bataljon u Borovici, zajedno s lokalnim pripadnicima brigade *Bobovac*, brojao je oko 200-250 boraca. Brigada *Kotromanić* u rejonu Planinice i Borovice imala je podršku PM-84, MB 60 i 82 mm na Jezeru (tt 1459), PAT i odjeljenje MB 60 i 82 mm na Založniku (tt 1207), vod MB 82 mm i 120 mm u Borovici, H 122 mm na pravcu Borovica – Jezero (neutvrđen položaj), BsT, MB 82 i 120 mm na Karasanovini, PAM i PAT u Slavinu i odjeljenje MB 120 mm na Popovom čardaku (raskrsnica puteva, tt 1401). Borci su bili naoružani puškama M-48 i AP, s manjim količinama municije. Moral im je bio veoma slab i nisu bili naročiti borci posebno nakon odlaska njihovih porodica. Up.: ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1220/93, *Zapovijest za napad op. br. 1120/93*, Zenica, 2. novembar 1993, 14,00 h.

⁹³¹ Zapravo, to su bile jedinice 3. i 6. korpusa.

je da su jedinice 3. korpusa napale na položaje vareškog HVO-a *bez ikakvog povoda* čime su ugrozile 2. korpus. Tražio je da odmah naredi komandantu 3. korpusa da obustavi napad i jedinice vrati na p/p. Zaprijetio je da će u protivnom uvesti svoje jedinice na liniju razgraničenja, *a ssto može imati dalekosezne posljedice*.⁹³² Šadić je, izgleda, prijetio sukobom s 3. korpusom ako on nastavi napade na brigadu *Bobovac* čija je komanda već mjesecima sarađivala s VRS-om na štetu države i ARBiH.⁹³³

Komanda 3. korpusa ignorirala je Šadićeve prijetnje, kao što je to činila i kada je na sličan način prijetio tokom sukoba HVO–ARBiH na kakanjskoj i žepačkoj općini. Naredna tri dana komande operativnih grupa *Lašva* i *Istok* međusobno su se natezale oko početka napada tako da je on počeo tek 21. oktobra u jutarnjim satima. Jedinice TG *Vareš* do podne su ovladale Kopljarima, ali jedinice OpŠO Kakanj, koje su trebale napasti Pliješ, odustale su od zadatka tako da su snage TG *Vareš* iz Kopljara produžile napad i na Pliješ koji su potom zauzele. Načelnik štaba TG *Vareš* u izvještaju, koji je poslao ŠVK, 2, 3. i 6. korpusu, pohvalio se kako je UNPROFOR pratio cijeli tok b/d i mogao se uvjeriti u odnos boraca ARBiH prema hrvatskim civilima. Oni su, zajedno s „Plavim šljemovima,“ na rukama nosili hrvatsku djecu i pomagali evakuaciju civila iz zone b/d. Mali gubici na strani ARBiH (tri ranjena) i zanemariv utrošak MTS-a (3 mine za MB 120 mm, 7 mina za MB 82 mm, 7 mina za MB 60 mm i 3 rakete za lanser 107 mm) u cijeloj akciji zauzimanja Kopljara i Pliješa govore o borbama malog intenziteta. Prema istom izvještaju, HVO je imao 14 poginulih i ranjenih, te šest zarobljenih

⁹³² Praljak, ARBiH, 2. korpus, str. pov. broj: Z-116/93, *Intervencija*, Tuzla, 18. oktobar 1993. godine. General Hadžihasanović mi je, u razgovoru 2. januara 2017, izjavio da su on i Šadić ranije bili razjasnili situaciju i dogovorili zajedničku operaciju oslobađanja Vareša. Tokom noći, nakon što je zaprijetio 3. korpusu preko ŠVK, Šadić je kontaktirao Hadžihasanovića i pitao ga šta ima reći. Hadžihasanović mu je, prema njegovim riječima, rekao da mu ima reći da ide u p... materinu. Poslije razgovora, Hadžihasanović je helikopterom odletio u Tuzlu. Šadić je insistirao da helikopter sleti u Dubrave jer je bilo u toku srpsko granatiranje Tuzle. Hadžihasanović je odbio i sletio je u grad. Sastao se sa Šadićem u Hotelu Tuzla. Razjasnili su situaciju i potvrdili raniji dogovor. Iste noći Hadžihasanović se vratio u Zenicu. Nakon toga više nije bilo problema u sadejstvu 2. i 3. korpusa u vezi s Varešom. Oslobađanje Vareša bila je posljednja Hadžihasanovićeva borbena radnja kao komandanta 3. korpusa. Nije ju završio jer je 1. novembra Mehmed Alagić postavljen na mjesto komandanta korpusa, a on je promaknut na dužnost načelnika ŠVK umjesto Sefera Halilovića. Up.: Up.: ICTY, Predsjedništvo RBiH, broj: 02-111-670/93, *Naredba*, Sarajevo, 1. novembar 1993.

⁹³³ Komanda brigade *Bobovac* mjesecima je zabranjivala ulazak Bošnjacima u Vareš i svakodnevno ugošćavala pripadnike VRS-a i njihove starješine. Ta je brigada nekoliko mjeseci ranije, s brigadom *Kotromanić*, napala na ARBiH na kakanjskoj općini i već izvodila napade na bošnjačka sela u rejonu Dragovića. Uz pomoć VRS-a, razoružala je jedinicu ARBiH u Daštanskom.

boraca. Poslijepodne 22. oktobra komanda TG *Vareš* primila je telegram iz Stupnog Dola i zahtjev tamošnje prostorne jedinice (39 boraca) za pomoć. Selo je potpuno okruženo snagama HVO-a.⁹³⁴

Ivica Rajić je 22. oktobra preko srpske teritorije prevezao u Kiseljak tijela dvojice pripadnika jedinice *Maturice* koji su poginuli u napadu na Stupni Do. Istovremeno je tražio dozvolu od VRS-a da dvije H 105 mm prebaci iz Kiseljaka u Vareš radi izvođenja b/d protiv ARBiH. Na kiseljačkom bojištu, u sadejstvu i s vatrenom podrškom VRS-a, izvodio je pješadijske napade na ARBiH u cilju razvlačenja njenih snaga.⁹³⁵ Načelnik GS HVO, Praljak, naredio je 23. oktobra Rajiću, Bradari (komandant brigade *B. Jelačić*), Petkoviću iz GS koji se tada nalazio na IKM-u GS u Kiseljaku, Kordiću i Blaškiću da srede situaciju u Varešu *bez milosti prema bilo kome* i da za taj posao nađu *ljude koji su dorasli i vremenu i zadacima*.⁹³⁶ Rajić ih je već bio našao. *Maturice* su napale Stupni Do iz svih pravaca. Do 11.00 sati 23. oktobra komanda TG *Vareš* održavala je vezu s jedinicom u selu. Ponovo je uspostavljena u 13.00 sati, ali se vezista nije znao legitimirati, pa je komanda TG *Vareš* sumnjala da radi pod prisilom ili da je ubijen, a da je na vezi HVO. Do kraja dana sve njegove izvještaje primala je s nepovjerenjem. Iz Budoželja se vidjelo da Stupni Do gori. Komandant 1. PDo iz OpŠO Vareš je procijenio da je opasno poslati interventnu jedinicu jednim mogućim prolazom, "Putem duhana", zbog teške prohodnosti terena i bojazni da je HVO postavio zasjedu. Ostale starješine su se složile. Odlučili su, kao jedino moguće rješenje, izvesti napad na punkt HVO-a u Pajtovom Hanu odakle bi se produžio pravcem Mir – Stupni Do. U poslijepodnevrim satima ovladano je Pajtovim Hanom i prvom linijom HVO-a iznad "Redine kafane" i tunela. Tu se stalo. Do noći se u Striževo iz Stupnog Dola izvukla Fatima Likić koja je izvijestila o masakru u selu.⁹³⁷ Ubijeno je 38 Bošnjaka, među kojima je bilo i djece do dvije godine starosti. Šesterica ubijenih bili su borci, a ostalo civili. U gradu je ubijeno još šest Bošnjaka.

Stjepan Mesić je mišljenja da je zločin HVO-a u Stupnom Dolu planirano počinjen kako bi izazvao strah kod Hrvata od bošnjačke odmazde koji ih je

⁹³⁴ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993.

⁹³⁵ **Praljak**, HVO, OZ SB, OG-2, broj: 18-6/93, *Informacija o cijenama kod „xy“ strane*, Kiseljak, 22. oktobar 1993.

⁹³⁶ **Praljak**, HVO, GS, ur. broj: 02-2/1-02-3147/93, *Rješenje problema u Varešu*, Čitluk, 23. oktobar 1993.

⁹³⁷ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993.

potaknuo na iseljavanje. On, također, smatra da su sukobi HVO–ARBiH u srednjoj Bosni dio Tuđmanovog *velikog plana* o premještanju stanovništva.⁹³⁸ Na sastanku s Tuđmanom, 15. decembra 1993. godine, Boban je tvrdio kako je u Stupnom Dolu (23. oktobar) ubijeno samo *dvoje-troje civila* i da su ostale žrtve bili borci ARBiH. Prema Bobanu, *Šunjić iz Travnika* je komandovao jedinicom u kojoj je bilo 186 Kakanjaca, a naredbu za napad izdao im je Rajić *radi obrane jer je Stupni Do najjače muslimansko uporište kod Vareša: to je ista grupa kriminalaca koja je radila u Travniku i Ahmićima*. Šušak se složio da je ta ista grupa *napravila Ahmiće*.⁹³⁹ Tuđman je tvrdio suprotno. Po njemu su Ahmiće inscenirali Bošnjaci, *zajedno sa Englezima, i obukli crne uniforme*.⁹⁴⁰

Kakanjska grupa koju je vodio Šunjić formirana je poslije juna, nakon poraza HVO-a u Kaknju. Šunjić je, s još nekim travničkim kriminalcima iz *Tukine grupe*, u Kiseljak došao nakon poraza HVO-a u Travniku, što je, također, bilo krajem juna. Tako da nije istina da je on sa 186 Kakanjaca „napravio Ahmiće”. Nije isključena mogućnost da je sudjelovao u zločinima u Ahmićima, jer je istina, što i Boban priznaje, da je “radio” i u Travniku, te ne bi čudilo da je bio i u Vitezu zbog istog posla, ali sigurno nije komandovao s kakanjskim zločincima u Ahmićima. Boban i Šušak su, čini se, oba zločina htjeli pripisati jednoj grupi ubica, odnosno Šunjićevoj (travničko-kakanjskoj) koja je ubijala u Stupnom Dolu, kako bi zaštitili viteško-busovačke zločince koji su bili na direktnoj vezi s Kordićem i Blaškićem. Vjerovatno su to činili da bi smanjili broj zločinaca i zločinačkih jedinica u srednjobosanskom HVO-u i da zaštitili ovu dvojicu od odgovornosti. Nastojali su svu krivicu prebaciti na Rajića koji je komandovao Šunjićevom grupom (*Maturice*). Tuđman je tražio Rajićevu smjenu uz veliku medijsku najavu kako bi međunarodnoj zajednici pokazao da kažnjava odgovorne za zločine. Mate Granić, ministar vanjskih poslova, predložio je da se zbog Amerikanaca objavi da je poveden i pravni postupak protiv njega, jer je mislio da smjena neće biti dovoljna da se oni zadovolje. To je smatrao dovoljnim. Nije tražio da se postupak stvarno pokrene.⁹⁴¹ Tuđman se složio i naredio da se odmah izda saopćenje za javnost da je Rajić smijenjen i da je protiv njega poveden pravni postupak.⁹⁴²

⁹³⁸ “Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine”, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9.

⁹³⁹ **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 495.

⁹⁴⁰ **Isto**, 517.

⁹⁴¹ **Isto**, 455.

⁹⁴² **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 470.

Do 23. oktobra ARBiH je ovladala Dragovićkim brdom (tt 1398), Visom (tt 1413) i Površjem (tt 1454). Komandant OG-2 (Kiseljak), Rajić, očekivao je dalji napad ARBiH iz Budoželja u cilju spajanja sa snagama u Stupnom Dolu čime bi uspostavila liniju Stupni Do – Perun – Mijakovičke poljice i odsjekla 1. bataljon brigade *Bobovac*. Izvijestio je GS HVO da je u ranim jutranjim satima izveo pješadijski napad na Stupni Do i Bogoš. Bogoš je brzo zauzeo, a u Stupnom Dolu 20-ak pripadnika ARBiH iz okruženja pružalo je otpor: (...) *veliki broj MOS-ovaca i nesšto civila je pobijen, a nassi gubici su 2 poginula i 7 ranjenih. Grad Vareš je occissccen, svi vojno sposobni muslimani-stavljeni pod prismotru*. Zbog pokušaja opstrukcije planiranih aktivnosti, stavio je u izolaciju Pejčinovića, Dužnovića i Ivicu Gavrana. Komandant brigade *Bobovac* bio je u teškom depresivnom stanju i nesposoban da vrši dužnost te ga je Rajić smijenio: (...) *Vareš je od danas hrvatski, boriccemo se da ostane-morate mi pomocci*.⁹⁴³

Odjel za ljudska i humanitarna pitanja pri uredu predsjednika HRHB 21. novembra objavio je informaciju o dešavanjima u Varešu u kojoj je naglasio da iz HVO Vareš navode da je Stupni Do “vojnički ispravan potez”. Prema tumačenju Odjela, sukob je počeo 18. oktobra napadom ARBiH na Liješnicu i Kopljare. Odjel prešućuje da je prije toga HVO ubio četiri pripadnika ARBiH ispod Bobovca i stavio u okruženje Dragoviće i Mijakoviće, te duži niz mjeseci zabranjivao ulazak i otežavao izlazak vareškim Bošnjacima, nasilno razoružao jedinicu ARBiH u Daštanskom i sarađivao s VRS-om. U informaciji se dalje navodi da je HVO Vareš tražio pomoć iz Kiseljaka i da političko rukovodstvo Vareša nije konsultirano o namjerama jedinice *Maturice*. Navodno, njenim dolaskom rukovodstvo HVO Vareš više se ni za šta nije pitalo. Rajić je podijelio svoje ljude u dvije grupe. Jednu je poslao na Stupni Do, a druga je u gradu *tjerala muslimane iz stanova*. U gradu je nastala panika i među Hrvatima. Bilo je maltretiranja stanovništva i pljačke, opljačkane su bošnjačke kuće, odnesene devize i zlato... Rajić je stavio u izolaciju Pejčinovića, Gavrana, Dužnovića i Pavu Vidovića. Pejčinoviću je rekao da ga je sklonio da ga ne ubiju *Maturice*.⁹⁴⁴

⁹⁴³ ICTY, HVO, OG-2, broj: 01-704-4/93, *Informacija o borbenim djelovanjima u Varešu*, Vareš, 23. oktobar 1993. godine. **Još sredinom juna vareški HVO je dao ultimatum jedinici ARBiH u Stupnom Dolu da se preda. Komandant OZ SB objasnio je 17. juna komandi brigade Bobovac da sukob s ARBiH može odlagati, ali ne i izbjeći. Up.: ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-6-395/93, Naputa za dalje djelovanje**, Nova Bila, 17. juni 1993.

⁹⁴⁴ **Praljak**, HRHB, Ured predsjednika, Odjel za ljudska prava i humanitarna pitanja, *Vareš-dodatna informacija*, Mostar, 21. novembar 1993.

Vijeće višeg suda HRHB u Mostaru 5. decembra 1995. donijelo je oslobođajuću presudu za Rajića, Dominika Ilijaševića Comu i Vlatka Trogrlića Žunu koji su bili optuženi za ubistvo pet pripadnika HVO-a 1993. i 1994. u Kiseljaku. Zločincima su prvi čestitali, još u sudnici pri izricanju presude, Mladen Naletilić Tuta i Ivan Andabak. Dva mjeseca nakon hapšenja, Haški tribunal podigao je optužnicu protiv Rajića zbog zločina u Stupnom Dolu. Novinarima je izjavio da je Stupni Do samo vojnički odgovor HVO-a na *adekvatan način* za napad ARBiH na Kopljare. Za Rajića u Stupnom Dolu nije bilo nikakvog zločina osim bošnjačke propagande. Cilj je bio isključivo vojnički u dobro branjenom i utvrđenom selu. Eventualne civilne žrtve bile su *samo neizbježna posljedica b/d između dviju zaraćenih vojska*. Bio je na direktnoj vezi s GS HVO kao i Blaškić. Na pitanje zbog čega je sarađivao s VRS-om, Rajić je odgovorio da ta tvrdnja nema nikakvog smisla i da je *jadan onaj tko je prisiljen sa njima i da razgovara, a kamoli da ulazi u nešto više*.⁹⁴⁵ Očito je sam sebe proglasio jadnim. Svoju licemjernost pokazao je i pred Haškim tribunalom kada je svu krivicu svalio na Blaškića.⁹⁴⁶ S tužilaštvom pri tom tribunalu postigao

⁹⁴⁵ Sivrić, Marijan, Joško Dadić, *Slobodna Dalmacija*, 7. decembar 1995, 4.

⁹⁴⁶ (...) *niti sam sudjelovao u određivanju ciljeva političke borbe, smatrao sam da to dovoljno odgovorno i mudro čini vodstvo koje je dobilo povjerenje i priliku da o tome odlučuje. Na žalost, vrijeme i događaji koji su uslijedili pokazali su da neke odluke nisu bile ni mudre ni odgovorne. Sukob između muslimana i Hrvata se nije smio dogoditi (...) još u ljeto 1992. odlučno sam se usprotivio suludim postupcima Tihomira Blaškića i njegovih zaštitnika koji su provocirali ovaj sukob u srednjoj Bosni. Zbog mog takvog stava prema tom sukobu početkom 1993. godine sam smijenjen sa svih dužnosti. Kako bi taj čovjek uz podršku istih ljudi odmah nakon toga započeo svoj drugi rat protiv muslimana (...). Nije bilo više moguće učiniti ništa što bi moglo zaustaviti to besmisleno stradanje ljudi, njihovih domova i naselja (...). Nije bilo nikakve dvostruke linije zapovijedanja, niti prekida u komunikaciji između nalogodavaca i onog što se događalo. Sve se odvijalo upravo onako kako je tražio Blaškić, i po njegoj odluci ili po nečijem nalogu (...). Druga linija je osmišljena u glavama kukavica kada je trebalo pobjeći od odgovornosti za vlastite postupke i katastrofalne posljedice, a tvrdnje o nedostatku informacija o zbivanjima sa terena zbog prostorne izoliranosti i slabih komunikacija su podvala koja više govori o nedostatku veze sa zdravom pameću nego sa stvarnim događajima (...) ratna sreća se brzo okrenula. Armija Bosne i Hercegovine kao odgovor uskoro je počela izvoditi napade na sve što je hrvatsko, a položaj hrvatskog naroda srednje Bosne je postao katastrofalan. Pravljeni su planovi za iseljavanje (...) a onda su se ti isti kreatori sjetili mene. Znajući za moj ranije stečeni ugled kod muslimanskog naroda i njihovih vojnih zapovjednika, povjerili su mi ulogu pregovarača, a potom me imenovali zapovjednikom sa zadatkom da spašavam što se spasiti može. Bilo je teško pregovarati i suprotnu stranu uvjeriti u ono što nije odgovaralo istini (...). I nikada nisam naredio zločin (...). Žao mi je svih žrtava u Stupnom Dolu i Varešu. Te žrtve su bile nepotrebne, baš kao i rat između dva prijateljska naroda. Obiteljima stradalih upućujem svoju najiskreniju sućut za svu bol koju trpe zbog gubitka svojih najmilijih. Ona je i iskrena i iz srca (...). Da bi zaštitili sebe i svoje nalogodavce, oni prikrivaju stvarne, a izmišljaju i krivotvore lažne dokaze, kojima optužuju druge i tako obmanjuju hrvatsku javnost i ovaj Sud (...). Up.: ICTY, Transkript Video izjava Ivice Rajića (www.icty.org)*

je nagodbu da prizna zločine u Stupnom Dolu i odgovornost prebaci na Blaškića u zamjenu da ga se ne tereti za zločine sredinom juna u rejonu Han Ploče kada je ubijeno 78 Bošnjaka, a za što je, također, lično odgovoran kao i za Stupni Do.⁹⁴⁷ Nakon zločina u Varešu, Petković je naredio Rajiću da promijeni ime u Viktor Andrić (pukovnik). Pomoćnik komandanta za propagandnu djelatnost OG-2 prof. dr. Ivica Bošnjak 11. novembra pismom se obratio Bobanu kako bi ga podsjetio na sve zasluge Ivice Rajića, čija je smjena s dužnosti komandanta OG-2 najavljena preko HTV-a. Svrha njegovog obraćanja bila je da spriječi Rajićevu smjenu. Dopis je zanimljiv i zbog stava, jednog izrazito ekstremnog lokalnog predstavnika politike HZHB, o franjevcima u srednjoj Bosni i opisa stanja u Kiseljaku kojim se najviše bavio.⁹⁴⁸ Bošnjaku su se dopadali Rajićevi postupci i tražio je od

⁹⁴⁷ Osuđen je na svega 12 godina zatvora. Odslužio je dvije trećine kazne i 2011. se naselio u Hrvatskoj. On i Miroslav Bralo Cicko, koljač iz Ahmića, jedini su do sada od optuženih bosanskohercegovačkih Hrvata koji su priznali krivicu u zamjenu za smanjene zatvorske kazne.

⁹⁴⁸ Bošnjak, kao Rajićev neslužbeni glasnogovornik, kaže: (...) *Mi smo se na ideji integralnog hrvatsva okupili oko Tudjmana, a vrh HDZ-a u bivsoj BiH je neprestano vodio politiku "i pisskili bi i kakili bi" i tek je vassim dolaskom na ccelo HDZ-a i HVO-a ta politika dobila pravu hrvatsku fizionomiju. Kordicc je tu integralisticcku Hrvatsku osnovu uspio da razvije u Srednjoj Bosni uz pomoc malog broja (nazzalost) hrvatskih intelektualaca koji nisu (...) pressli na neprijateljsku stranu. Nazzalost, u veccim gradovima Sarajevu, Zenici, Tuzli Hrvati su dobrim dijelom omlitavili i visse mislecci na svoj komoditet i probitak orijentirali se prvo jugoslovenski a zatim probosanski (...). U svim manjim gradicima medju kojima je i Kiseljak mi smo takve tendencije uspjeli da svedemo na najmanju mjeru, ali su nam najveccu sstetu nanijeli pojedini fratri koji su (a i sada je to sluccaj) zzeljeli cjelovitu Bosnu visse i od samog Izetbegovicca. U tom cilju su (za ssto je nama najbolji primjer Fojnica) propagirali takav odnos sa muslimanima prema kojima nije trebalo ni rov iskupati, e da oni nebi pomislili da ccemo ih napasti. Fojniccki gvardijan je ccak rekao da cce on gol prossetati Fojnicom ako nas muslimani napadnu, a sad drzzi misu u praznoj crkvi jer muslimani "nessto necce da idu u crkvu" nego radije u dzamiju. Hodze su pak govorili sveccenicima jedno, a radili sasvim drugo i bili su najbolji IPD djelatnici u muslimanskoj vojsci kojoj su dali izrazito fundamentalisticcku crtu, a ovili je u plasst Evropi prihvatljive gradjanske drzzave ubacujucci u svoju vlast podobne Hrvate i Srbe (...). Koncem sijecnja doslo je do pada Bilalovca prakticno bez ispaljenog metka, a zatim do tromjesecnog jalovog natezanja sa Turcima na raznoraznim osnovama, a glavna je karakteristika tog razdoblja da su se oni vojno organizirali i pripremali a mi stagnirali. Ponovnim dolaskom Rajicca pocetkom ozbiljnih sukoba sa turcima polovinom travnja stvari polako dolaze na svoje mjesto (...). Taj period od 15. travnja do danas bio je neprestano u znaku zvestokih borbi sa Turcima (...). Do 15. aprila imali smo dvadesetak zrtava, a sada cifra krece nessto ispod tristo. Bilo je perioda kada je nekoliko dana uzastopno bilo izmedju dva do pet poginulih a za najzessccih napada i preko deset a i preko dvadeset mrtvih prilikom napada na Kressevo. Mala je utjeha ssto je na turskoj strani bilo visse od 2000 mrtvih (...) bio sam dva puta po nekoliko dana u Varesu i moram vas uvjeriti da je u posljednji ccas zahvaljujucci najvisse postupcima Ivice Rajicca u Varesu izbjegnuto scenarij iz Sarajeva odnosno da brigada "Bobovac" postane integralni dio Alijine vojske (...). Up.: Praljak, HVO, ZP SB, OG-2, broj: 19-3395-1/93, Kiseljak, 11. novembar 1993.*

Bobana da ga zadrži na mjestu komandanta u Kiseljaku plašeći ga da će on pasti ako Rajić bude smijenjen. Prikazao ga je u potpuno drugačijem svjetlu u odnosu na njegovu “pokajničku” izjavu pred Haškim tribunalom.

Na vareškom bojištu HVO se 24. oktobra povukao iz Fabrike *Zrak*, Poljanica i rejonu Male rijeke. Danima poslije komanda TG *Vareš* planirala je različite pravce napada prema Stupnom Dolu, ali se nije usudila nijedan izvesti. Jedinice su uvođene na pravce napada i izvođene, ali nikakvih značajnih dejtava nije bilo do 2. novembra. Tog dana zaposjednut je Veokovac (tt 1339), kosa iznad Planinarskog doma, Perun, Sridice (tt 1422), Karasanovina (tt 1472), Tavanci (tt 1435), Slavin i Planinica.⁹⁴⁹ Šadić je 1. novembra, nakon što su njegove jedinice ovladale Kozijom glavom (tt 1091, 8 km sjeverno od Vareša), zahtijevao od ŠVK da naredi 3. korpusu da realizira naredbe ŠVK od 25. i 26. oktobra i napadne na svom pravcu. Nije više štitio brigadu *Bobovac* niti prijetio 3. korpusu nesagledivim posljedicama ako nastavi pješadijske napade na nju. Komandant ŠVK istog dana naredio je 3. korpusu napad s ciljem spajanja sa snagama 2. korpusa u rejonu Kozije glave. Komanda 3. korpusa odmah je naredila 7. SMbbr da uputi jedinice u Vareš i da, nakon izviđanja terena, sadestvuje jedinicama ARBiH koje su već izvodile b/d.⁹⁵⁰ U ponoć 1/2. novembar jedinice 7. SMbbr krenule su sa Željezničke stanice u Zenici. Vozom su stigle do Poriječana kod Visokog. Do Kokošića su prevezene autobusima, a dalje do Striježeva su išle pješice.⁹⁵¹ Ujutro 3. novembra pristigle su sve jedinice 7. SMbbr.⁹⁵²

⁹⁴⁹ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije “Vareš” sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993.

⁹⁵⁰ **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1188-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 25. oktobar 1992; **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1192-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 26. oktobar 1993; **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1202-1, *Naredjenje*, Sarajevo, 1. novembar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2355, *Naredjenje*, Zenica, 1. novembar 1993.

⁹⁵¹ **ICTY**, ARBiH, 7. SMbr, str. pov. broj: 1212/93, *Zapovjest za marš*, Zenica, 1. novembar 1993.

⁹⁵² **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije “Vareš” sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993. godine. Izvještaj TG *Vareš* tvrdi da je vod 7. SMbbr, koji je bio u Striježevu, odbio učešće u b/d jer nije imao naredbu nadređene komande. Iz izvještaja 2/7. SMbbr vidi se da su komanda brigade i komande sva tri bataljona, s izviđačima i grupama *Plavi soko* i *Planina*, stigle u Striježvo 31. oktobra i da su sljedeće jutro obavili izviđanje Karasanovine koju je, u dogovoru s komandom TG *Vareš*, trebao odraditi 1. bataljon koji se očekivao u ranim jutarnjim satima 2. novembra. Zbog problema s gorivom, jedinica je stigla tek naredno jutro (3. novembra). Komanda TG *Vareš* nije htjela čekati dolazak 1/7. SMbbr i odlučila je napasti na Karasanovinu u planirano vrijeme 2. novembra. Kada je četa taktičke grupe *Vareš* (četa odreda *Frka-Sjenke* iz sastava 302. mtbr) napala, pridružili su joj se samoinicijativno, bez naredbe, izviđači 7. SMbbr i grupe *Plavi soko*

Prema ranijoj zamisli, brigada je trebala napasti glavnim snagama (1. i 2. bataljon) pravcem Planinica – Slavin – Karasovina (tt 1472) i pomoćnim (3. bataljon) Budoželj – Medakovac – Kula – Mir – Stupni Do.⁹⁵³ Glavni pravac napada odradile su dan ranije jedinice TG *Vareš* u sadejstvu s izviđačima 7. SMbbr i njenim borbenim grupama *Plavi soko* i *Planina*. Komandant korpusa naredio je brigadi da, u cilju eksploatacije dotadašnjeg uspjeha, izvrši napad glavnim snagama pravcem Vareš Majdan – Tisovci, u sadejstvu sa snagama TG *Vareš*, i pomoćnim pravcem (manjim snagama) Borje – Prnjavor – Mir. S tog pravca, s linije razvoja Pajtov Han, trebala je jačim snagama produžiti napad pravcem Višnjevik (tt 890) – Mir – Stanovi i u bližem zadatku spojiti se sa snagama 2. korpusa uz istovremeno osiguranje desnog boka od VRS-a. Nakon ostvarenja zadataka, preuzetu liniju HVO-a prema VRS-u imala je zaposjesti TG *Vareš* i jedinice 2. korpusa. Na liniji Papale – Divnica (tt 1159) – Pržići 7. SMbbr morala je blokirati grad. Ukoliko bi se stvorili uvjeti, trebala je organizirati napad i osloboditi ga. Komandu nad svim jedinicama imala je komanda OG *Istok*. Komanda 3. korpusa upozorila je komandu 7. SMbbr na Ženevsku konvenciju i da ne smije dozvoliti *odmazdu i masakriranje*.⁹⁵⁴

HVO je počeo evakuaciju hrvatskih civila iz grada preko srpskog sela Okruglica u Kiseljak. Prema izjavama Hrvata koji su ostali, evakuacija je vršena nasilno i navodno su neki civili, koji su pružali otpor, ubijeni. U novonastaloj i povoljnijoj situaciji za ARBiH, promijenjeni su pravci napada 7. SMbbr. Ona je dobila opći zadatak da napadne na pravcu Višnjevik (tt 890) – Mir – Stupni Do – Tisovci i dalje Pržići – Daštansko u cilju spajanja

i *Planina*. Izvještaj TG *Vareš* prilično je konfuzan i opterećen uveličavanjem vlastitog doprinosa u oslobađanju Vareša radi čega minimalizira značaj 7. SMbbr. On spominje da je vod 7. SMbbr u Striježevu odbio učešće u b/d, jer nije imao naredbu, a zatim kaže da se u 10.00 sati uključio. Oslobađanje Karasovinice, Tavanaca i Planinice (jače uporište HVO-a) uslijedilo je poslijepodne i u prvim večernjim satima što znači da su pripadnici 7. SMbbr sve vrijeme učestvovali u borbi, ali izvještaj navodi učešće samo svojih jedinica. Izvještaj 2/7. SMbbr je jasniji i u njemu je razvidno da su se spomenute grupe brigade, koje su stigle u Striježvo 31. oktobra radi izviđanja, uključile u b/d kada se razvio boj. To se može vidjeti i u izvještaju TG *Vareš*, ali koji ne precizira njihov doprinos. Up.: Praljak, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993; ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 296-93, *Izvještaj sa borbenog zadatka 2. bataljona na terenu Vareš u period od 31.10. do 06.11.1993. godine*, Zenica, 11. novembar 1993.

⁹⁵³ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1220/93, *Zapovijest za napad op. br. 1120/93*, Zenica, 2. novembar 1993, 14,00 sati.

⁹⁵⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, IKM Kakanj, *Naredjenje za borbu*, Kakanj, 3. novembar 1993.

s 2. korpusom.⁹⁵⁵ Njen 2. bataljon napadao je pravcem Podjavor – Prnjavor, treći pravcem Višnjevik – Stupni Do i dalje Stupni Do – Tisovci, a prvi je bio u drugom ešalonu na pravcu napada 3. bataljona.⁹⁵⁶ Vareš više nije bio siguran hrvatski grad, kako je s ponosom izvijestio Rajić. Petković je zabranio da nijedan v/o ne smije napustiti područje na kojem se uspostavlja nova l/o i naredio je Rajiću da povрати objekte koji štite ulaz u grad, te da se uveže s VRS-om radi artiljerijske podrške i popune MTS-a.⁹⁵⁷

Prema izvještaju TG Vareš, 7. SMbbr nije do kraja odradila zadatak jer su njeni borci samoinicijativno napustili borbu kada su čuli da je grad prazan i odlučili da uđu u njega.⁹⁵⁸ Međutim, u izvještaju 2/7. SMbbr kaže se da su jedinice 7. SMbbr u noći 3/4. novembar od svog komandanta primile novi zadatak, koji je on dobio od komande korpusa, da u jutarnjim satima uđu u Vareš.⁹⁵⁹ Izvještaj komande OG Istok od 4. novembra tvrdi da je jedan bataljon 7. SMbbr ušao u 10.45 glavnom cestom u grad. Nakon toga njegovi borci počeli su pljačku, što je stvorilo *opssti kaos jer ovom jedinicom niko ne komanduje niti slussaju iccija naredjenja*. Kada su pripadnici drugih jedinica ARBiH vidjeli ponašanje boraca 7. SMbbr, i oni su se pridružili *opsstoj pljaccki*. Komanda OG Istok obavijestila je komande 3. i 6. korpusa da se sve pljačka i pali i da su se mnogi borci priključili. Bila je nemoćna *jer sva raspolozziva policija koja je angazzovana nije dovoljna da se spasi imovina*. Zahtijevala je od komande 3. korpusa da pošalje VP i blokira Vareš na svim putevima prema Kaknju: *Moramo preduzeti sve mjere da nam se u Varessu ne ponovi Fojnica, Kakanj*. Tražila je od svoje pretpostavljene komande i komande 3. korpusa *svu raspolozzivu policiju* i da komandant 3. korpusa lično dođe i preduzme odgovarajuće mjere. Uputila je pomoćnika komandanta za bezbjednost u Vareš. On je dogovorio s MUP-om da pošalje specijalnu jedinicu CSB Sarajevo, *Laste*, da zajedno s VP pokušaju uspostaviti red.⁹⁶⁰ Izvještaj komande TG Vareš

⁹⁵⁵ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993.

⁹⁵⁶ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1120-4/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 4. novembar 1993, 14,00 h.

⁹⁵⁷ ICTY, HVO, GS, broj: 02-2/1-01-3294/93, *Stabiliziranje stanja u Varešu*, Mostar, 3. novembar 1993.

⁹⁵⁸ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993.

⁹⁵⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, IKM Kakanj, *Naredjenje za borbu*, Kakanj, 3. novembar 1993; ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 296-93, *Izvještaj sa borbenog zadatka 2. bataljona na terenu Vareš u period od 31.10. do 06.11.1993. godine*, Zenica, 11. novembar 1993.

⁹⁶⁰ ICTY, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, broj: 02/1-2355, *Vanredni b/i*, Visoko, 4. novembar 1993.

navodi da su u grad ušle jedinice 7. SMbbr, četa iz 302. mtbr (iz odreda *Frka-Sjenke*) i pripadnici OpŠO Vareš.⁹⁶¹ Za njima su se sjurili i seljaci iz okolnih bošnjačkih sela. Nastala je opća pljačka i paljevina koju niko nije mogao kontrolirati. Nikome više nije bilo do borbe.⁹⁶² Zanimaren je glavni cilj oslobađanja Vareša, spoj s 2. korpusom i ostvarenje koridora Zenica – Tuzla. Komanda TG *Vareš* prenijela je jedinicama naređenje komandanta ŠVK da se odmah mora prekinuti sa svim nedozvoljenim radnjama i da se ništa ne smije iznijeti iz grada. Naredila je da se mora izvršiti dobijeni zadatak i ostvariti spoj s 2. korpusom.⁹⁶³ U Vareš je stigao i načelnik štaba 3. korpusa Sakib Mahmuljin.⁹⁶⁴ Doveo je čVP iz Zenice.⁹⁶⁵ Odlučeno je da sva vojska mora napustiti grad u kojem će ostati samo civilna i vojna policija. Između 15.00-17.00 sati počeo se uspostavljati red.⁹⁶⁶ Komande TG *Vareš* i 7. SMbbr izdale su naređenja borcima da moraju napustiti grad. Pod prijetnjom hapšenja zabranjeno im je da ponovo ulaze u njega.⁹⁶⁷ U 17.00 jedinice 7. SMbbr napustile su grad i vratile se u Striježevo.⁹⁶⁸ Do noći su

⁹⁶¹ **Odredom *Frka-Sjenke* komandovao je Ferid Provalić zvani *Frka*. Bila je to jedna od najboljih jedinica ARBiH u srednjoj Bosni. Mnogi njeni pripadnici odlikovani su *Zlatnim ljiljanom*.**

⁹⁶² **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993.

⁹⁶³ **ICTY**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, broj: 01/4-19, *Naredjenje*, Vareš, 4. novembar 1993.

⁹⁶⁴ **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 296-93, *Izveštaj sa borbenog zadatka 2. bataljona na terenu Vareš u period od 31.10. do 06.11.1993. godine*, Zenica, 11. novembar 1993.

⁹⁶⁵ **ICTY**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, broj: 02/1-2360, *Vanredni borbeni izveštaj*, Visoko, 4. novembar 1993.

⁹⁶⁶ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2431, *Dostava izvjestaja po aktu str. pov. br 02/1229-1 od 08.11.1993. god.*, Zenica, 13. novembar 1993. godine. **Već pola godine srednja Bosna i tuzlanska regija bile su blokirane i stanovništvo je bilo gladno. Kilogram brašna dostigao je cijenu od oko 40 DM. Cijene ostalih namirnica također su bile visoke. Ljudi su išli pješice i preko stotinu kilometara u nadi da će pronaći koji kilogram hrane ili govedo bez vlasnika. Naravno, osim ovih pljaškaša "od potrebe" bilo je i mnogo "tehničara" koji su se bavili pljačkom tehničke robe. Civilne i vojne vlasti su se trudile, ali gladne borbe i stanovništvo je bilo teško spriječiti. Tako se desilo da je u Vareš 16. novembra ušla jedinica iz 2. korpusa jačine od oko 300 ljudi i odmah započela pljačku. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, broj: 1/297-544, *Spriječavanje otuđivanja imovine*, Sarajevo, 17. novembar 1993.**

⁹⁶⁷ **ICTY**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, *Naredjenje*, Vareš, 5. novembar 1993; **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1120-6/93, *Naredjenje*, Zenica, 5. novembar 1993.

⁹⁶⁸ **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1217/93, *Borbeni izveštaj, stigao sa terena "Vareš" paketom*, Zenica, 4. novembar 1993; **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 296-93, *Izveštaj sa borbenog zadatka 2. bataljona na terenu Vareš u period od 31.10. do 06.11.1993. godine*, Zenica, 11. novembar 1993.

u Vareš stigli i predstavnici lokalne civilne vlasti.⁹⁶⁹ Uspostavljena je linija Budoželje – Mir – Stupni Do – Bijelo Borje.⁹⁷⁰ Komanda 3. korpusa izdala je naređenja podređenim brigadama da angažiraju sve raspoložive vojne policajce na sprečavanju haosa, pljačke i uništenja imovine. Angažirala je i SVB. Naredila je postavljanje *jakih* kontrolnih punktova na putevima koji vode u Vareš u svojoj z/o i predložila OG Istok da isto učini u svojoj.⁹⁷¹

Sljedećeg dana 7. SMbbr vršila je pretres terena i nastavila s napadom na pravcu koji joj je bio planiran za dan ranije. Krajnji cilj bili su Pržići i Daštansko gdje se trebala spojiti s 2. korpusom.⁹⁷² Prema podacima OG Istok u Pržićima se grupisalo oko 1.000 boraca HVO-a koji su spremali protivnapad na Vareš.⁹⁷³ Međutim, na pola puta 7. SMbbr je zaustavljena iz razloga što je s 2. korpusom već ostvaren spoj na Bijelom Borju.⁹⁷⁴ U petak, 5. novembra, Vareš je posjetio ministar Rusmir Mahmutćehajić.⁹⁷⁵

Vareš je jedini grad koji je ARBiH oslobodila tokom sukoba s HVO-om. Ostale gradove, ili dijelove njihovih općina (Bugojno, Busovača, Fojnica, Gornji Vakuf, Jablanica, Kakanj, Kiseljak, Konjic, Mostar, Maglaj, Novi Travnik, Prozor, Vitez, Zavidovići, Zenica i Žepče) odbranila je.

General A. Ramsy obavijestio je Praljka da se bez ikakvih problema odvija evakuacija hrvatskih civila i ranjenika iz Vareša, ali da UNPROFOR neće moći organizirati dalju evakuaciju ranjenika iz bolnice u Varešu ili Nove Bile *sve dok se HVO ne bude pridržavao duha već postignutog sporazuma* o puštanju sanitetskih helikoptera ARBiH zadržanih u Međugorju. Podsjetio ga je da je Tuđman naredio da se oni bezuvjetno puste. Prema Ramsyju, evakuacija ranjenika obje strane je u njihovom obostranom interesu, s čim

⁹⁶⁹ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993.

⁹⁷⁰ **ICTY**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, broj: 02/1-2360, *Vanredni borbeni izvještaj*, Visoko, 4. novembar 1993.

⁹⁷¹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2368, *Sprecavanje haosa i pljacke u Varesu*, Zenica, 4. novembar 1993.

⁹⁷² **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, *Zapovijest za napad op. br. 1220/93*, Striježovo, 4. novembar 1993, 21,00 h.

⁹⁷³ **ICTY**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, broj: 02/1-2360, *Vanredni borbeni izvještaj*, Visoko, 4. novembar 1993.

⁹⁷⁴ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993. Prvi fizički spoj 2. i 3. korpusa ostvaren je na Igrištu (tt 1303) prije početka završnih borbi. **Up.:** **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-388, *Angazovanje jedinica, izvještaj*, Zenica, 4. novembar 1993.

⁹⁷⁵ **ICTY**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 296-93, *Izvještaj sa borbenog zadatka 2. bataljona na terenu Vareš u period od 31.10. do 06.11.1993. godine*, Zenica, 11. novembar 1993.

se i Praljak mora složiti.⁹⁷⁶ Posmatrači PMEZ-a 4. novembra obišli su Vareš. Crkva je bila neoštećena. Mnogi izlozi bili su razbijeni, a radnje opljačkane, ali nisu mogli utvrditi da li su to učinili pripadnici ARBiH pri ulasku u grad ili vojnici HVO-a u odlasku. Zatekli su starješine ARBiH i lokalne vlasti kako ohrabruju Hrvate da ostanu i pozivaju njihove izbjegle sunarodnjake da se vrate. Posmatračka misija EZ-a raspolagala je podacima da je ARBiH imala dva poginula i sedam ranjenih boraca. Svi njeni korpusi, osim petog, teritorijalno su uvezani.⁹⁷⁷ Prema izvještaju posmatrača PMEZ-a, HVO se nije opirao što su tumačili kao mogući znak da nikada nije ni imao namjeru da zadrži Vareš. Njegovim oslobađanjem ARBiH je stekla značajnu stratešku prednost. Sve puteve od Gornjeg Vakufa do Tuzle imala je pod svojom kontrolom. Neimenovani fratar u Kraljevoj Sutjesci izjavio je posmatračima PMEZ-a da je Boban žrtvovao Hrvate u srednjoj Bosni za Hrvate u Hercegovini. Strancima nije bilo jasno zašto VRS nije ušla u Vareš i, ako to planira, zašto nije dok ga je HVO držao. Bilo bi joj lakše.⁹⁷⁸ Vojska RS vjerovatno je procijenila da bi teško zadržala Vareš i koridor prema Vozućoj, ako bi ga uspjela uspostaviti, jer bi se našla između dva najjača korpusa ARBiH koji bi se morali spojiti po svaku cijenu. Poštujući duh Ženevske konvencije, pripadnici 7. SMbbr i drugih jedinica ARBiH nisu vršili *odmazdu i masakriranje*. Brigada je 7. novembra napustila područje Vareša.⁹⁷⁹

Jedinice 2. korpusa preuzele su zadatak ovladavanja Daštanskim koji nikada nisu realizirale, što pokazuje da je jedini cilj oslobađanja Vareša bio osiguravanje komunikacije Tuzla – Zenica, a ne progon vareških Hrvata. Na tom putu Daštansko nije smetalo i HVO je mogao ostati. Jedinice OG *Istok* i OG *Lašva* imale su ukupno četiri poginula i 11 ranjenih boraca za cijelu operaciju oslobađanja Vareša, što pokazuje da otpor HVO-a nije bio kvalitetan i da borbe nisu bile teške. Ni artiljerijska podrška VRS-a nije bila posebno izražena, a njena pomoć HVO-u u pješadiji potpuno je izostala. Raspoloživi izvori ne nude podatke o gubicima 2. korpusa na njegovom pravcu napada ako ih je i bilo. Jedina opasna situacija bila je ispomoć i

⁹⁷⁶ Praljak, UNPROFOR, *Pismo A. Ramsaya Slobodanu Praljku*, 5. novembar 1993.

⁹⁷⁷ Krajem jula ARBiH je počela koristiti objekat D-B ("Tunel spasa" ispod piste sarajevskog aerodroma), čime je "otvorila" Sarajevo i preko Igmana ga povezala sa 6. korpusom.

⁹⁷⁸ ICTY, PMEZ, Regionalni centar Zenica, *Dnevni izvještaj za 04. novembar 1993*, 4. novembar 1993.

⁹⁷⁹ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1120-11/93, *Naređenje*, Zenica, 7. novembar 1993.

deblokada Stupnog Dola što se TG *Vareš* nije usudila. Stupni Do stavljen je pod kontrolu ARBiH tek s dolaskom 7. SMbbr kada se vareški HVO povukao. Izvještaj TG *Vareš* od 10. novembra pun je samopohvale.⁹⁸⁰ Gubici ž/s i utrošak MTS-a ukazuju na činjenicu da nije bilo značajnih borbi. Ni 7. SMbbr nije vodila neke teške borbe. Stanje odbrane HVO-a bilo je katastrofalno, a međusobni odnosi potpuno poremećeni. Poslije pretrpljenih većih gubitaka u ž/s i gubitka Veokovca, Peruna, Karasanovine i Planinice došlo je do općeg rasula u jedinicama HVO-a. Komanda brigade *Bobovac* i općinska vlada HVO-a odmah su napustili teritoriju općine. Nastupila je dezorganizacija u sistemu RiK-a tako da su jedinice i borci prepušteni sami sebi. Prema neprovjerenim informacijama, kojima je raspolagala komanda 7. SMbbr, došlo je do međusobnog obračuna usljed čega je zapaljeno nekoliko objekata u gradu (zgrada Općine, SJB, Kasarna *Zabrežje* i neki stambeni objekti). Prema podacima UNPROFOR-a na ulicama je ostalo mnogo mrtvih i vladalo je haotično stanje.⁹⁸¹

U Varešu su se sukobljavali interesi vareških Hrvata s kakanjskim i Blaškić–Kordićevim koje je na terenu predstavljao Rajić. Kao zaključak može se dati da ni odbrana HVO-a ni napad ARBiH nisu neka vrijedna ratnička djela. Moguće da je Rajićeva dvosedmična strahovlada nad lokalnim hrvatskim čelnicima i stalno iseljavanje Kakanjaca, što su Varešaci mogli tumačiti kao njihovo spašavanje, a svoje žrtvovanje, uveliko utjecala na b/m boraca brigade *Bobovac* i hrvatskog stanovništva. Nije nemoguće isključiti ni da je postojala svijest da je hrvatska politika „prodala“ Vareš jer je bio daleko izvan granica HZHB koje je mogla braniti. Godinama kasnije vareški Hrvati međusobno su se optuživali za pad Vareša, ali su optuživali i čelnštva HZHB i Hrvatske. Tuđmanovi stenogrami, objavljeni nekoliko godina poslije, pokazuju da Vareš zaista nije bio ni od kakvog značaja za njegovu politiku u Bosni i Hercegovini i da je na njega računao samo za zamjenu teritorije i stanovništva.

Prema izvještajima brigade *Bobovac*, u b/d od 17. oktobra do kraja prve sedmice novembra, imala je 59 poginulih, 75 teže ranjenih, 25 nestalih i 59 zarobljenih boraca. Nakon njenog povlačenja, na području Vareša ostalo je oko 600 hrvatskih civila, uglavnom starije dobi. U bazu Nordbat-a u Ponikavama smjestilo se 36 hrvatskih civila koji su tu ostali do februara 1994. godine. U Kiseljak i Kreševo iselilo se oko 6.500, a u Hrvatsku oko

⁹⁸⁰ **Praljak**, ARBiH, 6. korpus, OG Istok, TG Vareš, str. pov. broj: 01/3-17, *Analiza realizacije zadataka operacije "Vareš" sa hronologijom događaja*, Vareš, 10. novembar 1993.

⁹⁸¹ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1120-4/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 4. novembar 1993, 14,00 h.

700 osoba. Svi su prešli preko srpske teritorije. Nakon poraza, izvršene su smjene u komandi brigade, uključujući i njenog komandanta.⁹⁸² Od starih članova komande na svojim pozicijama ostali su samo pomoćnik za logistiku, pomoćnik za VOS i pomoćnik za propagandnu djelatnost. Vlada HVO Vareš se raspala, a ključni ljudi su uhapšeni u Kiseljaku, Dužnović i Gavran, i protiv njih je podignuta optužnica. Većina ostalih pobjegla je u Hrvatsku ili dalje u inostranstvo. Kruno Ridić, predstojnik za privredu, održavao je iz Karlovca kontakte sa Šadićem i zagovarao da se brigada *Bobovac* u Daštanskom preda 2. korpusu. Odnosi s VRS-om svodili su se na saradnju u odbrambenim dejstvima i korištenjem srpske teritorije uz prethodnu najavu od 48 sati. U hrvatskim nezavisnim medijima u više navrata istupali su predstavnici kluba Varešaka, Tvrtko Pejčinović i

⁹⁸² **Praljak**, HVO, Brigada Bobovac, *Izviješće*, Kiseljak, 31. decembar 1993; ICTY, HZHB, Povjereništvo HVO Vareš, broj: 01-60/94, Kiseljak, 29. januar 1994. godine. **Harah** je smijenjen na vlastiti zahtjev. U vrijeme b/d krajem oktobra bio je u teškom psihičkom stanju, ili ga je glumio, i van stroja. Ostao je u Daštanskom. Bio je i dalje aktivan u kontaktima s VRS-om. Ženu, Srpkinja, smjestio je u Ilijaš, gdje mu se sin priključio VRS-u. Blisko je saradivao s Ljubomirom Bearom, načelnikom bezbjednosti GŠ VRS. Hrvati mu više nisu vjerovali kao ni Marcelu Dusperu, bivšem starješini JNA i komandantu 1. bataljona brigade *Bobovac*, koji je nakon poraza brigade degradiran na mjesto zamjenika komandanta bataljona. Obojica su pali u nemilost zbog poraza u Varešu i pod sumnju zbog bliskih veza i čestih ličnih kontakata s VRS-om. Početkom 1994. godine SIS je predložio ministru odbrane HZHB da se što hitnije prebace iz Kiseljaka u vojno-istražni zatvor u Mostar. Up.: Praljak, HZHB, MO, SIS, ur. broj: 02-4/2-1-52/94, *Saznanja o Emilu Harahu i Marcelu Dusperu*, Mostar, 5. januar 1994. godine. Bliske i česte kontakte s VRS-om ostvarivale su i druge starješine HVO-a iz srednje Bosne, poput Rajića i Lozančića, ali samo je protiv Haraha i Duspera poveljen postupak. U vrijeme najizravnije i najintenzivnije saradnje VRS-a i HVO-a u rejonima Žepča, Kiseljaka i Daštanskog njih dvojica su optuženi za saradnju s VRS-om. Očito su služili kao „žrtveni jarci“ da se na njih prebaci sva odgovornost za gubitak Vareša kako bi se izbjegle optužbe Varešaka da su „prodani“ od višeg političkog rukovodstva. U dostupnim izvještajima Dusper se ne spominje tokom b/d. Harah je bio van stroja zbog psihičkog rastrojstva. Vjerovatno je već tada počeo proces njihovog „odstrela“ jer se nisu pokazali korisnima u realizaciji političkih ciljeva HRHB. Do dolaska Rajićevih snaga Harah je često kontaktirao sa Šadićem. Zanimljivo je da mu SIS to nije stavio na teret kao izdaju. Također je interesantan navod prof. dr. Ivice Bošnjaka u pismu Bobanu da je malo nedostajalo da brigada *“Bobovac”* postane integralni dio Alijine vojske. To se svakako mora odnositi na Haraha koji je tada bio njen komandant i često razgovarao sa Šadićem. Njegovo psihičko rastrojstvo vjerovatno je poslužilo i Rajiću da ga smijeni kako bi umanjio negativne posljedice te smjene. Lakše ga je bilo proglasiti ludakom nego riskirati da pripadnici njegove brigade pomisle da im se komandant ne želi boriti protiv ARBiH ili da za to nije sposoban i da je radi toga smijenjen. Svakako su već imali izraženo loš b/m. Tome u prilog govori i činjenica da je Rajić pohapsio sve kolebljive članove civilnog rukovodstva kako bi umanjio njihov negativni utjecaj na borcu. S druge strane, i Harahu je odgovaralo psihičko rastrojstvo jer je time izbjegao svu odgovornost za događaje na vareškoj općini kako prema hrvatskoj politici tako i prema bošnjačkoj strani.

Petar Jozelić, koji su pozivali vareške Hrvate da se vrate svojim kućama uvjeravajući ih da im ne prijeti nikakva opasnost i da općina Vareš uopće nije uništena niti jedno selo spaljeno. Nova komanda brigade *Bobovac* bila je protiv povratka. Četiri pripadnika brigade dezertirala su i vratila se kućama, na teritoriju pod kontrolom ARBiH. Osamnaest pripadnika brigade dezertiralo je u VRS, od čega dvojica Hrvati (ostali su bili Srbi).⁹⁸³ Armija RBiH je u Varešu zaplijenila velike količine dizel-goriva na benzinskim pumpama u Ponikvama (u tankovima i cisternama kamiona), Vareš Majdanu i magacinima *Željezare* (u bačvama). Zaplijenila je i određene količine eksploziva, te značajne količine hrane i odjeće. Devize iz *Željezare* i rudnika pokupili su direktori i ponijeli sa sobom. Pri povlačenju s Peruna pripadnici HVO-a bacali su oružje pored puta.⁹⁸⁴ HVO, koji je cijelu prvu ratnu godinu maltretirao pripadnike ARBiH i bošnjačke civile na svojim kontrolnim punktovima u srednjoj Bosni, određujući im mogu li proći ili ne, došao je u situaciju da usrdno moli Vojsku RS za odobrenje prolaza preko njene teritorije. Rajić, od čije je lične milosti ovisio prolazak kroz Kiseljak, molio je Mladića da mu izda potvrde za 12 ljudi iz komande OG-2 i brigade *B. Jelačić* da se mogu svojim vozilima i s ličnim naoružanjem kretati putem Kobiljača – Brgule i to samo po ukazanoj potrebi.⁹⁸⁵ Tim pravcem HVO se kretao na relaciji Kiseljak – Daštansko do Vašingtonskog sporazuma. Prema izvještaju PMEZ-a, krajem decembra pet pripadnika brigade *Bobovac* prebjeglo je iz Daštanskog u Vareš na teritoriju pod kontrolom ARBiH, a 33 su prebjegla u Tuzlu. Svi su oslobođeni i vratili su se u Vareš. Posmatrači PMEZ-a razgovarali su s Tihomirom Pendićem koji je 27. decembra prebjegao u Vareš i predao se ARBiH. Suborci su ga pustili da prebjegne s linije i nisu pucali na njega. U vrijeme razgovora bio je pod istragom ARBiH, ali su očekivali da će uskoro biti pušten kući. Pendić je posmatrača obavijestio da se u Daštanskom nalazi 800 pripadnika brigade i 100 hrvatskih civila, ali bez žena i djece. Komandant je bio Malbašić, a moral boraca veoma nizak. Većina bi ih se predala ARBiH i vratila u Vareš, ali su se plašili za porodice koje su im se nalazile u Kiseljaku. Hrana je u Daštansko dolazila iz Kiseljaka preko srpske teritorije, a VRS je vršila dotur MTS-a.⁹⁸⁶

⁹⁸³ **Praljak**, HVO, Brigada Bobovac, *Izvjешće*, Kiseljak, 31. decembar 1993.

⁹⁸⁴ **Praljak**, HVO, VP 1751, *Informacija o I. R.*, Kiseljak, 13. decembar 1993.

⁹⁸⁵ **ICTY**, HVO, ZP SB, OG-2, broj: 10-3407-1/93, *Zamolnica za izdavanje odobrenja za nesmetano kretanje*, Kiseljak, 12. novembar 1993.

⁹⁸⁶ **ICTY**, PMEZ, Regionalni centar Zenica, *Dnevni izvještaj za 6. januar 1994*, 6. januar 1994. (U prevodu je izvještaj pogrešno datiran na 6. juni.)

„Kakanjska bagra“ kriva je za „pad Vareša“

Anto Pejčinović, razočaran u svoju poziciju nakon gubitka Vareša, objavio je „frizirana“ sjećanja o dešavanjima na području vareške općine od izbora 1990. do sredine novembra 1993. pokušavajući skinuti sa sebe odgovornost i krivicu za događaje u Varešu prenijeti na kakanjske i travničke izbjeglice i Ivicu Rajića. Od osnivanja HZHB do kraja oktobra 1993. bio je njen prvi čovjek u Varešu. Bespogovorno je izvršavao sve političke zapovijedi Darija Kordića i učestvovao na gotovo svim ključnim sastancima srednjobosanskih prvaka HZHB organiziranih u režiji Kordića i Koštromana, a čiji je jedini cilj uvijek bio rušenje legalnih državnih organa i uspostavljanje paralelne i nelegalne strukture vlasti HZHB, čime su se stvarali pravni osnovi za njeno teritorijalno odvajanje od Bosne i Hercegovine i pripajanje Hrvatskoj. Motiv njegovog razočarenja i bijesa isključivo je iz razloga što to nije i realizirano. Kada je u bijedi izbjeglištva shvatio da je samo odigrao prolaznu ulogu nakon koje više nije značio ništa, te da je iskorišten i odbačen na smetlište povijesti, odlučio je javno kazati svoju „istinu o Varešu“. Prema njegovom tumačenju, vareški Hrvati pred izbore 1990. nisu bili mnogo zainteresirani za nacionalne stranke. Bilo ih je jako teško nacionalno osvijestiti. Ni vareške Bošnjake nisu zanimala nacionalna partije. Stranka demokratske akcije jedva je ostvarila uvjete da izađe na izbore, a SDS se nije ni formirala.⁹⁸⁷ Skupština Općine imala je 50 odborničkih mjesta od kojih je polovina bila za Hrvate zbog nacionalne strukture općine. Na izborima je HDZ dobio samo 13 mjesta. Najveći broj ostvario je SDP (19). Stranka demokratske akcije osvojila je 9, a Demokratski savez socijalista (DSS) jedno odborničko mjesto. Predsjednik SO Vareš bio je Dario Andrijević (SDP), a Zvonimir Dugonjić (HDZ) predsjednik Izvršnog odbora. Prvo oružje, prema Pejčinoviću, HDZ je dobio 20. decembra

⁹⁸⁷ Hrvatska demokratska zajednica podržala je i pomogla SDA da izađe na izbore i nagovarala vareške Srbe da formiraju SDS. To joj je bilo potrebno zbog vlastitog ojačavanja kroz homogenizaciju hrvatske nacije. Morala je stvoriti političke neprijatelje s kojima će se boriti da bi se među vareškim Hrvatima nametnula kao jedina stranka koja može zaštititi njihove nacionalne interese. Za Vareš je to bilo veoma važno jer je većina stanovništva, bez obzira na nacionalnost, bila okupljena oko nenacionalnih stranaka. Radi toga je HDZ-u bilo potrebno oslabiti te stranke, prvenstveno SDP, a to se moglo učiniti samo formiranjem nacionalnih stranaka druga dva naroda, što bi vareške Hrvate natjeralo da mu se priklone, naročito u uvjetima kada oni te stranke prihvate kao sebi neprijateljske i uvjere se da su i druga dva naroda uz svoje nacionalne partije. Jačanjem SDA i SDS-a, odnosno slabljenjem SDP-a i SRS-a, jačao je i HDZ.

1990. nakon čega je ono kontinuirano stizalo.⁹⁸⁸ Ta stranka nabavila je 1.600 cijevi pješadijskog naoružanja, 700 iz Hercegovine i 900 iz Hrvatske. Busovački HDZ uzimao je najviše i najkvalitetnije oružje. Na jednoj od aprilskih sjednica Skupštine Opštine Vareš 1992. usvojen je zaključak da su HVO i TORBiH legalne vojske koje će zajednički braniti općinu. Kako vareški Srbi nisu imali vlastitu nacionalnu stranku u općinskoj vlasti, svoje interese ostvarivali su preko srpskih kadrova u SDP-u i SRS-u. Na taj način pokušavali su opstruirati hrvatsko-bošnjačke pripreme za odbranu. Oni su činili 17% vareškog stanovništva i bili su dobro naoružani preko ilijaškog SDS-a. Na nivou općine formiran je zajednički štab od starješina HVO-a i TORBiH na paritetnoj osnovi. Nakon zaposjedanja Planinice i Slavina, HVO je dogovorio sa Srbima da predaju oružje. Predstavnici HVO-a i lokalni Srbi 7. juna 1992. potpisali su dogovor o međusobnom nenapadanju i da se sva srpska sela, istočno od Vareša, mogu otcijepiti od općine. To znači da je srpsko-hrvatska podjela Bosne i Hercegovine svoju konkretizaciju u Varešu započela krajem proljeća 1992. godine. Nakon toga, HVO se mogao i počeo se baviti Bošnjacima. Pokušao je s njima napraviti zajedničku vlast, ali pod nazivom HVO, *po modusu kako je već bilo urađeno u Mostaru*, čemu se SDA oštro suprotstavila. Ona je podržala sve što je HVO do tada učinio, ali nije prihvatila buduću općinsku vlast pod nazivom HVO. Složila se da dotadašnja vlast (SDP) s Andrijevićem nije učinila ništa korisno za odbranu općine. Kordić je 28. juna poslao pisane upute Pejčinoviću da HVO mora preuzeti kompletnu općinsku vlast. Uz pomoć protivdiverzantske jedinice 1. jula izvedena je blokada grada i svih važnih institucija. Nasilno su smijenjeni svi općinski dužnosnici osim Zvonimira Dugonjića. Pejčinović se, u svojstvu predsjednika HVO-a, nasilno nametnuo kao glavna vlast. Predstavnici SDA odbili su ući u vladu HVO-a. Umjesto njih ušli su lojalni Bošnjaci (Edhem Aščerija, Rusmir Berberović, Mufida Džindo i Suad Imamagić koji je ubrzo napustio). U bošnjačkom selu Striježevo SDA je formirala Ratno predsjedništvo Vareš. Školska 1992/93. počela je po hrvatskom nastavnom planu i programu. Mufida Džindo zadužena je za

⁹⁸⁸ Čini se da je Pejčinović pogrešno datirao godinu. Vjerovatno se radi o 1991. godini. To se vidi i po dataciji kasnijih događaja za koje je stavljao da su se desili 1991, a poznato je da su iz 1992. godine. Naprimjer, zaposjedanje Planinice i Slavina datirao je sa 31. aprilom 1991. godine. Događaj se desio 31. aprila 1992. godine. Po Pejčinoviću, to je uradio HVO, u saradnji s TORBiH, ali HVO nije ni postojao na datum koji on spominje. Pogrešna datacija nekih zbivanja u njegovom svjedočenju ne utječe na njihovu vjerodostojnost jer se vjerovatno radi o običnoj pisarskoj grešci.

školsstvo. Dobru saradnju HVO Vareš ostvario je sa Selimom Bešlićem iz Tuzle.⁹⁸⁹ U tuzlanskom konvoju koji je 10. juna 1993. opljačkan kod Novog Travnika nalazilo se i oko 20 kamiona za HVO Vareš. Opljačkani su, a dvije cisterne s naftom i jedno luksuzno vozilo su zadržani. Blaškićevu naredbu da napadnu *Muslimane Breze i Visokog* vareški HVO nije ispoštovao, svjestan svoje pozicije radi okruženja ARBiH. Praljak nije pridavao nikakav značaj Varešu. Pred Brunom Stojićem on je u januaru 1993. rekao Pejčinoviću da je Vareš muslimanski i da se s tim vareški Hrvati moraju pomiriti. Nakon pada Vareša nazvao ih je kukavicama. Najveći problem za Vareš nastao je 13. juna dolaskom oko 13.000 kakanjskih Hrvata. Kakanjski HVO imao je 700 cijevi pješadijskog naoružanja.

⁹⁸⁹ U isto vrijeme Bešlić je dobru saradnju uspostavio i sa srpskim agresorom. Major Milovan Stanković, Borislav Paravac (predsjednik IO SO Doboje), Vojo Kuprešanin i Tomislav Gligorić (vojni odsjek Doboje) sastali su se 23. oktobra 1992. u Tuzli sa Selimom Bešlićem (predsjednik SO Tuzla), Željkom Knezom (komandat 2. korpusa ARBiH), Osmanom Puškarom (komandant jedne od operativnih grupa 2. korpusa), Huseinom Vikalom (predsjednik SO Gračanica) i predsjednikom SO Srebrenik (dokument ne navodi njegovo ime i prezime). Od momenta kada je uspostavljen kontakt, odnos je *bio više nego korektan sve do završetka razgovora*. Učesnici su razgovarali o mogućnostima obustave b/d, puštanja u promet cestovnog i željezničkog saobraćaja, električne energije i uspostave privredne saradnje. Tuzlanska delegacija istakla je da *tuzlanska regija hoće da se izvuče iz sveg košmara u koji je uvučena politikom Izetbegovića i njegovih sledbenika, da stekne autonomiju i da se uključi u novu Jugoslaviju. Protivnici su džihada, patriotske lige i svih ekstremnih ustaško-muslimanskih paravojnih formacija i politike*. Dogovoreno je da se naredni sastanak održi u Banjoj Luci naredne sedmice i da delegacije budu trojne (politička, vojna i ekonomska). Do tog sastanka regije Doboje, Tuzla i Knin trebale su popisati sve svoje potrebe za robama iz tuzlanske regije. Trebalo je za 10-15 dana osposobiti elektroprenos za puni napon električne energije. Dogovoreno je da cestovne i željezničke komunikacije budu u funkciji od Knina do Beograda bez ikakvih smetnji i ograničenja. Tuzlanska delegacija odbila je prihvatiti UNPROFOR kao posrednika. Zahtijevala je da se napravi sporazum između suprotstavljenih strana. Srpska delegacija nije mogla govoriti o obustavi b/d bez zvaničnog stava vlade RS-a i GS VRS, osim što je dogovorila da se poštuje primirje na liniji od Gornje Željine (južno od Gradačca) do ušća Spreče u Bosnu (Svjetleća – Poljice) i od Lipca do Sižja (Doboje – jezero Modrac). Primirje je podrazumijevalo obustavu artiljerijskih i ofanzivnih dejstava. Tuzlanska delegacija pohvalila se srpskoj da je uhapsila *predsjednika SO Lukavac i sve njegove sledbenike koji su za džihad, patriotsku ligu i ekstremne ustaško-muslimanske organizacije*. Za naredni sastanak srpska delegacija obećala je tuzlanskoj da će je helikopterom MI-8 prebaciti iz Doboja do Banje Luke. Obećanje je ispunila i delegacije su se sastale još dva puta. Up.: ICTY, *Siže razgovora sa predstavnicima HVO i ZB. održanog na sastanku 23.10.1992. god. u Tuzli*, Predmet Hadžihasanović i Kubura (01313323-01313325), Zabilježku sačinio: major Dušan Mičić, oktobar 1992; ICTY, VRS, 1. KK-IKM Duge njive, Arhivski spisak, fascikl III, arhivska jedinica 370, *Siže razgovora sa predstav. HVO i ZB. održanog na sastanku 23.10.92. godine u Tuzli*, godina 1992; ICTY, VRS, 1. KK-IKM Duge njive, Arhivski spisak, fascikl III, arhivska jedinica 373, broj djelovodnika: 629-1, *Rezultati razgovora sa predstav. Tuzle, Gračanice i Srebrenika*, godina 1992; ICTY, VRS, 1. KK-IKM Duge njive, Arhivski spisak, fascikl III, arhivska jedinica 380, broj djelovodnika: 637-1, *Obavijest o sastanku naše deleg. za pregovore u Banja Luci*, godina 1992.

Za Kurbanški bajram, a prije sukoba na području općine Kakanj, pripadnici brigade *Kotromanić* ofarbalu su svinju u zeleno i utjerali je u džamiju. Tokom istog Bajrama, prema Pejčinoviću, vareška lokalna televizija prenosila je bajramski program. Pejčinović u svojoj ispovijesti dalje kaže:

(...) To nabusito ponašanje pripadnika HVO Kakanj na neki način je isprovociralo sukobe. Kasnije su zapalili par sirotinjskih muslimanskih kuća, zaklali desetak muslimana u Poljanima što je rezultiralo početkom muslimanske ofanzive na hrvatske prostore Kakanja. Uglavnom, za dva dana svi su se našli u Varešu. Ozlojeđeni nas su optuživali što im nismo pomogli. Vojska je odmah po dolasku bacala oružje i uniforme. Civili su također negodovali i zagovarali rušenje džamije u Varešu i protjerivanje muslimana.

Oko 1.000 Travničana došlo je u Vareš preko srpske teritorije. Oko 600 ih je bilo naoružano. Dolaskom izbjeglica uskoro je ponestalo hrane. Jedino rješenje Pejčinović je našao u saradnji s VRS-om. U razgovorima s Karadžićem dogovoren je prolaz konvoja pomoći preko srpske teritorije. Karadžić je bio raspoložen da pomogne vareški HVO zbog njegovog korektnog odnosa prema Srbima. Vareški HVO pokušavao je mobilizirati kakanjske v/o kojih je bilo oko 3.500, ali nije uspio. Rajićevom naredbom Travničani su prebačeni u Kiseljak. Kakanjski borci smješteni su u Planinicu i Slavin gdje je još uvijek živjelo dosta Srba. Protjerali su ih i opljačkali njihovu imovinu: *(...) Sve u svemu, proživjeli smo četiri teška mjeseca sa Kakanjcima (...) oni su pokazali jedno primitivno i vandalsko ponašanje.* Između vareških i kakanjskih Hrvata vladala je velika netrpeljivost. Izbjeglice nisu bile zadovoljne prijemom, a domaći nisu bili zadovoljni ponašanjem i nezahvalnošću pridošlica. Čestim demonstracijama i raznim pritiscima Kakanjci su tražili da se isele u Hercegovinu ili Hrvatsku. Srpska strana dozvoljavala je samo civilima prolaz, a oni nisu htjeli bez svojih, vojno sposobnih, muškaraca. Prema Pejčinoviću, u vezi s Owen – Stoltenbergovim planom, hrvatske vođe su Vareš i Kakanj ponovo prepustile bošnjačkoj teritorijalnoj jedinici. Iz Vareša su poslana otvorena protestna pisma Tuđmanu i Bobanu u kojima su ih pitali koje su prostore odredili za njihovo preseljavanje. Upozorili su ih da ne smiju *ugroziti vitalne interese ljudi koji tu žive stoljećima*. Kod Bobana je pismo naišlo na jako loš prijem.

U septembru su ga Pejčinović i Dužnović posjetili. Bio je vidno ljut zbog pisma, a još više radi zastave s ljiljanima koja je u to vrijeme stajala pored hercegbosanske na zgradi Opštine. Ranije mu je poručio, preko kakanjskog rukovodstva koje ga je prije vareškog posjetilo, da će ga zamotati u nju i ubiti. Naredio mu je da je skine dok se vrati u Vareš. Obećao mu je da će u slučaju napada 2. korpusa ARBiH na Vareš pobuniti jedinice HVO-a tuzlanske regije koje bi se povukle s položaja prema VRS-u. Preko Vareša se švercala srpska roba prema Tuzli. U to vrijeme Vareš je bio odlično snabdjeven i ostvarivao se veliki profit s teritorijom pod kontrolom ARBiH jer je na njoj vladala nestašica. Preko srpske teritorije prošlo je pet konvoja za Vareš. Boban je želio prekinuti tu švercersku saradnju Varešaka sa Srbima i Bošnjacima. Pejčinović je, u razgovoru s njim, tvrdio da je ta trgovina, osim dobre zarade za stanovnike Vareša i institucije HVO-a, kako bi se same finansirale, i određena zaštita od napada ARBiH. Smatrao je da će ARBiH sigurno napasti, zbog gladi, ako se trgovina obustavi. Varešaci su slali drvenu građu u Grude ne bi li za nju dobili MTS. Često nisu dobijali ništa. S Bobanom je dogovorena evakuacija preostalih kakanjskih izbjeglica preko srpske teritorije. Ali, situacija se komplicirala.

Kakanjci su pravili diverzije na području kakanjske općine kada su je napustili. Najveću su izveli na Teševskom brdu kada su, prema Pejčinoviću, uništili artiljerijski položaj ARBiH i ubili 36 njenih boraca. Uradili su to samoinicijativno i bez saradnje i znanja vareškog HVO-a. Uslijedio je jak napad ARBiH na vareške l/o. Ona je zauzela Kopljare. Kakanjci su ponovo pobjegli pred njom. U vrijeme napada polazio je dogovoreni konvoj Kakanjaca prema Hercegovini. Kakanjske pobjeglice s bojišta bacale su oružje i uniforme i trpale se s civilima na kamione. Tada je stigao Rajić i odvojio oko 1.000 vojno sposobnih i odveo ih u Kiseljak. Komanda brigade *Bobovac* nije uspjela ostale skinuti s kamiona s izbjeglicama i vratiti na liniju. Pejčinović kaže: (...) *Kakvog li apsurdna da nakon svega Petković u Kiseljaku izjavljuje da je za odlazak vojno sposobnih Kakanjaca iz Vareša kriva civilna vlast. Gdje su bili gospoda Petković i Rajić kada smo mi četiri mjeseca slali molbe i upozorenja da sami ne možemo izaći na kraj s tom bagrom.* Nakon odlaska Kakanjaca, stanje na linijama dodira s ARBiH nastavilo se zaoštrevati. Pala je Liješnica. Iz Kiseljaka je 21. oktobra stiglo pojačanje u desetak kamiona sa 180 pripadnika *Maturica* (borci iz Kiseljaka, Travnika i Kaknja) pod Rajićevom komandom. Bez ikakvih konsultacija s

lokalnim HVO-om, Rajićeva jedinica s oko sto boraca 23. oktobra je napala Stupni Do. Preostalih 80 boraca naredno jutro počelo je pretresati bošnjačke stanove i kuće u gradu. Privodili su muškarce. Usput su sve redom pljačkali: (...) *Nikada neću zaboraviti scene koje su se odigrale pred zgradom SO Vareš gdje su dovozili muslimane na kamionima, postrojavali ih i odmah sa ruku skidali prstenove, satove, lančiće, oduzimali novčanike i sl. Neke su izbacivali kao vreće iz kamiona, nisu pokazivali znake života.* Pejčinović je spasio desetak njih za koje je znao *da su apsolutno lojalni vlasti HVO.* Među njima je bio i Rusmir Berberović. U općinu su mu stalno stizale vijesti o neviđenom teroru nad Bošnjacima u gradu, a neki su u međuvremenu i ubijeni. Ubijena su i dva siromašna Albanca. Rajić je pratio situaciju u Stupnom Dolu. U džipu s njim i Malbašićem Pejčinović je vidio “Šunjića iz Travnika” s krvavim rukama i nožem u njima.⁹⁹⁰ Šunjić ga je prekorio što traži da se prekine nasilje nad Bošnjacima i pitao hoće li da ga kolje nožem koji mu je u rukama ili da ga pištoljem ubije. Rajić se smijao. Nakon toga stigao je Harah i obavijestio ga da mu je Šunjić naredio da idu u Stupni Do i *ono zatrpaju jer sve smo pobili.* Harah je bio u šoku. Rajić je pozvao Pejčinovića, Dužnovića, Ivicu Gavrana i Pavu Vidovića na Ponikve. Tu ih je zarobio. Dužnovića i Gavrana je sljedeći dan sproveo u Kiseljak. Objasnio je Pejčinoviću da mu je hapšenjem spasio život jer bi ga njegovi vojnici ubili. Haraha je smijenio zbog teškog psihičkog stanja u kojem se našao. Umjesto njega postavio je svog čovjeka, Krešu Božića. S Rajićem se nalazio i Zvonko Jurić, komandant 115. br HVO-a iz Tuzle. Njih trojica dogovorili su se šta će o događajima prezentirati Tuzlacima na skorom sastanku s komandom 2. korpusa. U gradu je vladao strah. Rajićevi ljudi sve su pljačkali, pa čak i Hrvate. U fiskulturnoj sali Gimnazije zatvoreno je oko 280 Bošnjaka. Među zatvorenicima je bio i Ramiz Trklja s drenom na vratu jer je bolovao od karcinoma. HVO je zapalio hotel na Ponikvama i silos s robnim rezervama (izvukli su nešto hrane, a najviše alkohola i cigareta).

Za ponašanje kakanjskih i kiseljačkih Hrvata u Varešu Anto Pejčinović dalje navodi:

(...) Kakanjci su kroz Vareš provukli 350 svojih osobnih automobila za koje su dobili čak i gorivo od nas. A sada njihovi sinovi zajedno sa Kiseljačanima bezdušno pljačkaju poštenu hrvatski narod Vareša
(...) Bojim se budućnosti koju ti razbojnici stvaraju u ime hrvatskog naroda.

⁹⁹⁰ Najvjerojatnije Marinka.

Rajićevi ljudi oduzimali su automobile i od vareških Hrvata i vozili ih sa sobom u Kiseljak zajedno s oteitim kamionima natovarenim robom opljačkanom po bošnjačkim i hrvatskim kućama i stanovima. Zbog pljačke hrvatske imovine, prilikom napuštanja Vareša, došlo je do oružanog obračuna između pripadnika brigade *Bobovac* i Rajićevih boraca u kojem je jedan Varešak poginuo, a dvojica teško ranjeni.⁹⁹¹ Preko Zvonka Jurića i UNPROFOR-a organiziran je sastanak na Ponikvama s predstavnicima komande 2. korpusa ARBiH. U odbijanju napada ARBiH na Daštansko HVO-u je pomogla VRS koja je dovezla i jednu *pragu*. HVO u Daštanskom je bio pod komandom VRS-a. Od 1.000.000 DM, koje je općinski HVO ponio iz Vareša za Kiseljak, na punktu u Blažuju VRS je uzela 200.000 za liječenje ranjenih boraca HVO-a iz Vareša i artiljerijsku podršku. U vremenu vareškog izbjeglištva u Kiseljaku lokalni razbojnici iz HVO-a tragali su za preostalih 800.000. Nekoliko ljudi su mučili i ubili zbog informacija da je novac kod njih. Sukobi Kakanjaca i Varešaka nastavljani su i u Kiseljaku. Nakon pokolja u Stupnom Dolu, Rajić je promaknut u čin pukovnika. Fiktivno je zbog svjetske javnosti smijenjen, promijenio ime u Viktor Andrić i nastavio obnašati istu dužnost. Dužnović, potpredsjednik HDZ Vareš, ubijen je u Kiseljaku. Dužnovića je Rajić više puta hapsio s Gavranom. Ubili su ga Kakanjci. Varešaci u Kiseljaku nisu imali nikakva prava: (...) *Svakodnevno su izloženi maltretiranju pa čak i ubijanju od strane povampirenih bojovnika. Cijenim da je politika hercegovaca od prvog dana na neki način protiv interesa nas koji smo živjeli gore.* Na zasjedanju zastupničkog doma HRHB u Livnu, Boban je izjavio da se HVO Vareš u svakom dogovoru s bošnjačkom stranom svrstavao u koncept muslimanske države i to namjerno, želeći da Hrvati Vareša budu spona s Bošnjacima u srednjoj Bosni. Predsjednik HVO Kiseljak Josip Boro rekao je Pejčinoviću da su Varešaci podanički narod. Na kraju svoje ispovijedi Pejčinović kaže:

*(...) Kao član HDZ i njen predsjednik u Varešu (...) optužujem hrvatsku politiku na najvišoj razini za izdaju hrvatskih interesa u Srednjoj Bosni, posebno u mom Varešu. Sada su mnoge stvari jasnije i oko pada Travnika i Kakanja. Sve je to rađeno po smišljenom scenariju (...) sve ste učinili da nas otjerate s naših stoljetnih ognjišta, koji ste nam to prostor dodijelili za naš budući život?*⁹⁹²

⁹⁹¹ Neki pripadnici brigade *Bobovac* prepoznali su svoje automobile kod Rajićevih ljudi. Tražili su da im ih vrate, na što su Rajićevi zapucali po njima, a ovi uzvratili.

⁹⁹² <http://www.prometj.ba/clanak/povijest/istina-o-varesu-2-problemi-s-kakanjcima-i-hvo-kiseljak-zlocin-u-stupnom-dolu-1064>; <http://veterani.ba/naslovna/?p=91>.

**NA PUTU DO FEDERACIJE
BOSNE I HERCEGOVINE**

Herceg-Bosna od zemljoradničke zadruga do države

Dan nakon oslobođanja Vareša, Tuđman se u Splitu sastao s civilnim i vojnim predstavnicima HRHB radi kritične situacije u toj paradržavi i veoma negativnog međunarodnog publiciteta za Hrvatsku zbog pokolja u Stupnom Dolu. Zapadne zemlje žestoko su reagirale, naročito SAD. Na početku sastanka naglasio je da su strateški interesi Hrvatske osiguranje proširenih granica.¹ Razjasnio je da su bosanskohercegovački Hrvati izašli na referendum za nezavisnost Bosne i Hercegovine samo iz razloga da njihov neizlazak ne bi napravio negativne posljedice za Hrvatsku u smislu da međunarodna zajednica prihvati, *ako smo za podjelu Bosne*, i zahtjeve hrvatskih Srba da se odvoje od nje.² Želio je da se *muslimanska i hrvatska* republika u uniji što tješnje vežu kako bi ušle u konfederaciju s Hrvatskom. Radi toga je, po njegovim riječima, s Izetbegovićem u Beču napravio *tajni sporazum*.³ Ponovo je izjavio da tim sporazumom hoće zaštititi HRHB i *one Hrvate koji bi ostali u Muslimanskoj republici*. Ranije nije spominjao, ali je ovom prilikom kazao da je i Hidajet Bišćević bio u hrvatskoj delegaciji, te potvrdio da su s bosanskohercegovačke strane potpisali Izetbegović, Silajdžić i Komšić. Nije mu bilo dovoljno da jednom pocijepa teritoriju Bosne i Hercegovine nego je želio cijepati i *muslimansku republiku*, te je potpisao tajni sporazum i s Abdićem. Želio je dva puta podijeliti Bosnu i Hercegovinu, kao cjelovitu, a potom i njen bošnjački dio: *...Ukoliko dođe do razlaza Unije, HR HB i AP ZB priključiti će se Republici Hrvatskoj*.⁴ Hrvatska je bila voljna osigurati autonomni status APZB. Uz Tuđmana i Abdića, sporazum je potpisao i Boban. Međutim, bez obzira na tajne sporazume s Izetbegovićem, odnosno Abdićem, *događaji se razvijaju suprotno tome...vjerovatno najvećim dijelom zbog nestalne*

¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 379.

² Isto, 379-380.

³ *Predsjednik Hrvatske i predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine (...) suglasni su da se odnosi između Bosansko-muslimanske republike i Hrvatske republike, u okviru Unije Bosne i Hercegovine, razvijaju na svim područjima sa ciljem stvaranja zajedničke države, koja će istodobno stupiti u konfederalni odnos sa Republikom Hrvatskom. U tom cilju dvojica će predsjednika osigurati hitnu, cjelovitu i neodgodivu provedbu svih odredbi zajedničke deklaracije potpisane 14. rujna u Ženevi. Dvojica su se predsjednika suglasili da održavaju stalne konzultacije glede razvoja regionalnih međunarodnih prilika.* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 380.

⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 380.

politike muslimanske.⁵ Učesnike sastanka obavijestio je da je 31. oktobra dobio pismo nadbiskupa Puljića.⁶ Stigla mu je i nepotpisana informacija iz Vareša.⁷ Komšić mu se ponudio da vodi hrvatsku politiku kako bi Hrvati ostali prisutni u Sarajevu i srednjoj Bosni. Tuđman je prihvatio *jer zaista, na kraju mi se nećemo svesti samo na ona područja gdje imamo u Herceg-Bosni republiku, gdje imamo vojnu kontrolu jer izvan tog područja živi, i u Sarajevu i u središnjoj Bosni znatan broj Hrvata*. Komšić ga je upozorio 1. novembra da se u Sarajevu užurbano pripremaju zatražiti uvođenje sankcija

⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 381. Sagovornicima je godinama govorio o dvoličnosti Alije Izetbegovića, kao tipičnog muslimana kojem se ne smije vjerovati, ne dovodeći u sumnju vlastitu iskrenost, iako je istovremeno potpisao *tajni sporazum* s njim o saradnji *Bosansko-muslimanske i Hrvatske republike* i s Abdićem koji bi dio te *Bosansko-muslimanske republike* nasilno odvojio i kao autonomnu oblast priključio Hrvatskoj. I ranije je potpisivao s Izetbegovićem sporazume o saradnji, kao onaj iz jula 1992, ili usmeno dogovarao saradnju, a istovremeno je sa Srbima dogovarao i realizirao podjelu Bosne i Hercegovine pričajući saradnicima o dvoličnosti Izetbegovića i Bošnjaka. Taj Tuđmanov obrazac o Izetbegovićevoj ličnosti i danas je veoma prisutan u hrvatskoj propagandnoj literaturi. Tako, naprimjer, Ivica Lučić kao jedinu objektivnu i naučnu biografiju Alije Izetbegovića preporučuje knjigu Dražena Pehara, a kojoj je i recenzent uz mediavelistu Mladena Ančića. Međutim, Peharova knjiga, osim namjene njenog autora, nema baš nikakve veze s naukom. Već na njenim prvim stranicama jasno su prepoznatljive namjere autora da Izetbegovića prikaže u potpuno negativnom svjetlu. U „strip izdanju“ knjiga ima svega stotinu stranica teksta na hrvatskom jeziku. Da bi stekla formu knjige, autor se potrudio da je objavi u dvojezičnom izdanju. Nemoguće je na stotinu stranica napisati kvalitetnu i temeljitu analizu lika i djela Alije Izetbegovića što dovoljno pokazuje autorovu ozbiljnost. Up.: Pehar, Dražen, *Alija Izetbegović i rat u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2011.

⁶ IZ SADRŽAJA PULJIĆEVOG PISMA: (...) Dobivši neke informacije od izvora, kojima nemam razloga ne pokloniti povjerenje, želim ih i pred vas iznijeti (...) ona je dospjela i u ruke nekim međunarodnim čimbenicima. Ne nekim, nego svima. Navodno je jedan općinski zapovjednik iz srednje Bosne, vrativši se s puta iz Gruda izjavio: „Mi imamo sklopljen ugovor sa srpskom stranom. Oni će HVO pružiti pomoć očistiti krajeve koje kontroliramo te će nam omogućiti iseliti Hrvate iz Kiseljaka, Kreševa, Vareša, Viteza i Busovače, a mi ćemo te predjele predati četnicima (...)” Na upit zašto se žrtvuju toliki momci koji se bore, navodno je odgovorio: „Moramo izazvati Muslimane da nas protjeraju odavde. Taj zadatak sam dobio (...)” Oni stalno tvrde da im dolaze takvi nalozi (...). Više nemam povjerenja da nas naša politika štiti. Osjećamo se žrtvovanim (...). Puno je dokaza da nas (HVO) zaista želi istrijebiti iz ovih terena i Muslimanima se pruža prilika da to lako učine (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 381-382.

⁷ (...) Stupni Do nisu počinili Varešani nego Ivica Rajić sa 500 specijalaca pod punim naoružanjem. Uhapšeni su Pejčinović, komandir policijske stanice Ivica Gavran, stric mu fra Ignacije Gavran i Dužnović. Uhapšeni su pod izlikom da Vareš ne ratuje, da šverca sa Srbima i Tuzlom (...). Vareški Hrvati su pitomi. Kakanjski su ekstremisti. Većina Rajićevih specijalaca su Kakanjci. Na TV Vareš išli su bajramski i božićni programi (katolički i pravoslavni), a u jednoj prilici su kakanjski Hrvati obojili svinje u hrvatske trobojnice i utjerali u džamiju. HVO Vareš je uklanjao sve ekstremiste koji su tražili sukobe sa Srbima i Muslimanima. Počeo je progon Muslimana (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 382-383. Uporedivši ove informacije s Pejčinovićevom ispoviješću, može se bez sumnje prepoznati da je on autor informacije. U svojoj ispovijesti Pejčinović je svakako priznao da je obavijestio Tuđmana o dešavanjima u Varešu.

Hrvatskoj. Zamolio ga je da intervenira kod Bobana da se ne preduzimaju mjere protiv njegove porodice u Kiseljaku. U drugom dopisu, Komšić je pitao šta učiniti s opkoljenim hrvatskim mjestima u srednjoj Bosni. Predložio je rješenje kao u Tuzli, da se HVO veže uz ARBiH, kako bi se na taj način zadržao hrvatski narod. Predložio je traženje sigurnih zona u Žepču, Busovači, Vitezu, Novom Travniku, Gornjem Vakufu... Bio je mišljenja da bi se hrvatske enklave u srednjoj Bosni možda mogle odbraniti oružjem, ali bi trebala pomoć HV-a. U toj varijanti, prema Komšiću, postojala je opasnost srpsko-bošnjačkog saveza.⁸ Zdravko Bošnjak uputio je Tuđmanu apel za pomoć iz Novog Travnika. U tom gradu bilo je puno izbjeglica, vladala je nestašica hrane, vode, struje i MTS-a. Počeli su se buniti Posavljaci. Mato Paćak, prijeratni bosanskohercegovački ministar za rad i zamjenik saveznog ministra za rad SFRJ, bio je protiv podjele Bosne i Hercegovine. Svećenici, rodom Posavljaci, pozivali su u Njemačkoj zemljake i optuživali hrvatsko rukovodstvo za loš odnos prema Bosanskoj Posavini i Posavljacima. Oni nisu mogli protumačiti Tuđmanov odnos prema bosanskohercegovačkim Hrvatima i njegove poteze drugačije nego da su ga njegovi saradnici pogrešno informirali o stvarnom stanju. Nisu mogli razumjeti da nije konsultirao biskupe, svećenike i narod o pitanjima bosanskohercegovačkih Hrvata i njegovih poteza i akcija koje smjeraju *dijeljenju Bosne pod svaku cijenu*. Optužili su ga da je sve što je do tada činio išlo na štetu bosanskih Hrvata. Smatrali su da su se Hrvati trebali boriti za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu i to ne samo iz svećeničkih krugova nego i u hrvatskoj politici. Na ove optužbe i suprotstavljanje njegovoj politici, Tuđman se učesnicima sastanka pohvalio da njegovu politiku u potpunosti prihvaćaju i podržavaju biskupi Perić i Komarica, koji mu je još rekao da je jedino ta politika u interesu i Hrvata van teritorije HZHB. Jedino je Puljić, prema Tuđmanu, iz svoje sarajevske pozicije, za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu. Tuđman je cinično rezimirao: *...da smo mogli sačuvati i cijelu Jugoslaviju, pa bi svi Hrvati bili u cjelovitoj Jugoslaviji*. Potom je nastavio iznositi neistine kako su Hrvati demografski padali zbog srpske i bošnjačke hegemonije.⁹ Ponovo se iskoristio Izetbegovićem, kao izlikom, za pad Bosanske Posavine za što su ga posavski svećenici optuživali. Tvrdio je da su Srbi vojnički bili nadmoćniji i da nije dao Bosanski Brod za Prevlaku. Prema njemu, slučajno se brigada HV-a s tenkovskom jedinicom povukla iz

⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 383-384.

⁹ Isto, ...384-386.

tog grada, pod nerazjašnjenim okolnostima i bez naredbe, istog dana kada i Vojska Jugoslavije (VJ) s Prevlake. Komisija nije mogla utvrditi kako se to desilo.¹⁰ Ivo Križanović iz HKD *Napredak* tražio je da se Bosanska Posavina proglasi posebnom autonomnom pokrajinom. Tuđman je tražio da se odmah donese odluka da se neko zbog Stupnog Dola *ne samo smijeni s dužnosti, nego i stavi pred sud, da bi time mogli izaći pred svjetsku javnost*.¹¹

Boban je zanijekao istinitost sadržaja Puljićevog pisma tvrdnjom kako je nemoguće da takav izvor (*jedan općinski zapovjednik iz srednje Bosne*) može postojati u hrvatskim redovima koji obnaša bilo kakvu dužnost. To je trebalo značiti da su svi dužnosnici HRHB ljudi od njegovog punog povjerenja i da nadbiskup ne govori istinu. Ipak, mudro je izbjegao direktno optužiti nadbiskupa za laž, nego je krivicu prebacio na fra Petra Anđelovića koji je jedini iz Gruda mogao doći do Puljića. Pobijao je i navode iz pisma Varešaka tvrdeći da je to podvala Ivice Mlivončića koji se kao novinar za vrijeme Jugoslavije istakao pišući protiv Hrvata i Katoličke crkve. Ni Komšiću nije ostao bez odgovora. Tvrdio je kako nije istina da je njegova kuća u Kiseljaku opljačkana i konfiscirana. Što se tiče Udruženja *Sjeveroistočna Bosna* iz Sarajeva, prema Bobanu, radi se o tome da je nekoliko prijeratnih funkcionera hrvatske nacionalnosti, koji žive u Sarajevu, napravilo svoja zavičajna udruženja u svrhu služenja sarajevskoj politici. Ni posavskim svećenicima iz Njemačke, prema Bobanu, ne treba davati previše značaja jer su *kolo fra Petra Anđelovića*. Motivaciju Puljićevog pisma pronašao je u mogućnosti da je ono njegova reakcija na pismo koje je on njemu poslao desetak dana ranije. U tom pismu Boban je upoznao nadbiskupa da nijedan svećenik iz njegove dijeceze nije obišao prognane srednjobosanske Hrvate. Detaljnije je objašnjavao kako *ni jedan bosanski fratar, ni svećenik bosanske nadbiskupije nije bacio pogled među te ljude*, iako su u jednom izbjegličkom centru čak dva brata i dva bratića Franje Topića. Nije prisutne obavijestio da je Puljić obišao srednju Bosnu početkom ljeta. Očekivano, hvalio je Komaricu i spomenuo njegovu čestitku povodom godišnjice

¹⁰ Isto, 387.

¹¹ (...) jer kao što vidite Muslimani se igraju, oni smjenjuju svoje zapovjednike koji su krivi (...). U ljeto ove godine, još u lipnju i početkom jula, konkretno sam rekao rješava se sudbina Hrvatske države za možda stoljeća. Odbraniti srednjobosanske enklave. Ovladati čitavim pravcem Prozor-Uskoplje-Bugojno-Jajce i ne dopustiti Muslimanima južno od Mostara (...). Naći načina da zadržimo hrvatske ljude na onim područjima gdje su u središnjoj Bosni, pa znači i nekom našom ako je moguće, nekom našom politikom i preko takvih ljudi kao što je Komšić u Sarajevu (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 388-390.

osnivanja HZHB koja je u biti jedna lijepa poema hrvatskoj borbi i slobodi hrvatskog naroda. Nije mogao odoljeti da je ne parafrazira kako bi prisutne upoznao s Komaričinom odanošću Tuđmanovoj politici. Komarica je u toj čestitki Bobanu kazao: (...) *Ako ne mognemo drukčije, onda vaša zapovijed, da ostanemo, ostati ćemo do zadnjega. A vaša zapovijed da idemo, ići ćemo tamo gdje nam kažete da idemo.* O Stupnom Dolu nije htio pričati. Ostavio je to Petkoviću. Obavijestio je Tuđmana da je Izetbegović 4. novembra preko državnog radija pozvao vareške Hrvate da ostanu kod svojih kuća s pojašnjenjem da ih ARBiH ne tjera nego da oslobađa zemlju.¹²

Tuđman i Boban lijepo su dogovorili i odigrali svoje uloge. Prvi se predstavio kao pravi demokrata, koji ima sluha i razumijevanja prema svojim kritičarima, iznoseći pred prisutne sve pristigle optužbe na svoj račun, a drugi ih je potom sve do jedne, taksativno, obarao. Ko je optužio Tuđmanovu politiku, Boban ga je kritizirao i opovrgavao, a ko ju je pohvalio, poput Komarice, Boban ga je hvalio.

Prlić je bio mišljenja da nije sporna politička ideja, nego njena operacionalizacija i da za pobjedu nije dovoljan samo nacionalni zanos.¹³ Za njega nije pitanje u kojoj je mjeri HRHB država nego kako funkcionira, koje su smetnje u tom smislu i kako ih otkloniti. Kazao je da oni iz njenog rukovodstva i ne žele da izraste kao država, jer znaju šta je njihov cilj (pripajanje Hrvatskoj), ali je bitno da li se oni ponašaju kao država. Smatrao je da Bošnjaci imaju konzistentnu politiku koja ne varira često: (...) *Oni imaju jasan cilj.* Za razliku od ostalih hrvatskih političkih i vojnih aktera, držao je da su se Bošnjaci pripremili za rat, ustrojili vojsku i djelovali planski i dobro organizirano. Prema njemu, Bošnjaci preko bosanskohercegovačke diplomatsko-konzularne mreže djeluju politički i promidžbeno, te time ostvaruju postavljene ciljeve, a koje *lako svijetu prodaju kroz multietnički, multikonfesionalni karakter Bosne i Hercegovine.* U Herceg-Bosni od njenog nastanka je *borba između sustava i improvizacije* jer je nedostajalo kadrova.¹⁴ Naglasio je da je ona opstala na najnerazvijenijem hrvatskom području u Bosni i Hercegovini, zapadnoj Hercegovini, jer je izgubila Bosansku Posavinu i srednju Bosnu. Prema Prliću, bosanskohercegovački

¹² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 391-393.

¹³ (...) *Mi jesmo postali formalno republika sa institucijama (...) ali su prisutne sve porođajne muke koje taj proces prati (...). Vlada koja bi predstavljala državu nije formirana, ali su imenovani predstojnici i predsjednik HVO (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 394.

¹⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 395.

Hrvati žele se odvojiti od Bosne i Hercegovine, ali ne žele izgubiti mogućnost ekonomske koristi od privredne saradnje s Bošnjacima. Bio je zabrinut zbog Izetbegovićevog prihvatanja crnogorske luke Bar za privredni izlaz na more: (...) *To je praktično marginalizacija pozicije Hrvata u Bosni i Hercegovini.* Bez privrednih i prirodnih potencijala Bosanske Posavine, srednje Bosne i s lukom Bar za bošnjačke poslovne potrebe, ostatku HRHB, odnosno zapadnoj Hercegovini, prijetila je *ozbiljna opasnost da postane slijepo crijevo.* Bio je siguran da su Bošnjaci ubili danskog vozača iz humanitarnog konvoja kako bi za to optužili Hrvate s ciljem da se humanitarna pomoć za Bosnu i Hercegovinu usmjeri preko Bara. Pitao se da li je HRHB rentabilna investicija Hrvatske, imajući u vidu sve što je uloženo, naročito kroz oružje, i predložio njihovo potpunije približavanje.¹⁵ Iz toga bi se moglo naslutiti da je ocjenjivao kako je angažman Hrvatske bio motiviran ekonomskom isplativošću, a ne razlozima spašavanja bosanskohercegovačkih Hrvata, te zbog isplativosti investicije i kompenzacije predlaže potpunije približavanje koje bi na taj način bilo vraćanje duga Hrvatskoj. Tražio je bilo kakvu vojnu pobjedu da se povрати raspoloženje borcima i stanovništvu. Nije mu bilo bitno na kojem pravcu, Mostaru ili Gornjem Vakufu, *ili akcija koja se gore planira spajanje Kiseljaka sa Busovačom.* Zaključio je da se moraju *približavati zaokruženju teritorija.* U proljeće se vlada HVO-a bavila prijedlozima i utvrđivala zaključke o preseljavanju određenih brigada koje bi uključivalo i preseljavanje stanovništva s tih područja i njegovo koncentriranje na određenim pravcima za koje se smatralo da mogu postati i ostati kao hrvatski prostori.¹⁶ Nije spomenuo nijedno mjesto iz kojeg su se brigade HVO-a trebale povući s hrvatskim stanovništvom zbog zaokruživanja teritorije, ali moglo bi se vjerovati da je to sigurno Kakanj, Vareš, Zenica, Žepče, Maglaj i Zavidovići, a možda još Travnik, Fojnica, Kiseljak i Kreševo ili neki njihovi

¹⁵ Mesić je svjedočio u Hagu da je Hrvatska u potpunosti finansirala HZHB. Josip Manolić, zadužen za tajne službe, nakon podnošenja ostavke izjavio je da je ona dnevno trošila na institucije HZHB milion DM. U proračunu RH nikada nije bilo nijedne stavke. Mesić je mišljenja da je novac išao preko ministarstva: MORH Odjelu odbrane HZHB, MUPRH Odjelu unutarnjih poslova HZHB, Ministarstvo zdravstva RH Odjelu zdravstva HZHB, Ministarstvo obrazovanja RH Odjelu obrazovanja HZHB i slično. Up.: "Postrojbe Hrvatske vojske ilegalno su poslone u BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (7)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 12. decembar 2000, 9. **Nije bilo nikakvih dokaza da se išta trošilo u HZHB jer je novac išao preko ministarstava. Ministarstvo odbrane RH nije bilo pod kontrolom Sabora.** Up.: "I hrvatska vlast i Fikret Abdić željeli su slomiti suverenu BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (21)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 28. decembar 2000, 9.

¹⁶ Isto, 396.

dijelovi.¹⁷ Gornji Vakuf i Bugojno sigurno nisu, jer je Tuđman mjesecima insistirao na njihovom zauzimanju kako bi povezao komunikaciju Prozor – Jajce i Prozor – Novi Travnik, ali nije naglašavao potrebu dalje borbe na pravcu Bugojno – Donji Vakuf – Jajce očekujući politički dogovor sa Srbima.

Prlićevo podsjećanje naročito pomaže u postavljenoj dilemi je li ARBiH protjerivala srednjobosanske Hrvate ili je HVO namjerno inicirao sukobe koji bi doveli do njihovog iseljavanja u smislu strateškog zaokruživanja teritorije. Malobrojni bosanskohercegovački Hrvati, sa svojom paradržavom, morali su dobro voditi računa o što boljoj organiziranosti njenih granica kako Hrvatska ne bi došla u situaciju da otimačinom bosanskohercegovačke zemlje, radi strateškog popravljavanja vlastitih granica, ne dopadne još gorih. Tuđman je stalno isticao poboljšanje hrvatskih granica za naredna stoljeća. Ukoliko bi s HRHB dobio samo teritorije koje je držao HVO, on bi, zapravo, Hrvatskoj napravio još gore granice osim ako ne bi prisvojio i Abdićevu APZB i od Srba dobio spoj s njom od Jajca preko Ključa i Bosanskog Petrovca, te od Livna, Glamoča i Bosanskog Grahova. Zbog toga mu je bilo strateški važno zauzeti Bugojno i Gornji Vakuf. Srednjobosanske enklave imale su sekundarnu važnost u odnosu na pravac Prozor – Gornji Vakuf – Bugojno.

Prlić konstatira *nastojanje da svaki Hrvat ostane da živi gdje jeste, ali postoji pragmatika i koncentracija snaga*. Da bi se to realiziralo, tražio je stručnu pomoć svih hrvatskih dužnosnika, od predsjednika Republike preko Sabora do Vlade. Približavanje HRHB i Hrvatske smatrao je neophodnim da bi se *sustav mogao održati i egzistirati*. Tražio je *svekoliku* vojnu podršku Hrvatske. Mostar mu je bio od posebnog značaja.¹⁸ Obavijestio je Tuđmana da naredni dan ide u Veliku Kladušu na razgovor s Abdićem i Srbima.¹⁹

¹⁷ Kiseljak i Kreševo su od VOMP-a područja koja nisu bila obuhvaćena “hrvatskim” provincijama i “republikom”. Bez povezivanja s Busovačom, što vojnički nije uspijevalo, ta dva grada bila su nezgodna enklava naročito nakon gubitka kontrole nad Fojnicom i preko nje sa Sebešićom. Ni put Fojnica – Sebešić – Prozor HVO nije uspio do kraja izgraditi niti zadržati tako da su Kreševo i Kiseljak bili nepotreban balast i mogli su poslužiti samo za dobru teritorijalnu trgovinu kao i Žepče i Daštansko.

¹⁸ (...) *Herceg Bosna bez Mostara kao sveučilišnog, kulturnog i svakog drugog centra, sa kazalištem, orkestrom i sa onim elementima što čine jedan život koji je normalno da civiliziramo, i koji bi trebalo da bude normalno za civiliziranu Europu, ne znači mnogo (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 396-397.

¹⁹ (...) *sa Srbima moramo igrati igru radi enklava jer je to jedini način da održimo u životu i omogućimo vojnu snagu kako bi se zaštitili od Muslimana (...) što se tiče Muslimana očigledno je da će se morati igrati na dvije karte sa različitim ljudima na jednoj i na drugoj strani. A onaj koji će koordinirati tu igru, ćete vjerovatno biti vi ili neki visoki dužnosnik iz Hrvatske (...). Bez lomljenja kičme armije Bosne i Hercegovine na pravcu*

Zdravko Sančević, hrvatski ambasador u Bosni i Hercegovini, osvrnuo se na stanje kriminala u HRHB i konstatirao da su formirali zatočeničke logore, ali da *skoro i nema* zatvora za hrvatske kriminalce.²⁰ Na njegovom stavu može se zaključiti da je glavna zadaća HZHB bila “etničko čišćenje” Bošnjaka i da su kriminalci bili *kao familija jedna* s njenim čelnicima. Govorio je o nekoliko različitih tendencija među srednjobosanskim Hrvatima mimo HRHB. Svi njihovi protagonisti, prema Sančeviću, osim Komšića koji je uspostavio kontakt s Tuđmanom, pokušavali su tražiti neke svoje načine da se održe, ali podvijanjem Bošnjacima.²¹ Sve te tendencije spašavanja nisu bile pod kontrolom. Kao primjer naveo je razliku između Žepča i Usore. Tuđman je ubacio da se zaštita Žepča mora uspostaviti preko srpske strane, a u slučaju Usore neka koncesija s Bošnjacima. Sančević je smatrao da će *tek sada*, nakon oslobađanja Vareša, *ekstremni Muslimani nagariti da unište sve te moguće naše enklave*, što znači da ranije nisu “garili”. Predložio je da se radi na tome da zapadna Bosna i srpsko područje u Bosanskoj krajini ostane u *bosanskohercegovačkom tijelu*, a da Srbi istočnu Bosnu priključe Srbiji u zamjenu da i oni dopuste da se HRHB priključi ili približi Hrvatskoj.²² Borba za Mostar i Stolac bila mu je silno važna jer se morao *zapriječiti prodor muslimana na more zbog sigurnosti južne Hrvatske*.²³ Veliki problem predstavljala mu je odbrana srednjobosanskih enklava zbog blizine Zenice, a ako se ne odbrane, srednja Bosna *je otišla*. Upozorio je da *treba imati na umu mogućnost pada enklava*. Borbeni moral u HVO-u bio je loš.²⁴ Bio je mišljenja da ih je Silajdžić *prediblaio* s nekoliko hapšenja kojim je neutralizirao sve ono što su oni napravili.²⁵

srednje Bosne smatram da se teško može očekivati bilo kakvo posebno rješenje sa ovom dominantnom grupacijom kod Muslimana na čelu sa Alijom Izetbegovićem (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 398.

²⁰ (...) *mi smo uspjeli (...) formirati te logore zatočeničke, ali koliko ima zatvora u HZ HB (...) jer to je bila kao familija jedna, funkcionirala je kao familija (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 399.

²¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 399.

²² Isto, 400.

²³ (...) *Ako se oni na bilo koji način približe moru, mi ćemo imati vruga i pol kroz puno vremena. Silajdžić i ostali su, kada je Tito dopustio školovanje vani, išli na sveučilišta u treći svijet gdje su naučili fundamentalizam (...).* Cerić je, po Sančeviću, u Čikagu naučio fundamentalizam. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 401.

²⁴ (...) *Čak i oni veliki i borbeni Hercegovci na sve moguće načine pokušavaju da kidnu iz Bosne i Hercegovine (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 402.

²⁵ (...) *On pokazuje svijetu da i on to radi. Ne samo to nego puno efektivnije jer ima čak nekoliko ljudi iza brave, što mi nemamo. Izetbegovićeva para radi. Sve one milijune dolara, koje je on osobno, ili je dobio za Bosnu i Hercegovinu su, protiv nas. Potkupljuju niz ljudi vani, i bundestagove zastupnike. S nacionalnom promjenom imena iz muslimansko u bošnjačko, obilaze ljude van i pozivaju i naše ljude (...) ima budala koje to prihvaćaju, katolika, Hrvata (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 403.

Praljkovo izlaganje veoma je zanimljivo. Smatrao je da su Hrvati srpskim protjerivanjem Bošnjaka doživjeli etničku okupaciju, posebice Bugojno, Travnik i Mostar. U januaru se na najvišim nivoima HZHB i RH razgovaralo o tome da li 12% Hrvata, koliko ih je ostalo u Bosni i Hercegovini, mogu održati sve enklave.²⁶ Predlagalo se utvrđivanje granica HZHB kako bi se na njih pozvala vojska i narod koji bi ostali preko granice. U tom trenutku to je trebala biti banovina Hrvatska. VOMP je smatran završnom etapom rješavanja hrvatskog problema.²⁷ Praljak je otkrio da *nije Usora sklopila iz ljubavi sporazum s Muslimanima nego upravo zbog toga što nema nikakve šanse ni lijevo ni desno izaći*.²⁸ Referisao je da su trenutne mogućnosti da za sedam dana može početi ofanziva na Gornji Vakuf *sa relativno velikom izvjesnošću da uspije...isto tako* i na pravcima Mostar – Blagaj i Gornji Vakuf – Bugojno (*do Gračanice*). Ostao je bio *problem Drežnice koji nije tako jednostavan*. Prema Praljku, jedinice u Kiseljaku, Kreševu i Varešu *bile su dobre, vojni ustroj dobar, čvrstina vođenja postrojbi je dobra*. Jedini problem bio je logistiranje koje se u potpunosti vršilo preko „srpskih teritorija“. Mijenjala se nafta za MTS, a radile su se i zajedničke akcije s VRS-om protiv ARBiH. Situacija u Žepču bila je dobra. Zbog slabljenja VRS-a, u nekoliko navrata HVO joj je morao vraćati teritorije koje je izgubila od ARBiH. Najlošije je stajala lašvanska enklava, *izrazito uska na pojedinim dijelovima*. Armija RBiH je bila posebno zainteresirana za SPS jer bi tako zaokružila cjelokupnu proizvodnju municije.²⁹ S tom

²⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 403.

²⁷ (...) *Izgubili smo Fojnicu. Ista situacija se dogodila u Bugojnu, Travniku (...). U Bugojnu najbolje naoružana brigada HVO (3 700 ljudi od kojih 2 400 boraca i 1 000 domobrana, tenk, haubice, hiljadu granata). Sve palo. Travnik, Vareš, isto (...). Pejčinovića i cijelu ekipu trebalo je strijeljati. Hrvati u Tuzli nemaju nikakve šanse (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 404.

²⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 404-405.

²⁹ (...) *Tvornica je minirana, ako bi došlo do pada, to bi se sve skupa diglo u zrak (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 404-405. Na sastanku komandi zbornih područja Tomislavgrad i Mostar 2. novembra konstatirano je da je situacija za HVO *pitaje biti ili ne biti*. Dogovoreno je da se krene u zajednički napad prema Vitezu preko Gornjeg Vakufa, a da l/o prema VRS-u preuzme HV. Komandanti su dogovorili da neće dirati Mostar nego da će sve snage koncentrirati prema Vitezu. Planirali su napad na dva pravca, jedan: Gornji Vakuf – Gračanica (Bugojno) i drugi: Gornji Vakuf – Novi Travnik – Vitez. Za potrebe operacije pristiglo je novih 520 pripadnika HV-a, a očekivali su dolazak još većeg broja. Cilj b/d bio je izbijanje na granice Banovine Hrvatske. Hrvati Usore i Žepča potom bi se preselili prema Bugojnu i Travniku, a Kiseljak i Kreševo ostaju do daljnjeg bez rješenja. Boban je bio na sastanku s Karadžićem, a Prlić s Abdićem. Up.: Praljak, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*. Već naredni dan Praljak je naredio Blaškiću da procijeni mogućnost postavljanja većih količina eksploziva prema Travniku i ostalim položajima ARBiH koji bi aktiviranjem prouzrokovao veće materijalne štete i nanio gubitke u ž/s. Tražio je i izvještaj o načinu miniranja SPS-a, posljedicama i da li to ima pod kontrolom. Up.: ICTY, HVO, GS, ur. broj: 02-2/1-01-3289/93, *Mogućnost korištenja eksploziva-zapovijed*, Čitluk, 3. novembar 1993.

enklavom nije bilo nikakve veze osim helikopterima. Unutar nje postojali su *užasni problemi koji su kulminirali svađama i psovka*. Piloti su letjeli *dva-tri puta i nakon što ih gađaju često odustaju...* Smatrao je da nema nikakvih realnih izgleda da će se helikopterskim logisticiranjem, jer *helikopter može odnijeti 100 000 metaka što je izrazito malo*, moći održati enklava ukoliko se u najskorije vrijeme ne probije koridor Kiseljak – Busovača i da HVO u Bosni i Hercegovini ne može imati dva neprijatelja.³⁰ Tuđman se ubacio konstatacijom da *crtu Novi Travnik-Vitez-Busovača treba obraniti i osigurati*. Praljak je dalje kazao da su u HVO-u očekivali dva bataljona HV-a da probiju koridor prema Fojnici. Nisu došli, a poslije je palo Bugojno i nastali su veliki problemi da se probije koridor. Zalagao se za vođenje rata samo s jednim neprijateljem.³¹ Sitni animoziteti u GS HVO prerastali su u sukobe i netrpeljivosti koje su razarale *pomalo i vojnu, a i ukupnu civilnu strukturu HZ HB*.

Slikovito je, i pomalo zabavno, Praljkovo viđenje i poređenje srpskih, bosanskohercegovačkih i hercegbosanskih političara:

(...) bez obzira koliko je srpska država unutra šuplja, oni imaju svoje ministre inozemnih poslova, skupštine, oni jednostavno izgledaju na nešto (...). Isto tako se događa i sa Muslimanima. Treba vidjeti kako oni tamo vladu postroje, kakvi su to smokinzi, kravate (...). Mi smo u tom pogledu, gospodine Predsjedniče, sve više počeli ličiti, ukupno, zajedno svi skupa, na zemljoradničku zadrugu.

Predložio je da se izvrše potpune smjene vojnog i političkog rukovodstva HRHB koje je smatrao potrošenim i zamorenim. Nije poštudio ni sebe.³²

Pratković je referisao o dešavanjima u Varešu. Negirao je da su borbe počele napadom HVO-a na Stupni Do 23. oktobra, tvrdeći da su počele napadom ARBiH na Kopljare 19. oktobra. Komandant brigade Bobovac pozvao je Kiseljak u pomoć 21. oktobra u 23.00 sata. Rajić i Pratković donijeli su odluku da interveniraju s jedinicom iz Kiseljaka koja je brojala 210 ljudi. U jedinici je bilo 100 Kakanjaca. Vodili su je Rajić i još 6-7 oficira brigade B. Jelačić iz Kiseljaka. U večernjim satima 23. oktobra Stupni Do

³⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 404-405.

³¹ (...) *Mi sa dva neprijatelja po mom dubokom uvjerenju ne možemo gore. Pomoć HV trebala bi biti u brzom ubacivanju nekih jedinica za jednu akciju na sedam dana i poslije preko noći izvlačenje. Na primjer, ako se uzme Vakuf, pa se uzima Bugojno, ubaciti jedinice iz Imotskog preko noći udar i odmah izvlačenje nazad (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 406.

³² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 407.

je pao. U Varešu su uhapšeni Pejčinović, Dužnjević i Gavran te odvedeni u Kiseljak. “Špiro iz Travnika” je bio u Stupnom Dolu. Prema *Pratkoviću*, 47 ubijenih u Stupnom Dolu bili su u uniformama ARBiH. HVO nije dozvolio pripadnicima Nordbat-a da uđu u selo. Harah je tražio svoju smjenu. Varešaci se nisu borili niti su se željeli boriti te su napustili položaje. Jedinica iz Kiseljaka držala se u Varešu koliko je mogla. Ostatak brigade *Bobovac*, oko 1.400 boraca, na liniji 3-4 km istočno od Vareša i s VRS-om držao je taj prostor. Nalazio se u rejonu Brgula i VRS mu ga nije dala napustiti. Rajić je pokušavao angažirati brigadu za napadna dejstva, jer je, po njegovoj procjeni, postojala mogućnost da se uzmu objekti oko Vareša. Tuđman u tome nije vidio svrhu. Naložio je da se ono *što je ostalo od Vareša* prebaci u Kiseljak i probije koridor preko Kaćuna za Busovaču. *Pratković* je smatrao da će biti problem 1.400 ljudi prebaciti preko srpske teritorije. Civili su već bili otišli. Praljak je predložio da se jedan bataljon uputi u Žepče jer u Kiseljaku *već ima 936 Kakanjaca* koji su 19. oktobra napustili Vareš. Izjavio je da su ih više maltretirali vareški Hrvati za vrijeme boravka u Varešu nego Srbi dok su preko njihove teritorije prelazili za Kiseljak. *Pratković* je dodao da je nakon 19. oktobra, odnosno odlaska 936 vojnika za Kiseljak, ostalo još 520 kakanjskih boraca s civilima. Rajić ih je odvojio i ostavio. Ali, kad je on otišao za Kiseljak, *gospoda iz Vareša* se dogovorila sa Srbima i svi su evakuirani s civilima. Zadržani su u Hercegovini.³³ Između Varešaka i Kakanjaca vladala je velika mržnja.³⁴

Tole se plašio da hrvatski narod tek dolazi u tešku situaciju.³⁵ Smatrao je velikim problemom što su u formiranju HVO-a *prekopirali* model HV-a ne vodeći računa o tome da li su uvjeti isti.³⁶ U GS HVO bio je neadekvatan

³³ *Lucić, Stenogrami...*, Knjiga prva, 407-409.

³⁴ (...) *Kakanjci su smetali Varešanima jer Varešani su imali dobru suradnju sa drugim korpusom. Oni su imali izvanredne veze s 2. korpusom i Tuzlom. Kakanjci, nakon poraza od 3. korpusa, nisu mogli smisliti Varešane i obrnuto. Kakanjci su svim silama kopali da odu iz Vareša (...).* Up.: *Lucić, Stenogrami...*, Knjiga prva, 409.

³⁵ (...) *Mislim da to sagledava i pučanstvo i da nije uopće čudno što imamo sve više onih koji žele napustiti teritoriju HZ HB, srednje Bosne (...). Najveći problem je što mi nismo prišli narodu, s njim uspostavili tijesnu vezu, ne znamo puls našeg naroda. Postoji i kod njih lokalizam (zašto Ljubuški ide u Gornji Vakuf (...)) zašto ovi idu ovamo, zašto nisu na pragu svoga doma...).* Loše je političko informiranje u jedinicama (...) *nemamo koheziju postrojbi (...)* svaki momenat brigada može ponovo da se rasipa (...). *Mi smo imali rasipanje brigade (...).* To je non-stop (...) pojedini predsjednici općina čak kalkuliraju, iza njih je njihova brigada, njihova vojska (...). Up.: *Lucić, Stenogrami...*, Knjiga prva, 410-411.

³⁶ (...) *Mislim da u tome nismo uspjeli jer tijekom događaja pokazuje da imamo puno promašaja. Razlika u plaćama (neke plaća Vlada, neke općina (...)) profesionalne jedinice su drugačije plaćane) dovodi do stalnih konfrontacija što utiče na vojnu sposobnost HVO (...).* Up.: *Lucić, Stenogrami...*, Knjiga prva, 410-411.

i nestručan kadar i veliki broj nećijih štićenika. U rad GS direktno su se miješali i s nivoa predsjednika općina. Vojska je podmićivana da se zadovolji i smiri.³⁷ Postojao je problem mobilizacije i dezerterstva. Iako je hrvatska propaganda tvrdila kako su Bošnjaci nesposobni i nepripremljeni za rat, Tole je, poput Prlića, tvrdio suprotno.³⁸ Procjenjivao je da će mostarski dio pod kontrolom ARBiH biti iskorišten za borbeno djelovanje u dva pravca: s obje strane Neretve ka Neumu i prema Prozoru i Gornjem Vakufu.³⁹ Osvrnuo se na Tuđmanov predloženi pravac napada: Gornji Vakuf – Bugojno – Jajce. Smatrao je prioritetnijim osvojiti Gornji Vakuf i spojiti srednjobosanske enklave. Tuđman je dodao, *pravac: Gornji Vakuf – Novi Travnik*.⁴⁰ Tole je pravac Bugojno – Jajce smatrao teškim.⁴¹ Njegova priča o nabijenim dječijim i staračkim glavama na kolčeve oko Grabovice potaknula je maštu prisutnih u kreiranju propagande.⁴²

³⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 411.

³⁸ (...) kao vojnik mogu da kažem da smo uvijek korak iza muslimanskih oružanih snaga, i zato nemamo ni neke veće vojne uspjehe (...). Uspjeli smo im slomiti ofanzivu na Gornjem Vakufu i Mostaru, ali nismo imali svežih snaga da pređemo u kontraudar (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 412.

³⁹ (...) To je strategija MOS-a jer bi na taj način razbili koncepciju HZ HB i time definitivno hrvatski narod doveli u položaj da bi mogao čak razmišljati o napuštanju onih prostora gdje muslimanska noga do sada nije kročila. Prvi puta sam ovdje čuo globalni plan. Do sada ga nisam čuo (...) od kada sam u GS nisam imao ni jednom sastanak na kome bi donijeli i neke planove, na kome bi sagledali šta smo uradili, šta nam je raditi i koje smo rezultate imali (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 412.

⁴⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 412.

⁴¹ (...) Naši vojni potencijali koje momentalno imamo svode se na očuvanje crta (...). Imamo određen broj postrojbi za napadno djelovanje. Momentalno GS radi na izvlačenju sposobnih (...) u svrhu stvaranja manevarskih jedinica. Bez pomoći HV (...) mislim da će to ići jako teško (...). Obavještajni podaci nisu optimistični. Hrvatska da pomogne u vraćanju dezertera koji su veliki problem što se često spominje. Problem je i snabdijevanje MOS preko Hrvatske, preko humanitarnih organizacija u Hrvatskoj (...). Snabdijevanje naših snaga preko VRS, primjer u Žepču, ljudi smatraju švercom i osobnom koristi GS, ministarstva ili pojedinaca (...). To se kreće od najviših političkih krugova iz Livna koji to proturaju. Rade se opstrukcije. Konvoji ponekada stoje 3-4 dana. Stupni Dol-izuzetno negativni efekti (...) nemamo apsolutno nikakvu koordinaciju (...) postoje snimci Stupnog Dola (...). Imali smo priliku politički obraniti Stupni Do (...) imali smo selo Kopljari gdje je nad hrvatskim pučanstvom izvršen strašan jedan genocid (...). MOS koristeći UN upao je u Kopljare produžujući borbe ka Stupnom (...). U Donjoj Grabovici 19 ljudi, od djece do staraca, odsječene glave koje su nabijene na kolac i postavljene oko sela (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 413-414.

⁴² Sančević je dodao: (...) mi imamo tih odsječenih glava, 37 ubijenih Hrvata. Španci su zatajili ovaj događaj. U Jablanici pored vojarne UN postoji javna kuća u kojoj su smještene Hrvatice koje služe izživljavanju muslimanskih vojnika. To ima i na Rostovu (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 414-415. Među trinaest ubijenih hrvatskih civila u Grabovici (Marić Pero, Dragica i Martin; Zadro Ivan, Matija (žena), Mladen i Ljubica; Brekalo Josip Jozo; Drežnjak Živko i Ljuba; Mandić Ivan i Miletić Ilka) i četvorogodišnja je djevojčica (Mladenka Zadro, kćer ubijenih Mladena i Ljubice, a unuka ubijenih Ivana i

Ćiro Ružić je rekao kako je Boban prije nekoliko dana izjavio da je razgovarao s Varešacima, kad je formirana HZHB, i dogovorio formiranje jedinice koja će izvući stanovništvo ako dođe do okruženja. To bi moglo značiti da je jedina svrha postojanja HVO-a u Varešu bila evakuacija hrvatskih civila, a što se može potvrditi i činjenicom da brigada *Bobovac* zaista nije pružila nikakav kvalitetan otpor. Nije držao mudrom odluku da se prihvati Komšićevo nuđenje Tuđmanu za političkog predstavnika sredn-jobosanskih Hrvata.⁴³

Tuđman je problem sveo na osiguranje granica Herceg-Bosne što povoljnije. Obećao je da će *Cazinska krajina isto tako biti u sastavu hrvatske države*. Nije odustajao od Komšića.⁴⁴ Naredio je formiranje vlade HRHB i Hrvatskog vijeća Unije,⁴⁵ te očuvanje linije Novi Travnik – Vitez – Busovača. Što se tiče Kiseljaka i Kreševa, podsjetio je da su u pregovorima s Vanceom

Matije). Ostale žrtve su odrasle dobi, a starosti do 87 godina. Prema patološkom nalazu splitske bolnice, izjavama preživjelih svjedoka i sudskoj rekonstrukciji događaja, Brekalo Josip Jozo ubijen je, raspet na križ, odsječena mu je glava i nabijena na kolac, a Marić Pero je zaklan. Ostale žrtve su strijeljane. Nema drugih nabijenih glava na kolčevima. Djevojčica je strijeljana sa svojom majkom nakon što su joj strijeljani otac, djed i baba. Njena dva brata, dječaci od 11 i 13 godina, uspjeli su pobjeći u šumu. Od sedmočlane porodice Zadro preživjela su samo njih dvojica. U drugim dostupnim izvorima hrvatske provenijencije, osim u "Tuđmanovim stenogramima", ne spominje se postojanje javnih kuća s Hrvaticama za izživljavanje *muslimanskih vojnika*, što svakako ne znači da nema još hrvatskih izvora s takvim podacima. U izvještajima PMEZ-a, UNPROFOR-a, MKCK-a, pa ni ARBiH, ne spominju se prinudne javne kuće sa zatočenim Hrvaticama. Međutim, poznat je jedan slučaj silovanja žene koja je izvedena iz objekta u kojem su bile smještene hrvatske izbjeglice u Jablanici. Slični objekti nisu postojali na Rostovu niti je poznato neko silovanje u tom rejonu.

⁴³ (...) *Postoji dvojnost politike koja se vodi prema Muslimanima i ona nije riješena. Jedna se vodi od nas, a jedna iz Zagreba (...) nadbiskup Puljić sa fra Petrom Anđelovićem ne zastupa interese hrvatske politike (...) otići postrojbama pa im reći da Komšić u Predsjedništvu i Kljujić, koji je uvijek iza njega ili u blizini, predstavljaju hrvatsku politiku, svi do jednog vojnika će napustiti prvu crtu (...) kako objasniti vojnicima da mi imamo s njima jedno političko rješavanje, a ovamo se pripremaju u rat protiv nas (...) enklave su u vrlo lošoj situaciji (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 416-417.

⁴⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 417. (...) *Onaj dio naroda koji se ne nađe u granicama HR HB mora shvatiti da ne postoji ni jedan narod na svijetu koji je u sastavu jedne države (...). Onima koje ne obuhvati HZ HB osigurati će se prava i ostanak na bazi reciprociteta i međunarodnih konvencija ili preseljenje u njihovu državu. HB treba organizirati i državno ustrojiti kao republiku (...) moramo imati i političko predstavništvo Unije (...). Može se zvati hrvatsko vijeće Unije (...) u to tijelo trebaju ući, osim HDZ, i takvi ljudi kao što je Komšić (...) da izbijemo argumente da ne vodimo računa o hrvatskom puku u Sarajevu, Varešu, Žepču (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 418.

⁴⁵ Hrvatsko vijeće unije trebao je, po Tuđmanovoj zamisli, voditi Komšić. Ono bi politički predstavljalo Hrvate koji su teritorijalno bili van granica HRHB. Iako unija nije zaživjela, Komšić je stvarno formirao takvo vijeće samo pod drugim imenom – Hrvatsko narodno vijeće (HNV).

i Owenom bili pristali da se integriraju sa Sarajevom, ali u novonastaloj situaciji, kada je ARBiH oslobodila Vareš i Kakanj, moralo bi se ići *pod svaku cijenu* na povezivanje kiseljačko-kreševske enklave s Busovačom i onda sagledati može li se to i zadržati. Ipak, Kiseljak i Kreševo mu nisu bili neka prevelika preokupacija i kaže: (...) *Ali, onaj dio Travnik, Vitez Busovača, što je i po tom razgraničenju, i u Ženevskoj konferenciji ušlo u Hrvatsku republiku, to pod svaku cijenu.*⁴⁶ Gornji Vakuf bio je prioritet radi Novog Travnika, Bugojna i Jajca, također *pod svaku cijenu*. Radi političkih i vojnih razloga naredio je da se *sada ne ide na Mostar*, jer bi *podiglo svjetsku buku protiv Hrvatske*, nego samo da se drže linije odbrane. Kazao je kako je ranije dao nalog, ako bi ARBiH krenula južno od Mostara, da se HV direktno uključi i da se u borbama na tom pravcu HVO ne treba ni planirati. Dakle, nije imao povjerenja da bi HVO mogao zadržati ARBiH niti biti od neke pomoći HV-u. Neum mu je bio previše važan da bi riskirao s HVO-om. Rekao je da je iz inostranstva bilo ideja da Srbi odu, a da Hrvati i Bošnjaci ostanu skupa, ali mu je to bilo neprihvatljivo zbog bošnjačke majorizacije Hrvata.⁴⁷ Hrvatska republika HB je, po Tuđmanu, kao država u svakom pogledu, a Hrvatsko vijeće za sve Hrvate u uniji.⁴⁸

Mijo Tokić iz Tomislavgrada bio je mišljenja da je situacija toliko alarmantna da treba tražiti pojačanje iz cjelokupnog hrvatskog korpusa *odavde do Sidneya, naći jednu ekipu koja može u ovoj današnjoj situaciji spasiti narod, odnosno spasiti hrvatske interese u srednjoj Bosni*. Izgleda da nije prepoznao Tuđmana sposobnim da ga spašava.

Na kraju sastanka razgovaralo se o prijedlozima kandidata za sastav vlade HRHB. U nju je mogao ući i poneki “nebitan Musliman”. Tako je Boban predložio za zamjenika ministara zdravlja (Ivana Šarca) Alića, a *taj Musliman nije toliko bitan*. Vlada je trebala imati tri potpredsjednika i trinaest ministarstava. Boban se zalagao za Antu Valentu, Krešimira

⁴⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 418.

⁴⁷ (...) *Ali jesmo, kad je Alija potpisao sa Srbima da RS ide Srbiji, da se onda HR HB priključi Hrvatskoj, ali...da se s tom i takvom muslimanskom republikom slopi savez prijateljstva, pa čak i zajedničke obrane, zbog toga da je ne bismo prepustili srpskoj strani (...). I zbog toga što to zapad hoće, i zbog svojih finansijskih i vojno strateških razloga (...) mi smo svojim izjavama, potezima davali do toga, da nam nije stalo, i da smo bili sami uzroci toga sukoba sa Muslimanima. A to treba pod svaku cijenu spriječiti, čak i zbog naših ljudi, pa i zbog takvog svijeta. Prema tome organizirajmo se i politički budimo dovoljno mudri i dovoljno pametni i organizirajmo se tako da te strateške ciljeve ostvarimo (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 419-420.

⁴⁸ (...) *Jesmo li se razumjeli? Da se ne kaže briga Bobana za Hrvate u Varešu ili u Žepču, Usori (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 420.

Zubaka, Vladimira Šoljića, Branka Kvesića, Valentina Čorića, Brunu Stojića, Branimira Hutera (Silajdžićev zamjenik), Jozu Marića, Branka Ivkovića, Ivana Šarca i Alića kao njegovog zamjenika. Predloženi su još Slobodan Božić, Dario Kordić, Darko Lukić, Ćiro Grubišić, Milan Kovač, Vice Vukojević, te Pejo Ćošković i Nikola Gabelić koji su još uvijek bili u Banjoj Luci. Zaključeno je da se odmah pristupi učinkovitijoj organizaciji državne uprave HRHB, donesu zakoni o administrativnom, političkom i teritorijalnom ustroju republike i nove vlade, uspostavi političko predsjedničko tijelo Hrvata u uniji i poduzmu hitne mjere za okončanje istrage u vezi sa Stupnim Dolom i krivičnim sankcioniranjem odgovornih.⁴⁹

Hrvatsko osvajanje Gornjeg Vakufa - „ključ rješenja“

Tuđman se 6. novembra sastao s ministrom odbrane i generalima HV-a uključenim u hrvatsku agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Razgovarali su o narednim b/d. Na početku razgovora ponovo je naglasio da se u Bosni i Hercegovini vodi rat za nove hrvatske granice.⁵⁰ U javnosti se, s hrvatske strane, govorilo o *podmukloj muslimanskoj agresiji* i spašavanju nedužnog hrvatskog naroda od genocida. Dan ranije donesene Tuđmanove političke odluke HV je trebala realizirati na terenu.⁵¹ Generali su dobili zadatak da Gornji Vakuf moraju odmah osvojiti.⁵² Vareš i Žepče nisu mogli biti obuhvaćeni u sastav proširene Hrvatske jer je strateški cilj bio kompaktnost teritorije.⁵³ Želio je povezati Gornji Vakuf s lašvanskom enklavom i pokušati

⁴⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 424-431.

⁵⁰ (...) Sve do sada, ja sam u lipnju mjesecu zvao i ministra i načelnika stožera i početkom srpnja sam molio, rekao sam im u Bosni i Hercegovini se sada vodi rat za područje granica hrvatske države. Nije nam isto da li će granica biti Jajce, sa Travnikom i samo sa Novim Travnikom, Vitez, Busovača (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 432

⁵¹ (...) Od Kiseljaka i Kreševa mi u diplomatskim razgovorima nismo odustali, nego pristali da to uđe da bismo mogli postići i ovo da bi muslimanska država na zahtjev Evrope imala uvjeta za teritorijalni opstanak. Mi smo znači bili odustali od Kreševa, odnosno pristali da Kreševo i Kiseljak ostanu u muslimanskoj državi. U ovakvoj situaciji pošto se vodi rat koji ne znamo kada su oni Vareš uzeli, a Kiseljak nam postaje važan da bismo se povezali s Busovačom, treba učiniti sada momentalno i to da pokušamo povezati Kiseljak, Kreševo sa Busovačom, Novim Travnikom (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 432.

⁵² (...) Znači sa čitavim teritorijem ovdje, osvojiti odmah Gornji Vakuf radi povezivanja sa Novim Travnikom. To smo morali činiti pod firmom slanja dobrovoljaca (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 434.

⁵³ (...) Srbi su pristali da u razgraničenju Kupres uđe u naše područje s tim da smo mi ovdje odustajali od svih onih područja koja su hrvatska bila (...). Granice Hrvatske plus imamo sporazum sa Fikretom Abdićem, ako se Unija ne održi, da onda to pristupa Hrvatskoj (...).

s njom spojiti kiseljačko-kreševsku. Računao je da može uvezati pravac Gornji Vakuf – Novi Travnik. Što se tiče Žepča i Usore, trebalo ih je očuvati s tamošnjim snagama ako se može, ali ne trošiti snage ako je u pitanju odbrana čak i *pod cijenu* da padnu.⁵⁴ Agotiću je naredio, *ako treba*, odnosno ako nema dovoljno pilota, da lično leti za Lašvansku dolinu.⁵⁵ Razmišljao je o sadejstvu s Vojskom RS jer ona na tom području nije ratovala protiv HVO-a.⁵⁶

Bobetko je Gornji Vakuf smatrao ključem rješenja.⁵⁷ Ojačani bataljon “dobrovoljaca” HV-a već je bio spreman.⁵⁸ Tražio je da lično rukovodi operacijom. Tuđman ga je upozorio da ne može ići na bosanskohercegovačko

Trebalo je znati da mi Vareš ne možemo održati i da tamo je trebalo pokušati politički da ostane taj hrvatski narod, ali vojnički ga mi ne možemo jer niti ga vojnički možemo održavati niti politički imamo iza toga osnove u odnosu na razgraničenje triju republika (...) isto tako i Žepča (...) ne treba slati snage da održavamo Žepče, nego tamo ćemo pokušati, ide Granić, da stvorimo uvjete da taj narod tamo opstane, a ako bez rata neće moći opstati, njega onda treba iseliti, ali ne vojne snage gubiti. Jer, ni po kakvoj osnovi, mi ne možemo računati da će to ući u sastav Hrvatske države. Treba im pružiti pomoć, ali ne gubiti vrijeme da ih pod svaku cijenu održimo jer ne možemo ih mi gore održati, a da ovo ne izgubimo. Strateški cilj je kompaktnost teritorije HR HB (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 434.

⁵⁴ Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 435.

⁵⁵ (...) *Ne kupujemo te helikoptere radi parade (...). Piloti neće da lete ni za platu. Dati im i pare i činove. Kažu mi nema pilota koji će letjeti (...) svi vi u Ministarstvu, u stožeru, da li vam je jasno to, to je pitanje granica hrvatske države, budućnost hrvatske države. Generalu Rosi omogućiti svu pomoć u ljudstvu i sve to mora biti na bazi dobrovoljaca. Možda južno od Mostara staviti jednu brigadu HV da oslobodi jednu brigadu HVO. Samo odbranu. Oni su se iscrpili, umorili (...). Oni nemaju manevarskih jedinica samo teritorijalne (...). Treba povezati srednjobosanske enklave (...) nema izravne veze, samo helikopterima (...) kaže, tu svaku kotu treba osvajati, tu su Muslimani (...). Ne može se tako, nemamo snage, niti se u jednom pametnom ratu ne ide korak po korak, gubiš vrijeme i ljude. To treba razbiti (...) ima dva uporišta (...) njih treba ili desantom ili diverzantskom jedinicom razbiti da bi unio demoralizaciju i da bi mogao da prodreš (...). Ne možemo to gdje nemamo dovoljno ni ljudstva ni vojne snage. Srbi su prestali ratovati protiv nas. Ovdje imamo sve muslimanske snage protiv nas (...) drže Gornji Vakuf i Bugojno (...). U svakom slučaju najprije Gornji Vakuf da se poveže ovaj prostor od Prozora prema Vitezu i Novom Travniku. Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 435-436.*

⁵⁶ Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 436.

⁵⁷ (...) *Pet puta smo analizirali stvari i ni jednom nisu poslušali, radili su po svome (...) ključno pitanje zauzeti Gornji Vakuf (...). Drugo, blokiranje Bugojna (...) procijeniti koja mjesta ćemo braniti, koja evakurati (...) Treće, ustrojavanje HVO. Oni nisu ustrojili ni jednu jedinicu koja bi mogla otići sto kilometara i braniti određenu poziciju. Četvrto, grupiranje snaga (...) nemamo puno vremena (...). U idućih osam dana moramo osvojiti Gornji Vakuf i na taj način stvoriti sasvim druge operativne uvjete za naša daljnja prodiranja, obranu i ofanzivu. Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 437.*

⁵⁸ (...) *Skupljeno je oko 500 dobrovoljaca (...) moramo pristupiti formiranju kompletne jedinice koja ima karakteristike proboja (...). Kako je prebaciti tamo? Skinut ćemo s fronta tisuću naoružanih ljudi i zauzeti Gornji Vakuf, Bugojno blokirati, a onda ići dalje (...) ne dozvoliti pad Novog Travnika. Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 437.*

ratište kao komandant. Dao je Rosi da vodi operaciju. Bobetko je predložio da ide u Ploče i formira IKM s kojeg će rukovoditi operacijom. Na liniji komandovanja bili su mu na raspolaganju Roso i Lucić.⁵⁹ Tuđman je podsjetio generale kako im je ljetos rekao da neće biti rata u Hrvatskoj i da je vrijeme da osiguraju njene nove granice u Bosni i Hercegovini.⁶⁰ Složio se da Bobetko ide u Ploče i osigura neposrednu saradnju i pomoć. Lucić je držao da enklave više ne treba ojačavati jer nema snage za održavanje tolikih linija. Tuđman je ponovo održao pridiku da Hrvatska ne može obuhvatiti sve Hrvate u jednoj državi. To je bio njegov učestao način da se pravda od optužbi da će podjelom Bosne i Hercegovine najveći broj bosanskohercegovačkih Hrvata ostati van granica *banovine Hrvatske*.⁶¹ Njima je odredio da naseljavaju hrvatski teritorij od Istre do Baranje kako bi smanjio procenat Italijana, odnosno Srba u tim krajevima. Bobetko se složio da Mostar *radi svijeta sada stoji*. Lucić, zadužen za angažiranje “dobrovoljaca” HV-a, ponovo je potegao pitanje mobilizacije bosanskohercegovačkih Hrvata u Hrvatskoj. Šušak je imao procjenu od Toleta i Praljka da mogu, s raspoloživim snagama, uzeti Gornji Vakuf, ali ne mogu ići dalje prema Vitezu. Agotić je imao nerješivih problema s pilotima koje nije mogao natjerati da lete jer nema naredbe. Moglo bi samo za novac ili na principu dobrovoljnosti, *ali ni tada neće*. Postojale su i tehničke teškoće. Helikopter se iz Gruda morao popeti na 4.500 m što je njegov *krajnji plafon* i tako letjeti sve vrijeme iznad teritorije pod kontrolom ARBiH, *a kada dođe tačno iznad Viteza, onda u vijku, što je potpuno neprirodno jer se mora spuštati sa 4 000 m, a i na lijevo i na desno su Muslimani*. Osim toga, *helikopter je kao posoliti nešto, on nosi samo tri tone*. Tuđman se sjetio da je jednom, radi magle, otišao iznad Zenice. Šušak je kazao da u Vitez ide samo sitna municija jer ima eksploziva. Agotić je spomenuo da je *sa ovih 20 letova prevezeno 1 200 000 metaka 7,62 mm što ih je i održalo*.⁶² Lucić je za “dobrovoljce” tražio činove, stanove i školovanje nižih činova. Đuro Dečak mu je javio da je već poslao oko 500 ljudi.⁶³ Obavio je razgovore u

⁵⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 437-440.

⁶⁰ (...) *To je posebna povijesna zadaća (...) nešto što ne smijemo propustiti (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 440-441.

⁶¹ (...) *Ni jedan narod na svijetu, i onaj najmoćnijih država, nikada nije mogao osigurati da svi njihovi stanovnici budu u jednoj državi (...)*. *Prema tome, sa cjelovitom Bosnom mi bismo izgubili Bosnu u potpunosti (...)* ali, na ovaj način mi ćemo imati granice kakve možda nikada u povijesti nismo imali (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 441.

⁶² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 442-443.

⁶³ *To su vjerovatno isti koje je spominjao Bobetko, a i Šiljeg u svom dnevniku u zapisu za 2. novembar.*

ZP Zagreb, ZP Karlovac i drugim komandama.⁶⁴ Tuđman je dodao kako je 6. jula naredio da se formiraju čete kojima će se dati naziv bataljona, te bataljoni kojima će se dati naziv brigada i slično kako bi se, naprimjer, kapetani preveli u činove brigadira radi psihološkog efekta. Bobetko se sjetio da je prvi bataljon poslan iz HV-a brojao 780 ljudi sa svim topništvom i da je to bila najelitnija jedinica koja je poslana.⁶⁵ Predložio je formiranje četiri do šest udarnih grupa, *a onda glavnom snagom neka se lupi*. Roso je uzvratilo da nema vremena za to, jer će *za idućih 15 dana meteorologija biti užasno kompleksna na tom području*. Bobetko je bio uvjeren da će doći do političke strategijske promjene *onog momenta kada uzmemo Gornji Vakuf: Vakuf je tačka koja razrješava sve*. Tuđman je dodao: (...) *U sljedećem momentu Bugojno*. Rosi Bugojno nije bilo problem jer je *ono sa strane i ostaje lijevo na pravcu prema Novom Travniku*. Lucić je i na ovom sastanku predložio uvođenje bataljona gardijskih brigada, na što je Bobetko ponovo kazao da su sve te brigade već ratovala u Bosni i Hercegovini. Tuđman ih je hrabrio da se ne treba plašiti Srba u Hrvatskoj i da se mogu *usredotočiti na ovo sada u Bosni i Hercegovini*. Ponegdje se mogla oslabiti neka hrvatska bojišnica kako bi se ljudstvo prebacilo prema Gornjem Vakufu: (...) *Oni neće sada ići protiv nas (VRSK), a nećemo ni mi protiv njih. Hrvatska vojska je ona koja provodi politiku Predsjednika i prema tome, ona će osigurati granice Hrvatske (...)*.⁶⁶

⁶⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 444.

⁶⁵ TUĐMAN: (...) *Tu su konture tri republike, odnosno budućih granica hrvatske s kojima možemo računati i s kojima možemo biti zadovoljni. Prema tome, sada dovršimo to i nemojmo dopustiti da nas ti Muslimani, zasjednu na onim točkama koje su nam bitne (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 445. TUĐMAN: (...) *Treba računati sa fanatizmom tih muslimanskih postrojbi. Govore da se čak služe i drogama (...)*. ROSO: *Točno. B-27 je nađen kod njih*. TUĐMAN: *Da bi osigurao ovu strategijsku zadaću, ove granice Hrvatske, izvoli upotrijebi sve što je moguće, jedino nećeš bojne otrove (...)*. Upotreba bojnih otrova nije dolazila u obzir jer su u Gornjem Vakufu bile blizu linije razdvajanja, odnosno bošnjačko i hrvatsko civilno stanovništvo, što je Roso naveo kao jedini problem: (...) *tu je problem što su ta punjenja miksog tipa (...) ne možemo ih razdvojiti, 500 kg, to bi uništilo cijeli grad (...)*. *Ja čuvam to kao adut*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 446.

⁶⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 446-448.

Kadrovske kombinatorike HRHB: Dupliranje Hadžiosmanovića

Pred početak ofanzive hrvatskih snaga na Gornji Vakuf, koja je za cilj imala prodor prema Novom Travniku zbog povezivanja lašvanske enklave s Hercegovinom, Tuđman se ponovo sastao s delegacijom HRHB (10. novembar). Boban je smatrao da priznanje *muslimanske vlade znači istovremeno negiranje Hrvatske*. U Hercegovini se trebao sastati s Karadžićem, ali nije. Prlić je boravio u Banjoj Luci i razgovarao sa Srbima. Sastanku je prisustvovao i Komarica. Iz Banje Luke je otišao u Veliku Kladušu. Abdić je koristio istu retoriku protiv centralne vlasti kao Tuđman i Milošević. Prliću se predstavio kao branilac evropskih civilizacijskih tekovina od poraslog islamskog fundamentalizma koji namjerava zapadnu Bosnu pretvoriti u *bazu, poligon za terorizam u čitavoj Evropi*. Obostrano su zaključili da odugovlačenje neće donijeti nikakve rezultate. Utvrdili su da je *Cazinska krajina po definiciji najprimitivniji muslimanski narod u Bosni, najprimitivniji, i da je u njoj uvijek bitan vođa. Ako Fikret bude vođa, onda će narod biti takav kakav bude Fikret*. Abdić je planirao napasti na dvije tačke 5. korpusa od kojih je jedna bila u Johovici. Očekivao je da će ga tu slomiti. Prlić je podsjetio Tuđmana da mu je rekao kako je s Abdićem jedino realno kada se očisti hrvatska Krajina od Srba, ali je to, po njemu, kao da kupuje usluge od rimske prostitutke. Mislio je *da ga Srbi više uzimaju nego Hrvati*. Iz Velike Kladuše Srbi su prevezli Prlića prema Sisku odakle je nastavio u Zagreb. U Vojniću je sreo mnoge funkcionere RSK-a i RS-a. Primijetio je razbujalo ratno profitersvo između krajinskih Srba i Abdića.⁶⁷ Informirao je Tuđmana da s bosanskohercegovačkim Srbima *ide ona razmjena* koju su dogovorili. Nije mislio na razmjenu stanovništva ni ratnih zarobljenika nego sredstava potrebnih za vođenje rata, nafta za oružje, jer ističe da su Srbi svoj dio isporučili, što se ne može odnositi na ljude. U razgovorima s Komaricom saznao je da je položaj banjalučkih Hrvata u posljednje vrijeme nešto bolji. Umjesto da ih mobiliziraju u vojsku, što su ranije činili, Srbi su ih odvodili u radnu obavezu, *da беру jabuke*. Tuđmana je brinulo da li će se Srbi iz Bosanske krajine ujediniti sa Srbima iz hrvatske Krajine i da li ih je upozorio kako će to ugroziti srpsko-hrvatske odnose. Prlić je bio siguran da oni to namjeravaju. Saznao je da se čak međusobno vojnički pomažu na način da jedinice VRS-a idu na ličke linije fronta: *...Oni apsolutno idu na*

⁶⁷ Isto, 451-452.

tom dijelu kako jedno tijelo. Više puta boravio je u Banjoj Luci i dobro je upoznao tamošnje prilike, a i Komarica ga je detaljno informirao o svemu šta je saznavao.⁶⁸

Na Tuđmanov upit ko je Ivica Rajić, Boban mu je objasnio da je on profesionalni vojnik koji je na poziv Varešaka s 200 Kakanjaca otišao u Vareš.⁶⁹ Uz Bobanovu saglasnost, Rajić je naredio osoblju UNHCR-a da napusti Kiseljak. Tuđman nije bio time zadovoljan, jer takvi događaji i Stupni Do privlače previše pažnje svjetskih medija i izazivaju velike političke posljedice po Hrvatsku u međunarodnim odnosima. Preuzeo je odgovornost za ponašanje bosanskohercegovačkih Hrvata.⁷⁰ Rajićeva naredba izazvala je revolt velikih sila, naročito Francuske i SAD-a, i tu večer očekivala se rezolucija Vijeća sigurnosti UN. Hrvatske diplomate tražile su da se u rezoluciju unese “etničko čišćenje” Vareša od strane ARBiH. Američki ambasador u Skupštini UN-a usprotivio se, jer je to američka administracija odbijala *iz razloga što u ovom trenutku postoje značajne sumnje u to da stanovništvo Vareša nije bilo očišćeno, tj. prisiljeno od strane Muslimana već da je grad napustilo samoinicijativno na zahtjev HVO-a.* U vezi s otmicom dvojice Puljićevih pratilaca na teritoriji HRHB, Tuđman je pitao: (...) *Rajić, da li je lud, da li je provokator, da li vodi neku svoju politiku (...).* Granić je dodao da je predsjednička izjava, koja je spominjala Vareš, Vitez i poziv na sprečavanje ofanzive ARBiH, skinuta nakon informacije koju je Tuđman dobio. Za Tuđmana je Rajić uzrokovao kompromitaciju hrvatske politike. Ministarstvo vanjskih poslova Hrvatske tražilo je UN za evakuaciju hrvatskih civila, a Rajić ih je zarobio. Prema Graniću, *ispalo je da su namamljeni i zarobljeni.*⁷¹ Boban je pročitao iz izvještaja UN-a da je 7. novembra Rajić prijetio u komandi UNPROFOR-a u Kiseljaku službeniku da će ga ubiti. Tuđman je odlučio da ga odmah “kazni”. Naredio je Bobanu da, *uz pompu koja će se čuti u javnosti,* prebaci Rajića u Gornji Vakuf i *neka se ide tamo boriti jer se tamo sada vodi borba.*⁷² O tome je trebalo obavijestiti UNPROFOR i UNHCR.⁷³ Granić je na sebe preuzeo tu

⁶⁸ Isto, 452.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ (...) *Ja sam vas postavio i to je politika Hrvatske (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 452.

⁷¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 452-454.

⁷² Zbog ovoga je prof. dr. Ivica Bošnjak pisao Bobanu, navodeći sve Rajićeve zasluge i molio da ga ne „kažnjavaju“.

⁷³ (...) *Mi smo u svezi sa Muslimanima u takvoj jezivoj situaciji političkoj da nas i ono malo prijatelja koje imamo u tom našem, prisiljavaju na saradnju s njima. A, onda nam pravite*

zadaću: (...) *On i Božić će biti optuženi kao ratni zločinci, to je ono što kažu Amerikanci (...) Mislim da ga nije dovoljno smijeniti nego treba reći da je proveden postupak (...) da je provedena istraga, to je dovoljno.* Predložio je da se objavi kako je Rajićeva prekomanda iz Kiseljaka za Gornji Vakuf u vezi s istragom. Smatrao je to dovoljnim.⁷⁴

Granić se sastao s Hansom Kinkelom, a potom i s Hikmetom Četinom u Sarajevu. Tuđman je želio vladu HRHB. Zbog hrvatske posavske javnosti, Srba i pregovora u Ženevi, mislio je da bi trebali javno, ali formalno, dopustiti formiranje pokrajine Bosanske Posavine, jer se Posavljaci nisu slagali s granicama koje je Hrvatska u Bosanskoj Posavini dala Srbima u zamjenu za Kupres i Jajce. Kao treći zadatak čelnicima HRHB, dao je formiranje predstavničkog tijela unije u kojem bi *glavni bili predstavnici HR HB, a tu bi još bili Hrvati iz središnje Bosne, Sarajeva, nema više Vareša, ali Žepče, iz te Pokrajine Posavine i iz Zapadne Bosne.* Nije baš jasno na koga je iz *Zapadne Bosne* mislio da će biti u hrvatskom predstavničkom tijelu unije, na predstavnike Hrvata iz bihaćkog okruga ili APZB. Bit će bliže istini da je mislio na Abdićeve ljude, a ne krajiške Hrvate, jer se koristio istim terminom koji je i Abdić koristio za svoju paradržavu. Sve je to trebalo uraditi kako bi se diskreditirao Puljić u kontekstu njegovih optužbi da se Tuđman i Boban brinu samo za hercegbosanske Hrvate. Obavijestio ih je o postavljanju novog komandanta HVO-a. Od vojnih zadataka potertao je upućivanje novih “dobrovoljaca” HV-a za odbranu Novog Travnika, Viteza, Busovače i Kiseljaka i da se *dovrši Gornji Vakuf, a kasnije i Bugojno.*⁷⁵

Prlić i Boban su se usaglasili da u vladu HRHB uđe Poharin čovjek, Zulfo Robović iz Muslimanske demokratske stranke, *za obnovu i razvitak.*⁷⁶ Tuđmana je zanimalo zašto daju prednost Roboviću u odnosu na Ismeta Hadžiosmanovića. Prlić je to objasnio *dupliranjem Hadžiosmanovića.* Boban se zalagao za Robovića *jer je od prvog dana, kada SDA nije htjela sudjelovati u našoj vlasti, u Mostaru, ostao u našoj elektroprivredi.* Tuđman je *uspут* pitao ko je porušio most. Boban mu je odgovorio: *On je, bile su strašne kiše, toliko pucan prije, tako da je sam pao.* Zanimalo ga je hoće li

takve gluposti (...) naša zadaća je da odbranimo te granice, ali ne da pravimo takve gluposti, koje nas kompromitiraju (...) što je Puljić pisao da je netko došao tamo, da se Hrvati trebaju, da ih se isprovociraju, borbe, i da se Hrvati povuku iz Vareša, Kaknja, Žepča, itd. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 455.

⁷⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 455.

⁷⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 455-456.

⁷⁶ Isto.

Hrvati biti optuženi. Boban nije znao taj odgovor. Granić je predložio da se ide u Espbat u Mostaru i provjeri koga Španci smatraju odgovornim. Tuđman je bio nestrpljiv, te je ponovo upitao Bobana: *Inače, među nama, rušenje u vojnom pogledu, kome ide više u korist?* Boban je bio jasan: *Nama.* Na sastanku je bilo prijedloga da se objasni kako su kiše i ranija ratna oštećenja uzrokovala pad mosta. Prlić je, ne baš pametno, vjerovao kako je nemoguće da ga je HVO srušio jer je 300 m daleko od linije fronta: (...) *nema teorije da je netko od nas došao do mosta (...).* Zapisivaču stenograma doprli su neidentificirani glasovi prisutnih koji su Prliću pojasnili da je to učinjeno granatama. Za Tuđmana nije više bilo potrebno raspravljati ko je srušio most.⁷⁷

Dalji razgovor nastavljen je na temu sastava vlade HRHB. Tuđman je upozorio kako se pitanje ministara unutrašnjih poslova i odbrane ne rješava bez Šuška: (...) *ta dva ministarstva (...) morate staviti najčvršće i najautorativnije ljude.* Predložio je Pericu Jukića i Valentina Ćorića za ta ministarstva. Odanog srednjobosanskog sljedbenika Antu Valentu držao je za nepotrebnog. Za budućeg ministra vanjskih poslova HRHB osmislio je prelazno zvanje do raspada unije, ministar međurepubličkih odnosa. Boban je predložio Vladu Pogarčića iz Vareša, s čime se Tuđman složio, a Granić mu je dao *čistu peticu.* Bobanu se, kao i uvijek, sviđala svaka Tuđmanova ideja, pa i ova s optičkom varkom u nazivu ministra za međurepubličke odnose. Prlić je računao da ima, *samo među izbjeglicama*, 12.000 vojnih obveznika u Hrvatskoj koje treba mobilizirati. Predložio je da se bosanskohercegovačke Hrvate, koji su dobili hrvatske papire, mobilizira u HV, a potom pošalje u

⁷⁷ Isto, 457. Početkom sukoba HVO–ARBiH u Mostaru, *koji treba pripisati uglavnom Hrvatima*, Mesić je poslao saborsku delegaciju koju je predvodio Drago Krpina. Delegacija je izvijestila da za svakih 13 granata što su ih Hrvati uputili prema Istočnom Mostaru, Muslimani su na Zapadni Mostar uputili jednu. Dio Mostara pod kontrolom ARBiH bio je kao Hirošima. Boban je donio odluku da sve bošnjačke izbjeglice treba maknuti. Međutim, oni *nisu imali kamo otići.* Hrvati su osnovali logore. Njihovo postojanje držano je u tajnosti. U njih su čak odvedeni i Bošnjaci koji su bili u HVO-u. Mesić tvrdi da su vlasti u Hrvatskoj morale znati za njih. Neimenovani bosanskohercegovački Hrvat iz Švicarske posjetio je neke logore. Izvijestio je Mesića o Dretelju. Bio je uplašen. Rekao mu je i da se planira srušiti Stari most: *To je bilo dok je Praljak bio načelnik štaba HVO.* Tada su planirali uspostaviti koordinate za napad protiv mosta. Ista osoba sastala se i s Tuđmanom što znači da je bio na vrijeme upozoren šta će se desiti s mostom. Up.: “Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9; „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

Bosnu i Hercegovinu. Tuđman se složio.⁷⁸ Veoma mu se svidjela Komšićeva gesta vlastite ponude da mu bude na usluzi vođenja Hrvata koje HRHB nije mogla teritorijalno obuhvatiti.⁷⁹ U ranijoj fazi, prije nego mu se ponudio, Komšića je opisivao vrlo pogrdnim riječima. Forsirao je i Akmadžića. Konačno je prestao optuživati Izetbegovića za pad Bosanske Posavine i počeo priznavati da ju je zamijenio sa Srbima za Jajce i Kupres.⁸⁰ Predložio je i Vladu Šantića iz Bihaćke krajine, *ili Grgić*, u predstavničko tijelo Hrvata u uniji. Naredio je da se odmah izda javno saopćenje preko medija da je Rajić smijenjen i da se o njemu vodi istraga.⁸¹

Gornji Vakuf: Hrvatski vojni i politički fijasko

Novi napad na Gornji Vakuf, planiran u Zagrebu, nije krenuo po planu. Operacija *Buna* odgođena je 14. novembra zbog problema s brigadom *A. B. Bušić* uzrokovanih velikim gubicima oko Bokševice. Sutradan je počeo napad na Gornji Vakuf, ali borbe brigade *A. B. Bušić* nije se moglo pokrenuti. Jedinica *Matija Vlačić* napravila je manji pomak prema Vranici.⁸²

⁷⁸ Isto, 459-463.

⁷⁹ (...) *Ja smatram da treba Komšića i Sarajevo uzeti u predstavništvo Hrvata u Uniji jer se Komšić obavezuje da će voditi hrvatsku politiku, neka bude zastupnik, a i već je primljen u tim međunarodnim, jer on jeste racionalan, on ima, tog nekog političke prilagodljivosti i političke realnosti (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 465.

⁸⁰ (...) *neka se formira čak ta autonomna pokrajina Posavina (...) jer smo mi morali odstupiti, pristati u pregovorima do sada da suzimo koridor zbog toga da bi nam Srbi prepustili Kupres i Jajce (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 465. Formiranje pokrajine Bosanska Posavina bilo je zamagljivanje vidika posavske javnosti: (...) *imate ova dva, Čuljka, Živkovića (...) neka se bore pred javnošću za teritorij, taj širi (...) mi smo iz razloga da bismo dobili Kupres, da bismo dobili Jajce, koje Srbi drže, pa prema tome, i Donji Vakuf, i da bi spriječili njihove zahtjeve prema istočnoj Neretvi pristali da u Bosanskoj Posavini dobijemo manje nego li što je bilo u banovini Hrvatskoj (...) sa jednog strateškog hrvatskog gledišta opravdano (...)* čak bi išao za tim (...) da oni, kao što je Fikret objavio AP ZB, objave Pokrajinu Posavsku (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 469.

⁸¹ Isto, 467-470.

⁸² Praljak, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*. Zbog mogućnosti da manje grupe boraca HVO-a pokušavaju preći s busovačke teritorije preko širokog prostora Sebešića u rejon Gornjeg Vakufa i obratno, ARBiH je postavljala zasjede i organizirala patrole. Busovačka brigada postavljala je zasjede u rejonu Busovačkih, a 308. u rejonu Luških staja. Jajačka brigada, logistički najzastupljenija u 3. korpusu, pješice je iz Bilješeva kod Kaknja preko Kaćuna, Busovačkih staja i Sebešića išla na gornjovakufsko bojište. Upravo terenom preko kojega su manje grupe HVO-a prelazile iz Busovače ili Kiseljaka ka Gornjem Vakufu. Komandant korpusa naređivao joj je da poveća mjere osiguranja na tom tegobnom i višednevnom maršu preko snjegovitih planina kako ne bi upadala u zasjede HVO-a. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2484, *Naređenje*, Zenica, 18. novembar 1993.

Dostupni dokumenti pokazuju da su jedinice 5. gardijske brigade HV-a (*Sokolovi*) iz Vinkovaca na Gornjem Vakufu ostajale dugo, odnosno da su vjerovatno boravile stalno u smjenama. Komandanat OZ S/ZH tražio je 4. novembra od komandanta brigade *A. Starčević* provjeru informacije da ljudstvo iz Vinkovaca nije dočekano od domaćih ljudi i da nije adekvatno smješteno. Spavali su na betonu, nisu dobili doručak i ručak, ni u Uzričju ni u gradu.⁸³

Zbog lošeg razvoja situacije na bojištu, Tuđman je 23. novembra održao sastanak s Bobetkom i Šuškom. Bobetko je referisao da je bio u Pidrišu.⁸⁴ Snijeg je napadao za novih 20 cm, a Tole se "razbolio" i napustio položaj radi čega ga je zamijenio Crnjecem. Ništa se nije odvijalo po planu.⁸⁵ Oštri vrat (tt 1200) trebala je zaposjesti Rosina jedinica *Matija Vlačić*, ali nije došla. Lašvanska jedinica (Lašboj), koja je krenula na smjenu, naišla je na zasjedu ARBiH. Imala je tri mrtva i 7-8 ranjenih. Linije odbrane ARBiH bile su dobro urađene.⁸⁶ Tuđman ga je pitao zašto nije jednim helikopterskim desantom riješio komunikaciju: Travnik – Gornji Vakuf. Bobetko mu je objašnjavao kako je težak teren i da su jake snage ARBiH unutra.⁸⁷ Brigada *A. B. Bušić* odbijala je zadatke i on je poslao slavonsku jedinicu, jačine

⁸³ ICTY, HVO, OZ SZH, broj: 01/4705, *Traži se izvješće*, Prozor, 4. novembar 1993.

⁸⁴ Zbog problema na izvođenju operacije, odlučio je lično doći u Pidriš i preuzeti komandu. Skrivajući se od UNPROFOR-a, prešao je tokom noći sporednim hercegovačkim putevima od Ploča od tog sela.

⁸⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 472. (...) *U prvom naletu smo osvojili ovaj cijeli prostor i Ždrimac, naše slavonske jedinice (...). Ima oko 18 jedinica HVO koje su ustinjene, neobjedinjene, nedisciplinirane i ne izvršavaju svoje zadatke (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 474.

⁸⁶ (...) *to je najmoderniji sistem odbrane koji nije baš tako lako zauzeti (...)* napustili su sva svoja sela i otišli u šumu na ove prikrajke koji su na tim dominantnim objektima uređeni za zimske uvjete ratovanja. Iz pravca Bugojna im ne može dolaziti pomoć, ali može iz pravca Travnika komunikacijom koja nije pod našom kontrolom (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 474. (...) *Ono što je u gradu (GV) je u bunkerima unutra. To je čitav sistem utvrde napravljen. Moramo kuću po kuću uzeti (...)* Moramo uzeti ove dvije dominantne kote (...) ovaj neki Zeleni gaj (...) što drži sam Vakuf (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 476.

⁸⁷ (...) *Nepregledno, dovoljno utvrđeno. Računali su sa tim stvarima. Bila je šansa kada smo im dva kraka odsjekli, ali brigada B. Bušić nije htjela ići na zadatak. Stalo se. Oni su iskoristili priliku i zaustavili dalje napredovanje (...)* drugi dan smo izvršili udar po široj prostoriji, razbili im koncentraciju. Trebali smo drugu noć napasti. Tada je otkazala cijela lijeva strana, da nije pripremljena, pa treću noć, pa tek četvrtu noć su napali i Bruno Bušić nije učestvovala u napadu. Zapovjednik Luburić (...) nema ni jedne sredene jedinice koja se zove bojna (...) koja može kompletna ići na zadatak. Moramo srediti jedinice HVO. Helikopteri radili sve. Nije bilo reagiranja osim prijetnji (...) ovih dana je bilo toliko nevrijeme da se nije moglo helikopterima (...) snijeg preko pola metra (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 474-475.

300 ljudi, koja je probila l/o ARBiH. Sumnjao je da u HVO-u ima ljudi koji rade za obavještajnu službu ARBiH. Tuđman je poslao Rosu da sredi HVO, ali se čini, po Bobetkovom referisanju, da je on samo još gore zakomplicirao odnose u GS HVO i ozbiljno narušio RiK za operaciju zauzimanja Gornjeg Vakufa. Na gornjovakufskom bojištu, u tom trenutku, na prostoru prema Bugojnu, bilo je oko 400 pripadnika HV-a. Bili su to *ljudi sedme brigade, Zagorje, nešto Slavonije...*⁸⁸ Jedinice su bile prezamorene i, prema Bobetkovoju procjeni, nisu mogle još dugo izdržati.⁸⁹ Operacija je propala. Smatrao je da treba planirati novu. Tuđman je bio veoma razočaran nemoći svojih snaga i nesposobnošću starješina. Nemogućnost zauzimanja Gornjeg Vakufa doživio je političkim i vojničkim neuspjehom. Jedan od kopredsjednika mirovne konferencije, vjerovatno Owen, pitao ga je da li će uspjeti ovladati Gornjim Vakufom, ali taj grad postao je hrvatski *fijasko*.⁹⁰

Ponovo je pitao, kao da nije znao, *tko je naredio i zašto da se ruši stari most u Mostaru*. To je izazvalo *strahovite političke štete*. Kritizirao ih je što su procurile vijesti da je HV direktno uključena u borbe.⁹¹ Oni su pogriješili jer su stavili na papir njegova imenovanja u GS HVO. On to nije želio napisмено.⁹² Zamislio je da im formalno daje otkaze, a da ih onda Boban angažira kao slobodne ljude. Šušak je spomenuo da su u Bosni i Hercegovini Miljenko Crnjec, Vinko Vrbanac, Marijan Biškić, Slavko Butorac... Lucić je dobio zadatak da prikuplja “dobrovoljce”. Svi su se našli u naredbi za

⁸⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 475-476.

⁸⁹ (...) *Niska temperatura, težak teren, potreban maksimalan oprez i naprezanja, a oni se puvukli u šume (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 476.

⁹⁰ (...) *Gospodine ministre i gospodine generale, mi smo tu sa Gornjim Vakufom doživjeli i politički i vojnički neuspjeh. Ministre, ti znaš i sam da danas je i jedan od supresjedatelja pitao da li smo kadri i da li ćemo ovladati Gornjim Vakufom i ja sam vam dao zadaću, to nije izvršeno i na taj način smo se i politički i vojnički kompromitirali i (...) potvrdili smo na taj način te prosudbe da vojnički nismo dorasli čak ni Muslimanima na tom području. To je jedan fijasko (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 476.

⁹¹ (...) *kako ste mogli izdati ovakvu naredbu kojom potvrđujete da Hrvatska vodi rat, da je direktno upletena, da i ja stalno naglašavam da ste ovo sve skupa morali graditi kao dobrovoljno, da su to dobrovoljci iz Hrvatske koji su napustili HV, koji se bore tamo pod zapovjedništvom HVO-a, a vi ovdje imenujete GS HVO (...)*. *Ja sam svojom naredbom oslobodio Rosu, ali ga je za komandanta GS HVO imenovao predsjednik HR HB (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 476-477.

⁹² Pročitao im je naredbu Ministarstva obrane HR: *Republika Hrvatska, Ministarstvo obrane, Zagreb (...)*. *Temeljem zapovijedi vrhovnog zapovjednika oružanih snaga Hrvatske, predsjednik Republike Hrvatske u skladu sa člankom 52. Zakona o obrani, Narodne novine broj 74/93 i Odluke o osnovama ustrojstva Ministarstva obrane imenuje u Glavni stožer Hrvatskog vijeća obrane, Hrvatske zajednice Herceg Bosna: 1. general-pukovnik Ante Roso za zapovjednika GS HVO (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 477.

koju su i on i Bobetko izbjegavali odgovornost. Bobetko je tvrdio da je uopće nije vidio, a Šušak da je nije potpisao. Bobetko je izjavio da je Nojka Marinovića poslao u Prozor. Pokazalo se da HV ima problema s usmenim komandovanjem.⁹³ Tuđman je smatrao da je to otišlo do te mjere da *sliča na namjerno davanje u ruke protivniku* te naredbe.⁹⁴ Bobetko je pitao šta će mu *dobrovoljac koji se neće tući*. Šušak ga je tješio da nema uredskog broja na dokumentu, što znači da nije registriran kao službeni dokument. Prihvatio je Tuđmanovu sumnju da ga je neko namjerno napravio samo za *davanje u ruke protivniku*, te je dodao da je naredba o postavljenju starješina HV-a u GS HVO *samo da dođe nekome u ruke da može time manipulirati*. Bobetko je pokušavao krivicu svaliti na Lucića koji je vodio cijelu *operaciju slanja dobrovoljaca*. Za Tuđmana je to bio *politički užas*. Bobetko je potvrdio: (...) *jasno, ne smije takav akt biti formuliran*.⁹⁵

Šušak nije bio zadovoljan Toletom.⁹⁶ Bobetko je naredio Petkoviću da odmah ide u Pidriš, *jer je to front...* Gore su, osim onih koje je ranije spomenuo, bili još Filipović i *Skender*, a *Roso je svugdje*. Tuđman ga je pitao zašto je organizirao operaciju bez Rose. Bobetko je odgovorio da su svi detalji zajedno planirani, ali da Roso ne komanduje jer *ne zna šta radi*. Kao rezultat svega, Tuđman je smatrao da su doživjeli vojnički, a poslije toga i politički promašaj. Šušak je pitao kako imenovati nekoga u strukturu HRHB, a već je zastupnik u hrvatskom Saboru. Za vojnike, saborske zastupnike, Tuđman je odmah dao rješenje: (...) *Ko ide, razriješi ga dužnosti, a Boban će ga imenovati*. Podsjetio ih je da od početka postoji animozitet Bobetko–Roso. Bobetko je, kao razlog tome naveo, što Roso kaže da ima 600, a u stvari ima 90 ljudi na raspolaganju. Tole je tražio *napismeno* da Roso povuče svoje ljude jer su mu smetali. Pošto to nije izvršeno, napustio je front i otišao u Split.⁹⁷ Rosine specijalne jedinice nisu slušale Toleta. Hrvatski komandanti bili su u veoma lošim međusobnim odnosima. Bobetko je želio preuzeti direktno komandu nad svim jedinicama.⁹⁸ Tuđman mu je ponovo naglasio da na to nema pravo i da treba *dati samo potporu*. Tražio

⁹³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 478.

⁹⁴ (...) *Dogovorio sam da idu dobrovoljci tamo, a sada (...). Ljude birati i samo zato što idu kao dobrovoljci dati im pogodnosti u činu i stanovima (...)* ali ne ovakav dokument da Hrvatska imenuje svoje ljude tamo i to dužnosnike iz GS, da mi vodimo GS HVO (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 479.

⁹⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 479.

⁹⁶ (...) *Tole je bolestan. Promašaj je bio kada je izašao iz zatvora otišao je odmah na ratište (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 480.

⁹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 480-481.

⁹⁸ (...) *Meni je preostalo jedino samo da ja preuzmem zapovjedništvo, a nemam pravo (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 482.

je da razmotri može li se nastaviti operacija. Nije mu bilo jasno zašto se ne presiječe snabdijevanje iz Travnika prema Gornjem Vakufu. Šušak ga je tješio da HVO ide na spajanje Kiseljaka i Busovače, a on je naredio da se dovrši operacija zauzimanja Gornjeg Vakufa i proboja do Novog Travnika.⁹⁹ Šušak je kazao da postoji problem i s Drežnicom koja je stajala iza hrvatskih snaga. HVO je, dan ranije, krenuo da je odsiječe od Jablanice čime bi se prekinula komunikacija Jablanica – Mostar. Bobetko je upozorio da nemaju snaga za zaposjedanje tolikog prostora ako odmah ne počnu koordinirati jače snage. Tuđman mu je objasnio da *idu sa dobrovoljcima, a ako zatreba onda i sa redovnim vojnim snagama*.¹⁰⁰ Bobetku je za realizaciju operacije trebalo *10 tisuća ljudi kao zrak (...)*.¹⁰¹ Operativna grupa “Buna”, formirana za operaciju zauzimanja Gornjeg Vakufa, blokade Bugojna i proboja do Novog Travnika, ukinuta je 25. novembra.¹⁰²

Mate Boban „kao predsjednik HDZ ode malo na turneju“

Situacija među Hrvatima u Vitezu do kraja novembra postala je izuzetno teška: (...) *Veci dio bojovnika bi se predao na nacin da se presvuku u civilna odjela i predaju MUP-u, a ne Armiji R BiH*. Borci HVO-a plašili su se da ARBiH uskoro može ući u Vitez i masakra koji bi mogao nastati. Predsjednik HSP-a za regiju Zenica predao se ARBiH s porodicom. Komanda 3. korpusa ozbiljno je računala s masovnom predajom pripadnika HVO-a i hrvatskih civila u Vitezu i naredila je potčinjenim jedinicama da, ako dođe do toga, prema njima postupa *u duhu Zenevskih konvencija*.¹⁰³ Vojska RS-a je kroz propagandnu djelatnost podsticala sukob HVO–ARBiH. Nastojala ih je izazvati i u z/o 2. korpusa kako bi iskoristila priliku za proširenje posavskog koridora, ali i probijanje koridora dolinom Krivaje. Primijećeno je veće iseljavanje hrvatskog i srpskog stanovništva, putem legalnih i ilegalnih razmjena, s općina Zenica, Kakanj i Visoko koje je Uprava bezbjednosti ŠVK nastojala spriječiti.¹⁰⁴ U drugoj sedmici novembra Izetbegović je

⁹⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 482.

¹⁰⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 483. (...) *ja sam rekao da neće biti rata i mi ne smijemo ići na ofenzivu protiv Srba (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 484.

¹⁰¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 484.

¹⁰² Praljak, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*.

¹⁰³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, pov. broj: 02/33-2539, *Stanje u Vitezu, Informacija*, Zenica, 26. novembar 1993.

¹⁰⁴ ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, br: 03/3-21, *Analiza rada za mjesec OKTOBAR 1993. godine*, Sarajevo, 3. novembar 1993.

obišao srednju Bosnu i razgovarao sa starješinama ARBiH i civilnim vlastima.¹⁰⁵ Stanje s hranom za stanovništvo bilo je izuzetno teško. Kriminal i pljačka su se omasovili, naročito u z/o 6. korpusa *gdje su čak i opštinski funkcioneri (Fojnica) organizatori pljački i šverca hranom.*¹⁰⁶ U Ženevi su 18. novembra Sadako Ogata, predsjednica UNHCR-a, Silajdžić, Karadžić i Boban potpisali Deklaraciju o osiguranju uvjeta za dostavu humanitarne pomoći na sva ugrožena područja.¹⁰⁷

Nekoliko dana poslije političkog i vojnog fijaska na Gornjem Vakufu, Tuđman se sastao s Bobanom (28. novembar) u Zagrebu. Boban ga je obavijestio da ne dopušta strancima prevoz rudarskog eksploziva kao humanitarne robe što su oni zahtijevali zbog pokretanja rudnika uglja, a radi potreba zeničke toplane i nadolazeće zime. Važnost eksploziva ilustrirao je činjenicom da se njime brani Vitez. Šušak je negirao da je HVO *vezivao muslimanima eksploziv na leđa i slao ih na muslimanski teritoriju.* Tuđmana je zanimalo da li je to istina. Boban je priču skrenuo na stradanje vareških Hrvata kako bi izgubio interes za eksploziv.¹⁰⁸ Tuđman je kritizirao Bobana što je izjavio da ne vjeruje u mogućnost zajedničke politike *s Muslimanima.*¹⁰⁹ Boban se vadio da nije baš tako rekao Amerikancima.¹¹⁰ Dan ranije imao je sastanak s bosanskohercegovačkim svećenicima u organizaciji banjalučkog biskupa Komarice. Anđelović nije prisustvovao. Za Bobana je Komarica bio *jedan izvanredan čovjek.* Puljić je na sastanku tvrdio kako je HDZ 28. februara 1992. donio odluku o preseljavanju stanovništva i priključenju

¹⁰⁵ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2410, *Naredjenje*, Zenica, 10. novembar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2418, *Plan protokola*, Zenica, 11. novembar 1993.

¹⁰⁶ ICTY, ARBiH, ŠVK, Uprava bezbjednosti, br: 03/11-621, *Sedmično referisanje (15.11.-22.11.1993. g.)*, Sarajevo, 21. novembar 1993.

¹⁰⁷ ICTY, HVO, Brigada Viteška-2. bataljon, broj: 01-235/93, Nova Bila, 18. novembar 1993.

¹⁰⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 486.

¹⁰⁹ (...) *radi strateškog pridobijanja Muslimana na svoju stranu, u podjeli Bosne, da ne bi otišli sa Srbima, jer onda dobivaju, onda bi dobili u ruke skoro čitavu Bosnu i Hercegovinu (...) bez obzira što su nam momentalno Muslimani glavni protivnik i sa obzirom da žele osvojiti naša područja i stvoriti svoju državu na račun Srbije, onda Srbi ostaju i za nas strateški i za zapad zbog njihove povezanosti s Rusijom (...). Može slobodna zona u Pločama ili izgradnja luke na Neretvi. Neum ne (...). Zajednička agencija za turističku izgradnju u Neumu, ali ne i teritorija (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 487-488.

¹¹⁰ TUĐMAN: (...) *Znam, Mate (...) budimo realni, nisu samo Muslimani protiv tebe, odnosno i protiv mene (...) tu su i naši Hrvati, oni Kljuići, i biskup Puljić, i Anđelović (...). Oni su tome pridonijeli jako, da je Boban taj, koji je vodio politiku (...) razbijanja Bosne (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 488. Prestao je navoditi Komšića uz njih.

nekih dijelova Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.¹¹¹ Perić se *malo dodvoravao Puljiću jer je rekao da se oni nikada ne mogu odreći svojih biskupija i nadbiskupija*. Boban je spomenuo Tuđmanu kako ga je nekada ranije Puljić pozvao *kao pseto da iz Sovića* dođe u Sarajevo kako bi u njegovoj kući razgovarao s Izetbegovićem o Bosni i Hercegovini.¹¹² Odbio je. Prema Bobanu, Puljić od tada tvrdi da on ima *nešto osobno protiv njega*. Puljić ga je u Splitu optuživao da hoće odvojiti i pripojiti dijelove Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. Boban mu je uzvratio pitanjima da li su *ikada Vareš, Kakanj, Usora i Žepče bili u planovima HZ HB i zašto su onda tu počeli sukobi i zašto su Muslimani nakon susreta Granić-Silajdžić i nakon Deklaracije Tuđman-Izetbegović napali na Vareš?* Puljiću je bio poznat odgovor, zbog hrvatske politike preseljavanja stanovništva. Odgovorio je Bobanu da su Hrvati nagovorili Srbe da mu ne daju proći iz Sarajeva za Vareš tih dana. Vjerovatno su to učinili kako bi ga spriječili da hrabri vareške Hrvate da ostanu u svojim domovima. Boban ga je pitao *zašto će ići u Vareš? Zašto je na koncu išao kada više nije bilo ni jednog Hrvata*. Hrvati su ga dovoljno dugo držali udaljenim dok su iselili stanovništvo. Uputio ga je da ide u Zenicu i ugovori *s Alijom da bude slobodna za izlaz*. Bio je toliko siguran da nijedan Hrvat neće ostati u njoj da je velikodušno ponudio Puljiću da će on svakog Hrvata, koji ostane, doživotno hraniti.¹¹³ Puljić mu je trebao da otvara puteve Hrvatima za iseljavanje s teritorije pod kontrolom ARBiH, a ne da ih poziva da ostanu ili se vrate. Tuđman je zamjerio Bobanu što je dao direktive Hrvatima da se isele što je on negirao.¹¹⁴ Njega je na sastanku u Splitu dojmio Komarica jer je *rekao da misli da neće biti Bosne*. Tuđman mu je poručio da ne iseljava Hrvate iz Banje Luke. Tada ih je na području

¹¹¹ BOBAN: (...) *normalno da sam mu sve to negirao (...) najprije, mi nismo izašli iz te vlasti, kazao sam mu kako smo mi zadržali legalitet, legitimitet Bosne i Hercegovine, kako smo mi htjeli Bosnu, kako je to naša trajna politika, vaša isto (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 489.

¹¹² *To je bilo u vrijeme razgovora s Kutiljerom (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 490.

¹¹³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 490-491.

¹¹⁴ TUĐMAN: *Mate, tu je bila malo greška vaša (...) da ste dali direktive da se Hrvati povlače*. BOBAN: *Nismo*. TUĐMAN: *Jeste, jeste (...)*. Boban se zakleo Bogom da nisu, ali Tuđman je i dalje tvrdio da jest. Naveo mu je primjer Kaknja kad mu je lično rekao da zaustavi iseljavanje. Boban je to nazvao spašavanjem. U tom trenutku, Tuđman nije bio za Bobanovo *spašavanje* zeničkih Hrvata iseljavanjem. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 491. TUĐMAN: (...) *budimo realni (...) to da se 20 tisuća pokrene iz Vareša, to se morala svoriti jedna situacija (...) nije istina da bi pobili 20 tisuća ljudi (...) pobili bi možda tisuću, a nama bi bilo važno da ostanu, da li bi bila ta Bosanska republika ili ne, sutra bismo računali s tim Hrvatima tamo (...)*. Tako bi prisiljavali Muslimane da budu s nama, a i zbog zapada (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 492.

banjalučke općine bilo oko 30.000.¹¹⁵ Osim Kordića, Tuđman je spomenuo još neka imena koja su davala direktive za iseljavanje Hrvata. Boban je stao u Kordićevu odbranu.¹¹⁶ Tuđman mu je otkrio da *neki* traže njegovo uklanjanje radi popravljanja odnosa s Bošnjacima.¹¹⁷

Izgleda da se cijeli razgovor i vodio kako bi mu skrenuo pažnju da u retorici prema Bošnjacima mora biti više diplomatski, što njemu nije bilo jednostavno. Bližio se kraj Bobanovom sluganstvu Tuđmanovoj politici. Paralelno s otkrićem da ratom protiv ARBiH ne može doći do vojničkog ostvarenja ciljeva, Tuđman je pripremao Bobanov odlazak i dovođenje nove ličnosti koja nije bila toliko kompromitirana u bošnjačko-hrvatskim odnosima i koja će nastaviti realizaciju tih ciljeva na druge načine. Osmislio je kombinaciju Komšić–Zubak. Objašnjavao je Bobanu kako ga štiti od onih koji žele da ode podsjećajući ih na njegove zasluge u otporu srpskom agresoru. Sva strana diplomatija, prema Tuđmanu, bila je protiv njega.¹¹⁸ Šušak i Boban su ga pitali šta je s Rajićem. Tuđman im je objasnio kako

¹¹⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 491.

¹¹⁶ BOBAN: (...) *On bi ih sve pobio što su otišli. Nije bilo takve politike (...). To je Anđelović izmislio (...). Da se Kakanj htio braniti, a mogao se obraniti, ne bi bilo ovakvih napada na Vitez, Busovaču, Kiseljak jer ne bi oni imali prolaz (...). Nego, to se radilo o trenutku, to se dogodilo u roku od 4-5 sati, sve, nastao je stampano, i prešli su u Vareš. Nije to bila naša politika. Loše veze smo imali s njima (...).* TUĐMAN: Vidiš, Mate (...) čitava ta hajka (...) bila je u tome, ha, Tuđman je stvorio Bobana, Tuđman ga je imenovao i on provodi Tuđmanovu politiku tamo. I prema tome, za sve je kriv Tuđman, koji preko Bobana provodi to (...) ja sam rekao, nisam ja Bobana izmislio. Boban je nastao iz otpora srpskoj agresiji (...). BOBAN: Iako je ovo prvo istina. TUĐMAN: Pa, nije istina da sam te ja postavio. BOBAN: Ma ne postavio, u smislu postavljanja, nego u jednu politiku. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 492. Boban je Mesiću u jednoj prilici rekao: *Ja nemam svoju politiku. Ja primjenjujem ono što se od mene očekuje iz Zagreba-što predsjednik HDZ-a traži, što traži od mene da učinim (...).* Up.: „Tuđman mi je naredio da smijenim Stjepana Kljuića-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (2)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 7. decembar 2000, 3; „Praljak vjerovao da ne može biti suživota s Muslimanima-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (6)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 11. decembar 2000, 6; „Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9. „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

¹¹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 492.

¹¹⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 493. TUĐMAN: (...) *Englezi i Francuzi rasporedili su tako svoje snage da bi najprije zaštitili Srbe, a da bi im dali otvorene ruke da se obračunaju sa Muslimanima, a onda bi čak, da nas nahuškaju...da dovršimo prema Muslimanima (...)* da mi budemo optuženi, a ne Srbi. Hrvati su prihvatili odgovornost za most. Ko je dao naredbu da se sruši most? BOBAN: Ne može se utvrditi ko je dao. TUĐMAN: *To se nije smjelo desiti. Trebao je tući kada prelaze, a ne rušiti. Dogovoreno je to. Zato su snimali dva dana kako se ruši.* BOBAN: *Iz slike se ne vidi ko ruši.* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 494.

ga mora zatvoriti iz političkih razloga.¹¹⁹ Boban je tvrdio da ima 60 ljudi u zatvoru zbog ubistava radi krađe i negirao je Rajićeve zločine u Stupnom Dolu. Htio je svu krivicu svaliti na Marinka Šunjića iz Travnika.¹²⁰ Tuđman mu je naredio da objave kako su te ljude, koji su kao obične ubice iz kriminalnih pobuda već bili u zatvorima, pohapsili pod sumnjom za ratne zločine. Šušak i Tuđman tražili su žrtvene jarčeve za svjetsku javnost.¹²¹ Tuđman je opet kazao da ne da Neum.¹²² Konačno je otkrio Bobanu suštinu cijelog razgovora koji se svodio na optužbe protiv njega u smislu da otežava bošnjačko-hrvatske odnose i štiti ratne zločince, što je bilo od prvorazrednog značaja za optužbe Zapada protiv Hrvatske, te komplicira odnose sa crkvom: (...) *Budući da je pred svijetom stvorena takva situacija da si ti taj koji je zapravo zapreka rješenju bosansko-hercegovačkog problema kako je to u interesu zapada, javnosti, taj koji je onemogućio saradnju sa Muslimanima, možda ćemo morati u interesu Hrvatske ići za tim (...). Možda bismo morali ići (...) da suzbijemo te optužbe. Možda bismo morali tražiti neko rješenje da skinemo taj pritisak na tebe konkretno i na hrvatsku politiku.* Boban je prihvatio da se njegova vazalska uloga u Tuđmanovoj povijesnoj zadaći

¹¹⁹ TUDMAN: *Vidiš, Mate (...) Silajdžić igra s time da sa onih 20-tak svojih Muslimana, koji su učinili zločin, da su smijenjeni i pozatvarani, a mi Hrvati nismo učinili ništa (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 495. Tuđman je bio u pravu. Bosanskohercegovačke vlasti jesu sankcionirale počinioce krivičnih djela prema hrvatskim civilima i imovini. U jednom vareškom slučaju pijani pripadnik ARBiH (Fahrudin Ajanović) ubio je nagluhog starca hrvatske nacionalnosti (Jerko Terzić). Osuđen je na osam godina zatvora. Sudskim vijećem na zeničkom Okružnom vojnom sudu predsjedavao je Mladen Veseljak. Kao otežavajuću okolnost koja je utjecala na visinu izrečene kazne, Vijeće je cijenilo da učinjeno djelo predstavlja povećanu društvenu opasnost, *naročito u uslovima kada su najviši državni organi RBiH u vezi sa akcijom ARBiH za oslobađanje Vareša naredjivali i apelovali da se civilnom hrvatskom stanovništvu ne smije dogoditi nikakvo zlo.* Up.: ICTY, RBiH, Okružni vojni sud, broj: IK-606/94, *Presuda*, Zenica, 21. decembar 1994.

¹²⁰ BOBAN: *U Stupnom Dolu samo dvoje-troje civila (...) ostalo borci. Šunjić je zapovijedao. Jedinica od 186 Kakanjaca. Rajić je dao naredbu za napad radi odbrane jer je Stupni Dol najjače muslimansko uporište kod Vareša. Ali, Šunjića će procesuirati. To je ista grupa kriminalaca koja je radila u Travniku i Ahmićima. Šunjić je Travničanin.* ŠUŠAK: *To je ista grupa koja je napravila Ahmiće, znači u toj grupi imaju krticu (...). Nije se ni ohladilo u Ahmićima, ulazi BBC unutra, ovamo gore isto (...).* Tuđman je mislio da nije samo u pitanju krtica nego da je neko sve to aranžirao. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 495.

¹²¹ ŠUŠAK: *U Mostaru, Mate, ubistva na sve strane (...) ali nemamo jednu osobu na sudu za nešto.* TUDMAN: *To je primjer kako mi primjenjujemo ista ili gora genocidna čišćenja i nitko ne odgovara i zbog toga da treba staviti Mostar pod međunarodno tutorstvo (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 496.

¹²² (...) *ne može biti nikakvog koridora prema Neumu, nekakvog teritorija nego samo zajednička (...).* Boban se dosjetio, jer je bezbroj puta čuo nastavak te rečenice, pa je dodao: *agencija za izgradnju turističkih objekata (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 497.

ubrzano primicala svom kraju: (...) *Čvrsta je vaša odluka i ja sam spreman bez pogovora i bez ikakvih frustracija osobnih ili bilo što (...).*¹²³ Bobanova smjena postala je za Tuđmana svršena stvar.¹²⁴

Armija RBiH na ratištu i državno političko rukovodstvo Republike Bosne i Hercegovine u međunarodnoj politici natjerali su Tuđmana da traži nekoga ko će im biti prihvatljiv za pregovore. To bi se moglo nazvati uspješnim ratovanjem i kvalitetnom diplomatijom. Čim je Boban pristao na smjenu, Tuđman je prestao kritizirati njegov rad na upostavi institucija HRHB, odnosima s Crkvom, te neprocesuiranjem ratnih zločinaca i dao se u profiliranje njegovog nasljednika koji ne mora biti *predsjednik republike, ali mora biti pametan, dovoljno fleksibilan a i nepopustljiv s Muslimanima, a prihvatljiv za svijet. Kada bi po mogućnosti znao još i jezik.*¹²⁵ Osim nepopustljivosti s Muslimanima i da je bio *predsjednik republike*, nijedna od ostalih pobrojanih osobina nije bila Bobanova karakteristika. Bio je predsjednik nepostojeće republike, ne baš pametan, nimalo fleksibilan, nije poznao nijedan strani jezik i za svijet je bio neprihvatljiv. Tuđmanu je trebao novi čovjek za istu zadaću, ali koja će se rješavati na druge načine. Dobro je ocijenio šta Boban nema, a šta njemu treba, da je Zapadu prihvatljivo i da ne smeta Bošnjacima. Ako je ranije taksativno kritizirao Bobana, a potom isto tako naveo sve ono što treba novom lideru bosanskohercegovačkih Hrvata, znači da je cijenio to kao Bobanove nedostatke. Zanimljivo je da se Boban nije našao nimalo pogođenim kada je Tuđman naglasio da novi lider mora biti i pametan, što znači da raniji nije bio. Prolazilo je vrijeme zločina i “etničkog čišćenja”, za šta je Boban bio savršeno rješenje. Trebao je neko novi, čistih ruku, da može nastaviti Bobanov krvavi posao. Nakon što je izrazio sumnju da osim njega ima veoma malo ljudi koji bi stvar vodili kako treba, Boban je podilazio svom šefu.¹²⁶ Smatrajući sebe najposposobnijom i najdosljednijom osobom za provedbu Tuđmanove povijesne prilike, opstanak proširene Hrvatske vezao je za svoju zadaću.¹²⁷ Formalno, Boban

¹²³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 497.

¹²⁴ TUĐMAN: *Ja znam tvoje zasluge i dok je mene živa ti nećeš biti zaboravljen (...). Ti ćeš meni ostati u okviru hrvatske politike (ako se Bosna i Hercegovina raspadne da ga reaktivira) ako bi morali zbog te međunarodne situacije (...) da kažemo Boban zbog bolesti momentalno ne može obavljati svoju dužnost (...). Tko bi mogao zamijeniti Bobana u razgovorima s Muslimanima jer oni ga neće jer s njim ne mogu.* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 498.

¹²⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 498.

¹²⁶ (...) *nema hrvatske države bez vas i budite sigurni ako je ne održimo, dok ste živi neće biti hrvatske države (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 499.

¹²⁷ (...) *ako mi ne utvrdimo svoje granice neće biti hrvatske države (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 499.

se nije bunio zbog smjene, ali je smatrao da nema mnogo ljudi koji bi se žrtvovali kao on u služenju Tuđmanu kao jedinom temelju hrvatske države u njegovom ostvarenju novih hrvatskih granica i jedinom jamstvu njenog budućeg opstanka. Izetbegović se riješio Bobana, ali ga je Tuđman želio sačuvati od sramote poraza nudeći mu izlaz u bolesti ili odlasku u inostranstvo na učenje stranog jezika. Nekada, prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima, drčni Mate Boban sada se bespogovorno mirio s činjenicom da je njegov šef dao njima prednost nad njim. Shvatio je da nije on njih porazio nego oni njega. Bio je toliko siguran da je dobro obavio posao da *ne postoje snage, izvan prirodne (...) koja bi Hrvata iz Bosne i Hercegovine prisilila da pruži ruku pomirenja Bošnjacima*. Možda je ovaj put, i za ovaj trenutak, bio u pravu. Tuđman, koji ga je upravo pripremao za smjenu radi pružanja svoje ruke Bošnjacima, nije Hrvat iz Bosne i Hercegovine. Ipak, i ovaj put, kao što se dešavalo i ranije, Boban je griješio. Postojalo je više sila koje su pronašle i prisilile Hrvata iz Bosne i Hercegovine da pruži ruku Bošnjacima. U prvom redu bila je to sila ARBiH koja je spriječila HVO i HV da ostvari političke i teritorijalne ciljeve Tuđmanove politike u Bosni i Hercegovini. U drugom redu, bila je to bosanskohercegovačka diplomatija i unutrašnja politika koja je odoljela iskušenjima i nametnula svjetskim silama da odlučno nastupe protiv Tuđmanove agresivne politike u Bosni i Hercegovini. Armija je dala Vladi i njenoj diplomatskoj službi moć i argumente nastupa na međunarodnoj političkoj sceni. Diplomacija je uspješno lobirala mnoge značajne međunarodne faktore. Osim islamskih zemalja, Njemačku, koja je u godinama jugoslavenske krize bezrezervno podržavala Hrvatsku, i što je značajnije, SAD. Mora se priznati da je bio veliki uspjeh osigurati podršku najmoćnije zemlje svijeta i države koja je bezrezervno podržavala Hrvatsku sve do njene agresije na Bosnu i Hercegovinu. Da je od uspjeha ARBiH ovisilo držanje bosanskohercegovačke Vlade na mirovnim pregovorima, svjedoči i Tuđmanov bijes zbog neuspjeha HV-a u borbama za Gornji Vakuf. Od zauzimanja tog grada zavisio je tok daljih pregovora. To je bio ključ. Tuđman i Šušak su na ovom sastanku rekli da im je Cornelio Sommaruga, predsjednik MKCK, izjavio da bi bilo ironično da NATO bombardira HVO i da se Bošnjake drži kao legalnu vlast. Boban je predlagao da se na temelju dokumenata, audio i vizuelnih zapisa svijetu prezentiraju namjere Bošnjaka protiv Hrvata kako bi odustao od podrške njima i podržao hrvatska nastojanja u Bosni i Hercegovini.¹²⁸ Ako bi to uspjelo, mogao bi i on ostati na vlasti u bezvlašću za koje ga je Tuđman kritizirao i koje je naveo kao jedan od

¹²⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 499.

razloga njegove smjene. Tuđman nije smatrao da je to problem, jer je i sam *argumentirano o tome govorio*, zbog čega je Zapad dijelom shvatio da su se Bošnjaci okrenuli protiv Hrvata, ali nafta islamskih zemalja učinila je svoje. Za Bobanovog nasljednika razmišljao je između Prlića i Akmadžića.¹²⁹ Boban je bio protiv Prlića. Koliki je bio autoritet u svojoj republici pokazuje činjenica da nije čak ni predsjednika njene vlade mogao samostalno imenovati.¹³⁰ Tuđmana nije zanimalo njegovo mišljenje. Obavijestio je sagovornike da će se formirati kantoni. Šušak je bio za Akmadžića: *Ako Mili daš zadatak, on će ga napraviti*. Boban se složio, *ali da se bdi nad njim 24 sata dok ga izvrši*. Zbog miješanja u izbor novog lidera HB, Tuđman ga je ponovo udario po nosu.¹³¹ Na kraju sastanka čelništvu HRHB je poručio *da ni u snu ne smije odsupiti ni milimetar od one politike*.¹³²

Kao u srednjem vijeku, Boban se zakleo Tuđmanu na doživotnu vjernost: *Dolje (HRHB) nećete imati problema dok sam ja živ (...) kunem vam se Bogom dragim i sa svim svojim što imam, ja imam jednu malu kućicu u Sovićima i nju ću zapaliti za Hrvatsku*. Tuđman nije bio previše ganut, te je predložio *da Mate kao predsjednik HDZ ode malo na turneju*.¹³³

¹²⁹ (...) *Izbor novog lidera mora biti usaglašen s dalekosežnom strateškom politikom zapada ako oni stanu iza Hrvatske kakvu možemo imati (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 499.

¹³⁰ (...) *ja da sam imao priliku, nikada Prlić ne bi bio predsjednik Vlade (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 501.

¹³¹ TUĐMAN: *Strašno ti zamjeraju da si se sa crkvom zavadio (...)*. *Iz Londona su im napisali u Borbi da u promjeni takve hrvatske politike treba angažirati sve oporbene stranke i sindikate i crkvu (...)*. BOBAN: *On (Perić) priča o nekoj svojoj jurisdikciji na Trebinju (...)*. *Napisat ću Saboru da se bavi hrvatskom politikom naspram Bosne i Hercegovine, a ne politikom Hrvata u Bosni i Hercegovini (...)*. *Šta se opozicija ima baviti time kada nema ni jedne njihove stranke u BiH?* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 502-503.

¹³² (...) *stvoriti takve granice da ne potisnu Novi Travnik, Vitez, Busovaču, da nas ne svedu samo na hercegovačke općine (...) ni u kojem slučaju ne odsupati od Neuma (...)*. *Njemačka i Austrija kritiziraju našu politiku prema Bosni i Hercegovini (...)*. *Ako dobijemo granice Novi Travnik, Busovača, Bihać, i ako dobijemo očišćenu Baranju, mi možemo odustati od većeg dijela Posavine (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 504-505.

¹³³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 503-505.

Novembarska ofanziva hrvatskih snaga: Pokušaj povezivanja Kiseljaka i Busovače

U skladu s Tuđmanovom odlukom koju je donio i ponavljao na novembarskim sastancima s generalima HV-a, uključenim u b/d na bosanskohercegovačkom ratištu, HVO je pokrenuo ofanzivu s ciljem spajanja kiseljačko-kreševske enklave s lašvanskom. Osnovni pravac napada bio je Kiseljak – Bilalovac – Kaćuni – Busovača. Ključni objekat kiseljačko-fojničkog pravca bio je Bilalovac, ali bez zaposjedanja Zavrtaljke (tt 1020) nije se mogao zauzeti. U prvoj fazi ofanzivnih dejstava HVO je bio veoma uspješan. Lokalne snage ARBiH nisu bile sposobne samostalno odbiti njegove napade. Njihove linije odbrane bile su veoma nekvalitetno uređene, a značajan dio terena nisu ni posjedale. Komanda 6. korpusa, u čijoj z/o se nalazila Fojnica, tražila je pomoć 3. korpusa. Nakon zaustavljanja prve faze ofanzive HVO-a, koja je umalo polučila padom Fojnice zbog raspada sistema odbrane, načelnik ŠVK Enver Hadžihasanović i komandant 3. korpusa Mehmed Alagić 14. novembra naredili su pretpočinjavanje 7. SMbbr i odreda *Kaćuni* (OpŠO Busovača) 6. korpusu radi izvođenja ofanzivnih b/d na fojničko-kiseljačkom bojištu.¹³⁴ HVO je do tada prema Fojnici dostigao liniju Duke – Brajkovići – Tekija – Polje Pločari – Pločari – Bašino brdo (tt 1127) – tt 980 (iznad bolnice u Bakovićima) – Borovi – igralište – put ispod igrališta – Križ (tt 766) – Gvozdac (tt 811). Prema saznanjima komande 6. korpusa, koncentrirao je snage u rejonu Gojevići – Lužine – Otigošće, a u *Kiseljak je pristigla jača jedinica HV za specijalne namjene*. Istovremeno je dovodio nove snage na područje Gornjeg Vakufa.¹³⁵ Komanda 6. korpusa

¹³⁴ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 5670, *Naređenje*, Sarajevo, 14. novembar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2445, *Naređenje*, Sarajevo, 14. novembar 1993.

¹³⁵ Na sastancima s Tuđmanom Bobetko je govorio o problemu lošeg b/m boraca u z/o ZP Tomislavgrad zbog velikih gubitaka koje su podnosili. Bilo je ozbiljnih problema s čitavim jedinicama koje su odbijale naređenja. Osim brigade *A. B. Bušić*, koju je naveo kao najgori primjer, bila je često problematična i privremena brigada *H. V. Hrvatinić* (Jajce). Nakon neuspjeha i velikih gubitaka na gornjovakufskom bojištu, stanje b/m pripadnika te brigade bilo je *na najnižoj mogućoj razini*. Jedinica se nalazila u Kučanima. Dolazilo je do čestih pojava defetizma koji se veoma brzo širio i uzrokovao dezerterstvo većeg obima. Vodovi su se s odmora na bojište vraćali s 30-50% manje ljudstva. Borci su prelazili u domicilne brigade vjerovatno cijeneći da one imaju lakše zadatke. U Kučanima je 10. decembra Željko Glasnović, nakon što ga je prvo verbalno izvrijedaio, udario šakom Branka Bungića, načelnika štaba brigade. Služba informativne sigurnosti cijnila je da probleme izaziva bivši komandant brigade Ivo Šimunović koji je 12. decembra ponovo postavljen za komandanta: *Opće sigurnosno stanje u brigadi*

ispravno je procjenjivala kao vjerovatni cilj ofanzive hrvatskih snaga, u koordinaciji s VRS-om, zauzimanje Fojnice i međusobno spajanje hrvatskih srednjobosanskih enklava, ali i njihovo povezivanje s Prozorom. Vojska RS je, prema njenim saznanjima, vršila pripreme za zauzimanje Konjica tokom borbi ARBiH s hrvatskim snagama. Vojska RS i HVO trebali su se spojiti u rejonu Ivan-sedla.¹³⁶

Odbrana ovog zemljišnog prostora – smještenog na širokom brdskoplaninskom području, na rubovima općina Prozor, Gornji Vakuf, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Fojnica, Kiseljak i Konjic – bila je od strateškog značaja za ARBiH jer je povezivao dolinu Neretve i Sarajevo sa srednjom Bosnom i dalje preko Vareša s Tuzlom.¹³⁷ Težinu njegove odbrane davala je činjenica da je isti zemljišni prostor imao strateški značaj i za hrvatsku stranu zbog međusobnog uvezivanja srednjobosanskih enklava, ali i njihovog povezivanja sa zapadnom Hercegovinom. Gubitkom tog prostora, ARBiH u srednjoj Bosni i dalje prema Tuzli činila bi posebnu enklavu u odnosu na slobodnu teritoriju u gornjem toku Neretve i Sarajevo. Ako bi istovremeno snage VRS-a zauzele Konjic, Sarajevo bi ostalo odsječeno od doline Neretve, a ne samo od srednje Bosne. U Hercegovini bi ostalo slobodno usko područje oko starog dijela Mostara koje ne bi imalo šanse da se dugoročno brani bez Konjica i Jablanice.

Tokom komandantskog izviđanja zone djelovanja, od strane 7. SMbbr, uočeno je da 310. bbr i OpŠO Fojnica nisu držali cijelu l/o i da na više mjesta ima međuprostora širine do 2 km kroz koja je mogao proći neprijatelj. Nije se precizno znalo ni gdje su položaji HVO-a. Zbog toga je ubačena četa 7. SMbbr naišla na jedinicu HVO-a gdje nije očekivana. Borba je otpočela prije planiranog vremena. S dva bataljona u prvom ešalonu i

„H. V. Hrvatinić“ vrlo je teško. Znajući stvarno stanje u zapovjedništvu brigade mišljenja smo da će se trend odbijanja saradnje i dalje nastaviti i to prvenstveno zbog toga što članovi zapovjedništva smatraju Ivu Šimunovića nesposobnim da vodi brigadu, naročito u ovako teškim trenucima u kojima se nalazi ista. Služba informativne sigurnosti bila je mišljenja da brigada „Hrvoje Vukčić Hrvatinić“ Jajce neće moći još dugo postojati ako se ne poduzmu određene mjere njenog blagovremenog spašavanja. Up.: Praljak, HZHB, HVO, SIS, Podcentar Rama, broj: 02-4/2-7-201/93, Informacija „A“, Trenutno sigurnosno stanje u brigadi „Hrvoje Vukčić-Hrvatinić“ Jajce, Prozor, 21. decembar 1993.

¹³⁶ Na spomenutim sastancima, koje su prethodno analizirani, Tuđman je generalima HV-a rekao da sagledaju mogućnost sadejstva sa snagama VRS-a koje na području srednje Bosne nisu bile u neprijateljstvu s HVO-om. Očito da su ga uspjeli dogovoriti.

¹³⁷ ICTY, ARBiH, 6. korpus, str. pov. broj: 601/2-93, *Pripremno naređenje*, Konjic, 27. novembar 1993; Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1300-169/93, *Pripremno naređenje*, Zenica, 30. novembar 1993.

jednim u rezervi, 7. SMbbr je izvela napad 18. novembra u zoni: desno Grabovik, lijevo Smajlovići. Na lijevom boku sadejstvovao joj je odred *Kačuni*. HVO se povukao i utvrdio na rezervnoj liniji. S dva helikoptera HV-a dobio je pojačanje u ljudstvu i MTS na Jasikovicu, a u povratku su helikopteri pokupili ranjene. Linija je pomjerena za oko 2 km u dubinu teritorije HVO-a u rejonu Ostruške Citonje i Kapure, do sela Rašće – Oračevina (Puljića kamen). Brigada je imala jednog poginulog, dva teže i četiri lakše ranjena, a usljed niskih temperatura i slabe odjevenosti, neki borci su se isprehlađivali i tridesetak ih je oboljelo od gripe. Za borbeno dejstva komanda 6. korpusa dala je Sedmoj samo dva sanduka municije 7,62 mm.¹³⁸ U okviru dobijene z/o, 7. SMbbr je do 26. novembra svakodnevno izvodila napadna b/d, a onda ih je, zbog nedostatka MTS-a, goriva i hrane, morala obustaviti jednu sedmicu.¹³⁹ Posljednji napad u tom mjesecu izvela je 25. novembra. Prvi bataljon napao je u rejonu Jehovca. Dva poginula borca HVO-a izvukao je na svoju stranu. Bataljonski gubici bili su jedan ranjen. Drugi bataljon napadao je u rejonu Brezove kose. Jedan borac je ranjen. Treći bataljon i odred *Kačuni* bili su u drugom ešalonu, ali nije bilo potrebe za njihovim uvođenjem jer napad nije uspio.¹⁴⁰

Ofanzivna b/d nastavljena su 3. decembra.¹⁴¹ Sve jedinice koje su trebale sudjelovati nisu izvršile odgovarajuće pripreme, a nije izvršena ni potrebna logistička popuna, tako da se dio planiranih jedinica nije ni pokrenuo. Napad, koji je krenuo u 7.00 obustavljen je do 12.00 zbog nesadejstva jedinica na bokovima. Interventne jedinice HVO-a usmjerile su se u protivnapadu na 7. SMbbr. Tokom angažmana na fojničko-kiseljačkom bojištu, od sredine novembra do 3. decembra, brigada je imala šest poginulih, 39 ranjenih i 39 oboljelih. Nisu postignuti nikakvi borbeni rezultati osim aktivne odbrane rejona djelovanja i trošenja hrvatskih snaga. Borci i starješine imali su loše iskustvo sa 6. korpusom i tražili su od komande brigade da se vrate u z/o svog matičnog korpusa. Borbeni moral bio im je u padu. Šestom korpusu zamjerali su na nepripremljenosti i neuvezanosti jedinica u jednovremenim

¹³⁸ ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1300-40/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 19. novembar 1993.

¹³⁹ ICTY, ARBiH, 6. korpus, str. pov. broj: 601/2-93, *Pripremno naređenje*, Konjic, 27. novembar 1993.

¹⁴⁰ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1300-117/93, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 25. novembar 1993.

¹⁴¹ ICTY, ARBiH, 6. korpus, str. pov. broj: 01/950-1/93, *Zapovijest*, Konjic, 2. decembar 1993.

ofanzivnim b/d, slabom logističkom osiguranju i odsustvu još nekih značajnih elemenata potrebnih za ostvarivanje očekivanih rezultata.¹⁴² Ofanziva hrvatskih snaga s ciljem spajanja kiseljačko-kreševske s lašva-nskom enklavom ipak je zaustavljena.

Operacija *Prozor*

Do kraja godine sve češće su ostvarivani srpsko-bošnjački kontakti na linijama fronta motivirani švercom i prebacivanjem civila na drugu stranu za novac. Bez obzira na veći broj naređenja ŠVK i komande 3. korpusa da se spriječe, ti su kontakti nastavljeni i sve više uzimali maha.¹⁴³ Hrana je predstavljala najveći problem za cijelu srednju Bosnu i tuzlansku regiju. Vojnici i civili s obje strane linije fronta ARBiH–HVO bili su gladni. Jedino su ratni profiteri, na sve tri strane, imali korist od njihove nesreće. Brzo su stjecali ogromna novčana sredstva. Cijena kilograma brašna, šećera ili litre ulja iznosila je oko 40 DM. Stanovništvo nije zarađivalo novac.

Komanda 3. korpusa 14. decembra naredila je da se osigura nesmetan prolazak hrvatskog humanitarnog konvoja *Bijeli put (Langov konvoj)* za franjevačku bolnicu u Novoj Biloj i spriječe mogući pljačkaši. Imala je saznanja da je HVO zadržao konvoj u Tomislavgradu radi nesigurnosti prolaska teritorijom pod kontrolom ARBiH i da se neki borci ARBiH i bošnjački civili, zbog velike gladi, spremaju da ga napadnu zbog pljačke. Da se to ne desi, a što bi hrvatska propaganda iskoristila da naruši ugled države i ARBiH, naredila je potčinjenim jedinicama da *svim sredstvima* spriječe pljačku konvoja.¹⁴⁴

¹⁴² Sedma je za sva napadna b/d koja je izvodila u z/o 6. korpusa od sredine novembra do 3. decembra, a bila je glavna snaga, dobila: metak 7,62x39 mm-2.630 komada, metak 7,62x54 mm-598 komada, metak 7,9 mm-630 komada, metak 12,7 mm (*broving*)-100 komada, metak 12,7 (DŠK)-800 komada, mina za MB 82 mm-10 komada, mina za MB 60 mm-10 komada i dizel-gorivo-170 litara. Up.: ICTY, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1300-222/93, *Vanredni borbeni izvještaj*, Zenica, 3. decembar 1993. U z/o 6. korpusa nalazila se Tvornica municije *Igman* u Konjicu. Ako je logistika 6. korpusa bila u ovolikim problemima s municijom, može se pretpostaviti je da stanje drugih korpusa bilo još gore.

¹⁴³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 01/2870-1, *Naređenje*, Zenica, 7. decembar 1993.

¹⁴⁴ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1-2673, *Sprecavanje pljacke konvoja humanitarne pomoci*, *Naređenje*, Zenica, 14. decembar 1993.

Oficiri UNPROFOR-a posjetili su Alagića u Zenici 15. decembra.¹⁴⁵ On je *bio nepokolebljiv u svom stavu da bez obzira što je predsjednik Vlade Silajdžić potpisao, ni jedan konvoj neće ući u viteški džep ako se humanitarna pomoć ne podijeli i Muslimanima u Kruščici i Starom Vitezu*. Insistirao je da sljedeći konvoj mora doći u Maglaj prije nego se bilo šta podijeli u viteškom džepu. Pristao je na prekid vatre za Božić od 18.00 sati 24. decembra do 18.00 sati 25. decembra i za Novu godinu, ali je odbio bilo šta u vezi s tim potpisati s Blaškićem: (...) *Potpisat ću samo dokument o predaji HVO-a*. Alagiću je *dozlogrdilo Blaškićevo muljanje* i smatrao je da on i njegova komanda *nisu vrijedni niti prezira*. Konvoj *Bijeli put* bio je glavna tema razgovora Rasima Delića i Ante Rose 16. decembra u Visokom, u štabu Canbat: *sastanak je bio fascinant i srdačan*. Prisustvovao je i Alagić. Dogovoreno je otvaranje puta *Lifeline* dolinom Neretve od Mostara do Sarajeva. Prvi humanitarni konvoj trebao je stići u Mostar 23. i 24. decembra. Autor izvještaja obradovao se postignutim dogovorom i zabilježio je da će to biti *lijep božićni poklon Mostaru*. Poljska bolnica, blokirana u Splitu, a koja je bila poklon muslimana iz Južne Afrike Mostarcima, trebala je biti transportirana u dio grada pod kontrolom ARBiH. Za dva državna helikoptera blokirana u Međugorju dogovoreno je da se prevezu u bazu Espbat-a u tom gradiću. Blokiranje tih helikoptera bila je jedna od glavnih prepreka za evakuaciju ranjenika. Delić je zadužio Alagića da osigura dolazak konvoja *Bijeli put* u Novu Bilu jer je *Dr. Lang, profesor medicine s harvardskog i zagrebačkog univerziteta, hrvatsko-jevrejskog porijekla, neprekidno s tim dosađivao UNPROFOR-u*. Konvoj je čekao kod Prozora. Iza njega, išao je *Konvoj mira (Konvoj velike radosti)* koji je organizirala ambasadorica Bosne i Hercegovine u Zagrebu Bisera Turković. Taj konvoj sklonio se u blizinu baze UNPROFOR-a u Tomislavgradu *od tamošnjih Hrvata*. Dogovoreno je da *Bijeli put* ide neometano u Vitez, a *Konvoj mira* u Maglaj. Alagić je nekoliko puta postavljao pitanje Starog Viteza u čemu ga je Delić podržavao. Roso je s odobravanjem primao k znanju njihove zahtjeve. Smatrao je nemogućim razmišljati o Vitezu bez razmatranja pitanja Starog Viteza i da se prema oba treba jednako odnositi. Alagić je rekao Rosi da su

¹⁴⁵ Izvještaj UNPROFOR-a kojim raspolazem, a iz online baze podataka Haškog tribunala, nije signaturisan niti potpisan. Nema nikakvih podataka o njegovom autoru. Iz sadržaja se može utvrditi samo da se radi o izvještaju oficira Britbat-a. U izvještaju PMEŽ-a kaže se da je komandant Britbat-a 15. decembra razgovarao s Alagićem. Navodi iste teme razgovora. Up.: ICTY, PMEŽ, Koordinacioni centar Travnik, *Sedmični izvještaj 18.-25. decembar 1993.*, 25. decembar 1993.

se u komandi ZP *Vitez okupile propalice* koje su ostavile četvero nastradalih bošnjačkih civila, među kojima i jedno dijete, da umru u Starom Vitezu jer nisu dali da se evakuiraju. Roso je bio neugodno iznenađen. Dogovoreno je primirje za božićne i novogodišnje praznike s nastupanjem u 00.01 sati 23. decembra 1993. i trajanjem do 24.00 sata 3. januara 1994.¹⁴⁶

Pozivajući se na stav da se politika Predsjedništva i Vlade Republike Bosne i Hercegovine temelji na principu da je Bosna i Hercegovina država svih njenih građana, bez obzira na nacionalnu, vjersku i drugu pripadnost, da je suživot ne samo moguć nego i jedini način opstanka, ŠVK je izdao naredbu o prekidu svih b/d s HVO-om.¹⁴⁷ Komanda 3. korpusa prenijela je naređenje potčinjenim jedinicama.¹⁴⁸

Konvoj *Bijeli put* djelimično je pokrađen u Gornjem Vakufu 18. decembra, a naredni dan je pretresen na kontrolnom punktu ARBiH na Pavlovici. U jednom kamionu pronađeno je 5.000 detonatora, 10.000 upaljača, četiri optike, devet motorola i dva punjača, te cilindri s kiseonikom i baterijama. Nakon pregovora između Alagića i Blaškića, konvoj je ipak nastavio dalje i stigao u Novu Bilu sa svih 86 vozila. Jedan od Alagićevih uvjeta bio je da u roku od 24 sata napusti lašvansku enklavu. Nije je napustio u dogovoreno vrijeme 21. decembra nego tek naredni dan. U povratku, u Gornjem Vakufu jedan je vozač ubijen snajperom, a jedan je ranjen.¹⁴⁹ Bez obzira na kvalitetan pregled na Pavlovici, izgleda da je HVO ipak uspio dobiti značajnije količine MTS-a u ovom konvoju. Prije njegovog dolaska, uglavnom je koristio eksplozivne naprave, a odmah poslije minobacače, Zisove i H 105 mm.¹⁵⁰

Komanda korpusa planirala je operaciju *Prozor* s ciljem deblokade Starog Viteza, zaposjedanja SPS-a i oslobađanja Viteza, Novog Travnika

¹⁴⁶ Autor je na kraju izvještaja napisao da do 1. januara 1994. nije ostvareno ništa od dogovorenog. Bosanskohercegovački helikopteri i dalje su ostali blokirani u Međugorju, a poljska bolnica dopremljena je do zapadnog dijela Mostara odakle je ponovo vraćena u Ploče. Sporazum o prekidu vatre također nije uspio. Međutim, humanitarni konvoji *Bijeli put* i *Konvoj mira* ipak su stigli na odredišta.

¹⁴⁷ ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/21-1, *Prekid vatre i sukoba, Naređenje*, Sarajevo, 16. decembar 1993.

¹⁴⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2706-1, *Prekid vatre i sukoba, Naredjenje*, Zenica, 17. decembar 1993.

¹⁴⁹ ICTY, PMEŽ, Koordinacioni centar Travnik, *Sedmični izvještaj 18.-25. decembar 1993.*, 25. decembar 1993.

¹⁵⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-874, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. decembar 1993.

i Busovače.¹⁵¹ Prije izdavanja naređenja za prekid b/d, proisteklog iz sporazuma Delić–Roso, odredila je 19. decembar za početak napada. Za izvođenje operacije planirana je OG *Bosanska krajina* i TG *Alfa*.¹⁵² U bližem zadatku jedinice su trebale ovladati linijama: Rijeka (tt 424) – tt 446 – Gaćice – Donja Večeriska – Gradina (tt 969) – Lazine – tt 566 (Repetitor) na viteško-novotravničkom bojištu i Solakovići – tt 721 – Ravan – Krnjače – Bare na busovačkom i blokirati sve komunikacije između Novog Travnika, Viteza i Busovače. U daljem zadatku planirano je potpuno razbijanje snaga HVO-a i oslobađanje okupiranih srednjobosanskih gradova. Jedinice OG *Bosanska krajina* trebale su s kružne osnovice napasti HVO u rejonu Novog Travnika, Nove Bile i Viteza sa zadatkom razbijanja njegovih snaga u rejonima Zaselja, Baškarada i Huma, Zubići – Lazine i Bučića, te Džepina, Čifluka i Pokrajčića. U sadejstvu s TG *Alfa* trebale su ovladati linijama: Rijeka (tt 424) – Gaćice – Donja Večeriska – Gradina (tt 969) – Gradinica (tt 683) – Gradac (tt 691) – tt 566 (repetitor) i Dugovac (tt 498) – Gradac (tt 629) – Radina glavica (tt 676) – Pokrajčići. Granica OG *Bosanska krajina* s TG *Alfa* bila je Pezići (tt 661 – uključno) – Ravne (uključno). Komandno mjesto OG *Bosanska krajina* postavljeno je u Preočici, a IKM u rejonu Pala (tt 806). Taktička grupa *Alfa* dobila je zadatak napada u rejonima Bare, Busovača i Kula sa zadatkom razbijanja HVO-a na Kuli, Donjem Polju i Carici, te Buseljima, Jazvinama i Barama. Trebala je u bližem zadatku ovladati linijom Bobovište – Kosa – Kula (tt 456) – Draga – tt 721 – Ravan – Odmeka – Krnjača (kt 641) – Bare, a zatim nastaviti napad sa zadatkom

¹⁵¹ Hrvatska ratna propaganda je tvrdila, a što je nastavila i poslijeratna, da se operacija *Prozor* zvala “Krvavi badnjak” što nije tačno. Ni u jednom raspoloživom dokumentu ARBiH ne spominje se nikakav “Krvavi badnjak”. Govori se samo o operaciji *Prozor*. Koliko je ARBiH, zapravo, poštovala ovaj katolički praznik, svjedoči izvještaj PMEZA: *Na dan Božića, u zoni odgovornosti je bilo mirno, a borbeni avioni NATO-a redovno su nadlijetali*. Up.: ICTY, PMEZ, Koordinacioni centar Travnik, *Sedmični izvještaj* 18.-25. decembar 1993., 25. decembar 1993.

¹⁵² Operativnoj grupi *Bosanska krajina* potčinjeni su 1. bataljon 7. SMbbr, odred *El-Mudžahid*, *Živiničke ose* (2. korpus), IDč *Gerila* 319. bbr, specijalne jedinice republičkog MUP-a (*Vikićevci*), CSB-a Sarajevo (*Laste*), CSB-a Zenica (*Manevar*) i pionirska četa SIB-a (bez jednog voda). Osim pridodatih jedinica, OG *Bosanska krajina* planirala je za operaciju koristiti dijelove 17. SKbbr, 27. bbr, 306. bbr, 308. bbr, 312. mtbr i cijelu 325. bbr jer nije imala z/o prema VRS-u. U sastavu TG *Alfa*, u vrijeme izvođenja operacije *Prozor*, bila je 7. SMbbr bez 1. bataljona, 333. bbr, 3/305. bbr, 2. četa *Pridola*, četa 2. PDo Zenica, četa 314. mtbr bez jednog voda i 2. vod pionirske čete SIB. Up.: Praljak, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-2710, *Izvođenje napada, Naređenje*, Zenica, 16. decembar 1993. Taktička grupa *Alfa* formirana je još 11. novembra. Tada su u njen sastav ušle 7. SMbbr, 333. bbr, 311. lbr, 3/305. bbr, dvije čete *Pridola* i 2. PDo OpŠO Zenica. Komandant TG *Alfa* bio je komandant 7. SMbbr, Amir Kubura. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2413, *Formiranje TG, Naređenje*, Zenica, 11. novembar 1993.

presijecanja komunikacije Busovača – Vitez u rejonu Kaoničke strane, blokiranja Busovače i potpunog razbijanja HVO-a s ciljem oslobađanja Busovače. Komandno mjesto TG *Alfa* postavljeno je u rejonu Kaćuna, a IKM u rejonu Kapka. Zenička 314. mtbr (bez jedne čete) dobila je zadatak čuvanja l/o: Smajlovići – Oglavak – Zavrtaljka – Brestovsko – Kazagići – Lisovo brdo s ciljem sprečavanja napada HVO-a pravcem Kiseljak – Bilalovac – Kaćuni i udara sleđa po snagama ARBiH koje izvode napad. Gotovost za napad određena je svim jedinicama u 3.00 sata. Istureno komandno mjesto 3. korpusa postavljeno je u rejonu Lupca kod Viteza. Prema procjeni komande korpusa, u rejonu Novi Travnik – Vitez odbranu su organizirale brigade *S. Tomašević* i *Viteška*, te dijelovi brigada *Tvrtko II*, *Frankopan*, *J. Francetić*, snage općinskog štaba HVO Vitez i prištapske jedinice ZP *Vitez* ukupne jačine oko 3.500 naoružanih boraca. U rejonu Busovače odbranu je organizirala brigada *N. Š. Zrinski* ukupne jačine oko 1.800 naoružanih boraca. Organizirajući odsudnu odbranu, snage HVO-a posjele su jake topografske objekte koje su, koristeći bošnjačko stanovništvo sa svoje teritorije kao živi štit, dobro ukopale i kvalitetno uredile. Odbrana je organizirana u 2-3 linije uz potpuno zaprečavanje minskim poljima, grupama mina klase MRUD radioničke izrade. Zbog nemogućnosti logistiranja jedinica zemljišnim komunikacijama, HVO je koristio zračni dotur. Najčešće helikopterima i rjeđe avionima za izbacivanje padobrana s MTS-om.¹⁵³

Napad nije počeo po planu jer planirane jedinice iz 1. i 2. korpusa nisu došle u dogovoreno vrijeme. Specijalne jedinice MUP-a iz Sarajeva stigle su 20. decembra. Istog dana stigla su i dvojica snajperista (snajperi 12,7 mm i 7,62x51) iz 117. bbr (Lukavac).¹⁵⁴ Operativna grupa *Bosanska krajina* formirala je dvije taktičke grupe: TG *Jug* (1/7. SMbbr i odred *El-Mudžahid*) i TG *Sjever* (325. bbr, 27. bbr i *Manevar*). Dolaskom *Živiničkih* osa, formirana je i TG *Osa* (*Živiničke ose*, *Manevar*, PTv CSB Zenica i vod *Bukve*). Ostale jedinice planirane su za samostalno djelovanje ili u sadejstvu s nekom od ove dvije taktičke grupe. Napad je počeo s tri dana zakašnjenja, a dan prije početka dogovorenog primirja. U 6.40 sati 22. decembra TG *Sjever* je krenula s napadom. U 10.30 TG *Osa* je probila linije, ali se zbog nesadejstva susjednih jedinica morala povući. Jedinice

¹⁵³ **Praljak**, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-2710, *Izvodjenje napada, Naredenje*, Zenica, 16. decembar 1993.

¹⁵⁴ **ICTY**, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

TG *Alfa* istovremeno su napale na busovačkom bojištu.¹⁵⁵ Snage HVO-a uzdrmane su na svim linijama. Jedinice ARBiH su imale različite rezultate. Novotravnička brigada i 306. bbr nisu ostvarile nikakav uspjeh. Ostale jedinice odradile su svoje bliže zadatke. Taktička grupa *Sjever* ovladala je linijom oko stare željezničke stanice u Vitezu. Prema izvještaju OG *Bosanska krajina*, likvidirano je 50 boraca HVO-a i zarobljeno 30 cijevi pješadijskog oružja. Četiri borca HVO-a su zarobljena. Jedinice TG *Jug*, u sadejstvu sa 17. SKbbr, ovladale su Zaseljem, izbile na put Gornja Večeriska – Zaselje (ispred Rašćevca, tt 757), zaposjele Jelin skok (tt 832) i pomjerile liniju na Osoju. Jedinica 312. mtbr zauzela je jedanaest zemunica uz Lašvu u rejonu Okuke. Gubici na obje strane bili su visoki. Bez TG *Jug*, ostale jedinice OG *Bosanska krajina* imale su 14 poginulih i 88 ranjenih.¹⁵⁶ Tokom narednog dana 325. bbr pokušala je eksploatirati raniji uspjeh i nastavila je b/d u rejonu Dubravice. Neznatno je pomjerila liniju jer nije bilo planirane vatrene podrške tenkova koji se nisu mogli pokrenuti zbog lošeg goriva. Drugi bataljon 17. SKbbr i 1/325. bbr izvodili su pješadijske napade u Tomića gaju, ali bez uspjeha dok su 4/17. SKbbr, 1/7. SMbbr i TG *Jug*

¹⁵⁵ Drugi i 3. bataljon 7. SMbbr trebali su napadati pravcem Suha voda – Kicelj – Busovačke staje. Glavne snage bile su na pravcu Crni vrh – Obla glava – Odmeka – Busovača, a pomoćne na pravcu Crni vrh – Čalakuša – Obla glava. Zadatak jedinica bio je razbiti neprijatelja u rejonima Rog – Osredak – Pogled – Zagrade i u bližem ovladati linijom Obla glava – Odmeka – tt 641, a zatim produžiti napad i u sljedećem zadatku izbiti na put Busovača – Kaonik. Prva četa 2. bataljona, s gerilskim grupama *Plavi soko* i *Planina*, trebala je napasti pravcem Busovačke staje – Odmeka, 2. četa pravcem Busovačke staje – Odmeka – Obla glava i 3. četa pravcem Busovačke staje – Obla glava. Desna granica bataljona bila je: Dolovi – tt 534 – Kupres (uključno) – Ravan (uključno) – raskršće puteva Busovača – Kaćuni. Lijeva granica bila je Crni vrh – Rog – Krnjače – tt 495 – tt 527 (uključno). Na pravcu napada 2. bataljona nije bilo snaga ARBiH u dodiru. Lijevo se nalazila četa *Pridola* koja je napadala rejon Rog – Kujače u pravcu Bara i štitila lijevi bok 2/7. SMbbr, a desno 3/7. SMbbr. Treći bataljon imao je zadatak da razbije neprijateljske linije i izbije na liniju Skok – Carica – raskršće puteva Busovača – Kaćuni – Solakovići. Za drugi ešalon, na pravcu napada 3/7. SMbbr, planiran je 3/305. bbr. Skromnu vatrenu podršku davali su MB 120 i 82 mm iz Šudina i Solakovića, MB 60 mm u blizini linija i jedan *broving* 12,7 mm. Za teže ranjene obezbijeden je helikopter od Busovačkih staja do Zenice. Komandno mjesto brigade nalazilo se na Busovačkim stajama. Prema obavještajnim saznanjima borbeni moral pripadnika HVO-a i busovačkih Hrvata bio je jako loš. Navodno su postojala i razmišljanja o predaji koju su sprečavali ekstremisti, a bili su česti i međusobni oružani obračuni. Up.: Praljak, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 123-7/93, *Zapovijest za napad*, Zenica, 18. decembar 1993.

¹⁵⁶ Sedamnaesta Krajiška - 2 poginula i 24 ranjena, 27. bbr - 2 poginula i 11 ranjenih, 306. bbr - 2 poginula, 308. bbr - 5 ranjenih, 312. mtbr - 2 poginula i 7 ranjenih, 325. bbr - 4 poginula i 18 ranjenih i odred *Manevar* - 2 poginula i 23 ranjena. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/28-40, *Operativni izvještaj za dan 22.12.1993. god*, Počulica, 22. decembar 1993.

odgodili nastavak napada za naredni dan zbog potrebe dodatnog izviđanja. U borbama 23. decembra poginula su još četiri borca OG *Bosanska krajina*, deset ih je ranjeno, a jedan je nestao. U Novom Travniku snajperista HVO-a ranio je civila, a u Kljacima je ranjeno bošnjačko dijete PAM-om s Površa (tt 623). U noći 23/24. decembar HVO je dejstvovao duž cijele linije fronta, a naročito po Putičevu, Slimenima i izgubljenim linijama u rejonu Dubravica i Nević Polja.¹⁵⁷

Prema izvještajima PMEZ-a, ARBiH je pokrenula ofanzivu ujutro 22. decembra s osnovnim pravcem lašvanska enklava, zatim prema Žepču i u manjoj mjeri ka Kiseljaku. Glavno težište izrazila je u Dubravici kod Viteza. Komanda Britbat-a dala je informacije posmatračima PMEZ-a da je dosegla na 100 m blizu raskrsnice Vitez – Travnik – Busovača, te na 200 m blizu puta za Novi Travnik u rejonu ispod Slimena (Neviće Polje). Ozbiljno je ugrozila komunikacije Vitez – Novi Travnik i Vitez – Busovača. Posmatrači su procjenjivali da ARBiH, ili ne može zauzeti lašvansku i druge hrvatske enklave, ili ne želi smatrajući prednošću da ih ostavi nedirnute kao monetu za potkusurivanje u budućim mirovnim pregovorima. Zaključili su da je njena ofanziva bila uspješna ukoliko joj je bila namjera da stegne обруč i smanji b/m HVO-a. Premda je 7. SMbbr označavana kao “mudžahedinska”, utvrdili su da mudžahidi čine samo mali dio brigade: (...) *Moguće je da se ta brigada sastoji od ratobornika koji žele da se uključe u bilo koju borbu, pa ovu brigadu vide kao sredstvo za ostvarenje tog svog cilja.*¹⁵⁸

S dva vojnika iz Britbat-a i medijima, posmatrači PMEZ-a posjetili su Dubravice kako bi istražili navode HVO-a o masovnoj grobnici ubijenih hrvatskih civila tokom b/d. Armija RBiH je tvrdila da su svi ubijeni bili vojnici i pozvala je HVO da ih ekshumira. Prema ARBiH, u grobnici se nalazilo 27 tijela, od kojih je 15 bilo identificirano. Prilikom posjete PMEZ-a ekshumirano je osam tijela. Svi stradali bili su muškarci u uniformama, starosne dobi za borbu.¹⁵⁹ Još oko 15 poginulih boraca HVO-a nalazilo se u međuzoni. Trojica su zarobljena.¹⁶⁰

¹⁵⁷ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/31-874, *Redovni borbeni izvještaj*, Zenica, 24. decembar 1993.

¹⁵⁸ ICTY, PMEZ, Koordinacioni centar Travnik, *Sedmični izvještaj 18.-25. decembar 1993.*, 25. decembar 1993.

¹⁵⁹ ICTY, PMEZ, Regionalni centar Zenica, *Dnevni izvještaj za 6. januar 1994*, 6. januar 1994. (U prevodu je izvještaj pogrešno datiran na 6. juni.)

¹⁶⁰ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina (ICTY, broj: 00653722, *Predmet Hadžihasanović i Kubura*), *Spisak bojovnika HVO sahranjenih 25.12.1993. god. a koji su identificirani*.

Nakon varljivog božićnog primirja, ARBiH je od 26. decembra nastavila s izvođenjem operacije *Prozor*.¹⁶¹ Prema obavještajnim saznanjima moral hrvatskih civila i boraca nije se popravio.¹⁶² Napadne aktivnosti ARBiH tokom druge polovine decembra bile su gotovo svakodnevne. Odbrana HVO-a bila je izuzetno dobro postavljena i osim svakodnevnih pritisaka na nju, koji su je konstantno trošili, ništa značajnije nije postignuto. Na pravcima napada ARBiH nalazile su se snage HVO-a s veoma kvalitetno i stručno urađenim sistemom odbrane. Sve linije odbrane bile su dvostruke. Prvi rovovi služili su kao izvidnice i osmatračnice dok su rovovi u drugoj liniji bili povezani tranšejama i zemunicama za smještaj ljudstva. Pored glavnog rova nalazila su se još po dva dodatna, a svakih 5-6 rovova činilo je kružnu odbranu. U rovovima je moglo biti 3-4 borca, a pri napadu ARBiH ljudstvo u njima se pojačavalo. Uobičajeno je bilo da u takvim situacijama dođe pojačanje.¹⁶³

U decembru je HVO na l/o često koristio svijetleću (trasirnu) municiju što je ARBiH tumačila kao nedostatak municije. Hrvatsko civilno stanovništvo bilo je uznemireno zbog mobiliziranja maloljetnika, nedostatka

¹⁶¹ **Praljak**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161, *Borbeno naredjenje za napad*, Travnik, 25. decembar 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 126-7/93, *Zapovjest za napad*, Zenica, 25. decembar 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1380-86/93, *Zapovjest*, Zenica, 25. decembar 1993.

¹⁶² **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 126-7/93, *Zapovjest za napad*, Zenica, 25. decembar 1993; **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1380-86/93, *Zapovjest*, Zenica, 25. decembar 1993.

¹⁶³ **Interventni vodovi brigade N. Š. Zrinski** bili su u Srednjoškolskom centru, osnovnoj školi i Donjem Polju (kod kafane *11 Plavih*) gdje je bio i IKM brigade. Na tt 721, Tisovcu i Prosju bilo je minsko polje odakle su ispaljivane i eksplozivne naprave. Kod šumarske kuće na Tisovcu nalazilo se minsko polje sa *pašteticama* uz koje su se nalazili *gromovi*, mine usmjerenog dejstva i velike ubitačne moći koje su se aktivirale iz zemunice kada bi odbrana vizuelno primijetila neprijatelja ili ih aktivacija *paštetice* upozorila da je on u minskom polju. Najbliži razmak linije dodira HVO–ARBiH bio je na tt 721 i Prosju, a na ostalim dijelovima prosječno oko 1.000 m. Nepokriven teren HVO-a, minskim poljima i rovovima, nalazio se između Pezića i Gologlavice. Vatrenu podršku HVO-a sačinjavali su četiri PAM-a i dva PAT-a (na Tisovcu), lanseri 107 i 128 mm (na Vratima kod Skradna - relej, Granicama, Ravni - tt 513 i Žegi - tt 721), MB 120 i 82 mm (na Žegi, Skradnu - Kamen, Carici - iznad groblja, Kupresu - iza kuće Ive Čavare, Rasadniku, ispod Prosja, gdje je bio i BsT, i na Presci gdje se nalazio i PAM na m/v), *bofors* na m/v (na Zelenoj Ravni, dejstovao je s Heliodroma kod Kasarne *Draga* i sa Ciganskog groblja iznad Milavica i Kupresa), PAT 20/1 mm (na Žegi), PAT 20/3 mm (u Šumariji, postavljen na m/v žuti FAP) i PAM L4, zvani Rogonja, (u Donjem Polju, najčešće je djelovao sa tt 460 i od Štekine kuće ispod Milavica). Civilna policija HRHB bila je smještena u zgradi SJB, a vojna u poslovnom objektu *Alhosa* iza autobuske stanice. Komanda brigade nalazila se u Šumariji, 1. bataljona na stadionu RK *Jedinstvo* i 2. bataljona u kafani kod Šimine kuće (iznad benzinske pumpe). Up.: **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1380-86/93, *Zapovjest*, Zenica, 25. decembar 1993.

hrane i svih drugih živežnih namirnica. Cigarete su kupovane od pojedinih pripadnika ARBiH na liniji fronta. Bilo je sukoba i nerazumijevanja između hrvatskog domicilnog i izbjeglog stanovništva.¹⁶⁴

Krajem decembra, Boban je ponovo izdao zadatak ZP *Vitez* da spoji kiseljačko-kreševsku enklavu s lašvanskom. Shodno tome, komanda ZP *Vitez* isplanirala je njegovu realizaciju u dvije moguće varijante. Prva je bila izvođenje napada osnovnim pravcem Duke – Zavrtaljka – Gradac – Bandera s predfazom uzimanja Bašinog brda i Ostruške Citonje s ciljem ostvarivanja bočne vatre. Predfaza je već bila odrađena. Ta varijanta imala je nekoliko prednosti. Zaposjedanjem dominantnih objekata stekli bi se uvjeti za brzo spajanje i uzimanje Fojnice i Bilalovca. Zemljište je na tom pravcu većim dijelom bilo ispresijecano i pošumljeno, što je davalo mogućnost uspješne upotrebe pješadije. Postojala je mogućnost ostvarivanja bočne vatre s Ostruške Citonje. Linija odbrane ARBiH na Zavrtaljki bila je izuzetno jaka, a ostalih praktično nije ni bilo. Mogućnosti dotura MTS-a ARBiH bile su otežane. Loše strane ove varijante bile su slabe komunikacije, otežana primjena tehnike u nekim dijelovima i zimski uvjeti. Druga varijanta bila je napad osnovnim pravcem duž komunikacije Kiseljak – Busovača. Njene prednosti bile su dobre komunikacije i neograničena upotreba tehnike u svim vremenskim uvjetima. Loše strane predstavljala je dobra utvrđenost ARBiH s najmanje dvije linije odbrane i velika mogućnost dotura od Kaknja i Visokog radi čega je HVO trebao angažirati više pješadije. Za izvršenje zadaće trebalo je obezbijediti 3-5 tenkova, veći broj artiljerijskog oruđa, velike količine municije i drugog MTS-a.¹⁶⁵ Ni ovaj put HVO nije uspio izvršiti dobijenu zadaću.

Iako napadna dejstva ARBiH koja su počela 22. decembra nisu praktički ni prestala, operacija *Prozor* zamrla je do početka nove ratne godine. Borbe su smanjenim intenzitetom nastavljene na svim linijama dodira u Lašvanskoj dolini. Gotovo da nije bilo dijela fronta koji je mirovao. Neke jedinice bile su uspješne na svojim pravcima, a druge gotovo neaktivne, ali HVO-u su nanošeni gubici u ž/s i nametnuta mu je borba na svim pravcima, što je trošilo njegove snage i MTS. Tog utroška nije bila pošteđena ni ARBiH. Ni njeni gubici u ž/s i utrošak MTS-a nisu bili zanemarivi. Svakodnevno su ginuli borci na obje strane. Nije bilo većih pomjeranja linija dodira, ali

¹⁶⁴ **Praljak**, ARBiH, 7. SMbbr, str. pov. broj: 1380-86/93, *Zapovjest*, Zenica, 25. decembar 1993.

¹⁶⁵ **Praljak**, HVO, ZP Vitez, broj: 10-4369-1/93, *Varijante napadnih dejstava sa ciljem spajanja sa OZ SB*, Kiseljak, 29. decembar 1993.

je iscrpljivanje išlo do maksimuma. Na nekim dijelovima bojišta položaji su po više puta dnevno prelazili iz ruke u ruku, što je uvijek išlo uz velike ljudske gubitke na obje strane. U toj svakodnevnoj iscrpljujućoj borbi, HVO je imao manje izgleda na duži period radi slabijih rezervi ljudstva. Gubitak položaja na određenom dijelu fronta uspješno je rješavao pravilnom upotrebom kvalitetnih interventnih jedinica koje je, zbog malog prostora, brzo manevrisao s jednog ugroženog pravca na drugi. Što su njegove slabije jedinice gubile, interventne su uz veliki napor i žrtve vraćale. To je bio razlog čestom gubitku i vraćanju položaja. I ARBiH je imala jedinice različite po kvalitetu koje je na sličan način upotrebljavala. Prednost ARBiH bila je u tome što je imala inicijativu, nametala dinamiku i intenzitet, te stalno dovlačila nove snage dok je HVO svakodnevno iscrpljivao iste. Iako je na viteškom bojištu ARBiH dobijala manja pojačanja u ljudstvu iz 2. korpusa i Sarajeva, od tih jedinica nije bilo posebne koristi. Specijalne jedinice MUP-a R BiH (*Vikićevci*) i CSB Sarajevo (*Laste*) nisu postigle nikakve rezultate. Jedinice sa strane često su čak predstavljale problem naročito u sistemu RiK-a, koordinacije i sadejstva. Većina jedinica samo je prodefilirala po linijama dodira izbjegavajući ući u napadna dejstva. Neke su samovoljno napuštale položaje, druge uvjetovale svoje učešće paketima hrane za borce, odlazile u Zenicu i vraćale se, a neke su se čak bavile pljačkom umjesto borbom. Takve situacije bile su pogubne jer su sabotirale sadejstvo ostalim jedinicama radi čega su propadali zadaci i podnošeni gubici u ž/s. Na pravcima napada, po rezultatima već prepoznatljivih jedinica, poput 17. SKbbr ili bataljona 325. bbr iz Kruščice (*Nesin bataljon*), postizani su dobri rezultati, ali koji se nisu mogli dovoljno eksploatirati radi neizvršenja zadataka sadejstvujućih jedinica na susjednim ili drugim pravcima, što je omogućavalo HVO-u da se pregrupiše i upotrebi interventne jedinice na ugroženim pravcima. Značajan problem predstavljala je i loša artiljerijska municija proizvedena u domaćoj namjenskoj industriji. Kao ilustracija može se navesti primjer situacija koja se desila kod 312. bbr. Od 10 ispaljenih mina iz MB 120 mm samo su se tri aktivirale. Slične probleme prijavljivale su i druge jedinice. Osim “zakazivanja” ta municija bila je nepouzdana i po preciznosti ili dometu. Uglavnom se radilo o tuzlanskoj proizvodnji. Ukupna dužina linije fronta 3. korpusa krajem decembra 1993. iznosila je oko 600 km, od čega oko 430 prema VRS-u i oko 170 km prema HVO-u. Isprepletenost linija s HVO-om vezivala mu je znatne snage, a presječenost putnih komunikacija u dolinama Vrbasa, Lašve i Bosne otežavala je njihovu upotrebu i manevr. Hrvatske snage bile su u defanzivi u srednoj Bosni nakon uspješnih b/d ARBiH. Polazeći od operativnog položaja vlastitih snaga, namjera i mogućnosti

VRS-a i angažiranosti prema HVO-u, 3. korpus objektivno nije, prema procjeni njegove komande, imao povoljne uvjete za izvođenje značajnijih napadnih dejstava. Pregrupisavanjem snaga, odnosno njihovim povlačenjem s manje ugroženih linija, krajem decembra mogli su se ostvariti uvjeti za ofanzivna dejstva na pravcu: Žepče (Papratnica) – Martinski vis – Crni vrh s ciljem deblokiranja OG 7 Jug i presijecanja srpskog koridora Ozren – Novi Šeher – Teslić. Na ostalim linijama korpus je mogao držati l/o uz široku primjenu ubacivanja diverzantskih grupa u neprijateljsku pozadinu i vršiti demonstrativne napade, što je i činio.¹⁶⁶ Komanda korpusa nije odustajala od pritiska na HVO, bez obzira što postignuti rezultati u oslobađanju teritorije nisu bili adekvatni utrošku MTS-a i gubicima ž/s. Moguće je da ŠVK nije ni očekivao neke veće teritorijalne pomake, nego da je stvarni cilj bio svakodnevno vršenje vojničkog pritiska i iscrpljivanje HVO-a radi prednosti u pregovorima koji su se već vodili na relaciji Zagreb – Sarajevo – Washington. U tom kontekstu, ofanzivna dejstva ARBiH postizala su važne rezultate. Hrvatskoj i međunarodnoj zajednici svaki dan je u zraku visilo pitanje opstanka hrvatskih enklava u srednjoj Bosni i bojazan šta će se desiti sa znatnim brojem hrvatskog civilnog stanovništva koje se prethodnih mjeseci koncentriralo na tom području ako HVO posustane, a što se očekivalo u svakom momentu. Pad odbrane hrvatskih enklava prijetio je da postane nesaglediv humanitarni problem za Hrvatsku i međunarodnu zajednicu. Tog problema plašio se i predsjednik Izetbegović koji nije bio voljan ići na potpuni vojnički poraz HVO-a nego samo na primoravanje hrvatske strane da ozbiljno prihvati mirovne razgovore čiji rezultat neće biti na nepopravljivu štetu države koju je vodio. Ako je u ranijim mirovnim razgovorima najčešće bio slabija strana zbog slabijeg stanja na terenu, ovim ofanzivnim b/d u srednjoj Bosni postao je jača politička strana pred postizanje Vašingtonskog sporazuma. U odnosu na godinu ranije, u vrijeme VOMP-a, njegova politička pozicija u pregovorima bila je potpuno drugačija. Sada se situacija obrnula, što je uzrokovano iscrpljenošću HVO-a u srednjoj Bosni i mogućnošću nesagledivih posljedica po hrvatsko stanovništvo.

¹⁶⁶ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/880-281, *Procjena situacije u z/o 3. korpusa*, Zenica, 30. decembar 1993.

„Kad je koji tuzlanski nogometaš igrao drugdje negoli u Crvenoj zvezdi?“

Sredinom decembra Tuđman se sastao s predstavnicima sarajevskih Hrvata. Obavijestio ih je da je nekoliko dana ranije razgovarao s fra Petrom Anđelovićem, Franjom Topićem i Ivom Komšićem. Potom ih je pitao jesu li čuli za ubistvo 12 hrvatskih radnika u Alžiru. Tvrtko Nevjestić se predstavio kao predsjednik koordinacijskog odbora koji ima osam članova. Izvijestio je Tuđmana da u Sarajevu ima oko 30.000 Hrvata u oko 11.000 porodica. Izjavio je da je Sarajevo grad s najvećim brojem Hrvata u Bosni i Hercegovini.¹⁶⁷ Sarajevski Hrvati, prema Nevjestiću, bili su stajališta da će Hrvati biti najveći *gubitnici* u eventualnom nestajanju Bosne i Hercegovine. Smatrali su da je suživot s Bošnjacima moguć bez obzira na sve probleme. Željeli su Tuđmana uvjeriti i zamoliti za pozitivan stav prema njihovim prijedlozima. Molili su ga da ih podrži u *opredjeljenjima da je Bosna i Hercegovina i država Hrvata, da je Sarajevo i hrvatski grad*.¹⁶⁸ Vjerovali su da će Hrvati biti najveći *gubitnici* ako bude podijeljeno i da su njihovi interesi očuvanje vanjskih granica Bosne i Hercegovine, bez obzira na njeno unutrašnje uređenje, i popravljjanje odnosa s Bošnjacima. Bili su mišljenja da ne treba potpisati dokumente iz mirovnog plana u Ženevi. Tuđman je smatrao da ima neracionalnosti u njihovom izvještaju jer ne polaze od stvarnosti da više niko u svijetu i Evropi ne računa s mogućnošću opstanka Bosne i Hercegovine.¹⁶⁹

¹⁶⁷ U njemu djeluju mnoge hrvatske organizacije, a u ratu je ostalo dosta, stotinu univerzitetskih profesora, ili točno rečeno, 122 i 176 liječnika (...) 430 privrednika (vlasnika privatnih firmi ili rukovodioca državnih) (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 507.

¹⁶⁸ Nedvosmisleno opredjeljenje o nepovredivosti granica, čvrste garancije svih nacionalnih i ljudskih prava; poticanje mirovnog procesa, otvaranje gradova i komunikacija; pokretanje odnosa sa Muslimanima, prije svega, kroz konkretne akcije sticanja povjerenja; uspostavljanje instituta za saradnju Hrvata i Muslimana; prekid borbenih aktivnosti, uključujući i medijske; učiniti sve što je neophodno za spriječavanje mogućeg nepovoljnog završetka sukoba u Žepču, Kiseljaku, Kreševu, Busovači, Vitezu i Fojnici, kroz angažiranje UNPROFOR-a; Sarajevo pod međunarodnim nadzorom (nisu se sjetili i Mostara) i procesuiranje ratnih zločinaca kako bi se potakla i druga strana. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 509.

¹⁶⁹ (...) ja nisam imao nikakvih iluzija što se tiče Muslimana u odnosu na hrvatstvo, jer sam znao da su se Hrvati borili tri stoljeća sa Muslimanima, ne sa Turcima nego li sa Muslimanima iz Bosne i da su oni znači, doveli Hrvatsku na rub propasti (...) nisam imao nikakvih iluzija i da ni jedan političar niti Radić, niti Maček, niti Pavelić, evo ni ja, nismo uspjeli uspostaviti radne odnose sa Muslimanima (...) ali sam bio svjestan geopolitičke važnosti Bosne i Hercegovine za Hrvatsku (...) da je nama glavni protivnik ipak pravoslavlje i srpstvo usprkos tome što običan hrvatski čovjek tamo i fratar rađe sa pravoslavcem, jer je on ipak kršćanin, negoli sa Muslimanom (...). Zalagao sam se da Bosna opstane, ali samo na konfederalnim osnovama. Zbog toga sam bio za referendum i kantone (...) za provincije baš i nisam bio, čak sam predlagao da se izbjegne Unija (...). Evropa i Amerika

Prema njemu, građanska Bosna i Hercegovina, za koju se zalagao Kljuić, nije bila moguća za Hrvate.¹⁷⁰ Nevjestić ga je pitao smatra li *da ni unija, ni savez, ni konfederacija nisu nikakva mogućnost*. Odgovorio mu je potvrdno, jer je *više neće ni svijet, ni Srbi, pa ni Muslimani*.¹⁷¹ Neko od prisutnih je dobio kako je hrvatski akutni problem vrijeme do potpisivanja razgraničenja jer u okruženim srednjobosanskim općinama ima puno domicilnog stanovništva i izbjeglica i da Kiseljak može pasti za dva dana. Pitao je kako prebroditi vrijeme. Tuđman je uzvratilo da *Kiseljak neće pasti, a ni Novi Travnik, Vitez i Busovača*.¹⁷² Neko je ponovo dodao da u Zenici ima 23.000 Hrvata i da je pri kraju MTS u srednjobosanskim enklavama.¹⁷³ Tuđman je uzvratilo da 12 ljudi u Alžiru nije zaklano bez znanja Izetbegovića, Silajdžića i Ganića, na što je ponovo neko ubacio da su tuzlanski prvaci za saradnju s Hrvatima i da žele konfederaciju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. Molili su sarajevske Hrvate da posreduju kod Tuđmana da ih primi na razgovor. On im je odgovorio da se ne zanose jer među *tuzlanskim Muslimanima ima*

dopušta srpsku agresiju zato što su Srbi spriječili stvaranje islamske države u Evropi. I onda kada se licemjerno brine za nju. Sve sam učinio, pa čak i utjecaj njemačke i turske vlade da stvorimo prijateljstvo (...). Oni su nastavili ofenzivu na Žepče, Usoru i Zavidoviće. Turska je vlada na našoj strani. Oni se oslanjaju na neke fundamentaliste od kojih su dobili milijardu i 200 milijuna dolara (...). Nuđaju se Srbima koji ih neće iz dva razloga. Boje se njihovog ujedinjavanja sa sandžakom, kosovom i zapadnom Makedonijom (...) boje se njihove brojčane nadmoći i demografske dinamičnosti. Srbi su znali to do čega smo mi morali doći spoznajom da imaju otvorene ruke od zapada, da zapad ne želi islamske države (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 509-511. Iz ove zadnje rečenice moglo bi se zaključiti da ga je zapadno nereagiranje na srpsku agresiju potaknulo da i on započne hrvatsku.

¹⁷⁰ *Kad tad ti Muslimani će se morati urazumiti ili silom pristati na bosansku republiku i na savez sa Hrvatskom. Čak i po prosudbama islamskih fundamentalista, ne samo Turske, nego i Irana, Muslimani se u Bosni mogu održati samo osloncem na Hrvatsku. Oni hoće Srbe, ali ih ne prihvaćaju. To je šansa na kojoj ćete se, kada se izađe iz tog rata, moći održati u Sarajevu (...) kada sam se zauzimao za dobre odnose sa Muslimanima, zauzimao sam se radi toga da ne potpadne većina teritorija pod srpski uticaj i ne samo zato da se sačuva taj hrvatski živalj tamo nego da bismo, ako opstane taj živalj, mogli ponovo računati i sa tim dijelom Bosne (...). Da nije bilo HZ HB čitava Bosna i Hercegovina bi pala pod srpsku vlast jer je Alija rekao da se nije spremao za rat sa Srbima (...) pokušajte uticati, osobito Komšić koji je u predsjedništvu, na Muslimane da prihvate mir, razgraničenje s Hrvatskom ili im kazati ako se rat nastavi da će sami stradati, da biste na taj način osigurali da onda i u toj Bosanskoj republici se Hrvati mogu održati (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 512-513.*

¹⁷¹ *Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 513.*

¹⁷² *Mi smo u tom razgraničenju pristali da Kiseljak i Kreševo budu u sastavu Bosanske republike, ali smo zauzvrat dobili Kupres, Bugojno i Jajce. Problem je Žepča i Usore (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 514.*

¹⁷³ *Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 514-515.*

ih više prosrpske orijentacije negoli hrvatske.¹⁷⁴ Ponovo je tumačio kako je Izetbegović kriv za pad Bosanske Posavine jer je odbio vojni savez s Hrvatskom. Međutim, u istoj rečenici kaže da je VRS imala toliku nadmoć da je čitava HV ne bi mogla spriječiti u ovladavanju posavskim koridorom, čime je sam sebe demantirao u optuživanju Izetbegovića. Povlačenje VJ s Prevlake i HV-a iz Bosanskog Broda, istog dana i bez borbe, po njemu je slučajnost i nečija *politička diverzija*.¹⁷⁵ Zatim se pohvalio kako je Njemačka, zahvaljujući njegovom trudu, ponovo na hrvatskoj strani, iako je *htjela biti sasvim na strani Muslimana* zbog utjecaja na islamske zemlje, naročito one nastale raspadom SSSR-a.¹⁷⁶ Za njega je *priča sa Ahmićima i Stupnom Dolu bila manja greška* iako je priznao da je *to užas*. Ipak je ostao na tumačenju da su Bošnjaci inscenirali zločin, *zajedno s Englezima, i obukli crne uniforme*.¹⁷⁷ U navodni zločin Bošnjaka i Engleza u Ahmićima, prema njegovoj interpretaciji posljedica vlastite politike, bio je uključen i Zvonimir Čičak.¹⁷⁸ S obzirom na to da nije uspijevao poraziti ARBiH, bez obzira na saradnju sa Srbima i svu pomoć koju je pružao HVO-u, predložio je Sarajlijama da pokušaju utjecati na bosanskohercegovačko *rukovodstvo da obustavi rat s Hrvatima i pristane na takvo razgraničenje, koje će biti prihvatljivo za Hrvatsku, da bi se na taj način stvorili uvjeti da Hrvati opstanu u Sarajevu i srednjoj Bosni*. Iako je Abdić napravio sporazum s njim, nije mu vjerovao, jer je *to isto tipični muslimanski političar* koji sarađuje i sa Srbima i s Hrvatima.¹⁷⁹ Na početku razgovora istaknuo je da on kao historičar dobro zna ko su “bosanski Muslimani” s kojima su Hrvati ratovali tri stoljeća i da su oni, a ne Turci, bili doveli Hrvatsku na

¹⁷⁴ *Kad je koji tuzlanski nogometaš igrao drugdje negoli u Crvenoj zvezdi?* Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 515-516.

¹⁷⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 517.

¹⁷⁶ *To je Muslimane ohrabrivalo da budu bezobrazniji. Muslimani kupuju od Srba naoružanje i posuđuju tenkove (...). S Muslimanima se ne može razgovarati. Kada su bile provincije, Boban je odmah imenovao Hadžiosmanovića, predsjednika SDA Mostar za viceguvernora. Liječnici mostarske bolnice su se preko noći okrenuli protiv Hrvata. Preko noći su Muslimani iz HVO Livno učinili puč protiv Hrvata (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 517.

¹⁷⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 517.

¹⁷⁸ (...) uključujući i ovakve hulje, kao što je Čičak, koji je otišao dolje, i snimao (...) i sa crnokošuljašima da bi kompromitirao Hrvatsku (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 518.

¹⁷⁹ Ali (...) procijenio je da toj Bihačko-Cazinskoj krajini nema života izvan Hrvatske (...). I zbog toga ima sporazum sa nama. I zbog toga je on iskreno za ovaj sporazum koji smo potpisali sa Izetbegovićem. On je iskren. Međutim, Izetbegović je zaratio s njime. Pa, to je malo tragično i paradoksalno (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 518.

rub propasti. Na kraju razgovora, ponovo se pozvao na to svoje znanje, ali ovaj put s potpuno drugačijim tumačenjem. Objašnjavao je da su baš *zbog te povezanosti* oni postali više pod zapadnim utjecajem i za *muslimansko-hrvatske veze*. Drugi put, tokom sastanka, optužio ih je da su doveli 30 tisuća Muslimana iz istočne Bosne u Mostar i naoružali ih.¹⁸⁰ To je bila notorna laž jer je u Mostaru bila samo jedna motorizovana brigada ARBiH, formacijski nepopunjena. Ona je s izbjegličkim jedinicama brojala ukupno oko 4.000 boraca ARBiH. Nevjestiću je bilo teško razumjeti *da 7 mjeseci mi* (Hrvati), *praktično ne možemo makar do Neretve*. Mislio je na hrvatsko osvajanje Mostara *makar do Neretve*. Obavijestio je Tuđmana da sarajevski Hrvati sarađuju s Hercegovcima i tražio da im pomognu, *ali ne da šalju neke zaključke po kojima bi trebali seliti*. Tuđman je odgovorio da *toga valjda nema više* i da je, kada je čuo za to, *rekao da ne prave takve gluposti*.¹⁸¹

Dva dana poslije sarajevske delegacije, razgovarao je s Akmadžićem. Ponovo je pokazao veliki interes za Cazinskom krajinom. U Bosanskoj Posavini želio je teritorij od Bosanskog Broda do Orašja. Odlučio je zadržati Kiseljak i Kreševo ako odustane od Jajca i Donjeg Vakufa. Bošnjacima je namijenio istočni dio općine Stolac. Brigadir Krešimir Kašpar dao je zanimljiv komentar za Stolac: (...) *Jedino što Srbi ih tjeraju čim više ovamo, a mi tjeramo čim više onamo*. Akmadžić se složio s Tuđmanom, istočno od Stoca do Blagaja. Tako bi se Bošnjaci našli između Srba i Hrvata na granici u Hercegovini. U taj kraj Hrvati bi preselili sve Bošnjake iz južne Hercegovine. Jednim potezom riješili bi dva problema. Etnički bi očistili veći dio Hercegovine od Bošnjaka, odnosno koncentrirali ih u geto, i s njima ojačali svoju granicu naspram Srba. Ali, ni to ne bi dobili besplatno. Na sastanku su izneseni različiti prijedlozi šta bi se uzelo od Bošnjaka u zamjenu za istočni dio stolačke općine. Tuđman je odlučio da ispod 18% teritorije za HRHB neće ići u pregovorima. Kiseljak i Kreševo mogu pripasti *Bosanskoj republici*, ali samo pod uvjetom da se Izetbegović složi sa srpsko-hrvatskim dogovorom u vezi s Kupresom, Donjim Vakufom i Jajcem za HRHB. Kao problem istaknuo se zahtjev *muslimanske* strane za 33% teritorije, ali je Tuđman naglasio da ne dolazi u obzir ići ispod 18% kako bi joj se pomoglo u njenom zahtjevu. Bio je spreman dati Prevlaku za Ravno i Neum koji bi *Muslimani* mogli koristiti samo na turistički način. Ako bi Srbi insistirali,

¹⁸⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 518.

¹⁸¹ Isto, 519.

ustupio bi im i teritoriju od Prevlake do Molunata, ali u zamjenu za cijelo Popovo Polje.¹⁸²

U naredna dva dana hrvatska delegacija obavila je razgovore u Ženevi nakon čega se sastala s Tuđmanom i izvijestila ga o toku pregovora. Milošević je prezentirao kartu s kojom Hrvati nisu bili zadovoljni. U *toj karti praktički nestaje srednje Bosne što se tiče* njih. Milošević je, prema Šariniću, *preko leđa Muslimana* htio izlaz na more na način da Srbi dobiju cijelu obalu od Prevlake do Molunata, a da njima ostave samo oko 5 km od Molunata do Mikulića. Hrvatska delegacija smatrala je da bi bilo *neukusno* da im se nešto takvo predloži čak i kada bi s hrvatske strane dolazilo u obzir. Owen i Stoltenberg su rekli Miloševiću da ne može tako *bagatelizirati Muslimane*. Owen je izjavio da su Bošnjaci svakako odustali od te opcije. Milošević je u kompenzaciju nudio zaleđe Dubrovnika. Predložio je da granica ide najvišim visovima između mora i Popova polja, *a kada se ti visovi malo približe Srbima, onda im je preblizu i hoće natrag*. Kada su Hrvati upozorili srpsku delegaciju *da kontroliraju cijelu cestu i Popovo polje*, Karadžić im je *odbrusio da je to zato što Srbi tu ne ratuju, a ako se odluče na rat, uzet će to odmah*. Bosanskohercegovačka strana predložila je, kako bi se zadovoljio njen zahtjev za 33,3% teritorije, da se Srbima u istočnoj Bosni da još 2,3%, a da oni isto toliko ustupe njoj u zapadnoj Bosni, dakle u Cazinskoj krajini još 1,4%, što bi zajedno iznosilo 3,7% teritorije *i račun je gotov*. Owen je imao drugačiji prijedlog. U srednjoj Bosni i kod Čapljine nudio joj je 1,4% teritorija pod kontrolom HVO-a i da se nađe još 0,5%, što bi ukupno bilo 1,9%. Akmađić je zaključio da bi tako hrvatska strana izgubila srednju Bosnu radi čega je Milošević popravio kartu nudeći joj uski koridor od Gornjeg Vakufa do Novog Travnika. Prevario je Hrvate jer je počeo nuditi Jajce i Donji Vakuf Izetbegoviću. Predložio je da mu pripadnu još Kiseljak i Kreševo radi izlaza iz Sarajeva. Ova nadoknada išla bi *uz male korekcije u istočnoj Bosni*. Hrvati nisu željeli teritorijem pod kontrolom HVO-a namirivati srpske i bošnjačke teritorijalne zahtjeve, bez obzira što im je Milošević nudio koridor od Gornjeg Vakufa do Novog Travnika. Owen im je predložio da se namire u dubrovačkom zaleđu i Bosanskoj Posavini, što im je, opet, bilo neprihvatljivo. Milošević nije htio pričati s Owenom o Bosanskoj Posavini tvrdeći da će to Srbi i Hrvati

¹⁸² Isto, 523-531.

međusobno riješiti. Hrvati su htjeli teritorij od Bosanskog Broda do Orašja, a da Srbi bosanskohercegovačkoj strani daju izlaz na Savu kod Brčkog, ali Karadžić nije dao Brčko. Bosanskohercegovačka delegacija ponudila je Srbima teritorij kod Goražda. Akmadžić je rekao Tuđmanu da Bošnjaci, *kad pričaju, oni sve dadoše (...). Sarajevo pod UN, Mostar pod EZ*. Šarinić se nadovezao: *S tim da bi 2/3 Sarajeva ulazile u muslimansku, a 1/3 u srpsku bilancu (...)*. Akmadžić je izvijestio da bosanskohercegovačka strana zahtijeva da se iz OSMIP izbaci demilitarizacija i zabrani miješanje stranih vojski u republike. Tuđman je pitao jesu li u Bosni i Hercegovini još uvijek *prisutne one formacije ako dođe do razdvajanja i da li Neum ostaje*. Owen je potvrdio da neće biti demilitarizacije. Tuđman je upozorio hrvatsku delegaciju da ne smije pristati na takvu formulaciju. Owen je kazao da Srbi moraju biti vrlo fleksibilni u Bosanskoj Posavini i dubrovačkom zaleđu, ali da im Hrvati daju izlaz na more. Srbi su tražili da se odmah proglasi unija i da joj se odredi rok trajanja od šest mjeseci. Šarinić je predložio Tuđmanu da se pusti Srbima da je razbiju. Krajišnik mu je, *sa strane*, rekao da nema ništa od toga što Milošević predlaže. On i Karadžić su znali da će likvidirati Željka Ražnatovića Arkana i Vojislava Šešelja, te su se plašili da će i njih ako odu u Srbiju. Šarinić je Karadžiću predložio *varijantu "B"*, odnosno potpisivanje prekida vatre između VRS-a i HVO-a i ostajanje na zatečenim granicama koje bi se kasnijim razgovorima kozmetički dotjerivale, čime *bi istjerali Muslimane na brisani prostor koji bi jedini ostali ratoborni*. Razgovor sa Srbima nije dao ništa korisno Hrvatima. Silajdžić je rekao Šariniću kako bi želio da Izetbegović i Tuđman *razgovaraju u četiri oka, čak i bez njih dvojice jer je između njih nepovjerenje*. Tvrdio je da Bošnjaci još uvijek nisu definitivno prešli Rubikon u bošnjačko-hrvatskim odnosima, te da su oni i Hrvati puno prirodniji saveznici nego Srbi i Hrvati. Tuđman je podsjetio Šarinića na Alžir. On je uzvratilo da *postoji stanovita iskrenost kod Silajdžića*. Dodao je kako je Silajdžić kritizirao Tuđmana radi humanitarnih konvoja i uvjeravao ga da hrvatska obavještajna služba griješi u procjenama da ARBiH planira prodor na jug. Za Žepče je potvrdio da ga napada, ali ne i za enklave u srednjoj Bosni. Šarinić je s Izetbegovićem dogovorio primirje za Božić. Izetbegović je zahtijevao suverenitet *Bosanske republike* na izlazu na more. Ako ne može za nju, onda da se uniji da suverenitet nad tim izlazom (distrikt). Za Tuđmana nije dolazilo *u obzir*. Pitao je Šarinića zašto ne prihvata Prevlaku. Šarinić je odgovorio da Silajdžić hoće Prevlaku, ali je Izetbegović *rekao da ne dolazi u obzir*. Šarinić je mislio, kao i Srbi, da će se unija raspasti za šest mjeseci, pa nije ni bitan suverenitet koji bi dobila nad izlazom na more. Tuđman je uzvratilo da *treba biti načisto s time da nema*

unije. Silajdžić je upozorio Šarinića da ARBiH ima 200.000 naoružanih vojnika, tvornice namjenske industrije i da Bosni i Hercegovini nije problem novac, te da ima svijet, *koji je gledao genocid*, na svojoj strani. Šarinić je vjerovao da Bosna i Hercegovina ima velike količine novca. Akmadžić se složio jer im je Silajdžić pokazao račune u Beču na kojima je navodno bilo oko 2,5 milijardi USD. Tuđman je pitao *zar Silajdžiću slobodna zona nije izlaz na more?*¹⁸³

S predstavnicima HRHB Tuđman se sastao 19. decembra. Boban ga je informirao da je dva dana ranije ukinuo zatvoreničke logore i pustio 3.286 Bošnjaka. Zadržao ih je oko 600 u “regularnim zatvorima”. Bili su zarobljeni *diljem Bosne i Hercegovine*. Tuđman je rekao da i njih treba otpustiti. Roso je dodao da ima 8.000-9.000, *možda i više*, Hrvata u logorima ARBiH. Tuđman nije obratio posebnu pažnju na tu informaciju jer je znao da nije istinita. Pitao ga je kakvo je stanje na ratištu. Roso je referisao da u Drežnici napreduje, iako je ograničen artiljerijom, i da ima četiri mrtva: *Tu se mora osvajati na noževe, nema druge*. Armija RBiH dovodila je u Gornji Vakuf snage *pješke i na konjima*. Koristila je malo vozila.¹⁸⁴ Prema njemu, *sistem obrane ARBiH u Gornjem Vakufu je organiziran od strane američkih specijalnih snaga*.¹⁸⁵ Tuđman je pitao *odakle Muslimani uopće dobijaju oružje?* Roso je odgovorio da im Srbi prodaju.¹⁸⁶ Tuđman je konstatirao da *preko Drine kupuju*.¹⁸⁷ Očito je bio siguran da im ne prodaje Karadžić nego Milošević. Roso je imao informacije od Karadžića da im Amerikanci bacaju iz zraka *herculesima*, a Boban da to čine avionima koji polijeću iz Njemačke. Granić je bio racionalniji i dodao kako za to nemaju pouzdanih dokaza. Fra Ante Baković dostavio je Graniću spiskove ljudi koji su, navodno, bili svjedoci, ali njihova saznanja nisu bila iz prve ruke. Boban je kao dokaz naveo da je HVO zarobio čahure projektila i municiju arapske proizvodnje, a Roso da imaju podatke šta im Britanci prodaju. Tuđman im je tražio da prikupe dokaze. Roso se doveo u nezgodnu situaciju svojim neistinama. *Kazao je kako je nemoguće skupiti materijalne dokaze jer su Muslimani napravili konfuziju nabavljajući oružje i opremu sa svih*

¹⁸³ Isto, 533-541.

¹⁸⁴ Isto, 543-544.

¹⁸⁵ *To ne može jedan plebejac da je izmislio. Odbrana Gornjeg Vakufa je organizirana po sistemu trokuta, čija su baza dvije uporne tačke i jedna pozadinska koja ih pokriva. To je proc' praktički nemoguće, po tri reda rovova, odnos snaga je 3:1, 4:1, ovisi po smjeru (...). Jako su komprimirani i zato su borbeni. Nemaju drugog izbora. U jednom bunkeru neki dan 27 mrtvih. Nisu za potcijeniti (...).* Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 545.

¹⁸⁶ (...) *Znamo po seriji streljiva koje ne eksplodira koje pripada hercegovačkom korpusu. Jedan dio proizvode, a veliki dio kupuju (...).* Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 545.

¹⁸⁷ Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 545.

strana, pa se ne može utvrditi ništa. U razgovor se ubacio Akmadžić rekavši da su mu Srbi pričali da Muslimani imaju savršeno vođene rakete, uslika laserom i stopostotni pogodak. Roso je dodao da su mu četiri tenka uništena sa Tovom koji je američka proizvodnja. Šarinić je podsjetio prisutne kako mu se Silajdžić hvalio da većinu streljiva proizvode sami i da im je to najveći uspjeh. Kazao mu je da ima 200.000 dobro naoružanih, obučениh i prekaljenih boraca.¹⁸⁸ Tuđman je pitao imaju li Muslimani stvarno neke ofenzivne planove prema jugu. Roso je odgovorio da oni sami ne mogu, ali sa Srbima se mogu dogovoriti. Boban je izvijestio da se Žepče i Kiseljak snabdijevaju preko srpske strane. Konvoji u ta dva grada išli su svakih 15 dana.¹⁸⁹ Roso je referisao da trenutno ima oko 1.000 km bojišta, da su jedinice teritorijalnog tipa ustroja koje su se usjedile u rovovima.¹⁹⁰ Tuđman se pohvalio svojim vojničkim znanjem i podsjetio francuskog legionara da je od prvog dana govorio da će više učiniti mali odred u ofenzivnom djelovanju. Tri dana ranije, Roso se sastao s Delićem i Alagićem u Visokom. Po njegovoj ocjeni, *Delić je figura, ali Alagić, ima ih još dvojica, to su jako opasni ljudi (...). Malo oštriji Musliman.*¹⁹¹ Boban je kazao da je Jajce, Kupres, Donji Vakuf i onaj dio Šipova dat HRHB zbog pomicanja

¹⁸⁸ *To je jedna velika snaga koju neće pobijediti niko. Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 547.*

¹⁸⁹ *Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 547.*

¹⁹⁰ *Uništavamo naše vojnike, tu su gubitci jako veliki i psihološki to nije dobra borba (...) imamo u konceptu formiranje mobilne jedinice (...) nametnuti mobilni rat (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga prva, 548.*

¹⁹¹ Roso je pogrešno procijenio Delića. Glavna tema razgovora na tom sastanku bili su hrvatski humanitarni konvoj *Bijeli put (Langov konvoj)* za Novu Bilu i humanitarni konvoj u organizaciji bosanskohercegovačke ambasade iz Zagreba, *Konvoj mira*, za Maglaj. Alagić je zapeo da ne može *Bijeli put* ući u Novu Bilu dok ne dođe *Konvoj mira* do Maglaja i konvoj u Stari Vitez i Krušćicu. Blaškića i druge starješine HVO-a iz komande ZP *Vitez* nazvao je, bez ustezanja, propalicama i kriminalcima. Delić je bio umjereniji jer je situaciju morao sagledavati šire od Alagića koji se energično zalagao za svoju z/o. Međutim, Delićeva je bila veća, cijelo bosanskohercegovačko ratište. Zato je bio popustljiv prema Rosi jer je želio čim prije ubaciti poljsku bolnicu u Mostar, donaciju južnoafričkih muslimana, koju je Hrvatska blokirala u Splitu. U tom trenutku, to je bilo preče od Maglaja, Starog Viteza i Krušćice. To su bili jedini razlozi zbog kojih je Alagić bio *oštriji Musliman* od umjerenijeg Delića. Ovo je bila klasična vojnička situacija u kojoj podređeni komandant sagledava stanje na užem području, u vlastitoj z/o, za razliku od svog pretpostavljenog čija je z/o cijelo ratište. U jednom nepotpisanom, neovjerenom i nesignaturisanom dokumentu hrvatske provenijencije iz aprila 1993, a koji je objavio Haški tribunal u svojoj online bazi podataka, rukom je napisano upozorenje Žarku Keži, načelniku VOS-a GS HVO, o Rasimu Deliću: *Keža! R. Delić je opasan (...). Do sada je bio čovjek br. 1 iz sjene. Radio svo vrijeme u ZE i Visokom. Glavni vođa ABiH (...).* Vjerovatno je to pisao neko iz komande OZ SB koja je bila bliže Zenici i Visokom, te je radi toga do juna 1993. mogla raspolagati sa više informacija o Deliću.

njenih “prava” na zapad da ustupe Muslimanima oko Sarajeva. Tuđman je dodao: (...) *s tim da bismo mi mogli reći ako želite Jajce i Donji Vakuf, onda mi tražimo Kiseljak i Kreševo*. Poslužio se srpskom argumentacijom sa stanovništvom i instruirao saradnike da treba tvrditi kako je Hrvata u Bosni i Hercegovini nekada bilo 48,24% i da u zemljišnim knjigama imaju 36% teritorija. Akmadžić je dodao da *Muslimani traže koncesije u istočnoj i zapadnoj Bosni gdje je njihovo stanovništvo* i da ih Kreševo ne zanima. Tuđman je rekao da *bi mogli kod Čeljeva izgraditi luku, slobodnu teritoriju, s tim da je u perspektivi izgradnje te luke na vrbi svirala*. Šarinić ga je obavijestio da je *Alija rekao da ne dolazi u obzir*, a Boban da su pristali u Ženevi. Granić ga je opovrgnuo informacijom da *oni nigdje nisu ništa sigurno rekli (...) ostavili su sve otvorenim*. Boban se plašio činjenice da je prije rata bilo 45 tisuća Muslimana u Mostaru i da se *po bilo kakvim mirovnim planovima i međunarodnom kontrolom imaju pravo vratiti*.¹⁹² Bili su uglavnom naseljeni na desnoj obali koju su držale hrvatske snage.¹⁹³ Zalagao se za podjelu Mostara u slučaju da se Bošnjaci vrate svojim domovima. Tuđman nije želio odustati od aerodroma, ali je bio spreman na njegovo zajedničko korištenje. Boban je referisao da su sve tvornice na hrvatskoj strani, *cijeli Soko* izuzev Tvornice duhana. Za Šuška je bilo najvažnije da Hrvati to ne izgube. Granić je kazao da Njemačka zagovara jedinstven grad, a Britanija podjelu. Tuđman je bio za podjelu i zajedničko korištenje aerodroma. Dao je instrukcije, ako se Bošnjaci vrate u Mostar, da treba vratiti i Hrvate *u Vareš, Kakanj...* Šušak se složio, *granica po Neretvi, ali zajednički aerodrom*. Za Akmadžića i Bobana aerodrom je bio problem jer nije u gradu i *tu granica ne bi trebala biti Neretva, tako bi zadržali aerodrom*. Tuđman je povratak Bošnjaka u Mostar namjeravao spriječiti Srbima, odnosno hrvatskim zahtjevom za istovremenim povratkom *svih na svoje uključujući i Posavinu što se Srbima ne bi svidjelo*. To bi značilo, *nema povratka Muslimanima u Mostar dok se Hrvati ne vrate u Posavinu*, a Srbi na to ne bi nikada pristali. U varijanti, u kojoj bi Srbi izašli u Neum, *onda granica, što se tiče Prevlake, Vitalina*. Smatrao je da će oni insistirati

¹⁹² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 548-551.

¹⁹³ BOBAN: *Kada bi granica razgraničenja išla vrhom Veleža, onda bi se isplatilo primiti ih jer Velež je istočno (...). Međutim, granica ide 250-300 metara od Neretve (...). Ja takav dio nikada ne bih primio. Može se pristati da Neretva bude granica (...). Podjela po Neretvi (...). Kod nas je 2/3 (...). Ako bi se 45 000 Muslimana vratilo na hrvatski dio i ako bi Mostar bio protektorat, bolje ga je podijeliti (...). AKMADŽIĆ: Bolje nam je podijeliti grad nego imati 25, 30 tisuća Muslimana, ali tražiti kompenzaciju na drugom mjestu (...). ŠUŠAK: Ako nam dozvole podjelu, bit će po Neretvi. Sve s lijeve strane je njihovo (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 551-552.*

do Molunata. Mogli su dobiti samo slobodnu zonu u Neumu. Šušak je bio uvjeren da *Muslimani, ako pristanu na slobodnu zonu Ploče, neće vršiti pritisak na Hrvate dajte i Srbima*. Šarinić se složio da neće, *ali će Srbi reći imamo i mi pravo na Neum. Odreći ćemo ga se, ali nam dajte ovdje*. Šušak bi i njima ponudio slobodnu zonu. Tuđman je smanjio teritorijalne zahtjeve na 17,5%. Ponovio je, ako hoće Srbi *Muslimanima dati Donji Vakuf i Jajce onda mi tražimo Kiseljak i Kreševo*. Akmadžić je izvijestio da je, *na zahtjev Muslimana, iz Invisibila ispala demilitarizacija i odredba da ni jedna republika niti unija neće imati vojske*. Bošnjaci nisu željeli biti demilitarizirani između Srbije i Hrvatske koje to nisu. Granić je potvrdio da za to imaju američku podršku.¹⁹⁴

Odmah poslije ovog sastanka, Tuđman se sastao s Abdićem i njegovim saradnicima.¹⁹⁵ Abdić mu je referisao da drži *pola cazinske, dio krupske i cijelu kladušku općinu* i da više nema 5. korpusa ARBiH. Pripadnici tog korpusa za njega su bili *teroristi*. Pohvalio se da korpus nabavlja naftu *kozijim stazama* i da je plaća 30 DM po litri, a on cisternama i po cijeni od 4 DM. Snabdijevao je i Srbe. Ipak je 5. korpus dobijao oružje: *Nešto helikopterima od Srba kupuju*. Prema njemu, korpus ima *oko 2 000 boraca* i namjerno izaziva borbe s VRS-om *da bi gubitke u borbi sa nama prikazali kao gubitke od Srba*. Znao je da predstavnici bosanskohercegovačkih vlasti i ARBiH *borave sasvim normalno u Zagrebu*.¹⁹⁶ Tuđman je dodao kako je Ganić, navodno, *prijetio Hrvatskoj terorizmom i Evropi (...) tjedan prije zločina u Alžiru*. Kazao je *da je vrijeme da ga Hrvatska proglasi persona non grata i da mu se zabrani ulazak*. U razgovor se uključio i Armin Pohara, kao Abdićev čovjek. Izjavio je da je *fundamentalističko-islamskoj struji cilj, ono što ste vi uporno govorili i sada se pokazalo, da napravi mržnju unutar Hrvatske između Hrvata islamske vjere i katolika, pa da na taj način homogenizira i podvuče pod jedan kišobran sve ove muslimane i da napravi kompot fundamentalistički*. Govorio je o Hrvatskoj muslimanskoj stranci (HMS) i Muslimanskoj demokratskoj stranci (MDS), te kako je Safet Idić *najvulgarnijim riječima vrijeđao hrvatsku politiku i pojedinačno od vas*

¹⁹⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 552.

¹⁹⁵ Abdić je većinu vremena provodio u Zagrebu i istovremeno imao redovne kontakte s Miloševićem. Up.: „I hrvatska vlast i Fikret Abdić željeli su slomiti suverenu BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (21)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 28. decembar 2000, 9. Često ga je Mesić sretao u saborskim predvorjima. Dobijao je velike količine nafte u INA-i iako se znalo da je preprodaje Srbima. Up.: „Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9.

¹⁹⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 552-562.

kao nosioca, pa Šuška (...). Tuđman ga je pitao da li je Idić u Hrvatskoj. Pohara mu je potvrdio da je u Hotelu *Dalmacija* od septembra 1993. godine. Tuđman mu je tražio još *dva-tri imena*. Šarinić je izjavio kako je Ganić 7. decembra posjetio Alžir i da je on išao organizirati ubistva hrvatskih radnika *nebi išao u Alžir nego u neku drugu islamsku zemlju*. Tako mu je objasnio Silajdžić. Tuđman je ponovio kako je Ganić *prijetio čitavoj Evropi i govorio da su Muslimani pogriješili što su išli sa Hrvatima protiv Srba smatrajući da su trebali sa Srbima protiv Hrvata*. Prema Tuđmanu, Ganić čak želi Hrvatsku potpuno uništiti.¹⁹⁷ Granić je, po Tuđmanovom nalogu, imao *dosje Ganić koji* već “študira.”

Tuđman je predložio da Pohara i njegov MDS uđu u zastupnički dom HRHB i centralnu vlast unije što *bi bila okosnica za protutežu alijevcima u Uniji*. Odlučio je da pet *Muslimana* i dva *Srbina* uđu u zastupnički dom HRHB. Bio je jako zainteresiran da se to uradi isti dan kako bi za dva-tri dana u Ženevi mogao kazati *da ima suradnje Muslimana i Hrvata*. “Bakšić” (najvjerojatnije Rasim Bašić) je predložio da osnuju hrvatski svjetski islamski centar u Zagrebu kako bi dobili most prema islamskim zemljama. Bio je siguran da će ga financirati *naši* iz Australije: *Zulić and company hoće to isto da naprave, zato ja pretičem*. Tuđman se složio. Autonomasi su poslali prijedlog Owenu i Stoltenbergu da Abdić i parlamentarna delegacija APZB učestvuju na pregovorima. Kod “Bakšića” su dolazili ljudi iz komande HVO-a u Bihaću s ponudom da HVO prevedu Abdiću. Tuđman je predložio da HVO i NO APZB formiraju zajedničku komandu. “Bakšić” se plašio da će onda 5. korpus ARBiH reagirati prema bihaćkom HVO-u. Predložio je da Hrvatska pošalje ljudstva i oružja NO APZB. Za Bobana je *to riješeno: HVO Zapadna Bosna je sastavnica narodne obrane*. Abdić je već imao plan kako da zauzme Bihać, preko z/o HVO Bihać: (...) *naš dolazak u Bihać bio bi jednostavan, preko zone HVO (...) s tim da ne*

¹⁹⁷ Krajem maja 1995. godine Tuđman je Ganića odlikovao ordenom *Reda kneza Branimira s ogrlicom*, za osobite zasluge stečene promicanjem međunarodnog položaja i ugleda Republike Hrvatske i njezinih odnosa s drugim državama. U februaru 2015. godine Predsjednik Republike Hrvatske, Ivo Josipović, uručio mu je odlikovanje izrazivši mu zahvalnost što je svojim djelovanjem obilježio Hrvatsku i učinio je boljom zemljom. Up.: <http://www.dnevnik.ba/vijesti/svijet/josipovic-redom-kneza-branimira-odlikovao-ejupa-ganica>. Početkom augusta 1995. godine Tuđman je Izetbegovića odlikovao *Veleredom Kraljice Jelene*, za razvoj prijateljskih odnosa Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske i potporu za potpisivanje *Washingtonskog mirovnog sporazuma*. Up.: https://bs.wikipedia.org/wiki/Alija_Izetbegovic. Istog dana odlikovao je i Silajdžića ordenom *Reda kneza Branimira s ogrlicom* uz isto obrazloženje kao Izetbegoviću. Up.: <http://www.hercegbosna.org/kolumne/domovinski-rat/18-obljetnica-oslobodanja-hrvatskih-logorasa-iz-logora-na-musali-4430.html>.

*uključujemo HVO u nikakve borbe (...). Tuđman je želio da HVO i NO APZB zajedno ovladaju čitavim područjem. Abdić je informirao Tuđmana da Vlado Šantić, komandant bihaćkog HVO-a, već odavno boravi u Zagrebu. Tuđman je obavijestio Abdića, Poharu i “Bakšića” da su kod njega bili Turci i Iranci koji su preporučivali saradnju jer Muslimani mogu opstati samo osloncem na Hrvatsku. Forsirao je ove izdajničke odmetnike da nastupe kao predstavnici Muslimana. Bili su mu odlični za pokazivanje Zapadu i na mirovnim konferencijama. Nagovarao ih je da osnuju islamski centar i preko njega se povežu s islamskim zemljama. Ismet Hadžiosmanović je pitao na koje islamske zemlje da ciljaju. Tuđman je htio Tursku i Iran. Na kraju razgovora kazao je da se vlada HRHB mora tretirati kao sastavni dio Vlade Republike Hrvatske.*¹⁹⁸

Iseljavanje Hrvata s teritorije pod kontrolom ARBiH

Na teritoriji općine Travnik, pod kontrolom ARBiH, u decembru 1993. živjelo je oko 3.500 Hrvata. Prema podacima HVO-a, najveći broj ih je ostao u naselju smještenom uz ogradu kasarne u kojoj je boravila 17. SKbbr.¹⁹⁹

U Zenici, koju je propaganda HVO-a opisivala kao klaonicu Hrvata, prema podacima HVO-a, do kraja decembra 1993. ostalo je oko 10.500

¹⁹⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 563-568.

¹⁹⁹ ICTY, HVO, ZP Vitez, broj: 01-12-541/93, *Dostava podataka*, Vitez, 26. decembar 1993. godine. Bilo bi zanimljivo istražiti zašto ih je najviše ostalo u blizini kasarne 17. SKbbr. Možda zato što HVO tu nije mogao bezbjedno djelovati u poslu njihovog iseljavanja 6-8. juna i što su se travnički Hrvati nakon njegovog poraza osjećali sigurnijim u krajiškoj blizini u vrijeme djelovanja ekstremnih mudžahidskih i drugih kriminalnih grupa po Travniku. Alagić i Ćuskić bili su nemilosrdni prema kriminalcima kada je bila u pitanju zaštita Hrvata i njihove imovine. Majka i sestra Filipa Filipovića, bivšeg komandanta brigade *Travnička* i kasnijeg Blaškićevog saradnika u komandi OZ SB, a koje su ostale u Travniku, bile su pod ličnom zaštitom Alagića i Ćuskića kao i neki drugi travnički Hrvati. Njih dvije dobijale su i pomoć u hrani od 17. SKbbr. Više puta u ovom radu spomenuta je hrvatska propaganda o navodnoj bošnjačkoj zavjeri progona Hrvata i naseljavanja bošnjačkih izbjeglica na njihovoj imovini. Krajišnici su od početka juna 1993. postali značajan, ako ne čak i odlučujući, politički i vojni faktor u Travniku. Silom ratnih prilika, a koje su ranije objašnjene, Travničani su dopali u situaciju da im je od njih u značajnoj mjeri ovisila sudbina zavičaja što su Krajišnici iskoristili da se nametnu kao, moglo bi se reći, dominantan faktor. Da je postojala kakva bošnjačka izbjeglička zavjera, sigurno bi Krajišnici prvo protjerali sve Hrvate iz stanova u blizini svoje kasarne i u njih naselili porodice. Desilo se obrnuto. Najviše travničkih Hrvata ostalo je na području općine gdje je djelovanje Krajišnika bilo najizraženije, a najmanje ih je ostalo gdje je HVO bio bezbjedan, tokom borbi za Travnik, da ih iseli.

Hrvata, a iseljeno ih je od juna do decembra 1993. oko 6.500.²⁰⁰ Više od 60% zeničkih Hrvata ostalo je na teritoriji pod kontrolom ARBiH.²⁰¹ Podaci HVO-a još su interesantniji kada govore s kojih je područja zeničke općine bilo veće iseljavanje, a s koje manje: *Manji broj Hrvata sa gradskog podruccja je napustio svoja ognjissta (...). U gradskim naseljima ostao je jos uvijek odredjen broj Hrvata.*²⁰² Zanimljivost ovog podatka nalazi se u činjenici da su gradska i prigradska naselja bila pod stalnom kontrolom ARBiH od početka rata i da u njima nije bilo nikakvih b/d s HVO-om dok su sela, iz kojih je bilo najintenzivnije iseljavanje Hrvata, bila pod kontrolom zeničkog HVO-a. Na osnovu toga opravdano je postaviti pitanje ko je iseljavao zeničke Hrvate, da li ih je ARBiH protjerala iz sela ili ih je HVO planski iselio kako bi ih naselio na neka druga područja na kojima je hrvatska politika namjeravala promijeniti demografsku sliku u hrvatsku korist. Zenica nikada nije bila u planovima HZHB dok preseljavanje Hrvata, koji su se zatekli van njenih granica, u njene okvire, jeste. Da je ARBiH nasilno izgonila zeničke Hrvate, odnosno da je započela sukob s HVO-om kako bi ih protjerala i naselila bošnjačke izbjeglice, prvo bi ih istjerala iz gradskih i prigradskih naselja. Za taj posao ne bi joj trebale nikakve značajne snage. Upravo na području koje je bilo pod njenom stalnom kontrolom ostalo ih je, prema podacima HVO-a, oko 10.500, dok se s područja koja su bila pod kontrolom HVO-a do aprila-juna 1993. iselilo njih oko 6.500. Kao zaključak se nameće da je HVO planski iseljavao zeničko hrvatsko stanovništvo i da je to mogao uraditi samo na dijelovima zeničke općine gdje je imao kontrolu. Sasvim je moguće da je i sukob s ARBiH započeo samo kako bi b/d kod hrvatskih civila izazvala strah od odmazde daleko nadmoćnije ARBiH, a koji ih je potaknuo na iseljavanje. Kao jedini mogući razlog započinjanja sukoba s ARBiH na tom području, nameće se namjera da se borbenim dejstvima potakne kod hrvatskog civilnog stanovništva strah i panika, a u svrhu njihovog preseljavanja na teritorij koji je hrvatska politika željela, ali nije imala demografsku većinu. Zločini koje su počinili pripadnici ARBiH nad Hrvatima u nekim zeničkim selima poslužili su toj politici i propagandi HVO-a.

Na vareškoj općini pod kontrolom ARBiH, nakon 2. novembra 1993, ostalo je 540 Hrvata. Na teritoriji pod kontrolom ARBiH u rejonu općina

²⁰⁰ ICTY, HVO, ZP Vitez, broj: 01-12-541/93, *Dostava podataka*, Vitez, 26. decembar 1993.

²⁰¹ Na zeničkoj općini 1991. živjelo je 22.500 Hrvata. U ovom tekstu analiziran je dokument HVO-a čiji autor nije imao informacija za sela Mir, Bijelo Borje, Diknjiće, Tisovce, Javornik, Zarude i Očeviju zbog čega postoji razlika u broju zeničkih Hrvata kojim barata u odnosu na popis iz 1991. godine.

²⁰² ICTY, HVO, ZP Vitez, broj: 01-12-541/93, *Dostava podataka*, Vitez, 26. decembar 1993.

Maglaj, Zavidovići i Žepče do kraja decembra 1993. živjelo je oko 1.650 Hrvata.²⁰³ HVO iz Žepča je većim dijelom zaposjeo prostor na kojem je živjelo hrvatsko stanovništvo na tim općinama stvarajući tako svoju enklavu. Zbog toga nije bilo obimnijeg pomjeranja hrvatskog stanovništva.

U hrvatskim enklavama u srednjoj Bosni boravilo je u decembru 1993. godine 61.119 izbjeglica.²⁰⁴ Od tog broja 1.211 ih je izbjeglo sa srpske teritorije (Jajce, Kotor Varoš, Sarajevo i Skender Vakuf). Ostalo su bili Travničani, Zeničani, Kakanjci, Varešaci i interno raseljena lica s područja iste općine. Izbjeglice i raseljena lica nisu udomljavani u kolektivnim smještajima nego u objektima u kojima su ranije živjeli Bošnjaci i, u nešto manjem broju, Srbi. Jedna desetina ih je živjela u stambenim objektima svojih domicilnih rođaka. Problem prehrane tolikog broja izbjeglica bio je podjednak kao i u bošnjačkom slučaju.²⁰⁵

Hrvatskim izbjeglicama i raseljenim licima u hrvatskim enklavama, kao i bošnjačkim na njihovom području, najveći problem bila je hrana koje je, kako je sukob odmicao, bilo sve manje. Izbjegli hrvatski seljaci tražili su od domicilnih vlasti dozvole da obrađuju napuštenu bošnjačku i srpsku zemlju kako bi se prehranili. Na isti način, izbjegli bošnjački seljaci na teritoriju ARBiH tražili su dozvolu lokalnih civilnih ili vojnih organa vlasti da obrađuju napuštenu hrvatsku i srpsku zemlju. Vlasti HZHB na teritoriji HVO-a i vlasti RBiH na teritoriji ARBiH podjednako su imale sluha, ili nerazumijevanja, prema takvim zahtjevima.²⁰⁶ Gdje su činovnici vlasti bili razboritiji, te udovoljili takvim zahtjevima, odnosno čak ih i potaknuli, kao naprimjer u Bugojnu, problem prehrane lokalnog stanovništva i izbjeglica bio je daleko manji. Od početka rata 1992. do decembra 1993. na hrvatskoj strani u srednjoj Bosni poginulo je 29 djece.²⁰⁷

Ivan Markešić u svom djelu navodi podatak, koji je 1. marta 1994. objavio Nadbiskupski ordinarijat *Vrhbosanski*, u kojem se kaže da je prije rata nadbiskupija imala 144 župe u Bosni i Hercegovini sa 538.492 vjernika. Do kraja ljeta 1993. godine *Srbi su uništili 56 župa i "očistili" 155.040 katolika. Pod muslimanskom kontrolom ostale su 34 župe iz kojih su Muslimani protjerali 128 434 katolika.* Ostale su samo 54 tzv. "slobodne" župe koje je napustilo preko 104 000 katolika. Ukupno je na prostoru nadbiskupije ostalo

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Busovača-8.136, Kiseljak-22.650, Nova Bila-3.500, Novi Travnik-16.298 i Vitez-10.535.

²⁰⁵ ICTY, HVO, ZP Vitez, broj: 01-12-541/93, *Dostava podataka*, Vitez, 26. decembar 1993.

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Busovača-2, Fojnica-1, Nova Bila-1, Novi Travnik-9 i Vitez-16. Up.: ICTY, HVO, ZP Vitez, broj: 01-12-541/93, *Dostava podataka*, Vitez, 26. decembar 1993.

svega oko 130.000 katolika.²⁰⁸ Iako u svojoj knjizi Markešić na više mjesta govori o organiziranom iseljavanju Hrvata s teritorije koju nije obuhvatala HZHB od strane njenih struktura, a u cilju razmjene stanovništva i etničke podjele teritorije, on je ipak stava da su katolici protjerani s teritorije pod kontrolom ARBiH. Teritoriju pod kontrolom HVO-a naziva “slobodnim” zonama ne spominjući ni HVO ni Hrvate na način kako je spomenuo Srbe i Muslimane u vezi s čišćenjem i progonom katolika s teritorija VRS-a i ARBiH. Na taj način izbjegao je direktno povezati HVO s odlaskom 104.000 katolika iz tih “slobodnih” zona.²⁰⁹ Prema njemu, VRS je *očistila* katolike u 56 župa i ARBiH protjerala 128 434 iz 34 župe, ali ne objašnjava zbog čega je teritoriju HVO-a (“slobodnih” zona) napustilo 104.000 katolika. Opravdano je postaviti pitanje, ako je ARBiH protjerala 128.434 katolika, ko je onda protjerao još 104.000 s teritorije HVO-a? Zašto su oni otišli? Ne može se tako olahko tvrditi da je ARBiH protjerala, a da je s teritorije HVO-a jednostavno otišlo katoličko stanovništvo. On ne spominje, čak ni kao mogućnost, da je i s teritorije pod kontrolom ARBiH određen broj katolika otišao iz istih razloga kao i oni s teritorije HVO-a i da je među “protjeranim” znatan broj katolika koje je HVO evakuirao, nasilno ili dobrovoljno. Ne sporeći da je određen broj katolika pod različitim vidovima prisile, ili bar diskriminacije, napuštao teritoriju pod kontrolom ARBiH, mora se imati na umu da ih je znatan broj evakuiran od HVO-a pri njegovom povlačenju iz nekih rejona i da je većina napustila teritoriju iz istih razloga kao i oni koji su napustili teritoriju pod kontrolom HVO-a. Na njoj nije bilo nikakve prisile ni diskriminacije, kao što je moglo biti na teritoriji pod kontrolom ARBiH, a ipak su je u velikom broju napustili. Preko toga se ne može tako jednostavno, bez tumačenja, preći, a optuživati druga strana da je progonila, iako je razlika veoma mala (24.434).

Treba imati na umu i činjenicu da je teritorija pod kontrolom ARBiH bila dosta veća i katolicima naseljenija (Bihać, Jablanica, Konjic, Sarajevo, Tuzla, Zenica i veći dio srednje Bosne) od teritorije koju je držao HVO (Mostar, zapadna Hercegovina, Odžak, Orašje, Žepče i manji dio srednje Bosne). Ako bismo i tu kalkulaciju uzeli u razmatranje, mogli bismo doći do saznanja da je obim odlaska katolika s teritorije HVO-a veći u odnosu na “protjerane” katolike od strane ARBiH, a s obzirom na ukupnu površinu

²⁰⁸ Markešić, *Kako smo...*, 51, nap. 13.

²⁰⁹ Zanimljivo je i ovako tretiranje teritorije pod kontrolom HVO-a. Očito ima neka ograda glede njegovog ili crkvenog razumijevanja slobode tih zona dok je stavljena pod navodnike („slobodna“).

teritorije i broj stanovništva koje su te dvije vojske kontrolirale. Jednostavno, postojali su različiti faktori koji su utjecali na iseljavanje stanovništva. Oni su svakako bili povezani s ratom, ali to nužno ne znači da su svi ljudi protjerani s neke teritorije samo zato što ju je kontrolirala “druga” strana nego da su mnogi otišli zbog općih ratnih okolnosti. Upravo Markešićev primjer može poslužiti tome u prilog. Na teritoriji HVO-a nije bilo progona katolika, a 104.000 ih je napustilo teritorij. Čini se da je Markešić preuzeo podatke Nadbiskupijskog ordinarijata onako kako su objavljeni, ne obrađujući ih preciznije, što bi moglo značiti da je to bila formulacija problema od Crkve, a ne njegova.

Zanimljivo je da Markešić, kao vjerodostojni protivnik Tuđmanove politike realizirane preko HZHB i čovjek jakog karaktera i čvrstih stavova kojih se ni po koju cijenu nije odricao od početka do kraja svoje političke karijere, nije odbacivao sve tekovine HZHB. Tu, bar jednu, tekovinu HZHB, zapravo, nije odbacivao gotovo nijedan njen politički protivnik iz reda Hrvata, a među njima i jedan od najpoznatijih – Ivo Komšić. Crkva ju je svesrdno prihvatila, iako ni ona nije bila bezrezervno na strani politike HZHB, bar njen vrh i veći dio. Radi se o HVO-u. Njega su svi prihvatili i tretirali s poštovanjem, pa čak i najljući Bobanovi protivnici. HVO je bio najvažnija institucija HZHB. Bez njega ne bi bilo ni HZHB. Zašto, onda, protivnici najbitnijih ciljeva politike HZHB (podjela Bosne i Hercegovine i preseljavanje stanovništva) poštuju i cijene HVO koji je za njihovu realizaciju imao primarnu ulogu? Teško je dati jednostavan odgovor na to složeno pitanje, ali se može promišljati da su shvatili da u ratu politički subjekt ne znači ništa ako iza sebe nema vojsku koja mu daje najsnažniji argument.²¹⁰ Upravo su to na svojim primjerima mogli naučiti. U političkoj borbi s hercegbosanskom politikom brzo su izgubili bitku jer iza sebe nisu imali nijednog vojnika. Kao mudri političari, koji su imali ozbiljne namjere preuzimanja političkog vodstva nad bosanskohercegovačkim Hrvatima, znali su da sebi ne mogu osigurati jake pregovaračke pozicije naspram Srba i Bošnjaka ako iza sebe nemaju neku vojnu silu. Stvorio ju je Boban, odnosno Tuđman preko njega. Oni nisu željeli Bobana i HZHB, ali su rado, s opravdanim razlogom, prihvatili neke njegove najvrednije tekovine kao što je bio HVO i politička pozicija bosanskohercegovačkih Hrvata koju je, opet, on izgradio s Tuđmanom. Čini se da su priželjkivali maknuti Bobana

²¹⁰ To je shvatio i Fikret Abdić.

i preuzeti njegov HVO kako bi i oni, kao lideri bosanskohercegovačkih Hrvata, imali vojsku koja bi im u ratu dala najsnažnije moguće argumente u pozicioniranju bosanskohercegovačkih Hrvata u odnosu na druga dva naroda na domaćoj i međunarodnoj političkoj pozornici. Ako je bilo tako, to je bila mudra politika, jer zaista političari u ratu bez svoje vojske ne znače ništa.²¹¹ Moguće da je to razlog zbog kojeg Crkva i Markešić, u gornjem primjeru, izbjegavaju dovoditi HVO u vezu s odlaskom 104.000 katolika s njegove teritorije i tumačiti razloge zbog kojih su otišli.

U svjedočenju pred Haškim tribunalom, Mesić je govorio i o „humanom“ preseljavanju stanovništva kao značajnom dijelu Tuđmanove politike. Prema njemu, izraz koji je, naročito nakon VOMP-a, naišao na široku primjenu u hrvatskom političkom rječniku bio je *humano preseljenje*. On je to smatrao običnim eufemizmom za genocid. Tuđman je više puta u njegovom prisustvu razgovarao s Bobanom, Kordićem, Koštromanom i Valentom o tome.²¹² Hrvati su požurivali da provedu VOMP čim prije je moguće jer im je odgovarao.²¹³ Prema Mesiću, *na sreću, Srbi nisu potpisali plan* jer je on jedan od velikih razloga za teške patnje *i sa hrvatske i sa muslimanske strane*. Pritisak je rastao kako bi plan bio proveden što je moguće prije zbog podjele teritorije koja bi bila izlika za „etničko čišćenje”.²¹⁴ Da bi se obavilo „humano“ preseljavanje, morale su se ranije preduzeti neke radnje da se ljudi privole da odu.²¹⁵ Zbog srpske agresije i Tuđmanove politike iz Bosne i Hercegovine je, prema Mesiću, otišlo 500.000 Hrvata. Mesić se u Hagu pozivao na Milenka Brkića koji bi, po njemu, mogao posvjedočiti da su svi Hrvati s teritorije pod kontrolom ARBiH dobili zadaću od Bobana da moraju dati ostavke na svoje dužnosti. Za Bobana je svaki Hrvat koji je

²¹¹ **Značaj su privremeno dobili kada su Amerikanci odlučili da ih ubace u igru kako bi se sukob HVO–ARBiH priveo kraju.**

²¹² “Vukojević i Sokol pripremili su dokumente Herceg-Bosne-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (5)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 10. decembar 2000, 4; „Praljak vjerovao da ne može biti suživota s Muslimanima-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (6)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 11. decembar 2000, 6.

²¹³ “Praljak vjerovao da ne može biti suživota s Muslimanima-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (6)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 11. decembar 2000, 6.

²¹⁴ “Iz Zagreba stizalo oružje za BiH, a Hrvatska je dio uzimala za sebe-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (14)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 19. decembar 2000, 9.

²¹⁵ “Tuđman je tvrdio da će u Hrvatskoj nakon rata ostati oko 5 posto Srba-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (16)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 21. decembar 2000, 9.

ostao u Sarajevu bio izdajica. U Sarajevu je bilo više od 200 univerzitetskih profesora i asistenata hrvatske nacionalnosti. Brkić je pričao Mesiću da je pitao Bobana: *kamo ćemo otići iz Sarajeva?* Odgovorio mu je: *Dodi i ostani s nama u Grudama. Živjet ćeš kao što mi živimo.* Mesić je siguran da je Tuđmanova politika bila povući Hrvate iz nekih područja. Član HNV-a Josip Jozelić mu je rekao kako je HVO evakuirao neka hrvatska sela zbog određenih dogovora. Mesić kaže da je ta politika doprinosila egzodusu, a ne samo srpska agresija i da su počinio zločina u Stupnom Dolu željeli među Hrvatima proširiti strah od odmazde ARBiH. Smatrao je očitim da je to bilo u nečijem interesu jer nije vidio razlog za zločin takvih razmjera.

U svjedočenju pred Haškim tribunalom Mesić je istaknuo da su hrvatske srednjobosanske enklave smetale da se Hercegovina odvoji od Bosne i Hercegovine i priključi Hrvatskoj:

*To je naša sramota, sramota Hrvatske, da smo ušli u sukob s najvećom žrtvom srpske agresije. Čitav koncept je bio pogrešan i, nakon svega, Mate Boban mi je rekao, i to samo nekoliko mjeseci prije svoje smrti, da će se Hercegovina pripojiti Hrvatskoj htio to narod ili ne.*²¹⁶

Mesić je bio siguran da bosanskohercegovačke vlasti nisu željele pogoršavati odnose s Hrvatima jer im je preko Hrvatske dolazila pomoć.²¹⁷

²¹⁶ “Zbog srpske agresije i Tuđmana pobjeglo je 500.000 Hrvata iz BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (17)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 22. decembar 2000, 9.

²¹⁷ “Praljak vjerovao da ne može biti suživota s Muslimanima-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (6)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 11. decembar 2000, 6; „Postrojbe Hrvatske vojske ilegalno su poslale u BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (7)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 12. decembar 2000, 9.

Vojno i civilno pravosuđe Republike Bosne i Hercegovine u službi zaštite stanovništva

Okružni vojni sud u Zenici osnovan je 12. augusta 1992. i s okružnim vojnim tužilaštvom u Zenici obuhvatao je općine Kakanj, Teslić, Tešanj, Zavidovići, Zenica i Žepče, te, zbog blokade Sarajeva, Brezu, Busovaču, Fojnicu, Ilijaš, Kiseljak, Olovo, Vareš i Visoko.²¹⁸ Od januara 1993. do marta 1994. u sudu je radilo devet sudija (sedam Bošnjaka, jedan Srbin i jedan Hrvat). Procesuirana su tri slučaja za krivično djelo ratnog zločina od čega se dva odnose na pripadnike HVO-a, a jedan na lice romske nacionalnosti.²¹⁹ Prema izvještaju Kantonalnog suda u Zenici iz 2002. protiv pripadnika ARBiH za krivično djelo ratnog zločina za vrijeme postojanja Okružnog vojnog suda u Zenici nije do kraja procesuiran nijedan slučaj.²²⁰ Međutim, jedno suđenje pripadniku ARBiH pred zeničkim Okružnim vojnim sudom, za ubistvo hrvatskog civila u vrijeme sukoba HVO–ARBiH, završeno je krajem 1994. godine. Ubica je osuđen na osam godina.²²¹ Jedan slučaj presuđen je nakon rata, ali to je već bio Kantonalni sud.²²²

²¹⁸ ICTY, R BiH, Okružni vojni sud u Zenici, strogo pov. broj: 7/94, *Informacija o radu Suda za opštinu Zenica od 19. oktobra 1993. godine*, Zenica, 8. mart 1994; ICTY, BiH, Kantonalni sud u Zenici, strogo pov. broj: 1/02, *Dostava podataka po zahtjevu AHM/2001-PH-T09 d a e od 28. marta 2002*, Zenica, 10. maj 2002.

²¹⁹ Mirko Vlajić iz Kakanja (pripadnik HVO-a) za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Optužba je odbijena presudom od 20. jula 1994. godine. Džemal Zahirović iz Zenice za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva koje je počinio tokom boravka u srpskom logoru Batković. Osuđen je na smrtnu kaznu 30. septembra 1993. godine. Presudom Vrhovnog suda FBiH 24. juna 1997. kazna mu je preinačena u zatvorsku u trajanju od osam godina. Vinko Vidović iz Busovače za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva 16. aprila 1993. godine. Presudom Okružnog vojnog suda u Zenici 9. maja 1994. proglašen je krivim. Odlukom Vrhovnog suda FBiH–Odjeljenje u Zenici, 13. januara 1995. presuda je ukinuta i predmet dostavljen Višem sudu u Zenici koji ga je 7. novembra 1995. osudio na kaznu zatvora od šest godina. Presudom Vrhovnog suda Republike Bosne i Hercegovine od 13. novembra 1996. optužba je odbijena na osnovu Odluke Predsjedništva Republike o aboliciji.

²²⁰ ICTY, BiH, Kantonalni sud u Zenici, strogo pov. broj: 1/02, *Dostava podataka po zahtjevu AHM/2001-PH-T09 d a e od 28. marta 2002*, Zenica, 10. maj 2002.

²²¹ Fahrudin Ajanović za ubistvo Jerka Terzića. Up.: ICTY, R BiH, Okružni vojni sud, broj: IK-606/94, *Presuda*, Zenica, 21. decembar 1994. godine. U dostupnim izvorima pronašao sam taj slučaj. Ne raspolazem sa svim presudama zeničkog Okružnog vojnog suda nego samo onima koje su korištene kao dokazni materijal u procesima pred Haškim tribunalom što znači da to možda nije jedini slučaj.

²²² Prvostepenom presudom 2003. godine Ragib Rizvić osuđen je na devet godina zatvora za ubistvo hrvatskog civila na Ovnaku (Kazimir Marković) koje je počinio 8. juna 1993. kao pripadnik 7. SMbbr. Rizvić je osuđivan i prije rata. Tako je 1974. dobio zatvorsku kaznu od 10 godina, a kasnije u Sloveniji još jednu, a treći put kažnjen je novčano. Up.: ICTY, BiH, Kantonalni sud u Zenici, K:1/03, *Presuda*, Zenica, 22. juli 2003. godine. Kaznu je potvrdila i drugostepena presuda. Up.: ICTY, BiH, Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, Kž: 451/03, *Presuda*, Sarajevo, 3. decembar 2003.

Okružni vojni sud u Travniku formiran je početkom novembra 1992, a Okružno vojno tužilaštvo u Travniku počelo je s radom 3. januara 1993.²²³ Obuhvatao je općine Bugojno, Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Jajce, Novi Travnik, Travnik i Vitez. Za vrijeme svog postojanja nije procesuirao nijedan slučaj ratnog zločina. Okružna vojna tužilaštva formirana su i organizirana po principima organiziranja okružnih vojnih sudova i teritorijalno su se poklapali. Na nivou općina nije bilo posebnih vojnih sudova ni tužilaštava tako da su direktno okružnim vojnim tužilaštvima u Zenici i Travniku krivične prijave podnosili civilna i vojna policija (brigadne, operativnih grupa ili korpusa), općinski štabovi odbrane i sekretarijat za odbranu, okružni štabovi odbrane i službe vojne bezbjednosti pri brigadama, operativne grupe i korpusi. U isto vrijeme, HZHB je za područje srednje Bosne formirala svoj Okružni vojni sud u Travniku i Okružno vojno tužilaštvo u Travniku koji su imali sjedišta u Vitezu.²²⁴ Njihove ingerencije pokrivala su teritorij z/o OZ SB.

Okružni vojni sudovi i tužilaštva na slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine nisu se teritorijalno podudarala sa z/o korpusa što je otežavalo njihov rad kako zbog finansiranja tako i radi vođenja procesa.

Dok okružni vojni sudovi u Zenici i Travniku tokom sukoba HVO–ARBiH nisu imali nijedan završen proces za krivično djelo ratnog zločina počinjenog od pripadnika ARBiH prema hrvatskom stanovništvu, na javnim sudovima vođeni su i završavani procesi protiv Bošnjaka (civila) za ubistva po motivima različite nacionalne pripadnosti žrtava.²²⁵

Okružni vojni sudovi i tužilaštva u Zenici i Travniku procesuirali su mnoštvo predmeta u vezi sa slučajevima pljačke, paljevine i devastacije hrvatske, ili srpske, imovine, te nasilja i razbojništva nad civilima hrvatske i srpske nacionalnosti počinjenim od pripadnika OSRBiH i bošnjačkih civila.

²²³ ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj, 45/93, *Izvjestaj o radu Okružnog vojnog tužilaštva u Travniku za 1993. godinu*, Travnik, 10. januar 1994.

²²⁴ ICTY, BiH, Kantonalno javno tužilaštvo Travnik, broj: A-49/2002, *Dostava podataka*, Travnik, 16. april 2002; ICTY, Kantonalni sud u Travniku, broj: SU. 174/01, *Međunarodni sud za ratne zločine u Hagu-Obavjest po zahtjevu za asistenciju*, Travnik, 22. april 2002. godine. **Hrvatska zajednica HB formirala je odjeljenja Vrhovnog suda i Republičkog tužilaštva u Mostaru što je bilo protuzakonito jer se nisu mogla formirati odjeljenja tih institucija. U nekim općinama formirala je osnovne sudove i osnovna javna tužilaštva, te okružne vojne sudove i okružna vojna tužilaštva koja su se poklapala s operativnim zonama HVO-a. Imala je okružne vojne i civilne zatvore u Mostaru, Orašju, Busovači i Gabeli. Up.: ICTY, HVO, GS, *Izvjestaj o radu za period siječanj-lipanj 1993. godine*, Mostar, septembar 1993, 46-48. **O pravosuđu HZHB opširnije: Ribičić, Ciril, *Geneza jedne zablude. Ustavopravna analiza nastanka i djelovanja Hrvatske zajednice Hercegovine*, Zagreb-Sarajevo, 2000.****

²²⁵ ICTY, RBiH, Više javno tužilaštvo u Zenici, KT-142/93, *Optužnica*, Zenica, 3. juni 1993.

Često su pripadnicima oružanih snaga saučesnici u krivičnim djelima bili civili, a nerijetko su mete pljačke, napada i nasilja bili i Bošnjaci. Svakako u mnogo manjoj mjeri u odnosu na Srbe i Hrvate. Međutim, za ovu priliku izdvojio sam samo mali dio dostupne građe kako bih pokazao da su se vojne i civilne strukture vlasti (RBiH) u srednjoj Bosni trudile uspostaviti i održavati red, te pružiti zaštitu cjelokupnom stanovništvu bez obzira na nacionalnu ili vjersku pripadnost i kazniti počiniocima krivičnih djela.²²⁶

²²⁶ ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 238/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 8. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: 29/93, *Krivična prijava*, Zenica, 26. maj 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 230/93, *Optužnica*, Zenica, 28. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: KU 84, *Krivična prijava*, Zenica, 10. juni 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Travniku, broj: KI-100/93, *Rješenje*, Travnik, 28. juni 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/1-2, *Rješenje o pritvoru*, Travnik, 7. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/1-3, *Rješenje o pritvoru*, Travnik, 7. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/10-2, *Potvrda o privremenom oduzimanju predmeta*, Travnik, 13. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/10-2, *Zapisnik*, Travnik, 14. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/10-2/KU-J/93, *Krivična prijava*, Travnik, 14. juli 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-303/93, *Optužnica*, Zenica, 16. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/24-2, *Zapisnik*, Travnik, 18. juli 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, KT broj: 334/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Travnik, 20. juli 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, KT broj: 336/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Travnik, 21. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/24-2, *Zapisnik*, Travnik, 23. juli 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 09/24-2, *Krivična prijava*, Travnik, 26. juli 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 379/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 5. august 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj: 20/93, *Izvjestaj o radu Okružnog vojnog tužilaštva Travnik za juli 1993. godine*, Travnik, 6. august 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Travniku, broj: IK-67/93, *Presuda*, Travnik, 10. august 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj: 20/93, *Izvjestaj o radu Okružnog vojnog tužilaštva Travnik za august 1993. godine*, Travnik, 6. septembar 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Travniku, broj: KI-326/93, *Rješenje*, Travnik, 9. septembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, KT broj: 472/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Travnik, 10. septembar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 092/2-65, *Krivična prijava*, Travnik, 16. septembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 498/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 24. septembar 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Travniku, broj: KI-400/93, *Rješenje*, Travnik, 6. oktobar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, KU: 144/93, *Krivična prijava*, Zenica, 7. oktobar 1993; ICTY, ARBiH, 17. SKbbr, SVB, broj: 04/335-4, *Izvjestaj*, Travnik, 11. oktobar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 561/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 13. oktobar 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: KI-243/93, *Rješenje*, Zenica, 29. oktobar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 583/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 29. oktobar 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, čVP, broj: 092/2-149, *Krivična prijava*, Travnik, 1. novembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj: 20/93, *Izvjestaj o radu Okružnog vojnog tužilaštva Travnik za oktobar 1993. godine*, Travnik, 5. novembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo, kt broj: 700/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Travnik, 9. novembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo, kt broj: 639/94, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Travnik, 17. novembar 1994; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 663/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 29. novembar 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Travniku, broj: KI-559/93, *Rješenje*,

Često su kazne bile, po mom “sudu” i pretjerane, kao, naprimjer, zatvorska kazna od tri mjeseca za otuđivanje krave čiji je vlasnik napustio i vlastitu kuću zbog ratnih dešavanja,²²⁷ ali država se trudila pokazati da postoji i funkcionira te da je prema svim građanima ista. Nažalost, ona je bila manje efikasna u procesuiranju „krupnijih“ počinitelja krivičnih djela “pod nečijom zaštitom”, pa se dešavalo i to da su kriminalci slobodno šetali gradovima, držali ugostiteljske objekte ili se bavili raznim nezakonitim radnjama. Neki od njih ubili su lica bošnjačke nacionalnosti. Vojna i civilna policija hapsila je pripadnike ARBiH i zbog bespravnog useljavanja u napuštene, devastirane i opljačkane kuće.²²⁸ Iz njih su deložirani.²²⁹ Pripadnici ARBiH, ili bošnjački civili, hapšeni su i suđeni zbog sitnica.²³⁰ Među kriminalcima na teritoriji

Travnik, 30. novembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj: 20/93, *Izveštaj o radu Okružnog vojnog tužilaštva Travnik za novembar 1993. godine*, Travnik, 6. decembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 696/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 16. decembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo, KT broj: 803/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Travnik, 31. decembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj: 5/94, *Izveštaj o radu OVT Travnik, za januar 1994. godine*, Travnik, 5. januar 1994; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Travniku, broj: KI-535/93, *Rješenje*, Travnik, 7. januar 1994; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj, 45/93, *Izveštaj o radu Okružnog vojnog tužilaštva u Travniku za 1993. godinu*, Travnik, 10. januar 1994; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 379/93, *Optužnica*, Zenica, 11. januar 1994; ICTY, RBiH, Viši sud u Zenici, broj: K-67/93, *Presuda*, Zenica, 27. januar 1994; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Travniku, broj: SU 16/94, *Izveštaj o radu za 1993. godinu*, Travnik, januar 1994; ICTY, RBiH, Više javno tužilaštvo u Zenici, broj: KT-11/94, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 5. mart 1994; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 583/93, *Optužnica*, Zenica, 6. april 1994; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, A-broj: 32/94, *Izveštaj o radu Okružnog vojnog tužilaštva Travnik za period od 1.1.1994. do 30.6.1994. godine*, Travnik, 11. august 1994; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: IK-552/94, *Presuda*, Zenica, 9. decembar 1994; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, KT broj: 1503/93, *Optužni prijedlog*, Travnik, 28. decembar 1995.

²²⁷ *U ime naroda (...) kriv je što je (...) od nepoznatog vlasnika otuđio kravu koju je odmah zaklao, a meso prodavao na pijaci u Travniku po cijeni od 5 DM po kilogramu (...).* Up.: ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Travniku, broj: IK-68/93, *Presuda*, Travnik, 5. august 1993. godine. Okrivljeni je bio borac, izbjeglica s djetetom. Od svoje vojničke plaće nije mogao kupiti ni litar mlijeka za dijete. U vrijeme počinjenja djela, cijena kilograma brašna višestruko je nadmašivala cijenu po kojoj je prodavao kilogram mesa.

²²⁸ *(...) ušao u kuću u vlasništvu Bilać Vlade, koja je ranije provaljenja, opljačkana i napuštena, te istu čuvao sa namjerom da useli porodicu, te ga je u istoj kući zatekla policija 17-te BKB i privela (...).* Up.: ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, KT broj: 194/93, *Optužni prijedlog*, Travnik, 9. juni 1993.

²²⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, OG Bosanska krajina, broj: 09/55-2, *Izvršenje iseljenja iz stana, naređenje*, Travnik, 1. august 1993.

²³⁰ *(...) ušao u kuću nepoznatog vlasnika u naselju Bojna Travnik, te iz iste otuđio stvari i to maskirno odjelo, flašu viskija, nekoliko kutija šibica i cigareta (...).* Up.: ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Travniku, KT broj: 193/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Travnik, 9. juni 1993. godine. *(...) na sumnjiv način su došli od jedne krave lugaste boje u Jankovićima (...) a našli su i mesara kome će prodati (...).* Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 092/2-149/93, *Krivična prijava*, Travnik, 11. novembar 1993.

pod kontrolom ARBiH, koji su pljačkali, premlaćivali i zlostavljali Hrvate i druge građane, bilo je Hrvata i Srba.²³¹ Naravno, u mnogo manjem broju u odnosu na Bošnjake. Kriminalci su najčešće nasrtali na Hrvate i Srbe, jer su bili “lakša meta” zbog manje zaštice u odnosu na Bošnjake,²³² iako ni oni nisu bili pošteđeni.²³³ Za primjer može poslužiti i slučaj višestrukog silovanja četrnaestogodišnje Bošnjakinje u Zenici koje su počinili Srbin i dva Bošnjaka.²³⁴ Pronađenu opljačkanu imovinu policija je oduzimala od kriminalaca i, ako je to bilo moguće, vraćala vlasnicima ili njihovim srođnicima.²³⁵ Kriminalci su pri izvršenju krivičnih djela obično oblačili uniforme s oznakama ARBiH i predstavljali se kao pripadnici vojne policije ili nekih “opasnih” jedinica.²³⁶ Naročito je bilo popularno predstavljati se kao pripadnici 7. SMbbr.²³⁷ Često su koristili fiktivne dokumente o pripadnosti

²³¹ ICTY, R BiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: KI-218/93, *Rješenje*, Zenica, 25. august 1993; ICTY, R BiH, Više javno tužilaštvo, broj: KT-387/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 31. august 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: 128/93, *Krivična prijava*, Zenica, 9. septembar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, pov. broj: 2705, *Službena zabilješka*, Zenica, 1. oktobar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: KU-142/93, *Krivična prijava*, Zenica, 4. oktobar 1993.

²³² **Napad na bošnjačku kuću ili stan nosio je za kriminalce rizik da mogu naići na pripadnika ARBiH ili naoružanog civila.**

²³³ ICTY, R BiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 205/93, *Optužnica*, Zenica, 4. oktobar 1993; ICTY, R BiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: IK-392/93, *Presuda*, Zenica, 6. novembar 1995.

²³⁴ ICTY, R BiH, Viši sud u Zenici, broj: K-12/93, *Presuda*, Zenica, 14. maj 1993.

²³⁵ **Navedeno meso je oduzeto od imenovanih i vraćeno je bratu Jurić Dragi (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, KU-95/93, *Krivična prijava*, Zenica, 5. juli 1993. godine. **Predstavnici MUP-a Zenica su Bogdanović Ivanu izvršili povrat novca u iznosu od 260 DM (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: 89/93, *Krivična prijava*, Zenica, 10. septembar 1993. godine. (...) **nakon čega su kravu odveli i zatvorili u ul. Matije Gupca gdje je narednog dana pronađena i vraćena ošt. Marjanović Jozi (...).** Up.: ICTY, R BiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 655/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 4. novembar 1993.

²³⁶ ICTY, R BiH, Više javno tužilaštvo, broj: KT-387/93, *Zahtjev za sprovođenje istrage*, Zenica, 31. august 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, KU: 38/93, *Krivična prijava*, Zenica, 26. februar 1994.

²³⁷ **Isti su se predstavili kao pripadnici 7. Muslimanske brigade (...) zahtijevali su ključeve od putničkog vozila marke “Audi 80” (...). Nakon pretnje oružjem koje su imali kod sebe Tvarušek Gisela im predaje ključeve (...). Sva četvorica lica bila su u uniformama sa oznakama “plavih sokolova” (...). Vlasnici vozila su objasnili da će vozilo biti parkirano u krugu 7. Muslimanske (...) lica su vozilo prodali nepoznatim licima za 3.000 DM u Nemili (...) vozilo je odvezeno u Tešanj (...). Od strane Bataljona Vojne policije 3. korpusa privedena su navedena lica gdje ih je u službenim prostorijama prepoznala Tvarušek Gisela (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: 122/93, *Krivična prijava*, Zenica, 9. septembar 1993. godine. (...) **predstavljajući se kao vojna policija MOS-a i otuđili za sebe više predmeta, novca i putničko vozilo (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: 94/93, *Krivična prijava*, Zenica, 5. juli 1993; ICTY, R BiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-347/93, *Optužnica*, Zenica, 9. septembar 1993; ICTY, R BiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: KI-218/93, *Presuda*, Zenica, 27. septembar 1995.

ARBiH ili su ih zadržali nakon napuštanja jedinice.²³⁸ To im je davalo veću sigurnost da neće doći do otpora žrtava. Čak su se i neki zenički Hrvati u razbojništvu služili imenom 7. SMbbr. Jedan je, inače pripadnik 303. Sbbbr, u augustu 1993. izvršio oružani prepad, naoružan puškomitraljezom PM M-72 i ručnim bombama, na župni ured u Zenici i na hrvatsku porodicu koja je živjela u blizini.²³⁹ Često je s bošnjačkom družinom napadao na hrvatske i srpske porodice u cilju pribavljanja imovinske koristi. Da bi bio uvjerljiviji, čak je pustio dužu bradu koja je bila karakteristika mudžahida. Pri pljačkanju je i premlaćivao ljude ako su mu se suprotstavljali, ne mareći za njihov spol i pri tome se obavezno predstavljajući borcem 7. SMbbr.²⁴⁰ Za razbojništva prema Srbima i Hrvatima procesuirani su i neki pripadnici 7. SMbbr.²⁴¹ Nikakve privilegije nisu imali u odnosu na počiniocce krivičnih djela iz drugih jedinica ARBiH ili civile što dokazuje da nasilničko ponašanje pojedinaca iz te brigade nije bilo dio bošnjačke politike kako je hrvatska ratna propaganda često tvrdila. U prilog tome je i činjenica da su neke skupine kriminalaca iz 7. SMbbr, ili pojedinci, pljačkale Bošnjake isto kao Hrvate i Srbe.²⁴² Kao najgnusniji, može se navesti primjer pripadnika 7. SMbbr koji je opljačkao Bošnjaka u Pojskama, a narednog dana, s PM M-84, ubio bošnjački bračni par u Rebrovcu (Vrselje) nakon čega je silovao

²³⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Sektor bezbjednosti, broj: 03/100-330-2, *Sprečavanje zloupotrebe vojnih dokumenata, Zadatak*, Zenica, 12. septembar 1993.

²³⁹ *Dana 11.08.1993. godine zajedno sa svojim prijateljem Mirom ispred kafića "Trend" Markanović Anto konzumirao je alkohol gdje su popili negdje oko 1 litar rakije. Kod sebe je Markanović Anto imao PM i dvije ručne bombe. Oko 17,30 časova dolazi u dvorište župnog ureda u Gundulićevoj ulici gdje je tražio mladog svećenika da mu odobri pomoć u hrani (...). Tu je prijetio časnoj sestri da će dovesti pripadnike 7. Muslimanske i da će mu svećenik tada dati hranu (...) oko 18,00 časova došao je u dvorište gdje je sjedila Barušić Borka. Tu je vrijeđao njenog muža Nikolu koji je dijelio humanitarnu pomoć za "Karitas", a nakon toga je prijetio da će pucati i da će baciti bombu (...). Dolaskom u objekat "Paviljon" počeo je da vrijeđa Šerić Ferida naređivši mu da izađe, a kada je isti izašao iz objekta u istog uperuje PM naređujući mu da objekat zatvori (...). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: 128/93, *Krivična prijava*, Zenica, 9. septembar 1993.*

²⁴⁰ *Opljačkao je Ljubicu Popović koja ga je prepoznala. Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, 3. bVP, pov. broj: 2705, Službena zabilješka, Zenica, 1. oktobar 1993. godine. Nakon nje, istog dana, orobio je Katu Novokmet i Maru Jelović kojoj se hvalio da je on brat „mudžahedina“. Oštećene su ga prijavile i istog dana VP 7. SMbbr ga je uhapsila. Priznao je identitet dva saradnika (Faruk iz Nemile i Isaković Ibrahim). Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, broj: KU-142/93, *Krivična prijava*, Zenica, 4. oktobar 1993.*

²⁴¹ *ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj KI-495/93, Rješenje, Zenica, 28. decembar 1993; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 754/93, Optužnica, Zenica, 1. decembar 1994; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj IK-159/93, Presuda, Zenica, 19. april 1994; ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 663/93, Zahtjev za sprovođenje istrage, Zenica, 29. novembar 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, bVP, KU-broj: 174/93, *Krivična prijava*, Zenica, 10. decembar 1993.*

²⁴² *ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-broj: 756/93, Optužnica, Zenica, 17. mart 1994.*

jednu njihovu kćerku i pokušao drugu.²⁴³ Kriminalci u vršenju krivičnih djela nisu prezali od upotrebe oružja u suprotstavljanju policiji.²⁴⁴

Kraj rata nije značio i kraj posla za pravosuđe po pitanju njegovih posljedica. Za neka ubistva presude su donesene nakon rata²⁴⁵ kao i za krivična djela vezana za razbojništva i teške krađe.²⁴⁶

Pred Okružnim vojnim tužilaštvom u Zenici pokrenut je krivični postupak i protiv Jusufa Prazine Juke i njegovih saradnika zbog osnovane sumnje da su počinili krivično djelo oružane pobune. S Prazinom je pobje-glo oko četrdesetak saizvršilaca.²⁴⁷

Razmjene ratnih zarobljenika i civila

Prateća pojava svih ratova su ratni zarobljenici, a nerijetko i zarobljavanje civilnog stanovništva. Ona je posebno naglašena u ratovima koji za cilj imaju osvajanje teritorije i nasilnu promjenu njene demografske strukture. Srpsku okupaciju dijela teritorije Hrvatske pratilo je nasilje nad hrvatskim stanovništvom, te njegovo zarobljavanje i progon. Isto ponašanje srpski agresor nastavio je i u Bosni i Hercegovini prema bošnjačkom i hrvatskom stanovništvu. Kada je Tuđman počeo vojnički ostvarivati svoje planove teritorijalnog proširenja Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu, HVO je, poput srpskih vojski (JNA, VRSK i VRS), vršio nasilje nad bošnjačkim stanovništvom, zarobljavao ga i progonio s teritorije HZHB. Zbog velikog broja nepoželjnog stanovništva na teritoriji naravno da ono nije moglo biti sve ubijeno ili zatočeno u logore. Radi toga je za ubijanje i zatočenje odabiran određen broj ljudi, a često su to bili oni koji su se po nekim osobinama isticali među vlastitim narodom. To neki autori nazivaju “elitocidom”. Na preživjele i “slobodne” vršen je pritisak raznim metodama (ubistvima, silovanjima, premlaćivanjem, uskraćivanjem prava, getoiziranjem, otkazima s posla, odvođenjem na rad na prvoj liniji fronta, te oduzimanjem,

²⁴³ ICTY, RBiH, OpŠO Zenica, broj: 14/02-29/21, *Sumarni borbeni izvještaj 11.06.-18.06.1993. godine*, Zenica, 18. juni 1993; ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: IK-212/93, *Presuda*, Zenica, 4. august 1993.

²⁴⁴ ICTY, RBiH, Okružni vojni sud u Zenici, broj: KRI-157/93, *Zapisnik o uvidjaju teške kradje i napada na Vojnu policiju*, Zenica, 1. juni 1993.

²⁴⁵ ICTY, BiH, Kantonalni sud u Zenici, broj: K-67/00, *Presuda*, Zenica, 12. mart 2002.

²⁴⁶ ICTY, BiH, Kantonalni sud u Zenici, broj: KI-211/97, *Rješenje*, Zenica, 5. maj 1998; ICTY, BiH, Kantonalni sud u Zenici, broj: KI-211/97, *Naredba*, Zenica, 5. maj 1998; ICTY, BiH, Kantonalno tužilaštvo u Zenici, broj: KT-387/96, *Službena zabilješka*, Zenica, 4. juni 2002; ICTY, BiH, Kantonalni sud u Zenici, broj: K-30/01, *Presuda*, Zenica, 17. april 2002.

²⁴⁷ ICTY, RBiH, Okružno vojno tužilaštvo u Zenici, KT-41/93, Zenica, 20. februar 1993.

uništenjem i pljačkanjem imovine i slično). Svrha toga je bilo “etničko čišćenje” teritorije koji mnogi razumijevaju kao genocid, a Tuđman je zvao “humanim” preseljavanjem. S obzirom na to da se Republika Bosna i Hercegovina pred međunarodnom zajednicom i vlastitom javnošću deklarirala kao država ravnopravnih naroda i građana, njene civilne i vojne strukture izbjegavale su sudjelovati u “etničkom čišćenju” stanovništva čije su političke elite stvorile svoje paradržavne zajednice i vršile progon Bošnjaka s teritorije koju su vojnički kontrolirale. Državno rukovodstvo željelo je sačuvati multietnički i multireligijski karakter Republike jer je ispravno procijenilo da je to jedini način da ostvari i zadrži podršku međunarodne zajednice, od čijeg je stava i ponašanja u velikoj mjeri ovisio njen opstanak. Činjenica da je to rukovodstvo većinski bilo sastavljeno od Bošnjaka uveliko je to otežavala naročito u kontekstu srpsko-hrvatske propagande da oni stvaraju islamsku državu. Bosanskohercegovačke civilne i vojne strukture vlasti morale su biti jako oprezne u odnosu prema hrvatskom i srpskom stanovništvu na slobodnoj teritoriji kako ne bi davale opravdanje toj propagandi. Međutim, kako je ARBiH na terenu često bila uvjetovana vojničkom nadmoći neprijatelja, tako su i bosanskohercegovačkim vojnim i civilnim strukturama vlasti nerijetko nametane aktivnosti koje nisu mogle izbjći, a koje su bile direktno u sukobu s proklamiranom politikom i željenim ponašanjem. Jedna od njih bila je razmjena civila. Razmjene ratnih zarobljenika nisu bile sporne, ali bosanskohercegovačke vojne i civilne strukture vlasti izbjegavale su učestvovati u razmjenama civila kako ne bi bile optužene za učestvovanje u “etničkom čišćenju”. Međutim, morale su pristati i na njih jer su neprijatelji “nametali igru” i u tom segmentu kao što su često i na bojnopolju.²⁴⁸ I među bošnjačkim političarima bilo je zagovornika progona srpskog i hrvatskog stanovništva s teritorije pod kontrolom ARBiH, ali to su bili niže rangirani ljudi koji nisu razumjeli više državne ciljeve ili su možda bili u službi neprijatelja koji su priželjkivali i forsirali takvu aktivnost.²⁴⁹

²⁴⁸ Komandant 3. korpusa Enver Hadžihasanović u jednom svom naređenju kaže: *Poznato je da razmjena civila vodi ka etničkom ciscenju sto predstavlja krivično djelo i ratni zlocin.* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2008, *Stvaranje uslova za rad komisija za nadgledanje sprovođenja odluka o prekidu b/d sa postrojbama HVO, Naredjenje*, Zenica, 16. februar 1993.

²⁴⁹ Francuski filozof Bernard Henri Levy pisao je da su dvojica visokopozicioniranih članova SDA, ljudi što je Evropa izdala Bosnu, zagovarali da se Bošnjaci povuku u “malu Bosnu” u kojoj bi samo oni živjeli. Izetbegović je rekao Levyju kako će učiniti sve da izbjegne nešto takvo jer bi to bio poraz i povlačenje: *Sve dok sam živ, Bosna će ostati Bosna, država raznih naroda u kojoj se prepliću kulture i vjere (...).* Up.: https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/11040/bernard_henri_levy_izetbegovic_je_odrzao_lekciju_evropi.html.

Najznačajnija općina za razmjenu civila srpskim i hercegbosanskim vlastima bila je zenička zbog velikog broja srpskog, odnosno hrvatskog, stanovništva koje je ostalo na njoj nakon aprila 1992, odnosno aprila 1993. godine. Besim Spahić, predsjednik Ratnog predsjedništva Opštine Zenica, smatra svojim najvažnijim rezultatom izbjegavanje “etničkog čišćenja” zeničke općine od srpskog i hrvatskog stanovništva koje su mu nametali RS, HZHB i međunarodne organizacije koje su djelovale u srednjoj Bosni.²⁵⁰

Prema Spahiću, u periodu septembar–decembar 1993. u Zenici je bilo oko 46.000 izbjeglica i oko 20.000 penzionera. Najveći problem bili su hrana i lijekovi. Općinska vlast nastojala je održati svoj multietnički karakter i zadržati što veći broj uposlenika različitih nacionalnosti. Stanovnici svih nacionalnosti pokušavali su, zbog gladi, napustiti područje. Zbog gladi je i kriminal bio u stalnom porastu. Često su pljačkana skladišta ili vozila humanitarnih organizacija.²⁵¹ Među mudžahidima, koji su prednjačili u stvaranju pritiska na hrvatsko i srpsko stanovništvo, bilo je špijuna i kriminalaca. Sretko Radišić, potpredsjednik Opštine, tvrdio je Spahiću da ima podatke iz mrtvačnice medicinskog centra da je, prema položaju želuca, utvrđeno kako je bar deset osoba umrlo od gladi. O gladi u srednjoj Bosni izvještavala je i Christiane Amanpour na CNN-u.²⁵² Do septembra 1993. u Zenici je od granatiranja poginulo 25 civila različitih nacionalnosti.²⁵³ U septembru su Zenicu posjetili Viktor Jaković, američki ambasador, i delegacija Ministarstva odbrane Velike Britanije koju je predvodio Jeremy Henley.²⁵⁴ Spahić ih je obavijestio da je za 11 mjeseci stiglo ukupno 5.215.000 kg hrane na oko 174.000 stanovnika, računajući u taj broj i izbjeglice, što je iznosilo 30 kg po osobi.²⁵⁵

Spahić tvrdi da mu je dva puta ponuđena razmjena stanovništva i to oba puta nakon počinjenih ratnih zločina nad Bošnjacima. Prva ponuda odnosila se na razmjenu zeničkih Srba za prijedorske Bošnjake u ljeto 1992, a druga na razmjenu viteških i busovačkih Bošnjaka za zeničke Hrvate poslije pokolja u Ahmićima.²⁵⁶ Nakon srpsko-hrvatskog sporazuma u Čelebiću

²⁵⁰ Spahić, *Zenica...*, 61-97.

²⁵¹ Isto, 19, 21, 32.

²⁵² Isto, 20.

²⁵³ Isto, 26, 36.

²⁵⁴ Isto, 27.

²⁵⁵ Isto, 32.

²⁵⁶ Vojo Kuprešanin i Slobodanka Hrvačanin, predsjednica SDS-a Zenica koja je izbjegla u Bosansku krajinu pred početak rata, telefonski su krajem maja kontaktirali Spahića. Objasnili su mu da su Bošnjaci Kozarca u teškoj situaciji. Predložili su mu da organiziraju, željeznicom iz Prijedora do Zenice, njihovu razmjenu za zeničke Srbe. Godinu poslije Anto Valenta mu je predložio razmjenu zeničkih Hrvata za Bošnjake s teritorije pod kontrolom HVO-a. Up.: Spahić, *Zenica...*, 63-64, 94-95, 132.

juna 1993. i Owen-Stoltenbergovog plana na njega je pojačan pritisak da dozvoli i omogući razmjenu stanovništva. Od jeseni je stanje s hranom svakodnevno postajalo sve teže što je snažno utjecalo na stanovništvo različitih nacionalnosti da napuste Zenicu, naročito na Srbe i Hrvate kojima je bilo lakše doći do teritorija na kojima nije bilo gladi. Spahić tvrdi da su Srbi i Hrvati tražili razmjenu stanovništva, a međunarodne organizacije slobodu kretanja, što on smatra istim. Mišljenja je da je to bio put etničkoj podjeli Bosne i Hercegovine i da je humanitarna blokada srednje Bosne imala to za cilj, odnosno natjerati glađu preostale zeničke Srbe i Hrvate da napuste zavičaj i presele se na područja pod kontrolom VRS-a i HVO-a gdje nisu morali strahovati od gladi. Nakon petomjesečne blokade, Spahić je dobio odobrenje od Izetbegovića da stupi u kontakte sa Srbima i Hrvatima u vezi s dogovorom o uspostavljanju humanitarnog puta do Zenice. Srbi su prihvatili, a Hrvati odbili razgovore. Anto Valenta spriječio je Ivana Šantića iz Viteza da razgovara. Zeničke vlasti uspostavile su kontakt s banjalučkim. Organizirani su humanitarni konvoji preko Banje Luke umjesto preko HZHB. Banjalučke vlasti iskoristile su priliku i pritiskale zeničke da dozvole iseljavanje preostalog srpskog stanovništva.²⁵⁷ Hrvata je bilo ostalo 12.000-15.000. Spahić je, na zahtjev nadbiskupa Puljića, odobrio otvaranje katoličkog školskog centra i ponudio općinski prostor jer su preostali Hrvati tvrdili da je školski plan i program u državnim školama jedan od važnijih razloga zašto razmišljaju napustiti Zenicu.²⁵⁸

Na najvišem nivou prve ratne godine formirana je Državna komisija za razmjenu ratnih zarobljenika.²⁵⁹ Država je izbjegavala vršiti razmjene civila preko vojnih komisija da vojska ne bi bila optuživana za "etničko čišćenje".²⁶⁰ Radi toga su formirane okružne komisije za razmjenu civila i korpusne za razmjenu živih i poginulih boraca. Zenička okružna komisija počela je s radom 3. februara 1993, a ubrzo i korpusna.²⁶¹ U okružnu je

²⁵⁷ Isto, 70-71.

²⁵⁸ Isto, 113.

²⁵⁹ RBiH, Službeni list RBiH, broj: 10/92 i broj: 20/92, Sarajevo, 1992.

²⁶⁰ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-2008, *Stvaranje uslova za rad komisija za nadgledanje sprovođenja odluka o prekidu b/d sa postrojbama HVO, Naredjenje*, Zenica, 16. februar 1993; ICTY, Okrug Zenica, Okružna komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, broj: 13-800-93-109/93, *Informacija*, Zenica, 6. septembar 1993. godine. (...) **Komisija za brigu o ratnim zarobljenicima pri 3. Korpusu ima ovlastenje da stupa u kontakt sa suprotnom stranom jedino u cilju razmjene pripadnika ARBiH (...).** Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, Komisija za brigu o ratnim zarobljenicima pripadnicima OSRBiH i evakuaciju tijela poginulih, broj: 08/2709-1, *Zahtjev za urgentnu razmjenu članova porodica nasih boraca*, Zenica, 15. novembar 1993.

²⁶¹ Okrug Travnik nije imao komisiju, pa su civili razmjenjivani posredstvom zeničke Okružne komisije za razmjenu.

inkorporirana i Komisija za evidenciju nestalih koju je ranije osnovao okružni Crveni križ.²⁶² Korpusna komisija za razmjenu ratnih zarobljenika brinula se za porodice boraca koje su ostale na teritoriji pod kontrolom HVO-a i VRS-a i dostavljala podatke okružnoj kako bi ona obavila posao razmjene, odnosno izvukla porodice boraca na slobodnu teritoriju.²⁶³ Za svaku razmjenu civila civilne komisije su morale dobiti saglasnost predsjednika Ratnog predsjedništva Opštine s koje se stanovništvo razmjenjivalo.²⁶⁴ U slučajevima kada su razmjene istovremeno obuhvatale zarobljene borce i civile, vojne i civilne komisije su taj posao zajednički obavljale, ali uz jasnu ogradu da se vojska bavi samo borcima.²⁶⁵ Zbog kvalitetnije i brže realizacije poslova formirane su i komisije na razini operativnih grupa ili niže, ali su sve obavezno morale raditi po uputstvu koje je sačinila korpusna komisija i koje je odobrio komandant Hadžihasanović.²⁶⁶ Nakon sporazuma u Međugorju, a za kojeg se u ARBiH držalo da je *regulisao sva sporna pitanja ARBiH*

²⁶² ICTY, RBiH, Skupština okruga Zenica, Izvršni odbor, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, broj: 13-800-98-14/93, *Obavijest o formiranju Okružne komisije za RRZ*, Zenica, 3. februar 1993.

²⁶³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, Komisija za brigu o ratnim zarobljenicima pripadnicima OS RBiH i evakuaciju tijela poginulih, broj: 08/2709-1, *Zahtjev za urgentnu razmjenu članova porodica naših boraca*, Zenica, 15. novembar 1993.

²⁶⁴ ICTY, Opština Zenica, Ratno predsjedništvo, broj: 01-8-9-96/93, *Zaključak*, Zenica, 26. april 1993.

²⁶⁵ (...) *Sljedeći, također vrlo aktuelan, je problem razdvojenih porodica, pa se i o njemu poveo razgovor. Zaključeno je, međutim, da ovo ne može biti tema ovog skupa, jer Komisija ARBiH nema mandat za rješavanje ovakvih slučajeva te da nadležnost po ovim pitanjima imaju organi civilne vlasti na čije adrese ih treba uputiti (...).* Up.: ICTY, Okrug Zenica, Okružna komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, broj: 13-800-93-109/93, *Informacija*, Zenica, 6. septembar 1993.

²⁶⁶ **IZVOD IZ UPUTSTVA: (...)** *Za obavljanje poslova brige o ratnim zarobljenicima, pored Komisije na nivou 3. korpusa, svaka opština, odnosno brigada dužna je imenovati po jedno lice koje će dostavljati redovno podatke Komsiji o zarobljenim, poginulim i nestalim borcima. Isto lice će neposredno stupati u kontakt sa agresorskom stranom i voditi pregovore o oslobodjenju i evakuaciji boraca. Prilikom vođenja pregovora o razmjeni članovi Komisije, odnosno zadužena lica na nivou opštinskih štabova i brigada dužni su da se pridržavaju sljedećih pravila: Pregovori se vode na neutralnom terenu (na granici rejon-zona odgovornosti); Prilikom pregovora o razmjeni lica, ne mogu se voditi pregovori o razmjeni za materijalna sredstva; Razmjena se ugovara u načelu svi za sve, po prethodno dostavljenom spisku zarobljenih, nestalih i poginulih lica koja se nalaze kod suprotne strane; U spisak lica za razmjenu ne unose se lica koja su po bilo kom drugom osnovu, izuzev borbenih dejstava, zarobljena, lišena slobode ili poginula; Nakon postignutog sporazuma o konkretnoj razmjeni, vremenu, mjestu i načinu izvršenja uz preduzimanje svih potrebnih mjera bezbjednosti, zarobljena lica se odvođe na mjesto razmjene i po ugovorenom načinu predaju suprotnoj strani. Isti postupak se primjenjuje i u razmjeni tijela poginulih; Prilikom vođenja pregovora ne pristajati ni na kakva ucjenjivanja ili druga uslovljavanja. U slučaju da suprotna strana ističe takve zahtjeve, odmah obavijestiti Komisiju i tražiti dodatna objašnjenja i dozvolu (...).* Up.: ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 08/1226-1, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, *Uputstvo za pravilan i jedinstven rad u postupku razmjene ratnih zarobljenika i tijela poginulih boraca*, Zenica, 15. april 1993.

i HVO, na sarajevskom aerodromu su Rasim Delić i Milivoj Petković potpisali sporazum koji se odnosio na vojna pitanja. Iz tog sporazuma proistekla je Delićeva naredba o razmjeni ratnih zarobljenika i privedenih lica, bez obzira da li su civili ili borci, po načelu *svi za sve*. Ona se nije odnosila na lica koja su počinila ratne zločine, jer se na njih nisu odnosile norme međunarodnog prava.²⁶⁷ U KPD Zenica tada je bilo pritvoreno 198 boraca HVO-a za koje su bile podnesene krivične prijave Vojnom tužilaštvu po osnovu oružane pobune. Podnošenjem prijave, nadležnost komande korpusa nad njima je potpuno isključena jer su Vojno tužilaštvo i sudstvo bili u nadležnosti MORBiH.²⁶⁸ Štab Vrhovne komande formirao je posebnu komisiju za razmjenu koja je preuzela poslove razmjene vezano za realizaciju sporazuma sa sarajevskog aerodroma. Ona je organizirala razmjene u Zenici, Busovači, Vitezu, Kiseljaku i Tarčinu i oslobodila 106 zarobljenika. Od ŠVK je imala naređenje da to učini i u ostalim gradovima gdje je bilo potrebe, odnosno gdje je bilo zarobljenika i privedenih lica. HVO je izigravao sporazum, te nije puštao zarobljenike po dogovoru što je stvorilo revolt kod boraca i nekih jedinica koji su očekivali svoje saborce iz zarobljeništva. Komanda korpusa ih je u tome podržala i, *bez obzira ssto to nije vojniccki*, insistirala da u sljedećoj razmjeni HVO prvi ispoštuje svoje obaveze, *pa tek onda ARBiH jer je do sada uvijek bilo obrnuto*.²⁶⁹ HVO je u srednjoj Bosni oslobodio dvostruko manje zarobljenika od ARBiH i uglavnom civile od kojih su mnogi bili u veoma lošem stanju. Armija RBiH oslobađala je pretežno vojno sposobne muškarce i zarobljene pripadnike HVO-a.²⁷⁰ Prema izvještaju GS HVO za period januar–juni 1993. u logorima

²⁶⁷ Međutim, i takvi su ipak razmjenjivani kao, naprimjer, maloljetni Krunoslav Bonić (povratnik iz Australije) kod kojeg su prilikom zarobljavanja pronađene odsječene uši pripadnika 17. VKbbr koji je poginuo dan ranije i ostao nekoliko sati neizvučen na slobodnu teritoriju. Jasenku Eminoviću iz SVB OG *Bosanska krajina* Bonić je izjavio da HVO plaća po 200 DM za ubijenog pripadnika ARBiH, a kao dokaz tome trebalo je pokazati uši ubijenog. Tvrdio je da nije živom nego poginulom Krajišniku odrezao uši. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, *Obavijest o izvršenim pregovorima sa HVO*, Travnik, 13. juli 1993; ICTY, HVO, brigada Viteška, komisija za razmjenu, broj: 06-1055-1/93, *Spisak zatočenih i nestalih osoba*, Vitez, 6. septembar 1993.

²⁶⁸ Rješenje je pronađeno u formiranju Komisije za amnestiju i pomilovanja kako bi se ti zarobljenici mogli razmijeniti.

²⁶⁹ ICTY, ARBiH, 3. korpus, broj: 02/33-1541, *Pojasnjene u vezi razmjene zarobljenika iz KPD Zenica*, Zenica, 20. juni 1993.

²⁷⁰ (...) *Poturajucci civile, a krijucci zarobljene borce Armije, za koje ne znamo da li su joss zzivi, HVO koristi Sporazum za etniccko ccissccenje svojih prostora. Pojedini komandanti Armije zbog toga, s pravom, odbijaju da dalje oslobadaju zarobljene bojovnike HVO, sve dok ne dobiju jasne odgovore ssta je sa zarobljenim borcima Armije (...).* Up.: Praljak, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 106/42-1, IKM-Zenica, *Instrukcije za daljnji rad Komisije za oslobađanje zatoccenih*, Zenica, 28. juni 1993.

i zatvorima HVO-a nalazilo se preko 6.000 zarobljenika od čega nekoliko stotina pripadnika VRS-a. U septembru je bilo oko 4.000 logoraša koji su izvođeni na radove na prvoj liniji. Neki su uspjeli prebjeći na teritorij pod kontrolom ARBiH.²⁷¹

Travničke razmjene civila, ratnih zarobljenika i poginulih boraca ARBiH i HVO-a obavljane su u Docu n/L (na putu između trafoa i restorana *Bosna*) uz obavezni prekid vatre i posredovanje UNPROFOR-a i MKCK-a.²⁷² Prilikom boravka u Novoj Biloj, 31. jula, Komisiji za razmjenu OG *Bosanska krajina* obratio se veći broj žena hrvatske nacionalnosti sa zahtjevom da se vrate u Travnik. Šef komisije Samir Sefer odgovorio im je da sa strane ARBiH nema nikakvih problema i da će ih odmah povesti sa sobom ako im to dozvoli HVO.²⁷³

Neke od njih su se vratile. Dešavalo se da borci na prvoj liniji, gdje su obavljane razmjene, ne budu obaviješteni radi čega su otvarali pješadijsku vatru. Često su u takvim situacijama razmjene odmah prekidane.²⁷⁴ Razmjene su ponekada otkazivane i zbog potražnje lica o kojima druga strana nije imala podatke. U takvim slučajevima vršene su potrage za traženim leševima jer su razmjene uvjetovane njihovim pronalaskom.²⁷⁵ Neke poginule neprijateljske borce sahranjivali su civili u metežu borbe, ili neposredno poslije, naročito u vrelim ljetnim danima, i komisije za razmjenu nisu znale za te grobove

²⁷¹ ICTY, HVO, GS, *Izveštaj o radu za period siječanj-lipanj 1993. godine*, Mostar, septembar 1993, 25.

²⁷² ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, *Obavijest o izvršenim pregovorima sa HVO*, Travnik, 13. juli 1993.

²⁷³ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 01-99/93, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, *Obavijest o razmjeni mrtvih tijela sa HVO-om*, Travnik, 31. juli 1993.

²⁷⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 01-112/93, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, Travnik, 15. august 1993; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 01-112/93, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, *Obavijest o razmjeni*, Travnik, 16. august 1993.

²⁷⁵ **Za potrebe razmjene, zamjenik komandanta OG Bosanska krajina Fikret Ćuskić 3. jula je naredio komandantu 306. bbr da izvrši ekshumaciju tijela poginulog pripadnika HVO-a Dominka Andrića koji je sahranjen na mjestu pogibije 8. juna, na putu od Radojčića do Velike Bukovice. Zbog higijensko-sanitarnih razloga, naredio je da se napravi sanduk i unutra obloži najlonom. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 09/4-2, *Naredba o ekshumaciji*, Travnik, 3. juli 1993. godine. Međutim, izgleda da to nije bio Dominko jer je krajem augusta HVO uvjetovao puštanje zarobljenih pripadnika ARBiH iz zatvora u Busovači i Novoj Biloj pronalaskom i predajom njegovog leša. Komandant OG Bosanska krajina Mehmed Alagić naredio je da komisija hitno ide u rejon puta Krpeljići – Bukovica radi njegovog pronalaska. Ona je u Krpeljićima pronašla ljude koji su sahranili na Križu, na putu Krpeljići – Bukovica, 8. juna jednog njima nepoznatog borca HVO-a. Up.: ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, *Potraživanje tijela poginulog bojovnika HVO-a Andric Dominka*, Travnik, 30. august 1993. godine. Iskopan je i predan kao Andrić, a razmjena se obavila.**

ili identitete sahranjenih.²⁷⁶ Ako identitet nije bio poznat pri ukopu, kasnije se dešavalo da se leševi pobrkaju, što komisijama i nije bilo toliko važno u hitnosti da obave razmjenu i dobiju one koje njihove strane potražuju. Razmjene su organizirane po broju ili principu *svi za sve*.²⁷⁷

Bosanskohercegovačke civilne i vojne strukture vlasti odugovlačile su s razmjenama civila kako ne bi pomagale u “etničkom čišćenju”. Položaj Bošnjaka na teritoriji pod kontrolom HVO-a bio je veoma težak i borci lokalnih brigada pritiskali su svoje komande da izvuku njihove porodice. Otezanje izvlačenja civila utjecalo je na njihov b/m. Često su ucjenjivali pretpostavljene starješine da neće izvršavati zadaće ukoliko se članovi njihovih porodica nerazmjene. Radi toga su, ponekada, i na nivoima komandi lokalnih brigada organizirane razmjene civilnog stanovništva. Nisu svi ljudi vrijedili isto. Tako je, naprimjer, HVO za predsjednika SDA Busovače Omera Malkića tražio pun autobus Hrvata iz Zenice ili bar 7-8 njih po svom spisku. Isto tako je tražio i za busovačkog imama Envera Prolaza. Neke ljude, koji su mu svojim znanjem ili radnim sposobnostima trebali, nije dao nikako u razmjenu. Sirotinja je vrijedila najmanje.²⁷⁸ Armija RBiH nikada nije nijednog katoličkog svećenika cijenila autobusom Bošnjaka s teritorije HVO-a. Oni su se mogli slobodno kretati po njenoj teritoriji, otići ili ostati.

Na sastanku u Gornjem Vakufu 17. februara 1994. između Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika i Službe za razmjenu ratnih zarobljenika i drugih osoba (HVO) u prisustvu posmatrača PМЕZ-a, UNPROFOR-a i MKCK-a kao svjedoka potpisan je sporazum o razmjeni. Iz bugojanskog zatvora trebalo je osloboditi 294 zarobljena pripadnika HVO-a i još 73 iz mostarskog za 500 pripadnika ARBiH s Heliodroma (Rodoč). Druga tačka sporazuma odnosila se na polijetanje dva helikoptera ARBiH s posadama, koji su se još uvijek nalazili u Međugorju, i siguran prelet do slobodne teritorije. HVO se obavezao da će nakon implementacije prve dvije tačke sporazuma osloboditi i sve preostale zarobljenike iz svih svojih zatvora (Heliodrom, VIZ Ljubuški, Čapljina, Prozor i eventualno

²⁷⁶ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, broj: 01-99/93, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, *Obavijest o razmjeni mrtvih tijela sa HVO-om*, Travnik, 31. juli 1993.

²⁷⁷ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika, broj: 01-82/93, *Obavijest o pregovorima za razmijenu ratnih zarobljenika sa predstavnicima komisije HVO-a*, Travnik, 19. juli 1993.

²⁷⁸ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/10-769/10, *Dnevni obavještajni izvještaj Ob. br. 3*, Zenica, 1. septembar 1993.

drugi), izuzev zarobljenika na Heliodromu koji su iz srednje Bosne (Žepče, Novi Šeher, Maglaj, Zenica i dr.), a ARBiH se obavezala osloboditi šest zarobljenika iz pritvora u Gornjem Vakufu. Istog dana trebala je biti izvršena evakuacija svih izoliranih Bošnjaka iz Rotilja kod Kiseljaka na slobodnu teritoriju i Hrvata koji su se još uvijek nalazili u kampu Franbat-a u Ćatićima kod Kaknja. U Varešu su se nalazila 32 pripadnika HVO-a koji su oslobođeni iz pritvora prvih dana nakon oslobađanja grada. Sporazumom je dogovoreno da se i njima da pravo da napuste Vareš, ako žele, ili da i dalje ostanu ako ne žele otići. Međunarodni komitet crvenog križa obavezao se obići Mehurić i Tarčin kako bi provjerio ima li zarobljenika.²⁷⁹ Navedeni primjeri razmjena ratnih zarobljenika, poginulih boraca i civila nisu jedini. Izdvojio sam ih iz razloga da ukažem i na taj značajan segment rata.

Do 1. septembra 1993. u Busovači je bilo ostalo svega 150-200 Bošnjaka, a 1991. ih je živjelo 8.480 (44,9%). Bošnjacima je zabranjen izlazak iz kuća.²⁸⁰

Prema izvještajima PMEZ-a i Britbat-a, bugojanska vlast nastojala je zaštititi Hrvate koji su ostali na području općine, ali većina ih je željela napustiti zavičaj. Problem za njihovu sigurnost najviše su predstavljale bošnjačke izbjeglice iz Gornjeg Vakufa i Prozora koje je HVO protjerao iz njihovih domova. Neki od njih su izbacivali bugojanske Hrvate iz njihovih kuća ili stanova da bi se uselili. Fra Ljubas je razmišljao da organizira neku razmjenu stanova i kuća bugojanskih Hrvata s prozorskim Bošnjacima. Protjerivanje Bošnjaka s teritorije pod kontrolom HVO-a pratilo je nasilje nad bugojanskim Hrvatima kojih je bilo oko 2.500. Općinska vlast činila je napore da ih zaštiti, ali nije bila u stanju potpuno kontrolirati sav teren i izbjeglice koje su svakodnevno pristizale kao ni kriminalce kojima je stanje slabe vlasti odgovaralo za pljačkanje i maltretiranje hrvatskih civila. Iako ih je većina željela otići, općinska vlast im je to zabranjivala obećavajući

²⁷⁹ U Varešu se nalazilo 30 pripadnika HVO-a još od novembra. Jedan Varešak bio je u KPD Zenica i jedan NN pripadnik brigade *Kotromanić* zarobljen u Varešu. U Fojnici su bila dvojica. U Varešu su sahranjena 54 pripadnika HVO-a, u Carevoj Ćupriji 5, Fojnici 12 i 5-10 u Visokom (samo pokopani u Visokom, a bili su iz drugih mjesta). Iz 323. Ipbr (Kiseljak) tražilo se 62 nestala, ubijena ili zarobljena borca. Up.: Praljak, R BiH, Komisija za razmjenu ratnih zarobljenika i evakuaciju tijela poginulih pripadnika 1. korpusa ARBiH, broj: 10/30-29, *Podaci o ratnim zarobljenicima-bojovnicima HVO*, Sarajevo, 18. februar 1994.

²⁸⁰ Praljak, OpŠO Zenica, str. pov. broj: 14/10-769/10, *Dnevni operativni izvještaj Ob. br. 3*, Zenica, 1. septembar 1993.

zaštitu koju nije mogla ostvariti na pravi način, bez obzira što je pojačavala prisustvo civilne policije u naseljima u kojima je ostalo Hrvata. Britanci su smatrali da su bugojanski Hrvati došli u situaciju svojevrtnih talaca. Sigurnost im je bila ugrožena, vlast im nije dala da odu, a nije ih mogla ni zaštititi.²⁸¹

Prozorski imam tražio je od MKCK-a da posjeti zatvore u Prozoru u kojima se nalazilo oko 300 Bošnjaka. Izjavio je da je pritisak HVO-a na Bošnjake toliki da bi svi rado napustili domove ako im se dopusti.²⁸²

Vrijeme primirja HVO je uvijek koristio za "etničko čišćenje" teritorije. Tako je 5. maja 1993. u rejon Sičaje na Makljenu dovezao 500-700 bošnjačkih civila iz jablaničkog sela Sovića koje je potom pješke natjerao ka bošnjačkom dijelu Gornjeg Vakufa.²⁸³

Željko Šiljeg, komandant OZ SZH, 6. jula naredio je VP-u i SIS-u brigade *Rama* privođenje i pritvaranje svih muškaraca bošnjačke nacionalnosti u dobi od 16 do 60 godina na općini Prozor.²⁸⁴

Načelnik GS HVO Milivoj Petković naređivao je vojnoj policiji *malo dotjerivanje* zarobljenika kada stranci najave njihov obilazak kako ne bi vidjeli fizičko nasilje koje je nad njima vršeno.²⁸⁵ Bilo mu je poznato njihovo stanje, dopuštao je nasilje nad njima i po ukazanoj potrebi ih „šminkao“. Na području općine Prozor, prema podacima SIS-a brigade *Rama*, pod kontrolom HVO-a do 10. novembra bilo je samo još oko 600 Bošnjaka. Svi ostali su protjerani. Vojno sposobni su bili u zatvorima ili pod kontrolom na drugim lokacijama, a civili u većim grupama u bošnjačkim kućama. Od spomenutog broja 306 je bilo v/o, od kojih se 209 nalazilo u zatvoru civilne policije HZHB u Prozoru, 23 u zatvoru brigade *Rama*, a 74 van zatvora (na radnoj obavezi). Ovi van zatvora bili su majstori koji su trebali HVO-u za njegove potrebe. Neki su spavali po radionicama i bili pod nadzorom (22 u autoprevoznom preduzeću *Putnik*) dok su ostali išli kućama (9 iz radionice brigade *Rama*, 4 iz radionice *Mile Grubeše*, 12 iz radionice *Podgrađe*, 9 iz

²⁸¹ ICTY, PMEZ, *Dnevni izvještaj posmatračkog tima V2*, 30. septembar 1993; ICTY, PMEZ, *Dnevni izvještaj posmatračkog tima V2*, 19. oktobar 1993.

²⁸² ICTY, PMEZ, Koordinacioni centar Travnik, *Dnevni siže koordinacionog centra*, 29. oktobar 1993.

²⁸³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1057, *Nepostovanje potpisanog sporazuma, protest*, Zenica, 5. maj 1993; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/33-1064, *Obavještenje*, Zenica, 5. maj 1993.

²⁸⁴ ICTY, HVO, OZ SB, broj: 01-1489/93, *Zapovijed*, Prozor, 6. juli 1993.

²⁸⁵ (...) *Ako ima što u Prozoru to im pokažite (zarobljenici), ali ih malo dotjerajte (...).* Up.: ICTY, HVO, GS, Ur. broj: 02-2/1-01-1905/93, *Odgovor na pitanja u svezi-Izvanrednog izvješća*, Čitluk, 14. august 1993.

radionice *Kod Ale*, 18 iz radionice *Zaimović*). Zbog toga što su ovi majstori (52) koji su išli kućama bili u svakodnevnom kontaktu s lokalnim Hrvatima i prozorskim imamom koji je održavao veze sa strancima, operativac SIS-a brigade *Rama* je cijenio da oni od Hrvata uzimaju informacije koje prenose imamu, a on ih preko stranaca šalje ARBiH. Oko 300 prozorskih Bošnjaka stjerano je u nekoliko naselja (172 u Podgrađe, 23 kod imama, 25 u Paljike i 52, među kojima 25 izbjeglica, u Duge). *Pošto se navedeni Muslimani nalaze razbacani na više mjesta*, operativac je predložio da se radi lakše kontrole oni s radne obaveze nakon posla zadržavaju u zajedničkoj prostoriji, a svi drugi bošnjački civili dislociraju u Duge. U Pidrišu je bilo još 16 prozorskih Bošnjaka koji su bili zatočeni kod 4. *ljubuške brigade* i korišteni su za radove na prvoj liniji. Od te grupe 10 ih je prebjeglo na Crnom vrhu prema ARBiH. Predložio je da se, radi malog kapaciteta smještaja, veći broj zarobljenika prebaci u vojni zatvor HRHB.²⁸⁶ Nekoliko dana poslije, u noći 13/14. novembar, 105 zarobljenika prebačeno je u Gabelu.²⁸⁷

Na teritoriji pod kontrolom ARBiH u srednjoj Bosni ostalo je daleko više Hrvata nego Bošnjaka na teritoriji HVO-a. Postojala je mogućnost da su ti Hrvati skupljali informacije o ARBiH i prosljeđivali ih HVO-u, ali ih ARBiH ipak nije pohapsila i koncentrirala na jedno mjesto kako bi spriječila otjecanje informacija.

Od 3.000 registriranih lica koja su u januaru 1994. odlučila napustiti Zenicu (47% Srba, 48% Hrvata i 5% Bošnjaka) 66% ih je kao razlog navelo nedostatak hrane, 6% spajanje s porodicom, 6% ljekarsku pomoć, 1% da su strani državljani i 2% da su se zatekli u Zenici jer nisu na vrijeme otišli početkom rata. Josip Pojavnik dizao je tenzije u Zenici. Slučaj samoubistva troje Hrvata predstavio je kao ubistva koja je počinila ARBiH. Centar službi bezbjednosti Zenica napravio je uviđaj, a PMEZ je pregledao dokumentaciju i složio se s izvještajem. Načelnik CSB-a tvrdio je da većina stranih mudžahida, koja je pravila probleme srpskom i hrvatskom stanovništvu, radi za neke zapadne obavještajne službe. Gvardijan Franjevačkog samostana u Tuzli izjavio je PMEZ-u da će Hrvati radije raspustiti 115. brigadu HVO-a nego je staviti pod komandu ARBiH. Očekivao je da će neki njeni viši oficiri pobjeći na teritoriju pod kontrolom VRS-a. Neki su to već učinili, uključujući i komandanta brigade. Srbin, inspektor u tuzlanskom CSB-u, izjavio je PMEZ-u da je od 1. do 4. januara 1994. između 200 i 400 Srba napustilo tuzlansko područje

²⁸⁶ ICTY, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 02-4/2-7-61/93, *Informacija*, Prozor, 10. novembar 1993.

²⁸⁷ ICTY, HVO, Brigada Rama, SIS, broj: 03-02, *Informacija*, Prozor, 14. novembar 1993.

i preko 115. brigade HVO-a prešlo na srpsku stranu prema Loparama što je ukazivalo na saradnju komande HVO-a s VRS-om, a to potvrđuje i bijeg njenog komandanta na srpsku teritoriju. Ministarstvo unutrašnjih poslova postavilo je jako obezbjeđenje na mjestima prelaza kako bi spriječilo dalja iseljavanja. Tuzlanski Srbi su PMEZ-u izrazili zabrinutost za svoju sigurnost i spremnost da se isele, ali i da vjeruju MUP-u.²⁸⁸

Mazowiecki je izvijestio UN da je stanje bošnjačke manjine i bošnjačkih izbjeglica u Hrvatskoj postalo zabrinjavajuće.²⁸⁹ Od proljeća 1992. do podnošenja izvještaja u tu zemlju pristiglo je oko 200.000 bošnjačkih izbjeglica.²⁹⁰ Hrvatska štampa rijetko je pisala o diskriminaciji i nasilju prema Bošnjacima u Hrvatskoj. U najtežoj situaciji nalazili su se Bošnjaci u Dalmaciji gdje su Hrvati iz Hercegovine imali najviše utjecaja. Vjerski službenici i drugi bošnjački uglednici bili su izloženi stalnom maltretiranju i prijetnjama lokalne policije i ostalih predstavnika vlasti. U Dubrovniku, Zagrebu i Splitu, kao i u nekim drugim područjima, prodavnice i kuće vlasnika lica bošnjačke nacionalnosti nerijetko su pljačkane, oštećivane ili uništavane. U većini slučajeva policija nije pokazivala uvjerljivu odlučnost da suzbije takva djela i kazni počinioce. Prema nekim obavještenjima, kojima je Mazowiecki raspolagao, mnogim Bošnjacima nije odobreno državljanstvo iako su rođeni u Hrvatskoj ili su tu imali zakonski regulirano prebivalište iz vremena prije raspada SFRJ. U slavonskim selima Gunja i Rajevo Selo, na granici s Bosnom i Hercegovinom, odbijeni su zahtjevi za hrvatsko državljanstvo skoro 200 Bošnjaka. U mnogim slučajevima, koje je provjerilo osoblje UN-a na terenu, nekim članovima iste porodice uskraćeno je državljanstvo, a nekima nije. Mazowiecki je to tumačio kao proizvoljnost i diskriminaciju, a ne kao realne pravne smetnje. Njegovo osoblje je 29. jula na terenu utvrdilo da su neke bošnjačke izbjeglice iz Zagreba, Samobora, Splita, Pule i Varaždina, kao i s otoka Obonjan, protjerane u Bosnu i Hercegovinu. U jednom provjerenom slučaju, zagrebačka policija uhapsila je veći broj bošnjačkih izbjeglica. Policija je objašnjavala da

²⁸⁸ ICTY, PMEZ, Regionalni centar Zenica, *Dnevni izvještaj za 6. januar 1994*, 6. januar 1994. (U prevodu je izvještaj pogrešno datiran na 6. juni.)

²⁸⁹ Prema popisu stanovništva iz 1991. u Hrvatskoj se 0,9% stanovništva izjasnilo kao Muslimani. Po broju, najviše ih je živjelo u Rijeci (13.340 ili 2,3% u odnosu na ukupan broj stanovnika općine) i Zagrebu (13.100 ili 1,4% u odnosu na ukupan broj stanovnika grada). Po procentu, u odnosu na ukupan broj stanovnika općine, najviše ih je živjelo u dubrovačkoj (4%, odnosno, 2.666).

²⁹⁰ Mazowiecki je raspolagao podatkom da je u Hrvatskoj smješteno ukupno 276.548 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. U taj broj uračunao je i bosanskohercegovačke Hrvate.

se radi o akciji protiv ilegalnih izbjeglica, ali većina uhapšenih bili su registrirani kao izbjeglice kod hrvatskih vlasti ili su imali odgovarajuće dokumente UNHCR-a. Pedeset i dvije bošnjačke izbjeglice odvedene su na granicu Bosne i Hercegovine i predane policiji HZHB koja ih je držala u zatočeništvu za razmjenu. Neki su zlostavljani i mučeni u logoru i odvođeni na prisilni rad na prvu liniju fronta prema ARBiH. Mazowiecki je 2. augusta pisao hrvatskim vlastima i protestirao zbog takvih slučajeva. Na sastanku s određenim visokim funkcionerima hrvatskih vlasti dobio je obećanje da više neće biti takvih protjerivanja. Nakon toga bilo je izoliranih sličnih slučajeva. Bosanskohercegovačka Vlada, UNHCR i vlasti HZHB isposlovali su kod hrvatskih vlasti da neke protjerane izbjeglice dobiju dozvolu za ponovni ulazak u Hrvatsku.²⁹¹ Jedan visoki hrvatski dužnosnik rekao je Mesiću da se mora bošnjačkim izbjeglicama u Hrvatskoj toliko zagorčati život da će sami poželjeti otići dalje.²⁹² Hrvatska je primala stranu pomoć za bošnjačke izbjeglice.²⁹³

²⁹¹ Vlasti HZHB imale su interesa da Hrvatska prima bošnjačke izbjeglice i da im daje hrvatske putne dokumente potrebne za odlazak u „treće zemlje“, jer su ih na taj način odvajale od Bosne i Hercegovine, odnosno vršile „etničko čišćenje“ na „gospodski način“. Što dalje od Bosne i Hercegovine to bolje za demografsku sliku HZHB.

²⁹² „Iz Zagreba stizalo oružje za BiH, a Hrvatska je dio uzimala za sebe-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (14)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 19. decembar 2000, 9.

²⁹³ „Boban je Muslimane zvao balijama-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (19)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 25. decembar 2000, 9.

Nastavak operacije *Prozor*

Operacija *Prozor* nastavljena je i u novoj ratnoj godini.²⁹⁴ Pritisnut od ARBiH, očajni komandant ZP *Vitez* upozorio je 2. januara 1994. godine UNPROFOR, MKCK i UNHCR da će dignuti u zrak tvornicu eksploziva u Vitezu. Navodno, zbog znatnih količina eksploziva i hemikalija koje su se u njoj nalazile, u krugu od 3 km bilo bi sve uništeno. U toj zoni bi od posljedica eksplozije i štetnih gasova smrtnost bila 100%. Jake posljedice po zdravlje stanovništva osjetile bi se u radijusu od 15 km. Ono je moralo biti evakuirano najmanje 20 km od tvornice i zato je tražio pomoć.²⁹⁵ UNPROFOR mu je odgovorio da neće evakuirati stanovništvo i da je, *ukoliko je odluka HVO-a da uništi tu fabriku*, lokalna vlast HVO-a dužna to učiniti. Upozorio ga je da će to biti ratni zločin ako ne osigura evakuaciju prije uništenja tvornice.²⁹⁶

Jedinice 17. SKbbr, bez 1. bataljona, 1/325. bbr i četa 1/7. SMbbr grupisane su u Kruščici.²⁹⁷ Novotravnička brigada, ojačana s IDč-om 309. bbr i vodom SJB Kakanj, dobila je zadatak da ovlada repetitorom iznad Novog Travnika, a 1/17. SKbbr i 312. bbr Okukom. Taktička grupa *Sjever* trebala je blokirati Lazine i, napadom sleđa HVO-a, stvoriti uvjete

²⁹⁴ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/3-161-99/94, *Naređenje*, Travnik, 3. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-101/94, *Naređenje*, Travnik, 4. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-102/94, *Naređenje*, Travnik, 4. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-105/94, *Naređenje*, Travnik, 4. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-106/94, *Borbeno naređenje za napad*, Travnik, 4. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-97/0201/94, *Naređenje o punoj b/g*, Travnik, 6. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-112/94, *Borbeno naređenje za napad*, Travnik, 7. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-122/94, *Naređenje*, Travnik, 9. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-124/94, *Naređenje*, Travnik, 9. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-125/94, *Naređenje*, Travnik, 9. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-126/94, *Naređenje*, Travnik, 10. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-131/94, *Naređenje*, Travnik, 11. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-144/94, *Naređenje, Dopuna*, Travnik, 12. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-135/94, *Naređenje*, Travnik, 12. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-136/94, *Naređenje o ukidanju TG „Alfa“*, Travnik, 13. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-144/94, *Naređenje o punoj b/g prema ustašama*, Travnik, 15. januar 1994.

²⁹⁵ ICTY, HVO, ZP Vitez, broj: 01-1-20/94, *Upozorenje*, Vitez, 2. januar 1994, 11,00 h.

²⁹⁶ ICTY, UN-Protection force, MO BH COMD, Office of Chief of Staff, CG/6041, Kiseljak, 4. januar 1994.

²⁹⁷ TG Jug iz OG Bosanska krajina.

za napad na Krčevine. Viteška brigada ARBiH, bez 1. bataljona, s dvije čete bVP-a 3. korpusa, vodom IDČ-a 319. bbr (*Gerila*) i *Manevrom* dobila je zadaću da na svojoj liniji dodira izvrši udar i nanese što veće gubitke neprijatelju u ž/s. Komunikacijom Busovača – Vitez trebala je ovladati 27. bbr, a 306. bbr objektima Površ i Gradac, što je inače pokušavala tokom cijelog sukoba s HVO-om.²⁹⁸ Komandant TG *Sjever* predložio je odgađanje napada za 24 sata jer je jedna četa 325. bbr odbila ići u napad dok ne dobije mjesečni paket pomoći. Komandant OG *Bosanska krajina* Fikret Ćuskić odbio je prijedlog. U 7.00 sati 9. januara načelnik štaba 17. SKbbr javio je na IKM operativne grupe da je napad počeo, *ali uz vrlo male šanse da i uspije*. Komandant TG *Sjever* je, nakon izvlačenja SDb-a i *Gerile*, odlučio izvući i ostale jedinice. Jedinica 1/7. SMbbr otkrivena je u podilaženju p/k neprijatelja i morala je odustati od napada jer se već bilo razdanilo. Ćuskić je naredio da se napad ponovi sutra. Iz 1. korpusa pristigle su snage jačine bataljona (400-500 ljudi) i *Laste* (100 ljudi), te iz 2. korpusa *Živiničke ose* (200-250 ljudi).²⁹⁹ Komanda ZP *Vitez* imala je podatke da ARBiH planira 11. i 12. januara *konacno odvajanje Viteza i Busovacce*.³⁰⁰ Shodno tome, naredila je 10. januara da se na očekivanom pravcu napada ARBiH, Sivrinu Selo – Kruščica, angažira u odbrani sve raspoloživo ljudstvo, izvrši dodatno zaprečavanje i grupisanje raspoložive artiljerije. Od ZP *Tomislavgrad* tražila je da minimalno dva topa 130 mm izmjesti na v/p s kojeg mogu dejstvovati po Kruščici, a od GS HVO da helikopterska eskadrila tokom noći i narednog dana izvrši bar dva leta sa spuštanjem za dotur MTS-a.³⁰¹ Prema izvještajima HVO-a, od 9. do 12. januara ARBiH je sa sjeverne strane napadala na Zabilje, Jardol, Krčevine i s južne, iz pravca Kruščice, na Bobaše i Rijeku u cilju presijecanja komunikacije Vitez – Busovača i spajanja snaga iz Kruščice sa Sivrinim Selom. Probila je l/o HVO-a na južnom pravcu, u Bešićima, i na sjevernom, u Buhinim Kućama, čime se uklinila u pliću dubinu HVO-a i započela utvrđivanje dostignutih položaja. Obje vojske imale su veće gubitke. Na novotravničkom bojištu

²⁹⁸ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-102/94, *Naređenje*, Travnik, 4. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-106/94, *Borbeno naređenje za napad*, Travnik, 4. januar 1994.

²⁹⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-125/94, *Naređenje*, Travnik, 9. januar 1994.

³⁰⁰ OZ SB preimenovana je u Zborno područje *Vitez*.

³⁰¹ ICTY, HVO, ZP Vitez, IKM Kiseljak, broj: GS-166/1/94, *Puna bojova gotovost postrojbi ZP Vitez*, Vitez, 10. januar 1993. (Greška u datiranju godine. Treba: 1994.)

ARBiH je otpočela napadna djelovanja na pravcu Pečuj – repetitor – Zubići, s vjerovatnim ciljem zaposjedanja tog sela radi skraćivanja linije, čime bi rasteretila jedinice i HVO u gradu stavila u poluokruženje.³⁰²

U Kiseljak je 19. januara ubačena jedinica iz sastava brigade HV-a *Knez Domagoj* s artiljerijskim oruđima.³⁰³ Nakon kraćeg odmora i pregrupisavanja jedinica, ARBiH je istog dana nastavila ofanzivna dejstva oko cijelog lašvanskog prstena. HVO je uspješno izvodio aktivnu odbranu napadajući na slabije branjene l/o ARBiH i protivnapadima na svojim ugroženim pravcima. Većih pomjeranja linija dodira nije bilo, a gubici u ljudstvu i utrošak MTS-a svakodnevno su rasli.³⁰⁴ Do 22. januara HVO je

³⁰² **Praljak**, HVO, GS VOS, str. pov. broj: 424/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 10. januar 1994; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 425/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 11. januar 1994; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 426/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 12. januar 1994; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 1/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 15. januar 1994.

³⁰³ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 6/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 19. januar 1994.

³⁰⁴ **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-149/94, *Naređenje za napad*, Travnik, 18. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-150/94, *Naređenje*, Travnik, 18. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-152/94, *Dopuna borbenog naređenja za napad*, Travnik, 19. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-153/94, *Naređenje*, Travnik, 19. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/3-1-121/94, *Naređenje*, Zenica, 19. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-155/94, *Naređenje*, Travnik, 21. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-156/94, *Borbeno naređenje za napad*, Travnik, 21. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-157/94, *Dopuna borbenog naređenja za napad*, Travnik, 21. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-158/94, *Naređenje*, Travnik, 23. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-160/94, *Naređenje*, Travnik, 23. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-161/94, *Naređenje*, Travnik, 23. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-162/94, *Naređenje*, Travnik, 23. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-163/94, *Naređenje*, Travnik, 24. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-164/94, *Naređenje o rukovođenju i komandovanju jedinicama*, Travnik, 24. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-165/94, *Naređenje za što uspješniji nastavak b/d*, Travnik, 24. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-166/94, *Naređenje za pripreme b/d i održavanje dostignutih linija*, Travnik, 25. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-168/94, *Naređenje*, Travnik, 25. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-169/94, *Naređenje o izvlačenju odreda „Manevar“ na odmor i konsolidovanje od (25.01-05.02.94)*, Travnik 25. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-170/94, *Naređenje o izviđanju*, Travnik, 25. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-171/94, *Naređenje o maksimalnom obezbjeđenju i utvrđivanju dostignutih l/o*, Travnik, 26. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-173/94, *Pripremno naređenje za naredna b/d*, Travnik, 26. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-174/94, *Naređenje o referisanju k-danata brigada iz sastava OG „Bos. Krajina“*, Travnik, 27. januar 1994; **ICTY**, ARBiH, OG Bosanska

povratio sve izgubljene položaje u rejonu Viteza, do Grobčića, ali je ARBiH ovladala njegovom *važnom tranšejom* u rejonu Brda kod Krištinih Kuća.³⁰⁵ Na kiseljačkom bojištu HVO je 30. januara izveo napad pravcem Duke – Medovići – Brezovica – Zavrtaljka s ciljem proboja preko Bilalovca i spajanja preko Kaćuna s Busovačom. Zaposjeo je sela Graniće, Krčevine, Dolove, Brezovicu i Brajkoviće, ali nije uspio napraviti proboj do Bilalovca.³⁰⁶ Gubici u ž/s bili su veliki na obje strane. U nekim danima, od 22. decembra 1993. do 15. januara 1994, ginulo je na desetine boraca što pokazuje intenzitet borbi. Naprimjer, iz 325. bbr u tom periodu poginula su 23, a ranjena 52 borca. Najveće gubitke u jednom danu HVO je pretrpio u rejonu Križančevog Sela 22. decembra. Ukupni gubici HVO-a u rejonu Viteza, tokom sukoba s ARBiH, iznose oko 430 poginulih.³⁰⁷

krajina, str. pov. broj: 02/161-175/94, *Naređenje za napad, op. broj: 161-175*, Travnik, 29. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-176/94, *Borbeno naređenje za izvođenje diverzija*, Travnik, 30. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-179/94, *Borbeno naređenje za izvođenje diverzija na linije i objekte HVO*, Travnik, 31. januar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-180/94, *Izveštaj o preuzimanju z/o, Naređenje*, Travnik, 1. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/161-176/94, *Naređenje o pregrupisanju jedinica*, Travnik, 1. februar 1994.

³⁰⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 9/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 22. januar 1994; **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 11/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 24. januar 1994.

³⁰⁶ **Praljak**, HVO, GS, VOS, str. pov. broj: 17/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 30. januar 1994.

³⁰⁷ Među poginulima jedan je bošnjačke (Denis Ajanović), šest srpske i dva romske nacionalnosti te jedna žena. Jednog borca (Zoran Matošević) s područja općine Vitez ubio je UNPROFOR 11. juna u Novoj Biloj prilikom sprečavanja pljačke tuzlanskog konvoja. Civilnih žrtava bilo je 96 uključujući i dvadesetero djece od kojih je jedno bošnjačke nacionalnosti. U ukupnom broju poginulih boraca i civila (zajedno s djecom) nalaze se i osobe stradale u nesretnim slučajevima, a vezanim za ratne okolnosti. Petero od dvadesetero djece stradalo je u nesretnim slučajevima. Od preostalih petnaestero, trinaestero ih je poginulo od granata. Najviše djece (osmero) od granata stradalo je 10. juna (četvero u Vitezu, jedno u Kamenjačama i troje u Podgradini). Jednog sedamnaestogodišnjaka ubio je snajperista, a jedno trogodišnje dijete ubijeno je metkom u leđa (nemam podataka o okolnostima pogibije). Od 4. maja 1992. do 24. februara 1994, prema podacima HRHB, na području općine Vitez smrtno je stradala 531 osoba (borci i civili) uključujući i manji broj hrvatskih izbjeglica (boraca i civila). U tom broju nalazi se i nekoliko osoba srpske, bošnjačke i romske nacionalnosti. Do deset osoba (boraca i civila) stradalo je 1992. (u borbi i nesretnim slučajevima). Ovi podaci ne odnose se na bošnjačke vojne i civilne žrtve općine Vitez. Up.: ICTY, HVO, Ured za obranu Vitez, *Spisak poginulih pripadnika HVO*, Vitez, 24. februar 1994. godine. Munib Kajmović iznosi podatke o 514 poginulih Bošnjaka s područja općine Vitez 1992-1995. od čega se 140 odnosi na civile, a 374 na pripadnike ARBiH i MUP-a R BiH. U tom broju nisu obuhvaćene bošnjačke izbjeglice koje su, kao borci ili civili, poginuli na području općine. Obuhvaćene su osobe koje su stradale u nesretnim slučajevima, a vezanim za ratne okolnosti. Up.: Kajmović, Munib, *48 sati pepela, Političke i demografske promjene u Vitezu za vrijeme agresije na R BiH 1992.-1995.*, Sarajevo, 2011, 355. U evidenciji MKCK-a za 1998. godinu 43 Bošnjaka i 4 Hrvata vodili su se kao nestali (u tom broju ima i 15-20

Rat HVO–ARBiH u srednjoj Bosni već je odavno postao pozicioni i front se zakovao. Stanje u Starom Vitezu bilo je teško i vjerovatno su rijetki slični primjeri u prošlosti svijeta da se tako prostorno mala teritorija održala pod opsadom i pred svakodnevnim neprijateljskim napadima gotovo godinu, a bez ikakvih značajnih zemljišnih objekata na koje se odbrana mogla osloniti. Stari Vitez je u ravnici, bez ikakve tvrđave i prirodne fortifikacije. Potpuno je otvoren sa svih strana. Poznate su opsade i nekih drugih bosanskohercegovačkih gradova tokom proteklog rata, ali se nije desio sličan primjer da, na tako malom prostoru, veličine oko 3,5 km², branioci i stanovništvo izdrže toliko dugo. Opsada Sarajeva potrajala je i duže, ali, ipak, površina sarajevske slobodne teritorije bila je neuporedivo veća od slobodne teritorije Starog Viteza, što je imalo svoje značajne prednosti za mogućnosti odbrane i preživljavanja stanovništva. Iz Starog Viteza nije se mogao čak ni tunel prokopati do slobodne teritorije. Poznate su i blokade enklava, srebreničke, goraždanske, bihaćke, maglajske, pa čak i hrvatskih u srednjoj Bosni od strane ARBiH, ali opsada Starog Viteza, u odnosu na sve poznate opsade gradova i enklava, specifična je zbog malog prostora, brojčano slabih snaga odbrane i dužine njenog trajanja. Odbrana Starog Viteza i opstanak njegovog stanovništva, izloženog stalnim artiljerijskim i pješadijskim napadima HVO-a jedanaest mjeseci, bez dovoljno hrane i adekvatnog medicinskog zbrinjavanja, svojevrsan je fenomen rata u Bosni i Hercegovini. Iz Starog Viteza gotovo svakodnevno su upućivani apeli za spas. Nedostajalo je svega. Već su navedeni primjeri kada je ponos branilaca i stanovništva prevazilazio strah od nestanka i smrti, te su umjesto vapaja

bošnjačkih izbjeglica). Up.: Kajmović, *48 sati pepela...*, 487-488. Prema Kajmoviću 14 bošnjačkih izbjeglica ubijeno je u Ahmićima 16. aprila 1993. godine. Up.: Kajmović, *48 sati pepela...*, 401. Kao i kod Hrvata, većina viteških Bošnjaka stradala je tokom sukoba HVO–ARBiH. Sabirajući hrvatske i bošnjačke (s izbjeglicama) žrtve dobije se ukupan broj od oko 1.050 žrtava na području općine Vitez tokom sukoba HVO–ARBiH što su veliki gubici u odnosu na ukupan broj stanovništva. Na području općine Vitez 1991. živjelo je 12.675 Hrvata i 11.514 Bošnjaka. Prema Zijadu Tokači, s područja općine Vitez ukupno je smrtno stradalo 978 osoba, od čega 704 borca (muškarca) i 13 žena pripadnica vojske, te 261 civil (147 muškaraca i 114 žena). Up.: Tokača, Mirsad, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubitci u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Sarajevo, 2012. godine. Moj izračun je okviran, ali ipak dovoljno pouzdan da može ilustrirati stradanje stanovništva općine Vitez (boraca i civila) za vrijeme sukoba HVO–ARBiH što mu i jeste svrha. Kao što se može vidjeti, iako je ukupan broj poginulih prilično podjednak na obje strane, postoji određena razlika u broju civilnih i vojnih žrtava. Kod Bošnjaka je za oko 50 više civilnih u odnosu na Hrvate kod kojih je otprilike toliko više vojnih žrtava. Viteška 325. bbr (725. bbr) nastavila je ratovati protiv VRS-a poslije Vašingtonskog sporazuma za razliku od brigade *Viteška* (HVO). Kajmović je obuhvatio i njene poginule borce od februara 1994. do decembra 1995. tako da se njegovi podaci odnose i na gubitke te brigade u b/d s VRS-om.

svojim pretpostavljenim komandama slali ultimatumе u kojima su se odricali njihove obećane, a nikad pristigle, vojničke pomoći i prijetili da će sami rješavati svoje stanje na vojnički način. Komanda korpusa pokušavala je sve vrijeme probiti blokadu, ali nije uspjela kao što ni HVO nikada nije uspio slomiti otpor branilaca. Jedini način pomoći bili su česti napadi na vanjski obruč HVO-a kako bi se oslabio njegov pritisak i uvjetovanje dotura humanitarne pomoći stanovništvu u hrvatskim srednjobosanskim enklavama propuštanjem hrane i sanitetskog materijala bošnjačkom stanovništvu u Starom Vitezu. Zahvaljujući obruču ARBiH oko HVO-a u srednjoj Bosni, poneka pošiljka hrane stizala je i u Stari Vitez. Uz humanitarnu pomoć “švercao” se MTS braniocima, što je HVO znao. Isto tako “švercale” su se i određene količine MTS-a za HVO u srednjoj Bosni preko teritorije ARBiH za što je ona znala. Postojala je obostrana kontrola pošiljki, ali bez obzira na nju, neke količine MTS-a prolazile su na obje strane. To je svakako moralo ići uz znanje djelatnika međunarodnih organizacija koje su organizirale dostavu humanitarne pomoći. Oni su to činili za novac ili su računali da će nastati veće humanitarne posljedice ukoliko padne Stari Vitez ili hrvatske srednjobosanske enklave. Povremena pristranost, razvagana po potrebi i prema objema stranama, i izlaženje iz okvira mandata sprečavala je nastanak mnogo većih posljedica. U tom kontekstu mogla bi se posmatrati takva pristrana djelatnost UNPROFOR-a, UNHCR-a i drugih međunarodnih humanitarnih organizacija koje su povremeno pomagale logisticiranje obje strane, iako klasično podmićivanje službenika tih organizacija sigurno ima svoje mjesto u njenom razumijevanju.

Prvog februarskog dana komandant ŠVK s komandantom 3. korpusa izvršio je obilazak jedinica OG *Bosanska krajina*. Iz Starog Viteza tražili su hranu, lijekove, cigarete i da UNPROFOR izvuče iz ruševina leševe kako bi se mogli sahraniti čime bi se spriječila pojava zaraznih bolesti uzrokovanih njihovim raspadanjem u neposrednoj blizini objekata stanovanja. Helikopteri HRZ-a su gotovo svaki dan, ponekada i više puta dnevno i u paru, vršili dotur MTS-a i medikamenata za HVO. Na njih je otvarana vatra. Nekada su oštećivani, najčešće granatiranjem mjesta slijetanja, ali Armiji RBiH nije uspjelo nijedan oboriti. Radi toga se oni nekada nisu ni spuštali nego su pomoć izbacivali u letu s malih visina kako bi čim prije napustili srednju Bosnu. U izbacivanju tereta s većih visina dešavalo se, zbog međusobne blizine, da njegov dio padne na stranu ARBiH ili u međuzonu odakle su ga obje strane nastojale izvući sebi radi čega je dolazilo i do međusobne

borbe. Armija RBiH pokušavala je u širem rejonu Kruščice postaviti lažna mjesta slijetanja kako bi ih zarobila, ali ni to joj nikada nije pošlo za rukom. Za hitnu evakuaciju težih ranjenika i bolesnika iz Kruščice u Zenicu, 3. korpus je koristio sletnu stanicu kod saniteta na Zvijezdi, gdje su dolijetali helikopteri s izgrađenog heliodroma na Rostovu ili iz Zenice.

Komandant korpusa 3. februara naredio je izvođenje novih ofanzivnih dejstava u Lašvanskoj dolini. Hrvatske snage su iz rejona Gornjeg Vakufa artiljerijski podržavale jedinice ZP *Vitez* jer one nisu imale dovoljno artiljerijske municije. Tukle su po širem rejonu Rostova, Novog Travnika i Kruščice. Dalje nisu mogle zbog dometa oruđa.³⁰⁸

Travnička 306. bbr ponekada je bila nedisciplinirana, buntovna i nedovoljno borbena. U napadnim aktivnostima nerijetko je bila nemotivirana, nepouzdana i neaktivna. U jednoj prilici jedinica iz 306. bbr nasilu je preotela dio linije prema VRS-u od druge jedinice iz sastava svoje brigade i odbila ići na liniju prema HVO-u. Od dva neprijatelja njeni pripadnici izabrali su onoga kojega su smatrali u tom trenutku lakšim i taj primjer vrlo jasno pokazuje koliko su borbe s HVO-om bile iscrpljujuće i teže u odnosu na VRS. Svakako da je tom činu, kao motivicija, moglo poslužiti i švercanje deficitarne i skupe robe sa srpskom stranom koje se naveliko dešavalo na linijama dodira u z/o 306. bbr, ali to dodatno ilustrira razliku u težini fronta prema HVO-u i ka VRS-u. Prema HVO-u često se ginulo i u svemu oskudijevalo, a prema VRS-u na Vlašiću mirovalo i unosno trgovalo. Borci su sa svojim porodicama gladovali i morali su se snalaziti da prežive tu posnu godinu rata s HVO-om. Ipak, najveći profit od trgovine sa Srbima u z/o 306. bbr i 314. mtbr na Vlašiću nisu ostvarili oni nego "armijski donatori" od kojih su neki nakon rata postali značajni srednjobosanski poduzetnici. Borci 306. bbr na Vlašiću 8. februara 1994. odbili su smjenu, što je vjerovatno jedinstven slučaj u ratu. Svakako ne zbog požrtvovanosti nego radi straha da će ih komanda upotrijebiti na frontu s HVO-om, gdje su bile neuporedivo veće šanse za stradavanje i slabija logistika. Ljudi nisu vjerovali da će kući na odmor nakon kojeg će se opet vratiti na Vlašić. Radije su ostajali na liniji s VRS-om nego riskirali da ih nakon odmora komanda pošalje na Površ, Radinu glavicu, Pokrajčice ili Hrašće. Koliko god ova situacija izgledala apsurdna, i s ove vremenske distance čak i

³⁰⁸ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/3-/94, *Naređenje za izvođenje ofanzivnih b/d*, Zenica, 3. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-1/94, *Zapovijest za napad*, Travnik, 4. februar 1994.

humoristična, ona u suštini oslikava teško stanje u kojem su se nalazili borci ARBiH i njihove porodice tokom sukoba s HVO-om. Ovi borci nisu bježali od rata nego su pokušavali u njemu preživjeti. Tragično izgleda što su spas od smrti tražili na liniji prema VRS-u, a naročito u ovoj situaciji kada su odbili otići na odmor s te linije iz straha da se neće vratiti na nju. Zemunice na Vlašiću bile su bezbrižne kuće spasa u poređenju s gladnim tranšejama smrti u dolini Bile. Dok su na Vlašiću opušteno duhanili srpske cigarete, prema Vitezu su “žicali” dim cigarete očekujući snajperski metak, napad ili eksplozivnu napravu HVO-a i naredbu komande da izvrše napad. I druge jedinice koristile su l/o ka VRS-u za odmor zamorenog ljudstva s fronta prema HVO-u. Iscrpljeni borci s tog fronta prebacivani su “na odmor” na linije prema VRS-u, a “odmoreni” s tih linija vraćani u svakodnevne borbe s HVO-om. Nedostajalo je boraca, iako je bilo mnoštvo nemobiliziranih “podrumaša” i fiktivnih pripadnika ARBiH, te se pravi odmor jedinicama nije mogao često i adekvatno organizirati. Jedinice su izvlačene na odmor s težeg na lakše bojište. Odmori kod kuća bili su vremenski znatno reducirani, naročito u manevarskim brigadama. Vjerovatno se niko od druge polovine 1993. nije radovao smjeni s linija prema VRS-u i prebacivanju na front s HVO-om iako su se samo pripadnici 306. bbr toj mogućnosti nasilno suprotstavljali. Nikada prije sukoba s HVO-om ni poslije njega nisu negodovali što su dobili smjenu na Vlašiću i odmor kod svojih kuća.

Napadna dejstva ARBiH nastavljena su tokom cijelog mjeseca i to nesmanjenom žestinom. Dok je ona vršila pritisak na obruč oko HVO-a, on je izvodio pritisak na obruč oko Starog Viteza.³⁰⁹ Vojnoobavještajna služba

³⁰⁹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-15/94, *Borbeno naređenje za napad*, Travnik, 10. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-17/94, *Pripremno naređenje za dalja dejstva*, Travnik, 10. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-18/94, *Pripremno naređenje za dalja b/d*, Travnik, 11. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-19/94, *Naređenje za organizaciju odbrane z/o i pretpočinjavanje jedinica*, Travnik, 11. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-20/94, *Naređenje za pretpočinjavanje*, Travnik, 11. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-22/94, *Zapovijest za napad*, Travnik, 14. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-25/94, *Naređenje o pregrupisanju i preuzimanju z/o između jedinica*, Travnik, 16. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-26/94, *Borbeno naređenje*, Travnik, 17. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-27/94, *Izmještanje jedinice 1/17., „S“*, *Naređenje*, Travnik, 18. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-28/94, *Formiranje IKM u z/o 306. bbr*, Travnik, 18. februar 1994; ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/3-1-206, *Upotreba jedinica*, Zenica, 18. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-30/94, *Pregrupisanje snaga u z/o 325. bbr*, *Naređenje*, Travnik, 20. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-32/94, *Zapovijest*

GS HVO procijenila je da bi, ukoliko bi došlo do realizacije plana o protektoratu UN-a nad Sarajevom, HVO u srednjobosanskim enklavama došao u veoma nezgodan položaj, *obzirom da bi većina muslimanskih postrojbi iz Sarajeva bile dislocirane u rajon srednje Bosne*, čime bi ARBiH stvorila *sve uvjete za lakše ovladavanje tim enklavama*.³¹⁰ Potvrda te mogućnosti može se pronaći u učešću nekih jedinica iz Sarajeva u operaciji *Prozor* koje su prošle kroz sarajevski Tunel spasa (Objekat D-B). Deblokade ili demilitarizacije Sarajeva HVO se plašio od početka do kraja rata.

Uz gubitke od devet poginulih i 16 ranjenih, ARBiH je 14. februara izgubila “Klin” u Sivrinom Selu. Osm boraca bVP-a uspješno se izvući, a dva su nestala.³¹¹ Deset dana poslije, komanda OG *Bosanska krajina* naredila je vraćanje “Klina”.³¹²

Odbrana “Klina” bila je veoma zahtjevnja. Mnoge jedinice su ga tokom sukoba samovoljno napuštale, naročito one koje su dolazile sa strane. Dok bi borci sagledali stanje, odnosno shvatili položaj u kojem su se našli, uhvatila bi ih panika i pobjegli bi. Problem je bio tokom dana pobjeći iz “Klina” zbog snajperista HVO-a te su čekali noć. Bila je to jedna od najsmrtonosnijih tačaka u srednjoj Bosni koju su branili samo najhrabriji borci.

Armija RBiH uspjela je vratiti “Klin” 24. februara, ali jedinica 309. bbr, koja ga je potom preuzela, odmah je pobjegla. Na vrijeme ga je preuzela jedinica 325. bbr koja je uspjela odbiti protivnapade HVO-a. Hrvatsko ratno zrakoplovstvo borbeno je djelovalo 20. februara više puta tokom dana. Po Starom Vitezu dnevno je padalo i preko stotinu eksplozivnih naprava. HVO je svakodnevno izvodio aktivnu odbranu pješadijskim napadima na više pravaca kako bi spriječio ARBiH da koncentrira i upotrijebi snage po svom planu.

za napad, Travnik, 22. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-36/94, *Naređenje o pretpočinjavanju pionira 306. bbr*, Travnik, 22. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-37/94, *Stavljanje van snage naređenja o pretpočinjavanju pionira 306. bbr*, Travnik, 23. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-39/94, *Odgovor na zahtjev za odmor jedinice 309. bbr*, Travnik, 23. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-41/94, *Pretpočinjavanje jedinica, Naređenje*, Travnik, 23. februar 1994;

³¹⁰ **Praljak**, GS HVO, VOS, str. pov. broj: 29/94, *Dnevno obavještajno izvješće*, Mostar, 10. februar 1994.

³¹¹ ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-23/94, *Naređenje u cilju vraćanja izgubljenih dijelova l/o u rejonu Klina*, Travnik, 14. februar 1994;

³¹² ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-42/94, *Naređenje u cilju nastavka b/d*, Travnik, 24. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-43/94, *Borbeno naređenje za napad*, Travnik, 24. februar 1994; ICTY, ARBiH, OG Bosanska krajina, str. pov. broj: 02/164-44/94, *Posjedanje „Klina“, Naređenje*, Travnik, 24. februar 1994.

Zadnji pokušaji hrvatskih snaga da ovladaju Gornjim Vakufom

Komandant 3. korpusa 6. januara obavijestio je PMEZ o pokretu 153. brigade HV-a iz Velike Gorice prema Gornjem Vakufu.³¹³ Šiljeg, komandant ZP *Tomislavgrad*, u svom dnevniku za 13. januar zabilježio je veliko grupisanje ljudstva i tehnike hrvatskih snaga u rejonu Stublića i Podova.³¹⁴ Vojnoobavještajna služba GS HVO procjenjivala je da ARBiH vjeruje kako se priprema jača hrvatska ofanziva prema Novom Travniku i Vitezu.³¹⁵

U 17.36 sati 18. januara HRZ je borbeno djelovao po Drežnici.³¹⁶ Vojnoobavještajna služba GS HVO raspolagala je podacima da je oko 200 boraca 3. bataljona 305. bbr 19. januara stiglo s busovačkog bojišta u Gornji Vakuf.³¹⁷ Već sutradan uvedeni su s jednim bataljonom 370. bbr, prema VOS-u, u rejone Podovi – Galečnica – Površje – Mošćani – Osojnica – Volari – Rajaci i Vedrina (tt 1070) – Boljkovac – Kruševlje.³¹⁸

Hrvatske snage otpočele su 24. januara operaciju *Twigi 94* na prozorsko-gornjovakufskom pravcu. Prvog dana borbi ovladale su Seocima, Vedrinom (tt 1070), Škarinom glavom (tt 1128), Sedlima (tt 1167) i Zavišćem (tt 1074). Armija RBiH zadržala se na Beraču (tt 1289). Tako su se hrvatske snage uklinile, iz pravca Dobrošina, iznad Boljkovca i Voljevca prema rejonu Pridvorci – Here – Kute – Šćipe. Na špic tog klina, na Sedla (tt 1167) uvele su tenk. Na drugom pravcu zauzele su do kraja dana tt Krstišta (tt 992)

³¹³ (...) *On je rekao da se radi o 153. brigadi iz Velike Gorice koja je juče ujutro oko 6:00 sati napustila kasarnu Buna. (Brigada ima puno iskustva sa ratišta u Orašju, Posavini, Karlovcu i Dubrovniku). Izgubila je 119 ljudi u borbama, a trenutno broji 1100 vojnika. Prije nego što su napustili kasarnu, obratio im se general STIPETIĆ sa riječima da će Hrvatska biti odbranjena u Gornjem Vakufu. Brigada je opremljena sa 3 tenka M84. Takođe ima i "Leopard" tenkove (...). Takođe je rekao da imaju dva višecjevna raketna bacača i 15-20 minobacača 120 mm. Rekao je da će njihova ruta biti Makljen – Gornji Vakuf – Ravno Rostovo ili Makljen – Zec planina – Fojnica. On je mislio da će doći regularnom rutom kroz Tomislavgrad. Postojala je mogućnost da će doći kroz Kupres, ali ALAGIĆ je smatrao da je to manje vjerovatno. On je mislio da će se pojaviti u narednih 48 sati, ali postoji mogućnost i da već dolaze, ili da su prošli. Još je dodao da su svi sklonili oznake HV-a sa uniformi (...). Komentar: HADŽIHASANOVIĆ je prethodno rekao HRC-u da su oni znali ukoliko bi došlo do pomjeranja snaga HV-a iz Hrvatske prema Bosni, što doprinosi kredibilitetu njegove izjave, onoliko koliko i inoformacija koju je dao ALAGIĆ (...). Up.: ICTY, PMEZ, Regionalni centar Zenica, Dnevni izvještaj za 6. januar 1994, 6. januar 1994. (U prevodu je izvještaj pogrešno datiran na 6. juni.)*

³¹⁴ *Praljak, Ratni dnevnik Željka Šiljega.*

³¹⁵ *Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 427/94, Dnevno obavještajno izvješće, Mostar, 13. januar 1994.*

³¹⁶ *Praljak, ARBiH, OpŠO Prozor, S. B. Prozor, Dnevnik šifrovanih telegrama za 1993/94 godinu, 25.*

³¹⁷ *Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 6/94, Dnevno izvješće, Mostar, 19. januar 1994.*

³¹⁸ *Praljak, HVO, GS, VOS, broj: 7/94, Dnevno izvješće, Mostar, 20. januar 1994.*

i Here.³¹⁹ Obuhvatima slijeva (iz pravca Sedla) i zdesna (iz pravca Hera) pokušavale su dovesti u okruženje snage ARBiH u gornjovakufskim selima Boljkovac, Voljevac i Pridvorci. U Herama je smrtno stradalo 25 bošnjačkih civila i boraca ARBiH.³²⁰ Dalje od sela hrvatske snage nisu se uspjele probiti. Prema saznanjima VOS-a, pripadnici 45. bbr ARBiH 26. januara odbili su ići na prvu liniju u Ščiće. U selo je krenula jedinica iz Solakove Kule i dio 1/45. bbr, a u toku noći očekivao se dolazak i 2/45. bbr.³²¹ U 7.00 sati 29. januara avioni HRZ-a borbeno su djelovali po Kutama. Selo je bombardirano sa šest raketa zrak-zemlja s najvjerovatnijim ciljem ostvarivanja vatrene podrške napadu hrvatskih snaga na Konjsko (tt 1334) iznad Hera. Navečer u 23.10 po selu su djelovali i helikopteri HRZ-a. Snage ARBiH bile su u nezavidnom položaju. Nedostajalo je ljudstva, nafte i svih vrsta MTS-a. Danima su od komandi 3. i 6. korpusa obećavana pojačanja iz Konjica i Jablanice, kao i dotur MTS-a helikopterom, ali se slabo i sporo realizirao naročito s pojačanjima u ljudstvu. Osim zračnih napada, bošnjačka sela i l/o ARBiH intenzivno su tučeni artiljerijom i tenkovima. Ipak, nije bilo panike među starješinama i borcima. Zabranjena je evakuacija civila iako je za nju izrađen plan. Osim Hera i Kuta, i selo Ščiće bilo je izloženo stalnim artiljerijskim napadima.³²² Operacija *Tvigi 94*, koja je imala odličan početni uspjeh, propala je. Od kraja oktobra 1992. do 24. januara 1994. hrvatske snage su pokušavale ovladati rejonom Here – Kute – Ščiće. Za to vrijeme na tom pravcu smrtno je stradao veliki broj hrvatskih boraca i utrošen je ogroman MTS. Jedini uspjeh koji su hrvatske snage ostvarile, za tih 16 mjeseci borbi, jeste ovladavanje Herama kada to više ništa nije značilo u ozračju već očekivanog mira.

Armija RBiH je 8. februara imala operativna saznanja o većoj koloni m/v, tenkova i artiljerije HV-a koja je 2. februara krenula iz Dubrovnika prema Prozoru. Sutradan, u rejonu između Goranaca i Vrda, uočena je veća koncentracija pripadnika i tenkova HV-a okupljenih s navodnim ciljem ofanzivnih borbenih dejstava na pravcima Prozor – Gornji Vakuf, Prozor – „Put spasa“ – Kiseljak, Prozor – Jablanica, Drežnica – Jablanica – Mostar.³²³ Procjene su bile dobre. Hrvatske snage pokrenule su novu ofanzivu u

³¹⁹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 12/94, *Dnevno izvješće*, Mostar, 24. januar 1994.

³²⁰ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Prozor, Samostalni bataljon Prozor, *Dnevnik šifrovanih telegrama za 1993/94 godinu*, 27-29, 47.

³²¹ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 13/94, *Dnevno izvješće*, Mostar, 26. januar 1994.

³²² **Praljak**, ARBiH, OpŠO Prozor, Samostalni bataljon Prozor, *Dnevnik šifrovanih telegrama za 1993/94 godinu*, 51-52, 56.

³²³ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Prozor, Samostalni bataljon Prozor, *Dnevnik šifrovanih telegrama za 1993/94 godinu*, 81.

kojoj su ponovo bile uspješne u njenoj prvoj fazi. Ovladale su 13. februara zapadnim dijelom Ciganskih livada (njiva), duž puta, i potisnule ARBiH na liniju Krč – Dolac (između Krča i releja) – Malo Seoce – Alipašića brijeg (tt 746) – prostor iznad Vrsa i Ždrimaca odakle je djelovala protivoklopnim sredstvima.³²⁴ Vojnoobavještajna služba GS HVO procjenjivala je da ARBiH *bez Ciganke* (Ciganske livade, njive) ne može odbraniti grad na liniji Krč – relej i da mora vratiti bar dio *Ciganke* kako bi napravila još jednu l/o prije Krča i releja. Prema VOS-u, ARBiH je imala velike gubitke od hrvatske artiljerije.³²⁵

Halid Dedić, komandant 305. bbr, došao je 17. februara u 9.00 u rejon Košara (tt 1174) radi dogovaranja sadejstva s lokalnim snagama ARBiH u rejonu Here – Kute – Šćipe.³²⁶ U napadu 19. februara na Crnom vrhu prema Gornjem Vakufu hrvatske snage koristile su živi štit od Bošnjaka.³²⁷ Dva helikoptera HRZ-a borbeno su djelovala u ranim večernjim satima 20. februara po Velić brdu, Blazinama i Šćipama.³²⁸ I ovaj put, Hrvatska je sa svojim vojskama (HV i HVO) doživjela politički i vojni *fjasko* na Gornjem Vakufu.

Konačno mir

Komanda 3. korpusa naredila je tokom noći 24/25. februar posebne mjere opreza u vezi s najavljenim prekidom vatre koji je trebao stupiti na snagu narednog dana u 12.00 sati, a koji je postignut u sklopu mirovnih razgovora o okončanju sukoba.³²⁹ Petnaest minuta do 12.00 sati 25. februara naredeno je poštivanje najavljenog prekida vatre, a u 15.30 naredenje je ponovljeno uz naglašavanje potpunog prestanka neprijateljstava između ARBiH i HVO-a. Sporazumom o prekidu vatre obustavljena su sva dalja djelovanja, napadi i međusobna propaganda. Linije dodira i položaji morali

³²⁴ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 31/94, *Dnevno izvješće*, Mostar, 13. februar 1994; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 32/94, *Dnevno izvješće*, Mostar, 14. februar 1994.

³²⁵ **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 33/94, *Dnevno izvješće*, Mostar, 15. februar 1994.

³²⁶ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Prozor, Samostalni bataljon Prozor, *Dnevnik šifrovanih telegrama za 1993/94 godinu*, 89.

³²⁷ **Armin (Fahrudin) Zaimović uspio je prebjeći na stranu ARBiH. Up.: Praljak**, ARBiH, OpŠO Prozor, Samostalni bataljon Prozor, *Dnevnik šifrovanih telegrama za 1993/94 godinu*, 91.

³²⁸ **Praljak**, ARBiH, OpŠO Prozor, Samostalni bataljon Prozor, *Dnevnik šifrovanih telegrama za 1993/94 godinu*, 93-94.

³²⁹ **ICTY**, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/3-1-230, *Mjere u vezi mirovnog sporazuma, Naredenje*, Zenica, 25. februar 1994;

su ostati isti kao u vrijeme potpisivanja sporazuma. Komanda korpusa naredila je strogo pridržavanje prekida neprijateljstava i držanje jedinica u punoj b/g kako bi bile spremne za odlučno odbijanje napada. Istog dana primijećeni su helikopteri HRZ-a, ali za razliku od dana ranije, komanda korpusa zabranila je dejstvo na njih. HVO nije poštovao prekid vatre, te je i dalje bacao eksplozivne naprave i djelovao pješadijskim naoružanjem i snajperima po l/o ARBiH. U ratnom dnevniku OG *Bosanska krajina* 28. februara zabilježeno je da su tri aviona borbeno djelovala po BNT-u od čega je izgorjela mazutna stanica. HVO je pucao na vatrogasce koji su pokušavali lokalizirati požar. Dnevnik ne otkriva čiji su bili avioni, ali kaže da su se nakon bombardiranja uputili u pravcu Našica.³³⁰ Ubrzo se saznalo da su to bili srpski avioni. Bila su ih zapravo četiri, a jedan je djelovao po bugojanskoj bolnici. Jedan avion NATO-a ih je u povratku sva četiri oborio iznad Vlačića.³³¹ Bio je to težak i sramotan udarac VRS-u i VRSK-u koji je pokazao zastarjelost njihove tehnike u odnosu na NATO.³³²

Ni prvi martovski dani nisu donijeli pravi mir. Na linijama razgraničenja HVO je nastavio djelovati provokativno i eksplozivnim napravama. Tek 3. marta u Ratnom dnevniku OG *Bosanska krajina* zabilježeno je da se primirje cijeli dan obostrano poštovalo. Već naredni dan HVO je ponovo provokativno djelovao. Ni pripadnici ARBiH nisu strogo poštovali primirje. Nakon što je 325. bbr 6. marta od 17. SKbbr preuzela linije u Bobašima, njeni borci počeli su paliti preostale hrvatske kuće. Nekoliko dana ranije pripadnici HVO-a su u međuzoni u Ciganluku eksplozivom porušili jednu bošnjačku kuću. Krajišnici, koji su napuštali Krušćicu, "usput" su otvorili pješadijsku vatru prema HVO-u u rejonu Kika kod Novog Travnika. Sutradan je HVO s Kika pucao po borcima 312. bbr. Incidenti su se nastavili, ali su

³³⁰ ICTY, ARBiH, *Ratni dnevnik OG Bosanska krajina od 17. februara 1993. do 6. aprila 1994*, Travnik, 17. februar 1993.

³³¹ **Srpski avionapad ŠVK cijenio je pokušajem sprečavanja normalizacije bošnjačko-hrvatskih odnosa. Zato su Srbi koristili udbinski aerodrom (Hrvatska) za polijetanje kako bi Armiju RBiH naveli na krivi zaključak da su to bili avioni HRZ-a.** Up.: Praljak, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, broj: 09/12-20, *Izvištaj*, Sarajevo, 4. mart 1994.

³³² **Prema službenom izvještaju NATO-a, objavljenom na CNN-u, nekoliko minuta nakon polijetanja srpskih aviona s udbinskog aerodroma poletio je jedan lovac NATO-a iz baze Aviano u sjevernoj Italiji u potjeru za njima. Srpski avioni uspjeli su bombardirati ciljeve. Nastavili su let prema banjalučkom aerodromu koji je bio najbliži. Vjerovatno su željeli zametnuti trag i čim prije pobjeći s neba. Međutim, avion NATO-a bio je toliko tehnički superiorniji od njih da ih je uspio stići i sve oboriti prije nego su stigli do Mahovljana. Ovaj zračni duel 1:4 i to iznad teritorije VRS-a pokazao je zastarjelost srpske avijacije i protuvazdušne odbrane, što se potvrdilo i krajem ljeta naredne godine.**

se smanjivali. HVO je palio bošnjačke kuće u Vitezu i okolini i 10. marta, a 14. marta zaposjeo je Busovačke staje čime je prekinuo komunikaciju Gornja Rovna – Kaćuni. U z/o 312. mtbr i 306. bbr od 14. marta civili su samoinicijativno prelazili linije razdvajanja. Uglavnom se radilo o Hrvatima koji su tokom sukoba ostali na teritoriji pod kontrolom ARBiH. Išli su se sresti s prijateljima, rođacima i porodicama od kojih ih je razdvojio sukob ili se za njih raspitati. Ubrzo su krenuli i Bošnjaci, bar do prvih prodavnica na teritoriji HVO-a. Srednja Bosna polahko se smirivala. Provokativna dejstva na linijama razgraničenja potrajala su do njihovog napuštanja, ali svakim danom sve rjeđa. Ostao je problem blokade Maglaja. Srpski agresor, kojeg je *III. xp brigada* HVO uvela u svoju z/o, nije htio napustiti Žepče. Patnja maglajskog stanovništva nije bila manja od patnje u Starom Vitezu. Jedina razlika bila je u veličini teritorije što je omogućavalo malo veće slobode kretanja i veći broj vojnika za odbranu. Međutim, bile su i duže linije odbrane. Veliki broj stanovnika, domicilnih i izbjeglica, bio je stjeran u enklavu. Dvije neprijateljske vojske žestoko su i često artiljerijski tukle po gradu i ostatku slobodne teritorije, te izvodile zajedničke pješadijske napade. U Maglaj nije moglo ništa ući od pomoći iz Zenice. Harala je glad. Prvi komandant 3. korpusa Hadžihasanović, i njegov nasljednik Alagić uvjetovali su konvoje humanitarne pomoći hrvatskim enklavama s pomoći Maglaju i Starom Vitezu. Ali, to nije bilo dovoljno. Ujedinjene nacije organizirale su zračnu dostavu padobran-paketima. Oni su često padali u rijeku Bosnu ili u međuzonu. Ljudi su stradavali u minskim poljima ili od vatre HVO-a i VRS-a dok su tragali za paketima. Alagić je odmah nakon potpisivanja sporazuma o prekidu neprijateljstava insistirao na deblokadi Maglaja preko Žepča, ali je HVO otezao. Inače, komandant žepackog HVO-a Ivo Lozančić bio je veliki hrvatski ekstremista. Još od početka rata 1992. bio je veoma neprijateljski raspoložen prema Bošnjacima. Otezao je otvaranje puta preko Žepča za Maglaj, koliko zbog mržnje prema Bošnjacima toliko i zbog straha da će ARBiH to iskoristiti da zaposjedne Žepče. Plašio se i kako će VRS reagirati kada od nje zatraži da ode. Komandant korpusa, Alagić, izgubio je strpljenje do 16. marta. Odlučio je vojnički deblokirati Maglaj i OG 7-Jug i nahraniti tamošnje napaćeno i izgladnjelo stanovništvo. Naredio je 17. SKbbr i 312. bbr da odmah pripreme po jedan bataljon najboljih boraca za taj zadatak.³³³

³³³ ICTY, ARBiH, 3. korpus, str. pov. broj: 02/3/411-1, *Naredjenje*, Zenica, 16. mart 1994.

Jedinice su pripremljene i krenule na zadatak 18. marta. Vjerovatno čuvši za Alagićevu odlučnost, žepački HVO je popustio. Zamolio je VRS da ode. Otišla je. Nakon što je HVO izgubio potrebu za njima, snage VRS-a nisu imale razlog da se zadržavaju. To područje nije bilo u njihovom posebnom interesu radi čega bi otvarale novo bojište s ARBiH na kojem im HVO više ne bi mogao biti saveznik. Zapravo, “preko noći” i njemu su mogle postati nepoželjan gost. Krajišnici i Travničani su vraćeni. Jedinice nisu borbeno upotrijebljene, a Maglaj je deblokiran.

Stjepan Kljuić posjetio je Travnik i kasarnu 17. SKbbr 20. marta. Smirivanjem sukoba, VRS je postajala aktivnija. Vršila je dovođenje novih snaga i ukopavanje položaja, te djelovala artiljerijom po l/o ARBiH i civilnim objektima na slobodnoj teritoriji. HVO je uglavnom poštovao primirje iako je povremeno bacao eksplozivne naprave po bošnjačkim selima ili djelovao pješadijskim naoružanjem. Naredbu za povlačenje oruđa cal. 12,7 mm i većeg na dubinu od 10 km od p/k s HVO-om komanda korpusa izdala je 29. marta. Od 20. marta u Ratnom dnevniku OG *Bosanska krajina* i izvještajima jedinica sve su rjeđi podaci o kršenju primirja s HVO-om, a sve češći o aktivnostima VRS-a. Ni jedinice OG *Bosanska krajina* nisu mirovale prema njoj. Prvo uspješno napadno dejstvo u njenoj z/o izvedeno je već 31. marta. Jedinice su zauzele Veliku Karanovicu (tt 1335), Vučiju planinu (tt 1378 i tt 1310) i Kvrkušu (tt 1580) na vlašićkom platou. Do početka aprila ozbiljniji incidenti s HVO-om su prestali, ali su žrtve sukoba još padale od preostalih minskih polja kojih je bilo mnogo. Najčešće su ginuli civili.

U sutonu sukoba s HVO-om, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine 11. januara 1994. donijelo je odluku o rasformiranju 6. i formiranju 7. i 8. korpusa ARBiH, što je bila posljedica stanja na terenu i novonastalih potreba i mogućnosti.³³⁴ Od 8. korpusa uskoro se odustalo i Predsjedništvo je 26. februara donijelo novu odluku koja se ovaj put odnosila samo na formiranje 7. i gašenje 6. korpusa.³³⁵ Ukinut je jedan korpus, koji je nastao

³³⁴ ICTY, R BiH, Predsjedništvo, broj: 02-111-19/94, *Odluka*, Sarajevo, 11. januar 1994; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-160/94, *Naredba*, Sarajevo, 11. januar 1994.

³³⁵ ICTY, R BiH, Predsjedništvo, broj: 02-8-135/94, *Odluka o formiranju 7. rasformiranju 6. korpusa i promjenama zona odgovornosti ostalih korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 26. februara 1994. godine. **Osmi korpus trebao je imati sjedište u Goraždu, z/o u istočnoj Bosni i okupiti jedinice IBOG-a (istočnobosanske operativne grupe) koja je bila pod komandom 1. korpusa i brdsku brigadu iz Žepe.** Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-160/94, *Naredba*, Sarajevo, 11. januar 1994.

tokom sukoba i radi njega. Formiran je novi za buduća borbena dejstva s VRS-om, a čije je planirano formiranje zbog sukoba prolongirano od jeseni 1993.³³⁶ Sedmi korpus dobio je sjedište u Travniku sa z/o: Banja Luka, Bosanska Gradiška, Bosansko Grahovo, Bugojno, Čelinac, Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Glamoč, Jajce, Kotor Varoš, Kupres, Laktaši, Livno, Mrkonjić Grad, Novi Travnik, Travnik, Vitez, Skender Vakuf i Šipovo.³³⁷ Veći dio njegove z/o bio je pod kontrolom VRS-a, što znači da je korpus čekalo teško breme njenog oslobađanja. U toj z/o djelovao je, uz 2. KK, i najjači korpus VRS-a, 1. KK.³³⁸ Zona odgovornosti 6. korpusa podijeljena je između 1, 4. i 7. korpusa. Breza, Fojnica, Hadžići, Kiseljak, Kreševo, Vareš i Visoko potpali su pod z/o 1. korpusa zajedno sa svojim jedinicama.³³⁹ Trećem korpusu ostala je z/o: Bosanski Brod, Derventa, Doboj, Kakanj, Maglaj, Teslić, Tešanj, Prnjavor, Srbac, Zavidovići, Zenica i Žepče. Četvrti korpus dobio je u postojeću z/o još i: Jablanicu, Konjic i Prozor.³⁴⁰ Paralelno s vođenjem

³³⁶ Sedmi korpus formiran je od jedinica 3. korpusa i dobio je dio njegove z/o. U organski sastav 7. korpusa po prvoj naredbi o njegovom formiranju ušle su jedinice 3. korpusa koje su pripadale OG *Bosanska krajina* (17. SKbbr, 27. bbr, 305. bbr, 306. bbr, 308. bbr, 312. mtbr i 325. bbr) i jedinice OG *Zapad* (307. bbr, 317. bbr i 370. bbr). Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-160/94, *Naredba*, Sarajevo, 11. januar 1994. godine. Kasnije je izdvojen 1. bataljon iz 7. SMbbr – koji je inače bio popunjen ljudstvom s područja travničke regije i izbjeglicama iz Jajca i Bosanske krajine – i preformiran u 37. Mbbr koja je potčinjena 7. korpusu. Busovačka brigada (333. bbr) izdvojena je iz OG *Lašva* i prepočinjena 7. korpusu. Trećem korpusu, pored preostalih jedinica, prepočinjene su i sve jedinice OG 7 *Jug* koje su do tada pripadale 2. korpusu: 110. mtbr (bivša 110. brigada HVO-a Usora), 210. bbr (Maglaj), 202. Sbbr (Tešanj), 203. mtbr (Doboj), 205. bbr (Teslić), 207. bbr (Tešanj) i NC E. Halilbašić.

³³⁷ ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02-111-19/94, *Odluka*, Sarajevo, 11. januar 1994; ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-160/94, *Naredba*, Sarajevo, 11. januar 1994; ICTY, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02-8-135/94, *Odluka o formiranju 7. rasformiranju 6. korpusa i promjenama zona odgovornosti ostalih korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 26. februar 1994.

³³⁸ Granica zone odgovornosti 7. korpusa: (zapadna u odnosu na 5. K.) r. Sava (okuka istočno od Mlaka) – Orahova – Prosara (uključeno tt 363) – Mrakovica (isključeno Lisina tt 976) – Manjača (uključeno tt 688) – Čadavica (isključeno tt 838) – Vrbaljari (isključeno Gola kosa tt 1651) – Jadovik (isključeno Lisina tt 1656) – Ujičica (isključeno Vrh tt 1664) – granica s republikom Hrvatskom; (južna u odnosu na 4. K.) Kamešnica (uključeno Konj tt 1855) – Tušnica (uključeno tt 1697) – Raduša (isključeno tt 1995) – Vranica (Ščit uključeno tt 1949); (istočna u odnosu na 3. korpus) Vranica (uključeno Ščit tt 1949) – Kruščica (isključeno tt 1650) – Vlašić (isključeno Kapak tt 1411) – Borja (isključeno tt 1078) – Dubrava St (uključeno tt 383) – r. Vrbas (isključeno St. Martinac) i dalje r. Vrbas do utoka u r. Sava. Up.: ICTY, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 14/75-160/94, *Naredba*, Sarajevo, 11. januar 1994.

³³⁹ Vareš je do tada bio u zoni odgovornosti 2. korpusa kojem je bila potčinjena i vareška brigada (322. lbr).

³⁴⁰ ICTY, RBiH, Predsjedništvo, Broj: 02-8-135/94, *Odluka o formiranju 7. rasformiranju 6. korpusa i promjenama zona odgovornosti ostalih korpusa Armije Republike Bosne i*

mirovnog procesa u vezi sa smirivanjem sukoba s HVO-om, ARBiH se u srednjoj Bosni opredjeljivala za intenzivnija borbena dejstva s VRS-om na strateškoj razini. S tim ciljem već u septembru 1993. bio je dat prijedlog za formiranje 7. korpusa, ali uvjeti i potrebe to nisu dopuštale. Izgledi da će se s HVO-om uspostaviti sigurniji mir, nudili su dobre mogućnosti da se 7. korpus formira i dejstvuje u skladu s borbenim ciljevima koje su mu postavljali njegovi zagovornici, ali i očekivali u ŠVK, a to su ofanzivna borbena dejstva protiv VRS-a na pravcu oslobađanja zadate z/o. Mart je protekao u ozračju smirivanja sukoba i uspostave mira s HVO-om. Od 15. aprila profunkcionirao je 7. korpus.

Francuskom filozofu Bernard-Henriju Lévyju, Izetbegović je rekao da je zima 1993/94. bila najteži momenat rata:

(...) Imamo protiv sebe Srbe, ali i Hrvate (...). Našim vojnicima je hladno. Gladni su. Svi naši putevi za snabdijevanje hranom su prekinuti. Jedina je stvar da sačuvamo još malo snaga u srednjoj Bosni i da uspijemo, po cijenu nadljudskih napora, da izvršimo pritisak na Vitez. Hrvatski predsjednik Tuđman u tom trenutku bijesni. Na moje veliko iznenađenje kaže mi: Ne zauzimajte Vitez, pregovarajmo. Samo jedna stvar koju predsjednik Tuđman nije znao, detalj koju mu je promakao, a koji bi da je znao, sigurno sve promijenio, to je uvijek isti razlog (...) ja sam se samo jako plašio da se moji vojnici ne ponašaju loše i ne dođu u iskušenje da se svete, jedina stvar, kažem Vam, koju Tuđman nije znao je ta da ja ne bih nikada ušao u Vitez (...).

Hercegovine, Sarajevo, 26. februar 1994. godine. Komandant 3. korpusa Mehmed Alagić postavljen je na dužnost komandanta 7. korpusa, a na njegovo dotašnje mjesto imenovan je Sakib Mahmuljin, načelnik štaba 3. korpusa. Up.: ICTY, RBiH, Predsjedništvo, Broj: 02-111-134/94, *Naredba*, Sarajevo, 26. februar 1994. godine. Od tog vremena do kraja rata na čelu tri od šest korpusa ARBiH nalazili su se oficiri koji su po mjestu rođenja bili Krajišnici (Mahmuljin u 3, Dudaković u 5. i Alagić u 7. korpusu). Sakib Mahmuljin, Fikret Čuskić i Sakib Forić su trojica generala ARBiH (VF, OSBiH) rodnom iz Kozarca. Alagić, Čuskić i Forić su svojim ratnim putevima vezani za 17. VKbbr. Moglo bi se, na osnovu činjenice da su iz nje iznikla tri generala, odnosno dva komandanta korpusa ARBiH (Alagić i Čuskić) i jedan zamjenik komandanta Operativne komande OSBiH (Forić), zaključiti da je 17. VKbbr, osim ličnog ratnog puta, dala i vrlo visok kadrovski doprinos ARBiH. Također je vrijedno sjećanja da je Kozarac koji je, uz Srebrenicu, jedan od simbola stradanja bošnjačkog stanovništva, dao najveći kadrovski doprinos ARBiH na najvišoj razini. Ne postoji drugo selo, pa ni grad, u Bosni i Hercegovini u kojem su se rodila tri generala ARBiH, odnosno OSBiH.

Učešće i gubici Hrvatske vojske u borbama s ARBiH

Na Tuđmanovim sastancima sa saradnicima često se govorilo o mobilizaciji bosanskohercegovačkih Hrvata u Hrvatskoj za potrebe borbe protiv ARBiH. Krajem 1993. formirana je zasebna brigada HV-a (175. br) od bosanskohercegovačkih Hrvata, izbjeglih u Hrvatsku, ali i onih koji su se naselili u Hrvatskoj prije rata. Mobilizacija je išla uz velike teškoće jer je odziv bio izuzetno loš. Na bosanskohercegovačko ratište stigla je početkom januara 1994. sa četiri bataljona. Pri polasku iz Zagreba pripadnici su dobili oznake HVO-a i tretirani su kao dobrovoljci, što je bila uobičajena praksa pri upotrebi HV-a u Bosni i Hercegovini. Na gornjovakufskom bojištu smijenila je *Lašvansku bojnu (Lašboj)*, Rosinu bojnu *Matija Vlačić i zatečene snage HV-a*. Borbeni moral njenog ljudstva bio je loš, te su neki pripadnici brigade izvršili samoranjavanja kako bi izbjegli borbu. Prvi vatreni okršaj s ARBiH brigada je imala 24. februara, dan prije primirja. Sljedeći je imala u aprilu, a nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma. Napustila je Bosnu i Hercegovinu u maju.³⁴¹ O 175. brigadi i njenom angažmanu u sukobu s ARBiH govorio je i Vladimir Šoljić, ministar odbrane HRHB, na jednom od sastanaka s Tuđmanom.³⁴² Osim za napadna djelovanja, jedinice HV-a korištene su i kao interventne na ugroženim pravcima, ali i za čuvanje l/o. O borbenim rezultatima jedinica HV-a na bosanskohercegovačkom ratištu načelnik GS HVO podnosio je izvještaje načelniku GS HV.³⁴³ Pripadnici HV-a činili su i ratne zločine nad bošnjačkim stanovništvom. Tako su, naprimjer, u selu Mokronoge kod Tomislavgrada 10. augusta 1993. pripadnici HV-a rodnom iz Mokronoga i Širokog Brijega ubili devet članova porodica Bešlaga i Tiro.³⁴⁴ Da je Tuđman najdirektnije rukovodio HVO-om pokazuju i njegova

³⁴¹ „Sabor taji istinu o hrvatskoj intervenciji u Bosni“, *Nacional*, Zagreb, 6. mart 2001, 11-14.

³⁴² **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 470.

³⁴³ **Praljak**, HVO, GS, ur. broj: 02-2/1-01-3154/93, *Izvešće o radu postrojbi 1. i 2. br. HV*, Čitluk, 24. oktobar 1993.

³⁴⁴ **Ubice Ivan Baković, Albert Topić i Pero Majić iz Mokronoga (svi pripadnici HV-a) i izvjesni Ivan, civil iz Širokog Brijega, 10. augusta oko 22.30 upali su u kuću Đulage Bešlaga gdje su zatekli Đulagu suprugu Diku sa sinom Emirom i kćerkama Emirom, Subhom i Amelom (maloljetna), Huscina (Omer) Bešlagu, Ibrahima (Hadžo) Tiru, Muharema (Smail) Tiru, Mustafu (Ahmet) Tiru i Simhu Tiru-dj. Bešlagu. Maloljetnoj Ameli naredili su da se popne na sprat kuće, što je djevojčica i učinila. Ostalih šest članova porodice Bešlaga i troje njihovih prijatelja iz porodice Tiro izveli su u noć. Otjerali su ih ispred sebe, s uperenim oružjem u leđa, na Mrcinino polje, oko 700 m daleko od njihove kuće. Pogleli su ih na zemlju i rafalima u leđa sve poubijali. Up.: ICTY, RH, MO, Uprava VP, klasa: 210-01/93-0102, ur. broj: 512-16/01-93-106-SP, *Lišavanje života 9 osoba u mjestu Mokronoge (Tomislavgrad)*, Zagreb, 25. august 1993.**

imenovanja starješina HV-a u HVO i obrnuto. Za većinu visokih starješina HVO-a već je dobro poznato da su iz HV-a prekomandovani u HVO, te nema potrebe detaljno obrazlagati svaki pojedinačni slučaj, iako ima dovoljno dostupnih dokumenata koji mogu detaljno prikazati njihove ratne puteve od hrvatskog do bosanskohercegovačkog ratišta.³⁴⁵ Ipak, potrebno je izdvojiti i spomenuti primjer Tihomira Blaškića zbog bliskosti teme istraživanja s njegovom ličnošću.³⁴⁶ Nekoliko mjeseci nakon sukoba s ARBiH postavljen je na dužnost načelnika GS HVO. Kao predsjednik Republike i vrhovni komandant OSRH, 14. novembra 1995. godine, Tuđman ga je s te dužnosti pomjerio na dužnost inspektora u Glavnoj inspekciji HV-a.³⁴⁷ Nepotrebno je, zbog potpune jasnoće, iz ove odluke posebno tumačiti ko je imao vrhovnu komandu nad HVO-om. Može se samo dodati da je Tuđman raspoređivao i pomjerao visoke starješine HVO-a, na isti način kao i u HV-u, a ne Boban, i da njegova titulatura *vrhovnog zapovjednika Oružanih snaga Hrvatske* ukazuje da je HVO bio dio OSRH. Na ovoj odluci Tuđman se potpisao kao vrhovni komandant OSRH, a imenuje starješinu HVO-a u Glavnu inspekciju HV-a, što znači da je HVO razumijevao kao dio ukupnih OSRH. Ovo je najjasnija potvrda da je HVO bio dio OSRH.³⁴⁸ Starješine HVO-a povlačio je u HV radi optužbi za ratne zločine koje su protiv njih pokretane pred sudovima u Bosni i Hercegovini i Haškim tribunalom. Iz tog razloga povukao je i Blaškića.³⁴⁹ Petkovića je ocijenio kao nezgodnog svjedoka za Hag.³⁵⁰ Do kraja 1995. odlikovao je 11.500 pripadnika HVO-a. Da ne bi

³⁴⁵ Ranije su već spomenuti neki, kao naprimjer, Tole, Roso, Gotovina, Andrić...

³⁴⁶ Blaškić je bio major JNA. Rođen je 2. novembra 1960. u Kiseljaku. Majka mu je od Komšića. Najvišu dužnost koju je obavljao u toj vojsci bila je pomoćnik komandanta motorizovanog bataljona za politički rad i ujedno zamjenik komandanta bataljona. Napustio ju je 31. oktobra 1991. godine. Up.: ICTY, VJ, GnŠ (Generalštab), Sektor za popunu, mobilizaciju i sistemska pitanja-Personalna uprava, broj: 1292-2, *Dostavlja podatke o Tihomiru Blaškiću*, Beograd, 4. maj 1998.

³⁴⁷ ICTY, RH, MO, *Izvod iz Odluke predsjednika i vrhovnog zapovjednika Oružanih snaga Hrvatske broj: 01-04-95-1050/1-C65 od 14. studenog*, Zagreb, 21. novembar 1995.

³⁴⁸ Mesić je na svjedočenju u Hagu izjavio da je *zapovijedanje HVO bilo u Zagrebu, odnosno da je naspram Hrvatske i MORH bio u podređenom položaju i da su naredbe za njegove operacije dolazile od Tuđmana*. Up.: „I hrvatska vlast i Fikret Abdić željeli su slomiti suverenu BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (21)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 28. decembar 2000, 9; „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

³⁴⁹ (...) *kad su objavili tužbu, donio sam odluku da Blaškića dovedemo u Hrvatsku (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 506.

³⁵⁰ (...) *Petković je bio najdulje u HB, od samog početka, na svim mjestima uz Bobana, u sukobima na cijelom prostoru (...)* Previše toga zna (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 528.

bilo prigovora od Bošnjaka, kao razlog navođeno je učešće u zajedničkim operacijama s HV-om u zapadnoj Bosni 1995. koje su bile dogovorene s ARBiH.³⁵¹ Na sastanku s njim, 24. augusta 1995. godine, Vladimir Šoljić, ministar obrane HRHB, izjavio je kako je HVO samo dio oružanih snaga Hrvatske.³⁵² Za poginule pripadnike HVO-a kazao je da su *svi oni ipak pali ili stradali za Hrvatsku*.³⁵³ Prema Blaškiću, do početka 1995. *skoro 2 tisuće časnika i dočasnika HVO-a je završilo škole u dočasničkim i časničkim školama HV*.³⁵⁴ U to vrijeme on je bio načelnik GS HVO, pa je imao tačne i pouzdane podatke.

Bez obzira koliko je i na koji način bio uključen u imenovanja u VRS-u, Slobodan Milošević, predsjednik Srbije, nije direktno potpisivao odluke i naredbe o postavljenju njenih starješina niti odlikovao borce te vojske, što nije činio nijedan predsjednik SRJ u vrijeme njenog trajanja.

O preciznijim procjenama ljudskih gubitaka HV-a tokom sukoba HVO-a s ARBiH ne može se govoriti na osnovu dosadašnjih saznanja i literarne ponude. Hrvatski autori izbjegavaju spominjati angažiranost te vojske u sukobu s ARBiH. Tako, naprimjer, Janko Bobetko, načelnik GS HV tokom sukoba, u svojoj knjizi o toj temi nije kazao gotovo nijednu rečenicu. Podrobno opisuje *sve svoje bitke* u Bosni i Hercegovini, ali sa srpskim agresorom. Iz drugih izvora, i to iz njegovih usta, znamo da su jedinice HV-a, koje u svojoj knjizi s posebnim poštovanjem naglašava, bile angažirane u sukobu s ARBiH u dolini Neretve i na Gornjem Vakufu, kao naprimjer 5. gardijska brigada s cijelim svojim sastavom. Ali, u spiskovima poginulih pripadnika te brigade koje daje u svojoj knjizi, a i ostalih gardijskih brigada za koje preko njega znamo da su učestvovalе u sukobu s ARBiH, nema spomena mjesta pogibije za one koji su poginuli u borbenim dejstvima s ARBiH. Tek poneki se potkrao da je poginuo na Gornjem Vakufu ili Mostaru. Ipak, usklađujući datume pogibije znatnog broja poginulih s vremenom intenzivnijih borbenih dejstava HV-a prema ARBiH u kojima su sudjelovale njihove jedinice u vrijeme njihove smrti, o čemu smo obaviješteni iz Bobetkovih razgovora s Tuđmanom i Šuškom, može se bez sumnje zaključiti da je priličan broj, koje on spominje, stradao u sukobu s ARBiH tokom 1993. i prva dva mjeseca

³⁵¹ (...) *ako bi bilo prigovora, to je za ovo zajedničko sudjelovanje u zapadnoj Bosni (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 508.

³⁵² *HVO, kao što znate svi ovdje, je praktički samo dio oružanih snaga Hrvatske. Sve odluke se donose i provode s jednog mjesta (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 468.

³⁵³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 469.

³⁵⁴ Isto, 377.

1994. godine. U monografijama hrvatskih gardijskih brigada, čiji autori, također, prešućuju njihovo učešće u borbama s ARBiH, ipak se u spiskovima poginulih otkriva da jesu bile angažirane. Tako su, naprimjer, iz 4. gardijske brigade od 18. januara do 13. novembra 1993. poginula tri borca.³⁵⁵ Ovdje se nameće pitanje zašto hrvatski autori prešućuju borbe jedinica HV-a s ARBiH, a slobodno tumače njihove bitke s VRS-om, odnosno JNA. Odgovor nije težak. Bobena dejstva HV-a protiv JNA i VRS-a tokom 1992. u Hercegovini i Bosanskoj Posavini odobrio je predsjednik Izetbegović.³⁵⁶ Također su na sličan način odobrena b/d HV-a u zapadnoj Bosni (pravac: Kupres – Glamoč – Bosansko Grahovo) od jeseni 1994. godine. Učešće HV-a na bosanskohercegovačkom ratištu od sredine 1995. regulirano je sporazumima Hrvatske i Bosne i Hercegovine postignutim na dva sastanka u Splitu. Za b/d HV-a protiv VRS-a ne može se optužiti Hrvatska kao agresor u Bosni i Hercegovini, jer je legalna bosanskohercegovačka vlast – usmeno 1992. i 1994, a pismeno 1995 – odobrila njen angažman. Zato hrvatski autori o tome slobodno pišu. Međutim, sudjelovanje HV-a na strani HVO-a u njegovom sukobu s ARBiH potpuno je drugačije pravne prirode. S obzirom na to da legalna bosanskohercegovačka vlast to nije odobrila na način kako je to učinila kada je VRS bila u pitanju, učešće HV-a bi se moglo tumačiti kao agresija Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. Zbog toga hrvatski autori to pitanje zaobilaze. Znatan broj bošnjačkih autora prisustvo HV-a u Bosni i Hercegovini od aprila 1992. do kraja rata prikazuju kao agresiju Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. To su pogrešna tumačenja koja pokazuju površnost

³⁵⁵ Jedan u Gornjem Vakufu 18. januara, jedan 8. maja u Konjicu i jedan u Jablanici 18. novembra. Up.: 4. gardijska brigada Hrvatske vojske Pauci, Monografije vojno-redarstvenih postrojbi oružanih snaga Republike Hrvatske iz Domovinskog rata 1991.-1996., Zagreb, 2013, 410-437. U ovoj monografiji, kao i kod Bobetka, obuhvaćena su sva učešća 4. gbr HV-a na bosanskohercegovačkom ratištu, ali samo s VRS-om. Borbe s ARBiH se ne spominju. Prema mjestima pogibije trojice boraca može se vidjeti kada i gdje su jedinice brigade vodile borbe. Na sastanku s Tuđmanom 22. oktobra 1993. godine Bobetko je izjavio da je u borbama s ARBiH od 4. gardijske brigade, do tada, sudjelovao samo jedan bataljon. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga prva, 368. Bit će da je to razlog što je ona imala manje gubitke u borbama s ARBiH u odnosu na druge gardijske brigade HV-a koje su dolazile češće i s više ljudstva.

³⁵⁶ Za ovo ne postoji konkretno Izetbegovićevo pismeno odobrenje. Mesić tvrdi da je dao usmenu saglasnost. Ničim se ne može dovesti u pitanje vjerodostojnost Mesićevih tvrdnji. Naprotiv, mogle bi se dodatno potvrđivati, te nema mjesta sumnji da se Izetbegović zaista složio s ulaskom HV-a na bosanskohercegovačko ratište 1992. godine. On to nije mogao ni spriječiti, čak i da je htio. U tadašnjim ratnim okolnostima odgovarala mu je bilo čija vojska koja će se tući s JNA i njenom nasljednicom VRS. Ranije je naveden jedan dokument ŠVK OSRBH koji borbe HV-a iz 1992. s VRS-om smatra njenim sadejstvom s ARBiH.

ili neznanje takvih autora. Učešće HV-a na bosanskohercegovačkom ratištu mora se dijeliti u dvije faze. Njene borbe s VRS-om nikako se ne mogu tumačiti kao agresija, jer ih je odobrio bosanskohercegovački državni vrh, za razliku od borbi s ARBiH koje nisu bile odobrene. Dakle, HV u borbi protiv VRS-a nije agresor na Bosnu i Hercegovinu, ali jeste u borbi protiv ARBiH.

Dražen Živić tabelarno prikazuje ljudske gubitke HV-a tokom cijelog rata (1991–1995), a koji se mogu procijeniti na najmanje 8.668 vojnika.³⁵⁷ On još opreznije od Bobetka izbjegava spominjati bosanskohercegovačko ratište, kako prema VRS-u tako i prema ARBiH. U godinama sukoba HVO–ARBiH, u čemu je aktivno sudjelovala i HV dijelom svojih snaga, 1993. smrtno je stradao 898, a 1994. još 451 njen borac. Autor je ukratko obavijestio o b/d i mjestima na kojima su ona vođena 1991. kako bi objasnio gubitke HV-a prve ratne godine, ali je s objašnjenjima zaobišao ratne godine tokom kojih je ona bila angažirana na bosanskohercegovačkom ratištu o kojem nema ni riječi. Iako ne govori o b/d u kojima su stradali hrvatski vojnici 1993, a s obzirom na to da te godine HV osim Masleničkog mosta, Miljevačke uzvisine i Medačkog džepa u zadarskom zaleđu nije imala značajnijih borbenih dejstava s VRSK-om, može se s većom sigurnošću procjenjivati da je najveći broj stradao tokom sukoba s ARBiH i to u dolini Neretve i na Gornjem Vakufu. Od broja za 1994. također se može promišljati da se najveći dio odnosi na bosanskohercegovačko ratište, jer je te godine HV imala još manje b/d na svom tlu. Ali, za razliku od 1993, gdje se većina gubitaka može odnositi na sukob s ARBiH, u 1994. manji broj je mogao stradati u tom sukobu jer se on završio u prva dva mjeseca te godine. Međutim, od jeseni 1994. godine HV je aktivna na kupreško-glamočkograhovskom pravcu prema VRS-u i VRSK-u, na što se vjerovatno odnosi veći dio gubitaka tokom te godine, kao i onih iz 1995. godine. Čini se da autor svjesno zaobilazi te činjenice i ukratko objašnjava gubitke tokom 1991. i djelimično 1992, a onda, prešućujući 1993. i 1994, prelazi na 1995, za koju kaže da je ona donijela *nešto veći broj poginulih*, 844, iako je *nešto veći broj poginulih* ipak u 1993. i to za 54 borca (898). U objašnjavanju gubitaka u 1995. opet nema ni riječi o bosanskohercegovačkom ratištu. Gubitke za tu godinu objašnjava operacijama *Bljesak* i *Oluja* koje su vođene na hrvatskoj teritoriji, iako tvrdi da su one imale male demografske gubitke u odnosu na

³⁵⁷ Živić, Dražen, *Demografski gubici Hrvatske vojske tijekom domovinskog rata*, Diaconvesia VIII (2005) 1, Zagreb, 2005, 117-138.

njihov opseg i brojnu angažiranost ljudstva, svega oko 260 poginulih. Nije se upuštao u objašnjavanje razlike od oko 580 boraca, odnosno većeg dijela gubitaka za 1995. godinu. Te godine HV je, nakon *Oluje*, izvršila i nekoliko drugih uspješnih operacija, ali protiv VRS-a u Bosni i Hercegovini, kao, naprimjer, *Maestral* i *Južni pravac*, koje su sigurno vrlo značajno participirale u ukupnom broju gubitaka za 1995. godinu. Živić nije potpuno objasnio ni gubitke HV-a za 1992. od 1.836 boraca, osim spomena oslobođanja dubrovačkog zaleđa, gdje, prema Bobetku, nije bilo tolikih gubitaka koji bi mogli opravdati spomenuti broj. Možemo pretpostaviti da je znatan broj ovih hrvatskih vojnika 1992. smrtno stradao u odbrani Bosanske Posavine od srpskog agresora. Iz ovoga proizlazi da je teško dokučiti, na osnovu hrvatske historiografije, koliki su gubici HV-a na bosanskohercegovačkom ratištu, ali možemo biti sigurni da se najveći broj poginulih u periodu 1992–1995. odnosi na to ratište. Za sada ne možemo sigurno znati koliko ih je poginulo u ratu s VRS-om, a koliko u ratu s ARBiH, ali možemo računati da se 1992. i 1995, a većim dijelom i 1994, odnosi na borbena dejstva s VRS-om, a 1993. s ARBiH, uključivši i prva dva mjeseca 1994. godine. Potpuni podaci mogli bi se dobiti analizom spiskova poginulih pripadnika HV-a u kojima su, osim broja, imena i prezimena, upisana i mjesta pogibije, ali takvo šta za sada nije dostupno. Ono što se može uzeti kao sigurno jeste gornja granica mogućeg broja poginulih pripadnika HV-a u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, a to je Živićev broj koji se odnosi na 1993, odnosno, 898 vojnika. Tom broju trebalo bi dodati dio poginulih koji se odnosi na prva dva mjeseca 1994, ali iz njegovog rada to ne znamo. U to vrijeme bilo je žestokih borbi na gornjovakufskom bojištu gdje su sudjelovale neke jedinice HV-a koje su morale imati određene ljudske gubitke. Ipak, ne možemo ni pretpostaviti koliko. Ako, hipotetički, pretpostavimo da je to oko stotinu poginulih, onda ih trebamo dodati na broj iz 1993, a potom od njega oduzeti one koji su stradali u zadarskom zaleđu i sitnim čarkama HV-a i VRSK-a na hrvatskom ratištu. Prema dostupnim saznanjima o gubicima HV-a u borbama s VRSK-om tokom 1993, broj bi se mogao sniziti za nekih 200-300 boraca, što bi potom značilo da je u ratu s ARBiH tokom 1993. poginulo 600-700 pripadnika HV-a i još nekih 50-100 u januaru i februaru 1994.³⁵⁸

Hrvatska vojska u Bosni i Hercegovini nije mogla legalno djelovati jer je za to MORH trebao imati odluku Sabora koju nikada nije ni tražilo. Postojao

³⁵⁸ Isto.

je, prema Mesiću, 1992. sporazum između Izetbegovića i Tuđmana o korištenju teritorije Bosne i Hercegovine za odbranu Dubrovnika i njegovog zaleđa, ali ni to, s pozicija hrvatskih zakona, nije bilo legalno jer Sabor nije odobrio. Kao predsjednik Sabora Mesić je pitao Šuška o prisustvu HV-a u Bosni i Hercegovini. Odgovorio mu je da nema jedinica HV-a ni u jednoj stranoj zemlji, pa tako ni u Bosni i Hercegovini. Ali, Mesiću su dolazili vojnici koji su suspendirani jer su odbili ići na bosanskohercegovačko ratište. Službeni odgovor MORH bio je, ako ima vojnika HV-a u Bosni i Hercegovini, da su to dobrovoljci.³⁵⁹ Vlatko Mesić, Stjepanov nećak, bio je u Bosni i Hercegovini kao pripadnik HV-a, ali ne kao dobrovoljac.³⁶⁰ Za poginule hrvatske vojnike na hrvatskom ratištu u izvještajima, ili novinskim smrtnicama, pisalo je gdje su poginuli, ali za one koji su poginuli u u Bosni i Hercegovini stajalo je samo: *Pao za svoju domovinu*. Pripadnici HV-a u Bosni i Hercegovini obavezno su skidali oznake i ponekad stavljali oznake HVO-a. Starješine HV-a prekomandovani su u HVO i obrnuto.³⁶¹ Čas su se pojavljivali u jednoj, čas u drugoj vojsci (Petković, Roso, Praljak i Tolj). Tuđman je, kao i Šušak, tvrdio da HV nije bila u Bosni i Hercegovini.³⁶² S bosanskohercegovačkog ratišta vraćali su se sanduci s poginulim pripadnicima HV-a radi čega su porodice protestirale. Roditelji su se tužili u Saboru da im djeca nisu dobrovoljci nego da su otišli po naredbi. Vojnici HV-a javljali su se u kontakt radioemisije i pričali da su naredbom bili poslani u Bosnu i Hercegovinu.³⁶³

³⁵⁹ "Postrojbe Hrvatske vojske ilegalno su poslone u BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (7)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 12. decembar 2000, 9.

³⁶⁰ "Zbog srpske agresije i Tuđmana pobjeglo je 500.000 Hrvata iz BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (17)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 22. decembar 2000, 9.

³⁶¹ "Snosim veliki dio sramote za pogrešne poteze HDZ-a-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 13. decembar 2000, 9.

³⁶² "Zbog srpske agresije i Tuđmana pobjeglo je 500.000 Hrvata iz BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (17)", *Slobodna Dalmacija*, Split, 22. decembar 2000, 9.

³⁶³ "Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine", *Slobodna Dalmacija*, Split, 30. novembar 2000, 9.

Od saveza republika do Federacije Bosne i Hercegovine

Akmađić i Granić su 5. januara Tuđmana izvijestili o razgovorima u Beču.³⁶⁴ Njega je zanimalo jesu li obavijestili Silajdžića da se namjerava riješiti Bobana. Komšić je obavijestio Granića *da je bila ogromna ofenziva planirana* od strane ARBiH, ali je na njegov zahtjev održana sjednica Predsjedništva na kojoj su on i Kljuić zaprijetili da će obavijestiti cijeli svijet o njoj i pitali zašto se ide na hrvatske enklave, a ne na Foču. Od Komšića je saznao šta je tajna opcija ARBiH: *linija Prozor – Kupres (...). Sve zapadno od te linije ide Hrvatskoj*. Granić je stekao utisak da je odan Tuđmanu, jer su imali isti interes – da što više vežu *Bosansku republiku* za Hrvatsku. Tuđman je obavijestio sagovornike da će reći *Aliji ili mir, ili totalni rat sa Srbima* gdje je Bosna i Hercegovina slaba. Ako ni tada ne bi pristao na mir, zatvorio bi mu sve granice *i nema oružja*. Nije mu odgovarao *totalni rat* s ARBiH i VRS-om istovremeno. Prema njegovom mišljenju, Ovenu je odgovaralo *da se Hrvati i Muslimani do kraja raskrve*. Ponovo se pohvalio kako je vratio njemačku podršku Hrvatskoj.³⁶⁵ Granić je izjavio kako je Alois Mock *plakao da dođe do sporazuma*.³⁶⁶ Bez obzira na priželjkivani raspad Bosne i Hercegovine, Tuđman je naglasio da privredni i odbrambeni savez mora biti potpuno vezan s Bošnjacima.³⁶⁷ Pred odlazak u Ženevu, 17. januara, Tuđman je hrvatskim pregovaračima naredio da srednjobosanskim i bosanskoposavskim delegatima prenesu da se ne sakriju *pod Alijin fes, jer on hoće islamsku državu*.³⁶⁸ Plašio se da će izgubiti moć nad njima, kada sagledaju situaciju u koju ih je doveo i na koncu ostavio bez ostvarenja datih obećanja o ujedinjenju s Hrvatskom, i da će se okrenuti vlastitoj državi

³⁶⁴ Lucić Predrag, *Stenogrami o podjeli Bosne*, Knjiga druga, Split-Sarajevo, 2005, 5.

³⁶⁵ (...) *Do prije mjesec oni su imali podršku u Njemačkoj. Ona je do pred dva, tri mjeseca bila gadno na njihovoj strani. Ali, onda (...) je Kinkel rekao da Neum ne može doći pod muslimanski suverenitet (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 10.

³⁶⁶ (...) *On je molio (...) ja sam mu kazao da Hercegovina u slučaju raspada ne može ostati s njima nego da mora nama (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 10.

³⁶⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 6-10.

³⁶⁸ (...) *Izaći ćemo mi iz tog kotla sa granicama hrvatske države koja će osigurati ostatak hrvatskog naroda, jer će onda morati, ta ekstremistička struja fundamentalistička struja otpasti pa će se vezati s nama ovo što bi zapad htio da nosimo na svojim leđima Muslimane u zapadnu civilizaciju (...). Mi smo pristali na kantonalno uređenje (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 16. Mesić je imao potpuno drugačije mišljenje o Izetbegoviću koje je formirao na osnovu višegodišnjeg poznanstva u politici: (...) *Tuđman je griješio što je stavljao Izetbegovića u islamske fundamentaliste. On je zbilja religiozan čovjek, moralna, razborita, poštena i mudra osoba. Umjeren (...)*. Up.: „Boban je Muslimane zvao balijama-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (19)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 25. decembar 2000, 9.

radi čega im je nastavio podgrijavati nadu da će nekako ostvariti planirane granice hrvatske države kojima će i njih obuhvatiti. Istog dana sastao se s predstavnicima HRHB. Glavne teme razgovora bili su *Livanjski sabor* na kojem se riješio Bobana, sarajevski skup HNV-a, razgovori u Ženevi i američko preuzimanje inicijative za rješavanje bosanskohercegovačke krize. Obavijestio je prisutne da je hrvatski položaj veoma delikatan: *Amerika je do sada bila dosta neodlučna, čas se uplitala, čas sasvim odsutna*. Vanceov odlazak označio je američko prepuštanje rješavanja krize Evropi. Kasnije su Amerikanci sudjelovali *na rubu Konferencije* preko Bartholemewa i Redmana. Međutim, krajem 1993. godine SAD su preuzele vodeću ulogu, te su vršile sve veći pritisak na Tuđmana. Američka diplomatija tražila je od njega da krivicu za sukobe HVO–ARBiH prebaci na Bobana, čineći ga simbolom hrvatske odgovornosti, a u štampi ga je nazivala ratnim zločincem.³⁶⁹ Vatikan je tražio isto. Požalio se saradnicima da im nije trebalo rušenje *tog starog mosta*.³⁷⁰ Prema njemu, plan Zapada koji su predvodile SAD bio je da se od Bosne i Hercegovine stvori tampon-država prema Srbiji koja bi morala počivati na prijateljstvu i saradnji Hrvata i Bošnjaka. Redman je bio nosilac tog američkog plana. Na *Livanjskom saboru* Hrvati su istakli da su za uniju. Tuđman je smatrao da će hrvatska situacija i provedba njegove politike postati delikatnija ako Zapad dopusti Srbima odlazak, a ustraje na ostanku Hrvata u uniji. Bio je prisiljen tražiti načine kako da postigne sporazum s Bošnjacima, a koji neće dovesti u pitanje

³⁶⁹ (...) Sada smo suočeni sa većom američkom političkom, pa čak i materijalnom podrškom, koja je izražena do te mjere da je na sastanku prije mjesec dana između Juppea i Christofera došlo do otvorenih sukobljavanja. Juppe je kritizirao SAD da pomaže Muslimane i oružjem. Potom su počeli pritisci na Hrvatsku iskazivanjem nezadovoljstva njenom politikom u HB, da je ona kriva za zaoštavanje odnosa sa Muslimanima, da se to mora mijenjati i da otvoreno Bobana učinimo simbolom naše odgovornosti zbog sukoba. Zato sam odlučio da Mate više ne sudjeluje na razgovorima. Ali, to nije bilo dovoljno Amerikancima koji u svojim novinama Matu nazivaju ratnim zločincem. Pritisak da moramo ići na traženje sporazuma sa Muslimanima (...) od svojih bitnih ciljeva, pa i bitnih strateških opredjeljenja u pogledu Bosne i Hercegovine nećemo odustati, ali ćemo morati voditi računa (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 24. Na jednom sastanku s Tuđmanom i Nikicom Valentićem, predsjednikom hrvatske Vlade, Mesić je rekao da je Boban samo zločinac. Valentić, koji je prije rata bio Bobanov advokat, složio se i dodao da je bio osuđen za 42 krivična djela vezana za privredni kriminal. Tuđman im je uzvratilo da je on jedini čovjek koji bespogovorno izvršava njegovu politiku i shvaća je. Up.: „Hrvatsko vijeće obrane izvršilo je državni udar!-Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine (3)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. novembar 2000, 7.

³⁷⁰ Izgleda da je Tuđman mislio da su tri događaja bila presudna za zapadne reakcije koje su prijetile tretiranjem Hrvatske kao agresora na Bosnu i Hercegovinu i, shodno tome, uvođenjem sankcija prema njoj, a to su: zločini u Ahmićima i Stupnom Dolu te rušenje starog mosta u Mostaru.

hrvatske državne interese, i da u isto vrijeme nastavi proces normalizacije odnosa sa Srbima. Međutim, to je bilo teško.³⁷¹ Što se, pak, unije tiče, SAD nisu bile zainteresirane za nju i pripremale su drugačije rješenje. Normalizaciju odnosa sa Srbima želio je nastaviti na način da ne dođe u sukob s Amerikancima koji su pritiskali Srbiju i kojima je bilo najbitnije da dođe do mira i saradnje između Hrvata i Bošnjaka. Ozbiljno se plašio njihove reakcije.³⁷² Akmadžić mu je prenio Karadžićevu ponudu da se svako hrvatsko selo, koje ne uđe u HRHB, *a nalazi se na granici muslimanske i srpske republike*, može pridružiti RS-u. Imala bi sva prava, punu autonomiju, pravo korištenja hrvatske monete, te, kao najvažnije, pravo na otcjepljenje i priključenje HRHB, *muslimanskoj republici* ili Hrvatskoj. Hrvati su se i dalje nadali da će Srbi prvi početi proces rastakanja unije i da će samo oni snositi odgovornost za posljedice koje bi nakon toga uslijedile, a prva bi bila da će ih Hrvati slijediti na tom putu. Redman je upozorio Akmadžića da će svako snositi svoju odgovornost za mogući raspad države i da Hrvati pripaze oko Neuma ako budu insistirali na secesiji. Akmadžić je to shvatio kao da Amerikanci žele da Hrvati i Bošnjaci ostanu zajedno i da Srbi mogu ići. Insistirao je na razgraničenju Hrvata i Bošnjaka. Redman se složio s njim, ali da ipak moraju ostati zajedno i u bliskim odnosima s Hrvatskom. Tuđmana je zanimalo da li to znači u istoj državi. Žužul mu je objasnio da to znači Bošnjaci i bosanskohercegovački Hrvati u istoj državi, a ona u bliskim vezama s Hrvatskom. Da li će to biti konfederacija, ili neki drugi model, nije mu bilo poznato. Redman je i njega upozorio da će Hrvati izgubiti Neum ako namjeravaju HRHB pripojiti Hrvatskoj.³⁷³ Očito su Amerikanci spoznali šta je Tuđmana posebno plašilo, fizičko odvajanje južnog dijela hrvatske obale od Dalmacije, te su i na tu kartu igrali u vršenju pritiska na njega.

Hrvati su počeli shvatati da s HRHB ne mogu u Hrvatsku, ali su nazirali mogućnost, koju su im otvarali Amerikanci, da zajedno s Bošnjacima mogu napraviti neku kombinaciju s Hrvatskom. Tuđman je morao raditi nove planove za ostvarivanje svojih ciljeva. Postajao je pohlepniji. Nije odustajao od teritorijalnog priključenja HRHB Hrvatskoj, a želio je i ostatak slobodne bosanskohercegovačke teritorije vezati uz Hrvatsku, pri tome se ne odričući ni prisvajanja Cazinske krajine, kroz formu njene autonomije, što je već bio dogovorio s Abdićem. Mučilo ga je pitanje: bošnjačko-hrvatski dio Bosne i

³⁷¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 25.

³⁷² (...) *mi ne smijemo dati nikakvog povoda da sada, ako udare po Srbima, da udare i po nama (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 26.

³⁷³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 28-30.

Hercegovine u Hrvatskoj ili s Hrvatskom? Akmadžić mu je prenio informaciju, dobijenu od Komšića, da su Srbi ponudili Bošnjacima da njihove dvije republike, kao ravnopravne, uđu u Jugoslaviju.³⁷⁴ Zubak je, također, shvatio Redmana u smislu da Amerikanci idu u pravcu da se Srbima dopusti odlazak, a da Bošnjaci i Hrvati naprave uniju koja bi bila u bliskim vezama s Hrvatskom. Preferirao je kantonizaciju takve unije. Hrvatska delegacija mu je rekla, *ako Srbi stječu pravo na otcjepljenje, da ga automatski* stiču i Hrvati.³⁷⁵ Redman ih je prijetećim tonom pitao šta s Neumom.³⁷⁶ Komšić je iznio svoju koncepciju kantonizacije. Ona je predviđala tri republike u uniji, koja bi više bila federacija nego konfederacija, i njihovu kantonizaciju. To je bio prijedlog i delegacije Republike Bosne i Hercegovine. Jedina razlika bila je u tome što je Komšić predviđao i mogućnost konstitucije kantona na nacionalnoj osnovi. Tako bi se stvorili hrvatski kantoni u *Bosanskoj republici* i bošnjački u hrvatskoj, ali bi taj proces zahvatio i Srbe, što znači da bi i oni mogli imati svoje kantone u *hrvatskoj* i *bosanskoj republici*, odnosno Hrvati i Bošnjaci bi mogli imati svoje kantone u *srpskoj republici*. Tuđmanu su se Komšićevi prijedlozi svidjeli kao da su njegovi vlastiti. Smatrao je to odgovarajućim za Hrvate zbog njihove *rasijanosti* po cijeloj Bosni i Hercegovini za što ranije nije mario planirajući i izvođeci “humano” preseljavanje stanovništva. Zanimalo ga je još međurepubličko razgraničenje. Zubak mu je objasnio da je usaglašen savez republika, a ne savezna republika. Dogovoren je i preustroj općina po nacionalnom kriteriju i da imaju kulturnu autonomiju u okviru kantona. Hrvatska delegacija tražila je od Ganića da *muslimanska vlada to kao svoj zvaničan prijedlog podnese, a ne Hrvati*. Silajdžić se složio i još

³⁷⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 30. (...) *Prije godinu, iako sam bio predsjednik Vlade Republike Bosne i Hercegovine, bio sam na pregovorima u delegaciji sa Bobanom, a ne sa Izetbegovićem (...). Srbi uniju vide kao prelaznu, ali neće da prekinu razgovore. Muslimani je vjerovatno neće prihvatiti (...). Komšić, Iko Stanić, Ante Kovačević i Luka Markešić smatraju da se sa Silajdžićem može razgovarati o granicama, ali Komšić inzistira da se ne prave međurepubličke granice nego provincijske, kantonalne (...). Mi smo inzistirali na međurepubličkim. Oni ne insistiraju više na 17 kantona u Bosni i Hercegovini nego mogu tri republike u jednoj uniji koje bi se dijelile na kantone (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 31.

³⁷⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 32.

³⁷⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 32-33. (...) *Mi smo shvatili da se stvari kreću prema Bosni i Hercegovini u kojoj bi živjeli samo Bošnjaci i Hrvati. No, stvari su se promijenile kada je Karadžić rekao da se ne želi otcjepiti od unije bez Sarajeva. Owen je to prepoznao kao srpsko prihvaćanje unije na prelazni rok od dvije godine čemu se suprostavio Silajdžić primjedbom da se nikakav rok unije ranije nije spominjao. Srbi žele 49% teritorije za svoju republiku i napustiti uniju nakon dvije godine (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 33.

rekao da podržava sve što kaže Komšić. Međutim, sutra ujutro bosanskohercegovačka delegacija je u pisanoj formi ponudila mirovni sporazum koji je preferirao prvu varijantu, savezna država podijeljena na kantone, a ne unija republika podijeljenih na kantone. Na večeri je hrvatska delegacija *omekšala Luku Markešića*. U razgovorima sa najmanje 20-tak ministara vanjskih poslova hrvatskoj delegaciji je rečeno da mora naći rješenje s Bošnjacima. Granić je prenio Tuđmanu papinu poruku.³⁷⁷ Papa mu je poručio da se Hrvati riješe svog radikalizma i učine sve da se nađe rješenje. Za Bošnjake je imao veliki strah od *libanonizacije, palestinizacije i elemenata fundamentalizma*. Smatrao je da bi rješenje s njima bilo dobar balans prema Srbiji. Bilo mu je jako važno Granićevo uvjeravanje da nema nikakvih dogovora Tuđman–Milošević. Granić, uzoriti dalmatinski katolik, slagao je Svetog oca jer je dogovor između njih dvojice postojao još od 1991. godine. Papa je poručio *da Boban mora otići kao simbol*. Silajdžić je kazao Graniću da su Bošnjaci spremni da Srbi odu.³⁷⁸ Hrvatski ambasador pri UN-u Miomir Žužul³⁷⁹ nije vjerovao Silajdžiću držeći da se poigravao na konferenciji s Hrvatima i da je, u odnosu na njih, bio onakav kakve je instrukcije dobijao od Amerikanaca.³⁸⁰ Silajdžić *mu je sasvim otvoreno rekao da Komšićev prijedlog i nije sasvim Komšićev*. Pojavio se problem postavljanja granica u srednjoj Bosni, što je realno problem i s hrvatske strane. Silajdžić je predlagao zajedničku borbu do Drine, zajedničko presijecanje posavskog koridora VRS-a nakon čega bi obje srpske krajine odumrle. Nijemci su podržavali Redmana. Granić je dodao kako je i Owen rekao da će pustiti Srbe, ali ne i Hrvate. Tuđman je bio za uniju tri republike i unutar njih kantone. Raspolagao je podacima da je do tada poginulo oko 8.000 bosanskohercegovačkih Hrvata od toga čega 2.500-3.000 u ratu s VRS-om, a 5.000-5.500 u ratu s ARBiH.³⁸¹ Poslije diplomata za riječ su se

³⁷⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 33-35.

³⁷⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 36. (...) *Mislim da bi bili spremni na dvije republike s kantonalnim uređenjem. Žele mekšu međurepubličku granicu* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 37.

³⁷⁹ Žužul je bio jedan od Tuđmanovih značajnijih diplomata i savjetnika za nacionalnu sigurnost. Obnašao je i dužnost zamjenika ministra vanjskih poslova. Imao je bogatu diplomatsku karijeru "na vrhu" za vrijeme Tuđmana i nekoliko godina nakon njegove smrti.

³⁸⁰ (...) *Redman mi je rekao da je američki interes da Muslimani i Hrvati ostanu zajedno, da Srbi mogu otići, ali ne sa onolikim teritorijem koji sada kontroliraju. Oni misle da će, ukoliko se sada formira muslimanska državica, u sljedećih 10 godina ponovo izbiti rat i da je to glavni razlog radi kojega ne prihvataju potpuno razgraničenje Muslimana i Hrvata* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 39.

³⁸¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 39-43.

javljali hercegovački ekstremisti.³⁸² Pero Marković iz Čapljine, koji se nekoliko mjeseci ranije pohvalio da nema više Bošnjaka južno od Bune, sada je bio ružno iznenađen hrvatskim gubicima.³⁸³ Prlić je smatrao da HVO može u srednjoj Bosni izboriti hrvatske granice i da su s HB stvorili pravu državu. Predložio je da Hrvati traže da se Izetbegović i Silajdžić, kao bošnjački simboli, povuku.³⁸⁴ Bobanu nije bilo drago što je postao američki i vatikanski simbol hrvatskog ratnog zločinca.³⁸⁵ Roso je referisao da se *i danas vodi bitka za središnju Bosni*. Po njemu, Hrvati, htjeli ili ne htjeli prihvatiti, *Muslimani će dobiti oružje*. Bio je siguran da će ARBiH *potamaniti* Hrvate.³⁸⁶ Hrvati, predvođeni Tuđmanom, umišljali su da imaju, od Zapada datu, zadaću da prozapadno orijentirane Bošnjake „na svojim leđima odnesu u zapadnu civilizaciju“. Neki među njima vjerovali su u Tuđmanov mit po kojem jaka bošnjačka fundamentalistička struja, okupljena oko Ganića, planira stvoriti islamsku državu od Cazina do Prilepa koja bi obuhvatila Bosnu i Hercegovinu, Sandžak, Kosovo, Albaniju i zapadnu Makedoniju. Zdravko Sančević smatrao je da Bošnjaci planiraju, nakon što dobiju državu Bosnu i Hercegovinu, ići na “osvajanje” Sandžaka, ali i na “osvajanje” Albanije, Kosova i zapadne Makedonije. Nije objašnjavao kako bi osvojili Albaniju i od koga. Inače, u tom mitu, koji su patentirali Srbi još osamdesetih godina, zanemaruje se činjenica da Bošnjaci i Albanci nisu imali nikakve političke kontakte, planove niti ambicije stvaranja zajedničke države.

³⁸² IVAN BENDER: (...) *Spomenuti našem vojniku nekakav suživot nakon ovoga svega, bez totalnog razgraničenja sa Muslimanima, bila bi za nas katastrofa. Osobno smatram (...) da ne postoji (...) neka sila koja će hrvatskog čovjeka natjerati da on živi sa Muslimanima na tim prostorima (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 44.

³⁸³ (...) *Kada se gleda naš ukupan broj, mi smo onda u ratu sa Muslimanima doživjeli velike žrtve (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 45.

³⁸⁴ (...) *mi smo u HB stvorili državu sa sveukupnim sustavom, i carinskim, i finansijskim, radaš se i umireš s dokumentima Herceg Bosne. Bez HR BH, bez RH, ni jedno rješenje nije prihvatljivo s tim da granice budu u što većoj mjeri obuhvaćale područja čitave središnje Bosne. Mislim da to možemo, ako treba, i vojno uraditi. Oni su vojnički ipak slomljeni. Mi tražimo da se njihovi simboli, i Alija i Silajdžić povuku. Izuzetno je kritičan momenat, neće biti autoriteta koji će moći držati stvari pod kontrolom (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 46.

³⁸⁵ (...) *Simbola u hrvatskom narodu, u Bosni i Hercegovini, nema. Postoje sam dva simbola, to ste vi, osobno, i HDZ, odnosno preko toga HVO (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 46.

³⁸⁶ (...) *Oko tisuću i 400 tona naoružanja je njima spremno da se da polovicom ožujka. Bolje je da se ne ulazi u vrijednost, to je naoružanje druge generacije. Oni će nas vojnički potamaniti. Ta masa koju će dobiti ono je što joj treba (...). Uvođenjem nove tehnike, napose trodimenzionalnog tipa, na teren potpuno će promijeniti ovaj rat, potpuno. Jako teško će biti uvjeriti nekoga da Kiseljak nije Hrvatska. Oni će svi izginuti ali Vitez nikada ne može biti Alijin. Tisuću 650 mrtvih je tamo (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 48.

Projekat Velike Albanije poznat je od kraja 19. stoljeća i u njemu nema Bosne i Hercegovine. Projekat neke „Velike Bosne i Hercegovine“ nikada nije ni postojao. Priča o bošnjačkoj državi, koju nikada ne bi prihvatili Albanci koji bi bili većina u granicama države koju je Sančević ocrtao po već poznatom srpsko-hrvatskom mitu za spoljnu upotrebu, nije ništa do običan mit. Strast s kojom je Sančević to objašnjavao upućuje na veliku vjerovatnoću da su pojedini visoki hrvatski dužnosnici i zaista postali žrtve Tuđmanove mitologije. Čini se da je on vjerovao u to. Ističe da Zapad nema pojma o bosanskohercegovačkim muslimanima, ali da Hrvati znaju sve o njima, a uopće u svom mudrovanju ne uzima u obzir činjenicu da Bošnjaci i Albanci nisu isto, da se uveliko razlikuju po mnogim važnim osobinama, naciji, jeziku, kulturi i da im nije bilo ni na kraj pameti da stvaraju zajedničku državu. Zapravo, on Albance i ne spominje. Zanemaruje ih, ne dajući im nikakav aktivan značaj, kao da oni željno, ali pasivno, čekaju da im Bošnjaci kao oslobodioci dođu u Albaniju. Britanija i Francuska su, prema njemu, uočavale tu opasnost i zato su držale srpsku stranu koja ih je jedina mogla spriječiti. Tuđman je za nastavak politike unije tri republike koja bi se brzo raspala. Držao je da Hrvati moraju uvjeriti Amerikance da bi bilo bolje, u momentu kada *Srpska republika ode Srbiji, da i HR HB ode Hrvatskoj*. Bio je spreman da s *Bosanskom republikom* ostvari konfederalni savez u političkom i ekonomskom smislu, odnosno *u cjelini da je veže* za Hrvatsku.³⁸⁷ Želio je prisvojiti dio bosanskohercegovačke teritorije kroz HRHB, a želio je i ekonomsko i političko tutorstvo nad značajnim dijelom Bosne i Hercegovine kroz *Bosansku republiku*. To je pokušavao ostvariti preuzimanjem zadace „prenošenja prozapadnih“ Bošnjaka „na hrvatskim leđima u zapadnu civilizaciju“. Radi toga je izmislio da mu je Zapad dao tu zadaću. On ju je nametnuo sam sebi kako bi na taj način gospodario i tim dijelom Bosne i htio je da mu je Zapad potvrdi. Bio je zainteresiran da se srpski dio smanji kako bi se iz njega namirio procenat teritorije koji su Bošnjaci potraživali, a ne iz hrvatskog. Imao je svoje ljude po zadatku u obje „republike“. U *Hrvatskoj republici* posao bi do kraja obavili Bobanovi nasljednici, a u *Bosanskoj* ljudi okupljeni oko Komšića koji mu se savršeno uklapao za hrvatskog lidera na tom području. On je trebao vezivati *prozapadne* Bošnjake koji bi *Bosansku republiku* odveli u konfederalni savez s Hrvatskom. Jedan od značajnih faktora koji je vezivao Tuđmana u namjeri da kontrolira *Bosansku republiku*, ili bošnjačku samostalnu državu, bio je novac za koji je očekivao da će doći u velikim iznosima od islamskog

³⁸⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 49-52.

svijeta za nju. Zato je naglašavao ekonomski faktor u konfederalizaciji. U razgovorima sa svojim ljudima često je isticao hrvatsku nemoć uzrokovanu islamskom kupovinom američke i njemačke podrške Bošnjacima. Također je zapazio da su i Bošnjaci očekivali, ali i dobijali, velika materijalna sredstva od islamskog svijeta. Želio je, da poput Njemačke i SAD-a, i sam ostvari materijalnu korist za “brigu” o muslimanima. Tokom rata već ju je ostvarivao kroz zbrinjavanje bošnjačkih izbjeglica u Hrvatskoj, veliki udio u korištenju humanitarne pomoći i visok procenat za kršenje embarga na oružje za ARBiH. Polovinu naoružanja i opreme namijenjene ARBiH uzimala je Hrvatska, a ostatak je opet polovljen na teritoriji HB.³⁸⁸ Smatrao je da Bošnjaci nemaju osnove da zadrže Neum ako bi se unija raspala.³⁸⁹ Tuđman je počeo zvati *Bosansku republiku Bošnjačko-muslimanskom*.³⁹⁰ Ni u skromnom dijelu Bosne i Hercegovine koji bi dobili za svoju republiku, po njegovim planovima, Bošnjaci ne bi ostvarili centralnu dominaciju nad cijelim teritorijem jer je želio unutar njihove republike kantone za hrvatska područja i općine gdje nema dovoljno prostora za kanton. Jedna Herceg-Bosna bila je u Bosni i Hercegovini, a druge je namjeravao graditi u *Bošnjačko-muslimanskoj* republici kroz kantone ili kroz općine u bošnjačkim kantonima. Prihvatanjem Tuđmanovog koncepta Bosne i Hercegovine kao unije tri, međusobno jasno i tvrdo razgraničene, republike, Bošnjaci bi teritorijalno potpuno izgubili teritorij koji je bio pod kontrolom HB, a

³⁸⁸ (...) *Količina oružja koje se preko Hrvatske prevozilo za ARBiH određivana je sukladno hrvatskim interesima* (...). Up.: „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9. (...) *Hrvatska je zadržavala sebi dio oružja, humanitarne pomoći i druge pomoći za Bosnu i Hercegovinu* (...). Up.: „Iz Zagreba stizalo oružje za BiH, a Hrvatska je dio uzimala za sebe-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (14)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 19. decembar 2000, 9. **Prema Mesiću, između Bosne i Hercegovine i Hrvatske postojao je neki nepisani dogovor da dio oružja za ARBiH ostane HV-u. Mesić je pitao Izetbegovića je li zadovoljan dogovorom. Odgovorio mu je: Bio bih zadovoljan kada još dio ne bi ostajao u Hercegovini.** Up.: „Boban je Muslimane zvao balijama-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (19)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 25. decembar 2000, 9.

³⁸⁹ (...) *Moramo braniti tu teritoriju i učvrstiti HB, biti spremni, ako dođe o otejepljenja RS, da i Sabor HB donese odluku o priključenju Hrvatskoj, prosto kao odraz* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami*..., Knjiga druga, 52.

³⁹⁰ (...) *Iako su Amerikanci i Njemci za ideju zajedništva Muslimana i Hrvata, mi moramo kod Muslimana i Amerikanaca poticati ideju, koju su Izetbegović i Silajdžić u razgovoru sa mnom kazali, da je za njih, možda, i bolje da idu na samostalnu Bošnjačko-muslimansku državu (...) da budu samostalni subjekti u međunarodnom životu i da onda dobivaju tu pomoć islamskih zemalja, iz svijeta, izravno za svoju Bošnjačko-muslimansku državu* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami*..., Knjiga druga, 53.

zauzvrat bi dobili unutar svoje republike hrvatske kantone i hrvatske općine u svojim kantonima. Jedna Herceg-Bosna bi otišla, a ostale bi nove. Umjesto radikalnog Bobana, dobili bi prihvatljivog Komšića.

Tuđman je nudio i bošnjačke kantone u *Hrvatskoj republici*, ali to im ne bi osiguravalo put prema nezavisnosti od Hrvata s obzirom na činjenicu da bi i *Hrvatska republika* kroz ujedinjenje i *Bošnjačko-muslimanska* kroz konfederaciju bile u sastavu Hrvatske. Navodno zbog bojazni da Arapi naoružaju ARBiH *jednim sofisticiranim naoružanjem* koje bi dovelo Hrvate u nepovoljan položaj, Tuđman se odlučio na popuštanje i prihvaćanje unije: *Inače, da nema tog momenta, rekao bih ustrajmo na svome i ne želimo razgovarati*. U istom razgovoru učesnici su, pa i Tuđman, isticali da su Bošnjaci ratoborni, a Hrvati skloni miru i prestanku rata. Iz prethodne rečenice ne bi se moglo tako zaključiti. Za smjenu Izetbegovića i Silajdžića kaže da je nerealna, jer *Silajdžić je konj, na koga igraju, sve više, ali moglo bi se Ganića*. U zamjenu za Neum, a da bi pred svijetom pokazao susretljivost prema Bošnjacima, bio je sklon ponuditi im u zakup turističke objekte na Pelješcu. Žužul je smatrao da nije velika distinkcija od udara zapada na Hrvate *ukoliko u roku od nekoliko dana udari na Srbe*. Mislio je na udar bilo koje vrste, uključujući i vojni.³⁹¹ Tuđman je naglasio da Hrvati moraju voditi računa da se svojom politikom usklade s *najvećom, glavnom, velesilom, ali i biti spremni, na ono što su im i u Vatikanu tražili, na žrtve*. Boban je bio prva kadrovska žrtva. Međutim, podvukao je da od najbitnijih ciljeva ne mogu odstupiti.³⁹² Ivić Pašalić ga je informirao da je na zadnjoj sjednici predsjedništva HDZ-a BiH donesena odluka da se poslanici Vijeća građana Republike Bosne i Hercegovine uvedu u zastupnički dom HRHB (sabor) *radi toga što će društvo iz Sarajeva uporno osporavati legitimitet vlasti HRHB*. Bio je 21 poslanik u Vijeću građana. Valenta je postavljen za koordinатора vlade za srednju Bosnu, a Vlado Šantić za potpredsjednika sabora.³⁹³ Za sabor su predložena i *dva muslimana* (Rusmir Agačević Rus i Mesud Šabanović).³⁹⁴ Tuđman je radi Šabanovića proširio predsjedništvo

³⁹¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 53-55.

³⁹² (...) *Ne možemo odstupiti da se formira HR HB, pa ćemo vidjeti kako se ona realizira, u kakvim ustavnim i teritorijalnim okvirima (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 56.

³⁹³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 60-64.

³⁹⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 65. Rusmir Agačević Rus iz Travnika, prijeratni bosanskohercegovački umjetnik, profilirao se kao vatreni zagovornik Herceg-Bosne od njenih prvih dana djelovanja. Mesud Šabanović iz Dervente osnivač je HDZ-a za tu općinu. Na izborima 1990. izabran je u Vijeće građana Skupštine Bosne i Hercegovine.

sabora HB na pet članova.³⁹⁵ Nije želio imenovati Bobanovog nasljednika u liku novog predsjednika HRHB, nego da njegovu dužnost preuzme predsjedničko vijeće koje bi činilo predsjedništvo sabora. S obzirom na to da nije postojao ustav HRHB koji bi to pitanje regulirao, ali jeste temeljna odluka koja nije poznavala predsjedničko vijeće, naložio je da se ona dopuni. Javnosti je ovu promjenu trebalo objasniti Bobanovom navodnom voljom da ga u vršenju dužnosti naslijedi predsjedničko vijeće koje bi djelovalo u prelaznom periodu. Zubak je, kao šef delegacije HRHB, imao *crni telefon* s kojim je bio u svakodnevnoj vezi sa Šuškom, a po potrebi i Tuđmanom. Akmađić je bio član. Boban je predložio i Živkovića iz Bosanske Posavine da *paralizira nezadovoljne Posavljake*.³⁹⁶

Tuđman je dao instrukcije predstavnicima HRHB za odgovor njihovog sabora na deklaraciju HNV-a od 6. januara 1994. godine. Prvi zadatak bio je dozirano političko obezvrijeđivanje ljudi koji su učestvovali u njenom donošenju, a koji su se predstavili kao politički kadrovi izabrani na izborima 1990. za Skupštinu i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, predsjednici i potpredsjednici gradskih i općinskih skupština, članovi središnjih i glavnih odbora hrvatskih stranaka, članovi središnjice HKD Napredak, predstavnici Katoličke crkve, sabora Hrvata Bosanske Posavine i središnje Bosne, domovinskih organizacija i kao kulturni, znanstveni, gospodarski, zdravstveni i drugi eminentni bosanskohercegovački djelatnici hrvatske

Bio je jedini Hrvat islamske vjeroispovijesti od ukupno 44 poslanika Hrvata u Skupštini i jedini njen član koji se odlučio priključiti ZNG-u. U junu 1991. raspoređen je u 3. *samostalnu bojnu* u Slavonskom Brodu na mjesto pomoćnika komandanta za IPD. Nakon toga vršio je razne funkcije od komandira čete, vođe izviđačko-diverzantske grupe, zamjenika komandanta taktičko pješadijsko-tenkovske grupe i na kraju, Tuđmanovom naredbom, raspoređen je u TG *Istočna Posavina* koja je djelovala u Slavonskom Brodu, a na mjesto operativnog organa. Nakon ranjavanja u Bogdanovcima kod Vukovara, u bolnici za ortopedsku rehabilitaciju, pokrenuo je inicijativu za osnivanje HVIDRA-e RH. Rukovodio je radom njene osnivačke skupštine zajedno sa Šuškom. Nakon toga osnovao je Udrugu Bošnjaka branitelja Hrvatske koja djeluje i danas. Penzioniran je u činu brigadira HV-a. Objavljivao je priče u *Bošnjačkoj pismohrani*, mjesečniku Bošnjaka Hrvatske Preporodov *Journal*, a 2004. izdao je zbirku pripovjedaka *Šejh i druge priče*. Član je KDBH *Preporod*. Nije politički aktivan.

³⁹⁵ Bender kao predsjednik i Mađarević, Kordić, Šantić i Šabanović kao članovi.

³⁹⁶ Za sve vrijeme trajanja HB, sve kandidate za njene visoke funkcije morao je odobriti Tuđman ili su postavljeni po njegovom prijedlogu. Nijedan nije mogao biti imenovan bez njegove saglasnosti, a naročito uz njegovo protivljenje. Bila je dovoljna njegova i najmanja sumnja da predlagatelj kandidata odustane od svog prijedloga uz najdublja izvinjenja i laskanja Tuđmanovoj nepogrešivoj pronicljivosti. Karakteristike svih kandidata pomno su analizirane pred njim i niko nije mogao nikoga progurati ako Tuđmana nije uvjerio da je to pravi čovjek za provođenje njegove politike na funkciji za koju se predlaže.

nacionalnosti. Nisu ih smjeli odbaciti, ali su im morali *argumentirano i dokumentirano odgovoriti ko su oni zapravo i kako bi se trebali ponašati*.³⁹⁷ Trebali su im dokazati da nisu nikakvo vrhovno predstavničko tijelo, te da *moгу samo predstavljati Hrvate koji se nisu uključili u borbu protiv srpske i muslimanske agresije*.³⁹⁸ Tuđman im nije želio oduzeti pravo da govore u ime ugroženih Hrvata u Sarajevu i srednjoj Bosni, odnosno nije ih htio potpuno politički eliminirati jer ih je namjeravao iskoristiti da *Bosansku republiku* vežu za Hrvatsku i osiguraju u njoj hrvatske kantone, ali i općine u bošnjačkim kantonima.³⁹⁹ Hrvatski radikalizam odgovarao mu je za teritorijalno otcjepljenje HB i njeno priključenje Hrvatskoj. Politička umjerenost Hrvata iz HNV-a – uvjetovana realnošću njihovog položaja u većinski bošnjačkim sredinama, daleko od dometa HB, i njihovom željom da biološki, kulturno, pa čak i politički tu opstanu – odgovarala mu je za nastavak njegove politike u *Bosanskoj republici*. Htio im je dati odgovor na njihovu deklaraciju, ali samo iz razloga da im podvuče crtu kako bi ih upozorio dokle je njihova granica, a iza koje počinje hercegbosanska. Zato je odgovor morao biti doziran, umjeren i argumentiran. Hrvate iz *Bosanske republike* tek je čekala zadaća koju su Hrvati HB već dovršavali. Nakon ujedinjenja s Hrvatskom njihova uloga bi se završila, ali je trebala početi Komšićeva s HNV-om čiji zadatak ne bi bio radikalne nego diplomatske naravi. Posebno je skrenuo pažnju da se treba pozabaviti stavovima iz deklaracije u kojima odbacuje svako rješenje krize koje bi prihvatilo dotadašnje etničke progone i omogućilo njihov nastavak, „humano“ preseljavanje, zadovoljilo agresora i prihvatilo teritorijalno stanje nametnuto silom. Kao najvažniji dio deklaracije, na koji je čelništvo HRHB moralo naći adekvatan odgovor, jeste njeno osporavanje prava bilo kome da potpiše podjelu Bosne i Hercegovine i zahtjev da predstavnici HNV-a učestvuju u pregovorima o krizi u Bosni i Hercegovini.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 66-71.

³⁹⁸ Kada se odlučio na uklanjanje Bobana, stalno je isticao da je organizator otpora srpskoj agresiji. Kao takvog ga je predstavljao i strancima koji su zahtijevali njegovo političko eliminiranje. Čak je i Bobanu lično laskao, prilikom obrazlaganja potrebe njegovog odstupanja, da cijeni činjenicu da je organizator otpora i da će se to, dok god je on živ, poštovati. Priča o organiziranju ili eskivaciji otpora srpskoj agresiji bila je samo zbog javne upotrebe, pohvale pred uklanjanje isluženog kadra, ili političke diskreditacije ljudi koji nisu potpuno pod njegovom kontrolom.

³⁹⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 72.

⁴⁰⁰ Isto, 72.

Ta prava, potpis na podjelu Bosne i Hercegovine i učestvovanje na pregovorima koji bi doveli do nje, Tuđman nije želio dijeliti između HRHB i HNV-a. Zadatak ovih drugih bila je briga za Hrvate u *Bosanskoj republici* i njeno približavanje Hrvatskoj, a podjela Bosne i Hercegovine i međunarodne konferencije za dužnosnike HB koje je on postavio ili prihvatio kao prijedloge ljudi u koje je imao povjerenje. Ženeva i Washington su bili, u Tuđmanovoj percepciji, za Zubaka i njegovu družinu iz HRHB, a Komšiću sa saradnicima nije trebalo ići dalje od Sarajeva do Zagreba. Hrvatsko narodno vijeće se hvalilo kako podržava i prihvaća stajališta koja o krizi ima Katolička crkva. Zato je Tuđman dao zadatak Hrvatskoj republici Herceg Bosni da i ona uspostavi dobre odnose s Crkvom kako bi zadobila njenu podršku. Njenim čelnicima predložio je sastanak s kardinalom Kuharićem.⁴⁰¹

Tuđmanovu laž nije teško prepoznati. Svaki put, kada bi htio nekoga diskreditirati ili zavesti, poslužio bi se “tajnim” informacijama samo njemu znanim i kao takvim neprovjerivim. To je često koristio da sumnjičavima objasni “tajnu” politiku Alije Izetbegovića iznesenu njemu lično u četiri oka ili u nekom neimenovanom zapadnom glasilu. Ovaj put htio je sudionicima razgovora dokazati kako on ima veću podršku Vatikana od bosanskohercegovačkog nadbiskup.⁴⁰² Hercegbosanskim aktivistima bilo je važno da je papa na njihovoj strani, a šta nakon toga o njima misle Puljić i Anđelović, potpuno je nebitno. Ipak, Tuđman ih je želio pomiriti s vrhom Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini ohrabrujući ih “činjenicom”, upotrebljivom samo u njihovom krugu, da oni imaju podršku i razumijevanje Vatikana, a ne dio zagrebačkog Kaptola i bosanskohercegovački nadbiskup.⁴⁰³ Međutim, činjenica da ih je želio pomiriti svjedoči da su mišljenja vrha Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj bila itekako važna papi u određivanju njegovog odnosa prema hrvatskoj politici. Nije želio dopustiti da se HNV i Katolička crkva nametnu papi svojim stavovima i prijedlozima. Raspitivao se za potpisnike deklaracije, kao naprimjer, za

⁴⁰¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 72-73. (...) *Komarica je u potpunosti podržavao našu politiku. Perić je bio za našu politiku, ali je bio i veoma kritičan prema vama dolje. Fratri, bosanski, su najvećim dijelom bili kritični prema nama, a nadbiskup je, očito, veoma blizak HNV (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 73.

⁴⁰² (...) *Ja vam, ovako u ovom krugu našem, mogu reći da je Vatikan (...) pa i nuncije u Zagrebu, uz stanovite kritičke primjedbe na našu politiku, na simbole (Boban je glavni simbol), da su u cjelini (...) više na našoj politici nego li sarajevski nadbiskup, a dijelom i naš Kaptol (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 73.

⁴⁰³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 73.

Tvrtka Nevjestića i Franju Topića.⁴⁰⁴ Trebalo ih je političkom i moralnom diskreditacijom dovesti u okvire preko kojih ne bi prelazili, a ostali bi u službi njegove politike u *Bosanskoj republici*. Počeo je shvatati da ga je Komšić nadmudrio. Za njega je predložio da se u odgovoru na deklaraciju istakne da je bio član CK Bosne i Hercegovine i komunistički gubitnik na izborima 1990. i da kao takav ne može nikoga predstavljati osim ugroženih Hrvata Sarajeva i srednje Bosne. Akmadžić ga je podsjetio da je on lično predložio Komšića za člana predstavničkog tijela unije. Tuđman mu je ljutito objasnio da je to vijeće koje bi radilo za hrvatske interese i ne bi se suprotstavljalo hrvatskoj državnoj politici. Nije znao skriti ljutnju, pa je sagovornike, koji bi ga naljutili, oslovljavao imenom i prezimenom. Tako se obratio i Akmadžiću, uvrijeđen njegovim podsjećanjem da je Komšić njegov lični izbor, kao što se ranije obraćao i Milenku Brkiću. Članovi HNV-a, prema Tuđmanu, ne mogu se predstavljati kao vrhovno političko tijelo hrvatskog naroda Bosne i Hercegovine.⁴⁰⁵ Tu je Komšić prešao crtu koju mu je Tuđman podvukao prihvaćajući njegovo vlastito nuđenje da mu odobri liderstvo među Hrvatima koji bi ostali u *Bosanskoj republici*. Zanimljivo je da je i Boban prije rata bio komunistički kadar, te da uopće nije sudjelovao na izborima 1990, pa ni on, kao ni *gubitnik* Komšić, nije imao legitimitet da predstavlja bosanskohercegovačke Hrvate, ali u njegovom slučaju Tuđmanu to nije smetalo. Boban ga je upozorio kako je fra Ljubo Lucić *najopasniji*, a Sančević je pojasnio da je Topić *vrlo blizak Puljiću, da mu je prvi saradnik i da je cijelo vrijeme bio jako kritičan prema Herceg Bosni*. Žužul je poentirao konstatacijom da se Komšić povukao, a da su *Stanić i Kovačević politički egzibicionisti, naročito Kovačević, koji nisu sa sobom na čisto*.⁴⁰⁶ Nakon Žužula, Tuđman je osjetio potrebu da još malo objasni Akmadžiću svoj odnos s Komšićem.⁴⁰⁷ Obavijestio je sagovornike da je

⁴⁰⁴ Za Topića je neko od neimenovanih učesnika sastanka objasnio da je profesor teologije i *pop s naočalama*.

⁴⁰⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 74.

⁴⁰⁶ Isto, 76-78.

⁴⁰⁷ (...) Još nešto, Mile Akmadžiću, što se tiče Komšića. Ja sam sa Komšićem razgovarao, zato što sam ja upamtio Komšića, kao jednog od najprogresivnijih komunista...kada se pojavio, ja sam razgovarao s njim, da bih ga pokušao pridobiti za našu politiku. I rekao sam mu možete biti, Komšiću, i član Predsjedništva, ali pod uvjetom da postavite da Alija obustavi ofenzivu protiv naših Hrvata. On se pretvorio u fasadu za ofenzivu protiv Hrvata. Alija mi je rekao treba nam tvornica eksploziva. A ja mu kažem, tvornicu eksploziva nećete dobiti. Jer, sve kada biste osvojili Vitez, ona odleti u zrak. Imati ćete vi žrtve, mi žrtve, mi ćemo možda imati 50, 60 tisuća novih izbjeglica i s time ćete za vazda pokopati mogućnost prijateljstva, saradnje (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 79-80.

predložio Izetbegoviću da zajedno koriste SPS Vitez i BNT Novi Travnik.⁴⁰⁸ I Boban se osjetio pozvanim da prozove Akmadžića po imenu i prezimenu i da mu kaže da je i on član HNV-a. Boban je predložio Akmadžiću da odmah da izjavu medijima kako nije član HNV-a da bi njome, *uokvirenom u novinama*, dao poticaj Mariofilu Ljubiću, Vjekoslavu Baraću, Peri Vasilju, Damjanu Vlašiću i drugima da isto postupe. Sančević se založio za oštru diskvalifikaciju Božidara Matića, ranijeg rektora Sarajevskog univerziteta i generalnog direktora Energoinvesta, *koji napada sve što je Herceg-Bosna i što je Tuđman*. Tuđman se složio s Bobanom da bi Akmadžić, koji je bio na sjednici HNV-a, trebao dati izjavu za medije, bez obzira što se on pravdao da im je *rekao što treba*. Granić je stao u odbranu Akmadžićevog držanja na HNV-a, *jer je bio svjedok*, i kazao da je *onaj Markešić teški jad od čovjeka*.⁴⁰⁹ Za Tomislava Obrdalja, člana HNV-a, svi su se založili da ga ne treba diskreditirati jer je provjereno odan Tuđmanovoj politici.⁴¹⁰ Prema Tuđmanu, Komšić se oteo kontroli i postao američki čovjek, te na njega mora biti *posebno odabrana i pripremljena hajka*. HNV-u su naročito zamjerili što je zasluge HVO-a pripisao sebi.⁴¹¹ Na kraju sastanka Tuđman je obećao da će održati HB, *u ovom ili onom obliku*, i ponovo podsjetio hercegbosanske kadrove da pokušaju ugovoriti sastanak s Kuharićem.⁴¹² Zubak je odlično znao šta je red pred Tuđmanom: *Gospodine Predsjedniče, nije običaj da se govori poslije vas*.⁴¹³ Time je sastanak završen.

Četiri dana pred potpisivanje Vašingtonskog sporazuma predstavnici HRHB i članovi hrvatske pregovaračke delegacije ponovo su se sastali s Tuđmanom i njegovim najbližim saradnicima. Izvijestili su ga da je hrvatska delegacija u Beču bila jedinstvena za razliku od bosanskohercegovačke. Silajdžić je imao jedan, a Izetbegović drugi konsultantski tim. Silajdžić je

⁴⁰⁸ (...) *Alija se pitao kako će pristati na to kada će njegova vojska svakako osvojiti Vitez i kako će joj narediti da ga napusti. Komšiću sam rekao da može biti tamo ako može utjecati na Aliju da obustavi ofenzivu i da se sporazumije sa Hrvatima. On ne provodi to nego Alijinu politiku i još nekih centara. Amerikanci su svojim avionima prevezli neke učesnike HNV iz Kalifornije u Sarajevo (to je taj centar). Deklaracija ostaje kao dokument s kojim će vršiti pritisak do posljednjeg momenta na našu politiku u HB (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 80.

⁴⁰⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 80-83.

⁴¹⁰ Tuđman je Obrdalja odlikovao 1995. godine *Redom kneza Branimira s ogrlicom* i 1996. godine *Redom Stjepana Radića*. Up.: Obrdalj, Tomislav, *Jedan život od Bleiburga do danas, sjećanje-svjedočenje-zabilješke*, Sarajevo, 1998, 336-337.

⁴¹¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 84.

⁴¹² (...) *nije slučajno što je sva opozicija u Hrvatskoj, gotovo, bila na njihovim pozicijama (...) ako neko živi pod dojmom multikulturalne i multietničke Amerike, onda mu je teško shvatiti da to ne može tako biti ovdje (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 85.

⁴¹³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 86.

požurivao potpisivanje sporazuma, a Izetbegović otezao. Granić je rekao Silajdžiću da Hrvati imaju dvije konstante. Jedna je bila konfederacija Federacije Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, a druga da neće ni u kakvu Jugoslaviju ako dođe do nekog povezivanja. Silajdžić ga je uvjerio da ni Bošnjaci neće. Amerikanci su se brinuli da Bošnjaci ne povećavaju teritorijalne zahtjeve jer su očekivali da će Srbi teško pristati na 51% teritorije za Federaciju i smatrali potpuno nerealnim da pristanu na više. Tako su mislili i Nijemci. Bosanskohercegovačka delegacija tražila je Donji Vakuf i Jajce. Ivo Sanader, zamjenik ministra vanjskih poslova, izjavio je kako je Ljubijankić bio protiv svega što je Silajdžić predlagao. Granić je dodao da ga je Silajdžić marginalizirao i da će tražiti 4-5% više teritorije za Federaciju od 51%. Redman i Steiner su bili sigurni da od toga nema ništa i da može očekivati samo cjelovito Sarajevo. Zubak je objasnio Tuđmanu da će federalni ustav biti vezan konfederalnim ugovorom s Hrvatskom. U taj ugovor ušla je odredba da definitivni sadržaj i oblik konfederacije ovisi o razrješenju stanja u Bosni i Hercegovini, a da se pojedine odredbe, kao carinska unija i odbrambeni savez, mogu implementirati i ranije. Sve je jedno drugim uvjetovano. To je značilo, ako ne bi funkcionirala konfederacija, ne bi se primjenjivao ni ustav Federacije. Tuđman je naglasio da se u prelaznom periodu ne dovodi u pitanje vlast HRHB. Šušak je izvijestio da mu je Roso donio spisak potreba koje mu je Delić dostavio.⁴¹⁴ Sporazum potpisan u Sarajevu po Tuđmanu je ipak bio vojni.⁴¹⁵ Hrvati su se uzdali u bošnjačko nejedinstvo i mislili da će Amerikanci ići na Silajdžića zaobilazeći Izetbegovića. Tuđman je čak promišljao da li je Delić pod Izetbegovićevim utjecajem ili pak nije, jer sporazum koji je potpisao u *Sarajevu potpuno je na hrvatskoj crti*. Akmadžić je predviđao *jaku borbu za vlast* među Bošnjacima ko će na funkcije u Federaciji, a ko ostati na republičkim.⁴¹⁶

Sve su to bile pogrešne procjene, jer Amerikanci nisu zaobišli Izetbegovića, Bošnjaci se nisu razjedinili do te mjere da su bitno ugrozili vlastite nacionalne interese i nisu povelili *jaku* međusobnu *borbu za vlast* u Federaciji i Republici Bosni i Hercegovini. Silajdžić i Izetbegović razišli su se tek nakon rata, a borba za vlast među Bošnjacima otpočela je s prvim poslijeratnim izborima. Međutim, ni tada ostale bošnjačke stranke

⁴¹⁴ Isto, 88-96.

⁴¹⁵ (...) *Oni su za to da idemo zajednički u rat da očistimo Srbe, u tom duhu potpisuju (...).*
Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 97.

⁴¹⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 97-98.

nisu znatno oduzele moći Izetbegovićevoj partiji, što je pokazatelj da je bošnjačko jedinstvo nadživjelo Tuđmana koji je umro 1999. godine.

Nakon četverodnevnih intenzivnih pregovora u Washingtonu, bosanskohercegovačka i hrvatska delegacija 18. marta potpisale su preliminarni sporazum o budućem ustrojstvu i odnosima dva konstitutivna naroda – bošnjačkog i hrvatskog. Federacija Bosne i Hercegovine ustrojena je na kantonalnom principu. Kantoni su dio svojih ovlasti prenijeli na Federaciju (vanjski poslovi, odbrana, državljanstvo, ekonomska politika, finansije, valuta, energetska politika, infrastruktura...). Zadržali su suverenitet u pitanjima policije, obrazovanja, kulture, stambene politike, lokalnog korištenja zemljišta, radija i televizije, finansiranja kantonalnih institucija... Sporazumom je predviđeno uspostavljanje konfederacije Federacije s Hrvatskom. Granić, hrvatski ministar vanjskih poslova, ponudio je da sporazumu pod istim uvjetima pristupe i Srbi. Obavještajna uprava ŠVK procijenila je da su na potpisivanje Vašingtonskog sporazuma od strane Hrvatske utjecala četiri osnovna faktora njene unutrašnje politike, a ne samo međunarodni pritisak: jačanje opozicije unutar HDZ-a prema politici vrhovništva stranke i države prema Bosni i Hercegovini; veoma snažno suprotstavljanje Crkve prema istoj politici i njeno dosljedno insistiranje na cjelovitosti Bosni i Hercegovini; otpor znatnog broja bosanskohercegovačkih Hrvata politici HZHB i odnosu zvaničnog Zagreba prema njima i njihovim interesima i suočavanje sa stvarnošću da se antiinflacijski program vlade Nikice Valentića ne može realizirati bez finansijske podrške iz inostranstva. Ti faktori pojačali su hrvatsku podložnost vanjskim pritiscima.⁴¹⁷

Nova svjetska scena, predvođena Rusijom i SAD-om, ostavila je Hrvatskoj izbor između izolacije i sankcija ako nastavi sa svojom politikom prema Bosni i Hercegovini, i američke pomoći u uključivanju u ekonomske, političke i sigurnosne institucije Zapada, ako je promijenjena. Kao najveću vrijednost sporazuma, Obavještajna uprava je cijenila da je etnički princip razgraničenja odbačen kao primarno mjerilo čime su *a priori* odbačene evropske inicijative o podjeli na tri etničke republike. Dat je okvir koji je za bošnjački i hrvatski narod osiguravao opstojnost i konstitutivnost u zajedničkoj državi i nudio prihvatljivu mogućnost srpskoj strani. Sporazum je vodio novom odnosu snaga koji bi mogao, *bez obzira pristali Srbi ili ne*, prisiliti srpsku stranu na značajne teritorijalne ustupke. Opcija otcjepljenja

⁴¹⁷ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, broj: 09/12-20, *Izveštaj*, Sarajevo, 4. mart 1994. godine.

bosanskohercegovačkih Srba mogla bi se dopustiti samo na onom dijelu teritorije na kojem su bili etnička većina prije rata, a ne i onog dijela na kojem su okupacijom uspostavili većinu. Međutim, takav teritorij bilo bi nemoguće održati u životu. Američki stav, uz izrečenu rusku podršku odbacivanju evropskih planova etničke podjele, zapravo je bio priprema terena Moskvi za njen dio uloge u odnosu na Srbe. Evropske zemlje gurnute su ustranu. U potezima američke i ruske administracije uočavala se jasna koordiniranost (ultimatum NATO-a, dolazak Rusbat u Sarajevo, rušenje aviona VRS-a i odobravajuće reakcije iz Moskve, te raspodjela uloga, SAD za bošnjačku i hrvatsku stranu, a Rusija za srpsku). Obavještajna uprava zaključila je da cjelovitost Bosne i Hercegovine više ne dolazi u pitanje i da je o tome postignuta saglasnost dvije ključne svjetske sile. Od konfederacije Federacije s Hrvatskom očekivala je za Bosnu i Hercegovinu čitav niz pogodnosti izraženih kroz obećanu zapadnu pomoć u obnovi zemlje i garancijama njene sigurnosti kroz zapadne sigurnosne institucije.⁴¹⁸ Glavnu opasnost realizaciji sporazuma predstavljali su ekstremni Hrvati iz Hercegovine koji su gubili svoju paradržavu.⁴¹⁹ Dok je Silajdžić u Washingtonu vodio pregovore s Granićem, Karadžić je posjetio Moskvu. Komandant Glavnog štaba ruske vojske Mihail Kolesnikov izjavio je da je stvaranje bošnjačko-hrvatske federacije ilegalno bez Srba i da oni moraju dići svoj glas protiv nje. Karadžić je izjavio da će Srbi pristupiti Federaciji ukoliko procijene da je to u njihovom interesu. Peter Galbraith, američki ambasador u Hrvatskoj, naglasio je da je Vašingtonskim sporazumom jasno predviđeno da je Bosna i Hercegovina jedna međunarodna jedinica i da mogućnost srpskog otcjepljenja nije predviđena. Srbijanski mediji isticali su da bi bosanskohercegovački Srbi pristali na nekakvu uniju u Bosni i Hercegovini, ali jedino uz vlastiti izlazak na more kod Prevlake i s jasno definiranim pravom na izdvajanje ako bi došlo do približavanja Federacije s Hrvatskom. Britanski mediji Vašingtonski sporazum tumačili

⁴¹⁸ Konfederacija s Hrvatskom podrazumijevala je carinsku i privrednu uniju, zajedničku valutu i koordinaciju u vojnim pitanjima s usaglašenim političkim djelovanjem kroz konfederacijsko vijeće.

⁴¹⁹ Praljak, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, broj: 09/12-20, *Izvještaj*, Sarajevo, 4. mart 1994. godine. Naprimjer, Ilica Lučić, šef SIS-a HRHB, a sadašnji historičar, na sastanku s Tuđmanom 11. juna 1994. izjasnio se da nije zadovoljan Vašingtonskim sporazumom: (...) *Ja nisam sretan Vašingtonskim sporazumima. Ja sam kao Ljubušak, Hercegovac, bio za jednu drugu varijantu. Ja sam praktično veliko Hrvat, ja sam htio bar Banovinu Hrvatsku, nezavisnu, tek potpuno, bez ikakvih, bez Muslimana, bez Srba itd. (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 168.

su kao podjelu interesnih sfera Istoka i Zapada preko Bosne i Hercegovine, podrazumijevajući da će se srpska teritorija otcijepiti i pripojiti Srbiji, a Federacija približiti Hrvatskoj.⁴²⁰

Mesić smatra da je Vašingtonski i Dejtonski sporazum spasio Hrvatsku. On stavlja pod *veliko pitanje* da li bi ona preživjela da je pala Bosna i Hercegovina.⁴²¹

Federacija nije dobila jasno određene granice, ali jeste deset kantona koji su teritorijalno koncipirani tako da je zapravo učvršćuju i sprečavaju njen raspad istovremeno zadovoljavajući nacionalne kriterije. Pet kantona su s bošnjačkom, a tri s hrvatskom većinom stanovništva. Dva kantona Amerikanci su namjerno ostavili nacionalno mješovitim (Srednjobosanski i Hercegovačko-neretvanski) kako bi s njima spriječili odvajanje tri hrvatska od ostalih pet bošnjačkih i obrnuto. Ta dva kantona, poprišta sukoba HVO–ARBiH, postali su vezivno tkivo Federacije. S njima su Amerikanci započeli proces “uravnoteženja” snaga. Unutar Federacije Srednjobosanski i Hercegovačko-neretvanski kanton drže ravnotežu bošnjačkim i hrvatskim kantonima isto kao što Federacija balansira RS-u unutar države Bosne i Hercegovine. Preko Federacije, posebno preko bošnjačko-hrvatskih kantona, Hrvati “kontroliraju” Bošnjake kao što to čine Srbi preko RS-a na državnom nivou. Međutim, Federacija je dovoljno jaka da drži RS “na uzdi”. Tako je Bosna i Hercegovina od uspostavljanja Federacije postajala država “uravnoteženih” naroda i njihovih entiteta. Hrvati su bili previše slabi da bi dobili vlastiti entitet, a istovremeno jako bitni da kontroliraju Bošnjake i ojačaju ih naspram Srba. Zadaću koju su dobili od Zapada uspostavom Federacije, koju je Tuđman razumijevao kao “prenošenje na hrvatskim leđima” Bošnjaka u evropsku civilizaciju, zapravo je zadaća njihovog sprečavanja da stvore svoju vlastitu državu nezavisnu od Srba i Hrvata. Istu su dobili i Srbi u Daytonu. Razlika je samo u tome što Tuđman nije mogao dobiti *hrvatsku republiku* kao Srbi jer bi po automatizmu Bošnjaci dobili

⁴²⁰ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, broj: 09/12-20, *Izveštaj*, Sarajevo, 4. mart 1994.

⁴²¹ “Postrojbe Hrvatske vojske ilegalno su poslone u BiH-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (7)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 12. decembar 2000, 9. **Owena Mesić doživljava kao neprijatelja Bosne i Hercegovine. Up.:** “Lord Owen je poticao raspad BiH i ne kanim mu to oprostiti-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (15)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 20. decembar 2000, 9; „Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 27. decembar 2000, 9.

muslimansku, a što SAD ne bi prihvatile, za razliku od kratkovidog Owena i Stoltenberga, iz straha da ne postane “islamistička”. Hrvati su bili slabija karika i svakako pred vojničkim porazom, te su se morali odreći “svoje” republike da Bošnjaci ne bi dobili svoju. Osim toga, već je ranije postojalo njihovo savezništvo s Bošnjacima i trebalo ga je samo ponovo revitalizirati i dovesti u red. Postoje i drugi faktori koji bi se mogli spomenuti zašto su se Hrvati morali odreći “svoje” republike, ali nema ih potrebe sve pobrojavati. U svakom slučaju, Tuđman je morao odustati od *hrvatske republike* i tražiti nove načine da zadovolji svoje ambicije u Bosni i Hercegovini. Neposredno nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma ni bošnjačkoj ni hrvatskoj strani nije se žurilo da ga brzo u cijelosti implementiraju. Obje strane željele su što duže zadržati dotadašnje državne aparate jer je rat još uvijek trajao. Ni Amerikancima se nije žurilo s gašenjem Republike Bosne i Hercegovine, a HRHB više nije bila toliko bitna. Ostatak rata vođen je između ARBiH i VRS-a, a kada je nastala potreba za uključenjem i hrvatske strane u borbe, onda je to bila HV. Nakon sukoba s ARBiH, HVO je postao formalna vojska. Nije imao više nikakvu zadaću. Kada je od jeseni 1994. na terenu vojnički profunkcioniralo bošnjačko-hrvatsko savezništvo, bilo je to zapravo bosanskohercegovačko-hrvatsko savezništvo, odnosno saradnja ARBiH–HV. HVO je postao obična pomoćna vojska za HV u njenim b/d u Bosni i Hercegovini, od novembra 1994. do kraja rata, koja je izvodila u saradnji s ARBiH i sukladno sporazumima Bosne i Hercegovine i Hrvatske. U tom periodu HVO nije izvodio nijednu samostalnu operaciju, nego je samo sadejstvovao HV-u i to na pomoćnim pravicima i u drugom ešalonu.

Srednja Bosna poslije Vašingtonskog sporazuma

Pozitivni rezultati sporazuma počeli su se vrlo brzo pokazivati. HVO je lakše davao odobrenja za prolazak humanitarne pomoći preko svoje terito-rije za izgladnjela bošnjačka sela.⁴²² Kada su njegovi interesi bili u pitanju, bio je veoma efikasan. Prema sporazumu, sva artiljerijska oruđa trebala su biti izmještena od linija razdvajanja na daljinu veću od svog dometa i okrenuta prema VRS-u ili stavljena pod nadzor UNPROFOR-a. HVO je Armiji RBiH, da bi joj pomogao da svoja oruđa ukloni iz njegove

⁴²² ICTY, HVO, ZP Vitez, klasa: 8/94, ur. broj: 1739-01/1-03/94-712, *Zapovijed*, Vitez, 15. mart 1994.

blizine što brže, stavio na raspolaganje put Kruščica – Vitez – Putičevo za izvlačenje artiljerije iz Kruščice na l/o prema VRS-u i to već četvrti dan nakon potpisivanja sporazuma.⁴²³

Od 25. marta počelo je veće kretanje civila na relaciji Zenica – Busovača. Dnevno je kroz punktove u Gavrinim Kućama i Kačunima prolazilo oko 150 osoba. Najviše je bilo zeničkih Hrvata i mnogo manje izbjeglih busovačkih Bošnjaka. Zenički Srbi su se preko Busovače i Kiseljaka nastavili iseljavati na srpsku teritoriju. Veći broj zeničkih Hrvata ostajao je na teritoriji pod kontrolom HVO-a. Od 28. marta do 15. juna evidentirano ih je oko 520. U tom broju bilo je oko 180 v/o. Prema sporazumu, oni nisu mogli prelaziti s jedne na drugu teritoriju bez posebnih odobrenja vojnih struktura na području u kojem ih je zatekao mir. Međutim, na razne načine prebacivali su se na teritoriju HVO-a. Kao razloge bijega s teritorija ARBiH navodili su strah od mobilizacije i upućivanje na front prema VRS-u, spajanje s porodicama, strah od ekstremnih bošnjačkih grupa i pojedinaca, nesnošljive životne uvjete (glad, maltretiranje, nemogućnost zaposlenja) i nepovjerenje da će se mirovni sporazum provoditi.⁴²⁴ U smislu slobodnijeg kretanja putnim komunikacijama od najvećeg značaja za svu slobodnu teritoriju Bosne i Hercegovine, osim bihaćkog okruga, bilo je otvaranje puta Gornji Vakuf – Prozor i dalje preko Hercegovine do Dalmacije nakon okončanja oružanih sukoba. Taj put bio je glavni logistički pravac Bosne i Hercegovine. Bio je od posebne važnosti i za HVO jer mu je olakšana saobraćajna komunikacija od Gornjeg Vakufa prema njegovim lašvanskim enklavama, Kiseljaku, Kreševu i Žepču.

Od potpisivanja sporazuma, HVO iz Kiseljaka i Daštanskog je pokazivao interes i želju za njegovo sprovođenje. Problem su predstavljali ekstremni dijelovi nekih jedinica u Kiseljaku. U cilju njihove eliminacije i razoružavanja do 1. januara 1995. godine HVO je proveo operaciju *Pauk*. Zbog sigurnosti prilikom prolaska, jedinicama i pripadnicima ARBiH brigade *B. Jelačić* i *Bobovac* davale su pratnju vojne policije preko svoje teritorije. Obavještajna uprava ŠVK smatrala je da *postoji dobra volja za sprovođenje Sporazuma*.

⁴²³ ICTY, HVO, ZP Vitez, klasa: 8/94, ur. broj: 1739-01/1-03/94-986, *Omogućavanje premještanja orudja A BiH iz Kruščice, zapovijed*, Vitez, 22. mart 1994.

⁴²⁴ ICTY, HRHB, MUP, PU Travnik, PS Busovača, broj: 03-9/4-235-764/94, *Izvešće a u svezi pojave napuštanja građanja hrvatske nacionalnosti iz Zenice, svojih domova i ostanak na teritoriji pod kontrolom HVO-a u periodu od 28.03.-15.6.1994. godine*, Busovača, 17. juni 1994; ICTY, HRHB, MUP, PU Travnik, PS Busovača, broj: 03-9/4-235-765/94, *Službena zabilješka*, Busovača, 17. juni 1994.

U Žepču je realizacija sporazuma išla teško, naročito neposredno nakon njegovog potpisivanja. U noći 21/22. mart HVO je minirao džamiju u gradu. S Martinskog visa 4. aprila otvorio je jaku pješadijsku vatru na položaje 303. Sbbu u rejonu Vukove njive od koje je ranjeno više boraca. Vojna policija *III. xp brigade* blokirala je 27. juna puteve u rejonu Žepča i Novog Šehera, a u rejonu Tujnice jedinice HVO-a zaposjele su položaje prema 201. Vbbr. Prema saznanjima Obavještajne uprave, blokada se desila radi obezbjeđivanja nesmetanog prelaska srpskih civila iz Bočinje i šireg područja Vozuće za Teslić preko skele u Globalici. U isto vrijeme iz pravca Teslića preko Globalice prebačene su neke jedinice VRS-a i MTS prema Vozući. Srpska vojska u tom rejonu kupovala je MTS od HVO-a iz Žepča jer mu više nije trebao u većim količinama. Na Hatkinim njivama HVO i VRS i dalje su održavali međusobne veze. Osim šverca robom, preko teritorije pod kontrolom HVO-a za novac su prebacivani i srpski civili na teritoriju VRS-a. Početkom augusta patrola HVO-a se u rejonu Žepčkog raskršća pomjerila za oko 2 km u tampon-zonu prema teritoriji ARBiH. Svoje postupke u Žepču HVO je pravdao ponašanjem ARBiH u Daštanskom *gdje su u borbenim dejstvima pripadnici 1. korpusa razoružali pripadnike brigade Bobovac*. Lozančić je, kao i ranije, redovno išao u Teslić i Banju Luku i dogovarao nesmetan prolaz ljudi i roba na relaciji Teslić – Novi Šeher – Žepče – Vozuća za Srbe i Žepče – Teslić – Banja Luka – Hrvatska za Hrvate. Preostali Bošnjaci iz Žepča mobilizirani su u radne vodove i angažirani na teškim fizičkim poslovima. U preduzećima i prodavnicama mogla su raditi samo lica hrvatske nacionalnosti. Od marta do kraja augusta na području Maglaja, Novog Šehera i Žepča minirano je ili spaljeno oko 60 bošnjačkih kuća. Vjerovatni cilj bio je sprečavanje povratka njihovih vlasnika. Sporazum između Delića i Petkovića o potpunom razdvajanju snaga do 15. augusta, na području Žepča nije ispoštovan. U izvještaju Obavještajne uprave za period od potpisivanja Vašingtonskog sporazuma do zadnje sedmice augusta 1994. nisu navedeni drugi značajni problemi s HVO-om u z/o 3. korpusa. Određenih incidenata bilo je i u z/o novoformiranog 7. korpusa, ali su se oni ponajviše odnosili na sprečavanje povratka Bošnjaka, maltretiranje na punktovima HVO-a (bez čestog fizičkog nasilja karakterističnog za vrijeme prije sukoba), paljenje bošnjačkih kuća i slično. Neke bošnjačke porodice, preostale na teritoriji HVO-a, protjerane su. Najkritičnije stanje bilo je u općini Vitez na komunikacijama prema Starom Vitezu i Krušćici. Džamiju na Grbavici kod Viteza HVO je minirao

21. maja. Rjeđe su se dešavali oružani incidenti. Na području Gornjeg Vakufa stanje je bilo napeto, ali bez većih incidenata. Stanje u z/o 4. korpusa bilo je najgore, naročito u rejonu Mostara. Ozbiljni incidenti dešavali su se svakodnevno. Dejstva pješadijskog naoružanja i snajpera s linija razdvajanja bila su svakodnevna. Putevi i ulice, kao i poljoprivredne površine, optički vidljivi s položaja HVO-a, bili su veoma nesigurni. Sredinom jula HVO je zapaljivom municijom zapalio 145 hektara vinograda i 13 hektara breskvika *Hepoka*. Šteta je procijenjena na oko osamdeset miliona DM. U b/d tokom sukoba nije ih zapalio vjerovatno računajući da će osvojiti to područje. Neposredno nakon potpisivanja sporazuma, za svega dvadesetak dana, zapaljeno je preko 150 bošnjačkih kuća na području Bune, Hodbine i Dubravske visoravni s ciljem sprečavanja povratka njihovih vlasnika. Kuće su najčešće paljene nakon obilaska od strane vlasnika. Od potpisivanja sporazuma do sredine augusta, iz Jablanice, Konjica, Bugojna i Kaknja naseljeno je oko 10.000 Hrvata u Mostar i oko 2.000 u Čaplinu i Stolac. Preko dvadeset Bošnjaka ubijeno je na području Mostara pod kontrolom HVO-a od marta do kraja augusta. Nakon dolaska Darija Kordića na čelo HDZ-a život hercegovačkih Bošnjaka na teritoriji HVO-a postao je *još gori* nego ranije. Prema podacima Obavještajne uprave, u dijelu Mostara pod kontrolom HVO-a preostalo je bilo još oko 3.000 Bošnjaka i 1.000 Srba. HVO je postavljao “divlje punktove” na kojima je pljačkao i maltretirao Bošnjake. Neka lica su nestala. Sredinom augusta, zapaljivom municijom s položaja HVO-a, zapaljen je posljednji vinograd *Hepoka* na teritoriji ARBiH.⁴²⁵

Federacija Bosne i Hercegovine kao novo Tudmanovo ruho za HRHB

Opstanak Federacije hrvatski predsjednik vezivao je za njenu konfederaciju s Hrvatskom.⁴²⁶ Zadnjeg majskog dana sastao se s delegacijom HRHB. Prić ga je izvijestio da u HRHB ima *klasične hajdučije*. Bio je optimista da će Federacija zaživjeti, iako su se pojavljivali mnogobrojni problemi, kako pojedinačni na obje strane tako i zajednički.

⁴²⁵ **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 09/11-175, *Zapažanja o primjeni Mirovnog sporazuma HVO-ARBiH*, Sarajevo, 22. august 1994.

⁴²⁶ **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 119. (...) *Ja ne bih osobno prihvatio niti bih vama preporučivao da prihvatite Federaciju da nema konfederacije (...)*. Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 124.

Nakon potpisivanja sporazuma, HVO je smanjivao broj vojnika. S 53.000 pripadnika, u momentu završetka sukoba s ARBiH, planirano je smanjenje na 30.000. HVO je imao 5.600 poginulih i 12.500 ranjenih boraca od početka rata do kraja maja 1994. godine. Od tog broja 2/3 se odnose na gubitke u sukobu s ARBiH. Poginulo je i oko 2.000 hrvatskih civila.⁴²⁷ Republička vlada prihvatila je većinu propisa HRHB, kao i propisa o Federaciji, *sve finansijske i druge stvari*, ali nije htjela *da čuju za kunu*. Tuđman je odlučio da *hrvatsko pučanstvo ima kunu*. Kordić je izvijestio o mitingu u Vitezu na kojem *su prije svega bile majke i udovice* poginulih boraca, *najviše ljudi u crnini*. Pred Valentin ured podmetnuta je eksplozivna naprava. Nakon toga organiziran je još jedan miting i fizički napad na Valentu.⁴²⁸ On je odranije bio omražen među hrvatskim stanovništvom, naročito izbjeglicama, zbog zagovaranja i djelovanja na “humanom” preseljavanju. Kordić, novi predsjednik HDZBiH, i njegovi saradnici održavali su sastanke u Vitezu, Novom Travniku, Busovači i dijelu Travnika pod kontrolom HVO-a s predstavnicima civilnih vlasti, starješinama HVO-a, svećenicima, doktorima, predsjednicama udruženja udovica i ratnim vojnim invalidima kako bi im objasnili Tuđmanovu promjenu političkog kursa. Ljudi su bili frustrirani. Željeli su hrvatski kanton u srednjoj Bosni koji im je obećavan. Najžešći otpor bio je u Vitezu zbog najvećih žrtava. Kordić je izvijestio Tuđmana o incidentu s oko 300 Bošnjakinja koje su sa sredstvima za čišćenje krenule preko linije razdvajanja svojim kućama na teritoriji HVO-a kako bi ih počele čistiti za povratak. Dočekale su ih udovice i majke poginulih boraca HVO-a kamenjem. Hrvate je najviše frustrirao povratak Bošnjaka i Kordić je to smatrao osnovnom psihološkom barijerom. Tadašnje stanovništvo hrvatskih srednjobosanskih enklava bilo je radikalno podijeljeno o tom pitanju. Domicilno stanovništvo bilo je oštro protiv povratka Bošnjaka dok su izbjeglice bile za njihov povratak jer su u tome vidjele mogućnost svog povratka na teritoriju pod kontrolom ARBiH. Novotravnički Hrvati držali su se drugačije od viteških jer nisu sačuvali cijelu teritoriju svoje općine i željeli su se vratiti na onu pod kontrolom ARBiH, te su shvatali da je cijena toga povratak Bošnjaka na dio općine

⁴²⁷ Isto, 120-121. Vladimir Šoljić je 1995, u vrijeme dok je bio ministar odbrane HRHB, izvijestio Tuđmana da je 6.500 boraca HVO-a poginulo i nestalo. Oko 15-ak hiljada bilo ih je teže i lakše ranjeno. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga 2, 469. Prlić je nakon Dejtonskog sporazuma iznio precizne podatke: 6.270 poginulih i 15.901 ranjenih. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga 2, 493.

⁴²⁸ Isto, 125.

pod kontrolom HVO-a. Najveći otpor povratku Bošnjaka bio je u općinama koje nisu imale svojih lokalnih izbjeglica. Njih nije mnogo zanimala uvjetovanost povratka Hrvata povratkom Bošnjaka. Kordić je smatrao da treba više *finansijski uložiti u središnju Bosnu da bi ljudi lakše nešto prebolili* i kako bi se premostila kriza prihvatanja Federacije. Predložio je dijeljenje jednokratnih invalidnina i naknada porodicama poginulih jer su te kategorije najteže proživljavale razočarenje u neostvarene ciljeve HRHB. Plaće vojnika HVO-a iznosile su 55 DM, a nove potrebe bile su *drugačije od onih tokom sukoba kada je bilo dovoljno samo brašno, ulje, šećer i so jer sa otvaranjem cesta ljudi hoće i kilu naranči, kilogram banana*. Tražio je *kvalitetno medijsko pokrivanje*. S deblokadom enklava počelo je veliko iseljavanje hrvatskog stanovništva u inostranstvo. Oko 306.000 Hrvata već je bilo izbjeglo iz Bosne i Hercegovine, što je činilo oko 40% od njihove ukupne populacije. U HRHB je bilo oko 146.000 izbjeglica. To ukupno iznosi 452.000 izbjeglica, što je znatno više od polovine prijeratnog broja Hrvata u Bosni i Hercegovini. Prlić je smatrao da Hrvati imaju jači interes za povratak jer je više njih otišlo s teritorije ARBiH nego što je protjerano Bošnjaka s teritorije HVO.⁴²⁹ Hrvati su imali *stalnu tendenciju pomjeranja*

⁴²⁹ Velika razlika u broju bošnjačkih i hrvatskih izbjeglica nije iz razloga što je HVO protjerao manje Bošnjaka sa svoje teritorije nego što je iselio više Hrvata s teritorije ARBiH. Sa svoje teritorije protjerao je većinu Bošnjaka, naročito u srednjoj Bosni, na području oko srednjeg i donjeg toka Neretve i sa stolačke općine. Manje ih je protjerao s tomlavgradske i livanjske općine, a u Bosanskoj Posavini nije provodio "etničko čišćenje". Na pitanje zašto je protjerao sve Bošnjake južno od Mostara, a ostavio ih nekoliko hiljada na livanjskoj i tomlavgradskoj općini, nije teško odgovoriti. Prostor južno od Mostara strateški je bio važniji od jugozapadne Bosne. Tudman se plašio vojničkog i demografskog prodora Bošnjaka niz Neretvu prema Neumu što bi, po njegovom razumijevanju, dovelo do odsijecanja južne Hrvatske od Dalmacije. Sličnu opasnost tomlavgradski i livanjski Bošnjaci nisu mogli izazvati jer su teritorijalno odsječeni od srednje Bosne, a kada bi se i povezali, ne bi mogli vojnički ni demografski izbiti na neku bosanskohercegovačku morsku obalu kao u Neumu i tako teritorijalno rasjeci Hrvatsku. Teritorija koju je HVO izgubio bila je od prije rata po broju stanovnika naseljenija (srednja Bosna) od one koju je držao (zapadna Hercegovina) i to je razlog tolikoj razlici u broju izbjeglica. U srednjobosanskim općinama, koje je u cijelosti ili dijelom izgubio, živjelo je mnogo više Hrvata nego u cijeloj Hercegovini. Isto tako je i s Bošnjacima. Njihov broj na području jugozapadno, jugoistočno i južno od Mostara nije visok. Gledano teritorijalno, HVO je zadržao najslabije naseljeno područje Bosne i Hercegovine tako da su Hrvati u Bosni i Hercegovini bili narod s najvećim procentom izbjeglica u odnosu na svoj ukupan broj. Bilo je više Hrvata koji su, zbog Tudmanove politike, ostali bez domova od Hrvata kojima je HVO odbranio zavičaje. Osim toga, prostor koji je zaposjeo i odbranio geografski je najpasivniji u Bosni i Hercegovini, a do rata je bio i najsiromašniji. Najkvalitetniji i najnaseljeniji prostor na kojem su živjeli Hrvati (Bosanska Posavina i najveći dio srednje Bosne) HVO je izgubio. U jednoj prilici, a koja je već spomenuta, Prlić je teritoriju HRHB nazvao najnerazvijenijim prostorom koji ekonomski ne može opstati ako se Bošnjaci privredno preorijentiraju prema Srbiji i crnogorskoj luci Bar. Kada bi rezimirali vojničke uspjehe HVO-a u

prema zapadu. Samo iz Zenice ih je nakon smirivanja sukoba otišlo oko 3.000. Važan problem bila je i električna energija. Bez 300 megavata iz elektrosistema Bosne i Hercegovine HRHB se nije mogla povezati s elektrosistemom Hrvatske. *Soko Mostar (Aluminij)* nije se mogao pokrenuti bez termoelektrana.⁴³⁰ Hans Koschnick je obećao Tuđmanu da će u Mostaru biti na hrvatskoj strani. Prlić je bio uvjeren da će biti puno otpora u Mostaru kod porodica poginulih boraca i ljudi koji su ušli u bošnjačke kuće, stanove i poslovne prostore. Tuđman je promijenio strategiju: (...) *svoju politiku moramo tako provoditi da ovladamo Bosnom, ali da to ne nametnemo na način da Muslimane, razumijete, provociramo i da ih dovedemo na pobunu. Na jednu pametnu politiku imati ćemo ih na svojoj strani.*⁴³¹

Bosni i Hercegovini, mogli bismo reći da je izgubio najkvalitetniju i najnaseljeniju hrvatsku teritoriju u Bosni i Hercegovini, zadržao najpasivniju i najslabije naseljenu i nije uspio odbraniti zavičaje većine bosanskohercegovačkih Hrvata. Zbog toga se Katolička crkva s određenim brojem hrvatskih političara iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske suprotstavljala politici HZHB. Uspostavljanje Federacije bila je prilika za njihovo međusobno pomirenje. Tuđman je ostvario dio svojih ciljeva djelimičnom teritorijalizacijom HRHB kroz tri hrvatska kantona. Federacija je legalizirala teritorijalizaciju, a ona je bila i djelimično zadovoljenje zahtjeva protivnika njegove politike jer je pružala i garantirala mogućnost opstanka Hrvata na širem području od HRHB. Preko Federacije Tuđman je namjeravao, na drugi način i drugim sredstvima, nastaviti realizaciju svoje politike za što mu je, osim HRHB, trebala i Crkva sa svojim političkim istomišljenicima. Od uspostavljanja Federacije trudio se s njima popraviti odnose. S HRHB zauzeo je dio Bosne i Hercegovine, a s Federacijom je očekivao da će dobiti njenu polovinu. Međutim, za to mu nisu bili dovoljni samo ljudi iz HRHB nego i Crkva, probosanski hrvatski političari i pacifikacija odnosa s Bošnjacima koju je namjeravao ostvariti preko svećenstva i njemu bliskih političara jer su bili prihvatljivi i bošnjačkoj strani. Ipak, Crkvi nije bila dovoljna Federacija. Ona je i dalje priželjkivala cjelovitu Bosnu i Hercegovinu kako bi ostvarila mogućnost opstanka svih bosanskohercegovačkih Hrvata u svojim zavičajima. Radi toga je i dalje ostala razlika između njene i Tuđmanove politike, ali je s Federacijom smanjena. Tuđmana više od Federacije nije zanimalo. Naravno, s njenom obaveznom konfederacijom s Hrvatskom. Pokušavao je popraviti odnos sa svećenstvom i hrvatskim političarima okupljenim oko Komšića kako bi ga podržali i pomogli u konfederalizaciji Federacije i Hrvatske. Bio je uvjeren da protivnici njegove politike među bosanskim Hrvatima više nemaju razloga da mu se suprotstavljaju kada im je osigurao Federaciju: (...) *a zašto oni ne bi sada prihvatili ovakvo rješenje? Nema razloga da se sada suprotstavljaju (...)*, kazao je na sastanku s delegacijom HRHB 31. maja 1994. godine. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 133. Na više sastanaka sa saradnicima objašnjavao je zašto teritorijalno cjelovita Bosna i Hercegovina ne odgovara za konfederaciju Hrvatskoj: *Šta znači cjelovita? Tko će nas dovesti na Drinu, a i da dovede, pa da nam daju 2 milijuna Srba i 2 milijuna Muslimana, kakva bi to Hrvatska bila (...) hrvatski narod bi bio u gore položaju nego u Titovoj Jugoslaviji (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 437-438. Ovo objašnjenje davao je od 1991. na zahtjeve za hrvatsko-bošnjačku saradnju i vezivanje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom.

⁴³⁰ Isto, 126-130.

⁴³¹ Isto, 131.

Prije sukoba s ARBiH nije ga zanimalo da ne provocira Bošnjake i dovede ih na pobunu. Međutim, posljedice sukoba zadugo su narušile hrvatsko-bošnjačke odnose. Dotadašnjom agresivnom politikom prema Bošnjacima spriječio je provođenje svoje nove politike. Neki dužnosnici HDZBiH, poput Kljuića, Lasića ili Brkića, ranije su mu savjetovali umjereniji kurs. Dvije godine kasnije počeo je provoditi njihove prijedloge kao svoju autohtonu politiku. Radi toga su se pojavljivale nejasnoće kod napaćenog hrvatskog stanovništva u srednjobosanskim enklavama koje su manifestirane potpunim nerazumijevanjem situacije i nasilnim reagiranjem na nju, a na način kako je Kordić opisao.

Tuđmana je brinulo reafirmiranje bošnjačkog nacionalnog imena. Naročito se plašio da se ne proširi među hercegovačkim muslimanima.⁴³² Pitao se kako može biti *Musliman* u Hercegovini Bošnjak, ali ne i kako katolik na istom prostoru može biti Hrvat. Sugerirao je da Bošnjaci mogu biti samo u Bosni. Ako je tako, onda je analogno tome da Hrvati mogu biti samo u Hrvatskoj. Naredba koju je dao čelnicima HRHB da među hercegovačkim muslimanima šire hrvatsku nacionalnu svijest – nakon nasilja koje je proveo nad njima, progona, logora, pa i nakon rušenja Starog mosta u Mostaru kao simbola njihove historije i civilizacije – upućuje na promišljanje da nije bio baš toliko briljantan politički mislilac kolikim se smatrao i koliko su ga saradnici podanički u to uvjeravali.⁴³³ Prlić ga je informirao da je inicijativa o bošnjačkom nacionalnom imenu potekla baš od hercegovačkih muslimana u drugom mjesecu 1993. godine. Od strane stenogramski nezabilježenog učesnika razgovora, inače Mostarca, obaviješten je da

⁴³² (...) *Još nešto-što će Muslimani koliko ih je ostalo u Hercegovini, ili koji će se vratiti, hoće li se prozvati oni Bošnjaci tamo-idite odmah neka se prozivaju Hrvatima muslimanske vjere, idite, idite, nema nam druge. Ja znam da se to ne može preko noći, ali ta ideja, to ti samo po sebi govori. Izjasnili su se da su bošnjačka nacija, a ne muslimanska. Prema tome, kako može biti Musliman u Hercegovini Bošnjak? (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 131

⁴³³ Uvjeravati hercegovačke muslimane nakon 1993. da su Hrvati islamske vjeroispovijesti bilo bi kao uvjeravati židove poslije holokausta da su Nijemci hebrejskog vjerazakona. Zbog Tuđmanove politike prema Bosni i Hercegovini i njenim muslimanima, čak je i u Hrvatskoj većina, od inače malobrojne grupe koja se identificirala kao Hrvati islamske vjere, u godinama nakon rata odustala od hrvatstva i proglasila se Bošnjacima. Čak su se i muslimanski veterani HV-a uglavnom izjasnili kao Bošnjaci što pokazuje naziv njihovog udruženja (Udruga Bošnjaka branitelja Domovinskog rata Hrvatske). Osnivač tog udruženja je istaknuti bosanskohercegovački Hrvat islamske vjeroispovijesti Mesud Šabanović, a kojeg je Tuđman čak preferirao za predsjedničko vijeće HRHB zbog njegovog hrvatstva. Šabanović se nakon rata okušao i kao pisac u bošnjačkim časopisima po Hrvatskoj, a svojim naslovima dovodi u ozbiljnu sumnju da je čvrsto ostao pri svom hrvatskom nacionalnom uvjerenju.

je među hercegovačkim Bošnjacima nastala velika euforija čak i oko bosanskog jezika. Ta opaska u Tuđmanu je pokrenula i lingvističara.⁴³⁴ Kaže da *muslimani* moraju shvatiti da pišu hrvatskim jezikom i da im je njegovo prihvaćanje u interesu zbog konfederalnih odnosa s Hrvatskom kao da su oni čeznuli za njom. Tuđman dalje kaže: (...) *ako im uspijemo nametnuti zajedničku valutu, jezik, riješili smo problem. Za tim moramo ići*.⁴³⁵ Koliko god bilo nerealno, njegovo očekivanje je ipak vrlo značajan pomak u odnosu prema Bošnjacima. Nekoliko mjeseci ranije u ime njegove politike i po njegovom znanju ubijani su, proganjani i trpani u logore. Umjesto puške od 1994. krenuo je za nametanjem hrvatske nacije, jezika i valute. Na sastanku se neko dosjetio da su postojale dvije opcije rješavanja hrvatskog pitanja u Bosni i Hercegovini nakon raspada Jugoslavije i da je 50% ljudi iz HDZ-a stalo uz ideju HZHB, ali se tome suprotstavio vrh bosanske nadbiskupije na čelu s Puljićem, a posebno provincija Bosne srebrenе na čelu s fra Anđelovićem. Ta razjedinjenost se i dalje osjećala među bosanskohercegovačkim Hrvatima.⁴³⁶

Za razliku od prije, kada je po takvima bljuvao vatru kao mitski zmaj, sada je za njih Tuđman imao opravdanje smatrajući da su njihovi strahovi bili opravdani.⁴³⁷ Ranije im je jednostavno objašnjavao da nema politike na svijetu koja može cijeli jedan narod dovesti u istu državu i da je neminovno da mnogi moraju ostati izvan granica nove Hrvatske ili se preseliti. Crkva je još uvijek forsirala Kljuića i Komšića koji *su na tuđem stajalištu* i protiv mijenjanja općinskih granica. Zalagali su se kadrovska rješenja na koja ne bi mogla utjecati vlast HRHB.⁴³⁸ Tuđman je smatrao da treba biti pragmatičan. Nije želio ponovo ulaziti u konfrontaciju s Komšićem niti ga

⁴³⁴ (...) *Muslimani dobrim dijelom i ikavski govore. To je čisto i ijekavski i ikavski, a ne srpski. Prema tome, što hoće ove opštine, opšte itd, što je čisti srbizam, što su primili. To im treba objasniti da to odbace kao ostatak srpske vladavine, srpske hegemonije. Napravite im takve ustupke da bude u najgorem slučaju, možete u Bosni prozvati kantonima čisto hrvatski, ali službeno u Federaciji hrvatsko-bošnjački i onda ga nametati hrvatski, a odbacivati sve srbizme. Najbolje bi bilo kad bi prihvatili, ali to neće prihvatiti hrvatski da bude (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 132.

⁴³⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 132.

⁴³⁶ (...) *i dan danas je prisutna kod naših ljudi opcija jedinstvene Bosne po Aliji Izetbegoviću konceptu (...) Posebno se sada poteže pitanje zašto smo vodili rat, tko je kriv, tko je odgovoran (...) tako da imamo jedno konfuzno stanje i kod naših zastupnika koji su legalno birani 90-tih (...) imamo 15-20 zastupnika koji su na opciji suprotnoj od Sabora HR HB (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 132.

⁴³⁷ (...) *ako se zapadna Hercegovina izdvoji, onda bi oni ostali ugroženi u preostalom dijelu (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 133.

⁴³⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 133.

potpuno odbaciti.⁴³⁹ Od 49 poslanika hrvatske nacionalnosti u Vijeću općina i Vijeću građana u prijeratnoj bosanskohercegovačkoj skupštini, 15-20 ih je ispušteno za zastupnički dom HRHB, što je na sastanku detektirano kao velika greška jer su zauzeli stajališta suprotna njenim interesima. Pojavio se problem *odanosti* poslanika zastupničkog doma HRHB. Procijenjeno je da se od 49 prijeratnih poslanika teško može vjerovati i *25-torici* jer se ostali *vraćaju Sarajevu* (Vlado Pandžić, Vjekoslav Barać, Mariofil Ljubić...).⁴⁴⁰ Oko 13-15 prijeratnih poslanika, koji su inkorporirani u zastupnički dom HRHB, kategorizirano je "sumnjivim licima". Šušak je bio uvjeren da ih *plaćaju Muslimani*. Navodno mu je Ljubić *otvoreno rekao pred svima*, da već šest mjeseci nema od čega živjeti i da ima dvoje djece. Svi Hrvati zastupnici u Vijeću građana i Vijeću općina bili su *po definiciji članovi* zastupničkog doma HRHB. Dio njih iz Vijeća građana nije potpisao izjavu da pristupa zastupničkom domu HRHB. Tuđmanu je Ganić i dalje bio mjera bošnjačkog ekstremizma, a Federacija novi željeni projekt.⁴⁴¹ Predsjedničko vijeće HRHB donijelo je odluku da HVO neće sudjelovati u borbi s VRS-om gdje nisu ugroženi vitalni interesi Hrvata. Tuđman je odlučio da će Hrvati *dok traje rat biti na strani Muslimana* u smislu da im puštaju naoružanje jer se usput i oni naoružavaju. Mislio je na dio naoružanja i opreme koji su Hrvatska i HVO uzimali za sebe od kontingenata koji su preko Hrvatske i Hercegovine uvoženi za ARBiH. Također je odlučio da se počne distribuirati *Večernji list* u Sarajevo.⁴⁴² Počeo je pružati pohlepne ruke ka Sarajevu: *Sarajevo je pod upravom UN. Tamo treba ući*. Kao najznačajniji objekat u Sarajevu, koji su Hrvati poželjeli uzeti, bila je polovina zgrade državne televizije, a zbog širenja svoje propagande s najviše državne razine Bosne i Hercegovine i njenog glavnog grada.⁴⁴³ Grude i Mostar nisu imale odjek u svijetu koliko

⁴³⁹ (...) *Ne ispustiti vodstvo iz ruku, ali budući da smo nacionalno malobrojni iskoristiti i te ljude koliko možemo...ne dati im najvažnije položaje da mogu na politiku uticati (...). Ne dolazi u obzir da Komšić bude na čelu Federacije, ali može biti neki od pet ministara (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 134.

⁴⁴⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 134-135.

⁴⁴¹ (...) *Ako je jedan Ganić za Federaciju, kako neće naši ljudi (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 136.

⁴⁴² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 139.

⁴⁴³ (...) *Zgrada Televizije Sarajevo gospodine Predsjedniče i radija nije ni malo manja od Prisavlja, ako nije i veća. Trebamo pola uzeti i to proizilazi iz programa. Očuvana je dosta dobro. To je betonski objekat tako da nije oštećen uopće. TUĐMAN: Tu je problem znači ući. To treba načelno postaviti, bez toga nema oživotvorenja federacije i konfederacije znači u sarajevski studio televizijski i radio (...) ne samo da imamo tamo ljude zaposlene, urednike, nego li i svoj program da imamo koji će preuzimati većim dijelom zagrebački itd. Na taj način se moramo sada domišljati dok se ne prevlada ta hegemonija Muslimana koji to sada imaju u svojim rukama (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 140. O podjeli zgrade televizije i uspostavljanju hrvatskog kanala godinama se razgovaralo na sastancima hercegbosanskih čelnika s Tuđmanom.

Sarajevo. Planirali su uspostavu hrvatskog kanala i preko njega distribuciju signala HRT-a.⁴⁴⁴ Učesnicima sastanka Tuđman je najavio svoju skorašnju posjetu Sarajevu. Neki neidentificirani učesnik tražio je od njega da se ne dopusti ostanak bošnjačkih izbjeglica u mješovitim kantonima, a koje nisu po prijeratnom boravištu s područja Federacije. Želio je vratiti travničke, ali ne i zeničke Hrvate.⁴⁴⁵

Na sastanku državno-političkog rukovodstva Hrvatske s vodstvom HRHB i čelništvima HDZ-a Hrvatske i Bosne i Hercegovine, 11. juna, Tuđman je ponovo naglasio da *ne može biti Federacije bez konfederacije* i da će HRHB *ostati toliko dugo* dok se to dvoje ne ostvari. Sagovornike je uvjeravao da je provedbom sporazuma o Federaciji i konfederaciji Hrvatskoj dato na *uporabu pola Bosne*.⁴⁴⁶ Tumačio je kako su Federacija i konfederacija zapadna, ali i zadaća islamskih zemalja, za Hrvate i Hrvatsku u sprečavanju Bošnjaka da naprave islamsku državu u Evropi.⁴⁴⁷

Tuđman je volio zavoditi saradnike da Hrvati imaju veliku povijesnu zadaću za cijelo kršćanstvo i zapadnu civilizaciju. Međutim, bez obzira je li vjerovao u ono što je pričao ili je samo time obmanjivao saradnike, moćna zapadna civilizacija nije bila u potrebi da je Hrvati čuvaju od opasnosti bošnjačkog stvaranja islamske države. Tuđman je, zapravo, samo kopirao srpsku propagandu o ulozi Srba za cijeli kršćanski svijet u borbi s navodnim islamskim fundamentalizmom Bošnjaka i Albanaca. Po rijetko čemu je bio

⁴⁴⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 140.

⁴⁴⁵ (...) *Eno im Zenice. Treba prvo pomaknuti 30 000 Krajišnika iz Travnika da bi se vratili Hrvati (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 141.

⁴⁴⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 144.

⁴⁴⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 145. U većini islamskih zemalja su prozapadni režimi kojima je, prema Tuđmanu, u interesu da se prozapadnjačka vlast formira i kod Bošnjaka, a ne neka islamska država s fundamentalističkim rukovodstvom. Tako ispada da Bošnjaci u svom navodnom nastojanju da stvore islamsku državu nisu imali nikakve podrške u tome, ni na zapadu ni na istoku. U tom slučaju, vrlo odvažno od njih što su se, kao izrazito mali i potpuno nezaštićen narod, u izuzetno teškom unutrašnjem stanju i još gorem okruženju, odlučili na stvaranje islamske države usred Evrope i to sa znanjem da takva država nije moguća ni u islamskom svijetu. Ako je Izetbegović imao odlične veze upravo s tim prozapadnjačkim vladama islamskih zemalja koje su izdašno finansirale njegovu vlast i vojsku, te mu davale maksimalnu međunarodnu podršku lobiranjem i podmićivanjem kod velikih sila, kako je onda moguće da je stvarao islamsku državu protiv njihove volje? Ili su ga podržavali da stvori islamsku državu ili je on nije stvarao. U vremenu prije sukoba i tokom njega, Tuđman nije otkrivao da Bošnjaci nemaju podršku islamskih zemalja u stvaranju vlastite islamske države. Naprotiv. Tada je objašnjavao da je stvaranje islamske države u Bosni fundamentalistička urota cijelog islamskog svijeta protiv civilizacijskih vrijednosti zapadnog kršćanstva. Režimi u islamskim zemljama bili su isti i prije i poslije sukoba HVO-ARBiH.

originalan, a po većini samo obični plagijator srpskih domišljanja. Inače, Bošnjaci, predvođeni Izetbegovićem i njegovim saradnicima, cijeli su rat pokazivali, verbalno i na djelu, svoju pripadnost zapadnoj civilizaciji i islamu koji nije s njom u kontradiktornosti. Moglo bi se reći da su čak prelazili svaku mjeru pristojnosti u dodvoravanju Zapadu i dokazivanju svog autohtonog bosansko-islamskog, a u istoj mjeri i evropskog identiteta. Nije bilo potrebe da ih Hrvati prenose na svojim leđima u zapadnu civilizaciju. Tadašnje bošnjačko vodstvo, okupljeno oko Izetbegovića, bilo je dovoljno pametno da je znalo da je islamska država teško moguća bilo gdje u svijetu, a u Evropi nemoguća i da bi i najmanja stremljenja tome odvela bošnjački narod u nestanak, kako bi rekao Karadžić. Na koncu, prilično je diskutabilno koliko je Izetbegovićevih saradnika bilo zainteresiranih za islamsku državu čak i kada bi bila moguća. Naročito je upitno koliko je islamska država uopće prihvatljiva kod bošnjačkog stanovništva. Kod većine sigurno nije ništa više nego kod Hrvata i Srba. Stvaranje Federacije i njena konfederacija s Hrvatskom, prema Tuđmanu, nudila je perspektivu za „evropeiziranje“, odnosno kroatiziranje, polovine Bosne. Prema Tuđmanu, Bošnjake je trebao „evropeizirati“ narod čija je vojska, na opće zgražavanje cijelog svijeta, izvršila pokolj u Ahmićima, Han Ploči, Vrbani i Stupnom Dolu, formirala logore koji su poređeni s nacističkim i srušila Stari most u Mostaru. Naravno, to je samo jedan dio učinka te vojske.

Kao važan problem nametnulo se pitanje kako održavati HRHB *toliko dugo* dok ne oživi Federacija zbog čega su se njeni čelnici ponovo okupili kod Tuđmana. Održavanje se nije smjelo isticati kako svijet ne bi optuživao Hrvate da opstruiraju implementaciju Federacije.⁴⁴⁸ Zubak je bio mišljenja da su Hrvati Vašingtonskim sporazumom došli do platforme na kojoj su objedinili svoj narod u Bosni i Hercegovini u cjelini i političko-pravnog rješenja u okviru kojeg mogu realizirati svoja prava, ali i ostvariti interes Hrvatske.⁴⁴⁹ *Izbačeni su iz igre jedan broj političara i grupacija* koji su se, nezadovoljni s HRHB, pokušavali politički organizirati na drugi način. Održavanje HRHB neki su shvatili na način da treba usporavati Federaciju kako bi HRHB potrajala što duže.⁴⁵⁰ U grupi prijeratnih skupštinskih

⁴⁴⁸ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 145.

⁴⁴⁹ Isto, 148-149.

⁴⁵⁰ Isto, 149. (...) *Po tom pitanju smo se podijelili. Plašim se da se poslanici koji su se uključili u HNV ne odluče drugačije organizirati i preuzeti vodeću ulogu u okviru Kluba zastupnika iz reda Hrvata u Ustavotvornoj skupštini, da oni nametnu dinamiku i tempo kojim treba da se realizira ovaj ustav federacije (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 150.

poslanika Hrvata, a koji su ušli u Ustavotvornu skupštinu Federacije, bilo je onih nisu prihvatili HRHB i zato se nisu htjeli uključiti u njen zastupnički dom. Određen broj ih je bio nezadovoljan tretmanom i odnosom prema njima, pa nisu htjeli prisustvovati sjednicama zastupničkog doma HRHB, a bilo je i članova Predsjedništva stranke koji nisu pozivani na sjednice njenog Predsjedništva.⁴⁵¹ Ljubić, koji se u međuvremenu približio HRHB, objašnjavao je da postoje paralelni organi, Skupština Republike Bosne i Hercegovine i Ustavotvorna skupština Federacije. Skupština Republike Bosne i Hercegovine je, prema njemu, predstavljala međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Bio je mišljenja da je u tome i dio hrvatske snage i da se ne smije zanemariti.⁴⁵² Vjerovao je da nema boljeg rješenja za Hrvate od Vašingtonskog sporazuma. Tuđmana je zanimalo *dokle je kuna prodrila*, kad već nije mogla HB, i ima li je u Sarajevu. Akmađić je odgovorio da su Bošnjaci vrlo pozitivno reagirali na kunu i dodao kako je hrvatski narod jedinstveniji u podršci provođenju sporazuma nego njegovo političko vodstvo. Bio je mišljenja da bosanskohercegovački Hrvati nemaju bolje rješenje od Federacije i da od *turskog osvajanja* Bosne do uspostave Federacije nisu imali *takav stupanj jednakopravnosti*.⁴⁵³ Veoma energično se založio za prihvatanje Federacije i Sarajeva kao glavnog grada.⁴⁵⁴ Ivica Lučić,

⁴⁵¹ **Lučić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 151.

⁴⁵² (...) *Mi trebamo i tu raditi i kroz nju odlučivati, jer nam ona daje legitimitet u međunarodnim odnosima da mi sad, kad uspostavljamo Federaciju, nastupamo puno jači, nastupamo kao subjekt koji je priznat u međunarodnim odnosima nasuprot srpske strane koja se smatra pobunjeničkom. Svima mora biti jasno da je provođenje Vašingtonskog sporazuma i Bečkih sporazuma u interesu hrvatskog naroda (...).* Up.: **Lučić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 158.

⁴⁵³ **Lučić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 158-160.

⁴⁵⁴ (...) *Sarajevo je grad u kojem živi, možda ne najviše, ali recimo na drugom mjestu po broju Hrvata. Ono jeste u postotcima gledano sa premalo Hrvata, ali brojčano ih ima veliki broj, ima veliki broj crkava, dva teološka fakulteta, 150 sveučilišnih profesora i akademika Hrvata (...) ne treba biti sramota, kao što su neki izražavali i govorili, neću da Sarajevo bude moj glavni grad (...). Sarajevo treba, bilo je, da ostane glavni grad i Hrvata Bosne i Hercegovine. Točno je da smo mi govorili da Mostar jeste glavno središte hrvatskog naroda, pa neka bude i Mostar u smislu da će možda imati sveučilište, ali ne zaboravimo da je Sarajevo tradicionalno glavni grad, glavni grad i Hrvata (...). Vašingtonski sporazum hrvatskom narodu daje ona prava za koje se on borio i zalagao (...) dobili smo i ove zajedničke kantone protiv kojih neki govore, ali ne zaboravimo da u Vance-Owenovom planu-u kojega smo svi hvalili (...) da po Vašingtonskom Kiseljak, Kreševo, Fojnica spadaju u zajednički, a da su prije pripadali drugom (...). Anto Valenta i neki drugi, kojih je možda bilo dosta, na zadnjem sastanku ovdje je govorio protiv možda ovoga (...) ali uvijek se dođe do zaključka da je Vašingtonski jedina alternativa hrvatskom narodu (...) mi moramo njegovati ovu Federaciju (...) toga su svjesni i Muslimani, odnosno, Bošnjaci (...) i u njihovim redovima postoje protivnici (...) ali mislim da glavnina i u bošnjačko-muslimanskom narodu i u hrvatskom ogromna većina je za ovu federaciju i da ona ima šanse (...). Prihvatanjem Vašingtonskog HDZ postaje jači (...). Ako bi mi išli na udaljavanje, mislim da bi naše pozicije slabile kao u ona vremena kada smo donosili neke*

šef SIS-a, nije se složio s Akmadžićem. Tvrdio je da većina u Hercegovini misli isto. Izvijestio je Tuđmana kako je fra Luka Markešić na prvoj sjednici Ustavotvorne skupštine rekao da su hercegbosanski poslanici neiskreni i da žele dobiti mirom i sporazumom ono što nisu uspjeli dobiti ratom. Sudeći po ovim Tuđmanovim sastancima, Markešić je bio u potpunosti u pravu. Što se tiče HNV-a, Lučić je držao da ima više utjecaja u Zagrebu nego među Hrvatima u Sarajevu.⁴⁵⁵ Ivo Živković je referisao da su bosanskoposavski Hrvati dali punu podršku Vašingtonskom sporazumu i Bečkim dogovorima. Smatrao je da neće biti nikakvih problema u njihovoj provedbi jer u Bosanskoj Posavini nije bilo sukoba HVO–ARBiH. Oko 100.000 Hrvata napustilo je Bosansku Posavinu. Negirao je Tuđmanove informacije da je naseljeno toliko Srba iz Hrvatske smatrajući da su pretjerane 2-3 puta. Vjerovao je da ih je naseljeno svega oko 10.000-15.000.⁴⁵⁶ Ivan Bagarić iz Tomislavgrada, šef saniteta HVO-a, predložio je da se započne izgrađivati jedinstvo Hrvata i Bošnjaka *baš na tome koridoru: (...) to je momenat i mjesto na kome bi i Muslimani i Hrvati zagrizli i poslije čega bi se pokazalo stvarno jedinstvo*. Tuđmana je podsjetio da je rekao kako je Smiljko Šagolj *napravio više od drugih* i dodao: *Šta god da je Smiljko Šagolj napravio, jadni smo ti mi dok Smiljko Šagolj vodi hrvatsku politiku dolje*. Šušak je ispričao kako su mu taj dan *oko 12,30 malo južnije od Tomislavgrada*, lokalni Hrvati stavili kravu na put u koju se *zaletio sa sto kilometara na sat i jedva spasio glavu*. Pandžiću je zapriječeno da ne smije doći na teritorij HRHB. Damjan Vlašić je preživljavao istu sudbinu. Šušak je kazao da *nema tog puta kroz HB gdje nema razbojnika koji bi te mogao predusresti: nas se počinje bojati naš narod dolje*. Granić je stabilnost Hrvatske i njen ugled u svijetu povezivao s hitnom provedbom sporazuma i to brzo.⁴⁵⁷ Stjepan Jurkić iz Livna potvrdio je Šuškovu informaciju o hajdučiji.⁴⁵⁸ Perica Jukić je izvijestio da su na

odluke koje nisu bile u skladu sa interesima svih Hrvata Bosne i Hercegovine. Sada smo kao stranka jači nego prije mjesec dana (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 161-162.

⁴⁵⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 168-169.

⁴⁵⁶ Isto, 170-172.

⁴⁵⁷ Isto, 178-181.

⁴⁵⁸ *Hajdučija je na cestama najizrazitiji problem Prozora, Rame (...) malo je meni teško čuti da se naši vozači koji voze naše konvoje hvale kako im je lijepo i ugodno, divota, putovati kroz muslimanska područja, a kroz Prozor se ubijaju ljudi. Prozor je najspornija tačka i usko grlo u tome (...) gospodo, mi bi morali biti svjesni da će u Bosni i Hercegovini i u federaciji pobijediti oni koji budu više voljeli Bosnu i Hercegovinu i federaciju. Ako je ne budemo mi voljeli onda ne možemo za nju ni raditi (...) federacija nema nikakvog smisla ako se svi prognani Hrvati neće vratiti odakle su došli (...) ako se naši ljudi ne vrate u Vareš, Kakanj, u Travnik, u Bugojno, pitanje je kakav je smisao Federacije (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 183.

bošnjačkoj strani bila samo četiri slučaja razbojništva otkako je stupio sporazum, a na hrvatskoj u prosjeku 12 slučajeva sedmično. Opljačkani hrvatski putnici nisu se smjeli javiti hercegbosanskoj policiji nego su se javljali MUP-u RBiH kada pređu na teritoriju ARBiH.⁴⁵⁹ Uočen je otpor povratku Hrvata na teritoriju pod kontrolom ARBiH. U Vareš se bilo vratilo oko 400 ljudi, ali je predsjednica Općine uložila *sve napore da ne bi došlo do daljnjeg povratka i kako bi povratnike ponovo vratila nazad*.⁴⁶⁰ Tuđman je ponovio kako je hrvatsko rukovodstvo postiglo da je međunarodna zajednica dala Hrvatskoj polovinu Bosne na upravljanje. Smatrao je to zaslugom ispravnosti njegove politike prema Bosni i Hercegovini radi koje je Hrvatska stekla visok međunarodni ugled od SAD-a preko EU do Kine, *pa i Svete stolice*. Iznova je pričao o islamskoj državi i hrvatskoj ulozi u evropeizaciji bosanskohercegovačkih muslimana i kako ne može biti Federacije bez konfederacije, te da u prelaznom periodu mora ostati HRHB. Bio je duboko uvjeren da je Vašingtonskim sporazumom Hrvatskoj dat protektorat nad Federacijom.⁴⁶¹ Odbačeni Boban počeo je raditi protiv njega. Pokrenuo je list *Hum*. Tuđman je naredio da ga se onemogući.⁴⁶² Bio je za povratak Hrvata samo u one općine u kojima mogu imati većinu, kao, naprimjer, u Vareš i Bugojno ili Sarajevo *gdje će se odvijati taj život u cjelini*.⁴⁶³ Obećao

⁴⁵⁹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 189-190.

⁴⁶⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 192. Povratak Hrvata u Vareš bio je dogovoren reciprocitetom povratka Bošnjaka. Hercegbosanske vlasti željele su vratiti sunarodnjake u Vareš, ali nisu dopuštale povratak Bošnjaka na svoju teritoriju. Radi toga su vareške općinske vlasti zabranile dalji povratak Hrvata dok hrvatska strana ne počne poštovati svoj dio dogovora u vezi s povratkom Bošnjaka.

⁴⁶¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 193-195.

⁴⁶² (...) *Ne smijemo to dopustiti. Ja sam odao priznanje Mati Bobanu (...) ali isto tako ne smijemo dopustiti da nam se politika (...) dovodi u pitanje (...) najoptimalnija solucija bi bila da je HR HB obuhvatila još ono što smo htjeli i što smo pod svaku cijenu branili u lašvanskoj dolini, pa da to priključimo Hrvatskoj. Ali bi pola hrvatskog nacionalnog bića ostalo izvan Hrvatske (...). Ne smijemo to dovesti u pitanje zbog hrvatskog naroda u cjelini i zbog toga ne smijemo dopustiti rovarjenje u našim redovima, pa makar to bili ljudi koji su imali zasluge, ali koje sada gube (...) ja sam Matu Bobana zvao ovdje, ja sam mu nudio zaposlenje, važne poslove u okviru Hrvatske. Vi ste bili prisutni tu zadnji puta kada je on uzeo riječ i sa tom rječju je rekao, vi ćete pobijediti, znači dao je zapravo nekakav naglasak da to može biti i nekakve druge politike. I ako se već to pretvara dotle da idemo u posebne novine, u posebne televizijske postaje, molim, izvolite to onemogućiti, izvolite osigurati provedbu hrvatske državne politike od Neuma do svakog mjesta u Posavini (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 195-196.

⁴⁶³ Radi toga su hercegbosanske vlasti forsirale povratak Hrvata u Vareš, ali ne i u druge srednjobosanske gradove. Međutim, nisu dopuštale povratak Bošnjaka u općine gdje bi time gubile nasilno uspostavljenu većinu. Bosanskohercegovačke vlasti nisu imale drugog načina da spriječe provođenje takvih zamisli osim da insistiraju na poštovanju dogovora: Hrvati u Vareš-Bošnjaci u Kiseljak. Povratak Hrvata morao se uvjetovati povratkom Bošnjaka.

je materijalnu pomoć Hrvatske, te zapadnih i islamskih zemalja. Hrvatsku podršku Federaciji razumijevao je kao mogućnost stvaranja uvjeta za oslobođenje okupiranih područja u Hrvatskoj na miran način, uz pomoć međunarodne zajednice, ili ako to ne bude išlo mirom, da onda ima njeno razumijevanje da će *morati ići drugim sredstvima*. Manolića i Mesića, koji su se suprotstavljali njegovoj politici prema Bosni i Hercegovini, nazvao je izgubljenim i prodanim dušama. Sagovornike je uvjeravao da je ugled Hrvatske *kakav vjerovatno nikada do sada u povijesti nije bio*. Kakav je to bio ugled, otkriva njegova rečenica da od oživotvorenja Federacije ovisi budućnost hrvatske države i oslobađanje njenih okupiranih krajeva.⁴⁶⁴ Da je imala dobar ugled, onda ne bi bila ucijenjena za rješavanje svojih problema popravljanjem odnosa prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima.

Početkom septembra Tuđman se sastao sa Zubakom koji ga je uvjeravao da HRHB ne opstruira implementaciju Federacije. Tuđman se nadao da cjelovita Bosna i Hercegovina neće opstati nego samo Federacija u konfederaciji s Hrvatskom. Ako i opstane, mislio je da će to biti *jedna labava unija*.⁴⁶⁵ Postalo mu je jasno da od podjele nema ništa *jer to Zapad ne prihvaća*.⁴⁶⁶ Zubak je predložio Izetbegoviću viši oblik vojne saradnje uključujući i ograničeno ofanzivno sadejstvo, te veće kompetencije združenog štaba. Izetbegović mu je odgovorio da nije zainteresiran i da štab ostane kakav jeste. Zubak je procijenio kako Izetbegović zna da bi morao dio ovlasti prenijeti na štab čime više ne bi bio jedini koji bi komandovao Armijom RBiH koju je želio *ostaviti kao snagu za vlastite političke ciljeve*. Tuđman je uputio Zubaka, *dotle dok ne dopuste to*, da jača HVO. Ofanzivna dejstva ARBiH protiv VRS-a namjeravao je iskoristiti kao priliku da vojnički oslobodi okupirane dijelove Hrvatske.⁴⁶⁷ Konačno je shvatio snagu ARBiH koju je do prije

⁴⁶⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 197-198.

⁴⁶⁵ Isto, 201-203.

⁴⁶⁶ (...) *Realnost je Federacija (...) a ova Bosna i Hercegovina kao unija mora imati takve ingerencije kakve može imati samo kao reprezentat Bosne i Hercegovine, da bude nekakav kordinator, nekakav međunarodni predstavnik (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 203.

⁴⁶⁷ (...) *Ako bi se išlo na to, s obzirom na dizanje embarga, onda ćemo mi možda biti prisiljeni da na svoj način idemo i surađujemo u njihovom ratu protiv Srba jer ćemo morati iskoristiti onda tu ratnu situaciju da riješimo stanje u Hrvatskoj (...) ako bi došlo do ratne opcije, onda sudjelovati tamo gdje trebamo da bismo mi u Hrvatskoj onda mogli tu situaciju iskoristiti za preuzimanje Knina i Vukovara (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 205. (...) *ako bi došlo do rata mi ćemo znati to iskoristiti u vojnom smislu (...) nećemo gubiti vrijeme da idemo stopu po stopu, znat ćemo udariti na bitnim mjestima (...) ako bi došlo do rata, odmah predložite vojni savez (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 207.

nekoliko mjeseci potcjenjivao.⁴⁶⁸ Odredio je mjeru od jedne četvrtine za HVO za propuštanje naoružanja i opreme ARBiH kroz zapadnu Hercegovinu. Naravno, nakon što HV uzme svoj dio za prolaz kroz Hrvatsku. Prlić je referirao o brojnom stanju HVO-a i mogućnostima mobilizacije za potrebe ofanzivnih dejstava ako ARBiH nastavi rat s VRS-om. Za njega je postala veoma bitna stvar federalna vojska i policija.⁴⁶⁹ Prije sukoba HZHB nije pristajala ni na zajedničku putarsku službu s legalnim organima Republike Bosne i Hercegovine. Prema Prliću, Amerikanci su rekli Izetbegoviću da će skinuti embargo Vojsci Federacije (VF), odnosno, ako nje nema, da ga neće skidati. Tuđmana su zanimali međusobni odnosi bosanskohercegovačkog rukovodstva, naročito između Izetbegovića, Silajdžića i Ganića. Kordić i Ganić su preuzeli inicijativu u vezi s implementacijom Federacije, na što je Silajdžić odmah reagirao i upozorio ih da uzimaju sebi za pravo ono što im ne pripada.⁴⁷⁰ Tuđman se nadao da je Silajdžić dobio zeleno svjetlo od Amerikanaca da ide protiv Izetbegovića. Šušak je smatrao da to nije dovoljno. Tuđman se složio *jer nema snage unutra i nije čovjek koji bi se nametnuo u odnosu na Izetbegovića i na Ganića*. Granić je dodao da Silajdžić *nije čovjek koji je u istom danu jednog raspoloženja i jednog tonusa ili pet dana zaredom*, jer je imao *jako visoke oscilacije u ovom periodu*. Puljić je pozvao Kordića i ostale da dođu u Sarajevo na doček pape. Zanimljiva je Tuđmanova uputa koju im je dao: *Idite što više u Sarajevo, ali dođite i u Zagreb*. Ranije ih je odbijao od Sarajeva. Želio je Hrvate za bosanskohercegovačke ambasadore u Washingtonu, Bonnu, Ženevi i New Yorku.⁴⁷¹ Kordić, glavni protagonista Tuđmanove politike preseljavanja hrvatskog stanovništva u srednjoj Bosni, sada je postao odlučan zagovornik njegovog vraćanja u mjesta iz kojih ga je iselio prethodne godine, ali opet samo u ona koja je Tuđman odredio, odnosno tamo gdje bi mogli

⁴⁶⁸ (...) *zapad čak i Njemci pa do Amerikanaca, da ne govorim Francuzi, precjenjuju srpsku vojsku. Muslimane možda malo potcjenjuju* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami*..., Knjiga druga, 206.

⁴⁶⁹ Lucić, *Stenogrami*..., Knjiga druga, 207-209.

⁴⁷⁰ (...) *Izetbegović je tamo bog (...) on je taj koji s njima manipulira, on se tako ponaša. To je sigurno tako, njegova se sluša, a ovi se sada bore za poziciju* (...). *Silajdžić je sebi prosudio da mu je ojačalo i da može ići na Izetbegovića. Mislim da se prevario. Izetbegović još drži sve* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami*..., Knjiga druga, 210.

⁴⁷¹ Lucić, *Stenogrami*..., Knjiga druga, 210-212. *To nije uspio ostvariti. Hercegbosanski kadrovi nisu ušli u bosanskohercegovačku diplomatiju do kraja rata. Dobili su samo mjesto zamjenika ministra vanjskih poslova koji je bio potpuno van utjecaja u donošenju odluka*. Up.: Lucić, *Stenogrami*..., Knjiga 2, 459.

ponovo ostvariti većinu.⁴⁷² Zbog posla, Hrvati su se iseljavali ka zapadnoj Evropi i Skandinaviji. Tuđman je odlučio dijeliti hrvatska državljanstva i Bošnjacima kako bi ih raseljavao. Vjerovao je kako ih može s domovnicom, čašom alkohola i porcijom svinjskog mesa nacionalno rastrojiti: *Nema tu nikakvih dilema. Danas će ti primiti putovnicu, sutra će ti popiti čašu vina s tobom, pojesti meso i za 10 godina će biti Hrvat muslimanske vjere. Na taj način rastrojavamo.*⁴⁷³ Bender je upozorio da se Hrvati iseljavaju s teritorije HVO-a.⁴⁷⁴ Hrvatska ratna i poslijeratna propaganda, te hrvatska kvazinaučna literatura tvrde da je ARBiH nastavila progon Hrvata sa svoje teritorije i nakon Vašingtonskog sporazuma. Iz Kordićevog i Benderovog izlaganja jasno je da je Hrvate obuhvatio veliki val iseljavanja s cijele teritorije Federacije i da je bio motiviran socijalnim stanjem. Stojić, Kvesić i Boban su, uz pomoć kriminalaca, dizali bune, štrajkove, bojkote i otpore uspostavi Federacije u Hercegovini.⁴⁷⁵ Tuđman im je zaprijetio zatvorom.⁴⁷⁶ Instruirao je hercegbosanske saradnike da pripreme optužnice za Bošnjake, a *prvo Ganića*, ako oni ne povuku optužnice za 82 lica iz struktura HRHB. Ako povuku optužnice, “nikome ništa”.⁴⁷⁷

Herceg-Bosna mora postojati tako dugo dok se ne ostvari Federacija i konfederacija rekao je Tuđman i velikodostojnicima Katoličke crkve iz

⁴⁷² (...) U provedbi Vašingtonskog od dvije stvari bježe kao vrag od križa (...) utemeljenje novih općina i vraćanje prognanika svi za sve (...) jer ima 200, 300 tisuća iz Bosanske krajine, istočna Bosna, istočna Hercegovina, ne zna što će s njima. Nama je interes da vraćamo. Naš narod se neće vraćati u Kraljevu Sutjesku ako to nije lokalna samouprava s hrvatskim školstvom, televizijom, a to ima pravo po vašingtonskim i bečkim sporazumima (...). Mi držimo tri sela kod Vareša (...). Čelnik u Bugojnu je najgori što ga ima u muslimanskom vodstvu (...). Bugojno je najtvrdje lokalno čelništvo i tu je najgore (...). To nam je adut da ih možemo pred svijetom (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga druga, 213-215.

⁴⁷³ Lucić, Stenogrami..., Knjiga druga, 216-217.

⁴⁷⁴ Čak (...) i predsjednik iz Gruda kaže, nikada veće iseljavanje nije bilo (...) Iz Gruda doslovno, iz mog Neuma, iz Mostara i svugdje (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga druga, 217.

⁴⁷⁵ Isto, 222.

⁴⁷⁶ (...) Ako se politički Boban bavi, onda ću ga ja ponovno zvati i reći mu da mi ne pravi smetnje (...) jedan od važnijih razloga da Boban ode je bio Vatikan (...) ne možemo dopuštati da nas se kompromitira (...). Te koji prijete čak i Koschniku ili Brajkoviću treba eliminirati na pogodan način (...). Ako ne pomaže razgovorom, u zatvor (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga druga, 223. TUĐMAN: Ako smo bili kadri, ako smo bili spremni (...) da maknemo Matu, onda moramo maknuti i sve ono što smeta tome. ŠUŠAK: Najmanje među Bobanovim sljedbenicima je onih koji su politički nezadovoljni zbog Federacije, a više zbog gubitka stečenih pozicija u HB i očekivanja da će imati materijalne koristi od svog dotadašnjeg angažmana. Obični puk shvaća i prihvaća Federaciju. Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga druga, 227-228.

⁴⁷⁷ Lucić, Stenogrami..., Knjiga druga, 224-225.

Bosne i Hercegovine na sastanku 12. septembra. Nastavak rata, po njemu, može biti samo između VRS-a i ARBiH, a Hrvati trebaju biti *suzdržani ili na strani Muslimana* jer bi se *mogle stvoriti povoljne prilike* da HV ratom oslobodi okupirana područja Hrvatske. Pohvalio se i svećenicima kako je *jedan američki profesor međunarodnog prava rekao je da je vašingtonskim sporazumom Federacija data Hrvatskoj kao protektorat* i da je Turska bila na hrvatskoj strani, *a ne na strani muslimanskog vodstva u Sarajevu*.⁴⁷⁸ Zubak je izvijestio da Bošnjaci misle da institucije Republike Bosne i Hercegovine trebaju biti nad institucijama Federacije.⁴⁷⁹ Hrvati su se i dalje odseljavali iz srednje Bosne. Slobodan Lang informirao je da *odlaze primarno mladi ljudi, školovani ljudi, oni koji ne vide perspektivu*. Od Tuđmana je zatraženo da im ostvari materijalne mogućnosti ostanka. Gradnja bolnice u Novoj Biljoj bila je veliki poticaj. Elektroprivreda Bosne i Hercegovine isključivala je struju za Vitez, Novi Travnik i Busovaču *uvijek u isto večernje vrijeme kako Hrvati ne bi mogli gledati informativne programe HRT*.⁴⁸⁰ Učesnici sastanka bili su nezadovoljni zbog prihvata novih krajiških izbjeglica u srednju Bosnu. Lang je predložio da se bošnjačke izbjeglice naseljavaju u bošnjačkim, a hrvatske u hrvatskim kantonima kako se ne bi mijenjala prijeratna demografska slika. Raspolagao je podacima da je tokom sukoba HVO–ARBiH izbjeglo 50.000 Bošnjaka i 180.000 Hrvata.⁴⁸¹

Svećenici su željeli kvalitetno školstvo i jaku privredu za bosansko-hercegovačke Hrvate.⁴⁸² Biskup Perić obavijestio je prisutne da papa poštuje samo Izetbegovića kao bosanskohercegovačkog lidera i da mu je neki španski biskup rekao da Hrvati na Zapadu ne slove *nikako drugačije nego kao teroristi*. On je, zapravo, objasnio kakav je ugled imala Hrvatska pred međunarodnom zajednicom. Ona, čak, nije imala ugled ni među visokim katoličkim klerom. Veoma mu je smetala Tuđmanova priča da Bošnjaci trebaju zajahati Hrvate da ih nose u Evropu.⁴⁸³ Brajković je

⁴⁷⁸ Isto, 236-239.

⁴⁷⁹ Isto, 242.

⁴⁸⁰ Isto, 248.

⁴⁸¹ Isto, 250-251.

⁴⁸² Isto, 257.

⁴⁸³ (...) *Sveti otac kada je htio doći u Sarajevo nije ni jedno pismo poslao gospodinu predsjedniku Zubaku nego isključivo sve gospodinu Izetbegoviću, prema tome, do njega drži i vidi njega da je predsjednik Republike Bosne i Hercegovine. Meni najviše smeta kad se kaže da mi Hrvati moramo uprtiti na leđa da nam zajašu Muslimani opet i da ih mi nosimo u Evropu (...). Ja ne smatram da je Washingtonski sporazum pravedan i pošten. Juče mi je rekao jedan španjolski biskup: vi kod nas nikako drugačije ne slovite nego kao teroristi, kao Baski-eto, jedino što ste u Hrvatskoj dobili državu, Baski još nisu uspjeli, ali vi ste teroristi koji ste radili sa Srbima, oni sa istoka, vi sa zapada, i želite tu skupinu Muslimana zgnječiti (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 261-262.

predložio naseljavanje južne zone Mostara, Bunu, Bačeliće i Latiševine Hrvatima koji se neće nikada vratiti.⁴⁸⁴ Tuđman je protumačio Periću kako se Vašingtonski sporazum poklopio s općehrvatskim nacionalnim interesima u Bosni i Hercegovini.⁴⁸⁵ Komšić je smatrao hrvatskim glavnim interesom *spriječavanje nastanka Velike Srbije koju će Srbi nastojati stvoriti sve dok postoje* i da su hrvatski partneri u tom poslu, *sviđalo se to nama ili ne, Muslimani*. Za to partnerstvo, prema Komšiću, ne mora postojati *nikakva ljubav* jer je *u politici i nema nego samo interes*.⁴⁸⁶ Bošnjaci su se već javno očitovali da je to i njihov interes.⁴⁸⁷ Objasnio je da oni ne dozvoljavaju povratak Hrvata u Vareš dok se i njima ne dopusti povratak na teritoriju HRHB.⁴⁸⁸ Držao je da će Karadžić nastojati isprovocirati nove sukobe HVO–ARBiH, naročito u srednjoj Bosni. Primijetio je da ARBiH jača i postaje organiziranija.⁴⁸⁹ Nikica Valentić tražio je *da svatko onaj tko bude opstruirao na bilo koji način, ili sabotirao provođenje Vašingtonskog sporazuma, mora biti bez milosti eliminiran*.⁴⁹⁰ Tuđman je priznao da je *jednog momenta bila takva situacija* da je ARBiH mogla osvojiti Vitez, Busovaču, Kiseljak i Mostar i *prodrijeti ka moru*.⁴⁹¹ Bender je tražio da se spriječi zadržavanje bošnjačkih izbjeglica u mješovitim kantonima.

⁴⁸⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 264. (...) *tako da sklopimo kompletno od Bijelog Polja do Metkovića i onda za nas nema zime* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 282.

⁴⁸⁵ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 266.

⁴⁸⁶ Isto, 272.

⁴⁸⁷ (...) *Federacija je jako sredstvo za ostvarenje tog interesa. Federacija nema alternative* (...). *Srbi i Hrvati imaju nacionalne države. Muslimani nemaju. Zato se iz petnih žila upinju da sačuvaju cjelovitu Bosnu i Hercegovinu. To je njihov najviši strateški interes. Kad god se to dirne, remete se odnosi sa Muslimanima. Ja vas molim da se to ima u vidu* (...). *Bio sam prisutan kada su Izetbegović i posebno Silajdžić kazali da oni moraju bez obzira na sadašnje stanje odnosa sa Hrvatskom i oficijelnom hrvatskom politikom svoj dugoročni i strateški interes graditi na jedinstvu sa Hrvatima, na zajedničkoj strategiji sa Hrvatskom. To nisu bile demagoške parole* (...) *mi moramo ih vezati za Hrvatsku* (...). *Naš svijet potiču razni emisari da se iseljava prikazujući mu stanje gorim nego što jeste* (...) *lako je ljude nakon dvoipogodišnjeg rata uvjeriti u to da trebaju od tuda da bježe* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 273-276.

⁴⁸⁸ (...) *U Varešu ne dozvoljavaju povratak Hrvata zbog toga što žele reciprocitet u Čaplinju, Stolac i Kiseljak...moramo dozvoliti da se Muslimani vrate tamo odakle su prognani* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 276.

⁴⁸⁹ (...) *od Vašingtonskih sporazuma do danas mi smo na silaznoj putanji što se tiče vojne organizacije. Muslimani su u uzlaznoj liniji, i Armija, jača, sve je bolje i bolje organizirana, sve osposobljenija. HVO ili stagnira ili se na nekim područjima čak raspada* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 277.

⁴⁹⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 287.

⁴⁹¹ (...) *U tom momentu prestanak rata sa Srbima bio nam je od životne važnosti. Evropa i SAD su nam gledale kroz prste što smo helikopterima slali pomoć u središnju Bosnu* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 290.

Svećenici su izvijestili Tuđmana da su osnovali katoličke školske centre u Sarajevu i Zenici.⁴⁹² Svećenik iz Čapljine je izjavio kako su 1993, za 5.000-7.000 Kakanjaca, dali Srbima naftu jer ih drugačije nisu htjeli propustiti preko svoje teritorije. Isto su dali i za Konjičane. Predložio je da se optuže za ratne zločine svi bošnjački čelni ljudi za koje su Hrvati *uopće čuli*. Hercegovci su teško prihvatili mješovite kantone.⁴⁹³ Komšić je tvrdio da hrvatska saradnja *s četnicima i sada postoji* kao i *tendencija da se Kiseljak i Kreševo priključi srpskoj republici*.⁴⁹⁴ Kao jedan od glavnih problema u srednjoj Bosni ponovo su istaknute krajiške izbjeglice.⁴⁹⁵

Zadnjeg dana septembra Tuđman i Šušak ponovo su se sastali s čelnicima HRHB. Konačno je i poslušni biskup Komarica došao u sukob s Tuđmanom. Poslao je pismo, koje je Tuđman nazvao bezobraznim, svim visokim hrvatskim dužnosnicima i zapadnim ambasadorima akreditiranim u Zagrebu, uključujući i papskog nuncija. U pismu je priznao da je dogovorena razmjena stanovništva između Herceg-Bosne i Republike Srpske radi čega Hrvati odlaze iz RS-a. Tuđman je porekao sve navode. Komarica je naljutio i Prlića koji je, također, nazvao pismo bezobraznim i podsjetio prisutne da je lično išao u Banju Luku kako bi pomogao Hrvatima i svećenike, *a oni tako vraćaju*.⁴⁹⁶ Komarica je bio u pravu. U prethodnim poglavljima spominjana je njegova saradnja s Tuđmanom na tom polju. Sada se okrenuo protiv njega iako mu je prethodnih godina bio najposlušniji biskup iz Bosne i Hercegovine. Tuđman je obavijestio prisutne da su Amerikanci dopustili da preko Hrvatske prođe kontingent pakistanskog naoružanja za ARBiH i da mu je *Štajner* rekao kako je promijenio politiku prema Bosni i Hercegovini, te da su *svi njegovi* iz HB zločinci.⁴⁹⁷ Iranski ministar vanjskih poslova Ali Akbar Velajati navodno mu je rekao da se Bošnjaci mogu održati samo osloncem na Hrvatsku. Ponovo je kazao da opstanak Federacije zavisi od njene konfederacije s Hrvatskom i da će HB ostati dok se to ne realizira. Prlić je objasnio da Hrvati sele jer ne vide nikakvu perspektivu u Bosni i Hercegovini. Tuđman se zanosio idejama da može na teritoriji pod kontrolom ARBiH, nakon sukoba s HVO-om, formirati hrvatske jedinice. Kao

⁴⁹² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 294.

⁴⁹³ (...) *Što se tiče muslimanskih spiskova zločinaca, mi trebamo iste sročiti i pokriti sve njihove čelne ljude za koje smo uopće čuli (...) Krvarećeg srca mi smo dolje prihvatili mješovite kantone (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 301.

⁴⁹⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 300-301.

⁴⁹⁵ Isto, 311.

⁴⁹⁶ Isto, 343-344.

⁴⁹⁷ Isto, 344-345.

primjer predložio je da se od zeničkih Hrvata, koji su ostali kod svojih domova, formira *hrvatsku čet*u *pod hrvatskim zapovjedništvom*, a kako bi izbjegli mobiliziranje u ARBiH. Prlić ga je upozorio da će onda Bošnjaci formirati četu u Stocu na što je velikodušno odgovorio *neka je formiraju*. Potom se Prlić sjetio da nema Bošnjaka u Stocu, a Roso je našao primjer u Livnu. Po njegovim procjenama, na livanjskoj općini bilo je oko 5.000 Bošnjaka koji su se mogli mobilizirati i uputiti u srednju Bosnu ili prema Brčkom. Ne bi ostali u Livnu kao što bi Tuđmanova *hrvatska č*eta *pod hrvatskim zapovjedništvom* ostala u Zenici. Bila je to vrlo zanimljiva ideja koja bi, da je realizirana, mogla poslužiti za “etničko čišćenje” područja HB koja u sukobu nisu očišćena. Šušak je potvrdio informaciju da u Livnu ima ukupno oko 5.000 Bošnjaka. Roso je rekao *da ima okolo i letećih*.⁴⁹⁸ Međutim, vrijeme hrvatskih jedinica *pod hrvatskim zapovjedništvom* na područjima pod kontrolom ARBiH je prošlo. Bosanskohercegovačka Vlada nije bila zainteresirana da ima jedinice ARBiH na teritoriji HB na način koji je Roso predložio, a koji bi, ustvari, bio samo postvašingtonsko “etničko čišćenje” HB od ostataka vojno sposobnih Bošnjaka. Bez njenog pristanka nisu se mogle formirati ni jedinice HVO-a na teritoriji ARBiH kako je Tuđman maštao. Na sastanku se još razgovaralo o glasinama *da HVO maltene ne postoji*. Roso nije povjerovao Tuđmanovoj informaciji, dobijenoj navodno od Srba, da je 300 oficira ARBiH na platnom spisku VRS-a kao doušnici.⁴⁹⁹

Krajem oktobra 7. korpus ARBiH je počeo borbe prema Kupresu iz pravca Bugojna. Ponesen početnim i neočekivanim uspjesima, napadni boj u hodu pretvorio je u neplaniranu operaciju oslobodjenja grada i njegovog šireg rejonu. Komanda korpusa prebacila je najbolje jedinice na bugojansko-kupreško bojište. One su brzo ovladavale značajnim zemljišnim objektima prema Kupreškim vratima. Komandant 7. korpusa, Alagić, inicirao je i održao sastanak s predstavnicima HV-a i HVO-a u Gornjem Vakufu. Predložio im je zajednički nastavak operacije. Odbili su ga, ali on se nije obeshrabrio. Za desetak dana stalnih borbi, jedinice 7. korpusa zaposjele su gotovo sve najvažnije objekte iznad Kupreškog polja s njegove istočne strane. U z/o 5. korpusa ARBiH odbila je združene napade srpskih i Abdićevih snaga te krenula u protivnapad. Brzo je razbila vojnički nesposobne Abdićeve odmetnike i uspješno potiskivala VRS pravcima

⁴⁹⁸ Isto, 348-350.

⁴⁹⁹ Isto, 351.

Ripač – Dubovsko – Vrtoče i Dubovsko – Orašac – Kulen Vakuf. Drugi korpus VRS-a pritisnut je na dva kraja svog bojišta, kupreškom (7. korpus) i bihaćkom (5. korpus). Jedinice 5. korpusa porazile su Abdićeve izdajnike i zaposjele prostor njegove autonomije. Tuđmanov saveznik sramotno je poražen. Sa svojom pratnjom i vojskom pobjegao je na okupiranu teritoriju njegove države. Peti korpus je zauzeo od VRS-a strateški važan grabeški plato. U uspješnom protivnapadu, postigao je fantastične rezultate. Potpuno je razbio Abdićevu odmetničku vojsku, oslobodio Veliku Kladušu, potisnuo VRS, neprijateljima nanio velike gubitke u ž/s i zarobio znatne količine ratnog plijena. Uspjesi 5. i 7. korpusa ARBiH stvorili su mogućnost koju je Tuđman na ranijim sastancima sa saradnicima iz HRHB nagovještavao kao moguću i planirao iskoristiti ako se desi. Najavio je, ako ARBiH svojim b/d s VRS-om otvori šansu za oslobađanje okupiranog područja Hrvatske, da će se hrvatske snage uključiti u borbu.⁵⁰⁰ Uspješna b/d ARBiH na kupreškom pravcu bila su mu savršena šansa. Oslobađanje Kupresa nudilo je izvanredne mogućnosti za prodor prema Kninu iz zaleđa, pravcem Kupres – Glamoč – Bosansko Grahovo – Knin. Tu priliku Tuđman nije smio propustiti. Procjenjujući da će ARBiH zaista uspjeti osloboditi Kupres, hrvatske snage su se 31. oktobra, dvanaesti dan borbi, uključile u sadejstvo. Jakim snagama napale su VRS iz pravca Šujice prema Donjem i Gornjem Malovanu te iz pravca Raduše ka Riliću. Do noći 2/3. novembar 1994. svi objekti oko Kupresa zaposjednuti su na pravcima napada ARBiH i hrvatskih snaga. U 10.00 sati 3. novembra nekoliko boraca 707. bbr (Bugojno) ušlo je u grad. Naređeno im je da ga napuste. Oko 14.20 u grad su motornim vozilima ušli hrvatski borci. Armija RBiH prepustila je hrvatskim snagama grad, ostavljajući im mogućnost da samostalno nastave b/d prema srpskom agresoru i Kninu. Značajno je napomenuti da je JNA u aprilu 1992. “do nogu” potukla hrvatske snage na Kupresu nakon njihove kvalitetne višednevne odbrane. Nakon toga više se nisu usuđivale napasti prema Kupresu.⁵⁰¹ Komanda 7. korpusa željela je prepuštanjem Kupresa Hrvatskoj vojsci pridobiti njenu pomoć za prodor prema Bosanskoj krajini. Alagić je žrtvovao Kupres za buduću saradnju s HV-om i deblokadu 5. korpusa. Hrvati su “zagrizli” i po oslobađanju Kupresa nastavili su b/d operacijama *Zima-94*

⁵⁰⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 205, 207.

⁵⁰¹ O BORBAMA HRVATSKIH SNAGA NA KUPRESU U PROLJEĆE 1992. VIDI: Lisića, Slavko, *Komandant po potrebi*, Sombor, 1995; Marijan, Davor, *Borbe za Kupres u travnju 1992.*, Polemos, 3, 11-49, Zagreb, 2000; Kliko-Čuskić, 17. *Viteška...*, Sarajevo, 2010; 205-215.

i *Ljeto-95* s ciljem osvajanja pravca od Kupresa ka Kninu.⁵⁰² Na Kupresu je počela saradnja ARBiH i HV-a. Ona se uspješno nastavila od kraja ljeta 1995. i trajala do potpisivanja Dejtonskog sporazuma. U međuvremenu je HV napredovala prema Glamoču, a 7. korpus zauzeo repetitor na Vlačiću i najveći dio vlašićkog platoa. Oslobođanje Kupresa ključna je prekretnica saradnje ARBiH s HV-om i HVO-om.⁵⁰³

Početkom januara 1995, u razgovoru s hercegbosanskom delegacijom, Tuđman je ponovo naglasio da moraju čuvati i jačati ustrojstvo HRHB, ali da to ne ističu javno, *nego da rade u praksi, u stvarnosti*, kako ne bi davali Bošnjacima materijala i osnove za suprotstavljanje Federaciji. Zubak je tvrdio da Bošnjaci žele na bilo koji način rekonstruirati Bosnu i Hercegovinu, što čelnici HRHB ne mogu prihvatiti. Prlić je kazao da su bosanski Hrvati bili jezgro povećanog nataliteta što treba iskoristiti. Planirali su forsiranje novog demografskog središta HB na trokutu između Širokog Brijega, Čitluka i Mostara izgradnjom oko hiljadu stambenih jedinica na Dubravskoj visoravni za naseljavanje pet hiljada bosanskih Hrvata čime bi dobili *kičmu* i branili taj pojas koji su smatrali izuzetno bitnim *za Hrvatsku i hrvatstvo u cjelini*. Na teritoriji Federacije funkcionirale su dvije države koje nisu imale puno zajedničkih karakteristika.⁵⁰⁴ Problem realiziranja stare politike u novom ruhu opet je predstavljao Izetbegović.⁵⁰⁵ Ljubić je informirao da je u pojedinim mjestima pod kontrolom ARBiH ostao značajan broj Hrvata i da je sve manje pritisa na njih da se iseljavaju, ali su bili u lošem socijalnom položaju radi čega su tražili načine da odu. Bender i Kordić ponovo su kao jedini motiv za iseljavanje Hrvata iz srednje Bosne, s teritorije pod kontrolom HVO-a, naveli lošu materijalnu situaciju. Tražili su ulaganje u privredu kako bi ih zadržali. Kordić je govorio o bošnjačkom pritisku na Hrvate u Usori i prostoru Brčko–Ravne.⁵⁰⁶ Imao je pogrešnu

⁵⁰² OPŠIRNIJE: Marijan, Davor, *Oluja*, Zagreb, 2009.

⁵⁰³ O BORBAMA ZA KUPRES 1994. OPŠIRNIJE VIDI: Ramić, Edin, *Kupreška operacija jesen 1994*, Bugojno, 2004; Kliko-Ćuskić, 17. *Viteška...*, 205-215.

⁵⁰⁴ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 354-361.

⁵⁰⁵ (...) *Nema Federacije dok je Alija na čelu. Alija je jedini relevantan faktor kod Muslimana. Ispod njega 200 praznih mjesta, pa onda mogu biti Ganić i Silajdžić. On je apsolutna vlast. U policiji ima 32 000 ljudi (...) To su najsposobniji momci. Rade oni dosta profesionalno taj posao. Ako ne slušaju, šalju ih na front. U vojsci se vodi oko 200 tisuća, a realno oko 80 tisuća (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 362.

⁵⁰⁶ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 358-340. Krajem 1995. tvrdio je da je 180.000-200.000 Hrvata izbjeglo s područja ARBiH tokom sukoba i da je nakon Vašingtonskog sporazuma otišlo još oko 45.000-50.000. Po njegovim podacima HVO je protjerao 75.000 Bošnjaka tokom sukoba i još nešto poslije. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 471. Stalno je tražio hrvatske investicije u srednju Bosnu kako bi se zaustavilo dalje iseljavanje Hrvata.

informaciju da Krajišnici žele otići iz srednje Bosne jer nema spajanja 5. i 7. korpusa.⁵⁰⁷ Brajković se hvalio dobrim rezultatima naseljavanja bosanskih Hrvata od sjevera Mostara do Metkovića.⁵⁰⁸ Šoljić je izvijestio da je HVO prije sukoba s ARBiH imao *70 i nešto tisuća* pripadnika, poslije 38.000 i da se planira smanjenje na 30-ak hiljada.⁵⁰⁹ Blaškić, načelnik GS HVO, referisao je da je u borbama na Kupresu poginulo 9, a ranjeno 17 boraca HVO-a. Lozančić se žalio da još postoji jak utjecaj Vrhbosanske biskupije i Bosne srebrene koji Hrvate i dalje žele u potpunosti približiti Alijinoj opciji. Tuđman je govorio o domovnicama za bosanskohercegovačke muslimane.⁵¹⁰ Ponavljao je priču kako je Boban morao otići zbog Zapada i Vatikana i da sve trebaju činiti na implementaciji Federacije kojom Hrvati dobijaju *pod svoje okrilje pola Bosne*.⁵¹¹ Odnosi s Katoličkom crkvom bili su veoma delikatni i u Hrvatskoj.⁵¹² Želio je Hrvate, koji se ne mogu vratiti svojim domovima, naseliti na područja na kojima mu je bilo potrebno jačati hrvatski nacionalni korpus.⁵¹³ Istovremeno je, preko HRHB, pokušavao spriječiti ostanak Bošnjaka u mješovitim kantonima, a koji se nisu mogli vratiti svojim kućama na područja okupirana od strane VRS-a. Krajem marta, na sastanku s izlasanstvom HDZBiH i HRHB, govorio je kako je bilo *varijanti oko stvaranja hrvatske države u povijesnim granicama, zatim varijanta oko unije tri republike i na kraju mogućnost Federacije i konfederacije*.⁵¹⁴ Predstavnici izgubljenih općina iz središnje Bosne požurivali su implementaciju Federacije (Bugojno, Travnik, Fojnica, Vareš, Kakanj i Novi Travnik), dok su predstavnici domicilnih (Busovača, Vitez, Kiseljak,

⁵⁰⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 372.

⁵⁰⁸ (...) *ma, kakvo vraćanje, mi smo tim Muslimanima rekli-nemojte se ljutiti što mi naseljavamo, čim ovi ljudi odu u Vareš, odmah ćete vi doći svojim kućama; kad će oni u Vareš, neka mu bog pomogne, ja ne znam (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 374. Brajković je, u dogovoru s Koschnickom, *dosta tiho* naseljavao srednjobosanske Hrvate. Prije rata Mostar je, prema njemu, imao 43.400 Hrvata, a nakon Vašingtonskog sporazuma oko 46.000. Pohvalio se kako su namirili *onaj 1% koji im je nedostajao 1991. godine*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 476. O tom 1% Koljević i Boras razgovarali su s Tuđmanom pred početak srpske agresije što smo ranije spominjali.

⁵⁰⁹ (...) *Nama nije bilo lako poslije toliko mirovanja sa Srbima ući u rat (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 375.

⁵¹⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 376-384.

⁵¹¹ Istu priču o Bobanovom odlasku iznova je ponavljao na svim sastancima s čelnicima HRHB od kraja 1993. do kraja 1995. godine. (...) *Protiv Bobana i Bonn i Vatikan (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 506. To je vjerovatno činio da skine odgovornost sa sebe kako Bobanovi nasljednici ne bi pomislili da olahko iskorištava i odbacuje najposlušnije ljude bez imalo milosti.

⁵¹² Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 386.

⁵¹³ Isto, 383.

⁵¹⁴ Isto, 400.

Kreševo i Žepče) usporavali. Bošnjačka strana uvjetovala je povratak Hrvata u Bugojno i Vareš povratkom Bošnjaka u Čaplinju i Stolac. Hrvati su tražili odlazak *nedomicilnog pučanstva, par stotina tisuća Bošnjaka koje su Srbi protjerali*. U isto vrijeme naseljavali su svoje izbjeglice od Mostara do Metkovića.⁵¹⁵ Kordić je govorio o stalnoj migraciji Hrvata *sa prostora ARBiH*, ali i s teritorije pod kontrolom HVO-a. Ponovo je tražio materijalni poticaj. Dotadašnja ulaganja Hrvatske usporila su proces iseljavanja, ali ga nisu zaustavila.⁵¹⁶ Nije tražio materijalni poticaj za ostanak zeničkih Hrvata kod svojih kuća jer je želio zadržati samo one koji su se nalazili na teritoriji pod kontrolom HVO-a, a što je bilo u skladu s Tuđmanovom politikom. Ostanak i povratak zeničkih, ili kakanjskih Hrvata, bio je demografski gubitak za HRHB. Korisnije ih je bilo naseljavati oko Mostara i Stoca. Prlić je, do detalja, ponovio izlaganje s početka januara. Smatrao je da će biti teže razgovarati s Bošnjacima nakon što je ARBiH oslobodila veći dio Vlačića.⁵¹⁷ Boži Rajiću i ostalim prisutnim Hercegovcima nije se sviđalo što su Bošnjaci hrvatski povratak u Vareš i Bugojno uvjetovali svojim u Stolac i Čaplinju. Hercegovci bi da se razmjena povratnika obavi samo u srednjoj Bosni. Bugojno za Vitez, Vareš za Kiseljak i drugo, ali da se u tu računicu ne uzima i *jugoistočni dio HB gdje Hrvati imaju posebne interese*.⁵¹⁸ Na sastanku se razgovaralo i o odlasku Muhameda Filipovića u Beograd.⁵¹⁹ Filipović je 1991. sa Srbima bio napravio *Istorijski sporazum*. Izetbegovićev izbor da ga pošalje u Beograd Hrvati su doživljavali kao mogućnost nastavka bošnjačko-srpskog sporazumijevanja, što im nikako nije odgovaralo.⁵²⁰ Lozančić se od početka rata tužio na odnos Katoličke crkve prema HB. Čini se da je u ratu imao samo dva problema, *balije* i Crkvu jer se ponovo žalio Tuđmanu na svećenstvo.⁵²¹ Ljubić je predložio da se sve izbjeglice iz RS-a, Bošnjaci

⁵¹⁵ Isto, 403-404.

⁵¹⁶ Isto, 406.

⁵¹⁷ Isto, 408-411.

⁵¹⁸ Isto, 418.

⁵¹⁹ Isto, 420.

⁵²⁰ (...) Milošević je poduzeo akcije preko svojih prijatelja, Libije, Sudana, Iraka, Indonezije, da bi uticali na Aliju da dođe do sporazuma, da se uključi u jugoslovensku federaciju (...) zajednički interesi su im da osvoje našu obalu od Prevlake, bar do Ploča, do Makarske (...) do Zadra (...). Ali se srpstvo plaši muslimanskog ujedinjavanja, Bosna, Sandžak, Kosovo, zapadna Makedonija, u Bugarskoj ih ima, u Albaniji ih ima (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga druga, 441-442.

⁵²¹ (...) Kardinal Puljić je obišao sve moguće prostore gdje je mogao doći na teritoriju Federacije i imao zatvorene sastanke sa svećenicima (...). Rečeno im je da dugo nisu bili među narodom i da moraju malo ofanzivnije ići da se prihvati RBiH onako kako zagovara svijet odnosno jednim dijelom i kako zagovara Alija Izetbegović i da se ofanzivnije ide protiv HR HB i čelnštva HDZ (...). Up.: Lucić, Stenogrami..., Knjiga druga, 422.

i Hrvati, smjeste u svoje nacionalne kantone.⁵²² Podržavao je Brajkovića u poslu naseljavanja bosanskih Hrvata po Hercegovini.⁵²³ Šušak je bio mišljenja da će Hrvati izgubiti ako podjele kantone.⁵²⁴ Tuđman je još uvijek žalio za unijom. Stalno je ponavljao iste priče.⁵²⁵ Koristio je bezočne laži da se predstavi, očito ne baš najinteligentnijim, sagovornicima iz HRHB kako je navodno bliži papi od bosanskohercegovačkog i hrvatskog svećenstva.⁵²⁶ Računao je da će moći bez vojne intervencije uzeti hrvatsku Krajinu, *osobito istočnu Slavoniju*. Odlučio je svim bosanskohercegovačkim Hrvatima dati dvojno državljanstvo. Ponovio je da ih se ne vraća tamo gdje je apsolutna

⁵²² (...) *strateški moramo igrati na one općine gdje smo bili približno pola-pola, Bugojno, Travnik, Fojnica, Vareš (...) tamo gdje nas je bilo 5 do 10% (...) je li će to biti zamjena, preseljenje (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 423.

⁵²³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 424.

⁵²⁴ (...) *Ako podijelimo kantone, mi smo izgubili, nama je to jedini način da se uveže Vitez s Prozorom (...) ako ne bude tako, onda će biti Vitez odsječen (...) imati ćemo enklavu Vitez, a ovako imamo 50% vlasti unutra i veže se uz stopostotnu našu vlast u HNK (...)*. *Ako se izdvoje Vitez, Busovača (...) eto njima etnički čist kanton, a nama enklave (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 435-436.

⁵²⁵ (...) *da se mogao ostvariti onaj sporazum o uniji triju republika, to bi bilo najpovoljnije za hrvatsku državu. To nije htio prihvatiti zapad jer nije htio muslimanske države makar i male (...) morali smo prihvatiti Vašingtonski jer je to bio zapadni interes (...) da ga nismo prihvatili, proglasili bi nas agresorima (...) i dobili bi sankcije kao Srbi (...)*. *Alijin savjetnik Bojl rekao da je ovako Federacija ništa drugo nego naš protektorat (...)*. *Šušak je ministar najvažnijeg ministarstva i prvi potpredsjednik HDZ da bi se dalo do znanja kolika nam je važnost HZ HB (...)*. *HB mora opstati sve dok ne ostvarimo Federaciju i konfederaciju (...) ali u onom smislu kako je Bojl rekao (...)*. *Svijet je dozvolio Srbima 2/3 Bosne i Hercegovine jer su rekli da žele biti žandar protiv islamske države (...)*. *Postigli smo maksimum što smo mogli (...) samostalnu Hrvatsku (...)*. *Zadržati vojsku HB (...)*. *Zajedničko zapovjedništvo, ali dvije komponente (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 437-438. (...) *do sada smo u Hrvatskoj imali 12 000 mrtvih i 35 000 ranjenih (...) proglasili bi nas agresorima kao Srbe i sankcije (...) pristali smo na sporazum, a oni su obećali da ćemo riješiti srpsko pitanje u Hrvatskoj (...) proces teče (...) autoput i naftovod rade, pruga preko Okučana će biti otvorena (...) polovicom ovog mjeseca i preko Beograda, prema tome: Zagreb – Beograd – Solun (...)*. *Pripremamo otvaranje pruge Zagreb – Knin – Split (...) kad se jednom provozamo kroz Knin, 90% problema je riješeno (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 441-442. (...) *unija tri republike bila bi bolja, ali (...) da nismo prihvatili Federaciju, bili bi agresori (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 504. (...) *Mi smo životno zainteresirani da se Federacija oživotvori. Na prvi pogled bi nam bilo odgovarala ona unija triju republika, ali svijet nije dopustio (...)*. *A ni nama ne odgovara jer bi se međunarodnopravnog gledišta postavilo pitanje srpskog i muslimanskog izlaska na more (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 482.

⁵²⁶ (...) *Sasvim je jasno da je, što se tiče sarajevskog nadbiskupa, njemu u interesu tobože da je cjelovita Bosna, jer onda bi on tobože štiti katolike na čitavom teritoriju (...)*. *Vatikan je bio dosljedniji na strani ove državne politike koju vodim negoli domaći biskupi odavde do dolje do vas (...) iz najužih krugova (neimenovanih) sam čuo da je osobno i Sveti Otac rekao, da, ako bi došao u Sarajevo, da bi rado posjetio Medugorje, a da su se tome suprostavili biskupi i pisali otvoreno u štampi (...) u interesu svih nas je da čuvamo jedinstvo hrvatskog naroda (...)*. Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 440. Nikada nijedan papa nije izrazio želju da posjeti Medugorje.

većina srpskog ili bošnjačkog stanovništva nego da ih se naseljava gdje je relativna većina Hrvata ili u srpske krajeve u Hrvatskoj.⁵²⁷ Posebnu pažnju i dalje je poklanjao propagandi. Konstantno je želio obezvrijediti Kljuića i Komšića te zavaditi bošnjačke prvake.⁵²⁸ Nadao se da će Federacija zaživjeti, a Bosna i Hercegovina se teritorijalno raspasti.⁵²⁹

Delegacija HRHB htjela je zaustaviti dalje pregovore o implementaciji Federacije zbog nestanka Vlade Šantića, komandanta bihaćkog HVO-a, ali je Šušak bio kategoričan da ne smiju stati *i da ubiju 5 Šantića*, s čime se i Tuđman složio, ali je predložio da se iskoristi prilika i traži Dudakovićeve smjena što su oni već bili učinili.⁵³⁰ Odlučio je da HRT daje vremensku prognozu za Federaciju kako bi se počeo stvarati privid konfederacije i hrvatskog protektorata nad *pola Bosne*.⁵³¹ Postao je opsjednut kroatiziranjem Bošnjaka.⁵³² Na svim sastancima s hercegbosanskim čelnicima, od

⁵²⁷ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 442-443.

⁵²⁸ (...) *Propagandani utjecaj preko medija (...) razobličavati Alijinu politiku (...). Ni oni nisu jedinstveni, imaju Aliju, Silajdžića i Ganića (...) koji su rogovi u vreći (...). Ne može u Predsjedništvu biti Kljuić ili Komšić koji nikoga ne predstavljaju (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 443-4.

⁵²⁹ (...) *Kako se stvari odvijaju, Bosna i Hercegovina će biti neka labava unija gdje će se srpski dio vezati za Srbiju kao Federacija za Hrvatsku (...). Ne smijemo dozvoliti da i Federaciju vežu preko srpskog dijela za Srbiju (...). Neće svijet Aliji za volju nametnuti neku jedinstvenu i cjelovitu (...) vraški složena stvar i nema nam druge nego se u tom bosanskom loncu kuhati zajedno s njime, ali i držati ga na takvoj vatri da na kraju ispečemo ono što je u interesu Hrvatske (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 444.

⁵³⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 435-444. (...) *Na budućem zasjedanju Ustavotvorne skupštine vi biste mogli da sa Šantićem razmažete po svijetu (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 447.

⁵³¹ (...) *mora i vremenska prognoza na HRT prenositi i Federaciju (...) uzmite i svoj dio u sarajevskoj radioteleviziji (...). Dobili smo mandat zapadnog svijeta da budemo tamo, ne samo ravnopravni, negoli ravnopravniji (...). Znam da ne možete u Sarajevo preseliti, neko bi mogao, ali dajte izmobilizirajte sarajevske Hrvate (...) u interesu je da se vrate posavski Hrvati, ali nije da nam zauzvrat vrate 30-tak hiljada Srba iz Hrvatske koje su tamo već naselili (...) razmotriti gdje interes da se vrate, a gdje da se ne vrate...zapadni svijet nije nam baš bio sklon (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 445-446.

⁵³² (...) *treba znati da dobar dio tih Muslimana govori ikavicom, pa to je najčišće hrvatsko narječje, ali (ih) je islamstvo istrгло do te mjere, da smo se već na Kravskoj bici borili sa Muslimanima koji su bili hrvatskog podrijetla, a ne turskog. Ali, ipak ne treba biti pesimista, da se tu ništa ne može učiniti (...). Sada će polovica Bosne biti kao što je Cazinska krajina koja je takva da je (uvijek) bila prohrvatska (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 507. (...) *Za 10, 20 godina će u čitavoj Bosni biti situacija kao sada u Cazinskoj krajini (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 508. (...) *Abdić mi pisao pismo. Želi se u Hrvatskoj baviti svojim poslom. Traži zaštitu za svojih 20 i više hiljada ljudi (...) mnogo je (...). Abdić je bio za Federaciju, ali ga je Sarajevo odbilo (...). Treba ih vratiti u Krajinu, čak ako treba i uz pomoć HV (...). Ta je populacija u većoj mjeri kroatizirana nego li neki drugi (...).* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 488. *Novi gospodari HRHB hvalili su mu se već postignutim rezultatima kroatiziranja Bošnjaka kako bi mu se dodvorili. Brajković mu je prenio vijest da Muslimani idu u naše škole, uče naš jezik, naučili su tjeđan govoriti.* Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 476.

Vašingtonskog do Dejtonskog sporazuma, neprestano se hvalio hrvatskom zadaćom „prenošenja“ bosanskohercegovačkih muslimana u evropsku civilizaciju radi čega je Hrvatskoj dato na upravu *pola Bosne*.⁵³³ Prozapadna Bosna i Hercegovina za njega je značila hrvatska. Počeo je uvjeravati saradnike da su i islamske zemlje forsirale Hrvate da „prenose“ muslimane u zapadnjačku civilizaciju.⁵³⁴ Neprestano je ponavljao kako mu je Velajati rekao da se Bošnjaci mogu održati samo osloncem na Hrvatsku i da *onaj američki profesor Boyel* govori da je Federacijom Hrvatskoj dat protektorat nad *pola Bosne*. Uz to je uvijek naglašavao da se to može realizirati *ukoliko ćemo znati vladati njome na pametan način za što se moramo osposobiti*.⁵³⁵ U bošnjačkim kantonima nastojao je, teritorijalnim prekrajanjem općina i izdvajanjem naselja s hrvatskom većinom stanovništva, formirati hrvatske općine.⁵³⁶ Najviše se bavio formiranjem općine Usora. Zanosio se idejama formiranja hrvatske općine na tuzlanskom području, ali i sarajevskom. Tom politikom ponovo je stvarao uvjete za sukobe u krajevima koje su zaobišli. Bilo je razmišljanja i o izdvajanju Kraljeve Sutjeske i njenog povezivanja s općinom Vareš kako bi se i kakanjski Hrvati izdvojili od općine Kakanj. Ono što je SDS patentirao 1991/92. godine Tuđman je mislio da može realizirati za Hrvate poslije Vašingtonskog sporazuma. Osim diplomatske, očekivao je i finansijsku pomoć Zapada za svoju podršku Federaciji.⁵³⁷ Nadao se dobroj materijalnoj koristi i od muslimanskih zemalja.⁵³⁸ Nakon što je HV zaposjela zapadnu Bosnu, naređivao je čelnicima HRHB da Hrvate, izbjegle s teritorije pod kontrolom ARBiH i VRS-a, naseljavaju od Kupresa do Drvara.⁵³⁹ Nastavio je s praksom, koju je primjenjivao kada nekog kleveće, da se poziva na razgovore u četiri oka, navodne izjave

⁵³³ **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 505. (...) *Zadaća konfederacije je da malo ovih osmanlijsko-turskih običaja odstranimo* (...). Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 231. (...) *Onaj američki profesor što je napisao s Federacijom? Pola bosne hrvatski protektorat* (...). Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 482-3. (...) *vodimo ih u svjetsku civilizaciju* (...). Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 487.

⁵³⁴ (...) *od 51 islamske zemlje, samo su tri fundamentalističke, a u svim ostalim prozapadni koji bi željeli da u Bosni bude jedna prozapadna, a prozapadna znači hrvatska* (...). Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 507. (...) *Čak je i Iran svjestan da oni mogu samo osloncem na Hrvatsku* (...). Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 487.

⁵³⁵ **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 508.

⁵³⁶ **Isto**, 474.

⁵³⁷ (...) *Nijemci i Amerikanci obećali kredite ako provedemo (...) ostvarimo Federaciju* (...) i pomoć (...). Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 486.

⁵³⁸ (...) *Federacija nam treba radi poslova u islamskom svijetu* (...). Up.: **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 487.

⁵³⁹ **Lucić**, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 484.

stranoj i neimenovanoj štampi i slične neprovjerive navode. Kao što je od jeseni 1993. često uvjeravao saradnike da ga je Izetbegović poticao da izdvoji *hrvatsku republiku* iz unije, ili da je šurovao sa Srbima iza leđa Hrvata, zadnje dvije godine rata spominjao je kako mu je *Alija u četiri oka rekao da mora o cjelovitoj Bosni govoriti iz formalnih razloga*.⁵⁴⁰ Na taj način podsticao ih je i ohrabrivao na poslušnost pri izvršenju njegove politike. U vrijeme dejtonskih pregovora ponovo se vratio retorici da nije dao Bosanski Brod za Prevlaku i da je to *slučajno bilo isti dan*. Međutim, demantirao se tvrdnjom da su mu Srbi zaprijetili kako će vratiti hrvatske Srbe u Hrvatsku ako Hrvati budu tražili povratak Bosanske Posavine, ili povratak hrvatskog stanovništva, što dokazuje postojanje srpsko-hrvatskog dogovora razmjene teritorije i stanovništva. Razotkrio se i računicom oko povratka istočne Slavonije ako Hrvati odustanu od Bosanske Posavine.⁵⁴¹ Htio je imati kantone koji bi nekada mogli donijeti *odluku da su sastavni dio Hrvatske*.⁵⁴² Stalno je naglašavao da *nema raspuštanja HZ HB i HVO dok se ne uspostavi Federacija*.⁵⁴³

Od 1991. godine Tuđman je uvjeravao saradnike među bosanskohercegovačkim Hrvatima kako nema šanse da se održi teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine. Ratni uspjesi njene Armije i državnog rukovodstva natjerali su ga do kraja rata da prizna da *jesu sačuvali cjelovitu Bosnu*. Saradnike iz HRHB tješio je tumačenjem šta je hrvatski narod, zahvaljujući mudroj politici koju je vodio, dobio u Bosni i Hercegovini.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 487. (...) *Alija je cijelo vrijeme pregovarao sa Srbima (...) davao nam zapadnu Hercegovinu za Srednju Bosnu* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 504.

⁵⁴¹ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 503-504.

⁵⁴² (...) *treba raditi odlučno, ali u rukavicama* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 505.

⁵⁴³ Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 505.

⁵⁴⁴ (...) *Ali, vi tumačite šta je hrvatski narod dobio* (...). *Kupres, Grahovo, Glamoč, Drvar, Jajce* (...) *područja od strateškog značaja za hrvatsku državu* (...) *tu naseljavati kao i oko Stoca* (...) *imamo pola Bosne* (...). *Hrvate koji neće da se vrate ili nemogu, naseliti u ova područja za koja smo zainteresirani da u svakom pogledu dobiju hrvatski karakter* (...). Up.: Lucić, *Stenogrami...*, Knjiga druga, 508.

ZAKLJUČAK

Kulminacijom jugoslavenske krize, početkom devedesetih godina 20. stoljeća, Bosna i Hercegovina našla se u središtu interesa rukovodstava susjednih republika koja su nastojala iskoristiti priliku za proširenje njihovih granica. Političke ambicije pripajanja dijelova Bosne i Hercegovine Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj su, ipak, nešto starije. Mogu se datirati u vrijeme nastanka srpske i hrvatske nacije tokom 19. stoljeća kada su se pojavili i njihovi zahtjevi za vlastitim državama. Srpsko-crnogorske i hrvatske nacionalne elite iz vremena raspada Jugoslavije revitalizirale su i pokušale ostvariti stare zamisli. Međutim, nisu ostale „zakovane“ na starim premisama, nego su – uzimajući u obzir nove unutrašnje i međunarodne okolnosti, vlastitu i suprotstavljenu snagu, te stranu podršku ili osporavanje – krenule vlastitim putem realizacije željenih ciljeva. Shvatile su da u teritorijalnim proširenjima svojih republika ne smiju izlaziti izvan okvira jugoslavenskih, međunarodno utvrđenih, državnih granica niti narušavati granice svih jugoslavenskih republika. Zbog toga se hrvatski predsjednik Franjo Tuđman nije usuđivao dirati hrvatsko-slovenačku granicu, slovenačko primorje niti otvarati pitanje italijanskog dijela Trsta. Odustao je i od „hrvatskih prava“ na Srem sa Zemunom. Srbijanski predsjednik Slobodan Milošević odustao je od Makedonije koja je bila u ranijim zamislima o teritorijama Velike Srbije. Ni prema Bosni i Hercegovini nije ostao potpuno u okvirima dotadašnjih velikosrpskih ideja. Nova situacija zahtijevala je modifikaciju starih ideja, što su oba predsjednika shvatila i tome se prilagodila. Pametno su odlučili da ne narušavaju vanjske granice Jugoslavije kako ne bi izazvali veću međunarodnu krizu, i ne posežu za teritorijama Slovenije, odnosno Makedonije, čime bi otežali realizaciju svog glavnog cilja, a to je bila Bosna i Hercegovina. Kao slabija strana u srpsko-hrvatskim odnosima, Hrvatska nije smjela, a ni mogla, posezati za Sremom i Zemunom. Kada je Srbija postala „tanja karika“, morala je odustati od teritorija u Hrvatskoj zbog kojih je izvršila agresiju na nju. Bosna i Hercegovina činila im se kao lahak plijen. Kao nacionalno heterogena, nakon višestranačkih izbora 1990. bila je izraženo nestabilna. Većina njenog srpskog stanovništva i znatan dio hrvatskog bio je pod političkim utjecajama Srbije i Hrvatske, te je prihvatio njihova nastojanja u vezi s podjelom Bosne i Hercegovine i pripajanja njenih otcijepljenih dijelova tim dvjema republikama. Bošnjački narod, u očima srpskih i hrvatskih nacionalista, nije izgledao dovoljno politički i vojnički snažan da se tome suprotstavi. Srbijansko-crnogorska i hrvatska

vladajuća elita htjele su dijeliti Bosnu i Hercegovinu kako bi zahvatile sve prostore gdje žive Srbi, odnosno Hrvati. Bošnjaci su se protivili jer bi se u tom slučaju našli u više država i u svakoj od njih bili bi nacionalna manjina. Srpsko i hrvatsko teritorijalno objedinjavanje u vlastitim državama značilo je nacionalno i teritorijalno razbijanje Bošnjaka koji su svoj biološki opstanak i zaseban vjerski identitet vezali za očuvanje nezavisnosti i teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine.

Razumijevajući jugoslavensku krizu kroz srpsko-hrvatske odnose, Tuđman je ključ njenog rješenja vidio u obostrano zadovoljavajućoj nagodbi. Očekivao je da će dogovorom s Miloševićem spriječiti rat u Hrvatskoj. Kada se on ipak desio, nadao se da će ga međusobnim sporazumom zaustaviti. Ponudio je Miloševiću, krajem zime 1990/91, pregovore koje je on prihvatio. Tuđman je računao da će nuđenjem dijela Bosne i Hercegovine Srbima zadovoljiti njihove teritorijalne prohtjeve i tako zaštititi teritorijalnu cjelovitost Hrvatske uz njeno istovremeno proširenje na dio Bosne i Hercegovine. Milošević je prihvatio ideju podjele Bosne i Hercegovine, ali nije žurio s odustajanjem od „srpskih“ teritorija u Hrvatskoj. Nakon nekoliko rundi pregovora između ekspertnih timova Srbije i Hrvatske – formiranih da dalje rade na usaglašavanju srpsko-hrvatske nagodbe koja je morala uključiti i podjelu Bosne i Hercegovine jer se drugačije ne bi mogla ni postići – Milošević je s JNA, koju je stavio pod svoju kontrolu, napao Hrvatsku. Tim činom Tuđmana je stavio u tešku poziciju. Osim što je morao – diplomatski na međunarodnom planu i vojnički na terenu – braniti svoju državu, Tuđman je doveden u situaciju da prema Bosni i Hercegovini vodi dvostruku politiku što je otežavalo realizaciju „Mačekove“ Banovine Hrvatske čemu je težio. Javno je morao izražavati podršku teritorijalnoj cjelovitosti Bosne i Hercegovine, jer bi njenim osporavanjem pred međunarodnom zajednicom legitimizirao srpske teritorijalne zahtjeve u Hrvatskoj. Tajno je radio na njenoj podjeli. To je činio pregovorima sa Srbima i formiranjem hrvatskih zajednica u Bosni i Hercegovini. U ratnim uvjetima one su se stopile u paradržavnu organizaciju kojoj je stvorio i vojnu silu potrebnu da ostvari njegove političke ciljeve. Ta paradržavna organizacija, koja je prvo djelovala pod imenom Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, a potom i Hrvatske republike Herceg-Bosna, imala je dvojak ulogu u podjeli Bosne i Hercegovine. Politički je razbijala institucije bosanskohercegovačkog državnog aparata i vojnički zaposjedala teritoriju. U uvjetima međunarodno priznate nezavisnosti, a koja je zagarantirala i teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine, ti poslovi bili su znatno otežani. Ne htijući, srpska agresija

u Hrvatskoj, ili pobuna kako se ona još naziva u hrvatskoj historiografiji, doprinijela je teritorijalnom očuvanju Bosne i Hercegovine na način da je znatno ograničavala djelovanje Tuđmanove politike prema njoj. Raspet između teritorijalnih zahtjeva Srba u Hrvatskoj i vlastitih u Bosni i Hercegovini, Tuđman je morao biti veoma oprezan. Njegova dvostruka politika stvorila je nejasnoću hrvatskih političkih ciljeva, odnosno konfuziju kod njihovih izvršilaca. Svakako da nije samo srpska pobuna u Hrvatskoj uzrokovala njegovu političku dvoiličnost. Hrvatska opozicija, Katolička crkva, veći dio hrvatske javnosti i većina međunarodne zajednice nisu podržavali podjelu Bosne i Hercegovine. Uvjetovan raznim faktorima, Tuđman je bio prilično politički ograničen, što mu nije dozvoljavalo veću vojnu angažiranost u Bosni i Hercegovini.

Iako se u bošnjačkoj javnosti i literaturi često izjednačavaju Srbija i Hrvatska, postoje bitne i velike razlike između njih. Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj bila je protivnik podjele Bosne i Hercegovine kao i hrvatska opozicija. Neki od najbližih Tuđmanovih saradnika suprotstavili su mu se ili se bar distancirali od njega. Vrh bosanskohercegovačkog HDZ-a se svojim značajnim dijelom nije slagao s podjelom. Čak su se prva tri predsjednika te stranke sukobila s Tuđmanom radi toga. Među Hrvatima i unutar Katoličke crkve nije postojala jedinstvena podrška Tuđmanu. Bez sustezanja može se tvrditi da je dio hrvatskih političara u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i većina višeg katoličkog svećenstva u velikoj mjeri doprinio sprečavanju potpune realizacije njegove politike djelujući protiv nje pred međunarodnim faktorima i kod hrvatske javnosti. Zamagljenost Tuđmanovih ciljeva stvarala je konfuziju i znatno utjecala na borbeni moral pripadnika HVO-a što se najdirektnije odražavalo na njihovu motiviranost i rezultate. Njegove vizije „humanog“ preseljavanja stanovništva, kako bi se nasilna etnička teritorijalizacija dugoročno održala, nisu nailazile na opće prihvatanje kod stanovništva, te ga je HVO morao silom potaknuti. Na teritoriji koju je kontrolirao, raznim oblicima nasilja prisiljavao je bošnjačko stanovništvo da je napusti i tako oslobodi prostor za naseljavanje Hrvata s teritorije pod kontrolom ARBiH koja nije zanimala Tuđmana. Da bi se Hrvati podstakli na preseljavanje, ponovo se morala upotrijebiti sila u kombinaciji s vješto osmišljenom propagandom. Na „neželjenoj“ teritoriji HVO je izazivao sukobe s ARBiH kako bi ona svojom silom protjerala Hrvate. S obzirom na to da je ARBiH izbjegavala primijeniti silu prema civilnom stanovništvu s namjerom da ga protjera, a zbog državne politike koja se zasnivala na političkoj platformi multietničke i multireligijske Bosne i Hercegovine, institucije HZHB, uključujući i HVO, bile su prinuđene da

se maksimalno koriste propagandom. Ona je imala cilj stvoriti strah kod hrvatskih civila od odmazde ARBiH. Da bi on bio opravdan, na određenim mjestima HVO je izvršio masovne zločine nad bošnjačkim civilima i ratnim zarobljenicima.

Bosanskohercegovačka vlast, najviše zahvaljujući bošnjačkoj nacionalnoj politici, uspjela je ostvariti međunarodnu podršku nezavisnosti i teritorijalnoj cjelovitosti Bosne i Hercegovine, čime je stekla čvrsto političko uporište. Bošnjačka nacionalna elita shvatila je da istrajavanjem na političkoj platformi pune nacionalne i građanske ravnopravnosti svih stanovnika Bosne i Hercegovine može pridobiti i zadržati podršku međunarodne zajednice koja je, uz vojnički otpor, bila presudan faktor. Bošnjaci su znali da u širokom kršćanskom okruženju svoje domovine, koja je istovremeno bila nacionalno i religijski heterogena, ne smiju, poput srpskih i hrvatskih nacionalnih političkih elita, težiti ka stvaranju nacionalne države u granicama Bosne i Hercegovine. Takvu državu Zapad bi okarakterizirao kao muslimansku „u srcu Evrope“ i ne bi se ni mogla formirati. Zagovarali su multinacionalnu i multikonfesionalnu, suverenu i cjelovitu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih naroda i građana jer je samo kao takva bila moguća. To su na vrijeme razumjeli i toga se do kraja rata grčevito držali. Ratni ishod dokazao je da su mudro odabrali. Politika bosanskohercegovačkog predsjednika Predsjedništva Alije Izetbegovića, koji je bio i neprikosnoveni nacionalni lider Bošnjaka, pokazala se ispravnom i jedino mogućom. Kao takva prepoznata je i kod njegove opozicije. Probosanske stranke, bez obzira na prijeratnu oštru suprotstavljenost Izetbegoviću, prihvatile su političku platformu koju je njegova stranka osmislila i kroz institucije vlasti nametnula kao državnu. Čak i neke stranke, proistekle iz bivšeg Saveza komunista SRBiH (SDP, DSS, LDS...), podržavale su političku platformu SDA. Često su bile i njeni gorljiviji zagovornici od pojedinih visokih dužnosnika Izetbegovićeve partije. Politička platforma SDA teško bi mogla postati državnom da nije imala njihovu podršku. Kao državna, ne bi se mogla nametnuti bez njenog prihvatanja kod značajnog dijela rukovodstva bosanskohercegovačkog HDZ-a. Poslanici te stranke su, sa samo jednim izuzetkom, glasali u Skupštini SR Bosne i Hercegovine za provedbu referenduma o njenoj nezavisnosti, iako su znali za Tuđmanovo protivljenje. Rukovodstvo HDZ-a, predvođeno predsjednikom stranke Stjepanom Kljuićem i glavnim sekretarom Ivanom Markešićem, uložilo je ogroman napor da uvjeri Tuđmana i hrvatske glasače da podrže referendum. Neizostavnu ulogu u tom nagovaranju odigrao je i vrh Katoličke crkve.

Za razliku od Tuđmana, koji je svojom dvostrukom i nejasnom politikom prema Bosni i Hercegovini razbijao hrvatski nacionalni korpus i dovodio se u sukob s Katoličkom crkvom, Izetbegović je idejom nezavisne i teritorijalno nedjeljive Bosne i Hercegovine, države jednakopravnih naroda i građana, zadobio podršku svih Bošnjaka, bez obzira na njihovo političko opredjeljenje ili suprotstavljenost njegovoj stranci. Uspio je ostvariti i podršku određenog broja Hrvata, kako u Bosni i Hercegovini tako i u Hrvatskoj, ali i prihvatanje od dijela bosanskohercegovačkog stanovništva srpske nacionalnosti, bar onog koje nije mogla teritorijalno obuhvatiti srpska paradržava formirana do početka januara 1992. godine. Prema zamislima o teritoriji HZHB, najveći dio bosanskohercegovačkih Hrvata ostao bi van njenih granica. Tuđman ih je planirao preseliti u HZHB kako bi je demografski osnažio. To je postao razlog njihovog dvoumljenja u vezi s podjelom Bosne i Hercegovine čime su bili skloniji ideji cjelovite Bosne i Hercegovine. Vrh Katoličke crkve oštro se protivio podjeli i podržavao je očuvanje Bosne i Hercegovine kako bi katolici opstali na cijeloj njenoj teritoriji. Više je Izetbegović stekao prijateljske podrške kod značajnih političara u Hrvatskoj nego je Tuđman uspio pronaći saradnika među Bošnjacima. Neki od važnih Tuđmanovih bližih saradnika napustili su ga i podržali nezavisnost Bosne i Hercegovine kao, naprimjer, Stjepan Mesić i Josip Manolić. Izetbegovića je, od važnijih saradnika i tada znamenitijih bošnjačkih političara, napustio samo Fikret Abdić, koji se, dvolično poput Tuđmana, nije jasno odredio kome se priklonio, Tuđmanu ili Miloševiću. Kao značajan rezultat Izetbegovićeve politike bila je podrška Vatikana, većine zapadnoevropskih zemalja i SAD. Tuđman, iako katolik, nije uspio pridobiti papu za svoja nastojanja u Bosni i Hercegovini. Papa je podržavao nezavisnost i teritorijalnu cjelovitost Hrvatske, ali se i protivio podjeli Bosne i Hercegovine. Izetbegović je zadobio povjerenje svih islamskih zemalja, od čega je imao veliku materijalnu, političku i vojničku korist. Vještom politikom izbjegao je da to bude smetnja Zapadnoj podršci. Možemo bez sumnje tvrditi da mu je lična dosljednost političkoj platformi o multinacionalnoj i multireligijskoj Bosni i Hercegovini to omogućila. Tuđman nije zadobio podršku kršćanskih zemalja u mjeri kao Izetbegović. Od kraja 1993. hvalisao se saradnicima da ima podršku Vatikana i najznačajnijih muslimanskih država, što nije bilo tačno. Ona mu je obećavana, ali pod uvjetom da promijeni politiku prema Bosni i Hercegovini. Vjerovatno bi se u historiji čovječanstva teško mogao naći sličan primjer da je neki muslimanski lider ostvario u tolikoj mjeri istovremenu podršku svih islamskih zemalja i većine kršćanskih,

naročito u kontekstu rata koji je vodio s kršćanskim narodima i izloženosti njihovoj jakoj i optužujućoj propagandi da stvara islamsku državu. Alija Izetbegović temeljio je odbranu Bosne i Hercegovine na vlastitoj vojnoj sili – koju je, sa saradnicima i narodom, izgradio u ratnim uvjetima – i državnom međunarodnom legitimitetu, što je činio kroz očuvanje legalnih institucija. Za vojsku je uspio ostvariti zavidnu finansijsku pomoć islamskih zemalja koje su ga i politički podržavale u međunarodnim institucijama. Bez novca ne bi mogao održavati vojsku, a dio bosanskohercegovačke privrede koji je ostao na slobodnoj teritoriji svakako da nije bio u mogućnosti zadovoljiti sve njene potrebe. Bosanskohercegovačka privreda do rata već je bila uglavnom uništena, a početkom rata njeni značajni potencijali našli su se na teritorijama pod srpskom i hrvatskom vojnom kontrolom. U diplomatskoj borbi na međunarodnoj sceni Izetbegović se uporno držao svoje pozicije lidera međunarodno priznate države. Ona mu je politički znatno nadomještala vojničke nedostatke na ratištu. Teško je pristajao na poziciju „muslimanskog“ nacionalnog lidera jer je time gubio međunarodni i unutar bosanskohercegovački kredibilitet, ali i dovodio u neizvjesnost platformu o Bosni Hercegovini koju je izgradio i koja ga je ojačavala.

Centralno područje Bosne i Hercegovine koje danas podrazumijevamo pod srednjom Bosnom nije bilo u domenu interesa srpskog agresora, što je vidljivo iz zona odgovornosti korpusa VRS-a. Nijedan njen korpus nije, svojom zonom odgovornosti, značajnije zahvatao u teritoriju srednje Bosne. Vojska RS-a pokazivala je interes samo u rejonima Jajca, Bugojna, Donjeg Vakufa, Travnika, Tešnja, Maglaja i Zavidovića, ali i tu u zahvatu putnih komunikacija koje su joj bile potrebne za povezivanje teritorije. Naselje Jezero kod Jajca bilo joj je važno zbog povezivanja pravca Mrkonjić Grad – Šipovo – Kupres. Od jajačke općineanimalo je i područje oko hidrocentrala na Vrbasu od kojih je ovisilo snabdijevanje banjalučke regije električnom energijom. Preuzimanjem Donjeg Vakufa postala je zainteresirana za cijelu jajačku općinu, kao i za dio bugojanske s donjovakufskim selom Prusac. Ta teritorija bila joj je potrebna za zaokruživanje prostora i povezivanje Banje Luke preko Jajca i Bugojna s Kupresom. Na travničkoj općini JNA je zauzela planinski prevoj Komar i najveći dio vlašićkog platoa. Zaposjedanjem Donjeg Vakufa ojačala se na Komaru i došla u situaciju da je morala ovladati travničkim selima Turbe i Karaula kako bi uvezala putnu komunikaciju Banja Luka – Jajce – Donji Vakuf – Skender Vakuf – Banja Luka. Zadržavanjem Komara i Vlašića štitila je južne „granice“ Republike Srpske i strateški dominirala nad značajnim

dijelom srednje Bosne. Usora (Tešanj) je Vojsci RS-a bila od važnosti radi putne komunikacije Banja Luka – Teslić – Doboj kao i Zavidovići zbog njenog nastavka prema Vozući. Južno od ovih područja Republiku Srpsku nije zanimalo. To je u januaru 1992. godine Nikola Koljević jasno stavio Tuđmanu do znanja na sastanku s njim u Zagrebu kada mu je ponudio srpsku saradnju u preuzimanju srednje Bosne i Mostara.

Formiranjem HVO-a Hrvatska zajednica HB proglasila je TORBiH nelegalnom na „svom“ teritoriju. U krajevima koji nisu zanimali RS i time bili ugroženi od VRS-a, nasilno je provela svoju odluku. U općinama koje su svojom cjelinom (Jajce) ili dijelovima (Bugojno i Travnik) bile interesantne za VRS, odluku o rasformiranju TORBiH nije provodila jer joj je bila potrebna saradnja s Bošnjacima radi zajedničke odbrane. Taj proces najjasnije je vidljiv u srednjoj Bosni. U Busovači, koja je bila daleko od fronta s VRS-om, već u maju 1992. nasilno je protjerala TORBiH iz grada u sela s većinskim bošnjačkim stanovništvom. Nakon pacifikacije linije dodira s VRS-om u rejonu Kiseljaka, do ljeta 1992, HZHB je i na kiseljačkoj općini marginalizirala TORBiH. Međutim, nije postupila radikalno kao u Busovači jer su neka bošnjačka sela (Han Ploča s okolnim selima) bila na liniji fronta s VRS-om. Bošnjaci su joj trebali da drže linije i morala je u postupanju prema njima biti opreznija nego je bila u Busovači. Ukoliko bi se oni usprotivili ukidanju TORBiH, mogli bi napustiti svoja sela i dovesti u opasnost odbranu Kiseljaka. Do ljeta 1993. godine HZHB se u rejonu Kiseljaka osigurala prema VRS-u i više joj nisu bili potrebni Bošnjaci, te je u istim selima nad njima izvršila jedan od najvećih masovnih zločina tokom sukoba HVO–ARBiH. HZHB nije bila zainteresirana za cijelu sadašnju srednju Bosnu. Sa sigurnošću možemo tvrditi da je nije zanimala Zenica, Kakanj, Zavidovići, Usora (Tešanj) i Maglaj, pa čak ni Žepče i Vareš, jer ih nije mogla teritorijalno zahvatiti. Ipak, zanimali su je Hrvati u tim krajevima, jer ih je planirala naseljavati u područja koja je zamislila zadržati i, u povoljnom trenutku, pripojiti Hrvatskoj.

U prvoj ratnoj godini, dok je na frontu s VRS-om u srednjoj Bosni HVO vodio borbe, HZHB je raznim metodama pokušavala uspostaviti potpunu vlast u Bugojnu, Jajcu, Travniku, Vitezu, Novom Travniku i Gornjem Vakufu, ali je izbjegavala ulaziti u oružane sukobe s TORBiH koja je u međuvremenu preimenovana u ARBiH. U početnoj fazi preuzimanja srednje Bosne formirala je paralelne organe vlasti koji su ignorirali legalne državne institucije koliko god su mogli. Veoma rano pokušala je nasilno preuzeti svu vlast i uspostaviti punu kontrolu HVO-a na cijeloj teritoriji novotravničke

i gornjovakufske općine koje su, poput Busovače i Kiseljaka, bile van zanimanja VRS-a. U jesen iste godine HVO je oružano ovladao Prozorom i dijelom njegove općine u zahvatu komunikacije Jablanica – Gornji Vakuf čime je ostvario mogućnosti za zaposjedanje Gornjeg Vakufa koji nije mogao preuzeti od proljeća do jeseni. Ponovo je pokušao zauzeti cijelu novotravničku općinu kako bi snage ARBiH u Bugojnu i Gornjem Vakufu odsjekao od Zenice i doveo u okruženje. Jesenski sukobi HVO–ARBiH obuhvatili su i općinu Vitez koja nije imala dodirnih tačaka s teritorijom pod kontrolom VRS-a. U prvoj ratnoj godini HVO se nije usuđivao izazivati oružane sukobe u općinama koje su bile izložene srpskoj agresiji. Naredne godine, a nakon što je ostvario kontrolu nad dijelom srednje Bosne i pacificirao svoje linije dodira s VRS-om, mogao je početi s oružanim sukobima u svrhu preuzimanja preostalih teritorija. Taj proces podudarao se s Vance – Owenovim mirovnim planom koji je, po tumačenju čelnništva HZHB, legitimizirao njene teritorijalne zahtjeve u Bosni i Hercegovini. Bezbjedan sa srpske strane, HVO je, uz direktnu pomoć HV-a, od januara 1993. krenuo u osvajanje teritorije u srednjoj Bosni. Ponovo je pokušavao ovladati samo prostorima koji nisu bili u opasnosti od VRS-a (Gornji Vakuf, busovačka i kiseljačka bošnjačka sela). Zbog svoje ograničene vojne snage i političke opreznosti radio je po principu „grad po grad“. Od aprila je izazivao sukobe i na općinama koje nije namjeravao vojnički zaposjesti. To je činio u svrhu iniciranja „humanog“ preseljavanja stanovništva. S općine Vitez i Busovača progonio je bošnjačko stanovništvo kako bi stvorio prostor za naseljavanje zeničkih Hrvata.

Armija RBiH nije se usuđivala 1992, iako je imala zadovoljavajuću snagu u područjima sukoba, da porazi HVO zbog, sasvim sigurne, blokade svojih logističkih puteva preko zapadne Hercegovine i Hrvatske. Bila je, radi viših ratnih ciljeva, prinuđena popuštati. Plašila se da će VRS iskoristiti njenu zauzetost borbama s HVO-om i blokadu puteva kako bi je porazila. To je bila dobra procjena. Nije imala dovoljno snage 1992. da vodi borbu na dva fronta u uvjetima logističke blokade. U to vrijeme bila je u formiranju i oporavljala se od teških poraza TORBiH koje je ona u proljeće doživjela na više bojišta bosanskohercegovačkog ratišta. Od blokade puteva na teritoriji pod kontrolom HVO-a nije ovisila samo odbrana srednje Bosne, nego i većine slobodne teritorije Bosne i Hercegovine. Aprilske sukobe 1993. u srednjoj Bosni HVO je započeo u vrijeme krize odbrane podrinjskih enklava. Hrvatski ministar odbrane Gojko Šušak zaprijetio je Izetbegoviću da mu neće *ni metka poslati* iz Hrvatske prema istočnoj Bosni ako jedinice

ARBiH ne prestanu s izvođenjem protivnapada u srednjoj Bosni. Armija RBiH bila je prinuđena na lokaliziranje sukoba i popuštanje HVO-u. Od vremena Owen – Stoltenbergovog mirovnog plana sukobi HVO–ARBiH ušli su u novu fazu. Za razliku od ranijih, lokalnih, povedeni su na širem prostoru. HVO je doživio niz poraza (Zenica, Travnik, Novi Travnik, Kakanj, Fojnica, Bugojno i Vareš) i nije uspijevao, bez obzira na učešće najkvalitetnijih jedinica HV-a, ovladati Gornjim Vakufom. Armija RBiH poražena je u Žepču koje Tuđman nije ni namjeravao zadržati u HZHB, ali hrvatsko stanovništvo se odbilo iseliti i HVO-u nije ništa preostalo nego da započne sukob, preuzme grad i brani područje do postizanja nagodbe o razmjeni teritorije i stanovništva. Da je HVO bez borbe, s hrvatskim civilima, napustio Žepče, onda ga HZHB ne bi mogla iskoristiti za razmjenu. Tuđman je u jednoj prilici izjavio da je mislio Kakanj i Vareš mijenjati s Bošnjacima za drugu teritoriju i stanovništvo, ali ga je poraz HVO-a na tim općinama u tome spriječio i doveo u situaciju da u tu svrhu iskoristi Kreševo i Kiseljak. U tom kontekstu može se razumijevati početak sukoba u Žepču i čvrsta odbrana HVO-a pred protivnapadima ARBiH.

Bosanskohercegovački državni vrh morao je izbjegavati sukobe s HVO-om i zbog političkih razloga. Ukoliko bi ARBiH prerano ušla s HVO-om u oružane sukobe širih razmjera, osim što bi se dovela u situaciju da je VRS porazi na više bojišta, postojala je opasnost da međunarodna zajednica rat u Bosni i Hercegovini proglasi građanskim, što bi znatno pogoršalo njene zadovoljavajuće političke pozicije na svjetskom nivou koje je s teškom mukom stekla. Od napadnute države, koja je po međunarodnom pravu imala pravo na samoodbranu, postala bi obična zaraćena strana u građanskom ratu. Više ne bi bila tretirana kao žrtva agresije. Humanitarni problem također je bio u domenu politike. Blokada puteva preko zapadne Hercegovine i Hrvatske odrazila bi se na prehranjivanje stanovništva i vojske. Država je i zbog toga bila prinuđena oprezno postupati s HZHB. Odbrana bihačkog okruga direktno je ovisila o saradnji Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, te je i to jedan od razloga zbog kojeg bosanskohercegovačka država nije smjela povesti totalni rat s HVO-om, odnosno Hrvatskom. Bez jače vlastite vojne snage, ali kao gospodar puteva i s Hrvatskom za svojim leđima, HZHB je postala ravnopravan partner s bosanskohercegovačkom državom.

Kada su u ljeto 1993. oružani sukobi zahvatili šire područje, ARBiH je stavila HVO u okruženje u nekoliko enklava u srednjoj Bosni, čime ga je dovela u tešku situaciju. Iskoristila je hrvatski „patent“ ucjene. Hrvatska je ucjenjivala Bosnu i Hercegovinu prohodnošću logističkih puteva, a ona

je uzvratila blokadom hrvatskih enklava u srednjoj Bosni. Potpuni poraz HVO-a nije joj odgovarao. Više joj je koristila njegova blokada i vojničko iznurivanje do postizanja političke nagodbe. Prolazak hrane i medicinskog materijala hrvatskim enklavama uvjetovan je isporukom humanitarne pomoći na teritorij pod kontrolom ARBiH. U srednjoj Bosni stvorila je vojničke pretpostavke da može iskorištavati hrvatske enklave i blokirane snage HVO-a za postizanje odgovarajućeg sporazuma s Hrvatskom koji joj je bio prijeko potreban zbog međunarodne podrške i vođenja borbe protiv Vojske RS-a koja je bila opasniji i moćniji neprijatelj. Od dva neprijatelja, državni vrh je nastojao slabijeg od njih natjerati na političku i vojnu saradnju kako bi pomogao ARBiH da porazi jačeg. U tom smislu potpuni poraz HVO-a za ARBiH bi bila „medvjeda usluga“ koju bi sama sebi učinila. Bosna i Hercegovina je imala šanse da kao cjelovita država preživi samo u saradnji s Hrvatskom, iako ju je ona nastojala podijeliti i zbog toga vodila rat protiv nje. Možemo s velikom sigurnošću tvrditi da je blokada hrvatskih enklava u srednjoj Bosni – te bojazan međunarodne zajednice, Vatikana i Katoličke crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini za sudbinu hrvatskog stanovništva u njima ukoliko bi ih ARBiH zauzela – natjerala Tuđmana da pristane na Vašingtonski sporazum i vojnu i političku saradnju s Bosnom i Hercegovinom koju je taj sporazum nametao. Vojničkim pritiskom na široki front HVO-a oko njegovih enklava u srednjoj Bosni ARBiH je pomagala odbranu Gornjeg Vakufa koji je bio ključ ishoda sukoba. Gubitkom Gornjeg Vakufa odnosi snaga HVO–ARBiH u srednjoj Bosni uveliko bi se promijenili na štetu države. Blokada hrvatskih enklava u srednjoj Bosni spriječila je, bez borbe, zapadnu Hercegovinu da se odvoji od Bosne i Hercegovine i priključi Hrvatskoj. Na taj način pokazalo se da ARBiH nije imala potrebe intervenirati u Hercegovini u namjeri sprečavanja HZHB da je otcijepi od države. Na najdirektniji način, hrvatsko stanovništvo u srednjoj Bosni i u današnjem dobu je smetnja Hercegovcima da nasilno proglase „treći entitet“.

Sveukupno sagledavši, iako ARBiH nije potpuno vojnički porazila HVO u srednjoj Bosni, ona je stvorila mogućnost bosanskohercegovačkom državnom vodstvu da postigne veće koristi. Potpisivanje Vašingtonskog sporazuma najveća je politička ratna prekretnica koja se najdirektnije pozitivno odrazila na buduće borbene rezultate ARBiH na cijelom bosanskohercegovačkom ratištu. Prisiljavanjem Hrvatske na vojnu saradnju, Republika Bosna i Hercegovina je od ljeta 1994. do Dejtonskog sporazuma ostvarila brojne koristi. Vrlo je upitno kakav bi krajnji ishod rata bio da je

ARBiH potpuno porazila HVO u srednjoj Bosni. Zahvaljujući i opstanku hrvatskih enklava u srednjoj Bosni, opstala je i Bosna i Hercegovina u svojim prijeratnim granicama jer je zbog njih Hrvatska bila primorana na političko rješenje sukoba i vojnu saradnju s njom u borbi protiv VRS-a. Od jeseni 1994. počela je saradnja ARBiH i HV-a na bosanskohercegovačkom ratištu i to upravo u srednjoj Bosni. Ona je rezultirala oslobađanjem Kupresa i aktivnim uključivanjem HV-a u borbena dejstva protiv VRS-a u zapadnoj Bosni. Iz pravca zapadne Bosne HV je početkom augusta 1995. oslobodila Knin i stvorila pretpostavke za nastavak djelovanja s ciljem deblokade bihaćkog okruga. Od sredine ljeta 1995. godine HV i ARBiH su koordiniranim dejstvima oslobodile znatan dio Bosanske krajine i natjerale Miloševića da pristane na Dejtonski mirovni sporazum.

SKRAĆENICE

ABHO	– atomsko-biološko-hemijska odbrana
AP	– automatska puška
ARBiH	– Armija Republike Bosne i Hercegovine
ARJ PVO	– artiljerijsko-raketne jedinice protivvazdušne odbrane
ATG	– antiteroristička grupa
b/d	– borbena dejstva
b/g	– borbena gotovost
bbr	– brdska brigada
bbt	– brdski bataljon
BHD	– bosanskohercegovački dinar
BiH	– Bosna i Hercegovina
BNT	– Bratstvo Novi Travnik
BoV	– borbena oklopno vozilo
BrAG	– brigadna artiljerijska grupa
BRDM	– vrsta oklopnog izviđačkog vozila
BsT	– bestrzajni top
bv	– bataljon veze
BVG	– bataljonska vatrena grupa
BVP	– borbena vozila pješadije
bVP	– bataljon vojne policije
CNN	– Cable News Network
CSB	– Centar službi bezbjednosti
CZ	– Civilna zaštita
ČSP	– časopis za suvremenu povijest
čVP	– četa vojne policije
DB	– Državna bezbjednost
DTg	– diverzantsko-teroristička grupa
EI i PEB	– elektronsko izviđanje i protivelektronska borba
g/s	– glavne snage
GS	– glavni stožer
GŠ OSRBİH	– Glavni štab Oružanih snaga RBİH
GŠ VSrRBİH	– Glavni štab Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine
HABENA	– Hrvatska novinska agencija (HZHB)
HAD	– haubički divizion

HDZ	– Hrvatska demokratska zajednica
HINA	– Hrvatska izvještajna novinska agencija
HKD	– Hrvatsko kulturno društvo
HNV	– Hrvatsko narodno vijeće
HOS	– Hrvatske obrambene snage
HRHB	– Hrvatska Republika Herceg-Bosna
HRD	– hrvatski dinar
HRM	– Hrvatska ratna mornarica
HRZ	– Hrvatsko ratno zrakoplovstvo
HSP	– Hrvatska stranka prava
HV	– Hrvatska vojska
HVO	– Hrvatsko vijeće obrane
HZHB	– Hrvatska zajednica Herceg-Bosna
ICTY	– International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (Međunarodni sud za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji)
Ič	– izviđačka četa
IDO	– izviđačko-diverzantski odred
IGASA	– Svjetska islamska humanitarna organizacija
IKM	– istureno komandno mjesto
IO	– izvršni odbor
J/IH	– jugoistočna Hercegovina
JASSA	– Jugoslavenski asortiman sportskih artikala
JNA	– Jugoslavenska narodna armija
KDBH	– Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske
KK	– Krajiški korpus
KM	– komandno mjesto ili Komanda mjesta
KoV	– kopnena vojska
KrD	– Krajiška divizija
KT	– kratki talasi
KZ	– kriptazaštita
l/o	– linija odbrane
lap PVO	– la(h)ki artiljerijski puk protivvazdušne odbrane
lard PVO	– la(h)ki artiljerijski divizion protivvazdušne odbrane
Lb	– logistički bataljon
lbr	– la(h)ka brigada
LoB	– logistička baza

Lob	– logistički bataljon
lpbr	– la(h)ka pješadijska brigada
LRL	– La(h)ki raketni lanser
ltrd	– laki topnički raketni divizion
m/p	– minska polja
M, IPD i VP	– moral, informativno-propagandna djelatnost i vjerska pitanja
MAd	– mješoviti artiljerijski divizion
map	– mješoviti artiljerijski puk
MEP	– minsko-eksplozivne prepreke
MB	– minobacač
mbr	– mehanizovana brigada
MDS	– Muslimanska demokratska stranka
MAd	– mješoviti artiljerijski divizion
MO	– ministarstvo odbrane
MO RBiH	– Ministarstvo odbrane RBiH
MO RH	– Ministarstvo obrane RH
mpoad	– mješoviti protivoklopni artiljerijski divizion
mpoap	– mješoviti protivoklopni artiljerijski puk
MRUD	– mina rasprskavajuće usmjerenog dejstva
mtb	– motorizovani bataljon
mtbr	– motorizovana brigada
MTS	– materijalno-tehnička sredstva
MUP	– Ministarstvo unutrašnjih poslova
NC	– nastavni centar
NORA	– Novo oružje artiljerije
NRC	– nastavno-regrutni centar
NŠ	– načelnik štaba
ObP	– obavještajni poslovi
OC	– operativni centar
OG	– operativna grupa
OIK	– Organizacija islamske konferencije
OkŠO	– Okružni štab odbrane
OMJ	– oklopno-mehanizovane jedinice
ONP	– operativno-nastavni poslovi
OO	– općinski odbor
OpŠCZ	– Općinski štab civilne zaštite

OpŠO	– Općinski štab odbrane
OpŠTO	– Općinski štab Teritorijalne odbrane
OS	– oružane snage,
OSMP	– Owen-Stoltenbergov mirovni plan
OŠ	– Osnovna škola
OT	– oklopni transporter
OZ	– operativna zona
S/ZH	– sjeverozapadna Hercegovina
p/k	– prednji kraj
p/n	– pješadijski napad
p/p	– početni položaj
PAM	– protivavionski mitraljez
PAP	– poluautomatska puška
PAT	– protivavionski top
pbr	– pješadijska brigada
PD _o	– protivdiverzantski odred
PK	– pomoćnik komandanta
PL	– Patriotska liga
PMEZ	– Posmatračka misija Evropske zajednice
PNŠ	– Pomoćnik načelnika štaba
PoB	– pozadinska baza
PO _d	– Protivoklopni divizion
POLO	– Protivoklopno lansirno oruđe
PPN	– postrojbe za posebne namjene
PS	– policijska stanica
PZO	– protivzračna odbrana
r.	– rijeka
RB	– ručni bacač
RBiH	– Republika Bosna i Hercegovina
RBR	– ručni bacač raketa
RgŠO	– Regionalni štab odbrane
RgŠTO	– Regionalni štab Teritorijalne odbrane
RH	– Republika Hrvatska
RiK	– rukovođenje i komandovanje
RJ	– ratna jedinica
RO	– radna organizacija

RS	– Republika Srpska
RSSB	– Regionalni stožer srednja Bosna
RŠTO SRBiH	– Republički štab Teritorijalne odbrane SRBiH
RUP	– radio uređaj prenosivi
RV i PVO	– Ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana
s.	– selo
SAD	– Sjedinjene Američke Države
SAO	– Srpska autonomna oblast
SB	– Središnja Bosna
Sbbr	– Slavna brdska brigada
SDA	– Stranka demokratske akcije
SDB	– Služba državne bezbjednosti
SDS	– Srpska demokratska stranka
SFRJ	– Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIS	– služba informativne sigurnosti
SJ	– specijalna jedinica
SJB	– Stanica javne bezbjednosti
SMbbr	– Slavna Muslimanska brdska brigada
Snb	– sanitetski bataljon
SO	– skupština Općine
SPS	– Slobodan Princip Seljo
SRBiH	– Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina
SRNA	– Srpska novinska agencija
SrRBiH	– Srpska republika Bosna i Hercegovina
SSNO	– Savezni sekretarijat za narodnu odbranu
SSSR	– Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SVB	– Služba vojne bezbjednosti
SZH	– sjeverozapadna Hercegovina
ŠTORBiH	– Štab Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine
ŠVK OSRBiH	– Štab Vrhovne komande Oružanih snaga RBiH
TE	– termoelektrana
TG	– taktička grupa
TMS	– tehničko-materijalna sredstva
TO	– Teritorijalna odbrana
TOSRBiH	– Teritorijalna odbrana Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine

tt	– trigonometarska tačka
UKT	– ultra kratki talasi
UN	– United Nations
UNDP	– United Nations Development Programme
UNHCR	– United Nations High Commissioner for Refugees (Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice)
UNPROFOR	– United Nations Protection Forces (Zaštitne snage UN)
USD	– američki dolar
v/o	– vojni obveznik
v/p	– vatreni položaj
VBR	– višecijevni bacač raketa
VES	– vojno-evidenciona specijalnost
VIZ	– vojno-istražni zatvor
VJ	– Vojska Jugoslavije
VKbbr	– Viteška Krajiška brdska brigada
VO	– Vojna oblast
VOMP	– Vance-Owenov mirovni plan
VOS	– Vojnoobavještajna služba
VOU	– Vojnoobavještajna uprava
VP	– vojna policija
VRS	– Vojska Republike Srpske
VRSK	– Vojska Republike srpska Krajina
VSrRBiH	– Vojska Srpske republike Bosne i Hercegovine
z/o	– zona odgovornosti
ž/s	– živa sila

IZVORI I LITERATURA

a) Izvori:

- Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (**AIIZ**);
- **Bešlić, Ivan**, *Čuvari Jugoslavije, saradnici UDBE u Bosni i Hercegovini*, III, Samizdat, Posušje, 2003;
- **Bilić, Ivan**, *Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992*, National security and future, 11-2 (6), Zagreb, 2005;
- **Bilić, Ivan-Tudman, Miroslav**, *Istina o Bosni i Hercegovini: Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991.-1995*, Zbornik dokumenata, Slovo M, Zagreb, 2005;
- **Blažević, fra Velimir**, *Katolička crkva i rat u Bosni i Hercegovini: dokumenti o stavovima i zauzimanju Katoličke crkve za mir i poštivanje ljudskih prava i građanskih sloboda i za očuvanje države Bosne i Hercegovine (1989-1996)*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1998;
- *Bosna i Hercegovina-jezgro velikosrpskog projekta* (uredila: **Sonja Biserko**), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006;
- **Gelo, Jakov i dr.**, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995;
- **Izetbegović Alija**, *Govori, pisma, intervjui '95*, Šahinpašić, Sarajevo, 1996;
- **Izetbegović Alija**, *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave: (decembar 1993-decembar 1994)*, BiH Press, Sarajevo, 1995;
- **Lucić, Predrag**, *Stenogrami o podjeli Bosne*, Knjiga 1-2, Kultura & Rasvjeta – Civitas, Split-Sarajevo, 2005;
- **Mazowiecki, Tadeusz**, *Izještaji 1992-1995*, Univerzitet u Tuzli – Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, Tuzla, 2007;
- **Mušinbegović, Hasib**, *Sloboda, List 7. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine*, reprint izdanje, Sarajevo, 2003;
- *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske Republike Herceg Bosna*, Mostar, 1994-1995;
- *Narodni list, službeno glasilo Hrvatske zajednice Herceg Bosna*, Mostar, 1992-1994;

- **Pavlović, Smiljan**, *Travnički ljetopis 1990-1995. g. i Zapis od Docu*, Knjiga 1, 2-3, Travnik, 2002;
- *Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o Bosni i Hercegovini*, GŠ ARBiH, Sarajevo, 1995;
- **Sančević, Zdravko**, *Pogled u Bosnu: zapisi veleposlanika*, Naprijed, Zagreb, 1998;
- **Šimić, Tomo**, *Dokumenti Predsjedništva BiH 1991.-1994.*, National security and the future 3 (7), 4 (7), 1 (8), 2 (8), 3 (8)-4 (8), Zagreb, 2006-2007;
- *Službeni list SRBiH*, Godina XLVII, Broj 32, Sarajevo, 16. oktobar 1991;
- *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije HVO, broj 1, Tomislavgrad, 1995;
- Zbirka dokumenata elektronske baze podataka dokumenata Slobodana Praljka (**Praljak**);
- Zbirke dokumenata elektronske baze podataka sudskih dokumenata ICTY (**ICTY**).

b) Članci:

- **Ančić, Mladen**, *Što „svi znaju“ i što je „svima jasno“ glede rata u Bosni i Hercegovini*, Status, broj 3, Mostar, 2004, 35-42;
- **Antić, Miljenko**, *Teorija nadmoći i rat na teritoriju bivše Jugoslavije (1991.-1995.)*, Politička misao, Vol. XLI, broj 2, Zagreb, 2004, 117-134;
- **Bekić, Andrea**, *London i Bonn-dva pola politike Europske zajednice prema priznanju Republike Hrvatske 1991. godine*, ČSP, Vol. 42, broj 2, Zagreb, 2010, 339-366;
- **Beljo, Mijo**, *Sukobi Armije Republike Bosne i Hercegovine i Hrvatskog vijeća obrane u Gornjem Vakufu tijekom 1992. godine*, ČSP, broj 2, Zagreb, 2016, 389-410;
- **Fabijanić Gagro, Sandra-Vukas, Budislav**, *Pravna priroda i politička pozadina oružanih sukoba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Zbornik PFZ, 58 (5), Zagreb, 2008, 1159-2000;

- **Hadžihasanović, Enver**, *Značaj igmanskog bojišta za odbranu Republike Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova sa okruglog stola pod istim nazivom, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009, 38-46;
- **Ilić, Gordana**, *Hrvati u BiH 1991.-1995. godine: nacionalni sukobi i uloga međunarodne zajednice u mirovnim procesima*, National security and the future, 3 (9), Zagreb, 2008, 73-118;
- **Ivanković, Željko**, *Hrvatsko-muslimanski rat u ratu*, Status, broj 3, Mostar, 2004, 58-65;
- **Jukić, Zvonimir**, *Planovi ustavnog i teritorijalnog preustroja BiH 1992.-2005.*, Status, broj 5, Mostar, 2004, 65-70;
- **Klemenčić, Matjaž**, *Tipologija oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije devedesetih godina 20. stoljeća*, Polemos, broj 5, 1-2, Zagreb, 2002, 65-82;
- **Lučić, Ivica**, *Karađorđevo: politički mit ili dogovor?*, ČSP, Vol. 35, broj 1, Zagreb, 2003; 7-36;
- **Lučić, Ivica**, *Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja*, ČSP, Vol. 40, broj 1, Zagreb, 2008, 107-140;
- **Lukić, Reneo**, *Vanjska politika Clintonove administracije prema ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1993.-1995.)*, ČSP, Vol. 38, broj 1, Zagreb, 2006, 7-39;
- **Marijan, Davor**, *Borbe za Kupres u travnju 1992.*, Polemos, broj 3, Zagreb, 2000, 11-49;
- **Marijan, Davor**, *Sukob HVO i ABiH u Prozoru, u listopadu 1992.*, ČSP, Vol. 38, broj 2, Zagreb, 2006, 379-402;
- **Marijan, Davor**, *Bosna i Hercegovina 1991.-1995.-u godinama nesvršenog rata, Rat u BiH-uzroci i posljedice*, Status, broj 3, Mostar, 2004, 98-109;
- **Marijan, Davor**, *Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.-1995.)*, ČSP, Vol. 36, broj 1, Zagreb, 2004, 211-247;
- **Markotić, Ante F.**, *Ratni učinci na promjene u broju stanovnika Bosne i Hercegovine i Hrvatske 1991.-1998.*, Društvena istraživanja, god. 8, broj 5-6 (43-44), Zagreb, 1999, 751-766;
- **Mitrović, Momčilo**, *Etničko čišćenje kao strategija država na prostoru bivše SFRJ*, Tokovi istorije, broj 1-2, Beograd, 2005, 180-201;

- **Mrduljaš, Saša**, *Hrvatska politika unutar Bosne i Hercegovine u kontekstu deklarativnog i realnoga prostora opsega Hrvatske zajednice/Republike Herceg-Bosne (1991.-1994.)*, Društvena istraživanja, god. 18, broj 4-5 (102-103), Zagreb, 2009, 825-850;
- **Mrduljaš, Saša**, *Oblik državnog uređenja Bosne i Hercegovine po Cutileirovom planu (18. ožujka 1992.) međunarodne zajednice*, Suvremene teme, god. 2, broj 1, Zagreb, 2009, 48-60;
- **Mrduljaš, Saša**, *Politička dimenzija hrvatsko-muslimanskih/bošnjačkih odnosa tijekom 1992. godine*, Društvena istraživanja, god. 17, broj 4-5 (96-97), Zagreb, 2008, 847-868;
- **Mrduljaš, Saša**, *Prostorno-demografski rezultati srpske velikodržavne agresije u Bosni i Hercegovini krajem 1992.*, ČSP, Vol. 41, broj 1, Zagreb, 2009, 195-219;
- **Primorac, Igor**, "Preseljenje" i "Etničko čišćenje": Izrael i rat na Balkanu, Politička misao, Vol XXXVII, broj 2, Zagreb, 2000, 12-23;
- **Sadkovich, James J.**, *Franjo Tuđman i problem stvaranja hrvatske države*, ČSP, Vol. 40, broj 1, Zagreb, 2008, 177-195;
- **Šehić, Zijad**, *Bosna i Hercegovina 1992.-1995. u njemačkim izvorima i literaturi. Nacrt projekta istraživanja*, ANUBiH, Radovi, Sarajevo, 2003, 179-187;
- **Šehić, Zijad**, *Bosna i Hercegovina i međunarodna diplomatija 1992.-1995*, ANUBiH, Radovi, Posebna izdanja, Knjiga 37, Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBIH-a, Sarajevo, 2008, 387-410;
- **Šehić, Zijad**, *Smrt Socijalističke federativne republike Jugoslavije i bosanska tragedija*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Radovi, Knjiga XIV/1 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Sarajevo, 2010, 281-321;
- **Šehić, Zijad**, *Republika Bosna i Hercegovina i međunarodna diplomatija 1993*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Radovi, Knjiga XIV/2 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Sarajevo, 2012, 369-415;
- **Živić, Dražen**, *Demografski gubitci Hrvatske vojske tijekom domovinskog rata*, Diaconvesia, VIII (2005), broj 1, Zagreb, 2005, 117-138;

c) Knjige:

- *4. gardijska brigada Hrvatske vojske Pauci*, Monografije vojno-redarstvenih postrojbi oružanih snaga Republike Hrvatske iz Domovinskog rata 1991.-1996., Zagreb 2013;
- **Anđelić, Neven**, *Bosna i Hercegovina između Tita i rata*, Samizdat – B92, Beograd, 2005;
- **Avramov, Smilja**, *Postherojski rat Zapada protiv Jugoslavije*, Beograd, 1997;
- **Babić, Jasna**, *Urota Blaškić*, Večernji list, Zagreb, 2005;
- **Banac, Ivo**, *Cijena Bosne, Članci, izjave i javni nastupi, 1992-1993*, Europa danas, Zagreb, 1994;
- **Begić, Kasim**, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.-1996.)*, Bosanska knjiga – Pravni centar Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1997;
- **Bilandžić, Dušan**, *Hrvatska moderna povijest*, Golden Marketing, Zagreb, 1999;
- **Bilandžić, Dušan**, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945.-2005*, Prometej, Zagreb, 2006;
- *Bilans rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995.*, Zbornik radova sa okruglog stola pod istim nazivom, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011;
- **Bilt, Karl**, *Misija mir*, Zid, Sarajevo, 1997;
- **Blažanović, Jovo**, *Moral u srpskom otadžbinskom ratu: (1992-1995)*, Banja Luka, 1999;
- **Bobetko, Janko**, *Sve moje bitke*, Zagreb, 1996;
- **Boras, Franjo**, *Kako je umirala Socijalistička republika Bosna i Hercegovine 1990.-1996.*, Izdavač Slobodan Praljak, Mostar, 2002;
- **Borogovac, Muhamed**, *Rat u Bosni i Hercegovini: politički aspekti*, Narodni list, Zadar, 2000;
- **Bošnjak, Mladen**, *Blaž Kraljević pukovnik i pokojnik*, Prvo izdanje, Radio Stari most, Mostar, 2007;
- **Bulatović, Momir**, *Pravila ćutanja*, četvrto izdanje, Zograf, Niš, 2005;
- **Bulatović, Momir**, *ICTY vs Slobodan Milošević: Neizgovorena odbrana*, Zograf – NETRA, Niš-Podgorica, Podgorica, 2006;

- **Bužimkić, Mesud**, *Spomen park sa spomen obilježjem Bošnjacima braniteljima Hrvatske*, Udruga Bošnjaka branitelja domovinskog rata Hrvatske-Ogranak grada Zagreba, Zagreb, 2009;
- **Cigar, Norman**, *Genocid u Bosni, Politika "etničkog čišćenja"*, Bosanski kulturni centar Sarajevo – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2008;
- **Clinton, William Jeferson**, *Moj život*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004;
- **Cot, Jean**, *Posljednji balkanski rat? Bivša Jugoslavija: svjedočenja, raščlambe, izgledi*, Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997;
- **Čekić, Smail**, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu-planiranje, priprema, izvođenje*, Knjiga 1-2, Sarajevo, 2004;
- **Čekić, Smail**, *Dejtonski (mirovni) sporazum-legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Knjiga 1, 2-3, Sarajevo, 2016;
- **Ćupina, Suad**, *Izdaje i odbrana Hercegovine '92.-'95.*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2006;
- **Delić, Rasim**, *Armija ključ mira*, Sarajevo, 1994;
- **Delić, Rasim**, *Na čelu Armije u ratu i miru*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2004;
- **Delić, Rasim**, *Lice i naličje rata*, Knjiga prva, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2005;
- **Delić, Rasim**, *Čast je braniti Bosnu, Bosna se brani znanjem i srcem*, Knjiga 1, 2-3, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2005;
- **Delić, Rasim**, *Armija Republike Bosne i Hercegovine-nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, Knjiga 1, 2-3, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2008;
- **Dizdarević, Raif**, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Svjetlost, Sarajevo, 2000;
- **Dreković, Ramiz**, *U obruču, Krajišnici i Hercegovci u borbi na dva fronta*, Dom štampe, Zenica, 2004;
- *Džehenem u srednjoj Bosni, Ratna 1993. godina*, Zbornik radova sa okruglog stola, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Travnik, 2011.
- **Efendić, Hasan**, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH, Sarajevo, 1999;

- **Efendić, Hasan**, *Mudžahedini u Bosni i Hercegovini-borci ili teroristi*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2007;
- **Felić, Bejdo**, *Peti korpus: (1992.-1995.)*, Ljiljan, Sarajevo, 2002;
- **Ganić, Ejup**, *Razgovori i svjedočenja: 1990.-1994.: bosanska otrovna jabuka*, Drugo izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 2007;
- **Glaudić, Josip**, *Vrijeme Evrope. Zapadne sile i raspad Jugoslavije*, Mate – ZŠEM, Zagreb, 2011.
- **Granić, Mate**, *Vanjski poslovi: iza kulisa politike*, Algoritam, Zagreb, 2005;
- **Hadžiosmanović, Ismet**, *Bošnjačko-hrvatski politički obračun*, Mostar, 2006;
- **Halilbegović, Nihad**, *Činjenice o Patriotskoj ligi Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1994;
- **Halilović, Sefer**, *Lukava strategija*, Matica, Sarajevo, 1997;
- **Hartmann, Florence**, *Milošević: Dijagonala ludaka*, Adamić – Nakladni zavod Globus, Rijeka-Zagreb, 2002;
- **Hero, Mesud-Kovač, Fuad**, *Hrvatska republika Herceg-Bosna, Agresija i zločin*, Futur art, Sarajevo, 2016;
- **Hodge, Carole**, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Detekta, Zagreb, 2007;
- **Hodžić, Salim**, *Patriotska liga Tuzle i agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 2016;
- **Holbrooke, Richard**, *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998;
- **Jeleč, Abdulah-Ramić Edin-Ždralović, Besim**, *Heroji sa Vrbasa, Bugojno 1992.-1996., Monografija šehida i poginulih boraca*, Organizacija porodica šehida i poginulih boraca BiH-općinska organizacija Bugojno, Bugojno, 2013;
- **Jović, Borisav**, *Poslednji dani SFRJ, Izvodi iz dnevnika*, Politika, Beograd, 1996;
- **Jović, Borisav**, *Od Gazimestana do Haga: vreme Slobodana Miloševića*, Drugo dopunjeno izdanje, Metaphysica, Beograd 2009;
- **Kadijević, Veljko**, *Moje viđenje raspada: vojska bez države*, Politika, Beograd, 1993;
- **Kadijević, Veljko**, *Protiv udar, Moje viđenje raspada Jugoslavije*, „Filip Višnjić“ AD Beograd, Beograd, 2010;

- **Kajmović, Munib**, *48 sati pepela, Političke i demografske promjene u Vitezu za vrijeme agresije na R BiH 1992.-1995.*, Sarajevo, 2011;
- **Kajmović, Munib**, *316 dana opsade Starog Viteza*, Vitez, 2017;
- **Karadžić, Midhat**, *Jajce u predratnim i ratnoj 1992. godini*, Jajce, 2010;
- **Kliko, Amir-Ćuskić, Fikret**, *17. Viteška Krajiška brdska brigada ARBiH*, Udruženje "17. VKbbr" – Institut za istoriju, Sarajevo, 2010;
- **Kliko, Amir-Ćuskić, Fikret**, *17. Viteška Krajiška brdska brigada ARBiH*, Drugo izdanje, Udruženje "17. VKbbr Ključ", Ključ, 2011;
- **Kljuić, Stjepan**, *Bosna i Hercegovina danas*, Europa i nacionalizam, Zagreb, 2000;
- **Koljević, Nikola**, *Stvaranje Republike Srpske: dnevnik 1993-1995.*, Službeni glasnik, Beograd, 2008;
- **Komšić, Ivo**, *Preživljena zemlja: tko je, kada i gdje dijelio BiH*, Prometej, Zagreb, 2006;
- **Krzić, Muharem-Selak, Osman-Gušić, Bedrudin-Sadiković, Muhamed-Todorovac, Hamdija**, *Svjedočiti zločin i bosnoljublje, "Bošnjačka liga"-Pokret za ravnopravnost – Istraživačko-dokumentacioni centar*, Sarajevo, 2003;
- **Kurtić, Sakib-Mahmuljin, Sakib-Merdan, Džemal-Mušinbegović, Hasib-Najetović, Džemal-Odžakčić, Ahmet-Ribo, Haso-Sinanović, Zemir-Šiljak, Remzija**, *Treći korpus Armije republike Bosne i Hercegovine (1992.-1995.)*, Zenica, 2014;
- **Latić, Nedžad-Isaković, Fahrudin**, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića*, Bemust, Zenica, 1997;
- **Libal, Michael**, *Njemačka politika i jugoslavenska kriza 1991.-1992.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2004;
- **Lisica, Slavko**, *Komandant po potrebi*, MIGP Vojvodina, Sombor, 1995;
- **Lučić, Ivica**, *Uzroci rata, Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, Despot Infinitus – Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013;
- **Magaš, Branka-Žanić, Ivo**, *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Jesenski i Turk – Dani, Zagreb-Sarajevo, 1999.
- **Malić, Hamdija**, *Bošnjaci branitelji u Domovinskom ratu Hrvatske*, Sabah, Zagreb, 2015;
- **Marijan, Davor**, *Smrt oklopne brigade*, Naklada Zoro, Sarajevo-Zagreb, 2002;

- **Marijan, Davor**, *Graničari, Prilog za ratni put 108. brigade Zbora narodne garde Republike Hrvatske (lipanj 1991.-studen 1992.)*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2006;
- **Marijan, Davor**, *Slom Titove Armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008;
- **Marijan, Davor**, *Oluja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2009;
- **Marinčić, Anto**, *Općina Žepče ili ključ za funkcioniranje Federacije Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 2000;
- **Markešić, Ivan**, *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu, U povodu desete obljetnice Hrvatskog narodnog vijeća u Bosni i Hercegovini (1994.-2004.)*, HNVBiH-Synopsis, Sarajevo-Zagreb, 2004;
- **Mesić, Stjepan**, *Kako je srušena Jugoslavija*, Mislav PRESS, Zagreb, 1994;
- **Minić, Miloš**, *Dogovori u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine*, Rabic, Sarajevo, 1998;
- **Minić, Miloš**, *Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini: 1991-1995.: kako je uništena SFR Jugoslavija*, Društvo za ugrožene narode, Sarajevo, 2002;
- **Mock, Alois**, *Dossier Balkan i Hrvatska: ratna agresija u bivšoj Jugoslaviji-perspektive za budućnost*, (priredio: **Vytiska Herbert**), Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998;
- **Muslimović, Fikret**, *Argumenti i sjećanja o ratu*, Knjiga 1-2, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2006;
- **Muslimović, Fikret**, *Lažovi i ubice*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2015;
- **Obrdalj, Tomislav**, *Jedan život od Bleiburga do danas, sjećanje-svjedočenje-zabilješke*, Sarajevo, 1998;
- **Omanović, Emir**, *Šehidi i poginuli borci 17. Viteške Krajiške brdske brigade*, Udruženje „17. VKbbr Ključ”, Ključ, 2013;
- **Omerbegović, Sead**, *Američka politika prema Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 2004;
- **Osmanović, Nazif**, *Nastanak i razvoj Patriotske lige u Novom Gradu*, Sarajevo, 2014;

- **Owen, David**, *Balkanska odiseja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1998;
- **Pehar, Dražen**, *Alija Izetbegović i rat u Bosni i Hercegovini*, HKD Napredak, Mostar, 2011;
- **Pejić, Mario**, *HVO Sarajevo*, Libertas, Sarajevo, 2008;
- **Praljak, Slobodan**, *Politički i vojni hrvatsko-muslimanski (bošnjački) odnosi 1991.-1995.*, Zagreb, 2009;
- **Radaković, T. Ilija**, *Besmislena Yu ratovanja 1990-1995*, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, 2003;
- **Radelić, Zdenko-Marijan, Davor-Barić, Nikica-Bing, Albert-Živić, Dražen**, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga-Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006;
- **Ramić, Edin**, *Kupreška operacija, jesen 1994. godine*, Preporod, Bugojno, 2003;
- **Ramić, Edin-Zec, Fuad**, *Gornji Vakuf grad heroj, Ratna hronika april 1992.-juli 1993.*, Organizacija porodica šehida i poginulih boraca Gornji Vakuf-Organizacija ratnih vojnih invalida Gornji Vakuf, Gornji Vakuf, 2016;
- **Ramić, Edin- Zec, Fuad**, *Gornji Vakuf grad heroj, Ratna hronika august 1993.-decembar 1995.*, Organizacija porodica šehida i poginulih boraca Gornji Vakuf-Organizacija ratnih vojnih invalida Gornji Vakuf, Gornji Vakuf, 2016;
- **Rathfelder, Erich-Bethke, Carl**, *Bosna u Fokusu, Drugi politički izazov Christiana Swarz-Schililinga*, Kult-B, Sarajevo, 2011;
- **Ribičić, Ciril**, *Geneza jedne zablude. Ustavnopravna analiza nastanka i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne*, Drugo izdanje, Jesenski i Turk – Sejtarija, Zagreb-Sarajevo, 2001.
- **Rotim, Karlo**, *Obrana Herceg-Bosne 1*, Grafotisak, Široki Brijeg, 1997;
- **Rotim, Karlo**, *Obrana Herceg-Bosne 2*, Ziral, Široki Brijeg, 1998;
- **Shrader, Charles R.**, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni: vojna povijest 1992.-1994.*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2004;
- **Silber, Laura-Little, Alain**, *Smrt Jugoslavije*, Beograd, 1996;
- **Simms, Brendan**, *Najsramniji trenutak: Britanija i uništavanje*

- Bosne*, Buybook Sarajevo – Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Sarajevo-Beograd, 2003;
- **Spahić, Besim**, *Zenica na kraju stoljeća, Kako smo odbili razmjenu naroda*, Zemedija, Zenica, 1997;
 - **Starešina, Višnja**, *Vježbe u laboratoriju Balkan*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004;
 - *Suočavanje sa jugoslavenkim kontroverzama: inicijativa naučnika, (priredili: Charles Ingrao i Thomas A. Emmert)*, Buybook, Sarajevo, 2010;
 - **Šarinić, Hrvoje**, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem 1993-1995 (98)*, Globus International, Zagreb, 1999;
 - **Šehić, Zijad**, *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013.
 - **Šehić, Zijad**, *U mojoj Bosni*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013;
 - **Šiber, Stjepan**, *Prevare, zablude, istina*, Rabic, Sarajevo, 2000;
 - **Šijak, Mirsad Šiki-Operta, Memsudin Sutko**, *Potraga za istinom, Vareš 1992-1993*, Vareš, 2007;
 - **Špegelj, Martin**, *Sjećanja vojnika*, Znanje, Zagreb, 2001;
 - **Tabo, Eva**, *Rat u brojkama: demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999.*, Beograd, 2009;
 - **Tokača, Mirsad**, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubitci u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Sarajevo, 2012;
 - **Tomac, Zdravko**, *Tko je ubio Bosnu*, Birotisak, Zagreb, 1994;
 - **Tomac, Zdravko**, *Zločin bez kazne*, Matrix Croatica Trst-Zagreb, 1999;
 - **Trnka, Kasim**, *Konstitutivnost naroda*, Biblioteka posebna izdanja, br. 69, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2000;
 - **Trnka, Kasim**, *Ustavnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2006;
 - **Tuđman, Miroslav**, *Vrijeme krivokletnika*, Detekta, Zagreb, 2006;
 - **Tunjić, Andrija**, *Boja smrti*, AGM, Biblioteka Crni dossier, Zagreb, 1994;
 - **Valenta, Anto**, *Podjela Bosne i borba za cjelovitost*, HKD Napredak, Vitez, 1991;
 - **Zimmermann, Waren**, *Izvori jedne katastrofe*, Globus-Znanje, Zagreb, 1997;

- *Zločini u Vrbanji jula 1993.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2001;
- **Zlopaša, Ivan**, *Politička sudbina Hrvata u BiH*, Hrvatski blok BiH, Mostar, 2005;
- **Zovak, Jerko**, *Rat u Bosanskoj Posavini 1992.*, Posavska Hrvatska – Grad Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2000;
- **Žanić, Ivo**, *Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995. godine*, Durieux, Zagreb, 1998.

d) Štampa:

Bojovnik (Zenica);
Borba (Beograd);
Danas (Zagreb);
El-Liva (Zenica);
Feral tribune (Split);
Nacional (Zagreb);
Oslobođenje (Sarajevo);
Politika (Beograd);
Slobodna Dalmacija (Split);
Vijesnik (Zagreb).

REGISTAR IMENA

A

- Abazović Latifa 317
 Abazović Rabija 317
 Abdibegović ef. Nusret 834
 Abdić Fikret 83, 119, 161, 185, 190, 191, 201, 475, 515, 619, 844, 853-855, 859, 860, 872, 903, 904, 908, 909, 911, 917, 921, 923, 925, 953, 960-962, 966, 1006, 1014, 1051, 1052, 1057, 1065
 Abdić Ibrahim 475
 Abdul-Aziz Mahmud Muntisib (Barbarosa), 828, 837, 838
 Abu Ejmen 837
 Abu Hamza 840
 Abu Haris 837, 838
 Abu Meali Muhamed Sebbar 837
 Abu Muaz 843
 Adamović Vlado 709
 Adžić Blagoje 62
 Adžić Ratko 159
 Agačević Rusmir (Rus) 1020
 Aganović Faruk (Jupi) 315
 Aganović Zihnija 832
 Aganović Zuhra 840
 Agić Fahrudin (Pajo) 236, 252, 270, 281, 307
 Agić Hajrudin 188
 Agotić Imre 188, 870, 871, 918, 919
 Ahrens Peter Okun 515
 Ajanović Denis 991
 Ajanović Fahrudin 933, 969
 Ajanović Irfan 46, 198
 Akmadžić Mile 200, 205, 210, 325, 326, 330, 331, 332, 515, 532, 609, 925, 936, 954-959, 960, 1012, 1014, 1015, 1021, 1024, 1025, 1026, 1042, 1043
 Alagić Atif 198
 Alagić Fahrudin (Zenga) 638
 Alagić Mehmed 251, 428, 461, 471, 567, 568, 573, 592, 602, 607, 608, 612, 613, 614, 623, 624, 627, 628, 631, 632, 634, 637, 638, 646, 651, 654-656, 659, 661, 662, 669, 677, 678, 679, 682, 683, 685, 691, 714, 715, 716, 723, 724, 758, 765, 817, 836, 838, 848, 849, 861, 878, 937, 941, 942, 958, 962, 981, 997, 1001, 1002, 1004, 1051, 1052, 1086
 Aleksovski Zlatko 552, 561, 562
 Al-Hamdani Fadil 837
 Alibegović Hasib 51
 Alić Mensud 237
 Alić Suad 531, 536
 Alihodža Derviš 607
 Alihodžić Fadil 671
 Alilović Franjo 455
 Alilović Stipo (Brko) 537
 Alilović Vlado 455
 Alispahić Bakir 689, 722, 723, 803
 Alispahić Ekrem 670
 Alistair Duncan 664, 665, 685
 Ališić Velid 859
 Amanpour Christiane 977
 Ančić Mladen 904, 1080
 Andabak Ivan 882
 Andabak Zdravko 118
 Andersen Brix Ole 651, 741, 742, 743, 744
 Andreev Viktor 355
 Andrew David 231
 Andrić Anto 180
 Andrić Blaž 122, 123
 Andrić Dominko 180, 981

Andrić Ivo 560
 Andrić Miro 122, 123, 291, 306,
 323, 567, 576, 577, 1006
 Andrić Viktor (Rajić Ivica) 883, 899
 Andrić Žarko 180, 457, 469, 493,
 550, 592, 665, 685
 Andrijašević Anto 522
 Andrijašević Ivica 522, 538
 Andrijašević Milenko 522
 Andrijašević Željko 522
 Andrijević Dario 893, 894
 Anđelić Neven 1083
 Anđelović Petar 36, 546, 744, 794,
 796, 906, 915, 930, 932, 951, 1023,
 1038
 Anić Miroslav (Firga) 711
 Ante Jelavić 119, 179
 Antić Miljenko 1080
 Antunović Nikola 434
 Arar Ivo 58, 434
 Arnautović Ezher 250
 Artuković Blago 434
 Aščerija Edhem 894
 Avdičević Ševko 193
 Avdić Suad 426
 Avramov Smilja 32, 33, 38, 81, 1083

B

Babić Jasna 388, 457, 1083
 Babić Milan 74, 81, 82, 88
 Babić Nikola (Nidžo) 595
 Babić Štefo 434
 Babić Zdravko (Babac) 785, 786,
 787
 Badinter Robert 88, 89, 93
 Bagarić Anto 434, 785
 Bagarić Ivan 1043

Bahtić Zijad 250
 Baier Tedi 188
 Bajić Jozo 434
 Bajo Fabijan 537
 Bajramović Fadil 842
 Bajruši Robert 813
 Baković fra Ante 216, 957
 Baković Ivan 1005
 Bakšić (Bašić Rasim?) 961, 962
 Banac Ivo 1083
 Bandić Ivica 508
 Bandić Vlado 120
 Bandžović Safet 22
 Banović Dragan 316, 538, 595
 Barać Vjekoslav 65, 96, 180, 200,
 206, 545, 1025, 1039
 Barešić Vinko 128, 482
 Barić Nikica 1088
 Barišić Željko 867
 Barry Frewer 684
 Bartulović Anto 117
 Barunović Josip 188
 Barušić Borko 974
 Barušić Nikola 974
 Bašić Džafer 475
 Bašić Jasminko 188
 Batinić Mirko 58
 Batlak Nijaz (Mate Šarlija Dajdža)
 194, 196-198, 340, 368, 846
 Bavrka Stipo 389
 Beara Ljubomir 192, 891
 Beba Nasuf 696
 Beba Salko 671, 725, 838
 Beganović Samir 188, 189
 Begić Alija 144
 Begić Kasim 41, 88, 89, 93, 101-
 105, 163, 295-297, 299, 619, 822,
 823, 853, 1083

Begić Redžib 226
 Begić Salko 189, 655
 Begić Vahid 694
 Begić Vinko 200, 204-206
 Bego Mačak 453
 Begović Munevera 475
 Behlo Hasan 322, 385
 Behlo Iza 312
 Behlo Mersima 309
 Behlo Mirsad 309
 Behlo Mirsada 309
 Behlo Sabaha 309
 Bekić Andrea 1080
 Bektarević Hikmet 736
 Beljo Ante 200
 Beljo Mijo 231, 1080
 Bender Ivan 610, 1017, 1021, 1047, 1049, 1053
 Berberović Rusmir 894, 898
 Berbo Hajrudin 192
 Berić Gojko 690
 Bešlaga Amela 1005
 Bešlaga Dika 1005
 Bešlaga Đulaga 1005
 Bešlaga Emir 1005
 Bešlaga Emira 1005
 Bešlaga Husein 1005
 Bešlaga Subha 1005
 Bešlagić Selim 859, 895
 Bešlagić Šemsudin 188
 Bešlić Ivan 832, 1079
 Bethke Carl 1088
 Bijedić Emir 394
 Bilać Dražen 180
 Bilać Vlado 972
 Bilandžić Dušan 28, 31-35, 37, 39, 47, 81, 211, 565, 566, 1083
 Bilandžija Anto 571, 631, 642, 643
 Bilić Anto 434
 Bilić Ivan 94, 105, 1079
 Bilić Mario (Pela) 442, 595
 Bilić Mario 595
 Bilić Nikola 218
 Bilinčić Zoran 613
 Bilt Karl 1083
 Bing Albert 1088
 Birjukov Zvonko 188
 Biserko Sonja 1079
 Biščević Hidajet 855, 903
 Biškić Marijan 927
 Blaškić Tihomir 35, 120, 121, 128, 143, 145, 155, 157, 176, 219, 224, 226-229, 237, 242, 244, 251, 262, 280, 304, 320, 321, 322, 336, 337-341, 345, 355, 356, 362, 377, 363, 366, 377, 388, 391, 396, 399, 405, 407, 416, 427, 434, 446, 449, 451, 454-458, 463-469, 471, 472, 474, 475, 476, 477, 482, 485-487, 490-495, 508, 509, 512, 513, 521, 523, 526, 529, 529, 541, 542, 544-553, 556, 558, 559, 563, 566, 567, 570, 547, 567, 570, 590, 592, 600, 601, 605, 606, 611, 613, 614, 629, 631-633, 640-644, 664, 665, 671, 684, 685, 693, 697, 720, 721, 727, 728, 744, 745, 752, 769, 815, 816, 830, 851, 852, 879, 880, 882, 883, 890, 892, 895, 911, 941, 942, 958, 962, 1006, 1007, 1054, 1083
 Blažanović Jovo 1083
 Blažević fra Velimir 1079
 Blažević Vesko 595

Boban Mate 9, 36, 38, 41, 58, 62, 63, 65, 66, 71, 76, 77, 91, 92, 95-97, 100, 103, 104, 115, 116, 118, 121, 130, 132-134, 142, 145, 151, 154, 156, 158, 161, 165, 166, 172, 179, 200, 202, 203, 215-217, 223, 224, 242, 301, 325-330, 332, 346, 347, 356, 378, 399, 403, 416, 418, 423, 424, 426, 427, 432, 433, 435, 436, 485, 486, 494, 497, 515, 525, 546, 547, 551, 566, 595, 596, 603, 609, 610, 630, 633, 641, 657, 658, 687, 688, 690, 693, 728, 733, 734, 759, 775, 777, 853-855, 858, 859, 860, 869, 880, 883, 884, 889, 891, 896, 897, 899, 903, 905, 906, 907, 911, 915, 916, 921-924, 927-936, 948, 953, 957-959, 961, 966-968, 987, 1006, 1012, 1013, 1015, 1016, 1017-1022, 1023-1025, 1044, 1047, 1054
 Boban Rafael 158, 242
 Bobetko Janko 7, 51, 52, 115-122, 124, 515, 869-873, 918-920, 926-929, 929, 937, 1007-1010, 1083
 Bogdanović Ivan 973
 Bogićević Bogić 38, 46, 77
 Bojadžić Nihad 192
 Bojić Ivo 434
 Bončina Branko 226
 Bonić Krunoslav 980
 Boras Franjo 79-86, 88, 91, 104, 176, 200, 202, 203, 268, 515, 610, 1054, 1083
 Boro Josip 57, 899
 Borogovac Muhamed 1083
 Borovičkić fra Luka 603
 Bošnjak Ivan 224
 Bošnjak Ivica 608, 883, 891, 922
 Bošnjak Mladen 130, 530, 1083
 Bošnjak Zdravko 905
 Bošnjak Zoran 537
 Bošnjak Željko (Lujo) 595, 698
 Bošnjak-Mijatović Nevenka 57, 61, 693
 Botić Igor 537
 Boyel Francis 1056, 1058
 Božić Krešo 898, 943
 Božić Mijo 226
 Božić Slobodan 917
 Božić Toni 866
 Božo Budimir 183, 190
 Bradić Franjo 434
 Brajković Mijo 1047, 1048, 1054, 1056, 1057
 Bralo Miroslav (Cicko) 388, 457, 537, 552, 883
 Bratić Franjo 435
 Brekalo Josip Jozo 914, 915
 Brekalo Tadija 250, 262, 721
 Brendan Simms 1088
 Briquemont Francis 811
 Brkić Milenko 7, 36, 95-97, 100, 104, 171, 200-203, 206, 215-217, 967, 968, 1024, 1037
 Brkić Sakib 839
 Brnada Marinko 522
 Broz Josip (Tito) 210, 340, 910
 Brozović Dalibor 65
 Budak Mile 432, 435
 Buha Aleksa 212
 Bulatović Momir 43, 45, 857, 858, 1083
 Bulić don Frano 603

Bulut Goran 188,189
 Bungić Branko 937
 Buntić Zoran 200, 204, 610
 Bušić Ante Bruno 289
 Bušić Miro 761
 Butorac Slavko 927
 Buza Enver 198, 199
 Buzuk Bruno 455
 Bužimkić Mesud 49, 1084

C

Carrington Peter 102, 295
 Cerić Mustafa 910
 Cerovac Midhat 426
 Chamberlain Neville 40
 Charles R. Shrader 22, 1088
 Churchill Winston 37, 210
 Cigar Norman 1084
 Cikotić Selmo 23, 250, 251, 314, 316, 319-321, 394, 427, 448, 606, 699, 721, 797-799, 812, 845, 847
 Clinton William Jeferson 422, 1084
 Cot Jean 1084
 Crnkić Zahid 666
 Crnjec Miljenko 117, 927
 Cutileir José 96 102, 103, 105, 931
 Cvetković Dragiša 14
 Cvijanović Željko 343, 359, 360
 Cyrus Vance 295, 619

Č

Čaber Zijad 252, 257, 405, 620, 631, 678
 Čakarić Bernard 218, 434
 Čamdžić Elvedin 343, 360
 Čančar Zahrudin 111
 Čaušević Salih 318

Čavara Ivo 947
 Čavara Stipo 117
 Čeho Salih 309
 Čejčić Spasoje 775
 Čekić Smail 22, 28, 1084
 Čelebić Kemal 736, 842
 Čelić Dalibor 537
 Čengić Miralem 694
 Čerkez Karlo 537
 Čerkez Ivica 537
 Čerkez Mario 229, 457, 463-469, 475, 830
 Čermak Ivan 183
 Četin Hikmet 923
 Čičak Zvonimir 953
 Čobanac Ivica 226, 340
 Čolić Branko 376
 Čović Ivan 530
 Čović Zoran 241, 242, 244, 254, 709
 Čuk Mile 515
 Čuljak Gordan 130
 Čuljak Marinko 524
 Čuljak, Gordan 130

Ć

Ćatić Ahmet 314
 Ćatić Halid 837
 Ćatić Haris 252, 257
 Ćatić Nihad 111, 683
 Ćatović Asim 192
 Ćeman Mirsad 206
 Ćorić Valentin 123, 178, 431, 574-576, 917, 924, 1034
 Ćosić Adis 513
 Ćosić Mirko 538
 Ćosić Sevad 278
 Ćosić Vinko 522

Ćosić Vlado 340, 521, 762

Ćosić Zdenko 200, 206

Ćosković Pejo 23, 917

Ćupina Faruk 327

Ćupina Suad 1084

Ćurić Muhamed 571

Ćurić Vlado 530

Ćuskić Fikret 23, 138, 158, 184, 185, 190, 191, 195, 196, 198, 251-253, 258, 263, 274, 380, 385, 506, 598, 602, 623, 627, 654, 677, 678, 685, 691, 708, 765, 766, 802, 817, 849, 861, 962, 981, 989, 1004, 1052, 1053, 1086

D

Dadić Joško 882

Dagoja Mustafa 787

Dautović Senad 236, 252, 260, 270, 782

Dečak Đuro 919

Dedić Bekir 183, 190

Dedić Halid 251, 252, 255, 417, 394, 667, 999

Delalić Alija 519, 706

Delalić Asim 831, 832

Delalić Ramiz Ćelo 706, 860

Delalić Zejnil 182, 226

Delić ef. Zijad 193

Delić Husein 714, 716

Delić Rasim 198, 226, 319, 507, 598, 646-650, 659, 689, 721-723, 941, 943, 958, 980, 1026, 1032, 1084

Delić Šahdo 130

Delija Mirsad 334

Demirović Zijad 742

Dervišević Galib 252, 755-757

Devlić Mirsad 755, 756

Divjak Jovan 232, 233

Dizdar Mirsad 278

Dizdarević Esad 384

Dizdarević Raif 1084

Dizdarević Rešad 769

Dojčinović Velimir 539

Doko Jerko 61, 76, 109, 182, 188, 827

Dreković Ramiz 1084

Drežnjak Živko 914

Drežnjak Ljuba 914

Drkić ef. Omer 710

Drmić Branko 408

Drmić Frane 408

Drmić Ivica 474

Drmić Mario 406

Dudaković Atif 1004, 1057

Dugalić Ramiz 157, 671

Dugonjić Andrija (Groznic) 539

Dugonjić Vinko 434

Dugonjić Zvonimir 893, 894

Durmiš Ramo 829, 832, 835, 839

Dusper Marcel 891

Duvnjak fra Stjepan 736

Dužnović Zvonko 159, 427, 736, 739, 773, 843, 881, 891, 897, 898, 899, 904, 913

Dž

Džaferović Ramiz 724

Džafić Atif 682

Džafić Kemal 817

Džafić Mustafa 672

Džafo Alija 193, 198, 199
Džananović Esad 252, 257
Džananović Muamer 23
Džandara Ivo 535, 537
Džehverović Huso 708
Dželilović Hakija 111
Džidić Šefkija 229, 252, 468
Džindo Mufida 894
Džuvić Sadžida 23

D

Đerić Branko 222
Đogo Risto 845

E

Ebu Haris 831
Ebu Hasan 392
Eckhart Frederick 515
Efendić Hasan 52, 109, 189, 1084, 1085
Elezović Nermin 386
Eminović Jasenko 980
Emmert A. Thomas 1089
Epet Željko 442
Erceg Heni 35, 37
Esafi Galib 392

F

Fabijanić Gagro 1080
Fazlagić Lela 332
Fazlić Mirsad 188
Fazlić Mustafa 850
Fejzić Fikret 198
Feldi Franjo 183
Felić Bejdo 1085
Ferhatović Elmedin 384
Ferhatović Midhat 384
Filipović Alojzije 57

Filipović Filip 57, 120, 157, 434, 559, 613, 643, 646, 664, 671, 962
Filipović Muhamed 855, 859, 864, 1055
Filipović Željko 591, 608
Filović Abdulah 384
Fišić Ivo 180
Fišić Jozo 180
Fleming Rasel 353, 355
Forić Sakib 251, 1004
Francetić Jure 158, 242, 721
Franić Milko 537
Franković Marko 57
Frewer Barry 684
Furundžija Anto, 537

G

Gabelić Nikola 917
Gabrić Ivo 434
Galbraith Peter 1028
Galić Stanislav 36, 137
Ganibegović Ibrahim 709
Ganić Ejup 505, 515, 660, 796, 855, 859, 864, 952, 960, 961, 1015, 1017, 1020, 1039, 1046, 1047, 1053, 1057, 1085
Ganić Nehru 250, 427, 667, 736
Gardijanović Hasan 586
Gašo Danica 602
Gašo Zvonko 58, 102, 180, 602
Gavran Ivica 423, 434, 881, 891, 898, 899, 904, 913
Gavranović Hašim 111
Gazibarić Ferdo 180
Gazibegović Hidajim 188, 189
Gelo Jakov 1079

Genjac Halid 417, 571
 Gian Lucca Noveracc 556, 557
 Glasnović Željko 937
 Glaurdić Josip 1085
 Glavar Đuro 434
 Glavočević Florijan 434
 Glavović Aid 332
 Glibo Jozo 238
 Gligorić Tomislav 895
 Gligorov Kiro 42, 43, 44
 Gotovina Ante 1006
 Grahić Fatima 475
 Granić Ivan 130
 Granić Mate 130, 252, 260, 595,
 856, 860, 880, 918, 922-924, 931,
 957, 959-961, 1012, 1016, 1025-
 1028, 1043, 1046, 1085
 Granić Tahir 252, 260
 Green Margaret 664, 665
 Grgić Anto 188
 Grižić Salih 231, 279
 Grubeša Mile 984
 Grubešić Duško 365, 466-468
 Grubešić Niko 434
 Grubišić Ćiro 917
 Gudić Fatka 309
 Gunić Adnan 707
 Gunić Mirsad 707
 Gurić Asim 312
 Gurić Sead 312
 Gušić Bedrudin 135, 1086
 Gušić Salko 717
 Gutić Amarildo 837

H

Hadžialić Mesud 567
 Hadžibegović Iljas 23
 Hadžić Nazmija 385
 Hadžihasanović Enver 23, 59, 176,
 220, 246, 250, 251, 253, 254, 262,
 270, 272, 273, 274, 275, 280, 282,
 284, 311, 316, 321, 328, 355, 356,
 359, 360, 362, 375, 377, 394, 396,
 447, 451, 454, 465, 473, 494, 495,
 506, 507, 516, 519, 520, 526, 547,
 559, 566, 567, 577, 606, 614, 631,
 632, 637, 655, 661, 664, 670, 690,
 699, 707, 708, 720, 721, 722, 724,
 735, 743, 749, 757, 766, 781, 798,
 803, 811, 830, 831, 835, 840, 842,
 847, 875, 878, 895, 937, 946, 976,
 979, 997, 1001, 1081
 Hadžimejlić Husein 144, 252
 Hadžiosmanović Ismet 9, 54, 921,
 923, 953, 962, 1085
 Hajdarević Edo 672
 Hajdarević Jasmina 672
 Hajdarević Sead 672
 Hajrić Hašim 122
 Hakalović Hasan 426
 Halep Bešir 436
 Halid Ibn Abdullah 837
 Halilagić Jusuf 566, 709
 Halilbegović Nihad 55, 1085
 Halilović Besim 571
 Halilović Dževad 111
 Halilović Hidajet 709
 Halilović Izet 388

Halilović Sefer 54, 55, 146, 152, 153, 176, 233, 251, 263, 398, 399, 400, 418, 485, 496, 505, 506, 507, 508, 515, 516, 528, 559, 566, 567, 569, 571, 577, 579, 597, 598, 630, 709, 720, 721, 740, 757, 827, 831, 832, 835, 878, 1085	Holman Mladen 128, 417, 479, 481, 564, 600
Hall Peter 515	Hopić Hamida 312
Handžić Enes 799, 817	Hojić Mujo 788
Harah Emil 363, 559, 774, 877, 891, 898, 913	Hredlija Kemal 736
Harambašić Ivica 180	Hromić Dragica 666
Hartmann Florence 28, 1085	Hrvaćanin Slobodanka 977
Hasanović Aziz 51	Hurem Nesad (Neso) 949
Hasanović Suvad 252	Husić Edin 289, 376, 670, 756, 757
Haskić Emina 475	Huter Branimir 917
Haskić Hasib 475	
Haskić Mehmed 475	I
Haskić Smajo 475	Ibreljić Mustafa 386
Haskić Zirafeta 475	Idić Safet 960, 961
Hay Angus 684	Iftić Edvin 188
Hebib Atif 524	Ilijašević Dominik (Como) 595, 711, 882
Heljić Jusuf 252	Iličić Gordana 1081
Henley Jeremy 977	Ilijašević Miro 711
Hero Mesud 130, 231, 239, 277, 1085	Imamagić Suad 894
Hitler Adolf 37, 40, 41	Imamović Ibro 111
Hodge Carole 39, 43, 1085	Imamović Rasim 802
Hodžić Dževad 538	Imamović Zlatan 192
Hodžić Edhem 672	Ingrao Charles 1089
Hodžić Fadil 671	Isaković Fahrudin 1086
Hodžić Hasib 113, 803	Isaković Ibrahim 974
Hodžić Ibrahim 404	Ištuk Hrvoje 95
Hodžić Ramiz 672	Ivan Letić 117
Hodžić Salim 55, 1085	Ivančić Darko 537
Holbrooke Richard 1085	Ivančić Darko 537
	Ivanković Željko 1081
	Ivanović Đuro 183
	Iviš Juro 693
	Ivkić Ivo 685
	Ivković Anto 434
	Ivković Branko 917

- Ivković Milan 113
 Izetbegović Alija 9, 28, 37, 38, 42-44, 46-48, 62, 63, 66, 68, 70, 74, 76, 86, 89, 91, 95-99, 103-105, 173-175, 188, 201, 205, 206, 209-215, 224, 239, 240, 283, 296, 299, 300, 325-329, 332, 346, 347, 361, 375, 399, 423-425, 429, 432, 433, 435, 485, 494, 496, 505, 515, 528, 546, 566, 567, 577, 596, 604, 605, 609, 610, 630, 649, 650, 704, 721, 722, 742, 796, 811, 822, 823, 832, 852-861, 863-867, 883, 891, 895, 903-905, 907, 908, 910, 916, 925, 929, 931, 935, 950, 952-955, 956, 959, 961, 976, 978, 1004, 1008, 1011, 1012, 1015, 1017, 1019, 1020, 1023-1027, 1038, 1040, 1041, 1045, 1046, 1048, 1049, 1053-1057, 1059, 1064-1066, 1068, 1079, 1088
- J**
 Jahić Ejub 524
 Jaković Viktor 977
 Jakovljević Ivan 61
 Jakšić Branimir 515
 Jančić Zlatan 252
 Janša Janez 46
 Jaranović Anto 434
 Jarnjak Ivan 425, 515
 Jelavić Ante, 119, 179
 Jeleč Abdulah, 782, 818, 1085
 Jelović Mara 974
 Jelović Mara 974
 Jerkić Jozo 113, 156
 Jerković Mijo 200
 Jonjić Drago 434
- Jonjić Ivo 434
 Josipović Drago 537
 Josipović Ivo 961
 Jovanović Josip 113
 Jović Borisav 37, 43, 1085
 Jozelić Josip 968
 Jozelić Petar 892
 Jugo Mahmut 332, 835
 Jukić Eduard 693
 Jukić Perica 924, 539, 1043
 Jukić Zoran (Juka) 389, 539
 Jukić Zvonimir 1081
 Jurić Perica 72, 96, 200
 Jurić Vlado 567
 Jurić Zvonko 898, 899
 Jurkić Stjepan 1043
 Jusić Kadir 252, 355, 506, 829
 Jusufspahić Vezir 566, 567, 709, 835, 836
- K**
 Kačić Andrija 122
 Kadić Naim 139
 Kadić Šerif 250
 Kadijević Veljko 37, 62, 1085
 Kadirić Emsud 832
 Kadrić Muhjudin 252
 Kahan Muhamed 591
 Kahvedžić Bakir 818
 Kajmović Munib 991, 1086
 Kalaba Zoran 136
 Kalčo Sulejman 229
 Kanješić Sadet 385
 Kapor Igor 535
 Kapular Ivan 813
 Karadžić Midhat 135, 136, 138, 139, 230, 1086

Karadžić Radovan 36, 38, 41, 66, 69, 72, 74, 81, 95, 103-105, 130, 135, 136, 139, 165, 172, 223, 230, 296, 300, 327, 356, 424, 425, 455, 607, 645, 734, 777, 853-855, 857, 858, 896, 910, 921, 930, 955-957, 1014, 1015, 1028, 1041, 1049
 Karahodža Husein 475
 Karajko Reuf 714
 Karajko Velaga 250
 Karalić Mahmut 252, 258, 835
 Karamustafić Hajrudin 395
 Kararić Emir 850
 Karić Jahija 362, 843
 Karić Vehbija 354, 362, 407, 726
 Karišik Ademir 192
 Karišik Meho (Kemo) 192, 646
 Kasumović Elvedin 439
 Kasumović Sifet 755, 756
 Katava Mato 434
 Katavić Fabijan 434
 Katić Ivan 434
 Kehoe George 34
 Keleštura Mensur 111, 252
 Kemal „Turčin“ 842, 843
 Kermo Alaga 538
 Kermo Nevzudin 538
 Kesić Blaž 455
 Keža Žarko 657, 958
 Kinkel Hans 923, 1012
 Klemenčić Matjaž 1081
 Klepić Miroslav 785
 Kliko Amir 3, 24, 138, 158, 184, 185, 191, 196, 251, 253, 263, 274, 385, 506, 598, 677, 766, 1086
 Kliko Ćazim 5
 Kliko Edina 24
 Kliko Harun 24
 Kliko Ishak 24
 Kliko Midhat 5
 Kliko Mustafa 5
 Kliko Redžifa 5
 Kliko Sabir 5
 Kljuić Stjepan 7, 30, 36, 62, 63, 66, 67, 70, 72, 75-77, 91, 95-97, 100, 171, 208, 210, 216, 217, 932, 1002, 1012, 1037, 1038, 1057, 1064, 1086
 Knez Željko 895
 Knezović Marko 455
 Knežević Branko 693
 Kojadin Anto 434
 Kolenda Davor 434
 Kolesnikov Mihail 1028
 Koljević Nikola 79-85, 87, 88, 97, 141, 222, 1054, 1067, 1086
 Komšić Ivo 95, 210, 222, 764, 855, 856, 859, 864, 903-906, 910, 915, 925, 930, 932, 951, 952, 966, 1006, 1012, 1015, 1016, 1018, 1020, 1022-1025, 1036, 1038, 1039, 1049, 1050, 1057, 1067, 1086
 Kordić Dario 38, 39, 57, 58, 61, 69-71, 75, 77, 90-92, 102, 120, 121, 142, 144, 145, 150, 153, 166, 180, 219, 224, 225, 228, 229, 243, 244, 270, 319, 341, 356, 365, 366, 377, 406, 421, 427, 431, 433, 434, 446, 451, 455-458, 466, 468, 475, 479, 491, 493-496, 508, 521, 529, 542, 546, 551, 552, 558, 559, 610, 614, 640, 641, 643, 685, 693, 728, 733, 742, 745, 816, 851, 852, 879, 880, 883, 890, 893, 894, 917, 932, 967, 1021, 1033-1035, 1037, 1046, 1047, 1053, 1055

Koričić Asim 252, 354, 391, 740
 Koričić Besim 188, 391
 Koschnick Hans 1036, 1054
 Kosovac Zijad 538
 Koštroman Ignjac 39, 57, 63, 72, 75, 76, 144, 153, 166, 180, 219, 345, 355, 365, 366, 421, 427, 434, 457, 479, 494-496, 508, 542, 552, 558, 559, 641, 693, 745, 816, 851, 852, 893, 967
 Kovač Fuad 130, 231, 277, 1085
 Kovač Hamdija 51
 Kovač Milan 917, 277
 Kovačević Ante 1015
 Kožul Branko 122, 123
 Krajina Zdravko 117
 Krajinović Anto 434
 Kraljević Blaž 128-131, 134, 209, 494, 529, 530, 1083
 Kraljević Darko 127-129, 493, 494, 537, 550
 Kraljević Džemila 129
 Kraljević Slaven 537
 Kraljević Vlatko 200, 206
 Krasić fra Perat 530
 Krasniqi Rasim 130
 Krehić Emir 165
 Krešo Jozo 603
 Krezić Nikola 226
 Krišto Franjo 434
 Krišto Jozo 555
 Krišto Vlado 340
 Krišto Žarko 537, 340
 Križanac Andrija 537
 Križanac Anđa 537
 Križanac Boro 537
 Križanac Dragan 537
 Križanac Franjo 648
 Križanac Niko 537
 Križanac Pero 57, 179, 180, 416, 434, 571, 610, 643
 Križanac Stipo 57, 455
 Križanac Vlado 537
 Križanović Ivo 906
 Krpina Drago 924
 Krtović Zvonko 434
 Krzić Muharem 1086
 Kubura Amir 59, 176, 220, 252, 359, 360, 495, 519, 520, 667, 669, 707, 781, 803, 835, 840, 842, 875, 895, 943, 946
 Kučan Milan 39, 46-48
 Kuharić Franjo 36, 602, 744, 1023, 1025
 Kulenović Ahmed, 252, 567
 Kuliš Branko 434
 Kulišić Mujaga 111
 Kulović Hamdija 113
 Kunkić Mate 123
 Kuprešanin Vojo 895, 977
 Kurtanović Nijaz 193
 Kurtović Todo 87
 Kutlešić Vladan 32, 81
 Kvaternik Eugen 793
 Kvaternik Slavko 793
 Kvesić Branko 917

L

Labuš Mladen 122
 Ladan Franjo 135
 Landau Michael 649
 Lang Slobodan 941, 1048

- Lasić Miro 66, 67, 72, 77, 78, 92, 97, 103, 330, 332, 421, 609, 1037
 Latić Nedžad 1086
 Lazović Miro 325
 Lendo Refik 157, 228, 257, 263, 306, 308, 311, 314, 362, 400, 404, 407, 427, 447, 487, 503, 506, 559, 587, 667, 668, 746, 747, 749
 Lepirica Enes 663
 Lerotić Zvonko 32, 37, 80-83, 85, 87
 Letica Ivan 117
 Leto Davor 530
 Leutar Jozo 64, 434, 567, 568, 605, 608, 629, 631, 632, 640-643
 Lévy Bernard-Henri 649, 976, 1004
 Libal Michael 43, 45, 60, 1086
 Likić Fatima 879
 Lisica Slavko 1052, 1086
 Little Alain 28, 39, 43, 45-48
 Livančić Jozo 537
 Livančić Nikica 537
 Livančić Rutko 537
 Livančić Željko 537
 Lovanta Dragan 434
 Lovrenović Dubravko 23
 Lovrenović Slobodan 553
 Lovrinović Filip 703
 Lovrinović Kažimir 702,
 Lovrinović Smiljan 703
 Lozančić Ivo 120, 363, 403, 431, 434, 457, 497, 546, 559, 684, 744, 745, 748-750, 752, 755-757, 810, 891, 1001, 1032, 1054, 1055
 Lucić Josip 870, 871
 Lucić Ljubo 1024
 Lucić Predrag 20, 43-45, 62-72, 74-83, 85-88, 95-97, 100, 163, 200-209, 212-216, 326-328, 332, 417-426, 479, 498, 551, 595, 728, 858-867, 869-873, 880, 903-907, 909-920, 922, 923, 925-936, 951-954, 957-960, 962, 1005-1008, 1012-1020, 1022-1026, 1028, 1033, 1034, 1036-1050, 1052-1059, 1079
 Lučarević Kerim 250
 Lučić Frano 702
 Lučić Ivica 22, 30, 46, 129, 203, 214, 236, 305, 307, 508, 703, 785-787, 793, 794, 904, 1028, 1042, 1043, 1081, 1086
 Lučić Matko 434
 Lučić Mirko 613
 Lučić Stipo 703
 Lukić Darko 917
 Lukić Niko 434,
 Lukić Reneo 1081
 Lukić Zvonko (Legija) 531
 Lupčević Fatima 703

Lj
 Ljevak Zoran 711
 Ljubičić Paško 92, 391, 406, 457, 466-468, 492, 852
 Ljubičić Pero 357
 Ljubić Mariofil 215, 216, 1025, 1039, 1042, 1053, 1055
 Ljubos Janko 291, 428

M
 Mačak Bego 453
 Maček Vladko 14, 32, 39
 Mačić Zvonimir 180

Magaš Branka 1086	Marjanović Jozo 973
Mahmuljin Sakib 355, 834, 839, 841, 887, 1004, 1086	Marjanović Stipo 595
Mahmutćehajić Rusmir 206, 888	Markanović Anto 974
Mahmutović Asim 122	Markešić fra Luka 1016, 1025, 1043
Mahmutović Mirsad 833	Markešić Ivan 70, 72, 75, 78, 92, 94, 85, 100, 171, 200, 208, 210, 214, 964-967, 1064, 1087,
Mahmutović Šaban 537	Markotić don Božo 244, 555, 556, 557, 561
Majić Pero 1005	Markotić F. Ante 1081
Maksić Osman 130	Marković Anđelko 862, 863
Malbašić Borivoj 363, 375, 429, 431, 559, 892, 898	Marković Ante 29
Malbašić Veronika 102, 434	Marković Ivica 434
Malenica Momčilo 679, 686	Marković Kazimir 969
Malić Hamdija 49, 1086	Marković Pero 866, 1017
Malkić Omer 382, 821, 982	Marković Ratko 32, 81
Mameledžija Fahrudin 703	Markunović Branimir 180, 917
Mameledžija Fatima 475	Martić Milan 74, 375
Mandić Nikola 28	Martinović Vinko (Štela) 130
Manolić Josip 36, 65, 81, 83, 88, 688, 908, 1045, 1065	Marušić Anto 122
Marelja Marinko 228	Marušić Mario 433
Margetić Domagoj 191	Marušić Roland 595
Marić Dragica 914	Maslo Enes 192
Marić Franjo 434, 736	Mastalić-Košuta Zilha 23
Marić Jozo 58, 156, 200, 204, 420, 455, 917	Mašović Senad 252
Marić Martin 914	Matašin Mato 129, 130
Marić Pero 914, 915, 1005	Matić Božidar 1025
Marić Zoran 102, 144, 366, 420, 421, 434, 561	Matić Željko 515, 855
Marijan Davor 48, 51, 52, 1052, 1053, 1081, 1086-1088	Matišić Boris 180
Marijanović Jozo 973	Matošević Mato 128
Marinčić Anto 434, 1087	Matošević Zoran 58, 434, 991
Marinić Zoran (Zoka) 538	May Richard George 475
Marinović Nojko 870, 928	Mazowiecki Tadeusz 539-541, 704, 705, 986, 987, 1079
Marinović Oliver 537	McLeod Charles 504, 518, 553-557, 560-562, 565, 572, 821, 822
	Medić Mario 130

Međugorac Davor 537	Miletić Anto 693
Mehagić Ismet 252	Miletić Ilka 914
Mekić Dževad 252, 257, 306	Miletić Juro 603
Mekić Muradif 246, 250, 834	Miletić Mirko 388
Merdan Džemal 144, 153, 154, 157, 226, 229, 250, 254, 281, 285, 307, 345, 353, 354, 380, 447, 487, 507, 508, 527, 566, 567, 631, 637, 647, 650, 664, 671, 685, 721, 724-726, 736, 800, 835, 1086	Miličević fra Nikica (Nikola) 491, 603, 692, 693, 694
Merdan Sakib 1086	Miličević Slavko 537
Merdanić Meho 188	Miličević Žarko 340
Mesić Stjepan 34, 34-39, 42, 43, 45, 46, 49, 57, 61, 65, 93, 94, 116, 131, 142, 143, 174, 175, 181, 209, 211, 216, 217, 237, 296, 298, 329, 426, 551, 619, 649, 650, 759, 866, 879, 880, 908, 924, 932, 960, 967, 968, 987, 1006, 1011-1013, 1019, 1029, 1045, 1065, 1087	Milić Žarko 340, 685, 958
Mesić Vlatko 1011	Milošević Slobodan 14, 15, 28, 29, 30, 31- 35, 36-40, 43, 47, 57, 81, 203, 217, 296, 537, 797, 854, 855, 857, 858, 921, 955-957, 1007, 1016, 1055, 1061, 1062, 1083, 1085
Meškić Adnan 755	Milovanović Manojlo 280, 284, 776, 798, 857
Meškić Zijad 754, 755	Miltrečić-Palić Silvija 183-186, 190
Meštrovac ef. Omer 229	Minić Miloš 28, 1087
Mičić Dušan 895	Mitrović Momčilo 1081
Mićunović Dragoljub 36, 62	Mitterrand François 425
Migić Mato (Leon) 694	Mladić Ratko 222, 424, 496, 590, 633, 645, 647, 659, 769, 776, 777, 805, 892
Mihajlović Kosta 32, 33, 81, 211	Mlakić Ivica 388
Mihaljević Vladimir 192	Mlakić Zvonko 537
Mihanović Nedjeljko 61, 521	Mlivončić Ivica 906
Mijatović-Bošnjak Nevenka 61, 693	Mock Alois 1012, 1087
Mijić Mišo 129, 179, 180	Modrušić Josip 434
Mikulić Branko 87, 95, 100	Mokhtari Abdulkadir 837
Mikulić Jure 736	Morillon Philipp 317, 355, 505, 579, 630, 646, 659, 690
Milanović Anto 434	Mrduljaš Saša 1082
Milanović Josip 388	Mršo Ivo 434
Milas Ivan 861, 865	Muhić Sead 23
	Mujezinović Fehim 565
	Mujezinović Hasan 332
	Mujezinović Muhamed 557

Mujezinović Refik 565
Mulalić Amir 384, 666
Mulaosmanović Admir 23
Muminović Enver 395
Muratović Rasim 22, 457, 537
Musić Rasim 250

Muslimović Fikret 153, 706, 827,
860, 1087

Mušić Esad 788

Mušinbegović Hasib 252, 1079,
1086

Mušinbegović Semin 694

N

Najetović Džemal 157, 252, 255,
263, 726, 835

Nakić Franjo 566, 567, 569, 631,
647, 664

Nakić Ilija 353, 410, 434, 567, 631,
647, 664

Nakić Zlatko 568

Naletilić Mladen (Tuta) 323, 530,
826, 882

Nedić Nikola 595

Nedoklan Ivan 368, 370, 683, 684

Negovetić Ivan 671

Neimarević Branko 61

Neimarević Stjepan 649

Neradin Ibrišim 524

Nerolčić Mijo 595

Nešust Sedin 385

Neven Anđelić 1083

Nevjestić Jozo 180

Nevjestić Tvrtko 951, 952, 954,
1024

Nijemčević Suad 188, 189

Nikolić Dalibor (Dagliš) 442, 595

Nikolić Pavle 36, 210, 677, 678

Nobilo Anto 35

Novokmet Kata 974,

Nukić Adis 626, 659, 682, 716, 765

Nurkić Ešref 655

O

Obradović Velibor 519

Obrdalj Tomislav 1025, 1087

Odžakčić Džemal 1086

Ogata Sadako 930

Okun Herbert 515

Omanović Osman (Hego) 195

Omazić Rutko 537

Omazić Vinko 537

Omerbegović Sead 1087

Operta Memsudin (Sutko) 1089

Osmančević Abdulah 539

Osmančević Ćamil 539

Osmančević Šaban 539

Osmanović Emir 385, 1087

Osmanović Nazif 55, 1087

Ostojić Branko 113

Owen David 39, 295, 296, 325, 326,
327, 329, 330, 331, 332, 422, 424,
425, 515, 619, 630, 853, 854, 855,
862, 864, 916, 927, 955, 956, 961,
1012, 1015, 1016, 1029, 1030, 1088

P

Paćak Mato 905

Paklarčić Mato 180

Palić Senad 183

Pandžić Vlado 200, 204, 1039, 1043

Papić Anto, 537

Papić Perica 564

Paradžik Ante 133

Paraga Dobrosav 129, 133, 494, 600
 Paravac Borislav 895
 Pašalić Arif 426, 508
 Pašalić Ivić 200, 1020
 Pašić Nikola 66
 Patković Šerif 111, 252, 480
 Pavelić Ante 28, 951
 Pavelić Ivica 571
 Pavičević Marin 118
 Pavlić Ivica 180, 434, 571
 Pavlović Blaško 427, 434
 Pavlović Božo 519
 Pavlović don Luka 862, 864
 Pavlović Franjo 519, 521, 563
 Pavlović Lucija 519, 521, 563
 Pavlović Ludvig 340
 Pavlović Ljuban 537
 Pavlović Mirko 568
 Pavlović Nedeljko 521
 Pavlović Slavka 519
 Pavlović Smiljan 61, 1080
 Pavlović Stipo 519, 521, 563
 Pavlović Tihomir 521, 563
 Pavlović Vlado 521, 563
 Peco Bećir 683
 Peco Nihad 111
 Pečenković Suad 188
 Pehar Dražen 904, 1088
 Pejčinović Anto 159, 304, 427, 595, 728, 734, 736, 773, 874, 875, 881, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 904, 910, 913
 Pejčinović Tvrtko 891, 951
 Pejić Mario 1088
 Pelidija Enes 23, 325
 Pelivan Jure 66, 325
 Pendeš Ivan 442
 Pendeš Niko 685
 Pendić Tihomir 892
 Perić Borko 180
 Perić Jurica 216
 Perić Ratko 794, 862, 905, 931, 936, 1023, 1048, 1049
 Perinović Davor 36, 95, 171, 203, 210, 216, 217
 Pervan fra Ivan 603
 Pervan Željko 180, 434, 571, 640, 642, 643
 Peštalić Enes 128
 Petković Milivoj 116, 119, 120, 128, 151, 303, 341, 398-400, 485, 494, 505, 508, 515, 516, 531, 546, 566, 567, 569, 579, 590, 633, 646, 647, 650, 657, 659, 684, 733, 744, 774, 775, 870, 879, 883, 886, 897, 907, 928, 980, 984, 1006, 1011, 1032
 Petrović Anto 521, 563
 Petrović Franjo 61, 102
 Petrović Zoran 238
 Peulić Boško 630
 Pezer Smajo 538
 Pezo Damir 837
 Pilav Mirsad 239
 Piličić Zoran 468, 566
Pinto iz Malina 703
 Pivčević Milan 192
 Plavčić Nikica 537
 Pleše Mladen 35
 Plivčić Tahir 252, 312
 Pogarčić Vlado 924
 Pohara Armin 776, 923, 960, 961, 962
 Pojavnik Josip 102, 434, 614, 735, 985

Pole Ivan 539
 Polutak Mustafa 520, 707
 Poparić Meho 519
 Popović Anto 113
 Popović Ljubica 974
 Popović Vanita 254
 Popović Zvonko 434
 Posavac Pano (Cica) 395
 Pozderac Hamdija 86
 Prajo „Tončo“ 538
 Praljak Slobodan 19, 20, 61, 117, 118, 123, 183-185, 196, 291, 421, 423, 425, 426, 429, 430-432, 441, 813, 846, 852, 860, 861, 870, 879, 888, 889, 895, 910-913, 919, 924, 1011, 1080, 1083, 1088
 Prazina Jusuf (Juka) 368, 406, 975
 Predojević Dragica 666
 Prijić Hanefija (Paraga) 307
 Primorac Igor 1082
 Primorac Ivica 128, 242, 493
 Primorac Vinko 130
 Primorac Vladimir 123, 917
 Prkačin Ante 133, 134, 323
 Prkačin Dragica 563, 564
 Prkić Vlatko 376
 Prlić Jadranko 145, 200, 203, 204, 361-363, 573, 574, 825, 907, 909, 911, 914, 921, 923, 924, 936, 1017, 1033-1037, 1046, 1050, 1051, 1053, 1055
 Prolaz ef. Enver 561, 698, 821, 982
 Provalić Ferid (Frka) 887
 Prskalo Marko 353, 468
 Puljić Anto 57, 434, 480, 542, 851, 852
 Puljić monsinjor Vinko 36, 495, 661, 664, 690, 735, 794, 795, 904-906, 915, 922, 923, 930, 931, 978, 1023, 1024, 1038, 1046, 1055
 Purić Midhat (Hadžija) 584, 720, 725
 Puščulović Bajro 538
 Puščulović Fadila 538
 Puška Mensur 192
 Puškar Osman 895

R

Radaković Ilija 1088
 Radelić Zdenko 1088
 Radić fra Stipan 546, 555-557, 562, 648, 705, 800
 Radić Jure 515
 Radić Mirko (Lučić Ivica) 307
 Radić Stjepan 951, 1025
 Radišić Sretko 977
 Radoš Dragan 455
 Radušić Edin 22
 Raguz Nikola 122
 Rajić Božo 61, 67, 68, 244, 303, 556, 1055
 Rajić Ivica 120, 157, 166, 176, 177, 242, 363, 457, 546, 559, 610, 691, 698, 733, 774, 775, 767, 769, 815, 879, 880-884, 886, 890-893, 897-899, 904, 912, 913, 922, 923, 925, 932, 933
 Rajić Tomo 58
 Rajić Vlatko 231
 Rajić Zvonko 343, 357-361
 Rajković Ivica 180

Ramić Edin 1053, 1085, 1088
 Ramić Esad 394
 Ramljak Franjo 537
 Ramljak Josip 537
 Ramljak Robert 243, 482
 Ramsay A. 889
 Rastoder Zejto 188
 Rašić Dževad 51
 Rathfelder Erich 1088
 Ražnatović Željko (Arkan) 956, 340
 Rebić Markica 183
 Redman Charles 823, 1013-1016, 1026
 Redžić Emir (Tare) 264
 Rešidović Edina 520, 707
 Rezo Ivo 434, 641, 643
 Ribbentrop Joachim 40, 41
 Ribičić Ciril 62, 162-164, 166-169, 171-173, 823-826, 970, 1088
 Ribo Haso 157, 252, 254, 255, 520, 669, 827, 1086
 Ribo Suljo 520
 Richard George May 475
 Riđić Kruno 891
 Rizvić Ragib 969
 Robović Zulfo 923
 Rogić Ivan 539
 Rolović Vladimir 289
 Rose Anto 117-120, 189, 918-920, 926, 927, 928, 941-943, 957, 958, 1005, 1006, 1011, 1017, 1026, 1051
 Rotim Karlo 1088,
 Rudolf Davorin 45
 Rupel Dimitrije 45
 Ružić Ćiro 915

S

Sadiković Muhamed 135, 1086
 Sadkovich James J. 1082
 Salkić Esad 388
 Sanader Ivo 1026
 Sančević Zdravko 174, 175, 186, 200, 515, 910, 914, 1017, 1018, 1024, 1025, 1080
 Saračević Safet (Sajo) 672
 Sarajlić Derviš 144
 Savić Savo 519
 Schmidt Jürgen 236, 323
 Sefer Samir 981
 Seferović Ahmet (Sarajlija) 389, 539
 Sekić Jozo 420
 Selak Osman 135, 136, 138, 139, 1086
 Selimović Senad 250
 Selman Salko 587
 Selman Zijad 652, 714
 Shrader Charles R. 22, 1088
 Silajdžić Haris 37, 103, 206, 214, 329, 420, 424, 425, 649, 650, 831, 855, 856, 858, 859, 864, 903, 910, 917, 930, 931, 933, 941, 952, 956-958, 961, 1012, 1015-1017, 1019, 1020, 1025, 1026, 1028, 1046, 1049, 1053, 1057
 Silber Laura 28, 39, 43, 45-48, 1088
 Silić fra Vitomir 603
 Silnović Mehmed 475
 Simms Brendan 1088
 Simunes Berko 537
 Sinanbašić Sead 143, 175, 176
 Sinanović Zemir 1086

Sipić Esed 252, 256, 584, 631, 817
 Sivac Mirsad 122, 123
 Sivonjić Oliver 180
 Sivrić Marijan 882
 Sivo Sifet 468
 Skaka Edin 436
 Skejić Meho (Babo) 193
 Skopljak Hasan 370
 Skopljak Marijan 58, 455,
 Skopljak Pero 229, 417-420, 423,
 434, 455, 456, 468, 557, 671, 713
 Skopljak Senad 370
 Skršo Zibija 538
 Slavnić Marinko 441, 442, 595
 Slišković Ante 57, 144, 305, 340,
 366, 421, 451, 457, 495, 551, 552,
 852
 Slišković Franjo 852
 Smailbegović Fuad 252, 257
 Smajić Hasan 317
 Smajić Muhamed 317
 Smajić Nura 317
 Smajkić ef. Seid 327
 Smiljanić Jozo 117
 Smoljo Zoran 539
 Smriko Mujo 254
 Softić Jusuf 312
 Sokol Smiljko 32, 38, 116, 967
 Somborac Antun 188
 Sommaruga Cornelio 935
 Spahić Besim 21, 112-114, 218,
 546, 554, 557, 571, 676, 803, 977,
 978, 1089
 Spaić Anto 571
 Srebrenica Enes 386
 Staljin Josef 40, 41
 Stanić Iko 66, 96, 103, 200, 206,
 215, 224, 1015, 1024
 Stanić Zdravko (Pijuk) 711
 Stanišić Vojo 357
 Stanković Milovan 895
 Stanojević Goran 188
 Starešina Višnja 1089
 Stewart Robert 316, 353, 355, 482,
 486, 547, 553, 712,
 Stipetić Petar 188, 997
 Stipić Marko 791, 792
 Stjepanović Marko 130
 Stojak Ivica 180, 227, 264
 Stojak Josip 567
 Stojić Bruno 95, 116, 128, 362, 363,
 493, 494, 546, 610, 630, 657, 684,
 744, 775, 895, 917, 1047
 Stoltenberg Thorvald 619, 853-855,
 864, 955, 961, 1030
 Strujić Mihovil 193
 Subotić Bogdan 222
 Suljević Samir 188, 189
 Suljić Akif 519
 Suljić Avdo 519
 Suljić Dedo 519
 Suljić Nedžad 188, 189
 Swarz-Schillling Christian 1088

Š
 Šabanović Mesud 1020, 1021, 1037
 Šabić Muhamed 198
 Šabić Muharem 235
 Šaćirbegović Muhamed 515
 Šadić Hazim 730, 750, 751, 806,
 876, 878, 884
 Šafradin Mirko 537
 Šafradin N. (Cico) 537
 Šafradin Perica 537
 Šagolj Smiljko 845, 1043

Šagud Nenad 122
 Šahman Mujo 475
 Šakić Dominik 102, 112, 113, 226, 417, 418, 434, 479, 480, 495, 554
 Šakić Slavko 778
 Šamija Mirko 539
 Šamija Rafael 539
 Šantić Ivan 102, 218, 229, 434, 454, 455, 456, 457, 468, 545, 557, 558, 559, 560, 562, 610, 713, 978
 Šantić Ivo 537
 Šantić Vlado 77, 92, 368, 537, 925, 962, 1020, 1021, 1057
 Šapina Berislav 591
 Šapina Branko 395
 Šapina Frano 537
 Šarac Ivan 610, 916, 917
 Šarić Ivan 434
 Šarić Jasmin 252, 254, 409, 669
 Šarić Silvije 92, 434
 Šarinić Hrvoje 29, 30, 37, 855, 859, 955-961, 1089
 Šečić Mirzan 188, 189
 Šehić Enes 154, 475
 Šehić Zijad 22, 23, 28, 88, 89, 94, 683, 1082, 1089
 Šeho Elvedin 788
 Šehović Feđa 51, 52
 Šehović Jasmin 386
 Šekerija Luka 120
 Šekerija Mate 314
 Šeks Vladimir 515
 Šentija Josip 32, 34, 37
 Šerić Ferid 974
 Šešelj Vojislav 62, 956
 Šiber Stjepan 57, 505, 508, 647, 664, 671, 709, 720-726, 835, 1089
 Šijak Mirsad (Šiki) 1089
 Šikić Josip 764
 Šiljak Remzija 1086
 Šiljeg Željko 117, 120, 233, 234, 270, 278, 279, 282, 283, 286, 291, 306, 310, 311, 313, 320-323, 395-397, 399, 562, 764, 765, 785, 786, 791, 792, 794, 847, 910, 919, 925, 929, 984, 997
 Šimić Tomo 1080
 Šimunić Drago 491, 492
 Šimunović Ivo 700, 764, 937, 938
 Škiljan Began 790
 Škrabalo Zdenko 515
 Šljivić Pavo 427, 434, 726
 Šljivo ef. Malik 832
 Šljivo Enver 309
 Šoljić Vladimir 61, 137, 154, 225, 917, 1005, 1007, 1034, 1054
 Špegelj Martin 46, 48, 104, 223, 650, 1089
 Štef Davor 571
 Šunjić Marinko 442, 595, 613, 880, 898, 933
 Šunjić Mirjana 666
 Šunjić Vinko 666
 Šušak Gojko 80, 82, 87, 96, 189, 200, 215, 331, 332, 406, 417, 423, 425, 515, 595, 861, 862, 869-871, 880, 919, 924, 926-930, 932, 933, 935, 936, 959-961, 1007, 1011, 1021, 1026, 1039, 1043, 1046, 1047, 1050, 1051, 1056, 1057, 1068
 Šušnjara Bruno 58, 102
 Šuvalić Hašim 354

T

- Tabo Eva 1089
Tadić Ognjen 700
Tahirbegović Memiš 250
Talić Momčilo 1081
Talić Momir 136, 630
Tanner Marcus 155, 156,
Tanjić Ivan 117
Terzić Jerko 933, 969
Terzić Kemal 137, 139
Terzić Semir 264
Thebault Jean-Pierre 430, 451, 505,
508, 573, 574, 576, 579, 606, 631,
646, 664, 665
Thornberry Cedrik 659
Tibola Zdenko 434
Tikvić Vinko 537
Timkov Srećko 573, 613
Tiro Ibrahim 1005
Tiro Muharem 1005
Tiro Mustafa 1005
Tiro Simha 1005
Todorovac Hamdija 135, 1086
Tokača Mirsad 992, 1089
Tokić Mijo 916
Tokić Zrinko 236, 281, 328
Tole Žarko 117, 119, 120, 124, 813,
870, 913, 914, 919, 926, 928
Tolj Ivan 61, 1011
Tomic Zdravko 104, 165, 172, 1089
Tomas fra Anto 229
Tomas Stipo 401
Tomašić Dinko 574
Tomić Zoran 220, 647
Topalović Adil, 538
Topalović Ahmet, 538
Topalović Emiralem 538
Topalović Esad 538
Topalović Mušan (Caco) 860
Topalović Sabrija 538
Topalović Safet 538
Topalović Željko 455
Topčić Abdulah, 307
Topić Albert, 1005
Topić Franjo 906, 951, 1024
Totić Živko 128, 230, 242, 245, 431,
448, 449, 452, 552, 556, 664, 671,
835, 844
Trbojević Milan 222
Trbora Fabijan 434
Trivić Janko 486
Trkić Ildija 312
Trklja Ramiz 898
Trnka Kasim 515, 1089
Trogrlić Vlatko (Žuna) 711, 882
Trubelja Josip 122
Trumbić Ante 66
Trutina Tomo 145
Tuđman Franjo 8, 14-16, 20, 27, 28,
29, 30-41, 43-48, 57, 58, 60-79, 81-
85, 87, 88, 89, 90, 93-100, 105, 115,
116, 122, 126, 141, 161, 163, 171,
173, 174, 190, 200-217, 223, 239,
240, 289, 295, 298, 305, 325 - 332,
340, 356, 364, 375, 416, 417, 418,
420-425, 432, 433, 440, 479, 497,
498, 515, 551, 558, 559, 595, 596,
604, 610, 649, 650, 727, 728, 780,
794, 795, 796, 797, 823, 824, 852,
854-867, 870-873, 880, 883, 888,
890, 896, 903-907, 909, 910, 912-
938, 951, 952, 953-962, 966 - 968,
975, 976, 1004-1008, 1011-1030,
1033-1059, 1061-1065, 1067, 1069,
1070, 1082, 1089

Tuđman Miroslav 94, 1079, 1089
Tuka Mijat 434
Tuka Siniša 442, 595
Tuka Stjepan 57, 490-492, 693
Tuka Zoran 442, 592, 595
Tunjić Andrija 359, 1089
Turkić Amir 666
Turkić Faruk 359, 709
Turković Bisera 515, 941
Tus Anton 188
Tvarušek Gisela 973

U

Udovičić Martin 58, 68, 69, 72, 74, 77, 180

V

Valenta Anto 39, 58, 102, 219, 430, 434, 440, 457, 495, 558, 559, 573, 574, 610, 641-643, 851, 852, 916, 924, 977, 978, 1020, 1034, 1042, 1089
Valentić Nikica 1013, 1017, 1027, 1049
Valgrind Lars-Eric 659
Vance Cyrus 181, 295, 299, 325-327, 329, 330, 332, 425, 619, 824, 853, 915, 1013
Vasilj Pero 1025
Vasiljević Aleksandar (Aco), 62
Velajati Ali Akbar 1050, 1058
Veseljak Mladen 933
Vidak Marko 153, 228, 229
Vidošević Anto (Žilo) 537
Vidović Dragan 537
Vidović Ivo , 537, 564

Vidović Jozo 564,
Vidović Pavo 881, 898
Vidović Pero 238, 564, 969
Vidović Vinko 522, 564, 969
Vidović Zorinko 524, 525
Vidović Željko (Aćko) 537
Vikalo Husein 895
Viktor Andreev 355
Vlašić Damjan 70-72, 74, 77, 86, 92, 165, 1025, 1043
Vlašić fra Ferdo 71
Volić Davor 840
Volić Vinko 840
Volić Zoran 840
Vranj Sulejman 726
Vrbanac Vinko 927
Vrbić Drago 424
Vrbić Ivo 434
Vrdoljak Antun 61, 100, 860
Vučić Nikica 406, 603, 692
Vujica Franjo 537
Vujić Goran 123
Vujnović Stojan (Srbin)133
Vukas Budislav 1080
Vukas Sandra 1080
Vukojević Vice 38, 61, 116, 237, 917, 967
Vuković Zvonko 406, 566, 567
Vuković Dragan 595
Vuletić Anđelko 96, 867
Vytiska Herbert 1087

W

Watters Bryan 561
Whiting Messervy 515
Williams Andrew David 231

Z

Zadro Ivan 914
Zadro Ljubica 914
Zadro Matija 914
Zadro Mladen 914
Zadro Mladenka 914
Zagorac Vladimir 183
Zahirović Džemal 969
Zaimović Armin 999
Zec Fuad 1088
Zec Nenad 58, 179
Zejnilić Enver 818
Zeko Ivan 153,
Zeko Ivica 353, 508, 542-545
Zelenika Petar 54
Zeljo Miralem 591
Zerdo Nedim 694
Zimmermann Waren 1089
Zlatić Ivan 122, 123
Zlopaša Ivan 1090
Zlotrg Sakib 475
Zolota Sead 571
Zorić Ivan (Zulu) 124, 761
Zovak Jerko 933, 1090
Zovko Pavo 434
Zrno Stjepan 117
Zubak Krešimir 749, 916, 917, 932,
1015, 1021, 1023, 1025, 1026, 1041,
1045, 1048, 1053
Zukanović Hasan 520, 707
Zulfikarpašić Adil 86
Zulum Muamer 309
Zurapi Bislim 607
Zvekić Šefik 252, 257

Ž

Žanić Ivo 1090
Ždralović Besim 1085
Žigarić Stipo 58
Žilić Mate 595
Živić Dražen 49, 50, 1009, 1010,
1082, 1088
Živković Ivo 925, 1021, 1043
Žužul Miomir 855, 858, 1014, 1016,
1020, 1024

REGISTAR NASELJENIH MJESTA

A

Ahmići, 36, 227, 276, 388, 407, 431, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 463, 464, 465, 466, 468, 470, 471, 483, 485, 486, 487, 492, 495, 498, 502, 503, 507, 512, 514, 523, 528, 537, 539, 540, 542, 544, 545, 546, 547, 548, 550, 551, 552, 553, 559, 561, 572, 593, 595, 601, 602, 610, 611, 630, 648, 697, 711, 712, 720, 741, 826, 835, 868, 880, 883, 933, 953, 977, 992, 1013, 1041
Alaupovka 693, 767,
Alibegovići, 178, 783,
Alihodže 411, 607, 612
Alipašino Polje, 298,
Andrijaševci, 133,
Ankara, 858,
Arnauti, 245, 842,
Atena, 296,

B

Babići, 631
Bačelići, 1049,
Badnje, 337, 499, 515,
Baje, 592
Bajna Lučica, 760
Bajramovići, 804
Bakije, 276, 342, 354, 377, 378, 453, 459, 477, 501, 502, 527, 695,
Bakotići, 750
Bakovići, 394, 499, 770, 594, 693, 711, 762, 770, 815, 937,
Bandol, 411, 578, 587, 629, 638, 653, 667, 677,
Banlozi, 244,
Banovići 638, 653, 741
Banovići Selo, 804, 806
Banja Luka, 56, 57, 71, 82, 83, 85, 86, 125, 135-138, 140-142, 149, 204, 230, 246, 247, 267, 298, 326, 497, 626, 631, 633, 650, 652, 660, 661, 678, 682, 700, 715, 716, 741, 753, 776, 821, 823, 875, 876, 895, 917, 921, 922, 931, 978, 1003, 1032, 1050, 1066, 1067, 1083
Bare, 335, 354, 458, 467, 470, 477, 501, 502, 730, 762, 908, 943, 945
Barevo, 135, 158
Bari, 66,
Bašbunar, 439, 441, 619, 639, 608, 640,
Baška Voda 192,
Baškaradi, 471, 850, 943
Baško Polje 192,
Batići, 350,
Batković, 969,
Bavar, 140,
Beč, 124, 422, 903, 957, 1012, 1025,
Begići, 729
Begov Han, 256, 413, 415, 588, 597, 745-748, 750, 809
Behrići, 499, 562
Beograd 28, 32, 33, 34, 37, 43, 46, 52, 57, 74, 76, 77, 96, 211, 296, 327, 424, 425, 433, 484, 741, 805, 821, 895, 1006, 1055, 1056, 1079, 1081, 1083, 1085, 1086, 1088-1090

Berlin, 845
 Bern, 422
 Bešići, 347, 354, 377, 464, 471, 989
 Bihać 37, 57, 77, 101, 184, 185, 188-190, 192, 196-198, 297, 298, 368, 507, 727, 742, 744, 853, 936, 961, 965
 Bijelo Borje, 763, 888, 963,
 Bijelo Bučje, 304, 371, 372, 383, 415, 442, 578, 591, 595, 611, 613, 620, 621, 626, 639, 652, 653, 660, 661, 663, 668, 669, 672, 714, 749, 832, 833, 839
 Bijelo Polje, 731, 732,
 Bijeljina, 298, 326, 564, 650, 823, 875,
 Bikoši, 705, 708, 725, 800
 Bilalovac, 333, 334, 337, 342, 347, 349, 350, 353, 354, 387, 365, 376, 398, 403, 434, 452, 458, 462, 470, 489, 490, 499, 502, 510, 515, 525, 526, 612, 626, 692, 697, 762, 763, 766-768, 815, 819, 883, 937, 944, 948, 991,
 Bileća, 433,
 Bilići, 242, 678, 619
 Bilivode, 244, 368, 479, 555, 556, 564, 602,
 Bilmišće, 259, 413, 460, 634,
 Biljačići, 764, 806, 814
 Bilješevo, 256, 308, 503, 675, 691, 749, 828, 925
 Bistrica, 228, 231, 270, 285, 309, 312, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 323, 395, 396, 570, 753, 764, 764, 770, 808, 812, 820, 873
 Bistro, 657,
 Bištrani, 729, 732, 733,
 Bjelavići 731, 732, 728
 Blagaj, 866, 869, 872, 911, 954
 Blajburg, 421, 1025, 1087
 Blatnica, 267
 Blazine, 999
 Blažuj, 899,
 Bobari, 705
 Bobaši, 493, 577, 849, 989, 1000,
 Bobovište, 122, 943,
 Bočinja, 751, 753, 754, 804, 809, 876, 1032,
 Bogdanovci, 789, 790, 1021,
 Bogoš, 881,
 Bogovišće, 377
 Bojna, 628,
 Bojska, 270, 285, 308, 309, 311, 312, 315, 318, 319, 579, 791
 Bokševac, 850,
 Bokulja, 532,
 Boljkovac 235, 306, 318, 395, 813, 997, 998
 Bon, 422, 1046, 1054, 1080
 Borci, 537,
 Borija, 769,
 Borikovac, 804,
 Borje 885,
 Borongaj, 183, 184, 196, 197,
 Borova Ravan, 309,
 Borovi 111,
 Borovica 376, 773, 874, 877,
 Borovna, 235,
 Borovnica, 367,
 Bosanska Dubica 246,
 Bosanska Gradiška 246, 867, 1003
 Bosanska Krupa 57, 183
 Bosanski Brod, 101, 191, 223, 224, 234, 252, 650, 867, 953, 954, 956

Bosanski Petrovac 909,
 Bosanski Šamac 105, 867,
 Bosansko Grahovo 119, 909, 1003,
 1008, 1052, 1059
 Botunja, 695,
 Božići, 732,
 Brađići, 750, 763, 764,
 Bradina, 532, 535, 594, 770, 771
 Brajkovići, 410, 588, 621, 635, 676,
 689, 719, 740, 800, 937, 991
 Brankovac, 578, 657,
 Brankovići, 764,
 Brčko, 105, 125, 240, 823, 863, 956,
 1051, 1053,
 Brdo 489,
 Brđani, 701,
 Brela, 179,
 Brestovsko, 337, 458, 490, 515, 762,
 763, 944,
 Breza 159, 220, 247, 252, 261, 363,
 510, 596, 669, 695, 717, 718, 727,
 735, 739, 773, 874, 875, 877, 895,
 969, 1003
 Brezove Dane, 750, 763, 764, 807,
 Brezovica, 991,
 Brezovik, 351, 367, 403,
 Brezovo Polje, 747, 752, 753, 764
 Brežani, 729, 732, 733,
 Brgat, 122
 Brgule, 738, 773, 876, 892, 913
 Brisel, 103, 104
 Brisel, 77
 Bristovi, 283, 579, 761, 785, 787,
 789
 Brizik, 625,
 Brizjaka, 848
 Brizje, 339,
 Brižde, 753,
 Brkani, 227, 655, 657
 Brnj, 729,
 Brnjaci, 175
 Buci, 669, 763,
 Bučići, 128, 627, 631, 943
 Budoželjac, 763
 Budoželje, 763, 879, 881, 885, 888,
 Budušići, 653, 655, 662,
 Bugojčići, 498
 Bugojno 9, 18, 59, 61, 62, 71, 75,
 80, 101, 114, 119, 120, 124, 128,
 136, 137-139, 141, 146-148, 150,
 151, 154, 158, 159, 175, 178, 179,
 193, 196, 197, 218-221, 225-228,
 231, 234-236, 238, 241, 246, 247,
 249, 252, 256, 260, 262, 263, 264,
 265, 269, 270, 277-279, 281-287,
 290, 291, 303, 306, 308-312, 314-
 316, 319-321, 323-325, 327, 328,
 333, 376, 390, 391, 394, 395, 397,
 399, 401, 403, 407, 409, 412-414,
 419, 421, 423, 427, 428, 434, 437,
 439, 441, 442, 446-448, 461, 462,
 471, 476, 485, 497, 558, 569, 570,
 571, 576-579, 582, 583, 589, 593,
 598, 600, 602, 606, 607, 620, 633,
 639, 643-645, 656, 660, 661, 666,
 668, 670, 672, 675, 699, 700, 721,
 722, 749, 759-761, 766, 778-780,
 782-794, 796-799, 812, 817, 818,
 828, 830, 831, 836, 846, 847, 851,
 869, 872, 873, 888, 906, 909, 911,
 912, 914, 916, 918, 920, 923, 926,
 927, 929, 952, 964, 970, 1003, 1033,
 1043, 1044, 1047, 1051-1056, 1066-
 1069, 1085, 1088,

Buhine Kuće, 989,
 Buhotine, 176,
 Bukovci, 339, 342, 347-349, 355,
 357, 380, 381, 510,
 Bukovica, 242, 243, 371, 410, 411,
 442, 461, 470, 499, 587, 588, 611,
 613, 619, 623, 625-629, 630, 632,
 633, 637-640, 646, 648, 651, 653,
 656, 663, 667, 671, 675, 677, 701,
 702, 704, 712, 714, 733, 877, 981,
 Bukovik, 752, 753, 756, 805, 806,
 Bukve, 450, 464, 466, 470, 471,
 512, 766, 801, 869,
 Bukvići, 227
 Bungalovi, 466, 467
 Buselji, 340, 401, 762, 943,
 Busovača 8, 10, 39, 57-59, 61, 69,
 75, 77, 89-92, 101, 102, 114, 119-
 121, 127, 142, 144-146, 148, 150,
 153, 154, 157, 175, 177, 218-221,
 226, 227, 230, 241, 342, 245-247,
 249, 252, 254, 268, 271, 276-278,
 304-306, 308-310, 316, 319-322,
 324, 332-353, 355, 357, 358, 361-
 367, 369, 370, 374, 376, 378-383,
 384-389, 392, 398, 394, 400-403,
 404, 406, 407, 409, 415, 417, 420,
 421, 427, 434, 437, 441, 445, 446,
 450-454, 456-460, 462-464, 467,
 469-472, 477, 478, 484, 486, 489,
 490, 493, 500-504, 506-509, 512,
 514, 517, 518, 521-524, 526-528,
 534, 538, 539, 546, 549, 551-553,
 555, 556, 558, 561, 562, 565, 566,
 571, 572, 573, 575, 577, 579, 587,
 588, 589, 591, 593, 599, 600, 609,
 613, 619, 628, 629, 630, 641, 643,

644, 648, 654, 669-671, 684, 693,
 695, 700, 708, 721, 727, 739, 743,
 759, 762, 763, 765, 772, 774, 777,
 781, 782, 779, 805, 809, 815, 816,
 819, 821, 844, 851, 852, 864, 872,
 888, 904, 908, 909, 912, 915-917,
 923, 816, 821, 869, 875, 905, 913,
 925, 929, 932, 936-938, 943-946,
 948, 951, 952, 964, 916, 917, 969,
 970, 980-983, 989, 991, 1031, 1034,
 1048, 1049, 1054, 1056, 1067, 1068,
 Buturović Polje, 532,

C

Careva Ćuprija 983,
 Cazin 37, 57, 189, 196, 384, 1017,
 Ciganluk, 243, 652, 1000,
 Ciglana, 489,
 Creteš, 339,
 Crkvenjak, 732,
 Crkvice, 245, 481,
 Crnač, 729,
 Crnica, 579,
 Crniče, 283, 761, 783, 787, 789,
 797, 798,

Č

Čajdraš 102, 127, 230, 244, 245,
 266, 368, 405, 409, 415, 416, 443,
 450, 453, 478, 479, 480-482, 498,
 537, 542, 556, 561
 Čakići 522, 673,
 Čapljina 59, 61, 80, 118, 122, 125,
 131, 196, 197, 327, 416, 472, 780,
 862, 866, 867, 955, 982, 1017, 1033,
 1049, 1050, 1055,
 Čarići 607,

Čaušlije 788-790
 Čekrčiči 875,
 Čelebić 700, 736, 742, 977,
 Čelina 783,
 Čelinac 246, 1003,
 Čeljevo 959,
 Čep 337,
 Čifluk 594, 943
 Čikago 910,
 Čipuljić 283, 761, 778, 789, 793, 798
 Čitluk 59, 61, 116, 118, 123, 124,
 200, 472, 609, 642, 813, 879, 911,
 984, 1005, 1053
 Čukle 244, 313, 369, 410, 411, 634,
 635, 637, 709
 Čurčića Lug 761, 783, 789, 790,

Ć

Ćatići 276, 313, 314, 342, 664, 727,
 728, 733, 736-738, 743, 837, 983,
 Ćelina 406,
 Ćobe 729, 732
 Ćoralići 189,

D

Dablin 156,
 Dabravine, 735,
 Dace, 399, 490,
 Dahovo, 227,
 Daštansko, 526, 735, 763, 773, 878,
 881, 885, 888, 889, 891, 892, 899,
 909, 1031, 1032,
 Datići, 349, 355,
 Demići, 692, 762, 768
 Demiri, 729,
 Derventa, 67, 75, 105, 125, 191,
 863, 1003, 1020,

Devendol, 242,
 Deževica, 691
 Diknjići, 963
 Divičani, 263
 Divjak 450, 471, 486, 493, 514
 Divulje, 870,
 Djaci, 267,
 Doboje, 18, 75, 82, 85, 196, 197, 220,
 234, 403, 497, 559, 631, 670, 744,
 745, 749, 751, 753, 757, 758, 828,
 834, 875, 876, 895, 1003, 1067,
 Dobraljevo, 342
 Dobretići, 59, 64, 86, 120, 157, 180,
 218, 241, 427, 434,
 Dobriljeno, 451, 453, 460, 478, 479,
 481, 489,
 Dobrinje, 833,
 Dobrošin, 232, 282, 306, 582, 583,
 997,
 Doganovci, 139,
 Doglodi, 111
 Dolac (Maglaj), 755,
 Dolac na Lašvi 405, 439, 461, 493,
 591, 613, 624-627, 641, 657, 704,
 816, 981,
 Dolac, 585,
 Dolača, 608,
 Dolipolje, 343,
 Dolovi, 728, 731, 806, 814, 945,
 991,
 Doljani, 530, 536, 562, 579,
 Domislica, 764,
 Donja Bočinja, 804,
 Donja Čaršija, 620,
 Donja Grabovica, 914,
 Donja Gračanica, 409,
 Donja Hrasnica 395

Donja Jehovina, 343,
 Donja Mahala, 511,
 Donja Papratnica, 313, 367, 753,
 Donja Ričica, 812,
 Donja Rovna, 338, 348, 381, 451,
 452, 454, 467, 501, 514, 762,
 Donja Vast, 446,
 Donja Večeriska, 408, 450, 463,
 464-467, 470, 471, 472, 474, 475,
 486-489, 498, 499, 504, 514, 522,
 562, 850, 943, 945,
 Donja Višnjica, 342, 343,
 Donja Vrbanja, 788,
 Donje Moštre, 503,
 Donje Pećine, 662,
 Donje Polje, 336, 338, 349, 762,
 769, 381, 386, 501, 503, 506, 512,
 522, 524, 695, 762, 769, 943, 947,
 954,
 Donje Putičevo, 493, 656,
 Donje Selo, 532,
 Donje Vardište, 481,
 Donji Bogdanovci, 789, 790,
 Donji Bukovci, 348,
 Donji Krančiči 238, 239
 Donji Malovan 1052,
 Donji Vakuf, 18, 87, 135-142, 147,
 151, 153, 178, 220, 221, 241, 246,
 247, 262, 264, 269, 290, 476, 573,
 598, 607, 652, 663, 695, 697, 778,
 786, 790, 792, 797, 872, 909, 925,
 954, 955, 959, 960, 970, 1003, 1026,
 1066,
 Dragiči, 313,
 Dragovići, 376, 773, 881, 877, 878
 Draljevo, 762,
 Dražev Dol, 231, 285, 311-313, 314,
 318, 319, 396, 579, 789, 797,
 Draževo, 323,
 Drecelj, 532
 Dretelj, 431, 924
 Drežnica, 232, 578, 911, 929, 957,
 997, 998
 Drivuša 114, 244, 245, 368, 459,
 479
 Drljepani 341
 Drvar 75, 119, 1058, 1059,
 Drvetine 448,
 Drževo 578, 768,
 Dub 411,
 Duboko 486, 487, 489,
 Duboštica, 504
 Dubotine 696,
 Dubovik 783,
 Dubovsko, 1052
 Dubrava, 1003
 Dubrave 466, 655, 750, 878
 Dubrvice 945, 946, 369, 450, 452,
 460, 474, 487, 489, 493, 499, 504,
 525, 540, 560, 628, 673, 752, 753,
 806, 809, 868, 946
 Dubrovnik 49, 51, 84, 98, 115, 121,
 122, 125, 181, 734, 955, 986, 997,
 998, 1011
 Duga Resa 192,
 Dugi Rat 192,
 Dugo Brdo 693
 Dugonjine Kuće, 503
 Dugovac 943,
 Duhri 692, 711,
 Duke 692, 711, 762, 768, 937, 948,
 991
 Duratbegov Dolac, 231, 284, 285,
 309, 313, 314, 317-319, 570, 579,
 791, 797,

Dusina 276, 333, 338, 339, 341-344,
347, 348, 354, 357-364, 367, 377,
381, 382, 458, 462, 463, 477, 489,
490, 502, 526, 576, 594, 691, 692,
770, 771, 815,
Duša 307, 309, 312, 314, 395
Duvno 71, 74, 119, 424
Dvor 354, 453, 500, 732

Dž

Dželilovac 267,
Džepine 943,
Džidića Kuće 800,
Džigere 763, 764, 809,
Džine 804,

Đ

Đakovići 227, 242, 488, 655,
Đepići 769,
Đotline Kuće (Đotle) 513, 802, 848,
Đurejine 809,

F

Fejzić 804, 806, 809
Foča 1012,
Fojnica 9, 18, 59, 61, 120, 127, 150,
151, 157, 177, 198, 218, 220, 226,
228, 241, 246, 247, 276, 305, 308,
309, 321, 325, 333, 336, 347, 350,
351, 363, 367, 376, 377, 394, 397,
400, 403, 407, 434, 454, 462, 470,
489-492, 499, 511, 515, 522, 535,
536, 546, 558, 576, 577, 594, 647,
658, 666, 670, 691-694, 696-697,
700, 717, 718, 728, 744, 759, 762,
765, 767-771, 883, 815, 817, 851,
864, 883, 886, 888, 908, 909, 911,

912, 930, 937, 938, 948, 951, 964,
969, 983, 997, 1003, 1042, 1054,
1056, 1069
Franjine Kuće 650,
Franjkovac 315

G

Gabela 970, 985,
Gacko 863,
Gačice 450, 487, 489, 493, 499, 504,
514, 522, 562, 943
Gajevići 770,
Galečići 311,
Galečnica 812, 997,
Galešnica 323,
Galijašnica 764,
Ganići 652,
Garačići 283,
Gare 804,
Gavrine Kuće, 402, 471, 501, 510,
565, 1031
Gladnik 578,
Glamoč 119, 909, 1003, 1008, 1052,
1053, 1059
Glavatičevo 266, 862,
Glavice 783, 784,
Glavičice 502,
Glibe 235,
Globarice 748, 751, 753-755, 763,
764, 804, 809, 876, 1032
Glodnica 530,
Gluha Bukovica 248, 821,
Gobelovina 535,
Goduša 763,
Gojevići 594, 692, 693, 770, 937,
815
Goleš 419, 573,

Golijašnica 763,
 Golo Brdo 783, 797
 Gomionica 398, 489, 490, 499, 500,
 513, 515, 517, 524, 538, 562, 599,
 692
 Goranci 998,
 Goražde 240, 421, 507, 583, 744,
 956, 1002
 Gornja Borovica, 376, 877
 Gornja Hrasnica 313
 Gornja Lovnica 752, 753, 763, 804,
 Gornja Mahala 357,
 Gornja Matina 764, 809,
 Gornja Matina 809,
 Gornja Ričica 312,
 Gornja Rovna 348, 350, 351, 353,
 357, 380, 381, 402, 451, 454, 456-
 458, 464, 466, 467, 471, 472, 477,
 486, 487, 489, 494, 498, 499, 501,
 504, 523, 562, 573, 574, 762, 769,
 1001,
 Gornja Višnjica 343,
 Gornje Blace 306, 701
 Gornje Osoje, 619,
 Gornji Dolac, 627, 676, 685, 689,
 Gornji Krančiči 446
 Gornji Malovan 1052,
 Gornji Malovan, 1052,
 Gornji Vakuf 8, 9, 10, 18, 59, 62, 71,
 101, 128, 146, 147, 148, 150-154,
 157, 181, 219, 220, 221, 226-228,
 231, 233-238, 241, 246, 247, 249,
 252, 256, 262, 264, 265, 268-271,
 277-282, 285-287, 290, 291, 300,
 302-305, 307-315, 317-328, 332-
 334, 344, 346, 362, 363, 365-368,
 372, 378, 385, 391, 393, 394, 396,
 399-402, 407, 414, 427, 434, 442,
 452, 461, 476, 484, 530, 533, 535,
 558, 570, 576, 576-579, 580, 582,
 584, 585, 589, 598, 603, 607, 620,
 625, 639, 649, 651, 655-657, 666,
 696, 670, 672, 696, 699, 717, 718,
 759, 762, 764, 765, 765, 779, 780,
 782, 784, 785, 787, 788, 791, 793,
 794, 797, 798, 805, 817, 828, 831,
 836, 872, 888, 889, 908, 909, 911,
 913, 914, 917-919, 921, 922, 925,
 927-930, 942, 955, 957, 982-984,
 994, 997, 999, 1003, 1031, 1033,
 1067, 1069, 1070, 1088,
 Goruša 783, 797,
 Gospić 157, 423
 Gospino Vrilo 242,
 Gostunj 629, 630, 646, 651-653,
 656, 657, 666, 667,
 Grablje, 276, 336, 348, 380, 381,
 453, 459, 471, 501-503, 521-523,
 527, 695, 753, 844,
 Grabovci, 505, 762, 766,
 Grabovica, 232, 274, 578, 704-706,
 852, 914,
 Grabovik 839, 939,
 Grac 38, 41, 103, 104, 130, 223
 Gračanica 279, 283, 319, 320, 409,
 428, 577, 761, 783, 787, 789-791,
 794, 797, 798, 895, 911
 Gradačac 240, 863, 895
 Gradišće 245, 480, 562
 Grahovci 696, 710, 711
 Grahovčiči 368, 369, 410, 520, 554-
 556, 562, 611, 621, 622, 633-636,
 637, 648, 709
 Grahovik 441, 613, 640
 Granići 991,

Grbavci 450,
 Grbavica 9, 471, 513, 514, 599, 766,
 801, 814, 843, 848, 849, 851, 869,
 1032
 Grdovo 140,
 Grgići 227, 666, 721, 729, 783
 Grm 230,
 Grmače 733,
 Grnica 270, 280, 285, 308, 309, 311,
 312, 314, 318
 Gromiljak 399, 515, 562,
 Grozdovi 614,
 Grude 58, 59, 61, 63, 67, 92, 115-
 120, 121, 124, 133, 145, 146, 161,
 162, 179, 196, 240, 265, 305, 428,
 429, 472, 493, 674, 675, 765, 805,
 810, 870, 897, 968, 1039
 Guča Gora 370-372, 439, 410, 444,
 470, 587, 588, 591, 594, 596, 601,
 603, 607, 612, 633, 637, 638, 640,
 646, 648, 649, 664, 666, 676, 677,
 681, 689, 708, 712, 759, 834, 840,
 Gunja 986
 Gunjače 762, 766
 Gusti Grab, 334, 337, 341, 342, 348,
 387,
 Guvna 630

H

Haag 19, 20, 29, 34, 35, 36, 37, 38,
 39, 49, 61, 93, 94, 115, 116, 128,
 131, 143, 162, 174, 175, 181, 184,
 191, 209, 211, 217, 231, 237, 296,
 298, 329, 426, 457, 475, 519, 550,
 551, 619, 650, 717, 728, 749, 759,
 767, 840, 866, 880, 882, 884, 908,
 924, 932, 941, 958, 960, 967, 968,
 969, 970, 987, 1006, 1011, 1012,
 1013, 1019, 1029, 1085

Hadrovci 489, 766
 Hadžići 176, 220, 227, 247, 385,
 531, 532, 655, 717, 1003
 Hajdarevići 652
 Hajdarići 657
 Hajderovići 747, 748, 750, 804
 Halinovići 732
 Haljinići 689, 726, 727, 728, 729,
 731, 732, 738, 773, 819,
 Hamandžići 267
 Han Bila, 340, 382, 438, 439, 442,
 474, 488, 562, 584, 587, 592, 606,
 612, 631, 637, 666, 681, 684
 Han Ploča 431, 499, 539, 550, 601,
 692, 695-698, 710, 711, 883, 1041,
 1067
 Hapstići 783
 Harambašići 227, 668
 Has 227, 290, 651, 657, 682, 765
 Hasićka 812
 Heldovi 242, 613
 Helsinki 173
 Hercezi 399, 490, 562, 766
 Here 178, 233-235, 237, 282, 287,
 305, 306, 309, 311, 315, 317, 323,
 406, 446, 489, 515, 532, 577, 698,
 700-702, 997, 998, 999
 Hirošima 924
 Hodbina 1033
 Hozanovići 339, 394, 462, 463
 Hrasnica 280, 284, 285, 308, 311,
 312, 314, 313, 323, 394, 395, 499,
 583

I

Ilidža 663, 710, 803, 876
Ilijaš 159, 247, 261, 304, 717, 718,
735, 875, 891, 969
Ilovača 443, 584, 605, 619, 627,
Imotski 323, 340, 912
Isakovići 227, 488, 522, 627, 868
Ivanjica 122

J

Jablanica 8, 59, 61, 120, 146, 150,
152, 156, 182, 232, 233, 234, 235,
236, 237, 238, 240, 270, 277, 282,
309, 325, 327, 345, 363, 368, 397,
400, 428, 430, 472, 524, 530, 531,
532, 533, 535, 536, 539, 558, 562,
578, 579, 580, 646, 655, 658, 666,
668, 696, 699, 700, 701, 702, 704,
706, 717, 743, 745, 750, 764, 765,
766, 779, 788, 846, 862, 888, 914,
915, 929, 938, 965, 998, 1003, 1008,
1033, 1068
Jadovik 1003
Jagnjid 311, 312, 314, 318, 701, 812
Jagodići 479
Jajce 18, 24, 59, 61, 64, 75, 80, 86,
87, 101, 120, 127, 128, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 141, 142, 147,
149, 150, 152, 153, 157, 158, 161,
175, 180, 194, 196, 197, 218, 220,
221, 226, 228, 230, 234, 236, 237,
238, 240, 241, 246, 247, 249, 252,
253, 255, 256, 259, 262, 263, 266,
267, 277, 278, 322, 327, 385, 396,
418, 419, 421, 453, 475, 476, 573,
596, 598, 607, 652, 670, 675, 690,
691, 700, 757, 760, 764, 779, 781,

790, 828, 830, 864, 872, 906, 909,
914, 916, 917, 923, 925, 937, 938,
952, 954, 955, 958, 959, 960, 964,
970, 1003, 1026, 1059, 1066, 1067,
1086,
Jankovići 242, 441, 442, 595, 605,
608, 612, 614, 619, 624, 626, 627,
630, 632, 633, 634, 678, 683, 972,
Janjac 244, 368, 450, 462, 481, 482,
562, 566
Janjići 338, 382, 453, 459, 479, 510
Japage 784
Japoroovo 515
Jardol 464, 466, 471, 493, 514, 802,
848, 868, 869, 989
Jastrebarsko 183, 184, 185
Jehovac 489, 499, 525, 939,
Jehovina 342, 343
Jelezovac 868
Jelinak 276, 336, 342, 353, 354,
380, 452, 453, 459, 460, 470, 471,
472, 474, 477, 489, 499, 501, 511,
522, 523, 526, 527, 561
Jelovac 523
Johovica 921
Jokovići 481
Juke 728, 729, 732
Junuzovići 539
Jurići 235, 306, 701, 760
Jurkovići 339

K

Kablarove Kuće 800,
Kaćuni 144, 145, 276, 313, 324,
333, 334, 335, 336, 337, 338, 339,
341, 342, 344, 346, 347, 348, 349,
350, 351, 353, 355, 359, 363, 365,
366, 367, 377, 380, 381, 382, 384,

385, 387, 398, 400, 401, 403, 406,
 412, 413, 421, 427, 343, 452, 463,
 470, 472, 478, 500, 501, 502, 503,
 505, 506, 510, 512, 515, 524, 527,
 576, 588, 594, 663, 695, 697, 749,
 762, 763, 767, 769, 771, 774, 807,
 815, 819, 828, 833, 913, 925, 937,
 939, 944, 945, 991, 1001, 1031
 Kadića Strana 357, 672
 Kajići 764
 Kajmakovići 381, 523
 Kakanj 52, 59, 114, 120, 128, 150,
 151, 219, 220, 241, 246, 247, 249,
 258, 259, 260, 276, 308, 315, 333,
 338, 339, 342, 344, 351, 352, 367,
 382, 397, 398, 407, 410, 412, 415,
 426, 427, 430, 434, 445, 447, 452,
 453, 454, 458, 459, 462, 463, 489,
 499, 503, 505, 511, 558, 569, 571,
 576, 579, 583, 588, 589, 599, 600,
 635, 637, 643, 644, 654, 655, 664,
 665, 667, 668, 670, 674, 675, 689,
 690, 720, 726, 727, 728, 729, 730,
 731, 732, 733, 734, 735, 737, 738,
 739, 740, 741, 743, 744, 749, 752,
 758, 759, 763, 764, 769, 773, 779,
 803, 818, 819, 828, 851, 866, 875,
 877, 878, 880, 885, 886, 888, 896,
 897, 899, 908, 916, 923, 925, 929,
 931, 932, 948, 959, 969, 983, 988,
 1003, 1033, 1043, 1054, 1058, 1067,
 1069
 Kalajše 804, 806
 Kalesija 128
 Kalibunar 242, 442, 443, 505, 591,
 592, 595, 605, 608, 612, 613, 614,
 615, 619, 623, 624, 626, 627, 628,
 631, 634, 678
 Kalinovik 717
 Kamenica 138, 223, 340, 764, 810
 Kamenik 769, 770
 Kamenitovac 753, 808 (kota 328)
 Kamenjača 367, 991
 Kamešnica 1003
 Kandija 283, 761, 789, 797, 798
 Kanješić 385,
 Kaonik 144, 334, 335, 336, 338,
 339, 341, 342, 351, 355, 386, 393,
 400, 401, 449, 458, 466, 471, 472,
 486, 500, 502, 503, 509, 510, 527,
 539, 552, 562, 571, 628, 671, 672,
 695, 703, 767, 830, 844, 874, 945
 Kapure 939
 Karačevina 343
 Karačići 763
 Karadže 783
 Karađorđevo 28, 29, 30, 31, 32, 35,
 37, 38, 39, 40, 47, 57, 81, 1081, 1087
 Karahodže 653
 Karamustafići 231, 282, 846
 Karaula 138, 253, 267, 269, 419,
 573, 809, 1066
 Karaulica 847,
 Karaulići 579,
 Karlovac 184, 186, 198, 891, 920,
 997
 Kasala 699,
 Kasapovići 227, 228, 263, 655, 657
 Katići 145, 334, 336, 338, 348, 377,
 378, 381, 459, 478, 502, 527
 Kazagići 337, 387, 388, 489, 499,
 505, 507, 525, 526, 562, 570, 695,
 698, 766, 770, 944
 Kazići 613, 652, 660
 Kevilji 728

Kiseljak 10, 120, 127, 143, 145, 154, 155, 156, 158, 159, 175, 177, 219, 241, 247, 278, 288, 301, 305, 308, 332, 333, 336, 339, 342, 345, 347, 349, 352, 353, 354, 356, 357, 366, 376, 387, 388, 392, 398, 401, 403, 407, 409, 421, 427, 434, 452, 458, 462, 489, 490, 499, 501, 502, 503, 505, 510, 513, 515, 517, 535, 536, 537, 538, 547, 562, 566, 577, 595, 600, 612, 646, 654, 666, 670, 685, 692, 693, 696, 698, 699, 700, 710, 711, 721, 735, 736, 739, 762, 766, 767, 768, 772, 773, 774, 777, 779, 781, 786, 807, 815, 817, 819, 835, 851, 857, 864, 876, 879, 881, 882, 883, 884, 891, 892, 897, 899, 904, 905, 906, 908, 911, 912, 913, 915, 917, 922, 923, 925, 929, 937, 946, 964, 980, 983, 1006, 1031, 1067, 1068
 Klokoti 334, 337, 349, 350, 355, 387, 400, 401, 409
 Klopče 481
 Klupci 762
 Kljaci 411, 462, 510, 606, 621, 629, 635, 636, 833, 848, 946
 Ključ 385, 909
 Kneževići 753
 Knin 31, 57, 60, 74, 75, 88, 97, 670, 895, 1045, 1052, 1053, 1056, 1071
 Kobiljača 271, 305, 696, 774, 762, 892
 Kočarin 753, 809
 Kokići 140
 Kokošari 678
 Kolići 728
 Komušina 219, 241, 427, 434, 629, 644
 Kondžilo, 276, 324, 363, 367, 403, 503, 727,
 Konjević Polje 507
 Konjevići 102, 562, 622, 635, 636
 Konjic 8, 59, 61, 75, 76, 80, 96, 117, 120, 145, 146, 150, 156, 175, 192, 226, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 240, 241, 266, 277, 283, 285, 303, 309, 315, 319, 320, 324, 325, 327, 334, 345, 368, 400, 426, 428, 430, 459, 472, 507, 524, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 558, 562, 576, 578, 579, 580, 583, 594, 655, 668, 685, 700, 701, 702, 706, 717, 743, 745, 760, 761, 765, 770, 771, 776, 836, 862, 866, 888, 938, 939, 940, 965, 998, 1003, 1008, 1033
 Kopar 45
 Kopice 763
 Kopila 227, 245
 Kopljari 773, 873, 877, 878, 881, 882, 897, 912, 914
 Koprivnica 765, 783
 Kordići 402, 789, 798
 Korićani 703
 Korjenici 137
 Kostajnica 232, 368, 537, 579, 580, 582, 658
 Kotezi 783
 Kotor Varoš 59, 180, 234, 241, 246, 252, 274, 340, 378, 598, 964, 1003
 Kovačevac 276, 348, 350, 353, 357, 381, 401, 458, 477, 501, 762
 Kovačevići 227
 Kozarac 274, 977, 1004

Kozarci 520
 Kozica 355, 523
 Kračići 728
 Kralupi 414, 538, 691, 699, 809
 Kraljeva Sutjeska 9, 603, 665, 670, 674, 689, 728, 731, 733, 734, 736, 737, 738, 739, 740, 773, 819, 875, 876, 889, 1047, 1058
 Kraljevice 242, 529, 584, 591, 592, 611, 620, 623, 633, 650, 660, 678, 683,
 Krčevina 337, 463, 493, 471, 514, 523, 525, 537, 628, 766, 768
 Kremenik 514, 523, 801, 869
 Krenjaši 809
 Krepeljići 411, 444, 587, 628, 631, 638, 667, 677, 703, 838, 839, 840, 981
 Kreševo 59, 61, 63, 101, 120, 127, 177, 219, 220, 241, 246, 247, 261, 301, 305, 308, 333, 392, 341, 346, 407, 421, 427, 434, 454, 458, 471, 499, 532, 535, 579, 589, 644, 695, 698, 717, 718, 762, 864, 890, 904, 908, 909, 911, 915, 916, 917, 951, 952, 954, 955, 959, 960, 1003, 1031, 1042, 1050, 1055, 1069
 Krevnik 729, 731, 732
 Krištine Kuće 991
 Križala 339, 502
 Križančevo Selo 493, 504, 673, 991
 Krnjače 943, 945
 Krstišta 997
 Kršić 809
 Krupa 315, 323, 395, 762, 812
 Kruščica 121, 227, 229, 266, 369, 388, 420, 450, 451, 452, 454, 456, 457, 458, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 487, 489, 493, 498, 499, 504, 507, 511, 514, 522, 523, 544, 545, 552, 553, 560, 561, 562, 573, 576, 577, 588, 612, 622, 631, 663, 597, 628, 630, 664, 665, 712, 760, 765, 766, 769, 801, 803, 868, 941, 949, 958, 988, 989, 994, 1000, 1003, 1031, 1032
 Kruševica 783
 Kruševlje 997
 Kruševo 130, 134
 Kruškovac 877
 Kućani 937
 Kujače 945
 Kulen Vakuf 1052
 Kumrovac 250
 Kundići 242, 640
 Kunovci 156
 Kupilo 439, 479
 Kupres 59, 61, 62, 105, 117, 119, 120, 124, 137, 139, 141, 147, 149, 196, 197, 246, 266, 269, 280, 327, 394, 424, 503, 510, 654, 697, 700, 760, 762, 788, 789, 793, 798, 836, 864, 917, 923, 925, 945, 947, 952, 954, 958, 997, 1003, 1008, 1012, 1051, 1052, 1053, 1054, 1058, 1059, 1066, 1071, 1081
 Kute 178, 235, 237, 282, 287, 305, 311, 314, 317, 318, 446, 515, 532, 577, 698, 700-702, 705, 762, 997, 998, 999
 Kutina 183,
 Kvoće 242

L

Labin 49,191,
Lađani 357,
Lađice 230,
Lager 666, 681,
Laktaši 246, 1003
Lapsunj 235,
Latiševine 1049,
Lazine 227, 381, 493, 498, 658, 673,
803, 868, 943, 988,
Lepenica 499,
Liješnica 738, 750, 752, 877, 881,
897.
Lipac 895,
Lipovača 752, 806,
Lipovica 340,
Lisabon 102, 103, 215
Livno 59, 61, 62, 80, 92, 93, 117,
119, 125, 147, 158, 193, 196, 197,
270, 278, 279, 281, 416, 424, 472,
535, 761, 780, 790, 827, 866, 899,
909, 914, 953, 1003, 1043, 1051
Lokve 594,
Lokvine 230, 450,
Lončari 276, 336, 341, 352, 353,
354, 380, 459, 460, 477, 512, 669,
874,
London 40, 205, 936, 1080,
Lopare 986,
Lope 732,
Lovrići 242, 678,
Lučice 769,
Lučići 348, 728,
Lučko 186, 189,
Lug 235, 762,
Lugovi 276, 334, 336, 338, 339,
342, 343, 347, 349, 350, 351, 355,

363, 380, 381, 382, 502, 512, 833,
Luka, 334,
Lukavac 895, 944,
Lukavica, 250, 251,
Luke 347, 520,
Lupac 230, 254, 496, 606, 621, 800,
944,
Lupići 806,
Lužani 285, 308, 312, 317, 318, 579,
791,
Lužine 499, 691, 692, 770, 937,

Lj

Ljeskovica 223, 695, 752, 764, 804,
806, 808, 809, 819,
Ljubljana 859,
Ljubna 808,
Ljubnić 783,
Ljubuški 59, 61, 96, 116, 125, 129,
130, 131, 134, 200, 208, 215, 265,
305, 406, 423, 472, 530, 578, 870,
913, 982
Ljudnica 788,

M

Maglaj 9, 18, 101, 120, 128, 141,
150, 182, 219-221, 234, 240, 241,
246, 247, 253, 259, 263, 267, 277,
362, 363, 404, 419, 434, 436, 497,
546, 669, 729, 741, 744-758, 763,
772, 804-808, 810, 817, 875, 876,
888, 908, 941, 958, 964, 983, 1001-
1003, 1032, 1066, 1067
Mahala 456, 464, 469, 477, 511,
515, 563, 605, 728
Mahovljani 1000,
Majdan 570,

Majdan Zimije 692, 770,
 Makarska 1055,
 Maksimir 183,
 Mala Bukovica 623,
 Mala Sotnica 391, 768, 391, 502,
 Male Ploče 813,
 Maline 357, 410, 411, 444, 445, 602,
 605, 628, 637, 638, 646, 651, 666,
 689, 703-708, 712
 Malo Seoce 314, 317, 396, 999,
 Malta 439,
 Margetići 191, 227, 471, 488, 522,
 655, 657, 699,
 Marjanovići 783,
 Masne Luke 530,
 Matići 410,
 Matuzići 875, 876,
 Medenik 227, 290, 662, 711,
 Medine 666, 668, 699, 721, 764,
 783,
 Medovci 768,
 Medovići 762, 991,
 Međugorje 121, 213, 579, 742, 647,
 752, 888, 941, 942, 979, 982, 1056,
 Mehorić 733, 874,
 Mehurić 248, 313, 332, 335, 342,
 339, 411, 520, 584-586, 596, 605,
 607, 620, 671, 689, 704, 707, 725,
 814, 821, 831-835, 841, 983,
 Merdani 276, 333, 336, 338, 339,
 341, 343, 347, 348, 353, 355, 357,
 377, 378, 380, 381, 402, 453, 456,
 458, 459, 462, 489, 501-503, 510,
 515, 517, 527, 695, 697,
 Metković 116, 786, 858, 1049, 1054,
 1055,
 Mihaljevići 367, 489, 527,
 Mijakovići 376, 773, 873, 877, 881
 Miklić 230,
 Mikoševići 403,
 Milanovića Dolac, 285,
 Milanovići 783,
 Milavice 348, 350, 355, 377, 381,
 462, 478, 489, 500-503, 506, 515,
 517, 526, 527, 695, 762, 947
 Miletići 517-521, 556, 562, 563,
 586, 602, 835,
 Milići 314, 323, 762
 Milika 594, 635, 636,
 Milodraž 332, 347,
 Minhen 40,
 Mirkovići 227, 585,
 Misoča 510,
 Mišanovići 806,
 Mišići 809, 814,
 Mitalo 657,
 Mladinovići 732,
 Mladoševica 763, 764,
 Mladenovac 515,
 Mlaka 1003,
 Mlive 792,
 Mluša 760,
 Modriča 105,
 Mokronoge 1005,
 Mokušnice 481,
 Moskva 1028
 Mosor 411, 587, 632, 637, 640, 646,
 651, 653, 667, 714,
 Mostar 16, 54, 62, 75, 80, 82, 96,
 101, 104, 117, 119-121, 123, 125,
 168, 175, 218, 219, 224, 226, 242,
 264, 265, 268, 297, 303, 305, 354,
 356, 362, 387, 399, 432, 506, 529,
 530-532, 553, 559, 574, 578, 580,

581, 640, 647, 668, 684, 700, 728,
742, 773, 780, 786, 791, 826, 845,
850, 869-873, 882, 894, 906, 908,
909, 914, 916, 918, 923, 924, 927,
933, 938, 941, 942, 951, 954, 959,
970, 1007, 1013, 1033, 1035-1037,
1041, 1047, 1049, 1053-1055, 1067
Mošćanica 245,
Mošćani 323, 812, 997,
Moštre 403, 503, 524,
Mošunj 372, 462, 470, 484, 498,
499, 528, 578, 666, 848,
Mrakovi 770,
Mratinići 695,
Mrkonjić Grad, 137-139, 141, 230,
246, 411, 598, 1003, 1066
Mutnica 114,

N

Nadbare 769
Nadgora 762
Nadioci, 388, 450, 454, 457, 459,
460, 463, 464, 466, 470, 472, 489,
537, 606,
Našica 1000
Nažbilj 728, 733
Negraj 245, 482
Nemila 111, 498, 804, 973, 974,
Neum 59, 61, 125, 150, 212, 327,
425, 823, 858, 859, 860, 861, 863,
864, 865, 866, 867, 872, 914, 916,
930, 933, 936, 954, 956, 959, 960,
1012, 1014, 1015, 1019, 1020, 1035,
1044, 1047
Nevesinje 299
Nević Polje 591, 625, 631, 633, 638,
641, 653, 662, 683, 802, 850, 946

Nezirovića 334, 339, 347, 348, 349,
355, 377, 515, 502

Niš 1083

Nova Bila, 353, 370, 372, 494, 555,
572, 629, 632, 633, 637, 640, 641,
664, 703, 713, 940-942, 958, 964,
981, 991, 1048,

Novaci 457, 466, 493,

Novi Šeher 141, 219, 220, 241, 267,
745, 746, 748, 750-757, 804, 806,
807, 809, 810, 876, 950, 983, 1032,
Novi Travnik 9, 59, 61, 100, 101,
114, 119, 120, 127, 128, 141, 148,
150, 151, 153, 154, 157, 175, 181,
218, 220, 221, 225-231, 235, 238,
239, 241, 245-247, 249, 260, 263,
268-271, 276, 279, 281, 282, 285-
290, 304-306, 308, 309, 312, 313,
315, 319-325, 333, 340, 347, 348,
352, 367, 369-376, 379, 386, 388,
389, 391, 395, 400, 401, 403, 407,
409-411, 417-421, 427, 434, 438-
440, 442, 443, 446-448, 451, 454,
470, 471, 476, 484, 486, 493, 497-
501, 506, 507, 512, 514, 539, 559,
569, 573, 574, 576, 577, 585, 589,
597, 607, 619-621, 625, 628-630,
633, 634, 639, 640, 641, 644, 646,
648-651, 653-657, 660-663, 672,
682, 684, 715, 716, 720, 738, 743,
744, 749, 759, 760, 765, 772, 779,
781, 783, 785, 787, 790, 793, 802,
803, 814, 830, 848, 851, 864, 888,
895, 905, 909, 910, 912, 914, 915,
916, 917, 918, 920, 921, 923, 926,
929, 936, 938, 942-944, 946, 952,
955, 964, 970, 988, 994, 997, 1000,
1003, 1025, 1034, 1048, 1054, 1067,
1069, 1073,

Novska 867

Nula 267

Njujork 181, 394, 434, 435, 515,
1046,

O

Oborci 140,

Oborišća 605,

Obre 729, 732,

Obrovac 33,

Očehnići 477, 500, 503, 504, 512,
517, 561, 762

Očevije 963,

Odžak 101, 105, 125, 312, 783, 789,
866, 867, 965,

Ogulin 183,

Okruglica 504, 733, 773, 736, 739,
763, 773, 815, 876, 885

Okučani 97, 1056

Okuka 260, 284, 439, 591, 608, 624,
802, 945, 988

Olovo 227, 228, 261, 263, 279, 290,
309, 315, 367, 374, 451, 461, 463,
470, 473, 486, 576, 577, 651, 657,
658, 875, 969,

Opuzen 116

Oračevina 766, 771, 939

Orahova 411, 1003,

Orahovica 111, 752, 753, 756, 764,
806, 808

Orahovo 337,

Orašac 124, 228, 306, 410, 1052

Orašje 101, 105, 125, 241, 298, 776,
866, 867, 954, 956, 965, 970, 997,

Orlovac 732, 762, 783,

Orlovače 579,

Orozi 770,

Oselište 334, 348-350, 355, 387, 401

Osijek 124, 423, 803

Osoje 605, 639, 652, 657, 660, 753,
945

Osojnica 244, 368, 462, 479, 481,
482, 622, 635, 636, 997,

Osova 753, 763, 764,

Osredak 282, 309, 314, 318, 482,
657, 701, 945

Ostrožac 530, 532, 562, 578, 580

Oštarije 183,

Ošve 752,

Otigošće 770, 937,

Otunja 693,

Ovčarevo 242, 417, 630, 632, 633,
676, 678, 683-685, 689

Ovnak 230, 244, 245, 313, 333, 368,
371, 372, 405, 439, 444, 450, 482,
578, 586, 587, 591, 594, 601, 606,
612, 621, 622, 624, 628, 633-638,
641, 666, 681, 709, 719, 731, 740,
759, 969

Ozimice 747, 752, 756,

P

Pajić Polje 281, 284, 311, 312, 319,
323, 395, 570, 582, 784, 789, 812

Pajtov Han, 458, 773, 879, 885

Paklarevo 242, 613, 633, 640, 678,
685, 772

Palavrine Kuće 368,

Pale 433, 805,

Paleška Čuprija 711

Palež 489,

Paloč 314,

Paljike 339, 985,
 Papratnica 313, 339, 342, 367, 381,
 729, 753, 763, 764, 804, 806, 807,
 808, 950
 Paris 289,
 Parsovići 315, 316, 319, 406, 562,
 658
 Pazarić 146, 176, 533, 579, 583,
 594, 764
 Pecarnica 635, 636,
 Pečuj 222, 223, 228, 368, 403, 488,
 522, 657, 990
 Pećine 154, 488, 661, 662, 657, 699
 Pedrazi 804,
 Pejići 805, 806
 Peluka 153, 285, 420, 446, 576, 765
 Pepelari 597,
 Perčin 646,
 Perin Han 114, 245, 368, 481,
 Pernica 323,
 Perun 773, 881, 884, 890, 892
 Perzovci 791,
 Peševići 678,
 Peštovići 594,
 Petričevići 762,
 Petrovići 753, 809, 814,
 Pezići 348, 350, 353, 357, 381, 402,
 451, 454, 456-458, 467, 472, 477,
 487, 489, 494, 498, 499, 501, 504,
 523, 544, 562, 573, 943, 947
 Pidriš 235, 282, 286, 310, 323, 394,
 396, 570, 762, 813, 820, 846, 926,
 928, 985
 Pinjoža 621, 636
 Pirići 450, 474, 493, 523, 537, 611,
 678, 761, 783
 Pirota 505, 441, 605, 626, 640, 678
 Plava Voda 605, 623, 627,
 Plavčići 635
 Pločari 692, 937,
 Ploče 117-119, 121-124, 423, 744,
 784, 858-860, 865, 867, 870, 919,
 930,
 Pobrđani 227, 655, 657
 Pobrđe 768, 868,
 Počitelj 826,
 Počivala 731,
 Počulica 372, 445, 446, 450, 452,
 454, 457, 458, 460, 461, 463, 464,
 466, 470-472, 474, 487-489, 498,
 522, 564, 565, 597, 621, 836, 945
 Podbare 367,
 Podbjelavići 732,
 Podbrđe 349,
 Podbrežje 243, 244, 448, 479, 481,
 496, 556,
 Pode 323, 411, 709,
 Podgora 769,
 Podgorica 43, 1083,
 Podgradina 991,
 Podgrađe 311, 323, 394, 812, 984,
 985,
 Podjavor 886,
 Podjele 276, 334, 453,
 Podjelovo 340,
 Podkraj 227, 711
 Podkula 401,
 Podlisje 812,
 Podripci 783, 783
 Podsjelovo 804,
 Podstijena 342, 336, 338,
 Podstinje 410,
 Podtrlica 812, 846,
 Podubravljje 806,

Podvinjci 728,
 Pogar 376,
 Pogarčiči 924,
 Poglavnica 480, 481
 Pogorelica 691,
 Pojske 244, 245, 634, 641, 974
 Pokrajčiči 439, 410, 411, 444, 470,
 588, 605, 611, 629, 637, 657, 666,
 848, 943, 994
 Poljani 667, 730, 731, 737, 741,
 763, 877, 896
 Poljanice 518-520, 521, 605, 621,
 707, 831, 832, 838, 884
 Polje Ščitovo, 769,
 Ponijevo 764,
 Ponikve 763, 890, 892, 898, 899
 Ponir 311, 314, 323,
 Poriče 178, 783, 792
 Poriječani 884i
 Postojna 351, 390, 746,
 Posušje 59, 61, 119, 242, 278, 279,
 282, 283, 305, 323, 340, 419, 472,
 535, 579, 765, 832, 1079
 Potklečje 810,
 Potkraj 267, 408,
 Potur Mahala 605,
 Pugarje 86,
 Požetva 535,
 Prahulje 511, 627, 653, 672, 768,
 802
 Prašnice 449,
 Prebilovci 627,
 Preočica 227, 230, 456, 461, 462,
 464, 470, 472, 474, 484, 487-489,
 496, 498, 512, 836, 943
 Previla 868,
 Prhovo 732
 Pribilovići 227, 662,
 Pričani 451,
 Pridola 667, 691, 943, 945
 Pridolci 347, 348, 377, 381, 502,
 523, 767,
 Pridovorci 233, 235, 237, 280, 282,
 287, 306, 308-310, 315, 318, 446,
 577, 701, 809, 997,
 Prijedor 56, 92, 186, 274, 384, 385,
 433, 631, 977
 Prilep 1017
 Priluk 223, 752,
 Privor 311, 314, 315, 318, 396, 873,
 Prodojnica 760,
 Prosje 342, 347, 349, 350, 351, 353-
 355, 381, 384, 478, 493, 500-502,
 510, 512, 524, 527, 762, 767, 769,
 947
 Prošćica 348, 381, 502, 527
 Prozor 59, 146, 147, 228, 150, 151,
 175, 178, 230-240, 264, 265, 267,
 269, 270, 279, 280, 285, 286, 291,
 302, 303, 307, 308, 310, 320, 322,
 324, 365, 392-396, 420, 446, 484,
 530, 532, 536, 577, 647, 650, 666,
 670, 704, 760, 762-765, 781, 831,
 906, 918, 938, 941, 983, 1043, 1056,
 537, 579, 760, 762, 813, 873, 914,
 984, 998, 1068, 1081,
 Prusac 139-141, 178, 247, 341, 391,
 598, 645, 663, 783, 784, 786, 792,
 1066
 Pržiči 763, 885, 888,
 Puhovac 731, 732,
 Pula 189, 986,
 Pulac 442, 620, 626
 Purići 585, 633,

Pušelje 410,
Putičevo 493, 591, 627, 629, 637,
641, 642, 653, 656, 663, 666, 672,
681, 682, 703, 766, 802, 803, 946,
1031
Putiš 276, 336, 341, 343, 348, 352-
355, 377, 378, 380, 381, 453-456,
458, 459, 471, 474, 478, 500, 501,
503, 506, 512, 527, 539, 542, 562,
695
Putkovići 450, 466, 488, 514, 585

R

Raba 116,
Radakovo 245, 479,
Radaljevići 332, 348, 349
Radanovići 175, 692, 696, 710, 711,
Radenovići 349, 381, 523, 524, 527
Radića Brdo, 605,
Radići 156,
Radinovići 762
Radojčići 411, 444, 471, 587, 607,
608, 612, 624, 637, 638, 667, 677,
764, 981
Radojevići 653,
Radonjići 410, 444, 628, 637, 638
Radovije 764,
Radovo 488,
Radunjice 764,
Rajaci 312, 314, 997
Rajevo 986,
Rakovica 159,
Rankovići 227, 388, 403, 662, 803,
Raspotočje 244, 245, 449, 479
Rastovci 227, 306, 662
Raščani 700, 742
Rašće 766, 771, 939,

Ratanj 773
Ratanjska 388, 639,
Rauševac 766,
Ravanjsko 792,
Ravne 735, 750, 753, 808, 943,
Ravno 84, 862,
Ravno Rostovo 228, 282, 290, 321,
333, 340, 390-393, 409, 413, 414,
427, 442, 447, 639, 659, 409, 414,
413, 427, 442, 447, 448, 488, 577,
585, 620, 621, 639, 651, 659, 668,
669, 700, 768, 783, 785, 797, 914,
915, 997,
Rebrovac 192, 635, 636, 974
Redžgrad 845,
Repište 753, 809,
Repovci 534, 535,
Reput 657,
Resnik 427, 582
Ričica, 458, 728-733
Ričice 411, 444, 458, 578, 587, 593,
624, 626, 629, 630,
Ridžići 267,
Rijeka 122, 190, 191, 196, 485, 986,
1085,
Rilić, 1052,
Ripač 1052,
Risovac 403, 792,
Rodoč 982,
Roje 729,
Rostovo 141, 227, 282, 290, 309,
313, 333, 367, 391, 403, 451, 471,
488, 493, 512, 576, 639, 651, 661,
662, 668, 669, 672, 682, 712, 759,
765, 994,
Rotilj 490, 499, 524, 537, 983
Ruda 488, 657, 662, 699,

Rudine 154, 367,
Rujnica 410, 652,
Rumboci 281, 323
Runjevica 627, 651
Runjići 242

S

Sadikov Bunar 488, 489, 622,
Sadovače 488, 450, 464, 513, 514,
801, 523, 585, 599, 622, 814, 848
Sajtovići 401, 462,
Salakovac 531,
Samobor 986,
Sarajevo 2, 3, 17, 18, 22, 23, 28, 41-
43, 52-56, 61, 64, 66, 67, 71, 72, 74,
77, 88, 101, 102-105, 109-115, 119,
125, 128-130, 135, 132, 136, 138,
142, 143, 146, 148, 149, 152-154,
156, 159, 163, 175, 176, 182, 188,
190, 194, 199, 201, 204-206, 209,
212, 215, 220, 223, 225, 227, 230-
233, 238-241, 246, 247, 248, 250-
254, 261, 263-265, 267, 269, 270,
271, 279, 281, 290, 296-303, 305,
313, 325, 329, 330, 332, 334, 345,
347, 349-354, 357, 368, 369, 371,
372, 375-378, 384, 385, 387-389,
392, 393, 397-399, 404, 406, 407,
416, 421, 422, 429, 457, 481, 516,
520, 521, 534, 535, 537-539, 566,
574, 579, 583, 594, 597-599, 645-
647, 649, 651-653, 655, 659, 666,
668, 688, 690, 694-696, 699, 700,
704, 706, 707, 711, 717, 718, 720,
723, 727, 730, 733, 735, 736, 739-
741, 743, 744, 751, 752, 755, 757,
761, 763, 764, 770-772, 774, 777,
784, 787-789, 796, 800, 805, 807,
809, 811, 815-817, 820, 822, 824,
827, 830, 834, 837, 842-844, 846,
851-853, 856, 857, 860, 861, 869,
873, 878, 883, 884, 886, 887, 889,
906, 916, 923, 925, 929-931, 937,
938, 941-944, 949-953, 955, 956,
959, 964, 965, 968, 969, 970, 978,
983, 991, 992, 996, 1000, 1002-
1004, 1015, 1020, 1023-1029, 1033,
1039, 1040, 1042-1044, 1046, 1048,
1050, 1052, 1056, 1057, 1079-1090
Sarajvilić 812,
Sebinje 338, 339, 367, 382, 462,
Sebonjići 769,
Sečevo 242, 267, 370, 652
Selakovići 770,
Selište 764, 808,
Semizovac 875,
Seoce (Begići) 729, 731, 732,
Seoci 813, 997
Seona 227, 290, 651, 657,
Seonica 580,
Servani 699,
Sidnej 916
Simići 764,
Sinokos 227, 263, 488, 651, 657,
662
Sinj 195, 196, 323
Sisak 157, 183, 191, 533, 921
Sitišće 692,
Sivrino Selo 450, 458, 459, 464,
465, 474, 487, 489, 493, 498, 499,
514, 523, 562, 564, 565, 599, 673,
800, 801, 849, 850, 989
Sivša 867,
Skakavci 783,

Skela 140,
 Skender Vakuf 59, 64, 86, 141, 246,
 411, 598, 652, 780, 964, 1003, 1066
 Skok 584, 619, 620
 Skomorje 248,
 Skradno 340, 343, 348, 353, 380,
 386, 462, 472, 477, 671, 672, 703,
 704, 762, 947
 Skrobućani 239,
 Slano 870,
 Slapnice 730,
 Slatina 504, 530, 809, 877,
 Slavin 773, 884, 885, 894, 896
 Slavonska Požega 871,
 Slavonski Brod, 133, 220, 1021,
 223, 813, 1087, 1090,
 Slimena 142, 418, 493, 584, 591,
 605, 608, 614, 620, 622, 623, 625-
 631, 634, 638, 640, 641, 651, 653,
 660, 663, 672, 686, 802, 850, 946,
 Slipčiči 116,
 Smajlovići 347, 594, 939, 944,
 Sobine 488,
 Sokolac 299, 774,
 Sokolina 139,140
 Solakova Kula 315, 998
 Solakovići 332, 333, 348, 339, 342,
 344, 349, 355, 377, 380, 381, 386,
 401, 462, 463, 477, 402, 478, 489,
 500-503, 506, 510, 512, 517, 523,
 527, 695, 769, 943, 945,
 Solun 1056,
 Sombor 1052, 1086,
 Sotnica 337, 768
 Sovići 71, 530, 562, 931, 936, 984
 Split 35-39, 43, 49, 61, 74, 93, 94,
 100, 115, 116, 124, 130, 131, 143,
 174, 175, 181, 184, 190-199, 209,
 211, 217, 227, 229, 237, 252, 279,
 284, 296, 298, 323, 329, 419, 423,
 426, 432, 433, 551, 591, 600, 619,
 650, 655, 657, 661, 665, 738, 759,
 821, 837, 866, 867, 880, 903, 908,
 915, 924, 928, 931, 932, 941, 958,
 960, 967, 968, 986, 987, 1006, 1008,
 1011-1013, 1019, 1029, 1056, 1090,
 Srbac 246, 1003,
 Srbobran (Donji Vakuf) 137, 140,
 Srebrenica 386, 425, 507, 542, 863,
 1004,
 Srebrenik 895,
 Srebreno 652,
 Sremska Mitrovica 340,
 Sridice 884,
 Stanić Rijeka 875,
 Stara Bila, 370, 439, 468, 508, 566,
 567, 572,
 Stari Vitez 9, 369, 454, 456, 457,
 463, 465, 466, 467, 469, 470, 472,
 475, 476, 477, 487, 489, 493, 498,
 499, 503, 504, 507, 511, 540, 544,
 545, 550, 553, 561, 563, 568, 588,
 621, 628, 630, 663, 664, 669, 674,
 758, 760, 801, 802, 813, 814, 843,
 849, 868, 941, 942, 958, 992, 993,
 995, 996, 1001, 1032, 1086,
 Stojkovići 242, 439, 473, 535, 572,
 627, 629, 638, 653, 662, 683, 711
 Stolac 59, 61, 62, 75, 121, 123, 125,
 131,132, 196, 197, 327, 493, 774,
 780, 862, 863, 866, 867, 910, 954,
 1033, 1049, 1051,1055, 1059

Stranjani 102, 244, 245, 288, 450,
 479, 481, 562, 634, 635
 Strijetež 728, 729, 732,
 Striježevo 879, 884, 885, 887, 888,
 894
 Strikanice 242
 Strmac 594, 621, 634-636
 Strmica 307, 313, 314
 Strnokosi 368, 480, 481
 Strupine 750,
 Stupni Do, 431, 539, 550, 595, 601,
 711, 735, 773, 873, 879-884, 885,
 886, 888, 890, 898, 899, 903, 904,
 906, 907, 912-914, 917, 922, 933,
 953, 968, 1013, 1041
 Sučići 471, 488,
 Suhi Do 411,
 Sutorina 870,
 Svilići 306,
 Svinjarevo 399, 489, 490, 499, 505,
 513, 515, 517, 538, 562,
 Svjetleća 497, 895

Š
 Šafradini 451,
 Šahinovići 337,
 Šantići 450, 460, 471, 474, 673, 868,
 Šarića Brdo 242,
 Šarići 410, 441, 608,
 Šćipe 178, 235, 237, 282, 285, 287,
 305, 311, 315, 317, 325, 367, 446,
 532, 577, 658, 698, 700, 702, 705,
 997-999
 Šeher 140,
 Šehitluci (Šitluci) 349, 403, 350,
 Šenkovići 227, 263, 290, 367, 488,
 646, 651, 662

Šerići 111, 605,
 Šešići 243,
 Šetići 783,
 Šibenik 323,
 Šije 876,
 Šiktare 804,
 Šikulja 691, 489
 Šipovik 242, 441, 591, 605, 619,
 623, 624, 626, 627, 630, 678,
 Šipovo 87, 141, 246, 958, 1003,
 1066,
 Šiprage 411, 598,
 Široki Brijeg, 59, 61, 74, 96, 118,
 162, 200, 217, 472, 530, 1005, 1053,
 1088,
 Škomlići 729,
 Škrti 789,
 Škulji 242, 267, 417,
 Šlimac 235,
 Šljivčica 464, 474, 801
 Štrbci 482,
 Šudine 333, 342, 344, 348, 462, 463,
 477, 522, 527, 945,
 Šujica 200, 1052,
 Šumeće 605,
 Šušanj 102, 368, 410, 562, 601, 602,
 622, 635, 636, 709, 725,

T
 Tarabovac 242, 614
 Tasovčići 859, 861, 864-867
 Tatarbudžak 753,
 Teheran 65,
 Tekija 937,
 Tepčići 116,
 Tepedžik 783,
 Terazije 37,

Teslić 141, 153, 182, 220, 241, 266, 267, 434, 497, 559, 745, 751, 809, 875, 876, 950, 969, 1003, 1032, 1067
 Tešanj 9, 18, 114, 128, 141, 196, 197, 220, 221, 241, 246, 266, 267, 362, 363, 497, 746, 751, 752, 754-756, 757, 758, 804, 806, 808, 810, 817, 777, 875, 969, 1003, 1066, 1067
 Tešanjci 751,
 Tetovo 244, 481,
 Tikveš 32,
 Tješila 692, 767
 Tolisa 187,
 Tolovići 450, 474, 498, 503, 504, 514, 599
 Topčić Polje, 307, 597, 804,
 Toplica 499,
 Topola 692,
 Torine 227, 611,
 Torlakovac 139,
 Travnik 8, 9, 28, 59, 61, 62, 64, 68, 69, 71, 73-75, 77, 79, 80, 82, 85-87, 101, 102, 119-121, 127, 128, 136, 138, 140-142, 150, 151, 154, 157, 158, 175, 177, 179, 180, 218-221, 224-227, 234, 237, 241-243, 245-247, 249, 252, 255, 258-260, 263, 264, 266-268, 279-281, 284, 286-298, 305, 308, 311, 313, 331, 333, 355, 360, 362, 364, 366, 368-374, 380, 382-384, 386, 390, 392, 394, 401, 403, 405-412, 414, 416, 417, 419-421, 423, 427, 428, 430, 433-445, 447, 449, 451, 454, 455, 459, 461, 462, 470, 471, 473, 474, 480, 485, 488, 489, 493, 494, 496, 497, 499, 500, 505, 508, 510, 514-518, 520, 521, 526, 529, 533, 534, 538, 542, 547, 551, 558, 559, 564, 566-573, 576, 578-580, 584-596, 600, 603, 605-615, 619, 620-634, 637-664, 666-669, 671-673, 675-686, 688, 689, 698, 699, 702-705, 708, 714-716, 720, 725, 728, 734, 735, 743, 744, 748, 759, 763, 765, 766, 768, 774, 777-779, 781, 782, 789, 793, 800, 801, 803, 811-814, 816, 817, 822, 827-830, 832-834, 838-841, 848-852, 861, 864, 866, 868, 869, 880, 897-899, 910, 913, 916, 917, 929, 933, 941-944, 946, 947, 962, 970-972, 978, 980-982, 984, 988-990, 991, 994-996, 1000, 1002, 1003, 1020, 1031, 1034, 1040, 1043, 1054, 1056, 1066, 1067, 1069, 1080, 1084,
 Trebinje 59, 62, 75, 121, 122, 125, 734, 864, 936,
 Trenica 263, 279, 290, 315, 463, 488, 522, 650, 651
 Tripolis 65,
 Trnovača 284, 311, 312, 322, 323, 394, 395, 570, 701, 762, 784, 786, 812
 Trnovci 278, 728,
 Trnovo 717, 811,
 Trogir 237, 354,
 Trokuće 480, 481
 Trst 45, 172, 1061, 1089,
 Trusina 580, 706
 Tujnice 1032,
 Tulica 696, 710, 711

Tunjica 750, 764,
 Tunjići 730,
 Turalići 227,
 Turbe 140, 141, 225, 242, 243, 253,
 267, 304, 305, 370, 371, 417, 419,
 488, 573, 578, 585, 591, 592, 595,
 600, 611, 620, 627, 631, 632, 638,
 644, 645, 652, 660, 716, 861, 1066,
 Turbići 729,
 Turići 611, 639,
 Turkovići 367,
 Tušnica 1003,
 Tuzla 55, 71, 101, 128, 142, 194,
 196, 197, 201, 202, 219, 223, 250,
 297, 298, 416, 540, 421, 423, 425,
 428, 542, 546, 578, 579, 582, 594,
 650, 651, 655, 727, 730, 741-744,
 750, 751, 757, 771, 776, 806, 817,
 821, 875, 878, 883, 887, 889, 892,
 895, 897, 898, 904, 905, 911, 913,
 938, 965, 1079, 1085, 1085, 1087

U

Udurlije 788,
 Ularice 867
 Usora 101, 241, 267, 403, 427, 434-
 436, 496, 497, 589, 744, 745, 752,
 745, 776, 810, 867, 876, 910, 911,
 916, 918, 931, 952, 1003, 1053,
 1058, 1067
 Uzdol 235, 446, 700, 704, 705, 706,
 852
 Uzričje 285, 307, 311-314, 394, 395,
 762, 926

V

Vaganjac 318, 812,
 Vakuf 623,
 Varaždin 986,
 Vardište 479, 481,
 Vareš 9, 17, 18, 59, 150, 151, 159,
 200, 219, 220, 241, 246, 247, 261,
 280, 304, 352, 376, 403, 407, 426,
 427, 429, 430, 434, 452, 454, 458,
 504, 526, 539, 558, 559, 560, 571,
 588, 589, 595, 600, 643-645, 664,
 668, 669-671, 674, 697, 717, 718,
 726-731, 733-740, 751, 763, 769,
 772-774, 776, 817, 819, 843, 844,
 868, 874-881, 881-899, 903, 904,
 908, 910, 911, 913, 915, 917, 918,
 922, 924, 931-933, 938, 959, 969,
 983, 1003, 1043, 1044, 1047, 1049,
 1054-1056, 1058, 1067, 1089
 Vareš Majdan 892, 763, 885,
 Varvara 235,
 Vašarište 753, 764,
 Vatikan 777, 862, 1013, 1020, 1023,
 1047, 1054, 1056, 1065, 1070,
 Večići 274,
 Vedrina 997,
 Vejići 661, 783,
 Vejszovići 227, 657
 Vela 62,
 Velika Gorica, 997
 Velika Karanovica 1002
 Velika Kladuša 37, 57, 853, 909,
 921, 1052
 Velika Sotnica 502,
 Veliki Zaton 122,
 Vesela 783, 787, 791,

Vidoševići 537, 678,
 Vidovići 460, 471, 472, 514, 523,
 Vileši 783,
 Vilić Polje 312, 323, 570, 579, 812,
 847,
 Vinac 139, 140, 779,
 Viništa 635, 636, 636, 764, 810
 Vinkovci 133, 813, 926
 Vinjani 323,
 Visibabe 808,
 Visoko 18, 29, 65, 91, 128, 145, 157,
 159, 175, 190, 192, 196-199, 220,
 227, 246, 247, 252, 261, 263, 276,
 277, 305, 308, 313, 316, 319, 322,
 324, 339, 342, 352, 355, 363, 365,
 367, 376, 384, 387, 398, 399, 403,
 414, 415, 461, 463, 499, 506, 510,
 524, 532, 538, 579, 580, 583, 655,
 669, 697, 696, 710, 711, 717, 718,
 727, 729, 739, 759, 763, 766-770,
 773, 782, 796, 803, 809, 828, 829,
 830, 833, 841, 875, 884, 886-888,
 895, 929, 941, 948, 958, 969, 983,
 1003
 Visokovići 678,
 Višići 865,
 Višnjevik 763, 885, 886,
 Višnjevo 411,
 Višnjica 343, 338, 342, 343, 357,
 360, 399, 489, 499, 538, 562, 695,
 696, 711, 763,
 Vitalina 959,
 Vitez 8, 9, 19, 20, 59, 61, 70, 75,
 82, 85, 101, 102, 111, 114, 119, 120,
 121, 123, 127-129, 144, 146, 150,
 153, 154, 157-159, 175, 179, 180,
 206, 218, 220, 221, 224-230, 237,
 241, 245-247, 249, 252, 254, 260,
 263, 264, 266, 268, 270, 271, 276,
 280, 281, 286-289, 302, 304, 305,
 309, 312, 316, 320, 322, 333, 335,
 337, 339-341, 346-348, 350-353,
 355-360, 362, 364, 366, 368, 369,
 370, 372, 374, 376, 377, 378, 381,
 383, 384, 386-388, 390, 392, 393,
 399, 401, 403-408, 411-415, 417-
 421, 423, 427-431, 434, 436-439,
 441, 443-452, 454-472, 474-477,
 480, 482, 483-496, 498-500, 501,
 502-514, 518-529, 535, 537, 539-
 542, 544-568, 570-577, 579, 586-
 595, 597, 599-603, 606, 607, 609,
 610, 611, 614, 619, 621, 625, 628-
 630, 632, 633, 639, 641, 644, 651,
 654, 657, 659, 661, 663-665, 668,
 669, 671, 673, 686, 697, 700, 707,
 708, 712, 713, 720, 721, 728, 734,
 735, 743, 758, 760, 762, 764, 765,
 769, 772, 773, 777, 779, 790, 801-
 803, 811, 813-815, 817, 830, 832,
 838, 841, 843, 848, 849, 851, 852,
 861, 864, 868, 869, 871, 872, 880,
 888, 904, 905, 911, 912, 915-919,
 922, 923, 929, 930, 932, 936, 938,
 941-946, 948, 951, 952, 958, 962-
 964, 970, 978, 980, 988, 989, 991-
 997, 1001, 1003, 1004, 1017, 1024,
 1025, 1030-1032, 1034, 1048, 1049,
 1054-1056, 1067, 1068, 1086, 1089,
 Vitlaci 753, 808,
 Vitovlje 267,
 Vitruša 394,
 Vjetrenice 230, 244, 333, 368, 369,
 372, 450, 453, 464, 483, 489, 498,
 499, 509, 669, 848, 849
 Vlahovići 242, 611,

Vlajići 732,
 Vlasinje 158, 475,
 Vogošća 876,
 Vojnić 921,
 Volari 762, 997,
 Voljevac 235, 277, 278, 282, 285,
 287, 309, 310, 315, 318, 997
 Voljice 277, 282, 311, 314, 318, 322,
 579, 701, 784, 791, 797, 798
 Voznica 657,
 Vozuća 141, 260, 410, 504, 645,
 729, 751, 804, 805, 818, 819, 875,
 876, 889, 1032, 1067
 Vranić 411,
 Vranovača 339,
 Vranjska 354, 369, 381, 450-452,
 456, 457, 464-467, 472, 477, 498,
 499, 501, 504, 514, 523, 544, 573,
 631, 769, 850
 Vražale 276, 451, 470
 Vrbanja 427, 582, 602, 785, 787-
 789, 796, 797, 798, 1041, 1090
 Vrbica 621, 622, 635, 636, 753, 763,
 809, 814
 Vrbljari 1003,
 Vrbovik 695,
 Vrci 580,
 Vrdi 850, 998,
 Vrhovine 450, 451, 460, 464, 465,
 470, 471, 473, 474, 488, 489, 849
 Vrpeć 787,
 Vrsa 314, 315, 319, 395, 846, 873,
 999
 Vrselje 481, 634, 635, 974,
 Vrtlovi 766,
 Vrtoče 1052,
 Vučipolje 789, 798,

Vukanovići 689, 733
 Vukovar 50, 84, 97, 98, 559, 862,
 1021, 1045,
 Vukovići 314, 567,
 Vukovsko 147,

Z

Zabrdje 376, 369, 469, 487-489, 493,
 499, 504, 505, 511, 523, 594, 696,
 803, 804, 849, 850, 868
 Zadanj 635, 636,
 Zadar 194, 1055, 1083,
 Zagone 692,
 Zagorice 768,
 Zagrađe 248, 519, 520, 729, 732,
 945,
 Zagreb 22, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 39,
 42, 43, 46, 48, 49, 52, 58, 60, 62, 65,
 67, 71, 72, 74, 76, 77, 79, 82, 88, 91,
 94-96, 98, 99, 104, 115, 116, 122-
 124, 127, 163, 165, 171-175, 181-
 192, 194, 195, 198, 199, 209, 231,
 240, 251, 268, 288, 305, 325, 356,
 359, 375, 388, 424, 425, 428, 432,
 433, 457, 494, 531, 553, 557, 574,
 609, 642, 655, 657, 728, 749, 775,
 780, 813, 820, 837, 858, 862, 915,
 920, 921, 925, 927, 930, 932, 941,
 950, 958, 960-962, 967, 970, 986,
 987, 1005, 1006, 1008, 1009, 1019,
 1023, 1027, 1043, 1046, 1050, 1052,
 1053, 1056, 1067, 1079-1090
 Zahalje 562,
 Zahor 347,
 Zajezda 732,
 Zalupača 621,
 Zanesovići 312, 783, 789

Zaruđe 963,
 Zaselje 489, 498, 499, 505, 803,
 868, 943, 945
 Zavidovići 18, 101, 114, 120, 128,
 141, 150, 182, 196, 197, 219, 220,
 241, 246, 247, 249, 252, 260, 263,
 315, 334, 352, 404, 407, 410, 413,
 419, 427, 434, 487, 497, 524, 571,
 597-599, 739, 741, 744-749, 748-
 751, 753, 755-758, 763, 764, 772,
 773, 805, 808-810, 814, 817, 819,
 828, 875, 876, 888, 908, 952, 964,
 969, 1003, 1066, 1067
 Zdenčina 183,
 Zecovi 783,
 Zelengaj 186-188,
 Zelenika 54, 705,
 Zemun 1061,
 Zenepići 227, 655, 657,
 Zenica 21, 65, 71, 101, 102, 111-
 114, 127-129, 142, 144, 149-151,
 153, 154, 157, 158, 175, 180, 196,
 197, 201, 206, 216, 218-222, 224-
 226, 229, 230, 232, 236, 241-247,
 249, 250-256, 258-266, 269, 271-
 289, 296-298, 302-306, 308-313,
 315-321, 323-325, 328, 333-360,
 363, 366-417, 401, 403, 405, 407,
 415-421, 424, 426-428, 430, 434,
 435, 437, 439-443, 445-454, 457-
 463, 465, 468, 470, 471, 473-475,
 477-490, 494-496, 498-515, 517,
 518, 520-524, 526-529, 533, 534,
 536-538, 541-547, 549, 551, 553-
 560, 562, 564, 565, 567, 570, 572-
 580, 582, 583, 585-588, 590-596,
 598-600, 604-607, 609-611, 612,
 621-623, 625-630, 632, 634-641,
 646-653, 655-659, 661-666, 668-
 676, 679, 681, 682, 684, 685, 688-
 692, 695-699, 702, 704, 705, 707-
 711, 713-725, 727-741, 744-746,
 748-755, 757-760, 763-768, 770-
 774, 779, 784-791, 799-803, 805-
 810, 811-822, 827, 828, 830, 831,
 833-837, 839-843, 845-852, 857,
 858, 868, 869, 873-875, 877, 878,
 883-890, 892, 908, 910, 919, 925,
 929-931, 933, 938-950, 952, 958,
 962, 963, 965, 969-980, 982-986,
 990, 994, 995, 997, 999, 1001, 1003,
 1031, 1036, 1050, 1051, 1067, 1069,
 1084, 1086, 1089, 1090,
 Zgon 280,
 Zlavast 789,
 Zlokići 242,
 Zolote 411, 612, 653,
 Zovik 532, 809,
 Zubići 654, 655, 657, 646, 658, 802,
 803, 943, 990,
 Zukići 411,
 Zvonigrad 770,
 Zvornik 250,

 Ž
 Žažina 183,
 Ždrimci 311-314, 317, 395, 396,
 812, 926, 999,
 Želeća 750, 763,
 Željezno Polje 413, 745-748, 750,
 752, 755, 754, 756, 807, 810, 828,
 Ženeva 212, 213, 215, 216, 271,
 278, 300, 316, 325-327, 330, 336,
 346, 375, 434, 525, 658, 794, 811,

814, 816, 817, 821, 845, 852, 854-
858, 865, 903, 923, 930, 951, 955,
959,
Žepa 240, 507, 1002,
Žepče 9, 101, 114, 120, 128, 141,
150, 182, 219, 220, 241, 246, 247,
249, 252, 256, 268, 278, 315, 333,
351, 352, 403, 404, 407, 410, 415,
427, 430, 434, 436, 494-498, 507,
546, 569, 571, 588, 589, 600, 644,
645, 668, 669, 684, 713, 720, 739,
744-757, 763, 764, 772, 781, 782,
784, 786, 804, 805, 807-810, 814,
818-820, 851, 857, 861, 874-876,
888, 891, 905, 908-911, 913-917,
918, 923, 931, 946, 950-952, 956,
958, 964, 965, 969, 983, 1001, 1003,
1031, 1032, 1055, 1067, 1069, 1087
Žeželevo 696, 710,
Žitarnica 605,
Žitelj 729, 732
Žitomislj 476,
Živalji 728-731
Živčiči 332, 336, 338, 381, 462, 502
Živinice 128,
Žrnovnica 195, 196,
Župča 875,

IZDAVANJE KNJIGE PODRŽALI SU:

- Prijatelj iz Sanskog Mosta
- Vlada Srednjobosanskog kantona – premijer **Tahir Lendo**
- Općina Jajce – načelnik **Edin Hozan**
- Općina Travnik – načelnik **Admir Hadžiemrić**
- Općina Busovača – načelnik **Asim Mekić**
- Muftijstvo Travnik – muftija **dr. Ahmed ef. Adilović**
- Medžlis Islamske zajednice Kiseljak – glavni imam **Kenan ef. Bajrić**
- Savez ratnih vojnih invalida SBK – predsjednik **Ekrem Julardžija**
- Za tebe BiH – predsjednik **Mustafa Polutak**
- Za tebe BiH SBK – predsjednik **Remzija Šiljak**
- **Pčelarstvo Muhtari**, Čaplje, 79260 Sanski Most

DRVO JE NAŠ SVIJET

Vaš pouzdan partner za repromaterijal u drvnoj i građevinskoj industriji

Ozrakovići bb, 71 300 Visoko, tel: 032/732-800

Grbavička 5c, 71 000 Sarajevo, tel: 032/732-800, 061/623-614

www.frischeis.ba

PILANA GORNJI BEŠPELJ
"VUNIĆ PROMET"
DRUŠTVO ZA PROIZVODNJU, PROMET I USLUGE

Gornji Bešpelj, 70101 Jajce

Telefon/fax: 030/656-702; 030/644-148; GSM: 061/138-290

*Ocean je već dvije decenije prisutan na IT tržištu kao isporučilac
kompletnih rješenja informacionih sistema*

Erika Brandisa 1, 72270 Travnik, tel: 030/ 518-688, fax: 030/510-070

Logavina 20, 71 000 Sarajevo, tel: 033/ 570-290, fax: 033/536-386

info@ocean.ba

Prijedorska 61a, 79260 Sanski Most

Tel: 061/638-530

Tekstilna industrija
Tvornička bb, 72270 Travnik

